

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13934

Płonsk Memorial Book

Sefer Plonsk v'eha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Plonsk yeha-sevivah : Naishtaj ye-Sokhots'in : yad ye-zekher li-kehilot she-nehrevu / ['orekh kelali, Shelomoh Tsemah ; 'orekh ha-belek ha-'ivri, Mordekhai Halamish (Flint) ; 'orekh ha-belek be-Yidish, Mendel Man].
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv] : Irgun yots'e Plonsk be-Yifra'el, [1963]
DESCRIPT	775 p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Plonsk -- History. Plonsk (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Plonsk.
ADD'L NAME	Zemach, Shlomo, 1886-1974. Halamish, Mordekhai, 1912-

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר פלונסק והסביבה

נייטשטאט וסוכוצ'ין

יד וזכר לקהילות שנחרבו

הוצאת „ארגון יוצאי פלונסק בישראל”

בסיוע ועדי יוצאי פלונסק בארצות הברית ובארגנטינה

כל הזכויות שמורות
ל"ארגון יוצאי פלונסק בישראל"

נדפס בישראל, תשכ"ג—1963

דפוס לידור, תל-אביב

העורכים

שלמה צמח

עורך כללי

מענדל מאן

עורך החלק ביידיש

מרדכי חלמיש (פלינט)

עורך החלק העברי

ועדת הספר

יחזקאל יוסיפון (בלוטניק)

מנחם אבני (שטינהויז) — מרכז

משה נחמנוביץ (מזכיר)

רחל בית־הלחמי

ישראל פלטאו

כאשר ניגשנו אל העבודה הזאת, ריקים היו כלינו והרבה ימים לא ידענו מאין יתמלאו הכלים הריקים האלה. אבל בהמשך הזמנים, הואיל ולא רפו הידים העושות והוסיפו ועשו במלאכת הבניין של ספר־זכרון זה, הרי נבנה והלך אריח על גבי אריח, ועתה מונח הוא לפנינו גמור ונשלם — ציון וזכר לקהילת פלונסק החרבה.

רבים מבני עירנו סייעו עמנו, מי בחומר ומי ברוח, ורבים נתנו ידם לנו והכל ראויים לשבח והודיה. אף־על־פי־כן רצוני וחובתי ליתן תודה והוקרה לבן־עירנו מר מנחם אבני (שטינהויז) על הטרחות שטרח כל השנים והדאגות שדאג; ולא זו בלבד שהיה בעצמו טורח ודואג, אלא גם מזרז היה את האחרים ומביאם לידי מעשה, ולא נח עד שגמר במה שהתחיל.

רואה אני חובה לעצמי להכיר טובה רבה למר נפתלי גינתון. אף־על־פי שאינו יליד פלונסק הרי עסק בספר בחיבה ובמסירות כאילו בספר עיר־מולדתו הוא עוסק. הוא שעמדו וסיים מלאכת הבאתו לדפוס, תיקן דברים שצריכים תיקון, שמר על נוי צורתו של הספר ושקידתו קרבה בהרבה את יציאתו לאור.

ודאי לא אנו, האחראים לתוכנו של הספר, רשאים להעריך ערכו ולעמוד על טיבו. רצוני לרמוז לדבר אחד בלבד. לא באקראי צרור הספר בתכונתו העממית. זאת כוונתנו וזה חפצנו — שיהא חלקם של רבים בספר הזה ויהא יגון הרבים שורה עליו.

שלמה צמח

ע ם ה ס פ ר

על עצמו עול עריכתו הכללית של הספר וטרה עמנו הרבה במתן עצה והדרכה לקביעת תוכנו של הספר. לתודה ולברכה ראויים שני עורכיו־בפועל של הספר — מר מרדכי חלמיש, עורך החלק העברי, שהרבה יגיעות נתיגע עד שלקט את החומר הרב והמגוון, תרגם חלק ממנו מלשונות אחרות לעברית וניפה וערך הכל בכשרון רב ובטוב טעם; והסופר מנדל מאן, עורך החלק ביידיש, שאף הוא לא חסך כל מאמץ והקדיש זמן ומרץ רב להוציא מתחת ידו דבר נאה ומתוקן. כן נתונה תודתנו למר נ' גינתון על עבודתו המסורה בהבאת הספר לדפוס. אין המלאכה נקראת אלא על שם גומרה.

תודתנו נתונה גם לאלה שהביאו לספר מפרי עטם ולכל אלה שנתנו ידם, הן בחומר והן ברוח, להוצאתו. במיוחד אנו חייבים להודות על העזרה התמריית שהור שיטו לנו ועדי יוצאי פלונסק בארצות הברית ובארגנטינה. יעמדו כולם על הברכה.

ולבסוף עלינו להביע תודה והוקרה לחברי הועד של יוצאי פלונסק בארץ — טובה אלחנני, רחל בית הלחמי, וחיה שיפמן, אנשל וסרצוג, משה חזקני, בנימין פוקס ודניאל צחורי — מהם שיוזמו את הוצאת הספר ומהם שהושיטו עזרה נאמנה בכל עבודת הוצאתו־לאור. טובה כפולה ומכופלת אנו חייבים להכיר לחברינו מנחם אבני (שטינהויז) מרכז הועד, משה נחמנוביץ, מזכירו, ויהזקאל יוסיפון, שנטלו על עצמם את עול העבודה הממשית בהוצאת הספר. במיוחד עלינו להרים על נס את פעולתו המסורה למעלה מכל שיעור של מר מנחם אבני, שנכנס ראשו ורובו במלאכה, טרח ויגע, זירז והמריץ, ולא שקט עד אשר הביא את המלאכה לידי גמר. לאות הוקרה על פעלו למען הספר רשם אותו הועד ב"ספר הזהב" של הקרן הקימת.

ברטט של קדושה אנו מוסרים את "ספר פלונסק" בידי הקורא.

המזכירות

בשואה האיומה שבאה על יהדות אירופה בימי מלחמת העולם האחרונה נמחו מעל פני האדמה כל קהילות ישראל במדינת פולין, וביניהן גם קהילת פלונסק והעיירות הסמוכות לה — סוכוצ'ין, ניישטאט ואחרות — שיהודיהן היו מן האחרונים שהובלו להשגדה במשרפות אושביץ.

כרבים אחרים משרידיהן של ערים ועיירות יהודיות שנחרבו, גם אנו, שרידי פלונסק בארץ ובתפוצות, מהם שעזבו את העיר עוד בימי ה"שלוה" ומהם שיצאו חיים מגיא ההריגה והגיעו לארץ כאו־דים מוצלים מאש — ראינו לנו חובה קדושה להקים שם ושארית, יד וזכר לעירנו וליהודיה הקדושים — רבנים ותלמידי־חכמים, יראים וחסידיים, משכילים וציונים, אנשי מעשה ואנשי עמל וביניהם נוער תוסס, צמא־חיים ושואף לגאולה, שנעקרו מארץ החיים והומתו במיתות משונות ואכזריות.

ומטרה כפולה היתה לנו בהקמת מצבת הזכרון הזאת לעירנו בצורת "ספר פלונסק" — כלפי פנים וכלפי חוץ, אם אפשר לומר כן. כלפי פנים: למען ידעו בנינו ובנותינו אשר לא ידעו את פלונסק ואת שמעה רק מפינו שמעו — מה היתה דמותה וצביונה של קהילה זו, אחת המצוינות והמפוארות בין קהילות ישראל בפולין, שפיכו בה תמיד חיים יהודים ערים ותוססים ואשר הקימה מוסדות־תלמוד־תורה ומוסדות ציבור לעזרה הדדית, והוציאה מתוכה אישים דגולים, מנהיגים וסופרים ואישי ציבור, ובראשם ראש ממשלתנו הנערץ דוד בן־גוריון, הסופר והמבקר הדגול שלמה צמח, שלמה לביא ואחרים, אשר עירנו מתכבדת בהם והם מתגאים בה.

וכלפי חוץ — להשאיר לדורות הבאים מקצת תולדותיה של פלונסק היהודית, ראשית הישוב היהודי בה, ובעיקר — פרשת כליונה ואחריתה הטראגית, כפי שהועלתה על הכתב על ידיהם ומפיהם של ניצולים.

אנו רואים לנו חובה נעימה להביע כאן את תודתנו והוקרתנו לבן עירנו היקר הסופר שלמה צמח, שנטל

ש ע ר ר א ש ו ן

פ ל ו נ ס ק

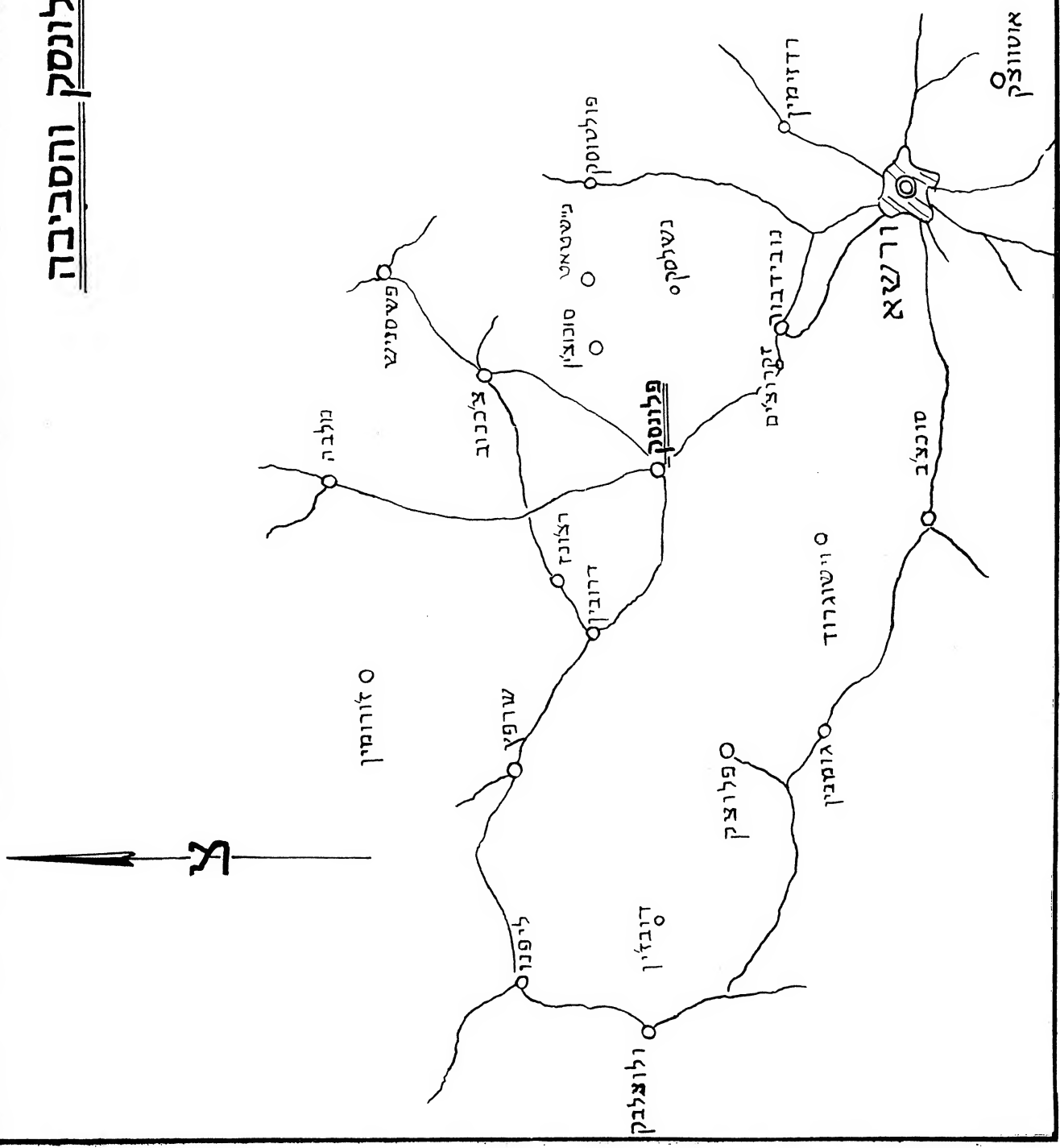
ה י ה ו ד י ת

מ ר א ש י ת ה

ו ע ד ת ח י ל ת

ה מ א ה ה ע ש ר י ם

פלונסק והסביבה

תולדות יהודי פלונסק ובנותיה

ראשית העיר

פלונסק שעל הנהר פלונקה (מכאן שם העיר) נוסדה בימי הביניים הקדומים כעיר-מיבצר של נסיך החבל ובה ארמון-עץ למישכנו בימי שהותו בפלונסק.

סביב המיבצר הוקם היישוב הראשון של תושבי העיר אשר רובם הגדול עסקו בחקלאות ורק במרוצת הזמן נוספו עליהם קצת סוחרים ובעלי-מלאכה.

עוד בתעודה של בולסלב קינדז'יניאבי (Kędzie-rzawy) משנת 1155 נזכרת פלונסק כמקום-מיבצר. בשנת 1400 העניק נסיך מאזובשה ורייסין ז'יאמיוביט את כתב-הקיום של העיר על יסוד החוק החלמיני¹ ובו נאמר שמכל "לאן"² (Łan) יש לשלם דמי-שכירות בסך 48 גרושים. תושבי פלונסק שוחררו מכל שירותים, תשלומים והיטלים. רק במקרים של נישואי הנסיך, בניו או בנותיו, או כאשר אחד מבני משפחתו נפל בשבי או משביקש הנסיך לפדות איזה חבל ממדינתו — הוטל על תושבי העיר לסלק מס, כפי שהוטל על כל עיר ועיר. כתב-קיום זה חודש ואושר בשנת 1527 ע"י המלך זיגמונט הראשון.

פלונסק השתייכה לנסיכות פלוצק, שסופחה לממלכת פולין בשנת 1495 יחד עם חלק ממאזובשה.

נסיכות פלוצק הפכה להיות וויבודוטבו (פלך) שהיה מורכב מ-8 נפות ובכללן פלונסק.

במאות הט"ו והט"ז התפתחה פלונסק לעיר-מסחר ומספר תושביה גדל והלך בהתמדה.

תושבי הערים הסמוכות היו באים לפלונסק למכור את סחורותיהם — דבר שעורר תלונות מצד בני העיר בפני המלך על התחרות בלתי הוגנת. שכן היו סוחרים הערים האחרות באים לפלונסק לא רק בימי-השוק אלא גם בימי א' בשבוע ובחגים כדי למכור סחורות ומשקאות. בשנת 1612 העניק זיגמונט ה-III פריבילגיה מיוחדת לתושבי פלונסק למען הגן עליהם מפני ההתחרות מצד תושבי הערים הסמוכות. בפריבילגיה זו נאסרו ביום א' בשבת ובימי-הגא כל מקח וממכר, ואפילו מכירת לחם ובשר נאסרה איסור מוחלט. איסור זה חל לא רק על תושבי פלונסק הנוצרים אלא גם על היהודים, ומי שפעל בניגוד לפריבילגיה זו הוחרמה סחורתו — לחם,

בשר, עצים — לטובת העניים הקאתוליים, ואלו שאר סחורות הוחרמו לטובת העיריה. ימי השוק נקבעו ליום השבת ואז אסור היה להביא מן הערים השכנות יי"ש, תמד, בירה, נרות וכל שאר הדברים שיוצרו בפלונסק. בימי הירידים אסור היה להביא העירה אריגים, כותנה, נוצות וכל העובר על הוראה זו צפוי היה לקנס וסחורתו הוחרמה.

בשנת 1616 נמסר בדו"ח על בקרה³ (Lustracja) שנעשתה בסטארוסטבו פלונסק ואחוותיה:

"פלונסק משתייכת לסטארוסטבו פלוצק, והיא בעלת אדמה טובה. מלבד המשק החקלאי (folwark)

יש שם 33¼ וולוק⁴ (wólk) בכללם 3¼ וולוק של המוכתר (wójt) ובית בנוי, גנים, בית-מרחץ, מהם אין המוכתר מחוייב לשלם מסים אולם תמורת זאת חייב הוא לשרת במלחמה.

"לעיריה ישנן הכנסות בשיעור של 59 פלורין 6 גרושים לפי הנוהל הישן, מבתי, ממגורות ובתי-מרוח, ממלאכות וחנויות. הסנדלרים טוענים שעליהם לשלם לא יותר מ-3 פלורנים 10 גר. מנקי-ארובות משלמים 22 גרוש. העירוניים נותנים 14 דליים שיבולת-שועל מכל וולוק. ימי-שוק מת-קיימים בימי ג' ושבת. כן מתקיימים ג' ירידים בשנה, בהם נערך סחר בסוסים, בקר ושאר סחורות. דמי הירידים מכניסים לארמון בפלוצק 50 פלורין לשנה.

"בפלונסק קיים מנהג שסוחרים דגים מלוחים מפרישים מס בשיעור של 30 דגים מלוחים מכל חבית. הקצבים בכפרים ובעיר מפרישים מכל בהמה גסה או דקה שהם מוכרים את בשר-ועצמות השכם (łopatki) המכנים 40 פלורין לשנה. בעד השימוש בכביש בכיוון לפרוסיה משלמים מס. החוכר היהודי משלם את דמי-החכירה בשיעור של 30 פלורין לשנה. בעיר מצויים 4 בתים של יהודים שבעליהם מחוייבים לתת לאדון הסטרוטטה 1½ ליטרות כרכום (safran) בכל שנה. מבשלי-בירה מציפים את העיר בבירה."

לפי דו"ח זה היה פלונסק בתקופה ההיא עיירה דלת-אוכלוסין, ומקור פרנסתם של תושביה היה מס-

מטאורולוגית שהוקמה בשנת 1874 על הגבעה שבקצה העיר ע"י הרופא המקומי ד"ר ינדז'איאביץ, אשר היה מפרסם את חוצאות תצפיותיו בעתונות המקצועית בשפות הגרמנית והפולנית.

בעיר היו 2 בתי-ספר יסודיים כלליים, מושב בית-משפט שלום, דואר ועוד כמה בניינים ציבוריים. בשנת 1830 היו בעיר 241 בתים, ורק מספר קטן מהם היו בתי-חומה; מספר התושבים היה אותה שנה 3618. בשנת 1862 נמנו 312 בתים, שרובם המכריע היו בתי-עץ. מספר התושבים הגיע ל-4261 נפשות. בשנת 1886 היו כבר בפלונסק 122 בתי-חומה, 241 בתי-עץ. היו קיימים בה אז כמה וכמה בתי-מלאכה ומספר בתי-חרושת. העיר היתה בעלת רכוש, ובשנת 1881 עלו הכנסותיה לכדי 11,848 רובל. העיריה בנתה כבישים, מדרכות-אספלט, ובניינים ציבוריים ששיוו לפלונסק מראה של עיר מסודרת.

מבחינה כלכלית זכתה העיר להתקדמות רבה בשנת 1867 הודות לארגון המינהלי החדש שכוונה אז נפת פלונסק ואשר מקום מינהלתה נקבע בעיר פלונסק.

בנפה נמנו 80,609 תושבים, מהם 57,656 קאתולים (פולנים), 5441 פרוטסטנטים (גרמנים), 3179 פראבוס-לאבים (רוסים), 14,333 יהודים. היישובים שבנפה שימשו לפלונסק עורף כלכלי יציב למדי.

הר, ייצור הבירה והחקלאות. המלאכות עדיין לא היו מפותחות.

הנוסע הגרמני ורדום (Werdum), שביקר בפולין בשנים 1670—1672, הגיע ביולי 1671 לפלונסק מסטרו-זוב והוא מתאר אותה כך:

„היא (פלונסק) עיר פתוחה עם 2 כנסיות, שאחת מהן הרוסה לחלוטין. גם העיר עצמה — יותר ממחציתה הרוס“⁵.

לאט לאט התאוששו תושבי פלונסק מהרס המלח-מות בתקופה ההיא ובנו את בתיהם מחדש.

במאה הי"ז והי"ח היתה פלונסק עיר קטנה, שחשיבותה לא התבלטה בתולדות הוויבודזטבו פלוצק.

למעשה עסקו רוב תושביה הלא-יהודים בחקלאות זעירה, וקצתם במלאכות.

שינוי-מה חל בימי ממשלת פולין — אחרי הקונגרס הווינאי (1815) — הודות להקלות שניתנו לעיר מטעם השלטונות ואיפשרו את פיתוחה לנקודה עירונית ממש.

ואולם שיפור יסודי במראה העיר חל אך בשנות השבעים-השמונים של המאה הי"ט. מלבד הכנסיות, הקאתולית והפראבוסלאבית, שהיו בנייני חומה, היו עוד בעיר בית-מחסה לעניים, מצפה-כוכבים ותחנה

כיכר השוק בפלונסק

עם עירונים ביטח עצמו היהודי נגד סמכות בתי הדין העירוניים.⁸

המסחר הסיטונאי של יהודי פלונסק התרכז בעיקרו בסחר תוצרת-עצים, אשלג וזפת ואת הסחורות היו משיטים בוויסלה דרך פלוצק לדאנציג.

יהודי פלונסק היו מבקרים גם בירידים בפוזנא, גניזנו ותורון. עמדו בקשר מסחרי קבוע עם פלוצק, ויחידים היו עוברים גם מפלונסק לפלוצק. כך, למשל, נשא שמעון מפלונסק לאשה את בתו של ישראל מפלוצק ועבר לפלוצק לדירת חתנו.

הסופר האנטישמי — סבאסטיאן מיצינסקי בספרו *Zwierciadło Korony Polskiej* (1618) מתאון שבערים ובכללן בפלוצק הביאו היהודים עוני על העירוניים (przez odjęcie handłów), ובעיריות הקטנות — ופה כנראה נכללת גם פלונסק — השתלטו היהודים על כל המסחר שנעשה מונופולין בידיהם.

במחצית הראשונה של המאה ה־17 גדל היישוב היהודי בפלונסק ע"י כניסת יהודים מן הערים השכנות. אולם לא לזמן רב ניתנו להם שלום ושלווה. בשנת 1655 פרצה המלחמה השבדית-פולנית השנייה. האצולה בפולין הגדולה והווייבונים מפוזנא וקאליש עברו עם צבאם, בן 15,000 איש, לצד השבדים.

בעד בגידה זו נענשו הפרוטסטנטים והיהודים. היהודים הואשמו שריגלו לטובת השבדים.

מפקד הצבא הפולני סטיפאן צ'ארנצקי החליט להחנקם באצולה ובווייבונים הבוגדים ובאפריל 1656 יצא צ'ארנצקי מלנצ'יץ לפולין הגדולה כדי להענישם. במסע זה סבלו קודם-כל היהודים. הוא ערך שחיטות גדולות ביהודים. חייליו שדדו והרסו את הרכוש היהודי. הקהילות היהודיות בקובאל, לופיאנו, רוגאסן, פלאטוב ורשן, ליסא, פאקוש, שרם, פורדון, פלוצק, דיברוין — היו תחנות-המוות של צבא צ'ארנצקי.

מפלוצק הגיע לצ'אכאנוב, פה הושמדה כל הקהילה בת חמישים משפחות.⁹ ומכאן בא לפלונסק. יהודי פלונסק סבלו סבל רב, רובם נהרגו, בתיהם נשרפו, רכושם נשדד והרב צבי נשרף. בגומבין נהרג אביו ר' חיים הלוי, ואמו של ר' אברהם אכלה גומבין בעמ"ח "מגן אברהם" — אבי משפחת צמח בפלונסק.¹⁰ מבול המלחמות עם השבדים והקוזאקים שהציף את פולין במחצית המאה ה־17 מוטט את היישוב היהודי בפלונסק והרס אותו לחלוטין.

לאחר שעברה סערת המלחמה ניגשו היהודים לאט לאט לשקם את מגוריהם, חנויותיהם וסדנאותיהם. בשובם לפלונסק קבעו אנשי הקהל שבכל ער"ח שבת יש לצום ולומר סליחות לזכר הקדושים שנהרגו בידי צבא צ'ארנצקי. תפקיד זה הוטל על חברה

יריעות ראשונות על יהודי פלונסק

היריעות הראשונות על יהודי מאזובשה ובכלל זה על יהודי פלונסק, יש לנו מרשימות בתיקי בית-המשפט.

הרשימה הראשונה המזכירה יהודי פלונסק היא משנת 1446.⁶

בתקופה זו, שהיתה תקופת שלום עם מיסדר הצלבנים — היו נסיכי מאזובשה מעוניינים לפתח את ארצם ולכן התירו כניסת יהודים לערים. כך הוקמו יישובים יהודיים מלבד פלונסק, גם בווארשה (1414), וישוגורוד (1422), פלוצק (1425), זאקרוז'ין (1449), סוחאצ'וב (1463), פולטוסק (1480), צ'אכאנוב (1488). היהודים עסקו בעסקי כספים ובמסחר.

דרך המקומות שעל הנהר ויסלה עברה בימים ההם התחבורה העיקרית של סחר פולין.

במאה ה־17 היתה מאזובשה מחולקת לנסיכות וארשה ופלוצק.

בשנת 1462 עברה פלוצק לשושלת הווארשאית של הפיאסטים. אולם היא לא אוחדה עם הנסיכות מאזובשה מבחינה פוליטית.

אחרי מותו של הנסיך האחרון יאנוש II (1495) צורפה הנסיכות פלוצק סיפוח סופי לפולין. מאזובשה צורפה אך בשנת 1527.

בראש היהודים בחבל פלוצק עמד במאה ה־17 רב ראשי (senior doctor) ושמו קמחי, שישב בלנצ'יצה. היהודים שלמו לנסיך מסים בסך 1 — 6 פלורין.

בראש כל הקהילות במאזובשה עמדה קהילת פלוצק, שהיתה העשירה והמפורסמת ביותר. למעשה היתה היא הפטרון על יתר הקהילות והמגינה עליהן. היא קיבלה מקהילת פלונסק ייפוי-כוח לייצגה בכל ענייניה בפני כל רשות וערכאה ממלכתית ועירונית. עיקר עיסוקם של היהודים היו עסקי-כספים, עסקי הלוואות בריבית ובמסחר.

על רקע ההתחרות המסחרית עם סוחרים נוצרים באווארשה ובוישוגורוד גירוש היהודים ומתן כתב-הקיום *de non tolerandis Judeis* (1527).

למדינת פלוצק השתייכו בראשית המאה ה־17 המחוזות פלוצק, בילסקו, שרפץ, שרנסק, מלאבה, ראצ'ניז, ניאודבור ופלונסק. יהודים ישבו אז רק בפלוצק ובפלונסק.⁷

אך בהמשך המאה ה־17, כפי שנוזכר כבר למעלה, נוסדו יישובים יהודיים גם בשאר הערים.

עקב עסקי-הלוואות נתעוררו משפטים רבים שנידונו לפני בית-המשפט הממלכתי ובתי-דין של העיר. ידוע מקרה אחד שאזרח העיר פלונסק, יאן צ'ארני, ויתר, בהסכם עם היהודי משה מפלונסק, שהלווה לו כסף, על זכותו העירונית, הואיל ובעסקים

בשנת 1560 מעביר המלך בצו מלכותי את הכנסות המלך (census annuus) בסך 50 זה' מקהילות במאזובשה, מלאבה, סוחאצ'ב, פלונסק ואחרות לידי מליצו איש-שירותו סטניסלאב אולשובסקי¹³.

היה זה מס מיוחד (szos królewski) שהיהודים היו מחויבים לסלק מדי שנה בשנה. מלבד מס זה שילמו יהודי פלונסק מס מבתיים ומגרשים (szos placowy). היה זה תשלום מהמגרשים שעליהם עמדו הבתים, חלק ממנו היה בשביל הסטארוסטה והארמון וחלק לעיריה. תשלום המס מבתיים יהודיים על מגרשי הארמון שולם עד סוף המאה ה־17 במזמן ובחפצים כגון: 1/2 ליטרה פלפל, ליטרה בשמים וחמישה זה' לאחר כן שלמו רק במזומנים ותמורת naturalia 6 זה' ביחד 11 זה'. העיריה גבתה מיהודים מלבד מס מגרשים גם מס מיוחד בעד זכות הישיבה בעיר.

לפי כתב-הקיום שהוענק בשנת 1612 לעיר, חויבו גם הסוחרים היהודים כמו הנוצרים להפריש לארמון מכל חבית דגים מלוחים הראשונה 30 דגים מלוחים (rožen śledzi) והקצבים מכל בהמה גדולה וקטנה עצמות-שכם (kopatki) עד הסך 40 פלורנינים לשנה. מעניין לציין שבסקר (lustracja) משנת 1612 נמצאו בפלונסק רק 4 בתים יהודים על מגרשי הארמון, שחויבו להמציא לסטארוסטה בכל שנה 1 1/2 ליטרא כרכום (szafran). מלבד זה שילם יהודי אחד דמי-חכירה בעד הכביש הגדול בכיוון לפרוסיה (czo ziemi) בסך 30 פל. לשנה.

החל משנת 1549 שילמו יהודי פולין מס גולגולת שהוטל על כל האוכלוסיה היהודית בסכום מסוים (60,000 זה') והוא חולק על הקהילות היחידות. בשנת 1717 קבע הסיים את סכום מס הגולגולת ליהודי פולין-הכתר (korona) בסך 220,000 זהובים. סכום זה נשאר בתוקפו עד 1764. בשנת 1717 שילמו יהודי פלונסק את השיעור המגיע למס הגולגולת בעד החודשים יאנואר, מאי, אוגוסט לבד, את הסכום 600 זהובים פולניים. אותו סכום שילמו גם יהודי פלוצק. יהודי וישוגרוד שילמו 809 זהובים¹⁴.

במחצית המאה ה־17 סבלו יהודי פלונסק לא מעט מדליקות שבעטיין נאלצו לבקש ולהשיג פרי-ביליגיות חדשות לשיקום בתייהם. אולם לא לזמן רב ניתן להם ליהנות משיקומם. בשנת 1669 הוזכר להם ועד ארבע הארצות, שלפני מספר שנים הוחלט, כי על יהודי מאזובשה לעזוב את מקומות יישוביהם¹⁴.

יהודי פלונסק עזבו את העיר והם לא חזרו עם יהודי שאר הערים למאזובשה אלא לאחר שהחלטה זו בוטלה לחלוטין.

קדישא בפלונסק שקבעה גם נוסח מיוחד של סליחות. הידועות בשם: סליחות פלונסק¹⁰.

בשנת 1657 קיבלו מידי המלך יאן קאז'ימיר' כתב-קיום לשיקום יישובם, לבנות בתים חדשים במקום הנשרפים וההרוסים, וכן את הזכות להקים מחדש את חנויותיהם ואטליוניהם.

בשנת 1670 חידש המלך מיכאל וישניוביאצקי את כתב-הקיום של היהודים שהלך לאיבוד בזמן המבול שבא על פולין במאה ההיא עקב הפלישות והמלחמות המרובות. בכתב-הקיום המחודש הותר ליהודים להת-יישב בפלונסק ולהחזיק בתים בבעלותם, להקים בתים חדשים, לעסוק במסחר, לשרוף יי"ש, לבשל תמדי, בירה, למכור ולקנות כל מיני משקאות, לשחוט בקר, למכור בשר באטליונים וגם בבתייהם הפרטיים.

כל המסחר מותר היה רק בימי חול ואסור ביום א'. בכתב-קיום זה הותר ליהודים לבנות מחדש את בית-הכנסת שלהם ולסדר להם בית-עלמין משלהם.

לאחר זמן קצר פרץ מאבק קשה בין היהודים והנוצרים, שראו בהם מתחרים. העירונים הגישו למלך כתב-יתלונה, שהיהודים גוזלים מהם את פרנסותיהם וחותרים תחת קיומם הכלכלי.

כדוגמת פלוצק הותר גם ליהודי פלונסק עוד ע"י המלך זיגמונט I, במחצית הראשונה של המאה ה־17, לנהל בימיה-השוק, בכיכר העיר, מסחר סטוני בלבד בכותנה, אריגים ובשמים, אך נאסר עליהם כל מסחר קמעוני בהם, שהיה בידי הסוחרים הנוצרים וכן מכירת בשר עגל, כבשים ועזים בימיה-השוק.

★

החל משנת 1519 — באותה שנה הסכים המלך זיגמונט I לארגן את ועדי המדינה — השתייכה קהילת פלונסק מבחינה אירגונית לוועד המדינה של פולין הגדולה, שבה נכללו, מלבד הקהילות של פולין הגדולה, גם מספר קהילות מאזובשה וקויאבי. נציגי פלונסק היו משתתפים בכינוסי ועד המדינה.

כאשר התכנס ב־19 בפברואר 1519 הכינוס הראשון של המדינה בוולוצלאבק לשם חלוקת המסים לשנים 1519—1521 בסך 200 זהובים, השתתפו בו ראשי 11 קהילות¹¹, וביניהם גם נציג קהילת פלונסק.

ועד המדינה היה מורכב מ־16 חברים, מהם 11 שמאים ו־5 גובים. מתפקידם של השמאים (taksatorze), ובכללם נתמנה שלמה מפלונסק, היה לקבוע את סכום המסים שיש להטיל על הקהילות השונות. מתפקידם של הגובים (egzekutorzy) היה לגבות מכל קהילה וקהילה את סך המסים שהוטל עליה. מושב ועד המדינה היה בוולוצלאבק¹².

בשנים אלו של פלישות צבאות זרים, של קונדראציות ושל הסיבוכים בפנים מדינת פולין סבלו היהודים סבל לא ישוער.

מעניין שדווקא בוויבודזטבו פלוצק עזרו היהודים לקונפדרציה ברסקה, שמטבעה היתה אולטראקאטור לית ועויינת את היהודים.

בימי מלכותו של סטאניסלאב פוניאטובסקי חל לזמן קצר שיפור במצב היהודים הודות לשקט ששרר בפנים המדינה, בעיקר לאחר החלוקה הראשונה של פולין.

★

בתקופה זו — במחצית השניה של המאה י"ח — בשנות השישים-השמונים כיהן בפלונסק כרב ברוך חריף, (נפטר בגניאזנו בשנת 1791). אחרי בחירתו לרב בגניאזנו, בא לפלונסק ר' אברהם יקותיאל זלמן בן משה יוסף ליכטשטיין¹⁸. הוא היה בדורו מגדולי הרבנים „הרב הגדול, הגאון הכולל והמובהק מפורסם בדורו“. הוא חיבר פירוש מפורט ל„ספרי“ (דבי רב, בשני חלקים). החלק הראשון ל„במדבר“ יצא לאור בדיהרנפורט בשנת 1811, חלק ב' ל„דברים“ י"ל בראדזיוויל בשנת 1820. בפירושו הדפיס גם מראי-מקומות בשם „מקרא מפורש“ ומראי-מקומות בשם „מבוא התלמוד“.

את חיבורו, שסיימו בשנת 1788, הוציא לאור בנו משה, שהוסיף ביאורים מכתביד קדמון לחכם ירושלמי ששמו לא נודע. הרב ליכטשטיין כתב גם מבוא לספר „שושנת עמקים“, הנקרא בשם „דברי קהלת“, של בנו שלמה סוקולובר, שנפטר בגיל צעיר¹⁹. הספר הוצא לאור ע"י אחיו משה בנובידבור בשנת 1785. ליכטשטיין נתן גם הסכמה לספר „בנין שלמה“ (כ"ג חשון תקמ"ו), לספר „ברכת אברהם“ (י"ט אייר תקמ"ח) ולספר „מדרש תנחומא“ (כ"ו כסלו תקס"ג). הרב ליכטשטיין נפטר בפלונסק בשנת 1810. אחיו הבכור קלומינוס קלמן²⁰ היה רב בביאליסטוק ומטובי הדרשנים בדורו. הוא נתן הסכמה לספרו „זרע אברהם“. בתקופה זו היה בפלונסק רופא יהודי ד"ר שלמה יעקבס.

★

בזמן הכיבוש הפרוסי בשנים 1794—1807 גדלה האוכלוסיה היהודית בחבל פלוצק ובכללו גם בפלונסק. לפולין עברו יהודים לא מעטים מן השטח הפולני שעבר בחלוקות פולין לפרוסיה.

בשנת 1808 נמנו בפלונסק על 3,807 תושבים, 2,801 יהודים, הם היו 73.6% של כל האוכלוסיה. לעומת מספרם בשנת 1764 — 455 נפשות. גדלה אוכלוסיתם ב-2,346 נפשות.

בשנת 1678 נשקפה ליהודי מאובושה גזירת גירוש מערים ועיירות. בקושי רב הצליח ועד ארבע הארצות, לאחר השתדלויות מרובות, למנוע גירוש זה.

פלונסק היתה מסונפת מבחינה אירגונית לקהילת צ'יחאנוב. קשר אירגוני זה נמשך עד שנות החמישים של המאה הי"ח. סמוך לשנת 1753 ניתקה פלונסק את הקשר האירגוני — כפיפותה לבית-הדין של הרבנות בצ'יחאנוב וסילוק מסי-הגולגולת של תושביה — עם צ'יחאנוב.

קהילת צ'יחאנוב לא הסכימה לניתוק זה, ושלחה בוועד ד' הארצות אברהם בן לייזר הביא את העניין לפני מושב הוועד, שהתכנס ביארוסלב ביולי 1753. הוא אף התאונן לפני מושל המחוז קאזימיר גרא-נובסקי מראדום, שנתמנה ע"י שר האוצר הפולני לקומיסאר על המושב הזה וייפה את כוחו לפקח ולהכריע בכל השאלות השנויות במחלוקת.

גראנובסקי הטיל ב-10 בספטמבר 1753 על פרנס ועד דד"א ר' אברהם בן חיים לעיין בסיכסוך שבין צ'יחאנוב לבין העיירות שניתקו את הקשר אתה ובכללן פלונסק.

ב„כתב ליישוב סיכסוכים“¹⁵ (Instrument do rozszadzenia spraw) נאמר: „כמו כן התאונן לפני אברהם בן לייזר אשר נשלח הנה לוועד יארוסלאב מעדת צ'יחאנוב, שהעירות אשר מאז ומקדם היו שייכות לקהל צ'יחאנוב ושם התדיינו תמיד ושלמו את מסי המלוכה ומסים אחרים, העיירות האלו כגון מאקוב, מלאבה, נושיצה ופלונסק נפרדות עכשיו. מקהל צ'יחאנוב בלי שום נימוק, ולא עוד אלא שגם נטלו לעצמם, בלי שום יסוד ומנהג, יישובים השייכים מאז ומקדם לצ'יחאנוב. גם בעניין זה עליך (פרנס יהודי פולין אברהם בן חיים) לשלוח רבנים או מנהיגי הארצות הסמוכות לשם, שישפטו בעניין הזה אחרי שישמעו את טענות הצדדים לפי המנהגים הישנים ואחרי שיובאו לפניהם תעודות נאמנות. על כל זה עליך לתת לבעלי-הדין הנ"ל כתב בלי דחוי, כדי שהעניינים האלה יהיו נדונים ולמען יהיו לבוררים האלה שלך שלטון וכוח לסידור גמור של אותם העניינים, מה שאני מצווה בכבוד-ראש וחותרם בעצם ידי“.

העניין לא סודר, כי באותו מושב הוחלט שאת כל הסיכסוכים בין קהילות יש להביא לפני בית-הדין של הגליל, שכן לוועד ד' הארצות אין שום עניין בסיכסוכים כאלה¹⁶.

על המצב הכלכלי והחברתי בתקופה המדוברת אין לנו ידיעות. מתוך המיפקד שנערך בשנת 1764 אנו למדים שבפלונסק ובכפרים המסונפים לקהילה נמנו 455 נפשות.

בוויבודזטבו פלוצק, שאליו השתייכה פלונסק, נמנו 3,960 יהודים¹⁷.

אחרי שהילדים נתבגרו שימש אצלו צילקוב ככהונת מנהל משקיערות עד שנתמנה בשנת 1854 למורה לתלמוד בבית-המדרש לרבנים בווארשה. כמורה אחר לבניו שימש גם ר' מרדכי הכהן גרינבוים, הרב בנאשילסק ושרפץ הסמוכות לפלונסק²². בהיותו מתנגד נרדף הרב גרינבוים ע"י החסידים. משפחת גרינבוים באה בסוף המאה ה"ח לפולין יחד עם משפחה שניה, וייסרוזה, מפראנקפורט ד/מ²³.

את החינוך התלמודי-הרבני של ילדיו מסר פוזנר לאבי הגאון ר' ישראל ויהושע מקוטנא.

פוזנר לא סבל את הבערות שהתפשטה בקרב יהודי פולין עקב החסידות ושנא את הפראות שבה²⁴. וויות החסידים — לכן גם שאף והשתדל כל ימי חייו לפעול לטובת המוני ישראל על-ידי שיפור תנאי חייהם הכלכליים והחברתיים. בפעולתו זו ראו החסידים מעשה-פשע ולמרות דבקתו במסורת הם לא נרתעו מלהכריזו עליו שהוא אפיקורס ואחד מ"המינין והמ" שומדין". הם לא הדלו מלגדף ולקלל ואפילו לרדוף אותו עד כמה שידם היתה מגעת. אולם הוא מצדו עבר על כל אלה בשתיקה ובאדישות וכשהיה נחוץ להשתדל לטובת העם לא נמנע מללכת יחד עם דברי החסידים, כגון הרבי ר' יצחק מווארקא, כדי להעביר את רוע הגזירה.

פוזנר ניהל עסקים סטוניים ועשה רבות לפיתוח המסחר והתעשייה בפולין. למרות הפקודה מיום 19 בנובמבר 1808, ימי הנסיכות בווארשה, שאסרה על היהודים לרכוש קרקעות ואחוזות, הצליח פוזנר לקנות בשנת 1817 את האחוזה קוחארי שבגליל פלוצק בלי שום רשיון מטעם השלטונות וללא חוזה-מכירה כתוב בידי נוטריון.

כעבור זמן מה הודיע בעצמו את דבר הקניין לוועדה לענייני פנים ומשטרה וביקש מאת השלטונות לאשר את הקניה ולהצהיר, שהאחוזה היא קניין עולם לו וליורשיו.

עמדתו הכלכלית והחברתית בימים אלה היתה כבר כה איתנה וידועה לוועדה לענייני פנים שזו נסתה מייד למלא את בקשתו, בנימוק, שהתקנה של מלך סאכסוניה, האוסרת על היהודים לקנות להם אחוזות, לא נתפרסמה באוסף החוקים ולכן אין לה תוקף של חוק. לפי הצעתה ציווה ב-20 במארס 1817 הנציב גנראל זאיונצ'ק לאשר את קניית קוחארי ע"י פוזנר עד שייצאו חוקים מפורשים בעניין זה. הנימוק היה, שמפני אי-פרסום החוק משנת 1808 באוסף החוקים לא מן הנמנע הוא שפוזנר והנוטריון לא ידעו בכלל על אודות קיום האיסור לרכישת אחוזות בידי יהודים. אין ספק בכך שמעמדו הכלכלי והחברתי של פוזנר הוא שהכריע את הכף לטובתו והאחוזה קמה לו לקניין²⁴.

בימי נסיכות וארשה התחילו היהודים לרכוש להם בתים, אבל בלא שהשיגו רשיונות לרכישות אלו. בדפארטאמנט פלוצק נמכרו ליהודים בלי רשיונות 373 בתים, מהם בפלונסק — 3 בלבד²⁵.

חוץ מן המסחר הקמעוני והרוכלות עסקו יהודים מספר בסחר תבואות, עצים, ביצים, בקר ותוצרת חקלאית. המיטענים נשלחו בכביש פלונסק-זאקרו-צ'ין-וארשה ובכבישים בכיוון לפלוצק. יום יום היו יוצאות עגלות טעונות תבואות וסחורות לפלוצק ומודלין.

כמה יהודים, שעמדו בקשרים עם בעלי-האחוזות בסביבה, ריכוזו בידיהם את יצוא תוצרתם החקלאית. בשנים ההן נמצא כבר מיספר ניכר של יהודים שחכרו אחוזות וניהלו בעצמם את המשקים על חש-בונם.

בין בעלי-המלאכה היהודים היו מספר חייטים ופרווניים שעבדו בשביל מפעלי קונפקציה גדולים. ענף זה גדל והתפתח במהירות גדולה.

המפעל ההתיישבותי בקוחארי

בתולדות יהודי פלונסק קשור עניין המפעל ההתיישבותי בקוחארי, שבוצע בידי שלמה זלמן מרקוס פוזנר.

הוא נולד בשנת 1766 בווארשה למשפחת סוחרים סיטונאים, שניהלו סחר-חוץ גדול-היקף עם גרמניה ואוסטריה והיו מן המבקרים הקבועים בירידי לייפציג, ברסלוי, ופרנקפורט דמיין. מנעוריו היה שלמה זלמן מרקוס פוזנר שקוע בפעילות ציבורית, נמנה עם המתנגדים החריפים ביותר לחסידות ולאדמו"רים שלה. נגדם יצא בכל הזדמנות בחריפות. שאיפתו היתה לחסל את הבערות בקרב המוני-ישראל.

הוא הצליח להגדיל את הונו ולהרחיב את היקף עסקיו.

שלמה פוזנר בעצמו, שהיה נודע כיהודי פיקח וחרוץ לא הסתפק בהיותו סיטונאי ידוע בווארשה, בעל בית ברחוב נאלבקי, אלא שאף ליצור גדולות בשטח התעשייה והחקלאות. פוזנר, שלבש בגדים יהודיים והיה מגדל זקנו ופיאותיו כל ימיו, היה נאמן למסורת ולמדן גדול.

הגם שלפי השקפותיו לא היה משכיל, היה חובב השכלה ומדעים. הצטיין גם בידעיותו הרחבות בתלמוד ובשפה העברית.

★

למורה בשביל ילדיו מינה את ידידו משה אהרן צילקוב, שגר אצלו בקוחארי שנים מספר.

פוזנר, שעל פי רוב גר בווארשה, קיבל בשנת 1817 יחד עם יחיאל מיכל אטינגר ויצחק רוזן, לוי שאולזוהן, שלמה אייגר וחיים דודזוהן את חכירת מס הבשר. בווארשה הקים גם בשנת 1826 ברחוב נאלבקי בית-חרושת לאריגים. בווארשה אף מילא בהיים הציבוריים תפקידים חשובים. פוזנר היה בין היוזמים הראשונים בהקמת בתי-ספר יסודיים לנוער היהודי, ונתמך במשימתו ע"י שר-החינוך הרוזן סטאניסלב גראבובסקי. הוא נתמנה ע"י נשיא העיר וארשה לחבר הנהלת הקהילה בווארשה ובשנת 1821, כשנוסד ע"י הממשלה הוועד המפקח הראשון לבתי-הספר היסודיים, נבחר פוזנר ליושב-ראש הוועד ומילא תפקיד זה שנים מספר.

בשנת 1825 נוסד בווארשה בית-מדרש לרבנים. ולשם ביצוע החוכניות ופיקוח על מהלך עבודתו נת-מנתה מועצה מיוחדת. בצדה של המועצה מונתה גם ועדה מייעצת בת 5 חברים יהודים שעמם נמנה גם פוזנר.

לא מן הנמנע הוא שבהשפעתו נכנסו לבית-המדרש לרבנים 9 תלמידים מערי-השדה, בני נכבדי-הקהילות והרבנים מליפא, סוחאצ'וב, צ'נסטוחוב, לנצ'יצא וגם מפלונסק²⁶.

יעקב רוטוואנד, בוגר בית-המדרש, מספר בזכרונותיו, שמשנת 1826 למד במוסד זה יצחק מאיר גרינבוים מכפר קוחארי. הוא היה בעל כשרונות ספרותיים, שהתבלטו בייחוד בשיעורים הפולניים בהדרכתו של המורה ז'אחובסקי. גרינבוים הצטיין בסגנונו היפה ובקלותו לחבר חרוזים. רוטוואנד משוכנע שלא היה גרינבוים ממשיך בכתובת שירים היה ודאי אחד המשוררים הפולניים הידועים²⁷. גרינבוים²⁸, מת בגיל צעיר — בשנת 1836. רוטוואנד פירסם את שירו "Do przyjaźni" (לידידות) שהקדיש לו²⁹.

בשנת 1825 לקח פוזנר גם חלק פעיל בעבודות ועד הקהילה והוועדה המייעצת שלה, בייחוד בשטח התיקונים במס-הבשר ונבחר, יחד עם יחיאל מיכל אטינגר, אברהם שטרן ודוד-תיאודור טפליץ לחבר ועדת-משנה לעניין הבשר הכשר. כשהוקם בווארשה בשנת 1833 — לאחר המרד — ועד הקהילה הראשון, שהבריו היו שלמה אטינגר, שאול הרצפלד ושלמה זלמן אברמזוהן, שלושתם מחוגי המתנגדים וכן גם המשכיל יעקב אפשטיין, נבחר גם פוזנר לשמש ככהן בה זו.

פוזנר, שידע יפה את תנאי הכלכלה בפולין, הכיר שאין מעמד איתן ליהודים בפולין כל זמן שהיו קשורים אך ורק במסחר. כל שאיפתו היתה לקרב את היהודים לעבודת האדמה. כחסידי הרעיון להעביר יהודים לחקלאות היה פוזנר אחד היוזמים הראשונים

על יסוד אישור זה קנה פוזנר מלבד קוחארי גם את הכפרים אידו-ייקוביצה, קאדלובובקה בסך 110.000 זהובים פולניים (= 16.500 רובל) ולאחר שנים הושיב שם 111 איכרים יהודים. זכויותיו לכך אושרו ע"י המועצה האדמיניסטרטיבית בשנת 1823. בקר-חארי בנה לו ארמון נהדר עם "ישיבה" ובה הורו תורה למדנים ידועים באותה תקופה, כגון רבי זאב ליפשיץ, דן לנדא ועוד.

בבית-המדרש שלו ישבה חבורת למדנים נודעת בשם "קהל קטן", שהגו בספרי עיון ומחקר וכל אחד מהם היה מחויב במשך השנה ללמוד כמה מסכתות. שמם של אנשי "קהל קטן" זה נתפרסם בכל המחוז וכבוד רב חלקו להם הבריות, בייחוד בפלונסק. פוזנר בילה את כל ימות השבוע בעסקיו בווארשה ובשובו הביתה בערב שבת היה הולך מייד לבית-מדרשו ומשוחח עם כל אחד מבני חבורת הלומדים בעניינים שלמד במשך השבוע וכאשר הכיר באחד מהם כי התעצל, ועשה לימודו רמיה, מייד היה משנה את יחסו אליו.

כחסידי העברת היהודים לעבודת החקלאות היה פוזנר אחד היוזמים הראשונים של "החברה לתמיכת חקלאים, יהודים עניים" שנוסדה בעזרתו בתקופה המדוברת. בקוחארי הקים הוא בשנת 1822 בית-הרושת למטווה ולאריגת בדים שסופקו לצבא הפולני. בית-החרושת הזה, שהועסקו בו אך ורק פועלים יהודים, לא היה מחושב לרווחים אלא לאימון היהודים כפועלים תעשייתיים³⁰. בית-החרושת אף הורשה להטביע מטבעות נחושת משלו³¹ ועליהן היה חקוק: Fabryka S. M. P. (Salomona, Markusa Posnera) w Kucharach.

בשנת 1826 עבדו בו 30 נולים, מטוויה הולאנדית ומכונת אשפרה, והיה מייצר סוגים שונים של אריגים בעלי איכות בינונית.

בשנת 1831 נמנו בקוחארי 502 תושבים ומהם הועסקו 298 איש כאומנים ופועלים בבית-החרושת. בבית-החרושת עבדו 40 נולים ל-55 מכונות מטוויה, 13 מכונות גירוד, מכבש מימי אחד, בית-דפוס לאריגים, 29 מכונות-גזירה, 10 שולחנות גזירה. התוצרת השנתית הגיעה ל-25,700 אמות של צעיפים עדינים ו-900 ממין פחות מעולה. אחרי החורבן שגרמו לו המורדים הפולנים קיבל פוזנר מלווה גדול מאת הממשלה ובשנת 1832 חודשה העבודה בבית-החרושת. תוצרתו עלתה במידה ניכרת ונמכרה לשוק הרוסי.

בשנת 1842 עבדו 244 פועלים, ב-1843 רק 149 פועלים ו-46 נולים, שייצרו 60,000 אמות אריגים לשנה. שווי התוצרת השנתית הגיע ל-200,000 זה. בית-החרושת שלו נמנה עם המפעלים התעשייתיים הגדולים ביותר בוויבודזטבו פלוצק. בתחום זה הצליח פוזנר.

שלח ביום 28 במאס 1830 תזכיר מיוחד אל מיניסטריון הדתות וההשכלה ודרש להחרים את הספר.

בימים הראשונים של המרד, כשנידונה שאלת ארגון הגבארדיה הלאומית שבה שותפו גם יהודים, פתחו נציגי המתנגדים בוועד הקהילה, חיים דוידוהן ומיכאל אטינגר בשותפות עם הרב זלמן ליפשיץ בפעולה אצל הממשלה, שהתנדבות היהודים לשרת בגבארדיה הלאומית לא תהיה כרוכה בפגיעה בחופש הדת. בהשתדלויותיו אלה נעזר הוועד הרבה על-ידי פוזנר.

בפרוץ המרד בנובמבר 1830 התנגד פוזנר יחד עם חיים דוידוהן, מיכאל אטינגר והרב זלמן ליפשיץ לתקנות הגבארדיה הלאומית, לפיהן אפשר היה לקבל לתוכה רק יהודים מגולחים. הוא חתם על הבקשה המתנגדת שהוגשה ב-11 בפברואר 1831 לוועד הלאומי העליון ע"י הרב חיים דוידוהן ובה הדרישה להעניק לכל יהודי, אף לבעל-זקן שביניהם, את הזכות לשרת את המולדת.

פוזנר תרם סכומים ניכרים לצורכי הצבא הפולני ונדב אריגים מתוצרתו למטרה זו. אולם מעשיו אלה לא מנעו ממנו ימי מצוקה קשה שבאו עליו בינתיים: בראשית מאס 1831 הוא נאסר באחוזתו קוחארי בידי אנשי הצבא הפולני אשר האשימוהו שהוא בוגד בפולין ועוזר לרוסים.

על מאסרו זה וכל הצרות שבאו עליו בעקבותיו מסופר בפרוטרוט בספר זכרונותיו של גיסו יוסף הלוי לוי²⁹.

אחרי דיכוי המרד בימי שלטונו של הנציב הרוסי הנסיך איוואן פאסקיביץ' המשיך פוזנר בפעולתו כנציג המתנגדים בוועדה המייעצת שליד ועד הקהילה. בשנת 1842 הציעו חברי הקורטוריון של בתי-ספר העממיים למנותו ליו"ר הקוראטוריון, אולם השלטונות אישרו עוד קודם לכן רשימה אחרת. תפקיד מיוחד מילא פוזנר כחלוץ ההתיישבות החקלאית בפולין. בשנת 1840 ביקש הוא את הנציב פאסקיביץ' לתת לו רשיון להקים בכפריו³⁰ מושבה חקלאית יהודית לאמן בה את היהודים בעבודת-אדמה. ב-12/24 ביולי 1840 הגיש לפאסקיביץ' תזכיר ובו הצביע על מפעליו בשטח הווינוך — הקמת בתי-ספר יסודיים, ובשטח הכלכלי — בית-החרושת בקוחארי, שעסקים בו 400 איש — מתוך שאיפה להפוך את בני דתו לאנשים פרודוקטיביים.

ברצונו לקרב את היהודים לעבודת-אדמה החליט למסור לשם כך למתיישבים יהודים את הקרקעות באחוזותיו בקוחארי בלי לדרוש מהם תשלום או עבודה. בתזכיר שני מיום 14/26 ביולי מסר פוזנר את פרטי תוכניתו:

של החברה לתמיכת חקלאים יהודים עניים, שנוסדה על ידי בתקופה זו.

בשנת 1823 הוציא הנציב תקנה, שלפיה היו היהודים רשאים להתיישב על קרקעות הממשלה והאצירות, בתנאי שיהיו מוכנים להתמסר לעבודה חקלאית. ליהודים אלה הובטחו זכויות שונות, כגון שיחרור ממסים לתקופה מ-3 עד 12 שנה, מתן עצים לבניית הבתים ועוד כמה הקלות.

בהשפעת תקנה זו ומתוך התלהבות לשיבת היהודים לחקלאות פירסם תושב וארשה משה בן מאיר לסקי, שנתיים אחרי שפורסמה התקנה בשנת 1825 — ספר בשם „מאמר שיש השדה, דבר בשבח ובמעלות עבודת האדמה והמלאכות כולן כאשר יראה הרוואה כוונת זה המאמר בהקדמה ובפרקים לטובת אחינו בני ישראל גרי ארצות פולין“ (שנת תקפ"ה).

בספרו הטיף לאסקי לרעיון הפרודוקטיביזאציה ונסה לדבר על „לב אחי בני ישראל הגרים בארץ הזאת לספר להם מעלת עבודת האדמה על המלאכות והמסחר ומעלת המלאכות על המסחר למען יפנו עורף ועזבו ארצות המסחר ומשא ומתן אשר המה מזיקים לארץ הזאת ונגד המלכות, ואך את האדמה יעבודו או במלאכה ואומנות יתעסקו, יגיע כפיהם יאכלו... ובוזה יסירו מאתם חרפת העמים לאמר: העם הזה אך גרפים מעבודה המה. חלב גויים ינקו, טוב לארץ מים ימוצו“²⁷.

עיקר השקפתו של מחבר הספר הוא כי מצבה של היהדות והרכב אוכלוסייתה מחייבים שינוי יסודי בדרכי פרנסותיה ואין ברירה לפניה אלא עבודת האדמה.

בדין וחשבון מיום 21 במאס 1825 שהגיש „ועד היהודים“ אל יושב ראש הוועדה הממשלתית לענייני דתות והשכלה ציבורית²⁸ נאמר בפירושו, כי עבודת האדמה עלולה לשפר את מצב היהודים וכי מן הצורך להעניק להם תנאים נוחים מאלה הניתנים למתיישבים אחרים וכן לשחררם מנטל המסים.

הלך-רוחות זה ושאיופות אלו שקיננו בלב רבים לא נעלמו מפוזנר. עתה ראה שעת-כושר לפניו להגשים את הרעיון שהגה אותו במשך שנים והחליט לפתוח בפעולה במיטב מרצו. מתוך שיתוף-פעולה עם יצחק יונאש ומיכאל אטינגר הוא הכין תוכנית מפורטת להתיישבות יהודים על הקרקע. אולם הדבר לא נסתייע. רעיון התיישבות יהודים על הקרקע לא נתגשם כפי שהוא חזה אותו.

בפולמוס שפרץ בשנת 1830 בקשר עם ספרו של לאויג' קיארינו (Théorie de Judaïsme), שבו טפל מחברו על היהודים עלילת-דם, נטל פוזנר יחד עם הרב דוידוהן ומיכאל אטינגר חלק פעיל. הוא

יש להצביע על הסעיף 4, שלפיו נאסרה על המתיישב כל התעסקות במסחר; בסעיף 5 נאסר על המתיישב למכור מכשירי המשק או רכוש המשק בלי הסכמת בעל־האחווה; סעיף 6 — אוסר מכירת משקאות ומוזנות שאינם דרושים לאיכר; סעיף 8 כולל איסור להעסיק אנשים זרים בלי רשות הנהלת־האחווה. בסעיף 10 הבטיח פוזנר להמציא למתיישבים בג' השנים הראשונות עצי־הסקה חנם³¹.

פוזנר הקים בית־כנסת, בית־מדרש וישיבה, מקווה ובשביל כל משפחה בית עם גורן ורפת. באביב 1841 התיישבו 12 משפחות, שקיבלו לרשותן שדות שנזרעו וכלי־עבודה. האדמה ניתנה להם בחכירה, בלא שיחול עליהם חוק הצמיחות, לכל ימי חייהם, ואת מחיר הבית והמשק קיבלו עליהם לסלק במשך 25 שנה.

ר' יהושע מקוטנא מספר, כי הוא ביחד עם זלמן פוזנר היו נוכחים באותו מעמד, עת יצאו האיכרים היהודים בפעם הראשונה לחרוש את אדמתם. אותה שעה אמר פוזנר: „הנה חורשים שם איכרים פולנים וחורשים פה איכרים יהודים; הללו מתפללים לאלקים והללו מתפללים, הפולנים מתפללים כי ד' יצליח מלאכתם וישלח להם מטר, יורה ומלקוש בעתם וישמרם משדפון וכדומה ויקצרו ברירה, והעברים שלי מת־פללים: אנא ד' הצליח נא, כי תעלה מחרשתי אוצר ספון בבטן האדמה ואושעה, כי אפטר מעבודה בזויה זו...”³².

על אף חששותיו, עקב הקשיים הרבים שנערמו בדרכו, התפתחה ההתיישבות היהודית באחוזותיו. בשנת 1841—1844 התיישבו 27 משפחות עם 81 נפשות. מהן בקוחארי 6 משפחות בעלות 18 נפשות, ברשותן היו 6 בתים, 18 בנייני משק, ו־176 מורגים קרקע; בקדלובוקה — 9 משפחות בעלות 31 נפשות ולרשו־תן היו 9 בתים, 18 בנייני משק ו־125 מורג קרקע; באידזיקוביצה — 12 משפחות, שכללו 32 נפשות אשר השתקעו ב־12 בתים, 22 בנייני משק ו־210 מורג. בשנת 1843 נגמר מועד מתן עצי־הסקה, אולם פוזנר המשיך במתן עצי־הסקה למתיישבים בקאדלובוקה. המתיישבים באידזיקוביצה שילמו את עצי־הסקה בעבודה. בשנת 1844 ישבו בשלושת הכפרים הנזכרים 100 גברים, שהתעסקו בחקלאות. בהשתדלותו של פוזנר שוחררו המתיישבים משירות צבאי והמת־ישיבים נרשמו ברשימת התושבים כ„איכרים”. באותה תקופה הוטל על פוזנר למלא תפקיד חשוב בשטח יישוב יהודים על הקרקע.

בשנת 1841, כשראשי הקהילה הווארשאית הופיעו ביום־הולדתו של הקיסר ניקולאי ב־18 בדצמבר לפני הנציב פאסקיביץ' למסור את ברכותיהם ולהביע את אמינם של היהודים. הם הצביעו על רוע המצב

הקרקעות שימסור למתיישבים לא יעברו בירושה לצאצאיהם אלא יישארו בבעלות כלל המתיישבים היהודים בארץ במטרה להיות תחנת לימוד חקלאי להכשרת יהודים לעבודת אדמה ולהגדלת מספר חקלאים יהודים בפולין; את הקרקעות יש לחלק לג' מחלקות שוות בהן יש ליישב 12־15 משפחות יהודיות לפי מידת השטחים;

לאחר שהחזוים עם האיכרים הנוצריים שעב־דו עד כה את הקרקעות כצמיתים יסתיימו באביב הבא (1841), ייכנסו במקומם 12־15 יהודים, יקבלו את הקרקעות, יעבדו אותן על חשבונם ויקבלו ממנו את הציד הדרוש. במשך ג' שנים יהיו משוחררים מכל תשלום בכסף או עבודות צמיתות. ע"י כך יוכלו לחסוך כסף לרכישת אינבטור משלהם. כעבור ג' שנים יקבלו את הקרקעות בלי שום תשלום לעוד ג' שנים, אולם יהיו מחוייבים לזרוע את שטחי המחלקה השניה ולהחזיר את הציד לקבוצה השניה של מת־ישיבים יהודים. בתנאים דומים תבוצע התייש־בות המחלקה השניה והשלישית. באופן כזה יוכשרו בכל ג' שנים 12־15 חקלאים יהודים מנוסים. כל חקלאי שיצטיין בעבודתו יהיה רשאי, לכשיעזוב את אחוזתו, להציע להת־ישובות את בנו או חתנו;

פוזנר כבעל־האחווה אינו דורש שום רווחים חוץ מן השימוש במדשאות לבקרו והחזקת הפרופינאציה, משום שאין ברצונו למסור למת־ישיבים את הזכות למכור משקאות. ילדי המת־ישיבים ילמדו בבית־הספר היסודי שהקים לילדי הפועלים בבית־החרושת שלו. לרשות המתיישבים יעמוד הרופא של בית־החרושת.

ביצוע תוכניתו יחול גם על יורשיו לפי התנאים המתוארים בתזכירו. בקשתו מאת הנציב היתה — להעניק למתיישבים הקלות במסים המוטלים על היהודים ובייחוד במס־בשר־כשר. בסוף תזכירו ביקש פוזנר למנות איזה פקיד או חבר המכון החקלאי (במארימונט), שיעמוד לרשותו ולרשות יורשיו בעצה, בתכנון ובסידור הפנימי של המושבה.

ב־19 באוקטובר 1840 אישר הנציב את תוכ־ניתן של פוזנר והבטיח שהמתיישבים לאחר ג' שנים ישוחררו ממס בשר כשר ונציג המכון החקלאי יעזור לו בארגון המושבה.

ב־24/4 1841 חתם פוזנר על החזוים הראשונים עם המתיישבים, בהם נקבעו ב־10 סעיפים זכויותיהם וחובותיהם לגבי בעל־האחווה.

בניגוד לתוכניתו יושבו המתיישבים לא לג' שנים אלא לתשע שנים, עם קבלת כל הציד. בייחוד

בשנת 1844 נתבע פוזנר לסדר את אישור תעודות־הנתינה. עניין זה נמשך ג' שנים ואך ב־12/X/1847 מסר פוזנר בפני שליחי הממשלה הצהרה שלפיה הת־הייב למסור את הקרקעות באידו־יקוביצה וקאדלור־בובקה עם כל הבניינים, כלי־עבודה והתמיכות שנית־נו למתיישבים, לבית־ספר חקלאי למען יהודים. בשבי־לו משאיר הוא את זכות ניצול העצים ביערות, את הפרופינאציה בשני הכפרים, עם הבניינים ושטחי האדמה השייכים לזה, וניצול המים ומקום לקשירת העצים הנשלחים בנהר. את כל המסים הכרוכים בקרקע משלמים האיכרים. הפיקוח על המושבה יהיה־דית נמסר לממשלה, מהמתיישבים לא יקבל שום תשלומים. הנתינה נרשמה בספר־הקרקעות בקוחארי רק ביולי 1848.

פוזנר נפטר בשנת 1848³⁴. עקב אי־סידור הירושה לא הסכימו השלטונות לקיים ולהבטיח את הנתינה עם האחוזות. להיפך, בניו לא רצו לקיים את הנתי־נה ושינו את יחסם לגבי המתיישבים שינוי מוח־לט. דוד פוזנר, המיופה־כוח של היורשים, דרש מאת המתיישבים לעבד את הקרקעות של בעל האחוזת. הדברים הגיעו לידי סיכסוכים והתערבות המשטרה. בשנת 1860 הגיש בשם המתיישבים לבקו (Lewko) מוצנו עירעור נגד פרץ פוזנר ודרש חקירה וקיום ההתחייבויות שנתן להם שמאל זלמן פוזנר.

הואיל ופוזנר לא סידר את תעודות הנתינה לפי החוק, פסקה הפרוקורטורה בשנת 1862 שהמושבה קשורה בחוקי צמיתות ועל המתיישבים למלאה.

בשנת 1861³⁵ נמצאו בקוחארי 6 משפחות עם 18 גברים ב־6 בתים ו־18 בנייני משק על שטח של 176 מורג. מהם 147 מורג אדמות זריעה, 22 מדשאה, 7 אדמות שיחים.

בקאדלובובקה נמצאו 9 משפחות עם 31 גברים ו־9 בתים ו־18 בנייני משק על שטח 125 מורג, מהם 97 אדמות־זריעה, 19 מדשאה ו־9 אדמות שיחים.

באידו־יקוביצה נמצאו 12 משפחות עם 32 גברים ו־12 בתים ו־22 בנייני משק על שטח של 210 מורג, מהם 186 אדמות זריעה, 12 מדשאה, 12 אדמות שיחים.

ביחד היו 27 משפחות עם 81 גברים ו־27 בתים ו־58 בנייני משק על שטח של 511 מורג³⁶.

אך בשנת 1864 הכיר החוק את המתיישבים כאי־רים הזכאים ליהנות מהריפורמה שניתנה לאיכרים בחוקה זו. קוחארי קיבלה גם את הזכות לבחור במוכתר יהודי. הריפורמה בשנת 1864 הביאה תוצאות שליליות לגמרי. המתיישבים התחילו למכור את האד־מות ולהתעסק במסחר, מלאכות, חנוונות. רבים עזבו את המושבה ויצאו לעיר, התחילה גם הגירה לאמ־ריקה ולאנגליה.

הכלכלי של המוני ישראל אשר נידונו לגירוש מתוך הכפרים. הנציב ענה להם, שאין מוצא אחר אלא שהיהודים יעברו ממסחר וספסרות לעבודה חקלאית וייהפכו לעובדי אדמה.

אחרי הפגישה הזאת מצאו ראשי הקהילה לנחוצי להתחיל בפעולה נמרצת בשטח זה. להתייעצות באותה שאלה הוזמן גם זלמן פוזנר, שקנה לו כבר נסיון בייסוד מושבה ליהודים בכפריו והיו לו גם קשרים אמיצים עם חוגי הממשלה. התייעצות זו העלתה, שעל אף האיסורים וההגבלות מצויים בפולין בעלי־אחוזות יהודים, עובדי־אדמה ופועלים יהודים בכפרים. הוחלט איפוא לפעול למען ביטולן של ההגבלות שמנעו עד כה את התעסקותם של יהודים בחקלאות.

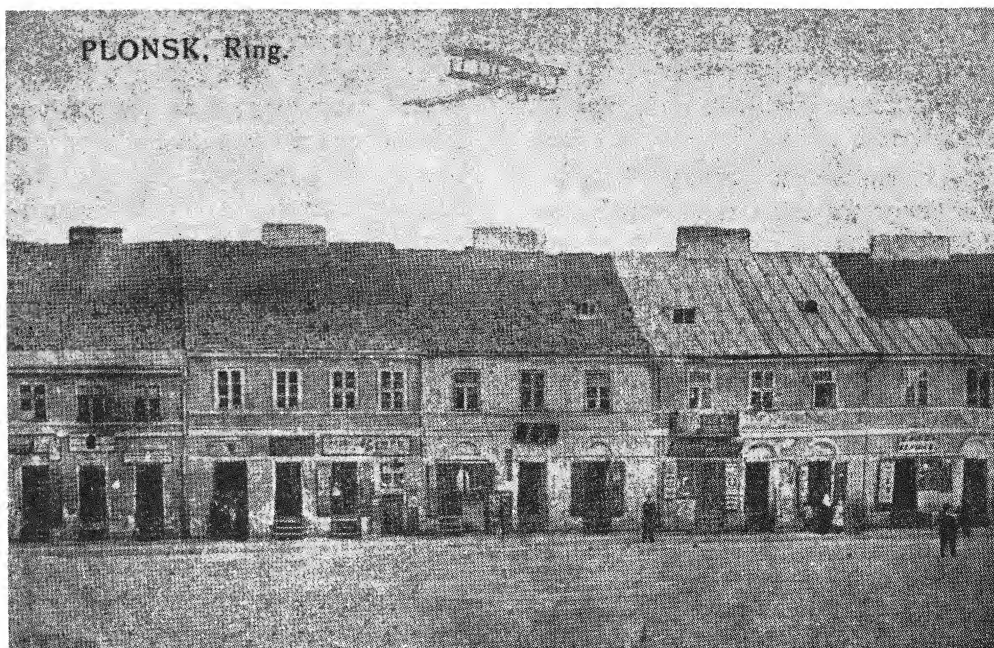
כמו כן הוטל על יעקב אפשטיין וזלמן פוזנר לפרסם „קול קורא“ אל היהודים ולקרוא אותם לשוב אל עבודת־האדמה, שהם חייבים בה לפי מצוות התורה. זלמן פוזנר נבחר גם לוועדה שנקבעה למטרה זו. הוא והרב חיים דוידוהן ערכו את קול־הקורא „מודעה“ בעברית, שתורגם לפולנית ע״י יעקב טוגנדהולד. קול הקורא נחתם על־ידי כל חוגי היהדות, החל מהרביים ר' יצחק מוואראק ור' יצחק מאיר בהרב מוהר״י י״ל אלתר מגור, ראשי הקהילה הווארשאית, וכלה בשלמה זלמן פוזנר המתנגד, והמתבוללים יעקב טוגנדהולד, יעקב אפשטיין, מתתיהו רוזן, וחיים יונה יאנאש. קול־הקורא נפוץ בכל קהילות פולין. יהודים רבים ואף קהילות פנו אל הקהילה הווארשאית בבקשה להשיג בשבילים רשיון לרכישת אדמה על־מנת ליישב עליה יהודים.

בעצם היה זלמן פוזנר היחידי בין עשירי ישראל בפולין אשר עשה מעשה של ממש לקרב את בני עמנו לעבודת־האדמה ופעולתו זו זכתה להוקרה והע־רכה מאת השלטונות.

הוא קיבל על עצמו להניע את עשירי היהודים לשתף את עצמם ואת ממונם במפעל ההתיישבותי שיש להקימו.

מצד שני השתדל גם לפני השלטונות להשיג את ביטול ההגבלות וקבלת הנחות בשביל יהודים עובדי־אדמה, וכן שיחרורם מחובת השירות הצבאי. שיח־רור זה חל רק על המתיישבים בקוחארי, קאדלובובקה ואידו־יקוביצה. ככל המתיישבים בנקודות אלו נרשמו גם המתיישבים היהודים ובניהם בספרי האוכלוסיה וב־דרכונים כאיכרים.

הוא הצליח, יחד עם מנהיגי היהדות הווארשאית, לקבל מידי העשירים מווארשה וביתר ערי המדינה סכומים ניכרים במזומנים ובהתחייבויות לצורך ייסודה של מושבה, אולם כל המאמצים האלה עלו בתוהו. מכשולים מבית ומחוץ סיכלו את הרעיון. והמו״מ שהוחל בו בשנת 1843 נסתיים בלא תוצאות של ממש³⁸.

כיכר השוק

בקושטא התמהמה פלונסקי יותר משנתכוון תחילה ולכן הוציא את כל כספו. הוא פנה במכתב שני, ששלח כבר מאודיסה, בבקשה לשלוח לו 50 דוקאטים להוצאות-הדרך. גם במכתב זה, הכתוב במליצות והג' דוש פסוקים מהתנ"ך, העניק לחתנו, כמנהג כותבי מכתבים באותה תקופה, תוארים כגון שר, נגיד, נסיך וכו'. באותו מכתב הזכיר פלונסקי 4 עולי-רגל, שאחד מהם, תושב וילנה, הגיע יחד אתו מא"י לאודיסה. בסוף מכתבו מודיע פלונסקי לחתנו, כי הוא „מביא אתו חדשות מא"י, שיעוררו תקוות וששון בלב אנשי שלומנו מלכות היא לא רחוקה ונוער ירושלים ותושביה יעזרו לבנות ציון". והנה הגיעו שני מכתבים אלה לידי הלשכה השחורה שליד לשכת ראש המטה הצבאי של הנסיך הגדול קונסטאנטין, הגנרל קורוטה, בהנהלתו של אלוף-משנה סגטינסקי, שעסקה יומם ולילה בפתירת מכ"חבים שהגיעו לפולין. הוא תפס שני מכתבים כתובים עברית שנשלחו מתורכיה ליהודי בווארשה, דבר שערר אצלו חשד גדול.

בשנת 1821 — שנת מלחמת היוונים בסיוע רוסיה נגד תורכיה — השתררה מתיחות קשה בין רוסיה ותורכיה. ביהודים ראו שלטונות רוסיה אוהדים לתורכיה, שברבונותה נמצאה ארץ-ישראל. עוד מימי נפוליאון היו שלטונות רוסיה משוכנעים שאין לראות ביהודים תושבים נאמנים לצאר.

לפיכך נטל סגטינסקי את המכתבים החשודים בעי-

המושבה היהודית חדלה להתקיים. חזונו של פוזנר לא נתקיים.

המריבות שפרצו בין יורשיו המיטו שואה על כל הרכוש וגרמו לשיתוק בית-החרושת בשנות 1851—1865. הגם ששווי התוצרת הגיע בשנת 1865 ל-50,000 רובל מכרו יורשיו את בית-החרושת לקבוצת יהודים מחמילניק.

על שלמה זלמן פוזנר, אישיותו פעלו ומעשיו היו נפוצות בקרב העם, עוד עשרות שנים רבות אחרי מותו, מעשיות, מימרות ובדיחות לאין ספור והן הוכחה נאמנה להערכה הרבה שהעריכוהו המוני ישראל.

עלילת שלמה פלונסקי

ר' שלמה פלונסקי, יליד פלונסק, שם עסקו אביו והוא במסחר, עזב בשנת 1789 את פלונסק ועבר עם משפחתו לווארשה. כמה שנים היה שם סוחר ואחר כך עבד בבית-החולים. בסתיו 1819 עלה לרגל לא"י בדרכון שניתן לו מטעם הנהלת המשטרה והדואר במיניסטריון לענייני פנים בווארשה. הוא יצא מווארשה לאודיסה ומשם, בים השחור, לקושטא וירושלים.

בסוף ספטמבר 1821 כתב הוא מקושטא לחתנו יוסף, תושב וארשה, כי ביקר בא"י וכי בזמן הקרוב יש בדעתו לחזור לפולין. בשפה מליצית תיאר לו את עלייתו לרגל לא"י.

שהיהודים יהיו חזקים ואמיצי־לב ויעזרו להחזיר את הכתר לתפארתו הקודמת.

הנסיך קונסטאנטין, משקרא את המכתבים רצה לבטל את כל עניין פלונסקי; אך בסופו של דבר מצא לנכון לקבל את חוות דעתו של נובוסילצוב.

נובוסילצוב ראה במכתבים הזדמנות נוחה לנפח את כל העניין ולהכריז שיש כאן מיבצע פוליטי מצד היהודים בעד תורכיה ונגד רוסיה, ומשיתבקש לטשטשו, יוכל לסחוט כספים רבים מידי ראשי היהדות בווארשה. הנה כי כן הוא מסר את מסקנותיו בדו"ח מיוחד לצאר מראשית מארס 1822: א) בין יהודים של מדינות שונות קיימת ממשלה חשאית המורכבת מרבנים וגבאים בא"י ולמרותה כפופים יהודים עשירים בארצות השונות. ליהודים עשירים אלה מוענק התואר „נסיכי־ישראל“. ברור שנתעורר אצל היהודים קשר אל מולדתם הקדור מהם, הם בונים שם בית־כנסת, מתפללים על קברי הנביאים הקדושים, ומצפים שם למשיחם. רבים מהם עולים לא"י לרגל, ומכל זה נובע שסכומים גדולים זורמים לא"י מארצות בעלות אוכלוסיה יהודית רבה. מחמת הקשרים הללו נעשית זרה ליהודי המדינה שבה הם יושבים וכל שאיפתם היא להקים אומה ומדינה משלהם. הדבר המסוכן ביותר שבכל הפרשה הוא שבאסיה נוצר חבר סוכנים חשאים אשר ברגע המתאים ייהפכו למרגלים לטובת תורכיה. במכתבים מסופר שתמורת כסף קיבלו מקושטא רשיון לבנות בית־כנסת בירושלים, ז.א. שיהודים נתיני פולין היושבים בא"י ניהלו משא ומתן עם מדינה זרה בלי התערבות מדינתם (פולין—רוסיה). כל זה מהווה סכנה פוליטית ומוכיח את אי־נאמנותם של היהודים למדינתם. ב־2,000 היהודים הנמצאים בא"י יש לראות חיל־מרגלים מסוכן לטובת תורכיה.

בינתיים נחקר ר' שלמה בבית־הכלא חקירה מפורטת בהנהלתו של מנהל המשטרה החשאית, סגן־אלוף רוסי סאר. החקירה נמשכה יותר משנתיים, עד סוף פברואר 1822. שאלו אותו 155 שאלות שנובוסילצוב בעצמו חיבר אותן. אולם כל זה היה לשווא, כי לא יכלו להוציא ממנו תשובות פוליטיות כפי שציפו. הוא מסר שהוא בן 70, נולד בפלונסק, אביו היה שם סוחר. לפני 30 שנה השתקע עם משפחתו בווארשה, ניהל עסקי־מסחר. בשנים האחרונות חיסל אותם ועבד בבית־החולים היהודי. בסתיו 1819 עלה לרגל לא"י להתפלל שם. על השאלה, האם ראה דבר מיוחד בדרך ובירושלים, השיב שכל הדרך היה שקוע בתפילות ולא התעניין בדברים. בסוף הודיע שאחרי שישוחרר יש בדעתו לחזור לא"י כדי למות שם. על השאלה, מתי מצפים למשיח ענה, זמן בואו בלתי ידוע, אולם הוא יכול להופיע בכל רגע. על השאלה, האם קרוב זמן קיבוץ היהודים בירוש-

ניו, בהיותו משוכנע שוודאי יש כאן עניין של ריגול או משהו בדומה לכך — ומסרם ללשכתו של הקרמיסאר הצארי ליד ממשלת פולין, הסינאטור נובוסילצוב. נובוסילצוב מסר את המכתבים לצנזור לעברית, ליעקב טוגנדהולד, שיתרגם אותם לצרפתית. המכתבים המתורגמים נשלחו ע"י נובוסילצוב בצירוף פירושו לנסיך קונסטאנטין. נובוסילצוב, הסחטן המפורסם בימים ההם, הריח מייד שמכתבים אלה הם מקור מצויין לסחוט כספים מידי היהודים. פירושו הפוליטי של נובוסילצוב ניפחו את תוכנם ל„סנסאציה פוליטית ממדרגה ראשונה“ והגדילו את חששותיו של קונסטאנטין עד כדי כך, שנתן הוראות להעבירם לידי הצאר אלכסנדר I, שהיה גם מלך פולין.

בדו"ח שלו הודיע קונסטאנטין לצאר אלכסנדר:

„בימים אלה נמסרו שני מכתבים מקושטא אל יהודי אחד תושב וארשה. מתוכם — שאני מצרפו בתרגום צרפתי מהמקור העברי — יוצא, שהם נכתבו בידי איש יהודי, הממלא יחד עם עוד ארבעה אנשים חפקיד מסויים בארץ הקדושה. הביטויים המודגשים במכתב השני מראים שהשליח (Commissionaire) מילא את שליהותו (légation) לרצון השולחים והוא מלא תקווה שירושלים תיבנה ותקום שם מדינה חדשה. ברגע שהיהודי מחבר המכתבים ייכנס למדינה אתן הוראה לאסרו ולהחרים את כל ניירותיו שבהם נמצא אולי רמזים על חבריו באודיסה המקיימים אתו יחסים“.

ב־27 בדצמבר 1821 הגיע ר' שלמה לווארשה ונאסר בו במקום. הוא הובא מיד לארמון בריהל ונכלא. כל הניירות וההפצצים שהיו ברשותו נלקחו ממנו. בסך־הכול 61 מכתבים כתובים עברית או אידיש, שנמסרו מייד ללשכתו של נובוסילצוב ושם תורגמו בפיקוחו של באיקוב לצרפתית. המכתבים היו מאת תושבי א"י אשר ביקשו מר' שלמה למוסרם לבני־משפחותיהם בפרלין. הם הודיעו למקבלי־המכתבים על מצבם, שאלו לשלום קרוביהם, ידיעות על לידות, חתונות, פטירות דרישות־שלום וברכות לבניהם, ילדיהם ונכדיהם. במכתבים היו גם ידיעות על מוסדות־צדקה בקהילות לצורך אוסף כספים למען עניי א"י וגם על משלוח כספים לא"י ע"י גבאי א"י שלמה אייגר בווארשה. בין המכתבים נמצא גם אחד מאת פלוני ר' מנחם מנדל בורוכוביץ משקלוב היושב בירושלים. המכתב היה תתום בידי גבאי ירושלים, ונשלח אל ר' בער בן שמואל, מעשירי וארשה — שהוא בנו של שמואל יעקובוביץ מי שהיה הבנקאי של המלך סטאניסלאב פוניאטובסקי ועסקן ידוע. ר' בער בן שמואל נתבקש לאסוף כסף בווארשה לצורך בניין בית־כנסת לאשכנזים בירושלים, מאחר שנתקבל כבר מקושטא רשיון להקמתו. מכתב זה, המי שולב פסקים ומליצות, עורר חשדות בייחוד בפסק

משפחות ותיקות

בחי הקהילה התבלטו המשפחות צמח, פרנקל. מוצאה של משפחת צמח היא מגומבין בפולין הגדולה. אבי המשפחה היה ר' אברהם אבלי בר' חיים הלוי גומבינר (1635–1682). המפרש הידוע של השולחן-ערוך, מחבר חיבורים בהלכה ובאגדה ואחד הפוסקים המכריעים בדורו⁴⁰.

הוא נולד בעיר גומבין בפולין הגדולה ומכאן שם משפחתו גומבינר. אביו, ר' חיים הלוי, שהיה למדן ומנכבדי העיר גומבין, נהרג באותה עיר בשנת 1655 בידי חילות ההטמאן צ'ארניצקי.

לאחר שנהרגו הוריו, עבר לקאליש והיה תחילה מלמד תינוקות, אולם לאחר זמן קצר נתקבל, למרות גילו הצעיר, לראש ישיבה ולדיין בבית-דינו של הרב ישראל בעמ"ח ספר „בית ישראל“, בן ר' נתן שפירא בעמ"ח „מגלה עמוקות“. הוא היה בקי בכל חדרי התורה, ידע בע"פ משניות, ש"ס, והצטיין בחריפותו ובבקיאותו העמוקה.

כשהתחיל לכתוב את פירושו לשולחן ערוך אורח-חיים, שקרא לו „גר ישראל“ ושיצא לאור בשם „מגן אברהם“, לא היה עדיין בן שלושים. הוא גמר את חיבורו בשנת 1671. את ספרו זה חיבר על פי בקשת חבריו, שהפצירו בו למלא את חסרון הפירוש על חלק הש"ע „אורח חיים“. לספרו זה קיבל הסכמות מכל גדולי מדינת פולין, אשר שיבחו את חיבורו. הוא ואחיו, יהודה הלוי גומבינר, ומנכבדי העיר קראקא, התאמצו להביא את הספר לדפוס, אך לא הצליחו. הספר נדפס אחר מותו ע"י בנו הרב חיים גומבינר בשנת 1692 (בדירנפורט), בסיוע ראשי ומנהיגי ד' ארצות בהסכמת רבנים וגאונים של ד' ארצות. מני אז צורף פירושו להוצאות שונות של השולחן ערוך אורח-חיים, והשפיע לא מעט על החיים הדתיים של יהודי פולין.

הספר „מגן אברהם“ מצטיין בלשונו הבהירה והוא מכיל פירוש עמוק, חידושים ופסקי הלכות לש"ע אורח חיים.

לפי אברהם גומבינר, השולחן ערוך הוא הפוסק היותר מוסכם, שאין להרהר אחריו.

אולם במרוצת הזמן היה זקוק ספרו לפירוש. הרב שמואל קעלן מבוסקוביץ חיבר פירוש ל„מגן אברהם“ בשם „מחצית השקל“.

מלבד הספר „מגן אברהם“ נדפסו ע"י בנו ר' חיים גומבינר וחתנו ר' משה יקותיאל קויפמן מקוטנא בעמ"ח ס' „לחם הפנים“:

- (1) זית רענן, פירוש על הילקוט שמעוני;
- (2) שמן ששון, על התורה כסדר הפרשיות (דסוי תס"ד);

לים, השיב כי אי אפשר לקבוע את הזמן אולם הוא קרוב לבוא. באיזה אמצעים חושבים היהודים להחיש זמן הקיבוץ? — בתפילות, ענה ר' שלמה.

החקירה לא הביאה שום תוצאה מקווה. נובור סילצוב בעצמו — לאחר שקיבל כנראה מידי ראש הקהילה הווארשאית סכומי שוחד הגונים — החליט טשטש את החשדות הפוליטיים.

במחצית מארס 1822 הודיע קונסטאנטין לצאר אלכסנדר, שבעניין פלונסקי אין שום דבר המעיד נגדו, (rien ne semble desposer contre lui) הוא ביקש את החלטתו בנוגע לשחרורו.

אולם החלטה זו לא הגיעה ור' שלמה נפטר בבית-הכלא.

וכך זכתה פלונסק — לפי ההיסטוריון המתבולל פרופ' שמעון אשכנזי — לציוני הראשון בפולין!⁴¹

★

סבל רב עבר על יהודי פלונסק בימי המרד הפולני בשנת 1830/1831. כבר בראשית המרד נפוצו בערי-השדה שמועות שונות על מעשי הלשנה וריגול מצד היהודים לטובת הרוסים.

אחד הפרקים העגומים ביותר בפרשת רדיפות היהודים היה מאסרם של שלמה זלמן פוזנר מקוחארי, של גיסו אחי אשתו, יעקב הלוי לויין, ובנו שאול פרץ פוזנר (1804–1857). פוזנר הואשם במעשי ריגול ועזרה לרוסים. אחרי טלטולים רבים בבתי-הסוהר הובא לווארשה. הודות להשתדלות מצד אחיו לייבל מרדכי פוזנר, שהתגורר בקביעות בווארשה, בפני הממשלה הלאומית, נתנה⁴² הממשלה הוראה להקור בדבר. בדין-וחשבון שנמסר לה מטעם הוועדה לענייני פנים ומשטרה נאמר, שלא נמצאו כל עובדות שיש בהן כדי להוכיח את אשמתו של פוזנר וחמשת בני לווייתו.

ב־18 באפריל 1831 פקדה הממשלה לשחררו, לערוך חקירה בעניין ההאשמה ולפרסם לאחר סיומה הצהרה מתאימה.

החקירה נמסרה לבית-הדין הפלילי בפלוצק וכבר באותו חודש מסר הגנרל-גוברנאטור יאן קרוקר ביצקי הודעה פומבית, שביית-הדין לא מצא שום הוכחה להאשמות שהאשימו את פוזנר ובני לווייתו⁴³. בזה נסתיימה באופן רשמי פרשת פוזנר, שעוררה סערה בציבור ושימשה הוכחה למידת חוסר-התבונה שגילו שלטונות הצבא בימי המרד ביחסם אל היהודים. למעשה גרמו לכל פרשה זו אנשים שהיו עוינים את שלמה פוזנר בשל רכושו ועושרו ואלה הוציאו את דיבתו רעה, טפלו עליו אשמת בגידה וריגול והביאו כמעט להתמוטטותו הכלכלית.

בשנת 1804 פרסם את ספרו השני „גידולי צבי רבא“ ובו פירושו על הילקוט לספר ויקרא⁴¹.

בניו חיים, מאיר, ואברהם-אבא — הוא ממת-נגדי החסידות החריפים — היו סוחרים, חוכרי-אחוות ובעלי השפעה בקהילת פלונסק. לא נעשה שם מפעל — ובייחוד מינוי הרב וכלי-קודש — בלי הסכמתם. על רקע זה בא לא פעם ליד מחלוקת ביניהם לבין קבוצות שונות מבין האוכלוסיה היהודית בפלונסק, בייחוד אלו שעמדו כבר תחת השפעת החסידות.

חתנו של חיים צמח, ר' יוסף פרנקל, בנו של הרב ברוך פרנקל מלייפניק, היה סוחר סיטונאי וחוכר אחוות. למדן גדול היה ובקי בכל חדרי תורה. בפלונסק הרביץ תורה ולימד בחורים בישיבה הגדולה. כשנשא את בתו של חיים צמח לקח לו חותנו למלמד את הגאון ר' אריה ליב בן משה צונץ (צינץ) „תאומים“⁴³, שהשפיע עליו השפעה גדולה ברוח המתנגדות. למרות דבקתו במסורת התמסר גם ללימודים חילוניים בהשפעת חוג משכילים בפלוצק, לשם היה בא בעסקי מסחר. החוג היה קיים שם עוד מימי כהונתו של יהודה ליב מרגליות (בעמ"ח „אור עולם“) כרב, בשנים 1798—1805.

לשנים מיספר השתקע פרנקל בפלוצק ועמד שם בראש חוג המשכילים שהתנגדו להתפשטות החסידים בוויבודטבה פלוצק ודרש הקמת בתי-ספר יהודים⁴⁴. פרנקל היה אדם עשיר ועשה רבות לפיתוח הקהילה. כאשר עקב הבצורת לא היה קמח בעיר והאוכלוסיה סבלה חרפת רעב, הביא מרוסיה מזונות לחלק לעניים חנם בכל שבוע, לפי מספר בני המשפחה. לבינוניים חולקו המזונות במחירים זולים ולעשירים, לפי מחיר המזונות ששילם ברוסיה. כך כלכל את אוכלוסי העיר במשך שנה תמימה.

אותו יוכבד רבקה היתה נשואה ליחיאל מיכל קאמינר, נכדו של אברהם אבא הלוי צמח, אחי חותנו של יוסף פרנקל. בעסקיו היה פרנקל קשור עם זלמן פוזנר ועם גיסו יעקב הלוי לזין ואתו היה גם בקשרי-ידידות.

כאשר פוזנר נאסר בימי המרד הפולני 1830/1831 עמד פרנקל לימינו והשתדל גם לטובתו. יעקב לזין מספר בזכרונותיו, כי כאשר הוליכו את פוזנר, את בנו ואת לוי כאסירים בדרך לבית-הכלא בווארשה, הם הגיעו לכפר שעראמין, במרחק חצי פרסה מפלונסק. משם שלח פוזנר שליח אל פרנקל (בפלונסק). „עוד מעט — מספר לזין — והנה הגביר יוסף פרנקל ז"ל בא בעגלתו, בכה והתחנן אל היענעראל דיאלאנובסקי על אודותינו, הציע לפניו מה רב טוב אשר פעל ועשה פזנער בחכמתו לפני המדינה בכלל, עדי נתנו לו אצילי הארץ יקר וגדולה על ככה בכתב תודה והלל — עבור זאת הורשה לו לבדו בין

(3) פירוש קצר על התוספתא ל„סדר נזקין“ (אמסטרדם תצ"ד);

(4) חיבור על שולחן ערוך „אבן העזר“;

(5) קובץ חידושי דינים על שאר חלקי ש"ע;

(6) חידושים על מס' זבחים ומנחות.

אברהם גומבינר היה גם פייטן וכתב קינה אחת בצ"ב בתים, המתחילה ב„ארץ ישראל היה בה עשר קדושות“, על קדושת ירושלים וא"י ואומרים אותה בט' באב. בגיל מ"ז שנים נפטר בקאליש בשנת 1682. לפני מותו ציווה שלא להרבות בתוארים על מצבת קבורתו ולתת אך את הנוסח „פ"נ ר' אברהם אבלי הלוי מחבר ס' „מגן אברהם“ וזית רענן“ תנצב"ה. לפי המסורת המקובלת במשפחת צמח השתקע בפלונסק בנו של אברהם אבלי גומבינר והקים פה את משפחת צמח, מעמדיה-התווך של קהילת פלונסק. את השם צמח קיבלה המשפחה מינו, צבי הירש בעמ"ח „צמח לאברהם“.

בני המשפחה היו סוחרים סיטונאים ולמדנים ידועים. בייחוד התבלט בחיי הקהילה בסוף המאה ה"ח ר' צבי הירש, שהיה מידועי הסיטונאים לא רק בעירו אלא בפולין הגדולה כולה. אביו ר' חיים היה גם חוכר אחוות בסביבת פלונסק. אמו היתה מצאצאי ר' נתן נטע שפירא. בעל „מגלה עמוקות“. בשעותיו הפנויות היה ר' צבי הירש שקוע בלימודי-תורה; בהקדמה לספרו „צמח לאברהם“ כותב הוא איך הגיע לכתיבת ספרו ולנתינת השם „צמח לאברהם“: „וכמו כן גם אתי הצעיר מצעירי הלויים קטן שבקטנים מהנ"ל טעמא דמלתא על העלמת שמו בחיבור הזה כי ידעתי גם ידעתי מעודי עד היום הזה טרוד הייתי בעסקי מו"מ יומם ולילה לא ישקוט ולא ינוח שלוש פעמים בשנה לילך מחיל אל חיל לדרך פ"פ (פראנקפורט) ליומא דשוקא והעליתי על לבבי שכל הרואה את חיבורי ילעוג עלי ויאמר מי הוא זה אשר מלאו לבו לזה, מי אתה הגדול הזה, אשר לבשת בהוד והדר ולכך העלמתי את שמי בראשון לציון שלא יהיה פתחון-פה לנגדי“.

את שם הספר „צמח לאברהם“ נתן על שם „אא"ו (אבי אבי זקני) המנוח בעל „מגן אברהם“ שאני מהצמחים שלו וטעמי ונימוקי על העלמת שמי המיוחד: לפי חישובו השם צמח בגמטריא קל"ח, זא. שהוא קלח (Stengel) מצמח (צבי בן חיים ליב אברהם).

ספרו הוא חיבור על מאמרי „ילקוט שמעוני“ על ספר בראשית ושמות ובסוף הספר ניתן הקונטרס „גידולי צבי זוטא“, הכולל פירושים לפרשיות שונות בויקרא, במדבר, ודברים וגם לקהלת, רות, ואסתר. הספר יצא לאור בווארשה בשנת תקנ"ו (1796).

אוארבך (1755–1810), הרב בלנצ'ץ ואחיו של ר' אברהם חריף (הרב בשרפץ וחתנו של ר' חיים צמח). הוא חיבר ספר „דברי חיים” על ד' חלקי ש"ע. יצא לאור ע"י בנו מאיר בברסלוי 1850–1851. קרוב לשנת 1835 עזב את פלונסק והיה רב בדאברי ואחרי מות אביו (1840) נבחר לרב בלנצ'ץ.

בנו מאיר (1815–1878) היה רב בקולו ועלה ב-1860 לארץ-ישראל. הוא יסד את הישיבה „אהל יעקב” בירושלים ונבחר לרב הראשי של עדת האשכנזים.

(2) ר' יששכר בן הרב יהודה ליב מקאליש בעמ"ח „פתי שער” (דיהרנפורט 1818). אחרי שעזב את הרבנות בפלונסק כיהן כרב בצ'נסטוב.

(3) ר' דוד כנפי יונה.
(4) ר' שלמה ישכר דוב. לפני כהונתו בפלונסק היה רב בקארב וסוחאצ'וב. אחרי פלונסק היה דיין בווארשה. הצטיין בחריפותו ועמקנותו.

(5) ר' אברהם שמואל בן בנימין דיסקין בעמ"ח „בני-בנימין”. אחרי פלונסק היה רב בוואלקוביסק.

(6) הרב ר' ליפא הלוי בן יעקב יוסף צמח — קאמינר. עזב את פלונסק בגלל המחלוקת בקהילה ונתקבל לרב בוואדוויסלב.

(7) הרב ר' ישראל יעקב הלוי, חתנו של ר' משה יהודה ליב, רב בקוטנא, בעמ"ח „זית רענן” (וארשה 1851). בסוף ימיו עלה לארץ-ישראל.

(8) הרב משה גרשון, נפטר בפלונסק ב"א חשון תרנ"ג (1892).

מהדיינים ידוע צבי משה קרוין.

בפלונסק היה באותה תקופה מגיד מישרים ר' אליעזר ספיר, בעמ"ח ספר „מעשה רקח” פירוש על שיר השירים, „לבב חכמה”, הכולל ל"ב דרושים על פ' בראשית, וספר „אבן-ספיר” על תהלים — שנשארו בכתובים בידי בניו ולא זכו לצאת לאור.

בזמנו נחשב ר' אליעזר ספיר בין הדרשנים המפורסמים בפולין והיה מתנגד לחסידים. לפני בואו לפלונסק היה מ"מ בלאסק, שם בא אחריו בנו סיני ספיר (נפטר 1875) ובעמ"ח „עולת חודש”, 2 חלקים, דרושים לחודשי השנה (וארשה 1847) ¹⁷.

בשנים 1894–1922 שימש במשך 28 שנים ברבנות בפלונסק ר' צבי יחזקאל מיכלוזהן, שהיה קרוב למשפחות צמח ופרנקל ובעזרתם נבחר לרב בפלונסק. משפחות צמח ופרנקל היו מתנגדים והשתדלו למנות רבנים מתנגדים, דבר שגרם לחילוקי-דעות חמורים עם פרנסי הקהילה, שהיו כבר מאוהדי החסידות. הראשונים ממשפחת צמח שהצטרפו לחסידי גור היו ר' אבא בן אריה ליב ואביגדור (בן חיים בן אברהם אבא) מראדום.

אחיו היהודים אחוזת ארץ בתוכם! ועתה פקח עיניים ראה אדוני! מה הגיע לו חלף משכורתו?”

פרנקל הצליח להטות את לבב הגנרל והוא התיר לאסירים, שעד כה הוכרחו ללכת ברגל, להמשיך את דרכם לווארשה בעגלתו של פרנקל. הוא הכין בשבילים בכל עיר שעברו בה, עגלות וסוסים שיובילו לוארשה. פרנקל המשיך גם הלאה בהשתדלותו לפני השלטונות. בגלל מעשי-טובה שעשה לבני עירו היה אהוב על תושביה ואהוד על כל הבריות. יוסף פרנקל נפטר בפלונסק בשנת 1838.

גם חתנו שמחה בן שמעלקע הורוויץ מלבוב, השתרש בחיי הקהילה בפלונסק. הוא היה בעל אחוזות ועזר לסוחר פלונסק בגמ"ח. הוא היה אהוב גם על איכרי הסביבה עקב יחסו הטוב אליהם. חסידים ניסו לכבוש אותו, אולם לא הצליחו, הוא נשאר מתנגד. בסוף ימיו עזב את פלונסק והשתקע בעיר טהורין ⁴⁵.

בפלונסק גר גם חתנו השני, צבי הירש פאדווא בן ר' יעקב מאיר אבדק"ק בריסק. הוא היה למדן, עסק בסחר-צמר שקנה מבעלי האחוזות. כשבא ממכירת הצמר היה תמיד מלווה את כספו לבני העיר בגמ"ח עד בוא העת לקנות צמר חדש. וכן נהג כל הימים. קרוב למשפחות צמח ופרנקל היה הגביר, גיסו של צבי הירש צמח, ישעיה בן מאיר ראכלעס ⁴⁶, מוצאו מטיקטין. הוא היה סוחר סיטונאי. ידוע כבעל-צדקה. בשנת 1862 בנה בפלונסק בית-מדרש גדול, „בית-תורה לתלפיות” שנקרא „ר' ישעיה'ס בית-מדרש”. הוא פירנס בכספו עשרה תלמידי חכמים, שלמדו חמיד בבית-המדרש במשמרות לילה ויום. הוא שלח את ר' אברהם חריף, גיסו של יוסף פרנקל לוורשה לקנות אוצר ספרים לבית-המדרש, ביניהם היו קרוב לשלוש מאות ספרי שו"ת, ספרים שונים עם הגהות של ר' צבי הירש הלוי, בעל „צמח לאברהם”.

בכל יום היה ר' ישעיה מביא לבית-המדרש מגדנות וממתקים ומחלק לתינוקות שיאמרו בהוב"ש (ברוך הוא וברוך שמו) ויהשר"מ (יהא שמיה רבא מברך). הוא נפטר בכ"ב אייר תקע"ו (1816) ונקבר לפי רצונו בקבר האמצעי בין שני תלמידי חכמים שלמדו בבית-המדרש שלו.

רבנים בפלונסק

בתקופה זו — אחרי מותו של הרב אברהם יקותיאל זלמן ליכטשטיין, בשנת 1810, ישבו על כס הרבנים בפלונסק:

(1) ר' יצחק אוארבך, הנקרא בפי העם ר' איצלי מפלונסק. הוא בנו של הרב ר' חיים בן יצחק

התנאים הכלכליים

ברבע הראשון של המאה הי"ט חלה ירידה קלה במספר היהודים בפלונסק: מ-2,801 נפשות בשנת 1808 פחת מספר היהודים בשנת 1827 ל-2,304 על 3,879 תושבי העיר. אחוז היהודים ירד מ-73.6% ל-59.4%.

בשנת 1830 היו בפלונסק 241 בתים, ופרט לבתי-חומה אחדים, היו כולם בתי-עץ.

מבחינה כלכלית לא חלו שינויים בהרכב המקצועי בקרב היהודים.

שכבה קטנה, המשפחות צמח ופרנקל, היו בעלי אחוזות או חוכרי-אחוזות וריכזו בידיהן את סחר התבואות, הצמר והעצים. האוכלוסין היהודיים ברובם עסקו במסחר קמעוני, חנונות, רוכלות ומספר מצומצם — במלאכות, שכירות וכדומה.

בשנת 1840 היו בפלונסק 1,139 נוצרים ו-1,763 יהודים⁴⁸. לעומת שנת 1827 ירד מספר האוכלוסיה מ-3,879 ל-2,902 ובה פחת מספר היהודים ב-541 נפשות.

ההרכב המקצועי של יהודי פלונסק בתקופה זו אינו ידוע. אולם ידוע לנו הרכב היהודים בוויבודוטבו פלוצק — בו נכללה גם העיר פלונסק — בשנת 1843. לפי המספרים אשר בתיקי מס-בשר כשר, רשימות היהודים, היהודים בערים שליד הגבול, דיוור היהודים — שנמצאו בארכיון האוצר בווארשה הגיע ההיסטוריון היהודי בווארשה ע. נ. פענק⁴⁹ לחישוב הבא:

בוויבודוטבו פלוצק היו מקרב 17,540 יהודים עוסקים:

במקצוע

1. בנקאים, בעלי-הון, בעלי-אחוזות, בעלי-בתים 68
2. חוכרים, קבלנים 441
3. מוזגים, בעלי-מסעדות 1,160
4. חנוונים, קמעונים 1,197
5. עמילים, ספקים 5
6. בעלי-מלאכה {
7. בעלי מפעלים זעירים {
8. פועלים 2,926
9. משרתים, עוזרות 134
10. בחקלאות 1,764
11. מקצועות חופשיים 65

192	12. כלי-קודש
5,716	13. שכירים יומיים
62	14. מקצועות שונים
42	15. מחוסרי מקצוע
283	16. אסירים בבתי-סוהר
17,540	בסוגים 1—16
967	נוער לומד

אמנם מתוך מספרים אלה אין אנו למדים את הרכבם המקצועי של יהודי פלונסק, אולם חשוב להכיר את ההרכב המקצועי של היהודים בוויבודוטבו פלוצק. שכן יש להניח שגם הרכבם המקצועי של יהודי פלונסק לא היה שונה מזה.

בשנות הארבעים של המאה הי"ט נוסדה ע"י חרדים נאורים אגודה לבעלי-מלאכה בשם "כל הקהל", שבפי העם נקראו "קלוקוטקה" (רעשנים). מטרת האגודה היתה להורות לבעלי-מלאכה ופשוט-יעם תנ"ך וגם דקדוק. הם היו מתאספים ללמוד ב"פעדערשטען בית-מדרש" (בית-מדרש הקדמי).

חברה זו היתה קיימת עד סוף המאה הי"ט ומילאה תפקיד חשוב בהשכלת העם הפשוט.

בשנת 1857 היו בפלונסק על 3,959 תושבים 2,630 יהודים (66.4%). כנגד שנת 1827 היה הגידול ב-334 יהודים (12.7%).

בשנים 1840—1850 סבלה העיר מדליקות, וכנראה מסיבה זו עזב מספר יהודים את העיר.

בסוף שנות החמישים הוטב המצב.

החל משנת 1861 שופר יחס הפולנים אל היהודים. היהודים לקחו חלק פעיל בפעולות העיר וגם בתנועת האחוזה הפולנית-היהודית.

שינוי ניכר חל בשנות השישים. היחסים ההדדיים בין היהודים והפולנים היו טובים בהשפעת הסיסמאות לאחוזה פולנית-יהודית, שהוכרוזו ערב פרוץ המרד בשנת 1863.

בשנת 1861 הקים האזרח וו. שיאקלוצקי (Siekłucki) בעיר קופת-מלווה (Kasa pożyczkowa) משותפת לתושבים מכל הדתות⁵⁰.

כאשר על יסוד החוק מ-28/5 (5/IV) 1861 קיבלו יהודי פולין זכות בחירות למועצות המחוזות ומועצות הערים, נבחרו למועצת המחוז פלוצק בת 15 חברים ו-15 ממלאי-מקום, יהודי אחד מפלוצק, עוזר לויטא, כחבר המועצה ו-2 ממלאי-מקום יהודים: אחד מפלוצק שנוויץ יעקב לוין ואחר מפלונסק, סיני צמח⁵¹.

למועצת העיר בפלונסק לא נבחר שום יהודי. בכל מחוז פלוצק נבחרו רק למועצת העיר פלוצק, על

רחוב צ'כנוב בפלונסק

ליגאלית. הוא נאסר לזמן ממושך — אולם פסק־דינו אינו ידוע.⁵¹

עוד לפני פרוץ המרד הוכרו בשנת 1861 מצב־חירום בפולין והוקמו 7 מחוזות מלחמה עם מפקדות בראשם, שהיו קיימים עד 1866. המחוז פלוצק היה אחד מ־7 המחוזות ולמרותו היתה כפופה גם פלונסק, שסבלה לא מעט מחומרת המפקדה, בייחוד בשנת 1863, כאשר הפולנים בפלונסק הקימו פלוגת לוחמים מתושבי העיר. בפלונסק גופא היו יהודים יחידים פעילים בהכנת המרד. כך נאסר בווארשה היהודי איציק צ'ארנובסקי המצויין בתיק "Jewrej", מפלונסק בקשר עם „ארגון המהפכה והשתתפות במרד”⁵².

תושבי פלונסק הקימו כאמור פלוגה מיוחדת (Oddział płonński) מורכבת מ־500 מתנדבים מקומיים ומתנדבים שהגיעו מפרוסיה. מפקדי הפלוגה היו קולבה, מאיר רומואלד (פאלאציק) (Majer Romuald Palacyk) ברוניםלב גאשטובט (Gasztowt). כן היתה יחידת יורים (אודדוֹ'אל שצ'לצקי), ובראשם עמד המת־נדב האיטלקי לודביג נאוואן (Navonne).

הפלוגה התנפלה ב־23–24 ביאנואר 1863 על פלוצק, אולם לא הצליחה לכבוש את העיר ואז פנו בכיוון לפלונסק. הפלוגה בת 425 איש התקיפה את פלוגת הגדוד הרוסי ו־40 קוזאקים ששימשו חיל־מצב בפלונסק, הרגו 2 ופצעו 14 רוסים, כבשו 43 רובים עם 2,800 כדורים והוכרחו לסגת, בהשאירם אחריהם 3 הרגים ו־4 פצועים.⁵³

12 חברי המועצה, 2 יהודים⁵⁴ ועל 12 ממלאי־מקום 5 יהודים⁵⁵.

בימי המרד הפולני של 1863

כידוע היו הסטודנטים היהודים בווארשה הגורם התוסס, שניהל את כל הפעולות הקשורות בהבלטת האחוזה היהודית הפולנית. ברובם היו סטודנטים אלה בני היהודים המתקדמים, שחונכו כבר ברוח פולנית והרגישו את עצמם כפולנים. יחד עם חבריהם הפולנים השתתפו בכל הפעילות הלאומית, ערכו הפגנות ונסעו לערייהשדה להטיף שם לטובת התנועה הלאומית. אירגנו את הפועלים והאיכרים ואספו גם כספים לצורכי התנועה, לא רק בין היהודים אלא גם בין הפולנים. בקיצור, הם היו שותפים נאמנים לכל פעולה מחתרתית בין הסטודנטים. פעילים במיוחד היו תלמידי האקדמיה לציירות, תלמידי הפאקולטה לרפואה ותלמידי בית־המדרש לרבנים.

מבין תלמידי בית־המדרש התבלטו בפעילותם יוסף שטיינהאוז, מאוריצי שטיפזון, איזידור היילפרן, איזידור קאמיאנר (Kamioner) ויליד פלונסק ויטמאן. מתוך תיק החקירה של שלטונות המשטרה הרוסית ידוע רק שהוא יליד פלונסק, בן 26, ובזמן מאסרו היה תלמיד הכיתה הרביעית בבית־המדרש לרבנים. הוא הואשם בפעילות קונספירטיבית, השתתפות בהפגנות בשנת 1861 והפצת כרוזים וספרות בלתי־

(ב) כל ספרי השכלה אשר יצאו עד היום ואשר יצאו עד לאור עולם בכל דבר טוב ומועיל ימצאו קן למו בבית מדרשנו".

החברה פנתה אל כל המערכות והסופרים בבקשה לשלוח לה "תיכף בצאת מחברתם לאור עולם על שם חברנו וידידנו המשכיל מר"ה עקיבא וויינבערג בפלונסק ואנחנו נעניק לכל אחד ממיטב כספנו".

בכל ערב נערכו אחרי מנחה הרצאות על ספר "חובת הלבבות" ובשבתות ויו"ט על תורה עם פירוש ותרגום אשכנזי של משה מנדלזון. בשביל הצעירים ערכו שעורים מספרי ההשכלה וספרי פילוסופיה של ימי הביניים. החברה הקימה חדר מתוקן, בו לימדו פרט לגמרא גם תנ"ך ודקדוק, והגמרא לפי השיטה הליטאית ע"י המורה חיים פיליפובר, אותו הזמינו מפלך סובאלקי. גם לחברה זו קראו יהודי פלונסק "קולקוטה". בראש החברה עמדו יהושע ב"ר מהר"ם (מרדכי) ז"ל הכהן גרינבוים⁶², צבי הירש זאקהיים, אברהם יצחק גאלד⁶³, ב. קאמינר, נתן ליכטמן, שלום רבינוביץ, נחום בוקשטיין, עקיבא וויינבערג. באותו הזמן היה גם המורה לעברית צבי אריה גרין יחד עם שמחה הורוויץ, יליד לבוב, מראשוני המשכילים בפלונסק⁶⁴.

בשנת 1868 שלחה החברה לסיר משה מונטיפיורי, לאחר השתדלויותיו המוצלחות לטובת יהודי מארוקו ובארצות המזרח המושלמי, מכתב-ברכה מלא מליצות, בו הזכירו בשבחים את כל פעולותיו לטובת בני-ישראל.

מתוך מספר כתבות קצרות ב"המבשר" אנו נמצאים למדים, שחברה זו הצליחה לרכוש סביבה חוג משכילים ולקרב אליה את הדור הצעיר. בחוג זה היו פעילים, בייחוד בשנות השבעים-שמונים, יהושע גרינבוים, שלום גרינבוים, אביגדור גרין ומבני משפחת צמח וקאמינר.

באותה תקופה חל שיפור במצב הכלכלי, עם העלאת פלונסק למדרגת נפה מורכבת מ-15 מקומות, שנותקו ממחוז פלוצק, מקום אחד ממחוז מלאבה ואחד ממחוז פלוטוסק. ע"י שינוי אדמיניסטרטיבי זה קיבלה פלונסק עורף שהגביר את מעמדה הכלכלי. פלונסק ויהודיה הרחיבו את המסחר ותחלו גם להקים מפעלים תעשייתיים כגון ביח"ר לסודה, למשקאות, טחנות, בית-זיקוק, ביח"ר לחומץ, שמן, מלבנה. המסחר הסיטונאי (תבואות, עצים ותוצרת חקלאית) והק-מעוני היה בעיקר בידי היהודים ובעיר היו רק 7 חנויות של נוצרים. הבתים היו ברובם בידי היהודים. גם המלאכות רוכזו בידיהם, בייחוד בענף הקונפציה והסידיקית שעבדו בשביל השווקים ברוסיה. לפני 1914 היתה פלונסק, יחד עם וארשה ולודז' מספקת לאזורים

לא ידוע כמה יהודים שירתו בפלוגה הפלונסקאית. ידוע רק שמפקד כיתה אחת בדרגת קצין איטלקי, היה שלמה פוזנר, נכדו של התעשיין ובעל אחוזת קוחארי. אחרי פרוץ המרד הוא בא לפולין מפיאצנצא. הוא היה צייר ובשנת 1855 יצא לפרנקפורט דמיין להשתלמות באקדמיה לציירות. כשפרצה מלחמת השחרור באיטליה התגייס לפלוגות איטלקיות בסביבות פיאצנצא ושם שרת בגדוד פרשים והצטיין בקרבות ונתמנה לקצין. הוא נשאר בצבא עד 1863. כשפרץ המרד הפולני הצטרף עם מספר חברים שבאו אתו לפלוגת פלונסק והשתתף בכמה קרבות. בקרב ע"י רוזבוז'יני (Rozwoziny) (במחוז פלוצק), שבין הפלוגה הפלונסקאית ופלוגה רוסית בפיקודו של שטאבס-קפיטן בוטקובסקי, הוקפו הפולנים ואז נתקבלה הצעתו של פוזנר להימלט דרך החיל הרוסי. הוא בעצמו עם כיתתו העסיק את הרוסים ואיפשר ליתר הכיתות להימלט. מכיתתו נפלו בשעת הקרב 15 מורדים. גם הוא עצמו נהרג. מהרוסים נפלו 40 חיילים⁵⁷.

למחרת מצאו תושבי המקום את גוויתו והביאו אותו לקבורה בבית-העלמין היהודי בזורומין (Zuro-min). בהלווייתו השתתפו יותר מ-2000 איש, שבאופן זה הבליטו את הערצתם לגבורתו⁵⁸.

יהודי פלונסק — בייחוד אלה שעמדו בקשרים מסתריים, כחוכרי אחוזות וסיטונאי תוצרת חקלאית, עם האצילים הפולנים בעלי אחוזות ויערות — תרמו כספים לתנועה הפולנית.

בחודש מארס 1863 נאסרו בוויבודזטבו פלוצק, ובכללו פלונסק, 814 אנשים באשמת השתתפות במרד ותמיכה במורדים. ביניהם נאסרו 197 יהודים. מראשוני האסורים בפלונסק היה לייבוש צמח, עקב תרומותיו לצורכי המרד, והוא הובא למיבצר מודלין⁵⁹.

בימי ההשכלה

בסוף 1865 נוסדה בעזרת משכילי פלונסק והקהילות הסמוכות, "חברת דורשי התורה והחכמה", "שנושאת דגל התורה והחכמה וגם בית ועד חכמים". מטרת החברה: "נתאמץ לחבר תורה עם החכמה יחד" כי — כפי שהטעימו לפי דברי הגר"א מווילנא⁶⁰ — "התורה והחכמה נצמדות יחד".

מתפקידי החברה "לרומם שפת קדשנו והליטע-ראטור העברית אשר לדאבון לבנו, המשכילים בימינו אשר בין לילה היו יורוה כמו רוח צא צא זקנה וסרת טעם יקראו לה"⁶¹.

החברה הקימה אולם מקרא ובו: א) "כל מכתבי-עת לבני ישראל היוצאים לשבועות ולירחים ולתקופות הן בשפת קדשנו והן בשפה האשכנזית.

בארבעת ה"הדרים" שהיו קיימים בעיר למדו אז 400 תלמידים⁶⁷. לפי המיפקד שנערך בשנת 1897 נמנו בעיר פלונסק⁶⁸ על אוכלוסיה בת 7,897 — 4,447 יהודים, שהיוו 56.3% מכל האוכלוסיה. בכל המחוז היו 91,000 תושבים, מהם 10,000 יהודים.

לשם השוואה מעניין להביא גם את מספר היהודים בשנת 1921 ומספרים על חלקם בתעשיות בעיר וכן מספרים על המסחר היהודי בשנים 1932, 1937.

בשנת 1921 נמנו עם 9,220 תושבי העיר 4,460 יהודים (48.4%).

בידי היהודים היו 191 מפעלים תעשייתיים ובתי-מלאכה, מהם היו 182 פעילים, 65 מהם העסיקו פועלים, ב-117 עבדו רק בעלי-המפעלים ובני-משפחותיהם. בסך-הכל הועסקו 373 עובדים, מהם היו 183 בעלי-המפעלים (49.1%), 45 בני-משפחותיהם (12.1%), 145 פועלים שכירים, מהם 133 יהודים (35.6%) — 98 גברים, 29 נשים, 6 ילדים — 12 פועלים לא-יהודים (12 גברים, 3.2%). הפועלים היהודים היוו 91.7% מכל הפועלים השכירים.

המפעלים היהודים היו לפי סוגי-הייצור: של אב-ניס-טיץ, זכוכית (1), מתכת (11), חלקי-מכוניות (5), עצים (11), עורות (1), אריגים (1), הלבשה (130), מזונות (14), כימיקלים (2), חומרי-בניין (7), גר-פיקה (2), ניקוי (6)⁶⁹.

בשנת 1932 נמנו בפלונסק 238 חנויות, שמהן היו בידי היהודים 174 (73.1%).

בשנת 1937 היו מ-305 חנויות רק 189 בידי יהודים (62%).

במשך חמש שנים גדל המספר הכללי של החנויות ב-67 ושל היהודים ב-15 חנויות, אולם לעומת המספר הכללי ירד חלקם של היהודים מ-73.1% בשנת 1932 ל-62% בשנת 1937 (11.1% —) ⁶⁹ א ⁶⁸ ב.

★

בשנות השמונים התגבש גם חוג של אינטליגנציה יהודית דוברת פולנית, שהיתה מעורה בתרבות ובספרות הפולנית. עם חוג זה נמנו המורה שלום (איזידור) גרינבוים (אחיו של יהושע), החובשים דרודוביץ ופינקלשטיין, גב' גוז'יק, גב' שוהמאכר ואשתו של

הרחוקים ביותר ברוסיה את תוצרתה זו⁶⁵. בגוברניה פלוצק, אליה השתייכה פלונסק, היו קיימים 8 בתי-חרושת, מהם 6 בידי⁶⁶ יהודים עם 111 פועלים ושווי תוצרתם השנתית עלה ל-78,634 רובל. בית-החרושת הגדול ביותר בשנות השבעים—שמונים היה ליציקת-ברזל בבעלותו של קופלמן, שייצר פגזים לארטילריה והעסיק 155 פועלים. שווי תוצרתו השנתית עלה ל-25,000 רובל. לפי המיפקד בשנת 1881 היו בנפת פלונסק 7 משרפות י"ש, בית-בישול לבירה, טחנת קיטור, מלבנה, ביח"ר לציקוריה, חומץ, דבש ומספר מנסרות-עצים.

בכל המחוז היו 80,609 תושבים, מהם 57,656 קאתולים (פולנים), 5,441 פרוטסטנטים (גרמנים), 3,179 פרבוסלבים (רוסים), 14,333 יהודים. בעיר פלונסק גופה נמנו 7,824 תושבים, לעומת 4,261 בשנת 1862. מהם 2,930 פולנים, 304 רוסים, 60 גרמנים, 4,500 יהודים. הכפרים קוחארי ואידזיקוביצה היו עוד מאוכלסים אז יהודים. להעברת סחורות השתמשו בעגלות-הדואר בכביש פלונסק-זאקרוצ'ין-וארשה, וב-כיוון לפלוצק, ווישוגרוד, מודלין. ממודלין היתה כבר רכבת לווארשה. בקוחארי היה מינהל מקומי עם הזכות לבחור יהודי למוכתר (Wójt), אולם לאחר 1880 סופח הכפר קוחארי לסוואצ'ין.

בשנים אלו חל משבר קשה בחקלאות, האצילים הפולנים מכרו אחוזותיהם עמוסות החובות והמשכנתאות שלא נפרעו ליהודים.

בפלונסק הוקם בשנות השבעים, ביוזמת המשכילים עם יהושע גרינבוים בראש, שפעלו להפצת ההשכלה ותיקון החינוך, בית-ספר ממשלתי לילדי ישראל. הדבר נעשה על יסוד החוק, שחייב את שלטונות החינוך להקים ב"ס מיוחד לילדים יהודים, באם מספר מסויים של יהודים משלמי מס-חינוך, כפי שנקבע בחוק, הגישו בקשה כזאת. בקשות כאלו נתמלאו ע"י השלטונות הרוסיים, אשר העדיפו בתי-ספר יהודיים על בתי-ספר משותפים לילדי פולנים ויהודים. מלבד הלימודים הכלליים לימדו מורים גומרי בתי-המדרש הממשלתיים לרבנים גם לימודי הדת והשפה העברית, אולם מקצועות אלה נלמדו במידה בלתי מספקת. המורה בשנים אלה, יעקב אושלג, בוגר סמינריון ממשלתי למורים שלימד עברית בפלונסק בסוף שנת השמונים, הצטרף אח"כ לתנועת חיבת-ציון ואמר גם לעלות לא"י. אולם הוא לא עלה לא"י⁶⁶ א, אלא היגר לאמריקה ושם למד רפואה.

בשנת 1880 למדו בבי"ס היהודי 80 תלמידים.

מספר היהודים בפלונסק בשנים 1764—1921

שנת המפקד	מספר התושבים הכללי	מספר היהודים	% היהודים
1764			45.5
1808	3.807	2.801	73.6
1819	2.797	1.541	55.1
1827	3.879	2.304	59.4
1857	3.959	2.630	66.4
1838	3.605	2.223	61.7
1865	4.393	2.882	65.6
1897	7.897	4.447	56.3
1908	11.603	7.551	65.1
1921	9.220	4.460	48.4

יהושע גרינבוים⁹⁹. חברי החוג היו מתאספים בביתה. קוראים בצוותא מכתביהם של טובי הסופרים הפולנים. עם ההתעוררות שבאה בתנועת „חובבי ציון“ חל מפנה מורגש בחיי הציבוריות היהודית. אל התנועה נצטרפו משרידי המשכילים חברי אגודת „דורשי התורה והחכמה“, יהושע גרינבוים, אביגדור גרין⁷⁰, המורה יעקב אושלג. בנוער התחילה תסיסה רוחנית נפשית, שקירבה אותו לתנועה הלאומית. חבורה של צעירים התחילה לחשוב ואף להתכונן לעלות לא"י, אך משימה זו לא הוגשמה; בחיים הציבוריים התחיל, כמו בכל קהילות פולין, פרק חדש, גדוש מאבק לחידוש החיים הלאומיים ולשינוי צביון החברה היהודית. הוא המאבק שעורר בראשית המאה העשרים את טובי הנוער היהודי בעיר לעלות לא"י — להגשים את העליה השנייה.

הערות

13. M. Berson: Dylematariusz dotyczący Żydów polskich, Warszawa 1910, N. 118 p. 82.

14. כתב-יד ב: Ossolineum (Lwów) Rękopis 279, II.

Dyspartymient Żydów Pow. Poznańskich y Kalliskich pro Rathis Januar, May et Aug. anno 1717 do Skarbu Koronnego podany (kartka 99).

14. L. Lewin, l. c. p. 41.

15. נדפס ב: ד"ר מ. נ. גלבר וי. היילפרין: ועד ארבע ארצות בשנים 1753—1753 ב„ציון“ שנה ב' (תרצ"ו), ספר ב', ג—ד'.

16. לפי כתב-יד 303 עמ' 220 באוסוליניאום, מצוטט במאמרו של ד"ר י. שיפער: „פולישע רענעסטען צו דער געשיכטע פון דעם ועד ארבע ארצות. היסטארישע שריפטן — אייווא, כרך א', עמ' 99.

17. בפלוצק 725, דרובלין 775, מלאבה 487, ראדואנוב 591, כיארפיאץ 687, ביאז'ון 172, קוצבורק 68.

Józef Kleczyński i Franciszek Kluczycki: Liczba głów żydowskich w Koronie r. 1765, Kraków 1898, p. 20.

18. עליו: „שם הגדולים החדש“, מערכת גדולים עמ' 15, מערכת ספרים עמ' 28. בן יעקב, אוצר ספרים, עמ' 425, Enc. Judaica X, 948, Dr. B. Wachstein, 517, Katalog der Salo Cohn'schen Schenkungen, Wien 1911, p. 114, Nr. 541.

19. בן עשרים נפטו, בראש חודש שבט, תקמ"ג אחרי שצם ארבעים יום. בנו השני משה היה רב בדראבנין, בשרענץ, בעמ"ח „כליל תפארת“, דרושים והספד שלו על ר' שלמה, במאמר „עמק הבכא“ בראש ספר „שושנת עמקים“.

20. היה איש משכיל, עמד בקשרים עם הנסין בראניצקי, בעל העיר ביאליסטוק. הוא הספיד בשפה הלטינית את יאן קלמנס בראניצקי. דבר זה עשה רושם כביר על הכמורה ועל האצולה הפולנית.

21. ע. נ. פרענק: „לתולדות היהודים בנסיכות וארשה ובפולין קונגרסאית. התקופה“, כרך י"ד—ט"ו, עמ' 383.

22. סבו של יצחק גרינבוים. מקורו של שם המשפחה הוא בשלט שתלוי היה על הבית בגיטו פראנקפורט. אבי המשפחה גר בבית „גרינער באום“. לפי המנהג שהיה

1. החוק החלמיני שניתן לערים חלמנו וטהורן עלידי מיסדר הצלבנים בשנת 1233 העניק מינהל עצמאי מורחב ביותר וגם שיפוט עצמאי בלתי-תלוי בשיפוט הממלכה. למעשה היה זה חוק גרמני מבוסס על דוגמת החוק המאג' דבורגי. עם הבדלים זעירים מאוד.

2. במאוובשה Lan = 30 מורגן, בקראקא = 90 מורגן.

3. Lustracja לפי החלטת הסיים במאה ה"ז נערכו דו"חות סקר בכל 5 שנים.

4. במאוובשה włók = 30 מורגן.

5. Xawery Liske: Cudzoziemcy o Polsce, Lwów 1876, p. 192.

6. הארכיון הראשי בווארשה Płocka ziemia wieczysta, N. 1 p. 175 e.a. 1446

מצוטט במאמרו של ש. טרונק „ווען און ווי האבן זיך אידן באזעצט אין מאזאוועש“, נדפס ב„לאנד-קענטעניש“ 1933, עמ' 48.

7. ש. טרונק, „צו דער געשיכטע פון יידן אין מאזאווע אין דעם 15-טן יארהונדערט“. היסטארישע שריפטן — אייווא, באנד 2, עמ' 206.

8. „Johanes Czarny civis de plonsko a jure suo culmensi recedendo obligatus est Moysi judeo de plonsko“

מצוטט ב"ש. טרונק, „היסטארישע שריפטן“, עמ' 220.

9. טיט היין.

10. Dr. Louis Lewin: „Die Judenverfolgungen in zweiten schwedisch-polnischen Kriege (1655-1659). Posen 1901 p. 10

11. את הנוסח של „סליחות פלונסק“ הוציא לאור הדיין מפלונסק ר' צבי משה בר' שמואל בשנת תרפ"ז בפיוטר-קוב. הנוסח מורכב מקטעי תפילות הנאמרות בימי סליחות, בימים-פורים, אולם בשינויים מסוימים בנוסחאות. פלונסק היא העיר היחידה בפולין שהנציחה את המאורעות האכזריים בימי מלחמות השבדים והדגישה במיוחד את „הריגות, שחיטות, קרבנות וקדושים“.

12. מנדויץ — סקביזין, גניזת קאליש, אוברניק, ולוצ' לאבק, פאקושץ, בריסק דקויאביה, לענצין פלוצק, פלונסק.

13. Dr. L. Lewin: Die Landesessynode der gross-polnischen Judenschaft, Frankfurt a/Main 1926, p. 29.

- ד"ר אליעזר לוח, מזכירו של מונטיפיורי מציין ש, פונזר היה חשוב אצל היהודים וגם לנסיך פאסקיביץ' היתה דעה טובה עליו, דוגמתו היתה משפיעה על יתר היהודים השפעה טובה".
- Diaries of Sir Moses Montefiore and Lady Judith Montefiore. London 1890, t. I p. 354—355.
35. ע. נ. פרענק: "צו דער געשיכטע פון דער יידישער קאלאניזאציע אין פוילין". "בלעטער פאר סטאטיסטיק", בערלין 1925, גל. 5, עמ' 24.
36. בשנת 1859 התעסקו בפולין הקונגריסאית 27,971 יהודים בעבודת האדמה. אולם מדי שנה בשנה פחת מספרם, הואיל והשלטונות סירבו להעניק להם הקלות. בשנת 1861 נמנו בכל פולין הקונגריסאית 57 מושבות יהודיות ובהן 374 משפחות עם 913 גברים ו-383 בתי, 678 בנייני המשק על שטח של 6,736 מורגן, מהם 5,727 אדמות וריעה. 788 מדשאות, 221 אדמות שיחים. בשנת 1859 עוד עסקו 27,971 יהודים בעבודת האדמה. עם ביטול הצמיתות בשנת 1864 התחילו המתיישבים היהודים למכור את אדמותיהם, עזבו את המושבות ועברו לערים. כך חוסלו המושבות לחלוטין.
37. Szymon Askenazy: Pierwszy Syonista polski (Dwa Stulecia, Warszawa 1910 p. 419—441, 550—557).
- פרופ. אשכנזי, שהיה מתבולל ביקש להוכיח במאמרו ש, "הבדות הפאטאלית הזו (הציונות) טרם שנעשתה לסיכ"א פוליטית ע"י האפולוגטים היהודים שלה מהיום, מצאה מקודם את ביטוייה במזימתו המלשינית של גובוילצוב וטרם שעשו בה שימוש להטעיית המוני היהודים הבלתי נאורים שלנו בתקופתנו גרמה רק לרדיפת הציוני הפולגי הראשון, כביכול".
38. את כל הפרשה סיפר גיסו יעקב הלוי לוי, בזכרונותיו שהוצאתי לאור כתב-יד בספרי, "היהודים והמרד הפוילני" ירושלים, תשי"ג, בהוצאת "מסד ביאליק".
39. בן-דודו ליאון הולנדרסקי, מתומכי המרד כותב על פרשת פונזר בספרו: Les Israélites de Pologne, Paris 1846 p. 107—108. „Un riche israélite nommé Salomon Pozner, propriétaire de terres et de villages appelés Kuchary possédant une fabrique de draps où il occupait quelques centaines d'ouvriers, citoyen de Varsovie, viellard de 65 ans, après avoir fourni gratis, les premiers jours de la Revolution beaucoup de drap et d'argent à l'armée, fut plus tard reconstruit à la campagne par les soix-dixant patriotes, avec son fils et son beau-frère. On les garrota, on les fit marcher devant les chevaux. et on les fit trotter les pieds nus, pendant les plus grandes intempéries, jusqu'à Varsovie. D'abord on voulut les pendre, mais grâce à l'intervention d'un officier supérieur qui en promettant de les fait juger et punir publiquement à Varsovie, les arracha de mains de ces forcenés, ils furent aussitôt leur arrivée dans la capitale, mis en liberté comme tout à faire innocents".
40. עליו כתב דמביצר "כלילת יופי" כרך א', קראקא, 1888, דף ס"ז. ש. קנביל: "תולדות גדולי התורה" וינה, 1927, עמ' 99, 103. שמעון משה חאניס: תולדות הפוסקים, ורשה, תרפ"ט ע' 374—375, 407—409. Enc. Jud. I pp.
41. נכדו, יעקב בן אביגדור צמח מראדום הוציא לאור בשנת תרצ"ח מהדורה חדשה של "צמח לאברהם" (ורשה).
42. ראה "אהל ברוך".
43. אריה ליב בן משה צינץ ידוע גם בשמו, "מהר"ל צינץ". "ר. אריה דער חרית". נולד בפניצ'וב בשנת 1773. הוא מצאצאי משפחת רבנים ידועה. בצאנז (Zons) (נידעריין). בראשית המאה י"ט, היה רב בפלוצק, אחר כך בפראגה, ומשם עבר לווארשה, מגדולי התורה בדורו, חיבר 24 ספרים, הידועים מהם: "יעלת חן", "שור"ת", פראגה 1793, "טיב גיטין" יארשה 1812, "גרש ירחים" ועל גיטין.
- בגיסו פראנקפורט/דמיין. הוא הדין גם לגבי משפחת ווייסראזע, ששמה בא לה משלט הבית, "ווייסע ראזע".
23. אשתו הראשונה של אבי יצחק גרינבוים, היתה ילדת פלונסק ממשפחת גאלד. ר' מאמרו של יצחק גרינבוים: "ילדותי" ב, "עתידות", קובץ קיץ, תשי"ז.
24. פרענק, "לתולדות היהודים בפולין", "התקופה", כרך יד-טו, עמ' 397, 398.
25. בתקופה זו עבדו 300 פועלים קבועים. K. Woblij: Oczerki po historii polskiej fabrycznej promyszenosci, t. I. 1764—1830. Kijew 1901, p. 289—291.
26. יהודה עלזעט (הרב זלוטניק) "רבי זלמן איש פונזא" בשבועון המזרחי וארשה 1919, גליון 53.
- 26A. Aron Sawicki: Szkoła rabinów w Warszawie. Miesięcznik Żydowski 1933 p. 254.
- 26B. Dzieje Gminy Starozakonnych w Warszawie, część I, Szkolnictwo. Warszawa 1907, p. 137.
- 26G. פניתי אל מר יצחק גרינבוים, שמוצא משפחתו מקר-חארי — אביו למד בישיבה שם מיסודו של פונזר — בשאלה אם יש בידי פרטים על יצחק מאיר גרינבוים: בפלונסק היה לנו רק קרוב אחד שלום גרינבוים. היו לו בנים אחדים, אחד מהם מיריצי הכרתי. אינני חושב שהוא אותו יצחק מאיר עליו אתה כותב לפי זכרונותיו של יעקב רוטוואנד. בכלל לא תורגם השם מאיר ל-Maurycy, אלא מרדכי או משה.
- לא שמעתי על יצחק לא מפי אבי ולא מבניו של שלום גרינבוים שהכרתי את כולם.
- Dzieje Gminy I, p. 138.
27. ד"ר דב וינריב, מאמר "שיחת השדה" במוסף "דבר" מיום 28 בנובמבר 1933.
28. כתב-יד 5691 בספריה קראשינסקי בווארשה.
29. ד"ר נ. מ. גלבר: "היהודים והמרד הפולני", זכרונות של יעקב הלוי לוי, מימי המרד הפולני, 1830—1831, ירו-שלים, תשי"ג.
30. אחותו היתה מורכבת: מקוחארי, שם היה ארמונו ובית-החרושת ומשני הכפרים הסמוכים אידו-קוביצה וקאדלובובה. באידו-קוביצה היו גם קרקעות של אצילים קטנים בלתי-תלויים בבעל-הכפר. בקוחארי היו שני איכרים נוצריים שחוויהם הכתימו ב-11/23 באפריל 1841. המוכתרים והמוגנים בכפרים היו נוצרים. לפי הוראותיו של פונזר היה אסור ליהודי להיות מוכתר או מוגן.
31. על המפעל ההתיישבותי בקוחארי, בעיקר בשנים 1841—1847, ראה את מחקרו של A. Różański: Dzieje Osad żydowskich we wsi Kucharach, Biuletyn Żyd. Instytutu hist. Warszawa 1958 Nr. 25, p. 31—49.
32. יהודה עלזעט, רבי זלמן איש פונזא, ב, "המזרחי" 1919, גליון 53, עמוד 4.
- 32A. נדפס בספרי "היהודים והמרד הפולני", ירושלים תשי"ג, עמ' 38—39.
33. ע. נ. פרענק, "היהודים ועבודת האדמה בפולין", "הצפירה", 1921, גל. 111—116.
34. עד כמה היה נתון פונזר לרוח הזמן למדים אנו מפעולתו הבאה: במאי 1846 ביקר סיר משה מונטיפיורי בווארשה. פונזר עזר לו במאמציו לשדל את נציגי היהדות החרדית ובייחוד את חוגי החסידים להסכים לתקנות השלטונות בדבר שינוי התלבושת היהודית בפולין, שהוכנו ע"י הממשלה. ב-22 במאי קיבל מונטיפיורי את המשלחת היהודית עם פונזר בראש. פונזר הצהיר, בניגוד לרצונם של החסידים, כי על אף זקנתו הוא מוכן להחליף את הבגד הפולני בגרמני, החסידים וגם חוגי החרדים המתנגדים לא סלחו לפונזר והחליטו לנהל השתדלות עצמאית בסענה, שפונזר רצה להתחנף לשלטונות. לעומת זאת הביע פאסקיביץ' את שביעת רצונו מעמדתו של פונזר וראה בו את נציג היהדות הפולנית.

- Akto Gen. Policmajstra Fasc. 2779 Nr. 3 .55
- Stanisław Zieliński: Bitwy i potyczki 1863—1864, Rapperswil 1913, p. 223. .56
- Stanisław Zieliński: 1. c. p. 239 .57
- ממשפחת פאדאבר היה בין לוחמי המרד בפלוגת לוחמי־חרמש (kosynierzy) מקס פאדאבר, שנעצר על־ידי הרר־סיס ביולי 1863. .58
- Dr. N. M. Gelber: Die Juden u. der polnische Aufstand 1863, Wien, 1923 p. 157. .59
- .60 בהקדמתו לספר „אוקלידיס” הועתק לעברית.
- .61 כתבה של י. גרינבוים, ב„המבשר”, לבוב 1866, 16 בפברואר, גל' 7, עמ' 55—56.
- .62 אביו של יצחק גרינבוים, בנו של מחנך ילדיו של זלמן פוזנר, (עליו ר' סקירתו של יצחק גרינבוים בספרו „פני הדור” ירושלים תשי״ח, עמ' 9—6). בשנות השבעים עבר אביו לווארשה ובשנת 1880 חזר לפלונסק, בשנת 1891 עבר לפלוצק. היה משכיל טיפוסי, למדן ובקי בספרות העברית, כתב מאמרים ב„המליץ” נגד הרבנים שעיוו את הדין בעניני גיטין ועגונות. לחם בחסידים, ובאמונות תפלות (י. גרינבוים, „ילדותי”).
- .63 אחותו היתה אשתו הראשונה של יהושע גרינבוים.
- .64 בנו אביגדור גרין (1855—1942) נתחנך ברוח ההשכלה ובעזרת אביו למד גם רוסית. הוא אביו של דוד בן־גוריון.
- Dr. J. Schipper: Dzieje handlu Żydów na ziemach polskich. Warszawa 1937. p. 523. .65
- .66 1. ברזל, מתכת; 2. סבון ונרות; 1. חלב־נרות; 1. סליתים; 1. טבק.
- .66א י. גרינבוים, „ילדותי”.
- Słownik geograficzny pol. t. P. p. 312 .67
- Bohdan Wasiutynski: Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Warszawa 1934 u. 22. .68
- .68א יודישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילן לויט דער אנקיעטע פון 1921 בעארבעט אונטער דער לייטונג פון אינזש. אליעזר העלער, וארשע 1922 1 באַנד טייל 2, וארשא — וואיעוואדסטא. טאבעלע א' ע' 177 טאבעלע 1, א' ע' 185—186.
- .68ב די יידישע עקאָנאָמיק (בעריכת י. לשצ׳ינסקי) וילנא 1937 חוב' 1, ע' 10 לוח 1.
- .69 אמו של יצחק גרינבוים, ראה „ילדותי” בעתידות תשי״ז.
- .70 אביגדור גרין (1855—1942) היה בקי בחוקים ושימש כיועץ פרטי בעניני החוק והמשפט ובכתיבת בקשות. נבחר במחוז פלונסק, לבורר לדומה הרוסית הראשונה, היה פעיל בעניני הקהילה וממייסדי הבאנק הקואר־פראטיבי. ביתו היה מרכז לחובבי ציון, אחרי הקונגרס הציוני הראשון הצטרף להסתדרות הציונית והיה מפעיליה הראשיים בפלונסק עד עלייתו לארץ־ישראל בשנת 1925.
- 1793) „מעניי חכמה” על בבא מציעא. בסוף ימיו השתקע בווארשה בזמן כהונת הרב שלמה זלמן ליפשיץ (1765—1839) בעמ״ח „חמדת שלמה”. צינץ היה הרב הראשון בפולין שחתם בתקופת נסיכות וארשה על פטציה שהוג' שה לממשלה בעניין הענקת שיווי זכויות לכל היהודים. עליו שם הגדולים החדש, כך א' עמ' 80, כך ב' 47.
- Dr. L. Lewin: Deutsche Einwanderung in polnische Ghetti. Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur, Frankfurt a/M. V p. 141—142.
- D. Kandel: Komitet Strozakonnych, Kwartalnik poświęcony hist. Żydów w Polsce. Warszawa 1912, zesz. II, p. 93/95. .44
- .45 חתנו היה יחזקאל מאירוהן, כבו של הפילוסוף הידוע אמיל מאירוהן בפאריס. על משפחת פרנקל ראה: Leopold Löwinstein: Die Familie Theomim. M.G.W.d.J. 1913 p. 341—362.
- .46 אבי משפחת מאירוהן.
- .47 סיני ספיר אסף גם בפלונסק מגויים על ספרו, מ־404 מגויים היו בפלונסק 16, ואלה שמות המתנדבים בשנת 1847:
- (1) אריה ליב סנור, (2) אברהם יצחק גאלדעס, (3) אברהם משה פיקיס, (4) דוד הירש גוטפריד, (5) הירש סנור, (6) יעקב פיקיס, (7) לייזר קליימן, (8) משולם יאכטזאהן, (9) משה שלום גאלדעס, (10) צבי הירש פאדוואר, (11) פנחס גוטפריד, (12) ר' צבי ור' בייניש גבאים עבור בית־המדרש, (13) צבי אריה פיקיס, (14) הרב מהר' שמחה איש הורביץ, (15) שלמה איילינבורג, (16) שמואל איילינ־בורג (על אלעזר ספיר ראה פנחס זליג גליקסמן, עיר לאסק וחכמיה, לוד' 1925 עמ' ס״ב).
- M. Zaweliski: Statystyka carstwa polskiego, St. 48 Ptsbrg, 1842 p. 186—206.
- מצוטט במאמרו של וולף דובנוב, „צו דער עקאָנאָמישער געשיכטע פון די יידן אין רוסלאנד”. שריפטן פאַר עקאָ־נאָמיק אונד סטאטיסטיק” איווא, בערלין, 1928, כך א', עמ' 94.
- .49 ע. נ. פרענק: „די צאל יידן און זייערע באשעפטיגונגען אין די שטעט און דערפער פון קעניגרייך פוילן אין 1843”, „בלעטער פאַר יידישער דעמאָגראַפיע סטאטיסטיק און עקאָנאָמיק”, בערלין, 1924, חוב' 3 עמ' 187—191.
- .50 כתבה מפלונסק של ה. גרינבוים ב: „Jutrzenka” 1861, p. 47.
- .51 „Jutrzenka” 1862, Nr. 14 p. 107—107.
- .52 שמואל הרש לוינסון, שמרקו אולשביאץ.
- .53 שמואל ניימרק, דניאל שציגאלסקי, יצחק פוגל, מרק שנוויץ, יחזקאל גולדמן.
- בכל פולין, נבחרו על 615 חברי המועצות המחוזיות 26 חברים יהודים, 27 ממלאי מקום יהודים. למועצות של 17 ערים נבחרו על 184 חברים 28 חברים יהודים ו־40 ממלאי־מקום יהודים. „Jutrzenka” 1862 p. 107—108.
- .54 Archiwum akt dawnych. Warszawa: Akta Gene-ral-Policmajstra, Fasc. 2778.

נעורי בפלונסק

עיר הפלך פלוצק מערבה, רחוב הפונה לכיוון וארשה דרומה, רחוב הפונה לכיוון צ'חנוב בצפון ושני רחובות שמחברים אותו עם השוק החדש מזרחה. הפולנים היו גרים בקצות העיר, ומשום כך, בכל ריב שפרץ ביניהם, בין הנערים היהודים ובין „השקצים” — כפי שקראנו לנערים הפולנים, היתה ידנו על העליונה, כי אנו היינו המרובים בכל מקום.

השלטון בעיר היה רוסי שלא אהב ביותר לא את היהודים ולא את הפולנים, ולא היה מתערב במריבות שביניהם.

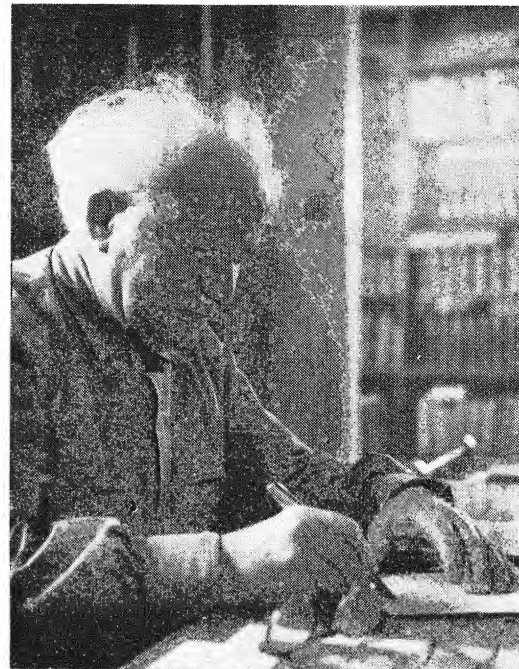
הישוב היהודי היה נחלק בקירוב לשלושה מעמדות: הסוחרים העשירים (כגון קאסמאן, צמה, פוקס, טויב ועוד) — היו כמעט כולם חסידים, לרוב חסידי גור, מקצתם חסידי גוסטינין, קוצק ואחרים. בני המעמד הבינוני היו רובם „מתנגדים”, משכילים, חובבי-ציון ואחר-כך ציונים. המעמד השלישי — בעלי-מלאכה, היו נוטים יותר לכת המשכילים.

החסידים היו מתפללים ב„שטיבלעך” שלהם. שאר היהודים התפללו בבית-הכנסת הגדול ובשלושה בתי-מדרש שהיו סמוכים לבית-הכנסת.

בית-הכנסת בפלונסק הצטיין בארון קודש נהדר ומקושט להפליא שנחשב לאחד היפים ביותר בפולין. האמן יוסף בודקו מפלונסק צייר ארון-קודש זה, והעתק הציור שמור בצריפי בשדה-בוקר. מול בית-הכנסת צפונה עמד בית-המדרש „הישן” — שבו התפללו לרוב בעלי-מלאכה ועניי העיר. מאחורי בית-הכנסת מזרחה עמד בית-המדרש „התחתון” (דער הינטערשטער) שבו היו מתפללים אנשי המעמד הבינוני הנמוך. מזרחה לו נבנה בשנות השמונים (במאה הי"ט) בית-המדרש „החדש” עלידי עשיר חשוך-בנים יצחק כהן, ובו התפללו „פני” העיר — המשכילים וראשי הציונים. בו התפלל גם אבי, ובילדותי גם אנוכי.

מול בית-הכנסת נפתחה סימטא לא גדולה שנקראה בשם „סימטת העזים” (קוזא). בקצה הסימטא היה מגרש רחב מצד דרום, ובו חצר גדולה, ובחצר שני בתי-עץ של שתי קומות שהיו שייכים למשפחתנו.

בהיולדי היה אבא — אביגדור בן צבי אריה גרין. כבן שלוש. הוא נולד בא' שבט תרי"ז, ואני ב"ז

פלונסק הצטיינה בארבעה דברים: זו היתה עיירה של „משכילים”; של חובבי ציון ואחר-כך ציונים; עברית היתה הלשון המדוברת של חלק גדול מתושביה היהודים; ממנה באו ראשוני העליה השניה מפולין הרוסית לארץ — במספר יחסי גדול יותר מאשר מכל עיר יהודית בפולין וברוסיה. ביתו של אבא היה מרכז של ארבעת הגילויים האלה שיחדו את פלונסק.

אספות חובבי ציון ואחר-כך ציונים — היו מתכננות בביתנו. גם כינוסי הדור הצעיר, שחלק גדול ממנו עלו ארצה בימי העליה השניה נתקיימו בבית אבא. כשייסדנו — אנו בני-הנוער — לאחר פרעות קשינוב ולאחר שקראנו בהתרגשות עמוקה „משא נמירוב” של ביאליק, הגנה עצמית, היה הנשק חבוי במרתף ביתנו.

ישובה היהודי של פלונסק מנה אז כחמשת אלפים איש, וכמספר הזה פולנים. אבל היהודים ישבו במרכז העיר — בשוק המרכזי ובשוק החדש וברחובות היוצאים מהשוק המרכזי לכל קצווי העיר — רחוב הפונה לכיוון

א

45

ר' שמחה אייזיק

העולם הראשונה. היה בפלונסק עוד חסיד גור אחד, שהיה מראשוני חובבי ציון ואחר-כך ציוני, שמחה אייזיק, יהודי למדן ואציל-רוח, שהיתה לו חנות ברחוב שבין השוק המרכזי והשוק החדש. הוא היה חשוך ילדים, אבל נשא אשה שניה, אלמנה, שושקה נלקין, שהיו לה שני בנים ובת אחת בשם רחל. הבנים נדדו לאמריקה. שמחה אייזיק, שחסידי גור הציקו לו — עלה לארץ, תחילה לבדו, בשנת 1905 או בתחילת שנת 1906, ואשתו ובתה רחל בית-הלחמי עלו יחד אתי לארץ כעבור שנה בערך.

בבית השני שלנו גר אברהם אחי שהתחתן בהיותי ילד כבן 10 או 11, ועוד דיירים יהודים אחדים. זכרונות הראשי מימי ילדותי הראשונים הוא אמא, שיינדל, אשר טיפלה בי באהבה ללא מצרים, כי הייתי בילדותי חלש וחולני במקצת, ולפי עצת הרופאים נסעה אמא אתי בחודשי הקיץ לכפר, שבו גרו קרובי משפחתי, המשפחה היהודית היחידה בכפר. כל בני המשפחה הזאת עלו ארצה, כמה שנים אחרי עלותי אני. משום מה הייתי ילד שעשועיה וטיפוחיה של אמא, שאצלה לי כל שפע אהבתה הענוגה. ייתכן שאהבתה היתרה של אמא אלי באה כתוצאה של „נבואת" רופא ביחס אלי. אבא לקח אותי בילדותי לבדיקת רופא מומחה בעיר-הפלך פלוצק הסמוכה לעירנו, ולאחר שהרופא מישש ובדק את ראשי אמר לאבא, שגודל ראשי, וביחוד הבליטה של

תשרי תרמ"ז (16.10.1886). גם אמא היתה בערך בגיל זה, אך אין בידי תאריך מדויק של לידתה, ולצערי הרב לא נשאר ממנה אף צילום אחד, — בימים ההם לא היה בפלונסק, עד כמה שאני זוכר, צלם, ואמא אבדה לי בגיל צעיר. היא מתה מהרעלת-דם בלדתה הילד האחר-עשר, ביום ט"ו שבט תרנ"ח, כשהייתי בן אחת-עשרה. גם התינוק מת מיד לאחר היוולדו. רק חמישה מילדיה נשארו בחיים והאריכו ימים, וכולם עלו ארצה, אחי הבכור, אברהם, גדול ממני בערך תשע שנים, ואחותי הגדולה ממני בחמש שנים, רבקה, מתו בארץ. אח שני, מיכל, גדול ממני בשבע שנים וחצי (נולד ביום 19.3.1879), ואחותי הצעירה צפורה (נולדה ביום ט"ו בשבט תר"נ), שבפלונסק קראו לה פייגעלה, חיים בארץ — אחי בתל-אביב, אחותי בחיפה. אברהם אחי היה האדוק היחיד במשפחתי, וכשהוקם המזרחי בפולין בשנת תרס"ג — נצטרף לו. ועידת היסוד של המזרחי בפולין נתקיימה בביתנו, כשהייתי עוד נער.

ימות אמי היתה המכה הקשה ביותר שהוכיתי בילדותי, וכאב האבדה הזאת לא הרפה ממני הרבה שנים. ובמשך כמה שנים הייתי מוסיף לראותה בחלומי ולשוחח אתה, — ולעתים הייתי שואל אותה מדוע איננה בבית. היא היתה כנראה בת יחידה להוריה, כי אני זוכר שהיה לה אח או אחות או קרובי משפחה. אביה, דוד יוסף פרידמן — מת לפני היוולדי, ואני נקראתי על שמו. אולם בפלונסק קראו לי בשם דובטשה. זוכרני הסבתא, אמה של אמי, שהיתה עוד חיה בביתנו בימי ילדותי עד מותה.

אמא ירשה מאביה שני בתים וגן-פירות גדול בקצה העיר, סמוך לגן של הכומר הקתולי בפלונסק; בגן גדלו אגסים, תפוחים, שזיפים ודובדבנים, ובקיץ היינו משכירים אותו לאחד הגננים היהודים בעיר. עם שכנינו הפולנים היינו בשלום. הפולנים בסביבת פלונסק הת-ייחסו בכבוד ובאימון לאבא, שהיה מנהל משפטיהם. כעורך-דין היה מכובד גם על השליטים הרוסים בעיר: שופט השלום, שהיתה לו פילגש פולנית ונולדו לו ממנה שלושה ילדים, והוא היה מטייל אתם ברחובות פלונסק כשהאם הולכת אחריהם; מושל המחוז וראש המשטרה, שהיו כולם רוסים, וכמו כן עוזריהם. גם רוב השוטרים בעיר היו רוסים.

שני הבתים שלנו היו בתי עץ, בני שתי קומות. אנחנו גרנו בבית הפונה לגן ולבאר שבחצר מאחורי הבית. דירתנו היתה בת ארבעה חדרים. שני חדרים בקומה שלנו היו שכורים לשוחט העיר, יצחק יעקב אסתרסון, מחסידי גור וידידו של אבא. השוחט נתפס לציוניות ונרדף משום כך על-ידי חסידי גור, עד שהיה נאלץ לעקור מפלונסק (באידיש היו קוראים לה פלינצק) ונדד לאמריקה, שבה נפגשתי אותו בשנת 1915 לאחר גירושי מהארץ על-ידי השלטונות התורכים בימי מלחמת

לפועל במושבות, התנגד לי וביקש שאסע לשוויצריה ללמוד באוניברסיטה, אבל בהכירי בעקשנותי — לא עמד על דרישתו ונתן לי הוצאות הדרך וברכתו לעלייתי. בספרו האבטוביוגרפי „עליתי של שלום לישׁ” מקדיש שלמה לביא פרק שלם, פרק רביעי, לתאור „משפחת אהרן שדה”. — בשם זה הוא מכנה בספרו את אבי, ואותי הוא מכנה בשם מאיר שדה. בהעתיקי פה את דבריו על משפחתי אקרא לאנשים בשם הנכון. לביא כותב:

„כבר סיפרנו על בית האב של רבי שמחה אייזיק ועל הפגישות. עם בתו היפה. בדומה לו היה בית האב של אביגדור גרין (במקור: אהרן שדה). אמנם לא נשתיירו לו לשלמה הרבה זכרונות מבית אב זה, אך מדי פעם בפעם הוא נזכר בו בשל הבן דוד (במקור: מאיר). הצעיר מבני אביגדור גרין, והצעיר בכל חברת הנערים כולם. בנערותם לא היו קשרים רבים בין שלמה (לביא) לבין דוד, אולי בשל הבדלי הגיל; בהיות שלמה בן חמש־עשרה שנה היה דוד רק בן שתי־עשרה, ובימי הנעורים הרי זה הבדל עצום. אף־על־פי־כן, כבר היה אז בחברת המבוגרים יותר, בשל שכלו הבהיר ותפיסתו המהירה והמעמיקה — — —

„ — — — עצם ימי נעוריו (של דוד) — אין שלמה (לביא) זוכר הרבה. לעומת זאת הריחו זוכר במקצת את ביתה של משפחת גרין, על מבואיו והמגרש הרחב שלפניו והגן הגדול שמאחוריו. ומשהו זוכר הוא מנשמת הבית, שהאירה זמן ממושך לנערים המתבגרים, שהלכו והתפקדו בתקופה קצרה למדי. שלמה הנער־הבחור הרגיש עצמו לעתים בבית הזה שלא במקומו. — המרחק הרוחני והתרבותי בין משפחתו הוא ובין בית משפחת גרין היה רב למדי. כאן בית דתי מובהק, וכאן בית משכילים מפורק למחצה ושונה בכל גינוני הליכותיו. אך היה גם מרחק אחר והוא העיקר — שלמה בא מבית עני, מדירה מצומצמת מאוד, וכאן נכנס לבית אמידים החיים ברחבות יחסית. אף־על־פי־כן, נמשך גם הוא לאותו בית שהיה מרכז מעט לציוני העיירה. אולי מפני שהיתה בו בעלת־בית טובה ומשכילה ושתי בנות, אמנם קצת למעלה מגילו, חופשיות ואלגנטיות, שידעו להתהלך עם באי הבית דרך חירות ובסבר־פנים יפות. שלמה הנער המתבגר נמשך אל הבית בקסם שלא ידע פשרו, וגם נרתע ממנו. — — —

„ואח גדול, בכור הבנים והבנות, אברהם שמו, היה באותו בית, שעם כל ציוניותו הנלהבת נשאר בדתיותו האדוקה. עם זה היה נתון לחקרנות דתית פילוסופית. שלמה, בבואו לביתם של הללו, אם לשם שיחה ציונית סתם ואם לשם התייעצות בדבר פעולה כל שהיא, או לשם שמיעת חדשות מהוויות העולם — בא עמו גם חשקו להיות במחיצה אחת עם הבנות, אך לא היה בו די עוז לכך, והיה פונה תחילה אל האח החקוק, או לאבי

הקדקוד הערפי, מוכיחים שיש לי כשרונות גדולים ואני עתיד להיות איש גדול. כשאמא שמעה זאת נתמלאה שמחה וגאווה. אמא, שהיתה אדוקה, קוותה שאהיה רב גדול בישראל. אבא שלי לעומתה היה חפשי בדעות, אבל שומר מצוות, כאביו, צבי אריה גרין, שהיה מוקני המשכילים בפלונסק ו„מתנגד” קנאי לחסידים, וראה בהם עובדי אלילים וכופרים בעיקר. הוא היה ממעריציו של ה„דעסויער” — כך קראו בעירנו למשה מנדלסון, וחסידו הגדול של הגאון מווילנא. במגילת זכרונותיו של אבא מצאתי דברים אלה על סבא (אבי־אבי):

„אבי וגם מורי, צבי אריה גרין ז”ל, היה בראורין גדול וגם משכיל, ידע שלוש שפות על בורין — עברית, פולנית ואשכנזית. — היה מעריך את שפיר נווה ונוטה לדעותיו, ולמעשה היה אדוק בכל המצוות המעשיות, בקלות כמו בחמורות. — היתה לו ידיעה בספרי פילוסופים מאפלטון ועד קנט, וספרי המחקר העברים מזמן הרמב”ם ועד הרמב”ק — ידע על בוריים. היה חותם תמידי על „השחר” והעריך את העורך סמו”לנסקין, והיה מחבב את רבי משה מנדלסון. — לעת זקנתו, בשנות השבעים של המאה ה־ט, כשהצאר הרוסי נתן צו שהשפה הרוסית בפולין תהא שוררת בכל משרדי הממשלה, — אבא עוד הספיק לרכוש את השפה הרוסית ולכתוב בקשות לכל משרדי הממשלה בכלל ולבתי־המשפט בפרט.

„אבא היה גר בבית הגביר ר’ ישראל ליפו אשכול, גיסו של ר’ נתנאל צמח, יותר מארבעים שנה. אבי שהיו לו שיחות וויכוחים עם בעלת־הבית שלו הנ”ל, היה מקנטרו באמרו, שהוא יותר עשיר ממנו והשניה מתוקה עליו — ולו, לגביר, קנאתו שהגיס שלו עושה עסקים יותר טובים, אינה מניחה לו לישון.”

סבא זה החל ללמדני עברית כשהייתי בן שלוש. זוכרני שהיה מרכיב אותי על ברכיו והיה מלמדני שמות האברים וחלקי הבית בעברית, והיה קורא אתי חומש עם „הביאור” של מנדלסון ועם תרגום גרמני שלו, שנדפס באותיות עבריות. לאחר שהיה לי כבר אוצר מלים עבריות לא קטן היה נוהג לבחון אותי בדרך זו: היה אומר לי מלה עברית בת שתי אותיות, למשל בן, ואני הייתי צריך להשיב לו במלה עברית בת שתי אותיות המתחילה בנ’ — למשל נר. הוא היה ממשיך ואומר רם — ואני הייתי שוב צריך להגיד מלה שמתחילה ב־מ’ — וכך היה ממשיך 10—15 רגעים.

סבא, כמוהו כאביו, היה עורך־דין, והיה לו משרד ברחוב פלוצק, לא רחוק מהחצר שלנו, והייתי בא אליו בהיותי ילד יום יום. איני זוכר אם היה חובב ציון (הוא מת לפני שנולדה התנועה הציונית). אבא היה מראשוני חובבי ציון בפלונסק, ואני מניח שירש זאת מאביו. בכל אופן אני יודע שאבא הוריש לי אהבתו הרבה לארץ ישראל ולשפה העברית — אם כי, כשהודעתי לו לפני שמלאו לי עשרים שנה, שהחלטתי לעלות ארצה ולהיות

רב שלא פג במשך הרבה שנים. סיפורי מאפו מתקופת התנ"ך הפיחו רוח חיים בדפי המקרא ששקדתי על לימודו, והגבירו בתוכי את הערגה לא"י. הספר „אוהל תם" עורר בי הרגשת סלידה עמוקה נגד שעבוד ותלות. קראתי אחר־כך סיפורי סמולנסקין וברודינס ושיירי יל"ג, מאמרי אחד העם וברדיצ'בסקי, וברוסית סיפורי טולסטוי, דוסטויבסקי וטוגניב — שאף הם השאירו בי רשמים עמוקים. לאחר קריאת „התחיה" של טולסטוי נעשיתי צמחוני — עד שנדדתי מהבית ולא יכולתי להכין מאכלי כרצוני.

אולם אהוב נפשי היה המשורר ביאליק. הקובץ הראשון של שיריו הופיע בהוצאת „תושיה". למדתי כל השירים האלה בעל־פה. כרכתי קובץ השירים עם מאות רבות של דפי נייר ריקים, ובהם העתקתי כל שיר חדש של ביאליק, שנתפרסם לאחר הופעת הקובץ של „תושיה".

כשהגעתי לגיל 14 הרגשתי עצמי כבוגר, וחבורה קטנה שהיתה מורכבת משלמה צמח, שמואל פוקס, ליפא טאוב, שלמה לפקוביץ (לביא), יצחק כבשנה ועוד (כולם — פרט לש. פוקס — עלו ארצה בעליה השניה) — יסדנו אגודת „עזרא", ששמה רמז על מטרותיה: — שיבת ציון, אבל החידוש המעשי היה בדיבור העברי. הייתי הצעיר בחבורה. צמח היה גדול ממני בכמה חדשים, ושמואל פוקס — בשנים אחדות. שלישיה זו היתה הגרעין המרכזי באגודת „עזרא". החלטנו לדבר רק עברית, לא במבטא הפולני, אלא במבטא הליטאי, והרצאתי הראשונה בחוג זה בהיותי בן ארבע־עשרה היתה על ציוניות וקולטורא — זה היה בעיצומו של הוויכוח בתנועה הציונית על פעולה קולטורית (או עוד לא השתמשו במלה תרבות). — שהמזרחי התנגד לה, וגם לבו של הרצל לא היה שלם אתה. לא הסתפקנו בדיבור עברית של חברי עזרא, — אלא לקחנו על עצמנו ללמד גם את בני בעלי המלאכה, שאמנם למדו בנערותם בחדר, אבל הפסיקו לימודיהם בגיל צעיר, וידעו רק מעט עברית; שאפנו לכך שכל הדור הצעיר בפלונסק ידבר עברית, וסידרנו בבית המדרש החדש שעורי ערב לתלמידים אלה. המורים העיקריים היו שלמה צמח ואנכי. צמח היה ממשפחה מיוחסת — משפחת צמח, שנתרושה, אבל שיחק לו מזלו לאביו, — שמו היה אבא צמח — וזכה בגורל: רביעית של ההגרלה הגדולה של שבעים וחמשת אלפים רובל, — ונעשה שוב עשיר. נצטרפו לאגודת „עזרא" כל בני החסידים — כי הדור הצעיר בפלונסק, התפקר כולו מקריאת אחד העם וברדיצ'בסקי. התנגדות ראשי החסידים לציונות גדלה עוד יותר; וחסיד אחד קנאי, אביג' דור וולמן, בידעו כי בשבת עתידה להתקיים בביתנו אספת הצעירים, ובנו אברהם ברש עלול להשתתף בה, — לקח בבוקר, כשעוד הבן היה ישר, את כל בגדיו וסגר

המשפחה, שהיה מקבל כל אורחיו, ביחוד את הבחורים הלל, בחביבות רבה —

„ואשר לנער דוד, הצעיר בחבריא כולה, שעסק הרבה בלימודים חיצוניים — קשה היה לו לשלמה, הגדול ממנו בשנים, להשלים עם עליונותו. הכל הכירו „בראשו הטוב" של דוד הקטן, אולם לתת לו זכות בכורה לא אבה שלמה (לביא). דוד הקטן נסע לווארשה, העיר הגדולה לאלוהים ואדם, ונעלם מאופקו של שלמה, עד שחזר ונתגלה לו בשמי פתחתקווה, שבה כבר שהה שלמה והתאזרת למעלה משנה".

(„עליתו של שלום ליש", עמוד 32—34).

כשהייתי בן־שבע פרצה בעיירתנו מחלת חולירע (בקץ תרנ"ד—1894) — ויצאנו לגור בכפר עד יעבור זעם. באותו זמן מת סבא, צבי אריה גרין, בהיותו כבן שבעים וחמש.

כשהייתי בן עשר שמעתי בשעות־התפילה בבית המדרש החדש, שבו היו מתפללים בני המעמד האמיד שנמנו עם חובבי ציון, כי באחת מערי חו"ל הופיע משיח, ושמו הרצל, סופר עליו שהוא איש פלאים, גבה קומה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, יפה־תואר, וזקן שחור, ארוך מקשט פניו המאירים. בשנת 1897 נקרא הקונגרס הציוני הראשון בבזל — וחובבי ציון בעיירתנו נהפכו כולם לציונים. באותה שנה — הייתי אז בן עשר — למדתי אצל מורה שבא אלינו ממלאווא, שמו היה שמואל יוסף לאסק; היה משכיל ובעל דקדוק, והיה מלמד אותנו עברית וחומש בשיטה חדשה, וגם היה מלמד אותנו רוסית, ובחדר זה התחלתי בפעולתי „הציון בית", בעודי ילד.

מיד לאחר שנודע לי שציונים קונים „שקל" ומחירו 40 קופיקות, ארגנתי התלמידים שלמדו אתי יחד אצל ש. י. לאסק, שיחסכו בכל שבוע קופיקא אחת שתימסר לקופה משוחפת, ואחרי ארבעים שבועות יקנה כל ילד

שקל. זה היה בשנת 1898 כשהייתי כבן שתי־עשרה. בביתו של אבא נשמעה כל היום הלשון הפולנית, כי הלקוחות של אבא היו בעיקר פולנים — איכרים ו„פריצים" (בעלי אחוזות) מסביבת פלונסק, שהיו פונים אליו בשאלות משפטיות ומסרו לו לנהל משפטיהם, ולהופיע בשמם בבית המשפט השלום בפלונסק ובבית המשפט המחוזי במלאווא. אולם עוד מילדותי נתגבשה בלבי החלטה נחושה לא להישאר בפולין, ומשום כך החלטתי לא לבטל זמני בלימוד הלשון הפולנית, שלא תהיה נחוצה לי כשאגדל, והסתפקתי בלימוד עברית ורוסית.

זכורני שני הספרים העבריים הראשונים שקראתי בילדותי — „אהבת־ציון" של מאפו ו„אוהל תם" של ביטשר סטו האמריקנית בתרגומו של זינגר. הייתי אז כבן תשע או עשר. שני הספרים האלה עשו עלי רושם

שלמה צמח (י"ו, 1904)

או היתה לבוא לארץ כמהנדס. גרתי אז במשפחת פרנבוק ברחוב נובוליפיה. שלמה "סחב" מקופת אביו שלוש-מאות רובל, — זה היה אחרי זכית אביו בגורל, — ובא אלי לוורשה, בדרכו לארץ. שערנו מראש שאביו בוודאי יבוא לרדוף אחריו ויגיע לחדרי לחפש אותו, — והחלטנו אחרי התייעצות עם ידידי שגרתי בביתם, — להוציאו ולהחביאו אצל קרוביהם; ואמנם למחרת בואו של שלמה לחדרי בוורשה — הגיע גם אביו, אבא צמח. הוא שאלני איפה בנו — ואמרתי לו שהיה אצלי אתמול. אבל הוא מתחבא עכשיו, ואיני רשאי לגלות לו מקום מהבואו. שלא יקח אותו חזרה לפלונסק. אבא צמח, שהיה גאה גם ביחוסו וגם בעשרו המחודש, התחיל לחבק את ברכי ולנשק אותי ולבכות. והתחנן שאגיד לו איפה בנו. הייתי אז נער צעיר כבן 18, והייתי מלא צער והתלבטות ונקיפת לב בראותי אדם מכובד ומיוחס בא בשנים מתחנן לנער צעיר שכמותי — אבל נאלצתי להבליג על רגשותי ולהתעקש.

שלמה היה בן יחיד לאביו (אם כי היו לו אחיות). עמדתי זמן רב במרד, ורק לאחר שאבא צמח נשבע לי שהוא יתן לשלמה לנסוע, ואין הוא רוצה אלא לראותו לפני הפרידה, — סידרתי פגישה ביניהם, ואמנם אבא צמח עמד בדיבורו, — ולא הפריע לשלמה לנסוע. פרשת נסיעתו של ש. צמח לארץ רשומה בספרו „שנה ראשון

אותם על מנעול, והבן לא יכול היה לצאת מביתו כל היום... כשאותו בן עלה לארץ כעבור שנים אחדות — בראשית 1906 — קרע אביו „קריעה“, ישב „שבעה“ כלאחר מות, ולא רצה עוד לשמוע על בנו; ואם כי פלונסקאים רבים היו באים וחוזרים מפלונסק לארץ ומהארץ לפלונסק, אב זה אף פעם לא שאל איש שבא מהארץ מה עושה בנו, אם עודו חי. כל כך עמוקה היתה התנגדותו לציוניות, עד שהעליה לארץ נחשבה לחטא שענשו כרת.

שלמה לביא מספר באבטוביוגרפיה שלו, שהזכרתי לעיל, מאורע זה שקרה בלכתו עם אברהם ברש.

„באחד הערבים התהלך שלמה (לביא) עם אחד בחור, בן אחד הקנאים, אדם חלוש ולמדן מובהק, ובטלן לא־פחות מובהק, שאשתו היתה מפרנסת המשפחה מחנות המנופקטורה שלה. והנה הם מתהלכים כה וכה, שקועים בשיחה נלהבת על עתידם ותכלית חייהם בגלותם הכפולה — הגלות בין הגויים וגלות אצל הוריהם (גם אבא של לביא היה קנאי ואנטי־ציוני), ואינם מרגישים את הנעשה סביבם; ופתאום התעורר שלמה מכוח מכה שנחתה על־ידו, הפנה פניו וראה את אבא של חברו זה (אביגדור וולמן אביו של אברהם ברש), רגזו ונזעם, עומד ובידו המורמה שבר־קרש, והוא צועק בקול פחדים: „עם גויים, עם פושעים תתהלך?“ הבן ברת, והאב רץ אחריו והוסיף לצעוק צעקותיו הטרופות“ („עלייתו של שלום ליש“ עמוד 30).

... אני הייתי פטור ממלחמת אבות ובנים, ואם כי שלמה צמח היה אף הוא בן חסידים כשלמה לביא, היה אביו, אבא צמח, יותר מתון וסבלן, ולא ידוע לי מקרה שאביו של צמח התנגד לפעולתו הציונית.

נסינו להוציא כתב־עת לנוער, ושוב טיפלו בדבר שמואל פוקס, ש. צמח ואנכי. הדפסנו הרשימות שלנו בהקטוגרף. אבל נדמה לי שלא הוצאנו יותר מחוברת אחת או שתים. העתונים שקראנו אז היו „הצפירה“ ו„המליץ“.

כאשר בשנת 1903 הוצעה בקונגרס הצעת אוגנדה — היתה עיירתנו נגד אוגנדה, והצטרפה ל„ציוני ציון“, — גם הקשישים וגם הצעירים. החבורה המרכזית שלנו, הבורת השלשה — שלמה צמח, שמואל פוקס (הורי שניהם היו חסידים אדוקים) ואנכי, דנו בינינו איך להילחם באוגנדיסם — והגענו לידי מסקנה שהדרך היעילה ביותר להילחם באוגנדיסם היא בעליה לארץ. מתוך טעמים משפחתיים הגענו בינינו לידי מסקנה, שהראשון יעלה לארץ שלמה צמח, ובשנת 1904, או בתחילת 1905, עלה ארצה. אני גרתי אז בוורשה — כי התכוננתי להיכנס לבית־ספר של מהנדסים, שהוקם על־ידי יהודי עשיר וולברג בשביל תלמידים יהודים (כי בבתי־ספר רוסים היה קיים נומרוס קלאוזוס), ושאיפתי

בפלונסק סניף של פועלי ציון ולעקור את ה"בונד" מעירנו. שבתי לפלונסק והתחלתי במאבק נגד ה"בונד". הצעירים שהתארגנו תחילה ב"בונד" — נצטרפו לפור עלי ציון, אבל גם ה"בונד" לא טמן ידו בצלחתו — ושלח טובי נואמיו מהערים הקרובות להסתער על פלונסק, וסודרו בבית הכנסת הגדול ויכוחים פומביים ביני וביני שליחי ה"בונד". כל העיירה השתתפה בערנות רבה בפולמוס זה. מלבד המסורת המשכילית, העברית והציונית, פעל פה גם ה"לוקל פטריוטיסם": אני, הלוחם נגד ה"בונד", הייתי בן העיר, ואילו שליחי ה"בונד" היו זרים. היו מקרים שהיו סוגרים החנויות בשעת הוויכוחים, וכל בני העיר באו לבית הכנסת להיות נוכחים ב"מלחמת השנים". שבין בן עירם ובין האגיסטורים "הזרים". ה"בונד" הוכרע. באספות אלה הוכרתי להשתמש בשפה האידית (אידיש), — אם כי עד אז הייתי נואם אך ורק בעברית. כי הייתי מימי ילדותי הבראיסט אדוק ומתנגד לאידיש.

בימים ההם היו "הועדים" — כך קראו לארגוני הפועלים — כמעט שליטים ברחוב היהודי והפולני. השלטון הצארי החל להתערער, אם כי רבו מאסרים של חשודים, וגם אני נאסרתי פתאום ברחוב בוורשה על ידי ז'נדרמים — שערותי הארוכות כנראה הטילו עלי חשד, ונאסרתי בבית הסוהר ברחוב ליפיא, שבו ישבו גם אסירים פליליים וגם אסירים מדיניים (בימי הצאר היתה קיימת הבחנה זו).

הייתי אסור ללא כל סיבה שבועות אחדים, עד שאבי התייצב בפני ראש המשטרה בוורשה, וכאן קרה דבר משונה: אבי, לפני הכניסה, שלח לראש המשטרה כרטיסו — שבו היה רשום כמובן שמו ושם משפחתו ומקצועו ברוסית. הוא מיד נקרא לפני שר המשטרה וזה אמר לו: אתה ויקטור גרין — אני ויקטור גרין, — כי זה היה שמו ושם משפחתו של ראש המשטרה בוורשה; הוא היה רוסי טהור; אני יודע אם בגלל שיתוף השם או בגלל טעם אחר — מיד ניתנה הפקודה לשחררני.

בשבתי במאסר היה לי יום מר אחד. פעם עשינו במאסר הפגנה נגד אחד הסוהרים, — וכעונש הושיבו אותנו ליום אחד עם אסירים פליליים, שכמעט כולם היו יהודים. רובם היו סוחרים נשים, — ובפעם הראשונה בחיי שמעתי דיבור מנוול ומזוהם שזעזע אותי עד היסוד. לא האמנתי כי בני אדם יכולים לדת לדרגה שפלה ומכוערת כזו. הפליליים גם התייחסו אלינו באיבה והציקו לנו בכל אשר יכלו — אבל המשטרה מיד החזירה אותנו למדור "המדיני".

זה לא היה המאסר היחיד שלי. חדשים אחדים לפני עלותי ארצה הוזמנתי ע"י הקהילה בעיירה סמוכה, ראצ'ונו — לשפוט בין שתי כיתות שרבו ביניהן על בחירת רב. ראצ'ונו לא היתה שייכת למחוז פלונסק

נה"א. אחרי צמח עלו ארצה יצחק כבשנה, שלמה לפקוביץ (לביא), ליפא טאוב, שמואל קריגר, מוטילה (מרדכי) מיכלסון, אברהם בריש וולמן (עכשיו יצהר), יצחק ווסרצ'ג ועוד עשרות רבות מצעירי עירנו שהיו חברי "עזרא", בתוכם גם צעירות במספר לא קטן, בתוכן שתי אחיותיו של יצחק כבשנה.

צמח היה שולח לי מהארץ מכתבים מדי שבוע בשבוע, כל מכתב מעשרה עד עשרים דפים בכתב בהיר ויפה. בכל מכתב ניתן תיאור אמנותי ומפורט של אישים — איכרים ופועלים, ושל מושבות, בעיקר: של פתח תקוה וראשון לציון שבהן עבד. במכתבים אלה היה תיאור מלא ודרמטי מהחרם שהכריז בשנת 1905 ועד המור שבה בפתחת תקוה על הפועל העברי — לא רק לגבי קבלת עבודה, אלא גם לגבי קבלת עזרת רופא וקניית רפואות בבית המרקחת. כל אלה עמדו אז לפקודת ועד המושבה, שהיה מעין שלטון מקומי, כי הממשלה התורכית לא התערבה בענייני הישובים היהודים, כאילו לא היתה כלל קיימת, וכל מושבה היתה מעין רפובליקה יהודית קטנה, שהשלטון בתוכה היה מסור לוועד המושבה, שנבחר כמובן אך ורק על ידי האיכרים. לפועלים לא היתה כל זכות בחירה.

כשבאתי אחר כך לארץ ופגשתי האנשים המתוארים במכתבי ש. צמח — הכרתי אותם מיד, כאילו היו ידועים לי מימי ילדותם. גם מראה פתחת תקוה שבה עבדתי רוב שנותי הראשונה בארץ — היה כבר מוכר לי ממכתבי שלמה. שמרתי על מכתבי צמח כעל אוצר יקר, ובהם היה באמת חומר היסטורי חשוב מהימים ההם, וכשנסעתי כעבור שנים לתורכיה ללמוד משפטים — לקחתי אתי המכתבים האלה וגם היום שלי, שהתחלתי לנהל בהיותי בן 14; אולם לרגל גירושי מהארץ, עם כניסת תורכיה למלחמת העולם הראשונה, הלכו לאיבוד כל הכתבים שנשארו בחדרי בקושטא יחד עם ספרי; וכשחזרתי אחרי מלחמת העולם הראשונה לקושטא ונסיתי לחפש הבית שבו גרתי — הוא היה נקרא טאטאר פנסיוני — מצאתי שהבית נהרס, ואחר נבנה במקומו, ומכל "רכושי" לא נשאר זכר. יתכן שהמשטרה התורכית החרימה את כל חפצי לאחר שגורשתי מהארץ.

אני עשיתי שנים אחדות בוורשה עוד לפני עליית צמח לארץ — התכוננתי להיכנס לטכניון של וולברג, והתפרנסתי ממתן שעורים בבית ספר מתוקן של סקאלה (מורה עברי) שהשתכן ברחוב פרנציזשאני. הייתי אז כבן 16 או 17. משכורתי היתה 20 רובל לחודש. בינתיים שמעתי כי ה"בונד" שלח שליחים לפלונסק ורוצה לארגן את צעירי בעלי המלאכה בעירנו ב"בונד". מיהרתי לפלונסק לעקור הנגע הזה מעירנו, שהיתה מפורסמת בציוניותה ובעבריותה. הדבר היה ערב המהפכה הרוסית הראשונה, כשנוסדו בערי פולין ארגוני פועלי ציון, שהצטרפתי אליהם עוד בוורשה. החלטתי להקים

חברי אגודת „פועלי ציון” בפלונסק

ארגונית במפלגה לתת הוראות לראצ'ונו. בהגיע אנינו לחוף וולוצלאווק נכנס ז'נדרם, ניגש ישר אלי, הניח ידו על שכמי ואמר לי בגרמנית משום-מה: דוֹ-הונד (אתה כלב) בוא אתי. נלקחתי למאסר. כשאתי פרטי-כל של הבירורים בראצ'ונו עם כל הפרטים על מעשי „הועד”. ידעתי שהתוצאות עלולות להיות חמורות מאוד, ולכל הפחות אני עומד להישלח לסיביר, — וזה היה זמן קצר לפני המועד שבו הייתי צריך לעזוב את פלונסק ולעלות לארץ. הודעתי דרך צנורות מפלגתיים לוועד המרכזי של פועלי ציון בוורשה על מאסרי ועל החומר שנמצא בכלי, והם שלחו מיד איש עם אלף רובל, — וקיבלו מאת מפקד הוֹנְדֶרמריה בוולוצלאווק החומר בכתב שנמצא אתי, — ולאחר שלא נשארה שום הוכחה נגדי, בא אבי לוולוצלאווק והוציא אותי מבית האסורים. עזרו לי בכך שני בני הרב מולוצלאווק, הרב קובאלסקי.

בקיץ 1904 נדהמה עיירתנו מבשרת-איוב — מת הרצל. קשה לתאר, כששים שנה אחרי המעשה, מה היתה המהלומה הזאת בשבילנו, גם בשביל הנער וגם

(מבחינת ארגון מפלגתי), אלא לוולוצלאווק, אולם ל„ועד” בפלונסק יצא שם טוב בכל הסביבה, שהוא מתנהג ביושר, ובהרבה מקרים היה גם רב העיר וגם שופט השלום מעבירים אלי להכרעה משפטים בין שני צדדים יהודים. הסכסוך בראצ'ונו פרץ בגלל בחירת רב. הקהילה היהודית נתחלקה לשתיים, וכל חלק בחר ברב אחר, וקמה מהומה בעיירה. ועד פועלי ציון בראצ'ונו, שנעשה השליט בפועל בעיירה — זה היה בקיץ 1906 — התערב משום מה בריב זה והכריע לטובת אחד הרבנים. וכשרב מהצד השני הכשיר לפסח את התנורים, שלח ועד פועלי ציון אנשים שיטריפו התנורים על ידי שפיכת בירה לתוך התנורים. אחד הבעלים בתים מהצד השני הלשין בפני הרשות המקומית, וה„ועד” איים עליו בסנקציות וגם ירה על ביתו. הוא פנה אז ל„ועד” בפלונסק שישפוט בינו ובין „הועד”. נסעתי לראצ'ונו, ערכתי חקירה ודרישה על פרטי הסכסוך, הדברים נרשמו, לקחתי אתי כל החומר ויצאתי באנית-קיסור לוולוצלאווק, כי „הועד” בראצ'ונו היה כפוף ל„ועד המחוזי” בעיר זו, ולי לא היתה סמכות

עולם אומלל, לארץ יפה אלמנה, שהצית האיש הזה ברוחנו, בדמנו לא יכבו, לא! תמיד תנוח מחשבתו הנעלה במוחנו, התשוקה הכבירה לעבודת התחיה, שהאציל עלינו בעל־רצון־אלים, תהמה בקרבנו עד כלותנו את העבודה הגדולה, שלה הקריב המנהיג הגדול את חייו הנשאים.

אחי! לפני־זה לא ידענו כל־כך מה שיש לנו, כמו שהגנו יודעים עתה את החסר... כת גדולה האבדה כרוב צרות עם אומלל כעמנו. לא יקום עוד איש נפלא כזה המאחד בקרבו את גבורת־המכני עם מזימות דוד; אומץ־לב רבי עקיבא, המת ב"אחד", וענות הלל; את יופי רבי־יהודה הנשיא ואהבת־אש של רבי יהודה הלוי; — רק פעם במשך אלפי שנים ינלד איש פלאים כזה, — כגדול הים — גדול אבדתנו...

ובכל זאת הנני היום, יותר מתמיד, מאמין ובטוח בנצחוננו, ברור לי כי יש יום — והוא לא רחוק — ושבנו לארץ הנפלאה, אל ארץ־השירה והאמת, ארץ־הפריחים וחזיונות החזים; שם נחזה שמים נפלאים מבהיקים בנגהות־תכלת ברה, שם נקשיב המית גלי נהר־קודש, אשר באזניו שמע לפנים את שירת־הרועים והאהבה התמה והקוסמת. ושם יקום לנו משורר־אל ושר שירה נשגבה, נערצה אשר תרעיש את כל מיתרי־כבנו על דבר עם קטן־גדול שקם לתחיה, ועל דבר הגבור־הלוחם הגדול שהעיר בכוחו הרב שוכני־קבר מתרדמת צלמות!

ציון! עוד תיפי, תפרחי, עוד תשובי תראי את בניך בני־חורין חיים חי־ראור וחופש!
מזהירים ויפים הם מראות העתיד...
ושל ההווה?...

פעמים חרבה ארצנו וגלינו לארצות־נכרות — ועודנו חיים; אלפים שנה שקענו בעבדות, נבוינו והתבזונו, כל עצמותינו יבשו, כל קרן אור תם, רק חושך בית־הקברות — ופתאום איש כל־יחופש, אור, תקוה, אמונה ועבודה; ופתאום — התעוררות, התקרבות, הישרת־קומתנו, שאיפה לחופש, עבודה לתחיה, — הנוכל עוד לפון אף רגע בכתי־עמנו הנאדר, הכל־יכול?...

בברכת ציון
"חתום) ד. י. גרין"

כידוע דחה הקונגרס בקיץ 1904, אחרי מותו של הרצל, את הצעת אוגנדה, וההסתדרות הציונית נתפלגה. חסידי אוגנדה ובראשם הסופר היהודי האנגלי זנגוויל התפרדו מההסתדרות והקימו ארגון טריטוריאליסטי שהציג לו למטרה להקים בית לאומי לעם ישראל בטריטוריה מחוץ לארץ־ישראל. בראש הטריטוריאליסטים בוורשה ובפולין התייצב חזן (אביו של י. חזן מהשומר הצעיר). כמה גם תנועות פועלים ס.ס. (ציונות טריטוריאליסטית) שדגלה בטריטוריה. לזמן מה נצטרף אליה גם נחמן סירקין.

נגע הטריטוריאליסם שפשע אחרי מותו של הרצל לא פגע בפלונסק. כל הציונים, הקשישים והצעירים, היו נאמני ציון, וגם האידישיסם שהתגבר אז בחוגים השמאליים לא מצא לו כל אחיזה בעירתנו, והדור הצעיר נשאר באדיקותו בעברית, בשפה הלאומית

ד. ברגורין וחברו שמואל פוקס בפלונסק

בשביל הקשישים בתוכנו. אני הייתי מדוכא עד היסוד — כאילו חשך עולמי וניטל אור חיינו. במכתב מליצי ששלחתי שבועיים אחרי הבשורה הרעה לחברי ש. פוקס, הבעתי מקצת מהרגשות שאפפו אותי ואת חברי:

ורשה, ד' אב, ז' לקונגרסים * (תרס"ד).

„אחי!

קשה, כמעט אי־אפשר, לשבת היום ולכתוב על דבר עניינים אחרים ולו גם היותר קרובים ללב. האסון הוא כה גדול ורב, הולך וחזק בה במדה וינשן, נחרת כה עמוק בכל חדרי־לבנו ותאי־מוחנו, עד שאי־אפשר להסיח דעת ממנו ולשכוח אותו על עת ידועה, למען התמסר בכל החושים לענין אחר... לא יושיע הבכי ולא תצלנה האנחות, — ובכל זאת לא תשמע הנפש ולא תציית לדברי השכל הקר הצודקים, והיא נכאה ומקוננת...

נתייטמו תקוותינו, חלומותינו! מחוללן ומטפחן — מת; הוטל כבר בקבר האפל ויכוסה ברגבי עפר! הוי, מחשבת־תופת איומה! קר וחושך מסביב, אין שפעת־אור התקווה, אין עתרת־החלומות — לא! השמש איננה, אבל אורו עוד זורח! לא מתו ונקברו עם האיש הדגול כגולותיו הרבות, היקרות! צרר האיש הזה את כל מכמני־נפשו הנפלאה וישם — לא רק בקופות אוצרות והסתדרויות, מוסדות מתים המה, — אך ברוחנו הנצחי! נצני־התחיה הרעננים, שזרע זה בלשד עצמותיו בלבותינו, לא יבלו נצח; שביבי־שלהבת אהבתו לעם*

* הייתי אז נוהג לסמן את התאריך לפי השנה שלאחר הקונגרס הציוני הראשון.

התחתן עם בת שרפץ — עיירה לא רחוקה מפלונסק, ונעשה רופא שנים.

ההבר יהודה ארז, שטיפל בליקוט כתבי ופרסומם בשנים עשר כרכים ("במערכה", חמישה כרכים; "בהי" לחם ישראל", כ"א; "חזון ודרך", חמישה כרכים; "מע" רכת סיני" כ"א), גילה מתוך צירוף מקרים מופלאים מכתבים שכתבתי לשמואל פוקס שנים אחדות לפני עלותי ארצה, ופוקס שמר עליהם חמישים שנה, בלא שאני ידעתי כלל על קיומם.

יהודה ארז נסע בשנת 1954 לארצות-הברית לפי הזמנת הבר נעורים שלו, ושהה בה כשלושה חדשים ונפגש עם ד"ר שמואל פוקס באורח משונה ומופלא. ימים אחדים לפני שובו לארץ נפגש במקרה עם חברו נחום קנטורוביץ, אחד החברים הוותיקים מצ.ס. בפולין, וטייל אתו זמן רב. דחקה עליו השעה ורצה להיפרד ממנו בהקדם, אך הברו הפציר בו להיכנס אתו למסעדה. בגמר הארוחה ראו ליד אחד השולחנות את בונציק, אחד ממנהיגי "פועלי ציון", ונכנסו אתו לשיחה. כשקמו ללכת ראו חבורה נכנסת למסעדה, וקנטורוביץ אמר לו: רואה אתה, הזקן בחבורה — זהו ד"ר פוקס, ידידו האישי של בן-גוריון. כדאי שתתוודע אליו. מכיון שהשם פוקס לא אמר לארז דבר — והוא נחפו לדרכו, ביקש מקנטורוביץ לא להציגו לפני ד"ר פוקס. אך פתאום נשמע קול קורא לו "שלום יהודה!" היתה זו אשה צעירה, בת אחותו של ד"ר פוקס, אשר שרתה לפני הקמת המדינה בפלוגה של הפלמ"ח שעבדה בגבעת חיים. הוא ניגש אליה, וכך הוצג לפני פוקס. פוקס שאל אותו על שלומו של בן-גוריון. ארז ענה מה שענה ורצה ללכת. אך פתאום סיפר לו פוקס שיש בידו מכתב בים מבן-גוריון מלפני עלייתו לארץ. כעבור יומיים נפגש ארז עם פוקס בדירת הפלמ"חית ופוקס מסר לו צרור מכתבים. ארז דפדף במכתבים — וראה תאריך: "ז' לקונגרס הציוני הראשון" (כלומר 1904).

יהודה ארז כתב לי: "ראיתי עוד מעטפה בידי ד"ר פוקס אך לא העזתי לשאול אם גם זה של ב.ג. בהמשך השיחה אמר לי פוקס: יש בידי עוד משהו משל בן-גוריון. אחרי שיצאתי לאמריקה נתפרסמה "מגילת האש" לה.נ. ביאליק. ב.ג. חשש שמא לא יגיע לידי כתב העת בו נדפסה השירה הזאת, עמד והעתיק אותה כאלף עד תו ושלחה אלי. לא הייתי רוצה להיפרד מכתב יד זה. צלם אותו והחזירו לי. בסופה של הפגישה ויתר גם על כתבי-יד זה ונתנו לי. הערתי לד"ר פוקס: חמשים שנה תמימות שמרת על מכתבי ידיד נעוריק; פלא! והרי לא דוד בן גוריון התום עליהם אלא אחד יוסף דוד גרין, נער בין נערי עיירה יהודית בפולין. הוא ענה לי קצרות: תמיד ידענו כי לגדולות נוצר דוד". כשחזר ארז לארץ מיהר למסור לי המכתבים — והייתי מופתע. כי לא זכרתי כלל ששלחתי מכתבים

היחידה שלנו. רק אני גרמתי בלא יודעים להפוך אחד מחברי — את יצחק (איטשה) פוקס, אחיו הצעיר של שמואל פוקס, לאידישיסט. הדבר היה ככה: כשהזרתי פעם מורשה לפלונסק סיפרתי על פגישותי וויכוחי עם קבוצת אידישיסטים בקרב פועלי ציון. יצחק פוקס הביע השתוממות על אודות זו שנקראת בשם אידישיסם. אמרתי לו כי יש לאידישיסטים הגיון משלהם. וכשהוא שאל אותי: מהו, — הסברתי לו, מתוך התלקחות יצר הוויכוח, עמדת האידישיסטים. ואז אמר לי: ובכן, הם צודקים. התחלתי אז להסביר לו ההיפך, מדוע הם טועים, — אך דברי לא הועילו. הוא נהפך לאידישיסט על ידי הסברתי. דבר כזה קרה לי עוד פעם אחת לאחר כמה עשרות שנים: הלכתי פעם אחת בחיי, בשנת 1933, לנהל מלחמת הבחירות במזרח אירופה לקונגרס הציוני, ועיקר מלחמתי היתה מכוונת נגד הריוזיוניסם, שהתפשט בקרב יהודי מזרח אירופה, והנשק העיקרי בהסברתי באספות פומביות היה ציון קשיי הגשמת הציונות, וההכרח של מאמצים חלוציים ומסירות נפש בלי גבול בבנין הארץ. בין השאר דיברתי על כך גם בריגה באספה המונית. למחרת בא למלוני אדם כבן ארבעים ואמר לי שנוכח אמש באספה שלי, ובפעם הראשונה שמע האמת מארץ ישראל — וחדל להיות ציוני. השיבותי לו שבאספה לא סיפרתי עדיין כל הקשיים שאני יודע עליהם מנסיוני המר בארץ, — ואמונתי בציונות מתדחוקת משנה לשנה.

בשנת 1905 השתתפתי בוועידה הראשונה של ברית פועלי-ציון בפולין, כציר פועלי-ציון מפלונסק. הוועידה התקיימה בביתו של יצחק טבנקין, ברחוב נאלבקי מספר 27. המרצה המרכזי בוועידה היה בן-ציון רסקין שהרצה על פלשתיניסם פרינציפיוני — בניגוד לפלשתיניסם הפרוגנוסטי של פוע"צ הרוסים (בר ברוכוב וחבריו).

הסברת הפלשתיניסם הפרינציפיוני נעשתה על יסוד "המטריאליסם הדיאלקטי", ולי היה נראה כל המבנה הרעיוני הזה כתמוה ומלאכותי, ויצאתי בבקורת חריפה נגד הביסוס של הפלשתיניסם הפרינציפיוני — והחברים שהתווכחו אתי אמרו לי שאני מדבר כבונדיסט. אולם כבר אז היתה החלטתי נחושה להסתלק מלימודי ולעלות ארצה ולעבוד בה כפועל במושבות, וחכיתי רק לשובו של צמח, כפי שנדברנו בינינו לפני נסיעתו; שמואל פוקס, שאף הוא נדבר לעלות לארץ, נסע בינתיים לאנגליה, ובמקום לנסוע משם לארץ — עבר לאמריקה, ונשאר בה כל חייו עד שנפטר לפני שנים אחדות. בתחילה נטש לגמרי את הציונות, נעשה לסופר באידיש, ונהפך לאידישיסט. בהגיעי לאמריקה בשנת 1915, אחרי היגרשי מהארץ, נפגשתי אתו כמובן וסיפרתי לו על פעולתנו בארץ, ולאט לאט שב לציוניות. אבל נתקשר כבר לאמריקה, וגם בנה לו "בית" —

הגאוגי (כמו שהיה פעמים אין מספר, ביחוד בינינו) הזה — ילך הכח הנפלא לטמיון. כן היה עם עמנו. באבוד חירותנו נעצר כשרונו הטבעי בדרך התפתחותו. ולזאת שואפת הציוניות וכו'. (השאר כבר תבין בעצמך)."

בקיץ 1906 חזר שלמה צמח מהארץ לזמן קצר, ויחד אתו עזבנו את פלונסק — כשאתנו אשתו של שמחה איזיק, שישב כבר בארץ, ובתה רחל, — ודרך אודיסה עלינו ארצה. באודיסה ביקרנו בועד האודיסאי, ונפגשנו שם עם שלושה אישים: מ. ל. ליליינבלום, מנחם מנדל אוסישקין ומר ברכיהו. בשלשם לא מצאנו לתמהוננו כל הבנה למניעי עלייתנו לארץ, ויצאתי מהוועד האודיסאי, ששמו היה ידוע לי מימי ילדותי, מאוכזב, אם כי הייתי מקודם חסיד גדול של ליליינבלום. לאחר שקראתי את מאמריו וזכרונותיו.

אחרי נסיעה של שבועיים בים באניה רוסית הגענו ביום 6.9.1906 (י"ג אלול תרס"ו) ליפו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה עלו כל בני משפחתי שנאשרו בחיים — אבי, שני אחי ושת אחיותי — ארצה.

אבא עלה ארצה בשנת 1925. בשנת 1920, לאחר שפולין יצאה מעבדות רוסיה לחרות, וגברו גלי האנטי-שמיות בפולין, שללה הממשלה הפולנית מאבא רשיון עורך-הדין הפרטי שלו, שהיה לו משנת 1878. הוא נעשה אז מזכיר הקהילה היהודית עד שעלה ארצה. בארץ עבד כמה שנים בהנהלת חשבונות בסולל-בונה — עד שהגיע לגיל שמונים.

הוא נפטר בן 86 בשכונת בורוכוב, בבית אחותי רבקה, ביום כ"ו אייר תש"ב — 13.5.1942. כשאני הייתי בארצות-הברית בשליחות הסוכנות היהודית, והכינוי ועידת כל המפלגות הציוניות בארצות-הברית במלון בלטימור, שבה נתקבלה במאי 1942 התכנית הנקראת על שם מלון זה, כלומר התוכנית שכללה שלוש דרישות: —

(א) „לפתות שערי א"י לעליה יהודית ;

(ב) „למסור לסוכנות היהודית השלטון על העליה לארץ ולהעניק לה כל הסמכות הדרושה לפיתוח הארץ ובניינה, לרבות פיתוחן של כל אדמות הבור הבלתי נושבות ;

(ג) „לכונן את א"י כקומונוולט יהודי מעורה במבנה הדימוקרטי החדש של העולם.

בליל 13.5.1942 — קיבלתי מברק מהבית, כי אבא נפטר, — לא יכולתי לעזוב את ארצות-הברית ושלחתי הביתה המכתב הבא: —

לפוקס לפני עלותי לארץ. ולמרבחה הפליאה: חייתי כשלוש שנים באמריקה, ונפגשתי שם כמה פעמים עם פוקס, ואף פעם לא שמעתי מפיו שיש בידו מכתבים ממני וכי הוא שומר עליהם.

ארו היה כל כך נפעם מפגישה זו עד שהוא התחיל להאמין שהפגישה עם פוקס היא מעשה „השגחה עליונה“.

בהבילת המכתבים שהביא לי י. ארו מפוקס מצאתי המכתב ששלחתי לו על מות הרצל בקיץ 1904. ובאחד ממכתבים אלה, שתאריכו הוא י"ט סיוון תרס"ד אני כותב לפוקס על הרצאתי באספת „עזרא“ בחג השבועות, שבה התווכחתי עם שפינוזה. הייתי אז קצת פחות מבן שמונה עשרה.

וזו לשון המכתב:

„ביום הראשון לחג ערכה אגודת „עזרא“ אסיפה. אנוכי הייתי הנואם היחיד. דיברתי על דבר ערך חג השבועות ומתן-התורה, ויחוסם לקיום עמנו והציוניות, וגם ביררתי את דבר „בחירת-ישראל“. התזכור את שאלת שפינוזה על בחירה הזאת? לפי ביאורי, שנתתי אנוכי לבחירה הזאת, אין כל יסוד לשאלתו. ובאמת שגה שפינוזה בדבר הזה. הוא חשב, כי המובן של „אתה בחרתנו“ הוא, כי ה' חפץ רק באושר העם העברי, בזכרו את בריתו לאברהם, יצחק ויעקב, ולכן נתן רק להם את תורתו. על זה שואל שפינוזה בצדק, איך אפשר להניח כי אלהים, השלמות המוחלטת, יבקש רק טובת עם אחד, ורק להם יגלה את חוקיו הנצחיים. מזה הוא, שפינוזה, מוציא, כי לחוקי-תורת משה אין ערך כללי, נצחי, כי אם ערך חלקי, בעד עם אחד, כי הנם קובץ חוקים מדיניים, חברתיים וכלכליים המתאימים רק לעם העברי והנצרכים לקיומו; וזהו דבר „בחירת-ישראל“, לפי שפינוזה. הספר „שפינוזה“ אין עתה נגד עיני, והנני כותב זאת עליפי הזכרון לבד. לפי דעתי מוטלת הבחירה הזאת לא בחפץ אלהים, כי אם בטבע העם העברי, כי אם העם העברי, על פי כשרונו הטבעי, היה יכול, ורק הוא, לקיים בהתחלה בעצמו את האידיאלים הנצחיים הצפונים בתורת משה, ואחר-כך להפיצם בין כל העולם. הדבר הזה לא היה מוכרח כי אם אפשר, לזה היו דרושים שני תנאים עיקריים: רצון העם והתפתחותו החפשית. לו התפתח העם באופן חפשי בארצו, בלי שעבוד חומרי ורוחני, ולו נוסף לזה העיקר: הרצון החפשי והכביר של העם, כי אז כבר יצא הדבר הזה לפועל בשלמות. חזיון דומה לזה הגנו מוצאים בכל גאון. האלהים או הטבע (לענייננו אחת היא מי מהם הכוח האמתי) מחונן את הגאון בכשרונות געלים, לא מאהבתו לו בעצמו, כי אם מחפצו לתת לעולם יצירות נשגבות (למשל בשירה, או בפילוסופיה). הוא בורא שליח (אם בכונה-יתחילה או בלי מחשבה קודמת — אחת היא לענייננו), המוכשר בכוונת (יש באפשרותו) לתת לעולם את היצירות האלה. והיה אם הכשרון היה יתפתח, תנאי חייו יהיו נוחים לעבודת-רוחו — יצא הכח לפועל. ואם עליפי איזה סיבות ייחנק הכשרון

אביגדור גרין, אביו של דוד בן-גוריון

ולא ניסה „להחזיר אותי למוטב“. הוא אמנם לא רצה שבגילי זה אעסוק כל-כך בעסקנות ציבורית. האידיאל שלו היה — שאהיה לסטודנט ואגמור אוניברסיטה, והצט"ר ער כשהודעתי לו שהחלטתי לעלות לארץ על-מנת להיות לפועל. החלטתי זו היתה בשבילו אכזבה קשה, כי הוא קווה שאהיה למלומד מפורסם, אולם לא הפריע לי להיפך. נתן לי האמצעים הדרושים לעלות לארץ וסידר לי את הנסיעה. המכתבים שקיבל ממני מהארץ היו יקרים לו במאוד מאוד — וכל אנשי העיירה היו באים לקרוא אותם, והוא היה שומר עליהם באהבה רבה (רבים מהם שמורים עד היום בביתנו, אולם כמה הלכו במשך הזמן לאיבוד). ורק כאשר שמע מפי אחד מבני עירנו, שחזר מהארץ לפלונסק, שאני קודח בארץ ורעב ללחם ובגדי קרועים ובלויים, — כתב לי מכתב שאשוב „הביתה“. אולם כשהסברתי לו שהדבר אינו בא בחשבון, השלים, אם כי ניסה לשלוח לי כסף, אך כשבקשתי ממנו לחדול גם מזה — חדל. אז נעשה חלום-חייו לעלות לארץ — הוא וכל המשפחה. אך בינתיים פרצה מלחמת-העולם הראשונה. אני גורשתי מהארץ עליידי ג'מאל-פשה ונדדתי לאמריקה. רבים מבני המשפחה נתפורו ברוסיה — לרגל הגרושים ותלאות המלחמה. — ורק לאחר המלחמה קם חלום-חייו, והוא בעצמו וכל ילדיו האחרים עלו אחד אחד לארץ.

הוא היה אמנם שבעיניים, והלוואי שכולנו נגיע לשיבתו. אולם צר מאוד שנסתלק מבלי שעמדתי עלידו ברגעים האחרונים. עצוב — — — הוא היה אב יקר. מלא אהבה. הוא היה יהודי נאמן. הוא היה אדם ישר וטוב-לב. מיצר בצער אחרים, ולבו היה פתוח. בשיבי הביתה לא אראהו עוד. לא אראהו אף פעם. — אני מנישק אתכם באהבה. אבא.

ניו-יורק, 14.5.1942

פולה, גאולה, עמוס ורננה — היקרים והנאהבים. הלילה הגיעה אלי הידיעה שאבא נפטר. במרחקים. בבדידות — מבלי עמדי עליד מטתו ברגעים האחרונים. מבלי לראותו לפני לכתו. ובשובי הביתה לא אמצא אותו. ואני יודע כמה רצה לראותי, גם יום ימימה, ואני יודע כמה ערג לראותי בחששו שהגיעו ימיו האחרונים. וצר, צר מאוד, כי משנתי האחת-עשרה ואילך, כשמתה אמא, היה הוא לי גם אב וגם אם. הרבה, הרבה נתן לי — ומתוך אהבה רבה. וכל-כך הרבה היה משותף לנו — אם כי הייתי בן דור אחר, ושונה ממנו בכמה דברים; ממנו קיבלתי אהבתי לעם ישראל, לארץ, ללשון העברית. בביתנו הקטן אשר בפלונסק, בקצה-העיר, על יד הגן השומם, הכמיר לגן הכומר הפולני, היו מתאספים. כשהייתי ילד, חובבי ציון אשר בעיירתנו, ועם היות התנועה הציונית של הרצל — היה ביתנו מועד הציונים בעיר.

כשעוד לא הבינותי תוכן הדיונים והוויכוחים — ספגתי לתוכי את תוחלת-ציון שמילאה את חלל ביתנו, בשעת האספות השבועיות ובפגישות היום יומיות של העסקנים הראשיים, — שמחה אייזיק, ישפה, השוחט ואחרים שאבא עמד בראשם. כל זמנו הפנוי ממלאכתו כעורך-דין היה מוקדש להיבת-ציון ולציונות, — ולצרכי ציבור המקומיים. מסבא, צבי אריה, שמת כשהייתי ילד בן שבע, משכיל וחרד, שנתחנך על ברכי „הדסויער“ (מ. מנדלסון) — ירש אבא את אהבתו ללשון וזעברית וספרותה. איני זוכר אם סבא (שלי) היה חובב ציון בימיו. זוכרני רק אהבתו הגדולה ללשון העברית. זוכרני, כשהייתי ילד קטן, כמעט תינוק, היה מחזיק אותי על ברכיו ומשנן לי מלים עבריות וכללי דקדוק. אולם איני זוכר אם שמעתי מפיו דבר מה על ארץ-ישראל וחיבת-ציון. אולם את אבא אני זוכר עוסק בא"י — מהימים הראשונים בחיי, שנשתמרו בזכרוני. אני זוכר את נאומיו בבית-המדרש „החדש“, שבו היה מתפלל יחד עם חברו ישפה — אף הוא מראשי הציונים בעיר, שנפטר כבר לפני כמה שנים. זוכר אני את קריאתו המתמדת ב„המליץ“ ו„הצפירה“, שהיו מתקבלים בביתנו, זוכר אני את האספות השבועיות של חובבי ציון וציונים, ששמחה אייזיק — היה בהם ראש המדברים. שמחה אייזיק זה היה מן הראשונים שעלו לארץ, והוא היה אביה (תחורג) של רחל בית-הלחמי (נלקין) שעלתה יחד לארץ לפני שלושים ושש שנים (הוא מת בארץ בשעת המלחמה האחרונה). זוכר אני שאבא היה מיד עם הופעתו של הרצל — מחכידיו הנלהבים, ובשעת הפולמוס בין אחד-העם והרצל, אם כי כקורא עברי וותיק ומתמיד כיבד מאוד את הסופר המובהק אחד-העם. אולם כשהופיעה שאלת אוגנדה, זו שגרמה לעליתי אני לארץ — היה בלי כל הרהורים והיסוסים לאחד הלוחמים של „ציוני-ציון“, כפי שנקרא אז, והתנגד בכל תוקף להמרת ארץ-ישראל, אצילי זמנתי, ב„טריטוריה“ אחרת.

לאחר קישיונו, כשאנו הנערים הצעירים מפלונסק, יכדנו בחשאי הגנה עצמית ורכשנו נשק, ואני עמדתי בראש הארגון והחבאתי את הנשק בביתנו — ידע אבא מזה, ולא הפיע בעדי, אם כי ידע היטב הסכנה הצפויה לו ולמעמדו אם יגולה הדבר. להיפך, הוא היה גאה במעשה הזה שבגן מטפל בו, כשצרפתי את הסוציאליזם לציונות שלי — לא הסכים אבא אתי, אבל לא התנגד

החסידות בפלונסק

פתיחה

אין לבקש במאמרי דברים שאינם בו. תחומי מתוחם מכל צדדיו — הוויות החסידות ועברה בעיר-מולדת, שנסתלקה מן העולם ועלתה השמימה באש משרפות הכבשנים. אלא חזיון רוחני בתנועתו ובגלגוליו דומה לגל של אגוזים; כיוון שנוטל אתה „אחד מהן, כולן מתקשקשין ובאין בזה על זה“. וכשהתחלתי לבדוק מה שאירע לחסידות בפלונסק, מיד הוליקה אותי בדיקה זו לענינים רבים ושונים מחוץ לתחומי; הואיל והדבר רים „מקושרים“ זה לזה ו„קלועים“ זה בזה. ולא היה אפשר לי להתעלם מהם; ושלא ברצוני ארכו הדברים למעלה מן המשוער.

בגוף המאמר אני מציין את הספרים שסייעו עמי, ושאת הכתוב בהם אני מביא לעתים קרובות לא מן החיבור גופו, אלא מן המובא ממנו בחיבור אחר; וגם זה, מודה אני, ליקוי הוא. ועדות שבעל-פה או שבכתב שקיבלתי מידידים ומחברים בני-עירי, לעולם אני מביאה בשם אומרה, ובכל זאת הריהי בבחינת „עד מפי עד“, וממילא אינה ברורה כל צרכה.

רבות עמלתי ליתן את המאורעות בזמנם ובמקומם. אבל עניות-דעתי והמקורות המעטים שעמדו לי מנעו ממני לפרש את החזיון בשלמותו. ואף על פי שטרחתי ושאלתי ודרשתי, כמה וכמה פרשיות-סתומות לא נפתחו לי, ופעמים על כרחי אני סומך על השערות בלבד. ואין אדם המכיר ויודע כמוני את החסר ואת היתר שבמאמרי זה.

א. תק"ן—1790

ל' שנה לאחר פטירת הבעש"ט

אף על פי שלא רבות התעודות המעידות על מעמדה הרוחני של הקהילה היהודית שבפלונסק במחציתה השנייה של המאה ה"ח; אף על פי כן מן המעט שבידנו רשאים אנו לומר, שאין עיירה זו מעורבת במחלוקת גלויה עם החסידות שהקיפה כל פולין הגדולה, משהתחילה אותה תורה חדשה וסערת בארץ זו וכובשת את לבבות תושביה. דומה, בוטחת פלונסק כל כך בכוחותיה הרוחניים, בדעותיה ובאמונותיה ובמנהגיה, שאין לה

צורך ליתן ידה למחרימי החסידות ורודפיה. ואפילו פעמים פותחת היא שעריה מתוך סבלנות ונדיבות-לב לכמה וכמה משליחיה של תנועה זו, ולא יראה ולא מזדעזעת מפני השיטות והנימוסים החדשים שמביאים הללו עמהם. רבניה של פלונסק ולמדניה ומיחסיה ופרנסיה מתנגדים שלמים ומובהקים היו ומקפידים ושוים רים על מסורת אבותיהם ונוסח חייהם, ואין סימן וזכר אפילו למנין אחד בתוכם המקדים „הודו“ ל„ברוך שאמר“. אבל אין גם סימן וזכר לריב ומדון בתוך הקהילה עם משני-הנוסח המתפרצים ובאים לתוכה.

והרי העיר מאקוב, מקום ישיבתו של המגיד-מישרים דוד המפורסם, בעל הקונטרס „זמיר-עריצים“ (תקנ"ח), אינה רחוקה מפלונסק, והקטרוג והחרמים וקולות הנידוי שיצאו משם מנסרים באוויר סביבותיה. העיירה נאשעלסק, הנוגעת בתחומה של פלונסק, השליכה את חבילת הקוצים שלה כבר בשנת תקס"ה (עשר שנים קודם פטירתו של „החזוהי-מלובלין“ ושל „המגיד-מקוונין“ ושל „היהודי-מפשיסחה“ — שלושה מרכזים גדולים להתפשטות ראשונה של החסידות בפולין) לתוך אש-השנאה המתלקחת שיצאה ממאקוב. ידועות האיגרות ששלחו זה לזה המגיד דוד ממאקוב ורבה של נאשעלסק מוהר"ר שלמה זלמן מפוזנא. והעתק מה שכתב אלי המאוה"ג, הצדיק תמים, ההוגה בתורת ה' יומם ולילה, המפורסם בנגלה ובנסתר מ"מ (מגיד-מישרים) דק' מאקווי"י... לכן אהובי בני, חלילה לילך בדרכם, מנע רגלך מנתיבתם, רק להרחיקם כמטחוי קשת. ואין לי להוסיף על הדברים הנאמרים בהעתק דברת הגאון החסיד ז"ל, והממרה את דבריו נידון כזקן ממרא והיה זה שלום, כנפשך וכנפש אביך דו"ש הק' שלמה זלמן מפוזנא*.

זו ועוד אחרת. במכתבו של המגיד דוד ממאקוב אל אבד"ק נאשעלסק הנ"ל מדובר בעיר אחרת, בטשעכא-

1. שמעון דובנוב, „תולדות החסידות“ הוצ' דביר תש"ד, תל-אביב, עמ' 461-462.

* הוא הוא בעל „חמדת שלמה“ אב"ד ור"מ דק"ק וואר-שה. ומצאתי בחיבור הנ"ל, חלק אה"ע (אבן-העזר) סימן ד', דף ד', עמ' 7, תשובה מר' שלמה זלמן מפוזנא: „לידידי הרב המאוה"ג התריף ובקי הצדיק המפורסם כבוד מו"ה דוד נ"י מ"מ דק"ק מאקאווע (בענין) אשה שהלכה מביתה והיתה

סידות בוויכוח הגדול בפראגה הסמוכה לווארשה עם הרב מבריסק ר' אברהם קאצנלבוגן. והנה ידוע לנו מתוך הסכמה שנתן לחיבורו ("צמח לאברהם") של ר' צבי הירש הלוי פלינצק (נין ונכד של ר' אבלי גומבינר בעל "מגן אברהם"). שבתקנו"ו שוב עשה בעל קדושת לוי בפולין. "והוכרח להיות משוכתי שבת בק"ק פלונצק" כלומר אחת עשרה שנים לאחר שיצא מז"ליחוב והלך לברדיטשב. ומשום חשיבות הענין לעירנו החרבה אביא את ההסכמה ככתבה וכלשונה:

דרך הילוכי קרוב אלי, מידי עברי במדינות פולין גדול, הפסיק לי צבי את הדרך, והוכרתי להיות משוכתי שבת בק"ק פלונצק, והייתי אושפיון אצל כבוד מחו" (מחותני, ולא ידוע לי מאיזה צד קירבה זו) ה"ה הרב המופלא והמופלג, הראש הנגיד המפורסם לשבח כ"ש מהור"ר צבי הירש הלוי נ"י, והראה לי את חיבורו אשר חיבר על הילקוט שמעוני על תורתנו הקדושה, וקרא בשמו בישראל "צמח לאברהם" על שם אביו וקנו ה"ה הגאון המפורסם מה"ו אברהם אבא סגל בעל מגן אברהם, אשר אנו שותין בצמח את דבריו וה' עמו, שבכל מקום הלכה כמותו, ואף שדרכי תמיד למשוך ידי מליטת הסכמה על כפרים חדשים, אך הואיל שאין זה החיבור נוגע לדינא רק דרך דרוש במלי מעליותא, במאמרים ובאגדתא, ומה גם שראיתי ביד מור"ץ הנ"ל שיש לו הסכמות מגאוני זמנינו בפרט מהגאון המנוח מהר"י ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק פפד"א (פרנקפורט דאדר) בעל פ"מ (פרי מגדים), על כן אמרתי כל מן דין סמוכים לנא, ואף ידי הוכן עמו להעלות ספרו הנ"ל על מזבח הדפוס, הכ"ד המדבר לכבוד תורה ולומדיה, הבא על התחום, יום ב' המשיח עשר בשיבת היא יתברך ינחני באורח, מ"ש ור, לפ"ק. פה ק"ק פלונצק, הק' לוי יצחק בהגאון מהר"ם זצ"ל.

והנה בחיבור "צמח לאברהם" יש תשע הסכמות מגדולי הרבנים בזמנם, זו של ר' לוי יצחק הרביעית היא לפי סדרן; אף על פי שסדר זה אינו לפי שעתה של נתינת ההסכמה, אלא המחבר מקדים ומאחר לפי אמת-מידה מיוחדת שבידו, והיא המודת חשיבותה של ההסכמה וקובעת מקום לנתינתה. וכנהוג, מפרט ומונה המחבר בראש כל אחת ואחת את התארים של בעל-

שום כמכות ליישב סתומית בתולדות חייו של הקדושת-לוי ולהכריע בהן, הטיתי דברי אחרי רבים — דובנוב, הורודצקי, צינברג ועוד אחרים. מכל מקום לענין שלפנינו אין נפקא מינה אם קדמה ז"ליחוב לפינסק או קדמה זו לזו, בין כך ובין כך מחובר ר' לוי יצחק לקרקע, "פולין-גדול" ושרשו עמוקים בה; עלידי ביתו שבנה בלברטוב ועל ידי לימוד תורה וחכמה שלמד ב"ירושלים זוטא" זו; ועל ידי רבנותו שבויר ליחוב והוויכוח בפראגה עם רבה של בריסק וביקורו בפולין בשנת תקנ"ו ומכמה צדדים אחרים.

2. ר' צבי הירש הלוי פלינצק, "צמח לאברהם", חיבור על הילקוט שמעוני, הובא לרפוס בווארשה תקנ"ז, חזר והביא לרפוס נכדו יעקב צמח הי"ד, וארשה, תרצ"ה, עמ' ה"ר; ככופו גלוה קונטרס "צמח השדה" מאת ר' צבי יחזקאל מיכלזאה, הי"ד, בוועד הרבנים בווארשה.

נוב, הקרובה מאוד לפלונסק, ויש בזו האחרונה אפילו רהוב הקרוי על שם שכנתה. וזה לשונו של המגיד ממא"ק קוב: "...אוי לאזניים שכך שומעות! ואחד מהכת הזה נוסע לטשעכנאוו, ובדברי מינות המושכים לב הפר-אים קבע שם מנין חסידים ובפרסום מתפללים בשינוי נוסח, ועוברים על מש"א (מה שאמרו) ולא ישנה אדם גו, מלבד ש"ד (שאר דברים) העומדים ברומו של עולם, ועוברים בשאט נפש זמן קריאת שמע אחרי עבור זמן תפלה, ומנחה מתפללים בערב וכולו".

מתוך הדברים שהבאתי למעלה אנו רואים, שבמז-רחה של פלונסק (נאשעלסק) ובצפונה (טשעכנאוב) מתלקחת והולכת אש המחלוקת שהצית בעל "זמיר-עריצים" בין מתנגדים לחסידים בפולין-גדול, בשמיה של פלונסק אפילו עשנה של דליקה זו אינו מתאבך, ובעקפיון יש ראייה למידה של סבלנות שנוהגת באותו זמן, בקירוב, עיירה זו כלפי "משגי'הנוסח", מן המפור-סמות, שרבי לוי יצחק מברדיטשב היה שליחה החשוב הראשון של החסידות בפולין. הוא עצמו, לפי המקובל, נולד בארץ זאת, בגליל זאמושץ. בשנת ת"ק (1740) לאביו ר' מאיר, רבו של הגליל הנ"ל, כמה שנים אחר גירושו מפינסק שבפולסיה חזר לפולין והיה רב (תקמ"א-מ"ד) בעיר ז"ליחוב*, וכידוע היה סניגורה של הה-

לאיש אחר מאנשי-החייל, והי' פשוט שנתייחדה לו לזנות...". משמע, מגע קרוב בין הרב מנאשעלסק לבין המגיד-מישרים ממאקוב מחוץ ל"רדיפת הכת".

מצד אחר מצאתי שם, שאב"ד דק"ק פלונסק ר' יצחק (הקרוי ר' איצלה), בנו של ר' חיים בן יצחק אוארבך הרב מלונצעץ (תקט"ו—תק"ע) חיבר ספר "דברי-חיים" על ד' חלקי "שולחן-ערוך" (עיין אהרן וואלדען "מערכת-הגבולים", ווארשא 1864 אות א' סעיף רנ"ב), שואל שאלה והרב מנאשעלסק משיב תשובה; כנ"ל סימן ה', דף ד', עמ' 8: "לידידי הרב המאוה"ג המפורסם החרף ובקי מהר"י איצק נ"י אב"ד דק"ק פלונסק, על הדבר אשר שאל מצאתי לחוות דעתי בדבר האשה אשר רצתה להמיר דתה וישבה בבית הכומר זמן מה ואח"כ חזרה לדתה, אם מותרת לבעלה".

ושוב בחלק אה"ע תק"ע (אבן-העזר תקנת-עגונות), סימן כ"ו, דף ל"ז, עמ' 73: "לכבוד הרב הגאון המופלג מהר"י איצק אב"ד דק"ק פלונסק, על דברי קדשו בנידון אשה עגונה מבעלה כמה שנים...".

הווה אומר, בעסקי דין ותורה מגע בין הרב מנאשעלסק לבין הרב מפלונסק, אבל ב"ענייני הכת" לא מצאתי כלום. הורודצקי וואלדען קובעים עיר-מולדתו של קדושת-לוי בעיירה הוסאקוב שבגאליציה, אבל אני הולך במאמרי אחרי דובנוב, ולעניני שינוי מקום זה אינו משנה כלום.

* מר ח. ליברמאן הופך את הסדר ומקדים רבנות ז"ליחוב לרבנות פינסק, על כמך הסכמות של ר' לוי יצחק משנת תקל"ב ותקל"ה החתומות "פה ק"ק זילחאב", ועל סמך הסכמות משנת תקמ"א ועוד החתומות "פה ק"ק פינסק". ואף על פי כן הקדמתי פינסק לז"ליחוב, הואיל ואין לי

הקהילה) ושתאוותו להתנשא על הציבור. דרך זו אינה דרך בפלונסק. כיוון שלא קבעו "כלי הקודש" את פרצופה הרוחני של עיר זו, והגבירים מחדש באו לא קבעו את מעמדה הכלכלי. הרב, מורה-ההוראה, השוחט, המלמד והפרנס החדש כוחם מועט במקום זה. היתה בפלונסק באותה שעה משפחה אחת רבת-מנין, עשירה מאוד ויחסנית מאוד ולמדנית מאוד, תורנית-רבנית לפי השקפותיה ותקיפה בדעתה, ושהיתה מחזוקת ומגבירה סמכותה הרוחנית בשידוכיה מן המובחר והמשובח והמבורס שביהדות זמנה. ומכוחות אלו, מתוך שנודמנו בה תורה וגדולה במקום אחד, על כורחה שהיא קובעת את פרצופה של הקהילה. אבל היא שבנתה בתי-מדרשות של העיר, יסדה מוסדות הצדקה שלה, קנתה חלקת שדה לבית-עלמין שלה, נתנה פרנסה לנצרכיה, ובניה היו גבירים וראשי-ישיבה כאחת. ומה תימה. שהיתה גם המכרעת בכל עסקי העיר וצרכיה. ומכיוון שמשפחה זו, משפחה של מתנגדים גמורים היתה, ממילא תקיפה היא בדעתה ואינה מתייראת מפני הרוחות החדשות המשתדלות להקיפה ולפרצה מתוכה.

אל אלה יש להוסיף עוד דבר, שאינו עיקר ואף על פי כן חיזק במעט את הסבלנות * כלפי החסידות בקהילת פלונסק. אירע כך שבמסורתה של משפחה זו, במורשתה מבית-אביה-מייסדה ה"מגן-אברהם", היתה משיכה ללימודי הנסתר, שכן מן המפורסמות שר' אברהם אבלי גומבינר לא פוסק אחרון בלבד הוא אלא גם מקובל גדול **. משיכה זו לצד הנסתר הסגפני אתה מוצא בצוואתו³ של ר' דוד, חתן הגאון מ"ה חיים בן ה"מגן אברהם" ז"ל, שנכתבה בשנת תקי"ד (1754).

* כשאני אומר "סבלנות" אין משמעה של מלה זו, שלא היו ויכוחים בפלונסק בעניני השעה — ודאי שהיו וחיפשים היו וסוערים מאוד; ואין משמעה שלא אירע כלום בין מתנגדים לחסידים בעיר זו — ודאי שאירעו דברים והרבה דברים. ואביא לדוגמה מאורע אחד כמסופר בפי זקנים: בבית-המדרש של ר' ישעי' היה איסור גמור על העישון (ודאי גם איסור מפורש זה מכוון כלפי החסידים) לא בשעות התפילה בלבד אלא אף בשעות הלימוד. והנה פעם בא חסיד לעיר ונכנס לבית-המדרש להתחמם מפני הצינה. הוציא את המקטרת הארוכה שלו (הציבעץ) והתחיל מעשן. אמרו לו חובשי-בית-המדרש — איסור כאן על העישון. לא השגיח בהם והתעקש והוסיף ועישן. ונפלו דין ודברים בין ההסוֹן לבין הבחורים, נטלוהו והוציאוהו בכוח מבית-המדרש ובשעת מעשה גם חבלו בו. והיתה העיר כמרקחה. אלא בדיבור זה "סבלנות" כוונתי לומר, שמחלוקת ושנאת-אחים וחרמים וכיוצא באלה לא היו בקהילת פלונסק.

** ואפילו החסידים בדעה זו, ולכן מעיד ר' יקותיאל קאלהאר בכפרו "דור דעה", דף קפ"ז: "בשעת פטירתו של הר"ה ק"ר ליב שרה"ס אמר: המחבר ס' מגן אברהם, ר' אבלי קאלישר, ה' גאון אמיתי, מקובל אמתי וצדיק אמתי. ונפשו יצאה בדברו אלה הדברים". הובא בקונטרס "צמח לאברהם" עמ' ט' — עיין 2.

3. קונטרס "צמח השדה" (עיין הערה 2) עמ' ר' ז'.

ההסכמה. ובראשה של הברדיטשבי זה לשונו: "הסכמת הרב הגאון המפורסם החסיד נ"י פ"ה (פטוש החזק) כק"ש מו"ה לוי יצחק נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק בארדי-טשוב". וצא וראה: אותו תואר "החסיד" אינו נמצא אלא במקום זה בלבד. אפילו בראש הסכמתו של בעל "פרי מגדים" (הסכמת הה"ג המפורסם בדורו אמ"ו [אדוננו מורנו ורבנו] חכם הכולל והמובהק נ"י ע"ה [עמוד הימני] פ"ה [פטוש החזק] כק"ש מו"ה יוסף אב"ד ור"מ דק"ק פפד"א). שודאי חשיבותה מרובה בעיני בעל "צמח אברהם", שכן ר' יוסף תאומים מפראנקפורט ד'אדר מפרשו של מגן אברהם הוא — אפילו את בעל-הסכמה זה אינו מעטר בתואר החסיד. הוזה אומר, במתכוון נכתבה תיבה זו במקום זה; מעין תואר פרטי הבא להודיע: כאן אדם בישראל שהחסידות לא מידתו אלא נוסח ושיטה חדשים של בני-החבורה אשר עמם הוא נמנה. והרי ידוע וידוע כי צבי הירש הלוי מתנגד גמור וחמור היה. חתנו ר' ישעיה * בנה בפלונסק בית-מדרש נאה מאוד (בשנת תקס"ב — 1802), והמכונה "דאָס הינטערשטע בית מדרש", ומייסדו הכריז על איסור מפורש שאסור להתפלל בו בשום נוסח אחר מנוסח אשכנז. ואף על פי כן אין ר' צבי הירש חושש לקבל הסכמה לחיבורו בשנת תקנ"ו מאת ר' לוי יצחק, ומציין ככוונה תחילה את החסיד שבו ומטעים עליו. ודומני מכאן עדות ברורה, שבזמנו, כלומר בעיצומה של המחלוקת הגדולה בין מתנגדים וחסידים בפולין, לא היה בפלונסק, אף היא קהילה של מתנגדים, שום חשש ולא פסול להתהדר בהסכמה של חסיד נלהב וקנאי לחסידות נוסח מזיריטש, והוא שליחה של חסידות זו בפולין ומפיץ תורת רבו ועיקריה בהתלהבות יתירה ובמסירות רבה — מסוגו של בעל-הסכמה זה. ולגודל התמהוּן, אתה מוצא בצדה הסכמה אחרת מאותה שנת תקנ"ו: של ר' יהודה נר"ו אב"ד ק"ק וויסאקי וזעלווע ודק"ק גראדזיטסק — אותן "וויסאקי" וזעלווע המפורסמות, שברידיהן הכריזו (תקל"ב—תקמ"א) רבני ליטא בשם הגר"א את החרמים ואת השמתות כנגד הכת!

סבלנות זו ואומץ לב זה מהיכן? כבר רמזתי למקורן של מידות הללו בראשית דברי. דרך ההתפשטות של החסידות ותכסיסיה היו כיבוש "כלי-הקודש" שבעיירות ובערים ולצרף אליהם, בלידת ברירה, יהודי ממשוטי עם שעלה לגדולה (חוכר מכס הבשר או שאר הכנסות

* שתי גירסאות בר' ישעיה זה. אחת — היה גיסו של בעל "צמח אברהם", ואחת — חתנו היה. נקטתי גירסה אחרונה, הואיל בסוף הקדמתו מונה בעל "צמח אברהם" שבחי אשתו וסופר את הילדים שילדה לו: "חיים הוא למח' זיקי; ומאיר לנהותי; אבלי יש שכר לפעולתי; וה' חכמה תחיה את בעלי; בישיעה לגבולי" — כלומר שלר' שה בניו: חיים, מאיר ואבלי ובת אחת חיה שבעלה ישעיה.

בית-העלמין בפלונסק
רישום מאת יוסף בודקו

צמח, בנו של בעל „צמח לאברהם“. דומה, ר' יוסף פרענקיל בא לבית חותנו בשנת תקנ"ה (1795). ויש יסוד להשערתו זו. עם הנותנים הסכמות לחיבור „צמח לאברהם“ נמנה גם „הק' ברוך פרענקיל חונה ק"ק וויש-ניצע והגליל נקרא קרייז באחנקע“. אלא בגוף ההסכמה זמן ומקום נתינתה — „יום ג' יוד אלול תק"נון הא לפ"ק פה ק"ק פלונצק“. ובעל המחבר „מהור"ר צבי הירש סגל מק"ק פלונצק" מכונה בשם „מחז' (מחותני) הרב המופלא וגו'“. משמע באותה שנה היה אביו של יוסף פרענקיל בפלונסק, ובא לשם אם לחתונת בנו אם לבקרו בבית חותנו.

ר' יוסף פרענקיל נכנס לחופה בעודו עלם רך לימים, לפי המנהג בימים ההם. ור' חיים צמח לקח לו מלמד לביתו את ר' אריה ליבוש צונץ⁴. שהיה אחר כך אבד"ק פלאצק ובעל ספר „מעייני-החכמה“, יעלת"חן ו„גט"מקושר“. וקרוב לוודאי שאברך צעיר לימים זה נזדמן בשנת תקנ"ו עם הקדושת-הלוי בבית חתנו זקנו, בעל „צמח לאברהם“. כשעשה ר' לוי יצחק ימים אחדים בפלונסק.

לאחר חמש שנים נסתלק חותנו ר' חיים צמח. והאברך הצעיר חתנו ירש בתים ואחוזות ועסקים גדולים והיה לעשיר מופלג. ובתוך העושר והשפע אתה רואה סימניה של אותה מורשה סגפנית-לוריאנית במשפחה זו גם בפשטות נוסח מצבותיה וענוותנותה. כשאתה נותן את השורות המעטות החקוקות על האבן לכראשותי

והיתה שמורה בבית נכדו צבי הירש ועברה מדור לדור במשפחת צמח. גם בחיבור „צמח לאברהם“ אתה מוצא עקבותיהם של לימודי נסתר הללו. לפיכך שינוי בתפילה לפי נוסח האר"י לא העלה בלבם אש-קנאה; כל זמן שאינה ב„מנין“ ובפרהסיא אלא תפילת-יחידה, הרי ליחיד סגולה גם הרבנים התיירו נוסח זה. ואף על פי שלא הסכימו להכניס שינוי בעירם ואף התנגדו לו בפומבי ועשו סייג לו (האיסור בבה"מ של ר' ישעיה), הרי לא נתנו ידם לרדיפות וחרמות, ובהמשך הזמנים אפילו התחברו עם חסידים בשידוכי בניהם ובנותיהם, כפי שנראה בדברים שיבואו.

ב. תקע"ה—תרי"ט

ראשית המאה הי"ט ואמצעיתה

בשנים האחרונות של המאה הי"ח ובשלושים השנים הראשונות של המאה הי"ט, כשכבר כבושים לב פולין הגדולה וכל חלקה הדרומי-מזרחי עלידי שלוש החצרות שבלובלין ובקו'ניץ ובפשיסחה; ואנו בערבה של התפשטות שניה ומכרעת על ידי תלמידיהם של המר"כזים הנ"ל — עדיין אי אפשר לנו לגלות בפלונסק השפעותיהם של מאורעות הללו. מוסיפה עיר זו ושו"ר מרת על אורח-חייה ברוח שקטה, ומוסיפה ועומדת בפני התמורות הגדולות הסוערות סביבותיה בלא טורח ובלא הרפתקאות ובלא חרדת-נפש.

באותן שנים ר' יוסף תאומים פרענקיל מנהיגה הרוחני של קהילת פלונסק ופרנסה. אביו מו"ה ברוך תאומים פרענקיל רבן של ווישניצע ולייפניק ובעל המחבר של הס' „ברוך-טעם“; וחותנו ר' חיים הלוי

• בווארשא היה גם מלמדו של העלם איצה מאיר אלסר בעל „חידושי הרי"ם“;
4. „הרבי מקוצק ושישים גבורים סביב לו“ (אוסף מאמרים), הוצאת „נצח“, תל-אביב, 1959. כרך ב' עמ' תקמ"א. ר"ס).

איש תם וישר ה"ה הרבני המופל' מו' חיים בן הרב המובהק מו' צבי הלוי נין ונכד של הרב מגן אברהם ז"ל נפטר ביום ו' טו"ב אדר תק"ס לפ"ק תנצב"ה.

ר' יוסף פרענקיל ישב בפלונסק קרוב לארבעים שנה והיה ראשי-ישיבה בעיר זו וקרא שעורו לבחורים בבית המדרש של ר' ישעי' דודו מצד זוגתו, והיה בעל צדקה גדול, וכל המעלה את שמו מצרף לו התואר „תורה וגדולה במקום אחד“. והשפעתו גדולה גם על בני קהילתו וגם על טפסרי המדינה ושלטיה. הוא נפטר בשנת תקצ"ז (1837). ובנו אוהל על קברו ובקיר האוהל מצבה. ואני מביא נוסחה במקום זה. המעיד על מעמדו של המנוח בקהילת פלונסק:

ר' חיים צמח כנגד רוב דברים ותארי כבוד שעל מצבת חתנו ר' יוסף פרענקיל שאני מביא למטה. מסורת היה הדבר אצלם לפי צוואתו של אביהם-משפחה המגן-אברהם. „שציווה לפני מותו לבל הרבות תארים על מצבת קבורתו. אך המלות האלו — „פ"נ ר' אברהם אבלי הלוי מחבר ס' „מגן אברהם“ וזית רענן תנצב"ה“ — והרי לדוגמה המצבה של ר' חיים צמח:

5. שבח קנעביל, „תולדות גדולי הוראה“, ניו-יורק, תשט"ו (הוצאה חדשה), עמ' 103.

פינה בבית המדרש — רישום מאת יוסף בודקו

הסבלנות כלפי החסידות לא נתרערה בפלונסק גם בימיו. אין סימן לקיום „מנין“, ועל אחת כמה וכמה שאין בית חסידים (א שטיבל) בעיר זו. ואפילו היו (יודעים אנו שהיו כאלה) יחידים שנהו אחרי תורת הצדיקים, לא פרשו מן העדה והוסיפו להתפלל בבית המדרש של ר' ישעי'. שהרי מסורת זו מקובלת היתה גם בזמני ועדיין שמורה היא בזכרוננו מלפני 68 שנה. חסידים ותיקים, שהביאו עמם את חסידותם מבית אביהם (כגון דודי זקני ר' חיים יעקלעס), היו מתפללים כל ימות השנה בבית המדרש הנ"ל. ואלוה' השמש אפילו מצא דרך לעקוף את העוברים על האיסור החל על נוסח ספרד: כשאחד מן החסידים עובר לפני התיבה מחמת אבלות, או מחמת „יאצייט“, הרי מקדים ומכריז עליה בקול גדול ממקום עמידתו על יד האלמימר: „הודו לה' קראו בשמו“, לפני שבעל התפילה הספיק לסיים את „ברוך שאמר“. ואל אחת כמה וכמה ששמרו על מסורת אבות זו בימי ר' יוסף פרענקיל *.

ויתר על כן, משהגיע בתו של ר' יוסף לפרקה, היכן יבקש מתנגד זה בשבילה את מי שעתיד להיות בן זוגה? ובכן שאלת „היכן?“ זו לא שאל את „מה“ ביקש, עליו וחריו ובן טובים. וכשמצא אותו בביתו של החסיד ר' שמעלקע איש הורוויץ בלבוש *** ירד

ר' יוסל, שקבע „שלושה מקחים למזונות הללו: לעניים נתן חנם, לבינונים במקח הזול ולעשירים ביוקר“ (עיין „צמח השדה“, 2).

* וכנראה, האדמו"ר מצאנז, ר' חיים האלברשטאם ז"ל עשה זמן מה בימים אלה בפלונסק והשתדל שימנעו לרב הקהילה, בחיבור „מקור חיים“ מאת אברהם חיים שמחה בונם מיכלזאן בילגרייא (פלך לובלין) תרע"ב עמ' 125 — ס"ג אות ת"כ מצאתי כתוב:

„והנה הבית חומה שבו דירת אדמו"ר ש' בפלונסק (הרב יחזקאל מיכלזאן) היה שייך בימים מקדם לש"ב הגאון הצדיק הגביר האדיר ר' יוסף פרענקיל ז"ל (גיסו של הגה"ק מצאנז, ועיין לעיל אות שנה"ח). ובחצר הבית הזה עוד כיום הזה (תרע"ב) בית קטן, אשר בו היה בימים מקדם בית מדרשו של הגה"ק ר' יוסף פרענקיל. וחצי השני של הבית הקטן הזה ה' מקוה מים המיוחד, שה' לר' פרענקיל בחצ' ר' ובמשך העת שהיה הגה"ק מצאנז אצל גיסו הנ"ל בפלונסק בימי אברכותו היה לומד ומתפלל בביהמ"ד הזה וטבל במקוה זו. והזקנים יספרו: כי אז ה' בפלונסק בין מלא למלא, כמ"ר. וחפץ הג"ר יוסל פרענקיל שיקבלו לרב בפלונסק את גיסו הגה"ק ר' חיים האלברשטאם, אבל ראשי העיר ורוב הבע"ב אז, שהיו מתנגדים לדרך החסידות מתלמידיו הבע"ש ז"ל, לא רצו לשים עטרת הרבנות על ראשו. מפני שהוא הסתופף בצ"ק הרבי מלובלין וסאר צדיקים ז"ל, ולא היה הרב „החסיד“ לפי רוחם“, עכ"ל.

יתר ההשערות בעניין ישיבתו של האדמו"ר מצאנז בפלונסק שמביא המחבר הנ"ל באות שנה ובאות תפ"ז אין להן על מה לסמוך, וגם ספק גדול אם ר' יוסף פרענקיל, שמתנגד היה, השתדל הרבה שיכנו גיסו לרב בפלונסק.

*** מחותנו של ר' יוסף פרענקיל, ר' שמואל שמעלקע מלבוש, יוצא משליטת החסידים שבמשפחת הורוויץ, הוא בנו של הרב צבי הירש אבד"ק פראנקפורט דבאין. שבא במקום אביו הרב ר' פנחס הלוי איש הורוויץ בעל „הפלאה“, כידוע

„לזכר עולם יהי' בעל האשכולות / תורה וגדולה בקנה אחד עולות / הרב הגדול / מעוז ומגדול / החרף ובקי / משנתו וד' ונקי / החכם הכולל איש שהכל בו / כל המידות שמנו חכמים נתקיימו בו / אוהב למקום ולבריות יקר מחרוץ / המפורסם לשבח שמו בכל הארץ / מו"ה

יוסף תאומים פרענקיל

בהגאון המובהק מופת הדור המפורסם מוה"ר ברוך זצלה"ה אב"ד דק"ק לייפניק שנת, אבד הטוב גבר שהכל בו לפ"ק

הנה באוהל זה גוית ארי מתגולל
רנו שמים כי קחו נפשו לשלל
בארץ משלים יהלילו על במותיך חלל
ידוה כל לב, כל און משמוע
וכל עין יזל מים ידמע דמוע
סך רעל משך ד' פרעות בפרוע
פלאות הפליא בנו איש צדיק בגוע
לתור האדם המעלה נדיב גם שוע
איש לחם מלחמת התורה בה התרועע
אפלפל בכברא ישרה אל השערה וקלוע
כלא יראת ד' והרבה צדקות לזרוע
יועץ וחכם חרשים נשוא פנים
למצוקי תבל חוצב צדקתם בהרי הגלבווע
פאר משפחתו נודעת כחותם על זרוע
רוב שבחיו לפאר תקצר המצע מהשתרע
לעב ענוה יראת ד' השכל וידוע
נאור במדות טובות מהם אין לגרוע
קנה שם בארץ בכל פנה ומקצוע
יספוד כל גבר סגר לבבו יקרוע
לשמים עלה שיאו בעדן מצא מרגוע

בהגאון מופ"ה מ' ברוך תאומים פרענקיל זצלה"ה אבד"ק לייפניק שנת יחיל לבב כי אבד חסיד מן הארץ לפ"ק

אין צריך לומר שר' יוסף פרענקיל מתנגד היה; כך היה מבית אביו וכך היה מבית חותנו. מקום תפילתו בבית המדרש של ר' ישעי' דודו, וכאמור כאן הוא קורא שעורו לפני בחורי ישיבתו. ואף על פי שמעורב הוא עם הבריות ועוסק בצרכי ציבור, ומשום מסחרו אף לשון המדינה שגורה בפיו, אף על פי כן כל מנהגיו ונימוסיו של יהודי חרד הם, ונזהר בכל סייג ותג שבאמונת אבותיו ואפילו מרבה ומחמיר על עצמו בעניני טבילה וטהרה. מה שהכניס לפלונסק מבית אביו הרב בליפניק לא היה אלא כמה מידות של רחבות הדעת ונדיבות הלב וישרות מרובה כלפי דלת העם ופשוטי העם*. אבל כמעט ברור לנו, שמעמד

* זקנים בפלונסק היו מספרים, שבקיץ אחד נתברו הגשמים כל כך שהרקיבו כל התבואות בשדות בכל הגליל ובימי חורף באו ימי רעב ו„בני אדם אכלו סובין כבהמות“. והנה שלח ר' יוסל את סוכניו לרוסיה והם קנו שם „כמה מאות עגלות תבואה וקמת הירד“ (דוחן) ועדשים, ובאו לפלונסק איכרי רוסיה ועגלותיהם ופרקו את משאם במחנה

ואינו עושה שליחותו באמונה. והרי שתי אלה — הרוח החזקה ומידת הסבלנות — רעיונות יסוד הן בדברים שאני משתדל להוכיחם במקום זה. אלא שאני מוסיף ומסביר — הא בהא תליא. משום שהיתה רוחם של מתנגדים הללו חזקה ובוטחת כל כך, אף ניתנה להם מידת סבלנותם כלפי החסידים שהיו מזדמנים לעירם.

ולגופו של דבר. כלום באמת ר' יחזקאל טאוב האדמו"ר מקוזמיר, יליד פלונסק הוא? כל רושמי רשור מות תולדותיה של חסידות פולין בימינו אינם מפקפקים בכך, אף על פי שאינם אומרים לנו על סמך מה ודאותם זו. מר משה פיינקינד כותב בספרו ביידיש:⁵

...הרבי ר' יחזקאל היה פלונסקאי (א פלינסקער), בן להורים בעל-בתיים. אביו ר' הירש מראשונסקי (ראצ'ין? — ש. ז.) חנווני היה ועל חנותו הקטנה פרנסו. והיה ירא-שמים גדול. ובכל כוחותיו השתדל לגדל את בנו המוצלח על ברכי התורה... וסופו של הבן שנספח ל"חדרו" של "החווה" ונמנה עם ראשוני תלמידיו. אצל "החווה" קראו לו בשם "הפלונסקאי הגבוה" (דער הויכער פלינסקער) על קומתו הזקופה.

דברים מפורטים יותר אמר לי, בטובו, בעל-פה הרב א. י. ברומברג בעל המונוגראפיות המפורסמות "מגדולי החסידות". גם לפי הידיעות שבידו ר' יחזקאל מקוזמיר בן פלונסק היה, ונולד שם בשנת תקל"ד (1774), בקירוב. אביו ר' צבי הירש נולד בראצ'ינז (עיירה הסמוכה לפלונסק) וחנווני קטן היה שם. הוא מת בפראגה וכאן מנוחתו כבוד, ועל מצבתו חקוקים דברים אלה: "הצדיק הנסתר ר' צבי בן הצדיק מגדולי תלמידי הבעש"ט". ר' יחזקאל מקוזמיר יושב בפלונסק חמש-עשרה שנה, עד תקמ"ט (לפי חשבון זה יצא מן העיר עלם בן חמש-עשרה — ש. ז.). לקוזמיר בא בשנת תקפ"ז, והיה עשרים ותשע שנה, עד תרט"ז שנת פט"ו רתו. אדמו"רה של קוזמיר.

בספר "נגינות וחסידות בבית קוזמיר ובנותיה"⁶, כותב מר צבי מאיר רבינוביץ בזה הלשון:

"הרב מ' שמואל שמעלקע הנ"ל (סימן כ"ט, סימן ג') הוא אביהם של הרבנים: א) מ' מאיר, האבד"ק לעברטוב, שנפטר בלוב ט"ו באלול תר"א; ב) מ' ישעיה ליב; ג) מ' ש"מ ח; ד) מ' ירחמיאל (מצבת קודש, לוב תרכ"ג סימן קי"ז)"⁶.

6. עיין "תולדות משפחת הורוויץ", מאת ה. ד. פריעד-בערג, פראנקפורט א מאין, זאנער אונד פריעדבערג, תרע"א 1911, עמ' 11—13, 16.

7. משה פיינקינד, "גוטע יודען אין פוילען", ווארשע, 1936, עמ' 170.

8. "נגינות וחסידות בבית קוזמיר ובנותיה" סידר וערך א. ש. גשורי, הוצאת "החברה להפצת חסידות ונגינותיה", ירושלים, אלול תשי"ב.

לשם ולא זע וחתם על תנאים והביא "מציאתו" לפלונסק. אלא ר' שמחה'לי הלוי איש הורוויץ, העילוי והחרף, כשבא לבית חותנו ונכנס לאויר משפחתו החדשה, אינו מביא עמו מריבה בביתו. אינו הולך בדרכי החסידות אשר אבותיו הגדולים סללו לפניו. אחרי חותנו ואורח-חיוו הוא נמשך וסופו שנעשה מתנגד כמותו. ובידי ראיה לדבר. ב"צמח השדה" מספר הרב צבי יחזקאל מיכלזאהן הי"ד, שהיה רבה של פלונסק משך שלושים שנה, בזה הלשון על ר' שמחה'לי, שהיה בהמ"שך הימים לשם-דבר:

הרה"ק ר' חנוך העניך מאלכסנדר זצ"ל סיפר, ששאל פ"א (פעם אחת) להה"ק ר' יחזקאל מקאזמיר זצ"ל, למה להיות מגורו בפלונסק לא עשה את ר' שמחה'לי הורוויץ לחסיד? והשיבו, כי אחו"ל (אמרו חכמינו ז"ל) אין קורין אבות אלא לשלושה, ור' שמחה'לי יש לו כ"כ אבות קדור שים וגאונים עד שאין להדריכו (עיין צמח השדה, 2).

ובין שהסיפור נמסר לנו מפי הרבי מאלכסנדר כדיבורו וכלשונו ובין שלא נמסר כך — בין כך ובין כך אתה נמצא למד מתוכו שני דברים חשובים לענין שאנו דנים בו: (א) הדעה על ר' שמחה'לי שהיתה מקובלת במשפחתו (וגם אני שמעתי בבית אבותי), שהיה למתנגד בפלונסק, יש לה אישור וחיוק בסיפור זה. — (ב) שהה"ק ר' יחזקאל מקוזמיר יושב זמן מסוים ישיבת קבע בפלונסק. מה היתה מלאכתו שם? לא ביררתי.

והנה הדבר הראשון בא להעיד על רוחם החזקה של קהל המתנגדים ותקפה וטהרתה בעיר זו; ושהיה בכוחה בימים ההם לקרב אל עצמה ולמשוך אל תוכה לבו של צעיר מופלא דוגמת ר' שמחה'לי, שנתחנך מימי ילדותו בגאליציה על ברכי החסידות בשנות גדלותה ורוב תפארתה. הדבר השני בא להעיד על מידת הסבירות שנהגו בקהילה זו כלפי חסידים ושליחיהם. שכן לא יתואר, שר' יחזקאל טאוב, מי שעתיד להיות אדמו"ר בקוזמיר, מעלים מהות חסידותו, "בהיות מגורו בפלונסק".

נסעו ר' פנחס ואחיו ר' שמעלקע להמגיד ממזריטש, והמגיד אמר על שני האחים האלה: "מצאתי ארגז מלא נרות, רק לא היו נדלקים. וכרגע שמתו בהם ניצוץ אש אחד ונדלקו כולם ונתרבה האור עד למאוד" (הורודצקי מביא לפי "סדר הדורות" החדש [ר' מנדל בודק], עמ' 23).

עוד בימי אביו בא ר' צבי הירש לפראנקפורט לסייע לר' פנחס בהנהלת הישיבה המפורסמת שלו. וכאביו כן גם הוא לקח שבי לבות לומדי התורה... ולכן כאשר הדפיס אביו בשנת תקס"א את הספר היקר "המקנה" באופנבאך, הדפיס בקצתו את הספר "מחנה לוי" על שיטות הש"ס מאת בנו (צבי הירש) והיה תואמים יחדיו. ר' צבי הירש נפטר בשנת תקע"ז ועל מצבתו כתוב: "..... חסיד ועניו המפורסם צבי הירש בן לאותו צדיק החסיד הגאון אב"ד מהור"ר פינחס הלוי זצ"ל איש הורוויץ".

את צבא קושציושקו על הוויסלה. ר' הירש נקבר בבית העלמין בפראגה אשר על יד וארשה בתור אלמוני. רק כעבור שנים רבות עלה בנו המפורסם, הרבי מקומיר, לבית הקברות וגילה את מקום קבורתו. אף נחרת אז על מצבתו, שהרבי מקומיר, הוא הוא שקבע מקום קבורת אביו ר' הירש זצ"ל (עמ' 131) *.

ברי, אין לי אלא לקבל דעת רבים ולציין את הזכות הגדולה שנתגלתה לפלונסק, כמעט בהיסח הדעת, שתהא עיר-מולדת של החסיד והצדיק הגדול ר' יחזקאל טאוב האדמו"ר מקומיר ומקום מגוריו. לכל הדעות ברור הוא, שישב בה זמן מסוים ישיבה של קבע. אף על פי כן תמוה בעיני הדבר, עד היכן ידיעתי מגעת, אין בעירנו רמז קל שבקלים לכך. אריכות-זיכרתי (60) שנים שלי ועוד 60 של דור שקדם לי ושבתתי במגע עמו, דוגמת רבי ומורי ר' טוביה קריגר ז"ל נמשכת לאחריה 120 שנה, כלומר עד שנת ת"ר בקירוב, חמש עשרה שנה לפני פטירתו של הקומירי, כשהוא בעצם פרסומו, והייתכן שלא ידובר בו כלל בפלונסק? והיך אפשר שלא יראו באצבע ויאמרו — כאן היתה חנותו של הקומירי ר' יחזקאל טאוב, או חנות אביו ר' צבי הירש? והרי השם טאוב מצוי אצל אנשי פלונסק. בניו של הקומירי ונכדיו היו אדמו"רים בעיירות סביב לעיר זו (ניישטאדט, יאבלונה, נובידבור ועוד). ויתר על כן, שאלתי את פי ידיד-נעורי ליפא טאוב, מראשוני העליה השניה, בענין זה, והרי תשובתו: „על השתייכות מש-פחתנו לר' יחזקאל טאוב, האדמו"ר מקומיר, שמעתי לא אחת בבית אבא ואף בבית סבא בפלוצק, אם ר' יחזקאל טאוב היה בן פלונסק, או שכאילו שהה שם ימים רבים, לא ידוע לי, כי לא שמעתי על כך". וכיצד מפרשים שתיקה זו? ואף על פי כן לא שמענו אינו ראיה.

מכל מקום אין שחר למעשיה זו, שמביא מר רבי' נוביץ על האחים הגולים ר' אלימלך ור' זוסיא, ושברדר גלותם באו לתחום פלונסק וכולי. אפילו לפי חשבוננו של הרב ברומברג, המקדים את שנת לידתו של ר' יחזקאל מקומיר מן האחרים, אינה קודמת לשנת תקל"ד. אבל כשיצאו ר' אלימלך ור' זוסיא „בגולה“, עדיין הם נהגים מנהג „המקובלים ואנשי המעשה מבית-מדרשו

...רבי יחזקאל מקומיר — אבי שושלת הצדיקים המנגנים ממודיץ — נולד בשנת תקס"ו * בעיר פלונסק שבפולין, לאביו רבי צבי הירש שהיה, לפי מסורת החסידים, חסיד נסתר מל"ו צדיקים... על מצבתו (כתם, אבל משמע בפלונסק — ש. צ.) חרותים דברי השבח: צדיק יכוד עולם, נזר ישראל, בעל חבצלת השרון, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, עובד ד' באמת, איש אלוקים מורנו הרב צבי הירש זלמן (הכל כאן אבל „הלפ"ק" אינו! — ש. צ.)...

מספרת האגדה, עברו פעם בחצות הלילה על יד פלונסק שני האחים הקדושים ר' אלימלך מליזינסק ור' זושא מאנופולי בדרך נדודיהם. היו עייפים וצמאים... לרבי צבי גילו מן השמים את הדבר, והוא העיר את יחזקאל באמצע הלילה. נתן בידיו קדרה מלאה תבשילים להשיב נפש האחים הנודדים. יחזקאל הלך ומצאם על אם הדרך, שמחו האחים, נטלו ידיהם, אכלו ושבעו. אחר ברכם ברכת המזון קראו לנער יחזקאל ואמרו לו: התכופ ונברכך שתהיה מנהיג בישראל. וברכתם נתקיימה ברבות הימים, יחזקאל ידע שעליו להיות „רועה נאמן“...

...בחצרות צדיקי פולין התייחסו באיבה ל„אברך הגבוה מפלונסק“ בשל פשטותו, ענוותו ואהבתו לבריות. בין רבי לרבי ישב לו ר' יחזקאל בפלונסק ועסק במסחר. היתה לו חנות של מכשירי סנדלרות.

העיר פלונסק היתה אז מרכז למתנגדים, וכשר יחזקאל התנהג בחסידות שטמיהו ראשי-הקהל, קבל ר' יחזקאל את סבלו ויסוריו באהבה. „את אשר יאהב ה' יוכיח“, פעם נתפס על חטא כבד: הוא אמר „הלל“ בבית הכנסת בליל חג הפסח. מיד נאספו המתנגדים וצעקו חמס: חסידים-סנדלרים עליך ישראל! ראש הקהל העז גם להרים ידו על ר' יחזקאל, ומעריציו הגנו עליו. אבל רב העיר יעץ לר' יחזקאל שיעקור את דירתו מפלונסק לעיר של חסידים. רבי יחזקאל שמע בקולו והשתקע בשנא מחוז רדום. שם גר שנתיים עד שהגיע שעתו להתגלות בוכות ברכת האחים... ר' יחזקאל מקומיר נסתלק תרט"ז ט"ו בשבט (עמ' 31, 32).

גם מר גשורי, כשהוא מתאר את העיר קומיר ויהודיה, כותב:

בבית קטן ושחוח אשר באחד הסימטאות הצרים היה חי הצדיק יליד פלונסק, גבה הקומה... אביו ר' צבי הירש היה מראציניו ועסק בחנוונות (כנ"ל, עמ' 118).

וכן מר שמואל רוטשטיין כותב באותו הספר:

...מאז קבע את מושבו ר' יחזקאל פליזסקער כ„סבא קדישא“ מקומיר.

ושוב בענין האב, ר' הירש, יש למר רוטשטיין גירסה משלו:

...ר' הירש נספה על קידוש השם בשעת „הריגת פראגא“, תקנ"א (1791) — לאחר שהגנראל סבורוב ניצח

* ברור, טעות כאן. אילו נולד ר' יחזקאל מקומיר בשנת תקס"ו הרי בתקע"ה אינו אלא נער בן תשע, והיך יקראו לו אצל „החווה“, שנפטר בתקע"ה, בשם „דער הויכער פלינ-סקער“ (הפלונסקאי הגבוה)?!

* הרי הנוסח של המצבה לפי „נחלת עולמים“ ושמאל יעונין, וארשה תרמ"ב) הסותר כל הדברים האלה: „פ"ז — עינינו זלגו דמעות על פטירת הצדיק... (כנ"ל נוסח רבינו ביץ) מ צבי ב"ר זלמן וצלה"ה. אביו של אדמו"ר הרב הצדיק הקדוש והטהור, מופת הדור כל רז לא אניס לי, מכל קצוי ארץ נהרו אליו לדרוש ולחסות בצל כנפי קדושתו. עטרת ישראל מ' יחזקאל וצלה"ה, מק"ק קאומיר, בשנת תקס"ד לפ"ק תנצב"ה. — כלומר מצבה זו הציבו לכל הפחות 53 שנה לאחר פטירתו של ר' צבי הירש ז"ל — וערכה ההיסטורי מה? !

הקדוש" מפשיסחה (תקע"ד). אבל על הסף כבר עומדת וממשמשת ונכנסת משמרת שניה מופלאה ורבת גור נים, שעתידה להביא פריחה לחסידות-פולין של עצמה, ולכבוש עד מהרה את קהילת ישראל ב"ממלכה" כולה. כוונתי לאותו "מוזמן" של תלמידים מובהקים בח" בורת, "האברכים בעלי מוחין" שהתאספו סביב מנ" היגם הרוחני ר' שמחה בונם, יורשו של "היהודי הקדוש" בפשיסחה: (א) ר' מנחם מנדל מארגענשטערן הקוצקאי (תקמ"ז—תרי"ט) יוצר החסידות התלמודית העיונית, העמקנית, העילאית, החמורה והנשגבה כאחת, התבענית, שכל דאגתה דאגת שלימותו של היחיד ודב- קותו באמת, באלוהי שבשני עולמותיו, בזה ובבא: (ב) ר' יצחק קליש הוורקאי (תקל"ט—תר"ח) בעל החסידות הרחמנית שלעולם עינה טובה ולבה חם, הסלחנית, העממית, הצליינית, השווה לכל נפש, הפשטנית, השתד- לנית-העסקנית ושדאגות כלל ישראל דאגותיה: (ג) ר' יצחק מאיר אלטר דגור (התחיל באדמו"רות בשנת תרי"ט ונפטר בתרכ"ו) שהקים משטר חסידות של לימוד-תורה חריפה, המנהיגה ברמה עדתה, סדרנית ומיושבת ושהויות-עולם והויותיה וכבוד התורה כבד- דה; זו החסידות התכמה, המשחרת ומוצאת והמפליאה עצותיה ואינה חושכת מוסרה, ומגזעם של שלושת אילנות רמים ונישאים הללו יסתעפו וישתרגו עד מהרה הסעיפים השריגים והזוללים שבנופה של חסידות פולין: שושלות של נינים ונכדים, המון רביים וצדיקים וחצרותיהם שכיסו את הארץ כולה, עד שבאה היד הטמאה והארורה, הרשעה והחטאה ושלחה את כל עדת ישראל הקדושה למשרפות הכבשנים והיו שם לעפר ואפר.

באותם הימים המכריעים לאחר קונגרס וינא, הקובע את המשטר המדיני ב"פולין גדול" והמבדל אותה מיהדות גאליציה ופוזנא ומחברה אל יהדות רוסיה; ובאותן שנים של חילוף משמרות בחסידות פולין, בשנת תקע"ז (1817), בא ר' זלמן פוזנר (בן נ"א) לאחוזתו קוחארי הסמוכה לפלונסק ובנה שם ביתו. הוא הביא עמו מווארשה את הלמדן המופלג שבו, את היהודי החרד, שלא שינה מלבושו והתובש כובע של סובול לראשו, יהודי "בעל זקן ופאות" *; אבל הוא הביא עמו גם את המתנגד הקנאי והלוחם הקשה ועז-הנפש כנגד החסידים בווארשה ושהרבה להסתכסך עמהם (בייחוד עם הרי"ם) בימי עסקנותו בקהילה הנ"ל; והללו מבזים אותו ברבים ומכריזים עליו כאחד מן "המינין" והמשר- מדים. על כל אלה הביא עמו את הפרנס המכובד העוסק

של האר"י" כלומר, קודם שנתקרבו לחסידות ונעשו תלמידים להמגיד ממזריטש. על כרחך אתה אומר קדמה היציאה "בגולה" של שני האחים שנים אחדות לתקל"ג — שנת פטירתו של המגיד זצ"ל. וכיצד מביא הילד יחזקאל את הקערה עם התבשילים להאחים הנור- לים כשהם חונים סמוך לפלונסק, כשהוא עצמו עדיין לא בא לעולם?! ואף על פי כן עצם קיומו של הסי- פור, שבא לבדות ולהוסיף קדושה לפלונסק וליחזקאל ללידה, הריהו סמך וראיה לקשר-של-קיימא שבין עיר זו ולצדיק מקומיר!

בימים ההם, חוץ ממקור השפע שיצא מר' יוסף פרענקיל ובני משפחתו, באה השפעה לקהילה זו גם ממקום אחר — מכפר קוחארי הסמוך מאוד לפלונסק; כפר שנעשה מרכז מיוחד במינו לעסקן רבי-העלילה ר' שלמה זלמן פוזנר; למדן, סוחר ובעל-חרושת עשיר ועסקן גדול ומפורסם בווארשה ומלומד במעשי-פעלים רבים לטובת היהודים בפולין. אין רצוני, ואף אין צורך, לחזור ולומר דברים שכבר השמיעו אחרים על ר' זלמן פוזנר. אף על פי כן עד שאני חוזר לעניני — החסידות בפלונסק — וחלקו של ר' זלמן במהלך העני- נים בקהילתו, אנוס אני להקדים דברים כוללים אחדים שיאירו לתקופת העתים של פרק הזמן שאני עומד בו. במאה הי"ח, עד מפלתו של נאפוליון והקונגרס הווינאי שלאחריה (1815, תקע"ה—ע"ו לפי מנינו) לא היו גבולותיה של מה שקרוי "פולין-הגדולה" מסויר מים וקברעים. והיו משתנים במרוצת הזמנים, ומפעם לפעם מובלעים גלילות פולין בגבולות שלוש שכנותיה שהיו מקיפות אותה מכל צדדיה: רוסיה ואוסטריה ואשכנז. וודאי רבה האנדרלמוסיה והחורבן בארץ זו משעברו בה גייסות נאפוליון, וגדולה המבוכה המדינית והערבוביה הכלכלית שירדו עליה לאחר נצחונה של רוסיה. אלא משנת תקע"ה ואילך, לאחר "החלוקה", הרי לפנינו ארץ, "ממלכה", המכונה "קרוליסטבו", (חבל זה קראו גם בשמות "קונגרס פולין", שאף הוא משושב, או "קונגרסובקה", עד שנתקבל השם הנכון "רוסיש פוילן") כחטיבה מדינית בפני עצמה הכלולה באימפריה הרו- סית. ולחטיבה זו דמות שלימה ומוגדרת מאה שנים תמימות (1815—1915), עד מלחמת העולם הראשונה.

שנה זו של קונגרס וינא, 1815, תקע"ה לפי מנינו, היתה גם שנה של תסיסה והכרעה בתולדותיה של חסי- דות פולין. כל המשמרת הראשונה, אותו נחשול של התפשטות החסידות שעמד על פולין ועבר אותה בסער וסופה, נסתלק אותה שנה. ר' לוי יצחק היה גם ראשון בלכתו ונפטר בתק"ע (או תקע"א), "החזוה" מלובלין נפטר בשנת תקע"ה וכן "המגיד" מקונוניץ וכן "היהודי

* מספרים, שפריץ פולני אחד שאל אותו: יהודי נאור שכמותך למה לך ספודק משונה זה על ראשך? — והשיב לו: אצלכם העיקר הגוף ואותו אתם מקשטים, אצלנו הראש העיקר והוא נזרנו.

9. עיין ש. א. הורודצקי, "החסידות והחסידים", ספר שני, מהד' רביעית, הוצאת דביר, תשי"ג, תל אביב, עמ' קמט.

ודורשים דרשות בשבתות לפני קהל עם ועדה בבתי המדרשות שלהם, ובימות-החול קוראים הם שעורם לפני בחורי-העיר וסביבותיה בישיבתם. מיד נתלהב הצורבא-מרבנן שבר' זלמן, והניצוץ הבעיר את התלמיד-החכם שבו. וכיוון שאיש-המעשה היה, מיד יצא וכינס תלמידי-הכמים בכפרו קוחארי ופתח ישיבה, מעין בית-אולפנא גבוה ללימודי ש"ס ופוסקים והעמיד עצמו בראש ישיבתו, והיא הישיבה שהחזירה את ר' זלמן אל מקום גידולו, אל המקום שיצא משם.⁹

וזו אף זו. בפלונסק נזדמן לו לר' זלמן חזיון שהת-מיה אותו הרבה, הואיל ולא ראה שכמותו בווארשה בתוך חבורתו — קהילה יהודית של מתנגדים גמורים וקפדנים, שליטה ותקיפה ברוחה ושאין אתה מוצא בה אפילו „מנין“ של חסידים, ואף על פי כן מידתה כלפיהם מידה של ארך-אפיים ושל סבלנות. ודאי בהמ-שך הזמנים, כשהתקרב יותר אל קהילה זו ונטמע בתוכה, התחיל חזיון זה מכניס ספק וחרטה בלבו על מידת-הדין והקיצוניות שנהג בהם ועל רגשי-הזעם והקנאות שהיה מרתיח אותו כל ימיו כנגדם. ואין לי אלא להעלות סיפורים אחדים מן הסיפורים המרובים שהתהלכו בפי העם והם יעידו עדות ברורה כמה מסובכים וקשים דין-ודברים הללו שבינו ובין החסידים. מספרים: הוציאו לעז עליו, כי הוא שגרם לגזירת ניקולאי שגזר על הלבוש היהודי. וכיוון שאי אפשר להם לומר עליו שאינו תלמיד-החכם, הרי המימרה שגורה בפייהם: „תלמיד-החכם שאין בו דעה נבלה טובה הימנו“ — ועוד מספ-רים: הרבי ר' בונם אמר עליו: „אילו היה ר' זלמן חכם, כי אז נתן לי דינר זהב (א רענדל), כדי שאעשהו עני, כי עשרו גורם לו להחטיא את הרבים“ אלא לאחר ימים, כששככה חמתו כנגד החסידים, העיר על כך ר' אברהם ל' אדמו"ר מסוכאטשוב ורבה: „אף על פי כן נראה, כי

בצרכי ציבור באמונה, עסקן נאור ונשוא-פנים, שדעתו פתוחה לרעיונות חדשים, ומשאת-נפשו להוציא את היהודי הפולני מן הבטלה ולהרחיקו מן הפרנסות הבזר יות (מלווים בריבית לפריצים וחוכרים בתי-מרזח שלהם וכיוצא באלו) ולהעביר אותו אל עבודת השדה והחרושת. ודאי קלט ר' זלמן פוזנר את הדעות ואת הרעיונות האלה מן המשכילים שנזדמנו לו בימי ישיבתו בווארשה.¹⁰ אבל החידוש שבפוזנר שמרי-עובדא, איש-המעשה, היה ומשנדבק לרעיון אינו מסתפק להיות מטיפו בלבד, אלא מיד יוצא לפעול ועושה אותו ממש — בונה בקוחארי בית-חרושת לאריגה שפועליו יהו-דים, וקונה שני כפרים — דזיקוביצי וקאדלובוקה — סמוכים לקוחארי ומיישב בהם יהודים שעוסקים בעבור דת-השדה. ועד מהרה קוחארי מתגלגלת במרכז גדול של נסיונות-תיקונים בחיי הכלכלה של יהודי פולין והכל פונים לפינה זו.

ודאי חיים חדשים הללו ורעיונות התיקונים הגנו-זים בהם אי אפשר להם שרישומם לא יהא ניכר בקהילת פלונסק ובאווריה הרוחני. אלא דברים אלה אינם מעניי-במקום זה. בשבילי חשוב מעשה אחד שעשה פוזנר באותה שעה בקוחארי: הישיבה הגדולה שפתח באחור-זתו, הלמדנים המפורסמים שהושיב בה, הראש שמינה ליישיבתו זו — כלומר את ר' זלמן פוזנר בכבודו ובעצ-מו. ונשאלת השאלה: רעיון זה על הישיבה מהיכן בא אליו? ועל שום מה פתאום הוא משתוקק אליה? ולמה לא עסק בכגון זה כל השנים הרבות שישב בווארשה? דומני, בענין זה החידוש לא היה בקוחארי. בפלונסק היה החידוש. כאן לא הוא השפיע עליה, אלא היא השפיעה עליו.

בשעה שמערכי-לבו של ר' זלמן פוזנר הוציאוהו מן המהומה שהיה שקוע בה בווארשה והולילו אותו אל פלונסק וסביבותיה, נתגלה לו כאן אורח-חיים חדש, שלא ראה כמותו בבירת פולין. קם לפניו נוסח יוצא-דופן זה של ר' יוסף פרענקיל ור' שמחה-לי חתנו ושל כל שאר בתי-האבות שנמנו עם משפחת „הצמחים“ (צמח'ס). הרי לפניו גבירים מופלגים, בעלי אחוזות, סוחרים גדולים בצמר וביערות כמותו, ואף על פי כן עמלים הם בצרכי ציבור לשם שמים ועוסקים בתורה

⁹ מספרים: ר' דוד טרונק, אביו של יהושע מקוטנא היה מלמד לבניו של ר' זלמן בקוחארי. פעם הביא לשם את בנו, העלם יהושע-לי, והוא שמע שעורו של ר' זלמן שקרא בשבת בישיבתו וחידש איזה חידוש חריף. הקשה העלם יהושע-לי על חידושו, ולא ידע ר' זלמן לתרצו וחלשה עליו דעתו. והנה במציאות יצא ר' זלמן, כדרכו לרגל עסקיו, לווארשה במרכבתו, ובשעת נסיעה לא פסק מלהרהר בהשגה שהשיג יהושע-לי על חידושו. פתאום נצנץ רעיון במחור המיישב את הקושיה. מיד ציווה לרכבו להסב את המרכבה ולהחזירו לקוחארי. שם העיר את האב המלמד ואת בנו הצעיר משנתם, והרצה לפניהם את תשובתו. אלא שהעלם עמד על שלו וניצח את ר' זלמן בחיובו, וזה נכנע לו ואמר עליו בהנאה גדולה — עתיד עלם זה להיות גדול בישראל, וחזר לדרכו לווארשה ולבו שמח.¹⁰

¹⁰ בסיפורי-העם על ר' זלמן פוזנר אני יוצא בעקבות: יהודה עלזעס (הרב זלוטניק-אבידע), ר' זלמן איש פונוא.

שבועון „המזרחי“, וארשה 1919, גל' 53.

¹¹ רעיון — הרב דוד ויטבורד (הלחם), „ארוי לבנוח“, הוצאת בימ"ס אתר-ברגמן, תל-אביב, תשס"ו, עמ' 126.

⁹ מתקנ"ו (1796) עד תקס"ו (1806) היתה בווארשה נציבות פרוסיה (הנציב האום), והתחילה עוסקת בשאלת התיקונים בחיי ישראל בפולין. רוחות חדשות מנשבות מבר-לין, מולדת ההשכלה החדשה של מנדלסון ותלמידיו, ונמצאו „ברלינרים“ שואפים להשכלה גם בווארשה. אחד מהם, יעקב קלמנסון, כתב בשנת תקנ"ו בצרפתית ספר בשם „סקירה על המצב הנוכחי של היהודים בפולין והכשרתם לתיקונים“, שהיה מוקדש לכבוד הנציב (הפרוסי) האום וייס (צ"ס) סעיף מיוחד הנוגע לביעור „החסידות“. וגם כאן מדיבר בחסידות. „צמחה בפולין“, לפני עשרים שנה. (עיון 1, עמ' 219).

של ר' פייבל קאמיניצער, בעל־דבביה של ר' זלמן פונר בווארשה!

מה טיבו של ר' פייבל זה? יבואו שורות אחדות מן הספר „מאיר עיני הגולה“¹² של נכד הר״ם, ר' אברהם ישכר אלטר, וישיבו לשאלה זו:

הי' (ר' פייבל) מגדולי המקורבים של הרבי מלובלין והמגיד מקאזניץ זצ״ל. אבל עוד יותר דבקה נפשו ברבו היהודי־הקדוש זצ״ל מפשיסחא, אשר בימים ההם התחיל אור קדושת תורתו לזרוח ולהאיר על פני תבל. והוא הוא אשר התאמץ להפיץ דרך החסידות של רבו „היהודי“ בין המפלגות החסידים השונים אשר בווארשה והסביבה. וכל החסידים ובני הנעורים תלמידי „היהודי“ זצ״ל היו יוצאים ונכנסים בביתו של הר״ם ז״ל, כי היה ביתו בית ועד לחכמים. והוא האיש הדגול מרבבה אשר עלתה בידו להשפיע מתורת רבו היהודי על לבו של רבינו (הוא הגה״ק בעל חידושי־הר״ם) זצ״ל, והלחיב בו רשפי אש שלהבת קודש להתגעגע לחזות באור פניו של „היהודי“ זצ״ל ולהתחמם באורו הקדוש.

ור' פייבל קאמיניצער זה היה מחותנו של ר' אבא צמח, זה שציווה לבניו אחריו להפגין בליל סדר א' ולאכול מצה שרויה בפרהסיה, כנגד הללו שהם בני־חבורתו של מחותנו, למען ידעו וייראו! ואי אפשר שהדבר לא ימשוך עינו של ר' זלמן פונר ושלא יביאהו לידי הרהור של ארך־אפיים כלפי החסידות.

ואם תמצא לומר, שידוכים מעורבים הללו בין מתנגדי פלוניסק לחסידי וארשה על כרחם שידלדלו כוחותיה של קהילה תורנית־רבנית זו בהתנגדות לחסידי דת הכובשת והעולה, הרי באים המעשים וטופחים על פנינו. בניו של ר' יעקב יוסף צמח (שבינתיים שינה שם משפחתו וקיבל שם קאמינר) שגדלו בווארשה בבית אביהם ונתחנכו באוויר בית־זקנם ר' פייבל ובחסותו — דומני גם אלה לא נתפסו לחסידות חוץ מאחד מהם. ועל אחת כמה וכמה שבפלוניסק גופה הכל כשורה לפי הנוסח הישן ואין סימן לשום ויתור או פשרה או התרופפות־הרוח מצד המתנגדים. היו לר' יעקב יוסף צמח־קאמינר הנ״ל בנים אחדים, ור' מאיר יחיאל כנראה המובהק שבהם. בספר „מאיר עיני הגולה“ מעטרים אותו בתארים הללו: „הוא הי' תלמיד־חכם גדול מפורסם לחריף מופלא גבר בכלל, ונדפס תשובה אליו בספר שו״ת, דברי חיים' לגיסו (חיים האלברשטאם) הגה״ק זצ״ל מצאנז (ח״א חו״מ סי' י״א), וכן יש לו תשובה בספר שו״ת, מ״באר״. ומכלל ההן שבתארים ושבתים הללו אתה שומע את הלאו — חסיד לא היה. אל קוצק לא נסע ולא לרבי אחר. אילו נסע פרסום גדול היו עושים לכך!

אדם גדול היה, אם בפשיסחא הרהרו על אודותיו. ועוד מספרים, כיצד התעלל ונהג מנהג ליצנות באורחים שאינם מתנהגים כמותו: מעשה בחסיד אורח ששבת אצל ר' זלמן. והרבה האורח לחקור ולדרוש אם יהיו דגים לסעודה, והסביר שהענין חשוב בשבילו משום הסוד הגדול שבדגים לשבת קודש. והנה בליל שבת, כשהכל מסובין לשולחן, נתנו לכל אחד ואחד מבני הבית חתיכת־דג גדולה, ולהאורח־החסיד נתנו קערה קטנה ובתוכה דג שלם אבל קטן מאוד; וכך נהגו בכל שלוש הסעודות. וכשתמה האורח וגם ראה עצמו מקופח ומבויש ושאל בכעס פשר דבר, השיב לו ר' זלמן: „הכל אוכלין דגים משום עונג שבת וקיבלו חתיכה הראויה לכבוד שבת; אתה אוכל דגים משום הסוד של קדושת שבת שאתה מבקש בהם, ולא ידעתי באיזה חלק של הדג מקום סודך הגדול, ונתתי לך דג שלם ותמצא בו מבוקשך.“ — סיפורים מעטים אלה, ורבים כיוצא באלה שבידי להוסיף עליהם, בין שיסודם באמת ובין שאינם אלא פרי דמיון עממי, הרי מעלים הם דמותו של ר' זלמן המתנגד הקנאי ורודף החסידים כפי שנצט־טיירה בעיני נרדפיו. והם מגלים את התהום של שנאת־אחים העמוקה שבין שני הצדדים. והנה בפלוניסק נודמנה לו לר' זלמן מערכת־דברים של מגע ומשא־ומתן שונים, מן הקצה אל הקצה, מכל מה שהיה רגיל לו עד שבא לקותארי לשבת בה. אלא בשביל להעלות תמונה זו מתהום הנשיה אנוס אני להאריך קצת בדברים.

בפרק זמן זה של חילופי המשמרות בחסידות פולין, ועם ראשית ישיבתו של ר' זלמן בכפר קוחארי, עוד ר' אבא צמח הלוי, בן גילו של ר' זלמן (בקירוב) היה בחיים ועוד הוא ראש משפחת הצמחים, הואיל ונסתלק זקן מופלג בשנת תרי״ב (1852). מה היתה דמותו הרוח־נית של ר' אבא? בפי תשובה לשאלה זו. כשהייתי בן תשע הגיע תורי ללכת לפרוץ־קובה, אחוזת הסבא שלי ר' ליבוש צמח, בשביל לשאול אותו את הקושיות בליל הסדר. והנה בשעת הסעודה, כשהגישו את המרק והכ־דורים של קמח־מצה, ראיתיו קם ממקומו ונוטל את שני הפמוטות עם הנרות הדולקים ומעמידם על אדן החלון ופותח תריסיו; אחר כך נטל את המרק וה־קנייד־לעך וישב ליד החלון ואכל שעה קלה מתוך הקערה, וחזר אל השולחן הערוך עם כל כליו. באותו ליל־סדר שאלתי אותו קושיה חמישית: נוהג זה מה משמעו? והשיב לי זקני: „מקובלני מבית אבי זקני ר' אבא ז״ל, בליל סדר ראשון חייבים אנו לאכול מצה שרויה בפרהסיה כנגד הללו שרוצים ליתן לנו, אורח־חיים' חדש, למען ידעו וייראו!“ — הוזה אומר, ר' אבא צמח הלוי מתנגד רבני אדוק היה, מפגין ברבים ומגן בעוז על תורת אבותיו ונוהגם. עכשיו צא וראה: היכן יבקש ר' אבא זה בת־זוג בשביל בנו המופלג ר' יעקוב יוסף? בגובא־די־ארנותא של חסידות פולין־גדול, בביתו

12. „מאיר עיני הגולה“, נדפס מחדש, הוצאת בימ״ס ספרים אלתר־ברגמן, תל־אביב, תשי״ד, עמ' 16, סעיפים כו, סז.

לבבותיהם. ואי אפשר לו לר' זלמן פוזנר שלא יעמוד על כל אלה ולא יהרהר בהם.

למען האמת צריך לומר, שספרות החסידות, ביחוד זו הקרובה לשושלת גור, יש לה גירסה אחרת על חינוכו של ר' יודל מחנצין בימי נעוריו. והרי השתלשלות הדברים לפיה: ה' יהודה הלוי קאמינר נולד בשנת תקפ"ז (1827) בעיר לייפניק לאביו הרה"ח ר' מאיר יחיאל ז"ל ולאמו הצדקת יוכבד רבקה ע"ה בת הרב מרא דאתרא בעל ברוך-טעם ז"ל... נתגדל (ר' יודל) על ברכי הוריו בלייפניק, אח"כ בפלונסק, מקום מגורי זקן-אביו הרבני הגביר ר' אברהם אבא צמח. בהיותו (ר' יודל) בן שבע מתה עליו אמו, ואביו נשא לו אשה אחרת מעיר ברדיטשוב. והלך (יודל) עם אביו לגור שם. בהיותו כבן חד-סרי בא לוורשא לגור בבית אביו, אביו, הרב הגביר ר' יעקב יוסף צמח-קאמינר ז"ל. זקנו זה לא היה כבר בחיים. רק זקנתו הנגידה מרת אסתר בילא ע"ה בתו של הצדיק ר' פייבל קאמינר זצ"ל (עיין 4, כרך ב' עמוד תל"ו). מכאן מסתבר זימונו של העלם יודל עם הרי"ם. מכאן — "שדכו רבנו (הרי"ם) לאחיו הרב החסיד הנדיב ר' משה חיים רוטנברג ז"ל מחנצין, שנתן לו את בתו החסידה מרת הדסה לאשה" (כנ"ל). והרבה סיפורים באים לחזק את הדעה, כאילו הכל היה צפוי, ומי שעתיד להיות חותנו של "שפת אמת" מלכתחילה נתחנך והותקן למעמדו, וידו של הרי"ם מכוונת בחשאי את הדברים לתכליתם.

אבל האמת מהי? (א) שנים אחדות לפני תקצ"ד באה הצדקת יוכבד רבקה עם בנה הקטן יודל לבית חותנה-זקנה ר' אבא צמח הלוי בפלונסק. אין אנו יודעים כלום, שבעלה ר' יחיאל מאיר קאמינר-צמח בא עמה לשם. שתיקה מקיפה את חיי ר' מאיר יחיאל, ודומה אירע לו דבר; כנראה עקשן הוא ואינו נכנע לזקנו פייבל החסיד, והשתיקה יפה לו*. לא מדובר על חותנו בברדיטשוב ומה מעשיו שם; ידוע שנפטר בעיר זו בשנת תר"ז ושם מנוחתו כבוד¹³. כאמור, נפטרה הצדקת יוכבד רבקה בפלונסק בשנת תקצ"ד, ובידנו נוסח המצבה

וזגתו היתה אחותו של ר' יעקב יוסף פרענקיל ושמה יוכבד רבקה, והיא עם בנה הקטן יודל באים לפלונסק ויושבים בבית אבי-זקנם ר' אבא צמח הלוי, והיא צופיה הליכות הבית הזה*. כאן אצל מתנגד גמור זה נתגדל ונתחנך נכדו של ר' פייבל. וזקנו החזיק לו מלמד, את ר' שמחה בעהמ"ס, "רשפי-אש". וכשהגיע לחופה השיאו זקנו ר' אבא לבתו של ר' משה רוטנברג מחענטשין; ובהמשך הימים היה יודל לחסיד קוצק וגור גדול, המפורסם והנודע בשם ר' יודל חענטשינער, מחבר ספר "דגל יהודה", מסודר על סדר פרשיות התורה, ש"ס וש"ע. אלא שבאותו זמן, בקירוב, נתמנה בנו השני של ר' יעקב יוסף צמח-קאמינר, "הרב הגאון החסיד ר' ליפא קאמינר (צמח), לאבד"ק פלונסק". והדבר יוצא מגדר הרגיל, הואיל ואין משפחה זו ממנה בניה לרבנים בפלונסק. שהרי ר' אברהם אוירבאך (אברהם-לחריף), אחיו של אבד"ק פלונסק הרה"ג ר' איטשע, וזוגתו בתו של ר' חיים צמח, שנתחנכה בבית גיסה הר' יוסף תאומים פרענקיל, וגם הוא ראשישיבה בבית-המדרש של ר' ישעי' בעירנו — למדן מופלג זה היה לרב בשעפס ולא בפלונסק. והנה ר' ליפא זה נכדו של ר' אבא צמח, עד מהרה, "עזב את העיר מפני המחלוקת ונתקבל לאבד"ק ואידיסלוב"¹⁴. ובכל מקום שאמור בימים ההם סתם, "ועזב מפני המחלוקת" ואין מפרשים סיבת העזיבה, הכוונה לרב חסיד שנסתכסך בבני-עדתו המתנגדים. הווה אומר, משפחה זו עומדת על שלה ותקיפה בדעתה כשהיתה — בעצם ידיה מסלקת אחד מנכדיה מכהונת הרבנות בעירה, כשזה יצא מגדר המקובל בקהילתה!

משמע, בשעה טרופה זו אין המתנגדים המובהקים בפלונסק נגררים אחרי סערת-הרוחות המזעזעת את כל פולין הגדולה. בעיניהם המגיד-מישרים ר' דוד ממאקוב עם "זמיר-עריצים" שלו אינו בר-סמכא המורה דרכם והמכוון דעותיהם והחותך בשבילם דינם. ואפילו החרמות ואיסור-השידוכים שיצאו בליטא בשם הגאון החסיד מווילנה זצ"ל אינם נוטים קו-המשפט ומשקולת-הצדקה על אורח-חייהם. יש למתנגדים הללו דעה משלהם ובינה משלהם והללו קובעות דרכם ונוהגם וגם רגשות

* הרב ר' צבי יחזקאל מיכלזאן בקונטרסו צה"ש (עיין 2), ועליו אני סומך הואיל והוא מוקדק בלשונו, נותן תארים אלה כשהוא מביא את שמו של יעקב יוסף צמח קאמינר ושני בנים, מאיר יחיאל וליפא — לאב; תואר הרי"ד; והוא הדין לבן מאיר יחיאל; אבל לבן ליפא התואר הוא: "הרב הגאון החסיד". וזה מחזק השעתי, שהמחלוקת בפלונסק עם הרב ר' ליפא קאמינר משום חסידותו.
13. "והר"ר מאיר יחיאל הלוי קאמינר הנ"ל אות ע"ב (מנוחתו כבוד בעיר ברדיטשוב וימת מות ישרים א' מרחשוון שנת תר"ז)."

יהונתן הלוי אייבעשיץ, מ"צ בפה וארשה. אוהל ברוך, תולדותיו וקורותיו... של ברוך תאומים פרענקיל. ירושלים-תל-אביב, בהוצ' יצחק שלאסאוויטש, לאדו, תרצ"ג. עמ' 46, 47. סעיפים ע"ב, ע"ג, ע"ד.

* על הצדקת מ' יוכבד רבקה מספרים: "וכי כבואה אחר חתונתה לגור בבית חותנה-זקנה הגביר ר' אברהם הלוי צמח, עשתה שינויים ותיקנה תקנות בבית חותנה-זקנה. שהיו מתנהגים כמו שראתה בבית-אביה הרה"ג מלייפניק. היינו: לתת למשרתים ולעניים אותם מיני מאכלים ומעדנים עצמם שאוכלים שמה. היינו הבעל-בית ובניו, ושלא לגרוע לאכול בבית התבשיל, ערערה על זה ואמרה — בבית-אבי, הרב, העני אוכל אצל השולחן בחדר האכילה, במקום מכובד ולא בבית התבשיל. ושינוי מנהגם למלאות רצונה" (עיין 2, ח. קהילת ואדיסלוב כבר היתה אז בהשפעת החסידים.

בית העלמין בפלונסק

ונתחנך בבית אבי זקנו ר' אבא צמח. גם שם מלמדו בידנו — ר' שמחה בעמה"ס „רמזיאש". וכשאתה בודק מיהו „שמחה המלמד הזה", מיד אתה מוצא שאינו אלא ר' אהרון שמחה מגדולי קוצק, גור ואלכסנדר! שהיה לאבד"ק גומבין והלך לעולמו שם; והוא עמוד החסידות ושליחה הנאמן בגליל פולין המערבית ומלמד כזה אינו מלמד דרדקי. (ג) לא הרי"ם „שדכו", אלא אבא צמח „השיא את ר' יודל נינו לבתו של ר' משה חיים רוטנברג". ובאמת לא היה צורך לשידולו של הרי"ם לשידוך זה. שני הצדדים גבירים גדולים ויחסנים גדולים, אלא אחד חסיד ואחד רבני, אבל דבר זה לא היה חשוב. אם ר' אבא צמח מחותנו של ר' פייבלה קאמיר ניצער, על שום מה לא יהא נכדו של ר' פייבלה ושל ר' אבא כאחד — חתנו של רוטנברג? אבל יש לנו גם תיאור החתונה בחנצין. רצא וראה — למחותנים מצד החתן, ר' יודל, אין זכר שם. והרי אבי החתן בברדיטשוב עדיין בחיים (נפטר בתר"ז, והחתונה בתר"א, בקירוב). וגם זקנו ר' אבא עדיין בחיים הוא (נפטר תרי"ב). והייתכן שלא בא איש לחתונה מצד החתן, כאילו אסופי הוא?! או כאילו אין לר' אבא צמח מרכבה וסוסים שיביאוהו לחנצין? ועל כרחך אתה אומר — שתיקה כאן, הואיל והמחותנים מפלונסק אינם חביבים על הרי"ם.

לאחר עשרים שנה יש המשך לשתיקה זו. בידנו הזמנה „מיום ה' פרשת, תשא', תבר"ך (תרכ"ב) לפ"ק",

שבבית-החיים שבפלונסק, ושם מ"כ. מה מעשיו של ר' מאיר יחיאל זה משך שלושה-עשרה שנים הללו — אין לנו ידיעים כלום. (ב) ודאי לנו, שבנה יודל „נתגדל

ובאמת כמה וכמה תעודות שבידנו נוגדות לאמור כאן. (1) ר' יודל מחננטשין נולד בלייפניק בש' תקפ"ז, 1827, ואביו מאיר יחיאל לומד בישיבת חותנו; — (2) אבד"ק לייפניק נפטר בש' תקפ"ח 1828 (עיין כנ"ל „אהל ברוך" עמ' 78), ור' מאיר יחיאל יוצא מלייפניק לאחר מות חותנו; — (3) אביו יעקב יוסף צמח נפטר בווארשה בש' תקצ"ג, 1833 (עיין „נחלת-עולמים", אות רפ"ט); — (4) ר' פייבל קאמניצער נפטר בווארשה בשנת תקצ"ה, 1835 (עיין „נחלת-עולמים" אות כ"ח) — ונשאלת השאלה: מפני מה הלכו האם יוכבד רבקה עם בנה יודל אל ר' אבא צמח בפלונסק, ולא הלכו אל בית אביהם ר' יעקב יוסף, שעדיין בחיים הוא ויושב בבית חותנו ר' פייבל הגביר הגדול והנדיב הגדול והחסיד הגדול? אין זאת כי אם כך חפצו של האב מאיר יחיאל וכך חפצה של האם יוכבד רבקה, שבנס-יחידם יודל יתחנך ויתגדל דווקא בפלונסק בבית ר' אבא ובהשגחתו של ר' יוסף תאומים פרענקיל: ודברים בגו.

הדין עם הרב פרנקיל ברשימתו על הר"י קאמיר כשהוא כותב: „...גלגולו לחננטשין — מקרה הוא. אך עד מהרה לומד הוא לדעת, ששיבתו שם (בחננטשין) הריהי בחינת אלומת אורי-הפנס המזמינה דגים למצודה" (עיין 4 ב, עמ' תמ"ד-תמ"ה). ולא אמר כאן כלום שהלך יודל, לאחר שנתייתם מאמו, מפלונסק לגור בבית אביו בברדיטשוב; ובהיותו כבן חדיסרי שנה בא לווארשה, כאמור למעלה עמ' תל"ו. לשונה של אמת לעולם אחת היא. דברים מנוסחים לתכלית מסוימת — נוסחאותיהם מרובות.

אנוכי עם בני ועוד מאנשי שלומנו הולכי שבי; והגנו היום עיפים ויגעים מאוד! כי זה ימים ולילות עברנו — עד באנו הלום פאשווינטנא. ומי יודע אנא אנחנו עולים הלאה מזה? לכן אנא, ידידי, שלח נא עגלה לפנינו ותחי' נפשנו. אהבתיך מאז כן עתה ועד עולם לא אשכחך; ויהי בוקר יום ג' כ"ג אדר, יגודו על נפש צדיק ודם נקי ירשיעו, ויהי ה' לי למשגב ואלוהים לי לצור מחסי, וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיחם, יצמיחם ד' אלוהינו, ה"א תקצ"א לפ"ג.

עד מהרה חש ידידו לעזרת האסירים, ושידולי ר' יוסף פרענקיל לפני „היענעראל" עשו את שלהם. והרי עוד שורות אחדות מדברי מר לוין המעידות על כך: „...בני אחי ורעי! לכו חזו מפעולות טובות אשר עשה המנוח מוהרי"פ ז"ל... (והיענעראל שלח) שנים-עשר איש לוחם... המה יסעו עמנו בדרך לשמרנו. לבד עגלת מוהר"י אשר הניח לפני גיסי (ר' זלמן) ובנו ואותי". ולוין מסיים פרק זה בלפ"ק רגשני מאד — „יום ד' למחיה שלח ד' יוסף (תקצ"א) לפ"ק". ברי: כך כותב וקורא בשעת צרה אח קרוב אל עמיתו; וכך פועל ועושה ידיד-נפש הנענה בכל לבו לידיד נפשו. אמור מעתה, שבת אחים ישבו קוחארי ופלונסק יחדו, ודברי על מתנגדי-פלונסק המשפיעים על מזגו הקנאי של ר' זלמן ומביאים אותו לידי כיבוש יצוריו אינם דברים בעלמא.

יהרי מצבתה של הצדקת הנ"ל, שימוחתה כבוד בבית החיים של עירנו:

במחשך צלמות זה צפונה
אבן יקרה,
ממחצבת צורים מאבני קודש
חוצבה,
תבואות פרי קודש נצר מטע
תפארה.
אשה בתהלותיה מרבבותיה
נשגבה,
צדקותיה הן רבו בצור לא יחקי,
אך לאביונים הביטי הילל
איך יזעקי,
הוי נדיבת רוח זאת באבה נקטפה,
לה לא הרע המות גם כי
צעירה מתה,
הן על שבע ימים בכשרון
מעשי' עלתה,
היא חיי עצב בחיי עונג
נצח חלפה.

ה"ה האשה הצנועה וצדיקת מ' יוכבד רבקה ז"ל, בת הרב הגאון מיפת הדור מ' ברוך פרענקיל ז"ל אבד"ק לייס" ניק, נפ' ביום ד' ער"ח טבת תקצ"ד לפ"ק.

14. „היהודים והמרד הפלגני", זכרונותיו של יעקב הלוי מיבאים להלן בספר זה, התקין לדפוס עמי כ"י והוסיף מבוא, נספחות והערות נ. מ. גלבר, מוכר ביאליק, ירושלים תשי"ג, עמ' 77—79.

ששלח הידושי-הרי"ם להחסיד ר' אברהם ליפנער (מגדולי חסידי קוצק והמפורסמים שבהם, הוא נודע בשמו „אברהם הגדול" — כנ"ל 4, עמ' תרל"ב), שיבוא לחתונת נכדו ר' לייבלה („שפת-אמת"), בזה הלשון: „...החתונה תהי' בעזה"י למזל ביום ג' אדר שני פה גור, עם הכלה מ' יוכבד רבקה תחי'; בת המופלג החריף. הנגיד ר' יודל נ"י מהענטשין, נכד הרב הצדיק המנוח ר' פייביל קאמיניצער ז"ל, נכד הגאון המנוח מוה' ברוך פרענקיל ז"ל, יתן ה' שיעלה זיווגם יפה וגומר". ונשאלת השאלה — על שום מה מונה ההזמנה ומפרטת יחוס המחתן מצד אמהותיו, ושותק שתיקה גמורה על היותו מצד אבותיו? אי אתה יכול לומר, סתם בעלמא שתק, מתוך היסח-הדעת או שיכחה. יפה ידע הרי"ם את יחוסו של ר' יודל מצד אבותיו, ומה קל היה להו' סוף: „ומצד אבותיו הריהו דור ה' לאברהם אבלי קא" לישר בעל מגן אברהם וזית רענן, שבכל מקום הלכה כמותו". וכלום דבר קטן הוא? על כרחך אתה אומר — בכונה תחילה שתק. הטינה כנגד ר' זלמן פוזנר לעולם לא נתמעממה בלבן, ואחדות-הלכות בין „קוחארי" ל„פלונסק" פסולה היתה בעיניו, ולעולם לא התפייס לה פיוס שלם. אלא שתיקה זו לא שינתה במהלך הדברים ולא כלום. זיווג הריהו מן השמים. כנגד שתיקתו של הרי"ם באה אותה בת-קול שיוצאת ואומרת: בת פלוגי לפלוגי! והיא שיצאה ואמרה נכדתו של הרמ"י (ר' מאיר יחיאל — קאמיניצמח) לנכדו של הרי"ם (ר' יצחק מאיר אלטר-רוטנברג), ומ„שפת אמת" * ואילך כל בני שושלת-גור עד היום הזה ניניהם של „המתנגדים-הפלונסקאים" הם!

עדיין חייב אני תשובה לשאלה אחת: כלום באמת התערב ר' זלמן בין שכניו הפלונסקאים? כלום באמת היתה קירבת-לבבות בין הללו ולבין בית-קוחארי, וציר נורות ההשפעה נמשכים מכאן ומכאן וכל אחד ואחד יזותה ממימיו של חברו? לשאלה זו יש תשובה בוכ' רונותיו של יעקב הלוי לוין מימי המרד הפלוגי בשנת 1830—1831 תקצ"א¹, על פרטי המאורעות כבר עמד ד"ר גלבר (עיין למעלה), ואיני מביא כאן אלא נוסח מכתבו של ר' זלמן, ששלח מכפר סמוך לפלונסק, והוא ובני-ביתו אסורים והם בסכנת-נפשות גדולה, אל ר' יעקב תאומים פרענקיל: „איש בריתי! ידוע תדע, כי

* הרב ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן הי"ד מספר בקונטרסיו: „והנה בהיותי ערך שלשים שנה רב בעיר פלונסק, בכל עת שהיה ל"ע (לא עלינו) איזה חולה בבית אדמו"ר הגה"ק בעל שפת-אמת זצ"ל בגור, כתבה אלי הרבנית הצדקת ע"ה אשת השפת-אמת ז"ל בבקשה, לשלוח איזה אנשים יראים וחרידים להתפלל על קברה של זקנתה הצדקת מ' יוכבד רבקה ע"ה הנ"ל, ומרוב צדקותיה שמעתי מוקנים שבעיר פלונסק אשר סיפרו ממע"ט (ממעשים טובים) שלה". (עיין 2, עמ' ח').

ג. מכתבי חסידים אל „אגודת ישראל“

בדרך זו באנו לשעתה של חסידות גלויה בפלונסק; סדורה במניניה ואחר כך יושבת לבטח בבתי-החסידים („שטיבלעך“) שלה. משצמצמה חסידות-פולין כמה וכמה מנימוסיהן של חצרות-גאליציה וגינוניהן (ר' אלי-מלך ו„החוזה“ מלובלין). ונוסח פשיסחא צר לה דמותה של עצמה; משחזרה אל לימוד-התורה בפשטות ובפומ"ב בה ובהפגנה גדולה; „חזרה, כרגיל בפיהם, אל מהר"ל מפראג“, אל „דף גמרא עם תוספות במקומן“ („אז בלאט גמרא מיט תוספות אויפ'ן אָרט“). ולא נתנה שהרגש-נות הגופנית היתירה תשתלט עליה והחזירה את המור-חין ללבבות — הרי נבראה חסידות-פולין המביאה לעולם תפיסה משלה והילוך משלה, זו הממזגת „חסי-דות ולימוד-תורה“ ל„עבודה“ אחת ולאחריות אחת. ואין תימה, שאפילו בפלונסק הרבנית-תורנית והעממית נפתחו הסכרים ומימיה החיים של החסידות מתגלגלים ובאים בה*.

ברי לי, שהיו בפלונסק חסידים של קוצק ואף הצ"ט רפ"ו ל„מנין“ והיו גם חסידים של וורקי ואלכסנדר

מנצחוננו זה של רבינו יצא אותו הלבוש מיוחד של חסידי (צ"ל יהודים פשוטי-העם — ש. ז. פולין — הכובע השחור הקטן („איטשע-מאירקה“ בפי הליטאים, — ש. ז. פולין). שהיה גלגול ה„שאפקה“ הרוסית; ה„קאפוטע“ גלגול הסודר, והמפיים (שהמכנסיים מכונסים בתוכם — ש. ז. פולין).

ובעניין מקום קבורתו של ר' זלמן פוזנר הרי בספר „נחלת עולמים“ עמ' 31-30 יש נוסח מצבת „כבוד מו"ה שמואל פרץ בן הרב הטפסר המפורסם בעמנו ויקר לדורו מו"ה שלמה זלמן פוזנר זצ"ל“. ובהערה למטה כתוב על ר' זלמן פוזנר: „ומנו"כ (מנוחתו כבוד) בעיר פלונסק. תמיהני. מכל מקום אין בספר הנ"ל נוסח מצבתו של ר' זלמן פוזנר, ולא יתואר שנתעלמה מעינו של המחבר שמואל יעוונין. * בשביל לקרב את הקורא לדברים שאני דן בהם בפרק זה, אביא כאן (ואפילו אחזור על) כמה תאריכים שיכונוהו בכך:

א) בשנת תקפ"ז (1827) נפטר ר' שמחה בונם מפשיסחא, ור' מנחם מנדל תלמידו התחיל מנהיג עדתו, תחילה בטומא-שוב ואחר כך בקוצק; ונפטר בשנת תרי"ט (1859). שנה זו היתה שנת-מעבר וחיפוש-דרכים בחסידות פולין, וכמה וכמה סילונות נמשכו לצידו הדרכים, אבל היורש הרוחני העיקרי של קוצק היה ר' יצחק מאיר אלטר מווארשה (תקנ"ט — תרכ"ו), בעל חידושי הרי"ם. נתפרסם עוד בימי שבתו בוואר-שה, אלא עד מהרה היה לרבה של גור ולאדמו"ר שבע שנים כסדרן עד תרכ"ו שנת פטירתו.

עדת גור ברובה נסעה ארבע שנים לר' חנוך הניך מאלכ"סנדר, אבל לאחר פטירתו, בשנת תר"ל, היה ר' לייבל „השפת אמת“, נכד תרי"ם, אדמו"ר של גור, וממנו ואילך נמשכת שושלת זו עד היום הזה ללא הפסק.

ארבע שנים הללו של נסיעה לאלכסנדר — כלומר דחיה זו שדחו להכריזו מד לאחר פטירתו של הרי"ם על „שפת אמת“ כיוורשו — אף הן היו שנות מבוכה; לא כל חסידי גור הסכימו לדחיה זו ונתפלגו הדעות.

עכשיו אין תימה, שמכאן ואילך ר' זלמן מתאפק ברוחו, ואפילו בהמשך הזמנים מוצא נתיבה אל הוור-קאי, ולבבות שניהם מתקרבים ונפתחים זה לזה. ואין תימה, שבחתימות „המודעה“ המפורסמת, שהודיעו גדולי וארשה („בצירוף הגבירים המפורסמים והמש-גיחים דפה ובצירוף יחידי סגולה“) * בשנת תר"ב (1841). באות, לאחר חתימתו של „הק' חיים דוד זאהן חופ"ק הנ"ל“, רבה של וארשה, שתי חתימות של „יחידי הסגולה“ בזו אחר זו והחותמים: חתימה ראשונה — „הק' יצחק מווארשא“ והשניה — „שלמה זלמן פוזנר“! והאחרונה — „הק' יצחק מאיר בהרב מוהר"י ז"ל אלטר“. עכשיו אף לא יתמיה אותך הסיפור בפיהם, שבוודאי ממש אין בו, והמספר כי חידושי-הרי"ם, אשר כל ימי שבתם (ר' זלמן ור' יצחק מאיר) יחד בווארשה לא פסקו ביניהם המריבה והזלזולים והמחלוקת. — הלך אחרי מיטתו של ר' זלמן ז"ל, שנפטר בווארשה בשנת תר"ח, 1848 (דרך אגב באותה שנה נפטר גם ידידו הרבי מוורקי). „ומיד אחר סתימת הגולל הכה (ר' איצה מאיר אלטר) באצבע-צרידה ואמר: „הה! אשר לא פיללתי נהיה, כי כבר הנהו בקוצק!“, כלומר נתקן והגיע להכרת האמת, תיכף ומיד עם יציאת נשמתו** ואם כך נתגלגלו הדברים, אין ספק כי יד המת-נגדים בפלונסק היתה באמצע — ארך-רוח שלהם וסב"לנותם כלפי החסידים מצאו לאט לאט מהלכים ללבו של ר' זלמן וכשהתחילו הזמנים משתנים כבר היה לב זה מוכן ומוזמן ופתוח לתמורות המתרחשות ובאות.

* „שמעו נא אחינו בני ישראל! אחרי אשר שמענו בתוגת לב דבר מאחרינו לאמור ולדבר סרה על רבותינו בעלי התלמוד נ"ע; שאסרו לנו עבודת שדות וגנים בחוצה לארץ, עד שדברים כאלה, אשר אין בהם ממש, יוכלו לעשות רועם אצל הממשלה הגבוהה יר"ה — בגלל זה אנו החתומים מטה מצאנו את עצמנו מחויבים חיוב גדול להגיד לבית יעקב דבר אמת הנובע ממעיני התורה הקדושה וגומר“.

** והאמת מהי בענין גזירת-ההלכה והלעז שהלעזו שידו של ר' זלמן פוזנר היתה באמצע? הריהי כאמור לפי מקורות גור בספר „מאיר עיני הגולה“ (עיין שם 12, עמ' 81-82): „...גם המתנגדים לא ראו בחילוף הלבוש איסור תורה, גם בין החסידים היו כאלו שצדדו להקל (השמועה אומרת, שהאדמו"ר מקאצק היה במקילים! — ש. ז. פולין) אולם רבינו זצ"ל (הרי"ם) עמד בתוקף בדעתו, דעת תורה, שעל גזירה זו חל הדין של יתרה ולא יעבור... פורסם בשנת תרי"ג הוספה לצו-הלבשה, ובצו החדש ניתנה הברירה — או ללבוש בלבוש עמיה-מערב; זאת אומרת: בגד קצר, מכנסיים ארוכים ומגבעת, ולקצץ בזקן ופיאות; או ללבוש כדרך סוחר-ירושלם, זאת אומרת: סודרוט עד לברכיים, מכנסיים מופשלים לתוך המגפיים, מטפחת עטופה על הצוואר וכובע רוסי לראשם, ויוכלו לגדל זקן ולהאריך בשערות.“

ר' זלמן פוזנר מנהיגם של המתנגדים ועוד מן הרבנים היו בעד נוסח אשכנז, ואילו רבינו זצ"ל הכריע לצד הלבוש הרוסי.

כשהדרכים עדיין משובשות בפולין. ועוד, דמותו של ר' יחיאל מאיר, המרא דאתרא, ידועה לרבים באותו גליל מחמת מריבות שפרצו בקהילות אחדות, והרב מגוסטינין חבר בבוררות של רבנים שנשלחו ליישב את המחלוקת בעיירות האלה. ובעיקר המרכז בקוטנא, שם נתחנך ר' יחיאל מאיר בימי נעוריו, פתח לו שערי העיר. בשנות תרל"ה–תרמ"ה בקירוב, רבה של פלונסק היה ר' ישראל יעקב וולמן ז"ל. מקוטנא בא לעירנו והוא שם מורה-הוראה. חותנו של הרב וולמן¹⁵ — „הגאון האמיתי רבן של ישראל ר' משה יהודה ליב (זילברברג — ש. צ.) בר' בנימין ביניש מילידי ק"ק לונטשץ במדינת פולין, האב"ד דק"ק קוטנא, בעמח"ס „זית רענן" ו„תפארת ירושלים" ועלה לארץ בתרט"ו ונפטר בשנת תרכ"ה. והנה בישיבתו של בעל „זית רענן" בקוטנא למד ר' יחיאל מאיר בנעוריו ובוודאי נודמן שם עם ר' ישראל וולמן, ולאחר שזה האחרון נקרא לכהן כרב בפלונסק (לפי עדותו של נכדו אברהם דב וולמן, מראשוני עליה שניה וישיב כפר מל"ל) כבר חסיד גוסטיניני היה. גם ר' ישראל יעקב הלך בדרכי חותנו ועלה מפלונסק לארץ. על מצבת זוגתו שעלתה עמו כתוב: „שרה ליבא, שהיתה אלמנת הגאון ישראל יעקב הלוי אבד"ק פלונסק וראב"ד פעה"ק ירושלים. ישרשה מגזע מרן-הבית-יוסף" (ר' הערה 15). ואולי יש מן הסמל לעתיד לבוא, כשבניהם של חסידים יהיו מראשוניה של עליה שניה, כי רב חסיד ראשון בפלונסק עולה-ציון היה!

מכל מקום בשנת תרל"ט (1879) כל כך הולך שמעו של האדמו"ר מגוסטינין בעיירות הגליל, ופלונסק במשמע, כפודה ומציל כל אדם בשעת דחקו; כיועץ-שכל שעצתו היעוצה לעולם פלאי פלאים — שאפילו אבי ז"ל, חסיד בינוני, שאינו מרבה בנסיעה לרביים, הרי בשעה מכרעת בחייו הולך הוא אל רבו בגוסטינין ושופך לבו לפניו ומבקש עצה ודעת ממנו. והמעשה שהיה כך היה, אבי ז"ל נולד בתרי"ב (1852) ובן י"ח נכנס לחופה (תר"ל). אבל לאחר שקרבו לסופן עשר שנים של ישיבה ללא בנים (תרל"ט), התחילה אמו לדחוק שיתן גט לאשתו, ואבי מסרב ודוחה בקש. אלא משדחה עליו הרבה (זקנתי התייחסה לר' אלעזר הכהן מפולטוסק ואמרה שידעת לפסוק שאלות), יצא אבא לגוסטינין וסיפר לרבו את הענין. שאלתו הרא-שונה היחה: „ומה לבך אומר לך?" (און וואס זאגט דיר ס'הארץ). — השיבו אבא: „לבי אינו רוצה להיפרד ממנה". — „ובכן מהו הענין?" — „אבל", החזיר לו

ושל טשעכאנוב. רבי ומורי ר' טוביה קריגר ז"ל ור' נחמיה דורמבוס ז"ל, מי שעתיד להיות גבאי ראשון בבית-החסידים של גור, נסעו לקוצק, והמוזג ר' נפתלי ז"ל חסיד וורקי היה — ואת שלשתם ידעתי יפה יפה. מכל מקום פלונסק כמנהגה נוהגת. חסידותו הגלויה של ר' טוביה לא מניעה ועיכוב בשבילו, שיהא כל ימיו למדם של בני מתנגדים מובהקים בבתי האבות של הצמחים¹⁶.

לאחר חורבן פלונסק, לאחר שעלו באש כל בתי-מדרשותיה וכל ארונות-הספרים בבתי-אבותיה, ורשו-מותיהן של הברות-החסידים והצדקה שבתוכה ופנקסי-הקהילה והחברה-קדישא וכיוצא באלו — קשה לדקדק ולקבוע אימתי נפתח בעיר זו בית-חסידים ראשון ואיזה קדם לאיזה? הגורני או הגוסטיניני? דומה, שניהם נפתחו בזה אחר זה. אף על פי כן רשמי הוא, שהגוסטיניני נתחבב הרבה על הלבבות. לאחר פטירתו של הקוצקאי נתפרדה תבילתו בעירנו. כמה וכמה מחסידיו, ומן הטור-בים שבהם, (דוגמת ר' טוביה ז"ל) נפשם דבקה כל כך ברבם, שהוסיפו לשמור לו אמונים אף לאחר פטירתו, וכל ימיהם לא נסעו לרבי אחר. והיו חסידי קוצק (דוגמת ר' נחמיה דורמבוס ז"ל), שהלכו אחרי האדמו"ר בגור. אבל ספק גדול אם הספיקו כוחותיו של ר' נחמיה למשוך אחריו את חבריו, שבין כך מספרם מועט. וקשה לומר, שדווקא בימי המבוכה, בין תרכ"ו לשנת תר"ל נתחזקה הרבה חסידות גור בפלונסק.

כנגד זה היתה להשפעתו של הגוסטיניני על חסידיו פלונסק הרבה טעמים שהמקום גרמם. ראשית, קירבת הערים זו לזו עשתה את שלה; וגור רחוקה בימים ההם

(ב) באותו פרק זמן היה אדמו"רה של העיר טשעכאנוב ר' אברהם לאנדא, צדיק מיוחד בדמותו היה. מעולם לא נסע לרבי אחר. התפלל עם פשוטיהם בבית הכנסת ב„השכמה", ותפילתו, נוסח אשכנז, וכיוצא באלה, והיו חסידי גור שבשנת תרכ"ו התחילו לנסוע אליו ולא אל ר' חנוך הניך. הוא נפטר בשנת תרל"ה (1875).

(ג) ר' יחיאל מאיר ליפשיץ האדמו"ר מגוסטינין נולד בשנת תקע"ו (1816). למד בקוטנא בישיבתו של הרב הגאון ר' משה יהודה ליב זילברברג בעל „זית-רענן", ו„תפארת ירושלים" (עלה לארץ בשנת תרט"ו ונפטר בתרכ"ה בירוש-לים וכאן מ"כ). נתחנך בגוסטינין הקרובה לקוטנא, ועבר לשבת בבית חותנו. היה מן המקורבים לקוצקאי ומן החבי-בים עליו מאוד. תחילה היה ר' יחיאל מאיר סוחר טבק, אלא שבהשפעת האדמו"ר מקוצק היה לרבה של גוסטינין. לאחר פטירתו של הקוצקאי נסע לחידושי הרי"ם, אבל לאחר פטירתו של הגורני לא נסע לאלכסנדר אלא לר' אברהם לאנדא מטשעכאנוב עד תרל"ה, שנת פטירתו של הטשעכאנוב. מכאן ואילך התחיל להנהיג עדתו בגוסטינין עד שנת פטירתו תרמ"ח (1888).

* דוד צמח, מי שתירגם „רומא וירושלים" של משה הס היה תלמידו; אבי ז"ל היה תלמידו; ואני זכיתי לשחות מממיו 4 שנים כסדרן.

15. עיין אריה ליב פרומקין, „תולדות חכמי ירושלים": עם תוספות רבות והערות, מבוא ומפתחות מאת אליעזר ריבלין; חלק שלישי, דפיס כלומין ירושלים, תרפ"ט. עמודים 238—239, והערה 2 בעמ' 239.

אבותיה מרובים, אמידה ומכובדה בעיר) ושל משפחות אחרות שעלו במעמדן (פוכס, למשל). אברכים הללו הביאו עמם כל אחד ואחד את החצר של בית-אביהם — ראדזימין, אלכסנדר, אמשנוב, ביאלה וכיוצא באלו. אבל צירוף חיצוני זה לא הספיק שיהא כוח משפיע ומכוון בפלונסק. הואיל ואחרות זו, שאספה אותם תחת צל קורה אחת, אינה אלא מצד השלילי בלבד — לא חסידי-גור היו.

לא כן בית-החסידים של גור בימי הנהגתו של ה"שפת-אמת" זצ"ל. כיוון שעדתו ראשונה במעלה בכל הבחינות, וראשונה בהשפעה ובאחדות בכל קהילות פולין, ומכרעת בבנינה ובמנינה את כל שושלות-החסידות האחרות בארץ זו, הרי כל מי שמצטרף אל עדה זו, מיד נוטל ערך וחשיבות ואחריות של הקיבוץ עמו הוא נמנה. אי אפשר לומר חסידי גור בפלונסק, כל אחד ואחד בפני עצמו, מן המצוינים שבקהילה הם. אתה מוצא שכמותם גם בתוך שאר בתי-הפילה שבעיר. ואף על פי כן ההתחברות גופה אל מחנהו של ה"שפת-אמת" מביאה כבוד וכבוד, סמכות וחשיבות של ציבור מאוחד בהשקפותיו. ועד מהרה כל עסקי העיר נחתכים, למעשה, לפי דעותיה של עדה קטנה זו ורצונה; הואיל והיא המכשירה והפוסלת. עד מהרה אי אפשר למנות רב בעיר בלא הסכמתה, ואין קיום לשוחט הממרה את פיה. מעמד זה של שררה ותקיפות בהנהגה מחזק סמכותו של אותו גוף מאוחד ומחובר למרכזו, וממילא אף מרכה את הנספחים אליו. דומה, כניסתו של ר' דוד קאסמן לבית-החסידים דגור דוגמה נאה המסבירה את האמור. לפלונסק בא ממנישעו המפורסמת ב"יין-שרף כשר לפסח" שלה, ובעל המשרפות במנישעו ר' אלעזר קאסמן אביו¹⁶. ר' דוד (חתנו של ר' זלמן צמח) סוחר יערות וצמר, אדם פיקח ונבון, יודע לשון הארץ וקורא ב"עתון-המסחר" הפולני — גאזיטה האנדלובה — אבל לא בראוריין גדול, אף מתהדר בלבושו ועושה זקנו ומעגלו במספרים, ומתפלל בבית-המדרש-החדש, מרכז לנאורים ולחובבי-ציון ולמשכילים. והנה פתאום, בימי עמידה, לאחר שדרכו במסחר הצליחה ונתעשר ומעמדו גבה, עבר לבית-החסידים דגור והתחיל נוסע ל"שפת-אמת", ובהמשך השנים היה לפרנס בעירו ולעמוד-התווך של החסידות בפלונסק.

כשאני מעביר לנגד עיני את קהל החסידים האלה אשר בתוכם עשיתי תשע שנים כסדרן, מה אני רואה? עשרים או עשרים וחמשה מנינים של בתי-אבות, רובם בני מעמד שפרנסתו בצמצום וסירדותו מרובות ודא-

אבא, "אמא, שתחיה, דוחקת ויש כיבוד אב ואם". — לכך השיב הגוסטיניני בקצת תרעומת: "רצונך ללמדני עשרת-הדיברות? כיבוד-אב ואם דאגתי, ולא דאגתך; סע הביתה ושלח אותה אלי!". אבי חזר לביתו ואמו נסעה לגוסטינין ולאחר שנה נולדה אחותי שיינדל הי"ד, ולאחריה באו עוד חמש בנות ובן אחד. — דברים אלה סיפרה לי אמא חנה ע"ה כשהייתי בן י"ז ומת ווכח עמה על אמיתם של הנסים שמספרים חסידים על רביהם.

הבאתי סיפור זה מבית אבא, הואיל ועדות נאמנה הוא לתמורות שבאו בקהילת פלונסק ובדור אברכיה שגדלו ובגרו בחמש ועשרים השנים הללו שבין תר"י לבין תרל"ה. בלא שינוי זה באוויר הרוחני שהביאה עמה חבורה קטנה ואמיצה זו של חסידי קוצק בעירנו, אי אפשר לו לאבא ז"ל, בנו של יהודי מתנגד חמור המקפיד בכל מנהגי-אבותיו, שיהא חסיד גוסטינין. ואי אפשר לה לעיר של מתנגדים גמורים, על כל מעמדותיה, דוגמת פלונסק, שייפתחו בתי-החסידים בתחומה בלא מחלוקת וקרע.

באותו זמן בקירוב, נפתחו עוד שני בתי-החסידים בעירנו — הגורי והניישטאדטי (זה האחרון אינו בית-חסידים בפני עצמו, משום שלא הספיקו לו כוחותיו לכך ונתמזג עם הגוסטיניני). והנה העיירה ניישטאדט קרובה מאוד לפלונסק ומרחק של שנים עשר קילומטר בלבד מבדיל בין זו לזו, ותושביה היהודים כמה מאות נפשות. אדמו"רה ר' דוד צבי טאוב בן-גדולים הוא, בנו של הצדיק מקומיר, "בספרות החסידים מתואר בתואר גאון אמיתי כחד מקדמאי, צבי ישראל ותפארתו, מופת הדור" וגומר" (ע' 4, כרך ב' עמ' שלו). עדתו התחיל להנהיג לאחר תרי"ט (ממקורבי הקוצקאי היה), ואינו אלא אדמו"ר בניישטאדט ולא רב העיר. עדתו אינה גדולה וגם מספר חסידי בפלונסק אינו מרובה. אבל לאחר שנתפסו כמה וכמה מבני-עירנו לחסידות, הרי קירבת המקום והדמות הרוחנית הנעלה של ר' דוד צבי וענוותנותו הגדולה משכו את הלבבות. ונצטרפו מנינים אחדים בעירנו שהיו נוהים אחרי ר' דוד צבי טאוב ז"ל ומסורים לו בלב ונפש עד שהלך לעולמו בשנת תרמ"ג (1883).

ענין אחר וגדול מאוד בית-החסידים דגור. ואף על פי שהגוסטיניני מוסיף להתקיים, אף לאחר פטירת רבו (תרמ"ח), הרי לאמיתו של דבר אינו אלא שם בלבד, שם שנתרוקן מתכנו. שכן בית זה אינו עכשיו אלא בית-ועד למתי-מעט שבחסידי ניישטאדט, ובשביל יחידים שאורח-חיהם לפי נוסח החסידות, אבל אין מרותו של מנהיג אחד עליהם. היו כאן זקנים שפעם נסעו לקוצק ולטשיכאנוב ולא נסעו לרבי אחר. והיו שם אברכים, חתנים של "השניצרים" (משפחה גדולה שבתי

16. משפחת קאסמן מתוארת בחיבורו המפורסם של י. י. טרונק (נכדו של ר' יהושע'לה מקוטנא) "פולין" (זכור-נות און בילדער". ספר ב', הוצאת "אונזער צייט", ניו-יארק, 1946, עמ' 277 ואילך).

שם" (עיין 4. כרך א', עמ' קיד). אלא שבשבילנו חשוב הדבר, הואיל ובידנו תשובתו של ה"שפת-אמת" לקונ" טרס הנ"ל: "...והנני למלאות רצונו להגיד דעתי הקלור שה בזה, בענין הלכה ובענין מעשה בקצרה, בודאי מי שיש בו קצת יר"ש (יראת שמים) ומקבל על עצמו לשמור ולקיים מצוות התלויות בארץ ויודע בנפשו כי ב"ב לא ימחו בידו, אין לו לחוש ולמצווה יחשב לו וגומר" (כנ"ל, עמ' קטו, קטז).

ודאי אין בדברים אלה מחמימות-הלב שבדברים בענין הקונטרס, שהשיב הרבי מסוכאטשוב האדמו"ר ר' אברהם ז"ל * . "שפת-אמת" זהיר מאוד בתשובתו ואינו מבטיח לבעל הקונטרס שיחן ידו לו. ברמז חושש הוא משום חיבת-ציון שאין בה יראת-שמים. כלומר קדושה לגופה הדוחה את הכל. ואף על פי כן גם לפי ה"שפת-אמת", חיבת-ציון לא זו בלבד שמוותרת אלא גם מצווה היא. לפיכך זכור אני, לפני ששים ושש שנה (תרנ"ה, 1894), שנתיים בקירוב, קודם שהוציא הרצל לאור את "מדינת היהודים", משהסתפח אבא ז"ל על בית-החסידי דים דגור, ראיתי שם בערב יום-כיפור בין "הקערות" הרבות, הערוכות על האלמיר ללכל מיני צדקה, גם "קערה" לטובת "הוועד האודיסאי", ואיש לא מיחה ורבים הנותנים נדבתם ל"קערה" זו. ולפיכך חובב-ציון נלהב ונלבב דוגמת ר' שמחה אייזיק ז"ל עדיין נמנה אז עם הנאמנים והמכובדים שבתחסידי גור בעירנו. סימנים ראשונים של אפוטרופסות מצד חסידי-גור לקהילת פלונסק ונטילת סמכות של הכרעה לעצמם בעסקיה כבר נראו בסוף תרנ"ג (1892) **, כשעמדו למנות את ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן הי"ד לרב העיר. רב זה לא נראה לגור משום שאינו מאשר-שלומה כל צרכו. אלא שקרוב הוא למשפחת צמח ושניצור, ונתפרדו הדעות בענין זה בתוך חסידי גור בינם לבין עצמם ומבוקשם לא ניתן להם. בשנת תרנ"ג בא ר' יחזקאל מיכלזאהן לפלונסק וכיהן בה שלוש שנה

גותיו גדולות — חנוונים בינונים וקטנים של סחורות-ארג, ברזל, קמח-וגריסים ומכולת וכלי-בית; מלמדים לבחורי-גמרא, שוחטים, מווגים יין-צימוקים לקידוש; סוחרים קטנים הקונים תבואה מן האיכרים בימי השוק, לבלרים ביערות ובמנסרות, מתווכים בעניני ממונות והלוואות וכיוצא באלו; ובתוכם גבירים אחדים, סוחרים גדולים של יערות וצמר. אף על פי כן אי אתה יכול לומר חסידים הללו עממיים הם. פלונסק עיר של בעלי-מלאכה היא — רבים בה הנגרים והכובענים והחייטים ובעלי-עגלה, סוחר עופות וביצים וכיוצא בזה. המוני-עם אלה באלפיהם ממלאים בוקר וערב בכל ימות-השנה את שלושת בתי-המדרשות עד אפס מקום. כאן אומר היהודי הפשוט את פרקו בחברת-היהלים שלו, כאן לומד מפי הדיין ר' הירש משה "עין-יעקב" בין מנחה למערב; כאן שומע דרשה של בעל-דרשן עובר אורח; כאן נושא ונותן בצרכי ציבור ויחיד ועוסק בגבאות; וכאן סתם מזדמן עם חבריו לשיחה וקצת רכילות בהוויות עולמו. לכאורה, עולם העבר עדיין עומד על כנו וכל מוסדותיו שרירים וקיימים. לאמיתו של דבר, אין כאן אלא שיגרה וירושת אבות, נהוג המתקיים בזכות ההרגל ובכוח הוויתו בלבד. הואיל ואין דבר שיבוא במקומו. ואי אתה יכול לומר "מתנגדי" לפניך שדעתם עמהם והשקפותיהם עמהם ומוכנים הם למסור את נפשם ולעמוד בפני כל מי שיבוא לפגוע ולערער נוסח-חיהם או לשנותו. ולפיכך בית-החסידים דגור אפילו בפרישותו, מאחר שציבורו מאוחד ושואב כוחותיו מן המרכז, הרי על נקלה מכוון הוא וחותר בכל עסקי העיר, שכן למעשה לא עמד איש כנגדו.

ואם בגלל העבר, אשר פעם היה תקיף כל כך, אין חסידי גור מעוכבים, הרי בראשית צעדיהם נזדמן להם העתיד בדרכם, ועד מהרה יביאם לידי פירוד-דעות ומחלוקת עמו. מחמת השתלשלות מסוימת, שלא מעניני כאן לפרט בה, מרבה רעיון חיבת-ציון וכובש את הלבבות בעירנו יותר מאשר בערי פולין אחרות. וסופם של חסידי גור בפלונסק שייפגשו עם הרעיון הזה פנים אל פנים. בראשונה אין ניגוד בין זה לזה. ואפילו חסידי "שפת-אמת" כאילו מרכינים ראשם לחיבת-ציון. מן המפורסמות הקונטרס "שלום ירושלים" של ר' חיים ישראל אדמו"ר קוצק-פילוב *, בו "מביא (ר' חיים ישראל) ראיות מדברי הלכה, אגדה וקבלה שצריך להשתתף ולקחת חלק בגאולת אדמת ארץ ישראל... וכש-התחילו חובבי ציון להקים מושבות בארץ ישראל ולהתיישב שם התאמץ גם הוא לייסד ארגון של חסידים במטרה לקנות אדמות בארץ ישראל ולהתיישב

* ... בדבר קונטרסו הנחמד עיינתי בעז"ה ונהניתי ממנו. כי מעורר לבבות לחיבת ציון ולקנות נחלה בארץ הוא דבר גדול, בפרט אם יהיה מזה פרנסה, נחשב קצת ישיבה בארץ ישראל, ע"כ אשר העליתי כפי הנראה לע"נ, ובל"ג (ובלא נדר) אראה גם אנוכי להיות מן הקונה נחלה בארץ ישראל. אבל לא אדע איך ומה. אמנם עם סברתו, כי מצות ישוב ארץ ישראל הוא משום כיבוש הארץ איני מסכים" (כנ"ל).

** חברי מרדכי מיכלסון מגבעתיים כותב לי: "בין התמורנות מצאתי צלום מצבת הרב שכתן לפני הרב מיכלזאהן הי"ד: ר' משה גרשון ב"ר דוד ז"ל נאסף אל עמו י"א מרחשון תרנ"ג, ובידי מכתב של דוד ר' ה"ח צמח לגיסו ר' יעקב, ר' פרשת שופטים תרנ"ג, קארלסבאד: ... אחלי כבדני נא בדברייך היקרים והודעתני חדשות מעירנו פלונסק, רק מהמחלוקות המרובות בנוגע לבחירת הרב כל ישמע על פיך, כי תועבת נפשי המה". — והכוונה לרב מיכלזאהן והתנגדות גור לו.

* נולד בשנת ת"ר (1840), והוא בנו של ר' דוד האדמו"ר מקוצק, ונתגדל ונתחנך בהשגחת סבו ר' מנדל ז"ל, אשר רחש חיבה יתירה לנכדו זה. ר' חיים ישראל נפטר בתרכ"ו.

מה שאירע אחר כך אין בו חשיבות — לא אירע כלום. הבחורים מיהרו וכיבו את כל המנורות והיתה יד איש ברעהו. אבל ברדיפה ובכוח הזרוע אין מעכבים את העתיד לבוא. פעמים מחישים את בואו על ידי כך. משנסתלקה חבורת החסידים, חזרו והדליקו את המנורות והנאספים שבו אל שולחנם ואגודת „עזרא“ נוסדה במועדה, ובשנות 1904—1905 עלו לארץ כמה וכמה מחבריה, ודווקא מבני החסידים, והיו מראשוני העליה השנייה. אבל מאותו ליל חנוכה ואילך לא פסקה המריבה בפלונסק בין חסידי־גור ולציונים.

פרטיות של מריבות הללו אין בהם ענין רב, ובעצם בידי לסיים אותה פרשה של חסידות פלונסק במקום זה. משהיתה ההתנגדות־לציוניות עיקר העיקרים בשביל המרכז הגורי הגדול, ממילא קראה פירצה זו לפוליטי־זאציה של החסידות (הייתי עד־ראייה לה בימי הכיבוש הגרמני של פולין במלחמת־העולם הראשונה), ובעל כרחיה שתיאנה ל„התארגנות של שלומי־אמוני־ישראל ואחר כך: אגודת ישראל“. וצר מאוד, כי שני הצדדים, חסידות־פולין והציוניות, לא היו נוחים זה לזה בהלכותיהם ולא נזדמנו לשולחן אחד ולא פירנסו כל אותן הדעות האמורות בשתייהן. והרי נוסחתו הברורה והנאה של ר' חיים ישראל אדמו"ר מקוצק בקונטרסו „שלום ירושלים“ שהזכרתיו למעלה — מצוות ישוב ארץ־ישראל הוא משום כיבוש ארץ־ישראל — הולכה במישרים אל דרכי שלום הללו. אגודת ישראל ידעה והכירה את כל כובד הנוסחה הזאת ורוב אחריותה, ואף על פי כן ביוזמים התכחשה לה וגדל פירוד־הלבבות והדעות ביהדות פולין, ועד שערי פלונסק הגיעה המחלוקת.

וכדרך העולם, בשעה שהלב מהסס ומיצר מחמת עבירה שעבר, הריהו פוטרה ומסלקה בסיפור־מעשה, שהדמיון מרובה בו על האמת. וכך מספרים על עיסוקו של האדמו"ר מקוצק, בעל הקונטרס „שאלו שלום ירושלים“, בשוב ארץ ישראל: „...הוא הוכיח על פי הלכה, כי כך תהא אתחלתא דגאולה, וכל גאוני ישראל הסכימו עמו. אך לא אסתייעא מילתא בידו ומן השמים עכבוהו. שכן מאז התחיל להתעסק בענין זה מתה עליו בתו רחל בשעת היותה מאורסת, ולאחר מכן חלתה אשתו ולא קמה עוד מחליה ל"ע. אז הצדיק עליו את הדין, על כי התחיל לעסוק בדבר זה לא במועדו הנכון“ (עיין 4, א', עמ' קי"ד, קט"ו, קט"ז). — ובנו האדמו"ר רבי יצחק זליג מסוקולוב, מראשי „אגודת־ישראל“ ומן המצוינים והעוזים והקנאים שבה, כותב לחברו: „...מר אבא ז"ל הסביר פניו להחובבי ציון באדעסא אשר נתעוררו להגדיל הישוב בארץ ישראל וליסד שם קולוניות, אבל מיום הופעת דעת ד"ר הרצל הפסיק מלדבר בזה עוד ומלעשות אגודה ולקנות שם אדמה. ומה שאמר לי, שתולה סיבת מיתת אמי ואחותי הכלה

כסדרן, אף על פי שמעולם לא היתה אחווה רבה בין בית־הרב לבית־החסידים דגור.

ארבע שנים לאחר מכן, משהכריז הקונגרס הבא־זילאי הראשון על ציוניות־מדינית, התחיל רעיון זה כובש הרבה לבבות חדשים בפלונסק, ויחד עם חובבי־ציון הוותיקים התאגדו לאגודה ציונית אחת, ור' שמחה אייזיק, חסיד ה„שפת־אמת“, יהודי תם וכשר, בר־אוריין וחביב על הבריות — מטיפה של הציוניות ומנהיגה הרוחני, והנה כלפי חזיון זה שפניו אל העתיד התנהגה גור מנהג „מתנגדים“ המעכבים בכל כוחם בשם הישן את פסיעותיו הראשונות של החדש הממשמש ובא. גור המתונה בדינה עם „חובבי־ציון“ מחמירה מאוד בדינה עם „הציונים“. פשוט כפשוטו — אוסרת אותם איסור גמור על כל בני עדתה. וחסידיה בפלונסק עושים את המוטל עליהם ומגרשים את ר' שמחה אייזיק מתוך קהלם. אבל מי שהגביה על חברו יד רודפת וטעם טעמה של הרדפה, שוב אינו משפיל ידו לעולם, אלא נותן לה חזקה יתירה ותקיפות יתירה. עד מהרה וחסידיו גור נטפלים ליעקב יצחק השוחט שהיה לציוני, והוא בעל־דרשן מצוין ועממי וחס־מזג ומלהיב את פשוטי־העם בדרשותיו ומושכם אחריו. הפעם לא הסתפקו בגירוש מבית־החסידים, אלא מוציאים עליו כל מיני בלבולים ופוסלים שחיתתו ותובעים סילוקו. הרב מיכלזאהן אדם ישר ונוח לבריות היה וביקש את הנרדף וסירב לעשות רצון הרודפים. אבל משנתלקחה אש המחלוקת, והחסידים עמדו על שלהם בעקשנות ובאכזריות, סוף סוף השיגו את שלהם, והשוחט יצא מפלונסק והלך למדינות־הים.

ואפילו אירעו דברים חמורים יותר, שהביאו לידי הכאה וחבלה. בימים ההם עדיין מלאים בתי־המדרשות בפלונסק בחורים לומדי תורה בכל שעות היום, מעליית השחר עד קרוב לחצות, ורובם של חובשי־בית־המדרש הללו בני חסידים הם. אבל משעלתה הציוניות מיד נתפסו לה ואמרו להתאחד ולעשות לשמה. ודאי ראויה אותה אגודת־נוער „עזרא“ („שהפיץ רוחניות בישראל“), שירחיבו את הדיבור עליה. ענייני כאן אינו אלא באותו ליל חנוכה בשנת תר"ס בבית־המדרש־החדש, כאשר התאספו שלושה או ארבעה מנינים של בחורים לאספת־יסוד הדנה במטרת האגודה ובדרכי פעולתה. הדברים שהשמיעו הנואמים לא קראו לבריתה מבית־המדרש ומן התורה. כבר דעות פיי־ארברג העמיקו והכו שרשיהן בלבם של הנערים האלה, והסיסמה — להישאר בתוך העם ולעשות למענו היתה גם סיסמתם. פתאום נפתחה הדלת בהמולה רבה ובפתחה פרצו כעשרים אברכים מבית־החסידים הגורי (פרצופים אחדים עוד חיים לפני: אלעזר צמח, זליג פוכס, שלמה זילברשטיין וכיוצא באלו) והתחילו לפזר את הנאספים בכוח הזרוע!

בבית אבי־זקנו בפלונסק; מלמדו של יודל ר' אהרון שמחה „החסיד החרד“ (דער פרומער חסיד) בעל „רמזי־אש“, שעתיד להיות רבה של גומבין; את הנכד יודל משיא ר' אבא צמח לבתו של משה חיים רוטנברג מחענטשין, אחיו של חידושי־הרי"ם; בתו של ר' יודל מחענטשין, מ' יוכבד רבקה (על שם זקנתה שמנחתה כבוד בבית־החיים של פלונסק) נישאת ל„שפת־אמת“ וכו' — ודומה פלונסק מקושרת וקלועה בחסידות־פולין מראשית ימיה. לאמיתו של דבר עיר של מתנגדים־גמורים העיר, ונתאחרה החסידות לבוא בשעריה, והש־תדלתי להסביר חזיון זה לפי כוחותי.

ובסוף רצוני להשתמש במימרה אחת של ר' שמחה בונם מפשיסחה זצ״ל, ששאל והשיב: „מה ענשו של מתנגד־לשמה? — בן חסיד“. ובכן מתנגדי פלונסק לא נענשו בעונש זה. בימים שהם מתנגדים לשמה אין להם בנים חסידים בפלונסק, וכשנכנסה החסידות לעיר רם, כבר פסקו מלהיות מה שהיו. אבל אירע כאן היפוכו של דבר. אם אצא בעקבות מימרתו של ר' שמחה בונם ואשאל ואשיב: „מה ענשו של חסיד־לשמה? — בן ציוני“: הרי חסידי עירנו נענשו בעונש זה. בניהם של חסידי גור וראדזימין וכול' בפלונסק ציונים טובים היו; וזכו להימנות עם ראשוני העולים של העליה השנייה!

★

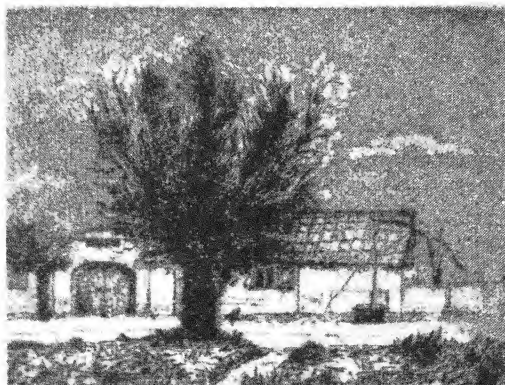
נמחתה עיר־מולדתי היקרה מספר־החיים; בית־החיים שלה שדה נחרש; מצבותיו רצופות בדרכים. מדרס לרגליים טמאות; ושמונת אלפים יהודיה, בעלי־מלאכה וסוחרים ותלמידי־חכמים; מתנגדים, ציונים וחסידים כאחת — יד המשחית לא הבחינה את הכל אספה לכבשני משרפותיה והכל עלו בקדושה ובטהרה באש השמימה. והכל היו לאפר קלוי שנתפור בארבע רוחות העולם.

לכבודם וליקרתם כהבתי הדברים האלה, להציב להם ציון לזכרון בישראל.

בוה, הוא ג"כ אמת, אבל לא כפי שאתה הבנת במח־ברתך, רק על פי דברת המדרש רבה, כל המתחיל במצ־וה ואינו גומרה נוטלין ממנו אשתו“ (עיין 4 כנ״ל). ותכליתם של הדברים המנוסחים האלה כנגד הציו־ניות המדינית ברורה, ואין רצוני להאריך את הדיבור עליהם. אלא התנגדות לציוניות בקנאות ובאש להבות כאלו, שהתנגדו לה בנו של ה„שפת־אמת“ זצ״ל האד־מו״ר רבי אברהם מרדכי מגור ז״ל, ובנו הי״ד של ר' ישראל חיים אדמו״ר מקוצק כותב המכתב הנ״ל — משמעה, לפי קוצק, להיזקק לציונות ולהידבק בה בלא־יודעין. ושני האדמו״רים הנ״ל יצאו בשנת תרפ״ד לארץ־ישראל, ומאז (ואולי עוד בשנת תרפ״א) הניחו, למע־שה, אבן־פינה למרכז גור בעיה״ק ירושלים. ומה שלא זכה האדמו״ר מסוקולוב זכה רבי אברהם מרדכי מגור, הוסרה מעליו קללת ירמיהו הנביא — „בארץ הזאת לא יקברו“. נשמתו יצאה בטהרה בירושלים, ובעיר הקודש מנוחתו כבוד. כאן בארץ הזאת בונים אברכי „אגודת ישראל“, „קולוניות“ ותבורכנה ידיהם! כאן הישיבה „שפת־אמת“ ובראשה כש״ת האדמו״ר רבי ישראל אלטר יאריך ימים ושנים, והוא הרביעי בשל־שלת גור, ומנהיג עדתו ממקום־תורה זה בירושלים. הווה אומר כל שניצל מן החורבן על ידי ארץ ישראל ובזכותה ניצל, ונתקיים גם כאן הכתוב במשלי: „לאדם מערכי לב ומה מענה לשון“.

דברי סיום

לכאורה גם המגע וגם המשא של פלונסק עם חסידות פולין קרובים ומרובים: ר' לוי יצחק מברדיטשב עשה בה בתקנ״ו; הצדיק ר' יחזקאל טאוב מקוזמיר נולד בה; מלמדו של ר' יוסף תאומים פרענקיל, החריף ר' ליביש צונץ, עתיד להיות מלמדו של חידושי־הרי״ם בווארשה; בנו של ר' אבא צמח, יעקב יוסף, הוא חתנו של ר' פייבלה קאמניצער; ונכדו יודל נתחנך ונתגדל

הכניסה לבית־העלמין

ציור מאת יוסף בודלר

מתוך זכרונותיו של יעקב הלוי לוי

מימי המרד הפולני בשנת 1830—1831

פרשת מאסרו של ר' שלמה זלמן פוזנר איש קוחארי בימי המרד הפולני של שנת 1830—1831, קובעת עניין לעצמה, ואף שהיא נזכרת בספר זה פעמים אחדות, ראינו צורך לתת כאן גם קטעים מתוך ספר הזכרונות של ר' יעקב הלוי לוי — כתביד שמצא ד"ר נ. מ. גלבר ופירסמו בצורת ספר, בצירוף מבוא והערות, ב"מוסד ביאליק". בפתח הדברים אנו נותנים קטעים אחדים מתוך המבוא של ד"ר גלבר לאותו ספר ואחריהם קטעים מתוך ה"זכרונות" עצמם, במיוחד אלה שיש להם שייכות של ממש לפלונסק ולסביבתה. תודתנו נתונה ל"מוסד ביאליק" על הרשות לפרסם קטעים אלה כאן.

ה מ ע ר כ ת.

הקצין צ'אבינסקי, שאין במעשיו כדי לזכותו בתואר הנכבד שהוא נושא אותו; (ג) לחקור אחרי מקום הימצאו של בנו הצעיר ולהחזירו לביתו; (ד) לדון בעניין שילומים חלק הנזק והסבל שהסבו לו; (ה) לפרסם באמצעות המיניסטריון לענייני-פנים ומשטרה הודעה מתאימה בעיתונות על כל מה שאירע בקוחארי, שבה יוצהר במפורש כי אין שמץ אמת מכל מה שסופר עליו וכי אין אלו אלא עלילות זדון של שונאים ומקנאים. למכתב זה צירף פוזנר את רשימת החפצים שנשדדו מאתו ואף פירט את היקף הנזקים שנגרמו לו.

באפריל מסר הגניראל גוברנאטור יאן קרוקוביצי הודעה פורמלית, שבה נאמר כי בית-הדין גבה 15 עדויות בשבועה, אולם לא מצא בהן שום הוכחה להאשמות שהאשימו את פוזנר ואת בנו, את מנהל משק אחוזתו פרנצישק זארעמבא ואת הקופאי יעקב לוי. בית-הדין החליט איפוא להכיר את הפיקוח שהוטל על פוזנר ובנו, ולשחרר בערבותם את זארעמבא ואת יעקב לוי. ועוד נאמר באותה הודעה, כי כל אדם שיש בידו הוכחות שהאנשים הנידונים נמצאו בקשר עם האויב או סייעו בידו בכל דרך אחרת, נדרש להגישן תוך שלושה שבועות למשרדו של הגניראל גוברנאטור.

כעבור המועד הזה יוכרוזו הנאשמים זכאים בלא עוררין. בזה נסתיימה באופן רשמי פרשת פוזנר, שעוררה כערה בציבור ושימשה הוכחה למידת חוסר-התבונה שגילו שלטון נות הצבא ביחסם אל היהודים וסייעו עלידי-כך להפצת שמועות-כזב, שבעטיין נשללה מאת היהודים היכולת ליטול חבל פעיל במרד.

★

ספרות הזכרונות בשפה הפולנית על המרד משנת 1830—1831 עשירה מאוד; אולם אין הדבר כן לגבי ספרי הזכרונות הכתובים בידי יהודים. ספר זכרונותיו של יעקב הלוי לוי מפלונסק הוא איפוא היחיד בהיקפו שנשתמר לנו, ובכתב-ידו השלם.

אחד הפרקים העגומים ביותר בפרשת רדיפות היהודים בימי המרד הפולני בשנת 1830—1831 היה עניינו של שלמה זלמן פוזנר מקוחארי.

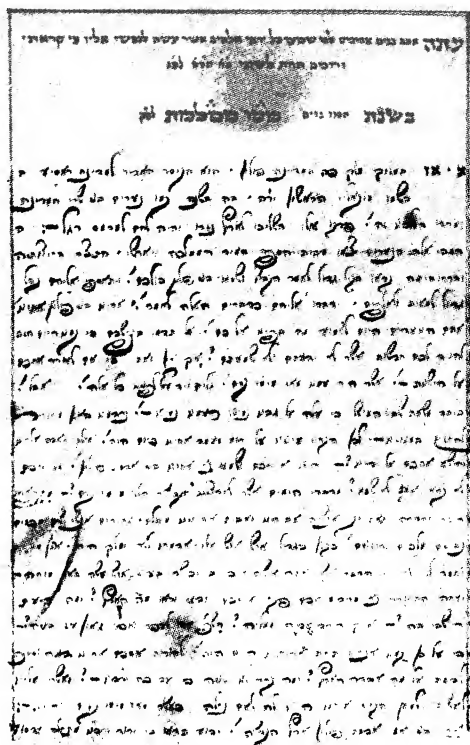
בימים הראשונים של המרד, כשנידונה שאלת ארגון הגווארדיה הלאומית שבה ישותפו גם יהודים, פתחו נציגי המתנגדים בוועד הקהילה של ורשה, חיים דודסון ומיכאל אטינגר, ועמם הרב זלמן ליפשיץ, בפעולה שמגמתה היתה לשדל את השלטונות לבל יכופו על היהודים המתנדבים לגווארדיה הלאומית עבירה על חוקי הדת והמדינה. שלמה זלמן פוזנר נתן אף הוא ידו להם. הללו הביעו את התנגדותם לתקנה שיצאה מאת השלטונות בנובמבר 1830, שלפיה נתקבלו לגווארדיה הלאומית רק יהודים מגולח-זקן. ב-11 בפברואר 1831 הוגשה בקשה על-ידי הרב חיים דודסון לוועד הלאומי העליון להעניק לכל יהודי, ואף לבעל-זקן שמביניהם, את הזכות להושיט את עזרתם למולדת.

פוזנר תרם סכומים ניכרים לצורכי הצבא הפולני ואף נדב אריגים מתוצרתו למטרה זו. ואולם דבר זה לא מנע את מאסרו ביום 17 במארכ 1831 באחוזתו קוחארי על-ידי אנשי צבא פולנים שהאשימוהו בבגידה ובסיוע לרוסים. על מאסר זה ועל כל המוצאות את ר' זלמן פוזנר, מסופר בפרוטרוט בספר הזכרונות של גיסו, יעקב הלוי לוי.

אחרי מאסרו של שלמה פוזנר פנה אחיו, לייבל מרדכי (מרקוס) פוזנר, שהתגורר בקביעות בווארשה, ביום 13 במארכ 1831 אל הממשלה הלאומית בתביעה לשחרר את אחיו.

אף שלמה זלמן פוזנר עצמו הגיש ביום 14 במארכ 1831 לממשלה עצומה, אשר נערכה, כפי הנראה, על פי עזת הגניראל-גוברנאטור בשעת החקירה נגדו.

פוזנר מסכם את עצומתו בבקשות הבאות: (א) להכיר מעליו ומעל בנו את מעצרה-הבית ולשחרר גם את חמשת בני לווייתו, שאף הם חפשים מכל פשע; (ב) לחקור בפרשת העוול שנעשה לו ולהעניש את כל האחראים, ובייחוד את

דף ראשון מתוך כתב היד של המחבר

לעורר אתכם על הישנות —! אשר היה עמנו מאז מימי קדם! גלוים וידועים לפנינו כל אלה! אבל! כובד משאת שבט המושל כי עלה על גבנו נמוטו פעמנו נמוטו —! נרדמנו באין מעורר להחזיק במעוזנו —! לכן פקחנו עינינו על רוע מעמד אחינו כיום הזה! אולי יאבה אלהינו להושיע אתכם על ידינו? — הטו אזניכם ושמעו נא אחינו בני אדמת פולין! מי בכם לא קרא אף לא שמע? מדברי הימים אשר לארצינו הקדושה הלזו מימי קדם? — מתפארת הודה והדרה ואת יקר אנשיה אבותינו ואבות אבותינו מעולם. גבירים אנשי שם חכמים נבונים כלכים ורוזנים! כקטן כגדול איש איש עלי אדמתו לשר ומלך היה! אין כי יאמר לו לא טוב הדבר אשר אתה עושה, כטוב וכישר בעיני איש עשה באין כוחה —! ועוזה התעוררו נא מרדומתיכם פקחו עיניכם ודעו וראו מה הארץ? ימה העם היושבי בה? — איך הורד עדיה מעליה? השפל עד לעפר ואפר גאון עזו בניה? — כי על כן קמנו אנחנו תחת אבותינו היום הזה! להורית אתכם אחינו דעה ובניה לדעת על מה אכדה הארץ? ומה קרה לנו בניה כי עד כה ירדנו? — ואשר עלינו לעשות למען הקים איתני היום לה לעם נחיה כאשר כאו

עניין מיוחד לנו בדברי זכרונות אלה, משום שיש בהם כדי לסתור את דברי השבח והתהילה, שדורנו הקודם נוהג היה לחלוק למרידות שאירעו בפולין בשנת 1831 ובשנת 1863. דברייקילוס אלה אחת היתה מטרתם: להגביר את רגשי האחוה והאהבה הפולנית-יהודית. הוכחות נוספות ליחסם השלילי של השלטונות כלפי היהודים בתקופת המרד מצאנו גם בתעודות ובספרי זכרונות שנכתבו בידי פולנים. ההנחה שהיהודים נתקבלו בזרועות פתוחות עלי ידי שלטונות המרד היא פרי רוחם של המתבוללים, שמגמתם היתה לנטוע בקרב הציבור היהודי את ההכרה ששנאת ישראל וזה היא לתנועות המהפכניות הפולניות.

זכרונותיו של יעקב הלוי לוי, שהיה איש משכיל ובקי בהוויות העולם, מעמידים את היחסים שבין הפולנים ליהודים על דיוקם ועל אמינם. אמנם יש להודות שפה ופה ניכרת בהם רוח חדיצדדית. אולם אין ספק שהסבל הרב, שסבלו הוא ובני משפחתו מידי הפולנים, הוא שהמריצו לנקוט עמדה זו. אך אין בעובדה זו כדי להטיל פגם בתמונה הנאמרת העולה מתוך דפי הספר. ומבחינה זו משמש כתב-היד הנידון מקור חשוב לתולדות יהודי פולין בתקופה ההיא.

לצערנו אין בידינו פרטים על יעקב הלוי לוי עצמו, פרט לידיעה שמצינו בכתב-היד, והמתגלית גם מתוך התעודות הרשמיות של שלטונות המשטרה שטיפלו בעניין פוזנר, שמהן אנו למדים כי היה גיסו של זה ושימש גזבר למפעלי בקותארי. כתב-היד של יעקב לוי כולל 60 סעיפים ומסתיים ב"מליצה יקרה". את כתב-היד חיבר יעקב לוי קודם כל בשביל ילדיו, לשם הנצחת זכרונותיו על מה שהתרחש בימי המרד.

(מתוך דברי המבוא של ד"ר נ. מ. גלבר)

עתה אחם בנים אהובים לכו שמעו כל יראי אלהים אשר עשה לנפשי אליו פי קראתי ורומם תחת לשוני ה"א תר"א לפ"ג

בשנת המו גיוס ממו ממלכות לפ"ק

אז במלך מלך פה המדינה פולין, הוא הקיסר האדיר למדינת ראסיע בשמו מיקאלי הראשון יר"ה, בה בשנה קמו נערים בני שרי המדינה ומרדו במלכנו זה! פרקו עולו השליכו לארץ נזרו והיה להם למרמס רגל —! המה אלה הנערים יצאו מבית הספר בעיר הממלכה ווארשי, התיצבו בחוצותיה וברחובותיה קראו בקול גדול לאמר הקבצו ושמעו בני פולין כולכם! ויתאספו אליהם קהל גדול למאות ולאלפים, וידברו אליהם כדברים האלה לאמר! „אחינו בני פולין אחינו! אתם הנועדים היום לשמוע מה בפינו אליכם! אל תדמו בנפשכם כי קמנו היום הזה להגיד לכם חדשות ואשר לא ידעתם ולא שמעתם? אך אין זאת כי אם

גם אתם גם בניכם לדורות עולם עבדי הם עבדי! אשר נתן לי אלהי בזה! — פולין פולין מבחר הארצות צבי המדינות אנשיך כאריות כולם גבורים! נשיך כשמש טהורים! צאצאיך ככוכבים מאירים! גם מקניך כטמאים כטהורים אין כמוהם בכל עברים. אהה עתה! איך משמים נפלת ועד לארץ הגעת? עוד עמקי שואל תגיע! וגם שם לא תרגיע! — וכשה לטבח תכריע. — עפעפיך יישירו נגדיך כל צורריך אלופים עליך לראש! ומכל שריך אדוניך והמון בניך אין מי ירום ראש? — הה! מתוקים מדבש היו ללענה ורוש? בני נכר הארץ תכבדי? יוצאי חלציק תעבידי? ובית אביך תאבדי תאבדי? — אלה מזה ואלה מזה מנת חלקם עלי האדמה? ולך באדמתך אין כל מאומה? — אין כסף לא כלים לא בהמה? — הנך תולה ארץ תולה! על בלי מה? — אמנה עוד יותר הרעו לך אנשי שלר מיך! מלאו בתיכם כסף מחיריך! — כוס שכרון שתו עליך! ונתנוך ביד שוסיך! מהרסיך ומחריביך! — ועתה אחינו בני פולין אחינו! עד אן יראו עינינו בצרות לבבנו? ונאמר צדק צדק על כל הבא עלינו? הלנצח תאכל החרב; ולא נאמר הרף? — נחפשה דרכנו ונחקורה מפחי יוקשים הלזה להמלט! — הלא אם כה כל ימי חיינו נבלה? כאשר חיינו מיומים כן עוד נחיה? עד כלה? על מה ולמה חיים כאלה? — מה יסכון גבר ברעים שני חייו? הנה נא חלפה עברה תפארתנו? הומר בגויים כבודנו? יומר נא אף חיינו? לקחו את כל אשר לאבינו? יקחו נא גם את נפשנו ונפש בנינו! — אם יוספים אנחנו לשמוע שריקות עדרי הזאבים הטורפים בארצנו זה? — איש איש ממנו את קברו יכרה! ונרדה שם חיים כלנו היום! — למות לא נוחיל! עד עת קץ כל בשר לא נחכה? — נפשנו בחיים שאולה נרדה ולא נראהו אחרי הפרדה; לכן עורו נא אחינו נקומה יחד בלב אחד ועצה אחת נשליכה מוטות צוארנו אלה ונרשה לנו את נאות אבותינו מעולם! נתקע כף נשימה יד ליד! בנעורינו ובזקנינו נלך ונחלץ חושים! בל נחוס לכלינו טפינו ונשינו! אם נא חמנו לגוע? מה לנו לכסף וכלים? — גם נשים גם טף למה הם באים? ננסה נא הפעם את כוחנו? אולי נוכל נכה בם? — ואם אין? מה מנו יהלוך? — גם עתה כלא היה חיינו! לאפס ותוהו נחשבנו! וכאשר אבדנו אבדנו! טוב מותנו המערכה מימי חיינו ככה —. אך אם כה נאמר כלנו בכל לבבנו ובכל נפשנו? — לא רחק הלאה ממנו העור! והישועה קרובה לבא! — בא תבא לא תאחר! רגע נתאחדה יחד הנה היא לפנינו! ממראה מיקאלאיי לא נירא! מתעצומו ועוזו לא נפחד! אף כי חסון הוא. לו עם רב גבורי כח! ואנחנו המעט נרפים ועיפים! לו עושר וסגולה רבה ואנחנו הדלים והריקים? בכל אלה לא נביט! בל נשים לזו עין! — רבים ראינו

מימי קדם חיינו —; אחי בני אמי אדמת פולין ארץ הקדשה! ידוע תדעו כי ירוד ירדנו מתחלה ועד סוף! על דבר רוח המושל האכזרי העולה וחורש על גבינו! תמיד יומם ולילה לא יחשו גליו ומשבריו המתנשאים ועולים על ראשינו. — ואנחנו מחשים כחרשים? דומים כדומן? אין דורש ואין (ואין) מבקש בעד עמו ונחלת אבותיו? כי על כן קראת אותנו את הרעה הגדולה הזאת והארץ הנה נשחתה —; ואם עוד נחשה? כן יגנע כל בשר יחד אשר לנו בארץ הזאת —; כל פעם יגבר ידו הקשה עלינו עד אבדנו מזה! ובני עמו הפראים יבואו לשבת בזה; ועתה נדעה נרדפה לדעת את הראשונות! החקוקים ונרשמים בספרי הזכר רונות! אם לא תכה* מכעס עינינו ראות בם אבדן מולדתנו? תוכבד אונינו משמוע רוע אחריתנו! — מראש מימי קדם חיינו לעם עצום עז ונורא! לאום מלאומים יאמץ! אין עם לא מלך מלאו לבו התגר בנו מלחמה! כי גברו ידינו על כל הבא עלינו! — הכעת נשתה גבורתינו? תם כחינו? עד כי פעמי רגלי זרים אכזרים דורכים על במותינו? —. הה! איך ירדנו (ירדנו) עשר מעלות אחרנית? ותחת היותי שלטנית? על גבי האריכו למענית? — אוי נא לנו בני פולין כי בימי אבותינו ובימינו נפלגה הארץ — חולקה לשלשה ממלכות! : (אייסטרייך פרייסין ראסיע!) כבדה יד השנים הראשונים? והשלישית הכי נכבדת? — המה העונים לנו בפה רך! והוא יענה אותנו כלנו בפרך — בשבט עברתו יכה בנו שוק על ירך —; ומברכת פיהו כן יבורך? ארורה אמך הזונה ואביך הכלב אשר הורך! — כבדו אונינו משמוע החרופים והגדופים! גרמנו ועצמותינו נשברו מהמון השדפים — כי שם עלו שבטים למאות ואלפים. — לחם יבש נקודים משוחים במים סרוחים וברודים הלא הוא טוב מטעם מם! — ומאמר בן כלב הנך! כי עמו זנתה אמך! אם להרע או להטיב? הלא הוא נועם נואמם —. עוד מעט נאמר גם אנחנו לבנינו ולאמם! לכו לחמו בלחמם. — כי למן אז עלו אלה בתוכנו גם אנחנו גם בנינו מדבר צדק חדלנו! יושר אמרנו ונועם מליצתינו אשר הורנו מולדתינו! אבדנו כלנו אבדנו! — אהה אהה! לשרי מקנה אלה, נשתחוה ונכרעה? ולמלכם בראשם החיה הרעה? נעשה ונשמעה? — לא אחינו הוא! לא בן אמנו! אף גם לא יולד לנו! ותהי המשרה על שכמו? — אי לך מעט מזער כברת ארץ פולין! אוי ואבוי לעם היושבי בך! אדמת פולין מאז נקראת! ואנחנו בניך נקראים עוד היום בשמיך! אבל! לא לנו את לא לנו! כי לשמך —. הנה מלכנו זה בפיו יענה ויאמר אלינו! לכם הארץ לכם היא ובה תעבודו! והיוצא השדה לי תתנו לי —? כי לי כל הארץ —.

* תכהה — תכהינה.

דוד פוזנר, בנו של רש"ד פוזנר

נשליכה נא אותם ויעברו! כח ידינו רעם עוזם
ישמיעו!

לכן! אחינו על תמסו את לבבכם ולבבנו! אנחנו
נערי המדינה עוד לא מתנו! וכל עוד חיים אנחנו
אדמת פולין לא נאבדה מתוך קהלנו האדמה לא ביד
יקה הלוקח! — הוא יבא עליה ובעלה! ואחריו לא
תלך! מקומה בל תזניח — בערב היא באה ידי אדונים
זולתה! ובבוקר היא שבה לקדמותה! — כחסידה
שומרת עת בואנה וצאתה — והרואה בעין יפה?
ממרחק יביט כי רבים אשר אתנו מאשר עמהם! —
האומנם במספר הנפשות רבים הם? ובחזק ידם הקשה
כח גדול אמין וחזק להם? — בכל זאת לנו היתרון!
בחכמה בדעת ובכל מלאכה אזנינו קשובות וידינו
נטויות; והוא לא עם בינות! נפש בלא דעת! מלא
מרכה מלא כעס! — לא גמר ולא סבר! חמר חמרתים
לראש גבר — גם אלה מביני מדע יסובבו בינימו?
משלנו המה אלה משלנו! יום יום יתורו פה בארץ
מסביב אחרי אנשי הדעת! אחרי ידעני בינה לעתים!
אחרי נותני לרוח משקל! אחרי עושי המלאכה במים
רבים! עושי חיל למלחמה — אלה וכאלה יקבצו
מזה ומזה יאספום ויעבירו אל ארצותם! הם אלה
העומדים לפקודתם! שומרי משמרת כהונתם! בס
שמים דברי אותותם! ויקראו אותם על שמותם —
וזולתם אין אתם יודע עד מה ראשיתם ומה אחריתם:

גדולים וחזקים בכח ובעושר ועד לעפר הגיעו —
שוב ראינו דלות הרכוש באין אונים עצמה הרבו ועד
לשמים התנשאו — לא הגבור בגבורתו יתפאר לקחת
לא לו! לא העשיר בעשרו יתהלל לשלול שללו! —
לא החמס למטה רשע ישתרר בתבל כולו! רק האמת
הצדק והמשפט שלש אלה שופטים ישרים המה! —
המה עמודי העולם! ועמהם תעזו החכמה העצה והתח
בולה — והמה אלה שעמדו לאבותינו מעולם! — כי
על כן לא קמו נגדם מלכים ושרים עמים ולאומים! —
את מלכם מתוך אחיהם בחרו! והוא אשר הלך לפניהם
בראשם! ואחריו שרי ארץ החורים! כן באו אחריהם
המון עם ארץ, כאופן המים אשר אחר הריחים! בהת
גלגלו יסעו אחריו האופנים כולם — ואלה המלכים
או בימיהם מלכי צדק מלכי שלם היו! בעד עמם דמם
הקריבו! עבור נחלת אבותם את נפשם יהבו! — כל
מגמתם בימיהם טובת עמם וארצם! או אז ראו בהצ
לחתם כי בא גד עם קרובם! אז שמש צדקה זרחה
בארצנו! זוהר כוכבי שחר האירו לפני אבותינו! לא
ערב גוי וממלכה נגוע באדמתנו! יראו מגשת אלינו!
ניגש והוא נענה! — נגע והוא נגוע — אבל אהה
אהה! ברבות העתים מוסרות הברית נתקו! ואהבת
נחלת אבות נתפרקו! — נפרד חבל הזהב בשני
ראשיו אחזהו! — איש איש אל עבר פניו משכהו!
זה אמר עלה הנה אלי כי אהבת עולם אהבתיך על
כן משכתיך! — וזה אמר אלי תבא! כי שכר
שכרתיך — בכסף קניתיך — ובוזה מכרתיך —
ובכן נטעי שעשועי פולין היו למשיסה — עצי עדן
גנה כלה נכרתה! רשע כף רמיה עשה וישיתה בתה —
עתה הנה רגלי פעמי הזורים תרמסונה! תדוש ידושנה
כהדוש מַדמן במו מדמה.

הקבצו בני פולין אחינו הקבצו ושמעו אל אחיכם
דובר צדק ואמת! — זאת עשו וחיו עוד על אדמתכם
כבראשונה! הנה נא הגיעה עת אשר בה תלקטו
עוז תעצומותיכם אחת אל אחת! הברו נושאי חרבם
על ירכם הברו נושאי עול נשק ברזל על ידיהם! קומו
שאו את הדגלים איש על דגלו באותות הכבוד אשר
לנו מאז היינו לגוי — בעד אחיכם ונחלת אבותיכם
בדם ובנפש תלחמו! לצאצאיכם ונשיכם אל תחוסו!
על אודות האדמה הטובה הזאת אשר היא לנו ולבנינו
אחרינו למורשה — יפלו פגרינו — כן יקומו בנינו
את הארץ ירשו ואת גבורות אבותם יאשרו — וזכרנו
לא יסוף מפיהם עד עולם;

מעניי המים אף כי יסכרו? הנם באדמה בתהומות
נחבאו!
גבעות הערלות מראשם יסורו! מקורם יגלה וא
פיקי מים יראו!
מבועי הגבורות בתוכנו נסתרו! מערמת עפר
בראשם ישאו!

כפלים מידם. מפני עטרת גאות הצר — לא נכרע על כרכינו! לפני גדוליו ושריו לא גרום מצנפתינו מרא שינו! אם לא אז יכירו וידעו כל אפסי ארץ כי גבורי כח — אנשי חיל — אנחנו! נסיר מסוה הבושה כסתה פנינו עד היום! כולם יעידו כי הגבורה הכח והממשלה על פנינו יענה! — לא כמונו חלק שוסנו זה! — כסוס כפרד אין הבין! — אך אנחנו האדם ובהמה המה להם. —

ולשרי צבאות חיל ראסיע ובראשם הנסיך (בשמו קאנסטאנטין) אחי הקיסר יר"ה נתנו בקולם לאמר! „קומו צאו מתוך עמי ומארצי שובו לכם לאהליכם אהלי קדר! שם תגורו באשר גרו אבותיכם מעולם! מה לכם במשכנות לא לכם? — פנו וסעו לכם המדברה! או לאחיכם הפראים קומו עברו! חדלו לכם מן האדם אשר הוא אדם! — וחיו לכם עם בני כוש פוט וכנען! כבהמות נדמו לכם הושו! — מה לכם כי נחצב פה קבר לפניכם? — הטרם תדעו כי קשתה יד פולין עליכם? — קצכם הנה זה הגיע עוד מעט יראו עיניכם מה נעשה עמכם? ונשימכם כעפר לדוש! מרמס לכפות רגלינו! — אחינו בני וורשי היקרים אספו לנו כורתי ברית עלי זבח עם מצפון בא! לרשת אותנו עם נחלת אבותינו — זבח פתח הוא לפתוח ממסגיר אחינו אסירי התקוה — לפתוח בני תמותה מחבלי המותה ולהביאם אל המנוחה ואל נחלת אבותם מאז. — איש איש ממנו את דמו יזרוק אל יסוד המזבח ההוא! — ויו נצחו בעפרת זהב קדושת ארצינו זה לכפרת פשע וזדון בני עמנו! — על עזובם את אחיהם ביד עריצים בקשו נפשם לאכול ולכלותם מעל פני האדמה. — יום תרועת מלחמת חובה הוא לכם היום הזה! — והיה ביום מחר תרימו למרום קרניכם ותקעתם לזבחי שלמיכם. — הלא אך שלום ואמת יהי בימיכם. — שנת יובל הוא זה! קראו דרור ליושבי ארצינו וחפצי הצלחתנו. — כקטן כגדול כעם ככהן כאיש כאחיו חלק כחלק לכלנו יחד בירושת ארצנו זה! — האנשים העוזרים והאזורים חיל למלחמת מצוה הלזו לאלה תחלק הארץ! — לבד מאשר נירשה לנו מארצות אויבינו ומשללו. —

הבוערים בעם כשמעם את רגנת מליצת לשון הפז חזים והנמהרים האלה, וכי ברוח כביר אמרי פיהם מבטיחים על שדה ארץ אחוזתם לכל איש הדמים אשר ירצח את רעהו החפץ בהצלחתם עושר כבוד וגדולה בארץ, אז נקבצו יחד המון עם ווארשי! קהל גדול ממרעים רעים חבר פושעים וזדים התאספו יחד לאלפים! וכלם כאחד נתנו כתף סוררת למרוד במלכם הקיסר האדיר מיקלייא יר"ה והנערים המסיתים האלה השיאו גם את לבב ראשי צבאות חיל פולין (אשר אז קמו ועמדו לשרת את הקיסר והנסיך אחיו יר"ה כארבעים אלף איש מלומדי מלחמה בני פולין הנבחרים והמהר-

חברי המשמר הלאומי היהודי

וגם מן אלה אחינו שם עזר רב נוחיל ותשועה גדולה נקוה! — והי' כשמעם את אשר אנחנו עושים פה היום? כן גם הם כקשת רמיה יתהפכו להועיל לנו עם קרובם! — בכל זאת ועוד כהנה רבות! תקות לבנו חזק הוא אתנו! הוחלנו ונוחיל עוד לשוב לקדמותינו! — רבות ראינו גוי חנף ומרע אשר כזה — יפריחו יצליחו עד למעלה! פתאום יקום סערה וישאם על אברתו אל מקום חושך ואופל! — אל המדבר מקום ציה ושממה! אל ארץ כארצותם הרחוקות! יקומו נא הנערים יקומו וילכו לפנינו! אחריהם נלך גם אנחנו גם מקנינו ילך עמנו. — איש לבב רעהו נחזקתו למו! איש לאחיו יאמר חזק ונתחזק בעד עמנו! ולעמיתו יאמר! שמלה לך קצין תהיה לנו. — או פני להבים פניך ויראו ממך — עוד מעט ישמעו הרחוקים! /הכבור שים מני אז תחת יד זולתם! את כל פעול פעלנו היום פה בארצנו. — וכן יעשו גם הם במלכיהם ושריהם כמונו. — עול סובלם ישליחו! מוטות צוארם ישברו! ויקומו לצחק באוחזי ציצת ראשם! — עדי יבואו ויספחו גם הם אלינו. — ממזרח ממערב מצפון ומים ינהרו אלינו — גם הצרפתים * מהר יבואו בארצנו לנו לעזרה! הנה הגם בדרך בצאתם. — אז נשחק לגוי עצום עם עז ראסיע נלעג לכל הגויים סביבותינו. — ולקחנו עוד

* בכ"י: הצרפתים.

חברי המשמר הלאומי היהודי

ולעשות כמעשיהם; והאספסוף אשר בקרבם נדבה רוחם אותם להוציא אנשי מסחר אשר מארצות ראסיע אשר אין חלק להם במלחמה וישחיתום ארצה! — מראש כל חוצות זרמו דם נפשות ההרוגים האלה למקום שפך הדשן! ותהי צעקה וזעקה רבה קול ענות גבורה וקול ענות חלושה יחדיו נשמע! אלה מזה ואלה מזה קולות ולפידים ותבקע הארץ לקולם! ומרור צת הדמים כורס מים כבירים; וחמשה ראשי אצילי צבאות חיל פולין כי זכרו את הברית ואת השבועה אשר כרתו ונשבעו למלכם הקיסר יר"ה. נצבו כמו נד על פתח בית האוצר כלי קרב! לבלתי תת המשחיתים האלה לבא חדריו. — הפצירו בהמון עם הרב העומד דים סביביו לאמר! שקוטו מעט שקוטו מזעפכם! שובו ושכבו עד הבקר ומחר נעשה כדבריכם! נבאו לפניכם על אחרית לא טוב אשר יצמיח מזרע מרעים האלה. — כי הנה רע ומר נכון לפניכם לבא! — אבל! הפריצים העריצים האלה לא אבו שמע דבריהם הטובים והנכונים, ושכרם עקב עצתם הטיבה השיגו! שם במקום ההוא נפלו פגריהם כי הרגום. לפני בני עולה אלה אנשים צדיקים וישרים בלבבותם נפלו ונשברו נוקשו ונלכדו —!/:פקח עיניך וראה קורא ידידי איך מלכנו הקיסר יר"ה דורש דמים אותם זכר!: לזכר עולם הציג להם ציון גדיל כבוזל ונחושת מיצק. וסביביו אריות מצופים זהב טהר וממעל להם כתוב באיתיות

דרים בארץ! והנסיך קאנסטאנטין יר"ה היה לראש לאב אהוב להם להשתעשע בם כעם בנים אהובים) אמת מה נהדר היו אלה בני חיל אז —? גם להקיסר יר"ה גם לאחיו הנסיך יר"ה חביבים מאד היו —? כלם אהובים כלם ברוכים כולם כאחד תואר יפים וגובה קומתם עד להפליא. — לא יפלא מהם שום דבר עצה ותחבולה למלחמה! — וכל אשר יזמו חדשות לעשות? במעט התבונות מהרו ולמדו הדבר לעשות על צד היותר מועיל ונאה, לא יבצר מהם כח ידיהם ורגליהם להחיש בכמעט רגע עשות הכל במתכונתו ויפיו — עד כי לסגולה היו מכל בני חיל אשר לקיסר יר"ה. — ומה ידידה וחביבה היתה המדינה פולין עם אנשיה בעיני מלכנו הקיסר יר"ה! מסחר וקנין רב מאד מאד פרץ! בתי המלאכה לאורגי הבגדים בגד צמר וצמר גפן ובגד פשתים וכל אשר יעשה ללבוש ולכסות או לעדי עדים עושי המלאכה וכלים מוכשרים עם תחבולות חדשות רבו כמו רבו בארץ. עד אשר לא בקשו דבר מחוץ למדינה להביא. עוד מארצות אחרות באו הנה לעשות מקנה וקנין רב. בחכמה בדעת ובכל מלאכה מה מאד חכמו? כספם זהבם ורכושם רבו כמו רבו! גם לכבוד ולגדולה מאד הצליחו! כי הקיסר יר"ה באהבתו אותם היה בעזרתם לכבדם ולנשואם יותר מכל העמים המולך עליהם ומכל המדינות אשר תחת ממשלתו. ובעת דודים הלזו קמו נערים אשר לא ידעו מאוס ברע ובחור בטוב — בגדו ומרדו במלכנו החפץ חסד. וחיל בני פולין אשר הנסיך למדום הטיב עשות מלחמה! עמיהם אלה לחמו נגדו ויגרשו אותו מהסתפח בנחלתם פולין. — ויהי היום יום ב' בערב כ"ב כסלו תקצא לפ"ק 29/11 למספרם לעת ערב והנה בלהה! געשה ויעשה העיר העליזה ווארשויא שמה ושערוריה! נערים בוקנים הרהבו! בנים מאבותם עורף הפנו עבדים באדונם יד הניפו! ומעת לעת העם הבוגדים והמורדים הולך ורב! עדי פחדו ורהו כל יושבי העיר מפניהם והשלימו כלם לעצת נפתלים ונמהרים האלה. וכל ראשי צבאות פולין אף כי לבבם שלום היה להקיסר והנסיך יר"ה? רגזו וחלו מפני הפושעים האלה כי איש איש מהם כלי משחתו עם כדורי עופרת טעונה בידיה לשחת כל איש אשר לא יאבה היות עמיהם בעצתם — והשלימו כלם מגדולם ועד קטנם לשפוך דם ולמעול מעל בהקיסר ובהנסיך יר"ה. וגם אלה ראשי הגבורים עם בני חילם מלומדי מלחמה עשו כרצונם וחפץ לבם הרע; — אז נאספו קהל המון הפוחזים סביבת בית האוצר כלי קרב (ציגייהו) שעריה מנעוליו הרכו כרתו ויקחו משם איש כלי משחתו בידו ויבואו על החלל. — לשחת כל איש אשר בשם ראסיאק מכונה, וכל אשר לא יאבה להיית עמיהם

ישוח לכן גם ללכת כמו אש נשמה שמח; אחינו משוש לבנו! הנה עת דודים הגיע! בו נשבת אויב ומתנקם, לא עת לחשות כי אם לשמור לעשות ולקיים ככל היוצא מפינו היום — ואם מחשים אנחנו יבא וישחיתנו. אחר הדברים האלה רבו כמו רבו המתפרצים בעם פולין, פרצו ושרצו כארבה לרוב — הנערים לבות הזקנים צדים! הגדולים נשמעים לקטני המורדים! באדונים משלו העבדים! העוזים בעתודים! — קלים בנכבדים בישרים ודודים הבוגדים והמורדים, ובעוד ימים אחדים כלם כאיש אחד נצמדים! לא לבד הפושע עם והזדים גם הטובים והחמודים בעורכי המלחמה טרודים — ולא לה האבודים משתחווים קודים ומורדים — הכל כהמות גלי הים יהמיון! הלצים מליצים לפנייהם בניב הגיון! ונקראים גיא חזיון — אחר וקדם ימין ושמאל. קול תרועת מלחמה נשמע, מבני עשרים עד ארבעים למערכה נדים ונעים — בני חמשים יצאו חמושים! בני ששים לקרב ששים! — בני שבעים מדם שבעים — גם בני שמונים באין אונים הנם למלחמה נכונים. בנים ילדים עזבו אבותם ואמותם ועם אחיהם למלחמה לקחו חבל נחלתם. מארבע רוחות נשף במ הרוח! — רוח גבורה כשמשון בגבורתו! רוח חכמה כשלמה בחכמתו! רוח המושל כאחשורוש בממשלתו! רוח גובה וגאון כהמן בגדולתו — להב שלהבת הנצחון כאש בוער קרבמו! נהרי נחלי גפרית זורמים מפיו. — זיקי אש ינוצצו מעינינו! כהולם פעם קול צעדמו! — אבנים מתחת רגזו למו! — גם התמימים והישרים בלבמו רגזו וחלו מפנימו! — כי גם באצילי ארץ חלו ידימו! — קול פרסות הסוסים כידונים וחרבות! יצלצלו וישתקשקו ברחובות! — על יד הבנים ימותו האבות! אין קרובים ואין קרובות גם לא משפחות לבתי אבות! כי אם אלה המגיחים קרבות! הן המה חוקי הלבבות! אשרי לטפיהם ולנשיהם החביבות! — ובכל עיר ועיר אשר דבר המרידה מגיע שמחה ששון משתה ויום טובים עושים — גם כי דבר הרציחה לא עלה בגורליהם? ונקמת דם השפוך לא ראו בעיניהם? אף שמוע מזבח טוב לפנייהם — לכן כלם נהרו אחריהם אולי יצליחו גם הם כמוהם? — אך בני ווארשי מאד גדלו והצליחו! עם גדול ורם גוי איתן מארצם הברית! שרשם בארצם תמיד יציצי ויפריחו! נחלת אבותם לזרים לא יזיחו! ועד עולם כן יאריכו. ברוב גאותם וגאונם עשו להם קרנים קלועים ושערות שפתימו לפיהם סביב! — עומדים זקופים ימין ושמאל צופים ואל עבר פנימו כפופים כצפרים עפים! — בקרנים האלה במ עמים ינגחו? גוים גדולים ועצומים יפצחו? — לא כן בדם! אך רוח עושים השאה אותם משמים לאמר בחזקו עשינו לנו קרנים — העזו לדבר דברים כאיש הבינים וכמוהו שאול ירדו חיים — התהלכו למו כמים —

מוזהבות בולטות! שבת מגדול עוז שם אנשי לבב טהר אלה אשר שמרו את הברית ואת השבועה עדי חרפו נפשם למות על כבוד מלכם הקיסר יר"ה לבד מאשר קצב שכר טוב מדי שנה לתת לפני נשיהן ובניהן עד עולם; והציון הלו ניצב בעיר העליזה ווארשי על שדי עוברים במקום רחבת ידים הנקרא זאקש פלאץ;

עד לא עשו את המעשים הרעים האלה בחוצות וברחובות ווארשוא, כמה מבני הפריצים העריצים האלה פרצו בעזותם ובאו פתאום ארמון הנסיך אחי הקיסר יר"ה לחפשו חיים או להרגו כי יעמוד נגדם — אכן מעט קודם נפלם עליו בא אליו אוהבו ראש לשומרים לראשו — / והוא גראף לובאוועצקי פאליץ מיינסטר; / והזהירו על ככה בשמעו ממרחק כי אלה מתלחשים על הנסיך — וינס מפניהם דרך המערות אשר מתחת לארמונו. ובבואם הארמונה מצאו שם את המבשר והכו בו מכת מות הכה ופצו עד נפלו ויתעלף — ויחשברו למת כי מכף רגלו ועד קדקדו עשו בו פצעים עדי זב זב דמו מכל גופו. ומרוצת דמו בעורקיו וגם נשימתו באפו נעצרו, ויפנו וילכו מאתו להוסיף רצח — ויבואו אל אחיהם הטובים להורותם את המעשה אשר יעשו עוד; יום המחרת 30/11 נתרצה אחי הקיסר הנסיך קאנסטאנטין יר"ה שלא להתגרם במלחמה עם עמו חיל ראסיע אשר היו עמו פה והניחום בשגר עונם, והוא ישוב עם עמו אל ארצו דרך שער העיר. וכן עשה לבלתי התקומם נגדם חלף עבר עם חילו הכבד עד לארצו — ולא נותר בעיר ובמדינה סביב מאיש ראסיע עד אחד — ובעוד יום או יומיים והנה שפה אחת לכל אנשי פולין לאמר! אין לנו חלק במיקאלי ולא בנסיך ובבני ראסיע כלם. לחילך פולין לחילך! לקרב למלחמה היו נכונים כי לא ישקוט מיקאלי מקחת נקמתו ממנו — אכן! יש אלהינו בחוכנו! והוא יושיענו כאשר עד כה הושע ידו לנו להדפם ולרדפם ממצבינו ולגרשם כולם מהסתפח בנחלתנו — התחזקו בני פולין והיו לבני חיל! אל נא יפול לבבנו! עוד טרם יעלה אריה מסובכו — יכוננו גם בדינו כל מחסורנו למלחמה! — עוד לא מתנו! חיים כולנו היום ונחיה גם אז בבראם אלינו! — כלנו גבורים אנחנו ולאמיץ כח הננו ועלינו — חזקו ידיכם ואמצו לבבכם כמונו! קרן מצפון הנה זה בא לנגוח! ברכ אונים ואמיץ כח! כצפרים עפים יפרח פרוח! — וסביב בת ארצנו זה ישטח שטח! לכלות בנו השושנה עם החוח — אבל! קטננו עבה ממחני זה המרצח! — יכול נוכל לו לנצח! ראו איך מפנינו הוא בורח כאשר ינוס שור רב כוח מפני צעיר הכלבים הנובח — אין זה כ"א חרדת רוח! מפני חרב השנונה בדינו ידכה

ומלואה?—? כי על כן יתקבצו עלינו מסביב להאביד שארירינו עד כלה —. האם אין די לפנינו הכות את הדיב ואת הארי? כי נגרה בנו כל חיות הארץ?—? ונקלורם עיד מזאת לשחת אלה בלי עמל ואון? לכן אנא אחיני! שמרו לכם מעשות חמס ורשע כאלה!—! ולא תוסיפו הביא עילת אדם —. חטאה ועולה תפֿע עלין — תקרובת תועבה היא זאת! לא לנו בני כילין עשות רעות כאלה לא לנו! מנעו ידיכם מדם טהור לבעבור נוכל לבער דם־הטמא מקרבנו —. זאת עשו! חזקו ואמצו לבבכם מול הצר הצורר לנו להל־חם! כי אך בזה תפארתכם תתפאר! כל גויס יאשרו אתכם! כי תלחמי בלב ונפש בעד אחוזת נחלת אביר תיכם — אך בזאת יתהלל עם! אם אהבת נחלתו קשורה בנפשו — ויהי כדברם אליהם יום יום! מעט מזער אֲחור נסוגו מלילות את היהודים במקום רואים. — אבל! קרבם עצרו לנו איבה ושנאה! לחומס ורומס אחד העברים אין דין אין משפט! — לא חיים ולא שנים ישלם —. עוד לכבוד ולתפארת היה בעיניהם האיש אשר יחמוס או ירצח אחד היהודים. כי קנא לאלהיו לעמו ולארצו —. לו משפט הבכורה לכבוד ולגדולה בארץ: —

בזו השנה י"א אדר לפ"ק טמנו גאים פח גם לנו דרי פה כפר קוחר! /:חלקת השדה אשר לבעל אחותי ה"ה הרב הגדול שר ונגיד בישראל גביר לאהיו כלם פה בארץ בין השרים והחורים היושבים ראשונה גדול שמו ביניהם לכבוד ולנשאו בין גדולי המכובדים —. איש האשה אחותי הגבירה מרת רחל תחי' לאי"ט: בקנאם באדון איש יהודי אשר לו אחוזת נחלה בתוכם ובנה בו בתים ורחובות נאות —. ועוד הכין לו בו שתי בתי חומה גדולות וגבוהות לעבוד במו עבודת בגדי צמר /:טו/ פאבריק: המחיה עוד 600 נפשות מישראל בעבודתם זאת, ובזה הסיר גיסי עקשות פה דוברי סרה עלינו בפני המלך והשרים! באמרם! „היהודים עצלים הם! נרפים הם עשות מלאכה ועיבודה ולהחיות נפשם מיגיע כפם! רק לעשוק ולהונות אוהבים במקנה קנין ומסחר —! בנשך במרבית וכל מלאכת רמיה יתנו ידיהם! —! לגנבה גולה ואונאה ישאו עיניהם —. וכל מלאכת עבודה נקיה וטהורה לא יעשו: ובזה הראה גיסי לדעת! כי אך שקר ענו בנו לבעבור הבדילנו מעמי הארץ. לה־ מנע מחיה מבתינו ולבלתי תת לנו שם ושארית בארץ —. לולא כוננו חצי־לשותם לירות בנו לבעבור הכרית האכל מפינו והיינו גם אנחנו עד כה עובדי אדמה עושי המלאכה טובים כמהם ויותר מהם — /:עוד אחת אודיעך קורא בני! ואף כי זה הדבר איננו נוגע לספור הדברים אשר לפנינו? אך למען תדע גדולת וטובת בעל אחותי זה —! כי חסד עשה גדולות פעל לפני בני עמנו אחינו בני ישראל. בשנת העבודה

כגבירים רגליהם רצו! בשבועה פיהם פצו! כי אך נחלת אבותם חפצו —! ואך לשוא רק לשקר פרצו —! להבל לריק מהרו ואצו! מגדלם נחצו ואת ד' נאצו —! לפני רודף הלכו בלא כוח? האנקה הכיה עלי נחש בריח? זבובי מית יביע שמן רוקח? החולד העכבר על הדוב יתעבר? ועל הארי יתגבר?—?—? שגבו ישע ועיניהם השע —! וישעו אל ההבל ויהבלו ובעשר מעלות אחירנית השמים עלו —?—? בן לילה היו בן לילה כלו! —! באין דבר בגדו ומעלו —! ובלא דבר נשברו גם נפלו —! בגד בוגדים בגדו ונפשות יקרים וטהורים כדגי הים צדו —. גם עלינו עם ד' נועדו! ותבא בם הרוח וכמוץ מגרן נפרדו:

בעת ההיא חרב פתחו רשעים ודרכו קשתם להפיל עני ואביון? בחשבם קל מהרה את האויב יאבידו? אם אך את ישראל יכחידו —! ויאבידו מאחינו בית ישראל המונים המונים! — גם את העשירים גם את האביונים! הפרו ברית לבני ברית הטובים והגונים —. אשר עד כה ישבנו לבטח בתוכם. תחת צל כנפי המלך והשרים. ועתה נהפך לאכזר לבם עלינו ללחצינו ולדחקנו ממצבינו —. לקחת יחד רכושנו עם נפשותינו —. ויהיו כמחאוננים לאמר! „העברים הגרים בתוכנו אך לשטן המה לנו! ממרחק יביטו ויראו את כל אשר אנחנו עושים היום! ומחר הם מביאים את דבתם רעה אל שר צבא ראסיע אויבנו! ומה יועיל לנו כל תחבולה ועזר? אם האורב קם מאחורינו ויושב עמנו בחדר? — אשר ע"כ נועצו לב יחדיו להכחיד את קהל ישראל מארצם —. כמה אלפים מהם הרגו? וכמה מהם ריקם הציגו? עד לאין מספר —. לולי רחמי הרחום ית"ש כי עזה לא נותר מאתנו עד אחד —. ברחמי הגדולים והעצומים דבר שלח בפי ראשי צבאותם ליסרם ולהוכיחם על ככה בשער בת רבים. ויאמרו אליהם! „בני חילנו לא טוב הדבר אשר אחם עושים! משחיתים אתם עם בני ישראל! יוצר האדם! ברא ויצר גם אותם! רואה בצרתם ויקח נקמתם —. ומאד מאד לנו להזהר היום לעת דודים הלזו לחנן ולרחם על נפשות האומללים האלה והמקום ירחם גם עלינו להושיענו מצרינו —. גרים הם בתוכנו ונאהבם! כי גם על אדמתנו גרים אנחנו היום —; הגם כי ישנם בינינו חטאים בנפ־ שותם המרעים לנו בחצי מדברותם —! ומי יתן אלה בידינו? לא נחוס עליהם ונמיתם! אבל חליה לני להכרית מקהלותם! הנשחית בעביר חמשים המזויקים את האלפים הצדיקים? — ומה יאמרו בעמים עלינו? כי לא לרשת את אחוזת אבותינו ירדנו אך לעשוק ולרצות כל מגמתנו —. ולמה יאמרו בגויים אלינו? הגוי גם צדיק תהרוגו? מחר תעלו וחשחיתי ארץ

הזאת לכם! חלק משדה אחוזתו אשר לו פה ובסביבה לאחינו בני ישראל. שדות זרועות תבואה, בתים לדי-רה רפתים לבקר גורנות לדגן גם בהמה גם כלים לעבודה, חנם אין כסף! אף אין שום מחיו על משך עשרה שנים רצופים נתונים המה להם. אך למען ילמדו בני עמנו לעבוד עבודת אדמה. ונסור* מעלינו תלויות העמים — הדוברים רעה לנפשנו — יראו ישרים וישמחו עשות כמוהו! עניים יתמוכו אביונים יחזיקו! חרפת רעב בגרים לא נשבע — נזרע שדות ונאכל פרי תבואה — מיגיע כפינו ועצבן** ידינו נחיה מרבית בתינו — מברכת ד' יבורך ברכת ידינו לטובה ולברכה —. ולטוב יזכר שמע שלמה פוזנער אדון כפר קוחאר יבלה ימיו בטוב ושנותיו בנעימים. יראה זרע ברוכי ד' הוא ובניו ברוכים לד' כל הימים. ובדבר הזה מצא גיסי חן טוב בעיני המלך והמשנה יר"ה. עד אשר כבדו הקיסר מלכנו יר"ה: (באות הכבוד עהרינצייכין): זה האות הוא צלם דמות הקיסר יר"ה ישא על לבו תמיד בבואו לדבר פני המלך אדונינו הקיסר והשרים הגדולים — ויקנאו בו נערי השרים והמון עם! באשר הוא יהודי ולו עושר ושדה אחוזה בתוכם ועוד לו כבוד גדול מאת המלך והמשנה ויתר החורים הגדולים —.

ולעת ערב רב זה עלה למעול מעל באדונינו הקיסר האדיר החסיד מלכנו יר"ה פור התפוררה הארץ ויושביה הלכו שובב בדרך לבם הזונה! אין שוטר ואין מושל איש הישר בעיניו עושה אין מוחה! רעה גדולה הרעו לאזרחי ולגר בתוכם! ואף גם לאיש יהודי אשר אלה לו? — ובהגיע תור הנערים עושי חיל אלה —: סרו מסוה הבושה כסטה פנימו! — ומצפוני לבם הזונה גילו ובידיהם מלאו! — והיה כשבתם כסאות למשפטי עול שם בבתי המשתאות עלי מזוקי היין והשכר! אז גבה לבם בחטאם —! יין בוגד בבוגדים נפגש! שכר בשכור נגש! דם ענב בדם עניו חשק —. חמס ורצח יחדיו נשקו ולא יתבוששו —. ושימו עיניהם לנקום בהשר פוזנער ובכל ביתו —. מרחוק הביטו למצא עלילה לצחק בו! תואנה בקשו ומצאו עון אשר לא חטא — כי בני הכפרים הארורים השכורים מהכפרים הסמוכים לפה התעוללו עליו עלילות ברשע —! באו אלה לפני שופטי צדק היושבים סביבות השולחן מלא ברכות ושובע שמחות —! לרוות צמאונם בו כל אחד מחכה —! כי כן ימלאו לו כולו משקה —. וכל אחד שם הוא! הוא השופט הוא הדין הוא המוכיח והוא העושה חיל על אויביו יצריח —! הכפריים הפראים והצמאים ליי"ש באו לפני אלה ביין שגו —. ויאמרו לפנייהם!

אתם אדונינו שרי פולין! ידעו תדעו כי אך להבל לריק מעשיכם הטובים תבלו! תכה מכעס עינינו ראות כמו אבדן מולדתנו! הן אתם לאין ופעלכם מאפע —! כי זה היהודי פוזנער בכפר קוחאר הסמוך ונראה לנו, מבלה ומשחית כל מלאכת בני פולין אדונינו הטובות —! והנה גם אלה הפריצים העריצים אשר מאז צרו עין על פוזנער וגדולתו! אם האמינו לדבריהם אם אין? נתנו תודה לדברי הפראים האלה לבעבור מצא מקום לדבר עם פוזנער משפ-טים —. וינקמו בו —! ויהי היום 28/2 י"ד אדר תקצ"א לפ"ק התקבצו ובאו פה ויעלו וישחיתו את מתג המים אשר מכחו יסובבו אופני בית המלאכה לעבודת בגד (טוך פאבריק) יתדות המים אשר למתג הציאו מתהומות ארץ אשר מתחת למים וישרופו! ערו ערו עד היסוד עד אשר לא יאות לעבודה ולמלאכה עוד —. ולבד הנזק הרב שעלה בבנין העצום מתג המים (שלעזין בויה) הלזה שעלה ערך 60.000 זה! נשאר עושי המלאכה ועובדי עבודה בבתי הפאבריק אין משען להם באין משען מים —! ותעל שועתם נשינו עם טפינו גם יחד? וינהלם בלחם ימים רבים עד אשר נחה שקטה הארץ מועף אנשיה הנמהרים — בפעולתם זאת הציגו המהרסים האלה איש מש-חית להרוס ולאבד אשר יתן עינו ולבו על המשחיתים לבלתי יעשו רמיה כשחיתותם —. הוא האיש הלזה הי' משרי העשר אשר ממלומדי מלחמה לחיל פולין /:אונטער אופיציר/: ויהי כאשר קרב אליו בן אחותי המופלג הגביר מו' שמואל פרץ פוזנער, ושאל את האיש לאמר „אתה בן אדם — הגד נא לי מה ראית על ככה כי תצוה להשחית את מתג המים עד היסוד בו? — הלא מפני פחד האויב די בהסרת קרשי הגשר? ולא יעבר כי אם במים יבא! כמה יגעו בני איש עדי יסדו יתדותיו במים מתחת לארץ? ואתה בכמו רגע תשוב תעלהום? ולשרפת אש תכלהום? אין זה כ"א רוע לב? ואיך אכזרי לבך? כי לא תחוס על העניים ואביונים? אשר ביגיע כפם וזיעות אפם יאכלו לחמם — ובידך תכרית האוכל מפיהם? —. הלא אך עליך יתלו קללתם! הנך הולך למות! למה זה הוא לך? — פן יקריך אסון בדבר הזה? ורבעו בכ אלות אנשי מרי נפש אלה והשיגוך?" ויהי כשמוע האיש את הדברים הרעים האלה? גם הוא לבש חמה עזה ויען ויאמר לבן אחותי! למי אתה? ומה לך כי נזעקת? האם שומר למים שמוך פה? או אחד מעובדי העבודה בבית המלאכה? ויען גם הוא בן אחותי ויאמר אליו! „אני בן אדון הכפר והפאבריק הנני! בן פוזנער —! ואתה בן מי אתה הידעת? — ותחל רוח רע לפעם בלב הצורר הלזה! ויאחז בידו כלי המורה קטנה טעונה בכדוד עופרת — נגד לב בן אחותי ויען ויאמר „הפעם אודיעך

הזאת לכם! חלק משדה אחוזתו אשר לו פה ובסביבה לאחינו בני ישראל. שדות זרועות תבואה, בתים לדי-רה רפתים לבקר גורנות לדגן גם בהמה גם כלים לעבודה, חנם אין כסף! אף אין שום מחיו על משך עשרה שנים רצופים נתונים המה להם. אך למען ילמדו בני עמנו לעבוד עבודת אדמה. ונסור* מעלינו תלויות העמים — הדוברים רעה לנפשנו — יראו ישרים וישמחו עשות כמוהו! עניים יתמוכו אביונים יחזיקו! חרפת רעב בגרים לא נשבע — נזרע שדות ונאכל פרי תבואה — מיגיע כפינו ועצבן** ידינו נחיה מרבית בתינו — מברכת ד' יבורך ברכת ידינו לטובה ולברכה —. ולטוב יזכר שמע שלמה פוזנער אדון כפר קוחאר יבלה ימיו בטוב ושנותיו בנעימים. יראה זרע ברוכי ד' הוא ובניו ברוכים לד' כל הימים. ובדבר הזה מצא גיסי חן טוב בעיני המלך והמשנה יר"ה. עד אשר כבדו הקיסר מלכנו יר"ה: (באות הכבוד עהרינצייכין): זה האות הוא צלם דמות הקיסר יר"ה ישא על לבו תמיד בבואו לדבר פני המלך אדונינו הקיסר והשרים הגדולים — ויקנאו בו נערי השרים והמון עם! באשר הוא יהודי ולו עושר ושדה אחוזה בתוכם ועוד לו כבוד גדול מאת המלך והמשנה ויתר החורים הגדולים —.

ולעת ערב רב זה עלה למעול מעל באדונינו הקיסר האדיר החסיד מלכנו יר"ה פור התפוררה הארץ ויושביה הלכו שובב בדרך לבם הזונה! אין שוטר ואין מושל איש הישר בעיניו עושה אין מוחה! רעה גדולה הרעו לאזרחי ולגר בתוכם! ואף גם לאיש יהודי אשר אלה לו? — ובהגיע תור הנערים עושי חיל אלה —: סרו מסוה הבושה כסטה פנימו! — ומצפוני לבם הזונה גילו ובידיהם מלאו! — והיה כשבתם כסאות למשפטי עול שם בבתי המשתאות עלי מזוקי היין והשכר! אז גבה לבם בחטאם —! יין בוגד בבוגדים נפגש! שכר בשכור נגש! דם ענב בדם עניו חשק —. חמס ורצח יחדיו נשקו ולא יתבוששו —. ושימו עיניהם לנקום בהשר פוזנער ובכל ביתו —. מרחוק הביטו למצא עלילה לצחק בו! תואנה בקשו ומצאו עון אשר לא חטא — כי בני הכפרים הארורים השכורים מהכפרים הסמוכים לפה התעוללו עליו עלילות ברשע —! באו אלה לפני שופטי צדק היושבים סביבות השולחן מלא ברכות ושובע שמחות —! לרוות צמאונם בו כל אחד מחכה —! כי כן ימלאו לו כולו משקה —. וכל אחד שם הוא! הוא השופט הוא הדין הוא המוכיח והוא העושה חיל על אויביו יצריח —! הכפריים הפראים והצמאים ליי"ש באו לפני אלה ביין שגו —. ויאמרו לפנייהם!

*צ"ל: ונסיר. **צ"ל: ועצבון.

אחת דתם להמיתו ולקחת רכושו! — כי לא לאדם יחשב זה בעיניהם! — ועוד בשתותם מנת כוסם רויה? לץ היי"ש הומה בראשם עדי יעורר במו שנאת הדת. — הלא אז כח הדמיון כל כך חזק הוא אתם! עדי יאמינו באמונה שלמה! כי האיש היהודי העומד לעיניהם הוא זה אשר קללת אלהיהם תלה! והוא גם הוא יתד היתד תקע לו ברגלו. — במסמרים לחזקו ועד עולם לא ימוט; — ומה צדקו משפטם עם ישראל זה לתלותו? — לכן גם אלה כפריים באו והגידו לפניכם עלי דברים רעים אשר מעולם לא עלו על לבי. כמדומה להם מיתת היהודים על ידיהם כהקרבת עולה ומנחה לאלהיהם — ואולם! דרשו נא הטיב את רשעת האנשים האלה! מה המה עושים אך למען ספות רוח לצמאון היי"ש החזק הוא אתם! — גנוב רצוח נאוף גם השבע לשקר מצער אלה לפניכם לעומת קובעת כוס התרעלה אשר יעלה בפיכם. — ומה נקלה בעיניהם להאביד אותי עם אנשי ביתי? הנה שכרם אתם! — ופעולתם נכון הוא לפניכם, כי יקחו את רכושי ויחלקו ביניהם! גם יי"ש גם שכר רב ימצאו במעונו די לפניכם ולכל יוצאי חלציהם. — לכן אנא אדוני! תיקר נא נפשי ונפשות ההולכים לרגלי! שמוע דברי! אני אחיכם בן אמכם אדמת פולין! — מנעורי גדלונאי אבי ואמי בין נערים בניכם כמוני! עמהם לעפרות חול בארץ שעשעתי! ולמן אז ידידות משכני בתוכם הכה שורש בלבי עדי נהיתי לכם לבשר אחד ונפש אחת! — ולולי חוקת הדת המפריד בינינו? גם את בנותי לבניכם נתתי! ואת בנותיכם לבני לקחתי! כי שוגה באהבתכם הנני מעור די! מבשרי אחזה כאב בשרכם! — ומרגשת נפשי לנפשותיכם אדרוש! — בצרתכם צר לי מאד! ובשמי חתכם ישמח לבי גם אני; — ואיך אם כן אעשה רעה בנפשי? לבגוד באחי ולהועיל אל עם אחר? עם אשר אחי נכחו יצאו! עם אשר לשונו לא ידעתי! והוא גם הוא ישראל לא ידע. — אך את רעתם הוא דורש תמיד ובטובתם לא יאבה לעולם? — הה! איך אשליך נתח כתף וירך! ואקחה פת לחם יבש נקודים? — או אסיר מצוארי ענקים ורבידים ואשים תחתם עולי ברזל הכבדים? — ארע לנוטני לחמי כספי וחבתי? ואתן שבט ברזל בידי איש ריבי ומחריבי? אחינו בני ארצנו! אם תעשו עמי רעה? כאשר לא נגענוכם! אף לא פגעתם בכבודכם; — לא על נפשי ובשרי לבי תאבל! — כאשר עליכם אחי! הנני אדם ההולך למות! אמותה היום הפעם? האמות פעמים? — האומנם המותה בלא עת האסוף — מאד מאד מרה? — בזאת תנחם נפש גזרה! כי לא תקום פעמים צרה. — היקום אחרי נפלו? וימות שנית אחרי קומו באהלו? — אך על אחי בני דודי בני עליה! על אלה אני בוכה — עליכם בני צרויה אשא קינה ונהיה!

מי אנכי ותדעני! — אך לא תוסיף דעת אותי רק הפעם! — ראה מה זה בידי? לוטה באפו שם כבודי! כי בן איש חיל הנני מעודי! ועד היום לא רפתה ידי! וכאשר הייתי אהיה על עמדי! — וכמעט שלא ביצע מעשהו ובן אחותי נמלט מפניו חדר בחדר. — ויפנה ויצא ויבא אל העדר.

גם אחרי הרסם את מתג המים לא שקטה רוחם הסוער בקרבם עשות נקמה בפוזנער; ויהי היום יום א' בערב ליל כ"ב אדר שנה זו, כחצות הלילה פתאם באו שנית עלינו כאלף שני מאות איש חלוצי צבא לצבא על בעל אחותי השר ועל כל היהודים אשר עמו פה, נסבו הבתים והחצרות כולם, ומהם עלו ובאו חדר משכב בן אחותי הגביר מ' שמואל פרץ ואחוזוהו בציצת ראשו כן סחבוהו אל בית שופט הכפר. ושם דברו אתו משפטים! — נתנוהו לבן בליעל חוטא חומס נפשות בני פולין אחיו בני אדמת פולין, ומתן יד לפושעים בני נכר ארץ. — באהבתו את אנשי ראסיע אויביהם! ובפצותו את פיו להצדיק נפשו לפניכם? ויהסוהו בשבט עברתם! אחיו בדומה לו הגביר מ' דוד פוזנער, רך וענוג כבן שמונה עשרה שנה, ברח מעל משכבו ערום ויחף, באישון לילה ואפלה נס ברגליו עדי נפלו מחנה ראסי' עמדה אחורי העיר ניישטאט; /כמו פרסה הלאה למעלה מפה/; משם סבב הלך מעיר לעיר ואין איש יהודי מאסף אותו אליו הביתה. בפחדו מפני חיל פולין כי יבואו ישימו עליו חטאת על החזיקו איש קוחאר בן פוזנער. — והוא עון פלילי לא יכופר כי אם בדמו בנפשו — גם אותי הכותב יעקב הלוי אף אשת פוזנער הגבירה, צוד צדוני כצפור מקני מעל משכבי ערום מכל בלתי אני עם גויתי — כמעט חשתי ללוט גוי באדמתי! כן בוקני ובשערות ראשי אחוזוני וסחבונני כשה לטבח עד חצר בית גיסי השר נ"י בבואם שם הפתחה והנה גם הוא גיסי לקראתם. כן תפשו גם אותו ויובילו גם שנינו אל מקום המשפט. באשר שם נקבצו ראשי צבאותם — והמה גם השופטים גם השוטרים גם העדים אשר על פיהם יקום דבר הרצ"ח — /אם לחיים אם למות? מי בחרב לכלות ומי בעץ לתלות? מי באש לצלות? ומי במים במצולות? כהנה וכהנה משפטים צדיקים וישרים — דנו על פיהם —/ שם גבורי חיל אלה לחמו בנו בחוזק ידם הקשה; — ואולם גיסי השר במתק שפתיו הנעימים מעט קט הרך לבבם, וכה דבר אליהם במליצת לשונו הנעים לאמר! „אנא אדוני! סורה נא מהמית רוחכם הסועה והסוער בקרבכם, מדברות הבורים הכפריים השכורים עלו באזניכם; גם אתם אדוני ידעתם כמוני היום! את רשעת הכפריים האלה לאיש אשר לא כגילם! — ומי אשר לא ישתה וישכר עמהם בבית המשתה? יהיה מי שיהיה? אם יהודי אם נוצרי?

כי עד כה לא השתחווית? לא תאבה הכנע גם מפנינו? כי לשר לאדון הגדול נה"ת בתוכנו! — אבל! מי שמך לשר בין השרים יושבי ארצנו! גרים אתם עברים כלכם עלי אדמתינו! — אחוזת נחלת שדה וכרם לא לעולם לכם עמנו! — כי אדמת קדש הלזו אך לנו היא ולבנינו! — ולולא נירא מצחן פגריכם כי יעלו באשם ותבאש הארץ? — גם אחוזת קבר לא ניתן לכם בארצנו זה, אפס! אחינו ראשי אצילי הארץ היושבים ראשונה לשפוט על עסקי המדינה, יום נתנו לך רשיון קנית חלקת השדה הנקרא היום על שמך. שגו הרבה מאד תעו! — צלם תבניתך בטוב ראו חן מליצותיך מפך שמעו! — דמו אותך כפיך! — לב נאמן שומר ברית אחים בני פולין הנך. — ולך היתרון בין העב־רים אחיך ויתנו לך שכם אחד על אחיך — בחשבם כי צדיק אתה! — אכן! לא כאשר דמוך יִשָּׁךְ. — המה בני אדם לא ראו רק לעיניך! ואנחנו כבני אלהים הרואים ללבבך — כי היום הזה נגלה נגלת לנו בענן הקטורת היוצא מפך כי גם אתה כאחד העברים אחיך המוכרים בני עמנו בלא הון רב. — כמוהם כמוך עוכר שארנו אורב לדמינו! — לכן עמק יהושפט עמק עכור נורידך שם נשפוט אותך ונעכרך. — הגדלת הוספת עושר כבוד וגדולה עמנו עלי אדמותינו ממנו! — קנית לך כפרים שדות ויערים! קנית לך שם עולם — כאחד השרים. — בנית לך בתים גבוהים ובצורים. הבאת לך כלים שונים ויקרים! בהם תעבוד את אחיך העברים! ותשתרר גם באחינו הנוצרים! בתתם לך מס ויעבדוך בעצמותם ובבקרים. — ותלך הלך וגדול בעיני הקיסר והשרים! — עד אשר שמך שומר לראשו. — כבודך להרים. — האם אין די לך? כי עוד על כלנו ידך חרום? — הלא אם קטן עתה בעיניך גדולת כבודך? — עוד נתנשאוך מתנשא לכל לראש! בין השמים בין הארץ. — [ואתחנן אל ד' ואמר אלי! אל תעלני]* גם לבנך זה הנכבד בביתך נכבד אותו גם אנחנו! — הוא איש גבור חיל! — הוא אשר הרים ידו בנוצרי אחינו והכהו לחי? מכת בוז וקלון? בפני קהל ועדה חיל פולין אחינו? — משפט אחד לכם כאב כבנו גם שניכם בגוד תבגדו באחיכם, באנשי ברית תמעלו מעל! לכן ברייתכם עם המות יעל! — ויען בעל אחותי ויאמר! „צדק משפטכם זה לאיש המחלל ברית אחוה יושבי ארצו ונותן יד לבני נכר, וכאשר השופטים בארצנו גם בנו יעלו חטא משפט מות הלזה? מידי אקריב את בני זה ראשונה על גבי המזבח, ואחר גם אני מרצוני אתן את צוארי תחת להט החרב. — בצדק אחוה כי קרב ובא קצינו. מאת ד' היתה לקחת נפשנו! — וכהולך בחליל אלכה לי אל

הכעת תאשמו? ותאשם הארץ בגללכם — למענכם למענכם פולין שדה תחרש? למענכם האדמה הקדשה תשאה שממה! — ואחיכם יבכו את השרפה אשר שרפתם מידכם! כמו אש נוקמת דם בני ברית. — אחי ואדוני! ידעתי אתכם מני אז! כמו אופל אל מטרת הצדק והיושר קלעתם? ומה הוה לכם היום? כי גם לעין השמש בצהרים אל מרכז העמל והאון תפגעו? — מדרך הישר ארחות עקלקלות תתאו? משבילי אמונה משובב נתיבות תגיעו? — לוא תאבו עשות משפט וצדקה כאשר תרגלתם מימות אבותיכם מעולם? — אם לא אז תשכילו? — ובכל אשר תפנו תצליחו! או אז תשיגו אשר תבקשו. — סמי המותה מאדמתכם תשרשו! ותחתם סמי ההיים בה תשרי-שו. — ואותה לכם תירשו. — אך אמת רק הצדק מבינים לא ימוש! אז גם את האויב תגרשו — הלא לאמונה למלחמת אמת היום תקרבו! אחוזת אבותיכם בצדק ובמשפט תאבו! אכן! אל תמירו טוב פעלכם ברוע מעלליכם. — וחיתם ורבייתם על אדמתכם — כאשר חיו אבותיכם ואבות אבותיכם וזכרתם גם אותי אחיכם! אשר מנעכם היום הזה מבא בדמים טהורים. הנה הארץ הטובה לפנים עלו ורשו! ובשמכם אשא כפי השמימה בתפלה אשר מטעכם יציצו גם יפריחו! על במתי האויב תדרכו! בני קשת אתכם לא יבריחו! אך תורת אביכם אל תזניחו! כי בדבר הזה על אדמתכם תאריכו; אחר אלה הדברים נחו מעט מרגזם ויפקדו להשיבני שלם אל החצר דירת גיסי השר עד אור הבקר —

וכאשר באנו החצר פנימה והנה שם מלא אדם מפה לפה, איש לקראת רעהו צהלים ושמחים דצים וששים. טרודים מאד במלאכתם אשר המה עושים. — זה אוכל וזה נוכל! זה שותה וזה שוסה! זה תופש וזה חופש! זה חומס וזה רומס! זה גונב וזה חונף! זה אומר כולו שלי וזה אומר כלו שלי! — ויחלקו ביניהם כפי השגת ידיהם. — אין השר פוזנער רואה כל מאומה בידו! מכל אשר לו הכל לפניהם והכל בידיהם, והוא הרואה בעיניו איך כל עמלו לפיהם; עוד מעט והנה חדשים מקרוב באו! פני להבים פניהם! כדודי אש עפים מפיהם! להט החרב מתהפכת בלשונם ובשפתותיהם! — לשונם הרע חד הוא בעל פיפיות! — תמת תנינים ייש"ם כאש בוער בגרונם! — וירום נשאם בגאותם וגאונם. — פנימו נוצצים כנחושת קלל! כי שלהבת היין עלה בראשם כלו כלל. — ויטו שכם אחד אל השלל ואל החלל. — בעברת זדון לבם וחמתם העזה כמות שפכו רוגז על בעל אחותי, בנשא בפיו כלי מקטרתו כדרכו תמיד בביתו; ויענו אלה ראשי הגבורים לשחות ולנתן. — ויאמרו אליו! „רב לך פוזנער מהקטיר! קטורת תועבה הוא לך היום! — הטרם חדע מי אלה לפניך? ומי אתה? —

* משפט זה שכגרנו בסוגריים מרובעים כתוב בכ"י בשולי הגליון.

החלל! — ואף כי באמת מאומה רעה לא עשינו? — ויען אחד מן החבורה בעזותו ובשכרותו ויאמר! „אתה פוזנער מה דעתך? כי למשפט נקריב משפטנו זה? לפני השופטים אשר תדע לשחדם במליצת לשונך? בנדבת פיך או במתנת ידך? — לא לא! אוצר הרב לא יועיל לך היום מאומה! נועם פרי פיך מה יושר עך? — אנחנו אנחנו אלה פה היום עלי אדמתך נוציא לצדק דינך! מה לנו לשופטים? כמונו כמוהם: נדונך בדיניהם. — גם אנחנו ידענו — משפט צדק ודין אמת הלזה? —! הלא הוא כתוב לפנינו חרות על לוח לבנו תמיד! — אנחנו השופט! אנחנו השופט! גם עדים כשרים אלה בני הכפרים הנה הנם לפנינו! ועל פיהם נקום דבר משפטנו; — ע"פ התורה הקדושה אשר הורו אותנו אבותינו שופטי המלחמה. ככתוב ומפורש בספר המלחמות אשר הנחילנו. — ידענו גם אנחנו ידענו כי משפטנו זה לא יערב לפניך! ולא ינעם גם לפני בנך זה! — ואולם אנחנו נעשה כתורה בטוב לבנו וביושר שכלנו: ואתה פוזנער ובנך כי באמת לא תאבו בדיננו זה? תלכו לדרוש את ד' —. ואנחנו נקום בעזריכם לבעבור חיש מהר תביא עד אלהי דבר שנינו — ונראה דבר מי יקום? — גם באין מגיד ואין משמיע! תואר פניכם אומר מביע מה המשפט אתכם מגיע. — ראו כי רע נגד פניכם נוסע! —! לכן לטוב לכם עוד זאת יעצנו ואותו תעשו! —! אל חכסו לפשעכם התודו על עוונותיכם! והצדיקו את הדין עליכם! — ואז נקיים תהיו מאחיכם כי תחת נפשותם תתנו נפשותיכם. — או אולי עוד חנון נחנכם? ונסלח לכם: הצלחת החוטא אך בזאת! כי יתודה ויחנחם! ומודה ועוזב ירוחם! — ויהי כאשר החל גיסי לבקש על נפשו ונפש בנו? ויהסוהו! ויאמרו אליו! „הס! הס! בלום פיך! לא עת דברים לך עמנו פה היום! —! אל נא תשמיע קולך עמנו! שם מבין עפאים תתן קול! —! וקול צפור וכל כנף יענוך בקול. — יזמרו לך שירי תהלה כי תכרה לפנייהם כרה גדולה. — המה ישמחו בך כי עליה מעלה! שם תוציא לשונך מפיו וסודך לפנייהם תגלה. — בחלקת לשונך בנועם אמריך אל תדמה היום למלט נפשיך מידינו. כה עשית לאצילי ארצנו! במרמת לשונך משכתם אחריך! ויאמינו בך עדי נתנו לך עוד ברכה ותהלה. — אך לא! לא תעשה כן עמנו היום! —! ידענוך הטיב ידענוך! צדק צדק תרדוף בפיו? ואך להשמיד בלבבך. — לכן נשמיד גם אותך גם בנך מקרבנו! ברום מעלות כבודנו עליה אלנו נמשלת! ותגבר ידך עד כי בציצת ראשינו אחת? — עתה עתה נשפילך ותרד מטה מטה! —! כן משפטך אתה הרצת! גבוה הגבוהים נעלך ותלית! והיה כאשר תרד ופרקת? וקמת ועלית אל מקומך שם היית! —! —

הביאו החבלים הנכונים לפני השרים האלה! — ונאסרם לעיניכם לענותם! הרצים יצאו דחופים רץ אחר רץ חשים! אולי יזכה להקדים את חברו במצוה יקרה הלזו? — עוד טרם תבוא החבל! והנה בני הכפר פה עבדי גיסי הקריבו מיתריהם לאסור במ אדוניהם — ויאסרו שלשתנו איש איש זרועי ידיו אחוריו בקשר אמיץ וחזק. עד כי אצבעות ידינו מלאו דם — כמעט נבקעו מבין הצפרנים. — מלבד הצמידים היקרים האלה על ידינו גם לצוארינו ענקים שמו — חבל אחד להמית. — גם עבד לגיסי והוא נוצרי פוקד ומצוה על עובדי העבודה בשדה! /:זאערעמבא שמו:/ על אשר לא אבה העיד שקר בפוזנער אדונו עשו גם לו כמשפטנו. — תפשוהו ואסרוהו לענותו כמונו. — כה הוציאו ארבעתינו החוצה בין המון עם רגלים ורוכבים. נושאי המזמרות ובני הרמכים. — ויתנו אותנו בידי הרוכבים ויאמרו אליהם! „הא לכם את האנשים הרשׁ עים האלה בדיכסם. אחו! לנו את השועלים מחבלי כרמינו. — משחיתי עצי עדן גנינו! — ושימו במ עיניכם לבל ימלט איש מהם. — עוד מעט יזכו יראו עיניכם כל אלה תלויים ועומדים לנגד עיניכם! — ומי מאתנו האמין אז עוד להיות על פני האדמה? בשמעו את הדברים היקרים האלה. — אך את פני ד' היינו מבקשים! אשר ימהר לקרב קיצינו — ולא יעצרו אותנו בענוים קשים ומרים כדרסם. קצנו בחיינו מפני שאון עליונים מפני הרודים האלה — כתרוננו עטרוננו סביב יחד לבלענו! — זה בחרבו דוקר וזה בחניתו נוקר! זה את שבטו יתן לחבטו! וזה במטהו יתן מכתו! — בנים משחיתים אלה שם במעמדם דבר אין להם עם אדם. אך בנו ישוב יהפוך ידם. — ששים ושמחים כביום אידם — ולבד אלה החבטים מחרבות כידונים ושבטים אשר המטירו על גבינו אלה הסטים — שבטי יה נגעו בנו! הכוכבים ממסילותם נלחמו עלינו! ויבואו בקרבנו וירדנו רוח מערבי עזה כל הלילה העלה ענן כבוד על ראשינו והוריד מטרת עזו על גבינו! — עד נפש באו המים! טבעו בבוץ רגלים! וחבלים פרשו רשת לידים. —

כאשר שלמו הפריצים העריצים האלה מעשיהם שגיונם וזדונם בבית גיסי ויבואו לבקר גם אותנו החוצה. הביטו אחרינו אם הקשר אמיץ וחזק הוא על ידינו? בן אחותי מר שמואל פרץ בהבינו לשון צרפת שמע קול קדש אחד מדבר לאחיו הקרובים אליו ויאמר! „אחי שמעו נא לעצתי הטובה! מה לנו להוליך את המרגלים האלה הלאה מזה? ולתת לב עליהם לשמרם בדרך? חוק משפטם בעץ לתלותם ידענו גם אנחנו! —! האם ראשונים אלה תחת ידינו? כבר נסנינו בכמו אלה וגם יכולנו. — נבחרה נא שלשה עצים גבוהים ונוקע אותם לעיני אחינו ההולכים לרגלנו! ותהי זאת משׁ כורתם חלף עבודתם! הן חרפו נפשם למות! ידעו

מחנה אחת כשש מאות איש שבו עמנו על דרך עיר גובערניא פלאצק וחצי השנית כשש מאות ציוו ללכת הלאה מעלות הנהר מזה כמו פרסה עד כפר מאלאזין, לצור על אדון הכפר גם שם — /ושם האדון שם לעמפיצקי יושב שאנן ושקט*/: (ויהי כאשר שמעו הנמהרים האלה לבני כפריו המלינים על אדונם זה כי גם הוא בקושרים עם חיל ראסיע); המחנה אשר הלכה עמנו עוד לא הרחיקו כפות רגליהם עודם דור-כות על אדמת קוחאר! והנה אחד מחיל ראסיע אשר עמדו שם טמונים בעצי היער, השמיע מנגד קול קנה רובה להפחידם פתאום להבעיתם — ויהי בפחדם מפני האויב כי קרוב הוא ויאיצו באנשים חילם שיערכו מערכה בשורה נכונה למלחמה להתיצב. רוכבים בסוסים חשו לנוס כדרכם ואנחנו המקושרים לסוס ורוכבו מובלים אחריהם — ואלה הבאים אחרינו עולים עלינו עם מנעלי ברזל אשר ברגלי הסוסים — הכובעות מראשינו נשמטו ונפלו. מטר סוחף כבד כבד הכה על קדקדנו כאבני הקלע — וכמעט נרמסנו ונרששו ברגלי הפרשים והנה קמו עמנו! אז אמרנו נגורנו! בבכי ובתחנונים חלנו לאלה המוליכים אותנו — והוא רחום ית"ש נתון אותנו לרחמים בעיניהם! ירדו מעל הסוסים ושמנו את הכובעות לצפוי ראשינו. וכמו השחר עלה עברו עמנו עלי יריעת הקרח הפרוש על פני הנהר פה — רפה היתה היריעה מאד! מפני אשר ירד עליה המטר זה כמה ימים: ובעל אחותי השר באין ידיים לו — לשקול בפלס מספר צעדיו מעדו רגליו ונפל אחוריו וכמעט שלא קם עוד אחרי נפלו זה —

ויהי בוקר יום ב' כ"ב אדר

קומה קומה אל נשא ידיך אל תשכח ענוים על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש. ראית כי אתה עמל וכעס תביט ה"א תקצ"א לפ"ג.

משם עלו ובאו עד פתח המלון כפר קאלעזאמב קצה גבול קוחאר. שם קרב אלי שר הצבא המוליך את עמו חושך: (פאלקאוניק): והשביעני בחרבו הקשה באם לא אגיד האמת כאשר הוא עם בלבו? ואשא את עוני! (והאמת אשר שמור אתו? כי פוזנער הוא המשביר לחיל עם ראסיע ואת מעשי פולין ידיעום): ואם כה אגיד גם אנכי? אז יודע לו כי איש אמת הנני ודבר אמת בפי! ואותי יכיר לתת לי פי שנים בכל אשר ימצא לו בארץ ראסיע הישנה — כי בא יבא שמה לא יאחר — והיתה חלקי עמו שם — ואם לא אגיד זה האמת? הבטיחני נאמנה עודו בשכרוחו ידן אותי על שקרוטי — הנה! לקול דברו אלה רעדה אחזתני! הציק-תני רוחי הנכון בקרבי —! שמתני נפשי בכפי ואומר אל לבני! יהי מה! טוב לי מחיי מותי ולא אשקר באמור

היטב הנה האויב אחרינו ולא פגרו מלכת עמנו עד כה — ותהי זאת להם לכסות עינים כי יביטו יראו את שלשת היהודים האלה תלויים נגד פניהם וידעתי כי טוב להם זאת מאלפי זהב — וזה יהי לנו לאות אמת כי כף ראסיע כולו עתה בידינו — יען נפתלנו גם יכולנו להרוג ולאבד ראשי התרים את ארצנו ונותני מחיה לפני אויבנו. כן נרדוף ונחריס גם אותם מארצנו —! כנפול בני עולה אלה כן יפלו גם הם ולא יקומו — וכמעט שלא נתקימה עצתו האמונה הלזו? וד' הטוב שלח לפנינו איש עונה אליו לאמר! „אנא אחי סלח נא! כי לא טובה עצתך בפעם הזאת! האומנם כי כדברך כן הוא! משפט מות לכמו אלה מה נכון הוא? — ובטחתי בדבריך כי לא מות כל אדם ימותו אלה —! בעץ יעלו או בחרב יפולו אולי מהמורים יכלו? אך לא עלינו עשות משפטם לא עלינו המלאכה לגמור — מלאכה טהורה קלה ונקיה היא זאת —! אך לא לפני אנשים כמונו היום —! הלוחמים מול צר הצוררים! פן יאמרו ידינו רמה להרוג את העברים? אבל לא ללחום את הגבורים —! זו היא תפארתנו עלי דרכינו זה! כי השגנום —. צדנו את הצפרים לא טהורים אלה חיים! למסרם בידי שופטי המלחמה ודין הזביחה יעלה בגרונו מאת זובחי הזבח —. המה הכה-נים מלומדי טבוח טבח — וזה שבחם מכל שבח —. ספרי הדתות פתוחים לפניהם! בשבע מחלפות יחקרו ויידרשו את העומדים לפניהם — עדי יוציאו כנוגה צדק דיניהם —. לא יעלימו מפניהם כל רעתם אשר עשו בימיהם —. ותבא חוק זכרון מעשה רשע ופשע אלה על ספר חוקה קיים לדור דורים —. פסק דינם יכתב במגילה ונקראת ברוב עם על שדי קטל — כי יתקבצו יבואו לראות שמה למאות ולאלפים. מה אחרית עושי עולה האלה, בה במגילה יגידו לעמי פשעם וחטאתם כי כבדה מאד, ומה הגיע אליהם על ככה? — אז כל גבר ישים אל לבו ואת בניו יצוה להשמר ולהזהר מעשות רעות וזרות כאלה —. גם שאר היהודים אשר בארצנו יקחו מוסר ולא יסיפו להרע לנו עוד —. בראותם כי נפל גבורם הורם ומו-רם —; ובמות שני גדולי ישראל אלה פוזנער עם בנו בשער בת רבים! שני אלה יגיננו על נפשות אחינו בני פולין כלנו —. ורבים רבים אשר יחיו שנים אלה במותם מאשר המיתו בחיים — עד כה ערכתי דבר הפקח ויקש דבר המנצח מדבר הרוצח —

אחרי כן התפקדו מראשי צבאותם לאמר! „הרימו פעמכם פנו וסעו לכם רב לנו שבת בזה! עוד מעט אתא בוקר ועלינו לבקר עוד על בתי המרי כאלה מי יתן יפלו בידינו כנפילים האלה? רבות וגדולות עשינו וגם יכולנו! ועתה כי הלכנו השדה וצדנו ציד? נעשה נא מטעמים גם לפני אחינו אלה היושבים ומצפים שובינו אליהם שלו“; ויחצו את בני חילם לשתי מחנות!

* הדברים הסגורים אך (כאן באה תיבה שלא ניתן לקר-אה) המה פה ובקאפיטל תמצא המעשה כולה.

את משפטם לפני שופטי החמס אשר בפלאצק — ויצא לצדק דינם! לבד אשר להכפרים האלה לשלם דמי נזקי היער בערך 1000 זה' עוד הם בעצמם יבואו לשבת במהפכת אשר בפלאצק שנה תמימה. גם עם פעמוני ברזל כבדים ברגליהם בגדי קלון ילבשו ועבודת חוצות יעבודו כמשפט איש אשר ירצח אשר יחמס; — ועתה כי הגיעה לפניהם עת דודים הלזו חשבו מזימה להאביד את פזונער עם ביתו. — ודבר הרציחה שעשו תשכח זכרה עוד ינחלו להם יערו וכרמילו רכושו כסותו ומעילו — כה תתהפך בקדקדם מחשבת עמל ואון כל היום תמיד. — ואתה אדוני כי לך לב לדעת ולהבין האמת עם מי. — הכר נא היום את החסד ואת האמת ואל תשחית דם נקיים חנם; — אנא אדוני פקוד נא לפקוח האסורים מעל ידינו! ראה כי אזלת ידינו נמוטו פעמינו נמוטו! נרפו עצמותינו! כשל כח הסבל בנו כי לא נסינו באלה מימינו. — בכך פקד להביאנו הביתה: (מלון אורחים אשר בכפר קאלעזמב): (ולהסיר) ולה' סיר ההבלים מזרועות ידינו. ויתן אותנו ביד איש עתי מדברי פראי ואכזרי! והוא ימשול בנו כעל אנשי המרי. — ויאמר אליו! „ראה נתתי בידך את החסאים האלה בנפשותם! — לא תערב לפניך עתירתם ואל תפן אל מנחתם! לא תקשיב לעצתם פן תלכד גם אתה במצודתם? והיית חרם כמותם. — ידוע תדע כי משא' רותם צרורות בשמלותם! — ויאכלו עוגות מצות בבית זולתם: — זה מנת כוסם מאז ידעתי אותם. — ומה נקל להם לצודד נפשות בצדקתם. — לכן שמר לך מצרתם” —; לקול הפקודה הזאת צללו אזיננו! רחפו כל עצמותינו נפעמנו לא דברנו בינינו! מדאגה פן יאמרו מתלחשים אנחנו? כל היום צמנו מאימת כל לא בא למו פינו! והבית שם מלא מנערים רקים אשר מקרוב לקחום ללמדם מלחמה ותורת האדם לא ידעו. בנים שובבים בנים משחיתים! ואף כי בבית הזה? אשר הוא כלו משקה —? —? וישתו וישכרו בזו לנו לענו ממנו! ונפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן הרע הזה תליות עינינו.

כחצות היום הביאו לנו נדבה עוד שלשה יהודים מעובדי עבודה בפאבריק קוחאר. אחרי כאשר ענשו את שלש אלה בביתם במכות גדולות לבעבור יגידו דברי עונות על פזונער אדונם, ולא אבו העיד שקר לכן תפשו גם אותם אחרי הכותם, ויאסרום במיתרים ויביאום אחרינו: קורא ידידי! בוא נא ואראך אחת מטובות הגדולות והנפלאות אשר עשה ד' עמנו בדרך הזה; איש נוצרי אחד אשר החזיקו גיסי לדין ולשופט באחוזתו פה ובסביבה: (וויאט גמיני קראקאוסקי שמי): והוא באמת איש הישר דובר שלי' לעמו ודורש טובת כל איש, גם על זה אלה הפוחזים הרימו ידם הקשה! לבעבור יגיד על פזונער באשר הוא המשביר לחיל ראסיע ואת מעשה בני פולין יודיעום. והוא גם הוא

נתי —! להועיל ללוקח נפש זולתי? — וד' הטוב דבר שלח בפי ואותה שמרתי לדבר! ואען ואומר אליו! „אדוני חזות קשות הוגד לי מפיק! שמעתי דברייך ותרגזון עצמותי! עורקי ועצמי עששו! איך תאמר לנפשי אך לדבר אמת מפיק לבי הומה? ולבבך לא כן ידמה? —? אדוני! לי אני עבדך חדת חידה על דבר אמת תן חודה! ואני רע לא אדע ואגידה? —? אנא אדוני אל נא תפן לדבר הבוערים השכורים אשר הם מלינים על פזונער! הלא כה דרכם מראש מימי קדם! בשתותם מנת כוסם רויה על השם ועל משיחו יביעו ידברו דברים רעים, הא לך אדוני איש נוצרי מאחיק אשר זה ימים ושנים הוא בבית פזונער. והוא יגיד לך מהותו ואיך כותו! ואפן אל זארעמבא ואומר אליו! „זארעמבא הכר נא נגד אחיק מה עול מצאת בבית פזונער בבניו או בבני ביתו מאז היותך עמהם? הגד נא אך האמת אל תכחד יהי מה! כי אך את האמת אדונינו זה הוא מבר קש. — ועד כמה פעמים השביעני רק על האמת! וכן כאשר עברי אנכי לא יאמנו דברי לפניו? ושבועת אלהיכם לא אלהי —? ואתה זארעמבא כי נוצרי אתה דבר ואמרת! ולמען יאמנו דברייך ונשבעת באלהיך” —! ויפתח גם זארעמבא את פיו ויאמר! „אדוני זה לי עשר שנים בבית פזונער ולא ראיתי וגם לא שמעתי מאון אשר חטא! את חטאי אני מזכיר! את עוני אגיד! אך לא חטא וען פזונער ובניו וב' כל משפטיו עם ישראל ועם נוצרי שוים המה לטובה. — לא יכיר פני יהודי כאשר הוא אחיו כמוהו עברי! ולא יתנכר לנוצרי כאשר הוא לו כמו נכרי! — ותמיד רגיל על לשונו לאמר! אוהב אני לך נוצרי בפעלך תמים! ולא אמגנך, ישראל, בעשותך אשמים! — כל שאלחו ובקשתו תמיד אך טובת עמו וטובת ארצו! כאשר עיני ראו ואזני שמעו! כאשר באו אל ביתו חיל אחינו בני פולין, ליטויער כשש מאות איש, בטוב לבו האכילום והשקום בשר וי"ש טוב, לא כן בבואם אליו מחיל ראסיע שלא מרצונו האכילום לחם צר והשקום י"ש באש מרחוק נשמע צחנתו! ושמעתי אומר לאשתו בניו וב' רע עלי המעשה עם אלה להאכילם ולהשקותם —? אבל מה אעשה? ללחום נגדם האוכל? הנה שבט המושל וחרב הכושל בידם! — ואם לחם כל אובה תת? גם בשר גם יין אתן ויאכלו וישתו. — לבד מהשלל אשר ישללו מאתי” —! וכאשר השלים זארעמבא דבריו אמרתי גם אני! „הלא שמעת אדוני מה ענה אחיכם איש נוצרי על פזונער? קח נא את דבריו וטמנם אתך! ואת דברי הכפרים השכורים זרה הלאה. — כי מלבד שנאת הדת וקנאת העושר והכבוד אשר להם על פזונער! עוד להם הריב על דבר הגניבה והרציחה. כי אלה הכפרים המעיר דים על פזונער היום! זה כמו שנה באו בקרדומות אליו היערה וכרתו את העצים, ובשומר היער עשו שפטים הכו אוחו הכה ופצוץ מכת מות וכבר הקריב פזונער

יגלה עונם פשעם וזדונם — וכל תועבה יעשו כרצוֹנִי גם — ועוד בקנאתם לאיש יהודי אשר אלה לו? אך לחפשי ישלחו אותו עם רכושו יחד — וכל הקודם לגעת בנפשו דמו ורכושו? הוא הזוכה לעולם שכולו שלו — לא באחת יבערו ויכסלו! שלש הנה קרבם יעצורו ועד גנוב ורצוח יגבירו! ואלה הם! שנאת הדת! אהבת הבת! וחמדת היי"ש — מתקו ערבו להם שלש אלה כצפיחת בדבש — לכן עליהם נועדו ושקר יעידו —; אבל! זאת פעולת איש בער לא ידע —; אך לא אשר לבינה קורא מודע — נקיי הדעת כמונו היום! לא יביטו אחרי איש מה אמונתו ומה עבודתו? יהיה מי שיהיה? נוצרי או עברי! מחמדי או מצרי? אך אם לבבו שלם לשכנו עם קרובו? אח הוא לבני ארצו! ברי לבב אנשי בריתו! מכובדים יכבדו אותו! אך בווי האמת לעמיתו? יתנכלו תמיד להמיתו —! על הצטדקו מזולתו —. מאד מאד עלי לבי דוי? בראותי אחי בגדו כמו נחל שוטף —! כל חלקה טובה יכאיבו! לבות הטובות והשמחות יעציבו —! בלי עון ירצו להשחית ארזי הלבנון! קומת אלוני הבשן מתוך עצי עדן גן אל —! אהה פעולת שקרים! שכורים אלה! היועילו היצילו ליום רע צרה ותוכחה? היכנו דרכם לפניהם? התאריך ממשלתם היזקן בארץ שרשם? מהומת מלחמה כי תקרב לפניהם? יבולו ויחרגו ממסגרותיהם —. יפלו בנופלים ולא יקומו ברגליהם" —; כה צעק האיש הטוב והישר הלזה בלכתו תחת שבט אנשים ונגעי בני אדם —. והיה כאשר ענם? כן ענוהו ביסורים קשים ומרים על מוסריו ועל דבריו, ולבד רבות המכות בגופו עוד המרו את רוחו בחרפו וגדופו —! באמרם אליו! גם הנוצרי העובד עברי כמוהו מרי! עיניו תנקר אחיו היכר? אך לשנוא את רעהו יבכר את עמיתו יתמכר ואת שארו הוא עוכר —; והוא ביקר רוחו ענה ואמר! „אחי, לוא תאבו שמוע מה אומר אליכם? אז מה טוב ומה נעים לכם —. משכו וקחו לכם שונאכם מנדיכם! ועשו עמו כטוב בעיניכם ואל תשחיתו תפארת הודכם בהשחיתכם אוהבכם ורעכם הטוב לכם —. הלא מה יאמרו בגויים עליכם?" —; כה סיפרו לנו השרים השכנים הקרובים לנו הדרים עלי הדרך מפה עד עיר פלונסק, בני קרובי ומיודעי! לכו חזו מפעלות עושה נפלאות גדולות! כי נורא הוא אשר עשה עמנו היום הזה אות לטובה! איש נכרי אשר לא מבני עמנו! שם נפשו בכפו ובכף עושה רשעי אלה. למען הציל נפשנו ממות חבלי רשעים אלה עודהו! מאור לחושך הדפוהו! בכלימות ורוק בדברים מרים חרפוהו! על גביו חרשו החורשים —. שם עלו שבטים מלאים וגדושים. ואף גם זאת אימץ את לבבו? ובכל כוחו ואונו החזיק עצמו בישרו ותומו? —? הודו לד' לבדו! כי גבר עלינו חסדו! אין עוד בלעדו! ברוך שם כבודו —! קורא נעים אתה

לא אבה העיד שקר עד כמה הפצירו בו לאמר! „הלא דבר כה ותשליח דרכיך ואת אחיך תושיע —. כי מי הוא זה פוזנער? הלא עברי הוא שונא לנו הנוצרים? —? וכנגד שונאי אמונתינו אנחנו לוחמים היום לבערם מקרב ארצינו. ויהיה נא גם פוזנער (כאחד) כאחד מהם או כאלפים מהם" —. כה דברו כמה פעמים על לבו ולא הועילו מאומה. ויהי בראותם כי באומר ודברים לא יפתוהו בפיהם —! החלו הכות בו מכות אכזריות בחשבם להכריחו על דבר כזב —! כמה אלפים מלקות הלקוהו גם אסרו אותו לענותו כן סחבוהו כאחת הנבלות מפה עד עיר פלונסק (כמו פרסה וחצי): והבא אחריו ממותת בשבט עברתו מעשה עבות גבלות —. עד אשר יגעה ידו קם אחר במקומו והוסיף על אלה מכה רבה, וראש הגבורים וכו' — עונה אחריו! „הך הך את העוכר הלז! לא אחינו הוא זה! לא לנו לא לנו כי לצרינו! — אך תוארו נוצרי בן פולין ולבו לב ראסיע רעיוני העברי העכורי —! וגם הוא בקושרים עם אדונו פוזנער! הכו בו הכו מכות פצע עד לא תשאר מתום בבשרו — עדי יאספו ויתמו כחו ואונו —. ואם לא יגיד? ונשא עונו —! מדוע עד כה לא הגיד עון פוזנער וזדונו? אין זה כי אם רע לראסיע ולאדונו היהודי — לכן ישא ויסבול עלבוננו" —; והוא בטוב לבו ענה אליהם ויאמר! „אנכי הרואה כי הנני הולך למות מידכם הקשה —. הרגוני נא אחי הרגוני ואל אראה ברע אשר ימצא את פוזנער, נקי הוא וביתו מעון בני פולין אחינו! אך חנם טמנתם לו שחת רשתיכם חנם בלא דבר —! חלילה זאת לא אעשה! אבחר מותי לבדי ממותם על ידי —! הנני גם אני יליד אדמתינו כמוכם אחי! אוהב נאמן לאחי ולאחוזת נחלת אבותי —! גם לי לב נקם לכל הנוגע בקדושת ארצינו זה כמגע בבת עיני —! יום יקום גוי או ממלכה לקחתה מידינו? יום נקם הוא זה בלבי! כאש בוער בקרבי! עד עולם תיקד ולא תכבה! — את נפשי אשליך מנגד! דמי עם דם הלוקח יחד אשפוכה! ויתכסו בעפרות זהה קדושת ארצנו זאת! — חרב נוקמת דם ברית אבותינו הוא זה! אשר כרתו עלי האדמה הזאת —! והארץ לא תכופר כי אם בשפוך דם עליה —. ומי יאמר לי כי דם אחי הוא זה ולא דמי? גם — אני אדמוני! — כמוהו כמוני —; גם דמי ישפך ארצה ולקרבן יתרצה —; אך דם נפשות נקיים נזהר מלשפך —! כפוזנער ובנו או אחד מבני ביתו ההולכים לתומם —. ואם כה משפטנו? תם ורשע יחד לבלות ולכלות? — מי יודע אחריתנו? מאד מאד מאד אפחד לבל תקיא גם אותנו הארץ —? הלא לאמר נה! פוזנער עם בנו עברים הם עברים אך נוכח ארצינו פולין דרכם נכונה —! נפלגה האמונה? ולבבם ודעתם תמימה ונבונה; —! ואלה בני כפרים חורשי אדמה חורשי רע המה! — כדרכם במלאות ספקם וגרונם

אל פתח החלון. מציץ מחרכי המבטה עד קצה המחנה ההולכת ובאות לקראתו! רגע בהביטו בפתח עינים על הדרך בבואם? ויצחק צחק גדולה ומרה! — ויקרא אל המבשר ויאמר אליו! חוזה! קום ברח לך אל מקומך שם נצבת לי! עד יבוא דודך ויגאלך! — מה לך היום הזה כי שגית ברואה? אם משוגע היית ממראה עיניך? או לץ היי"ש הומה בראשך? — מה היה לך כי עד כה סכלת? לדמות אחיך הטובים לאויב לך? — מי הגיד לך כי עם חיל ראסיע המה אלה? פקח עיניך וראה כי אחינו בשרנו המה אלה! — שמרו כקודתי שמרו! עודני בקוחאר צויתים מיד כאשר ישלימו מעשיהם הטובים שם כן ימהרו יבואו אלינו פה! וכן באו ברוך בואם לשלח! מהר פקוד נא את האדון מפה אשר יכין צידו לפני האנשים האלה בבואם! — כי רעבים גם צמאים הם עיפים ויגעים מטורח הדרך ומעבודתם הקשה היה לכניהם בקר האר! — לאסר איסר על זרועות האנשים ולשלול ולבזוז בן. — נוסף לזה עוזי מטרות היום. — וזה שלשה שעות הלך ונסוע ומאומה לא בא אל פיהם? שמח לבי לקראת בואם! — ונעצב רוחי על התיגעם הרבה מאד! — ואתה מהר לך ושוב על מקומך! — עוד זה המשוגע מדבר ומרבה הבלי הבלי. והנה הראש המנהיג לחיל ראסיע בא לפניו אל פתח החלון! והוא עומד עטוף במעיל השנה. — והמנהיג בבואו עם קנה הרובה בידו טעונה מול לב המשוגע הלזה. — ענה אליו ברעש קולו החזק לאמר! „האתה הוא זה אשר תנהג אחריך מתי פולין? מהר הזעק אנשיך יעמדו נא יחדיו לקראתי ואודיע אתכם דבר! — כי לא ליום טוב באתי לקרב למלחמה הנני! ושחקתי לפניך? צחוק אעשה לך היום צחוק! ותשחק ליום אחרון“ — ויהי הוא וואנגראצקי כגבור מתרונן מיון מתעורר להחזיק במעוזו ואיש אין אתו! — מהם הוזים שוכבים מהלומי יי"ש והנעורים נפוצו על פני יריעת הקרח הרפה מפני אשר ירדו עליו הגשמי זה כמה ימים. והמה כשלש מאות איש עם מזמרותם שם עלו ולא ידעו במה יכשלו! כי כובד משאם לא יכלה היריעה שאת. ותשבר תחתם ופתאום צללו אלה במים מתחת עם כלי מגינם. — ולא נשמע קולם בבואם תהומה. ועוד ערך 300 הנותרים שכבו בגורנות שנת תרדמה כי חזקת היי"ש עוד בראשם הומה! — ואנשי ראסיע לתומם הציתו בם אש ויאכל את הגרנות עם אלה יחד! — הם אין קול ענות גבורה אף אין קול ענות חלושה! והנה המלחמה נתפשה! — בשכבם לא ידעו ובקומם כל ידעו עד עולם. בכור המתעים תפשו עם כלי הרואים חיים! והוא מצעק אחי בני ובני אמי קומו עזורו! ואין עוזר למו ואיך יעזרו עמו? — מורה לא עלה בראשם פגריהם לא העלו באשם — ובלי נשמע קול רעשם מצאום שם האשם. — נצמתו

פה עמוד ומקומך אל תנח עדי אספר לך מעשה נורא הנעשה עם עם אלה בכפר מאלאזין. וגם משם תראה את הטובה הגדולה אשר עשה ד' לנו — והיית אך שמח! —

המחנה האחת אשר אחזה דרכה ללכת מפה עד כפר מאלאזין. כן באו שם גדושים ומלאים כאשר נסעו מזה. — ויצאו על אדון כפר ההוא לעמפיצקי שמו! לקחת גם אותו לאסרו ולענותו כאשר אסרו וענו אותו נו! — כי גם עליו התעוללו בני כפריו עובדיו באדמה בשדה ובכרם. ויהי בעת דודים הללו! פרקו עול העבודה לבלי שמוע אל אדניהם. — וכאשר הניף עליהם שבט משלו? באו גם הם לפני הראשים הפוחזים האלה! והלשינו על אדונם לאמר! „גם הוא בקושרים עם חיל ראסיע! ויכרות להם ברית בתתו להם מזון ומחיה וישתה וישכר עם אלה יחד ובלילה שירו עמהם. — וכי עינינו רואות לילה אחר לילה את כל אשר הוא עושה! ואם מחשים אנחנו ומצאנו עון. — כי על כן יצאנו היום לקראתכם אדונים לבעבור נודיע אתכם! — דבר מה עינינו ראו ואזנינו שמעו“! — ואלה השרים הסוררים בפחזותם האמינו בדברי הבורים השכורים האלה! בהמצאם אות ומופת על אמיתתם — כי למן אז לקחו עמדתם סביבת פלונסק פני לעמפיצקי לא נראה עליהם העירה — לא כאשר ינהגו עמהם שאר השרים אשר במדינה! כי יבואו אליהם להודות ולהלל אותם על מעשיהם הטובים ויברכו וירבו מאד להשקותם ולהאכילם די והותר! — ואדון לעמפיצקי זה לא הראה פניו ומאומה לא הביא למו פיהם? — אין זה כי אם רוע לב ראסיע אחוז בקרבו. — בכך אמרו! עתה כי נגלה הדבר כי כן הוא באמת? נעלה עליו ונשחיתנו עד לא תשאר פרסה ממנו. — לבעבור נבער מארצינו רעת יושבי בה והיינו נקיים! — אלה הדברים השמיעו להמון עם אשר סביבות ויב' הילו לעלות שמה ולצור על האדון הכפר. כבואם שמה במלואותם על כל גדותם! — כן גם שם הוסיפו על כל טיפה מאה ברכות. עד כי עלה סיבוב בראשם ועשתנותם נבוכות. — כן תנומה אחזתם נפלו משכי בותם וערבה שנתם! — אך אלה אשר העמידו על המצפה טהרו את ראשם מכל משקה. והמה בצפיתם צפו מנגד כי חיל ראסיע קרבים ובאים עליהם! והנה מהר עפו ממקום מצבם לבשר את ראש הצבא מאור חים הבאים עדיהם! — וראש לפראים ומשוגעים האלה זה שמו אשר יקרא לו מאז! וואנגראצקי המשוגע! ויהי כבא אליו הצופה בבשורתו הטובה. והוא וואנגראצקי שותה שכר בחצר האדון לעמפיצקי ויאמר אליו הצופה! ראה אדוני ראה! הזעק אנשיך וקדשם למלחמה כי הנה האויב זה בא ועמו רגלים רוכבים כלי קרב הרבה מאד! הנם לקראתנו עוד מעט יבואו עלינו! — ויבהל השוגה עם כלי הרואה אשר בידו

גואל? פסו אמונים בבני אל —! השכח חנות אל —? גם בשכון ישראל בקרב מרגיזי אל? הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל —;

האנשים האלה בנוסם בושו ונכלמו מאד איך ישאו פניהם מול אחיהם? מה יענו להם בשאלם למה הלכו ומה עשו? מה המה אלה ששה יהודים מחיר שש מאות נוצרים האבודים? — או זארעמבא הפקיד תחת וואנגראצקי הנגיד? — גדולות עשו רבות פעלו! ששה מאות בידים העבירו! את הדוב את הארי משנתם העירו —! והנם עולים אחריהם וגם עלינו יעבורו? כן דרך הפוחזים דרך עיקש יבחרו —! ומאורח מישור ודרך טובים יסורו —! לכן החישו מפלט למו מהרו לנוס מהרו! והאיש המוליך אותנו בורח הוא קל ברגליו כסוס זה! קלים היו. רדפנו כצפור לעוף ואנחנו באפס כח באין ידיים נלאינו נשוא גם מלבושי כבד מנכבדי המים —. והאכזרי הלזה הננו גורש רוח חיים מקרבנו, עדי הגיעו לפתח בית המשתה, שם קמו עמדו לחזק לבבם הקשה והביאו גם אותנו שמה, שם פגש בנו דוב שכול —. הוא האיש אשר הועמד י"א אדר להשחית את מתג המים בקוחאר. והשתוקק לשנות דם בן אחותי הגביר מ' שמואל פרץ. כאשר הגדתי לך למעלה יא' הנה עתה פגע בו הדוב ההוא ורואה אותו בצרתו —. רתח דמו בקרבו וחרק עליו שניו ויאמר! „זאת הפעם נח רוחי בקרבי מזעפו עליך —! ברוב גאונך ראיתך והיית שפל בעיניך —! היום הזה פלאים ירדת והיית שפל בעיני —. לוא יש עתה עם לבבי כאשר היה אז ביום חרפך אותי —? אם לא הרגתיך לפצעי? —? עוד אקוה ראותך מתגולל בדמך וידי אל תהי בכ —. הן מה יתרון לאיש כמוני? להתגעל בדם נפש איש אשר כמוך? —? ויהי אחרי שתותם שם מנת כוסם רניה ויפנו וילכו הלאה עד בית המלון כפר סטראחאווקא. ושם האדון מכפר ההוא גרזיבאווקסי שמו אוהב ומכבד לגיסי, הוא שלח מחיה לפנינו כלנו קאווע צוקער טעה לחם סולת עם חמאה נקייה להתיותנו כיום הזה, באשר ידע היטב כי רעבים אנחנו זה לילה ויום ולילה מאומה לא בא לפנינו —. גם כלי מקטרתו עם טאבאק טוב שלח לפני גיסי כאשר ידע למודו בזה, שמה חשבו הלילה ללון גם לפנינו צוה האדון משם להכין משכבינו תחתנו. עוד לא שכבנו והנה קול פחדים באזני העם לאמר הנה אויבנו אחרינו ממחר לבוא —! מהר עפו עוד הלאה משם עד בואם כפר פאשווענטנא /: על יד נהר קטן שמו פלאננע המפסיק בינו לבין פלוניסק /:

גם שם פגענו בחבל חובלים —! נערים רקים פוחזים ונמהרים —. לצים לצון חמדו להם ויקומו לצחק בנו —! שם בבית נאספו המון שרים עם המון סרים יחד לראות בשחוק המשחקים בנו. ואחד מיוחד

משמים! לא חלו במ ידיים! באו באש ובמים! בלי חלי ראש וכלי חולי מעים! ירדו שאול חיים —; שם אכלו חיל ראסיע את זבחיהם צלי אש ובשול מבושל במים —. ושללם בזוו דים; בני אחי ורעי! הביטו נא וראו מראשית ועד אחרית — נפלאות עושה בראשית! הלא המה אלה אשר הרהיבו עוז בנפשם ויתאמרו בלשונם לאמר בשובנו ממלאזין ניקח דרכנו על קוחאר, וכל הנמצא שם מאיש ועד אשה עולל ויונק נאספה כלם הבתים נסגור הדלתות בעדם ונבער במ אש ותאכלם, ואשר ימלט מן האש במים נטביר עם —. ועתה פקח עיניך וראה! דינם הצדק אשר לפנינו הכינו בו נדונו — באש באו במים נטבעו וכהרף עין הנה הנם גועו עוד לא יבואו —;

עתה נלכה נא ונשובה למקומנו באשר שם היינו! והוא בית המלון בכפר קאלעזאמב. שם ישבנו גם בכינו בזכרנו כי ממקומנו אנו גולים ואנה אנחנו עולים? עוד בראותנו ביד מי נמסרנו? — ביד המושל פראי ואכזרי! לאיש ואשה לא יחמול אם נוצרי אם עברי — וכדי בזיון וקצף מאנשי מרי —; ויהי בשמעם השמועה הטובה ממלאזין רחפו עצמותם רעדה אחותם, פן יבואו אחריהם ויעשו גם להם כן? לעת ערב תרועה תקעו למסעיהם וינוסו! ויאיצו גם בנו לנוס עמהם יחד. ואנחנו באפס כוח באין ידיים — כי המושל האכזרי אסרונו שנית בכפלים. סיגר זור — עות ידינו כבנחושתיים —. כה העבירונו מי אפסים מי ברכים —! אך למען ענות נפשנו שם נפשנו בכפנו; כדרכו —. /: ואשה אחת מנשי בני הכפר הנוצרים בהבי' אה אוכל לפני הנערים שם בבית המשתה. שם לה עלילות דברים לאמר! כי לבחור דברים עמנו היא באה — גם את האכל ראה בידה והיא גם לא קרבה עדינו ולא נטתה מפנינו? סיבב העוכר הלזה את פני הדבר אך למען ימצא בה ערות דבר —. לבעבור יוציא מזמת לבו הרע לענותה נפש —. תואנה ביקש ומצא עלילה להכותה מכה רבה פצע תחת פצע —; בחברו כרתה ברגלו דרסה עד זוב דמה מבשרה כדם אחד ההרוגים, אז צעקה האשה מר ותאמר! ראו נא מה עשה לי המרצח? מה עשיתי לו ומה עול מצא בי כי הכני פצעני עד כה? דם יחשב לאיש ההוא על דם שפכו בי חנם — אם לא דם ירדפנו? אל תתנו דמי לי —! הגם לכבוש את המלחמה ידמה כאשר כבש אותי? לא לא! שם במלחמה ירד ונספה. — ואם לא שם תהיה קבורתו? הכלבים יסחבו גויתו —; על זה הי' דוח לבנו הן ראינו בידי מי נמסרנו! קשתה ידו בנו מעל כל הבא עלינו —! איש אשר אין מעצר לרוחו הקשה —! איש אשר בעינו כל בשר להבל דמה —. ומי יודע מה יעשה עוד לנו? — אפסה לנו תקות אנוש אך בד' שמנו מבטחנו! אם אין לאיש

ידברו? ולפעמים בסתר דבריהם לעתים רחוקים הם מנבאים — הנה זה לי כמו חדש ימים חלום חלמתי! ולאיש זולתי לא הגדתיו כי אך להבל חשבתיו! היום הזה אשית לבי ונפקחו עיני וארא כי עצתו אמונה סתרו אמת — עד היום חצי פתרוני הנה זה בא ונהיה! וגם חצי השנית יראתי כי כמו כן תבא לא תאחר — ואם תאבו שמוע חלומי זה? הטו אזניכם! ואספרה אותו לפניכם;

„בחלומי והנה כרם חמד לפני בין עצי עדן גני, אשר הנחילוני אבותי מימי קדם:— ובו מכל עץ מאכל נטעי נעמנים עצי בושם פרחים שונים, זמורות זרות מארבע רוחות העולם קבצתים ושם נטעתים והנם עולות יפות וגדולות. גם נתיבות השלם באורח מישור בין אלוני הצלצל מפה ומפה נטעתים שורק! לתענוגות בני אדם כי יצאו לשוח שמה עם בנות אלהים לרוח יום צח ובהיר; ויהי היום באתי הכרמלה וארא הנה חרבה!— כל עץ טוב הפילו כל פרח נאה כלה נטעי שעשועים היפים קרעו כרתו גם גדרו פרץ והיה למרמס רגל השור והחמור. ויחר אפי על הכורם בחשבי כי בחטאו נהרסה. והוא בהצטדקו ענה ואמר אלי סלח נא אדוני סלח! לא בי הוא לא בי! ולא בן אדם הוא העושה זאת ישנו עם אחד מפורז ומפורד בין עצי היער. הלא המה שועלים קטנים, יונקי שדי אמם — והיא תנהג את בניה אלה בשדות ובכרמים לשחת כל קמה ולחבל כל כרם —. היא היא תורם את הדרך ילכו בו ואת המעשה אשר יעשו —. איך בשיניהם החדים כחניתות תבואות השדה יקצורו ועץ עושה פרי יכריתו;— ועתה אתה אדוני! זאת העצה היעוצה! אדוני! שא נא כליך קשתך וכלי הרובה בעלת פיפיות בידך, ואני אחריך בחרמי נבואה היערה שם אלה המה, ונתור אחריהם להשיגם חיים או מתים. ומי יתן יעלו בידינו אך שנים או שלשה מהם? בטחתי כי הם נפדה כרמנו משחת —. את עורם מבשרם נפשיט ועצמם ובשרם ערומים נשים בנס מסביב לפנות כרמנו זה —. והיה כל הנושך בהביטו אל פגרי הצלובים האלה ונס! מהר אל מחתרתו ישוב —. בפחדו פן יקראנו כאלה? ואולם נחגורה נא כלי קרב סביב לנו להלחם מול החיות רעות הטורפות הנמצאות ביער עד למרבה; ולא אחר הנער ואני עמו היערה פת לחם ובקבוק יי"ש חזק בצקלוני לחזק ולאמץ לבבנו בעד זאבים דובים ואריות כי יקרו לבלענו —. חניתות קשתות וכידונים חגורים מסביב לנו! לבד מכלי רובה ארר כים וקצרים בידינו;— והנה אך יצאנו החוצה עוד לא הרחקנו והנה שועלה גדולה ויפסיה לקראתי. בין משעול הכרמים גדר מזה ומזה ובאין דרך לנטות היא נאחזת בין קורות הגדרים האלה ולא תעבור בצר

מבין הראשים שם הטיב מאד לדבר טובות עם גיסי. שאול שאל אותו לאמר! אדון פוזנער הגידה נא לי! במה חטאתם כי הבאתם עליכם חטאה גדולה כזו? הלא מאז שמעתי שמע פוזנער לשם ולתהלה בארץ? השיבו גיסי ויאמר! חי נפשי אדוני אם ידעתי!— לא עויתי לא פשעתי עוד טוב עשיתי ונאשמתי? — כנותן מחיה לפני אויב נדמיתי! כמרגל בעמו נחשבתי! אשר מעולם לא עלה כזאת על לבי!— האמנם כי לעתים יביאו מחיל האויב בביתי והאכלתים והשקיתים שלא מרצוני! אבל מה עלי לעשות? ללחום נגדם האוכל? וגם הוא השואל הטוב הלזה ענה ואמר! „אדון פוזנער! הכרת פניך יענו כן צדקתך! אבל! לעת כזאת המצודה פרושה לכל עובר! וכי יפול שמה הנפול? שם יונח עד יבא דודו ויגאלנו או המות יפדנו —; ובכל זאת אל יפול לבך פוזנער אמנה! כי באמת צדיק אתה? ידעתי כי לא תכשל באמרי פיד — ושבתי אתה עם בנך ואנשיך שלו“; ויהי כאשר שמע מושלנו האכזרי את דברי פי איש הלזה לגיסי אך לחיים טובים ולשלום? התחפש לבושו גם הוא והחל לדרוש בטובת פוזנער לפני העדה הקדושה שם נועדו! את הטוב ואת החסד אשר פעל ועשה לפני בני המדינה בכלל, ואת אשר הוא עושה לעניים ואביונים —; ומתוך שבחו כמתפלא ענה ואמר „נפלאות הוא בעיני! מה ראו קציני ראשי חילנו על ככה? כי הניעו נפשות יקרות כאלה מביתם? בידים אסורות בעזווי מטרות ובחשכת הלילות? כעובדי עברות חמורות —? הטיב חרה לי כי נתנו את המשרה על שכמי? לנהלם כהולכי שבי לפני צר —? מה לי לצרה זאת? ליגע בני איש כאלה? לוא יאבו שמוע אותי יעצתי! חלילה להסיע אבנים יקרים כאלה ממשכיתם! לעקור עצי עדן ממקום נטיעתם? /וסיים דבריו:/ אך שם עלי אדמתם לתור לפניהם מקום מנוחתם —. גם בניהם אחריהם בקבר אבותם ינוחו על משכבותם!— האם תם היער בקוחאר? האין שם עץ? כי יבקשו עצים מרחוק?—? באשר חיו שם ימותו! ובאשר שם חיו שם יצמיתו — אך נואלו שרי פולין נואלו! אנכי הרואה! כי אחרית דבר הזה לא לתפארת יקום לפנינו — כי גוליתם היום עד ווארשי! אך להבל ולריק כחנו כלינו! בלבת אש הלוך הלכנו! שש מאות איש באש ובמים אבדנו! גם הנה אלה בידינו הנם! עוד מעט ואינם!— כל יגיענו אך חנם;— מי הוא לידי יתקע? מאה מול אחת אציגה נא! אם לא בעוד חדש ימים ישובו פוזנער ועדתו לביתם שלם טהורים ונקיים!— ואנחנו נהיה לשחוק ולצחוק בין החיים — עוד יאמרו פוזנער הוא החכם ואנחנו הפתיים —. המה יעלו ואנחנו נרד שפלים ובוזיים; הגם כי לא נביא ולא בן נביא אנכי? אכן רוח הוא באנוש והוא יגיד לו תעלומות הן גם החלומות שוא

מעט הדחתיה אחריה, ובמצור ובמצוק לחצתי עצמי לבא החדרה והקראים כמו כן מתאמצים לבא אחרי אחד אחד צמודים איש לרעהו יחד, רגע באתי פנימה! חשכו עיני כי אור לי שמה! נבהלתי מראות מאין זרחה לי פה החמה? ואפן כה כה וארא והנה השנמית אינינה! בחדים צפרניה וחריצי שניה קרעה כרתה את הרצפה מתחת לאדנים וביתדות רגליה חפרה לה מחתרתה ותשוב למעונתה—; הה! בושתי ונכלמתי להרים פני לאלה! אך לשחוק ולצחוק נהייתי לפניהם. ותחת פאר כבוד והלל לקלון חרפה ודראון נהייתי, הוי אל כל שכני אלה קראתי! נחמתי נחמתי כי רעה בנפשי עשיתי! מדוע לא שמתי חצי בה בפגשי? הנה נא אִם הבנים שמחה! ורוחי שמעו נא כי נאנחה—? יומם הנם הנם היערה ובלילה שוש ישוו כרמי השארה—. אוי ואבוי לשכני! כי אכלו שתו משמני! מדושתי ובן גרני אכלני הממני—. אח לצרתי נולד. הן בכל מקומות מושבותם אך בי יביעו ידברו שפ־תם—? וביום מועדם ושמחתם עלי מזרקי יין במלור אותם והייתי אני מנגינתם—? אהה ברוך הייתי בצאתי ובואי? ועתה לקללה נהפכתי לעין רואי?— ולהבנים המשחיתים מה אעשה היום? במה אמצא לכרמי פדיון?— ואנא אוליך חרפתי לאור יום?— ואיקץ והנה חלום! שמחתי כי אך מחזה שוא חזיתי! ונעצב לדעת מה החלום אשר חלמתי?— עד היום הוהלתי לדעת פתרונו! וכעת נגלה לפני סתרו ותע־לומי—. מחציתו הנה זה בא ונהיה וחצי השני הננו בדרך בצאתו בעוד ימים אחדים הנה בא יבא ויהיה—; ועתה קורא בני כי שמעת את סיפר החלום לבעל החלומות הלזה? — הט אזניך ושמע נא גם טוב פת־רוננו! ותתעדן נפשך ממנו! כי כאשר פתר כן היה! אותי השיב ד' אל כני! ואותו ינגע ד' למעני למעני—; ויען ויאמר! „אחי בני אמי אדמת פולין! הנה שמעתם עד כה את חלומי זה! שמעו נא את טוב פתרונו!— כרם חמד עם נטעי שעשועים בתוך עדן הגן? ארצינו פולין היא זאת עם בניה היקרים כנטיעים מגודלים בתוך עדן גן ארצנו פולין זאת!— שועלים קטנים המחב־לים כרמנו? הלא המה העברים הנלוזים השוכנים בקרבנו! עם כי מצער המה היהודים לעומת בני עמנו הגדולים והנכבדים? אבל המה בלשונם ובשניהם החדים יכרתו עץ בלחמו עם הענפים והבדים—. אם יונקת גוריה ותדריכם בכרם לשחת כל עץ אשר בו פרי עץ חיים? הוא פונוער אב המון עברים העכורים! ומוליך אותם להורות לפניהם הדרך בשחיתותם—!; חיות רעות הטורפות הנמצאות ביער? הן הם עם עזר נפש ראסיע ההולכים ובאים מיערם לשחת כל בשר—. אשר בו רוח פולין—; בעל הכרם איש יודע ציד? אנחנו הנערים בני שרים בפולין, היודעים לצודד נפשות רבות ורעות גדולות ונוראות כי יבואו לטרוף

לה—; ואני בחומלי על הוד יפיה לא יריתי בה להמיתה, חיים תפשתיה בזנבה אחזתיה ובחרמי אשר ביד הנער שמתיה—. ככה על שכם הנער העמסתיה ואני אחריו עד בואנו הביתה, שמח לי ויגל כבודי בצדי אשר סיגר אלהי בידי! באשר ידעתי לנכון כי היא זאת אִם הבנים משחיתי כרמי — עתה הנה האִם בידי! והבנים יתומים ישארו באין מנהל להם למבא עדן גני—. אותה בחייה השגתי! ואת כרמי משחת הצלתי!— ויהי בערב ואומר אל לבי! המכסה אני מאוהבי שכני וקרובים סביבותי את המקרה הטהורה אשר קרני?— אתאפק עד מחרת היום ואקרא אותם ואשמח עמם להצלחתי כי רבה היא. וכלם יקר וגדולה יתנו לי על ככה; ועד כעת שמתיה בלשכה אחת מחדרי ביתי לא חלון ולא חור בה. סגורה ומסוגרת אין פותח בלי מפתח אשר בידי שכבתי ואישן מנוחה בלילה ההיא כי עיף הייתי וצדי זו בטוחה שמה—. אלה עשיתי והחרשתי עד אור הבוקר. מהר קמתי ממשכבי את השנמית הלז לבקר, וארא הנה דלת הלשכה נעולה כמשפטה! שמחתי כי גם היא אחרי הדלת, אז מהר קראתי לעבדי יתיצבו כלם יחד. ואתן ספרים על ידיהם לשכני ואצום קל מהרה ירוצו ויאספו אנשי שלומי ליום שמחתי! ואת דבר הצדה לא יגידו להם—; ועד באם הכינותי לפניהם כרה גדולה מכל מאכל אשר יאכל ומכל משקה טובה אשר ישתה כיד אלהי הטובה עלי—, ערוך השולחן צפה הצפית ביריעות בד ושש קערות בסף כפות זהב הכוסות והקשתות הכל מצופים זהב טהור כיד המלך: — כחצות היום כן באו הקרואים איש מהם לא נעדר! שמחתי במ והם בי הסיבותי עמם אל השולחן אכלנו שתינו שבענו רוינו בכל הטוב אשר שמתי לפניהם—; כטוב לבם ביין שאלוני לאמר! אחינו הטוב הגד נא לנו מה לך היום כי חרדת עלינו את כל החרדה הזאת? אם יום הולדת הוא לך היום? או העת משחקת לפניך כי צלחת? הלא תגיד ונברכך כי על יום טוב באנו, ואומר אליהם! אחי היקרים רב לי רב חדוה וגיל היום הזה השכלתי הרבה מאד זה יום אתמול השגתי בצדי ציד חיה אחת יפפיה אין כמוה. עינייה ככוכבים מאירים גויה מעולפת ספירים אדרת שער סביבה מצוירים בצבעים שונים ומהודרים! שער אל רעהו קוראים יפפית מבני שער החורים—. נוסף לאלה הננה אִם הבנים מחבלי כרמי אותה אחזתי ולא אר־פנה מידי ואת בניה לא ארחם עד אבדי כי עלן והש־חיתו את מחמדי—. ועל אודת שניה החדים כחנית קראתי ללז שנמית!— באו נא מהר אחרי וראיתם מה היא אך קרבו אתיו ממני אל תרחיקו ואחריכם אל תביטו פן תמלט היא מבין רגליכם? ותהפך לאבל שמחתי בשמחתכם—; בפתחי הדלת ממסגרותיה מעט

אחת דברתי ולא איחל! מה שיעשה הזמן יעשה הש' כל—. מי אחי מי? אחינו קומו עזרו עמי! ונחדל הרעה מקרב עמי—. הנה הקץ לחורשי רעה הגיע!— אלה וכאלה בעץ להניע! או אז אור גדול לפנינו יופיעה". כה דרש בעל החלומות לפני אחיו אוהבי שומע תעלומות—. וכמעט נתקיימה עצתו עשות נק' מות? אבל! מי הוא זה יעשה רעה וחובה וד' לא צוה? — הוא ברחמיו וחסדיו הגדולים שלח לפנינו איש דברים להפך עצות הנמהרים וכדברים האלה מפיו נאמרים! אחי ראה נא ראה! הנה דברך ברור רים! ושומע אין לך מאת השרים! מי יתן החרש תחוש לעת הזאת? עדי יראו עינינו בפרוע פרעות!— אז גאווה תלבש ותתאזר עוז!— לנקום נקמת דם אלהינו ואחינו; אחר כן שקט מעט רוח האיש וסערו בשפכו את חמתו וכעסו בדברו!—; אז ביקש גיסי מהם אשר יאותו לו בדבר שלוח ספר בכתב ככתבם וכלשונם, אל איש בריתו אשר אז חי בעיר פלונסק. /ה"ה המנוח הרב הגביר מו' יוסף פרענקיל ז"ל:/ וכה אמר עם הספר! איש בריתי ידוע תדע כי אנכי עם בני ועוד חמשה מאנשי שלומנו הולכי שבי! והננו היום עיפים ויגעים מאד! כי זה יום ולילות ברגלנו עברנו!— עד באנו הלום פאשווענטנא ומי יודע אנה אנחנו עולים הלאה מזה? לכן אנא ידידי שלח נא עגלה לפנינו ותחי נפשנו. אהבתך מאז כן עתה ועד עולם לא אשכחך; ויהי בוקר יום ג' כ"ג אדר; יגוד על נפש צדיק דם נקי ירשיעו ויהי ד' לי למשגב ואלהים לי לצור מחסי עליהם את אונם וברעתם יצמיתם יצמיתם ד' אלהינו ה"ה ת"קצ"א לפ"ג.

הבקר אור ויאסרו את ידינו אחורינו בחזקה כאשר צוה מוליכנו, ויעבורו משם הלאה ואנחנו ברגלינו העיפים מבוהלים ודחופים לנוס אחריהם עד כפר שעראמין /כמו חצי פרסה הלאה מעיר פלונסק למבא גוברניע פלאצק/; שם נצבו כמה אלפים מבני חילם ואוהב משפט וצדק שר אחד אדון כפר גרוזקאווע שמו* דזיוואנווסקי הוא שם עליהם לראש. אפס מעט מועד העלילו השרים הישרים אל עם נורא פוחזים וריקים—. כלם שם עלזו וצהלו לקראת באנו שמה, בטח לבם עוד מעט יראו עינינו ששה יהודים תלויים בעצים. מתנועעים לרוח היום, וכל אחד אמר! „לו יאבו שרינו תת את אלה על ידי ישמח לבי ויגל כבודי!— כי זה הוא כל חפצי ומאודי נקום נקמת דם ונפש היהודי".— ואחד מהראשים הרשעים הצליח מאד בגבורתו—. בהציגו אותנו כלנו בשורה יחד מול פתח חלון הבית שם ראש הצבא. ובכל אחד מאתנו הראה לבני עמו חכמתו וגבורתו! לזה דחף בכח האגרף אחוריו ואת זה משך בזקנו לפניו. להישיר

טרף בני ארצנו—. בקבוק היי"ש בילקוט הצידי? אנחנו אנחנו המה אלה! גם אנחנו גם אבותינו ואבות אבותינו לא סרו עין מיין—. וביותר בצאת המלחמה! איש איש צלחת היי"ש חזק בצקלוננו—. המשקה ההיא מחזקת ומאמצת את הלב! והיא היא הנותנת ליעף כח ולאין אונים עצמה תרבה—. הנער בחרמו ההולך אחרי בעל הכרם יודע ציד? הם אלה הנערים ההולכים אחרינו עם כלי חרמם בידם עמהם הלכנו היערה מקום חיות רעות הטורפות לצוד שועלים הקטנים העברים האלה המשחיתים עצי עדן גנינו — לרומם אותם ולנשאם סביבות כרמנו ארצינו לבעבור יראו רבים ויראו ישרים וישמחו—. והנה עתה הקרה אלהינו בידינו אם הבנים המשחיתים האלה אשר ישחיתו את עצי עדן הגן — הוא פוזנער הוא האדון גם אב ואם לבני מררי;— עינינו הרואות את כל אשר לעשות לכרמנו זה עשינו גם כולנו! נחנו כלנו את החיים מנגד תלינו! ובין חיות הרעות והטורפות הננו ועלינו! השונמית היפה צוד צדונו! וגם בדי גוריה עמה השגנו!— אך אתה חסרנו ועל זה דוה לבנו—. כי עודם חיים הם בידינו? ואת משפטנו הצדק לא עשינו כמו עד כה?—? מאד מאד אפחד כי נהיה בעיני המון לסכלים לעקשים! כי פוזנער זה ימלט נפשו ונפשות ביתו מפח יוקשים; עד הנה הגדתי לכם פתרון חצי החלום ושבנו!— מי יתן היה יהיה הנשאר לשוא לכזב והבל? אפס! לא כן יורונו משפטי הדברים כאשר הם לפנינו היום — וכאשר עד כה חלומי זה כונן חציו אל המטרה? כן גם על העתיד לא יחטא השערה—. לוא הואלנו עשות במ משפטנו שם במקומם כאשר יעץ שם אחד החכמים מבנינו!— לא כן עשינו לא כן הוא!— כי עד כה עודם חיים ועוד עיר ווארשי כי נביאם כמו כן חיים? חיים הם למוצאיהם!— שם בווארשי אלף המגן תלויים למסתור של שלמה—. אלפי זהב וכסף לרבבות יכפרו בעד דיהם ואחיהם במעדרי הזהב יחפרו אחריהם! ויוציאו!— (גם) גם כי כבדה חטאתם? עוד יבואו ויגידו צדקתם אך לטובה יתהפכו רעתם — הלא מני אז שומה בפה דוברי מישרים! יד ליד ינקה כעורים וכסף וזהב מטהר ממזרים—. כסף כי ישקול במוהר? גם שרץ בידו וטהר—. גנוב רצוח וכל דבר פשע אך צרור הכסף יקח בידו ויהי לו לישע;— /מכה באגרף על לבו ואומר!— אחת נשבעתי בכבודי כי רב הוא מעודי! רע רע המעשה אשר כעלו! אך טוב מאד החלו! ולא ידעו במה יכשלו;— עינים להם ולא ראו אחריהם הדבר מראשיתו! אך לפניהם שמו עיניהם ולא הבינו מה יגיע אחריהם!— הסכלתם הרבה מאד הסכלתם! אך נואלתם שרי פולין נואלתם? לוא עמי שומע אותי? עוד היום הקימותי עצתי!— למתי נחכה? עד אן נוחיל? עד יוכרת מפינו האוכל?—

* כמון לק"ק וישגראד במחוז סלאצק.

דו?—? ילכו מחיל סוררים אל חיל צוררים?— יעבור בין הגזרים הזדים וארורים? יעמדו עלי גחלים בועים?— הלא אז איש יהודי בעברו אורח הציגו אותו ערום וענוהו ביסורים קשים ומרים גם שפכו דמו כמים הנגרים—. והוא ז"ל אף לא שת לבו לכל אלה, אך למען הציל נפשות מישראל שטף עבר המים הזדונים — הלך ובא בין עדת הדוברים הנושכים כחמורים—. וד' הצליח דרכו! זכרה לו אלהי לטובה! ולעת יקוצו יתעוררו הישנים יקום אף הוא ויחי! גם זרעו אחריו אך שלו! וכל טוב בגבולם תמיד יהי. יאריכו ימיהם בכבוד וגדולה עדי נשובה אל אדמת הקודש בגאולה!—

חסדי ד' כי לא תמנו ולא כלו רחמיו ויתן אותנו לרחמים בעיני היענראל, האסורים מעל ידינו פתח באין סוגר עוד, מוטות צוארינו הסיר גם עגלות הנציבים צוה להכין לפנינו. ושנים עשר איש לוחם עם שר העשר /:אנטער אופיציר אינוואלידין/: המה יסעו עמנו בדרך לשמרנו לבד עגלת מוהרי"פ ז"ל אשר הניח לפני גיסי ובנו ואותי. ומשרתו העגלן נסע עמנו הלאה בדרך הזה—. וכן נסענו עד למבוא עיר גובערניא פלאצק, כמו פרסה משעראמין באנו במלון בית איש יהודי אשר גר שם כפר גאמאווע, ושם האיש ר' חיים ואמרנו גם שלו! יהי לנו כי לחיים באנו — אשר עד כה לא קווינו!— שם מצאנו מעט מנוח מעצבינו ומרגזון ידינו. מלבושי כבד מנכבד המים פשטנו מעלינו ליבשם מזרם מים כבירים אשר עבר בם עלי האה לפנינו בוער להחם, מנעלי עור ושער מרגלינו חלצנו ומצנו מהם מלא ספל מים ות לינו אותם להנגבם סביבות האש — הנשים מבשלות אוכל לפנינו ואנשי המשמר עוטרם על ידינו אין אומר ואין דברים אין שטן ואין פגע רע!— עדי אכלנו שבענו שתינו ורוינו וברכנו. אחרי כן הלאה משם נסענו בעגלות אשר לפנינו עד פלאצק הודות לאל הטוב כי עד כה עזרנו רחמיו וחסדיו! הנה נא רגלינו נחות! ידינו פרושות השמים להודות ולהלל לאל המושיע ועונה בעת צרה!— כן קוינו אליו ית"ש אשר מיד עריצים יפדה נפשנו, ובתוך שאר עמו יש ראל נוראות בצדק יענינו; לעת ערב באנו במלון /:צשולקאווקא/: עוד שתי פרסאות מהלך עד עיר פלאצק ולנו שמה באין מנוחה! כי כל הדרך ההוא מלא אדם ובהמה. — אלה יחנו אלה יסעו! אלה בשכר שגו ואלה ביי"ש תעו!— זמר עריצים ישמיעו ושירות עגבים יריעו — קולי קולות הולכות וגאות! רגליהם נדות וגם נעות ובפניהם להבות שלהבות נוראות. וכלם שפתותיהם נבאות כי ילכו למות תוצאות!— הבקר אור כ"ד אדר קמנו ממשכבנו והתפללנו. אחרי כן הביאו גם שם לפנינו עגלת הנציבים

עמדתנו בשורה נכונה!— כלם שמו מגמתם לפגוע בנו! איש איש כמתנת ידו בכל כחו ואוגו נתן בנו מכה—. אם באבן או באגרופ? אם שבטו יתן או מקלו יגיד לו?— וחלילה לאיש אשר לא צלחה ידו עשות אחת מאלה! חשב עצמו לגבר לא יצלח בימיו!— ואם לא ישוב מצבא המלחמה?— ישיגוהו המורים שמה! בשערות זקנינו אחזו ומרטו! ולזכרון בכנף בגדיהם עטו שטו העם ולקטו!— זה אל זה שאלו לאמר! כמה אתה לקה עשר מכות? ואני מלקות ארבעים! והשלישי הוסיף עד חמשים ומאתים, וכל המרבה לספר הוא המשובח—. ואחד ענה ואמר מה לי לספר? אני אך אחת אָתנה ולא אוסיף לרוע כהנה; ויהפוך קנה הברזל אשר בידו למקום עבותה וידך בה בכח ידו אחת בין כתפות בן גיסי הגביר. שמואל פרץ מכה רבה עדי נשמע קולה כקול הולם פעם—. והוא במכאוביו מצעק הוי אבי הוי דודי נהפך לבי בקרבי!— כי כל עוד נשמת בי! ומי יודע הטמון בחובי? עוד מעט והנה הגביר מו' יוסף פרענקעל ז"ל בא בעגלתו, בכה והתחנן אל היענראל על אודות תינו, הציע לפניו מה רב טוב אשר פעל ועשה פוונער בחכמתו לפני המדינה בכלל? עדי נתנו לו אצילי הארץ יקר וגדולה על ככה בכתב תודה והלל—. „עבור זאת הורשה לו לבדו בין אחיו היהודים אחוזת ארץ בתוכם! ועתה פקח עיניך וראה אדוני! מה הגיע לו חלף משכורתו? — הגנו נגוע ומוכה כל היום וכל הלילה? וממי? מנערים בוערים שרים סוררים!— בנים שובבים אנשים מחריבים? ולמה היתה כזאת; על מה אבדה צדקת אנשי הארץ? אך זאת עמדה למשחית! אחרי שמעם מפי אציליה לאמר פוונער הוא המשביר לשונא לנו! והוא גם התיר הגדול ראש לעברים התרים את הארץ, תפשוהו אסרוהו לענותו בעץ לתלותו!— ואם כה יאמרו הנבחרים? מה יעשו הבורעים?—? ידונו זאת למשפט חרץ ויפרצו פרץ על פני פרץ!— הוי עטרת גאות שכורי פולין! מהלומי יי"ש לכהונה מעלין? ובכל פנות הארץ העברים תולים?—? אהה אהה! אתם שרים הגדולים; והטור בים! הביטו וראו אנא תעזבו כבודכם? ואל מי תחגרו כלי תפארתכם? לנבערי מדעת? מלאי מרמה וכעס? החכם בחכמתו כי יעשה בבלי דעת? — ממנו יראה הרשע וכעס—. וכל רשע ופשע ישמע ויעש!— כה הקריב מוה"רי פרענקל לפני היענראל סף רעל מהול בשמן ודבש — עדי הטה את לבבו אלינו לטובה. ויצו לקרא לגיסי ולבנו אליו החדרה האכילם לחם השקם טעה ודיבר אלימו טובות ונחומים עדי הנחמו מעט; בני אחי ורעי! לכו חזו מפעלות טובות צדקות ויש רות אשר עשה המנוח מוהרי"פ ז"ל! רבות עשה גדולות פעל על נפשו לא חס לכבודו לא חש לא זכר הדום רגליו איה ילכו? אנה יעבורו? ואיפה יעמור

בתי היקרה אסתר: אשת חתני היקר בעיני אלד"ים ואדם מו' משה מאניס בראניס הכהן בווארשי:/ הביאה לי בכל יום למקום מושבי אוכל ובראותה כי חולה הנני התחננה ובקשה משר בית הסוהר אשר ישלחני משם לבית החולים אשר ליהודים בווארשי/ יום ב' ערב חג הפסח גם אני מאד בקשתי מאת השר ב"ה"ס לאמר! הנה הלילה לפנינו חג גדול לנו אנא יחנני על כמה שעות לפנות מפה לבית חתני! ולא יאחר כחצות הלילה אלכה ואשובה למכון שבתי פה—. ובאין אמן בן? ישלח עמי אחד משומרי משמרת הבית הנאמן בשלחותו. ושכר הולכה אשלם אני—. ונתרצה ויאמר! הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה! ויצו את שר העשר משומרי האסורים אשר הוא יוליכני למקום חפצי ולהשיבני הלום כחצי הלילה—. ויהי בערב ויוליכני אל בית חתני, ומה מאד שם שמחו לקראתי חתני ובתי עי"ת בחשבם גאלת עולם תהיה לי שם עמהם—. אבל נכדי היקר רים נפלאו מאד, ושאלו אותי לאמר! „אבינו הזקן הגד נא לנו מה לך לזה השטן העומד לך מימין? כך נשמח כלנו ואותו שלח מפנינו?“ השבותים! שמחו בני והרנינו! לא אחת היא השאלה הזאת אשר לכם לשאול! עוד תשאלו שאלות ארבעה וזו החמישית תוסיפו עליהן—. ואשיבכם תשובה אחת לכלם יחד—; ערוך השולחן צפה הצפית מושב נאה להסיבה הכור סות מלאות יין צגות לפנינו גם לפני האיש המוליך אותי כוס יין מלאתי, ובכך ברכנו קדשנו כליל הת- קדש חג הפסח, בסיפור יציאת מצרים השתעשענו. אחרי כן אכלנו שבענו שתינו רוינו על המזון ברכנו את ההלל גמרנו ואת כוסות היין שתינו כדת הלילה, /או ידעתי כי ליל שימורים זו לי! כי השומר עומד עלי לשמרני— ואוכל ושותה רב רב ממני/; כמעט שכחתי את הגלים עברו ראשי והייתי אך שמח—. עוד מעט והנה נהפך לאבל כנורי וכל הנלוים אלי שמה בוכים מקוננים על שובי—; כחצות הלילה שבתי למשמרתי כאשר הבטחתי! ושר בית הסוהר הנה זה בא ואומר הנני—! מחרת היום שר ב"ה"ס עם הרופא לחולי האסורים שם הסכימו יחד לשלחני עד בית החולים אשר ליהודים; שעה 7 בבקר ויצו לשני אנשי לוחם משומרי הבית להוליכני עד בית החפשי אשר ליהודים בעיר, כמעט דדכו כפות רגלי על מפתן הבית והנה נהפכתי הייתי לאיש בריא אולם כימי קדמוני, שמחת לבבי היתה לי למרפא! כי מבית האסורים יצאתי למלך—. ואמר- תי הכי קראו שם הבית הזה בית החפשי? כי חופ- שה ניתן לי—! ומן עת לעת התחזקו עורקי ועצמי והייתי לאיש חי כאז כן עתה, מה רב טוב לבית

כפקודת היענעראל לבד מעגלת מוהרי"פ ז"ל יום ד' למחיה שלח ד' יוסף לפ"ק.

★

אחרי כלותי לספר מעשה נסים ונפלאות אשר עשה ד' לבעל אחותי הרב השר מו' שלמה זלמן פוזנער וגם לנו בכללו ובגללו, עוד זאת אעשה לך קורא הנעים ואציגה לפניך אפס קצה מהתלאות אשר מצאתני, לי אני הכותב יעקב הלוי בשבתי הארמונה בווארשי ובצאתי העירה עד שובי לביתי; אז ביום ג' ר"ח ניסן כאשר הניחו את בעל אחותי לשבת כלוא בביתו ואותי הושיבו במאסר הארמונה, שם ישבתי עם מתי שוא חברת מרעים רעים וחט- אים, אשר באישן לילה ואפלה ככלבים יסובבו עיר, ממשותה הזוללים למשתה הסובאים עם הזונות יפרדו ועם גנבים שודדי לילה יחד יתלכדו, בתוך שבעים או שמונים איש ואשה כאלה עמהם שם לארץ ישבתי חושך ולא אור, באין שם לא מטה לא כסא אף לא שולחן ומנורה, הרצפה מתחת המלאה לה טיט רפש ורמש האדמה היא הכסא הכבודה והמטה החמודה והיא גם השולחן הטהר—. והמנורה הטהורה עומדת ממעל לקומת איש צנצנת אחת מלאה חלב בוערה הלילה, אור אשה יעור עיני היושבים שמה—. וצוהר אחד גבוה הגבוהים ובו חלונות אטומים לא שקופים. עם בורית וסיד מבפנים טוחים לבל יראה הרואה משם ההוצה, ואשא עיני וארא גם כי בני החבורה שם עמי אסירי עני ועוני הם? אבל רחישם רב רב מאד—. כחול אשר לא יספר—. בשמלותם הנקודות והטל- אות מבין שורות יצהירו חילם הכבד—. מחנות מול מחנות סביב מכל פנות נדות גם נעות—! מינים ממינים שונים מהם שתורים מהם לבנים וכולם אלי פונים ומבשרי אחזה איך אלה נזובים—. והנה אני ביניהם כבין הצנינים! קטנים הם קטנים! ובחדה שיניהם נושכים כצפעונים—. ובאפס כח באין אונים אשא נהי וקיני כנים—. אהה! קראתי אז לשכנים! מי יתנני שוכב עלי קוצים וברקנים אך לא בין שיני החיות האלה השנונים—! יומם ולילה שבעתי שבעתי נדודים, אנשי המקום לעיני התכבדו מכוב- דים—! צחנתם ובאשם באפי עולים ולחדרי בטני יורדים— עד כי גם בבשרי נעשו חדודים—. גם בערסי הרעננה למשכב דודים אף שם עלו ובאו גדודים גדודים—. למאות ולאלפים מהם נצודים כן יפרו וירבו הרבבות מהנולדים—; ורבים מאנשי שלר מי בווארשי, כי באו אלי לבקרני ולנחמני? וישאו גם הם עמם מן הערב רב אשר עלו אתי במעוני—. כאשר באו כן נשאו ריקם אלי באו ומלאים נסעו—; ומן התמרורים והיסורים שם נשאתי בהייתי ונחלתי ולמשכב נפלתי:

פולין, והנה מגור מסביב לו ימין בהביטו והנה דבר שמאל בהפנותו והנה שבר, דבר אל שבר יחדיו הדביקתהו כי פה המגפה השיגתהו! ומחסדו ית"ש סרה ממנו המגפה ועזבתהו—; הה! על בני זה אבל כבד נשאתי! יומם ולילה חרדת המות לקראתי! פן עלה או יעלה הלילה בידי הרוצח? פן חלילה חייו יזנית?— כהנה וכהנה עשתונות שונות והגיונות מגונות במו קדקדי פונות עדי שנית נחלתי הרבה מאד! ולא האמנתי קום אחרי נפלי זה כי הוכבד חליי עד למאד! גם אנשי המשמר שם בבית גם הרופאים אמרו לנפשי נואש לאין מרפא; כמעט חדלתי מהיות איש חי וד' אמר לנפשי ישועתך אני! הפודה מיד עריצים נפשיכי הוא יפדה ממות חייכי—; עודני תש כח רפה ידים ופיק ברכים עצור בבית החולים לחזקני ולאמצני עדי אשוב לאיתני, והנה רעש קול צרה וזעקת חלל בעיר! הלל ברחובות קריה כי עלה מות בחלונותיה אין בית אשר אין שם בהלה ויללה—. כי מגפת חלירע באה העירה לא תחמול על גביר וגבירה ועל צעיר וצעירה כל גבר בבהלה כל מתנים חלחלה ברחובות וחוצות יללה מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה חשכה גדולה—. ורבים מאלה הנפילים מובאים בית החולים אולי ירפאו? וכאשר הרבו להביא את המוכים אל הבית הזה כן פרצה שמה המגפה, אין רגע בלא פגע—. זאת בראותי פחד קראני ורעדתי! אמרתי פה אשב עד יתחזקו למו כחותי ואשוב את שבותי לקדמותי? ועתה איה איפה תקותי?—? הן אלה תמול ראיתם חיים בריאים ושלמים! כתולע אדמו פניהם ברזל ונחושת גרמיהם ואיך היום מהר עפו חייהם? וכדומן על פני השדה נפלו פגריהם? ואף כי אנכי בבית הזה?—? נפלתי נפלתי עוד לא קמתי! ופן תדבקני הרעה נמתי? הה כי תקרב המגפה להלחמה אתי? תוגבר ידה עלי — יכולתי! וכאשר שכולתי שכלתי—? וכי אתמהמה פה בעודי? רוחי ונשמתו תבור קש מידי! ואין מכפר בעדי! כי חבתי בשמירתם אני לבדי?—; גם כי אמרתי מה נורא המקום הזה? אשא רגלי ואלכה לי מזה אולי אסיר מעלי המות הזה? השיבוני רעיוני אנה מפניו אתה בורח? — הלא בכל הארץ מסביב חרמו ישטח שטוח?—? ופן רגלי יבלוני* ביד זה הרוצח?—? באשר שם הוא שם לפני קברי פתוח!—! ובמקום ההוא רוחי ונשמתו מגויתי יפיח? יראתי יראתי מחמתו וזעפתי! והי' טרם אבוא עד סופו? בכנפיו יחיש גם הוא מעופו! ומה לי פה או איפה?—? גם בהפנותי לסור ממקומי זה? מי הוא זה האיש יאספני אל ביתו? באמרו מן המגפה נמלתי והנה היא אחרי ואני הוא המוליד מר המות

* צ"ל: יובילוני.

ישראל? ולי מה יקרו מעשיהם הטובים הישרים? — בצחצחות השביעוני! בנעימות ושובע שמחות הרווני! בית הקדש שמו הנכון לו! כי קודש הוא!—! ואנשי קודש עומדים על משמרתו — גם צרי גם רופא הכינו לי, וכל אשר שאלו עיני לבריאות גופי לא מנעו ממני, עוד טרם שאלתי הנה נדרשתי!—! אנשי החסד אשר שם כל פעול פעלו למעני להחייני; כמעט שעברתי מחליי זה והנה אחר תחתיו חזק ממנו וממני—. טובב הולך בקרבי עד כי גבר עלי על המשכב להפילי—. כי גם פה בבית הזה גלי רעיוני רעשו לא נחו ולא שקטו אף רגע, מעט קט חדלתי מדאוג על אודתי והנני דואג על אודת אשתי בני ובנותי — אלה איפה הם? העודם חיים? ואיפה הם רועים? ועל כולם דאג לבי על אודת בני היקר איש תם וישר ירא אלד"ים באמת מ' איצק פרץ הלוי הדר בעיר מצער סאכאטשין:/: סמוך לעיר פלונסק ולפה קותאר:/: ויהי יום א' כ"א אדר שנה זו:/: הוא היום אשר לפני הלילה שצרו עלינו ולקחו אותנו בגולה מפה/ באו כמה מחיל פולין על בני זה לקחתו ולתלותו בלא דין ומשפט. יען אשר העלילו עליו הנוצרים מאנשי עירו כי גם הוא אחד מעדת פוזנער הנועדים על בני פולין, כמעט שלא בא תחת ידם והנה נמלט ובא הלום אלי ושלחתיו מזה עד מחנה חיל ראסיע אשר עמדה בעיר נייר שטאט א' פרסה הלאה למעלה מזה, ולמן אז בני זה היה משולח ונעזב מביתו מאשתו ובניו ומכל אשר לו עד עת חדש כסליו הבא עד עת קץ לדברי רוח ומאומה לא לקח עמו אף רבע שקל כסף בידו אין בהחפזו לנוס מפחד המותה — נע ונד בארץ סובב הולך ממקום למקום מבית לבית ואין מאסף אותו אליו, בפחדו מפני חיל פולין כי יבואו ישימו עליו אשם על החזיקו אחד מעדת פוזנער ולא יבצר משניהם חטא משפט מות—. בני זה כל עת סבונו הי' נחבא באחד הגאיות במערות בנבוב אילנות מקום לא יעבור בו איש, כי יום כרוזא קרא בחיל מתוך כותבי החדשות! הנה זה נמלט מפנינו איש יהודי מעיר מצער סאכאטשין והולך רכיל ומרגל בעמו בני פולין. שמו בו דברי אותותיו שמו תוארו מספר שניו גובה קומתו שעריו וזקנו והאיש אשר ישיגנו או הוא יקח נקמתו ממנו בקנאו את קנאתו לארץ מולדתו ולאחיו—. או יקריבו אל מזבח המשפט וישיג שכו משלם—. כי בן מות הוא האיש הזה! אם תחת להט החרב יעבור ראשו או ירה יירה או בעץ לתלותו לעיני בני עמו;—; ככה ארבו לדמו כל ימי השמש בארץ. והוא בני זה באין לו מנות פה המדינה לקח לו דרך להמלט על נפשו עד חוץ לארץ—. ויבא הפליט עד פרייסין המדינה. ויהי כי גברה שם מגפת חלי רע שב ובא ארצינו

בבואי אל ביתי העירה פלונסק שלם הודות לאל הטוב שם מצאתי שאהבה נפשי אשתי בני ובנותי כולם חיים בריאים ושלמים כיום עזבי אותם, ואתן תודה לד' הטוב על כל אשר עשה עמי מיום צאתי עד היום יום שובי, הבנים בני והבנות בנותי רעי הטובים קרובי וקרובותי הנה הנם כלם לנגד עיני, שמחתי במ והם בי אחרי לא האמנתי ראותם עוד עד עולם. — לא האמינו בחיי ואני בחיים. — יהי שם ד' מבורך על כל הטוב אשר גמלנו! עין בעין ראינו זה לזה בפנינו! רב ברכות שובע שמחות עלו בפנינו מלאו שחוק פינו ורנח לנו; אבל! גם שם בביתי בטח לא שכנתי! לא נחתי גם כי ישנתי! כי רעיוני מאד מאד נבהלו מאז אלה עלינו עלו! יראתי פן עוד עלי יפלו? לקחת בני ובנותי לעולות יעפילו וגם אותי על העץ על העץ יתלו? כאשר מאז עצתם זאת החלו כן עוד יכלו? — מקול מחצצים באבנים או בעצים. אמרתי הנה הנם המרצחים עלי אצים! ולקחת נפשי חפצים. —

עד בא יום גדול וקדוש א' ד"ר"ה" לפ"ק אל המושיע הושע את ישראל עמו ובתוכם נושענו גם אנחנו. — מן הוא והלאה מעט מעט תם הרעש חדלה המגפה, חיל עם ראסיע קרבו ובאו העירה ווארשויא. זעקת אחינו היהודים נעצרה! אין פחד ואין מורא! איש איש פונה לדרכו הישרה ברוך אל עליון נאור בגבורה; —

ועתה אתם בני היקרים והנעימים אליכם ואל בניכם ארים קולי ואקרא! הביטו וראו עושה גדול לות ונפלאות אשר עשה לטובים ולרעים! איך בני בליעל חשב לדחוק פעמנו? חנם באין דבר טמנו גאים פח לנו! והוא רחום בצל כנפיו תסה לנו! שמרנו אל שמרנו ונודה לך גם אנחנו גם בנינו אהרינו. על הטוב והחסד שעשית לאבותינו ולנו. הודו לו וברכו את שמו גם לבניכם ספרו עוזו ותעצומו, לבעבור ידעו ויבינו כלמו כי הוגה ד' וריחם לעמו. — אשרי שומרי משפטיו וחוקותיו לעשותם כנאמו! עד עולמי עד ישיבועו מנופת צוף נועמו. — נוראותיו ונסיו לא ישכחו ובריתו ינצורה, עשות כתורה וכמצוה לבם יעירו! משפטו עם ישראל יזכורו ועליה לבנים יספרו; —

למקומו? — גם כי אמרתי אשובה לי לביתי בעירי? בעתה אחזתני סמר מפחד בשרי! פן חלילה יקראני האסון בדרך בעברי? ; אכן עצת ד' יעצני ולבי אמר לי לאמר! צא צא מהר מזה איש מכאובים אל המקום אשר ישאך הרוח ופה אל תעמוד, ובכן הלוך הלכתי לחפש מקום באשר אמצא שמה מנוח. — ומצאתי שאהבה נפשי בעל אחותי הרב השר נ' אספני אליו הביתה, ושם הכין לפני חדר מיוחד עם מטה כסא שולחן ומנורה, ועמו בשולחנו מיסב הייתי מפתן אכלתי מכוסו שתיתי כיד ד' הטובה עליה, ככה ישבתי עמו חדש ימים עדי נשאו לבו להעתיק משם עד עיר קראקא, באשר שמה אשתו אחותי הגבירה תתי' עם נכדיה הקטנים, ושם בתו אהובתו הגבירה מפוארה ותכמה מ' אסתרל בארינשטיין ת'. השרים הגדולים היו בעזרתו אשר ישיג כתב עובר למקום חפצו שלו, ובכן עבר גיסי עם שני בניו היקרים הגבירים מ' שמואל פרץ ומ' דוד פוזנער ;

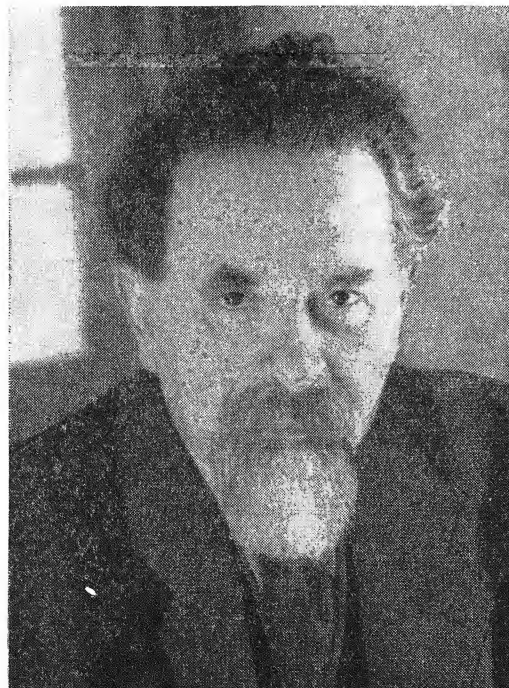
והיה בנסעם ואני נשארתי לבדי בל ידעתי אנה פנות? הן איש שלמה אשר בטחתי בו חלף עבר ואנה אני בא? ולבי בעצת ד' הטובה עלי אמר לי! אל תירא מרדה למקומך ועירך פלונסק אלד"ים עמך בדרך בצאתך ובבואך למקומך! — לכן אמרתי ארדה נא ואראה את צאני אשר נטשתים אל שומרים מבטן ומרחם היא אמם אשתי תתי'; ויהי בדרך בעברי קול זעקת שבר הומה באזני! כולו ייליל יורד בבכי הוי אבי הוי אחי הוי אחות יזעקו, בכל המקומות אשר עברתי איש איש עלי דודה, ומסרפו כי נפלו בחרב המגפה. — אז אמרתי גם אנכי לד' אני והטוב בעיני יעשה עמי! אך שם בעירי עלי מטתי אצוה אל ביתי וגם אראה צאני! ואם יאבה ד' להחייני אשובה ארעה צאני. — מקול מהומת המות חולחלו מתנים מקול שעטת פרסות סוס חיל עוברים צללו אזנים! עם בני ראסיע כי נסע מן המקום חיל בני פולין על מקומם בא ויקום. — וכלם כאחד קוראים ומשלשים הב הב הב! הב את הכסף ואת הזהב! הב מי רהב! בה נשליך ירב! היא תלבבנו באהב! — הב את הלחם ואת הבשר וכל אשר לנו חסר! ואם אין ולקחנו כפלים ננסר — ולמען ספות הרוה ככלי בים לא ידעו שבעה! — ולכל תועבה התאו תאוה! —

ילדותי

והנה שוב תמונה. כבר אני בן שש ולומד בבית-הספר לילדי יהודים של הממשלה. ערב, ואני עם אחותי, תלמידה בבית-הספר כללי משותף לנערות נוצריות ויהודיות, עומדים יחד עם עוד ילדים בחדר בית-הספר היהודי. אנו חוזרים על הצגה, שעלינו להציג בהגיגה. מציגים אנו שיר רוסי, של פושקין, על ילד שמצא פגר של אדם שטבע בנהר. הוא מביא, אחוזה-בהלה, את הבשורה לאביו האיכר. אני מדקלם את קטע השיר, שבו מספר הילד על המציאה הנוראה. אחותי מילאה את תפקיד האם. מי מילא את תפקידו של האיכר ויתר פרטי ההצגה לא נשמרו בזכרוני. רק התמונה הכללית עומדת לפני כמו חיה. ושוב: עומד אני ברחוב עלי-יד בית התפילה לקאתולים בדרכי לבית-הספר. לפני כלב גדול, כמעט כקומתי אני. הריני לוקח חתיכות חתיכות מן הלח-מניה, שאמא נתנה לי צידה לבית-הספר, ושם על אפו של הכלב, המחכה לפקודתי. אני סופר: אחת, שתיים, שלוש, הכלב זורק למעלה את חתיכת הלחמניה. תופס אותה ובולעה.

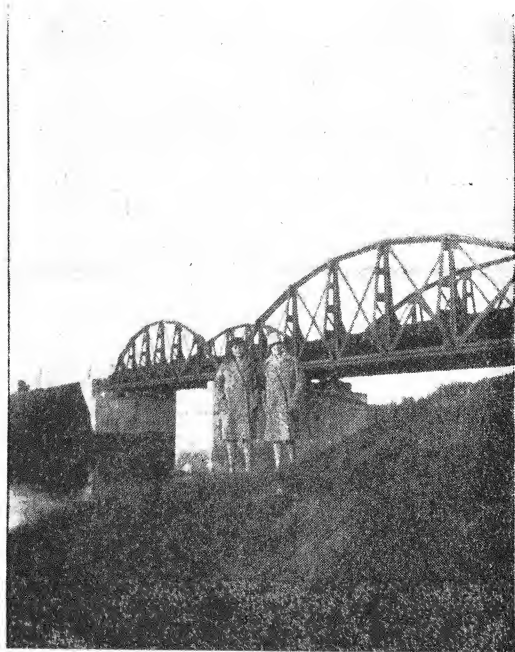
בן שש נכנסתי, כאמור, לבית-הספר היהודי שנוסד ביוזמתו של אבי. לפי שנודע לי אחר-כך, היה החוק מרשה למספר מסויים של הורים יהודים, משלמי מס-החינוך, לבוא לפני שלטונות החינוך, שהיו אז רוסיים, ולבקש רשיון לבית-הספר מיוחד לילדי יהודים. על פי רוב היה רשיון כזה ניתן בלי קושי, כי הממשלה הביטה בעין רעה על בית-הספר משותפים לילדי פולנים ויהודים. בבית-הספר מיוחדים ליהודים צריכים היו הילדים ללמוד גם תנ"ך ועברית. לאמיתו של דבר לא לימדו בימי לא זה ואף לא זה, כנראה מפני חוסר מורים וגם מפני מיעוט דאגתם של ההורים. מובן, ששלטון החינוך הרוסי לא דאג ללימודים יהודיים, אף-על-פי שהיו חובה לפי התוכנית, שאושרה לפי החוק. העיקר היה לימוד הרוסית וקצת חשבון. גם פולנית לא למדנו בבית-הספר הזה.

המורה שלנו, יעקב אושלג, גמר סמינריון כללי ממשלתי למורים, שבו לא לימדו שום דבר מלימודי היהדות. מספר היהודים בסימנריונים האלה היה קטן, אף-על-פי שהלימוד בהם ושירות בבית-הספר המיוחדים ליהודים במשך כמה שנים שיחרר משירות בצבא. הוא לא ידע עברית כלל. נשמר בזכרוני שב-

שנת 1880

נולדתי בווארשה ב-24 לנובמבר (לפי החשבון שהיה נהוג באירופה) שנת 1879. בן יחיד לאמי, שהיו לה בנות בלבד מנישואיה הראשונים והשניים עד שבאתי לעולם, ובן זקונים לאבי, שהיה קרוב לשישים בזמן שנולדתי. כשהייתי תינוק בן חצי שנה עברה משפחתי לפלונסק, שבה פעל קודם אבי רבות כמשכיל, מפין תורתה של ההשכלה ברבים. לפי סיפורי אמי, הייתי בשנותי הראשונות ילד חולני. בזכרוני נשארו תמונות מקוטעות מאותם הימים. ואפשר כי גם זו, שאני מביא כאן, מקורה בסיפורי אמי. והנה התמונה, שלא ניטשטשה בזכרוני עד היום הזה: חדר שתריסיו מוגפים ואור השמש חודר דרכם. אור נעים, מלטף. אני עומד על המיטה ואמי מטפלת בי. גם אחותי נמצאת בחדר. כולנו שרויים בשמחה, ואני איני יודע סיבתה. רק אחר כך נודע לי, שהת-עוררתי לאחר משבר במחלה קשה.

הגשר ברחוב צ'נובסקו

והסכימה סוף סוף לעצתו של אבא לעבור לפלונסק. עיירת נעוריו של אבא, שהיה נוסע אליה לעתים קרובות, ובה קיווה להתפרנס מעסקיו. אולם נתאכזב. ובווארשה הגיע המצב לידי כך, שאבא הסכים להיות „שליח“, אחד מאלה שהיו עומדים ברחוב, מוכנים ללכת לכל שליחות בשכר פרוטות. נחוץ היה לכך רשיון המגיסטראט של העיר, שהיה מורכב מפקידים פולנים, ושל המשטרה הרוסית. אך ידיעתו הבלתי מספיקה של אבא בפולנית גרמה, כנראה, לדחיית בקשתו.

הקילוקיטה

אמא לימדתני לקרוא פולנית, ועלידי כך נפתחה לפני הספריה הפולנית, שהביאה אתה מווארשה. לאבא היה אוסף ספרים עבריים, שרידי הספריה של „חברת שוחרי חכמה ותושיה“, שיסד עלידי „חדר“ מטיפוס חדש, שלימדו בו גם דקדוק הלשון העברית וחשבון. ואולי עוד לימודים חיצוניים. את המלמד בחדר זה, ר' חיימל, הביא אבא מפלך סובאלק. שיהודיה נחשבו ל„ליטואקים“ (ליטאים) ומיבטאם העברי היה של אנשי ליטא וזאמוט, ורבים מגדולי התורה שביניהם שאפו למיזוג תורה ודעת. המוסד — החדר והספריה והחברה המכלכלת אותם — נקרא בשם מזור „קלור קיטה“. אינני יודע מה פירושו של השם ומה מקורו. איש לא יכול להסבירי לי, ובימי ילדותי ובחרותי.

תקופה מסוימת — אני מניח בסוף שנות השמונים — התחיל ללמוד עברית ושמעתי אותו מתהלך בבית הספר וחוזר על נטית הפעלים: פקוד, פקדתי, פקדת... גברה אז, כנראה, תנועת חיבת ציון בפלונסק, וחבורה של צעירים התחילה מתכוננת לעליה לארץ ישראל. מורי נצטרף לתנועה, אולם לא עלה ארצה אלא הלך לאמריקה. מתוך סבל ועמל רב התכונן שם לאוניברסיטה, גמר את לימודי הרפואה ו„עשה חיים“.

את הלימודים העבריים לימדני אבא. הוא היה בן של רב מתנגד, ששימש ברבנות בנאשילסק ובשרפץ, עיירות קרובות לפלונסק. החסידים רידפו אותו, והוא לא נכנע כל ימיו ולא קיבל את מרותו של צדיק, ולא היה נוסע אליו בימי החגים, כמנהגם של רוב הרבנים בפולין באותם הימים. לאבי היה שם של תלמיד-חכם גדול, אולם הוא סירב להיות רב. מקצוע מסוים לא היה לו. הוא היה „נותן עצות“ ליהודים בסכסוכים, ואף באלה שהגיעו לערכאות הרוסיים, מעין „יועץ פינה“, כפי שנקרא בפולנית. מבקשי עצותיו האמינו, כי תלמיד-חכם כמוהו מבין גם את דרכי הדין הרוסי, ועצותיו תהיינה להם לתועלת. אבי לא ידע רוסית כלל, ופולנית שמע, אבל דיבר בה רק מעט ובכבדות רבה. לא היה איפוא ביכולתו לתווך אצל הפקידים בעניינים שנמסרו לו, לסדר ענייני שוחד וכדומה, כמנהגם של בעלי-עצות כאלה.

לא הבינתי מעולם, מניין שאב אבא את ידיעותיו בחוקי רוסיה ודיניה, ששלטו אז בפולין. עצותיו בכללן היו טובות, והיה זמן שהרוויח לחמו בהתעסקות זו. בכל אופן, פירסומו כתלמיד-חכם והתעסקותו בענייני דין ומשפט הסתם — לפי סיפורי אמי, שהיתה אלמנה צעירה, בעלת חנות של ספרים פולנים ישנים וחדשים — שהשפיעו עליה, שתסכים לשידוך עם אבי, שגם הוא היה אלמן וזקן ממנה בעשרים שנה.

אמי היתה ממשפחה של חסידים, שאחד מאבותיה היה הרבי ר' יעקב יצחק „החזוה מלובלין“ (כך שמעתי מאמי), אולם אביה כבר עסק במסחר בספרים פולניים, וזכה שאחד מסופרי פולין, בוליסלאב פרוס, הזכירו במלים חמות בזכרונותיו על ימי בחרותו בגימנסיה בלובלין. בנותיו (והוא היה מבורך בבנות) דיברו פולנית טובה, והיא היתה לשון-הדיבור שלהן. גם אתנו הילדים דיברה אמא פולנית, והיא היתה לשון-האם שלנו. אולם עם אבא דיברה יידיש. גם אלינו הילדים דיבר אבא יידיש, ואנחנו היינו עונים פולנית. בנישואיה הראשונים היתה אמא אשתו של סוחר בספרים פולניים ממשפחת זאלצשטיין, שתפסה מקום מכובד במסחר בספרים פולניים, פרנסה שהיתה באותה תקופה כולה בידי יהודים.

שבע השנים הראשונות של נישואיה עם אבי המשיכה אמא במסחרה. אולם לא הצליחה. כנראה,

ולטוילים, אולם לא הקשבתי לשיחות והייתי מהלך מסביב למשוחחים והמטיילים ומוצא לי דברים מעניינים יותר מתוכנן של „שיחות חכמים“. פעם, זוכר אני, קרה לי מקרה רע בשעת טיול בשבת בחברת אבא וידידיו. הם היו מטיילים בנחת ובאיטיות מחוץ לעיר, במקום שהתחיל כביש מכוסה אבנים קטנות. לא יכולתי לסבול, כמובן, את קצב הליכתם האיטי ואת עמידתם מפעם לפעם, כשגברה התרכזותם בשיחה. התרוצצתי סביבם ואספתי אבנים בכביש וידיתי אותן לכל צד. מעשה שטן, פגעה אבן אחת במצחו של אבא. נבהלתי עד למאוד ועמדתי במקומי מלא חרדה וחרטה. אולם אבא לא נתרגז, לא נזף בי בכעס ולא הטיל עלי עונש. הוא ידע כי זה היה בשגגה וראה כמה נבהלתי ונתחרטתי על המעשה. אולם טוילים אתו בשבת לאחר מקרה רע זה — איני זוכר. אבא חדל, כנראה, לקחת אותי עמו.

קשיי פרנסה

אמא עוד היתה באותה תקופה צעירה. בווארשה גרו שתי אחיותיה הצעירות ממנה עם אם זקנה. שתי אחיות קשיות היגרו עם בעליהן לאמריקה וגרו בניו-יורק. האחיות הצעירות למדו בווארשה, אחת — נייגה על פסנתר, ואחת — זמרה, וגמרו קונסרבטוריון. הן התפרנסו משיעורים שנתנו במקצוע. על האחות שנייגה בפסנתר סיפרו שהיא בעלת כשרונות וגם הופיעה בקונצרטים. סבתא היתה זקנה מאוד ואיני זוכר, ששוחחה אתי. גם דוד היה לאמי בווארשה, אחי אביה, וגם הוא בעל חנות ספרים פולניים. היו לו בנות בלבד, ואחת מהן, בחורה יפה וטובה לב, היתה משחקת אתי תמיד, כשהייתי מבקר בחנות עם אמי בשעת ביקוריה בווארשה.

לאבי היה בן מנישואיו הראשונים, יחיד שנשאר לו מאשתו, שילדה לו ילדים רבים וכולם מתו תינוקות. גם האשה מתה צעירה במחלת לב. היא היתה מבית גולדה, שעבר לפלוצק, עוד לפני שעברה לשם משפחתי, ושם הצליחו עסקיה של המשפחה ונשתנה סגנון חייה. כנהוג, הקשר בין אבי ובני משפחת גולדה היה אמיץ ולא נתרופף כל ימי חייהם של אבי המשפחה והבנים.

בנו היחיד של אבי היה קשיש ממני בשנים רבות. הוא התידד עם אמי ואחיותיה, ובתקופה שאני זוכר היה חתנה של דודתי הזמרת. היה עובד או בחברה קבלנית והיה משתכר לא רע. וממשכורתו היה משלם את שכר-הלימוד של אחותי הבכורה, בת אמי מנישואי איה עם אבי, שלא זכרתיה מימי ילדותי הקדומים, כי בהיותה בת שש נשלחה לדודתי לווארשה ונכנסה לגימנסיה למכינה. היא היתה עליזה והתרוצצה בחור צות פלונסק והשתובבה, ואמא, שטיפלה בשני ילדים

כל ימי חייו אבי, לא התעניינתי בתעלומת שמו העממי של מוסד ההשכלה, שאבי יסד וטיפח עד קצה יכולתו. בלימודי העבריים לא עשיתי חיל. אבא ראה זאת למגינת לבו ולא יכול להתגבר על אירצוני. הוא לא ידע למשוך את לבי, לב ילד ער לגבורה ולהרפתקאות, לשירה ולתעלומות אגדה. למדנו חומש ולבי לא התעורר לשירה שבסיפורי בראשית, שמות או במדבר. ואותה שעה ראה אבי, שהתחלתי לקרוא פולנית ואני בולע ממש את הספרים, שנמצאו בספריית אמי. החליט אבא לקרבני אל השפה העברית על ידי קריאת ספרי ההשכלה ובחר את הביוגרפיה של נפוליאון הראשון, קיסר צרפת, שנכתבה בידי מרדכי אהרן גינצבורג, אחד מסופרי וילנה המשכילים. זה היה הספר הראשון שהכניסני לעולמה של האגדה על נפוליאון. קראנו את הספר כולו, ובזכרוני נשמר הרושם העז, שעשה עלי וגם על אבי הסיפור על מותו של נפוליאון באי הלנה הקדושה בשבי הבריטי. שנינו בכינו, אבא ואני.

אולם גם ספר זה לא הביאני לידי קריאת ספרים עבריים. גם אבא נתייאש ממני ועזבני לנפשי. פשוט נלאה, כנראה, נשוא את אדישותי ואת כשלון נסיונותיו לעורר בי חשק ללימודי העברית. כך נפסקו לימודי העבריים. ומן ה„חדר“ יצאתי עוד לפני כן, בלי שוב אליו. משום שהמלמד הרביץ בי על עבירה שאינני זוכר מה היה טיבה, כשם שנשמט מזכרוני כל יומי היחיד ב„חדר“. אלמלא סיפורה של אמי לא הייתי זוכר כלל שטעמתי טעמו של „חדר“, ואם גם מקצת מן המקצת. אמי לא יכלה להשלים עם כך, שעל בנה-יחידה תורם ידו של מלמד, וגם אבא, כנראה, לא הפציר, שאוסיף לבקר ב„חדר“ וסמך על עצמו, שיכניסני באוהל של תורה. אולם לא ניתן לו הדבר. אני זוכר את אבא כאיש זקן, אבל היה עוד ער ובעל-מרץ ולא ידע חולי, אף-על-פי שהשתעל כל ימיו. הוא נהג כיהודי כשר, התפלל שלוש פעמים ביום ולא עבר עבירה כל ימי חייו. אולם היה מן המקילים בדין וחפשי במחשבותיו. הוא היה אדם סגור-לב ולא הירבה שיחה לא עם אשתו ולא אתנו הילדים. היה לו מצח גבוה של תלמיד-חכם, ועיניים חומות, ירשבות עמוק בארובותיהן, שהיו מביטות כאילו מתוך שאלה ותמיהה. לבוש היה „סורדוט“ ולא „קאפוט“, כמנהג ששלט עוד בעיירות. ארשת פניו היתה עגומה וחיוך עלה על שפתיו רק לעתים רחוקות. איני זוכר שצחק פעם בקול. כאילו סבל הרבה בחייו ונתאכזב בתקוותיו לעתים תכופות. בבית ישב שקוע בקריאה בעתון או בספר, אולם כשנמצא בחברה של מכריו וידידיו — היה ראש המדברים, ואילו היו פונים בשאלות והוא היה מספר מזכרונותיו. בעודי ילד לקחני אבא לפעמים אתו בימי שבתות למסיבות-חברים כאלה

חנות הרכבת בפלונסק

בנסיעותיה מפעם לפעם לווארשה היתה אמי לוקחת אותי. כנראה לאחר שנתחזקה בריאותי. ימי ביקוריה הזכירו לה את הימים הטובים, כשהיתה יושבת בבירה הפולנית, מבקרת בתיאטרונים וקונצרטים, שבהם השתתפה גם אחותה הצעירה. לא פעם שמעתי בבית שיחות על התיאטרונים ועל השחקנים שהצטיינו בהם, על האופרה וזמריה. וראה פלא, לפעמים נתערב גם אבא בשיחות אלה, ומתוך ידיעה והבנה, גם הוא היה מבקר, כנראה, בתקופה הוורשאית של חייו, עם אמי, ואפשר עוד קודם לכן, בתיאטרונים של וארשה והיה זוכר את האופרות ואת הדראמות, ואת זמריהם ושחקניהם ידועיהם.

נסיעות מפלונסק לווארשה

מהנסיעות עם אמי נשארו לי זכרונות מקוטעים. מן הראשונות שמורה בזכרונותי נסיעה בחורף. פלונסק לא היתה מחוברת עם וארשה בקו מסילת-ברזל. צריך היה לנסוע ברכבת למצודת מודלין ומשם בעגלה לפלונסק. פעם טענה אמי, משום מה, והקדימה לרדה מן הרכבת. היה ליל חורף, והמקום היה עזוב. לנוסעים לפלונסק היו העגלות עומדות ומחכות במודלין. זמן רב חיפשה אמי עד שמצאה עגלה, שתביאנו לפלונסק. היה קר מאוד, ואמי עטפתי בכל דבר חם שנפל לידיה. אולי משום כך לא נמחק הדבר מזכרונותי. דאי בכיתי מקור ומפחד, כשאמי התרוצצה בחיפושיה אחרי עגלה, אולם גאוותו של נער, שגיבורי ספרי הרפת-

קטנים, ואחד מהם חולני, לא יכלה להשגיח עליה ושלחה אותה לווארשה.

כשלא הצליח אבא בכל עסקיו ובכל נסיונותיו, שבתוכם היתה גם מלמדות, מיהר הבן הבכור לבוא לעזרתו, ונוסף להוצאות החינוך לאחיותי היה שולח לאבא לפלונסק 15 רובל לחודש, סכום שהצטרף לרווחיו המקריים והנדירים של אבא והיה צריך להספיק לכלכלת המשפחה. והוא הספיק, בזכותה של אמי, שניהלה את משק ביתנו בחריצות ובחיסכון עד קצה הגבול. היא עשתה את כל העבודה במשק הבית, רק לכביסה הגדולה היתה שוכרת „גויה“ בתקופה שאני זוכר. בחריצותה הצליחה למנוע את השתלטותו של העוני המנוול. זוכר אני, שלא פעם נאלצה, בהתקרב יום השבת, לחבוע מאבא שיתן לה לצרכי השבת או בכלל למשק הבית, והוא תשובה אחת היתה לו: „מה אעשה לך, וכסף אין לי“. כשכלו כל טענותיה של אמי וגבר יאוושה, היתה פורצת מלבה טענה, שלא יכלה להבליג עליה: „לך והשתדל!“ (משפט זה ביידיש: „גיי, סטארע זיך!“), הפך לפתגם במשפחתי, והשתמשו בו תכופות). אז נסתמו טענותיו של אבא ונפסקה חליפת הדברים. לא ידעתי באותם הימים ואינני יודע עד היום, איך הצליחה אמי להיחלץ מן המצוקה, אולם במשק הבית לא הורגש המחסור. ובשבת היה דג על השולחן וגם בשר, ובדירתנו שלטה מנוחה וקדושת השבת. גם לאבא היה חלק בזה, כי היה מקיל מאוד בדין, ואמי סמכה עליו ולא הכירה רב אחר על פניו.

הוספתי, — משכורתך גדולה היא, ולא יכבד ממך לעשות זאת". אחי נעשה רציני והתחיל חוקר אותי, מניין הגעתי לידי מחשבות כאלה. בסופם של הדברים שאלני פשוט: "מי אמר לך כל זאת?" ובשטף תשובותי, שגברה גאוותי עליהן, עניתי: "אמא שלי". אפשר להבין מה הרושם שעשו דברי אלה. יצא מהם, כי אמא דרשה שאחי הגדול, בנה החורג, יגדיל את תמיכתו למשפחתנו, ולימדה אותי שאשמיע את תביעתי באזניו! והיא מעולם לא דיברה על אחי ועל תמיכתו שהיא קטנה, גם לא שמעתי שום שיחה על כך בבית. אולם אחי לא יכול להסביר לעצמו אחרת את תשובותי על שאלותי, והאשים את אמא והתרחק ממנה. אני לא הבינתי, מה עוללתי בתשובותי ה"מחור כמות", אדרבה, ציפיתי לתהילות ותשבחות בזכותן. לא ארכו הימים ונתרחק גם מדודתי, שעמד לשאת אותה לו לאשה. אבא נאלץ להתערב בדבר, והצליח להביא לידי פשרה של פירוד ולמנוע מחלוקת. כשגער עו בדבר בשיחות בבית, לאחר שאחיות ואני גדלנו, היתה אמא אומרת ואחיותי תומכות בדבריה, שאלמלא אותה השיחה ותשובותי, "המחוכמות", לא היה הדבר מגיע לידי קרע ולהתרחקות של אחי ממשפחת אמי ולפירוד בינו ובין דודתי.

קרובים באמריקה

לאמא היתה בת מנישואיה הראשונים. היא לא ישיבה אתנו בפלונסק. מכמה רמזים ששמעתי מפי אמא לאחר שגדלתי, הבינתי, כי אבא לא חיבב את הבת הזאת, וכשנולדו הילדים ראתה אמא הכרח לעצמה להוציאה מן הבית. לא ידעתי לאן. כמו מבעד לערפל זוכר אני, שנתעוררתי פעם בבוקר ושמעתי שיחה מתוך כבי בין אמא אחיה ובתה, שבאו להיפרד לפני יציאתם בניו-יורק, לפי הזמנתה של דודתי, שהצליחה בניו-יורק, "לעשות חיים". היה לה בית חרושת לנוצות בתייענה, ואמא קיוותה כי בתה תמצא בעזרתה את דרכה בחיים. הבת היתה צעירה ויפה, ואמא בטחה באחיה ובאחותה, שהם ישמרו עליה מכל אסון. אולם אותו יום, בבוקר השכם, לבה לב האם ניבא לה רעות. היא לא זכתה לראות אותה עוד. לאחר זמן קיבלה ידיעה, כי בתה, "יצאה לתרבות רעה", והדודה, שלא היו לה ילדים, גירשה אותה מביתה. לאחר זמן נודע, מה טיבה של אותה יציאה לתרבות רעה: היא התחתנה עם איטלקי. הקשר בינה ובין אמא ניתק לגמרי, אבל פעם בפעם עלה זכרה על לבה. כל הימים לא חדלה להאשים את עצמה, שהסכימה לשלחה לאמריקה. הפצע לא הגליד כל ימי חייה. ואלו את הטינה שלה על אבא, שבגללו הורחקה הבת מביתה, הסתירה עמוק בלבה, ולא העיזה להעלותה על שפתיה.

קאות שקרא שימשו לו דוגמה, מחתה את זכר הפחד והקור מזכרוני. הגענו בשלום לפלונסק, וימים רבים היתה אמא מספרת על ההרפתקאות של אותה נסיעה. ועוד ליל-ביעותים אני זוכר בווארשה. הייתי כבר ילד גדול באותה נסיעה. משום מה לא היה די מקום ללינה בשביל כולנו בבית דודתי. הוחלט שאני אלון בדירתו של אחי, שלא היתה רחוקה מדירת דודתי. אחר תי, שעברה לווארשה לאחר שגמרה את בית-הספר למתחילים ונכנסה לגימנסיה, הובילה אותי לדירתו של אחי, השכיבתני במיטה, ציוותה עלי לישון וכיבתה את הנר, שדלק עלייד המיטה, והלכה לה. זמן מה שכבתי במנוחה, אולם לא יכולתי להירדם. התחלתי מחפש גפרורים, כדי להדליק את הנר, ולא מצאתי. אחותי פחדה, שמא לא איזה ואגרום לדליקה, והחביאה את הגפרורים. חשמל עוד לא חדר בימים ההם לבתי וארשה, וגם מאור הגז היה נדיר. דמיוני התחיל עובד ומעביר לפני עיני תמונות מתמונות שונות. לאט לאט נעשו מפחידות ביותר והפכו לתמונות-ביעותים. התחלתי שוב לחפש אחרי גפרורים. אך לשווא. קמתי וחיפשתי את בית-השימוש. לא מצאתי. יצאתי אל הגוזזטרה. אור הכוכבים חיזק קצת את רוחי. לא יכולתי להבליג ועשיתי את צרכי מהגוזזטרה, וכל הזמן רעדתי מפחד, שמא יראני השוער או יבהילני איזה דייר החוזר הביתה. תיארתי לעצמי, מה גדולה תהיה החרפה והבושה. אולם לא קרה שום דבר. חזרתי לחדר ולמשכב וניסיתי לישון. אולם לשווא היו מאמצי. תמונות הבהלה החרידוני שוב. בכיתי, לא היה שומע לי. לא יכולתי לשכב עוד במיטה. קמתי והתחלתי להתלבש. החלטתי לעזוב את הדירה וללכת אל הדודות. אך לא ידעתי את הדרך לביתן. זוכר אני, שעברתי בריצה רחובות מוארים, מלאים אנשים, ברחוב אחד נכנסתי לשער הבית, עליתי לקומה וצלצלתי לדירת דודתי. חוש טמיר הובילני ברחובות עד הבית והדירה. לא שאלתי איש, לא חיפשתי את הדרך. עברתי את הרחובות, כאילו ידעתי את הדרך מזמן. גדולה היתה תמיהתן והתפעלותן של אמי ודודתי, וזמן רב היו משוחחים במשפחה בנס שהתרחש לי.

ובאחת מנסיעותי לווארשה עם אמי קרה דבר, שהיה עשוי להביא אסון על משפחתי. אחי הגדול בן-אבי אהב לשוחח אתי, היה שואל אותי שאלות ומתפעל מתשובותי. ויהי ערב — ואין, "ויהי" אלא לשון צרה, כידוע — וכולנו, אמי ודודתי ואחי, ישבנו על הגוזזטרה ושוחחנו. אינני זוכר באיזו דרך נגעה השיחה בענייני הבית ומצוקתו. לאחר שעניתי לשאלותיו של אחי כמה תשובות, שחשבתי אותן למחוכמות ביותר והייתי מלא גאווה עליהן, אמרתי לו לאחי: "אילו הייתי במקומך, הייתי מגדיל את התמיכה לאבא, הוא כבר זקן ואינו יכול לעבוד. והרי, —

והעלבון גוברים עלי. איך זה יכולה אמא לעזובני לבדי בבית ריק וסגור? איך לא היתה מרחמת עלי ועושה את רצונה של אחותי? התמרמרותי עלתה עד שפתחתי את החלון — דירתנו היתה בקומה א' — וקפצתי החוצה ורצתי לחפש את אמא ולהביאה הביתה. ידעתי את מקום הטיוילים, ומתוך ריצה הגעתי אל חבורת המטיילים. מיד נטפתי אל אמא בבכי ובטענות, שהיא עוזבת אותי לבדי, ותבעתי שתשוב אתי הביתה. אמא לא יכלה להשקיטני וחזרה אתי הביתה, ואחריה אחותי, מלאה מרירות וכעס.

בחבורה של אמי היו שתי אחיות בשם גוזיק, שהיה להן סמוך לבית־מגורנו בית קטן עם חצר גדולה, מכוסה עשב ופרחים בימי אביב; וכן האחיות שוהמאכר וכל האינטליגנציה שבעיירה: המורה, בן קרובו של אבי, שלום גרינבוים, שקראו לו בשם איזידור (מוסב מיצחק), כמו שאמא קראה לי בדרך הקטנה דורק, אף־על־פי שנקראתי בשם יצחק, על שם רבי יעקב יצחק „החווה מלובלין“, שעליו היתה גאוותה. גם החובש פינקלשטיין, ובנו הצעיר של חובש אחר בעיירה, דרוזדוביץ', היו נמנים עם חבורת אמי (רופא יהודי ועורך־דין לא היו בעיירה באותה תקופה). כולם דיברו פולנית. וכשנתאספו בערב־החורף בביתנו, קראו ספרים פולניים, וביניהם את הפואמות של אדם מיצקביץ'. לא הרבה נשאר בזכרוני מקריאה זו, שהקשבתי לה. רק תמונה אחת מספר־החזון „דזיאדי“ (הקבצ'נים) של מיצקביץ', נקבעה במוחי ובלבי, תמונה של ליל ציפיה למשהו איום העתיד להתרחש, והקבצנים מביעים את פחדם במשפט חוזר:

שָׁקֵט, פָּחַד מְלַחֵשׁ פֹּה...

מה יהיה פה, יתְרַחֵשׁ פה?

אחותי נהנתה, כמובן, מאוד מחבורה זו. דרוזדוביץ', הצעיר שבחבורה, נמשך אחריה, וגם הוא מצא חן בעיני. מן הספרים שקראתי בפולנית כבר ידעתי על אהבה, ומצלצול־קולה של אחותי, כשהיתה פונה אל דרוזדוביץ', הבינתי כי צומחת כאן אהבה. אולם היא לא הבשילה. דרוזדוביץ' ומשפחתו היגרו לאמריקה. ואמא, לאחר נסיונה המר שהיה לה עם בתה בנייר יורק, לא הסכימה שאחותי תינשא לדרוזדוביץ' ותהגר אתו. גם אחותי לא נעצבה הרבה אחרי אהבתה הראשונה הזאת.

לאמא לא היה פנאי לטפל בי לאחר שגדלתי וחדלתי לחלות. משק־הבית וחבורת מכריה גולו ממנה את כל זמנה. כשהייתי תינוק סיפרה לי סיפורים, אבל לא נשאר בלבי כל זכר מהם. גם על בית אבא שלה בלובלין ועל „החווה מלובלין“ ועל ר' אלימלך מלר־זאנסק, שהזכירה את שמם לפעמים, לא סיפרה. וכך גם אבא, שהיה מזכיר לפעמים תכופות ובחיבה את

בתקופת חיינו בפלונסק ביקרה אצלנו הדודה מניו־יורק, שאליה נסעה אחותי. היא באה אל הרבי לבקש „תיקון“, כי היתה עקרה. לשם כך עשתה נסיעה קשה מניו־יורק לפולין, וביקרה גם אצלנו בפלונסק. אינני יודע על מה דיברו ביניהן האחיות, ודאי סיפרה הדודה לאמא את קורות בתה. אולם זוכר אני, כי בהיפרדה מאתנו נתנה לי מתנה: חמישה רובלים זהב. אמא לקחה ממני את המתנה, הראשונה והאחרונה שקיבלתי בימי ילדותי. סכום גדול כזה, שליש מתמיכתו של אחי, היה תמיד דבר בעתו במשקה של אמא.

כל הטראגדיה הזאת היתה אפופה סודיות ואת פרטיה לא ידעתי. כשהייתי בפעם הראשונה באמריקה התראיתי עם אחותי זאת, והיא עוד דיברה פולנית. היא נתאלמנה ונישאה שנית לאיטלקי. אמא כבר לא היתה בחיים, וכנראה שמרה אחותי טינה עליה בלבד, כי לא שאלה עליה ולא סיפרה לי את קורותיה. גם אני לא שאלתי. עוד ניכרו בפניה אותות יופיה ועליונותה. היא היתה שרויה בעולמה החדש וזרה לנו ולעולמנו. מאז לא ראיתייה עוד.

צעירי העיירה

לאמא היה חוג מכרים ומכרות שלה, צעירים וצעירות ממנה. היא היתה מבלה אתם, מטיילת בערבי אביב וקיץ מחוץ לעיר. בייחוד נתרבו הפגישות וה־טיולים, כשחזרה אלינו מווארשה אחותי הקשישה, לאחר שלא הצליחה בלימודים בווארשה — היא עשתה שנתיים במחלקה השנייה, וכשנשארה גם במחלקה השלישית לשנה שנייה — החליט אחי, שהיה משלם את שכר־הלימוד בשבילה ובשביל אחותי האחרת, שהצטיינה בלימודיה, שלא ייתכן להוציא כסף ללימודיה של נערה, שאין לה חשק ללמוד. היא חזרה לפלונסק, והמורה שלי התחיל מלמדה, שתוכל לשוב לגימנסיה. אולם היא היתה באביב שנותיה, נערה יפה, אדומת־שיער ויפת־עיניים, עליות־מוג וצמאת־חיים.

הטיולים האלה לא מצאו חן בעיני. היו משאירים אותי בבית לבדי, כי אבא גם הוא היה עוזב את הבית אחר ארוחת ערב. לא תמיד מצאתי גם אני חברים לשחק בשעות הערב. הייתי משתדל לעכב את אמא, והארכת את האכילה עד כמה שהיה באפשרותי. אחותי היתה מתרגזת, ופעם אחת הפכה את כוס התה שלפני, וכפסע היה בין המעשה הזה ובין הפיכת הסאמובאר (המיחס) הרוחת. שעמד על השולחן. אמא נבהלה מאוד והטיול נתאחר הפעם, למורת רוח אחותי. ופעם אחת נשארת לבדי שקוע בקריאה. אבא לא היה גם הוא בבית והדלת היתה סגורה. חשבו, כנראה, שאגמור את הספר ואלך לישון. אולם הפעם לא הארכת לקרוא עד גמר הספר, וכשהפסקתי את הקריאה התחילו ההתרגזות

על יד אבא ויצאתי החוצה. לא זכיתי לאותה חרדת הקדושה והתרוממות הרוח. שקראתי עליהן אחר־כך בסיפורים ובזכרונות.

הרגש שגבר והלך בלבי עם השנים להווי הדתי שנשמר בביתנו היה בו משום הקלת ראש. הרגשתי שאין בכל אלה אלא הרגל, מצוות אנשים מלומדה. וכשהכרתי את אחיו הצעיר של אבא, שהיה רופא והיה נוהג בביתו אחרת ממה שנהג אבא, נתבררה לי הסיבה, שהשליטה את החול על ביתנו. מובן שדבר זה לא נתברר לי בתקופת ילדותי בפלונסק, אבל נדמה לי שבאותה תקופה הרגשתי את הדבר הרגשתי מה. אבא היה מספר דברים מקוטעים על עזרתו, שהושיט לאחיו הצעיר ממנו בשנים רבות, שיפרוץ מכתלי בית־המדרש ויעבור למרחב שמחוץ לד' אמותיו. דודי התחיל מתכוון לגימנסיה בהיותו בן י"ח שנים, עמד בבחינות למחלקה השמינית, גמר אותה ונכנס לאוניברסיטה של וארשה, שנקראה — בית־הספר הראשי, אלא למוסד הרפואי הצבאי בפטרבורג. הכריעו בוודאי נימוקי שיחורור מן הצבא. באותה תקופה של מלכות אלכסנדר השני היה יהודי צעיר, שעזב את כתלי בית־המדרש וקנה השכלה, על־פי רוב מתקבל בירועות פתוחות ונהנה מעזרה. אפשר שבגלל עזרה זו, שניתנה בצורת סטיפנדיה, בחר דודי במוסד הרפואי הצבאי. אחיו של אבא גמר את חוק לימודיו בהצטיינות ונכנס לצבא. הוא שירת בו במשך שנים ועלה מדרגה לדרגה, וכשצריך היה להתמנות גנרל, הציעו לו שית־נצר. דודי סירב ועזב את הצבא בדרגת אלוף, התחתן וקיבל נדוניה והתחיל עובד בווארשה כרופא מנתח.

כל זה סיפר אבא לא פעם בבית, ומתוך גאווה. וניכר היה מנעימת הסיפור, שאילו היה אבא צעיר כאחיו היה הולך בדרכו. אלא שגילו ועול המשפחה וצרות הנישואים הראשונים עצרו בעדו, והוא נשאר בעולמו הצר. לפני ילדיו פתח את שערי העולם הרחב.

„המליץ” ו”הצפירה”

חוג ידידיו ומכריו של אבא זר היה לי. אבא לא היה מביא מהם הביתה אלא לעתים רחוקות. אף שמר תיהם לא נשמרו בזכרוני, פרט לקרובנו שלום גרינבוים ואביגדור גרין, ומשפחת צמח. על תלמידי ה”קולוקוטה”, כלומר, אותו ה”חדר” שנוסד על־ידי אבא ולימד בו ר' חיימל, שאבא היה מזכירו בחיבה ובהערצה, ועל חברי החברה, ”שוחרי חכמה ותושיה”, לא שמעתי ולא כלום. משער אני שרבים מהם עזבו את פלונסק לאחר שהוצאו על־ידי בית הספר הנ”ל מעולמם הצר. מיחסם של אחדים מהם לאבא, כשהיו מבקרים את הוריהם בפלונסק בימי ילדותי, יכול אני לשער, שהם זכרו לו לאבא את חסד לימודם בחדר ה”קולוקוטה”. על מלח־

שמו של ר' שלמה פוזנר ואת בנו, שהשתתף בהת־קוממות הפולנית של 1863 ונפל באחד הקרבות, — לא היה מספר כלום על הימים שעברו, וגם לא על הישיבה שלמד בה בקוחארי, המושבה היהודית על־יד פלונסק, שיסד פוזנר. כל זה נודע לי אחר־כך, כשגדלה התעניינותי בדברי ימי פולין. וכשיספרה אמא על פטירתו של ”החווה מלובלין” ביום שמחת תורה, כשביקש להקביל את פני המשיח היורד — כפי שגילו לו מן השמים — ולא זכה לעלות לקראתו ונפל ומת. היה אבא מלגלג ואומר: הרבי שתה לשכרה ביום שמחת תורה, נפל מן החלון ונהרג. ואני בימי חייהם של אבא ואמא לא ידעתי כלל, מה גדולים האוצרות של היסטוריה, הווי ואגדה, שהיו שמורים בזכרונם.

בין מסורת להשכלה

אבא היה ראצינוליסטן. בלמדו אותי תורה לא סיפר לי אף אגדה אחת מאוצר האגדות התלמודיות על האבות, על משה ומלחמותיו על נפש עמו שיצר, על מותו על סף הארץ, שאליה הוביל את דור המדבר ארבעים שנה. הוא לא ידע לנטוע בלבי אהבה לעבר הקדום, לעורר התעניינות בעלילות הגבורה והסבל של אבות־אבותי. עוד בילדותי הרגשתי כי חסר משהו בנאמנותו לדיון ובשמירה על המסורת. השבתות והחגים נשמרו בביתנו כהלכתם, אבל משוללות היו נשמה יתירה זו, המכניסה בהם את השירה המיוחדת, החודרת ללב הילד ונחרתת עמוק בזכרונו. לא שמעתי מפי אבא אף ניגון אחד. הברכות, הקידוש וההגדה בליל ה”סדר” נאמרו ונקראו בקול פשוט ובהברה רגילה ובמהירות. שנקנתה על־ידי הרגל של שנים. אמא, שעבדה קשה בערבי שבתות וחגים, רחצה כל גופה עם גמר עבודתה, כאילו ניטתרה ונתקדשה, לבשה בגדי יום־טוב, ערכה את השולחן, הדליקה נרות וברכה עליהם. מוכנה היתה לקבל שבת ויום־טוב. ואבא היה לפעמים הולך למניין להתפלל או מתפלל בבית, והיה מתיישב בכיסאו ומקדש על החלה. רק בחג היה מקדש על היין בעמידה ולא היה דורש שנעמוד גם אנחנו. חוש הטקס החגיגי והרגש הנשמה היתירה והחגיגות זרים היו לו, ההבדל בין החול והחג היה קטן.

רק בימים הנוראים גברה בביתנו אווירה של חג וקדושה. אמא היתה לובשת שמלה לבנה מקושטת תחרים, שהיתה שמורה אתה מיום כלולותיה, והולכת לבית־התפילה, ואבא גם הוא היה פושט את החול של כל הימים ולובש קדושת חג. הוא היה לוקח אותי למקום התפילה ומעמידני על ידו. אולם התפילה לא משכה את לבי. ומראה בית־התפילה, המלא יהודים עטופי טליתות החוורים אחרי החזן בקול המולה, לא עורר את רגשותי. לא ארכה השעה והתחמקתי ממקומי

גמר לימודם בבית־הספר. ספרי קופר ודיומה, אויגן סיו, ואלטר סקוט, דיקנס וויקטור הוגו ואחרים, ספרי קראשבסקי, ז'בוטקי ואחרים, נוסף על שירי מיצקביץ' וסלובצקי, שנקראו בביתנו בהתאסף חבורת אמי, העשירו את ידיעותי הכלליות בדברי ימי פולין וצרפת ובמל־המות־החירות של העמים המדוכאים. גיבוריהם לקחו את נפשי, עוררו בי חיבה לפולנים, שנלחמו על זכר יותיהם, לצרפתים עזי־הנפש, עליו הרוח ואוהבי ההופש, השפיעו על חלומותי ושאיפותי. כששאלוני באותם הימים, מה אני רוצה להיות לכשאגדל, הייתי עונה בגאווה ילדותית ובהתפארות: „אדמיראל של הצי הצרפתי!“ — ותשובתי היתה מעוררת, כמובן, צחוק של רצון וחיבה. הרגשתי בכך והייתי מתמלא גאווה.

יצא שמי בעיירה כשל ילד־פלא כמעט. סיפרו בבית שבהייתי בן שש ולומד בשנה הראשונה בבית־הספר, ביקר בו מפקח לבית־הספר העממיים וכתב בספר־הביקור, שנתקל בילד בעל כשרונות גדולים וידי־עות רבות, שעורר בו חשש שמא תזיק התפתחותו השכלית לבריאותו. אחי הבחורות גוזק, שנמנו עם חבורת אמי, עורך־דין שבא לביקור או ניסה להשתקע בעיירה, שמע עלי וסיפר לשופט העיר. ופעם אחת עצרו בי שניהם ברחוב ונכנסו אתי בשיחה על קורות פולין. הם נהנו מתשובתי ושאלוני על המלך האחרון של פולין, סטניסלאב פוניאטובסקי. עניתי בלי לחשוב הרבה, שהוא היה בוגד. בתשובתי זו כבשתי את לבותיהם הפאטריסטיים. אלמלא הסיפורים בבית, ספק הוא, אם הדברים היו נשמרים בזכרוני. אבל אמא ואבא שמעו עליהם מפי מכריהם, וסיפרו בבית למכריהם בנוכחותי, וכך נקבעו בזכרוני, מפיהם.

בזכרוני שלי נשמרו דברים ומעשים אחרים לגמרי.

בחיך המבט

על יד עיירתנו זרם נחל ששמו היה פלונקה, אולי משום שהעיירה נקראה בשם פלונסק, ואולי להפך: העיירה נקראה על שם הנחל. בימי הקיץ היתה כל האוכלוסיה היהודית מתרחצת בנחל על־יד הגשר בתוך העיירה. אמא היתה לוקחת אותי אתה כשהייתי קטן. בגדי־רחצה לא היו ידועים בפלונסק, והנשים התרחצו בכותונת־לילה. כשגדלתי עברתי לעזרת הגברים, ואבא, שהיה גם הוא בין המתרחצים, השגיח עלי. התחלתי ללמוד לשחות. זמן רב לא הצליח הדבר בידי. עד שפעם הרחקתי ללכת בנחל והרגשתי לפתע שהמים כיסוני. עיני היו פקוחות. ראיתי את השמש דרך המים והיא ירוקה. תקף אותי פחד והתחלתי מכה במים בידי וברגלי עד שצפתי על פניהם. כך נתגלה לי סוד השחיה. שלא יכולתי לגלותו בעזרת כדורים נפחים. למדתי לשחות. כשסיפרתי את הדבר בבית, באו אמא ואחיותי

מותיו נגד החסידות ובעד ההשכלה לא אהב אבא לספר, כשם שלא סיפר על מאמריו נגד רבנים, שעיוו את הדין בענייני גיטין ועגונה, ועל מאבקו להשיב את הצדק על מכוננו. מצאתי את מאמריו של אבא ב„המליץ“ רק כשחיסטתי בניירותיו לאחר מותו.

אבא לא היה מחסידי „הצפירה“ של סוקולוב ואת מאמריו שלח ל„המליץ“. כשרציתי לחתום על עתון עברי, המליץ אבא על „המליץ“, אף־על־פי שגלינותיו היו מגיעים לערי פולין רק ביום השלישי לאחר הופעתם, ו„הצפירה“, שיצאה בווארשה — ביום השני. ב„הצפיר“ רה“ לא ראה עתון לוחם לצדק, ובעורכיה לא ראה אנשים עזי־נפש שלא יסתגלו לחסידים. מבין הרבנים דיבר בהערצה על ר' יהושע מקוטנא. בצדיקים ובעלי־מופתים זילזל, וכן בכל האמונות התפלות, שהיו נפוצות עוד באותם הימים לא רק בין פשוטי העם. היה אוהב לספר, כי פעם עבר בלילה על־פני בית־הכנסת ושמע שקוראים לו בשמו לעלות לתורה. לפי אמונת העם היתה קריאה זו סימן מובהק למותו הקרוב של הנקרא. אבא לא ניבהל אלא ענה: „עמי ארצות, כלום אינכם יודעים שאסור לכוהן לבוא בין המתים, ואני כוהן?“

מניח אני שראה בצער רב, איך אני משקיע עצמי בקריאת ספרים פולניים. ספרו של מרדכי אהרן גינצ־בורג על נפוליאון לא פתח לפני את עולם הספרות העברית, ובספרייתו של אבא לא היו ספרים דומים לו, וספרי החכמה כ„מאור עינים“ ו„עקידת יצחק“ וכדומה, ואפילו „שירי תפארת“ של וייזל לא היו חומר מושך לב נער בן תשע ועשר.

כך נעזבתי לנפשי. ביקרתי בבית־הספר, קראתי ספרים פולניים, שמצאתי בספריית אמי, והתרוצצתי בעיירה עם חברים ולבדי. איש לא הדריכני בקריאת. איש לא שאלני, להיכן אני מתרוצץ ועם מי מובן מאליו, שהאווירה בבית וחיי המשפחה וצרותיה הקטנות והגדולות, השיחות ששמעתי והנהגה שראיתי — כולם השפיעו עלי. אבל לא „חונכתי“ ולא הודרכתי.

השפעת התרבות הפולנית

בבית־הספר למדתי והצטיינתי. לא עלה לי הדבר בקושי. הייתי מהיר־השגה ובעל־זכרון. הקריאה בספרי הרפתקאות ומסעות וגם בסיפורים היסטוריים מתולדות פולין וצרפת, מכיבוש אמריקה ומלחמות אדומי־העור — העשירה את ידיעותי והרחיבה את אופקי והעמיקה את רגשותי. מצאתי בין הספרים הפולניים ספר קטן ומצוייר — סיפורי התנ"ך הגנוזים מעובדים לילדים. קראתי אותו בעניין רב והוא חיזק בי את זכר הדברים שלמדתי מפי אבא ועוד הוסיף עליהם. השכלתי העברית לא היתה פחותה מזו של חברי, שלמדו ב„חדר“ לאחר

יוצאת אל השדה שמאחורי בית־התפילה, ושם המתינה לה חבורה של נערים פולניים. התחיל קרב באבנים. האבנים הנזרקות מכל צד לא היו מגיעות ולא היו פוגעות. ומשני הצדדים לא העיזו להתקרב לצד ה"אויב". "המישחק" הזה, ששיחקו בימי השבתות, נהג שבועות אחדים עד שפסק. ודאי משהו מן השכנים השגיח בדבר ונבהל לתוצאותיו. אילו היתה אבן פוגעת בחלון של בית התפילה. הוא גרש אותנו, ובוה הציל את העיירה ואתנו מאסון.

בפגישת־קרב שניה הייתי לבדי. בקצה העיירה. בואך לבית התפילה הפראבוסלאבי, נמצא צריף גדול של מכבי אש מתנדבים ועל ידו מכשירי התעמלות. ילדי הפולנים היו מחבבים מאוד את המקום והיו מתעמלים במכשירים שעמדו בו. גם אני מצאתי את המקום טוב. פעם אחת באתי ומצאתי חבורה של ילדים פולניים מטפסים על הסולמות. עולים ויורדים בלוח משופע. רציתי גם אני ליהנות מן המכשירים ומתענוגות ההתעמלות. הילדים לא הרשו לי והגיע הדבר לידי מכות. אחוזי בעמוד ולא זזתי מן המקום. פני ואפי נשרטו עד זוב דם. בסופו של דבר גברה החבורה וברחתי מפניה. שבתי הביתה ואמא נבהלה. כשראתה אותי ופני מכוסים בדם. כשרחצה אותי ניחמתיה, שאלה הם פצעי־כבוד, סימני גבורה, ואין להצטער עליהם. אמא נוכחה לדעת שאין אלה אלא שריטות, ונרגעה; ואחרי־כך סיפרה בצחוק על פצעי־הכבוד שלי, והיו הדברים לשם־דבר בבית.

הצגות תיאטרון בפלוניסק

הגיע לעיירה תיאטרון יהודי נודד. איני זוכר אם אמא ביקרה בתיאטרון ולא לקחה אותי אתה, או שחשבה לפחיתות־כבוד לה לחזות בהצגה "זארגונית". מובן מאלי, כי על לבו של אבא לא עלתה המחשבה "הזרה", שהוא ילך לתיאטרון, המציג הצגותיו להמון העם. אולם אותי משכו דווקא הצגות אלה. ראיתי ילדים רבים מסתובבים סביב הצריף של מכבי־אש מתנדבים, בו הציג התיאטרון מחזותיו. ראיתי שהם אינם קונים כרטיסים ומתגנבים אל האולם. כסף לקנות כרטיס לא היה לי. כמובן, לא העזתי לבקש מאבא או מאמא כסף לקנות כרטיס לתיאטרון, ולא נשארה לפני אלא דרך הילדים, שהצליחו להתגנב לאולם. עשיתי איפוא כמוהם. השמירה בכניסה לאולם לפני ההצגה היתה מעולה ואי אפשר היה להתגנב בין הנכנסים. מפני שדרשו מכל נכנס להראות את כרטיסו. נאלצתי לנסות את מזלי לפני המערכה השניה, ולא הצלחתי. שיחק לי מזלי רק לפני המערכה השלישית. הציגו את המחזה "שולמית". לא ראיתי את רא־שיתו, אבל קסמו לי המערכות האחרונות. חזק היה

אל הגשר, שבקרבתו נמצא מקום הרחצה לגברים, והיו עומדות ומביטות ומתפלאות. איך אני שוחה במים הרבים של הפלוניקה.

היו לי ימי־החופש בקיץ לשחייה ולשעשועים במים ובחול, שעל שפת הנחל. שעות ישבתי חליפות במים ועל החול. הייתי יוצא מן המים מרוחץ ונקי, מתפלש בחול ומתלכלך כלי וחוזר אל המים, טובל ושוחה, וחוזר חלילה. פעם שלחה אותי אמא לקנות לחם לארוחת הבוקר. יצרי משכני אל המים, להתרחץ ולשחות קצת. ואחרי־כך אמרתי לשוב עם הלחם הביתה. אך כשנכנסתי אל המים הקרים והמענגים, נשכחה שלי־חותי מלבי. התחלתי נוהג כדרכי: שוחה ויוצא ומת־פלש בחול וחוזר למים ושוחה ושוב יוצא ומתפלש. כילי־תי בנעימים שעות על שעות, ובבית חיכו לי עד בוש. כשעברו כמה שעות ולא חזרתי, התחילו דואגים לי והלכו לחפשני, ומצאוני על שפת הנחל עליו וחסר־דאגה. איני זוכר אם נענשתי ואיך, על כך שהערעבתי את אמא ואת אחיותי. אולם שנים רבות הוכירו לי אחיותי את עווני ורוע־לבי וחוסר־דאגתי לאמא.

גם את היער הכרתי באותן השנים. נהגנו בבית־הספר לחוג את גמר השנה. הוטל על תלמידי הכיתות הגבוהות לקשט את חדר־הלימוד בענפים, בעלים ובפרחים. היינו הולכים ליער, שנמצא בקירבת העיירה, מטפסים על עצים, אוספים ענפים בעלי עלים, פושטים בשדות וקוטפים פרחי־בר, שוזרים זרים מעלי הצפצפה ותולים בחדר הלימוד ומכסים את הכתלים ענפים מפזי ריח היער והשדה. נעמה עלינו ההליכה ליער ושמחנו מאוד לאפשרות זו שניתנה לנו, לטפס על עצים גבוהים ולבלות שעות אחדות ביער. היינו מתרוצצים, צועקים ומעוררים את ההד, מתחבאים איש מרעהו ומחפשים איש את רעהו בקולי קולות ומקשיבים לה־דים המתעים.

לא התיידדתי עם חברי בבית־הספר. רק שמו־תיהם של שלושה מהם נשמרו בזכרוני: דרוודוביץ, אחיו של אותו בחור, שנמנה עם חבורת אמי ועורר בלב אחותי הבכורה אהבה ראשונה; ליאון רוזנבלאט, שקיבלתי ממנו מכתבים בהיותי בכיתות הגבוהות של הגימנסיה, והשלישי רוזנברג, שאיני זוכר ולא כלום עליו ועל מעשיו.

תיגרות עם נערים פולנים

עם נערים פולניים היו לי פגישות של קרב. ברחוב שגרנו בו בשנותינו האחרונות בפלוניסק התנשא בית־התפילה הקאתולי בעיירה, ומאחוריו גבלו שדותיו ברחוב יהודי, שהיה יוצא אל רחוב בית־הכנסת. בזמן מסוים, ואיני יכול לקבוע, אם היה זה בקיץ או באביב, ואיך הגענו לכך, היתה מתאספת חבורה של נערים,

התעניינותי בתנועות המשיחיות ועל הבנתי, שלא היו אלה נוכלים ורמאים, אלא גיבורי העם, שלא הצליחו במאמציהם לגאול אותו מגלותו.

יום אחד מן הימים האחרונים לפני נסיעתנו לפלוצק, טיילתי לבדי בשדות. היה ערב של קיץ. הגעתי למקום שהפלונקה התרחבה לאגם זעיר. לא חשבתי הרבה, פשטתי בגדי ונכנסתי למים. שכבתי פרקדן על גבי ושחיתי, כשעיני נעוצות בשמש השוקעת. הייתי לבדי, נפש חיה לא נראתה בכל הסביבה. לבי נתמלא הרגשה, שלא ידעתי מהי. געגועים בלתי ברורים, כמיהות נוגות, אבל טוב היה לי, כל כך טוב וכל כך עצוב. איני זוכר כמה זמן ביליתי במים. שקיעתה של השמש עוררה אותי מחלומותי הנוגים והנעימים. יצאתי מהמים, לבשתי את בגדי והלכתי. אולם התמונה של נער שוחה פרקדן בנחל בין שדות ומביט אל השמש השוקעת — נחרתה בלבי עד היום הזה. כך נפרדתי מפלונסק, מן הנחל, משדותיה, מילדותי נטולת הדאגה.

הרושם של אהבתה האומללה של שולמית, שבגד בה מאהבה, על אף שבועתו הגדולה והנוראה והעדים, שהעידו נגדה, הבאר והלבנה. גם הניגונים לקחו את לבי. ההצגה השניה היתה „בר־כוכבא“. משום מה נשא־רה בזכרוני השיחה בין פאפוס ולולינוס, שעוררה צחוק רב בקהל. לא הרבה הבינותי מן השיחה, אבל צחקתי עם כל הקהל. ומוזר הדבר, כי מן המחזה הזה נשאר לי רק זכרון עמום, והרי צריך היה להלהיב את דמיוני, שגבורת מתמרדים למען חירות עמם היתה קרובה ללבי מן הספרים הפולניים שקראתי. היתה זו התווֹר־דעותי הראשונה אל דמותו של משיח, שניסה לגאול את עמו ונפל חלל בהגינו על מצודתו האחרונה. עד אז שמעתי רק הלצות על ימות המשיח. „כשיבוא המשיח“ היו רגילים לומר, כשביקשו להדגיש שהדבר לא יקרה לעולם. והנה ראיתי דמותו של משיח חי ונלחם למען עמו ונפל חלל עקב בגידה שבגדו בו. ומי יודע, אם הכרה ראשונה זו לא השפיעה על

תקופת ראש יידי
בית המדרש

פנים בית המדרש („אונטערשטער בית מדרש“) בפלונסק — רישום מאת יוסף בודקו

שנות ילדות ונעורים

בערך, ואף-על-פי שהיו דרומיים, לא חדר בעדם אף קר-שמש אחד. הבתים שמצד האחל של הרחוב היו קרובים כליכך לחלונות, שלא התעורר חשש שמא תסנוור השמש את העיניים. עלייד החלונות הללו עמדו וקישקשו שתי מכוניות-פירה, אחת שתפר בה סבא והשניה שתפר בה עוזר. לפני המכוניות, בחציצה מעטה כדי מעבר אדם אחד בלבד, מצא לו מקום שולחן-חייטים גדול לגזירת-הבדים וגם לעריכת הסעודות הדלות ממטעמיה של סבתא. באותו חדר מצאו להם עוד מקום כמה מדפים, שבהם היו מוטלים הטלית ותפילין של סבא, כיורית-פילה, מחזורי-החגים, "עין-יעקב" בלה, ה"צאינה וראינה" וכמה תחינות של סבתא, וכן מלבושי-השבת המהווים של שני הזקנים. בעיקר שימשו המדפים לצבירת סחורה העשויה לימייה-שוק ולבדים הקנויים בהקפה המלאכה. איך הסתובבו ועמלו ואף שרו בשעת עמלם האנשים החיים בחדר-הגרטאות הזה? אי-אפשר להבין זאת לפי מושגינו עכשיו. וזה החדר שבו נולדו שלושה בנים ובת אחת (כמה ילדים מתו בילדותם); שניים התחנכו לחייטות, מורשת אביהם, ואחד לתורה ולמצוות, והבת לחופה — לפי הכרות המלאך מ' יום קודם היצירה.

זכרוננו של שלום ליש לעת זקנתו, המכובדת בכמה מובנים, מוסיף להוליקו אל עליית-הגג של דירת-זקניו בילדותו. עליית-הגג זו נמלאה לקראת כל חורף תפוחים ואגסים חרפיים מן הגנים שהיה סבא חוכר כל קיץ מידי פריצים, לקטוף פירותיהם ולמכרם בשוק. מכאן ששנת-פריצתם של שני הזקנים התחלקה לשתי עונות לא שוות: ארבעת חדשי הקיץ, שבהם ישבו בגן החכור לשמור על הפירות ולהשירים מן העצים בבוא זמן הבשלתם; ושמות חדשי הסתיו, החורף והאביב, שבהם עסקו בדירתם במלאכת החייטות.

עיקר ביקוריו של הילד אצל סבא וסבתא חלו בתקופות-השנה שעסקו בחייטות בחדר המהניק, ועליית-דירתם היתה מלאה פירות חרפיים, יוצאים מכלל זה כמה מקרים בודדים, שעל אף ביטול-התורה הכרוך בכך, התיר אביו של הילד להוריו הזקנים לקחת אתם את הנכד האהוב לגנים החכור. ימי שהותו של הילד בגן היו ימי שמחה לזקנים, ואילו נפשו של הילד לא יכלה להכיל את שפע המראות שהיו מחוץ לגדרי ראייתו המצויה, ואת שפע החלומות וההזיות שהשפיעו עליו העצים המסועפים עמוסי-הפירות, ואת מבול הציפצופים מפיות אלפי הצפרים, וכן לא יכול היה להכיל את השקט רב-הרוזים והפחדים שהיה שרוי בכל הגן. לחדרתם הגדולה של הזקנים תקף את הילד חום קל, כנראה מרוב השתאות ומשפע המראות והחלומות, ועד מהרה הוחזר העירה, לזרועות אמו החר-דה⁽³⁾. החום חלף מיד והיה כלא היה, אולם המסקנה היתה: הוכחה ניצחת שאסור לשלוח אפרוח כזה הרחק מן הבית, לבין עיניהם הרעות של הגוים..

לא כן כשהיו סבא וסבתא חוזרים כמה ימים לפני הימים הנוראים בעגלות טעונות תפוחים ואגסים חרפיים שהפיצו ריחם הטוב על כל הסביבה, לא היה קץ לשמחתו של הילד, להתפעלותו ולהתרגשותו. הנכד הזה, וכן שאר הנכדים מבני דודיו, שדרכם ל"חרר" עברה לא הרחק מדירת סבא, משראו את שפע הפירות הריחניים ואת התכונה הרבה והעלאת הפירות, לאור פסטים קטנים ומפר יחם, לעליית-הגג, הוסיפה דעתם לגמרי שהם עתה בדרך ל"חרר".

אנו מביאים את הפרקים הראשונים מתוך הספר "עלייתו של שלום ליש" מאת שלמה לביא. המחבר, מאנשי העליה השניה מפלונסק וממייסדי עין-חרוד, שבה הוא יושב עד היום הזה, מתאר בפרקים אלה את נעוריו על רקע פלונסק היהודית של סוף המאה הייט וראשית המאה שלנו.

ברשות המחבר צוינו בהערות-שוליים שמותיהם של כמה מגיבורי הספר, שבמקור נקראו בשמות בדויים.

מ ע ר כ ת ה ס פ ר

פרק ראשון

ראשית ילדותו

שלום ליש⁽¹⁾ מוצא מבני-העניים. אולם לא היתה זו אותה עניות המביאה לידי התנוונות בגוף ונפש, אלא עניות המביאה פעמים לידי התמרדות והתקוממות ופעמים לידי געגועים לטובייתו ולידי תקוות לצדק, פעמים לידי הצדקת-הדין ופעמים לידי מרידה-בדין ולידי התעמקות התודעה שגדולה לאין ערוך טהרת החיים מאשרם.

אביו⁽²⁾ יהודי למדן היה, חרד לאמונתו ופקחות של תלמיד-חכם שרויה על פניו. אבי-אביו היה חייט, "טאנדייט" עני, חשך אוכל מפיו ומפי כל בני המשפחה ובלבד שיוכל לחנך את בנו זה, שהמלמדים המליצו עליו ביותר, לתורה ולמעשים טובים.

כשנזכר עתה שלום ליש בעניותו של סבו מצד אביו (בימי ילדותו לא הבין עד מה הגיעה קללתה) אינו משיג כלל, כיצד אפשר היה לעמוד בעניות כזאת. הנה מביאים אותו זכרונותיו אל אותה סימטה מלוכלכת, שהסתעפה מרחוב בית-הכנסת. סימטה פנימית זו היתה אמנם מרוצפת אבנים שחוקות, אלא שהבורות והשיחין היו רבים מן הריצוף הקיים ועומד והיו מלאים תמיד בוך צבעוני מעלה צחנה. וכן היו האבנים שבחלקי הריצוף, צבועות תמיד כחול-אדום ונרוד-שחור, ממי השופכין של כמה צבעים לבדים ובגדים ישנים שהתגוררו בחורבות בתי-העץ שבתוך הסימטאות הללו, שהסתעפו זו מזו. הבתים היו רובם בעלי שתי קומות שכל אחת מהן נשענה בחברתה והחזיקה בה שלא תתפורר. מצד אחד של הסימטה לצדה האחר היו קבועים כלונסאות-עץ עבים מבית לבית, לתמוך בקומות העליונות. כך היו הבתים עריבים זה לזה שלא יתפוררו, כעריבותם של ישראל זה לזה על חטאיהם, על קיומם ועל פרנסתם.

הדירה של סבא וסבתא בקומה השניה היתה, ועלו אליה במדרגות שבורות, קבועות במסדרון אפל, וחייב היית להתרגל תחילה לאפילה, ולעלות במדרגות בזהירות, שרגליך לא תכשלנה בשברי השלבים. משעלית לקומה זו ומצאת את הדלת, נכנסת לדירה בת חדר אחד, שבו היו בנויים כיריים מעשנים תמיד ותנור-לבנים לחימום-החדר, שלא טעם טעם של הסקה אלא בימים הקרים ביותר. למול התנור והכיריים עמדה מיטת-עץ רחבה מאד, שמעליה היו מוצעים קומות-קומות הכרים והכסתות, מעשיידיהן של סבתא זו ושל סבתות מדורות קודמים. בין מיטה מוצעת זו ובין הכיריים והתנור חצץ כעין ארון-מגן. שבו הוחזקו כלי האוכל והבישול והמזון ליום או יומיים. בדרומו של החדר היו קרועים שני חלונות גדולים,

⁽¹⁾ שלום ליש — שלמה לביא (קודם לבקוביץ').

⁽²⁾ קויפמן — יקותיאל.

⁽³⁾ שרה לבית בלכמן.

יקותיאל (קויפמן) לבקוביץ, אביו של שלמה לביא

בשנות ילדותו הצעירות השתעשעו בתקוה והאמינו שכוח יפה ללימודים. אלא שהוא היה שובב גדול וללימודים לא היה לו חשק. לעומת זאת, הצטיין בקלות תפיסתו ובידיעת תלמודו. בתפילה היה גונב לעתים קרובות את לב אביו ולב מלמדו. כשהתפלל בהשגחתם, השתדל להתפלל בדחילו, כפי שאביו לימדו, אולם שלא בפניהם היה מדלג על חלקים גדולים מן התפילה. כנגד זה ידע ימים של תשובה מתוך התעוררות פנימית. שלא הבין שחרה. כשנתפס לתשובה, היה יכול לחזור על תפילה אחת פעמיים ושלוש, אם אך דימה כי דילג שלא בכונה על מלה אחת. אבל ימייהתשובה לא ארכו הרבה, הם באו עליו לעתים חולפות, וכשעברו ההתעוררות והכונות השגורות, עברה גם התשובה.

עם חבריו בני גילו התהלך לעתים בקרי ולעתים בנדיבות-לב שאינה רגילה בין ילדים. ככל ילד היה מדרכו לחמוד כל שבידי חבריו, ואם לא נתנו לו מרצונם הטוב, ידע גם לחסוף בכוח, והללו היו שורשים פניו או קורעים בגדיו. אולם לעתים קרובות קרה, שחילק לחבריו כל שבידו ומה שכתב מן הבית, ואף את הממתקים החביבים ביותר, שעלו לו בקושי ובבכיות רבות. מובן, בין שחזר הביתה שרוש-פנים וקרוע-בגדים ובין שכתב מה מן הבית לחלק בין חבריו, ספג מלקות מידי אביו בחגורתו שהורידה מן המכנסיים ואחר-כך שמע את אביו קובל לפניו אמו החרדה: "כשאני מלקה אותך, הריני כואב יותר משכואב הוא".

לפרקים גרם חרדה רבה בקרב בני-משפחתו — נעלם פתאום, ביחוד בימי-שוק, ועקבותיו לא נודעו. היתה האם מפקירה את שולחן-המכירה, שעמד באחד מפינות השוק, ומרעשה בצעקותיה שמים וארץ. שירחמו עליה וישיבו לה את ילדה, והאב היה רץ למכירתו לחקור, אם לא נתעה אליהם בנו השיבב הקטן. וכשנמצא התכשיט לבסוף, הסתתר בבכי קורע לב מתחת לסנידה של אמו. היא היתה מגינה עליו כפני חתנו של האב, שביקש לקיים בכנו את מאמר החכם: "חושך שבסו שונא בור", ועל כך היתה האם משיבה: "גוי, גוי, תקיים את הפסוק בפעם אחרת, בפעם אחרת!"

אותה שעה היו סבא וכבתא מתפנים מעמלם בשביל למלא כיסיהם של הנכדים פירות טובים וריחניים ולחבק בזרועותיהם את כולם, ויותר מכולם — את הנכד מבנם הלמדן, שהוא-הוא ה"נחת" שלהם בעולם הזה ובזכותו מובטח גם להם חלק בגן-עדן.

הערכת הזקנים לבנם הלמדן, דומה שאין מלים לתארה. היא היתה שקטה, ומתוך שמירת-מרחק של קדושה, דבריו היו להם להוריו כדברי האורים-ותומים. הנכד לא הבין עדיין ביחסים האלה ולא כלום, אבל תהה עליהם לא פעם בהרהוריו הילדותיים, ולאחר שנים מעטות גם זכה לראות ולהבין מקצתם. כבן שש היה, וכבר עמד בבחינת אביו בלימוד גמרא. אביו היה לוקחו כמעט כל שבת לשעורי המדרש, שהורה לחברת-החייטים בשבתות ובמערדים. שם ראה הילד איך סבא יושב בין המקשיבים לתורת בנו, ופניו מאירים באושר לאיתורו. לא פעם ראה בעיניו של סבא דמעות-גיל מתנוצצות.

אחרי מות סבא, היתה סבתא מספרת לנכד, שגדל בינתיים: לא היה גבול לאשרו ש סבא מתורתו של בנו... פעם אחת אחר לבוא, ומצא את בנו קורא ומבאר את המדרש לקהל מקשיביו. משהרגיש שנכנס סבא, קם לכבודו ואתו כל הקהל, ואחר-כך פינו לו מקום עלייד בנו. סבתא הוסיפה: מקרים כאלה היו נדירים מאד. תמיד השתדל סבא להקדים ולבוא לפני אביו, השב, אינו כדאי שיקומו לכבודו. אך גם כך היה שבע הרבה נחת. כשהיה אביו נכנס ומצא אותו יושב במקומו הקבוע, ניגש היה ראשונה אליו, אומר לו "שבת טובה", ואחר-כך היה פונה ב"שבת טובה" לכל המחכים לו, שהיו קמים לכבודו. אולם אביו סבל מכך מאד. בתורה כתוב: "כבוד את אביו ואם אביו" ולא כתוב: כבוד את בנו. אביו היה אומר לנו בכל פעם: "בזכותכם בלבד קניתי לי מעט תורה, וכל הכבוד לכם הוא". אכן, כגודל עניותם כן גדולה היתה אהבת-התורה וכבוד-התורה במשפחת שלום ליש.

הורי אמו בעלי מאפיה היו. זו היתה מלאכה מכובדת קצת יותר מן החייטות, לפי מושגי הימים ההם, אולי מפני שהיתה קשורה גם במכחל הקמת. בכל אופן, היו בעלי פרנסה מרווחת יותר, היה ברכושם גם בית-עץ קטן עתיק, ועליו מגרש גדול, שהיו מחכירים אותו כה שנה לגוי מידידי ביתם, לזריעת תפוחי-אדמה או בצלים.

המגרש הזה, החרישה בו בצמד סוסים, התכסותו בירקות, הניכושים בו, ואחר-כך התכונה הגדולה של הרבה גזיות מרונות באסיף הפרי, היה משושי-לבו של הילד בקטנותו ומקור לא-אכזב לשעשועיו ולניסיונו בכלי העבודה הגדולים ממידתו. אילולא ה"בעלפער" (עזורו של המלמד הדרדקאי) שעקר אותו בכוח-הזרוע משדה תענוגיו, ודאי שהיה מבלה כל יומו בין הגזיות העובדות וממורות, בעוד אבא ואמא נתונים לענייניהם.

לאחר שהילד גדל והבין יותר בחיי משפחתו, נודע לו כי הורי אמו נכנסו בחוב גדול בשל אותו בית, האפיה ואותו מגרש, כדי שיוכלו להשיא את הבת. זו אמו, לבחור שיצא לו שם בעירם. הבית וכל שהיה בו עבר אחרי-כן בירושה לאביו, ועמו עבר גם החוב הגדול...

זכרונותיו של שלום על הורי אמו אינם רבים. משניהם הכיר את סבתא בלבד, שחיתה אתם בביתם. היתה זו אשה מוצקה, ובת שבעים ומעלה עוד היתה הרוח החיה בכל המאפיה. דומה היה שאינה אוהבת ילדים, אם מפני שמסרה כל מרצה ומחשבותיה לעסקי המאפיה, או שבאמת לא מצאה בהם עניין. בכל אופן, עוגות ורקיקים היתה מכינה בשבילם בכל ערב שבת. אף הילדים לא הרבו לפנות אליה, לא ציפו לפינוק או ללטיפה ממנה. את המידה לעבוד קשה הוריתה גם לבתה. שלום עודדו זוכר, כיצד הוא ואחותו הבכירה ממנו, בהיותם בני חמש ושלוש, היו נסחבים אחרי אדם, בהחזיקם בסינורה משני צדדיה, בעוד היא עצמה סוחבת על זרועותיה קומה גבוהה של כיכרות-לחם למכירה בשוק. על פי רוב היו נסחבים כך אחריה אנב בכי, ברצותם לקבל פרוטה לקניית תופנים ומיני מתיקה אחרים.

על-אף העניות והעבודה הקשה, נתנו הוריו של שלום הרבה מכותם וממונם ולמעלה מיכולתם, בשביל להחזיק לילדיהם תורה ויראת-שמים. בתורת בכור בין הילדים הזכרים, הקדישו לו שלום הקטן תשומת-לב מיוחדת.

פרק שני

ביער

היה בוחנו ומלמדו עניני דיומא, מטיף לו מוסר ברכות אבהית, בימיה החול למד גם קצת פולנית מפי מורה מן הכפר הקרוב. אלא שנפשו לא חשקה גם בלימוד הזה, ואת המועט שלמד על כרחו, ידע במעט או בהרבה. בן תשע בערך לקחו אתו אביו לרבי של נאשלוס לימי ראש-השנה, ואילו האם ושאר ארבעת הילדים וסבתא הזקנה נסעו לכל הימים הנוראים לעיירה הקרובה ליער. הוא מתקשה לזכור, מה רשמים הביא עמו מן הרבי שראהו עין בעין, הלא הוא הצדיק שהרבה סיפורי מעשיות ומעשי מופתים שמע מספרים אודותיו. הילד ראה יהודי זקן מאד, הדור-פנים ולבוש קטיפה, אך לא היה בו עד כדי להשוותו לאלהיו הנביא, כפי שהצטייר בדמיונו של הילד. הוא התעניין יותר בחסידים הרבים שהיו מרבים לשיר — כמה מהם הביאו אתם זמירות חדשות והיו עומדים קבוצות-קבוצות ומשנים אלו לאלו את הזמירות הללו, כדי להפיץ לאחריהם בין החסידים, בשבב כל אחד למקום-מושביו.

במוצאי-ראש-השנה, כשהחליט האב (או נדרש) להשאר בבית הרבי עד אחרי יום-הכפורים, ואמר לשלוח את בנו אל העיירה שבה נמצאה המשפחה בימים האלה — ציוה על הבן לגשת אל הרבי ולקבל ממנו ברכת הפרידה. כתאום ראה, כי אין על הבן אבנטו החדש, אבנט-המשי הקטן שנקנה לשם נסיעה זו, לא ידע האב מה לעשות בבנו. הזמן והמסיבות לא התאימו, כנראה, למלקות או לנזיפות. לא פחות מן האב נבוכ הילד עצמו, ובאמת לא ידע, מה עלתה לו לאבנטו, שהיה חביב עליו כליכך. הגישה לרבי היתה כנראה דחופה מאד, באין ברירה הסיר האב את אבנטו שלו וחיתל בו את שלום כמה וכמה פעמים ושלחו לבדו, והזכיר לו, בפעם השלישית או הרביעית, שלא יטעה בתשובה, ולשאלת הרבי: "מי אתה?" ישיב: "שלום בן שרה" ולא "שלום בן יקותיאל"; וכן שלא יטעה ביציאתו מלפני הרבי ויפסע כמה פסיעות לאחוריו כדרך שלימדו כמה פעמים. לב הילד דפק ורעד מרוב חרדה, אף-על-פי-כן העז וניגש.

כשהגיע שלום אל הרבי, שלחו הרבי לקרוא אליו את שולחו. הילד שמח הרבה, אולם האב נתבהל, שהרי הוא עצמו היה בלי אבנט. תפש ממישורו אבנט, תיקן קצת פיאותיו וחזר עם בנו הקטן אל הרבי. אחז הרבי בידו של הילד והתלחש עם האב, שהיה עומד לפניו בחזרת קודש. אחרי-כן שאל את הילד לתלמודו וליטפו על לחיו. שוב אמר מה שאמר לאב ופניו נהרו מאד. הרבי בירך את הילד, ושניהם, האב ובנו, יצאו מלפניו כשהם פוסעים לאחוריהם. פני האב נשארו צוהלים, וכשי-סיפר עם קצת מידידיו וסח להם מעט מדברי הרבי, קראו אלה פה אחד: "אס-כן, תן, לקח" (דובשן) וי"ש! וכך הווה: הלך והי"ש הובאו.

כמה שבועות לאחר הביקור אצל הרבי שחקן לעומתו פני אביו, ויותר מזה — פני אמו, עד בוא יום, ואביו מצא אותו רוכב על כלבו הגדול של שומר-היער. הילד היה חי אתו בידידות רבה, בזכות המעזנים שהאכילו. שלום ספג סטירת-לחי מצלצלת והורד מעל גבו של הכלב, ומלמדו של שלום, משודד לו הדבר, אמר: מובטחני בו שיגדל גוי גמור.

בתחילת הקיץ של אותה שנה, באחד מערבי-השבתות, נפלה רוגזה בין התלמיד ובין ה"בחור". משום-מה החזיק הילד את ידיו על הגמרא הפתוחה לפניו; ציוה עליו למלמדו שיסיר ידיו, ולא נשמע לו הילד. חזר המלמד על ציוויו, והילד בשלו, מוסיף להחזיק ידיו על הגמרא הפתוחה. הסיר המלמד חגורתו מעל מכנסיו והתרחק בו בשלישית, אבל שלום עמד גם עתה במרדו. היכה ה"בחור" מכה קלה בחגורה על ידו הימנית, היכה שנית והיכה בשלישית, והילד בשלו. ועמו של ה"בחור" גבר, ועמו גבר גם הולם המלקות. וכשלא יכול עוד הילד לעמוד בעקשנותו, בעט ברבו שתי בעיטות, פרץ החוצה וברח אל פנים היער. ה"בחור" נדהם, כנראה, ולא רדף אחריו.

שלום ידע שחטא חטא כבד: המעליב ברבו אין כבוד רבו מחול, הברועט בו לא-כל-שכן, והעיקר, אם יידע חטאו לאביו, וודאי הוא שיידע לו, במה יצטדק? הרי הריץ היה עם ה"בחור", וכי מי מחזיק ידים על הגמרא? הילד ברח כבורח מפני עצמו, לא פנה ולא הביט לאחוריו. הוא תר ומצא לו מקום לא הרחק מן הגוים

כשהיה שלום בן שבע או שמונה, קיבל אביו משרה אצל סוחר-יערות בעירם, לנהל כריתת העצים ומכירתם ביער שרכשו אותו. משרה זו הביאה עמה תמורה עמוקה בחייה של כל משפחת ליש. היא עקרה אותה מהרגלי חיים מושרשים, מקשרי-משפחה קרובים, ממנהגים מקובלים ומיחסי-חברה קבועים, והעבירה אותה ליער נידח, לחיות בו חיי בדידות ממושכים. אף-על-פי-כן ראה אביו המשפחה במשרה זו הישג גדול לעצמו: אחת ולעולמים ימירו את פרנסתם המפרכת בהתעסקות מכובדת יותר ונקיה יותר, כדי לסלק את החובות הישנים, לרבות חוב הנדוניה, מכר, איפוא, את הבית עם המאפייה שבו ועם המגרש הגדול, שעליהם היתה גאוות המשפחה כולה והפרידה מהם היתה קשה ביותר, ויצאו לגור הם וחמשת ילדיהם, במקומם החדש. על כל המטלטלים, שהועמסו על גבי שתי עגלות גדולות, נסע עם המשפחה גם מלמד מיוחד, בעיקר בשביל שלום ואחיו הפעוטים ממנו, שדרך-אגב הוצרך ללמד קריאה וכתביה ותפילה גם לאחותם הבכירה מהם. המלמד היה בחור עני מבית-מדרש באחת העיירות הסמוכה לעירם המחוזית, שאבי המשפחה בעצמו בחנו ובחר בו.

עם בואו של שלום ליער נשתנה עליו עולמו. הוא בא לעולם חדש ומופלא, שהכול בו לא-ידוע ומלא סודות ופחדים. אימה, כמיהה וסקרנות נתעוררו בו בערבוביה. הרשרוש החדגוני של העצים, הריחות החריפים, הצפרים המרובות ובעלי-החיים השונים שלא ידע לקרוא להם שם, כל ממלכת-הטבע, כל החדש שבסביבה החדשה, הבדידות מלאת-הרוזים, השקט והדממה המעוררים להיות ולחלומות — כל אלה פעלו פעולה עזה בנפשו הרכה. וכשגברו בו הפחדים וההשתאות, לא מצא מוצא אלא להתפלל בכונת ובראיה יתירה, ובכך התעוררה במקצת נפשו המשתוחחת. לפי עצת אביו היה מרבה באמירת תהילים בכל בוקר וערב, שדרך-כלל לא אהב לאומרים. אחרי הלימודים לא הלך לבו גם עתה, אך כאן נמצא בהשגחתו התמדת של ה"בחור", כפי שקראו למלמדו. פחדיו ותהיותיו של הילד עברו עד מהרה. לאביו נוסף עוזר בעבודתו — משפחה יהודית מרובת ילדים. כן נוסף ליער שומר קבוע, גוי בריא עם משפחתו, חזיריו וכלבו המנומר הגדול. נוספו גם כמה פועלים גויים קבועים, שבנו לעצמם בקתות במרחק-מה מבית-העץ הגדול של ההנהלה ומדירת המנהל. משפחת ליש רכשה לעצמה שתי פרות, והללו מצאו להן מחיתן במקומות-מרעה מרוכים שביער ובסביבתו. בפרות ובחליבתן טיפלה האם עצמה. שלום לא היתה לו דריסת-רגל אליהן. גם האם, שהפרות נקנו לפי רצונה, וגם ה"בחור", שפחד מפני כל בעל-חיים, השגיחו בשבע עינים על השובב הקטן שלא יבא לכלל-מגע עם הפרות, שמא יינק חס וחלילה! והעיקר, מה לו למי שעתידי להיות בן-תורה ולפרות? בשנה השניה לשבתם ביער שכר האב גויים עם בהמות עבודה לזרוע ולמענם את השטחים המבוראים מן העצים. מעיבוד שדות אלה נפתחו לו לילד ההולך וגדל, ההולך וחומד, שערי החיים ותנועתם, שערים לתחבולות, להערמות ולהאבקות עם כלליות שלא ידע שחרם ואף-על-פי-כן הרגיש, שהם כובלים אותו. שעות-אורש גדולות היו לו בתקופה ההיא, כשהיה מצליח להתגנב מן הבית ולבוא בין הגוים עם הסוסים והשוטים הארוכים והמח-רשות והחזקות יפהיפה באדמה הקלה. והנה הגוים: שהיה עומד לו תמיד לשטן בדרך, מצאו בין הגוים: "מה תהא תכליתך?" — שאל ממנו, כשתפס אותו בידו וסחבו אחריו לחדר-הלימודים. מה ידע הילד לענות בדבר התכלית, שגם ה"בחור" וגם אביו היו שואלים אותו לעיתים? ואולם הילד לא נכנע; בכל שעת-כושר התחמק ובא אל בין הסוסים החורשים או עושים עבודות אחרות, וכשראה את מלמדו מתקרב (חושי התחדדו מאד להרגיש מרחוק בצעדיו של זה) נעלם כהרף-עין בזריות של סנאי. הגוים צחקו, לעיתים היו עושים עצמם כלא-יודעים ממציאותו, ולעיתים היו מגלים מקום מחבואו.

באותם הימים כבר למד ארבע פעולות החשבון וכתביה מתוך "בריווענשטעלער" (אגרון) באידיש ובעברית. בשבתות ובמועדים היה אביו לוקחו לידיו הטובות,

צריך לקבל את השבת, והילד איננו. אוי ואבוי לשנותי הזקנות."

ושלום, שבינתיים סר ממנו במקצת פחד השדים, מחמת קולות החיים המהלכים בבית והדיהם מגיעים לעליות, רצה לקרוא לסבתא, אלא חשש שמא תקרא היא למלמד שיורידהו, והרי עמו אין הוא יכול עתה להיפגש, על כן התאפק. ובינתיים התחילו בני הבית מתכנסים, והריהו שומע: "אין כבר איפה לחפש, אין מקום שלא חיפשנו בו". האם שואלת מתוך בכי מר ועצבנות מזועזעת: "היכן הסולם?" סבתא אומרת לה את מקומו, ואמא מצווה, תוך התיפחותה, להביאו ולחפש עוד פעם בעליה. הילד לא ידע את נפשו, לא ידע מה עצה ישית לעצמו. סבתא קוראה לה לבתה שתדליק נרות השבת, הן עוד מעט ותאחר. שתיהן מהלכות ובוכות. ובינתיים הגיע גם האב, ואחותיו שוכרות את לבו של שולם. אך אינו יודע מה יעשה. ואבא נאנח ומפסיד: "כל הגוים מן הכפר יצאו לחפש אחריה, הבטחתי מתנות ותשלום למי שימצאהו, מה אוכל לעשות עוד, מה אוכל לעשות עוד! הגיעה השעה לקבל את השבת! רק אלוהים יודע, כמה אני אוהב את הנער!"

הנער רצה לצעוק ולגלות מקומו, אולם גרונו חנוק ואינו צועק. בינתיים הביאו את הסולם, האח בן השבע טיפס ועלה, הכנים ראשו בפתח העליה ויקרא בשמו. שלום ענה בקריאת שמו של האח. זה נבעת וצעק: "הנה הוא כאן!" האם מתעלפת, סבתא מוחאה כפים, האב קסץ ועלה על הסולם והורידו תוך דמעות ומבלי לפצות פה. לבו של הילד קופץ מחזוהו.

האם שבה אליה רוחה, תפשה אותו, הכניסו למטבח המואר אור מנורה קטנה, כבכל ערבי השבתות, רחצה אותו, החליפה בגדיו, וניסתה להחליף אתו בדברים. הילד התאונן על כאב ידו — שיקר לה לאט, אמר שהנפחות באה לו כתבטה שנחבט בעליה-הגג, האם נאנחת ובוכה, כניחה לו תחבושת קרה ומשיבת-נפש; ומכניסה אותו לחדר, שבו האב מקבל את השבת בדחילו ורחימו וביומרה המצבה יכורים עצורים. האם מצווה גם לו לקבל את השבת. האב מעיף עליו מבט מלא תוכחה ואהבה. הילד לא יכול לשאת עוד את המועקה בנפשו, עקשנותו נשברה והוא פרץ בהתייפחות קורעת לב תוך התאוננות על כאב היד, כאילו אין הוא מתייפח אלא על כך בלבד.

במשך יום השבת נודע בבית מהיכן באה לו הנפחיות. במוצאי שבת ביקש ממלמדו, לפי גזירת אביו, שימחול לו. למחרת היום נסע מהם ה"בחור", ולאזניו של שלום לא גונב אף חצי דבר מה שאירע לפני נסיעתו. כשזוכר שלום ליש בזקנותו אפיזודה זו מחמש שנות ילדותו ביער, הריהו עומד ותוהה, כיצד לא נשתנה ביסוד תכונתו מאז ועד עתה — אותה קשיות-עורף, אותו רוח ואותה רגשנות, שהם נקמה נפשו בילדותו, עומדים בו גם עתה. היות ילדותו הסתומה, — שחיו מבודדים-למחצה ביער, המלא זמרת-יר ורוי-סתר, השרו עליו מדי פעם בפעם, אותן היות עצמן עומדות בתוכו במלוא-תקפן, אמנם ברורות יותר, ומתוך נסיונות לעשותן לאיזה יש, לאיזה מעשה. הרקמה של חיו, שהיו אז ברא-שיתם, הולכת עתה ומכתיימת בהמשכיות לא-מובנת. כמה אכזבות נחל בימי חיו, וכמה תקוות ואמונה התלקחו בו במרוצתם, והנה הם מתלקחים ומתאכזבים בו חליפות גם עתה, בכיוונו של חיו. מי ידע למלל תהפוכות חיים וכערות איש התוקפים בלי הרף?

פרק שלישי

נתפש הציונות והמשכיות

שנת השתים-עשרה לחיו של שלום, השנה המקרכת את הנער היהודי לבר-מצוה, לנשיאת אחריות עצמית לכל עונותיו, היתה שנה קשה מאד למשפחת ליש. היער נכרת ונמכר, המשרה נגמרה, בלא שתבוא אחרת תחתיה. המשפחה, שגדלה בינתיים בשני תינוקות נוספים, שבה לעיר מכורתה בלי כל פתח-סיכוי לפרנסה. הדירה הקי-דמט, עם הבאפיה שבה ועם המגרש, אינה עוד. צריך לשכור דירה למשפחה של תשע נפשות. ובכללה סבתא שחצי גופה משותק, ופועות ותינוקות. והדירה הסד-היא שתהיה מבודדת במעט או בהרבה. כעס הכסף, שנשאר

המנסרים קרשים ונזהר שגם הם לא יראוהו, המקום היה נסתר ונזח למדי, מסביב עצים, שיוכל לטפס ולעלות על אחד מהם, כשירגיש שעוקבים אחריו. רק עתה, בשבתו לפוש, אחרי הריצה הארוכה בסבכי היער, התחיל מרגיש כי ידו כואבת. הביט בה וראה שהיא נפוחה ואדומה כלהבת-אש, ומעוגלת כעין כר קטן. רצה לבכות, אך גם שמח במקצת: אם אבא ואמא יראו את הנפחות, ודאי יתעברו על ה"בחור". אמנם, הרגשת החטא לא הוקלה, גם הכאב לא הוקל. ככל שהוסיף להביט בנפחות ולהרהר בה, גדל הכאב יותר. כמה דמעות נתגלגלו מעיניו, אך נשך שפתי ולא בכה. גרגריה-היער המרובים, האדומים והשחורים, הרעננים מאד, שמילאו את היער בתקופה זו, וגרונו היבש, שהיה להוט בבלוע כל מה שלקט מהם, הסיחו קצת את דעתו מן הכאב ומהרגשת החטא והעונש הצפוי לו. ליקט אותם ובלעם ברוב תיאבון, וכששבע מהם — שיעשו אותו הסנאים המרובים שמכבר למד לדעתם, ועתה ראה אותם קופצים ומתנדנדים בין העפאים, וכן שיעשוהו השועלים הקטנים המחבלים כמוהו בגרגירים. וביותר היה מרגיע אותו קול הנסירה מקרוב ושיחת הפועלים.

באספת את הגרגירים בין העשבים הרעננים הירוקים הרגיש, כיצד הם מפיגים מעט בקרירותם את כאבו. על כן, לאחר שאכל לשובע את הגרגירים, תלש עשבים קרידים ועלמם על ידו הכואבת, וכשהתחממו אלה החליפם באחרים, תלש. גם פעולה זו נעשתה לו עניין לענות בו, ובינתיים עברו עליו שעות מבלי שירגיש במרוצתן. רחש היער וזמרת כל החי בו הביאוהו בכורם ונתפס לקסמיהם, חלום חלם ולא ידע פשרו, נפשו יצאה לנעלם ולא הבין מה הוא. אף לא היה בו צורך להבין.

מצבו נעשה חמור כשנסתה השמש לערוב. הנסירה פסקה, הגוים הלכו להם לכפריהם, הילד נשאר יחיד. מלבד רחש החי ואיוושת ענפי האורנים לא שמע כל קול וכל תנועה. כל העשוי להביא להם למבוגרים, הקרד בים לחיי טבע, תענוגות ועניין להקשבה ולהסתכלות, הביא עכשיו על הילד בן העיירה, שהיה ספוג מעשיות על שדים וליילין — פחדים ודמיונות-בעתה. ועל הכול: ערב שבת היום והוא לא רוחץ, לא הוחלפו בגדיו לכבוד שבת-קודש. מה עליו עתה לעשות, הרי היער מתחיל להחשיך?!

פתאום שמע קול קורא ממרחקים, והקול מתגלגל ביער ומצטרף להברות של שמו. ובעודו נבעת ותוהה לדעת של מי הקול, ואם יענה על הקריאה או לא יענה, הריהו שומע מצד אחר קול שני ושלישי, ואף הם מהד-הדים ומצטרפים להברות שמו. וההדים המתגלגלים משע-שעים, אך גם מטילים אימה. מיד הבין, שכל בני משפחתו פשטו ביער לחפשו. הפחד ודמיונות-הבעתה הסתלקו, לבו כאילו פלילין — פחדים ודמיונות מתגלגלים מעיניו. רצה להתמסר לידיהם, לידי מחפשי-נפשו האהובים, אבל כוודתה דחפו להתחמק מהם, שלא יפגשוהו במעמקי-היער. קם והתחיל רץ לצד הבית, מבלי לענות למחפשי-החרדים. ומשהתקרב לבית, הסתכל מבין העצים העוטים את דירתם המרוחקת משאר הבקתות והנה אף נפש חיה אינה נראית, דממה קפואה מסביב. מה יעשה עתה? נדרף תהבולות והרהורי-ערמה, התגנב עד למבוא הכית, והנה דממה קפואה גם פה, גם מבית שומרי-היער אין קול ואין קש. ראה במבוא כולם עומד נטוי לעליית הגג, ובלי לחשוב הרבה, בלי לדעת מהו עושה, נדחף בכוחו של יצר כתום, קפץ על הסולם וממנו לעליה, שכבר שרתה בה אפלוית.

קבע לו מקומו באחת הפינות, שהיתה מוארת מצד האשון היחיד שבעליה, והנה נזכר הילד, כי עליה זו אין בה מוזה, ואחזו פחד-השדים. דימה כבר לשמוע את משק-כנפיהם מפנינת-החושך האחרות. בדק את ציציתיו ומצאן בשרית-בכלית, אך הפחד לא כר ממנו. קרא קריאה-שמע, אבל בעתה-השדים בליבלת. אמר לקפוץ מן העליה, והנה שמע קול צעדים מתקרבים וקול סבתא וקול המלמד, כבא אומרת באנחה: "יש לחזור ולחפש בעליה". ה"בחור" קח עונה: "רק לפני חצי שעה חיפשתי שם בכל פינה". קח את הסולם, עלה על ערימת השחת, אולי התכסה שמה בעשבי-החציר ונדרם" — אומרת סבתא. זה נוטל את הסולם ויוצא את המבוא. זו מדברת לנפשה: "עוד מעט

כך היה הנער שלום מרצה דעתו בוויכוחיו עם אחרים וגם עם אביו, כשהיה יכול להשתחרר לשעה מיסורי הפרנסה ולהתפנות לוויכוח. אך לאמיתו של דבר, לו לעצמו היתה הציונות משהו אחר לגמרי, דבר שאינו זקוק להגיון ולהוכחות, דבר שהכיכופים שבו גדולים מן התבונה שבו, שהנפש צמאה וכמהה לו כאייל הצמא למים. את כל עולמו ומסרת חייו ראה מעתה בה בלבד. ודאי שהיה מדבר בשם הגאולה למען העם, אך בעיקר היו אלה געגועי נעורים לסתום ושאנרבורד. כל מה שנטעו בו מבחינת האמונה במשיח שיבוא, — ואמונה זו עמיקו לנטוע בו — נתלבבל עתה ופתח את פקעיו לקראת השמש החדשה, העטופה עוד ערפילים.

עם הזמן ובדרך התפקדותו פג בו החשק ללימוד התורה ורצה בלימודים אחרים. אמנם, לא היתה בו ביטחה גמורה, כי הוא רוצה באמת בלימודים אלה, אך היה גם פטור מרוב הרהורים על כך, בן־רעניים כמותו אין לו ממילא אפשרויות ללימודים ובינתיים שם מעייניו במה שמדברים וכותבים במעט כתבי־העת, שהיו באים לידיה, על הציונות ועל תקומת־ישראל. בין החדשות שהביאו כתבי־העת, עקב בעיקר אחרי ההתעוררות שהביאה תנועת התחייה בשאר תפוצות־ישראל, ואחרי ההודעות על אגודות ציוניות חדשות שנוסדו או עומדות להיוסד; חיפש ידיעות מפורטות של הרצל ונורדאו, ואמירותיהם גרמו לו כנבואות משגב עליון. אף התעמק בקריאת מאמרי אחד־העם וברדיצ'בסקי, והיה פוסח בין שניהם. תמימות בנתה לעצמה בניני דמיון שאינם נגלים אלא בחלומות לילה של ימי הילדות. הכתב והמכתב, האותיות העבריות, עוד היו קדושים בעיניו, אולם אלה בלבד, שרצה לקרוא בהם, שדיברו לבלבו; ואילו דברי חכירות על ציוניות לא ראה, ואם ראה לא הבין, היה חרש מלהבין.

ודאי, הנער שלום לא חי לבדו על אי מרוחק, כל שהגה ופעל התחבר והתקשר בחברים, בציבור, באנשים שנפגש עמם בדרכו, בין אלה שהיו לו למופת ובין אלה שהיו לו לזרא. היתה התעוררות גדולה בעיירה, כמין גל שלא פסח על איש, בין שנגרף בו בין שעמד מנגד. כולם נסערו ממנו, בכולם נגע וזיעזע אותם. כמעט שום אדם בעיירה לא נשאר בימים ההם שווה־נפש, לדברים שהעלה הגל.

ואותו הגל מנין? האם כרץ פתאום מתהומות לא־ידועים? לא, לא פתאום ולא מתהומות פרץ: יהודי אחד חי בעיירה זו, רבי שמחה־אייזיק שמו, והיה חובב־ציון ותיק, יחידי בעיירה בציונותו לפני הציונות. וצנוע מאוד היה, נחבא אל הכלים, דרכו בשקט ובנחת ובהתמדה ללא־לאות, הרעף את אמריו, המלאים חיבה וחסד, טיפן־טיפין, דרך שיחות שקטות שהומן הרב היה אצור בתוכו. ממנו התחיל הגל הגדול, שהציף את הרבים ועורר את הלבבות הצעירים לקראת הרצל ותורתו, התורה של מדינת היהודים. והוא הוא, רבי שמחה־אייזיק, שהסב את תשומת הלב לחוזה־הציונות בעל התנופה הגדולה. ביתו וחנותו נעשו מרכז־הנוער, ובימים מאוחרים יותר — גם כוח־משיכה. וניתנה אמת שלא להעלימה: בביתו היתה, מלבד שני בניו מאותה חבורת־נעורים, גם בת אחת, שהבחורים המתבגרים הללו, הנתונים לאידיאל הציוני בלבד, התחילו אך עתה להרגיש ביופיה המיוחד. לפעמים נדמה היה, שלא אל רבי שמחה־אייזיק נמשכים הבחורים הללו, אלא אל הבת היפה. כך, על כל פנים, הרגיש בלבד הנער שלום ליש. אלא שביישנות רבה היתה בו, וכעולם לא הצליח, באותה התקופה, להחליף כמה מלים עם הבת, ולו בחטיפה, ולא דיבר אלא עם אביה, ובכובד־ראש מרובה, ובלבו היה מתקנא מאוד (אמנם מתוך העמדת פנים של לא־איכפת) בחבריו שהצליחו יותר ממנו.

באותם הימים נוסדה בעיירה האגודה הציונית, ואליה נצטרפו גם שניים או שלושה נשואי־פנים, אנשי תורה ומעשה, ובראש וראשונה הבחורים בני בית־המדרש שבו התפלל ולמד תורה ר' שמחה־אייזיק, ובכללם גם שלום ליש. הבחורים הללו ביקשו בכל תוס־נעוריהם להשפיע מרוחם על המונייהם, והעיר הקטנה נעשתה כמקדחה, וכדרך טבע האדם — כל מה שהתלהבותם והישיגיהם של אלו הלכו ורבו, כן הלכה וחזקה הקנאות שנכבד, למסי תם ומדיחים שמו אותם בעיני המון העם ובעיני הוריי הבחורים.

ביכוש האב כמה שנחסך בזמנים טובים, לא ידוע מה לעשות בו. המפרנס היחידי מסתובב חדשים רבים מבלי לעשות עשייה כלשהי. המזומנים הולכים ואוזלים. אבי המשפחה נוסע לרבי מגור ושב ממנו לא מעודד. הוא מוסיף להסתובב ולבקש התעסקות־מה, ואין. לשוב לאפייית לחם אין רצון, גם אין מאפייית, אין מי שיעבוד בה. סבתא שוב אינה בגדר עבודה. אדרבה, צריך לטפל גם בה, יתר על ששת הילדים, שאם־הבית מטפלת בהם. לסוף בחר האב במסחר התבואה, ולא עלתה בידו.

את שלום בנם שלחו לבית־המדרש, שילמד ברשות־עצמו, לפרקים בעזרתו של אחד הבחורים ולפרקים לא־קבועים בעזרת האב עצמו, שפניו השחירו מאד מדאגת־פרנסה. בחגיגת הבר־מצוה אמר הילד דרשתו לפני קהל לא גדול. האם הוילה דמעות־גיל ודכדוך־נפש כאחת. לא יכלה לערוך סעודה כיאות לבן האהוב והמציין. ובשנה הארבע־עשרה לחייו נתפש הנער לספרי השכלה, לציונות ול"מדינת היהודים" אשר לר' תיאודור הרצל.

מה היתה לו לשלום ליש הנער בן העיירה, שחייו וענייני־חייו התחילו ונמשכו בין דפי הגמרא, במעשי־קונדס נוסח בית־המדרש ובהקשבה לשיחות חסרות־השחר של הבחורים הגדולים ממנו, מה היתה לו התגלותה של הציונות? לא בלבד אור חדש נתגלה לו ועניין. חדש לענות בו, אלא גם התחולל בו מער־נפש חדש, דרכי־מחשבותיו נשתנו ותודעתו בחיים נשתנתה מן הקצה אל הקצה. דומה, עד עתה היתה חשכה מסביבו, אפילת הגלות שהתעבתה לאין שעור, והנה מעל לאפילה שמש חדשה מאירה את הדרך למשיח. הוא נעשה רציני וחולם. לא ידע עדיין לתת ביטוי להכרתו החדשה ולראייתו החדשה, אולם הרגיש בכל נימי נפשו כי הילד השובב, שכלית־חייו היא לימוד הגמרא וכל הכורך בזה, נעשה בחור בעל כובד־ראש, שדרכו בחיים נחשפה לפניו. אלא שהדרך לא סלולה ומלאה חתחתים. חשיכה מסביב, אך נוגה אור מגיה מרחוק. כיסופי־נפש חדשים התעוררו בכל הווייתו וכובד־ראש מיוחד השתלט עליו. עדיין לא הבין כי מהפכה פנימית היא, אבל כבר הרגיש בזאת בכל נימי לבבו. כל החזיונות והמקרים שנוצמו לו בדרכו, הערכתו אותם היתה מעתה אחרת. כל עולם המחשבות וההרגשות התחדש עליו, לכול ניתן כיוון אחר, הארה אחרת, שיקול־דעת אחר. הכול בתוכו פנימה הונע בכוח הרצון לשינוי פני החיים היהודיים, עילויים וחידושים.

קשה עתה לאמר, מה קדם בו למה, אם הציונות לספרי־השכלה, או ספרי השכלה לציונות? קרוב לודאי ששניהם ידדו לו כרוכים, וכמו שאר הבחורים בני גילו ולמעלה מגילו באותו בית־המדרש, שהושפעו מן הציונות ומספרי־השכלה, התחיל גם שלום להתפקד, תחילה בסתר ובהמשך הימים אף שלא בסתר. אמנם, ממנהגיו החיצוניים לא סר היתר, לא שינה מבגדיו ולא פסק מהליכתו לבית־המדרש ללימודים ולתפילה. ההתפקדות לא עלתה לו בקושי רב ולא במלחמות־נפש קשות. אמונת הגאולה הטבעית מילאה תיכף את חלל הכפירה הדתית.

כאמור, עדיין לא ידע שום ביטוי עצמי לציוניותו. אולם כשהיה מתווכת עם המתנגדים לה בחוג שבסביבתו גדל ובתוכו קיבל כל מושגי החיים, או עם אביו, בזמן שעוד האמין שיוכל להשפיע על הבן במקל־נועם ובשיחה ידידותית ובהוכחות מן המקרא כגון: „אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו“, או כשהיה מביא לו כראיה את מפלתו של שבתי־צבי, שביקש לחזק את הקץ — השתדל גם שלום שהוויכוח יהיה בהגיון ובשקט, דיבר על צרת הגלות ועל לבנותיה, על חוסר היסוד בה לקיומם של היהודים, על חיייהם התלויים להם מנגד, והוכיח שכל הבא לטהר מסייען אותו מן השמים. כדי להיגאל צריך להתחיל במעשים, וה' יסייע לנו. ואין מביאין ראיה משבתי־צבי שהיה משיח־שקר ומאחז־עינים ואמר להוציא את ישראל מהגלות על־ידי נסים מן השמים, בעוד שהשמים לא שלחו אותו, ועליכן גם לא נענו לו. מה שאין כן תיאודור הרצל, אשר לפני מלכים ושרים יתייצב, ואינו מדבר בשם שמים, אלא בשם העם הרוצה בגאולה, עם שהגאולה הכרחית לו כאוויר לנשימה. והוא נושא ונותן בגלוי ובאופן מעשי וכדרך הטבע, ואינו מוליך שולל שום אדם, ועליכן יסייעו לו מן השמים.

אמנם, לא נשתתפו לו לשלום הרבה זכרונות מבית-אב זה, אך מדי פעם בפעם הוא נזכר בו בשל הבן מאיר⁽⁷⁾. הצעיר מבני אהרון שדה, והצעיר בכל חברת הנערים כולם. בנערותם לא היו קשרים רבים בין שלום לבין מאיר, אולי בשל הבדלי הגיל; בהיות שלום בן חמש עשרה שנה, היה מאיר רק בן שתים-עשרה, ובימי-הנעורים הרי זה הבדל עצום. אף-על-פי-כן, כבר היה אז בחברת המבוגרים יותר, בשל שכלו הבהיר ותפישתו המהירה והמעמיקה.

עכשיו, כשמגיע ליש הזקן בזכרונות-עברו לתקופת-נערות זו, וחבריו מאז נצבים בדמיונו לפי חזותם החיצונית ולפי דמותם הרוחנית, אמנם בצורה מטושטשת למדי, הריהו תוהה לכני דמותו של מאיר, שחברותם, המרוחקת אמנם, עלתה ועלתה מאז ועד היום.

מאיר שדה עלה במרוצת השנים לשיאי הפופולאריות והפרסום. לא עליידי מקרה מאושר או סראגי, אלא על-ידי עבודה פוריה ורבת-שנים. ולא בלבד לשיאי פופולאריות הגיע, כי אם גם לשיאי עליונות של אדם, היודע להעלות מעשיו יום יום לדמיונו פרושה-הנפשים. עכשיו, כששנים הגיעו לגיל הזקנה, ראה ליש את חברו שדה כאדם שחכמה אימפולסיבית התמזגה בו עם מוסריות עמוקה. ולעתים מפעמת בו רוח אלהים, המורגשת למדי לבבלי התחושות הדקות. והריהו רואה בו אדם הכובש לבבות בסערה, בבהירות שכלו, בטוהר רוחו, בזעף דבריו ובנוכח אמריו. יש ואוחזתו למאיר רוח גדולה ודבריו מייסרים קשות קשות. ויש שאוחזתו רוח גדולה חוננת, רכה ומפייסת באהבה רבה. הוא יודע למשוך אחריו, בכוח דמיונו, רבים רבים מבני עמו, אף שלא מעט עופרת יצוקים בכנפיו גם אלה הנסחבים אחריו וגם אלה החושבים כי אינם נסחבים אחריו. יש והוא יודע לכפות את רצונו והעזתו על הרבה רבבות מבני עמו. והכפוי עליהם בתחילה נעשה לאחר-מכן כדבר אהור, יקר ונערץ. אכן, הוא האדם הנושא בטירתת העם בכוח רב וביד נטויה.

ובעודו הוגה בהערצתו האישית ובהערצת המונים רבים לחברו מנוער, הריהו רואה במתנגדיו משמאל ומימין — שאינם מעטים — לא יריבים בדעות ובהשקפות, אלא רשעים-לבב קטנטנים, העוקצים עקיצות ארס בעוד שהם חסרי אונים לפגוע בו. הם חורקים שיניים, זועפים מקנאה ודמיונם כחלנים כנגד ענק העומד להם בדרך זחילתם לשיאים שאין בכוחם להגיע עליהם.

ככה ראה עכשיו ליש הזקן את מאיר שדה חברו מימי הנעורים. אולם עצם ימי נעוריו אינו זוכר הרבה.

לעומת זאת, הריהו זוכר במקצת את ביתה של משפחת שדה, על מבואיו והמגרש הרחב שלפניו והגן הגדול שמאחוריו. ומשהו זוכר הוא מעשמת הבית שהאירה זמן ממושך לנערים המתבגרים, שהלכו והתפקדו בתקופה צערה למדי. שלום הנער-הבחור הרגיש עצמו לעתים בבית הזה שלא במקומו. האם משום גאוותו העצמית או משום ביישנותו, או משום שניהם כאחד — מי יודע להבחין בכאלה מריחוק של יובל שנים ומעלה? המרחק הרוחני והתרבותי בין בית משפחתו הוא ובין בית משפחת שדה היה רב למדי. כאן בית דתי מובהק, וכאן בית-משכילים מפוקר-למחצה ושונה בכל גיגוני הליכותיו. אך היה גם מרחק אחר והוא העיקר — שלום בא מבית עני, מדירה מצומצמת מאוד, וכאן לבית אמידים החיים ברחבות יחכית, אף-על-פי-כן, נמשך גם הוא לאותו בית שהיה מרכז-מעט לציוני העיירה. אולי גם מפני שהיתה בו בעלת-בית טובה ומשכילה, ושתי בנות. אמנם, קצת למעלה מגילו, חפשויות ולאגנטיות, שידעו להתהלך עם באי הבית דרך חירות ובסבר פנים טובות. שלום הנער המתבגר נמשך אל הבית בקסם שלא ידע פשרו וגם נרתע ממנו. אל כל „חטאיו“ בדת התרגל בקלות יחסית. אך ההרגל הארוך להיות מרוחק מ„עלמות“, לא ידע כיצד להשליכו מעצמו, עם כל רצונו בכך. היה זקוק לרחמים, שעה שאחת האחיות היתה פינה לעתים גם אליו בצהלתה ובכוחני חן חפשיים, שלא היה רגיל להן. פניו היו מאדימים מאד ומבטי עיניו מחפשים אחיה בקצה נעלו או בקורה אחרת. בכל מקרה כגון זה היה מקלל את יומו ומבטיה

אפיוורה אחת יש בה בנות-ציון למלחמת האבות והבנים בתקופה ההיא: שלום דגן עלה בידו לבוא לידי שית ושיג עם כמה בחורים מבית-מדרש אחר, ובאחד הערבים הבהירים מאור ירח במילואו, התהלך במגרש הגדול של בתי-המדרשות עם אחד בחור מאותו בית מדרש אחר, בן לאחד הקנאים, אדם חלוש ולמדן מובהק, ובטלן לא פחות מובהק, שאשתו היתה מפרנסת המשפחה, מחנות המאנופקטורה שלה. והנה הם מתהלכים כה וכה, שקועים בישיבה נלהבת על עתידם ותכלית חייהם בגלותם הכפולה — הגלות בין הגויים וגלות אצל הוריהם — ואינם מרגישים את הנעשה סביבם. ופתאום התעורר שלום מכוח מכה שנחתה על ידו, הפנה פניו וראה את אבא של חברו זה, רגזו וזעם, עומד ובידו המורמה שברק-קש, והוא צועק בקול-פחדים: „עם גויים, עם פושעים תתהלך?“ הן ברית, והאב רץ אחריו והוסיף לצעוק צעקותיו הסרוחות כדרך פומון היסטרי: „עם גויים, עם פושעים תתהלך?“ „לך?“, שלום, בן החמש-עשרה, לא העז להתערב, ונשאר עומד סוער וכולו מתקומם על חיים כאלה. בו בערב, כשבא אביו של שלום הביתה לאחר תפילת מעריב, כבר היה גם הוא, הבן, בבית. והאב, מדוכדך מצער וכעס, התהלך בחדר אנה ואנה ונאנח. אנחות קורעות-לב. דומה, כל יסוריו הנוגעים ושאנים-נוגעים להתפקדות ולציונותו של הבן, ביצבו עתה בפני האב המלאים מכאוב אילם. כך התהלך עד שלא יכול עוד לעמוד בפני הפצרותיה של האם, שיאמר לה מה קרה. וכמעט בבכי סיפר לאשתו על החרפה והבושה שהבן ממיט עליו, ועל הסכל שהוא סובל בגללו. לא די לו בצרות-הפרנסה, נוספו עליהן עוד הצרות שגורם לו בנו, שכמה וכמה תקוות תלה בו. „הדין עמהם — אמר — הוא חוטא ומחטיא את הריבים“.

רגשי-הכבוד העמוקים שניטעו בו בשלום לאביו, וגם אהבתו אליו, עצרו את רגשי התקוממותו והוא ישב דומם ושוחה. ודאי, חוסר השתתפותו הפנימית, או חוסר הערכתו לצער העמוק והאמיתי של האב באותה שעה, היה בו משום אכזריות. בעצם שתיקתו היתה מין קשיחות-לב, שלא ידע כמיתה מעודו. אך הוא ישב דומם ואכזר, עד שהאם פתחה בדברי-מוכר. עתה קפץ על רגליו וברח מן הבית.

באותה תקופה הפסיקו לגמרי הבחורים בני-התורה את לימודי הגמרא. קצתם פנו ללימודים חיצוניים, לימודי שפות ומדעים, וקצתם, שלא היו בידם אמצעים או לא היו בהם נטיות ללימודים חיצוניים, היו מבלים זמנם בטוילים של בטלה או היו מזדמנים בבית-המדרש לשיחות וויכוחים שירשו את מקומם של לימודי-הקודש. ובכללם גם שלום ליש. הפסקת לימוד הגמרא העלתה עליהם עוד יותר חמת הוריהם — הללו כל גאוותיהם, כל חלומותיהם ונחת-רוחם מצאצאיהם נתבטלו ונגזזו כליל. הפסקת הלימוד היתה המכה האיומה ביותר אשר הוכו בידי בנייהם הם. במיוחד סבל אביו של שלום. על כל פנים, כך סבר האב עצמו, הואיל והיה העני בין בעלי-הבתים, היו הללו מציקים לו ביותר בגלל עוון בנו. נוכח על צערו ועל תקוותו הנכזבת, שעוניו יתפצה בבנים יודע-תורה ויראי-שמים, ירד עליו גם זעמם של עשירי החסידים, על שאינו עוצר בבנו, ואינו מגרשו מביתו.

פרק רביעי

משפחת אהרן שדה⁽⁴⁾

אשרי מי שכבש לו את דרכו ונושא אבנים ליצירה על שכמו

נערים תמימים וסוערים אלה היו להם גם כמה בתי-אב בעיירה שבהם מצאו מרגוע-מעט לרוחם, התעלות נפש מסיימת ופורקן-מעט ליצרי אנוש. לבתים אלה היו מת-כנסים לשוחח ברעות, להרהר הרהורים על עתיד עמם ועתידם הם. הפנים הצעירים שלפני חתימת-זקן, היו מסמיקים לעתים בהפגשם עם בנות הבתים הללו. כבר כיפרנו על בית-האב של רבי שמחה אייזיק ועל הפגישות עם בתו היפה. בדומה לו היה בית-האב של אהרון שדה.

⁽⁷⁾ דוד גרין, בן-גיריון.

⁽⁴⁾ אביגדור גרין.

והתחבקה ואצלה להן מצחלתה. לאדם המתקדם דגן לא נשאר אלא להתקנא בהן קנאת-אין-אונים ולעשות עצמו מחפש עניין אחר לענות בו. זו המשיכה צחוקה המצלצל, ושלוש לא מצא תיקון לנשמתו המפרפרת. באין מוצא, פנה לתחבולה אחרונה: חברים מחכים לו, ויצא את הבית. אל החברים לא הלך, אדרבא, חשש שמא יפגוש בו מי ממכריו. לבו לא היה עתה לא לחברים ולא לכל עניין אחר, על-כן הרחיק לנדוד מחוץ לעיר. לרוע מזלו, לא מצא גם כאן מנוחה — קול צחוקה, גמישות תנועותיה הקלות וכל דמותה המרננת ריצדו לפניו בדרך חידלת-השחר. כוחות שלא ידע עוד כמותם משכוהו לשוב הביתה, וכעבור שעה ארוכה-לא-ארוכה, שוב עמד על יד הדלת ולבו דופק וחרד. משנכנס לחדר הקבילתו האורחת בגיפיה צוהלת: „איזה קאוואליר אתה? באה אליך אורחת כה יפה וכה טובה, ואתה בורח לך אל חבריך?“ וחזרה לצוה לתת. שלום לא ידע עדיין מה יענה, והיא הוסיפה: „הבאתי לך מתנה מאת אבי — נחש-נא, מה הבאתי?! אינך יודע לנחש? בחור שכמותך! „שחמט“ הבאתי לך. הגיעה שמועה לאבי, כי אתה שחמטיסט גדול!“ ושוב צחוקה מכה גלים בכל מלוא החדר, והיא קופצת למזונתה להוציא את המתנה ולתתה לו. תהה הבחור, כיצד יודה לה. ולא הצליח למצוא דיבור מתאים. פניו עוד עמדו סומקים עד לאזניים, וגם אלה בערו מאד, וזו חזרה וצחקה. לא ידע הבחור מה יעשה. דומה, פניו משונים עתה וידי ארוכות מדי, אנה ישים אותן, ואנה ישים את כל עצמו?

בליילי-הסדר ולמחרתם, בימי-החג הראשונים, היה מצבו של שלום קשה ביותר. ראה את עצמו כשטנה גמור ודימה כי גם היא רואה אותו כך. במסיבת הסדר, על כל הדר מסורתו החגיגית, ישבה זו כנגדו. עיניו היו מושפלות לתוך האגדה הפתוחה לפניו, כאילו הוא קורא בה בכוונה מיוחדת, ובשביל שתראה שהוא „חפשי בדעות“ לא טבל אצבעו בין בשעת מניין עשר המכות, מדי פעם בפעם הרגיש במבטיה, והגניב גם מבטיו אליה, כאשר ידע אל נכון, כי היא מביטה לצד אחר. היה בו לעצמו ומקלל את עצמו, אך לשנות התנהגותו לא עמד בו הכוח.

למחרת, ביום החג, כשבאו חברותיה של אחותו לבקר את האורחת הווארשאית היפה, חש את עצמו קצת חפשי יותר. הללו, שהיה רגיל בהן, הסירו מעליו משהו מן המתיחות הנפשית, ולעתים יכול היה לתת חלקו בפטפורטים בלי להסתמק, ואפילו להטיל בינתיים מבטי-חמדה על קרובתו ולהתענג כאוות נפשו על תנועותיה הקלות ועל צהלתה. עם זה גם זעף על חברותיה של אחותו. נמצא בו העז לשוחח אתה בייחדות, או אפילו להזמין לטייל, והנה הטפשויות הללו מפריעות בעדו, וכשנודמן לו הרגע המאושר להיות אתה פנים-אל-פנים, לא נמצא לו שאלה אחרת להציג לפניו אלא זאת: „אם היא ציירנית?“ זו ענתה: „אינני יודעת מה אני, ואתה למה אתה משעמם כל-כך?“ ושוב ניתנה לו שעת-כושר להסמיק עד

שרשי שערותיו, ולא ידע איך יסתר מבוכתו ועלבונו. באחד מימי חול-המועד האחרונים יצאה האם לשוק לקנות צרכי ימי-החג האחרונים. גם שאר הילדים נעדרו מן הבית, ושלוש וקרובתו נשארו לבדם. היא הציעה לו לשחק באגונים, והוא נענה לה במבוכה וברצון. אותה שעה יכלה לעשות בו כל שעולה בדעתה, היה בידיה להטותו לפי רצונה. במשחק היתה היא הזוכה לרוב, ומשי כוונה להוציא ממנו את הזיכוי בכוח, אם כי לא סירב כלל למסור לה את המגיע לה ברצון. מגעי ידיה בידי הרטיטותו רטט-נועם שלא ידע עוד כמותם, והתחיל מסרב למסור לה את האגונים מרצונו, כדי שתתאמץ ותשהה יותר את ידיה בידי. כשזכתה — והוא השתולל מעתה שתזכור תמיד — הושיט לה את ידו קמוצה על האגונים שבה, וכשלא יכלה לפתחה — נשכה בה מיד, והוא היה מאושר, וטעם בנשיכה הקלה טעם מתקית משכרת. פתאום הפסיקה את המשחק והתחילה זורקת בו אגונים אחד-אחד, הוא השיב לה כגמולה. „ככה, אתה מתחיל להיות בן-אדם“, קראה והוסיפה לזרוק בו ביתר זריזות מאגוזיה. מכאן ואילך התחיל המשחק האמיתי, שכן איך הוא השיב בזריזות לא פחותה משלה. שניהם השתלבו והלכו, עד שהתחילו להיאבק וצחוק סואן פורץ מגוונותיהם. הכסאות התגלגלו, המפה נפלה מעל השולחן עם כל שעליה והם

שלמה לביא ואחיו דוד בשנת 1908

לעצמו, כי פעם שניה לא תקרה לו עוד כזאת. היה מתכן תכניות, מעורר בעצמו עז רוח כדי יכולת להביט ישר בפנים, והיה משגל לעצמו כיצד יענה וכיצד ישוחח אף הוא עם העלמות, המקבלות אותו בחביבות.

ואח גדול, בכורי-הבנים והבנות, אברהם שמו, היה באותו בית, שעם כל ציונותו הנלהבת נשאר בדחיותו האדוקה. עם זה היה נתון לחקרנות דתית פילוסופית. שלום, בבואו לביתם של הללו, אם לשם שיחה ציונית סתם ואם לשם התעצות בדבר פעולה כל שהיא, או לשם שמיעת חדשות מהוויות העולם — בא עמו גם חשק להיות במחיצה אחת עם הבנות, אך לא היה בו די עז לכך, והיה פונה תחילה אל האח החקרן, או לאבי המשך פחה, שהיה מקבל כל אורחיו, ביחוד את הבחורים הללו, בחביבות רבה. אתם עסק הנער בדברים העומדים ברומ של עולם, אם כי לבו נמשך דוקא לפשוטו של עולם. ואשר לנער מאיר, הצעיר בחבריה כולה, שעסק הרבה בלימודים חיצוניים — קשה היה לו לשלום, הגדול ממנו בשנים, להשלים עם עליונותו. הכל הכירו „בראשו הטוב“ של מאיר הקטן, אולם לתת לו זכות בכורה, לא אבה שלום ליש. מאיר הקטן נסע לווארשה, העיר הגדולה לאלוהים ואדם, ונעלם מאופקו של שלום, עד שחזר והתגלה לו בשמי פתח-תקווה, שבה כבר שהה שלום והתאזרח למעלה משנה. וכשנתגלה לו בימים ההם, כבר היה לו בר-פלוגתא חריף בהשקפת עולמו לדרכי בניינה של הארץ.

פרק חמישי

אהבה ראשונה

בימים ההם ובהלך-הרוחות של מלחמת אבות ובנים אירע לו לשלום מקרה, שנתן את הדחיפה האחרונה לשנות את דרכי חייו מיסודם. באותה שנה, שנת החמש-עשרה, באה אל משפחת ליש לחג הפסח אורחת, קרובת-משפחה מווארשה, נערה כבת שבע-עשרה או קצת פחות מכך. שלום ראה אותה יפה מאוד, רכה וזריזה וצחקנית גדולה, ודומה — כל כולה היא נישאת על כנפי הרוח. עם בואה הכניסה אותה לביתם הרציני-מדי את קול-צחוקה, שהיה מתפשט ומהדהד בין כתלי הדירה. כשראה אותה שלום בראשונה, נבון ולא ידע כיצד ינהג בה. פניו אדמו מדי הבטתה בו ומדי צחקה בפניו. כשנפגשו לראשונה ביקש להושיט לה ידו לשלום, כיאות לאדם מתקדם, אלא התחיל מחשב דרכו, ומשישב דרכו נתבלבלו עליו רעיונותיו. אנוס לשמור על מנהגי-הבית ולא להושיט יד לאשה. ואילו היא קיבלה העמדה-פנים זו בטבעיות יתירה, ואחרי שמדדה אותו בעיניה הבודקות, לא שעתה אליו עוד באותו מעמד. גם האב אך שאל לשלומה ולשלום משפחתה, מבלי להושיט לה יד. עם אמו ועם אחותו הבכירה של שלום התנשקה

למחרת החג נודע לו שלום. כי האורחת חזרה לביתה עוד אותו יום, אם כי היה בדעתה לשהות בביתם כמה שבועות. שלום לא התקשה לנחש מה טעם היא עוזבתם פתאום, אף-על-פי-כן תהה על השתלשלות הדברים: האם רמזו לה על כך מצד משפחתו, או שמא היא עצמה הסיקה את המסקנה? מי יפתור את החידה, שהיא לו עתה חידת-חיים? את מי ישאל? את ההורים? הם לא יענוהו, או יענוהו תשובה מתמקתת. האחים והאחיות? הללו ודאי אינם יודעים יותר ממנו. את הנערה עצמה? אין כל שעת-כושר לגשת אליה.

בינתיים עוברות השעות, שעת הנסיעה מתקרבת. ומשלא מצא פתרון ודרך לפתרון, התהלך שומם ונסער ודומם. על כל פנים, מרמה היה לראות כעין צהלת-לעג להוות. התהלך זועם מכאב ומעלבון, ואם לא התפרץ למעשי איוולת, אך ביישנותו העמיקה היא שעמדה לו. ומשונה הדבר: עם כל הרגשת מזלו האומלל, עם כל דכאוונו על שירת-נעוריו שנפסקה בראשיתה וזעפרו על המנהגים התפלים — על אביו, לימד זכות. גם באותן שעות של התקומות פנימיות, רגשית ושכלית כאחד, נתפס גם לרחמים למראה הייסורים שבפני אביו.

שעת נסיעתה הגיעה. המשפחה כולה יצאה ללוות את האורחת לאימניבוס היוצא לווארשה. שלום עמד מאחורי כולם, הרגיש דמעות מדגדות שרשיאפו — עד לריכי עיניו לא הגיעו. האם היה מאוהב בנערה? הוא עצמו לא ידע ברור, אולם אחת ידע: טוב היה לו בחברתה, עצם נוכחותה בביתם יצקה בו הרגשת אושר נעורים. ימדוע היא נתלשת ממנו?

המלווים, לרבות האב, נפרדו מאורחתם בחביבות רבה. כמובן, עד כדי הושתתיד לפרידה לא הגיעו הדברים. בגמר טקס הפרידה הכללית קראה האורחת בשמו של שלום ובירכה אותו, ספק ברשמיות ספק בחמימות. על כל-פנים דימה שלום לשמוע בברכה זו משהו מיוחד אך למענו בלבד. אף הוא ענה בברכה, אך ספק אם קולו הגיע עדיה. הוא לחש או בכה ברכתו, חשש שמא יישמע הרעד שבקולו.

מה שהיה אחר כך בינו ובין הנערה לא נשתמר בזכרוננו. אך דבר אחד זכור לו: לאחר נסיעתה נודע לו לשלום — נדודי-שינה מה הם.

פרק שישי

שלום נעשה פוחר

שניים או שלושה ימים אחרי נסיעתה של הנערה הווארשאית פנה האב אל בנו בקולית-תנונים. קול רך וגונף כאחד: "שלום, שלום, מה תהיה התכלית? אינך עוד ילד קטן, הנה מלאו לך חמש-עשרה שנה. את תלמדוך, לדאבוןך, לבי, הונחת לגמרי. את דרכי עובת, בקולי אינך שומע, מה תהיה תכליתך? אתה יודע את מצב-פרנסתנו שהוא בכל רע, עלי לא תוכל להישען לכשתגדל. בקיצור, רצוני שתתרגל לדרכי המסחר, אולי יעזור השם בכך, אולי יאיר מולך יותר ממולי". ועוד הוסיף והסביר לו כוונותיו הטובות כלפיו וחרדת לבו לעתידו, ולבסוף צינה, שיילווה אליו בימי-השוק, יתבונן, יקשיב למשאומתו, יקבל את התבואה הקנויה לאמבר, ישקול אותה, וכך יתרגל לדרכי המסחר.

שלום הקשיב ולא הקשיב לדברים, היה שומע ואינו שומע. ישוב בראש מורכן ובסה קמוץ, וכל הווייתו נתונה לדמיונות, להרגשות לא-ברורות, ודממתה של קרובתו מרחפת עדיין לפני עיניו. כשהיה מתרהר לאחר זמן בשיחתו של אביו היה ברור לו כי האב ידע והבין לכל הנעשה במפשו של בנו פנימה, וכוונתו היתה גם להסיח איד-שהוא את דעתו מסיטס חמדו הארשונה חסרת-התכלית. אולם כשעה שהסיף לו האב את אמדותיו ה"תכליתיות", הסענות רוב רחמי-אבי-על-בנו ורוב סביל-האבי-עצמו, לא היה לבי של הבן פנוי לקלוט את כוונותיו הטובות של אביו. אלא קשוב היה כולו אל עצמו, אל המרחש בקרבו פנימה. אל התוסס והמפעפע בו. על-כן שתק — הן לא ידע את נכשו ואת מאוויו ועל מה סיגר בו לבבו. גם האב, כפי שניתן לשער, ראה לפצוקותיו של בנו, לא הפציר בו לחזור בתשובה, אלא קם מכקומי, לקה ספר וחזר לשיחתו ולמד בו בניגוני ההרישי הנגונה.

עדיין נאבקים וצוהלים. האושר עצמו עשה פה בקסמיו. הנעורים מתרוננים ומי לא ירונן עמהם? דומה, כל כלי-הבית והקירות מתרוננים עמם. חזה מל חזה דופק ומרתיה את הדם הצעיר והחוששים הצעירים. היתה הצהלה עולה ועולה, — ופתאום הופיע אבי המשפחה בחדר, עמד נדהם, לא ניסה לפצות פיו, עבר לאורך החדר פעמיים או שלוש פעמים, דרך על האגוזים הפזורים והסתכל בסדר הפרוע, שלא היה רגיל לו מעודו. פניו עוררו רחמים, הביעו כל התכווצות לבבו, והוא ברח מן הבית.

כאבו של האב, הכאב האילם החנוק והמבעית הזה — על שום מה היה? על שום שראה במו עיניו ובביתו הוא התפרעות — "פריצות" מצד בנו, שתלה בו תקוות רבות וטובות? — שלום לא ניסה לשקול נכונה טיב-ההרגשות המורכבות והסותרות האלו. נתון היה אותה שעה הצערו שלו ולהפתעתו שהופתע גם הוא. אולי גם מפני גילו הצעיר עדיין לא ידע להבין לגפש וזולתו. לאחר-זמן, כשהיו פניו הייסורים של אביו באותה שעה מתייצבים לנגד עיניו (והם התייצבו מדי פעם בפעם) ידע הנער: ודאי שהאב ראה בואת פריצות, שאינה הולמת את משפחתם. אולם גם ידע, כי אביו היה סולח, אם כי בקושי, את הפריצות הזאת, והיה דן אותה לכף זכות, שהרי כוץ-סוף לא היה אב קנאי ביותר והיתה בו בינה למחול לעול-הימים גם השתובבות אסורה. אבל הרקע של דאגת-הפרנסה הקשה והמרה, הוא שהרס באותה שעה את כוח שיפוטו, ראשו ולבבו היו נשברים למצוא טרף לביתו ולשמור על מעמדו המכובד כבן-תורה, ופתאום, בביתו שלו — הוללות כזאת! ושלוש — עלבוננו הוא, עלבונה של הנערה החביבה, ועלבוננו של אביו עצמו, מה קשה לבנו הצעיר להכיל הכול בתוכו.

האב התהלך, כאמור, כמה פעמים לאורך החדר, כאדם שדעתו התבלבלה עליו, וברח לבסוף כמגורש. את לבה של הנערה קשה היה לתכון — דווקא היא התאושה עד-מרהה והזדרזה לאסוף את האגוזים הפזורים על הרצפה, להקים את הכסאות ולסדר הכול, וכאילו לא קרה דבר, ניגשה אל שלום, סטרה על אפו ואמרה: "מה אתה חמוץ כל-כך, בחור גדול?" הוא לא ענה על-כך. בינתיים באה האם וסל צרני-אוכל בידה — המטעמים לימי החג האחר-גים, היא לא ידעה מה שנפל בבית. כשנכנסה, התאוננה לחלל-החדר על ה"קירות" שבשוק, ואל הנער ואל קרובתם לא שעתה.

משנכנסה האם, עזב הבן את הבית. מעבר לדלת קילל את חייו וגורלו: אך התחיל לטעום בקצה-המזלג מחמדת העולמים, וכבר טעם גם את עומק-עלבונם. ימי החג האחרונים עברו על המשפחה כרגיל בשמירה קפדנית על "ושמחת בחגך", ובשיחות בענייני-דיומא. אלא שפני-הצעיר של האב סיפרו על לבו השסוע. לא דיבר, לא הזכיר אפילו ברמז קל מה שאירע בין בנו ובין בתי המשפחה, וכנראה לא דיבר על כך גם עם האם (שאם לא כן, ודאי לא היתה מתאפקת מלהרעיף עליהם את דברי מוסרה). אולם השתיקה הזאת העיקה על שלום יותר מדיבורים מרים. אילו יסרוהו בדיבורים, אפשר היה מתקומם עליהם. אולם שתיקת-ייסורים זו לא ידע לבו הצעיר לעמוד בה. במיוחד קשתה עליו שתיקת-אבא זו במעמדה של האורחת. שכבר נתחבבה עליו כל-כך והעשרה כל-כך את רגשותיו וכל הווייתו. בעצם הנועם, ובעצם-המתקיות של פגישה ראשונה בין עולי-הימים — נוצקה כוכ יגונים של עניות אכזרית ומסורת נוקשה.

אף היא. בת המשפחה, המעיטה צהלתה, אם כי ידעה יותר ממנו להעמיד פנים ולהתגבר על אי-הנעימות. מה נעשה בנפשה פנימה, לא יכול היה לדעת. אפסה כל שעת-כושר להיפגש אהה ביחידות. נדמה היה לו עתה, אילו נודמנו יחד, היה פותח לפניה כל מעיינות רגשותיו ומספר לה על מצבו בחיים אלה שהוא חי. ותוך כך היה מספר לה רגשותיו אליה. נדמה לו, שהיה מצא ביטוי להם. בינתיים הוא מרצה את הדברים לעצמו, מסדר אותם ראשון-ראשון ואחרון-אחרון, אך אפסה כל תקוה להיפגש יחד. אף חשש, שאילו נפגשו ספק הוא אם היה מצליח לקשור אתה שיחה — אין היא סובלת כובד-ריה. היא רוח מעופפת, צפור נעלסה. ביישנותו כלפיה לא הופחתה בהרבה. כמקודם נמצא המפתח לפתח-הלבבות בידיה היא. אילו אמרה לו, מה יעשה ואיך יעשה, ודאי שהיה נוהג ועושה כדבריה, בלי לשים לבו לכל מפריע. אך דא עקא, היא לא אמרה אף לא רמזה דבר.

בחשבון על סכום של כמה מאות רובלים, וליש הנאמן תיקן לו את הטעות והחזיר לו את שלו הפריץ ענה לו, כדרכם של פריצים במקרים רבים דומים: „אתה היהודי הראשון שמצאתי ישר לפני“, ומאו נעשה הנאמן סוחר-תבואה. היה הפריץ מבכר אותו, לעתים קרובות, על פני סוחרים אחרים. הנסיעה אל הפריץ היתה בכרכרה שכורה שהאב עצמו נהג בה. הפעם לקח אותו גם את בנו, וזה נהג בסוס, שכן גם הבן זכר את מלאכת הנהיגה מימי היותם ביער.

בה מעט צריך האדם, שהרגשתו תשתנה מן הקצה אל הקצה, בייחוד עוליימים, שמטבע הוויתו ניטעה בו שמחת-החיים. עצם היציאה מבית-העוני, משורות הבתים בעיירתו, והחזקת-המושכות בידיו — נסכו עליו רוח חדשה מרעננת. מה טוב לו עתה, חדרוה פנימית עולה ואופפת אותו, מתוכו היא מפכה ומתפשטת על כל העולם והוא נראה לו טוב ויפה. האוויר השקט, השמש הטובה, הקמה הנקשרת, השדות הנחרשים, הריחות המרעננים והמרחיבים נחיריו ומר-חיבים את לבבו — הכל מעניק לו מלאו הפנים חדרוה נעימה וזכה. העצים בראשית שלכתם כאילו ידידיו הטובים הם שמכבר, שהוא חוזר ונפגש עמם פגישת חדשה, דומה עליו, כאן בין העצים הוא ברשותו שלו ואין לו אלא לשמוח בהם וליהנות מהם. אביו, במושב האחורי, שקוע במחשבותיו, בדא-גותיו ובהגות-נכאיו. והוא, שלום, מרגיש שהכול מתרונן, מבלי לדעת ובאין צורך לדעת בשל מה כל-כך טוב לו במשך כל הנסיעה הזאת.

נסיעתם ארכה כמה שעות, עברו מדרד לדרך, משדה לשדה, מחורשה לחורשה, מכפר לכפר, והרגשתו הטובה של הנער לא נשתנתה, עד שהתקרבו לחצר הפריץ. עתה ירדה עליו חרדה כתומה. סמוך לחצר ממש, התחיל משום-מה לבו נוקף, ומשנכנסו לחצר פנימה ואביו ירד מהכרכרה — הכיר הבן בתנועתו החרדות של האב, שאינו יודע עוד כיצד יתנהג, אם יעלה ישר לפריץ, או יודיע תחילה על בואו ויבקש רשות להופיע לפניו. וכן לא ידע, מה יעשה בנערו, אם ישאירו בעגלה או יקחנו עמו. בינתיים תיקן וניקה את הקפוטת, יישר את כובעו על ראשו, נודמן לפניו פארובק (עבר). כפי שקראו לפועלים הקבועים אצל הפאנים) שהיה מכיר. שמחו זה לזה, ואגב שיחה שאל הסוחר היהודי אם האדון הנאור גדול-היכולת (כך היתה הפנייה לפריצים) נמצא בארמון. משנענה הן, הבטיח לו לאיש-שיחו דמיניש"ש על-מנת שילך לשאול אם מותר לו לבוא לפניו. הלז התגרד קצת בפדחתו, אחר פנה לאחת השפחות שעברה דרך מקרה, והיא, כנראה עשתה שליחותו, לאחר שעה קלה הופיע הפאן הנאור וגדול-היכולת בכבודו ובעצמו. הסוחר המחייך חיוך-הכנעה השתחוה לפניו עמוקות. הפאן השיט ותקע לידו של הסוחר שתי אצבעות וקראו ללכת אחריה, הנער נשאר בעגלה.

איך הלך היהודי אחרי הפריץ — לא עליכם ילודי-ישראל. אתם אשר לא טעמתם טעם-גלות, אשריכם שלא הוצרכתם לראות את קרוביכם האהובים עליכם בתכונה ובהשפלה כפי שראה שלום את אביו אותה שעה. נראה היה בעיניו, כי אביו מכיר בקולו קולות על נמיכות-ערכו ושפלות רוחו. היהודי החזיק עצמו כל שעת הילוכם מאחורי הפאן ועל שפתיו בתצחוק קפואה של הכנעה. ואילו הנער השפיל עיניו, לבו בכה ונמס בקרבו על דל-ערכו של היהודי בכלל ושל אביו בפרט, שבתמימותו האמין שהכול חייבים בכבודו, שהרי בן-תורה הוא. ואפשר שאותה שעה הגיע שלום ליש לציונות מיוחדת משלו, מתוך הכוויות שנכווה בנפשו הוא. שעה ארוכה ישב שלום יחידי בעגלה, נקוט בנפשו מתוך עלבון, ואכול-קנאה, שהתקנא בעושר הרב שבחצר הזאת ובבטחון שבחיים השקטים הללו. מתוך כך גם נתפסי, על דרך מיוחדת וממשית יותר, למחשבותיו הממרות. הפורצות את גדרות כל המקובל בסביבתו. מכוח ציונותו ידע כבר אז (כמובן, לפי גילו ולפי השנת התקופה) לבחון ולנתח את חיי-היהודים בגלות ולמאוס בהם מכל מעמיק-נפשו: מדוע אומללנו מכל העמים — צעק לבבו הצעיר בתוכו — מדוע הוטל עלינו להשחיר פנינו בפני כל גוי גס-רוח מתחצף ובפני כל גוי מתהדר בנדיבות-רוחו? במה נפלינו מהם? ומדוע להם יש בית, להם יש אדמה, שדות וגנים, הם זורעים וקוצרים, הם עובדים. הכול שלהם, ואנו אך מססרים בעמל כפיהם? הנה הציונות קוראת גם אותנו לשוב לביתנו, לארצנו, לשדותינו, שגם אנו נזרע ונקצור, נעבד ונאסוף עמל-כפנינו ולא נסרס עוד, אלא נחיה ככל הגויים מכול שהאדמה הטובה תעניק לנו. מדוע מתגדים לכך הורינו, אלה המתבונים כל-

ביום-השוק הקרוב, קראו אביו להילוות אליו אל כיכר הממכר, ושלוש הלך אחריו. דומה היה, כי הוא יוצא עתה בעקבי אביו מתוך רצון ועניין בשינוי שחל בחייו, התעסקות בדבר שמחוץ לשגרת-יומיו של היתה יפה לו ולרוחו באותה שעה. ראה בה כניסה לחיים חדשים שלא ידע טיבם אלא ידיעה ילדותית בלבד. נדמה לו, כאילו אך עתה חש את המעבר משנות-ילדות לשנות-בחרות, צעדיו עתה נגעו לראשונה בקרקע חיים מבוגרים יותר. היתה זו כעין פגיה חדשה מהיחלומות והזיות לחיי-מעשה ופעולה. ובעוד עיני האב התרוצצו ותרו אחרי שעת-כושר כלשהי למצוא טרף לבני-ביתו, נסחב אחריו הבן, מרוכז בתוך עצמו, לקראת עתיד כתום.

כשהגיעו לכיכר-השוק הרחב, המוקף מחסנים וחנויות לרוב, כבר היה מלא איכרים עם עגלותיהם המלאות טובי הארץ — שקי תבואה מלאים וממינים שונים ותפוחי-אדמה ועופות למיניהם, ופה ושם גם חזירים וחזזירים קטנים, הצורחים עד להחרש אוזניים. כמה סוחרים יהודים כבר התרוצצו בין העגלות; שעת הקנייה והמכירה עדיין לא התחילה, היתה זו כביכול שעה של ריחורח הדדי מוקדם: האיכרים התחכמו להריח את תיאבונם של הסוחרים, והסוחרים בחנו את עקשנותם של האיכרים. משהתחיל המשא-ומתן ממש, עמדו האב הסוחר העני ובנו פרח-המסחר על-יד עגלה מלאה שקי חטים. היה הסוחר מוכיח לו לאיכר, כי המחיר שהוא מציע לו הוא מחיר הגבוה ביותר, ולו עצמו נשקף ריווח ועום ביותר, לשלם מעל למחיר הזה המוצע לו אינו יכול בשום-פנים, ואילו האיכר אינו מאמין להפצרות אלו וטוען שהציעו לו מחיר גבוה יותר. המשא-ומתן נמשך לא מעט, ובינתיים הקיפו את האיכר סוחרים אחרים. על-כן הוסיף האב לעמוד על-יד אותה העגלה, להודיע להם לשאר הסוחרים בעמידתו שכבר קנה לעצמו חוקה על העגלה הזאת ועל האיכר הזה.

ובעוד ליש האב נושא ונותן, קפץ עליו תאכנו של סוחר ידוע באלימותו, בגסותו ובעשרו, שבא לו מהברחת גבול בהיותו עוד בעל-עגלה. זה נגש ישר לבחון את החטים בשקים, כאילו לא חש כלל במציאות קודמו. אביו של שלום פונה אליו: „ראה בקשתך, אל תהיה מסיג-גבול, ירא את האלוהים“. אך ההוא לא שעה לדבריו, והציע מיד לאיכר מחיר גבוה יותר. אביו של שלום התחנן אליו: „הרי אתה יורד לחיי ולפרנסתך“, וההוא צחק לתוך פניו, הוציא ארנק עמוק מלא שטרות-כסף ותחב לו לאיכר דמי-קדימה. אביו של שלום התרתה כולו, צעק למולו: „רוצה, גזל את פת-הלחם מפי ילדי“, והוא קרא כנגדו, מתוך בטחון בכוחו ובעשרו: „לך לא נאה להיות סוחר, עליך לישב בבית-המדרש וללמוד תורה, ותקבל ממני צדקה ביד רחבה“. לשמע טענה אכזרית זו השחירו פני אביו של שלום והחזירו חליפת. הבן הרגיש, איך האב נחנק בריגון להטיח דבריו זעם כנגד האלים ואינו יכול להוציא זעמו מגרונו, ולסוף ברח האב מן המערכה. הגוי צהל בראותו שני יהודונים רבים ביניהם ולעג לשניהם גם יחד. ואילו שלום נשאר על עמדו המום וכמאובן, ותפילה אחת בלבד: מי יתן ויחונן עתה כוח שיוכל לתפוש בערפו של זה, להטילו לארץ וללחוץ היטב את פני החזיר שלו למרצפת השוק.

אם קשה היה עלבונם של האב, שמחת מצוקת-עניויותו ומחנק-זעמו לא יכול שלא לעזוב בלב נצבט את המערכה. הרי לא פחות קשה היתה מצוקת-חרונו של עול-הימים בעל החלומות היפים — הנה ראה בעוצר הרעה והיגון שבאו על אביו לעיניו מידי הפריצוף החזירי הלזה ואין בידו להושיע או לנקום עלבונם של אביו. בפסיעתו הראשונה על מפתן עולם העשייה ראה בעיניו, כיצד מתאכזרים בו באדם בקרירות זדון וכעונש על עדינותו ולמדנותו. ידיו עורש קצרות לעזור, לנקום עלבון הצדק הנדרס, אולם רצונו לתפוש בערפו של האלים, להפילו לארץ וללחצו בחזקה למדפסת-השוק — לא פסק ממנו יום, בעת שנסחב אחרי אביו המסתובב בעלבונם, בלי להצליח אף בקנייה אחת שתבטיח מזון למשפחתו. שלום נדר בלבד לנקום את העלבון לכשיגדל ויאסף יותר כוח.

מקץ שבועות מספר, אחרי שהשכיחו צרות אחרונות מתחדשות את הראשונות, קראו אביו לנסוע אתו „לפריץ“ אחד, שנחשב בביתם אחד מחסידי-אמות-העולם. היה זה הפריץ היחידי שסחר עם אביו, שכן שמר לו חסד מאז ניהל עסקי היער, ומעשה שהיה כך היה: הפריץ טעה

והבן, דומה עליו: כל עלבונות האדם היהודי ועלבונותיו הוא עצמו, וכל נמיכות-ערכו של אביו היקר לו כנפשו והכשועבד לפרנסתו העלוכה, דולגים עתה אחריו ומרדדים לפני עיניו בלעג אכזרי. כך לא יוכל לחיות, העתיד השחור הזה מבעית אותו. כך לא יוכל להמשיך, לא יוכל לשאת את עניו, טוב מותו מחיים כאלה.

מקץ כמה וכמה שנים לאחר ההודעה הקצרה והחותכת ההיא לפני אביו, אחרי שכבר הגיע לתמורה הגדולה בחייו ונזכרה לו אותה שיחה מרה, הכיר שלום ליש, כי הודעתו באותה שעה של אושר-מעט לאביו, אף כי אושר מדומה, היתה רשעית ואנוכית ביותר. בשעה שדמיונו של אביו רקם לעצמו כגדלי תקוות טובות, וודאי שילב את בנו בכל הטובה העומדת לצמחו לו, — מה רע היה המעשה מצדו, להוריד את האב בבתי-אחת לעמק הבכא של חייו ולשוב ולהזכירו כי שניהם הם שני עולמות שונים רחוקים, שניהם מושכים לאחד מנגדים, כך, לאחר שנים היה ברור לו, כי חייב היה לדחות הודעתו לשעה מתאימה יותר, אבל זו צרה, אותה שעה לא היה מסוגל לשפוט ולשקול דבריו. הוא עצמו היה לו רע ורר, נפשו התפתלה ביסוריה, בעלבונותיה, ומוכרח היה להתכרך קצת מיסוריו. במרכז-מחשבתו ותחושתו עמד אך הוא עצמו, ושומה היה עליו לצאת ממעגל-החיים שבו נולד ובו נכלל.

עברו כמה ימים אחרי אותה נסיעה מאושרה בתחילתה ואומללה בסופה, שמחת הקניה המוצלחת לא הורגשה בבית, אף מתוך שהתברר, כי הריוח אינו כפי המקווה ואם מתוך צער גידול בנים — בכל-אופן האווירה במשפחה היתה מעיקה ומדכדכת. האב היה מתהלך בבית מתוך דכדוך-נפש של תלגדי-חכם הרואה את בנו פורש מדרכו הוא, פניו נחרשו בהם קמטים חדשים, וניכר היה, שיוסרי-שאלו מציקים לו. ערב אחד פנה אל הבן ואמר: „שלום, שלום, מה לא עשית למענך? חשכנו פת מפניו, ובלבד שנוכל ללמדך תורה, לעשותך יהודי שלם לאלוקים ולאנשים, אך מן השמים ענשתי. מה נוכל עוד לעשות ולא עשית?“ ואחרי הפסקה קצרה מלא-צנחנות הוסיף: „לא, לא נוכל עוד לפרנסך, פשוט, אין ככה עשיתי הכל ובלבד שלא תהיה עמי-הארץ. מעתה עליך להשתכר לך לחם, בכסחך אינך רוצה, אין בריה אחת, תהיה בעל-מלאכה, למצווה גדולה ייחשב לך, אם גם תעזור לכי-נסתנו“.

האב ירבה כל אותה שעה עלייד השולחן ומחתה בכי נורה את עיניה הבוכות. — וראוי להעיר, שכמה ימים קודם לכן נשלח אחיו הצעיר של שלום לאחת הישיבות מחוץ לעיר, כחשש שמא יימשך גם הוא לדרכו של הבכור בבנים, והוא, שלום, בשמעו דברי אביו על כל הייסורים הרבים העצירים בהם, לא היה בו לב לענות עליהם מיד, אם כי דעתו נחה מן המוצא הזה, אך לבו נצבט בו מיגונו של אביו, אחרי שהייה קצרה נתן הסכמתו השלימה, כבן מקשוב הנוטל חלקו בצרות המשפחה, והשכיח נאמנה, שכל מה שירוויח ימכור לידו אביו, אך דברי ההבטחה הרכים של הבן היו לו לאב כמדקרות חרב. הוא עוד קיווה לתשובה אחרת, לתשובה של התמימות, להבטחה שיחזור בו מדרכו ולא ימיט עליו כלימה זו, וישוב אליו בתשובה שלימה. נאנת האב עמיקות וקם כעל השולחן שחזה ורצון, יומיים או שלושה ימים לאחר אותה שיחה נתקבל שלום לעבודה בבית-חרושת קטן לעשיית קופסאות קרטון. חר בעבודה זו דווקא, שלא היתה קשורה לא בהתרוצצויות רבות ולא בלמוד מלאכה במשך כמה שנים ולא בחובות שירות לבעל-בית-המלאכה: אדרבא, בעשייה זו יוכל להשתכר כבר אחרי שבועות מעטים של התרגלות, אמנם, שכר נמוך, כדרך מתחיל, אבל במשך הזמן יגדל שכרו. יהיה טוב מכל, אחרי העת העבודה, שאינו נמשך אלא עד חשיכה, יהיה ערב-ערב פנוי לנפשו ולעניניו, וכך הוזה, כקץ שבועיים התחיל להרוויח כמה פרסות ליום, וכשהביא שכרו השבועי הראשון, מתוך זיזיות-לדעת מכור יימת, וביקש למסרו לאביו, הפנה אותו אל האם: „תמסור לה, ולא הוסיף“.

יצא עוד כמה שבועות, שלום הספיק לאמן ידיו לכלאכה ולקבל שכר גביר יותר, והנה נכזר בית-החרושת. מחמת פשיטת-רגל של בעליו, וכל שלום הרוויח בחודש האחרון נשאר בידי הבעלים, כמו רוחיהם של שאר הנערים והנערות שעבדו שם עמו. לבולו נפתח באיתו פרק זמן בעירו הקטנה בית-חרישת חדש לאריגה, כלימרי: שני חדרים ובתיכם כמה לה, ולא הוסיף.

כך, הנתונים להשפלה שאינה פוסקת? האומנם נות להם במעמדם זה? האומנם נוחה להם תלותם בעבודתם, את אחרים? אך אינם חלים ואינם מרגישים בשפלותם, של שפלות-רוחם ונמיכות-ערכם, את התבזותם והכנעתם?

בשבתו כך בורד בכרכרה בחצר הפריץ, מדוכדך והוגה מחשבותיו הנוגות, דומה היה על שלום כי השקצים העוברים ושבים בחצר לועגים לו, ליהודי הצעיר היושב באפס-מעשה, מיותר ומזרז ונלעג, אפס, כטבע הנעורים להתפייס עם עצמם ולחיות בהרהוריהם גם עתידות זוהרים, הוליכו דמיונו לקראת עתיד יפה ולחש לו: יבוא זמן ויהיה גם הוא איכר בארץ-ישראל, אף הוא יקצור ויאסוף הגורנה, אף אליו יבואו סוחרים לקנות תבואתו, ואז יבוא לבקר במכורה הישנה ויראה להם לגויים, כי אינו נופל מהם.

עודו יושב הוזה, והוא קרוב להתעורר ממחשבותיו הנוגות והמפייסות כאחד, הופיע האב, עוד מרחוק ראהו הבן הולך ומתקרב שמה וטוב-לב, אגב הילוכו היפש ומצא את הפאץ רובק (העבד), שעל-ידי הודיע לפריץ על בואו, והושיט לו דמי-ידי, וכנראה ביד רחבה, הכרת פניו של הגוי העדיה על כך, אף הוא הרים את הכובע בפנים צוהלים והשתחוה לפני היהודי, גם בדרך נסיעתם הביתה היה לבו של האב טוב עליו, והבן הרגיש, כי האב רוצה לשתף אותו בשמחתו. אולם כל עוד נסעו על-פני הכפר שתקו שניהם, וכשיצאו ממנו והגיעו לשדות הפתוחים, השתעל במקצת האב, כמי שלבו עובר על גדותיו והוא אנוס לדבר. פתח ואמר: „רק בטחון בהש"ת, הוא אינו עולה את הבוטים בו: אם הוא, יתברך, רוצה, באה הברכה מאלוה, ישועת השם כהרף-עין, וכי מה עשיתי לו לפריץ זה, שהוא רוצה בטובתי ונוטה לי חסד? החזרתי לו טעות בסכום של כך וכך רובלים, אף-על-פי שטעות גוי מותר לפי הדין, איני מחזיק, חלילה, טובה לעצמי, אבל השם יתברך כבר שילם לי פי כמה יותר ממה שהשיבתי. עכשיו מאמין בי הגוי הזה יותר משהוא מאמין בקרוביו שלו עצמו, אמנם אני משלם לו לפי המחיר האחרון, ולא נשאר לי אלא ריוח מועט, אולם כנגד זה הבטתי עכשיו למכור תבואות השנה על-ידי בלבד, אל תדבר עלי-כך עם שום אדם. הפעם קנתי חטים, אפונה וזרע-תלתן, לא הספיק לי הכסף לקניה גדולה כל-כך, שילמתי רק ארבעים אחוזים, מחר ישלח את כל התבואה, וחודש שלם יחכה לשאר הכסף“.

כך סיפר האב לבנו, בשביל לשתף גם אותו בהצלחתו הרבה, אבל הבן הקשיב לדבריו תוך איוו מרירות מרדנית ושתיקה עיקשת. לבסוף השתתק גם האב, שניהם היו יושבים ונוסעים שקועים במחשבותיהם, האחד, כפי שיש לשער, בונה מגדלים פורחים מהצלחתו הגדולה, והאחר ממשיך מחשבותיו הקודרות, מתבונן בשדות ומתקנא בעובדים השקטים, הנה הוא רואה ראייה של קנאה, כיצד האיכרים קוצרים קמתם השלה, ואילו האחרים כבר חורשים שדותיהם, להכניס לעונת-החרוף, מכאן מאלמות אלומות השקצות הגמישות והשקצים מטענים עגלות גבוהות מברכת-השדה, הרועים רועים את עדריהם בשטחי המרעה הגדולים, הסיחיים מצטה לים, קופצים קפיצות-החן ומשתוללים מרוב-שובע, וסיעות האוזנים מתבוללות, הם פורשים כנפיהם, מתעופפים מעט ומגעגעים ושבים ללחוך מן העשב הרך. כל אלה אך להם, לגויים, והוא נכרי וזר בין כל אלה, לבו עובר בו מרוב קנאה וההכרת-דלותו, עד כדי הרגשת כאב וכלימה כלפי עצמו ועד כדי ראיית כל אפס-המוצא שבחייו.

ופתאום, בלי לחשוב חשבונות יתרים, בלי כל שיקול דעת מוקדם, אמר הנער: אבא, הריני מחוייב לומר לך, לא אוכל להמשיך דרכך, בדקתי את עצמי הרבה, נוכחתי לדעת, שלא אוכל להיות סוחר, ולמה אסחב אחריו סתם בלא מטרה?

פרק שביעי

היה רבעל-מלאכה

שיחת הלב הטובה שהרעיפה קצת נחת, מפי האב לבנו, וההודעה החותכת והאכזרית-ללא-כלי-כונה מפי הבן, היתה לשניהם מרה ונמהרת. לאב היתה הודעת בנו כסיפת לענה בכוס-האוסר הקטנה, שהוגשה לו זה עתה בעזרת-השמי-תברך, אחרי הרבה-הרבה ענייני פרנסה ואחרי הצער הרב בשל דרכי הללויות של הבן האהוב, עכשיו למה הוא עמל? ולשם-מה הוא מבזבז את כוחו? למה הוא מייבש את מחו ובשלמי נגזלות מנוחתו? למה המר לו שדי?!

פרק שמיני אגודת עזרא

בעיצומה של אותה תקופה, הקשה ביותר בחיי שלום ליש, עלה ברצונם של חבריו בבית-המדרש להחליף את שפת-אמם ושפת-לימודם, שפת יידיש שדיברו בה מינקותם (רק מעטים מהם ידעו משהו משפת-דיבור נוספת) בלשון העברית, שידעוה מפי ספרים בלבד. מה עשו? כמו ויסדו אגודה בשם „עזרא“ לאמור: עזרא הסופר חידש את התורה, הם יחדשו את השפה. ויש, כמדומה, צד של השיבות לציון תאריכו של ייכוד האגודה: שנת תרנ"ט, שכן היתה זו העזה ראשונה בכל מדינת פולין, אם לא בכל תפוצות ישראל, כמובן, מחוץ לארץ-ישראל.

רעיון זה וההעזה הכרוכה בקיומו מניין באו להם? האם הגיעו אליהם שמועות מבית אליעזר בן-יהודה בירושלים, או מבודדים אחרים איפה אישם, ועשו גם הם כמעשיהם? או שהיתה כאן התעוררות עצמית, שנבעה ממקורות נעלמים, מעין בישול של פרי שגדל בערוגת חייהם? ממרחק-הימים קשה להשיב על כך, אך אם אין מקום לתשובה, יש ויש מקום לתמיהה ולפליאה: מניין באה אליהם, לקבוצת נערים מתמשכלים, כמעט בראשית צעדיהם, מרחק ויזמה להטיל על עצמם מעשה של הפיכת-שפה, שלא היתה אלא שפת הספרים והכתב — לשפת-דיבור, המצריכה חיוניות שוטפת? וביותר תגדל ההשתוממות, אם נזכור שההתעוררות ליוזמה זו באה אליהם, בעוד אנשי המופת שלהם עצמם, שאת דבריהם שתו בצמאון גדול, כגון דוד פרישמן, אחד העם, ח. נ. ביאליק ואחרים, נהגו בו בדיבור העברי כמעט מנהג של לעג ונראה להם כמעשה-בטלות. ובכן, מניין להם, לאותם בחורים מתמשכלים, העזה כזאת? אולי הילדות והתמימות שהיתה בהם היא שגרמה לכך. מתוך שלא ידעו אפילו לשער את כובד המשא, באו להרימו. חוסר הידיעה של גודל הקשיים ורצון הנעורים והתלהבותם גם שהביאו לידי העזתם הגדולה ולנצחונם הגדול. ואכן, גם בשנותיו המאוחרות יותר של שלום ליש, שנות העמידה, והוא במלוא התפתחותו השכלית (בעוד שלימודיו לא חלה בהם כל התפתחות, מלבד לימודיו מעצם החיים, מסבלם ומהסתכלותם בהם) היה אומר: הבו לי אנשי רצון העשויים לבלי חת, אך שתהיה בהם תמימות-אמת ואמיתות-אמת ברצונם ובעצמם, ואלה יעשו את כל המושג-כלות המקובלות עפר ואפר; כי סופם של בעלי המושג-כלות שהם צולעים אחרי בעלי הרצון, הם, בעלי-הרצון, הם המביאים את התמורות הקיצוניות ביותר בחיים, ואחריהם צולע המדע וקובע את חוקיו לפי אלה ששיברו את „החוקים המדעיים“ הקודמים.

ידיעתם של הבחורים בשפה, או ביתר דיוק: ידיעתם במלים עבריות, היתה אמנם לא מעטה, אבל איך מקשרים את המלים בשטף הדיבור, איך נופחים חיות במלים שאין בהן חיות של דיבור, איך מלבישים מלים למושגים חדשים — זו היתה השאלה, אילו ידעו לשאול. קצתם ידעו, כמעט או בהרבה, את הדקדוק העברי, למדו את השפה בתורת שפה. להם היתה ההתחלה קצת קלה יותר. מה שאין כן שלום, שהתחלה היתה לו קשה ביותר, בשום פנים לא ידע כיצד לקשור את המלים יחד; עבר, הווה ועתיד, לשון-זכר ולשון-נקבה, לא היו קיימים לגביו. מעודו לא למד את השפה בתורת שפה ולא למד דקדוקה, ובמידה שידע בהם הרי ידע מתוך לימודו בפרשיות השבוע ומתוך לימודו בגמרא („פסוק“, כלומר — כפרי תנ"ך, למד מעט). מתוך קריאה, בשתיים-שלוש השנים האחרונות, בספרי ההשכלה ובעתונים, אמנם סיגל לעצמו כמה וכמה מושגים חדשים, אך לא חיות של שפה מדוברת, ובנוגע לכתיבה — כמעט לא כתב בשום שפה, לא היו לו שום חברים במרחקים שיחליף אתם מכתבים. גם חיבורים לא כתב מעודו. לאמור, חסר היה אף אותו אמצעי זעיר, שיש בכוחו להשריש יותר את המלים בזכרון, ואם כל התחלות קשות, הרי היתה התחלה זו קשה שבעתיים. יותר משהיה שלום מדבר, היה מרמז בידים ובתנועות-פנים. אף-על-פי-כן העז גם הוא, והיה מן הפעילים והעקשניים בדבר. ההלסתם של הבחורים כולם היתה חזקה מאד, כדרך נערים בגיל זה. ואמנם, המצוקה המילולית האת לא ארכה הרבה. מדי יום ביומו חשו בהתקדמותם. הם ניסחו משפטים על סהרת השפה, ואם כי הדקדוק צלע מעט, הרי עושר המלים

גוליידי. הבעלים פירסמו, כי מטרתם היא ללמד ילדי-ישראל עניים מלאכה המפרנסת את בעליה, עליכן ילמדו שם שוליות את מלאכת האריגה, וירוויחו מעט עד שידעו את העבודה, ולכשייתאמנו יוכלו לנסוע ללודו העיר הגדולה בתורת אורגים-מאומים.

כשנתקבל שלום לבית-מלאכה זה, נמלא לבו שמחה וחלומות. מכאן, חשב, תבוא גאולתו. תהיה לו שעת-כושר ראשונה להעזוב את העיירה ולבוא לעיר גדולה, בה יפתחו לפניו מרחבים חדשים. איזה מרחבים יהיו אלה, לא ידע. אולם מזלו התל בו מרה גם הפעם. עוד לא הספיק ללמוד במעט או בהרבה את מלאכתו החדשה, נסגר גם בית-מלאכה זה, ונשאר קרח מכאן ומכאן.

איך יתואר מצבו של נער בן חמש-עשרה, רגיש וער לפתלתולי-חיו ונאבק בגורלות עיוורים, אחרי שאבד משען אחרון לרגליו הצעירות, אחרי שגם נסיונותיו להיאחז בעבודה הכיבושה כיצד ישרים עם גורלו האומלל, איך ישרו אל בית הוריו, שהעניות הגמורה כבר אורבת מאחורי דלתו, אסכי עדיין נאבקים בו על הופעה הוגנת כלפי חוץ? דומה היה עליו כי אין לו מקום בעולם. אף בין חבריו הדורכים תמיד למלחמת האבות והבנים התהלך בהרגשת עקת-גורלו, ובביתו — מה צר לו, פורק ממנו כל נשקו במאבקו עם אוהביו, אינו יכול להשיב מלחמה שורה, הם אינם לוחמים בו כלל, ושערו אינו שער. הוא בן-חורין לנפשו, וחירותו מעיקה עליו, חירות שלאחר-יאוש הוא חירות שעולה מעיק על גבו. אין הוא בא לביתו אלא לשעות-האוכל והשינה. אכלו נשאר לעתים קרובות תקוע בגרונם ושנתו נודדת. דומה עליו, כי הופעתו בבית מוסיפה אך רוגז, צער ומרירות, שהבית מלא מהם גם בלא-זאת. חדל אוגים הוא, לשית עצה בנפשו. כמה היה רוצה לעזור כלשהו ולא להכביר, אך מה יש בידו לעשות? רוצה הוא ללמוד מלאכת-הנגרות. מלאכה שנמשך לה ביותר; והיה גם מסכים למלאכה טובה אחרת, אלא שלכן צריך או כסף לתשלום דמי-לימוד במשך שנתיים — סכום שאין בידו ולא בידי הוריו לשלם אותו, או להימכר בתורת שוליה במשך שלוש שנים ולשרת את בעלי-המלאכה, ואת אשתו. היתה אולי לפניו גם דרך שלישית לחפש שרות באחת החנויות, אך להיכנע כדי-כך לא יכול ולא רצה בשום-פנים. במשך ימי ציונותו הספיקה החנונות להישקף עליו לבלתי נשוא. ודאי שהיה מסכים להשכיר עצמו לאיכר ולעשות כל עבודה קשה, ועבודה זו אף תכשר לו כל ימי חייו לאחר שיוכה לבוא לארץ-ישראל ולהתחיל בה. אבל רעיון זה, עם כל שעשועי-הדמיון שבו, חלף-הלך לו עד מהרה כלעומת שבא, שכן מי הם האיכרים שיקבלוהו? ואם יקבלוהו, הרי יתעללו בו וישפילו את כבודו, שהיה שקוד לשמור עליו, ביחוד כלפי הגויים.

אף אחת מן האפשרויות האלה לא יכלה לשמש לו מוצא, ונשאר בלי מוצא כלל. בבית לא התאנו לו עוד; חדלו מלדרוש לתכלית, אם מתוך שהכירו במבוכתו וחששו להוסיף לצערם ולהקניטו, אם מתוך ששוב לא ראו כל תועלת בדיבורים יתירים, בין כך או כך מר לו וקשה הוא עצמו הרבה להתאנות לעצמו. האנחות שפרצו מדי פעם בפעם לתוך החלל מפי האם או מפי האב חתכו לבבו כבאיזמל קהה; לא אחת קילל את יומו, לא אחת חשב על מיתה בידי עצמו, אבל... מה יהיה על חלומה, על שאיפתו להגיע לארץ-ישראל לחיות בה חיי איכר? הרי אותו לב, שחרש מזימות התאבדות עצמית, חרש גם מזימות כיצד להיות איכר בארץ-ישראל וחרוש את השדה, עליכן לא ייפלא שדחה שלום ליש התאבדותו לזמן מאוחר יותר, לעתיד רחוק יותר.

כוחות נעורים, אם אך אינם נכנעים למרה שחורה, דורשים את שלהם, ואף מוצאים להם בשעשועים או בוויד-כוחים אידיאולוגיים מפלט מצער ויסורים. אם היה לו לשלום רע ומר בבית אבא, מצא מפלט לעצמו בבית-המדרש, ששימש לנערים הציוניים בתקופה ההיא מעין מועדון לשיחות וויכוחים, ועיקר השיחות היו על הספרים והמאמרים שקראו בהם. התכנסו גם בביתו של אותו חובב ציון ותק, שהיה אהוב ומכובד עליהם כמורה הוטב, ואנכי כך הגניבו מבטים ביישניים אל הבת היפה היחידה באותו בית, או גם חיפשו שעת-כושר לחטוף שיחה קלה עמה.

יחד נעשו מחנה של מאה וחמישים נפש בערך, שמילאי את רחובות העיר הקטנה הנידחת, צלולה של שפתיהודים חדשה ומזוה לאוון כל שומע.

כבר אמרו חז"ל: מכל מלמדי השכלתי ומתלמידי יותר מכילם. ואם צריך תוספת ראייה לכך, אין ראייה נאמנה וזאתכת יותר ממה שסיפרנו עתה. מעצם הטיפול בילדי העניים, מעצם המשאומתן עם נותני להם ואפיטרופוסיהם, נטטרתו היתה בעיקר הרחבת הדיבור העברי, למדו הבחור רים הבעלבייתיים פרק בחיי החברה של עירם על כפלי פניה — ניוול מזה והגינות מתנפחת מזה; כל מה שלא היו לומדים מספרים, מתאוריות, מתעמולה, למדו מעשייתם זו. הניצול הרב שראו במו עיניהם, דכאונם של ילדים באיבם, נצוקתם של הוריהם, ורשעות אפיטרופוסים, קשיחות העשירים, ולא פחות מכך הכבדתהלב של העניים כלפי עניים מהם — ליכדו אותם פרק הגון, שאך לשנים ידעו לפרשו לעצמם בכל כשמעו. זו היתה לקצתם הכנה מצוינת לתידעה כוציאלית מעמיקה ולהכרת הערך הרב שיש בפעולה עצמית, בידיה, כדי לשנות ולהטיב ככל שהיר מנעת יבכל מקום ובכל שעה שאתה נתקל בוועה.

פרק תשיעי

היה הנתנתם

עכשיו נשוב אל שלום ואל חייו: במידה שהיה עסוק בעסקי אגודתו, הדיבור העברי וענייניהיציונות, הוסחה דעתו ממציקת נפשו וממצוקת משפחתו. לא כן בשעות שבהן היה מוכרח לבוא לבית אבא ואמא העניים, שהתאצצו באחריות כוחם לשמור עוד על "הגינות בעלבייתית". כמה מרה היתה אז נפשו; בהור המתקרב לשנת השישעשרה בחייו, והוא בורא ושלם וזרוי, ומתהלך בטל, כמעמסה על משפחה שאין בידיה לפרנס את עצמה, ולא זו בלבד שאינו עושה כלום להקל ולעזור לפרנסה, הוא גם כריחיים על צוואר הוריו העניים, ומוסיף ריגוז על ריגוזם.

טענותיו כלפי עצמו הביאוהו לידי דיכאון, ומתוך הדיכאון בא לידי התאנות לכל הבית, שהיה מאד גם בלא זאת צער ויכורים. אך מה היה בידו לעשות בתוך החיים הארוכים האלה, שלא היה לו כוצא מהם? כל אותה שנה, רא היה גבול לכאבו ורעלבוננו. עד שחוסר הפרנסה נעשה קשה לבחתיגשוא, וההורים הוכרחו לשוב לעסק המאפיה, שלא חפצו אף לא יכלו לשוב אליה. וכעז יצא מתוק, על כך פנים לגבי שלום.

השיבה למאפיה לא היתה קלה. הבית הישן ההוא, על המאפיה שבו, יצא מרשותם זה משנים. צריך היה למצוא דירה עם מקום מתאים למאפיה שתהא מפרנסת את בעליה. כבאת הקנה, שהיא היתה המנהלת העיקרית של המאפיה הקודמת, לא היתה עוד בחיים. צריך היה למצוא פועל טוב יבוכה לאפית להם ונאמן לטיבסחירה וכניעת בזבז, יבועל כזה כמעט לא היה בנמצא בין פועלי החתומים. ועל הכל: צריך היה להשיג את הכסף הדרוש לכל זה.

לא נעשה את כל העלבונות ימוריות שבהם נסתפק בשירה הארונה: אחרי ריב עמל וגניעה והתרכסיות שונות, לפני בעליכסון, נשכר מרתף גדול, שבו היו שני חדרי דירה וחנות שיורדים לתוכה במדרגות, והחדר אחורי הקטור עם הדרויהדירה במעבר אפל. באיתו חדר קבעו את המאפיה יבני בי תנור גדול על כל אבזורים, לבסוף נמצא דרך גם גם הנתחים הנומחה: צעיר בן עשרים ושתים אי שלום, שברך גדודי התעכב לומרפה בעירם.

עם פתיחתה המחודשת של המאפיה נשתנה מצב הפרנסה לטובה. בכל אופן, מכנת הרעב עברה. האב המייד עיד קצת במחנהו בעיקר במסחרהקמה, האם היתה מוכרת לחם ישלום — הוא נשאר עיד ללא התעסקות, מלבד ההתעסקות עם חבריו. מתוך טעם שהיה כמים עם הוריו, לא הסכימו להכניס אותו לבלאכת המאפיה, לברית כל הפצרותיו, אולי האמינו, כי יהיו למוטם וישוב ללימד תורה, ואולי חשבו שאב יזק לי הדבר ללידוד, עליליפנים לא הניחו בידו להתערב בעסקי המאפיה, לא כן גור שריהמקרים — התפתח לית העניינים היתה לצד.

הנחתים הצעיר היה בעל ידית טיבות, שלא היו שכי חית בין בעלי האומנות הזאת. הוא הצטיין גם בזה שידע את מקציעו וגם בזה שלא יתה יום משהאית הריפים

— ביטויי מקרא ותלמוד — היה לו לליקוי זה כמשקל שכנגד.

הבחורים הללו דיברו עברית בכל מקום בינם לבין עצמם, בין בבית המדרש, בין בטיולים בחוצותהעיר, בין בבתי תפילה החסידים, שמספרם היה כמספר הרביים שאליהם נסעו החסידים שבעיירה, בבתי התפילה האלה של החסידים היו הבחורים הללו דוברי לשון הקודש כקוצים וצנינים. אבל הם השמיעו דווקא דיבורם בקול רם, לשם פרסומא ניאס ולשם עשיית רושם והכרזה על קיומם ועל התמרדותם. אם בין פשוטי העם היה דיבורם כדבר פלא, כאגדה שלא מעלמא הדין, הרי בעיני החסידים ופניה העיר היו כמעשה מרידה של בנים ממרים, הבאים לקעקע את כל הבריה והמטמאים את לשון הקודש. דיבורם העברי של הנערים הלה את חמתם של חשובי העיר והם נלחמו בהם ככל שהשיגה ידם. אך ידם לא השיגה הרבה — הנגע פגע ברובם של בני המלכודים עצמם שהיו באותו גיל. עליכן שפכו החסידים ופני העיר, שהיו מאוכזבים ממלחמתם עם בניהם, את כל כעסם על ראשו של השוחט, בן אוריון ובעלי תפילה מתוק ומהולל, שעבר למתנה הפושעים ונעשה ציוני, והיה אף הוא "מטמא" את לשון הקודש. בו התנקמו בכל שיכלו ובכל שלא יכלו להתנקם בבניהם: ירדו ממש לחיות, עד שעזב את העיר והפליג לאמריקה.

עקב מלחמה זאת צצה בלב הבחורים הללו שנאה עזה לפני העיר, ועשיריה, התקוממו אל תקפם המיוחד שהם נוטלים לעצמם ואל הכבוד המופרז הניתן להם בידי אחרים. לא היה להם, לנערים הללו, שום מושג בעניין הסוציאליזם המתפשט ברחוב היהודי בערים הגדולות, אף השם הלועזי הזה עדיין לא הגיע אליהם, אך את הגבירים, שרובם היו עמיראצות, שגאו בכל לבם והיו מבזים אותם בפני עם ועדה, בחושיהנעורים שלהם חשו באנוכיותם הגסה של הללו, שהנסתתרה מתחת להדרת פנים מתחסדות ומתרבות. בכל אופן, כך היתה הרגשתו של שלום. ובמידה שגברה בהם שנאתם לגבירים, הלכו והתקרבו לפשוטיהעם. מאלהם נפקחו עיניהם לראות שפל מצבם של פשוטיהעם ובערותם, שבאה להם עקב עוניים.

כשהוסיפו הבחורים להתקרב לפשוטיהעם ולבעליהמלאכה, שעמדו בדרגה הנמוכה ביותר בחברה של העיירה (ושלום התקרב אליהם בהתלהבות יתירה, שכן הרגיש עצמו אחד מהם), עלה במחשבתם להרחיב את הדיבור העברי גם בין ההמונים הללו. קודם כל שמו פניהם אל תלמידי ה"תלמוד תורה", שהתקיים על חשבון הצדקה באחד מבתי המדרש המלוכלכים ביותר, הוא בית המדרש של הסבלים, שואביו המים והחייטים העניים (אגב, שם לימד אביו של שלום את שוריו במדרש). התחילו הבחורים לעקוב אחר "תלמוד תורה" זה, וראו בחוש, מניין באים ניוונים ובורותם של תלמידיו, להלכה הוצרכו לידי העניים ללמוד פה תפילות ופרשת השבוע, אולם למעשה שיבשו כליכך את הקריאה והתפילות, שנעשו מקור לא אכזב לליצני העיר ומהתליתיהם. התחילו בני בעליהבתים הללו נושאים ונותנים עם הוריהם של ילדי ה"תלמוד תורה" ועם אפיטרופוסיהם (רבים מהם היו יתומים) ועם בעליהמלאכה שהילדים שימשו להם שול יות, כי ימסרו לידיהם את הילדים בשעות שבוין מנחה למעריב, שעות שבהן אין הם עובדים ממילא, וילמדים קצת לקורא "פסוק" (נביאים וכתובים) וקצת כתיבה. הבחורים ראו בכך שיא עבודתם הציונית, ולא ידעו עדיין כי זה גם שיא תפקידם המוכרי והסוציאלי. המשאומתן היה לכעמים מייגע מאד, ופעמים אף לא הושגה ההסכמה המבוקשת. סופו של דבר היה, שהבחורים אספו כמה עשרות מבין הילדים האלה לשע שבוין מנחה למעריב ולימדים קריאה נכונה. תנ"ך, דיבור עברי וכתיבה. שעה או שעהומחצה זאת היתה להם לבחורינו שעה של התלהבות גדולה ושל עשייה קדושה ביותר: האגודה, "עזרא" ידעו עכשיו לשם מה היא קיימת, הפעולה הזאת העמיקה את ציוניותם של חברי האגודה פי כמה יותר מכל מאמריהתעמולה ומכל החזורים שנשלחו אליהם מטעם המרישה" בווארשה, אם כי עדיין לא זלזלו בימים מסעם בתעמולה ובחזורים. לא מורים היו הבחורים בשעה זו, אלא אבית טיבים ואחים מסירים, אם כי לא ראו עצמם אלא מורים לשעה, בלי כל ידיעה בהוראה אצל גם המעשישבעט שנתני לילדים אלה היה הרבה מאוד בשבילם. לא יצאה מחצית השנה, והיה להם מחנה ילדים עניים-שבעניים, שידעו לפטפט עברית. המורים עם הילדים

ליום השוק; כלומר, אפיה פי שמונה או עשרה מכפי הנאפה ליום רגיל. הוא התחיל את העבודה בעוד זמן. אין לומר כי אביו לא ידע מוזאת, אך העלים עין ובדיעבד היה מרוצה. בקיצור, בבוקר השכם, כשקמו בני הבית משנתם, היתה הסחרה מוכנה, לקורת-רוחם של כולם. עוד בשעות הבוקר מורגשת היתה תנועת השוק הגדולה, ועליכן, אחרי שינה קצרה, המשיך שלום בעבודה בלי הפסק כל אותו יום וכל כמה שעות רדה לחם טרי מן התנור. ובלילה שאחרי אותו יום הוסיף להכין את האפיה ליום המחרת, בשביל הלקוחות הקבועים שלהם. שלום חגג את נצחונו — היה לנחתום. והוריו — בדיעבד היו מרוצים מאוד. לא כל-כך משום חיסכון שכריה-עבודה, אלא בעיקר משום שכרה מעליהם הדאגה לחיפוש הנחתומים וסד מעליהם העול הקשה של החזקת איש זר בבית. אמנם, לא הביעו לו לבנם את קורת-רוחם. ואדרבה היו מדגישים וחוזרים ומדגישים בכל שעת-כוש, אם כי בסבר פנים אחר, כי מוכנים הם לוותר על עבודתו בכל שעה, אם יסכים לשוב ללימודי תורה או אם ימצא לפחות, עניין אחר לעסוק בו.

זמן לא רב לאחר שקיבל על עצמו כל עבודת המאפיה באו לעירם גדודי צבא רבים לתמרוגים. העיר המתה מהם. הפדיון בחגיות גבר, ובעיקר במאפיות. האופים ידיהם היו מלאות עבודה. שלום היתה לו זאת בחינה לכוחותיו, ליכולת הסבל שהוא עתיד לשאת בו בארץ-ישראל. הוא ידע, כי חיי איכר קשים עד מאוד. ידיעה זו רכש ממאמרי אחד-העם, מן המכתבים מארץ-ישראל שנדפסו לעתים רחוקות ב„הצפיר“ רח” ומפי מאות המלגלים לחלומותיו הארץ-ישראליים. דרכם של אלה שהיו מלגלים על יכלתו של שלום ועל יכלתו של כל יהודי בכלל להיות איכר עובד-אדמה. עתה ניתן לו להוכיח קודם כל לעצמו, עד כמה הוא מסוגל לעבודת-פרך, והוא עמד בבחינה. שמונה ימים רצופים חנה הצבא בעיירה, וכל אותם הימים לא הפסיק שלום מלעבוד בין ביום ובין בלילה ולא פשט את כינר העבודה מעליו. היה נדרם לרגלים במעומד או במיושב עלי-יד התנור, לא ניתנה לו שום עזרה מלבד עזרת בני-הבית המעטה, שעסקו בעיקר במכירת הלחם. אף אילו רצה לקבל עזרה שכירה כלשהי, לא היתה בנמצא. כל הנחתומים והפועלים המאומנים-פחות עבדו בקצב מוגבר. כוח-העומס שלו עמד יפה בבחינה. והוא שהגביר בו את האמונה בכוחות עצמו.

פרק עשירי

עליבוננו ותונתנו

כאמור, במשך הימים השלימו ההורים אל מקצועו של שלום. אף היו מרוצים. הסרת העול של החזקת אדם זר בבית, יחסיו ומפונק ביותר, כדרך הנחתומים הנודדים בתקור פה והיא. היתה הקלה גדולה. עתה לא יכלו לתפוס בשכלם, כיצד אפשר להשתעבד לקפריסיות הנחתומים הללו. ובהזדמנות שונות הביעו גם לפני בנם את קורת רוחם — גושמים עתה לרווחה. לא חסכו מן הבן כל דבר; דמי-כיס ביד רחבה מלבושים משובחים. וכשהביע את רצונו למדוד רוסית, הסכימו לכך בלא טענות. הסלסול המיוחד, שהתחילו לנהוג בו, היה לו לפעמים לזרא. הוא ידע; כל הכוונות הטובות מצד הוריו, נוספה להן עוד אחת נסתרת: הרי הוא מתקרב לפרקו, „בן שמונה-עשרה לחופה“, וראוי לנהוג בו מנהג בחר שהוא „לאלוהים ולאנשים“. אם אינו רוצה בחורה, ילמד לפחות לימודי חול כמה שירצה וכמה שתשיג ידם. אמנם, אחותו הבכירה ממנו בשנתיים עדיין לא נישאה וזה עיכוב גדול, אולם היא כבר עומדת בשידוכים, אף נדונה, כמידת-רוחם, היא כמעט בנמצא. דאגתם עליה אמנם כבדה אבל בעזרת השם ודאי ישיאו אותה בקרוב, ולאחריה גם הבן האהוב מגיע לפרקו — ושוב נרקמו בדמיונם מגדלים פורחים באוויר.

בדרך כלל צריך היה הבן להרגיש עצמו עשוי בטוב. הגה הוא עומד ברשות עצמו יותר מכל חבריו, מדוויח לחם בעצם ידיו, מלובש יפה, הפרוטסה מצויה בכיסו והוא יכול לנהוג ביד רחבה. צריך היה להרגיש עצמו מאושר, אלא מה, דרכה של ההרגשה שאין היא שועה לסברה. לבטי-נפש חזקים העיקר עליו בכוח גובר והולך. כי הגה הוא בעצם התבגרותו, במלוא כוחות-הנעורים, רענן ובריא וזריו, למרות רוונו וחורון-פניו שבא לו מעבודת הלילה; יצירי-הנעורים גוברים בו, מעסיקים את דמיונו ומתסיסים כל דמיון; ובה

ונחתום-מומחה שאינו שותה לשכרה היה בתקופה ההיא יקר-המצאות. כשנתקבל לעבודה אמר: „שתי מידות רעות מונות בהם באופים, שכרות ונדידה; משכרות נצלת, אך את הנדידה אהבתי“. אף שהיה משונה התחבב הבחור מאוד במשפחה, לא ידע כעס ורגז, אלא שהיה עקשן ביותר. כל מלה שהפליט מפיו, אם לעניין הנהלת המאפיה ואם לעניין אחר סתם — לא ניתן להזיז ממנה בשום הוכחות שבעולם. כל גניות הקמח לאפיה חייבות היו להיעשות באישורו. ואסור היה להתערב בעניין זמני-עבודתו. כל בני-הבית הש-תדלו למלא רצונו. הבעלים, היינו האב והאם, התלחשו מדי פעם בפעם בין עצמם: הלוואי שלא יעזוב אותנו!

הבחור היה יפה ואהוב על הבחורות, ואומרים היו: רבות מן המשרתות בבתי האמידים קונות לחם במאפיה זו דווקא בשל האופה היפה. שלום קשר אתו קשרים טובים, גם הלז קירב את הנער. היה מספר לו מנדודיו הרבים, ומזהיר אותו שלא להתחבר אל המלומדים, שאינם יודעים אלא את טובת עצמם. וכן הזהיר אותו, שיתרחק מן הכופרים: „את ספריהם תקרא, אך בקרבתם אל תבוא, אף הם אינם יודעים אלא את טובת-עצמם ולא יגמלו טובה לזולתם“. היה אומר על עצמו: „אני שונא לתת, צדקה‘ קטנה, לשם מצווה. אבל לעשות טובה לזולתי — מוכן אני להוציא עד הפרוטסה האחרונה“. כשניסה שלום למשכן לצינונות השיב: הצינונות היא מעשה מלומדים, ובקהלם לא אבוא. ותשובתו תיו היו תמיד כאלה, שלא הניחו פתח לכל ויכוח. שלום אהב את הפסקנות והעצמיות המזוהה שלו, אהב לבלות את הרבה משעות הלילה, ובמיוחד את השעה, כשהלחם נאפה בתנור. היתה זאת שעה שקטה שלאחר חצות; בבית כבר ישנו הכול, גם מן הרחוב לא הגיע קול, והם היו יושבים ומספרים ביניהם מחיי עברם. הבחור האופה סיפר גם על בחורות, שאין הוא אוהב אותן. שלום היה מספר גם על ארץ-ישראל, שהוא מבקש להיות בה איכר, והאופה היה שומע לדבריו וצוחק. שלום, כרגיל, היה מבלה עם האופה במאפיה, כל שעה שבא לבית. בלי משים רכש לעצמו כמה מדרכי העבודה, ולעתים גם עזר בעבודה זו או אחרת. לפרקים ביקש מן הבחור שירשה לו לעשות חלק שלם יותר מהעבודה, וכשהוקל סירב מתוך הנימוק שאביו מתנגד לכך, היה שלום תופש אותו בחולשתו: „עשה אתי טובה, תן ללוש, תן להסיק את התנור“ — ומייד נסתתמו טענותיו.

ובגמר חצי שנה הודיע הנחתום שהגיעה שעתו להמשיך נדודיו והוריו מודיע שבועיים קודם, שתהא להם שהות למצוא נחתום אחר. הודעה זו היתה לכל המשפחה כרעם ביום בהיר; כבר התרגלו אליו אל הבחור הזה, ונתחבב עליהם, ונחשב כהכרח לעצם קיום המאפיה, לעצם קיום הפר-נסה. אך כל השידולים וההבטחה להספלת השכר היו ללא הועיל; הוא בשלו; כבר יצאה מחצית השנה, יותר מכן אינו רוצה, הכרח הוא לו לנדוד הלאה. „לאן הלאה? מה הלאה?“ לא חשב, כך דרכו ואין לשנות. לאחר רוב תחנונים החליט להוסיף על השבועיים עוד שבועיים ימים, אולם גם אלה חלפו, ופועל אחר, שיתאים למשפחה, כלומר, נחתום הגון שאינו שותה לשכרה, לא נמצא.

בינתיים ניצל שלום את ארבעת השבועות, עקב אחרי כל פרט ופרט בעבודה ובכידוריו, וכמה פעמים אף הורשה לעשות בעצמו את כל העבודה בהדרכתו של האופה. ומשנפרד הלה מאבי המשפחה, אמר לו, כי יכול הוא לסמוך לחלוטין על בנו, כבר הוא יודע את המלאכה במידה מספיקה. והאב השיב: זה אינו בא בתשבון.

קשה היה להבין לנפש האב, הרי מכבר השלים, שבנו יהיה בעל-מלאכה, ומה ראה דווקא עכשיו להתעקש ולא להשתמש בידיעותיו, להניח לו שיהיה מהלך בטל ולא להיעזר בו במצוקה כזאת. האומנם קיווה, כי בנו יחזור ללימודיו בבית-המדרש? או באמת חשש שהמלאכה הזאת תיחשב פגם בשעה שידובר בו נכבדות? לא תמיד ניתן להבין לב אב אוהב. יום יום נאלצו ההורים לחפש אחרי פועל יומי היודע את המלאכה, ולעתים גם שאינו יודע כהוגן. במרוץ-הימים ולמרות רצון האב, או לפחות בלי ידיעתו, פנתה האם מדי פעם בפעם אל שלום שיעשה איוו עבודת-הכנה, כגון גיפוי הקמח, הכנת העצים להסקת התנור, החמצת השאור וכדומה. עד שבה היום, והוא קרוב ליום שוק גדול ולא הושג על אף כל החיפושים, פועל מומחה לעבודה. המצוקה היתה גדולה ביותר, הרי אי-אפשר לסגור את החנות דווקא ביום-השוק. שלום לא יכול לעמוד במצוקת המשפחה, לא היכה עד שיפנו אליו, וכנס למאפיה, עשה כל ההכנות הדרושות

בטוב, אמתנו בגאולה שתבוא מציון. אמונו בפעולותיו ומדב' רותיו של הרצל, לא עמדו לו. התקוות נראו לו רחוקות ומעורפלות. והצרות והיסורים קרובים וברורים.

בימים ההם הגיעו לעתים קרובות יותר ידיעות מן הארץ, והיה בולע כל מלה נדפסת שבאה משם. חיפש נחמה, עצה ותושיה. אך הידיעות היו עגומות מאד, היה בהם כדי לייאש לב צעיר תוסס. הכותבים נחלקו לרואי-שחורות ורואי-טובות. מכאן היו דורשים עליה מעט אך בעלת איכות טובה. מבחר אנשים שגם צורר כספם באמתחתם, ומכאן היו תופשים מרובה, שהטיפו לעלייה בכל התנאים. לפי דעתו של שלום בימים ההם ניכר חותם האמת בדברי הראשונים. כספם בכיסם. אולם מצד הרגשותיו נטה למתנגדיהם, לתופשי המרובה. בין הרבים והעניים — חשב — ימצא אולי מקום גם למענו, ואילו הנבחרים — מי יודע אם יוכל לעמוד אתם בשורה אחת? ובין בעלי צרור-הכסף ודאי שלא יכירוהו מקומו.

נוסף לכל העגמומיות שבאה לו מתוך קריאה זו, למד גם לדעת כי היישוב הארץ-ישראלי כמעט כולו רקוב. לא אנשי "החלוקה" בלבד, אלא אף הישוב החדש. האיכרים אינם רוצים לעבוד, אלא מצפים לתמיכת הבארוך או לתמיכת "חובבי ציון". סכסוכים ומריבות בין המתיישבים לבין עצמם ובין היישוב החדש לבין היישוב הישן הם מעשים בכל יום. רודפים את המתקדמים, מלשנים עליהם ועל החפשים בדעו-תיהם (שלום חשב את עצמו אדם חפשי בדעות). האיכרים ביהודה אינם זורעים לא חטים ולא תפוחי-אדמה, אינם מגדרי פרות ולא עופות. הכול הם קונים מן הערבים ואף את כרמיהם הם מעבדים בידי ערבים. על נסיונות ההתיישבות בגליל, מטעם הנדיב, לא נודמן לו לקרוא. הפועלים היהודים הרוצים לעבוד אינם מקבלים עבודה, ורובם אינם רוצים כלל לעבוד, אלא תובעים "שכלול" מאת "חובבי ציון". גם ממא-מרי אחר-העם, הסופר שהתלהב ממנו והעריצו כל-כך, לא שבע נחת בימים ההם. המאמרים הללו אישור כמעט של שקרא משל רואי-שחורות על אנשי היישוב. והמאמרים שדיכאו ביותר את רוחו, היו ההצעות לתקון מצבו של היישוב. משום שהצדיק אותן בשלימות, דיכאו אותו ביותר. כי הנה לדעתו של אחר-העם צריכים המתיישבים לחיות חיי-איכרים פשוטים, לעבוד כל עבודה קשה. הם ובני-ביתם וליהטתם כבועים. והוא, שלום הצעיר, הרי כזאת היתה שאי-פלו העליונה. אבל, אחר-העם מציע גם על יסוד הנסיון, כי לארץ יעלו אך אלה המביאים עמם את כל האמצעים הדרושים לכך. אם כן, וי לו לשלום! אילו יכול היה כמו אחר-העם להביט על העליה לארץ במבט אובייקטיבי, כמי שעצם העיונות היא בשבילו עניין למישהו אחר, מישהו שיש לו די אמצעים ורוצה לעבוד עבודה קשה ולהסתפק במועט. היה ודאי גם הוא מסכים ומאשר כל דבריו בלי פקפוקים. אבל מה יעשה הוא, שבעצמו זקוק לארץ האהה? הוא עצמו הכרח הוא לו עלות אליה. הוא עצמו זקוק לגאולה, לגאולה בעבודת-אדמה, והוא מוכן לכל עבודה קשה ולהסתפק במועט למטה מן האפשר, אלא שאין לו האמצעים הדרושים לכך. אין לו אמצעים כלל — מה יעשה הוא? להיות פועל אצל האיכרים המביאים אתם כל האמצעים? הרי גם לכך גדר בעדו את הדרך זה הסופר הנערץ. לפי דעת אחר-העם הספר עלים צריכים להיות מילדי הארץ: אין להביא פועלים מחוץ לארץ, שלא יתעורר חזיון של שאלת עבודה ורכוש (שאלה זו לא הבין עדיין הבחור שלנו כראוי. אמנם גונבו אליו כמה מושגים ממנה, אבל עדיין היו לו סתרי-תורה).

שלום הצעיר קיבל הנחת אלה כשורת הגיון לאמיתתה. אולם הם העכירו את רוחו עד מאוד: ככל פתרון שאתה מוצא בו, כי לא בשבילך פתרו הותרים ולא בשבילך תיקנו המתקנים. שהרי אפילו מצויות בך כל המעלות. שהמורה הדגול כונה אותך, הרי מעלה אחת. והיא מעלת הכסף, אינה מצויה בך, ואין גם בהביט של תקווה כי בזמן מן הזמנים תהא מצויה בך. ובכן, מה יעשה הוא? הרי כמוהו ישנם בודאי רבים-רבים, ובמה הוא נבחר מהם?

בעצם ההרהורים הנוגים האלה, באו לידי גם מאמרים מאת מיכה יוסף ברדיצ'בסקי — והנה סגנון אחר, מרשים אחרים. הכתערת חדשה על כהלך מחשבותיו (יחיד ורבים). הלכה כרבים — או דילמא הלכה כיחיד? ברי ושמא. ברי עדיף — או דילמא שמא עדיף?!. דומה, שמם חדשים פתחים לפני. שלום כקבץ מצח. פוקח עיניו, ויקח אוניו:

בשעה הוא גם מלא מצרות-ישראל, מתקוות ישראל וממה-פכות-הנפש הישראלית; מן הכמיהה לחיים אחרים, לפעולה אחרת, ליחס אל החיים. ערבותיה של יצרים היתה מהמה בלבד, ולא באו על טיפוקם.

והימים ימי הפרעות בקישינוב. התפרצות זאת באה על ראשי היהודים כמעט בכל התפרצות כהתפרצות אכזרית, כאילו נשפכה עליהם פתאום חמת-אלוהים. הידיעות על הפרעות ופרטיות הביאום עד דכא, ובייחוד את בעלי-הרגש שהיו חושבים עוד לפני כן על גלותו של העם. הבחורים בעיירות של שלום ליש היו מתהלכים קודרים ואבילים וחורקים שיניים. אוי ואבוי להם, אף על נקמה אין ביכלתם לחשוב. והגויים בני המקום לעגו למישיבתם של היהודים ומחשבות זדון בלבבם: מי יתן ואף הם יוכלו, "להשתעשע" קצת ולהשתכר מדמם של היהודים. הם לא הסתירו כלל את צמאונם לדם יהודי, אדרבה, דיברו על-כך בגלוי, והיהודים — העלבו וחסר-האונים דיכאו את גופם ונפשם גם יחד. אלה היו פרעות רצח ושוך לא ביהודי קישינוב בלבד, אלא בכל יהודי באשר הוא שם. האבילים הללו מה היה בידיהם לעשות יותר מלקבץ נדבות ליתומים ולאמנות ולנהרסים עד היסוד כם, ובאותה שעה עצמה להקשיב לסניגורים המעטים ולמקטרגים המרובים שבין הגויים. זעם-היהודים לא היה לו מוצא. הוא נבלע בדמם. התרגשו מן הסניגוריה של קצת גויים, וחרקו שיניים לשמע קטרגיהם של הרבים. הרגשת הגלות נתחזקה בהם פי כמה מכלל הימים. והגויים, שהצטרו על שאין להם רשות להשתעשע קצת ביהודים (בפולין הרוסית לא ניתנה רשות כזאת, הותרו אך התנפלויות כה ושם על בודדים) — נזכרו בעניין דרייפוס והיו קוראים אחרי כל יהודי "דרייפוס הבוגד", המעזים המעטים מבין היהודים, היו עונים לעומתם: "אסתר-האזה הנוכל" ומצאים בזה נחמה קצת.

אין להגיד, כי שלום ליש היה אחר, שהגבתו היתה אחרת, שתשובותיו היו אחרות, אף שהרגיש כי הקריאה "דרייפוס" שקוראים אחריו פולחת כליותיו, ותשובתו אינה אלא מעוררת צחוק בפי השקצים המתגרים. אמנם, התלקחה בו אש וזה של נקמה, בער בו צמאון לדם גויים. אף בבוא להם יום אסון ושבר, חשב, לא יתעוררו בלבד רחמים עליהם. אך, מיום אסון ושבר ופחדו היהודים, ולא הגויים. וכדרך הטבע היהודי בגולה, החימה הזאת כשם שהתלקחה כן כבתה. מה היה בידי היהודי לעשות, כשהוא מקף שבעים זאבים הצמאים לדמו? מה נשתיר לו מלבד התפילה: "שפוך חמתך על הגויים"? אבל חמת אלוהים לא נשפכה עליהם, אלא על היהודים.

באין מוצא אחר, פשטה אגודת הבחורים שלנו על-פני העיר לקבץ נדבות בשביל נפגעי הפרעות. הואיל ורבים מדרי הסימטאות העניות היו ממכריו של אביו וממכריו, בחר לו שלום את הסימטאות הללו לעבור בהן לשם איסוף הנדבות, ולא התחרט על כך. הוא אסף מידי דרי הסימטאות לא פחות משאכפו חבריו ברחובות הבעלי-הביתיים. מקרה אחד לא נשכח מלבו עד היום הזה: בדרך הליכתו בין בתי-עניים אלה הגיע לחדר אפל, שעניו הצריכו כמה רגעים בשביל להתרגל לאסילתו. מצא שם אשה לבושה בלואים, אם צעירה היא או זקנה? קשה היה להבחין. ובמיטה האחת שבחדר שכב ילד חולה. תחילה התבבללה האשה, אולם כשסיפר לה על מטרת בואו ועל הרציחות האיומות בפרעות ההם, זלגו עיניה דמעות שהוצרכה לנגב אותן בסינורה המלוכלך. פכרה אצבעותיה ואמרה: בכל לבי הייתי רוצה לתת חלקי בנדבה קדושה זו, אך אין לי עכשיו אפילו פרוטה אחת לקניית לחם. אולי כשבעלי יחזור, הוא הגיע אותה: לא הנדבה חשובה אלא הידיעה, שכל יהודי ויהודיה ידעו מה שהיה בקישינוב, קראה וכי בגלות כל חיינו תלויים לנו מנגד. כשפנה לצאת, קראה לה לשוב. נישגה אל הילד החולה השוכב במטה, שהיו בידי כמה "גרושים" (מטבעות נחושת קטנות ביותר), שקיבל אותם מידה בשביל שיאות לקבל את הרפואות המרות. עכשיו ידברה אל לבו. שימסור אותם לה בתורת הלואה בשביל יתומים שנשארו בלי אב ואם. והיא תחזיר לו אחרים במקומם. משראה שלום כך, זלגו עתה עיניו הוא דמעות. סירב לקבל את הפרוטות. אך האשה בשלה, אף היא רוצה לשתף את עצמה בצדקה גדולה כזו, יתן השם וזכות הצדקה יבריא וילך. שלום קיבל את המטבעות, ובצאתו מן החדר נשק להם לאותם המטבעות. שהיו שקולים בעיניו כנגד כל הון שבעולם. לאחר מכן ביקר כמה פעמים בבית המשפחה הזאת. קדרות אפפתו בימים ההם בכל אשר פנה. טבעי להאמין

ולאחר שנתפס למאויים האלה, נתברר לו וידע, כי הדבר הגדול היחיד שהיה חייב לעשותו אינו אלא לברוח לארץ-ישראל, ואולם בריחה כזאת, בימים ההם, ולעול ימים כמוהו שכמעט לא יצא מתחום עיירתו, ולא היתה בו כל השגה מדרכי העולם, ממנהגי העולם ומסדרי-התנועה בו, כיצד ואיך? והארץ עצמה מה היא? מה הוא יודע ממנה? לפי מעט הקורספונדנציות שקרא, לפי הוויכוחים בין הכופר רים — הכול כל-כך שחור ועכור, אין אף משהו מן המעורר. והעיקר, מכל שקרא לא ראה כי זקוקים שם גם לבחורים שכמותו. ספק, אם נוסעי הקטבים הצפוני והדרומי, הודקקו ליתר העזה משהודקק נער כמוהו, מעירה כזאת, כדי להעזי ולתפליג לנסיעה מעורפלת כל-כך. אף-על-פי-כן התעללה לפעמים הזייתו, לבו פחד ורחב, במוינו התעופה, הריב עז, כמה וכמה תיאורי-הזיה חלפו במוחו, כמה וכמה חזיונות חזו, והמעשה אשר יעשה טרם ידע.

ובינתיים חלפו עוד שנתיים, והוא כבר בן תשע-עשרה. דרכו לאותה ארץ נכספת עורדה כתומה לפניו. שלום מתגעגע, מתגעגע לכל שהוא רחוק, כאן החיים משעממים. אחדים מחבריו נוסעים לעיר הגדולה וארשה ללמוד. אגודתם מת-רוקנת מתכנה, שיעורי הערב לשוליות פסקו מלהתקיים. הפעולה הציונית התמימה, חסרת-התוכן, שממשיכים בה, נעשית בלא עניין, בלא ההתלהבות הקודמת. מעטים כואבים על כך, אך רובם שווי-נפש הם, שומעים על תסיכות בערים הגדולות, אך בחורי העירה עדיין אינם יודעים מה טיבן. מעדו של הקונגרס הציוני הששי התקרב. באה קצת התעוררות וויכוחים על בחירת ציר. לבסוף באו גם ימי הקונגרס עצמם, גדלה המתחיות לשמוע חדשות משם, לשמוע מנאומי הרצל ונורדאו. והנה כתבי-העת מודיעים מפי הטל-גרף על הצעת אוגנדה.

אם נאמר: מבוכה, תהא זו כמדומה ההגדרה הנכונה למעמד-נפשו של שלום; ואולי נכונה יותר ההגדרה: תדהמה; וקרוב לוודאי שהיו בו גם זו וגם זו. המבוכה והתדהמה לא היו נחלתו בלבד. הן השליטו עצמן על חלקים גדולים של קהל הציונים. אך על שלום ליש הצעיר — כפי שדימה לחשוב — ניחתו ביותר שאר. הרי הרצל ונורדאו היו בעיניו ענקי-היהדות ועמודי-היסוד של הציונות; אם הם מביאים הצעה זו, שמאחוריה עומדת מדינת בריטניה האדירה במדינות, והם תומכים בה, ודורשים שיקבלוה, איך אפשר לו לעמוד מנגד להם? הרי אין הם מתכחשים לציון, הרי הם מציעים את אוגנדה אך בתורם, "מקלט לילה", בחינת "פרוודור לטרקלין", עד שנשיג את הצ'ארטר על ארץ-ישראל. הרי באמת צרות ישראל אימות כל-כך, כוח-הכבל מתפקע, ומנפשו הוא יודע זאת, אי אפשר עוד להיות בגולה. ומצד שני, מי יערום כי מלון-הלילה לא ייעשה לקבע, כי הפרוודור לא ייחפץ לטרקלין לין עצמו? הסכים שלום בלבו לאומרי-ההן ובכה יחד עם אומרי-הלאו.

התדהמה והמבוכה ורגש השניות פעלו בו כל אותם הימים הראשונים, שהתפרנס מפי השליטות הקצרות שבכתבי-העת. לא דיבר עלי-כך, לא נכנס בוויכוחים עם שום אדם. בשתיקה עקשנית וביגון הקשיב לכל השיחות והניחושים והוויכוחים מסביב לידעיה המפתיעה, אך לא ידע שחרה. בושה כיסתה פניו, הריחו נבז ונראה כאדם חסר דעה משלו בשאלה מכריעה כל-כך.

ומשנפתח הוויכוח בכתבי-העת וציבור הציונים התחלק לאוגנדיסטים ולציוני-ציון, נתברר לו באמת כי דעתו אינה ברורה בשאלה יסודית זו. כשהתווכח עם אוגנדיסטים, הש-תלהב כולו למען ציון; וכשנודמן לו להתווכח עם ציוני-ציון, שאל מהם ומעצמו: מתי יבוא הסוף לגלות הארורה הזאת ולענייני? איך ומתי ייפטר הימנה? הרי הרצל עשה הכול בשביל להשיג את הצ'ארטר, ולא עלתה בידו. השולטן אינו רוצה. והאם משום כך נישאר תמיד בגלות, או נסתפק בעברות חובבי-ציון, הסוגרת את שערי ארץ-ישראל בפני חסרי-מצעים?

מובן, כל אותן הבעיות של בניין ארץ — איך עושים כזאת, איך בונים ארץ, איך יוצא עם שלם מגלותו ואיך הוא נעשה עם בונה מדינה — כל אלו עדיין לא העסיקו את שלום ביותר. ואם עלו והתייצבו לפניו לפעמים, הרי כבר היו תשובות מוכנות להן בספריו של הרצל "מדינת היהודים" ו"הלאביב" בתרגומו של כוקולוב.

על כל פנים, שתי העמדות המוצקות הללו: בעד הצעת אוגנדה או כנגדה — גרמו לו מבוכה נפשית גדולה. התלב-

היתכן?! כן, יתכן! הוא חש ומבין עתה, כי הספק חשוב ומעניין יותר מן הוודאי. הוא יודע עתה, מתוכו עצמו הוא יודע, כי יש יחידים שהם צודקים מן הרבים, נעלים על הרבים. כך טולטל המוח הצעיר לכיווני-מחשבה חדשים, הגיו-נותיו הונפו לסבובים אחרים. נתחדשו עליו ערכים שלא ידעם. נוצר בו הלך-מחשבות חדש, הלך-מחשבות העולה מן הלב אל המוח וחוזר ומתדפק על הלב חדל-המנוחה. ומה רב וסוער ההד העולה ממסתרו.

ואף זאת, ברידיצ'בסקי זה עושה גם חשבונות עם אחד-העם הנערץ, מערער את כמכותו במוסר, ביהדות, מפריך את כל הנחותיו. הה, אולי, יפריך גם את הנחותיו בעניין ארץ-ישראל, העליה אליה ותנאי-העליה אליה? לא, כזאת עדיין לא מצא. הרבה-הרבה מן הצודה את הלב, מן המקומם אותו, מצא במאמריו ובאמרותיו — על ספרות, על שירה, שבלב ושבעל-פה, על כוח, על ארציות; אך על הארץ ממש, על הארץ הנכספת, שגם בעניינה יערער את הנחותיו של אותו סופר נערץ, זאת עדיין לא מצא. אף-על-פי-כן, גם מבחינה זו נתרערר בלבו משהו.

עם כל אלה לא הוקל לו מנכאיו ומפרפרי-נפשו. לברו הוא מתהלך בנכאיו. אינו משוחח בזה עם אחרים, אף לא עם הקרובים שבחבריו. אמנם, הוא מתווכח עם חבריו על כל מאמר חדש של אחד-העם המופיע ב"השלוח", כשם שהוא מתווכח על כל שורה של מ. י. ברידיצ'בסקי. אולם על מה שמעורר בלבו סערה והלך-נפש חדש — על כך הוא מחריש. בכלל דומה היה עליו בימים ההם כי אין לו חברים קרובים שיכול להסכים לפניהם כל סערת לבבו.

פרק את-ד-ע ש

יערות, ויהי מה:

עברה עוד תקופה קצרה. בחוג חבריו של שלום חלה תמורה. ההתלהבות הציונית התמימה נחלשה, חדלה מהיות הנושא היחיד בשיחותיהם ואף במחשבותיהם וברגשותיהם של הבחורים. שני עניינים אחרים-לגמרי דחו אותה משלטונה, שטון-יחיד: האחד — לימוד שפות ורכישת השכלה, והא-חר — שיחות ופגישות נסתרות עם נערות מבנות גילם ומעמדם.

שלום ליש לבו לא תלך אחרי הרוח החדשה. אדרבה, אחרי זמן קצר הפסיק גם את לימוד הרוסית, ולא היה בו אור-רוח ללימוד דקדוקה — ומצא גם הצדקה לכך: סוף-סוף, הרי בקרוב יעלה לארץ-ישראל, לשם מה לו שמה שפה זו? מה שאין כן עניין תהייה אחרי המין היפה, בזה דווקא היה שותף לרבים. אבל הצלחתו היתה מועטת ואכלה בו הקנאה שנתקנא בחבריו שעלה בידם לקשור יחסים ידי-דויתיים, ופגמים אף דרמטיים במקצת, עם נערות בנות גילם וגם צעירות מגילם, נערות חביבות ומשעשעות בביישנותן וברענונותן. ואילו הוא, שלום, לא זכה לפגישה כזאת, לא זכה לשיחה מתוקה עם נערה כגילו. פשוט, לא ידע כיצד נישגים אל נערה, כיצד פותחים בשיחה עם עלמה, כשהיא מתביישת והוא עצמו מתבייש לא פחות ממנה. משלא ידע סוד הגישה לנערה, העמיד פנים כאילו אינו מתעניין בהן. ערמה קטנה זו של נער מבוגר ומעמיד-פנים, היתה מביאה לו תמיד מפח-נפש, והיה רואה את עצמו כשוטה שאין לו תקנה. בין הנערות הן היתה אחת, שצדה מאוד את לבו והיה מרמה כי גם היא אינה נוהגת בו שוויון-רוח. הרבה הגה בה בהקיץ ובחלום. תיכן תכניות להיפגש אתה ביחידות ולבוא לכלל דיבור עמה, אך לאחר שארב לה ונפגש אתה פנים אל פנים — התאדם, כרגיל אצלו מימים ימימה, הפנה פניו מעליה ועשה עצמו כאילו לא הרגיש בה כלל, וסופו, שקילל את טפשותו.

באותם הימים היה מתהלך ועובר עבודתו במאפייה בפ"י זור-נפש, משל חלום קשה מבעיתו. כמיהתו זו הברורה לו, נוספה עליה כמיהה אחרת נעלמת, שלא נצטיירה לו בשום דמות. חש היה כאילו הוא חסר איזה יסוד רוחני בחייו, יסוד שאין לו שם ואין לו ממש ולא צורה. היו אלה געגועים טמירים, שלא מצא להם כל גיב וביטוי. לעתים חשב, שהוא חייב לעשות איזה מעשה גדול, יפה, לא רגיל ולעורר תשומת לבם של הכול, שכל חבריו ויודעיו, ישתוממו ויתכבדו בו, ואז יהיה מורגש ובוטל יותר בחבורתו ולא יישאר בתוכה איזה אלמוני. ממילא ימשכו אחריו גם העלמות.

פיה — הוכיף — תאר לך שלא התמחיתי בעבודה זו כלל. הרי לא רצית שאתאמן בה. אם תחפשו, יודמן בוודאי נחתום מתאים לבית. בכל־אופן, אם תעזור לי בזה, לא אסע מהבית עד שיימצא האדם המתאים”.

האב הקשיב בשקט לדברי הבן ולא הפסיקו, ועל פניו חיוך, ספק של רצון וספק של לעג מר, ולבסוף לגלג ואמר: „וכי מניין יהיה לך להשיב לי סכום של חמישים וחמישה רובלים?” (התשלום בעד הפספוס היה 25 רובלים). „מה, שייך מניין, — טען הבן, — אעבוד אצל האיכרים, אשתכר, אחשוך משכר־עבודתי, אסתפק במועט־שבמועט, פרוטה אחת לא אכזבו לדברים שאינם הכרח, ואשיב עד הפרוטה האחרונה”.

„האיכרים בארץ־ישראל מחכים לאיכר כמין — אמר האב — ייצאו לקראתך בתופים ובמחולות, על כפיים ישארו, ובלבד שתואיל להשתכר אצלם”.

„אם לא אשיג עבודה אצל האיכרים — השיב הבן — אעבוד במאפיה, הרי לחם אולכים בכל מקום. אהיה מוכן לכל עבודת־פרך, ובלבד שואכל להחזיר לך את הכסף”.

עתה הפסיקו האב ואמר בשינוי הנעימה: „האומנם אתה חושב, כי אהבתי לארץ־ישראל פחותה משלך? לא, אלא אתם הציונים מביאים על עצמכם ועל כל בית־ישראל אכזר נורא. וכי מה היה גורלם של היהודים אחרי כל משיח־השקר? מה אנו ומה ערכנו בלי רחמי־שמים? יום יום עומדים עלינו לכלותנו, והקדוש־ברוך־הוא מצילנו מידם. אם ה' לא יבנה בית, שווא עמלו בניו ב'ו'. אל תחשוב, שאני מונע ממך את הכסף מפני שאני חס עליו, מחשש שמא לא תחזיר לי אותו. עם כל עוני, הייתי נותן לך כהנה וכהנה, אילו ידעתי כי לטובתך הדבר. כל מחשבותי נתונות לך. אם אלוקים יעזרני להשיא אותך, לא אחוס על כסף, אכנס בחובות למענך. כל מה שיש לי שלך הוא. אך איני יכול לראות ברעתך, איני יכול להרשות לך שגעונות כאלה”.

הדברים שנאמרו מתוך אהבת־אב עמוקה, קרובים היו להרך את לב הבן. אך עד מהרה עלתה לפניו כל מועקת־חיהם. כל הדלות שבמושג־ישראל, וענה קצרות: „איני יכול עוד לחיות כאן, אני מוכרח לצאת מעמק־הבכא הזה, אני מוכרח לעלות”.

עתה הודיע האב בתוקף ופך בהתרגזות מאד פקת: הוא לא יתן כסף, גם פספוס לא יוציא למענו. העניין נגמר ביניהם. הבן הודיע: אם כן, יהיה אנוס לפניו למאפיה אחרת. כדי להשתכר להוצאות הדרך.

התהום הפעורה בין האב והבן נתרחבה עתה פי כמה, והצער שבין האוהבים הללו נתעמק אף הוא. הן שלום כיבד מאוד את אביו, ולא בלבד בשל החובה של כיבוד־אב ובשל האהבה שבין האב והבן, אלא גם בשל עדינותו של האב, בשל ככלו הרב ודרכו היפה והשקטה להבליג על הסבל, אבל גם את עצמו לא האשים. הן אינו יכול אחרת. כוחות ימאווים פנימיים, שאין ביכולתו להשתחרר מהם, דחפוהו לדרך זו שהוא פונה ללכת בה. הכוחות הללו אינם פוסקים מלפעול בו, איחזים בשערות ראשו ומטלטלים איתו. לא, אין הוא יכול אחרת.

אין להגיד, כי שלום הרגיש בתוכו איזו שליחות או צו חלוצי. דומה כי ההגדרה הנכונה ביותר תהיה כי חיפש ימצא דרך לגאולתו עצמו, מצא דרך להביא את השינוי בהיותו, שמאס בהם. כל מה שעשה לא עשה אלא בשביל עצמו. לא היתה כאן אלא אנוכיות רגילה של אדם צעיר שחש כי הקרקע נכמטת כתחת לרגליו וחיפש לעצמי מוצא, אם לטוב לו ואם לרע לו. אך זה היה המוצא האחד והיחיד שמצא אותו. ואם בשל נפתילי־נפשי הוא מפקיר בינתיים את קרוביו האוהבים, אין בידו לשנות את הדבר, אין ביכולתו לסור בדרכו, שנדחף אליה על־ידי כוחות שאין לו כל שליטה עליהם.

פרק שנים־עשר

מית הרצף

שלום לא פנה למאפיה אחרת בשביל להרוויח להוצאות הנסיעה. לבו לא נתנו לעיסות כך. קשרי־המספחה העמוקים לא נתניהו לעיסות כזאת. הוא דחה את המעשה הזה בזמן לזמן, אולי יתרחש דבר מה יאריגו, ובינתיים היכן תכניות טובות. כידהדמיון הסיבה עליו וכידהכצאות הרעה עליו. רכבית וגם, יאה איתו מהן לא עמדה לו בדחוק.

באותם הימים התחילו נסיעות ידיעות על מחלתו של

טויתו היו אך לגבי השאלה הציונית הכללית, לגבי כלל ישראל, ואילו לעצמו, לשאלתו שלו, שאלת חייו הוא — בזה היתה לו עמדה מוצקת. הוא גופו אין למענו אלא ארץ־ישראל, הוא אינו זקוק למלון־לילה, עוד השנה הוא מוכרה לעלות, לא יוכל עוד לחיות בגולה, הוא עלה יעלה.

אולם אין עושים כזאת, אין יוצאים ואיר באים, הכסף מהיכן, והסכמת ההורים כיצד — סבך של שאלות ובי ידע פתרונו, והוא אינו יכול עוד לשמור בתוכו את סוד החלטתו. אמנם, חשש שיהיה לחצוק אם יספר על תכניתו למי שיספר, אפס, החלטתו זקוקה לסעד ולעידוד, ואולי גם לפירסום, שיכריח אותו עצמו לעמוד בהחלטתו, שלא יתחמק ולא ירהה לזמנים שאין להם שיעור. אחר ששקל בדעתו, בחר לעצמו את חברו משולם אלוני,⁶ שנחשב משום־מה קרוב לו ביותר מאחרים ואף הוא כמה יותר מאחרים לעלות לארץ.

התגלות זו של שלום, לפני חברו משולם אלוני, לא היתה פשוטה כפי שניתן לספר עכשיו. היא התחילה סחור־סחור, בעיקר־דרך, בלבטי־ביטוי, בגמגומים ובאנחות, עד שהגיע בקושי לעצם העניין, והנה, במקום לשמוע דברי לגלג, כפי שציפה, או דברי התפעלות, הודיע לו הלה בפשטות כי גם הוא בחלומו. אף הוא החליט לעלות לארץ־ישראל, ויעבור עליו מה. עתה לחצו זה לזה ידיהם והתקשרו קשרי חברות מעמיקה. דומה, כאילו אך עתה מצאו את עצמם רעים נאמנים, וחברותם נעשתה לאחות־גורל שלא תתפרק לעולם. מיד התחילו מפליגים וממתקים סודות נלבבים, ככוחם של בני־נוער, והעלו בחשבון, נכון או לא נכון, כי בדיוק באותו יום, בלי לדעת איש על החלטת רעהו, החליט כל אחד ואחד לעצמו את החלטתו התקיפה; כנראה הלבבות מגלים זה לזה כל שהפה אינו יכול להביע.

התחילה השיחה הסודית שוטפת ומתגלגלת מלב חבר ללב חבר, שוחחו גם בהיותם ובדמיונות וגם במעשים שעליהם לעשות, דיברו על הקשיים שיעמדו בדרכו של כל אחד מהם לפי תנאיו הוא, על מה שיש ועל מה שאין בידי כל אחד מהם לפעול בחוג משפחתו כדי לקיים את שאיפתם. בשיחה נלבבת זו נודע לו שלום דבר שידעו בעצם גם קודם־לכן, אלא משום־מה לא העלה אותו על דעתו והוא: שהנוסע לחוץ־לארץ זקוק לפספוס מיוחד, שאינו ניתן אלא בהסכמת ההורים ובחתימתם, אם לא מלאו למבקש שנות העמידה ברשות עצמו שהיא שנת העשרים ואחת לחייו, ואם לא השתחרר מעבודת הצבא, כלומר, אנוס יהיה או לחכות שנתיים תמימות, עד שישתחרר מהצבא, או להשיג הסכמת הוריו לנסיעתו עכשיו.

שלום ידע כי אף אחת משתי האפשרויות אינה באה בחשבון. לדרוש מאביו שישתדל להוציא תעודת מסע בשבילו לחוץ־לארץ, משמע לשחת דברים לשווא ולהרבות רוגז בבית. ולהישאר עוד שנתיים — ומן הצבא ודאי לא ישוחרר, הריהו בריא ושלם בגופו — לא, אין זה לפי כוחו לחכות עוד שנתיים עד ההתייצבות. חייו פה נמאסו עליו לבלתי נשוא, וגעגועיו לשם אף הם לבלתי־נשוא.

אחרי השיחה עם חברו לדעה ולתכנית, האץ בו עניין הנסיעה ביתר שאת. הכוד, שהעלה על לשונו באוני חברו נעשה לו כעין שבועה שנשבע בקדוש לו ביותר, אף חשש שמא יקדימו חברו, גאוה היתה בו, שיהיה הוא ראשון מעירם לעליה, לא נאה לו, לשלום להיות כמחקה מעשי אחרים. אמנם, רצונם של שני החברים היה לנסוע יחד, אך לא מצאו לעצמם תכנית משותפת ודרך אחת. ברור, כי נסיעתו של כל אחד ואחד מהם תוכל לצאת לפועל אך בהודמנות לא־רגילה, לפי מקרה מאושר; ומי יודע אם המקרה יבוא לשניהם יחד, הרי הם חיים בתנאים שונים. החשש שחברו יקדימו היה לו על מה שישען, השגת האמצעים תעלה לו יותר בגנל, שכן הוריו עשירים.

ימים מעטים אחרי השיחה הנזכרת עם חברו משולם אלוני הודיע שלום לאביו בפשטות ובחלטיות, כי גמר בנפשו לנסוע לארץ־ישראל עוד השנה, והריהו מבקש ממנו שלא ימנעוהו מזאת, וכן שיוציא בשבילו פספוס לחוץ־לארץ ויתן לו הוצאות הדרך שלושים רובל (לפי מה יצא לו חשבון זה דווקא אין לזכור עכשיו) אף הבטיח לו לאביו שיחזיר את כל ההוצאות עד הפרוטה האחרונה. „אשר לעבודתי בבא”

⁶ שלמה צמח.

פרק שלושה עשר

עדייתו של משולם אדוני

הכמיהה לעלות לארץ-ישראל לא זו בלבד שלא פסקה אחרי מות הרצל, ואחרי שהוויכוח על אוגנדה התלהט מאוד, אלא אף עלתה והתגברה ביתר שאת בלבם של יחידים שבין בהורינו. מעתה תבעה פעולות ומעשים.

מזימות-הסתר של שני החברים, להתפרץ ולעלות, נתר-סמו בין ידידים, ומהם בעיירה כולה. לרצון זה נצטרפו עוד יחידים מבין חבריהם. אחרים החליטו ונסעו לאמריקה. כמובן, נסיעה זו ניתנה לה הסכמה מלאה של ההורים, הרי בכך יש תכלית. אל המעטים שכל שאיפתם היתה ארץ-ישראל הצט"רף בחור אחד, הצעיר שבחבורה, דוד כבשוני⁽⁷⁾. בן-כפר למחצה עם הכשרה מסוימת בעבודת-האדמה, מה שהיה חשוב ביותר הוא זה, שנסיעתו של הלה, אם תצא לפועל, תהיה בהסכמת הוריו ובמלווא-עזרתם.

שמחתו הגדולה של שלום לאפשרות-עלייתו של דוד כבשוני היתה ממוזגת לא במעט קנאה, אמנם חבוייה מאוד: צר היה לו לוותר על ראשונות. ובכלל, דאב על גורלו-שלו האומלל — כל דבר עולה לו ביסורים רבים ובכאבי-נפש גדולים. אולם התעוררה בו גם תקווה: אולי בגלל חברו כבשוני, בהשפעת נסיעתו הפומבית, בעזרת משפחתו המכור בדת ימס הקרה גם בביתו.

סביב נסיעתו של הצעיר-בחבורה גדלה התכונה מצד כמה מחבריו, כאילו הם השולחים אותו והוא שליחם. שיגרו איגרת בשם אגודת "עזרא" אל "האדון הנכבד והרגול משה סמילנסקי" ברחובות, זה המפרסם קורס-פונדנציות מארץ-ישראל ב"הצפירה" וניכר מתוכם שהוא יודע את ארץ אבותינו והוא מעורה בה ונאמן לה. ובמכתבם ניתן תיאור מלא של "האכ" כמפלגה" שלהם וסופר על ידיעותיו בעבודת-האדמה ועל כליון-נפשו לעלות לציון, לעבוד אדמתה ולהרטיבה בזיעת-אפיו. יצאו חמישה או שישה שבועות של כליון-עיינים, עד שזכו לתשובה, וכשזכו לה, היתה העצה היעוצה: אם יש לצעיר שלכם אמצעים מספיקים, יעלה לארץ, ייכנס לבית-הספר מקוה-ישראל, ואם ילמד ברצון ויגמור חוק-לימודיו בכי טוב — מובטח לו, שימצא עבודה המפרנסת בעליה, או יקנה קרקע ויסתדר לפי אמצעיו שיהיו בידיו.

האדון משה סמילנסקי, האיכר-הסופר וקורס-פונדנט "הצפירה", ודאי ענה לפי מיטב הכרתו וידיעתו את המצב, אלא שלא ידע, כי מאחורי דוד כבשוני, המחונן במעלות רבות, מצפים לתשובתו עוד לבבות צעירים, כשם שלא ידע כי תשובתו תעביר את רוחם של הללו, ואולי ידע גם זאת, אלא לא ידע להביא בחשבון את כליון נפשם של בני נעורים שהקרקע כבר בערה תחת רגליהם והיו מוכנים ומזומנים לברוח ולשוף את הגשרים המתמטטים שמאחריהם. אם התשובה הזאת היתה חיובית לגבי חברו של שלום, הצעיר ממנו, שהיתה לו אפשרות גם להיכנס לבית-הספר במקוה-ישראל וגם להביא "אמצעים" מסוימים לקניית-קרקע, הנה היתה שלילית לגבי שלום, שהיה חסר-כול. מכלל "הן" זה של הסופר-האיכר נשקפו לו לשלום כל "הלאווין" שאיימו כנגדו מתוך הארץ הנכספת עצמה.

מה יעשה מעתה? לא היה גבול לנכאיו, לעקת-לבו וליסוריו. דמו התרתח בקרבו, כבאדם שאין לו עוד מה לאבד. "אמצעים מספיקים"? ואם אין לו אמצעים מספיקים? ואם לו אין אמצעים, צריך הוא להירקב כאן? כל כולו התקומם כנגד העוול השורר בעולם, גם בעולמה של ארץ-ישראל, גם בעולמם של האידיאלים הנשגבים. האומנם הא"י דיאה והכיסופים הנפשיים הנעלים ביותר ערכם בטל באין "אמצעים מספיקים"? מעתה נוסף על כל הנמניעים הקוד-מים, שהיו דוחפים אותו לעלייה, גם רצון לנצח את העוול, עוול זה שלא ידע במי לתלות אותו, לחץ עתה על צווארו הוא. — על אף הכול, החליט בלבו וחזר והחליט: עלה יעלה. כזאת היתה ההחלטה שבלב, ולמעשה הוסיף לחיות חייו הרגילים והשתתף בכל התכונה מסביב לעלייתו של דוד כבשוני לארץ. תכונה זו מה פירושה? מה בעצם היה להם לבחורים הללו להכין, אם ההכנות כולן נעשו מצד המשפחה הגדולה האמידה, ונעשו ביד רחבה ובראגה משפחתית רבת-

ד"ר הרצל. תחילה לא היו מדאיגות כל-כך, אך עם מרוץ הימים נעשו מדאיגות יותר, ובאחרונה — מדאיגות ביותר. יוס"ים היו החברים, ובתוכם שלום אחרי גמר-עבודת-הלילה שלו במאפייה ואחרי חטיפת תנומה מעטה, מתקבצים על-יד בית-הדואר לקבל את העיתונים, המביאים את הידיעות על שלומם ומצבו של החולה. דומה, בתקופתנו עתה אין ניתן לראות אצל אנשים צעירים חרדה כזאת לשלום נערצם, כפי שהיתה אז ביחס לחווה הגדול. קראו לזאת נערות, קרתנות או כל שם שתמצאו, זו היתה חרדת-אהבה, שטהורי-לבבות בלבד מסוגלים לדעתה ולהרגיש בה מבלי לדעת מהותה. היא לא היתה קשורה בשום טובת-הנאה, בשום משטר לוחץ, המצווה על הפגנות-צער כמו על הפגנות-שמחות. לא היה כאן כל לחץ לא של שלטון חיצוני ולא של דעת-ציבור. מניע אחד היה בזה: האהבה הטהורה.

ומה ידעו בחורים אלה על נערצם? מה ידעו מלבד גאומי הציוניים, שהיו אמנם כצרי לנפשם, ומלבד שני ספריו "מדינת היהודים" ו"אלטנליאנד", שפקחו עיניהם לראות את עצמם כבני-המדינה שבדמיון? אף שמעו שמץ דבר על נסיעותיו הרבות ופעילותו הרבה, שהיו עטופים סוד וניחושים ורודים, ועל-כן הגבירו בהם את הדמיונות המיסטוריים ואת ההערצה. ידעו, כי היה מחשבי העתונאים, עורכו של אחד המדורים החשובים ב"נוע פרייע פרעססע", העתון החשוב ביותר בממלכת פראנק-יוזף, והיה הקורס-פונדנט הפוליטי של אותו עתון בפלמנט שבפאריס. אף ידעו, כי לפני מלכים ושרים יתייצב — הללו היו כל סימני הגדלות, שערכם היה רב בעיני הבחורים הצעירים בעיירה. אפס, מה ידעו על אישיותו, על עברו הנאצל, לבטי-נפשו ותמורות-רוחו, וכיצד הגיע לתמורות אלה? מה ידעו על האיבקותו עם עצמו, ועל מאבקו עם בני משפחתו, שאהבוהו כל אחד על-פי דרכו? מה ידעו מהאבקותו עם הסביבה הרחבה יותר, המחניפה כל עוד אתה מצליח ודורסת אותך כשאתה נחלש? מה ידעו אז מכל אלה הרברים, שהיו עשויים להוסיף לגיבורם הילה של קדושה ואהבה לא. מכל אלה לא ידעו ולא כלום. אף-על-פי-כן אהבוהו אהבה עמוקה מניית-החם, אהבוהו כגואל, כפוקח-עיניהם, כרועה נאמן, המסור בכל נפשו לשה הפזורה ישראל. אם מצאו לעצמם ביטוי להרגשה זו אם לא מצאו, היא היתה בהם, סערה בהם. זאת היתה אהבה שהאהוב לא ידע עליה ולא ידע כלל על קיומם של האוהבים. אכן, האהבה הזאת שבה והאצילה אורה ועמקותה על נפשותיהם הם, היתה כאן השפעה חיונית על האוהבים עצמם. היא העלתה אותם לדרגת אוהבים בגוף ובנפש ללא גבול וסייג.

בעמדם על יד בית-הדואר, מחכים לשעת חלוקת העתון נים, ראה כל עובר ושם את צערם העמוק ואת דאגתם הכבדה וחש את התמילה שבלבם. הימים האחרונים למחלתו לא יכלו עוד הבחורים להסתפק בידיעות המתקבלות דרך העתון פעם ליממה; אספו ביניהם פרוטות ושאלו למצב נערצם דרך הטלגרף, עם תשלום התשובה, מאת מערכת "הצפירה".

ולבסוף, כשהגיעה הבשורה השחורה על פטירתו, רץ שלום ברחובות, כמורדף אויבים. העובדים-ושבים הביטו אחריו כעל אדם אחוז-שגעון. אך עבר את מפתן דירתם, פרץ ביללה חנוקה מבולתי יכולת שלט על עצמו. בבית קמה בהלה. — מה קרה? אך לא עצר כוח להשיב אף מלה. מישו מבני הבית יצא החוצה, למצוא ברחוב פשר ליללתו, שם נודע הדבר, השמועה התפשטה במהירות הבזק, האם לא יכלה לשאת את יללתו, מקובל בין הנשים: כל הבורה לא על בן-משפחה, סופו לבכות על בן-משפחתו, על-כן ראתה אותו כממית אסון על בניה-הבית. האב ניסה לדבר על לבו רכות ולהשקטו, אף הוא מודה כי מרתו של ד"ר הרצל הוא אבידה גדולה, לא לציונים בלבד, אלא לכל בית ישראל. "אבל, ה' נתן וה' לקח, כולנו ביד אלהים כחומר ביד היוצר, מה נתאנו ומה נמרר בכבי?" הוזכר לפניו את דוד המלך, שהיה בוכה וצם, כל עוד היה בנו החולה בחיים, אך לאחר שמת קם מן הארץ, והחליף שמלותיו וכדומה בדברי תנחומין והשקטה. אף שלום עצמו רצה להתאפק. נשך שפתיו, אבל הבכי התניקו. כל אותו יום והלילה אחריו, כמעט עד אור הבוקר, רבץ על מיטתו בהתייפחות חנוקה. עם השכמה נרדם, אותו בוקר שאלו כיכרות לחם מאת אופים אחרים, לחלק לפחות ללקוחות הקבועים.

(7) יצחק כבשני.

גם הוא התקנא ביורדי אמריקה וברח לשם. ואחרים התחכמו לנהש, כי נסע לאחת הערים הגדולות ללמוד ולהתחבר לארץ ניברסיטה. שלום היה בטוח, כי גם אלה וגם אלה אינם נספרים אלא מהרהורי לבם. מעיניו היו נתונים למצוא דרך להתקשר עם משולם, לבוא עמו בדברים, שידע מה עליו עצמו לעשות עתה, כדי לדלוך אחרי חברו ולצאת מעמק הבכא הזה. לו ברור, כפי שנדברו בסודי-שיחם הראשון, כי יתקבלו ידיעות ממשולם רק לאחר שיגיע לארץ, מחשש שאביו ישתדל לעצור בו בדרך בכל אמצעים שהם. שלוש מאות רובלים בכיסו, כבר יסתדר גם בפספורט וגם בנכיעה טובה ומוצלחת.

ואמנם, באחד הימים נתקבלה טלגרמה להוריו: „היום עליתי באניה המפליגה מטריאסט ליפו“. הטלגרמה עשתה לה כנפי נשרים, לאוניו של שלום הגיעה הידיעה, כבשורה שהיכה לה זה עידן ועידינים. בפנים לבו עוד הוסיף להתמרמר על חברו, שלא ראה צורך לרמז לו, ואפילו רמז קל בלבד, על השעה המוצלחת. הרגשה לא-מוצדקת היתה בו, כאילו משולם אלוני חייב לו דבר מה.

אחרי ימים מעטים הגיעה טלגרמה שניה אל ההורים: „היום עליתי לחוף יפו, מכתב נשלח“. „מכתב נשלח? מה יכתוב במכתב זה? וכיצד ידע הוא, שלום, מה שכתוב בו? לא, במכתב זה עדיין לא יכתוב ממה שלום רוצה לדעת, ודאי תהיה בו בקשת-סליחה נוספת מהוריו ועוד כמה מעייני משפחה, שלגבי שלום אינם לא מעלים ולא מורידים. אף-על-פי-כן, מכתב מהתם, מחברו שלו, שרגליו כבר דורכות על האדמה הנכספת, מחברו שלו, שכאן חי אתו ויחד חלמו אותו חלום — כל שיהיה במכתב יהיה מעודד, פותח חיים חדשים, מוסיף טעם וגעגועים!“

פרק ארבעה-עשר

כרטיס דואר

המכתב להורים נתקבל סוף-סוף, והידיעה על קבלתו אף היא נפוצה מהר מאוד. אלא שתוכנו של המכתב נשאר בכוד המשפחה. כל התחבולות להיוודע משהו לא הועילו, והמעין שממנו השתוקק שלום לרוות את צמאנו נכתם בכניו. אמנם, עוד השתעשע בתקווה שגם הוא יקבל מכתב, אך מים רבים עברו ואין קול ואין קשב. והריחו לומד קל וחומר: אם אפשר היה לו שיע בלא לרמז לו רמז כלשהו, בלא להיפרד ממנו, בלא לשתף אותו במאומה, מה ייחל עתה? מעודד לא קיבל שלום מכתב ולא כתב מכתב, ודאי לו כי גם הפעם לא ישתנה הדבר. אף-על-פי-כן, עוד קיווה, ואמנם, הפעם לא נכזבה תקוותו — הוא קיבל כרטיס דואר.

הינסה מי להתל בבחור בן העשרים, שלבו מלא געגועים לדבריה שונת מבעלות-החיים שבהם הוא שרוי? שלום קרא את הגלויה מעטת השורות, ודמעות-גיל עמדו בעיניו. והריחו מנגבן וחורר וקורא; יותר אינו יכול, הוא מוכרח לשתף גם את שאר חבריו בשבחתו. והוא רץ מלא גאווה לבית-המדרש, זה הבית שנשאר גם עתה מרכזם. ואמנם, מצא שם אחדים מחבריו. לא הספיק לעבור את הסף, צעק: „הברים, כרטיס-דואר מאת אלוני!“ בדרגע סבבוהו כולם, קפץ ועמד על אחד הספלים וקרא לפניהם:

„ידידי שלום! הנני בראשון-לציון. עתה, בכתבי לך, נזנחם לפני שני הבישליקים הראשונים שהשתכרתי במר יד, וגדולה שמחתי מכך“. הקורא עשה עצמו כמשתעל, שלא ירגישו בהתרגשות שעלתה לשרי-אפסו, והמשיך: „הנה כי כן, יכולים לחיות בארצנו. בארחת-בוקר וצהר ויום הנני אוכל לחם וזיתים. יש לי כבר חברים. שגם הם באו לארץ זה מקרוב. אנחנו ועוד מרים אחדים יכדנו אגודה למלחמה נגד הדיכוי הצרפתי השורר במשבה ובעד הדיכוי העברי, ואתה אל תדאג, עלה, תהיה לו עבודה. בתקווה להתראות בקרוב, ידידך משולם אלוני.“

הוא כבר כילה לקרא, אך המקשיבים הוסיפו להצטופף סביבו ולפרש פירושים לכל משפט ולכל מלה. לאורו של שלום לא היה גבול. „לחם וזיתים הוא אוכל, לחם וזיתים!“ מה הם וזיתים? פרי שהבורים ידעו אותו אך מן החומש. הנמא והשולחן ערוך. ידעו היה להם, שנדלו פחות מביצה בכמה פהות? ומה צבעו? מה ריחו, מה מראהו ומה טעמו? ידאי הוא אז מציאות הגוף-עין וטעם משובה ביותר. שלום ידע כתלמוד, כי וזיתים כותמים. או דורכים בבית-הבד ורר שים מהם שכן. יהוא יקר מאוד. „שכן זית ורץ, לבית אביו

אחזה? התכונה של החברים הללו היתה — הכנת נשף-פרידה רב-פומבי לחברם הראשון, הפורץ לפניהם את הדרך לארץ-כיטופיהם, והעיקר הכנת נאומי-הברכה לאותו נשף-פרידה ובינתיים שימשה תכונה זו עליה לצאת ולבוא בבית-המשפחה בת שנים-עשר בנים ובנות למעלה מגילם של בני החבורה ולמטה מגילם. שלושת בני המשפחה הבכירים, שכבר הגיעו לפרקם ועמדו בשידוכים, לא היה להם שום קשר עם בחורי אגודת „עזרא“; כן לא היה לבחורים שום קשר עם אבי המשפחה, אדם הנתון לעסקיו, ולא עם ששת הילדים שהיו בהרבה למטה מגילם. עיקר-קשריהם היו עם שתי הבנות — האחת גדולה במקצת מגילו של חתן-העליה, נערה שמאכה בשידוכים, והאחרת למטה מגילו של חתנו, וכן קשרו קשרים עם האם, אשה רזה ונמוכה-קומה, שילדה כל שנים-עשר הבנים והבנות גבהי-הקומה, הבריאים ויפים עד להפליא. האם הזאת לקחה שבי לב כל מיועדת בחכמתה השקטה ובמיעוט דבריה והשפעתה מורגשת היתה בכל הליכות ביתה. אותה הכניסו חברי בנה העולה, בסוד שיחותיהם. אך עיקר ההס-תודדות היה עם שתי הבנות. הבכירה — הקדושה-ברוך-הוא הננה בשתי מתנות טובות: שער שחור עבות ומסולסל ועינים טובות בורקות ורציניות. ואילו הצעירה עיזה פראית היתה, ופגותי זכות כבדולה ועיניה תמיד עליונות.

שלום גיבורנו אף הוא מצא לו שעת-כוש לבקר בבית הזה, ומדי פעם בפעם, כשבא לידי שיחה עם אחת הנערות, עלה הכוונק בפניו. הבכירה עצמה עצמה כאילו אינה מרגישה בכך והשתדלה להוציאו ממבוכתו, אך לא כן הצעירה: זו היתה פורצת בצחוק משובב נפש: „סלק יש לקנות גם בישוק“. אותה שעה חמד אותה עד בלבול הדעת והסתמך עוד יותר, אלא שהאם החכמה באה לו לעזרה, שאלה לשלום אביו של שלום והזכירה לו, שהם קרובי-משפחה; אמנם שגיב-שלשי, אף-על-פי-כן משפחה. שלום הוכרח לענות לעניין, וכך הוסחה דעתו מליצנותה של זו העומדת עדיין בגבול שבין ילדות ונעורת.

כן, בחורי אגודת „עזרא“ היו עסוקים מאוד בהכנה לנשף-הפרידה; ושלום — עיקר-מחשבתו וסערת-דמו היו נתונים לקלסתר-פניהן של שתי האחיות ובנאום-הברכה שיכין לנשף-הפרידה. מדי אפסותו את הלחם ומדי התהלכו בין חבריו, היו שתי אלה מחשבותיו הכמוסות.

ובעוד הבחורים עסוקים בתכונה זו — והנה חדשה מפתיעה עברה כורס-השמל בכל העיר: בנורחידו של העשיר אלוני גנב מאביו שלוש מאות רובל וברח לארץ-ישראל! ובנאואו יותר פטטה הידיעה, כי הניח אחריו מכתב שבו הוא מבקש סליחה מאת משפחתו. „הגניבה“ ו„ארץ-ישראל“ הובלטו ביותר, ובכל העיירה קמה סערה — אלה מרשיעים ואלה מצדיקים.

הוא, שלום? גדולה מסערת-הוויכוח היתה סערת דמו ורוחו — קנאה נוספת, עלבון נוסף, תיכחון וגם שמחת-אמת. קשה לו לבל להכיל הכול. איך זה לא סיפר לו אלוני על כך? למה לא נפרד ממנו? ואיך זה לא רמז לו על תכניתו? ואפילו לא בטח מראש בהצלחתה? הוא, שלום, שכל לבו היה גלוי לפני חברו, איך ראה הוא להסתיר מפניו את הדבר המכריע ביותר גם בחייו הוא? אף-על-פי-כן היתה שרויה בו גם שמחה פנימית גדולה: הנה נפרצה הדרך! החלום נעשה מציאות! ארץ-ישראל נתקרבה ת"ק פרכא, מעתה יעמוד ותחבולות חדשות, מעתה יפתחו לפניו דרכים חדשות אתה בקשרים חיים, מעתה ייפתחו לפניו דרכים חדשות בכל מקום שהופיע. ולעניין הריגון מסביב: „בן יחיד נעיה את אביו ואמו ערירים“, או „גניבה מאבא!“ — ענה שלום: יש לדון על כך דין בן רעב, שגנב לחם מאביו, מאחר שאביו הסתירו ממנו; או דין אדם ששמהו במחנק, והוא הוצא ראשו בתחבולות-ערמה לגנוב אוויר לנשימה. כל חוקי המסר אינם חלים על מי שהוא רעב לחם או עומד להיחנק מחוסר אוויר לנשימה.

השפעת המעשה שעשה משולם אלוני היתה עצומה בכל המבנים. בבחורים שלנו ניתנה חיות חדשה, ערות-יתר לציר נות, הבנתי-יתר לרצון-העליה, ואילו בלב רבים אחרים עורר המעשה זעם וחרידה, וביחוד בלבם של ההורים שהיו להם בנים נתונים להשפעת הציונות. גם במשפחת ליש גדלה מאוד האצגה, עקשנותו של הבן הממרה והאהוב ידועה היתה, והתחילו לשמר יותר על קופתם הענייה.

כמה שבועות עברו ומאלוני לא נתקבלה שום ידיעה. התהלכו שמעות משמעות שונות. אחדים הפיצו ידיעה, כי

בלי קול. האחים הקטנים והאחות הגדולה הסתתרו בפינות הבית. על-כרחם שמעו את חליפת-הדברים, והיתה לכולם כמדקרות-חרב. הכול חשו — הגה שני אנשים האוהבים זה את זה אהבה טהורה, כל אחד מהם מסוגל להקריב נפשו למען האחר, והם עומדים כשני איבים שאין להשלים ביניהם. הבן חש איך דמיו של אביו מורתחים בעורקיו, איך עצביו מתוחים ומרוגזים, ולא עשה דבר להשקטו — האי דיאה דרשה את קרבנה, והבן העלה אותו, העלה את הוקרתו הרבה לאביו, את לבבו הרך ואת צערו העמוק מני-תהום. כל שהיה יקר ואהוב על האב ועל הבן האוהבים זה את זה ניגר עתה לרגלי כל בני הבית. מאותו ערב אומלל ואילך לא היתה שום חליפת-דברים בין שלום ובין אביו. אמנם, בכבוד הרב שרחש לו לא בא כל שינוי, וגם אהבת האב לבנו לא נגרעה. אולם בשל-כך דווקא גדלו יסורי הנפש של שניהם.

ביום מן הימים חלה נסיעתו של חברו הצעיר דוד כבשוני לארץ-ישראל. התכונה וטכס-הפרידה היו חגיגים מאוד. לא כמתגב עמד לצאת, אלא בפומבי, מתוך חמימות שמשפחתו הענפה העניקה לו, ובידידות הגדולה שחבריו הביעו לו בנאומים על הכס ובלחיצות-ידיים חמות. שלום אף הוא השתתף בטכס הפרידה ובליווי לאומניבוס, יחד עם חבריו; אך הרגיש עצמו כאבל בין החתנים. דומה היה עליו, כאילו הוא הולך ונעזב מכול, כאילו האפשרות האחרונה לגאולתו נמוגה כליל. עולמו חשך ודועך, הולך וכבה. אין שנוצץ לו מן הארץ וחיממו הולך ודועך, הולך וכבה. אין הוא זורח, כנראה, אלא לאלה שטוב להם בעולמם ממלא. מה יעשה מעתה? מאין יבוא עזרו? בידידותו גדולה ואפילה כליכך!

לא היתה זאת קנאה, אלא קינה, לחשבון גורלו המר ומולו הרע. ועדיין לא ידע, כי סבלו וכאביו גובעים מתוך תכונות נפשו שלו עצמו. אכן, הכבידו עליו הצער והבידידות בחריפות יתירה, אך מניין באה לו ההרגשה התריפה הזאת? היה מהלך כצל, את עבודתו עשה אבטומטית, התרחק מכל חברה ופגישה עם אנשים. בבית התחילו דואגים לדכאון רוחו ולבריאות גופו. שלחו אליו אחד הקרובים שידבר על לבו, שיפייסו ויוכיח לו את מסירתו של אביו אליו. אך שלום שתק, כאילו ניטל ממנו כוח-הדיבור. לבסוף התרגו הקרוב, וכינה את שלום רוצה, היורד לחיי עצמו ולחיי כל המשפחה.

פרק שישה-עשר

פרישת הבריחה

בינתיים התחילו מנשבות בעיירה רוחות חדשות. נסיעת חברו הצעיר של שלום, שהביאתו לידי יאוש, מתוך שנחשב לו אחרון לעלייה, עשתה בעיירה פעולה הפוכה מכפי שחשב תחילה. עלייתו של כבשוני, שהיתה קבל עם ומלווה אהבה ודאגת משפחה וחברים, האווירה התמה והתכונה הגדולה כביבה, השפיעה לצד המחשבה על עלייה לארץ-ישראל. מפה ומשם הגיעו שמועות על רצון לעלות ועל התכונות לעלייה. עד מהרה נודע לו לשלום על שלושה צעירים, בני חוגים שונים, הדורשים הלכה למעשה ושלושתם נוסעים בידיעת הוריהם ובהסכמתם. בין אלה היה אחד בלבד, יעקוב גולד⁽⁸⁾, מחברי אגודתם; השני, דוד ואסרמן, בחור צעיר כבן שבע עשרה, היה בחור פשוט וטוב-לב; והשלישי, פינחס דוידור, כבן עשרים ושתיים, היה משרת בחנות מנופקטורה גדולה, חשב עצמו אינטליגנט ויודע חכמת-החיים. הידיעה על נסיעתם של שניים אלה, שלא היו חברי אגודתם, הפתיעה את שלום לא מעט. לא פילל, כי גם כאלה יצטרפו לראשוני העולים, ודווקא בתקופת-שפל בציונות, אחרי מות הרצל ואחרי היאוש מן הצארטר. מה השפיע על בחורים אלה לעורר בהם את הרצון לעלייה — קשה לומר. אולי פעלה תכונת החיקוי ההמוני, ואולי חפץ-ההרפתקנות. על-כל-פנים, נטייה ציונית פנימית חסרה כאן. ולכאורה, לפי תפיסתו של שלום ליש בציונות וידיעתו המעטה בענייני-ארץ-ישראל, צריך היה להתנגד לעלייתם של שני אלה. האחד היה כמעט ילד, בלא כל זיקה לאידיאות, השני היה משרת-בחנות ומת-

נעולם לא הגיעו לא זיתים ולא שמן-זיתים. עכשיו, עם הידיעה הזאת, לא פיקפק בטעמו הטוב וברוחו המעודן. שאם לא כן, מאי קא משמע לן, מה צורך יש לו לספר שהוא אוכל לחם וזיתים?

ועוד נאמר במכתב: „אל תדאג, עלה, תהיה לך עבודה“. לעבודה לא דאג שלום, בטח ביכלתו וברצונו. אפס הרושם היה, כאילו הוא הומינו לעבודה המחכה לו. גם תפקידו הציבורי שם בארץ הוביל לו בוודאות גמורה: אף הוא יצטרף לאגודה הלוחמת נגד הדיבור הצרפתי ובעד הדיבור העברי. ובמחשבתו הוסיף לעצמו עוד פעולה ציבורית אחת: אגודה הלוחמת בתמיכה ובמותרות. הוא ידע, כי שתיים אלה משחיתות את היישוב החדש, ועל-כן יש להילחם בהן. ובבואו להשיב על הגלוייה, תשובה שהשתרעה על שישה עמודים, הביע לפני חברו את דעתו, שיש צורך גם באגודה כזאת, או שיש להכניס גם מטרה זו לאגודה שכבר הקימו. ושאר דברי תשובתו — השתפכות נפש, שהיתה מלאה רגשות וילדותיות, תמימות עיריות ואמונה אופטימסטית עיוורת. אולם היה בה גם מקדושת נתיים ומן האמונה המסעירה ומפ-עילה את האדם הצעיר לחידוש החיים ולהטהרות בהם.

בשעות הראשונות לא תפש שלום כלל, כי הפסוק „אל תדאג, עלה, תהיה לך עבודה“ יש בו גם משמעות קשה מאוד, כמעט של לעג לרש, „עלה“ — וכי כיצד יעלה? כל עצמה של הקריאה הזאת, משהתחיל להתבונן בה תוך צלילות דעת, היתה לו כבחינת „כי מגדל תראה את הארץ ואליה לא תבוא“. וכי מניין יקח גם הוא שלוש מאות רובלים, הנחוץ צים לנסיעה בלי פספורט כשר? אלא דרכם של הנעורים, שאינם עשויים לעמוד הרבה בייאושם, דרכם שהם זוממים מזימות ותחבולות. ניסה שלום לשאת-זללת עם חברו הצעיר כבשוני, שביקש מאת אביו, המטפל בהוצאת הפספורט למענו, כי יוציא פספורט כפול, גם על שמו של אחיו הגדול ממנו, והוא, שלום, יסע תחת אחיו. הוצאות הנסיעה עצמה הבטיח להשיג באופן מן האופנים.

פרק המישה-עשר

נתפס בגנבה

עניין הפספורט לא יצא אל הפועל. האח שעל שמו צריך היה להוציא את הפספורט חשש, שמא יצטרך הוא עצמו להגר, לא רצה לחסום את הדרכים לעצמו. בכל אופן, כזאת היתה התשובה. אף עניין הוצאות הנסיעה לא עלה יפה „באופן מן האופנים“, כפי שקיווה שלום.

היה יום-שוק מוצלח: הפריז היה גדול לערך. אבא-אמא והאחות הגדולה היו עסוקים במכירה. שלום הלך הלוך ושוב מן המאפיה אל החנות, כהרגלו תמיד ביום-שוק. הוא ידע, כי יש סכום כסף בארזו של אבא ומפתח-הארון נעוץ בתוך המנעול. עכשיו השעה — אמר לעצמו. ובלי לחשוב הרבה, ניגש אל הארון והוציא ממנו שלושים רובל... השתע-שע בתקווה, שהמעשה לא ייודע במהירות כל-כך, ובינתיים יראה איך יכונן צעדיו להבא. אך לא-כן גזר המקרה — עוד אותו ערב בורק האב את קופתו. שלום ישב מן הצד ולבו הולם בו כלבו של רוצה. האב חישב וחזר וחישב — חסרים שלושים רובל! החשד נפל מייד על הבן. וכששאלו האב, לא הכחיש: „כן, לקחתי, השתכרתי בעבודתי את הסכום שלקחתי, ועוד כמה מונים“. האב התאמץ להיות שקט והשיב: „כל מה שהשתכרת איש לך, ועוד אוסיף עליו. אך לא האמנתי, שאתה עלול לעשות מעשה מחפיר כזה“. שלום הפסיק: „לא יכולתי אחרת, אני מוכרח לנסוע לארץ-ישראל, חיי כאן אינם חיים.“

„כה מצווה היא זו, הבאה בעבירה? עודך עומד ברשותי, לא אתן לך לנסוע... אם תסע, אהיה מוכרח לסגור את המא-פי... החזר את הכסף.“

„לא אחזיר. הרי לא רציתם שאלמד את המלאכה. פתחתם את המאפיה במחשבה תחילה להחזיק בה אנשים זרים, תוכלו גם עתה לקבל נחתם קבוע.“

„איני יכול להתווכח אתך עוד. השב את הכסף.“ — „לא איש.“

האב היה נרעש מאוד. קם וניגש אל הבן, שאף הוא היה נפסעם ביותר. הבן לבו לא נתן לו להתנגד בכוח. האב חיפש בכיסיו ולקח ממנו את סכום הכסף. האם ישיבה כל אותה שעה עייפה מיום-עמלה, כפי-ידה על עיניה ומתייפחת

⁽⁸⁾ ליפא טאוב.

משנטעה בו אחרים, נטע אותה בו אביו-מרו; ועתה הוא בורח ממנו בלא ברכת-פרידה, בלא מלה טובה אחת. הוי, כה חלש ומה חזק לבו של בחור צעיר, עתה, בהיותו כפוף תחת משאו, אין הוא מרגיש בלבו הנמש בקרבו מצער. אינו נתון לפחדיו; מדי פעם בפעם הוא מביט לאחוריו, שמא ירדפים אחריו. פניו מכוסים זיעה, גם ממשא השק וגם מעקת נפשו.

הגיע לתחנה רגעים מעטים לפני צאת האומניבוס למסעו. הזדרז לתפוש מקום ולסדר איכשהו את שקו. להקלתו הרבה, לא היו אותו יום באומניבוס נוסעים מבגד-עירו, אלא באי-היריד מצרים אחרות. התכוון במקומו, שלא ירגישו בו. הרג עים המעטיט, שהיה עליו עוד לחכות, נתמשכו לו כשעות ארוכות. בבוא העגלון לעלות על דוכנו, נראה לו שלום תנועותי איטיות ביותר, כמו בכונה להשהות עוד כאן.

פתאום הגיע לאזניו קול אמו משוער: "שלום, שלום!" הוא נחרד, אך גם התחזק להילחם על זכותו, לעשות כרצונו. מייד הרגיש, כי האם אחזה בכנף-הקאפוטטה, שסחבה מתוך האומניבוס; אלא אותו רגע זזה גם העגלה ממקומה. כנף הקאפוטטה נשמטה מידי האם, אך היא הוסיפה עוד לשווע את שמו: "שלום! שלום!" הוציא ראשו וצחק לקראתה ברכותיו בהתגושות הנוקה. אך נראה שלא שמעה ברכותיו, נשארה כתקועה במקומה ומצצקת את שמו.

חרון, רחמים, פיוס וכליחה בערבוביה אחת מילאו את לבו של הנער. נשך שפתיו הדק-הטב, שלא לפרוץ בבכי, והתכוון עוד יותר במקומו, להימנע מכל גיעה עם מישור. היה בו צורך לשהות שעה זו בבדידות גמורה, לא להרגיש על עצמו מבטיהם של אחרים, הצורבים את נשמתו ועורו כבמחטים מקובנים ולא לשמוע ללחשים מסביב. ביקש לפנות את עצמו במשהו, ניסה לזכור את מטרת בריחתו, להעלות בתוכו את האור הזורח לו לעתים מן הארץ, אך לא עלתה בידו — הערירות מצצה בלבו כעלוקה.

והנה קרה דבר והפתיעה עד היסוד: לאחר נסיעה של חצי שעה בערך פנה אליו אחד הנוסעים, אדם באי-בשנות, שמראהו מראה יהודי חרד: "מה קרה אותך? עלם? ספר ויקל לך." שלום נבוכ מאד לשמע השאלה הפתאומית, שהגיעה לאזניו כקול ממרומים. אחרי שהיה של רגעים מעטים ענה: "אני נוסע לארץ-ישראל בלא הסכמת הורי." נשמעה התלחח שות בין הנוסעים, אך שלום לא הבחין בדבריהם. היהודי התרומם ממושב, הושיט ידו לנער, חיבקו ואמר: "עת לעשות לה' הפרו תורתך, גם אם היא תורת אביך ואמך." לא המלים בלבד, אלא גם אופן אמירתן, המלא רוח אבהי, היו לשלום כמגע כנפיים חמות וטובות. היהודי נכנס אתו בשיחה, בלי לחכות לתשובה מפורטת יותר. עד מהרה נוכח שלום לדעת, כי בן-שיחו הוא ציוני נלהב, איש המאחד אדיקות דתית וציונות אדוקה כאחד. והוא, הזקן ורגיל, הבטיח לו לשלום, כי בחוריהם בעל-ירצון כמלחמו מוצאים להם את דרכם בחיים, ואל יחשוש כלל בענין ארץ-ישראל — בחורים כמוהו נחוצים שם מאוד.

לאחר נסיעה של שעתיים בערך הגיעו לעיירה שבאמצע הדרך בין העיר שממנה יצאו ובין תחנת-הרכבת. העגלון הודיע, כאן יעמוד לפרש ולהאכיל את סוסי. הנוסעים נכנסו לפנדק, ואיש-שיחו של שלום עמד עליו במפגעי שייכנסו אתו יחד לסעוד את הלב, אבל שלום סירב בתוקף, בחרדותו לכסוף המעט, נראתה לו הזמנה זו כמעשה-רחמנות אשר ממנה סלדה נפשו, וראה בה מעין קבלת-חמית בראשית צעדיו לארץ. הרי הוא מתכוון לייסד שם אגודה שתילחם בתמיכה על כל צורותיה! כמובן, ממשיכו העלים את נימוקי סירובו. חיפש ומצא לעצמו אמתלה: הוא חייב לכור לאחד מכמיריו, ובאמת, היה לו בעיירה זו מכר, והוא הרב שבעיירה, שהכיר אותו באיסוף "המזרחי" הראשונה בסףך וארשה שנתכנסה בעיירתם, תוך כוונה להכניס את אגודת הנערים דוברי-העברית שבעיר זו תחת כנפי אגודתם. מתוך החיזוק חים עם אנשי "המזרחי" עמד או שלום על טיבו של הרב הזה, ראה בו אדם עדין-נפש, בעל שאריות ובעל השקפה רחבה, על-כן החליט לכור אל הרב ולקבל ממנו ברכת פרידה.

בא לביתו של הרב ויכרכו בלשון-הקודש, והרב, בעל הדרת-הפנים, הכירו לפי פרצופו, אבל לא זכר את שמו וכיכית-פנישתם. שלום פתח בהודעה: לפי שהוא נמצא עתה בדרך לארץ-ישראל ועובר כאן, בא לקבל מן הרב ברכה לדרך.

הדר בהליכותיו, שני דברים פסולים בעיני שלום. מצפונו דרש ממנו לדבר על לבם שיימנעו מנסיעה זו, אולם למעשה שמח עליהם מאוד וראה בהם עזרה למאוויו הוא, ואכן, היה אתם גם בעצה אחת.

ואסרמן הצעיר תיו לו אחים גדולים וקטנים ממנו. אתו נדבר בסודיות גמורה, והוא הסכים להשתדל לפני אביו שיוציא פספורט על שם שני אחים, ואסרמן ביקש זאת מאביו בנימק של קימון-הוצאות. אם יודמן לו שותף לנסיעה, הרי יקבל מחצית הוצאות הפספורט, אך האב ניחש מה מזימת-סתר צפונה פה והבין למי היא מכוונת. הצטחק והשיב לבנו: "אחיה אתכם בעצה אחת, לא לשם חצי ההוצאות, אלא משום שידעתי את סבלו של הבחור הזה".

לאחר שהפספורט היה מובטח לשלום, התחילה פרשת הכסף שראג לה פחות. היו לו כשישה רובלים משלו, עשרה נוספים השיג בתורת הלוואה בין חבריו, על מנת להחזיר משכר-עבודתו בארץ-ישראל, והחליט שלא להתעכב עוד בשל חסריו הכסף, יהיה מה שיהיה — עכשיו יסע. אין דרך אחרת לפניו אלא הבריחה מן הבית. אין צריך לומר שכל התכונה הזאת היתה בסודי-סודות. אפילו ורדוביץ שהיה חשוד על פספס-נות, לא ידע מהצטרפותו של ליש לקבוצתם. בעצתם הסודית לא היו אלא האחי-לפספורט וחברו יעקב גזול.

כיום הבריחה מביתו, בחר לו שלום את יוסף-היריד הקרוב. הוא ושני חבריו, שהיו בעצה אחת, קבעו שיש לסובב את עניניהם באופן שזוה שחבורת העולים תצא לוווארשה ומימים לפני היריד, ושם יוכלו לבואו של שלום. והיה, אם לא יבוא ביום היריד או למחרתו, יהיה זה האות שתכניתו לא הצליחה בידו והם חפשיים יהיו לנפשם. נדברו כי יעקב גזול יחכה לו בתחנת-הרכבת בוווארשה, שכן שלום לא היה שם מעודו.

והנה יום היריד הגיע. יום ולילה שלפניו עבד שלום עם עוזר אחד והכין מלאי גדול של דברי מאפה, שכן קיוו ליריד טוב. בבוקר שלת את העוזר לישון, אף הוא עצמו שכב ונרדם. אולם התננית שבסתר לבו עמדה לו שלא ישקע יותר מדי בשינה. מקץ שלוש שעות בערך התעורר, הכניס לחנות כחורה נוספת מן המלאי, שלא יודקקו ההורים עצמם להביאה. אחרי-כן הודרו, לקח שק גדול שהכינו בעוד מועד, נתן בו שני כרים גדולים, מעט לבניט, שתי קאפיטות-שבת, שאחת מהן היתה חדשה לגמרי, מעיל עליון טוב, כל המכנסיים שהיו לו, קשר את השק יפת-יפה וטמנו במסדרון האפל שבין חדר-הדיה והמאפייה. נשארו עוד כשלוש שעות עד צאת האומי-גיבום, המוביל את הדואר לתחנת-הרכבת, מרחק שלושים או ארבעים ויורסטאות מן העיירה. בשעות אלו נשוארו לו ביקש להביט פעם אחרונה במשפחתו, להיפרד מהם לפחות במבט-עניניים בלבד. בייחוד חשק להסתכל פעם אחרונה בפני אבא. כשנכנס בשקט לחנות, הרגישה בו האם בתוך בהילות המכירת ושאלה: "למה אינך ישן, הרי לא ישנת כל הלילה?" — "רציתי לשאוף מעט אוויר צח" — ענה הבן, ולבו הולם בדבריו. לשאת בתוכו מזימת בריחה ולדבר בשקט — זה היה למעלה מכוחו. בייחוד קשתה עליו העמידה בפני מבט-הצעיר של אביו.

שלום יצא החוצה. הכול בהול, אץ, רועש וגועש. איש לא ראה שניגב את עיניו הדומעות. נזח לו כך. אין שם לב אליו ולמתחולל בקרבו. התערב בין הבהולים, כולו נתון ליגונו, לבסוף ניגש אל תחנת-האומניבוס, קנה כרטיס ושב לביתו, אבל דבריהם והודיע לבני-ביתו שהוא שוכב לישון, ואם יש צורך להעביר מן המלאי, יעשו זאת עכשיו, שלא להפריע לו בשנתו.

פרק שבע-הער

מה פשע הנער?

מה פשע הנער? מפני מה היה כל כך עלוב וערירי שעה שפרש את כנפיו לראשית-מעופו? הסביבה הזאת, הבתים האלו, הקרובים הללו, המשפחה הזאת, שכל חייו חי בתוכה, שבה עברו שנות-ילדותו ונעוריו, שבה ידע ראשונה את האהבה, את ענשיה ויכוריה — כל אלה לא נשארו לו אף כימק-ברכה אחד לדרך הסתומה. "שאו שדים מלב רך ואוכלל! שאו שלום, החיים והדוממים גם יחד מיהודי צעיר היוצא לנודו".

עמוס משאו ועמוס הגיגיו הניגים הוא הולך עתה לקראת האדידיה שגדלה בו מנפשו ומלבבו, אדידיה אשר יותר

לשית עצות בנפשו. איך יחפש בדוחק הזה, ושקו על שכמו? בינתיים שמע מכריו: הרכבת לווארשה יוצאת בעוד שתי דקות!

שלום לא התבלבל עדיין. ראה כי ליד אחת היציאות התגבר הרוחק, ופנה גם הוא לשם, אולי ימצא את האיש בין הנדחקים. אך כל חיפושיו היו לשווא. כבר יוצאים האחרונים, ואת שביקשה נפשו לא מצא — לא את היהודי ולא את הסבל. יצא גם הוא בעקבי האחרונים, חיפש, הביט לכל צד, ואת שחיפש לא מצא. בינתיים שרק הקטר והרכבת עפה לה.

דומה עליו, הוא משתגע מרוב צער. מה יעשה? ואנה יבוא? מלבד הרובל השלם שהפסיד, הרי נדבר עם חבריו, הנמצאים כבר בווארשה, שייפגשו ברכבת הזאת. אלא לא ימצאוהו, ספק אם יחכו לרכבת שתבוא אחריה. ובלעדיהם — איך ידע לבוא לרחוב דזיקה 29? (זאת היתה הכתובת, שהם הוריעוהו לבוא שמה). ומתי תהיה רכבת אחת? הוא מרגיש, כורו מכוסה יזעה, מרוב הצער ומרוב המשא שעל גבו ומרוב הערב המוצץ את קרביו. "לעזאזל, קרתן שכמותי!" קרא עצמו מנהמת לבו. בראשית הדרך — תקלה שכזאת! עכשיו אין לו אלא להשליך את עצמו אל תחת גלגלי הרכבת, ויבוא סוף לעינוויו.

נפתע שמע קול מרחוק: "אברך! אברך!" הפנה את ראשו — והטה היהודי ומוזריתו הכבדה בידו. השק נפל מעל גבו. בקושי הצליח שלא ליפול בעצמו על השק. היהודי התקרב אליו כולו מרירות: "בגללך איחרתי את הרכבת! אולם משראה דכאנו של שלום, שינה את קולו והוסיף: "הכול באשמת השק שלך". ושלום קיבל את הנויפה בשתיקה גמורה ובבושה גדולה. הוא הרגיש באשמתו. גיופותיו הוא לעצמו היו חמורות בהרבה יותר. "שוב לאולם ההמתנה", פסק הקשיש. אך מה קשה היה לו, לשלום, לחזור ולהרים את שקו ראשמתו. הוא נגרר עתה אחרי ידיו הקשיש כתינוק שסרת.

שעה ומחצה בערך צריכים היו לחכות עד לרכבת אחת. בינתיים סיפר שלום לידיו איך הגיע לידו תקלה זו ועל שום־מה סירב למסור את השק לסבל — הוא נדר שלא לקבל שום עזרה חמרי. יתר־על־כן הוא מבקש מאוד סליחה על התקלה שהביא עליו. שום אדם אחר לא היה עושה עמו חסד כמותו. תמיד יזכור לו זאת לטובה.

השיב היהודי הנלבב: "האידיאל שלך, שלא לקבל עזרה חמרי, קצת תמימות יש בו וקצת גאווה יש בו. ואיך תוכל לעמוד בכך בדרך הרחוקה?"

אחר חליפת דברים זו פנה האיש להתפלל מעריב, ושלום פנה למזנון של המחלקה השלישית, קנה כיכר־לחם לא גדולה, פרוסת גבינה וכוס תה. עם ההנאה מהאכילה הרגיש שעכשיו הוא אוכל על חשבון הימים שיבואו. עם זאת לא הוסחה דעתו מהאיש מיטבו. באצילות כזאת של אדם לא נפגש עדיין קודם, עוד טרם הספיק שלום לכלות סעודתו, התקרב אליו האיש והתכלל בו בעין בוחנת זמן ממושך. שלום הלועס הסמיק מאוד ומיהר לגמור את אכלו. לבסוף קם והסיר ליהודי את דאגתו: "הנה נגיע לווארשה אחרי חצות־הלילה, חוששני שלא אמצא את דרכי לרחוב דזיקה 29. אילו באתי ברכבת הקודמת היו פוגשים אותי חברי לנסיעה, הנמצאים כבר בווארשה. האיל ואיחרנו, מי יודע אם יחכו לי עוד?"

האיש הרגיעו, ציין לו את המספר של קרונית־הסוסים שהוא צריך לנסוע בה, אף הוא יראה לו היכן היא עומדת. ובקרונית עצמה יגיד לו כל אדם היכן לרדת. תתחלל להתבייש, בדרך חייב אדם להיות נועז יותר". — "אתה אדם טוב", — הפליט שלום, — "אילו האמנתי בכימנים הייתי מאמין. כי מעתה אמצא בדרכי אנשים טובים בלבד". הלה הצטחק, חבט בשלום על כתפו ואמר: "השם יצליח דרכך, בסח בו והוא יעורך".

אחרי השיחה הטובה עם מיטבו חשב שלום בלבו: מה מעט צריך האדם, בשביל שיהיה לבו טוב עליו נעימים לו? ומדוע לעתים קרובות כל־כך חסר המעט הזה? נשמע קול הרכבת בהתקרבה, מייד יצאו לקראתה. הרצ־ים פים שוב נתמלאו אנשים, יהודים וגויים, עניים ועשירים, גברים וגברות. כשהגיעה הרכבת נתברר, שהקרונית מלאים וגדושים עד אפס מקום. לא היה בהם כדי נעימת רגל. אף־על־פי־כן נדחקו עוד אנשים. עמדו על המדרגות. נתלו בכל שניתן להיתלות ולהיאחז בו. שני נוסעיו עם משאם עברו מקרון לקרון, עד שמצאו קרון שלא היה מלא כל־כך, מיושב גויים פולניים בלבד, והיתה בוקעת מתוכו שירת שיכורים.

הרב התעורר בהתרגשות ומילמל וחזר ומילמל ברוב לגיבות: "אתם צדיק־עולם, אתם צדיק־עולם".

אמר האורח הצעיר: "אילו ידע הרב, כמה חטאים רוב־צים עלי, לא היה אומר לי כך". אולם הרב ענה במאור פנים: "לא, לא, אתם הצעירים אינכם מבינים כראוי את פירוש המלה צדיק. צדקות אמיתית היא קודם־כל טהרת הלב, השאיפה לקיים במעשה הטוב כל שמדבר הפה. אתם המקדימים באמת נעשה לנשמע, צדיק־עולם, צדיק־עולם". — בשעה המעטה שהיתה ברשותו של שלום שוחחו על תקלת האוגדנים, שהיתה אז עיקר התוכן לשיחה בין ציונים. שלום הביע ספקותיו, אם מותר היה לדחות את ההצעה נוכח העלבונות והצער שבחיי היהודים, והרב השיב נגדו באמונה שלימה ובוטחת, שאין הגאולה עתידה לבוא אלא עלידי ארץ־ישראל.

כשקם שלום להיפרד, הנית הרב את כפות ידיו על ראשו, ובירכו בהתלהבות: "יברכך השם בכל דרכיך, ותגיע בשלום אל ארצנו האהובה. תהיה לך הארץ יקרה מקרוב, כשם שהיא יקרה לך מרחוק, ותצליח בכל מעשייך. בזכותך ובזכות הדומים לך תבוא על כל ישראל גאולה שלימה, ונהנה מעמל־כפינו בשלום ובצדק במהרה בימינו אמן".

בשובו לאומניבוס סבר מצא את כל הנוסעים מכונסים בתוכו. אחדים מהם השמיצו כנגד שלום גזיפה קלה על האחריו, אך מייד שמע דברי פיוס מצד ידידו החדש הקשיש: "אין רע, לא איחרת כלום. העגלון לגם אך עתה את הכוכית האחרונה שלו". העגלון השתקן הצטחק אף הוא ואישר: "לא איחרת כלום".

כשיצאו מן העיירה הרגיש הנוסע שלנו, כי הוא נתחבב על כל הנוסעים. ובייחוד על שכנו הקשיש. ידידות זו, והחמי־מות שמצא בבית הרב, הפגינו ממנו כמעט את הרגשת ערירות. ההרגשה שישנם אנשים המקבלים את הידיעה על עלייתו לארץ ישראל בשמחה — עודדה אותו ובהרבה. אולם חשש קל היה בו — זו הפעם הראשונה בחייו לבוא לתחנת־רכבת. הרבה דברי ליצנות שמע על חשבון הקרנתנים, בכבואם בראש שונה לנסוע ברכבת. חשש, שמא יבוא גם הוא לידו תקלה נקמה ללעג, ואולי גם יבוא להפסד כיסו העני. בלבו החליט אמנם לא למחר אחרי שום דבר, אלא להסתכל במעשה אחרים ולנהוג כמותם. אך מי יודע, הרי השטן מרקד דווקא בין אלה האחרים באמצע־הדורות.

פרק שמונה עשר

"הידיד"

כשהגיע האומניבוס אל תחנת־הרכבת נפתע שלום קודם כל מן האור הרב שהיתה התחנה מוארת. אך עשה עצמו כרגיל ומנסה בכאולה, וכאילו לא שם לב לכך. ירד עם היהודים מן האומניבוס, הוריד שקו ועמסו על גבו, בזה הסב אליו, שלא מרצונו, את תשומת־לבם של שאר באי־התחנה, שזרמו מכל צד, שכן כתיבת השק הגדול לא התאימה לבגדיו הטובים ולפניו העדינים מדי. ידידו, היהודי הקשיש, הציע לו מייד בדרתם מהעגלה, כי הסבל שהוא לקחו לשאת את מזוורתו הכבדה — יקח גם את שקו. אבל שלום סירב למסור את השק. היהודי הנלבב לא הבין את טעם הסירוב, ושלום לא השתדל להסביר סיבת־סירובו, אלא הודה על נדיבות־הלב וביקש: "אם לא יכבד על כבודו, יואיל נא בשעה שיקנה כרטיס־נסיעה לעצמו, לקנות כרטיס גם בשבילי". היהודי נענה ברצון לבקשה, ושלום, באין לו מעות קטנות, מסר לידי רובל שלם, ואת העורף יקבל יחד עם הכרטיס. הקשיש ראה כי הנספח שלו לא ידע למצוא דרכו בלעדיו, והזהירו שלא יפנה לשום צד, אלא ילך אחרי הסבל הנושא את המזוודה, ואחרי קניית־הכרטיסים כבר ימצאהו. אולם משנכנסו לתוך אולמי התחנה היו הדוחק והבהילות, בעיקר של יהודים, גדול כל־כך, שעד מהרה אבד הסבל מעיניו של שלום. שוב לא ידע להיכן יפנה ומה יעשה בשביל שידרו ימצאוהו. לשאול ממישהו בבהלה הזאת? מי ידע לענות לו? והעיקר, פחד מפני רמאים וגנבים, שעליהם שמע הרבה, ודרכם להיטפל בעיקר לקרנתנים כמותו. לא הועילה לו החלטתו להסתכל באחרים ולעשות כמותם — הרי האחרים אינם צריכים שמצאו אותם. באין ברירה, שב על עקביו, לצד האשנבים למכירת כרטיסים, אולי ימצא עוד שם את מיטבו. אך לשווא. לא ידע באיזה אשנב יחפש, לא ידע

של הצעיר. והנה ראה "שקץ" צעיר שולח ידו לתפוש בזקני של ירדו הקשיש. הטיל שלום את השק, תפש ביד הרשע וצעק: "איך אינכם מתביישים? אנו שניים בלבד, מה רצונכם? באתם להראות כוחכם כנגד שניים?" אותו רגע נחתה בחזהו מכת אגרוף מידו האחרת של השקץ, אך שלום לא הרפה מן היד שאחז בה. קמה מהומה. נכנס הקונדוקטור. התחנן אליהם שיחדלו מן המהומה, הוא אחראי לסדר. עד שהפריד בין שני הניצים. בינתיים הגיעו לתחנה הראשונה, ומרבית הגויים, בתוכם השיכורים, ירדו שם. בקרון עמדה עכשיו דממה, אך לבו של שלום לא נרגע עדיין. אכן, אפילת הגלות מלווה את יוצאי-הגלות בכל זעפה.

מצאו להם מקום וישבו דמומים שעה ארוכה, בלי להוציא הגה מפיהם. לבסוף הניח הקשיש ידו על כתפו של הצעיר: אל תתיימש, יקירי, עליכן ציונים אנו, שם, בארצנו הקדושה, אם נגבר חיילים, בעזרת השם, נהיה אנשיים ונדיבים מהם.

זאת היתה כנראה הסיבה, שהקרון הזה לא נתמלא, היהודים נמנעו מלהיכנס בו. אולם שני נוסעיו לא היתה עכשיו ברירה בידם — ונכנסו. הנוסעים קיבלו את פניהם בצהלת-לעג פראית: "פשע קראב" (בני כלבים), מה נכנסתם הנה? וידו (יהודים)! "כזאת היתה קבלת-הפנים שלהם עם הכניסה לקרון. — "לא לענות!" קיבל שלום פקודה מחברו הקשיש. דמו התרתח מעלבון ומאפס ידיעה כיצד להתנהג עתה. חיפש מקום לשקו, אך הרישעות השתלטה בכל מקום שפנה: "אין אנו רוצים בכינים יהודיות" — נשמעו קריאות, ואחריהן צהוק מגרונות צרודים משכרות.

הרכבת כבר היתה במלוא-מהלכה, ונוסעיו עדיין לא מצאו להם מקום, לא הקשיש במזוודתו ולא שלום בשקו. מישוהו מבין הגויים צרח לו לקשיש: זייד פארזאטי! — (יהודי מוכה-שחין), והוא ענה לו בגאווה: "תהילה לאל, הנני יהודי נקי ממך ומאביך". תשובה זו הפיחה גאווה גם בלבו

בית הכנסת בירושלים, ארץ ישראל, 1917

ביתו של ר' אביגדור גרין

— א —

בו. דלתו היתה פתוחה לפני כל איש מצוק לבוא ולהשיט את לבו ולבקש עזרה וסעד.

ולא יהודים בלבד היו בני ביתו. פעמיים בשבוע, בשני ימי-השוק הקבועים, אשר עליהם פרנסת העיר, — היו באים למשרדו של „פאן אביגדור“ נכרים מאזרחי העיר והסביבה לקחת עצה מפיו בעסקיהם ולהתדיין לפניו עם שותפיהם. ואף כי לא למד את אומנותו בבית-ספר למשפטים — נאמן דינו עליהם. כי ראוהו כל ימיו והוא ישר-דרך, אוהב אדם ונכון לעזור לו בצרתו.

מקפיד בלבושו היה, אין רבב על בגדו. אך הפלרינה השחורה והציילנדר המבהיק והחזיה הלבנה, „מעשה פריץ“, לא שמו מחיצה בינו לבין פשוטי האדם שב„רחוב העיזים“, וקראו לו דרך קרבה יתירה אבי גרין, בלא תוספת כינויים ותארים.

על השכלתו ואומנתו היה חייב תודה לאביו ומורהו, צבי אריה גרין, שהיה בן-תורה ומשכיל ועצמאי ברוחו ודרכו. מן המעשים להתנגד לחסידות בעיר זו, אשר חסידי גור שלטו בה ביד רמה, אחד מפורקי עול הרבינים.

יהודי יפה היה ר' צבי אריה, בעל קומה ובעל צורה, איש הספר ורחב-דעת. במותו (תרנ"ד) הניח אחריו ספריה עשירה בחמש לשונות. בדפים אשר רשם ר' אביגדור לעת זקנה במחברת-תלמידים כחולה, הנושאת את הכתובת „רשמי זכרונות מחיי אבא ומעיר מולדתי“, כתוב: „כל מה שאני יודע מלימודים ומשפות — מיד אבא היתה לי“. בהיותו בן שלשים נקרא לשמש מורה בכפר קוכארי הסמוך לפלונסק, במשפחת הרב זלמן פוזנר המפורסם — מגדולי התורה בדורו, שהתנגד לחסידות, אבל היה מעורב עם החסידים. נכדו סולומון פוזנר גורש מפולין בפקודת שלטון הצאר בגלל היותו נוטה לסוציאליזם, ואחרי המלחמה העולמית היה חבר בסינאט. במפלגת פפ"ס.

בשנות העמידה ועד סוף ימיו עסק ר' צבי אריה במסחר. חביב על יהודי פלונסק היה, בכל דבר שאלו בעצתו ומשפטו נאמן עליהם.

„אבא גר בבית הגביר ר' ישראל ליפא אשכול, גיסו של ר' נתנאל צמח — מספר ר' אביגדור — יותר מארבעים שנה. אבי, שהיו לו שיחות וויכוחים עם בעל-הבית שלו הנ"ל, היה מקנטרו באמרו, שהוא יותר עשיר ממנו והשיגה מתוקה עליו — ולו, לגביר, קנאתו שהגיס שלו עושה עסקים יותר טובים אינה מניחה לו לישון... לעת זקנותו, בשנות השבעים למאה שעברה, כשהצאר הרוסי אלכסנדר השני נתן צו, שהשפה הרוסית בפולניה תהא שוררת בכל משרדי הממשלה, — אבא עוד השיג לרכוש את השפה הרוסית ולכתוב בקשות לכל משרדי הממשלה בכלל ולבתי-המשפט בפרט.“

ר' נתנאל צמח ומשפחתו הענפה — מעמודי-התווך של העיר והסביבה כולה היו. בעלי אחוזות גדולות ועם זה משכילים ובני-תורה כאחד. תשע אחוזות היו נחלת המשפחה. ואותן ירשו הבנים והנכדים, וצידה לדרכם בחיים נטלו עמהם גם תורה והשכלה, שמקורן באותו כפר קוכארי הידוע ובחוגו

אם אחרי תלך אל העיר פלונסק הרחוקה בארץ פולין ואל שנות השבעים והשמונים של המאה שעברה, ובאת לבית-הכנסת העתיק, אשר ספג תפילת דורות ובכיים, סבלותיהם ומשאות-נפשם, וראית שם פירצה צרה המובילה לתוך סימטה דלה, ועברת בתוך קומץ בתי-החומר השחוחים, ללא כביש או מדרכה ביניהם וקראת על השלט המעוך את הכתובת המטושטשת „רחוב העיזים“ — וידעת, כי בלב ישוב יהודי רב-שנים ועשיר-מסורת עומדות רגליך, בקהילה נכבדה וידועה לשם. כאן ישבו דור אחרי דור החייט והכנדלר והאופה והרוכל, חסידי גור, חובבי-ציון משכילים וחלוצים פורצי-דרך. כאן חיו את חייהם אבות ובנים, בעוני ובסבל ובחלומות רחוקים ובתקווה לגאולה בבוא עת.

בקצה אותה סימטה צרה, אשר לא תואר לה ולא הדר, התנשא, מופרש במקצת, בית-עץ בן קומתיים, מוקף חצר נרחבה ומעבר לחצר חלקת שדה וירק וגן עצים טעוני פרי, אשר גדרו גובלת עם הכנסיה הפולנית ועם גן-הפירות הענף של הכומר.

ביתו של ר' אביגדור גרין הוא, אביו של דוד בן-גוריון — אחד משני הבתים אשר לו באותה חצר. כאן חי יותר מיובל שנים. כאן נולדו לו אחד עשר בנים ובנותיו, וכאן חצב קברים לשהה מהם, אשר מתו באבם, ועם בן-הקוננים הוביל למנוחת עולמים גם את אמם יולדתם, אשר מתה בלידתה.

בבית מימין התגורר הבן הבכור, אברהם, עם בני משפחתו. ואילו בבית המרכזי, בקומה התחתונה על חדריה המרווחים, שם ישב ר' אביגדור עם ילדיו ושם חי מעבודתו, — לא בעושר ונכסים, אך ברוחה וברוב טובה.

בעליית הבית גרו מאז ומתמיד קלמן והנדל ובנותיהם. במשך שלושים שנה היה קלמן חולב את הפרות ומעבד את חלקת השדה והירק ועצי התפוחים והאגסים והשזיפים אשר בגן, והנדל ובנותיה עושות בעבודת המשק ומבשלות ואופות לאגשי המשפחה ולארחי הבית, אשר דלתו פתוחה ושולחנו ערוך והוא מקבל בסבר פנים יפות את כל הבא בצל קורתו.

על ר' אביגדור וביתו גאוותם של יושבי הסימטה, הוא משענתם ובו בטחונם. אחד מהם, עצמם ובשרם, יליד העיר פלונסק (כ"ט טבת תרט"ז), — והוא מועמד ל„דומה“ השניה, מפרסם מאמרים בעתונות הפולנית של וארשה, אחד משני ה„אדבוקאטים“ היהודיים בעיר, הנושא את התואר „פּוֹלִיטִיכֵי דוראדצה“ (יועץ בלתי מדופלם) — מעין יועץ משפטי בענייני ערכאות, שניתנה לו הרשות להופיע בבית המשפט כטוען בדיני-ממונות שלוש פעמים בשנה.

בבוקר בבוקר בדרכו לתפילת שחרית בבית-הכנסת, היה ר' אביגדור מקדים שלום לשכניו. ואף כי לבוש הוא קצרים, מעשה „ליטוואק“ — אחד מהראשונים בעיר, שהעיוז לקצץ בבגדיהם — לא ניטל ערכו בעיניהם ולא פחת האמון שנתנו

הסיבה להעביר את השוק למקום אחר, הבתים שמסביב לשוק — שכולם בתי יהודים — יאכדו את ערכם ופרנסתם של יושביהם תקופח. היהודים התחילו להשתדל והציעו לקנות מגרש מכספם לבניין המסגד במקום אחר. הממשלה הסכימה. היהודים קנו מגרש בסך של 1200 רובל ועליו נבנה המסגד, שבו לא היה יותר ממנין מתפללים.

השוק היה עורק החיים העיקרי לעיר ולסביבה כולה. באותן השנים, בימי ילדותו ונעוריו של ר' אביגדור, עוד לפני שנבנתה הרכבת ההולכת מווארשה למלאוה כשהיא חוצה את הנהר ויסלה, פאר פולניה, היו עגלות גדולות, בשם „פראכטיס“, מהלכות מכאן לווארשה ובהן תבואה, צמר ומבני העיירה היוצאים להביא אליה את סובה של עיר הבריה. בראשון בשבוע יוצאות העגלות ובשלישי בו לפנות ערב הן חוזרות — כמובן, אם לא אירעה תקלה בדרך. ביום הרביעי יצאו שנית וביום השישי חזרו. אבל פעמים קרה, שהעגלות על נוסעיהן נשארו בדרך במרחק שניים-שלושה קילומטרים מן העיר ושבתו ב„קרטשמה“ — שלא לחלל את השבת. חלילה. ואף-על-פי, שבתם היה קרוב מאוד וראו את העיר בעיניהם — לא הרהיבו עוז כנפסם לעלות אליה ממרחק. שהוא גדול מתחום-שבת.

כל חייה של הקהילה נתרכזו בשוק ומסביב לו. וגם ר' אביגדור — אף כי לא כוחר ולא רוכל ולא איש-עסקים — במקום זה דווקא קשור אחד הסיפורים האופייניים לתיאור דמותו.

הדבר היה בחג הפסח, באחד מאותם הימים שבהם מביאים האיכרים העירה חבילות קש למכירה. ויהודים באים וקונים איש איש חבילתו לריפוד היצועים לבני ביתו. יצא גם ר' אביגדור לקנות חבילת קש ריחני לכבוד החג. ועד שהוא פונה כה וכה בבקשו אחר סבל שישא את חבילתו — נגש אליו בעל טחנת הקמח מדרי סביבתו ודרר-הלצה ביקש להק' ניטו בדברים. שלושה רובלים — אומר הוא — ינדב לעניי העיר אם יעמים ר' אביגדור בעצמו את החבילה על שכמו וישאנה לביתו. שלושה רובלים לעניים? — אדרבא, ישליש נא בעל הטחנה את המעות תיכף ומיד! וכי מי כר' אביגדור יודע צרכי עמך ישראל בקהילת פלונסק מה מרובים הם. עם היותו חובב-ציון נלהב ו„מתנגד“ מובהק, נותן היה את ידו בענייני ציבור גם לכת החסידים הקנאים ביותר — אם ידע, כי עצמם מכך טובה לנצרכים. שלושה רובלים לעניי העיר בערב חג הפסח? — אדרבא! והוא נוטל את חבילת הקש ומעמיסה על כתפו. וכך יוצא הוא את השוק וצועד שחוח לאורך רחוב פלוצקה בדרך המובילה לביתו, כסוף תחת משאו. וכך עובר הוא על פני בית-המשפט העירוני, אשר שם היה מופיע מפעם לפעם בענייניהם של בני עירו. אותה שעה היה השופט הפולני, ליחוביץ, עומד על גזוזטרת הבית. ובראותו את ר' אביגדור צועד לאורך הרחוב, כסוף תחת עול משאו, קרא אליו. מפתע ואינו מבין: „גוספורין גרין, איך לא קראת תבוסה?“ — עמד ר' אביגדור, הניח משאו על האדמה והסביר לשופט מה טעם המעשה שהוא עושה. אחר שב וטען את החבילה על כתפו והמשיך דרכו בנחת.

דרי „רחוב העיונים“, כשהיו מכפרים בהנאה סיפור מעשה זה, היו מסיפים עליו איש איש נופך משלו. בתארים בהרחבה ירבו פרטים את צערו וריגוזו של בעל הטחנה על שבדיחתי עלתה לו במחיר יקר כל כך.

ולא זה הסיפור האחד. הספרים בני פלונסק על אביג' דיר שלהם.

בקץ תרנ"ז. הסנה הזכרונה נחרת בחיי העיר במגפת החולירע שעשתה סבות בין תושביה. רכש לו את אהבתם

של ר' זלמן פוזנר. בימי ניקולאי הראשון קיבל ר' זלמן רשות ליישב יהודים על האדמה בכפר דז'יקוביץ שליד קובארי, וכך עורר תנועה מקבילה למושבות של חרסון. ולא זו בלבד, אלא ששם לו למטרה להפיץ ביניהם השכלה ודעת. מכפרו יצאו מורים לסביבה כולה, גדולים בתורה ובדעת, והוא האציל מרוחו גם על פלונסק העיר, אשר עליה אמר דויד פרישמן: „כי ההשכלה מעיר פלונסק יצאה למלך“.

בהשפעתו של הכפר המשכיל נוסדה בפלונסק אגודה בשם „קהל קטן“, שמטרתה היתה להפיץ תורה בקרב פשוטי-העם. חברי האגודה, שהיה לה מן האופי של תנועת ה„הליכה אל העם“, נטלו על עצמם ללמד תורה בבתי-המדרש את החייט והסנדלר ובעלי-העגלה. החסידים לא נתנו, כמובן, אם ידם לדרך המשכילית, התלוצצו עליה וביטלו אותה ואת האגודה היו מכנים דרך גלגול בשם „קוליקוטניקעכ“ (אנשי „קהל-קטן“). ואף-על-פי-כן, — עובדה היא, — זכתה קהילת פלונסק וישראל-משה הסנדלר קרא בה בבית-המדרש את התורה בטע' מיה לפני עם ועדה.

ב

העיר פלונסק, עיר שעמדה על תלה מאות בשנים והי' קהילה היהודית מושרשת בה מדורי-דורות, — על אם הדרכים לווארשה ולפלוצק היא שוכנת. שמה בא לה מהנהר פלונק העובר בתחומיה. עד מרד הפולנים, בשנת 1862, היתה רק עיירה קטנה, ואולם לאחר המרד נעשתה לעיר-מחוז, גדלה ויפתה.

ברוב חיבה וגאווה סיפר עליה ר' אביגדור בערוב ימיו, בהיותו יושב בבית בתו בשכונת בורוכוב הסמוכה לתל-אביב. „בפלונסק, אשר בשנת הששים למאה שעברה היתה בה אוכלוסיה של ששת אלפים נפש, היה בית-כנסת עם ארון קודש בנוי לנוי ולתפארת. ולא אגזים אם אומר, שאין כמותה ליופי בפולניה. בית-הכנסת נבנה במאה התשע-עשרה, או מעט קודם לכן. הגג תלוי ועומד על שישה עמודי-עץ, שעוביו של כל אחד מהם יותר משש אמות בהיקפו וגובהו עשרים אמה ועוביו למעלה כמו למטה. את העצים לבית-הכנסת קנו מהיער של הישועים, והקהילה נשארה חייבת מאתים זהובים בשטר כתוב עברית. ועד היום לא רצו המלווים לקבל את הכסף — לא ויתרו, כי אם שומרים את הדוקומנט ההיסטורי בארכיבים שלהם...“

ואין לשכוח, כמובן, כי בפלונסק יש גם שלושה בתי-מדרש, שניים מהם ישנים, אחד נבנה על-ידי הקהילה והשני על-ידי עשיר חשוך-בנים, רב ישעיה, קרוב למשפחת המייר חסים בעשירים שבעיר בשם צמח — בני המשפחה הזו היו במשך חמישה דורות עשירים מופלגים.

בגאווה מיוחדת מסופר בדפי הזכרונות הללו על בית-מדרש גדול ומפואר שבנהו בשנות השמונים „גביר אחד, רב יצחק כהן, חשוך-בנים, שהיה נדבן גדול והשיא יותר משלו-שים בני משפחתו ונתן להם נדוניה בכבוד. המתפללים בבית המדרש הזה, הנקרא בית המדרש של רב יצחק כהן ז"ל, היו ציונים ברובם, מחובבי-ציון, שגם המנוח נמנה ביניהם“.

ובכדי שהתמונה תהיה שלמה, יש לומר, כי פלונסק, המאוכלסת גם בלתי-יהודים קרוב לששת אלפים נפש, יש בה — להבדיל אלף אלפי הבדלות — רק בית פסגד קתולי אחד, ישן נושן, ויותר מחצי המתפללים מהעיר ומהסביבה עומדים בחוץ.

„בשנת השמונים למאה שעברה אמרה הממשלה הצארית לבנות בית-מסגד אורתודוכסי והתחילו לחפור את מקום היסודות באמצע השוק. היהודים התחללו ופחדו שזאת תהא

כיכר השוק בפלונסק

את פרשת מועמדותו כציר ה"דומה" בפטרבורג וכיצד נשא רוח האנטישכיות הפולנית את רוב תקוותיהם של היהודים גם בעניין זה:

"בתחילת שנת 1907 היו בפולניה בחירות ל"דומה" השניה ונבחר כותב הטורים הללו במחוז פלונסק לבוחר צירים ל"דומה" — הבחירות היו בשתי "קומות". שמות הבוחרים נתפרסמו רשמית. אני כתבתי מכתב גלוי בעתון "קורייר פולסקי" לבוחרים מפלך וארשה ותבעתי, שעפ"י הצדק והיושר צריך להיות בין חמשת הנבחרים מהפלך לכל הפחות ציר יהודי אחד. וגם עורך העתון הנ"ל הסכים לדברי. המכתב עורר את הבוחרים היהודים מכל הפלך וביניהם שני פולנים — הנוטריון מגריצה ובעל-אחוזה גדול — שהסכימו לתביעתי. לפני אסיפת הצירים בווארשה התאספנו בבית יצחק גרינבוים והחלטנו לעשות תעמולה בין הבוחרים. עתוני הנ"ד הרימו צעקה: "הציונים עלינו! וכל עמלנו עלה בתוהו". תביעתם של הפולנים הקיצוניים היתה, כי ציר יהודי אשר ייבחר בפולין, לא יהיה רשאי להצטרף לסיעת צירים יהודיים מפלכים אחרים ובכל עניין ועניין שומה עליו להצביע עם סיעת הפולנים. המועמדים היהודיים לא הסכימו לכך והסתלקו מן הבחירות. וממילא בטלה גם מועמדותו של ר' אביגדור גרין.

— ג —

את עיקר פעולתו, את מיטב שנות חייו, נתן ר' אביגדור לרעיון הציוני ולהגשמתו מאז צעדיה הראשונים של הציונות המדינית ברחבי הגולה, ועוד קודם לכן. פלונסק היתה הקהילה היהודית הראשונה בפולין, שבה נוסד סניף של "חובבי ציון", ובית אביגדור גרין שימש לו מקלט חם וגלהב.

אחד מידידיו הצעירים, מחבריהם של בניו ומבאי ביתו מוטלה מיכלסון (ממייסדי שכונת שיינקין כעבור שנים ומ-אורחי גבעתיים עד היום הזה), בן דורו ותלמידו של הרב צבי יחזקאל מיכלסון, אשר כיהן בכתר הרבנות בפלונסק במשך שלושים שנה, סיפר עליו ביום השלושים לפטירתו, כי עוד כעשר שנים לפני הציונות המדינית של הרצל, בשבת "נחמן", נוסדה בביתו אגודת "חובבי ציון". הוא כבש הרבה חברים לאגודה, שתמכו בוועד האדיכאי הידוע. התאספו

והערצתם של עשיר ורש בה, בסכנו את בריאותו וחיייו יום יום, כשהיה מהלך מבית לבית ומגיש עזרה וסעד לחולים ולבני ביתם. חסד זה לא נמחה מלבם, כשם שלא שכחו את פעלו ביסוד קופה לגמילות-חסדים בשם "עזרה". אחר-כך היה פעיל ביסוד בנק יהודי בועיר אנפין, שהיה בימים ההם בבחינת יצירת בראשית.

מפטרבורג, מאת האגרונום ברוצקוס, הממונה מטעם יק"א על ענף פעולתה לפיתוח קופות-מלווה לעזרה הדדית בקרב יהודי רוסיה, נתקבל אליו המכתב ובו השאלה אם יש צורך בפלונסק במוסד אשראי. גם טופס לדוגמה של תקנון הלוואה וחסכון נשלח אליו. אז התחיל משתדל אצל שריהפלך בדבר אישור התקנות, ורק בעמל רב עלה הדבר בידו.

"אספתי 85 פעם עשרה רובל, ובסכום זה המיצער התחלתי לעבוד, ואני הייתי חבר להנהלה וגם מנהל-חשבונות. אחרי שנה של עבודת היו לנו כבר שלוש מאות חברים וסכום לא קטן של פקדונות. את הדין-וחשבון שלחתי לפטרבורג עם בקשה להלוות לנו סך של 6000 רובל. ותיכף קבלנו המחאה לבנק שרישבסקי בווארשה על סך 3000 רובל. בתחילה היה המכסימום של ההלוואות 150 רובל. ובשנה השניה הגדלנו כבר את ההלוואות עד ל-300 רובל. אחרי הדין-וחשבון של השנה השניה קבלנו מפטרבורג עוד כ-3000 רובל ומספר החברים גדל עד 600 חבר וכמעט שלא היה בעיר איש, שלא היה חבר. גם הפקדונות נתרבו, לא רק מיהודים, כי אם גם מבתי יהודים, מהעיר ומכל הסביבה — הפקדונות מהאחרים עלו שלוש פעמים יותר מהראשונים. האמון במוסד מיהודים ומבתי יהודים היה גדול מאוד. אחרי שנים אחדות של עבודה נתגדל המחזור השנתי עד מיליון וחצי רובל. הקונטרולר הממשלתי ינושבין, שביקר במוסד, רשם בפרטיכל שלו, שמצא את העבודה והסדר יותר טוב מכל המוסדות מסוג זה שביקר".

סופו של המוסד, שבו הושקעה אהבה רבה כל כך — כסופם של כל המוסדות והמפעלים אשר בנו יהודים בנכר. מלחמת-העולם הראשונה כספה אותו בסופת החורבן ולא נשארו ממנו אלא זכרונות בלבד.

ואין זאת האכזבה האחת, אשר נחל ר' אביגדור בעבודתו לטובת הכלל ובחיייו כיהודי בארץ גלותו. בקצרה מספר הוא

ואולם ימי השלווה לא ארכו. כי בינתיים התחילו לדבר סרה בחצר הרבי מגור בציונות ובציונים ולדרוף את כל הכחויקים ברעיון זה, ואחד מבאי התצר אסף מכתבים מרבניהם של חסידים גור נגד הציונות ומעריציה בשם „דעת הרבנים”. ובחג השבועות שנת תר”ס, בשעה שכל הסונדקים בגור היו מלאים חסידים, סובבה משלחת מסונדק לפונדק, עם הרב הידוע ר' נח מפיאסעצ'נא בראשה, ותבעה מאת קהל החסידים, שיפרסמו בעריהם, כי אסור להתחבר עם הציונים האפיקור-סים ויש להתרחק מהם ולא להתקשר ולהתחתן עמם.

המון החסידים, בחזרם לאחר החג לביתם, הפיצו את דברי האיכור הזה בכל בתייהמדרש שבעריהם ואיש איש, כמובן, הוסיף נופך משלו. העיירות בפולין היו כמרקחה. התחילה מלחמת אחים מרה בין החסידים והציונים, ובייחוד סבלו ממנה כליהקודש, רבנים, שוחטים וכיוצא באלה, שחזרו בציונות והחסידים וההמון החשוך רדפו אותם בלי חמלה. גם ר' אביגדור לא היה פטור מחמת זעמם של חסידים גור, אשר הלשינו עליו, כי הוא אוסף כסף ושולח לחוץ-לארץ. לרגל ההלשנה הזאת בא קצין הונדרכמריה ממבצר נובורגיאורגיה עם פלוגת חיילים וצרו על ביתו בחצות הלילה. ערכו חיפושים בארונות, במגירות, במיטות, במלבושים וגם בתנורים — לא היה מקום שלא חיפשו. אחרי שש שעות של חיפושים אספו כל התעודות והמכתבים, גם שקלים ומניות של אוצר התישבות היהודים, והקצין פנה אל בעל הבית ואמר לו: „נבדוק את כל החומר הזה ואחר-כך יגור גורלך”.

ר' אביגדור גילה אומץ-לב רב בתשובתו:

— ציוני אני, עומד על הפרוגרמות שנתפרסמו בבאול: לרכוש בית לאומי בשביל ישראל בארץ-ישראל בהסכם ממל-כות אירופה ובייחוד רוסיה.

הקצין נדהם לשמע דברים מפורשים אלה ואמר:

— נברר ונראה.

בסופו של דבר, לאחר שעברו שבועות אחדים, נקרא ר' אביגדור אל שר המחוז, שאמר לו:

— לא נמצא פסול בניירותיך. — אף החזיר לו את כל תעודותיו.

העיירה צהלה ושמחה וחסידים גור יצאו אברים וחשויות-ראש.

אך נזאת לא תמה המלחמה:

„בזמן שנשיא הציונים, הרצל, הפיל דבר, כיבוש הקהלות — כך מספר ר' אביגדור — ובאותה שנה נועדו הבחירות לפרנסי הקהילה בעירנו — התאספו הציונים בביתו של כותב הסורים הללו להתייעץ במי לבחור. הוחלט לבחור בשלושה הפרנסים שנקראו, משלבי, ועלי הוטל להוציא את הדבר לפועל. ביום הבחירות ולפניו עשיתי תעמולה גדולה וכל שלושת הפרנסים משלנו נבחרו ברוב גדול מאד, בשלושת רבעי הקולות.

אחרי שכבשנו את הקהילה, בשל בעירנו רעיון החינוך של הנוער. לבקשת התורים התרבותיים ביותר נוסד עליידי הכותב בית-ספר ללימודי התנ"ך והשפה העברית, או כמו שנקרא אז „חדר מתוקן”. כמורה לבית הספר הבאתי מלודו את הכופר הידוע בנימין יעקב קצנלסון. אביו של המשורר יצחק קצנלסון, ועשינו חוזה: אני אחראי לשלם לו את משכורתו וליתן לו דירה בביתי עם מזונות על שולחני בעד תשלום עשרה רובל לחידוש. הלימודים נמשכו שנתים והתלמידים עשו חיל רב. אולם המלכדים, שפרנסתם נתקשחה, התחילו להתור תחת המוסד בכל מיני תחבולות, וכשחמתיתם לא הועילה — הלכו בדרך עקלתון: עליידי הסתה של הכת

בביתו מזמן לזמן „וקול ציון נשמע משם”. עדות נאמנה היא מפי אחד מאלה, אשר הסכו מדרש למעשה, מקומץ החלוצים הראשונים, אשר ידע את אביגדור גרין יובל שנים, החל מהיותו תלמיד אלה-בית ב„חדר” של ר' אהרון מאיר, מיושבי חצרו של ר' אביגדור כל ימיו ועד לפטירתו.

ר' אביגדור עצמו סיפר על כך: „בימי הפרעות, אחרי שנהרג אלכסנדר השני ונוסד הוועד האודיסאי של „חובבי ציון” — אז נתיסדה אגודת „חובבי ציון” גם בעירנו על-ידי רב שמחה אייזיק, אחד מחסידים גור, תורני גדול בעל מידות טובות, שהיה חשוך-בנים וחינך את שלושת בניו החורגים בדרך התורה והמוסר. ובעזרת כותב הדברים האלה ועליידי שניהם נעשו נפשות הרבה לאגודה, שכל אחד שילם רובל לשנה. האגודה בעירנו היתה הראשונה בפולניה. אחר-כך, בסוף שנת המאה שעברה, כשעלה אל אופק שמיישראל כוכב הרצל, נהיינו לציונים ואספנו שקלים. וכשנוסדה הקרן הקימת לישראל, עבדנו לטובת הקרן. לא היתה ברית-מילה. תנאים וחתונות ועוד חגיגות, שלא כיתתנו את רגלינו לאסוף כסף לטובת הקק”ל וכולם תרמו בעין יפה. בקערות ערב יום-כפור נאסף סכום הגון מאד. בספר-הזהב נרשמו יותר משתי עשרות אנשים, וכשנוסד אוצר הישוב היהודי, נמכרו הרבה מניות”.

במלחמת-אחים קשה ומרה כבשה לה הציונות את דרכה בצעדיה הראשונים בקהילות פולין, ופלוונסק לא היתה מן המפגרות במלחמה. ר' אברהם גרין ז”ל, בכור בניו של ר' אביגדור, היה בעקיפין קרבן המלחמה הזאת. כעבור שנים רבות, בשנות מלחמת העולם והשמדת המוני היהודים בגולה — והוא כבר אז תושב ואזרח בתל-אביב — הטילו חסידים גור שבארץ-ישראל חרם על חוברת שפירסם ובה הזכיר להם עוון התנכרותם לציונות בראשיתה. הם פגעו בו בבואו להתפלל בבית-הכנסת הגדול וחלה בגלל פגיעה זו ולא קם עוד מחוליו.

ברשימות זכרונותיו, שפירסם בעתוני הארץ בשם „שיחות עם אדמו”רים בפולין על הציונות”, מספר הוא במפורט על ראשיתה של אותה מלחמה:

„אחרי הקונגרס הציוני הראשון, שנתכנס בבאול על-ידי ד”ר בנימין זאב הרצל ז”ל בח’ אלול תרנ”ו, התקדם הרעיון הציוני וכבש לא רק את לב אחינו החרדים, שומרי תורה ומצווה בכלל, גם המונים רבים של חסידים, שהסתופפו בצל אדמו”רים ורביים שונים, נהו אחרי הרעיון הקדוש הזה, בלי להביט כלל על עמדת אדמו”ריהם ויחסם לרעיון זה. בעיר מולדתי פלוונסק גר אז אחד מחסידים הרבי הנודע ר' אריה יהודה אלתר מגור, ר' שמחה אייזיק, — תורני גדול, ירא-שמים ומשכיל עברי, ובכל כוחו ונשמתו התמסר לרעיון הציוני, ועוד לפני הציונות הפוליטית היה חובב-ציון נאמן.

כשנבחר ר' שמחה אייזיק עליידי ציוני עירנו לוועידת הציונים הרוסים, שנתקיימה בווארשה לפני הקונגרס השני, סר בדרכו לוועידה זו לגור, לקבל ברכת הרבי לעבודתו הציונית. שמחה אייזיק היה החסיד הראשון, שהיה לו שיח ושיג עם הרבי מגור על דבר הציונות ומטרתה. כמקובל בחצרי האדמו”רים, הגיש אייזיק להרבי פתקה, שבה ביקש ממנו את הסכמתו וברכתו למעשי לטובת הרעיון הציוני. כשרא הרבי, בעת נתינת שלום, את תוכן הפתקה המיוחד במינו והשונה מכל יתר הפתקות, שאל מה זו „קונפנציה” ו„קונג-גרס”, מהו ומיהו „ד”ר הרצל”, מה חפצו ותעודתו וכדומה. שמחה אייזיק נתן לרבי ביאורים ותשובות מפורטות על כל שאלותיו ובמשך כל השיחה החזיק הרבי בידו של שמחה אייזיק ולא הרפה ממנה. לבסוף אמר האדמו”ר כדברים האלה: „אם אתה עוסק בזה — תצליח במעשיך ויבדריךך”.

עוד להסתפק בקיום המצוות של חובבי-ציון. „למען ציון לא אחשה“ — קרא בו הקול. והוא מופיע לפנינו הנוער בבית-המדרש, מגולל בפניהם את השאלה היהודית במלוא היקפה ופוקח את עיניהם על המתרחש סביבם. „הוא דרש לפנינו פסוקים ומאמרי חז"ל על גדולתה של הציונות והירבה להסביר לנו את הערך הגדול של הפעולה העצמית, כדי שמן השמים יסייעו לנו. למען יבקע הים — צריך היה תחילה נחשון לקפוץ לתוכו. אם אנחנו נפעל למען ארץ-ישראל — לנו תהיה. ואז יבוא המשיח“.

לא איש מלחמה היה. גוף לבריות ועדין נפש, ורבות סבל מריב האחים בגלל הציונות ומן התפקיד שמילא במלחמה זו הרבי מגור, אשר האמין בו והעריצו.

לאחר הקונגרס השני, בשעה שגבר הקיסרוג על הציונות, לא יכלה נפשו, הנתונה כולה לאמונה טהורה ברעיון התחייה, להשלים עם עמדתו של הרבי. אז ניסה כוחו בפעולות שלום. יחד עם אברהם גרין ז"ל ואחרים שיגרו משלחת של רבנים, אשר התיצבו לפני הרבי מגור וניסו להטות את לבו לציונות. ואף כי לא הצליחו בדבר כאשר חפצו, מנעו אותו בביקורם זה מלפרסם קול-קורא נגד הציונות שהיה כבר מוכן אתו וחתום בידי רבנים רבים.

חסידיו גור בני פלונסק עקבו אחר פעולתו של ר' שמחה אייזיק. ובהיותו להם תוצאות המשלחת, קמו נגדו כאיש אחד, ובעצם תפילת החג הוציאוהו בזרוע מתוך ה„שטיבל“... והוא — בתמימתו וטוהר נפשו — לא התרעם עליהם ומעל רבו לא פרש, כי ראה אותם כעיוורים תועי-דרך, אשר בבוא היום תפקחנה עיניהם לראות נכוחה.

באותו זמן הוסיף להושיט ידו לנוער המתעורר לציונות וסייע לו בכל אשר יכול.

— ה —

אחת הפעולות החשובות של הנוער הציוני בפלונסק בימים ההם היתה ייסוד אגודת „עזרא“ (בשנת 1900), על שם עזרא הסופר, שהפיץ השכלה לאומית בישראל — אגודת נוער ציונית ראשונה בפולין. מייסדי האגודה היו חבורת נערים צעירים, בניהם של טוביה-עזרי, מתובשי בית-המדרש, שאחזה בהם רוח הציונות, ותורת הרצל ואחד-העם גם יחד היתה נר לרגלם. מטרתם היתה דיבור עברי והפצת העברית בין חבריה, שמילאו את חוקי האגודה בקנאות ודבקות ומתוך אהבת רבה ודבקות אין קץ, וטעמו במעשה זה מסיפוק נפשו של מגשימים, וראו עצמם מפלכי דרך לגאולה.

ועוד מטרה נכבדה אחת ראו לפניהם מייסדי אגודת „עזרא“, צאצאיהם של חברי אגודת „קהל-קטן“ בפלונסק. כשם שאבותיהם ביקשו להפיץ תורה בקרב פשוטי-העם, בעלי-המלאכה והעמלים שבעירם, — כך שמו להם הבנים והנכדים מטרה לקבץ בבית-המדרש את שוליות החייטים והסנדלרים ובשעות שבין מנחה למערב לימדם תנ"ך והיסטוריה והשפה העברית. וכך חזרה בגלגול חדש, מאבות לבנים, תנועת ההליכה אל העם, אשר לגבי אגודת „עזרא“ בפלונסק היתה לה משמעות נוספת, בעלת גוון בלתי מצוי בהווי היהודי של עיירות פולין — קשר ישיר בין בניהם של בעלי-בתים ובין שוליות בעלי-מלאכה.

גם בעניין זה היתה ידם של החסידים להפריע ולהרבות מכשולים. ולבסוף נצטמצמה פעולת „עזרא“ בכתלי בית-המדרש החדש בלבד. ועד האגודה הזאת, שהיתה בבחינת מעשה בראשית, נצטמצם בשלושה נעלים בלבד, שהיו או בני ארבע-עשרה : שמואל פוקס, הראשון שיצא מן העיירה,

הירועה הלשינו עלי ועל בית-הספר, שאין לו רשיון. לקבל רשיון היה קשה מאד. והממשלה סגרה את בית-הספר ואני והמורה נענשנו.

באותו הזמן השתדלה הקהילה להביא רופא יהודי לפלונסק, שהיו בה רק רופאים לא-יהודים. הגורל נפל על ד"ר הינדס מוארשה, שהיה גם עסקן ציוני. אולם הלז הככים לעבור לפלונסק רק בתנאי שנפתח בעיר בית-ספר תיכוני, גימנסיה עברית. ואף כי לא היה רשיון לזה — הסכמנו. אחרי תקופה של חיפושי דירה ורהיטים נפתחו שתי הכי-תות הנמוכות, ואחרי שנה של רדיפות מהכת הידועה, חסידי גור, מוכרחים היינו לסגור את הגימנסיה וההוצאות המרובות הלכו לאיבוד. — כזה הוא כותה של סטרא אחרא — להרוס ולא לבנות...“

וחסידי גור לא אמרו די, עד שקמו על מנהיגם הרחוני של ציוני פלונסק, המעורר והיוזם, ר' שמחה אייזיק היקר באדם, אשר בהיותו נתון ראשו ולבו בתוך עולמם של החסידים ואמונתם, צלל באזניו קול מבשר מציון — ויחרימו אותו, אף הוציאוהו בכוח מן ה„שטיבל“, אשר שם התפלל כל ימיו.

— ד —

איך נספר על פלונסק העיר וקורותיה של אחד ודורו בה בעת שנדלק בלבה זיק הגאולה — בלי לשבץ בתחומיה את דמותו של שמחה אייזיק. היה זה אחד מן הרמזיות המופלאות של יהודים בני תורה, המושרשים באמונה ודבקים באלהיהם ובמסורת ישראל, אשר חצבו מלבם את חזון הגאולה והדליקו סביבותם את לפיד בשורת ציון.

כשם שאביגדור גרין היה איש רבי-פעלים בכל מעשה ציוני מראשיתו וביתו המרווח בית-ועד לעושים ופועלם — כך היה שמחה אייזיק המורה הרוחני שלה. ומחדרו הדל מאחורי חנות-המכולת הקטנה, שרוב ימות השבוע, חוץ משני ימי השוק שבעיר נראתה כמעט ריקה מקונים — יצאה השפעה לזקן וצעיר, והם נסחפו בהתלהבות בסערת החזון הגדול.

כך כתב עליו שלמה לביא, ממייסדי עין-חרוד, בן עירו ותלמידו של ר' שמחה אייזיק, שעלה לארץ עם משפחתו בחבורת המגשימים הראשונה מפלונסק והיה כל שנותיו מזכיר אותה ומכובד של המושבה כפר-סבא :

„הנני מניח, שהציונות בתקופת ההיא היתה מגיעה אלינו, הנוער חובשי בית-המדרש בפלונסק, גם בצנורות אחרים. אבל היא יכולה היתה גם לאחר אותנו. כי באותה תקופה התחילו להופיע גם זמירות אחרות על שמי הנוער היהודי והלבבות, שהיו ערים מבלי לדעת למה, הזדקקו מאד לער-כים אשר לא ידעום. וקל היה לרוחות מבשרות עתידות אחרים, שיצררו את כולנו בכנפיהן בלי שיור כל-שהוא.

אבל ר' שמחה אייזיק הקדים את זמירותיו. ברגע הנכון הופיע על שמי הנוער של העיירה הנידחת“.

אלמלא הרצל וחזונו, אשר דרך כוכב מזהיר בשמי ישראל, ודאי לא היה גם שמחה אייזיק בא לידי גילוי. כי איש צנוע היה, ומוצנע בעולמו חי את חייו. את הציונות נשא בלבו שנים רבות לפני שהופיעה על הבמה הפומבית. היה חובבי-ציון ותק, גם השתתף בקרנות של חובבי-ציון. חתם והחתים יחידי סגולה כמותו על נטיעת עצי אתרוג בגן-שמואל (על שמו של ר' שמואל מזהליבר) — זה היה אחד המעשים המעטים, אשר חובבי-ציון הטילו אז על חב-ריהם, והוא קיים את המצווה בכל לבו ונפשו.

והנה הופיעה מחברתו של ד"ר הרצל „מדינת היהודים“, ובנפשו של ר' שמחה אייזיק התחוללה מהפכה. הוא לא יכול

ישיבת ארעי... האם לא הגיעה השעה להכין את עצמנו לגאולה שלימה?...

לשמע הדברים האלה היה ד"ר הינדס הזקן יושב ועיניו זולגות דמעות אושר על שנמצא נאמן וקנאי כאביגדור גרין לשפה העברית ולרעיון הגאולה.

ברוח זו, רוח הנאמנות לרעיון והמסירות להגשמתו, חניך ר' אביגדור את בניו. אף על פי שתפיסתו הציונית היתה ברוח הציונות הכללית, ובה בשעה שבנו אברהם הצטרף לקבוצת מייסדי המזרחי בפולין (תרס"ג) ושימש בה בתור מזכיר — הצטרף דוד בנו לקומץ הקטן של ראשוני „פועלי ציון“ בפולין והיה לנושא דברה בפלונסק והסביבה ולרוח החיה בה, ושניהם יחד — ברכת האב מלווה אותם בדרכם.

אב טוב ורוחם היה ר' אביגדור לילדיו כל הימים. כשם שנוהג היה לרחצם, להאכילם ולהלבישם בילדותם, כך התרועע עמם בנעוריהם, לימדם דעת ובינה ושיתף עצמו בעולמם הרוחני כחבר. אף כי קפדן ודייקן היה בהליכותיו בבית ובחוק. אוהב סדר ומשמעת, ואפילו את שלוש הסיגריאות, מכסתו ליום, היה מעשן בשעות קבועות בתכלית הדיוק — לא נהג בקפדנות עם ילדיו. היה מעשה וגמלה ההחלטה בלבה של הבת הצעירה סייגלה ללמוד מקצוע ולהיות ל„פרבליס“ „סיט“ — והיא אך מלאה לה שש עשרה שנה. קמה ונסעה לברלין הרחוקה, להפתעתם ולתמיהתם של כל בני העיר, שמעשה נועז ראשון במינו היה זה בקרבם באותם הימים. ואולם אף דבר זה, בידיעתו ובהסכמתו של האב נעשה, והיה שולח לה שלושים רובל מדי חודש בחודשו לצרכי לימודיה. וכך היה הדבר גם שנים מספר קודם לכן, כשבא דוד בנו לידי החלטה להגשים את חלום נעוריו ולעלות לארץ ישראל. לא בהיחבא ולא על דעת עצמו עשה מעשהו. כפי שנאלצו לעשות כמה מחבריו בני גילו, אלא בידיעת האב ובהשתתפותו עשה וברכתו ליותהו כל ימיו בארץ. ובמכתבים אל אביו היה שופך רגשותיו ומחשבותיו על יופיה של ארץ ישראל ועל עובתה ודרכי הפעולה לתחייתה.

— י —

דוד נולד ביום י"ז בתשרי תרמ"ז (16 באוקטובר 1886) — הרביעי במגין הילדים שנשארו בחיים ושני אחים לו גדולים ממנו. ואף על פי כן היה הוא הקרוב לרוחו של האב ובו השקיע את מיטב דאגתו ותקוותו.

אחת התמונות היפות שנטלו עמם הילדים בזכרונותיהם מבית-אבא, היא דמות האב השוכב במיטה ובנו דוד על ידו. ומשך שעות רצופות, בערבי החורף הארוכים, הוא מאלסה דעת ומספר לו מהויות העולם ומלמדו בעל-פה פרקי גיאוגרפיה והיסטוריה. כאשר למד הוא עצמו מפי אביו, כי תאב דעת היה הילד, מהיר תפיסה וערני, מוחו פתוח ולבו רגיש יכוח ריכוזו בלתי רגיל. אמו שיינדל, שהיתה גאה בבנה זה, אמרה עליו לקרובי-המשפחה:

— כי יש לי בן אברהם-מלה העתיד להיות גדול בתורה ויראה — זאת יודעת העיר כולה. אבל כי גדל אצלי בן דודל — זאת ידע העולם כולו.

בגיל רך נתייתם מאמו. „שיינדל הצדקנית“ — כך קראו לה בני העיר. את כינויה זה קנתה לה בזכות מעשי הצדקה והחסד שעשתה לרוב עם העני והיתום, הרעב והנצרך. מתוך הבית והמזווה מלאים היו כל טוב ודלתו פתויה לכל מבקש.

שארית-בשר לבעלה היתה האם. בת טובים. וגדלה בעושר ובשפע בבית ביה דוד יוסף פרידמן. בשעל-אחווה היה. בשכל ישר ניהנה ובלב מרגיש. קומתה קטנה ותווי-פניה בולטים. ואת קומתה זו וקלסתה פניה ואף מתכונת רוחה הורשה

היגר לאמריקה ושלח שם ידו בעט-כופרים בידידיו, שלמה צמח ודוד גרין.

השלושה הוכיחו ברוב ימים, איש איש לפי דרכו, מה בריאים היו הגרעינים אשר נטמנו בקרקע נשמתם הצעירה. ובכל אלה גדול חלקם של ר' שמחה אייזיק ור' אביגדור גרין, אשר תחת קורת-הגג שלו נוסדה אגודת „עזרא“ והוא וביתו שימשו לה מחסה.

ואל ייפקד כאן עוד שם אחד, השוור גם הוא בקורות הימים הראשונים של הציונות בפלונסק ובמי ילדותם ונעוריהם של בניה. מרדכי ישפה המורה, מתנגד ומשכיל מבני ליטא, חברו ובן ביתו של אביגדור גרין ושותף לו בפעילותו הציונית.

הנה מטיילים השניים על המדרכה ליד בניין הדואר, בשדרות הטיול של העיר. אל המדרכות הרחבות הללו, אשר לצדיהן התנשאו אילנות מצילים, היו בני הנוער הציוני באים יום יום לחכות לתעון „הצפירה“, שיובא מעיר הבירה, וביניהם הם שומעים חדשות וקולטים כל שמץ של ידיעה קלה הבאה משם, מארץ-ישראל.

ובין הצעירים — גם שני העסקנים הציונים הוותיקים, אביגדור גרין, תיק ניירות בית-המשפט תחת זרועו, ומרדכי ישפה, ספר בידו האחת ובשנית מקל, הנפתח בשעת הצורך ומשמש כיסא לשבת עליו כאשר ייעף מטוילו.

הספר — „מבין הערפל“ מאת יחיאל יוסף לבונטין, הוצאת „מרכז“ וארשה. רומן ראשון במינו, מן החיים החדשים בארץ ישראל, מחייהם של החלוצים הראשונים, בני פלונסק וחבריהם. ופוסעים השניים פסיעה מתונה ברחובה של עיר מולדתם, אשר בה עברו מיטב שנות חייהם, שקועים בוויכוח נרגש על הספר החדש, המגלה להם עוד טפח מהווי הארץ, אשר בה חיי רוחם. ישפה מלא התלהבות מן הספר והרוח הרומנטי טית הנסוכה על גיבוריו, אך ר' אביגדור משסעו בדברים בהתלהבות:

— לא עת עתה לשגות ברומנטיקה. הגיעה השעה לפעולה של ממש, לעבודה מכורה למען הקרנות, בלי הרף ובלי ליאות, כי האדמה בוערת מתחת לרגליים כאן בגולה. עת לטעת! עת לעשות!

באחד מימי הקיץ שנת 1916, בימי הכיבוש הגרמני בפלונסק, התכנסו מסובי הציונים שבעיר בביתו של ר' אביגדור גרין, שהוסיף להיות בית-ועד ומרכז לציוני פלונסק, לדון ולהיוועץ שוב בדבר ייסוד בית-כפר תיכוני ששפת ההוראה בו עברית.

עוד בימים הראשונים לכיבוש הגרמני פנה ר' אביגדור יחד עם חברו הצעיר ממנו הרבה, מוטלה מיכלסון, אל השל-טונות בבקשה להכיר רשמית בקיומה של ההסתדרות הציונית בעיר. במעשה זה הקדימו את ציוני וארשה, ואף הצליחו בדבר והרשיון המבוקש ניתן להם.

באותה ישיבה לקח חלק גם ד"ר ט. הינדס, מראשי הציונים בווארשה, אשר עשה את שנות המלחמה והכיבוש הגרמני בפלונסק, בהיותו בה רוסא. משנתקלו הנאספים בקושי למצוא חברי-מורים מתאים למטרתו, אשר ידעתם בשפה העברית מספיק — קם אחד הנאספים והציע לוותר על העברית כשפת לימוד. מיד קפץ ר' אביגדור ועמד על רגליו נרגש ונרגז, ובדברים חוצבי להבות צעק:

— עד מתי? עד מתי נהיה רועים בשדות ורים? תמל שלטן הרוסים בפלונסק, ונאלצנו ללמוד את השפה הרוסית. והיום שולטים בה הגרמנים, והם טובעים מאתנו ללמוד את שפתם. ומי יודע מה ילד יום? והרי אנו יושבים כאן רק

העיר, אשר בשורת הגאולה מצאה הד בלבם, ושירת געגועים ותקווה נישאת למרחקים. בערבי החול היו מתאספים שם להרצאות ושיחות, לשירה במקלה ולמשחק השחמט. דוד הצטיין במשחק זה, ובמשך שעות היה שקוע בו באחת מפינות הבית. בעודו בן שש היה מתנצח עם שחקנים מבוגרים ממנו הרבה.

כל מאורע גדול וקטן בחיי הגולה ובראשית המעשה הציוני מצא לו הד בבית הזה, שהיה ער ודורך, פתוח ורענן. ברבות הימים נוסדה בו להקת שחקנים חובבים, שבה לקחו חלק למעשה האב והבן גם יחד. שלוש הצגות הציגו — ביניהן „המלך ליר“, „ואוראל אקוסטא“, שבו מילא דוד את התפקיד הראשי.

חידוש גמור היה זה בקהילת פלונסק והסביבה כולה, שלא טעמה טעם תיאטרון מימיה ורק ממרחקים, מווארשה הבירה, הגיע שמעו אליהם. והיה בו בחידוש זה משום גורם נוסף לחששותיהם של קנאי החסידים מפני רוח התמורות הנישאת מן הבית הזה על פני העיר כולה. ולא אחד מהם, ולא דווקא מכת הקנאים הקיצוניים, אסר איסור חמור על ילדיו לבוא בתחומי הבית המסוכן הזה.

מלחמה מרה זו, מלחמת אבות ובנים, על כל הצער והעלבון וביזבוז הכוחות שבה, מנע הגורל מאת ביתו של אביגדור גרין. זכות גדולה היא זו לו. ועל כך גמלו לו ילדיו, בחייו ולאחר מותו, במידה גדולה של אהבה והערצה כראוי לו.

בן 86 היה ר' אביגדור גרין במותו (כ"ו אייר תש"ב — 13 במאי 1942) בשכונת בורוכוב שליד תל-אביב — ושבע עשרה משנותיו האחרונות עשה בארץ. בשנת 1920, כאשר גברו גלי האנטישמיות בפולין, שללה ממנו הממשלה הפולנית את רשיון עורך-הדין הפרטי, שהיה לו משנת 1878. אז קיבל על עצמו את משרת מזכיר הקהילה ובה עמד עד עלות ארצה, בשנת 1925. גם כאן ביקש לו עבודה ובמשך שנים עבד בהנהלת חשבונות במשרדי כולל בונה. „כשהגעתי לשנות גבורות לא חזרתי אחר עבודה וחסל“ — כך סיים בזכרונותיו פרשת שנים ארוכות, רבות פעולה ומעשה.

שבע-שנים מת, מוקף בנים, שילשים וריבעים ואהבתם. אך דוד בנו לא היה אותה שעה על ידו, כי עשה בשליחות העם מעבר לים. מכתבו הנסוך ריח ואהבה לבני ביתו מיד לאחר שהגיעה אליו הבשורה הרעה, הוא אות ועדות לקשרי האהבה והרעות והמיתת-הלב של הבן לאביו.

— ז —

שעת-לילה מאוחרת. פלונסק נמה זה כבר את תנומתה. אך לא בשלום ובשלחה תנום, כבתקופת השקט של המאה התשע עשרה, אשר חלפה לבלי שוב, — אחרות חרדה היא לאשר ילד יום מחר.

השנה היא שנת 1905, שנת המהפכה הגדולה ברוסיה וגלי הריאקציה והפרעות ביהודים שבאו בעקבות כשלונה. בלבו של האדם היהודי עדיין לא הגלילו פצעי פרעות קשינוב והומל שנתיים קודם לכן — ושוב באריקאדות מוצבות בראש חוצות וחרבי-הדמים מתהפכת על משכנות ישראל. גל החי-פושט אחריו נשק וספרות אסורה ומאסרי צעירים וצעירות בהמונים ללא דין וללא דיין ושילוחם לארץ גזירה הביאו שיתוק על החיים הציבוריים התוססים ברחוב היהודי ובני-הנוער הדירו עצמם מכינוסים והתקהלויות בפומבי. איש איש בביתו עם חשבון עולמו.

החושיך אופף את בית-הכנסת העתיק, את הפריצה הצרה והסימטה הדלה ובתי-העוני שלה. רק מבית-העץ בן-הקומתים

לבנה דוד, שהיה קשור בה קשרי אהבה רבה ופצע יתממותו לא נגלד בלבו. בימי עלומיו, מדי בואו הביתה לחופשתו — והוא לומד בווארשה הבירה — ואחר-כך בבואו לביקור מאריך-ישראל אשר מעבר לים, — היתה ראשית דרכו לפקוד את קבר אמו. ומי יודע אם לא פלגי הרוח של אהבת-אם, ששפעו עליו בילדותו ונסתתמו לפתע פתאום לבלי שוב, אם לא הם הם המקור השופע ביטויים עזים ורכים של הבנה והשתתפות בכאבה של האם השכולה, אשר צללו באזניו בימי המלחמה. המוות — אורח תדיר היה בעולם ילדותו. בהיותו בן שבע מת סבא, אשר בשנותיו האחרונות התגורר בבית בנו. על מותו של הכב ספר ר' אביגדור כדברים הללו:

„באביב שנת תרנ"ד נחלה אבא. בסוף חודש סיון, ביום החמישי, ילדה אשתי ושכנה באה והגידה לאבא „מזל טוב“. שאל: „מה ילדה?“ השיבה: „בן“. אז אמר: „אם כך, עלי למות לפני הברית, כדי שהנולד יקרא על שמי“. בליל שבת עוד לקח חלק בחגיגת בן זכר ושתה „לחיים“ עם האורחים — וביום הרביעי, יום אחד לפני הברית, מת והנולד נקרא על שמו.“

הרשלייב — כך קראו לרך הנולד. אבל גם הוא לא האריך ימים והלך בדרך סבו.

חזי אחותו, רכים ויפים, נטו באותם ימים רחוקים בין דוד לבין אחות-הזקונים פייגלה, הצעירה ממנו רק בשלוש שנים. בת-לוויה מעריצה היתה לו בדרך-הנעורים ולקחה חלק, לפי דרכה, בצעדים הראשונים של פעולתו הציבורית. מימי הילדות המשותפים שלהם זוכרת היא את דוד, שילד חלש וחולני היה עד גיל שש — אך יפה ורענן לאחר זה, מלא מרץ וכוחותיו פורצים. בטליותיהם יחד ביער הקייטנה שבכפר הכמון לעירם, אשר לשם יצאו בחדשי הקיץ — היה מצטיין בוריותו בטפסו על העצים העבותים, כשהוא לועס ומוצץ את גזרי הסוכר שהיה נושא עמו בשקית מיוחדת לכך.

קשרי אחותו של ימי הילדות אינם ניתקים על נקלה. עדות לכך שורות מעטות מתוך מכתב לאחות, שנים רבות לאחר זה, בתקופה קשה בחייה, אחרי שנתאלמנה בנכר — והוא כבר נושא אז בעול האחריות של תפקידים כבדים. בקיץ תרפ"ד (1924) בירושלים, בהיותו נתון ראשו ורובו ביצירת הסתדרות העובדים בראשיתה, הוא כתב אליה דברים היוצאים מקרב-לב לבית-אבא בפלונסק — שם מצאה לה מחסה עם שני ילדיה הקטנים, לאחר סבל וגדודים ברוסיה בימי מלחמת העולם הראשונה:

„חשבת את שאני שכתתי אותך? האפשר כדבר הזה? אני אולי? האשכח את ילדותי ואהבת אמנו ואושר נעוריי ויגון אסון חייך? ... האין תקוותך תקוותי וצערך צערי ועתידך עתידי וילדיך ילדי? האפשר לי לנוח ולשקוט כל עוד את גולה ונודדת, כל עוד אין מחסה ושמש ואור ומולדת וגם עב לשני בניך...“

ובמה מנחם הוא ומעודד את האחות הצעירה בסבלה? ומה המפלט והדרך שהוא מגלה לפניה לעתיד הימים? — „יש שילומים וגמול בעבודה“ — כתב הוא לה — „ועוד נכון לך יום-עבודה גדול פה בארצנו.“

שלא כבנות-טובים אחרות בפלונסק בימים ההם, היו בנותיו של ר' אביגדור. עדות ושותפות היו לכל הפעולה הציונית הערה, שביתו היה מרכז להן. ערב ערב, בכל ימות השבוע, היה הבית הומה מזקנים וצעירים, מידידי של ר' אביגדור ומחברי בניו, שהיו מתכנסים שם יחד, לערות רוחם בשיחות וויכוחים ושירי ציון. בכל מוצאי שבת היה הפולחן ערוך בשפע לסעודת מלווה-מלכה, המכנסת את רוב צעירי

פעם בפעם אל זירת הוויכוחים המפלגתיים בעירו. נער צעיר היה, טרם מלאו לו שבע עשרה שנה. אך חבריו מינו לו שני שומרי ראש, בהתאם לנוהג שנתארח בקרב ה"בונד" — למען יגדיל ויאדיר כבוד המנהיג שלהם. אחד השומרים הללו היה שוליית־קצבים ענק־מדות, גדול ורחב פי שלוש מן הנער. ונפשו קצה בחייו מפני שירותו של המגונן, אשר ראה עצמו כעמוד התווך, כדי ימינו של רבי.

שליח ה"בונד" וחבריו הנוהים אחריו היו באים לוויכוחים הללו חגורי נשק כולם, כמנהג הזמן. ודוד, בנו של ר' אביגדור ונכדו של ר' צבי אריה גרין, שהיה נתון אותם הימים לחיפוש דרך משלו בתוך שפע הזרמים והתורות, שהשיעו בשמי הנוער היהודי, ובכיסו חבויים שירי אהבה, פרי עטו למען נערה יפה — הוא לא הבין לשם מה הנשק. אך במהרה הורגל לראות גם את חברי "פועלי־ציון" עולים על בימת בית־הכנסת ענודי אקדחים — בדיוק כמו אנשי ה"בונד", ורק לאחר שהתפרקו שני הצדדים מעשקם וכל האקדחים הונחו על השולחן — הכינו עצמם בדחילו ורחימו להקשיב ל"דיכ־קוסייה".

— ח —

את הבמה כבש ויהי לב־בית עליה עוד בגיל רך מאוד. עודו נער היה מרתק את שומעיו בנושאו את דבר ציון לפני שומעיו המבוגרים בבית־הכנסת בעירו וגם מחוץ לתחומיה. לא עבר זמן רב ושמו הלך לפניו, ודוד'ל גרין הנואם משך אליו קהל רב, שהיה מלהיב אותם ומעוררם בחוס רגשו. בצל־לות מחשבתו, בעוז רוחו ובחריפות לשונו.

לשרידים מבני פלונסק החיים עמנו כיום הזה, זכור במיוחד נאומו של בן השמונה עשרה בבית־הכנסת לאחר מות הרצל. היה זה משא יגון וחזון, שזעזע את הלבבות וקרא למעשים גדולים. רבים מן השומעים נתקלו סביבו וליווהו בדרכו הביתה, וביניהם מ"פני" העיר, רבנים ואנשי־שיבה. הם לחצו את ידו בברכת "ישר כוח", כשמעיניהם הרטובות מדמעות נשקפת הערצה ואמונה גם יחד. אותה שעה אמר ר' שמחה אייזיק, אביה הרוחני של הציונות ותנועת ההגשמה בפלונסק:

— עוד עשרה בנים כאלה — ועם ישראל ייושע. בימים ההם כבר חרג בפעולותו מתחומי עירו ואגודתה

הממוצמט.

ראשית עבודתו הציבורית המאורגנת חלה בשנת 1900. — היא שנת ייסוד אגודת "עזרא", אשר שמה מטרה לה: דיבור עברי של חבריה בינם לבין עצמם והפצת תרבות ישראל בקרב שוליות העיירה. דוד, שעזב את בית־המדרש בגיל בר־מצווה והמשיך את לימודיו ב"חדר מתוקן" ואצל מורים פרטיים — השקיע בייסודה של אגודת "עזרא" את כל יומתו והתלהבותו. את כל מזגו הסוער ועקשנותו, אשר נתגבשו בו כקווי־אופי מובהקים עוד בימים ההם. בשנה הראשונה לקיומה הצליחה להשיך 45 שקלים. היה זה מספר עצום לפי מושגי הימים ההם. וכאשר קיבלו חבריה מכתב תהילה על כך מן המרכז אשר בווארשה — לא ידעה שמחתו גבול.

גם בעשותו את הצעד המהפכני הראשון בחייו ובעיירתו — שנה או שנתיים לאחר ייסוד האגודה — בצאתו לווארשה. להתקין עצמו דרך "אכסטון" לתעודת־בגרות רשמית — ובה בשעה מצא את פונקטו בשמשו כורה עברי ב"חדר־מתוקן". — לא ניתק את קשריו עם חבריו בפלונסק, מייסדי "עזרא" ומקיימיה. היה מבקר לעתים קרובות בבית אבא ומביא אתו בכל ביסור אירחים צעירים. חבריו החדשים מחוגי

אשר בקצה "רחוב העיזים", מאחד החדרים שבו, מסתננים קווי אור קלושים וקול דברים בוקע מתוכו. לא קול חבורת צעירים עליוזה היא זו, כרגיל בבית גרין מימים ימימה, רק שניים הם המתדיינים בריתחה — האב ר' אביגדור ובנו דוד. זה עתה קיבל דוד ידיעה דחופה הקוראת לו לבוא מייד לווארשה הבירה. ואף כי כבר בן שמונה־עשרה ומעלה הוא, לא יצא את הבית על דעת עצמו, אלא העיר את אביו משנתו ליטול ממנו רשות לנסיעה זו. ואולם, שלא כמנהגו תמיד, התנגד האב הפעם:

— אם תסע, — בוודאי תנאם על הבאריקאדות ותיאסר. ידע האב את עוז רוחו של הבן העשוי ללא חת. זה מקרוב היה מעשה ונתכנסה אסיפה גדולה בבית־המדרש הידוע של ר' יצחק כהן, ורב העיר פלונסק, בדדשו בפני הקהל בענייני דיומא, הכריז והודיע, כי היהודים נתינים נאמנים הם לקיסר ואין בהם מהפכנים החותרים תחת שלטונו. כתום הדרשה קם ועלה על הבמה הנער דוד, שחבריו קראו לו דרך חיבה דובצ'ה, וענה ואמר דברים ברורים, שאינם משתמעים לשתי פנים:

— לא כן דיבר כבוד הרב. הממשלה, בחוקיה ובדרכיה, היא עצמה דוחפת את היהודים לזרועות המהפכה...

ואם העז לומר כזאת בבית־הכנסת של פלונסק — איך יכלא את דבריו בפני חבריו ברחובות וארשה?

אך הבן בשל:

— קרא לי ועלי לנסוע...

— אם תצא עתה את הבית, לא אתן לך ברכתי שלום! — תקיפים ונמרצים היו דברי האב הפעם.

אף על פי כן יצא הבן.

ואולם רק עד תחנת הרכבת הגיע באישון לילה — ומשם חזר הביתה, כי כבוד האב יקר לו מאוד.

לכחרת הצליח לשכנע את אביו, כי שומה עליו לנסוע גם אם ייאסר, ובהסכמתו יצא לווארשה. ואמנם נאסר שם בשעה שנאם בפומבי. ר' אביגדור קיבל את הידיעה על מאסרו בשקט, כדבר המובן מאליה, ומיד יצא לטפל בשחרורו. אף אמנם עלה הדבר בידו.

✱

בעצם, לא היה עדיין דוד גרין חבר לשום מפלגה. אך יום אחד — ומה אופיינית היא עובדה זו להווי הימים ההם! — ומבלי משים, והנה הוא ראש ומנהיג למפלגת "פועלי־ציון" בעירו פלונסק, ובמהרה גם בסביבה כולה.

כיצד קרה הדבר?

בהיותו בווארשה לרגל לימודיו נודע לו, כי בא בונדיסט לפלונסק ומקרב השוליות, חניכי "עזרא", הוא רוכש נפשות לתורתו המובילה להתבוללות. מיד אץ הביתה. והתחילה הפרשה של "דיסקוסיות" חמות וסוערות בין שמואליק הבונד־דיכט ודוד גרין, אשר תחת הקאפוטה השחורה — הוא לבוש כבר חולצה רוסיית. בין כתלי בית־הכנסת, כמובן, נערכו הוויכוחים. לראשונה נתכנסו אז בפומבי תחת קורת־גג אחת גברים ונשים יחד. הדבר היה למורת רוחם של הבעלי־בתים. ראשי הקהל דבריו. ואף על פי כן היו רוב יהודי העיירה סוגרים את דלתות חנויותיהם בעצם היום ובאים להקשיב. הכרתם היהודית הדתית התנגדה לשתי התורות גם יחד, אך עם זאת נטו בסתר לבם חכד לדוד שלהם. לעומת שמואליק, שהוא זר ותורתו זרה.

ולאחר ויכוחים אלה — חזר לווארשה ועל ראשו עטרת השלטון על פלונסק. ומאז, היו חבריו מזעיקים אותו מדי

של ייסוד ההגנה העצמית בפלונסק עמד בראשה והיה לה מדיין ומעורר קיים בגופו את כל מצוותיה ורתם את הבית כולו לחובותיה, למרות הסכנה הכרוכה בדבר.

לא התנור בלבד בביתו של ר' אביגדור שימש מחכן השאי לנשק. ולא בחדרן של הבנות בלבד הוצפנו הרובים והאקדחים המעטים — ככל שהשיגה היד לכנס באמצעים הדלים, אשר נאספו מאת יהודי העיר, מרצונם הטוב או באונס. כל הבית כולו היה כמיפקדה בימי קרב. הגן הגדול שימש מקום לפגישות באישון לילה ולאסיפות חשאי, באר ווירת מסתורין וסוד כמס. ובחדר העליה, אשר על גג הבית שבחצר, — שם בית-ועד ומועדון לפעילי ההגנה, שם הספריה הצייונית במחתרת וכל ספרות אסורה שהשיגה היד. גם ההקטוגרף, פרי עבודה עצמית, שכן כבוד בד' אמותיה של העליה הזאת. מדרגות-עץ מעוקלות הובילו אליה ורצפת העץ שבה היתה משמשת בית-דפוס לכרוזים הוצבילהבות וחוררילב. בעליית גג זו הובאו בסכנת נפשות ברושורות וכרוזים לזהטים זעם ואש נקם. יום אחד הביא לכאן מוטלה מיכלסון בדחילו ורחימו גם צרור כרוזים שקיבלם מידי יצחק גרינבוים במערכת, "הפצירה" בווארשה והם קוראים לשביתה כללית כתגובה על הפרעות.

ואין סודות בעיירה יהודית. כל ידיעה עושה לה כנסיים במהירות-הבזק. והתרעומת כלפי ר' אביגדור מאת חוגים שונים שבעיר על מעשה-הערים מסוכן זה שלו — גדלה והולכת. ולא עבר זמן רב וביתו היה מטרה לעיניים בולשות ואף לחיפושי המשטרה. צופים ומשמרות הוצגו סביבו יומם ולילה ובהתקרב מישו חשוד — היה ניתן האות בקול שריקה מותנית מראש, ומיד הוטל בחופזה כל הספרים לתוך הארובה ועוד כדומה ממחבואות הסתרים, שהותקנו למטרה זו ביד מסורה.

ואף על פי כן, — רק בנס ניצלו יושבי הבית ממאסר.

פעם באו לערוך חיפוש באישון לילה, ולא היתה כבר שהות להרחיק את הנשק מחוץ לתחומי הבית ונערם כולו בחדר החשוד של הבנות, אשר שכבו ערות במיטותיהן ושיניהן זו לזו נוקשות. ואמנם, יפה יפה עשתה המשטרה הצארית את מלאכתה. בתנור, בכתלים, ברצפה — לכל מקום הגיעה ידה. הנה הנה דורכים הם על סף חדרן שר רבקה ז"ל ופייגלה. אך ברגע האחרון העיז מישו מאנשי הבית ואמר:

— שם ישנות הבנות, חבל להעירן משנתן.

עמד קצין השוטרים מהסס ואחר סר הצידה.

מקרה אחר של חיפוש, בתקופה מאוחרת יותר, נחרת אף הוא בזכרונם של הקרובים לדבר המאורע, ורק בדרך נס נסתיים בכי טוב.

היה הדבר בשלהי קיץ 1906, כחודש וחצי לאחר שדוד כבר עזב את עיר מולדתו ועלה לארץ-ישראל. ערב סגריר היה. מוטלה מיכלסון, אשר שבועיים לאחר זה עזב אף הוא את העיירה ועלה לארץ — יורד לו במדרגות-העץ העקלקלות מעליית גג ביתו של ר' אביגדור, אשר שם הספריה — מרכז התרבות לצעירי העיר ושם גם בית-הדפוס ומחסן הנשק של ההגנה העצמית. עוד בטרם הספיק לצאת מפרוודור הבית לחצר — והנה יד דוחפת אותו בעצבנות אחרנית וקולו של חבר לוחש לו בתוקף: "תוודו" או הבחין במעוף עין וידע, כי החצר מוקפת חיילים מזוינים ברובים ואין דרך להימלט עוד. מיד חזר ועלה אל חבריו אשר בחדר העליה ואמר אליהם:

— הפעם נפלנו כולנו בפתאום, אך, שקט ואל בהלה. אין דרך אחרת אלא לשבת ולחכות לאשר יבוא.

"פועלי-ציון", שרכש לו בעיר הבירה. והבית נסער בדעות סוציאליסטיות רעננות שהביאו עמהם.

ל"עזרא" נשאר מסור ונאמן. וגם בימים הבאים ראה עצמו אחראי לפעולותיה והצלחתה. וכעבור זמן, כאשר פג במקצת החידוש שבאגודה, וגבר הצורך בלב מייכדיה להציג לעצמם תעודה חדשה, להרחיב את תחומיה של "עזרא" מעבר לגבולות עיירתם ולעשותה מרכז לנוער הסביבה כולה — אז הוחלט לייסד שורה של סניפים בעיירות, ועל דוד, שהיו לו כבר קשרים עם חוגי הריבולוציה בווארשה, הוטל להביא הקטוגרף לפלונסק, לשם הוצאת עיתון.

ובזה הונח היסוד לעיתון עברי ראשון בפלונסק והי סביבה כולה, אשר עורכיו ומשתתפיו היו שלושת מייסדי "עזרא" — שמאל פוקס, שלמה צמח ודוד גרין, וכעבור זמן מה הצטרף אליהם גם שלמה לבקוביץ (לביא) ואחרים.

בגליונות הראשונים של עיתון זה השתתף דוד גרין בשיירות. לא אדע אם טובים ורבים הם השירים אשר כתב בחייו, אך עובדה היא, שתרומתו הראשונה לעיתון העברי — ונראה הדבר, כי זה ראשית הביטוי הספרותי שלו בכלל — היתה בצורת שיר. ודווקא שמואל פוקס ושלמה צמח, אשר איש איש מהם קנה לו את-רכן את שמו וזכותו בשדה הספרות היפה — הם היו הפובליציסטים של עיתון הנעורים.

כל השלושה גם יחד משכו בחשאי ובצנעא בעט סופרים, איש איש לעצמו. לאחר פרעות קישינוב, אשר את עומק הזעזוע שגרמו לכל לב יהודי צעיר אפשר ללמוד מעצמת הביטוי של משוררנו הלאומי ב"משא נמירוב" — נועצו השלושה והחליטו לערוך קונקורס ספרותי על הפרעות. כנושא לקונקורס קבעו את מעשי-האונס בקישינוב, ומי יהיה חבר השופטים? — הם עצמם, המכריזים על הקונקורס והמשתתפים בו גם יחד.

את הפרס קיבל סיפורו של צמח, והשלושה החליטו לבסות מזלם ולשלוח אותו למערכת "הצפירה". ומה גדולה ותמה היתה שמחתם, לאחר ציפיה ממושכת, כאשר קראו יום אחד במדור "שאלות ותשובות" של המערכת את השורה הצנועה:

"ספורו של ש. צ. לא יידפס מטעמים שאינם תלויים בנו..."

— ז —

פרעות קישינוב הן שהצמיחו את הניצנים הראשונים של אירגון הגנה עצמית בערים ובעיירות, אשר שם רתשו במסגרתם כוחות יהודיים צעירים פורצים ועולים.

את רשמי פרעות קישינוב דימה ש. צמח כעבור שנים ל"עונה כבדה שנשברה מעל לראש". כל נפש נסערה עד מעמקי יסודותיה. את "משא נמירוב" של ביאליק קראו לאור נרות בכתלי-המדרש והאגרופים נקפצו מעלבון, אולם נוכח גם רגש חדש, שלא נודע עוד כמוהו — רגש מרד אדיר... "אז חרקו השיניים בפעם הראשונה כאשר לא חרקו עוד זה אלפי שנים. לא ניתן! נגן על עצמנו! זאת היתה רינה, שעברה במחנה משה לפה. וכשנתחדשו הפרעות בהומל, בתחילת הסתיו, כבר עמדו בחורים עבריים עם סכיני-קצבים וכל הבא ביד — והגנו..."

שוב, גם בעניין זה, שהיה אפוף העזה גדולה ופחד מוות, שימש ביתו של ר' אביגדור גרין מרכז ומקלט. ולמרות הדעות המנוגדות בעניין זה, שהסעירו את הרוחות בבתי-המדרש ובשושן ובמשכנות ישראל שבפלונסק — כמך האב את ידיו והיה גאה על מעשיו של בנו דוד. למן הרגע הראשון

הכמיהה לציון ולגאולה, אותה נחל מבית אבא. וכשגמלה בלבו ההכרה המהפכנית, והיתה כאש בוערת — גם אז לא אל ה"בונד" הלך ולא אל פ.פ.ס. או תנועה אחרת מתנועות הפועלים, אשר ידן היתה שלוחה אז לרכוש לבבות ברחוב היהודי ובקרב הנוער שלו. לא במקרה נצטרף לתנועת "פועלי ציון" (תרס"ג) ודבק בה והיה למשרתה ולדברה.

כבואו הביתה לחופשה השקיע עצמו בעבודת התעמולה שלו בעיר ובסביבה. ולא עבר זמן רב ופלונסק היתה לאחד ממבצריה העיקריים של התנועה, וכל מפלגות הפועלים היריבות לכאן הן שולחות את נואמיהן המובהקים על מנת לכוושו, ואולם רבים מהם נרתעים ונכונים לאחר שהם יוצאים מנוצחים מהדו"קרב עם דודל גרין.

מעתה, היו חייו חלוקים לא רק בין וארשה לפלונסק, אלא הוא נוסע על פני העיירות, מסביר ומעורר ועושה נפשות לרעינו. ולא זו בלבד, אלא הוא טורח ודואג גם להשגת אמצעים כספיים לצרכי המפלגה. אחת הדרכים לכך היתה המ ש פ.ס. במשפטים אלה יצאו לו לדוד גרין מוניטין בזכות תפיסתו המהירה וכושר שיפוטו הבהיר וכוח ההתלטה המהיר אשר בו ניחן. היו מזמינים אותו למשפטים המכובדים ביותר, וקרה פעם, שרבה של עיירה מעיירות הסביבה שלח לקרוא לו לפני דין-תורה שלו. כי חפץ לקחת עצה מפיו בעניין של גט.

באותו זמן נתגלתה מחלוקת באגודת "עזרא" לגבי רעיונות התנועה החדשה ולא כל חבריה הצטרפו ל"פועלי ציון". המחלוקת החריפה לאחר שמיסד התנועה החדשה הביא מווארשה את תורת השביתות, אף הצליח בה עד כדי כך, ששני השוליות של אחד מחייטי העיירה קמו ביום מן הימים והכריזו שביתה...

דעת העיירה לא היתה נוחה מענין זה. ביתו של ר' אביגדור ההומה מעתה אורחים מווארשה והסביבה, היה בעיני כת החסידים ותומכיהם מקור המהפכנות אשר האפיקורסות היא בת לווייה בלתי נמנעת לה. בין באי הבית ואורחיו הקבועים באותה תקופה היו החבר סלומון (מ. ירבלום) נחום רפאלקס (ניר), ואחרים.

אנשים מסוכנים כאלה וכדומה להם איכסן ר' אביגדור גרין בביתו, ביניהם "ליטוואקס" פורקי עול, בעלי פאספורי טים מזויפים ונושאי שמות הנכללים ברשימה השחורה של הבולשת. מה פלא, כי בעלי-בתים מכובדים ומיחסים בעיר עשו ככל שיכלו למנוע את בניהם מלבקר שם? משנודע, למשל, לראשונה לאביו של שלמה צמח, ממכובדי העיירה, מעשירה וכבני התורה שבה, כי בנו נמנה עם אלה — זכה בן זה לסטירת לחי מצלצלת, ללא פירושים ונתינת טעם. רחל נלקין היפה (רחל בית-הלחמי), אשר ר' שמחה אייזיק נשא את אמה האלמנה לאשה ויהי לאב לשלושת ילדיה, והיא הברת נעורים לילדי ר' אביגדור ולדוד, — גם היא לא הרבתה לבוא לביתם, וחברתה פרשה ממנה במצוות אביה. מאחר שהעזה לצאת לרחוב ביחידות עם דוד.

כי למרות רוח המהפכנות הרעיונית, שחדרה כבר אותם הימים עמוק עמוק בלבבות — עוד היה החי החיים בבית המשפחה וברחוב שוקט על שמריה. העותם של פורקי העול לא הפליגה עדיין למרחקים ולא נתגלתה כמעט לעין כלפי חוץ, אלא העמיקה שרשיה במסתרים.

עילמו הרחמי של דוד, עם היותו כבר מסוער ברעיונות מהפכניים נשגבים, בפגישות עם אנשים נושאי רעיונות חדשים. המגלים אפקים רחבים — נשאר נטוי על אותם פלגי המים, אשר מהם שתה גם רוה בבית אבא ובתחומי אגודת "עזרא". הכפירות העברית החדשה היתה כקור לא אכזב, אשר כסנו

ואולם משעברו מספר רגעים ואין קול ואין קשב, החליטו "לשלח את תיונה" ועלה-זית בפיא. אז הוטל על אהרון טובי (יונה) — שאחיו הבכור, ליפא, היה כבר אותה שעה בארץ, מראשוני העולים מפלונסק — לרדת ולתהות על המצב. ירד אהרון — ולא חזר. ושוב לא ידעו הנשואים: האם אות הוא כי המעבר חפשי הנה או שמא נאסר החבר? אז ירד מוטלה בשנית, בלוויית עוד חבר אחד. והנה, אך ירדו לפרוודור — שוב עצרתם היד, ושוב נשמע באזניהם קול הלחש התקיף: "חזור!" מיד החליטו שלא לשוב עוד אל העליה. ותחת זאת נכנסו לחדרו של המלמד ר' אהרון מאיר, בקומת-הקרקע של אותו בית, אשר מאז ימי ילדותם ידעוהו. ר' אהרון מאיר לא היה בביתו אותה שעה שבין מנחת למעריב, ועל אשתו ברכה נפל פחד מוות בהיודע לה מה הביא את שני הבחורים לחדרה. הם ביקשו ממנה, כי בשעה שיבואו החיילים תאמר להם, כי שני הצעירים סרו לכאן למכור התלמיד להוראה ב"חדר" של בעלה ל"זמן" החדש — יומיים לאחר חג הסוכות היה הדבר, ראשית "זמן" החורף ב"חדר". עוד הם מדברים, והנה עוד שני חברים חסרי סבלנות, היורדים אף הם מן העליה, מיד פתח מוטלה את הדלת וכינס גם אותם לחדרו של המלמד, להצילם ממאכר. ואמנם לא חלפו רגעים מעטים וקול מיצעדי נעליים מסומרות עולה באוזני הבחורים. הנה הם כבר בפרוודור. הם עולים במדרגות-העץ. הסכנה קרבה ובאה.

מה עשה מוטלה? — פתאום התחיל להשתעל בקול רם, לחדרתה של אשת הרבי ולתמהונם של חבריו. ואף אמנם הצליח במעשה ערמתו כאשר חפץ. רגע נאלמו קולות הצעיר דים. רגע עמדו מקשיבים, ואחר — פרצו ונכנסו לחדר הרבי ולא המשיכו דרכם אל העליה. מפקד הצבא היה אתם, שני ז'אנדרמים ומספר שוטרים עם קצין משטרה בראשם. פנה הקצין אל מוטלה בשאלה:

— מה אתה עושה כאן?

עמד מוטלה וסיפר להם במפורט ובאריכות דברים את אשר בדה מלבו — מעשה בטיל אשר טיילו יחד בחבורה בערוב היום, ומעשה בחבר אחד אשר ביקשהו להביאו אל מלמד דרדקי על מנת שימסור לו את אחיו הקטן ללמוד ב"חדר" שלו ב"זמן" הקרוב...

לא חפצו השוטרים להאמין לדברי הכיפור, והתחילה פרשת "הידיים למעלה" ורישום השמות והחפופים בכיסים וכדומה. ומשסיימו — שוב שמו פניהם למעלה, כי בכתב ההלשנה נאמר שהנשק טמן בעליית-הגג. אז גייסו הבחורים את כל כשרון הדיבור שלהם ורק בעמל רב הצליחו להטעות את השוטרים בהסבירם להם, שהכוונה היא לבית הסמוך. ואף אמנם הצליחו.

בבית השכן לא נמצא נשק. רק כלילי חוטים מוכרחים ללא מכס מצאו שם והחרימום.

ועוד באותו לילה הוצא הנשק מעליית גגו של בית אביגדור גרין ובארון-מתים מכוסה שחורים הובל למנוחתו במקום מחבוא אחר. ולמחרת הבוקר חזרו השוטרים לבית ובכידונים דקרו את כתליו ואת אדמת גגו. גם בגן הסמוך של הכומר הפולני חיפשו — ואולם דבר לא מצאו.

— 9 —

תקופת חמש-שנים שנים זו, מאז ייסד "עזרא" ועד לע" ליינתו ארצה בקיץ תרס"ו (1906) — כוערת פעולה היתה. וככל שפעולתו מתרחבת בהיקף ובהעזה, כן היא מעמיקה בתוכן ובעוצמתה. ונקודת המרכז שלה — אחת ויחידה:

„פועלי ציון“ בפלונסק בשנת 1906, לפני עלייתו של ד. בן-גוריון לארץ-ישראל

אקדה הוא? — אכן, נכון הדבר. ועד שהם עומדים תמהים ושוקלים בדבר: הימשיכו דרכם או יחזרו על עקבם? — והנה דוד'ל גרין יוצא מבין השיחים, וכולו צחוק וצהלת שובבות קונדסית על שהצליח לבלבלם ולהטיל עליהם מורא.

— יא —

שני המאורעות העיקריים שנותרו בשולמו בעולמו באותה תקופה וכיוונו את דרכו בחיים לתמיד — היו תכנית אוגנדה (1903), ושנה לאחר זה מות הרצל והיעלמו משמי ישראל ככוכב שנדלק ודעך.

פגישתו הראשונה עם שאלת אוגנדה היתה בנסיבות מיוחדות במינה. בימי הקיץ החמים היה הדבר, בחודש אב, עונת החופשה מלימודים. דוד, שבילה בפלונסק את כל תופשותיו מלימודים ומהוראה בווארשה, הלך באותו יום לוחץ בנהר עם שני חבריו, שלמה צמח ושמואל פוקס. ושם, ערומים במים ומהנים עצמם אותה שעה בקריאת הדין וחשבון מהקונגרס הציוני התמישי בעתון העברי, שבא אליהם מעיר הבריה — עמדו תוהים ומשתוממים למקרא נאומו של הרצל מנהיגם.

ידיעתם בגיאוגרפיה לא היתה רבה כל-כך, עד כדי שיבינו הבן היטב אוגנדה זו היכן היא ופירושה המלא מהו. הרצל וגורדוי, שהביאו את הצעת אוגנדה בפני צירי הקונגרס וביססוה — עמודי התווך של הציונות היו בעיניהם. ברור היה להם, כי לרעיון הציוני לא התכחשו המנהיגים ואת ה„טריטוריה“ המוצעת רק כ„מלון לילה“ ראו, כ„פרוודור

שתו וגמעו הוא וחבריו טיפין טיפין, כשתות היין הטוב. אחד-העם בהגיונו הבהיר, בניסוחו המדויק, בלשונו המורדרנית, היה להם כצור אשר בו ליטשו את מחשבתם. מרוח הניציאניות הנסוכה על כתבי ברדיצ'בסקי היו מהלכים כשרי כורים. ואת שירי ביאליק, שנדפסו בשתי עמודות ב„השלח“ עם קו המחלק ביניהן באמצע — היו מעתיקים במחברת באר תיות זעירות, בכתב-יד נקי, מתוך רטט של קדושה, ומעבירים אותם לקריאה מאיש לרעהו.

מה נוכל אנו, אשר הספר והעתון ניתן לנו בשפע, להבין לרחשי לבם של קומץ נערים צעירים, עשירי ערגה וצמאי דעת וכמהי התחדשות, אשר הציפייה למלה הנדפסת היתה לחם חוקם יום ויום? הם קראו את „הצפירה“ ו„המליץ“. לחוברת האחת והיחידה של „השלח“, אשר הגיעה לפלונסק בזכותו של אברהם אחד מווארשה, ציפו וייחלו כרעב ללחם וכצמא למים. גם את ספרי „תושיה“ קיבלו רק בטופס אחד וקראו בו בזה אחר זה, ברוב הנאה ורצינות ומתוך השתקעות מלאה ושכרון החושים.

והרי אך נערים היו עוד אז וכובד-הראש והעול הגדול אשר העמיסו על כתפיהם הרפות — לא מנעו אותם גם ממעשי שובבות, שמקורם בכוחות הנעורים הפורצים ומבקשים את תיקונם.

ויהי היום ורחל התמירה, שחורת העין וארוכת הצמות הקלועות יפה, נוסעת לה להנאתה בעגלה טעונה קמח לעיירה סמוכה. והנה בהגיע העגלה לפני הטחנה, גרתעים פתאום הכוסים. רחל והעגלון מטים את אונם: האומנם קול יריה של

אף הוא רצה להתאסף ולהתגבר ונשך את שפתיו בשיניו. אך הבכּי התניקתו. וכל אותו היום והלילה שלאחריו, עד אור הבוקר כמעט, רבץ על מסתו והמס את כרו בדמעותיו...

אז באו ימים רעים לציונות ולכל מי שתלה את תקוותיו בה. „הכנפיים קוצצו, האור דעך, ייאוש חדר ללבבות” — כך כתב ב. כצנלסון על תקופה זאת בבואו לספר על „נס העליה השנייה”. החלה נסיגה והתפוררות של מחנות שלמים אשר נזעקו אל דגל הציונות. יחד עם האכזבה באו לתנועה ימי רוזן ודלדול, כי היא לא ידעה לדרוש מעשים רציניים, לא ידעה להתוות את דרך הפעולה שתביא לידי הגאולה. אולם בינתיים הייתה התנועה הזאת גלים ועוררה בקרב ההמונים את צמאון הגאולה — ועתה עמדו אלה נכונים, כשסביבם ניצנוצי אורות, אשר רמזו גאולה ליהודי ולאדם. התנועה הציונית, על כל גדוליה, על כל מאור היהדות שבה, לא ידעה להבטיח זאת. גם אחד־העם לא ידע לגלות את הכוחות הרציניים שבציונות ולעשותם אידיאל תובע, מחייב, מטיל מצוות קשות.

ואולם, „בשעה שכל תקווה רחבה בציונות פסה, נגווה; בשעה שהנוער העברי כולו התחיל נסוג מן המחנה; בשעה שכל היסודות של רעיון הציונות האורגנית — חיבת ציון, תחיית הלשון, עבודת האדמה — התחילו מתבטלים; באותו רגע נמצא באיזה נכ שריר קטן במחנה, שריר קטן וחלש, שעמד בעצמו על עברי פי תהום, והקומץ הזה מצא בקרבו עוז משונה — לא אמונה ובטחון, אלא עוז שנבע מן המחשבה שאולי אנחנו האחרונים, ואם גזרה ההיסטוריה שאין לנו עתיד ותקומה — נהיה נא האחרונים ואולם את המערכה לא נעזוב.

קמה התעוררות של תיעוב — לתעב את העזובה הארצית־ראלית, לתעב את רפיון הרצון בתנועה הציונית. קם מרד — לא נגד שיעבוד מלכויות, לא נגד עריצות בית רומנוב. גם לא נגד כדרי החברה בכללם, אלא בתנועה שבה נולד הדור הזה. בתנועה הציונית, באינטליגנציה היהודית, בספרות העברית — מרד מקיף ועצום בכל שטחי החיים.”

אז באה העליה השנייה. היא באה במול מיוחד. והטראגיות המלווה אותה, היא שגיבשה ועשתה אותה כוח באומה. בהמשך סיפור עלייתו של שלום ליש, כתוב לאמור: „התשוקה לעלות לארץ־ישראל — לא רק שלא פסקה, אלא תבעה יתר פעולה.” ובמשפט זה כלול דבר הפלא הגדול.

„תקופת התסיסה הגדולה ביותר, אשר לא היתה כמותה בחיי הגולה, כל זמן שהיהודים היו נתונים בתחומי הגיטו, בדברים הללו הגדיר י. טבנקין את מקורותיה ויכודותיה של העליה השנייה. „בתקופה זאת חרג הכול ממסלול הדורות הקבוע, כל החיים הועמדו בסימן שאלה גדול, ומתוכם פרצו פתאים הרבה כוחות כלואים, מסתערים לחיים אחרים למרחב...”

יב

שלמה צמח, אחד משלושת מייסדי אגודת „עזרא”, אשר עליו נפל הגורל להיות הראשון להגשמת הרעיון שנמל בלבם ביים אונגדה המר, — קיים את אשר הוטל עליו. הוא קם ראשון ופרק עול גלות למעשה. בניגוד לרצון הוריו ובלי ידיעתם הפליג לארץ הזרה והמזוהה, אשר מרחקה מן העיריה היהודית עוד היה בימים ההם כמרחק השיעבוד מן הגאולה. לא ביום אחד נפל הרעיון והיה להתלטה מוצקה אשר אין עוד להחזירה. קדמו לה ענייני נסח רבים ולבטי מססן

לטרקלין”. עד אשר יושג ה„צארטר” על ארץ־ישראל, אשר נתאחר כל־כך למרות כל המאמצים. והרי צרות ישראל דוחקות — ואין כוח לחכות עוד.

ואף על פי כן ידעו והשו ללא כל ספק, כי סטיה מוחלטת כלולה בו בנאום הזה מרעיון שיבת ציון ויישוב ארץ־ישראל, אשר אותו נסע בלבם עמוק עמוק, והיד שנסעה אותו, היא המונפת עתה לגדעו ולעקרו משורש.

ועמדו שלושת הנערים בלב הנהר, אשר מימיו זורמים להם בנחת הלאה והלאה בלי הרף — ובכו בדמעות מרות... ודמעות אלו, הן שהירו והבשילו את הרעיון שהיה חבוי בלב זה כבר, רעיון העליה לארץ־ישראל ממם. הם עצמם, ובמהרה, וללא כל רתיעה, אז החלו גם מדברים על כך בקול רם, ביניהם לבין עצמם. והיו הדבר לשיחם יום יום. וככל שחלפו הימים כן לבש הרעיון המעורטל דמות המעשה האפשרי, הקרוב, הנכסף. פעם ניסו, דרך צחוק, להפיל גורל בין שלושתם מי יסע ראשון, וכיצד מטילים בחורי ישראל גורל? — הווה אומר: פותחים דף גמרא, והיה אם מתנוססת בראשו האות אשר בה מתחיל שמו של אחד מהם, הוא הראשון. וכך נפל הגורל על שלמה צמח להיות העולה הראשון מפלונסק לארץ־ישראל. ואף כי הגורל הופל דרך צחוק, התחיל מכין עצמו לעליה במלוא הרצינות.

בינתיים קרה הדבר, אשר הקדיר את שמי ישראל לימים רבים.

„באותם הימים התחילו להגיע ידיעות על מחלתו של הרצל, שנעשו במרוצת הימים מדאיגות מאד. יום יום היו ש. וחבריו מתאכספים ליד הרואר לקבל את העתונים המוסרים על שלומם ומצבו. ספק הוא אם עוד יש בימינו חרדה כזאת אצל בני־אדם לשלום נערצם. היתה זו חרדה־אהבה, אשר רק טהור־לב יכולים לדעתה. היא לא היתה קטורה בשום טובת הנאה, בשום לחץ מוסרי או חברתי. אהבתו כגואל, כפוקח עיניים, כרועה נאמן לשה הפזורה בין זאבים.”

את הדברים האלה כתב שלמה לביא בסיפור „עלייתו של שלום ליש”, הפותח אשנב להציץ בו אל עולם הכמיהה ורטט הערגה של צעיר יהודי בעיירת גלותו לארץ אבותיו. בן פלונסק, מבחורי אגודת „עזרא” ומחבריהם הקרובים של מייסדיה, אביו, „שרייבער” היה — רואה חשבונות בסחר יערות, וכיוון שפרנסתו לא היתה מצויה בשפע, נאלצה האם לקיים את המאפיה אשר להם בביתם, והבן למד בבית־המדרש ובו בזמן עבד שעות מרובות ליד התנור. רשמי מות הרצל, הכלולים בסיפורו, הם ביטוי ממצה לרושם המאורע המזועזע הזה בחיי העיריה! בימים האחרונים למחלתו לא יכלו עוד להסתפק בידועות של העתון אחת לעשרים וארבע שעות. אספו ביניהם פרטות ושאלו למצב דרך הטלגרף (ושילמו בעד התשובה) מאת מערכת „הצפירה”. וכאשר הגיעה הבשורה המרה, היתה להם כמהלומה. שלום לא חש איך חמק־עבר ברחובות, בין האנשים המביטים בו בכקרנות. הוא רץ כנרדף מאיזה אויב נסתר האורב לו מכל צד. אך עבר את סף הבית, פרץ ביללת־בכי חנוקה, בלי יכולת לשלוט בעצמו. בבית קמה בהלה, לא ידעו מה קרה, ועל שאלות בני הבית לא היה בכוחו לענות מלה. אך השמועה פשטה כהרף־עין והגיעה גם לביתו. האם, שמקובל היה אצלה: כל הבוכה על מי שאינו בן־משפחה, סופו שיבכה על בן־משפחה, — לא יכלה לשאת את יללתו, כי ראתה אותה כמין אסון על כל בני־הבית. האב ניסה לדבר על לבו ולהרגיעו: „כולנו בידי אלהים כחומר ביד היוצר — מה נתלונן ומה נמרר בבכי? דוד המלך היה בוכה ומתפלל באסר על בנו כל עוד חילה היה. אך כשבא המות ולקחו, רחץ את פניו וידייו ולא ככה עוד”. שלום עצמו

הדיבור הצרפתי השורר במושבה ובעד הדיבור העברי. ואתה, אל תדאג, עלה, תהיה לך עבודה".

כך הפליג הדמיון למרחקים, אשר מעתה היה גבולם ברור ומחלט — לארץ-ישראל, ואחד אחד החלו הבחורים מפלונסק מסתלקים מן העיירה ופניהם מזרחה.

יצחק כבשנה, ממייסדי המושבה כינרת ומעובדי אדמתה עד היום הזה; שלמה לבקוביץ (לביא), מעין-חרוד; אברהם בעריש (וולמן), מכפר מל"ל; ליפא טויב (יונה), מעובדי קרן היסוד ונאמניה; ואחרים כמותם. בהחבא ובמכתרים עשו את המעשה, אשר לגבי כל אחד ואחד מהם היה בו מהפכת חיים וגורל.

ולא עבר זמן רב ובחבורה הקטנה של חלוצי העליה השנייה בארץ-ישראל היוו בני פלונסק מספר נכבד ובמהרה קנתה לה את זכותה אימרה שגורה: "לא פלונסק בפולין היא שוכנת, אלא פולין שוכנת בפלונסק".

משה סמילנסקי כתב אז ב"מכתב מארץ-ישראל", שנת-פרסם בשבועון הציוני "דאס יידישע פאלק" (1908): "יש עיר בפולין ופלונסק שמה. עיר זו, סבורני, אינה ידועה בתולדות התנועה הציונית — מעולם לא היתה מרכז ולא הוציאה מקרבה עסקנים ידועי שם ולא "מורשים" או "אגטיטורים". ודווקא עיר זו הצטיינה יותר מכל ערי רוסיה בתנועות הפועלים האחרונה.

זה שנים אחדות שולחת פלונסק את הנוער שלה לארץ-ישראל. וחלוצי פלונסק מצויינים בכמה מעלות טובות: כמעט כולם נשואים לשבת בארץ-ישראל, כולם הם במצויינים שבי פועלים. וכמעט כולם מסתדרים פחות או יותר טוב. כולם נשואים ציונים טובים ללא פראזות גבוהות וללא תיאוריות מפותלות — רק בכוח אהבה פשוטה וחמה לארץ-ישראל ולעבודה. גם בנות פלונסק מצטיינות בקרב העולות האחרות. החלוצים מבני פלונסק מונים כבר למעלה מעשרים איש ומספרם גדל עוד. שום עיר אחרת אינה יכולה להשתוות אתה".

בייחוד גדל מספרם וניכרת היתה השפעתם החל מקץ תרס"ו, כשנה וחצי לאחר ששלחה פלונסק את החלוצ הראשון שלה. אז עלתה לארץ-ישראל בחבורה אחת שיירת עולים יוצאת מגדר הרגיל בימים ההם במספרה ובהרכבה: במרכז אותה חבורה — ר' שמחה אייזיק וביתו, כבן חמישים היה באותם הימים, ודוד גרין בשנתו התשע-עשרה.

אתם עלה שנית גם שלמה צמח, אשר בא אותו קיץ לביקור קצר הביתה, לבקשת הוריו, שבסתר לבם עוד קיוו כי בבואו יישאר אתם. ואולם משנאשו מתקוותם זו, נתנו בדלית-ברירה את הסכמתם למעשהו ועתה גם ברכוהו לשלום.

שלמה צמח היה כבר אז חבר מפלגת "הפועל הצעיר" שנוסדה בינתיים בארץ-ישראל (בסוכות 1905), והוא אחד מהחבורה הקטנה של יוזמיה ומייסדיה. את חברו דוד גרין מצא, כשדעותיו המעמדיות החריפו בינתיים, בוויכוחים הנל-הבים ביניהם נתגלה כמטריאליסט היסטורי קיצוני. אף בפעולת השביתות שלו עשה חיל. הצליח להשבית את קומץ הפועלים בבית-המלאכה לסריגה של אשת המלמד, אשר שלחה את בעלה לביתו של ר' אביגדור לבקש בתחוננים מאת "ר' דודל" שיתיר את העבודה. בערב עלייתם ממש נסתכבו עיני ההכנות לדרך בביתו של ר' שמחה אייזיק בגלל שביתה שהוכרזה אצל החייט, אשר תפר את מעילתו של רחל, ולא היתה דרך אחרת אלא להזדקק למפירי שביתה.

שלמה צמח הביא אתו דעות אחרות לגמרי מארץ-ישראל ומחבורת מייסדי "הפועל הצעיר" שבה. אף על פי כן לא נפגמה ידידותם של השניים. דוד גרין, אשר שמו נמנה ברשימה השחורה של הבולשת, שלח את חברו, האורח מארץ-

כאובים כלפי הבית וההורים, אשר לא היתה כל תקווה לקבל את הסכמתם לצעד כזה. כי היה בעיניהם כמעשה איבוד לדעת.

את עמדתם והלך רוחם של ההורים, אשר התקוממו בכל כוחם נגד הסכנה הגוברת והולכת, סכנה של פרישת בניהם מהם ומביתם, — אפשר למצות בדברי אביו של שלום ליש: — "החשוב אתה באמת, שאני אוהב את ארץ-ישראל פחות ממך? — לא, אלא אתם ה"ציוניסטים" מביאים על עצמכם ועל כל ישראל אסון נורא. וכי מה היה ליהודים אחרי "בר-כוזיבא", אחרי שבתי צבי וכל משיחי השקר? מה אנו בלי רחמי שמים? יום-יום עומדים עלינו לכלותנו אך הקב"ה מצילנו מידם. אם ה' לא יבנה בית — שוא עמלו בניו ב'ו'. אל תחשוב שאני מונע ממך את הכסף מתוך שאני חס עליו או מתוך חשש פן לא תחזיר אותו לי. עם כל עוני, הייתי גותן לך כהנה וכהנה אילו ידעת, כי לטובתך הוא. כל מחשבותי נתונות לך. ואם יסייע אלהים בידי להשיאך, לא אחוס על כסף כלל ואהיה מוכן לשקוע בחובות למענך, כי כל אשר לי — שלך הוא. אבל איני יכול לראות ברעתך, ולא אוכל להרשות לך מעשי-שגעונות כאלה".

אביו של שלמה צמח לא היה עני כלל, סוחר אמיד היה ולו עושר ונכסים — ואף על פי כן לא היתה עמדתו שונה מזו, וכאשר גמלה בלב הנוער ההחלטה עד היתה פרי בשל הנוער מעצמו מעל העץ — לא ראה עוד דרך אחרת לפנוי, אלא ציפה לשעת-הכוס. ויום אחד, כאשר שלחו אביו לפדות שטר בבנק — נטל לעצמו את שלוש מאות הרובל שבידו, ובהניחו מכתב להוריו, שבו הוא מבקש מהם סליחה ומחילה — הסתלק מן העיירה (תחילת תרס"ה — 1904) בלא צידה לדרך ובלא ברכת הפרידה.

ומה הוא צעדו הראשון בדרכו הנועזת? לאן פונה הוא קודם כל לבקש עידוד וכיוע בטרם יפליג למרחקים? — לווארשה הוא בא, אל חדרו של דוד גרין, אשר יחד טוו את החלום ימים רבים. וחדר זה שימש תחנה ראשונה גם לבאים בעקבותיו.

אכן, השפעת מעשהו של הנחשון הראשון היתה עצומה. ובעוד אשר בחללה של העיירה בסער תוויכוח בין מצדיקי המעשה לבין מרשיעיו — זקפו את קומתם ואימצו את לבם למעשה כל אלה, אשר ביחידות ובמסתרים עינו את נפשם בבקשת דרך לעצמם, לפרוץ ולצאת. מעתה ישבו וציפו לאות מחברם החלוצ.

והאות המקווה בא. הוא בא בגלית-דואר קצרה, כתובה עברית כולה. שלום ליש, גיבור סיפורו של שלמה לביא, מספר כך:

"שלום קרא את הגלית מעטת-השורות ודוק של דמעות-גיל עמד בעיניו. הוא מנגבן וקורא שנית, יותר אינו יכול. הוא מוכרח לשתף גם את שאר חבריו בשמחתו. הוא רץ מלא-גאווה לבית-המדרש, אשר למרות הכול היה גם עתה מרכז להם, ושם מצא אחדים מחבריו. ועוד בטרם הספיק לעבור את ספר צעק: "חברים גלויה מאת א.!" ובכריזת סבבחה הכול, והוא קפץ ועמד על אחד הספסלים והתחיל קורא לפנייהם:

"ידידי, שלום! הנני בראשון-לציון. עתה, בשעת כתיבי לך, מונחים לפני שני הבישליקים הראשונים אשר הרווחתיים במו ידי. וגדולה שמחתי מכך".

הקורא עשה עצמו כמשתעל, שלא ירגישו בהתרגשות שעלתה עד לשרשי האף, והמשיך:

"הנה כי כן, יכולים להיות בארצנו. בארצות-הבוקר הנני אוכל לחם וייתים. יש לי כבר חברים, אשר גם הם באו לארץ מקרוב. אנחנו ועוד מורים אחדים יסדנו אגודה ללחום נגד

ברסיטה והצטער כשהודעתי לו, שהחלטתי לעלות לארץ על מנת להיות פועל. החלטתי זאת היתה בשבילו אכזבה קשה, כי הוא קיווה שאהיה למלמד מפורסם, אולם לא הפריע לי להיפך, הוא נתן לי את האמצעים הדרושים לעלות לארץ וסידר לי את הנסיעה.

נרגש וסוער היה יום הפרידה — אחד מימי חודש אב תרס"ו. תיאור היום הזה נרשם במכתבה של רחל בית-הלחמי לחבר מילדות, דוד בן-גוריון, ביום שהוכרזה בו מדינת ישראל:

"ישבתי באותו יום ששי הגדול וההיסטורי ליד הרדיו והקשבתי מתוך רטט ובלב פועם לכל מלה היוצאת מפיו ועיני זלגו דמעות גיל. האומנם? האומנם אחרי ארבעים ושתיים שנה מיום עלותנו ארצה נתגשמו חלומות שחלמנו מימי הילדות? ולפני כמה תמונת העבר, יום עזבונו את עייר תנו פלונסק. הבית הומה מקרובים וידידים שבאו להיפרד. ואחרי שנפרדנו מכולם ופנינו למזרח ושרנו את ה"שבועה" — איזו התרגשות, איזו קדושה אפפה את כולנו. זה היה היום הראשון הגדול בחיינו — ה ה ת ח ל ת..."

ישראל, להרצות מרשמי הארץ באסיפות חשאיות בבתי-קברות מרוחקים, או בגנים וביערות נטושים. אף יזמו יחד דבר הוצאת עתון בארץ-ישראל והרבו לשוחח על כך במפורט. ולא הסתפקו בשיחות בלבד, אלא עשו מעשה להשגת האמצעים הדרושים לכך, ובהתעכב השירה באודיטה עיר הנמל, בטרם ירדו באניה, סרו אל לשכת חובבי-ציון שם וביקשו לראות את פניו של מנחם אוסישקין ו"ל, אף הציעו לפניו את רעיונם — הוצאת עלונים לעתים מזומנות, לשם הקמת קשר בין הארץ והגולה. אוסישקין קיבלם בסבר פנים יפות, אבל מרעיונם נואשו לאחר פגישה זו — כסף לא נתן להם. אלא הוא הציע שישלחו את דבריהם בכתב אליו והוא יפרסם אם ייראו בעיניו.

הפרידה מבית-אבא היתה אחד הצעדים המכריעים בחיי דוד. באותו המכתב האבטוביוגרפי עם מות האב כתוב: "כשצירפתי את הסוציאליזם לציונות שלי — לא הסכים אבא אתי, אבל לא התנגד ולא ניסה להחזיר אותי למוטב. הוא אמנם לא רצה, שבגילי זה אעסוק כליכך בעסקנות ציבור רית. האידיאל שלו היה — שאהיה לסטודנט ואגמור אוני-

דוד בן-גוריון בין בני משפחתו.

צָרוֹר זְכוֹנוֹת

פֿלונסק בשלהי המאה הי"ט וראשית המאה העשרים

מתוך שיחה עם ר' ישראל קריגר / רשם מ. חלמיש

עניינה אותי ה"קולאקוטקה" ומה שקשור עם אגודה מחזרה זו.

וכי מה אוכל לזכור עתה, כחמישים וחמש שנים לאחר שנששתי את עירי? — שאל בהיסוס, אך אף-על-פי-כן, אמר, כיוון שטרחת ובאת, אשתדל להעלות כמה פרטים, שמא תמצא בהם עניין.

— עליתי ארצה בשנת תרס"ו, ב-1906 — פותח ר' ישראל קריגר את סיפורו. — בפלונסק לא היה איש מזכיר עוד אז את השם "קולאקוטקה", שכן היה בכך משום טעם לגנאי. זוכר אני, כי אבי ע"ה נסע פעם לפלוצק בעניין שידוך בשביל מאטל קאפרמן, בתו היחידה של ר' יעקב קאפרמן, בעל בית-מסחר גדול לאריגים בפלונסק. החתן המיועד היה לא אחר אלא נחום סוקולוב, שבימים ההם למד בפלוצק, משיקש אבי לדעת, מה טיבו של הבחור דגן, אמרו לו בפלוצק: אם רוצים אתם עוד מועמד אחד ל"קולאקוטקה" שלכם, קחו לכם את הבחור הזה. בא אבי הביתה וסיפר את הדבר לאבי הכלה. מששמע ר' יעקב קאפרמן, שהיה יהודי עשיר, בעל בעמיו, למדן מופלג ובעל הדרת-פנים, את דברי אבי, אמר: "איני רוצה, גם לעצמי אני חושש".... מובן מאליו שהשידוך נתבטל ובחו התחתנה עם יוחנן ברודר ממלאכה, ולהם נולדו שני הבנים, יהושע ומתתיהו ברודר.

באגודה הזאת, שקראו לה בשם "קולאקוטקה", היו יהושע גרינבוים, אביו של יצחק, ר' אריה גרין, סבו של דוד בך-גוריון, ישראל מאיר זילברמן (הסנר דלר) ור' לייבוש ליכטמן.

בין בעלי מלאכה ל"בעלי בתים"

— מה היו אז היחסים בין בעלי-מלאכה ובעלי-בתים, בין חסידים ומתנגדים? — שאלתי. — בימים ההם היו הרבה בעלי-מלאכה בפלונסק. היו סנדלרים, חייטים, נגרים, כובענים וכיו"ב. אבל בנאי-יהודי היה יקר-המציאות. הבנאי היחיד ששמו

מדוע לא נעשה נחום סוקולוב חתן פלונסקאי

ימים רבים התחקיתי אחר עקבות עברה המפואר של פלונסק היהודית. בנדודי בדרכי הארץ הגעתי בא-חת השבתות אל עינגנים, שהיא עתה אחד מפרברי פתח-תקה. אך לא תמיד היתה עינגנים פרבר של עיר. היסטוריה ארוכה לה לשכונה זו, אשר נתפרסמה בש-עתה כמושב-הפועלים הראשון בארץ-ישראל. היא נוסדה עוד ב-1908 על-ידי "חובבי ציון" מרוסיה ובה עבד ופעל א. ד. גורדון בטרם עבר לדגניה. על עינגנים כתב י. ח. ברנר ב"מכאן ומכאן" שלו, ובה נתחשלו הרבה כלים של תנועת הפועלים ושל תנועת ההתיישבות החקלאית בארץ.

בחלקה העתיק של עינגנים מצאתי צריף שקיר רותיו מטים לנפול. אמנם ליד הצריף עמד כבר על תילו בניין מודרני נאה, מצוייד במיטב הסידורים לנוחיות דייריו, אבל הדיירים עדיין לא נכנסו לדור בבניין החדש. כנראה לא קל לנטוש את הצריף אשר בו עברו עליהם תוויות כה עשירות ואשר עמל חיים ותלאותיהם מקופלים בין כתליו הבלים מיושן.

את הדלת פתח ר' ישראל קריגר בעצמו. עתה הוא ישיש, בעל גוף מסורבל וכבד של איכר, שזקנו השב יורד לו על מידותיו. אבל ידיו הגרמיות עדיין אינן בטלות ממלאכה בנ ובפרדס. מתגורר הוא כאן עם בנו, המשמש מדריך לחקלאות, ובעצמם הם טורחים גם בניהול משק הבית. אווירת בראשית חלוצית אופפת את הצריף הדל הזה ומזגם הרך של יושביו מעיד בהם, כי שמחים הם בחלקם וכי בלי משים חדורים הם הכירה, כי בזכות שכמותם ובזכות דביקותם בדרך העמל המפרך הגיעו הארץ והעם למה שהגיעו.

ר' ישראל קיבלני בסבר פנים יפות. הוא ישב על ספסל העץ הפשוט ליד השולחן הרעוע וביקש לדעת את משאלתי. אמרתי לו, כי מבקש אני לשמוע ממנו קצת זכרונות על פלונסק מראשית המאה שלנו. בייחוד

— היו אז ארבעה „אבות נזיקין“, כפי שכינים החסידים הקנאים: אביגדור גרין, ר' שמחה אייזיק, ר' יעקב יצחק השוחט ומרדכי ישפה.

— התזכור איזה מלמדים מן הימים ההם?

— כן, זוכר אני שבן-גוריון למד אצל המלמד ר' יואל-איטשה. דודי ר' טוביה המלמד (קריגר) היה מלמד את בני משפחת צמח ונדמה לי שהוא בא לפלונסק מליטא. אם איני טועה, באה משפחתי כולה מליטא, שכן אחי הבכור היה מחקה לא פעם את אורח-דיבורה של סבתא אשר אני לא זכיתי כבר להכירה. ואכן היה דיבורה בשין שמאלית ליטאית.

בין חסידים למתנגדים

— שמא תזכור, ר' ישראל, מה היו המריבות אז בין חסידים ומתנגדים בעיר?

— היו מריבות שונות, קודם כל בענייני נוסח התפילה. לבסוף הגיעו לפשרה: עד השעה עשר אסור היה להתחיל ב„הדר“ כנוסח החסידים, ורק משעה עשר הותר נוסח תפילה זה, שכן באו החסידים להתפלל בשעה מאוחרת יותר מן המתנגדים.

אזכור גם מחלוקת אחרת, שפרצה בבית-המדרש האחורי בשל הצורך להחליף את נברשות-הנחושת במנורות-נפט מבויקות (בליץ-לאמפן). בעלי-הבתים הוותיקים התנגדו לכל שינוי ואלו ה„מהפכן“ היה ר' העננך (חנוך) ברין, אביו של משולם הפחח (שילעם בלעכער). המתנגדים טענו, כי הנברשת נתלתה עוד בידי ר' ישעיהו צמח, שבנה את בית-המדרש בכספו ובמו ידיו, ואכן זמן רב היתה ידם של המתנגדים על העליונה, משום שהם היו הרוב הגדול. אבל המיפנה בא במפתיע: משבאו פעם המתפללים „לסליחות“ „זכור ברית“ לפני ראש-השנה, הם מצאו שקרה „א-סון“. במקום נברשת-הנחושת שלפני ארון-הקדש היתה תליה מנורת-בוק גדולה שהציפה את בית-המדרש באר רה הרב. ונצתון המהפכנים היה שלם...

אגב, ציוריו של יוסף בדקו מתארים את קמרת בית-המדרש הזה. לימים ביקש חנוך ברין לקרוע בבית-המדרש חלונות גדולים יותר במקום החלונות הקטנים. גם לכך התנגדו השמרנים. לבסוף ניצח ר' חנוך גם בזה והחלונות החדשים נקבעו בבית-המדרש. עמדה לו לר' חנוך „זכות“ מיוחדת בנצחונותיו הללו: היו לו כמה בנים גברתנים, אשר שימשו „נימוק משכנע“ בכל מערכותיו נגד מתנגדיו האנטי-מהפכנים...

כיצד עולים לארץ ישראל?

— ואולי תספר משהו על עלייתך?

— מה יש לספר? בעת שהחלטתי לעלות ארצה היה בידי איזה סכום כסף שנפל בחלקי כירידה מאבי.

נתפרסם אז בפלונסק היה משה הרש קאמין, שאחיו אברהם היה סוחר-תבואות. משה-הרש היה בראורין, מדקדק בקלה כבחמורה והבריות נהגו בו כבוד רב. אמנם חסיד לא היה, וניכר היה בו שעיסוקו במלאכת הבנאות בא לו מתוך הכרה ושאיפה להוציא את לחמו בייגע-כפיים. הוא והחייט הירש איטשעלע'ס כהן, אביו של משה כהן, וכן ישראל מאיר וילברמן הסנדלר, נחשבו בעיר כבעלי-בתים מכובדים.

רוב בעלי-הבתים המכובדים שבעיר היו מתפללים בבית-המדרש הישן (הקדמי), ואילו בבית-המדרש הא-חורי, שפעם היה נקרא על שם מייסדו ר' ישעיהו לבית צמח, היו מתפללים הצמחים (מרדכי, לייבוש, הרש-חיים-אבא) ועוד יהודים מנכבדי העיר. בבית-המדרש השלישי של יצחק כהן היו מתפללים המתקדמים יותר או „האינטליגנציה“ של הזמנים ההם. בבית-המדרש הזה פרצו המריבות הראשונות בין החסידים והציונים שבעיר.

היה בפלונסק „שטיבל“ של חסידי גור אשר בו היו מתפללים גם ר' יצחק יעקב השוחט (אסתרון) ור' שמחה אייזיק, שניהם למדנים מופלגים ויראי-שמיים מובהקים. אך לאחר שנתפסו לציונות הם גור-שו על-ידי החסידים הקנאים מן השטיבל (ר' יצחק יעקב אסתרון היגר אז לאמריקה ונעשה שם מטיף בבית-כנסת).

„פועלי ציון“ ו„אגודת עזרא“

— שמא זוכר אתה את ניצני הציונות הראשונים בפלונסק, מניין צמחו?

— תחילה באה הנטיה להשכלה, שנתעוררה אצל בחורי בית-המדרש. הם „נדבקו“ כנראה מאותם מש-כילים קשישים, שלא חסרו בפלונסק עוד במאה התשע-עשרה. נטיה זו נהפכה במרוצת הזמן להצטרפות אל התנועה הציונית. חיבת-ציון היתה קיימת בפלונסק עוד קודם לכן בחוגים הלא-חסידיים. אז צץ בפלונסק גם השם „פועלי ציון“, שלא היה אלא צירוף של המור-שג ציונות והעובדה שלציונות הצטרפו אז גם בעלי-מלאכה.

זוכרני, כי בימים ההם התארגנה בפלונסק אגודת „עזרא“, שחבריה היו בעיקר בחורי בית-המדרש ומ-גמתה היתה להפיץ דעת בין בעלי-המלאכה ופשוטי-העם. בווארשה הופיע אז כתב-עת, שעורכו היה כמדוד מני ד״ר וורטסמן. אני נשלחתי אליו לווארשה כדי לקבל ממנו „פרוגראמה“ לאגודה. הוא אמר לי: תחילה תייסדו אגודה ואח״כ נדבר על פרוגראמה...

מי היו במנהיגי התנועה הציונית בפלונסק של הימים ההם?

אף הוא עבד תחילה בביהח"ר לשמן "עתיד" בן-שמן, שהיה שיין לוויבוסביץ-הנקין. הוא עבד שם שנתיים ועבר לחולדה למשך שלוש שנים. גם שם וגם בראשון-לציון, שאליה עבר מחולדה, עבד בחקלאות ובשנת 1914 עבר לעין-ח'י. בימי הגירוש התורכי עבד בכינרת ובמגדל ובשנת 1920 עבר למקום אשר בשנת 1922 קיבל את השם כפר מל"ל וכאן הוא יושב עד היום הזה.

מספר אברהם דב וולמן פרט, שלא שמעתי משום איש לפניו. עוד בשנת 1900 בערך, על כל פנים לפני שהועלתה תוכנית אוגאנדה, צייר הנער אנשל כהן, נכדו של הרב, את דיוקנו של הרצל עד חצי גופו, בהשתמשו לשם כך במלים של "מדינת-היהודים". הנער בן הטי"ו שלח את התמונה להרצל וקיבל ממנו מכתב תודה בצירוף סכום כסף ניכר. אין הוא זוכר בדיוק את הסכום, אבל נדמה לו כי היו אלה חמישים פלורין. הידיעה פורסמה אז ב"הצפירה". איש-שיחי זוכר את המקרה, שכן למד עם אנשל יחד בבית-המדרש הישן.

— מדוע התנגד אביר לעלייתך? שאלתי.

— אבי היה בעל חנות לאריגים בכיכר השוק. הוא היה מחסידי גור האדוקים. ואלו אנוכי בחלתי בחיי הגלות. היו לי גם ויכוחים קשים עם האדוקים בנושא ביאת המשיח. הייתי שואל אותם: מאמינים אתם בביאת המשיח וכי תקום אז מדינה יהודית. כלום סבורים אתם, שבמדינה היהודית אשר תקום או ייפסקו בשבת כל החיים וכל הקשרים עם העולם? תחת להשיב לי, אמרו כי אני "מין, כופר ואפיקורוס"...

— אימתי וכיצד עלית ארצה?

— עליתי יחד עם משפחת יוסף חיים כבשני עפ"י התעודה של יצחק כבשני, שעלה ארצה שנה אחת לפני, מייד אחרי שלמה צמח ולפני ליפא טאוב ושלמה לביא.

מסביבנו ישבו בני משפחתו של אברהם דב וולמן וניכר היה בהם שהם נהנים מסיפורו של אבא החלוץ, היושב עד היום הזה על נחלתו הכפרית, מוקף עצי הדר שטופחו במו ידיו, בקירבת חלוץ אחר מעולי פלונסק, הרי הוא אברהם דוד לבקוביץ, אחיו הצעיר של שלמה לביא. ביקשתי לראות גם אותו, אך הוא לא היה בביתו. העומד אף הוא בתוך משקו החקלאי שבנו ובתו הם הדואגים עתה לטיפוחו.

פאספורט עלה אז 25 רובל, סכום שעלה על יכולתי. על כן הצטרפתי תחילה אל זלמן ואסרצוג ואמרתי לנסוע כאחד מבניו, יחד עם כל משפחתו שעלתה אז לארץ. אך כאשר עמדתי כבר לצאת לדרך, בא אלי שלמה לבקוביץ' (לביא) וביקש שאוותר לו על מקומי, משום שהוא אנוס לנסוע מייד. ואכן ויתרתי לו על תורי, ותחת זאת נרשמתי כ"בנו" של יענקל השמש מבית-המדרש החדש, ר' שמחה אייזיק הוא שנסע אז כר' יענקל השמש כביכול. יחד אתו נסענו אנוכי, בחור אחד בשם דידוביץ' אשר הכול קראו לו "קרופוטקין", שאול קווארט, בנו של יענקל השמש ועוד בחור רבי-עי בשם הרצקה סוטנברג. בט"ו בשבט נערכה אז מסיבת-פירידה בבית-המדרש החדש לכבוד ר' שמחה אייזיק לרגל עלייתו, אך אני לא הלכתי למסיבה.

— ואיך היו הימים הראשונים בארץ?

— הגעתי ישר מיפו לפתח-תקוה יחד עם ר' שמחה אייזיק ושאר העולים מאותה קבוצה. בפתח-תקוה מצאנו אז את שלמה לבקוביץ', את ליפא טאוב, שעבדו שניהם בבן-שמן. גם לי סודר אז מקום-עבודה בביהח"ר "עתיד", שהיה בימים ההם בבן-שמן. שנים אחדות עבדתי שם עד שעברתי לשנה אחת לחולדה. מחולדה הגעתי ישר לעין-גנים, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. חוץ משנים אחדות של מלחמת-העולם הראשונה, כאשר גורשנו מעין-גנים וישבתי בכפר-סבא, הנני יושב כל השנים כאן, בעין-גנים.

כיצד עלה אברהם דב וולמן לארץ ישראל

ועוד פגישה עם אחד הוותיקים.

מר אברהם דב (אברהם בעריש וולמאן) יצהר, שיין אף הוא לחבורת העליה השניה מפלונסק. יש אומרים, כי משהגיע לאוזני אביו בפלונסק השמועה, שבנו עלה לארץ-ישראל הוא קרע "קריעה" וישב "שבעה". לא בדקתי את השמועה הזאת. אבל אברהם דב עצמו, שהוא עתה אדם ישיש אשר עשרות שנות העמל הקשה תרותם עמוק בתווי פניו, מספר לי, כי עם עלייתו לארץ ניתק את כל קשריו עם פלונסק. מכל בני משפחתו הענפה לא עלו ארצה אלא אחותו היחידה עם בעלה, בשנת 1930, והם היחידים שניצלו. כל שאר בני המשפחה ניספו בשואה.

מגיפת החולירע וחופה בבית העלמין בקיץ תרנ"ד

מוקדש לזכר אחותי מרים דבורה (מניה) שברדשרף

שמות אחדים מן העסקנים שנתגייסו להצלת נפשות נשארו בזכרוני:

הרב צבי יחזקאל מיכלסון, שהיה אז אך בן 32 ואשר רק כמה חדשים לפני המגפה נתמנה לרב דמתא; אביגדור גרין, שלום גרינבוים, ומשה פשיגודה, נוסף לאנשי חברה קדישא, שלא היו אף הם מחוסרי־עבודה. בראש המצטיינים במסירות־נפש בעזרה לחולים עלי להזכיר את אמי המנוחה, שיומם ולילה, בימי חול ושבט סיפקה רותחין במשך כל זמן המגפה לבית־החולים, עשרות דליים ליום בלי תשלום. המים הרות־חם היוו אז תרופה יחידה והמזון היחיד לחולים.

כדאי להזכיר את המקרה הבא: גם ביתנו הקריב קרבן על מזבח המגפה ואח שלי חלה ומת כעבור שעות אחדות בבית־החולים. את בני משפחת הנפגע נהגו להכניס למחנה־בידוד ולעשות חיטוי בדירת הנפגע, לסגור אותה לפרק זמן ולשים חותמת שעווה על הדלת.

כשבאו אלינו אחרי מות אחי להוציא לפועל את הנוהג ה"ג", התמרדו כל תושבי פלונסק, הגויים והיהודים, נגד המשטרה המבצעת וצעקו: את הבית המציל אותנו לא ניתן לסגור! בגרזנים פרצו את הדלת וכן מנעו בכוח את העברתנו למחנה הבידוד. בלית ברירה נכנעה המשטרה.

מי שנכנס לבית־חולים (ונכנסו כולם, היות והרופאים והחובשים נצטוו למסור על כל מקרה ומקרה של חולירע לשלטונות) היה לו סיכויים קלושים להישאר בין החיים.

משפחות שלמות נעקרו ע"י המגפה. אך שוחחת עם בן־אדם וכעבור חצי שעה הגיעה אליך הידיעה שבן שיחתך כבר נמצא בבית־החולים.

אמצעי זהירות

כשקרה ומי שהוא במשפחה חלה בחולירע, העבירו את יסר בני המשפחה לקסקטין של חיל־המצב הרוסי, שעזב את פלונסק זמן מה לפני פרוץ המגפה. הקסקטין היה ברחוב הסוק הרוק בבית שלום גרינבוים, אשר נהפך למחנה בידוד. לאחר חיטוי בקרבול (אמצעי־החיטוי היחיד שהיה קיים אז) היה בית הנפגעים נסגר יעל הדלת הדביקי חיתכת שעווה.

בהיותי בן שמונה, בקיץ תרנ"ד, פרצה מגפת חולירע בעירנו, שנמשכה כמה חדשים. התנאים הסניטאריים הנהוגים אז, לא היו מהמעולים ביותר, היות למי־שופכין (הנקרא בלע"ז רינשטוק) היו פתוחים וכל הלכלוך עבר בחוצות העיר. פעם או פעמיים בשבוע היו מטאטאים את הרחוב ואין פלא שהזנזבים המעבירים מחלות היו עוטים על הזוהמה ועשו את שלהם.

השלטון המקומי לחם נגד המגפה באמצעים דראסטיים שנראים היום דלים ועלובים, כגון: סיווד תעלות־השופכין והתזת קרבול בבתי־השימוש. זריקות היסון נגד הידבקות וד.ד.ט. לא היו בשימוש אז. מבוכה השתררה בעיר, שרוב תושביה יהודים היו, בעלי האמצעים עזבה ויצאו ליצרות ולכפרים הסמוך כים, בהם האוכלוסיה מועטת וסכנת ההידבקות פחותה. חלק גדול של התושבים העביר את מושבם לשדות־חול (פיאסקי) במרחק 1½ ק"מ בערך מן העיר ושם העמידו להם סוכות־בד למגורים. מאין נמצאו להם סוכות בד רבות כל כך? ודאי זוכרים הקוראים את דוכני החייטים הרבים ומוכרי הסידיקית שקישטו את השוק בסוכותיהם בכל יום שלישי וששי בשבת. אכן סוכות אלו שימשו בזמן המגפה לאוהל־דיוור.

ימי־השוק בזמן המגפה לא התקיימו בכלל, האוכ־לוסיה הכפרית חדלה לבוא העירה, שהמגפה הפילה בה יום יום קרבנות חדשים, אשר בזמן גאותה הגיע מספרם לעשרות מבין התושבים היהודיים והנוצריים. אהלי החייטים, שנשארו ללא שימוש, נהפכו איפוא, לדירות־קבע לזמן ממושך.

הנוצרים התקינו בית־קברות מיוחד לקרבנות המ־גפה בדרך פלונסק—וישוגרוד ואלו היהודים לא חששו להדבקת שוכני בית־החיים ר"ל והוסיפו לקבור שם את מתיהם — קרבנות המגפה.

יש לציין את מסירות־נפשם של אלה מן התושבים אשר סירבו לעזוב את העיר בכל המצבים, וחלק מהם הגישו עזרה לנפגעים בבית־החולים. כידוע, לא היה בפלונסק בית־חולים ובזמן המגיפה הריקו מחסן תבואה גדול ברחוב ודונסקה בסימטת בעל בית־הבד זאב קנאסטר והפכוהו לבית־חולים. היסר עסקו בקביר רת המתים.

החופה נערכה בבית־הקברות באמצע היום והש־תתפו בה כמעט כל אלה שהיו עוד בין החיים ולא נכלאו במחנה הבידוד.

טקס החתונה והמשתה נערכו ברוב פאר במחסני העצים של קסמון וזילברפניג ליד בית־המדרש של ר' יצחק כהן. מהלוחות והקרשים שנמצאו שם למכירה התקינו שולחנות וספסלים.

מסופקני אם החיתון של מיכל סייע במשהו להאטת המגפה. סבורני שימי הסתיו הפיגו את החום הלוהט של ימות־הקיץ וזה הביא בהדרגה לסיום המגפה אשר הפילה מאות קרבנות יהודים בעירנו.

מבתי־המדרש נשמעו כל היום פרקי תהילים וב־זעקות תפילה ליד ארון־הקודש הפתוח ביקשו הבריות להעביר את רוע הגזירה. כנראה לא סמכו על הרופאים בלבד וניסו להציל את הנפשות היקרות להם גם בתפילות.

המצב נמשך חודשים אחדים וכשגם התפילות לא עזרו, החליטו אבות העיר לנסות אמצעי יותר בדוק ומנוסה, דהיינו: העמדת חופה בבית־הקברות. לצורך זה נבחר הזוג המיוחד במינו — החתן מיכל החיגר, שישב כל ימיו על ערמות סמרטוטים אצל ר' הירש קלמן זבירצ'דלו ועסק במיון הסוגים, והכלה תמר ממשפחה מיוחסת בעיר והנדוניה שלה: מחלת הנפ־לה — שניהם בגיל מבוגר למדי.

חברה קדישא בפלונסק

ר' משה-הירש הבנאי ו"הקולאקוטקה"

מה... אנשי הקולאקוטקה היו בעיני החסידים בבחינת אנשי הפקר וטריפה. שאסור לבוא בקהלם. אולם לחברה זו היתה השפעה חזקה על ההתפתחות של נוער פלונסק בדורות הבאים. אנחנו הכרנו אותם את אנשי הקולאקוטקה בתור זקנים אוהבי תנ"ך ודקדוק. דבקים בפיוטים היפים של ימי החג ואינם מסכימים בשום פנים לוותר עליהם. קוראי ספרים וכתבי-עת עבריים ומפזמים שירי-ציון עתיקים.

יהודים במקצוע הבניין

את סבא שלי הכרתי כשהיה כבר למעלה מבן שישים. הוא היה אז קבלן ידוע לבניינים בעירנו ובערי הסביבה. עבד יחד עם אחד מבניו, יוסף היה שמו. שאותו לימד את מלאכתו. והוא היה לו כיד ימינו — מנהל-העבודה הראשי בכל עבודותיו. סבא היה מקבל עבודות בניין ומוציאן אל הפועל, והיה לו מתחרה בעירנו. כמעט בן-גילו. נחמן ואנדרמן היה שמו. נחמן זה היה בן יחיד שגם שמו היה יוסף וגם נחמן עבד יחד עם בנו. ברוב העבודות הפרטיות היו סבא ונחמן מתהרים ביניהם. לעומת זאת, עבודות צבוריות. כגון עבודות הקהילה, העיריה או הממשלה נמסרו להם עפי"ר בשותפות. אחרי ששניהם הגישו את הצעותיהם. כך זה היה בבניינים שאני זוכר אותם. כמו בניין בית-המרחץ של הקהילה. בניין ביה"ס העירוני וכן בניין בית-הסוהר המרכזי של הממשלה. קרו מקרים בעבודות עונתיות גדולות. שסבא ונחמן עשו שותפות ביניהם, כדי להתחרות עם קבלנים אחרים, גויים מערים אחרות. שכן בפלונסק לא היו קבלנים מלבדם. כך זה היה בבניין העיר "דרוביך" לאחר השריפה הגדולה שהחריבה אותה. חוץ משותפות גלויות במקרים בודדים, היתה תמיד ביניהם תחרות על כל עבודה ועבודה ולפעמים גם תחרות קשה.

חוץ מסבא ומתחרהו נחמן ובניהם. שהם הכניסו אותם בסוד מקצוע הבניין, לא היו יהודים במקצוע זה. לא בפלונסק ולא בערי הסביבה. בין הגויים היו אמנם הרבה פועלי בניין מסוגים שונים, אולם עד כדי רכישת תעודת-אומנות ולדרגת בונה עצמאי לא הגיעו. רוב הפועלים האלה או שעסקו בעבודות תיקור

מי לא הכיר בפלונסק את ר' משה צבי קמין. או כפי שקראו לו ר' משה הירש "מוליארו" (בנאי) על-פי מקצועו. מלאכה שעברה אליו מאביו ומאבי אביו במשך דורות? בראשית שנות החמישים של המאה שעברה היה הוא הצעיר שקיבל תעודת אומנות במלאכת הבנאות ונעשה בונה אחראי ועצמאי. יחד עם זה היה פעיל בחיי החברה בעיר: האברכים הצעירים בפלונסק שהיתה להם נטיה ומשיכה להשכלה. התאגדו לחברה אשר שמה לה מטרה, ללמוד את התנ"ך, לשון שפת עבר ודקדוקה והיסטוריה ישראלית. החברה הזו, אשר ר' משה הירש היה אחד הפעילים שבה, הביאה לה מורים מתנועת ההשכלה וחיבת ציון שקמה באותם הימים בליטא. שכרה לה מועדון שישמש לחברה מקום-לתפילה. ללימודים, לקריאת כתבי-עת וספרים שהוזמנו ע"ש המועדון וכן מקים לאסיפות.

לחברה קראו בשם "כל הקהל". החסידים מתפללי ה"שטיבלך" רדפו את חבריה והשמיצו אותם, את החברה כינו לגנאי בשם "קולאקוטקה" והפיצו שמועה. כי במועדון התפילה של הקולאקוטקה. בעמד התפילה, במקום ה"שויתי" ישנה תמונה של "אשה עירר

אם היה זה איש שנפטר בדמי־ימיו והשאיר אלמנה מטופלת בילדים, תיאר הראש עדר־צאן על־יד באר המים שדלי תלוי מעליה והרועה שישקה את הצאן איננו... או „עץ גדוע“ — לצעיר שנקטע ממשפחתו בצעירותו או „נרות שבת שנשארו במנורת השבת“ והאשה שתברך עליהם איננה. ביטויים ציוריים לכל מקרה ומקרה, שאגת אריות, „ריצת צבאים“ וכדומה. את כל הנושאים לראשי מצבה אלה תיכנן סבא. צייר אותם ביד חופשית בלי להשתמש בדוגמאות איזה שהן. לאחר שאושר הציור על־ידי המזמינים היה מתחיל בעצם עבודת הסתתות. עבודה זו נעשתה בשתי צורות: ציור הראש של המצבה על רקע משוקע כשהנושא מובלט, הטקסט — על־פי רוב באותות משוקעות. במקרים מיוחדים, וזה היה תלוי במחיר שהמזמין הסכים לשלם, סותתו גם אותיות־הטקסט כשהן בולטות. דיוק, נקיון ויופי היו בכל העבודה.

אפשר לאמור כי שמונים אחוז ממצבות בית־העל־מין בפלונסק היו מעשי־ידיו של ר' משה קמין. לא נשאר זכר להם, לכל הנחי והקינה, שסיפרו על חיי דורות בפלונסק ואשר נחרתו באבן במשך ששים שנה ויותר — הכול נהרס ונחרב על־ידי החיות הגרמניות. באבני־מצבות ריצפו רחובות ומדרכות. נשארה אתי כתובת של מצבה אחת, מצבת אבא עליו השלום, שרשמתי לי אותה לפני עוזבי את פלונסק, כשנה לפני מלחמת־העולם הראשונה והנני מביאה בזה:

משה אבינו רוענו, / אהרן צור זה ילדנו / בדמי ימיו הלך ואיננו, / נפשנו הה תהמה עלינו / רב וגדול מאד שברנו. / אהבת תורה וטוהר המדות / בערו בלבבו כאש חמודות, / רב ימי חייו עלי אדמות. / הגה בהם מאין הפוגות. / מורנו ואבינו עזבנו לאנחות / צבי תפארתנו הלך למנוחות. /

הרב המופלג בתורה ויראה ובחסידות ה"ה מו"ה

משה אהרן בן אברהם צבי ז"ל

הלך לעולמו ביום ו' ערב שבת קודש ו' לחודש טבת שנת תרס"א לפ"ק ת. נ. צ. ב. ה.

כתובת זו חוברת כך שראשי השורות מציינים את שם הנפטר ואת שם אביו „משה אהרן בן רב אברהם צבי“; בכאב לא יתואר חיבר ועבד החותן על מצבת חתנו הגדול שנפטר בדמי ימיו; פלונסק היהודית על יהודיה החיים והמתים נמחקו מעל פני האדמה על־ידי הגויים הטמאים. יהיו דברים אלה מצבת זכרון למה שנחרב ואיננו עוד.

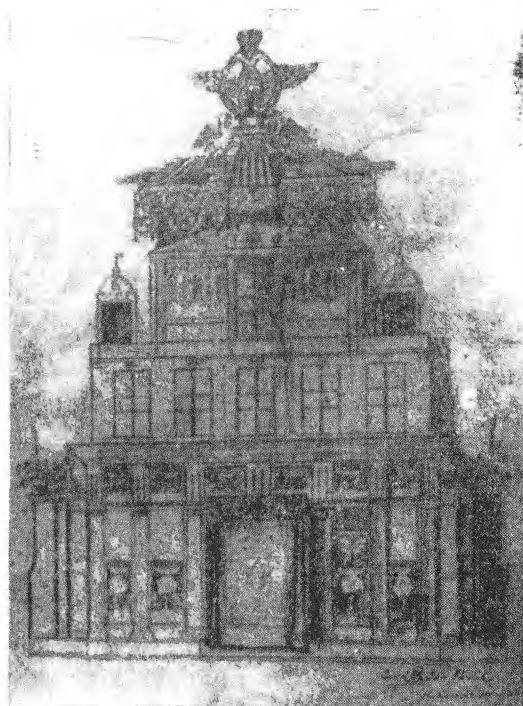
נים שונות או שעבדו אצל סבא או אצל מתחרהו. היו גם יהודים שהועסקו בעבודות בניין אולם עפ"ר בהגשה ובעבודות־עזר אחרות. אומנות הבניין היתה בזמנים ההם כוללת והאומן חייב לדעת את כל המקצועות והעבודות הנחוצות בהקמת בניין, מהמסד עד הספחות, עבודות אשר כיום הן מחולקות בין 6—7 בעלי מקצועות שונים. ונוסף לזה חייב היה האומן לדעת לעבד את פרטי הבניין ולקבוע את מידות החוזק ואישורן במשרדי הבניין העירוניים והממשלתיים. מקצוע הבנין בפלונסק עבר כפי הנראה מאבות לבנים, וזו היתה הסיבה שלא היו פועלים יהודים במקצוע זה בפלונסק ובסביבתה.

פעם סיפר לנו סבא, כי היו מקרים בעבודות ממשלתיות גדולות ודחופות שהוא עבד בהן בשותפות עם נחמן ולא יכלו להשתלט עליהם, כי צריך היה להעסיק הרבה פועלים ומנהל־עבודה מומחים. פנה סבא לעזרה לאחיו ר' אברהם קמין, שעסק בסחר־תבואות ונוסף לזה היה עסקן ופרנס בקהילת פלונסק, אולם בנעוריו למד גם הוא את המקצוע מאביו. לבק־שת סבא הוא עזב לכמה חודשי קיץ את עסקיו ואת עסקנותו ועלה על הפיגום להציל את המצב.

כיצד מתקנים מצבה

בעבודות הבניין עסק סבא משישה עד שבעה חדשים בשנה. בשאר חודשי השנה והם חודשי החורף, הוא עסק בעשיית מצבות, עבודה שסיגל לעצמו מבלי שלמד אותה ממישהו. עבודת המצבות היתה מורכבת מכמה פעולות: ראשית, חיבור הכתובות. לשם כך נחוץ היה לדעת עברית נכונה, לשון מליצית, חרוזים שראשי שורותיהם מבטאים עפ"ר את שם הנפטר. וזאת לדעת, כי הכתובת חייבת היתה להיות לכל אחד ואחד כערכו, ביטוי נאמן לאישיותו של הנפטר, ללא המעטה וללא הגזמה בציוניו או בשבחיו, שהרי בשני המקרים יש בכך משום עלבון המת. סבא היה עובד בשקידה על חיבורים אלה, היה כותב ומוחק, עד שלבסוף יצא החיבור גמור ומלוטש ואז העבירו בכתב נקי, באותיות זעירות, זעירות, ובשורות ישרות על דף חלק. אם היתה זו מצבה של איזו אישיות מכובדת, היה מראה את הכתובת לביקורת לאחד מחבריו הטובים מה„קולאקוטקה“ לשעבר ורק אחר כך היה מראה אותה לאישור לקרובי הנפטר — במדה שהיו ביניהם ידעי ספר.

לאחר שחוברה הכתובת, התחיל סבא לתכנן את „הראש“. „הראש“ צריך היה לבטא בפיסול את האבידה למשפחה או לחברה. למשל: אם בר־אוריין היה הנפטר, היה הראש מתאר ארון־ספרים עם ספרים פתוחים ועוזבים ואין מי שימשיך ללמוד בהם;

ארון הקודש בבית הכנסת --- ציור מאת יוסף בודקו

ישראל ובברכת ה"שהחיינו". כמה געגועים נתעוררו אז בלבותינו הצעירים לארץ יפה ונפלאה זו!... ותיכף סמוך לט"ו בשבט, כאשר טעם התמרים, התאנים, השקדים והצימוקים עוד עמד בפינו, התחיל סבא בהכנות לעבודת הרעשנים ופטישיההמן לחג הפורים הממשש ובא. סבא היה מכין לנו לכל פורים טיפוס אחר של פטישיההמן. כל פעם דבר חדש; אמצאה מיוחדת רק בשבילנו. זכורני, כי פעם היה זה מין כלי נפלא, פטישיההמן עגול בעל שתי קומות. ארבעה תאים בכל קומה, ובכל תא יושב פטיש קטן ועם סיבוב הידית מסתובבים שמונה פטישים קטנים ודופקים על דפנות התאים ומשמיעים דפיקות נפלאות... הכול מעובד יפה וחלק בתכלית ההידור. בליל לות ארוכים אלה, עת ישב עלייד השולחן ועסק בלוח חיות הדקיקים, היה סבא מספר לנו כל מיני סיפורים. — פעם סיפר לנו על ימילדותו, עת היה הוא עצמו ילד בגילנו, איך ישב והסתכל בעבודות סבא שלו בבניין בית הכנסת בפלונסק ואיך ישב אחר-כך ימים ולילות והתבונן בעבודת האמן הנפלא שבנה את ארון הקודש בתוך בנין בית הכנסת. בית הכנסת בפלונסק עמד בפינת רחוב "וארשה", שבפי יהודי פלונסק נקרא רחוב בית הכנסת, ורחוב "קוויאה", כשחזיתו פונה לרחוב וארשה. בית הכנסת עמד ברחוב ממש, כמעט שלא היתה מדרכה לפניו, כי רחוב המדרכה

בן חסיד לאב מתנגד

סבא היה איש ירא-שמים ושומר-דת. אולם היה שייך ל"מתנגדים". "מתנגד" עקבי היה, לא אהד את החסידות ולא האמין ב"רביים". את ה"מתנגדות" שלו הבליט בכל מנהגיו ובנוסחי התפילות. הוא היה מתפלל קבוע בבית המדרש הישן, שם היה גם בעל-קורא קבוע בספר התורה בשבתות, הוא שם לב במיוחד לביטויין המלא והנכון של המלים ועל זה הקפיד גם אתנו הנכדים. הוא לא סבל והתנגד שיגיש לעמוד התפילות כש"ץ מי שאינו יודע ספר ואינו מבין את פשר התפילות או הפיוטים בימי החג. לנו, לנכדים, לא הרשה ללכת ל"חדר" ללמוד קריאה ומקרא. הוא טען, כי ה"מלמדים" ובעיקר הדרדקאים הנם בבחינת "עמי-ארצות", אינם יודעים קריאה נכונה ומשבשים את ה"עברי". הוא לא סבל ולא יכול היה לשמוע איך הם מבטאים את השוואנע כצירה ועוד שגיאות בדומה לזו. את הקריאה, חומש עם פירוש רש"י ונ"ך לימד אותנו סבא בעצמו ורק כאשר הגענו ללימודי התלמוד העביר אותנו לרשותו של אבא, שהיה "חסיד", איש ה"תלמוד", אולם הסכים עם סבא בנוגע ללימודים הראשוניים. סבא היה מחונן בכשרו רונות של מחנך, לימד אותנו בנחת, בשקט, בסבלנות והיקנה לנו את לימודי ראשית באופן מושך ומעניין. סבא מעודד לא רגז על משובותינו; הלימודים התקיימו על-פי רוב אחרי תפילת מעריב בימות החורף ולפני מנחה בימות הקיץ. בחורף חזרנו על הלימודים בחדר-עבודתו של סבא על-ידי אבני המצבות ובקיץ על פגומי הבנינים.

תשמישי-קדושה מלאכת-מחשבת

סבא היה גם אמן במלאכת-מחשבת, וכל הצעצור עים שלנו, שרובם קשורים היו עם חגי-ישראל היו מעשה-ידיו. את סיפורי מלחמות החשמונאים שמענו מפיו כשהננו ישובים סביב השולחן. היה זה תמיד עם כניסת חודש כסליו, בזמן שהיה מתקין באולרים חדים דפוסים מגורי-עץ שונים ליציקת סביבונים בכמה צורות. בערב שלפני הדלקת נר ראשון החלה עבודת היציקה. סבא ישב על-ידי התנור, התיך עופרת ומילא את הדפוסים וכל פעם היו יוצאים סביבונים נוצצים עם האותיות הבלוטות. שמחתנו היתה כפולה — שמחת הסביבונים ושמחת ההשתתפות בביכול ביצירה הנפלאה.

שבועות מספר לאחר מכן, בהגיע הקיר לשיאי כט"ו בשבט, היינו שומעים מפי סבא סיפורים נפלאים על ארץ התמדה, שאין בה חורף עם חלונות מכוסים כפור, ארץ מלאה שמש, רק אביב וקיץ ישלטו בה ויחד עם זה נתכבדנו בפירות הטעימים מפרי ארץ-

על מדרגה אחת, נמצא עמוד־התפילה, המרוחק כמטר וחצי בערך מארון־הקודש. משני עברי עמוד־התפילה עולות מדרגות מעוגלות, כשבע או שמונה במספרן, לרחבה שלפני הארון, הרחבה — אורכה שיש מטר בערך ורחבה כמטר וחצי במרכזה. בגובה כשמונים סנטימטר מרצפת הרחבה מתחילה הפרוכת המכסה את דלתות הארון; משני צדי דלתות הארון, באותו גובה מהרצפה, נמצאו שש תיבות תצוגה מזוגגות, כמחצית המטר רוחב התיבה, כמטר גובהה, כשלושים ארבעים סנטימטרים עומקה: שלוש תיבות־תצוגה מכל עבר. בכל תיבה היתה תערוכה חיה בצורה מיניאטורית. איני זוכר מה בדיוק היו בכל תיבה ותיבה, אולם זוכר אני בדיוק כי באחת מהן היו עצי פרדס מלבנים בירקם ועליהם פרי תפוחי־זהב בשלים, בדיוק כמו בארץ־ישראל אחרי הגשם, בעונת־הקטיפה. באחת היתה תצוגה „על פי הבאר” — עדר כבשים שותים מהשוקת ובאר מים ודלי מעליה; באחת היתה, דומני, עץ אתרוגים, ובאחרת דומני לולב, אתרוג ושופר. העיבוד והצבעים — מעשה־ידי אמן. אז עוד טרם ראיתי פרדס, אולם אם אני מעביר את זה נגד עיני כיום רואה אני כמה דיוק ויופי אמנותי היו בתערוכות חיות אלה.

למעלה, מעל לדלתות ארון־הקודש התרוממו 4 טורי ארונות קטנים, בארבע קומות, שסגורים היו בדלתות כפולות, שתבניתן כתבנית דלתות הארון אך בגודל של 40 סנטימטר רוחב על 60 סנטימטר גובה לערך. דלתות כפולות אלו בצורת קשת למעלה עשויות היו נחושת עם פיתוחים שונים. בקומה הראשונה אשר מעל לפרוכת היה טור עם 7 ארונות, בקומה השנייה — חמישה ובקומה השלישית 3 ארונות וברביעית האחרונה רק ארון אחד. הרווחים בין הפרוכת לבין קומות הארונות הקטנים היו שווים. מעל לקומה העליונה של הארונות הקטנים, ברווח דומה לרווחים שבין הקומות, התרומם כרוב־ענק הפורש כנפיו, וראשו הכפוף נוגע בתקרת ההיכל. לשני צדי הכרוב, מימין ומשמאל, עמדו שני תאים קטנים, תא אחד בכל צד. התאים — גודלם בערך 30 על 50 סנטימטרים — מעוגלים למעלה ובתוך כל תא עמדה יונה צחורה. כאשר פתחו את דלתות ארון־הקודש להוצאה או להכנסה של ספרי־התורה הסתובבו היונים לצדדים, השמיעו צפצוף ובכל ארבע הקומות נפתחו הדלתות הקטנות של טורי הארונות ולעיני הראים נתגלו תמונות מרהיבות־עין. בתוך כל אחד מן הארונות נמצאה תערוכה על נושא מהתנ"ך או מההיסטוריה, אני זוכר תוכנם של אחדים מהם: „לוחות הברית”; „עקדת יצחק”; „קבר רחל”; „המנורה” ועוד נושאים שאיני זוכרם. הכול מעובד היה בצורה אמנותית חיה. כמה קסם לנו הילדים ארון־קודש נפלא זה! שעות היינו עומ-

שהגיעה עד לשולי תעלת־השופכין של הרחוב. לא עלה על מחצית המטר.

בית הכנסת הגדול וצורתו

הצורה החיצונית של בית־הכנסת היתה בניין בצורת מלבן שרוחב חזיתו 20 מטר בערך ועומקו — 40 או 45 מטרים; הגובה החיצוני עד הגג היה 11 מטר בערך. הגג, שירד בשיפוע לשני צדי האורך, מכוסה היה רעפים אדומים. רק שני שיפועים היו לגג, שתי הפינות הקיצוניות בחזית ברוחב של 4 או 5 מטר לכל צד היו אטומות בקירות בנויים: פינה אחת שימשה לחדר המדרגות, המוביל לעזרת הנשים, והפינה השנייה שימשה קיר הלשכה (פאליש בלע"ז). האמצע, ברוחב של 10 או יותר מטרים היה פתוח כולו ומדרגות־כניסה נמשכו לכל הרוחב. שלושה עמודים עגולים ניצבו באמצע ועליהם ועל שתי הפינות האטומות נשענה קורה ענקית גבוהה, שהגיעה עד למעלה מראש הגג וכיסתה עליו כעין מעקה המס־תיר את גג הרעפים כלפי החזית. הקורה למעלה הלכה והצרה כלפי האמצע, בצורת מדרגות ונגמרה באמצע עם המדרגה הצרה והגבוהה ביותר אשר מעליה התרומם כדור ענקי. בקירות, לשני צדי האורך, היו חלונות גבוהים שנקבעו בשליש העליון של הקיר. בקיר האחורי היו רק 2 חלונות באותו גובה, בשתי הפינות של הבניין. חוץ מזה היה הקיר אטום. עלית במדרגות החזית, כשבע מספרן, ונמצאת על גבי רחבה של 12 על 4 מטרים בערך. מימין — חדר המדרגות לעזרת־הנשים, משמאל — פתח ללשכה ומלפנים, במרכז — שתי דלתות־ענק מחוטבות בצוירים ופיתוחים שונים המובילות לפנים ההיכל. פתחת את הדלתות, נמצאת שוב על רחבה של 6 על 2 מטרים בערך, ממנה יורדות משלושת עבריה כשבע מדרגות, מעל פני המדרגות נתגלה לפניך ההיכל כולו. אולם מאורך, שארכו בערך 35 מטרים ורוחבו כ־20 מטרים. שני הקירות לאורך האולם, המרוחקים זה מזה כ־8 עד 10 מטרים, נשענים על 6 עמודים, 3 מכל צד הנושאים את תקרת האולם, העמודים הם עגולים, קוטרם בערך מטר אחד, ישירים מלמטה עד קצה גובהם המגיע בערך לשלושה עשר מטרים. במרכז עומדת הבימה ובקיר המזרח אשר ממול רחבת מדרגות הירידה: ארון־הקודש.

ארון הקודש המופלא שבבית הכנסת

הארון תופס את כל רוחב הקיר אשר בין שתי שורות העמודים, ואת כל גובה ההיכל עד לתקרה. במרכז ארון־הקודש למטה, על רצפת ההיכל, מורם

כזה היה סבא, היתה בו חיבת־ציון שורשית ויסודית ובשומעו, בשנות חייו המאוחרות, על ארץ־ישראל המתחילה להיבנות, בראשית המאה הנוכחית, נתמלאו עיניו דמעות. כפי הנראה בכה על הזיקנה ועל שאפסה תקוותו לראות את הארץ במו עיניו.

לא יחיד היה סבא בפלונסק, היו לו הרבה תב־רים, זקנים בני־גילו, מחוגי הקולאקוסקה, כפי שכינו אותם "קולאקוטקניקס", וכפי שמסתבר היו הם השרש שממנו עלה וגדל דור של חלוצים בונים אשר פרצו לארץ מאותה עיירה קטנה, שעשתה לה שם גדול בין ערי הגולה — בין אותן ערים אשר מהן עלו ראשונים בזרם גדול בהשוואה לאותם הימים. בין בניה רבים מבוגרים וממניחי היסודות לתקומת העם, בניין הארץ, השפה והמדינה. שמה של עיירה זו, שהיתה במשך דורות עיר ואם בישראל, יישאר לזכר עד יחד עם עוד מספר ערי־גולה שהיו הראשונות להתעוררות ולתקומה, מבלי שהיו בתוך עיירה זו פרעות או רדיפות מיוחדות נגד יהודים, שיגרמו במידה חד להתעוררות זו. לא, לא גורמים חיצוניים גרמו להתעוררות זו. זו היתה התעוררות משיחית של תקווה וחיבה. חיבה שורשית ויסודית לציון.

דים על רחבת הכניסה — אשר משם יכולנו לראות בלי הפרעה את כל התערוכות בפנים הארונות הקטנים — ומחכים להוצאת ספרי־התורה ואחרי זה להכנסתן כדי לראות את הפלא של היונים המסתובבות והמצפצפות ואת המון הדלתות הקטנות הנפתחות ולהזין את עינינו במראות הנפלאים, — וכמה קסמו לנו הנכדים סיפורי של סבא על אותו אמן נפלא, אשר לעיני סבא יצר את ארון־הקודש הנפלא הזה, שלא מצאנו כדוגמתו בכל ערי הסביבה הגדולות והקטנות.

דרך הסברת המקרא

דרך הסברתו של סבא את פרשיות החומש, את פרקי התנ"ך, ההסברים שלו לפירושי רש"י ולהערות הדקדוקיות של רש"י: נטיית הפעלים ושמות־העצם למען הבנה יסודית של התנ"ך, סיפורי האגדות והמד"ר שרים על חגי ומועדי ישראל, על המנהגים בתקופות ובקהילות השונות — בכל אלה שבה סבא את לבנו וזה נתן לנו את היסוד להבנה נכונה של ערכי היהדות. הבינונו את תפילות ישראל והרגשנו את המלים המבוטאות והקריאות החגיגיות: "לשנה הבאה בירושלים!" הובנו על ידינו במשמעם הפשוט והיו לביטוי של תקווה ממשית.

משה אליהו הנשל

ספרי "תושיה" חודרים לבית־המדרש

תנ"ך ודקדוק. הם נתנו לנו גם ספרים לקריאה, ספרי "תושיה". השתתפנו בכל האסיפות וההרצאות של אגודת "עזרא" שדוד גרין היה המזכיר בה. בינינו היינו מדברים בלשון הקודש בלבד ומפעם לפעם שמענו הרצאות מפי האורחים ר' יצחק יעקב מראדין והרב מליץ־נה ועוד, הגם שהיו לנו הרבה צרות מהבעלי בתים דאז שהתנגדו לזה, רדפו אותנו וגם מכות הרביצו בנו ולא פעם תפסו אותנו בעת שקראנו ספרים חיצוניים מתחת לגמרא.

בשנת תרס"ג נסעתי אני ועוד כמה חברים לשצ'ין צ'ין ללמוד שם בשיבה, ויוסף בדקו נסע לוולנה להשתלם בציור. כאשר חזרתי לפלונסק בשנת תרס"ז לא פגשתי שם שום חבר כמעט. גם מבית־המדרש החדש עלו כולם לארץ. גם על גורל יעקב זלמן לא שמעתי שום דבר. אמרו לנו שהוא נסע לפטרבורג להשתלם, הוא נתן שיעורים לעברית בבית הבארץ גינובורג. נהפך

בימי נעורינו, אחרי שהספקנו ללמוד במשך זמן ידוע אצל המלמדים המובחרים שלנו, כגון ר' פייבל או ר' נתן פאלסטרנאט, המשכנו בלימודים בבית־המדרש אצל ר' יואל איטשה או אצל סתם בעלי־בתים. כותב השורות האלו, יוסף בדקו, יעקב זלמן דימנט (ואלקארש), שאל פינקלשטיין, האחים אברהם דוד ויחיאל רוזנברג ועוד נכנסנו לבית־המדרש של ר' ישעיה ז"ל, או כמו שקראו לזה "בית־המדרש האחר־רי", למדנו אצל הבחורים היותר קשישים כמו מאיר זבירטשטאדל, יחזקאל דוקסלר, דוב וולמן, האחים קרוין ועוד. אגב, בבית־המדרש זה למדו והתפללו בקביעות הדיין צבי משה קרוין והרב יחזקאל מיכלון הי"ד. וחרץ מזה הלכנו בסתר לבית־המדרש החדש של ר' יצחק כהן ז"ל אשר שם למדו הבחורים יהושע חלף, אברהם דוד גרין, שלמה לבקוביץ (לביא), שלמה צמח, האחים טאוב, יהושע ברודר ועוד, ללמוד אצלם

התאספנו אז יחד בבית חברנו יעקב זלמן ברחוב ביק' ביץ' בסימטא שמאחורי ביח"ר זלמן מושקט, כתבנו את הסוד הזה על הגליון וכל אחד מאתנו שם את ידו האחת על ירכו ואת השניה על ציציותיו ופיאותיו, (תפילין לא היו לנו עוד, כי עוד לא הגענו לבר-מצווה), ונשבענו שלא לגלות את הסוד הזה לשום ילוד אשה עד שיבוא הזמן המתאים, ומי שיגלה „יהיה בחרם בער" לם הבא". כולם התמו בכתב־ידם כדת וכדין ואת הגליון התתום שמנו בכד־חרס וקברנוהו באדמה עמוק למען לא ייודע דבר־הסוד לשום איש בעולם. אחרי זמן מה — או אולי עוד לפני זה — מת הקיסר הרשע הזה, אך מה היה סוף הכד הזה איני יודע, כי אחרי זמן מה נתפרדה החבורה.

„אגודת עזרא"

ועוד זכרונות מאותו הזמן שנוסדה בעירנו, בבית המדרש החדש ההברה „עזרא" שחבריה החליטו לדבר רק בלשון־הקודש ומפעם לפעם באו אורחים מהחוץ להרצות ולשמוע. פעם בא הרב מליפנא, את שמו איני זוכר עוד, אבל ההרצאה שלו נחקה עמוק בלבי, אף־על־פי שהייתי אז נער קטן. הוא שאל: כתוב, לבן הארץ מי ביקש לעקור הכול, איפה כתוב שהוא רצה לעקור? לא מצינו בשום מקום. ותשובתו היתה, כי יש מאמר: „על שלושה דברים ישראל נגאלו ממצרים ואחד מהם הוא שלא שינו את לשונם", והנה בזמן שיעקב ברח מלבן והשיגו ואחרי דין־דברים עשו שלום, הקימו גל מאבנים ויעקב קרא לו גלעד ולבן קרא לו בארמית יגר שהדותא, לעקור את הלשון העברית. והנה, אמר הרב, אם רק תדברו בלשון־הקודש ותיגאלו, ובאמת נגאלנו!

שם לקומוניסט היה לאחד מן הגדולים. יוסף בודקו שביקר בפלונסק לפני המלחמה הראשונה ונכנס להתפלל בבית־המדרש הזה, נתכבד ב„מפטיר". הוא אמר לי שהוא מתפעל מאוד מבית־המדרש הזה ומגגו המ־קומר. ואמנם, כמה פעמים רצו לבנות למעלה „עזרת נשים" אך חבל היה לקלקל את הגג והסתפקו כל השנים בפניה קטנה למטה ששימשה כ„עזרת נשים". בשנים האחרונות נהרס בנין יפה זה עד היסוד ולא נשאר ממנו שום זכר. „וי להאי שופרא".

כאן רוצה אני להזכיר את ראשי משפחתי, שהיו בזמנם בין המתפללים הקבועים בבית המדרש הזה — אבי, סבי אליהו הנשל „קוברג", בניהם, סבא משה ושמשון הנשל ובניהם יצחק ואבי שמשון ודוד הנשל. משפחה מסרעפת מאוד, וכמעט לא נשאר מהם זכר.

„נודע לנו" מועד ביאת המשיח...

בין כל הזכרונות אשר יסופרו על עירנו, על מפג־לגותיה ואגודותיה, אולי כדאי להזכיר עוד אגודה אחת, שכמה מחבריה הם עדיין בחיים, בשם ליט"א. זה היה בערך בשנת תר"ס, לאחר שאני וחברי גמרנו את לימודינו בחדרים שלנו, מי אצל המלמד נוסקה פאל־סטראנט ומי אצל המלמד ר' פייבל ועוד, ביניהם היו יוסף בודקו ז"ל ויעקב זלמן דימנט, צבי טשרקה, אב־רהם דוד ויחיאל רוזנברג, יחיאל גרוסמן וכמדומני גם נתנאל ומאיר פינקלשטיין וגם שאול פינקלשטיין ועוד, בערך עשרה תלמידים. פתאום נודע לנו בסוד, כי בשנת תרס"ו יבוא המשיח, ומצאנו „אסמכתא" לזה בספר תהלים פרק ס"ח פסוק כ"ב, שבו כתוב „באשמי" שזה בראשי תיבות: במות אלכסנדר שלישי משיח יבוא...

רחוב

בפלונסק

שיחות עם אדמו"רים על הציונות

לגדולי הרבנים והאדמו"רים, וגם הרבי מגור קיבל את הספרים הללו, שבהם השתדלו מתבריהם להראות, שכל כוונותיה של הציונות היא רק להסיר את עם ישראל מדרך התורה והיהדות, וכל העוסקים ברעיון הזה הנם אפיקורסים וכופרים באמונת ביאת המשיח וכל מגמת הציונים היא רק להסית ולהדיח את עמנו מה' ותורתו. לראיה לדבריהם הביאו ציטאטים אחדים מדברי הסופר ר' פרץ סמולנסקיין ומ"חטאת נעורים" של משה לייב לילינבלום וכדומה.

האדמו"רים התמימים, בחרדתם למצוות ה' ולתוררתו, שלא יכלו להבדיל בין דברי השלילה של הסופרים החפשים ובין דבריהם על החזיון הציוני, שלקח שבי גם את לבותיהם, נהפכו לשונאי הציוניות ולכל הנוהים אחריה והמחזיקים בה. וכאשר שאל אחר כך את הרבי חסיד ציוני אחר, ה' דנציגר מגוסטינין, אם יחזיק בחזיון הציוני, ענה הרבי בזה הלשון: "כלך מדרך זה, קשר של רשעים הוא זה". כששאלתי אחר כן את ה' אייזיק הנ"ל, מה דעתו עכשיו על הרעיון הציוני, אחרי תשובת הרבי לה' דנציגר? ענה לי ה' אייזיק, שהוא תפס לשון ראשון של הרבי אליו, והוסיף: "כשאמרו פעם החסידים על אחד הרבנים הקדמונים שיש לו רוח הקודש, ענה הרבי והסביר להם: "מה פירוש יש לנו רוח הקודש, אין אנו נביאים ואין אנו יודעים את האותות מראש, רק כשמספרים לרבי איזה ענין חדש, בין דבר פרטי ובין דבר ציבורי, הנוגע לכלל ישראל כולו, ואותו הרבי אינו מושפע עוד, בנוגע לענין זה, מאיזה צד שהוא לא בעד הדבר ולא נגדו, אז הוא עונה להשואל בלב טהור, בלי כל השפעה ממי שהוא, תשובתו היא רוח הקודש, מה שאינו כן, אם מאיזה צד שהוא כבר השפיעו במה שהוא על אותו הרבי, אז תשובתו איננה קודש עוד, מפני שכבר נמצא בתשובה זו קורטוב של דעה והשפעה זרה ויוכל כבר להטעות את עצמו". לזאת, גמר ה' אייזיק, אני מחזיק בתשובתו הראשונה של הרבי לי בנוגע לרעיון הציוני, שנאמרה אז בלי כל ספק בלב טהור וברוח קודש, מה שלא היה עוד כן בתשובתו לה' דנציגר.

הפסחה נגד הציונות בגור

בינתיים התחילו בחצר האדמו"ר מגור לדבר סרה על הציונות והציונים ולרדוף את כל המחזיקים ברעיון

אחרי הקונגרס הציוני הראשון, שנתכנס בבאזיל עלידי הד"ר בנימין זאב הרצל ז"ל בח' אלול שנת תרנ"ז, התקדם הרעיון הציוני וכבש לא רק את לב אחינו החרדים, שומרי תורה ומצוה, בכלל, גם המונים רבים של חסידים, שהסתופפו בצל אדמו"רים ורביים שונים, נהו אחרי הרעיון הקדוש הזה, מבלי להביט כלל על עמדת אדמו"ריהם ויחסם לרעיון זה. בעיר מולדתי פלונסק (בפולין) גר אז אחד מחסידיו הרבי הנודע ר' אריה יהודה אלטר מגור, בשם ר' שמחה אייזיק, תורני גדול, ירא שמים ומשכיל עברי, ובכל כחו ונשמתו התמסר לרעיון הציוני, ועוד לפני הציונות הפוליטית היה חובב ציון נאמן. כשנבחר ה' אייזיק עלידי ציוני עירנו לוועידת הציונים הרוסים, שנתקיימה בווארשה לפני הקונגרס השני, סר, בדרכו לוועידה זו, לגור, לקבל ברכת הרבי לעבדו דתו הציונית. ה' אייזיק היה החסיד הראשון, שהיה לו שיח ושיג עם הרבי מגור על דבר הציונות ומטרתה. כמקובל בחצרי האדמו"רים, הגיש ה' אייזיק להרבי "פתקא", שבה בקש ממנו את הסכמתו וברכתו למעשיו לטובת הרעיון הציוני. כשקרא הרבי, בעת נתינת שלום, את תוכן הפתקא המיוחד במינו והמשונה מתוכן כל יתר הפתקאות, שאל את ה' אייזיק מה זו "קונפרנציה" ו"קונגרס" מהו? ומי הוא "ד"ר הרצל", מה חפצו ותעודתו וכדומה. ה' אייזיק נתן להרבי ביאורים ותשובות מפורטות על כל שאלותיו, ובמשך כל השיחה החזיק הרבי בידו של ה' אייזיק ולא הרפה ממנה, ובסוף הביע האדמו"ר כדברים האלו: "אם אתה עוסק בזה, תצליח במעשיך ובדרכיך". ה' אייזיק יצא מלפני הרבי מלא רצון ונחת רוח מתשובה וברכה זו.

אחר כך דיבר ה' אייזיק הרבה על הציוניות עם גיסו של הרבי, ר' מנדלי רוטנברג, שנמנה ברבות הימים לאדמו"ר בפיליץ. האחרון בקשהו שישלח לו דין וחשבון מפורט מוועידת וארשה. כפי שמסר לי ה' אייזיק בשבוע מווארשה, התחרו בעריכת מכתב זה לר' מנדלי שני הסופרים, ה' יצחק ניסנבוים וה' משה קליינמן. עורך "העולם", והאחרון ערך את המכתב, שנשלח אחר כך ע"י ה' אייזיק לגור. אחרי הקונגרס השני יצאו נגד הציוניות אליהו עקיבא רבינוביץ, הרב הידוע מפולטבה, בספרו "השקפה רבנית" ועוד, ה' יעקב ליפשיץ מקובנא בספרו "אור לישירים" ואחרים. את ספריהם שלחו אז

ומלאו מיד אחריו, וביום ב', כ"ח סיון קבלנו טלגרמה מה' י. יאסינובסקי, שהרבנים באו כבר לווארשה. ה' שמהא אייזיק הנ"ל, הי"י אסתרזון, ש"ב בעירנו, ואנכי יצאנו מיד לווארשה, ששם מצאנו את הרבנים רייניס ורבינוביץ הנ"ל, ונלווה עליהם גם הרב ר' ניסן ברודה מנובוגרודק.

ביום ג' היתה לנו ישיבה מיוחדת עם הרבנים בביתו של ה' יאסינובסקי, שבה השתתפו גם הציונים הידועים שפ"ר, הד"ר טוביה הינדס, הד"ר זלמן ביי כובסקי מווארשה וה' הילר מלודו. אחרי שבררנו לפני הרבנים את המצב, שנוצר בפולין לרגלי התנגדות האדמו"רים, בייחוד של הרבי מגור, החלטנו פה אחד: (א) אם מתוך השיחה של הרבנים עם האדמו"ר מגור יתברר, שכל השמועות שנשמעו על דבריו ומעשיו של הרבי נגד הציונים והציונות אמיתיות הן, והרבי מתנגד לציונות בפועל — אז על הרבנים להשתדל לפעול על הרבי שלפחות ינהג בדרך של שב ואל תעשה, שלא יוסיף להתנגד להציונות ולמחזיקים בה; (ב) ואם הרבי נים יווכחו בתוך שיחתם, שכל הדברים הנאמרים בשם הרבי אין להם כל יסוד והנם רק פרי רוחם של חסידים שונים, מתרחרי ריב ומדון, התולים את עצמם באילן גדול — אזי יפעלו על הרבי, שישתתף בפועל בעבודת הציונות ב"קום ועשה", ובכוחות מיוחדים נשפיע על הציונות והציונים מיהדותנו.

עלי, שהייתי הצעיר מכל הנאספים, הוטל מטעם האסיפה לנסוע באותו יום לגור להכין בשביל הרבנים מעון מתאים וכל הדברים שיהיה נחוץ להם למשלחתם זו. בנסעי מביתי בפלונסק לווארשה לשיבה זו מסר לידי הרב זלוטניק הנ"ל, מכתב לה' נ. סוקולוב (שהיה חברו ותלמידו בילדותם), שבו התאונן עליו של שסירב להדפיס ב"הצפירה" את מכתבו הגלוי מראתו את הקנאים שונאי ציון, בעת שהוא, רב בקהלה חשובה מזאקרוצ'ים, אינו חת מכל איש ויצא במכתב גלוי נגד מורדי אור אלה. לרגל נסיעתי הדחופה גורה שלחתי את מכתב הרב זלוטניק לה' נ. סוקולוב ע"י איש אחר. בו ביום, כ"ט תמוז, לפנות ערב הייתי כבר בגור ושכרתי תי דירה בשביל הרבנים הנ"ל אצל ה' יעקב דוד הירש-ביין, שהיה מלמד גפ"ת לנכדי הרבי.

ביום המחרת, א' דר"ח תמוז תר"ס, לפני הצהריים באו הרבנים גורה, כשרק באו להאכסניה, נטפל להם בעה"ב, ה' הירשביין, שהרבנים בתהלוכותיהם, בדיבור ריהם ובנימוסיהם עשו עליו רושם אדיר, ושאל אותם למטרת בואם גורה, כי הכיר בהם שלהופעתם בעירה זו יש מגמה ומטרה אחרת מביקוריהם של כל שאר הרבנים החסידים. הרבנים השתמשו תחילה מלענות על שאלותיו ולהודיעו על מטרת בואם בטרם יתראו עם הרבי, כדי לא להגדיל את הסקרנות בעיר לרגל בואם, אולם בעל האכסניה לא הרפה מהם והציץ להם

זה, ואחד ממעריצי החצר, ה' ליפשיץ מווארשה, אסף מכתבים שונים מרבני חסידי גור נגד הציונות ומעריצי ציה בשם "דעת הרבנים" על הציונות. בחג השבועות שנת תר"ס, בשעה שכל הפונדקים בגור מלאים חסידים, סובבה דלגציה בכל הפונדקים הללו עם הרב הידוע ר' נח מפיאסעצ'נא בראש, והזהירה את כל קהל החסידים, שיפרסמו אח"כ בעריהם, שאסור להתחבר עם הציונים האפיקורסים ויש להתרחק מהם בלי להתקשר ולהתחתן עמהם. המון החסידים, ששבו אחר החג לביתם, הפיצו את דברי האיסור הזה בכל בתי החסידים והמדרש שבערים, וכל אחד, כמובן, הוסיף גופך משלו. העצירות בפולין היו כמרקחה, התחילה מלחמת אחים עצומה בין החסידים והציונים, וביותר סבלו מזה כלי-הקודש, רבנים, שוחטים וכאלה, שנחשדו לציונות. שה-חסידים וההמון החשוך רדפו אותם בלי חמלה. בינתיים נשמע שגם רביים אחרים, ביניהם גם ר' אברהם'לי מסוכאטשוב והרבנים הנודעים ר' א"ח מיזל מלודו ור"ח סולובייצק מבריסק ועוד, יצאו בדברים חריפים נגד הציונות, והמלחמה בין הציונים ומתנגדיהם ניששה בכל החזית בפולין.

באטמוספירה מחניקה כזו ובמצב קשה שנוצר אז כמעט שאי אפשר היה לנו להמשיך את עבודתנו לטובת הרעיון הציוני בין אחינו החרדים וההמון הפשוט. ומוצא אני לי לחובה להזכיר בזה לשבח את הרב הציוני הנאמן ר' יונה מרדכי זלוטניק, אב"ד בזאקרוצ'ים ואח"כ בפלוצק, שלא חת מפני כל ויצא אז במכתב גלוי בשם "אל הצדיקים ואל החסידים", אשר בו דיבר משפטים את האדמו"רים וראשי האורתודוכסיה בפולין על עמדתם השלילית לרעיון הציוני. את המכתב הגלוי הזה שלח הרב הנכבד ל"הצפירה", אך עורך העתון הזה אז, ה' נחום סוקולוב, חשש להרגיז את האדמו"רים בפולין ולא הדפיס את המכתב.

משלחת רבנים ציונים אל חצרות האדמו"רים

כדי לטהר את האטמוספירה המרעילה והמחניקה הזאת ולהקל לנו את עבודתנו להבא, החלטנו, להביא לחצרות האדמו"רים מגור, סוכאטשוב ואחרים את הרבנים הגאונים הציונים ריי"י מלידא, רש"י רבינוביץ מסופוצ'קין ועוד. לתכלית זו השתדלנו אצל המורשה הציוני לגליל וארשה, העו"ד י. יאסינובסקי והפרופ. מנדלשטם מקיוב, הגזבר של ההסתדרות הציונית ברוסיה, שיסכימו לכסות את ההוצאות הקשורות בנסיעה כזו. הם הסכימו לכך, ואנכי ערכתי מכתב להרבנים הנ"ל ותארת לי לפניהם את המצב הקשה בציונות בפולין ובקשתים שימהרו לבוא לחצרות האדמו"רים, לברר שם את השאיפות האמיתיות של הציונות ולפעול על לבות הרביים, שלפחות לא יתנגדו ולא ירעו לנו ולהציונות. דברי מכתבי מצאו מסילות בלב הרבנים הנ"ל

קובלים בירושלים, שכותבים שעכשיו בודאי אנו חיים כבר בימות המשיח וצריכים אנו לעשות רק דבר קטן אחד והגאולה בוא תבוא: נחוץ לנו רק לגלות את נהר סמבטיון ולמצוא את היהודים האדומים שמעבר השני של הנהר ולהתאחד עמם. הנהר הזה נמצא מחוץ לחומת העיר קאלקוטא וכל הקושי שבדבר הזה הוא רק שתושבי עיר זו נותנים לצאת מחוץ לעירם רק למדברים בשפתם הם, למטרה זו נחוץ לנו לשלוח משלחת מיוחדת של מקובלים לקאלקוטא, שיתחפשו לתושבי המקום, ובעיקר שילמדו את שפתם, למען יוכלו לצאת מחוץ לעיר לעבור את הסמבטיון, כמובן ביום הששי אח"צ, בעת שהוא נח מועדו, ולהתאחד עם עשרת השבטים, היהודים האדומים, הנמצאים שמה, ואז, בלי שום ספק, יבוא משיח צדקנו ויגאלנו, ולתכלית הרוממה והנישאה זו, הוסיף ר' בינם המשמש, הם מבקשים מאתו, שיחיה, לקבץ כסף בין אחינו בפולין לטובת המשלחת הזאת, שתביא לנו את גאולתנו השלימה במהרה בימינו. על שאלת הרבנים: "מה ענה להם הרבי?" השיב ר' בינם, שאת המכתב הזה שלח הרבי להרב מלודז שהוא ישתדל בדבר הזה.

הרב רש"י רבינוביץ מסופוצ'קין, שלא היה יכול עוד להתאפק ולהבליג על צער, יצא ממקומו מתחת לשולחן, קרא אותי הצדה ואמר לי בכאב לב: "איני יודע אם לשחוק או לבכות על המעשה הזה? הבכיה קרובה לי יותר מהשחוק; בעת שאנו עוסקים בדברים העומדים ברום עולמנו, בשיבת עמנו בארצנו באופן מעשי, עוסקים הם בדברי הבאי ושווא שאין להם שחר". אחרי השיחה המשעממת הזאת נפתחו דלתות חדר הקבלה של הרבי שעל יד ביהמ"ד הזה, והרבי ביקש ע"י משמשו את הרבנים שיכנסו אצלו. כשנכנסו הרבנים לחדר הרבי, הציג הרב מלידא את עצמו ואת חבריו והודיע על מטרת הופעתם אצלו, ומה הניעם לכתת רגליהם מליטא גורא, כמאה מיל בערך, מפני שיקר להם שלום עמם ומצבו הנורא ויישוב הארץ, ובאו לשאול את הרבי: מדוע הוא מתנגד כל כך לרעיון הציוני וגורם למחלוקת ושערוריות בישראל, הנעשות בערי פולין לרגלי התנגדותו? ושאלו: "רבי, במה דנתני?" על הדברים האלה, הפשוטים והיוצאים מן הלב, ענה הרבי: "וכי מה אני עושה? הרי אני עושה כלום (וואס טהו איך דען, איך טהו דאך גארנישט). כשאני לעצמי אינני מחזיק ברעיון זה ומתנגד לו, אבל בפועל אינני עושה כנגדו כלום". על זה שאלוהו הרבנים: "הלא שמענו, שבביתו מכינים איסור על הציונות והציונים, שיצא בקרוב לאור". כשמוע הרבי הדברים האלה, פרש את ידיו למעלה ואמר בתמיה: "בבית? הלא אינני עושה כלום".

בראות הרבנים את התנצלותו של הרבי ודבריו הברורים והמוצקים, שהוא אינו עושה כל דבר נגד

מאד בשאלותיו השונות, ולבסוף שאל את הרב מלידא בזה"ל: "אולי באחם הנה באותו ענין אשר מאסו בו פה", כי ירא היה לבטא את המלה הנוראה ציון וציונות ("וועגען דעם וואס מען האט דא ממש געווען")? הרב רייניס ענה לו: "כלום יכול אני לדעת, במה ממאסים פה?" רק אז שאל ה' הירשביין, כאילו הכישו נחש: "אולי באתם הנה בשביל... הציונים והציונות?". את המלים האחרונות הפליט מפיו בקושי גדול. הרב מלידא ענה לו: "כן הדבר, אמנם בשביל כך באנו גורא". ה' הירשביין, שהיה איש ישר ורציני ומכבד מאד את הרבנים, הצטער הרבה על טרדת הדרך הרבה והקשה של הרבנים וכבודם ונד להם מאד באמרו: "צר לי מאד עליכם, רבנים גדולים ונכבדים, על כל הטורח הגדול הזה שהטחתם את עצמכם לבוא מליטא ורוסיה ללא כל תועלת, לדבר שבשמו ולטובתו באתם, כי הרבי שליט"א מתנגד גדול הוא לציונות ובמאומה לא תפעלו עליו להשיבו מעמדתו ודעתו זו". הרבנים ענו לו, שגם להם ידוע הדבר הזה, ובכל זאת החליטו לבוא הנה ולדבר עם הרבי על הציונות והציונים פנים אל פנים, ובקשו מאת ה' הירשביין, שיתראה מקודם עם גיסו של הרבי, ר' מנדלי רוטנברג, ויודיע שהם חפצים לבקר ולדבר עמו, וגם אצל בני הרבי הם חפצים לבקר קודם שיתראו עם הרבי בעצמו.

מיד הלך ה' הירשביין למלא את דברי הרבנים וכששב הודיע להם, שר' מנדלי לא נמצא כלל בגור ביום הזה ובני הרבי ענו לו, ובצדק, כך: "מפני שאביהם הוא נגד הציונות והציונים, לכן הם, בני הרבי, אינם יכולים ואינם רשאים לקבל את הרבנים קודם שיבקרו אצל אביהם ויראו איך הוא מתיחס אליהם ולדבריהם ורק אח"כ כשיקובלו מאביהם בסבר פנים יפות וישם לבן לדבריהם, נכונים הם לקבל את הרבנים בביתם ולשוחח עמם ע"ד הרעיון הציוני". הסכימו הרבנים לדעתם של בני הרבי ושלחו את ה' הירשביין ישר להרבי בעצמו, להודיעהו שהם חפצים לבקר ולשוחח עמו על דבר הרעיון הציוני ושיקבע להם את השעה לכך. הרבי הודיע להרבנים ע"י ה' הירשביין ובקשם שיבקרוהו אחרי שעורו בגפ"ת בחצי החמשית. הרבנים הקדימו מעט לבוא לביהמ"ד של הרבי ובינתיים כל העיר והחסידים מעיירות אחרות היו כמקצתה: "פלש-תים עליך, שמשון, רבנים ציוניים בגור!"

"צריכים לגלות את נהר הסמבטיון"

בביהמ"ד קבלם ר' בינם המשמש, ציוני לשעבר לפני התנגדותו של הרבי, ובפני המון גדול, שבאו לראות את ה"ציוניסטען", ספר להרבנים מעשיות שר נות, שהוא בעצמו היה בתחילה ציוני, אולם אחרי שהוא, יחיה, אינו מסכים לרעיון זה, נהפך גם הוא למתנגדו. ובין השאר הודיע, שהרבי קיבל מכתב מהמ-

של ההסתדרות הציונית, והוא פנה באמת בקו"ק לה־רבנים לטובת הציונות, ואם הוא היה מוצא לנחמן שעל איזה מכתב קו"ק למי שהוא תהא גם חתימת ידו של הרצל היה הוא עצמו פונה אליו בזה, אבל להד"ר הרצל בעצמו, בלי אמצעותו הוא, אסור היה לפנות במכתב כזה להרבי. על הדברים הנמרצים והבטוחים של הרב מס. ענה הרבי, עוד פעם: „עיי! עיי! הלא קבל קבלתי מכתב (כ'האב דאך יא דער האלטען פון עהם א בריף)”. ראה הרב מס. שהרבי מתעקש ומסרב לקבל את דבריו, אמר לו: „אני מאמין בוודאי, שכבודו קיבל מכתב כזה, אבל המכתב מזויף הוא ולא הרצל כתבו ושלחו אליו ולפי השערתי כתבו אחד מחסידיו, ציוני, שחפץ באופן כזה להוודע את דעת הרבי על הציונות, שאיננו מעיז בעצמו לשאלה, והיה אם תשובת הרבי תהיה חיובית ורצויה להציוניות יפרסמנה בעתונים, אם לא, יחדל מזה”. והוסיף לו, שבמשך הימים האחרים שהנהו בפולין, הכיר הרבה ציונים חסידיים כאלה, התאבים מאד לדעת את דעתו של הרבי בשאלה זו: „ואם הרבי מסופק עוד בדבר זה, הוסיף לבסוף, וחושב שהמכתב אליו מהד"ר הרצל הוא, נכון הוא לשלוח מיד לווינא להרצל טלגרמה דחופה ותיכף יקבל ממנו תשובה ברורה, אם שלח אליו מכתב כזה או לא” — ובזה עזב את הרבי, נגש אלי ואחז אותי בידי ואמר: „נלך שנינו לדואר ונשלח את הטלגרמה להרצל וכעבור שעה קלה נקבל ממנו תשובה ברורה”.

כשרק צעדנו שנינו צעדים אחדים במסדרון ללכת אל הדואר, מהר להרב מס. משמשו של הרבי ובקשהו בשמו לשוב אליו. כששב, פנה אליו הרבי ואמר: „אפשר שהוליכוני שולל (ס'קען זיין מען האט מיך אָפּגענאַרט) והמכתב מזויף”, הרבנים פנו אז אליו בדברים רציניים ויוצאים מן הלב והוכיחו לו שבענינים כאלה אפשר לכל אדם לטעות, והדבר שהרבי החזיק עד הרגע האחרון לוודאי, מודה הוא עכשיו שנכשל בו וטעה בשיקול דעתו והמכתב מזויף, ואולי גם אנשי „אור לישראל” ואחרים ממתנגדי הציוניות הטעו אותו וכו' על הרעיון הזה מה שאין בו. על דבריהם הנמרצים של הרבנים כמובן לא היה להרבי מה לענות, והשיחה נגמרה בלי כל תוצאות ממשיות.

אחרי שיחה זו שארכה כחצי שעה לא התפרדו עוד הרבנים, והרבי בקשם לבקרו עוד פעם בערב. כשיצאו הרבנים מעל פני הרבי, נגשו מיד אליהם כל בניו, שהיו נמצאים במשך כל השיחה הזו בחדר השני ושמעו בשום לב לכל הגה שיצא מאביהם, והרבנים ביקשו מהם שיתאספו בביתם לשיחה יותר רחבה ורצינית על הרעיון הציוני. הרבנים התכנסו עמם לביתו של אחד מהם ובישיבה, שארכה כשעתיים, דנו והתווכחו על הציוניות. הרב מס. הניח אצלם אכסמפלר אחד מהקול קורא ששלח אז להרבנים לטובת הציוניות

הציוניות, התחילו להשתדל, בהתאם להחלטת אסיפת וארשה, ולהשפיע על הרבי שלא ישאר בשיטתו של „שב ואל תעשה”, אלא שיחזיק בשיטת „קום ועשה” לטובת הרעיון הציוני. והרבי סיפר להרבנים את סיבת התנגדותו: „הוא קיבל ספר „אור לישראל”, שמתוכו נוכח שראשי הציוניות ומנהליה, פרץ סמולנסקין, ומ"ל לילינבלום, הנם אפיקורסים, ומטרתם רק להסית ולהדיח את ישראל מה' ותורתו”. ניסו הרבנים להסביר לו, שסמולנסקין, שכבר מת, אינו עומד בראש ההסתדרות הציונית, ומ"ל נהפך, דווקא ע"י הרעיון הציוני, לאיש אחר, ובכלל אין לכל הדברים הללו כל שייכות לגוף הרעיון, שמטרתו היא רק שיבת ציון ובנין הארץ. „ואם אפיקורסים שונים מצאו לטוב לקיים מצוות התורה ידועות, האם בשביל כך נחדל אנחנו, החרדים, מלקיים אותן המצוות, חלילה, בכדי להכעיס את אותם האפיקורסים?” ולבסוף הציעו הרבנים, שהרבי ישלח רבנים אחדים ממעריציו לאסיפת הרבנים שתהיה בזמן קרוב בווינא להיווכח, מהי הציונות, מה יש בה ומה אין בה. הרבי השיב להם, כי אין דרכו לענות אלא על שאלות חסידי הפונים לעצתו בעניני הפרט שלהם, ואינו מתערב כלל בעניני הציבור, הנוגעים לעם ישראל כולו. ויעץ להם לפנות בענין זה להרבנים מלודו' ובריסק, העוסקים בעניני כלל ישראל.

מכתב מזויף מהרצל לרבי מגור

בהמשך השיחה עשה הרבי הפתעה גדולה להרבנים וספר להם, שבימים אלה קיבל מכתב מד"ר הרצל בווינא, שבו הוא מבקש ממנו שהוא, הרבי, יחווה לו את דעתו על הציונות, ואם הוא יענה לו במכתב שהציונות היא נגד היהדות, ישמע לעצתו ויחדל מלעסוק בה. על סיפורו זה ביקש הרב רש"י רבינוביץ מהרבי שיראה להרבנים את המכתב שקיבל מהרצל. הרבי ניגש אל שידתו והוציא ממנה מעטפה עם הכתובת להד"ר הרצל לווינא, כתובה אשכנזית ורוסית, ובהראותה להרבנים הוסיף, שאת המכתב שקיבל מהרצל מסר לאנשי שלומו ויועציו בווארשה, לה"ה דוד טמקין, שהיה אח"כ רב בפיוטרקוב, ויואל וגמייסטר, שיעיניו בדבר וייעצו לו, מה לענות להד"ר הרצל, ורק את המעטפה לתשובה לווינא הניח אצלו. הרב רש"י מסופוצ'קין ענה להרבי, שכל הענין הזה משולל כל יסוד אמיתי, וכי הרצל לא היה יכול לשלוח מכתב כזה אליו והרבי הולך שולל ע"י איזה זיפן. על דברי הרב מסופוצ'קין השיב הרבי בבטחון: „עיי! הלא הוא שלח לי מכתב”. הרב מס. הסביר להרבי, שלא יתכן כלל, שבשום אופן אי אפשר כלל שהרצל ישלח אליו מכתב בעניני הציונות, מפני שזה יוצא מגדר סמכותו. הרצל צריך ורשאי לעסוק רק בצד הפוליטי של הציונות, אבל לא בשאלות הדתיות שלה, ולתכלית זו נבחר הוא, בתור רב, לחבר הוועד הפועל

הפוליטיקה הפנימית והחיצונית בחצר ההיא גם בחיי אביו הגאון ז"ל.

ר' שמואל כבד מאד את הרבנים הציונים, וערך לכבודם סעודה גדולה, ופזר תהלות ותשבחות לרעיון הציוני, כאשר ספר זאת הרב מלידא באחד מחזוירו אז. כששבו רבנינו מנסיעתם בחצרות האדמו"רים לווארשה התאספו במעונם הרבה יהודים חרדים וחסידים מכל המינים, להיודוע על תוצאות נסיעתם ושיחור תיהם עם גדולי היהדות בפולין, ובקשו מהרב מלידא, שיתאר להם את מהותם ואופים של האדמו"רים שבקרו והתיחסותם להרעיון הציוני. הרב מלידא ענה לשואלו באופן מיוחד, ואמר: „אלמלי היתה להרבי מגור מעט מערמוניותו של ר' שמואל מסוכאצ'וב ולאחרון היתה מעט מתמימותו של הרבי מגור, כי עתה היו שניהם ציונים טובים ונאמנים. האסון שבדבר זה הוא, שהרבי מגור הנהו תם יותר מדי ור' שמואל — ערום יותר מדי; תמימותו הרבה של הראשון וערמוניותו היתרה של האחרון אינן נותנות להם להיות לציונים ולתמוך ברעיון חשוב זה“.

נחתם האיפור על הציונות

כאמור למעלה שבו מווארשה לביתם, לפלונסק. שני הציונים אייזיק ואסתרזון עוד ביום השלישי, אחרי הישיבה בביתו של ה' אסינובסקי. באותו יום שלישי שב מגור לעירו הרב הגדול הישישי, ר' יחיאל מיכל גודלשלאק משעפס, מחבר של הרבה ספרים נודעים. ששבת בשבת שעברה בגור על שולחן הרבי כאחד מחסידיו הנכבדים, ולא ידע כלל מנסיעת רבנינו לשם. בדרכו לשעפס נודתן הרב ברכבת עם ה' אייזיק הנ"ל, שהיה אחד ממכיריו משכבר הימים. הרב פנה לה' אייזיק בשמחה גדולה ואמר לה' שהיא כופיע עכשיו לפניו ממש כמלאך כושיע. על שאלת ה' אייזיק והתפלאתו: על מה מרמזים דבריו אלו ומה הוא מכוון בהם? — ספר לו הרב הנכבד בתמימותו, כי בשבת שעברה ביקר אצל רבם בגור וביום השני, בעת ברכת הפרידה, שאל אותו הרבי, אם חתם כבר על הכתב בביתו של אחד ממקורביו, שקראו לו בשמו? וכשענה לה' שלא חתם עדי, ציווהו הרבי ללכת לשם ולחתום. הרב, שהיה רגיל תמיד לחתום בגיר על „היתר של מאה רבנים“, חתם בתמימותו ישיבואי על היתר סכנה מכיונים דברי הרבי, וכשבא הרב למקום הנצטווה שאל יום על הכתב יסבת הגירוסין והגט שחפץ לתת לאשתו, וכשענה לה' האיש ההוא, שלא נמצא אצלו כל מגרש ואין לו כל עסק עם גט כריתות, שב להרבי ואמר לה' שישים איש אינו דורש ממני שיהתום על היתר של מאה רבנים כזה שצויתו. הרבי ענה לה' שטעה בדבריו, שלא כיוון כלל שיהתום היום על היתר סכנה. היא כיוון בדבריו שיהתום על האיסור נגד הציוני

(נדפס בספרו הדת והלאומיות), על הצעיר שבהם. הרב ר' מנדלי, עכשיו אב"ד בפביניץ, אמר לי הרב מס. שהוא נתפס קצת להשכלה, קורא ב„הצפירה“ וקרא את ה„השקפה רבנית“ של הרב עקיבא רבינוביץ' וכאלה. בני הרבי הבטיחו להרבנים בישיבה זו, שלא יוציאו עוד את האיסור נגד הציוניות והציונים, שהיתה בדע"תם להוציא לאור, ולא יעשו עוד כל דבר נגד הציוניות; אולם לעשות איזה דבר לטובת הציוניות אינם יכולים, כל זמן שאביהם לא יעשה כן. בזה שבו הרבנים מגור לווארשה ביום החמישי, א' תמוז.

הרב מלודו' מסרב לדון על הציונות עם משלחת רבנים

ובאותו יום, כאילו במכוון, שהו בווארשה, לרגל איזה עניין ציבורי, הרבנים הנודעים ר' א"ח מיזל מלודו' ור' חיים סולובייצ'יק מבריסק וגם הרב ר' יוסף שלופר מסלונים, שהתאכסנו ביחד במלון „ד'נורד“. והרבנים הציונים הנ"ל התאכסנו בווארשה במלון „האמבורג“, ומשם שלחו דליגציה של שלושה אנשים (אנכי הייתי אחד מהם) להרבנים מלודו' ובריסק, להתאסף יחד, למצוא איזו עצה ותחבולה להשקיט את הריב והמחלוקת בין אחים, שקמו במחננו לרגל הרעיון הציוני. במקרה סרנו תחילה להדרו של הרב מבריסק במלון „ד'נורד“ והודענו לו, שרבנינו חפצים לבקר אצלו ואצל הרב מלודו' למטרה הנ"ל. הרב מבריסק ענה לנו, שמצדו נכון הוא לקבל את רבנינו לשיחה כזאת, אם הרב מלודו' יסכים גם הוא, כי האחרון, הסביר לנו, הביא אותו ורשאה על הוצאותיו בענין כללי ג"כ, ומוכרח הוא משום זה להקדיש את זמנו כאן לאותה המטרה שהביאו הנה הוא ויעצנו ללכת תחילה להרב מלודו' ולהציע לו את דבר משלחתנו, והיה אם יסכים להצעת הרבנים, ישתתף גם הוא בחפץ'לב בישיבה זו. בינתיים ראינו, שאיש אחד סר להדרו של הרב מלודו', ולפי השערותנו, מסר לו את כל שיחתנו עם הרב מבריסק. מיד סרנו להדרו של הרב מלודו', וכשר פתח לנו את הדלת למחצה, בעמדנו עוד במסדרון, קודם שהוכנסנו אליו, שאל לבקשתנו וכשרק הספקנו לומר לו המלים הראשונות, שהגנו שליחי הרבנים שלנו, ענה לנו בכעס: „אין לי צורך בשליחת הרבנים“, ובחזקה סגר את הדלת מבפנים; ובזה נגמר כל המאורע המעציב הזה.

באותו יום בא לווארשה גם הרב הגדול הישישי משעפס' (וקנו של הרב צרנוביץ, רב צעיר) וניסף גם הוא לרבנינו הנ"ל. אחר כך נסעו רבנינו להאדמו"ר מסוכאצ'וב. הגאון הנודע ר' אברהם'לע, הרבי מס, היה אז כבר איש זקן וחלש מאד ומסיבת מחלתו קבל את רבנינו בס. לראיון ולשיחה בעניני הציוניות בנו, ר' שמואל, אבי האדמו"ר הנוכחי ר' דידל, שנהל את

החצר וידע תמיד מהנעשה שמה לפנים מן הקלעים, ואיך יוכל עתה הרבי לכחש באופן שכזה לטעון להד"ס? שומו שמים על זה!" — צעק מנהמת וכאב לבו, לב יהודי חרד לדברי ה' ונאמן לתורתו ולאמונתו, עמו וארצו. זמן רב לא היה יכול ה' אייזיק להרגע ולהבליג על צערו וכאב לבו. אחר זמן מה נשאלתי מאת אחד הרבנים הנ"ל, אם בני הרבי קיימו את הבטחתם ולא הוציאו את האיסור הזה לאור. ה' יודע מה היה אז מתרחש בעולמנו היהודי, אלמלא היו הרבנים הנזכרים מבקרים בגור ובסוכאצ'וב, וקול הקורא הזה היה מתפרסם. המחלוקת ושנאת איש לרעהו היו מתגדלים ומתרחבים לאין שעור, ומי יודע עד היכן היו הדברים, חלילה, מגיעים.

נולד הרעיון על ייסוד ארגון ציונים חרדים

נסיעת רבנינו הנ"ל לחצרות האדמו"רים בפולין והמצב המיוחד שאנו, הציונים החרדים, היינו נמצאים בו, עורר בי רעיון חדש, שעלינו ליצור לנו הסתדרות מיוחדת וארגון עצמי בתוך ההסתדרות הציונית הכללית, כדי שהציוניות החרדית, על טהרת הקודש, תהא יותר בולטת ונראית לעיניים, באופן כזה אפשר יהיה לנו מצד אחד להשפיע על שאר אחינו החרדים וגם החסידים, שיתנו ידם להרעיון הציוני, ומצד השני נוכל לפעול יותר בכוחות מאוחדים ומאורגנים, שהציונות לא תעשה מאומה נגד היהדות החרדית. וכדי להוציא את רעיוני זה לפועל עמדתי מני אז בחליפת מכתבים כסדר עם הרבנים מלידא וסופוצ'קין הנ"ל, שבהם הראיתי להם על הנחיצות ליצור סיעה ציונית חרדית, כעין הפרקציה הדימוקרטית העממית, שנוצרה אז בהסתדרות הציונית הכללית. הרב מלידא ענה לי, שבחן את דברי אליו והתיעץ עם רבנים וציונים חרדים בליטא והסכימו שהצדק אתי, והצעתי נתקבלה על ידם והחליטו לקרוא לכינוס של ציונים חרדים כזה לימי כ"ה וכו"ו אדר תרס"ב בוויילנא, ובקשוני שגם אני אשתתף בכינוס זה. מסיבה טכנית, שלא היתה תלויה בי, לא יכולתי, לצערי, לקחת חלק בפועל בשיבה זו.

ועידת ה"מזרחי" של פולין בפלונסק

הרב מלידא הודיעני אח"כ במכתב, שהכינוס יצא לפועל והוחלט לייסד סיעה של ציונים חרדים עם ארגון מיוחד בתוך ההסתדרות הציונית הכללית בשם "מזרחי", משתי סיבות ונימוקים אלו: (א) לעשות זכרון להגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל, שעוד בימי חובבי ציון ניהל תעמולה ע"י מזכירו ה' יצחק גיסנבוים לטובת הרעיון הציוני תחת שם זה בליאליסטוק; (ב) השם "מזרחי" מורכב משני ראשי תיבות: מרכז רוחני, כלומר, מגמתו ומטרתו הוא, שארץ ישראל תהיה

נים והציונות, שהוכן שם אצל האיש שציווהו ללכת אליו ולחתום, "כמובן, הוסיף הרב, הוכרחתי לשוב אל האיש ההוא ולחתום על האיסור הזה", שכבר חתמו עליו לפני 12 רבנים, ביניהם גם הרב ר' אפרים לובינר בן עירו (ר' אייזיק היה יליד לובין) ומסר לו את תוכן האיסור, שהתאים בד בבד עם התוכן שהביא מגור אחר חג השבועות אחד ממקורבי החצר ה' אלעווסקי.

הרב הוסיף לספר: כשקיבל את הקול-קורא מהרב מסופוצ'קין לטובת הציוניות, שלח אליו מכתב גרול בשבחיו של הרעיון הזה (הרב מס. פרסם אז בעתונות העברית מאות מכתבים כאלה) והיה כשיצא האיסור מגור לאור והרב מס. יפרסם בעתונים את מכתבו אליו לטובת הציונות ירגמוהו הקנאים הפראים שבעירו ויתנהו לאפיקורס, ולעת זקנתו אין עוד בכוחו לקום כנגדם ולהילחם עמם, אי לזאת ביקש את ה' אייזיק שיאיל לכתוב להרב מס. ולבקשו שלא יפרסם לע"ע את מכתבו אליו עד יעבור זעם. ה' אייזיק לא ספר כלל להרב משעפס על אודות נסיעת רבנינו לגור ולסוכא-צ'וב. כששבתי אנכי לביתי אור ליום ר' עש"ק, ב' תמוז, ולא ידעתי כלל מכל מה שסיפר הרב משעפס לה' אייזיק, סרתי מיד בבוקר לביתו למסור לו דו"ח משיחת הרבנים עם הרבי בגור. ה' אייזיק הכניסני לחדר מיוחד, סגר את הדלת ומסרתי לו בפרטות את השיחה שהיתה להרבנים עם הרבי וכשספרתי לו שהרבי אמר, שהוא אינו עושה מאומה נגד הציוניות, נזכר ה' אייזיק בדברי הרב משעפס ופתאום נשתנו פניו לגמרי, נפל מעל כסאו באין אונים, התפרץ בבכי והתחיל למרוט את שער ראשו ולצעוק בקול: "הוי, הוי, סאיז דאך שוין אויס וועלט" ועוד ביטויים כאלו. אנכי, שלא יכולתי להבין לסיבת השינוי בפני ה' אייזיק ולצעקותיו המרות, ניחמתיו ואמרתי לו, "אדרבה, הלא הרבי הבטיח להרבנים שהוא אינו עושה מאומה נגד הרעיון הציוני", אבל ה' אייזיק המשיך מכאב לב נורא את צעקותיו ובכיותיו, עד שנבהלתי מאד, והתחלתי לרוץ אל הדלת לקרוא לבני משפחתי להחיש לו עזרה ורפואה. ה' אייזיק, שנשאר בלי כוח, רמז לי בידיו ובראשו, שלא אעשה זאת ולא אפחיד את בני-ביתו. כששב לאט לאט רוחו אליו, ביאר לי את סיבת התרגוזותו, כאבו וצערו ואמר: "איך זה היה יכול הרבי להגיד להרבנים שהוא אינו עושה מאומה נגד הציוניות, בעת שרק יום אחד לפני כן ציווה והכריח בעצמו את הרב הישיש משעפס להתום על איסור כזה?! הלא הרב משעפס לא ידע כלל מביקורם של רבנינו בגור וכל הדבר הזה סיפר לי כמסיח לפי תומו, שאפילו נכרי נאמן עליו וגם חשב לי את שמות כל הרבנים החתומים על האיסור לפניו, ומה גם שתוכן האיסור שחתם עליו עולה בד בבד עם התוכן שהוכן בגור לפני חג השבועות, שהעתיקה ממנו הביא לי בן עירנו, מכירי ה' י. אלעווסקי, שהיה ממקורבי

את דבר האסיפה הזאת לפועל. לזאת מיעץ לנו הרב מז. כותב המכתב, לפנות להרבי מראדזימין במכתב שאלה, אם אמת הוא בפי השמועה, שהוא חפץ לקרוא לוועידה כזאת רבנים משני הצדדים, ציונים ומתנגדיהם, כי אז אתם, הציונים החרדים מפלונסק, מקבלים עליכם להראות לו על הרבנים הציונים שישתתפו באסיפה זו ולהקל לו בכלל לסדר את הוועידה. ערכתי מכתב לר' מנדלי, כפי דרישת הרב מז. והתניתי עמו תנאי כפול: אם באמת חפץ הוא לקרוא לאסיפת רבנים משני הצדדים, לברר וללבן את טיבו של הרעיון הציוני ני ומטרתו. נכונים אנו לבוא אליו לעזור לו; ואם לשמועת הרב מז. אין כל יסוד, והרבי אינו מעוניין כלל לקרוא לאסיפה כזאת, אז אינו צריך כלל לענות לנו על מכתבנו זה, ושתיקתו תהא נחשבת לנו לתשובה שלילית. באופן שהתשובה תהיה חיובית, בקשנוהו שיענה לנו להרב אב"ד בעירנו, ר' צבי יחזקאל מיכל-זאהן, כעת בווארשה, שהיה עומד עמו בחליפת מכתבים בדברי תורה שונים, ואת התשובה ישלח עלי ידי השו"ב ר' מ"מ פרידמן מעירנו, שהיה אחד מחסידיו, ושיבקרהו בשבת הבאה. על המכתב לראדזימין חתמו עשרה ציונים חסידים בני תורה. ביום הראשון לשבוע הבא אחרי קבלת מכתבנו זה נתבקש השו"ב מ"מ הנ"ל ע"י ר' מנדלי לנסוע עמו ביחד לברית-מילה, ובדרך נסיעתם הוציא הרבי מצלחתו את מכתבנו ושאל את רמ"מ על טיבם של כל אחד מן החתומים על המכתב. האחרון באר לו, שכולם הנם יהודים חרדים בני תורה וציונים. הרבי ציווה לו, כשרק ישוב הביתה, להודיע בשמו להרב בעירו ר' צ"י מיכלזון, שהאנשים ששלחו אליו את המכתב מתבקשים לבוא אליו מיד.

הפגישה עם הרבי מראדזימין

כשקבלנו את תשובת הרבי החיובית, נסענו מיד שלשה אנשים מן החתומים על המכתב ראדזימינה. בדרך, בווארשה, נלוו אלינו ר' מרדכי אשכנזי הנ"ל. בר. נודע לנו שהרב נמצא באותו יום בווארשה. מיד שבנו לווארשה ומצאנו אותו בביתו ברחוב פאביה. שמה נתקבלנו מיד על ידי, במעמדם של הרב ר' נפתלי כווארשה וה' נחום ליב ווינגאט. עורך העתון האור-תודוכסי „דאס יודישע ווארט". אנחנו שהאמנו לתומנו שהרבי חפץ באמת לקרוא לוועידת רבנים, למנוע את הריבות והקטטות בין אחינו החרדים, תיארנו לו בפרוטרוט את המצב הקשה ההוא ואת החובה הגדולה על עסקן כללי כמוהו לשים קץ להמצב המחפיר והמעליב הזה, ע"י אסיפת רבנים, שיש בדעתנו והפצנו לקרוא, ואם אספת רבנים זו משני הצדדים תפסוק להלכה ולמעשה, שהציונות אסורה על פי דין תורה. ק. הננו מקבלים עלינו לנסוע מעיר לעיר לכל אחינו החרדים הציונים לעשות אצלם תעמולה ולהסיר את

אברהם גרין

לנו לא רק למרכז פוליטי וכלכלי גרידא, אלא גם למרכז רוחני, על פי התורה והמסורת שלנו. לעומדי בראש „המזרחי" נבחרו אז הרב רייניס מלידא, ר' זאב יעבץ ולגובר ה' זלמן גורלנד מוויילנא. כעבור שנה בערך, בחודש אייר תרס"ג, נתקיימה בעירנו פלונסק (פולין) ועידה של ה„מזרחי" בפולין, שבה השתתפו בין השאר הרבנים י"ל קובלסקי מוולוצלבק וי"מ זלוטניק מזאקרוצ'ים, אח"כ בפלוצק, ר' מרדכי אשכנזי ור' ירמיה בורנשטיין מווארשה ונוסד סניף ה„מזרחי" לפולין בעירנו. לראש הסניף נבחר הרב זלוטמן ולסגנו הרב קובלסקי וכותב הטורים האלו — למזכיר, כאשר נזכר מזה בחזון ה„מזרחי" המרכזי בלידא מזמן ההוא.

כעבור זמן מה קיבלתי מכתב מהרב זלוטניק הנ"ל, שבהיותו בווארשה שמע מאנשים שונים, שהאדמו"ר ר' מנדלי מראדזימין, שהיה עסקן ציבורי גדול בווארשה, הביע את דעתו לפני יהודים חרדים וחסידים, שלרגלי פירוד הדעות, המריבות והקטטות, שקמו בערים שונות בפולין בשל הרעיון הציוני בין אחינו החרדים, שהוא אינו יודע עוד טיבו ומהותו, נחוץ מאד לאסוף לתוך פונדק אחד רבנים גדולים וגדועים משני הצדדים, למען יבררו וילבנו את הרעיון הציוני מנקודת השקפת תורתנו והיהדות החרדית ואחרי ויכוח מקיף ושקלא וטריא לכל צדדי הרעיון הזה החובה על הרבנים הללו ביחד להוציא פסק-דין ולהחליט: ציונות זו אסורה או מותרת, ועד כמה היא מחיבת את אחינו החרדים להחזיק בה, ובאיזה אופן, וכדומה. ומפני שהוא בעצמו אינו יודע למי לפנות בענין זה, קשה לו להוציא

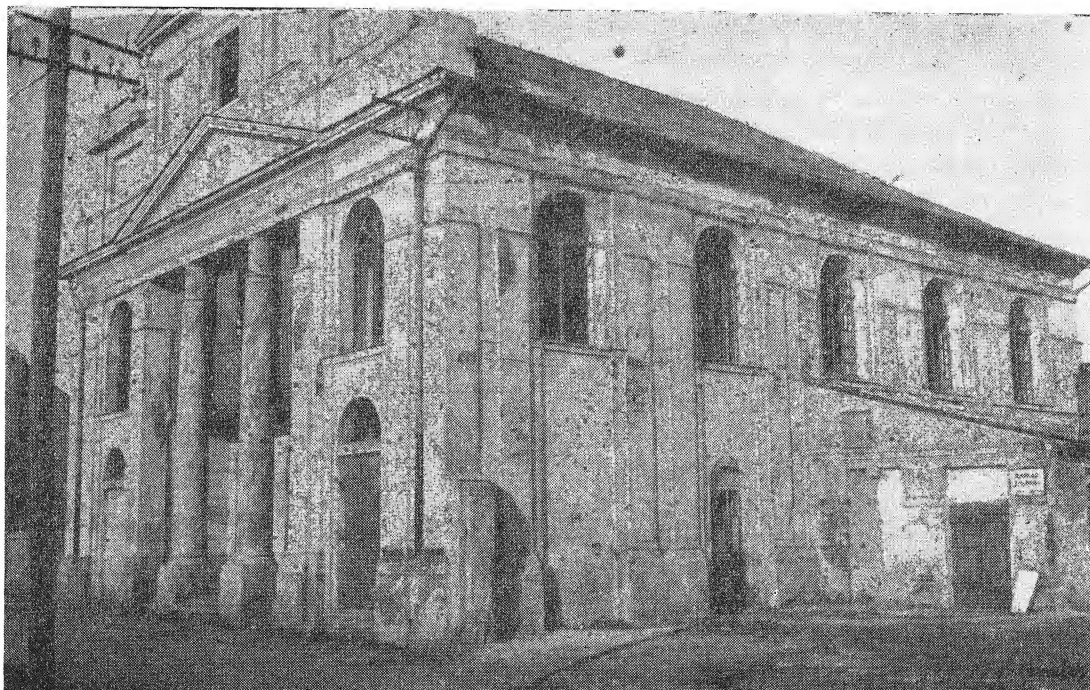
להתווכח עמנו. שתלמידי ר' יהודה לא ידעו כלל שהוא אוסר את העליה בעשה, שאלמלי היו יודעים מזה, בוודאי היו שומעים לו. ע"ז ענינו לו אדרבה, מלשון הגמרא משמע ממש ההיפך, שר' אבא ור' זירא ידעו שר' יהודה אמר כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה, ובכל זאת עלו ארצה. "ובכן — טען לנו הרבי — חפצים אתם דווקא לעשות את ר' אבא ור' זירא לזקן ממרא?" "תלילה — ענינו — לא אנחנו, כי אם הוא בדבריו עושה כך, כי אליבא דידן, בנוגע לא"י אינם צריכים כלל לשמוע ממנו וגם אנו מוכנים בשביל הרעיון הציוני להשתמש מרבנו ולהישאר ציונים נאמנים".

כמובן לא היתה תשובתנו האחרונה, המכריעה והנמרצה, נעימה כלל להרבי. והוא אמר: "האם חפצים אתם שאהיה לציוני?" ענינו לו: "הלא במכתבנו כתבנו לו בפירוש מה אנו חפצים ממנו, ואם לא היה בדעתו למלא אחרי מכתבנו ולקרוא לאסיפה שהצענו לו, למה ביקש מאתנו שנבוא אליו?" הרבי שאל אותנו עוד פעם: "החפצים אתם דווקא שאני אהיה לציוני?" חזרנו והשבנו לו תשובה כנ"ל, ובהכירנו שלא היתה בדעתו כלל לקרוא לוועידה כזאת, שהאמנו לתומנו, וכל מגמתו היתה לקרוא אותנו אליו להוכיחנו על ציוניותנו, מה שלא עלה לו כלל — נפרדנו ממנו בלא כלום.

שכונת בורוכוב, ניסן התרצ"ה

(פורסם ב"הארץ" מיום 27.9.1935)

לבם מן הרעיון הזה, ואם להיפך, שהאספה תפסוק שהציונות מותרת ומחייבת את כל אחינו שומרי תורה ומצווה להחזיק בה ולהפיצה, בוודאי יעשה הוא תעמולה גדולה לטובתה ויעמוד בראש הציונים החסידים. בתשרי בה על דברינו התמימים הללו, שאל הרבי לכל אחד מאתנו אם הננו חסידים ושל איזה רבי, וכשקיבל מאתנו תשובה, שחסיד גור אנו, הוסיף לשאול אותנו, "אם אינכם מחסידי של איזה רב ציוני אלא דווקא ממעריצי האדמו"ר מגור, הלא מוכרחים אתם עפ"י דין תורתנו, לשמוע בקולו ולבלתי היות ציונים, כי הלא למדתם ויודעים מה שכתוב בתורה, כי יפלא ממך דבר וגו', דברי ריבות בשעריך וקמת ועלית, ובוודאי יודעים אתם ג"כ מה שהגמרא אומרת, אין לך אלא דיין ושופט שבימך, ואפילו אם יאמר לך על ימין שהוא שמאל ולהיפך מוכרחים אתם לשמוע בקולו, ובאופן אחר הנכם זקן ממרא". על הדברים הללו השבנו לו תשובה ניצחת כהלכה, כי בגמרא ברכות כ"ד וכתובות ק"י מוצאים אנו, שתלמידי ר' יהודה, ר' אבא ור' זירא, השתמשו מרבם זה, שאסר עליהם ארצה ישראל, באומרו: כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה, ובכל זאת הם לא השגיחו בזה ועלו לא"י למרות דברי רבם, ואיך שהוא יעריך את האדמו"ר מגור, הלא יודה שאיננו גדול יותר מרבי יהודה, ובכל זאת מה שנוגע לא"י לא שמעו לו גם תלמידיו, ש"מ שגם אנו לא מחייבים כלל לשמוע בקול רבנו, ואנו צריכים להישאר ציונים נאמנים למרות דעתו המתנגדת. הוא החריש רגע ואחר כך התחיל

בית הכנסת בפלונסק

שער שני

פ ל ו נ ס ק
ב ס פ ר ו ת
ה ע ב ר י ת

ולא ביד חזקה

(סיפור ממי שהיה פדגוג)

ואלה מזה לא ישאלו לדור ראשון ולא יכינו לחקר אבותם. כאילו תמול אנהנו עלי ארץ, ולא ים לנו בעמי הארצות. אלה — אש קנאות תאכל בהם עד אבדון, תיבש נפשם ותלחך לחם והנם כאורים עשנים מכלי עינים ומדיבי נפש, ואלה — מזרם החיים ירטבו, ולא יחס לבם בקרבם ולא תבער בם אש ה'. ואם כה יהיה הדבר הולך ונוהג — איפה זו מה תהיה עליה? תופשי התורה אשר אין להם לא חכמה ולא לשון יהפכי לבזה נפש ומתעב גוי, ומבקשי דעת יפני ערפם אל תורת אבותם וכפרות אשר בשלו יותר מצרכם יתקי מעל בדיהם ויפלו על פי אוכל, ראיתי כי פרץ רחב יא ת יי הימים הבאים על בית ישראל ואשר: בא יומי להגלות ישנת גאולי באה, פן אתאפק ואחשה עוד ימצאני עוון! דע אפוא כי זאת הפעם השנית אנכי בא אליך!

— שנית? שאלתיו, ומתי היית אצלי ראשונה?

— היום בבוקר השכם בשעה השביעית ואתה לא קמת עוד ממשכבך, כי החלונות היו מכוסים ואומר לא אפריעך משנתך, כי מתוקה שנת העיבוד.

— ומדוע בחרת בי לבוא אלי ראשונה בהגלותך לעמך?

— לא אליך שמתי פני ראשונה כי אם אל הרב החזנה גזה, הרב האמתי. הגר שכה בקצה הרחוב אשר על יד שער העיר; אליו באתי היום בשעה הששית, ובבואי אל ביתו נקחלו עלי רבים וימלא הבית כסה לפה, ובהודעי בשמי אל הרב לעיניהם — שער נא בנפשיך עד מה גדלה שרירות לב העם הזה! בשמעם מפורש כי ומה אני נתנו עלי כולם כאיש אחד בשחק קולם ויקראו אחרי כלא: „משוגע, משוגע!“ — מה תאמר אתה אדוני לדבר הזה?

— מה אומר ומה אדבר? עניתני בנפש שקטה, הסרם תדע, אדוני, כי כן העם הזה וכן דרכו: יום יום יתפללו על ביאת המשיח ויאמרו „בכל יום אחכה לו שיבוא“, — יבואו — ינערו חצנם ממנו ויתנוהו למשוגע.

— כן דברך! אמר הדובר בי יפניו צהלו מנחת רוח, יגם אני נתתי עליהם בקיני התוכחות חמה לאמר: הוי בניס סוררים, דור שאינו ראוי לגאולה! ידעתי את מריכם ואת ערפכם הקשה: ידעתי כי לא תאמיני בי ולא תשמעו לי, אבר איש אחד יושב בקרבכם וגארדאן שמו, איש אשר לא כלבכם היא, אבל טיבה צפרנו מרסכם: איש איהב חכמה, איהב דעת, וחקוק בלבו: ישראל, אליו אסים פני, הוא יבין לרעי ייחזיק בי, כי איש אשר עיניו בראשו היא.

רגע אחד התרים אלי כמתבונן לראות את הפעילה אשר יפעלי עלי דבריו אלה, ויוסף ויאמר:

— ואני הנני רואה כי לא ישיגני כך ימי אתה הוא האיש אשר אנכי מבקש: על כן ים נא לשיחתיך ומה את תסת הסופר בימנך יכתוב את אשר איבר אליך.

* בלימה, לא הנבחר של המכשילה.

היום יום ראשון בשבת; השעה שעה התשיעית בבוקר הכרה רביעית. בבית הספר נאספו התלמידים יושבים ומציפים לביאתי, זמן התחלת הלימוד — שעה תשיעית במלואה. מבעד קיר חדר הסופרים אשר אנכי יושב וכותב שמה אשמע קול הנערים בהריעם. קמתי ממושבני לצאת אליהם בטרם תכלה השעה להרגיעם ולהשבית שאונם העולה תמיד. פתחתי הדלת ואדרוך על מפתן בית הספר, והנה — איש זר לנגד עיני.

האיש צעיר לימים ככן עשרים שנה, מלבושו נאה ונקי — מלבוש תלמיד חכם: מעיל שחור יורד למטה עד קרסוליו ורכוס למעלה על לבו בלולאות על כפתוריו, תארו יפה ומראהו נאה אף אם פניו רזים ודלים כאיש אשר יהי מחליו. עיניו טרוטות כאיש הנס מקול הפחד או כאיש אשר לא עמד טעמו בו, אבל נר אלהים טרם יכבה בם ולב הוגה וחושב מחשבות נשקף ממאוריהן. שמתי את פני באיש ההוא ואביט בו כשואל מבלי דבר דבר, ובטרם אפצה את פי קרמני הוא ויאמר בשפה ברורה בלשון רוסייה:

— דבר לי אליך, המורה!

— דבר נא את דברך ואשמעהו, אמרתי לו.

— דבר סתר לי אליך, ענני, נסורה נא אל חדר משכיתך לבלי ישמעונו אחרים.

צויתי על הנערים לשבת איש תחתיו ולבלי יריעו, ואשוב אל חדר הסופרים והוא אחרי.

— קודם כל, אמר בבואנו החדרה ואסגור הדלת אחרינו, הרשני לדבר אתך אשכנזית, כי שפת רוסייה אינה שגירה בפי. — דבר בכל לשון שאתה שומע, הגידה נא לי מי ומה אתה?

— אנכי, אמר בקול ממושך וילך אט בבית אחת הנה ואחת הנה. אנכי... שמע נא אדוני, הפך פתאום אלי ויעמד את פניו בי: הנה נא ידעתי כי איש חכם אתה ואין לי להתחמק ולהסתתר מפניך, על כן אחת אמרתי אסיר נא המסכה מעל פני ואודע לך בשמי המפורש. הנה אם שאל תשאל בטעלש לשמי ולשם אבי ואמרו לך כי בן מחזיק בית מטרפות היין בדירגוויין אנכי וחיים בן צבי שמי; אל תאבה להם ואל תאמין לדבריהם: בשמי זה נודעתי רק להם, אבל באמת — משיח בן דוד אנכי!

רב היה לי לשמוע דבר זה לבדו ולהבין את אשר בפני ומי בעל דבריו, בכל זאת חפצתי לשמיע מה ידבר בי עור, העמרתי את פני נאט אזני לשמוע את אשר יוסיף לדבר.

— כן הדבר, משיח אנכי! הוסיף בהרימו קילו ועיניו בוערות כחלי אש, ואני זה ימים רבים ישבתי בסתר ביתי נחבא אל הכלים יושב ומצפה ליום אשר בו תבוא ישיעתי להגלות. ישבתי וצפיתי וראיתי את עם ה' בית ישראל נפוצים בנקיקי ההרים כצאן בלי רועה, איש אל עבר פניו ילכו אל אשר יניחנו ירק השדה אשר הוא מלחך תחת רגליו, העם נפלג לפלגות ונעשה קרעים קרעים כבימי ירבעם. אלה מזה לא יחישו עתידות למו ולא ישימו לבם לראות מה ילד יום:

„מורה הנוראה בישראל“; ובבוא יומו ללמוד תורה לא חסה עינו על כספו ויקח לו מבכורות המלמדים ומחלביהם, ויצו אותם להכות בפטיש על מוח תלמידם ולעשות ממנו „רב“ מעשה מקשה. עד שנת השש־עשרה היה הנער יושב בבית דודו בעיר הקרובה, ובמלאות לו שש־עשרה שנה יצא לו שם במקום ההוא; ובעצת אחד הרבנים לקח צבי את חיים בנו אליו אל הכפר וישיבהו בחדר מיוחד אשר מלא ספרים, ובשבע עינים היה שומר כל אורחותיו לבלי יסיח דעתו מתלמודו ובלוי לבוא במגע ומשא עם העוברים ושבים דרך הכפר. שתי שנים ישב הנער חיים גלמוד ובדד בחדרו ולא הביט אדם עם יושבי חלד; והיה יושב ועוסק והוגה... עד אשר יצא מדעתו. כי אם עצור עצר האב בעד כל פטר רחם מבוא אל בנו בעליתו, לא עצר כוח לכלוא את רוח בנו לצאת מתוך ד' אמות של הלכה לדרוש במופלא ולחקור במכוסה ממנו. דברים רבים עלו על לב הנער ההוגה, רזי עולם וחידות מני קדם אשר אין להם פתרונים, ואיש אין בכל הארץ אשר יבוא עם חיים בדברים ויסיח דעתו מחלומותיו. ולימים שכם אחד במתנות הטבע על הנערים אשר כגילו הוא — לב רגש ומתפעל, לב אוהב את עמו ישראל. ובצאת רוחו לשרט בנסתרות החל להתבונן גם אל עמו בני אמונתו ולהתאונן על גלותם המרה וארוכה מבלי קץ. איהו דרך עבר עליו הרוח לחקור בדבר מופלא זה ומי פקח עיניו על דרכי עמו האבלות ועל מצבו כי מורה מאד? מי יודע! אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי בקרבו. הלך נפשו וקרב לבו ומחשבתו אשר חשב ראינו משיחתו עמי. וישם חיים את לבו לבקש לחידתו זאת פתרונים לאלהים בספרי קבלה וסתרי תורה! ובאמרו לחשב קצין נפחה רוח בינתו, ובהעמיקו לחשוב בביאת המשיח יצאה דעתו במשיח ונקבע במוחו כי הוא „המשיח“ והוא יפדה את ישראל מכל צרותיו.

ראה אביו את חליו בראשיתו בהתגבר מיום ליום עליו המרה השחורה, אך לא הבין דרכה ולא ידע את מקורה. שאל במומחים, דרש ברופאים ועל פי עצתם שמו עליו משמר ויאסרוהו בחבלים, כי פעמים רבות נסה לנוס ולהמלט על נפשו. ובמוצאי שבת זאת עלתה בידו לגנוב דעת שומרו ולהתפתח מן החבלים אשר עליו; ובעוד בני ביתו יושנים נס הוא וימלט וילך כל הלילה ההוא דרך שבע־עשרה ווערסט, עד באו בבוקר השכם אל בית הרב ומשם אל ביתי ככל אשר ספרתי. שם מצאנו השומר לראשו ויקחהו וירכיבהו אל העגלה וישיבהו אל בית אביו ואל חדר משמרו, במקום היה עצור. עד אשר בא אליו המלאך הגואל מכל רע.

אלו היה חיים זה רואה חיים לפני דורות הרבה, כמאתים או כשלוש מאות שנה לפנינו, בעוד האמונה בנפלי אדם ובנסים גברה בארץ וכל ישראל למקטנם ועד גדולם נוטים להזיה וחרדים על תעתועי הקבלה, אולי נעשה באמת למשיח שקר; הרבנים והמקובלים היו מבדים גמטריאות וצורפי שמות להראות כי הוא הוא המשיח המקווה והיו רבים נוטים אחריו ונטפלים עליו, והיה להם לישראל עוד משיח שקר אחד, והיו סובלים בשבילו עוד צרות רבות ורדיפות חדשות כטרם נגלה שגועונו ברבים. אבל ימי חושך ואפלה אלה כבר עברו ואינם. גם בחורים ובסדקים אשר בני ישראל מתחבאים שם כבר נבקע האור ויגרש ענן הפתיות וקלות הדעת, ולא על נקלה יפלו עתה במכמורי בעלי הזיה ושטי כזב כאלה; וכבוא איש כזה לפניהם ינועו אחריו ראשם ויקראו לו בשמו הראוי לו.

מקץ שנתים ימים מת חיים בן צבי האומלל בתחלואים גדולים בבית המשוגעים והוא בן עשרים שנה.

מי מאתנו לא יואיל בכל אֵזות נפשו להיות סופרו של משיח? ובכן לקחתי עטי מעל השולחן ואשאלהו בקרת רוח:

— למי אכתוב ומה אכתוב?

— תילגרמה תכתוב, לפטרבורג.

— על שם מי?

— אל הקיסר בכבודו ובעצמו.

ראיתי כי באתי בין המצרים וכי עת לסגת אחור ואומר אליו בהנחי את עטי מידי: שמע נא, אדוני, אם באמת משיח אתה הלא תורת אלהים בקרבך ותדע דין מפורש שאין מבטלין תינוקות של בית רבן ואפילו לבנין בית המקדש. ואתה שמע את קול צעירי הצאן בחדר הסמוך; כמאה תינוקות נאספים שמה ומחכים אל בואי. על כן אבקש ממך, הרף ממני כעת עד אחר הצהרים בכלות שעות הלמוד; אז תהיה שעתי פנויה, בוא ואעשה מה שלבך חפץ.

— כן דברת! אמר המשיח, רואה אנכי כי אינך עושה מלאכת ה' רמיה. הבה, לך לך למלאכתך ואני אשב פה ואחכה עד שובך לכשתפנה.

— סלחה נא לי, כי לא אוכל לשאת פניך בדבר הזה. כל ספרי החשבון והכתבים המונחים בזה המה כתבים אשר נכתבים בשם המלך, ויש בהם גם דברים כמוסים אשר לא תוכל עין זר לשלוט בהם, ואני לא לשעה אחת אצא מזה כי אם לארבע לחמש. ומה תעשה בזה בגפך בכל הזמן הרב הזה? על כן אין טוב לי כי אם יצוא תצא בזה לרגלי ותשוב בשעה השלישית אחר הצות, ואז אשוחח עמך כנפשך שבעך וכל אשר תאמר אלי אעשה.

מדי דברי נסתכל המשיח בפני והבין כי בחכמת הפרצוף כי אחת דברתי ולא אשוב, על כן לא פצר בי ויפן ויצא עמי בדרך אשר בא. בצאתנו מצאנו בפרוודור שלפני הדר בית הכפר אחד המשרתים בבית משרפות היין בדירגוויץ, בא במלאכות בעלי, אבי „המשיח“, לבקש את בנו הבורח אשר נמלט בלילה ההוא ולהשיבו אל אביו. כראות האומלל את משרת בית אביו לא דבר דבר וילך אחריו פתאום כשה לטבח יובל נאלם ולא יספתי עוד לראותו.

„החסרי משוגעים אנחנו, ישאל הקורא, כי אתה בא לספר לנו הוללות וסכלות אחד הנערים שיצא מדעתו!“
כן דברת, ידידי הקורא! תודות לאל לא חסרי משוגעים אנחנו. יש ויש אתנו חסרי דעת ומוכים בשגעון העושים מעשיהם זר מעשיהם; אפס כי הפרט הזה הוא יוצא מן הכלל וללמד על הכלל כולו יצא. כי לא כגורל שאר חולי הנפש אשר כגילו גורלו ולא ממקור אחד בא לו חליו זה. לא מתחלת בריאתו נולד שוטה; לא סבה פרטית, לא צרת נפשו הוציאתהו מדעתו, כי מנגע עמו נגע לו. לא בתשומת יד שלח ידו וה' לא הצליח דרכו, לא בתולה מעמיו אהב והיא בחלה בו, אף לא אחד ממחמדי עיניו מת על פניו ותתעטף עליו נפשו מעוצר רעה ויגון, — כי אם בעני עמו הנורא מאד הציץ ונפגע; נסתכל באומתו ונתבלבלה דעתו. על כן רואה אנכי את החלל הזה כמת מצוה שכולנו מחויבים להתעסק בו; על כן מצא עבדך את לבו לספר לך בקצרה את תולדותיו והמוצאות אותו.

האומלל הזה, ידידי הקורא, באמת איננו „משיח בן דוד“ כי אם — חיים בן צבי מחזיק בית משרפות־יין בכפר דירגוויץ, כשבע עשרה ווערסט מהעיר, יחיד הוא לאביו, רך וענוג לפני אמו. בעודו ילד נראו בו כשרונות טובים ורוחב לב על בני גילו ואביו שמח שמחה גדולה שיהיה לו בן

בדם. ז) מפני שעל פי רוב היו הולכים למקום שאין מכירים אותם ועשו מה שלבם חפץ. ח) מפני שיראי שמים לא חפצו להיות חברים למוכסים ובחרו להיות מן הנעלבים ולא מן העולבים. זכורני שבמקום אחד נזרקר חסיד אחד בין משרתי המכס, מפני שהיה קרוב להעומד בראש, והיו בני השיירא מלגלגין תמיד באותו חסיד וכשהיו מסובין אל השולחן ושוחר קין בקוביא היה הוא מפייס בדברי חדודין ומרנן לשניהם זמר נאה:

הרבי מקרטינגא
הנה מטיל חנגא
וארמיה לפטישהו.
ואשכחון דביתוהו.

ומשרתי המכס האלה פשטו בכל המקומות אשר בני ישראל יושבים שם בערים ובכפרים, והמון בני ישראל אשר פרנסתם נמצאה מעסק היין, הלא הם: שורפי היין, בעלי פונדקאות, מוכרי המשקים והסוחרים ביין טבל שלא נטלה תרומתו, כולם היו תלויים בדעתם ויראים מפניהם, והיו רואים את מעשיהם ובעל כרחם עונין אמן, והרבה מהם מחקים את מעשיהם בראותם כי שלוחי מצוה אלה אינם נזוקין. — על כן יאמר בספר תולדות ההשכלה, כי מדימי מכס היין בכלל משכילי הרבים המה.

ושרגא איוואנאוויץ האבל היה אחד ממשרתי תרומת המכס הגבוהים, — שר חצי הפלך, שם משפחתו „האבל” יזכיר שאבותיו או אבות אבותיו היו חרשי עצים במעצד, והוא בעצמו טרם יהיה מכס היין בארץ היה כותב בקשות ושתדלן אצל שר העיר, וכך היה שמו „ר” שאול השתדלן”. לשון רוסייה היתה שגורה בפי כלשון אמו ורק בשני דברים היה נכשל ולא עמד על בורים כל ימיו: לא היה מבחין בין „ו” ובין „o” — ובכתיבתו לא ידע באיזה מקום כותבים „ו” ובאיזה מקום „o” — ומכיון שבא מכס היין לעולם נמנה האבל בהשתדלות שר העיר בין משרתיו, ויגלה את זקנו ויחלף את שמו שאול בן יונה בשרגא איוואנאוויץ ויפרוק מעליו עול מצוות ומעשים טובים, ויהי — למשכיל, והשכלתו זאת נשארה לו גם אחרי כן, אחרי שעבר מכס היין ובטל מן העולם. נוסף לזה נשתרשה בלב שרגא איוואנאוויטש מימי עבודתו בתרומת המכס עוד מדה אחת שאינה מדה והיא: אבירות הלב וההרגל לנהוג מרות במשרתיו בתרומת המכס. כן השתרר גם השתרר בקרב ביתו ובשפחתו וגם בסוד מרעים יחדיו: מעולם לא בטל רצונו מפני רצון אחרים, כי כל הישר בעיניו יעשה, אישה נשא לו שרגא איוואנאוויטש בעוד היותו שאול בן יונה ותלד לו בנים ובנות, וכשהגיע זמנם לגדלם ולחנכם אחז אביהם בסיטתו אשר אכרנו: לא ברחמים נהלם ולא בדברי חן וסכל טיב הטם לאשר חפץ, כי אם בקול נוגש ימקל חובלים, אמר — ויהי ציה — ויעמוד! אף הוא לא היה יכול מילדיו ואנשי ביתו לא אהבה ולא חבה יתרה, כי אם ליראה אותו כל הימים, וחפצו זה צלח בידו, כי זכה לראות את בניו נשמעים לכל הגה מפיו יצא, ולעיניהם זה היה גם הסרי כיה נפש ונכנעים לבני השפחות, מוגי לב ידבאי רוח תמיד, לא נשמע בבית שרגא איוואנאוויטש קול ילדים משחקים, כי היתה יראתו על פניהם תמיד כל הימים. בני הבכור פיוול הנקרא פאוויל...

פה עמיד נא ידידי הקירא, ואסנה לך פרק אחד בענין שניי הסמיט הנחוג אצל המסכילים בזמננו בארצנו.

כל היוצא להשכלה מכנה את שמו יסם אצלו כסם שהוא משנה את בגדיו וסמאסי, אין בין שניי בגדים לשניי הסם

★

דבר עצב זה אשר ספרתי לך, ידידי הקורא, לא פרי כחש הוא ולא מלבי הוצאתיו, מעשה שהיה הוא ורבים יעידו עליו, כי עוד חי בקרבנו „הרב האמת” אשר אליו שם „המשיח” האומלל את פניו ראשונה, אף כי יצא מן הק”ק הניא וילך אל ק”ק אחרת, ועוד חיים אתנו כל בני העיר אשר שם קרה הדבר, המקרה הזה, אשר איננו יחיד ומיוחד בקרב עמנו, יפתח לנו פתח כמחט סדקית להסתכל בבתי נפש הבחורים האומללים אשר „יכרכום בספריהם ויציתו במ את האור”. מקור משחתם זה הוא חסרון הדעת בתורת הפד” גוגיק וחנוך הבנים, רבים מבני עמנו יודעים צער גידול בנים אבל לא חנוך בנים, המה מאכילים ומלבישים את בניהם ונותנים להם כל צרכי גופם והמה גדלים; אבל אל בתי נפשם לא יביטו ואל נטיתם הטבעית לא יראו, כופים המה עליהם את ההר כגיגית לאמור זו הדרך לכו בו אם תאבו ואם תמאנו, והמה לא ידעו כי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ולא לא צרכי חזקה, ולא רק בקרב אחינו הזקנים אשר מעשי הראשונים בידיהם, כי גם בין בני הדור החדש יש אבות אבירי לב הרחוקים מדעת דבר פשוט זה וכשם שאבותיהם ואבות אבותיהם הכריחו את בניהם להיות „רבנים ומורי הוראה”, כן יכריחו המה את בניהם להיות „חכמים ורופאים” בעל כרחם, ויש אשר יקוו לראות ענבים ויראו באושים וישבעו קלון וינהמו באחריתם.

ב

הטעות אשר טעה שורף-היין מדירגוויין טעה גם שרגא איוואנאוויץ האבל בפלונסק, הנחשב על המשכילים מבני הדור החדש.

שרגא איוואנאוויץ (לפנים בישראל: שאול בן יונה) האבל נחשב על המשכילים בפלונסק, לא מהיותו משכיל או סופר או קורא בספרים, רק מחמת שהיה אחד מנושאי משרה בתרומת מכס היין, אם יפלאו דברי אלה בעיניך, ידידי הקורא, אל יפלאו!

האיש העתיד לכתוב תולדות ההשכלה בישראל בארצנו, בבואו להראות את המקורים אשר מהם פרצה ההשכלה ותפס שוט בארץ, בהזכירו את המורים ואת הסופרים, את בתי הספר ואת הכפרות החדשה, אל נא ישכח למנות ביניהם גם את מכס היין, משלוותיד זה, אשר נתן להם לאלפי משפחות בני ישראל במשך עשרות שנים, ברא כת חדישה בישראל, כת משכילים בפועל, כלומר שהשכלתם והדעות החפשיות באו להם לא אחרי העיון והחקירה כי אם כחקותם כקופים מעשה אחרים, נקוט כלל זה בידך: מכיון שבא אדם לשרת בתרומת מכס היין נעשה חפשי מן המצוות, וזה מאלה הטעי מים: א) מפני שאיש כזה היה מחייב לדעת אם כעס ואם הרבה לשון רוסייה, ובעת ההיא כל היודע לשון רוסייה היה לו דין ראש המיצר לישראל והיה רשות בידו ללעוג על דברי חכמים. ב) מפני שדרך עבודתם הביאתם לידו כי לנסוע ולכתוב ולעשות חפציהם בשבת ויו”ט; וכיון דאדחי אדחי, ג) מפני שהיו מעורבים עם הבריות ונושאים ינותנים עם שרים ונכבדים ואי אפשר להם שלא לאכול ולשתות עמהם, ד) מפני שהיתה פרנסתם נתנת להם בריות ולא בצמצום, בנות ולא בצער, ובנוהג שבעולם שכל מי שפורקן מעליו עול דאגת הפרנסה פורק מעליו עול תורה ומצוות, ה) מפני שהיה ספק בידם לבלות ימיהם בטוב וסניתייהם בנעימים, ולכן התיאשו מן הסגופים ומגלגול שלג, וי מפני שהיו אנשי זרוע ולא נחתו מפני כל; ואיש לא עמד בפניהם למחית

בנו הבכור פאול היה ילד חכם ובו החל "האבל" להראות השכלתו. בהגיעו לחנוך לא למדו אביו קרוא עברית ולא הורוה דת אלהיו וסדר התפלות, כי למה לו להוגיע רוחו של תינוק במותרות כאלה, כי אם החל ללמד תיכף הלשונות והידיעות הנחוצות לו לבוא לגימנזיום. בן שמונה שנים פאול בבואו בגימנזיום וישקוד על למודיו ויעלה למעלה, כי ילד חכם היה. לא חסה עין אביו על כספו — כי בעת ההיא ידו תקיפה — ויקח מורה לבנו מתלמידי הגימנזיום ויתן להם בביתו חדר מיוחד, וישמח האב ביוצא חלציו לראות מדי חודש בחדשו בכתב תעודתו את הירשום בידו המוריס, כי הנער הולך הולך וטוב מיום ליום. ויחשוב שרגא איוואגאוויתש מראש אחת לאחת את מספר השנים אשר יעשה בנו בגימנזיום, חדר לשנה, חדר לשנה, ויאמר: "שבעה חדרים שבע שנים הנה; בחמש עשרה שנה יכלה פאול את הגימנזיום. הנמצא תלמיד ותיק צעיר לימים כמוהו?" — ככה יתפאר האבל באוני שומעיו כל הימים ויקנה פרות שלא באו לעולם.

וגרפונקל תלמיד הגימנזיום אשר לקח האבל למורה לבנו היה תלמיד בחדר השלישי, שני חדרים למעלה מתלמידו, אף כי היה בכיר ממנו בימים לשנים חמש. וישב גרפונקל בבית האבל חמש שנים יושב ומשנן לבנו את שעוריו יום יום, שנה בשנה, עד בוא השנה האחרונה לשבת גרפונקל בגימנזיום, היא השנה אשר בה יצא פאול מן החדר החמישי לבוא בששי.

התלמיד המורה הזה עשה מלאכתו אמונה לפי דעתו כי יום יום באר לתלמידו את כל שעוריו באר הטוב בכל פרטיהם ודקדוקיהם; לא היה דבר אשר לא קרא ושנה פאול תחת יד גרפונקל ובעזרתו, ולא זו גרפונקל ממקומו עד אשר ידע תלמידו למודיו ליום מחר ממסד עד הטפחות. ואולם בשיטת הלמוד הזאת היתה גם מגרעת אחת קטנה ורבה היא על הילד הלומד: מרוב עסוק עמו גרפונקל ומרוב בארו לו את שעוריו לא היה מקום למוחו של תינוק זה להתפתח ולהחל לדרוש מאליה. חסרון ההתפתחות הזה היה נראה לעין לכל הקרב לדבר עם הנער בענינים אשר לא מסוג למודיו או גם בעניני למודיו, בטרם שמע באוריו מפי מורה; ובעוד אשר תשובותיו בפני מוריו היו טובות מאד, היו תשובותיו בפני אחרים בלתי מספיקות ומעידות עליו שאין מוחו תופס כל צרכו. והמגרעת הזאת אשר יצאה משיטת הלמוד של המורה הצעיר לימים, עוד גדלה על די שיטת החנוך אשר סגל לו האב הרודה בקרב ביתו ביד חזקה. כי אלו היה הנער יוצא מעת לעת מחדר כלאו ובא במשא ומתן עם בני אדם, היו על ידי זה כשרונותיו מתפתחים והחסרון נמנע מאליה. אבל מצות אביו היתה חזקה עליו לבלי יצא פאול מחדרו ולבלי ימושו ספריו מפני יומם ולילה. לא ידע פאול שעשועי ילדים ותענוגי בני הנעורים; לא יצא פעם בפעם להנער ולהחליף כוח אחרי עמל רב ועבודה קשה; כן נגזר ועבר טל ילדותו באבק ספריו ובמענו הצר, וקדמת שלף יבשה נפשו. בדרך אחד יצאו בחנוך צבי ירא-החטא בדירגוויין ושרגא איוואגאוויתש המשכיל בפלונוסק ולמקום אחד הגיעו שניהם.

אני הייתי יוצא ובא בביתו של האבל במשך שנתיים ימים האחרונות לשבתו בפלונוסק. בחורף שנת תר"ס היה הנער פאול בן י"ג שנה ועומד בגימנזיום בחדר החמישי. ומחויב על פי תשובתו של אביו לבוא בקיץ הבא לחדר הששי, וגרפונקל מורהו בחור כבן שמונה עשרה שנה עומד בחדר האחרון ומתעמד לצאת מן הגימנזיום ולבוא באקדמיה. עוד לפני חג הפסח, בטרם החלו ימי בחינת התלמידים בגימנזיום, עזב גרפונקל את בית האבל, יען כי רבו עליו למודיו לנפשו שניהם.

אלא שזה מלאכתו נעשית על ידי אחרים ונוהגים בה כשורה וזה מלאכתו נעשית על ידי עצמו שלא כשורה. בנוהג שבי עולם, אדם יוצא להשכלה הולך הוא אצל חנוכי ולוקח לו מלבושים נאים תפורים בידי חכמי חטים כדין וכהלכה; וכשהוא בא לשנות שמו איננו נמלך באחרים ואיננו בא לדרוש רשומות, אלא הרי הוא משנה על פי דעתו ועושה מה שלבו חפץ. אלו היו המשכילים בשנותם את שמותם מכל-כלים דבריהם במשפט ובשקול הדעת והיו מחזירים את השמות היוצאים מכתבי הקודש למבטאם העיקרי ומשנים את השמות החדשים על פי הוראתם והשתלשלות מבטאם, כי אז היה הדבר מתקן ומקובל ויברכום טובים. כי אז לא היו עוד בנו מאשקא, יאשקא, איצקא, יאנקעל, ארעל, שליאמא, מאדרור, סאקא, ראכקא, כמו שקלקלם הפולנים בכונה כדי להקניט את ישראל; והיו לנו תחתם

Мойсей, Иосиф, Исаак, Иаков, Аарон, Соломон, Марк, Рахиль,

והיה תחת מתתיה — Матвей, ותחת יוחנן — Иван,

תחת פעסע — Елизавета * תחת ליבע — Любовь

ותחת שפרינצע (שהיא — Надежда (Esperanza)

וכדומה, — והית שמש נאה להם והם נאים לשמש. עכשיו — אנדרלמוסא באה לעולם! משנים הם את שמותיהם לא על פי הוראתם ומבטאם האמתי, כי אם על פי דמיון האותיות ושווי ההברה בלבד. לוקחים א מאברהם ועושים אותו אלבערט, מ מברוך לבאריכ, ג מגדליה לגריגאר, ו מוראלף לוואסילי, פ מפנחס לפעטר, וכל מה שהשם מתרחק יותר מתמונתו העברית ומהוראתו העיקרית הרי זה משובה. — והיו תוצאות הדבר כי לפנחס יקרא זה פאול, וזה פעטר, והשלישי פארפיר, ואחרים קוראים כן לפסח ולפרץ; ולאחרון קוראים במקום זה אלברט ובמקום אחר אלכסנדר ובמקום אחר אנדריי, עד כי "תקע כף ירך השטן" — כמשל הרוסים — בהאבק עם ערוביאל זאת. האבות המולידים לא יכירו את בניהם בשמותיהם אשר בדו מלבם ולא יכירו את עצמם בפי בניהם בשמות אשר קראו להם. בן-ציון זה העלוב בניו "נפתלי" ו"חיים" יצאוהו ואינם, אבל יש לו "ניקול" ו"יפים", וגם הוא לא בן-ציון יאמר עוד שמו כי אם באגדאן או בענעדיקט. ידענו איש עשיר אחד משה שמו ולו בן ושמו דוב-בער, וישנה הבן את שמו לשם באריס מאטוויטש, ויגער בו אביו ויאמר: האם מאטוויטש אנכי? הלא מאסיי אני, ובשם מאטוויטש מעודי לא נקראתי. ולא שמע הבן המשכיל בקול אביו ולא נאות לשנות את השם אשר לקח לו, ולא גם באמור אביו לתת לו בעד זה חמש מאות רוב"כ לשנה; ויעמוד על דעתו.

ומי מלל למשכילנו נושא ספרנו זה, שרגא איוואגאוויתש, הקורא לבנו פאול, כי ערבב את שמו בשם בנו, כי שמו "שאל" הוא "פאול", כי כן אמר ישוע משיחם בהגלותו לשאל מלאכו בדמשק לאמר: "לא שאל יקרא עוד שמך כי אם פאול; כי נביא לגויים נתתך"; והשם שרגא יאות לשם בנו פייוויש, שהוא פעבוס, וכן יאמר גם בין היהודים: שרגא — פייוויש ?!

ועתה סלח, קוראי, כי עצרתך רגע אחד ואשיאך לדבר אחר. והנני שב לספורי:

* השם Elisabeth שהוא השם העברי אלישבע בתמר-נתו המאוחרת אלישבעת, כשכא בפי בני אירופה הנוצרים והחלו לקרוא בו לבנותיהם בלשון של חבה, נחלק לשנים, יש שקראו מפלגא דלעילא Ise ויש מפלגא דלתתא Bety, ובמבטא האנגלים Betsy. וזהו האחרון בא בלשון בני עמנו השם פעסע; וא"כ השם פעסע במלואו בל' רוסיא הוא Елизавета.

יען אשר לא ידע תעניגי הילדות במועדם כשאר הילדים אשר בגילו על כן קדמי להתפרץ בו מאווי הבחורות בלא עתם בשנת השלש עשרה יונה התעוררה הטבע בהאבל הקטן והרצת את ימי השמה. עוד בהיותי בביתם ראיתי כי הנער אינני נער. בשמעו מדברים על אודות מחולות משחקים, נגינות מזמרים, הטיל בגנות ובפרדסים ושאר תענוגות בני אדם, היו עיניו בוערות כלפדי אש ועין בעין נראה כי נפשו תערוג אליהם כצמא למים וכרעב ללחם. גם תאות הבשר התעוררה בו בלא עת וכמה פעמים ננעתיו עוד בימים ההם מעשות מעשה אונן.

— הידעת את מאמר המשורר. נכנסתי לתוך דבריו:

תאנה משכמת — נפש אוהבת
טוב־טעם ויפי וחכמת חרשת?

— ידעתי, עניי הדובר. בי, בירון אמר זאת, ולא אמר זאת אלא לכפר על תאות נפשו, כי גם היא היתה, תאנה משכמת, ובבוקר ימיו השכם נשים הטו את לבבו.
— לו יהי כדברך; אבל גם בנפשו הראה לנו כי צדקו דבריו. ומי יודע אם לא היה הנער פאול שעול מבריתו להיות משורר או צייר או חרש חכם, לו חנכו אותו על פי דרכו ולא ענו את נפשו באגרוף רשע ולא שמו מוטות ברוח על נסית לבו.

— רצונך לאמר: לו היה לו אב אחר תחת האבל, אמר גרפונקל בכינה מוכתרת לרחוץ כפיו בנקיון. הכל יודעים כי לשון רכה תשבר גרם ולוקח נפשות חכם; אבל לא האבל החכם ויבין את זאת! מאריה משחית זה לא תרדה דבש, לא לבו הלך לפעול על בנו, "בפה רך" כי אם הוסיף ליסור וירדנו "בפרך". וגם הבן הזה "כרעא דאבוה" הוא ודמי אביו נוזלים בעורקיו. אני ידעתי את מריו ואת ערפו הקשה למום דעתי אותו; וימלא בם דבר המשל: "החרמש נגע בצנור", החפץ ללכת עם אביו בקרי הגדיל עוד את המדורה העצורה בעצמותיו. אכזריות חמה ושטף אף לא שנו את טבעו לטוב, כי אם העלו עוד את אצו עד להשחית ואש נשקה בו ואין מכבה. אם עד כה היה לבו נוטה לרע בלא דעת רק למכאות תאותו, שם עתה אל לבו לחטוא בדעת ובצדיה ולנקום באביו. בשנה השנית לשבתו בחדר החמישי חדל מלשמוך פתחי הגימנוזיום יום יום כאשר עד כה, ובצאתו ללכת לבית הספר שט בחוצות העיר להתענג על כל מראה עיניו. וישיא את נפשו על שקר לאמר כי ידוע ידע את למודיו עוד מן השנה העברה. בבוא לעיני אביו אחת אחת עדות מוריי על עצלותו ושפלות ידיו הוסיף להכותו מכה רבה. וישבע שבועה חמורה כי אם לא ייטיב דרכו ימסרנו לעבירות הצבא כופר שלשת בניו הנותרים. אבל גם זה לא הועיל להותו, וכאשר החל לנסול נפל יום יום וירד מטה מטה. אז התריעע עם נערים שובבים ויחל למשוה ביין את בשרו, ולרעית זונות ולשחק בקוביא. ימאין כסף למלא אחרי שרירות לבו שלח ידו בכיס אביו ויחל לגנוב — ונתפש בגנבתו. אז מלא אביו את שביעתו ויבדו תפסהו ויפסדהו לעבירות הצבא.

זה החלום אשר ראיתי וזה שברו — סיפור לב ומחולל נפש.

אמר יום חכם, יום יפי ויפא, יום יום

יפא, יום יום יפא

ולא יכול לחלק מזמנו לתלמידו. ויפטר גרפונקל והאבל לא עכבו אף לא לקח לבנו מורה אחר במקומו. יען כי בעת ההיא מטה ידו מעט בבוא הקץ לתרומת המכס ותכבדו מזנו שלם שכר לימוד לבנו הגדול, יען כי צמחו אחריו שלשה בנים אחרים אשר דרשו גם הם חלקם. אף החליט האבל כי אין עוד צורך לבנו בעוזר ומסייע ויצוה עליו בחזקת היד ללמוד את כל למודיו על בורים ולבוא בשנה ההיא אל חדר הששי ויעבור עליו מה.

עברו שנתיים ימים ואני יושב בעיר הבירה ועוסק בצרכי צבור. מי החיים העצומים והרבים שטפוני וישאוני סחוב והשלך, אין לך יום שאין טרדתו מרובה משל חברו. שכחתי את האבל ואת ביתו אשר לא שמעתי על אודותיו דבר מיום עזבי אותם, ורק את גרפונקל ראיתי פעמים שלש בבואו אלי לקחת משען כסף מקופת התלמידים. ויהי היום ואבוא לתחנת מסלת הברזל ההולכת ווארשויה לשלח את אחד ממכרי. המסע ההולך טרם יצא והנה המסע הבא בא ומבטן העגלות פרצו ושרצו המונים המונים ויעברו בסך על פנינו. כצללים בורחים נגזו ועברו ההמון הרב על פני ואני אביט בהם ולבי בל אתם, כי פניהם אך זרו לי, לא ראיתים ולא ידעתים מעודי. והנה נפתחה עגלת המחלקה השלישית ולהקת אנשים צעירים לימים לקהצים לעבודת הצבא יוצאה ותעבור לפני על המסעדה; ובלהקה חמשים איש, כולם לובשים אדרות אנשי צבא, איש וצקלונו על שכמו, והנה אחד מן הלהקה עובר על פני וירם את מצנפתו לברכניי ופניו אדמו בהביטו בי, ראיתי והנה כפניי איש נודע לי מתמול שלשום, אבל — איפה ראיתי, ומי הוא זה ואיזה הוא? נתתי את לבי לחפש בזכרוני ופתאום — חץ חלף לבי ואנושה! "פאול האבל!" קראתי מנהמת לבי. "האף אמנם פאול האבל הוא? ואיככה בא בין יוצאי הצבא? אין זה כי אם תעה לבבי, אמרתי בנפשי, ובין דומה לדומה נתחלף לי". בכל זאת נתתי את לבי לבקש ביום המחרת את גרפונקל ולשאול ממנו את פתרון המראה אשר ראיתי. אהה, פחדתי לא היה שוא; אשר יגורתי בא לי!

וזה אשר ספר לי גרפונקל מכל המיצאות את האבל מיום צאתי.

בשנת עזבי את בית האבל — אמר גרפונקל — לא עמד פאול בנסיון וישאר לשנה הבאה בחדר החמישי. ואביו לא אבה סלוח לו על אשר הטעהו בחשבונו למספר השנים אשר קצב מראש, ויודיעהו את ידו עד כי נפל למשכב. ואולם מוכר אכזרי זה לא הטיבו, כי

עץ רטב בעודו לח תישר
ולא תישר לך קורה יבשה.

ידוע תדע כי עוד בשנה האחרונה לשבתי בבית האבל, במלאות לפאול י"ג שנה, ראיתי כי נשתנה טבעו לרע. שבתו סגור ומסוגר בחדרו במשך שנים רבות, כל מבחר ימי ילדותו, נסך עליו רוח תרדמה ועצלית, ויהיו למודיו לו לזרא, כי עיפה נפשו. נוסף לזה, מניעת תענוגי החיים ושע שועי הילדות, אשר עצור עצר האב בעדם ביד חזקה, היתה לי נזר למכשול ולמקור משחת ביום החלה תאיתי לבי להנער

בר-פלוגתיה דקופרניק

שתיים-עשרה נתן אותיות, כי בעל חשבון הוא, כי בהכות אותו מלמדו בשבט-חובלים אשר בידו, לא הלך לבו אחרי המכות אשר הוא מכה כי אם אחרי החשבון, וכה חשב בלבו: השבט חמש רצועות לו, ושש פעמים הורם השבט עליו ברגע אחד, על כן, היה מספר המכות לרגע שלושים, ואם שעה אחת יכה בו המכה ולא ישובות רגע והיה מספר המכות אלף ושמונה מאות, ואם יום תמים יכנו, רגע לא יחדל והיו לו ארבעים ושלושה אלף ומאתיים מכות, ואם שנה תמימה יניף עליו את שבטו, רגע לא יחסיר עד כלות שלוש מאות וששים וחמשה יום והיה מספר המכות חמשה-עשר מיליון ושבע מאות וששים ושמונה אלף, ואם השנה מעברת, ונוספו על המכות עוד כהנה וכהנה... ככה יעשה לייבוש כל הימים, לחקור ולדרוש ולחשוב חשבונות ולהרהר הרהורים ולהגות את כל השמות באותיותיהם, למען דעת מה למעלה ומה למטה.

וכן הלך הנער הלך וגדול.

אז היה לייבוש למשכיל וילמד את שפת המדינה לכל דקדוקה, ויהי בחור עם הבחורים בבית-המדרש כבראשונה; ואולם רוח החקרנות לא פסקה ממנו לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, וילך כפעם בפעם להתווכח עם המומר אשר בעיר ועם הכומר הקאתר-לי, וידבר אליהם על העצים ועל האבנים ועל האמונה החדשה ועל העולם שהוא "קדמון" לדעת אריסטו ועל "חומר ההילוי", ועל ישעיהו פרשה נ"ג ועל דברי ר'ם כאלה וכאלה... בימים ההם באה אליו השמועה גם על אודות הארץ החדשה אשר יקראו לה אמריקה ואשר משם זהב יאתה, ויהי מעיינו אך בארץ הזאת גם ביום וגם בלילה, כי גם בלילה לא שכב לבו ולבו הגה דבר מר; ובאחד הלילות קם ממשכבו ויתהלך בחדרו לארכו ולרחבו ונפשו לא נתנה דמי לו: מי יודע אם לא שקר הם טופלים — ואמריקה זאת אשר יביעו ידברו בה יום יום לא היתה ולא נבראה ורק משל הוא בפיהם, כאיוב שלא היה ולא נברא אלא משל היה? אך פתאום שב ונתן אל לבו, כי לא כן הוא דובר, אחרי כי מדי שבוע בשבוע יביא מה"ע "המגיד" מדעות בדבר עגונות אשר הלכו

האיש אשר אדבר בו הפעם היה בר פלוגתא לקופרניקוס ולשיטתו...

ולא בדורותיו של פטלומיאוס היה הדבר ולא על אחד מתלמידיו הבאים אחריו אשא את המשא, כי אם על אחד מבני דורי: והוא בחור משכיל אשר כל ימיו אך הרה והגה, חשב וחקר, און ותקן, עד כי באחריתו היה לבר פלוגתא לקופרניקוס ולתורתו; וזה שמו אשר קראו לו תמיד: "לייבוש חקרן". זה גבורי ואנוהו — הידעת הקורא מה זה חקרן?

איש אשר מעודו לא העלה מסרק על ראשו ואל מראה-מלטש לא הביט עוד, אשר עיניו נשואות תמיד השמימה, וראשו נטוי אל מול פני ערפו, אשר מגבעתו על ראשו נעתקה לאחוריו ופני המגבעת על פני אונה, אשר פיו פתוח לרווחה וחבובים ויתושים נכנסים ויוצאים ועולים ויורדים בו, אשר מצחו מלא קמטים ואפו זב את ריריו תמיד — זאת היא ה"הקד" מה" לגוף החקרן; אכן אם איש אשר כזה ישלח את ידו לגעת גם אל ספר "המורה" ואל "העקרים" ואל "חובת הלבבות" ואל "ספר המדות לאריסטו", והוא יודע את כל הדברים הפיקנטים אשר בפירוש הראב"ע, ואת הצופה אשר במכתב-העתי "המגיד" יקרא וידו תכתוב ביאורים על הפסוק "או גשיש", וגם מעט חשבון, מעט תכונה ומעט הגדסה הוא יודע, אז יהיה מעשה החקרן שלם לכל פרטיו וחוקותיו, דבר לא נעדר ממנו.

איש אשר כזה היה לייבוש, והוא נער את בני בית-המדרש, והימים ימי ביכורי ההשכלה במדינת פולין, והוא מעיר פלונסק יצא למלוך.

כל הימים לא עשה הרוק הזה דבר בלתי אם חקר. עודנו נער קטן התנכר במעלליו, כי גולד להיות תוכן חווה בכוכבים; בראותו את השמש יומם ואת הירח בלילה היתה ראשית חקירתו לשאול ולדעת למי משניהם היתרון, וחכמתו בלבו ענתה אותו, כי היתרון להירח, יען כי הירח יאיר בלילה בעת אשר חושך יכסה את הארץ והוא ואורו דרושים לנו, ואולם השמש הן יאיר יומם בעת אשר אור עולם על כל סביביו ובכל מושבותינו ואין לנו עוד חפץ בשמש... וגם בהיותו נער, בן עשר שנים או בן

מקו מתוגת הכוכב הרחוק מן הקוטב, וקו המחוגה מוסיף באורך בערך תוספת מרחק הכוכב מן הקוטב... האין זאת? — אם יהיה הכוכב על הנקודה אשר לנוכח מרכז הכידור יראה רחוק מן הארץ מרחק גדול, והנקודה הזו היא גובה רום הכוכב; ואם יהיה על הנקודה אשר לנוכח מרכז הארץ, יראה קרוב מן הארץ והנקודה הזו היא שפל; ואם הכוכב בתבנית הזו מתגלגל מנקודת גובה רומו אל נקודת שפל רומו, יהיה מהלכו פחות ממהלכו השווה, עד הגיעו אל המרחק הבינוני בין הגובה ובין השפל... האין זאת? — המקום המעמיק בצפון עד מרחק ס"ט חלקים וחצי יהיה מזל סרטן ותאומים, נראים תמיד על הארץ וישארו ח' מזלות לעלות על הארץ ולשקוע תחתיה, ויהיה ד' מהם דלי ודגים וטלה ושור עולים נזורים... האין זאת? — החכמים הקדמונים סוברים שהן תחת כידור החמה, והיו מסדרין כוכבי לכת על הסדר שבת, צדק, מאדים, חמה, נגה, כוכב, לבנה, וסימן שצ"מ חנכ"ל, ובאו אחריהם אנשים שסברו בכידוריהן סברה אחרת וכו' והיו מסדרין שצ"מ נכח"ל... האין זאת? — והיה ראוי לסמוך עליו מדבריהם הוא דעת אפרכוש ובטלמיוס האומרים, שנת החמה היא שס"ה פחות רביע יום, שש שעות פחות מכ"ח בשעה שהן חלק אחד מג' מאות ביום, והיה ראוי לסמוך עליו מפני שהוא יוצא על דעת רבו ז"ל את סוד העבור, בין דעת זה בימי השנה ובין דעת ר' אדא בר אבהו... האין זאת? — הקו יוצא ממרכז הארץ אל מרכז גלגל ההקפה, מוליך את מרכז הגלגל על עוקם גלגל הסובב ממערב למזרח, ויהי מפני זה גלגל ההקפה נוסע לפני מזרח, והצפון הנוטה סובב על האופן הדימה, מוליך את ראש הדלי ונבנו על האופן דרובה לפאת... האין זאת?

ובכן — קופרניקוס חשב וטעה...

וגם זאת היתה לו למופת חותך לדעותיה, לאמר: אם ישליך איש את מצנפתו השמימה, הלא תשוב המצנפת לנפול אל המקום אשר משם השלכה, ולו התגלגלה האדמה בין כה וכה, כי אז הן נפלה המצנפת ארצה מן המקום ההוא והלאה — ומה אית טיב מזה, כי הארץ לעולם עומדת?

וגם לאזני הכומר אשר בעיר הגיעה השמועה כי כותב לייבוש הקרן ספר על אידית קופרניק ושייטת, ובדבריו אתי פה אל פה ניסה דבר אלוי, וישאלהו: הידעת את הספר: „Narratio Prima de Libro Revolutionum Copernici“ אשר כתב רהיטיקוס בדבר שיטת קופרניק?

— מה וישעני זה? — ענה לייבוש ויצחק לאטי כי בזה לי בלבד.

בעליהן למדינת-הים לאמריקה, וינחם על מחשבתו אשר חשב ורוחו שככה.

אז הגיעה אל אזנו גם שמועה על דבר קופרניק קוס ושיטתו, וישמור את הדבר הזה בלבו, ובלבו האמין, כי עוד קופרניק חי — וגם הספר „צורת הארץ“ לר' אברהם בר' חייא הספרדי בא לידו, והוא ספר ישן מכורך בקלף עור-עגל, ויקרא בו, ורעיו נותיו נבוכו...

למן היום ההוא והלאה העמיק לייבוש מחשבות, וילך דומם באין דובר דבר.

אל תתחכם יותר — למה תשומם?

אכן לייבוש התחכם יותר — ועל כן השתומם. אז ילך ברחובות העיר בצדי דרכים, ראשו יורד עד ירכותיו, רירו נוטף והוא מדבר ואין קולו נשמע; ואולם בקרב נפשו עוד לא קמה הסערה לדממה, וחקירות חקירות שונות מלאו את מוחו חדשות לבקרים ויתרוצצו הדברים בקרבו... פתאום נעלם מעין כל רואה ולא נראה ברחוב העיר ששה שבועות תמימים, ואיש לא ידע את אשר הוא עושה בחדרו בשבתו במסתרים לבדו; ובמלאת הימים האלה נראו פניו שנית, והנה הוא סר וזעף שבעתים מן הימים הראשונים, וכאילים לא יפתח את פיו ולא ידבר דבר, ורק עיניו השחורות נוצצות מאד מן החרכים, וגם מדי דברו לא יעביר על שפתיו בלתי אם את המלים: „הוא חשב וטעה!“... ואיש לא ידע את אשר היה לו. — בימים ההם בא לייבוש שנית אל חדרו ויסגור את הדלת אחריה, וישב בחדרו סגור ומסוגר שבועות אחדים באין רואה ובאין יודע, כי רבה ועצומה המלאכה אשר לפניו, והיא לא תצליח בלתי אם ברב מחקר ובמתינות הרבה.

ובצאתו נהרו פניו שבעתים מן הימים הראשונים — ועוד ביום ההוא השמיע באזני כל מכיריו ומיודעיו, כי חדשה הוא עושה בארץ וכי ממציא הוא המצאה חדשה אשר כמוה לא היתה עוד לער למים; את העטרה הוא מחזיר ליושנה ופנים חדשים הוא נותן לכל העולם ולכל אשר בו להיות למופת לאדם רב עד דור אחרון אשר בו יתפאר. „קופרניקוס חשב וטעה!“...

— הארץ עומדת לעולם; השמש מקיף אותה סביב כפעם בפעם, למן היום הראשון אשר הגלגלים החלו ועד בוא היום האחרון.

השומעים שמעו ויתמהו ולא ידעו מה.

וידי לייבוש מלאות עבודה רבה וגדולה, ויכתוב בשפת עברית מאמר גדול בו קע"ה דפים גדולים, והדברים מלאים חידות ורמזים וסודות, אשר כמעט לא נצליח להבין אותם. — כל כוכב שהוא קרוב אל הקוטב יהיה קו מחיגתו שהוא סביב כנגדו קטן

שמונה עצים רכים סביב לה; ועל האבן ממעל מחקה מעבר האחד בשפת פולנית: „Mikolajowi Koperni-kowi Rodacy” ומעבר השני מחקה בשפת רומית: „Nicolao Copernicao Grata Patria’.

השמש יצאה על הארץ ותאר את פני הפסל הזה, ולייבוש עמד דומם ויבט. וירא, ויתבונן ופתאום זעקה קטנה ומרה התמלטה מבין שפתיו ורגליו כשלו ולא יכלו עוד החזיקו.

עוד ביום ההוא נתן לייבוש את מכתב המליצה אשר הביא אתו על יד הרופא אשר אמר הכומר, והרופא שמע במנות-לב את כל הדברים אשר דיבר לייבוש באזניו על דבר השיטה החדשה אשר הקים ועל דבר הטעות אשר קופרניק חשב וטעה, וגם את צרור כתביו לקח מידי ויקרא בהם, וישם אליהם את לבו — ולייבוש על יד ימינו ישב דומם ויחכה לו בדברים, ועיניו בחנו את הרופא מדל קראו את הכתב; אך פתאום קם ויקרא: „ואם אינך מאמין בדברי, אז מות תמות גם אתה וגם כל האנשים אשר כגילך!”

הרופא שמע גם את הדברים האלה במנוחה, ויען ויאמר לו: „הלא צדקת, ידידי, בכל אשר דברת ואשר כתבת, ודור נולד יתפאר בך!” — ומדי דברו צילצל בפעמון אשר בידו ושני משרתים באו הביתה... ברהוב בוניפראטרסקה בעיר וארשה תראינה עיני העובר את בית-המשוגעים, אשר עיניו לחלכה יצפנו. אל הבית הזה הובא גם לייבוש לרצונו, כי אמר למצוא שם אזנים קשובות לתורתו החדשה: ירחים חלפו ושנים עברו, והוא עוד טרם יחדל להורות את תורתו ואת שטתו ברבים ויהי האומלל הזה לבר פלוגתא לקופרניקוס עד יום מותו. ובעת מותו, וישמעו הנצבים עליו בדברו חרש אל לבו: קופרניקוס חשב וטעה...

(מתוך כל כתבי דוד פרישמן, ספורים, כרך 4, הוצאת „מרכז”, ורשא).

— ובכל אלה איעצך, בני, לבלתי גשת אל המלאכה עד אם יהיו ספרים כאלה לנגד עיניך; וגם הנה נמצא אתי הספר: „De orbium coelestium revolutionibus astronomia restaurata” ולו ידעתי, כי שומע אתה את הלשון הזאת, כי עתה נתתיו לך, למען היותו לך לעינים.

— מה יושעני זה? אנכי אל קופרניקוס אנכי אלקה...

האיש התחלחל בשמעו את הדברים האלה, כי עתה הבין לראות ולדעת מי הוא זה הדובר אליו בזה, ויך אותו לבו ויתהלך בחדרו אחת הנה, ופתאום עמד מלכת, ויוסף וישאלהו:

— ומה לך בני ולקופרניקוס?

— דבר לי אליו, אדוני, ואני אסע ואבוא לעיר וארשה, למען אשר אוכל לדברו פה אל פה ולהתווכח עמו ולהוכיח לו, כי חשב וטעה...

אז ידע הכומר את אשר לפניו, ויבן.

אז נתן הכומר על יד החקרן מכתב מליצה אל אחד הרופאים המהוללים אשר בווארשה וישלחהו בשלום, ויצו עליו כי בוא יבוא אל הרופא המלומד ולא יאחר המועד.

מקצה ימים אחדים בא לייבוש עירה וארשה, ותורתו החדשה אשר אמר להחזיר אותה ליושנה הביא עמו, וצרור כתביו שם בחיקו; וכאשר דרש למקום משכן קופרניקוס, ענו ואמרו לו, כי משכנו ברחוב „פרור קראקובסקי”, לפני בית הגימנזיום הראשון.

השמש יצאה על הארץ ולייבוש עמד לפני הגימנזיום הראשון אשר ברחוב „פרור קראקובסקי” אל מול פני פסל המצבה אשר מחקה בו תבנית ניקולאי קופרניקוס... על פני מצבת-אבן נראה פסל תבנית איש יושב וראש נטוי הצדה; בידו האחת מקלעת חטי-ברזל עשויה מעשה כדור, וידו השניה אוחת במחוגה ומלמטה סביב למצבה הזאת תראה גדר קטנה לארבע פאותיה, וגם ארבע מנורות לארבע פאותיה, וגם

שני סיפורים

א. ר' טוביה המלמד לא נתפייס לי...

ביפו. וגדול צערי על שיכחה זו. כאילו אסופי הייתי ושקע עולם עברי בתהום נשית. ואין לי אלא להטריד עצמי בעסקי אוגנדה וציוני-ציון בראשון ולהיות זנב לעודרי סרפנד.

והנה בהגיע תורי לפני הדוור אותו ערב, רואה אני משקפיו נשואים אלי במתינות יתירה. הוא משפשף ידיו ומתבדח ואומר: „למר צמח? הפעם כל הספינות לא הפליגו אלא בשבילך!“ ומתחיל מרצה על שולחנו שבעה מכתבים בזה אחר זה. בחטיפה אחת אספתי את הכל ונסתלקתי בניסה אל חדרי כחיה קטנה שכבד טרפה בין שיניה והיא גוררת אותו במורא ופחד אל מאורתה. אין סוגם של מכתבי אחד. הרי לפני אנחה ראשונה של אם מבכה על בנה שהלך ואבד; ובנייר המעוך ובדיו שנתמסס מסה ובאותיות שניטשטשו עוד עצורים רחמי הדמעות שספג כתבה. ואף על פי כן נשתייר מקום בלבה השבור לדאגות קטנות ודורשת היא על כל-המיטה שאני חסר. אין בפי תנחומים לצרתה ואפילו לכלי-המיטה שלה איני נצרך. והרי נהמתו של אב שכול. נהמת נפש פצועה ויהירה; ללא ויתורים וללא פשרות ובכל זאת פצעה שותת דם. גם בשבילו אין תשובה בפי. כל עולמו החרבת. סמיכות לרבנות לא אקבל וסוחר גדול של יערות וצמר לא אהיה. והרי הדיבורים של האחיות. דיבורים ארוכים וטענות ומענות וגערות ותרעומת. ובאמת הכל לא בא אלא לחפות על קנאת סתרים שנמלטתי ויצאתי למרחב. והרי מכתבי החברים עם תום התפעלותם על גבורה וקפיר צת נחשון ועם הבטחותיהם שהכול עומדים שכם אל שכם עמי במערכה אחת וכיוצא באלה מן הדברי רים הרמים. אוי לי אם אדבר ואוי לי אם אחשה. אילו ראוני בכרם דרובין בעלבון לבטי ובשפל רפיוני בתוך הפרחחים הערבים; ואילו ידעו מה שאני יודע על ציון ועריה ומושבותיה ואיכריה לא היו מגביר הים קולם כל כך. אף בשבילם שתיקה גדולה ונוגה בלב.

אלא שהיה שם מצורף למכתב האם פתק אחד של נייר כתום ומעובה ומחוספס. דומה לאותו נייר תרמילים בהם שומר אני מזונותי במוזה; ורשומות על

— — — דואר ואיגרות המקרבים לבבות רחוקים וממתיקים שעותיהם של בודדים ונשכחים דבר גדול הם בכל מקום. אך קשה לתאר היום מה היו אלה לנו בפינה נידחת זו שבקיסרות תוגרמה שמשובשות דרכיה ומשונים סדרי מדינתה והרבה מלכויות מעורבות בשלטונה. פתוחים בירושלים ובשאר ערי השדה משרדים של שלושה מלכים, של פרנץ יוזף וניקולאי השני ווילהלם השני ודמות דיוקנם עם תספורת זקנם המיוחדת לכל אחד ואחד מהם טבועות בבוליהם. ודומה הכל טורחים בשביל דואר הארץ להודרו ולהריץ מכתבים משם. מעבר לים אלינו. אלא שבשבילי לי אין באמתחתם כלום. עוד מעט ויימלאו שלושה חדשים משעקתי מבית אבי ולא באה אלי צורת אות חוץ מהזמנה זו לשיבתם של חובבי-שפת-עבר

בצדן. והוא מקפל בידיו התפוחות והנמהרות, במין סכין לבנה של שן תרמילים של ריבועים ומשולשים וממרח שוליהם עם קיסם של עץ פחוס בדבק שבקדירה. ולאחר השיעור מבקש הוא מתלמידיו שיביאו את התרמילים לחנוונים ויקבלו מהם שכרו.

בדעת רבה ובכוונה גדולה הסמיך עבודה לתורה. ישיבתו בירכתי השכונה היהודית בשוק החדש וביתו הדל נוגע בבתייהם של הקצבים הפולנים והרצענים, ומאחורי חצרו משתרעים גני הירקות של הגויים ומורי־קים עד הפלונה. במשעולי גניהם יורד ר' טוביה בוקר בוקר קודם השיעור וטובל במימי הנהר. בשח־רית של חורף רואה אתה גוי שכן בחצר אחת ור' טוביה בחצרו שלו ושניהם עוסקים בקרדום ומבקעים עצים להסקה. אף את המים היה מביא מן המשאבה שבשוק החדש בעצם ידיו לחדרו. ומי שלא ראה אותו עם דמדומי בוקר גלום בחלוקו האפור והמרופד צמר־גפן ומתניו חגורים חבל־סבלים ואנטל על ערפו ושני דליים בקצותיו ומהלך הוא אצבע בצד אגודל על פני הקרח החלקלק, לא ראה אדם גדול באמת מימיו. כמה שנים עשיתי במחיצתו וראיתי בענוות חייו וכל לבי לקח.

בשחריתו של אותו יום־מרחשוון דולף ומטריד עמדנו בשיטת־חזקה, בתוספות הקשות של דף ראשון במסכת נידה, במחלוקת של שמאי והלל אם מעמידים אשה על חזקתה, ולאחר הצהרים עקרתי ולא חזרתי. עכשיו מונח לפני הפתק של ר' טוביה ומאד רכים דבריו על גבי נייר־התרמילים המעובה והמחוספס. סח הוא לי, שבחול המועד סוכות הלך שלא בידיעתי אל אבי ויותר על שכר־לימוד הואיל ועשאני תלמיד מובהק שלו. ומבקש הוא בכל לשון של בקשה שאעשה למען זקנותו ואוציא את הדיבוק הציוני מנפשי ואחזור בי. המה לבי לו. אף על פי כן ערוכה תשור בתי אליו, תשובה ניצחת ושתהא נשמעת לו.

לא כך היה סוף דבר. עצבות רבה בסופה של פרשה זו. לאחר שנה ומחצה כשחזרתי לעירתי להתפיס אל הורי נודמנתי עמו באקראי ברחוב, אמרתי להקדים לו שלום וברכה והנה סמקו פניו מאד והוריד עיניו הכחולות וחבטן בקרקע ונהם נהימה של כעס, „אסור להסתכל בפני רשע” ועבר אל הצד האחר ולא נתפיס אלי. ועד היום הנה לא פג צערי שדחה אותי כך. — — —

גבו כמה תיבות ביד רופפת ורועדת, ומכיר אני בצבע הנייר וברית השאור שבדבק־שיפון שהוא מעלה כי מר' טוביה הזקן בא הפתק. למורי ומלמדי ר' טוביה יש בפי מה להשיב. כשעשיתי מה שעשיתי אף ידו באמצע. וכשאשמיע באזניו על ראשית דרכו של יהודי חי על עמלו ונושא את עצמו ודאי ירכין ראשו לי ויבין לרוחי.

זקן מופלג. ר' טוביה וגדול הלמדנים שבעירי וכל ימיו היה מחנך ומגדל לתורה בנים ובני בנים אצל משפחת „הצמחים” ואף אבי עם תלמידיו נמנה. בעודו אברך נסע לקוצקאי, ומשנסתלק הלה והלך לעולמו שמר לו אמונים ולא הלך לשום כת־חסידים אחרת, פעמים אפילו מתפלל הוא בשבתות ובימים טובים בבית־המדרש שמאחורי בית־הכנסת לשם הפג־נה. מדבקתו בצדיק נשתמרה לו צורה של כותונת שמקפיד הוא במלבושה ושאינו לה כפתורים בשולי שרווליה ואף בית־צווארה מעונב בקישור לבן; ונש־תמרה נטייתו לעיון בספרי מידות ומחקר, כגון בחי־נות־עולם וספר־העיקרים וחובות־הלבבות. גוף הוא, רחב־כתף וידי ורגליו קצרות וכולו מרובע בגופו ומראהו כמראה יהודי חוטב־עצים ביערות קו־ניץ. על גבי גוף זה מונח ראש גדול, עגול, ללא שום המשך בין שכמו לקדקדו ודמותו דמות איש־שלג שילדים עושים בימות החורף. זקנו קטן ומדובלל ואינו אומר כלום. אבל עיניו עיניים של תכלת זכה בולטות ומעוגלות ומקרינות אדיקות ועקשנות ורוחב בינתו ושאר רוחו. חריף לא היה. ואת דרכי הפלפול הנלוזות דחה בשתי ידיו. כוחו בפשט, בדף גמרא עם רש"י ותוספות ושאר מפרשים במקומם („א בלאט גמרא אויפן ארט”). דרדקי לא לימד וממעיט היה בתלמידים ולעולם הסתפק בשלושה וארבעה מן המצוינים והמשובחים שבבחורים ונותן להם שיעור משעה חמש עם עלות השחר עד שעה עשר בבוקר ואין דרגת הוראה עליונה מדרגתו.

אף על פי שגבוה שחר הלימוד שתבע, לא על תלמודו כל פרנסתו. קונה אשתו אווזים בשוק ומ־פטמתם ומוכרת בבתי הגבירים ומכניסה משהו, הוא גופו עוסק בתורה ומלאכה כאחת. בשעה שהיו יושבים התלמידים בחדרו ומרצים לפניו סוגיתם, היו מונחות על גבי שולחן קטן מימינו כריכות של נייר כתום ומעובה ומחוספס וקדירה של דבק־שיפון

ב. ניגון של שמחת־תורה מפלונסק בחוצות פתח־תקוה

אי אפשר להוסיף ולשבת בתוך הבדידות הזאת. ויצאה חבורה זו של תשעה בסך לתוך אפלת הלילה ואני פוסע בראשה ושר „חושו, אחים, חושרי” וטורי־קניץ נותן זרועו בזרועי ושר עמי. מלא אווירה של

— — — מרכז זה אינו אלא תחילתו של רחוב פינסקר שבשכונתה בית־הכנסת ובית־הוועד והדואר ובית־המרקחת ושאר בנייני ציבור ובשבתות וימים טובים מתקהלים שם פועלי המקום. נתקבלה דעתי.

עמו ומזמר פסוק משלו ובניגון משלו שאינו שגור בפי שום איש ושלא ידעתי מהיכן בא אליו. כאותו חסיד שוטה למחצה שסיום תורה כל שמחתו ראיתי עצמי. המשך אני לו ותורתי המשך לתורתו ולכתוב בה. ועלה הזמר שלו בגרני. תפסה זרועי בכתפו הגרומה של גורדון ושמאלי בכתפו של סאשה הקריי מאי המפיות שעמד בצדי. ואותו פסוק ואותו ניגון פורצים מפי ואנו מרימים את הרגלים ויוצאים במחול באמצע המרכז לעיני כל הקהל: וחי... וחי... וחי... וחי... וחי אחיך עמך!

קרא משהו מתוך הקהל המקיף אותנו: תחי אגודת הפועלים הצעירים העברים בארץ-ישראל! קול אשה הקול הקורא, ואת השין השמאלית הימין. ודאי שרה מלכין הדווינסקאית צורחת שם. „שרה, תיכנן סי למעגל!“ — ונענית ונכנסת. נלווית אליה חיה שרה ואפילו יחזקאל בן-זוגה אשר אמרתי באגרופי יבוא עלי, שולח את החזה הרחב לפניו ונגרר אחר ריהן ושלום על ישראל. וגם רוצ'קין כאן, יחף, לעור לם יחף, מכיוון שחובב-פתגמים הוא בא לקיים מה שאומרים — כל הסנדלרים יחפים. והנה שאפראן הקטן והצנום והאדמדם. שאפראן, מי שעתיד להיות מנהל מטבח הפועלים שנוסד באיניציאטיבה של כובשי-עבודה, מתחבט שם בכתף אחת ומבקש אחי זה. „גוץ יפני“, מלעיג אני כנגדו. „תזקוף קומתך ותגדל כרסך אם רצונך לשמש טבח לנו!“ ומה עיני רואות? איני מאמין במה שעיני רואות. הטרית עצמו מר שטאמפר ובא והריהו באחד החלונות, ואפילו מעמיד מנורה בחללו להאיר לנו. ראש ועד פתח תקווה מר שטאמפר שנודמן עמי פעם כשהלכתי מיפו למושב ולא הניחני ללכת כל הזמן ברגל והרכיבני כדי מחצית הדרך על גבי בהמתו והיה מחמר אחרי כפועל שכיר וסמוך לבני-ברק הצביע על נוף המקום ואמר שדומה לו קרא אצל זולה באחד מסיפוריו: מר שטאמפר, עמוד-התווך של כולל אוגריה, הריהו כאן ובחלון זה הוא עומד ומסתכל כיצד רוקדים בחורים ובחורות במרכזה של פתח תקווה ואינו ממתה אלא מאיר להם מאור. הנה ההמשך אשר קיוונו לו. הנה ההתעוררות הגדולה. הבנים והבנות מיחאים כף כמנהגם של ילידי המזרח ומלהיבים ונענים ושרים עמי את הזמר של אותו חסיד שוטה למחצה שבבית-החסידים של אבא: וחי... וחי... אחיך עמך! וחזר הלילה וחזר הלילה עד אפיסת הכוחות.

(מתוך „שנה ראשונה“, הוצ' „עם עובד“, תל-אביב, תשכ"א)

המושבה „שמחת תורה“ ובוקעים ועולים זמירות ומחולות מכל ארבע כנפותיה ויתומה שירה שלנו בתוך הקולות. בנים ובנות מתכנסים משני צדי הרחוב ואנו עוברים באמצע וכמה וכמה מהם מצטרפים אלינו ויוצאים בעקבותינו וכשהגענו למרכז, אנו מחנה גדול. עמדו שם היפנים ושאר בני-אדם עזובים שאין החג נותן להם משמחתו ואף גורדון בתוכם. משהבחנו מי ומי המפגינים ובאים הקבילו פניהם לנו. אבל אי אפשר לשיר „חשו, אחים, חשו“ בעמידה במקום אחד. ודממו הקולות ואנו חבורה של תשעה בתוך קהל של מאות ואין אנו יודעים במה לפתוח.

אף על פי שמבוסס אני דעתי מיושבת עלי ורצוני ברור. אם באמת תורה אנו נותנים לאדם בישראל, צמאה נפשי לניגון חדש ביום שמחתה של תורה זו. אלא שאין לנו ניגונים ואין לנו ריקור דים והרינו תקועים כאן כצאן-קדשים ואין אנו מזיזים רגל ואין רינה בפינו. זכרתי שמחת תורה של אשתקד בבית החסידים של אבא. עוד לבוש הייתי קפוטת של משי ועל מתני תגורה זו של הינוקא אשר קיבלתיה לבר-המצווה מידי גיסי שחסיד סטולין היה. אז כבר ידעתי שעתיד אני להפליג בקרוב לארץ-ישראל והכול מוחלט וגמור ומוכן לדרך ואיני אלא ממתין לשעת-הכושר. עכשיו חלפה שנה תמימה ואני כאן במרכזה של פתח-תקווה ועפר זה תחת כפות רגלי ותורה זו של אדם נושא עצמו וחי בעמלו, אשר הגיתי בה הרבה ימים והרבה לילות בבדידות חדרי מול עץ-הפלפל שבחלונני, הריהי כתובה וחתור מה ועל-כרחי שתהא נחלת הכול ויוצאת נפשי לני-גון ולריקוד של אדם שנתמלאו כל משאלות לבו לטובה וכוסו רוויה. אבל אין לנו ניגונים ואין לנו ריקודים.

פתאום כמו מתוך מצולות-ים עלתה לפני דמור תו של יהודי קטן אחד מבית החסידים של אבא: יהודי שוטה למחצה וזקנו אדום וארוך וכולו תלת-לים אדומים כלהבות של אש, ותפיחה גדולה כאגס בצווארו ושתי עיניו בולטות כשני כדורים של זכר כית ועני ואביון הוא ומן העלובים הנשכחים בכל ימות השנה. אלא שבשמחת תורה אינו מוותר בשום פנים על שלו ואינו מקבל מידי נחמיה דורמבוס הגבאי „ספר“ ננס ופסול שמחוקות בו כמה אותיות, רצונו בתורה כשרה והדורה ובורר לעצמו את המיור חס שבספרים שגדלו כמעט כשיעור קומתו, מקושט טס של כסף ויד של כסף ואשכולות רימונים בעץ החיים שלו ומעילו קטיפה אדומה כלהבות זקנו. והוא מחבקו ומגפפו ומנשקו ומתרפק עליו וריקוד

שער שלישי

פלונסק
בעתונות
העברית

פלונסק ויהודיה בעתונות העברית

בשערים הקודמים בספר זה הבאנו ראיות מסופרים עבריים, שפלונסק מפורסמת היתה עוד במאה הקודמת כעיר של משכילים, הבאנו גם שני סיפורים משל י. ל. גורדון ודוד פרישמן אשר יהודים מפלונסק שימשו להם כגיבורים.

ואלו במדור זה נביא לקט רשימות שמצאנו בעתונים וכתבי-עת עבריים במאת השנים האחרונות, אשר כותביהן היו יהודים מפלונסק, מושכי-בקולמוס-סופר, רשימות אלו יש בהן כדי לשקף במידת-מה את דמותם של חיי-הציבור ואת הכעיות המקומיות והכלליות, שעמדו בשעתן במרכז עניינם של העדה היהודית בפלונסק, ראשיה ודוכריה. הרשימות ניתנות ככתבן ולפי סדר כרונולוגי, דהיינו לפי סדר הופעתן בעיתוני „המגיד“, „הכרמל“, „המליץ“, „הצפירה“ וכו'. רק כותרות ניתנו על-ידינו בכל מקום שלא היתה כותרת במקור. יהי ברשימות אלו גם משום תרומה לספר פלונסק מאת מחבריהן, גם מאלה שהלכו כבר לעולמם, ומשום אכן למצבת-הזכרון לעדת יהודי העיירה, שנכרתו מארץ החיים.

המערכת

ראשה, ואנחנו האנשים החתומים מטה המה העומדים בראשה אשר יחד יסדנוה על אדני האמת והשלום, והקמנו לנו לשם ולתהלה בית ועד ובית מדרש לתורה ותעודה, אשר בשם „בית ועד לחכמים“ תקרא; ומטרת חברתנו בכלל היא להראות לעין כל, כי שקר בימין אלה הבורים בעם אלה אשר יאמרו „מות בסיר בת אלקים כל אוכליה יאשמה, וכל חוסי צילה לא יראו אור“ ואנחנו בתום רוחנו וטהרת לבבנו נתאמץ לתמם התורה והחכמה גם יחד, ולחבר האהל להיות אחד. באוהל אשר שם שתולים בנוה עצי עדן מפיקי ריח. הכה עץ החיים ועץ הדעת, כאשר מלפנים בישראל בימי חכמינו הגאונים זכרונם לתפארת. לא היתה התורה להחכמה צורתה, רק אחוזה יד ושלובי זרוע הלכי כל הימים, לכבוד ולתפארת בעיני העמים. כן נתחזק גם אנחנו מעשה אבותינו הגאונים ז"ל בדיננו, ומעשינו ה' כוננה עלינו, ומטרת חברתנו בפרט, היא להרים כבוד תורתנו הקדושה והטהורה, וכבוד שפתנו היקרה והגבירה — יעמה כל (הליטעראטור) העברית, אשר לדאבין לבני ילמירת ריחנה, המשכילים השועי לים הקטנים אשר בין לילה היום, אויבי חכמת ישראל והיגיה אשר יזרי איתם גם שתים כמו דוח, יישפכי עליהן ביו יקלון לאמר צא, צא! זקנות בניית סרית טעם העיד לכם חלק ונחלה בבית ישראל

על הקמת „חברת דורשי התורה והחכמה“

„המגיד“, אדר תרכ"ו (מארס 1865)

פלונסק במדינת פולין.

לכבוד הרב בעל המגיד.

ישמח לבך ותגלנה כליותיך אדון נכבד!

בהבשורה הטובה אשר תמצא היום בפי מכתבנו בראותך כי דברייך היקרים אשר הטפת כטל על תלמי לבב ידידנו המשכיל ושלם מוהר"ר עקיבא נפתלי ווינבערג נ"י מפה. במכתבך האחרון (מן כ"ו ניסן תר"כ) בדבר המאמר „אנן מה נענה אבתריהו?“ אשר השיבות לו בצדק ומישרים, והעירות לו בחכמה, „כי העיקר אשר על ידו תתרומם ההשכלה בעמנו, ועל מנדיה כי נרימה ראש, הוא כי ניסד לזה חברה כללית, אשר איש את אחיו יעזרה, לתכלית איזה רעיון נכבד ודבר יקר ערך אשר יצא לפעולות אדם על ידם בעניני התורה והחכמה, דברייך אלה הכו שורש בלבם ובלב רעיו המשכילים וחיו גם עשו פרי, וכהיום נוכל לבשרך — כי נוסדה פה קהילתנו המכלכלת גם איזה קהילות הסמוכות לה, חברה כוללת נכבדה, תחת השם „חברת דורשי התורה והחכמה“, הנושאת באמת גם דגל התורה והחכמה לעדי ולתפארת על

ספרים טובים ומועילים, וכל דבר הקשה אליהם יביאו אל כל איש משכיל מחברתנו אשר ימצאו אז אותו בבית מדרשנו, ויגידו לו פשר דבר, ומרוחם יאִר צילו עליהם ורבים קבעו עתים ללמוד וללמד. ועתה אתה ברוך ה'! הנה אנחנו באים עדיך להציג תודתנו לפני כבודך, כי מידך היה לנו כל הטוב הזה אשר ננחל מאת כל חכמי לב הלא לך יאתה? אשר אתה בטובך העירות אותנו בצדק אל הטוב והמועיל, ואם כי רבות שבענו בזה וקלון מאת כל בוזי חכמה אשר יעמדו לשטן לנו להפרידנו ממעשינו וממחשבותינו הטובות, אבל אנחנו ברוך ה' ומהולל שם קדשו כי שרינו את האוילים ונוכל להם. המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעורר ובשם ה' נדגלה, וקללו המה — וה' יתברך יברך את מעשינו.

נאום עקיבא נפתלי ווינבערג, נאום יהושע בא"א מו"ר הרב הגאון מוה"ר מרדכי זצ"ל אבד"ק שעפסל הכהן גרינבוים; נאום אלחנן שמואל ברמא; טורב נחום; אברהם ויצחק גאלדע; נחום צבי הירש זאק"היים; יששכר בעריש הלוי קאמינער. אָדרעסע שלנו היא: ווינבערג בפלונסק ע"י וואַרשא.

הערכה ל"חברת דורשי התורה והחכמה"

„הכרמל“, ט"ז אייר תרכ"ח (מאי 1867)

בעיר פלונסק, ממחוז פלאצק, חברו משכילים אחדים בשם „דורשי התורה והחכמה“ בכוונה לתקן מצב חנוך בניהם ולהרבות ידיעות בשפת עבר בבני עירם. ובאמת עשו האנשים היקרים האלה הרבה מאד לפי כחם באספם בית עקד יקר לספרים חדשים וגם ישנים, ומאד שמחתי בהיותי שמה בחג הפסח לרגלי מסעי — לשמוע את בניהם הקטנים בני תשע־עשר — יודעים כמעט בע"פ את ספה"ק עם העתקה ישרה לשפת האשכנז ויודעים היטב דקדוק שפת עבר בכל הוקותיה ושרים בע"פ רוב שירי הרב אד"ם הכהן והרבה משירי לעטעריס ושד"ל, אבל יש להעירם כי בזה לא יצאו ידי חובתם לבניהם כ"ז שלא ילמדו שפה אירופית וביחוד שפת רוסי עם הידיעות הנחוצות. החנוך הזה רק בשפת עבר בלבד איננו מספיק בעולם המעשה כידוע. אבל בכ"ז תשואות חן חן להם — כי הרבה עשו, וביחוד בערך שאר הערים בפולין.

פטירת צבי זקהיים, ממייסדי „חברת דורשי התורה והחכמה“

„המגיד“, 15.2.1868

פלונסק (בפולין), ד' וישב תרכ"ח

לא איש בשורה אנכי היום! כי נלקח מעירנו ממנה ראש חכמיה מוה"ר צבי זקהיים נ"ע.

בזמן החדש? קנאת ה' צבאות תרהיב עוז בנפשנו לצאת מול אויבי ה' הקמים עליהן. ולצאת לישע לכל דבר טוב ומועיל לתמוך בימין כל מושך בשבט סופרים ולטובת עמנו ושפתנו. ואלה המה אבני הפנות אשר עליהם יסדנו את בית ועדנו ומדרשנו.

א. בה ימצאו כל מכתבי עת אשר לבני עמנו, היוצאים בכל ארצות אירופה הן בלשון קדשנו והן בלשון אשכנזית.

ב. בכל ספרי השכלה אשר יצאו עד היום ואשר עוד יצאו מהיום והלאה, בכל דבר טוב ומועיל ימצאו קן למו בבית־מדרשנו ובית־עקד ספרינו, ובוה מקים אותנו לחלות ולחנן את פני כל המחברים החכמים והמשכילים בחוץ־לארץ כי יהיה נא מטובם לכבדנו בספריהם תיכף בצאת מחברתם לאור עולם, ולשלוח לנו על שם ידידנו המשכיל ושלם מו"ה עקיבא ווינבערג נ"י מפה פלונסק, ואז נעניק לכל אחד ממיטב כספינו כפי אשר ישית עלינו, וכפי ערך תועלתו אשר עשה לפני עמנו, נרבה לו מוהר ומתן, לחננו חלף עמלו ועבודתו אשר עבד ועמל בקודש לטובת עמו ואחיו.

ג. לתת לפתאים ערמה ולהולכים בחושך אור לנתיבם, בדברי תורה וחכמה, לבל יאמינו בשוא נתעה, ולא ישמעו בקול הבורעים בעמים ומורדי אור המתחסדים אשר יוליכו את ההמון שולל בהבליהם, ויחשיכו אותם מתת את בניהם לדעת תורה וחכמה, דעת ובינה, ולהשכילים להיטיב להם, ויסיתו את העם ללכת אחרי ההבל ויהבלו. לכן, למען האיר עיני ההמון התועים לבהלה, ולהורות להם את הדרך הקודש איך נעבוד את ה' בתמים על פי אמונתנו הטהורה, נדבו ללבם איזה משכילים וחכמים ספרי חכמינו ז"ל הראשונים, ויטיפו להמון עם הדופקים על דלתות בית מדרשנו לשפוך שיח לפני יוצר כל ערב ובוקר, בכל ערב אחרי כלות המנחה, ספר חובת הלבבות, אשר במחקריו הנאווה יעירו אוזן השומעים לתורה ולחכמה, כי באזנם ישמעו ובעיניהם יראו, כי גם האיש הרך הזה, אשר כל רז לא אניס לו, ובכל זאת היה לבבו שלם עם ה' ותורתו, ובשבתות וחגים ילמדו לעם ספר תורת אלקים עם באור ע"פ תרגום רמבמ"ן ז"ל, וכתפוחי זהב במשכיות כסף כן יעירו המשכילים הנכבדים הנ"ל להם אוזן במחקרי הרב בעל העקדה ז"ל והדומים לו.

ד. אלה צעירי בני עמנו אשר אינם פונים מהתורה והחכמה, רק מאפס מורה ומנהל ישבו בעצלתים, המה יבואו אל בית ועד לחכמינו, ושם ילמדו לקרא וירוו מדשן נפשם, וילקטו שושנים מכל ספרי ההשכלה אשר נמצאים בה בערך ד' מאות

בית ספר בעביר בניהם רבתה המשטמה עליהם. ויוציאו לאור משפטם, כי חפים המה מכל עון ופשע ונקיים המה מכל חטא ואשמה, אשר רגלו במו אויבי נפשם. ונהפוך הוא כי לא לבד אשר הצדיקום בדינם, עוד הבטיחו לעמדם למו לימינם בדבר הקמת בית ספר לבניהם, ולהיות למשען להם בדברים הנוגעים מטעם הממשלה. ומני אז זכו במשפטם המשכילים הנ"ל לא חסו על הונם ואונם לא נחו ולא שקטו עד אם הוציאו לפעולת אדם מחשבתם הטיבה, ויבקשו את פני הדירעקטור המשגיח על בתי הגימנאזיום בגוברי ניה פלאצק, השר המרוםם פאפאו להיות בעזרתם. והשר הנ"ל נעתר לבקשתם לערוך מכתבים לממוני בית הספר אשר בויטומיר ובוילנא לשלוח להם מורה דעת נאמן לבית הספר אשר יסדו. וגם לפני הממשלה טרח, וישיגו עבורם מאה ר"כ לשנה על הוצאות בית הספר וגם הגוברנאטור נתן פקודה כי ינתן להם מסכום כסף העיר חמשים וחמשה ר"כ מדי שנה בשנה, ואת המשכיל מו"ה יהושע גרינבוים הנ"ל בחר השר פאפאו וישימהו למשגיח על בית הספר ובכך כל אשר ישלח הנה לחברה בנוגע לבית הספר רק על אדרעס של ר' יהושע גרינבוים לבדו ישלח, וישלחו להם מוילנא איש מלא רוח חכמה ודעת, מו"ה אברהם פלונגיאן נ"י וביום י"ד אדר א' יום אשר בו נחו היהודים מאוני ביניהם, נפתחו שערי בית הספר פה בפלונסק ברוב עוז והדר. כל אנשי החברה הנ"ל והנילוויים עליהם, התפצו לגדל את בניהם על ברכי התורה והחכמה, נקבצו ויאתו לבית הספר הנז' מלובשים בבגדי מחלצות לכבוד היום ההוא, גם הנערים העתידים ללמוד בבית הספר התקבצו כולם יחד ויבואו שמה וישבו איש איש על מכונו שקט ויבאנו. ושרי הממשלה בשמעם על בית הספר הנפתח התכוונו לביא גם המה ביום זה ופתאום הופיע בהדר גאינו ראש שרי המחוז המאיר ארינאווסקי ואחריו שר המשמרות הקפיטאן מאלר שעווסקי עם אדון העיר וכל השרים העומדים על משמרת המחוז לבושים בגדי המשרה כולם, וראות יקר השרים הנכבדים האלה הושלך הס על פני כל הבית והעם, אין קול ואין קשב, כי דממת כבוד שלטה על כולם. המנגן הנפלא החזן דפה החל לומר שיר משיח דוד לכבוד המלך, וירם קולו קול אדיר ונעים את חבר משורריו המחזיקים לפנייהם ספרי הגנין עד כי התפעלו כל השימעים מתפארת נגינתו ויכלולו לנגן פתח הכירה את פני בדברי הכנה לפני השרים והעם וידרשו לפנייהם דרוש מחוסם בשפת רוסיה, המכלכל בתיכו את תועלת החכמה ותועלת בית הספר אשר הוסד ייקרת מכינתה, גם נזכרי כי כלים אחדות על אידית מתנגדי בית הספר יכחריהו וישא חן בעיניהם ויכבדיהו. אחר כך פתח עיד הפעם החזן את פני ברינה עם להקת משורריו ויתפלה

הוא היה הראש מייסדי „חברת דורשי התורה והחכמה בפלונסק“, ותמיד מכה חכמתו שחר בעדה, מרוחב תבונתו החזיקה להרים קרנה וגם בכסף מלא היה לה למעוז, ועל נדיבות קס, האמת שם לו לקח, וצדק למשקלת. מלה אין בלשוני לפאר את תהליך כותיו, וצדקותיו אשר עשה, בדמי ימיו נגדע מארץ החיים. ביום ד' ט"ו כסלו בשנת עשרים ושתיים לימי חייו, המקום ינחם את החברה הנ"ל וירפא את שברה במהרה למען תוסיף תת אומץ כחה בחכמה ובהשכלה ותהי' לנס.

יצחק זאקהיים

פתיחת בית-הספר של „חברת דורשי התורה והחכמה“

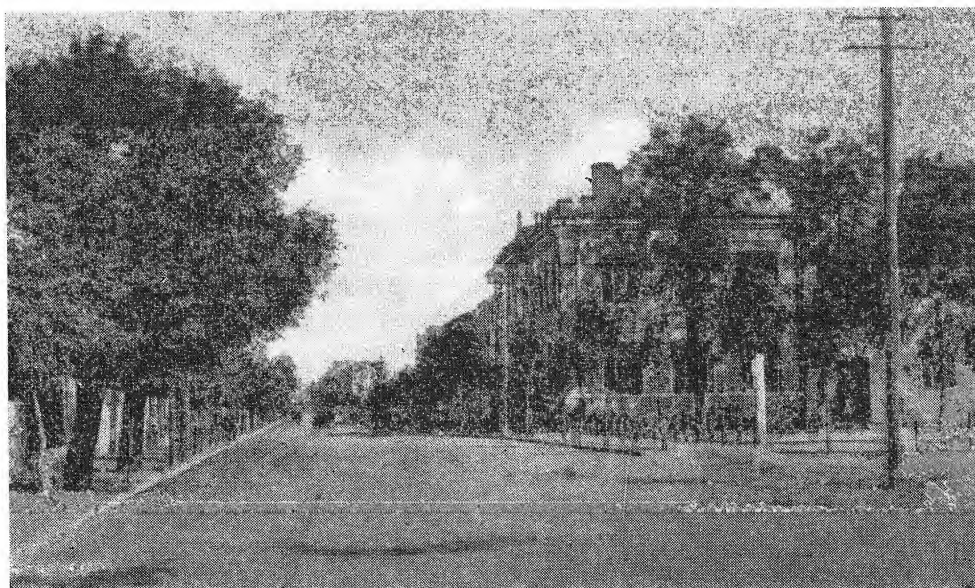
„המליץ“, 16.3.1870

פלונסק. — זה כארבע שנים אשר הנני פה מורה אצל בעלי חברת דורשי התורה והחכמה אשר בפה. ואנכי יודע את גודל התלאה והעמל אשר סבלו מייסדי החברה היקרה הזאת, היה המשכיל המפורסם איש מורים מעם מו"ה יהושע הכהן גרינבוים ורעו האברך היקר חכם לב מו"ה עקיבא ווינבערג, מאת בוזי החכמה, הולכי רכיל אשר התנגדו למו בכל מפעלותיהם וכתרו שוחה להפילם בה, רבות חתרו והתאמצו אוילי אדם אלה לעמוד לשטן למו, להסיר ענין הסכלות מההמון בני עירם, אשר פרשה כהחסידיה כנפה עליהם ותחלק לכל אחד מהם נוצה מנוצותיה לעוף במעופה ולהתרוםם בכבודה, רבות יגעו ורדפי רווחים עיוועים אלה, להפר עצתם הטובה בכל דבר חכמה, וסקל באבנים את המסילה הישרה אשר סללו למו המשכילים היקרים הנ"ל, ולכל בני חברתם, לא אחת ולא שתיים בקשו תואנה עליהם, להבאיש את ריחם בעיני הגוברנאטור שר המחוז, ולתתם לשימצה לפני שרי הממשלה בכל דבר שקר ובכל דבר רע אשר הוציאו עליהם, לחלל את כבודם ולהשפיל את יקדם על פני הארץ, ותהי הנקל למו לבזות את שמם לבד, ויחפשו ויבקשו עלילות רעה אשר בדו מלבם, ויעלילו עליהם לפני שרי הממשלה וישימו פח עליהם ללכדם, ולשים בסד רגלם למען מחות את שמם מקרב הארץ. אכן! המשכילים הנ"ל בראותם כי נגעה הרעה עד הנפש, כי משנאיהם אך לדמם יארבו יצמי לנפטי תיהם, קמו ויתעודדו ויאזרו כח, ויעמדו על נפשותיהם לבלי נפול בידי בני עוולה ולבלי הלכד במיקשים אשר שתו למו, ויערכו טענותיהם לפני שופטי המחוז, ושרי שופטי המחוז אשר אך לצדק ישרו העימוק להתבונן בעצומותיהם אשר הוגשו לפנייהם ויחקרו וידרשו ויכיתו כי אך דבר חפצם בחכמה ודעת קול ענות הזה אשר באזניהם ואך על דבר חפצם לייסד

דים בראש החברה ויתן להם תודה ויברכם על בצעם המפעל היקר הזה למענהו, ואחר כבדו את השרים באשישי ענבים, וישתו ויברכו את המלך וכל הנקב" צים קראו קול הידד לכבודו, וישבו לביתם שמחים וטובי לב. ואמרתי אודיע זאת בשער בת רבים למען יראו יושבי ערים אחרות בארץ פולין כי האמת והחכ" מה יוצאות עתה ביד רמה. ואך מחוסר מחזיקיה תכנענה. יראו באשר ראינו אנחנו בעינינו היום הזה את דבר החכם „החכמה תעזו לחכם מעשרה שליטים". זכרה להם אלוה לטובה למכונני הבית הזה, אשר לא חשכו כל עמל ויגיעה. ולא הביטו על רועי אליל אשר קראו אחריהם מלא ויכלו את הדבר הזה ועוד ידם נטויה — אם ישיגו כסף מאשר הבטיחו — להרים קרן הבית הזה ולעשותו בעל שלוש מדרגות לטובת בני ישראל.

יא"ם יליד נאווידוואר

תפילה לשלום המלך ומשפחתו. וראש שרי המחוז מרוב שמחת לבו על המחזה היקר והנכבד הזה, לא יכול התאפק ויוציא גם הוא דבר מוסר מעומק הלב, ויביע לקח לכל העברים הנצבים עליו, ויבקשם להשגיח על בניהם ולהחישם לבית הספר מדי יום ביומו במועד הנכון ולבלי השתמש במו לצרכי תהלוכת הבית, כי אם יפקחו עין לחנך את בניהם במעגלי החכמה והמור" סר, למען יצליחו לעצמם ולכל חברת האדם. ויהפוך פניו אל הנערים, ויטיף גם אלימו נטפי שפתיו להעיר אזנם לשמוע בלמודים, ולהטות און קשבת לדברי המורה, שהציעו לפניהם את אחרית הטוב הנשקפת למו אם יאבו לתת לבם לדעת וחכמה. וישאל עוד אם יש בינימו איזה נערים, אשר למדו שלושה ירחים אצל המורה המפורסם פאפירנאו בהיותו בזאקראצ'ים, ויקר" ראו לפניו מפרש בלשון שנונה, בספר רוסייה אשר הושיט להם ויתפלא ויגדל מאד. אולם בזאת לא הסתפק עוד ויסב פניו אל מייסדי בית הספר העומ-

בנין בית הספר העממי בפלונסק

ידים לבנות עליו בית חולים. והיהודים אינם משתדלים להשתתף ולקחת חלק עמהם בבנין בה"ח. בה"ח הישן אין בו כל תועלת עוד. בחצר מות אין איש משגיח על מעשה הקברנים. זה מקרוב מתה ילדה אחת. ואחר שעשו לה כל צורכה בבית אמה לקחה לבה"ק, וביום ההוא עוד לא היתה לה קבורה. רופאי העיר אין שלום ביניהם, וכאשר יסע האחד מחוץ לעיר לא יסיג רעהו את גבולו לבקר איזה חולה.

היהודים במושבות ר' זלמן פוזנר זצ"ל

„המליץ“, 22.3.1879

בהערתיך אדוני המו"ל למכתבי ב„המליץ“ גליון 3 עוררתי אל החפץ לתאר לפני קהל קוראיך את דבר הקולוניות היהודיות אשר יסד האדם הגדול בענקים ר' זלמן פוזנר זצ"ל בסביבות עירנו פלונסק. ולהיותי קרוב אל המושבות ההן אמרתי הנני כי קראת לי ואת אשר תשים האמת בפי אותו אשמור לדבר.

מודעת היא לאחינו כי ר' זלמן פוזנר היה היהודי הראשון אשר השיג רשיון לקנית אדמה בארצנו. אך היהודי הזה אשר חי רק למען עמו לא השתמש בזכות הזאת לטובתו כיתר אחינו העשירים בוורשה אשר השיגו גם הם ברבות הימים את הזכות הזאת. כי אם לטובת עמו האהוב עליו כנפשו. ולמענו עזב את וורשה עיר מולדתו, שאונה והמונה וילך לאחת ערי השדה ויקן לו נחלת שדה וזכרם ויואל לשבת בכפר קוכאר הקרוב לפלונסק. ומשם החל להושיע את עמו. לא בדברים רוחניים אשר רבים וכן שלמים נפלו תחת משאם. כי אם בפועל כפים, וירא ראשית לו להקים בית מכונה לאריג מטוה צמר, לחנך את בני יהודה לעבודה ולמלאכה. ומאריך אישכנו קרא לו אמנים וחרטים היודעים בטיב מלאכת אטון הצמר. ולאחינו היהודים הוציא קול קורא לאמר:

מי האיש החפץ עבודה יבוא לקוכאר וימלא כבוד קשו. לקול הקריאה הזאת התעוררו אחינו בפלונסק (!) וביתר הערים ובכפרים. והמונים נהרו לקוכאר להסתפח אל נחלת ר' זלמן. ויקבלם בסבר פנים יפות. אף הדריכם ישרה וינטלם ויגששם כאב את בניו. יעיד בשנת 1828. שלוש שנים אחרי הקמת הפאבריק. כבר היו יהודים רבים העוסקים במלאכת מטוה צמר. יעל ידי התחנכו לעבודה. עד כי בשנת 1839 לא נמצא

חייט יהודי נרצח בידי שודד ליד פלונסק

„המליץ“ 48, מיום 14.12.1870

פלונסק, בירח כסלו.

איש יהודי תופר בגדים הלך שלשום אל כפר אחד לא רחוק מהעיר למכור שני בגדים, אבל לא ידע האומלל כי בנפשו יביא לחמו! כי היום בא מבשר והודיע כי מצאו אותו מושלך ארצה ומתבוסס בדמו ביער קטן אצל מלון דאלינאווע הרחוק מפה דרך כבדת ארץ. ליד דרך המלך העולה לווארשה; והנה עד ארגיעה הודיעו זאת אל השופטים ומהר כרגע נסעו השופטים עם גדודי הצבא משומרי העיר (רטאז זעמסקי) אל גיא ההריגה ויראו כי צוארו שחוט וראשו נפצע ונמחץ ואצל ההרוג מצאו חצי אצבע של השודד אשר נשך מדי האבקו עמו. ואם כי עוד לא נדע הדבר אל נכון מי הכהו נפש, אך החל הדבר מעט להבקע כשחר כי יד נוצרי היה במעל הזה אשר חפץ לקנות ממנו בגד וכאשר לא מצא ידו לשלם די כסף מחיר הבגד בגד בו בגד ויהרגהו, יען כי אתמול בא העירה וימכור את הבגד אל איש עברי והנה הכירו כי שמלת יהודי הנהרג היא. הנוצרי הושם במשמר ועוד לא נתן עוד את תודתו כי ידיו שפכו דם נקי חנם.

יוסף גיביאנסקי

„גמילות חסדים“

„הצפירה“, שנה שניה, גליון 37, כ"ב אלול תרל"ה,

10 בספטמבר 1875

פלונסק, י"ד אלול. עירנו עיר גדולה, אך מעשה צדקה בקרבה מעט. אף כי נוסדה פה לפני שנים חברת „גמילות חסדים“ ובאמת טובה היא מאד, יען העניים מעירנו מצאו על ידם לשבור את רעבונם ע"י ערבונם, וגם אנשי מסחר מצאו משען ומשענה, אולם עתה רע מצבה מאד, סבת הדבר יען כי כל איש אל עסקו יפנה ואין איש שם על לב לדעת מר גורלה, אף אמנם נשאר אלף רו"כ גם על גמילות חסדים מעובון דודתי נ"ע, אך אין הקומץ משביע את הארי — ע"כ אליכם נדיבי עירנו אקרא! הלא תהלה לאל כלכם גבירים! ומדוע אין גם אחד מכם אשר ישם עין פקוחה על החבר רה לבל ימוטו פעמיה, שיתו לבכם לדברי אלה. וד' בעל גמולות נאמן לשלם לכם כגמולכם.

אבא זילברפניג

על בית-חולים ובית-עלמין

„הצפירה“ 48, מיום ד, 17 דצמבר 1878

מעיר פלונסק מודיעים כי הנוצרי ה' קאטארסקי, אדון הכפר שערעמין, נדב לתושבי העיר מקום רחב

1. גם בעיר מולדתו פלונסק באו היום אנשים לעשות במלאכת הצמר וביניהם אחד העייד לנס לבני עדתו בכל דבר שבצדקה, הוא ירדי הגביר המסכיל הנדיב ר' אייזעק כהן ג"ר הנזכר בכני ב„המליץ“ גליון 3 שנה זו.

הוא אדם, אך לנערי אנשי הכפר היו חדרים חדרים לבד ועליהם מלמדים מצוינים וכולם תחת שבת בקורת רז"פ עברו לרחוק או לקרוב. כל אלה פעל ועשה היקר במין האנושי, מאורנו גאון עוזנו, הרב החכם הנפלא בחכמים, המפורסם בתבל בצדקתו ויראתו הקודמת לחכמתו העמוקה, גביר ואדיר לאחיו, שר וגדול ליהודים, כוכב יהודי פולין, רבנו שלמה זלמן בן מרדכי פוזנר זצ"ל. כי אחת נשבע הגדול מרבבה הלזה לשים את בני דורו לנס ולתפארת ולהבאים אחריהם, ואלוהים היה בעזרו וחפצו בידו מצליח. ולו אבו אז אחינו העשירים בוורשה שמוע לעצתו הטובה, לקנות אדמה ולהושיב עליה יהודים לעבדה ולשמרה, כי עתה לא נשמע עוד קול מצפצף ומהגה עלינו; ובכל זאת אם גם לא השתתפו עמו (וחרפתם לא תמח לנצח, כי בשים רז"פ את עצתו הטובה לפני הגבירים האדירים ע. ור. דחו אותו בקש, בכה ר' זלמן והתחנן לפניהם לרחם על שבר בית יוסף, והם?) לא נסוג אחור מדרכו, וכל אשר היה לאל ידו עשה לטובת בני עמו האהובים לו. גם אל כספו הרב (כי יותר מארבעים אלף רז"כ הזיל מכיסו לטובת עמו) אשר הוציא עליהם לא שם לבו, כי יתרה עשה ויביא לעוסקים במלאכה רופא יהודי מוורשה על הוצאותיו, ואוצר הכסף (קאססא) בידו היה לכלכל את החולים אשר מטה ידם, ויוסף אומץ לעשות לעמו, כי אלוהים שלחהו הלום למחיה לבני דורו.

והיה כי תשאלו אם זכרו אותו בני עמו כזכור הבנים את אביהם מיטיבם? אם הציבו לו מצבת זכרון כאשר עשו ועוד יעשו לאנשי הרוח? אענכם, לא. הן ר' זלמן איש המעשה היה, ומה לסופרים בעמנו ולמעשה? — הם את הרוח שמו למן לקו ועל פיו ימודו את ערך אנשים מקוראיהם. כן הוא הסופרים בעמנו והבוחרים בדרכיהם, ומי יודע עד מתי עוד לא תעלה ארוכה למחלת עמי? — אך לא לי להורות דרך לגדולים ממני בימים, ובלי"ס יודעים המחברים

יד רז"פ בהיות אביו מלמד בבית הנ"ל. הרי שני כתרי דדהבא הרעים האהובים הנודעים למשגב בארצנו, הגאון הפילוסוף ר' חיים וייגראדער או פיליפאזער יליד עיר פלונסק, ומשנהו הרב הגדול החכם החוקר ו' מרדכי כהן גרינבוים ז"ל אב"ד בעיר שערפץ, מכפר קוכאר יצאו להאיר לזרץ ולדרים עליה. הרב הגדול ר' חיים פרוי-שטעדטער (בנוף פאזען) אשר היה רב בליסא, החכם הישיש הנכבד ר' משה אהרן צילקאוו ג"י בוורשה, המליץ הגדול בשפתנו ר' יעקב לוין אשר כתב מאורעות גיטו רז"פ בספר, והרב הגדול הסופר המהיר בשפתנו ר' אליעזר ראזין ג"י דיין ומו"ץ בעיר ראזוועדאוו בגאליציע, יליד קוכאר הנהו ומבית רז"פ יצא להיות מורה הוראה בישראל. גם הרב המטיף הגדול מאחיו ד"ר גולדשמיט בלייפציג למד דעת לשון וספר את בני רז"פ, ועוד רבנים וגדולי ארץ אשר אי אפשר לפרט כי רבים המה.

עוד אף אשכנזי אחד, כי גם החרשים (מייסטער) יהודים היו ורז"פ שמח מאד במעשה ידי²).

ויוסף לעשותם מאושרים בארץ, כי ראה בין העושים במלאכה נערים בעלי כשרון לחכמה ומדע ויספחם אל ישיבתו וילמדם דעת תורת ה' ושפת עבר, שפת הארץ והחשבון, כמעט כל אנשי הפאבריק ידעו לכתוב ולדבר כן כל העולה על רוחם. וגם לנערות דאג ר' זלמן וילמדן דעת אשר הנחילו לבניהן אחריהן, וכל הוראה היום את בני הכפר קוכאר לא יאמין כי בני כפר הם.

בראשונה הקים ר' זלמן לאנשי הכפר בית תפילה גדול ואצלו גן נחמד למראה, וגם מקוה מים כרה למן וכל יתר צרכי הקהילה, הכל כבעיר אשר יהודים רבים בתוכה; אך ברבות הימים, ברבות העושים במלאכה וגם מערים אחרות באו לקוכאר בעלי מלאכה (כות שונים³), ויוסף לתת למן שני מקומות בכפר (והנם עוד היום בידי הקהילה) להתפלל שם בצבור רק ביום השבת (כי בבית התפילה הכללי מתפללים יום יום). כי קטן הבית מהכיל את כל ההמון הרב הזה, כאשר בפאבריק לבד עבדו שלוש מאות וארבעים יהודים ולפעמים עוד ששים. אולם רב ומורה הוראה מיוחד לא היה לאנשי הכפר, כי הגאון ר' זלמן אשר תורתו נודעת במלא רוחב ארצו, וחבריו המקשיבים לקולו ראויים היו להיות רבנים בקהילות מפוארות⁴). והיה כל דבר איסור והיתר, טהור או טמא עד הלומדים האלה הובא והם אסרו או התירו עפ"י הדרך אשר התוו לנו אחרוני הפוסקים ז"ל⁵).

בי"ס כוללי לא היה לאנשי הכפר, כי הכפר קוכאר כולו היה בית ספר גדול ללמוד הדת והדעת, עבודת אדמה וכל מלאכות הדרושות לאדם באשר

² בבקר הקומנדנט רענער ממבצר מאדלין את הכפר קוכאר וירא את היהודים בסבלותם ויבקש מאת איהבו הנאמן ר' זלמן פוזנר לספח גם נוצרים אליהם, למען ילמדו את דרכיהם. „הלא אך זאת מגמת פני היהודים ולא נוצרים" ענהו ר' זלמן באש אהבת עמי.

³ נחוץ להעיר כי בין כל בעלי המלאכות השונות כמו: חייטים, רצענים, חרשי עץ וחרשי ברזל, פחמים וכו' לא היה אף נוצרי אחד.

⁴ במות הגאון הגדול רשכב"ה רבינו שלמה זלמן פוזנר בעל „חמדת שלמה" בן אחות אס רז"פ המדובר, בקשה עזת וורשה לשים את עטרת הרבנות בראש ר' זלמן פוזנר וגם הנסיך פאשקיעביץ הפציר בו עד מאד לקחתה, והוא מאן בה, באמר: הן בהיותי איש פרטי, בלתי תלוי בדעת אחרים, אין לאל ידי לעשות לעמי האומלל, ואף כי בהיותי רב וסר למשמעת הסרים למשמעתי מי ילך לפניו?

⁵ מבית מדרשו של רבינו זלמן יצאו רבנים, חכמים וגדולי ארץ, וביניהם כאלה אשר עטרת קהילות מפוארות הולממן: הגאון החרדי הנפלא ראשון לרבני פולין אדמו"ר ר' ישראל יהושע ג"י הרב מקוטנא העיר, יצק מים על

אחרי עבור איוה שנים השכילו הם לשדד את אדמתם עד להפליא. עד כי בהדרש להאכרים שכניהם להיטיב שדותיהם בקשו את היהודים להורותם איך לעשות. ובימינו ישנם יהודים אשר שדותיהם נוגעות בשדות אכרים נוצרים והאדמה אחת היא. ובכל זאת תוציא אדמת היהודי הרבה יותר מאדמת הנוצרי, כי היהודים בעלי כשרון הם מאז ומעולם הרבה מאד מהנוצרים. ונחוק רק לפתח את כשרונותיהם. האדמה אשר נתן לנו ר' זלמן ז"ל אמנם לא שמנה היא כאדמת מחונו. אפס כי היהודים עשוה לאדמה פוריה ותוציא פרי תבואת למכביר, כמו חטים, דגן, שבלת שועל, שעור רים וכו'. נהר זאלדואווקא הנקרא קרא בפי ההמון. אשר בכחו יתנועעו גלגלי הפאבריק יתאר את שדות קוכאר ודזיקאביץ הקרוב לקוכאר שלוש וויערסט. ואולם בקאדולאווקא הרחוק מקוכאר 6 וויערסט שם נהר אין; אך קרוב הוא מאד לעיר הקטנה ניישטאדט. ועצים נתן לנו ר' זלמן מהיער הגדול בעת ההיא — חנם אין כסף. האכר היהודי לא יכול ללכת העירה עד אשר לקח רשות מאדוננו ר"פ. כי האיש הרם הזה אשר הפריע את אנשיו מלערוב מערבה אמר לבער כלה את המסחר מקרב היהודים עובדי אדמתו. — ובכל זאת לא האמינו עמי הארץ כי היהודים עובדים באדמה. ויוסיפו לכתוב שטנה עליהם. עד אשר התעורר הנסיך פאשקיעוויטש, אוהב היהודים ואת פונזער בראשם. וישלח קומיסיא מיוחדת לקוכאר להוכיח את הצעקה אשר צעקו אליו ומה בישו במש" ברם במצאם את היהודים על שדותיהם עובדים בחרי צות ידים. ויקחו עמם שנים מהם לוורשה ויצייגום לפני ראשי חברת עובדי האדמה אשר בחנום וימצאו חן בעיניהם מאד ויחדל רוגז. הנסיך פאשקיעוויטש אשר שש מאד בצדקת פונזר אוהב נפשו הואיל לכב" דהו במכתב תודה ⁽¹⁾ על טוב לבבו והשתדלותו לטובת בני עמו. ויתן ליהודים בחות רז"פ הנחות רבות אשר לא פה המקום לבארן.

האנשים אשר באו מערים וכפרים להתייב בשלח ש"ת הקולוניות (בלעדי אלה שמתו בשכבר הימים ובניהם ירשום) יושבים עוד היום שלווים ושקטים על אדמתם. ויאכלו מטוב האדמה אשר יעבדו בזיעת אפם. ושלום אבת ביניהם. לא ישמע קול מחרחרי ריב ומדנים ככרוב קהילות יעקב. כי עושים הם חסד את אהיהם אשר כטה ידם. אף יסדי עלמו חברת ביקור חולים וחברת עין יעקב. אולם גם על עבדתם בשדה יסקדו ובעתות אשר אין עבודה בשדה יעשה איש איש את מלאכתו. כי ישנם בזה אנשים אשר בימי ר' זלמן ז"ל למדו ידיהם למלאכות שינות. ואשר לא למד ידו למלאכה יוביל עצים העירה. ואנשי דזיקאביץ קבלו עליהם להר

את אשר המה עושים כי גם לכתוב ספרים חריצות כפים היא. ונשוב לדברינו.

בימים ההם ובזמן הזה רבו שוטני היהודים ומנדיהם טפלו עליהם דברים אשר לא כן. כי נרפים הם נרפים ולא יצליחו לעבודה ומלאכה. וגם חורי הארץ גואלו לחשוב כמוהם. ויהי ישראל לשמצה לעם הארץ ויביו אותו בשאט נפש. שמע זאת ר' זלמן פונזר אוהב ישראל בכל נפשו ומאודו ורעדה אחזתהו. כי צרת עמו נגעה אל לבו הטהור והמלא אהבת הלאום על כל גדותיו. ויאמר להראות לעמים והשרים כי לא כן בדם, ונהפוך הוא. היהודים בטבעם מוכשרים לכל עבודה ומלאכה. ואשמים הם אך נוגד שיהם אשר העבירו מהם את טוב הארץ. ולא פתחו לפניהם פתח תקוה, כי עתה התאמצו גם הם מצדם להיות לאנשים מועילים לחברת המדינה. הרעיון הזה, להראות צדקת בני עמו, לקח את כל לבו ולא נח ולא שקט עד אשר הוציא את הדבר הגדול הזה למענהו. ואשר בעבורו בלבד ראוי היה לבלי יסוף זכרוננו מדברי ימי היהודים בפולין מכורתו. ועיני מדנים רואות וכלות.

בשנת 1835 חלק ר' זלמן פונזר את רובי שדותיו אשר בשלושה המושבות קוכאר, דזיקוביץ וקאדלובקה לאחיו בני דתו חנם אין כסף ⁽²⁾.

בקוכאר חלק 6 וולוק (צמד שדה) לששה יהודים. בדזיקוביץ 6½ וולוק לשלוש עשרה יהודים. ובקאד" לובבקה 4 וולוק לשבעה יהודים ⁽³⁾. וששים וחמש רז"כ נתן לאיש איש מהם. ודי היה בעת ההיא לקנות בכסף הזה כל צרכו. ולאיש אשר מאן לקחת כסף נתן צמד שורים, פרה אחת וסוס אחד, תרנגולים ותרגולות וכל בעלי כנף למיניהם הדרושים לחפץ עובד האדמה. וגם כלי מחרשה ואתים. ומלבד כל אלה בנה לכל עובד אדמה מעון לשכב עם משפחתו, רפת בקר, אורווה לסוסים וגורן לתבואות השדה, הכל חנינם אין כסף. וגם מקום רחב ידים למרעה הבהמות (לאנקע) היה לכל אחד על יד שדותיו. ויחנכם בעבודת האדמה, בראשונה בעזר אכרים נוצרים, אך

⁽¹⁾ במכתבי ב.ה.מליץ גליון 3 נפל טעות הדפוס ותחת: קוכאר, דזיקאביץ וקאדלובקאו כתוב שם: קוכאר פאקאוויץ וקאדלובקאו — צריך להוסיף כי קוכאר זה נקרא "קוכאר היהודים" כי הרבה קוכארים בסביבותינו.

⁽²⁾ בעיר פלונסק מת זה לא כבר איש נכבד לעדתי ר' ביניש רבינוביץ ז"ל אשר היה גם הוא בין הלוקחים חלקת שדה בקאדלובקא ור' זלמן ז"ל כבדהו מאד ויכר אל ביתו בעברו דרך העיר פלונסק למסעיו, כי היה איש נכבד, משכיל ותורני, אף ידע לכתוב עברית. ובאחרית ימיו היה ראש לעדת פלונסק.

⁽³⁾ במכתב היה הזה עוד היום תמו בני רבים נזיר.

קדוש למו ובו יתפארו, כאשר בצדק יתהללו בו כל היהודים יושבי פולין. ברוכים הבנים לה' וברוך טעמם. הגדתי לכם אחי ובני עמי את קצות מפעלות האדם הגדול הזה תפארת עמנו בארצנו, ואתכם הסלי-חה אם קצתי במקום שראוי להאריך, כי לא הרשיתי לגלות יותר פן אגע בתולדותיו¹⁰), ואם על הועד בספ"ב טוב ישלח נא הלום איש נבון דבר ויוכיח אם כנים הדברים אשר כתבתי. אולי יהי מאמרי זה והמקום הזה לאבן פנה להצלחת אחינו בארצנו וישמח לבי גם אני.

קוכאר, ר"ח אדר תרל"ט.

משה יעקב הלוי הענשעל

מריבה בשטיבל בשמחת-תורה

„המליץ“, 23.10.1879

פלוניסק. — שם העיר הזאת כבר נודע לקוראי מכ"ע העברים, כי סופר העיר ידידי ה' הענשעל כצופה נאמן עומד על המצפה ואת אשר יראה בעיניו ובאזניו ישמע יגיד בלי משוא פנים. ולא אפריו על המידה אם אומר, כי למן העת אשר החל הסופר הזה למשוך בשבט סופרים ובמקל נועם הכה את בני עירנו שוק על ירך, כמעט ונהפכו לאנשים אחרים, כי תקונים חדשים טובים ומועילים עשו פה. אך לדאבון לבנו שם את פניו רק אל המתנגדים בעיר ליסרם על חטאם ועל מעשי המתחסדים לא פקח עיניו, ובהיותו בן חסיד יראה און ולא יתבונן, באמרו אלי: חבור עצבים החסידים הנח למו, יבערו ויכסלו, ישתגעו בין טוב ורע, בין אמת ושקר. אולם לא כן אנכי עמדי, על דעתי אין עצה אחרת לפנינו בלתי אם להוכיח דרכם על פניהם ולמען ישוּבו גם הם מדרכם כסל למו בהיותם אבות לבנים, בני דור חדש אשר מהם נקוה שכר לפעולתנו; ובכן אחשבה לחובה על נפשי לספר באזני הקורא את השערוריה אשר הסבו החסידים בעירנו ביום שמחת התורה, כי לשמעה יתפלץ כל לב איש יהודי נאמן לעמו ולדתו.

בעיר פלוניסק נוסד זה ימים רבים בית ועד לחסידי ניישטדט והוא הגדול בבתי החסידים בעירנו. בהיות איתן מושב רבם בעיר הקטנה ניישטדט הסמוכה לעירנו. בראש החסידים ההם עומד גבאי ממשפחת הרבי אשר לקח רסן הגבאות בידו וישתתר עליהם גם השתתר ככל אות נפשו; תנור חדש או דגים ליום השבת כי ידרוש להרבי ולקח הגבאי כסף מהכנסות החסידים; נכד הרבי כי יבוא במסורת ברית החתון

ביל עצי בנין מיער קאלאזאמב לתחנות מסילת הברזל הקרובה להם, ובלבד שלא יפנה איש לבו לבטלה. אמת מה נהדר המראה אשר כלו אומר כבוד ליעקב ולמיסדו. בימינו אלה הוקם על בית משפט השלום בקוכאר ואלין ידרשו כל הכפרים בסביבות קוכאר וגם הערים הקטנות ניישטדט וסאכאצ'ין עד בית משפט זה תגשנה עצמותיהן. כפי הסטטיסטיקה החדשה תמצאנה כעת בשלושת המושבות כחמש מאות נפשות יהודים. בשנת 1863, אחרי המרד האחרון בארצנו, בחרו למו היהודים הגמון יהודי מקרב אחיהם, את החכם הנבון יודע את התלמוד ושפת עבר ר' אברהם גרינבוים ז"ל (מחותנו של ר' שז"פ), חניך בית מדרש הרבנים בוורשה, אשר היה מורשה (פליניפוטנט) בבית רז"פ והוא ז"ל אהבהו מאד בגלל כשרונותיו הנעלים; ואולם כאשר נספחו אח"כ להגמונית קוכאר עוד כפרים אחדים רבו איפוא קולות הנוצרים על היהודים ויבחרו למו נוצרי לראש. אך בכל זאת אוצר הגמוניא בידו יהודי הוא (וגם מווג יהודי בקוכאר עפ"י הרשיון הפרטי אשר להם) ומשגית (שולץ) יהודי, בדויקא-וויץ יהודי חבר להשופט (אסעססאר) וגם בקאדלאווקא יהודי משגית. מצב היהודים בשלוש המושבות בעת ההיא טוב מאד. ומיום שזכו להיות נבדלים (סעפא-ראצ'יא) אחרי המרד האחרון ילכו הלך וגדול. יבוא נא אלה הבלתי מאמינים ויוכיחו כי לא הגדתי אף החצי מאשר הוא באמת, כי לו חפצתי להכביר מלים והיו העלים למקרא יום תמים. אך בכל זאת אמת הדבר, כי את הדברים האלה הנני כותב מפני אנשים זקנים ומפי איש אשר חי בימי המנוח ויהי קרוב אלין מאד, וחלילה לו לשקר, כי אדם גדול הוא. והאף אמנם ר' זלמן מת⁹), אך בניו אחריו ונכדיו בניו הם, ורגש אהבת הלאום לא נכחד מקרב לבם גם הם, ובדעת הבנים ההם אשר הכפר קוכאר בידם זה ששים ושתיים שנה, לחדש כנשר נעורי הפאבריק אשר חדלה מהניע גלגליה זה שנים אחדות, ולפתוח שעריה לכל יהודי החפץ לבוא הלום, כאשר היה בימי אביהם הזקן וחפצו

⁹ ר' זלמן מת בשנת תר"ח באחרון לחג המצות, בן ששים ושמונה שנים, ועל מצבתו המפוארת במצבות החצר-מות בפלוניסק כתב החכם צלקאוו נ"י את הדברים המעטים: פ"ג הרב הגדול, אור עמו ומעוז עדתו מוהר"ר שלמה זלמן בן מרדכי פוזנר, ועל יד ימינו תנוח אשתו הכבודה אשר עזרה לו גם היא במעשיו הגדולים. ועל מצבתה חרותים אלה הדברים:

„קבורת רחל אשה יקרה, אשת הרב שלמה נדיב עמו עשות צדקה ידה לא עצרה, וברוב טוב גם היא מלאה אחרתו.

היא מתה בשנת תר"י, שנתיים ימים אחרי מות אישה, ביום ג' ב' מרחשון בת ששים ושש שנה. כל אלה העתקתי אנכי בחצר-מות בפלוניסק. עוד מצבות רבות שמה להעתיק אשר מהן ישאבו חוקרי דברי ימי יהודי פולין.

¹⁰ אוהבי ואהובי החכם המפואר ר' מאטל נ"י (ואחד מארבעת בני המנוח שמתו) אשר מפני הנני כותב את הדברים האלה בספר, התנה עמדי לבלי גלות מאומה מתולדות אביו הגדול, כי הוא ז"ל מאן בזה.

נקיון בחדרים

„הצפירה“ 43, מיום 21.11.1882

פלונסק — גלוי וידוע כי בזמן הנאור הזה המת-
פאר בהשכלתו, היו החדרים למטרה לחצי מהתלות
הנוצרים, אשר ישו נגד עיני קוראיהם את המראה
המוגאל ואי הנקיון אשר בחדרים פנימה, כי יאוספו
אסיפה כאסיר אל בור ילדים רכים חשופי ית והולכי
יה, בחדר קטן וצר, ומחדרי אימה כאלה יצאו היל-
דים חלושי גיו ומוגי לב, כפופי קומה ובני אימה
החדרים לקול עלה נדף, והנה למען תקן את המעוות
הזה, פקחו שרי מחוזותינו את עיניהם ויתנו צו,
כי חובה על כל מלמד לשכור שני חדרים מרווחים,
לקרע לו חלונות שקופים אטומים, להחליף אויר נקי
כפעם בפעם, לבריאות הילדים ולחיוזק גופם. הפקודה
הזאת יצאה מאת פקידי הממשלה, אך המלמדים לא
מלאו אחרי הפקודה הזאת, יען משכורתם הדלה לא
תספיק למו די שבר רעבון ביתם גם בלעדי זאת,
ועל כן יצא חוק לבל יתנו להמלמדים להורות לקח
לתלמידיהם, וראש פקידי עירנו לא חשך נפשו מכל
עמל וטורה, ובכבודו ובעצמו היה מטפס ועולה מטפס
ויורד לבקר את בתי הספר, ואחרי אשר לא מצא את
אשר ביקש, גרש משם את הילדים, וליתר בטחון לקח
את כל ספריהלימוד אתו למשמרת ויהי בית המא-
גיסטראט לבית עקד הספרים עד היום הזה. ונחוץ
הדבר לאבות הילדים לשים לב לזה למלא את פקודת
הממשלה בעזר כספם, ולקיים מצות תלמיד תורה
בנקיון וטהרה.

יעקב קפלן

מומרת שחזרה בתשובה

„המליץ“ 35, מיום 25.5.1885

למכה“ע „וולין“ מודיעים מהעיר פלונסק, כי
נערה יפה מבנות ישראל מכפר קוצאר נתפתתה לנער
קאתול, יושב הכפר ההוא, ולמען בוא עכו בברית
הנישואין נאותה הנערה העבריה להמיר דתה. אך
כעבור זמן מה פרץ ריב בין הזוג הזה יתעזב המומרת
את בעלה ותביא לפלונסק ותחל פני היהודים וישובי
המקום לקבלה אליהם כי חזרת היא בתשובה שלמה
לאמינת אבותיה. היהודים הסיביה ריקם מלפניהם
יימאנו לקבלה.

אבן-פינה לבית-המדרש של יצחק כהן

„המליץ“, כ”ט סיון תרמ”ו (יוני 1885)

פלונסק — מודיע ה' זוסמאן שפיגלמאן, כי
הגביר הנכבד ה' יצחק כהן, אשר זה כשנתיים ימים

יצבור הגבאי כעפר כסף ובגאווה ובגודל לבב יתפאר
לפני הרבי כי ידו עשתה כל אלה, כי אך מהוננו נתון
יתן, ובהודע זאת לחסידים בערה חמתם ובעצם יום
שמחת תורה, בהוציאם את ספרי התורה מארון
הקודש התלקחה מריבה עזה ביניהם ומפיח המדון —
(והוא הנכבד בעיניהם, אשר כיתרו החליף שמותיו
בימיו כן החליף הוא את רבו עשרת מונים) לקח
עמו שנים מלוקקי שיריים — האחד צורף במקבו,
אשר בסתר לבבו יתן כבוד להשכלה אף הוגה בספריה,
והשני רצען במרצעו, אשר מיום היותו לחסיד לא
ישא משא ביום טוב; לעומתם הכו בעלי ריבם בספרי
התורה אשר בידיהם על קדקוד אנשי מצורים. לקול
זעקתם חרדו אנשים רבים הביתה וברוב עמל הפרידו
ביניהם, והם אמנם התפרדו ויהיו לשתי מפלגות, ומפיח
המדון, איש אשר עשה פימה עלי כסל משייריים של רביו
הרבים חדל מתת אמן ברבו הניישטטי ומעתה ישים
דרכו לראדוין, בראשונה, להיות גם הראדויני איש
ריב ואיש מדון כמוהו, וכל עורב למינהו.

מרדכי גרינבוים

יהודים מצטרפים לאגודת מכבי-אש

„הצפירה“ 28, מיום 20.7.1882

פלונסק — זה יותר משנה מאז נוסד בעירנו
חברת מכבים מתנדבים ובראשונה נמנעו היהודים
מבוא בבריתה, וטעמם ונימוקם עמם; ואולם אח”כ
נתנו גם יהודים רבים את ידם אל החברה הזאת,
והנם כיום החלק השלישי מהנוצרים, במ אנשים נשואי
פנים, משכילים, סופרים, וגם איזה חסידים. הדבר
הזה מצא חן בעיני אחינו הנוצרים פה, וביום הראשון
16/7 בהתאסף המכבים לבית הנבנה למענם ולכליהם,
הביע ראש השוטרים בשם יושבי העיר את שמחתו
ובפירוש אמר כי „אין הבדל בין יהודי ובין נוצרי,
כי כולם שווים“. אקוה כי דבריו יכו שרש בלב אחינו
התמימים פה, ולא יביטו עוד על הסטראז’אק כעל
נבדל מקהלתם, וצעירי הימים פה אשר כחם במתנם
יראו לדעת, כי גם אנחנו אנשים וחסים על הון זרים,
ואך אז יוסיפו מכה“ע להגיד שבחם, כאשר עשה זה
לא כביר מכה“ע „קארעספ’ פלאצקי“ בהללו פועל
שני יהודים מכבים בעירנו על הצטיינותם בעת השרי-
פה פה באופן מאד נעלה, והדבר הזה יביא לנו טובה
הרבה בארצנו פולין, כנודע אשר כל עיקר טיבתנו
מידי מכה“ע.

מ. י. הקינשעל (בן-השלג)

חבר לחברת המכבים המתנדבים

דברי הרב הדוחה אותו בשתי ידיים, כוחו עתה במלאכתו מלאכת שו"ב ככוחו אז בימי נעוריו להרגיש בפגימה דקה וקלה ולראות סרכא אף הדקה ולהעבירה, כי כן אמרו בפירוש הרב והדיין דפה, כי עפ"י דין ודת תוה"ק וחז"ל אין להם שום תואנה עליו להעבירו ולדחותו ממשמרתו מלאכת הקודש, רק רצון הרב דמתא כן מטעם ידוע... אך עד כה נמצאו עוד בעירנו אנשי יושר אשר עמדו לימין השוחט הנדחה ממקומו בלי שום עוול בכפו. אולם עתה, בבוא המכתב הגלוי הנ"ל שנית בעלי "המליץ", נסתתמו פיות כל אנשי היושר, כי שם נאמר בסתם ששחיטת השו"ב בלי רשות המד"א שחיטתו כנבלה וטריפה וכו', ולפי דברי אלה השו"ב ביד הרב, כרצונו וכאוות נפשו כן יעשה עמדו — לכן אמרתי הלא שאלה היא ודיני נפשות יש בזה בידו — ופסקי לחיותא דהאי גברא — לכן הנני בבקשתי שימחול הרב הגה"ג נ"י הנ"ל לפרש דבריו בעלי "המליץ", אם גם בנידון דידן כוונתו הטהורה לאסור שחיטת השו"ב הקבוע מאז בעירנו כנ"ל בלי רשות המד"א כעת. — הנני בתקוותי בטח, כי חלילה לגאון וגדול כמ"ב לראות התקלה היוצאת מדבריו ולא יבוא לפרש דבריו וכוונתו הטובה לבל ילמדו מדבריו חלילה עוד רבנים, אשר השוחטים בידיהם ככדור לשחק בו כידוע לכל סביבותיהם. — והיה כי יבואו דברי הרב הגה"ג נ"י הנ"ל בפירוש ותנוח דעתנו, ונכבדוהו כראוי לגאון כמ"ב; ומעתה יהיה שלום על ישראל בכל מקומות מושבותיהם כרצון כל יראי ד' והרוצים בכבוד ישראל ובתוכם גם אנכי הכותב וחותר שמי מפורש.

יהושע הכהן גרינבוים

הרב דאג לבל יבולע לשוחט

"המליץ" 126, מיום 8.6.1887

פלוניסק (9. פלאצק). — אחד הסופרים מעירנו, ה' יהושע הכהן גרינבוים, לקח לו קרנים ב"המליץ" גליון 111 ש"ז להתכבד בקלון הרב הגאון והצדיק מעירנו ולהשליך עליו שקוצים ולנבל שם כבודו המהולל ויתלה בו בוקי סריקי אשר לא היו ולא נבראו, באמרו עם הספר: "כי הרב הדית שו"ב, מבדיקות הריאות ובהעברות הסירכות קבל עם — וכל זה רק מטעם הידוע" ולמען יכנסו הדברים עמוק עמוק בלבבות הקוראים, תלה עצמו באילן גדול, ויפנה בשאלתו אל כבוד הגאון הצדיק מק"ק קאוונא שליט"א נשען על המאמר "חכמים הזהרו בדבריהם", כאילו היה הסופר הזה אחד ממעריצי החכמים ומתאבק בעפר רגלם. והנה אף אם למותר היא להשיב על דבריו, כי הרב הגאון מעירנו הוא מהרבנים המצויינים אשר

נדב לבו לבנות בית-מדרש חדש, במקום ביה"מד הישן אשר התעתד להרוס ופקיד העיר אסר לבוא לתוכו, קנה עתה כר נרחב בעד סך 1150 ר"כ, ובשבוע העבר ירה בעצמו אבן-פינה ליסוד הבית. כל בני העיר יברכוהו על נדבת לבו ועל הטוב והחסד אשר גמל.

מעשה בנשור כלב שוטה

"המליץ" 36, מיום 11 בפברואר 1887

179 פלוניסק. — (פ. פלוצק). לפני שבועות אחדים נשך כלב שוטה את איש עברי צעיר לימים. וימהר הנשור לשאול בעצת רופא העיר, ויתן לו הרופא סמים למרפא, אף ניתמחו וידבר על לבו כי לא יפחד ולא יירא רע, ואין צורך לו כלל לנסוע לווארשה, כמו שעלתה בדעתו. אף אמנם נרפא מקום הפצע והנשור לא שם לבו עוד לזה. אבל זה כשני שבועות סר פתאם כוח האיש הזה מעליו ולא יכול לקום ממשכבו, ובהביאו לו מים לשתות נשתנו פניו וירץ כמישתגע הנה והנה ויחל לנבוח ככלב, וימהרו להובילו לווארשה לשאול ברופא אשר יצק מים על ידי הפראפ. הנודע פאסטער בפאריז. אבל גם הרופא ההוא לא יכול עוד להעלות לו ארוכה ומרפא, כי כבר עבר המועד, וה' אומלל מת מכאבים קשים ונוראים. הרופא בווארשה קצף קצף גדול על הרופא שבעירנו אשר לא בקר ולא חקר היטב בעוד מועד, אם הכלב אשר נשך את האיש היה שוטה או לא; ויגל שוליו על פניו במה"ע "קור. ווארש.", אבל מי ישיב להאלמנה העניה את בעלה וליתומים הקטנים את אביהם מכלכלם ומשיב נפשם?

שמעון שערקאק

שוחט ששחיטתו נפסלה בידי הרב

"המליץ" 111, מיום 21.5.1887

179 פלוניסק. — דברי חכמינו ז"ל באמנם, "חכמים הזהרו בדבריהם", הרהיבו בנפשי עוז לגשת היום בשאלתי זאת אל כבוד גאון זמננו, פאר דורנו, צדיק ועניו וכו' הרב הגה"ג דק' קאוונא נ"י ע"י מ"ע "המליץ", לפרש דבריו אשר באו במכתבו הגלוי הזה פעם שנית בנומר 103 בדבר השגת גבול לשוחטים קבועים בלי רשות מד"א; מחמת כי כבר הורה פה עירנו הלכה למעשה הרב דפה לדחות שוחט קבוע ישר הולך וכל עולה ושמץ פסול הן בשחיטתו והן בדברים אחרים לא נמצא בו, ירא אלוהים מרבים הוא, עסקן במצוות גמ"ח של אמת ושרת פה בקודש במלאכת שו"ב יותר מעשרים שנה, ובעז"ה גם כפי

בכל הערים אשר סביבותינו. הוא נדבת האיש המצויין הדגול מרבבה הנודע לתהלה בכל צדקותיו, ר' יצחק כהן יחיה. הוצאות הבית עלו לערך עשרת אלפים ר"כ וביום הנ"ל חגגו בני אחינו את חג חנוכה הבית בתופים ובמחולות בשיר ורגלים יחד עם ספר התורה אשר נגמרה כתיבתה היום לכבוד בית המדרש והובלה אל היכלה החדש. כל פה מלא ברכות ותודות מרבבות לראש הגבר הוקם על ר' יצחק יחיה ולרעותו הכבודה והמאשרה בצדקותיה מרת יעכט תחיה. כי יבלו בטוב ימיהם ושנותיהם בנעימים. ויזכו לראות את בניו בית מקדשנו.

ובתוך המברכים גם אני:

יהודה זאב טייך

ציון לנפש - לאברהם אשכל

„הצפירה“ 71, חיוס 1893: 4

פלונסק. — גבר מורם מעם, נצר מגזע גאוני ארץ נ"ע, בן בתו של הגאון בעל מראות הצובאות ושו"ת אגודת אזור ז"ל, ה"ה הרב הגביר המופלג בתורה והמצוין במידות טובות ובמעלות תרומיות, ובכתר שם טוב העולה על כולם, מר אברהם בהר"ר חיים צבי אשכל ז"ל, מעיר פלאנסק, נפטר ביום ט' ניסן התרנ"ג. המנוח היה אחד משרידי הדור הישן, בו נקבצו תורה וגדולה במקום אחד, אמונה ודעת בו נפגשו. עושר וענות צדק נשקו. בימי נעוריו שקד על דלתי התורה, וישם לילות כימים בלמודי גפ"ת, עד כי יצא לו שם בין תופשי התורה, וכאשר שם אל המסחר פניו, וה' הצליח את מעשי ידיו ויעש עושר במשפט וביושר, גם אז לא גבה לבו ולא רמו עיניו. ויהי נוח לכל אדם, מוקיר התורה ולומדיה, משיב בחכמה ודעת לכל דורש בעצתו, רועה נאמן לבני עירו, ראש וראשון לכל דבר טוב ומועיל, יועץ מיישרים ומאיר פנים לכל אדם, עד כי קנה לו שם טוב וינחל כבוד מאחיו בני בריתו וגם יודעיו בעמים הוקירו שמו.

במותו רב המספד בעיר. בניו היקרים אשר הדריכם בשביל הזהב, במעגלי הדת והדעת, אבלו על אביהם עטרת ראשם כי לוקח מהם. בני משפחתו נשאו נהיה, הוי אחינו נזר משפחתנו! ובני עירו וכל מכיריו ויודעי שמו הרימו קול בוכים: איה יועץ ומנהיג לעדתו, אוהב לכל אדם ורצוי לכל. אמנם כן, רבית חסרו במותו, ונחם נסתר מעיניהם. כי לא השאיר אחריו כמוהו. כבוד גדול עשו לו במותו. כל נכבדי העיר והעם בקצה נאספו ללוותו לבית מועד לכל חי, ובקול נהי נהרו אחר מסתו. ינוח בשלום על משכבו ונפשו בצל שדי תתלינו. בן חמשים ושתיים שנה היה במיתו, עזרנו בחצי

כשמן תורק שמם, ומלבד חריפותו ובקיאיותו הגדולה בש"ס ופוסקים ובכל בית ההוראה נאמן הוא, הנהו נוסף לזה, איש טוב לב, ונוח לכל איש ושש לעשות צדק, ואיש כמוהו לא יוציא בלי תפונה מת"י דבר שאינו מתוקן. בכל זאת לבל יהיה הכותב חכם בעיניו, מצאתי לי חובה לטפח על פניו, ולהראות בעליל כי אך חואנה הוא מבקש. מלבד כי הרב לא הדיח את השו"ב ממשרתו בלי עת כדברי הסופר המהיר ההוא, עוד נהפוך הוא, כי הוא הנהו לחומת אש, ולקיר ברזל להחזיק מעמדו. ובעוד אשר רבים משלומי אמוני עירנו התלוננו זה שנים אחדות בסתר אהלים על הרב אשר יאמץ זרוע השו"ב במשרתו, הוא ברוח החמלה הטובה עליו חשב מזימות ויביא עצות מרחוק בכוח דהתירא להשאירו על משמרתו; ועל דבר תלונתם כי מלאו ימיו ועיניו קמו מראות סרכות, ציווה במפגיע על יתר השוחטים כי יעמדו לימינו לעת מצוא וי'שים עין עליו — וכל זה אך למען החזק במעוזו לבלי ישבר מטה לחמו. אך כאשר כבר נתגלה הריב בחורף העבר וכל העם מקצה החלו לקרוא תגר על השוחט הזה, או אז ראה הרב הגאון כי הגיעה העת לכלוא רחמיו ולהדיחו ממשרתו. והשו"ב לא צעק כל חמס על זה, רק ביקש כי יואל כבודו כבוד הרב להשאירו על משמרתו עד אחר יו"ט; ובמלאת חפצו זה עוד יתירה עשה הרב הגאון. אש החמלה והחנינה מצאו קן בלבו ויצא לבקש עצות עד אשר עלתה בידו להעניקו בסך מאתים רוק"כ להיות לו למשענת לעת זקנתו, והשו"ב בנצח הנהו באמת אוהב נאמן להרב ואסיר תודה, לאשר בעזרתו נשאר לו משען לחם ביום נכרו, ומה איפוא לא' גרינבוים כי נזעק.

מרדכי מנחם ליטווסקי

נחנך בית-המדרש של יצחק כהן

„המליץ“, 26.8.1887

פלונסק (9. פלאצק). — מודיע הא' שמואל כהן, כי לפני ימים אחדים חנכו שם את בית-התפילה החדש. בית חומה גדול בנוי לתלפיות אשר בנה הגביר הנכבד הא' יצחק כהן והוציא ע"ז מכספו כעשרת אלפים רוק"כ. כל נכבדי העיר וגם רבים מנכבדי הנוצרים ופקידי העיר באו להשתתף בשמחת החג. בתופים ובכלי-זמר הכניסו את שני ספרי התורה אשר כיבד הא' כהן לבית התפילה והרב דרש מעיני דיומא.

★

„הצפירה“ (197), יום א' כ"ב אלול תרמ"ז (11.9.1887) בשבוע העבר נשלם בנין בית המדרש הבנוי לתלפיות, לתהילה ולתפארת אשר אין כמוהו ליופי

לא למנות ויתומים, ובית-חמין (טהעע) בחנם לכל דורש אשר הקמנו ת"ל בעירנו, ישלם השם פעלם הטוב בירחא דמאזנים, יכתבו ויחתמו לחיים, לשובע שמחות ולישועות והצלחות.

צבי יחזקאל מיכלזאהן

אבד"ק פה פלונסק

איסוף תרומות למען ארץ-הקודש

„המליץ“ 226, מיום 16.10.1894

פלונסק, בשם ה' ערב סוכות תרנ"ה. — הנה נאסף פה בביהכ"נ ובבהמ"ד ובבית-תפלה דחסידיים, בקערות בעיה"כ הזה סך 6.7 ר"כ לטוה"פ באה"ק, והנני שולח הסך הנ"ל לכו' המליץ.

אגב הנני להודיע כי כמעט כל בני עירנו היו בשנה הזאת המהדרין אחר אתרוגי אה"ק, ותקותי חזקה כי אי"ה בשנה הבע"ל יעשו כולם אגודה אחת להדר אחר אתרוגי אה"ק, והמלצתי על זה מדברי התיקוני זוה"ק בפסוק (שיר השירים ז' ט') אמרתי אעלה בתמר וכו' דראשי תיבות אעל"ה א'תרוג, ע'רבה, ל'ולב, ה'דס, ולענינו יש לרמוז זאת בפסוק (תהלים קל"ז ו') אם לא אעל"ה את ירושלים על ראש שמחתי אשר בחג הסוכות זמן שמחתנו יהי ד' מינים ר"ת אעל"ה מירושלים העלובה, והנני מברך בחג שמח ובשנה טובה לכל בני עירנו המת-נדים והעוסקים במצוה.

צבי יחזקאל מיכלזאהן

אב"ד דפה פלונסק

נוכל שהוליד שולל אלמנה וגנב את כספה

„המליץ“ 45, 5.3.1896

פלונסק (פ. ווארשה), י"ב אדר תרנ"ז. — חזון נפרץ הוא בין אחינו לראות מעשים מכוערים מבוגדי ברית, הנושאים נשים על נשיהם וצדים נפשות למד-חפות בנכלים וערמומיות, וכמעט מעשים בכל יום הם אשר כל כתבי העתים מלאים מהם, אך למרות כל המודעות לא תדענה אחיותינו להיזהר והרבה מהן תפולנה ברשת בוגדים כאלה. ועד כמה דעתן קלה להתפתות לכל פיוח וריק, יוכיח המקרה המעציב לב הזה. לפני שנים אחדות בא הנה איש כבן חמשים שנה אשר כינה את שמו „אברהם מנדעלאוויץ" וכן העידה גם תעודת מסעו המזויפת שהיתה בידו. האיש הזה הצליח בחלקת שפתיו למצוא לו קן בבית אחד מיושבי עירנו ללמד תורה לבניו, ואחרי כן היה לו לעזר בבית מסחרו. ראשית מעשיו היתה להתפאר לפני כל בייחוס משפחתו ולהתחסד בעיני הרואים,

ימיו והנה קול ה' קורא אליו: עלה אליו ויעל. — בחלותו את חליו הביע חפצו לבניו ולכל העוטרם אותו, להאציל סך מסוים לצרכי עדתו אשר ידע את מחסורם, אך המות קטפהו ולא הוציא את מחשבתו הטובה לפעולה. אך אשתו ובניו הנכבדים, אשר רצון אביהם קדוש להם, הסכימו להאציל מהונם סך אלפים ר"כ לדבר טוב ומועיל אשר ייטב בעיניהם ובעיני ראשי עיר פלונסק, למזכרת נשמתו.

וה' המנחם אבלי ציון ינחם את אשתו ובניו היקרים, את משפחתו ואת אנשי עירו המתאבלים על מותו, ובתוכם גם אותי ידידו מנוער, מוקירו בחייו, ומתאבל במותו, הכותב בשברון מתנים ולב נמס.

קלמן שלמה זילברשטין

הרב צבי יחזקאל מיכלזון בא לפלונסק

„הצפירה“ (119—120), 1894

פלונסק. — זה ירחים אחדים שבא לעירנו הרב הגאון מוהר"ר צבי יחזקאל מיכלזון שליט"א ומאז ועד הנה רבות עשה ויתקן כל בדק וינהל בהשכל ודעת את צאן מרעיתו, וכל מגמתו אך לאחד לבבות נפרדות ולהשקט המחלוקת. אם כי צעיר לימים הנהו ידיו רב לו בש"ס ופוסקים. גם יודע הוא שפות חיות ולא אחת נקרא לשר המחוז פה לפתור שאלות אחדות מעניני הקהילה ויפיקו ממנו רצון מאד ויאריך ימים על עמדתו בשלום ובמישור ובאהבה אחווה ורעות.

דוד גראשקוביץ

תודת הרב דמטא לנדיבי-לב שתרמו למען העניים בימי המגיפה

„המליץ“ 222, מיום 7.10.1894

פלונסק. — הנני נותן בזה תודתי וברכתי לה' מתנדבים בעם והגבירים דפה עירנו, אשר בימי המגיפה ששררה פה ר"ל הראו רגשי לבבם הטוב, לרחם על העניים והחולים, ויזילו מכיסם כאלף וארבע מאות ר"כ. גם יעמדו על הברכה ילידי עירנו היושרים בני-יורק ששלחו לעירנו בעת הזאת מאתם ר"כ, וילידי עירנו הדירים בלונדון אשר שלחו חמשים ר"כ לחלק ליתומים ואלמנות ועניים. וברכה ותודה להגביר המפורסם מ' אברהם גאלדע יליד עירנו, והיושב בפלאצק, ששלח סך מאה ר"כ עבורם. גם אנשים נכבדים המשתדלים לאסוף נדבות בעירנו כמה מאות ר"כ להלביש היתומים לימי חורף הבע"ל, מלבד בית התמחוי לסעודת צהרים יום בחדש

סעודה לשש מאות עניים בחג הקיסר

„המליץ“ 122, מיום 15.6.1896

פלונסק (פ. ווארשא). — מודיע ה' אב"ה, כי על-פי התעוררות הרה"ג מד"א דשם בדרשתו אשר דרש מעל הבמה בשבת שלפני חג הכתר, אספו שם נדבות להכין ליום חג הכתר ארוחת חנם לעניי העיר. ביום חג הכתר, 14 למאי, אחרי שנאסף העם אל בית הכנסת לשאת רינה ותפילה בעד שלום המלכות ולשמוע דרשת הרב בשפת רוסיא במעמד שרי העיר ופקידיה. ערכו שולחן לשש מאות עניים בלי הבדל דת ולאום ברחוב העיר לפני הבית אשר הרה"ג דר בו, ולכל עני ועני הסועד נתנו יי"ש, לחם אורז ובשר ושיכר בעין יפה. באמצע הסעודה באו פקיד העיר לראות את כל התכונה ויהללו את אחינו ואת אמון רוחם למלכם, ושר המחוז נשא כוס ברכה לחיי הקיסר והקיסרית יר"ה ואחר כך שתה לחיי רבנו ש' וכל העם קראו הידד. אחר כך שלח הרב טלגרמא למוסקבה להדר מלכותם ע"ש שר הארמון להביע את אמון רוח היהודים למלכם.

תקיפותו של גבאי עקשן גרמה לחילול-הקודש

„המליץ“ 125, מיום 6.6.1897

פלונסק (פ. ווארשא). — לשוא יתברכו הסופרים בלבם כי כבר עברה ממשלת הבערות, ואור ההשכלה כבר האיר את כל מרחבי תבל. המעשים אשר יקרו בערי הטהרה בפולין בעתים תכופות יבואו ויטפחו על פניהם. בעירנו פלונסק אשר בין הערים הנאורות בפולין תחשב — קרה מקרה מעציב לב ונפש בש"ק ערב שבועות העבר, וזה הדבר: בבהת"ס דחסידי... בעירנו מתפללים בכל ש"ק שתי פעמים כת הראשונה בשעה 9 ואחריהם יתפללו אלו המרבים בהכנות — יותר מן הראשונים. בליל ש"ק העבר הכריז הגבאי דבהת"ס א.מ. ג—ך כי למחרת יתפללו אך פעם אחת בשעה 11 מטעם הכמס עמו. ויסגור את ארון הקודש בליל תת להכת הראשונה להתפלל בשעתה. בני הכת הראשונה לא שמו לבם לדבריו כלל ויבואו ביום המחרת ויתפללו בשעה 9 כפעם בפעם. אחרי תפלת שחרית רצו לקרות בתורה פי' השבוע, וימצאו כי הארון-הקודש סגור על כסגרו המתפללים בקשו מאת הגבאי (שבא שבה בעת ההיא לראות אם סגרו את התפידה) כי יפתח להם את הארון להציא את הספר-התורה לקרות, אך לא נעתר לבקשתם. אז בערה כאש קנאתם ויגש אחד המתפללים, ז. ל., אל הגבאי וידבר אליו בדברים קשים בגידים: „אם אתה תתן לי את התורה מוטב ואם

ויגלה בסתר את אוזן הרבה אנשים כי התאלמן מאשתו זה כמה שנים, וע"י סיבות שונות יצא נקי מנכסיו ומעושרו הרב. לב ההמון נפתה להאמין בדבריו עד כי התעוררו בו רגשי חמלה על היורד הזה... אז מצא לו הנוכל עת נכונה להפיק מזימת לבו הרעה, וישלח חרש לאשה אלמנה אחת, אשר החיחה את נפשה ונפש שלושת ילדיה בדוחק ממעט הכסף שהיה לה, כי תבוא עמו בברית הנישואין ואז תראה אור וחיים. כי הוא ידאג לה לבל תוסיף עוד לשאת כל עמל ותלאה ונטל פרנסתה הקשה. האשה קלת הדעת שמחה למקרה הטוב הזה ותאמר לדבק טוב... ויבואו בברית הנישואין כדת וכדין. ככלות שבעת ימי המשתה אמר לה הנבל בחלקת שפתיו: „עתה רעייתי לא עת לי שבת בחיבוק ידיים, הבה אספי כל כספך ויחדיו ניסע ווארשאה לקנות סחורה אשר נמצא ממנה לחמנו בכבוד“. האשה מיהרה למלאות אחרי דבריו ותיתן לו את צרור כספה (כל רכושה), ובעיר ווארשאה הוליכה לחנות גדולה ויאמר לה: „פה תבחרי לך הסחורה הטובה בעיניך, ואני, אשר נחוץ לי ללכת לראות את פני מכירי אשר ברחוב פלונ, אבוא אחריך ואשלם מחיר הסחורה“. והנה מתלאה! מהומה ומבוך כה! קול מר צורח לעזרה, כי בעלה אשר הלך ממנה עם צרור כספה לא יסף שוב עוד ועקבותיו לא נודעו לה עד היום הזה. ולא יוכל עט סופר לתאר גודל שבר העניה הסוערה ומצוקתה עתה. הרב אב"ד דפה חקר ודרש אחרי הבליעל הזה, וייכח לדעת כי הוא בן להרב המנוח מטאמאשאו (פ. פיטריקוב) ושמו האמיתי הוא „אברהם יהושע וויעליטשקי“ וזה דרכו לסובב בעירות הרחוקות ממקום הולדתו לצודד נפשות תמימות ולבצע מעשי עושק וחמס. ולפני בואו הנה עגן שתי נשים באמצעים כאלה. אשתו השניה היא בת לזקן אחד, שעראדוקי שמו, היושב במושב זקנים בלאדז. עתה עיני אשתו השלישית נשואות אל אב"י רב"ר כי ירחמו עליה לתפוס את הבליעל הזה, אם יקרה לפניהם, למוסרו ביד פקידי הממשלה (כי תעודת מסע מזויפת בידו) למען יתיר את אשתו פה בגט פיטורין מכבלי העיגון, — ולהודיע זאת תיכף לרב אב"ד דפה על האדריסה הרשומה למטה. ואלה הם סימניו: שנותיו כבן חמישים, גבה הקומה ובעל בשר, פניו אדומים, זקנו הקטן מעט סיבה זרקה בו ושערותיו שחורות, אצבעו האמצעית בידו הימנית זקופה ולא תוכל להיכפף.

מכאן מודעה רבה לאחינו דבכל אתר יאתר בערים הקטנות ולכל בנות ישראל שהגיע פרקן להינשא. להיזהר מאד מאד בדבר שקיומן תלוי בו.

י"קב כהן בן ימיני

האדרעסא להרב דפה: דוחוכנומו ראביני ח. מיכלסני
וו גורוד פלונסק, ווארשאוסקא גוב.

למלאכת הציור והכתיבה עד אשר עלתה בידו לצייר את תמונת ריא"ס וצ"ל מהאותיות של כל הסדר זרעים, גם מ"ע הרוסים ה"בירו. וויעד. וה"וואסחאד" הרימו על נס את כשרונותיו הנעלים ואך עניותו לא תתן לו לעלות הלאה על סולם החכמה הזאת. א. גרין

כתובת הרה"ג דפה: ראבין ה. א. מיכלסון, פלונסק פלך וארשה.

ניצני ציונות ראשונים בפלונסק

„המליץ“ 94, 30.4.1898

פלונסק (פ. ווארשה). התעורר הרעיון הציוני בעת האחרונה בין כל מפלגות העיר, ומספר הציונים שם רב מיום ליום. גם בלבבות הצעירים חובשי ביהמ"ד וה"אינטליגנציה" מצא הרעיון הזה מסלות וביד ה' אברהם גרין, הא' א. קאסמאן והא' י. פינקלשטיין עלה ליסד חברת „בני ציון“ בין חובשי ביהמ"ד, אשר עד היום לא ידעו רק ד' אמותיהם של הלכה. בשביעי ש"פ התאספו הציונים בבית הא' אביגדור גרין והש"ץ דמתאמר אליהו הירשין קרא לפנייהם את „אויף וואס באדארפן יידן א לאנד“, אח"כ קרא מר יעקב כהן בש"ע מאמר גדול ע"ד השקפת הרבנים הגאונים על שיבת ציון ככתוב בס', „שיבת ציון“. אחריו באר מר שמחה אייזיק את התפתחות הישוב באה"ק ומצב הציונות בעת ההוא. אחריו שר הש"ץ עם להקת משורריו משירי ציון. דבר הנואמים הנכבדים, אשר נשאו מדברותיהם הנשגבים על החגיגה הזאת בלב מלא אהבה לעמם, לא החטיאו את מטרם ויכנסו עמוק ללבבות הנאספים.

רשימת הנדבות לא"י שנאספו בפלונסק — פלך ווארשה ונשלחו לאדעסה ע"ח שנת 1898

„המליץ“, 14.4.1899

חברים לחברת התמיכה 12 כ"א 3 ר"כ, ס"ה 36 ר'. חברים לגן שמואל, יצחק כהן, אפרים פוקס, (שנה רביעית) אברהם מרדכי גאלרשלאק (שנה שניה) כ"א 3 ר"כ ס"ה 9 ר"כ. הכנסות מקערות ערב יום הכפור תרנ"ט

בביה"כ ע"י משה פרויגאדע 1.32 ר'. בבית המד' רש של ר' יצחק כהן ע"י אברהם גרין 4.32 ר"כ, בבית המדרש הישן ע"י אברהם גרין 80½ ק, בבית המדרש של ר' ישעיה ע"י יוסף נחמאנוביץ 1.32 ר'. בבית התפילה של חסידי גור ע"י ש"א 2.6 ר"כ. בבית התפילה של חסידי ניישטאדט ע"י גבריאל

לא — פה תהי קבורתך" (אמנם הזמנים משתנים ואנחנו עמם! בשעה שעמדו אבותינו על הר סיני כפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית וכו') עד שקיבלו את התורה, אף אין זאת?). אך הגבאי לא שם לבו גם לדברים הקשים האלה והוא באחת: לא אתן לכם את הס' לקרות יען מרייתם את פי ומצותי לא שמרה רוחכם. וכראות זו. ל. כי לשוא ישחית גם הוא את דבריו על אוזן לא שומעת, וירד ללחיו של הגבאי ויחלק לו מכת לחי כידו הטובה עליו ואת הדלת מהארון הקודש פתח בחזקה ואת בריחיה שבר והוציא את הס' ממנו. מובן מאליו כי הגבאי לא טמן ידו בצלחת והשיב לאיש חרמו כגמולו וימרט את זקנו וקרע מעליו את כפלי בגדו (קלאפע), ותהי מהומה ומבוכה בביהמ"ד, החרפות והגידופים עלו למעלה וספר תה"ק הושלך אל הארון ככלי אין חפץ בו. הדבר הזה נודע גם לראש השוטרים בעירנו ועמי הארץ יפטירו בשפה ויניעו ראש אחרי בני ישראל וכדי בזיון וקצף.

עד ראיה

על מזווה שאבדה ברכבת ועל בחור ברוך-כשרונות

„המליץ“ 137, מיום 20.6.1897

פלונסק (פלך ווארשה). — בקיץ שנה העברה נסעה אשה כבודה אחת מפה במסלת הברזל הווייכ-סלית מווארשה לתחנה נאואגעארגיעווסק לא הרחק מעירנו, וברדתה מעל המרכבה בתחנה נאואגעארגי שכחה במרכבה תבה אחת קטנה עם חפצים. בבואה לביתה ראתה כי התבה שהולכה עמה במסה"ב אין לה, ובחשבה כי בל"ס לקחה משרתי מסה"ב ומסרוה לפקיד התחנה למשמרת עד אשר ידרשוה בעליה, הודיעה הדבר הזה לפקיד התחנה ותבקשהו להשיב לה אבדתה אם נמצאה שם בהתחנה תבה כזאת. פקיד התחנה, שהיתה תבה אחת עם חפצים אשר שכחה בעליה שלח לה התבה הזאת. אף כי מראה החיצוני של התבה הזאת הוכיחה לדעת כי לא לה הוא, בכל זאת פתחה את התבה בחשבה אולי נמצאו בה חפציה, ולתמהון לבבה מצאה בה מלבושי גבר שונים: כובע של סאמעט, זוג תפילין, ספרים ודברי מאכל שונים ועוד כמה דברים שונים שעולים לסכום רב. האשה איננה חפצה לשלוח יד בקנין שאינה שלה, ותבקש להודיע הדבר הזה בכ"ע העברים, והאיש אשר התבה החפצים שלו הם יודיע פרטי החפצים וסימניהם להרה"ג דפה וגם תעודה מאת הרב בעירו להגיד ישרו, ואז ישיב לו את אבדתו.

בעירנו נמצא עלם אחד בן י"ח שנה בן להורים עניים א. מ. ליכטנשטיין אשר חנן בכשרון גדול

דברי שלום ואמת — (בשאלת הקולטורה בפרוגרמה הציונית)

„המליץ“ 216, תר”ס, י”ג חשוון (15.11.1899)

שאלת הקולטורה בפרוגרמה הציונית הסבה בשנה הזאת סערה נוראה בין מחנה הציונים ובין מפלגת החרדים ואחדים מהם הוציאו דבת הציונות רעה, כי תגע חו”ש בדת תוה”ק. והציונים הנאמנים לדגלם בדעתם את התועלת הגדולה לתנועתנו, אשר נוכל למצוא במפלגת החרדים, ובראשם הרבנים הגאונים האמתיים, אם יתנו ידם לנו, ואשר רק שאלת הקולטורה היא כקיר מכדיל ביניהם ובין המפלגה הזאת; בדעתם את כל זאת ויחד עם זה כמה גדול ונכבד הוא לתנועתנו אם רבנים וגאונים יקחו חלק בה, נמנו וגמרו באסיפות רבות המוקדמות לקונגרס השלישי להוציא את שאלת הקולטורה מחוג פעולת הקונגרס. לזאת פנינו בשאלה אל כבוד הרב הגאון המפורסם ר’ יצחק יעקב ריינעס אב”ד דק”ק לידא שליט”א, שהיה גם בא כח אגודתנו על הקונגרס השלישי, ונבקש מאת כבוד תורתו להודיענו את הרושם שעשה עליו הקונגרס בכלל ואת אשר החלט על דבר שאלת הקולטורה בפרט. ואת אשר השיב לנו כבוד הגאון הנ”ל הננו מוצאים את עצמנו מחוייבים לפרסם ברבים במכ”ע לבני ישראל. והננו מקוים כי קוראי „המליץ“ ימצאו במו חפץ.

וזה לשינוי מלה במלה:

ב”ה יום ו’ עש”ק י”א תשרי תר”ס, לידא

שלום וכל טוב סלה אל כבוד בני ציון היקרים ונכבדים בעיר פלונסק ובראשם הרב הגאון מו”ה צבי יחזקאל מיכלסון האב”ד שליט”א.

אחרי דרישת שלומם הטוב מכתבם קבלתי, והנני לספר להם על דבר הקונגרס בפרט. מובן שבמכתב כזה אין מקום, כי לזה דרוש כמה גליגות, ואולם בכלל הנני להודיע להם, כי קצר עטי הדל לתאר על הגליון את הרושם הטוב שעשה עלי הקונגרס: האנשים הראשים מסורים בכל לב אל הענין הזה. מוקרים ומכבדים את מפלגת החרדים, וכל מחשבת נגיעה קלה בעניני הדת רחוקה מלבם. היום הרביעי שהיה היום האחרון של הקונגרס היה ביום ו’ עש”ק. בכל פעם ארכה הישיבה האחרונה של הקונגרס עד אחרי חצות הלילה והפעם שמעו לדברינו, כי רק עד השעה השישית תהיה הישיבה. ונהדר היה המראה. איך הד”ר הרצל הוציא איזה פעמים את השעון ויאמר, כי עוד נשאר לנו כך וכך רגעים. ודבריו האחרונים בעת נעילת הקונגרס היו, כי מיה שהישיבה נפסקה קודם כניסת שבת קודש יש לראות, כי אין כוונתנו חלילה לנגוע בדת מאומה.

קייא 48 ק’. ב”ת חסידי ראדזמין 9 ק’. ב”ת חסידי גאסטינין 22 ק’. בס”ה 9,61½ רו”כ.

כשנתאספו חו”צ מעירנו בש”ת בבית ר’ אביג’ דור גרין נדרו מרדכי ישפה, יחזקאל מארקוס, העניק מונטליאק, יחזקאל וויסברד, יוסף נחמנוביץ, מרדכי זאושניצ, אברהם קליאפמאן, אברהם יעקב טיק, אלי הירשין כ”א 1 רו”כ. יוסף גרין, אברהם ראבוט’ ניק, משה כהן, גבריאל קיטי, ישעיהו שטיינהויז, שלמה בארינשטיין, יוסף פינקעלשטיין כ”א 50 ק’. מקופסת ר’ מענדיל ליפשיץ 80 ק’. ר’ זעליג ביליא-ווער 50 ק’. על חתונת ר’ דוד צבי קראנץ עם בת ר’ אברהם שיטקא, נאסף ע”י יחזקאל מארקוס ושלמה בארינשטיין 4,1 רו”כ. על משתה הנשואין אצל הא’ ישראל חיים יוראלוביץ, נאסף 2,25 רו”כ. על משתה הנשואין אצל האלמנה יוכבד לאפטקי נאסף ע”י משה כהן 51½ ק’.

על משתה הנשואין אצל ר’ יוסף בודקע נאסף ע”י זיסקינד שפערלינג 40 ק’. על חתונת ר’ אברהם גרין עב”ל טובה נחמנוביץ, בר”ת שבט נדבו הקרואים ע”י אליהו הירשל לישא”י 2,27 רו”כ ומברכים אותם במז”ט.

על ב”מ אצל ר’ אלטר סמולנסקין נאסף ע”י יצחק ליב מלמד 48 קאפ’.

„הצעת חו”צ מפלונסק לקונגרס הציוני השני“

17,8,1898

בין מכתבי ההצעות השונות שהומצאו לקונגרס הציוני השני שהתקיים בבאזל ב-1898 ישנו גם מכתב — הצעה מאת האגודה הציונית בפלונסק והננו מוסרים דברי הצעתם ככתבם וכלשונם.

„הננו מציעים לפניהם כי תציעו על הקונגרס, כי כל אחד מהחברים יקבל על עצמו לחזק שלשה יסודי דתנו האלה:

א. שמירת שבת הנקראת אות. ב. הנחת תפילין בכל יום הנקרא גם כן אות. ג. להזהר מאכילת איסור — והמה שלושה עיקרים באחדות עם ישראל, ובה יתאגדו כל המפלגות אגודה אחת...“

לפי „המליץ“ 1898 (183) במאמר „הקונגרס השני“ לראובן בריינין. ב„המליץ“ אותה שנה (189) אנו קוראים „הכחשה גלויה“: השתוממו לראות ב„המליץ“ 183 במכתב בריינין מכאול כי נשלח שמה מכתב מפלונסק בשם האגודה עם שלוש הצעות וכו’. ובה הננו מודיעים גלוי: כי מעולם לא עלתה על דעתנו לכתוב דברים כאלה ובטח כתב אותם אחד המתנגדים כדי להתל בננו ובהקונגרס בכלל.

מנהלי האגודה בפלונסק ייקב כהן, שמחה אייזיק, א. גרין, משה כהן, אבא קאסמאנין.

פלונסק יום ד’ י”ג אלול תרנ”ח.

ע"ב: הגדתי היום לה' אלהיך. לה' אלהינו מבעי ליה וכו'. ומשה לא קאמר אלהיך אלא לאינון דהו זמינין למיעאל לארעא קדישא ולקבלא אפי שכינתא ומה דלא אמר אלוהינו משום דהא משה לא זכא למיעאל לארעא וכו'. ועד"ז פירשתי במק"א במה שהאריך בספר אמרי יושר למהר"ם א"ש דפ"ג במש"כ בס' כל"י דבשבט גד לא כתב משפחות הגדי שעשו בגידה גדולה שלא רצו לכנוס לארץ וכתוב אומר: שבטי יה עדות לישראל וסמוך כי שמה ישבו כסאות למשפט שאלו שלום ירושלים ר"ל השואלים בשלום ירושלים הם שבטי יה אבל הבורחים מירושלים אין ראוי להטיל בו השם, והארכתי בזה בפ' מסעי ואכמ"ל, ועוד רבות מפוזרות בש"ס ומדרשים. אכן התנגדותם היא מפאת כי רואים הם את הנולד, שיוכל לצמוח מזה איזה הירוס לדתוה"ק ואיזה פרצה בכרם ישראל ח"ו. וכשאני לעצמי, בראותי נגד עיני חכמים המתירים וחכמים האוסרים, אלו מהללים ואלו מחללים, יש דורשין לשבח ויש דורשין לגנאי — איך אוכל לחוות דעתי בענין גדול ונורא כזה? לו הייתי באיזה אספה בוורשא, בוילנא או בבול או אולי הייתי נמשך לאחד מן הצדדים, אבל כאשר הנני עומד מרוחק, צופה ומביט לגדולי חכמה, המדיינים אלו עם אלו, איך אוכל לשפוט ולנטות לאחד מן הקצוות ולברר הלכה; הטובה היא אם רעה? הלא כותלי בית המדרש וחרוב ואמת המים לא הוכיחו! לי גם בת קול לא נשמע ממרומים הלכה עם מי ואין ביכולתי לתת את חכמי ישראל בכף מאזניים ולקבל דעת אלה או כנגדם ואפשר דאלו ואלו דברי אלהים חיים המה.

ולכן אוכל להגיד רק מאשר מסביב לי, בנוגע לאגודת הציונים אשר בעירי שזה כשתי שנים מיום הוסדה, לא ראיתי מהם שום שמץ דופי חלילה, ואדרבא הכל יתנהגו במישרים ע"פ התורה והמצווה וע"י הרעיון הציוני נתעוררו לכמה דברים טובים ומעולים לעסוק בצדקה ובגמ"ח וללמוד תורה ושלחן ערוך כל הלילות לעת ערב ובש"ק עם הבחורים בעלי המלאכות, שלא יפנו את לבם לבטלה בעת בטלם ממלאכתם, והרבה הועילו עד כה להיטיב ולבנות חומת הדת. ונוטלים חלק בראש בכל דבר טוב בעניני הקהל הקדוש וכמה רחוקים נתקרבו לתורה וליראת שמים ולבוא לבתי כנסת לתפילה ערב ובקר וצהרים בכל יום תמיד, ואשרי להם ואשרי חלקם בחיים, באחדות ובאהבה, בידידות ורעות, יהי ה' עמם בכל אשר יפנו יצליחו ויפּרחו לתפארת.

ובכלל כבר גליתי את דעתי במכתבי לבאול לפני איזה שנים, כי רמה ונשאה היא עבודת הקודש אשר קבלו על שכמם גדולי וטובי עמנו, להרים קרן ישראל ולפעול לטובתם ויהיה חלקי עם העוסקים

כל הימים שישבתי שמה לא הנחתי אף רגע אחד מבלי להתבונן על כל ענין וענין ועל כל הנהגה והנהגה, עד כי גם על זה פקחתי עיני לראות ולדעת, כמה מן האמת יש בהדבה של המוציאים דבה הידועים כי אכלו שם מאכלות אסורות. ואוכל להעיד להם, כי אנכי ראיתי, כי כל בתי האכל הכשרים הנודעים לכשרים היו מלאים מחברי הקונגרס, ד"ר ופרופסורים ועורכי דין ודומיהם. לפי השקפתי מלבד התועלת החמרית שיש לקוות מהתנועה הזאת יש גם לקוות לתועלת רוחנית ומוסרית. ולא עוד אלא כי לתועלת החמרית יש עוד לקוות ואת התועלת הרוחנית נראה כבר. הקולטורה נתבלטה מכל וכל ומה גם חלילה להוציא על זה אפילו פרוטה אחת מהקופה. הנני הדורש שלומכם ומברככם בברכת ציון בגמר חתימה טובה בשנה טובה ומאושרת בשנת גאולה וישועה.

יצחק יעקב ריינעס אב"ד דפה הנ"ל

הננו מקוים כי דברי הרב הגאון הנ"ל, המעיד בתור עד ראיה, ירגיעו את כל החרדים ויפיקו רצון מהם, ולא יוסיפו מחרחרי ריב ומגרי מדון להפריד בין הדבקים. ועבדו אתנו שכם אחד לטובת רעיונו משאת נפש כולנו ושלום על ישראל ועל רבניו. פלוסוס (פ. ווארשא).

אברהם גרין

דעת הרב מיכלוזון על הציונות

„הצפירה“ חס' 100, 2.5.1900

אחדשה"ט באהבה כמשפט. קבלתי מכתבו היקר עם ה"קול קורא" מהרבנים הגאונים שי' ברוסיה, ואשר דורש ממני לבוא על החתום על ה"קול קורא". הנה הקשה לשאול ממני להיות הוגה דעות בדיון אשר לא נתברר לי כשמלה. ואם אמנם נאמנים עלי דבריכם אשר ראיתם אך טוב בהציונות, אבל לעומת זה קבלתי כמה וכמה מכתבים מרבנים וגאונים הדוברים סרה על הציונות ואם לא בעיקר יסוד הישוב באה"ק, שכולם מודים כי היא מצווה גדולה וקדושה שאין למעלה הימנה, כמו שמבואר שבח א"י בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי חז"ל, עד שאמרו ז"ל בספרי פ' ראה „ישיבת א"י שקולה כנגד כל מצוות שבתורה“ ובילקוט פ' עקב: ראה מה חיבה חבב הקב"ה את א"י ששקולה כנגד כל הבריות שברא בעולמו, ובש"ס פסחים דקי"ג: דהדר בא"י מנוחלי עוה"ב, ועיין בירושלמי שקלים פ"ג וכן בש"ס כתובות דקי"א: כל המהלך ד"א בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא. ולעולם ידור אדם בא"י וכו', שכל הדר בא"י דומה כמו שיש לו אלוה וכו', בכתובות דק"י. ואיתה בור"הק פר' יחרו דפ"ח

כל קרוביו וקרובי אשתו, כחמישים בתי אבות במספר וברוח נדבתו היה להם למושיע רב בכל עת צרה ומצוקה. ויפור נדבה לבניהם ובנותיהם לאיש ואיש כפי צרכו. גם הרבה מצאצאיהם, שנשארו יתומים גדל בביתו ויהי להם לאב וימלא את כל מחסורם.

בשנת תרמ"ו קנה על יד ביתו מקום רחב ידיים, ויבן עליו בית מדרש גדול ויפה מאד, אשר הוצאותיו והוצאות ספרי התורה וספרי ש"ס ופוסקים שהכניס בו, עלו לסך עשרת אלפי ר"כ. ויקדיש את כל הכנסותיו לקופת הקהל, וכשלוש שנים לפני מותו קנה לו אחוזת קבר במחיר אלף ר"כ שהיה מקור נאמן לתקן בית הכנסת ושכלולו והוא בעצמו היה המפקח על המלאכה שתצא כלולה בהדרה.

הוא אהב מאד את שפתנו הקדושה ויתמוך תמיד בנדבותיו בידי המחברים והסופרים. גם היה חבר לחברת התמיכה באודססא. בכתב צוואתו, אשר הניח אחרי מותו ע"י הנוטריון דפה חלק יותר ממחצית הונו למשפחתו וקרוביו העניים.

בני עירו ידעו להוקיר את המנוח ז"ל ופעולותיו הכבירות לטובת העדה, וכאשר נפוצה השמועה בעיר, כי גוע ויאסף אל עמו, התאספו כל בני העיר לחלוק לו את הכבוד האחרון וללוותו אל בית עולמו; גם האזרחים ופקידי הממשלה אשר אהבוהו מאד על תומתו וישרת לבו, נהרו אחרי מטתו. הרב המאוה"ג דפה והמו"צ הספידוהו כהלכה בדברים חמים ומעוררים את הלב. ישלח ה' נחומים לכל המתאבלים עליו ובתוכם בן אחיו.

י"קב כהן בן ימיני

נוסדו אגודת „בני ציון” וספריה

„הצפירה” 209, 14.9.1900.

פלונסק (9. ווארשא). אגודת הציונים בעירנו אשר מספר חבריה עולה למאתים נפיש, שכרה לה זה כבר בית מיוחד, אשר בו מתאספים החברים לעתים קבועות וראש האגודה הא' ש. אייזיק יטיף לפנייהם פרקים במדרש ובחכמת ישראל וגם לבני אגידת הלומדים תנ"ך ילמד את שיעוריו בכל ערב יערב.

בהשתדלות הציונים נוסדה בעירנו זה מקרוב אגידת צעירים מבעליהמלאכה בשם „בני ציון”, וא' א. גרין מטיף לפנייהם פרקים בתנ"ך בין הערבים בכל יום וגם בימי המנוחה ויעזיר איתם ללכת בדרכי השכל לאחזו בכל מדה נכונה.

בשיב ציר אגידתנו הא' גרינברג מהקונגרס נתן לפני החברים דר"ח מהליכות האספה ויעזיר את החברים ליסד בזה בית עקד ספרי השכלה, אשר הסרינו מירגש פה מאד ייקיים את דברי הצעתו

בצרכי הכלל והטבת מעמדם; אבל תנאי קודם למעשה שלא יהיה חלילה שום קורטוב נגיעה בדתוה"ק. רק הכל ע"פ התורה והמצווה וכנסיה שהיא לש"ש סופה להתקיים וגם שיהיה הכל ברשיון הממשלה יר"ה. ולכן עתה הנני נרעש ונפחד מפני אש המחלוקת אשר ללהב יצא ואני יושב דומם, מקוה ומיחל להשי"ת כי יתברר ויתלבן הענין ע"י היודעים את הדברים לאמתם ולתקן משמרת והשגחה מיראים וחרדים שלא יהיה נגד התורה ויתפזרו העננים מעל שמי התנועה ויתקרבו ויתאחדו הלבבות, ולב בנים לאבות, וגדולים חקרי לב לא יתפרדו למפלגות, ולא ישמעו בשערי ירושלים דברי ריבות ותגרות רק הכל באהבה וריעות ותחת מי מריבה מי מנוחות, וכבר הורני הנסיון כי ממחלוקת תתגדל הנצחנות ואש מתלקחת כלפידים בוערים ועושה שמות נוראות ושם שמים מתחלל, אוי לעינים שכך רואות. וכבר פי' בפ' לך: ויהי ריב בין רועי מקנה וכו' והכנעני והפרזי או יושב בארץ ויאמר אברהם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני וביניך וכו' הא דכתיב והכנעני והפרזי וכו' ובאמצע עיין לחז"ל וי"ל דאע"ה עורר את לוט להשליך המריבה, כי הלא הכנעני והפרזי יושבים באחדות, ולמה תהיה מריבה בינינו, הלא הוא חלול השם נגד האומות! ומה יאמרו או"ה בראותם השטן מרקד בינינו כמאמר חז"ל בש"ס גיטין דף נ"ב ע"א: הנהו בי תרי דאגרי בהו שטן, כל בי שמשי הוו קא מינצו בהדי הדדי, וברש"י ז"ל שם דכל בי שמשי של ערב שבת ע"ש וזה רמז על ימינו אלה בעוה"ר אשר נקראים בחז"ל בי שמשי באלף הששי דהוה עלמא כמוהו, ועיין במלבי"ם שם, ואכ"מ להאריך.

והנני ידידו מוקירו בלי מכירו ד"ש וטובתו כל הימים הכותב מתוך צער ומצפה לישועה ונחמה בכלל ישראל במהרה.

צבי יהוקאל מיכלזאהן
אב"ד דק"ק פלונסק והגליל

מספד על ר' יצחק כהן

„הצפירה” 167, שנת 1900 24.8.

פלונסק (9. ווארשא). — יום א' ד' תמוז היה יום אבל ותוגה למשפחה נכבדה בפלונסק ולכל בני העדה. כי בו נפקד אחד מנכבדיה ר' יצחק בן ר' צבי אריה הכהן ז"ל, בשנת השבעים ואחת לימי חייו. הכנות ז"ל, אשר מנע אלהים ממנו פרי בטן, הצטיין במדותיו התרומיות, ויהי מוקיר את התורה ולומדיה ויאהב את ההשכלה ובכל דרכיו היתה האמת והצדק נר לרגליו. כמעט את כל הונו הקדיש למעשה הצדקה והחסד. וזה היה כל הגיגו עד כי היה ראש והראשון לכל מפעל טוב בעדתנו ויתמוך בימין צדקתו את

דברי מיספד על ר' מרדכי מנחם ליטווסקי

מאת: בן ציון משה איזנשטדט, ווארשא תרנ"ז

וויסאקי מאזאויעסק עיר מחוז בפלך לאמזא ערש ילדותו. שם חבלתהו אמו הישרה בנשים מרת רחל בת ר' יצחק ז"ל ביום טוב מנחם אב שנת תרס"ז.

אביו המנוח ר' דוב ב"ר יעקב ז"ל, חוטר מגזע הה"ג הנודע בשערים ר' שאול וואהל ז"ל, היה מופלג גדול בתורה, רד עם אל ועם קדושי נאמן כל ימיו התנהג בחסידות, יראת ה' היתה אוצרו וכמעט לא פסק פומיה מגירסא. קרני ההשכלה אשר אך החלו אז להפיץ נגהן באהלי יעקב לא חדרו עוד אל העיר המצערה ההיא ואור חשך בעריפיה, וע"כ התאמץ ר' דוב ז"ל לאצל מרותו על בנו ויגדלהו על ברכי התלמוד והפוסקים. עד מלאת לו ארבע עשרה שנה לא נתנו אף להגות בספר התנ"ך, נשען על מאמר התלמודי, "ומנעו את בניכם מן ההגיון", עפ"י באור רש"י ז"ל. ורק אחרי מות אשתו, כאשר עזב ר' מרדכי את בית אבא ויבוא זאקראטשניצה עיר בפלך פלאצק לשמוע בלמודים, רק אז בשנת החמש עשרה לימי חייו מצא לו עת רצון להתענג על ניב חז"ריה ולשתות בצמא את דבריהם, אשר באו כמים בקרבו. המעקשים והמכשולים, אשר התיצבו לו לשטן על דרך הלמוד הזה, אלצוהו לנוע על המבארים הראשונים: הראב"ע הרלב"ג הרס"ג ועוד, ולמען הבין דבריהם היה ניטל עליו לרכוש לו את דקדוק השפה העברית ומשפטיה אשר הערה את מקורם מן "המסלול", "הלמוד לשון עברי" ועוד. בשנת השש עשרה כבר החל לנסות את כחו בשפת עבר ויכתוב חדשות שונות ומאמרים אחדים ב"המגיד" אשר יצא אז לאור בליק על ידי הר' זילברמן. במלאת לו שמונה עשרה שנה, כאשר הוכיח לו הא' לאשה את רעיתו הכבודה מלכה בת ר' אברהם ציוק ז"ל, עשיר נכבד ופרנס בעיר פלאנסק, אלץ להשליך את השפה העברית אחרי גוו למרות רצונו מלעג השאננים אשר הביטו עליה אז בשאט נפש. כשבע שנים תמימות לא זכר את העבריה משאת נפשו, אפס אחרי כן כאשר אינה לו ה' לידו משרת, "עורך ספרי מסחר", במערכי דודו הג' ר' חיים יהודה יאנקלעביץ ז"ל, שב אל קסתו ויזכור ימי עלומיו. אז החל עוד הפעם להפיץ את מעינותיו חוצה על מכתה"ע, "הצפירה" במאמרים שונים ובפיליטונים תחת השם "בלשן בן גד" ואחרי כן גם בשירים למועדי השנה. ומאז והלאה לא חדל עוד לתת את תנובתו. מאמריו הרבים, שיריו ומכתמיו נפוצים בספרי שנה רבים ב"המאסף", ב"כנסת הגדולה", ב"גן פרחים", ב"פרחים ושושנים" ובספרי אחיאסף ועוד. בשנה הזאת, שנת תרנ"ה, יצא ממנו ספרו הראשון "הזמיר" לאור והוא קבוצה ראשונה מהמון שיריו ומכתמיו הנמצאים בבית גנזיו. לבד

בהיותו הוא הראשון המתחיל בדבר הנחוץ הזה ויגדב את אוצר ספריו לבית עקד העומד להוסיף בזה, ואנו מקוים, כי כל החברים יתנו יד למפעל המועיל להעניק לנו ספרים רבים טובים ומעולים.

י. חלק

נוסדה אגודת נשים לביקור חולים

"המליץ" 78, מיום 3.4.1902

פלוניק. — נשים כבודות מנשי חברי הועד האגודה הציונית פה ואשת הרב הראב"ד דמתא בראשן יסדו אגודה, אשר מטרתה תהי' לבקר נשים חולות, להפך משכבן בחלין, להמציא לעניות מהן עזר ותרופה ולסעדן בכל עת מחלתן בכל העיר. וקבלו התחייבות מכל הנשים, אשר קבלו על עצמן להיות חברות להאגודה לשלם סך מסוים בכל חודש וחודש וגם לבקר נשים חולות וללין אצלן אם יהי' צורך בזה.

אביגדור גרין

מחאה נגד ה"פראקציה" הציונית

ב"המליץ" מס' 46 משנת 1902 אנו קוראים כי ברשימת הערים שהאגודות הציוניות דשם פרסמו כחבי מחאה נגד אנשי ה"פראקציה" באספת הצעירים שלהם בכמה ענינים הפוגעים בלאומיות המקורית ובמסורת ובכמה דברים שהתבטאו כמה מחבריהם הדימוקרטים כמו למשל: על מר בוכמיל, שבא להרחיב הפרץ בין מפלגות ישראל בדרשו, כי מן התורה נקח כל מה שמס' כים למצב המדעים בזמן הזה ואיזה מועדים שיש להם ערך לאומי... איש לא ישאל את מר בוכמיל אם חפץ הוא במצוות או לא, הרשות בידו לבלתי קחת אף אחת מהנה, אבל אין הרשות בידו לדרוש מהציונים, כי יתנו את תורתנו ותרבותנו העתיקה לשיעורין לתת חרב בידי מתנגדי הציונות למחוק אותה פצעים אנושים. על ד"ר מוצקין שדרש "המתת העבר" — כי הרי לו לא היתה תרבותנו עתה תולדה ישירה מתרבותנו העתיקה — האם צדקה יק"א ממנה ועוד.

ראה מאמר העורך: איש יהודי בשם "פרט כלל" המסכם את כל דרישותיו נגד "האחדים" או ה"יחידים" שבפרק זה הדוגלים ככה.

בשם המוחים מפלאנסק המצטרפים למאמר זה אנו מוצ' אים בגליון הנ"ל את ה"ראש לחובבי ציון" — אביגדור גרין. משה ישפה, המזכיר — אברהם גרין.

של קרן לאומית זו. אשתו, ששבקה חיים לכל חי זה כשנה, נרשמה עלידי בניה ב"ספר הזהב". גם הם נכבדים ונעלים ומהעסקים בצרכי צבור באמונה כאביהם הנכבד.

אין אף פעולה צבורית במקום מגוריו שאיש פעלים זה לא ישתתף בה ולא יעזור בה בכל כחי ומרצו וכספו. את ירושלים לא שכח ויזכור אותה בכל עת מצוא בנדבות הגונות. הוא נמצא רחוק. בחלק הנדח של אדמתנו — אולם לבו הוא בסוף מזרח. בארץ ישראל המתנערת והקמה לתחייה, שלטובתה עבד ופעל כל כך הרבה משך עשרות בשנים. הוא תמך גם בהרבה משפחות יהודיות בפולין.

מזה כמה זמן שמר גרין הסתלק ממסחריו והתמסר כולו אך לטובת הכלל והפרט. כעת בא לבקר את ירושלים.

(97' הספר זכרון לחובבים הראשונים וטובי עסקני הצבור בירושלים. מאת: פנחס בן צבי גראויבסקי — ירושלים תרפ"ז)

צבי חיים צמח

(דברי הסעד)

„הצפירה“ 1904 (תרס"ד) 101.

וורשה. — עיני עיני יורדה מים עם מות אבי היקר. הגביר הנכבד צבי חיים בן נתנאל הלוי צמח מפלינסק. מגזע הגאון בעל מגן אברהם וזית רענן ושאר גאונים מפורסמים. ימים אחדים לפני מותו צויה עלי לבלי להפליג בשבחיו ועל כן אקצר במקום שהיה ראוי להאריך ורק זאת אזכיר, שאבי ז"ל היה משרידי הדור הישן, שבהם נתמזגו תורה והשכלה מזיגה יפה. באופן שלא היתה אחת צרה את השניה. בבואו ללובלין אחרי חתונתו לבית חותנו הגביר המפורסם רז"ס מנדלסון התקנא בגיסו הרה"ח יחיאל מ"ז ובמשך שנה אחת סיגל לו ידיעת שפת עבר על בוריה. מני אז היתה השפה הזאת חביבה עליו ביותר ולא זו מהשתלם בה עד שנעשה לסופר מהיר במליא מיבן המלה.

במסחרו עסק באמונה ומשאו ומתנו בשוק היה נאה ומשובח. לא עסק ולא הונה ולא נהנה משל אחרים אף בשיה פרוטה. מרוב טרדותיו בעסקיו לא יכול לעסוק בעניני הכלל, אך לבו היה תמיד ער לכל דבר שבצדקה ולכל ענין טיב ומיעיל.

עוד לפני שמינהצטרה שנה חלה במחלת דלקת הכליות ויהי סיבל כפעם בפעם ביסורים קשים ולפני ירחים אחדים בצקי רגליה. ויבוא ליירשה לשאול בריפאים אך כל עיבלם עלה בתוהו.

בימי מחלתו בקריה רבים מכסריו מגדולי העיר יעשיריה יחס גם לידיה לבית עילמי תנוצבה.

מאלה שמורים אתו בכתב־יד הרבה מאמרים וביאורים על התנ"ך, הערות על ספרי חכמי ישראל הראשונים כהראב"ע, העיקרים וכו' ובאורים וחדושים על אגדות חז"ל. בשנת תרנ"א העתיק את מושבו עירה ווארשא ושם מנחתו כבוד.

(97' הספר דור, רבניו וסופריו)

הר' אליהו גרין הי"ו בא לבקר בירושלים

אחד מיקירי ציון הנכבדים הדגולים מרבבה הוא מר אליהו בן יהודה חובב ציון תורני, ואוהב ספרות ישראל.

נולד בעיר פלאנסק, והוא מן התלמידים המובהקים של הרב הגאון ר' ישראל יעקב סגל וחתנו של הגאון בעל „זית רענן“.

בנעוריו נסע מר גרין לאוסטרליה וישתקע בסידני ושם קנה לו שם טוב במעשיו ובמסחריו. הוא הקדיש תמיד עתותיו הפנויות לתורה ולעסקנות צבורית. היה מסור לכל דבר טוב ומועיל, היה בין מיסדי חברות צדקה, אגודות חשובות ונחוצות, וכיוצא בזה. רבים הם המוסדות והמפעלים שנעזרו על ידו ועוד יותר מרובים הם האנשים הפרטיים אשר קבלו סיוע וסעד ממנו. הוא עמד בראש „חברת מדרש“ החשובה שנוסדה על ידי חשובי העדה בסידני במטרה לחקור וללמוד את התלמוד והלכות חז"ל, וזו אשר הכירה את מפעליו לטובתה ערכה לו נשף פרידה גדול בטרם הפליג בדרכו ציונה. בנשף זה השתתפו רבים מנכבדי סידני וחשוביה: הרב הראשי רבי כהן ורבי קרשנר, ראשי מוסדות, גבאי בתי הכנסת, ראשי הציונות בעיר זו ועוד. נאומים רבים נשמעו לכבוד „חתן הנשף“ ובהם העלו על נס את פעולותיו המרובות לטובת היהדות בסידני ולטובת אחיו בארץ ישראל ובגולה. מטעם „חברת מדרש“ נמסר לו אות כבוד עשוי זהב, חרות עליו מגן דוד ופסוק „כבוד חכמים ינחלו“.

מר גרין הוא מן הראשונים שעזרו ביסוד „קפת הלואה גמ"ח“ אשר לטובתה עבד ופעל משך עשרים שנה כחבר בועד הפועל. עכשיו הוא המנהל העולמי של אגודה זו. גם גבאי ראשי בבית הכנסת „איר החיים“ בסידני.

בשנת 1903, כאשר התנועה הציונית עוד היתה בחיתוליה, עזר מר א. גרין ביסוד אגודה ציונית; ובתור הנשיא המקומי הראשון של ציוני סידני, עזר בחומר וברוח להתפתחות התנועה הזאת באוסטרליה הרחוקה והנידחת. הוא היה גם מן הראשונים של חברה קדישא ויכהן בתור גבאי ראשי וחבר פעיל ועוזר לבסוסה ולמעמדה גם עכשיו. מאז ומתמיד הוא גם מתומכי הקרן הקיימת לישראל, וזה לא כבר נרשם שמו ב"ספר הזהב"

הנאומים מצאו הד נאמן בלב רבים ולקול קריאתם נתנו בו בערב את ידם לציונות כשבעים איש. ביחוד יש לציין, כי השפעתו של „המזרחי“, המונה רק שבועות מספר לקיומו, חדרה גם לאותם החוגים, שעד עכשיו היו רחוקים כלל וכלל מהרעיון הציוני; היא הכניסה זרם חדש וחי לתוך מחנה האורטודוקסים בכלל ולתוך השדרות הנמוכות בפרט.

באותו ערב ערכה גם אגודת „בנות ציון“ נשף באולם „האור“. היו נאומים, דקלומים רבים ושירים לאומיים. חלקו הגדול והחשוב של הנשף הוקדש לזכר נשמתו של משוררנו המנוח ש. פרוג. בעת הכניסה אל האולם נמכרו „מגיני דוד“ והכסף שנקבץ, בסך עשרים רובל, הוקדש לטובת קרן הקימת לישראל. הנשף נגמר בשירת „התקווה“ ועשה רושם נעים ומענג על כל החברות.

ביום ב' וג' דחול־המועד הוצג ע"י להקה של צעירים וצעירות פלונסקאים המחזה „יהודים“ מאת י. איריקוב. הכנסת המחזה בשני הימים, שעלה לסך של ארבע מאות רובל, הוקדש לשתי מטרות: חציו האחד לטובת יהודי א"י והשני ישמש בתור יסוד, „אבן פנה“ ליסד חברה להתעמלות וספורט בעירנו, בעתיד הקרוב. מלבד זה נמכרו בשעת ההפסקות פרוגרמות לטובת הקרן הקימת לישראל שהכניסו כשלושים רובל. אחרי כל האספות והנשפים האלה, שעל כולם כמעט היה טבוע חותם של הציונות, ערך ועד „האור“ במוצאי שבת אחר החג נשף מוסיקלי תהלי בשביל חבריו וחברותיו. הושרו שירים לאומיים רבים ונקראו הומורסקות שונות, שבדחו את דעת כולם. כל החברים והחברות התענגו מאד על נשף זה והלכו שבעי רצון וטובי לב הביתה. גם פה נקבצו כשלושים רובל לטובת קרן הקימת לישראל.

הנה כי כן ידעו העסקנים הלאומיים בעירנו להשתמש בחג הזה, לעשות בו תעמולה פוריה לציונות. ש. י. קלופמן

★

בחג הפסח תרע"ז ערכו כל האגודות הציוניות אשר בעיר אספות עממיות בדבר דרישת הזכויות הלאומיות והתנהלה תעמולה רבה לטובת השקלים. כל השקלים שנתקבלו מוורשא נמכרו.

פעולות ציוניות ואיסוף כספים למען ארץ-ישראל

הצפירה 1918 (12)

בעמל הצעירים בעירנו הולכים המוסדות הישנים ומתפתחים וחדשים הולכים ונוסדים. בקבוץ הכספים לתמיכת יהודי ארץ ישראל נטלה עירנו חלק בראש.

בנו הכותב בדמעות שליש מעל גבי הקרקע משום כבודו של מת.

דוד צמח

הרצאות על תולדות היהודים ונשף חנוכה

הצפירה מס' 229, 1915, י"ב טבת, תרע"ו

פלונסק. — הציונים דפה קבלו מאת שר המחוז רשיון לערוך הרצאות סיסטמטיות בשבתות לתולדות היהודים. הציונים האלה ערכו במוצאי־שבת שעברה נשף חנוכה, שאלה באו 150 איש.

נוסד „המזרחי“ בפלונסק

הצפירה 233, 26.10.1916

ימי חג הסוכות דהשתא הביאו לעירנו ברכה רבה לציונות.

במשך החג נערכה שורה של אספות ונשפים ממינים שונים ע"י חברות שונות שחפץ אחד ומטרה אחת לכולם: הרעיון הציוני. הראשונה שהתחילה במוצאי שבת זו היתה החברה „המזרחי“, שנוסדה לפני שבועות מספר. האספה נערכה בבית־המדרש החדש ביום השני של החג, ואליה הוזמנו כל נכבדי העיר וכל ועדי האגודות המתקיימות בעירנו ומלבד הקרואים באו עוד המון אנשים מכל שכבות העם. בית־המדרש היה מלא מפה לפה. בעזרת הנשים נאספו חברות אגודות „בני ציון“, שנוסדה פה לפני חודש ימים. את האספה פתח מר א. גרין ומסר לנאספים במלים קצרות את מטרת האספה ותכליתה. המורה העברי מר יהושע חלף דבר על פרשת „שמחת בית השואבה“ בשפה העברית. אחריו נאם מר י.ל. גרושקביץ ועורר את הנאספים להתאחד ולעבוד יחד לטובת העם והארץ. רעיונותיו שהובעו בסגנון יפה, הפיקו רצון מאת כל הנאספים. האחרון בנואמים היה מר א. גרין, שגם הוא דרש מהעם, שיתעוררו מתרדמת הגלות שלהם ויעבדו שכם אחד להגשים את הרעיון הציוני בחיים. בשירת „התקווה“, שהושרה ע"י מקהלת הילדים תחת הנהלתו של מר י. בלוטקין נסגרה האספה.

במוצאי־שבת א' דחול המועד ערך „המזרחי“ אספה שניה כעין המשך לאספתו הראשונה והנאספים רבו עוד יותר. הנאומים החמים שיצאו מלבות בנים נאמנים לעמם נכנסו ללב השומעים ועוררו התענינות מרובה. הנאום הראשון היה מר י. קאליש, שדבר על מהותו של „המזרחי“ ומטרתו, אחריו נאם מר יהושע צוקרקורן נאום „מעניני דיומא“. נאום, שהיה מתובל באגדות ופתגמים יפים מהתלמוד והפוסקים ופסוקים שונים מהתנ"ך, השביע את רצון כל הנאספים. לאחרונה דבר עוד הפעם מר א. גרין.

על-ידי טובי הכחות העבריים שבין חברת „האור“ וחברות הוצג בין שאר הדברים המחזה העברי „עם סחיפי זרם“ מאת י.ל. פרץ. כל המשחקים הצטיינו בתפקידיהם. מכל העיירות הסמוכות לעירנו נהרו לבקר את הנשף והוא השאיר אחריו, ביחוד המחזה העברי, רושם עז.

קבוצת חובבי שפת עבר הגישה אדריסה למנהל מר פינקלשטיין ולמשתתפים באותו המחזה. את הכנסות הפרוגרמות שהכניסה סכום הגון הקדישה חברת „האור“ לטובת „הפונד הלאומי“.

על יסוד „מכבי“ בפלונסק ועל החברה הספרותית-העברית „האור“

„הצפירה“ 1918 (35)

עוד אשתקד הונחה „אבן הפינה“ ליסוד אגודה להתעמלות וספורט „מכבי“ בעירנו. אולם מפני סיבות טכניות שונות לא יכלו המיסדים הראשונים לגשת תיכף אל העבודה. רק לפני חדשים, כשהרעיון של יסוד אגודה זו חדר ללב רוב צעירי עירנו, מצאו המייסדים את „שעת הכושר“ וניגשו במרץ לעבודה. ואחרי עמל רב עלה בידיהם להעמיד את האגודה על בסיס לאומי נכון וקיים. הוא מונה יותר ממאה ועשרים חברים. בתור מורה התעמלות הביאו להם את המתעמל הידוע מר ויינברג ובמשך החדשים האחרים של קיומה כבר הספיקה לרכוש לה את מכשירי ההתעמלות היותר חשובים ונחוצים. שמחירם עולה ליותר מ־1200 מרק. ביום א' וב' דחול המועד סוכות הוצג על-ידי חברי „המכבי“ המחזה „דער אונבעקאנטער“ ובמוצאי התג נערך ע"י האגודה נשף נהדר, שבו הראו חברי „המכבי“ את ראשית פרי ההתעמלות. כל ההכנסה הוקדשה לבנין בית בשביל „המכבי“. על שם כל אלה שהשתתפו במחזה ובנשף נוסעת האגודה חמשה עצים ביער הרצל.

החברה הספרותית „האור“ גם היא לא נשארה במקום קפאון. בספרייתה נמצאים כבר יותר מ־1400 ספרים, שרובם הם עבריים. שעורי הערב לתלמידים ותלמידות שעל יד „האור“ התפתחו יפה. במשך העת הקצרה לקיומה הספיקו לרכוש להם ידיעה הגונה בשפה העברית ובדברי ימי עמנו. לתשומת-לב מיוחדת ראויים שעורי התנ"ך, שמספר שומעיהם מהרבים מ־שבת. במשך החג הרשמעו הרצאות שונות. בשבת חוה"מ נשא מר פינקלשטיין נאום מענין על הנרש: „התנועה הלאומית. אצל היהודים בעבר. בהווה ותוצאותיה לעתיד“. בשמיני עצרת היו שני נאומים עבריים: מעניני דיומא ועל דבר „תנועת החליץ וערכה“.

נקבצו 2000 מרק. גם לבנין בתים בשביל הפועלים בארץ ישראל, כבר נקבצו 1000 מרק. המוסד הספרותי „האור“ הולך ומתפתח. שעורי הערב שנערכו שם זה כבר, אשר כחמישים תלמיד לוקחים בהם חלק, מתפתחים יפה. כן גם נלמדים שם שעורי תנ"ך, גיאוגרפיה, ועוד. גם אגודת „בני ציון“ הולכת ומתפתחת יפה. גם היא ערכה זה חדשים אחדים שעורי-ערב למבוגרים, אשר מספר מבקריהם עולה כיום עד לארבעים ועשרים חייל בלמודיהם. שם נלמדים שעורים בהיסטוריה ותנ"ך, חכמת ישראל, גיאוגרפיה ארץ ישראלית וכו'. ובימים האחרונים כמה אגודת „בנות ציון“ שהתקיימה עד הימים האלה על ידי „האור“ והיתה לאגודה מיוחדת ושכרה לה מעון מיוחד. כיום קשה עוד לעמוד על אפיה של אגודה זו, כי היא עודנה במצב התהוות. ובכ"ז גם שמה כבר נערכו שעורי ערב עברים.

גם אגודת ה„מכבי“ כבר מונה מאה ועשרים איש. בימים אלה נערך ע"י אגוד זה נשף. הכסף שנקבץ שם בנשף — היה לטובת האגודה ומחיר הפרוגרמות — כ־150 מרק היה קודש לקרן הקימת לישראל.

ראו הקטנים והתקנאו בגדולים. עמדו גם הם ויסדו להם אגודה „פתח תקוה“, עם דירה מיוחדת ועם ועד מיוחד, כביכול הכל כנהוג אצל הגדולים... אמנם הרבה מערערים על זה: נערים בני גיל כזה צריכים לעסוק בלמודים ולא בעניני אגודות.

בימים אלה ערך גם „בית התבשיל“ נשף, תבואתו לטובת המוסד. ע"י אגודת „בני ציון“ נמכר באולם התיאטרון תוי הפונד הלאומי שהכניסו סך 100 מרק. השתא נערך פה נשף פורים אחד באולם „בני ציון“ שבו הרצה מר יהושע ברודר על הציונות ומעניני דיומא. מרת שרה שרנסקר דיקלמה „על השחיטה“ מאת ח.ג. ביאליק. שוררו שירים לאומיים. מר א. רוזנברג הקריא דברים שונים והנשף נגמר ב„התקוה“. באותו חג הפורים נקבץ על-ידי כל האגודות, סך 400 מרק לטובת היהודים נגועי המלחמה בארץ ישראל.

הצגה בעברית ע"י „האור“

„הצפירה“ 1918 (19)

חג הפסח האחרון עבר עלינו בעבודה לאומית וציונית. ימי חוה"מ היו מוקדשים ל„שקל“. כל אחת מהאגודות בעירנו שלחה את חבריה החוצה למכירת השקלים הפומבית ונמכרו לפי שעה חמש מאות שקלים. מספר כפול ממספר השקלים בשנים הקודמות. חברת „האור“ ערכה בחול המועד פסח נשף ספרותי מוסיקלי נהדר, שהכנסתו נועדה לרכישת ספרים חדשים לספריה של החברה הקיימת מכבר. הפרוגרמה היתה עשירה.

האגודה „בנות ובני ציון” בפלונסק

„הצפירה” 1918 (35)

האגודה „בנות ציון”, המתקיימת רק כשנה וחצי, התפתחה יפה. היא מונה יותר ממאה חברות, שכולן שקלו את שקלן ועוזרות הרבה להפצת הרעיון הציוני בחוגים אלה, שעד עכשיו היו רחוקים מהרעיון הזה. היא עורכת לחברותיה מדי שבוע בשבוע „שעורי היסטוריה” באולם „האור”. מלבד זה ישנה קבוצה של צעירות חברות האגודה המלמדות היסטוריה, שהלימוד הזה היה זר להן לגמרי עד עתה. כל תלמידה משלמת 40 פפניג והכסף הנקבץ מוקדש לטובת הקרן הקיימת לישראל. ביום השני של החג ערכה גם אגודה זו נשף לחברותיה. מרת ב. קוליאט דברה על פרשת החג של סוכות ומרת ס. נייטקיץ קראה „ארבעה מינים” מאת י.ל. כצנלסון בתרגום יהודי. ביחוד עשו רושם נמרץ התמונות ההיסטוריות התנכיות: „דבורה הנביאה” ו„בת יפתח” שהוצגו על יד העלמות א. בורקה ונ. יודון. הראשונה דקלמה „שירת דבורה” והשנייה „בת יפתח” מאת פרוג. בעת ההפסקות הושרו שירים לאומיים שונים. בשעת הכניסה אל האולם נמכרו תוי הקרן הקיימת לישראל ונאסף סכום של מאה מרק. הנשף נגמר בשירת „התקוה”.

גם האגודה הצעירה „בני ציון” הולכת ומתפתחת מיום ליום. היא עורכת לחבריה שעורי היסטוריה. מר ל. פינקלשטיין משמיע פעם בשבוע הרצאות לקבוצה של צעירים וצעירות בידיעת ארץ ישראל והגיאוגרפיה שלה. במוצאי שבת חוה"מ ערכה אגודה זו חגיגה יפה. את נאום הפתיחה נשא מר צ. טשרקר. הוא דבר ע"ד הקונגרס הציוני הראשון וערכו. אחריו דבר מר מ. ברודר ע"ד „סוכות ושמחת תורה”. הושרו שירים עבריים לאומיים ונקראו מונולוגים. בסוף שרה המקהלה את „השבועה” ו„התקוה”. נאסף סכום של 100 מרק לטובת הקרן הקיימת לישראל.

שמחת בית-השואבה

לפי „הצפירה” 1918 (35)

ביום הראשון של חג הסוכות תרע"ח ערכה החברה „מורחי” בבית-המדרש החדש חגיגה המונית נהדרת. חגיגה זו עוררה התענינות מרובה בעירנו: מכל קצות העיר נהרו לבית-המדרש החדש, עד כי במשך רגעים מספר נתמלא הבית עד אפס מקום ומסיבה זו הוכרחו הרבה לשוב על עקבם. הנואם הראשון היה מר י. צוקרקורן, אחריו הופיע על הבמה האורח הנכבד, ששהה בימי החג בעירנו, הד"ר ט. הינדעס. הוא דבר על פרשת „שמחת בית השואבה” ובסוף נאמו עורר את הנאספים להתאחד ולעבוד

לטובת העם והארץ. דבריו נאמרו בהתלהבות ובחום רב, עשו רושם גדול על הנאספים. בשירת „התקוה” שהושרה ע"י מקהלת הילדים בלווית כל הנאספים נגמרה התגיגה.

אבל צ'לנוב בפלונסק

„הצפירה” 1918 מס' 112

ביום ב' אדר תרע"ח נערך בעירנו יום-אבל לזכרון הד"ר טשלנוב. בשעה השתי-עשרה נאספו כל מורי העיר וילדיהם וכל ילדי החברים לבית-המדרש החדש. שם נאם המורה העברי מר יהושע חלף בעברית על אודות המנוח, חייו ופעולותיו. אחר כך הרצה המורה העירוני מר ישראל פשיגודה ביהודית על דבר תולדותיו של המנוח. אספת הילדים נגמרה בשעה שתיים באזכרה.

בשעה הרביעית אחרי הצהריים נסגרו בעירנו כל החנויות ומגדול ועד קטן נהרו לבית-המדרש החדש. בשעה החמישית כבר היה בית-המדרש מלא מפה לפה. שם דברו על דבר טשלנוב מר אביגדור גרין ובנו מר אברהם גרין ובשעה השמינית נגמרה האספה באזכרה.

במוצאי שבת ד' אדר נערכו הרצאות על דבר המנוח באולם „האור”. באולם המכבי, באגודת „בני ציון” ובאגודת „בנות ציון”. אחרי האזכרה נקבץ סכום ידוע לטובת הקרן הקיימת לישראל.

ר' זלמן איש פוזנא

„המזרחי” 17.12.1919

בכ"ז הנני מוצא לחובה „לחלק ביעקב ולהפיץ בישראל” מה ששמעתי מאנשים שונים בזמנים שונים ע"ד האיש המצויין הזה, ולא כדי שיתענגו הקוראים על הבדיחות והספורים, רק למען יתעוררו הטובים והרציניים שבהם לאסוף מפי העם את כל ההלצות והספורים, שמספרים ממנו ועל אודותיו, גם לחקור בכל מה שנוגע אליו ולהולכים בעקבותיו, למען לא יאבד לנצח דף נכבד מספר תולדות היהודים בפולין. ר' זלמן חי במחצית השנייה של המאה הששית לאלף הנוכחי, באחוזת-נחלתו קוחארי בגליל פלונסק. שם היה לו בית חרושת למטוה ארג, שהיה מספק לצבאות הממשלה. והעובדים בבית חרושת זה היו פטורים מעבודת הצבא ורבו בו הפועלים היהודים. ובכן היה אחד היהודים הראשונים בפולין שרכשו להם אחוזת קרקע ואחד מיוצרי התעשייה בפולין. הוא היה עשיר גדול, טרוד בעסקיו כל ימות השבוע, עד כי במוצאי שבת היה מוכרח לעזוב את ביתו ולנסוע

במחזה משונה כזה. כי ר' זלמן הלמדן האדיר יאמר להשבע ברוב עס. הוא לא נחת מפני כל ונשבע וקבל את הכסף, אבל מיד לפני פתח ביהכ"נ חלקו לעניים. כי לא למען השיג את הכסף נשבע, רק להראות אות לבני עוולה, שלא יסקרו עוד בעמיתם על אסמכתא זו של הבזיון להשבע.

גם היה שונא הבערות מאד וגדולי החסידים השתדלו ל"החזירו למוטב", עד כי היה לו הדבר לזרע ואמר כי לכן אמרו חז"ל: "ת"ח שאין בו דעה — נבלה טובה הימנו", כאשר נבלה בנתנה ריח רע אפשר לו לאדם להתרחק הימנה, אבל ת"ח שאין בו דעה הוא ירדוף אחריו בכל אשר תלך תמצאנו. באמרו לתקן את נפשך... וביחוד שנה את החסידות וההעויות המיוחדות של המתחסדים. פעם היה בביתו חסיד אורח של ש"ק, שאל את ר' זלמן פעמים אחדות. אם יהיו לו דגים בש"ק בהשאריו בכפר. ר' זלמן שאלהו: מה ממך יהלך אם לא יהיו דגים? הן סוד גדול הוא בדגים לש"ק — ענה החסיד. טוב, טוב. יהיו. אל נא תדאג — ענה לו ר' זלמן. בערב כאשר הסבו ר' זלמן ובני ביתו וכל האורחים אל השולחן, נתנו לפני כל אחד חתיכת דג גדולה, ולפני החסיד ההוא הגישו ג"כ קערה גדולה, אבל בה היה רק דג קטן אחד. הלז הביט בתמהון, כי בא שנוי בחלקו לרע מחלק כל המסובים, אבל לא הרחיב לשאול לפשר הדבר, נקל לשער גדול עגמת נפשו בראותו. כי גם בבוקר לא שנו ממנהג זה עמו. כאשר קרבה שעת מנחה לא יכול עוד העלוב להתאפק, ביראו פן יעשו לו כך גם לעת הסעודה השלישית, ושאל את ר' זלמן, מה נשתנה הוא מכל האורחים ורק בנגוע לדגים. אז אמר לו ר' זלמן: חביבי, לכל המסובים נותנים דגים למען יאכלו ויתענגו, אתה חפצך בדגים הוא רק יען כי יש לך בהם איזה סוד, והנוכל איפוא לדעת, באיזה חלק מהדג ינוח סודך זה? לכן נתנו לך דג שלם.

החסידים שנאוהו שנאה רבה, ומספרים כי פעם. בנסעו בכרכרתו הרתומה לד' סוסים, ראה הלך אחד הולך ומקלו ותרמילו בידו. ר' זלמן לקחהו אל עגלתו ולא גילה לו את שמו, ובכונה הסב השיחה ע"ד החסידים ור' זלמן המתנגד. ההלך, שהיה חסיד, קלל. חרף וגידף את האפיקורסים והמין זלמן. הלז שחק בלבו וכאשר הגיע לפרשת דרכים והאורח כבר ירד מן העגלה ללכת לדרכו נתן לו ר' זלמן את נדבת לבו ויאמר לו: דע לך כי אני הנני זלמן פחנה. — ידעתי גם ידעתי מאז דברך אלי, ענה החסיד בשחוק ערומים. בכלל לא התקצף על החסידים בקללם אותו. רק להיפך עוד השתעשע על זה, כי הבין לרוח האנשים. כי א"א יתייחסו אליו באופן אחר. ופעם בנסעו בכרכרתו היפה עבר על פני עגלה, שסוסה

לוורשה, ובערב שבת היה שב הביתה. היה מעורב עם אצילי הפולנים וגם עם שרי הממשלה והיה "מקורב למלכות". אבל הוא היה לא רק איש-עסקים, אך גם גדול בתורה ולמדן מופלג כאחד הלומדים המצויינים, שהיו מספר מסרים באותו הדור. התורה היתה משוש חייו ויחד עם זה היה אדם נאור ובעל השקפות עולם כאלה, שאיננו רגילים למצאן אצל בני הדור ההוא.

כל הבל והזיה היו שנואי-נפשו. אבל לא התרחק מהעם כשאר נאורי הזמן ההוא, רק נשאר בתוך העם והשתדל לשפר ולתקן מהלכיו וחייו. הוא היה שונא החסידות בכל נפשו, וגם נושאי הדגל של החסידות השיבו לו כגמולו: חרפוהו, בזוהו וקללוהו, ובכ"ז בכל דבר שהיה בו צורך הכלל הלך שלוב זרוע עם גדולי החסידים, ויחד עם הרב ר' יצחק'ל מווארקא והר"מ מוורשה היה עוסק בהשתדלויות שונות בעניני הכלל. אדם נאור זה היה ג"כ לבוש ככל אחיו היהודים ולא שנה בגדיו ככל הנאורים אזי, שזה היה להם סימן ראשון לקדמה. ביחוד היה נודע כובע הסוביל שלו יקר הערך, מספרים, שאציל פולני אחד התפלא עליו, איך אדם נאור כמותו לבוש עודנו בגדים זרים ומשונים ככל החשוכים, ועוד הוא עושה מזה עדי לנפשו, כי עשה לו כובע שער יקר כזה. אז אמר לו ר' זלמן: אצלכם העיקר הוא הגוף ואתם מקשטים ומפארים בגדי גופכם, ואת הראש תשאירו בלי לבוש. אבל אצלנו העיקר הוא הראש, ואין אנו משגיחים על בגדי גופנו, אם אינם אצלנו לפי הגזרה האירופית, אבל את הראש אני מפאר בכובע יקר המחיר.

והחסידים, שהיתה עינם צרה, כי אפיקורס כזה לבוש כאחד הצדיקים ועוד ביתר שאת לו בכובעו המצויין, גזרו אומר, כי מרשעים יצא רשע ותלו בו את הקולר של אחת הגזרות היותר נוראות, כי בהיותו קרוב למלכות, ראהו ניקולאי והתקנא ביהודי היפה. הלבוש עוד כובע יפה כזה ולכן גזר אז על שנוי הבגדים.

אבל בהיות ר' זלמן לבוש ככל הדור ההוא, היה נעלה עליו משכמו ומעלה: ועם היותו חרד על דתו בכ"ז לא סבל את כל הגזומאות המופרזות. כן לא ישר בעיניו מה שהגזימו להרחיק אדם משבועה. אף אם הצדק בבירור אתו, ועשה מעשה בנפשו.

פעם תבע מאיש אחד ט"ו מאות רוב"כ והלז כפר. נתגלגלו הדברים, שנתחייב ר' זלמן שבועה. הלז בטח כי בודאי לא יחפץ ר' זלמן להשבע, ובפרט כי דרש, שהשבועה תהיה בביהכ"נ. הדבר היה בעיר הפלך פלוצק. אז דרש ר' זלמן, כי הנתבע ישליש את הכסף קודם השבועה. הנתבע, בבטחינו כי ר' זלמן לא ישבע, השליש הכסף. הכו בקורנס לאסוף את העם בביהכ"נ. מגדול ועד קטן נאספו כולם לראות

ר' ישראל יהושע מקוטנא, וזה האחרון, בהיותו אז עוד נער, בא שמה מדי פעם בפעם, גם עשה שם חורף שלם אחד, והגאון הנאור הזה, שהשפעתו היתה אח"כ רבה על כל יהודי פולין (חבל שלא נכתבו עוד תולדותיו בפרוט), קבל הרבה הרבה מר' זלמן פוזנר והושפע הרבה מבית מדרשו. ר' זלמן הכיר בו כבר בנערותו, כי לגדולות נועד. פעם אמר לו ר' זלמן דבר חידוש והעלם ישראל יהושע הקשה עליו וסתר את כל הענין. ויפלפל עמו ר' זלמן ולא יכול לו. בליל מוצש"ק, בנסוע ר' זלמן לוורשה והוא יושב בכרכרתו ומהרהר בדברי תורה, והנה נראה לו — כי לחנם נתן לו להעלם לדחות דבריו, כי האמת היא על צדו, ויצו לעגלונו להסב פני העגלה ולשוב הביתה.

ויהי כבואו הביתה, והשעה כבר היתה מאוחרת ושער החצר כבר היה סגור ומסוגר, וידפוק זמן רב על השער, עד כי נעורו כל בני החצר ויפתחו לו, ויקם גם הקטן, אז אמר לו ר' זלמן: עליך, קטן, החרדתי כל החרדה, כי הן על חנם דחית את דברי. אבל לא ארכה השעה ור' זלמן הוכרח עוד הפעם לעצור במלין כי לא יכול לעמוד בפניו ויאמר: לשוא שבת! לא היה הדבר כדאי, ויסע ברוח נכאה לוורשה. ר' יהושע ספר, כי אמר לו ר' זלמן: הן אתה תהיה לגאון בישראל, חטוף ולמד אצלי ובביתי ממילי דעלמא, כי כל מה שתלמד פה יהיה לך לתועלת לימים הבאים, ואם לא עכשיו — אימתי? ור' יהושע שמע כנראה לעצה זו, כי הרי מפורסם היה אח"כ לחכם בחכמת הטבע, ואמנם ידע ר' יהושע לכבד זכרונו והיה אומר עליו, כי היה איש אמת בלמודו (א ערליכער מאן אין לערנען).

ובאמת היה איש אמת ושונא כל נלוז בלמוד התורה, והיה מתאונן לפני ר' שלמה אייגר על למודו של הזמן ההוא, כי השתקעו כולם בלמוד סוגית „הילך“, ור' שלמה אמר לו: הן קרוב למלכות אתה, השתדל נא כי יגזרו על סוגיא זו וחסל. אבל מה שיפליא אותנו בסוחר הנאור והלמדן הזה, הוא חפצו להשיב את בני ישראל לעבודת האדמה! מאין, כיצד, אי בא הרוח הזה ללמדן עם כובע הסוביל בכפר קוחארי? מאד מענין היה אם יעמוד האיש ויגלה את המסך מעל פני עובדה מפליאה זו בחקר תולדות הדור ההוא בפולין.

ועובדא היא כי הושיב באחוזתו משפחות רבות מישראל על האדמה, כי יעבדה ויאכלו פרותיה, ועוד עכשיו קיימות שם מספר משפחות החיות מאדמתן. ור' יהושע מקוטנא היה מספר, כי הוא עמד ביחד עם ר' זלמן עת יצאו האכרים העבריים בפעם הראשונה לחרוש את האדמה. ויאמר ר' זלמן: הנה חורשים שם אכרים פולנים, וחורשים פה אכרים

דוויה וסחופה היתה רתומה אליה, והעגלה מלאה חסידים שנסעו אל רבם. ובראותם את ר' זלמן נוסע בהדרו אמרו: אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו עאכ"כ! ואמר להם ר' זלמן: אינכם מבינים מה שאתם אומרים: לעוברי רצונו כך — עגלה עם ד' סוסים. לעושי רצונו — על אחת על עגלה אחת עם סוסה אחת כמה וכמה — כו"כ אנשים. אמנם ר' זלמן היה אומר תמיד כמשתאה, כי לא יבין, למה זה ישנאוהו החסידים? כי בדברו עם חסיד מקוצק יחרף זה בכל פה את הצדיק מאיז'ביצא, וכן יעשו חסידי איז'ביצא לאלה מקוצק, וכן כל מיני החסידים למיניהם איש לרעהו. האם בזה יגרע חלקו, יען כי הוא מאמין לכלם גם יחד?

בכלל לא התגאה האיש ויאהב להרעים את החסידים בהלצותיו. פעם בנסעו בכרכרה עם אחד החסידים ונערי הפולנים רצו אחריו בעפרם בעפר ובקראם „זיד“ והחסיד, בחפצו להחניף לו, התאנח בעומק לבו, אמר לו ר' זלמן: אל נא תאנה, כשיבוא משיח יסעו הם בעגלות כאלה ואנחנו נרוץ אחריהם ונקרא מלא.

אהבתו לתורה היתה גדולה במאד מאד, אבל רצה, כי יהיה למודה בארץ רחוק מהפלפול באופן מושכל. באחוזתו היה לו בית מדרש, אשר בו ישבו חבר אנשים, שכל מחסורם היה עליו ולמדו והגו בספרי עיון ומחקר. ביום שמחת תורה ברכוהו כלם ברכת „מי שברך“ בעבור שנדרו איש איש כמה שילמדו במשך השנה: זה סיום של משניות, וזה איזה סדר מש"ס או מנין מסכתות, והלז איזה חלק מש"ע וכיוצא. וכאשר יבוא בע"ש מוורשה, הלך תיכף לבית מדרשו ודבר עם כ"א בענינים שלמד הלז במשך השבוע, וכאשר הכיר באחד כי התעצל ועשה את למודו רמיה, אז נשתנה מיד יחסו אליו. ובעיני החבורה היה דבר זה כפסק מות. חבורה זו היתה נודעת בשם „קהל קטן“ וממנה יצאו אח"כ ונתפשטו בכל הגליל אנשים לומדים מופלגים, בעלי עיון ומחקר, שונאי החסידות ואוהבי ההשכלה בכל לב. ומני אז יאמר בכל הגלילות ההם לאיש משכיל ואפיקורס „קהל קטן“, וייחסו מקור מוצאם לפראנק ולש"צ. אנשי „הקהל הקטן“ נתפשטו ביחוד וקבעו להם מעמד בערים פלונסק וגלילה, שעפס. בזו האחרונה התבצרו בחזק וגם שם עשו להם „קהל קטן“ ולכן נקראים כל בני שעפס: „קהל קטניקעס“ ובראש עמד הרב ר' יהושע, המכהן עכשיו בניו יורק. מוה"קהל קטניקעס" יצאו: משפחת גרינבוים (והאדבוקט גרינבוים בתוכם) גם הד"ר פרנקל, משפחת צילקוב ועוד. כמדומני, שגם משפחת סוקולוב הושפעה הרבה מהם.

למלמד לבניו בחר לו ר' זלמן את אבי הגאון

★

ב„נחלת עולמים“ סימן נ”ט:
...האדם הגדול בענקים הזה. רבות בשנים ישב
פה — וורשה. ידיו היו אמונה בכל דרך ישרה לתורה
ולתעודה כאחד הגדולים אחדים לתפארה. כאח לעתות
בצרה בשפה ברורה. בנעימים מצא חן לפני שרים
בהשתדלויות נאמנות לעזרה וברוח נדיבה להחזיק
דלים ואביונים. איתן מושבו היה במסחרים הגדולים.
ששמו מצאו לה קן התנינה לנאמנים ולעת זקנתו
בחר לו לשבת במנוחה שאננה שבאחוות נחלת שדותיו
לא רחוק מוורשה (חצר קאחאר). שמה בנה בתי
חרושת. להחיות נדכאים וקשי יום. להמציא מחיתם
בעמל כפיהם ומידו לחמם ניתן להם. עטרת תפארת
זכרוננו תפרח. כחבצלת לבני בנים. ומנוחתו כבוד
בעיר פלונסק.

אחד מבניו היה... שמואל פרץ שמנוחתו כבוד
בוורשה שנפטר שם י”ג שבט תר”ד ועל מצבתו כתוב:
„נבון תורה, נבון מדע יראת א”ל מעוזו, מישירים
אהב ועשית חסד“.

איך קיבלו יהודי פלונסק את החלטת סן-רימו

„הצפירה“ 16.10.1920

כל יהודי עירנו קדמו את הידיעה על דבר
החלטה שנתקבלה בס”ט רימו בהתלהבות וברגשי
חדווה.

אך נודע הדבר בקהל מיד התעוררו לבבות
היהודים ובכל מקום התחילו מדברים ע”ד המקרה
החשוב הזה.

בשבת שעברה, לפני קריאת התורה הסיף הרב
דמא בבית הכנסת ע”ד ערך הבשורה. אחרי כן
אמרו את מזמורי התהילים, שבהם נכללו תפילות
ההלל. המזמורים הללו נאמרו גם בשאר בתי התפילה.
בל”ג בעומר חגגנו את חג הגאולה ברוב הדר
ופאר. רוב הבתים והחלונות היו מקושטים בשטיחים,
פרחים ובתמונות הרצל, נורדי ושאר המנהיגים שלנו.
בשעה 10 בבוקר התאספו כל התלמידים של
בתי הספר והחדרים עם מוריהם ומלמדיהם אל בית-
הכנסת. שם באו שנים מהמורים את ערך התג והילדים
שרו שירים עבריים.

בשעה 5 אחר הצהרים נסגרו כל החנויות והעם
נהר בהמון אל בית הכנסת להשתתף באספה הפומבית
שנערכה ע”י הוועד העירוני. האולם היה מלא ספה
לפה — מספר הנאספים עלה לאלף וחמש מאות
אנשים. נשים וסף. דברו נואמים אחדים ע”ד תג
הגאולה וע”ד הצורך להתכונן לעבודה רבה לטובת

עבריים. הללו מתפללים לאלהים והללו מתפללים.
הפולנים מתפללים כי ה’ יצליח מלאכתם וישלח להם
מטר יורה ומלקוש בעתם וישמרם משדפון וכדומה
ויקצרו, והעברים שלנו מתפללים: אנא ה’ הצליחה
נא, כי תעלה מחרשתי אוצר ספון בבטן האדמה
ואוושע כי אפטר מעבודה בזויה זו...

כה ידע ר’ זלמן עד כמה רחוקים היו אכריו
מעבודת האדמה ובכ”ז עמל בכל נפשו להשיב את
הבנים שנתרחקו בזרוע אל אמם אם כל חי.

אדם זה גם סבל הרבה, ופעמים אחדות היה
כפושע בינו ובין המות. ככה הזכיר מר ע. נ. פרענק
במאמרו החשוב „היהודים בהתקוממות של נובמבר“
ב„הצפירה“, כי הוכה ר’ זלמן ע”י האספסוף ברחוב
בשעת התקוממות, ורק על פי נס נקרה שם אז אחד
ממכריו האצילים והצילו. כן מספרים גם כן, כי
תפסוהו המתקוממים ואמרו לתלותו, על כי הוא מספק
ארג לבגדי החיילים המוסקבאים. אבל לא חפצו
לתלותו בוורשה רק מעבר לנהר. ובהגיעם אל הווייכסל
ויאמרו לעבור בסירה, פחדו כי היה אז זמן הפשרת
השלגים וייראו לנפשם פן יהפך הקרח את הסירה
ויאמרו: נשאלה נא את פי פוזנר וייעצנו איך לעבור
את הנהר, כי הן גבר גודע בחכמה הוא. ר’ זלמן לא
חת ולא זע ויאמר להם: עת תעברו עמי אין לכם
מה לפחד, כי הן ידעתם את אמרת העולם, כי מי
שעליו להתלות בחבל לא יטבע בורם. אומץ-רוחו זה
מצא חן בעיני המתקוממים וישלחוהו לנפשו. גם
שמעתי כי היה ר’ זלמן אסיר בידי ממשלת רוסיה
בדבר עלילה אחת והיה בסכנה גדולה. אבל לבי אומר
לי, כי אין כאן אלא שתי גוססאות מעובדה אחת.

בכל אופן ידוע לי בברור, כי הוא כתב דברי ימי
מאסרו בספר והעתק מספר זה בודאי עוד נמצא בידי מי
שהוא באותו גליל, כי רבים העתיקוהו משום יופי
וצחות לשונו. וכמה חשוב היה הדבר, לו השתדל
האיש לפרסם מגילה זו.

עד כמה גדול היה האיש הזה, נוכל ללמוד
מהעובדה, שגם מתנגדיו היותר גדולים, צדיקי החסידים,
שלעג להם ופרסם דעותיו ברבים והעמיד תלמידים,
כבדוהו מאד, עד כי הרבי ר’ בונים היה אומר לו
להר’ ר’ זלמן: חכם, והגאון ר’ אברהם ז”ל מסוכאטשוב
אמר: נראה כי היה אדם גדול, אם בפשיסחא הרהרו
על ידיעותיו, ועד מה לא נטרו לו איבה, נראה
מהאגדה הידועה המספרת, כי לווה הרי”מ לבית עולמו
(הוא מת בוורשה), מיד אחר סתימת הגולל הכה
באצבע צרדה ויאמר: הו! אשר לא פלתי נהיה.
כי כבר הכה בקוצק! (כי תקו והגיע להכרת האמת
תיכף ומיד במוות).

יהודה פלונסק

פ' ויגש הח' ישראל בלומנפלד מוורשא. במוצש"ק היתה לנו ישיבת הועד, שבה השתתף גם מר בלומנפלד, ובה הוחלט ע"ד זמן ומקום ההרצאה, שעלינו לערוך. לפי זה סדרנו אמנם תיכף אז בלילה בבית-המדרש אספה של כל החברים, שבה הרצה מר בלומנפלד על ערכם ומהותם של מזרחי בכלל ושל צעירי מזרחי בפרט. דברי הנאום עשו רושם טוב על כל החברים ונתעוררו בהם הרצון והחפץ להשקיע את טוב מרצם בעבודת הקודש של המזרחי וצעירי מזרחי לטובת תחית העם, הארץ והתורה.

אחרי ההרצאה נתאספו שנית, כדי לבחור בועד חדש תמידי ובכלל כדי לדון על העבודה העומדת להעשות. הו"ר שלנו מר ז. אילנברג פתח את האספה ובדברים חמים פנה אל החברים וקרא אותם לעבודה בעד הפרחת אגודתנו ע"י כך גם בעד הרחבת רעיונו. אחרי ההרצאה של הח' בלומנפלד, שהיתה מכוונת גם היא בנוגע לעבודתנו ואחרי ויכוחים שונים נרשמו הרבה חברים חדשים אצלנו ויצאה לפעול בחירת הועד החדש, שכחו יפה לזמן של חצי שנה. נכנסו אליו החברים דלקמן במספר שבעה איש: זכריה אילנברג — יו"ר. יצחק קלפפיש — סגן יו"ר ומורשה לתרבות. אהרן קלינביטש — המזכיר. יעקב קלמנובסקי — סגן מזכיר ומורשה לעניני „קרן חלוץ המזרחי“. חיים אהרן גראסק ויצחק יעקב פוקס.

האספה קבלה החלטות שונות העומדות בקשר ישר עם פעולות הועד וביניהן גם החלטה המחייבת לגשת תיכף ומיד לגבית המס מאת החברים לטובת ההנהלה הראשית בסכומים הנקבעים: אלף מרקים חד-זמניים ומאתים מרק לכל חודש.

למחרת ביום א' היתה כבר בבית המדרש הגדול אספה פומבית ברשות הכניסה לכל. האולם היה מלא אנשים. הח' בלומנפלד נאם על הנושא מזרחי, שענין את כל קהל השומעים. דבריו הועילו לחזק את הרגש הדתי-לאומי ולהספח לדגל המזרחי!

ברוך בואו!

(לבואו של הרב הגאון ר' ישראל בורנשטיין שליט"א האב"ד 1913 פלונסק)

„נתיבה“ 27.6.1934

בתולדות התחיה של עמנו וארצנו, מזהירים ונוצצים שמות של רבנים מובהקים בפולניה המדינה. אמנם לא רב מספרם. מסיבות ידועות לא סחף הזרם הציוני את הרבנים בפולניה לתוך העבודה הממשית בא"י ואלה שנכנסו בתחום הציונות נרדפו מעברים שונים. ואלה שמצאו עוז להכנס לתוך התנועה הציונית הראו באמת אומץ לב מרובה. בין שורות הרבנים

בנין בית מקלט בארץ ישראל. בשעת הנאומים שררה דממת קודש. כל הנאספים שמעו בעיון את דברי הנאומים. בין הנאומים היה גם הרב דמתא. בשירת „התקוה“ נסגרה האספה בשעה שבע וחצי בערב.

מחיי האגודות של „צעירי מזרחי“

„המזרחי“ 46, מ"ז 23.11.1922

פלונסק. — בעירנו נוסדה אגודת „צעירי מזרחי“, שכבר הספיקה לרכוש כוחות פוריים וטובים מבין חוגי הצעירים החרדים, שעד עתה עמדו מרחוק לתנועה הלאומית מפאת חוסר סביבה דתית להם. במוצאי שבת פ' וירא היתה אספת-היסוד. באספה השתתפו גם החברים: ח. שנקלובסקי וסנדר וורוס. שבאו ליום השבת לעירנו, כדי לנהל תעמולה בעד הבחירות של הסינט. המה הרצו לפנינו על המזרחי, מהותו, ערכו ותולדותיו, דברו לפנינו על תפקידינו — תפקידי הצעירים הדתיים הלאומיים — בעת הזאת ובדברי נאומיהם החמים עוררו וחזקו בנו חפץ ורצון רב לעבוד בכל יכלתנו ובלי הרף לטובת המזרחי ולטובת התגשמות שאיפותינו. אחרי הרצאותיהם ואחרי הויכוחים, שנתעוררו עליהן, נתקבלו ההחלטות האלה: 1. לבחור לפי שעה בועד זמני בן 5 חברים, שיעסוק בתעמולה ורכישת חברים. 2. ליסד שעורי ערב לתלמוד ושעורי שבת לתנ"ך ועברית. 3. כל חבר צריך להרים את תרומתו לטובת ההסתדרות כפי הערכת הועד תיכף בישיבתו הראשונה. 4. לבוא תיכף בקשר עם ההנהלה הראשית של „צעירי המזרחי“. 5. האספה מחייבת את הועד הזמני לקרוא לאספה כללית של החברים תיכף אחרי קבלו מהנהלה הראשית את ההוראות הנחוצות והחומר הדרוש. האספה הכללית תבחר בועד תמידי לזמן של שלושה חדשים או יותר, שעליו קודם כל להפעיל את דבר קבלת המס המקומי מאת החברים ושינהוג את כל עבודות ההסתדרות. בהתאם להחלטה ע"ד הועד הזמני נבחרו תיכף חמשה חברים אלה: 1. יצחק קלפפיש — בתור יו"ר. 2. אהרן קלינביטש — מזכיר ומורשה לתרבות. 3. יעקב קלמנובסקי — הגזבר והגובה. 4. מאיר מצגר. 5. שלמה טויבנפליגל.

על פי עצת החברים נבחר החבר זכריה אילנברג לנשיא הכבוד של אגודתנו. הועד הזמני התחיל כבר עם חבריו לעשות את הצעדים הנחוצים בנוגע לאגודתנו וארגון עבודתנו ומקוים אנו, שנצלח בכל.

★

„המזרחי“ 1.2.1923

פלונסק. — כדי לעשות תעמולה צעירי מזרחית בעירנו וכדי לחזק את אגודתנו, בא לעירנו ליום השבת

שטין. ביסוד תלמודי תורה, ישיבות, בתי כנסיות, מקוואות, קופות גמ"ח וכו' — בכל ניכרת עסקנותו הרבה, ונצורות יצר.

הרב בורנשטין ידוע גם ביהדות הרוסית כעסקן חרוץ בכל הליכות החיים, שבשנות התלואה בימי פטליורה ודניקין והאטמנים האוקראינים, בהיותו רב בעיר קמינקא בפלך קיוב, פעל הרבה לטובת היהודים שהיו במצב של פרעות ושחיתות.

בקיום השתתף בארגון התנועה החרדית הבלתי מפלגתית „אחדות“, — שבראשה עמד הרב הראשי של תל-אביב, הרב ר' אהרנסון שליט"א ושבעדה המרכזי השתתפו הרבנים, ברמן, אלשקובסקי, הוכמן, ועוד. אחר כך ניכרת פעולתו בניקולייב ששם הרביץ תורה ברבים והראה את עסקנותו החרוצה.

ספרו הנחמד „כרם ישראל“, שיצא לאור בתרפ"ט, שתוכו רצוף הטפה ודרוש מענין מאד, והוא כתוב בשפה צחה שוטפת ולטושה עשה רושם כביר ונפוץ מהרה לרוב חשיבותו.

ברוך בואך רב גדול! תזכה להחערות בארצנו משאת נפשך כאזרח רענן ונזכה גם אנו ליהנות מפרי תורתך, הטפתך ועסקנותך והיה לברכה בארץ.

כ. פ. ט.

הללו, שזכו להתפרסם לשבח ולתהילה בפולניה, מתנוסס שמו של חברנו היקר הרב הגאון ר' ישראל בורנשטין שליט"א.

עוד בשחרות ימיו נתן את נפשו לתחית ישראל בארצו להתיצב לעבודה ארץ-ישראלית ציונית מזרחית טהורה. מטבעו חובב ציון בלב ונפש, כולו אומר עבודה ופעולה למען העם והארץ.

זכורני ואנחנו בתחומי עבודה אחת בועד המרכזי של המזרחי בפולניה, אז בנבוט ניצניה הראשונים של תנועתנו, היה הרב ר' י. בורנשטין מראשוני המדברים העוסקים והמעסיקים, המסדרים והמיסדים. לא ידע לאות ובטלה.

את כל מרצו השקיע בארגון היהדות הדתית הלאומית בפולניה, והצליח על כל החזית ואם אנו רואים כיום מחנה בצורה של מזרחיים, הרבה יש לזקוף על חשבוננו.

גדול בתורה ונפלא בהטפה. אמרותיו שנונות וחדודות, חוצב להבות אש-דת לתורה ולתעודה, לציון וירושלים. לוקח שבי את שומעיו ברעיונותיו הנוצצים היפים והמלבבים, בנאומיו הפופולריים הנפלאים ואת אשר הוא עושה ה' מצליח בידי.

עסקן מטבעו, אין לך כל פנה בחיים שלא ניכרים בה אותות עסקנותו ופעילותו של הרב בורנ-

הערת המערכת :

החומר בשער זה נלקט ברובו ע"י מר מ. צינוביץ ב„בית הלבנון“ ובסיועו;

האדיב של מר זלמן פזנר. תודת המערכת נתונה לשניהם

ש ע ר ר ב י ע י

ר ו ח ו ת

ח ד ש ו ת

מ נ ש ב ו ת

ב ע י ר

השביתה הראשונה בפלונסק

בלילה. העונה דרשה זאת. ושכר־העבודה היה זעום: לא לחיים ולא למוות. מצב דומה היה במקצוע הנגרות והסנדלרות. באי־כוחם של פוע־צ התחילו לנהל משא־ומתן עם בעלי־המלאכה על יום עבודה של 12 שעות: משעה 7 בבוקר עד שבע בערב.

בתקופה ההיא נתארגנה בעירנו ההגנה בעקב הפר־עות שהתפשטו מהסביבה הרוסית לערי פולין. הפול־נים חיפשו הזדמנות לשדוד את היהודים. ההגנה, שבראשה עמד ביתו של גרין וגייבורי הבחורים מהעיר, השתייכו כולם לפוע־צ והפילו את חתיתם על הסביבה. הנשק שהיה בידי הארגון איפשר ללחוץ על נותני־העבודה לשיפור תנאי חייהם של הפועלים היהודים. בתחילה לא יכלו האומנים להבין כיצד הם (פוע־צ, אברכי בית־המדרש, המדברים בלשון־הקודש) הגויים האלה רחמנא־לצלן, יכתיבו להם דרישות, יגידו להם דעות כיצד עליהם להתיחס לפועלים, ומה יעשו הפוע־לים אם דרישותיהם תתקבלנה? יטיילו להם עם בנות העבודה לא העלה כל תוצאות והשביתה פרצה. העיירה היתה כמרקחה. — „השובתים יחריבו אותנו, קמו להם הולכי־בטל שלא רוצים לעבוד והם מקימים נגדנו את הפועלים. צרה באה לעם. הם מתהלכים ומאיימים עלינו בנשק ביד” — טענו בקולי קולות בעלי־המלאכה.

השביתה נמשכה זמן רב וההלשנות של בעלי המלא־כה העלו חרס. אף־על־פי שהשלטונות חבשו בבתי־סוהר או גירשו לסיביר בעד כל דבר פשוט. כי פה שיחק להם מזלם של השובתים. אביגדור גרין, ואסרצוג ובורשטין היו להם קשרים עם המשטרה והשלטון.

המצב הורע מיום ליום, נוצרה קרן למען השובתים. היו גם מפירי־שביתה בהשראת הבונד. יען כי השביתה והמריבות התנהלו בבתי־המדרש. פעם בשבת אחרי מנחה, בצאתו מביהכ־נ הגדול נפגש לייבטשה, ראש המדברים מטעם האומנים, עם קברצת שובתים ומתוך שיח־רשיג גיעזו למכות והתוצאות — משפט.

כפי שהדגשתי כבר היתה להורי השובתים השפעה רבה אצל השלטונות השופט לכוביץ, ששפט זמן רב בפלונסק. הכיר היטב את כל האוכלוסיה היהודית והמשפט נגמר לטובת השובתים. הנצחון של פועלי־ציון היה גדול.

בשנים 6—1904 — שנות המהפכה הרוסית ופרעות קייסינוב וז'יטומיר, השליך עצמו הנוער היהודי לזרר עות המפלגות המהפכניות הרוסיות והפולניות, שהבטיחו בפרוגרמות שלהן את חיסול האנטישמיות וקראו לאחווה עמים. בזמן ההוא קמו גם ברחוב היהודי „בונד” ו”פועלי ציון”, שנוסדו עקב המאורעות הללו.

לפועלי־ציון לא היתה הצלחה כזו כפי שהיתה לבונד. לאחרון היה במה לקסום לנוער — בפרוג־ראמה הריבולוציונית שלו. בו בזמן שהפרוגרמה של פועלי־ציון, אשר הבטיחה את פתרון בעיית היהודים והפועל היהודי בארץ ישראל, היתה מופשטת יותר בעיני ההמונים היהודיים.

יוצאת דופן היתה עירנו פלונסק. אצלנו היתה מפלגת פועלי ציון המפלגה הסוציאליסטית הפופולארית ביותר בימים ההם. בבתי־המדרש החזיקו האברכים ספרות סוציאליסטית מתחת לכרכי הגמרא. בחורי הישיבה, שחזרו מווילנא, לומז'ה, מגודלי שיער ארוך ולבושים חולצות רוסיות בצבעים שונים, כדרך הריבור לוציונרים, הביאו והפיצו אתם את רעיונות המהפיכה. קמה תנועת פוע־צ בהנהגתו של דובצ'ה (דוד) גרין. מרכז הבונד בווארשה שלח לעתים קרובות את הנאומים המעולים שלו כדי לכבוש את המצודה של פוע־צ. מדי שבת אחרי התפילה היו עולים על אלמימר בית־המדרש של יצחק כהן — דובצ'ה גרין ונאום מהבונד והוויכוחים היו סוערים.

לא בנאומים בלבד התנהלה מלחמת ההסברה, כי אם גם במעשים. בהופיע המפלגות הסוציאליסטיות לפני הציבור נאלצו להציע תכניות לשיפור תנאי חייהם של הפועלים ואכן כבר הכריז הבונד בימים ההם על שביתות בערים אחדות וגם אירגן הפגנות.

בעירנתנו שישגה אז תעשיית הבגדים, שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה. החייטים היו נוסעים לירידים למכור את סחורתם. גם ממרחקים באו אל עירנו לקנות את סחורתם ואפילו מרוסיה, כי הסחורה של פלונסק היתה זולה מאשר בווארשה. הפועלים עבדו מאור הבוקר עד חצות־הלילה. וביום חמישי — אפילו עד ארבע בלילה, שהרי בערב שבת אחר־הצהרים לא עבדו. ובשבתות, בייחוד בעונת החורף, עם רדת החשכה בשעה 4 אחרי הצהריים, היו מתישבים לעבוד עד 2

יחזקאל יוסיפון (בלוטניק) עם קבוצת חברים שגויסו לצבא הרוסי (1910)

פריז-העבודה. והפועלים עם גמר העבודה, היו יוצאים לטייל בבוקוביץ (שדרת הטיולים בעיר). יסדו את ספרית "האור". הכניסה לאולם הספריה היתה חופשית וכל פועל היה יכול לשאול ספר ללא תשלום.

בחורים ממשפחות מכובדות היו מטיילים עם בנות ממשפחות פחות נכבדות, דבר שנחשב עד הזמן ההוא לבזיון ולחרפה למשפחות המיוחסות. מתוך ציבור הפועלים התחילו להתבלט בחורים מוכשרים, שהפיצו תורה ותרבות בין הפועלים שלא על מנת לקבל פרס. כאלו היו תוצאות השביתה הראשונה.

המשפט התקיים בליל שמחת-תורה. כאשר חזרו היהודים הביתה מההקפות חזרו השובתים עם פסק-הדין המשמח.

פסק-הדין חולל מהפיכה שלמה בחיים הציבוריים. הפועלים התחילו לעבוד מ-7 עד 7. בהתחלה לא הסכימו האומנים למהפיכה, אך לאט-לאט נרגעו והתחילו בעצמם להפיק תועלת מהשינויים הללו. הזמן עמד לצידם. בערבים, כאשר היו פנויים מעבודה, היו הולכים לבית-המדרש לשמוע דרשות של מגידים או ללמוד את פרשת השבוע ותנ"ך. במרוצת-הזמן התחילו לברך את השובתים, כי תנאי העבודה החדשים העלו את

השביתה השנייה בעירתנו

"עמך". שם לימדו מלמדים בין מנחה למערב, "חיי-אדם" ופרשת השבוע. יהודים היו יושבים ומנמנים על-יד התנור המוסק, בהקשיבם לדברי תורה. בבית-המדרש הישן התפללו רוב החסידים ובעלי-בתים ובבית-המדרש החדש — בעלי בתים עשירים ידועי תורה ומשכילים בעלי לבוש נאה. פועלי-ציון חדרו גם לבית-המדרש והיו ביניהם גם לומדי-תורה. והיה אם נתקלו לומדי-תורה בלימודיהם בסוגיה קשה, פנו בשאלה למיכל

בעירתנו היו 3 בתי-מדרש ובית-כנסת גדול. בבית-הכנסת הגדול ובשלושת בתי-המדרש התפללו בנוסח אשכנז ורק בשטיבלעך של החסידים התפללו בנוסח ספרד. ותורה למדו בשלושת בתי-המדרש, כי בהם היו מסיקים את התנורים והיה שם חם בחורף. ואלה שמות בתי-המדרש: בית-מדרש הישן, שמשפחת צמח בנו אותו, החדש של איטשה כהן ובית-המדרש הקדמי, שרוב מתפלליו היו בעלי-מלאכה, סבלים, בעלי-עגלה וסתם

והיה כי התעורר סכסוך בין עובדת משק בית ובין בעלת הבית, מייד פנו לפוע"צ. ביזמתם התארגנו העובדות באיגוד מקצועי נפרד. ומכתבים נשלחו לבעלות הבית בתביעה לשפר את תנאי העבודה הירודים שלהן (כל השכר לא היה אלא אוכל ושמלה) והתוצאות היו טובות. היו מקרים שהופסקה העבודה בגלל סירובה של המעבידה לתקן את תנאי העבודה של הפועלת. ולעובדת אהרת לא ניתן לעבוד במקומה. היו גם מקרים שילדי המעביד התייצבו לצד העובדת ועודדו אותה במלחמתה. היהודים לא יכלו להבין את הדבר, אך לאט לאט התרגלו ליחסים החדשים בין עובד למעביד.

בינתיים החלה העליה לארץ. עלו שלמה צמח, דוד גרין, שלמה לבקוביץ, האחים טובי, כבשנה ומשפחת אייזיק, קריגר ואחרים. היתה גם הגירה לארצות הברית. למן פרוץ מלחמת העולם הראשונה ועד 1920 נסע חלק גדול לארץ ישראל. רבים עוד יותר עלו אח"כ והלא הם פזורים בכל פינות הארץ. רוב יהודי פלונסק השתוקקו לעלות ארצה, אך עם חורבן יהדות אירופה נחרבה גם קהילת פלונסק ורק בודדים שנותרו בחיים עלו לארץ או היגרו לארצות הברית.

כך נסתם הגולל על קהילת פלונסק.

סוטנברג או ליחאל שניצר או להורביץ. היו גם מלמדים שלא היה להם חדר משלהם ולימדו את האברכים תורה ומצוות בבתי המדרש. אחד מהם, זוכר אני, הוא שהביאני לכתוב את הרשימה הזאת. זה היה ר' יואל איטשה זילברשטין והשני ר' משה אהרון רוזנברג. האחרון היה חתן פלונסקאי — כלייקר ולמדן מופלג, איש אשכולות וגם מתקדם בדעותיו. עם תלמידיו נימנו ילדי צמח, שניצר וגרין. היהודי ההוא נפטר בדמי ימיו מדלקת מוח והשאיר אחריו אלמנה וארבעה ילדים.

באותו זמן היה ויכוח סוער בעיר בין פרנסי העיר ופועלי ציון, בדבר מינוי בלנית (טיקערן). פרנסי העיר תמכו באשה אחת שלא היתה זקוקה לפרנסה. פועלי ציון תמכו באלמנה שהיתה זקוקה לפרנסה, וגם ראוייה יותר. עקב המריבה בין פרנסי העיר ופועלי ציון הועמדו משמרות ליד המקווה ובעיירה היה "שמח". רבים התווכחו על נושא זה והיו בין המתווכחים שהלהיבו את התומכים משני הצדדים. לבסוף שוכנעו פרנסי העיר שפועלי ציון צודקים ומינו את האלמנה כבלנית. זה היה נצחון ניכר לפועלי ציון. אחרי הנצחונות האלה היה כל נפגע פונה לפועלי ציון, כי נפל פחדם על בעלי המלאכה ובעלי הבתים.

קבוצת חברים של I.O.F. יידישע סאציאל דעמאקראטישע ארבייטער פארטיי — פועלי ציון בנלונסק

בימי מלחמת-העולם הראשונה

פירושו — מלחמה. המלה הזאת נישאת בחלל-האוויר ומטילה אימה ופחד. על המגויסים להתייצב מיד במקום הריכוז משם יועברו בעגלות אל העיירה הסמוכה זאקרוצ'ים, מקום מושבו של הוואיינסקי נא-צ'אלניק" הממונה על חיל-המילואים. מכל קצווי העיר נוהרים מגויסים ועל גבם צרורות-הפציהם שנארוזו בחיפזון. הם מלווים על ידי קרובים וילדים בוכים. רק מעטים לא הופיעו בחשבם שמוטב להיעלם לזמן מה עד יעבור זעם. שעת הפרידה הגיעה. קול צעקות ובכי ממלאים את החלל. השוטרים מאיצים במגויי-סים לבל ישתהו. השיירה הארוכה זוה. בהגיעה אל בית-הכנסת הגדול ברחוב וארשה קופצים המגוייסיים, ביניהם גם נוצרים, מן העגלות ומתפרצים פנימה. בית-הכנסת מתמלא כהרף עין מפה לפה. דלתות ארון-הקודש נפתחות. הקהל כולו פורץ בבכי גדול.

★

חלף הזעזוע הראשון והחיים התחילו חוזרים לאט לאט למסלולם הרגיל. פעמיים בשבוע, ביום ג' וביום ו', מתקיים השוק כמימים ימימה. איכרים מהכפרים הסמוכים ובעלי-אחויות במרכבותיהם היפות באים לעיר למכור את תנובת שדותיהם ולערוך את קניותיהם. רבים נעדרים ובמקומם יושבות בעגלות נשותיהם. המחזיקות בידהן את המושכות. יהודים נאנחים: „פדיון חלש, אין עסקים“. הידיעות מהחזית מועטות ואינן אומרות דבר. בעיר ובסביבה שקט ושלווה. אף-על-פי שהגבול אינו רחוק, בסך-הכול כמה עשרות קילומטרים, צבא כמעט ואינו נראה לעין. אפשר לחשוב שהמלחמה אינה אלא פרי דמיון או חלום בלהות. והנה ביום שבת בהיר אחד, השכם בבוקר, קרה משהו שהמחיש לתושבי העיר את המלחמה. הרחובות היו ריקים מאדם, יהודים בודדים עם טלי-תותיהם מתחת לבית-שחיים הלכו לבית-הכנסת. פת-אום שמעו איזה צליל מזור, זמזום שלא שמעוהו מעולם. הם הסתכלו לצדדים ושאלו את עצמם „מה זה? מאין זה בא?“ ולא ראו דבר. הם הרימו את ראשיהם והנה הם רואים על רקע השמים התכולים משהו שצורת סיגר לו וצבעו חום בהיר. ואין זה עומד במקום אלא מתקדם לאט לאט, בשקט ובבט-חה, עד שנעלם באופק. ובכן דבר זה הוא שהשמיע

מאיר פינקלשטיין

עוד ימים ספורים קודם לכן קשה היה להניח שתפרוץ מלחמה. אמנם, העתונים הירבו לספר על החרפת היחסים בין המעצמות הגדולות ובייחוד בין רוסיה לאוסטריה, שבאה בעקבות הרצח בסאראייבו, אך איש לא האמין שהמצב הוא כל כך רציני. „סוף סוף יימצא פתרון של פשרה“, טענו יהודים קוראי עתונים, „אי אפשר שלא יימצא והכול על מקומו יבוא בשלום“. אולם הפתרון לא נמצא כנראה, והמתיר-חות גברה משעה לשעה. כאשר פשטה באמצע השבוע השמועה, שהצבא הרוסי עוזב את מחנות הקיץ שב-סביבת המיבצר מודלין וחוזר לקסרקטיניו אשר בערים, גם אז לא הניחו עדיין האופטימיסטים המושבעים את נשקם. „זהו תמרון או איום סרק הבא לעשות רושם על הצד שכנגד“, טענו. והנה, ביום החמישי בשבת הרעים הרעם: גיוס כללי. מהומה בעיר. אנשים מבר-הלים מתרוצצים בחוצות. שוטרים רכובים על סוסים יוצאים בדהרה אל הכפרים הסמוכים כדי להזעיק את חיילי המילואים. הפעם אין מקום לספקות. גיוס כללי

בימי חול — עשרות, ובערבי שבתות וחגים — היו מאות טפסים מהם נחטפים ממש מידי המוכר. והנה נאסרה הופעת העתונים והעיר כאילו נותקה מהעולם החיצון. מעטים בעיר, שהיו מנויים על עתונים לועזיים, שימשו עתה מקור אינפורמציה יחיד על המתרחש בחזיתות ובעולם הגדול.

שקט שרר בעיר ובסביבתה. בחזיתות רחוקות התנהלו קרבות קשים. הגרמנים הגיעו עד וארשה ונסוגו. בפרוסיה המזרחית נחלו הרוסים תבוסה שניה. בגליציה נמשכה האבקת מרה ליד פשמישל. לעומת זאת בעירנו ובסביבתה — שקט ושלווה. כאילו אין מלהמה בעולם. צבא רוסי כמעט ואינו נראה. רק לעתים רחוקות מופיעה איזו פלוגה בודדת ונעלמת. ואין יודע מה פשר הופעתה. לפתע נפסק השקט. בין לילה נתמלאה העיר המון רב של חיילים. כל הדרכים המובילות אליה היו מלאות טורים ארוכים שאין להם סוף. הם צעדו בבוץ הסתווי העמוק בקצב מזורז מבלי להתעכב בעיר, לקראת האויב הנמצא אי שם בקרבת הגבול הפרוסי. למחרת הגיעו הדי הקרב הראשונים. רעם התותחים הרעיד את הבתים. הופיעו הפצועים הראשונים. דירות בבתים פרטיים נהפכו לבתי־חולים. גדודים נוספים הוסיפו לזרום יומם ולילה. העיר המתה מרוב אדם — תמונה טיפוסית של עיר מאחורי החזית. שבוע ימים השתולל הקרב ואז השתררה דממה. הקרב תם. החזית התמקמה במרחק של עשרה קילומטרים מן העיר.

*

החיים מאחורי החזית אינם קלים. המשטר החמור של מצב מלחמה נתן אותותיו על כל צעד ושעל. המשטרה הרגילה, שהיתה מושרשת בעיר מזה שנים רבות והכירה כל אחד מתושביה, הועמדה לגמרי מן הצד, ללא תפקיד כלשהו. את מקומה תפסה משטרה צבאית ובראשה המפקד הצבאי של העיר, הקומנדאנט. התנועה ברחובות בשעות מאוחרות של הערב והלילה היתה אסורה. הקשר עם הערים הסמוכות ובעיקר עם וארשה הגדולה, שממנה היו מביאים את הסחור רות הדרושות לחנויות, היה מוגבל וכרוך בקבלת היתר מיוחד. אמנם הפדיון גדל, אולם היו קשיים באספקת סחורה חדשה, ובינתיים — ערך הכסף ירד פלאים. יהודים טענו — „הכיסים מלאים שטרי־כסף והחנות, כמעט, ריקה“. ההסתה נגד יהודים גב היא עשתה את שלה. נתרבי מקרים של פגיעות עלבונות וגידופים. יש וחיילים שואלים בתכימות: „למה מכרתם את רוסיה לגרמני? היו מקרים ויהודים שיצאו לכפרים סמוכים כדי לקנות כמה תרנגולות ביצים וכיוצא בזה — כדרכם כימים ימימה —

את הזימזום המזור. יהודים נזכרו שקראו לפני זמן מה בעתונים, או שמעו מפי אחרים, שהגרמנים המציאו כלי־טייס כזה, הנושא את שם ממציאו „צפלין“. הוא מסוגל לסוס מרחקים גדולים, ולא עוד אלא שאפשר לכוונו לאן שרוצים.

*

כל היום הוא התלחשו יהודים „פוגיה גנב“ אינו יודע אלא לשתות לשכרה ולנאוף; כיצד יתמודד עם הגרמנים? מאז התבוסה הגדולה שנחלו הרוסים במלחמתם נגד יאפן, התייחסו יהודים בזלזול גמור ליכולתם הצבאית ובאותה מידה האמינו כי ה„דייטש“ הוא כל יכול. חלפו רק ימים מעטים ושוב היתה להם הזדמנות להיווכח בנכונות אמונתם זו. באחד מימיו היפים של הסתיו הפולני, הגיעו לאוזני תושבי העיר הדים של רעמים רחוקים. שלא פסקו אף לרגע, ונדמה היה שזהו רעם ממושך אחד. יהודי פלונסק לא ידעו את פשר הדבר, מאין הדי הרעמים. השמים בהירים ואין בהם אף סימן של ענן. רק כעבור כמה ימים נודע בעיר שהיו אלה הדי הקרב הגדול שליד טאננברג בפרוסיה המזרחית. בקרב זה נחל הצבא הרוסי את מפלתו הקשה ביותר. עשרות אלפים מחיילי הגבארדיה של הצאר נהרגו או טבעו באגמים המאזוריים ויתרם, למעלה ממאה אלף איש ובראשם כל הגנרלים, נפלו בשבי. שרידי המחנה המובס התפזרו לכל עבר ובחלקם הגיעו גם לעירנו — קרועים, בלויים, ובעיניהם הפחד ממה שעבר עליהם לפני ימים מספר. הם שתקו, קשה היה לדובבם ולהוציא מלה מפייהם. רק אחד העיז ואמר: „העניין אבוד, לא נוכל להם לגרמנים“. ויהודים הסתודדו: „הן כך אמרנו מלכתחילה — העניין אבוד“.

לא עברו אלא ימים מעטים והשלטונות הרוסיים, ברצותם לטהר את עצמם בעיני העם הרוסי, החלו בהפצת שמועות על „בוגדים“. היהודים הם האשמים בכל: הם המוסרים את סודות הצבא הרוסי לאויב. הנה מצאו בשקיק התפילין של יהודי פלונסק תוכנית מדויקת של ביצורי הרוסים, והרי „עובדה“ אחרת: „חיילים פתחו ארד־מתים בהלוויה יהודית ומצאו בו... כמות גדולה של חומרי־נפץ“. סיפורי־בדים אלה מצאו להם אוזן קשבת בצבא הרוסי ובייחוד בקרב האוכר־לוסיה הפולנית, שהוכשרה לקליטת כל בדיה המכוונת נגד יהודים. האווירה נעשתה פתאום דחוסה ורועית רעל. מלחישות ורמזים עברו השלטונות חיש מהר לנגישות ממש. אחת הפעולות הראשונות המכוונות נגד היהודים היה איסור הופעת העתונות ביידיש. שני העתונים הגדולים „היינט“ ו„מאמענט“, שחלקם היה רב בעיצוב דמות היהדות הפולנית בתחילת המאה הנוכחית, היה להם בעירנו חוג רחב של קוראים.

לעיר דיביויה של חיל-רגלים מסיביר הרחוקה. למחרת לפנות בוקר היה עליהם לעזוב את העיר ולנוע בכיוון לחזית הקרובה. העיר היתה מלאה עד אפס מקום. חיילים עייפים שכבו על הרצפות בצפיפות נוראה, זה עלייד זה, ואף בחדרי המדרגות הסתדרו למרות הקור החזק, שהגיע באותו ערב עד לחמש-עשרה מעלות מתחת לאפס. לפתע נשמע קול חצוצרות: אזעקה! חיילים רדומים קפצו בבהלה ממקומותיהם, קצינים וסמלים רצו מבית אל בית כדי להוציא את החיילים החוצה. מה קרה? האם התקפת-פתע של ה"גרמן"? איש אינו יודע. טורים ארוכים מסתדרים ברחובות העיר וכולם נעים בכיוון אחד, אל הכיכר הגדולה שליד בית-הספר העירוני. שם הועמדו בשורות ארוכות וחיכו עד שהופיע הקומנדאנט, לצדו השען ומאחוריהם שני שוטרים צבאיים ובידיהם פנסים דול-קים. הם צעדו לאט לאט לאורך השורות, השוטרים האירו בפנסים שבידיהם את פניהם הזועמים של החיילים והשען, כולו רועד מפחד ומקור, התאמץ להכיר ביניהם את הגנב. השען המסכן התחרט כבר, כפי שסיפר בעצמו לאחר מכן, על מעשהו הנחפו. "למה הודיע לקומנדאנט על המקרה? האם היה העניין כדאי? שיילך לעזאזל השען ובלבד שהוא עצמו יוכל לשוב בריא ושלם מהר ככל האפשר לביתו." אבל את הנעשה אין להשיב. הוא היה מוכרח להמשיך עד הסוף. וכך הוא הלך עם מלווייו לאורך שורות החיילים, עד שנאלץ לבסוף להודות שלא מצא את הגנב. קרוב לחצות קיבלו החיילים סוף סוף פקודה לחזור למקומות מנוחתם. איכשהו נודעה להם סיבת האזעקה ובשלמה החזיקו אותם שעות בקור כלבים זה, והם הביעו את התמרמרותם ב"ברכות" רוסיות ובגידופים שאין להעלותם על הנייר.

★

בשמי העיר הופיע מטוס. היתה זאת סנסאציה שאין למעלה ממנה. אמנם, קוראי עתונים ידעו משהו על תוצר חדש זה של הטכניקה, אך רק מעטים ראוהו. במו עיניהם. והנה הופיע מעל לעירנו. עמדו אנשים, ראשיהם מופנים כלפי מעלה ומתפעלים ממראה עיניהם. אך עד מהרה הפכה התפעלותם לחרדה. היה זה ביום שוק. הרחובות היו מלאים. פתאום הרעיד קול-נפץ אדיר את הבתים. זוגיות נופצו ורסיסים עפו באוויר. בקצה הרחוב פולטוסק היו מוטלים על האדמה עשרות הרוגים ופצועים. בין הפצועים קשה היה ר' אבא צמח ז"ל, אחד מנכבדי העיר. יומיים נאבק עם מר המוות. וביום חמישי בשבת נפח את נשמתו. תושבי העיר נדהמו, "הייתכן כדבר הזה? פצצות נגד האוכלוסיה האזרחית? הלוא קיימים חוקים

נאסרו, הוכו מכות רצח ונאשמו במסירת ידיעות לאוייב. אולם יש להודות כי בשלב זה של המלחמה היתה עדיין משמעות מסוימת למלים "משמעת" ו"חוק", ולמרות ההסתה הפרועה טרם הגענו למצב של "לית דין ולית דיין". זכורים שני מקרים המעידים על כך. בליל שבת אחר התפילה ישב ר' דוד קאסמן, מעשירי העיר ונכבדיה, עם משפחתו ליד השולחן. נשמעה דפיקה בדלת, נכנס קצין והודיע שעליו לערוך חיפוש בדירה. ר' דוד ובני ביתו נבהלו. אמנם, ידעו שאין אצלם שום דבר אסור, אולם במלחמה עלולה כל הסתבכות לגרום צרות וסכנות שאין לשערן. הקצין היה אדיב למדי, אבל הבעת פניו היתה חמורה. הוא הלך במהירות מחדר לחדר, העיף מבט חטוף פה ושם, עד שהגיע לבסוף לחדר-העבודה, שבו עמד ארון פלדה גדול. הארון נפתח, הקצין נבר בתוכו בחפזון רב, מצא צרור שטרייכסף, שם אותם בכיסו מבלי להגיד מלה והסתלק. משחלפה התדהמה הראשונית נזכרו שהקצין לא הגיש כלל פקודה בכתב על עריכת חיפוש, והבינו שכל כוונתו לא היתה אלא שוד, פשוטו כמשמעו. באותו ערב הודיע ר' דוד על המקרה לשלטונות הצבאיים שהתחילו מייד בחיפושים אחרי הקצין. כעבור יומיים הוא נמצא ונאסר. את הכסף הספיק בינתיים להפסיד במשחקי קלפים. נודע שהוא אינו אלא אציל מאחד המחוזות הבלטיים ובעל שם משפחה פרוסי מובהק, המתחיל בתואר "בארון פון". חודשים רבים נמשכה החקירה ור' דוד נאלץ לא פעם להופיע כעד תביעה בפני החוקרים. בסופו של דבר הועמד הקצין בפני בית-דין צבאי ונידון לשלוש שנות מאסר.

★

והרי מקרה שני, אולי עוד יותר אופייני. חייל נכנס לחנותו של השען שפרלינג ואמר שברצונו לקנות שעון. השען הוציא כמה שעונים מהארון ושם אותם על השולחן כדי להראותם לחייל. תוך רגעים מספר נעלם אחד השעונים מהשולחן. לא הועילו החיפושים, השעון נעלם ואיננו. בחנות לא היה איש מלבדם, ברור היה שהחייל הוא שגנב את השעון. השען דרש מהחייל שיחזיר את השעון ואילו זה טען להדס. תוך כדי המריבה התחמק החייל מהחנות ונעלם. השען רץ מייד אל הקומנדאנט וסיפר לו על המקרה. שאל הקומנדאנט, "האם הנך זוכר את פניו של החייל, התוכל להכיר?" "כן — ענה השען — אם אראהו אוכל לזהותו." "טוב — אמר הקומנדאנט — אביא בפניך היום את כל החיילים הנמצאים בעיר. יהא לך סמוך ובטוח, אם תמצא ביניהם את הנבל, הוא לא יתחמק מהעונש הצפוי לו." אותו יום הגיעה

„ראזוידים, חברה“ היה מצעק בקולו הצרוד והכול היו כצייתים ומתפזרים בלי אומר ודברים. בעיר התלחשו שהוא ממוצא יהודי. הוא עצמו לא הכחיש ולא אישר את הדבר. הוא היה אדוק מאוד באמונתו הפראבוסלאבית ובכל יום ראשון היה צועד, ענד מדליות הזהב על חוזהו בראש משפחתו אל הכנסיה הקטנה והיפה אשר ברחוב בוקוביץ. משהגיעה פקודת הפינוי התמוטט הזקן כליל. עתה, בערוב ימיו עליו לעזוב את העיר בה ישב למעלה מחמישים שנה... הוא נכנס לבתי יהודים כדי להיפרד מהם ועתה, בפעם הראשונה, הודה שהוא ממוצא יהודי. בהיותו נער בן שש „נחטף“ ולאחר עינויים קשים אולץ להמיר את דתו. בספרו זאת בכה ופניו החמורים תמיד הפכו לפני יהודי זקן, עייף ורצוף. משעזב כעבור כמה ימים את העיר התלחשו יהודים — „אם טאטא“ רינצב כבר איננו. הרי זה סימן כי שלטון הרוסים מתקרב לקצו.“ וכך הווה. לא עברו אלא שבועות ספורים ווארשה, בירת פולין, נפלה בידי הגרמנים ולאחריה — מודלין, המיבצר הגדול שבסביבתו. מייד לאחר מכן ראו יהודי עירנו את הגרמנים הראשונים במדיהם האפורים נכנסים לתוך העיר.

תקופת שלטון הרוסים, שארכה למעלה ממאה שנה, באה לסיומה.

★

יהודי פלונסק לא היתה להם כל סיבה מיוחדת שלא להיות מרוצים מיציאת הרוסים. מתחילת המלחמה היו בטוחים כי מפלת הרוסים בוא תבוא והם ציפו לכך. שלטון הרוסים הריאקציוני היה שנוא עליהם ואלו גרמניה נראתה בעיניהם כסמל החופש והקידמה. האמת ניתנה להיאמר, כי ידיעותיהם של יהודי פלונסק על גרמניה ועל הגרמנים בזמן ההוא היו קלושות למדי. הגרמנים היחידים, שאותם הכירו פנים אל פנים ובאו אתם במגע, היו איכרים גרמניים מהכפרים וילמוביץ ודז'יוז'נז'נה הסמוכים לעירנו. איכרים אלה, צאצאי הגרמנים שהתיישבו בפולין לפני מאה וחמישים שנה, היו ידועים כאנשים שקטים, חקלאים חרוצים ובעלי משקים מסודרים למופת. הם לא התבוללו בסביבה הפולנית, לא שכחו את שפתם והוסיפו לשיר את שיריהם הגרמניים כאילו רק תמול שלשום באו משם. אותם הכירו יהודי עירנו היטב. אולם על הגרמנים מן ה„רייך“ לא ידעו כמעט ולא כלום. היחידים שנדמה היה להם כי הם ידעים משהו על גרמניה ועל הגרמנים היו מעטים מבין העשירים וכן קומץ של משכילים. העשירים היו נוהגים לצאת בקיץ למקומות מרפא שונים לגרמניה ולאוסטריה, ובחזרה היו מלאי התפעלות מהסדרים, מהנקיף למופת ומאדי-

בינלאומיים, שלפיהם אסור לפגוע באזרחים שקטים מאחורי החזית. בימים ההם עדיין האמינו אנשים ב„חוקיות“ הנוהג הישן, שלפיו נהרגים רק בחזית ואילו בעורף עושים עסקים טובים ומתעשרים. הם לא ידעו עדיין שהנה החלה תקופה חדשה, תקופת המלחמה ה„טוטאלית“, המופנית לא רק נגד צבא האויב אלא גם נגד כל הפוטנציאל שלו. השבועות הבאים הוכיחו כי אכן, זהו המצב. פצצות נוספות נפלו בעירנו וגם בערים הסמוכות. מספר הקרבנות הלך וגדל. והנה הגיעו הידיעות הראשונות על שימוש בגאזים מרעילים. העתונים היו מלאים פרטים מחרידי דם על סבלם של חיילים שנפגעו מגאזים בחזיתות צרפת ופולין. דכאון ופחד ירדו על העיר. „אם כזה המצב, הרי אין לדבר סוף ואין לדעת מה יילד יום“. אנשים הסתגרו בבתיהם ואף הצעירים שהיו רגילים קודם לכן להיפגש תכופות לשם בילוי או לשם עסקנות ציבורית, העדיפו כעת להסתגר כל אחד בד' אמותיו. רק לעתים רחוקות היו כמה מהם מתכנסים בין הערביים אצל ר' מרדכי ישפה לשיחה קצרה על דא ועל הא, ומייד היו מתפזרים וחוזרים לבתיהם. עם תחילת האביב החלה פעילות מוגברת בחזית ומאחוריה, הכול הרגישו כי מיפנה חד במהלך המלחמה ממשמש ובא. נתרבו סימנים שהרוסים אין ביכולתם להחזיק ב„בליטה“ הפולנית המסוכנת. פשטו שמורעות על פינוי מוסדות ומשרדים ממשלתיים והעברתם לפנים רוסיה. לא ארכו הימים וגם בעירנו נתקבלה פקודה: להיכון לפינוי! פקידי ממשלה, שוטרים וכל שאר בני המושבה הרוסית במקום התחילו אורזים את תפציהם בחיפזון רב, שכן תוך ימים ספורים עליהם לעזוב את העיר. בין העוזבים היה גם הישיש טאטארינצב, זקן השוטרים. מתי הוא בא לעירנו לא היה ידוע. אף זקנים מופלגים לא זכרו זאת. הוא בא, כנראה, במחצית המאה הקודמת, כתום שירותו בצבא, ומאז לא עזב את העיר. הוא הפך במשך הזמן לחלק של הנוף הפלונסקאי. פניו היו חמיד חמורים ואף ליצני העיר לא הצליחו אלא לעתים רחוקות מאוד להעלות חיוך קל על שפתיו. היתה לו לזקן חולשה אחת והיא: מוזיקה. כשהיה מופיע בעיר בעל תיבת נגינה (קאטארינקה) ומשמיע שיר רוסי סנטי מנטאלי היה טאטארינצב הולך אחריו מרחוב לרחוב, עומד מרחוק ומקשיב בעיניים עצומות. פניו החמורים תמיד היו מתרככים אז, וניכר היה בו שהוא נהנה הנאה גדולה. מקום כהונתו היה הספסל ליד חנותו של ר' אבא שניצר, בפינת השוק ורחוב פלוצק, שם היה יושב כל שעות היום. עבודתו לא היתה קשה. בעיר שרר על פי רוב שקט גמור, ורק לעתים רחוקות היה קורה משהו היוצא מגדר הרגיל. תמיד היה טאטארינצב מופיע במקום ומחזיר את הסדר על כנו.

פרנסה עיקרי של חלק ניכר מאוכלוסייתה. הגרמנים, כמובן, לא טמנו ידם בצלחת. הם הגיבו בחריפות כדרכם, העמידו ז'אנדרמים ושוטרי-חרש על כל צעד ושעל, ערכו חיפושים בדרכים וברכבות. ב"מל-חמת מצוה" זו שותפה גם המשטרה המיוחדת שגויסה מבין התושבים, יהודים כפולנים. שוטרים אלה, שמתפקידם היה, בין היתר, לשמור על כך שהתושבים לא ייצאו מפתח ביתם אחרי ה"פוליצי-שטונדה" היו חובשים כובע מיוחד בעל שוליים כחולים וכל צידם לא היה אלא מקל עבה ומשורקית. הם סובבו כל הלילות בחוצות העיר ובמבואותיה והשגיחו לבל יסת-נן מישוה עם סחורה אסורה. הגרמנים השקיעו במל-חמתם זו נגד המבריחים מרץ רב וכושר אירגוני לא מבוטל, אולם כל מאמציהם עלו בתוהו. המבריחים, שלגבי דידם היתה זו מלחמת קיום ממש, ידם היתה על העליונה. רק מעטים מהם נפלו בפח שטמנו להם הגרמנים. רובם הגדול התגבר על המכשולים ו"עשו חיים". תיאור מלא ונאמן של מאבק זה על כל תהפורותיו נמצא בספרו של עוזר וארשאבסקי "שמוגלערס", שהופיע שנים מספר לאחר מלחמת העולם הראשונה. ביריעה רחבה עוברת לפני הקורא גאלריה עשירה של טיפוסים על רקע ההווי מהימים ההם. טיפוסים אלה הם רובם ככולם יהודים פשוטים, אשר בזמנים כתיקונם חייהם היו עוברים בשקט, ללא הרפתקאות וזעזועים מיוחדים. אולם נסיבות הזמן ורצונם העז להתקיים ולפרנס את משפחותיהם הביאו לידי מעשים שאין להגדירם אחרת אלא כמעשי גבורה עילאית שאין למעלה ממנה. גיבורי הספר לא היו אופייניים למקום זה או אחר, בכל המקומות צצו ועלו למאות אנשים שלא היו ידועים קודם לכן. עיר עיר וטיפוסיה. עיר עיר וגיבוריה. עירנו פלוניס לא היתה יוצאת מכלל זה.

*

החיים נעשה קשים יותר ויותר. מיצרכים חיוניים ביותר אזלו וקשה היה להשיגם אף במחירים גבוהים בהרבה מאלה שלפני המלחמה. הלחם לא היה אלא תחליף קשה לעיכול. נפט לא היה בנמצא ובמקומו בא קארביד, שהשימוש בו היה קשור בסכנת-נפשות ממש. סוכר וכל מיני שמנים נעלמו והתחליפים שבאו במקומם ערכם התזונתי היה כמוהו כאפס. במקום תה, שהיה יקר המציאות, השתמשו בקליפות מיובשות של תפוחי-עץ. עור לתיקון סוליות לא היה בנמצא והתחליף שהופיע היה מתפורר ימים ספורים לאחר השימוש בו. בקיצור — רמת-החיים ירדה פלאים. אך האמת ניתנת להיאמר, כי מבחינות אחרות השתפרו החיים בהרבה ונעשו קלים ונעימים יותר. תחת משטר של דיכוי והגבלות בא משטר חדש של עם

בות התושבים. ואילו המשכילים, שקראו פעם את הספרות הגרמנית הקלאסית במקור וידעו לצטט ממנה קטעים בעל פה, יצרו לעצמם מושגים על גרמניה ועל תכונותיהם הנפשיות של הגרמנים, שהיה בהם הרבה מן הדמיון ומעט מאוד מן המציאות.

קל להבין שיהודי עירנו הסתכלו בשליטים החדשים, בהליכותיהם ובמנהגיהם מתוך סקרנות ועניין רב. אכן, התברר כי הסיפורים המרובים על מעלותיהם הטובות של הגרמנים יש בהם הרבה מן האמת. אחבי סדר ונקיון, דייקנים וגם אדיבים למדי. אך יחד עם זאת התברר עד מהרה הצד השני של אופיים: קשיחותם ונוקשותם, בייחוד כאשר נדמה להם כי ה"פאטערלאנד" דורש מהם זאת. בפלשם לפו-לין שמו להם למטרה לנצל את הארץ הזאת, את תושביה ואת כל אשר בה ניצול מלא, עד קצה גבול האפשרי למען המאמץ המלחמתי שלהם. מייד עם היכנסם לעירנו החלו באירגון הניצול הזה וכדרכם תמיד עשו זאת במרץ רב וביעילות שאין למעלה ממנה. ראשית כל ערכו רישום המלאי של כל החומרים ושל בעלי-חיים הדרושים והעשויים להיות דרושים למאמץ המלחמתי. ולאחר מכן — רכישת החומרים במחירים רשמיים וריכוזם במחסנים מיוחדים לשם העברתם לגרמניה. למטרה זו הוקמו משרדים מיוחדים אשר בראשם הועמדו אנשים שלא מבני עירנו, רובם ככולם יהודים.

המנגנון המאורגן להפליא התחיל לפעול והתוצאות לא אחרו לבוא. המסחר החופשי חדל לגמרי, החנויות נטרקו. איכרי הסביבה, שהיו רגילים להביא פעמיים בשבוע את תגובת שדותיהם אל העיר, נמנעו מלבוא. הסובלים ממצב חדש זה היו בראש וראשונה כמובן היהודים, שעיקר פרנסתם היה המסחר הזעיר או יותר נכון — התיווך. לפתע נסתם מקור פרנסתם היחיד. מדוכאים ואובדי-עצות הסתובבו יהודים בשוק ושאלו זה את זה: "הלזה ציפינו? כיצד נוכל להתקיים בתנאים אלה?"

*

אבל עד מהרה התברר כי המציאות יש לה חוקים משלה והרצון לחיים חזק יותר מכל האיסורים והחרמות. החוק כובל את הידיים, אוסר כל מקח וממכר, אינו נותן לחיות פשוטו כמשמעו. הרי ברור שיש לעבור עליו — ויהי מה. תחילה היו אלה רק יחידים אשר העזו לצאת אל הכפרים הסמוכים ולהביא משם בחשכת הלילה מצרכים מועטים למכירה בעיר. משהצליחו בנסיונותיהם הראשונים, גברה העזתם, בעקבותיהם הלכו אחרים וכך התפשטה ההברחה או "שמוגעל" בלעז על פני המדינה כולה והפכה למקור

עם כניסת הגרמנים חידשה אגודת „האור“ בתור פה רבה את פעילותה, ועד מהרה היא הפכה למרכז ער ותוסס של הנוער הפלונסקאי. „האור“ נוסד בשנת 1910. קודם לכן לא היתה אפשרות פעולה מאורגנת כלשהי בשטח התרבות או הציונות. כל פעולה תרבותית היתה קשורה בקבלת אישור מטעם השלטונות הרוסיים, והדבר היה קשה כקריעת ים סוף. עבודה ציונית היתה אסורה בהחלט והעוסקים בה היו צפויים לעונש חמור. מקום מיפגש קבוע לא היה קיים. צעירים כעילים היו נפגשים מדי פעם בבית המדרש החדש או בבתי פרטיים ושם היו מארגנים את הפעולות השונות כגון: מכירת שקלים, אוסף כספים למען הקרן הקיימת וכו'. ר' מרדכי ישפה היה המורשה של קק"ל וגם נציגו של הוועד האודיסאי. כל הכספים שנאספו בעיר היו מובאים אליו והוא היה מעבירם לתעודתם. אדם חביב היה, משכיל ומסביר פנים לכל אחד. לכן חיבבוהו הצעירים והיו מבליים אצלו שעות על שעות. ספריה קטנה בלתי ליגאלית היתה קיימת בימים ההם. היא מנתה בס"ה כמה מאות ספרים, שרק חלק קטן מהם היו ספרים ממש והשאר — חוברות דקות בכריכות שחורות על נושאים מנושאים שונים, שהופיעו לרוב בימים ההם ובעיקר ב־1905. שנת המהפיכה הרוסית הראשונה. הספריה היחה במקום נסתר. מחשש עינא בישא של המשטרה, בעליית־ג שבביתו של ר' אברהם גרינבוים, סמוך לבניין העיריה (מאגיסטראט). פעם או פעמיים בשבוע אפשר היה לקבל שם ספר לקריאה בתשלום של כמה קופיקות. ברור שמצב עלוב זה לא נתן סיפוק כלשהו לכוחות הפעילים בקרב הנוער הפלונסקאי. הם חפצו בעבודה ממשית, גלויה ורחבה. אך עבודה כזאת לא היתה אפשרית אלא במסגרת של מוסד ליגאלי, מאושר ע"י השלטונות. וכך נולד הרעיון להקים בעירנו אגודה בשם „האור“.

בימים ההם לא היה זה מהדברים הפשוטים והקלים להשיג הסכמת שר־הפלך להקמת אגודה תרבותית. היה צורך בהגשת בקשה נאותה בצירוף תקנון חתום ע"י המייסדים. עסקני פלונסק לא היו רגילים כגון זה. הם נסעו כמה פעמים לווארשה לשם קבלת הדרכה ועצה, וסוף סוף אחרי עמל רב הוגשה הבקשה למשרד שר־הפלך. הניחו, שבכך נסתיימה הכרעה וכעת יש רק לחכות לקבלת האישור. אולם לא כך היה. אחרי חודשים רבים של ציפיה נתקבלה תשובה מאכזבת: התקנון אינו בסדר, יש לתקנו. התיקונים נעשו והתקנון נשלח שוב לווארשה. שלוש פעמים הוחזר התקנון ללא אישור. ר' אביגדור גרין, מייסדי האגודה, נסע פעמים אחדות לווארשה כדי להשתדל אישית במשרד שר־הפלך. סוף סוף, כשנ"היים אחרי הגשת הבקשה הראשונה הוזמנו המייסדים

נאור בעל תרבות מערבית גבוהה. דברים רבים, ובייחוד בשטח התרבות, אשר בשעת שלטון הרוסים היה צורך לפעמים במאבק קשה וממושך כדי להשיג גם, נעשו עתה פשוטים וקלים. די היה בהגשת בקשה למושל־המחוז וכעבור כמה ימים היתה מת־קבלת תשובה, כמעט תמיד חיובית.

הדבר הראשון אשר סימל את השינוי במצב היה חידוש הופעת העתונות ביידיש. לאחר ניתוק של למעלה משנה, חודש שוב הקשר עם העולם הגדול. העתונים הופיעו בפורמאט הרגיל והיו מלאים תוכן עשיר ומגוון. תושבי עירנו נהנו שוב מקריאת חדשות „טריות“ ביום הופעתן. החידוש היחיד היה האיסור לפרסם ביידיש את הודעות המטה הכללי על המצב בחזיתות. הכרח היה לפרסמן בשפת המקור, בגרמנית, אמנם באותיות הא"ב העברית. לא ברור היה מה טעם ראו הגרמנים להפלות לרעה את היהודים, בעוד שהפולנים הוסיפו כמובן לפרסם את הודעות המטה בעתוניהם בתרגום פולני.

אולם גזירה זו אפשר היה עוד לעמוד בה. גזירה אחרת של הגרמנים, הקובעת את השפה הגרמנית כשפת־הוראה בבתי־ספר עירוניים ליהודים היתה הרבה יותר חמורה והיא פגעה במישרין בזכויותיהם האזרחיות של יהודי פולין. בעירנו, כבכל יתר ערי המחוז, היו קיימים שני בתי־ספר עירוניים, אחד לילדי יהודים והשני לילדי פולנים. בתחילת המאה הנוכחית הוקם בשביל שני בתי־הספר בניין גדול ויפה בכיכר הגדולה שליד הרחוב בוקוביץ. בתקופת שלטון הרוסים היה בית־הספר לילדי יהודים קטן בהרבה מזה של הפולנים. למדו בו בס"ה כמה עשרות תלמידים, רובם הגדול ילדות. ערכו החינוכי של בית־ספר זה לא היה גדול בעיני היהודים. רוב ילדי העיר למדו ב„חדר“ המסורתי או בבית־ספרו של יהושע חלף, ששפת ההוראה בו היתה עברית.

עם כניסת הגרמנים עלתה חשיבותו של בית־הספר העירוני. ליהודים הוקצתה כל הקומה העליונה עם כיתות מרווחות, מלאות אור ואוויר. הוקם חבר מורים מורכב מכוחות צעירים, בעלי מרץ ויוזמה. בהתאם להוראות נאלצו המורים לרכוש לעצמם תוך זמן קצר ידיעות אלמנטאריות בשפה הגרמנית. והעבודה החלה. מאמצים רבים ומסירות הושקעו בעבודה זו על־ידי המורים הצעירים. בית־הספר התנהל ברוח יהודית לאומית, ותוך זמן קצר הועמד על רמה גבוהה. אך צר היה על המורים המיסכנים, שנאלצו לגרום את שיניהם בשפה לא להם. ומזור היה לשמוע לידים יהודיים מזמרים בהתלהבות „לידער“ גרמניים.

היתה זו תקופת מעבר וכרגיל בזמנים כאלה, לא עשו חשבונות לטווח ארוך, אלא לקחו את החיים כמות שהם ונהגו מהם במידת האפשר. בעיות קשות ומסובכות יותר דחו עד... לאחר המלחמה. אימתי היא תסתיים ומה יהיו פני העולם אז, זאת כמובן לא יכלו לדעת ולאמיתו של דבר לא הירבו לחשוב על כך. העיקר היה להחזיק מעמד ובינתיים לעסוק במשהו הנותן סיפוק נפשי כלשהו. זאת מצאו אנשינו ב"האור" ומכאן מסירותם והתלהבותם בעבודה.

*

והנה בעצם הימים ההם התקדדו השמים והתחוללה סערה אשר גרמה למשבר ממושך ובסופו של דבר לפילוג באגודה. ומעשה שהיה כך היה. בסתיו 1916 החליט הוועד לערוך בחנוכה הצגה עם פרקי זמרה. קבוצת חובבים ובה כמה כשרונות דראמטיים בולטים, הכינה שניים או שלושה מערכונים של שלום עליכם וצי"כוב. התארגנה מקהלה שבין קולותיה היפים הצטיין במיוחד קולו של יחזקאל בלוטניק (יוסיפון). קול טנור חזק ונעים, שהיה עולה בקלות עד לרגיסטרים הגבוהים ביותר. החזרות וההכנות הטכניות נמשכו כמה שבועות. ההתעניינות בעיר היתה גדולה, הכול ציפו בקוצר-רוח ליום ההצגה. כשהגיעה שעת ההצגה נתמלא אולם מכביהאש אשר ברחוב בוקוביץ עד אפס מקום. השחקנים וכן המקהלה מילאו את תפקידיהם בהצלחה רבה ונתקבלו ע"י הקהל בתשואות סוערות. רבים מבין הקהל הביעו את רצונם לחזות בהצגה בשנית. אחרים, שלא השיגו כרטיסי-כניסה מחוסר מקום באולם, גם הם הצטרפו למשאלה זו. המשתתפים בפועל, השחקנים וחברי המקהלה, שהשקיעו בהכנות כל כך הרבה מרץ ועמל, הסכימו מצדם ברצון לחזור על ההצגה. אולם כאן בא הוועד והטיל ויטו: בשום פנים ואופן אין לחזור על ההצגה. מכל הצדדים נשאלה השאלה — מדוע? מה הרע שבדבר? התשובה היתה שוב קצרה וחד משמעית: לא! בלי פירושים. המשתתפים בהצגה, בהרגישם כי רוב חברי האגודה עומדים לצדם, החליטו פה אחד לא להתחשב בסירובו של הוועד ולחזור על ההצגה ויהי מה. וכך הווה: במוצאי-שבת הקרובה התקיימה ההצגה השניה ושוב היה האולם מלא מפה אל פה וההצלחה היתה עוד יותר גדולה מזו שבפעם הראשונה. זה כמובן עורר את רוגזו של הוועד והביאוהו עד לריתחה. "אין לעבור לסדר-היום על הפגיעה החמורה בפרסטיז'ה של הוועד". הוויכוח החריף ועד מהרה הפך לריב גלוי. "האור" נחלק לשני מחנות. מצד אחד הוועד והתומכים בו, ונגדם רוב גדול של חברי האגודה. העיר היתה כמר-קחה. בכל פינה התווכחו ורבו על נושא אחד ויחיד:

אל מפקח המחזו (נאצ'אלניק אויזדה) אשר הודיע להם על אישור התקנון ע"י השלטונות. השמחה היתה רבה.

*

עכשיו, עם קבלת האישור המיוחד, אפשר היה לעבוד ללא חשש וללא הפרעות. ראשית כל יש לדאוג למעון מתאים. ואכן מצאו כזה בביתו של שיינבוים ברחוב פולטוסקה. הספריה הוצאה מעליית-הגג והועברה אל המעון החדש. נקנו כמה מאות ספרים חדשים. הנוער הפשיל את השרוולים והעבודה החלה. יום יום בשעות הערב היו נפגשים ב"האור", מחזירים ומקבלים ספרים לקריאה, משתתפים בקורסים שונים, מארגנים את העבודה למען קק"ל, מעיינים במקום בעתונים ובשבועונים. כלילות-שבת היו מתאספים לש"מוע הרצאה או שיעור בתנ"ך. בחגים היו מתקיימים נשפים או מסיבות. לעתים היו מזמינים מרצה, זמר או להקת שחקנים מבחוץ. בקיצור, "האור" פיתח פעילות ענפה ורב-גונית שרישומה היה ניכר מאוד בעיר ובסביבה. עד שבא היום המר והנמהר בו פרצה המלחמה. כבמטה-קסם נפסק הכול. חלק מחברי "האור" גויס לצבא, חלק אחר נעלם, והשאר — המאורעות השוטפים העסיקו אותם במידה כזאת שלא היו מסוגלים לחשוב על שום דבר אחר מחוץ לענייני המלחמה.

ברור שבנסיבות אלו כל פעילות ציבורית היתה בלתי אפשרית. הדבר היחיד שהכרח היה לעשותו, היה לשמור על הספרים ועל כל שאר הדברים וזה נעשה ע"י קבוצה קטנה של חברים מסורים ונאמנים. למעלה משנה נמשכה הפוגה זו שלא מרצון.

עם כניסת הגרמנים והרגעת הרוחות שבאה בעקבות התרחקות קו החזית מעירנו, החליטו שרידי הוועד לפתוח את "האור" מחדש. די היה בהודעה לשלטונות הכיבוש על חידוש פעולותיה של אגודה מאושרת ע"י השלטון הרוסי, וכבר באותו יום מותר היה להתחיל בעבודה.

כאילו רצו לפצות את עצמם בעד שנת ההפוגה, הסתערו הצעירים במשנה מרץ על הפעולות השונות היוזמות ע"י "האור" ותוך זמן קצר הביאוהו למצב של פריחה ושיגשוג שעדיין לא היה כמוהו. המעון החדש, היפה והמרווח בביתו של ר' אבא זילברפניג המה יום יום מרוב אדם. הספריה הוגדלה בהרבה ע"י רכישת מאות ספרים חדשים בשלוש שפות: עברית, יידיש וגרמנית. הספרים — רובם ספרות יפה, אבל גם ספרי-מדע לא מעטים — נדרשו ע"י הקוראים. מספר המשתתפים בקורסים השונים הלך וגדל, ובהרצאות צר היה המקום מלהכיל את כל הרוצים להיכנס.

נגשות בין שני כוחות יריבים אלה היתה מתחייבת המציאות. היא היתה פורצת במוקדם או במאוחר, בשל סיבה זו או אחרת.

כחברי הוועד החדש נבחרו: טאוב שלמה, טישמן א., כהן רבקה, לוי לאה, נחמנוביץ משה, פינקלשטיין מאיר, פרשטברג שבתאי, פשיגודה אברהם, שיינבוים אברהם. (כותב שורות אלו, אין תחת ידו מיסמך כלשהו מהימים ההם בו יוכל להיעזר. הוא שואב אך ורק מזכרונו והזכרון עלול כמובן להטעות. לכן הוא מבקש סליחתם של אלה ששמותיהם אולי נעדרים כאן). בישיבתם הראשונה חילקו חברי הוועד החדש בינם לבין עצמם את התפקידים והעבודה החלה. ראשית כל שכרו דירה חדשה בביתו של ר' אברהם גרינבוים ברחוב צ'כאנוב. הדירה היתה בת ארבעה חדרים. אחד מהם אולם ממש. חברי הוועד הממונים על המשק דאגו לשוות למען החדש צורה נאה. הזמינו דוכן יפה בשביל המרצים, קנו ריהוט מתאים לכל חדר, וילונות, התקינו חשמל (באולם הימים קיבלה עירנו תאורה חשמלית).

★

תוך זמן קצר הפך המעון החדש של „האור“ למקום החביב והנעים ביותר שבעיר. בחדר-הקריאה אפשר היה למצוא עתונות יומית ופריודית בכמה שפות. בספריה רבו הספרים. יום יום התקיימו חוגים וקורסים שונים. בלילות שבת היו מאות אנשים באים לשמוע הרצאה ואז היה מלא מפה אל פה לא רק האולם אלא גם כל שאר החדרים. היה זה מחזה מרהיב עין לראות את הקהל הגדול עוקב בדריכות אחרי דברי המרצה ומגיב בעירנות, פעם בצחוק רועם ופעם בהבעת פנים רצינית ומרוכזת. נושאי ההרצאות רובם היו ספרותיים, אך היו גם הרצאות על נושאים מדיניים וחברתיים. רמתו האינטלקטואלית של קהל השומעים לא היתה שווה. וכמובן היו בין השומעים גם כאלה שלא תמיד הבינו כראוי את דברי המרצה. אולם אלה כן אלה שמו להם לחוק לבוא לכל הרצאה. ישבו והקשיבו בחינת שכר מצוה — מצוה.

קבוצת החובבים המשיכה בפעולותיה במרץ רב. תוך זמן קצר נערכו כמה הצגות. על הבמה הרעלו מערכונים וגם מחזות שלמים מיצירותיהם של שלום עליכם, דוד פינסקי, צ'כוב וצ'יריקוב. המקהלה גם היא הופיעה בהצלחה בהודמנויות שונות ובייחוד זכור המקרה כשהיא הופיעה כמלווה בהצגת סרט תיעודי על ארץ ישראל. סרט זה הובא לפולין כשנתיים לפני פרוץ המלחמה. הוצג בערים הגדולות ועורר התלהבות עצומה. מאות אלפי יהודים מילאו

הצדק הוועד או לא? הסכסוך ב„האור“ כמעט והשכיח את מאורעות המלחמה שהתחוללה אי שם בעולם הרחב. באותם הימים התלקח בצרפת אחד הקרבות הקשים ביותר, שעלול היה להכריע בגורל המלחמה לכאן או לכאן. אך מי התעניין בזה ומי חשב על כך? כל המחשבות התרכזו בנקודה אחת: „האור“.

מישהו מחברי הוועד השמיע כאילו איום על סנקציות נגד „המתמרדים“ ובוזה כמובן הגדיש את הסאה. התגובה לא בוששה לבוא. עשרים וחמשה מבין חברי האגודה פנו אל הוועד בדרישה. על סמך סעיף מסויים של התקנון, לקרוא לאסיפה כללית שלא מן המניין על מנת לבחור בוועד חדש. הוועד לא היתה לו ברירה אלא לפעול בהתאם לתקנון. חברי האגודה הומנו באורח רשמי להשתתף באסיפה כללית שלא מן המניין. הזמן שנותר עד לתאריך האסיפה נוצל ע"י שני הצדדים לתעמולה נרחבת בעד הוועד ונגדו. האולם הגדול בבית-הספר העירוני שבו נערכה האסיפה היה מלא מפה לפה. האווירה היתה דחוסה. שני מחנות יריבים עמדו זה מול זה דרוכים לקרב מילולי. ההתנגשות הראשונה בקשר לבחירת יושב-ראש האסיפה הראתה, כי יחס הכוחות הוא לטובת האופוזיציה. הוויכוח הכללי נמשך עד אחרי חצות. נאומים חוצבי להבות הושמעו משני הצדדים. הקהל הגיב בקריאות ביניים סוערות. בגלל השעה המאוחרת לא הגיעו באותו ערב לידי בחירת ועד חדש והמשך האסיפה נדחתה לתאריך אחר. בינתיים נרגעו הרוחות במידת מה. הוועד ותומכיו נוכחו לדעת כי אופוזיציה יציבה ומלוכדת עומדת נגדם ועובדה זו אין לשנותה. כתוצאה מכך באו לאסיפה השניה מאופקים ושקטים יותר. ועד חדש על טהרת האופוזיציה נבחר בשעה טובה. האסיפה נסתיימה בשירת „התקווה“, שבה השתתפו המנצחים והמנוצחים גם יחד.

כאשר מביטים אחורה מפרספקטיבה של 45 שנים בקירוב נראים הדברים המתוארים לעיל כחסרי ערך ומגוחכים במקצת. מה טעם ראו חברי „האור“ משני המחנות היריבים לחולל סערה כזאת בגלל דבר של מה בכך? האם לא הרגישו בעצמם איום מידה גדושה של קרתנות ישנה בכל הסכסוך הזה? אך העניין לא היה פשוט כל כך כפי שזה נראה במבט חטוף. קרוב לוודאי היו כאן, פרט להצגה, גורמים אחרים, חשובים ועמוקים יותר. והגורם העיסרי לדעתי תנו היה נעוץ בזה שבין חברי „האור“ נתגלו כוחות וכשרונות חדשים אשר הוועד לא ידע להעריכם ולנצלם כראוי. כוחות אלה חיפשו לעצמם במה שעליה יוכלו להפעיל את יומתם ולהוכיח את יכולתם. הוועד היה שמרני מטבעו. הוא חשש מכל דבר שיש בו משום חידוש או העזה כלשהי. במסיבות אלו הת-

„יום פרח“ לטובת היהודים נגועי המלחמה בארץ ישראל שנערך בפלונסק, בכ"ב בתמוז תרע"ז

שנעשו בימים ההם בהצלחה רבה. ואין פלא בדבר — חברי „האור“ הוכשרו וחונכו לכך במיוחד. הם חונכו לראות את ארץ-ישראל כארצם הם, כארץ העתיד הקרוב שלהם. והם הוכיחו זאת בבוא הזמן. לא עברו אלא שנים מעטות ורובם עלו לארץ. רבים מהם השפיעו על הוריהם שיעלו יחד אתם או זמן קצר לאחר עלייתם. רק מעטים היגרו לארצות אחרות וגם הם מחשבותיהם ורגשותיהם נתונים לארץ-ישראל עד היום הזה.

★

חברי הוועד הקודם ותומכיהם לא ישבו אחרי הפילוג באפס מעשה. תוך ימים ספורים קיבלו את הסכמת השלטונות להקמת אגודה בשם „בני ציון“, מצאו דירה מתאימה בביתו של ז. קלפיש ומייד לאחר מכן החלו בעבודה בכל אותם השטחים בהם פעלו קודם, כאילו לא קרה בינתיים ולא כלום. הרוח החיה באגודה החדשה היו יהודה ליב פינקלשטיין ומתתיהו ברודר. שניהם בני-טובים ומשכילים. כל מרצם וזמנם היו נתונים לעבודה זו. מטרתם היתה:

חודשים רבים את אולמי הקולנוע הגדולים בהם הוצג הסרט, ובנשימה עצורה עקבו אחר הנעשה על המסך, התפעלו ממראות הנוף של הארץ, מבתי הראשונים של תל-אביב והמושבות. הסרט לא היה משובח מבחינה טכנית, אך השפעתו היתה מרובה. כשהובא לפלונסק היה כבר מטושטש מרוב שימוש ולעתים קרובות נקרע תוך כדי ההצגה, אולם עובדה זו לא היה בה כדי לגרוע מהתלהבותו של הקהל. זמרתה היפה של המקהלה, שליוותה את הצגת הסרט בשירים נאותים, הוסיפה עוד לאווירה המיוחדת ששררה באולם.

בד בבד עם הפעולה בשטח התרבות נעשתה פעולה נרחבת בשטח הציונות. בקורסים ובחוגים השונים למדו חברי האגודה פרק בתולדות עם ישראל, גיאוגרפיה של ארץ ישראל, תולדות התנועה הציונית, היישוב החדש בא"י, תנ"ך, השפה העברית למשתלמים וכי. נוסף לכל אלה הקדישו חברי „האור“ מזמנם ומרצם לעבודה מעשית כגון: מכירת שקלים, איסוף כספים למען הקק"ל וכי. בעבודה זו הציבו לעצמם מטרה: להשיג שיאים. ואכן למרות מצבה החומרי הקשה של האוכלוסיה היהודית הוכתרו המגביות

מהו. יחידים שקראו משהו על ספורט והתעניינו בו, התביישו לגלות זאת ברבים פן ילעגו להם. ענף הספורט היחיד שהיה מקובל במידה מסוימת היה שחיה. הנחל פלונקה, שמימיו מפכים בשלוח ובנחת, השחיה בו היתה נעימה מאוד ולא קשורה בסיכון כלשהו. רק מקום אחד שכינוהו „דער קעסעל-גריב“ הגיע לשלרשה מטרים ויותר בעומקו והשחיה בו היתה קשה ואף מסוכנת בשביל שחיין בלתי מנוסה. השחיינים ראו כעניין של כבוד לעצמם לצלוח את הנחל במקום ההוא והראשון ביניהם היה בינם גיגילה. בחור צנום וגבוה, ששעה שדיבר היתה פיקתו עולה ויורדת ומכאן כינויו. הוא ידע לצלוח את ה„קעסעלגריב“ כמה פעמים בוו אחר זו ותהילתו היתה בפי כול.

ענף הספורט השני היה התעמלות. בשעות בין הערביים, לבל ייתפסו בקלקלתם, היו כמה מבחורינו הולכים אל הכיכר שמאחורי בית מכביהאש אשר ברחוב בוקוביץ, שם היו מתעמלים על סולמות, קופצים מעל מכשולים, מטפסים על עמודים חלקים וכו'. אך כאמור לעיל, עשו זאת בחשאי פן יאשימום הוריהם בקלות-ראש חלילה...

*

משבאו הגרמנים חלה תזווה גם בנקודה זו. בערים השונות הוקמו אגודות ספורט יהודיות. הציבור הרחב התחיל לגלות סימני אהדה לתנועה חדשה זו. בעקבותיה באה העתונות וגם היא החלה להקדיש לענייני ספורט מקום נכבד למדי. ראו זאת בחורינו ואמרנו: „למה ייגרע חלקנו? הבה נקים גם אנחנו אגודת ספורט משלנו“. החלטה בנידון זה נתקבלה בהתלהבות. אולם מימושה נתקל בקשיים לא מעטים, שכן הקמת אגודת ספורט אינה מהדברים הפשוטים והקלים. יש לרכוש כלים ומכשירים שונים, העולים בממון רב. יש להזמין מבחץ מדריך ומאמן מתאים וגם דבר זה קשור בהוצאות מרובות.

אך קשיים אלה לא היה בהם כדי לרפות את ידיהם של אוהדי הספורט הנלהבים. הם ראו בזאת משימה ציונית מובהקת. בהתאם לסיסמתו של מאכס נורדאו „מוסקליוונטום“, שיש להגשימה ויהי מה. האמצעים הדרושים נאספו איכשהו. נרכש ציוד מתאים. הוזמן מאמן טוב מפעילי „מכבי“ בווארשה. נמצא גם מקום מתאים לאימונים — צריף גדול בכיכר הירוקה („זילוני רינק“) — העבדה החלה.

לא עברו אלא חודשים מעטים ובחורינו ערכו את הופעתם הפומבית הראשונה. וכבר בהופעתם זו הראו התקדמות ראויה לשבח. הם ביצעו תרגילים שונים על מכשירים בצורה נאה ובטכניקה טובה

לא לפגר אחרי „האור“ (לעלות עליו או לפחות להשיגו, על כך אף לא חלמו), וכדי להשיג מטרה זו עבדו במסירות ובנאמנות ללא גבול וללא ליאות. הרצאות, קורסים, אוסף כספים למען הקק"ל וכו', בקיצור אותן הפעולות בהן עסק „האור“. היתה זו „התחרות“ במובן הטוב של המלה הזאת.

משהגיעו לווארשה, אל הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, הידיעות הראשונות על הנעשה בפלונסק, על הסיכסוך והפילוג שבא בעקבותיו, החליטו לו לשגר לשם שליח מיוחד על מנת להשכין שלום בין הצדדים. השליח „בא, ראה ונוצח“. הוא חשב שימצא עיר מסוכסכת, שני מחנות לוחמים בחימה שפוכה זה כנגד זה, והנה לגדל הפתעתו מצא עיר שקטה, שתי האגודות עסוקות למעלה ראש בפעולותיהן השוטפות ואין זכר לסכסוך כלשהו. אמנם אין יחסים בין שתי האגודות, אך שיתוף-פעולה בלתי רשמי קיים ביניהן, והראיה לדבר — הצ'חתן והתקדמותן בכל השטחים. השליח חזר כלעומת שבא ובדר"ח שהגיש לוועד המרכזי ציין בין השאר: „פילוגים בדרך כלל הם תופעה בלתי רצויה, אולם פילוג זה ברכה יש בו ולוואי וירבו כמותו“.

*

היו כמובן בעירנו נשים ציוניות, רובן חברות „האור“. הן היו בין הפעילים ביותר בשטחים שונים. יום אחד קמו והחליטו להקים אגודה חדשה בשם „בנות ציון“. ישנם עניינים ספציפיים, טענו, שאין האגודות הקיימות יכולות לטפל בהם כראוי. לשם כך דרושה מסגרת חדשה, והיא: „בנות ציון“. אמרו ועשו. השיגו אישור מהשלטונות, שכרו דירה ומייד החלו בפעילות נמרצת. לא הפסיקו את חברותן ב„האור“, המשיכו לפעול בו, אולם חלק ניכר מזמן הקדישו עכשו ל„בנות ציון“. עובדה זו לא השפיעה לרעה אף במעט על מהלך העבודה באגודות הקודמות. נהפוך הוא, הדבר היה גורם מדרבן לפעילות נמרצת עוד יותר.

כאן אנו מגיעים אל מוסד רביעי ואחרון שהוקם בעירנו בימים ההם והוא: אגודת הספורט „מכבי“. בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היתה התענינות הציבור בספורט מועטה ביותר. התענינות הקדישה לענייני ספורט שורות ספורות בלבד, בפינה נידחת בעמוד האחרון. בערים הגדולות היו קיימות קבוצות בודדות של ספורטאים, שהשפעתן היתה בלתי ניכרת. רק אירועים ספורטיביים גדולים כגון כנס ה„סוקול“ בפראג משכו את תשומת-לבן של הציבור הרחב. התעניינות היהודים בספורט היתה עוד פחותה מזו של הגויים. הנוער בעירנו לא ידע פשוט ספורט

קבוצת חברי "מכבי"

הרבה, העמיסו את מטלטליהם הדלים על עגלה ועברו לאחת העיירות, לזמן קצר או ממושך יותר.

עירנו נתברכה גם היא בתושבים חדשים ממין זה. באו סטודנטים מווארשה והציעו את שירותם כמורים. תמיד היה מורגש אצלנו מחסור במורים. עכשיו עלה ההיצע על הביקוש. בא ד"ר הינדס, רופא מווארשה, והציע להקים בית-ספר תיכון. תלמיד חכם, ציוני ותיק, חבר "בני משה" לשעבר, עבד שנים אחדות כרופא בארץ-ישראל, ישב כל ימיו ברחוב נובוליפיה בווארשה וטיפל בחולים מדלת העם. בערוב ימיו נאלץ לשנות את מקצועו או יותר נכון לחזור למקצועו הקודם מלפני ארבעים שנה ויותר — להוראה. ההורים קיבלו כמובן את ההצעה בשמחה רבה. הוקם ועד מיוחד, שמתפקידו היה לעמוד לימינו של ד"ר הינדס בעבודות ההכנה הדרושות. כגון: דירה, ריהוט מינימאלי וכו'. לא ארכו הימים ובית-הספר התיכון פתח את שעריו לרווחה. ההורים שמחו: "סוף סוף יש לנו גימנסיה". רוב זמנו הקדיש עכשיו ד"ר הינדס לבית-הספר ורק בשעות הפנאי היה עוסק גם בריפוי חולים. בגלימתו הארוכה ועל ראשו מגבעת שחורה רחבת-שוליים היה משרך דרכו

למדי. אך כל זה היה כאיין וכאפס לעומת ההופעה הגדולה שנערכה שנה אחת לאחר מכן. אלפים מבני העיר והסביבה באו לחזות בהופעת ה"מכבי" ועקבו בהתלהבות אחרי התרגילים והתחרויות שבוצעו ע"י מאות משתתפים. קדם לכך מיצעד בחוצות העיר. המכבים צעדו בגאון בתלבושתם הלבנה והנאה כשר בראשם צועדת ומנגנת תזמורת כלי-נשיפה וכל העיר מלווה אותם בעיניים מביעות גאווה ושמחה.

*

פנים חדשות הופיעו בעיר. יחידים וגם משפחות שלמות. הם באו מערים גדולות יותר ובעיקר מווארשה, שם החמיר המצב והלך מיום ליום. מקורות הפרנסה נידלדלו זה מכבר. חוסר עבודה כמעט תמידי מחד גיסא, והקשיים בהשגת מצרכי מזון למעלה מן המותר מאידך (המותר לא היה בו כדי להחיות את הנפש) עשו את החיים בעיר הגדולה לקשים יותר ויותר. שמעו אנשים כי בערי-השדה החיים קלים יותר, יש מגע עם הכפר שבו ניתן להשיג מצרכי מזון שונים במחיר מתקבל על הדעת. לא חשבו איפוא

שמו הלך לפניו והצלחתו גדלה עם כל סיפור חדש שיצא מתחת עטו. אבל יחד עם זאת גדלה יהירותו ואמונתו שהוא אחד מגדולי הסופרים שבכל הדורות. על אחת מיצירותיו, "אסתרקה", שקטעים ממנה הקריא אצלנו, אמר בענווה רבה: "זוהי אחת היצירות הנדירות, המופיעות אחת למאה שנה". היה בו משהו מדון קישוט יהודי, תמיד במצב רוח מלחמתי, לחם בכל, באויביו המדומים, במבקריו, בחבריו הסופרים שאת כולם, חוץ מאחדים יוצאים מן הכלל, ביטל כעפרא דארעא. אנשינו, שידעו להעריך כראוי את כשרונו הגדול, קיבלו את פניו בלבביות רבה. הצהרותיו המלחמתיות נתקבלו גם הן ברוח טובה ומתוך הומור. העיקר, וייסנברג עצמו היה מרוצה למדי מקהל שומעיו ומקבלת הפנים החמה וכאות הוקרה מיוחדת האריך את שבתו אצלנו בכמה ימים נוספים.

דמותו של ישראל שטרן היתה מסוג אחר לגמרי. יום אחד נכנס, בקול נמוך ובמלים מגומגמות במקצת ביקש סליחה: "בקשה לו אלינו, ברצונו להשמיע ב„האור“ כמה הרצאות". חיצוניותו היתה דוחה, בלתי מגולת, לבוש בלוי סחבות ("רדינגוט" דווקא שהיה פעם שחור), נעליו במצב איום — ריפוד של קש מזדקר מבין הסוליות הקשורות בחבלים. מי הוא? מהו? שמו כך וכך, משורר, מחבר שירים בידידי. שמו לא אמר ולא כלום, שיריו לא היו ידועים. מה לעשות? איך אפשר להעלות דמות מוזנחת כזאת לדוכן בפני קהל שומעים? לאחר ששתה כוס תה חם התאושש קצת וסיפר קצרות את קורות חייו. על הצרות והתלאות שעברו עליו מאז פרצה המלחמה. נראה היה שקשה לו לדבר על נושא זה. בסופה של השיחה הובטח לו, שבקשתו תובא לדיון בישיבת הוועד שתתקיים באותו ערב. הוא הלך וכעבור שעה קלה נודע שהוא נעצר ברחוב עלידי שוטר גרמני. הובא אל מפקדת המשטרה ומשם לבית הכלא. מראהו המוזנח והמזרחי עורר, כנראה, חששות בלבם. החלה ריצה והשתדלויות אצל השלטונות, ורק מאוחר בערב עלה בידי אנשינו להוציאו מידי הגרמנים. הוא היה עיף, תשוש ונכה רוח. בישיבת הוועד שהתקיימה באותו ערב הוחלט אחרי היסוסים מרובים שלא להשיב את פניו ריקם, ולערוך את הרצאתו למחרת בערב. הפרסום היה בלתי מספיק ומשום כך רק מעטים באו להרצאה. אבל אלה שבאו לא היתה להם כל סיבה להצטער על כך. כאשר נכנס שטרן לאולם הביטו עליו בתמהון כאילו רצו לשאול: "מה ישמיע לנו ברנש זה"? אולם משפתח את פיו (הוא הירצה על י. ל. פרץ ויצירותיו) נשתנתה האווירה כבמסה קסמים. חברי „האור" היתה להם לא פעם הזדמנות לשיעור הרצאה יפה על נרשא ספרותי, אך משהו בדומה להרצאה זו לא שמעו קודם לכן. היתה זו סירה בפריזה.

מחולה אל חולה. בערבים היה נכנס ל„האור", מת-יישב ליד שולחן צדדי, קורא בעתונים או מעיין בספר. לא הירבה להופיע בפומבי, אם כי היה מרצה מחונן. על פי רוב ישב והקשיב קשב רב לדברי אחרים. הוא היה מוכן ללמוד מכל אדם.

בית-הספר התיכון לא האריך ימים. עם גמר המלחמה נתפזרו המורים, בעקבותיהם הלך גם המנהל. כך נסתיימה פרשת הגימנסיה בפלונסק.

לא היתה עוד תקופה עשירה בהופעות אמנותיות מכל הסוגים כמו התקופה ההיא. שחקנים, זמרים, נגנים — כל אחד מהם היה מוכן לעזוב את העיר ליום-יומיים, להרוויח קצת כסף ולאכול כמה סעודות מזינות ודשנות יותר. לשם כך לא היה צורך בלהקות רבות-משתתפים. די היה בשני אנשים בלבד: אחד מהם למד כמה מונולוגים בעל-פה, השני, זמר, למד כמה שירים והרי לכם ערב ספרותי-מוזיקאלי. כך היו נודדים הטרובאדורים שלנו מעיר לעיר, מהנים ומשעשעים את הקהל ונהנים גם הם. היו הופעות אורח מסוג אחר, כלומר: מרצה הבא להשמיע הרצאה או שורה של הרצאות, סופר המקריא מיצירותיו. הופעות מעין אלו משכו אצלנו תמיד קהל רב. לא פעם קרה שמרצה אשר התכוון לשהות אצלנו יום או יומיים התעכב למשך שבועיים או למעלה מזה. כנראה הרגישו עצמם בטוב במחיצתו. רבים באו אלינו בימים ההם. נזכיר כאן רק אחדים מהם.

*

ר' הלל צייטלין, פובליציסט מזהיר, הוגה דעות מעמיק ונוסף לכך מרצה ונואם שהלהיב את שומעיו. להרצאותיו באו המונים שהכירוהו מקריאת מאמריו בעתונות היומית ומספריו. הוא היה מקובל מאוד ואהוד בחוגים רחבים של יהדות פולין. הוא עשה רושם רב על שומעיו גם בחיצוניותו היוצאת-דופן. בשערותיו הארוכות, בגבות עיניו העבותות ובזקנו האדום היורד על מידותיו. בעומדו על הדוכן נראה כנביא המוכיח את עמו על חטאיו. סופו הטראגי ידוע. היתה לו אפשרות להימלט מצפוני הנאצים. אבל הוא דחה אותה למרות הפצרותיהם של ידידיו ומקורביו. הוא רצה להישאר עם אחיו עד יומו האחרון. וכאשר בא היום המר והנמהר ויהודי הרחוב ניסקה אשר בווארשה הובלו אל ה„אומשלאגספלאץ", היה ר' הלל צייטלין ביניהם. הוא הלך ברגליים כושלות, עטוף טלית, בדרכו האחרונה.

זכורה הופעתו של איצ'ה מאיר וייסנברג. סופר בעל כשרון יוצא מגדר הרגיל. בנעוריו היה שוליה אצל סנדלר. מחוסר השכלה כלשהי. עם זאת עוררו כבר סיפוריו הראשונים הד רחב בין הקוראים, ומבקר ריו ראו בו כוכב מזהיר עולה בשמי ספרות יידיש.

מפני המחלה היה גדול ובמיוחד פחדו הגרמנים. מעשה בשופט, לשעבר קצין שלחם בחזית המערבית, שישב במשפט ושמע עדויות. פסק־הדין היה מוכן כבר בראשו: שנתיים מאסר. לפתע פתאום החוויר וקפץ ממקומו. על הבד האדום של הכורסה בה ישב — זחלה כינה! השופט רעד כולו וגמגם משהו בלתי מובן. הוא סיים את המשפט בעמידה, תוך בהלה רבה הוסיף לנאשם עוד שנה אחת והסתלק. מעולם, אמר לידידי, לא תקף אותו פחד כזה בחזית כמו הפעם בראותו את „הטנק“ על הכורסה.

מגיפה שניה שפרצה בזמן ההוא היתה ידועה בשם „הספרדיה“ (הישפאנקה בלעז). היתה זו שפעת קשה. שגרמה לסיבוכים מסוכנים בריאות ובלב. רבים היו קרבנותיה. תרופות רגילות וביניהן כמובן שמן־קיק המסורתי לא היה בהן כדי להתגבר על החידק המסוכן (תרופות אנטיביוטיות לא היו קיימות עדיין בימים ההם), והוא קצר על ימין ועל שמאל.

★

שלושת הרופאים הפולניים בעיר היו עסוקים למע־לה ראש, אך יותר מכולם היה עסוק משה געלבארד המכונה מוישה פעלדשער (חובש). על משה זה סיפרו אגדות ממש בקשר למגיפת החולירע האיומה בקיץ שנת 1894. היתה זו מגיפת החולירע האחרונה במרכז אירופה. היא זיעזעה את העיר עד היסוד. למעלה מאלף איש, יהודים ולא יהודים, מתו אז בעירנו תוך 65 שבועות. רבים ברחו מן העיר אל הכפרים הסמוכים. משה פעלדשער נשאר על משמרתו. הוא עשה לילות כימים ללא ליאות וללא פחד בבית־החולים לשעת־הדחק שסודר בבית עזוב אשר ברחוב ודונסקה (בית זה, שבו מתו יום יום עשרות אנשים, הטיל את אימתו על עוברים ושבים עוד בתחילת המאה הנוכחית). משה החובש היה אדם בעל מזג טוב, שקט ומחייך תמיד. הוא ניחן, כמוהו כאביו המנוח דוד, גם הוא פעלדשער, בכשרון אבחנה מיוחד. הרופאים וגם הרוקח המקומי התייחסו אליו בדרך־ארץ ובאימון רב. מן הבוקר ועד מאוחר בערב היה משרד דרכו מחולה אל חולה, שם עלוקות ו„באנקעס“ (כוסות־רוח) או מטפל בגרונות של ילדים (בכיס העליון של מעילו היה תמיד מוכן בקבוק עם יוד וגם קיסם עץ עם קצת צמר־גפן). ילדים לא פחדו מפניו ולא בכו אפילו כשהיה שם את אזנו הקרה על גופם הלוחט. הוא לא „החזיק“ מסטטוסקופים. „אוזני — היה רגיל לומר — היא הסטטוסקופ הטוב ביותר“.

פעלדשער יהודי שני היה בעירנו ושמו וולף פרימקה. הוא היה צעיר בהרבה ממה ולכן ראה

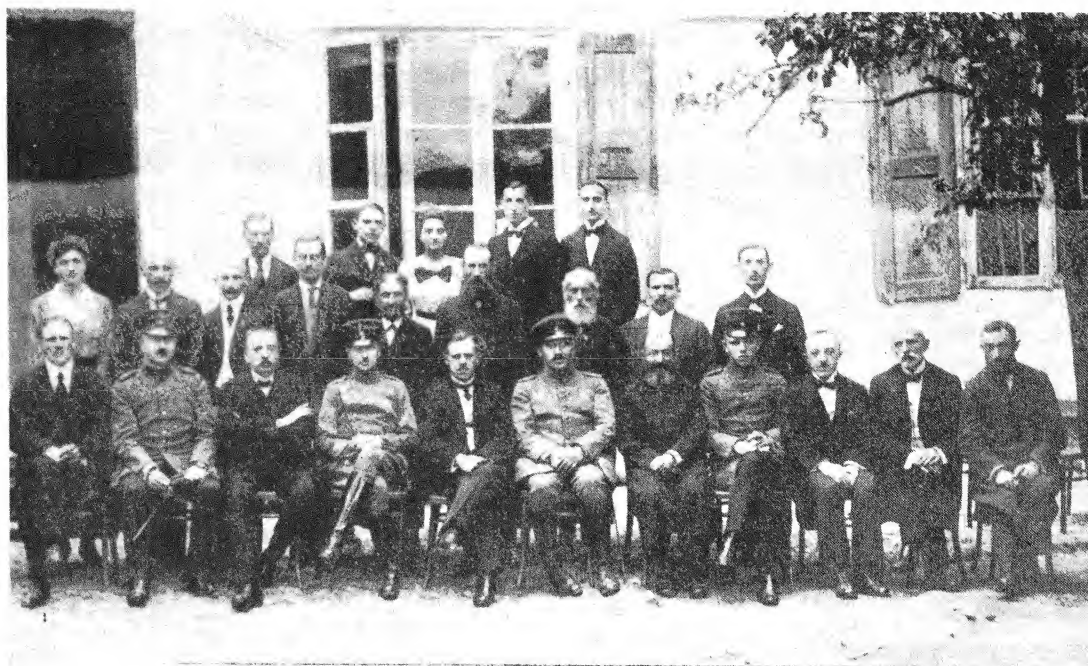
מלאכת מחשבת מכל הבחינות, מבחינת הצורה והתוכן כאחד. השומעים ישבו אחוץ קסם ומשסיים נתחלפו התפקידים. הפעם לא הוא, שטרן, היה מבקש, אלא שר־מעיו ביקשו ממנו לחזור על ההרצאה ולהשמיע הר־צאות נוספות. שטרן כמובן לא סירב ותוך שבוע ימים נתן עוד שלוש הרצאות. כל פעם לא רק האולם אלא כל חדרי „האור“ היו מלאים עד אפס מקום. שנים רבות זכר שטרן את ביקורו בעירנו וכל פעם שראה פלונסקאי בחוצות וארשה היה חוזר ואומר שביקורו זה היה לו קרן־אור באפלה שאפפה אותו בזמן ההוא. בינתיים יצא מאלמוניותו, שיריו הופיעו בכתבי־עת החשובים ביותר. קובץ שיריו „מבית־החולים“ (הוא היה ידע־חולי ושכב זמן ממושך בבית־החולים ברחוב צ'יסטה) עורר עניין רב ומבק־ריו ראו בו אחת התקוות הגדולות של השירה בידיש.

קיצו הטראגי ידוע. כאשר באה השואה, נכנע שטרן מייד מבחינה נפשית. לא רצה להיאבק עם הגורל, לא רצה לחיות. הוא שכב באחת החצרות הגדולות אשר ברחוב לשנו על רצפת הבטון וחיכה למוות. אנשים שידעו מיהו, רצו להכניסו לאחד החדרים. הוא סירב, לא רצה דבר. לילה אחד גווע ומת.

ישראל שטרן סימל באישיותו ובחייו את גורלה הטראגי של יהדות פולין.

★

החיים בעיר־שדה היו קלים יותר מהחיים בווארשה. אך אין לחשוב שהם היו קלים ממש. ההיפך מזה הוא הנכון. ככל שנמשכה המלחמה נעשו החיים קשים יותר ויותר. הגרמנים הוציאו מארצות הכיבוש הכול, החל ממצרכי־מזון וכלה בחומרי־גלם לתעשייה. הכול הועבר אל ה„רייך“ הרעב. מה שניתן לאוכלוסיה לא היה אלא תחליפים מהמין הגרוע ביותר. מצרכי מזון, פרט לאלה שנקנו בחשאי בכפרים הסמוכים במחירים גבוהים, שלא כל אחד יכול היה לעמוד בהם, ערכם התזונתי היה כמוהו כאפס. הסבון, תערור בת של חול ועוד משהו, אי אפשר היה להשתמש בו. מצב זה של תת־תזונה מתמדת ונוסף לכך הוזהמה והליכלוך התישו את כוחותיהם של האנשים. התר־צאות לא אחרו לבוא. פרצו מגפות. המחלה הראשונה היתה טיפוס הבהרות. מחלה זו הפילה בעירנו חללים רבים. הרופאים היו חסרי־אונים באין בידיהם תרופה נגד המחלה. החולה שכב בחום גבוה שבועות על שבועות. מי שהחזיק מעמד והחלים, ומי שהלך לעולמו. הגורם למחלה זו וכן נושא החיידק המסוכן היו ידועים, אך המלחמה נגד הגורם היתה בלתי אפשרית באין סבון או אמצעי חיטוי אחרים. הפחד

מועצת העיר והפקידים בפלונסק בשנות 1916—1918

רוסיים להנאתן של עוזרות-הבית. שמואל נאן, בעל אף ארוך מאוד ומכאן הכינוי, היה עושה הקפות מסביב לכיכר וממלמל בלי הרף: „ערליך איז שווערליך“. המסכן, הוא עצמו לא ידע עד כמה צדק. כולם הלכו לעולמם בזה אחר זה תוך זמן קצר ובמותם ניטל משהו מצביונה של העיר.

*

אלה שישבו בפולין בזמן ההוא ביחוד אלה שבאו במגע עם הגרמנים שואלים את עצמם תכופות: „האם כבר אז אפשר היה להבחין בגרמנים, במגעם היומי עם האוכלוסיה, שיש בהם משהו מיוחד, סימנים כלשהם של אותו טירוף שהמיט עשרים וכמה שנים לאחר מכן שואה על יהדות פולין? התשובה היא שלילית בהחלט. התנהגותם לא חרגה מגבולות המקובל והנורמלי בזמנים של מלחמה. החוק ובמיוחד חוק המלחמה, היה אצלם מעל לכל. על האוכלוסיה לציית ולמלא בקפדנות אחרי הוראות שלטונות הכיבוש בדבר הספקת החומרים הדרושים ל„רייך“. ואם היא עושה כך הרי היא רשאית בחייה הפנימיים לנהוג ולהסתדר כרצונה. כך נהגו כל הזמן. גנישות או מקרים של התעללות היו נדירים מאוד. קרה אולי פה ושם מקרה של התפרצות „הוצע הטבטוני“, אך מכיוון שנחרת בזכרון ולא נשתכח, הרי זה סימן

את עצמו מודרני יותר. לבושו היה ללא רבב. המגבעת על ראשו נטויה תמיד לצד ימין, שפמו מסולסל. הוא לא שלל את עליונותו של משה במחלות פנימיות. לעומת זאת היה שטח החירורגיה כילו שלו, וכאשר נודמן לו פעם מקרה של שבר ברגל או פצעים בראש חיכך ידיו בשמחה: זוהי „חתיכת עבודה“ בשבילו ורק בשבילו.

*

קרבתויהם של המחלות באו מכל השכבות אך בעיר קר מבין מעוטי-היכולת ומקרב דלת-העם, בהם עשו שמות ממש. עשרות עניים היו חוזרים על הפתחים בערבי שבתות. תוך זמן קצר נעלמו רבים מהם וכעבור זמן מה נודע שהלכו לעולמם. לא טוב מזה היה גורלם של המשוגעים. עירנו נתברכה במשוגעים מכל המינים, מהם שקטים המהלכים בצד דרכים ומהם מרעישים עולמות. מלכה הצחיקה את הרחוב בדור שיח קולני עם כל עובר ושב ובפזמוניה העליונים. מוינה היה משמיע בעד פרוטה אחת „מי שברך“, שהיה גיבוב מלים בלתי מובנות. לעומתם היה שלמה אדם שקט, שקשה היה להביאו לידי כעס. רוחו נעכרה בשרתו בצבא הצאר בסיביר הרחוקה. כל ימיו נשא מים לבתי יהודים. לאחר העבודה היה משמיע בקולו הנעים והמוזיקלי שירי אליקים צונזר או פזמינים

הונם תוחרם, והם עצמם ייענשו בכל חומריהדין. מה לעשות? לא היה להם זמן לחשוב הרבה. הם התנפלו על הגרמני, סתמו את פיו, קשרו את ידיו ואת רגליו בחבלים, הורידוהו מהעגלה והם עצמם הסתלקו חיש מהר מהמקום. הגרמני השתחרר איכשהו מהחבלים והזעיק את המשטרה, שהחלה מייד בחיפושים נמרצים אחרי המבריחים. כל הלילה חיפשו בכל המקור מות החשודים, אולם ללא הועיל. המבריחים נעלמו כאילו בלעתם האדמה. אותו יום הופיעה על קירות הבתים הרדעה חתומה בידי הקומנדאנט האופטמן מייסנר, קצין פרוסי טיפוסי, גבוה ורזה עם מונוקל בעין אחת. בהודעה זו נמסר לאוכלוסייה על מעשהו המחפיר של חבר הגנבים היהודי ("דאס יידישע די-בענגעזינדל") בלילה הקודם. הקומנדאנט מתרה ב"פושע", שאם לא יתייצבו במשטרה מרצונם הטוב תוך 24 שעות, מרה תהיה אחריתם. יהודים רטנו "למה ראה צורך להדגיש את יהדותם של המבריחים? וכי פולנים אינם עוסקים בהברחה?" עם זאת צחקו על תמימות הדרישה שיתיצבו תוך 24 שעות. "יקה-נאר יצטרך לחכות קצת".

המקרה לא היו לו כל תוצאות. המבריחים לא נתפסו והעולם כמנהגו נוהג.

★

הצהרת באלפור באה כאפתעה גמורה. לא ידענו ולא כלום על המשא-ומתן הממושך ועל ההיאבקות הקשה בשלב האחרון שקדם להצהרה. השמועות שהס-תננו בדרכים שונות היו בלתי ברורות ולפעמים סותרות זו את זו. העתונות גם היא לא יכלה, מטעמים מוב-נים, לספק לקוראיה את מלוא האינפורמציה שעמדה לרשותה. מאותם הטעמים היה זה דבר בלתי אפשרי לחגוג את המאורע הגדול בצורה נאותה.

אבל פטור בלא כלום אי אפשר. נערכה אסיפה גדולה בבית-המדרש החדש. לאסיפה באו המונים שמילאו את בית-המדרש מפה אל פה. הנואמים שהופיעו בה דיברו כמובן על ההצהרה ולא על הנושא שעליו הודיעו לשלטונות. הם הבהירו לנאספים את ערכו הגדול של המאורע כראשית תקופה חדשה, תקופת ההגשמה, שהצלחתה וממדיה תלויים בראש ובראשונה ברצונו של העם היהודי. המסגרת הפוליטית ישנה, יש למלאה תוכן יהודי וציוני.

הצהרת באלפור באה כאפתעה, אך אין לחשוב שהיא מצאה את הנוער הפלונסקאי בלתי מוכן. נהפוך הוא. הוא התכונן ליום הזה, חיכה לו, האמין שיום זה בוא יבוא בצורה זו או אחרת; והנה הוא בא. עכשיו — כך היה נדמה אז — כל הבעיות נפתרו, עם סיום המלחמה ייפתחו שערי הארץ לרווחה

שהיה זה מקרה בודד. כך למשל קרה פעם מקרה של התעללות באסיר. חייל גרמני הולך אסיר מבית-המשפט אשר ברחוב פולטוסק אל בית-הכלא. האסיר היה בחור יהודי גבוה וצנום, שלא מאנשי המקום. בלכתם ברחוב בעט החייל כל הזמן במגפו הכבד והמסומר באחוריו של האסיר. האסיר צעק בקולי קולות, ניסה להתחמק ולא יכול, לבסוף נפל או הפיל את עצמו על הארץ והתחיל קורע מעצמו את בגדיו. בין רגע שכב ערום כביום היוולדו. הגרמני כמעט ויצא מדעתו, עיניו היו מטורפות. הוא התנפל בחימה שפוכה על גופו הערום של האסיר, המטיר עליו מכות בקת רבחה, בעט בו במגפיו, השתולל. האסיר היה במצב של עלפון, לא הגיב כלל, גופו היה "פצע וחבורה ומכה טריה". החייל קרא לעזרה. באו גרמנים אחרים, עצרו עגלה, הטילו עליה את האסיר הערום, התיישבו עליו פשוטו כמשמעו ועזבו את המקום. מיהו הבחור, מה היה פשעו, במה עורר את זעמו של הגרמני, במה נסתיים כל העניין — לא נודע. יהודים שעמדו מסביב והיו עדי ראייה לכל המתרחש הסתכלו בדומיה איש ברעהו ונאנחו: "איזו אכזריות!"

כאמור, היה זה אחד המקרים הבודדים ולא עלה אז על דעתו של איש להסיק מסקנות כלשהן ממקרה בודד זה.

יש שואלים שאלה אחרת והיא: "האם ביחסם אל היהודים היה ניכר משהו שיכול היה להעיד על מה שקרה לאחר מכן? האם היו סימנים של איבה גלויה או מעשים כלשהם שאפשר להגדירם כמעשי איבה?" גם כאן דומה כי התשובה היא שלילית. ביחסם אל האוכלוסייה לא עשו הגרמנים כל הבדל בין פולנים ליהודים. המשטר היה חמור, אולם היחס היה בדרך כלל הוגן. את הפולנים שנאו, ביחסם אל היהודים היה שמץ של בוז וזלזול. "איציק קים אהער" היו מחקים בלעג את צורת דיבורו של יהודי.

★

אולם כאמור לעיל קשה למצוא במעשיהם משהו שאפשר להגדירו כמעשה אנטי-יהודי. זכור רק מקרה אחד ויחיד ששם היהודים נזכר בו לגנאי. ומעשה שהיה כך היה. חבורת מבריחים הובילה בחשכת הלילה עגלה מלאה מצרכי מזון וסחורות אחרות האסורות לפי החוק. משהגיעו אל מבואות העיר שמעו פתאום "האָלט!" (עצור). לפנייהם עמד שוטר-חרש גרמני שהאיר אותם ואת סחורתם בפנס-כיס שבידו. הוא טיפס על העגלה. "אל המשטרה" — ציווה. המבריחים ראו שהם אבודים. הסחורה, שהיא כל

המצב. הצנזורה על העתונות היתה חמורה יותר מתמיד; ולמרות זאת הורגש שמצבו של הצבא הגרמני הוא בכל רע, שהוא נלחם בשארית כוחותיו.

בחורינו, לא היתה להם סבלנות לחכות עד לפנות ערב, שעה שהיו מגיעים העתונים מווארשה. הם רצו יום אל משרד הדואר אשר ברחוב בוקוביץ כדי לקרוא שם את הודעת המטה הגרמני, ואחר כך היו עוקבים לפי המפה אחרי מהלך הקרב. בא הסתיו ואתו גשמים ובזק. הודעות המטה החמירו יותר ויותר. שמות חדשים הופיעו בהן, שמות של מקומות הנמצאים עשרות קילומטרים מאחורי החזית. סימן שהחזית נפרצה והצבא הגרמני נסוג. היה ברור שזוהי התחלת הסוף. יום אחד פשטו בעיר שמועות פנטסטיות שקשה היה להאמין בנכונותן, כאילו פרצו מהומות בווארשה, שלטון הגרמנים מתפורר, פרחחים עוצרים ברחובות העיר קצינים גרמניים ועורכים חיפושים בכיסיהם, הצבא מניח את נשקו, קמים והולכים כוחות בטחון פולניים שנוטלים את השלטון לידיהם. השמועות רדפו זו את זו. אחת מרעשה יותר מן השניה. הגרמנים אשר בעירנו גם הם הראו סימנים של אי-שקט, עצבנות. פניהם היו מודאגים, הסתודדו. היו להם כנראה ידיעות מוסכמות יותר על המתרחש בבירה. בערב ובמשך כל הלילה דלקו אורות בכל המשרדים הממשלתיים ועשן סמיך היתמר מארובותיהם. בעיר נודע – הגרמנים שורפים את המסמכים. בבוקר הופיעו בעיר אנשים זרים וסרט בצבעים אדום-לבן על שרוליהם. הם באו לשם משא-ומתן עם השלטונות המקומיים על כניעתם ויציאתם מפולין. כעבור שעה קלה נודע כי הגרמנים הסכימו להניח את נשקם ולצאת את העיר בכיוון לגבול. בצהרי היום היו תושבי העיר עדים לטקס הנחת הנשק. הגרמנים הסתדרו בשורה ארוכה ברחוב בוקוביץ ומולם עמדו הפולנים. הגרמנים, בלתי מגולחים, רבים מהם בגילופין, נראו כבר כאספסוף ולא כצבא ממושם. לקול פקודה הורידו מעצמם את החגור ושמם אותו יחד עם הרובה על הכביש. עוד פקודה והם זזו בכיוון לתחנת הרכבת. משבאו לשם עלו על קרונות-משא פתוחים. הקטר השמיע שריקה חדה והרכבת זזה. עוד מעט והיא נעלמה מאחורי הסיבוב.

כך נסתיים שלטון הגרמנים בעירנו בתקופת מלחמת העולם הראשונה.

מי פילל שלא יעברו אלא עשרים ואחת שנים והם יחירו חדורי משטמה אחוזי טירוף וכי עם בואם יקיץ הקץ על יהודי פלונסק...

ותתחיל עליה המונית. גל של התלהבות עבר על כל ערי פולין.

הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בווארשה גם הוא, כנראה, היה שרוי במצב רוח מרומם זה. והא ראייה: כשבועיים לאחר פרסום הידיעה על הצהרת באלפור נתקבל בוועדים המקומיים חוזר של הוועד המרכזי, שבו מתבקשים הוועדים לערוך מייד רישום כללי של הרוצים לעלות לארץ-ישראל. לחזור וזיה מצורף שאלון ובו עשרות שאלות, מהן אינטימיות למדי, כגון ההון העומד לרשותו של העולה וכיו"ב. עניין הרישום לא פורסם ברבים מטעמים מובנים, ולמרות זאת הופיעו כבר ביום הראשון במקום שנקבע לכך עשרות אנשים. הם חיכו בסבלנות עד שיגיע תורם, ענו ברצון על כל השאלות ואישרו דבריהם בחתימת-ידם.

מיום ליום גדל מספר הנרשמים. יום אחד הופיע, לתמהונם הגדול של העוסקים ברישום, ראש העיר בפועל דוד ארענד בכבודו ובעצמו. היה זה יהודי פיקח ובעל מרץ רב, לבושו ללא רבב וזקנו עשוי יפה. הוא לא היה אהוד ביותר על אנשי המקום בגלל יחירתו. עם הציונים לא נמנה מעולם. "מה זה, גם הוא בין הרוצים לעלות?" – שאלוהו. "כן נמאסו עלי החיים כאן, ברצוני להתחיל בחיים חדשים. בעצם, מה לי פה ומי לי פה". כשנודע הדבר בעיר הצטחקו יהודים, "כנראה יש לו יסוד לחשוש מנקמת מישהו בבוא היום עם חילוף המשמרות". הרבים שנרשמו יחד אותו לעליה לא עלה לארץ אף הוא. עם סיום המלחמה חיסל בחיפזון רב את עסקיו בפלונסק ועקר לווארשה, שם ירד מנכסיו ומת בעוני ובחוסר כל. כל המסופר לעיל בא להעיד, שגל ההתלהבות גרף אותו אלמנטים שלא היתה להם מקודם כל זיקה לציונות או לארץ ישראל.

משנסתיימה המלחמה נתברר שההתלהבות היתה מופרזת והרישום לעליה היה מוקדם במקצת. שערי הארץ לא נפתחו לרווחה ורק חלק מועט מבין הנרשמים הצליחו לעלות.

4

קיץ שנת 1918. הקיץ האחרון של מלחמת העולם הראשונה. במערב השתולל מזה חודשים קרב כבד לאורך כל החזית. הודעות המטה הגרמני סיפרו כרגיל על הצלחות ונצחונות, אולם מומחים לקריאה בין השורות – וכאלה היו גם בפלונסק – הבחינו כבר בנימה אחרת, שלא היתה ידועה עד כה. האוכר-לוסיה בארצות הכיבוש לא יכלה לדעת בבירור מהו

שנות 1914–1918 בפלונסק

רית עמד בסימן התרחבות בלתי פוסקת והרביץ תורה זו כמעט בכל החוגים והמעמדות שבפלונסק.

התנועה הציונית בעיר הכירה בבית-ספר זה כבאתח המשמרות החשובות שלה אשר הציבה לעצמה את המשימה להחיות את הלשון העברית.

והעברית קמה אמנם לקניין הנוער שבעיר. היא הפכה ללשון חיה ומדוברת בבית, בחברה וברחוב. בית-ספר זה הסמיך מקרב תלמידיו מספר מורים מוכשרים להפצת השפה, שעסקו בכך זמן רב וע"י כך הגדילו והרחיבו את חוג דוברי העברית גם בין המבוגרים, מהם העוסקים בהוראת הלשון העברית בארצות-העברית עד היום הזה.

נוסדו חוגים לתנ"ך ואגדה, שהודרכו ע"י חניכי בית-הספר של יהושע חלף. הושמעו הרצאות רבות בעברית על נושאים שונים. סידרה שלמה של שעורים בגיאוגרפיה של א"י, אקלימה, הרריה ועמקיה נערכו ועוררו הדים וגעגועים בלב משתתפיהם הצעירים.

הזמר העברי תפס מקום נכבד מאוד בחברה. קול שירי ציון בקע מבתים רבים בעיר. המוסד לתרבות "האור" וספרייתו שמשו מקום ריכוז של הנוער ובו קיימו נשפים אמנותיים בעברית וביידיש. לכאן נהרו רבים לשמוע הרצאות מפי נושאי התרבות ועסקני התנועה בפלונסק.

העיר דמתה למושבה עברית בא"י, למעין ירושלים דפוּלִין בזעיר-אנפין. רבים מיהודי פלונסק בתפוצות נשאו אתם מטען די נכבד של עברית ומשם התמידו באהבתם ללשון ולארץ האבות.

ברבות הימים נוסדו רשמית האגודות "בני ציון" ו"בנות-ציון" אשר מחולליתן הצליחו להרחיב עוד יותר את המסגרת של נושאי רעיון הציונות. אמנם בלטה ההתחרות בין "האור" לבין האגודות הללו, אולם לא נגרם כל נזק מכך לתנועה בעיר. היה זה תהליך טבעי בימים ההם, בחינת "כל המרבה, הרי זה משובח". סיבותיו של תהליך זה נעוצות בצורך הדחוף של הרחבת העבודה הציונית ובקניית נפשות בחוגים נוספים שבעיר, אשר טרם הספיקו להצטרף לתנועה. כן נחוץ היה להפעיל אישים נוספים, שקודם לכן לא מצאו כר די נרחב ב"האור" לפעולתם למען התנועה.

לזכר אמי מרים ז"ל; אבי יחיאל מאיר ז"ל; אחי צבי יחזקאל ואלחנן טוביה ומשפחותיהם, שנרצחו בידי חיות-הטרף הנאצים.

העיר שנכבשה בידי גרמניה הווילהלמית נשמה לרווחה. הדור היהודי הצעיר מצא בתלקו הגדול את פורקנו במשימות שונות ונחלץ לענייני תרבות, ציונות וספורט.

הזרעים שנזרעו ע"י תנועת חלוצי פלונסק, שעלו לא"י עם גל העליה השניה בעשור הראשון למאה הזאת, היכו שורשים עמוקים בלב הנוער היהודי בעיר, שגדל בתקופת מלחמת העולם הראשונה. התנועה הציונית הותרה רשמית ע"י שלטונות הכיבוש הגרמניים וניתן לה תוקף חוקי. נעלמו הגזירות של שלטונות הצאר הקודמים ועמם נעלם הפחד שחי בו הציבור הציוני לפני המלחמה.

הקבוצה ממנה הורכבה המשמרת הראשונה של אנשי פלונסק בעליה השניה, שיצאו מתוך חוגי חברה שונים, היו שלמה צמח, שלמה לבקוביץ, דוד גרין, האחים ליפא ואהרן טאוב, משפחת קוושני, משפחת ר' שמחה אייזיק ז"ל ואחרים. היתה זו קשת של סוחרים ובני סוחרים זעירים ואמידים, עשירים וביגורניים, חסידים ובני חסידים, "מתנגדים" ואנשי קידמה. העזות הראשונים עוררה תגובה חיובית נרחבת אצל הנוער הפלונסקאי בתקופת הכיבוש הגרמני. הדרך קסמה לו לנוער.

נוצרו תנאים מתאימים לשינוי פני החיים של הדור הצעיר. הדי הקשרים עם ארץ-ישראל בזכות המשמרת הראשונה התפשטו חיש מהר ברחבי העיר וסביבתה ורבים רבים ממתנגדי הציונות הפכו ממש למעריציה. הגעגועים לארץ-ישראל גדלו ולא היה עוד צורך במאבק בין אבות ובנים.

הנוער נשם לרווחה. העבודה למען הקרן הקיימת לישראל נעשתה בהתלהבות כדבר שבקדושה. ר' מרדכי ישפה ז"ל, הישר באדם, איש ההשכלה ובעל שאר-רוח, פעל רבות למען הפצת הבול של קק"ל באמצעות הצעירים והצעירות.

בית-הספר היחיד להוראת השפה העברית של יהושע חלף ז"ל, אשר לימד לפי השיטה עברית בעב-

וצעירה לשאת בגאון את המגן־דוד בדש בגדם. קרנה של התנועה עלתה לשיא.

מפה ומשם הביטו אמנם בעין זועמת על זרם החיים החדשים שהלך וגבר ומילא את חללה של העיר. אך אלה לא עצרו כוח זמן רב. הם עצמם נסחפו עם הזרם.

לא יישכת המקרה המאפיין עיר זו משהופיעו זוגות צעירים בבתי ישראל לאסוף תכשיטי זהב לטובת קרן היסוד. נשים רבות מאוד, שקשה היה להאמין אי־פעם שאלה יתרמו למטרה ציונית — הורידו טבעות הנישואין מתוך גאוה וענדו במקומן טבעות קרן היסוד. זו היתה הפגנה רבת־בעלת ערך כביר, שר"י שומה ניכר עד היום. פלונסק פשטה צורתה הקדומה ולבשה צורה של עוז ואמונה בחזונו של הרצל.

ומה אופייניים היו „ימי הפרחים“ בעיר זו. בחגיגות יתירה היו פושטים זוגות של בנים ובנות ברחבי כל העיר, בשווקיה, ברחובותיה וסמטתיה להפיץ את „הפרח“ לטובת א"י. העיר היתה מדגילה בתיה בתכלת־לבן ולבשה הדך לקראת המאורע. זו היתה הופעת פאר ולהט של מבחר בני פלונסק ובנותיה, אשר כרתו ברית עם ההרצליוזם וכבשו לבות מתנגדים ואף ערלי־לב לתנועה. וכולנו כאחד האמנו אז במלוא התמימות של עלומים כי הנה הלך ומת־גשם חזונו של הרצל ועם ישראל כולו על תפוצותיו ישוב ויבנה את מולדת האבות בכוח רצונו העז. „ואם תרצו אין זו אגדה“!

ואפשר לומר בפה מלא שאילו הגיעו שאר התפוצות לשיא דומה בכיבוש לבבות למען הרעיון של שיבת־ציון — יתכן והשוואה הנוראה שנגרמה לעמנו ע"י הצורך המטורף לא היתה מגיעה לממדים כה נרחבים.

הדור ההולך, ששקע ביוון הגלות עד מלחמת העולם הראשונה אולץ בלחץ הזמן החדש לקרוא דרור לדור הצעיר. הוסרו הכבלים וההגבלות שבהם גדלו וחונכו הצעירים קודם לכן. הלבוש הספציפי של הבנים, הבגד הארוך והכובע המיוחד, אשר אפיינו את היהודי, הוחלף בלבוש מקובל שאינו מבדיל בין עם לעם. פגישות בין צעירים וצעירות הפכו למציאות מובנת. הטיילת „בוקוביץ“ שב־עיר מלאה כל ערב בנים ובנות המטיילים בראש מורם ודרך חירות ומת־ווכחים על דא ועל הא. אף בייחסים שבין המעמדות השונים בעיר ניכר היה רישומה של המהפכה בחיי החברה. בני העשירים ומכובדי העיר, המעמד הבינוני והעמלים נתמזגו לגוש אחיד בחברה ובמוסדותיה התרבותיים והציוניים. ייתכן שפה רשם עדיין לחשה אצל הורים שונים הנחלת המסורתית אשר קיבלו אותה בירדשת דורות. אך לאט לאט פסקו הגיגיהם. ונפלו המחיצות.

ר' יחיאל מאיר טאוב

ברשת הכלים השונים שעמדו לרשות התנועה הציונית בתקופה ההיא ראוי לציון מיוחד בית־המדרש „החדש“ שנבנה בזמנו ע"י הנדבן ר' יצחק (איצי) כהן ז"ל.

רצה הגורל שרובה של עדת המתקדמים בעיר ומבחר בחרותה ימצאו כאן בקביעות את משכן התפילה שלהם.

ואין פלא בדבר. מבנהו של בית־מדרש זה תוכנן בסגנון חדיש. אמנם במראהו היה צנוע. אולם מרווח, גבוה מלא אור ואוויר, שלא כיתר השניים: בית־המדרש „הקדמי“ ו„האחורי“ אשר בהם היה שרוי אוויר דחוס מחמת השטח המצומצם והגובה הנמוך.

בית־המדרש החדש נקבע לאחת הנקודות המרכזיות ונוצל לשם הטפה ציונית מטעם מוסדות התנועה שבעיר. דבר שנתקבל ברצון ובאהדה רבה בקהל מתקדמים זה.

גם עסקני המזרחי מצאו כאן כר נרחב לוויכוחים ולפעולה ציונית. גם נאומיהם נשמעו בדריכות וחוג אוזניהם התרחב בממדים ניכרים.

בית־המדרש החדש שימש גם כאחת הנקודות החשובות ביותר לאיסוף כספים למטרות ציוניות.

דרכי התנועה נתגבשו בעיר ומחנה המהססים הלך וקטן. לא תהיה זו גזומה אם נאמר שהתנועה הציונית בפלונסק בתקופה ההיא הקיפה כמעט את רוב ההמונים ומסופקני אם בלשו או רחשו בעיר זו אז אידיאולוגיות אחרות. אות־כבוד היה לכל צעיר

סוף דבר

מאחר שעם השואה נחתם דף ההיסטוריה היהודית בערי פולין, ופלונסק בכללן, אשר במשך דורות רבים יצקו למו תושביה-אזרחיה היהודים אשיות מוצ' קות בדמות בתי-אבות מושרשים, שעיצבו וטבעו דמות מגובשת לחברה היהודית דהתם, ארשה לעצמי להעמיד ציון בשורות ספורות, לבית הורי ז"ל.

אבי המנוח, יחיאל מאיר טאוב, חונך על ברכי החסידות בבית הוריו בפלוצק. ענפה היתה המשפחה ושלוותיה הסתעפו על פני הערים, פלוצק, צ'כאנוב, פולטוסק, ניישטאדט, פלונסק, ראצ'יונו ובית הרבי מיאבלונו, יעקב טאוב ז"ל, שמוצאו משושלת הרבי דוורקה.

טוב לב היה אבא, נעים הליכות, איש מידות, ובהתאם ליכולתו לא משה ידו ממתן בסתר. עם הבנים הראשונים נהג בקפדנות ונתענה בסבל נפשי כשסטו מדרך המסורת האדוקה ונצטרפו לתנועה הציונית. שבעיני החסידים דומה היה הדבר כיציאה לתרבות

רעה. אחד מאחי, ברצותו לעלות לארץ בשנת תרס"ה, נאלץ לעזוב את הבית בלי ידיעת ההורים. למעשה זה היתה השפעה עזה על ההורים, וכעבור שנתיים עלה לארץ אח שני בידיעת ההורים ובעזרתם. הזמן, והשראת אמנו שלמדה זכות, כדרך אם אוהבת, על הבנים, חוללו תמורה גם ברוחו של אבא, ואני, בן הזקונים, נהניתי כמעט מחופש פעולה מלא, אע"פ שקרובי המשפחה והידידים הציקו לו על שבניו נתפרשו כביכול למינות. ולא עוד אלא שמצא עוז בנפשו להגן בפניהם על הבנים „האפיקורסים" שעלו לארץ ובסופו של דבר אף התגאה בהם שהיו מראשוני העליה השנייה.

אמנו המנוחה, מרים, לבית ר' יצחק אהרון שניצר, נתברכה באופי ממוזג של דבקות במסורת אבות והבנת רוח הזמן. את כאבה על שהבנים עזבו את קנם המורשתי נשאה בנפשה בבחינת „במסותרים תבכה נפשי" ונמנעה מלגלותו ברבים, פן ינודו לה. אחרי מחלת לב ממושכת נפטרה ביום 15.11.1918, והיא בת חמשים וארבע.

ש. הוכמן-לבקוביץ

מה עשתה פלונסק לשפה העברית

וכיצד עשתה? לא היה בית יהודי בפלונסק או כמעט ולא היה, שאחד מבני המשפחה לפחות לא למד ולא שנה את השפה העברית. מי במחתרת, מי בהסכמת ההורים ומי בהסכמת אחד מהם בלבד. אף אותם חסידי גור אשר בתוך נפשם פנימה חיו את חיי הרוח של העם בעבר, ומטרת פניהם רק לתפילות בלתי נשכחות, לעתיד, ליום הגאולה; אלה אשר כל דיבור על ראשית החיים הלאומיים בארצנו לאלתר, בימינו, עלול היה להוציאם מכליהם — אף הם הוקסמו מלימוד העברית, אם כי לא הודו בכך בגלוי.

★

לא אשכח כיצד תפרה לי אמי ז"ל בסתר בגדים לבנים לחגיגה בבית המכבי (טורנפסט בלע"ז) וחלילה לי לספר על כך לאבי ז"ל, ואיך הוא עצמו הואיל להביא לי את הספר „בכורים" מווארשה, אשר נחשב

חביבה עלי עיירתי פלונסק לשעבר, העולה מדי פעם בפעם בזכרוני מתוך אבל וצער על מה שעלתה לה, שבטלה ונכחדה מן העולם ללא זכר לגדולתה וללא שם למעשיה, עברה חלפה כלא היתה. ובבואי לגמול לה מעט תודות לזו עיירתי פלונסק — אחת העיירות המיוחדות במינן מבין ערי כנסת ישראל בגולה — על העושר הרב שהעניקה לי ולרבים כמוני, הרי בראש וראשונה על תתה בלבי את האהבה לשפה העברית.

רבות עשתה פלונסק — בדרכה היא — למען עם ישראל, ארץ ישראל, אולם הרבתה לעשות למען שפת ישראל. מסופקני אם היתה עוד עיירה, במזרח אירופה או בחלק תבל אחר, אשר יהודיה העניים והלתוצים בכל מיני לחץ של גלות, והנלחמים מלחמת קיום קשה ואכזרית בכל המסובב אותם — נתפנו ויפנו מקום בלבם לשאלות ציון ויתנו דעתם ללמד בניהם עברית — בצורה ובהיקף כפי שעשתה זאת פלונסק.

בה דבר וחצי דבר התגאו בה. ועל כן אין פלא שדרכה — דרך השפה — אהבנו את ספר התנ"ך. דרכו — את רוח העם ומתוך כל אלה באה כמיהה לארץ. לחיי עצמאות. נדמה היה כי כל קורות עם ישראל ותולדותיה, כל התפתחותו הרוחנית הטביעו את רשמייהם בלשון העברית.

מורז הוא. כי עולה היא בזכרוננו עיירתי פלונסק בד בבד עם ראשית ידיעותי בשפה העברית. עם זו אהבת-הנעורים לאות המרובעת, לצלילה ולפיוטה הצב-עוני, לציוריותה, לנוטריקון — ולגימטריא. לשעשועי לשון וניב וכר וכר.

לא באתי לשבח שפה זו. אלא בה במידה שהדבר נחוץ על מנת לספר מה אכסניה נאה היתה עיירתי למטרוניתה זו ששמה השפה העברית. אין כתיבה זו — שהיא רק כהצצה קלה בכל העבר המפואר הזה שחלק ממנו אף סמוי מתפסיתי ובלבי הנני רק משערת השערות ונזכרת בדברים, כהיזכר באגדה משכבר הימים — באה במקום מחקר בתולדות התקופה על כל הכרוך בה. כוונתי היתה לספר, מה צורות לבשו ראשית ניצני התחיה, והפעם דרך השפה העברית, ששימשה ליהודי פלונסק כעין נשמה יתירה, מין הרחבת דעת, ומי יודע — אולי גם מהפכה בהשקפת עולמם בענין ימיה המשיחיים?...

דאי עוד רבות יסופר ויכתב על תולדותיה של פלונסק, ואלו אני אסיים רשימה קצרה זו במה שנאמר על צדיקים, כי „מעשיהם הסידם תולדותיהם“.

בזמנו ספר יקר ויקר-מציאות. וכיצד שוב הוא עצמו הביא את מבחני בעברית בפני „המבין הגדול“ ישפה ז"ל והיה מאושר כשזה האחרון הילל ושיבת אותם. וההתלהבות ללימוד השפה מניין היא באה — האם בזכות יהודיה למדניה, שהשפה העברית לא פסקה מפיהם אף בתנאי הגלות, אף-על-פי שהשכינה לא שרתה עליהם כפי שהתאוו? — או בזכותם של היחידים והבודדים, אנשי החזון הלוהט, בעלי שאר-רוח ושאיפות נעלות, מהפכנים ועקשנים, אשר העזו לעזוב את העיירה ולנדוד אל השממה ששמה ארץ-ישראל ולהיות בין ראשוני גואליה של הארץ והשפה גם יחד? ואולי מורשת זו, היא שהאצילה מאורה ומחומה על כל אלה שלבם היה פתוח והתעתדו ללכת בעקבותיהם, ובייחוד עלינו הילדים? ושמא היה זה בית-הספר המצויין, שבין כתליו רחפה המלה העברית על תכנה ורוחה?

ויינתן-נא כאן ציון-מה לאיש ולבית-ספרו, ליהושע חלף ז"ל מורי ורבי. זה האיש ששפע והשפיע מאהבתו הגדולה לשפה העברית; אשר בהתלהבות ללא גבול טיפח את הלשון וספרותה, הנחיל ערכים, והראה לנו — הילדים דאז — את הקו המנחה אל גבורת ישראל, אל ייחוד העם, אל מרד והתעוררות וע"י כל אלה — לחיים מחודשים בארץ-ישראל. כך לימד וכך חניך. וראוי הוא מורי שייאמר עליו, כי עשה למען הלשון העברית בעיירתנו, יותר מכל איש אחר. זו היתה האווירה וזה הוא ייחודה של פלונסק. אהבה והתלהבות לשפה מצד זקן ונער. אף אלה שלא הבינו

אגודת בנות ציון בפלונסק

שמואל מאירי (קליין)

פלונסק בין שתי מלחמות עולם

לזכר אבי ר' מאיר קליין ובני
ביתו שנספו — זכרון קדושים
לברכה.

נולדתי בפלונסק בעת מלחמת העולם הראשון
נה וחייתי בה עד קרוב למלחמת העולם השנייה.
ב־1934 עזבתי בעלותי ארצה ומשנה זו ועד 1939
ביקרתי בה עוד 3 פעמים. מדי שנה בשנה, כמעט
ירדתי מארץ־ישראל ושהיתי בה, בפלונסק, חודש
חודשיים ושוב יכולתי לראותה באור חדש, אור
מוחזר מהסתכלות בכרכים ועיירות וכפרים שמעבר
לים.

עם סיום מלחמת העולם השנייה, בהיותי באי
רופה המערבית כחייל בבריגדה היהודית הלוחמת,
עמדתי לצאת לבקרה שוב וידעתי את אשר מחכה
לי שם — החורבן וההרס ובית־הקברות; מכונית
הבריגדה עמדה וציפתה לבואי, להשתתף במשלחת
הראשונה של הזרוע היהודית הארץ־ישראלית הלו
חמת שהגיעה לפולין לאחר מיגור הנאצים.

אולם זכותי לא עמדה לי, כי בינתיים הגיעה
אלי ידיעה על דבר הימצאו של קרוב אחד ויחיד
שנותר לנו מכל המשפחה אשר נמצא אותה שעה
בגרמניה ויצאתי לראותו.

וכך קרה, כי לא שבתי עוד אל פלונסק. פה ושם
קלטתי תיאורים מפי עדי ראיה — פליטי השואה —
שבמחיצתם התהלכתי זמן רב. מפה לאזון עברו
סיפורי המעשים שנתחוללו וההריסות שנעשו בה וה
תמורות שחלו בה — ואני ספגתי אט אט לתוכי,
והיו בדמי כרעל המפעפע. במיוחד נחרת בלבי
תיאורו של אחד גדול וחשוב מבני עירנו אשר חזר
לפוקדה לאחר השואה. אצטט את דבריו:

„בלילה הייתי משוטט ברחובותיה הדוממים
של פלונסק וצללי אדם הגיעו אלי מפינות
הרחובות ומאפוליות הבתים ורגע כאילו צעק
תי: ר' משה, חבר מוֹנִיק, ר' מאיר, מר פלוני
אלמוני!

כך ראיתים כולם — רוחם מתהלכת בין
הבתים־בתיים ומציצה מעל שלטי חנויות
תיהם, שאף שמותיהם עדיין מזדקרים מתחת

לצבע החדש של שמות בעלי־החנויות החדשים
— יורשיהם, וקולם של האבודים הולך וזועק
ברחובותיה של העיר ומפתחו של בית־הכנסת
אשר הפך למאורת פריצים ודלתותיו קרועות
והרוחות מתהלכות בין כתליו ובין חורבות
הגיטו... ופה ושם ממרצפת הרחוב זועקים אליך
שמות יהודים החרוטים באותיות עבריות על
מצבות הקברים אשר שודדים מעומלני צוארון
השתמשו בהם לרצוף רחובותיהם...”

כך היריהרתי במראות ממראות שונים ובהם
התערבו מחזות הזוועה של אושביץ הארורה, בה
מצאו יקירינו את מותם הטראגי ובתמונות העיר
פלונסק מימיה הטובים — השמורים עמי באלבום
ובעיקר בלבי, ובחלומותי בהקיץ ובחזיונות־לילה והנה
היא עומדת לנגד עיני כפי שראיתיה והכרתיה בשנים
שבין שתי מלחמות העולם.

איכה נפלת בלבי קום — פלונסק, ערש־ילדותנו!

על אם הדרכים

קטנה היתה העיירה, אולם טעם של עיר הורגש
בה, בסידור רחובותיה, בצביון בתיה, בצורת הבניה
שבה. על פרשת־דרכים חשובה היתה שוכנת והכביש
העובר אותה מחבר את עיר בירתה של פולין, וארשה,
עם נמלה היחידי שעל התוף הבאלטי, גדיניה. רכבת
מקשרתה עם רחבי המדינה ובכבישיה אצות־רצות
מכוניות אל מרכזי חתעשיה, כגון לודז', מסביב היקי
פוח כפרים ועיירות ובכולן עולות ריגשת חיים תוס
סים והמולת עשייה.

וכך היתה חיה ונלחמת, נאבקת על קיומה עד
בוא אותה חית־טרף והרסתה עד היסוד בה והגירה
לתהום דם בניה. העיירה שלנו עברה ובטלה מן העור
לם ורק בלבנו בלבד היא חיה וקיימת כפי שהיתה
אז, עת זרמו חיינו באפיקם הפלונסקאי...

היהודים שבה יהודים של כל ימות השבוע היו,
אנשי מסחר ומלאכה ועבודה. הם שלחו ידם בכל:
במסחר התבואה והעצים, בתיווך, בסחר בהמות, בני
הול בתי־אוכל וחנויות מכולת. והיו בה פועלים ובעלי
מלאכה רבים: חייטים, סנדלרים, סבלים וקצבים
וסוחרים לרוב ובעיקר במנופאקטורה ובבגדים מוכ
נים (קונפקציה). בידי יהודי פלונסק היו טחנות־קמח

רוז במדינה, היה תוקף גל של פעילות את כל חלקי הציבור. וגם בבחירות לקונגרסים היתה ניטשת מלחמה בין הזרמים השונים עד שהקיפה את הציבור כולו. והוא הדין גם בבחירות לקהילה.

ובכל אלה, וגם בתופעות חברתיות מסוג אחר, נתבלט קו אחד מיוחד ואופייני, שכדאי וראוי לציין בזה: היתה זו מידת התבונה ששלטה בכל. קיצוניות יתירה לא מצאת כאן.

ודאי שהיתה לעתים מחלוקת בין המפלגות, אבל לידי קיצוניות וקנאות מופרות או להתפרצות לא הגיעו אף פעם. ההתבוללות, למשל, גם היא הייתה שרשים. אך לידי ממדים מסוכנים לא הגיעה אף פעם; התחברות בין צעירים מבין היהודים ובין צעירי הגויים — גם היא נראתה פה ושם — אולם לידי מקרים של שמד לא הגיעו הדברים, במידה שזכרוננו אינו מטעני.

מוסדות חסד וצדקה

עיקר מאבקם של בני העיירה, כדרך העולם. היה על הפרנסה. קשה היתה מלחמה זו ורבים כרעו נפלו תחת נטל הקיום — אולם הציבור יצר לעצמו, באמצעיו הדלים, כלים מכלים שונים, לתמיכה בכושלים ולעידוד המאוכזבים. הוקם הבאנק היהודי, אשר בשנות ה-20 וה-30 התפתח ונעשה גורם כלכלי מכריע בחיי העיר וסביבתה. וקופת גמילות החסדים — הצנועה בהיקפה — סעדה רבים רבים מבין התושבים ועזרה למאות לצאת מן המיצר ולהמשיך במלאכתם ובמיסחרם. ראוי להזכיר ולהדגיש, שהעבודה בקופה זו נעשתה בהתנדבות וכספיה היו באים לה מהקצבות הקהילה ומוסדות אחרים וכן מנדבות־ידם של יהודי העיר — כעשירים כעניים — נדבת שבוע שבוע, שאיפשרה לקופה לגדול ולהתפתח. וכמובן שאין לפסוח ברשימה זו על כל אותם המוסדות הקטנים שהיו קיימים מלפני שנים והיכו שרשים עמוקים בחיי הציבור: „ביקור־חולים“, „תל־מוד־תורה“ ודומיהם וכן העזרה לעניים בתקופות החורף הקשות, עזרה בבגד ובלחם ובמצרכים חיריים אחרים כגון צרכי תג־הפסח וכירב.

רוח של התנדבות ושל מתן־בסתר ציינה את יהודי פלונסק. לא אחת היית פוגש בשתי בעלות־בית מכובדות העוברות מבית לבית לאסוף נדבות בשביל איזה נצרך — אך בלא שתגלינה את שם הנצרך, כדי שלא לביישו חלילה. אין בידי, לצערי, מספרים על מצבם הכלכלי של יהודי פלונסק ואף לא מספר העניים ומחוסרי הפרנסה ומקבלי העזרה מיד הקהילה. צעיר לימים הייתי אז ולא היו אלה בחוג ענייני — אולם זכרוננו

ומנסרות־עץ ומכוניות־משא ואוטומובילים לנוסעים ומשרדים וגם באנק ומוסדות־צדקה ובתי־ספר ותל־מוד־תורה ובתי־מדרש ובתי־כנסת מפואר — ומה לא היה בה? עולם ומלואו מצאת בה — אף כי בזעיר־אנפין.

עשיר ועני — ימין ושמאל

יהודים עשירים ובעלי־בתים היו בפלונסק מזה ופרולטארים — מזה. רעב שרר בבקתות־עוני של מדרגות־עץ עקלקלות ורקובות, ומאידך גיסא — בניני עץ ולבנים אדומות ובהם מרתפים טחובים, קיריים ומלאים מכל טוב. רחוב פלוצקה, ולעומתו — סימטת קוֹזִיֶה. יהודים יודעי תורה וספר, תופשי עט ומצויים בהוויות העולם — ויהודים עבדקנים, עטופי מסתר־רין של מתמידי ישיבה. ומפלגות מכל המפלגות בישראל (פרט ל„בונד“, דומני), ציונים ואגודאים, חסידים ואפיקורסים, מזרחיסטים וכלליים, פועלי ציון של ימין ושל שמאל ורביזיוניסטים משני הפלגים. של ז'בוטינסקי וגרוסמן, וקומוניסטים (שעם חבריהם נמנו דוקא לא מעטים מבני הטובים והעשירים שבעיר) וכן סתם מתבוללים, ששפת־דיבורם היא הפולנית.

ורוח של הגינות שררה בעיירה. מלחמות מפ־לגתיות — מהיכי תיתי! אבל במידה ובגבול הטעם הטוב.

היו שעות של התרוממות הרוח והתעלות הנפש. היו ימי תג והילולא. אך היו גם ימי צרה וצוקה ליהודים, ואז ראת אותה. את פלונסק היהודית כולה, כשלבה פועם בקצב אחד.

בימי הגאות הציונית

זכורני אותם ימים של ה„ספר הלבן“ של פאס־פילד לאחר 1929 ואת האסיפה ההמונית בבית־הכנסת שנערכה כדי להביע מחאה על סגירת שערי א"י — אותה סערת־רוח שהורגשה באוויר בעקבות דבריו חוצבי־הלהבות של הרב דמתא, ר' ישראל בורנשטיין זצ"ל וכן אותה נימת אחדות ונחמה שאפפה את כל הלבבות עם דברי א' אביגדור גרין ז"ל, שסיים אותה אסיפה רבת־עם בקריאתו הנלהבת: „יהודים, חזקו ואימצו!“.

ומי מבינינו לא שמע ולא יזכור אותה גאות של רגשי ההתלהבות בקרב ההמונים, שהיו ציונים בלב ובנפש, בעת שפורסמה הצהרת בלפור ואותה הפגנה ציונית גדולה עם פתיחת האוניברסיטה. וכן ההפגנות של תנועות־הנוער כולן, על דגליהן ותלבושת־תן — במשותף ובמאחד — שהיו נערכות בערבי ל"ג בעומר במשך שנים רבות. והיו גם ימי סערה לא מעטים. בחירות כי הוכ־

„יום פרח“ לטובת „חיי
נוף ילדים“, ל"ג בעומר
תר"פ

והן אסור לשכוח את כל הפועלים הרבים שעסקו בכל עבודה קשה, — פועלי מנסרה ועגלונים, סבלים ואחרים.

שעל כך היו מרבים לדבר בבית וברחוב וכולם ציינו לשבתה של העיר, כי מעטים בה העניים המרודים והחוזרים על הפתחים — כי העיר דואגת לענייה.

פרנסות יהודיות בפלונסק

תפילה ולימוד תורה

עם השכמת הבוקר, כאשר השכמת קום, ראית רבים מאותם יהודים אצים-רצים לבית-המדרש או לבית-הכנסת או לאחד מבתי הקלוז, אותם „שטיב-לעך“ ידועים, לתפילת שחרית בהשכמה — ותיכף לאחר מכן יוצאים למלאכתם ושוחרים טרף לביתם. מהם מתפזרים ברגל ומהם בעגלה לכפרים שבסביבה או נוסעים לווארשה לרגל עסקיהם או משכימים לח' נותם או סדנתם. זרזים ופזיזים כאותה עדת נמלים, עמלים היו לקיומם, לגידול בניהם, להמשך חייהם.

חיי הדת בידי הקהילה, הרב, השוחט והדיין היו. ואף כי בתקופה זו ירד כבודו של לימוד התורה לשמה — הרי בכל זאת מצאת עוד בחורים דבקים בתורה ומתענים למענה. הם היו אוכלים „טעג“, יושבים בבית-המדרש ולומדים פרקם במחיצתו של הדיין העני, שהיה לעתים משרך דרכו דרך העיירה והוא כאילו לא מעלמא הדין, כולו מנותק מהוויות העולם ונתון במרומי השחקים. ועוד רבים היו המת-אספים ללימוד פרק משניות, ולשמיעת דרשן מרחוק בא וללימוד פרק-אבות בשבת אחר הצהרים ופרק גמרא בערבי החורף הארוכים.

במה עסקו בני העיירה? במה לא עסקו, בעצם? מצאת בה חייטים רבים, והמקצוע הזה מן הנפוצים היה בעיר, אשר היתה משווקת סחורתה זו לא לתור שבי הכפרים שבסביבה בלבד אלא גם שולחת בגדים מן המוכן בסיטונות לעיירות קרובות ורחוקות — והיא היתה מעין מרכז לצרכי הלבשה לכל האיזור. וכן רבו בה סנדלרים, נגרים ונפחים, כובענים, פרוור-נים וחרטים; וסוחרים מסוחרים שונים, קטנים וגדוד-לים — קמעונאים וסיטונאים שסיפקו את צרכיה של העיר והסביבה בעץ, מתכת, ברזל ומכולת; סוחר תבואה וכלים ובעלי-בתים ושולחנים ואופים ורוקחים ורופאים וכל שאר מקצועות המצויים בעולם. ואין לפסוח, כמובן, על סוחרים קטנים וגדולים שבאו במגע עם האיכרים ובעלי האחוזות בסביבה, עם ה„פרי-צים“, והיו קונים מידיהם בהמות-עבודה ופרות, עג-לות וירקות ותבואה והיו חוכרים את גני פירותיהם ושדות תבואתם. וכאן אולי המקום להזכיר את היהודים הרבים שבפרברי העיר ובכפרים הסמוכים לה. שהיו עוסקים בעבודת האדמה, מגדלים בהמות ועוס-קים בכל עבודה ומלאכה בנייר ובגן — וצביונם יחיד ומיוחד וריח-שדה מורגש במחיצתם והם ברי-אים ורעננים ושופעים גבורה.

מוסדות הינוך ותרבות

וחיי התרבות, אלה מרוכזים היו בבית ספרו של ר' יהושע חלף ז"ל, כאשר אחיו, מר יצחק חלף, ייבדל לחיים ארוכים, עוזר לידו. בתקופה מאוחרת יותר הוקם ביה"ס "תרבות" אשר השפעתו רבה היתה ועמוקה על הנוער ועל דרך חייו לעתיד. וכאן המקום לפקוד אותו מעון של דעת ולימוד, של שוחרי התקדמות וקידמה — הרי הוא מועדון "תרבות" הוותיק, על ספרייתו העשירה ומועדונו הנאה. מועדון זה כמה נכסים מחנכים היו בו, כגון פסלו של הרצל ותמונתו של ווייצמן, פרי עבודתו של הצייר יוסף בודקו ז"ל, שאף הוא בן עיירתנו.

ובאותו מועדון פיכו חיים רעננים, הרצאות וויכוחים ושיחות אורחים (בן־גוריון הירצה בו פעמים אחדות בפני בני העיר) ועתונות היתה מצוייה שם ותנועות־הנוער המקומיות מצאו אף הן את מקומן שם — עד שרווח להן וגדלו והעלו נוצה ובנו להן את קניהן העצמיים.

וחלילה לנו לדלג על המועדון הקטן אך המעניין בתוכנו ובפעולותיו הברוכות, בעיקר בין בניה־עוני של פועלי ציון שמאל, על ספרייתו (ביידיש) הגדולה, ועל פעולותיו התרבותיות הענפות.

תנועות הנוער הציוניות

ועל כולן נזכור את הקנים־סניפים של תנועות הנוער השונות: השומר הצעיר, הנוער הציוני, בית"ר ואחרים; את המפלגות של המבוגרים: ציונים (ציר) נים כלליים חסידי יצחק גרינבוים) ופועלי ציון של ימין ושמאל ורביזיוניסטים ואגודאים והמזרחי ועוד.

וזכרנו, בעת אחת ממערכות הבחירות ל"סיים" הפולני, הודיעו על ביקורו של יצחק גרינבוים, אשר היה נושא דגלה ונציגה המובהק של יהדות פולין הנלחמת לקיומה, למקורות פרנסתה ומעמדה. גדול היה שמו של האיש; ואף כי ידוע היה מראש שב־כחוננו אין לנו סיכויים להשיג ציר לפרלאמנט — היה בעצם הפגנת כוחנו משום חשיבות רבה. ומה רבה היתה ההתלהבות כאשר נודע על בואו של האיש לעיירה קטנה במחוז, שאין לו סיכוי להביא ציר לרשימה היהודית — ודווקא בעת מלחמת הבחירות הסואנת. לא אפריה, אם אגיד, שבאותו מעמד יצאה כמעט כל העיירה אל הרכבת וגרינבוים נתקבל בכבוד מלכים — בדגלים ולפידים, בברכות ותשואות. יכך גם היה בעת הרצאתו באולם התיאטרון העירוני אשר בו באה לידי ביטוי הזדהות ההמונים עם המנ

נוהיקדים העברי הראשון בפלונסק

היום הראשון בבית-הספר

זכורני — יומי הראשון בבית-הספר של ר' יהושע חלף ז"ל. היה זה יום חורף מושלג. בן שש הייתי אז. השכם בבוקר בא בן-דודי, הגדול ממני בשנתיים-שלוש, לקחתני לבית-הספר.

במהירות עברנו את כיכר-השוק המבהיק בלובנו והריק מאדם. הקור היה עז ביותר, עד כי לא יכולנו להחזיק בידנו את צרור המחברות והספרים. סביר רים היינו, כי בבוקר כזה לא יתקיימו הלימודים. ומה נדהמנו לראות, בהגיענו אל בית-הספר שעמד בתוך חצר גדולה, מוקפת מחסן-תבואות ובית-בד וכן בתים וקרפיים לרוב — והנה ישוב מורנו על-גבי הקא-תדרה הגבוהה, נר דולק על ידו (כי שעת בוקר מוקדמת היתה) ולפניו ספר פתוח והוא יושב ולומד בניגון מסורתי — וקולו מלווה מאז, ואותו לחן ערב ועצוב נוגן בי עד היום... ואכן התקיימו הלימודים באותו יום כסדרם.

היה היתה בעיירה רוח של לימוד הלשון העברית, אלא שרוח זו התחילה לרדת פלאים ככל שקרבה והלכה השואה הגדולה. הפולנית חדרה לחוגים רחבים יותר ויותר. הספר העברי נעשה נדיר יותר, הבקאים בספרות העברית נתמעטו והלכו ולא נותרו אלא בני-סמכא יחידים בשטח זה, וביניהם — נכון יותר, ברא-שם — אותו איש שרבים מן הצעירים התייחסו אליו ברגשי הערצה בשל ידיעותיו המקיפות והרצאותיו הנאות ושפתו העשירה, הרי הוא מר מתתיהו ברודר זכורנו לברכה.

ההתבוללות נותנת אותותיה

זכורני, באחת מעונות הקיץ, בעת שבאתי מן הארץ לבקר בפלונסק — כנראה בשנת 1936 — היה נטוש ויכוח ער בציבור הציוני סביב המגבית להרחבת הספריה של „תרבות“. השאלה שעמדה לדיון היתה, האם להמשיך ברכישת ספרים עבריים, בעת שמועטים בלבד הם הדורשים לספרות עברית — או לחדול מזה ולשחות עם הזרם ולרכוש ספרות פולנית?

במשך אסיפות אחדות התנהל הוויכוח והשתתפו בו טובי הציונים ובני הנוער בעיר. אינני זוכר סופו של הדיון, דומני כי הוחלט לחלק את הסכומים כדי חצי חצי — המחצית לעברית וידיש והמחצית השניה לפולנית. אולם נחרתו בלבבי דבריו של מנהל ביה"ס „תרבות“ באותם הימים, מר משה רוזנבליט (שאניו בן העיר, אולם ישב בה שנים אחדות והתקשר אליה והוא כעת עמנו בארץ) שאמר בפאתוס רב: „אין אנו יודעים עדיין מה גדול ערכם של ספרים עבריים

היג הדגול ואחדות העם בשאלות הגורליות של היהודים בפולין.

אמנם כולם פעלו ועמלו להתפתחות מפלגותיהם ולריבוי חבריהן — אך רגש האחוה היהודית לא פסק מלפעום בלב כולם, על כל זרמיהם וגווניהם. הפעולות האלו הוסיפו צביון לחיי העיירה וב-ייחוד תרמו לכך את חלקם הרב תנועות-הנוער בחור-גיהם והרצאותיהם, במשפטים הספרותיים שערכו, בא-סיפותיהם הפוליטיות וכן בטיולים וביציאה למחנות-קיץ ולכינוסים ובשיגור חבריהם להכשרה ואח"כ לעליה לארץ — כל אלה הפיחו רוח חדשה, אמיצה ורעננה בעיירה כולה. אט אט החלו אף מבוגרים להתעניין במתרחש באותם „קלובים“ קטנים ואף התעניינו לחשוב על א"י עצמה, ואחדים, במיוחד מבין בעלי-היכולת ובעלי-הנפש שביניהם, יצאו לתור את הארץ ולבדוק את האפשרויות לעלייתם ולהשקעת ממונם.

אם יכולים אנו להתפאר כי רבים מבני עייר-תנו נמצאים כיום בארץ — הרי זה בראש וראשונה הודות לאותה רוח שפיעמה עוד מראשית המאה ואף מלפני כן בצעירים הפלונסקאים. זו הרוח של ציונות מגשימה.

אכן, עיר ואם בישראל היית, פלונסק עיירתנו!

עיר של דיבור עברי

העברית היתה נפוצה בעיירה במידה ניכרת ושוורשיה נעוצים עוד בימי ההשכלה ובימי ראשית הציונות המדינית. אמי, הדסה לבית שיינבוים, זכ-רונה לברכה, היתה מספרת על הלימוד העצמי האינ-טנסיבי של העברית בין בני-הנוער בראשית המאה הנוכחית, עת בפגישות הרבות ביניהם היו מקדישים זמן רב לשיחות ולוויכוחים ובעיקר ללימוד השפה. בבתים רבים וגם ברחובות — סיפרה אמי — היו שומרים עים אז את נטיית הפעלים העבריים השכם והערב.

והמשכה של פעולה זו נעשה, וזו מודעת לכו-לנו, בבית-הספר העבריים ובעיקר של ר' יהושע חלף ז"ל — מורנו ורבונו היקר.

בית-ספר זה של ר' יהושע, המה מתלמידים למ-אות והיווה בית-אולפנא מובהק ללימוד, להשתלמות, להרחבת אפקים ולחינוך ציוני. העברית הדהדה ברחובות ובמועדוני הנוער וקבוצות שלמות בתנועות השונות. ניהלו את פעולותיהם בעברית. אין ספק שתנועת העליה לארץ ניזונה אף היא בעיקר מאותם המקורות, ואף הנהייה לדעת ולספר העברי ינקו גם הם מאותו מעיין.

רואה אני לנגד עיני גוי אחד, טראוועקי שמו לדראון, אחד מגויי העיירה, הצרן בחצר יהודית, שטוף בשכרות וזימה, אשר תמיד היה משתדל להתחבב על דיירי הבית ושכניו היהודים. אך פעם, סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה, פתח את סגור לבו ואמר בערך כך:

„עוד מעט והיטלר יבוא. כיום אנו ידידים, אולם דעו כי עוד מעט ואבוא אליכם — ולא לשם קבלת פרוטות אלא בשקי וגרונני, שהכינותי לי למטרה זו, אבוא ואקח. אזי אעשה את אשר עם לבי עליכם כל השנים. כי הרי היטלר עומד לבוא והוא יבוא!“. הוא ציפה לשעת־כושר וכמוהו ודאי רבים מבני עמו — ושעה זו באה בסופה וסערה...

מראות שאינם נשכחים

עומדת היא, עיירתי פלונסק, לנגד עיני על רחובותיה הנאים וכיכר־שוקה הגדולה, בתיה המצוי טופפים ושדרות עציה העוטרם לה סביב, השדות המקיפים אותה מעבריה, והפלונקה — זה הנחר הקטן אשר שמה בא לה ממנו — המלחך גבולותיה, כבישיה המובילים אל כפרים ועיירות ואל היערות בהם היינו מבליים ימי־טיול נאים ונעימי וזכרונות. הנה קוצא, הכפר שהיה כולו יהודי בעבר, ועדיין היה יהודי במידת מה גם בימי נעורינו; והרי סוחוצין, העיירה הקטנה הנסמכת אל היער הגדול, שבצלו היו מס' תופפות עשרות משפחות יהודיות בתקופות הקיץ; והרי ויצ'ניק, החורש הנאה שנותר מן היער הכרות, ובקתות האכרים ומשקי האתונות הגדולות ואבן נפור ליאון הגדולה שבדרך לצ'יכאנוב.

כל אלה ועוד מראות וזכרונות מתייצבים יום יום לנגד עינינו, באשר הם חרותים בעמקי לבנו. פלונסק כולה כאילו מוטלת על כף ידנו והיא כל כולה נאה וזורחת באור רב. העיר על כל מה שהיה בה, על יהודיה היקרים ועל בתי־חומותיה ובניני־העץ ומשכנות־הדלות הרבים שבפרבריה המרוחקים. יתמות מעיבה את שמינו, כואב־דואב הלב, על כל מה שעלתה לה.

איכה נפלת לבלי קום, איכה הוגר דם בניך ונפצו עולליך אל הסלע — פלונסק, יקירת לבנו!?

גם כשאין עליהם קופצים בימים אלה. ייתכן ומחר יימצאו רבים הדורשים אחריהם, כי מי חכם ויידע מה תהפוכות צופן לנו הגורל?

ומודעת היא, מפי פליטי השואה שמענו את הדברים, מה רבה היתה הנהייה אחר ספרים בכלל ואחר הספר העברי בפרט בשנות הגיטו — ומי ימוד מידת העידוד ששאבו צעירי העיירה מאותם ספרים שעמדו כמעט עזובים במשך שנים באיצטבות הספרייה של „תרבות“!

ימי החורבן והאכזריות

רבות שמענו וקראנו, ולעולם לא נשביע ערגתנו וכאבנו, על אותה תקופה של הרס ואכזריות שירדו על העיירה. אולם יחד עם כל בית ישראל בפולין ובאיי־רופה בכלל נעמוד תוהים מול השאלה הגורלית וה־נוקבת תהומות: כיצד זה קרה שכולם, או כמעט כולם, ישבו באותו גיטו מבלי לברוח, מבלי לנסות להינצל? בני־המשפחה היו דבקים זה בזה וכל העדה כולה הובלה כצאן לטבח, בעת אשר ידעו את הגורל הוודאי הצפוי להם.

זאת ועוד: בעת שהובלו ברכבת, בטראנספורט אחרון לאושביץ, נסעו בקרונות פתוחים, קרונות נוס־עים, ומפי אחדים שנסעו באותה רכבת־המוות שמעתי, כי באחת התחנות שבדרך עלה פולני לקרון וזירזם לברוח, באשר המוות עומד לפניהם — והם נשארו והוסיפו לנסוע אליו, אל המוות, כאל גורלם האחד. אולי זהו נושא למחקר יסודי בשאלת היחס שגילה העם הפולני ליהודים — אולם השאלה נוקבת ואינה נותנת מנוח...

יש המסבירים את התופעה ביחס העויין והאדיש לסבלות היהודים מצד שכניהם הפולנים (להוציא מכלל זה אותם מקרים ספורים של הצלת יהודים ע"י פולנים). אכן לא היתה אנטישמיות חזקה בפלונסק, ואף בשנים של מאורעות פשיטיק, עת שנאת ישראל השתוללה בחוצות עריה ועיירותיה של פולין. אולי לא העזו הפולנים בפלונסק להרים את ידם על היהודים, אולם כבוא השואה, ניצלו אף הם — כרוב הגויים — את השעה וחמסו וגזלו מכל הבא ביד.

במה נשתנתה עירנו מערים אחרות

שפגשני, מדבר אתי על ציונות, על ד"ר הרצל, על תחיית העם וכדומה. כל מלה שיצאה מפי האדם האציל הזה נקלטה בלבי הרך בהתלהבות, בהתפעלות ובהערצה.

בעיר פלונסק לא היו יהודים מתבוללים. רובם היו ציונים. נכון, היו מפלגות מכל הזרמים, מהקצה עד הקצה, מפלגת "המזרחי" שבראשה עמד אברהם גרין ז"ל, אחיו הבכור של דוד בן-גוריון יב"ל ובקצה השני מפלגת פועלי-ציון, ובראשה דוד גרין (בן-גוריון). לחידה היא בעיני עד היום, שאברהם גרין, הבן הבכור של משפחת גרין, משפחה "מתקדמת", לא כל כך אדוקה, היה אדוק מאוד, התהלך בלבוש המסורתי, בקאפוטה ארוכה ובקאסקט היהודי על הראש, בעוד שאביו ר' אביגדור היה לבוש אירופית.

עוד בשנת 1904 התחילו הצעירים מעיר פלונסק לעלות ארצה. הראשונים היו שלמה צמח, האחים לב"קוביץ' (לביא), כבשנה, דוד גרין, אחים טובים (יונה) ואחרים. ידעתי עוד הרבה בנים, בני טובים מוכשרים מאוד מפלונסק שעלו אף הם ארצה בימים ההם, אבל מפני התנאים הקשים ששררו אז כאן בארץ לא יכלו להתאקלם ולדאבון לבנו שבו לגולה, לתנאים הטובים יותר שחכו להם שם...

גם בנות מפלונסק התחילו כבר בימים ההם לעלות ארצה: האחיות כבשנה, רחל נלקין (בית-הלחמי) ועוד. אני, שהייתי אז נערה צעירה שאפתי ורצייתי גם אני ללכת בעקבותיהן, אך אסור היה לי אפילו להזכיר זאת, או לשפוך את לבי לפני מישוהו, מפני שבת שניצר הייתי... אבל ידעתי כי בסופו של דבר עלה אעלה. בגיל צעיר התחתנתי ועברתי לגור בוורשה. גם שם, בעיר הגדולה, לא התנדפו שאיפותי לעליה. נעשיתי פעילה בתנועה הציונית לטובת ארץ-ישראל. למולי הטוב היה גם בעלי ציוני ובשנת 1932, בזמן שהתנאים כבר איפשרו לנו (הילדים) היו כבר בגיל בית-הספר), עזבנו את וארשה ועלינו עם שלושת ילדינו ארצה. בעקבות עלייתנו עלו גם כמה ממכרינו. עזבנו מאחורינו עמדה חברתית, שם מסחרי טוב ומצב כלכלי מצוין, והיו שלא הבינו, מה מניע אותנו לעזוב את פולין? האם זה שגעון או משיכה כה חזקה לעלות לארץ-ישראל? חבל, חבל מאוד שלא רבים זכו להבין ולהרגיש כמונו.

בהעלותי במחשבתי את העיר שבה נולדתי, פלונסק, נזכרת אני בנוער הפלונסקאי דאז — נוער שיצא לו שם כמוכשר ואינטליגנטי. אז היה לו לנוער שם, ועכ"שיו יש לנו הוכחות באנשי-שם, ביניהם אפילו שם עולמי, הנמצאים כאן בארץ, כמו ראש ממשלתנו דוד בן-גוריון, הסופר והמבקר הנודע שלמה צמח, הלוחם הוותיק למען זכויות יהודי פולין בתור ציר בסיים הפולני, יצחק גרינבוים (גדל בפלונסק), מייסד קיבוץ עין-חרוד שלמה לביא (לבקוביץ), הצייר הנודע יוסף בודקו ז"ל שנפטר כאן בארץ ועוד ועוד.

נשאלת השאלה האם היתה באמת העיר פלונסק מבורכת יותר בנוער מוכשר מכל שאר הערים והערים רות בפולין — ואפילו מהגדולות שבהן כמו וארשה, לודז', קראקוב, לבוב ואחרות? לפי דעתי, לא! לעליה לציון של בנים מוכשרים מעיר פלונסק היו גורמים אחרים לגמרי. לא הכשרונות המיוחדים ולא האינטליגנציה הם שכיוונו אותם ארצה, כי אם האווירה הפלונסקאית שנשמו בה, שכולה היתה לאומית-ציונית. צעירי פלונסק הגשימו את הלאומיות, "הלכה למעשה": דברנו בשפת העם (יידיש) בבית ומחוץ לה, ברחובות העיר, בהרגשה ובהדגשה שאנו גאים על שפתנו אנו, ואיננו משתמשים בשפת הגויים. האווירה הזאת היא שהכשירה את הבנים הצעירים ההם שיקומו ויעלו ארצה. מי בעצם יצר את האווירה הזאת בפלונסק? היו אלה האבות שחינכו את הנוער ובראשם אביגדור גרין, שמחה אייזיק, מרדכי ישפה ז"ל ואחרים.

יש אומרים שעוד לפניהם, ואפילו לפני הופעתו של הרצל ז"ל מורגשת היתה בעיר פלונסק גאווה לאומית-ציונית, וכנראה שכבר אז נדלק הגפרור שנתלקח במשך הזמן והצית שלהבת בלבנו והבעיר את הקרקע שם תחת רגלינו, עד שהרגשנו כי עתידנו איננו שם — בגולה — אלא בארצנו.

כך היה המצב בעיר פלונסק.

אמנם גם בערים ובעיירות אחרות בפולין היו יהודים ציונים. היו אפילו מקומות שחלק ניכר מהיהודים שם היו ציונים. אלא שעל פי רוב היו אלה ציונים ב"פה" ולא במעשים.

נזכרת אני שבהיותי כבת י"ג נודמן לי להימצא בימי החופשה בקייטנה שביער שראמין ובאותו בית שגרנו בו בילתה את ימי-חופשתה גם משפחת ישפה ז"ל. נזכרת אני היטב איך היה מר ישפה, בכל הזדמנות

בסוחוצ'ין לפני העליה לארץ-ישראל

ושמה גיטעלע. למה ואיך נשארה המשפחה הזאת ולא עלתה לארץ — חידה היא שפתרונה — בכוחה של הגלות, של הרגלים, של פחד מפני שינוי, מפני החדש. הרשל ליפסקי כולו חדור תרבות עברית, געגועים ליש-ראל, קנאה לאלה שהעזו. עליו ועל רבבות כמוהו, אך עוד יותר על בתו, על גיטעלע, בוכה ודואב הלב. בשבת הראשונה, שהתארחתי בביתם של הורי יציב, הוא אז עדיין בברלין, מזכירו של שטיבל המו"ל, נכנסה ילדה כבת שלוש, שסבתא, אמו של הרשל, מח-זיקה בה — ואומרת: גוט שבת! לילדה עיניים גדולות, חומות זהובות וגם שיערה הוא מצבע של זהב כהה. הזדעזעתי מקולה הרך, והיידיש שלא הייתי רגילה לשמוע מפי ילדים. היא מתיישבת ליד החלון, מקרבת את ידיה הקטנות לזוגיות ואומרת: שמש, שמש, תחמ-מי לי את הידיים.

פעם, בשעת טיול בשדה מתאוננת היא על הרוח החזקה. על השאלה, מה זה רוח? היא עונה: „אז די לופט באוועגט זיך.“ ועוד דבר זכור לי. ביום-השוק, בעברה ליד דוכן של רוכל תפסה סוכריה וברחה הביתה כשהסוכריה בידה. על השאלה, מה עשית? הלא גנבת, באה תשובה „ביי א גוי מעג מען!“.

למחרת חג הפורים היא נכנסה ובפיה בשורה: אתמול היה פורים והיום כבר שושן-פורים. באותה התקופה היא סיפרה לי: דער אייז רירט זיך, דער אייז גייט. (הקרח זע, הקרח נע.) הכרתי רק ילדה אחת במדינה הגדולה פולין. הילדה גדלה, היתה בתנועת נוער ציונית, כל רצונה היה לעלות ארצה. עשינו מא-מצים להשיג בשבילה סרטיפיקט ולא עלה בידינו. לא מזמן מצאתי בין ניירותיו של יציב את הסירוב.

לכל אחד מאתנו מתרכז אסון ההשמדה בדמויות ממשיות, יקרות. בשבילי הדמות הזאת היא גיטעלע,

לא בת פולין אני. בעיר מולדתי גדלתי בין יהו-דים. הגויים — הרוסים — התגוררו ברחובות אחרים, בבתיים קטנים, שגינות פרחים עוטרות אותם. לשם היינו הולכים לטייל. בשכנות קרובה בין שני העמים נתקלתי רק בסוחוצ'ין. בכניסה אתה, דלת מול דלת גרו: בעל-הבית הפולני ומשפחת שפיגלמן. אבל מה רב היה המרחק בין המשפחות האלו! לבעל-הבית היו קרקעות סביב הבית ואותן היו מעבדים ילדיו, מגדול ועד קטן. היו לו חזירים, פרות, תרנגולות, חתולים וכל-בים. הם עבדו למן זריחת השמש עד לרדת החשכה, ובמשך כל ימות השבוע היו אוכלים אותם תפוחי-אדמה שבישלו גם בשביל החזירים והפרות. ביום א' בשבת היתה כל המשפחה מתלבשת בבגדים שהיו שמורים שנים על שנים והולכת להתפלל בכנסיה. באר-תו יום צריך היה לברוח מהבית. היו מבשלים או כרוב חמוץ שעמד במשך חודשים בעליית הגג בחביות וב-תוך זה בשר-חזיר ששרץ תולעים גדולות.

וממולם משפחה יהודית ובה בת גדולה המנגנת על פסנתר וקוראת ספרים. המשפחה מקבלת אורחים, מעסיקה עוזרת — פולניה. הרבה ממצרכי הבית קונים אצל בעל-הבית.

בפרוודור ישנו תנור, בעל-הבית אופים בו לחם שחור, ואלו הדיירים אופים רק עוגות, הרבה עוגות. נותנים להם לטעום — יחסי-שכנות טובים.

אם נעמיק קצת לחשוב, האם לא נמצא תשובה על השאלה, מדוע היו הם מוכנים לעזור בהשמדה?

הילדה גיטעלע ליפסקי

למשפחת שפיגלמן היתה אחות צעירה טובה, שהיתה נשואה להרשל ליפסקי. להם ילדה בת שלוש

ראשית השפה העברית בעירנו

★

אני הנני השריד היחיד למשפחת קליניץ הענפה, ולפיכך הנני רואה חובה לעצמי לרשום כמה מלים לזכרם, שיהיה זה כמצבה לכל בני משפחתי שנספו בשואה.

משפחת אבי עסקה במשך דורות בעבודת היערות. סבי צבי קליניץ היה המזכיר האחרון ביער בסביבת פלונסק. כאנשים חתיים בחיק הטבע, הם היו בריאים וחסונים בגופם. צבי קליניץ עבר מהיער לגור בעיר ופתח בית-מסחר לעצים וחומרי-בניין ובמיסחר הזה עסקה כל המשפחה. כרוב אנשי העם היתה טבועה בלבם אהבת העם. אבי משה קליניץ היה כולו מסור לענייני הציבור, עסק הרבה בעסקי הקהילה היהודית בפלונסק ומוסדותיה. הרבה מרץ השקיע במלחמה על זכויותיהם של היהודים בפלונסק, אם אצל הגופים הממשלתיים ואם בשיכוך חמתם של הצוררים למיניהם, שהיו ממר-רם את חייהם של היהודים בכל מיני עונשים על חטאים מדומים. הוא היה אדם בעל מרץ ולב חם לסבל היהודים בפולין, וראה את עצמו כמי שגזור עליו למות במדבר בלא שיגיע לארץ היעודה. היה חולם על הציונות ככל היהודים, אבל לא כמטרה שהוא עצמו יכול להשיגה, אלא כדרך בשביל הצעירים שיזכו ויגיעו.

ואכן הוא לא זכה ולא זכו שאר בני משפחתי לראות בהתגשם החלום, כי יד הצורר השיגה אותם והם נספו כולם בשואה הגדולה.

היום, כשמדברים על השפה העברית, שוב אין היא שפה שחולמים עליה בלבד, היא שפה חיה, השפה היומ-יומית שלנו, שפת-האם של ילדינו. אך לא רבים הם היודעים כיום איך נולדה מחדש השפה העברית.

הדברים הם מפי אמי, בת ליעקב כהן. זכור לי היומן של סבי, שהיה בביתי ובו כתב הוא על חבלי הלידה של השפה העברית. סבי יעקב כהן היה מראשוני הציונים בפלונסק בתקופת ההשכלה, אדם שקט, בריאוריין, הוגה בתורה יחד עם חברו ר' שמחה אייזיק. לפני כ-75 שנה היו הם בין החוג הראשון לעברית בפלונסק.

ביומנו היה יעקב כהן סבי כותב איך היתה השפה העברית שפת-קודש, שאטורה היתה בתכלית האיסור בלימוד ובשמוש היומיומי.

להורי סבי היה בית-יין ובמרתף שבו היו מחזיקים את יינותיהם היה יורד העלם ולאור הנר היה שוקד שם על לימוד השפה העברית, שתהיה לא רק שפת מתפללים. ולאט לאט התרחב החוג ונוספו עוד צעירים.

זכורים לי שירים כתובים בעברית שהיו אצל סבי; סיפור שבו היתה כל מלה מסתיימת בנזון סופית. היו אצלו מכתבים מאנשים ממקומות אחרים שהתעניינו בשפה העברית. הכגנון של אז היה כולו מליצה, תיאורים נרחבים של הסביבה וגע-גועים. אנחנו המשכנו בשרשרת החוג הזה, שהם היו חלוציו.

ש ע ר ח מ י ש י

ת ל מ י ד י

ח כ מ י ם

ו א נ ש י - ש ם

ספר האדם...

כתב לי מחותני ידיד נפשי הרב מפלונסק שיחיה, ששמע מרבו
הגאון הצדיק ר' זאב נחום מביאלי ז"ל שאמר בשם הרב הצדיק
ר' שמחה בונם מפשיסחא שאמר רציתי לחבר ספר בגודל של רבע
גליון נייר ולקרות את שמו אדם ויהא בו כל האדם. אבל נתיישבתי
שלא לחברו.

(שמחת ישראל אור שמחה סימן פד)

ירושלים ת"ו שנת כי בנו בחרת.

(מתוך "ספר סופר וספור", סיפורים על סופרים
ועל ספרים, חוברו על-ידי שמואל יוסף עגנון)

ר' שמחה אייזיק מפלונסק

גם השתתף בקרנות של חובבי ציון. חתם והחתים עוד יחידי סגולה על נטיעת עצי אתרוג בגן שמואל (על שמו של ר' שמואל מוהליבר). אלה היו המעשים שחובבי ציון הטילו אז על חבריהם. והוא קיים את המצוות בכל לבו ונפשו.

הנהגה הופיעה מחברתו של ד"ר הרצל „מדינת היהודים“ ובנפשו של ר' שמחה אייזיק התחוללה מהפכה. הוא לא יכול עוד להסתפק בקיום המצוות של חובבי ציון. „למען ציון לא אחשה“ קורא בו הקול והוא מופיע לפני הציבור וקודם כל בפני הנוער בבית המדרש. אולם לפנייהם הוא מופיע בלי סערת המהפכה. באותה צניעות ובאותו שקט נפשי שהיו תכונות היסוד שבחייו, הוא גולל לפנינו את השאלה היהודית ואת שאלותינו אנו. יעץ אותנו להתעמק באותה מחברת ופקח לנו את עינינו לראות את המתהווה מסביב לנו. הוא דרש לפנינו פסוקים ומאמרי חז"ל על גדולתה של הציונות והרבה להסביר לנו את הערך הגדול של הפעולה העצמית כדי שזמן השמים יסייע לנו. כדי שהים יבקע צריך היה נחשון לקפוץ תחילה לתוכו. אם אנחנו נפעל למען ארץ ישראל נשיג אותה ואז יבוא גם משיח.

אז קמו גבירי העיר, בטלניה וליצניה, ואחריהם כל כלי הקודש, והרימו קול צעקה: דוחקי הקץ, פושעי ישראל, הכופרים בה' ובמשיחו, נרדוף אתכם באף ובחימה. ואמנם הרדיפות לא איחרו לבוא. בראש וראשון נה סבל מהם ר' שמחה אייזיק. אולם הם גם שימשו שמן על מדורת הציונות שהתלקחה בנפשנו, אשר תבעה ערכין חדשים לכל צורת חיינו ולכל צדי חיינו. אז למדנו גם להכיר — בעזרתו של ר' שמחה אייזיק — את כל הצביעות ותאוות הבצע של הגבירים ושל מלככי הפנכה המרובים. ותלמודו הכה שרשים. העץ ששתל נותן את פריו. אולי גם פרי ישוה לו.

(„דבר“ — יום שני, כ"ח בניסן תרצ"ו, 19.4.36).

הזכירו לי, שבכ"ח ניסן שנה זו נמלאות 20 שנה למותו של ר' שמחה אייזיק מפלונסק, ומכיון שהזכירו לי זאת היתה לי הרגשה כאילו הזכירו לי חוב ישרן שלא סילקתי אותו. ועכשיו הנני נתבע במפגיע, נתבע מתוך מצפוני. והחוב אינו כסף ולא שווה כסף, אלא מלת זכרון והערכה כנה ונאמנה.

הנני מנית, שהציונות בתקופה ההיא, לפני שלוש שנים ושמונה שנים בערך, היתה מגיעה אלי, אלינו הנוער חובשי בית המדרש בפלונסק, גם בציונות אחריים. אבל יכולה היתה גם לאחר אותנו. או, נכון יותר, אנו היינו יכולים לאחר אותה, כי באותה תקופה התחילו להישמע גם זמירות אחרות בשמי הנוער היהודי, והלבבות שהיו ערים מבלי לדעת למה, הודקו מאוד לערכין אשר לא ידעום וקל היה לרוחות מבשרות עתידות אחרים לצרור את כולנו בכנפיהן בלי שיור כל שהוא.

אבל ר' שמחה אייזיק הקדים את זמירותיו. ברגע הנכון הופיע בשמי הנוער של העיירה הנידחת לפני שלוש שנים ושמונה שנה.

מה היתה העיירה בתקופה ההיא, ובעיקר, מה היה הנוער הלומד שלה? על זה יש לקרוא אצל מנדלי, אצל שלום עליכם ועוד מן הסופרים של הימים ההם. אני רק קו אחד אציין: ישבו הבחורים על דפי הגמרא, למדו, הזו וחיכו לשידוך טוב, ולא לחינם איימו עלינו. אחר כך, כשיצאנו לתרבות הציונות, „שיאסרו עלינו את החיתון“. אבל המאיימים איחרו. ר' שמחה אייזיק, כאילו אחז פתאום בבלוריותינו ובפאותינו וניער מעלינו את כל ההזיות והעמידנו על קרקע מוצק.

איני יודע את תולדותיו. איני זוכר גם מתי הכרתינו לראשונה. נדמה לי, שכל השנים שלפני הציונות, לא היה ניכר כלל בעיירה. צנוע ומוצנע בעולמו, חי את חייו. הציונות לא היתה בשבילו הפתעה. הוא חי אותה עוד הרבה שנים לפני שהופיעה על בימה ציבורית. היה חובב ציון ותיק, כמדומה לי היחידי בעיירה.

לדמותו של ר' שמחה אייזיק

(שלושים שנה לעלותו, עשרים ליום פטירתו, שבק חיים לכל חי ביום כ"ח ניסן תרע"ו)

ר' שמחה אייזיק ז"ל מייצג דמות שלמה במינה. בו בזמן שתופסי בית-המדרש ברובם נתפקרו או התבוללו או שהנפש התועה והמפקקת מצאה אחיזה, תמורת העולם המסורתי, בעבודה לציון, הרי היה ר' שמחה אייזיק ז"ל, חניך בית המדרש, מוצק, ללא זיו מנמוס חייו, חיי יהודי אדוק ועם זה חדור כולו רעיון התחייה, הוא קלט את רעיון התחייה לנשמתו ועשה אותו למשאת-נפשו הטהורה ולחזון רוחו.

ר' שמחה אייזיק ז"ל נעשה לאישיות המרכזית בשביל הנוער הלאומי בפלונסק. עוד שנים מספר לפני השפעתו של הרצל, התמסר המנוח בכל נימי לבו לרעיון התחייה, ובשנת תרס"ב השתתף כציר מפלונסק והסביר בה בוועידת מינסק, חבריו לדעה ולעבודה הציונית, היו בעיקר השו"ב ר' יצחק יעקב אסתרזון ז"ל, ר' מרדכי ישפה ז"ל, ויבדלו לחיים — ר' אביגדור, אביו של בן-גוריון, ובנו אברהם גרין.

מטבעו לא היה המנוח איש מלחמה. נפשו, נפש עדינה ויפה, נועדה להשלים עם הבריות, בני סביבתו ובעיקר עם החסידים, חסידי גור, שגם הוא נמנה עמיהם. ברם ההשלמה הזאת לא תמיד עלתה בידו, ויחסו אל חבריו החסידים משקף במדת מה את החיכוכים בגלל הציונות בחוגים אלה. בהיותו קשור בלבו לחסידות, לרבי — עלה בדעתו להשפיע על האדמו"רים לטובת הרעיון הציוני. וזה היה דווקא באותם ימים, אחרי הקונגרס, כשבמחנה החרדים קמו מתנגדים חריפים לציונות, כמו הרב אליהו עקיבא רבינוביץ בפולטבה ור' יעקב ליפשיץ בעל „אור לישירים" בקובנו. ההתנגדות לציונות הגיעה אז עד לידי כך, שהחרדים היו בבחינת מפקפקים, אם מותר להתחתן בבני ציונים. ור' שמחה אייזיק ז"ל סבור היה, שההתנגדות נובעת מתוך חוסר ידיעה והארה ציונית. לפני צאתו כציר לוועידת ציוני רוסיה בווארשה, נסע ר' שמחה אייזיק ז"ל אל האדמו"ר בגור ר' אריה יהודה אלטר (ר' לייבלה) ז"ל, והסביר לו ברוב ראיות הגיוניות ותורניות את ערכי הציונות. הרבי הקשיב קשב רב לדברי חסידו הנלבב והאהוב עליו, ולסוף אמר לו מתוך חיבה יתירה: „אם אתה עוסק בזה — תצליח במעשיך".

אבל אחרי הקונגרס השני גברו הקטגוריים על הציונות ונפשו של המנוח — הנתונה כולה לאמונה טהורה ברעיון התחייה, לא יכלה להשלים עם זה שהרבי מגור הנערץ על ידו, נתון להשפעה עזה נגד הציונות. ור' משה אייזיק ז"ל, בצרוף ר' יצחק יעקב אסתרזון ז"ל ויבדל לחיים ר' אביגדור גרין, המריצו את הרבנים ר' ריינוס מלידא, רש"י מסופוצ'קין ועוד, לקבל על עצמם את התפקיד לבקר אצל אדמו"רים ורבנים אחרים בעלי השפעה ובייחוד אצל הרבי מגור כדי להטותם לצד הציונות. והרבנים הציונים נענו ועשו. אמנם לא עלה בידם להטות את הרבי מגור לצד הציונות בהחלט, אבל מנעו אותו מלפרסם את ה"קול קורא נגד הציונות", שהיה כבר מוכן ותתום בידי רבנים רבים ועלול היה לחולל סערה נוראה במחנה ישראל. חסידי גור מפלונסק עקבו בקנאות רבה אחרי עבודתו הנמרצת של ר' שמחה אייזיק ז"ל. ובהיוודע להם על השתדלותו להשפיע במובן הציוני גם על ה"חצר" מגור — קמו כנגדו באף ובחימה, וביום תג אחד, בזמן התפילה, הרחיקו אותו בכוח הזרוע מכתלי ה"שטיבל". המנוח בתמימותו לא התרעם ולא בעט לא ברבי ולא בחסידות. לו היה ברור, שרק טועים הם החסידים המתנגדים לציונות, תועי דרך הם מחוסר הארה והכרה לאומית. הוא נשאר נאמן לרבו, אך חלום אחד נשא בלבו לעלות לארץ ישראל. ועם ראשית העליה השניה — עולה ר' שמחה אייזיק ז"ל לארץ בחודש שבט שנת תרס"ו. וכשהעירו לו בחצר הרבי, שהוא בבחינת „זקן ממרה", שהחליט דבר בניגוד לרצון האדמו"ר — הסביר ר' שמחה אייזיק ז"ל שלגבי ארץ ישראל שאני, והסתמך על המובא בתלמוד במסכת ברכות דף כ"ד ומסכת כתר בות דף ק"י — שר' יהודה סובר: „כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" — ובכל זאת דווקא שני תלמידיו ר' אבא ור' זירא עלו.

ר' שמחה אייזיק ז"ל מצא לו בפלונסק סיוע ועזר מבין ציונים משכילים. את ציוניותו ביסס על לאומיות טהורה דוגמת לאומיותו של הרב ר' מרדכי אלישברג מבויוסק, חביבו של אחד-העם מבין הרבנים. ר' שמחה אייזיק ז"ל העריך בכל לבו את העבודה הציונית לבנין הארץ בכל דרכי הופעתה. הפטפוט העברי של נכדותיו הסב לו סיפוק רב, ובייחוד כשהן היו מגיבות בצחוק על הברתו האשכנזית. את בסיס עבודתו מצא בארץ כמו-

גם רבים ממתנגדיו אז, הם כיום בארץ — ויודעים להעריך את טיבו של האיש הדגול ר' שמחה אייזיק ז"ל.

„הארץ“, 19. 4. 1936.

כיר במושבה כפר-סבא. במסירות ובנאמנות עשה את עבודתו זו, כי בכל פעולה גדולה או קטנה בארץ ראה סימנים להתגשמות תחית העם.

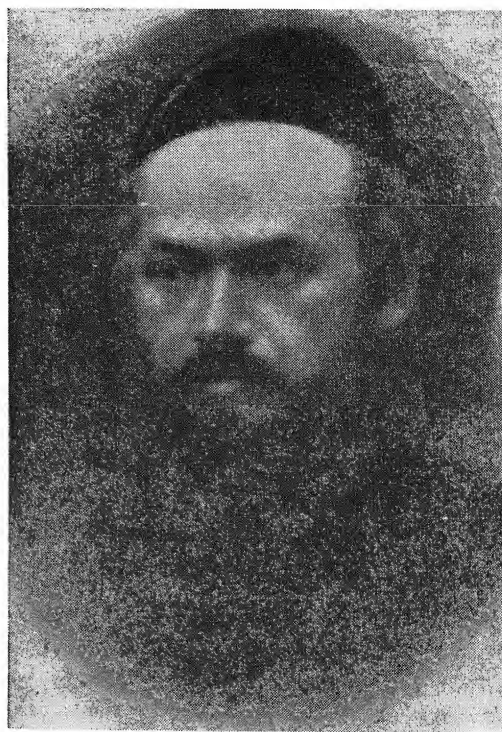
יחזקאל בית הלחמי

לזכרו של ר' שמחה אייזיק

(ביום מלאת עשרים שנה לפטירתו)

תלמידך, ידידך ומוקירך לפתוח את ספר זכרונותי חייך אשר הטבעת ברוחך האציל והטהור. שפע אור ודת נעלה התמזגו בנפשך, ותהי למעין נובע למען רוח את לבות הצמאים ולהאיר את העינים המצפות לאור ולגאולה. אף אחד מאתנו לא יוכל לבדו להשלים את דמותך, כי על כן רבים שתנו מן המעין מים זכים. וזכרונות מרובים ושונים נוכל לספר בינינו. יש מי שזוכר מסיבה אחת שנתקיימה בבית המדרש בפלונסק אחר „ועידת מינסק“, עת שילבת את „תחית הרוח“ של גאוננו הלאומי אחד-העם ז"ל עם „רוח ד'“ עלי יען משח אותי לבשר ענווים, שלחני לתבוש לנשברי לב. לקרוא לשבויים דרור“ — של גדול החזנים ישעיהו.

לא קול ענות גבורה היה קולך, אך אורות נפשך קרנו. ניצוצות ניצוצות פיזרת והניצוצות חדרו לתוך לבות הנוער ויהיו ללבת יש אשר פרצה את חובת הגיטו ונהייתה לעמוד אש. להאיר את הדרך בה באנו הנה. ויש מי שיודע לספר על עבודתך במסירות נפש בין יהודים חרדים ודבקים, אשר הגלות הארוכה כיסתם ערפל ללא מגע עם האור הנצחי ובתוך חשכת-לילה זו חדרו קרניך ולאט לאט פיזרו את הענן העבה. ואמנם קשה היתה עבודה זו, כי רב וגדול היה המחנה שעמד לנגדך ומעטים העוזרים לידך. אך אמונתך הגדולה עמדה לימינך, לא נכזבת, לא נכשלת ולמחוז חפצך הגעת.

בחרדת קודש אנו עומדים לפני תמונתך התלויה מעלינו. יום גדול הוא לנו היום, עת התאספנו כאן

ר' הירש-משה הדיין

ולא רק דיין היה ר' הרש משה, כי אם בעל-תפילה מחונן. בימים הנוראים היה עובר לפני התיבה ומבקש רחמים על עמו.

בילדותו העירני פעם אבי, עליו השלום, לסליחות „זכור ברית". היה חושך וקר. העולם עוד ישן את שנתו. בבית-הכנסת של איטשה כהן כבר היה אור. יהודים ישבו על-יד השולחנות ולמדו דף גמרא. פחאום דפיקה: הדיין ר' הרש משה התעטף בקיטל ובטלית והתחיל לאמר „יתגדל". צמרמורת עברה בגופי. נדמה היה לי, כי הוא מרעיד בקולו לא רק את הלבבות כי אם גם את כותלי בית-הכנסת. הוא התרפק לפני קונו כילד המבקש רחמים מאביו. נדמה היה לי, כי לעתים הוא בוכה או צוחק. הרהרתי בלבי: אין זאת אלא שליחודי זה יש גישה אפילו אל כיסא-הכבוד.

לא היתה שמחה בעיר בלעדי ר' הרש משה. כטוב לבם של הקרואים במשתה, היה הדיין פותח בפזמוניו והקהל מלווהו.

ערב יום-הכיפורים היה מכנס את נכדיו ומברכם. ועמד ר' הרש משה בתפילה כשהוא עטוף בקיטל ובטלית וקולו רועד ובוכה והבכי מוזעזע את הלב.

בן שמונים ומעלה היה ר' הרש משה כשנפל למשכב. כשבא אליו הרופא היהודי פניגשטיין, אמר לו, כי רצונו עוד לעבוד את השם יתברך. הרופא עשה את הכול, אך ר' הרש משה נקרא לבית-דין של מעלה. ערב שבת היה, בחוץ קור והיום קצר ואין מספידים בערב שבת. בכל זאת באו רבנים ודיינים מכל הסביבה. החנויות נסגרו ויהודי פלונסק הלכו ללוות את רבם למנוחת-עולמים. אבל כבד שרר בעיר. נשים בכו ואפילו צעירים ואפיקורסים הצטערו צער רב על מותו; כי היה בשר מבשרם ועצם מעצמותיהם; מהעם יצא. בתוכו חי ובתוכו הוציא נשמתו הטהורה.

הוא היה כאחד מאלוני נפוליאון האגדתיים מפושבינטנה (סביבת פלונסק). שכה נחקקו בזכרוני.

לפני עיני מזדקרת דמותו של הדיין כאילו ראיתיו אך תמול שלשום. יהודי גבת-קומה ורחב-כתפים; פניו עטורים זקן לבן ארוך ועיניו מפיקות רוח ועדינות. לבוש בקאפוטה ארוכה מבד פשוט וכובע יהודי גבוה ככובעו של טרומפלדור. צועד הוא בדרכו מביתו ברחוב קו"יה לבית-הכנסת הישן, לשפוך את שיחו לפני בוראו. על-יד העמוד, סמוך לבימה, הוא מתיישב ומתפלל. ובביתו כבר מחכים לו יהודים בחדר בית-הדין.

ריב כי יפרוץ בין קצבים או בין תגרי התרנגולות — אל ר' הרש משה יבואו להתדיין. לא לערכאות של הגויים יילכו ואפילו לא לרב, כי אם רק אליו. והיה כי ירים אחד מהם את קולו במשפט או שיתחיל לגדף ולקלל את חברו, אז יקום הדיין ויגער בו „שייגך!" ודממה תשתרר בחדר ביה"ד. את פסק-דינו יקבלו ללא ערעור, שכן יודעים הם כי ר' הרש משה לא יעוות את דינם במשפט. פעם ישב הדיין בבית-הכנסת הישן והתפלל. על-יד השולחנות הארוכים ישבו יהודים ולמדו דף גמרא. ניגש אליו „דץ" הסופר סת"ם ושאלו שאלה. תשובתו של הדיין לא סיפקה אותו וניגש אל מיכל (סוטנ-ברג), יהודי בראוריין — שיחווה גם הוא את דעתו בגירסה. ממנו חזר לדיין ואמר לו: „מיכל גורס אחרת". „מיכל שוטה כמוך ואתה כמיכל" — היתה התשובה. דץ לא נעלב, כי ידע שעבר את הגבול. אשה כי באה אליו בשאלת כשרות, והשתדל להקל ולא להחמיר. והיה כי נאלץ להטריף ונאנח קשה: „ס'טיג נישט" (לא טוב), והסב את ראשו לבל יראה בצער האשה.

כשנתארגנו הסתדרויות הנוער לבשתי מדי-צופים ונכנסתי להתפלל לבית-הכנסת הישן במכנסי חאקי קצרים ובברכיים חשופות. ראה זאת הדיין וקרא לי: „ישראל, עס פאסט נישט פאר דיר" (לך לא נאה). למחרת לבשתי כבר גרביים ארוכים מעל לברכיים. הוא רמז לי וניגשתי אליו. „גוט אז דו האסט מיך גיהערט" (טוב כי שמעת בקולי). עיניו קרנו.

ר' אביגדור גרין

יצחק יציב

העברית בפיהם הפיקו תמיד את רצון הוריהם. לא ולא.

היתה מלחמת אבות ובנים ולרוב היתה התנגדות גדולה מצד ההורים, ולא קל היה לסדר את הנסיעה בלי הסכמתם, וצריך היה לטכס עצה, כיצד לצאת ל"תרבות רעה", כלומר לארץ ישראל. ומעשה באב, אשר בנו נסע שלא בידעתו, והוא חלץ את נעליו וישב "שבעה", וקרא את הפסוק "ד' נתן, ד' לקח", והעין העוינת של האב "השכול" היתה מופנית כלפי ביתו של ר' אביגדור גרין. ואם קרה — וכן גנב ממגרת אביו את הסכום הדרוש להוצאת הדרך (עבירה גוררת עבירה, הבריחה היתה כרוכה בחילול-שבת או יום-טוב) הרי ש"ברכות" הוורים היו שלוחות ישר לביתו של אביגדור גרין. וכך שקל למטרפסיה. גם

משירדתי אל הנמל באודיסה להפליג בספינה ההורית לכת לארץ-ישראל בראשית שנת 1910, נפגשתי עם המזכיר של ועד חובבי ציון שבא ללוות נוסעת אחת, המפליגה גם היא באניה זו. המזכיר הביט אנה ואנה וראה גם אותי, עלם העומד על הרציף ואחד העובדים מבית-המלון מטפל בסידור חפציו להפלגה.

המזכיר ראה חובה לעצמו להיכנס בדברים עם הנוסע לארץ-ישראל ובלשון אדיבה מאד, כמונה מעות, פנה אליו במלים אחדות, אם כי היה זה מחוצה לתפקידו.

העלם שמח כמובן, לתשומת-לבו של מזכיר חובבי ציון, ועל השאלה: מאין צעיר, ענה ברצון מתוך אודם קל בלחיו: — מפלונסק.

עיר ברוכה היא פלונסק — ענה המזכיר — אין היא מתעייפת לשלוח בחוריה לארץ ישראל.

אכן, ידע המזכיר של חובבי ציון להעריך את פלונסק, כי, אמנם, שלחה גם שלחה עשרות ומאות מצעיריה לארץ, מאז התחילה העליה השנייה, אחרי שנת 1905.

★

כשאני מביט אחורנית וצופה בעיר זו, הברוכה בארץ-ישראליות, רואה אני את השבילים המוליכים אל אותו הגן מאחורי ביתו של ר' אביגדור גרין (בן גוריון) אשר באחת הסימטאות, לא הרחק מבית-הכנסת הגדול של פלונסק. היה זה קן עברי וקן ארצי-ישראלי. מכאן באה הדחיפה לצאת ממיצר-הסימטאות להשכלה, לארץ ישראל, לעולם. משדגיעו ימי ההגנה העצמית והבחורים היו מתהלכים בחולצות שחורות ואדומות — היינו קונספירציה, היה מבטם של אלה שלא הגיעו עדיין למדרגת כניסה בסוד — מופנה לאותו גן שמאחורי בית אביגדור, כאילו שם חבוי הסוד.

ומשהגיע בחור לידי החלטה לנסוע לארץ ישראל, הרי התכונה לנסיעה היתה בעיקר כאן: שאלת הוצאת הנסיעה, סידור הדרכון, "פספורט לחוץ-לארץ", כל אלה דרשו מאמצים, ובבית הנמוך הזה היו מסדרים הכל. אין לחשוב, כי הנוסעים לארץ-ישראל ושפתם

קבוצת חברים בפלונסק (1905). השני בשורת היושבים — דוד גרין — בן-גוריון;
הראשון בשורת העומדים — נחמן גרין

משקמה הציונות ההרצלאית היה הוא בין מייסדי האגודה הציונית בפלונסק, נוסע לעיירות הסמוכות ומביא את דבר הציונות.

אביגדור גרין היה עסקן ציבור כל ימיו — הוא נטל חלק בכל פעולות ציבור, בין שהיתה בעלת גוון לוקלי ובין שעברה את תחומי המקום — הוא נבחר כ„בורר“ לבחור את הציר לדומה הרוסית השניה — ענייני צדקה וענייני הקהילה — בכל טיפל ועסק. חסידים ויראי שמים לא היו חסים על כבודו, אבל הוא לא נרתע אחורנית.

★

וזכורים לי הימים משהתחיל הבית שם בסימטה מתרוקן. הצעירים נסעו לארץ-ישראל, רבים נסעו לערים גדולות ללמוד בבתי-ספר תיכוניים וגבוהים, בנו, הרוח החיה בתנועה — דוד בן-גוריון — נסע תחילה לווארשה ואחר כך לארץ-ישראל. אבל הבית

על חטאים שלא חטא, כאשר ביתו היה „קן הפורע“ ניות“ והוא הוא שסייע בידי המתפרצים לצאת...

ואמנם, התרכזה התנועה הצעירה של העליה השניה בבית זה ובגן שמאחוריו. צדקו המתלוננים, אביגדור היה סתם ציוני, ככל סתם-ציוני בימים ההם, אבל היה בו חוש נוסף בשביל המעשה, ומשקמה תנועה בקרב הנוער לעלות, היה הוא תומך בה, מסייע לה, מלין אותה בתוך ביתו, מאשר את דרכי בניו ובנותיו, בלי להתחשב מה יאמרו הבריות בפלונסק, בלי מורא ופחד מפני דברי החירוף והגידוף הצפויים לו מאמהות ואבות של בנים ובנות שברחו.

כמעט שאיני זוכר את ר' אביגדור גרין כששערו אינו לבן — אבל השיבה לא חצצה בינו ובין הנוער. כל זה היה במקרה. כי אמנם היה ר' אביגדור גרין עסקן חרוץ בעירו כל הימים, גם לפני היות תנועה צעירה בה. בטרם היות הציונות המדינית, נוסד בביתו של אביגדור גרין סניף לחובבי ציון, וכמה מחבריו היו משלמים דמי חבר לוועד האודיסאי.

אמנם פה הוא חי על מעשיו שם. אך זה גורלם של רוב העסקנים בערי הגולה ובעיירותיה בבואם לארץ. ר' אביגדור גרין הוא אחד מהם. פה הוא אביו של בנו, שם היה הבן של אביו. זהו, כנראה, החוק, העקירה מן המקום, שבו עברו שנות החיים המקוריות בפעולה ברוכה — אינה מביאה אתה לארץ אותה טיפה של קורת־רוח הבאה מתוך פעולה ועבודה. ודאי שזו היא טיפה מרה בכוס־החיים המלאה — אבל חוק הוא, כנראה, בטבע. כמוהו ככל זקנינו, שמונים — זוהי מדרגה גבוהה, יהי רצון שיוזכה לראות נחת וינוב בשיבה, וביום הולדתו המאה נעשה את החשבון מחדש.

(מתוך הספר: בין עין לנפש)

ג' סיון תרצ"ו

שימש מרכז גם אחר כך, היה עניין חדש. המתעתדים לנסוע — בני השכבה השניה — היו באים לקרוא את מכתביו של דובצ'ה (היינו דוד) מארץ ישראל, ר' אביגדור היה עוסק בעניין זה ברצינות ובנדיבות. היתה האפשרות לגשת אליו אף ביום־שוק, בהיותו עסוק עם גויים שונים, הבאים לעיר לסדר את דיניהם (עו"ד פרטי היה ר' אביגדור), ולבקש ממנו את מכתביו של בנו מארץ־ישראל והוא היה נותנם בעין יפה. השלשלת נמשכה, הבית, כנראה, נשאר בית ציוני גם אחר כך, כשנסעו גם בני השכבה השניה.

*

היום חוגג ר' אביגדור גרין את יום הולדתו השמונים. גם את יום הולדתו השבעים חגג בארץ. בניו ובנותיו הם כולם כאן. אכן לא לשווא היה העמל.

ישראל יצחק קליש

ר' יהושע חלף

שהרביץ תורה לילדי־ישראל, את סיפוקו הרוחני, עניין, שמעטים היו בזמנו, שהקריבו את עצמם למטרה זו. לולא דמסתפינא הייתי אומר, שגם בזמננו אנו אין הרבה מורים, שיכולים להקדיש את עתותם, מרצם — כמו יהושע ז"ל בשעתו.

בזכרונות חרותה התקופה של ימי שהותו של הד"ר הינדס ז"ל בפלונסק, יחד עם הגימנסיה העברית שלו, שהעבירה מווארשה לפלונסק, הד"ר הינדס בעצמו בחן את התלמידים בעברית לפני קבלתם לגימנסיה, והוא קבע, שפלונסק יכולה להיות גאה על זה, שיש להם מורה כמו מר חלף, שהשקיע כל־כך הרבה ממרצו, השפיע מידיעותיו, הרציא ניבים נסתרים ממכמני השפה והשרישם בתלמידיו, את העברית ה־נ"כית כשהיא שורה בלשון המשנה והאגדה.

הגדרה מעין זו יכול היה לתת רק משכיל ומלומד מן הדור הישן. אבל נשתנו הזמנים. פלונסק של מעלה התחילה לרדת לתוך העולם החילוני. התחילה התקופה של המודרניזציה. בפלונסק נפתח בי"ס מטעם "תרבות", ויהושע חלף עזב את פלונסק.

לפני עזבו את העיר הייתי מוזמן לנשף באגודת הנוער של השומר הלאומי בצותא עם יהושע. הנוער — כמובן דיבר עברית, אבל עברית לקויה. יהושע שלנו, שהיה רגיש לעברית — פנה אלי ואמר: אין דבר, ידברו בשגיאות, העיקר שיעלו ארצה.

כשבאתי לפני ארבעים שנה לפלונסק — ביקורי הראשון היה בביה"ס של ר' יהושע חלף. גיסי, שלמד אצלו, רצה להראות לי במה פלונסק מצטיינת — הוליכני לרחוב הציכנובי, לביתו של טוביה אוגרודניק, מקום בית ספרו של יהושע.

אי־שם בחצר — נמצא מקום התורה, שקראו לזה בשעתו: חדר־מתוקן. זוכרני, בחדר הראשון נמצאה הכיתה הנמוכה, שלימד שם עוזרו של יהושע — לייבל קלפמן (עתה מורה לעברית בארה"ב), אחד מבוגרי בית־ספרו.

בחדר השני לימד יהושע בעצמו, זו היתה הכיתה הגבוהה. כבר אז יצאו מוניטין לבית־ספרו של חלף ז"ל בכל הסביבה, אבל בכל זאת התפלאתי, שדווקא בכיתה הנמוכה, הדורשת התמחות של מורה מומחה עם כשרונות פדגוגיים — לימד בחור צעיר לימים. שאלתי את יהושע: האם אפשר לסמוך על עוזרו? אבל במקום תשובה על שאלתי, הזמין יהושע את עוזרו קלפמן לחדרו, וביקשו שירצה שיעור בדקדוק — בכיתתו, לתלמידים המבוגרים. עם גמר שיעורו — דיקלם המורה הצעיר בהטעמה מיוחדת את "המת" מיד" של ביאליק.

פני יהושע אורו משמחה, בעיניו נצנצו דמעות של גיל. היה כאומר: הנה, ראה אורחי הנכבד, העוזר הצעיר — פרי עמלי. כדאי לציין, שההוראה לא היתה אצל יהושע קרדום לחפור בו. הוא מצא בה, בזה

יהושע חלף

איש ישיחנה, כלומר, וידוי, חשבון-הנפש, סיכום של איש מסור וצנוע, שהקדיש, הקריב את מיטב שנותיו כדי לחנך דור — ששיגו את המאור שבתורה, לדלות מבאר עמוקה, ממקור לא-אכזב, את התוכן האנושי של היהדות, את הגנוז בספרות העברית העתיקה, ולהנחילה לדור הבא.

לכך התגעגע יהושע כל ימיו. אבל, לצערו הרב — פעולתו הפוריה נפסקה, חוסל בית-ספרו, פארה ותפארתה של פלונסק.

*

ניתנה האמת להיאמר, שהמורה ר' יהושע חלף ז"ל, שהיה קשור אל השפה העברית בכל רמ"ח אבריו, התגבר על טעמו האינטנסי והעדיף את ההכשרה החילונית בשביל הנוער הפלונסקאי, בהרגישו שהעליה ורק היא, הקובעת שינוי יסודי בחיי הנוער. וסוף-סוף, חזונה, חלום חייו של המורה הדגול — נתגשם: הוא עלה ארצה עם בני משפחתו. במור עיניו ראה „בשוב ד' את שיבת ציון", אחרי נדודים ותלאות של אלפיים שנה.

השואה הנוראה שבאה על עם ישראל — פגעה

והוא המשיך: מילאתי את תפקידי באמונה, במסירות-נפש. הוריתי לבני פלונסק לא רק את השפה העברית, אלא השתדלתי לגלות להם את היופי, ההוד הגנוז בלשון זו. ברצינות ובחרדת קודש, עקבתי אחרי כל תלמיד שראיתי בו ניצוץ של כשרון, ובכל זאת אינני מתרעם עתה, שהנוער איננו מתמסר לשפה העברית, יען וביען, שעיקר העיקרים — שיעלו ארצה, ושם, בארץ אבותינו, במרוצת הזמן, כאשר ישתרשו באדמת-המולדת — ילמדו את השפה על בוריה.

*

מאותו הנשף, שנערך ברחוב קושצ'יושקו, בביתו של בנדרט, מול ביה"ס העירוני — עברו הרבה שנים, ובכל-זאת אני שומע עוד עתה, הד של מלים מקוטעות, מלים של אדם שהיה אסטניס לשפה העברית, במלוא מובן המלה. עזבנו אז לרגעים ספורים את האולם, ואנו מטיילים הלך ושוב סביב הכיכר קושצ'יושקו, לאור הירח.

יהושע מדבר: הוא מספר על אודות התקופה שהתחיל בהוראה, אחרי שהמורה קצנלסון, אביו של המשורר יצחק קצנלסון הי"ד, עזב את פלונסק, ור' אביגדור גרין עם מרדכי יושפה הסמיכו אותו למורה.

אני מצטט את דברי יהושע חלף ז"ל כריהטא דלישנא: צמאון נורא היה לי ללמוד, להשתלם, נפשי חשקה בתורה. אמי נתאלמנה בעודה צעירה לימים, היתה עסוקה בבית, צער גידול בנים, ודאגת פרנסה.

אני גמרתי בלבי לעזוב את בית-אמא, ללכת למקום-תורה, לעיר מקוב, ששם היתה „ישיבה". כדי להגיע אל המטרה הזאת — עברתי על כל הטלטולים של „פת"במלת תאכל, ועל הארץ תישן", כי כך דרכו של העמל בתורה. לעתים רחוקות באתי הביתה, ובבואי לאמא עזרתי לה, עשיתי הכל, כדי להקל על מצבה הקשה. מתוך סבל, צער ועמל עשיתי לילות כימים — ורכשתי לי ידיעה יסודית בתלמוד, בתנ"ך, ובשעות המנוחה, במיסתרים, עינתי בספרי השכלה. הייתי מבאי-ביתו של מר סגל ע"ה, חותנו של נחום סוקולוב, שבעודנו סמוך על שולחן חותנו — כבר כתב כתבות ל„הצפירה", שעורכה חו"ס (חיים זליג סלוניםמסקי) היה נהנה הנאה מרובה מסגנונו, והושפעתו משיחותיו אתי.

*

בשעה שאני מעלה את הזכרונות האלה, יש לי הרושם, שכל הדברים ששמעתי מפי יהושע אז — לא נאמרו לשם שיחה בלבד, אלא מעין: „דאגה בלב

בית הספר של יהושע חלק בשנת תרצ"ב

את שיעורי הערב שבבית-הספר הנ"ל — אמר אז ר' יהושע בלבביות, כשהוא מרים את עיניו השמימה הזורעים כוכבים: ברוך-השם שזכיתי לראות במו-עיני בקום עם ישראל על אדמתו!

יהושע היקר! ימתקו לך רגבי עפרך, ותהי נשמתך צרורה בצרור החיים, וזכרונך לא ימוש מקרבנו לנצח.

בחלק ממשפחתו. בתו, חתנו ונכדיו ניספו אי-שם בפולין. ובנו נפצע ומת במלחמת-העולם השנייה. הנחמה האחת והיחידה היתה לו, שזכה לראות בעצמאותה ותקומתה של מדינת-ישראל.

ובאחד הערבים, כאשר לויתיו מבית-הספר אשר בלחוב הקונגרס בצוותא עם אשתי, שהיתה מבקרת

ישראל פלאטוי

ל ד מ ו ת ו

(דברים שנאמרו על קברו במלאת שנה לפטירתו)

„זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך“, או הניגון שלו מ„המתמיד“ של ביאליק. הוא שאהב את החיים לימדני לאהוב את החי והדומם שבטבע: עץ ושיח וכל אשר ביקום. ובבוא האביב יצא אתנו לטייל „היערה, היערה, בלי קשת וחץ“ — ליער שידליגה — ושם סיפר לנו על ארץ-ישראל, על הטבע. התוראה היתה בשבילו לא רק קרדום לחפור בו. הוא לימד מתוך התעוררות הלב, ודברים שיצאו מן הלב נכנסו ללב. כך קנה את עולמו בין תלמידיו ושמו יצא לתהילה לא רק בפלונסק אלא בכל הסביבה כולה.

בר' יהושע חלק ראיתי מאז ומתמיד את האבטיפוס של

רק לפני שנה — ימים ספורים לפני מותו — ביקרתיו בביתו. ולבי נתכווץ בקרבי בראותי איך נשתנו פני האיש הזה, עד שכמעט ולא הכרתיו. סימני המחלה שנחרתו עמוק בגופו החלש הדאיגוני ולבי ניחש לי רעות, אך לא פיללתי שלא אוסיף לראותו.

ולעניי מזדקר דיוקנו האציל של המורה, המתהלך אנה ואנה בכיתת ביה"ס, משתלהב ומלהיב את תלמידיו בתיאורי התנ"ך ובשירי ציון. מי כמוהו ידע לרתק את התלמידים ולשובב את נפשותיהם בכוח דמיונו העז וכושר התיאור המקסים. עוד מהדהד באוזני הניגון שלו מירמיהו:

זכר תמיד לטובה ומוכן היה לעזור להם בכל עת ובכל שעה. לא אשכח את הרגעים ששוחחתי אתו בעת ביקורי האחרון בביתו. זה היה ימים ספורים לפני מותו. היה מאושר שהתלמידים אינם שוכחים אותו ומעריכים את עבודתו. הוא הראה מכתב, שקיבל מאחד מתלמידיו מארצות הברית והתגאה בכך כי תלמידיו בחוץ-לארץ שומרים לו חסד-נעוריו. והנה בא המוות וניתק פתיל חייו.

ונזכרתי במה שסיפר לי אחד החסידים מחסידי גוסטינין הוותיקים על הרבי שלהם — האדמו"ר ר' יחיאל מאיר — הרי הוא בעל-התהילים של אש. וכה סיפר לי: „פעם נפטר בעל התוקע של הרבי, יהודי ירא-שמים, והלך הרבי עם חסידיו אחרי מיטתו ללוותו למנוחת-עולמים וכה הספידו על קברו: „מה אגיד לך“ — אמר הרבי — „שידעת לתקוע, רבים הם היודעים לתקוע, אלא בזה נבדלת מהם כי הם תוקעים ואינם יודעים מה שהם תוקעים ואתה ידעת מה שתקעת.“

ועל ר' יהושע חלף יוגד: רבים הם המורים המלמדים, אך אינם יודעים מה שהם מלמדים. אתה ידעת מה שלימדת, אתה ידעת לחנך דור שלם ברוח אהבה למסורת, לארץ-ישראל, לאדם ולטבע. אתה הורית לנו את הדרך והגענו עד הלום. לא נשכחך לנצח. יהא זכרך ברוך, מורנו היקר!

יהודי פלונסקאי. כמוהם ישר היה, ענוותן, — ללא יומרות. ורואה אני אותו עטוף טלית ועומד ביראת-כבוד בביה"כ של ר' יצחק כהן ושופך את שיחו לפני קונו ביחד עם יתר המתפללים ותפילתם תפילה זכה. הוי! כמה חסרים הם יהודים אלה, עתה, בהתגשם חלום שיבת ציון. הם לא זכו במה שזכה ר' יהושע חלף. הוא ראה את החלום המתגשם לעיניו. בעוד אחרים ישבו לבטח בגולה ועסקו בפרנסותיהם, ארזו הוא את חפציו ועלה ארצה. לא בגלל מצבו הכלכלי עשה זאת, פרנסתו היתה מצויה בשפע. גם בגילו לא התחשב ויצא לדרכו, אף על פי שידע, כי לבטים קשים נכונים לו בארץ לא זרועה. הוא אף התאקלם כאן והודות לבקאותיו בשפה העברית יצא שמו ברבים וסופרים חשובים, כרבניצקי ואחרים, מסרו לו את ספריהם להגהה.

בחייו המשפחתיים נתיישר בייסורים רבים. בן-הזקונים שלו, משה'לה, שאהבהו אהבת-נפש, נפל במלחמת העולם השנייה וזו היתה בשבילו מהלומה כבדה.

תמיד שמח לפגוש את מכיריו, ועל אחת כמה וכמה — את ידידיו ותלמידיו. אף פעם לא שמעתי שישמור טיגא בלבו למתנגדיו. בביתו שררה תמיד אווירה נעימה-לבבית, שהזכירה לי את הלבביות של יהודי פלונסק. את ידידיו

בית הספר של יהושע חלף (לידו, יבל"ח אחיו, יצחק חלף)

לדמותו של אבי הרב ר' ישראל הלוי בורנשטיין הי"ד

הרב ר' ישראל הלוי בורנשטיין

לא קלים עלי הזכרונות. עת בא אנוכי לספר על האדם הדגול, איש הפאר והדרת-הפנים, שהיה „משכמו ומעלה“, יהודי שדמותו קרנה אצילות ורור חניות.

בהיותי בנו, לא אוכל לכתוב עליו את כל אשר אני יודע על אישיותו. אשתדל איפוא לנסח את דברי כאילו הייתי מסתכל מן הצד ובאורח אובייקטיבי ככל האפשר.

זוכר אני את אבי המנוח כציוני נלהב כל ימיו, יהודי בעל חוט-שדרה, נואם מלהיב ובעל כוח-השפעה, עוסק בצורכי הציבור ובעיקר אוהב-ישראל בכל רמ"ח אבריו, ולמען הצלת יהודי לא היה חס על גופו ונפשו ואץ לפעול אפילו תחת צליפות שוטי הקוזאקים.

סח לי פעם ידידי הנכבד והחשוב מר אביגדור גרין ז"ל (שהיה מבאי ביתי בחיפה, ובייחוד לא היה מחסיר ביקורו בימי שבת) כיצד הגיע אבי הי"ד לעיר פלונסק כדי לקבל את כס-הרבנות בה. אבא נכנס העירה ברגל כשכל הקהל מלווהו. תושבי-העיר הפולנים, בראותם קהל גדול של יהודים צועד ברחו-בות, יצאו החוצה, אחרים יצאו לגוזטרותיהם, הס' תכלו כולם תמהים ומתפעלים מדמותו האצילה. אחר כך הביעו את התפעלותם לאנשי הקהילה היהודים, הוא סיפר לי, כי נשיא פולין, הפרופיסור איג' נאצי מושצ'יצקי, ערך פעם ביקור רשמי בפלונסק, ובנשף שנערך לכבודו שהה כל הזמן בחברת אבי הרב. הם שוחחו בצוותא, ואנשי העיר הפולנים נשואי-הפנים היו מלאי תרעומת. גם אנשי הכמורה הפולנית, שהיו בין קרואי הנשף, תמהו. אבל עם זאת הכול הודו, שברב היהודי מצא לו הנשיא איש-שיחה מעניין ונלבב.

על תאריך ומקום הולדתו של אבי לא מצאתי שום מקור ודאי. אך כיוון שאני, השלישי בבניו, נולדתי בשנת 1901, כאשר אבי שימש כבר בכהונה הרבנות ברייבין (תחילה כרב-מטעם, ואח"כ כרב אב"ד), משמע שאבי יכול היה להיות אז כבן 22, דהיינו שנולד בשנת 1880 בערך. הוא נולד בעיירה ז'ליחוב, או ריקי. הוריו היו סוחרים, צאצאים למש-פחת אדמו"רים, משושלת ר' אברהם בורנשטיין מסו-

חאצ'וב. סבי, אבי-אבי היה ר' מנחם-מנדל, וסבתי היתה טשייטל ששם משפחתה מן הבית היה, כמדור מה לי, אברבנאל. דומה שכך שמעתי פעם מפי אבא בצעירותי.

דבר שהנני זוכרו היטב הוא, שאבי ז"ל למד אצל הגאון מאוסטרובצה וממנו קיבל את הסמיכות. רוסית ושאר לימודי-חול למד בראדום.

בפלונסק התחיל לשמש ברבנות בשנת 1923, במקומו של הרב יחזקאל מיכלסון הי"ד, אשר נת-קבל אז כרב בקהילת וארשה. כיוון שגם הרב מיכל-סון היה בווארשה בזמן השואה, קשה לקבוע אם המסופר על הרב מפלונסק מתכוון לרב מיכלסון, אשר נקרא עד סוף ימיו הרב מפלונסק, או שהכוונה

ביתנו היה בית ציוני ברוחו ואבי דרש מאתנו הילדים לדבר עברית. ארבעה מבניו ובת אחת עלו ארצה והשתרשו בה. כעת נשארו רק שלושה בנים (אחי יהושע נפל בעכו, יחד עם שלושה מחבריו לעבודה מחברת החשמל). אבי ואמי ביקרו בארץ אצל בניהם בשנת 1932. גם הבת אלישבע הי"ד למדה בחיפה ושלטה בשפות אחדות. היא גם דיברה ערבית יפה מאוד, עד שהשכנים הערביים היו אומרים, כי אלמלא ראו במו עיניהם אימתי הגיעה מחוץ-לארץ, לא היו מאמינים שאינה ילידת הארץ. היא נישאה לבנו של הרב מזאקרוצ'ים, לר' משה סרברניק הי"ד ששימש ברבנות בעיר ברודניצה בגליל פונה. בזמנו הוא היה בין ראשוני החלוצים בירושלים.

אבי הרב הוציא שני ספרים, שהראשון בהם, "חוות יאיר" פורסם בעודני ילד ואזל זה כבר מן השוק. הספר השני, "כרם ישראל", נתפרסם בשנת תרפ"ח בפלונסק והוא מוקדש לנושאים תורניים ומדיניים. בעת ביקורו בארץ סיפר לי, כי ערך מחקר בספריה הלאומית בלונדון על תקופת האמוראים וכי הוא מתכוון להוציא ספר על נושא זה. אך מסתבר, כי לא הספיק להוציא לפועל את תוכניתו זו ולא ידוע מה עלה בגורלו של כתב-היד, אשר אבד יחד עם המחבר בימי השואה.

היא לאבי, אשר בימים ההם שהה אף הוא בגיטו וארשה.

כאמור, שימש אבי בצעירותו כרב ברייבין ואח"כ בקאמינקה. פלך קיוב (שם כיהן בשעתו ר' משה נחום ירושלימסקי ז"ל). אחרי הפרעות באוקראינה עבר לעיר ניקולאייב (פלך חרסון) ושימש כיושב-ראש הקהילה היהודית בעיר זו. אחרי מלחמת העולם הראשונה חזר שוב לכמה שנים לרייבין. אנשי הערים האלו מזכירים עוד היום את פעולותיו בכל תחומי החיים היהודיים, בעצה, בעזרה ובחינוך.

אבא נמנה עם פעילי תנועת המזרחי בפולין ובמרוצת הזמן נעשה לאחד מראשי המדברים בתנועה הזאת. בקונגרס הציוני שנערך בשנת 1925 השתתף כציר מטעם המזרחי ואז הגישה לו אשה נדבנית אחת צ'ק על עשרת אלפים דולאר למטרה שיקבע אותה בעצמו. מסכום זה הגיש עזרה לסוחרים היהודים הזעירים בפלונסק, אשר סבלו אז מתיגרת ידו של שר-האוצר הפולני האנטישמי גראבסקי. הוא חילק הלוואות לזמן ארוך ולפעמים גם שלא על מנת להחזיר. עוד בהיותו רב בקאמינקה ייסד שם אבי גימ' נאסיה ואף עמד בראש ועד ההורים שלה. בניקולאייב הפיץ תרבות עברית וציונית. בתי-הכנסת שבהם היה נוהג לנאום, היו מתמלאים מפה לפה, ושומעיו היו מתרשמים מכוח שיכנועו והשפעתו.

קבוצת יהודים בפלונסק עם הרב בורנשטיין, הדיין ר' הירש משה, ור' יחזקאל שפירא השוחט

כמה מלים על אמי הרבנית

אמי חיה פרל, בת ה' ישראל משה ולאה לרנר, נולדה בקונסקה וזלה. היא היתה אשה משכלת וכמינהג הימים ההם התחנכה על ברכי התרבות הגרמנית. תמיד היתה שומרת על לבוש אלגנטי, ניהלה בית תרבותי ואסתטי מאוד. היא עמלה קשה כדי לשמור על סדר קפדני וטיפלה במסירות בילדים הרבים שהבית נתברך בהם. תמיד עשה ביתנו רושם של בית מבוסס ומטופח.

על אף עבודתה החרוצה בבית עוד הספיקה להתמכר לאחר שעות העבודה לקריאה בספר. לא פעם בערבים שהיה אבי פנוי מעסקי הציבור, היתה אמי משחקת עמו בשחמט. בצעירותה היתה ידועה כשחיינית ואף הצטיינה במלאכת יד בריקמה ותפירה.

היא גם נטלה חלק בפעולות ציבוריות ומעודה לא מנעה את עזרתה מזולתה.

ויש עוד להוסיף מלים אחדות על בני משפחת אבי הרב, שעלו לארצנו בהשפעתו ובהשפעת אהבתו לארץ הקודש:

גיטיה ואהרון וייצמן (פקיד בחברת „דלק“ בכפר-סבא); אריה ומרים בורנשטיין (פקיד בחברת החשמל, חיפה); בנימין ושושנה בורנשטיין, (מנהל באנק הפועלים בכפר-סבא); שלמה ויפה בורא (רב סרן). היתה שליח המגבית בריו דה ז'אניירו, בראזיל. ואם נצרך את אלה ומשפחותיהם אל בני אבי וצאצאיהם הנמצאים בארץ — הרי ניצל חלק גדול של המשפחה מן התופת הנאצית הודות להשפעתו הברוכה של אבי, אשר הוא עצמו ואמי עלה עליהם הכורת בתוך אותו חלק של בית ישראל אשר נפל תחת עול הכיבוש הנאצי.

פרקים מספרו של הרב בורנשטיין „כרם ישראל“

(נדפס בפיטרקוב בשנת תרפ"ט)

נצח ישראל-

עם ישראל נודד זה כאלפיים שנה במדבר העמים במקום צית וצלמות, חייו תלויים לו מנגד, ובכל זאת נשאר בחיים ויש לו תקוה עוד לחיות חיי"עם בארצו הוא, חיים בריאים וחפשיים, כמו אותו האיש המוטל על ערש דוי וכל זמן שהנשמה באפו, יש לו תקוה כי ישוב לאיתנו ויחיה חיים בריאים, חיים שיש בהם חפץ, לכן לא נקרא את התקופה הנוראה הזאת בשם תקופת ירידה, רק תקופת הרדיפות, כי גם תקופה זו לא תביא בכנפיה ח"ו מיתה לעם הזה, כמו תקופת הירידה של עמים אחרים.

והנביא ישעיה אומר בצחות לשונו „כימי העץ ימי עמי“ (ס"ה כ"ב) כלומר תכונת עם ישראל דומה לתכונת העץ: בימות החורף בעת אשר העלים נבלו ונשרו מהאילן והוא נשאר ערום ומכוסה בשלג וכפור, יציג לפנינו תמונה כאילו עבר וחלף מן העולם, ואפסה לו כל תקוה אבל כאשר יגיעו ימי האביב, יקיץ האילן משנתו, שנת החורף, יתהדר בהדרתו יתלבש בציצים ופרחים ושב לתחיה, כן העם הזה, אחרי החורף הממושך ואחרי הקפאון הנורא, יבוא ימי האביב ויקץ משנתו שנת מרמיטה, ויתהדר בהדרתו ויפרח כחב צלת, כנבואת החוזה ישעיה „הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל ומלאו פני תבל תנובה“ (יש' כ"ז, כ"ז) כלומר, בימים הבאים, בימים העתידיים ישרש יעקב בארצו, וישראל עוד יפרח, יציץ ושב לתחיה ועל ידו, ע"י תורתו, ע"י שאיפותיו הנשגבות ואידיאליו הגדולים ימלאו פני תבל תנובה.....

„אלף בית“

נחזור לדברינו הראשונים, שהגלות הארוכה והצרות התכופות עשו שמות בחיי עם ישראל וכפפו את קומתו וגרמו לאי הסדרים בחייו הכלליים והפרטיים, ואי הסדרים, השוררים בחיי עם ישראל הם הגורמים לאריכות הגלות. ועד כמה שלא נעשה סדרים בחיינו, בחיי היחיד ובחיי הציבור, בחיי החנוך ובחיי החברה, בחיים החומריים ובחיים הרוחניים, לא נוכל לצפות לישועה, לא נוכל לקוות לחיים עצמיים, לחיי עם העומד ברשות עצמו, ודבר הזה הוא הלמוד הכי אלמנטרי בחיי עם, זהו האלפא-ביתא של כל עם ועם החפץ חיים, האוהב חיים ולראות טוב, (ועל דרך ההלצה נוכל לומר דבלילי פסחים שכל איש מבני ישראל רוצה לטעום, על כל פנים פעם אחת בשנה, מטעם החרות, מטעם הגאולה, עושים מקודם לכן „סדר“ לומר שטעם הגאולה וטעם החרות יכולים רק במקום שיש „סדר“ ואם אין סדר, אין כלום, אין חרות ואין גאולה).

חבוקק הנביא שצפה למרחוק וראה את צרת עם ישראל שהן בלי קצה וגבול המו מעיו, ועג עוגה ואמר, איני זו מכאן ושפך את לבו לפני ד' ואמר: „עד אנה ד'?! רבש"ע! מתי יהיה הקץ לסבל עם ישראל? מתי תושע גם יהודה וירושלים? אמר לו הקב"ה: „הלא בן תורה אתה ולא עם הארץ, כתב לך בלוח אלף-בית, ואח"כ תאמר הודיעני את הקץ“. כלומר, הלוא בן תורה אתה והנך יודע את דרך וסדר הלמוד, שמתחילה לומדים אלף בית ואחרי כן מגיעים גם אל התיו, אבל אין להגיע אל התיו טרם שלומדים את

הזה סדרים בחייו. "תאמר הודיעני את הקץ" או רק יגיע עם ישראל אל קץ הימין במהרה בימינו.

הערה: הסתפקתי בשני דברים המראים את חזית ציון, העם והארץ, ולמרות שביקר בארץ, לא זכה לעלות ולהתישב בה. וכמה מן הטרגדיה שאיש שתמיד הטיף ועשה ובעצמו לא זכה. וע"ז אמרו חז"ל על דא קא בכינא.

האלף-בית ועם ישראל טרם למד גם את האלף-בית של כל עם ועם, טרם למד את הלמוד הכי אלמנטרי שצריך כל עם לדעת, "כתב לך בלות אלף-בית", עליך הנביא ללמד את העם דעת, עליך ללמד את סדר החיים של עם השואף לחיים, לחיים עצמיים, לחיים טובים ע"פ תורתו ומסורת אבותיו, עליך ללמד אותם כיצד לעשות סדרים בחייהם החומריים ובחייהם הרוחניים, ואחרי כן, כאשר יעשה העם

אברהם דגני (צוקרקורן)

הרב ר' יהושע-מרדכי צוקרקורן

רב ואב"ד בקהילות בילסק ע"י פלוצק, גלובנה וליפנה

כל "ר' נחמיה חסיד" על חסידותו המופלגת (רב העיר ר' צבי יחזקאל מיכלסון זצ"ל מכנהו בתשובה אליו בספרו "תירוש ויצהר" — ב"החסיד המופלג"), מי שהיה משרידי חסידי קוצק, ואח"כ זקן חסידי גור בפלונסק. ומצד אביו נכדו של ר' בנימין זאב זצ"ל, שו"ב בפראשניץ, למדן מופלג וחסיד גדול, מ"בעלי התריסין" שבעיר, עליו אמרו שלפי צדקתו והליכותיו ראוי היה לשמש בעצמו אדמו"ר של חסידים.

זקניו אלו הטביעו את חותמם על נכדם. אף הוא מיוזג בתוכו חסידות ולמדנות מופלגת, אולם יחד עם זה עמד בשתי רגליו בתרבות אירופה, הצטיין בהשכ"ל תה הכללית ובשליטה גמורה בכתב ובדיבור בלשונות אירופה אחדות ובספרות, שרכשן בעיקר ע"י שקידה ולימוד עצמי. נוסף לאלו חונן בכשרון ריטורי מובהק. דרשותיו ונאומיו לקחו שבי את לבות שומעיהם בתוכנם ובצורתם גם יחד, במחשבתם העמיקה ובצחות לשונם. תכונותיו אלו יחד עם קסמו האישי, אצילותו ונועם הליכותיו עם הבריות חיבבוהו על כל מכיריו ויודעיו, והן הן שעמדו לו לעלייתו המהירה בסולם הרבנות ולהישגיו המרובים בעבודתו הציבורית והציונית.

עוד בנעוריו התנכר בחריפות שכלו ובכוח-זכרונו הבלתי רגיל. מרוחק הייתי ממנו בגיל, ובימי התהלכו בבית אבא מעין "אגדות" על שנות ילדותו, מאותן האגדות המספרות על "ילדי הפלא" אצל היהודים בערי הגולה. רבות שמעתי מהורינו ז"ל ומ"מלמדיו" על התמדתו ועל שקדנותו הגדולה עוד בשנות לימודו דיו ב"חדר", על הפליאו את רבותיו בחריפותו וב"קושיותיו", עד שהם בעצמם יעצו לאבא ז"ל — דבר בלתי רגיל כידוע — להוציאו מ"חדרם" ולקחת בשבילו "רבי" העולה עליהם בלמדנותו. ה"מלמד"

"אין עושין נפשות לצדיקים

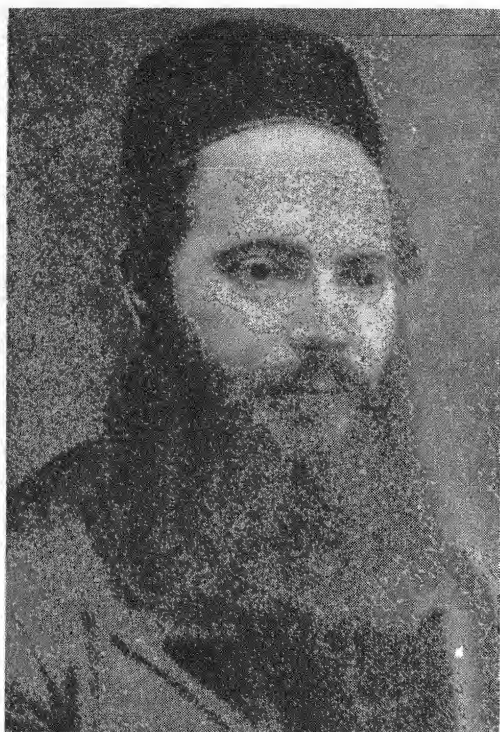
דבריהם הן הן זכרון".

(ירושלמי, שקלים פ"ב, ה"ה)

לא זכה אותו צדיק ואישיות דגולה רבת-המעל"לים להשאיר אחריו שריד ושארית, כאשר עליו ועל כל בני ביתו עלה הכורת. לא זכה גם לציון ולמצבת זכרון על קברו, ואין גם יודע אם אפילו לקבר ישראל בא. על כן אמרתי, אעלה פה ב"ספר פלונסק" אי אלה קווים לדמותו, ויהא בזה משום יד ו"זכור" לפאר משפחתנו ולבן-עירנו הדגול ותפארתה.

אכן אילן גדול ורב-פארות היה הרב ר' צוקרקורן זצ"ל, ששרשיו וגזעו בפלונסק עיר מולדתו היו ונפו נוטה הרחק ממנה ומגיע לאותן קהילות ישראל בפולין, בהן שימש ברבנות, או אליהן הגיע בפעולתו הציונית. תיאור דיוקנו המלא ופעולתו הענפה ימצא בוודאי את מקומו המכובד בספר על תולדות הרבנות בפולין ב-30 השנים האחרונות שמלפני השוראה, ובהיסטוריה של הציונות הדתית, לכשיכתבו. דפים יפים, מלאי מעש ופעילות פוריה בשני התחומים האלה, רשם הוא בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, שפירסמו את שמו לא רק ברחבי פולין המדינה אלא גם מחוצה לה. ואמנם מקהילות גדולות בפולין ובאירופה המערבית פנו אליו בהצעות לשבת אצלן על כס הרבנות. הוא גם נענה פעם להצעה כזו מקהילה חשובה בארה"ב, גם דרכון ואשרה היו כבר בידו, אולם תקפה עליו הפצרת אמנו ז"ל שלא לעזובה, הוא נעתר לה ודחה את ההצעה.

חוסר מגזע חסידיים ואנשי-מעשה ידועי שם היה. מצד אמו נכד לר' נחמיה דורמבוס זצ"ל, שנקרא בפי

הרב ר' יהושע מרדכי צוקרקורן

של „המאסף“ נפסקת, וה„המשך“ המובטח לא זכה לראות אור עוד.

פעילות ב„המזרחי“

בשנות הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשון נה, עם מתן הצהרת באלפור, כשבשורת ציון מציפה את ערי פולין בגל של התלהבות, מצטרף גם הרב צ. לפעולה ציונית אקטיבית. ביחד עם ידידו ר' אברהם גרין ז"ל, מייסד הוא את הסתדרות „המזרחי“ בפלונסק. הוא מתגלה אז כנואם מצויין, והופעותיו הציוניות על במת ביהמ"ד „החדש“ של ר' יצחק כהן או בביהכ"נ בפלונסק מהוות מאורע בעיר. עצם הצטרפותו של חובש בימ"ד זה ונכדו של ר' נחמיה חסיד ל„מזרחי“ עושה רושם בעיר, ובעקבותיו הולכים רבים מחבריו מבחורי ביהמ"ד ומחוגי החרדים והחסידים בעיר. אולם בזה הוא גם מעורר נגדו קנאים, ויש והם מנסים גם לפגוע בו, אבל תורתו וחסידיה האמי-תית מרתיעתם.

מאז הוא משמש ציר לכל ועידות „המזרחי“ וכינור סיו ולוקח בהם חבל פעיל. הוא נענה גם להזמנת מרכז „המזרחי“ ויוצא מזמן לזמן למסעי תעמולה

הידוע בפלונסק ל„גפ"ת“, ר' יעקב מאיר מיינוואלד, או כפי שהיה מכונה ה„קרח“ („דער גאלער מלמד“), היה מתפאר לפני, שכבר בילדותו הוא שם בו את עינו וניבא לו שעתיד הוא להיות רב וגאון בישראל. לא היו מלים בפיו להללו על חריפותו, בקיאותו ובעי-קר על כוח רצונו הרב ללימוד. הוא, ה„רבי“ בעצמו, היה רגיל לבוא ולהעירו ל„שיעור“ באשמורה האח-רונה של הלילה ע"י דפיקה על תריסי החלונות, בין בקיץ ובין בחורף בעוד חושך בחוץ, כשהקרה והכפור חודרים לעצמות, והוא, התלמיד הזריז, היה מייד קם כארי ובא לביהמ"ד ה„ישן“ (דאָס „פאָדערשטע בית מדרש“) ללמוד את „שיעורו“.

לא אחת נשאר גם ללמוד בביהמ"ד לילות של-מים, ובייחוד בלילות ה' של השבוע, לא פעם קרה — כפי שהיה מספר לי — שהיה נטרד מלימודו ע"י המטורפים והמשוגעים של פלונסק בימים ההם, „ליפא“ ו„זיסל“, שהיו פוקדים את ביהמ"ד גם באמצע הלילה, ובתקוף עליהם טירופם היו מתנפלים על הצעיר, היחיד אז בביהמ"ד, והמיסכן הלז היה מתחמק מידיהם בקושי, ורץ נפחד ונבהל הביתה.

אבא ע"ה לא חסך אמצעים להקנות לו תורה ודעת. באין מלמד מתאים למענו בפלונסק הוא שלחו עוד בגיל רך ללמוד אצל סבא, השו"ב בפראשניץ, והוא מקנהו את דרך ההעמקה והניתוח בלימוד ש"ס ופוסקים. סבא מביאו עמו גם לעתים מזומנות ל„שפת אמת“ בגור, וממנו הוא לומד את דרכו בחסידות. בשובו לאחר זמן הביתה לבית אבא, ממשיך הוא כ„עילוי פלונסקאי“ בלימודיו אצל רב העיר ר' צבי יחזקאל מיכלסון זצ"ל, ולאחר זמן שלחו אבא ללמוד אצל רב העיירה הסמוכה סוכוצ'ין, הגאון ר' טוביה יהודה גוטנשטאג — טביומי זצ"ל (נפטר בת"א בשנת תשי"ג). אצלו הוא גם מתגורר וסועד על שולחנו בקביעות, ונמצא ע"י כך כולו באווירה רבנית. משני רבותיו אלה, וגם מזקן רבני ווארשה, הגאון ר' שלמה דוד כהנא זצ"ל, הוא נסמך לאחר מכן להוראה ולרבנות.

עוד בצעירותו הוא עומד בקשרי שות עם גדולי רבני פולין וליטא. רבו ר' צבי יחזקאל מיכלסון זצ"ל מייחד לו תשובה ארוכה בספרו „בית יחזקאל“, שבה הוא מעטרהו בעיטורי תהילה מרובים („לתלמידי המופלג, חריף ובקי וכו' וכו'). עדנו כבן 16-17 וחידושי תורה שלו כבר מתפרסמים במאספים תורניים שונים, וביניהם גם ב„מאסף“ התורני היו"ל בירושלים במשך 19 שנה בעריכת הרה"ג ר' אברהם ב"צ קואינקה זצ"ל, ועוד בכרך האחרון של „המאסף“, משנת תרע"ד, אנו מוצאים חידושי תורה ממנו עם הציון לבסוף „המשך יבוא“. אולם השנה היא שנת פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914). ניתוק בא לעולם, הופעתו

עם היבחרו לרב בשנת תרפ"ד בבילסק, ולאחר כשנתיים בגלובנה ובשנת תרצ"ג בליפנה, מקבלת פעולתו תנופה חדשה. אם כי נבחר בכל מקום כמועמד מטעם „המזרחי“, מצליח הוא בפעולותיו ובהישגיו המבורכים להתחבב על כל בני קהילתו, ללא הבדל מפלגה. לדרשותיו מלאות התוכן ויפות הצורה נוהרים מכל החוגים, תורנים ומשכילים כאחד, וגדולה השפעתו עליהם. הוא אב ופטרון לקהילה לא רק בענייני הדתיים-רוחניים, אלא הוא משמש גם מגן ודואג לכלל ולפרט בקיפוחיהם ובסבלותיהם מצד השלטונות, שהם לא נדירים בימים ההם בפולין. אם כי טרוד הוא בענייני קהילתו הריהו מקדיש בכל שנה זמן מסוים לביקורי תעמולה בערים שונות, אם מטעם התנועה ואם מטעם הקרנות הלאומיות, ובכל מקום הוא מתקבל בהתלהבות ובחגיגות רבה.

מייד עם פרוץ המלחמה העולמית השנייה ופלישת הנאצים לליפנה, הרסו כליל את ספרייתו הגדולה, ויחד אתה גם את כתביו המרובים בהלכה ובאגדה שהכינם לדפוס. הוא בעצמו נלקח עם שאר בני הקהילה לעבודת כפיה. לאחר גלותו לווארשה, התענה שם יחד עם ידידו, רבה האחרון של עירנו הרב ר' ישראל בורנשטיין זצ"ל, עינוי גוף ונפש גם יחד. הקשר שקיימנו אתו מתחילה מכאן באמצעות בנו הצעיר, תלמיד ישיבת קלצק, שעבר יחד עם ישיבתו לשטח הכיבוש הרוסי, נותק חיש מהר עם היעלם צעיר יקר זה. לפי עדותה של בת משפחתנו, גב' חיה אלבוים-דארעמבוס, מחברת הספר „אויף דער ארישער זייט“, שהיתה רואה אותו מזמן לזמן בגיטו ווארשה, לא אבד את עוז רוחו וכבודו האנושי גם בימי הזעם והשוואה ההם. בראותו פעם — לפי דבריה — בעוברו ברחוב, יהודיה זקנה מותקפת באכזריות ע"י צעיר פולני, סיכן את נפשו וקנא את כבודה. כתגובה על כך הפנה הצעיר את זעמו אליו, והיא, הסופרת, ראתה אותו מייד לאחר זיזה הולך מוכה ושותת דם („אויף דער ארישער זייט“, עמוד 43).

חוץ מעדות זו אין לנו כל ידיעות נוספות עליו ועל סופו. לפי השמועה היה הוא בין הראשונים שנלקחו לטרבלינקה, ושם מצא את קצו המר. מבני ביתו לא נשאר כאמור אף שריד. תנצב"ה.

דומע הלב ומחלחל הכאב על אבדן ושכול של „האי שופרא“, עטרת משפחתנו בגולה, והם כולם נפשות אצילות ויקרות לה' ולאדם. וכל עוד נשמת רוח באפנו לא יגלידו הפצעים ושאלת „למה?" ו„מדוע?" לא תחדל מלהדריך את מנוחתנו.

„על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני“ (ישעיהו כ"ב, ד').

על פני שורת ערים בפולין, ובכתבות בעתונות היהודית בפולין של השנים ההן נמסר על ההתלהבות הרבה שהוא מעורר בביקוריו, ועל הצלחתו בהפצת הרעיון הציוני-דתי בקרב ההמונים.

באותו זמן הוא מפרסם גם שורת מאמרים בבטאון העברי של תנועת „המזרחי“ בפולין „המזרחי“, בעניינים אידיאולוגיים של התנועה. מתוך אלה ראויים לציון מיוחד מאמריו „הרפז!“ ו„נשובה אל עצמנו“, שעשו בשעתם רושם עז על השומעים.

„למראה המחלוקת העזה והמלחמה הקשה הנטושה בקרב שני הפלגים במחנה החרדים — „אגוד“ ו„המזרחי“ — שהפכה אותו לשתי מערכות צוררות זו את זו, ושכל אחת מהן אינה בוררת באמצעי קרב, ותבערת המחלוקת אחזה כבר בכל פינות בית ישראל, ואין איש מאתנו יודע לאן נגיע במצב זה“ —

קורא בעל המאמר בכאב לב את קריאתו „הרפז!“

„עלינו למצוא את שביל הזהב בו נוכל כולנו ללכת שלובייד בעבודה, למרות כל ההבדלים והניגודים שבקרבנו, ואז יערה ה' עלינו רוח ממרום שתוביל לאחדותו של עמנו.“ („המזרחי“, כ"ט ניסן תרפ"ב)

במאמרו „נשובה אל עצמנו“, שנכתב בעקבות האכזבה הרבה שבאה בגלל „הספר הלבן“ והתכחשותה של ממשלת אנגליה להתחייבותיה לבניין הארץ, הוא מבקר את הישענותו היתירה של הרעיון הציוני על מאורעות חיצוניים ועל „חסד לאומים“,

„בזה נטינו יותר מהראוי מן המסילה הישרה הכבושה בתולדותינו להיות, עם לבדד ישכון, עזבנו יותר מדי את האמונה החזקה בנצחיות עמנו ובהתגשמות יעודי נביאינו, והשלכנו את כל ייבנו רק על הבטחות המיניסטרס והצהרות הדיפלומטים. עלינו לשוב אל עצמנו ולמצוא את הסינתזה בין דרכנו בעבר ועבודתנו בהווה, ועל יסוד זה עלינו לבנות את העתיד שלנו. את העוז והמרץ לעבודתנו הלאומית נשאב מתוך אותו, המעין אשר ממנו שאבו אחינו המומתים בימי הרעה, ואז גם אם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא ולא יאחר.“

(„המזרחי“, כ"ב מרחשון תרפ"ד).

כוחה של נגינה

לדמותו של החזן ר' אליהו הירשין

תפילתו נפוץ חיש מהרה בכל חלקי העיר, עד שלמחרת השכימו אנשים בשעות 4–5 לפנות בוקר כדי לתפוס מקומות בבית־הכנסת. בשעות התפילה היתה הכניסה לבית־הכנסת כרוכה בסכנת נפשות מפאת הדוחק הרב. במוצש"ק נתכנסה מייד הנהלת הקהילה והחליטה פה אחד למנותו כחזן ראשי בעיר. אחרי זמן מה חזר לעירו ברוסיה, נשא שם אשה ושב למשרתו בפלונסק. במשך כמה שנות כהונתו הצליח לארגן ולהדריך מקהלה טובה, רכש לו שם טוב וידידים ומעריצים רבים.

קהילת פרושניץ הקרובה התקנאה בעירנו והציעה לחזן תנאים טובים מאלה אשר קיבל בפלונסק, והוא עבר לשם. אולם הוא לא החזיק שם מעמד הרבה זמן, עבר לווארשה ונתקבל כחזן ראשי „בבית־הכנסת ע"ש נוו"יק" וכיהן שם בכבוד גדול עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בשנות המלחמה היה בעיר הומל אשר ברוסיה עם אשתו ושני ילדיו. עם פלישת הרוסים לפולין בשנת 1920, שלח מברק לר' אביגדור גרין ושאל, אם יוכל לבוא עם משפחתו לפלונסק. לאחר שקיבל תשובה חיובית בא עם כל משפחתו בחול־המועד סוכות. שנות המלחמה, המהפכה, הרעב והנדודים הטביעו את חותמם על האיש, שנזדקן לפני זמנו. מעניין לציין, כי הידיעה על בואו של „אליג" קה" עברה חיש מהר כבשורה טובה ועוררה שמחה שאין לתארה בין כל חוגי היהודים בעיר. ואמנם קשה לתאר באיזה התלהבות נתקבלו הוא ובני משפחתו; במשך יומיים אי אפשר היה להכיר את החזן ובני־ביתו. שהגיעו בבגדים קרועים ורעבים למחצה. מכל עבר ופנה תביאו אנשים ביד נדיבה מכל טוב למשפחה, כאות־הוקרה „ל־אליגקה" הנערץ שזכרו לו חסד נעוריו...

חזן בווארשה ובפאריס

ואכן, ביום שמיני עצרת של תג הסוכות עבר שוב לפני התיבה חלהיב את שומעיו ביחוד בתפילת הגשם. בעת שהותו בעיר אירגן מקהלה והכינה לתפילת „יום כיפור קטן", בערב ראש חודש שבט

ידוע הדבר שבקהילת פלונסק שימשו בקודש הרבה חזנים ידועי־שם, אך אף אחד מהם לא התחבב על הציבור במידה כזאת כמו החזן הדגול והמהולל ר' אליהו הירשין אשר נקרא בפי כל בשם „אליגקה". ואמנם מכובד ונערץ היה האיש על כל שכבות היהודים בעיר ואף נרקמו אגדות שונות סביב אישיותו. מפי זקני העיר — אנשים מהימנים — שמעתי פעם פרטים מעניינים על הופעתו הראשונה בעיר, וכיצד נתקבל כחזן ראשי בפלונסק.

באחד הימים, בשנות 7—1906, הופיע בחזן צעיר כבן עשרים בבית־הכנסת הגדול ושאל על הגבאי הראשי. בהופעתו החיצונית נראה היה מזור למדי; מגודל שערות ארוכות, לבוש מעיל ארוך ורחב עם כפתורים נוצצים (כתלמיד הקונסרבטוריון הממ"ל לכת), מדבר רוסית וידיש. בפנותו אל הגבאי ביקש רשות לעבור לפני התיבה בבית־הכנסת בשבת הקרר בה. הגבאי, שהעיף עליו עין בוחנת, דחה את בקשתו בלי היסוסים. אולם משהפציר בו הלז, הלך עמו אל ביתו של יושב־ראש הקהילה על מנת להציגו לפניו ולהתיעץ עמו. אחרי שיחה קצרה עמו השיב אף הוא את בקשתו וריקם. בפנותו ללכת, ראה כינור תלוי על אחד הקירות שבדירת היושב־ראש. ביקש הצעיר רשות, נטל את הכינור לידו ושפך בו את מרי־לבו בנגינה נוגה ומלאת רגש, שהשאירה רושם בל יימחה על כל אנשי הבית. ככלותו לנגן קם יו"ר הקהילה והלך עמו אל בית הרב ר' צבי יחזקאל מיכלסון ז"ל, הציגו לפני הרב וביקש מצדו את הסכמתו שהצעיר יעבור לפני התיבה בשבת. הרב ציווה עליו להחליף את בגדיו ולגזוז את שערותיו כתנאי להסכמתו.

ר' אליגקה כובש את לב הקהל במערה

ואמנם עבר „אליגקה" בליל־שבת לפני־התיבה בבית־הכנסת אשר היה מלא מפה לפה, ומייד כבש בסערה את לב השומעים. בטרם הספיק לסיים את הברכה „מקדש השבת", וכבר נשמע קולו של ר' אביגדור גרין ז"ל שקרא בצהלה, מזל טוב! ואחד ריו ענו רבים מהציבור, אמנו! המונים הקיפו את החזן הצעיר וברכּוּהו בלבביות ובהתרגשות. שמע

והיו לרוב מתפללים בבית הכנסת „סיני“ ברחוב נאלבקי 2א. בעקבות השפעת התפילה הנלהבת „אתה יצרת“ מפי החזן הירשין בשבת ראש חודש, נפוצה מימרא בין הסוחרים: איך וויל אַשטיקעל סחורה, נור ס'זאל זיין „אתה יצרת־דיק“...

ואכן הצטיין אליהו הירשין בסגולות נדירות כחזן וכאמן: קולו קול באריטון לירי רך, קולראטורה מפותחת, בעל השכלה מוזיקאלית מעמיקה ובעל רגש כאחת. בקי בנוסחי התפילה לסוגיהם, אימפרו־ביזטור, מחבר יצירות למקהלה ולתזמורת ומבצע בעל טעם.

כדאי לציין, שעוד עכשיו, למרות השנים הרבות שחלפו, זכור ונערץ האיש בפי אלה אשר שמעו־הו פעם. ובייחוד זכורות המנגינות ושירי התפילה בלב אלה מתלמידיו, שזכו בשחר־ימיהם לשיר במק־הלתו, ובראשם מר יחזקאל יוספון (בלוטניק) שב־זמנו שר כנער סוליסט מצטיין.

בקשר עם ציון יובלה של התברה קדישא. אחרי כמה חדשים נתקבל כחזן בבית־הכנסת „סיני“ בווארשה, כיהן שם בהצלחה קרוב לשנתיים ועבר לגור בקבי־עות בפאריס.

בפאריס נתמנה כחזן של הקהילה ועבר לפני התיבה בבית־הכנסת של יוצאי רוסיה ופולין. נוסף לזה השתתף בקביעות בעתון „פאריזער היינט“ כמב־קר מוזיקאלי עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

בשנת 1928 הכריז העתון „חזנים וועלט“ בווארשה התחרות לחיבור קדושה של שחרית לשבת, „ממקומך“ לחזן ומקהלה. הרבה חזנים ומחברים השתתפו בהת־חרות הנזכרת אך בפרס הראשון זכה החזן מר הירשין בעד יצירתו „ממקומך“ אשר צויינה כטובה ביותר.

„אתה יצרת־דיק“...

כידוע, היו סוחרים הטכסטיל בסיטונות בווארשה מרוכזים ברחובות גנשה, נאלבקי ופראנצישקנסקה.

אליעזר בלכמן

למדן מצניע לכת

לדמותו של ר' יחזקאל בלכמן

בלבו של אבא היו דרות רגזנות ורכות בכפיפה אחת: רגזן היה כלפי מילי דשמיה ורך־לבב בענייני חולין. אם היה אחד מילדיו מאחר את זמן ההבדלה על הכוס של מוצאי־שבת, עלול היה לקבל סטירת־לחי מידו של אבא. ומאידך, היה נוהג לשבת עם ילדיו ולהתלוצץ אתם על דא ועל הא, ולהצחיק אותם בכל מיני שיחות־חולין. כך היה למשל נוהג להגיד למישהו מילדיו, שהיה מאחר לבוא בלילה, עיף ויגע ממשחקו או מטילו ומרוב עייפות סירב לאכול את ארוחת־הערב, ביקש לוותר על הארוחה וללכת תיכף לישון. אז אבא היה מפיסו ואומר לו: לא כן, ילדי, הלא כתוב בפירוש במשנה של „איוהו מקומך“: שנה באכילתן הבכור נאכל... ופירושו: שינה ואכילה... קודם לאכול... ואחר כך לישון.

מידת העניוּת טבועה היתה באופיו של אבא. הוא היה תמיד נחבא אל הכלים. אחרי שגמר את שינון פרקו לתלמידיו, היה מסתלק בחשאי, מבלי שירגישו בו שהוא הוא המרביץ תורה ברבים. אחד

להיות שקוע ראשו ורובו בתורה ובמצוות, ולע־סוק בענייני עולם הזה זמן מסויים במשך היום — זו תכונתו של יהודי אדוק, ואין כל פלא בדבר. אבל להיות עסוק במסחר, ובו בזמן לא לשכוח אף לרגע את מצוותיו של הבורא — לכך צריך להיות מכוון עמלו של אדם כשר בישראל. זהו הרעיון שהביע אבא. בכל עת, בזמן שחינך את בניו ללכת בדרכיו, ואכן, בהתנהגותו הוא, היה מורגש הדבר הזה. הוא היה אומר ש„יום הששי הקצר“ הוא יום מבחן לשמיר־רת השבת אצל יהודי חנווני, כיוון שהיום הזה חל תמיד לפני תג־המולד של הנוצרים, והפדיון בחנו־יותיהם של היהודים הוא גדול וזמן הדלקת הנרות־שלישבת ממשמש ובא דווקא בזמן שהגויים עומדים באמצע קניותיהם ואז צריכים להפסיק את המכירה ולסגור את החנות, בגלל שבת קודש. וכך אמנם נהג אבא. הוא היה מגרש את הקונים מחנותו במלים אלה: „יידו־צ'ה, בו יוש שבט“ (לכו לכם כיוון שה־שבת הגיעה).

אינני יודע, אבל אם רצונך בכך, נעבור שנינו על הסוגיה ונראה מה שאנחנו מבינים בה על-פי פשט. ועל פי רוב, אחרי שגמרו את הענין, היה השואל מודה בכך שהקושיה נעלמה מאליה והדבר מוסבר מעיקרו ועכשיו ברור לו הכל.

בסוף שנותיו התחיל לשאוף לעלות ארצה. הוא החשיב מאוד את מצוות יישוב ארץ-ישראל. בעזרת בנו בכורו, ר' יוסף, ייבדל לחיים, הצליח בשנת תרצ"ו לבוא ארצה ולהשתכן דווקא בעיה"ק ירושלים. וברובע מאה שערים מצא לו תיכף חוג תלמידי דים, שהעריצו את בקיאותו בתלמוד ולמרות זקנתו ושיבתו היה לומד עמהם פרקי זהר בבוקר ודף יומי בתלמוד בערב.

וברגעיו האחרונים, לפני שהוציא את נשמתו, היה אפשר לשמוע אותו שהוא ממלמל בשפתיו דברי תורה ותפילות.

הוא הלך לעולמו בשנת תש"ה. יהי זכרו של צדיק לברכה!

מילדיו, שחזר הביתה מה"שיבה" הגדולה שבעיר ביאליסטוק — סיפר פעם לאבא שב"שיבה" מקדישים חלק ניכר מהיום ללימוד תורת "המוסר והמידות", ואבא שאל אותו: ומה חידשתם שם למשל ב"מידת עניויות", והלה ענה לו: חידשנו, שיש לברוח מן הכבוד בכדי שהכבוד ירדוף אחריו... על זה אבא אמר לו: אחרי הוא לא ירדוף, אני יודע להחבא בפנות נסתרות ואותי הוא לא ימצא.

מימי שחרותו עד זקנתו היו לו תמיד תלמידים שהיו מעריצים את הסגנון ושיטת לימודו, ומשתוקים לשמוע את הסבריו ב"תלמוד". הוא היה מדגיש תמיד, שלא הוא המלמד, אלא היה אומר: אנחנו לומדים בצוותא ומשתדלים להבין את הענין פשוט כמשמעו, כי לא איש של פלפול וחריפות אנוכי ולא לגדולות נוצרנו, אלא פשוט להבין דף גמרא בפשטות.

היה לו כשרון פדגוגי למופת. היו אומרים: כשר יחזקאל לומד דף גמרא, אפילו דרדקי דבי רב יכולים להבין אותו. וכשמישהו בא אליו לשאול אותו איזו קושיא בתלמוד, היה אומר: תשובות על קושיות

ד"ר קארל שווארץ

הצייר יוסף בודקו

(נולד ב-27.8.1888 בפלונסק, נפטר ב-16.7.1940 בירושלים)

שום אמן לפניו לא העמיק להבין כמוהו את הערכים הסמליים-ההיסטוריים של היהודים, שהיו נרדמים בנפשנו כמעט מוסתרים ונסתמים, עד שבא בודקו והערים לחיים חדשים. הוא שגילה מחדש והביא לנו שי את הספר היהודי היפה, והוא שיצר צורה חדשה ומודרנית של קישוט ספרים הגושרת גשר בין הרוח העתיקה וההשקפות החדשות.

בודקו הוא הראשון בין האמנים היהודים המודרניים, שקישוט וסמל משמשים לו תוכן חיוני. בכשרונו המיוחד ניתן לו להביע שפע של רעיונות בדיוק ובשכלול של כל תו ותג וליצור מפעלי אמנות — בצד מחזורי האילוסטרציות שלו יצוינו ציוריו "מספרי", שיצרו סגנון טפוסי מיוחד — בתחריט, בשיוף נחושת ובחיתוך עץ, מתוך התפתחות מתמדת והתקדמות עקבית.

כאן, בעקביות זו, הקו המפליא והכביר ביצירתו הכללית של האמן בודקו. המקשאי נהפך לגרפיקון. המנסה את כוחו תחילה בחרט ואחרי כן הוא עובר

יוסף בודקו, שמת קודם זמנו ויצירתו האמנוניתית באמצע נפסקה, היה אישיות אמנותית רבת הכשרונות, בעל כוח יצירה שנודעה לו חשיבות יתירה למען ארץ-ישראל ולמען האמנות היהודית כולה.

בטבעו היה אדם צנוע ונחבא אל הכלים, יוצר בתדירי חדרים, לעולם לא העמיד פנים של אמן גאוני ואידיאלי סתם, תמיד היה נוטה להתחשב במציאות, בריאליות, יותר שתקן מאשר מרבה דברים, יותר קפדן מאשר נוח ורב חסד. אבל מתחת לחיצוניות זו הסתערה נפש ווקדת, שתססו בה מרץ ומאמץ, התמסרות לתפקידים הנעלים של האמנות עד כדי הקרבה עצמית, משמעת רוחנית בלתי מצויה ומחשבה זכה וטהורה. רק מעטים היו שהכירו אותו הכרה מלאה, כי רק ליחידים פתח את סגור לבו.

בודקו בא מן האומנות, ממלאכת מחשבת, ורק בברלין נפנה למקצועות האמנות הגרפית. מיד הצליח לפתח סגנון מיוחד משלו, שחינוכו הרוחני בכלל וחינוכו היהודי בפרט הכשירו במיוחד לכך: מזיגה של מסורת יהודית ויצירה אמנותית מודרנית.

עברו עליו חיי הגורל היהודי בשני קצות העור
לם היהודי: בגולה ובארץ. מתוך עיירתו היהודית
פלונסק הוא מגיע לסביבה של תרבות אירופאית
מערבית, משם עבר לתקוע יתד בארץ, וכאן נתגלו
בו פתאום כוחות חדשים, שהיו יכולים לשמש מקור
של ברכה מיוחדת בשביל חיי האמנות בארצנו —
אילו לא בא המוות וקטף את פתיל חייו ויצירתו
ללא זמן ועת.

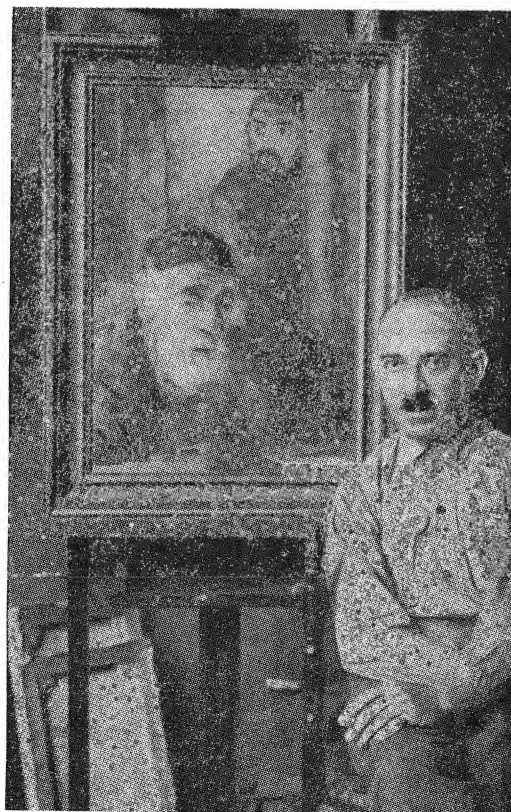
וכשבא ארצה לא הבליט את הכרת ערך עצמו
ויכולתו: הבין וידע מלכתחילה, שכאן דרושים כוחות
חדשים, הנחות בלתי מפותחות בחלקן. לא רצה
להמשיך את דרכו כאמן הגלות, כי אם גם ביצירותיו
רצה ליתן ביטוי לתחיה הרוחנית של היהדות הצעיר
רה. ושוב התחיל, כביכול, הכל מבראשית, מברר
לעצמו באמצעות עפרון הציירים כל פרט ופרט של
הסביבה החדשה, ומבלי ליתן את הדעת על הצלחה
חינוכית — אף פעם לא הציג בארץ תערוכה משלו —
התחיל מתבונן ומתכוון הכנה יסודית, עד שיתפוס במכ-
חול, כדי לפתח בהדרגה ציירות ארצישראליות משלו.
בצד יצירתו העצמית כאמן נפתח לפניו כר נרחב
לפעולה מיוחדת, ובמשך חמש שנות פעולתו בארץ
הספיק להשיג בה השגים מסוימים. הוא היה מיסדו
ומנהלו של „בצלאל החדש“, בית-הספר היחיד לא-
מנות בארצנו, כאן עמדו לו סגולותיו הבלתי מצר-
יות: משמעת רוחנית, עקביות ביצירתו, הכשרתו הטכ-
נית הקפדנית, רגש האחריות שבו וכשרונותיו הגדולים
כפדגוג וכמארגן.

„בצלאל החדש“ הוא כולו מפעלו של בודקו. כל
התבנית של בית-הספר, הקמתו ושכלולו הם מעשה
ידיו. הוא שימש מורה למופת בשביל הדור הצעיר,
הוא ידע להחדיר לתוך לב הנוער, בקפדנות מחושבת
ומלאת תבונה, את רגש האחריות כלפי היצירה הא-
מנותית.

כעת נתיתם בית-הספר; אבד לארץ, לכל העם
היהודי, אחד מלוחמיו המעולים ביותר בשדה האמנות.
בודקו שימש נושא סמלי מיוחד לאמנות העבר-
רית, מתווך בין העבר וההווה, לא מהפכן, כי אם עובד
שתקן, בוטח בכוחותיו, צנוע והולך תמים בדרכו
שלו, על מנת לסלול נתיב לקראת מטרות חדשות.

עם תערוכת הזכרון של יוסף בודקו *

שנת תרצ"ה, בראש מוסד-אח, בית הספר „בצלאל
החדש“ גם הוא מיסודו של הפרופ. בוריס שץ ז"ל.
חברי לאומנות, הד"ר קרל שווארץ, אשר ישב
במחיצה אחת עם האמן המנוח במשך כשלושים שנה,
עומד ברשימתו על אישיותו ועל אמנותו של בודקו.

יוסף בודקו ליד תמונת אביו

לחיתוך העץ. מן התבניות הזעירות בבצוע משוכלל
ודק הוא עובר לאט לאט למפעלי יצירה רחבים
וחופשים יותר, ומכאן מובילה הדרך העקבית אל
הציירות.

וגם עכשיו הוא נשאר נאמן לשיטתו: תחילה
הוא משתכלל בצד האומנותי שבאמנות, עד שינסה את
כוחו לבטא את רעיונותיו העצמיים. אין דעתו נתונה
לפרסום תמונות גדולות, שהשפעתן היא בברק שלהן;
רוצה הוא לחדור לתוך מהות הדברים. יוצר הוא
מפעלי אמנות מתוך חוויה כנה והתעמקות פנימית,
אשר רק אדם איתן ובוטח בכוחותיו ויודע את הדרך
אשר לפניו, כמו בודקו, מסוגל ליצור.

כחובה קדושה רואה בית נכותנו לעצמו לגמול
חסד אחרון, חסד של אמת, עם האמן יוסף בודקו
ז"ל, אשר עמד במשך השנים האחרונות — מאז

* נכתב לרגל תערוכת הזכרון ליוסף בודקו, שנערכה
בבית-הנכות „בצלאל“ בירושלים, בשנת 1940.

1910. ברלין. תלמיד שעורי הערב של בית-הספר למלאכה. מקשאי.
1911. תלמיד בית-הספר שעל יד המוזיאון למלאכה האמנות בברלין.
1912. תלמידו של שטרוק בתחרות.
1924. ראשית הציור.
1933. ביולי עלה לארץ-ישראל.
1935. מנהל בית-הספר לאמנות ולאומנות „בצלאל החדש“.
1940. 16 ביולי — י' תמוז — נפטר לאחר ניתוח בירושלים.
- מסעות על פני צרפת ואיטליה.
- חבר ל„סצסיון“ בברלין.
- בשנת 1939 קיבל מדליה:

Honorary award for a notable contribution to the Art of the world. International Business Machines corporation. Gallery of Science and Art.

שואב מים בפלונסק (חיתוך עץ של יוסף בודקו)

אני שרתי בשם בית נכותנו, ולנפשי אני, את דבר התערוכה בחיבור הקטלוג ובעריכתה, ובאתי בעת הטפול במגע מיוחד עם חיי אדם, אשר בחיים מפתחות כה מועטים להם, ורק בעת הסיכום האחרון — עם המוות — הרי הם כאילו נתונים בידיך ואתה פותח מסתורים חבויים שבנפש ורואה ללבב — — —

חיים פוריים נקטפו עם יוסף בודקו, בעמוד האיש פנים אל פנים בפני עיקר תפקידו, בפני קשר תפקידו; ככל אשר הרבה להעמיס על עצמו את העול הצבורי, מלא-האחריות שהנהלת מוסד מחודש, וחדש כאחד, מחייבת — כן פתחו יצירותיו האמנותיות והלכו, הוא ביטל עצמו בפני עתידם של אמנים צעירים, של אנשי פועל-הכפיים שבעתיד, ולכן חובה כפולה ומכופלת עלינו לזכור את יצירתו, אשר בה בולט מעל לכל, גם המאמץ הגדול של איש חובב אומנותו ומשיב למלאכה את כבוד התואר של מלאכה נקיה שיש עמה אמנות, דבר הבולט במיוחד בדפים הגרפיים שלו, ובייחוד — באלה הזעירים.

בחיבור הקטלוג נתקלתי בקושי של חוסר קטלוג-יצירה לפי שנות היצירה, ומכיון שבקטלוג היה הרצון להקים שוב את תמונת דרכו של נער יהודי מנערי הרחוב הצר, מבני עניים שמהם תצא תורה, ראיתי לעצמי הכרח להציע את יצירתו בדרך רטרוד-פקטיבית — בסדר כרונולוגי, ולא פעם הוכרחתי לקבוע, מבחינה סגנונית, יצירה זו או אחרת על דעת עצמי מבלי שיהיו לי סמוכים אחרים מלבד הסגנון. אכן, בקבוצת תמונות אחת (1925) נהגתי לפי קביעה של האמן המנוח שרשמה לאחר זמן והקדימה, לדעתי שלא במתכוון, בשנים אחדות, בעוד שמבחינה סגנונית חלה תקופת יצירה זו, כמדומני, בזמן מאוחר מזה — בערך בשנת 1932—1933.

רגש מכאיב הוא לי להפרד בתערוכה זו מעם יוסף בודקו, אשר ביום רדתו מן האניה, בעלותו ארצה, קבלתיו בברכה חמה בכתב, קוויתי כי ימי עבודה רבים נכוננו לו עמנו — — —
תבל על דאבדין — ולא משתכחין.

מ. נרקיס

תאריכים בחייו:

1888. 27 באבגוסט. נולד בפלונסק, פולין.

1901. בישיבת שצ'וצ'ין.

1905. בית הספר לציור בוויילנה.

תמונת עצמו, חצות, בבית המדרש, עיירה יהודית בפולין, יהודי פולני, עוסק בתורה ועוד (1922); נודדים, מעיין בגמרא, צרכי השבת, על פרשת דרכים, סבל וחלק מתשעה-עשר העיטורים לשיירי ביאליק (1923); שואבי מים בכיכר השוק, מחוקק מצבות (1924); שואבי-מים (שתי תמונות בשם זה), על סף בית-המדרש, שני זקנים (1925); הורי, סבל, מתמיד, עם בוקר לעמל, על יד החלון (1926); לבדד

לקוח אף הוא מפלונסק, אם כי דבר זה לא צויין במפורש. לדוגמה נביא רק חלק משמות התמונות מן הסוג הזה: תמונת-עצמו של הצייר, יהודי זקן יושב, ראש יהודי נושא שק (1916); (שנת 1915); יהודי נושא שק (1916); 14 עיטורים להגדה של פסח, שלפ-חות חלק מהם מקורם במקום-מוצאו של הצייר (1916/1917); 12 ציורים אצל הרבי, בקצווי הרחוב, ברחבת בית הכנסת, שבת, ימות-החול (1921);

המתמיד — מן העיטורים ל„המתמיד“ של ביאליק
(הרקע — בית המדרש בפלונסק)

בבית-המדרש, זוג זקנים ועוד (1927); שואב מים, בפתח החנות, געגועים, אצל הרבי, בפתח הדלת, בפתח הח-נות (1928) וכן עוד עשרות יצירות בשנים הבאות עד סמוך למותו ממש. עינינו הרואות, כי מראות עיירת ליד דתו ונעוריו מלווים את הצייר במשך כל ימי חייו ומשמשים לו מקור-אשראה לא-אכזב ביצירתו.

על נושאי החגים היהודיים (1918/1919); יהודיה זקנה, יהודי זקן, גל-מוד, דאגה, הודים, יהודי חובש כור-בע, יהודי ושק על שכמו, יתום, יהודי ברחוב, עוסק בתורה ועוד (1920); ליל-שבת, ליל-שישי, לאחר קבלת שבת, דאגה, אברהם המל הכנר, תשעה באב, הרחוב היהודי (שני ציורים בשם זה), בשוק העירה, בבית-המדרש,

★

ספרות על בודקו

Hans Friedberger, Joseph Budko in Jüdische Bücherei No. 19, 1920. 16°
ש. גארעליק, יוסף בודקא, פערלאג ברידער לעווין-עפשטיין, ווארשע תרפ״ג, 8°
מלבד מאמרים רבים עליו.

מיצירותיו

בקאטאלוג של יצירות בודקו אשר הוצגו בתערוכת-הזכרון בבית הנכות הלאומי בצלאל בשנת 1940, סמוך למותו של הצייר, נכללו 239 מוצ-גים: תחריטים, הדפסי-אבן, שרטוטי-גיר, חיתוכי-עץ, שופי-נחושת, רי-שומי-פחם, שרטוטי-עט, ציורי-שמן (החל משנת 1924), שמן על גבי עץ, ציורי-פאסטל, שרטוטי-עפרון, צבעי-מים וכיו״ב — שזמן יצירתם משתרע על פני כשלושים שנה (משנת 1911 עד 1940). להלן נותנים אנו את שמות היצירות שנושאן היא פלונסק, אשר עוד מראשית צעדיו באמנות היא משמשת מקור השראה לצייר:

בשנת 1912

1. כיכר השוק בפלונסק (תחריט);
2. בית-הקברות בפלונסק (תחריט);

שנת 1913

3. מראה נוף בפלונסק (תחריט קר);
4. ארון-הקודש בפלונסק (שרטוט-עפרון);

שנת 1914

5. בית-הקברות בפלונסק (תחריט);

שנת 1915

6. כיכר השוק בפלונסק (תחריט — הקדשת האמן לאשתו בעתיד);

שנת 1917

7. בית-הכנסת בפלונסק (הדפס אבן);
8. בית-המדרש בפלונסק (הדפס אבן);

שנת 1920

9. יהודי מפלונסק (חיתוך עץ);
10. בבית-הכנסת בפלונסק (תחריט);

שנת 1928

11. בית-כנסת בפלונסק (שמן);
12. חצר בפלונסק (שמן);

שנת 1931

13. בית בפלונסק (שמן).

אלו הן היצירות שהאמן ציין במיוחד שנושאן לקוח מפלונסק. אך מלבדן מצויות בקאטאלוג עוד עשרות יצירות אחרות, שברור כי נושאן

ש ע ר ש י ש י

ד מ ו י ו ת

ו נ ו פ י ם

מלמדים וחדרים

לזכרם הקדוש של בני משפחתי שנספו בשואה, ה"ד

כמה מקומות-שינה מחוץ למיטות, על הספסלים והשול-
חן אשר למדנו עליו. כשהיינו באים בבוקר ללמוד, לא
חזר עדיין הרבי מבית-המדרש אשר אליו היה הולך
בכל בוקר להתפלל, הילדים עוד ישנו על השולחן
והספסלים ואנחנו שיחקנו בחצר, עד שיחזור הרבי
מבית-המדרש ואז עזרנו לסדר את החדר. זוכר אני
שלאשתו של הרבי קראנו „רבצין“, היות שהוא נקרא
רבי נקראה היא רבצין. את שמה האמיתי איני זוכר.

נקמתו של הרבי באשתו

לא פעם היה פורץ ריב בין הרבי והרבצין והצערות
עלו עד לב השמים. היו קוראים זה לזו במיני שמות-
גנאי ואנחנו צריכים היינו לשמוע הכול. כשהתרגו הר-
בי, היה דבר זה מתבטא באימתן כסף לבישול ארוחת-
צהריים. נוסף לכך היה נוהג לשלוח אחד מאתנו —
נותן לו כמה פרוטות כדי להביא לו לחם. נקניק ואפילו
בקבוק בירה. אף פעם לא ראינו את הרבי שותה בירה
לארוחת-צהריים, אולם כדי להקניט את אשתו קנה
גם בירה, והיה אוכל לבדו ליד השולחן שעליו
למדנו. הרבצין יושבה במטבח ללא אוכל. דבר זה קרה
לא פעם אחת. אני סבלתי מזה רבות, שהרבי אוכל
ואשתו נשארה ודאי רעבה לחם, לכן החלטתי בלבי
שמהיום והלאה כל פרוטה שאקבל מאמא ואבא כדי
לקנות ממתקים אסוף, ובזמן שהרבי יחזור שנית על
מעשה זה, אקנה אוכל גם בשביל הרבצין מהפ-
רוטות שאספתי, כדי שהיא לא תהיה רעבה. ואמנם,
כך עשיתי, אספתי כל פרוטה ופרוטה אשר קבלתי
מהורי או סבי. לא פעם, כשעברתי ליד חנות של ממת-
קים, היה גובר עלי יצרי: הפרוטות היו לי בכיסי ולא
יכולתי לקנות בהן...

פעם, כשעברתי ליד חנות וראיתי בחלון כל מיני
סוכריות לא יכולתי בשום אופן להתאפק ולא לקנות.
החלטתי לבזבז פרוטה אחת מהכסף ולקנות סוכריה.
כשנכנסתי לחנות וזוכרתי, מה אעשה אם באחד הימים
יפרוץ ריב בין הרבי והרבצין והרבי לא יתן כסף
לבשר ולי תחסר הפרוטה, והרבצין תהיה רעבה. יצאתי
מן החנות ולא קניתי את הסוכריה.

העיר פלונסק היתה עיר יפה, החיים בה היו טובים
ותוססים. עירנו היתה בין הראשונות שתמכה ועזרה
את יהודיה לציונות ואשר נתנה כסף למען ארץ-ישראל
ולא רק כסף אלא גם את בניה הטובים שלחה לארץ.
לכתוב על כל הדברים האלה אין זה לפי כוחי, ועלי
לסמוך על אתרים מבני עירנו, אך כיוון שספר זה הוא
ספר-זכרונות, ארשה לעצמי להביא על דפים אלה כמה
סיפורים מה„חדר“ מן הזמנים שלמדתי בו, על המלמדים
והתנהגותם, מה למדתי אצלם עד כמה שזיכרוני לא
יטעני ובמידה שיכולתי מגעת, שכן איני סופר, ועירנו
זכתה בכמה וכמה סופרים אשר יצאו מתוכה.

הספסל השבור

סיפורים אלה הם מקרים, שקרו ב„חדר“, מלפני
קרוב לחמישים שנה. הייתי אז בגיל 9—10, למדתי
אצל רבי אחד (בזמנים ההם נקרא המורה בשם „רבי“) אשר
היו לו כמה ילדים, גר בדירה של חדר אחד ומטבח.
חייו לא היו קלים. תמיד היו חסרים לו כמה רובלים
ל„זמן“, כדי שיוכל לכלכל את משפחתו (כשאני אומר
ל„זמן“, כוונתי לזמן שבין סוכות לפסח ובין פסח
לסוכות). ה„חדר“ שבו למדנו היה קטן, בחדר זה
עמדו שתי מיטות, שולחן ישי, ספסלים שבורים ומתור-
קנים, אשר עליהם ישבנו. מדי פעם בפעם היה נשבר
ספסל והילדים שישבו עליו היו נופלים על הריצפה
ונוסף לכך היו סופגים מכות וצעקות מן הרבי: „שק-
צים, פושעים“ וכיו"ב, כאילו הם האשמים שהספסל
נשבר, ולעומתם הילדים אשר ישבו על הספסל שלא
נשבר, גם הם ספגו מכות על כי צחקו מהילדים שנפלו.
על כל פנים ביום הזה כבר לא למדנו, התחלנו לתקן
את הספסל השבור. פטיש לא היה לנו, הרבי היה גר
בקומה השניה, ירדנו איפוא למטה למצוא אבן במקום
פטיש. חיפשנו ומצאנו כבר מסמרים חלודים, ועד
שתיקנו את הספסל עבר יום שלם, והשמחה אצלנו
היתה גדולה.

„הרבנית“

כיוון שלרבי היו כמה ילדים ובשתי מיטות לא
היה די מקום לכולם, היו מסדרים מדי לילה בלילה

הסוד שנתגלה

אני מזמין את הרבי ל"זכר"

באותו רגע החלטתי לנקום ברבי על המכות שסיפגתי בגלל המעשה הטוב שעשיתי.

אחרי זמן מה המליטה החתולה שלנו גוריי-חתולים, אז החלטתי שעכשיו הוא הזמן לנקום ברבי. ביום שישי באתי שמח לחצר החדר, שיחקנו כרגיל בחצר עד שיבוא הרבי מבית-הכנסת מתפילת-שחרית ועד שהחדר יסודר והשולחן והספסלים יועמדו במקור מהם, לאחר שבילילה השתמשו בהם למיטות. נכנסנו כולנו לחדר. נגשתי אל הרבי באומץ-לב למען לא יר-גיש בשום דבר, והזמנתי שיבוא אלינו בערב ל"זכר" (בזמנים ההם נהגו שמשנולד בן, עשו ביום שישי בערב "זכר": הזמינו קרובים, ידידים, הכינו כל מיני פירות וביצים מגולגלות, דגים מלוחים, עדשים ובירה, אכלו ושתו ושמוחו שנולד בן). הרבי היה שבע-רצון מהזמנה זו ובוודאי עשה כבר חשבון שבעוד 9-10 שנים יהיה לו תלמיד חדש.

אותו יום שישי נמשך אצלי כמו שנה. כל רגע, עלו בראשי כל מיני רעיונות. התחלתי לפחד מאוד ולחשוב על התוצאות שיצמחו ממעשה זה. הברשה שאני אגרום תהיה כפולה: לאבא ולרבי. מהמכות שאקבל מהרבי לא פחדתי, כבר התרגלתי לכך (לא רק אני, אלא כל התלמידים ידעו שבעד כל דבר קטן מקבלים מכות). הפעם פחדתי מהמכות של אבא (אם איני טועה, אף פעם לא קיבלתי מכות מאבא, הוא תמיד רק הבטיח לי שיעשה זאת). אולם הפעם הייתי בטוח שבאמת אקבלן). היססתי וחשבתי שלא כדאי כל העניין. הגעתי לחצר של הרבי ורציתי לעלות ולגלות לו את כל האמת, אולם החלטתי שממילא אקבל מכות מפני ששקרתי לו, לכן, מוטב שאקבלן לפחות בעד משהו ממשי.

בערב, באנו מבית-המדרש החדש של ר' איטשע כהן (ככה קראו לבית המדרש שההורים וסבא שלי התפללו בו) — סבא, אבא ואני, עשינו קידוש והתר-יישבנו לסעודת-שבת.

כל רגע התחלפו אצלי המחשבות, כל תנועה מב-חוץ או מבפנים השפיעה עלי והרגיזה אותי, הרגשתי ברע מן הפחד שנפל עלי, שכן בכל רגע עלול להיכנס הרבי. אך לאחר כמה רגעים השלמתי עם מצב זה ואמרתי בלבי כי עכשיו לפחות אנקום ברבי על הסבל שגרם לי כל הזמן.

הרבי אכל בבית את סעודת-השבת במהירות, כדי שיעל ל"זכר" בהקדם. אנחנו גמרנו רק את הדגים והמרק ואמא נכנסה למטבח לחלק את הבשר, והנה נפתחה הדלת מבחוץ והרבי נכנס. כשראיתי, הייתי מוכן לקום ולברוח מהשולחן. והנה שומע אני את הרבי אומר בקול רם: "גיט שבת, גיט שבת (שבת שלום) מזל-טוב. מזל-טוב". כל בני-הבית מסתכלים בו וחושבים שלרבי

ואמנם כך היה. לא עבר זמן רב, ושוב פרצה מריבה ביניהם, והרבי שאל מי יתנדב ללכת לקנות אוכל בשבילו. מובן, שאני התנדבתי ראשון, כדי שאוכל לקנות גם בשביל הרבצין. הלכתי וקניתי מנה כפולה מכל מה שאמר לי הרבי, בשבילו — מכספו הוא, ומהפ-רוטות שלי שאספתי כל הזמן, קניתי אוכל בשביל הרבצין. כשחזרתי התגנבתי בשקט למטבח (הכניסה מחדר המדרגות היתה למטבח) בו ישבה הרבצין ונתתי לה את האוכל, וכדי שהרבי לא ירגיש בזה, אמרתי לה בלחש: "תאכלי גם את ולא תהיי רעבה". מהמטבח נכנסתי לחדר אשר בו למדנו, שמתני על השולחן כל מה שהבאתי בשביל הרבי והוא התחיל לאכול. כיוון שהייתי ילד לא יכולתי להתאפק וסיפרתי לאחדים מחב-רי מה שיש בכוננתי לעשות במקרה של ריב. כשחזרתי שאלו אותי הילדים ברמיזה, אם הבאתי אוכל גם לרב-צין, נתתי להם סימן שכן. מרוב שמחה פרצו בצחוק. הרבי, שלא הבין על שום מה הצחוק, החל להריץ לנו תוך השמעת קריאות: "שקצים, לובוסעס, אין לכם כל חינוך! כשרבי אוכל צוחקים?" צחקנו במשך כמה רגעים, האחד מביט ברעהו ושוב פורץ בצחוק. דבר זה לא נתן לרבי מנוח והוא החל להסתובב ולהסתכל בכל פינות החדר לראות, מה הסיבה שאין אנו מפ-סיקים לצחוק. פתאום נכנס הרבי למטבח וראה שהרבצין אוכלת. מרוב רוגז תפס את הבקבוק מן הבירה שעמד על השולחן, זרקו על הרצפה ושב-רו. אנחנו קפצנו מהספסלים, רצנו למטבח וראינו שהרב-צין עומדת ורועדת מפחד. הצעקות התחילו מחדש: מאין היה לה כסף לקנות אוכל? ממי היא קיבלה? ואם לא קיבלה, סימן שיש לה כסף ואין היא מספרת לו. הוא יושב וחושב ופתאום הוא קופץ מהמקום ואומר, "עכשיו אני יודע". כשאמר הרבי מלים אלה נפל עלי פחד וחשבתי שמישהו מחברי גילה לו את הסוד. אני יושב לי בצד והריני בטוח שעוד מעט אספוג מכות כהוגן וזה יהיה שכרי בעד טוב לבי.

הרבי מתישב בחזרה ומתחיל לעשות חשבון, כמה כסף הוא נותן לרבצין ביום ומה היא מבשלת ובסוף יוצא לפי חשבוננו שהיא מוציאה פחות כסף בקניות, לכן הוא תמיד רעב, כי אין הוא מקבל די אוכל, והיא, משתמשת בכסף הנותר לקניית אוכל בשבילה.

אני יושב וחושב כמה זמן עוד אצטרך לאסוף פרוטות שאני מקבל מההורים כדי שיהיה לי לשלם בעד הבקבוק ששבר הרבי, ופתאום פרצתי בבכי: "לא די שאספתי פרוטה לפרוטה כדי לקנות אוכל לרבצין שלא תהיה רעבה, אצטרך עכשיו לאסוף פרוטות לשלם בעבור הבקבוק". כששמע הרבי את המלים האלה ואת הבכי שלי, עוד הוסיף לי מכות וכך נתגלה לו הסוד.

את ה"זמן" הזה, אך לאחר הפסח לא אמשיך עוד בלימוד אצל הרבי הזה.

ביום ראשון פחדתי ללכת לחדר, הייתי בטוח שאקבל מכות מהרבי. אבא אמר לי שלא אפחד, הוא לא יעשה לי שום דבר, אך אני צריך לבקש מהרבי סליחה. אבא הוסיף, כי הדוד משה ילך אתי (זה היה האח הצעיר של אבא).

אני באתי "לחדר". הרבי, הרבנית והילדים מסתכלים בי. התביישתי, אך ניגשתי וביקשתי סליחה.

בחודשים האחרונים עד הפסח הרגישו כל הילדים שהרבי מתנהג אתי באורח שונה לגמרי, ושוב אינו צועק עלי כפי שנהוג היה לצעוק. התנהגותו נעשתה מתונה יותר והרבצין הרגישה את טעמם של חיים שקטים. עד הפסח — במשך חודשיים — אכלו יחד הרבי והרבצין אפילו בזמן שהרבי היה מרוגז.

הרבי "רוקר" בקצרת ביצים

בכל חג היה אבא נוהג לשלוח לרבי חוץ משכר לימוד גם מתנה לחג (לזה קראו כיבוד יום־טוב). הפסח האחרון שבו למדתי אצל הרבי חל ביום ראשון. בשבת היה ערב פסח. בעיירות קטנות בחו"ל היה יום השוק פעמיים בשבוע. אצלנו, בפלונסק, היה שוק זה מתקיים ביום שלישי ושישי. האיכרים הביאו לשוק את תוצרתם: ביצים, חמאה, ירקות ופירות למכירה, וקנו כל מיני דברים שהיו נחוצים להם בבית. כגון: הלבשה והנעלה וגם מצרכי־אוכל. תקופת מה לפני הפסח התחילו עקרות־הבית להכין ביצים לחג. ואנו הילדים הפסקנו ללכת לחדר על מנת שתהיה אפשרות לרבצין לנקות את כלי־הבית ואת הבית עצמו לקראת החג.

ביום שישי נתן לי אבא רובל או חצי (אינני זוכר בדיוק), כדי שאעלה לרבי ואתן לו כיבוד יום־טוב. רצתי מהר, רציתי לתקן את העוולה שעשיתי לו לפני כמה חודשים. באתי לחדר־המדרגות בבית שהרבי היה גר בו. לפתע שמעתי צעקות בוקעות מדירתו. פתחתי את הדלת. נכנסתי לדירה. במקום לומר שלום, נעמדתי ונדהמתי מהתמונה שנגלתה לפני: הרבי עומד עם המגפיים הגדולים שלו בתוך הקערה הגדולה, שהיתה מלאה ביצים (כמה ביצים היו שם אי־אפשר כבר היה לספור משום שחלק מהן היו כבר שבורות) ודורך, כאילו רוקד עליהן. כשראה אותי, השתק, יצא מהקערה וליכלך את כל הרצפה (שהיתה כבר נקיה לחג). כשראתה אותי הרבצין אמרה לי בשקט: "טוב שנכנסת, לכן נשארו עוד כמה ביצים שלמות. אחרת היה שובר את כולך". היא סיפרה לי כי בבוקר קנתה את הברצים בשוק, ושילמה בעבורן מחיר שעלה בפרוטה אחת על המחיר שבו נמכרו בשוק ביצים כעבור כמה שעות. לכן התרגז הרבי ושרר את הביצים.

מגיע איזה מזל־טוב ועונים: "מזל־טוב, מזל־טוב". אבא שואל: "איזה מזל־טוב?" הרבי מסתכל בי ואומר: מנ"דיל הזמין אותי ל"זכר". אני הספקתי כבר לקום ולהתר"חק קצת מהשולחן. כולם מסתכלים בי, ואבא פונה אלי ושואל: "נו, מנדיל?" ואני עונה ברעד: "הרי החתולה המליטה".

אבא צועק: "שקץ"! אבא קפץ מהשולחן. הרבי מביט אלי ושותק.

הריני בא על עונשי

התחלתי לבכות ובקשתי סליחה. אמרתי שאספר מדוע עשיתי זאת רק בזמן שהרבי לא יהיה (לא רציתי לבייש את הרבי בזמן שהוא יושב אצלנו בבית).

כשקמה המהומה ואמא שמעה את הבכי המר שלי, היא נכנסה מן המטבח לחדר ובראותה גם את הרבי, שאלה: "מה קרה פה?" אבא שתק וסבא סיפר לה הכול. היא הביטה בי, אני בוכה ומביט לכל הצדדים כשאני מחשב כיצד להגיע לדלת ולברוח. אז פנתה אמא אל אבא ואמרה: "יחזקאל, שבת היום, תעזוב את העניין עד אחרי השבת". לאחר מכן פונה היא אלי ואומרת, "המנה שלך בטוחה, מה שיגיע לך תקבל, אבל לא עכשיו. הפסק לבכות, גש לשולחן ונגמור את סעודת־השבת".

פחדתי לגשת, אך אמא לקחה אותי ביד, הכניסתיני למיטבח כדי להרגיע את הרוחות. שם גמרתי לאכול יחד עם העוזרת. הרבי עוד ישב זמן מה. מה דיברו ביניהם לא שמעתי. כעבור דקות ספורות שמעתי שהרבי אומר "א, גיטן שבת" והולך לו. אמא באה למטבח, נתנה לי כוס מים ואמרה: "מנדיל, תכניס מים לנטילת ידיים ונברך בזמן".

נכנסתי, כולם הסתכלו בי ושתקו. העוזרת הגישה תה לשולחן. אני לא שתיתי. אמא ישבה מולי ופנתה אלי: "עכשיו, תכשיט, ספר מה שהיה, מדוע עשית דבר כזה, מי לימד אותך לעשות זאת? בוש וחרפה שמי שהוא ישמע דברים כאלה". אני בוכה והיא ממשיכה: "תפסיק לבכות ותספר את האמת, רק את האמת". אני מספר תוך בכי. פה מתערב סבא ואומר: "לא שומעים שום דבר — או לבכות או לספר. להפסיק, לגמור לבכות". לא יכולתי, השתדלתי לספר את כל הסיפור כך שיבינו אותי, אך לא הספקתי לגמור והרגשתי על פני שתי סטירות־לחי, משמאל ומימין, ושוב אותו דבר: "שקץ, מי לימד אותך לעשות כך?"

אמא נגשה לאבא ואמרה: "יחזקאל, עזוב, כבר מספיק. שבת היום". (אינני יודע עד היום הזה איך לא ראיתי שאבא קם מהשולחן וניגש אלי).

בשבת בבוקר כשהלכו מבית־המדרש הביתה אחרי התפילה, שמעתי כשאבא אומר לסבא שעד הפסח יש עוד חודשיים לגמר ה"זמן". כיוון שכך אגמור כבר

שיעור של שעה אחת ב"לימודי חול" (כפי שקראו לזה אז). שמו היה פרנקל, הוא היה גר אתנו בחצר אחת. לאחר כמה חודשים, שמעתי שאבא מספר לאמא שהוא מצטער מאוד שלא התחלתי ללמוד אצל ר' פייבל מלמד לפני שנה. הרבי אמר לו שאני ילד טוב ותלמיד מצטיין, יושב בשקט, מקשיב ולא מפריע, ולעומתו היה הרבי הקודם מתלונן שאני מפריע לו ואיני רוצה ללמוד.

זוכר אני, שהרבי היה הולך כל בוקר להתפלל עם המניין הראשון בבית-המדרש (קראו לזה דאס פעדער-שטע בית-המדרש), היה יושב בצד ימין ליד "השולחן ערוך" ואנחנו התלמידים היינו כל כך קשורים אליו שרצנו מדי בוקר בבוקר לבית-המדרש, להתפלל יחד אתו. בבית-המדרש הזה, היו בין המתפללים אנשי "עמך": סבלים, חייטים, נגרים וסנדלרים, שהיו משכמים לתפילה ולאחר התפילה היו רצים לעבודתם. בית המדרש הזה היה תמיד מלא מתפללים. בימי החורף הקרים, כשבחוץ היה קר, חושך ושלג, כל אימת שהייתי פותח את דלת הכניסה של בית-המדרש, היה יוצא מתוכו אד מן החום ומרוב בני-האדם שהיו שם. העניים, שבחדרי דירותיהם היה שורר הקור, היו באים לבית-המדרש וישבו שם, כדי להתחמם. אחרי ר' פייבל מלמד למדתי עוד אצל כמה מלמדי דים וכאן ניסיתי לתאר משהו מן ההבדל שהיה בין רבי לרבי ובין חדר לחדר בימים ההם.

בשיעורי-ערב לעברית

לימים התחלתי ללמוד שיעורי-ערב אצל המורה ר' יהושע חלף ז"ל. אצלו היה כבר בית-ספר מודרני, חדר גדול ובו ספסלים מודרניים, ולוח על הקיר כמו בבית-ספר ממשלתי. שם התחלתי להרגיש את העונג שבלימוד. המורה היה נכנס לבית-הספר כשבת-צחוק נסוכה תמיד על פניו, היה מדבר אתנו כדבר עם אנשים מבוגרים, שואל אם הכינונו את השיעורים, עובר על המחברות, מסביר לנו כל דבר, ושואל אם אנחנו מבינים, בלי צעקות. מי שלא הבין היה מקבל הסבר בשקט, בנחת וללא גערות. פעם, בשבת אחרי התפילה, הלכנו הביתה המורה ואבא, מבית-המדרש, אני הלכתי אחריהם. ושמעתי את המורה מספר לאבא שהוא יעביר אותי לכיתה יותר גבוהה כיוון שאני מקשיב ולומד יפה. איני יכול לשכוח את האהבה שהחדיר בנו לשפה העברית, את השירים שלימד אותנו, ושר אתנו יחד. זוכר אני כיצד לימד אותנו את השיר "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד". הוא נטע בנו אהבה לעם, אהבה למולדת. הראה לנו את הדרך והודות לו עלינו אני ורבים כמוני ארצה ונמצאים עתה במולדתנו שקמה לתחיה.

באותו רגע החלטתי לא לתת לרבי את הכסף שאבא שלח לו לכבוד יום טוב. עמדתי כמה רגעים, אמרתי שלום והלכתי.

באתי הביתה וסיפרתי את הדבר לאמא. היא לקחה ממני את הכסף. (אותו רגע הצטערתי על שלא נתתי את הכסף לרבי. חשבתי אולי אין לו כסף לקנות ביצים אחרות ויתכן שיישאר בלי ביצים לחג, אבל את הנעשה אין להשיב).

בחג לקח אותי אבא הצידה, כדי שאיש בבית לא ישמע ושאל אותי בשקט: "מנדיל, ספר מה היה אצל הרבי". הבנתי שאמא סיפרה לו הכול. ביום הראשון של חול-המועד טיילתי עם אבא. למולנו בא הרבי. אני התביישתי להביט בעיניו, אך שמעתי את אבא כשהוא מבקש ממנו סליחה על ששכח לשלוח לו כיבוד יום-טוב לחג והוציא כסף מהארנק (כמה לא ראיתי) ונתן לו. כשהרבי הלך, אמר לי אבא: "אסור לבייש בן אדם. כתוב אצלנו: המלכין את פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא".

אצל ר' פייבל מלמד

ביום שלישי של חול-המועד לפני הצהריים פגשתי את אבא כשהוא מסתובב ברחוב עם יהודי הדור-פנים. היה זה ר' פייבל אופנהיים (קראו לו פייבל מלמד). הבנתי שמדברים בי. בזמן שאכלנו ארוחת צהריים סיפר לי אבא שאחרי הפסח אתחיל ללמוד אצל "פייבל מלמד" אבל עלי לדעת שהוא מקבל רק מ"10 עד 12 ילדים, לכן צריך אני להשתדל להתנהג יפה. הייתי שמח שנפגשתי מהרבי הקודם.

ביום ראשון בבוקר אחרי חג-הפסח התלבשתי יפה והלכתי ללמוד אצל ר' פייבל מלמד. הוא גר בשני חדרים בקומה שניה ברחוב פליצקר (קראו לזה ביקור ביץ. מול המגיסטראט, העיריה). החדר האחד, שבו למדנו אנחנו, לא היה גדול מדי. עמדו בו שולחן אחד, ספסל, כמה כסאות וארון-ספרים; בחדר השני עמדו מיטות וכל מיני רהיטים. לאשתו של הרבי היתה חנות של צבעים באותו רחוב, מול מעונם. על-יד החנות היה מיטבת, וכל היום היו היא והילדים בחנות ושם גם בישלו ואכלו. אפילו הרבי נוהג היה לרדת למטבח לאכול. הוא לימד אותנו בשיטה אחרת לגמרי — כלומר בשקט ובלי צעקות. (בעצם, אני לא הרגשתי בטוב. התרגלתי כבר לצעקות ולא הבנתי איך אפשר ללמוד בשקט). בערב באתי הביתה מלא שמחה וסיפרתי לאבא כי אצל רבי זה הלימודים הם אחרים לגמרי: שקט, נקיון והוא אינו רב עם אשתו, מובן, שהשתדלתי להיות תלמיד טוב. פעמיים בשבוע בא מורה אחד אשר לימד בבית-ספר ממשלתי ונתן לנו

בתי מדרש של פלונסק

בטל ומבוטל, ובעיני היה חסר ערך וחשיבות, וזאת בהשפעת הסביבה הקרובה שלי, כמוכח.

מלבד שלושת בתי-המדרש התנוסס בפלונסק לתפארת בית-הכנסת גדול, שהיה ידוע ומפורסם בעולם בציורים האמנותיים שעל תקרתו המקומרת ובפיתוחי עץ מלאכת-מחשבת — בקיר ה"מזרח" ובארון-הקודש. בכל אחד משלושת בתי-המדרש שהיו בפלונסק, היתה מתרכזת שכבה אחרת של האוכלוסיה היהודית וחובשי בית-מדרש אחד ומתפלליו לא יתערבו, לא "יטמעו" ולא יבקרו בדרך כלל ובקביעות — בבית-מדרש שני.

לא הרי בית-המדרש ה"קדמי" כבית-המדרש ה"אמצי" ולא הרי שניהם ביחד כבית-המדרש של ר' איצ'ה כהן. בבית המדרש ה"קדמי" — שנקרא כך כי חלק אחד של בניינו פנה לרחוב — התרכזו כל בעלי המלאכה והאומנויות, פשוטי העם. לעומת זה "הלומדים" ותלמידי-החכמים שבעיר, רובם היו מבאי בית-המדרש ה"אמצעי", שהוגדר כך בפי כל, על כי מקומו היה בין בית-הכנסת ובין בית-המדרש של ר' איצ'ה כהן.

בבית-מדרש זה של ר' איצ'ה כהן התפללו הציונים והמשכילים שבעיר, ומכאן יצאו בחורי פלונסק ועלו ארצה, בהשפעת הציונות.

בן-בית הייתי בשני בתי-המדרש הראשונים. היינו ב"קדמי" וב"אמצעי". פה קבעתי לי עתים לתורה, יותר נכון בהפסקות קצרות נמצאתי בהם — לפי התור מהשכמת-הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. רק לעתים רחוקות נכנסתי לשעה קלה לבית-המדרש של ר' איצ'ה כהן. הריקנות ששררה אז בבית-מדרש זה — הבריחה אותי משם, כנראה. לעומת זאת, נמשכתי לבתי-המדרש הראשונים, אל מתפלליהם ואל אורי-נות-הספרים שבהם גם יחד.

בבית-המדרש ה"אמצעי" נפגשתי עם כמה מבאי בית-המדרש. שעשו עלי רושם חזק — היו אלה ברובם מסוג האנשים השתקנים והמכונסים בתוך עולמם הרוחני. הם נראו בחור, ב"עולם המעשה", כ"לא יוצאים" אבל הם היו אצורים בתוכם "סגולות יפות". הם היו מסורים ללימוד התורה וליראת שמים. מתייחסים בחיבה לבחורים חובשי בית-המדרש, אם כי לא גילו להם את רחשי לבם.

י. ל. גרושקביץ

וזהר מיוחד במינו חופף את פלונסק העיר, בה נולדתי. עיירה זו, שעל גדות הפלונקה זכתה לגדל ולהוציא מתוכה אישים מזהירים וגדולי-דור.

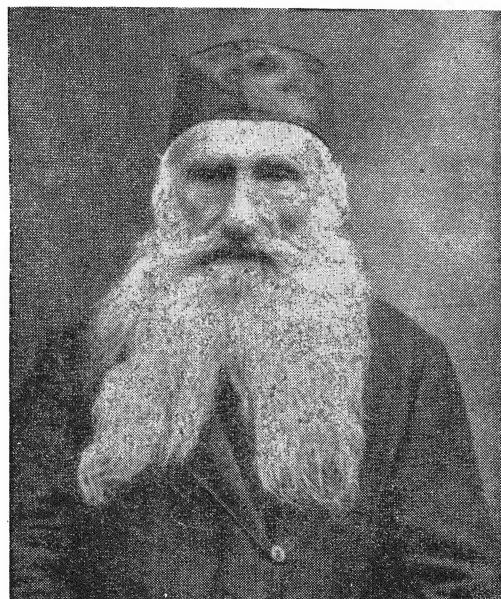
הסתופפתי בצל שלושת בתי-המדרש, שהיו קייר מים שם ושהתרוקנו בימים ההם, בתקופת נעורי, מכמה עשרות בחורים חובשי בית-המדרש, שעלו אז ארצה ושירת התחיה בפיהם. רבים מהם התבלטו אח"כ והצטיינו בציונות, במדיניות, בחקלאות ובספרות, ובכלל בכל שטחי החיים בתפוצות ובארץ.

רבות "חלם" הנוער על ה"חלוצים" הנחשונים ההם, התפעל מהאידיאל של התחיה שפעם בלבותיהם ובייחוד הרימו על נס והעריצו את רוח הגבורה ונכור נות ההקרבה, שכמעט כולם היו חדורים בהם.

חונכתי וגודלתי במשפחה אדוקה ובילדותי נדמה היה לי, כי כל בני-העם היהודי אדוקים הם ושומרי דת ומסורת, פרט לקומץ קטן של אנשים — שהיה

ר' פייביש הורוביץ

אחד מאנשי סגולה אלה, היה ר' פייביש הורוביץ. ר' פייביש היה גבה'קומה, תקיף בדעתו, איש-אשכנז לות. כלפי חוץ היה נראה כאיש קשה ויבש, "מתנגד", אבל בסתר-נפשו, הרגשתי, לבלבו ה"חלומות" ויפרחי "משאות הנפש".

ישראל נחמן פוקורסקי, שמש בית המדרש הישן

במקרים רבים, כשהסביר לי איזו סוגיה שהת-קשיתי לתופסה — היתה משתפכת על פניו בת צחוק סלחנית ורוח טהורה, רוח של נדיבות-לב. גם סבא שלי, אבי-אמא, ר' חיים יקלש ז"ל, — היה מבאי בית-המדרש "האמצעי" ואם כי התפלל בשבתות ב"שטיבל" — היה לו מקום קבוע ב"מזרח" בבית-המדרש "האמצעי" וממקומו היה משקיף עלי, סוקר אותי בשעת לימודי ושולח אלי מבטי-עידוד. סבא היה ידוע באצילות רוחו ובצניעותו — מקבל היה את פני כל אדם בסבר פנים יפות, מתרחק מן המחלוקת — להיפך, היה רודף שלום, מכבד את הבריות ומשתדל להיטיב אתם ככל שהשיגה ידו, ועוד יותר מזה... מרגלא היה בפומיה: "השתדל להיות מתלמידיו של אהרן — למען השלום ולטובתו מותר לפעמים לא להגיד את כל האמת".

חלוצים — חובשי בית-המדרש

בביקורי הנדירים בבית-המדרש של ר' איצ'ה כהן — הרהרתי לא מעט על ה"בחורים" — החלוצים

שעלו בצוותא ארצה — אליהם הצטרפה אח"כ בחורה אחת ויחידה, פוקס, שהוריה החזירו אותה מהדרך. ו"המאורע" שהסעיר בזמנו את כל העיירה, עורר בקרבי רגשי געגועים וערגה לארץ-ישראל — וכך התחלתי להתעניין בתנועה הציונית ובתחיה העברית. בלי ידיעת ההורים ביקרתי בספריה "האור", אגודה לתרבות שריכזה מסביבה את טובי הנוער; נעשיתי לאחד הפעילים באגודה ובספריה, — ובאחת האסיפות הכלליות נבחרתי לוועד. באותו הזמן הת-ידדתי עם מר אביגדור גרין ז"ל ובייחוד עם בנו אברהם גרין ז"ל.

לאט-לאט טושטשה האכזבה שתקפה את כולנו, אחרי כשלונם של כמה מן החלוצים הראשונים שלנו להתערות בארץ — ופעילי הציונות ודובריה חידשו את פעולותיהם בכיוונים שונים ודרך צינורות שונים. מלבד מתתיהו ברודר, הרוח החיה בספריית "האור", פעלו בשטח התרבותי והאירגוני האחים פינקלשטין — החיים אתנו כאן בארץ ורבים אחרים, שלא זכו לראות בתקומתנו המדינית וניספו שם בתופת הנאצי.

האגודה לתרבות "האור", אגודת "בני ציון" ואגודת "מזרחי" הרחיבו והעמיקו את השפעתם על הנוער, הפיצו את התרבות והשפה העברית. ובעזרת עסקנים ותיקים וחובבי-ציון כמו משפחת גרין, ישפה, ואחרים — התפשטה ההשפעה הציונית בין כל חוגי הציבור, עד שהחוגים הציוניים נהפכו לגורמים מכריעים בחיי העיירה.

פעלו של ר' יהושע חלף

אחד הנאמנים של השפה העברית והציונות היה המורה הוותיק ר' יהושע חלף ז"ל, שהקים דור שלם של נאמני השפה והתחיה העברית.

תלמידיו, שיצאו מהחדר המתוקן שלו, היו מלאי אהבה, מסירות ונאמנות לשפה ולרעיון התחיה העברית. ר' יהושע חלף ז"ל מילא תפקיד חשוב ומכריע בהר-בצת התרבות העברית בפלוונסק ולעת זקנתו זכה לעלות ארצה והמשיך כאן את עבודתו החינוכית הברוכה עד נשימתו האחרונה.

תרבות עברית, חלוציות והקרבה ציונית — זו היתה תרומתו של חלף ז"ל ואותה הפיץ והשריש בלבות תלמידיו ומעריציו.

ר' יהושע חלף ז"ל היה אחת הדמויות המצויינות ומיוחדות הסגולה בעיר פלוונסק, שהטביעו את חותמם על חיי התרבות של הנוער והציבור הציוני.

ר' יוסף פלאטוי

התפקידים האלה השאיר לאחרים והוא בעצמו נשא בעול המצוות המעשיות, וביתו — מרכז לפעולות הציונות בעיר. והיה כי בא שליח מקרן-היסוד, לבית פלאטוי יפנה — זוהי הכתובת. ואז נוטש ר' יוסף את חנותו המלאה קונים ויוצא להחתים את יהודי פלונסק על התחייבויות למען קרן-היסוד ואשר תו טשה, הרגילה בכך, נושאת בעול הפרנסה.

ברייב המפלגות והאירגונים הציוניים לא התערב. בכולם ראה בנים למקום, הנותנים יד לבנין הארץ, ומחלוקת לשם שמים סופה להתקיים.

ביתו שקק תמיד נצרכים. יהודי שנזדקק לגמיה לתחוסד — ליוסף פלאטוי יפנה ואת מבוקשו ישיג. הכול עשה בצנעה — ללא פרסומת. עני כי נכנס לביתו רעב ויצא שבע, עירום וכיסהו. מבשרו לא התעלם, את ארוחותיו לא אכל מבלי שיסב גם עני אל שולחנו. ובא שני וביקש אוכל ויתן משלו. קרה באחת השבתות שלא באו עניים לבית הכנסת והצטער צער רב וישלח את אחד מילדיו לחפש אורח בעיר. וכאשר חזר הילד עם אורח, רק אז קם וקידש על היין.

בצער רב נתייסר בשל ילדיו. שתי בנותיו מתו עליו בדמי ימיהן. אך הוא מעולם לא התאונן בפני איש על צרותיו. נשאר מאמין ודבק באלוהיו.

בשנת תרצ"ז עלה ארצה לבקר אצל בנו ובתו ולברר את אפשרויותיו להשתקע בארץ. הוא חזר לפולין מלא התלהבות ותכנית בידו לחיסול רכושו. אך היד המרצחת של הנאצים שמה לאל את תקוותיו. הוא הועבר עם המשלוח הראשון של יהודי פלונסק למשרפות אושביץ והועלה על המוקד ביחד עם בני ביתו.

כשהגיעו לארץ הבשורות האיומות על טבח יהודי פלונסק. פגשתי בבן-עיר וכה היו דבריו: לבי כואב על מה שקרה ליהודי פלונסק. אינני יכול להסתגל לרעיון שלא אוסיף לראות את היהודים האלה; אך יותר מכולם דואב אני על יוסף פלאטוי — יהודי יקר היה. יהודים כאלה אינם בנמצא כיום. מובטחני כי יהודי זה הלך לעקידה ללא פחד ומורא. כי את האלוהים התהלך כל ימי חייו וגם בדרכו האחרונה. הוא עלה על המוקד ותפילה חרישית בפיו: „בידך אפקיד רוחי“.

ר' יוסף פלאטוי

לא רב ולא מנהיג, יהודי בלי תואר, אך יותר מזה — תלמיד-חכם ענוותן, נקי-כפיים ובר-לבב. מי בפלונסק — ירושלים דפולין — לא ידע את יוסף פלאטוי — בעל ארשת פנים אצילה, פנים השופע עים חן ורוך ומעידים על טוב-לב ואהבת הבריות. — ואכן על זאת אהבהו הבריות.

את האלוהים התהלך ר' יוסף כל ימי חייו עלי אדמות. בוקר בוקר אל בית ה' ישים פעמיו לשפוך את שיחו לפני קונו. ואחרי שהגה בספרי הקודש הוא יוצא לעסקיו.

כרוב בני עירו ציוני היה. את מקור אהבתו לציון ינק עוד בבית אביו ר' זלמן הרש פלאטוי במא-קוב. בצעירותו קרא את מאפו ולילינבלום ולקריאת גדולי הדור הצטרף אל תנועת חיבת ציון והיה לציוני בלב ובנפש. לא היה זה עסקן בעל איצטלא, כמקובל בימינו. לא נאם באסיפות ולא אהב להתבלט. את

רחוב וארשה בפלונסק

לזכר אבי ואחי ישראל (אילן) שנספו יחדיו בשואה

לרוב בעונת האביב. אז שולחים אותנו ההורים לטבול את הכלים החדשים לכבוד חג־הפסח. ומי ידמה לנו אז לאושר!

ימי אביב אלה עוברים חיש מהר ושוב אין סימן של מים חיים בתעלה — כי אם בוך על קרקעיתה, וקרום ירוק יכסה עליו, וקוץ ודרדר גדלים בו. אז מלקטים אנו את פרחי הקוצים וחורזים מהם חרוזים יפים לקשט עצמנו — והשמחה נמשכת. כתום הקיץ הארוך, באים ימי הסתיו ואחריהם — החורף. אז מוצאים אנו את התעלה מכוסה שכבת קרח עבה. ושוב שעשוע נהדר: אנו גולשים ומחליקים על הקרח — וכך שנה שנה וחוזר חלילה.

גשר הפגישות

הילדים גדלים. שוב אין רצים לתעלה, אלא למקום הפגישות הראשונות — לגשר שמעליה. גשר קטון, לא מורגש לכאורה. אולם מה יקר ונחמד הוא! עד כאן מלווים החברים את חברותיהם וחוזרים לבתיהם. כאן נערכות הפגישות ומכאן יוצאים יחדיו. בבית עדיין אין ידעים על פגישות אלו. ויש שגם מתיישבים על מעקה הגשר ופה משוחחים או מתווכחים שעות ארוכות, עד חצות ויותר. כאן הרחוב שקט ונופו שובה את העין. כאן הבתים אינם צפופים עוד והאוכלוסיה מעורבת. כמעט כל בית מוקף גינה. משני צדי הדרך גדלים עצי ערמונים. הצל הוא סמיך ובאוויר נישא ריח ניחוח. באביב פורח כאן הלילך. בגנים הקטנים, המקיפים את הבתים, גדלים עציפרי ולידם — ערוגות ירק.

כאן גר שכן יהודי אצל בעל־בית נוצרי ולהיפך. כאן תפגוש בין שאר החנויות כתובת — „חנות פולנית“. לחלק הזה קוראים „הכיכר הירוקה“ Zielony Rynek. כאן גרה משפחתי. לכאן הגענו בהיותנו ילדים קטנים.

אמי ז'ל היתה נוהגת להזכיר, כי לא ברצון עברה לגור כאן עם ילדיה. כי יפקקה אם תמצא כאן לילדיה חברה טובה. כי יש לדעת שרחוב זה הוא הדרך לווארשה הבירה. כאן עוברות העגלות הכבדות, עמר סות הסחורות, כאן הסביבה עשירה בכפרים ואיכרים הם באים העירה פעמיים בשבוע. לנו ישנה חנות

בעירנו ארבעה רחובות ראשיים. הבה נפנה מסיכר השוק אל אחד הרחובות שלה והוא רחוב וארשה. בבית הגדול שבכניסה, בפנית הרחוב וכיכר־השוק שוכן בית־המרקחת היחיד שבעיר. כאן אנו מציצים פנימה מבעד לחלון ברוב דרך־ארץ (גם כשאנו צריכים להכנס פנימה, עושים זאת ביראת־כבוד). סמוך לבית זה — בית־הכנסת שלנו. רובע זה מאוכלס בצפיפות יהודים בלבד. רגילים לקרוא לחלק זה „רחוב בית־הכנסת“. מכאן אנו ממשיכים ומגיעים עד לגשר הקטן שמעל התעלה החוצה את הרחוב. שוב נפתח לפנינו נוף שונה במקצת. נתעכב קמעה על הגשר ונספר עליו ועל התעלה הארוכה והעמוקה החוצה את הרחוב, לפני שנתקדם בדרכנו.

בעיר אומרים כי תעלה זו — „פגע רע“ היא. כי מביאה היא מחלות לתושבים, אולם אנו הילדים לא חשבנו כך. לנו היא מקור שעשועים ושמחה, שהרי לא הרחק ממנה משתרעים שדות יפים וירוקים. אנו מתרוצצים שם ומשחקים, מגיעים למקום שבו נראית קבוצת אנשים עירומים ועירומים למחצה: הם טובלים בביצה, בידיהם מצויים כלים שונים, שבהם מוציאים הם בוך, מסדרים אותו בקירבתם, מיישרים בערוגות, שמים על הבוץ מסגרות עץ. לאחר שמורידים את המסגרות, נראה הבוץ כלוחות־שחמט. כעבור זמן אנו מוצאים שם קוביות יבשות, חלקות ולזה טורף יקראו, כלומר כבול. חומר זה משמש להסקה. קשה להגיד כי כבול כמותו כפחם לטיב, אבל יתרון אחד בו: מחירו זול יותר בהרבה ועל כן יכולה דלת העם לקנותו, לאגרו לימי החורף הארוכים למען ישמש אז להסקה ולחימום הבית.

אנו יודעים כבר מראש, כי ברגע שיוצא הבוץ מן השדה יופיע במקומו נהר מים. אנו מתרוצצים איפוא סביבו בצוותא עם ילדי השכנים הנוצרים ומשחקים, אבל איך לרגע שאנו מתקוטטים! הילדים הנוצרים מאיימים שיורקו אותנו למים ואנו הילדים היהודיים מתמלאים פחד. אף־על־פי־כן אין פחד זה מונע בעדנו לרוץ שוב ושוב יחפים, להיכנס למים ולהגיע לתער לה. אנו לומדים כאן לשחות, לרדוף אחר דגיגים ולחפש מיני דברים על קרקעיתה. התעלה אז חיה, מים זורמים בה וצמחיה גדלה בה. ימים כאלה חלים

רחוב השוק פינת רחוב ציינוב — רישום מאת יוסף בודקו

גם אבי ז"ל, סוחר-ברזל, שמצבו הכלכלי טוב. עבד יום שלם בעבודה קשה יחד עם הסבל והזבן שלו. הילוכו הצנוע, מטבע בריאתו, יצר לו מעמד בתוכם ולא הרגשנו בהבדלי מעמד שבין הסוחר והנפח. הילדים גדלו כאן יחדיו. מי שהמשיך בלימודיו בבית-הספר, מי שבחר בלימוד מקצוע — לא התרחקנו איש מרעהו. גדלנו ובגרנו. וביום שמפלגת פועלי ציון נוסדה בעיר, פנינו אליה כולנו: בני הסוחרים כבני הפועלים. והרחיק לכת אחי לוי, שלמד מקצוע אצל נוצרי. אמנם היה זה מאורע במשפחה וברחוב היהודי לבחור במקצוע כזה, מפני שצריך היה להימצא יהודי יחידי בין עשרות פועלים נוצרים. אולם מי שזוכר את הבחור הזה ודאי לא ישתומם. שכן גיבור יהודי היה ופחד לא ידע. ותעיד עליו כל דרכו בחיים. עלייתו לארץ-ישראל ולכתו להיות חלוץ בערבה.

שכנות טובה

בכיכר הירוקה חיו יהודים יחד עם השכנים הנוצריים ונוצרו יחסי שכנים תקינים. אם להוציא התפרצויות בודדות של חוליגנים, הרי עיר זו לא ידעה פוגרום מעודה, אבל יהיה זה מוגזם אם נגיד שלא היתה יד בוחשת ודוגית של חורשי מזימות.

זכורה לי תקופה, כשצל פולין עבר נחשול של אנטישמיות. השלטון מגיש תמיכה ועזרה כספית לנוצריים ומקים בתי-מסחר לתפארת בעיר. שיתחרו ביהורדים ולעומת זה מטיל מסיס כבדים ומדכא את הסוחר

לסחורות ברזל ומקומה בסביבה זו. למשפחתי יש מגע הדוק במיוחד עם האוכלוסיה הכפרית וכן עם נפחים ועגלונים המשרתים את האיכרים. מי בתיקון כלי חקלאי ומי בפירזול הסוסים. וכיוון שמכאן יוצאת הדרך לווארשה, זקוקים בעלי העגלות, בטרם צאתם לדרך הארוכה, לבדיקת עגלותיהם ותיקונן וכן לפירזול הסוסים.

ומשום כך חיים בזכרוננו היהודים הנפחים ובעלי-העגלות, שהטביעו את חותמם על מהלך חיי וקרבוני לבני-האדם החיים על עמל כפיהם. מי ישכח את יוסף כץ הנפח, החסון, חייל לשעבר בצבא הצאר — ואת קולו החזק והעבה, שרעד עברני לשמעו... אשתו הצנועה תהילה, המטופלת בילדות — ורק ילדות נולדו לה. עצם היותו אב לבנות בלבד היה מסעיר את רוחו ותמיד היה מחפש לו הזדמנויות לשפוך את זעמו על אשתו. כשהוא היה קורא לאשתו לנפחיה — ידענו שהוא מבקש להיעזר בה בפירזול סוס משתולל או להחזיק בקצה ברזל מלובן. כולנו פחדנו מפניו. רצנו מהר לתהילה לבשר לה את הקריאה ועם זה היינו מלווים אותה עד הנפחיה כאילו לשם שמירה עליה פן ישפוך עליה בעלה את כל כעסו, חלילה.

לא מעט שכנים בדומה ליוסף הנפח היו ברחוב שלנו, כגון נתן הנפח, מרדכי וולף הנפח, איטשה אינוונטש עם בניו. כל אלה יהודים גברתנים ועם זה שונים במקצת מהיהודים שבמרכז העיר, היושבים כל ימיהם על ספרי-קודש או העוסקים להבדיל במחט או במרצע.

„ביילים” — „מאצוק”

עוד בילדותנו ידענו שקיים הבדל חברותי בין ילד יהודי לילד נוצרי. בית־ספרנו העירוני היה מחולק לקומות של כיתות יהודיות וקומות של כיתות נוצריות. והיה כשנפגשנו בהפסקות הגיע לא פעם לקטטה ללא סיבה ממשית. אם עבר ילד נוצרי וקרא „בייליס” ואנו השיבנו לו „מאצוק” — כבר הספיק הדבר שתפרוץ קטטה, אשר לא פעם היתה נגמרת במכות עד זוב דם.

אך תופעה זו לא היתה מיוחדת לעירנו, היא היתה תופעה כללית בפולין וסופר ונכתב עליה לא מעט.

את בית הורי עזבתי בשנת 1926, הכול היה אז שלוו למדי. משפחתי היתה שלמה ונפרדתי ממנה בתקווה, שכעבור זמן מה יעלו כולם אלינו ארצה ונתאחד עם הילדים שכבר היו כאן. בינתיים עלה עוד חלק מהילדים שלנו, וכעבור 5 שנים, כששוב ביקרתי בבית הורי, מצאתי אותם שרויים בדאגות בשל המסים הגבוהים וכו' ובשל ההתחרות העצומה במיסחר. אך יחד עם זאת לא היה כל סימן של פחד לחיי השעה. מצאתי בפלונסק נוער יפה, מאורגן בתנועות־נוער חלוציות, ונפגשתי אתם תכופות. שוב היתה עיירתי נעימה ותרבותית, כמאז ומתמיד.

הפעם הייתי מבלה בחברת הורי הרבה שעות ביום בשבתי בחנות, ושוב הסתכלתי ברחוב שלנו, שנראה לי כעת קטן יותר, צר יותר, בתיו כאילו נמוכים יותר מאז ימי־נוערי. הצעירים, בני גילי, כמעט כולם עזבו את העיר והמעט שנשארו כבר נשאו בעול החיים של פרנסת ביתם ומשפחתם, שהספיקו להקים.

שמאל זיינוויל בעל־העגלה, שבא לבקרני, נראה אז זקן קמעה ובנו כבר יושב על הדוכן ומוביל את הסחורות. אמרתי לו לשמואל זיינוויל, כי אצלנו בארץ בעלי־העגלה מסוגו נוהגים כבר במכוניות־משא. על כך הוא השיב: אין כסוס ועגלה! תמיד עוד מובטח להגיע לשבת־קודש במועד, אפילו כאשר העגלה נשברת חלילה. שהרי ברכיבה על סוסו הנאמן יספיק ויבוא — ואילו מכונה כי תתקלקל, מה תעשה? „לא מכונה, כי אם סוס הוא שדרוש לבעל־עגלה” — טען. שתינו „לחיים” לדבריו וטוב היה להיפגש עם איש־עמל ותיק.

הנה עתה כולכם נאלמתם דום... איש לא הגן עליכם מתוך השכנים והידידים שאתם חיתם. מספרים שכל השכנים עוד חיים שם. חלק מהם התיישב בבתיכם... ואתם אייכם? את קולכם לא נשמע עוד...

POLAK KUPUJE TYLKO U POLAKA!

Iluz to nas chodzi bez pracy, głodnych, obdartych, a obok siebie widzimy wypasionych, sytych żydów, tuczających się na naszej głupocie.

Opanowali nasze życie gospodarcze i duchowe! Cała Polska dzisiaj wypowiedziała temu walkę pod hasłem spolszczenia handlu, rzemiosła i przemysłu!

Hasłu temu przeciwstawiają się tylko szabesgoje. Jeżeli nim nie jesteś — stań w jednym szeregu z tymi którzy walczą o „Polskę dla Polaków”.

Nie kupuj u żydów!

a wtedy na miejsce każdego usuniętego żyda z Polski — wejdą do handlu, rzemiosła, przemysłu i wolnych zawodów Polacy. **Dzieci Twoje nie będą wówczas głodne i obdarte,**

Ani grosza żydom!

Przeczytaj i daj innym do przeczytania.

ZWIĄZEK POLSKI

Związek Popierania Polskiego Stanu Posiadawcy
w Warszawie

„פולני, קנה רק אצל פולני!” — כרוז אנטישמי הקורא להחרמת המסחר היהודי

היהודי. יש לזכור כי המסחר היה לרוב בידי היהודים. מופיעים סוכנים מטעם השלטון או מטעם מפלגות לאומיות קיצוניות ומטיפים, והסיסמה היא: „פולני, קנה אצל הפולני אחיד”. היחסים בין השכנים נפגעים. אולם יש לחזור ולהדגיש, כי תמיד עוד נמצאו נוצרים ישרים, שראו בכך יד זדונית ונכונים היו להושיט יד עוזרת למכר ולידיד היהודי.

מקרים רבים זכורים לי על התקופה הזו. סוכני התנועה האנטישמית היו מתערבים בקהל הגויים בימי היריד והסיתום נגד הסוחרים היהודים. וכיוון שרוב הקונים שלנו היו גויים, לא חששו המסיתים והיו מגייסים עד למחסן שבחצרנו. אבי ז"ל, שהיה יהודי גאה וחזק, לא נרתע מפניהם, היה תופס סוכן כזה ומוציאיו בכוח מהמקום. לא אחת היו מתרחשים קוריוזים: שכן לא פעם היו הקונים הנוצרים עוזרים לאבא, מוסיפים מכה ויחד מסלקים את הסוכנים מן החנות. והיה גם שסוכן כזה הגיע למשטרה והתלונן על אבי שהיכה. קצין המשטרה, שהכיר את אבי, הגיב על כך בחזק ושלח את המוכה ועוד הזהירו לבל יראה את פניו בסביבתנו.

ביקור מן הארץ בבית אבא

מוקדש לזכר אחי, לוי שפיגלמן ז"ל.
שנפל במלחמת השחרור על הר-
הזיתים.

והאסיפות בבית-המדרש "הקטן" וביערות והתכ-
ניות של בן-גוריון וחבורתו. והחוגים למיניהם, אשר
שקדו ולמדו בערבים ובשבתות בסתר ובגלוי.

על הסיפורים והמעשים האלה התחנכנו — זה
קסם, רמז והדריך...

דמויות ושכבות

ככל שאני מתרחקת מימי ילדותי ומעירתי כן
קמות ומודקפות לנגד עיני הדמויות הנעלות והמקוריות,
שרק בארץ הוכיחו את עצמם ורק על רקע של יצירה
היה טעם לחייהם.

פלונסק, שהיתה עיירה פרובינציאלית טיפוסית
עם כל הקטנוניות והשיגרתיות שבה; עם גודש של
אורח-חיים בעל-ביתי, עם כל הכינויים האופייניים הער-
ממיים של תושביה... עם השכנים והראיונות של
הכלות והחתנים על תנאיהם; על היהודי הספור
ש"מקל הבטלנות" (כפי שכינהו אבי המנוח) בידו:
החנווני המצפה לקוני; הסנדלר יוסף, המטופל ביל-
דים, שמומר לו זמר חולמני וגומר את תיקון הנעליים
של בעל-הבית, בשעה 12 בחצות; השוליות למיניהם,
מפצחי הגרעינים בקצה הרחוב קוזה מול בית-
הכנסת, כשהם מפזרים את הקליפות על הכביש,
ומי-השופכין זורמים ומשלימים את החמונה לספק
את העין ואת החוש האסתטי גם יחד...

והמתבוללים, "הקטנים", המשועבדים לעבודה זרה,
וה"מה יפית-ניקים המסכנים, המוצאים את צידוקם
במלחמת-הקיום האכזרית; ונער "הפז", השואף לעלות
לשלב חברתי מסוים...

בעיר פלונסק זו התהלכו אגדות וסיפורים נפל-
אים, השתרשה מסורת של מעשים גדולים, שהיו
בה ניצוצות של מהפכנות ומרידה נגד הקיים וגבורה
של ביצוע.

היו בפלונסק היהודית כיסופים למולדת, שאיפה
לחיי עבודה, לדעת, הקרבה עצמית, שאיפה ליצירה,
לעצמאות, לחלוציות.

בן הרב עולה ארצה, חברו משיג לו כספים בסתר
ואביו יושב "שבעה" אחרי בנו...

אם פלוגית אוסרת על בתה להתחבר עם האפי-
קורסים הציונים, סוגרת אותה בחדרה ונועלת את
דלתה — ועל גג הבית הזה מטפס בחור מהתנועה
ומשחרר את היונה הכלואה.

שלמה לביא וישראל שטרן

עוד זכורות לי שתי תופעות בתקופת ילדותי
שהכניסו מבוכה במוחי ועלי היה להבחין בין העיקר
והטפל: ביום אחד הופיע בעיירה שלמה לביא, הכול
ידעו שאיש חשוב הוא ועושה גדולות למען עניינינו.
ולפתע קלטה אוזני מפי מבוגרים וילדים: "שמעתם?
— הוא לבוש בגדים מקומטים, לא מגוהצים והאריג
פשוט, ונעליו משומשות... וכך הוא הופיע בקונגרס
לפני אנשי מדינה שונים, ובכלל, הכיכדו?"... וכמה
שבועות לאחר מכן בא לעיירה להרצות המשורר
ישראל שטרן — ושכנינו לעגו: "סיפרו לנו, שנעליו
קרועות, סוליה אחת עמדה ליפול והסופר קשר אותה
בחבל!"... באותו ערב באנו להחליף ספרים ב"האור"
והנה גישה אחרת לגמרי לעניין: יכוח על הרצאתו
של שטרן, על יצירותיו, על אישיותו...

טיולים ב"בוקוביץ"

הטיולים השיגרתיים ברחוב פלוצקה, שכונה בשם
"בוקוביץ". על שום מה? קשה להבין — שכן שדרת
העצים שברחוב זה היתה דווקא מעצי-ערמון. ושם
מקום-המיפגש לכל שכבות העיירה ולכל הגילים.
אלא שה"מיוחסים" יותר מטיילים במדרכה הצפונית
ו"עמך" נדחק במדרכה הדרומית. והנוער, כמובן —
במדרכה הדרומית. פה יש אפשרות של פגישה חמה,
חברית וקרובה. במרחק מה מהמטיילים היו נראים
שלושה נערים (לוי ש. יצחק א. ועוד אחד), כשפניהם
מועדות אל מחוץ לעיר, מכונסים בעצמם, רציניים,
משוחחים, מתווכחים. יושבים הם בגן, שוקדים על
ספרים, לומדים באופן עצמאי ומתכוננים לחיים אח-
רים... ביום עובדים בבתי-מלאכה: האחד בייצור
מכונות חקלאיות בבית-חרושת פולני (הוא יהודי
יחידי שם), השני מכשיר את עצמו בנגרות ובערב
שוב לומדים ועוסקים בתנועה הם מתכוננים לעלות

הוועד וכן לא הופיע באגודה. מה התברר? — הוציא את הכספים וקנה לעצמו דובדבנים ודברי־מתיקה שונים... והנער, בן למשפחה מיוחסת בעיר. אביו עשיר ונכבד העיר. אורנו כוח ועלינו לביתו, כדי לברך את העניין ולתבוע את המגיע. אך מה נחרדנו! האב לא הניח לנו להיכנס אל ביתו, לא רצה להקשיב לבקשתנו והכריז: אם לא תסתלקו מכאן, אזרק אתכם מכל המדרגות! אכן למדנו לקח! — לא התב־דינו — הנער הוסיף ללכת בדרכים עקלקלות...

השפעה קומוניסטית

ומאוחר יותר יצאנו ללמוד בווארשה. עברנו מהתיכון לסמינריון „תרבות“, למדנו גם את הכרך על כל גילוייו. בשעת ההפסקות הופיעו בבית־ספרנו בנים מבית־ספר אחרים ונכנסו עמנו בוויכוחים מפ־לגתיים בבקשם להוכיח לנו, שהאוניברסליות קודמת לכל ובעיית הפרט היהודי והעם היהודי תיפתר בתוך הפתרון הכללי... זו היתה תקופה שלפני הבחירות „לסיים“. התברר לנו אח־כ, שאלה היו שליחים מה־מפלגה הקומוניסטית, והדריך אותם איש מבוגר מור־תיקי המפלגה ההיא, אשר עמד בקשרים עם הקומר־ניסטים בפלונסק... כשבאנו לחופש הגדול הביתה גילינו את כשלוננו: אנחנו הצבענו בעד הרשימה 13 לסיים (מספר הרשימה הקומוניסטית). עד היום זכורים לי האמצעים, שנקטו להכשרת לבנו...

בבית „תרבות“

בשנת 1928/29 עבדתי בתור מורה בבית־הספר „תרבות“ בפלונסק. אבי המנוח היקצה לי שטח אדמה ליד ביתנו ועזר לי להכשיר גינת־צמחים בשביל כיתתי. כן גם סייע בידי בהקמת פינת החי ליד בית־הספר. בין שאר בעלי־החיים שגידלתי, טיפלתי גם בשוכך יונים. אנשי „האגודה“ — שהתנגדו להקמת בית־הספר „תרבות“ בעיר, אירגנו חבורת נערים, אשר השתדלו להשמיד את פינת־החי ומעל במתם נאמו: איזה חינוך מקבלים „שם“ הילדים? — עושים מהם „טובענחאפערס“ (תופסי־יונים).

האנטישמיות משתוללת

בשנת 1937 נסעתי מן הארץ לביקור בפולין. ביקרתי עם בתי הרכה בבית הורי. באוויר הורגש ריח אבק־השריפה. הרעל הנאצי חדר לכל פינה בפר־ליו. נסעתי עם בתי ברכבת בין ווארשה לפלונסק ודברנו עברית. והנה נטפל אלי פועל פולני: איזה שפה אתם „מקשקשים“ שם? עליך לדעת שהגן־נמצאת בפולין! התערב פולני אחר (מאנשי פיל־

ארצה. היה זה ב־1920, כאשר היציאה מפולין היא מן הנמנעות ושערי הארץ נעולים בפניהם.

פעם החליטו הנערים הללו להקשיב לשיחות המטיילים על ה„בוקובין“... שמעתי את סיכומם: „זו לבשה שמלה חדשה, זה מקנא ברכוש שצבר ידידו, זה חולם על עסק ורווחים — וסתם רכילות“. אחד הנערים סיים: „מיסכנים הם האנשים, איזה טעם יש לחייהם ולהשקפותיהם?“.

שלושת הנערים גנבו את הגבולות ובחושתיים הובילום והושיבום בבית־האסורים בווארשה — אחד הובל אח־כ כבול לבית־הסוהר בפלונסק וההורים התביישו... ומששוחררו, לא נרתעו ושוב ניסו את כוח־תיהם בדרכים שונות עד שבמאמצים רבים הצליחו סוף סוף להגיע לארץ.

אגודות צעירים ומפלגות

והנה חבורת ילדים צעירה. עז רצוננו לפעול, אך הדרכה אין לנו. שאיפתנו: להיות גדולים, לחקות את המבוגרים מאתנו, להיות עצמאיים... פעם החלטנו לערוך הצגה, מכרנו כרטיסים ואת הכספים הקדשנו לילדים נצרכים (אחרי המלחמה). עוד זכורים לי התכונה, הליכוד ושמחת היצירה של החבורה. והנה גדלנו וכבר אנו כבני 13—14. שוב עולים בשלב נוסף: מייסדים אגודה, קוראים לה „תבונה“... ומה עשינו? — שכרנו דירה, אספנו ספרים, התקנו חדר־קריאה, ערכנו שיחות, אספנו בינינו כספים. ואנחנו, „אנשי הוועד“, קיבלנו על עצמנו „להרצות“ בשאלות שור־נות... התכוננו מתוך ספרים, חוברות ועיתונים ונאמנו: על סך־דמיו, השווינו את עם ישראל ללא ארץ לדג בלי מים... אירגנו בתוכנו נוער לומד ועובד מכל השכבות. אח־כ באו אלינו נערים ונערות שחיפשו עניין וסתם פגישות של נוער באשר הוא נוער.

היה זה בתקופת התפתחותן של המפלגות הרבות ברחוב היהודי: הסתדרות ציונית, פועלי ציון שמאל וימין, קומוניזם ועוד ועוד. וכל אחת מהמפלגות ניסתה למשוך אותנו לצדה בתור משמרת צעירה — ואנחנו בשלנו: לא נשתייך לשום מפלגה, נקשיב לכולם, נלמד את הבעיות, נתפתח ולכשנתבגר נגדיר את עצמנו. אך כעת סיסמתנו: תבונה, דעת, ארץ לעמנו...

וכבר נפגשנו בתופעות מדאיגות ובאכזבות שונות בחיים. אמנם במיניאטורה. כמו שקורצ'ק היה אומר: „את החיים על גילוייהם השונים ניתן להכיר עוד בחברת ילדים הצעירה ביותר“. נער אחד מהוועד מונה לגזבר האגודה, ובידיו הפקדנו את כל הכספים. באחד הימים נוכחנו לדעת שהפסיק לבוא לישיבות

ונזכרת אני במקרה מבדח. מדי פעם הייתי קוראת לבתי: איה, בואי! והילדים ברחוב התרשמו, ששמה „איה-בואי“. פעם הלכתי לבד, וקבוצת ילדים מת-לחשת: „איה באויס מאמע געהט“ ופונים אלי: וואו איז „איה בואי“?

ועוד מקרה: שוחחתי וסיפרתי במקומות שונים על חיי הקיבוץ ובעיותיהם. גם קרובי ספגו לא מעט מן הסיפורים הללו. ויש להגיד: הם הקשיבו בהתפעלות רבה. שחה לי אחת הדודות: „בכל זאת לא מובן לי, מדוע את צריכה לחיות בקיבוץ עם אנשים זרים... בו בזמן, שיש לך בארץ אחים ואחיות וחלקם אף הם בקיבוצים. הרי כל כך הרבה קרובים אתם בארץ ויכולתם לארגן לכם קיבוץ לחדד וקיבוץ די גדול...“

מלחמות עם ילדים פולנים

בעת ביקורי בפלונסק הלכתי למקומות, אשר עוררו בי זכרונות ואסוציאציות שונות והרבה מהם קשורים באחי לוי המנוח:

עוד בזמן שלמדתי בבית-הספר העממי Szkoła powszechna, סבלנו רבות מהנערות והנערים הפולנים. הנערות קראו לנו בכינויים שונים כגון פארשיבה ז'דובה (יהודיה מצורעת), הנערים יידו בנו אבנים, רדפו אחרינו והשתדלו להרים את שמלותינו... הדבר נודע ללוי. וכרגיל, לא דיבר הרבה, אירגן כמה בנים שלנו ואחרי מספר פעולות שביצעו נתמלאנו בטחון עצמי ויכולנו לחזור מבית-הספר הביתה בשקט. כן אירגנו לוי וחבריו „מלחמות גלריות“ עם הנערים הפולנים על המגרש שמאחורי ביתנו, הגובל עם המגרש של הכנסיה והכומר. הבנים שלנו מצד זה והנערים הפולנים מצד „הכומר“. והמלחמה — לפי כל חוקי ההסכם ביניהם. אנחנו הבנות הצעירות, סיפקנו אבנים לבנים שלנו וגם „עזרה ראשונה“ אירגנו. עשינו את זה במלוא הרצינות ובמלא ההכרה: נוכיח להם את כוחנו!... לוי וחבורתו הוכיחו להם את נחת זרועם. מאז השתרר שקט ברחוב. די היה להגיד: לוי הולך! וכל השקצים היו בורחים כמו עכברים לחוריהם.

זכרונות מלפני עשרות שנים — והכול עוד שמור בלב וחי נגד עיני.

בצער רב עזבתיך באחרונה, עיר מולדתי! — אולם רחשי אהבה רבים שמורים לך בלבי!

סודסקי) וניסה להגן עלי ועל כבוד עמו, באומרו: איך אתה מקבל תיירים בארצך? — ענה לו הלז: „Żydowski parobek“ (עבד יהודי). זו היתה קבלת-פנים ראשונה.

הגעתי לפלונסק. הסתכלתי ביהודים שלנו. איזו תמימות יהודית טהורה שפעה מהם! והם מסכנים, חסרי כל דרך, אחוזי פחד ובהלה. נוצרים סינדיקטים חקלאיים והמסחר הכללי והיהודי עוברים לידי הר-שויות הפולניות הפאשיסטיות. האנטישמיות פורחת... וההרגשה הכללית: הקרקע נשמטת מתחת לרגלי היהודים.

לרגלי איזה עניין מסחרי הופיע בביתנו הפולני טיסקי (בעל האבעבועה עלייד העיניים), אחד האנטי-שמיים המובהקים בעיר. אבי המנוח לחש לי: ספרי לו על הארץ, על הקיבוץ, על משקך. הציגי את בתך וספרי לו על חינוך הילדים בארץ, הגידי לו שאת עשירה ובאת באווירון (באתי באניה)... שיתרשם ויתפוצץ... סיפרתי לו הרבה אמת. הוא הביע עוד יותר התפעלות. ספק מתוך נימוס, ספק מתוך יושר-לב, אך בעיניו הקטנות הבחנתי חוסר-אמונה קנאה, רוע-לב...

אמא של „איה בואי“

ימי ישיבתי בפלונסק אז היו קשים. הגעגועים לארץ גברו מיום ליום.

ילדתי בילתה את רוב זמנה עם ילדי החצר. מארגנת עמם משחקים, שהביאה מהארץ. וקרובי מעירים לי: אל תרשי לה לשחק עם הילדים הללו. הלא הם מלוכלכים, וכינים שורצים בשערות ראשיהם. היא תידבק מהם! ואבי היקר, שזכרו שמור בנפשי כמחנך ומחבב-ילדים, מעיר: אל תשימי לב לעצות הללו! — תשחק איה עם מי שהיא רוצה וילדים טובים הם ילדי החצר. חלילה לך לבדל אותה מחברת ילדים — אל תגרמי לה לסבך נפשי... סילוק כינים מן השערות קל יותר מסילוק סבך מן הנפש...

בזמן הטילים ברחובות העיר, סבבנו רבים והכול התפעלו מבתי הצברית, לידת הארץ. התגעגעו לחינוך כזה. וכבר אז חשבתי: מה טוב היה, אילו יכולנו לשגר לשם מספר בנים מהקיבוץ, — מהארץ — הרי זו היתה ההוכחה והתעמולה הטובה ביותר למען ענייננו...

ר' זאב וואפטשע סגל וביתו

קווים לדמותו

התלוצץ ושמה. בחן את הנכדים בתורה ובמשנה, לדעת את בקיאותם ואמונתם בבורא הכל-יכול. התעניין במדיניות ובכלכלה. סיפר ניסים ונפלאות כחסיד נלהב. אהוב ונערץ. סיפר על העילוי ר' נחום סוקולוב ושאר המשפחה. אליו הצטרפה אמא, רחל'ה וסיפרה כי סבתה, מרים-מירל וסבתו של ר' נחום סוקולוב, חיה, אחיות היו. נשים פעילות, חרוצות, שומרות על המסורת ועל הגחלת הלוחשת של יהודים אמידים, רביים, רבנים ותורמים בעין יפה ובלב נדיב.

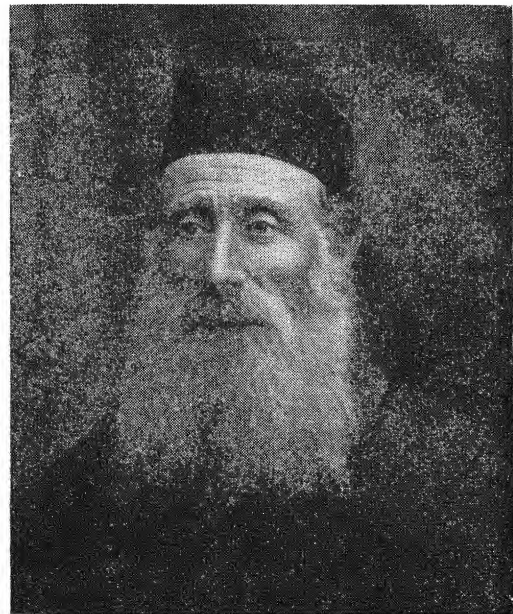
ועוד לאלה שעלו ארצה מפלונסק: הבת היגדה מיכלה עם בעלה אליעזר חימוביץ ז"ל. וזהבה-גולדלה תיבדל לחיים ארוכים, בתם יחידתם, שהקימה משפחה לתפארת בראשון-לציון: משפחת זליג ינקלביץ, נכד לר' הירש-משה קרוין.

נשאר בגולה עם משפחתו: הבן, ר' אפרים סגל ז"ל. כולם נשמדו ואבדו בשואה. אחד מבני אפרים, יצחק ז"ל, גר בתל-אביב ונקטף באסון, באמצע שנותיו. ייבדלו לחיים ארוכים, בניו של יצחק ז"ל: אליעזר ושלמה עם משפחותיהם, נכדי אפרים ז"ל. וגם הם ממשיכים במסורת הדורות ואהבת הבריות.

על הימים שעברו בעיירתנו פלונסק

אני יצחק אייזיק, בן זאב סגל מפלונסק, שנולדתי ב"ב אלול תר"מ עד 120 שנה, מזכיר דברים אשר ארעו בפלונסק בשנת תרנ"ב.

בזמן שדיברו בעולם על אודות קונגרסים, היו נפגשים בביתו של ר' אביגדור גרין, מדי שבוע בשבוע, והיו מכנסים קונגרסים עוד לפני הקונגרס הראשון. אנשי הקונגרס, מבאי ביתו של ר' אביגדור גרין ז"ל, היו ר' שמחה אייזיק, ר' יושפה — שהיה בא תמיד עטוף באדרת חמה על המעיל העליון שלו, מפאת חולשתו. — שאול אייזנברג, ר' זאב סגל, יעקב יצחק השוחט, ועוד אנשים ציונים ששכחתי את שמם. ואני, יצחק סגל, וכן יהושע ברוידה היינו ילדים, והיו ממנים אותנו להוציא לפועל שליחויות קשר וכיו"ב. בקונגרס הוחלט למכור מניות של ה"קולוניאל באנק" בשביל ארץ-ישראל. וכל אחד היה מוכרח להתחייב לקנות מניה ב־10 רובל.

ר' זאב וואפטשע סגל

מלי הקדמה

בעיר פלונסק, במקום תורה ושמחה, חסידות ויראה. אהבת הבורא ואהבת הבריות גדלה המשפחה. חיתה והחיותה בנדיבות ובהבה את כל הנצרך ונזקק. והבית פתוח לאורחים, לקרובים ולידידים. מן העיירה וממרחקים. רבות סיפרה לי אמי היקרה, המשכילה והעדינה רחל'ה ז"ל בת ר' וואפטשע.

סבא וואפטשע שהיה חובב-ציון נלהב ושקל את השקל הציוני שהובא לפלונסק, נרשם גם בספר-הזהב של הקרן-הקיימת. סבא שאל את הרבי מגור אם לנסוע לארץ-הקדושה והרבי מנעהו מכך. אבל אחרי שנתיים, בשנת 1930, כבר בא סבא לארץ והוא בן 80 שנה, על-פי דרישת הבת צבטל קרוין, שגרה בראשון-לציון. תחילה היה אתנו בתל-אביב בבית הבת רחל'ה גולדמן. כצעיר בין צעירים היה רוקד בשמחת-תורה בבית-הכנסת ברחוב יבנה. כתב תווים, ושר וניגן.

הרב'השוחרט יעקב יצחק אסתרזאהן

הקש על גבך הביתה. ר' אביגדור שמע שהוא יכול להוציא 3 רובל לצדקה מגוי זה, התנער, העמיס על גבו את הקש וזכה לצדקה.

ואני יצחק אייזיק סגל, יצאתי מפלונסק בשנת 1906 לווארשה. אחרי חתונתי הקמתי משפחה, בנים ובנות. ובשנת 1920 עזבתי את ווארשה והגעתי לארץ ישראל, לאחיותי, אשר אחת גרה בראשון-לציון, משפחת קרוין. ואחת בת-לאביב — משפחת גולדמן. אבי ר' וואפטשע שלח את בנותיו לסלול דרך בא"י לכל משפחתו. בשנת 1925, העליתי את משפחתי לארץ ישראל. וגידלתי אותם וחיתנתי אותם. והיום ב"ה, אני מוקף בנים ובנות ומשפחותיהם. נכדים ונכדות ונין, שיחיו וירבו ויעצמו במאד מאד.

יצחק אייזיק סגל

על סבי, ר' וואפטשע סגל

ר' זאב סגל, בנו של ר' חיים חסיד, נולד בשנת תר"י (1850) בעיר פלונסק. נפטר בשנת תרצ"ו (1936) בא"י, בראשון-לציון. סבי ר' וואפטשע היה דמות חסידית מחסידי קוצק, מחניכי ה"חדושי-הרים". והיה מסתופף, עד שהגיע לגבורות, אצל האדמו"ר מגור, בעל ה"שפת-אמת" והיה בין המתפללים העוברים לפני התיבה. וה"בעל-מוסף" דגור, כמעט שישים חמש

אנחנו היינו מתפללים בבית-המדרש החדש של ר' איטשע כהן ז"ל. ר' אביגדור גרין היה בין מתפללי בית-המדרש והיה בזמנו מינהג, שכל מי שהיה לו יאהרצייט היה מביא לעמוד נר גדול שדלק מעת לעת. החליט ר' אביגדור שבמקום נר, יביאו את תמורת הנר, כמה שעלה, לקנות בולים של הקרן-הקיימת. תיכף ומיד, אחרי תפילת מעריב, שרף את הבולים לעיני בעל היאהרצייט. בעלי היאהרצייט היו קונים בולים ששווים פי כמה ממחיר הנר. והיה זה שכרו של ר' אביגדור, שהפיח כך רוח ציונית, בעיירתו פלונסק.

השוחרט ר' יעקב יצחק, שהיה בין מתפללי בית-המדרש של ר' איטשע כהן, וגם בשטיבל של חסידי גור והוא היה ציוני בהחבא (נסתר). לחסידי גור נודע הדבר. והייתכן שוחרט בעיר וגם ציוני? ע"כ קמו עליו החסידים וגרשוהו בבושת-פנים מהשטיבל. אז הוא נסע לאמריקה ונעשה שם שוחרט וחזן.

הנני זוכר שהיה פעם שיטפון בפלונסק. זה קרה בשנת תרמ"ה בערך. הלכתי עם אבי ז"ל ברחוב ציכנובה עד לבית-המרקחת. המים היו כבר אחרי הגשר בתוך העיר. בשנה ההיא, היו מונחים אצל ר' אביגדור בחצרו, עצים לבניית בניין או להוסיף לבית שלו. כמעט כל העצים נשטפו ונעלמו בגלל השיטפון. ר' אביגדור אמר אז: שזה אצבע אלקים. מפני שאסור לבנות בית בגולה. את הסיפור הזה שמעתי מאבי ז"ל.

פלונסק היתה עיירה מוזיקלית, והיו בה הרבה מבינים בחזנות. כמו החזן ר' עקיבא אפטר המפורסם, החזן שור ועוד. פעם בא חזן צעיר כבן 22 מהעיר הומל. היו לו שערות כמו לנזיר: מובן, כי שבוע לפני השבת הראשונה, צריך החזן ללכת אל "פני-העיר". כמו למשל ר' שאול זייקובסקי, מחותנו של הדיין ר' הירש-משה קרוין. ור' שאול היה אז דוור (פרנס) בעיר. והמבינים של "קבלת-חזון" באו לר' שאול והתכנסו לשמוע את החזן. לתת לו גושפנקא שיוכל להתפלל: ר' אביגדור, ר' וואפטשע סגל, ר' שאול אייזנברג. והשבת הראשונה, היתה שבת מברכים אלול. כשהתפלל החזן בבית-הכנסת ואמר שלוש פעמים ר"ח אלול, בשאגת ארי, רעדו הקירות. והוא נתקבל בתור חזן של פלונסק. — וזהו החזן המפורסם אלי הירשין.

משהו לדמותו של ר' אביגדור. הנני זוכר מקרה שקרה: פעם בערב פסח, הלך ר' אביגדור לשוק לקנות קש למזרונים. — ר' אביגדור היה עורך-דין שעמד לפני השופט בענין בעלי-דינים. — עבר במקרה השופט הרוסי של העיר פלונסק, שהכיר את ר' אביגדור וראה שהוא מחפש סבל, כדי שיביא את הקש לביתו. אמר לו השופט: אני נותן 3 רובל לצדקה, אם תסחב את

בראשון-לציון. ואז עבר אברהם קרוין אליו. והשגיח וניהל ברמה גבוהה את פרדסיו.

אברהם חזר לפלונסק, הביא לארץ את ארוסתו צבטלה, בת ר' וואפטשע סגל ונשא אותה לאשה בארץ-ישראל בשנת 1911. החתונה נערכה בדירת שרה כבשנה, בנווה-צדק, ליד תל-אביב. ברחוב רוקח.

הבית בראשון-לציון, היה והנהו כיום, "בית-פתוח". מארח בשמחה, באהבה וברחבות הלב את כל הבא בצל קורתו. בני משפחה, קרובים ורחוקים, ידידים ומכרים. סדרי-פסח לתפארת נערכו בו למסובים רבים.

הבת היחידה טובה, מורה ואם למופת לבנותיה: נאווה, חדרה ונצה. נשואה לנפתלי בן שמואל קרוין, בנו של ר' הירש-משה קרוין. והם ממשיכים במסורת הנאה של אבותיהם.

צבטלה

משפחת גולדמן

יעקב גולדמן בא לארץ-ישראל מפלונסק, בשנת 1908, תרס"ח, עם אביו ר' אברהם-אבא גולדמן ז"ל. בשנת 1909 הגיעה כל המשפחה: האם, רחל-רבקה לבית סגל, האח יחיאל והאחיות טובה ומרים. גרו ביפו, אחר-כך בנווה-צדק ומשם עברו לתל-אביב. ר' אברהם-אבא שהיה חסיד, ירא-שמים וחובב-ציון נלהב, שילב תורה עם עבודה. הוא היה אמן במקצועו. שען ראשון במעלה. ועם זה, לא הפסיק ממשנתו בתורה ובמדעים. ביקר בארצות רבות על מנת לחקור וללמוד. ואת השאיפה להתמיד ולהשתלם הוריש לבניו. יעקב למד בישיבת הרב קוק, סיים את הישיבה ובחר בעמל-כפיים. בתורה עם דרך-ארץ.

בשנת 1921 הגיעו הפלונסקאים והפלונסקאים לארץ-ישראל. הם מצאו את בית גולדמן פתוח לרווחה והרגישו כמו בביתם. ובמיוחד ייזכר סדר-ליל-פסח הראשון ל'בואם, אשר השתתפו בו ונערך בצוותא ע"י כ-3 מניינים. את הקושיות שאל שפרלינג. שהיה לא הקטן, כי רק הנמוך בחברותא. וכך היו באים מדי יום ביומו ובייחוד בשבתות, להחליף רשמים, להתייעץ ולפעול וגם לקבל עזרה ולהצליח. תיזכר לטובה אם המשפחה, רחל גולדמן — רחליה — בת ר' זאב (וואפטשע) סגל ז"ל, אשר בואו של כל אורה מפלונסק היה בשבילה מאורע של חג. ומסרה את כל לבה ורוחה להכנסת-אורחים זו. נתנה עידוד ורוח-חיים לעולים החדשים הנ"ל.

בכל שבת ובכל חג היו מתאספים בבית גולדמן, המקבל בשמחה ובסבר פנים יפות, את הפלונסקאים וכל קרוביהם וידידיהם הבאים מן הארץ ומחוץ-לארץ. היה זה תמיד כינוס בזעיר-אנפין שכולו חג. השירה

שנה. והוא היה דמות מן הדור הישן. חסיד וירא-שמים ואוהב ישראל שאין כמוהו. היה מקרב אפי-קורסים לאהבת-הבורא, משתתף בצרתם ובשמחתם. וכל ישותו היתה אהבת-ישראל. קשה לתאר את דמותו. רק מי שהיה בקרבתו וראה את רקודו בשמחת-תורה, וזוהר פניו, לא יכול לשכוח דמותו זו.

ובשנת 1930 (תר"ץ) הגיע לא"י. והיה בין מייסדי השטיבל דגור, בראשון-לציון. בעצמו אסף תרומות וקנה לבינים. ושכר פועלים ובנה ועזר לבנות. וסחב בעצמו מריצות חול וחצץ לבנין. וצבע בעצמו. לחסוך כסף לבית החדש. וכתב ספר-תורה על שמו בבית-המדרש. היה כל יום מטייל, מדבר עם הפועלים. ושמח שמחה גדולה כשראה פועלים עברים, בונים בתים בארץ-ישראל. ורקד אתם, אפילו היו אפיקורסים. היה מקרבם והחזיר אותם לעבודת-הבורא ע"י אהבתו אותם והם — אותו. וכשנפטר, הספידוהו הרבנים והפועלים כאחד. ובשיבה טובה, בן 86, השיב את נשמתו הזכה לבורא. יהי זכרו ברוך.

סיפור מפי סבא וואפטשע

בשנת 1863 דיכאה רוסיה הצרית בעזרת הקוזקים באש ובחרב את ההתקוממות הפולנית שהשתתפו בה גם יהודים אשר לחמו בגדוד פולני ע"ש ברקה יוסילביץ. הרוסים כבשו גם את פלונסק והקוזאקים נשלחו לאסור ולהביא תיכף ומיד את היהודי ר' חיים חסיד סגל, אביו של ר' וואפטשע. העיר פלונסק הודעזה בשומעה שאסרו את ר' חיים חסיד. אבל כשחזר כעבור 4 שעות הוא סיפר שהגנראל הרוסי שמע, כי הוא יודע לשחק במשחק השחמט. והזמין אותו מיד. אבל כשראה ר' חיים חסיד שהגנראל מתחיל להפסיד, נתן לו, לרשע, לנצח. מפני כבוד הגנראל והפחד, לנצח אצל גוי. סיפור זה עבר מאב לבנו, ואל הנכדים הגיע.

הנכד: צבי מרדכי, בן יצחק אייזיק סגל

משפחת קרוין

ר' אברהם קרוין עלה לארץ מפלונסק בשנת 1906. (שנת בואו של דוד בן-גוריון ראש הממשלה). תחילה עבד בירושלים כסתת באבני-הבנין, של בית-הספר לאמנות "בצלאל". מירושלים נסע, גם הלך ברגל (כבימים ההם) והגיע לפתח-תקווה. עבד בפרדסים. תחילה כפועל. התמחה ועבר להשגחה ולהנהלת העבודה בפרדסי מר חיים כהן. מפתח-תקווה עבר לנס-ציונה. ניהל את העבודה בפרדסי פיק"א. היה אצל מר בריל והאגרונום מר אברביה, שהיו ממונים על פרדסי פיק"א. אתם עבד והצטיין. מר פסלוב מפתח-תקווה המליץ על אברהם קרוין בפני ר' מרדכי בן-הלל-הכהן

לארץ-ישראל בעודו נער, עם אמו ושתי אחיותיו הקטנות: טובה ומרים.

האח הבכור, יעקב-חיים, כבר היה בארץ עם אביו החסיד ר' אברהם-אבא. ויעקב נער, טרם הגיע לגיל בר-מצווה ולמד בישיבת הרב קוק.

גם יחיאל ספג עם מורשת האבות ומסורת המשפחה, את רוח האהבה לארץ, ההקרבה לזולת, והיחס החם והלבבי לכל קרוב ומודע.

כבן למשפחה חסידית, אהב וידע את הזמרה והנגינה, הטויל והריקוד.

בשנת תרצ"ג, 1937, שנת משבר כלכלי בעולם, נסע עם משפחתו לאוסטרליה. בעיר סידני היה פעיל מאוד בחוגי החברה היהודית וגם אהוב עליהם. הביא את רוח הציונות ורוח ארצנו. היה בין מייסדי המועדון הציוני ועורכי התגיות המפוארות, שהיו מלאות תוכן עברי-לאומי, ועשה רבות למען קרב את הבנים והוריהם לאהבת הארץ ולידיעתה. וגם בנו היחיד נחמן, ייבדל לחיים ארוכים, נהג בדרך יחיאל אביו, בחוג הנוער-הציוני.

עתה ב — 1960, מסיים נחמן את לימודי הרפואה באוניברסיטת סידני ומתעתד בקרוב להיות רופא. יחיאל היה קשור בכל נימי נפשו לארץ. פעמים אחדות חזר וחשב, גם קיווה, כי יוכל כבר להישאר בארץ וגם להחזיר את משפחתו. אך לא איתרע מזלו, והוא באמצע ימיו, בכ"ז בניסן תשי"ט, (4.5.59) נפח את נפשו בגולה הרחוקה. רחוק מן הארץ, מאחיו יעקב ומאחותו מרים יבל"א. ומכל הקרובים האהובים עליו מאוד. יהי זכרו ברוך לעד.

אחותו מרים

היתה בוקעת ופורצת מבעד לחלונות הפתוחים. ובראש המשוררים: ר' יחזקאל יוסיפון. שירת החזנות שהביאו מן הגולה עם שירי הארץ, של העליה הראשונה והשניה. והרחוב היה מתמלא שכנים ועוברים ושבים, שהיו נהנים להקשיב. היו גם עורכים טיולים בצוותא, להכיר את הסביבה. וכל השמחות המשפחתיות היו מובאות לבית גולדמן.

המשפחה השתרשה בארץ. יעקב גולדמן השתלם במלאכה ובמדעים. היה המנהל הטכני של בית-ספר למלאכה „שער-תורה”. שם היה אב, מחנך, מנחה ומורה לתלמידים. אז המציא את ה„פסנט” שלו לקופת-הברזל הראשונה בארץ, שהיתה מוגנת בפני אש ופריצה. משם עבר להקים את מפעל חייו: בית-החרושת והמפעל „מגן-גולדמן” שנוסד בשנת 1914, ונתן תעסוקה של מאות-אלפי ימי-עבודה לפועלים. יעקב ממשיך בתעשייה ענפה זו כיום, יחד עם בנו אלישע. ידועה השתתפותו של יעקב בעבודה ציבורית עניפה וחשובה, בשטחים רבים בחיים, בבנין המולדת. בייסוד מפעלים חינוכיים-ציבוריים.

האח יחיאל עבר לאוסטרליה ושם מת. האחות טובה מתה בדמי ימיה בתל-אביב. והאחות מרים מורה בתל-אביב. מסורה לעבודתה והקימה מחזור רים רבים של תלמידים, שקיבלו גם הם את לימוד התורה עם דרך-ארץ ואת ההקרבה והמסירות של שלשלת הדורות.

יעקב ומרים

יחיאל גולדמן ז"ל

נכד לר' וואפטשע סגל ז"ל. בן ר' אברהם-אבא ורחל-רבקה (לבית סגל) ז"ל. יחיאל הגיע מפלונסק,

יחזקאל יוסיפון

„בעל התשובה” מן השוק הירוק

ושישי את מרכולתם בשוק, סוחר-תבואה שקנו את התבואות שהביאו האיכרים לשוק. גם הנפחים התגוררו בסביבה זו — בדרך שהובילה לווארשה. כך, שרוב דלת-העם בעיר התרכזה בסביבה זו. היה חלק ניכר באוכלוסי השכונה הזאת. שפרנסתם היחידה היתה התמיכה החודשית שנתקבלה מאמריקה. ברחוב וארשה עמד בניין בן-קומותיים, שנבנה ע"י שלום גרינבוים בשביל „המוזיקנטסקה קומאנדה”

כל עיירה יש לה טיפוסים ספציפיים משלה. הוילוני רינק ורחוב וארשה בפלונסק היוו תחום נפרד לכשעצמו — כעין שכונה נבדלת משאר רחובות העיר. הם נבדלו באורח החיים המיוחד של האוכלוסייה שבה. רובם היו „עמך”, סוחרים זעירים, בעלי-מלאכה, סוחרים בהמות ותרגולות (לולנים), עגלונים שהובילו סחורות לווארשה בעגלות-משא, בעלי-כרכרות שהסיעו נוסעים לרכבת שבמודליץ. תגרים שמכרו ביום שלישי

פעם היה פותח חנות. ששוויה היה 5 רובל בסך־הכל, אך בסופו של דבר נאלץ לסגור אותה בגלל ההוצאות המרובות שרבעו עליה ובייחוד המסים והוצאות הרשיון. מול ביתו של איטשה אוליבניק היתה הנגריה של מאיר ורשובר ובחצר עמדה סוכת קרשים. נכנסה בראשו של ר' איטשה רוח רעה: באחד הלילות עבר לחצרו של ורשובר ולקח קרשים אחדים מהסוכה, מבלי לקבל את הסכמתו. שומר הרחוב תפס את ר' איטשה בקלקלתו ומסר אותו לידי המשטרה. המשטרה הגישה נגדו תביעה פלילית ור' איטשה נידון לכמה חודשי־מאסר. הוא קיבל את הדין בהכנעה ובצאתו מבית־הסוהר רצה לכפר על עוונותיו, וקיבל על עצמו לעבור מבית לבית ולעורר את היהודים בשעות־הבוקר המוקדמות לעבודת־הבורא. ומדי יום ביומו — בימי סגריר, בקרה, בימי שרב היה משכים קום ובעוברו על־יד פתחי הבתים היה קורא את פזמונו: „הקשיבו נא יהודים יקרים, למה שאגיד לכם. הן כבר הגיע הזמן לקום וללכת לבית־התפילה ולאמר תהילים“. שומרי הרחובות רדפו אותה, הנוצרים הציקו לו, כי הפריע את מנוחתם. אך הוא לא נלאה והמשיך לעורר את בני אמונתו לעבודת־הבורא.

ארבע שנים נעדרתי מהעיר פלונסק ובשובי הבית תה לא מצאתיו עוד בעיר. את מקומו ירש יוסף שמעון החיגר — שעזב את הסבלות ומצא בעבודה זו מקצוע מכניס. במרוצת־הזמן נהפך לאחד מכלי־הקודש שבעיר — לקבצן מכובד. לא היתה חתונה או ברית־מילה, שיוסף שמעון לא יופיע בה עם מגש ומקבץ נדבות. כאורח הגבירים בעיר, שאספו כספים למטרות צדקה. זה היה בעבר הלא־רחוק בעירתנו, שקהילתה נמחקה כליל מעל פני האדמה.

(תזמורת צבאית). כאשר החיילים עזבו את פלונסק, נשאר הבניין ריק ושמועות נפוצו ברבים, כי שדים מתדפקים בלילות בחדרים השוממים. בחצרו של אותו בית, בחדרי המרתפים, התגוררה תערובת של משפחת יהודיות ונוצריות. ובשכנות לבית ההוא, על מגרש ריק רחב־ידיים, עמדה ביקתה רעועה של איטשה אוליבניק. מלפנים היה המיבנה ההוא משמש רק כבית־הבד, אך במרוצת הזמן נהפך לבית־מגוריו של ר' איטשה. על עברו של הבית העידו עוד הקירות הספוגים שמן, הקאפוטת של ר' איטשה ושמלתה של אשתו חוה. בשכנותו של ר' איטשה גר פולני, פראנק, גויעק. לגוי ההוא היו שני סוסים ועגלה. ומנהגו של פראנק היה להחליף לעתים קרובות את הסוסים בחדשים. בכל יום ראשון היה משתכר, מוציא את הסוסים מהאורווה, קושרם לעמוד ומתחיל להכות אותם במקל עבה עד זוב דם. ואוי לאיש שקרב אליו בשעת מעשה. ואמנם, כל הרואה פחד להתערב במעשיו. וכך היה ממשיך עד שאחד הסוסים בעט בו והוא נפל ארצה. אז היתה מתקרבת אליו אשתו ומכניסה אותו הביתה. ולסוסים יצאה, רחצה אותם ולאחר שהגישה להם את הסובין היתה משוחחת עם עצמה: „הן כך הוא אורח־חיי. הן מוכרח הוא להכות את מישו. היהודים פוחדים מפניו ובורחים ועל הגויים לא יעזו להרים את ידו, על כן הוא מוציא את כעסו על הסוסים המיסכנים“.

לפעמים היה גם נוהג לקשור את הסוסים לביקתתו של ר' איטשה ומתוך זה שהסוסים משכו את הקרשים, נתרופף הקיר ובמשך הזמן התפרק לגמרי. לר' יצחק לא היו המזומנים לעשות את בדק־הבית. אמנם מדי

ישראל פלאטוי

ר' אברהם גרין

ר' אברהם היה ציוני משחר נעוריו. כיהודי אדוק, שומר מצוות, מצא דרכו ל„מזרחי“ והיה מבין מיסדיה. רבות פעל כדי לקרב את החוגים החרדים לתנועה הציונית, שעמדו בצד והפריעו בעבודתה. פעם סיפר לי על אודות נסיעתו עם הרב ריינס לה„שפת־אמת“ — הרבי מגור דאז — על מנת לקרבו לרעיון הציוני. הרבי הושפע מהסברתם ונטה להוציא כרוז לחסידיו שאין איסור מדרבנן לפעול למען בניין הארץ, אולם

נמוך־קומה וממושקף. פניו חיוורים ומצומקים. בעיניו השחורות הוא בוחן מבעד זוגיות משקפיו את העולם שמסביבו. תמיד נראה מכונס בתוך עצמו כאילו בורח ממגע עם בני־אדם. כך נצטיירה דמותו בזכרוני. ענוותן היה מטבעו, בראוריין ושופע תורה. לא אהב להתבלט ולא חיפש פרסומת, לכן לא ידוע ברבים על פעליו למען התחיה הלאומית.

פישמן — שהיו אז באופוזיציה — הצטרפו לאכסרן טיבה הציונית, שבראשה עמד דוד בן-גוריון. לעולם לא סלח ל„אגודה” את מלחמתה בציונות. הוא חיבר קונטרס ופירסמו ברבים. בקונטרס הוא מזכיר להם את התנגדותם לבניין הארץ, שבטעיה נשארו מאות אלפי יהודים בגולה וניספו מידי הנאצים. בתשובה לכך הטילו עליו חרם. הוא לא נסוג מעמדו אך נשאר בודד במערכה. משחלה במחלה הממארת, שממנה לא קם, ביקר-תיו בביתו. הוא שמח לראותני והתעניין בכל המתרחש בעולם. לא ידע כי קיצו קרוב. הוא הלך לעולמו לפני קום המדינה, אך זכה לראות את הארץ בבניינה ועצמותיו נטמנו באדמה שאליה נשא את נפשו כל ימי חייו.

בלחץ אנשי-החצר שלו חזר בו מהחלטתו והשיב את פניהם ריקם. כל מאמציהם לא נשאו פרי. החסידים הוסיפו לרדוף את הציונים כמקודם.

הדבר לא נשכח מלבן.

לא רק ציוני בתיאוריה היה, כי אם גם במעשים. הוא דאג כי בניו יעלו ארצה וישתתפו בבנין הארץ. במרוצת-הזמן הצטרף עם רעייתו אליהם.

לפני עלייתו פגשתי בפלונסק וכה אמר לי: „עלי להביא לידי שלום-בית בין „המזרחי” ותנועת העבודה בארץ-ישראל. כאשר אבוא לארץ אפגיש את דוד (הכוונה לאחיו דוד בן-גוריון) עם הרב פישמן (כיום הרב מימון) ואכריח אותם להשלים ביניהם”. הוא קיים מה שאמר. המזרחי, בראשות הרב

מתתיהו ברודר

מפלגת הציונים הכלליים). ענוותן ונקי-כפיים היה כמורו ורבו, סובלני, ומכבד דעת אחרים. ולא לחינם כיבדוהו גם מתנגדיו הפוליטיים.

הציונות היתה תוכן חייו. הוא השתייך לסוג העסקנים שאינם דורשים פרס עבור מעשיהם. הכל עשה לשם שמים.

וזאת אזכורה. עמדה להתקיים בעירנו אסיפה רבת עם, המוקדשת לפתיחת המגביה של קרן היסוד, בהשתתפות נואמים בעלי שם מווארשה. בית הכנסת של ר' יצחק כהן היה מלא עד אפס מקום ולפתע הגיע מברק כי חלה הנואם הראשי ולא יבוא. עסקני קרן היסוד נבוכו. ברגע האחרון פנו לברודר שימלא את מקומו. תחילה סירב ובקושי עלה בידי חבריו לשכנעו שיציל את המצב. משולהב עלה אל ארון-הקודש, שילב את ידיו על חזהו, הירחר רגע ובהסתכלו כלפי מעלה התחיל לדבר. דממה השתררה באולם. הנאום היה חזק ומשכנע והשאיר אחריו רושם בל-ימחה.

על חייו הפרטיים של מתתיהו ברודר לא אדע לספר רבות. ידוע לי, כי היה בן למשפחה מכובדת ומעמד-התווך של התנועה הציונית בעיר. וסופו — כסוף כל יהודי פלונסק. הוא עלה לגרדום במשרפות אושווינצים...

„ושרית חייו באמצע נפסקה”.

ישראל פלאטוי

גוף ורחב-כתפיים. מצחו רחב ומקריח. עיניו חומות, קטנות, מציצות מתוך פניו המונגוליים, המשוך פמים בשפמו של צ'רלי צ'פלין. הוא עובר ביעף את הרחוב, כשידו הימנית מושלכת לפנים ולאחור כחייל במצעד.

כך נחרתה בזכרוני דמותו של מתתיהו ברודר. עודני נער ומתתיהו ברודר כבר היה אישיות בעלת שיעור-קומה, שסביבו התרכזו המחנה הציוני בעירנו. שמו הלך לפניו ואף בווארשה — מרכז התנועה הציונית — העריכוהו.

כשנוסד השומר הצעיר בעירנו בשנת תרפ”ז, פנו אליו ב”כ הנוער, שידריך את המדריכים הצעירים ונענה. ברם לא הסתפק בקיום תנועות-נוער ציוניות. הוא הבין, כי בלעדי התרבות העברית ילך הנוער וייטמע. על כן לא נח ולא שקט עד שהקים בית-ספר עברי „תרבות” בעיר. לא בנקל עלה לו הדבר. הזניח את עסקיו הפרטיים, כינס את העסקנים הציוניים ואת המדריכים של תנועות-הנוער והדבר יצא לפועל. עלייד בית-הספר אורגנו קורסים ללימוד השפה העברית וספרותה. הוקם גם מועדון עברי וחוג דוברי עברית, אליו הצטרפו חוגים רחבים של הנוער העובד והלומד.

רדיקאל היה בהשקפותיו. מחסידיו של ר' יצחק גרינבוים ייבדל לחיים, בניגוד לחבריו יחזקאל קולאס ויששכר פשיגודה, שהשתייכו ל„עת לבנות” (כיום

ר' יחזקאל שטיינהויז

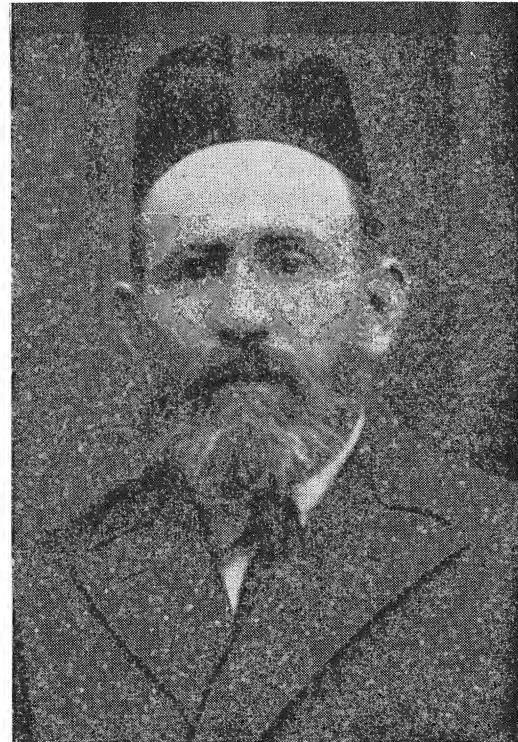
„עת לבנות“ של הזרר הכלל-ציוני. עם תומכיו של לויטה נמנה ביחד עם יששכר פשיגודה ויחזקאל קולאס, בעוד שחבריו מתתיהו ברודר — המנהיג הבלתי מוכתר של הציונות בפלונסק — והרשל תיק השתייכו לקבוצת „על המשמר“ של יצחק גרינבוים. הוא היה עסקן ציוני מסור ונאמן. עוד בשנת העשרים נבחר יחד עם מתתיהו ברודר ויחזקאל קולאס על-ידי ההסתדרות הציונית בפלונסק לוועדה ציבורית שמתפקידה היה להמליץ בפני המשרד הא"י בווארשה על מועמדי העליה מבני עירו.

את דבקתו ברעיון הציוני ינק מבית אביו ר' ישעיהו שטיינהויז, שהיה עוד בשנת 1898 „חובב-ציון“ ותרם לקופת הוועד האודיסאי. את הדבר הזה פרסם בזמנו „המליץ“ מיום 4.4.1898.

בהגיע לפלונסק שליח הלשכה הראשית של קרן היסוד כדי לפתוח את המגבית השנתית, היה נרתם ר' יחזקאל שטיינהויז לעבודה, עוזב את עסקו וביחד עם עסקנים אחרים יצא להתרים את יהודי פלונסק. הוא לא נח עד שמילא את חובתו הלאומית. בשנת השלר שים נמנה עם אלה שיזמו והקימו בפלונסק בית-ספר „תרבות“. בית-ספר זה חולל מהפכה שלמה בחיים התרבותיים של הנוער היהודי בעיר ויהי לברכה. לא רק בשדה הפעולה הציונית עשה, כי אם גם למען המוסדות הסוציאליים. ביחד עם יוסף נחמנוביץ פעל בוועד „ביקורת-חולים“ ובוועדת הביקורת של „גמילות חסדים“. כן היה חבר ההנהלה והמועצה של „הבנק הקאופרטיבי לאשראי“. בשנים האחרונות שלפני השואה היה חבר הנהלת הבאנק להלוואות „ספולדזילניה קרדיטובה“.

ביתו היה תמיד פתוח לעני ולנצרך. הכול עשה ללא פרסומת, כי הצניע לכת עם אלוהים.

לא זכה ר' יחזקאל שטיינהויז לראות בהגשמת חלומו — הקמת המדינה היהודית. הוא נספה בשואה שפקדה את כל יהודי אירופה. הוא נרצח על-ידי הנאצים בכבשני אושוויץ ביחד עם בני ביתו.

ר' יחזקאל שטיינהויז

ידעתיו עוד משחר ילדותי, עת דרכה רגלי על סף בית-המדרש החדש של יצחק כהן. רגיל הייתי לראותו בשבתות ובחגים עומד על-יד האלמימר ביחד עם ר' יהושע צ'יזיק ומחלק „עליות“ לתורה למתפללי בית-המדרש.

קומתו היתה בינונית וארשת-פניו — עדינה. כיהר די אדוק מהתקופה ההיא לבש קאפוטה ארוכה וכובע יהודי. לבושו היה מסודר ונקי, זקנו תמיד מסורק ומטופל. אדיקותו לא מנעה ממנו להשתייך לקבוצת

מות־הקדושים של אבי משה קורטה ז"ל

שלא ייתפס על־ידי הגרמנים. כך הוא עשה גם ביום־הכיפורים — לא יצא מביתו כדי להתפלל באיזה „מנין“ (בתי־הכנסת נסגרו על־ידי הגרמנים), אלא נשאר בביתו לתפילה.

כשהתחילו הגרמנים להחרים בבתי היהודים כל מיני סחורות, תכשיטים, מטבע־זר וכיו"ב ונודע להם כי בבית שלנו שוכן „הבאנק“, הם הגיעו לדירתנו ביום הכיפורים, ודרשו את מפתחות קופת־הברזל של ה„באנק“, ולא — הם יפרצו אותה. בהיכנסם ובראותם את אבא יושב עטוף בטלית ו„קיטל“ בשעת תפילתו, התנפלו עליו הצוררים והתחילו להתעלל בו. התוצאות של התעללות זאת לא איחרו לבוא: מאבי ניטל כוח־הדיבור, הוא קיבל בו במקום ועזעזע וכל גופו שותק. אחרי יום של ייסורים אל־אנושיים נפטר אבי כקדוש.

מוטלת עלי החובה הקדושה לכתוב ולמסור על הנסיבות בהן ניספה אבי היקר, משה קורטה ז"ל, בידי הנאצים הצוררים. דברים אלה נמסרו לי על־ידי אחותי מרים קורטה ע"ה, בעת בואי מווארשה (אחרי כניעתה) לפלונסק כדי להשתטח על קבר אבי:

העיר פלונסק נכבשה, כידוע, על־ידי הגרמנים ימים מספר לפני יום־הכיפורים. הנאצים התחילו להשתולל בעיר ותפסו את היהודים מדי יום־ביומו לכל מיני עבודות, זקנים ונערים, חלשים כחזקים, חולים כבריאים, סתם להטרידם, לעבודות סוויפיות ומאוסות, כגון: לנקות בתי־שימוש בידיים (בלי כלי־ניקוי) וזאת בכוונה כדי לפגוע בכבודם ולהשֶׁ־פילם, ולכן נמנע אבי מלצאת מביתו לרחוב, כדי

לזכרה של רוזה מוסטקוב־קורטה

לעסוק בהוראה בעיר מזריץ' ואחר־כך עברה לעירנו. בשנת 1933 באה בברית־הנישואים עם כותב השורות האלו. עם בואה לפלונסק כבר התבלטה כמחנכת מחוננת בכל הכשרונות וכמדריכת הנוער החלוצי, והיתה עליה גאות העיר, ובמיוחד — של הסתדרות הנשים הציוניות. בלהט נפשה ובמאור שכלה ידעה להלהיב ליבות הצעירים בעת נאומיה, להחדיר בהם חיבת־ציון ולהכשירם לעלות ארצה.

ההוראה בשפה העברית היתה השטח האהוב עליה ובה עסקה תמיד, לעתים גם שלא על מנת לקבל פרס. עבודתה האחרונה — בגיטו וארשה — היתה עם כיתה של ילדים נחשלים, עבודה קשה שבחרה מתוך נטייה נפשית, למרות בריאותה הרופפת ובה השקיעה את כל האהבה והמסירות של אשה מחנכת.

האמנם לא נראה עוד את חיוכה החמים ומלבב, שהיה נסוך על פניה תמיד, האמנם לא נשמע עוד את קולה הערב?

נזכור, רוזה, את קסמך האישי ואת טוהר מידותיך. נזכור ביגון רב את מעשיך ותהיה לי אהדת הרבים למעט נחמה.

כבר עברו 20 שנה מאז נעקרתם מאתנו באופן פתאומי וכה אכזרי ועדיין דמויותיכם, הקדושות והטהורות, כחיות עומדות לפנינו; קולותיכם המזמרים על דף הגמרא ב„חדר“ ובבתי־המדרש עודם מצטלצלים באזנינו.

מן ה„חדר“ באתם אל הציונות מי על־ידי תנועות הנוער: „השומר הצעיר“, „השומר הלאומי“, „מכבי“, „בני־ציון“, „בנות־ציון“, „תרבות“ ומי סתם על־ידי הקופסה הכחולה — שהיתה כל כך פופולארית ומקור בלת בכל בית ובית בעירנו הציונית, פלונסק — מתוך אמונה בעתיד ארצנו.

דומה, יקרים, שעל הכל חשבתם, בשטחים רבים הגיתם, אולם רק לא על השואה המתקרבת. כי אהבתם את החיים, תוססים ובעלי יומה הייתם והיו לכם הרבה תוכניות ליצירה, עליה ובנין — ופתאום כאילו באמצע נפסק הכל ואינכם עוד...

אחת הדמויות היקרות והבולטות ביותר בפלונסק שנעקרה מתוכנו, היא רוזה מוסטקוב־קורטה ז"ל — מורה ומנהלת בית־הספר „תרבות“ — נשמה טהורה, אצילית.

רוזה נולדה ברצ'קי (מחוז סובאלקי) בשנת 1907. לאחר שגמרה את הסמינריון למורים בוילנה, יצאה

רחל בית-הלחמי

סבתי פיגה הגבאית

תא. וסבתי ידעה גם לדרוש, ומתי לדרוש — להכנסת כלה עניה, לחתן עני, לילדת וחולה ולהכנסת אור-חיים — לכל דאגה הסבתא. מבלי ללמוד עזרה סוציאלית, ידעה למלא את תפקידיה. זכור לי, איך ביום שישי היה מתמלא דרגש העץ ע"י חלונה של סבתא — בצרכי מזון שהביאו אנשי העיר: חלות לשבת, סירים עם בשר מבושל, דגים מבושלים ועוד — כאילו שהסבתא חייבה אותם לתת ממזונותיהם גם לחולים ועניים. עד להדלקת הנרות היה הדרגש מתרוקן. היא דאגה גם לאסירים היהודים שהובאו לעירנו מכל מיני מקומות, והיתה מספקת להם אוכל כשר, ולימי חג, היתה דואגת אף לשחרורם. אם היתה מודיעה שהיא אחראית לאסירים, היו קציני בית-הסוהר משחררים אותם. אני חושבת שלא נכשלה, כי לא שמעתי שמי שהוא מהאסירים השתמש בחופשתו וברח. היא גם היתה בחברה קדישא, והיתה עוזרת בתפירת התכריכים למת. אם שהתה לרגלי עסקיה בווארשה — חיכו עם הלווית המת — כי חשבו לפחיתות כבוד, אם הסבתא לא תשתתף בלוויה.

סבתא היתה אם אמי ז"ל. היו לה ארבע בנות, והיא דאגה להשיאן לבני-תורה, ולא לבעלי-מלאכה. היא האריכה ימים עד מאה וארבע שנים.

יהי זכרה ברוך!

הקשה מכל — הייתה הקדחת שאכלה בבשרי ולא יכולתי לה, ולכן שלחו אותי מעין-גנים עם ילדתי הצעירה להחליף את האוויר לפולין. שנה שהיתי בעיר רנו פלונסק, אצל סבתי ז"ל במשפחה ובין חברים וחברות שטיפלו בי יפה. בפלונסק נולדה לנו הבת החמודה אסתר. (הייתי מוכרחה לעזוב את הארץ, כי לא יכולתי לקבל כ"כ הרבה כינון בזמן ההריון). הבת נולדה בבית סבתא, העסקנית הגדולה, שחשבה לה לזכות שבאיתי מארץ-ישראל ללדת בביתה. בשעת הלידה — עמדו החברים מאחורי החלון והחברות סביב מטתי, והשמחה הייתה גדולה. כולן נהיו למטפלות, ושמוחו להודמנות שהבאתי להן — לטפל בשתי בנותי.

מלים אחדות על סבתא, שהייתה נקראת בפי כולם פיגה דיא גאבעטע (הגבאית). היו בה תכונות רבות: בעלת יכולת, בריאה וחזקה ובעלת מרץ. היה לה בית-מלאכה לחבלים, שתמיד עבדו בו שניים או ארבעה פרעלים. עסקה גם בצמר-גפן והייתה סוחרת גדולה, הבית המה תמיד מאנשים. עקרת-בית לא הייתה — ובענין זה סמכה על יודעס — האשה הזאת, אני זוכרת, הייתה תמיד אצל סבתי וניהלה את ביתה. מחוץ לענייני מסחר, הייתה הסבתא נתונה כולה בענייני ציבור. הייתה חגור רה בכיס-עור גדול ומיוחד לכסף ציבורי — ואנשי העיר שהיו תורמים כסף לצרכי צדקה, הביאוהו לסב-

סבי משה רבינק

ובאמירת „בוקר טוב, ילדתי“, ובכל ערב לפני שכבי לישון היה שם את שתי כפות ידיו על ראשי וברך אותי, וכל כך הורגלתי ונמשכתי לטוב-לבו ולברכותיו, עד כי חשבתי כי בלי ברכת סבא לא תנעם לי שנותי. אני זוכרת את סבי השב, בעל הפנים הטובים והעיניים המאירות, תמיד יושב רכון על הגמרא. סבי היה סוחר בתבואות ויערות, אבל אני איני זוכרת אותו כשהוא עוסק במסחר, שכן את ניהול עסקיו מסר לידי

סבא שלי נקרא בעירנו פלונסק בפי כל משה רבינק. בשבילי היה זה שם טבעי, שהורגלתי אליו בקטנותי. משה רבינעקס אייניקל (נכדתו של משה רבינק). משה בגרתי, שאלתי מדוע קוראים לסבא רבינעקס? נענית כי היה בעל סמיכות לרבנות, אך לא רצה להיות לרב. זוכרת אני את סבי הטוב ואת יחסו המיוחד אלי. בוקר, בוקר, בטרם לכתו להתפלל לבית-המדרש, ואני עוד במצב של ניס-ולא-נים, היה ניגש למיטתי בלטיפה חמה

צדקה. וככה זוכרת אני אותו תמיד רכון על הגמרא. בבית־המדרש אחרי התפילה, היה לומד עם חברה. היה ממתפללי ה"אינטערשטען בית־המדרש" (בית־המדרש האחרון). אני גלויתי פעמים רבות לסבי, ישבתי על ידו, והקשבתי לתפילתו שהיתה יפה ונעימה לאוני, ולפעמים גם חזרתי אחרי תפילותיו. כשהקשבתי פעם, בשנת 1959, לדברי ה"ח' חלמיש אשר סיפר על חורבן בית־המדרש הזה, ראיתי בעיני רוחי את סבי, ואני על ידו. ראיתיו בימי חג ובימים הנוראים, את גבו הכפוף קמעה עם הקיטעל הלבן והגרביים הלבנים, עטוף בט־לית עם עטרת־הכסף, — ועיני מלאו דמע לזכר הימים ההם...

נוהג היה סבי, אחרי הסעודה המפסקת, לברך את כל אחד ממשפחתו. איוו הרגשה של קדושה היתה אז אופפת את הכול ובאיוו אמונה עמוקה התייחסתי לבר־כת סבי הטוב... אחרי תפילת "כל נדרי" היה נשאר בבית הכנסת כל הלילה ואף למחרת במשך כל היום עד אחרי תפילות נעילה ומעריב. הוא היה מתפלל בעדו ובעד כל בית ישראל. ראוי סבי להיזכר, כי בעיני צדיק היה. תהי נשמתו עדן.

חתנו מוטא ברונשטיין ז"ל. היה זה אחד הבתים העשיריים בעירנו. שבעליו הירבו בצדקה, בעזרה לכל דורש ובמתן בסתר. זוכרת אני את חתונת הבת היחידה של דודי ודודתי, פעסע ביליאער מווארשה, שהושמדה יחד עם בעלה ועליג ביליאער על־ידי הנאצים הרצחנים ימח־שמם. חתונה אצל עשירי העיר ארכה שבוע ימים, יום היתה נערכת סעודה חגיגית עם כליזמרים וה־עניים רקדו עם הכלה. לפני לכתם היה סבא שלי עומד בדלת אחת במבוא הסלון ואילו דודי היה עומד במבוא המטבח, וחילקו כסף לעניים. את ילדי התלמוד־תורה הלבישו בלבוש חדש מכף רגל ועד ראש וערכו להם סעודות במשך שבוע ימים. כשראיתי את הצגת "הדי־בוק" ב"הבימה" קמה לעיני חתונת הקחינה שלי.

הרבה נחת לא ראה כנראה סבא שלי בחייו. סבתא מתה בעודה צעירה והוא לא התחתן שנית. במשפחה סיפרו כי סבא אמר שאתרי שהיתה לו אשה בת תלמיד־חכם אין הוא רוצה לשאת אשה שניה. לסבא היו שני בנים ובת. אבי מת מסיגוף עצמי, כי לא רצו שיגויס לצבא. הבת מתה גם היא בצעירותה, הבן השני הגר למדינות הים, ככתוב: משנה מקום משנה מזל. את סיפוקו ונחמתו מצא סבי כנראה בתלמוד־תורה וב־

האשה שושקה אייוק נ"ע

נשאה בשקט את הסבל והוסיפה להתייחס בחמלה ובאדיבות לכל באי ביתה ובעיקר לאלה שהתכוננו לעלות ולחיות בארץ. בשנת תרכ"ו עלתה משפחת אייוק ארצה והתיישבה בפתח־תקוה, ועל אף התנאים הקשים של התקופה ההיא בארץ — הכלכליים ומצבי־הרוח של הסביבה — המשיכה המנוחה במסורת שלה. בפתח תקוה כמו בפלונסק נפתח הבית לרווחה לכל חלוצי פלונסק, ולא עוד — אלא גם בית־חולים ללוהטי הקדחת הזקוקים לכדור חנין ומגבת רטובה על הראש ומקום מנוחה אחרי יום עבודה קשה ומפריך. אחרי מות בעלה המנוח ר' שמחה אייוק ז"ל בשנת תרע"ז בפ"ת עברה המנוחה לבית בתה וחתנה, משפחת בית־הלחמי, כיום בשכונת ברוכוב. היא עברה עם כל תכונותיה הנעלות ונשארה הדודה הטובה לכל הפלונסקאים ובחוג משפחתה זכתה לארבעה דורות, אמא, כבתא וסבתא גדולה. בהלווייתה השתתפו כל הפלונסקאים אשר דבר מותה הגיע אליהם, ובשם הפלונסקאים הספידה מר יעקב גולדמן שהביע את הערכתה הראויה לה.

זכרה ינון בקרבנו.

אברהם גרין

ביום ה' מנ"אב תש"ה הלכה לעולמה בשכונת ברוכוב מרת שושקה אייוק בשנת 83 לחייה, אלמנת המנוח ר' שמחה אייוק ז"ל מעיר פלונסק, מראשוני חובבי ציון, מטיף ומורה לציונות בפלונסק והסביבה. הנפטרת — אשה כשרה מהדור הז'זן חרדה לדתה ומושפעת מרוחו הציונית של בעלה התמסרה לאידיאלים שלו במדה שאין כמה.

העיר פלונסק נודעת בארץ לתהילה על חלוציה הרא־שונים בני העליה השניה שהחלו לעלות ארצה לפני 40 שנה. רובם של החלוצים האלה שהיו בנים להורים אדוקים, מתנגדי דים לציונות — מצבם בבית היה קשה ללא נשוא בגלל ציונותם, מצאו מנוחה ועידוד בבית הנפטרת ובעלה ר' שמחה אייוק ז"ל שהיה בית ועד לחכמים ואתמוספירה טירה של ציונות שממנו שאבו רבים את האידיאלים והמסירות לעלות ארצה ולהשתקע בבנין הארץ.

לא מעט היה הסבל והעינויים שנגרמו לבית הזה ע"י ההורים מתנגדי הציונות. רדיפות והחרמת מכל הסוגים חידדו עד כדי קיפוח הפרנסה של חיי יום־יום. אך המנוחה מרת שושקה או כפי שנקראה בפי כל — הדודה שושקה —

תלמיד-חכם ואוהב ציון

לדמותו של ר' דוד בלכמן

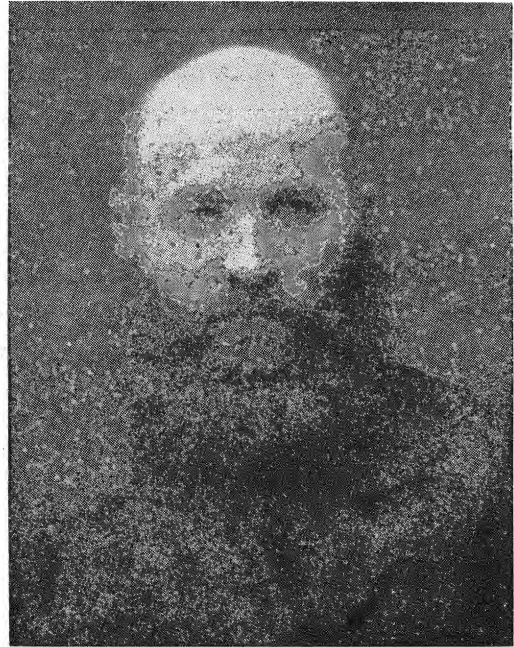
התחיה. על רקע זה נתגלעו קצת סכסוכים בין החתן לחותנו. ר' דוד חיכה ליום שבו יוכל לעלות לארץ-ישראל. הוא היה גר ברחוב פולטוסק והתפרנס מחנות מכולת. אבל מהיותו מטופל בשישה ילדים — בן אחד וחמש בנות — דחה את עלייתו עד שיגדלו.

בשנת 1919 כשקרה לו האסון ומתה עליו אשתו ז"ל, לא חשב לבנות ביתו מחדש. בשנת 1921 עלה בנו ארצה, כי במחשבה ובמעשה, בחזון ובהגשמה, בתורה ובמעשים טובים היתה חיבתו לארץ-ישראל בלי גבול. ר' דוד קנה אדמה אצל הרבי יחזקאל טאוב בורשה, בחברה ליסוד מושבות בארץ-ישראל בשם „נחלת-יעקב“.

שנים אחדות אחרי הצהרת בלפור, בשנת 1924, עלה ר' דוד לארץ וזעבור שנה הביא את בנותיו. כאן בארץ היה ר' דוד הסותר עובד ומפרנס את משפחתו מיגיעת כפיים, אבל תלמיד חכם שבו נשאר כמו שהיה. בשעות הבוקר ובערב אפשר היה לראותו לומד ש"ס בשקידה רבה ובעמקות נפלאה כצעיר לימים. כשדיברת אתו נוכחת שהוא מלא וגדוש בש"ס ובשאר חדרי תורה. חסיד וישר באדם היה, מבחוץ — איש שקט וצנוע, אבל בפנים היה לבו כאש יוקדת בהתלהבות עצומה לתורה ולתעודה לכל קדשי ישראל, לארץ-ישראל ולגאולת העם בשיבת בנים לגבולם. וברוח זו הדרך גם את בני משפחתו. בשנת ת"ש נפטר לבית עולמו ועליו אפשר לומר: אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין.

יהי זכרו בריך.

בני המשפחה

ר' דוד בלכמן

ר' דוד בלכמן ז"ל נולד בפלונסק בשנת 1871. כשנשא ר' דוד את בתו של ר' יצחק הירש נייר לאשה, היו אמנם השניים, החותן והחתן, ראויים זה לזה, שכן היו שניהם יהודים חרדים ולמדנים חריפי מוח. אבל אשר להשקפת העולם היהודית היה החתן ההיפך מחותן-נו. הלה היה מחסידי גור שהתנגדו לשיבת ציון עד ביאת הגואל, ואילו ר' דוד היה חסיד נלהב של תנועת

יעקב ספן (ספוצינסקי)

מפינסק עד פלינסק

לדמותו של מרדכי ישפה

אותם יחד לנסיכות הגדולה של וארשה, המליכה על הנסיכות את ידידה המלך מסאכטוניה. בכל מקומות הכיבוש הוכרו, כמו בצרפת, על מתן שיווי זכויות לאוכלוסין. לפי

בסוף המאה השמונה-עשרה היתה פולין מחולקת בין שלוש המעצמות: רוסיה, אוסטריה ופרוסיה. צרפת של נפוליאון הראשון כבשה את כל השטחים המחולקים, איחדה

חיי הכפר בקוחארי השפיעו על אופיו של ישפה ועל השקפותיו. שם הוא גם הרכיב והשלים את ידיעותיו בחינוך, במדעי הטבע ובפילוסופיה. הוא קרא ספרים הרבה וידע לשלב בשיחותיו את ידיעותיו הרבות ומדבריהם של הוגי דעות והיסטוריונים. דרך הכרתו היתה מעניינת, קלה להבנה ומשכנעת.

בהיותו אמן על לימוד התורה והתלמוד ורגיל בשמירת מצוות, השתדל בתקופה הראשונה של חייו העצמאיים לגשר בין הדת ובין ההתבוללות. הוא תרגם לפולנית הרבה מיצירות המשכילים שלנו ובעיני ראיתי את התרגומים הישם, כשהם נתונים בכריכות חזקות, שנים רבות לאחר השלמתם. אך הם נשארו בכתובים, ובימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר כל יהודי פלונסק גורשו מבתיהם לפי פקודת שלטונות הצבא של רוסיה, אבד רכושו הרוחני הזה. יחד עם כל רכושו החומרי.

זכרונות הילדות שלי קשורים בדמותו של דודי מארכוס. שהיה אז גבר גבה-קומה, פרקו נאה, בעל קול ערב ומשכנע. מוכן היה בכל עת ובכל הזדמנות להתפלמס ולהוכיח או ללמד כניגוריה. והכול נאמר בהגיון, בלא לפגוע חלילה באיש-שיחו אך בכל זאת באופן משכנע. משפיע ומעורר למחשבה. עם כל בקיאותו בדברי ימי ישראל, למימי הנביאים והתלמוד, רבה היתה גם בקיאותו בדברי ימי העמים, בפוליטיקה, ובמיוחד בפילוסופיה ובאתיקה של הימים ההם: יחד עם רנ"ק ספג לתוכו את תורות ספנסר והקל, רוסו ומיל, אשר עשו רושם רב עליו, כמו על רבים אחרים מבין משכילינו. היה בלי ספק בעל שאיפות געלות, אך לא הצליח להתרומם מעל החיים האפורים בפלונסק הקטנה והנידחת (שאו מרוחקת היתה כארבעים קילומטר מתחנת הרכבת), והפך לבעל חנות קטנה לאריגים זולים, אשר כל פרנסתו על שני ימי השוק בשבוע, כאשר איכרי הסביבה היו באים וממלאים בעגלותיהם הקטנות את כיכר השוק והסביבה.

כדריימו היה קבוע ועומד במשך עשרות בשנים: בבוקר, תפילת השחרית בבית-הכנסת הקרוב, ארוחת-בוקר צנועה ואחר כך ישיבה בחנות עם העתון „הצפירה“ ביד, כאשר החנות מתמלאת לאסלאט בני-נוער מתכנר, אשר ברובו היה פטור מלימודים או מעול אחר, כי טרם נקלט במקצוע כלשהו. במקום משא-ומתן מסחרי מלאה היתה החנות במשך ארבעה ימים בשבוע ויכוח ערני על עניינים אקטואליים, על שאלות בהיסטוריה או מוסר. עם התגברות התנועה הציונית בעולם, הופיעו בחנות גם „הווסחד“ ברוכית ו„די וועלט“ בגרמנית וכן חוברות על הציונות ועל ארץ-ישראל. חנות זו היתה בפלונסק בבחינת „אקדמיה זוטא למדעי יהדות וארץ-ישראל“, שם הועלתה הדעה שכל בחור בישראל, במקום לשרת את הצאר, צורר היהודים, את קיסר רוסיה, מוטב לו שיקדיש שתיים או שלוש שנים אלו לעבודה חקלאית בארץ-ישראל: ומה טוב אם גם יבנה את עתידו בארץ ויפרוק מעליו את עול שיעבוד הגלות.

שעה (וזה נמשך למעלה מחמישים שנה) לא שוחררו האיכרים מתלותם בבעלי-האחוזות ואף היהודים נשארו משוללים זכויות אזרחיות ופוליטיות גם יחד; היהודי לא היה רשאי, למשל, לרכוש לו אחוזות קרקע בכפר, ואפילו קניית מגרש שים ובתים בערים ובעיירות על-ידי יהודים הוגבלה בסייגים שונים. רק בשנות הארבעים למאה ה-19 (1830—40) ניתנה, לפי דרישתו של מלך פולין, הוא או קיסר רוסיה, הרשות ליהודים לרכוש אחוזות בתנאי מפורש, שיתחייבו ליישב על חלק מקרקעות האחוזות לפחות עשרים וחמש משפחות יהודיות, יקימו להם בתיים ובנייני משק וימסרו להם בעלי-חיים וורעים ושאר כלים למען יוכלו ליהפך לחקלאים. לצעד הומאני זה היה גם רקע פוליטי כמובן: להתחיל את היסוד הפולני על-ידי ביסוס היהודים בארץ הכבושה.

אך רוב בעלי-האחוזות החדשים מבין היהודים ידעו להתחכם בדרכים ובתחבולות שונות כדי לבטל את „הגזירה“, ורק מעטים מהם קיימו את צו ההתיישבות היהודית. בין המעטים האלה היה זלמן פוזנר, אשר הצליח עוד בשנת 1817 לרכוש את האחוזות רחבת הידיים קוחארי. על חלק מן האחוזות הקים כפר יהודי, אשר קיומו נמשך דורות אחדים. לימים הוזמן לאחרות אצילים יהודים זו, בחור משכיל מפיוסס בשם מרדכי ישפה. כתום שנים אחדות של ישיבתו בכפר, התחתן ישפה עם בת פלונסק ממשפחת פינקוס ועבר לגור בפלונסק.

בימים ההם עדיין צויה הרעיון הלאומי נחלתם של מעטים בלבד, כמו פינסק וקאלישר. הרצל ונודרדי עוד לא הקימו את התנועה הציונית ד, „חובבי ציון“ ראו בארץ-ישראל רק מקום מקלט ליהודים דגנרדפים ברוסיה ורומניה. אצל המשכילים שרר מנהג של שינוי השמות העבריים ללועזיים, ומרדכי ישפה עם כניסתו למשפחה אינטליגנטית, נהפך אף הוא למארכוס ישפה, כשם שאחיו אשתו נקראו האחד ולאדיסלאב (דוקטור למדיצינה בלודו) ויוזם מוסדות העזרה הראשונה בפולין, כמו מגן-דוד אדרום אצלנו), השני סטאניסלאב (גיסו של פרופסור שמעון אשכנזי, ההיסטוריון הפולני הנודע), השלישי מיעציסלאב (רעשיין בלודו), ואלו שאר בני המשפחה היו אדווארד, אנבא, צציליה ורוז'ה (אשתו של ישפה).

חותנו של פינקוס נמנה עם בעלי-הבתים האמידים בפלונסק, היה איש רך וטוב-מזג. אך כאשר רבו המתים מבין ילדיו, התפלל אל ה' כי יקח ממנו את רכושו ובלבד שישאיר לו את זרעו. תפילתו נתקיימה, רכושו אבד, אך ארבעה בנים ושלוש בנות נשארו בחיים וכולם כמעט הגיעו לשיבה טובה. אשתו של פינקוס ילידת העיר טשנסטוהוב („מגזע של בעלי דגל-זהב“ — כדבריה בהודמנויות שונות), היתה בעיר ההיא הילדה הראשונה שביקרה בבית-ספר כללי, שלטה בכמה שפות בכתב ובעל-פה, דבר נדיר בימים ההם. היא נולדה בשנת 1820 ומתה בשנת 1908, עת ישיבה ליד השולחן שקועה בקריאת העתון „איוראליטא“, בטאונם של משכילי פולין מבין יהודיה המתבוללים — פולנים „בני דת משה“.

עד מהרה נמצאו לו יושפה ידידים תמימי־דעים מבין תושבי העיירה החשובים והנבונים, ביניהם „ויקטור הוגו” — כך נקרא בפיהם של בני פלונסק אביו של דוד בן־גוריון — ואייזיק נלקין, אחד מקרובי אשתו של ישפה. לשלושה אלה היתה השפעה עצומה על בני הנוער בפלונסק, אשר רובם נהפכו לציונים בפועל או לתומכים בציונות.

בשבתות ובחגים היה ישפה עורך טיולים ממושכים בסביבת העיר ומגיע עד לכפרים וליערות. ותוך כדי טיולו היה עורך השוואות עם הנעשה והעתיד להיעשות בארץ־ישראל, דורש בשלומם של האיכרים ומחליף אתם דעות בשפתם על החקלאות ועל עתיד העם הפולני. הוא מוצא לו פנאי גם בימות־החול הארוכים של הקיץ לטייל ברחובות השקטים, המרוחקים ממרכז העיירה, בהם היה הירק רב ובני־אדם מעטים. תמיד מצא אחד או שניים שנלוו אליו והקשיבו לדבריו בעניין רב. מלבד בני־הנוער היו מתאספים בביתו של ישפה בערבים גם משכילי העיר המבוגרים והקשישים, מהציונים והאדישים לציונות גם יחד, לשם בלוי או לשמוע עצה מסויה. כאן נוצרה גם קופת־מלווה לתגרים ולסוחרים זעירים, שמשכה לביתו המון אנשים מיסכונים וקשיחים, אשר הלוואה של 10 או 20 רובלים היתה מצילה אותם ואת בני ביתם מרעב ומחלה או מחזירה להם את כבודם בין הכריות.

מתוך דברי־ההגות של סופרים והוגי־דעות, שישפה למד אותם בהתמדה, הוא מצא עניין מיוחד בהשקפה על ערך העבודה ועמל־הכפיים. את האמת העליונה לגבי הפרט והכלל הוא ראה בצווי: נפש בריאה בגוף בריא. המגע שלו עם הכפר ועם בני־כפר, כאמור, חיוק בו את השקפתו זו. התעניינותו המתמדת בכל הנעשה בארץ־ישראל, בצעדיהם הראשונים של קומץ החלוצים שהעלו על גס את רעיון כיבוש העבודה, בעיקר בחקלאות וכן — השקפותיו ודעותיו של א. ד. גורדון בעניין שילוב התורה והעבודה בחיי יום־יום, הפכו את ישפה לשגריר של ארץ־ישראל העברית העובדת בפלונסק והסביבה. בהשפעתו הצליח לחזק את רצונם של עשרות צעירים מבני פלונסק, לעלות לארץ־ישראל ולעבוד בה. מיספרם של הפועלים בארץ מבני פלונסק עלה על אלה של כל עיר אחרת בפולין וברוסיה לא רק באופן יחסי אלא הוא עלה באופן מוחלט אפילו על אלה שבאו מווארשה, הגדולה פי מאה מפלונסק הקטנה, עד כי בארץ חשבו רבים כי העיר וארשה שייכת למחוז פלונסק...

עד היום חידה היא בעיני, למה דודי ישפה, היקר באנשי שים, לא עזב את פלונסק, עיר הגלות, כדי לעלות לארץ־

ישראל, עליה חלם ובה הגה כל כך הרבה, עד כי גם אני הושפתי מהנחתו, כי כל דבר רע ובלתי־נעים שמתרחש למישהו — לא יוכל בשום אופן לקרות בארץ־ישראל וכי בארץ־ישראל יהיה הכול מושלם וללא פגם... לפי מושגי הימים ההם היה דודי איש אמיד והיה ביכולתו לרכוש לעצמו בארץ־ישראל כרם או פרדס, שכן הצליח לחסוך מרווחיו סכום הגון, בהיותו פטור מעול חינוך בנים ומתשלום שכר־דירה ושכר־תנות (הבית שבו התגורר היה שייך לגיסו שבעת מכי־רתו הבטיח בו דירה חינוך לישפה ולאשתו לכל ימי חייהם). אולי לא עזב את הגלות בשל כך, שכאשר הצליח כבר לצבור חון, הוא היה זקן ותשוש, וגם סבל משום שהוא, המהנדס והמטיף, לא נתברך בבן אשר ימשיך בדרכו אחריו. אולי גם חשב את עצמו לקברניט, שאסור לו לעזוב את הספינה הטובעת עד שיציל את אחרון נוסעיה; ודאי חשב שכל אחד מהצעירים שיעלה ארצה הודות למאמציו יביא תועלת רבה יותר לעם בארצו מאשר הוא. ישפה, שאין לו עוד ידיים המסוגלות לאחוז במעדר, בימים ההם ועוד שנים לאחר מכן שררה הרעה שבשביל ארץ־ישראל דרושות רק ידיים עובדות בחקלאות. כותב השורות האלו נזכר שכאשר ישב פעם במשרד הארצישראלי בווארשה כחבר הנשיאות עם עוד שני חברים, אמרו לו אלה: לך טוב, אתה חקלאי, אתה תסתדר בארץ ותביא לה תועלת, אך אנו, מה יהיה עלינו? (אחד מהם היה בארץ לשופט מחוזי והשני — עורך־דין ופקיד בכיר בממשלה).

ישפה האמין בתום לבו לכל אשר הטיף, לכן כוח שכוונו היה חזק, עד כדי כך שאיש לא יכול היה לפקפק בדבריו. אם היו למישהו ספקות, הוא הצליח לפזרם והאיש יצא מביתו מלא אמונה ומרץ בדרכו הקשה לארץ־ישראל של אז.

אילו היה ישפה חי במקום אחר או בתקופה אחרת, אין ספק ששמו היה מתפרסם בציבור הרחב, גם מחוץ לתחומי עירו. אך הוא לא היה להוט אחר הפרסום ולא שאף לזירה רחבה יותר. חייו היו קשים, כי לאמידותו הגיע רק לעת זיקנה, לאחר שכל ימי חייו חסך מפיו ומפני אשתו כדי להבטיח לעצם פת־לחם בערוב ימיהם. וגם אז היה מחוסר כל רכוש ממשי, פרט לפנקס חסכוניות בסניף של הבנק הממלכתי הרוסי, שהיה בטוח עד... שפרצה מלחמת העולם הראשונה, וכל החסכוניות יחד עם שטריי־הכסף נהפכו לפיסות־נייר משרללות כל ערך. וכך הוא נשאר מחוסר־כל, גלמוד ושבור, לאחר שכל יהודי פלונסק (ולא רק של פלונסק) גורשו באכזריות מבתיהם על־ידי מפקדי הצבא הרוסי.

בהיותו שרוי במצב קשה זה, עוד זכה לשמוע על הצהרת בלפור ועל המשכת מעשי הבניין בארץ־ישראל בתנופה גדלה והולכת.

דמויות מבית החסידים דגור

ר' נחמיה דורמבום, בנו ונכדו

ר' נחמיה היה ראש וראשון בין חסידי הקלויז. יהודי גבאי-קומה וצנום, עטור זקן שיבה. תנועותיו והילוכו כאילו הכריזו: פנו דרך, זה אני ר' נחמיה החסיד בהא הידיעה! ואכן היה הוא עצמו מכריז לא אחת בגאווה: אני זכיתי לנגוע בידית של "קוצק", ובכן רבתי — דרך-ארץ!

תפקידו בקלויז היו רבים, בשבתות היה הוא המכ" בד ב"עליות" לתורה לפי ראות-עיניו, בחג ראש-השנה היה הוא המקריא לבעל התוקע, ואילו במסיבות, סעודות וחגיגות בקלויז, היה הוא המחלק ומגיש את המנות. היה מחלק אז מלוא חפניו לכל איש ואיש, כדרך שמחלק הרבי "שיריים" לחסידיו, ובכלל — בל-עדין לא ירים איש את ידו לעשות דבר קטן או גדול בקלויז בלא להיוועץ עמו תחילה.

בחג שמחת-תורה היה מכנס קומץ חסידים שלא הלכו לבתייהם לאכול לאחר התפילה כרגיל, ויוצא עמם אל כמה בתים שבחרם לעצמם כדי לערוך בהם "קידוש". היו נכנסים לביתו של אחד מעשירי החסידים בלא שהיו מוזמנים לשם מראש, ודורשים מאת בעלת הבית להגיש להם משקה וקינוח. מובן מאליה, שעקרת-הבית המופתעת מביקורה של החבורה הבלתי-קרואה, היתה מגישה להם יי"ש לקידוש וכל מיני תרגימא מכל שהיה תחת ידה. אבל הללו לא היו מסתפקים בכך ובהיותם כבר קצת בגילופין ביקשו לקיים את מצוות נטילת-ידיים. בלא לחכות שיכבדהו, היה ר' נחמיה בכבודו ובעצמו מחלק בשר ודגים לחבריו בעין יפה...

לאחר שכילו מלאכתם במקום אחד, היו נפרדים מעקרת-הבית בברכת חג שמח, ומברכים אותה שתזכה לשמש תלמידי-החכמים גם בשנה הבאה, שהרי זו זכות גדולה... וכך היו עוזבים את הבית ברינה ובחדווה ויוצא-אים ישר לתור אחר בית אחר כדי לכבדו בקידוש דומה. טיב פרנסתו של ר' נחמיה לא היה ברור כל צרכו. היו קוראים לו ר' נחמיה "לעכט-ציער" (עושה-הנרות) ומכאן ניתן להסיק שפרנסתו היתה על מין בית-מלאכה קטן לעשיית נרות ומכירת סבון בחנותו. אך דבר אחד ברור, שהיה נמנה עם היהודים הדחוקים בפלונסק. נוהג היה לעיין תמיד בספרי חסידים ויראים, בעיקר בספרי "שפת-אמת" ו"חידושי הרי"ם" — ספריהם של אדמו"רי

גור. הוא היה נוהג לשהות בקלויז עד בוש וללכת הבית תה אחרון, שעה ארוכה אחרי ככלות התפילה.

בנו ר' מנדל דורמבום דומה היה לאביו בכול — בעניותו כבחסידותו. היה זה יהודי גוף, בעל זקן אדום. קראו לו ר' מנדל "נאמן", שכן פרנסתו היתה מהשגחה על השחיטה בבית-המטבחים — ששם היה הוא הקובע, איוו בהמה כשרה ואיוו כשרה "חלק" (גלאט-כשר), דהיינו כשרה למהדרין. תפקידו העיקרי בקלויז היה כשליח-ציבור, שכן נחשב כבעל-תפילה מהולל ועובר היה לפני התיבה כבעל-מוסף בימים הנוראים. בעל קול ערב היה ורבה היתה להיטותו אחר ה"עמוד", היו אומרים עליו, כי תפילותיו כש"צ בשבת מוסיפות לו אומץ ותעצומות-עוז לחיות כל השבוע חיי דחקות ועוני.

בנו של ר' מנדל, שמואל זאנוויל, היה אברך-משי שלמד בבית-המדרש והיה שוחה בים-התלמוד. חשדו בו, כי במתגנב מציץ הוא גם בספרים חשודים, כגון ב"מורה נבוכים" להרמב"ם ב"כוזרי" וכיו"ב. אולי אפילו בספרים חיצוניים. גם בהתנהגותו מורגשת היתה כבר מעין התקדמות וסטיה מסוימת מדרכי אביו ואביו-זקנו. סיפרו עליו, כי בעת אירוסיו, מה שקוראים "תנאים", הוא ניגש אל כלתו כשכוסית יין בידו כדי לברכה "לחיים". הוא הושיט ידו אליה ומשרק נגעו קצות אצבעותיו בידה, נשמטה הכוס מידו, נפלה על הארץ ונשברה. אז אמר ר' מנדל אביו: על חטא שלא יכופר מעניש ד' בו במקום...

ר' מיכאל סוטנברג ובנו

החסיד מספר שניים בקלויז היה ר' מיכאל סוטנברג, ברג, יהודי נמוך-קומה, בעל זקן קצר, שרוב שעות היום היה מבלה בלימוד תורה ובתפילה. הוא היה בעל חנות לסחורות-ברזל, אך בחנות עסקה בעיקר אשתו והוא רק עזר לה בשעות שנתפנה מתורה ותפילה. השפה הפולנית לא היתה שגורה בפיו במידה מספקת וכשאנוס היה לדבר בלשון זו עם הקונים הנוצרים היה מתבל את דבריו באימרות מן התלמוד... למשל, כשה קונה עמד עמו על המקח, היה אומר: "אפילו פיעט-נאשציע גרושי נמי לא..." (אפילו לא 15 גרוש).

על אשתו של ר' מיכאל היו מספרים, שבוקר אחד לפני יומא-דשוקא, נעמדה ליד הולת ולא הניחה לו

ר' הירש משה הסנדק... ר' הירש משה נבהל והחל מצווח: נו, או, אי — א ברכה לבטלה...

כשר' אביגדור היה מהלך ברחוב היה ראשו שמוט על חזהו. כנראה נזהר היה מללכת בקומה זקופה בגלל הכתוב „מלוא כל הארץ כבוד" ומי שהולך בקומה זקופה כאילו דוחק את רגלי השכינה... היתה לו חנות של בדים והוא ואשתו עוסקים היו במכירת הבדים לאיכרים ולנשים כפריות בימי השוק, שבעירנו היו חלים תמיד בימי ג' ור' בשבוע. ודבר מעניין: אעפ"י שבחיי צוניתו נראה היה ר' אביגדור כבטלן גמור וכפול שמונה, ידע בכל זאת לכלכל את מעשיו ועסקיו בתברנה ואפילו גילה שנינות רבה במיסחר ורבה היתה הצלחתו בהשפעה על הקונים — וגם נשים בתוכם — ובשידולו אותם לקנות דווקא את הבד שהיה מציע להם. פרנסתו היתה מצויה איפוא בריווח והוא נחשב בין אמידים העיר.

הוא היה ידוע כמתנגד גדול של הציונות ושל עליה לארץ-ישראל. סיפרו על ר' אביגדור שכאשר עלה בנו דוב בעריש ארצה למרות רצון אביו, ישב ר' אביגדור „שבעה". תמיד היה שגור על פיו המשל על הציונים, שהם דומים לאותם ריקים ופוחזים הרצים תמיד לפני החתן בעת שמוליכים אותו לחופה (די לאבוסעס לויפן פארויס) ודווקא הם הם האורחים הבלתיקראים לשמחה. כאלה הם הציונים הרצים לארץ-ישראל עוד בטרם ביאת המשיח.

ר' אביגדור נוהג היה לבדח את הקהל על חשבון „המזרחי", שלדעתו לא היו טובים מן הציונים החילוניים. אעפ"י שהיו אדוקים יותר במצוות. הוא היה מתלוצץ ושואל: היודעים אתם כמה עוסק איש המזרחי? אני אגלה לכם. הוא עוסק בזקנו... כל היום מסתכל הוא בראי ומשיג בזקנו שלא יהיה גדול מדי כמו אצל איש ה„אגודה", ולא קצר מדי כמו אצל הציוני...

את אחת מבנותיו, שלא היתה מן המצטיינות בחכמה יתירה, הצליח ר' אביגדור להשיא לאברהם צעיר מאוד, תלמיד חכם וירא-שמים ששמו היה אלתר פלדפבל ונקרא בפי אנשי העיר אברהם זקן. מובן שר' אביגדור זכה והשיג אברהם נאה זה לא מעט הודות לייחוסו. רק לאחר חתונתו הרגיש החתן שהזיווג לא עלה יפה, אבל את הנעשה אין להשיב. הוא נשא את סבלו בדומיה בלא שיתאונן לפני מישוהו. לא אחת היה מנחם עצמו באוזני אחרים באומרו, שראה כתוב בספרים הקדושים, שכל מי שיש לו אשה רעה בעולם הזה, מובטח לו שהוא פטור מדינו של גיהנום בעולם הבא...

אברהם זקן היה אברהם נקי ומטופח, בגדיו היו נקיים מכל רבב — כמוהו כאותו תלמיד-חכם שלא נמצא רבב על בגדו. רב היה סבלו שאשתו גיהלה בית שלא הצטיין בנקיון. זכורני, שפעם בא אברהם זקן לבקר בביתנו. משנכנס התכופף ונגע בידו ברצפה,

לצאת לבית-הכנסת להתפלל. ר' מיכאל נבהל מאוד, מה פירוש שלא תניח לו ללכת להתפלל, היתכן כדבר הזה? אך אשתו פנתה אליו ואמרה בוז הלשון: אם לא תיתן לי את החצי, לא תלך היום לבית-הכנסת. הכונה היתה כמובן למחצית חלקו בעולם הבא. מובן מאליה שר' מיכאל הסכים תיכף ומיד. ויש אומרים כי הסכמתו היתה כה מהירה, משום שממילא היה עובד את הבורא שלא על מנת לקבל פרס...

בנו של ר' מיכאל, הרצקה'לי, לא חשקה נפשו בתורה כלל וכלל. אותו משכו הסוסים שבחצר אשר בחברתם היה מבלה את רוב זמנו. מספרים עליו, כי כשאביו היה תופסו פעם בחצר וביקש להחזירו הבית, תה, ללמדו פרק בהלכה או באגדה, היה הרצקה'לי חומק מידיו. מסתתר באורוות הסוסים ומגרה את הכלבים באביו, בנוסח: „וועז' גו טאטא!" („תפוס אותו, את אבא!")... הזקן היה מתבהל ורץ הביתה כל עוד נפשו בו. לאחר כמה נסיונות כאלה חדל בו לגמרי מלחפש את בנו.

אשתו של ר' מיכאל סוטנברג, רחל, מפורסמת היתה כקמצנית ל"ע והאוכל שהיתה מגישה לבני-ביתה היה עלוב מאוד. הבריות היו מספרים על אותה רחל, שאין היא מכינה אלא ביצה שלוקה אחת לשני לילות הסדר של פסח בשביל שניהם — לה ולבעלה — אך ורק כדי לצאת ידי חובת מצוות „שולחן עורך", ככתוב בהגדה של פסח. הרצקה'לי בנה היה מתפלל תמיד לאמור: „אלוהים, לא איכפת לי איזו אשה שתזווג לי, ובלבד שלא תהיה קמצנית כאמי!"... ודווקא את אשר יגור בא עליו: שבוע אחרי חתונתו נפוצה שמעה בעיר, שהרצקה'לי הרים יד על אשתו הצעירה על שום... שסירבה לשים לו שומן בתוך הבצלים של שבת. ואכן רגיל היה להצהיר ברבים: „את אשר יגורתי בא עלי..." אף-על-פי-כן המשיך הזוג בחיי נישואים תקינים ור' מיכאל זכה לראות מבנו בני-בנים עוסקים בתורה ובמצוות.

ר' אביגדור וואהלמן וחתנו אברהם זקן

לר' אביגדור וואהלמן היו קוראים אביגדור של הרב (ר' אביגדור דעם רב"ס). הוא היה חתנו של הרב שקדם לרב מיכלסון. היה זה יהודי זקן בעל מצח רחב מאוד, שתרוש היה קמטים רבים ועמוקים. הוא היה קצר-רואי וכשעייין בספר כמעט והיה נוגע בו בחוטמו. אף-על-פי-כן היה הוא גם המוהל הרשמי של העיר. על קוצר ראייתו של ר' אביגדור היו מספרים בדיחה כזאת: פעם בעת ברית-מילה כיבדו את ר' הירש-משה הדיין הזקן בסנדקאות. ר' הירש משה היה יהודי בריא-בשר, ועל פי רוב היו מכנסיו לא פרומים... מקוצר ראייה טעה ר' אביגדור במקצת וידו נגעה במכנסיו של

למען „אגודת ישראל“ פעם ערך אסיפה גדולה בבית המדרש הקדמי. התכנסו הרבה אנשים עד שבית המדרש נתמלא מפה אל פה. גם עזרת הנשים מלאה היתה נשים שבאו להאזין לנאומו המזהיר של אברהם זקן. בין הנשים האלו היתה גם אשתו שאף היא באה כאילו לשמוע את הנאום. אך פתאום, באמצע הנאום, נשמע קולה מעזרת הנשים לאמור: „עולם גולם, בהמות! שומעים אותו דורש כה נאה. וכי מה בצע בכל זה? מוטב לו שיילך הביתה וידאג לפרנסת אשתו וילדיו. מה שווה נאום, אם אינו יודע לפרנס אשה וילדים?“

מובן מאליו שהקהל השתיק אותה מיד. והוא גמר את נאומו בהצלחה גדולה.

כל חייו היו קודש להפצת תורתה של „אגודת ישראל“ ברבים. ונראה, שבכך בא על סיפוקו ומצא אף פיצוי־מה על חיי־המשפחה הבלתי־תקנים שלו — בהיותו נעדר מן הבית שבועות וחודשים רבים.

ובראותו שהיא נקיה, לבנה ומבריקה, פנה אל אמי בזו הלשון: „אני רואה שאת מקיימת את הפסוק „ברוך מרחם על הארץ“ יותר מאשר „ברוך מרחם על הבריות“ — דהיינו שאין חסה על כוחותיה ומבזבזת אותם על ניקוי הרצפה. אחר נאנת אנחה עמוקה ואמר, שהוא מקנא באנשים אשר נפל בחלקם לדור בבית נקי ומסודר.“

סמוך לאחר הנישואין ניסה להתפרנס בפרנסות שונות ואפילו נעשה מלמד דרדקי, אך בסופו של דבר הצליח להסתדר כמורשה של „אגודת ישראל“ והתחיל לנסוע מעיר לעיר כדי להפיץ את רעיון התנועה הזאת ולנהל תעמולה למענה. אז נתברר שהיה גואם מצויין וכך הצליח לכנס הרבה בני־נוער תחת כנפי „אגודת ישראל“.

מפקידה לפקידה היה בא הביתה לראות את אשתו ובניו ובהזדמנויות אלו היה מנהל תעמולה גם בעירנו

יעקב נטע

מנדלי שוטה (מענדעלע נאר)

נר לנשמתו

השבת. שכן בכל ימות־השבוע טרוד היה בעיסוקיו השונים ולא היה לו זמן לחשוב על הרעב, ואלו ביום־השבת, כשה־בריות נחים מעבודה — קשה מאוד להתגבר על פורענות הקיבה הריקה, שבלי הפסק מציקה ודורשת את שלה... ושבתות כאלו היו בשביל מנדלי קשות כקריעת ים־סוף.

אדם עמל היה מנדלי. בזיעת־אפו היה מוציא את לחמו הדל, עובד בכל מיני עבודות מפרכות, אבל את עיקר „טני־כתו“ היה מוציא בסבלות, בסריקה וטעינה של שקי חיטה וקמח בטחנה הידועה של הוזה קורמן.

כתום העבודה, לאחר שמנדלי הספיק להעמיס כמה קרר־נות של שקי־קמח לשם הובלתם לוארשה ולמחוזות אחרים, היה הוזה בעל־הטחנה קוראו למיטב ומצווה על המבשלת להאכילו — ומנת־האוכל תלויה היתה, לדבריו, בפצב־רוחה של המבשלת... לאחר הסעודה, כשקורמן היה מקנטרו — „נו מנדל, אכלת לשובע?“ — היה מנדלי מחזיר לו תשובה בפזמון משלו, שבמרוצת־הזמן נתפרסם בכל פלונסק:

„העוץ קארמאן איז מיך מקנא.

מיט מיין קליין שטיקעלע ברויט;

ער חיל פון גארנישט חייכן.

אז די שיך זענען צעריסן —

בלילות־שבת, כשהייתי חוזר הביתה בשעה מאוחרת, הייתי פוגש את מנדלי שהוא יושב לו במצב של ניס־לוא־נים על מדרגותיה של אחת החנויות. הוא היה נראה או חולם בהקיץ ומשהייתי מתקרב אליו היה מפנה לי מקום, שאשב ואשוחח עמו. לייתר דיוק: הוא היה המסיח, השואל והמשיב. לפעמים היה שוקע ברעיונות, כאילו חיפש תשובה על שאלה שהתקשה לפתרה. לרוב היה שופך לפני את מרי־לבו ומצוקותיו. חיינו היום־יומיים חיי כחי ומאוס היו, חיי עבודה קשה ומפרכת, רעב ומחזור, שעד היום קשה לי להשיג איך הוא עמד בהם. בסיומה של כל שיחה כזאת היו מחשבותיו מרחפות בעולמות עליונים. במיוחד אהב לדבר על חיי עבודה ושובע, שלאחר ביאת המשיח, דהיינו בארץ־ישראל, יהיו מנת־חלקם של כל הסובלים ואנשי־העמל. אבל על כגון דא לא היה משוחח אלא „בשעות רצון“ יחידות במינן, כגון עת היה חוזר מן ה„מיקוה“, כשנשמתו היתה „טהורה“ — כדבריו. כי על דברים נעלים כאלה — היה אומר — אין לדבר בימי־חול, משום שאז עלולים חלילה לסמא את קודש־הקודשים שבחלומותיו — חלומי של אדם רעב וערירי...“

הבריות תשובו לאוויל: „מנדלי נאר“ כינהו. אך מי שבא במחיצתו „בשעות המיוחדות“ שלו היה מפתח מדבריו הנבונים והכנים. חלומי הגדול היה לחיות חיי עמל ולאכול לשובע — לכל הפחות פעם אחת בשבוע, דהיינו ביום־

טובים כאלה, שפרסו לו מלחמם ומדברים בכל מיני לשונות, נאלצים לעבוד כה קשה. הם היו עובדים אפילו בטחנה של ה'ה קורמן בטעינת שקים. כלום לא מוטב היה, אמר, אילו היו משאירים את הכוחות שלהם בשביל ארץ-ישראל...

פעם ביום-חול מצאתיו כשהוא נח לאחר פריקת מיטען קמח במאפייתם של האחים רוטבלט. ראיתי שהוא לועס בקושי את חצי כיכר-הלחם אשר קיבל בעבור עבודתו. ביקשתיו שיקום ויילך עמי למסעדה הקרובה של טאוכלה כהנא לסעוד יחד אתי. בקושי נעתר להפצרותי. "הן לך אין טחנה שאוכל לעבוד ולגמול לך" — אמר. בעלת המיסד עדה, בראותה את מנדלי אורו עיניה: יש לה אי-אלו דברים שצריך לכלם החוצה. מנדלי התעורר וניצוצות הבהיקו בעיניו. שכן ידע כי לאחר העבודה יקבל את "שכרו", דהיינו כבד קצוץ ואולי גם כנף של עוף. ואמנם באותו ערב אכל לשובע. — ארקה כהנא, אחיה של בעלת המסעדה, כיבדו בכמה לגימות יי"ש הגונות ואותו ערב היה אמנם אחד הערבים המועטים בחייו, שבהם ידע רגש של שובע...

בלכתנו הביתה ראתה בעלת המסעדה שכיסו האחד של מנדלי "תפוח" במקצת. התעורר אצלה החשד שמא "סחב" משהו — דבר שמנדלי לא היה עושה חלילה אפילו בימי הרעב הקשים ביותר. ניגשתי אליו ושאלתיו כבדרך אגב, מנדלי מה בכיסך? והוא ענה לי כמבוייש, שהוא שומר קצת שיריים מן האוכל בשביל אחותו היחידה שגרה בעליית-גג בעוני ובדוחק. ביקשנו שיוציא מכיסו את השיריים והוספנו לו מנה הגונה של דברי-מאכל. אושרו היה לאין שיעור...

בימים קשים כשהיה מתהלך ללא עבודה היה מקנא מאוד בקאבאלובסקי, אותו "גוי" לבוש בלויי-סחבות, שמשוטט היה בעיירה וקדירה בידי, אוסף שיירים של אוכל ואחר כך מבשלם לרגלי הגבעה שבקצה רחוב פולטוסקה אשר נקראה על שמו "גבעת קבלובסקי" ("קאבאלאוסקעס בארג").

פעם נודמן לו למנדלי לנסוע, ודווקא ביום שישי, לבור לנצין, מהלך 10 ק"מ מפלונסק, כדי לפרק שם מיטען של חיטה שהגיעה לטחנתו של אאסטרק (טחנה בבעלות יהודית). הוא עבד כל היום בעבודה מפרכת ובינתיים ירד הערב והגיע זמן הדלקת-הנרות. אשת בעל-הטחנה הציעה לו להי-שאר בכפר לשבת. היא תאכילהו ומשכבו יהי כמובן על ערימת-השחת באסם. לאושרו לא היה גבול. שכן ידוע ידע מפני השמועה איזה מטעמים מכינים גבירים כאלה לשבת... ימים רבים לא פסק אחר-כך מלדבר בשבחה של העזורת, שהגיש לה מכל טוב. העזורת, היה אומר, היא פשוט "מלאך מן השמים" — אפילו בולקעס מיט יאגדעס (עוגות ממולאות אוכמניות) הגישה לו... חמש במיספר! אולם, כמנהגו, השאיר בשקיקו קצת שיריים לאחותו ואפילו כמה מן הבולקעס מיט יאגדעס...

כשהיה מוכיר את הסעודה בבולנצין היה מדבר גם על הקייטנים היהודים שנהגו לשבת כל הקיץ בכפר ולהינות מן האוויר הצח... הוא לא הבין — איך יכולים יהודים לשבת

מנדלי שוטה

ווי שווער און ביטער קומט עס אן
מיט נויט...
איינס, צוויי, דריי..."

(המלים והמנגינה היו פרי יצירתו של מנדלי).

בשעה שהיה שר את פזמונו היו עיניו מביעות צערו של סבל עני ורעב. אך לפעמים היה מעמיד פנים של ליצן, כשבני-הנוער והמבוגרים שהצטופפו סביבו נהנים מזמרתו וצוחקים במלוא פה... הוא אמנם היה צוחק יחד אתם, אך ניכר היה בו כי בלבו פנימה חילחלו הכאב והצער.

פעם סיפר לי שעבד במנסרה עם הבתורים מן ההכשרה. (היה זה קיבוץ הכשרה בפלונסק של "השומר הצעיר") "בחורים טובים הם" — אמר — "לא נתנו לי להמשיך בעבוד דתי בזמן הצהריים". שכן לא רגיל היה מנדלי להפסיק את עבודתו לשעת הצהריים אלא נוהג היה ללעוס משהו תוך כדי עבודה. ואלו במנסרה נאלץ היה לשכב על ידם ולהאזין לשיחותיהם. הם דיברו, אמר לי מנדלי, על ארץ-ישראל והוא לא האמין למשמע-אזניו כי אמנם יעלו כמה מהם בקרוב ארצה. השאלה שניקרה במוחו היתה: מדוע בחורים

אפילו לאחר מותם, ובעוד שהיהודים הפשוטים יצעדו על גשר הנייר ויעברו בשלום — יפלו הגבירים הרשעים לתוך התהום"...

פעם, בנוח עליו הרוח כאשר תקפו עליו ההירחורים, שאל אותי לתומו: „אנא, אמר לי: איך אעבור בנעלי הבלות הכבדות על-גבי גשר-הנייר לארץ-ישראל? הרי בנעלי אלה אקרע את גשר-הנייר?“, אולם מייד מצא בעצמו תשובה לשאלתו: „מוטב לי שאלך יהף — מה אתה אומר?“... מנדלי אמנם הלך — אבל לא על-גבי גשר-הנייר, הוא הלך עם כל יהודי קהילת פלונסק למשרמות אושביץ...

כל הקיץ ו„לזול“ מבלי לעבוד?... נו, מילא, אמר, שבת אחת או אפילו שבוע שלם — אני עוד מבין, אבל כל הקיץ?...!

על גבירי העיר היה בכלל „רותח“... היו שבועות שאפילו בשבתות לא היה נכנס לבית-הכנסת. רק בימות-חורף נאלץ היה להיכנס כדי להתחמם קצת ליד התנור. הוא היה מגדף את הגבירים המתחממים אחרי התפילה מבית הכנסת ומשאירים את ה„אורחים“ לרעב ולבושת-פנים. הוא היה מייסר אותם בפניהם, אעפ"י שדיבוריו עוררו אצלם אך צחוק ולעג. קללתו היתה, „שלא יזכו לבוא לארץ-ישראל

י. פלאטוי

אלתר כרוז בית-הכנסת (דער שוהלעקלאפער)

אלתר שוהלעקלאפער

„אלתר רר“, נשמע לפתע קולו של אביו. מבוש יד אלתר מהבימה והבטיח כי עוד יתגלה בבוא העת... כך הלך מדחי אל דחי. כל הימים שקוע היה בכשרימלך

צועד לו אלתר ברחובות העיר. פניו המוארכים נראים לאים ומבוהלים. בידו האחת מחזיק הוא פטיש עשוי עץ ובעוברו ליד חנות של יהודי יתן שתי דפיקות במוזות הדלת וממשיך בדרכו.

אלתר מבשר את כניסת השבת.

„גיבן, דפוק עוד פעם!“ ממריצים בו עוברים ושבים וסתם סקרנים. אלתר פוצה פיו לרווחה, מוציא שיניו הארוך כות ומחייך לו להנאתו. בעל מוניטין הוא. שהרי מי אינו מכיר את אלתר — הכרוז מפלונסק?

אלתר נולד להורים עניים. אביו הוא סבל בטחנת-הקמח — יהודי עבדקן ורחב-כתפיים. ואלו הוא, אלתר, מילדותו היה ביש-מזל. נולד גיבן וחלוש. כמוהו כבני-עירו מדלת-העם גדל ללא תורה. בקושי ידע קרוא „עברי“ וקצת חומש. מדי ערב צועד היה לעבר בית-המדרש לשמוע את דברי הדיין בפרשת השבוע או ב„עין יעקב“. בצמאון שתה סיפורים על צדיקים וקדושים ששמע מפיו חסידים יושבי השטיב-לעך ובעד כל פרוטה שחשך היה קונה כפרימ'לך (קונטרסים) על חיי הצדיקים ומעשיהם. ספרים אלה הלהיבו את הויותיו עד שהחליט... להתגלות.

ויהי היום ואלתר נתגלה. הידעתם כיצד? זה היה בשבת אחרי הסעודה, כאשר הסבלים, כחרי הבהמות והעופות אמרו פרקי תהילים בבית-המדרש החדש. עלה לו אלתר על הבלמר ודפק בשולחן... הו! נשמעו קריאות מפני הסבלים. אלתר מדבר, שקט שיהיה! אלתר חיך להנאתו, הוא היה חיזור מתמיד ודיבר בלחש. דבריו נבלעו ברעש ובצחוק הקהל.

העיר כשפטישו בידו ודופק על מזוזות בתייהודים.
אלתר נהפך לכלי־קודש בעיר.
מה היה בסופו של אלתר לא אדע. כאשר עליתי ארצה
עוד היה חלק מהנוף היהודי בפלונסק.

או' שישב בבית־המדרש ואמר פרקי תהילים. עד שריחמו
עליו פרנסי העיר והתחילו להשתמש בו בשליחויות ולבסוף
מינו אותו לכרוז בית־הכנסת.
מדי יום ו', בשבת ובערב־הג היה אלתר יוצא לרחובות

צפורה טננבוים

כיכר השוק בפלונסק פושטת ולובשת צורה

בשעות שלפני־הצהריים נשמעים צילצולי הפעמונים של
הכנסיה ואז מתחילים לנהור המוני נוצרים לכיוונים שונים
ובדרכם עוברים הם את כיכר השוק. ילדי היהודים חוזרים
בשעות אלו מבית־הספר (ביום ראשון לומדים בבוקר), בדרך
נפגשים עם ה"שקצים" ותיגרות עזות ניטשות ביניהם. ביום
שני, אחרי מנוחה של יומיים, ששים היהודים לפתוח את
עסקיהם. חנויות המכולת מתמלאות קונים, אבל בחנויות
אחרות עומדים הסוחרים בפתח ומצפים לקונה. ברחוב עדיין
שורר שקט, אך לפתע נשמע קול תפיפת התוף. זה המתופף
הגוי בא להודיע כמה כרזות של העיריה: על גניבת כוסים
או תזירים, על תשלום מסים, על הרכבת אבטעות וכיו"ב.
מכל הפינות אצים־רצים קטנים וגדולים לכיכר כדי להקשיב
לחדשות... ומשסיים האיש את ההכרזה מתחיל ב"אוגלר
שניה", מלווים אותו הטף ב"הוררה" סואן.

ביום שלישי מתחילה התנועה כבר השכם בבוקר. זהו
יום־השוק — היום הגדול לכול. האיכרים מן הכפרים הסמוך
כים מביאים העירה את תוצרתם, ותייטים וסנדלרים, ובעלי
דוכנים של בדים וחפצי־סידיקית מוציאים סחורתם לשוק
ותופסים את מקומם הקבוע. דוכנים עם דבר־מתיקה וצעצור
עים ערוכים לתפארת. תיבת־גנינה עם תוכי, שולחנות קטנים
למשחקי־גרלה — הכול מושך את העין. לעתים באים גם
רוכלים מווארשה: להם אין דוכנים והם פשוט פורשים את
סחורתם על הארץ ובקולי קולות, (בדיאלקט הווארשאי),
מכריזים על טיב סחורתם ועל מחירם הזול. הסוחרים המקור
מיים אינם מחבבים אותם ביותר וקוראים להם בכינוי־הגנאי
„שאכערס“.

לעתים יקרה והצלחת השוק מופרעת על־ידי סערה וגשם
שוטף, שיורד לפתע בועם ואז איך לדוכנים ולסחורות!
לעת ערב מתרוקנת הכיכר — רק פה ושם נשתיירו
סימנים בצורת ניירות, מיני עטיפות וקופסאות ריקות, שהרוח
מפזרתם לכל פינות השוק.
יום רביעי, הוא יום רגיל ושקט יחסי שורר בשוק. רק
לפעמים קורה איזה מאורע מיוחד, או שפורצת תיגרה בין
הסבלים והעגלונים או שקבוצת לולינים באה ועורכת הופעה
רב־תירושם באמצע הכיכר.

כשאני מעלה בזכרוני את פלונסק ורחובותיה, הרי בראש
וראשונה ניצבת לנגד עיני כיכר־השוק. השוק בעל הצורה
המרובעת (אשר ממנו הצטלבו הרחובות פלוצקה, וארשאב־
סקה, ציכאנובסקה ופולטוסקה) מצוי היה במרכז של העיר.
הבתים המוצבים מכל צדי השוק, היו בתי־לבינים ובתי־עץ
רעועים של שתיים־שלוש קומות ומתחתם מרתפים. מעל
לחנויות התבלטו שלטים גדולים של חייטים, כובענים, סנדל־
רים, הפציי־סידיקית ובדים. במרתפים מכרו ירקות, פחם,
עצים להסקה וגם בדים ודבר־גלאנטריה. בכל אחד מארבעת
עבריו של השוק היתה לפחות מאפיה אחת. היו שם גם כמה
מסעדות וכמה חנויות למשקאות חריפים.

החנויות, רובן של יהודים היו, ובעליהן מוכרים היו
לכול לפי כינויים האופייני. ליד החנויות היו מדרגות של
עץ או של אבן, אשר עליהן נהגו הבריות להתיישב לעת־
ערב ולשוחח.

בפינת רחוב פלוצקה ווארשאבסקה התנוסס השלט הגדול
של בית־המרקחת. בפנים היה שעון גדול וכל עובר־רושב
נוהג היה להציץ שמה, כדי לדעת את השעה. באמצע השוק
עמדו שתי משאבות־מים גדולות, במרחק־מה זו מזו, אשר
הריקתן נשמעה מבוקר עד ערב. בחורף היו עוטפים אותן
בקש וכביבן נוצרה תלולית של קרח אשר לעתים קרובות
שימשה מקום־סכנה לשואבי־המים. בצדו האחד של השוק
התרכזו עגלות־היד, עגלות־הסוסים והכירכרות (מוניות לא
היו עדיין) ולידן העגלונים והסבלים. בחורף נוספו עגלות־
השלג. מעברו השני היתה תחנת האוטובוסים ומכוניות־
המשא.

השוק היה לובש ופושט צורה מדי יום ביומו. ביום
ראשון החנויות סגורות, היהודים חיפשיים ממסחר מתאס־
פים קבוצות־קבוצות במרכז הכיכר ומשוחחים על הבעיות
היומיומיות המשותפות. פה ושם אפשר לראות קבוצות נשים
וגברים בלבוש סגוני — אלה הם הבילורוסים והאוקראינים,
אשר ביום זה מתפנים מעבודתם אצל בעלי־האחויות ובאים
העירה לערוך קניות. אמנם המיסחר אסור ביום זה, אבל
היהודים מכניסים אותם בדלת אחורית, ובו בזמן נמצא אחד
מבני המשפחה בחוץ על המשמר למקרה שיופיע שוטר.

מייד גם מופיעים חסידים בבגדי־השבת הנחפזים מי ל־שטיב־לעד־ומי לבית־הכנסת. בנות בשמלות־שבת, שערוותיהן רחוצות, עורכות טיול כביב לשוק עד לשוב הוריהן מבתי־התפילה. השבת פרשה את כנפיה ואתה השתרר שקט בשוק, ורק מן הכתים בוקע קול זמירות עליז.

שבת בבוקר. השוק לבש צורה חגיגית; הוא ריק ונקי, כאילו מצוהצח כולו לכבוד שבת. רק במדרכות מטיילים ילדים ומבוגרים, כולם לבושים בגדי־שבת. לאחר שנת־הצהריים התנועה גוברת עוד ביתר שאת ורק עם רדת הערב פוסקים הטיולים: היהודים חוזרים לבתיהם לברך על נר־ההבדלה ומתפללים לשבוע טוב ומצולח.

ביום חמישי מופיעים בשוק דוכנים עם ירקות ודגים מכל המינים אשר ירחם אופף את כל הסביבה. הנשים טור־חות מבעוד בוקר בקניות ובהכנות לקראת השבת. פה ושם רואים נשים וילדים אצים עם תבניות ממולאות מיני מאפה למאפיות הקרובות. ריחת־בשילים מגרה מתפשט מהבתים. ביום חמישי עוסקות הנשים במטבח עד שעה מאוחרת בלילה. כי למחרת שוב יום־שוק ואז רובן עוזרות במיסחר.

ביום שישי שוררת בשוק תכונה מיוחדת. תכונה של מקדוממכר והכנות לקראת השבת. עם התקרב הערב מתרוקן השוק מדוכניו ומבעליהם, החנויות נסגרות בחיפזון כי השמש מתקרב כבר ודופק בפטישו בדלתות ומכריו על כניסת השבת.

לדמותו של נער יהודי בעירנו

(יצחק אייזיק קלמנובסקי)

יחיד, מכל משפחתי הענפה, עליתי ארצה בשנת תרצ"ו (1935). צרור קטן של חפצי מזכרת מבית אמא־אבא לקחתי עמי. ביניהם אחת ממחברות אחי יצחק אייזיק ז"ל. היא שמורה עמי עד היום הזה כזכר ושריד שנותר לי מאחי היקרים. המחברת — בת ה־160 עמודים — מכילה חומר לימודי רב ועשיר כגון מאמרים, חיבורים בספרות, תנ"ך, לימודים כלליים, תיאורי טפוסים והווי מחיי בני עירנו פלונסק. החיבורים כתובים עברית רהוטה ומקורית, הם עשירים בתוכנם ונאים בצורתם.

הקטעים המובאים להלן — כלשונם וללא שינויים ותיקונים — שהוצאתים מהמחברת הנ"ל מתארים את הווי הבית היהודי בחגי־ישראל, את דרך מחשבתו ודרך חייו של נער יווּדי בפלונסק בתקופה ההיא. את ערגת העלם היהודי בגולת פלונסק לחיים יהודיים מלאים בציון.

אחי יצחק אייזיק, כרבים מבני עירנו, היה מתלמידיו המובהקים של המורה יהושע חלף ז"ל. המורה הטוב, אשר במשך שנים רבות הנחיל לצעירי פלונסק את השפה העברית, את מיטב תורתו וחזונו, התמסר להם בכל נפשו ומאודו וחינכם לתורה ולאהבת המולדת. בשנת תרפ"ב בא על משפחתנו כחתף מותו של אחי יצחק אייזיק, בן אסתר ושמחה. בעודו באבו, בן ט"ו שנים שבק חיים לכל חי, אחרי מחלה של כמה ימים בלבד. כבד היה הצער והכאב שהשאיר אחריו בלב המשפחה, ומה גדל הכאב כאשר כמה חדשים לאחר מכן, ושוב אחרי ימי מחלה מועטים, מת גם אחי יעקב ז"ל, בן העשרים ואחת. יהיו הדברים המובאים להלן בבחינת נר נשמה לנער שמת באבו.

חיים שמחוני (קלמנובסקי)

יצחק אייזיק קלמנובסקי

חגי ישראל בפלונסק

חג הפורים

לכן ימים אחדים קודם חגי־הפורים כבר הרגשנו אותו בבית־הספר: שרנו את השיר הנאה. שיר לפורים, חורנו על האגדות מעניני דיומא וגם על מגילת אסתר. אחר כך הרגשנו גם בבית שהגי־הפורים ממשמש ובא. ההכנות רבו בבית ביום הראשון וביום השני. האם, האחיות המשרתות, טולן ידיהן מלאות עבודה...

אנחנו התלמידים, הלומדים בבית־הספר, ציפינו לפורים בכליו־עיניים, הן כל החורף הזועם עבדנו קשה, בלי הרף, וגם בימי החנוכה לא שבתנו... ובימי סבת הקרים גם כן אצנו לבית־ספרנו ולא ישבנו בבית להתחמם מאחורי התנור.

או! ואחי הקטן שאחז בידו אז פרוסת לחם משוחה בחמאה, קרב וחפץ למשש את המצות. כראות זאת אחי הגדול, מיהר אליו וביאר לו, כי אסור לגשת עם חמץ אל מצה. בעזרת המשרתת הכנים אחי את המצות אל החדר המפונה. לכבל שילמנו דמי־טרחה והלך לו...

אני מחכה לחג הפסח בכליו־עיניים, כי זה כחצי שנה שלא שבתנו. הלוואי שנשב כבר „לסדר“ כבני־חורין ונחליפה כוח. כבר קצה נפשי באי־הסדר והערבוביא והאבק החודר לתוך הפה.

כן, „מי שטורח בערב חג, אוכל בחג“. אור לארבעה־עשר בדק אבא את החמץ לאור הנר כמו שציוו תו"ל. האם הנגיעה את התבית ועוד כלים שונים. לפנות בוקר הלכתי עם אבי להתרחץ בבית־המרחץ. בערב התלבשתי בגדי־חג וישבתי אל הסדר.

חג השבועות

הנה כבר הגיע ירח כיון. החביב לנו מכל חודשי האביב. בחדוש הזה אנו חוגגים את חג שמחתנו „חג השבועות“. קיבלנו את התורה בהר סיני ע"י משה רבנו. בני ישראל חנו אז במדבר מול ים־סוף ולזכר זה אנו מקשטים גם היום את ביתנו בסוף.

החג ממשמש ובא. השמש כבר מחממת את היקום. התברר אה כבר צמחה עד יותר מהחצי. מזג־האוויר פושר, לא קר ולא חם. העצים מכוסים עלים ירוקים והשדות הדישאו דשאים ובכל מקום שנעייף רק את עינינו נראה רק מישור ירוק המשתרע עד אין קץ. הכול מתקשט לכבוד „קבלת־התורה“.

בבית־הספר למדנו מעניני דיומא: רות, אקדמות ושרנו שירים וכו'. ובבית הכול כבר מזהיר באור החמה. אצל כל איש נראים פנים שוחקות המלאים — חן. המשרתת כבכה את הלבנים ושטפה הכול. האם עומדת אצל המלוש ולשה את הבצק. היא אופה חלות, תופינים, ריקקים, גלוסקאות, רצפים, גביניות, חמאניות ועוד מיני מאפה שונים... והזובבים הולכים ומתרבים. גם הם חשים כי יום־טוב בא ומלקקים את אבקת־הנופת. הילדים עומדים להסתכל במעשה־האם. וכשהכול נעשה, נושאת המשרתת את המאפה אל האופה. בבית־האופה רעש גדול. זה קורא בכה וזה בכה.

בחוף נראים נערים נושאי חבילות סוף ועציצים ומכריזים: קנו חבילות סוף! קנו עציצים! האם יצאה וקנתה שלוש חבילות סוף וזר ציצים. אחי לקח את הסוף וקישט את החלור נות והקירות.

לפנות ערב היה הכול כבר מוכן. לבשנו בגדי יום־טוב והלכנו להתפלל. כששבנו, ישבנו לשולחן לאכול וקבלנו את החג בזמירות ובהילולים.

י"ט, ט"ו, תרפ"ג

תשעה באב

ערב תשעה באב. כששבתי מבית־הספר ובאתי הביתה עזרתי מעט לאבא. כשנגמרה העבודה ערכה אמי את השולחן וישבנו לאכול את הסעודה המפסקת. אחר הסעודה טיפכתי על הארון והורדתי את ה„קניות“. אבי לקח לו את ה„קניה“ בידו, וביד השניה את השרפרף.

בבית־הספר למדנו גם ב„תענית אסתר“. מורנו מקפיד שלא לחסר יום, הן בין כה וכה לא נלמד שני ימים, חבל ללכת בטל יום אחד. ועוד, הרי אין אנו צמים.

וביום האחרון, בערב־פורים, כששבתי מבית־הספר, הרגשתי איזו רוחה בלבי ולא ידעתי על מה שש. מסב אני ראשי ורואה אני פה, במטבח, לשה האם את הבצק ועושה חלות, ריקקים, תופינים ועוד... ופה בחדר, בפניה השניה עומד האח וחוזר על המגילה בניגון עצב ונעים מאוד. פתאום בא הנגר והביא רעשן של עץ בשביל אחי הפעוט.

ובין כה וכה אתא ערב. התרחצתי מעט והלכתי להתפלל מעריב לבית־הכנסת עם אבי וביד אחי הרעשן. כשקראו את המגילה והזכירו את שם „המן“, התחילו כולם להרעיש, עד שלא יכולנו לשמוע דבר. ובשובי הביתה קרא אחי הגדול את המגילה בשביל כל משפחתנו, וכן היה גם למחרת בבוקר. אחרי־כן באו אנשים נכבדים וקיבצו כסף ל„קרן הישוב“ ל„קרן הקיימת“ ל„חנוך־ילדים“ וכדומה...

בערב השני ערכנו את הסעודה לפי המנהג. בשעת הסעודה באו מתחפשים ושרו שירים שונים ומשונים על דבר פורים. נתנו להם דבר־מה ויצאו. אחרי הסעודה שלחנו שלח־מנות לדודה ולסבא וגם לאביונים נדבנו נדרות, בכדי שגם הם ישמחו בחג הזה וידעו מה זה „פורים“. על הנס שה' עשה לנו.

בקיצור, ערכנו את כל הפורים במשחה ובהילולים והלה...

ט"ז אדר, תרפ"ב

ערב פסח

אחר ראש־חודש ניסן מתחילות כבר בכל בית ובית ההכנות לחג: מראה הבית הולך ומשתנה בכל פעם ופעם. בחדר ערבוביא. כלי־הבית עומדים דווקא שלא במקומם. במטבח עומדת הגויה וכובכת את הלבנים. בחדר המיטות מסיד כבר הסייד. כל הכלים והרהיטים הוצאו על־ידי המש־רת החוצה. כל היום ידיה טרודות בעבודה ואינה נחה אף רגע, כי „היום קצר והמלאכה מרובה“. מגרדת וממרקת היא את הבגדים. לפנות ערב, ככלות הסייד לסייד, נכנסה המשרתת החדרה, שטפה וניקתה היטב את הריצפה והחלונות. אחרי־כן העמידה את כל הרהיטים החדרה ועבר עליה כל ערב־החג בעבודה קשה ויגיע רב.

לי כבר קנו נעליים, כובע ובגד חדש... אמא יצאה השוקה וקנתה כלים חדשים לכבוד החג. למחרת בבוקר השכם הלכתי עם אמי אל האופה לקנות מצות. ישבתי לי בצד ואמא דיברה עם האופה ועמדה מעט על המקח.

יושב אני לי אצל האופה ומתבונן אל כל דבר. מרגיש אני את ריח המצות הערבות. רוצה אני לטעום פרוכת מצה אבל לבי אומר לי: „אלו המצות אינן עוד שלך“. מסב אני את עיני מסביב ורואה אנשים ונשים עומדים מסביב לשולחן, עורכים ודופקים במערוכיהם על הדף. פתאום דלג נער אחד חסון על המפתן ויקרא: „מצה התנורה! ותמהר נערה ותשלך את מצתה במעורך, אשר שלה על שלו, וירץ וישטחה על המרדה וישב וכן חוזר חלילה. ובצד אצל התנור עמד איש אחד ונקב נקבים במצות. הסבל מילא בינתיים כל מלא מצות וירם את הסל על שכמו וישאהו לביתנו. אני הלכתי אחרי והשגחתי על המצות.

אחי ואחיותי הקטנים בראותם כי הביאו מצות, התחילו מרעישים את הבית בקול שמחה: „מצות, את המצות הביי“

פניו הרזים מביעות רצינות ואופי מנומס. את התלמידים הטובים הוא אוהב כבנים. ואם ימצא בחדרו תלמיד רע, אזי הוא מיטיבו: מושך לו חסד, משדלו בדברים וכיו. ואם תלמיד ממנה את פיו, לא ישמע לו, אזי הוא שופך עליו את כל קצפו. לכן היה חדרו של גדליה היחיד בעיר, אצלו היו כל התלמידים שווים בתורה. את הרבנית אהבו התלמידים עוד יותר. היא היתה אשה טובה וחכמה. בכל לילות החורף היתה מספרת לתלמידים, בטרם לכתם הביתה, סיפורים ואגדות שונות ישנות.

ובן יחיד היה לגדליה, הוא שמש לו כסגנו. גדליה מעודו לא הצטער, כמו שאר המלמדים, ע"ד הפרנסה. הוא ידע, שמונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה. הכנסתו היתה בינונית ובכל זאת הסתפק במעט.

בוקר. השחר טרם הגיע ובבית גדליה הנחירה כבר פורקת. השעון מכה את השעה השישית והמלמד אומר את שארית כוחותיו, קם ומתלבש, מתפלל, אוכל ארוחת הבוקר, יושב לו אל השלחן, פותח לו בנחת את הגמרא וחוזר על סוגיא עמוקה. כה עברו שעותיים. בחוץ הכול כבר נעור, על המדרכה כבר הולכת חבורת תלמידים וסידורים וגמרות תחת זרועותיהם. ובהגיעם לחצר הרבי, מול סימטא צרה, נכנסו בשמחה החדרה, בקוראם אל הרבי, "צפרא טבא". התלמידים מתבוננים אל החדר, רואים הם כבר את הרבנית יושבת מל הכירה ומספרת לתלמיד שהקדים לבוא סיפור יפה. ובחדר עומד שולחן ומסביב לו ספסלים ארוכים. התלמידים יושבים על מקומם, פותחים את הגמרות והרבי מתחיל לבאר להם שיעור חדש. ובכדי שהתלמידים ישמעו לדבריו מוסיף הוא להם משלים שונים; כן עובד הרבי כל היום בעבודת המוח הקשה עד שהזיעה נוטפת מפניו. רוצה הוא גדליה שתלמידיו יקנו תורה ואינו שובת אפילו בשבת, מלמד, "פרקי אבות" או, "ברכיינפשי". בחורף הוא מלמד עד שעה מאוחרת בערב.

כה עברו שנים רבות. גדליה לימד את תלמידיו יומם ולילה עד שהזקין. פניו נתמלאו קמטים, קולו הלך ורפה וגם כוחו תש. ובזכות בנו היתה לו שיבה טובה. מכר לבנו את "חדרו", השיאו לבת הרב ובנו הטוב היה מפרנסו כל הימים.

פלונסק, אלול תרפ"ג

כשבאתי עם אבי לביהכ"נ ניגשתי אל השמש ובקשתי ממנו שיתן לי נר דולק. השמש מלא את בקשתי, נתן לי נר וישבתי לי אצל אבי.

כשנתאסף הקהל התפללנו מעריב בניגון עצב. אחרי כן הפכו את כל הספסלים, הסירו את הפרוכת מעל הארון וישבו איש איש על מקומו. כל אחד פותח לו את ה"קינה" ומלכו פורצת אגחת צער ותקווה.

רגע שררה דממה בביהכ"נ. החזן פתח והשמיע את קולו העצב בקוראו, "איכה". גם אני עיינתי בקינה, אבל הקונדסים כבר נתאספו עם הקוצים שלהם וזורקים אל כל יהודי בוקנו בלי שום מורא ואי אפשר לגרשם.

כשהש"ץ גמר לקרוא את הקינה נתפזרו כולם. זה הלך לגמור את מסחרו, זה הלך לביתו ואחרים נשאלו בביהכ"נ ודיברו ביניהם.

אני שבתי הביתה וראיתי שאמא יושבת לארץ ואיוו "תחינה" גדולה בידה. היא קוראה ובוכה וכל דף ודף רטוב מהדמעות שנשרו מעיניה ומכתמי החלב של הנה. אחר כך הלכנו לישון.

בבוקר הלכנו להתפלל וכולם קראו את הקינות עד הסוף.

לאות אבל צמים ביום זה כל היהודים. גם אני צמתי השתא כל היום. באין אונים התאכף הקהל להתפלל "מנחה". חכינו כחצי שעה עד שגראו הכוכבים בשמים והתפללנו בחיפזון "מעריב". כל אחד לקח לו את שרפרפו ואץ הביתה. בבית כבר היה הכול מוכן ואכלנו בכדי להשיב את נפשנו.

כל יהודי מקוה בכליון עיניים שייבנה עוד בית המקדש וגם ארצנו תיבנה עוד ונשוב לארצנו ונהיה לעם כביר ורב. וייהפך עוד היום הנורא והעצוב הזה לחג גדול של ששון ושמחה.

פלונסק, י"א אב, תרפ"ב

גדליהו המלמד

גדליהו הנהו מלמד מהדרגה הגבוהה בעירנו. יושבי העיר שבעירצו ממלכותו הנעלה, יען שמלמד ומלמד טוב וגדול הנהו. יש שמכנים אותו "בן-תורה". קומתו גבוהה,

לדמותו של אברהם הוטניק ז"ל

בתקופה זו ראינו את אברהם השקט והסגור — נסער ונרגש, נכון לוויכוח ער, מוכן תמיד לעזור, לייעץ, להקדיש מזמנו למען החבר לעת-צורך.

במשך שנים רבות חבר מועצת סניף המפלגה בתל-אביב. בהנהלת התא המקצועי — והתחבב על כל חבריו ומכריו. בתום תקופת פעילותו בתא החליט אברהם להתארגן כחבר בקואופרטיב. בין הראשונים שהקימו את המפעל מהיכוד, שביססוהו. כמה כוחות ומרץ הושקעו עד שהמפעל התבסס?...

המוות שבא כחתף — שם קץ לחייו. וגדול הצער. מ. ק.

★

שלושים יום חלפו וקשה להסתגל לרעיון שלא נראנו עוד. הכרתיו עוד מפלונסק, משחר נעוריו, והיינו לחברים. בן למשפחת עמלים היה. עניו ונחבא אל הכלים. וטבעי היה שאברהם מצא את דרכו לתנועת השומר הצעיר ונמנה עם פעיליה. זוכר אני כשמסיבות משפחתיות נאלץ היה להגר לניו-זילנד. לא בנקל עלה הדבר בידו. כמה כאב שעליו לנטוש לזמן-מה את „החברה“ שלו ובייחוד את דרך ההגה שמה. וכעבור שנה הוא חזר בשמחה ל„קן“ ויוצא להכשרה להגשים את חלום חייו.

וראשית דרכו בארץ — כדרך כל פועל — לא היתה סוגה ביושנים. המציאות האפורה טפחה על פגיו והימים ימי מאורעות תרצ"ו וימי חוסר-עבודה. אך מדרכו לא סר ובצדקת רעיונו הוסיף להאמין. גם במסירותו לבני-משפחתו לא ידע גבול.

כשהגיעו הבשורות האיומות על השמדת יהודי פלונסק, היה מבין הראשונים שהצטרפו לוועד העזרה לניצולים ומבין פעיליו היה עד יום מותו.

שמח בחלקו ומסתפק במועט וצרותיו לא יתנה, אף למקורביו, כי לא רצה להכאיבם וסבל בדומיה.

והנה נפסק פתיל חייו. הוא נלקח מאתנו בצורה כה אכזרית. ועל כן יכאב הלב ואין תנחומים בפינו.

זכרך, חבר יקר, לא ימוש מקרבנו לעולמים.

ישראל פלאטוי

אברהם הוטניק

מטבעו — מהלך יחידי, סגור ומסוגר אף לקרובים לו ביותר. אנשים כאלה נראים בעיני הבריות אדישים וחסרי-רגישות.

אך לא כן היה אברהם.

בסתר לבו היה הוא עצמו נכון להתרגש מכל הצלחה קטנה או גדולה בפעילותו למען הזולת: הן בתוך תא המפלגה, הן במקום עבודה או בוועד אגודת פועלי-המזון, שהיה חבר בה במשך שנים.

היתה זו אחת האגודות המקצועיות המזונחות בבית-כרנר. פועלים ופועלות משועבדים היו למקומות-עבודה. בהם שרר ניצול מחפיר. המאבק היה כפול: על תנאים סוציאליים ראשוניים, על שכר מינימאלי לפועלי בתי-החרושת — ועל שבירת הקפאון בתוך האגודה.

לאגודה זו נשלח אברהם מטעם השומר-הצעיר והליגה הסוציאליסטית של אז, ופועלים רבים מעשרות מקומות-עבודה למדו לדעת שעמידה איתנה של שליח-פועלים עשויה לשנות את תנאי חייהם הקשים.

קבוצת חברי „השומר הצעיר” עם אברהם הוטניק (ראשון היושבים, מימין)

יצחק לב ז"ל

מדוע אין האיש כותב? ייתכן, שיחס הכבוד, נכון מזה — יראת הכבוד לסופר ולספר מנעוהו מליטול את עט הסופרים בידו ולהביע את רעיונותיו.

★

מפאתלת מאוד היתה דרך חייו המעשיים בארץ. לא תמיד היתה העבודה שאנוס היה לעבוד בה — לפי רוחו. אולם שתי העבודות העיקריות שבהן עסק באותן השנים שחי בתל-אביב וברמת-גן — להן מסר את כל לבו ונפשו: העבודה שעבד בעתון „די נייע וועלט” כסדר והעבודה שעבד בשנים האחרונות בספריית גבעתיים כספרן.

כל הופעה של העתון בשעתו היתה לו מאורע של חג. של התעלות הנפש. הוא לא כידר סתם את המאמרים — כל פסוק ופסוק שבעתון חדרו לתוך נפשו פנימה ועוררוהו לתגובה זו או אחרת. הוא חי את חי העתון על הצלחותיו ועל כשלונותיו. אלה היו חייו שלו, הצלחות חייו וכשלונות חייו הוא.

וכן בספריה.

דינאמי, מלא תנועה וחיים — כזה מצטייר לנגד עיני יצחק לב.

אדם האוהב חברה ואוהב חיים. אדם המרגיש את דופק החיים ודופק החברה בכל זמן ובכל שעה ומגיב על כל תנועה שבחברה ובחיים. אדם שכל העולם ומלואו לקחו את לבו, וביחוד חיי העולם היהודי והישראלי. תנועת הפועלים בעולם ובישראל היתה ים פלאים שבו הפליג ושחה לרווחה וגשם את נשימתו הרחבה. גם את חייו הפרטיים גם את חייו הציבוריים חי בדרך המפלגה והתנועה, שלהן היה נאמן ומסור בכל לבו ונפשו עד רגעי האחרונים.

הכל הכירוהו כאדם לא קל, כאדם לא חלק. אולם רק מעטים ידעו והכירו שבעצם היה האיש איש אהבות, נכון יותר — איש הנאהבה הגדולה. אהבה לאמת וליושר. אהבה לתורת הסוציאליזם ותורת הבוריוכוביזם במיוחד. אהבה למסלוגתו, אהבה למשפחתו ולחברים נבחרים. קשה לבחון ולומר למי מכל אלה היתה אהבתו גדולה יותר; אולם לאהבתו לספרות ולשירה לא היה גבול. כמה אהב האיש לקרוא ספרים ולשקוע בקריאת שירה וביקורת!

לא פעם תהיתי על סיבו וחשבתיו:

על גיבורי הספרים האלה, שעליהם דיבר כעל מי שקרובים מאוד ללבו וכמי שמכירים בהחלט — עוררו בי עניין רב והתפעלות. עמדתי ותהיתי: מהיכן לאיש זה היכולת הזאת לדעת כל כך הרבה ולזכור כל כך הרבה בפרטי פרטים? לא יכול היה לעלות אז על דעתי, שבעוד ימים מעטים יילקח יצחק מתוכנו...

כמה דואב הלב על אותו אדם מלא חיים וערנות, שהחיים ניטלו ממנו בעודו בעצם עשייתו!

יצחק לב נולד ב-1901 בפלונסק, ומת בגבעתיים במרס 1962. שלום לעפרו.

שלמה יורם

הוא לא היה סתם ספרן. הוא אהב את הספרייה, את הספרים שבה. אך, כמדומני, שיותר מכל אהב את הקוראים, וביחוד את הקוראים הצעירים. הוא ידע את תוכנו של כל ספר הנ ניתן לקורא. הוא קרא אותו והוא ידע לחבב את הספר על קוראיו. כשקרא ספר ידע לא רק את תוכנו. הוא ידע והכיר את כל גיבוריו. והטובים והנעלים שבהם חיו בתוך גפשו פנימה לאורך ימים.

ימים מספר לפני מותו הייתי עד לשיחה ערה בינו ובין קוראת צעירה מובהקת. הם שוחחו על מספר ספרים מהספרות המערבית החדשה. אני, לצערי, רחוק מקריאה בספרים אלה ולא ידעתי כמעט על מי ועל מה מדובר. אולם הלהט שבדברי יצחק, ההבנה הרבה שהוכיח בשיחה הזאת ובפירוט הרב

קווים לדמותה של שולמית פרח נ"ע

רבים דלקו בנפשה של אמי — בהם התחממנו, ולאורם אנו הולכים.

בנעוריה, עת פרחו ניצני ההשכלה העברית וקמו תנועות הנוער הציוניות בעיררתה פלונסק, הצטרפה לתנועת המכבי. היא התמסרה ללימוד השפה העברית, למדה לשון ודקדוק, תנ"ך ואגדה. אהבה לקרוא בספרות ישראל ובספרות העולם. יודעת כתב וספר היתה, בעיקר הצטיינה בידיעת מאמרי חז"ל, פתגמים ואמרות כנף, ובבקיאותה זאת הפליאה לב כל יודעיה.

היא שימשה כספרנית ופעלה בקרב בני העיריה בפלונסק למען החיאת הלשון והתרבות העברית. בשנת 1922, עם חלוצי העלייה השלישית, עלתה לישראל ובנתה את ביתה בתל-אביב.

תמיד היתה ערה לכל המתרחש בתברה, בארץ ובעולם. היתה חברת ויצ"ו, השתתפה בהרצאות, באסיפות, בחוגים ובמפעלים. היתה חברת ועד יוצאי פלונסק אשר פעל למען העולים החדשים. היתה עקרת בית טובה ואם מסורה. שלשה ילדים גידלה — שתי בנות ובן: צפורה, יוסף ורנה. חינוך הילדים, בריאותם והשכלתם היו עיקר חייה וראש דאגותיה.

קשה וארוכה היתה הדרך אשר עשתה במולדת הנבנית, אך למודת סבל, חליפות ותמורות, זכתה לראות בתקומת מדינת-ישראל.

השיאה את ילדיה וראתה בנים לבניה — נכדים ונכדות.

דמותה הקורנת תחיה בקרב בני משפחתה וידידיה. יהי זכרה ברוך!

בתה: רנה פלד

שולמית פרח

אשת משה פרח ובתם של חנה ואליהו גוטליב, נולדה בפלונסק ב-24.8.1898, ונפטרה בתל-אביב בגיל 60, ב"ז באייר תשי"ט (25.5.59).

יפת מראה, מכניסת אורחים, אשת-שיחה, עליזה וגם עצובה לפעמים, צחקנית ורצינית, חולמנית ואף מציאותית, שאפתנית, לוחמת וסוערת — כך זכורה לי אמי האהובה.

בערב ל"ג בעומר, עת העלו ילדי ישראל משואות — כבתה שלהבת חייה והובלה למנוחות עולמים. אורות

קלמן גלברד — מהפכן לוחם

לדמותו

כבר משחר ילדותו היה פעיל בשורות המפלגה הקומוניסטית בפולין. במאבק המונים, במערכות איכרים ופועלים בשנים ארוכות של מאסר ורדיפות — גדל ונתחשל להיות את אשר היה: לוחם עממי, מהפכן מקצועי. כזאת היתה ראשית דרכו. ומאז ועד נשימתו אפו האחרונה היו חייו קודש למאבק נאמן בשירות הרעיון, בשירות המעמד והעם.

בשנת 1935 עלה ארצה. את דרכו המשיך בה כפועל, כמהפכן — הצטיין באהבה גדולה ואמון ללא גבול לכות היוצר של מלחמת-ההמונים. בין פעילי הקומוניסטים הצטיין בעממיותו הרבה ופופולריותו בקרב פשוטי העם. בימי חוסר עבודה עשה ימים כלילות בבית-ברגר, הדריך ואירגן עשרות מערכות-פועלים בבתי-החרושת ובבית-ההסתדרות, דרך פעולתו שימשה דוגמה חיה לשילוב מעשיות יומיומיות לוחמת ונאמנות לענייניו היסודיים של המעמד והעם.

עמד בראש הסיעה הפרולטארית בהסתדרות. ב־1942 נבחר כחבר הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית. בתקופת משבר בתנועה, בשלהי מלחמת-העולם השנייה — היה קלמן בין ראשוני הלוחמים למפנה מכריע במדיניותה בשאלה הלאומית היהודית. התייצב למערכה ללא רתיעה על מקומו של הקומוניזם במלחמת השחרור של היישוב והעם.

לוח על קברו של קלמן גלברד בבית העלמין ההרוס בפלונסק

על זכותם להגדרה עצמית לאומית וריכוז פזורי העם. היה ממייסדיה ומנהיגיה של המפלגה הקומוניסטית העברית לש־עבר. בימי המצור הבריטי, בתקופת השנים 8—1946 יצא פעמיים בשליחות מפלגתו לארצות אירופה המזרחית לשם הכשרת דרכה של מפלגתו וגיוס תמיכתם של כוחות הקידמה לימין מלחמת העם. בימי שליחותו ביקר במחנות-ההשמדה וריכוזי הנידחים וקלט בכל נימי נפשו את שבר-העם.

תנאי חייו ומלחמתו הקשים עירערו את בריאותו. משלי־חותו חזר ארצה חולה ונכנס לבית-חולים. בתקופת חולי בארץ תמך בכל לבו בליכוד הכוחות השמאליים בתנועת הפועלים הישראלית — בו ראה את דרך-המלך לאחדות המעמד ואת הכיכוי לשמירת עצמאותה ושלומה של ישראל כמדינת עם חופשית.

קלמן חי ומת כלוחם, כמהפכן. כשנה וחצי נאבק עם מחלתו. יצא לפולין לשם ריפוי. המוות הכריע את גופו, אך לא את רוחו. היא חיה בלבות רבים ותשמש מקור-כוח לחב־ריו למאבק.

חברים

(„על המשמר“, 4.12.50)

גילויים על מותו של קלמן גלברד

נסיבות מותו של קלמן גלברד, מראשי התנועה הקומוניסטית בארץ-ישראל, נתגלו לאחרונה, לאחר שלפי הידיעות שנפוצו בשעתו, יצא ב־1949 לפולין לריפוי ונפטר משחפת לפני 7 שנים בסאנאטוריום באוטבוצק בפולין. האמת היא שגלברד יצא לריפוי לפולין, אך שלח יד בנפשו. הוא ביצע את המעשה לאחר שבמשך שנה הוחזק בסאנאטוריום, במעצר שלטונות הבטחון הפולניים, ולאחר שנמנע ממנו טיפול רפואי ראוי.

„אויב ופרובוקטור“

הרשת נפרשה לרגליו של גלברד אחרי שבפולין נתקבל מיד אחרי בואו מכתב מהנהגת מקי־ו בו הוגדר גלברד כ„אויב ופרובוקטור“, כ„מסתנן לשם פעולות ריגול ודיברסיה בשורות אייבי ברית המעצמות“, וכ„סוכן סטואיסטי“. גלברד, שנמנה זמן רב עם חבריה המסורים של פ.ק.פ. (המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית), טרש ממנה אחרי מלחמת העולם השנייה והצטרף למפלגת הקומוניסטים העבריים, עבר שוב למקי־בעת האיחוד (אחרי הקמת המדינה) ועזבה עם החר־תם של ניגודים עקרוניים בין חבריה.

הגיעו לפולין עוד לפניו וכי הנהגת מק"י הטיחה האשמת כבודות נגדו. האוירה סביבו נעשתה דחוסה וכמה מחבריו הפולנים נאכרו באשמת טיטואיזם; הוא נודה וכל עזרה נשללה ממנו. מוסדות המפלגה התכחשו לו וכל פניותיו אליהם לא זכו לתשובה.

בינואר 1950 פנה גלברד למק"י, באמצעות חבריו ביש-ראל, ודרש וביקש להעמידו למשפט, אך לא נענה. בינתיים החמיר מצבו. הסנאטוריום היה נתון למעשה תחת פיקוח מוסדות הבטחון, וחברים שביקרוהו, ביניהם פרופ' ברל מארק ואחרים, נחקרו עלידם. בקשתו להתיר נסיעתו לשווייץ, לא נענתה.

הפולנים מכחישים

אחרי הוועידה ה-20, תבעו חבריו מהנהגת מק"י ל"טהר" את גלברד, אך מק"י גם הפעם לא השיבה. לכן פנו חברים באופן ישיר לפולנים ואלה השיבו, כי "מעולם לא היה לנו כל דבר נגד קלמן גלברד. למפלגה לא ידועות כל עובדות שיעידו על הטלת חשד כלשהו בגלברד. אם היה מישו שהציק לו, הרי למפלגה לא היתה שום שייכות לכך. גלברד היה טהור, נשאר טהור וכן יהיה גם זכרו".

(„הארץ", 10.12.57)

חביב כנען

נסיבות מותו יתפרסמו בקרוב עליידי חבריו הקרובים של גלברד ב„הדרכים החדשות" של חודש דצמבר, כתב העת של קבוצת הקומוניסטים הלאומיים. תיאור הפרשה הטראגית נכתב בידי עסקנים ותיקים של התנועה הקומוניסטית בארץ אשר הוצאו בשנים האחרונות משורות מק"י עקב חילוקי דעות עקרוניים: שמחה צברי, חנוך בז'וזה, מאיר סלונים, יוסף פוגל, פליקס מרשנד, חיים גיסס וש. פרישברג. לפי „הדרכים החדשות" נמנע גילוי הפרשה עד כה עקב בקשתו המפורטת של גלברד עצמו שכתב, כי אינו רוצה שהענין ינוצל על-ידי כוחות עוינים למעמד הפועלים. אולם לאחר נאומו המפורסם של חרושצ'וב, החליטו חבריו לגלות את האמת.

אחרי תקופה ממושכת של שליחות באירופה לפני הקמת המדינה, בה טיפל גלברד בגיוס עזרת המפלגות הקומוניסטיות לרעיון העצמאות היהודית, עוד לפני הכרזתו של מר גרומיקו, חזר לארץ בקיץ 1948 בגלל מחלה. הוא נכנס לבית-הבראה לחולי ריאות ברמתיים שם בילה כשנה ויצא ב-1949 לפולין, לפי הזמנת חבריו שם.

הוחרם ונודה

כבר ממכתביו הראשונים של גלברד נתברר, כי הדי המאבק הרעיוני-מדיני בקרב התנועה הקומוניסטית בישראל,

קלמן גלברד (במשקפים באמצע) ליד מצבת הזכרון שהוקמה ב-1946 על ידי שרידי היהודים בפלונסק לזכר אחיהם חללי השואה

ש ע ר ש ב י ע י

ת נ ו ע ו ת
ו מ פ ל ג ו ת

רוח ציונית וחלוצית

היה מר ישפה בכל רמ"ח אבריו. לא לחינם אמרו על פלונסק, שהיא היתה הגחלת הלוחשת של הציונות. שקודמינו, בני העליה השניה מפלונסק, מוסיפים כבוד לנו, ויש מה לספר לבנינו על הראשונים. ואכן, גם הבנים שלנו לא הכזיבו אותנו עד היום הזה.

ביקור בפלונסק בימי המצור והכיבוש

היה היתה עיירה עם יהודים מדורי דורות ואיננה עוד, נמחתה כליל, רק אודים מוצלים נשארו ועיר שם ועיר שם.

בפרוץ מלחמת העולם השניה נסעתי מהר מפלונסק לווארשה, שמא אצליח עוד לשוב לא"י. אולם הגרמנים שמו מצור על העיר וארשה, כבשו את פלונסק, ואני נשאיתי בווארשה בהפצצות עד לכיבוש. ראיתי את וארשה בחורבנה, לעולם לא אשכח את ליל יום-הכיפורים במרתף מורנובסקה 44, "קרעי עננים מאדמים, טעוני דם ואש תעו במרחבי הלילה", כמו שמתאר ביאליק במגילת האש. השכנים שישבו עלידי נצמדו אלי ואמרו: נעמוד עלייד האשה הזאת, היא מן הארץ הקדושה, שבה מצויים קבר רחל והכותל המערבי, אולי בזכותה, בזכות הארץ הקדושה נישאר בחיים...

תיכף אחרי הכיבוש כיתתתי רגלי לפלונסק, הדרכים היו עוד בחזקת סכנה, הכבישים היו זרועים מתים, קטועי יד ורגל, פה ושם נשארו סימני קרב קשה שהתחולל במקום. אולם עזים היו געגועי למשפחתי ולבני חגי ז"ל, שהשאיתי אותו בפלונסק, ולכן שמתי פעמי לדרך, ויהי מה. אנשים כצללים נעו בכבישים, לאים ותשושים אחרי תלאות המצור, נמשיכים למחוז חפצם ואני ביניהם. אחרי נסיעה של יומיים, תוך סבל רב, הגעתי לפלונסק. ראיתיך אז עיירתי בזמן השואה של 1939. כאבתי יחד אתך, ראיתיך את בניך נמקים בבתי-סוהר, שוחחים, אבלים, אובדי-עצות. נראה שיד הגורל היתה בכך, שאהיה עד ראייה לכול.

האדם והרכוש כלים וחולכים. נכסי היהודים עוברים לידיים זרות, אני נכנסתי לבית-הסוהר להביא אוכל (לגייסי יקבוביץ) ושם יושבים האסירים קודרים:

קטנה היא עיירתי פלונסק היקרה, אולם מעוררת היא בלבי זכרונות מני אז. שהרי בה ידעתי את חמדת הנעורים, שספוגים היו ציוניות וחלוציות.

פלונסק היתה בזמני, בשנים 1923/5, כמעין המתגבר מבחינת הפעילות התרבותית ורבו בה נואמים ושליחים, שהיו מביאים אלינו לעתים תכופות את דבר א"י הנבנית.

זכורני, ואני אז ילדה צעירה, תלמידת בית-הספר, את אהרן יונה (כעת מורה בארץ) שבא לביקור בעיירה, והביא פריסת-שלום מא"י. את דבריו, שנשא בבית-המדרש החדש, בלענו בפה פעור. אנו הנוער התחלנו לחשוב אז על עליה, וכאילו רוח חדשה נכנסה בנו.

ומאין באו לנו הלהט והאהבה, ומי נתן לנו את הדחיפה לציוניות? לאמיתו של דבר היה זה בית-ספרו של יהושע חלף ז"ל. הניגון של השיר "ציון — תמתי, ציון חמדתי" שהושר בבית-הספר, בעיניים דומעות מכיסופים למולדת, נשא פרי, ובית-ספר זה שנתן בפנינו את הלשון העברית, היה באמת בית-היוצר, שתלמידיו הרבים פוזרים עתה בכל רחבי הארץ. יהי זכרו של המורה הדגול, ברוך.

באותה תקופה יסדנו את "החלוץ" בפלונסק, וחלק מהנוער התוסס התלהב מרעיון זה. מרכז החלוץ בווארשה שלח לנו מדריך ויצאנו להכשרה. עיבדנו כברת אדמה בתנאים לא נוחים ביותר, וחלק גדול מחברי ההכשרה עלו לבסוף ארצה: אברהם גריבר, זליג גרין, אלישבע הנשל, שרה מושקט, משה חזקני ועוד, ועוד.

ומה נחרתה בזכרוני דמותו הנפלאה של מר ישפה ז"ל. חנות קטנה באמצע השוק, עליה בשתי מדרגות (שאחת מהן על פי רוב היתה שבורה). בפנים מדף של בדים, מדף ספרים, ותשמישי קק"ל: קופסאות, סרטים מכל המינים, הוא עצמו צמוד לספרו, משקפיו רכובים על קצה חטמו. מפאת נטייתו להתקררות, היה צווארו עטוף במטפת משבצות, ובצאתו לטייל על ה"בוקוביץ" לשאוף אוויר צה, היה לוקח עמו כסא מתקפל למרגוע. "פארטפארט קינדערלעך לא"י" — היה אומר. פעם זכיתי בכמה סוכריות ממנו, בעד חיבור מוצלח על "אהבת ציון" של מאפו. ציוני

מפלונסק. טיפלו בענייני נסיעתנו. תוקפים אותנו געגועים לא"י, שפתינו נעות: „אנו אוהבים אותך מולדת“, ודמעות זולגות מן העיניים. אולה זוירצ'דלה העיר, שהנה הגענו לבלבדר שלא נהרס. אך בלבנו היתה רק מחשבה אחת: איך נגיע הביתה?

הקור גדל, הדלק שהבאנו מפלונסק אזל. אני קמה כל בוקר עם שחר, מבעירה קש וגבבא בכירים ומבשלת קצת מרק חם.

בסוכנות „לויד טרייסטינו“ נודע לנו, שבלובלין מסדרים אשרות יציאה לא"י. ואכן הפעם הצלחנו! לשמחת בני משפחתי לא היה גבול, ותפילה אחת בפיהם: לשלוח להם סרטיפיקאטים.

★

אייכם אוהבי? גדול וצורב הכאב, כל ימי חיינו נתייחד אתכם ב' טבת, יום השואה הכללית!

ננס, ביטגו, אפרים לוי, קסמן ועוד, ועוד. רעדה עוברת בגופי, וכל זה היה רק בתחילת השואה, טרם תפסנו את מלוא גודלה. אחרי רוב השתדלויות הש" תחרר גיסי, ותיכף עברנו לגור לווארשה. כל עוד הפרוטה מצויה היתה בכיס.

המונים עזבו את העיירה — מי ברכב, ומי ברגל. יהודים שחיו בה מדורידורות נטרדו בידים קלגסי הנאצים ועוזריהם הפולנים. נפרדתי מעיירת, מאמי היקרה שהיתה עוד בחיים, מאבי ז"ל שבבית הקברות ובחצות הלילה העמסנו את המטלטלים, ויצאנו לווארשה הבירה. שכרנו חדר אחד, ואנחנו 7 נפשות. הסבל היה גדול, שכן קשה היה להשיג מצרכי מזון, ועלי היתה הדאגה לילדי החולה.

זוכרת אני שנסענו פעם בכרכרה ברחובות וארשה ההרוסה — אני, אסתר חנחוביץ (טאוב) וזוירצ'דלה

מ. מצגר

הליגה למען א"י העובדת בפלונסק

בקרב הנוער בעיר. בפעולות נעזר הוועד גם בכוחות מקומיים מבין תושבי העיר כמו: נ. גלפנד, מ. חלמיש (פלניט), פוזנסקי מיכאל ז"ל, כותב השורות האלה ובאחרים.

כדאי לציין את ביקורו של האורח הדגול הח' דוד בן-גוריון בפלונסק בקיץ 1932 (כשכיהן כיו"ר הסוכנות). ועד הליגה ערך לו קבלת פנים פומבית באולם „תרבות“. אחרי דברי ברכה חמים שהשמיע כותב שורות אלה, ניתנה האפשרות לנוכחים להגיש שאלות שונות לאורח. בתשובתו לשואלים גלל האורח את פרשת יחסינו עם המעצמה המנדטורית, בעיות העליה, ההתיישבות, רכישת קרקע וכו'. האורח הצביע על התופעות השליליות והריקנות השוררת בחלקו הגדול של הנוער היהודי בגולה, החי ללא אידיאל ותכלית וללא סיכויים כלשהם לעתיד. לעומת זאת תיאר בהרחבה את המאמצים העל-אנושיים של הנוער החלוצי בארץ למען תחיה רוחנית וסוציאלית של העם במולדת העתיקה. פנייתו הנלהבת לנאספים לשינוי פני החיים, לשתף את עצמנו בהגשמת חלום הדורות — השאירו רושם בל יימחה והיו לשיחה בפי כל במשך זמן רב.

בראשית שנות השלושים, עם השתרשותה של ההתיישבות העובדת לצורתה השונות בקרקע המולדת ועליית קרנה של ההסתדרות ותנועת הפועלים בחיי היישוב והתנועה הציונית, החלה ההסתדרות בפעולות ארגון רחבות לכיבוש הנוער וחוגים מתקדמים מקרב יהדות התפוצות, כדי לקרבם לבעיות הארץ, להיעזר בהם מבחינה חומרית ומוסרית.

בתקופה זו נוסדה הליגה למען א"י העובדת בפלונסק, שבראשה נבחר ועד מורכב מבאי-כוח אירגוני הנוער וחוגים אחרים בהרכב דלקמן: נחום גלפנד, צפורה (פייגה) גרין, צבי (הרשל) ונדרמן, נטקה טויב, מאיר מצגר, צפורה (פייגה) קלמנובסקי ואחרים (ששמותיהם אינם זכורים לי עוד).

הוועד ניגש במרץ לפעולה ארגונית והסברתית ענפה, ערך כמה אסיפות הסברה פומביות בהשתתפותם של הח"ח: א. בילופולסקי, ברדיצ'בסקי, י. פונט ואחרים. כן אורגנו הרצאות מיוחדות על אבות התנועה הציונית הסוציאליסטית: בורוכוב, גורדון, ברנר, טרומ-פלדור, סירקין ועוד. סודרו ערבי ספרות ושאלות ותשובות וכו' אשר משכו המונים והכניסו רוח חיים

דוד בן-גוריון בביקורו בפלונסק בשנת 1932, עם חברי ועד הליגה למען א"י העובדת

ועד הליגה למען א"י העובדת בפלונסק בשנות 1930/33

Odezwa przedwyborcza do Gminy Żydowskiej w Płońsku.

8 טויזנט יידישע נפשות טארן נישט בלייבן אויף הפקר! צייטווייליגע קהלה פארוואלטונג מיז בלייבן!

אין א צייט פון ווילד חיה'שן אַנטיסעמיטיזם און אכזריות'דיקן באיקהאט, אין א צייט ווען אים פון רשעות איז שנאה רינגלט אונז אלץ מער און מער אַרום און דראט אונז צו פערניכטן, אין אַזא צייט מיז די רעפּרעזענטאנט פון אונזער קהלה זיין א געזונטע און איינפלוסייכע!

זיך ווארעמען ביי דער יידישער דחקות און נויט, וואָס ווילן פון יידישע צרות און דערשלאָגענקייט מאַכן געשעפט. דער וואָל קאָמיטעט פון דער ליסטע נר. 2, וועלכער פילט די ערנסטקייט פון דער צייט און איז איבערגענומען מיט אירע זאָרגן, מאַכט דעריבער באַקאנט די ברויטע וועלער מאַסן—די ליסטע נר. 2 פירט איר וואָל-אַקציע נאר צום קהלה-ראָט. אין קהלה-ראָט וועלן אירע קאָנדיטאָן פירן א שטאַרקע אַקציע, אַז די צייטווייליקע קהלה-פער-וואָלטונג זאל אין אַזא שווערע צייט די קהלה נישט פערלאָזן.

2

מיר טאָרן נישט בלייבן הפקר, אָדער נאָך ערגער פון הפקר — איבערגעגעבן אין די הענט פון באַגרענעצטע און אונפּעראַנטוואָרטליכע פאַרשיינען ווי די וואָס רייסן זיך ביים היינטיקן טאָג אין קהלה, וואָס מער ווי שאַנד און שפּאַט קענען זיי אונז נישט ברענגען. די איינפלוסייכע און געאַכטעטע מענשן פון דער צייטווייליגער קהלה פּערוואָלטונג, מיט דעם געשעצטן אין פּערדינסטפולן עסקן **דענט. א. גראַבמאַן בראַש**, טאָרן אונז אין אזא ערנסטע און שווערע צייט נישט פערלאָזן: מיר טאָרן נישט ווערן געוואָרפן אויף הפקר, ווייל אזוי ווילן א פאָר קאַריערסטן וואָס ווילן

מיר רופן דעריבער אלץ ערנסטע און ערליכע וועלער, פערטראכט אייד וועגן דער ערנסט קייט פון די צייט און העלפט אונז אין אונזער שווערן קאמף פאר אַנערנסטע און איינפלוסייכע קהלה רעפּרעזענטאנט און

2

שטימט פאר די ליסטע נר. 2.

2

וואָל קאָמיטעט פון דער ליגע פאַר'ן אר. א.י אין פּלאָנסק.

Red. odp.: Ch. Mundlak.

Druk. „EXPRESS" Płońsk.

זהו כרוז שפורסם מטעם הליגה למען ארץ ישראל העובדת לקראת הבחירות לוועד הקהילה שנערכו בפלונסק בשנת 1937.

בבחירות אלו נחלה נצחון מכריע הרשימה למען ארץ ישראל העובדת, ובכך הושם קץ לשלטון-ללא-מצרים ששלטה „אגודת ישראל" ומנחיגיה במשך שנים רבות בקהילה היהודית בפלונסק.

חלק פעיל וחשוב במלחמת-הבחירות הזאת נטלו החברים פינחס טישמן, מפעילי „השומר הצעיר" ו„החלוץ", וצבי סגלוביץ, בן יוסף השוחט — איש תרבות ונעים-הליכות, אשר למרות מצב בריאותו הלקוי היה פעיל ומסור למחנה ארץ ישראל העובדת. בהשפעתו חזר ונתקרב ליהדות יהודי מתבולל מפורסם בפלונסק, רופא השיניים ד"ר גרבמן, שנבחר מטעם הליגה למען ארץ ישראל העובדת ליושב-ראש ועד הקהילה היהודית בפלונסק.

Odezwa przedwyborcza do Gminy Żydowskiej w Płońsku.

5 שטימט פאר די ליסטע 5

פלאנסקער האנטווערקער אינסטיטוט יידן!
ענדליך איז געקומען די צייט צו זאגן א ווארט וועגן
די ליכטיגע ווירטשאפט וואס איז געפירט געווארן דורך
די שותפים (אגודה עזרת אחים) איז די קהלה אין פלאנסק.
עס איז כדורעג דער בילאנס האט געטאט פון די אינסטיטוט
גראדעס פון דעם יידישן בעלמלאכה אין סוחר, אין נאך דעם אלעם האבן נאך די
די איידעלע מענטשן פון די גאסן ליסטע נ.ר. 4 (דאס איז די זעלבע געזעלשאפט
אגודה עזרת אחים), די חוצפה צו וועלן ווערן די פערזאנלעך פון
פיל פלאנסקער יידן.

עס איז געקומען די צייט צו ווייזן, אז זייער וועג
איז נישט אין גמיעה נאר ערגעץ אנדערש...

דער הויכער בעלמלאכה איז פון שטענדיג ערליך און אויפריכטיג אין זיין
שטאנדפונקט איז—קליינע בודזשעטן און ערליכע אויפריכטיגע
ארבייט!

לאזט איך נישט פארפירן פון די בענשן, וועלכע זענען איין אייגנטום און
אבצוהיטן די אייגענע קעשענעס.

חברים האנטווערקער!

וויילט איר, אז אייערע גראדעס זאלן ווערן אויסגעגעבן איין וויכטיגע
און נוצליכע זאכן—שטימט פאר די ליסטע נ.ר. 5
וועלכע איז די איינציגע ליסטע פון ערליכע, אויפריכטיגע
ארבייטסמענשן, וואס זוכען נישט קיין אונגלעך.

וויילט איר, אז אייערע קינדער זאלן קריגן א רעליגיעזע ערצויגן
שטימט פאר די ליסטע נומער 5

וויילט איר, אז די ציוניסטישע קרבת זאלן ווערן געהעריג
געשטיצט—שטימט פאר די ליסטע 5
פלאנסקער יידן! געדענקט, אז די קאנגדי
דאטן פון די ליסטע נ.ר. 5 זענען די איינציגע
וועלכע וועלן שטייען אונטער א געזעץ
שאפטליכע קאנטראל! דעריבער

שטימט פאר די ליסטע 5

Red. odp.: Sz. Dreksler. Druk „EXPRESS” Płońsk.

Odezwa przedwyborcza do Gminy Żydowskiej w Płońsku.

1 דער ארבעטער טשערניקער צוזאמען מיט א. גראבמאן — דאס איז די גאראנטיע פון א גע- זונטע, ערליכע ווירטשאפט איז די קהלה ליטובת די ברייטע פאלקס מאס!

דאס קאמיטעט פון די יידישע ארבעטער פארטיי, פועלי ציון ליסטע נ.ר. 1

צו די ארבעטער און פאלקסמאסן אין פלאנסק!

אויף די ליסטע נ.ר. 1 קאנדידירט דער יידישער ארבעטער
טוער שמואל טשערניקער!

די ליסטע נ.ר. 1 וועט אין אינטערעס פון די פאלקסמאסן
אונטערשטיצן די קאנדידאטור פון דעם א. גראבמאן און
אנדערע פראגרעסיבע מענטשן, אז זיי זאלן זיין אין די קהלה
פערזאנלעך!

אונטער דעם מאנטל פון א. גראבמאן וויל די ליגע, אריינשטוקלען דאס רייכע קעט
אידעל און אנדערע שינע קהלים פארזארגער:

דער וואל-שוינדלרשער מאנעוור וועט זיין נישט געלונגען!

קיין איין שטיק פאר די שווינדלער פון די ליגע, וועמענס גייסטיק און מיינס פאר
קריסטער פירער וויל פארזוכען דעם פאסטער מענטש שווארצענטיק!

ווי זענען דאס געווען אלע מיינע געבאקענע פאלקסמאן
זארגער ווען ארבעטער מיט פרויען און קינדער האבן געהאט
גערט און געפרייד?

ווער האט זיך אינטערעסירט מיט זייער גורל אויב נישט

דער ערשטער קאנדידאט פון די ליסטע נ.ר. 1
שמואל טשערניקער.

איז אייער אינטערעס
שטימט פאר די ליסטע 1.

זאל לעבן דער זיג פון די ליסטע 1.

Red. odp.: Z. Frankensztejn. Druk „EEXPRESS” Płońsk.

כרוזים של מפלגות אחרות באותה מלחמת בחירות

הליגה למען א"י העובדת בפלונסק, 1931

הסתדרות „החלוץ” בפלונסק

לפתוח לו חנות, לפרנס את אשתו בכבוד ולהקים בית בישראל. והנה „צרה” כזאת, שאינה כתובה בתורה... הבת אומרת דווקא לצאת למקום הכשרה, לעבוד שם בנסירת עצים, או כעוזרת-בית ר"ל — ומה תהיה ה„תכלית”? הרי זה פגם רציני לשידוך. אפילו תחזור בה לבסוף מדרכה הנלווה, וכל „הצפרים” יעופו לה מן הראש, תחזור הביתה ותבקש לשוב מ„דרכה הרעה” — מי זה ירצה להתחתן עם בחורה שכבר „התגלגלה” בקיבוץ הכשרה ועשתה שם „מי יודע מה?”...

שערי הארץ — נעולים

ואם לא די בכך, היתה עוד צרה. בימים ההם היו יושבים בפולין אלפים ואולי רבבות חלוצים בריכוזי-הכשרה שונים, העליה לארץ-ישראל היתה מצומצמת ביותר ורק לאחר ישיבה של כשלוש שנים במקום הכשרה היה סיכוי כלשהו לקבל רשות לעלות ארצה, ולרוב בעליה בלתי ליגאלית, שכרובה היתה לא אחת בסכנת-נפשות ממש. אלו היו הבעיות שהטרידו את חברי החלוץ בפלונסק בימים ההם. וזוהר אני את הבחור רה הרצינית והחלוצה המצויינת שרה שפיגלמן, אשר בעמלה הקשה כתופרת הוצרכה לקיים את אביה החולה ולנהל את משק-הבית, משום שהאם לא היתה עוד בחיים. ובערבים עוד עצרה כוח וזמן לבוא לשעורי העברית ואף למדה בהתמדה. נדמה לי שהיתה אפילו פעילה בספריה הציבורית ומקיימת שם תורנויות בהחלפת הספרים. היא היתה בין ראשונות החלוץ בפלונסק והתמסרה הרבה לטיפול הפעולה בסניף, אך דומה שלע לות ארצה לא זכתה בשל המצב המשפחתי הקשה. אולי היתה הכרה זו של חוסר אפשרות לעלות, הסיבה לעצב הרב שנשקף תמיד מעיניה הרציניות והחולמניות...

מספרות לי עתה האחיות אסתר מיכלזון ואחותה ציפורה פנצ'ינה-באואר, כי גם לאחר שעזבתי את פלונסק המשיכו חברי החלוץ בעריכת הרצאות, נשפי תלתי בי"א אדר, מסיבות בימי חג ומועד. הם היו פעילים בליגה למען א"י העובדת. חברות אחדות אף יצאו להכשרה, כגון שרה סאראבאיסקי ופיגה ליפסון. כשש בחורות ברחו ממש מן-הבית ויצאו לחכשרה-בני-גוד לרצון הוריהן. וכמקובל, היכן היו מוצאים מיקלט בעת צרה? בבית חנוך ואסתר מיכלזון.

בעיר בעלת מסורת ציונית כפלונסק לא היה זה אלא בגדר הטבע, שרוב הנוער היהודי שבה מאורגן היה בתנועות-נוער ציוניות. בסוף שנות העשרים וב-שנות השלושים, עד למלחמת העולם השנייה, היו רחרי בותיה של פלונסק הומים תמיד מרוב ילדים ונוער לבושי החולצות הצופיות לצבעיהן השונים, איש איש לפי המקובל בתנועתו. אבל היו גם בני-נוער, בייחוד המבוגרים שבהם, שלא מצאו להם מקום בתנועות הצופיות ואף-על-פי-כן ביקשו להימנות עם המחנה הציוני ולא רק עם המחנה בכללותו, אלא דווקא עם החלק החלוצי שבו.

אין לשכוח, שהימים היו ימי המאבק הקשה, ונטול-הסיכויים כמעט, של יהודי פולין על קיומם הכלכלי. מדיניות המיסים של הסאנאציה, שמכוונת היתה נגד הסוחר ובעל-המלאכה היהודי, תנועת החרם הכלכלי מצד היסודות האנדקיים וחוסר האפשרות של הצעיר היהודי לחדור אל בית-החרושת בענפי הייצור העיקריים — כל אלה יצרו הלך-רוח של חוסר מוצא וסיכוי לנוער היהודי בפולין. וכיוון שבפלונסק היתה רוחת ממילא נהיה גדולה לארץ-ישראל והכמיהה לארץ-ישראל היתה כאילו טבועה באופיו של הנוער היהודי שבעיר, אין תימה שגם המבוגרים יותר חיפשו לעצמם מסגרת של התארגנות ופעולה.

בבואי לפלונסק בשנת 1930 מצאתי כבר גרעין ראשון של הסתדרות „החלוץ”, אשר אורגן בידי מנהל בית-הספר „תרבות” שמואל ברונשטיין. הגרעין היה אמנם קטן בכמותו, אבל חברי החלוץ היו כולם צעירים רציניים ומסורים ועשו כל מאמץ אפשרי כדי לפתח פעולה תרבותית וחינוכית אשר תכשירם לקראת העליה. במידה שזכרוני אינו מטעני, היו רובם המכריע של חברי החלוץ בפלונסק בחורות. אמנם בוגרי קן השומר הצעיר היו מצטרפים באורח אוטומאטי אל החלוץ, אבל מה שקרוי „סתם חלוצים”, דהיינו שאינם חברים בתנועת-נוער אלא שייכים להסתדרות החלוץ גרידא, לא היו אלא כעשרים ואיני זוכר אם היו שם איזה בחורים.

דבר זה גרם לא מעט קשיים. שכן היו אלו לרוב בנות להורים אדוקים אשר הוריהן הגד-מן-הסתם ב„תכ-לית” לבנותיהם. הם שאפו שהבת תמצא לה זיווג הגון, דהיינו בחור מבית „בעל-בתי” מכובד, שיוכל

קבוצת חלוצים יוצאת להכשרה, ליד תחנת הרכבת

היו חברי החלוץ רוכשים מפי מורי „תרבות“. וזאת כמובן מלבד שיעורי-ערב ללימוד הלשון העברית ופעור לה אירגונית שוטפת, שעשו החברים המקומיים בעזרת פעילי השומר-הצעיר ושליחים מן המרכז בווארשה. אחת הפעולות של „החלוץ“ בפלונסק זכורה לי היטב. היה זה נשף י"א באדר, שנערך באולם בית-הספר „תרבות“, בהשתתפותם של המורה יוסקוביץ, המנהל משה רחנבליט וכותב השורות האלו. האולם קושט בדגלים, בתמונת יוסף טרומפלדור ובקטעים מדבריו. קהל רב של צעירים וצעירות מילא את האולם על גדותיו והאוירה היתה של אבל ותגיות. ואותה שעה נדמה היה, כי קטע של ארץ-ישראל הועתק אל תוך תוכה של פלונסק. הנאומים היו על טהרת העבר רית, כמובן, ולא עלה כלל על דעת איש שיכול להיות אחרת. שהרי בנוער של פלונסק מדובר, זו העיר שבפי מנהיגים ציוניים מסויימים היתה קרויה „ירושלים דפוילין“...

ואם ציפורה פנצ'ינה (עתה באואר) מספרת, אפשר להאמין. שהרי היתה היא מן החלוצות הפעילות, ולא היה מפעל של החלוץ או של הליגה למען א"י העובדת שידה לא תהיה בו לברכה.

. ואם לא עלו לארץ יותר חברים מ„החלוץ“ בפלונסק — לא היתה זו אשמתם. האשמה לא היתה בחוסר נכור נות מספקת מצד חלוצי פלונסק, כי אם בתנאים האומ-ללים ובשעריה הנעולים של ארץ-ישראל. אילו היתה אז העליה חופשית, ודאי היו ניצולים הרבה יותר מקרב הנוער החלוצי המצויין של פלונסק היהודית. ואין לסיים את הרשימה על „החלוץ“ בפלונסק בלא לציין את חלקם החשוב של מורי בית-הספר „תרבות“ בטיפוח התנועה הזאת. למרות עמלם הקשה בבית-הספר הם לא היו חוסכים טורח וזמן ומתמסרים לניהול חוגים, מתן הרצאות בנושאים היסטוריים, ספ-רותיים ומענייני דיומא. גם מושגי-יסוד על הגיאר גראפיה של ארץ-ישראל ושאר ערכים ארצישראלים

„השומר הצעיר” — אם תנועת הנוער

מוקדש לזכרם של שומרי קן פלונסק אשר עלה עליהם הנורת ולא זכו להגשים את חלום העליה

ואכן, דווקא בימים שהמחנה הציוני בכללו עמד בסימן ירידה ודלדול השורות, כאשר נדמה היה שהמפעל הציוני נכנס למבוי סתום ודרכי העליה היו אבולות, דווקא אז קמו אלפים צעירים והצטרפו לשורות המכשירים עצמם לעליה ולעבודה גופנית מפרכת, לפריצת שערי הארץ בכל הדרכים ולחיים בה בכל התנאים.

התעוררות זו עברה על רוב ערי פולין ועירוניה ונושאה העיקריים היו אנשי תנועת השומר הצעיר, זו תנועת הנוער שראשיתה היתה בצופיות כללית, בחינוך האופי וברומאני-טיקה של נעורים ואשר במרוצת הזמן התפתחה לתנועה של ציונות חלוצית, של הגשמה עצמית, עליה לארץ-ישראל לשם חיי עבודה ויצירה במסגרת הצוותא הקיבוצי.

★

לא קלה היתה דרכו של קן השומר הצעיר בפלונסק בראשית צעדי. כאמור, לא היה הנוער המקומי בשנים ההן משופע בכוחות בשלים להתארגנות עצמית ולחריגה מן הקפאון הרוחני והחברתי הממושך. הצעירים המוכשרים, הפעלתנים והמשכילים או שעלו ארצה, או שיצאו ללמוד ולעבוד בווארשה ובכרכים אחרים. ואף לאחר שהגיע לפלונסק שליח ההנהגה הראשית של השומר הצעיר בווארשה משה זילברטל (כעת: זרטל, חבר קיבוץ עין-שמר) וייסד בשנת 1927 את הקן בחסותם של כמה מן העסקנים הציוניים המבור-גרים, לא ארכו הימים עד שהחלו בקן פילוגים מטעמים אידיאולוגיים ואחרים — פילוגים שכמעט והביאו להתפוררותו הגמורה. אמנם המשיך הקן בפעולתו בעזרת מדריך מן החוץ, יצחק כהן, שעבד אז כפועל-דפוס בבית-הדפוס של הורוביץ. אבל באותם ימים עסקו חברי הקן בעיקר בפעולות צופיות, ומשעבר המדריך לעבוד בעיר אחרת, נחלשה גם הפעולה הזאת. אף על פי כן נאבק קומץ הנאמנים של התנועה בכוחות עצמיים והצליח לשמור על הגחלת לבל תכבה לגמרי. יתר על כן, באותו פרק זמן נרכש מעון חדש לקן: חלק מן האורוות של טישמן ברחוב הוורשאי שופץ והותקן לקליטת חבורת הצעירים אשר גמרו אומר לשמור על קיום הקן השומרי במקום. בעיקר נשאו או בעול הפעולה פנחס טישמן, הנקא רוטמן, שרה זבירציאדלו, מלכה לוקיץ, הגיה דוברנה.

בפלונסק, שבחללה ריחפו אגדות „חיבת ציון”, אגדות „עזרא” ונחשוני העליה השניה, אותם צעירים מרדנים בעלי רוח גדולה אשר רשמו דף מזהיר בתולדות תחייתנו והוציאו מוניטין לעירתם ברחבי העולם היהודי כולו — בפלונסק זו לא קמה תנועת-נוער יהודית ציונית אלא בשלהי שנות העשרים. כעין תרדמה גדולה של אפיסת-כוחות ירדה על הנוער היהודי הפלונסקאי למשך כעשרים שנה, מאז מחצית העשור הראשון של המאה הזאת ועד סמוך לסיום העשור השלישי שלה. משל כאילו הוקז דמה ואפס כוחה של שכבת האינטליגנציה היהודית בעיירה על-ידי זרם העליה השניה, בלא שתוכל להתאושש.

אמנם, קילות דק של עליה לארץ-ישראל נמשך כל השנים ורבים הם תושבי פלונסק שעלו לארץ גם בעשרים השנים ההן, ובייחוד בימי העליה השלישית והרביעית. אבל היתה זו עליה ציונית ספונטאנית, ללא הגוון המיוחד של תנועת-הנוער הציונית על ערכיה הרוחניים, האידיאליים וה-פוליטיים.

זאת ועוד. בד בבד עם הכמיהה העמוקה לעלות לארץ-ישראל, שרווחה בקרב חוגים רחבים של הציבור היהודי בעיירה, אשר רובו ככולו היה בעל מסורת ציונית עמוקה-שורשים, פעל גם גורם מעכב, שהרתיע לא מעטים מלעשות את הצעד הגורלי המכריע — זניחת מקור-הפרנסה הבטוח, הבית ואורח-החיים הקבוע והיציב למען הגשמת החלום הרחוק... גורם זה היו היורדים אשר מחמת הקשיים הכל-כליים שנתקלו בהם בארץ-ישראל לא הצליחו להכות בה שורש והם חזרו לעיירה מאוכזבים ומדוכאים. הללו היו בבחינת אות-אזהרה לרבים אחרים, לבל ייחפזו יתר על המידה באריות חפציהם לשם עליה ארצה...

ובינתיים גדל דור צעירים חדש אשר חיפש אפיק לפע-יות, לפיתוח כוחותיו הרוחניים, לביטוי עצמיותו ולהגשמת מאוויו. כשלון העליה הרביעית וחולשת-הדעת שאחזה את המנהיגות הציונית בעקבותיו, המשבר הכלכלי שפקד את העולם בסוף שנות העשרים והגל האנטישמי שעבר על פולין בימים ההם, וכן הרגשת חוסר-המוצא שחילחלה בלבבות בני-הנוער היהודים אשר לא ראו כל סיכוי לעתידם בארץ מושבם — כל אלה הכשירו את הקרקע לשגשוגה של תנועת-הנוער הציונית-החלוצית בפולין.

קבוצת נוער, חברי „השומר הצעיר“ בפלונסק, 1930

בפולין וגם ההנהגה העליונה של תנועת השומר הצעיר העולמית, היה כמובן הקן בפלונסק קטן בממדיו וקצת פרי מיטיבי בהתפתחותו האירגונית והאידיאולוגית. לעומת הרמה האינטלקטואלית הגבוהה בממוצע של חברי הקן הווארשאי, שרובם באו מבתי אמידים ומבתי-ספר תיכוניים וגבוהים — היתה הרמה בפלונסק נמוכה יותר. אבל היו בקן הפלונסקאי כמה ערכים שלא היו בנמצא בקן וארשה: היתה התלהבות ראשונית, היה קשר נפשי עמוק לקן והיתה אינטימיות רבה באווירה.

אך היו גם בעיות. ראשית, היתה התנגדות בקרב משפחות „בעל-ביתיות“ אמידות יותר, אשר לא הסכימו כי בניהן יתחברו יתר על המידה עם בניהם של בעל-מלאכה ודלת-העם. שנית, לא רצו רבים מן ההורים שבנותיהם יילכו לקן שמתנהלות בו פעולות משותפות של בנים ובנות. זה היה מנוגד למסורת המשרשת בבית היהודי בעיריה. הבעיה השלישית היתה, הנטיה של השומר הצעיר לסוציאליזם, אשר הורים רבים סלדו ממנו. והבעיה הרביעית, ואולי הקשה מכולן, היתה בעיית „האפיקורסות“ של השוה״צ, זו שהרתיעה את רוב ההורים של חברי הקן, שהרי אפילו אנשים שלא היו אדוקים ביותר, לא רצו שבניהם „יתפקדו“ חלילה לגמרי ויסקרו כל עול של מצוות הדת. לא כל שכן החסידים והאדוקים האחרים אשר לגבי דידם היתה הליכת הבן או הבת להשוה״צ בבחינת טראגדיה ממש.

אם בכל זאת הצליח הקן לרכוש קמעה קמעה מאה עד

שושנה קליינבייטש ועוד אחדים מבוגרי הקן שאת שמותיהם אינני זוכר לדאבוני.

בשנת 1930 נשלח כותב השורות האלו מטעם ההנהגה הראשית בווארשה לרכז את פעולות הקן בפלונסק, אשר נהפך אז למרכז גליל וארשה כולו. השושבינית ב„שידוך“ הזה היתה הנקה רוטמן, שבשנים ההן למדה בכמינאר לגנות של „תרבות“ בווארשה ודאגתה לקיום קן השוה״צ בעיירתה פלונסק נגעה ממש ללב. „הבסיס הכלכלי“ לקיומו של האיש אשר הוטל עליו לדאוג להדרכת הקן ולריכוז ההנהגה הגליל (בכל הגליל היו אז כשבעה או שמונה קנים שומריים) היה — מתן שיעורים בלשון העברית למבוגרים, שמיספר לא מבוטל מהם ביקשו להשלים את ידיעותיהם שרכשו בבית-הספר ולבססן. על אופיה של הפעולה החינוכית בקן בתקופה ההיא, עוד ייאמר משהו להלן. אבל כבר כאן מתבקש לציין, כי מיספר לומרי העברית, ביחידות ובקבוצות קטנות, גדל עד מהרה במידה כזאת, שנחוץ היה להזעיק עזרה מווארשה. ואכן, כעבור חודשים אחדים הגיע למשך כמחצית השנה מרדכי פורמנסקי (עתה חבר בקיבוץ עין-החורש), אשר אף ידיו היו מלאות עבודה בהוראה ובהדרכת שכבת הבוגרים בקן.

✱

לעומת הקן הגדול, המבוסס ועתיר המסורת השומרית בווארשה הברירה, שבו שכנו גם ההנהגה הראשית של התנועה

בגעגועים עמוקים וברגש הם יעלו בזכרונם חברי קן השוה"צ, החניכים והמדריכים כאחד (או קראו למדריך „מנהל“), למן שכבת „בני מידבר“ ועד הצופים והבוגרים, את אסיפות הקבוצה, את ערבי הגדוד או הקן, את נערך המפקד, נפרש הדגל, הושר ההימנון ברטט של קדושה ואמונתיות ותוך עמידת-דום. אחר כך באה הישיבה במעגל, השירה בציבור מתוך דביקות רליגיוזית, השיחה על נושא ציוני-ארצישראלי או חברתי כללי, על איזו בעיה מדעית או על עניין מענייני-דיומא. לעתים היו משוחחים על משהו מחברי הקבוצה, על איזה צד שלילי באופיו או על מעשה שלילי כלשהו שעשה — והכול בעדינות וברוך, מתוך גישה חברתית-חינוכית, במגמה לתקן את הפגם ולחשל את אופיו של הפרט, ולא כדי להכאיב ולהוקיע חלילה.

בתחילה היתה שפת הפעולות יידיש או פולנית, אך המגמה היתה לעבור בהדרגה ללשון העברית כדי להנחיל לחברי הקן את לשון הדיבור העברי החי ואת ערכי התרבות העברית. ולרוב היו הפעולות מסתיימות בריקוד „הורה“ סוער, שבו היו השומרים והשומרות הצעירים נותנים פורקן לעודף המרץ התוסס ומבטאים את אהבתם העמוקה להווי הארצישראלי והקיבוצי. כאן מן הראוי לציין, שרבים מחברי הקן שינו בימים ההם את שמותיהם הגלותיים לשמות עבריים ארצישראליים, שאצל לא מעטים נשארו עד היום הזה...

מלבד ידיעת הארץ ובעיותיה היו הפעולות בגדודים כוללות גם שיחות על ספרים, על בעיות מוסר מסויימות או על גיבור פלוגי של ספר זה או אחר. נעשו מאמצים

מאה וחמישים בנים ובנות, היה זה בעיקר הודות לשני גורמיים: (א) הקשר הנפשי העמוק של כל נער ונערה אל התכנים והצורות של התנועה, אשר ענתה על מיטב הכמיהות והערצות של בני גיל-הנעורים לפתח את אישיותם, להחליף דעות בינם לבין עצמם ובינם לבין המדריכים בשאלות הפרט והכלל, הלאום והאנושות, המדע והאמונה ובשאלות כיו"ב. לשון אחרת, השאיפה להרחבת אופקי המחשבה ולפיתוח הרגש. (ב) הרמה המוסרית הגבוהה ביחסים שבין פרט לפרט, בין נער ונערה ובין הפרט לחברה. גם ההורים עצמם השגיחו בשינוי הכביר לטובה שחל בבניהם אשר בד בבד עם שמחת הנעורים ששאבו בחייהם, כאילו בגרו והרצינו ונתעלו לרמה אינטלקטואלית ומוסרית גבוהה יותר. ההווי החדש שנתרקם בין כותלי הקן, במחנות הקיץ והחורף וכן בכינוסים והתנועותיים, קרנה ממנו על סביבתו איזו אצילות והתעדנות והוא עורר דרך-ארץ אצל צעירים ומבוגרים. ואמנם הודות לכך נחלשה קמעה קמעה ההתנגדות מצד רוב ההורים להשתייכות בניהם לתנועה.

דומה שלא תהיה זו הגומה אם נאמר שהפעילות האינ-סנסיבית בקן השומר הצעיר בשנים 1930—1931 (על שאר השנים אין לכתוב השורות האלו ידיעה מדוייקת) השפיעה לטובה גם על שאר אירגוני הנוער בפלונסק אשר הוקמו בעיקר על ידי צעירים שנתפלגו מהשוה"צ. גם הללו דורבנו או להגביר את הפעולה בתנועות האחרות של הנוער הפלונסקאי.

★

קבוצת „הרצליה“ של „השומר הצעיר“ בפלונסק, תרפ"ט

השומר הצעיר („בני מדבר”) — נשף מסכות

משי מקהלה מדברת של מחלקת הצופים הבוגרים „העמק”.
הרצאה על משמעות היום ושירת מקהלה. כן ייזכר ערב
טרומפלדור שנערך בשותפות עם „החלוץ” והליגה של א”י
העובדת.

אך דומה שלשיא פעולתו הגיע הקן במושבות הקיץ של
גליל וארשה וכן במושבת המנהלים בוולקה פרוצקה
שליד פולאבי, שבה למדו בוגרי הקן את תורת ההדרכה.
המושבות האלו וכן מושבת החורף באתר הכפרים הסמוכים
לפלונסק השאירו רשמים בליימחו בלב כל משתתפיהן.

★

אחת הפורענויות החמורות ביותר שעמהן נאבקו הנהגת
הקן ומדריכיו היתה החתירה האידיאולוגית שחתרו תחתיו
גורמים שונים, מימין ומשמאל. אך אם המאבק עם אירגונים
כגון „השומר הלאומי” או בית”ר מימין היה גלוי והצטמצם
לתחומי הוויכוח האידיאולוגי בעיקר, היה המאבק עם הסטיה
שמאלה חמור פי כמה וכרוך בקשיים עצומים. שכן ניסו
הקומוניסטים לצוד נפשות בין חברי הקן על-ידי החדרת
צעירים משלהם לתוך הקן למען יקימו בו תאים חשאיים
ויהרסוהו מבפנים.

יש לזכור שהיו אלו שנים של משבר כלכלי קשה ושל
ריאקציה פוליטית בפולין. היהודים נתונים היו בכדי של

לעורר את חברי הקן שיתעניינו בנושאים ממדעי האסטרו-
נומיה, הביולוגיה והכזיוולוגיה למען יוכלו לבסס את
השקפת-עולמם על אדני המדע, וכן באנתרופולוגיה, בפסי-
כולוגיה ותורת החינוך, למען יידעו לחנך את עצמם ואח”כ
לשמש מדריכים לשכבות צעירות יותר. כן הושם דגש על
התעמלות ופעולות צופיות כדי לפתח את הכושר הגופני,
את אומץ-הלב ולחדד את החושים לקראת המשימות שציפו
לשומרים כפועלים ומגינים בארץ-ישראל.

לא מעט מזמנם היו חברי הקן מקדישים לקישוטו
ולשמירה על נקיטתו, מתוך מגמה לפתח את החוש להיגיינה
ולאסתטיקה וכן כדי ליצור קשר אינטימי הדוק בין השומר
לבין ביתו התנועתית. חברי קן רבים עסקו באיסוף תרומות
למען הקרן הקיימת, אחרים בפעולה למען „תרבות”, החלוץ,
הליגה למען א”י העובדת וכיו”ב.

ובהגיע יום ל”ג בעומר היה הקן כולו יוצא בתלבושת
שומרית ועם ציוד צופי ליער, לבלות את היום בחיק הטבע.
ולעת ערב היו חוזרים הגדודים בשורות מלוכדות, על דגליהם
וציודם, לפידים דולקים בידיהם ושירה עברית עליזה מהד-
דת בחוצות העיירה, כשהמוני אדם צובאים על שפת המד-
רכות כדי להקביל בשמחה ובגאווה את פני החוגגים הצעירים.
רבים יזכרו עוד ודאי את השחרית לזכר הרצל שנערכה
סעם באחד האולמות הגדולים שבעיר. הקהל שמילא את
האולם משה אל פה שמע ברטט את השיר „על השחיטה”

הרב-צדדיים נקלטה בקן ונכנסה לפני ולפנים של בעיות התנועה. לאחר שעזבתי את פלונסק במסר לי, כי היא נעשתה אחת הפעילות המרכזיות בהנהגת הקן ובמוסדות ציוניים אחרים שבעיר. למרבה הדאבה היא לא הספיקה לעלות לארץ ונספתה במלחמה. אבידה גדולה היא ורב ועמוק הצער על דמות נפלאה זו של צעירה יהודית מחוננת שלא זכתה היא ולא זכינו אנחנו שתגשים את חלום העליה.

זלמן פשיגודה היה פתח ממקצועו ובן לבעל-עגלה, לא סיים את חוק לימודיו אפילו בבית-הספר היסודי. אף הוא הצטרף לקן בהיותו כבר בחור מבוגר למדי, לאחר שהיה כבר תפוס לדעות שמאליות קיצוניות. הוא לא הצטיין בכושר-הדיבור, אבל היה בחור הוגה, רציני ותוסס ותמיד נטה לווי-כוח ולהתפלספות. לא אחת דרשו חברים להרחיקו מן הקן בשל היותו יוצא-דופן, אך הוא נשאר בכל זאת. לאחר שעזבתי את פלונסק שמעתי, כי הוא אמנם עזב את הקן, הצטרף שוב למפלגה הקומוניסטית ואף יצא בשנת 1936 לספרד להילחם נגד פרנקו. כפי שמוסרים הוא תופס עתה משרה חשובה בפולין העממית.

הנה כי כן, האווירה ששררה בקן בשנים ההן והמוניטין שיצאו לו בציבור המקומי, גרמו שהוא ישמש אבן שואבת למיטב הנוער שבעיר, ואם אמנם ניצלו רבים מחברי קן השומר הצעיר בפלונסק מן השואה, הם מצויים עתה עמנו בישראל וחלק בלתי מבוטל מהם אף מגשימים את דרך התנועה בקיבוצים נגבה, עין-השופט, שריד, כפר-מסריק, מירזע ואחרים — הרי זה פרי האינטואיציה הבריאה שהי-ריכה אותם בשנות ילדותם ונעוריהם והביאתם אל בין כותלי הקן אשר בו ספגו את הרוח השומרית.

גזירות כלכליות והכבדת עול המיסים מצד הממשלה האנטי-שמית. סוחרים יהודים רבים נושלו מעמדותיהם או פשטו את הרגל. בסוף שנת 1930 פוזר הסיים הפולני וגבר תהליך הפאשיזאציה במדינה; רבים ממנהיגי הפועלים נאסרו ווענו. התנועה הציונית היתה בשפל המדרגה ולעומת זאת עשו בברית-המועצות פומבי רב למפעל ההתיישבות היהודית בבירוביד'אן ולייסוד „ריפובליקה יהודית" שם. המוני בני-נוער יהודים בערי פולין ובעיריותיה היו שרויים בחוסר עבודה ובחוסר לחם. ואכן, על רקע זה גברה התסיסה הסוציאלית בקרב הנוער היהודי ורבים נתפסו לקומוניזם אשר ראה בהשומר הצעיר את יריבו העיקרי ואת הרזרבה החשובה ביותר של נוער טוב אשר עליו כדאי היה להסתער ולמושכו לשורות המפלגה הקומוניסטית.

ואולם דומה שבפלונסק קרה דבר הפוך. לא הקומו-ניסטים הם שמשכו חברים מן הקן לתוך שורותיהם, אלא להיפך: כמה מחשובי הצעירים אשר נתפסו תחילה לקומו-ניזם קמו והצטרפו להשומר הצעיר. קשה היום לזכור את כל השמות, אבל זכרני בוודאות שניים מהם, שבמרוצת הזמן נעשו לעמודי-התווך של הקן, כוונתי לנטקה טאוב ולזלמן פשיגודה. נטקה (שבקן שינתה את שמה לאביבה) היתה נערה בעלת אינטליגנציה בלתי רגילה, תלמידת המחז' לקה השביעית בגימנאסיה, רצינית ומחוננת בכשרון ניתוח, בהגיון צלול ובכושר-ביטוי רב. השמועה אמרה אז, שנמנתה עם הוועד המחוזי של הנוער הקומוניסטי ועל כן עוררה הצטרפותה להשומר הצעיר סנסאציה בפלונסק ורבים הוזירו את הנהגת הקן שיש „לשמור את צעדיה". אולם עד מהרה הצליחה ללמוד יפה את הלשון העברית והודות לכשרונותיה

ישראל (קורט) הרץ

קיבוץ ההכשרה „במעלה" בפלונסק

יהודים למקומות-עבודה. ומה עוד שגם אותם בעלי עסקים ותעשייה מקרב בני עמנו, אשר היה ביכולתם להעסיק פועלים יהודים, לא היו מוכנים להשלים עם המחשבה שצעיר יהודי מסוגל להיות פועל ככל הגויים. כמה מאמצי שיכנוע נחוץ היה להשקיע כדי להתגבר על המשפט הקדום הזה. על התנגדותם של האיגודים המקצועיים (ובראש וראשונה של היהודים שבהם!), על הגישה השיגרית של חוגים שונים בציבוריות היהודית, השמרנית לפי טבעה, עד אשר ניתן היה לכבוש מקום-עבודה אחד ויחיד!

רק רצון כביר, עקשנות גדולה ואמונה יוקדת — הם שיכלו להבטיח את ההצלחה. ואכן, המלחמה על פרודוקטי-

מי אמר שרק בארץ נאבקו חלוצים על כיבוש העבודה? ואכן, גם בפולין של ראשית שנות השלושים, עת הסיפה התנועה החלוצית רבבות בני-נוער מתבגרים, צמאי עליה ונכספים להגשים את רעיון חייה-העבודה-והשיתוף בקבוצה ובקבוץ — גם שם היה להם כיבוש-העבודה לסיסמה ולאיתגר. מול שערי הארץ הנעולים חושלה ההחלטה שלא להש-לים עם חיי השיגרה בגלות. מרכזי התנועות החלוציות העלו אז את הסיסמה להקים קיבוצי הכשרה ברחבי הגולה ולהכ-סיר את בוגרי התנועה לחיי עמל וצוותא. ביצוע משימה זו לא היה מן הדברים הקלים. בארץ נגועת אבטלה המונית כפולין, שבה היו ענפי ייצור שלמים סגורים הרמטית לפני הפועל היהודי, היה זה מאמץ עליון להחדיר צעירות וצעירים

רכזי ועדות ציבוריות שונות. את פעילי הקרנות הלאומיות, ולא אחת אף פעלו במרץ רב במפעלי הקהילה הכלליים.

זכרני שבתוקף עבודתי בהדרכה בקן השומר הצעיר בפלונסק בימים ההם נשלחתי לפעולה במסגרות ובועדות שונות, אך הפעולה העיקרית או נשאה את השם הרם של "מחנה ארץ-ישראל העובדת". אחרים מחברי פעלו בבית-הספר "תרבות", בניהול הספריה הציבורית, בוועדת התרבות הכללית של הנוער היהודי, באירגון מקהלה שקראו לה משום מה "עממית", בחוג דרמטי לחובבים, בשיעורי ערב לעב"רית ולהשתלמות כללית — דבר שנקרא בפי כל לא אחרת מאשר "אוניברסיטה עממית" (פאָלקס אוניווערסיטעט)...

ייתכן שמתוך פרספקטיבה רחוקה נראים כיום הדברים כיומרות יתירה. אולם בימים ההם ובציבור היהודי ההוא, אשר שאף בכל מאורו להשכלה, לאירגון ציבורי שיש בו משום גרעיני אוטואמנציפציה והתלכדות מסביב לרעיון שאת הגשמתו רואים בעין — הציונות הפועלית, — הרי היה בכל הפעולות האלו משהו מלהיב ומעודד.

אנשי פלונסק ידעו אמנם להעריך הערכה מלאה את מפעל ההכשרה ואת מאבקם של חברי הקיבוץ על חינוכם העצמי לעבודה, לחיי קיבוץ, לרכישת השפה וערכי התרבות העברית החדשה. לא היתה זו הערכה אפלטונית גרידא, שאין בה כדי לחייב לשום דבר. הם ראו עצמם חייבים לשאת בעול, לדאוג ולעזור לאנשי ההכשרה ככל שידם השיגה.

עדיין זכורות לי כמה דמויות של ידידינו המקומיים אשר היו פוקדים את דירתנו פעמים אחדות ביום מתוך דאגה כנה להשגת מקומות עבודה, לבריאות החברים, למצב הקופה, שלעיתים קרובות מאוד היתה ריקה לגמרי — כאשר גם במאפיה וגם בחנות-המכולת רשומים סכומי-חוב גדולים ומחסן-המיצרכים נקי... בעיקר הגדילו לעשות בתחום זה פ. טישמן ואחד ממורי ביה"ס "תרבות" שהיה קרוב להשומר הצעיר, וכן ברוך זבירציאדלו ועוד.

עזרת חברים וידידים

מצבים קשים פקדו את קיבוץ ההכשרה בעיקר בימות החורף הקרים והשלוגים. בעונה ההיא היו שבועות תמימים, שרק חברים מעטים היו יוצאים לעבודה והמצוקה היתה נותנת אותותיה בבריאות החברים. לא אחד הגיע לאפיסת-כוחות ממש מחוסר תזונה מספקת. היו אלה ימים של סבל רב ולעזרתנו חשו אז הרופאים היהודים, ובעיקר ד"ר יאנובר הטוב והבלתי נשכח. הוא לימדנו לשמור על כללי היגיינה, להקפיד על טיפול נכון בחולים אשר להם היה מגיש את מלוא עזרתו חינם אין כסף ואפילו לתרופות דאג בעצמו. באין אפשרות להבטיח אישפוז חולים, היה מבצע לא פעם ניתוחים קלים בקאבינט שלו ומשאיר את החולה בביתו עד שיכל לחזור ולשכב ב"חדר השינה" (כך קראנו לחדר של 4 על 6 מטרים, שבו הוקמו שתי שורות של דגשים בני קומתיים בצפיפות רבה וללא מעברים).

ביזאציה בגולה ועל הקמת נקודות ההכשרה לנוער החלוצי נהפכה עד מהרה למשימה המרכזית של הדור החלוצי הצעיר.

פלונסק "נכבשה" בשנת 1933 על-ידי פלוגת קיבוץ "בנתיב". בעזרתם הנאמנה של ההסתדרות הציונית במקום ושל פעיליו המרכזיים של קן השומר הצעיר פ. טישמן, חנה רוטמן ושרה זבירציאדלו נמצאה דירה מרווחת בקומה השנייה של בניין נאה ברחוב וארשאבסקה וכמניין צעירים נתקבלו לעבודה על-ידי כמה מבני העסקים היהודים במקום. עם עליית ה"ריכוז" הראשון (זה היה שמה המקובל של קבוצת ההכשרה עירונית) לארץ קיבל לידיו את הנקודה קיבוץ צעיר יותר, "במעלה". בעוד שמוצאם של חברי הריכוז הראשון היה בעירות מאובשה, באו אנשי "במעלה" בעיקר מגליל לובלין, אשר משום מה היה מתקרא אז במפה התנ"ך עתית בשם "פולאשיה". לריכוז שני זה הצטרפתי בשלהי הקיץ של 1933. אז היו מרוכזים בו כבר קרוב לשלושים בנות ובנים, כשלמעלה ממחציתם מועסקים בעבודה פרודוקטיבית, דהיינו בעבודת-חור. מקומות-העבודה הגדולים ביותר, שבהם הועסקו חברי קיבוצנו היו המנסרה של כהן ברחוב קולייובה, במחסן העצים של בודקו שברחוב פלוצקה, בטחנת-הקמח של קורמן, בתחנת הרכבת (עבודה בפריקת פחם וחומרי-בניין) ובבית-המסחר למוצרי ברזל ומכשירים חקלאיים של זבירציאדלו (בעיקר בשני ימי-השוק של השבוע, שבהם המתה החנות מרוב איכרי הכביבה). הבנות הועסקו בעיקר בכביסה ובמשק-בית.

היחס הנאמץ מצד תושבי העיירה

על מעצורים רבים נחוץ היה להתגבר, כדי להשלים עם כל סוגי העבודה, בעיקר עם העבודה במשק-בית. אמנם הקלו על חברותינו רוב עקרות-הבית היהודיות שבעיר, אשר זכרו כי בנות-טובים הן. אך, כאמור, קשים היו הלבטים והספיקות בטרם אושרה ו"הוכשרה" עבודה מסוג זה בעיני אנשי קיבוץ ההכשרה.

במרוצת הזמן נהפך הטיפול בקיבוץ ההכשרה לאחת הפעולות העיקריות של הציבוריות הציונית ואף של הציבור היהודי בכללו בערים ובייחוד בערי-השדה הקטנות. הכול התעניינו באנשי-הקיבוץ, בחייהם, בבעיות הפרט כבגורל הקולקטיב כולו. לנוער המקומי שימשה ההכשרה בבחינת דוגמה ומופת ואף מישענת ציבורית עיקרית. בני האינטליגנציה במקום מצאו עניין רב באירגון פעולות תרבות משר-תפות, ולא יצא זמן רב עד שריכוזי ההכשרה נהפכו למרכזים תוסכים של חיים ופעילות, של טיפוח השפה והתרבות העברית, של מפעלי השתלמות ובידור בנוסח וברוח של ארץ-ישראל הפועלית.

קיבוצי ההכשרה שיתפו פעולה עם רוב המסדות הציוניות במקום. מקרבם גויסו שליחים לקן השומרי ולהחלוץ — בעיקר לשכבות המתבגרות (בגילים 14—18), הם בחרו מקרבם

בקיבוץ הכשרה של השומר הצעיר בפלונסק

כל מי שבא במחיצתנו ידע לבטא על פי דרכו את רחשי הכבוד למאבק זה עם קשיי המציאות האובייקטיבית ועם חולשות האדם הסובייקטיביות. את בטאונו-נורעונו המשוכלל בהקטוגרף, שהיה מופיע אחת לחודש בערך, היו דורשים וקוראים רבים מצעירי פלונסק, ביניהם לא מעטים שאף שיתפו עצמם בכתיבת מאמרים אשר נתנו ביטוי להזדהותם עם הדרך הרעיונית והמעשית של התנועה.

ואמנם רק באווירה האוהדת לה זכה קיבוץ ההכשרה בפלונסק, על ריכוזיו המתחלפים, יכול היה להצליח מפעל חברתי ותרבותי חשוב זה. בלא העזרה, הטיפול, הדאגה ומעל לכול — בלא האהבה וההזדהות הנפשית שהעניק לקיבוץ-ההכשרה הציבורי היהודי של העיירה הזאת, אשר שקקה חיים יהודיים פעילים ותוססים בכל התחומים כמעט — מן הנמנע היה להגשים את המפעל היקר הזה בהצלחה. והרי ההכשרה החלוצית שמרה בימים ההם על קיום המזנה החלוצי בימי השפל בעליה עד עבור זעם ועד ששוב נפתחו שערי הארץ.

אולם בגישתו זו לא היה אותו רופא יקר ואציל-נפש בודד. רבים רבים מבין יהודי פלונסק גילו לב חם ביחס לחברי הקיבוץ. בין ידידים אלה היו כמובן לא מעטים אשר גם להם היו בנים בקיבוצי ההכשרה בערים אחרות של פולין או אפילו כבר בארץ-ישראל.

כבלות החיים בקיבוץ ההכשרה לא זו בלבד שלא ריפו את ידיהם ולא פגעו בהרגשתם העצמית של החברים, אלא להיפך — הם חיזקו את רוחם וחישלו את אופיים. בהופיעם ברחוב בבגדי-העבודה היו גאים על היותם „פועלים לכל דבר“, סוללי דרך לפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי. בהזמינם אורח לסעוד עמם את הסעודה הדלה, שלא פעם היתה אחת ויחידה במשך כל היממה כולה וכל תפריטה — פת לחם חרבה ומרק בעל תוכן מפוקפק למדי — היו מדגי-שים בכך את רצונם הכביר להתגבר על קשיי יום-יום למען המטרה הנעלה.

סגנון חיים זה היה מקרין על כביבו אור חיובי ומעודן. איש לא התייחס אל הצעירים האלה ברחמנות או בליגלוג.

„החלוץ“ בניי שטאט

או שכל זרמי „החלוץ“ מחנכים לחלוציות ולהגשמה במידה שווה?

מוקדם הייתי מגישה זו, שדרך „החלוץ“ היא — הכשרת נוער בקיבוצים בחוץ-לארץ בהם יתחנכו לעליה ולהגשמה בארץ ישראל. כנס זה עשה עלי רושם עז. הרעיון לא נתן לי מנוח — מדוע לא יוכל לקום ארגון דומה גם בעיירתנו? — שאלתי את עצמי. ואמנם השאלה לא נשארה זמן רב ללא מענה. עד מהרה נפגשנו, קבוצות נערים צעירים, במטרה לארגן „החלוץ-הצעיר“ בעיירתנו. — הפגישות הראשונות היו במאפיה של אבא, בימי שבת, שבהם היתה ריקה מאדם, וכבר בפגישות הראשונות החלטנו להתקשר עם מרכז „החלוץ“. לא ארכו הימים והקשר קם ונהיה.

★

לא קלה היתה היציאה להכשרה, ורק לאחר מאמצים וקשיים רבים הצלחתי לקבל את הסכמת משפחתי לכך. אבי

נערים צעירים היינו, אך זה עתה עזבנו את כפסל הלי-מזדים. בעיירתנו היו קיימות באותה עת שתי הסתדרויות: הציונית — „בית-ר“ והלא-ציונית — „הבונד“.

הסתדרויות הנוער שהיו קיימות בעירנו לא היה בכוחן למשוך אותנו אליהן — דווקא אנו, שהיינו מלאי שאיפות ומאווים כמוסים — אכן, מי יודע נפש הנוער התועה ומח-פשת דרכה.

בפלונסק התגורר סבא וכל משפחת אמי (הרוטבלטים). וכן גם אחותי הבכירה, בעלה וילדיה — משפחתה גדולה היתה ומסועפת (משפחת גדולק). באחד מימות הקיץ של שנת 1930, כמדומני, עת שהייתי בביקור בפלונסק, נודמן לי להיות עד לוויכוח ער שהתנהל בכנס של „החלוץ“ על צורת ההגשמה של הסתדרות זו שבו נסחו בין השאר גם שליחים מארץ ישראל. הוויכוח היה נטוש על הנושא: כיצד יש למשוך את הנוער לרעיון הציוני? — האם צריכה להיות הסתדרות נוער אחת ב„החלוץ“ — „החלוץ הצעיר“,

קבוצת הכשרה של אגודת ישראל באדזיקוביץ ובניי שטאט

מפלונסק. בביקור זה נשאו את דברם בבית-הכנסת (זה היה חידוש שלא נודע כמותו עד אז בעיירתנו — על דברים חילוניים לא דיברו בבית-הכנסת). הופעה זו עוררה ויכוח חריף ופילגה את העיר לשני מחנות. האדוקים-החסידים לא יכלו להשלים עם מציאות זו: הנשמע כדבר הזה? ... יהודי מטיף בבית-הכנסת לרעיון הציוני? ...

לא יכולנו להשלים עם גישתם זו של החרדים וטבעי היה הדבר שאנו, נערים שהרעיון הציוני נחרת עמוק בנפשם, נשמור בבית הכנסת לבל יופרעו הנואמים בדבריהם עלידי החרדים. עוד עתה אזכור: קהל רב, פשוטי-עם, התכנסו להקשיב למרצים ובעיקר לר' אברהם גרין, שאיש דתי מובהק היה. ואנו שמרנו על הסדר לבל יופרע.

★

לאחר כשנה וחצי להיותי בהכשרה, עליתי ארצה. רבים ליוו אותי לתחנת הרכבת בנאשלוסק. עומד הייתי בפתחו של קרון רכבת כשמבט אחרון שלוח ליקרים לי — לבני משפחתי. אבי קרב אלי ודבריו נשמעו לי כתפילה בלחש: „בני, בקשה אחרונה לי אליך, מי יודע אם אוכה עוד לראותך, זכור נא ואל תשכח לשמור על מסורת ה'קדיש' אחרי מותי”.

אבא האהוב! משבעת הקרבנות הראשונים אשר נפלו מידי הנאצים בעיירתנו היה. הוא הוציא נשמתו ביום הכיפורים בשנת אלף תשע-מאות שלושים ותשע, יחד עם עוד יהודים שנפלו ביום זה על קידוש השם, ביום המקודש ביותר לעמנו. בקדושה ובטהרה נפלו.

יהי זכרו וזכר שאר בני עירי חרות בלבנו לנצח. לא נשכח דם טהורים זה שנשפך על לא עוון!

ז"ל, שמאז ומתמיד קיננה בו שאיפה לשלוח אותי לישיבה בפלונסק, היה רגיל לטעון באזני בוז הלשון: „ראה בני, סבא שיחיה, אדם נכבד הוא ובחורי ישיבה סמוכים על שולחנו. חלומי הוא שנכדו ילמד בישיבה והוא, מחנכו, נמצא בסמוך לו”. מובן שהרעיון החלוצי סיכל את תכניותיו של אבא לגבי, ובמקום לנסוע ללמוד ב„ישיבה” יצאתי להכשרה ואני אז נער כבן שבע-עשרה שנה.

גיס ז"ל, נטע צירלק (בנו של ר' מאיר שו"ב, יהודי בראאריין שמשפחתו מסועפת היתה בעיירתנו), הוא שהצליח לשכנע את אבי ובני הבית, כי יבינו לדרכי החדשה ולא יעמדו לי למכשול.

★

יצאנו הראשונים להכשרה. סניף „החלוץ” במקום שכר לנו דירה. הצטרפנו, מבוגרים וצעירים — „החלוץ” בעירנו נהפך לעובדה קיימת. גרעין המיסדים שיצאו להכשרה הדאג אותנו במקצת, שכן חששנו שעם עזיבת הפעילים ויציאתם להכשרה לא יהיה המשך לסניף זה, אך לא כן הורתה המציאות. יציאתנו להכשרה נתנה פרי ומשכה לסניף המקומי נוער, אשר ראה ב„החלוץ” את דרכו היעודה — הגשמה ועליה ארצה.

את השורשים לרעיון הציוני ספגתי עוד בילדותי. זכורני, ילד הייתי עת התקיימו בחירות לסיים הפולני, שלושה זרמים היו קיימים אז ביהדות פולין: הזרם הציוני שבראשו עמד יצחק גרינבוים, ה„אגודה” שהופיעה ברשימה נפרדת. והי „בונד” ברשימתו הוא. מובן שהציונים מכל הזרמים תמכו אז בגרינבוים. באותה תקופה בא אלינו ר' אברהם גרין (אחיו הבוגר של דוד בן-גוריון), עם עוד כמה עסקנים ציונים

פנחס טישמן

תולדות הקו השומרי

בגופו ובנפשו, מסור לעמו ולמולדתו. הקו השומרי נהפך לתא חברתי שוקק חיים. הקבוצה החינוכית היתה למרכז חייהם של הצעיר והצעירה, בה הם חיפשו פתרון לבעיותיהם. בה מצאו פורקן ללבטיותם, שם הרגישו עצמם גאים וחופשיים ועיצבו לעצמם ערכי מוסר חדשים. הקו היה תמיד דומה לכורת אנושית תוססת: שיחות אינטימיות, מישחקי ספרט, פעילות רוחנית, ציור ומלאכת-יד, הנוי של חיים חדשים. שירה וריקודים בצוותא, עד שריצפת הקו רעדה ממש מן ה„הורה” החלוצית הסוערת.

כמו בשאר ערי פולין, צמח השומר הצעיר בפלונסק מתוך מרד הנוער האידיאליסטי נגד המציאות הקודרת של הגולה ונגד ההווי הוועיר בורגני של בית-ההורים. מתוך שאיפה לשנות את ערכי המוסר המקובלים קמה קבוצת נוער אשר ביקשה למלא תוכן רעיוני את מסגרתה של הסתדרות הצופים ולהופכה לתנועה בעלת צביון רוחני מגובש. השומר הצעיר הצטיין איפוא לא רק בצנפיות ובאנדרטהים אחר, כי אם גם בהשקפת עולם ובדרך רעיונית-פוליטית משלו. כל מאמצי המדריכים מכונים היו לחנך דור חדש של נוער עברי, בריא

רק היהודים, אלא גם של באיכות השלטון הפולני המקומי ובראשם מפקד המשטרה, שנכחו באולם. ואמנם מאז התייחסו אלינו באהדה ולא הפריעו לנו בפעולותינו.

הנוער התחיל לזרום לתוך שורותינו, אורגנו קורסים ללימוד השפה והעברית נשמעה ברמה בחוצות העיירה. הקן ידע עד מהרה להשליט בתוכו אווירה עברית מלאה. כן התארגנו קורסים להשתלמות ולעזרה הדדית בלימודים בבית הספר.

שנה אחת בלבד לאחר הקמת הקן כבר התחיל בו המאבק הרעיוני — מצד אחד נגד ההתבוללות השמאלנית, ומצד שני נגד הטישטוש הפוליטי מצד אלה שעזבו את השומר הצעיר והקימו קן של „השומר הלאומי“. במאבק הזה נתגבר שם השקפת-עולמם של בוגרי הקן אשר לאחר הפילוג התחיל להתארגן מחדש ולהטיל תפקידים אחראיים על כוחות מן המשמרת הצעירה. אז שהה בפלונסק יצחק כהן, פועל בדפוס הורוביץ וחבר השומר הצעיר, והוא אמנם עזר בפעולת ההדרכה בקן.

תקופת הפריחה והשגשוג של הקן היתה בשנות עבודתו של מרדכי פלינט, שבא מווארשה ושימש כראש הקן וכמדריך בשנים 1930—1931.

הבוגרים התחילו לאט לאט להצטרף לקיבוצי הכשרה כדי להכשיר עצמם לעליה ארצה. בשנת 1932 יצאו בוגרים ראשונים מפלונסק לריכוזי הכשרה שונים בפולין. ובשנת 1933 מתארגת בפלונסק עצמה נקודת הכשרה של אנשי קיבוץ העליה השומרי „בנתיב“. חברי הקן משתפים עצמם כמובן בעזרה לקיבוץ, כגון השגת מקומות-עבודה, אירגון חגיגות, מסיבות, הרצאות ופעולות תרבות אחרות במסגרת סניף „החלוץ“ שבמקום.

במשך שלוש-עשרה שנה ומעלה עמדו חברי השומר הצעיר בפלונסק במערכות ציבור גדולות, נשאו בעול הפעולה הציונית המעשית והיו הכוח המדריך בסניף החלוץ. כוח העמידה והמסירות ללא גבול היו פרי של שנות חינוך שומרי-חלוצי שלא הכויב. חניכי השומר הצעיר מקן פלונסק מפוזרים עתה בקיבוצים שונים, למן נגבה, עין שמר, כפר מאסאריק, ועד לעין-השופט, בית-זרע, שריד ועוד.

דרכה החינוכית של התנועה מכוונת היתה לכבוש את הפרט כולו ולחולל בקרבו מהפיכה נפשית. חגיגות שנערכו לכבוד מאורעות שונים, תהלוכות וטיולים מאורגנים, חצגת מחזות ישראליים וחלוציים — כל אלה שימשו מכשירי חינוך חשובים ליחיד ולקבוצה. מחנות הקיץ והחורף — המיפגשים הנהדרים של השכבות החינוכיות — העשירו את חיי התנועה. הצופיות התמזגה עם געגועי-העליה והחיים בטבע נתנו סיפוק לנטיה הטבעית בבני-הנוער. הקן נעשה מרכז משיכה לנוער הציוני. הוא מילא גם תפקיד של אולפן להשתלמות עצמית במקצועות כגון היסטוריה יהודית, הלשון העברית, הציונות, וכן במדעים כלליים כמו ביולוגיה, אנטרופולוגיה וכיו"ב. הבוגרים עסקו גם בהרקת קופסאות הקה"ל, בהפצת השקל הציוני ובפעולות דומות. אם במרוצת הזמן כמו להתארגן בפלונסק אירגונים כמו „החלוץ“, „העובד“ והליגה למען א"י העובדת — היה זה בעיקר בזכותו ובעזרתו של השומר הצעיר. מישקל השווה צ' בציבור הפלונסקאי היה גדול והשפעתו חרגה מן המסגרת האירגונית של הקן השומר. רי. בשותפות עם הרבה ידידים שעמדו לצד הקן נהדפו לא אחת ההתקפות הקשות שנערכו עליו מצד הימין הקלריקאלי והפאשיסטי או מן השמאל הקיצוני.

התארגנות ראשונה

ראשית התארגנותו של קן השומר הצעיר בפלונסק היתה בשנת 1927. אז היה קיים בעירנו מועדון בשם „תרבות“, שריכוז קומץ משכילים ציונים וקיים ספריה בעברית וביידיש. פעילי אותו מועדון, כמו סיני פלסאד ומתתיהו ברודר ז"ל, נתנו את תמיכתם המוסרית, איפשרו לנו להתארגן ולהתאסף באולם המועדון ואף היו האפטרופסים הראשונים של הקן. ואז התחלנו לחפש את הקשר עם הנהגת השומר הצעיר בווארשה. לאחר חליפת מכתבים נשלח לפלונסק צעיר בן שמונה-עשרה בשם משה זילברטל, שהשמיע את הרצאתו המאלפת על מהותו של השומר הצעיר ועל דרכו החינוכית והרעיונית. ההרצאה, שהושמעה בשפה הפולנית באולם „מכבי אש“ המלא מפה אל פה, כבש את לב השומעים, לא

שלמה שר

במבחן ההגשמה

מאבקים עד שיצאנו מן הערפל הרעיוני. ועד שנתגבשו לתנועה חלוצית, לוחמת ומגשימה. ומה כבדה היתה המערכה נגד כוחות מתבוללים מצד אחד ונגד הדתיים מצד שני. והרי לא אחת אנוכים היינו לעמדם על נפשנו גם בתוך

עדיין זוכר אני את ראשוני השירים העבריים שלמדתי בין כותלי קן השומר הצעיר אשר התארגן במועדון „תרבות“ בשנת 1927. אחר כך באו הרצאות על ארץ-ישראל, פגישות וטיולים — ונכבשנו לתנועה. אולם עוד נכוננו לנו הרבה

זו למקום שוקק חיים, חדרות נעורים ויצירה שומרית. הקן לא נתרקן לא ביום ולא בלילה, ובו נרקמה האגדה של תנועת השומר הצעיר בפלונסק. כמה אסיפות, חגיגות, ועידות, מסיבות, כמה שירה וריקודים קלטו כותלי הקן הזה! מכאן יצאו הגדודים לטיולים ולמחנות קיץ וחורף, מכאן יצאה העזרה לסניף החלון, כאן התארגנו הפעולות למען הקרן הקיימת וכאן נתחשלה הנפש הצעירה לקראת משימות כבירות שחיכו לנו בארץ.

וכמה גאים היינו כאשר הקן צויין לשבח על פעולתו למען הקרנות, או כאשר יצאו לרחובות העיר למיצעד כשכולנו לבושים חולצות שומריות, נושאים ברמה את הרגל הלאומי והתמונה היא מרהיבת-עין ממש...

השומר הצעיר בפלונסק עמד במבחן ההגשמה בגולה ובארץ. מתוך הקן שלנו יצאו גרעיני מגשימים לקיבוצי השומר הצעיר בארץ ורשמו פרק מפואר בתולדות הנוער היהודי של פלונסק.

ואנו, חניכי קן השומר הצעיר בפלונסק, נושאים בלבנו באהבה ובגאווה את זכר חלקנו במערכות החיים היהודיים של עיירתנו. ויחד עם כל שרידי פלונסק מבכים אנו את חורבן הקהילה ואת אובדן אלפי אחינו ובני משפחותינו, קרובינו ויקירנו שלא זכו לעלות ארצה ונכרתו בידי הנאצים הטמאים.

המחנה הציוני עצמו, אשר לא גרס את ה"קיצוניות" של השומר הצעיר הן בהגשמת הציוניים החלוציים והן בדרכו הסוציאליסטית.

הנה למשל עמדו בראש הגדודים של הקן כמה חברים קשישים, מסודרים בחייהם הפרטיים ובעלי עמדה בציבור המקומי. הם היו ציונים גלובלים מן הבחינה התיאורטית, אך היו סבורים שאותם עצמם אין צו העליה ארצה מחייב כל עיקר. שלא לדבר על הגשמת הציונות החלוצית...

ואכן בא הפילוג. חברי ההנהגה תפכו בידיהם את ה"של-טון" בקן ובציבור נתלקח ויכוח לוהט, מי מחברי הקן הם ההולכים בדרך הנכונה — הקשישים "המהוגנים" ובעלי העמדות המכובדות בציבור, או הצעירים המרדנים, הדורשים דווקא עליה ודווקא הגשמה של כל המצוות המעשיות של הציונות החלוצית.

באותה תקופה הגיע לפלונסק מדריך מווארשה, מרדכי פלינט והודות לפעולתו עלתה שוב קרנו של הקן. שוב נכנסה בו רוח חיים והוא יצא לדרך המלך. המדריך החדש לא התבייש לעסוק בקטנות, עבר מבית לבית וממשפחה למשפחה, שיכנע את ההורים שימסרו לקן את בניהם ובגוריהם ועלי-ידי עבודת גמלים ממש הוקמו מחדש הריסותיו של הקן שלאחר הפילוג.

והיכן היה אז הקן? משפחת טישמן מסרה לנו מחצית מאורוותה ואנו, בכוח מסירותנו והתלהבותנו הפכנו אורווה

טובה קליניץ

הקן — בית לנוער

הטיולים ומחנות הקיץ והחורף המשותפים עם שאר קני גליל וארשה, הקימו גשר חי בין שומרי פלונסק ואחיהם בערים אחרות. אך גם בפלונסק עצמה גברה השפעתנו ועם התרחבות מיספר החברים עבר הקן למקום מרווח יותר, לא הרחק מבית-המדרש החדש.

באותו זמן הוקם בפלונסק קיבוץ הכשרה, שבו נתרכזו שומרים בוגרים ממקומות שונים בפולין. הללו תרמו הרבה לעבודה התרבותית והחינוכית בקן והוסיפו לו כוח חדש. אך לעומת זאת התחילו הבוגרים שלנו לעזוב לאט לאט את העיר ולצאת להכשרה כדי להתכונן לעליה. עתה ראו הכול, שאנשי השומר הצעיר אינם מסתפקים בדיבורים, אלא גם מגשימים את רעיון התנועה. כשיצאו הבוגרים להכשרה, עבר העול על השכבה שלנו אשר בינתיים נתבגרה ונטלה לידיה את תפקידי ההדרכה והייצוג. באו צעירים יותר אל שכבת "בני המדבר" והפעולה נמשכה במרץ ולא נותקה השרשרת. עד... שבא היום המר והנמהר, יום פרוץ המלחמה שהביאה את הקץ על פלונסק היהודית.

בת חמש-עשרה הייתי עת הצטרפתי לקן, שהיה אז בבית טישמן. שלוש שכבות היו אז בקן ואני הצטרפתי לשכבה הבינונית, היא שכבת הצופים. בכל שכבה היו כמה קבוצות, שיחד היו גודר ובראש כל קבוצה עמד מדריך או מדריכה וכן היה מדריך של הגדוד. אכיפות הקבוצה היו שלוש פעמים בשבוע ופעם אחת בשבוע היתה אסיפת גדוד. המדריכים היו בדרך כלל מן השכבה הבוגרת, אך בראש הקן עמד מרדכי פלינט אשר בימי פעולתו הגיע הקן עד קרוב למאתיים חברים והכול מציינים כי היתה זו תקופת הזוהר של השומר הצעיר בעיירתנו. אז נהרו אלינו צעירים לא רק מדלת-העם אלא גם מבתי אמידים והיתה מזיגה נאה בין הנוער מן השכבות החברתיות השונות. היתה פעולה תרבותית ערה, הכול למדו עברית, אורגנו הצגות ומקהלה, לא פעם הופיע בקן עתון-קיר ונערכו ערבי שאלות ותשובות. הקן היה מקושט ושרתה בו אזוריה ביתית אינטימית. ואכן הרגשנו שהקן הוא לנו בית שני, שבו ספגנו אל קרבנו ערכי תרבות חשובים וגם השקפת עולם ציונית וסוציאליסטית.

הנוער הציוני בפלונסק בשנות 1927-1935

חיים גולדמן. תלבושתו עשתה עלינו רושם חזק. הקן שהוקם חולק לגדודים ולקבוצות. אחי סיני נבחר לראש הקן, וכראשי גדודים וקבוצות — אם זכרוננו אינו מטעה אותי — חיים פשיגודה, יואל טאוב, משה והרשל גרסמן, פנחס טישמן, יפה קריגר, אסתר טאוב, צפורה פשיגודה, זליג זייקובסקי, שמואל גריץ. שאול שומכר, כאיש-צבא, יעץ וגם הדריך בתרגילי-סדר. את תרגילי-הסדר ניהלו על ה"בוויסקו" — מגרש הכדורגל של דוברובולסקי ברח' פולטוסקה, מול שדות פושבינטנה.

בשעות-הבוקר המוקדמות אימנו ראשי הקבוצות את חניכיהם בתרגילי-שדה. בין הפסקה להפסקה של התרגילים למדנו את שירי הלכת: "הילקוט על השכם ומטה עב ביד", "יום חופש לנו, יום טיול" ועוד שירים כאלה.

פני העיר נשתנו במהרה. הנוער לבש מדי חקי וכובעי טרומפלדור. פלונסק היהודית הצעירה הת-עוררה לחיים חדשים.

בטרם עזב את העיר ערך טיול עם המדריכים לקוכארי, להדריכם בהקמת מחנה-צופים. הטיול הסעיר אותנו, הטירונים. לא יכולנו להתאפק ויצאנו להתחקות על עקבותיהם.

מחנה צופי ראשון

בחורשה, ליד טחנת הקמח של שפיגלמן, המוקפת משלושת עבריה בנהר דו'לובקה, הוקם המחנה. אוהלים נטוים, שולחן-שדה, גדר, תבליים ושמירה. התפעלנו ממראה הנוף, ההווי של המחנה השאיר עלינו רושם חזק. נשארנו כבר עם המדריכים עד השעה המאוחרת וחזרנו אתם הביתה. ליל הקיץ הבהיר של פולין, השקט והשלוה של הנוף הכפרי, השירה, הישרו עלינו רוח של התרוממות והשאירו רשמים בלתי נשכחים בלב.

התנועה גדלה משנה לשנה. נתארגנה גם ליגה למען א"י העובדת. הנוער רצה לשנות את אורח-חייו לחיים יותר יפים ופרודוקטיביים. הקיבוץ קסם לו מרחוק.

בינתיים חל המשבר הראשון בקן. הקומוניסטים שלחו את שליחיהם לארגן בתוכו תאים חשאיים. כדי לפוצצו מבפנים. חיש נודע הדבר וחורשי-המוזמה, ביניהם מדריכים אחדים, הורחקו מהתנועה.

בשנת תרפ"ז התעוררה תסיסה חזקה בקרב קבוצת נוער יהודי בפלונסק לפעול משהו בשטח הלאומי. הייתי אחד מאלה. ראינו את הנוער הפולני מאורגן בהסתדרויות צופים וזה עורר אצלנו קנאה ורצון להתארגן כדוגמתם. היינו אז רחוקים מהשקפות אידי-אולוגיות ולא ידענו באיזה תנועה לבחור, אם כי רצינו שתהא זו הסתדרות צופית חלוצית ללא מגמה פולי-טית — ברוח הצופים הפולניים.

והנה, נודמן לידינו פנסק, "השומר הצעיר" משנת 1922. קראנו בו על ייעודי התנועה ונוסח השבועה בוו הלשון: "הנני נשבע באלוהים להיות נאמן לעם ולארץ ישראל". הפנסק שבה את לבנו בפשטותו והחלטנו להצטרף להסתדרות הזאת. למטרה זו בחרנו באחי סיני, שנסע לרגל עסקיו לווארשה. בקשנו ממנו שיקשור אותנו עם ההנהגה הראשית והוא נעתר לבקשתנו ושב עם בשורה בפיו, כי בקרוב יבוא בא-כוח מההנהגה הראשית לארגן את הסניף. לא עבר זמן רב ונתקבל מכתב מווארשה, כי בתג השבועות יבקרנו משה זילברטל ועלינו להכין עד אז את אסיפת היסוד. השגנו מהשלטונות את הרשיון הדרוש. ההס-תדרות הציונית העמידה לרשותנו את אולם "תרבות", שהיה אז בביתו של מאיר שניצר ברח' השוק — פינת ודונסקה.

ביקורם של משה זילברטל וחיים גולדמן

ביום הראשון של שבועות התקיימה אסיפת היסוד באולם "תרבות". האולם היה מלא עד אפס מקום. בא נוער מכל החוגים: תלמידי הגימנאסיה ומבתי-הספר העממיים ונוער עובד. על הבמה, מתחת לתמונתו של הרצל, עמד עם שחרחר וגבה-קומה, לבוש חליפה כהה וסמל "חזק ואמץ" בדש בגדו. זה היה משה זילברטל. הוא דיבר על תפקידי "השומר" בעברית רווטה בהברה הספרדית ואת דבריו תרגם לפולנית. יידיש לא ידע וזה היה למורת רוחנו. רבים גם רטנו על שמרשים לו לדבר ב"תרבות" — בשפת מתבוללי עירנו. למרות "הפגם" הזה היתה ההתלהבות גדולה, כשסיפר על מחנות קיץ של השומר ועל הקיבוצים בארץ, בפרט כשערך באולם תרגילי-סדר ושר שירי צופים ארצי-ישראליים.

לפני פרידתו הבטיח לנו לשלוח מדריך מיוחד לצופיות. ואמנם אחרי זמן קצר הגיע לעיר המדריך, לבוש מדי-צופים, לפי כל הלכות הצופיות. זה היה

„השומר הלאומי“ — כינוס מחנכים

כן הועבר לבניינו החדש של יצחק ואסרצוג ברחוב וארשאבסקה.

כבר בתחילה נרשמו תלמידים רבים לבית-הספר העברי. צליל השפה העברית נשמע ברחובות העיר. תלמידים ותלמידות יצאו מבית-הספר ועברית רהוטה בפיהם.

מדריכי הנוער שקדו שחניכיהם ילמדו את השפה. הייתי הראשון שהנהגתי את העבודה החינוכית בקבר צתי — בשפה העברית — כי רוב הניכיו היו תלמידי בית-הספר „תרבות“ ובית-הספר של יהושע ויצחק חלף. וזכורני, כי כשבא מר יחזקאל יוסיפון לבקר את פלונסק בשנת 1932, הופתע בראותו ברחובות העיר קבוצות נוער מדברות עברית רהוטה. נדמה היה לו — כך אמר לי — כי הוא נמצא בארץ-ישראל.

ביוזמת דוברי העברית הוקם גם חוג להפצת השפה. ובין הפעילים — ב"כ כל הסתדרויות הנוער, מנהל ב"ס „תרבות“ משה רוזנבליט; המורים שושנה מוסטקוב והמשורר יוסקוביץ; צפורה פנצ'ינה ואחרים. כל ליל שבת התקיימו הרצאות באולם הישיבות של „תרבות“. הוזמנה העתונות היומית והירחונים הספרותיים מארץ-ישראל בשביל מועדון הקריאה. בהשפעת החוג הורחב גם המדור העברי של ספריית תרבות.

„ירושלים דפולין“ קמה לתחייה. הורגשה עליה רבה בהכנסות של הקרנות הלאומיות; והודות להשפעת הנוער הציוני בעיר, הותרמו עתה גם חוגים שעד כה התנכרו לציונות או השתמשו מלתרום למען הקרנות.

בשנת תרפ"ח עבר על הקן משבר קשה בעקב השינויים האידיאולוגיים שחלו ב„השומר הצעיר“. קבוצה גדולה של חברים, בתוכם כותב השורות האלה, עזבה את התנועה והקימה את הסתדרות „השומר הלאומי“, הוא „הנוער הציוני“ כיום.

הפילוג לא השפיע על היחסים בין שתי ההסתדרויות. בינתיים נתארגנה גם הסתדרות שלישית של „ברית יוסף טרומפלדור“ (בית"ר). שלוש ההסתדרויות ניהלו את עבודתן החינוכית באולם „תרבות“, לפי התור, עד שגדלו והמקום היה צר מהכיל את כולם. ואז עברו למועדוניהם הפרטיים.

עזרת ההסתדרות הציונית

ההסתדרות הציונית הגישה גם היא את מלוא עזרתה לתנועות-הנוער. ראש ההסתדרות בפלונסק — מר מתתיהו ברודר — אישיות בעלת שיעור-קומה, אדם אינטלקטואלי ומכובד על חבריו, היה מרצה בשבתות ובחגים על נושאים שונים והנוער שתה בצמאון את דבריו. בהשפעת ההסתדרויות נתארגנו קורסים בבית-הספר של יהושע ויצחק חלף, וזה עורר גם את העסקנים הציוניים להקים בית-ספר עברי, שבו יקבל הנוער חינוך עברי טהור וגישה מקורית למעיינות התרבות העברית. ואמנם במאמציהם הרבים הוקם בית-ספר „תרבות“. בראשית היה בית-הספר בחצרו של יצחק קלפפיש. הוא הוקם במחסני הקמח שבחצר, במעבר לבית-הכנסת של יצחק כהן. אחרי

עליהם בקנאה ובגאווה. זכורני, כי כשנערכה ב"הנוער הציוני" ערב פרידה לחבר שזכה לקבל את הסרטיסי קאט הראשון היינו הלומים למראה החזון המתגשם לעינינו.

בשנות השלושים הלך והחמיר מצבם הכלכלי של יהודי פולין. הטרוסטים בעזרת הממשלה האנטישמית והריאקציונית רוששו את המעמד הבינוני, שרובו היה מורכב מיהודים. ההפליה הגזעית והאנטישמיות נתנו את אותותיהן בכל שטחי החיים הכלכליים. הנוער היהודי ברחבי פולין וגם בפלונסק לא ראה לפניו כל עתיד והתחיל להגר. קומץ הסרטיפיקאטים שהועמד לרשות הסוכנות היהודית לא השביע את אלפי המועדים שישבו 6—8 שנים בהכשרות ולא ראו כל סיכוי לעליה. רבים נתאכזבו ועזבו את התנועות. זה גם השפיע לרעה על התפתחות ההסתדרויות שנעזבו ממדריכיהם. תורהזהב של תנועות הנוער הגיע לקצו.

*

בשנת 1936 עליתי ארצה. נפרדתי מחברי בתקווה שאראה אותם בארץ, אך באה ידו המרצחת של היטלר ושמה קץ לתקוותי. הנוער היהודי בפלונסק, שהיה ברובו ציוני, לא זכה לעלות. הוא הובל לעקדת אושביץ ועלה על המוקד, והנותרים נתפורו לארבע כנפות הארץ. ואלה שזכו לעלות והגיעו למחוזות הפצם לפני המבול ואחריו הרי תמצאם בכל נקודות היישוב במדינה: בעיר, בכפר, בקיבוץ ובמושב; מהגליל עד הנגב. אשרינו שזכינו לכך!

כיצד חגגנו את ל"ג בעומר

ההתעוררות הלאומית בקרב הנוער היהודי נתנה גם את אותותיה בצורת החגים הלאומיים, ובייחוד ל"ג בעומר.

בערב ל"ג בעומר, עם ערוב היום, היו ההסתדרויות הנוער ובתי הספר היהודיים, בתוכם גם בתי הספר הממשלתי היהודי על דגליו, מתאספים במגרש הריק של שדה קורמן, שגבל עם בתי הקברות הנוצרי. שם הוקמה במה ועליה עמדו נכבדי ההסתדרות הציונית בעיר ונאמו מענייני דיומא, ואחרי קריאת הוראת-היום יצאה תהלוכה בלוויית תזמורת מכבי"אש לרחובות העיר דרך מגרש קושצ'ושקי, השוק, פולטוסקה וצ'חא-נובוסקה ובחזרה לשדה. בצדי המדרכות הצטופפו המוני יהודים כדי לחזות במצעד הנוער, שמנה למעלה מ-5000 איש. הם הסתכלו בילדיהם, "הנחת שלהם", שצעדו בסך, כחיילים ממש. למחרת עם זריחת החמה יצאו שיירות של נוער ליצירות הסמוכים בכדי לבלות את החג בחיק-הטבע.

בימי הפגרא הורגשה בכל בית ורחוב היציאה מהעיר למחנות צופים — הם מושבות-הקיץ, כפי שקראנו להם אז. נערים ונערות עם ילקוטים על שכמם היו נפרדים בתחנת-הרכבת מהוריהם למשך שבועיים או לחודש. מושבות הקיץ היוו חוויה חזקה בלב כל צעיר וצעירה.

העליה המוגבלת פגעה בתנועה

הלפו שנים ובוגרי ההסתדרויות התחילו להגשים את חזון התנועה. יצאו להכשרות, כשהצעירים מביטים

הסתדרות "השומר הלאומי" בפלונסק, 1929

הנוער הציוני לפני מלחמת-העולם השנייה

היו קודש לפעולות לטובת בנין הארץ. תמיד מצאנו אצלו עידוד לפעולות חדשות ומוגברות. יהי זכרו ברוך!

רבות סבלנו מזה שלא היה לנו מקום ריכוז טוב. בית התרבות ע"י הספריה בקומה השלישית לא יכול היה להכיל את כל הנוער מכל הזרמים. ניגשנו איפוא לפעולה והחלטנו לבנות בית לקן שלנו. במאמצים גדולים נאספו הכספים והוקם הבניין. ודווקא רצה הגורל שהקן הוקם מול בית-הספר העממי, שלחם נגד כל תנועות הנוער.

בבית החדש שקם נגד עינינו הגיע הקן להתפתחות יפה ולעבודה סדירה. קמו גדודים, קבוצות עם ראשי קבוצות והפעולה החינוכית שיגשגה.

רוב השיחות והחוגים התנהלו בעברית. תוספת כוח קיבלנו משהוקם בית-הספר העברי "תרבות" ובאו המורים המסורים שטיפחו בנו תרבות עברית בצנעה. שעינו הרעה של השלטון לא תשיגם. בנקודה זו כדאי להזכיר לטובה את האחים חלף, ראשוני מורי בית-הספר העברי בפלונסק. עוד שנים רבות לפני שקם ביה"ס "תרבות" בעיר. על שכמם נשאו הם את העול הכבד של חינוך עברי בתוך סביבה עוינת. באופן מיוחד סבלו מבית-הספר העממי והפקידות הממשלתית.

ככה המשכנו את חיינו והגענו לגיל 17-18. בתנועה עלתה על סדר-היום שאלת ההגשמה החלוצית או עזיבת הקן כדי להצטרף להסתדרות הציונית הכללית.

רבים לא עמדו במבחן. בייחוד המבוגרים שבייננו, והתחילה תסיסה.

לרבים לא עמד החינוך הציוני. הברק החיצוני של הרחוב משך אותם וגם הרבה הורים לא רצו להשלים עם הרעיון שיצטרכו אי פעם להיפרד מילדיהם אשר ירצו לעלות ארצה, בעת שבארץ היו מאורעות, כרגיל.

ובימים ההם נשמעו כבר הדים ראשונים מהנעשה מעבר הגבול המערבי, ששם התחיל הצורך לעמוד אל כס השלטון.

רבים מהקן לא חושלו די הצורך ולא עמדו במבחן ההגשמה. הרבה נערים נתפסו לחיים הקלים והקלוקלים ואפילו לא ניסו ללכת בדרך ההגשמה החלוצית אחרי כל כך הרבה שנים של חינוך ציוני וחלוצי.

רוב הנוער בפלונסק מרוכז היה בתנועות נוער ציוניות. הקן שלנו התחיל את צעדיו הראשונים ברחוב היהודי כתגובה לפניית השומר-הצעיר שמאלה (מה שומר הצעיר נשרו אז חלקים, שעברו לקומוניסטים ואבדו לעמם ולעצמם).

לקחנו עלינו משימה נעלה, לחנך את הנוער ליעודים לאומיים, אך על הגשמה חלוצית טרם דיברנו אז. יותר מדי צעירים היינו ולא ידענו את המציאות הארצי-ישראלית, לא משליחים ולא מהמבורגרים שלנו. ראשוני-חלוצי-התנועה עשו אז את צעדיהם הראשונים בנס-ציונה ולהדרכה בתנועה טרם הגיעו.

הקן שיגשג והגיע להישגים עצומים בריכוז הנוער במסגרת אחידה ורחבה, בעלת מגמות חינוכיות ואופי צופי.

לא ויתרנו על שום ילד. את כולם משכנו לתנועה, למרות ההתנגדות המרה של הורים רבים. שפחדו שמא ייצאו לידהם לתרבות רעה ולא ירצו להמשיך את אורח-חיהם הגלותיים.

באו אלינו גם ילדים של הורים מתבוללים כביכול בעיירתנו הקטנה, שהודנבו אחר הפולנים העשירים והפקידות הגבוהה. לא נאה היה להם שילדיהם יהיו בתנועות נוער ציוניות. בייחוד ביקשו להצר את צעדינו אלה מבין ההורים שהיו פקידים, חברי הסנאציה. הם קראו לנו במלת גנאי: "הגרינ" בוימובצים הצעירים".

למרות הכל משכנו את בניהם לתנועה וכולנו נרתמנו לפעולה.

נוכח אני ברטט איך פעלנו לטובת הקק"ל בכל השטחים. מדי חודש בחודשו היינו עוסקים בהרקת הקופסאות, במכירת בולי קק"ל. הרגשנו שלא די באיסוף כספים אצל אחרים. לא הסתפקנו בזה ומה פרוטות הדלות שלנו התלטנו לתרום בעצמנו. בפעולה זו הגענו להישגים נאים וסכומי-כסף ניכרים נאספו עד שהצטרכנו להיזהר מרבקה נ"י. מתחנות שממול לבית-הספר-העממי, שכן גרם לה הדבר הפסדים ניכרים...

בהביאי את סכומי הכסף שאספנו ממכירת בולי קק"ל בין התלמידים בכיתה למורשה הקק"ל ר' יוסף פלטוי ז"ל, יהודי אציל-נפש אשר כל נפשו וזמנו

ועד הקרו הקיימת לישראל בפלונסק

הכשרה ועליה

בכל אופן הקבוצה שלנו, "קבוצת-נשרים", החליטה ללכת בדרך ההגשמה והיתה תכנית שכל הקבור צה תצא להכשרה במחוזות יוטר גדולים. ואכן, בתחילת שנת 1933 יצאנו 5 חברים להכשרה לאחר שאחרים כבר היו בהכשרה לפנינו ואף על ארצה. אברהם ר. התכונן לעלות הראשון מהקבוצה שלנו. יצאנו לאוסטרוב-מאזובייצקי (כותב השורות האלו, עליזה גונסקה, חנוך בלוטניק, יעקב נייברגר ואהרן שניידר).

כאן התחילה פרשה של סבל ועמל. אבל זאת היתה הדרך לישראל לחברי תנועה מאורגנים, ואחרת לא היתה. ידועים התנאים הקשים ששררו אז בנקודות ההכשרה שפורות היו בעיירות פולין. מנתחלקנו היתה רעב תמידי, חטיבת-עצים ושאר עבודות מפרכות בעיירות. להכשרה חקלאית כמעט שלא הגענו, רק זמן קצר זכינו להכשרה חקלאית בגרושצין. רבים וטובים נשברו אז וחזרו לעיירות חולים ומיואשים וזרעו מבוכה בקרב הנוער.

ובינתיים הגיע הצורך לשלטון. שמענו את האויר מים שהמטיר נגד עמנו. אך רבים אטמו אזניהם משמוע, כאילו לא אלינו הכוונה. צעירים היינו, בני 17-18 בסה"כ. מכל החמישה והאחרים שיצאו אחד

רינו מאותה הקבוצה המשכתי יחידי בנדודים על-פני פולין במשך חמש שנים. בכל עיירה מצאתי אותה תמונה מעציבה, אחת דומה לשניה.

בשנת 1938 זכיתי לעלות ארצה ולהצטרף לקבור צה אושה אשר בעמק-זבולון. וכאן מתחילה פרשה חדשה, פרשת בראשית של בניין משק קבוצתי.

באושה מצאנו כמה צריפים קטנים ועוד כמה מיבנים עלובים ואוהלים דלים שנטועים היו על גבעה סלעית, מכוסה יער של קוצים ששורצים בהם עקרבים ונחשים — פחד אלהים!

את שיכוננו לתפארת קיבלנו תיכף, 2 משפחות ופרימוס (רווק) באוהל אחד קרוע.

לילה לילה הומטרו עלינו יריות מהשכנים ומח-סה עוד לא היה. מקובל היה שבמקרה של יריות היינו שוכבים על האדמה מאחורי גל-אבנים שהוקם בינתיים והשומרים משיבים אש לפי הצורך...

בצער וביגון מזכיר אני את החברים היקרים הטהורים והקדושים, אשר לא היה להם העז והאומץ ללכת בדרך ההגשמה-החלוצית.

כך תמה פרשת הנוער בפלונסק. העיירה היהודית-הציונית המפורסמת שלנו איננה עוד.

יהי זכרם ברוך לנצח!

פלוגת „השומר הטהור” (הלאומי) בפלונסק, 1928

„השומר הלאומי” בפלונסק, 1929

קבוצת „בנות אגודת ישראל“, 1934

„צעירי אגודת ישראל“ בפלונסק

שער שמיני

מוסדות

ציבור

חינוך

ותרבות

מוסדות תרבות וחינוך

ריקה). יחיאל מאיר רוזנברג (חי בתל-אביב), דוד שרפשטיין ורחל ז"ל, בתו של אחי יהושע; בילה ואסרמן מפלוצק (כעת בהולאנד), לימדה בו בתקופה מסוימת את השפה הפולנית ואת המקצועות הכלליים. כל תלמידי בית-הספר שלנו השתדלו לדבר עברית בינם לבין עצמם גם מחוץ לכותלי ביה"ס. יתר על כן: אלה מהם, שנשלחו ע"י הוריהם לקנות מצרכים לבית, מכשירי-כתיבה ועוד, פנו רק לחנויות אלו, שבעליהן מדברים עברית. היה זה מעשה בלתי-שכיח לחלוטין והשפעתו על הפצת הלשון העברית החיה בעיר היתה ניכרת ביותר.

פעולות התרבות של "אור"

כל מי שבא לעירנו מן העיירות ומהערים הסמוך כות קינא בנו קנאה עזה, בשל הפעולה הנמרצת שלנו להפצת השפה העברית וספרותה. בקרב הנוער בגיל 14—20 נעשו פעולות תרבות מיוחדות בארגונים שהיו קיימים אותו זמן בעירנו. רבות מהן קוימו גם באולם "אור" היפה ורחב-הידיים שברחוב פולטוסקה, בבית ר' אבא זילברפניג, חתנו של צמח. שם היתה גם ספריה נאה, ובה ספרים רבים להשאלה בעברית, יידיש, פולנית ורוסית. הספרנים עבדו חליפות, בתורנות: כל שבוע ימים — שני ספרנים מתנדבים אחרים. החברים יכלו לקרוא גם במקום, בשעות-הערב שנועדו לכך. היו במקום גם עתונים לעיון בשפות שונות.

עוד אני זוכר את הרצאתי, הראשונה בחיי, שהרציתי באולם "אור". הנושא שבחרתי לעצמי היה — "מהות האומה": טריטוריה, היסטוריה ושפה — שלושת היסודות שעליהם מושתתת אומה חיה. האולם היה מלא מפה לפה, ואנוכי נרגש ונפעם. רעדה אחזתני לפני החווירו כסיד מהתרגשות ומאימתא דציבורא.

היתה זאת הרצאה פופולרית ובשפה עברית פשוטה ביותר.

השומעים הבינו כל מלה (כך אמרו לי) והיה זה הישג לא קטן בימים ההם.

בין המרצים והנאומים הקבועים ב"אור" היו: לייבל פינקלשטיין ז"ל, אדם משכיל ובעל שאר-רוח, שנתן מכשרונו ומידיעותיו המרובות לכל שוחרי

היה זה לפני למעלה מארבעים שנה. ואף כי רחוקים הימים מאתנו, זכורה לי את יפה, פלונסק העברית שלנו. בחליפות הזמנים נשכחו אמנם פרטים רבים, אך עיקרי הדברים עודם מלווים אותנו עד היום הזה.

זכרונות ברוכים הם מימים רחוקים. רק מעטים נותרו, מעטים מאלה שנתנו מכוחם ומאונם למפעלי החינוך והתרבות העברית בעירנו פלונסק.

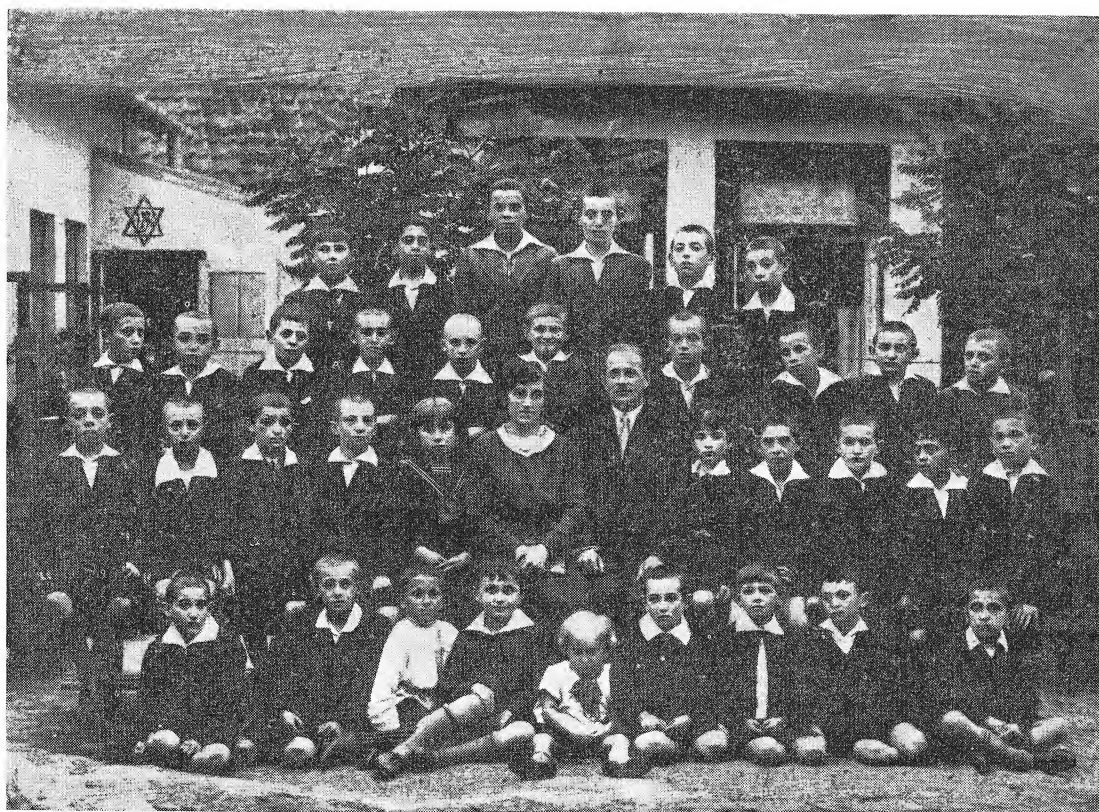
תבאנה העובדות ותספרנה מעט מזער ממה שהיה. לפני נסיעתי לברלין, בשנת 1921, בה התכוונתי ללמוד וללמד, עבדתי פרק זמן מסויים בהוראה בביה"ס העברי היחיד בפלונסק, שבהנהלת אחי ומורי הדגול והיקר, יהושע ז"ל, שכל ימי חייו היו קודש להפצת השפה העברית והתרבות העברית ולכל ענייני התנועה הציונית.

בית-ספר זה קיים אז ארבע כיתות. המקצועות התחלוניים נלמדו בו בשפה הפולנית, עלידי מורים שאושרו מטעם המיניסטריאון להשכלה בווארשה. את המקצועות העבריים לימדו מורים שהיו ידועים כתלמידי-חכמים ובעלי כושר פדגוגי רב, וביניהם גם אחי יהושע, שהיה מורה מצויין, בקי בשפה העברית ובתלמוד ובעל ותק בשדה החינוך. חינוכו הראשון של יהושע ז"ל היה בחדר, בבית-המדרש ושלוש שנות לימוד בשיבת לומז'ה. אבל גם אח"כ הוסיף ללמוד ולהשתלם. עד כמה שידוע לי, התכונן בימים ההם לבחינה כמורה והשיג תעודת-הוראה מטעם השלטון הרוסי בפולין.

אנוכי הורייתי באחת הכיתות בביה"ס הנ"ל את המקצועות: תנ"ך ואגדה, עברית (עפ"י הספר "הל" שון" מאת של"ג), דקדוק ותפילות. תלמידי הכיתה הגבוהה למדו גם משנה וגמרא.

הלימודים התקיימו יום יום משעה 8 בבוקר עד 3 אחה"צ, בהפסקה של חצי שעה מ-10.30 עד 11 לפנה"צ, פרט להפסקות קטנות אחר כל שעת-לימוד. התלמידים שהתגוררו בקרבת ביה"ס הספיקו בהפסקה הגדולה לרוץ לבתיהם, לסעוד את לבם; אלה שמקום-מגוריהם היה רחוק מביה"ס הביאו עמם אוכל מתבית וסעדו במסדרון. ליד שולחנות שהועמדו במיוחד למטרה זו.

בפרקי-זמן שונים שימשו בבי"ס זה כמורים לעברית ולפלל לימודי היהדות: לייבל קלפמן (כעת באמ-

בית-הספר של יצחק חלף. במרכז — יצחק חלף ורעייתו (1934)

בית „תרבות“ הפך להיות מרכז לפעולתנו התרבותית והציונית וטובי החברים נטלו בה חלק.

גם מאיר פינקלשטיין (כיום בישראל) נכנס אז לפעולה כחבר הוועד. לייבל גרושקביץ (כיום בישראל) היה פעיל ומסור מאוד לעבודתנו התרבותית וסינצ'ה פלטאו ז"ל — בחור צנוע ונוח מאוד לבריות, נטל על עצמו את הטיפול בענייני קק"ל, קה"י ועוד.

בזמן ההוא הצגנו, בתיאטרון העירוני, כמה מחזות מחיי היהודים בעברית, מתוך מגמה להחדיר את השפה העברית וספרותה בין תושבי עירנו.

חוגים להשתלמות

מדי שבת אחרי-הצהריים קיימנו שיעורים להשתלמות בתנ"ך (רק בנביאים אחרונים) — לצעירות ולצעירים שכבר שלטו בשפה העברית במידה מספקת. כארבעים איש בערך השתתפו בהם בקביעות והוכיחו התעניינות והתקדמות רבה בלימוד מקצוע זה.

תרבות ודעת; יהושע, אחי המנוח, שרבים התפעלו מאוד מבקיאותו המופלגת בלשון העברית ובספרותה; מתתיהו ברודר ז"ל, שהצטיין בהרצאותיו המעניינות והמאלפות וגם בכושר אירגוני רב.

מלבדם היו עוד אחרים, שמותיהם נשכחו ממני. ראוייה לציון פעולה, חשובה מאוד, שקיימנו באולם „אור“:

כחמשה עשר בחורים, כולם יודעי עברית ובקיאים בספרות העברית והכללית, החליטו לחדש את מנהגם מימי נעוריהם וקבעו מועד ללימוד דף גמרא, פעמיים בשבוע בשעות 6–8 בבוקר, בהדרכתם של אברהם גרין, ראש המזרחי בעירנו ומייסדה, אחיו הקשיש של מר דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הבטחון בישראל יב"א, ומאיר צוקר ז"ל.

לאחר זמן עקר „אור“ את דירתו לאולמות מרווחים יותר — בית גרינבוים ברחוב הצ'כאנובאי, מול ביתה של משפחת פלטאו — ושם עוד גברה פעולתנו והתרחבה.

במרוצת הימים הוחלף גם השם „אור“ בשם „תרבות“, שהלם, כנראה, יותר את דרכי עבודתנו.

תלמידי ב"ס זה קיבלו גם ארוחה חמה בכל יום חינוך ולפעמים גם מלבושים חמים לימות החורף. הדואג העיקרי לבית-ספר זה היה מר אהרן גרבמן ז"ל, רופא שיניים נודע, שרק באותו זמן החל לגלות עניין בעסקי הציבור היהודי ומאז התמסר להם בכל לב. הוא גם נתמנה עד מהרה ליו"ר ועד הקהילה, כי הציבור נתן בו אימון רב. קפדן היה וכל אשר הבטיח לעשות — עשה בשלמות ובדייקנות.

כמוכיר ב"ס זה שימש מר משה צוקרקורן (דגני) והוא גם היה הרוח החיה במוסד. באולם "תרבות" נערכו גם שיעורי-ערב לעברית, בהם לימדנו, יהושע ואני, תמורת שכר. התלמידים היו משוחררים מתשלום שכר-לימוד.

"תרבות" ו"בני ציון"

בכל ליל-שבת, והיה זה בבחינת "חוק ולא יעבור", הרציתי בשעות 6—7.30 לפני חברי בית"ר, על נושאים ספרותיים ועל אישים שונים מתקופת ההשכלה, ואילו בשעות 7.30—9 — הרציתי לפני חברי השומר הצעיר. ולא היה לי כלל נפקא מינה בפני מי ארצה, שכן רק מטרה אחת ויחידה עמדה נגד עיני: החדרת הלשון העברית והשכלה עברית בחוגים רחבים ככל האפשר.

נותני השיעורים האלה היו: יהושע אחי המנוח, לייבל קלפמן, משה נחמנוביץ, שלמה טויב וכותב שורות אלו.

ביזמתי ובהדרכת הוקמו בעיר עוד שני חוגים של צעירות וצעירים, בגיל 18—22: האחד ללימוד הספרות העברית המקורית, השני — להכרת פרקים נבחרים מהספרות הכללית.

בחוג הראשון התעכבנו בעיקר על "על פרשת דרכים" של אחת"ע, על השירה והפרוזה של ביאליק ועל כתבי מ.ז. פיאראברג. בחוג השני עסקנו ביסודיות ובהתמדה ב"פאראדוקסים" של מ. נורדוי וכן בקריאה בתרגומים מהספרות הכללית, שהופיעו אז בהוצאת שטיבל.

השיעורים האלה נערכו בבתיהם הפרטיים של משתתפי החוגים, שכל אחד מהם מנה כ-25 חבר. היתה זו מעין אוניברסיטה נודדת.

בית"ס "חינוך ילדים"

גם לילדים מהשכבות העניות נפתח בית"ס להוראת השפה העברית ולימודי היהדות, בשם "חינוך ילדים". מנהלו של בית"ס זה היה נחום גלפנד, שנמצא כיום באמריקה, המורים בו היו מר משה ריבק, שהדרכתו בראשית צעדיו בהוראה ודוד שרפשטיין, שנפטר בשנת תשי"ב (1952), בערך, באמריקה.

אגודת "שיעורי ערב" בפלונסק, לנסיעתו של הח"א א. א. צירניקר (X), 1929

אפשר להודיע לי על כך שעות ספורות לפני ההרצאה? הוברר כי נפלה כאן אי-הבנה, מאחר שכל אחת מהחברות שנודמנו לביתי חשבה שחברתה כבר הודיעה לי על כך.

בלית ברירה הבטחתי לבוא, וכי יכולתי להשיב פניהן ריקם, לאחר שהודיעו כבר לכל החברות על הרצאתי?

מאותו ערב הרציתי פעמים מספר על הנושא „גשים גיבורות מתקופת התנ״ך ואילך”.

שיתוף-פעולה זה לא נמשך, לדאבוני, זמן רב: באותו זמן פרסמתי כתבה ב„הצפירה” על פעולותינו בתחום התרבות והחינוך, ובין השאר — גם על „בנות ציון” בעירנו. בסיום הכתבה העירונית: „הארגון „בנות ציון” נמצא עדיין במצב של התהוות ואין לדעת מה תהא צורתו האמיתית לגבי תנועתנו להבא”. פיסקה זו הפרה את השלום בינינו ואימונן בי נתערער.

בי"ם כללי לילדים יהודים

לאחר שלוש שנות שהותי בברלין חזרתי בשנת 1924, לפלונסק, עיר מולדתי.

ראשית דאגתי היתה: להחדיר את לימוד השפה העברית לביה״ס הכללי הממשלתי, שבו למדו למעלה מ-500 תלמידים יהודים. הלימודים בבי״ס זה התנהלו, כמובן, על טהרת הלשון והתרבות הפולנית, ואנוכי מחפש דרכים כיצד ללמדם עברית.

הילדים היהודים למדו במשמרת השניה, כי במש-מרת הראשונה, משעה 8 עד 1 בצהריים, למדו הילדים הפולנים וכל חדרי הכיתות היו תפוסים על ידיהם.

בסכנת נפשות ממש הלכו ילדינו לבי״ס זה, כי התלמידים הפולנים היו שמים להם מארב ומכים אותם מכות אכזריות במקלות, באבנים ובכל מה שהכינו להם מראש ל„מלחמת קודש” זו. וגם בצאתם בערב מביה״ס היתה חוזרת ונשנית עוד ביתר שאת המערכה בין המחנכים.

זמן רב ספגו ילדינו את המכות שניתכו עליהם ללא התנגדות, אך לאט לאט החליטו להתארגן ולהשיב מלחמה על המתנפלים עליהם. ואז היו כבר פצועים משני הצדדים...

מצב זה נמשך עד לשנת 1930 בערך. אותה שנה הוכשר בניין-מגורים גדול לבית-ספר מיוחד לילדים היהודים, וכל זה הודות לאולה פשיגודה ז״ל, מנהל בית-הספר, לזליג שניצר ז״ל, סגן ראש העיריה ולשאר חברי המועצה העירונית היהודים בזמן ההוא.

דאגה רבה לבי״ס זה דאג הציוני הוותיק והמסור בכל להט נפשו, העו״ד מר אביגדור גרין ז״ל, אביו

יום אחד נתגלעו חילוקי דעות בין חברי ועד „תרבות” בנוגע לתוכנית הפעולה — אני משער לעצמי, כי היו אלה חילוקי-דעות אידיאולוגיים — וכתוצאה מכך בא הפילוג לשתי מחנות: „תרבות” ו„בני ציון”. הראשונים נשארו בדירתם ברחוב הצי-כאנובאי, ו„בני ציון” השתכנו ברחוב פלוצקה. בראש חברי הוועד של „תרבות” עמדו מאיר פינקלשטיין, רבקה-לה כהן ועוד.

מאיר פינקלשטיין היה כבר אז אישיות מרכזית בפלונסק. ער היה לכל המתרחש בעולם בכלל ובעולם היהודי בפרט; נואם ומרצה בחסד, תחילה רק ביידיש ואח״כ גם בשפה העברית. את השפה העברית וספרותה, עד כמה שידוע לי, למד בעצמו בשקידה יתירה. בעיקר שקד על לימוד הדקדוק העברי. גם בחיזור ניותו הנאה והמטופחת עורר רגש של כבוד בעיני כל רואיו.

בראש „בני ציון” עמדו: לייבל פינקלשטיין ז״ל, אדם מלא וגדוש ידיעות בספרות העברית והכללית, הוא ידע את השפה העברית והכללית ידיעה עמוקה ויסודית, אבל לא הצטיין ביותר בכושר הסברה, מתתיהו ברודר ז״ל, ציוני ועברי נלהב ונואם רב-כשרון, הרשל צירקה והורוביץ ז״ל. את שני האחר-רונים הכרתי אך מעט.

ההתחרות והקנאה בין שתי האגודות גדלו מיום ליום. קנאת סופרים וחכמים זו הרבתה חכמה ודעת ופעילות שקדנית בפלונסק.

יש לציין כי מספר הלומדים ב„בני ציון” לימוד-קבע בערבים היה רב מאוד, וכן רבו פעולות הסברה ותרבות לחברי ארגון זה.

גם ועד „תרבות” לא שקט על שמריו: פעולות תרבות רבגוניות נעשו שם בממדים רחבים ובצורה נאה מאוד.

היתה זאת „תקופת הזהב” בעבודתנו.

„בנות ציון”

לאחר זמן נולד ארגון חדש: „בנות ציון”, מעין עזר כנגד „בני ציון”.

„בנות ציון” קיימו גם פעולות נפרדות לתרבות, ובהן השתתפתי לעתים קרובות.

זכורני אחת מהרצאותי בפניהן. היה זה ביום הששי הקצר, שעות ספורות לאחר שובי מביה״ס. הפמוטות כבר עמדו על השולחן להדלקת נרות של שבת, ואנוכי מוכן לקבלת פני שבת המלכה. פתאום הופיעו בביתי שרה-צ׳ה קוליאס מבית מור-שינסקי והגברת באנקו (אחותה של סוניה לב מפליצק) ז״ל והודיעו לי בפשטות, כי באותו ליל-שבת תתקיים הרצאתי במועדון, שברחוב ודונסקה. הופתעתי: כיצד

אולה פשיגודה ז"ל, מנהל ביה"ס הכללי בפלונסק, היה מגלה יחס חיובי ונאה כלפי העניינים היהודיים בעיר ויחס זה בא לידי ביטוי גם בענייני חינוך. לבנו היחיד, אזי — יצחק — (כעת בישראל), נתן חינוך יהודי והיה חרד לכך שיידע עברית וכל הנוגע ליהדות בכלל.

בהשתדלות ועד ההורים של בית-הספר שבהנ-הלתו, הירשה לי המפקח המחוזי הממשלתי ללמד את התלמידים שביקרו בבי"ס זה את השפה העברית, היסטוריה ותנ"ך, במקום לימוד דת יהודית בשפה הפולנית. היה זה הישג רב לאין ערוך, כי לימוד השפה העברית היווה אז פתח בטוח לתנועה הציונית.

אך פעולה זו לא נמשכה זמן רב. הצעיר הפלונסקאי, מיכאל פוזנסקי, בוגר הסמינר למורי-דת בבית-הספר הממשלתיים לילדים יהודיים, נתקבל כמורה לדת בשפה הפולנית לבי"ס זה והכל שב להיות כשהיה.

לא מצאתי מרגוע לנפשי, עד שפתחתי בשביל חלק ניכר מתלמידי ביה"ס הממשלתי קורסים מיוחדים לעברית בערבים, בארבע כיתות בערך.

משאת נפשי היתה אז לפתוח בי"ס עברי, שבו יילמדו כל המקצועות בעברית.

נמנעתי מלעשות כן מחשש, שמא עלול דבר זה לפגוע בקיום בית-הספרו של אחי יהושע המנוח,

של מר דוד בן-גוריון, אשר נשא בעול קיומו מבחינה רוחנית ושקד שקידה יתירה על מהלך החינוך והלי-מודים בו, זמן ממושך טרם עלותו ארצה.

הוא היה ידוע בעיר כעין פטרון למוסד חינוכי רב חשיבות זה, השתתף בכל אסיפות ההורים והמר-רים, היה ראש המדברים ועל פי הדרכתו ועצותיו המעשיות נשקו ענייני ביה"ס. אפילו המפקח דאז מטעם הממשלה היה נמלך בו בעת הצורך בפתרון כמה בעיות הנוגעות לבי"ס זה.

במשך כל השנים שזכורות לי, היה נחשב מר אביגדור גרין ז"ל לא רק כאחד מוותיקי הציונים בעיר, אלא כראש עסקני התנועה הציונית בפלונסק ובלי הסכמתו ועזרתו הפעילה לא נעשה כמעט דבר. בכל העניינים שבחיי הציבור היהודי בעירנו ובציונות גילה יחס ער דינאמי להפליא וביתו היה בית-ועד לתלמידי חכמים ולפרחי ציונים, בימים ההם. הוא עלה ארצה בשנת 1925 ונפטר בכ"ב באייר תש"ב (13.5.42) בתל-אביב.

המורים והמורות בבי"ס זה, כמעט כולם יוצאי פלוצק, היו ברובם רחוקים מענייני יהדות וציונות, פרט לאחדות מהן: סוניה לב ז"ל (אח"כ רעייתו של מתתיהו ברודר), סבינה (שיינדל) גרין, בתו של אברהם גרין (נישאה למורה פירשצ'ן מפלוצק) ורעייתו סאלה הרשקוביץ (בישראל שינתה את שמה לשולמית).

בית-הספר הכללי עם המנהל אולה פשיגודה

בשנת 1930 בערך הועבר בית-ספרי זה לבניין שנבנה במיוחד למטרה זו ברחוב פלוצקה, בבית משפחת הנשיל.
ועד הורים פעיל סייע רבות בידי בהקמתו. בראשו עמדה צביה פרנקנשטיין, מבית גרין, וגיס, לייבל גולדפער, השקיע הרבה מאמצים בבנייתו.

גן-ילדים עברי פרטי

כעבור זמן-מה הוקם, לפי דרישת ההורים, גן-ילדים ליד בית-ספרי.
לאחר פירסום הדבר ברבים, נרשם מספר ילדים שהצדיק פתיחתו של הגן לאלתר.
עם סיום כל ההכנות הדרושות לכך, כגון: דיוור, ריהוט וציוד מתאים, נפתח הגן ברוב פאר ובטקס חגיגי מאוד בהשתתפות ההורים ואורחים מוזמנים. כגננת נתמנתה העלמה שרה זוויירצ'דלה-שפיגלמן, בוגרת בית-מדרש לגננות "תרבות" בווארשה (כעת היא נשואה ונמצאת בקיבוץ נגבה). עבודתה של גננת זו הוכתרה בהצלחה יוצאת מן הכלל וכעבור זמן קצר סיגלו לעצמם הילדים את הדיבור החופשי בשפה העברית ושרו שירים עבריים.
אחר חדשים אחדים של קיום הגן, השתתפו הילדים האלה בביצוע תכנית נשף-חנוכה של אותה שנה על טהרת השפה העברית: סיפרו על פרשת החג, דיקלמו, הציגו מחזה מענייני דיומא, שעובד במיוחד לגיל זה ושרו שירי-חנוכה ועוד.

אם כי הורים רבים פנו אלי והפצירו בי לממש רעיון זה בעזרתם.
לאחר שיקולים רבים נכנסתי לעבוד יחד עם אחי יהושע בבית-ספרו. הוא היה הבכור בבית (אבא, ר' גדליה ז"ל, נפטר בגיל צעיר מאוד) וגדול ממני במספר שנים ניכר ויחסו אלי היה — כשל אב ואח וחבר כאחד. היינו מטיילים יחד, קוראים יחד ספר בפסיכולוגיה ובפדגוגיה, וידי לא משה מתוך ידו.

נפתח ביה"ס "תרבות"

באותו זמן נפתח בעירנו בי"ס "תרבות" והתער מולה לבי"ס זה, מצד ועד ההורים וההורים עצמם, שהיו מעוניינים בו, היתה רבה מאוד. מי שהעז להתנגד למוסד חדש זה, הוכרז כאויב לעניין היהודי-הלאומי.

דבר זה ערער, כמובן, את יסודות בית-הספר שלנו, שהקים דור שלם של דוברי עברית וחובבי-ציון, ועתה התחיל לרדת פלאים, לאחר שרבים מתל-מידיו עברו לביה"ס "תרבות".

מסיבה זו ומסיבות סובייקטיביות שונות נאלצתי, לצערי הרב, לפרוש מעבודתי בבית-ספרו של אחי, שהיה יקר לי מכל יקר.

ברשות המיניסטריאון להשכלה בווארשה פתחתי בשלהי שנת 1929, בי"ס פרטי משלי לעברית וללימודים כלליים, ברחוב פולטוסקה, בשכנות עם המפקח דאז ובהסכמתו המלאה.

כיתת נערים בביה"ס, חינוך ילדים

יורשה לי לציין במיוחד לשבח את רעייתי, שולמית (סאלא הרשקוביץ מפלוצק), שהאצילה מרוחה, ממרצה הרב ומכשרונה הפדגוגי על מהלך העבודה בבית ספרי ותרמה הרבה להתפתחותו אם כי היא עצמה עבדה קשה בימים ההם כמורה בביה"ס הכללי, כאם, כעקרת-בית וכו'.

נפגרי ביה"ס של יהושע חלף

מובן מאליו כי שני בתי-ספר אלה: „תרבות“ ושלי היו בעוכרי בית-ספרו של אחי יהושע המנוח, שהשקיע בו את מיטב שנותיו, כוחותיו וכשרונותיו. לאט לאט דעך מוסד חלוצי חשוב זה, אשר הניח את היסודות לחינוך יהודי-לאומי וללימוד השפה העברית וספרותה בעירנו, עד שנסגר לגמרי בשנת 1932 בערך.

אחי נאלץ אז להעתיק את דירתו לעיירה וישגורוד (עיר מולדתו של נחום סוקולוב), הקרובה לפלונסק, ושם הוסיף להרביץ תורה ברבים בהצלחה רבה.

והנה — שנת 1934.

שמועות מחרידות מגיעות מגרמניה הנאצית. אין עוד תקווה לנו „בצפרי הנץ“. וגם בארצות אחרות מתמוטטים יסודות חיינו. כל הארץ לנו גרדום.

אמרתי בלבי: מה-בצע כי נוסיף לשבת עוד בגולה?

אותה שעה גברה בי גם הדאגה לביתי שלי ולחינוכו של בני היחיד, גדליה, שלא רציתי בשום אופן כי יגדל ויתחנך באווירה של חיי נכר ושנאה.

החלטתי אז לעלות ארצה ולפתוח פרק חדש בספר חיי על אדמת-אבות.

פניתי בחשאי ל„משרד הפלשתינאי“ בווארשה ובי-קשתי „סרטיפיקט“ בשבילי ובשביל בני ביתי. היה זה בראשית שנת 1934.

עולים לארץ-ישראל

דבר עלייתי ארצה נודע חיש מהר בעיר וכל אלה ששמעו על כך ניסו להניאני מלעשות „שטות כזו“.

להורי תלמיד נתתי פיצוי: העברתי לרשותם, חניגס אין כסף, את ביה"ס על כל ציודו והבטחתי להם מורים מרשת בתיה"ס „יבנה“. באסיפת-הפרידה שנערכה הסברתי להם את המניעים לצעדי ותבעתי גם מהם, התחננתי ממש לפניהם, שיעשו גם הם כמוני ויצילו את עצמם ואת ילדיהם.

התפעלות ההורים והאורחים שנכחו בנשף זה היתה רבה מאוד. לצערי ולצער כל ההורים נאלצה הגננת, המוסמכת היחידה אז בפלונסק, לפרוש מעבודתה בגן לפני סיום שנת-הלימודים מטעמים שאינם ידועים לי בבירור. (אולי גרמה לכך השפעה מצד מרכז „תרבות“).

אחר פרישתה של שרה מעבודתה, נסגר גן-הילדים הראשון והאחרון בעירנו.

את הקשישים שבילדים צירפתי לכיתה א' והרכים שבהם נשלחו, בלית ברירה, הביתה עד לשנת הלימודים הבאה, כשתיפתח כיתה א' חדשה.

ביה"ס „אסכולה עברית“

תכנית הלימודים היתה מגוונת מאוד והדגש הושם על חינוך הילדים ועל התנהגותם הטובה והמנומסת גם מחוץ לכותלי ביה"ס, כדי לקיים את הכתוב „קדמה דרך-ארץ לתורה“.

התלמידות והתלמידים לבשו תלבושת אחידה: חלי-פה כחולה עם צווארון לבן כלפי חוץ וכובע מיוחד, שקושט בסמל ביה"ס — א — ע (אסכולה עברית).

גם דגל היה לביה"ס: מוט ארוך, שהוכן על-ידי אחד מתלמידי לשעבר, קלמן בקרמן, ובראש המוט התנוסס כדור מוארך עשוי נחושת מבריקה, ומעליו — מגן דוד ובו נורת חשמל קטנה להאיר את הדרך בשעת תהלוכה או טיולים שנערכו בערב לכבוד כל מאורע לאומי חשוב.

יריעת המשי של הדגל ורקמת המגן-דוד וסמל ביה"ס שעליה, היתה מלאכת-מחשבת של תלמידתי המבוגרת, העלמה רבקה ריבא (נשואה וחיה בישראל).

ועד ההורים היה מתכנס תכופות לדיון בבעיותיו השוטפות של המוסד. מפקידה לפקידה זימנתי את כל ההורים לאסיפות, כדי לשוחח אתם על חינוך ילדיהם בכלל ועל יחסם אליהם בבית בפרט.

הייתי נוהג גם לבקר תכופות בבית כל תלמיד ותלמיד, לשם קשירת קשרים הדוקים עם ההורים וכדי לעקוב מקרוב אחרי התנהגותם של תלמידי בבית וברחוב.

לסיום כל שנת-הלימודים נערכו מיבחנים יסודיים בכל כיתה וכיתה והילדים קיבלו תעודות על התקדמותם בלימודים, בניקיון ובהתנהגות. חופשת הקיץ נמשכה רק חודש אחד (זה היה רצונם של ההורים). כדי שהילדים לא יתבטלו זמן ממושך מדי מהלימודים.

בית-הספר הכללי — מחזור של תלמידים

יהושע ז"ל נפטר בט' באדר תשי"א (1952)
ורעייתו רות בכ"ה באב תשי"ב (1953).

בית ישראל בפולין נחרב. רק מעטים נצלו. גם
מבני פלונסק נשארו מעטים ומהם חיים אתנו כאן.
בישראל החופשית, ומהם שריים בתפוצות שונות
ברחבי תבל.

אך רבים מאוד הם זכרונות העבר השמורים
בלבנו.

בערב האחרון לפני צאתי מפלונסק נתקיימה
הישיבה האחרונה עם ועד ההורים, שנמשכה משעה
8 בערב עד השעה 3 בלילה, ובמעמד זה מסרתי גם
את דגל ביה"ס ליו"ר הוועד, ר' זליג שניצר ז"ל.
ב-26 בחודש מארס 1934, שישה ימים לפני חג
הפסח, הגעתי בשלום עם רעייתי ובננו היחיד לחוף
יפו, באניה "פולוניה".

כעבור חדשים מספר בא גם יהושע, אחי ומורי
היקר, עם רעייתו רות (רודה) ז"ל.

בית-הספר „תרבות“

שבו מאוכלסות היו בדלילות — כמאה וחמישים תלמיד בכל הכיתות בסה"כ.

בשנה השניה לקיום בית-הספר חל חילוף משמרות בקרב המורים. גם המורים החדשים היו ברובם בוגרי הסמינאר בוילנה: המנהל משה רוזנבליט (מהושצ'ה) שבוולין — עתה מורה בכ"ס תיכון ברחובות), א. י. יוסקוביץ' (מוילנה), קיט (מאושמיאן), רבקה סלוצ'קית, וולאק, שרה פרלמוטר (מוארשה), סגאלוביץ' (מלומזה), ויין (מקרינקי), סולמאניק (מקורץ). כן זכורים המורה המצויין בוקסר ואשתו.

בראש בית-הספר „תרבות“ בפלונסק עמד ועד ציבורי שמתפקידו היה לדאוג לתקציב, להזמין מורים, לגייס תלמידים וכל שאר הפעולות הכרוכות בהבטחת קיומו של המוסד. הפעילים בוועד הציבורי הזה היו, בין השאר: מתתיהו ברודר (שימש זמן רב כיו"ר הוועד), חנוך מיכלסון, יששכר פשיגודה, שמואל קורטה. תקציב בית-הספר מבוסס היה בעיקר על שכר לימוד, אך הוועד היה עורך גם מפעלים שונים לשם השגת הכנסות נוספות לקופת המוסד, כגון נשפים, הצגות וכן היה הוועד אוסף תרומות אצל אותם הורים שידם השיגה להוסיף על שכר-הלימוד. שכן אף היו בבית-הספר תלמידים רבים, בני-עניים, שלא שילמו כל שכר-לימוד או שילמו רק סכומים פעוטים. אין תימה איפוא שמצבו הכספי של בית-הספר היה תמיד דחוק ולא היתה אפילו שנה אחת שבה קיבלו המורים את מלוא שכרם.

ואכן אפשר לומר שבעיקר עולו של קיום בית-הספר נשאו המורים, אשר על אף כל הקשיים ניהלו את הלימודים כסידרם. ולא זו בלבד, אלא הם היו אף משקיעים מזמנם שלאחר הלימודים לשם אירגון הכנת שיעורים משותפת עם תלמידיהם, בלא שניתן להם כל תשלום. מורי „תרבות“ היו מלמדים עברית גם לנוער המבוגר יותר ושיתפו עצמם בפעולה התרבותית, הצירי נית והציבורית הכללית בעיר: — נטלו חלק בפעולות ועדות הקה"ל, השמיעו הרצאות על נושאים שונים והושיטו עזרתם לפעולות תרבות וציבור וכירב.

★

מחוסר תנאי שיכון והארתה מתאימים בפלונסק, היה כל מורה נוהג לשכור לעצמו חדר עם אוכל ולא

רומאן ישן היה לה לפלונסק עם הלשון העברית. על אגודת „עזרא“ מסוף המאה הי"ט, שחבריה, נערים בני י"ד וט"ו, נדרו נדר לדבר ביניהם עברית, מסופר במקומות אחרים בספר זה. כן מסופר על בתי-הספר המצוינים של האחים יהושע ויצחק חלף אשר לא מעט הודות להם נישא ברמה בחוצותיה של פלונסק צלצולה של הלשון העברית החיה.

אולם כל זה היה עוד בטרם היכה החינוך העברי שורש עמוק בשאר היישובים היהודיים של פולין. ובני-תיים קמה פולין העצמאית ובעיית האנטישמיות גברה והתחריפה. אותם הורים יהודים, שלא ראו עתיד לבניהם בפולין האנטישמית, ביקשו לתת להם חינוך עברי וציוני כדי להכשירם לקראת העליה והחיים בארץ-ישראל. על רקע זה קמה והתפתחה בפולין רשת עניפה של בתי-ספר שלשון הוראתם היתה העברית. כמו גני-ילדים ובתי-ספר יסודיים עבריים, גימנסיות ואפילו סמינארים למורים ולגננות. רוב בתי-הספר מסוג זה, העבריים והציוניים היו מאורגנים בהסתדרות „תרבות“, שוועידתה הארצית הראשונה בפולין נערכה בדצמבר 1922.

★

בהסתערותה החינוכית על המחנה הציוני הרחב בכל יישובי פולין הגיעה „תרבות“ גם לפלונסק ובשנת 1929 הוקם בעיירה בית-הספר בשם זה. המנהל הראשון היה שמואל ברוזשטיין (מברסטצ'קו) ולידו המורים צפורה זק (מקרינקי), שבץ (מהושצ'ה), מרים שפירא (שבפלונסק התחתנה עם ברוזשטיין ושניהם עברו אחר-כך לביה"ס „תרבות“ בפולאבי). כל המורים היו גומרי הסמינאר למורים בוילנה וכולם באו מחוץ לפלונסק. מלבד המורים המלאים היו גם מורים חלקיים למקצור עות שונים, כגון לפולנית, היסטוריה פולנית וכיו"ב. המעון הראשון של בית-הספר היה ברחוב הווארשא, ליד האיטליזים, והזוכרים היו מציקים וטורדים את הילדים מן הלימודים. אך במעון זה היה רק חלק מן הכיתות ואלו רוב הכיתות היו במעון אחר, ברחוב העינים (קוויזה). בשני המעונות גם יחד היו תנאי התברואה ירודים ביותר ואך פלא הוא שלא פרצו מחלות מידבקות בין הילדים. מיספר התלמידים ברא-שית צעדיו של בית-הספר היה מועט ושבע הכיתות

בית-הספר „תרבות“ בשנות 29—1928

ללמוד. אך שאר המורים ראו תופעה זו בעין זועמת והדבר נפסק. שכן היו המורים של „תרבות“ צעירים אידיאליסטים בדרך כלל והיו מסורים בלב ונפש לייעור דם — לחנך דור ציוני-חלוצי. ואכן מבחינה זאת הם עשו עבודה פוריה ומועילה. לי עצמי היה חבל מאוד לעזוב את פלונסק — מציין משה רוזנבליט — „כי התיקשרתי אל תלמידי. אך בשנת 1934 עליתי לארץ“.

מששאלתי, אם היתה איזו שביתה של מורים בבית-הספר ומה היו הקשיים שנתקל בהם בעבודתו, אמר:

„שביתות לא היו כלל. אלא שבתחילה חשבתי, כי תפקידו של מנהל בית-הספר הוא ארגון העבודה החינוכית בפנים בית-הספר, הכנת תוכנית שיעורים, הכנת מורים חדשים למסלול העבודה, ארגון שיעורי-ערב וכיוצא בזה. אולם עד מהרה התברר לי, כי תפקידי כולל גם הכנת התקציב ואף הדאגה להכנסות, יחסי ציבור וקשרים עם ועד ההורים — ואלה היו הצד הקשה שב-תפקיד.“

„ויש להביא בחשבון שליד ביה״ס „תרבות“ — מציין מ. ר. — היו גם שני בתי-הספר הקטנים של יהושע חלף ושל יצחק חלף, ומלבדם היה גם בית הספר העממי הממשלתי, שגדול היה מכל שלוש בתי-הספר האחרים ובראשו עמד המנהל אולה פשיגודה.“

אחת היו מתגוררים בחדר אחד כזה שניים או אפילו שלושה מורים ביחד.

לאחר שהמנהל משה רוזנבליט עזב את פלונסק ועלה לארץ-ישראל באה במקומו כמנהלת בית-הספר המורה שושנה מוסקטוב ואז הורה בפלונסק גם המורה קרבצ'יק (מנובגורדק) שסיים את הסמינאר בגרודנה. מספר המורה והמנהל משה רוזנבליט:

„למרבה הדאבה לא זכו רבים מחניכי בית-הספר לעלות, אף כי זו היתה מגמת פני כולם. רבים פשוט לא הספיקו עד שהשיגתם יד הצורך. ועל זאת תדאב נפשי כל הימים... והרי היו ביניהם הרבה ילדים מוכשרים, שעתה שוב איני זוכר את שמות כולם. אף-על-פי-כן אזכור עוד אחדים מן התלמידים המצטיינים, כגון צוקר, לזנסקי, פשיגודה ועוד.“

ומוסיף איש-שיחי:

„בעיירה זו, שהיתה ציונית ברובה, ניכרו בראשית שנות השלושים השפעות קומוניסטיות חזקות. חברת המורים היתה סגורה פחות או יותר, אך לידם התרכזו חוג מצומצם של אינטליגנציה יהודית, כגון שמואל קורטה, מאיר מצקר, שרנסקר, שידלו, שטיינר האוז, מ. פלינט (מווארשה) ועוד.“

„היה זמן והנוער בפלונסק התחיל ללמוד ריקודים ואף נמצאו אחדים מן המורים שנגררו עם הזרם וניסו“

המורים הציקו לנו מאוד, שכן בתנועה ניהלו תעמולה לעבור לביה"ס „תרבות“. הגיעו הדברים עד לידי כך, שהמורים אסרו בכלל על השתייכותנו לתנועה.

„זוכרת אני את הטפתה של המורה ברודרובה, אשתו של מתתיהו ברודר, ראש ציוני פלונסק בשנים ההן, אשר ביקשה לשכנענו כי אנו פולנים בני דת משה, ולא יהודים...“

„אך אנו לא שעינו להטפות האלו והיינו הולכים בהתלהבות רבה לשטוף את הרצפות בקץ“.

„עוד פרט: המורה קרבצ'יק, שבא ללמד אחרי, קנה את עולמו אצל התלמידים בכך שקיבל רשות מבית-הספר העממי הממשלתי להשתמש במגרש-הספורט שלידו לשיעורי ההתעמלות של ילדי „תרבות“.“

✱

ומספרת שושנה הוטניק (עתה רפופורט, מתגוררת בחיפה):

„כשקם בית-הספר „תרבות“, התחילה נשירה מבית-הספר העממי הכללי. אני הייתי אז ב„השומר הלאומי“

יעקב נטע

במוסדות החינוך והתרבות

בקן השומר הצעיר — אחת התנועות החזקות בעיר והודות לחינוך השומרי עלה חלק גדול מחבריה ארצה ולא אחת על אף התנגדות הוריהם.

במועדונם של פועלי המחט אשר השתייכו לפועלי-ציון שמאל היו נאספים בלילות-שבת אנשי עמל ועבר דה ועל פי רוב ערכו נשף של שאלות ותשובות (קעסטל אַוונט) והדי הוויכוחים נשמעו מפי השבים לבתיהם בשעות הלילה המאוחרות.

חלק לא מבוטל מהנוער היהודי היה פעיל גם בשור-רות המפלגה הקומוניסטית, אשר גאוותם היתה בחברם הדגול קלמן גלברד ז"ל, שבילה את מיטב שנותיו בבתי-הכלא. כידוע עלה הוא לארץ והיה בין מייסדיה של „מפלגת הקומוניסטים העבריים“. הוא מת באוטובוס שבפולין לאחר המלחמה.

ערב פרוץ השואה נדמו כל הוויכוחים שהתנהלו בין המפלגות בעיירה. משא כבוד התחיל להעיק על לבבות הנוער והמבוגרים לשמע נאומי ההסתה של רדיו ברלין והכרזתו של מרשאל פולין רידז-שמיגלי. „לא ניתן אפילו כפתור“. הנוער היהודי שלמד בגימ' נסיה הפולנית התחיל להרגיש באווירה העויינת סביבם. היו גם כאלה שניסו להתרחק מסביבה יהודית ולבלות את זמנם בחברה פולנית. אך פתאום הרגישו ביהדותם.

בימים הטורפים ההם הייתי בין המזומנים למסיבה שהתקיימה בביתם של משפחת הורביץ (בעל בית-הדפוס והקולנוע). בתם מאשה סיפרה על האווירה האנטישמית שחדרה לבין כותלי המוסד. שמחתנו היתה מהולה בעצב — לבנו ניבא רעות ואת אשר יגורנו בא. פרצה המלחמה שהביאה על עמנו את האיום שבחור-בנותיו.

לא אוכל לפתוח ברשימה זו מבלי להזכיר את מורי ורבי היקר יהושע חלף ז"ל (ויבדל לחיים ארוכים אחיו יצחק) אשר היה ממייסדי בית-הספר העברי בעיירה. המורה נעים-ההליכות, היקר והמסור, אשר בקשיים בל יתוארו הצליח להקים בית-ספר עברי והיק' נה לתלמידיו את צילי השפה ומפני התרבות העברית. הוא חנך דור של צעירים לאהבת המולדת ושפתה, שחלקם היה לא קטן בפעולות התרבות אשר התנהלו בפלונסק ערב פרוץ השואה. בית-ספרו הקטן הגדיל לעשות בהחייאת לשון העם וליבוי שלהבתה אשר האירה לרבים מאתנו את דרכם בחיים.

פלונסק היתה ידועה כעיירה ציונית ערה ותוססת, רבים מאישיה החשובים והדגולים התמסרו בכל נפשם ומאודם לפעולות תרבות והסברה. העיירה התגאתה בבית-הספר העברי „תרבות“ אשר פעל עד פרוץ השור-אה בהצלחה רבה הודות לחבר המורים המסור אשר בעבודתם השקדנית הצליחו להשריש בלב תלמידיהם את שפת העם ותרבותו.

רוב הנוער היהודי קיבל את חינוכו בבית-הספר העממי הפולני אשר מנהלו היה מר אולה פשיגודה ז"ל. כמה שנים לפני המלחמה עבר ביה"ס לבניין מיוחד והתלמידים למדו בו בשתי משמרות.

בבית שניצר שברחוב זדונסקה שכנו ספריה ומור-עדון, שבו היו מתאספים, קוראים עתון וספר ולפעמים אף שומעים הרצאות על נושאים שונים.

במועדוני תנועות-הנוער היו נאספים ערב ערב רוב הנוער המקומי, רוקדים, שרים, שומעים הרצאות מפי מדריכים ומכשירים את עצמם לעליה. פעולה מבור-רכת התנהלה במפלגות ארץ-ישראל העובדת, בייחוד

משה דגני (צוקרורן)

„חינוך ילדים“

(מופד לחינוך ילדי העיר העניים)

קבלה, או לכתוב להם כתובת בלועזית על מעטפת מכתב לאמריקה.

חוג צעירים מבני גילי נפגשנו עם נערים אלה פנים אל פנים. היה זה קרוב לשנות העשרים ולא הרחק מגמר מלחמת העולם הראשונה, הכיבוש הגרמני

חותמת ביה"ס „חינוך ילדים“

ושחרור העם הפולני. העוני והדחקות ברחוב היהודי היו במלוא תוקפם. יהודי אמריקה פרשו רשת ענפה של עזרה בצורות שונות ובייחוד במשלוח צרכי־מזון. כמו בכל ערי פולין נפתח גם בעירנו מטבח־עם, „די יידשע פאלקסקוך“ — ארוחה חמה ניתנה בו פעם ביום לעניי העיר ולעובדי־אורח. משלוחי־מזון מיוחדים הגיעו בשביל ילדים וארוחות דשנות הוכנו לילדים במטבח הכללי. הוקם ועד מיוחד מורכב מעסקני העיר ואנו הצעירים הצטרפנו לפעולת העזרה. כאן ראינו את הילדים האלה: רעבים, קרועים, ובלואים, ללא חינוך והשגחה. בחרדה הסתכלנו על נוער העתיד שלנו — לאן הם יגיעו בתנאים כאלה? החלטנו לפעול! זוכר אני את הפגישות הראשונות בחדרה של סימה קלופמן (כעת באמריקה), בתו של ר' אברהם קלופמן ז"ל, ראש הקהילה דאז, וכן בביתו של א. א. מונדליאק. השתתפו: הנזכרים לעיל, לייבל סוטנברג, בנימין פוכס, משולם יחדוזון, משה ריבאק וכותב הטורים האלה. אלה היו את הוועד הראשון. תיכף הצטרף לפעולה גם אהרן גרבמן — רופא־השיניים בעיר — אישיות חביבה ועסקן רב־פעלים. בראשית שנות שבתו בפלונסק היה רחוק מהיהדות ובעיותיה, היה מקורב יותר לשדרות האינט־

בואו אחי, יוצאי פלונסק, שרידי השואה ואלה שזכו וניצלו מהתופת הנאצי עם הגירתם למקום מיב־טחים בעוד מועד, בואו ונסייר בחורבותיה של קהיל־תנו שנהרסה, שבניה הושמדו ולא נשאר שריד וזכר לאותה קהילה יהודית מפוארת.

נסור ל„ווארשעווער גאס“, לחלק הזה שנקרא ה„שוהל גאס“, ונראה כי בית־המדרש הישן ובית־הכנסת היפה אינם קיימים עוד... אך נתעכב נא מעט במקום הזה ונזכור: בין ביהכנ"ס ובניין האטליוזים — שער־כניסה, שדלתות־עץ גבוהות נפתחו בו לתוך חצר שקטה ושוממה ובפנים אגף של „עזרת נשים“ שליד בית־הכנסת. בכל ימות־השבוע, מחוץ לשבתות וחגים, היה המקום סגור על מנעול. אנו, ה„חדר אינגלעך“, קראנו למקום „דאָס גערטיל“. גינת־דשא קטנה היתה שם, היחידה בתחום הרחוב היהודי. דממת מוות שררה במקום הזה, כי כאן בפינת החצר היה גם משכן ה„טה־רה ברעטער“ וכלי־הרחצה מנחושת של החברה קדישא בעיר. ר' יוסף שמעון — המכונה דער קרימער יוסף שמעון — היה נושא את הלוחות והכלים על גבו לביתו של בר־מינן ומחזירים למקום זה.

מקום שומם ושקט זה הפך באחד הימים למקום חיים סואנים, מרכז לחינוך ותרבות למאות מילדי העיר, מבני שכבות העוני והדלות שידם לא השיגה לשלוח ילדיהם ל„חדר“ ולשלם שכר־לימוד כמקובל אז בעיר־רות הגולה.

זוכרים אנו את הכינוי „תלמוד־תורה יינגל“ בעיר־רות הגולה. בפלונסק היתה הכוונה לנער יתום או ילד־הפקר המתגולל בחוצות העיר ורק שעות ספורות ביום הוא יושב בחדר ה„תלמוד תורה“ אצל ר' משה מלאך ז"ל — מלמד זקן וחלוש, שאת שכרו העלוב הוא מקבל מגבאי העיר. „חינוך“ זה מקנה לילד בקושי ידיעה מעטה בסידור התפילה ופרק בתהילים — ללא פירוש המלים; לימוד כתיב, חשבון או שפת המדינה, כאילו לא נוצרו בשבילו. בעודם בגיל צעיר, היו הופכים ילדים אלה לשוליות וסבלים, כי רבצה עליהם דאגת פרנסה ועזרה להורים הדחוקים. בהגיעם לגיל מבוגר יותר היינו נתקלים באנשים אלה כשהם פונים אלינו עם מכתב ביד ובקשה בפיהם להקריא להם איגרת שנת־

מטבח'עם — „די אידישע פאָלקס־קיד“

שימשו לייכל סוטנברג וכותב טורים אלה. ליד הוועד פעלה קבוצת חברות מתנדבות מבנות העיר. כל יום הופיעו כחורניות בביה"ס ותפקידן היה לעזור למורים בהשלטת סדר, פיקוח על נקיון התלמידים וליווי הילדים בשורות מסודרות למיטבח'העם לארוחות. כל פעם לות איסוף הכספים, עריכת נשפים והצגות בוצעו בידי החוג הזה.

למרות ההיענות היפה של תושבי העיר למפעל בעזרה הכספית, לא היינו יכולים לכלכל כל זאת ללא העזרה שהגיעה מיהודי אמריקה, יוצאי פלונסק. ה„פלאג" סקער אידישער לאַנדסמאַנשאַפֿט" בגיריורק, בראשותו של מר היימאן, והאירגון בשיקאגו בראשות הגב' הטי רוזין (היום בארץ), שלחו מדי חודש בחודשו סכומים ניכרים וזה איפשר לנו להרחיב את הפעולה.

מפעל הלבשה

אמנם בתחום החינוך השתוו כבר הילדים האלה עם ילדי האמידים „בחדרים" ובתי־הספר האחרים בעיר. גם בתחום ההזנה נעשה הרבה, אבל בגד ונעל לא היו במידה מספקת. המצב החמיר לקראת החורף ודאגנו גם לזה. הוכרו על אוסף כספים מיוחד במטרה: בגד עליון, נעליים וכובע לכל ילד במוסד. הפעולה הוכתרה בהצלחה. כל ילד וילדה היו לבושים לקראת החורף וסמל המוסד התנוסס על הכובעים. בשלב זה ראינו

ליגנציה הפולנית שבעיר, אבל הסתערות גלי־האנטי־שמיות עם שחרור העם הפולני מעול זרים, והמצב של המוני היהודים החזירוהו לצור־מחצבתו. בלהט־נעורים ובמסירות ללא גבול נתן אהרן גרבמן את ידו לעבודה ציבורית למען הנזקקים היהודים בעיר. מצאנו בו חבר לעבודה בעל לב יהודי חם. ימים ולילות היה ביתו פתוח בשבילנו לעבודה ציבורית, הוניה לא מעט את עבודתו במרפאת־השיניים, היה הראשון לכל פעולה ושימש דוגמא ומופת לאחרים.

הפעולה הראשונה היתה „תפיסת" עזרת הנשים הנזכרת לעיל. כי אולם מתאים אחר בשביל בית־ספר למאות ילדים לא היה בנמצא בעיר. אני מציין שתפסנו את המקום בלי רשות גבאי ופרנסי העיר. הם ראו את כל הפעולה הזו לא באהדה רבה. שטח זה של עסקנות בעיריות היה נתון בידיהם במשך מאות בשנים, והנה התחילו צעירים להתעניין בילדים עניים ולדאוג לחי־נוכחם. אספנו לשם את הילדים לכל שעות היום, גייסנו מתוכנו מורים, תחילה בהתנדבות ואח"כ בשכר. התחלנו באיסוף כספים מתושבי העיר ע"י תרומה חודשית קבור עה, סדרנו מפעלים מיוחדים, נשפים, „ימי־סרט" שהכ־ניסו סכומים גדולים. עוד עסקנים הצטרפו לפעולה וביניהם יש לציין: ר' עזריאל וישמירסקי ואשתו בריינ־טשה ז"ל (עלו לארץ ונפטרו כאן), ר' יעקב בקרמן (גזבר הוועד), ר' שמעון שרנסקר, ר' אשר מוסאק, ר' הניך איידליץ ועוד. א. גרבמן היה היו"ר וכמזכירים

ידישע שול-ארגאניזאציע פלאנסק

ווענדונג

אין שייכות מיטן עפענען א געזעלשאפטלעך

קינדער-היים

ביי אונז אין שטאט (אן אויפגאבן ליגן סיר ביי), האבן מיר דעם פכוד זיך צו ווענדן צו אייך נאך

א איינמאלדיקע באשטייערונג

לטובת דעם צוועק, כדי צו געבן א מעגלעכקייט אונזער אנשטאלט אויף א ויכערער עקזיסטענץ.

מיר גלייבן, אז איר וועט פארשטיין די באדייטונג פון אזא אנשטאלט; אז עס זענען אין דעם אנשטאלט פארני טערעסירט דער ווייט-גרעסטער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג; אז עס איז אייער הייליקער חוב צו שטיצן און באשטייערן זיך מיט א געהעריקע פאנר.

צו דעם צוועק וועט אייך באזוכן אין די נאענטסטע טעג, פארשטייער פון קינדער-היים, וועלכע וועלן זיין באפולמעכטיקט צו זאמלען די באשטייערונג.

העלפט בויען א קינדער אנשטאלט!!!

די פארוואלטונג.

פלאנסק, דעם 18 אפריל 1938

ררוק, מ. שפינעל פלאצק.

פניה לגיוס כספים למען „מעון ילדים“

נערות, שהיו כבר אז למעלה מגיל ביה"ס. בנות אלה, בגיל 12-15, עבדו כבר כשוליות בבתי-מלאכה וכעוזרות במשק-בית וכך קיימו את עצמן ואת הוריהן המרוששים. בנות אלו לא למדו אף ב"תלמוד תורה" ולא ידעו צורת אות. חדרנו גם ל"פינה אפלה" זו וניסינו להציל מה שניתן עוד להצלה. בשעות הערב, כשאולמות ביה"ס פנויים והבנות משוחררות מהעבודה, קיימנו שיעורי ערב לשתי כיתות נערות. הן למדו קרוא וכתוב וידיעה אלמנטרית בחשבון. הגם שזה לא היה לימוד סדיר, בכל זאת ראינו תוצאות יפות והגענו לכך שכל נערה ידעה לקרוא בספר ולכתוב מכתב.

בתקופה ההיא היה המוסד מבוסס מבחינה כספית. בעיקר הודות לעזרה שהגיעה מאמריקה. אבל מן הבחינה הציבורית התחיל להסתמן משבר. אהרון גרבמן, יו"ר המוסד, פרש מן העבודה. היה זה אחרי ויכוח

תוצאות יפות. המושג „א תלמוד תורה יינגל" קיבל משמעות אחרת. מצאנו בין הילדים בעלי כשרונות נעלים. הם קיבלו במוסד טיפול מסור ואבהי. עבדו כבר מורים בשכר, ביניהם משה ריבאק ונחום גלפאנד (שני הם באמריקה) — ללימודי קודש ואליעזר שרנסקר, בןיק ופליה גרינבוים, שמואליק קריגר, א. קרונברג ועוד (לסירוגין) — ללימודי-חול.

קייטנה לילדים בכפר קוכאר

בתקופה ההיא לא היתה נהוגה בעיירות פולין חופש-לימודים בקיץ לילדי החדרים ובתי-הספר. בעזרת משלוחי המזון מאמריקה והקצבת סכומים מיוחדים פתחנו קייטנה ראשונה לילדים בכפר קוכאר שליד פלונסק. ריח חשדה ומראה היער היה זר לילדים אלה, בדרך כלל, וזה ניתן להם בשפע במקום זה. שבועיים של הבראה ונופש בסביבה כזו השפיעו עליהם לטובה בגוף ובנפש. הקייטנה נחתלה אז ע"י חבר מורים ועל המשק היתה ממונה רחל הנשל-זיקובסקה.

הצגת הילדים כחנוכה

אזכיר מאורע שנתארע בשנים ההן בימי החנוכה: הצגות ילדי „חינוך ילדים" באולם מכבי-אש, התיאטרון העירוני. ההכנות היו רבות. המורים צמלו הרבה, הבימוי היה בידי א. גרבמן, התפאורה הוכנה ע"י בניק גרינבוים, חייטים תפרו תלבושות. הילדים הציגו מחזה היסטורי: „חנה ושבעת בניה". על הבמה — ארמון נהדר של אנטיוכוס וחצר מלכות, עד אז לא נראתה בעיר תפאורה כזו. נערך „מיצעד חנוכה" של ילדים על הבמה, כשכל ילד מחזיק נר בידו. המנגינות עובדו והודרכו ע"י חזן העיר הידוע ר' אליהו הירשין (אליניקא). זמן רב היו שירים אלה מושרים בכל בית. הוצגו עוד תמונות ומערכונים שונים. בין הילדים המשתתפים גילינו בעלי כשרונות מעולים. מהילדות אני זוכר את שתי האחיות זילבר, בנות ר' ישראל שמש ז"ל מבית הכנסת הגדול וחנה'לה פוקורסקי, בתו של ר' ישראל נחמן (דער איינבינדער) ז"ל (משפחתה יושבת עתה בארץ). בטוחני שיוצאי פלונסק זוכרים עוד כעת את הרושם הרב שהצגות אלו השאירו עליהם בזמנו. מפעל זה הכניס סכומים יפים אשר איפשרו לנו להתחיל בפעולה נוספת.

שיעורי ערב לנערות בוגרות

פעולה מבורכת זו למען חינוך ילדי עניים בעיר „אחריה את המועד" לגבי חלק גדול מהנוער, בעיקר

פראג-אם

פון די טעאטער פארשטעלונג, אויסגעפיהרט דורך די קינדער פון „חנוך ילדים“ אין פלאנסק
כ"ג און כ"ח בסיו 3-4-4 זאג טאג חנוכה תרפ"ב.

III.

דער האלצהעקער

א סצענקע אין 4 אקטען.

סערואנען

דער האלצהעקער (פאטער) ח. טשעכאנאו
יענטע. (זיין פרוי) ר. וואליאנקאסקא
יאנקעלע ב. מאשקאוויטש
חנה'לע ג. פאקארסקא
מכשפה ד. זילבער

IV.

התועים והגמרים

א העברעאיש בילד אין 1 אקט.

השכהן א. טשעכאנאו
הפחרן ש. לאסק
העצרן א. כראף
השקרן ה. טשעכאנאו
א גרופע ליליפוטען

V.

Slonko (גלגלען) e. לאסק
הסבא והנכד, א. בלאטשין
A jak poszedł król na wojnę י. זאלבא
גאס יחוס'ל, גלגלען י. זאלבא

I.

חנה מיט די זיבען זוהן

א היכטארישע דראמע אין 1 אקט.

סערואנען

אנטוויכום, קעניגספון סיריען ש. לאסק
דיאנאס, פערלמארשאל ח. טשעכאנאו
חנה, א יידישע פרוי צ. זילבער
שאול, חנ'ס 1-ער זוהן ד. דאמבראווער
נחשון, 2 " " י. שידלה
אביעזר, 3 " " א. טשעכאנאו
שמה, 4 " " א. כראף
אבצן, 5 " " י. טשערניקער
ברוך, 6 " " א. בלומשטיין
אמצייה, 7 " " מ. מאשקאוויטש
הויפלייט, זעלנער

II.

חנוכה-ליכט בענען e. לאסק
א איהר קליינע ליכטצאלע, (גלגלען) 3. זאלבא
אפמאג חנוכה, איג (כאר)

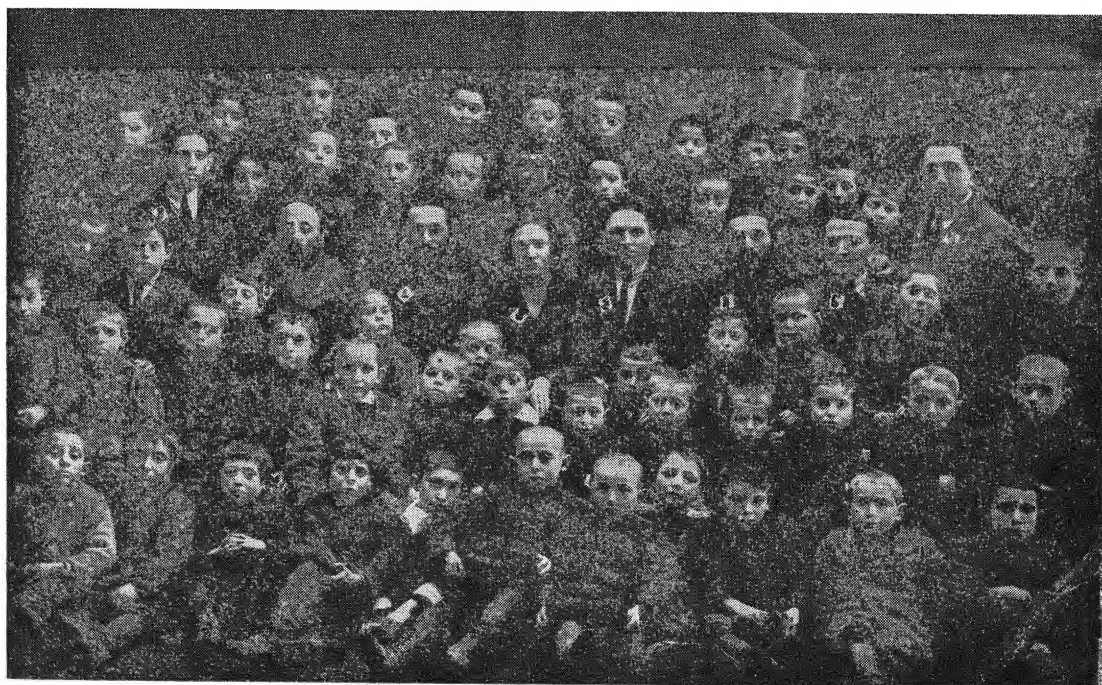
VI.

די 4 צייטען פון יאהר

(א לעבעדיג בילד)

ווינטער ר. זילבער
פריהלינג צ. זילבער
זומער ש. לאסק
הערבסט ח. טשעכאנאו

תוכנית ההצגות שבוצעו בידי ילדי ביה"ס „חינוך ילדים“ בימי כ"ז וכ"ח בכסלו, ג' וד' דחנוכה תרפ"ב

בית הספר „חינוך ילדים” בשנת תרפ"ו

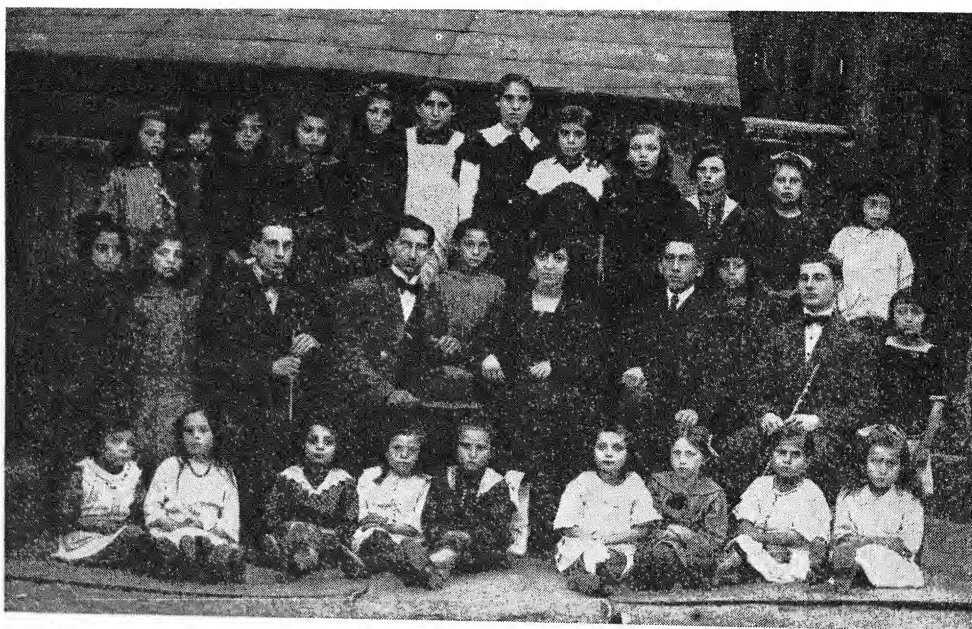
תשמש רשימה זו מצבת זכרון צנועה לאותו מוסד יקר — שהקים דור של צעירים יקרים שהתחנכו בו. ומי יודע אם נשאר איזה שריד מהם מהשואה האיומה — וכן לעסקנים ולעסקניות שפעלו בו ושהלכו לעור למם. ת.נ.צ.ב.ה..

בסיום הרשימה אני מוצא לנכון לציין:

תקופה של 40 שנה לערך מפרידה מאז שפעלתי במוסד. לצערי הרב נשארו בחיים רק מתי מספר מאלה שעסקו בו, ומהם אין אף אחד בישראל. רשימות מה־תקופה ההיא אינן ביד ולכן לא יכולתי להיעזר משום צד באיסוף פרטים יותר מדויקים. יתכן איפוא שבמסירת הדברים לא עמדתי על דיוקם המוחלט — פה ושם — ואולי אף לא ציינתי אישים שפעלו אתנו ביחד ומן הראוי היה להזכירם. אתם הסליחה.

ארוך עם אנשי הקהילה במקום. דרשנו שהקהילה — כבאת־כוח הציבור היהודי — תקציב סכום כספי ניכר לקיום המוסד למען לא יהיה תלוי אך ורק בתמיכה כספית מיוצאי פלונסק באמריקה, הגם שהם נתנו ביד נדיבה. המו"מ הארוך והמייגע לא הועיל ובאחת האסיפות הודיע א. גרבמן על התפטרותו בתור מחאה על ההתנכרות הזו. בהמשך הזמן עזבו את העיר גם רבים מהצעירים שראו את עתידם, מי בעליה לארץ ישראל ומי בהגירה לארצות אמריקה וכו'.

במקום הראשונים הופיעו עסקנים אחרים וניהלו את המוסד, אמנם לא במלוא הברק והזוהר הקודם, אבל בכל זאת דאגו לקיומו. ניסיתי להעלות מפי השרי. דים המעטים שנשארו בפלונסק עד ימי השואה והגיעו לארץ. מה היו פני המוסד היקר הזה ומי היו מנהליו עד אז, אך לא הצלחתי לקבל פרטים אלה.

כיתת ילדות בביה"ס „חינוך ילדים“ עם המורים וחברי המזכירות

החוג הדרמטי

ההווי ההוא. במיוחד זוכרת היא את המחזה של קוברין בשם: „הנער הכפרי“, שהוצג גם בסביבת פלונסק – בזאקרוצ'ים. יוצאי אותה עיירה ידעו להעריך את מאמצינו של החוג הדרמטי והתלהבותם מכל הצגה היתה גדולה.

אנשי פלונסק והסביבה ראו גם את ההצגות כגון: „הזכיה הגדולה“ של שלום עליכם, „כל נדרי“, „הקבצן“, „פטלורה“ ועוד, שהועלו ע"י החוג בהדרכת אבי.

גם הארגון בשם „גביאודה“ נהנה מהדרכתו המוזיקאלית של אבינו אשר אירגן את מקהלתו. אף מר יהושע חלף ז"ל, מנהל בית-הספר העברי בפלונסק, נעזר עלידי אבינו בעריכת חגיגות.

בהזדמנות זו מן הראוי להזכיר אנשים אחדים אשר יחד עם אבינו הקדישו ממרצם וממאמצייהם לפעולות התרבות האלו למען הציבור, שכן כל ההכנסות מההצגות הוקדשו להחזקת המוסדות „ביקור חולים“ ו„חינוך ילדים“. עסקנים אלה היו: לייבוש פלקובסקי, גברת זילבר, גרינבוים, סאנה דו"בה ואחרים.

זכרוני מגיע אחורנית עד השנה החמישית לחיי. את שיבת משפחתי מארץ-ישראל לפלונסק זוכרת אני על-פי פרט שנחרת בזכרוני: סירות סוריות טעונות פירות הקיפו את אנייתנו. אבי ז"ל שילשל אל אחת הסירות סל קשור לחבל וקרא בקול שישימו בן פירות.

חזרנו לפלונסק, שבה התגוררה דודתי אסתר דני ציגר. אבי, איטשה מאיר כהן התחיל בגיל צעיר מאוד לעסוק בהכנת הצגות של חובבים. נסיונו בתחום זה היה רב בתור שחקן לשעבר. בטוחתני שרבות מן ההצגות שביים זכורות לאנשי פלונסק.

לא ידעתי, אך סופר לי שאבי גם ארגן בפלונסק חוג דרמטי ע"ש י. ל. פרץ. אסיפותיו התקיימו באולם מיוחד אשר ברחוב פלוצקה, בחצרה של הצרכניה „בואסק“. תפקידו של אותו חוג היה לערוך ערבים מוזיקאליים, אשר התקיימו באולם „מכבי אש“. כאן הושרו במיוחד שירי י. ל. פרץ. דבר זה נודע לי מפי הגברת גלברד-פלטאן, אשר יודעת לספר הרבה מן

אסתר מיכלסון

ה„פרויען פערראיין“ (אגודת נשים)

והשתתפו בפעולות שונות ובהגשת עזרה לזולת. נערכו הרצאות שונות על נושאים ספרותיים שניתנו עלידי מורים דגולים, כמו מר ברונשטיין מנהל בית-הספר „תרבות“, מר בוקסר, מורה בבית-הספר „תרבות“, מר יהושע חלף (שמת בארץ) וגם מורות מבית-הספר העממי. כולם נתנו יד למפעל הנאה, שהתחבב על כל אנשי העיר. הנצרכים שבעיר ידעו לפנות אל הארגון לבקש ואף לקבל סיוע או הלוואה. עזרנו למי במזון, לאחרים בהלבשה, שלחנו ילדים ירודים במשקל מדלת העם להבראה, או שאחת החברות לקחה ילד על אחד ריותה לביתה. ברוך יהיה זכרן של החברות המסורות, ואויה שעלה להן ליפול שדודות בידי טמאים!

בשנים 1928 עד 1933 (אז עזבנו את פולין ועלינו לארץ-ישראל) עבדנו יחד באירגון נשים (פרויען פער-ראיין) לפעולה סוציאלית. המארגנת היתה רחל פייגנברג (שתפסה אגב משרה מכובדת בעיריית וארשא). זכורתני כשבאה רחל פייגנברג לפלונסק והכריזה על מטרת בואה נענינו כולנו. מייד נבחר ועד זמני (אשר נשאר על כנו עד לעלייתנו לארץ). בוועד היו בין השאר החברות מלכה בנ'קה, הינדה אייזנברג, בלצ'יה קולאס, אסתר פרשטנברג, אסתר מיכלסון, ברונה שניצר, סוניה ברודר (אשת מתתיהו ברודר), אסתר קארפ.

הפעולה הראשונה היתה רכישת חברות. ישנן ברשימתי כ-200 חברות ששילמו מס חודשי לאגודה

אגודת „ביקור חולים“

ביתנו חנוך איידליץ, שאבי ביקש כבר ללכת אליו ולהזעיקו. אך האיש היה מחופש לכבוד פורים ועינו האחת היתה מכוסה. משנאמר לאשה שזהו ה„רופא“ אשר יילך עמה אל בעלה החולה, שאלה בייאוש: „מה יושיע לבעלי רופא בעל עין אחת“...

אבי היה מנהל את חשבונות האגודה מראשיתה. לאחר שעבד זמן רב בהתנדבות, הוחלט לבסוף לשלם לו להבא תמורת עבודתו, שכן בינתיים התפתחה האגודה מאד, ופעילותה הסתעפה והקיפה את כל שכבות האוכלוסיה היהודית שבעיר עד שניהול חשבונותיה גזל הרבה זמן. גם התרומות מחוץ-לארץ נתרבו והאגודה התבססה מבחינה כספית. לא אחת היו גם עורכים בפלונסק „יום פרח“ למען אגודת „ביקור חולים“. בימי פרח כאלה היה טוען חנוך איידליץ: „חלילה לנו לשלוח בחורות להפיץ את הפרח, מוטב שנשלח את הבחורים מן הישיבה“. כנראה חשש שהבחורות עלולות חלילה לצאת לתרבות רעה...

בשנת 1925 נתארגנה בעיירה אגודת „ביקור חולים“. בבית-המדרש הישן היה חדר ובו כל מיני מכשירי רפואיים, כגון מדחומים, קרני-אומן, חוקנים, בקבוקי קי-חמום וכיו"ב. אליהו השמש הוא שהשגיח על המכשירים הללו והיה משאילם לכל דורש.

מבין חברי אגודת „ביקור חולים“ היו שהתנדבו לבקר אצל חולים במחלות אנושות, לסעדם ואף להישאר אצלם ללינת-לילה. אחרים היו תורמים מכספם לצורכי האגודה ואף נשלחו מכתבים ליוצאי-פלונסק שבמדינות-הים אשר נתבקשו לשלוח את תרומותיהם. מבין פעילי האגודה הזאת זוכרת אני את הנך (חנוך) איידליץ, דוד מצקר, חיים קרוין (אבי) ועוד אחרים, שאת שמותיהם איני זוכרת עוד.

עולה בזכרוני מקרה אחד שאירע בפורים. ישבנו כבר לשולחן אל סעודת החג, והנה נכנסה אשה אל ביתנו כשהיא ממררת בבכי: בעלה נפל למשכב ורופא אין. היא ביקשה עזרה. בדיוק באותו רגע נכנס אל

חברי אגודת „ביקור חולים“

מוסדות כספיים בפלונסק

ואחרים. שאול אייזנברג שימש בהתחלת הקמת ה"קור" פה" בכהונת גיזבר בהתנדבות. עם התרחבות העיסוק נתקבלה זושיא אייזנברג כקופאית בשכר. ראובן סטר פיען, שהיה אחד היוזמים להקמת ה"קופה", נתמנה כמזכיר ומנהל-החשבונות.

ראובן סטופיען היה בעל יוזמה ומרץ. הודות לידיעותיו וכשרונותיו הוא הצליח לא רק במקצועו, אלא הרחיב את עיסוק ה"קופה" בהמצאות שונות למשיכת הון מפקדונות וחסכוניות, שבעליהם השתתפו בהגדרות חצי-שנתיות, נוסף לריבית מתקבלת על הדעת. סכומי הזכיה של מספר החשבון אשר עלה בגורל היה 500 זלוטי כל אחד — סכום נכבד בימים ההם. יום-הגרלה כזה, היה מאורע חשוב בפלונסק. ההגרלה התקיימה בטקס מיוחד, בהשתתפות הנוער מכל החוגים והזוכים נתקבלו בתשואות רמות. מובן, כי מיבצע זה עורר רוח של חיסכון בתוך האוכלוסיה היהודית, אשר עד אז לא ידעה על "חיסכון" בכלל.

מעון ה"קופה" היה בתחלה בדירתו של שאול אייזנברג — ברחוב זדונדסקה, אולם עם הרחבת העיסוק נאלצה ה"קופה" להעתיק את מקומה למעון גדול יותר, כפי שנראה להלן.

ב. "באנק קואופרטיבי לאשראי"

ה"קופה", אשר הרחיבה את עיסוקיה והגדילה עלי-ידי זה את ההון העצמי, קיבלה בינתיים סטאטוס של באנק והיא התחילה לנהל את פעולותיה תחת שם חדש, "באנק קואופרטיבי לאשראי". באנק זה הושיט את עזרתו — עלי-ידי מתן הלוואות בתנאים נוחים לכל השכבות העממיות בעיר — גם לבעלי מלאכה, גם לסוחרים וגם לבעלי פרנסות אחרים.

בשנת 1928 העתיק ה"באנק" את מעונו לדירה מפוארת ומרווחת יותר בביתו החדש של איטשע לאזענסקי, בהתחלת רחוב טשעכאנוב, וכך נהיה, איפוא, המוסד הכספי היהודי הגדול ביותר בעיר פלונסק.

ההון של הבאנק היה מורכב: (א) ממלוות לזמן ארוך מאת ה"ג'וינט"; (ב) מדמי מניות של החברים; (ג) מכספי חיסכון; (ד) מפקדונות שונים.

כאמור, נתן ה"באנק" הלוואות לרוב יהודי העיר, אלא מטעמים מדיניים ובהסכמתה של הרשות המפקחת

בפרק הזה ברצוני להזכיר את המייסדים והעוסקים בצרכי-ציבור באמונה בשלושים וחמש השנים האחרונות שלפני חורבן קהילת יהודי פלונסק על-ידי הצוררים הנאציים.

רבות מהידיעות והנתונים שהנני מביא להלן, שאבתי מאוצר זכרונותי בלבד. מפי בני עירנו לא יכולתי להשיג פרטים אודות מוסדות אלה, ולכן לא כל הנתונים המובאים כאן הינם מלאים. הרשימה לקויה אולי בחסר ובקיצור, ועל זה אני מבקש את מחילת המתים ואת סליחת בני עירנו הנמצאים בחיים.

המצב הכלכלי של יהודי פולין בכלל ושל היהודים בערים הקטנות בפרט, אף פעם לא היה מזהיר, אולם מיום קום מדינת פולין (בשנת 1918) לתחיה הורע בהרבה המצב הכלכלי של היהודים. שתי סיבות עיקריות הביאו להרעת מצב היהודים:

(1) המסים הכבדים לסוגיהם וכן האמצעים, המיוחדים במינם, לגבייתם מהמסחר והמלאכה הועירה שהיהודים, רובם ככולם, התעסקו בהם (במלאכת-מחשבת זאת הצטיין במיוחד ולאדיסלב גרבסקי — מיניסטר האוצר בפולין. השם "גרבסקי" כסמל, נשאר לדראון עד היום).

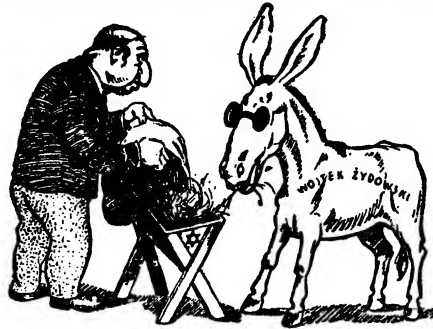
(2) התנועה האנטישמית אשר הרימה אז את ראשה, הכריזה על "בויקוט" (חרם כלכלי) על היהודים. הוקמו חנויות פולניות בערים ובכפרים, והן עירערו עוד יותר את המצב הכלכלי של היהודים, שהיה, כאמור, מעורר ער בלאו הכי.

בתקופה זאת נוסדו קופות עזרה יהודיות למלווה וחסכון בערים שונות בפולין, אשר הושיטו עזרה לסוחרים ולבעלי-מלאכה וכך חיזקו, במידה מסוימת, את עמדותיהם הכלכליות.

א. "קופה קואופרטיבית לאשראי"

בשנת 1926 בקירוב נוסד, בתמיכת ה"ג'וינט", המוסד הכספי היהודי הראשון לעזרה הדדית בפלונסק, בשם ה"ל. מייסדי הקופה וחברי הוועדה שלה היו: העסקן החשוב ביותר ב"קופה" זליג שניצר — יושב-ראש, אברהם קלפמן, שאול אייזנברג, אברהם זיספיין

קריקטורות אנטישמיות הקוראות לפולנים ל"התעורר ולהיאבק על זכויותיהם לארמיתם".

Patrzysz Polaku przez szkła żydowskie — na sprawę odzyskania kraju i dania swoim rodakom pracy, — dlatego żyd staje się coraz większym panem w naszej Ojczyźnie.

Zbudź się i walcz o swoje prawa do tej ziemi!

Nakładem „Samobrośny Narodu” Poznań

Druk. Marcin Zaleskiowski, Poznań 5

בקריקטורה נראה החמור — המסמל את הפולנים „משרתי היהודים” — חובש „משקפיים יהודיים”, והיהודי קונה אותו בחבילת קש עלובה. בכתובת נאמר: „הנך רואה את הפולני בעד המשקפים היהודיים — בעניין סיהור הארץ מיהודים ובענין מתן עבודה לבני עמך — לכן הולך היהודי ונעשה יותר ויותר אדון במולדתנו”.

Żyd w naszej Ojczyźnie na bogactwach śledzi, a Polak musi o kiju żebrać emigrować. **Zbudź się i walcz o swoje prawa do tej ziemi.**

Nakładem „Samobrośny Narodu” Poznań

Druk. Marcin Zaleskiowski, Poznań 5

היהודי יושב במולדתנו על האוצרות, ואילו הפולני נאלץ להגר לחוץ לארץ. התעורר והלחם על זכויותיך לאדמתך!

ג. קופת „גמילות חסדים”

נוסף ל„באנק” הנ”ל, התקיימה בפלונסק קופת „גמילות חסדים”, שנוסדה בשנת 1927 בערך. קופה זאת נתנה הלוואות בלי ריבית ובתנאי-שלום נוחים לסוחר הזעיר ולבעל-המלאכה הקטן ועלידי כך עזרה למשפחות רבות להחזיק מעמד ולהמשיך את קיומן העלוב בתנאים הנוראים ששררו אז בפולין האנטישמית.

בשנים הראשונות היו אמצעיה של קופת „גמילות חסדים” מוגבלים וההלוואה המאכסמילית היתה בשיעור של 25 זלוטי. בגלל זה לא פנו בני המעמד הבינוני אל ה„קופה” בבקשת הלוואות ולכן נהנו בהתחלה מקופת „גמילות חסדים” בני השכבה העניה בלבד.

בשנות השלושים אורגנו חברים אשר שילמו מס חודשי; התקיימו מפעם לפעם „נשפים” ו„מי פרח” שהכנסתם היתה מוקדשת לטובת הקופה. ארגון ה„נשפים” ו„מי פרח” האלה בוצע בהתנדבות על-ידי הנער היהודי מכל התנועות ואילו גביית המס בוצעה על-ידי אברהם רוזנברג, שהיה בזמנו גובה בשכר. נוסף לזה נתקבלו תרומות מיוצאי פלונסק בארצות-הברית.

עם התפתחותן של תנועת קופות גמ”ח בפולין הוקם על-ידי „ג’וינט” מוסד מרכזי למימון קופות גמ”ח בשם „צעקא-בע” Centrala Kas Pożyczkowych

— „ג’וינט”, ניתנו הלוואות גם לסוחרים, בעלי עמדה, ולבעלי-אחוזות („פריצים”) פולניים. פעולות אלו, שריח של „מהיפית” נדף מהן, עוררו מורת-רוח בין חברי הבאנק והיו אפילו רבים אשר ריננו אחרי הייר זעליג שניצר וההנהלה, אולם הדבר לא מנע בעדם מלהמשיך בפעולתם.

למעלה מ־700 חברים היו רשומים בבאנק. האשראי הגדול ביותר שניתן לחבר (כמובן, לחבר שמצבו הכלכלי היה טוב), היה 1,200 זלוטי.

חברי ההנהלה והמועצה של ה„באנק הקואופרטיבי לאשראי” — שנבחרו פעם אחת, או מספר פעמים — היו: זעליג שניצער (י”ר מאז היווסדו של הבאנק), אברהם קלאפמן, אברהם זיספיין, (כעת בישראל, גבע-תיים) שאול אייזנברג, יחזקאל שטיינהויז, אהרון כהן, שלמה דרעקסלער, נחמן נחמנוביץ, יעקב גראבמאן ואחרים.

עובדי ה„באנק”, הקבועים — או אלה שעבדו מספר שנים בלבד — היו: ראובן סטופיען, שמואל קורטה (כעת בחיפה), יוסף טשערניקער, מרים כהן (כעת בחיפה) הלה נאדולעק, חנן טאוב, ישראל טאוב (כעת בתל-אביב).

בשנת 1936 בערך, עבר ה„בנק” למעון חדש לבית ר’ משה קורטה ז”ל (אביו של כותב שורות אלו) ברחוב טשעכאנוב. הבאנק הרחיב עוד יותר את עיסוקותיו במעון זה ונשאר שם עד פרוץ המלחמה העזר למית השנייה, כלומר עד חיסולו על-ידי הגרמנים.

בביתו של הערשיל אייזנברג. אח"כ הועברה הדירה לרשותה הלבדית של ה"קופה".
על הרכב הוועד של קופת "גמילות חסדים" בפלונסק, בזמן ייסודה, ידוע לי רק זאת — כי יו"ר הוועד היה אברהם קלאפמן ואילו הרכבו בשנות השלושים היה כדלקמן: וועלויל אנזעלעוויץ יו"ר, אברהם קלאפמן, דויד כהנא, הערשיל דרעקסלער ואחרים.
המזכיר של ה"קופה" ומנהל החשבונות שלה היה בשנות השלושים שמואל קורטה.

— מרכז קופות בלי ריבית. האשראי שנתקבל ממוסד זה וה"ג'וינט" וכן ההכנסות ממקורות שונים היוו את ההון של הקופה. אם זכרונאי אינו מטעני, הסתכם בשנת 1935 ההון של קופת "גמילות חסדים" בפלונסק בסכום של 20,000 זלוטי. ההלוואה המכסימלית הוגדלה אז והיא הועמדה על 200 זלוטי. אז התחילו גם בני המעמד הבינוני לפנות אל ה"קופה" בבקשת הלוואות. בזמן הראשון השתמשה הקופה בדירתו של "אר" גון הסוחרים "Związek Kupców ברחוב זדונסקא,

רחל נוטקיביץ'-שרייבר

"מגבית צ' לנוב"

טיול ליער בל"ג בעומר (תרע"ז)

עד היום אזכור את "מגבית צ' לנוב" משנת 1920. אמי פייגה, שהיתה אז יושבת-ראש אגודת "בנות-ציון", אירגנה זוגות של חברות האגודה אשר עברו מבית לבית ואספו חפצי-ערך למען ארץ-ישראל. לא היה בית בפלונסק שממנו יצאו המתרימות בידיים ריקות.

וזוכרת אני איך הובאו אחר-כך התכשיטים אל ביתנו ומויינו בידי הפעילות: טבעות-זהב לחוד, תכשיי-טייכסף לחוד ואבני-חן לחוד. ואני, הילדה הפעוטה, עמדתי והסתכלתי וספגתי לתוכי את האהבה הגדולה לארץ-ישראל. שכל תכשיט כזה שימש לה מבע כה מוחשי...

ועוד אזכורה את התגיגות שילדי בתי-הספר היהודיים בפלונסק היו עורכים מדי שנה בשנה בל"ג בעומר. הקטנים יותר היו נוסעים בעגלות ליער שידלינה ואלו הגדולים צעדו ברגל ושירה בפי כול.

אכן, שלטה הציונות בכל תחומי חיינו בפלונסק.

אגודת „מכבי” בימי מלחמת העולם הראשונה

הדרך בידם, כשהם בולשים בכל פינה. זוכר אני פרט אחד: פעם בתג הפורים הקיפו את בית-המדרש החדש בפלונסק, הוציאו מתוכו את היהודים לבושי חג והובילו אותם אל מחוץ לעיר. שם הוכרחו לחפור „חפירות מגן” סביב העיר, למתוח חוטי-חיל על גדרות מגן. עם רדת החשכה היתה העיירה שרויה באפלה ואורחיה היהודים נמנעו לצאת מפתח ביתם. לא הועילה התנדבותם של יהודים, בעיקר הנוער, לעזרה בבתי-חולים לניחוחי שדה אשר לשם הובאו הפצועים משדות-הקטל והצעירים היהודים היו מטפלים בהם, כועדים אותם על ערש דווי בהתמסרות יוצאת מהכלל. השלטונות היו פוגעים באורחים היהודים בעלבונות שונים ובגירות קשות.

עם כיבוש העיר על-ידי הצבא הגרמני ונסיגתם המזורזת של חילות רוסיה מפולין נשמנו לרווחה. תוך שבוע שבועיים קיבלנו את הרשיון לפתיחת הספריה „האור” מחדש. הספריה גדלה ונהפכה שוב למרכז התרבותי של הנוער היהודי ושימשה גם מיבצר ציוני בעיר. שם נוהלו כל הפעולות הציוניות: איסוף כספים לקרן הקיימת והעברתם לידי המרשה האהוב והמכובד בעיר מר מרדכי ישפה, עריכת הרצאות פופולאריות. התבלט אז החבר מאיר פינקלשטיין, שהיה הרוח החיה בכל הפעולות האלה. הוא היה מרצה על נושאים ספרותיים שונים, עורך שיעורי ערב בידעת הארץ, בפיזיקה ועל נושאים כיו”ב, הקים מקהלה וניהל פעולות תרבות אחרות. רוב רובו של הנוער הפלונסקאי בימים ההם היו בוגרי בית-הספר של יהושע חלף אשר מלבד ידיעת השפה העברית, התנ”ך, הספרות העברית והיסטוריה ישראלית היה מחזיר בלב חניכיו „אהבת מולדת” ומקרב אותם לרעיון ההגשמה הציונית. כשחזר מישוה מה„מאוכזבים” מהארץ לפלונסק, היה המורה מזמין אותו לבית-הספר ומבקש ממנו להשמיע באוזני התלמידים את המנגינות והשירים החדשים מן הארץ. וכשהקיפנו את ה„יורד” בשאלות על סיבות עזיבתו את הארץ, לא רצה להעכיר רוחנו הצעירה וענה: הקדחת הרסה את בריאותי והייתי נאלץ לעזוב אותה, אחזור אליה במרוצת הזמן...

בתוך הספריה ה„אור” נערכו זמן רב גם שיעורים בתנ”ך. לשיעורים אלה, שהתנהלו בעברית צחה, היו מופיעים כחמשים שומעים קבועים.

במשך הזמן התפלגה קבוצת חברי ה„אור” וייסדה אגודה ציונית חדשה „בני-ציון”. אחר כך נוסדה גם „בנות-ציון” א’ וב’. באותו זמן נוסדו בפלונסק עוד אגודות „פועלי-ציון” א’ וב’, „מורח”, אורתודוקסים וזקנים וצעירים. מפל-

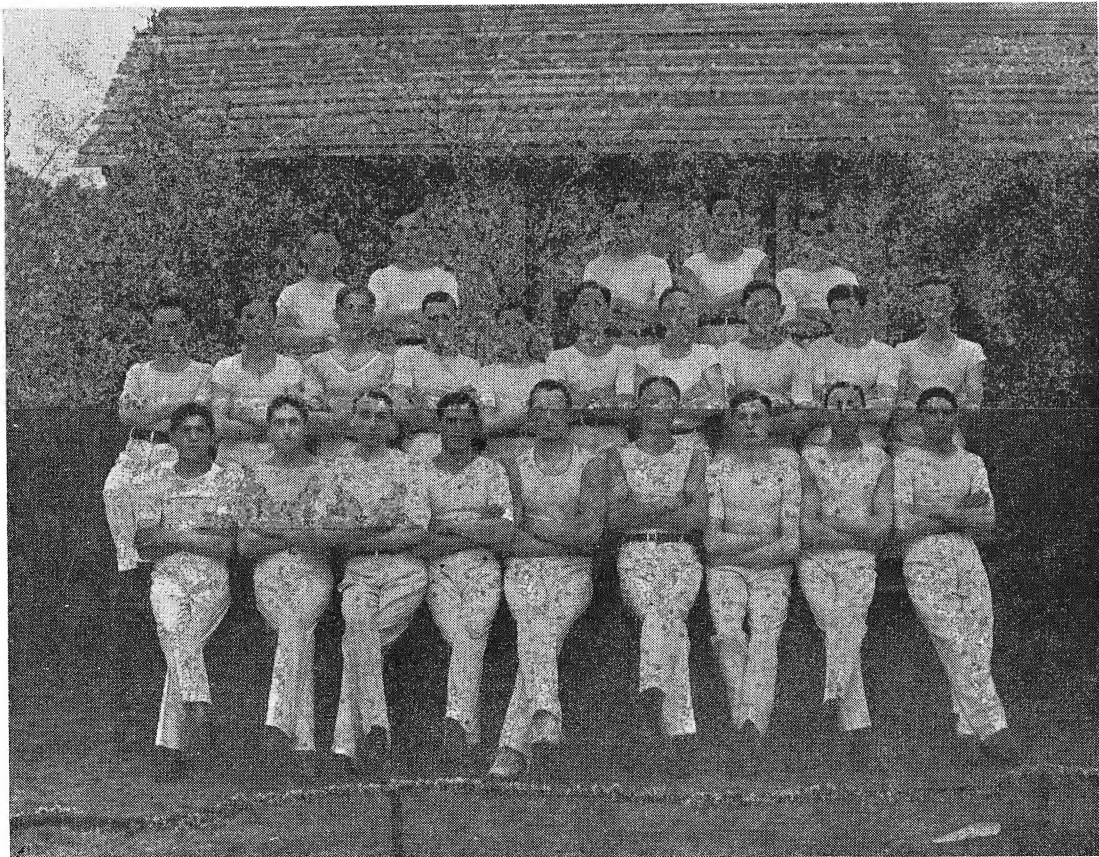
ברשימתי זו הנני רוצה למסור קצת מזכרונותי מתקופת מלחמת העולם הראשונה — תקופת ה„זוהר” של פעולתנו הארגונית והתרבותית. אך בעיקר אייחד את הדיבור על האגודה הספורטיבית „מכבי” בפלונסק.

במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, בזמן שהגייסות הגרמניים כבשו את פולין ופלונסק בתוכה, הועמדנו אנו, הדור הצעיר, לפני מציאות חדשה שלא הכרנו כמותה בזמן שלטונה של רוסיה בפולין.

הגרמנים, ככובשים זרים, רדו בפולין ביד חזקה. הם העבירו את המזונות שיוצרו בפולין לגרמניה הרעבה, שמו ידם על מלאי הסחורות והתוצרת החרושתית, שהיו זקוקים להם. אבל בחיי התרבות של האוכלוסיה לא פגעו לרעה. להיפך, הם עוד עזרו לטפח ולארגן כל מיני מוסדות תרבות. בתי-ספר, הוצאות ספרים ועיתונים מכל הזרמים, למן הימין ועד השמאל הקיצוני כמעט. יהודי פולין קיימו עתונות גדולה ומכועפת, ספריות, ארגוני נוער ואגודות ספורט. פעולות אלו נחשבו לאי-לגליות בזמן שלטונה של רוסיה בפולין והספריה היחידה בפלונסק, „האור”, „האגודה להשכלה וחנוך”, היתה אנוסה להיסגר מדי פעם בפעם לתקופה מסוימת לפי פקודת השלטונות ללא כל נימוק.

בראשית המלחמה הראשונה, בחודש אוגוסט 1914, קיבלנו פקודה לחסל כליל את האגודה תוך שעות ספורות ועדיין זוכר אני את האריוזה המזורזת של כל ספרי הספריה — קרוב לשלושת אלפים ספר, ספרות יפה, כל מיטב הספרות של הימים ההם בעברית וביידיש — בתוך ארגזים והעברתם לאיזה מחסן לגניזה עד יעבור זעם. הונף הגרון על מקום כינוסו של הנוער הצעיר, שמצא לו פורקן בתוך כתלי הספריה ה„אור”, שם שמעו הרצאות מענייני דיומא, שם היו מתקבלים כל מיני ספרים וירחונים מכל חלקי תבל, „השלח” מאודיסה, הירחון „הד החנוך”, הירחון „מולדת” מהארץ וכן השבועון „הפועל הצעיר”.

בשנה הראשונה למלחמה היתה העיר נתונה להפצצות מהאוויר. האווירונים הגרמניים הטילו פצצות לעתים תכור פות והיו מספר ניכר של נפגעים. באחת ההפצצות האלו נפגע והומת אחד מתושבי עיירתנו המכובדים, מר אבא צמח. השלטונות המקומיים היו פוגעים ברגשי האוכלוסיה היהודית. לפתע אסרו שישה או שבעה מנכבדי העיר בתור „אנשי ערובה”. מפעם לפעם היו הרוסים תופסים יהודים ברחוב ואילצו אותם לטאטא את רחובות העיר. הורגשה מעקה קשה בקרב הציבור היהודי בזמן שה„קוואקים” ונשקם מסתובבים רכובים על סוסיהם עם ה„נאנאיקות” ונשקם

קבוצת חברי "מכבי"

חרטתו ואמר שעשה את המעשה המחפיר בהשפעת המאמר שהודפס בעתון האורתודוקסי תחת הכותרת "פרוכת ציונית זו". אגודת "האור" בפלונסק ערכה משפט פומבי שבו נתמנו שופטים, כניגורים, קטיגורים כדי לשמוע את טענתם של שני הנאשמים, על הסיבה שהניעה אותם לביצוע פעולתם המבישה. מלכתחילה נענו להזמנה והבטיחו לבוא אבל ברגע האחרון סרבו להופיע והעניין נמסר לערכאות.

הקמת אגודת הספורט "מכבי"

בין האגודות השונות שקמו אז בפלונסק היתה גם אגודת "המכבי" להתעמלות וספורט. בין הפעילים העיקריים בייסוד המכבי היו החברים עזריאל שפולינג ואהרן גרבמן. הם הצליחו להשפיע על עשרים, שלושים חברים מהפעילים בנוער להצטרף לאגודה. פנינו למרכז בווארשה לשלוח לנו את תקנון האגודה. העתקנו אותו ושלחנו אותו לאישור השלטונות. פקפקו באפשרות של קיום אגודה זו בפלונסק, כיוון שמתרומות חברים בלבד לא היה בכוחנו לקיים מדריך קבוע לא־מקומי ונוסף על כך גם לרכוש כל מיני מכשירים

גות המרכז בווארשה שלחו להם מדריכים לעזור להם בפעור-לתם והעיירה נכנסה לתקופה של ויכוחים וניגודי דעות שהגיעו לא פעם לקנאות.

מעשה בקריעת פרוכת

בימים ההם נחרדנו לשמוע על תופעה מבישה של שני בחורים דתיים קנאים, שביום כ' תמוז, יום פטירתו של ד"ר בנימין זאב הרצל, התפרצו לבית-המדרש החדש בפלונסק, ניגשו לארון-הקודש וקרעו ממנו את הפרוכת שנתרמה בשער תה עלידי נשים ציוניות כדי לתלות אותה על ארון-הקודש ביום האבל הגדול. פרוכת זו עשויה היתה קטיפה שחורה, שזורה ורקומה באותיות זהב "כ' תמוז" לזכרון ד"ר בנימין זאב הרצל. שני הבחורים, לא די שקרעו את הפרוכת מהא-רון, אלא התחילו לרמוס אותה ברגליהם. אותה שעה היו רק מתפללים מועטים בבית-המדרש. אך משנודע דבר השער-רוריה הוּו לנוער הפלונסקאי היתה העיר כמקצה. שני הבחורים התחמקו מהעיירה לזמן ממושך, ורק כשהרגישו שנגרעו כבר הרוחות חזרו העירה. אחד מהם הביע את

היהודים שיצטרפו לאגודת "המכבי" שתהיה בלתי מפלגתית ותשקוד על הגשמת הכיסמה: "נשמה בריאה בגוף בריא".

פנינו למרכז בווארשה לשלוח לנו מדריך אקדמאי שידריך אותנו בפעולתנו ושיהיה עסוק אצלנו באופן חלקי. את שאר זמנו יוכל להקדיש למתן שעורים פרטיים כדי לקיים את עצמו. אף הבטחנו לעזור לו בהשגת שיעורים כאלה. כעבור ימים אחדים הופיע אצלנו המאמן, סטודנט מהפליטכ" גיקום בווארשה מרדכי וינברג, שהסכים לתנאים אלה. וכאן נתגלעו לפנינו הקשיים העיקריים. הכול נעשה בפזיזות כזו שלא הספקנו אפילו לסדר לעצמנו מעון לספורט ומיגרש לאימונים. נאלצים היינו לפנות אז לחסדי המפקד הראשי של "מכבי האש" בפלונסק, שיניח לנו להשתמש במגרש שלהם לצורכי אימונים.

זוכר אני את התרגיל הראשון בכיכר הבוקוביץ בפלונסק, במגרש "האש". הועמדנו, כשלושים בחורים צעירים, והמדריך מתחיל לאמן אותנו. אנו מתחילים להתפקד בעבר-רית: אחת, שתיים... על פנינו עוברים כקרנים מאנשי

וכלים הנחוצים לאימון החברים. ואולם הקושי העיקרי היה בנוער עצמו, שלא קיבל רעיון זה מעיקרו. הנוער הפלונסקאי לא היה חבוש בין כותלי הישיבות, היה לו די מקום לפתח את כושרו הפיזי, היתה לו גישה חפשית לאגודת "מכבי-האש" וניתן לו להשתמש במכשירים שלהם כדי לפתח גמישות, זריזות וכיו"ב. הנהר פלונקה, הזורם לאורך העיירה, שימש מקום להתחרות בשחיה בימות הקיץ ולספורט החורף בתקופה שהנהר היה קפוא. בעיר, שהיה לה נוף יפה והיתה מוקפת חורשות ויערות מכל עבריה, היו מקומות טיולים שאליהם נהרו כל צעירי העיר להחלפת כוח, לאימונים על אופניים ולשאר פעולות ספורט חופשיות. על כן קשה היה להחדיר ללב הצעירים את רעיון הכפורט המאורגן.

אך להפתעתנו הרבה נמצאו בין פקידי השלטון המקומי אנשי ספורט מובהקים שתמכו בנו וגם הם רצו להיעזר בפעולות ספורטביות שלנו כדי לצאת מבדידותם. ואכן בקשתנו לרשיון אושרה תוך ימים ספורים. כשהאישור הגיע לידינו, לא התמהמהנו ומיד פירכמנו כרוז לצעירי העיר

קבוצת כדור-רגל בפלונסק

ישעיהו פירניק, שיעזור לו בקבוצות החלשות והכין תכנית יפה להופעה חגיגית.

ערב החגיגה ממשמש ובא ואנו שרויים בדאגה אם נצליח לשוות לחגיגה זו את צבינה הנאה והאם נדע להוכיח את הישגינו בענפי הספורט השונים שרכשנו בתקופת האימונים. התכונה היתה רבה. המגרש הפך ל"תכלת-לבן". דגלים לא-מיים בלי סוף בגדלים שונים. בפתח הכניסה התנופה דגל "המכבי" ועליו בעברית: "מכבי, אגודה יהודית להתעמלות וספורט — פלונסק". בשער התנוסה כתובת בעברית: "ברוכים הבאים", מקושטת ירק ופרחים לרוב. הודעות בעבר-רית ויידיש. חוץ משלט אחד "מכבי" בלועזית. בציפיה דרוכה עקבנו אחרי מזג האוויר, שלא יפר לנו חלילה את השמחה.

בשעה היעודה החלו נוהרים מכל קצווי העיר אנשי פלונסק וגם אורחים מעיירות סמוכות שהגיעו לחזות בהור-פעה. ההופעה היתה נהדרת. החברים גילו כשרון, גמישות, זריזות וכושר בהדגמת כל התכונות. מזג האוויר היפה תרם לא מעט להצלחת ההופעה הזו. החברים המתעמלים בתל-בושתם הלאומית הנאה עוררו כבוד והערצה בקרב הנאספים. אנשי השלטון המקומי, ביניהם ספורטאים ותיקים, שהוזמנו כאורחים, הופתעו ממש מכל האקרובטיקה היפה וראו בזה הישג רב. הופעה זו נסכה בנו בטחון כי עמידתנו איתנה ומובטחת.

מחלוקת פוליטית

יכולנו עכשיו להמשיך בקיום נורמאלי של האגודה. נוכחנו כי נוסף לנו נכס אירגוני חזק, המעורר כבוד בקרב התושבים היהודים והלא-יהודים, ארגון מלוכד בעל משמעה, שופע אומץ ונהנה מהערצה כללית.

מדי שנה בשנה נערכו בחירות לוועד ה"מכבי". עבודתה האינטנסיבית של הנהלת האגודה עוררה ממש התפעלות בין החברים והנהלה היתה מתקבלת תמיד בתשואות רמות. חברי הנהלה היו נבחרים תמיד מחדש וכמעט שלא חלו תמורות בהרכב הוועד. ואולם באסיפה הכללית האחרונה במספר הוגשה הצעה בשם קבוצת חברים, כי האגודה תסוגף להסתדרות הציונית ותחדל להיות בלתי מפלגתית. נדהמנו לשמוע הצעה זו ושיעורנו שנעבור לסדר-היום מבלי להת-עכב עליה. אבל נוכחנו כי רעיון זה הפך לסלע-מחלוקת קשה. האסיפה הכללית לא נסתיימה כרגיל ונקבע לה המשך. אמנם האימונים התקיימו בינתיים בסדר, אבל בקרב החברים הורגשה תסיסה. לא עלה כלל על דעתנו, שאגודה שלא היתה רשומה כאגודה ציונית, אך ביצעה פעולות שיכלו לשמש מופת לכל האגודות האחרות שדגלו בשם ציונות — תועמד במצב כזה. כל הופעה של החברים התחילה בשירת "התקוה" ונסתיימה ב"התקוה" מתוך עמידת דום דרוכה של החברים. הפיקוד החלקי העברי היה "הקשב", "נחת", "ימינה", "שמאלה". אחורה פנה", ו"התפור". סיכמת האגודה היתה עברית מקורית:

העירה, מביטים בנו בזלזול, אבל אין אנו שמים לב אליהם וממלאים אחרי הפקודות שניתנו לנו.

אינני פטור מלגלות כי בשיעור הבכורה קרתה לנו תקרית, שעוררה בנו לא מעט רוגזה. בזמן השיעור הועפו אלינו כמה אבנים מהמגרש שכנגד שהיה מוסתר עלי-ידי גדר חיה. למזלנו החטיאו האבנים את המטרה. ניסינו לרדוף אחרי ה"שקצים" אבל הם הצליחו להתחמק בעוד מועד.

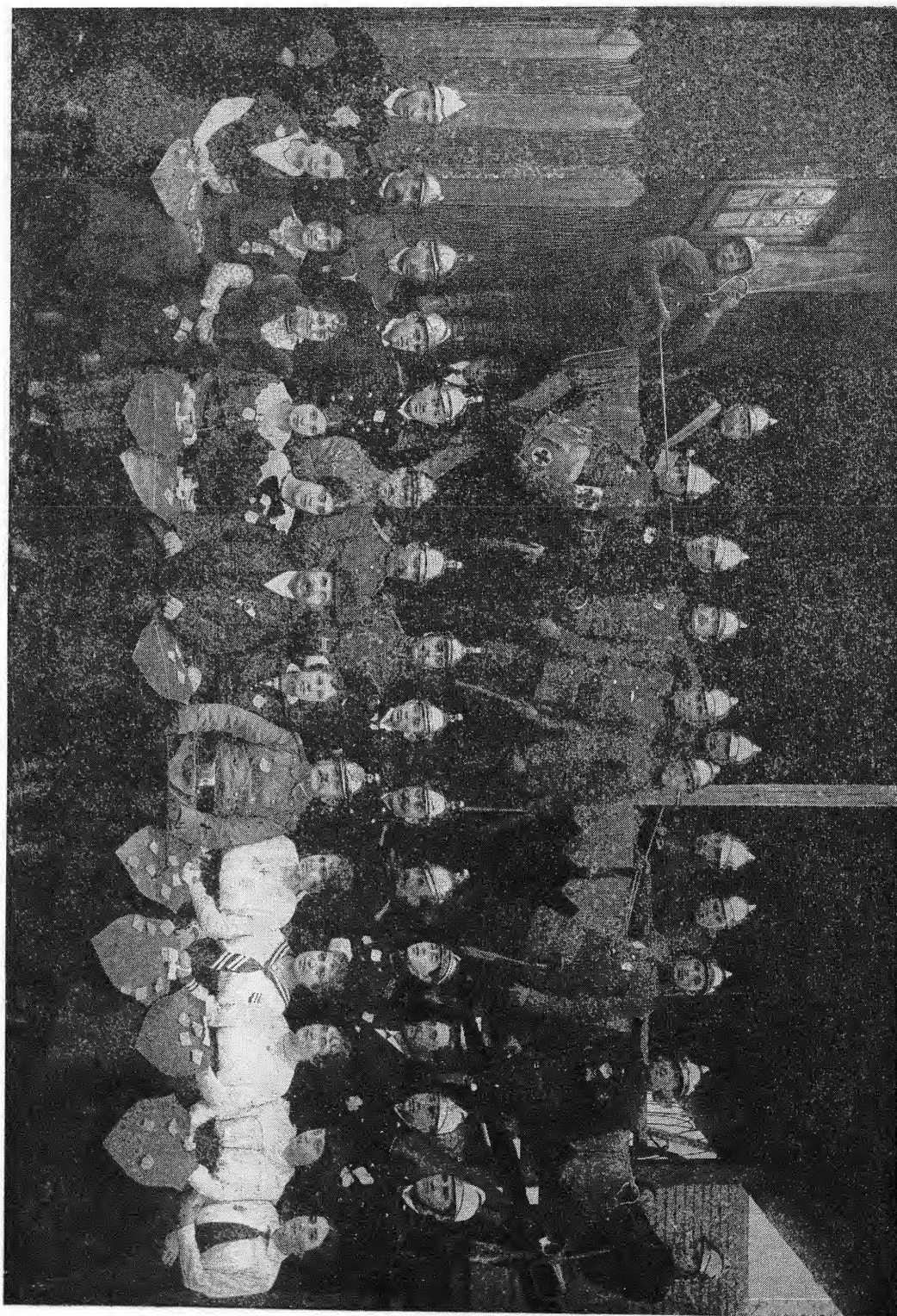
אם כי הימים היו ימי הקיץ האחרונים, אי אפשר היה להמשיך את אימונינו תחת כיפת השמים ומילא היינו זקוקים לחסדו של מפקד "מכבי האש", משה מיכאל, שירשה לנו להשתמש באולם העירוני הגדול שהיה שייך למכבי-האש. הודות להתערבותו של ראש העיר הממונה מטעם הגרמנים, דוד ארנדט, הצלחנו לרכוש רשיון זה מתוך הס-תייגות, שבימי ראשון בשבוע ובימי עריכת הופעות אחרות באולם תישלל מאתנו זכות זו.

למרות כל הקשיים המשכנו באימונים והופעתנו הפומבית הראשונה נערכה באולם "מכבי אש". בתכנית היתה-כלולה תהלוכה בלוויית תזמורת, תרגילי התעמלות של קבוצות, בחורים ובחורות, כשהכול מבוצע בליווי מנגינות ופיראמי-דות יפות שהשאירו רושם על קהל המבקרים. ההופעה הו-עודדה את צעירי העיר להצטרף לאגודה ואנו היינו מעודדים להמשיך בפעולתנו ולהתגבר על כל המכשולים. החלטתנו היתה נחושה להגיע בקרוב למגרש ובית משלנו כדי שלא נזדקק עוד לחסדי האפוטרופוס, שכל רמז או קריצת-עין נחשבה לו כפגיעה בכבודו והיה מוצא כל מיני סיבות כדי למנוע מאתנו את השימוש באולם.

הגענו לאולם משלנו

סוף סוף מצאנו מגרש מתאים ועליו אסם של תבואה שהושכר לנו. הודות לתרומה של הגדבן יעקב פשניק ועוד תורמים אחדים שיפצנו את האסם והפכנוהו לאולם יפה ומר-ווה, בתוך מגרש נאה מוקף גדר גבוהה. וכך נשתחררנו מן התלות באחרים. פה יכולנו להמשיך בעבודתנו השקטה וה-נורמאלית. נרכשו כל הכלים הדרושים לאימונינו: מתח, סוס, מקבילים. שיפרנו במידת מה את משכורת המאמן שלנו וגם הצלחנו לארגן את תלמידי בתי-הספר שיצטרפו ל"מכבי" ויקבלו שיעורים בכל ענפי הספורט תמורת מס סמלי.

בינתיים עוב איתנו המאמן הראשון ותוך ימים ספורים נתקבל המדריך החדש ראובן שקליר. גם מר שקליר כקודמו נתקבל לעבודה חלקית, כי טרם הצלחנו לאון את תקציבנו נוכח ההוצאות המרובות לשכר דירה ושיפור הבית והמגרש. המאמן שלנו נתקבל לעבודה בפקידות במשרד המחוזי ובגמר עבודתו היה מתחיל באימונים. האימונים היו נמשכים עד שעה עשר בערב. לכל קבוצה הוקצבה שעת-אימונים בכל יום. המאמן החדש התחיל להכין אותנו לקראת הופעה חגי-גית במגרש החדש ובביתנו אנו. במרץ ובהתלהבות ניגש לפעולתו זו. הוא בחר לסגנו באחד המאמנים שלנו, החבר

מסגרת: שם, אבט, אג, אגודת "מכבי"

„המכבי הצעיר“ בפלונסק

התהלכות ברחובות העיר בעת מיצעד חגיגי לוו על פי רוב במנגינות קצב עבריות „חושו אחים“ ו„שאו נס ציונה“. בסעיף האחרון בתקנון האגודה נאמר כי „במקרה חיסול האגודה, עובר הונה ורכושה לזכותה של הקרן הקיימת לישראל“. בתהלוכות ל"ג בעומר המסורתיות, שנהפכו להפגנות לאור מיות יהודיות בכל רחבי פולין, נטל ה"מכבי" חלק בראש. לשם מה איפוא נחוצה היתה הצעת-הסרק?

ואכן, לאחר כמה אסיפות כלליות הובע מחדש אמון לחברי ההנהלה ולא היה קץ לתשואות שזכו להן המאמן הראשי וההנהלה.

„חזק ואמץ“. הדגל היה לאומי תכלת-לבן, הכתובת במרכזו היתה בעברית ומהצד בידיש: „יודישער טורן פער איין“. ההתפקדות היתה בעברית: אחת, שתיים, שלוש, ארבע. בדש בגדום של חברי האגודה היה תקוע סמל „מכבי" משובץ בתוך מגן דוד בסגנון מיוחד. באולם המכבי היו כתובות: „נשמה בריאה בגוף בריא“, בעברית צחה. ספר הפרטי-כלים של הישיבות והאסיפות הכלליות נוהלו בעברית. תשור בות הברכה לאגודות הספורטיביות השונות בכל תפוצות פולין ובמרכזן — וארשה ולודז' ניתנו בעברית, אף על פי שההזמנות נשלחו אלינו בידיש ובפולנית על פי רוב.

ש ע ר ת ש י ע י

ה י ו
י מ י ם ...

לעולם לא אשכחם...

על אם הדרך פגשתי — בדרך המובילה לפושביינטנה.
שדות הקמה הוריקו כתמול שלשום ועצי נפוליאון עתיקי השנים עמדו משני צידי הכביש,
כחילים על משמרתם. הכול כמקודם.

אבא, קראתי, לאן? הוא שתק, אך הביט עלי בפניו החזירים שהביעו צער וסבל...
אבא, קראתי שנית, אחריך אלכה. הוא חיך ואמר: „שובה בני הביתה, אני בדרך לסוחר צי”ן...
קמתי והנה חלום.

ויום רודף יום ואני הוזה בחלום ובהקיץ על כל אלה שהיו יקרים ללבי והנה — אינם עוד.
כי איכה אשכחם!

איך אשכח את אמי שהולידתני, את אחי, אחותי ואת ילדי המשפחה שאהבתים אהבת נפש.
איך אשכח את חברי לתנועה שערגת חייהם היתה לעלות לציון ולבנותה — ובא התליין הנאצי
והשיגם בדרך...

ושיויתי לנגדי את דיוקנותיהם של פרל אלברט, פרדל גונסקה, חיה סרנה, נעמי אינבנטאז,
אהרן שניצר, ישעיהו הדריק, אלימלך ומוטיל פרוסט, אסתר שרפיץ, אסתר לסלר, מרדכי
בלוב ועוד מאות חברים וחברות — חלוצים בלב ונפש והם אינם עוד. וממשפחותיהם אף
זכר לא נותר...

איך אשכח את יהודי פלונסק, את היהודים הפשוטים וטובי הלב, הצמאים תמיד לשמוע
בשורה מציון — והם הושמדו כליל.

תם החזיון. עיירתי היהודית חדלה להתקיים ואינה עוד.
ולא נותרו אלא זכרונות עמומים מתמונותיו שניעלמו והדים מצלילי קולות שנדמו...
לעתים שומע אני צליל של ניגון והניגון כל כך מוכר ונלבב, הוא מפזם בקרבי. היכן
שמעתי? האין זה הניגון שפיזם אבא, ניגון שבקע מכל בית ישראל בימי מועד וחג?
יש שאני פותח את המקלט והקול בוקע גם מגלי האתר: „ואתם הדבקים בה’ אלוהיכם
חיים כולכם היום”.

ובשומעי את הניגון שומע אני קולות היהודים שניספו. הם ניצבים לפני בזקניהם ובנעוריהם,
כאילו הם אומרים אלי:

„לך בכוח הניגון הזה — ויעלה ויבוא זכרוננו לפניך, ולא תשכחנו!”

לא אשכחם! זכרונכם לא ימוש מקרבי לעולמים!

ב נ א י ם

וּרְן-נִיב־עֵתִיק כְּמֶרְחֵק טָמִיר,
הַשְׁתַּפֵּךְ בְּרַחוּב־קֶרֶת בְּנִגִּינַת עֲצָבָתָא...

ב

נָגְזוּ עֲרַפְלֵי זְכוּרֹנוֹת נִשְׁכָּחִים,
אֲחוּרָה סָבַב גִּלְגַּל זְמָנִים,
עַד סִמְטוֹת עֵיפֹת בַּעֲיָרָה מִשְׁכָּלֶת,
שׁוֹשְׁלֶת „צִמְחִים“ וְדוֹר נִצָּנִים,
עַד פְּאֲתֵי-אֲבִיב־חֲלָדִי, מָלֵא אִמּוֹן וְחֵם,
עַד יִנִּיקַת שְׂרָשִׁים אֲפִיק תִּשְׁחָרֶת,
דּוֹר שׁוֹאֵף מְרַחֲבִים, פּוֹרֵץ הַסֶּגֶר,
וְדוֹר מִשְׁתַּחֲחֶה, שׁוֹמֵר גִּזְע, צִמְרָת.

בְּסִמְטָא מַעֲקֶלֶת, מִשְׁכָּנוֹת עֲנוּיִם,
בְּתֵי מִדְּרַשׁ שְׁלֹשָׁה חֲבָרוֹ,
הִישָׁן, הִי „קִדְמִי“,
אֲד־טַחֵב וְעֵלֵט עָמוּם,
לְעַמְלִים מִקְדָּשׁ, כְּנֶסֶת לִיגִיעֵי כַּפִּים,
מְעוֹרְרֵי שַׁחַר, אוֹמְרֵי תְהִלִּים בְּקֶצֶב חֲרוּזִים,
סַפּוֹן-קוֹרוֹת מִסְלָם,
בִּימַת קְרָשִׁים מִסְרָגָת,
דֶּלֶת מַחֲסֶכֶת בְּרוֹזִים מִחֲשָׁקָת,
תַּפְּלַת וְתִיקִין בְּפִשְׁטוֹת נִגְמָרָת,
עַת שְׁמִשׁ-שְׁלֵהֶבֶת בַּמִּזְרָח נִדְלָקָת.

„הָאֲחוּרִי“, הַמְרָנוֹת,
כַּפְת־הִכֵּל מִקְמָרָת,
נִשְׁעָנָת עַל כְּתָפוֹת קִשְׁתוֹתֶיהָ,
לְלוֹמְדִים — מִבְּצֵר, מִשְׁמֵר לְמִתְמִידֵי-שָׁבֶת,
גִּירְסָא בּוֹ לֹא פּוֹסְקָת,
בְּיוֹם שָׂרֵב וְלֵיל סֶתוּ,
אֲבָן-הַחֲפוֹת שְׁטוּחָה בְּמִבּוֹא,
אֲדִנִי-סִמְךָ, סֶף-שִׁישׁ וְכִיּוֹר נִחֲשֶׁת,
„לְמִתְנַגְדִּים“ עֲדַת־יַחַס בְּנוֹי לְתַפְאֶרֶת,
מִרְבֵּי יִשְׁעֵיהֶם-פְּרִנָּס שִׁי לְמוֹרֶשֶׁת...

א

לְעֵין צְהָרִים פֶּשֶׁט הַשָּׂרֵב,
כְּאֶשֶׁד הַלֵּהֶט מִלֵּעַ כִּבְשָׁן,
דָּשָׂא צִמְא־נֹטָף קָרֶס וְכִמְשׁ,
מִנְתוֹר בְּגִנָּה,
הַלוּם-שְׁמֵשׁ צֶפֶד וְגִחַן,
בְּגִבֵּה רִקִּיעַ הַחֲמָה לֹהֶבֶת,
כָּל גִּיד לֹחֶכֶת, כָּל צֶל שׁוֹרְפֶת,
בְּתִים אֲטוּמֵי-תָרִיס לֵאִים, נָמִים,
רוּחַ-קָדִים בְּגִהֶר־יְקוֹד שׁוֹדֶפֶת,
עַל פְּגוּמִים נִצְבּוֹ בְּנָאִים,
הוֹלָמִים יְתִדוֹת סִתְּחֵי גִזִּית,
עַם מַקְבֵּת וּמִגְרָף, פֶּלֶס וְאַנְדָּה,
נִשְׁק הִיגַע עַל נִדְבְּכֵי-חַזִּית,
„אַל בְּנֵה, אַל בְּנֵה“ שִׁיר מִזְמָר,
לְמַתַּח שְׂרִירִים וְטֶרְטוֹר מִקְדָּת,
מִשְׁרַב לֹא יַחֲתוּ בּוֹנֵי מוֹלָדָת,
רִן-יְצִירָה עִם חֲזוֹן כִּי מִתְלַקַּח,
יְדִית מִקְדָּת, יָד יְחִיא דוֹרְכָת,
אֲחֵר־תִּימָנִי שְׁחוּם-מִצַּח וּבִרְ-לִכָּב,
נִקְדַּח הַסֵּלַע, צוּר זַע, הַתְּפוֹרֶר,
אַבְק־אֶבֶן הַצִּיף שְׁחֹר סִלְסוּלִיו,
מִתְהוֹם עֵינָיו, שְׁגִיאוֹת שְׁחֹרוֹת,
עֲנַת־גַּעְגּוּעִים נוֹגָה מִשְׁתַּקְפֶּת,
שִׁירָה תְּדַשֶּׁה שְׁבָחוֹ גְּאוּלִּים,
מִזְמֹר עַמְלִים לְאוֹת הַטוֹטֶפֶת,
לְמִנוּחָה הָאוֹת נִמֵּן, כְּלִיו עֲזוֹב,
בַּעֲנָה חֲרִישִׁית לְמִרְבֵּג נִשְׁעוֹן,
מִקְפְּלֵי תְרָמִיל לֹאֵט דָּלָה,
דְּפִי „זוֹהַר“ בְּתַכְרִיד נוֹשָׁן,
זִיעַת אֲפִים מִתְּהָה,
מִבְּרוֹ יָדָיו נָטַל,
רַגַע הַקְּשִׁיב בְּדָמִי, שָׁקַע בְּמַחֲשַׁבָתָא...

ר' אליהו השמש הישיש,

על הפרנס לספר ידע

אגדות-פלא, על תמימות חיו

איך בלבוש חג לבנים נשא לבגיו,

ולמגבלת טיט-סיד נסך יין וחלב,

על ענות נפשו, על לבו הזהב

ועל אצילות אשתו נדיבה-צדקת,

שצנועי לכת בתם-נפש וגדלות,

יסודות בית-אל שקדו לצקת...

הגבוה, "הקדש",

ל"ציונים" מפגש,

על זקיף עמודיו חטובי צפתות,

קן לעורגי חפש,

סדן-יוצר לחלוצי מרי,

דרוכים בלהט נעורים לקראת האות,

כפה מצירת, אפריון-גלגל-מזלות,

מנים ועוגב, כנור, חף וגבל,

חולמים ושרים,

על עמל בוטח,

על חסד התכלת ושחר זורת,

על חלם משקל וכרי-דיש,

שגר-רפת ודשן הזבל.

ממענית מברכת "קלקטקאים" צמחו,

אשר עם יגע והגות כרתו הברית,

אצבעות ידים מצקות, חטובי און,

עורן מחספס, בקוע צרוב סיד,

ר' יחיאל בנאי, תכל-עין, גבה מצח,

בזקן-שיבה אדמדת עוד מהבהבת,

בעיניו הטובות שפברו מזקן,

פקחות זוהרת, ישרות מלבלקת.

מיום שר' יחיאל על דעתו עמד,

ימיו ביגע קדש ובספר לילותיו

לא בשם ומספר רחובות ציו,

כי בשם ספריו וטורי סדריו,

גם על נדבכי חומות, פרקיו שנה,

וכף סידים שרשר עם מסכת...

הדין "בסנהדרין" גר, והגבאי "בברכות"

כך חרו ויצר עד נטות השלכת.

ג

מעניך, ר' יחיאל, עפר מי יגלה,

ותראה אח מתימן ממשיך בברית,

מכסופים תועים בירכתי עולם,

עד זהרי גאלה אור-דרור להצית,

בעים-רות, בשאת-נפש על כנפי נשרים,

מבין עקרבים בא, מהפת בושרת,

מערגה אלמת מצוח אין אונים

ליצירת מלכות, הלת נצח מבשרת.

— — — — —

— — — — —

ימי אצילות גלשו מפסגות חזיונות,

שנים, באשד-דם, נגרו לתהום תחתית,

עירתי פלונסק! גם עליך עברה כוס,

נאלם שירך, בדמיוך את מתגוללת...

אבל בנך-חזיון צעדו עלי שור,

מסמטת העזים עד הגה קברניט,

בנתיבת גבורים משבצת עמל,

מאשנב-אלי-מחר עדי ארץ נגאלת.

לעיירת ילדותי, פלונסק

חדשים, הרגלים ומושגים ורגשות-לב חדשים. אף נזכור לה עתה לחסד, את רוחה להחייאת הדיבור העברי בפיות של מאות נערים וילדים, אז מלפני חמישים ושבע ושמונה שנים. הראשונים בכל פולין היהודית, ואולי היחידה בכל גלות ישראל, חוץ מירר שלי, שגם בה ודאי לא הגיע אז מספר מחיי הדיבור העברי, כמספרם בעיירה נידחת זו. בלי רוח מיוחדת אין מתעוררים כוחות כהללו. והרי בס"ה לא מנתה עיירה זו אפילו עשרת אלפים נפש יהודיות — ולמר-בה הפלא, היו רובם המכריע של יהודיה מפשוטי העם ועניים, אף עניים מרודים. אינטליגנציה יהודית במובנה כיום, לא היתה בה כלל וכלל. אם כי אינ-טליגנציה נפשית, שאינה זקוקה ללמדנות רבה, הייתה בה כנראה די גבוהה. תורניות תלמודית, אף היא לא היתה רבה ביותר. ספק אם הגיעו לשתי מאות, מקרב כמה אלפים בתי-אב, כאשר רובם ככולם של אותם התורניים ידעו ש"חדש אסור מן התורה". מהם בודאי שלא התעוררה כל תנועה מחדשת. אמת, אחד או שניים מראשוני הציוניות בעיירה זו, יצאו מלומדי-תורה מעט. והראשונים שנהרו אחריהם היו בחורי בתי-המדרשאות. ואף-על-פי-כן, חותמה היתה בעיקר מבעלי המלאכה האביונים והחנוונים, שברובם לא היו פחות דלים מהם. על אלה שעמלו קשה מאוד לפרנסתם ושהיו מאומרי התהילים הרבים ולומדי "עין יעקב", אם מתוך הבנה ואם לא מתוך הבנה — כוננה עדת ישראל זו וממנה באה הרוח המחודשת. מתפיר לותיהם, מתחינותיהם ומברכותיהם הרבות בימים הנוראים ובתעניות, ומשמחותיהם, ריקודיהם והשתכרו-תיהם בשמחת-תורה ובשמחות מצוה אחרות — נהייתה בעיקר אותה יהדות שעמדה בכל הפורענות ואצרה בתוכה את האמונה והתקווה לביאת הגואל.

מהם, מפשוטי-עם אלה, קמו אותם בני הקציים ובני העגלונים ובני החייטים והסנדלרים, בני הנגרים והצבעים, בני הסבלים ושואבי-המים וכדומה להם בני יגיעי-הכפיים, מבני משפחת "הלוקשים" ומבני משפחת "הייב-די-לעפעל" כפי שהיו מכנים אותם — והתייצבו תמיד למול ההתפרעויות של ה"שקצים" בימי אידיהם וחניגותיהם, ובימי הירידים ובימי גיוסי הצבא והתכנסויותיהם האחרות, כשהתחשק להם לשחק מעט בתלישת זקנים של יהודים עוברים לתומם, או לידות אבנים בקדקדים יהודיים, ואם בחנויות או בחלונות של יהודים — עד מה ידעו בני פשוטי-עם אלה לעמוד בכבוד ולהשיב גמול למתפרעים, תוך

עד מה נשתנו המונחים! לא עוד רק קברות יחידים, קברות משפחה, קברות אחים, כי אם גם קברות כפרים, עיירות וערים שלמות ואלפים שנכרו עם הכליון במטאטא השמד כמעט במחי אחד!

★

בבואנו עתה להציב ציון גם לעיירת פלונסק בתוך בית-הקברות הכללי המאחד בזוועתו של אלפים ערים ועיירות יהודיות, המשתרע לכל ארכה ורחבה של אירופה — הרינו נמצאים נבוכים ומשוממים בתוך תוכם של השכול והאבדון. אבל מה ניתן לקונן, או אפילו רק לספר על זו מה שלא היה באחרות? שישה מיליונים יהודים נכרתו ביד הרשעה העור-למית והטומאה העולמית, מהגוף היהודי הקטן והמ-עונה שבמשך שישים ושבעים דורותיו היו בו כל הידיים האכזריות להשמידו, לאבדו ולכלותו במרטי-רולוגיות איומות. ונרדף היה ונע ונד מפני חטאיהם של הגויים, מפני צמאונם לדמם של החלשים — אכן, מה תקונן ותספור על עיר בודדת אחת? ואף-על-פי-כן, אין דמי לפרט שניצל מהשואה של אותה עיר מולדת רחוקה ולא יזכור ולא יציין גם בפריטי השואה הכלולים בכלל.

יש ומתעורר הרצון — למען האמת והבושה נודה: לא לעתים קרובות — להתרפק בשברון-לב על הזכרונות הפרטיים מאותה תקופה רחוקה בה ינקת רוחה של אותה עיר מחוזית קטנה, פלונסק, אם כי אז עזבתיה תוך הרגשה של שלילה גמורה אליה, כמו לכל שאר עיירות וערי הגולה.

אבל, האמנם היתה בה איוו רוח מיוחדת, שעתה אפשר להתרפק עליה? — עכשיו, שבתור עיר יהודית אינה קיימת עוד ואין יכולת אלא לחזותה ממרחק של חמישים וחמש-שש שנים אחורנית מאז שעזבתיה בהיותי עוד עולי-ימים, בלי יכולת לראותה אז גם על סגולותיה הטובות — עכשיו נדמה שהיתה בה רוח מיוחדת נאצלת, מעוררת ומחייה. ואכן, אף הוציאה מתוכה מספר אנשי מחשבה וטעם חשובים, מספר חלוצי התחיה עוד לפני החלוציות הרשמית או המאור-גנת. ואת האחד, בעל החזון וההעזה אשר כממשיכים של כמה בעלי-חזון קודמים, ידע להטות, בתנופה עצומה את ההיסטוריה היהודית למסלולה כיום.

מכאן, משמע, שהיתה בה איוו רוח מיוחדת; רוח גדולה מאוד, שעקרה דרכי מחשבה, הרגלים, מושגים ורגשי-לב. ובכוח אותה עקירה השרישה דרכי מחשבה

הילדות ולהתרפק עליה במקצת, ושספר זה מתכוון להציב לה יד ושם מעט, בין שאר אלפי עיירות וערי ישראל שנכחדו בידיים טמאות מפלצתיות — לא היתה משופעת בעשירות ולא בצדיקות גבוהה ולא בלמדנים רבים ומופלגים ואף לא באינטליקטים גדולים או קטנים. אלא כל חשיבותה בפשטותה היתה וברוחה הטובה. היא שהיתה בה ראשוניות לנתינת בנים ראשונים לראשית בניין קוממיות ישראל. תהיה לה זאת לזכר עולם ותהי נא צרורה לעולמים בבניין מדינת ישראל שהיא הנחמה האחת והיחידה למול עברו הנורא בייסוריו ובצעריו של עם ישראל, והנורא הוד בגאון עמידתו בכל נחשול הרדיפויות והרציי חות שעברו על ראשו ובחידוש חייו תמיד תמיד.

עיירתי פלונסק, שיהדייך נמחו! הנה עומד עתה אחד משרידיך במדינת ישראל הנבנית, שיש לו הכול, ושחסר לו כל כך הרבה כדי להיות מאושר, או לפחות מנוחם, ומעלה אותך לעתים בזכרון; יקרת לי מאוד! יקרת לי משום פשטותך. פשטותך לימדתני להוקיר יותר את פשוטיהם מאשר את המתנשאים עליהם, מאשר את המדברים בשמם, מאשר את נציגייהם. אמנם הייתם והנכם התשתית הרכה, התחוזה והפוריה לכל השאר, שצמח עליכם ומכם ובתוכם. בדם תמציתכם דישנתם כל הטוב שגדל בחיקכם. אכן, לאט לכם אנשי המעלה! אנא, זיכרו תמיד מאין באתם.

שבירת ראשים הדדית. הללו לא ברחו מהמערכה! לערים היתה ידם על העליונה ולעתים יד הפורעים — בהיותם מרובים פי כמה — על העליונה. אבל לא ברחו עד שהמשטרה — המנוממת בהתחלה במכוון — התעוררה לבסוף להתערב. ושתי החזיתות נעלמו כלא היו.

מהללו גם קמו, בזמנים יותר מאוחרים, כששנאת ישראל בעיירה החלה להיות יותר מאורגנת — אגודות או חבורות הגנה, שעליהן בטחו המונייהעם ומפניהן חדו „הפני“, פן ירגיזו חלילה ויעוררו את זעפה של החיה הרעה. עמדת-כבוד זו ועמידה זו על החיים היהודיים, אף היא שהזינה מרוחה הבלתי מוכר ומכוחה המוכר והמורגש, את ראשוני המתפרצים להשתחררות מהגלות השחורה. הם, יחד עם אומרי התהילים ולומדי עין-יעקב הרבים, היו המשענת העיקרית למעטים שמרדו בחיי הגלות ושמו פניהם למעשה הגאולה בממש. מה ערך לידענים, פקחים ולמדנים, בין אם בתורת ישראל ובין אם בחכמות חיצוניות, בלי הרבים הפשוטים והתמימים שאזניהם כרויות ונפשותיהם ערות לבשורות טובות כלבשורות רעות ממקורות העשייה והמעשים. גם אלה שהתנשאו עליהם זקוקים היו למשענתם כדי להתנשאות עליהם.

אחזור איפוא ואומר: עיירת ילדותי זו, שיש והלב משתוקק לפעמים לראותה מחדש כפי שראינוה בימי

דין תורה בין פלונסק של מעלה לפלונסק של מטה

לזכר נשמת ידידי, מדריכי, ר' אביגדור גרין ז"ל — בהוקרה

ולא עניתיו דבר. בודקו התקרב אלי ושאלני לחוות-דעתי.

הפסקתי ולא היה הדיבר בפי כי האמת ניתנה להאמר, מה מבין אנוכי בציר, או בארכיטקטורה. אך מכיוון שבדקו הירבה להפציר בי, ובאותה הצורה החברית האמונה עליו — העזתי ואמרתי לו: בודקו, בודקו! וכי למה לך מעשה המרכבה של יחזקאל על כותלי ביה"כ הפלונסקאי? האין לך נושא מציאותי יותר מן החיים היומיומיים של פלונסק דלמטה? דהיינו: קח למשל טיפוס כמו אביך ר' יעקב בודקו ז"ל, העומד עד כה נגד עיני נשען על מקלו ברינק (כיכר) הפלונסקאי בחברת „דוברי פוליטיקה“.

משגמרתי את דברי אלה וללא שהות, נטל בודקו את מכחולו וצייר את דמות דיוקנו של אביו, במעמד „דוברי הפוליטיקה“. בודקו הוסיף לאחר מכן: חכה ידידי, עוד אבוא לפלונסק, בכדי לתת לכם את „המור רח“ של בית-הכנסת, שבדלת-אמותיו גודלת.

ובאמת, לא עברו חדשים מספר, והנה ר' יוסף בודקו בפלונסק. היה זה ביומא דשוקא, באחד מימי הקיץ הפלונסקאים, שנשארו חרותם בזכרון.

הנה בית-הכנסת הפלונסקאי, עומד לו „ברחוב היהודים“ מול רח' העזים הצר, רחובו של ר' אביגדור גרין ז"ל, שאף זכר למדרגות בו אין, — בו דוהרים סוסי-האיכרים הצוהלים, כשזונבותיהם מתנפנפים ימינה שמאלה, מטה מעלה, דרך אבירות חוגגת, לצדי בית-הכנסת הפונים לרחוב היהודים.

ושם פנימה, בבית-הכנסת, עומד לו בודקו בסינורו ומכחולו בידו, נתון ומרוכז במלאכת-הקודש על „הביר מה“, מול ארון-הקודש, ומתוך הכנעה, כתלמיד המק-שיב לרבו הוא סופג-קולט לתוך נשמתו כל הגה, כל מלה שמסביר לו השמש חיים גראיק, בנוגע לקי-שונים לארון הקודש. והנה, חיים גראיק ניגש לארון הקודש, מנשק את הפרוכת לפני פתיחתה ומרים את אצבעו למעלה, ומראה לבודקו, שעם פתיחת „הארון“ — למטה — נפתחים למעלה, מעל לארון-הקודש שתיים-עשרה דלתות זעירות, בצורה של אשנבים, המרומז — לשנים-עשר שבטי ישראל.

(שלחו מתם, ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאלמלא עליא לא מתקיימין איתכליא — חס' חולין צב').

נכדו של ר' מאיר למפקוביץ הי"ד, שהתגורר בפלונסק בשכנתו של ר' אביגדור גרין ז"ל ברחוב העזים — הגיע לא מזמן ארצה. חקרתיו — את השריד הזה על אודות פלונסק דלמטה, הקרובה כל כך לבני, ואמסור כאן, את הפרטים הבאים:

בית-המדרש המפורסם של ר' יצחק כהן ע"ה, לא נחרב, לדבריו, ונשאר בשלמותו, אלא, שאחד מן החוזרים מרוסיה לפלונסק, ינטס* שמו, הציג את עצמו בפני השלטונות דהתם כנציגם, כביכול, של שאר רית הפליטה, וקיבל על דרך המירמה, כממונה על רכוש „ועד הקהילה“ — רשיון לפירוק בית-הכנסת הנ"ל. כדאי לציין כאן לשבחה, שמבמת בית-המדרש הזה, של ר' יצחק כהן ע"ה — היו נואמים מטיפיה הרא-שונים של דורשי הציונות. מפיציה — דורשים את תורתם ללא כל הפרעה, בשעה, שאיסור גמור היה למטיף ציוני להופיע על בימות בתי-הכנסת בעיירות אחרות מחוץ לפלונסק.

אגב, חלק הארי מאנשי פלונסק שבישראל, שהם מחלוצי הישוב, מבונים, ומקימי המדינה וראשיה — מבאי ומחניכי בית-המדרש הנ"ל היו.

ובכן, ינטס זה, שהקפיד, שאף לבינה אחת של בית-המדרש המפורק לא תלך לאיבוד, אולי, שלא במתכוון, ואף מתחת לסף הכרתו הרגיש, שעבודתו לעשייתו רצויות הן, יען שלא ייתכן, שמקום קדוש כזה — ישמש בית ועד לנוער הפולני המקומי, אלא שהמכאיב ביותר, זהו עצם מראהו של בית-הכנסת הפלונסקאי המפואר, שריד יחיד הנשאר עומד על תלו כחורבה... כל המתעניין בארכיטקטורה של בתי-הכנסת בפור לין, נהירין לו בעיקר, שלושה בתי-כנסת מפורסמים בעתיקותם, והם: בתי-הכנסת בפיוטרקוב, וישוגרוד וקזימיר.

בהזדמנות זו, כדאי להביא כאן קטע משיחה שהי-תה לי עם הצייר, ידידי המנוח יוסף בודקו ע"ה, בקשר לביה"כ הפלונסקאי. בהיותי בביקור באטליה של בודקו בברלין — סח לי על רצונו לצייר את „מעשה מרכבה“ של יחזקאל בבית-הכנסת הפלונסקאי. לשמע דבריו אלה, הצצתי לתוך עיניו התמימות,

* הערת המלבה"ד: ינטס לא היה מן החוזרים מרוסיה אלא הסתתר במשך כל שנות הכיבוש בכפרים שבסביבת פלונסק. ר' המאמר „פלונסק בשנת 1959“ בספר זה.

מותי את מקדשי. ולא כתיב: ואת מקדשי עשיתי שממה — מכאן, דקדושתן עליהן אפילו כשהן שוממין.

בית שהיה „מקדש מעט“

בית זה, ההרוס למחצה, שבנה אותו הסבא שלי, ובו גודלתי, חונכתי ע"י אבי — כי בעודני באבי מטה עלי אמי — הבית הזה היה בשבילי „מקדש מעט“. ואתה, עץ בודד, שנשארת לשמור על הבית, המקדש המעט הזה, שלא יאונה לו כל רע — לכאן, לתוך „המקדש המעט“ הזה, באתי להתפלל תפילה ביחידות. יתכן, כי יש לפעמים, שהתפילה היוצאת מן היחיד, מתוך צער, עולה, בוקעת לה דרך, שלב אחרי שלב, בסולם הבודדים, עד כיסא-הכבוד. רבון העולמים גלה נא כבוד מלכותך, הסר ה' חרפה, הקלון מעמך. שאפילו אחרי מותם לא מצאו המנוחה הנכונה, מחללים את קבריהם, וכבר הגיעו עד לקברו של ר' אבא צמח, שעל קברו חרותות המלים: הוא לא פגע בשום אדם לרעה. ובא הרע ופגע בו. כן, והוא ר' אבא, עלה על סולם הקדושים, מתחנן אצל הסבא שלו בעל „המגן אברהם“, שימליץ בעדו. שיתנו לו מנוחה! כבר מוזמן ידוע לנו, שהשליבים בסולם הקדושים — רעועים, נשברו, ואי אפשר לדלוג, לקפוץ. יען להגיע לשלב האחרון של סולם הקדושים — צו, פקודה ישנה, שצריכים לעלות דרך הסולם „של צער“. ושם, על הסולם של צער, כל שלב עמוס אלפי נשמות המחפשות תיקון, נשמות דאזלין ערטילאות ומבקשות פתרון. בשלמי, ובשלמה, השמדת את החלק היפה שבעם ישראל, מדוע? מדוע?

ידוע לנו, אל הרחמן, שדרךך בכך. הנך בונה עולמות ומחריבם, יען — כי אין בלתך, כלומר, אתה, מבלה את מעשה-ידיך, אבל את האדם הישראלי האדם, שבו בחרת, שתרמת מחלקך, מנשמת אלוה ממעל — למה חיללת אותו? אבא שבשמים, למה? כשעזבו אברהם עם אביו ר' אביגדור גרין את ביתם, בעלותם לפלוונסק של מעלה — הצטרפו אליהם בדרכם „הנמשות“ מן החברה-קדישא, שהיו בזמן „הסילוק“, שמטעם הרוצחים-המחסלים היו ממונים, להישאר עד הסוף — עמדו בשורה אחת: הענעך איידליץ, יוסף שליווקא ויעקב דובה רבקה'ס, כל אחד בתפקידו המוטל עליו:

הענעך איידליץ עם הספר „מעבר יבוק“ בידו האחת, ובשניה קופסת הצדקה הריקה, לשם הכרות: צדקה תציל ממות!

יוסף שליווקא — המלווה הממונה של הרוצחים עד למקום הכליה, ויעקב-דובה רבקה'ס, שהיה שומר בקפדנות על „צידוק הדין“.

וכמו הכהן הגדול, שערך את „העבודה“ בבית-המקדש ביום-הכיפורים — מסור כל כולו לד' — כך גם בודקו עומד עם מכחולו בידו, וממלא תפקיד קודש: להנציח למען הדור הבא את „המזרח“ של בית-הכנסת הפלוונסקאי.

„מרד“ הוותיקים

ומעתה — כמה שורות על „פלוונסק של מעלה“. בפלוונסק של מעלה שורר אי שקט, מעין „מרד“. הוותיקים, שעד עכשיו ישבו כשעטרוניהם על ראשי-הם, ונהנים מזיו השכינה — לא שמו את העטרות על ראשם, לאות מחאה. ה„פני“ של פלוונסק נפגעו במערכה. נחמיה דורמבוס מתרפס לפני אראל-צעיר. משאל-תו: שיחפש על חורבות עיר ליפנה — את אפר נכדו, הרב הצעיר של ליפנא ר' יהושע צוקרקורן הי"ד, והגבאים של חברה-קדישא הפלוונסקאית מתמרדים על ההרס של בית-העלמין הפלוונסקאי.

כבר פרצו המשמידים את „האהל“ היחידי של ר' יוסף פרנקל ז"ל. הודון, הרשע, שולט, פוגע בנפטרים-קדושים, אף-על-פי שזכו לקבר ישראל. נמנו וגמרו, להזעיק את בני פלוונסק של מעלה מכל קצות העולם, ולדון על המצב. יען וביען, ששם, למעלה, המושג „מרד“ לא יכול להחזיק מעמד זמן רב.

אין הפמליא של מעלה סובלת עצבות — שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה. באלחוט של אזעקה ממרומים — נאספו במשך רגעים ספורים, משמנה וסלתה של „פלוונסק של מעלה“: הש״ב ר' יעקב יצחק, שהיה אחד מן הראשונים שעורר את יהודי פלוונסק לציונות, את ר' שמחה אייזיקס, ר' אביגדור גרין ובנו ור' גדליהו הירש מלין. ר' הירש חיים צמח עם גיסו ר' חיים יעקליש, ובמעמד כולם נתקבלה ההחלטה, שבדיון על העוול שנעשה „בפלוונסק דלמטה“ — יופיעו כולם בבגדי-תג. ובחשכת-הלילה, לפני הישיבה החגיגית ירדו ר' אביגדור גרין ובנו אברהם לביתם אשר ברחוב העזים, והתיחדו עם העץ הבודד, אשר מלפנים היה הנוער הפלוונסקאי עם מתתיהו ברודר, לאה לוי וחבריהם מתאספים שם בערבי הקיץ, ומתחת לעץ הזה היו משתטחים ושרים משירי ציון — ואברהם גרין נשא את דברו:

אל שגיא כח! העץ הזה, היחידי שנשאר כאן — עד ביני ובינך על הדברים האחרונים שהשמעתי לפני עוזבי את הגולה. אמרתי לך, עץ, עדי, אז, בהיפרדי מעליך, שקיימא לך, שהקדושה הראשונה — קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא. מדכתיב: והשי-

חיים צמח ור' אליעזר שיינפלד ומזכירם ר' הנוך ביאלר.

הרב ר' יחזקאל מיכלסון, ששימש במשך ארבעים שנה רב דמתא, נטל את הפטיש שעל שולחן הנשיאות, ומקיש לאות של פתיחת המשפט.

הסניגוריה

כבוד בית-המשפט של פלונסק דלמעלה נפתח. והפמליא של מעלה מוסרת את הסניגוריה לרשותו של ר' אביגדור גרין. הפותח ואומר:

כבוד בית-המשפט דפלונסק של מעלה! הננימוק של בני אברהם, הטוען, שהקדושה הרא- שונה — קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא — מבוסס על: „והשימותי את מקדשי“. והוא בני אבר- הם, בשלו, שאמנם בפלונסק של מטה ויתר על „יקוב הדין את ההר“, אבל כאן — הוא מסרב.

שם, בבית-הדין של מטה, טוען בני אברהם, שלמען השלום, למען אחדות ישראל — היה הכרח לוותר. אבל כאן, בשלב האחרון, על הסולם שעולים בו לעולם שכולו אמת, לעולם שאין בו תנופה, צביעות, לעולם — שבו האחד הוא הוא המכריע — קשה להשלים ולוותר. הסולם — טוען בני אברהם — זהו „סולם הצער“, שכל שלב משלביו עמוס אלפי נשמות מעונות, מבויי- שות, התועות אי שם בשדות טראבניקי שליד לובלין, טרבלינקא, אושביינצ'ים, והן תובעות: המצא לנו מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה! משום זה מן הדין הוא שלא לוותר. אבל אני, אביגדור בן אהרן נוטל לעצמי את הרשות לזכות את פלונסק של מעלה.

נחפשה דרכנו ונחקורה! ולפני בוא היום הגדול, יום הגאולה והחרות של האדם והעולם — תבוא שבת-העולם, ואת, כנסת ישראל, מנצי קולך מבכי — ועיניך מדמעה, יען כי כור-היסורים שבו עבר העם-הנבחר — הוא-הוא, המזכהו לשבו בנים לגבולם. וחזון הנבואה — חזור וניעור, ואת הדין אנו שומעים:

„וארשתוך לי לעולם, וארשתוך לי בצדק ובמשפט, וארשתוך לי באמונה.“
ועתה, כשהגיע הזמן של הדלקת הנר של שבת קודש — יודלק האור של שבת העולם, יתקדש-היום — ליום שכולו שבת, ליום התחדשות-היצירה!
וכמו בפלונסק של מטה מקדשים את הפמליא של מעלה ב„יתגדל ויתקדש שמיא רבה“, כך אנו כאן, בפלונסק של מעלה מקדשים את שם ישראל: ב„יתגדל ויתקדש עם ישראל“!

*

ובסוף העיירה, בועלונגרינק (השוק הירוק), באו להקביל את פני הארץ-ישראלים החשובים — ר' משה קמין, לשעבר, הגבאי הראשי בחברת-קדישא, ר' יוסף בלוטניק, חבוש בכובע הקטיפה שלו, לאות של תגיות, ופניו מביעים הכנעה, ומסתופף בצלם של האורחים, ור' נחמן נחמנוביץ, שעיניו השחורות משחור — הביעו צער אינסופי — אין מנחם לו. ראה כמו עיניו איך השמידו את שלושת נכדיו. והארי שבחבורה — ר' חיים יעקעליש, כשבידו תמונת נכדתו חיה, שנש- מדה בטרלבניקי ליד לובלין.

בהיות, שפלונסק דלמטה מכוונת מול פלונסק של מעלה, בן רגע עלו כל הנאספים בצוותא למרומים, לפלונסק של מעלה.

ושם למעלה, דבר מה לא בסדר. המלאכים מת- לחשים, ובסודיות מוסרים פרחי האראלים דוחים- למקורבים של הפמליא של מעלה. ולפני „שער הדמ- עות“, יושב לו ר' נחמיה, תולש את שערות ראשו, וסופק את כפיו ומרעיש עולמות: איה האפר של נכדי יהושע?

ומתוך משק-כנפיים של המלאכים — לפתע פתאום מכרות בת-קול, שבקעה לה דרך בעד שער הדמעות: כד עיל שבתא איחי איתחדת ואתפרשת מסיטרא אחרא, וכל דינין מתעברין מנה.

ומכיוון שראו הנאספים מפלונסק „של מעלה“, שהשבת ממשמשת ובאה, בחרו כולם, פה אחד, בסני- גורם לשעבר ר' אביגדור גרין „שלהם“, וכמו בבית- הדין של מטה, כך בבית-הדין של מעלה, בחרו באהוב נפשם, שילמד סניגוריה, עם כניסתה של שבת קודש, על פלונסק של מעלה.

ור' אביגדור גרין — כדרכו בחול — כך דרכו בקודש, הופיע לפני בית-הדין של מעלה, כמו שהופיע בערכאות בפלונסק, התעטף בגלימת שופטים שחורה, ופנה אל ידידיו: ר' מרדכי ישפה, ר' סגל, ר' יוסף פלטו, ואברהם קלפמן שירשמו לזכרון את הסניגוריה שלו.

בין השמשות של ערב שבת בפלונסק של מעלה — מתקרב ובא, ובחלל שומעים הד, בת קול: „כד עיל שבתא“.

עוד מעט — ונדלק נר-השבת „בפלונסק של מע- לה“, ואלה שלא זכו לבוא לקבר ישראל — הופיעו בטענה לפני כסא-הכבוד — על חילול כבודם.
הראשונים בשורה עמדו ר' נחמיה דורמבוס וידידו ר' חיים יעקעליש, זה על נכדו הרב יהושע צוקרקורן, וזה על נכדתו חיה. על שלא באו אל מנוחתם.
הסניגוריה של ר' אביגדור גרין, מנהיגם מדריכם של יהודי פלונסק לשעבר — נכונה להופיע בכל רגע. השלך הס! כל המסובים עמדו על רגליהם ברגע שהופיע לפתע הרב מיכלסון, בלויתם של ר' הירש

וברגע שנתקדש היום, ונדלק נר־השבת, ענה ר' אברהם: להווי ידוע לפמליא של מעלה שקבלתי עלי את הדין.

וכך נגמר הדין־תורה בין פלונסק של מטה ופלונסק של מעלה.

★

(רק בין פרחי־האראלים היו אי אלו שהתלחשו דאלמלא עליא לא מתקיימין איתכליא).

משה גרטמן

תורה, תפילה ופרנסה

ילדיהם, ופניהם לתפילת־שבת. כל החנויות היו סגורות, איש איש הלך לבית־התפילה שלו, ובצהריים היו חוזרים ומסיחים שיחות־חולין ונפרדים בברכת „שבת שלום“.

בית הכנסת הגדול תפס מקום בראש. הוא נמנה בצורתו החיצונית עם בתי־הכנסיות המפוארים של פולין כולה, הן בצורתו החיצונית והן בתוכניתו האדריכלית המפוארת. ומשלושת בתי־המדרש בעיר ראוי לציון בית־המדרש החדש, „דאָס נייע בית־המדרש“, שבו נוהגים היו להתפלל בעלי־בתיים נאים וסוחרים. האינטליגנטים של העיר.

כמה התפרנסו יהודי פלונסק

מעולם לא נערכה חקירה סטטיסטית בנידון זה ועל כן סקירתי היא כללית. הסביבה היתה חקלאית ברובה, ופעמיים בשבוע נערך בעיר יום־שוק. בימים אלה היו מתכנסים איכרים מהסביבה לשם עיסקי מס־חר עם העיר. והמיסחר היה כמעט כולו בידי היהודים: למעלה ממחצית היהודים מחשובי פלונסק התעסקו במיסחר, ואילו אחוז קטן יותר עסקו במלאכה. לא היו בפלונסק עשירים מופלגים, אך גם לא עניים מרודים.

בימי לימודי בווארשה רכשתי לי ידידים רבים. אך מה נפלא היה להיפגש בעיר בזמן הפגרא עם ידי־דים משכבר הימים, לבלות עמם ערב בצוותא, להתייף רשמים ולשוחח על בעיות הכרוכות בעתידו של הנוער הפלונסקאי.

לבי לבי על חלליך — פלונסק עירי: זקנים וטף, איש ואשה שנכרתו בידי חיתראדם!

פלונסק, שעזבתיה בשנת 1933, ידועה היתה כעיר של משכילים. החינוך העברי המודרני בפלונסק לא התחיל עם ייסוד בית־הספר „תרבות“, שכן מוסד חינוך עברי פרטי התקיים בעיר עוד קודם לכן: בית־הספר של האחים חלף, שהשפה העברית היתה בו שפת הדיבור, ובה הרביצו תורה לתלמידים — כך שהשפה העברית בפלונסק היתה שפת חיים שנשמעה ברחוב.

רוב הנוער הפלונסקאי הסתפק בהשכלה שקיבל בבית־הספר העממי. רבים המשיכו בלימודים או בבית־הספר התיכוני בעיר, או בבית־הספר התיכוניים שבערים אחרות, כגון פלוצק, מלאבה ואפילו וארשה לא מעטים למדו בסמינריון למורים בווארשה, ואחרים אף הספיקו לגמור בית־ספר גבוה.

מבחינת התשוקה ללימודים היה הנוער העברי בפלונסק משמש דוגמא לנוער הפולני. לא במעט היתה זו זכותם של ההורים אשר איפשרו לילדיהם להמשיך בלימודים, גם כשלא היתה להם היכולת הכספית לכך. גם האדוקים שביהודי פלונסק חפצו שילדיהם יקבלו חינוך מודרני והשכלה גבוהה.

בתי־הכנסת תפסו מקום נכבד בחיי האוכלוסיה היהודית בפלונסק, ורבים התפקידים שמילאו בהודמ־נויות שונות: בראש וראשונה שימשו, כמובן, לצורכי תפילה, שהרי לכאן התכנסו היהודים להתפלל שלוש פעמים ביום; שנית, שימשו בתי־המדרש ממקום ללימוד פרק משניות ודף גמרא; כאן היה מרכז החדשות של העיר, כאן סחו בענייני פוליטיקה. לכל שכבה וחוג חברתי היה בית־תפילה משלו, גם הבדל המעמדות ניכר לפי בית־הכנסת שבו התפללו הבריות.

לא יישכח מראה העיר בשבת בבוקר. כאשר לכל אורך העיר היו נוהרים יהודים בלבוש חג, ולצידם

בין פלונסק לארץ ישראל

ישראל, עם ישראל והלשון העברית כשפה מדוברת. בבית זה גדלתי, חונכתי, משרשיו ינקתי.

דודי החליט לעזוב את פולין, להגשים את חזונו ולעלות לארץ-ישראל. בחמישה-עשר בשבט 1905 סודר לדודי נשף-פרידה בביתנו. בנאומים, בברכות ובלחצי צותידיים לווינו את דודי לדרך לארץ-ישראל.

התחילה פרשת מכתבים. התרשמותו היפה מה-ארץ, שמחתו הרבה של דודי שזכה להגיע למחוז-חפצו, לראות את הארץ כמו עיניו — זה היה הגמול הגדול לכל תלאותיו. חבל שלא נשארו מכתבי דודי עם התרשמויותיו מארץ-ישראל. בפרעות 1921 בקבר צת עג'מי עליד יפו הם אבדו יחד עם הרבה כתבים חשובים אחרים.

בעת עלייתו לא היה דודי עוד צעיר, בריא וחזק כדי להתייזב בשורות הפועלים הלוחמים, כובשי הע-בודה העברית. גם בעל רכוש לא היה והדאגה לכל-כלת המשפחה שהדריכה את מנוחתו, האקלים החם, התנאים הקשים ששררו אז בארץ, וכן החשש מפני ניתוקה של אמי מאמה (סבתא שלי), מאחיותיה, ממש-פחתה ומכל קרוביה וידידיה, ואי-הוודאות אם אמה תוכל להסתגל לתנאי הארץ, ולשינוי המהפכני באורח-החיים — כל אלה הכניסו ספק בלבן.

ואז אורתי אני את כוחותי, הייתי ה"גיבורה" והר-דעתי לדודי על החלטתי הנמרצת לעלות לארץ-ישראל ויהי מה. כתבתי לדודי: גם אם ישוב הדוד לפולין, החלטתי שלי נחושה לעלות לארץ-ישראל. והנה קבלתי תשובה מהדוד: יוסף הביא את אחיו מצרימה, ורחל בתנו מביאה אותנו לארץ-ישראל. לזה הוא צירף את ברכותיו לקראת צאתנו לדרך.

דודי קנה בארץ-ישראל מכונה לעשיית גרביים וביקש להרוויח לקיומו בדרך זו. אחרי כמה שנים נתמנה דודי למוכיר הראשון בכפר-סבא ובמישרה זו עבד עד ימיו האחרונים. במלחמת העולם הראשונה סבלה הארץ מרעב, מרדיפות התורכים וממחלת הטי-פוס. גם דודי, היקר באדם, והאוהב את האדם, היה אחד מקרבנות מגיפת הטיפוס. הוא מת בכ"ח ניסן תרע"ו בפתח-תקוה, בלא להשאיר אחריו בנים. אנחנו, אני ושני אחי אליעזר וצבי-ארי ז"ל היינו לו כבנים טובים ואחבים, ודודי לנו כאבא ולילדינו כסבא טוב ומ-סור. יהי זכרו ברוך.

מחולל הרעיון הציוני בעירנו פלונסק, עוד לפני קום התנועה הציונית, כאשר התקיימו רק חובבי-ציון, היה אבי החורג, שמחה אייזיק ז"ל. הוא היה מראשוני המייסדים של אגודת "חובבי ציון" בעירנו ובהרבה מערי פולין, אם כי היה מחסידי גור. אבי (שקראתי לו "דוד") סבל הרבה בשל ציוניותו ונרדף עלידי מת-נגדי הציונים, בייחוד החסידים שהיו פעם חבריו וידידיו ואח-כ הפכו לשונאיו ורודפיו... פעם בשבת, באמצע התפילה, נגשו אליו מתפללי ה"שטיבל" ואמרו לו שיעזוב את השטיבל (של חסידי גור), והדברים הגיעו עד להלשנה לפני הרשויות.

זוכרת אני את יום-החיפוש בביתנו. השוטרים החרימו את כל החומר הציוני התעמולתי שמצאו, את המכתבים מהוועד האודיסאי ומערים אחרות, את האק-ציות של באנק אנגלר-פלשטינא, השקלים, בולי הקרן-הקימת, ואילו את דודי הזמינו להילוות אליהם אל בית-העיריה. בעת לכתו עם השוטרים התאסף קהל אנשים רב, שהשתאו לחזות במחזה זה. אחד מחסידי גור, מחבריו הטובים של אבי, צעק לו: שמחה, פערפילט זאָלסט די ווערן אין די קייטן! (שמחה, שתירקב בכ-בלום!).

קללתו לא נתקיימה. אחרי חקירה ודרישה שוחרר דודי ושב הביתה. ובאותו מעמד עלה ראש העיר על ארגז גדול (מסוכר) שהוצב באמצע כיכר-השוק ונאם בפני הקהל שהתאסף נאום ציוני: יש להצטער שאתם לא מבינים לרותו של האדם החשוב הזה, ששמחה איי-זיק שמו, הדואג לטובתכם ולתקומתכם בארץ אבותי-כם. זה מראה על הבורות והחשכה השוררת בכם. והוא פרש לעיני הקהל את האקציה שהחזיק בידו.

לדודי לא היתה זו שמחת נצחון. לבן דאב על ההלשנה ועל הנאום הציוני שנשמע מפי גוי דווקא. לא מעט צרות ועלבונות היו גם מנת-חלקה של אמי הטובה ז"ל. אבל כל זה לא הכניע את רצונה ושאפתה האיתנה להגשים את האידיאל של דודי ז"ל. אויביו לא יכלו להם.

ביתנו היה כבית-ועד, הומה תמיד מאנשים שנמ-שכו והצטרפו לרעיון הציוני. בצוותא וכל אחד אחד באו לקרוא ולהאזין בעתון "המליץ", ואחר כך "הצ-פירה" שנתקבלו בביתנו.

לצעירי פלונסק, בחורי בית-המדרש, שימש בי-תנו כבית-מקלט. נושא הוויכוחים היה — ציונות, ארץ-

לה זכה, ובלב טהור הלכתי לקראת הבלתי נודע... אף רגע לא חשבתי, מה אעשה בארץ־ישראל? המלה „הכשרה“ טרם נבראה אז, גם בשם „חלוצים“ לא נקראנו. בפי מתנגדינו היו לנו שמות־גנאי רבים למדי. אבל העיקר היה ברור לי, אני רוצה לחיות בארץ־ישראל. לתת ידי להפראת השממה, לעזור לבנות ולעבוד בארצנו, להגשים את הרעיונות הנעלים ואת החלומות היקרים. זה היה צעד נועז, ובעירנו — לאשרנו — נמצאו הגיבורים עזי־הנפש שעשו את הצעד הנחשש שוני והנם שותפים ליצירת ההיסטוריה שלנו, לתקומת מדינת־ישראל! ואשרי הזוכים.

אבל מיספרם של אלה שזכו קטן מאוד לעומת הנשארים, וחבל על דאבדין!

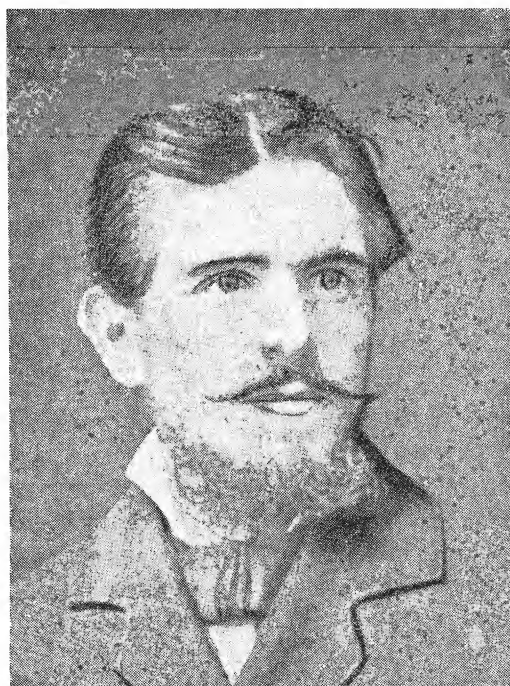
מפלונסק לנובי גיאורגייבסק (מודלין) נסענו בכרכרה של פשיגודה. שם עלינו לרכבת (בפעם הראשונה בחיי) שהביאתנו לווארשה. משם יצאנו שוב ברכבת לאודיסה ובמשך שבוע ימים שחכינו לאניה התגוררנו במלון עד שבאה האניה והפלגנו.

שני אחי

שני אחי, כמוהם כרבים וטובים מבני עירנו בארץ תם הימים, נדדו למדינות הים. לאיש מהם לא נתנה אמריקה מה שנתנה ארץ־ישראל לפלונסקאים באותם הימים. כולם חלמו את החלום לעלות לארץ־ישראל, אך לא עמד בהם הכוח, כי סונוורו מחיי אמריקה. אחי חביבי אליעזר ז"ל הגיע ארצה אחרינו, בשנת 1908. המצב בארץ היה קשה, אני קדחתי הרבה. עבודה היה קשה להשיג, וגם היה לו קשה להסתגל. הוא השקיע את כספו שהביא אתו, קנה מאה דונם אדמה בכפר־סבא, ושב לאמריקה במטרה לשוב לעבודה ולשלוח כסף משם לעבד את האדמה, לנטוע כרם שקדים ולחזור עם אחי השני ארצה.

בבואו בפעם השניה לארץ הוא נשא כאן אשה ובנו את ביתם, התיישבו בכפר־סבא והיו למשפחה. נולדו להם שתי בנות. והנה פרצה המלחמה העולמית הראשונה וקמה מהומה בארץ, אנשים גורשו, אחרים ברחו. וגם אחי חזר לאמריקה. שתי בנותיו מתו בימי המלחמה. המשק נהרס, את כרם השקדים עקרו החיילים התורכים. אחרי כמה שנים חזר אחי עם משפחתו לארץ. שני בניה, שלמה וצפרייר גלקין, בנו את ביתם פה והקימו משפחות. אולם לאחי המסכן ארע אסון. הוא נפל מחמור ונחבל קשה ומת. יהי זכרו ברוך!

אחי הצעיר ביקר פעמים בארץ בכוונה להישאר בה ולחנך פה את בניה, אבל המשפחה לא הסכימה... בצער רב נפרד מאתנו אחי באומרו: פה, במרפסת, על ספסל־עץ זה, על לתם ומים אני רוצה להישאר ולחיות פה. ואמנם כל שנותיו חי בגעגועים ובתקווה לשוב ארצה.

מרדכי ישפה

אני עולים לארץ־ישראל

בחדש אלול שנת 1906 יצאנו את פלונסק, אמא שלי, אני, ד. ג., ש. צ. יום עזבי את עיר מולדתי פלונסק הוא בשבילי יום בלתי נשכח. הרגשתי שמחה מהולה ביגון — התגשמות חלומות, ופרידה מערש הילדות ומכל היקר והקרוב לי, תקווה לקראת החיים החדשים וצער על הנשארים. שאלה מעיקה בלב, למה הנכם נשארים בגלות? הרי ארצנו קוראה לכם, מחכה לכם! ופה אתם מסתובבים כנכרים וזרים... מדוכאים מחיי הגלות וחיים בפחד ובבטלה. ובכל זאת קשה היה להיפרד מכל אלה, שאת כל שנותיך חיית ביניהם ואתם. שנות הילדות והנעורים נגוזו, הימים ההם הולכים ונעלמים... ביום צאתנו את פלונסק הצטלמנו עם חברים בגן של אביגדור גרין ז"ל. לפנות ערב, לפני הנסיעה, התרכזו כולם אצלנו, בבית סבתא. ומכיוון שהמקום היה צר מהכיל את כולם, פתח ישפה הציוני את דלת ביתו, שגבל עם ביתה של סבתא. מצב־הרוח היה נרגש. הכול התרגש, ברכו, היו שהזילו דמעות... והשתדלו להיות שמחים ולשמוח. ולפני שיצאנו מן הבית, כאילו ניתן צו, וללא כל תכנית ערוכה מראש, עצמדנו כולנו כשפנינו לצד מזרח וידינו מורמות אל על ושירה אדירה התפרצה מלבות זכים: מיר הייבען די הענד קעענן מזרח און שווערן... (אנו מרימים ידינו כלפי מזרח ונשבעים...) התרוממות־רוח אפפה את כולנו, כעין תפי

ואני ראיתי בפעם הראשונה, עלם יפה, פנים עדינים, עיניים כחולות, שער ראשו יפה ומתולתל. כעת מותר לגלות כי משך את לבי. אותו ערב באו לקרוא לי מאסיפת „בנות ציון“, שהתקיימה בבית אברהם גרין, ואני עזבתי באמצע, כי הבחורים יצאו מביתנו ונסעו לווארשה. ושוב נפגשתי עם יחזקאל, ביום בואי ארצה-ישראל — עם אמי זכרונה לברכה, עם דוד בן-גוריון ושלמה צמח. עוד באותו ערב הלכנו ברגל לפת תקוה. בין הרבה חברים שבאו אז לחוף יפו, לקבל את העולים הבאים באוניה, היה גם יחזקאל. ואני לא הכרתי, ולא ידעתי ולא ניבאתי את חייה העתיד שלי. אנחנו הגענו ליפו ביום חמישי, וביום השישי באו הורי לפתח-תקוה, ואף שדודי הכין לנו דירה ביפו, רציתי ובקשתי שנישאר לגור בפ"ת. כי המקום הזה נראה לי כארץ-ישראל. פה אצא לעבודה כמו ה„שיקסעס“ בכפר, והרי זה היה החלום — לעבוד עבודת אדמה בארצנו, במולדתנו, לגאול את האדמה ולהפרותה. הרי בשביל זה עסקנו וטרחנו לאסוף כספים בכדי להעשיר את הקרן הקימת. ובפ"ת מקור הפרדסים והכרמים, אעבוד בפרדס ואבצור בכרמים, כפי השיר בפנינו אז: „אני שם כרמים אבצורה רק בארץ ישראל“. על הכשרה קר דמת לא חשבנו בזמננו, כי היתה לנו הכשרה מושלמת בלב. ככל הווייתנו היינו מוכנים לכול ובלבד שנקבל את אותו יום-העבודה. אולם בכמה יגע וקושי עלה בידינו לקבל את יום העבודה. האיכרים התייחסו בביטול ובלעג ל„שמענדריקים“ האלה, שאינם מסוגלים ואינם יכולים לעבוד — ולא הסכימו להחליף את עבד דת הערבים בעבודת הצעירים העברים. והיתה מלחמה על כל יום-עבודה והיו צריכים לעמוד בהתחרות עם הערבים ולהוכיח את יכולת העבודה על מנת לכבוש את מקום העבודה.

כיבוש העבודה — זה היה אז האידיאל, ההישג. לשכת-עבודה עוד לא היתה קיימת והמרכז של הפועלים היה בהוטל רבינוביץ. שם אכלו וגם לנו, בו-התאספו ודאגו זה לזה ליום-עבודה ואף התחלקו בכל המרכז הזה שימש לאסיפות, שיחות, דיונים, וסתם לפגישות חברים. בייחוד לאלה שהיו מחוסרי-בית, מחוסרי משפחה — ואלה היו את הרוב.

פינה פלונסקאית בפ"ת

עם בואנו נוצרה פינה פלונסקאית — משפחת כבשנה שהקדימה אותנו בעלייתם ואנו. גרנו בבית אחד אצל נפתלי סבטיצקי ע"ה, ופה נוצר הבית לבני פלונסק — כאילו סניף מפלונסק הועתק לפתח-תקוה. אמא שלי הטובה היתה דואגת לכולם ולכל אחד ואחד — לאוכל, לחלצה נקיה ולא קרועה, ובימי מחלה וחלי,

בשנת 1957 הגיע לביקור קצר לחודש ימים וחזר לא-מריקה, כי שם נשארו אשתו ושני בניו עם משפחותיהם. וחבל, כי היה יהודי בעל לב ציוני חם, ואני יודעת את סבלו. אך את כופר נפשו נתן לישראל, בהנחילו להסתדרות חלקה בת 10 דונם בכפר-סבא. על חלקה זו נבנה בית ברל. הוא נפטר ביום חג עצמאותנו, 11 שנים למדינת ישראל, ה' אייר תשי"ט 1959. יהי זכרו ברוך.

בימי העליה השנייה

חמישים ושתיים שנה הכרתי את יחזקאל שלי. ראיתי בפעם הראשונה ביום עלותו ארצה. הוא בא עם חברו (מ. הלבפשט ז"ל שהושמד ע"י הנאצים ימ"ש בצ"ח). הם ברחו יחד מעירתם ראצ'ונו ובהחבא הגיעו לעירנו פלונסק. חברינו בפלונסק דאגו לסידורם וטיפלו בהם עד צאתם לדרך לארץ-ישראל. הוריהם באו, חיפשו, דרשו וחקרו אך טרחתם היתה לשווא. בערב האחרון לפני יציאתם באו לביתנו, בכדי להביא דרישת שלום לדודי (אבי ההורג) שהיה לי כאב טוב, מסור ואהב אהבת נפש. אדם בעל שאר-רוח, איש יקר, בן תורה ומשכיל, מחסידי גור. היה הראשון שפרץ את הגדר החסידי והיה לציוני. עמד במלחמה קשה עם חבריו החסידים בשטיבעל ועם רבו. הוא נסע אל הרבי מגור, לספר לו, להתיעץ עמו ורצה לקבל הסכמתו להתערורות הציוניות. אחרי ויכוחים והוכחות הסכים הרבי לדעותיו של הדוד — אך כעבור זמן-מה הפך את הסכמתו ע"י פיתויי החסידים והפמליה שלו. ודודי עמד במלחמה קשה עם החסידים ועם הרבנים, ובייחוד בעירנו פלונסק עם החברים שלו, שהלשינו עליו בפני הממשלה הצארית. רבות סבל ורבו הצער והעלבונות שעברו עליו ושנגרמו ע"י ידידיו — שהפכו למתנגדיו. אבל באותה עת רכש לו גם ידידים ואוהדים רבים שדבקו בתורתו הציונית: אביגדור גרין, אביו של בן-גוריון, ישפה, יצחק יעקב אסתרזון, השוחט, שגם הוא מחסידי גור היה. את שניהם הוציאו מהשטיבעל. על השוחט אסרו את השחיטה, והוא שהיה בעל משרפה מטופל בילדים, אנוס היה לחפש לו מקלט באמריקה, ודודי ז"ל המשיך במלחמתו בעד רעיון „חיבת ציון“ ורבו אוהדיו וחבריו לדעה, ובעיקר מבני הנוער, בחורי בית-המדרש, המשכילים שביניהם — ולא רק בעירנו פלונסק. דודי היה המטיף והתעמלן, הוא ביקר בהרבה מערי פולין, הירצה ודיבר ועשה נפשות. עמד במלחמה בכל מקום ומקום עם המתנגדים וקיים בעצמו את הצו הנפשי הטהור — הצו הקורא לציון. הוא עלה ארצה במוצש"ק חנוכה תרס"ד. ולדודי זה באו יחזקאל עם חברו משה והביאו לו דרישת-שלום.

— הקדחת שפקדה אותנו — היתה אמא בידה החמה מט־פלת בחולים ומשתדלת להקל מסבלם. בחכמתה ובהור־מור הטוב שלה, היתה מספרת, מהנה ומעודדת והיתה אם לכולם ונקראה בפי כל מומע שאשקע. מומע שאש־קע והדוד שמחה אייזיק — זאת היתה הכתובת לכל באי עירנו, וביתנו היה ביתם.

גם יחזקאל וחברו משה נחשבו לפלונסקאים, כי הם היו היחידים מעירתם ראצ'ונז' הקרובה לפלונסק. יחזקאל אף למד בפלונסק אצל מרדכי דעם רב'ס ז"ל אין אינטערשטען בית־המדרש. אז לא הכרתי את יחז־קאל שלי, רק עם בואנו ארצה מהיום הראשון הוא נצמד לביתנו.

הגענו לתוף יפו ביום חמישי, ביום הראשון שלאחר השבת יצאתי לעבודה עם דוד ב. ג. ורש. צמח, להעמיד סמוכות בפרדס גלמן. צמח נחשב לפועל מנוסה, כי הוא היה שב ארצה אחרי ביקור בפלונסק.

א. יונה

ה פ ר י ד ה

לעלייתו של אהרון טאוב לארץ־ישראל

אחרי שכיבה את העששית שכב במיטה. הוא רוצה אמנם לישון, בדעתו, כי שומה עליו לנוח ולהחליף כוח לפני נסיעתו הארוכה. אך, כמו להכעיס: היררהוריו אינם פוסקים, ומגרשים את השינה. הוא מתהפך מצד לצד, עוצם את עיניו בחזקה וכובש את פניו בכר, אך כל זה ללא הועיל...

כשצר לו במיטה, קם וניגש לחלון הפתוח. בחוץ אין סימן חיים: תרדמה עמוקה נפלה על כל העיר. בכל עבר ופינה אך שקט ודומיה. דומם מטיילת לה הלבנה על פני כיפת השמים ומשקיפה בעצב על הרחובות הריקים כאילו השתתפה גם היא בצער השוכן כלבבו... מכווצים וחבויים בצלם ניצבים הבתים, ועיני־הם האפלול מביטות אל הרחוב בחשד, ובתוכם נער לים האנשים כבתוך קבר. ורק מאיזה מרחק מגיע הד חדש ורועד, כאילו בא מעולם אחר...

★

איזה עצב חרישי התגנב אל לבו יחד עם צללי הבתים הזוחלים ומתפשטים לנגד עיניו. לבו כאילו אומר לו: „הסתכל, יהודה, אל כל מה שתראינה עיניך, כי עוד יום, וכל מה שאתה רואה עכשיו ייעלם ממך לתמיד”...

חצות הלילה.

דומיה בבית. הלילה פרש את כנפיו על הכול. מטוטלת השעון נעה לה באין מפריע ומשמיעה את ניי־גונה החדגוני — תיק־תק, תיק־תק, — וכמלווה אותה נשמעה חרש גם דפיקת לבו הפועם של יהודה, היושב לאור העששית על־יד השולחן וחולם לו בהקיק. עיניו נטויות אמנם לספר הפתוח לפניו, אולם מחשבתו נתונה לדבר אחר ואילו בספר הוא רואה אך נקודות וקווים. והאותיות כאילו מרקדות לפניו הנה והנה. בין שאר המחשבות העולות וצוללות בדמיונו, הוזרת בעקשנות שוב ושוב מחשבה אחת: „אך לילה ויום נשארו עוד לנסיעתי”!

הדומיה הופרעה פתאום ע"י נחירות חזקות, המגי־עות מן המיטה העומדת בפאת החדר השניה, שבה ישן אחיו הגדול שינה מתוקה. והוא, המיסכן, מחשבור־תיו והיררהוריו הרבים אינם מניחים לו לישון... כדי להיחלץ מחבלי נדודי־השינה לקח לו ספר לעיין בו, אך לשווא...

— מפני מה אתה מאחר לשבת הלילה, הלא בלילה הבא תצטרך לנסוע?! — שואל אותו אחיו, שניעור מאור העששית שחדר לתוך עיניו.

★

קיבלו געגועי אלה צורה ברורה, ורצון עז התגבר בו להגשים את שאיפותיו — ללכת אל ארץ האבות והבנים, אשר אליה ערגה נפשו, לרצות את אבניה ולהרטיב את אדמתה בזיעת אפיו. — ואכן מן הזמן ההוא ואילך לבשו גם חלומותיו צורה אחרת לגמרי. מאז, התחיל חולם על העבודה ותחיית האומה והארץ ועל התנערותן משממתן לחיים חדשים ורעננים...

זמן רב התחוללה בקרבו מלחמה פנימית: אהבת אבות ואהבת ארץ אבות — איזו מהן קודמת? ובאחר רונה נפתרה השאלה לטובת ארץ האבות. מרגיש הוא בנפשו, שהוא צריך להיות שם בין „בניה-בניה“, שהוא צריך לשזור חוט משלו אל ארג החיים ההולך ומתהווה שם בארץ. יודע הוא גם כן, מהדיעות שקיבל מרעיו שבארץ, כי לארץ שוממה וחרבה הוא בא, ובין הרבה אבני-נגף עליו לסלול דרכו, אך הוא גמר אומר בנפשו — „מוטב ללון במדבריות של א"י ולא ללון בפלטראות של חוץ לארץ“...

כך היה יהודה עומד שקוע במחשבותיו עד שהכִּי סוף המזרח. קרני השחר שהתפרצו מבין מפלשי העבים וחדרו לתוך ריסי עיניו, הזכירוהו כי העיר מתעוררת כבר משנתה וכי עוד מעט קט יבוא אביו להעירו, כדרכו מדי יום ביומו — ויעל על המיטה.

*

הוא שכב פרקדן, עיניו נטויות למעלה, והמחשבות נמשכות...

עוד איזה זמן חולם הוא בהקיץ על-גבי משכבו בלי מפריע.

...פתאום נרתע יהודה לאחוריו... איש עומד ומסִי תכל בו בעיניים מלאות אהבה ורחמים. אביו הוא, שבא להעירו ומכיוון שמצאאו במצבו זה לא הרהיב עוז בנפשו להפריעו וישאר עומד ומסתכל בו. חפץ היה אביו להתענג ממראה בנו זה ביום היפרדו ממנו, והנה — הוא עף למרחקים. — אמנם עד השבוע האחרון עדיין היתה תקוותו חזקה, שיעלה בידו להניא את בנו מחפצו ולפתוח לו פתח של חרטה; לא פעם התרפס פשוט לפניו, שישב מחפצו זה ולא ימרר את חייו, אולם לשווא — הדור הצעיר, הפזיז, אינו שם לב הרבה לחפץ ההורים ודאגותיהם, והאב על כורחו היה צריך לענות אמן ובעצמו המציא לו תעודת־מסע, באמרו: מוטב שיסע בהיתר משיסע באיסור...

*

יהודה קם ממיטתו מתוך פיזור נפש, בחיפזון רב לבש את בגדיו כשלבן בל עמו. הנה בא היום שקיווה לו... כמנהגו בכל בוקר ובוקר נכנס לחדר

ובהתעניינות רבה התחיל שולח את מבטו אל כל חלקי העיר ובתיה המוארים לאור הירח. מבטו שוב אינו אותו מבט יומיומי, כפי שרגיל היה לראות את עיירתו. כל דבר שהוא מסתכל בו עתה נהפך בעיניו לאיזו בריה נעלה וכשופה... לבו מתמלא געגועים, ונפשו עולה על גדותיה חלומות ודמיונות למכביר. הזכרונות צפים ועולים בו, הגבולות והזמנים מיטש־טשים והולכים. התתום המפרידה ביניהם נעלמת והוא נישא עתה בעולמות אחרים, בעולמות רחוקים שהם קרובים...

הנה שם, באחת מפינות הרחוב, עומד בית קטן ונמוך הנוטה לנפול ומזכיר לו את ילדותו התמימה והנעימה. בלבו ניצורות תמונות מזמן היותו עוד תלמיד ה„חדר“, עליו ומשתובב, צוחק ומפזז יחד עם אחיו ורעיו. בדמיונו עולה דמותו של מנחם מנדל המלמד — בעל אותו הבית. הנה מבטו הרגוזי והקפ־דני והנה הרצועה שבידו. גם דמותה של הרבנית, שרה ציפה, שעצרה תמיד ביד בעלה מהכות את תלמידיו; וילדתם רחליה היפה והתמימה, שהיה משחק אתה בחצר ה„חדר“ מדי פעם בפעם — הכל עומד לפניו כמו חי, כאילו אך אתמול היה הדבר...

*

מבטו עובר מבית לבית וממקום למקום ואין מקום שלא יעורר בלבו דבר מה. בייחוד מושך אליו את כל שימת לבו בית אחד והוא — בית־המדרש. אותו הבית אשר בו בילה את רוב ימי־נעוריו, אותו הבית אשר זמן רב ראה בו את כל היקף עולמו וממנו שאב כל מזונו הרוחני, את תענוגי נפשו ושעשועי רוחו... ובזכרונו עולה הזמן כשהיה עוד חובש בית־המדרש. הנה הוא יושב לו שם על יד הגמרא ועוסק בפלוגתא דאביי ורבא, סביב לו יושבים חבריו וכל אחד עסוק בסוגיא דיליה... כמה מאושר היה אז בחייו אלה!..

אך הנה צרכים חדשים ודרישות חדשות צצו ועלו בעולמו: תנועה חדשה קמה בעולם היהדות, התנועה הציונית, ובאספות רבו הוויכוחים על דבר ארץ־ישראל, הקונגרס, הרצל ועוד שאלות שונות כאלה, עד שהגיע לידי כך שמחר נוסע הוא ארצה ישראל... אמנם את געגועיו אל הארץ הקדושה, אל קברי האבות הביא אתו מתוך החדר; עוד אז, בלומדו את סיפורי התנ"ך או בשומעו מה שסיפר לו רבו על דבר מעלותיה של ארץ־ישראל, „שחיי נשמות איר ארצה וממר דרור אבקת עפרה ומנופת צוף נהריה“, עוד אז משכו איזה רגש טמיר ונעלם להארץ החביר בה... אולם רק מששמע את השמועה על חלוצי ביל"ה,

לו לבלות בחברת קרוביו ומכיריו, בטרם ייפרד מאתם... כמה יקרה וכמה עצובה שעה זו, בדעתך שהיא היא המפרידה בין שתי תקופות בחיך, שהיא גם הגשר שבין שני עולמות שונים זה מזה תכלית שינוי!...

*

בבוא יהודה הביתה מצא כבר את אבותיו וידידיו עומדים ומחכים לו. ועיני הוריו כבר אדמו מדמע. לדבר הרבה אינו נותנם לבם הפצוע והכואב... כצוואת שכיב מרע מוסרים לו אך מלים ספורות... כאותו הזמן אותות גם אותו חולשה וגם מקור דמעותיו שלו נפתח לרווחה. כעמידת פושע נשאר הוא עומד על מקומו בלי נוע, עיניו מושפלות ארצה בלא שיעיז להרימן ולהביט בפני הוריו... אמנם — הרבה, הרבה היה רוצה לדבר, לפתוח לפניהם את סגור לבו ולשפוך את כל רגשותיו... אולם קשה עליו הדיבור, לשונו דבקה לחכו ואין ביכולתו להוציא אף הגה מפיו... הוא פונה אל ילקוטו, מטלטל את חפציו, ערשה את עצמו כאילו עסוק הוא בהכנה לדרך, אבל לאמיתו של דבר אינו רואה כלום מה שלפניו, לבו פועם בחזקה, ועיניו דומעות. — — —

*

כבחזיון-לילה נשמעו פתאום באוזני יהודה צלצול פעמונים על צווארי סוסים והמולת אופנים החשוקים ברזל, בהתגלגלם ברחוב המרוצף אבני-גוויל. ובמחוז עולה ההרהור שהנה, עוד מעט ויינשא ויעלה בסערה למקום פלאי...

העגלה עמדה על יד הבית. עד מהרה הרגיש בה יהודה וניעור מחזיונו. הכרתו שבה אליו והלמות לבו התגברה... איזה פחד לוחץ את נשמתו ומרגיש הוא את עצמו כבר בודד, גלמוד, נכרי... לרגע כמימרא התעורר בקרבו רגש של ספק וחרטה על כל המעשה... אילו ידעו הוריו והרגישו את מלחמת נפשו הפנימית באותו רגע, כי אז אפשר שהיו מצליחים בדיבור קל להתיעזר מנסיעתו. אך הם לא דיברו כלום, אלא עצובים עמדו כולם יחד וכמו לא יכלו לזוז ממקומם. ורק העגלון שבא באזהרתו פן יאחר את הרכבת — הוא שגרם שהנאהבים יתחילו בטקס הפרידה.

*

...יהודה יוצא בפסיעות מהוססות, וההורים הולכים אחריה בראש מורד, כמלווים את המת... — שלום לך אמי ושלום לכם אבי ואחי היקר רים! — התפרצו הדברים כאנחה מלבו של יהודה. ניכר היה בו שאזר את שארית כוחו בכדי להוציא את המלים הספורות והמצומצמות הללו.

השני ובפיו ה"צפרא טבא" הרגילה שלו לאמו. מה רך ועדין הוא מבטה של האם בהסתכלה בבנה בבוקר הזה! מביטה היא עליו בעיניים מלאות חמלה שנשקף מהן איזה צער אינסופי ועולם מלא של עצבות... גם תשובתה-ברכתה הקצרה והקטועה מלאה רחמנות וגעגועים לבנה חביבה, העוזב אותה לעת זקנה.

אותו רגע הרגיש יהודה שצר לו בין כתלי הבית ויקם וייצא החוצה. שקוע במחשבות התרחק מהעיר ושאוונה. שם, בחיק הטבע, רחוק משאון החיים, על מצע הירק הרך, מצא את שביקשה נפשו באותה שעה — להתבודד עם עצמו...

עייף מרוב הליכה ומחוסר שינה נפל ארצה ויירדם. ישן הוא בחיק הטבע וחולם חלום נעים, הממתיק את שנתו. בחלומו — והוא בשדה, בין הרי-ציון, במעדר שבידו עובד הוא את אדמת הקודש ויחד עם רעיו לעבודה שר את "שיר העבודה". תם השיר, וקריאות "הידד!" מילאו את כל חלל העולם, והד ההרים עונה ומשנה ומשלש לקראתם ה"היהי דידד!"... ומשהקיץ משנתו והנה חושך שורר מסביבו.

*

— מה לך, בני! — פגשתו אמו על סף הבית בקול צרוד — למה זה מתחמק הנך היום מאתנו?! הלא שעות מספר נשארו עוד לנסיעה. ואינך רעב? — הוסיפה — הלא מאז הבוקר לא טעמת כלום! רבקה! — פונה היא תוך כדי דיבור למשרתת — הגישי לי מהר את ארוחת-הצהריים!

יהודה אוכל אמנם מהמטעמים שהגישה לו המשרתת, אבל אכילתו בלא רצון ובלא תיאבון ואין הוא מרגיש בה שום טעם — כאילו כפאו שד. הוא מרגיש היטב את לב הוריו הכואב והפצוע ואינו מעז להביט ישר בפניהם...

יהודה חומק חרש מתוך הבית ויוצא החוצה לדאבון-לב הוריו. פה נתגלה לפניו מדווה חדש. הנה הם רעיו בני גילו, האהובים והקרובים לו כל כך, שיחד אתם בילה כל חייו. יחד אתם גדל ויחד אתם חלם... ועכשיו עליו להיפרד מהם ולהתחיל את חייו מחדש, בסביבה אחרת וזרה... ומי יודע אם רעיו אלה, שהוא קשור אליהם כל כך, לא יאבדו לו לעולמים... כמה קשה לו הרעיון הזה... אולם רעיו מנחמים ומעורר דדים אותו: "יהודה! אל תיפול ברוחך, כולנו נבוא אליך לארץ תקוותנו!" — ולשמע הדברים האלה מתחזקת בלבו התקווה, להתראות אתם בקרוב שם, שם, על הרי ציון...

*

והנה הגיעה השעה האחרונה. עוד שעה אחת נשאר ארה לו. לשהות בעיר-מולדתו, עוד שעה אחת נותרה

סמוך לעגלה, יושב הוא כמבולבל ואינו שומע מה שרעיו המלווים אותו מדברים אליו, ורק באורח מוכני הוא מניע להם בראשו.

העגלה זזה ממקומה. לאט לאט מתרחקת היא מהבית ומשמיעה קול המולה בעוברה ברחוב. כנדי-המים נשארו ההורים עומדים דבוקים אל מקומם ואין בכוחם ללוותו עוד. עיניהם נטויות אל העגלה, ההולכת ומתרחקת; ברגע זה מביטים הם על בנם יקירם במבט שאי אפשר לתארו במלים. חרש מת-פללים הם בלבם:

„יהי רצון ויבוא המשיח במהרה, ונתראה אתו שם — שם...”

אמו ניגשה אליו ראשונה, מחבקתו ומנשקתו בכל כוחה וקשה לה להיפרד ממנו... רוצה היתה האומ' ללה להישאר במצבה זה עד עולמי עד... על לחיו של יהודה יורדות דמעות אם חמות. הוא מרגיש את נפש אמו המרה עליה, ונפשו תתעטף עליו. שוב פעם מפריד העגלון בצעקותיו, שיאחר את הרכבת.

כזאת נשנה גם עם אביו ואחיו. יהודה רואה את אביו באותו יום במצב שלא ראהו מעודו. בפעם הראשונה בחייו רואה הוא את אביו מוריד דמעות. וזה שהביא גם אותו לידי בכיה.

בשארית כוחו ובעזרת העגלון עולה יהודה על העגלה, ובעוד שפניו מוסבים כלפי הוריו העומדים

יחזקאל בית הלחמי

זכרונות

לקראת ליל-הסדר. עם רדת הלילה נתמלא בית-האוכל של ר' נחמן (בית-אוכל לפועלים בשעתו) מפה לפה. בשעות מאוחרות יותר צבאו משפחות פועלים מסביב לבית וגם מצעירי המושבה, שדעתם לא נחה ממעשה החרם של ועד המושבה — באו אף הם לחזות ב„סדר” של הפועלים. היתה זו מעין מחאה חשאית נגד הוועד. לפני עריכת ה„סדר” נישאו נאומים קצרים לכבוד האורחים של ערב פסח, שנאמרו מתוך עידוד והוקרה, מתובלים ברמזים של חבדלי השקפות — על ייעודו ותפקידו של הפועל היהודי בארץ. התברים החדשים הבינו מה שהבינו, אך איש לא העז להביע דעתו מפני כבוד הוותיקים, שראינו אותם כמדריכים נאמנים ומוס' מכים לכל העניינים הנוגעים לא"י. בין הנאומים שבר-כו את העולים החדשים, בלט נאומו של ש. צמח, שציין את המאורע החשוב של עליית מאה וחמישים נפש לישראל — קבוצת העולים הגדולה הראשונה — שנח-שבה לעליית המונים בימים ההם. שלמה לביא (לבקר-ביץ) שמילא אחריו, בא בטרנויא על בני עיירתו פלונסק, על המיפנה שחל בעירו: במקום „בני ציון” באו כעת „פועלי ציון”, פרולטריון לפלשתינה. לשמע הדברים האחרונים השתוממתי ואמרתי בלבי: מה מתאונן יהודי זה על „פועלי ציון”? הלא כל מנת חלקנו היתה המל-חמה נגד „הבונד” למען ציונות פועלית. אכן, את התשובה מצאתי רק כעבור זמן מה כשנתגלע ונתגלה גם לי ריב המפלגות בישראל.

בחדר השלך חס. א. ד. גורדון ז"ל נטל את מקומו בראש השולחן. דמותו הנאצלת, חדוות פניו וארשת

בפלונסק לפני העלייה לא"י

זוכר אני באהבה את הפגישה עם החברים בפלונסק. ביניהם דוד גרין (ד. בן-גוריון), אהרון טאוב (יונה) ועוד רבים אשר עלו ברבות הימים ארצה. הפגישה התקיימה בבית ר' שמחה אייזיק ז"ל, שהיה מייסד אגור דת „חובבי ציון” בפלונסק, ציר לוועידת קטוביץ הצירי-נית, אשר היה כבר אותם הימים בארץ-ישראל עם מייסדי כפר סבא ושימש מזכירה הראשון של המושבה. איש נעים הליכות, הן עם הבריות והן במשפחתו. חובב ציון ומתקדם, אשר הנחיל מגרש בכפר סבא, עליו יוקם בית תורה לעם, אך פרנסי המושבה עשוהו בית-כנסת.

כיסופים ואהבה נשאתי בליבי מאותם ימים לרחל בת שושקה ושמחה אייזיק, העלמה בעלת עיניים שחור-רות, תמירה ונאוהה אשר הביאתני בסוד „בנות ציון” — בנות ישראל חופשיות אשר יסדו אגודתן במקביל ל„צעירי ציון” — למען ספח את בנות ה„מתנגדים” לנחלתן. מכאן נמשכו הקורים והיו לעבותות אהבה אשר קשרו אותנו לחיים משותפים, שזורים שמחת יצירה וגידול בנים — במשך יובל שנים — כאן במולדת המתחדשת.

ראשוני הפלונסקאים בפתח-תקוה

ליל הסדר הראשון בא"י. פתח תקוה שנת תרס"ו לפ"ק. על אף מצב הרוח המתוח לא טרשטשה התכונה

יחד למעמד גדול. חווייה שאינה בת חלוף ואינה נמחקת מן הלב. לאחר הקידוש רמז לחבר ש. קושניר שישב לידו שיפתח בהגדה. החבר ש. ק. קרא וא. ד. גורדון ישב כפוף על ההגדה — אך זקוף ומיתמר כלפי מעלה. מספר המשתתפים בקריאת ההגדה הלך ורב, ובקול דממה דקה נמשכה האמירה עד „והיא שעמדה“. כאן פרצה השירה בציבור, ובתוך השירה בציבור לא נעדרה גם שירת הייחוד של הפרט — עיניים זלגו דמעות, לזכר הסדר בבית אבא־אמא. הדמעות התמזגו עם היין האדום. „הסדר“ וסעודת הצנע נסתיימו ועל הפרק הועלתה השאלה בה' הידיעה: לעזוב את פתח תקוה או להתאזר בסבלנות עד לביטול התרם. — פתח תקוה הפכה לשער האכזבה והייאוש — נשמעו דעות, — על אף הכול עתידה פתח תקוה להיות לשער התקווה בשביל המוני פועלים יהודים, כי אין מולדת נקנית בלא סבל וסבלנות. — רעב ממושך סובלות כאן משפחות שלמות אשר נפשם סולדת מתנאי הכניעה שועד המושבה מבקש להחתימנו ולהכתימנו. מתח הווי־כוח עלה ועלה, ברם למרות הדעות המנוגדות: כן לעזוב ולא לעזוב את המושבה — הובלט בוויכוח הזה המצב הרציני ורצון טוב להבנה בלי כל שאיפה להתנצחות כלשהי. כי על כן השפיעו כאן אישיותו של א. ד. גורדון והמצב המיוחד.

יחזקאל בית־הלחמי

בשעה מאוחרת בלילה נפלה ההכרעה: לאות מחאה נגד „הבויקוט“ של ועד המושבה, עזוב הפועל היהודי את פתח תקוה, עד אשר ישתנה המצב והיחס לפועל היהודי הבא להפרות את האדמה ביגיע כפיו ולחיות בה חי חופש ודרור. שירת התקווה פרצה מפי הקהל והדה נשמע למרחוק.

שפתיו, עשו עלינו רושם חזק. כולו אומר כבוד. הוא קם ממקומו, העיף מבט על המסובים, המבט הרעיף מין לבביות, נועם מיוחד, מה שהיה דרוש לכל אחד מאתנו. כל הקהל קם על רגליו וא. ד. גורדון הרים את הכוס וקידש על החג — חג הפסח, חג החרות בארץ־ישראל. דמותו של א. ד. גורדון וקדושת החג התמזגו

טובה (גוטה) צומבר (בוגן)

האור הרב שאינו נשכח

שית, היתה לי בת־דודה בגילי, ברונקה היה שמה. ילדה טובה ונעימה. ובכלל היתה זו משפחה גדולה ויפה מאוד. דודי אהרן גרטמן היה איש משפחה למור־פת, אציל נפש, בעל ידיעות רחבות ושכל ישר. יהודי קשור באלפי נימים למסורת אבות, ויחד עם זאת ער ורגיש לרוח הקידמה, לבעיות הזמן ובעיות העיר.

אינני מתארת לעצמי את ספר־הזכרון המוקדש לקהילת פלונסק בלי שיינתן בו מקום נאות לאהרן גרטמן ז"ל ולמשפחתו היפה. הוא מת בווארשה ב־1928. אשתו לאה, בניהם חנה־טשע, שמואל הרשל, ברונקה,

כמתוך חלום נעים רואה אני לנגד עיני את פלונסק, העיר בה ביליתי ארבע משנות ילדותי היפות ביותר.

היה זה ב־1923, בעיירה סטשגובה, ביום קיץ בהיר וחם. שיחקתי עם אחותי עלי־ד הבית והנה קראה לי אמי ז"ל וסיפרה כי שוחחה עלי עם דודי גרטמן והחליר טו כי אני נוסעת אתו לפלונסק, כדי ללמוד שם בבית הספר.

לשמחתי לא היה גבול. לא פעם ביקרתי עם הורי בבית דודי ותמיד הרגשתי שם היתה טובה מאוד. רא־

להגיד שהנך חניכה של בית־ספרי. רשמה ברוודובנה: „היי אהובה על כולם, כשם שהיית אהובה על מוריך הראשונים”. וכך הלאה והלאה. כל הפנקס מלא וגדוש מפה לפה ברכות ואיחולים ליום עזבי את פלונסק.

את כולם נשא הרוח, כולם סחף החושך. רק אחת המורות נשארה, הרשקוביץ־ובנה, כעת אשתו של מר חלף (בישראל). אצל המורה חלף רכשתי, עוד בפלונסק, את השפה העברית וקבלתי את חינוכי הראשון בלשון זו.

וכך עוד היום, לאחר הטראגדיה האיזומה של תור־בן היהדות, אני זוכרת אותך, פלונסק, ומשתתפת שנה בשנה באסיפת הזכרה של שרידיך. כי לעולם לא אשכח את התקופה היפה שהייתי בה בפלונסק, ואת האור הרב שהיה בעיר.

עזריאל ואהובה נספו על קידוש השם בשואה האחרונה. יהי זכרם ברוך!

באפריל 1927 סיימתי את בית־הספר העירוני שעמד תחת הנהלתו של אולע פשיגודה. ממרחקי הזמן רואה אני את הסימטאות והרחובות בהם עברתי בלכתי לבית הספר, רחובות שהיו הומים מנערים ונערות, תלמידים ותלמידות האצים בדרכם לבית־הספר. מה נעימים ומה יקרים היו! שטיינהויז, קרונברג, ואר־שבסקי, שפרלינג, שידלך... לפני עיני עוברות דמויות של מורים ומחנכים, פשיגודה, פיירשצ'ן, גרינובנה, ברוודובנה... את כולם חיבבתי וכיבדתי ולא אגזים אם אגיד שגם אני חיבבה הייתי עליהם.

הנה מונח לפני פנקס־הזכרון מהימים ההם. כותב פשיגודה, המנהל: „זכרי, ילדתי, והשתדלי שאוכל תמיד

משה גרטמן

השכלה תיכונית לבני משפחה חסידית

נר נשמה להורי אהרן ולאה גרטמן, לאחיותי חנה (אנקה), ברוריה (ברונקה), ליבצ'יה, ואחי שמואל, הרשל צבי ועזריאל.

מייס, שלח לווארשה, שם למדו בסמינריון למורים. הוא היה מראשוני יהודי פלונסק ששלח את ילדיו לקבל השכלה תיכונית, ובעקבותיו הלכו אחרים. גם לבנות דאג שתקבלנה השכלה תיכונית ואפילו אוניברסיטאית. אחותי הבכורה אנקה גמרה באוניברסיטה בוויילנה פא־קולטה לגרמאניסטיקה. לא מעט נאלץ היה ללחום עם החסידים שהתנגדו בתוקף לכך, שהילדים של אהרן גרטמן יקבלו „השכלה של גויים”. הם אף הלשינו עליו בשל כך בפני הרבי מראדזימין.

פשטותו, צניעותו ונועם־הליכותיו חיבבוהו על כל שכבות העם, הוא היה איש העם ובתוך עמו ולמענו היה חי.

בן 49 היה במותו. נפטר בעיר וארשה בשנת 1930. השמועה על מותו הבלתי־צפוי החרידה את יהודי העיר ורבים נהרו להלווייתו.

גם אמנו עמדה לימינו בחייו הקצרים ושיטתה עצמה בהגשמת רעיונותיו והשקפת חייו. במותו הניח אשה, ארבעה בנים ושלוש בנות, שמהם הספקתי רק אני לעלות ארצה בשנת 1933. שאר בני המשפחה ניספו בידי הנאצים.

יהי זכרם ברוך!

עוד בהיותנו ילדים היו הורינו מקדישים לא מעט מזמנם לפעולה ציבורית בעירנו פלונסק.

אבי ז"ל, אהרן גרטמן, ידוע היה בעסקנותו לא רק בעיר פלונסק, אלא גם בעיירות הסמוכות לה. הוא היה סוחר תבואה, יהודי ישר, למדן ומשכיל. שנים רבות שימש כמנהל המוסדות „חינוך־ילדים” ו„קופת גמילות חסדים” בפלונסק. בערבים ובמוצאי שבתות שימש ביתנו כעין משרד הסעד, שאליו היו נוהרים יהודים עם בק־שותיהם: תמיכה משפחתית או בקשה להפחית מן המסים הכבדים שהממשלה או העיריה הטילו עליהם. עול כבד הוטל על אבי ז"ל עם מינויו על־ידי השלטון כחבר הוועדה להערכת מס־ההכנסה. על מכסות המסים שהוטלו על כל יהודי ויהודי נחוץ היה להילחם עם השלטונות בחירוף־נפש, חודשים ארוכים היו נמשכות הישיבות האלו מדי שנה בשנה והסוחרים ובעלי־המלאכה הזעירים שרויים היו במתיחות מתמדת, ואכן, לא מעט סבל נגרם לתברי ועדת־ההערכה נוכח ההרס שהביאו המיסים הכבדים למעמד היהודים.

נקודת־אור אחת היתה בחייו של אבא: הצלחתו להעניק לילדיו השכלה אירופית ויהודית כאחת. את בנו, לאחר שסיימו את חוק־לימודיהם בבתי־הס העמ

משה נחמנוביץ

בית המדרש החדש וסבא ר' ינטשע (יעקב) ז"ל

נתו בערב הקודם, ויושב ומעיין בספר. כמעט שאיננו מרגיש בבאים להתפלל — הוא תקוע במקומו ונהנה מלימודו.

הוא מתפלל במנין השני, וגם לאחר כך איננו מזדרז להזזור הביתה, אלא ממשיך לעיין בספר הפתוח לפניו. רק בשעות שלפני הצהריים הוא מסיים לימודו ופונה ללכת לביתו.

גם לתפילת מנחה הוא מן המקדימים לבוא, וכאן הוא נתקל לפעמים באסיפה של אחד הארגונים, הנאלצים לערוך את מיפגשיהם בבנין בית המדרש הזה. פעמים די תכופות משמש ר' ינטשע אפילו בבלי דעת מעין כסות עינים מפני בולשת שבאה להפתיע את המבקרים, אך מוצאת את סבא יושב והוגה בספר ולידו צעירים הלומדים כנראה אף הם בבית המדרש. סבא היה חובב תלמיד-תכמים — וברצון היה משיב על שאלות שנשאל על ידם, דאג לספרים שיימצאו תמיד בבית-המדרש לשימוש הלומדים.

בבית המדרש היה סבא משמש בעל-קריאה בתורה וכן במגילות (אסתר ואיכה) — ובקריאתו זו היה כובש את לב המתפללים.

סבא — יהודי שפרנסתו מצויה לו ברווח — היה ממלא תפקידים נכבדים בבית המדרש בארגון קופות צדקה שונות — קופת „גמילות חסדים“ ו„מתן בסתר“ — ששימשו מקור סעד ועזרה לנצרכי העיר היהודיים. בקופה זו נטל חלק חשוב מר אברהם גרינבוים, שמילא בה את התפקידים העיקריים בהתנדבות. זכורני שאבי ע"ה, יוסף נחמנוביץ וכן מר יחזקאל שטינהויז היו בין פעיליו של המוסד הזה.

חוץ מזה הונח בבית מדרש זה היסוד לארגון „ביקור-חולים“ — הושטת עזרה רפואית לנצרכים ולינה בבית החולה כשהוא מוטל על ערש דוי. באותו בית מדרש היו מתפללים עפ"י יהודים אמידים, וברצון היו נענים לכל מיני מעשי צדקה שסבא, בנועם הליכור תי, ידע להטיל עליהם בהשפעתו ומעולם לא נשתמטו מקיום מצוות אלה.

סבא, שהיה יהודי עניו וירא שמים — לא היה קנאי ולא כפה דעתו על זולתו. מתון היה בהשקפותיו ולא הטיל מרות. אף-על-פי-כן היו הכל מצייתים לו ללא סייג. מעודי לא שמעתי על איזה ריב בתוך כותלי בית זה.

ר' ינטשע (יעקב) נחמנוביץ

סבא ר' ינטשע נחמנוביץ היה אחת הדמויות המכובדות בפלונסק והמשפיעות על עיצוב דמותה של העירה, ובעיקר ניכרה פעולתו בבית המדרש החדש.

בית המדרש החדש בפלונסק — שהיה בנוי בסגנון של בית הכנסת בעיר — לא היו בו כל קישוטי פאר מיוחדים, אבל הוא נתבלט כאחד המבצרים לרוח היהדות, שבו הלם הדופק היהודי לכל זרמיו, בו נתכנסו בשעת חירום טובי העיר לטכס עצה על עניינים אקטואליים, חיוניים מיוחדים.

בבית מדרש זה הונח היסוד לפעולות הציוניות — שהיו בלתי ליגליות בזמן המשטר הצארי בפולין.

כבר בשעות הבוקר המוקדמות היו רואים את הישיש ר' ינטשע צועד מביתו לעבר בית המדרש החדש, חוצה את השוק, כשכולו אומר כבוד — הדור בלבשו. כל אלה שנפגשו אתו בדרכו היו פונים לעברו בברכת שלום ונהנים מזיו פניו.

בין ראשוני הבאים לבית-הכנסת — פונה סבא למקומו הקבוע, מוציא את המשניות שבו סיים את מש-

מזה היה מן החותמים על „הצפירה“ בזמן הופעתה הראשונה והשנייה.

הדוד נחמן — בנו השני של ר' ינטשע — היה יהודי בראורין, פעיל בעבודות העיריה בפלונסק, וממור נה על הערכת המסים של התושבים היהודים. הוא שלט בכמה שפות על בורין והיה חביב על הבריות.

בתו טובה, שנישאה לבנו בכורו של ר' אביגדור גרין — אברהם, עלתה עם בעלה לארץ ישראל וכאן גם נפטרו.

בנו הצעיר של סבא, משה, היה מן הראשונים שעלו לארץ בשנת 1906-7, אבל נאלץ היה לנטוש את הארץ בגלל מחלת מלריה קשה מאוד שתקפה אותו והוא חזר לפלונסק, שם הוכרע על ידי מחלת טיפוס ומת בדמי ימיו.

שאר בניו ובנותיו של סבא נישאו והשתרשו בפלונסק. מוקף כבוד והערצה בחיק המשפחה — וכן גם בקהילת יהודי פלונסק — חי סבא חיי רווחה, שבע נחת מבניו וחתניו, כלותיו ונכדיו וניניו. הוא נפטר בשיבה טובה בן 86. כל יהודי העיריה, מקטן ועד גדול הלכו אחרי מיטתו וחלקו לו כבוד בדרכו האחרונה.

כל שבעת ימי האבל היתה העיירה שרויה בצער על מותו של הזקן החביב הזה.

כבוד והוקרה לזכרו.

באותו בית מדרש היו המתפללים רובם ציונים והר דיבור העברי נשמע בו. בו אפשר היה למצוא את כל העתונים העבריים שהופיעו באותו זמן — „הד הזמן“ והצפירה. כאן אף הושמעה דרשתו של הרב מילייקובסקי (בעברית) על השפה העברית כחינוך לקראת בנין העם והארץ.

אבי יוסף נחמנוביץ, בנו בכורו של ר' ינטשע, השתייך לראשוני הציונים הפעילים בפלונסק — שברובם היו ממתפללי בית המדרש: מר אביגדור גרין, ר' מרדכי ישפה, המורה יהושע חלף, המורה פרנקל, שמחה דוד שפרלינג, יוסף פלסא, זיסקינד שפרלינג, יעקב פשיגודה, יחזקאל שטינהויז, אברהם גרין, נחמן גרין, יצחק פוכס ועוד רבים — שתרמו מזמנם ואונם לאיסוף תרומות למען הקרן הקיימת ותיכנו חדשים לבקרים תוכן ניות היאך להגביר את הכנסותיה.

הנני זוכר את אבי שהיה נוהג לשרוף במוצאי שבת לאחר ההבדלה פנקס בולים של הקרן הקיימת, וזאת כמובן מלבד תרומות אחרות בזמן העליה לתורה וב- נסיבות חגיגות שונות: בחתונות ובהופעות שונות.

בין ספריו של אבא היתה מצויה גם ספרות עברית: „השחר“ של פרץ סמולנסקי, „דברי ימי עולם“ של קלמן שולמן, עיט צבוע, אשמת שומרון ואהבת ציון למאפו, שירי יל"ג ועוד כל מיני ספרים אחרים. חוץ

חיה גריץ-שופמן

ערב שבת בעיירתי

שלי, שידלו, סרני, שפרלינג, ציזיק, אלתמן ופאפירר צ"ק. הן עוצרות את האיכרות וממשמשות את סחור רותן. אחת השכנות תפסה ברווזה צעירה ובלהט המי קוח עושה הברווזה את צרכיה ישר אל פניה של השכנה... אני פורצת בצחוק. אך אבי שהרגיש בכך גוער בי: „שיקצה, לא יפה לצחוק“, והוא עצמו כובש את הצחוק שמבצבץ בעיניו. החנויות ריקות עדיין, לאמי יש עתה זמן להיכנס למיטבח כדי להכין את החלות והיאגדה-בילקעס (עוגות-אוכמניות) לכבוד שבת. אמי ממחרת, מגלגלת בוריות את הבצק ומכניסה אותו לתבניות ענקיות. עוד מעט תיכנס צירלי די באבצ'יע, אשה ידועה ברחוב צ'יכאנובסקה, המתקיימת מכל מיני שליחיות. היא תקח את החלות והעוגות למאפיה של משה דאנרשטיק. תמיד היא ממחרת, גע-שווינט, געשווינט, היא מזרזת את אמי. אני נלווית אליה למאפיה. האופה, יהודי בעל-זקן מידות, עומד

כשאני מנסה להעלות על נייר את זכרונות נעור רי, ניצב נגד עיני בית-אבי, ר' זליג גריץ, ברחוב צ'כאנובסקה 22 כמו מיבצר של אהבה ומסורת. תמור נות מהעבר הלא-רחוק עוברות כמו על מסך נע.

הנה יום ששי, אין טארג-טאג (יום-השוק). יהודים מקדימים לקום וניצבים בפתח חנויותיהם, סוקרים את תנועת העגלות המתקרבות מכיוון הגשר. איריים באים מכפרי הסביבה עם עגלות עמוסות תוצרות הנעות באיטיות כדי לתת לסוחרים שהות לגשת ול-משמש את סחורתם. קולות של בעלי-חיים משתלבים בקולות הסוחרים. על המדרכות פוסעות איכרות כבדות תנועה הנושאות סלים מלאים חמאה, ביצים ותרגור לות. אני מצטרפת לאבי ואמי ועוקבת בסקרנות אחר הנעשה. ממולי נמצאת חנותו של ר' יוסף פלסא, יהודי יקר וציוני ותיק, גם שם עומדים בחוץ ועוקבים בערנות אחרי התנועה. הנה אני רואה את כולם. כל השכנות

תר. אחרוני האיכרים עוזבים את העיר. הסטרוו' (החצר רן) הגוי מנקה את החצר והרחוב. שקט, נקיון בכול — קדושת-השבת מרחפת בחלל האוויר. אנחנו הילדים מתאספים בחצר על הקרשים של הנגר צלאל, כל ילד עם בולקע (עוגה) בידיו, ומתחילים לספר סיפורים מלאי תוגה וניסים, סיפורים שהיו מספרים ילדי הגולה. השמש שקעה מכבר, נעשה חושך ואנחנו הילדים נכנסים לבתים. אצלנו בבית אור, ארבעה נרות דולקים בארבעה פמוטי-כסף. מפה צחורה פרושה על השולחן, החלות מכוסות במפית רקומה, הגביע מוכן לקידוש. הכול מרומם, חגיגי. לבי שמח ומלא התרגשות: כמה טוב שיש לנו שבת!

לרגע קט הפסקתי את כתיבתי, אי-אפשר להמשיך, הכול ניצב נגדי כמו חי, דמעות זולגות מעיני, חונקות את גרוני. כן, היתה פעם פלונסק יהודית ואיננה עוד...

לו בבור מול התנור הבוער. תמיד צועק, רוגז, מקלל את ה"ווייבער". מדי פעם בפעם תופס הוא איזו תבנית בשולי כותונתו כדי לבדוק אם היא כבר אפויה. הנשים אינן מרפות ממנו: ר' משה, תראה את שלי, ר' משה, שלא יישרף. היום הזה יומו הוא, והאופה יודע זאת יפה.

החנויות נתמלאו בינתיים קונים שממהרים לערוך קניותיהם לפני כניסת השבת. יודעים גם הגויים, כי עם שקיעת-השמש ייסגרו החנויות ובפלונסק היהודית אי-אפשר יהיה אז לקנות שום דבר. אבי מסתכל בשעון ועוזב ראשון את החנות. לייבלה, "דער שול-קלאפער" דופק בדלתות והחנויות נסגרות. בפנים גומרים לשרת את הלקוחות האחרונים. אבי לבש כבר את בגדי-השבת ועתה יוצא הוא מן הבית בדרך לשטיבל שלו שברחוב פלוצקה אצל העסיג-מאכער (עושה-החומץ). יום ששי בין-הערביים הוא הזמן האהוב עלי ביר-

יוכבד אייזנברג (לבית כהן)

פרידה מעיר מולדתי פלונסק

כאן, במסיבת פרידה חגיגית ובטכס רב-רושם, נמסר ספר התורה ליד אבא ז"ל. בדמעות קול ובלבביות רבה נפרדו מאתנו בברכות חמות לדרכנו הארוכה אל הארץ הנכספת.

כך הביעו אנשי פלונסק את יחסם, הוקרתם והער-כתם לאיש, אשר גידל וחינך את בניו לקראת עליה ובסוף ידע אף הוא עם רעייתו לנטוש את הגולה, לשרוף את כל הגשרים מאחריה, להצטרף לבניו בבנין הארץ ובוה להגשים את חלום חייו.

ספר התורה נמסר לבית-הכנסת בשכונת-ברוכוב והורי היקרים התחילו כאן את חייהם מחדש, בייסדם משק קטן ע"י ביתם בשכונת-ברוכוב. בעמל ועבודה קיימו עצמם בהיותם שותפים להתפתחות המקום. הם זכו לשיבה טובה בקרב משפחתם הענפה, בנים ובני-בנים, כולם מעורים בחיי הארץ, בבנינה ובהגנתה.

חבל שלא זכו אף לראות בקום מדינתנו ישראל העצמאית. יהי זכרם ברוך!

מכל אחי ואחיותי שעלו ארצה בשנים 1920—25 נשאיתי עם הורי בגולה עד עלותם ארצה גם הם. זה היה בשנת 1925.

הורי פתחו בזה את תקופת עלייתם לארץ של הורי הבנים, בני פלונסק. אני הייתי עדה ושותפת ליציאתם את העיר, וברצוני לתאר ולהנציח בספר על פלונסק את המאורע הזה, שהוא כל כך אופייני לפלונסק. אבי ז"ל היה מהמתפללים הקבועים והוותיקים בבית-המדרש החדש ע"ש איצ"ה כהן, ובהיוודע לחבר המתפללים ה"בעלי בתים" על החלטת אבא לנטוש את הקהילה ולעלות ארצה, החליטו הם למסור לידי ספר תורה כשי מבית-הכנסת על מנת להעלותו ארצה אתו. בשבת האחרונה לפני מועד היציאה הכריזו על כך בעת התפילה בהתלהבות רבה. ובבוא היום התאספו כל המתפללים בבית הכנסת ומשם יצאו בתהלוכה רבתה, בשירה ובריקודים, כשבראש התהלוכה, תחת חופה, נישא ספר התורה בידי נכבדי המתפללים. בעברם ברחובות העיר המוליכים לביתנו הצטרף קהל של מאות להתלווה, וכך, בהתעוררות רוח כללית, הגיעו לביתנו.

צרור זכרונות

היו זמנים שאני ופרימט קולפס קיבלנו שיעורים בעבר-
רית ממתיתיהו ברודר ז"ל, ובכל שיעור היה מביא לנו
איזו אימרה או פתגם עברי. אף פעם לא אשכח אותם.
גם מלייבל פינקלשטיין למדנו וממשה נתן. פרימט
קולפס עלתה לארץ ישראל והתחתנה עם ישראל קריגר.
היא מתה כאן בארץ.

★

היה בפלונסק מטבח חניס למחוסרי יכולת, שהש-
תתפתי בניהולו. המנהלים היו דומב ויוסף שברדשרף.
ארגון נשים חלוציות, סניף ל"פיונרן פרויען",
אורגן בפלונסק ובין המארגנות היתה רחל פייגנברג.
אישיות דגולה שתפסה מקום נכבד בעיריית וארשה.
חברות הארגון הזה פעלו במלוא מסירותן למען ארץ-
ישראל ולהקלת מצוקתם של עניי העיר היהודים.

אבי ז"ל, שנפטר בכ"ג באדר תרפ"ז, היה יהודי
משכיל, שומר מסורת וחובב ספרות. היה עושה לילות
כימים ומאז שעמדתי על דעתי, כל אימת שהייתי מת-
עוררת בלילה הייתי רואה אותו קורא בספרים בין
בספרי תנ"ך ובין בספרות חילונית. גם את בניו חנך
בדרך זו. שני בנים תמהונים היו לאבי. האחד, לאחר
שלמד בישיבת לומז'ה נהיה לצייר ופסל, גמר את
האקדמיה בפאריס ונתפרסם מאוד; והשני, ד"ר מ.
פנצ'ינה, חי בשיקאגו בארצות-הברית, פועל הרבה
למען ישראל.

מאבא קיבלתי את היסוד לעברית, ואלו אמי עדינת-
הנפש היתה ממריצה אותי תמיד להשתתף בכל פעולה
לטובת הציבור.

בפלונסק היה חוג לדוברי עברית. בפגישות החוג
אסור היה לנו להוציא מלה ביידיש, וכל העובר על
לאו זה שילם קנס, והכסף נמסר לקרן הקימת לישראל.

יום טרט לטובת המטבח העממי (די פאלקס'קיד)

זוכרת אני את מסיבת־הפרידה שנערכה לנו בבית־הספר „תרבות“ בפלונסק לפני עלותנו לישראל. הזועד, המורים והתלמידים — באיו התרגשות וכאב השארנו את כולם ובאיו שמחה נסענו. בעת הפרידה קיבלתי כרטיס־חבר של אגודת התרבות „האור“ מידי מתתיהו ברודר. הוא חשב כי זה עשוי להיות לי לעזר בארץ. תבל על דאבדין ולא משתכחין. בידי מרצחים ודור־ניים ניספו כולם.

רחל (לומסקי) פרלברג היתה ידידתי הטובה וה־מסורה. בשיריה הנעימים ובקולה הערב הקסימה את כל הבאים במחיצתה. זכורות ההצגות בהתנדבות, שאחת מהן היתה „המכשפה“ והיא, רחל, שיחקה בה את מירלה. כמה רוח היה בה. גם יחזקאל בלוטניק, פסח סקשיפצה ויודל כהנא היו בין המשתתפים בהצגה.

★

בנימין פוקס

העיירה סוחוצ'ין

המרקדים לפני האדון השיכור ושטוף־הזימה. אבל בכל זאת שמרו על קיומם. ובמרכז הסביבה הכפרית־הפריצית נבנתה והלכה העיירה סוחוצ'ין, שעיקר תושביה־בוגיה היו היהודים אשר עסקו במסחר עם האחוזות שבסביבה, תיווכו ביניהן לבין הסוחרים הגדולים שבערים אחרות. הם החזיקו בחכירה את בתי־המשרפות ליי־ש ומטעם זה משכו עליהם את חמתם של המוני איכרי הסביבה.

רדיפות וגזירות

וכאמור, על אף הסבל והייסורים, ההשפלות והסכ־נות, בנה היהודי בית והקים משפחה ואיך שהוא הוציא את לחמו הדל בעבודה קשה ומפרכת. אם כי גורלו היה תמיד נתון בכף וחיו היו תלויים לו מנגד. כל רוח מצויה ומאורע פוליטי כלשהו, היו מאז ומתמיד פוגעים בראש וראשונה ביהודים. ולאחר שהשלטון הצארי מיגר את המרד הפולני, גם אז החלו מיד רדיפות נגד היהודים. הגזירה הראשונה היתה: גירוש היהודים מן הכפרים והחרמת כל רכושם. מובן מאליה, כי יהודי הכפרים פנו קודם כל אל סוחוצ'ין אשר בדרך זו גדלה בבת אחת. אמנם רכושם, שהיה פרי עמל דורות, נשדד מהם והם הגיעו לעיירה בעירום ובחוסר כל. ממילא לא היו עשירים בין יהודי סוחוצ'ין, שכן היו רובם בעלי־מלאכה, סוחרים זעירים. רוכלים שהיו חוזרים עם מרכולתם על הירידים או בכפרים השכנים, סרסורים קטנים.

ילדי היהודים בסוחוצ'ין לא היו מקבלים השכלה חילונית. כל ההשכלה היתה ב„חדר“. ואיזה יהודי חלם אז על מתן השכלה חילונית לילדיו? ואילו בת שלמדה לכתוב ומכתב ולהתפלל מתוך הסידור נחשבה

העיירה סוחוצ'ין, השוכנת בפרשת־דרכים בין עיירות הסביבה, במרחק עשרה קילומטרים מפלונסק, יש לה עבר היסטורי משלה. נוף טבעי הדור, יערות ונהרות סביב לה ואפילו גבעה היסטורית שעליה חנה נאפוליאון בעת מסעו לרוסיה — כל אלה מקיפים את סוחוצ'ין השוכנת בבקעה. על „הר־נאפוליאון“ — מספרים הזכרונות — ערך הקיסר והמצביא הצרפתי את התוכניות להמשך כיבושיו הצבאיים. ואכן, ישנה אפילו אבן, במחצית הדרך שבין סוחוצ'ין לפלונסק, הקרויה בפי כל „אבן נאפוליאון“ ועליה חרות התא־ריך, שבו ישב עליה קיסר צרפת והסתכל באופק הרחב שהשתרע סביב סביב.

בסביבת העיירה משלו במשך דורות נסיכים פולניים באחוזותיהם הכפריות העשירות, ולידם קיימו חצרות וצבאות שלמים של שומרי־ראש. בהתקוממויות הפולניות נגד הכובשים הזרים מילאו הם תפקידים נכבדים ואף יהודים רבים תרמו מדמם בקרבות על עצמאותה של פולין. היו אלה צאצאיהם של אותם יהודים אשר מצאו כאן מקלט לאחר שנמלטו מספרד בימי הגירוש הגדול ומפני מסעי־הצלב. במאה ה־19 הצטרפו יהודי הסביבה למרד הפולני ובזכות נאמנותם זכו לאזרחות ואף ניתן להם לרכוש קרקעות בתחומי הנסיכויות ולהתיישב בכפרים.

אמנם, גם זכות הישיבה על הקרקע, שהוענקה להם ברוב חסדה של השלאכטה הפולנית, לא מנעה מהם השפלות וביוזיים מצד ה„פריצים“ בעלי הנטיות הסאדיסטיות והיצירים השפלים. הם ידעו יפה את טעמו של „ריקוד הדוב“ ושירת „מה יפית“. הם טעמו לא אחת את טעמו של השוט בעוון מעשים שלא עשו. לא פעם הוצרכו למלא את התפקיד של ליצני־החצר,

יצחק משה כהן ושיינדלה כהן (לבית פוקס)

יום ראשון בשבת, יום אידם של הפולנים, כאשר איכרי הסביבה נתאספו בכנסיה, הגיע מפקד המשטרה והקיף עם אנשיו את בית-היראה שלהם ואת כל החשודים אסר באזיקים. הוא מצא אצלם נשק רב, שהיה מוכן עמם לצורך ביצוע הפוגרום לאחר שייצאו מן הכנסיה. בדרך נס ניצלו אז יהודי סוחצ'ין מטבח אכזרי. ואולם ארס האנטישמיות נשאר מחלחל בלב האספסוף.

מרכזו של תעשיית כפתורי-צדפים

לימים נהפכה סוחצ'ין למרכז תעשיית כפתורי-צדפים, שייצורם נעשה בבתי-מלאכה זעירים. במרוצת-הזמן נעשתה מלאכה זו למקור-פרנסתם של הרבה משפחות יהודיות. השוק העיקרי לתוצרת זו היה ברוסיה, אשר איכרי פלכיה הרחוקים היו משתמשים בכפתורים אלה כקישוט לשמלות נשותיהם ובנותיהם. בעבודה זו הועסקו גם הרבה פועלים נוצרים. המכונות היו פרימיטיביות, לרוב היה עובד בעל-המלאכה עצמו ועלידו היו עוזרים אשתו וילדיו. בחלוקת-עבודה כזאת לא היו חסרות סיבות לרוגז ולמחלוקת. שכן לא אחת היו הפועלים מוכרים סחורה שגנבו אצל

כ"משכילה". אולם שאיפתו של כל אב היתה שבנו יהיה בן-תורה. והמלמד היה לרוב יהודי לא-יוצלה, לא אחת גם חולני, שדחק את מניין הילדים לתוך אחד מקיטוני דירתו. ששם היתה מנהלת את משק-ביתה ה"רבנית", אף היא אשה חולנית לרוב. באווירה כזאת היינו לומדים. ומה פירוש לומדים! היינו יושבים משעה שמונה בבוקר עד שמונה בערב באוויר המח-ניק ומשננים בלי הרף את הסוגיות של אביו ורבא.

הג ל"ג בעומר

נחקק בזכרוני מראה החדר והמלמד שלי ביום ל"ג בעומר, עת יצאנו כל ילדי החדר בלוויית ה"רבי" אל החורש שמעבר לנהר כדי לחוג את החג ההיסטורי. היה זה היום היחיד בשנה שבו היה הרבי מרשה לעצמו להנות את תלמידיו בשתיה באוויר הצח. אך גם זה היה נגמר בכי רע, שכן בשוכו הביתה היה חוטמו של הרבי נפוח מחמת שהאוויר הצח הזיק לו...

הנה מן ה"חדרים" הללו יצאו ברבות הימים בנים למדנים אשר היו נוטשים את העיירה ונודדים מי למקום תורה ומי לעולם הרחב. ויש מהם שבמרצת הזמן נתפרסמו כאנשי מדע או כעסקני-ציבור בעלי-שם, ואלו רובם נעשו יהודים כשרים וישרים, חיו בויעת-אפם, הקימו ולדות וגידולם לתורה, לחופה ולמעשים טובים. וכך נמשכה שרשרת הדורות.

יהודי סוחצ'ין בשנות הפרעות

ודאי שהפרעות שערכו ביהודים אנשי "המאה השחורה" בימי השלטון הצארי ברוסיה עוררו הדים גם בעיירות פולין ואף בסוחצ'ין. יש ברצוני להזכיר מקרה שאירע בסוחצ'ין בשנים 1904/1905. בימים ההם היו יהודי העיירה נחרדים בשומעם מדי לילה בלילה זעקות מחרידות מלוות קול-נפץ של יריות שהגיעו מתוך היער שמעבר לנהר. משחקרו לסיבת היריות והזעקות, נודע במקרה מפי בריון שיכור, אשר בהיותו בגילופין יצא סודו, כי "בעוד ימים אחדים שוב לא יצטרך לשלם בעד היי"ש, כי אז יהיה הכול שלך". וכן, לאחר חקירה ודרישה נוספת, נודע כי מתכננים פרעות נגד יהודי העיירה, כדרך הפרעות הנערכות בימים ההם בעיירות יהודיות אחרות בתחומי רוסיה.

אז באה פניה נמרצת אל מפקד המשטרה בפלונסק, אשר השמועה אמרה, כי הוא יהודי מומר. ומשבא

ללמוד וליצור. אבל המציאות היתה אחרת. הפולנים אשר השתחררו מעול הכובשים פתחו זמן לא רב לאחר מכן בתנועת חרם נגד היהודים, דחקו את רגליהם מכל ענפי המסחר ובדרך זו עוד הגבירו את השנאה ליהודים בקרב האוכלוסיה. לא נותרה איפוא ליהודים אלא התקווה היחידה לעלות לציון.

פעולה ציונית

יהודי סוחוצ'ין היו עוזרים הרבה לאלה שרצו ואשר היתה להם היכולת לעלות ארצה. אחד העסקנים הציוניים המסורים בסוחוצ'ין היה יצחק משה כהן ואשתו היקרה שיינה לבית פוקס. אחותי, ששניהם עם ילדם היחיד ניספו בשואה. את כל חייהם מסרו למען הפעולה הציונית, היו אוספים כספים למען הקק"ל וקה"י. ביתם שימש בית-ועד לעסקנים ולכל מי שביקש עזרה וסעד לצורך עליה לארץ-ישראל. הגורל האכזרי פקדם יחד עם כל יהודי סוחוצ'ין, כרבי-חובלים רצו הם להישאר אחרונים על האוניה הטר-בעת, עד שרוב יהודי העיירה יספיקו לעלות לארץ-ישראל, אך לא הספיקו והם טבעו יחד עם האוניה.

בהגיע הימים הגורליים, כאשר החיה הנאצית טרפה והשמדה גברים, נשים וילדים יהודיים, שכחו שכנינו הגויים שאנו עזרנו להם בשחרורה של פולין. הם הושיטו יד עוזרת לאשמדאי ועל כן יישאר אות-קין חרות במצחם לנצח, על שלא הצילו לפחות חלק מיהודי סוחוצ'ין היקרים והנלבבים. לעולם לא נשכחם!

עברית: מ. ח.

מעבידיהם. ואם כי הפועל הפולני היה מרוויח לא מעט גם עלידי שכר-עבודה וגם עלידי "משיכת" סחורה מרכוש מעבדיו, היתה תמיד מחלחלת בלבו שנאה עזה נגד "מנצלו" היהודי.

כאמור, לא היו בסוחוצ'ין יהודים אמידים. הנוער לא רצה להישאר בעיירה הקטנה וחישש דרכים לעבור לעיר הגדולה. לא מעט גרמה למשיכה הזאת העירה גם השאיפה להשכלה ולהרחבת האופקים. ואמנם בימי מלחמת העולם הראשונה הובאו לעיירה מורים ומורות אשר חיפשו להם אפשרות קיום מחמת הרעב ששרר בערים הגדולות.

מורים מגיעים לסוחוצ'ין

שלטון הכיבוש הגרמני* היה מוציא אז את כל מצרכי-המזון לגרמניה והאוכלוסיה מן הערים הגדולות התפזרה על-פני העיירות הקטנות, שבהן היה קל יותר להשיג צרכי-אוכל-נפש. ואכן עם הזרם הזה הגיעו לסוחוצ'ין כמה אנשים משכילים אשר עזרו לא מעט בפיתוח חיי התרבות והפעילות בקרב הנוער. משפחות אמידות יותר היו מכניסות לבתיהן מורים ומורות בשביל ילדיהן. נוצרו אז חוגים לספרות, היו מתווכחים על נושאים שונים, התחילה פעילות ציונית. ואז גם קמה השאיפה בקרב הנוער להצטרף אל התנועה החלוצית ולעלות לארץ-ישראל.

הנה כי כן התחילה תקופה חדשה של התפתחות רוחנית ותרבותית מזורזת בקרב הציבור היהודי בעייר-רה. היו אמנם תקוות, שיחד עם החזרת העצמאות לפולין, יוכלו גם היהודים לנשום לרווחה, הנוער יוכל

* בימי מלחמת העולם הראשונה.

יצאתי זכאי...

רגש ונתמלא כעס אך לא ידע מה לעשות. להרביץ בי לא רצה. כי הייתי אז אחרי מחלה, אך גם לעבור בשתיקה לא יכול. שהרי עלול אני לחזור על מעשה שטות כזה. התחיל לצעוק עלי שאקום, לקח אותי והוֹרִי ליכני, בלא שידעתי לאן. חרדה אחזתני! מי יודע כמה מכות אספוג בעד החטא הזה? הוא הביא אותי לדין העיר, ר' הערש משה ז"ל. ר' הערש משה היה יהודי מגושם, בריא בשר, אבל בעל הדרת־פנים, למדן ועדין־נפש.

אבא ז"ל התנצל בפניו שיודע הוא כי בערב־חג אינו מקבל דיני־תורה, אבל יש לו ד"ת אתי שאי אפשר לדחות עד אחרי החג. קרה דבר לא נעים וגם חטא הוא — והוא סיפר לו כי מצאני יושב בלי כובע בחצר של ר' חיים איצעלס ואף הראה לו את הקאפא־טעל, איך הוא מלוכלך ואיך הכובע החדש מקומט. ובכלל — ילד שלומד כבר דף גמרא. ישחק באגוזים עם ילדי הרחוב?

הדיין, בעל העיניים הטובות ובת־השחוק על שפתיו הסתכל עמוק עמוק בעיני וראה שדמעות זולגות מהן ושאני מתחרט. שאל אותי, מה למדתי על חג הפסח בגמרא פסחים. עניתי לו שלמדתי על בדיקת־חמץ, וה־משנה מתחילה: מרתף של יין אם צריך בדיקה. הוציא גמרא פסחים ונתן לי לקרוא בדף שלמדתי ושמע איך אני מפרש את המשנה וגמרא. הוא שאלני כמה קושיות ותירצתי לו כהלכה. פתח ואמר:

בדרך כלל מגיע לך בעד חטא שכזה עונש חמור. ראשית כל אסור ליהודי לשבת בגילוי־ראש, ושנית, אבא שלך עובד קשה ומשתדל לתפור לך בגדים יפים, ואתה לא חס על ממונו ומלכלך אותם. אבל כיוון שאתה יודע היטב את השיעור שלמדתי, אני פוסק, שאבא ימחול לך היום בתנאי שלא תחזור עוד על פשע כזה שנית. בכלל, ילד כמוך צריך להתחבר עם בני־טובים ולא לשחק באגוזים!

למן היום ההוא חדלתי לשחק באגוזים.

כאשר הייתי בן שמונה וחצי למדתי אצל לייב מאיר מלמד. הוא כבר לימד אותנו חומש עם רש"י וגם דף גמרא. כל אותה שנה למדנו בבא־מציעא, אבל לפני חג הפסח התחלנו ללמוד במסכת פסחים, משום שבימי התלמוד היו חכמינו ז"ל שואלים ודורשים בהלכות החג שלושים יום לפני החג ומנהג זה השתרש גם אצלנו.

כמעט כל שנה לפני חג הפסח היו תופרים לי בגדים חדשים. ראשית, משום שהייתי אז בן יחיד ושנית, מנהג אבותינו בידינו שלחג החירות לובשים בגדים חדשים. אבא ז"ל היה נכנס אתי לר' יעקל קפמן ז"ל, שהיה בעל בית־מסחר של אריגים משובחים, כמעט ראשון בעיר (אגב, ר' יעקל קפמן היה סבא של יהושע ומתתיהו ברודר ז"ל שניספו בשואה), ומבקש לחתוך בשבילי על "קאפאטעל" עם מכנסיים מן האריג המוב־חר. האריג נמסר לתפירה לפויגל, שנחשב כאחד החיי־טים המשובחים שבעיר. בערב החג היו מביאים לי את הקאפאטעל עם המכנסיים הביתה. אמי ז"ל היתה שול־חתך אותי להסתפר, אחר כך היתה רוחצת אותי ומלבישה בגדים חדשים, למן הכותונת עד הנעליים ועד הכובע (הנקרא קאשקעטעל) מקטיפה, שכפתור תפור לו למע־לה באמצע. אז היתה שולחת אותי החוצה שאראה לחברי את מלבושי החדשים. בצאתי מן הבית, נזכרתי שבערב חג־הפסח משחקים באגוזים, ואלו לי לא היה אף אגוז אחד. הלכתי לחצר הנקראת "ר' חיים איצעלס הויף". שם היו כבר הרבה ילדים ששיחקו באגוזים.

המישחק היה מתנהל באופן כזה: חפרו גומה ושמו כובע בפנים ובכובע שפכו את האגוזים. הואיל והיה לי כובע חדש והוא התאים למשחק זה, שילמו לי בעד שלושה משחקים (3 קעין) זוג אגוזים. ישבתי על האדמה לשמור שלא ירמו אותי והתחלתי להסתכל בכל הצדדים שמא אבי יבוא, חלילה, ויראה איך אני יושב על האדמה בלי כובע ובקאפאטעל החדש. והנה אשר יגורתי בא: פתאום בא אבא ז"ל וראה אותי איך אני יושב גלוי ראש והקאפאטעל החדש מלוכלך. הוא הת־

טוביה געש

עירנו ניישטאט

ונעליים, ובעיקר תוצרת מוכנה במחיר זול, מתקבל על הדעת של האיכר הכפרי. באו גם תגרים עם כל מיני סידקית, הציבו שולחן בשוק ופרשו את מעט הסחור זה הדלה שברשותם. החייטים והסנדלרים בני עירנו לא עסקו בתוצרת מוכנה. ומטעם פשוט: לעשות בגדים מוכנים דרושה השקעת כספים, וגם כשרון ליצור בגד זול. שני הדברים היו למעלה מכוחם.

ירידים אלה שנערכו אחת לחודש חיזקו את המסחר המקומי. בעיירה התהלכה אגדה שגם אליהו הנביא מבקר תמיד בימי היריד בדמות איכר, או עני המחזר על הפתחים, ומי שזכותו להיפגש בדמות זו עשוי להת- עשר. ואכן, פדיון היריד הציל לא סוחר אחד מהת- מוטטות.

היה גם שוק שבועי שאליו באו איכרים מהסביבה הקרובה. שני שווקים אלה (השבועי והחדשי), אספו מאות איכרים שהביאו תוצרתם — מכרו וקנו.

גם רבי של חסידים היה בעירנו, ר' דוד צבי טאוב. לא ידוע לי אם גם שימש ברבנות בעירנו. הוא הלך לעולמו בשנת תרמ"ג (1883). בבית העלמין הוקם „אוהל" על קברו. מתקבל על הדעת ש„אוהל" זה הוא מן הקברים הראשונים שבבית העלמין הזה. חסידיו נקראו בשם „החסידים מניישטאט". הרבי חי כנראה בתקופת התפוררותה של חצר „קוצק", דור שלישי אחריו היה הרבי מיבלונה, הרב יחזקאל טאוב, שעלה ארצה עם חסידיו וגאל את אדמת „כפר חסידים" ו„קרית- חרושת". נכד זה היה מבקר שנה-שנה בעירנו ביום הזכרון לסבא שלו, והיה בא בליווי חסידיו. עלייתו ארצה „שברה את הקרח" — שינתה את היחס העוין של החסידים לעליה לארץ. אף-על-פי שלא היו לו חסידים ממש בעירנו, העריצו אותו רבים וביקורו נהפך לחג בעיירה. בילדותי בירך אותי. אזכור דמותו כבחלום — עיניו מאירות, את ידיו החלקות, שאצבעותיהן עדינות. מחליקות — ארוכות — שם על ראשי ומברך. הוא התאכסן אצל שכנו ובזכות זאת הגעתי אליו בקלות כי רבים התדפקו על דלתו לקבל ברכתו.

★

כזאת היתה דמות העיירה. אימתי נוסדה ואימתי התיישבו בה יהודים — לא אדע. אולי לפני מאתיים שנה ואולי יותר? „השריפה" האחרונה היתה בראשית המאה העשרים. ואם הזקנים מספרים על „שריפה אחר- נה", סימן שהיו עוד שריפות.

כשישים קילומטר צפונית לווארשה נמצאת העיירה ניישטאט (כותבי עברית כתבו: עיר-חדשה). לכתובת היו מוסיפים: עלייד פלונסק, כי עיירות רבות יש בפר לין בשם זה. דרומית לעיירה זרם הנהר סונה, ששתי זרועותיו הקיפו אחו ירוק ורענן ובימי הקיץ שיחקו בו ילדים. כעיירה כן הנהר — קטן ובלתי ידוע בגיאוגרפיה הפולנית (הוא סומן רק במפה טופוגרפית). שני גשרי-עץ חזקים קשרו עיירה זו עם העולם, כי דרך גשרים אלה התקשרנו עם עיר הבירה וארשה. סביב העיר השתרעו מרחבי שדות וגנים, ובצאתך כמה צעדים מהעיירה נתגלה נוף נהדר לעיניך — מעינות מים, גנים ושדות ירוקים לכל מלוא האופק.

שלושה כבישים חיברו את העיירה עם העולם: כביש צפוני, שחיבר עם פלונסק-פלוצק; כווית לו — כביש ציכאנוב-מלאבה; הכביש השלישי, כביש הגשרים, קשר את עיירתנו עם וארשה דרך העיירה נאשלסק. הקשר לפלונסק נתקיים באמצעות תחבורה יום- יומית. למרות היותנו בווייבודזטבו (מחוז) פלוצק, מעט מאוד היינו זקוקים לקשר עם עיר זו. לא כן העיר פלונסק, שעמה קיימנו כאמור קשר יום-יומי.

קשרי המסחר קיימנו רק עם עיר הבירה — וארשה. לא שיחק המזל לעירנו שרחוקה היתה ודחוקה ככפינה, ותחנת רכבת הקרובה ביותר היתה בכפר קטן, במרחק 7 ק"מ, שדרך עפר הובילה אליו (הרוב נסעו, בכביש, דרך נאשלסק, מרחק של 14 ק"מ). התפתחות התחבורה בפולין לא פסחה על עירנו, וקיים היה קשר עם וארשה פעמיים בשבוע. (התפתחות זו חיסלה פרנסה יהודית מושרשת ועממית — „עגלונות").

העיירה כמעט כולה היתה יהודית, הנוצרים הת- גוררו בשולי העיירה. השוק העגול, (המרקז), יהודי היה, ורק פה ושם עמדה חנות פולנית, או אטליז-טריפה של נוצרי, כ„עצם בגרון". הללו נראו כאילו נוצרו רק לימי שבת, עת שובתים היהודים ממלאכתם... מהשוק יצאו שישא רחובות ורחוב בית-הכנסת נמשך עד השוק הירוק, שוק קטן שבו גרו נוצרים. בימי הירידים נהפך השוק לריכוז מסחר-סוסים. בימים אלה באו יהודים מן העיירות הסמוכות (פלונסק, נאשלסק ומעטים גם מציי- כאנוב) למכור תוצרתם לאיכרי הסביבה. הסוחרים הגיעו בשעות מוקדמות בערב לפני היריד ללינת-לילה (היו לנים בתוך כדי לשמור על מעט רכושם) וכדי לתפוס מקום טוב בשוק — כי כל המקדים זוכה. תוצר- תם: חליפות תפורות מוכנות, מעילי-חורף, מגפיים

מובן שכל שינוי כזה דחק רגליהם של הרבה יהודים ממקור פרנסתם. האופים, שאופי עבודתם חצי מסחר וחצי מלאכה, היו יהודים (היו גם אופים נוצרים), וכן קצבים — מקצוע שנוצרים לא יכלו לחדור אליו. מקצוע עונתי היה — חכירת גני-פרי. חוכר אחד עשיר חכר את הגן הגדול בחורף, שילם דמי קדימה ואם עלו אותה שנה הפירות יפה — הרוויח טוב. מובן שעבודה זו דרשה ישיבה בגן כשלושה חודשים בזמן הבשלת הפרי.

חוכרי גנים עשירים החזיקו שומרים נוצריים בתש-לום טוב, אבל גם הרבה עניים עסקו במקצוע זה. את הכסף לחכירת גן כזה היו לוקחים בהלוואה (לעתים שלא ע"מ להחזיר) ומכירת הפרי איפשרה להם לחיות חורף שלם. בגלל תנאי העבודה — חיים מבודדים מיהודים בזמן שמירה בגן — נחשבה זו לפרנסה-שבילית ברירה.

פועלים כמעט שלא היו. לרוב עבדו בעלי המלאכה בעצמם או בעזרת בני ביתם. היו קצת פועלים שעבדו בחרושת הכפתורים ועל ענף כלכלי זה נספר כאן.

חרושת הכפתורים, חרושת פרימיטיבית וביתית היתה, אך היא סיפקה פרנסה ותעסוקה להרבה משפחות. כנראה שלפני מלחמת העולם הראשונה היה ענף זה מפותח יותר, אך המלחמה החריבה אותו, כי התוצרת דרשה שוק רחב. אכספורט לחוץ לארץ (גרמניה, רוסיה הגדולה). המלחמה סגרה את המרחב — והייצור נפסק. אמנם אחרי המלחמה נתחדש הייצור, אבל לא בממדים של קודם כי השוק הרוסי נסגר. רבים עברו לפרנסה אחרת, או שלא היו להם אמצעים להתחיל מחדש.

חרושת זו, כאמור, פרימיטיבית היתה. לא היה צורך אלא בקצת מכונות, חוטים ופח. וכך היו מייצרים את הכפתורים: מכבש יד חתך מתוך פח גדול מסגרת פח בגודל של הכפתור. מסגרת פח זו נמסרה לנשים כפריות שעטפו אותה בחוטים — עבודה ראשונית. אחרי כן קשרו את החוטים בלולאות — והכפתור היה מוכן לגמר. בעבודת בית שוב עבר הכפתור תפירת מכונה שסיבבה כל כפתור פעמיים, כדי לחזקו. אחרי זה עבר ניקוי יסודי (רחיצה בכלור) ומוכן היה לתפירה על פרוספקט של נייר שבו היתה מודפסת כתובת הייצור האחראי. במכונת התפירה עבדו יהודים, בעיקר בחור רות, אך לא כן במכבש, שבו עבדו לרוב נוצרים; כי עבודת יד קשה היתה, ורק יהודים בודדים עסקו בה בזמני מעבר.

מחרושת זו, שהיתה יסוד בעירנו, התפרנסו פועלים, בעלי המפעלים ואלה שעסקו באכספורט. אך בכל זאת היה המצב הכלכלי ירוד. לנוצר לא היה עתיד. בעלי מלאכה צעירים שלא היה להם מקום בעירנו

גם השריפה האחרונה כרוכה באגדה: ב"שמחת תורה" היה הדבר. פרצה דליקה. היהודים, בגלל אדיקות, לא רצו לכבות ולחלל את חגם, והנוצרים לא כיבו כי היהודים לא השתתפו. כך נשרפה העיירה כליל מבלי להשאיר שריד, רק סיפורים מפי זקנים.

כזאת היתה עיירתי. בילדותי ראיתי אותה כעולם מופלא, מלא קסם, הקיים לנצח — מצב תקין ובלתי משתנה — העני יישאר דל והעשיר זוכה לראות עולמו בחייו. השנים הבאות הרסו חזיונות שוא, תורות חדשות חדרו, שוויון לאנוש עלי אדמות... לא ידעתי אז שהאסון האיום כבר מתדפק על פתחי עיירתי, ואני נותקתי ממנה.

באו ימי שואה ומחקו דפי עבר, תהומה ירדו יחד עם החיים, ואנוכי — רק ממרחקים דאב לבי. אנסה לדלות מלבי פירורי זכרונות, כי הזמן טישטש את התמונות ועירבב את הדמויות. מי יתן ואוכל להעלות חלק זעיר מהחיים שזרמו בעיירתנו אי-פעם...

המבנה הכלכלי

ההתפתחות הכלכלית והחברתית בעיר דומה היתה לזו שבכל העיירות בסביבה. אף-על-פי-כן היו לה ענפי מקצוע מיוחדים. הרכב האוכלוסיה היהודית היה: עניים, בעלי מלאכה, סוחרים וכמה אמידים בעלי נכסים.

נראה שבעבר הרחוק יותר עסקו יהודים במקצועות שנתעברו אחר-כך לידי נוצרים. נעלמו המקצועות: פחחות, נגרות, מסגרות, בנין. גם לנפחות לא היו עוד יורשים בזמני. אף קיימות עובדות המאשרות שמקצור עות אלו היו לפנינו בידי יהודים: כינוי השם שנשתמר בידי הבנים או הנכדים (ר') בערל דעם מויערערס — הבנאי, או ר' יעקם דעם סטאלערס — הנגר, וכו'). קשה לבדוק את הסיבות שבגללן נעלמו המקצועות האלה, אך אין ספק שאחת הסיבות היתה התחרות בעלי מקצוע נוצריים. מובן שכל יהודי בעל מלאכה בדורות עברו רצה שבנו יהיה תלמיד חכם, ידע דף גמרא, יקבל נדוניה יפה, אם בן תורה הוא, יעסוק במסחר ולא יהא חייב לעסוק בעמל כפיים... אך ייתכן שהסיבה העיקרית לחדירה הנוצרית לאותם המקצועות היא העובדה, שהאומן הנוצרי כות משיכתו בסביבתו הנוצרית היה חזק יותר.

בימי חדרו נוצרים גם למקצועות שהיו יהודיים "טהורים", כגון: חייטות וסנדלרות. כל בעל מקצוע נוצרי כזה גזל פרנסה מיהודים, אך למרות זה נשארו היהודים הרוב במקצועות אלה. גם העגלונות עמדה לפני התמוטטות: היא עברה לידי נוצרי בעירנו בצורת מקצוע חדש — שרות אוטומובילים. יהודי היה שותף חלקי, והוא עזר בניהול הצד המסחרי. אוטו אחד בעיר חיסל הרבה עגלונים.

מפי האופה כי היום לא קנתה משפחה פלונית לחם בגלל חוסר אמצעים). וגם בלילה כגון במקרה אסון או מחלה וכו' — עזרתה הגיעה בזמן ובמקום.

היו מקרים שנדיבות לב זו לא ידעה גבול. זוכרני כי בנעורי למדתי דף גמרא אצל יהודי בראורייין שירד מנכסיו. פעם אחת בא אלינו יהודי, חסיד גדול, לבדוק את מצבנו בלימוד ולהתהות על קנקננו. הוא שוחח עם המלמד, לקח את הגמרא, עבר על הסוגיא, דיפדף והכניס שטר כסף, החזיר את הגמרא למקום ובה מוותר סכום כסף שהמלמד עתיד היה למצוא בהמשך הלימוד. יהודי זה בעל לב נדיב היה ולמרות האפשרויות המעטות שבירו חיפש תמיד שעת כושר לעזור. היו לו מעילים — בגדי קיץ וחורף שיצאו מהשימוש. וחייט עני היה בעירנו; בגד ראוי לשמו לא היה מסוגל לתפור, אבל לתקן בגדים ישנים ידע גם ידע. נטל איפוא היהודי הנדבן שלנו את בגדיו המשושמים ומסרם לתיקון לאותו חייט. פעמים בשנה — בסוף החורף, לפני הפסח — בגדי קיץ, ובסתיו — בגדי חורף. בבגדים אלה לא השתמש כלל. כל כוונתו לא היתה אלא לתת ליהודי עני להשתכר מעט דרך כבוד.

בשנים האחרונות הוקם אצלנו בנק קואופרטיבי שעזר לחיי הכלכלה בעיר. בנק זה העסיק שני פקידים בעבודה חלקית. התשלום אמנם היה בעד חצי יום, אבל העבודה הרבה יותר. יושב ראש הבנק (יהודי אמיד) עבד בהתנדבות, בלי משכורת. קיים היה גם בנק „גמילות חסד” שנתן הלוואות בלי ריבית; אחי שעבד בבנק הקואופרטיבי — עשה עבודתו ב„גמילות חסד” שלא על מנת לקבל פרס.

אחי היקר! העבודה בבנק לא היה בה כדי לפרנס אותו וחייב היה לחפש עבודות צדדיות, אבל לא עלה כלל על דעתו לדרוש תשלום בעד עבודה ב„גמילות חסד”. עבודה זו שגולה לא מעט מזמנו, באהבה ובמסירות עשה!

לא היו בעירנו מוסדות לעזרת חולים ולא „לינת צדק”. אבל מחוסר אמצעים שהיה זקוק לעזרה רפואית — נעזר במהירות. אם היה צורך ללון על יד החולה, נמצאו תמיד מתנדבים למעלה מן הצורך.

„חברה קדישא” קיימת היתה במשך דורות. היו אלה מתנדבים שעשו עבודת קודש, חסד של אמת. עשירים שילמו בעד קרקע הקבר. בעניים טיפלו חינם, ואם נחור צים היו תכריכים למת. קופה מיוחדת היתה לאנשי חברה קדישא למטרה זו.

כאלה היו בני עירי. בשביל עצמם הסתפקו במעט. יד קמוצה לעצמם, יד רחבה לצרכי זולתם. כי החיים היו להם מעין פרוודור שבו מכין לו האדם צידה רוחנית לעולם הבא.

עברו לוארשה או היגרו לצרפת ובלגיה. יחידים הצליחו להגר לאמריקה. המקום לא היה מסוגל לתת פרנסה למפעלים חדשים. המשק הקיים לא זו בלבד שלא קלט חדשים, אלא בכל פעם אף פלט יהודים מאפשרות קיום. מימי גרבסקי ועד ה„בויקוט”, נפלטו יהודים סוחרי תבואות או בעלי־חנויות. האמצעים שנקטו פקידי הממשלה בדוקים היו — מיסים כבדים שחיסלו מדי פעם בפעם פרנסה יהודית. ואף על פי שהעיירה הקטנה לא נתנה ליחידים ליפול תחת עומס המיסים, עמדה חסרת אונים מול המציאות הקשה והאכזרית.

עזרה לנצרכים

העזרה הסוציאלית בעירנו היתה מפותחת. לא ועדות, לא ארגונים נבחרים עסקו בפעולה זו. העוסקים בזה אף פעם לא נבחרו, אלא בחרו לעצמם פעולה זו כצורך נפשי. נשים עסקניות ויהודים טובים עשו עבודתם בסתר ובהצנע — לבל ירגיש מקבל הצדקה ששמו נישא בפי הבריות. ה„עסקן” עצמו — מהנותנים הראשונים היה, ותמיד סכום שלמעלה מכוחו. מעירנו לא יצא אף פעם עני־נודד לקבץ נדבות בנכר, למרות העניות הרבה ששררה בה.

שונים ומשונים היו הנזקקים לעזרה. יהודי שירד מנכסיו היה מסתיר את מצבו הקשה. לא קל הוא ליהפך מנותן צדקה למקבל עזרה. כאן דרוש היה טיפול עדין. לחש עבר מאיש לאיש, רמזו לעשירים — כי פה דרוש סכום הגון. בסתר הגיעה העזרה לידי הנזקק, העמידו אותו על רגליו. נחוץ היה ליצור לו מקור מתיה שיוכל לפרנס את משפחתו בכבוד. מובן שאף פעם לא חזר למצבו הקודם. אבל למשפחה שאיבדה פרנסתה לא נתנו ליפול.

סוג אחר של נצרכים היו בעלי מלאכה עניים שלא השתכרו די מחיתתם — סנדלרים, חייטים וכו', או סתם עניים שהדלות היתה בתלוויה שלהם כל ימי חייהם. הדאגה לצרכיהם היתה בידי נשים עסקניות. ביום שני בשבוע שלחה עסקנית כזו שני בחורי־ישיבה לאסוף נדבות (על בתי העניים פסחו), וכסף זה לעזרת העניים האלה מוקדש היה. זה היה „מתן בסתר” והעסקנית לא היתה מגלה את שמו של הנצרך, ואף על־פי כן ידוע היה מי המקבלים. בקבלה את הכסף שנאסף היתה העסקנית מוסיפה תרומה משלה. כסף זה היה כמובן מוקדש לשבת, וביום חמישי קיבל הנצרך את העזרה. צורה אחרת של עזרה היה אוסף של מצרכים — פה רבע תרנגולת, שם דג, וחלות הוסיפה העסקנית משלה. כי נתינת תמיכה כספית עדיין לא הבטיחה שיהודי זה יוכל ליהנות בשבת מבשר ודגים. עסקנית כזו היתה תמיד נכונה להגיש עזרה אפילו ביום חול (אם נודע

חיי חברה ותרבות

בחיי התרבות היתה עירנו שונה מכל העיירות בסביבה. רק בשנות ה-20 למאה זו חדר אליה הרעיון הציוני. מי יודע, אילו היינו מקדימים בעשר שנים אפשר שהיו ניצולים יותר יהודים. עירנו היתה מבצר הסידי והחרדים משלו בה בכיפה. אהבת ישראל וקדושת הארץ חיו בלבם בטהרה וקדושה, וקדושה זו דבר אין לה עם אותה עליה חילונית שהציונות הטיפה לה. את החיים הקשים ראו כ"חבלי גאולה". הם האמינו בתום לבם כי המצוקה והסבל מצרפים אותם לגאולה. יום יום ציפו לגאולה...

טבעי הוא שבמקום שחסידי גור שולטים יפעילו השפעתם בכל הציונות הציבוריים שברשותם. פשוטי העם קיבלו השפעה זו כדבר שריר וקיים שאינו ניתן לשינוי. ואף-על-פי-כן, בסוף העשור השני למאה זו נוסד ארגון בשם "תרבות", וכמובן — ציוני היה. הימים, ימי הצהרת בלפור (שנת 1917). קשה לבן גילי, שעדיין ילד היה באותם ימים, לזכור את הדברים בדיוק. כמתוך חלום אזכור את הלחישות ב"שטיבל" על ספריה שקיימת בעיר ומסכנת את הנוער. יוצרי ארגון זה, שני אברכים "נאורים" שנשאו להם נשים מבנות עירנו — מוארשה באו אלינו.

כנראה שלפני תקופה זו היתה בעירנו הסתדרות נוער ציונית אחרת. מתקבל על הדעת ש"ההשכלה הפלוג" סקאית" ניסתה לחדור לעירנו בצורות שונות ולא הצליחה או שהוכתרה בהצלחה חלקית בלבד. גם ב"שטיבל" כבר היו בחורים שהיו נגועים בהשכלה וציונות בסתר. לאמיתו של דבר התחילה ספריית "תרבות" להתקיים רק ב-1920, כי הפריעו לה להשיג דירה ובמשך שנים היתה קיימת פה ושם בצורה ארעית או במקום פרטי. מטרתה של ספריה זו: בילוי תרבותי, הרצאות, שיחות על ספרות וגם חינוך ציוני. כנראה שבשנים קודמות כבר היה קיים איזה ארגון ציוני, ומתקבל על הדעת שהיה זה "צעירי-ציון" — רעיון שחדר לעירנו מפלונסק — כי ספריית "תרבות" ירשה ספריה של כמה מאות ספרים מארגון קודם. מפי השמועה אני יודע שזה היה ארגון ציוני מובהק שהפסיק פעולתו בגלל הפרעות מצד האדוקים וגם מחוסר פעילים.

כנראה שעוד בראשית המאה שלנו נעשה ניסיון לכבוש עיירה חסידית זו לדרך הקידמה וההשכלה. מפי קשישים שמעתי שבשנת 1905, שנת השביתות הגדולות ברוסיה, באו לעירנו שובתים מפלונסק (מסופר שביניהם היה גם אחד שהוא מהמנהיגים הדגולים בארץ). נכנסו למפעלים והורידו את הפועלים מעבודתם. הם הסתתרו ביערות קוקארי-סוכוצ'ין מעיני הבולשת הרוסית שחיפשה אחריהם. הם ערכו בחשאי אסיפות והטיפו לשביתות.

בין אברכי-המשי החסידים היו גם הרבה משכילים בעלי רמה, שידעו שפות לעז והשיגו ספרים, ספרות קלאסית ומדעית, לקריאה בסתר. וזכרני כי על אחד כזה סיפרו בסודי-סודות שרק לפני מותו (הוא מת צעיר) נודע שהוא אפיקורוס. לפני מותו באו אליו וביקשוהו שיתוודה, ואז גילה שאינו מאמין באלוהים. גילוי זה נשאר סוד, ואפיקורוס זה נחשב חסיד מובהק. למדן גדול היה וידען בספרות בהרבה שפות.

ועוד משכיל אחד אזכור. ידידות רוחנית היתה קיימת בינינו, למרות הבדל הגיל. מפלונסק הגיע אלינו (נשא לאשה בת עירנו) כחסיד, בן גילם של הצעירים אנשי העליה השניה. הספרים הראשונים בעברית — מידו קיבלתי. בהיותי בתנועת "החלוץ" ובקיבוץ בפור לין, בקשה אחת ביקש ממני: אם אמצא בעיתונות העברית מהארץ ממאמריו של ברל כצנלסון — לשלוח לו לקריאה. וכה אמר: ברל זה אחד מליו צדיקים בדמות עובד אדמה ומנהיג פועלים בארץ ישראל. הוא ידע כל הפרטים עליו. הערצתו לציונות ולספרות העברית לא ידעה גבול. בעירי נחשב כחסיד.

כאלה היו הדמויות שרקמו בסתר את דמותה התרבותית של עירנו. מעט מזעיר אני מזכיר כי לא את כולם ידעתי.

★

בשנת השלושים של המאה הזו נפתחו שערי עירנו לפעולה ציונית ולארגונים אחרים. מרצים הגיעו, הנוער התארגן. גם "בונד" היה, אף על פי שלא היו פועלים והמעטים שהיו בטלים היו מעבודה.

הארגון הראשון שקם היתה הסתדרות הנוער "בית-ר" הרביזיוניסטית. בתורת ראשונה היתה לה השפעה על הנוער הצעיר. באותה תקופה התארגן גם "החלוץ" (המארגנים היו כמעט ילדים). רצון המיסדים היה לארגן "חלוץ צעיר", אבל למציאות עירנו התאים יותר "החלוץ" כללי. הסתדרות נוער זו סבלה מחוסר פעילים, כי רוב הפעילים יצאו להכשרה. ההיתה בזאת יד הגורל? ייתכן שאם היה "החלוץ" מקדים להתארגן בכמה שנים, היו צעירים רבים מבני עירנו ניצולים מהשמדה.

באותו הזמן התארגנו "צעירי אגודת ישראל" — ארגון חזק ובעל השפעה בנוער החסידי, שהקיף את הנוער הטוב ביותר בעירנו. הוקם גם בית ספר "בנות יעקב". הכרח הזמן נגע גם בחסידים, שחיפשו דרך להציל את הנוער מידי הציונים. "צעירי אגודת ישראל" התארגנו להכשרה בכפר דז'יקוביץ, אצל חקלאי יהודי (בכפר זה היו חקלאים יהודים עד ימי השואה). שם

קבוצת חברים של "החלוץ הצעיר" בנישטאט

דמויות בעיירה

בשעת כתיבת השורות האלה מתעוררת בי כמין כמיהה להשתטח על קברים וללחוש אותה תפילה לזה-טת: "הקדושים והטהורים כוהר הרקיע..." אכזרי החורבן והזוועה עמוקה כים. גם קברים לא נשארו. מרחפות עתה דמויותיהם לפני חיות וקיימות כבימים עברו, לפני היות השואה המחרידה. מנצנצת דמותם כלפיד בליל אופל. אמונתם בגאולת אנוש ועם טבעה בים של דם ודמע. בים מחריד זה אצלול ואסוף קטעי זכרונות, אנסה להעלות קווים ושרטוטים, אולי אשאב מתוך תהום השכחה פירורים מחייהם הטהורים. הזמן טשטש את בהירות הראיה ורק מעט מזעיר מסוגל אני לרשום. יהיו מילים צנועות אלה ציון מעט לדמויות היקרות שנעלמו, — נר זכרון אחד לאלפים...

★

עירנו לא נתברכה בגדולים, לא גדלו בתוכה אנשים מפורסמים, לא סופרים שיפארו שמה, לא ציירים שיעטרו

עברו בחורים בני ה"אגודה" הכשרה והתכוננו לעליה ארצה*.

באותה תקופה היו גם קבוצות צעירים יוצאי פרנק-פורט שבגרמניה (הנאציוז כבר היה קיים בגרמניה) בהכשרה בעירנו. היו אלה בחורים יקרים, דתיים, בעלי השכלה אקדמאית, שעבדו בהכשרה אצל איכרים פולנים בעירנו. לא אשכח את תפילתם הטהורה — נוסח "פרנקפורט". במקום ההכשרה התפללו שלוש פעמים ביום. אהבתי להקשיב לתפילתם, שנשמעה כסוד-שיח בין אדם לבורא — שיח לבבי, מזוקק מכל גשמיות.

פעם הזדמנתי אליהם בליל תשעה-באב, עת קוננו על החורבן. הם קראו "איכה" ו"קינוח" בניגון כה עצוב שהחריד אותי. את החשמל כיבו ורק נרות האירו את האותיות שבספר, ישבו על הרצפה וקוננו. ישבתי כמרור-תק למקומי עד שסיימו.

בזמני בחירות לקונגרסים ציוניים, או לבית הנבחרים הפולני, היתה העיירה כמרקחה. ויכוחים סוערים ניטשו בה. אף על פי כן היו יחסי האנשים מכל המפלגות יחסי חברות, וכל פגישה בין-מפלגתית הסתיימה בוויכוח, אך לא בריב.

אחד מחשובי פלונסק הרבה להשתתף בחיים הציבוריים בעירנו. בשעת בחירות, או פעולה ציונית אחרת, היה מופיע אצלנו ר' אברהם גרין (אחיו הבכור של דוד בן-גוריון) שנשא את דבריו בבית הכנסת (ובדבר זה היה משום חידוש בעירנו, כי בית הכנסת היה מיוחד רק לדברי תורה ול"מגידים"). דבריו היו תמיד מתובלים באימרה תלמודית, במשלים מן המדרש וגם שזורים פסוקי תנ"ך. דבריו השאירו רושם רב על פשוטי העם. מובן שהחסידיים ראו בו מתחרה רציני. אחרי הרצאתו יושבים היינו ומקשיבים לשיחת חולין של תלמיד-החכם זה. אמנם רחוק הייתי מהשקפת עולמו (אני חבר "החלוץ" והוא קרוב ל"מזרחי"), אבל אדם זה ידע להתרומם מעל למפלגתיות. הציונות ורעיון יישוב הארץ היו לו עיקר. רבות עשה ר' אברהם גרין ז"ל לרעיון הציוני בעירנו, והוא רשם בתרבותה דף מזהיר.

בשנת 1932 עלתה לארץ העולה הראשונה מעירנו (חניכת "בית-ר"). במשך כמה שנים עד פרוץ המלחמה, היינו בארץ כ-15 משפחות ויחידים יוצאי נישטאט.

בביקורי האחרון בעיירה, לפני עלייתי בשנת 1937, מצאתי בה נוער תוסס וחדור רצון לעלות ארצה — זו עתיד חייהם. הציונות — גחלת לוחשת אמונה, מבטיחה תקוות לנוער.

והנה, לפתע, נדם כל זה לעד...

* ר' צילום בעמ' 311 למעלה. — הערה.

נאבדו בימי השואה יחד עם ספרי־קודש שהבטיח שלוח ארצה. סגנון עברי יפה, בהיר, עשיר תוכן, דבריו מתובלים באמרות חז"ל. סגנון כזה בכתבי עגנון מצאתי מתוך מכתביו הציצה דמותו, טוהר נפשו, שרבים בעירי דומים לו. כתב־היד מעוגל, מסולסל, אותיות דומות לכתב „סת"ם". המכתב מעוטר ב„ב"ה", פרשת השבוע, היום, החודש העברי, השנה לפ"ק, ואיחולים לבבנים מפרשת השבוע.

עניים היו רוב בני עירי, אך למרות הדלות לא שלט בהם הניוון. אזכור שניים. אחד סנדלר עני היה. עינים גדולות לו, כחולות, תמימות, טהורות, מתיזות זיקי אהבה. עינים כאלה בתמונות שאגאל ראיתי, ובהן טוהר העיירה משתקף. היה אדם חולם, חוזה בהקיץ, נמצא תמיד בעולם הדמיון. ניצוץ במבט עינו — ברק של אמן שנאבד, כשרון שלא נמצא לו מוצא. מעונו — חדר אחד חשוך בעליית גג, שחלון אחד לו. השמש אינה חודרת אליו. צפיפות, חוסר אור. בחורף קר, בקיץ מחניק. בושמי הפריחה האביבית לא יגיעו לחדר צר זה. אולם גם בחדר חשוך זה עיניו מאירות. סנדלר זה רק עשה תיקונים והטלאות. לעשות נעליים חדשות לא זכה בחייו, מתנת כסף אף פעם לא קיבל לידו, למרות זה שנתמך כמעט באופן תמידי. גלולה מרה זו בלעה אשתו. היא, אם רחמניה לילדיה, נכנעה לגורלה. גאוותו לא נתנה לו לשאול: מה המקור לבשר. ודגים לשבת על שולחנו. את העלבון עם האוכל יבלע ולא יחלל את השבת בשאלות. חלום חייו היה לעשות פעם זוג מגפיים חדשים, מבריקים — מושלמים ויפים.

עתה, בראותי ציוריו של מרק שאגאל — את דמותו אראה. דמיונו מרחף עלי גגות, בחונו הוא מרקיע שחקים. רק הבדל מה יש בנושא: גיבורי שאגאל יחבוקו ספר תורה באהבה, או כוזג נאהבים ירחפו; אהבתו שלו תמימה ופשוטה יותר. מגף מבריק בידו — יראה העולם כי נתממש חלומו: מגפיים חדשים, מבריקים, מושלמים, יפים, מעשי ידיו ברוכות הכשרון.

השני — כל ימיו חי בעניות. סיפרו שיש לו 14 בנים מפוזרים בעולם. איפה הם — גם הוא לא ידע. אפילו שמותיהם של כל הבנים אך בקושי זכר. אשתו, אם 14 הילדים, ידעה לספור במהירות את השמות לפי הגיל. שלושה בנים בעירנו היו לו, הרביעי גר בוארשה, אך היה מבקר לעיתים קרובות בעירנו. אם היתה חתונה עשירה והזמינו „כליזמרים" מוארשה, היה בא עם להקת מנגנים. היה מנגן בחצוצרה בתוך הלהקה. ביום ביקורו צעדו כל בני המשפחה ברתובות העיר בראש מורם — הלא פאר המשפחה נמצא בעיר. לבוש היה מגבעת, חליפה כהה בחורף, בהירה בקיץ. בחתונה היה מופיע בחליפה שחורה ופרח לבן בדש בגדו, ואמו

שני ילדים מניישטאט, תלמידי ב"ס „תרבות" בפלונסק

זכרה, לא אנשי מדע, אבל אנשים בעלי שאר־רוח רבים היה היו בה.

אנשים פשוטי־עם והרבה הרבה תלמידי חכמים, „עוקרי הרים" בפלפול וחרופות, היו בה הוגים ברזי „זוהר" ספוגי כיסופי גאולה וחזון. כדמויות קדומים עטופי קדושה אראה אותם עתה. מגיא ההריגה מציצות עיניים מתפללות, מתחננות לגאולה...

בני עירי לא רשמו את דפי עברה. באגדות עטפו ימי עבר. ככה ירדה ההיסטוריה של עירי יחד אתם תהומה... אבותיה הרוחניים של עירי — חסידים ולמד־נים — לא החשיבו רישום זה. רק „פנקס חברה קדישא" היה, שבו רשומים העוברים לעולם האמת... פנקס זה לא זכיתי לראות, צעיר הייתי באותם ימים ודעתי לא היתה לעינים כאלה...

מאורעות בעיר ובעולם נקשרו בתאריכים מיוחדים במינם. הסיפור בפי הוקנים היה: זה קרה לפני „השרי־פה", או זה קרה לפני מלחמת רוסיה—יפן.

לא בתיאורי טיפוסים רצוני לעסוק, כי דל עטי מלתאר עושר זה באור הראוי לו. גם תקירה מיותרת; חיהם גלויים ובהירים, ישרי לב צעדו בדרך חייהם. אבי הקדוש — רק קו אציין לו. בנו אני וזכרון שמו בלבי טמון. מכתבים כתב לי בלשון הקודש, אך הם

הילדים, מפסיק לחישת פרקי התהילים בעל־פה, ומתחיל בסיפוריו.

עשירי דמיון היו סיפוריו ומרתקים. גישה פילוסוף פית היתה לו. במלחמה בין הטוב לבין הרע, הטוב מנצח. כי האור האלוהי מאירו. הרשע יורד תהומה. את הרשעים היה הופך לשדים, שולח אותם לרוחות רעות. סיפוריו היו לפעמים מעוררי חרדה, אבל הוא ידע לשלוט במצב. אם הסיפור הגיע למצב טרגי — מיד שינה את הכיוון, הגיבור הטוב והמנצח הופיע — ונפש השומעים נרגעת. אם הופסק בסיפורו, כגון כשנקראו להמשיך בלימוד, אבוד היה המשך הלימוד, בלבנו נמשך הסיפור על חוטי הדמיון השזורים בו. בין סיפור לסיפור רחשו שפתיו פרקי תהילים. מופלא היה בעינינו יהודי עני זה על העושר השופע מלבו. על סיפוריו עשירי הדמיון, חדורי הרות האופטימית על הצדק השולט בעולם — התחנכו.

ועוד דמות. — בן־עשירים, יחיד להורים אדוקים. קלסתר פניו מביע שפע עדינות, זיו ענוג קורן מהו. עיניו כחולות, מעורפלות, חולמות. עירפול זה כאילו מכסה על הכמוס בלבנו. בתים מתבודד, שותק, כשומר

שלו נכנסת ויוצאת בחתונה כמו בביתה, כאילו בנה העיקר פה והשאר רק תוספת לפיאור דמותו.

ליהודי זה היתה העניות נראית טבעית, כאילו מדורי דורות קיבל בירושה גורל זה. מה מקור פרנסתו? רק אלהים יודע. בחורף היה תמיד בבית המדרש מבוקר עד ערב, על יד התנור החם. בקיץ נעלם מהעיר. הולכי רכיל ספרו שבקיץ הוא נודד למרחקים לבקש נדבות, אם זה נכון קשה היה לדעת — הלא הרחיקו עדותם. בקיץ היה לו גן־פרי בחכירה שדרש שמירה. ייתכן שניצל זמן זה לקיבוץ נדבות — בעוד שהכל סבורים היו כי הוא עוסק בשמירת הגן. כי בעירנו, בקשת נדבות נחשבה להשפלה אפילו לבן מעמדו. בישיבתו בבית המדרש היו לו שתי הפסקות ביום: בבוקר אחרי התפירה לה, וכן גם בערב. הלא הכול הולכים לביתם לאכול ארוחתם, וגם הוא נוהג ככה, אף על פי שקשה לדעת אם אמנם אוכל היה. לומדי בית המדרש הצעירים מצאו בו ידיד טוב. הוא היה מקרב אותם — סיפוריו הנינו את דמיונותיהם הילדותיים. והיה בסיפוריו העסיסיים משום ריכוך וגיוון ללימוד־הגמרא הקשה והמעייף. בשעת הפסקה בין שיעור לשיעור היה אוסף אותנו

ילדים יהודים, תלמידי ביה"ס הפולני הממשלתי בניישטאט

שלא למד אף פעם דידקטיקה, אך השכיל לעורר בתלמידידיו להט לדעת וללמוד. איזה שקט פנימי-נפשי היה לו בהסבירו סוגיא. אם התלמיד לא תפס במהירות, לא התרגו. הסביר פעם ועוד פעם. את תלמידיו בחר לו. לא כל אחד זכה להיות תלמידו. הוא אהב „מתמיד“ או הריף מוח. בלימודיו ידע לעורר סקרנות, לפענח את הסתום. עוד ילדים כמעט היינו, אחרי בר-מצוה, והוא הכניס אותנו לסוגיות קשות ביותר. באמצע הלימוד סגר פתאום את הגמרא, הציץ בנו בעיניו הפיקחיות ואמר: פה יש קושיה; עליכם למצוא אותה; ואף התשובה נמצאת בו במקום. המוצא את התשובה — מאושר היה. מבטי עיניו ליטפו אותו באהבה. עתה גילה לנו את הסוד: קושיה זו ה„תוספות“ שואלים. בין דף תלמוד למשנהו הגיש לנו פרקי תנ”ך בהסברה יפה. אף על פי שמוטל היה עליו ללמד רק גמרא. בעל חטוטר היה, ובבגרותי ראיתי בו דמות הפילוסוף משה מנדלסון. כאילו הוא בן עירי. לכל תלמיד שימש דוגמה וידיד נאמן לכל ימי חייו. בעלותי ארצה נפרדתי מאדם יקר זה, שחלה אז במחלה קשה. עיניו הטובות כמו תדרו לנפשי, מבטו ביקש רחמים. בשקט ובנימוס אמר דבריו האחרונים לי: „על אדמת הקודש ידרכו רגליך. שמור על קדושת אדמה זו שאינה נושאת חוטאים. דע לשמור על צו קדוש זה ובחיק הארץ תמצא חיים מאושרים.“

★

ר' יודל חסיד גדול היה וגם אמיד. לא רק דף גמרא הגיש לתלמידיו בערבים (ביום עסוק היה במס' חר), אלא גם ארוחה חמה אם היו אלה בחורי ישיבה נצרכים. כמה בחורים היו לומדים אצלו „דף יומי“. קרה שבאמצע לימודו היה מפסיק, שם מטפחת אדומה על דפי הגמרא הפתוחים, האהיל בידי את עיניו והרהר. אנו תלמידיו סגרנו את הגמרא וציפינו למוצא פיו. פתאום הפסיק הרהוריו והתחיל בסיפור חסידי (לא היה לו זמן קבוע לסיפוריו, אלא כך, כמו בהשראת פתע סיפור סיפוריו הנפלאים). בשפת אידיש סיפר, דבריו מתובלים במילי שפת קודש ופה ושם במילה לועזית, שפת איכרים, כי לא פעם הופיע הצדיק בדמות איכר פשוט — לפני התגלותו. שפע של דמיון ועושר השליט מספר זה על דמיונו, העלה את השומעים לעולמות העליונים. ה„שטיבל“ העטוף צללים התמלא אור, וחמיות מות התפשטה בנפש המקשיבים. נעלם הקור החריפי, השלג והכפור לא הרעידו. כי הנשמות הקדושות לבשו עור וגידים, עמדו לפניך קרובות, להטות, מחממות גוף ונפש, מחדירות טוהר מעשיהם.

כזה היה ר' יודל. טהר-נפש, זך, יפהירות, שדרך חייו מאירה כהילת קודש להולכים בדרכו.

סוד כמוס בנפשו. בלבו המו כיסופים לארץ הקודש, שרק דפי התנ”ך היו כנראה מקור להם. ואולי שובע התענוגות עורר בו מרד נגד המוסכם — רעיון שבשל היה רק בבגרותו? שהרי לא הסביבה, לא ההורים, ולא חברים יכלו להוליד בו כמיהה זו. אף לא היתה בידו ספרות של תנועות הדוגלות ברעיון העליה. מאין שאב איפוא השראה זו? חידה סתומה.

ההורים ידעו על רצונו לעליה ולחמו נגדו באמצע עים שונים אך לא הצליחו. ביום בהיר נעלם מביתו. לאחר זמן מצאו אותו בהכשרת „המזרחי“ והוא הוחזר לביתו. במלחמת יאוש זו מצאו ההורים פתרון: ישא אשה. ריחים שיונתו על צוארו ישחררוהו מרעיון דמיוני זה שהכניס ללבו. נשא אשה, נולדו לו שני ילדים, אך הרעיון הוסיף לנקר במוחו. עתה הוא איש עסקים, גם בית משלו — דירה רחבת ידיים שגר בה. עסקים משלו ואשה וילדים, קשר שאין מנתקים בקלות. והוא בשלו — חולם, הוזה בהקיץ, חי חייו בעולם לא לו. מזניה עניני מסחר. אבל ההורים תמיד תמכו בו. אברך זה קרוב משפחה לי ועל כן ידעתי מעט על לבטיו. רק לפני עלייתי, כשבאתי להיפרד ממנו, נודעה לי גם הקרבה הנפשית: שאיפתי — שאיפתו, אמונתי אמונתו. והמכאיב לשנינו הוא שאני מגשים שאיפתי והוא — לא. הכניס אותי לחדר, סגר את הדלת, אל ישמע איש את הצפון בלבו. יכול הוא לעלות עליה קפיטליסטית (אז דרוש היה סכום של אלפיים ל”י) אך סכום זה רק בהסכמת ההורים ישיג. וההורים אינם רוצים שינדוד הבן היחיד למרחקים. סיפורו השוטף מעומק לבו היה ספוג צער וכאב. אחרי שתיית כוס תה, קמתי להיפרד. הוא נפל על צוארי וחיבק אותי. קולו היה חנוק מבכי, והמלים שטופות דמע: „לא עושר רוצה אני בארצי, אבל רק בארץ אמצא אושרי. מקצוע יש לי, אני אופה (להורים היתה מאפייה), כפועל פשוט אני רוצה להר-וויח לחמי, מעבודת כפיים אכלכל אשתי וילדי. פה יש לי רכוש ואני מרותק, אבל לבי שם, באותה ארץ שאתה זוכה לעלות אליה...“ אברך זה, קרבן ראשון היה בעירנו כשהנאצים כבשו אותה.

★

דמויות אלה שאני מנסה לשרטט עיצבו את נעורי. בימי ילדותי נסכו בי אמונה כשמן טהור. תמימות וישרם ואמונתם נבעו ממעשיהם הנפלאים. בתמימות ובלהט פיזרו ביד רחבה אמונה באדם היהודי. דרך חייהם מאירה לי עוד עתה.

יפה-רוח וטהור-לב, בר אורין ובקי במכמני התלמוד היה ר' שמעון פדביב. מושלם, שלא רק ידע להסביר דף גמרא אלא גם מתנדב מובהק, פדגוג בחסד עליון,

פרנסתו — הבאת סחורה מוארשה לעירנו — דברי סידקית לחנויות. כל שבוע נסע לוארשה, לרוב בעגלה, כי שנא את הרכבת. בעירנו קראו לו ר' ברל, ובסביבה הדוד ברל. אהבו את הטוב שבו. יושרו במסחר ידוע היה בעיר ובסביבה, לעיר קרובה אהב ללכת ברגל — בהליכה יש פנאי להרהר בדברי תורה. באמתחתו נמצא תמיד ספר, „משנה“ או ספר מוסר, לעיון בשעת פנאי. גם תהילים אהב, ומנת יומו כמה פרקי תהילים בבוקר לפני התפילה. בשבת אהב לעיין בספר „קדושת לוי“. נראה כי דמותו של אוהב ישראל זה ריחפה לפניו, האי־רה דרכו בחיים. בדרך מחשבתו ובמעשיו דומה היה לר' לוי יצחק מברדיצ'ב. אף ר' ברל לא האשים יהודי. אם חטא — מצא לו זכות. הגרועים שבבני ישראל, בני קדושים הם. לאחריים סלח; לעצמו החמיר בקלה כב־חמורה. חלק מנכדיו התפקרו אך הוא אף פעם לא הטיף להם מוסר. גם זאת קיבל באהבה.

בהתקרבו לשנות שיבה, פרש אף הוא מעיסוקיו וכל ימיו קדושים לתורה. התקופה בעירנו — התפתחות התחבורה. נפתח קשר אוטומובילים לוארשה. כנראה שלא השלים עם התפתחות זו ופרש. נסע לוארשה ולסביבתה, סילק כל חובותיו. עתה, בהיותו נקי (רכוש לא השאיר לעצמו — וחובות המגיעים לו לא גבה מעולם), התכונן לצבור בסוף ימיו רכוש אחר — תורה ומעשים טובים. אלה הם פרקי חייו הצנועים של ר' ברל, „הדוד“ של הכול.

*

יסלחו לי בני עירי. השמות הנזכרים נראים בדויים, אף על פי כן אמיתיים הם. כאלה היו בני עירי, על אף חוסר השלמות בתיאורם. היש אמן אשר יתאר דמותם הצנועה?! אני, רק פירור אספתי, צרור דל שזרתי — זר לזכרם. כי אפילו קברים לא נשארו להניח עליהם צרור דל זה. הילת קדושה עוטרת זכרם.

יתגדל ויתקדש זכרם לנצח.

ר' מרדכי טיפוס ידוע היה בין החסידים. אציל נפש, בעל שאר רוח. עינים מבריקות, מאירות, חודרות לנפש היו לו. עיניים שחכמה ופיקחות נשקפו מהן. למדן מופלג שעיקר עסקו לימוד, רק בהפסקות שבין הלימודים היה עוסק קצת במסחר שעיקרו מסור היה בידי אשתו. משפחה מסועפת שכולם הולכים בדרכיו. שופע הומור פיקחי, מתין אמרות מתובלות בדברי חז"ל המשלימות הומור זה. ידע להפוך תורתו למעיין חכמה. כשהתפקרתי, הצליף גם בי בשבטו. שבט מוסר שנון, אך תמיד בחסד וברחמים. לא סלה לתלמידו של ר' יודל שהבטיח גדולות וירד מן הדרך הישרה. בכל זאת אוהב אדם היה, גם חוטאים פייס. גם לעסקנות מצא שעות ביומו — צדקה לנצרך, וביתו לכל קשה יום פתוח היה.

ב„שטיבל“ מקדים היה להזמין „אורח“ לשבת. לא הקפיד אם מכובד הוא ה„אורח“ אם לאו. העיקר שיהיה „אורח“ בביתו בשבת ושולחנו לא יהא חסר גם מצווה זו. מתמיר במצוות היה ולא נשא פנים למכובדים ביותר אם סרחו. עם פשוטי־עם הקל. בימי נעורי כבר התקרב לשנות זקנה, תלמיד חכם מסוגו רק עתה מתגלה בכל זוהרו...

קדושה ריחפה על יהודי זה, שהתנזר מכל תענוגות העולם. ידו קמוצה לעצמו, מסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, אך לאחריים ידו רחבה ולבו פתוח. מחנות־סידקית שלו אף עני לא יצא מבלי לקבל קצת מצרכים; יש לו ישלם, אין לו — אלוהים ישלם גמולו. פרקי חייו, פרקי „איוב“ בשינוי־מה, אך הוא לא התאונן, לא התריס כנגד אלוהים ולא מרד בגורלו. גם לרעים לא סיפר. באהבה ובהכנעה השלים עם גורלו. כי הטוב והרע מידי האלוהים. סבלו עמוק בלבו טמון, בענווה נשא גורלו עלי אדמות. כל ילדיו מתו עליו בחייו, וערירי נשאר בלי יורש, אך הוא לא התאונן. הלא נכדים נשארו לו והם רבים. כל ימיו עמל מעל לכוחותיו. בהתקרבו לשנות שיבה פרש מעסקיו וכל עיסוקו בתורה — יומם ולילה.

*.

אזכור...

לקדושי עירי ניישטאט

וטף. רבים לבושים „קטלים“ לבנים, כולם עטופים טליתות, חלק — עטרות מכסיפות לטליתות, ולמטה מן העטרה כתמים כהים, כתמי דמעות שלבבות שבורים הספיגו בהן. הרב דורש ומספר על נשמות זכות העוברות לפני כס המשפט בשמים, על כרובים צחורים שתפיל לה זכה יוצרת, באים המלאכים שנוצרו מהתפילה ומלמד דים זכות על האדם. הרב מפסיק ודממה וחרדה משתלטת על הקהל, חרדת אנוש שגורלו אינו בידיו... קול שופר בוקע את הדממה, תקיעות עולות ויורדות, נפסקות ונמשכות, קול מכריז: תקיעה! שברים! תרועה! תקיעה גדולה! נדם השופר. פתאום נשמע קול מרעיש קורע שחקים, זה קולו של הש"ץ המשמיע מילים הנחנקות בדמעות ונאמרות בקול שבור: „הנני העני ממעש, נרעש ונפחד...“

האשכח את קולו של ר' מנדל, ישיש שזקן לבן עוטר פניו הקורנות אור בעת תפילת „כל נדרי“? לא אשכח את החורשה בעיירתי, אשר בעיתות שקיעה קלטה שיחות סוד של נוער, על ארץ רחוקה הנראית בחזון. חורשה זו נתנה חסות ומחסה מחמת הורים אדוקים. שם נשתלה אמונה חדשה בלב הנוער. עד היום נושם אני רוח גנין ושדותיך, עיירתי, והחזון שספגתי עד עתה מחמם לבי.

לא אשכח, עיירתי, אותו יום עם שחר עת נפרדתי מכל היקרים לי, בצאתי לארץ כיסופי וחלומותי. הימים, ימי אלול ו„סליחות“ היו, העיירה עטופה ערפילים שקר פים, רינה ותפילה מרחפות באוויר הצונן ומחממות את לבי הרוטט. כלום חשתי אז שבידי זדים משאיר אני גורלכם? כי „אני את נפשי הצלתי?“... נשיקות חמות על שפתי וצרור חלומות בלבי — מתנתם האחרונה של יקירי... אחותי היקרה, הידעת כי זו הפעם האחרונה נשרה דמעתך על לחיי? הידעת אחי, כי בפעם האחרונה נגעה לחייך בלחיי?

עתה יודע אני הכל. לא אשאל עוד על גורלכם. ידעתי כי עם מיליונים אחים ירדתם תהומה. אנקתכם אני שומע, צלכם רודף אחרי. אוד מוצל מאש. בן עיירתי הגיע לארצי ובפיו פרשת עינויים ומותכם. הכל פרוש לפני כ„מגילת איכה“. אינה עוד עיירתי, „טוהרה“ מכל יהודיה, אין עוד קול תפילה, מתפלליה ידרו תהומה. בית הכנסת לחורבה נהפך, כותלי החורבה בשפת אלם זועק קים: „אין עוד יהודים!“ אין אב, אין אם, גם ילד וטף נעלמו במיתות משונות. פייטני הועם לא חזו בדמיונם

ממרחקי הזמן עולים זכרונות ילדותי. כמתוך חלום אראה דמויות של יהודי עיירתי עמוסי דאגות, עייפי עמל, משיחים לבם בפזמוני תהילים, מציצים לתוך דפי גמרא בלים, תקווה בלבם ואור קורן מעיניהם.

מבעד ערפילי הזמן אראה בבהירות את פינת החמד של ילדותי, את הדמויות היקרות המלוות את חיי. אראה את בני עיירתי בשמחתם ובאבלם, בימי חולין ובשב־תות ומועדים.

האשכח עיירתי הקטנה? כמה יפה היית עת קבלת־שבת! החנויות בשוק העגול סגורות עתה. האויר — דממת קודש רוגעת, כאומרת: „שבת היום, ולך בן־אדם מרגוע“. והיהודים צועדים בשלווה ברחובותיה, רחרי צים, מצוחצחים, לבושים קפוטות של אטלס ומשי. בית־הכנסת ו„השטיבל“ מתמלאים יהודים, משם מנגינת שבת משתפכת, קדושה מרחפת בחלל העולם כקוראת: „בואי כלה, בואי כלה!“ וכעד עונה נגינה: „התנערי מעפר קומי...“ נגינה קדושה זו כמו הופכת את עיירתי לעיר מסתורית. תדמה — מקובלי צפת מתהלכים עתה בסימטאותיה המלאות כמיהה לזיו הנצח... כל בית יהודי שופע חן בשעה שנרות השבת מפיצים אורם מכל חלון. מאכלי שבת נותנים ריחם. נוף אחר עתה לעיירתי. הדומם, הצומח, החי, כמו שינה דמותו, נושם אוירת שבת. גם הגנים הירוקים עוטים לבוש תפארת.

רחוב בית־הכנסת מתמלא יהודים החוזרים מתפילת לה. הכל מברכים: „שבת טובה“. כרובים לבנים הביאו מנחת־שבת־קודש, מתנת אלהים לעמו.

ולמחרת עת דמדומים — מנגינה עצובה מרחפת ב„שטיבל“, כיסופי גאולה לזהטים: „בני היכלא דכסיפין למחזי זיו...“ יום חולין מתדפק על גבול העיירה, ואת, אם יהודיה, עתה שיר מלא געגועים בפיה, תפילה בשפת אידיש המבקשת רחמים על בעלך וילדיך־אפרוחיך: „גאט פון אברהם“ — יחכו לך בני העיר, לא ידליקו נר מוצאי שבת עד שיבריק האור בחלונך.

האם אשכח עיירתי כפי שהיית ב„ימים נוראים“ — ימי חרדה? נרות גדולים דולקים, אורם קרני פז מפזזים. אבא בקיטל עומד באמצע החדר, שם כפיו על ראש הילד, אצבעות רועדות מתליקות ומלטפות בשערותיו ושפתיו דובבות, לוחשות ברכה טבולה בדמע: „יברך אלהים...“ אמא משקיפה בעינים זוהרות ושפתיה לוחשות תפילה ועל לחיה אגלי דמע, נפש הילד רוטטת מאהבה ופחד גם יחד.

האשכח תקיעת שופר בראש־השנה לפני תפילת מוסף? בית־הכנסת מלא מפה לפה אנשים, נשים, זקן

העמוקות. מתוך מבטן התמים נפש זוהרת כוזהר הרקיע. עוללים ויונקים שטרם טעמו חיים, טרם חזו עולם, נופצו אלי קירות, במיתות משונות הוציאו נשמתם, בקדושה וטהרה גוועו...

יזכור הדור את חייהם ומותם, את צחוקם ודמעתם, את שמחתם ועצבותם!

יזכור את אלה אשר נפלו בנדודים, ביערות ובבונ-קרים, את אשר נחנקו בתאי הגזים, במחנות המות וב-גיטאות.

יזכור הדור ויציב ציון לנשמותיהם.

הזועם מוות כזה למליונים. ממחשכים מביטות עיני מעונים וטבוחים ותובעות — יזכור וינקום!

תורשת עיירתי אשר היתה עדה לכיסופי נעורים ותקוות, חוללה ביד ודונית. אדמתה ספגה דם קרבנות קדושים, יריות פילחו לבבות יקרים, והעצים כנבהלים, לוחשים ושואלים: „מה עולל לנו הזמן“?

לא אשכח עיירתי, על דמויותיך היקרות, הטהורות, אשר נפלו על לא עוון בכפם. ממעמקים עולה הד באזני: יזכור!

יזכור הדור את עוללינו וטפנו, רכי הנפש, המשה-לעך והשלמה'לעך התמודים, בעלי העיניים השחורות,

ישראל פלטאו

פכים קטנים מחיי העיירה

★

התלונן ר' שמואל הגנן בפני ר' יוסף: „למה תיקנו תפילה כל כך ארוכה? לו היתה יותר קצרה, היה גם לייבוש בני מתפלל“.

★

נסע ר' איטשה לווארשה ברכבת. בקרון ישבה נוצריה ואתה ילד קטן שבכה ללא הפוגה במשך כל הנסיעה. האם ניסתה להרגיעו, אך ללא הצלחה. „הבט — אמרה האם, — בהצביעה על ר' איטשה — אם לא תרגע יקחך יהודי זה“... „למה אקחנו אנוכי, — הפסיקה ר' איטשה — מוטב שיקחהו אופל“.

★

אחרי מנחה ומעריב נשארו כמה מן המתפללים בבית-המדרש לשיחת-חולין. כולם התרכזו ליד התנור החם לשמוע חדשות וכיפורים מהעולם הרחב. עמד לו ר' שאול וסיפר על התרשמויותיו מלונדון „עיר הפלא שבעולם“. התערב בשיחה אברהם ברוך החלבן ואמר: „מה יש בלונדון, גם אני הייתי שם ולא ראיתי מאומה“. „חסוס היה בלונדון ואתה היית בלונדון“ — ענה לו ר' שמואל והקהל עומד סביבם ונהנה...

★

ר' יאנקל רצה להעלות את בתו לא"י. כיוון שלא השיג סרטיפיקאט בשבילה, פנה ל„מאכר“ (שתדלן) שיסדר עלייתה באופן בלתי-ליגאלי והפקיד בידו סכום הגון. עבר זמן והעניין לא סודר. פקעה סבלנותו של ר' יאנקל, פנה למאכר ואיים עליו, אם לא תסודר עליית בתו, יתן את הדין. נפגע כבודו

ר' יאנקל שואב-המים עמד בתור לקמחא דפסחא. ראהו אחד מפרנסי העיר ופנה אליו: „מה זה, ר' יאנקל, כי תעמוד בתור עם כל נצרכי העיר, וכי פרנסתך אינה מצויה בשפע? מספרים שיש לך גם חסכוניות בבאנק. מה לך כי תגזול פת-לחם מעניים?“

„מה זה עיסקך, — שיסעו ר' יאנקל, — וכי מכסף הפרטי אתה נותן? עוד כבי לקח, אבי לקח, ולמה לא אקח גם אנכי?“

★

מי מזקני פלונסק אינו זוכר את רייחלה שואבת-המים. המחלקת מים לדיירי העיר בשני דליי מים התלויים לה באסל על כתפיה. גם בשבתות, כאשר שבתה העבודה, קשה היה לה להינתק ממלאכתה, ועמדה לה רייחלה ליד המשאבה בשוק הישן ושמרה עליה. והיה כי בא מישחו לשאוב מים מלאה לו את הדלי ופניה מפיקים הנאה משירותה. ונשאר הפתגם „רייחלה והמשאבה“.

★

נכנס ר' שאול לחנותו של ר' חיים פארבר (בעל חנות לצבעים). כיוון שראה כי אין איש בחנות תחב ידו לתוך המגרה והוציא מלוא חפניים כסף. בו ברגע נפתחה הדלת ונכנס ר' חיים. נבהל ר' שאול, הושיט את היד מולו ואמר: „ר' חיים, זוג או פרט?“

★

ר' שמואל הגנן ובנו לוזר ישבו באחו ושחקו בקלפים. לוזר הפסיד כל הזמן ואלו האב זכה. בסוף המשחק פנה לוזר לאביו באומרו: „הבט אבא, רואה אתה את הקלפים הללו. אלמלי היה לי עוד אלוף אחד והיית כפרתי...“

ר' יהושע ויאנטשה — שני זקנים מופלגים — ישבו בצוותא בבית-המדרש ולמדו מדרש רבה. משהגיעו לכוונה מסויימת התחילו להתווכח עד שפרץ ביניהם ריב. כך היה תמיד. ר' יאנטשה היה לץ מטבעו ונהנה כאשר הקניט את ר' יהושע, שהיה רציני ומתרתח על כל דבר קטן. וכבר הכנינו מתפללי בית-הכנסת החדש לראות את שניהם משוח-חים או מתקוטטים על דברים של מה בכך.

כאשר ר' יהושע היה חוזר מווארשה היה ר' יאנטשה מקדם אותו ב"שלום עליכם" רחב ושואל: "מה נשמע בוואר-שה?" שאלה זו היתה מציאה את ר' יהושע מכליו. "שוטה שכמותך — צעק לעומתו ר' יהושע — וכי צריכה כל העיר לדעת שהייתי בווארשה? מחר ייוודע הדבר במס'ההכנסה, ואוי לי מתעלולך". הפסיק ר' יאנטשה לקדמו ב"שלום עליכם". אך פעם, בשעת קידוש הלבנה אמר ר' יאנטשה, כשהוא מסתכל בירח ולוחש לעומדים סביבו: "הביטו נא, את הלבנה היפה הזאת הביא יהושע מווארשה". נו, קסץ ר' יהושע כאילו הכישו נחש והתחיל לצעוק: "אני מבין יפה יפה כוונותיך, רשע שכמותך, להורסני אתה בא!" והצעקות והעלבונות מגיעים עד לב השמים. והקהל עומד סביבם ונהנה ממעשי-הקונדס של ר' יאנטשה.

★

פעם, לאחר רדת החשכה, ישב לו ר' אבא הספר במס' פרתו והנה הוא שומע קולות בפרוודור הכית. "אני אוהב אותך ובלעדיך אין לי חיים". "לך מפה, משוגע, אני מתביישת בך!"...

כשיצא ר' אבא לפרוודור ראה שני משוגעים עומדים זה על-יד זה: מרדכ'לה ברנדט ושרה בלומה...

★

(דברים אלה שמעתי וליקטתי, בעיקר מפי אחותי אסתר פלטאו).

מינדלה פוקס, מוכרת ירקות בשוק פלונסק

של המאכר וכדי להבטיח לו כי נמצא בידיים נאמנות, הוציא מכיסו תמונה והראה לו שהוא מצולם יחד עם ז'בוטינסקי. הצחק ר' יאנקל: "פעם ראיתי כאשר צילמו את פילסודסקי, עבר כלב וצולם גם הוא בחברתו".

★

נייר-מכתבים של ועד הקהילה

סמל העיר

חותמת העיר

חותמת הרב אסתרמאן

שער עשירי

מכתבים
ותעודות

מכתב ברכה אל השר משה מונטיפיורי

רבבות צעירי צאן קדושים תחת יד מוריהם ומנה־ליהם, לב ל יקרד חלילה כל אסון ופגע, כל מחלה ונגע.

למענך אדוננו! שפכו בכל תפוצות ישראל לבם כמים, אלי שוכן שמים, כי יצליחך ה' בדרך אשר הלכת עליה, ויתנך לחן ולחסד ולרחמים בעיני מוש־לים וימלאו כל משאלות לבך, ולהפיק מהם רצון, ואם אמרנו לפרוט כל פעולותיך ועלילותיך אחת לא־חת בשם, הנוכל להם? איזה שוקל וסופר ומונה כי יספר גודל צדקותיך וחסדיך אשר הסכנת לעשות לבני עמך כמלאך מושיע בצר להם? הלא כל גליוני שחקים — היספקון להם? וכל פרטי אצבעות אנוש היפרטום? וכל פה ולשון וכל הגיוני בני איש היכילו לספרם? מה גדלו מעשיך ומה מאד נפלאו! אז בהתחולל רוח זלעפות מחמת מקנאים ושואפי הון לא להם, בקרית גויים עריצים בעיר דמשק, לעולל עלילות ברשע על כבשה תמה — אחיך בני עמך — כי ידיה דמים מלאו, וכנפיה נגאלו בדמי נקיים, חיש מהר שנסת מתניך כגבור חייל, מסע בעמלק שמת את לבך, וכרגע הוצאת את הרעיון הקדוש הזה לפעול, ומלא און עריציה לא פחדת פחד, ועד מהרה הופיעו קרני הוד זהרך ויפעת פניך על אדמת עמלק, לקחת דברים את פני מושל אכזרי לבקש רצון על אחיך המרחים אשר לנחושתיים הוגשו, על לא חמס ועוול בכפיהם. והנה כאשר נפלאו עלילות איש האלהים ומפעלות אבי חזינו — אשר שמו כשמך — כן גדלו גם נפלאו מעשיך ועלילותיך. — הן בו הפך במטה האלהים תהומות עיי נוף ויאורי תחפנתס לנחלי דם; ואתה איש חסדינו! במטה חכמת לבך, נהרות — דמי דמשק למעיני ישועה הפכת! בחכמת אלהים אשר בקרבך הפקת רצון מאת מושל עריצים ואסירים הוצאת חפשי, ולמלאך המשחית — מעלילות דם אמרת הרף! וירף! לכן כאילו אזי בהקיף מלאך המשחית בדרך את איש האלהים, קראה בת כהן און את שם אישה „חתן דמים אתה לי“, כן גם אנו בצדק נכרך סלה: „חוסן דמים אתה לנו“ כי מגן ומחסה אתה לנו מכל מנדינו ושוטמינו.

אולם שר נכבד מחמד ישורון! למעינות תהום רבה דלתים וברית יוצרו, ולים עד פה תבוא; אפס לצדקותיך אין חקר ואין תכלה, עוזך זה משה האיש גבור חיל לצאת לישע עמך לעת זקנתך, כאשר

מכתב נמלץ זה הוגש מטעם „חברת דורשי התורה והחכמה“ בפלונסק לשר משה מונטיפיורי בעת ביקורו בווארשה בשנת תרכ"ו (1866 בערך), בדרכו לפטרסבורג. יש בו כדי להעיד לא רק על בקיאות מנסחיו במכמני הלשון והמליצה העברית, אלא גם על רגש לאומי יהודי לזהות ואהבת־ישראל עזה שפיעמה את לב חברייה של חברת דורשי התורה והחכמה בפלונסק עוד בשנים ההן.

המערכת

פלונסק — בפולין יום ו' כ"ו אדר שנת ברכת ד' לפ"ק

מאת חברת דורשי התורה והחכמה

העליון יושב הכרובים, יופיע הוד השלוח כטל וכרביבים,

ואל רחום שוכן מרומים, ימצא שנותיך עלומים, לצאת לעזרת אחיך בני עמך, ולישע כל מקירך ומכבדך,

מלאך מושיע בעת צרה, לכל איש מבקש עזרה, ה"ה השר והטפטר, נשיא ישראל, ובחיר ישורון, צדיק מושל ביראת אלהים, צדקתו עומדת לעד, תהלתו מלא כל רחבי חלד, בפי ישיש וזקן, נער וילד, כבוד קדושת שם תפארת גדולתו מוריגו ומאורגו מזהר"ר משה מונטיפיורי גרו יאיר ויופיע! שלום!

ה' עמך איש גבור חיל!
שר וגדול בישראל!

שלהבת יה ושביב־אש־דת ורגש קודש אשר תל־הט בקרב לב עבדיך בני עמך, תרהיב בנפשם עוז ותעצומות לגשת בלבם המלאות רחשי תודות ובר־כות לפני הדרת גאון עוזיך, להודות לך ולפאר את שם כבוד תפארתך בשער בת רבים, על הטוב והחסד אשר הפלאת לעשות לבני עמך ואחיך, למען תחזינה עיניך את כל הנפש אשר רכשת לך בחסדך וצד־קותיך הרבים, וישמח לבך. עיניך תחזינה כי נפש כל בית ישראל גם מכנף ארץ פולין יתנו את צדקת פרונו של זה האיש משה, ושמן לגס מתנוסס ולור תפארה, לראש אחיך אשר יעריצו המון שם כבודך, ולזכרך תאות נפשם. עיניך לנוכח יביטו, כי גם מכנף ארצנו זמירות ישמיעו וישפכו שיח ויורידו כנחל דמעה לפני יוצר כל, בעד טוב שלומך ואורך ימך, עיניך תשורנה, כי למענך חמדת כל בית ישראל נשאו רנה ותפלה רבבות אלפי ישראל ואלפי

היית מאז אתמול ושלשום. עודך מחרף נפשך בעד אחיך הנתונים בצרה עתה עת שיבה נזרקה בך, כמו מאז בימי עלומיך. הן זה שנתים עת הרמות פעמיך אל ארץ תלאבות, מקום ציה ושממה, במדבר ללא אדם בו, הרחקת נדוד יום ולילה, עזבת היכלי שן ותענוגות בני אדם, ותלך לכתת רגליך וליגע נפשך לעת זקנתך במדבר ערב, בארץ מאראקא, להציל גם שם אחיך המרודים הנתונים בצרה ואסורים בזי־קים וצפויים אלי חרב, על לא חמס בכפותיהם, ובאשם וחטאת לא נגאלו. שם עם פראי לאומים שרית — ותוכל להם, ואת גויים עריצים אחות קרבות — לא בחרב חנית וכדון, ולא בכל כלי משחית לחבל; אך במטה חכמת אלהים אשר בקרבך שרית עמם וגברה ימינך! — ברגע בואך — ולאסירים אמרת צאו! וליושבי חושך — יהי אור! ויהי! עוד הגדלת מעשיך וחסידיך כי לא על עם יעקב צאן מרעיתיך לבד פרשת כנפי חסידיך, כי כן גם את אחינו הנוצריים זכרת שמם באהבה לדבר טובות עליהם ולתת להם חוקות ישרים, יחד עם כל אחיך ובני עמיך. כן עתה שמוע שמענו וישמח לבנו כי אתה חדשת כגשר נעוריר — כן יחזק ה' הטוב ויאמץ זרוער תיך ויאריר ימיך בטוב ובנעימים ותחליף כח כאיש גבור חיל וילבש בחרות ביום קרב, ורעיון קדש מלפניך יעטף, ככרוב נורא משרפי מעל, ותשם אלי

לבך לעלות שנית אל עיר הקדש ירושלימה ולחזות שמה בשממה את אחיך שמה, ואת שלומם ומצבם ולהסיר מהם כל מכשול ואבן גגף, לבל יהיה להם לפוקה חלילה, ולהטיב מצבם ומעמדם אשר ברע הוא כיד ה' הטובה עליך, ותקח אתך ללוית חן לראשך, את אחות מרעיך הרב החכם הלוי נ"י כי יארח אתך לחברה, בדרך אשר אתה הולך עליה; אם כן איפוא! נזר לאומינו! מה הגמול אשר נשיבה לכבודך חלף חסידי הרבים? ומה מידינו תקח? אם אמרנו נכבדך בשער בת רבים, ונעטרך כבוד עלי כתבי העתים, הלא ידענו כי שבעת כבוד למדי. כבודך נודע בלאומים, ותהלתך באיים יספרו. אם כן הוא! קצרי יד אנחנו לגמלך טוב בעד מפעלותיך הטובים והעצומים, אולם כאשר גדלה תפארתך וכבודך, כן גדלה גם ענוותך וטהרת לבך — לכן ענוות רוחך תרבינו, כי נדבות לפינו וארשת שפתינו יעלו לך לריח נחות, וברכות לבבנו תקרב כמו נגיד לרצון לפני כבוד הדרת תפארתך, לאות על חוב נפשינו אשר ידענו כי חובבנו — ואין בידינו לשלם די נשיינו — אלה דברי עבדיך בני עמך, המשתחוים לך מול כבודך אפים ארצה, ומבקשים פניך כי פני תודתנו תרצה, הנושאים לך רנה ותפלה, לפני אל נורא עלילה, בעד שלומך הטוב ואורך ימיך, וימלא כל הארץ תהילותיך.

מכתב זה הומצא למערכת הספר ע"י מר אברהם דגני, שמצאו בארכיון סיר משה מונטיפיורי בלונדון.

ציון

אָבד בלידא

לישבת המזרחי

3556

— 230 —

וזה חסד נכבד ונעלה זך כבחן / צעה חיז קולרא ! ודי יצא דרבך זה קיוו קרבה ארצינו ואהגירתי איה לין אתהא קצ

בז המעשים הגדולים אשר עלית ואשר נתתי לך קצת ונתתי ואכלתי !

אטאף אַזרבה אכדאזא וצוון אווולאזים וצתה אצז הקוואם.

ובגלגל וואקירט בבל פאציל הרקום השאקום

יחזק' יעקב רייזט וולר זצ"ל

מכתב מאת הרב ר' יצחק יעקב ריינס אל הרב ר' יצחק יעקב אסתרזון, בעניין התמנותו של זה להיות שליח ומסיף. מטעם „המזרחי” בעיירות פולין.

Prof. Dr. JOSEPH KLAUSNER
JERUSALEM (Palestine)

9.8.121

פרופ' ד"ר יוסף קלונסקי

ירושלים-חפזות, עיר ירושלים

121.7.1

בגלל הודעה "מערך פלונסק" רשמי, ולכן אברהם!
קבלתי את הסך 18.830 לא"י על ידי הקצאתם של אגלו פלשתינה שהואלתם לשלוח על פי כתובתי
ואני מודה לכם על זה מקרב לב. לא כתבתי לכם עד היום מפני שרציתי להתייעץ עם חברי הוועדה הקודמת
למען הכותל" למה אפשר להקדיש סכום זה. עדיין לא נתוועדנו מרוב טרדותי ואני רוצה להציע לפניכם
את הדבר שאציע לפניכם שיוצא הסכום על מחברת שתבאר: מהו הכותל המערבי לעם ישראל. אם
אתם מסכימים לכך ודאי יתקבל הדבר גם על לבותיהם של חברי הוועדה.
ואני מוצא לנכון להביע לכם בשמי ובשם חברי את קורת הרוח המרובה שגרמתם לנו במשלוח
הסכום הנזכר. בכסף שלכם הרי זה סכום הגון (בזלוטות) ופלונסק הרי אינה עיר גדולה ו"עשירותם"
של היהודים בערי השדה הפולניות כיום ידועה לנו. ואם בעיר כזו ובצוק העתים הנוכחי יכולתם לאסוף
סכום הגון (לערך) כזה, הרי זה מעיד על חמימות הלב ועל ערות הרגש שלכם ושל כמותכם לקדשי
ישראל, לזכר גדולתו בימי קדם שלא תשכח ולא תסוף מלבנו עד שנראה אותה קמה לתחייה בכל הדרה.
ברוכים תהיו על מעשכם הטוב ומי יתן והיה לבבכם זה כל הימים לארצנו, לשוננו וכל קדשינו כולם.
ברכת הגאולה השלמה
פרופסור ד"ר יוסף קלונסקי

כבוד הוועדה למען הכותל

פלונסק.

שלום וברכה!

קבלתי את הסך 18.830 לא"י על ידי הבנק של אנגלו פלשתינה שהואלתם לשלוח על פי כתובתי
ואני מודה לכם על זה מקרב לב. לא כתבתי לכם עד היום מפני שרציתי להתייעץ עם חברי הוועדה הקודמת
למען הכותל" למה אפשר להקדיש סכום זה. עדיין לא נתוועדנו מרוב טרדותי ואני רוצה להציע לפניכם
את הדבר שאציע לפניכם שיוצא הסכום על מחברת שתבאר: מהו הכותל המערבי לעם ישראל. אם
אתם מסכימים לכך ודאי יתקבל הדבר גם על לבותיהם של חברי הוועדה.
ואני מוצא לנכון להביע לכם בשמי ובשם חברי את קורת הרוח המרובה שגרמתם לנו במשלוח
הסכום הנזכר. בכסף שלכם הרי זה סכום הגון (בזלוטות) ופלונסק הרי אינה עיר גדולה ו"עשירותם"
של היהודים בערי השדה הפולניות כיום ידועה לנו. ואם בעיר כזו ובצוק העתים הנוכחי יכולתם לאסוף
סכום הגון (לערך) כזה, הרי זה מעיד על חמימות הלב ועל ערות הרגש שלכם ושל כמותכם לקדשי
ישראל, לזכר גדולתו בימי קדם שלא תשכח ולא תסוף מלבנו עד שנראה אותה קמה לתחייה בכל הדרה.
ברוכים תהיו על מעשכם הטוב ומי יתן והיה לבבכם זה כל הימים לארצנו, לשוננו וכל קדשינו כולם.

ברכת הגאולה השלמה
פרופסור ד"ר יוסף קלונסקי

(המכתב נשלח לפי כתובתו של יוסף פלאטוני)

מכתב ממרדכי ישפה מפלונסק לשמחה אייזיק בא"י

פלונסק, יום ב' 9' בהעלותך תרט"ו

לידירי הטוב מר שמחה אייזיק שלום !

בקראי את מכתבך האחרון לאשתך נודעתי כי יש בדעתך לנסוע בקרוב לאוגנדה (חפצתי לאמר לפלונסק) כי שם בא"י אינך מוצא שום מקור לפרנסה, ופה בפלונסק הנך מקוה למצוא בריוח? האם לא יבושו ויכלמו פנינו? ובגלל הדבר הזה, טרם נתראה פנים באוגנדה, הנני ממהר לכתוב לך. ועתה הנני אחל בדברים כלליים. מצב ארצנו המדיני לא נשתנה במאומה, מצב המלחמה עוד נתחזק כי בפשיבראוויץ עומד מחנה צבא, ובדק את כל העוברים ושבים מפה לווארשה ומהתם להכא. ואנכי חושב כי מחנות כאלה ניצבים על כל הדרכים. הבדיקה היא בכל, בכיסי הנוסעים, בתבות, את האנשים שאין עמהם תעודת מסע יובילו למודלין במשאות ובכל מקום שידם מגעת. היום ספרו לי, כי אמש אחרי חצות היתה רוויזיה בבית יהודה כהנא, ובבית חיים ניימאן ומצאו אצלו רוולור וחושב אנוכי כי אחרי החפוש הראשון הזה יבוא עוד חפושים אחרים כסדרם. את מצב הפוליטיקה הנך יודע בטח כמוני, מקריאת העתונים, ופנאי לקרא הלא יש לך די והותר. ע"ד עירנו אוכל להודיע לך, ידידי, כי נחלנו נצחון מוסרי גדול בבחור כל היהודים בעירנו בנבחר עברי אחד, בדוד צמח. ואף כי מיראים היו אותנו הקאתולים, כי אם לא נבחר בד"ר רודקובסקי, אז יעשו בנו שמות. אולם הנצחון סבב לנו הציונים דברים רעים בשביל הריב הפנימי. במכתבך ראיתי, מצב כזה ישאר ימים רבים אם לא יתפצו להבין את דבר הרצל נ"ע לאשורו. במשך אלפי שנים טעה כל העולם בחשבו, כי כדי לעשות ישוב באיזה ארץ נחוץ בראשונה להביא נודדים אשר יתישבו שם, אם יצליח הישוב רק אז יתחילו להביא את האינג'ינר לתקן את הדרכים, לבנות מסילות ברזל, לחק חוקים טובים וכו'. אבל גאון דורנו זה, בהשגתו הקדושה והנאורה השיג את ההפך לגמרי. רק טשארטר, טשארטר ועוד פעם טשארטר צעק כל ימיו. את האינג'ינר וסוללי מסילות הברזל חפץ לשלוח ארצה ישראל בראשונה ולחוק חוקים ישרים, גם פריווילעגיות בעד הנודדים אשר יבואו באחרונה, כי כל נסיון של ישוב ושל מעשיו ילך לאבדון אם אין חוקים טובים, דרכים ומסילות טובות מוכנים מקודם. ואם תאמר לי ידידי, כי דברי ימי עולם מראים אחרת, הלא הוא אשר אמרתי. כי כל העולם טעה במשך אלפי שנים, ואם כה יעשו גם לימים יבואו, אז דברי הישוב יהיו יגעים עד העולם. פה ברוסיה רואים עתידות לא טובות, כי הביורוקרטיה אינה חפצה להשלים בשום אופן את הדומע. כמו שמודיעים העתונים רבים מאילי הכסף מוליכים את כספם חוצה לארץ. בערים רבות החלו מחדש בעלי המאה השחורה לעשות אגיטאציה חזקה נגד היהודים, ומה יהיה הסוף ד' אלוקים יודע.

קוה אקוה כי בכתבך אלי תודיעני הכל אשר אצלך. והנני ידיך הנאמן מאז, המבקש להתראות אתך רק בארץ־ישראל והמברך אותך

בברכת ציון.

מרדכי ישפה

ש ע ר א ח ד י ע ש ר

ע ל

ב מ ו ת י ך

ח ל ל ...

זכרון לבני פלונסק והסביבה
שנפלו על הגנת ארץ-ישראל
במלחמה עם הצורר הנאצי
ובמלחמה על קוממיות ישראל
תהילת נצח לזכרם!

חיים יצחק בולמן

חיים יצחק בולמן

טיבה זו נטלה בהם חלק. משלט אחר משלט ועמדה אחר עמדה נכבשו על ידי חייליו בפקודו. אחת ההתקפות העזות והמכריעות ביותר שהביאו את נצחוננו הסופי על שונאינו היה הקרב העז על חוליקאת, כיום חלק, הסמוכה לגברעם שבנגב. בקרב זה נפל חיים „בולי“ ובטרם נדם קולו ציווה לחיילים ולחבריו אחיו לנשק — קדימה, קדימה!...

לזכרון מעשי גבורה ומסירות אלה הקימו גלעד הנושא את שמו של חיים יצחק בולמן על אחד ממשלטי חוליקאת, הוא משלט „חיים“.

כך תמה פרשת חייו המופלאה של חיים יצחק בולמן. חיים צעירים ותוססים, מלאי תוכן ורבי-מעש, אשר היו קודש לאומה ולמדינה.

יהי זכרו ברוך!

חיים יצחק בולמן ז"ל נולד בפלונסק בשנת תרפ"ד להוריו שמואל אליהו ופרידה. עלה ארצה בגיל שנה. גמר את ביה"ס „בילו“ והמשיך בגימנסיה דתית „מור ריה“. לאחר מכן רכש לו את מקצוע הדפוס, ופתח בית דפוס בעזרת הוריו.

עוד מילדותו התבלט בכשרונות בתחומים שונים. היה רציני מטבעו על אף החיוך התמידי שלא מש משפתיו. השתייך לארגון „בני עקיבא“, כי ידע שכאן ימצא חברים קרובים לו לדעה, מדי פעם בפעם השתתף במחנות ובסיורים מטעם התנועה. בהיותו בגיל 15 נצטרף לשורות ההגנה ומיד נמסרו לידו משימות אחריות שהיה ממלאן במסירות ובדייקנות.

עצמאות ישראל נראית באופק. פרצה מלחמת השחרור וחיים הוא בין ראשוני המתנדבים להגנה והתקפה. פקודיו וחבריו יבליח מספרים עתה שיציאה לפעולה בפקודו של חיים נשארה להם חוויה בלתי נשכחת. התבלט בין חבריו בחלוציות וחריצות, בענווה ובטחון פנימי. לכן רחשו לו כל מידעיו חיבה, כבוד והערצה.

איש מידות ונימוסים היה, חלק כבוד גם לצעירים ממנו וללא הבדלי עדות. במשך שירותו בהגנה הדריר חניכים רבים והחדיר בהם את אהבת העם והארץ. בשורות ההגנה כינוהו בשם חיבה „בולי“, מקוצר מבולמן.

משהחריפה מלחמת השחרור נקרא להגן על המושב בן-שמן ולאחר מכן לליווי שיירות לירושלים. השתתף בקרבות על הקסטל ובשער הגיא. כאחד המפקדים הצעירים והמוכשרים נלחם „בולי“ יחד עם פקודיו בעוז ובגבורה ומעולם לא השאיר פצועים או הרוגים בשדה הקרב. לא פעם סיכן את חייו יחידי בסריקת השטח תחת מטר אש והגיש עזרה לפצועים ונשאים על כתפיו למקום מבטחים. לא פעם היה כולו אדום משטף הדם שניגר עליו מהפצועים. אך הוא את חובתו ממלא ואינו נרתע.

באותה אחריות למשימות מילא תפקידים שונים בחזית הדרום וכאחד המפקדים הצעירים מחטיבת „גבעתי“ צעד „בולי“ בראש פלוגתו בכל הקרבות שח-

מרדכי גוטמן

מרדכי גוטמן

בנם של אהרון ופייגה. נולד ב־1924 בפלונסק וגדל בסוחוצ'ין שבפולין. גמר בית־ספר עממי ובמלחמת העולם השנייה סתבוהו הגרמנים למחנותיהם והעבירוהו בפרך. שריד יחיד ממשפחתו. אחרי מיגור גרמניה התגורר בעיר הנובר. בעזרת חיילי הבריגדה העברית עבר לאיטליה וב־1946 העפיל ארצה באניה „וג'בוד". התגייס בנחלת יצחק ועבד בנגרות.

במלחמת־השחרור שירת בחטיבת „הראל" של הפלמ"ח. נפל ב־1.6.1948 בקרב על הראדאר. ב־17.11.1949 הועבר להר־הרצל בירושלים.

אהרן גרושקביץ

בה. מימי המאורעות של שנת 1936 ואילך היה חבר ה„הגנה" והשתתף באופן פעיל בשמירה ובהגנה. אפשר לעמוד על אופיו של אהרן ז"ל, לפי העובדה הבאה. בהגיע תורו לצאת לשמירה בסביבת קרית מוצקין בלילהסדר של פסח, העירה לו אמו: „למה הסכמת לצאת לשמירה דווקא בלילהסדר?" — והוא בענוותו ענה לה, שהחליף תורו עם יהודי מבוגר, „אב לילדים, שהוא זכאי יותר להישאר בבית ולערוך את הסדר למשפחתו ולילדיו..."

אולם, אופיו הסוער והתוסס לא נתן לו מנוחה; הוא שאף לצאת למרחב־עולם, לראות, ללמוד ולהשתלם. במאמצים רבים מצד הוריו ומצידו הוא, עלה בידו לצאת ביוני 1939 לארצות־הברית. בפרוץ המלחמה העולמית השנייה נכשלו תוכניותיו להשכלה ולהשתלמות.

תקופה קשה עברה עליו מחמת תנאי המלחמה ואי השקט בארץ. דאגתו לשלום הוריו ולמתרחש בארץ

בן ליב ואיטה. נולד ב' בתשרי תרפ"א (14 בספטמבר 1920) בווארשה, בירת פולין. ביקר בגן־הילדים של „תרבות" בווארשה, בהנהלת הגב' רבקה רובין. בילדותו הצטיין באופיו, בזריזותו ובטביעת עיניו. חדה. בין הילדים היה מן הראשונים שידעו את שמות כל הילדים בגן, מבלי לדעת עוד צורת אות של ה„אלפא־ביתא". (השני היה — חזי רובין, בנה של מנהלת הגן). מפי אמו אהב לשמוע סיפורים ודרש לחזור עליהם עד שידע לספרם בעל־פה.

בהיותו בן שלוש כבר נתבלטה נטייתו ואהבתו לקרוא בספרים, ובטיוליו עם האם היה עומד לפני כל בית־מסחר ספרים וביקש ממנה לקנות לו ספר תמונות. בגיל חמש עלו הוריו יחד אתו ארצה והשתקעו בחיפה. כאן גדל, למד והתחנך בביה"ס הריאלי ובביה"ס המקצועי שע"י הטכניון בחיפה.

כבן 16 היה בהפסיקו את לימודיו באופן זמני, כדי לצאת להכשרה קיבוצית. היה בחדרה ושהה בחפציו

אהרן גרושקביץ

במכתביו מזמן ההתקפות האויריות הגדולות כתב על חבריו, שאבדו אחד, אחד, והוסיף: „אני בר-מזל, כרגיל, עודני חי, עד אשר יום אחד יעזבני מזלי“... ועוד יום-יומיים לפני נפלו כתב להוריו: „אל תדאגו! יתכן, שתפסיקו לקבל ממני ידיעות, אולם אל דאגה, אני חי ובריא“...

ב־18 בנובמבר 1943 השתתף ה„ליברטור“ של אהרן ז"ל בגיחת-להק מן הבסיס באנגליה להפצצת מטרת צבאיות ב־ Kieler Field על-יד אוסלו, בירת נורבגיה. בדרכו חזרה אל הבסיס, אחרי שמילא את המשימה שהוטלה עליו, הותקף ה„ליברטור“ ע"י אוויר רוני-קרב נאציים. באותו קרב אווירי מעל הים הצפוני, לא הרחק מחופי אנגליה — התרסק המפציץ שאהרן ז"ל היה בתוכו, ונפל אחוז להבות הימה. כל מאמצי ההצלה היו לשוא — כל הצוות נספה, וגם אהרן ז"ל נפל בגיבורים.

הוא היה בדרגת סרג'נט בנופלד. הצבא האמריקני העניק לו אות כבוד אחרי מותו.

ערכו את הגשמת תוכניותיו. נחמה פורתא מצא בהשרת תפוחו בהיים הציבוריים של הנוער החלוצי בארצות-הברית. זמן מסויים אף היה ב„חזות החלוצ" והתאמן בטיסות, במסוס מסוג „פייפר“.

באותם הימים היה מדריך קבוצה של נוער-עולה מגרמניה, והוא התחבב על חברי הקבוצה, שאהבו לשמוע מפיו את שירי המולדת העברית ואת סיפוריו על הארץ ובניינה.

מזעזע מן הידיעות המחרידות על מעשי הנאצים באירופה — שאף נקם, וחיכה לרגע שבו ייוסד גדוד עברי או יחידה יהודית בצבא האנגלי. כשנוכח לדעת בחוגי „החלוצ" באמריקה כי הדבר רחוק מלהתגשם, התנדב לחיל-התעופה של ארצות-הברית, ונרשם לשיירות המסוכן של קלע במפציץ „ליברטור". במשך שנה עבר תקופת לימודים ואימון וסיים את הקורס בהצטיינות.

בהיותו אזרח ישראלי, עלתה לו התגייסותו לצבא של ארצות-הברית בקשיים ובמאמצים רבים. אף שהיתה לו אפשרות לקבל את האזרחות האמריקנית בתוקף הגיוס, עמד על דרישתו להישאר בצבא כאזרח ארץ-ישראל, למרות העובדה, שהדבר ימנע ממנו לעלות בדרגה גבוהה יותר.

יהודי יחיד היה בסביבה זרה ונוצרית — והוא מילא בהצלחה תפקיד של מסביר את הארץ ואת שאריותינו הלאומיות. בחוגים זרים אלו, שלא היה להם שום מושג מארץ-ישראל והתנועה הציונית, הפיץ דעת ואהדה לעמנו, עורר כבוד וחיבה בין הגויים לעצמה, לעמו ולארצו. בהתנהגותו, בעמידתו הנאה ובדיקנותו בענייני משמעת — הרים את קרן עמנו אצל הגויים שהיה מעורב ביניהם. הם חשבו שמידות נעלות אינן מסגולותינו — והנה בא אהרן ז"ל והראה להם דוגמה של ישראלי גאה, דייקן וממושם, מעורר כבוד.

כעבור זמן קצר נשלח לזירת המלחמה באירופה, והגיע בטיסותיו קרוב לארץ-ישראל ועד למצרים. בתופשותיו ביקר שלוש פעמים בארץ. הדבר היה מיד לאחר הפלישה לסיציליה. הוא השתתף בהתקפות אוויריות על בסיסי האויב וגם בהפגזה האוירית הראשונה על רומא הנאצית. בגיחות להקת המסוסים ראה את חבריו נשרפים באווירונים ונהרגים בכדורים של אוויר רוני-הקרב הגרמניים בקפצם במצנחים. ואף שגלוי וידוע היה לו הגורל הצפוי לו, הסיר כל דאגה מלב הוריו, ובבקריו בארץ הראה תמיד פנים שוחקות והיה במצב רוח עליו...

אברהם דובנו

בחיפה. כוח תפיסתו וכשרונו עשוהו מיד לאחד התלמידים המצויינים במחלקתו. סיים את הקורס השלישי.

כשפרצה מלחמת-השחרור הוצא מלימודיו ונשלח לקורס מדריכי נשק מסייע. השתתף בכיבוש חיפה, בפעולות תגמול נגד בלד א-שייך, היה בין כובשי עכו וצפת והשתתף בקרבות ג'נין. חכה להעברתו לחיל-האוויר — משאת נפשו. ביום ט' בתמוז תש"ח (16.7.1948) היה בעמדות החזית בפרדס חורי שליד משמר הירדן. חיל-השריון הסורי הקיף את חוליתו. אברהם פקד על אנשיו לסגת והוא עצמו נשאר לטפל בחבר פצוע. בפעולה זו נפגע באש הטנקים של הסורים ונפל. הובא לקבורה בבית-הקברות הצבאי בראש-פינה. ב-7.12.1950 הועבר לנחלת-יצחק.

בנם בכורם של יעקב (מסוחוצ'ין שליד פלונסק) ורחל. נולד בי"ט בסיון תרפ"ו (1 ביוני 1926) בירושלים. קיבל את ראשית חינוכו העממי בירושלים, אחר-כך עבר עם הוריו לתל-אביב ובה סיים את בית-הספר העממי על שם אהרן-העם. היה תלמיד חרוץ ומוכשר וזכה בסטיפנדיה של הגימנסיה „הרצליה“. היתה לו זיקה עמוקה לאמנות והיה חובב מוסיקה, מבין ומעמיק. אהוב ומקובל על חבריו וידידיו. אציל נפש ושופע טוב-לב. נשא את נפשו לפיתוח התעופה העברית והיה פעיל בחוג לתעופה שעל-יד הגימנסיה „הרצליה“. לאחר זמן הצטרף לקלוב הארצי-ישראלי לתעופה, שבו נעשה מדריך לדאיה. כשסיים את לימודיו שירת שנה כנוטר בקיבוץ תל-עמל ובקיבוץ מסילות. לאחר שמילא את שנת-שירותו התחיל ללמוד ארכיטקטורה בטכניון העברי

יצחק דובנו

בנם של משה ורחל מפלונסק. נולד ב-5 בפברואר 1913 בוולוצלאבק שבפולין. שנות נעוריו עברו עליו על גדות הוייכסל, שם גדל והיה לעלם חסון ובעל נפש עשירה. בילדותו הצטיין כמעט בכל ענפי הספורט. היה מנצח על המשחקים עם חבריו שהתגאו בו בחצותו את הוייכסל לרוחבו ומשאיר הרחק מאחוריו את נערי הגוים. היה ממיסדי קן „השומר הצעיר“ בעירו ומדריכיו המעוררים. לים. שנים רבות לאחר-מכן זכרו חניכיו הרבים בכל קצות הארץ את איציק מדריכם ודיברו עליו בהערצה. גם טוסייה אלטמן, גיבורת הגיטו בפולין, היתה חניכתו בימים ההם. ב-5 בפברואר 1933 עלה לארץ והיה ממניחי היסודות לקיבוץ ששכן בנחלת-יהודה והקים אחר-כך את נגבה. במשך שנים היה משמש בשליחות ובתפקידים צבאיים מחוץ לביתו, אך היה קשור בנפשו לענייני המשק, וכשהיה בא לחופשה התעניין בכל הנעשה, יצא לשדות, האזין לדברי החברים, חיווה דעתו, וחי בכל לבו את צמיחתו של הישוב ודבק באדמתו. בעל נפש בריאה, איש השלמות הנפשית. את אשר הרגיש אמר, בלא להעלים דבר. גלוי וישר — כגופו הזקוף. התעניין מאוד בציור ורבים מדפי יומנו מוקדשים להערכת תמורות ולניתוח תוכנו. ראה בציור את עושרו של הטבע, את יפי החיים והנוף. אהב גם את עולם הצלילים ואף הגה בנפש האדם, בפסיכולוגיה. כמעט כל שנותיו בארץ היו קודש ל„הגנה“ שבה בלט כמדריך, איש הידע הצבאי, מתכנן, חוקר, שקוד על לימוד ההיסטוריה

יצחק דובנו

צורים בקנה-מידה שנראה בימים ההם כבלתי מתקבל על הדעת. אחרי-כן נוכחו הכל כי ידע יצחק את אשר תבע. ביום 21 במאי 1948, כשהמצרים הרגישו בריכוז צבא בנגבה, החלו להפציץ את המשק. יצחק עמד בכתיר בת פקודת-היום, שעיקרה היה החשת העבודה בביצורים. הוא קפץ לתוך התעלה ונהרג כשידו מושטת אל על, בתו את פקודתו האחרונה לירות באווירונים האויב. נקבר בו ביום בנגבה. הניח אשה ו-3 בנות. בתקופת המחתרת נודע יצחק בשם "יואב" ועל שמו נקרא מבצע שחרור הדרום הרחוק — "מבצע יואב". משטרת עיראק אסוידאן, שהיתה מפלצת מגיני נגבה ואשר על כיבושה נשפך דם רב — נקראה אף היא על שמו: "מגדל יואב". דפים לזכרו ניתנו בספר "בטרוף הסער", לזכר חללי נגבה, שהוציא קיבוצו.

הצבאית, קורותיהם של לוחמים-מצביאים גדולים וכותב מאמרים ב"מערכות". ובכל ידיעותיו אלה ידע לצקת מרוחה של הארץ, מיחודה של אדמתה. חניכים רבים העמיד יצחק ב"הגנה" ובפלמ"ח שהיה מראשוני חבריו. בלב פקדיו — המפקדים — נטע את המסירות ללא גבול ואת הרצון ללמוד. יצחק עצמו לא נטה בילדותו ללימוד המתמטיקה, אבל בהגיעו להכרה שהיא דרושה לו להשלמת ידיעותיו בתחום הצבאי — העמיק את ידיעותיו גם במדע זה. וכך בכל מקצוע שעסק בו.

עם היפתח המערכה על עצמאות ישראל היה יצחק מפקד נגבה. דמותו עודדה את הלוחמים ויזמתו עמדה לה לנגבה בימים הקשים של המצור. הוא תבע הת-גייסות נמרצת לחפירת תעלות מגן וקשר, מקלטים ובי-

ישראל דנציגר

ישראל דנציגר

בן יהושע וחיה מפלונסק. נינו של הרב משה גרשון כהן מפלונסק. נולד ב-18.7.1931 בתל-אביב. בן שש נתייתם מאביו. סיים בית-ספר עממי ולמד בבית-ספר למסחר. הרגיש בצורך להקדים ולסיים את הלימודים ולהיות לסעד לאמו. עבד כפקיד. היה חבר "השומר הצעיר" והתנועה לקחה את כל לבו. לשם פעילות יתירה בה רשם את גילו בשנתיים מעל לגילו הנכון. עם הקמת המדינה עבר אימון מרוכז. שמר בבית חרושת לספירט ליד מקוה-ישראל ויצא להכשרת נגבה. נכנס לפלמ"ח ושימש כחובש מחלקתי. נפל בעת הנסיגה מאשדוד ב-3.6.1948. נקבר בניצנים. הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות בנחלת-יצחק ב-31.8.1949.

אברהם זיסרמן

בלימודי יהדות ובהשכלה כללית. חיבוריו והעתונים ההיתוליים שערך בשביל חבורתו המצומצמת העידו על הוש הומור, טוב־לב וכשרון. חי בענווה ובהסתפקות במועט, שמר תורה ומסורת, אבל לא ניסה לכפות, אף בדיבור כלשהו, על אחרים, ובפעולותיו למען העם והארץ התמזג עם חבורת צעירים בעלי השקפות שונות בלא להבליט את ההבדל שבינו וביניהם. מתוך הכרת חובתו כלפי ההורים לא נטל מעולם חופשה לעצמו, אך לשירותו ב„הגנה“ מצא לו זמן פנוי. בפרוץ מהומות תרצ״ו ובשכונתו המרוחקת מהמרכז היהודי שבעיר לא היו אנשי־מגן במספר מספיק, הצטרף לשירות „ההגנה“ והודות להתפתחותו הגופנית והשכלית הצליח להעלים את גילו האמיתי ולהיכנס לשירות במשרה המיוחדת כדי שיוכל לשאת נשק בהיתר. הצטיין במסירות וב־אומץ־לב ומילא כל תפקיד כאחד המבוגרים. ב־1945 סיים קורס ל„עזרה ראשונה“. הוא הצטיין בלימוד זה ובעריכת הרשימות עד כדי כך שהרופאים הציעו להדפיסו כחוברת־עזר לקורסים הבאים. קיים בקביעות מצוות עזרה ראשונה והצלת נפשות בתרומות־דם רבות לבנק־הדם של „מגן דוד אדום“ וגם בשירות „עזרה ראשונה“ בפועל, ואף מהבריטים שנפצעו מפעולות אר־גוני המחתרת לא מנע את עזרתו.

אברהם זיסרמן

בקיץ תש״ז ערך השר. קורס מ״כ למצטייני הקורסים. הקורס ארך 21 יום, אך בהתחשב בידיעותיו הרבות ובזמנו היקר לעבודה בבית שוחרר מהשתתפות בשבועים הראשונים, ולאחר שהצטיין בבחינות נועד להדריך את פלוגתו הדרכה מרוכזת של יום אחד בסביבת ים־המלח, אלא שבינתיים פרצה מלחמת־השחרור ושוב התמסר כולו להגנת השכונה כחובש וכאחראי לכמה עמדות־מגן ומילא את תפקידיו בתבונה ובגבורה יום וליילה, אף בלי אוכל וכלי שינה ומנוחה. באחת ההתקפות על השכונה מצד בית־צפאפה יצא עם שני אנשים לעמדה קיצונית לקראת האויב, ואחרי שהשנים ברחו משם נשאר אברהם לבדו והשיב אש למתקיפים עד שנפצע בראשו. הוכנס לבית־החולים ושם מת ביום המחרת, בכ״ו בטבת תש״ח (8.1.1948). למחרת נקבר על הר־הזיתים בירושלים.

בנם של שלמה ונחמה. נכדו של ר׳ זאב קנאסטר מפלונסק. נולד ביום ו׳ מנחם־אב תרפ״א בווארשה בירת פולין. בשנותיו הראשונות עברו עליו מחלות רבות ומתרפ״ד ואילך גדל בבית הוריו בשכונת מקור־חיים שבירושלים והיה לצעיר חסון ובריא. למראה מלחמת־הקיום הקשה של הוריו, שפרנסתם היתה על משק פרות לחליבה וחקלאות זעירה, נטל עליו עוד בילדותו חלק גדול מעול העבודה בגינה וברפת וכו׳. גם את לימודיו בבית־המדרש למורים „מזרחי“ הפסיק באמצע, למרות כשרונותיו, כדי להתמסר כליל לעזרת ההורים במשק הזעיר ובעבודות־חוץ, בבנין. את מעט זמנו הפנוי הקדיש לספורט ולהשתלמות

חגי חזקני

חגי חזקני

על ערש דוי בבית החולים בילינסון כתב הרבה שירים, מהם אחדים שנתפרסמו ב"במעלה" ועוד.
בכ"ט באייר תש"ח, שבועות אחדים אחרי הכרות העצמאות, הוציא את נשמתו הטהורה.

תנצב"ה.

בן משה ושרה חזקני (מוצ'ני) מפלונסק. נולד בשנת 1933 בשכונת בורוכוב שליד תל-אביב. גדל במקום ובו נתחנך — למד בגן ובבית-הספר ע"ש כצנלסון. בהיותו בן חמש חלה ולפי עצת הרופאים נסעה אמו אתו בשנת 1939 לפלונסק, להחליף את האויר.

כשפרצה המלחמה בספטמבר 1939, נסעה האם מיד לווארשה, כדי לבדוק באיזו דרך יוכלו לחזור לארץ, ואילו חגי נשאר בפלונסק. בינתיים נכבשה פלונסק בידי הגרמנים והיא נשארה תקועה בווארשה, וכך ניתקו האם והבן זה מזו. יחד עם בני פלונסק עברו על הילד הקטן הוועות הראשונות של המלחמה. הוא התרגש מאוד, סבל הרבה, מכיוון שהיה ער למת-רחש, אבל היה נבון ולא הכביד על המבוגרים בני המשפחה.

רק בדרך נס הצליחה האם להיחלץ מצפוני הכוב-שים הנאצים ולהגיע עם חגי לארץ. עברו שנים, הילד גדל ונעשה נער, פיקח ונבון ומוכשר בלימודים. בעל נפש פיוטית היה והרבה לכתוב שירים. משסיים לימודיו בביה"ס העממי נכנס ללמוד בגימנסיה "הרצליה".

בינתיים התחילו בארץ ההתנגשויות עם הערבים, מיד לאחר החלטת או"ם על הקמת המדינה היהודית, וגימנסיה "הרצליה", ששכנה בסמוך ליפו, היתה לא פעם מטרה לאש שכוונה אליה מעבר יפו וכדורים השתוללו בחצרה. חגי, עם כל שאר התלמידים, היו ממהרים להיכנס למקלטים ולבו הרך והרגיש היה כואב ונקרע לגזרים. הוא נתן ביטוי לאשר רחש לבו — בשירים שקשה להאמין שכתבם נער בן 14. אז כבר קיננה בו המחלה אשר הכריעה אותו לבסוף. גם בשכבו

משה אהרן חלף

מצא דרכו לתנועה החלוצית ותוך כדי הכנותיו לעליה היה פעיל גם בתנועה החלוצית ועסק בחינוך עברי בתוך חוגי נוער חלוצי בעיירות פולין.

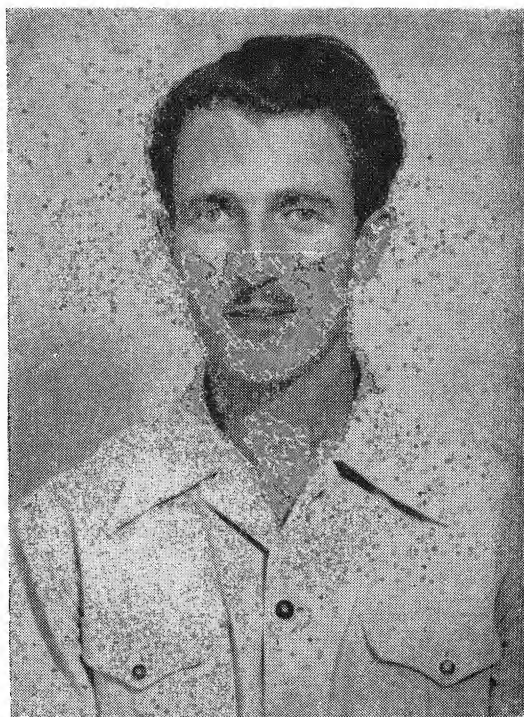
לאחר עליית הוריו בשנת 1935, עלה גם הוא ארצה, ובתל אביב מצא את מקומו בין חבר העובדים של המשרד הקבלני. עבד בסלילת כבישים ובעבודות חלוציות אחרות.

בימי מלחמת העולם השנייה, כשמוסדות הישוב הכריזו על התנדבות לצבא הבריטי והתיצבות למלחמה עם הצורר הנאצי, מצא אהרן את דרכו לגדוד הנהגים ששירת אז בסביבות מצרים ולוב, בחזית שבה פעלו המחנות הנאציים של רומל אשר איימו גם על שלומו וקיומו של הישוב בארץ.

משה אהרן חלף קיווה לסיום המלחמה ולבנין ביתו במולדת, אך באחד מדרכי המדבר עלה עם מכוניתו על מוקש האויב, נפצע פצעים חמורים ואף חלה כתור צאה מן הזעזוע במחלה קשה. לפי בקשתו הועבר לארץ לטיפול רפואי. בבית החולים „ביקור חולים" בירושלים נאבק זמן מה עם מחלתו עד שנפטר ביום י"ב אלול תש"א (4.9.1941).

הוא הובא לקבורה בהר הזיתים. הניח באבלם את הוריו, אלמנתו ואחות. הספידוהו א. מזור מטעם הועד הלאומי וד"ר ויגשטיין מטעם הועד הארצי למען החייל. בדרך חייו ומותו היה מן האופייני לטובי הצעירים בעם, שהלכו בכוח אהבתם לקיים כל תביעה וציווי.

יהא זכרו ברוך!

משה אהרן חלף

נולד בפלונסק בשנת 1916 להוריו יהושע ורודה. חינוכו ולימודיו קיבל בבית הספר של אביו, שהיה המרכז לחינוך בפלונסק.

בהשראת אביו ספג את רוח התרבות העברית ואהבת ארץ ישראל. מלא כמיהה להצטרף אל בוני הארץ.

צבי טאוב (מהיפית)

צבי טאוב

בנם של יצחק וברכה. נולד בשנת 1920 בסוחוצ'ין שליד פלונסק אשר בפולין. מדפיס לפי מקצועו. בא לארץ בשנת 1942 עם הצבא הפולני. תלאות מרובות עברו עליו עד הגיעו למולדת. עם בואו לארץ היה לחבר פעיל ב"הגנה". בפרוץ מלחמת-השחרור השתתף בפעולות רבות של ה"הגנה" בגבולות תל-אביב. היה בין הפורצים לכפר הפורעים סלמה. עם קום צבא ההגנה לישראל התגייס גיוס מלא ונשלח לגליל. שם השתתף בקרבות רבים.

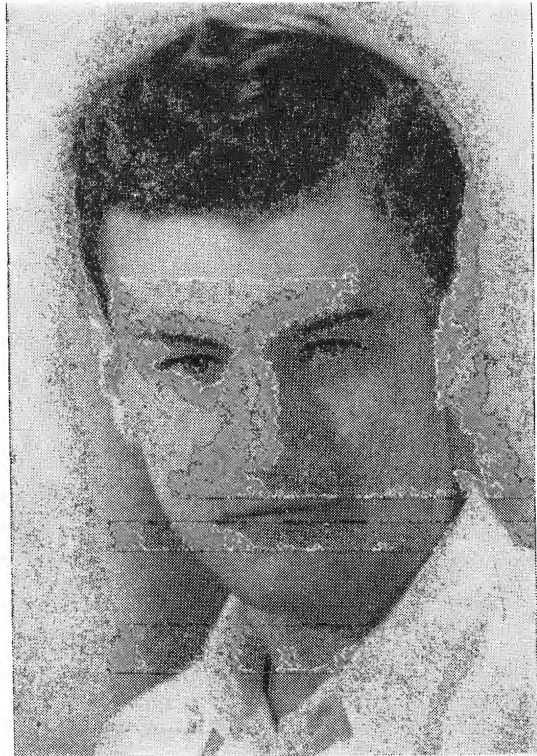
נפל בקרב בעזיזאת ליד מטולה ב-10.7.1948 והובא

לקבורה בתל-חי. ב-25.1.1951 הועבר לנחלת-יצחק.

אברהם כהן

(„אברהמיק“)

בנם של אורי ורבקה. נכדו של ר' משה כהן מפלונסק. נולד ביום ח' בטבת תר"ץ (8.1.1930) בירושלים. יחיד להוריו. בן שלוש וחצי נתינתם מאביו. למד בבית הספר הריאלי בחיפה וסיים את הגימנסיה העברית בירושלים. אוהב ספר היה ונמשך אחר לימודי הטבע. משהר ילדותו ניכרה בו נטיה מפורשת למוסיקה. ניגן יפה בכינור ומורוהו ניבא לו שיהא כנר. עוד בימי לימודיו בגימנסיה הצטרף ל„הגנה“. יצא להכשרת הצופים בדפנה והצטרף לפלמ"ח. „הפלמ"ח הוא המקום המתאים לי ביותר“ — היה אומר בהתלהבות. וכאשר העמידוהו על הסכנות הכרוכות בשירות זה, שהוא יכול להימנע ממנו כבן-יחיד, לא נשמע לטענות ולא הסכים ליהנות מזכויותיו. כקלע מצטיין דרש בכל תוקף לצרפו ליחידה קרבית. „אין דרך אחרת“ — אמר לאמו בהיפרדו ממנה ובלכתו לשירות הפעיל. בימי המצור על ירושלים הצליח להגיע לשם באווירון לימי-החופשה הספורים, אך חרה לו מאוד כאשר חזרתו ליחידתו אשר בגליל עלתה לו בקושי. ב-20.4.1948 נפל בהתקפה על נבי-יושע בחפזו במקלע על פלוגת חבלנים נסוגים אחרי קרב אכזרי. ב-20.5.1948 נקבר בקבר אחים בנבי-יושע.

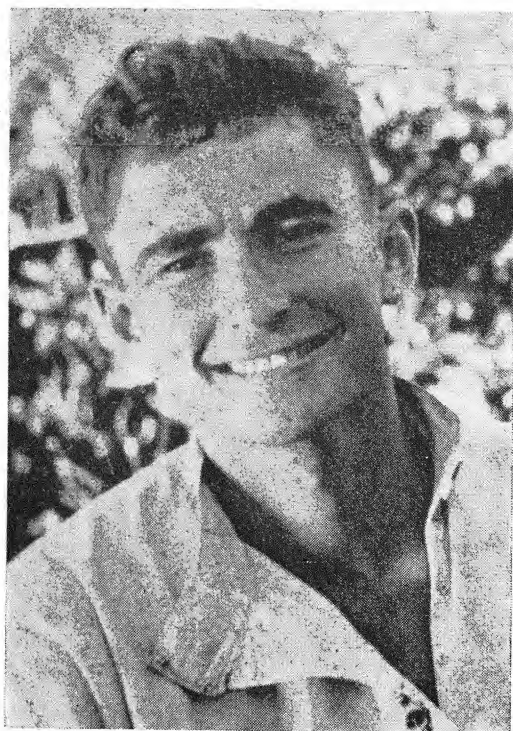

אברהם כהן

ירובעל לביא

נדב לצבא במלחמת-העולם השניה, ואחר-כך במכתבים ששלח אליו ולאחיו ממקומות שירות-הוא בבריגדה. במשק הוכנס לעבודה בדיר, התמחה בענף והדריך בו צעירים ממנו הדרכה מקצועית יסודית ומעודדת, אם כי עבודה זו לא היתה חביבה עליו. אבל — „כמו שאני לא רוצה בעבודה זאת, גם חבר אחר אינו רוצה בה — ומישהו מוכרח סוף-סוף לעבוד בדיר! וקיבלתי עלי את הדיון“ — כתב לאביו. ובסוף אותו מכתב: „אתה רואה אותי יותר טוב ממה שאני באמת“. אחרי אסיפה סוערת במשק לזכר חללי ההשמדה בגולה כתב: „אם רוצים לנקום, אז נקמה בהגיון תהיה הרבה יותר גדולה מאשר בהתפרצות“. השתוקק להתנדב לבריגדה, אך

בנם בכורם של שלמה ורחל, מראשוני עין-חרוד. נולד ביום י' בתמוז תרפ"ד ועבר את כל שלבי החינוך בעין-חרוד. בשנתו השישית נתינתם מאמו יחד עם אחותו ואחיו הלל הקטן ממנו. עניו וצנוע, ישר-לב ותמים. בחברת הילדים היה מן הנפגעים ואינם פוגעים. שומר סודות נפשו בקרבן. שתקן מטבעו, אך בענינים מעשיים ידע להסביר את דעתו ביסודיות ובהרחבה הדרושה, ובכל המשימות בחברת הילדים והנוער, באי-מוני הגדנ"ע ובטיולי-לימוד, בסיוור ובעבודה, גילה אחריות ומסירות למוטל עליו. גם בכתיבה היה נוטה לצמצום עניני, ואך נסיבות מיוחדות הביאוהו לספר את מאורעות חייו ולהביע הגיגים במכתבים לאביו, שהת-

ירובעל לביא

דית. עברנו ערים מופצצות בהן הבית השלם, היחידי שנותר — הכנסייה. התושבים הסתכלו בנו בהשתוממות רבה, היה לי הרושם שהם לא יכלו להאמין למראה עיניהם: עוד יש יהודים בעולם, וחיילים יהודים! ממקרה אחד בודד שראיתי למדתי הרבה: ילד גרמני קטן נפנף לנו ידו לשלום, כשעברנו על פניו. אמו מיד תפשה בידו מתוך חרדה. ובנסיעה זאת בארץ האויב היה נעים מאוד לפגוש בידידים. פגשנו בדרך פליטים יהודים רבים. הפגישה היתה לבבית מאוד.

עברנו את גרמניה ונכנסנו לצרפת. ופה כאילו ירדה מועקה מן הלב. האדם, כפי הנראה, בכל זאת אוהב ידידות וקשה לו לחיות תמיד בין שונאים; לשבת ביניהם בשתיקה ולא להחליף מלה עם האוכלוסייה, לא לנפנף יד לשלום ואף לא לנקום בהם —

השש שהמשק לא ירשה „מאחר שחדשים הוציאו עלי כסף ללמוד משהו“... (בקורס מדריכים לנשק). בכל זאת הורשה להתגייס בסוף 1944. התאמן בצריפין ובמצרים והגיע לאיטליה אחרי סיום הקרבות. במסעו עם הבריגדה דרך אוסטריה וגרמניה לארצות השפלה ולצרפת הספיק עוד להשתתף בעזרה לשארית הפליטה. לא הושפע מההוי הקסרקטיני ושמר על טהרת נפשו ולשונו. „ידע לעלוז, ליהנות, אך הכל שמר בתוך גבולות מסור ימים“ — כותב אחד מחבריו. „אך כשהשיחה חרגה מהמסגרת הרצויה לו היה משתתק ולא הוסיף להשתתף בה.“ בכל המקומות הרבה לצלם ולהזין את עיניו בנוף וביחוד בהווי קלאי. כשנודע לו על חבר שנעצר בלטרון בגלל הברחת מעפילים, כתב: „קשה מאוד לשבת פה בהוי-לארץ ולשרת אותם (את הבריטים) בתקופה זו.“ מפאריס לא התפעל ביותר. לדעתו, „תל-אביב יפה ממנה ואפשר לחיות טוב מאוד בלי לראות את אירופה! אם יש משהו המקנא בנו — אפשר בשקט לנחם אותו ולומר שאין לו על מה לקנא.“ הגיע למסקנה כי „הצבא הוא בית-ספר לחיים הטוב ביותר! רק עכשיו אני מתחיל להרגיש מה זה בית ומהי מולדת“.

כשחזר הביתה נועד לעבודה בפרדס והתמסר להדרכת ב"מ כבחי"ש. ושוב הרבה בכתיבת אגרות לבחירת לבו. אך עבודתו ב„הגנה“ העסיקה אותו יותר ויותר עם גבור המתיחות לפני הכרעת או"ם, ועוד יותר בחדשי החורף שלאחריה. בהעלותו זכרונות משירותו באירופה היה אומר לחבריו בשמירה: „אם יקום לנו צבא גדול — אלך לחיל-השריון“. אך לפי שעה הוכרחה להסתפק במקלע, בהבטחת העובדים בשדות ובכרמים ובהגנה כללית. ביום 19.3.1948, עת מילא שירות זה, חש לעזרת חבריו שניסו לבער את עמדת-ההטרדה של הערבים מעל הגלבוע ליד זרעים (זרעין). הוא נפגע מכדור אויב והחיילים האנגלים, שהפסיקו את הקרב „בשם החוק“ הביאו את גויתו הביתה. בו ביום הובא לקבורה בעין חרוד. זכרו הועלה בספר „בנים“ שהוציא משק עין חרוד לזכר חלליו.

מתוך מכתב של ירובעל

4.8.45

שלום רב!

— — בגרמניה ראיתי את ההריסות — פעולות חיל האוויר של בנות-הברית. היתה זו עבודה יפה ויסור

הלל לביא

בספר מיוחד על-ידי משק עין-חרוד, נפתח אשנב לעולמו הרוחני של הנער. נפשו היתה חדורת ערכי אדם, לאום ומעמד, אך לא כאמירת אמן אחרי מוסכמות של עיקרים מקובלים בחברה שבה חי וגדל, אלא כמסקנות להגיונות שהגיע אליהם בדרך המחשבה העצמית. הוא לא חסך את ביקרתו מתופעות שלא ישרו בעיניו, כגון: כריתת חורשה למען השגת כסף (מחיר העצים), פגימת רוח החברות בקיבוץ בשעת תסיסת ההתפלגות בין הסיעות שבמפלגת פועלי ארץ-ישראל, או מסירת גנב, איש שארית הפליטה, למשטרה, תחת לעשות מאמץ על-אנושי כדי למחות מנפשו את עקבות הזוועות ולהחזירו למוטב, או העבדת פועלים שכירים 11 שעות ביום. במכתבו לאביו לרומא כתב הנער שלמראה קשת טיטוס אין להרגיש השפלה, אלא, אדרבא, גאווה לאומית לנוכח מצבת-זכרון לגיבורי ישראל שעמדו נגד חיל המעצמה האדירה ביותר בעולם. במידותיו המלכותיות נחשב על כל יודעיו ואף על ילדי גולת ערב שנתחנכו בקיבוץ ובהדרכתו. בניגוד לזלזול בערכי מסורת, שהיה שכיח ומקובל בציבור המקומי, התייחס ברגשי הוקרה לערכי המסורת שנשתמרו בציבור ההורים הזקנים. חיבב את אמנות הבמה ונסע אף למקומות רחוקים לראות הצגה טובה. גם בקרב הנוער המקומי נודע כאישיות מרכזית, עורר לפעולות תרבותיות וחברתיות. אחרי סיום לימודיו בבית-הספר הציעו לו לצאת לחצי שנה להשתלמות בסמינריון של מפא"י אך הוא השיב: „כל עוד לא אכנס לעבודה קבועה במשק, לפחות במשך שנתים, לא אצא לשום השתלמות נוספת“. כחובב הטבע לא נמשך, כחבריו, לחקלאות הממוכנת, אלא בחר לו כענף קבוע את העבודה שבגינת-הבית והגיע בה להישגים נאים.

ב־19.3.1948 השתתף עם כיתתו בהתקפה על הערבים שהתבצרו על הגלבוץ והטרידו את התחבורה בעמק. בכיתה אחרת, מהצד השני, נלחם ונפל אחיו הבכור ירובעל. הלל ירד לראות את גוית אחיו וחזר מיד אל המערכה. אחרי שובו מהקרב הזה דרש מהמשק רשות להתגייס ליחידה קרבית מובהקת. כשהאריכו בדיונים ובינתיים הטילו עליו אחריות נוספת בענף, חשד בהם שרוצים לעכבו ואמר לברוך אל הפלמ"ח. לבסוף הרשו לו ללכת לקורס מ"כ והתוכנית היתה לעכבו אחר-כך במשק בתפקיד אימון הנוער. בחששו לכך „זמם" לערוק מהקורס אל החזית, אך לשמחתו נשלח בדרך חוקית ליחידת-קומנדו בג'יפים לחזית הדרום. בדרכו אל הדרום,

הלל לביא

בנם של שלמה ורחל, מראשוני עין-חרוד. נולד ב־ב' במנחם-אב תרפ"ט בעין-חרוד ובן שנה ורבע נתייתם מאמו. עבר את כל שלבי החינוך שבקיבוץ, למן בית-התינוקות ועד לסיום הקורס התיכון בשנתו ה־17. היה ילד בריא, עליו ושובב. לא אהב את הלימודים, אך בקלות תפסותו ידע את השיעורים בלא לשקוד על הכנתם. נטל על עצמו חובות בעבודה ושקד על מילויין למרות הקשיים והעייפות. לחלשים ולקשישים היה מוכן לעזור בעבודתם ובמשאם, בצורה עדינה של חיבה חברית, שלא להבליט עדיפות-כוח העלולה לפגוע ברג-שותיהם של הנעורים. אמיץ וחסון אץ תמיד להגן על ילדים קטנים ממנו והיה נכון ודרוך להגיש עזרה לכל. אהב ספורט על מרבית ענפיו. גם במים היה בין הראשוני-נים והגיע להישגים נאים בתחרויות-שחייה מקומיות ואזוריות. בהתנדב אביו בגיל קשיש לצבא במלחמת-העולם השנייה הרבה לכתוב אליו מכתבים*, ואחר-כך, בגיל 16–18, לנערת לבבו, ובסוף — לאביו משירותו בצה"ל. הודות למכתבים אלה, שהוצאו לאור לזכרו

* ראה אחד המכתבים בעמוד הבא — המערכת.

צאתה אם הוראות ההפוגה חלות גם על דרך זו. דעת המצרים היתה שלילית, ובצאת השיירה לאור היום בחזרה מהכפר פתחו עליה באש תותחים ומכונות־יריה. בפעולה זו נפצע הלל, הוחזר אל הכפר לטיפול רפואי וכעבור שעות מספר מת מפצעיו — ב־14.6.1948. ביום השנה למותו הועבר לקבורה בעין־חרוד.

בפגישה קצרה, מצא מחדש את נערת־לבבו אחרי כמה חודשי ניתוק. בהתהלכו במרחבי הנגב ראה אותם בתבור נתו ובחשו החקלאי הבריא כמרחבי מחיה והתישבות בעתיד להמוני ישראל. הוא נשלח לתפקיד בליווי שיירות אספקה לכפר־דרום ביום השני להפוגה הראשונה. לפי הנסיון שקדם לשילוח שיירה זו צריך היה לברר לפני

מתוך מכתב של הלל

כשיות פתיות הובלו בחוריניו לטבח; זה עוד יכול לנחם קצת. רגע אני חושב וכאילו צועק: „נקם!“ אבל במשנהו אני נזכר בביאליק: „נקמה כזאת, נקמת ילד קטן, עוד לא ברא השטן“, ונקמת דמם של אלפי ורבבות ילדים קטנים — גם לא יברא.

אחר שקראתי את סיפורי הזוועה לא ידעתי את נפשי... עתה העליתי לפניך רק זעיר ממחשבותי. הצט־ערתי שאינני במקומך * ואינני יכול לנקום קצת, אף על פי שזו לא תהא נקמה. בכל אופן, קצת היה זה מקל עלי. אני חושב לפעמים: הנה התמזל מזלי ומזל חברי ונולדנו פה בארץ ולא ידענו עול גלות ומה הן צרות ורדיפות, אבל מדוע איננו עושים שום דבר למענם? הרי מאמץ קטן, ואם גם גדול, היה יכול להציל רבבות אחים מכל ארצות הבלקן, וגם מפולין ומליטא. ומדוע איננו עושים את המאמץ הזה? וגם אנו, ילדי בית־הספר, וביחוד בקיבוצים, איננו מטריחים את עצמנו לאיזה מאמץ מוגבר להרויח כספים למענם, ואם גם עשינו משהו, הרי דלים וחיוורים המעשה וגם התרומה. — — —

22.1.44

שלום רב לך, אבא!

אירע בארץ מאורע הראוי לתשומת לב — שני חברים יהודים שנמלטו מפולניה, מגיטו וארשה, הגיעו לארץ ביום האחרון של ועידת־הקיבוץ. אני רק קראתי בעתון על המעמד הזה בשעה שבאו לאולם הוועידה וסיפרו ממאורעות־הזוועה אשר עברו עליהם. איו גבורה, נאמנות וליכוד הראו היהודים בגיטאות פולין. יהודי שהיה יכול להציל את עצמו, נשאר בגיטו, מפני שידע כי אם יברח ייהרגו כמה אחרים בגללו. כמו כן הם מספרים שמעל משואות הבתים השרופים, בין תילי הגיטו, עוד לוחמות את מלחמתן האחרונה קבורות צות יהודים הרוצים לנקום, ושפתם מדובבת: „תמות נפשי עם פלשתים“. פליטי חרב אלה, אודים מוצלים אלה, שהצליחו להגיע אלינו מספרים ששמעו מתוך קרונות המוות את שירת „התקווה“, ואם קוראה לבנה: „נקמה תהי!“ ואני חושב ומשער — האם לא פרקי תהילים שרו אותם היהודים המובלים לטבח? טוב שלא

* מכתב זה כתב הלל בהיותו כבן ארבע־עשרה וחצי. מעין־חרוד, לאביו שלמה לביא, שהיה אז בחוץ־לארץ, בין שורות הצבא הבריטי.

שושנה לזנסקי

בת יצחק, ילידת פלונסק שבפולין. נרצחה בדמי
 ימיה, בידי מרצחים ערביים במאורעות 1936, בה' אלול
 תרצ"ו, בעמדה על משמר העבודה העברית.
 רק 8 חדשים לאחר בואה לארץ עם בני משפחתה
 ארצה, נפלה בידי בני עולה והיא רק בת 17 אביבים.
 אף לא הספיקה לנשום את אויר הארץ אשר כה
 אהבה, ואשר בה שאפה לבנות את חייה.
 אולם גם בתקופה קצרה זו שזכתה לחיות בארץ
 הספיקה להטות שכמ בבנינה ולפעול לכיבוש העבודה
 העברית.
 היא היתה יפת מראה, צנועה וענוה ומסורה למש-
 פחתה. נאמנה היתה לחבריה עד רגעיה האחרונים,
 כאשר הקריבה את חייה הצעירים בהצילה את חי
 זולתה.
 כל עת ראוה חבריה היתה עולה בזכרונם חרוז משירו
 של שניאור: „עלי מצחה רעד עוד, / טל הילדות מלא
 הוד“.

וי להאי שופרא דבלי בארעא!

שושנה לזנסקי

חיים פשיגודה

חיים פשיגודה

בן יששכר ולאח. נולד בפלונסק שבפולין בשנת 1913. בשנת ה'11 לחייו עלה ארצה עם הוריו וכאן סיים ב"ס תיכון וגדל בין הנוער התל-אביבי. היה בחור חמד, רענן ותוסס. ראשון בין טיילי הסביבה, עוסק בשיט על הירקון ובשחיה בים. בשנתו ה'17 נתקבל לעבודה אצל עורך-הדין ישראל שוחט. אחרי כן עבר לעבוד כמזכיר אצל עורך-הדין ישעיוביץ. היה נאמן לו ומסור לעבודתו ואהוב על הכל — על חבריו לעבודה, על ידידיו ומכריו, ערבים ויהודים.

ביום אחד באפריל תרצ"ו, בפרוץ מהומות הדמים ביפו, כשהיה בדרכו למוסד הממשלתי טאבו ביפו לרגל עבודתו — נהרג בידי מרצחים.

בן עשרים ושלוש היה במוותו. יהי זכרו ברוך!

יקהת רובינשטיין

בנם של שלמה והניה. נכדו של יקותיאל (קופר-מן) לבקוביץ מפלונסק. נולד ב־19 בנובמבר 1917 בכפר מל"ל. היה ילד בריא וזריז. למד בבית־הספר לילדי עובדים, שבו התבלט בתפיסתו המהירה ובכשרו נותיו. אהב את חיי הכפר. כבן 15 התגייס לנוטרות במשמר־החוף ושירת בחטיבה זו כשנתיים עד ביטולה. בשנת 1944, בהיותו בן 17, התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולותיו. השתתף גם במערכת העליה, בפיצוץ משטרת גבעת־אולגה ופסי־הרכבת ליד קלקיליה. התאמן במחלקת הסיירים במשמר־העמק והתבלט בעינו ההדה ובכושר הליכה למרחקים. בעבודה במשק הצ־טיין כטרקטוריסט ואף למד עד מהרה את מלאכת הבניה. לאחר שירות של שנתיים חזר למשקו, נשא אשה והחל להקים לעצמו בית. עד שנקרא בסוף 1947 מהרזרבה לשירות פעיל בפלמ"ח. צורף לגדוד לוחם שבסיסו היה בחולדה והשתתף בשיירה האחרונה לירושלים.

ביום 9 ביוני 1948 נלקחו אנשי הנשק המסייע — וביניהם יקהת — להסתערות על משלטי לטרון במבצע „מכבי“. כשנסוגו הלוחמים שנותרו בחיים, נשאר פצוע נשדה־הקרב ומת מפצעיו. ביום כ"ה במרחשון תש"י (17.11.49) הועבר למנוחת־עולמים בהר־הרצל בירושלים.

יקהת רובינשטיין

לוי שפיגלמן

לוי שפיגלמן

דטורית ובתנאי המדבר והמרחב. מאות צעירים זוכים את דמותו המחנכת והמדריכה של האיש גבה הקומה, השלו והמעורר בטחון. בין הערבים קנה לו שם בנכונותו לעזרה, בידידותו ובתקיפותו. היה זמן ששימש אחד המקורות לידיעות מהנעשה במחנה הערבי ובעבר־הירדן. את ביתו במוצא בנה בימי החופשה. משפחתו — אשתו ושני ילדיו — ישבו במוצא. נתפרסם בהתנהגותו הנבונה והאמיצה בזמן התקפת הערבים על המפעל בדרום, ביום י"ב בטבת תרצ"ט (3.1.1939). יחידי, עם אקדח ביד, טיפס על ההר ועמד מול עשרות ערבים.

במבואות ירושלים האהובה עליו נפצע קשה ב־16.12.1947, כששיירתו הותקפה ביריות. לאחר כשלושה שבועות מת ב־4.1.1948. הובא למנוחות בקרית־ענבים. עניו, שונא התנשאות והתפארות. שופע שקט ושיקול

בנם של אברהם וחיה. נולד ב־12 במאָרס 1902 בפלונסק שבפולין. למד ב"חדר" ובבית־ספר ממשלתי. כבר בנעורו כבש לו את מעמד המנהיג בקרב חבריו כשהוא עומד בראש ההגנה על נערים עברים נגד הנערים הפולנים. השמעת הסיסמה "לוי הולך" דיה היתה להבריח את "האויב". כחבר "פועלי־ציון" ובעל הכרה פועלית וציונית פנה לוי למלאכה על אף היותו בן למשפחת סוחרים אמידים. עבד בבית־חרושת למכונות חקלאיות. יהידי בין עשרות פועלים נוצרים. בתגובה לרדיפות של "האלרצ'יקים", אחרי שחרור פולין, העניו לתקוף יחידי משמר צבאי שהתעלל ביהודי לעיני כל בית החרושת ושיחרר אותו מידיהם. אחרי שני נסיונות. שבאחד מהם נאסר והושם בכלא. הצליח להגשים את שאיפת חייו — והגיע ארצה. עם בואו לארץ עבר את כל מדורי החלוציות ולבטיה. כפועל בנין בירושלים התפרסם בזריזותו ובכווחו הפיסי בנשיאת אבני הבנין לקומות העליונות. את מרצו הציבורי השקיע בארגון ה"הגנה". כאיש מעשה בא על סיפוקו המלא בפעולות ה"הגנה". השתתף באופן פעיל בהגנת ירושלים בשנת 1929 כאחד המפקדים. בתסיסת 1932 וב־1936 מילא תפקידים פיקודיים חשובים באיזור ירושלים. עבודתו במשרד לעבודות ציבוריות של הממשלה המנדטורית הפגישה אותו עם הערבים ולעתים עבד כיהודי יחידי באיזור חברון — באר־שבע — שכם ועוד, כמנהל־עבודה בבנין ובכבישים. תקופה זו הטביעה עליו את חותמה: היה דובר ערבית שוטפת, רוכש נסיון בארגון עבודה, קושר קשרים עם נכבדים ערבים בכל האזורים ובעיקר בדרום. כל אלה הקנו לו מעמד של "אישיות" בין הערבים. יחידי בין מאות ערבים, מרוחק מכל ישוב בלב ג'בל־אל־חליל — הרי חברון — התהלך בלי פחד, מוקף כבוד והוקרה על עוז־רוחו. כמדריך של עשרות קבוצות בכל סוגי הנשק רכש לו ב"הגנה" ידידים רבים. הצטרף כחבר למושב מוצא־עילית וחלם על הקמת משק חקלאי הררי ובית מוקף ירק ועצים. בשנות המאורעות 1936—1939 נשלח לדרום ים המלח כאחראי לבטחון. נתמנה שם כמנהל־עבודה של הפורעלים הערבים (600 במספר). בתפקיד כפול זה עסק במשך 11 שנה. שם נהפך לדמות מרכזית בישוב ואחד האהובים על מחזורי מדריכים של ה"הגנה", שקיבלו את הכשרתם הצבאית הרחק מעיני הממשלה המנדטורית.

דעת. אחד הראשונים שקירבו לנו את מרחבי הדרום ושל-
וות המדבר ותושביו. בפקודת המטכ"ל מיום ו' בתשרי
תש"י (29.9.1949) הוענקה לו לאחר נפלו דרגת רב-
סרן.

קינה לאח

טה עצמית, מסירות, אהבה לזולת, עמידה ללא רתיעה
על כבוד יהודי.

רבות עברו עליו במשך 27 שנות חייו בארץ...
היה זה בסוף דצמבר 1948. שיירה של 19 מכר-
ניות יצאה מימם־המלח לירושלים. ומובן, שלבחור
כמוהו לא היה „טעם“ להיכנס למשוררין. הוא האמין:
הם לא יוכלו לו... הם, הערבים, שכה אהבם ושנאם
גם יחד... אולם היה טעם לחייך, לוי, היה גם טעם
למותך!...

רבקה שחר (לבית שפיגלמן)

ידענו, שבגורלו לא יפול מוות טבעי — זה לא
הודהה עם נפשו התוססת, שלא ידעה מנוחה ושאנ-
נות, עד אם שקטו הרוחות הרעות, האופפות את עמנו;
עד אם לא נוכיח, שאין אנו ורכושנו הפקר.

ועמדו לו התכונות וסגולות הנפש, שרכש וסיגל
לו בד בבד עם אוצרות התורשה של הורי היקרים ז"ל.

תורשת אמי: כושר ביצוע, החלטיות, מרץ, פעי-
לות, אחריות, כושר ארגון, צמאון לדעת.

תורשת אבי: יושר־לב, פשטות, אומץ־רוח, שלי-

שער שנים-עשר

ה ש ו א ה
ו ח ו ר ב ן
ה ע י ר
ו ס ב י ב ו ת י ה

נזכור...

נזכר את אחינו ואחיותינו
את בתי העיר ואת בתי הכפר
את רחובות העיר שסאנו כנהרות ואת הפנדק
הבודד עלי ארץ

את הישיש בקלסתר פניו
את האם בסודרה
את הנערה בצמותיה
את הטף את הטף
את אלפי קהלות ישראל על משפחות האדם
את כל עדת היהודים אשר הכרעה לטבח
על אדמת אירופה בידי הכובש הנאצי

את האיש שזעק פתאם
ובזעקתו מת
את האשה שחבקה תינוקה אל לבה וזרועותיה צנחו
את התינוק שאצבעותיו מגששות אל פטמת האם
והיא כחלה וצוננת

את הרגלים את הרגלים
שבקשו מפלט ולא היה מנוס עוד
ואת שקפצו ידיהם לאגרוף
האגרוף שקפץ את הברזל
הברזל שהיה לגשק החזון. היאוש והמרד
הם ברי הלב

והם פקוחי העינים
והם שהשליכו נפשם מנגד וידם קצרה מלהושיע

נזכר את היום
את היום בצהרי
את השמש שעלתה על מוקד הדמים
את השמים שעמדו גבוהים ומחרישים
נזכר את תלי האפר אשר מתחת לגגים הפורחים שם

נזכר החי את מתיו כי הגה הם באים השבון
הנה נבטות עיניהם סביב סביב
ואל דמי

אל דמי לנו עדי יהיו חיינו ראויים לזכרם

נכתב ליום פתיחת משפט הצורר אדולף אייכמן,
ביום כ"ה ניסן תשכ"א (11 באפריל 1961),
בירושלים. נדפס ב"על המשמר".

כך הושמדו קהילות ישראל בפלונסק וסביבותיה

נדירת הפליטים היהודים

ב־5 בספטמבר 1939 נכבשה פלונסק ללא קרב בידי הצבא הגרמני הסדיר, שפלש מצד מלאבה וזרם בכיוון לווארשה.

עוד ב־2 בספטמבר 1939 התחילה כאן נדירה גדולה של האוכלוסיה היהודית, כמו שקרה גם בשאר חלקי פולין. נדירה זו היתה בשני הכיוונים, אם מרצון ואם בכפייה, עד שבשלב האחרון של היסול היהודים בפלונסק הגיע בה מספר קרבנות ההיטלריזם לשנים־עשר אלף. בשלב הראשון של המלחמה ירד מספר יהודי פלונסק משמונה אלפים לששת אלפים, לאחר שחלק מהם התפזר על פני פולין כולה ורובם נהרו לווארשה מתוך סברה שהפולנים ייטיבו להגן על בירתם; חלק ניכר מן הנמלטים הגיע אל ברית־המועצות. בד בבד עם תנועה זאת מן העיר באה זרימה ניכרת של פליטים יהודים אשר הגיעו לפלונסק מריפין, סוחוצ'ין, שירפץ, ראצ'יונוז', דובוז'ין, מאה וחמישים משפחות מואקרוצ'ים, שבעים וחמש משפחות מליפנו ושבע־עשרה משפחות מגלינוויצק. יישוב אחרון זה, ששכן במרחק עשרים וארבעה קילומטרים מפלונסק, ישבו בו שבע־עשרה משפחות יהודיות שעסקו בחקלאות, והוא נעשה „יודנ־ריין“ כבר בשנת 1940. צו הגירוש, שכלל החרמה מלאה של הרכוש, גזר להעביר את יהודי גלינוויצק לצי'חאנוב, אך חלק מן המגורשים נמלטו בדרך והגיעו לפלונסק.

באוגוסט 1940 היו רשומים במועצה היהודית של פלונסק 3,500 פליטים מן המקומות שנמנו לעיל. מלבד זאת נזכרים בין תושבי פלונסק היהודים מן הימים ההם שמות־המשפחה של אנשים בודדים שהגיעו לעיר ממקומות אחרים, כגון החזן סטאביסקי מלידזבארק ועוד. פליטים ומגורשים אלה קיבלו זכות ישיבה בפלונסק לאחר שנרשמו וניתנה להם תעודת־זהות: היתה זאת תעודה ללא תצלום שבה נרשמו הפרטים האישיים, ובמקום חתימה ניתנה טביעת אצבעו של בעל־התעודה. תעודה זו טבועה היתה בגושפנקה שעליה כתוב היה „דויטשס רייך“ ובאמצעה — צלב־הקרוס. למרבה הדאבה לא נשתמרה לזכרון אפילו תעודה אחת כזאת.

לאחר זמן התחיל לזרום גל חדש של פליטים „בלתי ליגאליים“, בעקבות ההחמרה הגדולה שחלה

בתנאי הקיום בייחוד בווארשה. לאנשים אלה נשקפה הסכנה שייתפסו בעת בדיקת התעודות שהיתה נערכת מפעם לפעם. הטראגדיה הגדולה ביותר של האנשים האלה נתחוללה במאי 1941 בפומיחובק, מיבצר ליד מודלין. שם רוכזו שלושת אלפים יהודים „בלתי־ליגאליים“ מכל הסביבה, דהיינו מפלונסק, נובה מיאסטו, זאקרוצ'ים, נובידבור. לאחר שישה שבועות של רעב ועינויים יצאו משם לא יותר מאלף ומאתיים צללי־אדם. הללו נפוצו בגיטאות אחרים. קרוב לאלפים יהודים (ביניהם נשים וילדים) הוציאו נשמתם באותם שישה שבועות של רעב ועינויים בכוכי המרתפים של פומי־חובק.

אך פלונסק קלטה עוד ועוד פליטים מגיטו וארשה, מן המשלוחים אל מחנות המוות, ולאחרונה, בנובמבר 1942, בעת החיסול הגיעו לפלונסק עוד 2,500 יהודים מנובה מיאסטו (ביניהם פליטים מצי'חאנוב ומדרז'בין שהגיעו לשם במשך ארבעת חודשי כיבוש העיר בידי הגרמנים) ומצ'רבינסק.

וכך הושמדו בסך־הכול 12,000 יהודים מפלונסק והסביבה.

מעשי דיכוי

כתום ימים מעטים של שקט יחסי שבא עם כניסת הגרמנים, התחילו מעשי ההתעללות הראשונים ביום 18 בספטמבר 1939. לאחר שכל הגברים היהודים מגיל שבע עשרה ומעלה הוועקו לכיכר העיר שמאחורי בית־הכנסת, עצרה פלוגת הגסטאפו מפלוצק (בפלונסק לא היתה יחידת־גסטאפו קבועה) שבעה־עשר יהודים כבני־ערובה, שנבחרו באורח מקרי, בלא להתחשב עם מעמדם הציבורי. באותה הזדמנות נעצרו גם בני־ערובה פול־נים, אנשים שנבחרו במיוחד, כגון ראש העיר פיטר־קובסקי, רופא המחוז, מורים וכמרים והללו נזרו בו במקום. לאחר שהיהודים שילמו דמי־כופר בנובמבר 1939 — את סכום הכופר קשה לקבוע מחוסר נתונים מדויקים — שוחררו כל שבעה־עשר בני־הערובה מבית־הכלא. ואולם אז התחילו ימים של עינויים ונגישות בשיטות אחרות, כגון מיצעד של מאתיים גברים ומעלה בנובמבר 1939 אל הגבול הסובייטי ופתיחת אש־יריות אל הנמלטים; „התעמלות־בוקר“ בבניין בית־הספר היהודי, בניצוחה של הוֹאֵנדרמריה הגרמנית; עבודת־

בגביית חובות, מסים ומשכנתאות על יסוד המסמכים שנשתמרו במשרדים הממשלתיים והעירוניים. כל המסים והחובות הללו ניגבו כולם בבת אחת.

כל החנויות היהודיות הוחרמו יחד עם מלאי הסחורות שבהן. אצל הצורפים היהודים שפרלינג וגרינבאום הוחרם כל רכושם מייד בהתחלה. לעומת זאת לא הוחרמו אצל שאר האוכלוסיה התכשיטים וכל שאר הכלים עשויי זהב וכסף אלא בעת חיסול הגיטו. הרהיטים בדירות יהודיות הוחרמו בשביל הגרמנים. כן הופקעו בשבילם כמה דירות מן היפות ביותר שברחובות הראשיים. לאחר שהונהגו כרטיסי-מזון ניתנה רשות לפתוח צרכניה קואופרטיבית, שבעליה היו שנים-עשר סוחרים יהודיים לשעבר. הודות לקואופרטיב טיב הזה נפתחה האפשרות לקנות אצל הגרמנים עצמם מלבד המצרכים שניתנו בחלוקה, גם כמויות מזון נוספות במחירים מופקעים. בסוף שנת 1941 שמו הגרמנים קץ לנוהל הזה, בהובילם את חברי הקואופרטיב לאושו ביץ. לא חסרו גם מעשי סחיטת כספים ושודד מאת היהודים על-ידי אנשי-הטון ומפקדי הגסטאפו, לשם ביטול גזירות שונות, חדשות לבקרים.

סימן-היכר ליהודים

למן החורף של 1939 נאלצו היהודים לענוד טלאי צהוב על הגב ועל החזה; לאחר מכן צורפה לטלאי גם הכתובת: „יודה“. נוהג זה בא בד בבד עם הצוו שאסר על הליכה ברחוב לאחר השעה שש בערב.

כפייה של יהודים באחוזות שבסביבה, כריית כבול. כל ביקור של גרמני בגיטו כרוך היה בהתעללות באוכלוסיה היהודית, כגון שריפת הזקן בידי ההאופטמן (איש אינו יודע לקבוע את שם משפחתו), הוצאה להורג בירייה של אנשים בודדים בו במקום ללא כל סיבה. בפישל גרוסמן בוצע מעשה-ליניץ' איום בעוון הברחת צורכי-אוכל-נפש. הרצח הסאדיסטי נעשה בפומבי, כאשר כל תושבי הגיטו אולצו להסתכל במעשה מסמר-השערות. בזכרונם של כל האנשים שנותרו בחיים נשתמרה גם הוצאתם להורג הפומבית של השוטר היהודי אפשטיין ושל יהודי אלמוני שנתפס בידי הגרמנים בדרכו לווארשה. על הוצאה להורג זו פיקד אישית ראש הגיטאפו מפלוצק.

לבסוף הובלו מפלונסק שנים-עשר אלף יהודים לאושו ביץ בארבעה משלוחים. בין הימים 30 באוקטובר ו-15 בדצמבר 1942.

נגישות כלכליות

בסתיו 1939 סופחה פלונסק לרייך וניתן לה שם: פלונג, זיד-אוסט פרויסן, בצירק ציכנאו (פרוסיה הדרומית מזרחית, איזור ציכנאו, לשעבר צ'יחאנוב). יחד עם פלונסק סופחה לרייך גם כל הסביבה כולה.

החלפתו הרשמית של הכסף לפי החישוב של חצי מארק גרמני תמורת זלוטי אחד, ותוך הגבלת הסכום שהותר להחליפו, היתה המעשה הראשון של הרס כל-כלי, בד בבד עם זאת הוחל אצל האוכלוסיה היהודית

מקום האיסוף לפני השילוח לאושו ביץ

מכתבו הפרטי של הרב אברהם חיים הורוביץ מפלונסק אל הג'וינט בקראקוב ללא כל תוצאות (ר' עמ' 431).

היודנראט

ביוני חלו חילופי גברי בהרכב „ועד העזרה“, שזכה להכרה רשמית מטעם השלטונות הגרמניים. מטעמים בלתי ידועים הרג ראש הגסטאפו את אברהם לוי כמו ידיו ובראש הוועד הועמד יעקב ראמק, אדם חסר השכל לה, כובען ממקצועו, שמוצאו היה ממלאכה. בקיץ 1940 חוסל הוועד בפקודת השלטונות ובמקומו אורגנה מועצה יהודית (יודנראט) שלידה פעלה לשכת-עבודה, אשר פעלה באורח אוטונומי אך היתה נתונה לפיקוח היודנראט; כן פעלו ליד היודנראט ועד עזרה ומשטרה יהודית. משטרה זו מנתה בראשיתה שישה אנשים, אך לאחר הקמת הגיטו הורחבה עד ארבעים איש. ביניהם היו: מוטל וייס, אלברט סלומון, שרנסקר, מורדקוביץ, יוסף ברנשטיין, גבוש זמלמן וחיימל קליינמאן. על שני האחרונים סופר עליידי ניצולי אושביץ, שהם התאכזרו שם באסירי-המחנה היהודים.

בראש היודנראט הועמד ראמק, שלימים כינהו הגרמנים: „דער יודנקניג“ („מלך היהודים“). מלבדו היו ביודנראט גם שיראדזקי (מזכיר), משה הלפנבאום, בוגאטי (טיפל בענייני כספים) ואחרים.

תצלומו של ראמק תלוי היה בכל המשרדים היהודיים ובבית-החולים. בראש לשכת העבודה עמד שלמה פוקס מפועלי ציון שמאל, לשעבר יושב ראש האגודה המקצועית של החייטים בפלונסק, ואלו בראש המשטרה עמד לוי, פליט שבא לפלונסק מדובז'ין. בתקופות הבאות היו אמנם חברי מועצת היהודים מתחלפים, אך השלישיה ראמק, פוקס ולוי נשארו על כנם עד לחיסולו הסופי של הגיטו.

בלא להיכנס לניתוח מעמיק יותר של התפקיד שמילאה מועצת היהודים, בהתחשב עם הערכותיהם האובייקטיביות והסובייקטיביות של עדי-הראיה השונים, יש לקבוע שהיא פעלה בזריזות ובאורח יעיל יותר מאשר מועצות היהודים בעיירות הסביבה. היתה זו אחת הסיבות לכך, שהרבה פליטים יהודים חיפשו להם מקלט בפלונסק.

הגיטו

במאי 1941, עם קום הגיטו הסגור, שהשמירה עליו היתה בידי המשטרה היהודית בפיקוחם של הגרמנים, נתרחבו תחומי פעולתה של המועצה היהודית בתוך

עבודת כפייה

הלשכה הראשונה לחלוקת עבודה קמה במשרדו של אברהם לוי ברחוב פלוצקה (משרד לכתובת בקשות, שבעליו שלט בשפה הגרמנית). אברהם לוי נעשה נציג גם הבלתי רשמי הראשון של יהודי פלונסק לגבי השלטונות הגרמניים.

במסגרת עבודות הכפייה היתה כריית הכבול נע-שית בתשלום, לעומת העבודות הציבוריות, כגון ניקוי העיר והבניינים, תיקון כבישים, וכן עבודה במשק ביתם של הגרמנים שנעשו חינם. שכר-העבודה בכריית הכבול היה 0.28 מארקים גרמניים לשעה ומזה היתה העיר ריה גובה חמישים אחוז בתורת מס ואלו היודנראט נטל לעצמו חלק מן השאר. אף-על-פי-כן היתה רצויה עבודה זו לרבים בגלל המגע שהיא איפשרה לקיים עם האוכלוסיה הלא-יהודית לשם השגת תוספת מזון.

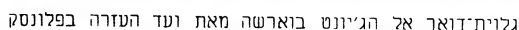
את הנוער היהודי היו שולחים למחנות-עבודה; נערים בגיל 14—13 היו נשלחים למחנה בנוסאז'ב, ששם בנתה חברה גרמנית „טיף אונד הוכבאו“, בבעלותו של באר, שדה-תעופה צבאי. בעת אחד המפקדים ניתלו שם שמונה נערים בעוון בריחתם הביתה.

נערות יהודיות נשלחו למחנה-עבודה בשירפץ ושם הועסקו במריטת נוצות.

ועד העזרה וה„ג'וינט“, „צנטרו“ ו„טוו“

את הרישום לעבודה במשרדו של לוי אפשר לראות כהתחלת לשכת-העבודה היהודית, שקמה עוד לפני קום היודנראט.

יחד עם זאת היה אברהם לוי מייסדו של „הוועד היהודי לעזרת העניים היהודים בפלונסק“, מוסד שזכה להכרתם הרשמית של השלטונות הגרמניים. לוועד הזה היתה מועצה מפקחת והנהלה פעילה מורכבת משמונה חברים וכן ועדת ביקורת מורכבת משלושה אנשים. להנהלה הפעילה סופחו גם שבעה נאמנים מן העיירות השונות, כנציגי הפליטים, אשר דאגו לבני עיירותיהם. הוועד הזה עמד במגע עם הג'וינט בווארשה וקיבל ממנו הקצבות מדי פעם בפעם, הגיש לו דינים וחשבונות על הסכומים שהוציא וכן רשימות שמיות של האנשים שנהנו מן ההקצבות ומן הטיפול הרפואי. כך היה גם לגבי ה„צנטרו“ וה„טוו“. הקרן לתשלום שכר-העבודה לפועלים שיצאו לעבודות-כפייה ללא תשלום הוקמה מתרומותיהם של יהודי המקום. ביולי 1940 נפסקה האפשרות להשיג תמיכה מווארשה מחמת הגבלת פער-לתו של הג'וינט על-ידי השלטונות הגרמניים המרכזיים לתחומי הגנרל-גוברנמנט בלבד. על כן גם נשאר

מכתב מאת יחיאל דז'אָלדוב אל הגזינט בוארשה בענין
יהודים פליטים בסוכצ'ין.

כל הגילויים של חיי ציבור תקינים הוחנקו עד מהרה בידי הגרמנים. אסור היה להיפגש ברחוב בלא להיחשד על מעשה חתירה. על היהודים נאסרו כל פעולות תרבות וגם חיי הדת שותקו בגזירת הכובשים. השטיבל ברחוב פלוצקה היה פתוח עד דצמבר 1939. שם קראו שיעור זליג שניצור, אברהם פונזנסקי ושמחה קלמנובסקי. לעומת זאת חוסל השטיבל של חסידי גור מייד עם כניסת הגרמנים.

משני הצדדים לא הורגש אמון הדדי, הן מצד הפולנים והן מצד היהודים.

שלמה ואסרצ'ג ניסה למצוא מחסה אצל פולנים נוצרים תמורת כסף, אך הוא הוסגר בידיהם לגיסטאפו. ואף יושב־ראש היודנראט עצמו, בהיותו אדם פרימיטיבי, שיתק כל פעולת התנגדות, בהאמינו לגרמנים ולהבטחותיהם שהצעירים יילקחו לעבודה ולא יושמדו. ואכן, בשל כך שמר על הצעירים בכל מחיר, נסע לאושביץ במשלוח האחרון יחד אתם ועם שאר חברי היודנראט ושם ניספו כולם. כל האנשים מפלונסק נסעו בקרונות־נוסעים והמנהיגות — אפילו במחלקה השנייה.

רק קומץ אנשים קטן נמלט מן המשלוחים בדרך לאושביץ, ואלו כל האחרים הגיעו ישר למחנה־ההיסול הזה. אך מועטים מהם יצאו חיים ממקום־עינויים זה בעוד שכל האחרים ניספו שם. בימים ההם פעלו התנורים באושביץ 24 שעות ביממה ובהגיע לשם המשלוח האחרון מפלונסק היו כבר כשלושה רבעים מן המשלוח חים הקודמים מושמדים. רק בהגיעם למקום נוכחו אנשי

בית־הכנסת הגדול נחרב יחד עם חפצי האמנות וספרי־התורה שבו. את הבניין הפכו הגרמנים למחסן של ביצים. בית־המדרש הישן ברחוב הווארשאי נחרב. משני בתי־המדרש האחרים בגיטו שימש האחד כבית־מרחץ ורק בבית־המדרש החדש שברחוב קוז'יה לא נגעו לרעה.

תנועת המחתרת

הצעירים היהודים היו נפגשים בעת הצעידה לעבור דה ומחליפים ביניהם דברים על השגת נשק לשם התנגדות לגרמנים. ואולם חסרה להם הנהגה וכן לא ניתנה להם כל תמיכה מצד האוכלוסיה הארית. ינטס מ"בית־ר" לא עסק בימים ההם בפעילות ציבורית והתמסר לעסקיו עם האיכרים אשר אצלם מצא אמנם לבסוף מקלט עד לאחר המלחמה. שלמה פוקס היה נפגש אמנם עם קומוניסטים פולנים, אבל כל השיחות האלו היו דיבורי־סרק גרידא ללא כל כיסוי של מעשים.

an den
American Joint Distribution Committee
Warschau Sept. 11
Hier ersuchen sie höflich mit antwort auf
Ihrer schreiben vom 10 December 1940 No. 7/1442/40
1/ Anzahl der Juden bei uns 20 Familien darunter 18 Familien
Flüchtlinge auf alle übrige fragen haben wir nicht
zu antworten den wir haben nicht die möglichkeit dazu
auch gibt bei uns kein Judentum sondern den wir sollen
benennen die zehere möglichkeit dazu an welche wir
notigen sich den gründen wir ein Komitee welches
welches mit allem interessen zeitweilig bitten wir
alles zu senden auf adress
Ch. H. Dzialdow
Sochocin
ul. Staro-rynek 15

ההוא: ינטס, שמצא מקלט בסביבה, החייט בומבלביץ', מרדכי אלטמן ואליהו נוימן. שלושת האחרונים נמלטו מאושביץ כשרידים יהודים של משפחות יהודיות מפלונסק.

גורל הקהילה לאחר המלחמה

רק שלושה זוגות צעירים נשארו בחיים יחד. קומץ יהודי פלונסק שניצלו מן הכליון נפוצו בעולם, חלקם חיים בישראל ויתרם היגרו לארצות שונות, בעיקר לארצות־הברית.

בפלונסק חיים עתה רק ארבעה נציגים של הדור

(1) מיקרופילמים ממכתבי ועד העזרה והגיוינט;
(2) גביית העדויות מאת: למפקוביץ' בנדט, קלמנובסקי
דוד ושרה, שטאמברג יעקב, קרוין זליג וחייה, ד"ר בר
ארתור, קרוין בר, גאמברג ריוזה, ליכטאז' האלינה,
פשיגודה יו"ר.

1) ציוד חשמלי: 6,105 ₪

Кривая (18)

ה'תש"ח (1947) רבנים גדולים וחסידים רבים

! 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1

ה'תר"ץ י"ב

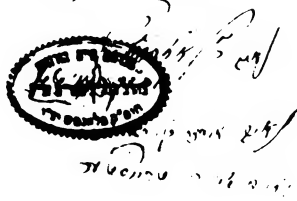
! 2 11 6

[illegible]

הנהגות ופיקוח על המסחר והמסדות
הנהגות ופיקוח על המסחר והמסדות

1. התאחדות העובדים (התאחדות העובדים הכללית) - התאחדות העובדים הכללית
 2. התאחדות העובדים (התאחדות העובדים הכללית) - התאחדות העובדים הכללית

מכתב אל משרד הג'וינט בקרא-
קא מאת רבה של פלונסק הרב
אברהם חיים הורוויץ ו"מרכז
מפיצי תורה ודת בפולין".

דוד ושרה קלמנובסקי

מפרוץ המלחמה ועד החיסול

דוד קלמנובסקי נולד בפלונסק ב־26.9.1916. בנם של שמחה קלמנובסקי ואסתר לבית שלאנג. מתגורר כיום ברחובות. שרה קלמנובסקי נולדה בגליציה ב־15.6.1923. אשתו של דוד. בת משה ובתיה מארקוביץ.

מיסחר במזון בווארשה

בדצמבר 1939 הצלחנו להביא לווארשה, בעזרת מברייחים, גם את הורינו. הם חצו את הנהר נארב ומשם עשו את דרכם בשבילים צדדיים. בווארשה עוד היו תנאי־הקיום בימים ההם לא מן הגרועים ביותר. יחד עם אחי עסקתי בקניית קמח אצל איכרים ואחר־כך עסקנו במיסחר במיצרכי־מזון. שהרי מן המפורסמות היא, כי בימי מלחמה בעיית התזונה נהפכת לאחת מבעיות־היסוד לגבי האוכלוסיה האזרחית מפאת קשיי ההובלה, האספקה וכו'. את הכסף לניהול העסק השגתי באופן מעניין למדי.

בחודשים דצמבר 1939 — יאנואר 1940 היגלו הגרמנים את יהודי שירפץ. בין כמה משפחות הפליטים משירפץ שהגיעו לווארשה בא גם החייט נאדולק, אדם עשיר למדי, שבא אל אחותי וסיפר לה כי קבר בחצר ביתו בשירפץ קופסה מלאה תכשיטים ומטבע זר — מטבעות־כסף. הוא פנה אלינו וביקש את עזרתנו בהבאת הרכוש הזה לווארשה. באותם הימים שהו בווארשה גם שני פלונסקאים, האחים בראון, זיוטק ואחיו הגדול ממנו, שהכרנום היטב. הם לא רצו לוותר על פולניותם ולקבל את הזכויות של פולקס־דויטשן, או גם של גרמני הרייך, הודות להיותם נוצרים ממוצא גרמני, ועל שום כך ברחו לווארשה. שם הייתי נפגש אתם לעתים קרובות. ואכן, אתם הגעתי לידי הסכם בדבר יציאה לשירפץ, ונדברנו לצאת לשם 2—3 ימים לאחר חיסול היישוב היהודי שם, כאשר — כפי שאומרים — המקום עוד יהיה חם. קשה לי לדון היום, אם היה זה מיבצע הרפתקני, או אולי גילוי של אומץ־לב, או אולי היתה זו תוצאה של מצבנו אז, אשר כפה עלינו להסתכן בסיכון מעין זה. שכן לא היתה לי פרוטה לפרוטתה.

לאחר שקבלתי תיאור מדויק של המקום ושל הדרכים המובילות אליו, יצאנו מווארשה יום אחד בשעות שלאחר הצהריים ולעת ערב הגענו לשירפץ. עברנו את העיר הריקה מיהודים ישר מתחנת־הרכבת אל ביתו של נאדולק. עדיין היתה שם בבית סבתו של נאדולק, שכן מפאת גילה ומצב בריאותה לא

ספטמבר 1939

(מספר דוד קלמנובסקי)

הורי היו תושבי פלונסק אמידים ומכובדים. ברחוב פלוצקה היה להם בית־מסחר ליינות ומשקאות חרי־פים ובית משלהם. אבי היה חבר ועד הקהילה היהודית בפלונסק.

הודות למצבם החומרי של הורי היה ביכולתם להעניק השכלה מתאימה לבניהם, אם כי בבית היו הרבה ילדים. בשנת 1936 סיימתי את חוק לימודי בגימנאסיה בפלונסק ואחר־כך עבדתי כפנקסן בווארשה. שם התגוררה גם אחותי הבכירה לאה, יחד עם משפחתה.

פרוץ המלחמה מצא אותי בווארשה. מיום הפצצת העיר על־ידי המטוסים הגרמניים התגוררתי אצל אחותי. בית זה ניצל בנס מן ההפצצות מן האוויר, והודות לכך שנשאר שלם, הוא נהפך למקום־מקלט בשביל פליטים מפלונסק, אשר נכבשה בידי הגרמנים מיד בימים הראשונים לפלישתם, ב־3 או ב־4 בספטמבר 1939. כידוע, עוד התגוננה ווארשה זמן מה. הרבה אנשים מפלונסק נמלטו אז לרוסיה, אחרים ביקשו מקלט בווארשה. חלק מן הפליטים הללו חזרו לאחר מכן לבתיהם.

באותם הימים חלה גיסי במחלה קשה, ומחוסר אמצעי ריפוי, מפאת המחסור ברופאים ותרופות נגרם לו הלם והוא מת מן המחלה.

לאחר שהאורחים עזבו את הבית, נתמוטטה ברי־אותה של אחותי ועל שום כך היתה זקוקה לטיפול. נשארתי איפוא אתה ועם ילדיה. הורינו נשארו בפלונסק, אך הצליחו לבוא במגע עם וארשה. משהו מפלונסק התגנב לווארשה, רכוב על אופניים, והביא לנו חבילת מזון.

כפי שנודע לי מהורי, צורפה פלונסק מיד אל הרייך הגרמני ושמה נקרא: פלאהנן, פרוסיה הדרומית־מזרחית, נפת ציכנאו (ציכאנוב לשעבר).

המצב בעיר נעשה חמור למן ההתחלה, ועל שום כך הגיע אחי לווארשה, כדי להימלט מידי הגרמנים. שכן בימים ההם ערכו הגרמנים צייד קודם כל על האינטליגנציה, היהודית והפולנית כאחת.

דוד קלמנובסקי

וברחתי אל בית אחי, שהתגורר ברחוב נובוליפיה 61/3. שם לקחתי עוד קצת צורכי־אוכל ועוד בו בלילה פניתי אל תחנת הרכבת, כדי לשוב לפלונסק. ואמנם הגעתי ברכבת כמעט עד לגבול הצפוני־מזרחי, ומשם הלכתי ברגל, חציתי את הגבול והגעתי לפלונסק. ואולם הגרוע מכול היה שהייתי ללא כל תעודות אישיות, שהיו בימים ההם בגדר חובה לגבי כל יהודי בפלונסק.

משהגעתי אל ביתנו, מצאתי בו את אחותי חנה, שנשארה לבדה בבית לאחר צאת ההורים לווארשה. כן מצאתי שם את משפחת כהן, אשר ביאנואר 1940 הגיעה לפלונסק לאחר גירוש היהודים מגלינוויצק.

הגירוש מגלינוויצק

(מספרת שרה קלמנובסקה)

יחד עם הורי ואחי התגוררתי בגלינוויצק, יישוב מרוחק 24 קילומטרים מפלונסק. היו שם שבע־עשרה משפחות יהודיות. כולן היו במצב כלכלי טוב, עסקו בחקלאות ובמיסחר עם האחוות שבסביבה. היה לנו משק חקלאי משלנו, שעוד אמי ירשה אותו מהוריה, בית־מגורים, שדות וערבות.

היתה מסוגלת לעמוד בתלאות הדרך לווארשה, והגר־מנים עדיין לא חיפשו אחריה. פגישתנו אתה ודרישות־השלום שמסרנו לה מאת קרובי־משפחתה, היו מן־הסתם המגע האחרון שהיה לה עמם.

יצאנו אל החצר עם רדת החשכה, חפרנו בידיים במקום המחבוא, מצאנו את הקופסה ובהחבא חזרנו דרך חוצות העיר האפלים אל תחנת־הרכבת. הגענו לווארשה בשעות־העוצר, כשלאזרחים היתה אסורה התליכה ברחוב. בשכר הבאת האוצר הזה קיבלתי 800 או 1000 זהובים וזה שימש לי יסוד לראשית צעדי במיסחר.

עסקתי, כאמור, בקניית צורכי־אוכל־נפש מידי האיכרים, אשר היה להם רשיון להובלת מזון העירה, שכן הסוחרים עצמם לא העזו לצאת מחוץ לעיר כדי לערוך שם את קניותיהם. לא נתתי את דעתי על שום איסורים והייתי מביא עגלות עמוסות סחורה ישר להנויות. הרווחים שלי לא היו רעים.

בווארשה היו אז ימים שקטים יחסית; הגרמנים עסקו בעריכת רישום האוכלוסיה היהודית. חוץ מן החטיפות היומיומיות לעבודה, שנהפכו לחלק בלתי נפרד של שיגרת החיים, תנאי־הקיום עדיין היו אפ־שריים פחות או יותר.

יחסי המסחר שלי התפתחו עד כדי כך, שלאחר שהכרתי נהג של מכונית־משא מלובלין, עסקנו יחד עם אחיו של הרב פוזנר ועם אחי לייב במיסחר בסוכר ובקמח, שהובאו עם המשלוחים מלובלין לווארשה ונתקבלו בתחנת־הרכבת הגדאנסקית. המכשולים היו לא רק מצד הגרמנים, כי אם גם מצד היהודים עצמם, בייחוד נהגו הסבלים היהודים למסור לשלטונות על המיסחר הבלתי־חוקי. נחוץ היה להסתתר בלילות, כדי שלא ליפול לידי המשטרה. במשך זמן די ממושך הצלחנו בכך, אבל לכל בא קץ. ואכן בא הקץ על עסקי־המיסחר שלי בווארשה.

המצב הכלכלי התחיל להחמיר. הגיע הזמן, בשלהי ספטמבר 1940, כאשר התחילו לצוד את הנוער כדי לשלחו אל המחנות שליד לובלין. התגוררנו אז ברובע היהודי בווארשה. ערב אחד הגיעו שוטרים גרמנים ויהודים אל דירתנו כשהם מצויידים ברשימה. הם פנו אלי, ושאלו... היכן אני. משמע שלא ידעו מי אני. ניצלתי את ההזדמנות ואמרתי בשלווה גמורה: "הוא נסע אל הרייך, אפשר לבדוק אצל מנהל הבית".

אבי הבין בו ברגע את סיבת תשובתי הזאת ולא אמר דבר. ולא גילה שזה אני האיש שהם שואלים עליו. הם קיבלו את תשובתי ויצאו. ואלו אני תפסתי מיד את מעילו של אבי ותרמיל, שמתי בו לבנים

רורים, אחרים הוכו באכזריות, לא עבר יום בלא הרג אחד או שניים.

הגרמנים היו משוטטים מבית לבית, עורכים חיפושים ושודדים כל דבר־ערך, כסף, חפצי־כסף, מצרכי אוכל.

ואלו הקאפיטאן עצמו מצא לו חפץ ביהודיה אחת, אדלה דימניק מליפנו, שהתפרנסה ממכירת כעכים. הדברים הגיעו עד לידי כך, שפעם הרביץ בה מכות על שלא נענתה לעגביו.

פלונסק בספטמבר 1940

(מספר דוד קלמנובסקי)

כאשר ברחתי בספטמבר 1940 מווארשה, השארתי בידי משפחתי, שנתקימה מעסקי המיסחר שלי, את כל כספי ואת מלאי המזונות שצברתי. היה זה שק אפונים, סוכר, קמח וזה הספיק להם עד לסגירת גיטו ווארשה. אז גם חזרו הורי לפלונסק. אחי נשאר עם אחותי וילדיה והמשיך בנייהול העסקים, שהיו כרוכים אז בסכנה גדולה. לבסוף חלה בטיפוס ומת בראש־השנה תש"א.

אחותי שוב נשארה לבדה עם ילדיה. פעמיים הסתכנתי ועברתי את הגבול כדי להגיע עם חבילות מזון לגיטו ווארשה. בפעם השניה תפסוני בדרך שובי לפלונסק. ספגתי כמה מהלומות בפרגול, אבל העובדה שלא היה אצלי שום דבר אשר ישמש הוכחה שאני עוסק בהברחה, גרם שיאמינו לדברי, כי אני חוזר אל הרייך וכי איני עוסק בשום מיסחר.

שהרי הרבה אנשים היו מבריחים או את הגבול הלוח ושוב ומעבירים כל מיני סחורות. את הללו היו אוסרים ומשלחים למחנות־עבודה, ורק יחידים בודדים מהם עוד זכו לשוב אל משפחותיהם.

בשובי מצאתי את פלונסק במצב עגום. נודע לי כי בזמן היעדרי היו היהודים אנוסים לשחד את הגרמנים בדמי־כופר. מה היו סכומי הכופר איני יודע.

הודות לקשרים עם פקידים שונים נודע לי, שכל התעודות של העיריה, משרדי־המיסים ושאר רשויות העיריה והממשלה בפלונסק, שמהם אפשר היה להי־וודע על חובותיהם של האזרחים לקופת העיר או המדינה, נשארו שלמות. על יסוד זה יכלו הגרמנים לגשת במרץ לגביית חובות המיסים ושאר חובות. מובן מאליו שבשורה ראשונה הם פנו אל היהודים חייבי המס. דבר זה היה ברור לעין כל.

בקשר עם סיפוחה של פלונסק אל תחומי הרייך, הונהג שם המטבע הגרמני, והשער שנקבע היה — כפי שאפשר היה להיווכח על־יסוד המחירים וההיט-

גם אנו הרגשנו את מוראות המלחמה מייד בראשיתה. עם פרוץ המלחמה לקחו מאתנו הפולנים — אמנם תמורת קבלות — שלושה סוסים לצורכי הצבא.

לעומת זאת באו הגרמנים, שנכנסו ב־6 בספטמבר 1939 ממלאכה דרך דו־יאלדובו, ולקחו כל מה שהיה במשק, דהיינו גם את הציד וגם את בעלי־החיים. מייד גם הכריזו על איסור לצאת לרחוב, למן השעה 6 בערב ועד לשעה 6 בבוקר.

נגישות אחרות מצד הכובש לא היו אז. ממלאי המזונות שהיה לנו במקומות־סתר עוד יכולנו להתקיים זמן רב במשקנו.

ואולם מזימות הגרמנים היו אחרות. עוד בינואר 1940 באה הפקודה, שעל היהודים לעזוב את גלי־נוויצק. הם נצטוו ללכת לצי־כאנוב ולקחת עמם רק מה שאדם יכול לשאת עמו, משמע כמעט ולא כלום. מכירינו הפולנים התחילו ליעץ לנו, שלא נציית לגרמנים בנוגע לכיוון הדרך וכי נבחר לנו כיוון אחר, למען לא יוכלו הגרמנים לשדוד אותנו בדרכנו ושלא יקחו מאתנו את המעט שעוד יכולנו לשאת עמנו. הפולנים הביאונו לפלונסק בעגלה ובסוסים משלהם. אולם אלה אשר הלכו אל צי־כאנוב, נתקלו בדרך במארב גרמני ונשדדו עד הפרוטה האחרונה. בהגיענו לפלונסק נכנסנו לגור אל משפחת קלמנובסקי. בבית לא נותרה אלא הבת הצעירה, אחות בעלי חנה, נערה שהצטיינה באומץ־לב בלתי רגיל, אשר בשעת הצורך — ושעות־צורך כאלו היו, למרבה הצער, לאין ספור — ידעה להגן על עצמה ועל הבית מפני הגרמנים. שכן לא פעם היו הם מנסים לפרוץ אל מחסן היינות בלילות וחנה ידעה להדוף את נסיונותיהם. אין זה אומר כמובן שבסופו של דבר הם לא הצליחו לקחת כל דבר־ערך. מן הדירה בת שלושת החדרים הם הוציאו חלק מן ההיטים, כגון שולחן־כתיבה, מיטות. מן המרתף לקחו יינות.

אל פלונסק באנו בשש נפשות, הורי והילדים. אני הייתי אז בת שבע־עשרה, זה אך סיימתי את בית־הספר. כיוון שלא היה לנו ממה להתקיים, היה אחי בן הארבע־עשרה יוצא במתגנב אל גלינוויצק ומביא לנו צורכי־אוכל־נפש. פעם גם קרה, שתפסוהו והמטירו עליו מכות נאמנות. הוא גם ישב אז כמה חודשים בבית־הכלא.

בבית קלמנובסקי היה חדר אחד מוסתר בקומה הראשונה. בחדר־סתר זה היו מתחבאים לא אחת כמה וכמה גברים מפני נגישות הגרמנים.

שכן היה הקאפיטאן הגרמני נוהג להשתעשע למן שעות־הבוקר. יהודים אנוסים היו לטאטא את הרח־בות, ובשעת מעשה היו הגרמנים מתעללים בהם ללא רחם. ליהודים ישישים היו מציתים את הזקנים בגפ-

מכתב מאת פליטי ליפנא בפלונסק אל ועד אנשי ליפנא
בוארשה בענין בקשת סיוע מהגדירות

Raport

z signatury Komitetu Pomocy Wiedzy
Ludom i Plodisku.

Razgled Komiteta ministrow
skierowa na zarzutek pismiszyj Gontu
z dnia 2 lutego r.b. o sumie st. 5000.-
raz z kopie dady sume 300 st. oplyny
do Rady Komitetu porzeczny sume 300 st.
wzrost - sz maszynowania - wytyczona
k. Kalcari dla rozdawania biednym
uchodzi com z miasta Lipna -

Kwota 5000 zł została przeznaczona na 2 marki: Winiogorki i Florken za 10% poraż.

W pierwszym wydaniu projektowano do restauracji lokalni pracowników na kuchnię. Jednakże wobec tego, iż nie było możliwości doboru odpowiednich osób, stworzono i uruchomiono kuchnię robotniczą na dobowym wyżywieniu.

Норми на разход на сировина до получаване
и изработване на продуктите от сировини, разход сировини
350 кг. месо, преминава по таб. 26-28, по 100 кг.
на 350 кг. месо, преминава по таб. 28-
(разход сировини - 100% - 150% от сировини, които
не са изработени, а сировини, които са изработени.)

W dmach 5, 16, 18 i 20 lubczy ogólnie
z kolei uchodząc z Lubczy, Pasieki,
Dobrynia, Ropica, Popowa, Szepa, Szolcowa,
Zurawina, Kiełczyna, Gliniec, i innych miejsc
651 robotom z ogólną liczbą rob. 2092
lub 850 gr. mody, przemy, 550 gr. wazy, przemy,
owa na cukrze i chlebie, robotom 75 latino

na 2002. r. wyprawił kadr i w 2003 r.
przebieg wie wie skorygował. Skaza wyda-
łami produktów zajmowali się mianowicie za-
ufaniem uchodźców z pomocniczych miast
związanych z gólski - kasper, bickoler,
zab obona, formalna, kaczor, sekretarza
Pawin Lewi, przy wyśledzeniu pracowa-
i celownik karcade. Wskazy konoment
wizguisty zwałab z powołaniem alfabetycznym
do specjalnego zjazdu, z którym widowa-
wiona są naskupująca dane: 1) kaczor,
fuchodacina uchodźca, 2) dokt. adres z Półkian
3) H karta kaczor, 4) licała ośb z rodzinie,
5) ilicie produktów i gólski, 6) pokwitowanie kzo-
mimentu i 7) kaczor. Na samych kachin
wykaz opatriony jest zaokrąglaniem myśla-
wajów zaufania, co do maritowego i nasku-
wego nadawania produktów i gólski.

Wzrostki nowo odciekające z gniazda
z dnia 2. II. 1890 r. zostały wydane
młodszym zaufanym uchodźcom z pomocą
wysłać miało proporcjonalnie do liczby
uchodźców, należących do powiatu
z powiatu Komiteta -

Leahk dñia 5 marzo 1940.

Harrod:

Mesore Laupadia:

Graves : Union Bridge
H. J. ...

Kaiser : Deutsch

sekretar: A. Reij

2) Могут ли с ними

2) Hanna Lenzokina

4) F. K. K. K.

5) *C. A. Baker*

2) *S. schlegelii*

דין וחשבון מיום 5 במארס 1940 על פעולות ועד העזרה

בדיקת התעודות האישיות

עניין התעודות האישיות היה לגבי הפליטים אחת
זו בעיות הכאובות ביותר. שהרי לא היתה להם תעודה
שתכשיר את ישיבתם בפלונסק.

גם לגבי ידידי, תושב פלונסק, היתה זו בעיה רצינית וקשה לפתרון. שהרי הייתי תושב בלתי-חוקי בתוך עירי, משום שלא היתה לי תעודת-מעבר. תעודה כזאת, שלצערי אין בידי דוגמה ממנה, היתה

אלה בבחינת פתרון לבעיות הבערות ביותר שלהם, קודם כל לבעיית הפרנסה.

אם הזכרתי את יסודות העולם התחתון והאספוסף שצפו אז על פני השטח, הרי אל הללו אפשר לשייך את מנדל שמיירץ, שמכונה היה מנדלה פיצר, גנב מקצועי, שלפקודתו עמדה כנופיה שלמה של גנבים. במרוצת הזמן הוא נעשה מלשין לפני הגסטאפו והדברים הגיעו לידי כך, שהפריע ליוזנראט במאבקו על קיומו ולכל היישוב היהודי בפלונסק. מה עלה בגורלו עוד אספר להלן.

בעיני הגרמנים כיהודי. לאמיתו של דבר לא היה בידיו כל כסף. אלא שאחד השוטרים מן המשטרה הפלילית, שכינויו היה „בלאווא ליפן“ (שפתיים כחור לות) — את שם משפחתו איני זוכר — ערך אצלו חיפוש ואחר כך ציווה עליו להסיר את נעליו. ברגע שלאונסקי התכופף כדי לבצע את הפקודה, הטיל הגרמני מטבע לרגליו וירה בגבו. לאחר שקיבל את הכדור הראשון, ביקש לאונסקי רחמים וכתשובה על כך קיבל עוד שני כדורים שמהם נפל ומת. בכל מיפקד מעין זה היו נופלים כמה חללים.

הגיטו — מועצת היהודים

בשנת 1940 ציוו הגרמנים להקים גיטו יהודי בפלונסק. ואולם ביצוע הפקודה נדחה עד למאי 1941. בינתיים הוקמה מועצת היהודים, שחבריה נתמנו על ידי הגרמנים. כאן יש לציין, שבניגוד לערים אחרות, שבהן היו הגרמנים ממנים לחברי מועצת היהודים אנשים מקרב האינטליגנציה, היה המצב בפלונסק שונה. בדרך אגב כבר ציינתי קודם לכן, שהאינטליגנציה היהודית והעשירים היהודים היו מסתתרים מעיני הגרמנים.

ליושב-ראש המועצה נתמנה יהודי פשוט, הגון, ששני הצדדים, הן הגרמנים והן האוכלוסיה היהודית, התייחסו אליו בכבוד. הוא היה חייט במקצועו ושמו היה יעקב ראמק.

מוזכיר המועצה היה האינטליגנט היחיד שבה, שיי ראדוקי, פקיד לשעבר בעיריית פלונסק, שידע קרוא וכתוב גרמנית. יש להניח, שזה היה הטעם לבחירתו. אגב, אין כל סיבה להאשימו במשהו. הוא התנהג „בסדר“ במשך כל זמן כהונתו בתפקידו העגום. הוא נספה בעת חיסול הגיטו באבדו את עצמו לדעת.

במסגרת מועצת היהודים קמה לשכת-עבודה, מה שנקרא אז „ארבייטסאמט“, בראש לשכה זו עמד שלמה פוקס (עתה בארה״ב), מי שהיה פעם איש פועלי-ציון שמאל ידוע בפלונסק ושימש פעם כיושב-ראש אגודת החייטים, וכן היה חבר הלשכה חיים פשיגודה.

הוקמה גם משטרה יהודית, שמפקדה היה לוויין, ממלא מקומו היה חנן ראמק (אחיו של ראש מועצת היהודים), וכן היו שוטרים שרנסקר, גאבוש זמלמן (נשאר בחיים, היה בישראל וירד), אלברט סלומון, ברודר ואחרים. עם הקמת הגיטו הוגדל מספר השוטרים.

בעיית התעסוקה

תחילה היו הגרמנים עצמם חוטפים אנשים לעבוד דה, לעבודות-ציבוריות שונות, כגון ניקוי הרחובות, הבניינים, תיקון כבישים, פינוי שלג.

נטולת תמונה ובמקום המיועד לחתימת-ידו של בעל-התעודה היתה מצויה טביעת-אצבעו.

בהשגת תעודת-מעבר כזאת (פאסירשיין) בא לעזרתי איזה מקרה. לאחרתי חנה אבדה פעם תעודת-המעבר שלה ולאחר שהודיעה על האבדה ניתן לה העתק. ואולם זמן לא רב לאחר מכן נמצאה התעודה המקורית. אז תיקנתי תוך מאמץ לא רב ביותר כמה מן הפרטים שבתעודה המקורית שלה, ואת השם חנה תיקנתי ל„חיים“. זה היה שמו של אחי, שנמצא כבר אז בארץ-ישראל ושמו לא נמחק מרשימת התור-שבים שבעיריית פלונסק. תפסתי איפוא אנוכי את מקומו. טביעת אצבעה של אחותי על-גבי התעודה לא הפריעה כל עיקר, שהרי איש לא בדק את דמיון טביעת-האצבעות. ואכן כך הוכתרה התחבולה שלי בהצלחה מלאה.

העובדה שבפלונסק מצויים הרבה יהודים באורח בלתי-חוקי היתה ידועה היטב לגרמנים. אפשר היה להיווכח בכך לעתים קרובות.

שכן מדי פעם בפעם היו מוציאים את היהודים אל הכיכר שמאחורי בתי-המדרש ושם היו עורכים בדיקת תעודות. לשם עריכת הצגה כזאת היו הגרמנים מוציאים עזרה מציכאנוב — אנשי ס״ס, לאטבים, אוקראינים — והיו משתעשעים על חשבון היהודים. מי שיכול היה להראות תעודה אישית, היה נשלח לצד אחד, ואלו אלה שלא היתה בידם תעודה, אנור סים היו לעבור דרך שדרת גרמנים מזויינים בפר-גולים, אשר היו חובטים בקורבן במשך כל שעת מעברו בין שורות הקלגסים. עשרות אנשים היו נופלים חללים תחת המהלומות הרוצחניות. אלה, שעוד נשארו בחיים, היו מובלים לכיוון בלתי ידוע.

בינתיים היו עוברים הגרמנים בכל הבתים ובמק-רה שהיו מוצאים מישהו מסתתר שם, היו יורים והורגים אותו בו במקום.

מעשי שוד היו תופעת-לווי שכיחות ביותר בעת המיבצעים הללו. הכיכר שמאחורי בתי-המדרש שימשה לגרמנים גם למטרות אחרות. מפעם לפעם היו מוציאים לשם את כל היהודים, כדי לגזול מהם את כל דבריי-הערך שברשותם, כסף, זהב, פרט לטבעות-נישואין, שאותן הירשו ברוב אדיבותם להשאיר אצל בעליהן.

בעת אחד המיפקדים הללו ערכו לשם הפחדה חיפוש מדוקדק אצל אחדים מן הנאספים וכאילו מצאו אצל אחד היהודים העשירים איזה סכום כסף אשר כביכול לא מסרו לגרמנים. הוא נורה בו במקום.

במקרה ההוא הייתי עד לרציחתו של מרדכי לאונסקי. היה זה יהודי מומר, שנשא לו אשה נוצריה והיו להם שני ילדים. הוא אולץ להתגורר יחד עם היהודים, שכן בהתאם לחוקי נירנברג הוא נחשב

הקודמות נסתמו. לפיכך עבדתי בשתי משמרות. הראשונה השכם בבוקר, השניה אחרי הצהריים. הייתי עומד במים ועובד מעל לכוחות. חרף זאת הגיעה הכנסתי עד לארבעה מארקים ליום, סכום שהיה נכבד למדי לגבי דידי.

הנה כי כן אפשר לומר, כי הודות למאמצי מועצת היהודים, שבאמת ובתמים שאפה להקל על מצב האוכלוסיה היהודית בתקופה הטראגית ההיא, ובראש וראשונה הודות למאמציו של ראמק, הושג הסדר לבעיית התעסוקה והקיום.

(מספרת שרה קלמנובסקה): בעבודת-כפיה לא עבדתי אלא כאשר נחטפתי לכך, פעם זה היה באסיף סלק, אחר כך באסיף תפוחי-אדמה. מלשכת-העבודה היו באות בלי הרף דרישות שאתייצב לעבודה, אבל היתה לי תעודה רפואית, שהנני חולת-ריאות. עלי להוסיף שהיו עוד מקומות אחרים של עבודת-כפיה, שלשכת-העבודה היתה חייבת לשלוח לשם יהודים על-פי הזמנת הגרמנים. בין אלה היה מחנה-העבודה בדאלאנובקה שליד פלונסק, אשר לשם היו הולכים יהודים לעבודה שחורה במשמרות. כל איזה זמן היתה חזרת קבוצה אחת, ואחרת היתה יוצאת במקומה.

גם לשירפץ היו נשלחים אנשים למריטת נוצות-איוזים.

(דוד קלמנובסקי ממשיך): מובן מאליו שלא נעדרו טענות שונות נגד פוקס ושאר עובדי לשכת-העבודה. הבריות היו אומרים, כי השפעות אישיות והיכריות תפסו מקום לא בלתי מבוטל במשלוח האנשים לעבודות שונות. הרושם האישי שלי הוא, שביסודו של דבר היה פוקס בסדר, הוא השתדל כפי יכולתו לסדר בעבודה את כולם. לאלה שהיו לו קרובים יותר, היה עוזר יותר כמובן, ואלו אנשים שלא הכירם היה שולח לכל מקום שניתן.

המשטרה היהודית

קודם לכן סיפרתי על הרכב המשטרה היהודית מבחינת הגרעין העיקרי שלה. ואולם במשטרה היו עוד אנשים שונים, לא תמיד אנשי פלונסק, כגון מפקד המשטרה היהודית לוויץ, מי שהגיע לפלונסק רק בימי הכיבוש הגרמני.

בין השוטרים היה גם טיפוס אחד, שהגיע מווארשה ושאני זוכר את שם משפחתו. הוא היה חתנו של קבצן מקצועי מפלונסק, שקראו לו בשם חנינא פאך (מוכה-שחין), ואשר מפעם לפעם עבד גם כסבל. עבודה זאת היתה נחוצה לו גם בשביל מקצועו כפושט-יד. שכן היה הוא מארגנם של מקבצי-הנדבות והיה

לאחר הקמת מועצת היהודים הוסדר העניין הזה, ואספקת כוחות-עבודה לגרמנים נעשתה מאז בידי לשכת העבודה היהודית.

מועצת היהודים החליטה אז להטיל חובת ימי-עבודה על כל היהודים, לפי רשימות שנערכו בידי לשכת העבודה היהודית. זה נהפך למקור פרנסה לרבים, שכן אנשים בעלי אמצעים יכלו לשכור פועלים ולשולחם לעבודה במקומם.

במרוצת הזמן נמצאו גם מקורות הכנסה אחרים, חוקיים, ליהודים שהיו זקוקים לכך.

בין המקורות הללו היה בניית שדה-תעופה בכפר נאסאז'בו, שפירמות גרמניות שונות היו שוכרות פועלים תמורת תשלום, לעבודה בבנייתו. שם גם היה יחס טוב לפועלים, דבר שהיה בעל חשיבות מרובה בימים ההם.

באשר לשכר-העבודה, היו הפירמות משלמות אמנם מחיר מלא, אבל 50% משכר-העבודה היתה נוטלת הנהלת העיריה, משמע שהיה זה מס-כפיה לטובת הגרמנים, ומשאר 50 האחוזים צריך היה לשלם עוד מס למועצת היהודים, שתמיד היתה זקוקה לכסף.

אחר כך הופיע עוד מקור הכנסה אחד — הכבול. גם כאן נוטלה על עצמה מועצת-היהודים לספק את הפועלים. שכר-העבודה היה שני מארקים ליום. לעתים גם היו משלמים את השכר בעד עבודה בקבלנות. הכבול היה קניינה של העיריה, והשלטונות הגרמניים היו מפיקים אותו כדי להשיג חומר-דלק זול.

עסקים עם גרמנים

מלבד זה היו יהודים רבים עושים כל מיני עבודות-עזר במשקי הגרמנים.

כל הנסיבות האלו השפיעו על שיפור המצב הכלכלי של היהודים. עלידי כך נתאפשרו קשרי מיסחר עם האיכרים, הברחת צורכי-מזון מן הכפר אל העיר, ובתקופה מסויימת אף נוצר מצב פאראדוקסאלי כזה, שאצל היהודים נצטבר מלאי כה גדול של מצרכי-מזון, שהגרמנים עצמם היו קונים אצלם.

שכן עשו היהודים כל מאמץ כדי לשמור על קיום הנפש, להרוויח למחיה ולא לגווע ברעב. ואכן במשך זמן מה הצליח הדבר בידם.

הודות למגעם עם הגרמנים זכו גם בעלי-המלאכה היהודים למקורות פרנסה, פוך עצמו, שעוד ידובר בו להלן בהרחבה. היה לובש חליפות שנתפרו בידי חייט יהודי. חליפות אלו גם שימשו כעבור זמן עילה למותו של החייט.

אני עבדתי בכבול בקבלנות. שהרי הוצרכתי לקיים משפחה גדולה למדי, וכל מקורות ההכנסה שלנו

שני יהודים מחלק אחד של הגיטו לחלקו השני, עבר בדיוק באותה שעה במקום משמר גרמני והשגיח בכך. מובן מאליו שהם לקחו עמם מייד את השוטר היהודי מן המקום.

בעיית הדיור בגיטו

הקמת הגיטו בגבולות צרים כל כך, בעוד שהאוכ"ל לוסיה היהודית בפלונסק גדלה במידה ניכרת, עוררה מצב דיור חמור עד אין לשער. שלוש עד ארבע משפחות התגוררו בדירה אחת. כל דירה נראתה כמו בית-מלון גדוש רהיטים, כמו בית לינת-אורחים. ואולם מצבם של בני-האדם אשר התגוררו כך עוד היה טוב למדי. שהרי הרבה מאוד אנשים היו מתגוררים ברחוב ממש, ורק במרוצת הזמן הוכנסו לאסמים.

אני התגוררתי במטבח אצל דודתי קפלן באגפו של בית ברודר. אנשים שונים היו מקימים להם סוכות באמצע הרחוב, כדי שיהיה להם מעין תחליף של גג מעל לראשם. חשובי-העיר התגוררו כולם בתנאים טובים למדי; מי שהיה לו כסף, יכול היה איכשהו להסתדר. מצב זה הביא למגיפת טיפוס, שנמשכה זמן רב מאוד.

מגיפת הטיפוס

(מספרת שרה קלמנובסקה)

בקצה רחוב וארשה אורגן באיזו דירה בית-חולים שהעזרה הרפואית שבו היתה פרימיטיבית מאוד והוגר-שה בידי ד"ר פניגשטיין, אשר בקיץ 1941 מת בעצמו ממחלת הטיפוס. הוא היה מרפא בגלולות פיראמידין וסימפאטול, משום שתרופות אחרות לא היו וגם אלו היו רק בכמות זעירה ובלתי מספיקה. משמת ד"ר פניגשטיין, היו הבריות אומרים כי גם הטיפוס ייגמר, שהרי אין מי שירפא את החולים. ואולם למרבה הדאבה לא היה כך. המגיפה התפשטה והלכה, החולים נתרבו במידה כזאת, ששוב לא היה להם מקום בבית-החולים ורבים מן החולים היו שוכ-בים ברחוב ממש. בית-החולים נשאר בטיפולו של צוות מצומצם, שעמו נמנו:

הרשל פשיבוז'ניק (עתה בארגנטינה), גלב במק-צוע, חובש בלתי-מוסמך, וכן בלומה גלרנר, שלפני המלחמה התחילה ללמוד חובשות (אינה בחיים עוד) וחנה, אחותה של בעלי.

נותן להם הוראות, באיזה כיוון שומה עליהם לפעול. הוא עצמו היה מתגורר ברחוב קווייה. חתנו, השוטר, גילה יחס לא טוב לאנשים.

בין תפקידי המשטרה היתה גם הבאת האנשים לעבודה ומן העבודה והשוטרים היהודים היו אחראים כלפי מנהלי-העבודה ענודי הסרטים.

המשטרה הוצרכה גם לשמש מוסד המברר כל מקרה של מחלוקת בין יהודים ליהודים והשומר על הסדר בקרב האוכלוסיה היהודית.

העובדה שהמשטרה מנצלת את מעמד העדיפות שלה בקרב האוכלוסיה, היתה ידועה לכול. שכן קודם כל נהנתה המשטרה מעיסקות מסחריות שהיה בידה לבצען הודות למגע שקיימה עם החלק הנוצרי של העיר. לאחר הקמת הגיטו ניתן בידי המשטרה מלוא השלטון. אבל על כך עוד ידובר להלן.

הגיטו

עד לכינון הגיטו היו היהודים רשאים להתגורר בכל חלקי העיר, פרט לרחוב פלוצקה, ביותר דיוק: בחזית הרחוב הזה. כאמור, החליטו הגרמנים על הקמת הגיטו עוד בשנת 1940. בעתון הגרמני המקומי הופיע מאמר, שבו נמסר:

"היהודים מקבלים שלטון עצמי, הם ייסגרו בתוך גיטו, הם חייבים לדאוג לעצמם, שאם לא כן הם יושמדו כמו עכברים".

ואולם כינון הגיטו נדחה עד למאי 1941. אינני יודע אל נכון מה היו סיבות הדחיה הזאת. האם נעשה הדבר הודות לשיחוד השלטונות הגרמניים, דבר שדיברו עליו רבות, או אולי הודות להשפעתו של ראמק, או שמא מסיבות אחרות לגמרי. בשעתו היו מדברים גם על כך, שהיתה כאן השפעה של משא-ומתן שניהלו עם הגרמנים אנשים מארצות-הברית, שביקשו להקל על מצבם של היהודים ועל הבעיה היהודית.

במקום הזה איני יכול אלא לקבוע את העובדה, שבפלונסק לא קם הגיטו היהודי אלא במאי 1941.

גבולות הגיטו היו הרחובות הבאים: רחוב וארשה, קווייה, קויבה, פלוצקה עד לכנסיה וכלי חזית הרחוב הזה, דהיינו רק החצרות, חלק מרחוב וישוגרודוקה. במעבר בין רחוב וארשה לרחוב קווייה היתה שומרת על הסדר המשטרה היהודית.

מובן מאליו כי במעברים הללו היו מתרחשים יום יום איזה מקרים חדשים. זוכרני, כי כאשר שלמה פשיבוז'ניק העביר באיזה ערב, בעומדו על המשמר,

לעשות בה, צריך היה לעמוד בתורים ארוכים. הכול היה מתחלק על-פי כרטיסים. ואולם על-פי הכרטיסים לא היו מחלקים כמעט כלום (מעירה שרה קלמנובסקי). צריך היה למכור הכול, את כל חפציההערך, כדי להשיג בכל מיני תחבולות קצת מצרכי מזון לקיום הנפש. היו מתחילים במכירת חפציההכסף, כליההמיטה וכל דבר שהנוצרים אשר מעבר לגדר היו מוכנים לקנותו תמורת קצת מצרכים.

המשטרה היהודית בגיטו

מאז הקמת הגיטו נמסר מלוא השלטון למשטרה. שורותיה הורחבו על-ידי גיוס שוטרים נוספים. השוטרים קיבלו מדים — בגדים בצבע כחול כהה וכובעים עם סרט כחול ועליו כתובת „יודנפוליציי“ (משטרה יהודית). נהוגות היו שם דרגות ואירגון משטרת רגיל.

מתפקידי המשטרה היה, כאמור, שמירת הסדר, קיום השמירה ליד הכניסה לגיטו, כדי למנוע הברחה, ולמען לא יוכלו להיכנס לגיטו אנשים שלא היתה להם הרשות לכך.

היו גם שני בתי-מאסר. שכן משפטים יהודיים היו נערכים בתוך הגיטו. המדובר היה באי-התייצבות לעבודה, תיגריות-ידיים בין אנשים, הסתתרות מפני הגרמנים. לצורך מאסרם של נידונים במשפטים מעין אלה היה קיים בית-סוהר אחד. בית-האסורים השני נפתח במצוות הגרמנים. שם היו חובשים בני-אדם על-פי פקודת הגרמנים ומשם היו הם לוקחים את כל מי שהיה נחוץ להם לצרכיהם.

בבית-סוהר זה חבוש היה גרושיק מסטויגוב, שנתפס בידי הגרמנים בצד הפולני ונחבש בבית-הסוהר היהודי. פעם אחת, כאשר יצא החוצה לעשות את צרכיו תחת שמירתו של השוטר אפשטיין, נמלט. את האסיר לא מצאו, ועל שום כך אסרו את אפשטיין ודנהו למוות בתליה. יחד עמו נידון לעונש דומה איזה יהודי, שנתפס בידי גרמנים בדרכו לווארשה.

הוצאת גזר דין מוות בפומבי בגיטו

בכיוון שמאחורי בית-המדרש הקימו שני עצי-תליה ואותה שעה עברתי שם במקרה. הגרמנים קראו לי לגשת וזוכרני, כיצד גרמני אחד העמידני על שרפרף, כדי למדוד, אם אורך החבל יהיה לפי המידה הנכונה.

על הרגשתי באותו רגע לא אדבר, משום שאיני מסוגל לתארה במלים.

את צורכי-המזון היה בית-החולים מקבל מידי היודנראט, אבל תרופות לא היו גם אחר-כך. בעת עבודתה בבית-החולים נדבקה חנה במחלת הטיפוס בסתיו 1941. בחורף של אותה שנה חליתי גם אני בטיפוס. שכובה הייתי בסככה, שבה התגוררנו. הודות לפרוטקציה של חנה לקחוני סוף סוף אל בית-החולים. אולי לא כל כך לשם ריפוי, כי אם פשוט שלא אשכב תחת כיפת-השמים. בבית-החולים הייתי שרויה שמונה-עשר יום. משירד החום, אנוסה הייתי לעזוב את בית-החולים, כדי לפנות את המקום למישהו אחר.

בינתיים השיגו ההורים איזו פינה אצל משפחה אחרת, ששם אכלונו הכינים. היו שם שני חולים, אבי המשפחה היה משותק ואלו הבת היתה חולה בשחפת. לארמון זה הביאוני, בעת שהייתי חלושה עד כדי כך, שלא יכולתי לעמוד על רגלי והיו אומרים לי בלי הרף: „פראביר צי גיין“ (נסי נא ללכת). ובבית לא היה שום דבר-מאכל.

אחרי חלו עוד שניים מאחי והובאו במצב חמור ביותר אל בית-החולים. גם הם הבריאו.

(ממשיך דוד קלמנובסקי:) על שמירת תנאי תברואה אלמנטאריים בגיטו לא היה מה לדבר. חלק מן האוכלוסיה קיבלו הרכבה נגד טיפוס, שניתנה בידי הגרמנים, שכן פחדו הללו לעורם יותר משדאגו ליהודים. בענייני תרופות השתדל היודנראט.

אחר כך בא לפלונסק ד"ר בר, שקיבל את שירות הבריאות לידי.

בעיות כלכליות

עוד לפני כינון הגיטו, בשנת 1940, חוסלו כל התנויות היהודיות.

כאשר הונהגה חלוקת המזונות לפי כרטיסים, נחוץ היה להקים איזה תחנות-חלוקה. אז נפתחה צרכניה למצרכי-מזון, שעם בעליה נמנו 12 סוחרים יהודים (דאנציגר, משה גרוסמן, קליין, עוזר קופייץ ואחרים). הודות לצרכניה הזאת הוברחו כל מצרכי-המזון לגיטו. אפילו הגרמנים — כפי שהזכרתי כבר — היו קונים בגיטו. ואולם משביקשו לשים קץ להסדר הזה, הם אסרו את כל הסוחרים היהודים באשמת הברחה. היה זה עניין שיצאו לו מוניטין רבים. הם הוחזקו בכלא עד סוף 1941, ואחר כך, אם על יסוד פסק-דין ואם על-פי פקודה רגילה, הם הובלו לאושביץ.

עובדה זו נודעה לה השפעה רצינית על אספקת המזונות לאוכלוסי הגיטו. מאז ואילך לא תמיד היה קמת, התורים לקניית לחם נמשכו לילות תמימים. גם לשם קבלת חובצה, שהגרמנים היו מוכרים אותה לגיטו במקום חלב, משום שלא היה להם מה

לבואי. שם הם סיפרו על לכתי למשרד השלטונות הגרמניים ועל היעלמי.

עד מהרה הופיע ראמק, איני יודע אם במקרה בא אל הגסטאפו או אולי בא במתכוון, אבל מייד התערב בענייני. הדבר נגמר בכך, שראמק נתן את הן-הצדק שלו, שמהיום ואילך הוא יתן לי חינוך מתאים, שאדע כיצד להתנהג בעת שאכנס למשרדי השלטונות הגרמניים.

„פשעי“ היה בכך, ששומה היה עלי לפתוח את הדלת בעומדי עם גבי אליה, ולצאת בלא לפנות את גבי אל הגרמני.

בעת שראמק הוציאני ממשרד הגסטאפו, הוא נתן לי מכה ובעיטה וצעק עלי בקול: שנעל נאך האווה (מהר הביתה).

רק אחר כך נודע לי מדוע התנהג עמי כך. שכן דרשו ממנו הגרמנים כמה יהודים לשם הגלייתם למחנות. שהרי כל דאגתם היתה נתונה לכך, שהיהודים יהיו שרויים במצב של דכאון ופחד תמידי, וכיוון שאני הייתי נתון כבר בידיהם, אמרו לצרפני אל קבוצת ההולכים אל המחנה.

ייתכן מאוד, שאז הציל ראמק את חיי.

מעשה לינק' בניטו

היתה בפלונסק משפחה בשם גרוסמן. הם היו שלושה אחים: עזריאל, פישל ויוסף. כל שלושתם נראו כשקצים ועל שום כך יצאו לעתים קרובות אל מחוץ לפלונסק כדי להבריח מצרכי-מזון. אולם פעם איתרע מזלם, פישל נתפס ונאסר, אך הצליח להימלט מבית-הסוהר. בינתיים היו שני האחים האחרים שרויים בבית-החולים, חולים בטיפוס. את שני האחים הללו הרגו ביריה בתוך בית-החולים, ואלו את פישל חיפשו בכל מקום. לאחר שבועיים הוא נתפס בגאשילסק, כשבידיו תעודות אריות, והוא הובא לפלונסק.

העינויים שעברו על בן-אדם זה עולים על כל דמיון אנושי. תחילה הוא הוכה מכות אכזריות. אחר-כך כבלוהו שני ז'אנדארמים בחבל והובילוהו בכל חוצות הגיטו. כנהוג, נקראה כל האוכלוסיה היהודית לצאת מן הבתים, כדי להסתכל בעונש הצפוי לעב-ריינים. באמצע הרחוב ביצעו בו מעשה-לינק'.

מי שהכיר את פישל, זוכר שהוא היה גבר בנוי כהלכה ובעל כוח אתלטי. הוא החזיק מעמד ועמד שעה ארוכה בכל העינויים, עד שראשו כבר היה נפוח כחבית מרוב מהלומות.

בסופו של דבר ביקש פישל את הגרמנים שיירו בו, אבל אכזריותם הבהמית לא ידעה גבול. רק כעבור

למחרת עם שחר הודיעו ליהודים באמצעות תורפים, שעליהם להתייצב בשעה הקבועה בכיכר כדי להיות עדים להוצאה להורג.

בעת טקס כזה של הוצאה להורג היתה הכיכר מוקפת אנשי ס"ס מזויינים במקלעים, והללו היו משגיחים כיצד מתנהג הקהל. האנשים היו יודעים, כי במקרים כאלה אסור לפרוץ בבכי, יש לשמור על השקט כביכול, כביטוי של הסכמה לגזר-הדין ה„צודק“ של הגרמנים.

פסקי-דין מוות והוצאות להורג כאלה לא היו מרובים יחסית, שכן הצליח היודנראט ברוב המקרים לבטל פסקי-דין מעין אלה בטרם הוצאו על-ידי בית-המשפט.

היתה זו אחת הסיבות לכך, שבגיטו פלונסק נצטופפו כשנים-עשר אלף יהודים.

ואולם היו גם מקרים, כאשר היודנראט עצמו היה מביא לחיסולם של אנשים. כוונתי למלשינים.

כבר הזכרתי קודם לכן את מנדל שמיירץ, אשר במצב הטראגי הזה ליהודים בחר לו את דרך המל-שינות לפני האוייב, כלומר הגסטאפו.

הודות לראמק, שהיתה לו השפעה על הגסטאפו, נאסר שמיירץ והוא וכל משפחתו חוסלו. בנו הבכור של שמיירץ, פישל, שיתף-פעולה עם הגסטאפו בוואר-שה. גם אותו הצליחו להביא לפלונסק ושם הוא חוסל. לא נותרה אלא אשתו, שהיתה אז בהריון.

בפלונסק הופיע גם מלשין אחד מזאקרוצ'ים, שאת שמו איני זוכר עוד ואף הוא חוסל, הודות להתערבותם של יהודים.

באיון מידה הצליח ראמק להסתדר עם הגרמנים ולהשיג מהם הקלות לגיטו היהודי בפלונסק, תעיד העובדה שאני עצמי הייתי מעורב בה.

פעם אחת עבדתי אצל שמידט* בגנו של קריפו. חפרכתי באדמה יחד עם עוד קבוצת אנשים. עבודתנו נמשכה כמה ימים. שמידט ציווה להודיע לו על גמר העבודה והתפקיד נפל עלי דווקא. הלכתי איפוא למשרד כדי לשאול היכן יושב שמידט. דפקתי בדלת, עמדתי עמידת-דום והודעתי את שמי. אז ניגש אלי איש-ס"ס, התחיל להכותני והאשימני, שאיני יודע כיצד נכנסים למשרד גרמני. הוא חזר על כך כמה פעמים, עד שהכניסני אל שמידט, שלו הודעתי על סיום העבודה. בצאתי הצדעתי, עמדתי דום ופניתי לאחור לעבר הדלת. איש-הס"ס קראני בחזרה ושוב התחילה פרשת המכות. וגם הפעם בעוון התנהגות בלתי נכונה בנוכחות איש-הס"ס. על-פי פקודתו הושיבוני במאסר בו במקום. האנשים שעבדו יחד אתי וחיכו לשובי, הלכו לבסוף בעצמם לגיטו, בלא שיוכלו להמתין עד

* שמידט — ממפקדי הס"ס בפלונסק. — המע.

שמועות על החיסול נפוצו עוד קודם לכן. היודני ראו קיבל מן הסתם גם הוא ידיעה על כך, ולא נותרה לו אלא הבעיה של צורת החיסול. מדובר היה על כך, אם יטול הוא עצמו חלק בכך, או שישאיר הכול לידיהם האכזריות של הגרמנים, בכל הנוגע לסידור המשלוחים ואיסוף המועמדים להגליה. היודני ראו בפלונסק החליט ליטול חלק פעיל באקציה העגומה הזאת, כדי לצמצם בדרך זו במידת האפשר את מנת הייסורים שציפתה למגורשים. ראמק כינס את כל היהודים הזקנים, תיאר לפנייהם את המצב והסביר, שהזקנים יילכו עם המשלוח הראשון.

בציבור נקרא הדבר, שהכול נוסעים לעבודה. אמנם סיפר בשעתו גיסו של ד"ר בר על חיסול היהודים בגאזים במחנה טרבלינקה, שהאנשים המגורשים נחנקים בקרונות-הרכבת, אבל איש לא נתן אמון בדבריו. שהרי אי אפשר היה שהדמיון האנושי יכיל מעשי-אכזריות כאלה ושהאנשים יאמינו כי הם אמנם בגדר האפשר.

נחפז הוא, התחילו להתהלך שמועות שונות, שהיה בהן כדי להרגיע. היו מספרים, כי בתחנות האיסוף ממיינים לחוד משפחות של אנשים מסוגלים לעבודה, אשר יישלחו לעבודה. אחרים נאספים לחוד ולהללו יתנו גם כן איזה תנאים קשים אפשריים.

דמות מגוחכת כמו יענקל חומר-פינקלשטיין, היה נמנה עם בעלי התקוות הוורודות. במוחו היו צעות כל מיני הודעות פוליטיות כפטריות לאחר הגשם. הוא היה יוצר את כולן בכוח דמיונו העשיר. בשעות הבוקר היה מספר: „די יעקעס זענען אוועקגעפארן“ (הגרמנים נסעו להם) וכיוצא באלה שמועות. הגיעו הדברים לידי כך שאדם זה נעשה לגמרי בלתי שפוי בדעתו ובשלב האחרון של חיסול הגיטו היה מסתתר באורח אינסטינקטיבי במשך זמן ארוך למדי, עד שנתפס וצורף למשלוח.

איש לא העלה בדמיונו, שמדובר בחיסול מוחלט, האנשים היו בדעה, שבאיזה אופן שהוא יצליחו בכל זאת לבלות את המלחמה. רצון החיים היה כה עז, שהיה בו כדי להעלים את המציאות המרה. הגיעו הדברים עד לידי כך, שאפילו בהיותם שרויים כבר בתוך מחנה-ההשמדה, לא האמינו האנשים שהם הולכים למות.

ואכן התחילו האנשים להכין להם בגדים לדרך, צורכי-אוכל-נפש, חפצי-מזכרת, תצולמים של קרובי משפחה ויקרים, כל מה שהיה יקר ביותר ללב האדם. שכן לא הורשו ליטול עמם אלא צרור שאפשר לסחבו ביד. היודנראט הכין רשימה של המשלוח הראשון, שבו נכללו כאלפים נפש.

למן ה-30 באוקטובר 1942 היתה המשטרה היהודית מהלכת על-פני הבתים ואוספת את האנשים על-

שעה ארוכה, כאשר שוב לא היה להם לגרמנים מה להראות עוד, הוא קיבל את היריה המבוקשת, אשר שמה קץ לייסוריו האיומים.

גורל בתי-המדרש בפלונסק

ליד בית-הכנסת הקטן שברחוב פלוצקה היה שטיבל של חסידים. גם אחרי פלישת הגרמנים היו לומדים שם גמרא. בחודשים ספטמבר-דצמבר 1939 היה גם אבי מלמד שם. יחד עמו היו שם זליג שניצר ואברהם פוזנאנסקי.

באחת השבתות בעת התפילה — כפי שסיפר לי אבי אחר-כך — נכנסו הגרמנים, פתחו ביריות וגירשו את המתפללים. אחדים נשארו פצועים, ביניהם גם פינקלשטיין, עושה-החומץ. כל הקבוצה שהיתה מתפללת באותו שטיבל, היו חסידים מתקדמים, מי שנחשבו בעיר כבעלי-בתים מכובדים; היתה זו קבוצה שונה בתכלית מאותם חסידים שהיו מתפללים בשטיבל של הרבי מגור. היו שם ציונים אדוקים, אנשים קשיים ומשכילים, שהיו קוראים עתונות ציונית.

מאז הביקור הזה חיסלו הגרמנים פינת-תרבות זו של היהודים האדוקים.

בימי שלטון הקאפיטאן נגרם נזק חמור לבית-המדרש הקדמי ברחוב וארשאבסקה, אותו בית-מדרש שהיה נחשב ליצירה אמנותית, שכתליו וסיפוננו מכורסים היו ציורים אמנותיים. הסיפון נשען היה על עמודי-עץ בפנים ומבחוץ.

ראשון נכנס שם ההאופטמן ובשולפו אקדח, ירה אל תוך ארון-הקודש ושאל: „אירה ואהרגנו את האל היהודי“. אז הרסו הגרמנים את כותל המזרח, על חפצי-האמנות שבה, ואת ספרי-התורה. מאז נאסרה על היהודים הכניסה לבית-מדרש זה ובמרוצת הזמן הוא נהפך למחסן של ביצים.

בית-המדרש הישן שברחוב וארשאבסקה נהרס בחזיתו.

לא נותרו איפוא אלא שני בתי-כנסת. באחד מהם הותקן בית-מחוי לעניים בגיטו, ורק בית-המדרש „החדש“ שברחוב קוֹז'ה נשאר על כנו בלא שנגעו בו לרעה.

בית-הכנסת ברחוב צ'יכאנובסקה, שבו היו מתפללים חסידי-גור, חוסל מייד.

חיסול הגיטו

באחד בנובמבר 1942 התחיל חיסול הגיטאות של כל סביבת צ'יכאנוב, דהיינו גיטאות מלאבה, צ'יכא-גוב, פלונסק ונובי-דבור.

חתונה בגיטו

(מספרת שרה קלמנובסקה)

התהלכתי עם דוד כשנה וחצי, אבל הורי, בייחוד אבי, לא רצו להסכים שנתחתן. אבי ביקש להגיע לזמנים, כאשר יהיה בידו לערוך לי חתונה כהלכה. ואולם המצב דרש שנתחתן קודם לכן. היו מספרים בגיטו, כי בשעת ההגליה לא יפרידו בין בני־זוג ובנימוק זה הצלחנו לשכנע את אבי.

את החתונה הזאת לא אשכח לעולם.

לא היתה זו בשבילי חוויה כמו לכל נערה בתנאים כתיקנם. היתה זו חוויה רוויית שמחה בנסיבות העגור־מות ביותר שאפשר להעלות על הדעת. הייתי אז בת שמונה עשרה וחצי. בגיל זה חולמת נערה על שמלת־חופה צחורה עם הינומה, על מצב־רוח חגיגי, על סביבה שהיא כולה נוי, הדר וחדווה.

ואלו אני לבושה הייתי בשמלה חומה ואורחי החתונה שלנו לא היו אלא המשפחה הקרובה ביותר וכמה מכירים, ביחד עשרה אנשים.

את החופה וקידושין ערך אצלנו החזן מלידזבארק, סטאביסקי.

אף־על־פי־כן הצלחנו לשוות לטקס חגיגות רבה וערכנו גם מישתה מפואר. שכן במשתה החתונה היתה לנו כיכר שלימה של לחם־קיבר ואפילו קצת ריבה. בישלנו קפה ממותק בסאכארין וכל הנוכחים ראו בכך מישתה של ממש.

החופה היתה ב־29 בנובמבר 1942. באותו ערב נערכו שבע חופות. עלינו לציין, כי הננו אחד משלר־שת זוגות הנשואים מגיטו פלונסק ששני בני־זוג נשארו בחיים. מלבדנו נשארו עוד בחיים מאיר קרר־ננברג ואשתו (עתה בארה"ב) וונגר — היא לבית סארנה (שניהם בישראל).

לאחר הגליית המשלוחים השגנו דירה פנויה.

משבאתי למחרת היום אל בית הורי, שוב לא מצאתי אותם. שכן עוד באותו לילה הם נלקחו לגירוש. יהד אתם הלכו מרצונם שני אחי.

לאחר הגליית הורי שוב לא נשארו רבים ממש־פחתי בפלונסק.

דודי, יוסף פאביגון, יצא פעם מן הגיטו לכפר, כדי להביא קצת מזון למשפחה. הוא שאל אצל מישהו את תעודת־המעבר וכאשר חזר בשעות הערב, תפסוהו הגרמנים ועינוהו כה הרבה, עד שחתם כי הוא מרגל. כלאוהו בבית־הסוהר בטורון, אחר כך הרגוהו ביריה ולנו שלחו ידיעה על מותו.

לא נותרה לי איפוא אלא דודתי עם שני ילדיה וסבתי. אני גדלתי אצלה והייתי קשורה מאוד אליה. היתה זו אשה חכמה מאוד והיא נפלה כגיבורה. הישישה שמרה על אומץ־לבה עד הרגע האחרון.

פי הרשימה שבידיה. היו מכנסים אותם בבית־הכנסת החדש — דאס נייע בית־מדרש. עד להשלמת כל המש־לוח כולו היו האנשים סגורים ומסוגרים ונאסרה עליהם היציאה.

עם המשלוח הראשון הזה הלכו גם הורי.

בערביו של ה־30 באוקטובר הופיעו בדירתנו שני שוטרים יהודים. אחד מהם היה שמואל פרוחובניק (עתה בגרמניה) והודיע להורי, שהם כלולים ברשימה, עליהם להתלבש מייד וללכת אתם.

אין אני מסוגל לתאר במלים את מחזה הפרידה. אבי ידע את הגורל הצפוי לו. גם אמי. הם לא יכלו להשתלט על רגשותיהם. אולם לא הועילו כל ההפ־צרות, אנוסים היו להתלבש וללכת. יצאתי אחריהם מן הבית. אבי אמר לי: „הולך אני למוות בטוח, ואתה בני תחיה ותזכה בנקמה“.

למחרת היום ראיתי כשהובילום ותמכו בהם לבל ייכשלו. לא היה עמם אלא כיכר לחם, צידה לדרך, שנשאוה מתחת לבית־שחיים.

ואנוכי עמדתי ליד הגדר ברחוב וארשה והסת־כלתי חסר־אונים במחזה הטראגי, כאשר הלכו בדרכים עקלקלות דרך הרחובות וארשה ווישוגרוד אל בית־הנתיבות.

ב־1 בנובמבר 1942 הוטען המשלוח הראשון לקרו־נות הרכבת והובל לאושיץ.

על־ידי אנשים שהיו נוכחים בבית־הנתיבות וראו את הורי כשהם עולים לקרון, קיבלתי מהם את דרי־שת־השלום האחרונה.

פולנים עמדו בהמונים בבית־הנתיבות. הסתכלו באסונם של המובלים למוות וצחקו.

שבועיים לאחר מכן יצא המשלוח השני.

בסך־הכול יצאו מפלונסק לאושיץ ארבעה מש־לוחים, שכל אחד ואחד מהם הכיל כאלפיים נפש.

תנועת המרי

בפינות שונות היו מדברים על התארגנות, על חיפוש דרכים להתנגד לכובש. ואולם לתנועה כזאת חסרה הנהגה. כן חסרו קשרים עם החוץ ואמצעים.

מכשול ממשי היתה העובדה, שהסביבה נעדרת שטחים מיוערים, שחסרה האפשרות להסתתר. בריחה המונית היתה בלתי אפשרית.

לא בלי משמעות היתה העובדה, שהאוכלוסיה הפו־לנית לא רחשה אמון ליהודים, ועוד פחות מזה רחשו היהודים אמון לנוצרים. לי על כל פנים אינה ידועה שום עובדה שפולני הגיש עזרה לאיזה שהוא יהודי, למען יוכל לעבור את המלחמה בחסותו.

זה היינו אשתי ואני. היה זה המשלוח של הנוער היהודי בפלונסק.

כל המשלוחים כולם יצאו בכיוון לאושביץ, לרבות המשלוח שלנו. בדרך היו האנשים שואלים את הפור'נים, להיכן מובילים אותם. הללו לא היו מראים אלא את כיוון הנסיעה, משמע שלא ידעו יותר משידענו אנחנו. אבל מעולם לא ראו שויבילו את מישהו בחזרה. שהרי מאושביץ לא היתה עוד כל דרך חזרה. באושביץ ערכו לנו מיון, חלק זעיר הלך למחנות עבודה, שרובם הגדול לא היו אלא מחנות-מוות. שכן מכל אותם האלפים והרבבות שנקלעו אל מחנות העבודה נשאר בחיים רק קומץ קטן. והם נותרו בחיים אך ורק הודות לכוחות הרקולס, לרצון-החיים שאין לו אח ודוגמה, שאיש לא ידע על קיומו בתנאי-היום הקינים, ואשר איפשר לקיים את הגוף ולבלות את כל המוראות, העינויים והסבל.

מן המשלוח שלנו הלכו 520 גברים ו-250 נשים אל המחנה, אלא שבין הגברים והנשים הפרידו הגר'נים. אני קיבלתי את המיספר השוטף של אותו מחנה 84171, אשתי — את המיספר 27473.

אכן כך היה (מאשרת שרה קלמנובסקי).

אבל יש להוסיף, שבקרונות הראשונים נסעו חברי היודנראט והשוטרים היהודים וכל חשובי העדה היהודית בפלונסק. משהגענו לאושביץ, עמדו הקרונות הראשונים בעמקי בית-הנתיבות של אושביץ ואלו המיון התחיל מן הקרונות האחרונים. בזה האופן נבחרו תחילה 257 נשים אל מחנה-העבודה. וכיוון שלפי התוכנית הגרמנית לא הוצרכו ללכת למחנה-העבודה אלא 250 נשים, נותקו שבעת הקרונות האחרונים וכל נוסעיהם נשלחו יחד עם האחרים אל המשרפה.

בשעה שבאו השוטרים היהודים כדי לקחתה, היא התלבשה בשקט ובעומדה כבר בפתח אמרה אלינו: „קינדער וויינט נישט, איך האב מיינס אויסגעלעבט און וויל זיין דער קרבן פאר מיינע קינדער“ (ילדים, אנא אל תבכו, אני את מנת-חיי דייתי ורוצה אני להיות קרבן, כפרה לילדי). כל הזמן התפללה לאלוהים, שרק יינצלו ילדיה. היא הלכה יחד עם משלוח הזקנים.

המשלוח האחרון

(מספר דוד קלמנובסקי)

15 בדצמבר 1942

שבועיים לפני צאת המשלוח האחרון לא נראו בני-אדם בתחומי הגיטו. לעת בוקר היה נערך מיפקד, שהשתתפו בו גרמנים והשוטרים היהודים. אחר כך נמסרו לנו משימות מיוחדות. צריך היה לעבור בכל בתי-היהודים הנטושים ולהוציא מהם את הרהיטים וחפצי-הבית. את החפצים הראויים לשימוש נחוץ היה למיין ולהוציאם לחוד, ואלו את החפצים שאינם ראויים לשימוש צריך היה לאסוף במקום אחד. היינו משתדלים שלא יהיו הרבה חפצים ראויים לשימוש. בעת פירוק הרהיטים היינו משמידים כל דבר שיכולנו למען לא יוכלו לשמש עוד בידי אלה שיבואו לרשתם. את ערימות הרהיטים היו מובילים אל הכיכר שמאחורי בית-המדרש, ששם היתה נקודת-איסוף ושם הועלו באש. ואולם לא את את הכול הספקנו לשרוף.

המשלוח האחרון יצא ב-15 בדצמבר 1942. במשלוח

גירוש יהודי פלונסק
לאושביץ ממגרש האיסוף

גורלו של ראמק

(מספר דוד קלמנובסקי)

כבר אמרתי קודם, שראמק היה אדם פשוט וישר, שזכה לאמונם של שני הצדדים, הן של הגרמנים והן של היהודים.

כביטוי לאמון שרחשו לו הגרמנים יכולה אולי לשמש העובדה, שהם אמרו להוציאו מפלונסק ולהעבירו לאיזה גיטו אחר, שעדיין היה קיים. ראמק לא קיבל את ההצעה והצטרף אל המשלוח של יהודי פלונסק. לאחר מיון המשלוח שלנו הוליכו את ראמק לחוד אל המחנה ושם ניספה.

כאן מתבקשת השוואה בין שני אנשים, בין ראמק לרומקובסקי, יושב-ראש היודנראט בלודז', ידוע היה, כי הלה היה מבין האינטליגנציה, וכל הזמן עמד בראש היישוב היהודי הגדול של גיטו לודז'.

במקרה הייתי באושביץ עד-ראייה להבאת המשלוח של יהודים מגיטו לודז', שבו היה גם רומקובסקי ובמו עיני ראיתי את המחזה כאשר הגרמנים שמוהו ללעג ולקלס. הם הראו לו אז את כל אותם הדברים אשר בגיטו לודז' ודאי לא ראה אותם במו עיניו. כלומר את לכידת היהודים, המיון, הם הביאו/ו אפילו אל תא-הגאוזים, למען יראה בעצמו היכן ניספים היהודים. רק לאחר מכן הובילו אותו עצמו להשמדה יחד עם קרובי משפחתו, אם כי בידו היה מכתב-הבטחה מידי הגרמנים.

נקמתנו היחידה

מפקד הגיטו בפלונסק היה פוך ושניים מעוזריו, האחד מהם שמידט ואת שמו של השני איני זוכר. שלושת אלה היתה להם הסמכות הבלתי מוגבלת להיכנס אל הגיטו בכל שעה משעות היום והלילה, הם היו השליטים המוחלטים של הגיטו. כל מקרה של בואם לגיטו היה מביא שכול וכשלון. לעתים קרובות היו באים בלילה, לעתים ביום, ואף פעם אחת לא נעדרו במקרה כזה קרבנות-אדם. פוך היה מהלך בלבוש אזרחי, שחיט יהודי מפלונסק, אברמוביץ', היה תופר לו. הוא היה "חייט החצר" שלו. בכיס מכנסיו הוצרך החייט לתפור לפוך מקום מיוחד לאקדח. כל היהודים ידעו על כך ובבוא השעה היתה לעובדה זו משמעות רבה בקריעת המסווה מעל פרצופו של פושע מלחמה זה.

פוך היה אדם ללא כל נקיפת-מצפון. כל מה שנקרה לו בדרכו ולא נשא חן מלפניו, היה הורס ומשמיד ללא רחם, בבני-אדם היה יורה כמו בכלבים. לא היה מקרה שייכנס לגיטו וייצא בחזרה בלא להשאיר מאחוריו לפחות הרוג אחד.

* ראה עדותו של יצחק פשיגודה, להלן, שלפיה תפס הוא את פוך. — המע.

הוא שדד בגיטו כל כך הרבה זהב וכסף, שאת רכושו אמדו בסכומים אגדיים. לאחר שהרבה מן היהודים שנותרו בחיים וניצלו בנס שוחררו מן המחנות, החל בהיכושם אחר פושע אכזרי זה.

ואכן יום אחד הצליח ראמק (אחיו של יושב-ראש היודנראט) — בנוסעו במקרה במונית — לפגוש את פוך במארבורג. היה זה בשנת 1946*.) ראמק הכירו, חסם לו את דרכו במכוניתו ואמר לאמריקנים לאוסרו. בשעת מאסרו של פוך מסר ראמק עדות על פשעיו. הוא הודיע לנו על המקרה. ואולם נסתבר, כי לאחר זמן מה שוחרר הרוצח. כנראה פדה את עצמו בכסף.

ואולם אנו לא אמרנו נואש והמשכנו בחיפושיו אחריו, הסתובבנו במארבורג אנה ואנה, בתקווה ששוב נפגשנו. עד שסוף סוף הצליח ראמק שוב לעצור את פוך. אולם הפעם הודיע ראמק לשלטונות ששיח-רורו הראשון של פוך נעשה בדרכים לא כשרות. ואמנם בחקירה שנערכה הוכח, כי הוא פדה את עצמו בשוחד. ולבסוף הצליחה קבוצה של עשרים איש מבינינו לחדור לכלא מארבורג והיינו נוכחים שם בעת זיהוי וחקירתו.

תהילה הוא הכחיש מאלף ועד תיו, אבל אנו נתנו את כל סימני-הזיהוי שלו. ביקשנו לבדוק את כיסי מכנסיו, אם אין בהן כיסים מיוחדים לאקדח.

אז הפשיטו את פוך וקבעו כי אכן זהו האיש. האמריקני, לאחר שנזכר בזהותו האמיתית של פוך, התחיל להבוט בו, עד שההוא הודה וביקש רחמים. אז הסתובבו האמריקנים בגבם אלינו ונתנו לנו את ההודמנות לעשות שפטים בפוך. היה לנו הסיפוק הזעום, שכל אחד מאתנו יכול היה במו ידיו ומנעליו להחזיר לו חלק זעיר מן החוב שחבנו לו.

פוך התעלף ואז קיבל — על-פי דרך הגרמנים — דלי מים קרים על ראשו. משקם על רגליו, התחיל להתחנן ולבקש רחמים, אך לא רצה לגלות היכן הסתיר את אוצרות הרכוש ששדד מאת היהודים — אותם קילוגרמים של זהב ויהלומים, שגרף מלוא חופניו מרכושם של יהודי פלונסק. הוא ספג מכות כה נאמנות, עד שלא היה עוד את מי להכות. אז ביקש אותנו האמריקני, שנפסיק, שכן חייב הוא למסור לידי הממונים עליו את פוך בעודו בחיים.

אם נידון פוך אחר כך כפושע מלחמה, איני יודע. מאז הימים שעליהם סיפרנו כאן, זרמו מים רבים. הרבה פרטים נישטטשו בזכרון, חי נשאר רק הכאב בשל אובדן קרובי-נפשנו, זכרונות עגומים על הטראגדיה שעברה עלינו.

תל-אביב, ראשית 1960.

בנדט למפקוביץ

העיר נכבשה בידי הגרמנים

בנדט למפקוביץ נולד בפלונסק ב-18.1.1920. בן יוסף ורחל (לבית פאלק). כיום — בתל-אביב.

כשכל אחד מהם מחזיק אקדה בכיסו. בכל העיר הודבקו מודעות הקוראות את היהודים — גברים מבני 17 ומעלה — להתייצב, באיום של עונש מוות, ביום 19 בספטמבר בשעה 9 בבוקר בחצר בית-הכלא של פלונסק.

ואכן כמעט כל הגברים התייצבו בשעה המדויקת. בלא להעלות על הדעת מה צפוי להם. אמא אפילו האיצה באבי ובי, לבל נאחר. ואולם בבית לא הסכמתי, שאחי, שטרם מלאו לו שבע-עשרה שנים, יילך אף הוא אתנו.

משעברנו את שערי חצר בית-הסוהר, ראיתי את אנשי-הגסטאפו העומדים מסביב, שואגים במלוא גרונם וצועקים באנשים במגפיהם. כך התחילו „הופעות-האורח” שלהם.

בכיכר בית-הסוהר נתכנסו הרבה מאוד אנשים. קודם כל ציוו לעשות סדר. השטח היה מוכן להגנה, התעלות חפורות. כמה יהודים נצטוו להיכנס לתעלות האלו, ואחרים שפכו עליהם מים. לא נעדרו גם יריות באוויר.

באותו יום לא נפלו כל קרבנות אדם.

אחר כך נצטוו הכול לעמד בשורה. באמצע הכיכר הועמד שולחן והוחל ברישום כל הנוכחים. ליד השולחן היו: ראש המשטרה הגרמנית ובתפקיד של תורגמן מורה של הגימנאסיה, שלימד את הלשון הגרמנית בפלונסק. בשעתו הוא מונה גם לקומיסאר הבאנק היהודי בפלונסק. שמו היה טרון.

בתום מלאכת הרישום שוב נצטוונו לעמוד בשורה לאורך הכיכר והגרמנים עברו והצביעו על אלה שהם בוחרים אותם. משהגיע תורי, נתעכב, הסתכלו בי, עד שהצביעו עלי ושאלו: „ווי אלט ביסט דו?” (בן כמה אתה?) אחר כך הוצרכתי לעמוד עם שאר האנשים שנבחרו כשפני מופנים לקיר; „מובן מאליו” שבשעת מעשה ספגתי מנה הגונה של מהלומות. משניגשתי לקיר כבר עמדו שם רבים.

בסופו של דבר נעצרו בבית-הסוהר שבעה-עשר גברים כבני-ערוכה. הם הכניסו אותנו לתוך שני תאים: בתא האחד היו תשעה אנשים, בשני — שמונה.

בשבת, 2 בספטמבר 1939, הופיעו בפלונסק פליטים ממלאכה. יהודי פלונסק הגישו להם עזרה והכול היו מביאים מצרכי-מזון לאומללים. גם אני קיבלתי מהורי מזון כדי להביאו לפליטים.

ביום ראשון שלמחרת אותה שבת נפרצה החזית במלאכה ובלילה נתעוררנו לקול שאון והמולה. היו אלה צבאות פולניים, אוכלוסיה אורחית והרבה כפריים מסביבת מלאכה, שנמלטו על נפשם בדרך לווארשה. על הכביש נשארו גם כמה גוויות כתוצאה מהפצצות גרמניות. האנשים ברחו לווארשה בהיותם בטוחים, ששם תהיה התגוננות חזקה.

בין אנשי פלונסק שנמלטו אז הייתי גם אני. אולם בדרך פגשתי את אברמוביץ' מכיכר-השוק ושנינו הגענו לכלל מסקנה, שמוטב לנו לשוב הביתה. התי-עכבנו באחד הכפרים, שמשקיהם נשארו הפקר בשל בריחת בעליהם. ביום ג' בשבת היינו כבר בחזרה בפלונסק. ואכן עוד בו ביום, דהיינו ב-5 בספטמבר 1939 נכנסו לעיר משמרות גרמניים ראשונים ואחריהם בא הצבא הגרמני הסדיר.

העיר לא ניזקה בהפצצות ורבים מתושבי פלונסק התחילו לשוב על עקבותיהם הביתה.

מחמת הידיעות שנמסרו מפי הפליטים ממלאכה לא נראתה תנועה סדירה בחוצות העיר. רוב החנויות היו סגורות, האווירה היתה רוויה פחד וחוסר-בטחון. בעוד שחיילי משמר-החלוץ הגרמנים הסתערו קודם כל על בית-המסחר לחומרי-רפואה של נאנאס ושדדו שם את כל הספירט, התנהגו חיילי הצבא הסדיר בשקט. אפילו אשתו של חייט מכיר שלי אפתה עוגות, שהיתה מוכרת אותן לגרמנים במזומנים. דרך רחוב וארשאבסקה, שבו היינו מתגוררים, צעד הצבא הגרמני בכיוון לווארשה.

בימים הראשונים נתארגנה משטרה אורחית, שמור-כבת היתה מפולנים ופולקסדויטשים, אשר קודם לכן איש לא הכירם, או שלא היה ידוע מי הם. מתפקידה של המשטרה היה לשמור על הסדר בעיר.

בני-ערוכה ראשונים

ב-18 בספטמבר 1939 הופיעו בפלונסק אנשי הגסטאפו לבושים אורחית בחליפות מצבע כחול כהה,

משפחתו, שעברה לגור אצל קאסמן. אבל אנחנו היינו מוסרים להם חלק מן המנות שלנו. לעומת זאת שלח בודקו, בעל מחסן העצים והפחם, מזון לארבעים אסירים נוצרים. כעבור איזה זמן מונה דסר למתורגמן בשל ידיעתו את השפה הגרמנית. ואלו אני וכץ עבדנו בבית־הסוהר והודות לכך היה לנו חופש תנועה מסויים. היינו מנקים את החצר, חוטבים עצים, רוח־צים מכוניות וכן העסיקו אותנו בניקוי ומיון נשק פולני שנלקח שלל. כפי שנודע לנו, היו אחר־כך רושמים את הנשק ושולחים אותו לברלין. הודות לעבודות אלו היתה לנו האפשרות לבוא במגע עם העיר.

שני פולנים מוצאים להורג

כעשרה ימים לאחר מאסרנו ערכו בחצר בית־הסוהר הוצאה להורג של שני אסירים פולנים בנוכחות כומר.

אחר קראו לכץ ולי, נתנו לנו אתים וציוו עלינו למחות את עקבות הדם ולהעלות את הגויות על עגלות.

מאז הרגשנו פחד מפני הבאות.

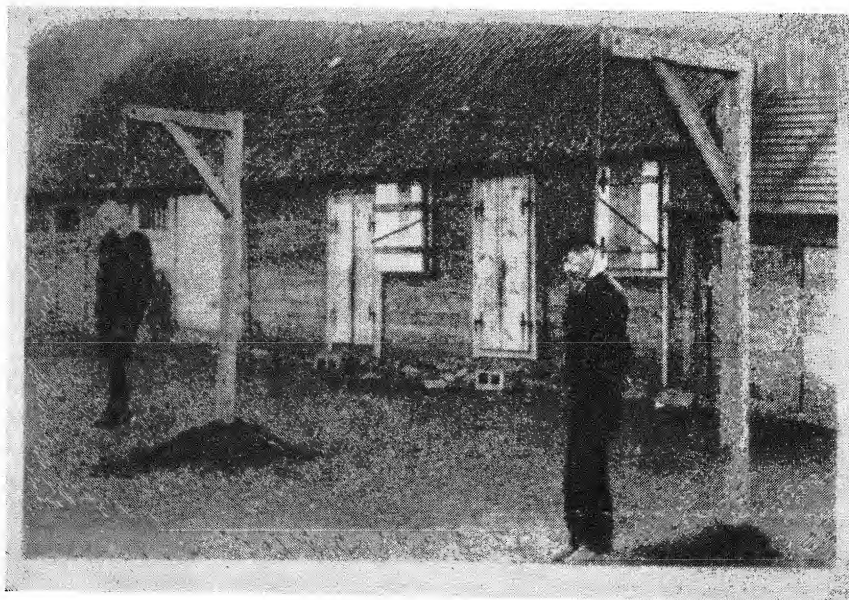
בעליית־הגג של בית־הסוהר היו הגרמנים עורכים חקירות. לאחר כל חקירה כזאת נראו סימני דם על המדרגות. שכן הוכו הנחקרים בפרגול־גומי שבקצותיהם היו כדורי־עופרת.

יחד עמי היו בתא: פוזנאנסקי, שני האחים יעקובוביץ, בעלי בית־מסחר גדול למכולת, מזכיר הקהילה היהודית לוי, אפרים בוגאטי, בעל טחנה, אברהם כץ, חתנו של סטארושביצקי, הצבע מושקוביץ' וגליקסמן. בתא השני היו בין השאר נאנאס, סטארושביצקי, עורך־הדין דסר, קאסמן, סוחר בקרונות אבנים ועוד. בעת שאנו עמדנו ליד הקיר, קרא התורגמן מודעה בפולנית וביידיש. בעת ובעונה אחת היה זה גם פסק־דין נגדנו. באותה הודעה נמסר, שאם לא ית־ייצבו היהודים לעבודת־הכפיה ופעמיים בשבוע ל"ת־גילי התעמלות", תוצא קבוצת בני־הערובה שלנו להורג ביריה.

כך נסתיימה הופעתם הראשונה.

אחר כך באו גם בני־ערובה פולנים. בעוד שאותנו היהודים בחרו באקראי, היו בני־הערובה הפולנים קבוצה נבחרת. היו בה ראש העיר לשעבר פיוטרובסקי, הרופא הנפתי ד"ר וישינסקי, מפקח בת־הספר טומצ'אק, בעל אחוזה נוצרי אברמוביץ, כמרים, מורים גימנאזיאליים. את כל בני־הערובה הללו הרגו אחר־כך ביריה, פרט לאברמוביץ, אשר הודות למקרה נשאר בחיים. שכן חלה בבית־הכלא בגרדת ונלקח לבית־החולים שבבית־הסוהר. בעת שבוצעה ההוצאה־להורג לא היה נוכח והודות לכך נשאר בחיים. אחר כך אף שוחרר.

היחסים שלנו עם בני־הערובה הפולנים היו טובים. אנו היינו מקבלים מזון מן הבית. רק פוזנאנסקי, קאסמן ודסר לא היו מקבלים אוכל. שכן את דירתו של דסר החרימו הגרמנים לעצמם, גירשו ממנה את

תליית שני יהודים
בפרגול

מאתיים יהודים הורצו ליד ונגרוב

כפי שנסתבר, לא בוצעה תוכנית הגליית היהודים מן העיר. הם רק נקראו להתכנס בכיכר והוכו שם קשה. לעומת זאת נלקחו מבין אלה שבאו לתרגילי התעמלות מאתיים איש, הועלו על מכוניות־משא והובלו עד אחרי העיירה ונגרוב. שם נצטוו לרוץ ותוך כדי מרוצתם ירו הגרמנים לתוך ההמון. כמה מהם נהרגו אז. בקבוצה הזאת היה גם אבי.

הודות למגע שהיה לנו עם העיר, ביקשנו שיחליפו אותנו בבני־ערובה אחרים, או שייעשה מאמץ לשחררנו.

בנובמבר 1939 נדרשו דמי־כופר ראשונים בסכום של 100,000 זחובים פולנים. לאחר ששולם סכום זה שוחררנו מבית־הסוהר.

כמה פעמים עוד נדרשו דמי־כופר, איני יודע. שכן לאחר ששוחררנו הספיק לנו כבר די והותר גן־עדן גרמני זה. יחד עם כץ עזבנו את עיר־הולדתנו. אולי ייטב המצב בווארשה?

תל־אביב, מארס 1960.

לאחר זמן מה נסתלק הגסטאפו ובמקומם באה ו'אנדארמריה של שדה.

היו אלה אנשים קשישים, פחות חמורים מאנשי הגסטאפו. אך גם אלה ידעו כהלכה את מלאכת המכות. מדי לילה בלילה היו נאסרים הרבה אנשים, היו חוקרים אותם ולאחר יום או יומיים היו שולחים את האסירים הללו אל מחנה שליד קניגסברג. פעם השליכו לתוך תאנו יהודי אחד, שלאחר החקירה היה פצוע עד כדי כך, שלא היה מסוגל לדבר.

בעת שעבדנו ליד רימונים נקל היה להוציא משם חלק מהם ולהבריחם לעיר. התייעצנו עם עורך־הדין דסר, אבל הוא היה בדעה, שעדיין מוקדם מדי להתנגדות מזויינת. ואף היינו מסכנים בכך את חיי משפחותינו. מטעם זה ויתרנו על כוונתנו.

כאשר בערב סוכות באה אחותי והביאה לנו אוכל, היתה לבושה בגדים יפים במיוחד אך יחד עם זה גילתה אי־שקט. מששאלתייה למה התלבשה כה תגיית ומתי סיבת אי־השקט שלה, אמרה לי, שעומדים להגלות את כל היהודים מן העיר. אם אצא מבית־הסוהר, אצטרך לפרסם מודעה בעתון וגם לקרוא בקפידה את העתונים, כדי שנוכל למצוא שוב איש את רעהו.

וכך התחיל הדבר...

זליג קרוין נולד בפלונסק ב־2.9.1920. בן מאיר וזלאטה (לבית שפרלינג).
 חייה קרוין, אשתו של זליג, נולדה בווארשה ב־25.6.1921. בת יצחק־מאיר ובת־שבע כהן.

כיבושה של פלונסק בידי הגרמנים

(מספרת חיה קרוין)

בפרוץ המלחמה הייתי בת 18. באותו יום ישבתי בגינה העירונית עם חברתי, ושמענו הדים של ההפגזות הראשונות. אך בהיותי צעירה, לא התרגשתי ביותר. אגב, גם בבית הורי שררה אווירה שקטה. אבי, שכל ימיו היה אופטימיסט, לא התייחס למלחמה ברצינות יתירה, כל הזמן האמין, שאיך שהוא נבלה את המלחמה. לא נכנע לקשיים ולא נתמוטט עד הרגע האחרון. רק אמי חשה למן הרגע הראשון, שמלחמה זו פירושה הקץ לחיים.

בהיותי מגויסת לצלב האדום, הלכתי מייד לעבוד בבית־חולים אזרחי, יחד עם חברתי רגינה קופייץ (שהיא עתה בארה"ב). בית־החולים בפלונסק נשאר לשימושה של האוכלוסיה האזרחית שסבלה מן ההפצצות, רק בימי המלחמה הראשונים, כעבור איזה ימים התחילו להכניס לבית־החולים חיילים פולנים פצועים. עם כיבוש העיר בידי הגרמנים פינו את בית־החולים והעבירו את הפצועים לבניין הגימנאסיה. את בית־החולים קיבלו אז לידיהם הכובשים. אני המשכתי בעבודתי בבית־החולים הפולני, שבראשו הוסיף לעמוד ד"ר סוקולסקי, ואילו הטיפול בחולים היה שוב בידי אותן האחיות־הנזירות. אלא שהתנאים נעשו גרועים יותר. החולים היו שוכבים על מזרונים שהונחו על הריצפה.

המחסור בחומרי־חבישה הורגש במיוחד בחדר־הניתוחים, שבו עבדתי. מחמת המחסור הזה לא היו מחליפים את התחבושות אלא אחת לשלושה ימים. רק התזונה נשארה בבית־החולים ברמה טובה.

יום אחד החליטו הגרמנים להוציא את החיילים הפצועים ולהובילם לגרמניה כשבויהם. איש איש מן הפצועים היה נמלט על נפשו ככל שהשיגה ידו. גם אני עזרתי אז לאחד הקצינים הפולנים להימלט. שמו היה מייצ'יסלאב זיינצ'קובסקי מווארשה, מי שהיה חברה של אחת הבנות ממשפחת מאלאבסקי מפלונסק, אשר למדה אתו יחד בבית־הספר הגבוה למסחר בווארשה. ואכן מבית מאלאבסקי הבאתי לו בגדים

אזרחיים, שכן הנערות הפולניות פחדו לעשות זאת, ורק ברגע האחרון באה האחות הצעירה מאלאבסקה ויחד אתי הוצאנו את זיינצ'קובסקי מבית־החולים. עשינו זאת בזריזות יתירה, בשעות הערב, והולכנוהו ברחובות צדדיים.

היינו בטוחות שהמשפחה הפולנית דיגובסקי תקבל אותו ללינת לילה. אך למרבה תמהוני לא הסכימה משפחה זו לקבלו. מה עלה בגורלו לאחר מכן איני יודעת.

אחי הבכור, ששירת אז בצבא הפולני, חזר הביתה לעומת זאת ברח האח הצעיר יותר לווארשה, וכאשר ביקש לחזור לפלונסק, נלקח יחד עם פולנים אל מחנה־שבויים. לאחר שבוע שוחרר, הוא חזר כחוש ותשוש, שורץ כינים, סיפר שכל הזמן היה ישן בבור.

(מספר זליג קרוין)

בשבת לפנות בוקר נסענו במכוניתו של גולומב אל מלאבה כדי להביא משם אנשים אל פלונסק. ביום ראשון היו הדרכים חסומות על־ידי הצבא הפולני. ביום שני אחרי הצהריים, ב־4 בספטמבר 1939, נכנסו המשמרות הגרמניים הראשונים לפלונסק כשהם רכובים על אופנועים והגיעו אל כיכר השוק. הכול נצטוו להיכנס לתוך הבתים, החנויות נסגרו. נשמעו יריות בודדות. הוכרז עוצר ונאסר על התושבים לצאת לרחוב למן השעה חמש אחר הצהריים.

ב־5 בספטמבר נכנס לפלונסק הצבא הגרמני הסדיר.

(חיה קרוין מוסיפה:) החיילים התנהגו בשקט, נטפלו לנערות בצורה אדיבה, אפילו היו מכבדים אותן בשקולאד.

בעוד שמעשי שוד כלליים בעיר מצד הצבא הכובש לא היו, הרי כמה סוגי סחורות שימשו מעין פתיון לגרמנים. הנה כי כן שדדו את מחסן הסחורות של החייט לסלר, אך השוד הגדול בא רק אחר כך, כאשר השלטונות הגרמניים קנו להם שביתה במקום. אז הם פנו קודם כל אל הצורפים והשענים: אצל שפרלינג וגרינבאום נלקחו כל חפצי־הערך.

כאשר התחילו לקחת יהודים לעבודות-כפיה, פתח לוי במקרה בשיחה עם הגרמנים ובדרך זו זכה לכבוד לייצג את היהודים כלפי הגרמנים. במשרדו של לוי הוקמה התחנה הראשונה לחלוקת העבודה בין היהודים, אצלו במשרד הוצרכו היהודים להתייצב. משם היו שולחים אותם, על-פי הזמנותיהם של הגרמנים, אל מקומות-עבודה שונים.

גם אני הייתי בקבוצה של עשר נערות, שלפי הדרישה הגרמנית נשלחו לאחווה חקלאית שהיתה בהנהלה גרמנית ושם הועסקנו באיסוף פשתה. האחווה היתה במרחק עשרה קילומטרים מפלונסק, בכביש המוליך לפלוצק. את שם האחווה איני זוכרת. בקבוצה הזאת היו בנות מן המשפחה בלומנשטיין, שטארו-שביצקי, גרינברג ועוד.

העבודה היתה למעלה מכוחותינו הפיזיים ואף לא היה לנו כל מושג איך עושים אותה. הידיים התנפחו ואף האוכל היה מועט וגרוע. הגרמנים לא היו שבעים רצון מעבודתנו והחזירונו הביתה.

בסתיו 1939 הופיעה פקודה גרמנית, שציוותה על כל הגברים להופיע כדי להירשם בלשכתו של לוי, שם נלקחה מהם טביעת אצבעות וניתנו להם תעודות-עבודה. אחר כך נערך רישום כללי של האוכלוסיה היהודית. הכול כונסו בבניין הגימנאסיה, ואף החולים הוכרחו לבוא. שם שוב נלקחה מכולם טביעת-אצבעות, ולאחר מכן קיבלנו תעודות עם חותמת עגולה, "דויטש רייך". פירושו של דבר היה, שפלונסק סופחה לרייך הגרמני.

הגבלות-זכויות נוספת

(מספר זליג קרוין)

למן ימי התורף של 1939/40 הוכרחו היהודים לשאת טלאי צהוב, היו אלה טלאים עגולים שנתפרו על הבגד בצד החזה והגב, ואחר כך נוספה על הטלאים הללו גם הכתובת "יודה".

על כך נוסף גם איסור להלך על-גבי המדרכות בכל העיר.

באותם הימים אף הוקם מחנה-העבודה הראשון בנוסאז'בו, שבו עבד במשך זמן מה אחי דוב (עתה בישראל). כל אלה שנלקחו לנוסאז'בו נשלחו כעבור זמן מה הביתה ובמקומם נלקחו אחרים.

יהודים נלקחו אז גם לניקוי הרחובות. בין מנקי-הרחובות הקבועים היה גם החייט יעקב ראמק, שמוצאו היה ממלאכה, אדם צעיר, גבה-קומה, בנוי כהלכה. דווקא הוא מצא חן בעיני הגרמנים. יחד אתו עבדו ליכטמן וגריץ. זה האחרון שהה פעם בגרמניה ומכאן היו לו ידיעות בלשון הגרמנית.

כבר בהתחלה התחילו למסור במהירות ובשקט לפולקסדויטשים את הנכסים שהללו הצביעו עליהם. הנה כי כן נמסרו החנות והבית של פוז'יצקי, נכה-מלחמה פולני, שהיה בעל זכיון לספירט ולטאבאק, לידי פולקסדויטש אחד, שהיה סוחר בבדים. במרוצת הזמן נהנינו ... מזה על-ידי כך, שחברתי מארישיה דומבסקה, נוצריה, היתה זבנית באותה חנות ובאמצעותה היה אבי מקבל סחורה לשם מכירתה הלאה.

הנגישות הראשונות

(מספר זליג קרוין)

הנגישות הראשונות התחילו ב-18 בספטמבר 1939, כאשר הגסטאפו לקחו בני-ערוכה יהודים וחבשושם בבית הסוהר. מבין אלה שנלקחו אז נמצא עתה בנדט למפקוביץ' בישראל. בד בבד עם זאת התחילו לערוך מיפקדים לתרגילי התעמלות, אשר לאחר זאת הגסטאפו המשיך בהם ההאופטמן, מפקד הו'אנדארמריה בפלונסק, שאת שמו איני יודע. מיפקדים אלה היו נערכים בבניין בית-הספר היהודי, שהיה שייך לשידלו (שתי בנותיו נמצאות בישראל).

הו'אנדארמים היו מריצים את היהודים לתרגילי התעמלות, שהיו למעלה מכוחם של המשתתפים בהם. לתרגילים אלה היו נלקחים גברים בלבד.

(חיה קרוין מוסיפה:) אבי היה מסתתר, כדי שלא ללכת לתרגילים אלה. אבל נגישות אלו מצד הגרמנים גרמו לאנשים צעירים רבים, שיקומו ויברחו לרוסיה, בהבינם כי נגישות אלו, שלפי שעה אינן מסתיימות בהריגת בני אדם, יביאו בעקבותיהן דברים גרועים פי כמה, ואכן לא טעו בחשבונם.

(זליג קרוין:) בערב יום-כיפור או בערב סוכות, איני זוכר עוד את התאריך המדויק, נאספו למעלה ממאתיים גברים ונשלחו בשתי מכוניות-משא בכיוון לווארשה. יחד עם אחי הייתי בין הנשלחים. למן המצודה שליד לגיונובו הם הריצו אותנו בכביש בכיוון אל הגבול הרוסי, בקוראם בקול "לכו לרוסיה". אז נפתחו יריות לתוך ההמון. מן הכדורים נפלו אז טיש, פייביש, מי שקראו לו "אנטק", ואשר עבד ליד האוטו-בוסים, ועוד אחדים.

תעודות-עבודה ורישום האוכלוסיה היהודית

(מספר חיה קרוין)

הנציג היהודי הראשון כלפי הגרמנים נעשה במקרה אברהם לוי, בעל משרד קטן לכתיבת בקשות ברחוב פלוצקה 8, אלמן, גבר בגיל העמידה, שידע לדבר גרמנית.

לאנשים שונים, שהצילם מעץ-התליה שהיה צפוי להם אותה שעה.

בין יועציו של ראמק היה ליכטמאן. הודות לקשריו עם הגרמנים היה מצליח להוציא תעודות בשביל אנשים שונים.

(זליג קרוין): בהשקפותיו הפוליטיות היה ליכטמאן נוטה אל פועלי ציון שמאל. יועץ אחר של ראמק היה הסוחר גראדוביץ, אף הוא מוצאו ממלאכה.

בראש לשכת-העבודה עמד שלמה פוקס, קומוניסט, מי שעמד בראש האגודה המקצועית של החייטים. יחד אתו היה בלשכת-העבודה משה הלפנבאום, שניים אלה היו משתפים ביניהם פעולה באורח הדוק. מאנשים היו לוקחים כסף, כביכול למען היודנראט, שכן תמורת המישה מארקים ליום אפשר היה להתחמק מן החובה לצאת לעבודת-כפייה. לעומת זאת, אותם יהודים שהיו מקבלים את העבודה, לא קיבלו תמורתה אלא מארק אחד ליום ומנת לחם.

לעבודה מחוץ לתחומי הגיטו היה פוקס בוחר את חבריו ומכריו. את הללו היה מסדר אצל ההאופטמן של האיזור, במשרד הרשות לנישואין, בניקוי המשרדים הגרמניים, בבית-המלאכה הגרמני לעבודות חייטות, שהעסיק יהודים.

כל בני משפחתו הועסקו בעבודה.

בלשכת-העבודה הועסקו חבריו מן האגודה המקצועית.

(חיה קרוין): לדעתי היו אפשרויותיו מוגבלות מאוד. כסף בשביל עצמו לא לקח. והרי עבודתו בידוני-ראט אושרה על ידי התא הקומוניסטי שאליו השתייך. מלבד זה הוא מסר לעצמו דינר-חשבון, שפעם יצטרך להסביר לפני מישהו את התנהגותו.

(זליג קרוין): היודנראט, כנציג העדה היהודית, היה לו התפקיד לסדר את ענייניהם של האנשים שפנו אליו, ושל אלה שהיו נתונים לאחריותו. אם הקיף עצמי גם בכמה בריונים, הרי זה משום שרצה כי האנשים יפתחו מפניהם. שכן בלי זה לא היה יכול לעמוד בכל דרישותיהם של הגרמנים.

חברי היודנראט נהנו מרמת-חיים גבוהה. בערבים היו עורכים להם משתאות על חשבון העניים. היו לוקחים כסף מן העשירים, ואלו את העניים היו שולחים לעבודות-כפייה.

הרבה אנשים עסקו בהברחה. התנהל מסחר מסועף מאוד ומן הסוחרים הללו היה היודנראט לוקח מסים גבוהים.

(חיה קרוין): אני זוכרת שהמשטרה היהודית אסרה, בפקודת היודנראט, כמה משפחות עשירות, ביניהן את

קמעה קמעה התחילה שלישיה זו לקשור קשרים עם הגרמנים, בהשיגם אצלם קודם כל תעודות-עבודה ותעודות אישיות תמורת דמי-שוחד. במרוצת הזמן התחילו הגרמנים להביע באוזני ראמק את משאלותיהם ביחס לצרכים שונים שהיו להם. בסופו של דבר חדלו הגרמנים לתת אמון בלוי ומינו את ראמק כנציג היהודים. יחד עם גראדוביץ, בוגאטי וגריץ התחיל ראמק לקיים את משרתו במשרדו של לוי, וזה היה הגרעין ליודנראט העתיד של פלונסק.

בתקופה מאוחרת יותר נאסר לוי מטעמים שאינם ידועים לי. פקודת המאסר ניתנה על-ידי פוך והמאסר בוצע בידי שוטרי הגיטו היהודים. משהובא לוי לחצר היודנראט, ירה פוך במו ידיו ישר לתוך פיו הפתוח.

החלפת הכסף

זמן קצר לאחר כניסת הגרמנים נערכה החלפת הכסף והונהג המארק הגרמני. ההחלפה נערכה באורח רשמי, ותמורת כל זהוב פולני ניתן חצי מארק גרמני. הסכום שמותר היה להחליף היה מוגבל, אך איני זוכר מה היה גובה הסכום הזה. ודאי היה לא גדול, שכן נשלחו לעתים גם ילדים להחליף את הכסף.

תיאור חברי היודנראט

ראמק, יושב-ראש היודנראט, היה אדם פשוט, בור גמור, ורק אחר כך לימדוהו לחתום את שמו. הוא היה אדם ישר, טוב-לב, בעל אופי בלתי יציב אך נתון להשפעה. על שום כך גם היו כמה וכמה ממעשיו תלויים לא אחת בכך, בסביבת איזה אנשים היה שרוי אותה שעה. כאשר שרוי היה בין אנשים טובים, היה נוהג כהלכה, ונשמע לעצתם. אבל לעתים היה מטה אוזנו לעצות רעות. השלטון יש בו כדי לשכר את החושים ולא אחת גוברים באדם ברגעים המכריעים יציר-לב רעים. שאם לא כן, כיצד אפשר להסביר עובדה כזאת, שגם במשרדי היודנראט וגם בבית-החולים היו תלויות תמונות-דיוקן גדולות של ראמק? איזה תפקיד מילא ראמק בימים הטראגיים ההם ליישוב היהודי?

אם בימי חיסול הגיטו ביקש לרכז מסביבו אנשים צעירים, וזהו דבר ודאי — ועל כך עוד ידובר להלן — הרי עשה כן משום שהאמן האמין, כי הודות לכך יישאר גם הוא בחיים. כל התנהגותו בנידון זה מעידה על רצון-החיים העז שפעם בו והניע אותו לדאוג קודם כל לעצמו. עם זאת היה עוזר במומנטים מסויימים, כל אימת שהיה הדבר בגדר אפשרותו.

כשמנעלי שורצים כינים. היה זה מחזה טראגי של צללים אשר היו פעם בני-אדם.

פעם אחת מצא אבי ברחוב שלושה ילדים. היו אלה ילדיו של הרב בלומברג מדובזין. הם הסתתרו בדיר ברחוב וישוגרוד, ליד גולומב. אבי הביא את הילדים האלה אל ביתנו. אנו עצמנו התגוררנו אז בעליית-גג אצל האלמנה לב, בקיטון שגודלו היה שני מטרים וחצי על שני מטרים. במשפחתנו היו אז ארבע נפשות. הילדים שהביא אבי היו שתי ילדות בנות עשר ושתי-עשרה וילד בן שמונה. סידרנו להם מישכב על השולחן.

יום אחד הופיע נער כבן ארבע-עשרה, אשר כפי שנסתבר היה האח הבכור של הילדים. הנער בא בזחילה על עכוזו, שכן היו רגליו מכוסות פצעים מוגלתיים, ולא היה מסוגל להלך עליהן. אמא מסרה לי את בגדיו וביקשה להשרותם במים, שכן היו מלאים וגדושים כינים. משראתה, שאני נרתעת מרוב בחילה, נופה בי כהוגן, באומרה, כי עדיין לא ידוע מה הגורל הצפוי לנו עצמנו.

בשנת 1941 החלו הגרמנים לטפל בפליטים. היה זה אותו יום א' בשבוע עקוב-מדם, יום פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות. היום שנודע לשימצה. מאחורי בית-הספר "תרבות" כונס המון רב של פליטים יחד עם מטלטליהם. משם הובילו אותם למחנה-פומיכובק המפורסם.

בית-התמחוי מטעם העזרה הסוציאלית

(מספר זליג קרוין)

לפי הוראות היודנראט הוקם בית-תמחוי, שנועד לספק אוכל מבושל לעניים. חיים מושקוביץ, בנאי ממקצועו, נטל על עצמו את עבודת-הבנאות, ואילו אני התקנתי את הדוד. בראשיתו הזין בית-התמחוי מאות אנשים חסרי-אמצעים. את המיצרכים עמדו לקבל מאמריקה, אבל הם לא הגיעו ולכן דאג היודנראט עצמו לאספקתם. בסופו של דבר התאונן היודנראט על מחסור בכספים לקיום בית-התמחוי הזה. המאכלים היו כשרים. בבית-התמחוי עבד מאיר כהן מגלינוויצק, אחיה של שרה קלמאנובסקי, פוגלמן ואחרים.

בית-המרחץ

משפרצה בגיטו מגיפת הטיפוס, היה הכרח להקים בית-מרחץ. לאחר התייעצות וקבלת הסכמתם של הגרמנים, הוחלט כי המקום המתאים ביותר לצורך

משפחת שניצר מבית-המסחר לחומרי רצענות. במשך כל הלילה החזיקום במאסר המשטרה, ודרשו מהם למסור את תכשיטיהם לטובת היודנראט. הנאסרים סירבו למלא את הדרישה הזאת. במה נגמר העניין איני יודעת.

(זליג קרוין): גם חברי היודנראט עצמם עסקו במסחר. אלה סחרו באריגים, אחרים היו מביאים מפומרן שקי קפה אל הגיטו, עוד אחרים סחרו בפילפל.

בעוד שאנוכי עבדתי כל הזמן במקצועי, כמכונאי לאוטומובילים במוסכו של צ'יקאלינסקי (תחילה היתה לי הרשות להתהלך בלי טלאי, אחר-כך הוצרכתי לענוד את הטלאי) שבו היו משתמשים גם הגרמנים, עסקה אחותי במסחר. אבל היא היתה בין דגי-הרקק, לעומת הלווייתנים הגדולים, שביניהם היה גראדביץ' אשר היה מביא אורז מגדאנסק.

כל סחורות ה"יבוא" האלו נמכרו לגויים במשך כל הזמן עד לסגירת הגיטו. אחר כך שוב אי אפשר היה לעסוק בכך. היודנראט היה לוקח את כל המצרכים שחייב היה לספקם לגרמנים, מכל הסותרים הללו, אלא שאת הסחורה שהיה נוטל מהם לא היה קונה, אלא מקבל בלי תמורה. נחוץ היה הרבה כסף בשביל הגרמנים אבל גם בשביל חברי היודנראט היה נשאר לא מעט.

הנה אלה הם כמה מן הדברים שעסק בהם היודנ-ראט.

בית-יתומים

(מספרת חיה קרוין)

אחת מתוצאות המלחמה הם ילדים תועים, ללא הורים. ואכן גם בפלונסק נתאספה חבורה הגונה של ילדים כאלה.

בראשית 1940 אירגן היודנראט בית-יתומים, שבו מצאו מיקלט כארבעים ילדים בגילים מארבע עד עשר. מנהלת בית-היתומים היתה מרת גרינברג, מורה ממק-צועה. בית-היתומים משוכן היה בצריף.

בימי הגירוש נסעה מרת גרינברג יחד עם הילדים לאושביץ. לא נותרו כל עקבות לא ממנה ולא מן היתומים. כנראה ניספתה יחד עם הילדים.

פליטים בפלונסק

רב היה מספר הפליטים בפלונסק, וכל אחד מהם השתדל למצוא לו איזו פינה או קורת-גג. אולם רובם נשארו תחת כיפת השמים. הייתי הולכת לשם כדי לראות את האומללים, ותמיד הייתי חוזרת הביתה

זמלמן היה סגנו של לוין ועוד אחרים. היו אולי כארבעים שוטרים.

תפקידם היה — לשמור על הסדר. ואכן למטרה זו הם צויידו במגלבים עשויי-עור. הם עשו בהם שימוש בכל מקרה שמישהו סירב למלא את פקודתם.

ואולם לא כל השוטרים היו עשויים מעור אחד. למשל פליישר מדובז'ין היה בוכה כל אימת שהמטרה הוצרכה למלא איזו משימה שהיה בה כדי לפגוע באוכלוסיה היהודית. מיכאל אדום-השיעור לא היה נוטל חבל באקציות, שבהן היה צורך להרביץ בבני-אדם. אלברט סלומון היה במטרה החשאית של היודנראט. אחר-כך היה ממונה במחנה-בירקנאו על צריף של אסירים וסיפרו עליו כי שם היה מכה אנשים. ואילו אותי אדם זה האכיל והישקה במחנה.

צ'שיק מורדקוביץ' שימש באושביץ מזכיר של בלוק והתנהג באופן הגון ביותר.

קשה להעריך בני-אדם ואת התנהגותם בתנאים כל כך יוצאים מגדר הרגיל, אבל עובדה היא, שמי שהיה אדם הגון לא היה מרביץ מכות, ומי שהיה כלב מטבעו, היכה ללא רחם.

יוסף בורנשטיין, מי שנמנה בגיטו עם השוטרים השנואים, השתייך באושביץ לתנועת המחתרת. נדמה לי, כי בעזרתו פוצץ באושביץ — אמנם בטרם זמן — אחד הכבשנים לשריפת בני-אדם.

חיפול הגיטו

(מספרת חיה קרוין)

משכבשו הגרמנים את פלונסק, החיים עוד לא נראו לנו כה איומים, לא חזינו מראש את כל המוראות הצפויות לנו, עד שבא הגירוש והשהיה במחנה-אושביץ. עוד נתפסנו אז לשטויות כגון סיאנסים ספירי-טיסטיים. בן-דודי, משה דאנציגר, הזמין אותי ערב אחד לסיאנס כזה. ישבנו כולנו בחדר מאופל ליד שולחן עגול ושאלתנו, שהופנתה אל רות-הרפאים, נגעה בשורה ראשונה לענייני המלחמה. כמה זמן תימשך המלחמה? — התשובה היתה, תשע שנים. את שאר השאלות והתשובות איני זוכרת.

אחר כך היה גם „הבית הלבן“. היה זה בניין בטבורו של הגיטו, בקרן הרחובות וארשה ווישגורוד, שבו היה משוכן בית-מלאכה אשר ביצע עבודות למען הגרמנים. שם גם התנהלו עסקים שונים עם הגרמנים. אני זוכרת, שנתתי פעם לדאנציגר, אשר עבד שם כתופר-פנתות, שעון שימכרנו במחיר שני קילו חמאה. יצאתי מתוך הנחה, כי מוטב לאכול שני קילו חמאה מאשר למסור את השעון לגרמנים חינם.

זה הוא בית-המדרש החדש, שבו התקינו הגרמנים מוסך למכוניות. ואכן את בניין בית-המדרש הזה הפכנו לבית-מרחץ.

מחוץ לגיטו הבאתי מכונת-הלחמה וכמה פועלים-גויים. התקנתי מקלחות קרות. אבל לא היה בהן כדי למלא את ייעודן. כאשר הצעתי איפוא להוסיף מיתקן למים חמים, סירב תחילה היודנראט להצעת, בטענה שאין בידו הסכומים הדרושים לכך. ואולם בסופו של דבר התקנתי גם סידור למים חמים.

אז התחילו להריץ בכוח את האנשים אל בית-המרחץ. הנשים היו עומדות שם עירומות שעות ארוכות, והגרמנים הסתובבו בכל מקום. עד שלבסוף ניתן להן לגשת לפי התור אל מתחת למקלחות. בחצר היו בודקים את השערות — לגזוז או לא לגזוז. לבסוף מצאו הגרמנים תתבולה, שבעד אי גזיזת השערות אפשר לדרוש שוחד.

עבודת-כפיה של נשים בשירפץ

על-פי דרישת השלטונות הגרמניים היו נשלחות מדי פעם בפעם נערות לשירפץ לעבודה במריטת נוצות אוזים. לאחר העבודה היו חוזרות הביתה. הנערות שעמדו להישלח לעבודה זו נקבעו על-ידי היודנראט ובאיסופן עסקה המטרה היהודית. מטרה זו שימשה בבחינת „נושאי המכתבים“, שהיו מביאים את ההודעה ויחד עם זאת היו אחראים להבאת הנערות למקום-היציאה לעבודה.

ברור הדבר, שהיו קוראים לעבודה זו דווקא נערות עשירות, בנות להורים בעלי-אמצעים, אשר יכלו לשלם דמי-כופר, ובמקומן היו נשלחות בנות העניים. פעם, ביום חורף, הייתי נוכח במקום ליד היודנראט וראיתי את הנערות העניות, כשהן מחכות ברגליים יחפות עד לצאתן לדרך. הפניתי אז את תשומת-לבו של ראמק למצב לבושן. אז הוא ציווה לאסוף בגדים אצל אנשים שונים ולהביא להן שתלבשנה כהלכה. הריני מציין את העובדה הזאת, כדי להוכיח את אשר אמרתי כבר ביחס לראמק. כשניתנה לו איזו הצעה טובה, לא היה דוחה אותה.

המשטרה היהודית

מן הראוי לספר גם משהו על המשטרה היהודית במיוחד. היו בה אנשים שונים מאוד זה מזה. מפקד המשטרה היה לוין מדובז'ין. היו גם מוטל וייס, אלברט סלומון, שרנסקר היה לבלר, קראנצמן, גאבוש

ההיצוני שמחוץ לתחומי הגיטו. ואכן חשבון זה הוא עגום וקודר.

זליג קרוין: והרי היה ראמק. הוא דווקא ביקש לרכו מסביבו אנשים צעירים, בעלי מקצוע, אשר אתם — כפי שהיה סבור ואפילו האמין — יצליח להחזיק מעמד באיזה מקום-עבודה עד לסיום המלחמה. והוא אף עשה ככל שהשיגה ידו כדי להגשים את תוכניתו זו.

כאשר עבדתי יחד עם אחי כמכונאי ב"הוך אונד טיפבאו", בימים שלפני הגירוש, אמר לנו הבנאי בר מברלין בשעה שהיה בגילופין: "שאדע דאס איהר יודן וועגגעהט" (תבל שאתם היהודים הולכים מכאן). כאשר סיפרתי על כך בגיטו, רמזו לנו מן היודנראט, לבל נדבר על זה.

משפחתנו נועדה למשלוח שלפני האחרון. לקחו את אבי, אחותי ובת-דודתי ואותנו הגברים סגרו בבית ונעלו מאחורינו את הדלת. בא אלינו ראמק וביקש לשכנענו, שאנו הולכים למחנה וכי יהיו נחוצים לו מכונאים. הוא חשב שגם שם יכהן כראש-המחנה. במידה נוצת נסתחרר ראשו מן השררה.

לפנות בוקר הצלחנו בכל זאת לצאת מן הבית, הגענו אל תחנת-האיסוף ונסענו יחד עם יקירי-נפשנו.

הדרך לאושביץ

(מרשימותיה של חיה קרוין)

מחלונות הקרונות מציצים ראשים אחוזי סקרנות, המבקשים פתרון לחידת גורלם. לאן מור בילה אותנו פלדה מטרטרת זו? האם למחצת באותה שעה עוד נראה את אור העולם, או שמא ניטגן כבר על אותה "מחבת" מיתולוגית? — שואלות כמעט כל העיניים.

מקרונות אחדים מגיעה שירה נוגה. אם תאמץ את חושי-השמיעה, תקלוט אונך מלים של שירים עממיים, שאמת חיים עמוקה נעוצה בהם.

נציץ לאחד התאים של הקרון. במבט ראשון קשה יהיה להבחין כאן במשהו. שוררת כאן אפ' לולית, האוויר מחניק ודחוס. אך כהרף-עין הנך נכנע לאווירה המעיקה הזאת. מפעם לפעם תפרוץ אנחה עמוקה מחזהו של איזה אדם צעיר: "למה, למה זו קורה כד? מדוע נבצר ממני ליהנות מחדוות החיים כדרך שנהנים בני-אדם אחרים?" בפניה יושבת אשה קשישה ומחזיקה בידה את כפי-ידה של בתה, אשר את אושרה לא זכתה לראות. עתה היא מפזמת לה בקול גובר והולך, באומץ גדל והולך:

American Joint Distribution Committee.
Poland Branch
c/o Jasna 11
Warsaw

Telephon
Local And Long Distance
216-41 216-42 216-43
Cable and Radiogram
Joint Warsaw

Pl. 9/1422/40
an den
Judenrat
Plonsk

Warschau, den 14. November 1940

Wir ersuchen Sie höflich um Einsendung eines
ausführlichen Berichtes über die Hilf-tätigkeit auf dem Gebiete
Ihren Stadt, auf wozu:

1. Anzahl der Juden - 1000 -
2. " " Flüchtlinge 5000 -
3. " " Arbeitslose -
4. " " Ausgewanderte -
5. Ist eine Volksschule tätig? ja
6. gegebenenfalls die Anzahl der Hilfspersonen pro Tag -
7. Wenn keine Hilfe vorhanden ist, ob Lebensmittel
verteilt werden? ja
8. Ob eine Krankenkasse besteht, im bejahenden Falle
in welcher Weise ja
9. Ob Krankenhäuser, Ambulatorien, Arzt/Hilfsstellen
vorhanden sind? ja
10. Geklagt der sozialen Lage, um Hilfe zu bitten ja
11. Wie wurde unsere am 1. Oktober d. J. durch Vermittel
der Reichsvereinigung Berlin übermittlete Subvention
verwendet (ein ausführlicher Bericht) ja

Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit der Angelegenheit,
bitten wir um ungehinderte Einsendung des Berichtes.

Hochachtungsvoll
Der Amerikan. Joint Distribution Committee
Der Judenrat in Plonsk
Broschinski

העתק של מכתב-שאלון מאת ה"גוינט" אל ה"יודנראט"
בפלונסק

באותו "בית לבן" נמצאה גם הצלמניה של סרביי-סקי. שם היו נפגשים קומוניסטים יהודים עם פולנים והיו מטכסים עצה ומטכסים... אבל תוצאות לא היו.

משהגיעה שעת הגירוש, הציע לי פוקס לברוח אתו יחד. מששאלתי: אל מי? היתה תשובתו קצרה וחד-משמעית: בכוחות עצמנו. משמע, שבהגיע הרגע המכריע לא הושיט לו איש יד עוזרת, איש לא ניסה להציל.

לא רק מבחוץ לא הוגשה עזרה, ולו גם מצד חברים למפלגה הקומוניסטית. אפילו בגיטו פנימה לא נמצא איש אשר יגלה איזו יוזמה של אירגון כלשהו, של מעשה אירגוני. איש מבין העסקנים הציוניים הידועים, אשר פעם עמדו בראש התנועה, אפילו ינטס, שעמד פעם בראש "ביתר", לא נקף אצבע ולא אמר דבר. והרי אנחנו הצעירים ידענו, כי הולכים אנו למוות.

אמנם עובדה היא, שתנאים ליציאה ליחידות פאר-טיוניות, ליער, לא היו בסביבה שלנו. אבל לא היה גם כל מגע של ממש, מגע מתוכנן כהלכה עם העולם

„באש ובמים העבירונו,

ובכל זאת את שמך

לא שכחנו”...

ליד החלון לוחשת אם מיניקה לתינוקה:

„אל תבכי ילדתי! אל תבכי נא, עוד מעט קט נגיע לקץ דרכנו. ואולי יבוא אז הקץ לכל ייסורי רינו, ואולי... לא, מחשבה זו לא ארצה להעלות על דעתי. שאני עצמי אקפח חלילה את חיי האפרוח הזה? לא, לא, מוטב לי למות יחד אתה.” צינסטוכובה. הרכבת נעצרה לכמה דקות. דיילי הרכבת, שמראה מאות ראשים אחוזי חרדה משעשע אותם, צוחקים ומלגלים: „עוד רגע ותעופו כיונים ישר אל ריבון העולמים”. פחד, חרדה או חזים בנפש הנידונים למוות. אמו של ילד הממך בבכי שוב אינה משתדלת אפילו להשתיקו. הכול מדוכדכים ומדוכאים. רק אותה אשה קשישה עם בתה יושבות שקטות, מביטות אשה בעיני רעו. תה. זוהי שיחת שתי נשמות, שני יצורים, של הדור הקשיש ושל הדור הצעיר. זוהי שיחת עיניים ללא אומר ודברים: „כן, לא זכיתי לראות באושרך. הגיעה שעת הקץ לחיי. אשר לי עצמי, אין בכך כלום, הרי פעם ממילא צריך לבוא הקץ. אבל את, את שהינך בשר מבשרי ועצם מעצמי את חייבת לחיות. אושרי הוא אושרך, אל תבכי. איפוא, שכן הולכת אני כשהאושר שרוי בלבי.” נשיקה אחרונה של האם על מצחה של הבת,

זוהי ברכת־הפרידה האחרונה בין שני יצורי־אנוש קרובים אלה.

הקטר מאיט את מירוצו, הוא נוסע עתה יותר לאט ויותר לאט, הגלגלים משמיעים את קצב לחנם הארוך.

תחנה. לרדת. אבל בשום מקום אין רציף, בשום מקום לא נראה בית־נתיבות. מסביב שממה ומרחקים ללא סוף.

שנלר! פראואן לינקס, מענער רעכטס! (אוצו! נשים שמאלה, גברים ימינה!).

כמו לפי אות של מטה־קסם ניצבו מייד שתי שדרות נשים וגברים. עוד רגע וכל שדרה תתחלק לשתיים, וכך יהיו ארבע שדרות. שתיים מהן — נועדו לחיים, השתיים האחרות — למוות.

דממה שוררת מסביב. אפילו הילדים חדורים אימת הרגע, אינם משמיעים קול יבבה. ללא רישרוש, ללא אומר ודברים הולכים אבות ואמהות מילדיהם, אחיות נוטשות את אחיותיהן ואת אחיהן.

כבר צועדות השדרות „שנועדו לחיים”, בליווי יים של שומרים רבים. עוד רגע ויזוזו מכוניות המשא, שיובילו אמהות עם תנוקות ואמהות ללא בנותיהן ובניהן. במכוניות־משא אחרות נוסעים ישישים שכלל אינם חרדים לגורלם, הם נותנים קולם בשיר. שרים הם את ההימנון הלאומי במא־מצי נשימתם האחרונה. מן הפנים הללו, הרגועים,

העלאה לקרונות הרכבת בתחנת פלונסק

ועוד טקס אחד: חלוקת המיספרים המוטבעים בדיו־טוש על חתיכת בד ותפירתם על „מדי המזנה“.

גם אמי, בנוסעה אל אושביץ שתקה כל הדרך. היא רק אמרה שני משפטים. אם כי לא היתה אדוקה, השמיעה שאלה ריטורית: „האם לא אוכה לבוא לקבר ישראל?“ ולפני רדתנו מן הקרון ניחמה אותי: „אתם עוד תזכו לצאת מכאן“. וזו היתה כל שיחתנו.

לאחר שעברנו את כל הסידורים הפורמאליים המתוארים לעיל, הועמדנו מול פני החיים החד־שים. עוד היום שומעת אני כמו פארודיה את דבריה של מרת שיטקו, מחנכת בית־הספר היסודי, גיטתה של מארישיה שיטקו מבית־החולים שבגיטו פלונסק. כאשר נמצאנו שתינו בבודה, יחד עם עוד כמאה נערות, היו שם גם נערות ממלאכה, והשאר היו אוקראיניות וגרמניות.

לאחר המיפקד פנתה מרת שיטקו אל המנהלת בבקשה, שאותנו, שהננו עדיין נקיות, תשכיב לחד, לבל נידבק בכינים של שאר חברותינו לגורל. שוטר־הס"ס השיבה בזעף: „מי זה אמר שאצלנו ישנן כינים?“

כעבור שבועיים לקחו את מרת שיטקו אל תאי־הגאז.

כאשר ניסיתי אחר־כך, בהיותי במחנה, להעלות במוחי איזו אפשרות לפרוץ אל החירות, לא ראיתי לפני כל דרך להגשמת הדבר. ללכת לרוסיה — כיצד אוכל להשאיר את ההורים? ללכת אל הפארטיזנים — כיצד אבוא אתם במגע, בעזרת מי? כאשר ברכבת לאושביץ הציע אחי לברוך, הועמדה השאלה: לא, מי יקבל אותנו? לא ראינו לפנינו כל מוצא. במחנה לא ידענו אלא שאיפה אחת ויחידה — לאכול! בכל נפשנו התקוממנו נגד אותה שאיפה בהמית שהשתלטה עלינו. אין פלא איפוא, שכאשר בבית־החרושת לתחמושת ניגשה אלינו נערה זרה ואמרה: עזרי, הושטתי לה את ידי, נכנסתי לתנועת המחתרת. אם כי רוזה רובוטה מציכאנוב ועוד שלוש נשים אחרות ניתלו כפעילות המחתרת, לא היה הדבר נורא בעיני. לפחות מתו מוות של כבוד.

באופן כזה סייע בידי המרד הפנימי לשמור על צלם־האדם שבי, שלא להגיע לטישטוש גמור של דמותי באותה סביבה, שתמיד נשבה ממנה רוח של עינויים, של מוות, של שפלות אנושית, של בארבריות. אף־על־פי־כן לא הייתי בטוחה אף פעם, כיצד אנהג בבוא איזה רגע של מיבחן.

אשר כלל לא ניכרים בהם סימנים של עצב, קורנת איזו עוצמה פנימית.

כעבור שעה קלה שוב תהלך שממה על־פני השדות האלה. רק מרחוק מגיעים הדי השדרות הצועדות וטירתורן של מכוניות־המשא.

לפני שדרת הנשים הצועדות נפתח שערו של מחנה־אושביץ. שערי הגיהנום של דאנטה.

שוטר־ס"ס, לוציפר של הגיהנום הזה, מונה את הקרבנות במקל שבידה. מתוך מאורות בצורת ביקתות־חומר יוצאות נשים־צללים, כדי לקדם את פני קרבן־הדם החדש לאליל הסבל, הייסורים והאש. סיוט ממש! אור מנורות מסנוור, המקיף את השדה על 25 הביקתות־הבלוקים שבו. רחוב, שבו חולפת פעם בפעם איזו נפש בלבוש המחנה, וחץ מזה אפלה סמיכה מסביב. האמנם אין נידון־נים אלה רואים מעולם את אור־היום במאור־תיהם?

הגיעה שעת־בוקר. „אאופשטעהען, אאופשטעהען“ (לקום, לקום) — נשמע קולה הרועם של אחת השוטרות. הודות לזריזותה של הקאפו וחבר עוזרותיה מתייצבת כעבור רגע שורת נשים, המצפות למה שייעשה בהן. „להתפשט“ — נשמעת פקודת המפקד. נערות בלבושה של חוה, שצרו מלבושיהן בידן, צועדות צעד אחר צעד אל ראש הגוש, שלידיה הן מוסרות את בגדיהן, כאילו היתה זו מתת למלכה. חופשיות מצרור הבגדים, נכנסות הנערות עירומות, לפי הוראות השוטרות, לאולם של מספרה, שעל דלתה שומר גבר לבוש מדי־פסים. קול נקישת מיספריים, ריצפה זרועה צמות, תלתלים, קווצות שערות ישרות. דרך פיש־פש עשוי לוחות־עץ מכניסים את הגזוזות עד הקרקפת לתוך „חדר־זיעה“.

אחר כך יוצאות הנערות המזיעות לתוך חדר קר, שרק מחצית חלונותיו מצויידים בזכוכיות. עוד רגע וכמו גשם חזק נופלת מקלחת קרה על ראשיהן של היצורים האומללים. איזו מפלצת מגרשת בשוט של עגלונים את הנערות הבורחנות, אל תחת סילוני המים הקרים.

אחר כך באה ההצטיידות בלבוש של המחנה. שמלות, סינורים ומעילים קצרים, לבסוף עוד סמרטוט מזוהם לראש והתארגנות לפי סדר האלף־בית בשורות של חמישיות. בסדר זו ניגשות אסי־רות־המחנה הטריות אל איש־הגסטאפו, כפי שנקראה בפי כל הסלובאקית המקעקעת את המיספרים על הזרוע השמאלית.

27000, 27000 — קוראת אני בקול ובקול לוחש את המיספר שזוהם בדמי.

האשמה הזו ערכו את הזיהוי של פוך על-ידי יהודים מפלונסק.

כאשר הביאו אותי לזהות את פוך, למרות השקט ששמרתי עליו כלפי חוץ הייתי מזועזעת מבפנים. אם הגברים יכלו להכות, לא הייתי אני מסוגלת להרים יד עליו. חבל לזהם את הידיים כדי להכות חייט־טרף כזאת — עברה מחשבה במוחי.

לבסוף שאלתיו: כמה יהודים הרגת?
אחוז פחד השיב: איך? ניין! (אני? לא! לא!).

אז הזכרתי לו: הנזכר אתה במרתף שאצל קראנצמן?

— יא, עס וואר איין קלר (כן, היה שם מרתף) — השיב.

אז הזכרתי לו, שלשם היה מכנים בני־אדם חיים, אשר לעולם לא זכו עוד לצאת משם על רגליהם.

הוא הודה בכך.

אחד האמריקנים ביקש להיוודע ממנו על התכשי־טים ששדד ושאלו, בס־בבו את שערות־ראשו כאילו אגב אורחה: „האנסכן, זאג מאל, וויפיל טיטן מיט ברייליאנטן אדער קיסטען מיט גאלד האסט דו געראובט?“ (הגד, האנסכן, כמה שקיקי יהלומים או ארגזי זהב שדדת?) והמשיך בחקירתו: כמה מזה נתת כופר־נפש כדי להי־מלט מעונש?

אבל מעולם לא נודע לנו, היכן הסתיר את הרכוש היהודי ששדד, שכן בנקודה זו התעקש ולא השיב דבר. החקירה נמשכה הלאה. אבל לא ידוע לנו, מה היה גורלו של פושע זה לאחר מכן.

יש להניח, כי כמוהו כרבים אחרים בין הפושעים הנאציים, יצא שלם, בלא שיקבל את העונש המגיע לו.

תל־אביב, אפריל 1960.

גמר החשבון עם פוך, התליין של גיטו פלונסק

(מספר זליג קרוין)

בשנת 1946 הודיעו לנו, שעלינו לבוא למארבורג לצורך חקירתו של פוך.

כפי שסיפרו לי חברי, פגש פשיגודה ברחוב איזה פרצוף מוכר, שנראה לו ידוע. הוא הלך בעקבות האיש ובדרך נזכר, כי זהו פוך, התליין הראשי של גיטו פלונסק, מורפיניסט מנוון, אשר את תאוותיו האפלות היה מרווה בדם יהודי ואת כיסיו מילא ברכושם של יהודים. וכי מי לא הכירו בגיטו פלונסק?

משהגיעה המשטרה הצבאית האמריקנית, עצרם פשי־גודה והראה להם את פוך. אבל גם הרוצח הבחין בדבר שמישהו עוקב אחריהם והסתתר מעין רודפיו. אך הדבר לא עלה בידו והוא נתפס.

במשטרה הודה בזהותו.

באחת השבתות נסעתי אז באופנוע למארבורג וביום ראשון בבוקר התייצבתי בבולשת האמריקנית. הלכתי יחד עם חברי. ואולם המאיר האמריקני היה חולה, כפי שנאמר לנו ולא קיבלו אותנו. בכל זאת עמדנו על שלנו ונתקבלנו לחקירה. כל אחד מאתנו בנפרד, דהיינו חנן ראמק (אחיו של ראש היו־דנראט), פשיגודה ואנוכי. אחר־כך ערכו לנו פגישת פנים אל פנים עם פוך. לא יכולתי לעצור בעדי שלא להרביץ בו מהלומות. עצרו בעדי שלא אהרגנו. מעניין הדבר, שהגרמני לא זו בלבד שהכיר אותי, אלא גם נזכר בשם משפחתי. שכן ברגע מסוים אמר: „דאס איסט דאך דער קרוין“ (הרי זה קרוין).

(מספרת חיה קרוין)

שלמה פוקס אירגן את עניין עריכת כתב־האשמה נגד פוך ואני כתבתי אותו בגרמנית. על יסוד כתב־

מחנה העבודה בנוסאז'יבו

דב-בר קרוין נולד בפלונסק ב-9.7.1923 בן מאיר וזלאטה (לבית שפרלינג). כיום ברמת-יצחק.

שונים, כגון ממלאכה, נובי-דבור, ליפנו, זאקרוצ'ים ופלונסק. אני זוכר רק את שמותיהם של חברי מבית הספר: אלטמן, אבנר, סטאבקובסקי.

התגוררנו בצריפים, שהמקום היה בהם צר מאוד ושררה שם זוהמה גדולה. אין תימה איפוא שאת הכינים אפשר היה לגרוף מלוא חופניים.

בגדי-עבודה לא היינו מקבלים, כל אחד היה לובש את הבגדים שהביא מן הבית.

התהלכו איזה שמועות שבעבור זמן מה יוחלפו הקבוצות: אנחנו נישלח הביתה ובמקומנו יבואו אחרים. אבל היו אלו שמועות בלבד, שמעולם לא נתאמתו. הביתה לא היו חוזרים אלא בעלי פרוטקציה מיוחדת.

ואלו אנו היינו מקבלים מפעם לפעם חבילות מזון מן הבית. העבודה הפיזית המתישה את הכוחות, שעבדנו בה 10-8 שעות ביום, הצריכה תזונה מתאימה, למען נוכל לקיים את נפשנו. ואלו אנחנו לא קיבלנו אלא מנה עלובה של מרק ולחם. מובן איפוא שתמיד היינו רעבים. אין פלא, שלבסוף התקוממנו ועשרה מבינינו קמו וברחו מן המחנה וחזרו הביתה.

תליית שמונה נערים בנוסאז'יבו

כאשר נודע ליודנראט שחזרנו הביתה, הוא דרש מאתנו שנחזור למחנה. אז נצא מן העניין ללא עונש. ואלו מי שלא יחזור, סופו להיענש בתליה.

רק על פי דרישת אבי חזרתי למחנה. גם נער שני מעיר אחרת חזר למחנה. שמונה האחרים, ובראשם אבנר ואלטמן לא רצו בשום אופן לחזור אל התנאים הנוראים של המחנה. בלילה הם הובאו לתחנת המשטרה ולאחר יומיים נשלחו בחזרה אל נוסאז'יבו.

יום אחד לאחר שהובאו לשם הם ניתלו לעיני כולנו בשעת מפקד הבוקר. בין שני גושי סלעים ענקיים הונחה קורה וזו שימשה כתליה לשמונת הנערים הצעירים. הם הוצבו מתחת לתליה, ואנו כולנו עמדנו מולם. כאשר מבין שורותינו קרא מישוהו אלי-הם: "אל תפחדו", השיב אלטמן: "אני איני מפחד". התנהגנו אז בשקט ולא גילינו כל סימן של התקוממות. המחזה המזווע שם מחנק לגרון, אפילו לבכות לא יכולנו.

בעת פרוץ המלחמה הייתי עדיין נער, שהתעניין בדברים המעניינים כל נער בן שש-עשרה. ואולם עצם המלחמה החישה את תהליך התבגרותי. שכן למן הימים הראשונים נסחפתי לתוך מערבולת החיים של מישטר הכיבוש, שמרצון או לא מרצון אנוס הייתי לקחת חבל פעיל בו.

כאשר בספטמבר 1939 היגלו הגרמנים מפלונסק למעלה ממאתיים גברים, והריצו בכיוון לגבול הסרבייטי, הייתי בקבוצה הזאת יחד עם אחי זליג.

כיוון שעוד הייתי צעיר מדי בשביל שישלחוני לעבודה יחד עם מבוגרים, הניחה לי תחילה לשכת העבודה ולא נקראתי. התעסקתי בימים ההם מוגבלת היתה לכך, שקיבלתי רשיון ליציאה מן הגיטו, כדי לשאת אוכל לשני אחי. זליג עבד אז בפירמה "טיף-אונד-הוכבאוי", בבעלותו של בר, ואלו אחי השני, אברהם, עבד אצל נפח.

ראמק ראני יוצא מן הגיטו ונתן הוראה למשטרה היהודית לתופסני לעבודת-כפיה, בניגוד לכל האחרים אשר לא נקראו אלא לפי רשימות ערוכות בידי היודנראט.

בדרך זו נקלעתי למחנה עבודת-הכפיה בנוסאז'יבו ביולי 1942.

אל המחנה הזה היו שולחים קודם כל נערים בגיל 14-13. מבוגרים היו שם רק מעטים מאוד. בנוסאז'יבו בןו אז שדה-תעופה צבאי בשביל הגרמנים. היה זה איפוא שדה ענקי שומם ללא כל מבנים. משהגעתי אני לשם היו התעלות חפורות כבר, עבודתנו היתה בעיקר הובלת ביטון במריצות.

כל העבודה התנהלה בראשותם של אנשי-מקצוע, השמירה על האנשים היתה בידי חיילים גרמנים אשר השגיחו שנעבדו כהלכה. מהם לא ספגנו מכות.

לעומת זאת היה האחראי על קבוצת היהודים לוויין, אחיו של מפקד המישטרה היהודית בגיטו פלונסק. הוא גם שקיבל את מנת המהלומות מן הגרמנים ואנו ספגנו מכות ממנו. הוא היה אדון עלינו ועשה בנו ככל שעלה על רוחו.

בשעה שש לפנות בוקר היה עורך מפקדים, היה מחלק אותנו לקבוצות ואחר-כך היינו יוצאים לעבודה. היו שם הרבה מאוד בני-נוער יהודים מגיטאות

אחר כך הובאו שוב ושוב אנשים חדשים ממלא-בה, ולנו הבטיחו כל הזמן שיניחו לנו ללכת הביתה, אך הבטחות אלו לא קוימו. רק סמוך לחיסול גיטו פלונסק הובאנו בחזרה לבתינו.

את שדה-התעופה בנוסאזיבו בנתה פירמה גרמנית פרטית. אנחנו לא קיבלנו שום תשלום בעד עבודתנו. אך לא ידוע לי אם הידנראט קיבל איזו תמורה בעד עבודתנו.

רמת-יצחק, 28.4.1960.

מובן מאליו שלווין היה נוכח בטקס התליה.

היו אפילו שאמרו, כי דווקא הוא שיעץ לגרמנים לתלות את הבורחים כאמצעי יחיד לקיום המשמעת במחנה. אם אמנם אמת הדבר, איני יודע. אנחנו, הנערים, בעצמנו לא האמננו בכך שיתלו אותם, וכאשר הדבר נהפך לעובדה קיימת, רק אז התחלנו לבכות. לאחר שנקבע דבר מותם, הורדו הנערים מן התליה ואנחנו הוכרחנו ללכת מייד לעבודה אשר נמשכה כסידרה.

רוזה גמבורג

עבודת כפיה של נשים בשירפץ

רוזה גמבורג נולדה בפלונסק ב-5.1.1922. בת יוסף שליבק וחומה-תרצה (לבית לובלינר). כיום בגבעת רמב"ם.

נוסעים תחת שמירה של ז'אנדארמים-פולקסדויטשים לשירפץ.

כבר בעת הנסיעה גילו כלפינו הגרמנים יחס רע מאוד. קרמת יד על אדם חסר-הגנה היתה לגבי דים דבר טבעי ביותר. ואכן היו מקרים כאלה לא מעטים בעת הנסיעה.

בשירפץ הוכנסנו לבית-המדרש, אשר מאז ואילך שימש לנו כמקום-מגורים.

התנאים היו איומים. מסביב לקירות היו מצעים של קש, אשר ודאי מעולם לא הוחלף. הקש הזה שימש לנו למישכב. נקיון אי אפשר היה לקיים שם בשום אופן. הכינים שרצו חמרים-חמרים. מים היו לנו רק קרים.

שמיכות ובגדים הבאנו מן הבית.

היינו שם אז כמאתיים נערות. בעיקר מפלונסק ומנובה-מייאסטו. בשירפץ עצמה חוסלו היהודים עוד זמן רב קודם לכן.

היינו משכימים לקום בארבע או בחמש לפנות בוקר, שכן הוצרכנו ללכת מהלך של כשעה עד למקום-העבודה. בבוקר היו הז'אנדארמים מונים את מיספר הפועלות והולחנו לעבודה. עבדנו במריטת נוצות של תרנגולות, ברווזים ואווזים. בו במקום היו גם אורזים את העופות ושולחים אותם לגרמניה. בבית-החרושת הזה עבדו גם פולנים.

המוזן, שהיינו מקבלים במקום-העבודה, היה דל למדי ולא הספיק כדי לשבור את רעבונו. היתה זו קערית קפה, אחר כך מרק ורבע כיכר לחם ליום. בשבוע הראשון עוד יכולנו למלא את החסר מתוך

עד להתארגנות הידנראט היתה עבודת-הכפיה, שהציבור היהודי חייב היה לעשות למען הכובש הגרמני כרוכה בקשיים מיוחדים. הגרמנים היו לוקחים סתם אנשים, בלא להתחשב אם האדם הוא בריא או חולה, זקן או צעיר. נגע זה הוקל קמעה לאחר שהידנראט התחיל לספק לגרמנים מיספר אנשים שנדרש להם לעבודה. קשה לנו לקבוע עתה, אם עשה טוב או רע, אם נמנע מלשלוח אנשים שרצה בטובתם ובמקומם שלח את הפליטים מערים אחרות או אנשים שלא הכירים מקרוב. על כל פנים יש להביא בחשבון את תנאי המצב היוצאים מגדר הרגיל.

בין השאר דרשו הגרמנים לספק להם נערות לשם שליחתן לעבודת-כפיה בשירפץ, ובתקופות שונות גם לעבודות חקלאיות מסוימות.

הבית שלנו נפגע במאחר יחסית בנגע הזה. בביתנו היו ארבע בנות. היה זה הודות לכך, שאחותי לאה עבדה עוד מראשית קיום הידנראט כפקידה במשרדו. אך היא היתה אדוקה ולא רצתה לכתוב בשבת, ובגלל זה נטשה במרוצת הזמן את מקום-עבודתה זה. ואולם עצם העובדה שעבדה בידנראט גרמה מן-הסתם, שרק במחצית 1942 נשלחה אחותי שיינדל לעבודה באסיף תפוחי-אדמה. היה זה בעונת ראש-השנה וסוכות 1942. לאחר שוב נקראתי אני להתייצב לעבודה. שוב לא התעניינתי אז אם אפשר לשלם כופר ולא ללכת לעבודה. כולנו היינו כבר אחוזי ייאוש. הלכתי איפוא.

כשלושים נערות מבתיים שונים יצאו ברכבת

תמיד נמצאה איזו שהיא סיבה, אמיתית או מדומה. שיטת הפחדת האנשים, הבאתם למצב של שוויון נפש, פעלה את פעולתה.

בהתקרב מועד הגירוש מן הגיטו, נשלחנו בחזרה הביתה, כדי לעבור אחר־כך דרך טראגית עוד יותר לאין ערוך אל המקום, שבו לא רבים מאתנו נותרו עוד בחיים. כולנו נשלחנו לאושביץ.

תל־אביב, 28.4.1960.

חבילת־המזון שנתנו לנו בבית צידה לדרך. אחר־כך עוד שלחו לנו קצת מזון מן הבית, אך עד מהרה נפסקו המשלוחים הללו, משום שהגיטו נותק, נסגר ובודד מחמת החיסול שמישמש לבוא על־ידי גירוש האנשים לאושביץ.

מובן מאליו שלא ידענו על המתרחש בבית, אבל על דעתה של שום נערה לא עלתה המחשבה לברוח מן הכלא הזה, שבו היינו שרויים. והרי היכו אותנו לא רק בהיותנו בדרך, אלא גם בשעת העבודה עצמה.

האלינה ליכטאז'

כיצד נהגו איכרי הסביבה

האלינה ליכטאז' נולדה בפלונסק ב־5.5.1922, בת אברהם־יצחק מאי וזלפה (לבית צוקר). כיום ברמת־גן.

שני בחורים, שאת שמותיהם איני זוכרת עוד ואנוכי יצאתי אז ברגל, בלא סרט לזרועי, ישר לפלונסק. התגנבתי לתוך הגיטו והלכתי אל היודנראט, שם שוחחתי עם ראמק. התחלתי לדבר אליו פולנית רהור טה, כפי שהייתי רגילה עד אז, אבל הוא השיב לי ביידיש. אם לא ידע פולנית איני יודעת.

תיארת לי לו את המצב, שבאמת היה טראגי. הייתי ללא כל אמצעי קיום וללא קרוב וגואל, שכן אמי מתה עלי באורח טראגי בדרך, בעת שיצאנו מווארשה, ואלו אחי נשארו שם. אני, שהייתי ילידת פלונסק, לא היתה לי קורת־גג לראשי ואף לא פרוסת־לחם שאוכל לשבור את רעבוני.

ביוֹדנראט עבדו אז הרבה אנשים, ביניהם הרבה מחברותי וחברי לספסל־הלימודים בבית־הספר. היתה שם רוֹז'יה קראנצמן, אחותו של שוטר בגיטו; רותקה גרושקובנה, הלה נאדולק, הדסה פרלמוטר, אסתר בלום, הלה שידלו, ברק מושקוביץ, מי שעסק בגביית מסים מן התושבים. כפי שנאמר לי, קיבלו כל אלה משכורת. מה היה גובה המשכורת איני יודעת.

כל אלה העידו בפני ראמק, שהנני ילידת פלונסק וראמק הבטיח לי, שימצא לי איזו תעסוקה.

יחד עם זאת הייתי אנוסה להשיג איזה תעודות גרמניות, שהיו חובה על היהודים בפלונסק, למען לא יהיה צפוי לי גורלם של אלה אשר הובלו לפור מיכובק.

האדם היחיד שהיה ביכולתו לסדר את עניין התעודה היה — כפי שנמסר לי — ליכטמן. אבל יחד עם זאת הוזהירני, שאדם זה עלול לדרוש

בפרוץ המלחמה הייתי יחד עם כל משפחתי בווארשה. כאשר בשנת 1941 התחיל הרעב להציץ לנו מאוד בווארשה, החלטתי לשוב לפלונסק.

בעת נדודי ברגל לפלונסק עברתי בפומיכובק בדיוק בימים כאשר הביאו לשם וכלאו במצודה אלפי יהודים מפלונסק ומעיריות הסביבה. מובן מאליו שלא ידעתי את המצב אשר שרר שם. אולם איכרים אשר הבחינו שאני יהודיה, הוזהירוני, שאשמור את צעדי, שכן נמצאים במצודה יהודים שהובלו מפלונסק. משמע שצפויה לי סכנה. איכרים זרים — אף־על־פי שהכירו מי אני — נתנו לי לינת־לילה באסם והאכילוני. הודות לידיעות־האזהרות שקיבלתי מהם לא הלכתי עוד לפלונסק במישרין, אלא התעכבתי בכפר נובוֹברנה שליד נובי־דבור אצל משפחת האיכרים קובאלסקי. שם שהיתי במשך שלושה חודשים ועבדתי כרועה. גם הקובאלסקים ידעו את זהותי, ואף־על־פי־כן קיבלוני אל ביתם. אמנם תחילה היפנו אותי אל סגל, יהודי שהיה בעל משק חקלאי שם. אבל היהודי לא רצה לקבלני, באומרו שהוא עצמו יהודי והוא שלחני בחזרה אל הקובאלסקים. סגל גורש אחר כך אל נובי־דבור ויחד עם יהודי עיירה זו נשלח לאושביץ.

ואלו אני עבדתי בתקופה ההיא אצל קובאלסקי, אשר לאחר שחזרתי אליהם מסגל, קיבלו אותי לעבודה. מלבדי היו שם עוד כמה רועים יהודים, שדרך אגב, הגרמנים ידעו עליהם.

ואולם עד מהרה הגיעה הזרעה מאת השלטונות הגרמניים, שעל הרועים היהודים לעזוב את הכפר. היינו חמישה: שתי בחורות מלומיאנקי שליד וארשה,

מזאקרוצים ואלו מאיר כהן מגלינוויצק היה מביא מים (עתה הוא בישראל). התזונה היתה דלה מאוד, ללא שומן כמעט. היה זה מרק-גריסים, תפוחי-אדמה עם איזו דייסה, שעועית ותפוחי-אדמה, ללא שומן. בתוך כמות גדולה של מים רק בקושי אפשר היה למצוא סימן של תפוחי-אדמה.

לקוחותינו היו בני דלת-העם בפלונסק, אשר ארוחות-צהריים אלו שימשו להם כיסוד לקיומם. אין תימה איפוא שבשעת חלוקת המנות היתה שוררת מהומה, צעקות בלתי-פוסקות וקטטות.

ארוחות היו ניתנות ללא פתקים לכל מי שהתייצב בתור. איש לא נשאל מאין בא, לא נעשתה שום אפליה בין מקבלי המנות. מדי יום ביומו היינו מחלקים כאלפיים מנות.

מצב עניינים זה נמשך עד לגירוש הראשון, ואז חוסל בית-התמחוי.

העבודה בבית-התמחוי לא היתה מן העבודות השקטות. תמיד שרויים היינו בחד, שכן היו הגרמנים מציצים שם לעתים קרובות, בחפושם להם קרבנות מבין הסועדים.

העובדים בבית-התמחוי היו מקבלים כמה מארקים לחודש ואוכל.

הגירוש לאושביץ שם קץ לשלב זה בחיי בימי הכיבוש.

רמת-גן, מאי 1960.

ממני "משהו" בתמורה לסידור העניין. אף-על-פי-כן לא היה לי כל מוצא, אלא לפנות אליו ולבקשו שישתדל להשיג לי תעודות. מיד אמרתי לו, שלדאי בוני אין לי כסף, יש לי רק צווארון מפרווה על מעילי העליון, ואת זה הצעתי לו. אך הוא צחק וסידר לי את התעודות על הצד הטוב ביותר וללא שהיות יתירות, בלא שידרוש ממני שום תמורה. ואכן הכול תמחו על רוחב-לבו.

גם ראמק קיים את הבטחתו ועד מהרה המציא לי עבודה בבית-התמחוי של היודנראט.

בית התמחוי

ליד היודנראט היה בית-תמחוי, אשר מטעם היודנ-ראט טיפלו בו קובל והאופה רוטבארט. במיטבת עצמו שמר על הכשרות שמעון מוש-קוביץ' מגלינוויצק, יהודי ירא-שמים, אשר בכפרו שימש גבאי בבית-הכנסת. מלבד זה היה חזן טוב ובימים הנוראים היה מוזמן לרוב לעבור לפני התיבה בבתי-כנסת שונים בווארשה שלפני המלחמה. הוא ניספה אחר-כך באושביץ.

במיטבת מועסקים היו גם שתי מבשלות, ולידן עזרו כמה נערות, ביניהן פולה מווארשה (שאת שם-משפחתה איני זוכרת), שהוציאה מפומיכובק, סאב-צ'יה מלומיאנקי, רחל, דינה ואנוכי.

ליד האשנב היתה מחלקת את המנות פלה גרין

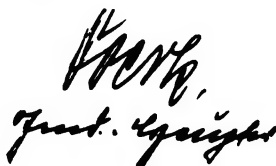
Warschau, den 2 Februar 1940

An das
American Joint
Distribution Committee
Warschau
Jasna 11

Auf den mündlichen Auftrag des Herrn Landrats
des Kreises Płock bezugnehmend bitten wir Hilfe in Geld und
Kleidung für die in Płock befindlichen ausgewiesenen Juden
erteilen zu wollen.

Zur Empfangnahme dieser Hilfspendung sind die
Juden, Chil Lipschütz und Froim Lewi ermächtigt, die in dieser
Angelegenheit mit uns nach Warschau gekommen sind.

Froim Lewi

Chil Lipschütz

מכתב אל הג'וינט בווארשה —
בקשת עזרה בכסף ובבגדים
ליהודים מגורשים הנמצאים
בפלונסק. יחיאל ליפשיץ ואפ-
רים לוי מיופיים-כוח לקבל את
כספי הסיוע.

יצחק פשיגודה

בגיטו פלונסק

יצחק פשיגודה נולד ב־18.12.1922, בן ישראל ואסתר (לבית בומבל). כיום בחולון.

האינטליגנציה היהודית בפרוץ המלחמה

פרוץ מלחמת העולם השנייה עורר חרדה בלב האינטליגנציה היהודית בפלונסק. ואכן בשל חרדה זו חיפשו רובם הגדול מחסה בווארשה, בהיותם סבורים כי הבירה הפולנית לא תיפול בידי האוייב, וכי הצבא הפולני יצליח להגן עליה מפני הפלישה ללא קשיים.

הנה כי כן עזבו את העיר יחד עם אבי, שהיה מנהל בית־הספר העממי הממלכתי הפולני לילדי היהודים בפלונסק והיה גם חבר מועצת העיר, אמי ואני ושני הרופאים היהודים, ד"ר פניגשטיין וד"ר יאנובר וכן עורך־דין אחד, שאת שמו איני זוכר. בין העוזבים היו גם המורים היהודים הן של בית־הספר העממי והן של בית־הספר „תרבות“, דהיינו פיירשצ'ן, הגב' פארבה, פוזנאנסקי, מרת ברודר, לאסקה ועוד. במקום נותר רק רופא־השיניים גראבמן, שהיה אז כבן ששים ואשר במשך כל שנות הכיבוש לא נטל אגב כל חלק בחיים הציבוריים, ואף לא התחזק בשום משרה ביוֹדנראט. כל הזמן עמד מן הצד. נשארה גם המורה שיטקו. כחודש ימים לאחר פרוץ המלחמה לא שבו לפלונסק אלא משפחתי והמורה ברונקה לאסקה, שעם הקמת הגיטו התגוררה יחד עם אמי ואני בחדר שלנו.

חיפול האינטליגנציה הפולנית בידי הגרמנים

בהתאם למדיניותם לחסל את האינטליגנציה הפולנית, אשר יכולה היתה להביע באורח פעיל את מורת־רוחה מהתעללות האוייב בארצה ואולי אף להתקומם נגדו עם נשק ביד — אסרו הגרמנים באפריל 1940 את ראש העיר, את מושל הנפה, את מנהל הגימנסיה סטיפאן קוטארסקי ואחרים, בסך־הכול 15 איש. בתוך הקבוצה הזאת נכלל גם אבי, כיהודי יחיד, ודאי בשל כהונתו שהחזיק בה לפני המלחמה. את כל אלה היגלו והובילום בכיוון בלתי ידוע.

כעבור איזה זמן קיבלנו מאבי פתק־סתרים, ששימש לנו אות כי הוא עדיין חי. ואולם בשנת 1941 הגיעה אלינו הודעה רשמית מאת השלטונות הגרמניים על מות אבי. בסוף שנת 1941 חזר לפלונסק מהנדס,

שהיה באותה קבוצה אשר נלקחה יחד עם אבי (את שם המהנדס איני זוכר) וזה סיפר, שהוא שכב במחנה על דרגש אחד עם אבי, וכי אבי מת מרוב צער ודאגה לגורלנו וכן מרעב. כמה פולנים אחרים מאותה קבוצה חזרו הביתה לאחר המלחמה.

מן הראוי לציין, שהגרמנים שלחו לנו גם את כל חפציו של אבי, את החליפה שלבש בעת שעזב את הבית, אפילו את החולצה שנשארו בה שתי כפ" תוריות־זהב, שהיו נעוצות בתוך חפוז־השרוולים, פרווה קצרה, שנטל עמו לדרך.

יש להניח כי על סמך עדויותיהם של עדים פולנים נשלחה לי — על־פי בקשתי — בשנת 1958 תעודה מאת נשיאות המועצה העירונית בפלונסק, ובה נאמר, כי אבי נאסר בידי הגסטאפו ביום 6.4.1940 והובל אל מחנה־הריכוז בדוֹ־אלדובו, משם למחנות הריכוז בדאכאו וגוֹזן, מקום שם נרצח בשנת 1941.

גביית מסים בידי היוֹדנראט

לאחר שאבד לי אבי עברו חיי בגיטו בהושטת סעד לאמי, שנותרה לבדה. כל שאר העניינים לא עוררו בי כל עניין.

מצד היוֹדנראט גילו לאמי יחס מיוחד, מצד אחד בשל מותו הטראגי של אבי, ומצד שני היתה לו לראמק עצמו, יו"ר היוֹדנראט, איזו התחייבות אישית כלפי אבי. כפי שאני נזכר, הוצרך פעם הבית הקטן שבו התגורר ראמק, ליהרס בהתאם לתוכנית שינוי בינוייה של העיר. בהתערבותו של אבי, כחבר מועצת העיר, אשר אליו פנה ראמק בבקשה בעניין זה, נשאר הבית עומד על תלו. הודות לכך גם לא נשלחתי לעבודת־כפייה במחנה נוסאז'יבו, אשר לשם נלקחו נערים בני גילי. עבדתי רק זמן מה בפלוגה שעסקה בניקוי תעלות־ביוב, אחר־כך בניקוי רחובות, ולבסוף הייתי נער שליח במחסן־פחם גרמני אצל קרופ. שם, הודות ליחסן האוהד של הפקידות אלי, למדתי קצת לגשש את דרכי בחיים. מן הגשים האלו קיבלתי פתקים לקבלת פחם, ולמדתי למכור את הפתקים הללו תמורת כסף מזומן.

מאיור אמריקני. הלה שאלני אם אנו מכירים איש את רעהו. אמרתי — כן, ואז פניתי אל פוך בשאלה, מה מעשהו של שמידט? פוך הבין שגילו את זהותו והתחיל חש עצמו פחות בטוח מאשר עד כה. אבל גם הפעם נסתיים הדבר בלא כלום. שכן הסביר לי אותו קצין אמריקני, כי יש צורך להביא עדים.

עקבתי איפוא הלאה אחרי פוך וקבעתי, כי מת-גורר הוא ליד מארבורג והוא שוב משרת במישטרה הגרמנית. בזמן ההוא הגיע למארבורג ראמק, אחיו של יושב-ראש היודנראט לשעבר. אבל עד אחד לא הספיק. אז הביא ראמק עוד כמה עדים מבין אנשי פלונסק, ערכנו כתב-אשמה, ומנינו בו את כל מעשי הרצח והפשעים שביצע פוך בפלונסק. נערך גם זיהוי. אמרו לנו, שכל אחד מאתנו רשאי לדבר עמו כאוות נפשו ובוה רמזו לנו, שאנו יכולים גם לדבר לא רק בפה. לא חסכתי במהלומות. ראמק הלם בו בין רגליו. בביתו נערך חיפוש ונמצאו בו חפצי-ערך. אז נאסר פוך.

עוד בשנת 1945 עזבתי את גרמניה. מה קרה לפוך אחר-כך, נודע לי רק מפי אנשי פלונסק אחרים.

17.5.1960

אז את נכונותם לחסלו. אבל נחוץ היה תחילה למוצאו. ואמנם ההודמנות באה בשנית. שוב פגשתי ברחוב. הפעם הלכתי בעקבותיו. הוא נכנס לאיזה משרד. ניגשתי אז אל חיילים אמריקניים שראיתם עומדים ברחוב ובאנגלית רצוצה, בהיעזרי בתנועות ידיים, הסברתי להם, שמדובר ברוצה, שיש לתופסו.

ואכן, משיצא פוך מתוך המשרד, תפסוהו, אפילו לא בדקו אם הוא מזויין בנשק, רק הוליכוהו לתוך מכונית ויחד אתו הלכתי גם אנוכי. פוך התנהג בשקט גמור. הוא לא הבין להיכן מובילים אותו ושאל אותי, אם אני יודע, שכן הפעם לא הכירני. השיבתי לו, שעוד מעט יבין במה מדובר.

בלשכת הבולשת האמריקנית חקרו את פוך מאחורי דלתים סגורות, ואלו אני המתנתי בפרוודור. למרבה תמהוני הוא יצא כעבור כשעה ושמעתי כשהוא אומר „אאוף ווידערועהן“ (להתראות) והלך לו. אחר כך חקר אותי איזה סמל אמריקני, אשר אמר לי, כי מדי יום ביומו הם שומעים תלונות כאלו. אני הותקפתי אז זעם היסטרי ממש, התחלתי לצעוק ולהסביר מיהו פוך. הם הבטיחו לי שיומינו אותו בשנית. ואכן הומינו עוד פעם את פוך ואותי אל איזה קצין או

AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE, WARSAW

מכתב מאת הגיונט בוארשה
אל היודנראט בפלונסק, שבו
נאמר כי פעולת הסיוע של
הארגון מוגבלת באופן מוחלט
לשטחי „גנרל גוברנמנט“
בלבד.

No. O. 1168/40.

Warschau, d. 12. September 1940.

An den
Judenrat
in P l o n s k

Zurückkommend auf w. Schreiben vom 19.v.M. teilen wir Ihnen mit, dass wir unsere charitative Tätigkeit ausschliesslich auf den Gebieten des Generalgouvernements ausüben dürfen. Unsere Bemühungen diese Angelegenheit zu regeln werden uns - hoffentlich - die Möglichkeit geben auch Ihnen Hilfe leisten zu können.

Hochachtungsvoll
American Joint Distribution Committee

13

המאפיות בימי הגיטו

יעקב שטאמברג נולד ב־5.8.1918, בן אברהם ורחל (לבית יעקובוביץ'). כיום בנס־ציונה.

גזזו את מחצית זקנו של האחד מהם והניחו להם ללכת.

יחס הציבור הפולני אל היהודים

בהיותי נער צעיר היו לי הרבה חברים פולנים, הייתי משחק עמם בכדורגל והייתי מתיידד אתם. ואולם בימי הכיבוש נשתנה יחס זה לחלוטין. זוכר אני, כי בשעה שהלכתי עם המשלוח אל אושביץ, נפרד ממני אחד מחברי, האופה אוסטרובסקי, בצורה כזאת: „ממילא לא נראה עוד”. ואכן, שוב לא נראינו, שכן כפי שנודע לי אחר כך, הרגוהו הגרמנים. כל פולני ביקש להתעשר על חשבון היהודים. איכרי הסביבה לא היו באים העירה, כי פחדו מפני הגרמנים, אך כאשר בא יהודי אליהם, היו דורשים תמורת סחורות מחירים מופקעים.

אי אפשר היה גם לרחוש אמון לנוצרים, משום שהיו מסגירים את היהודים לידי הגרמנים. שלמה ואסרצוג הסתתר אצל גוי אחד כשבדו תעודות אריות. היה זה באחד הכפרים הסמוכים לפלונסק, אך בעלי־הבית שבו הסתתר הסגירוהו לידי הגרמנים.

לפיכך גם נמנעו היהודים מלהסתתר במסווה של תעודות אריות בסביבה הקרובה לפלונסק. שמעתי רק על מקרה אחד של יהודי שהצליח לצאת בשלום בהסתתרו בין גויים, היה זה שמחה ינטס.

לעומת זאת שמרו היהודים על מידה רבה של סולידאריות. הרבה פליטים מעיירות אחרות הגיעו לפלונסק. הם באו מן הסביבה הקרובה ואפילו מוואר־שה והכול היו מגישים להם עזרה ואף הם עצמם היו עוזרים איש לרעהו. היו גם מקרים שיהודים היו עוסקים במיסחר עם גרמנים, דבר שאספר עליו להלן.

מועצת היהודים

בשנת 1940 מינו הגרמנים מועצה יהודית. שבראשה עמד יעקב ראמק. כל שאר חברי המועצה לא היתה להם ביטודו של דבר כל חשיבות. היחס אל ראמק

עם פרוץ המלחמה, ברחתי יחד עם שני אחי לווארשה. לאחר שנכבשה וארשה, שבתי אל עיר־הולדתי פלונסק. העיר היתה כבר כבושה בידי הגרמנים. נזקים גדולים מחמת המלחמה לא היו בעיר. בין ההגבלות הראשונות שהוטלו על היהודים היה עוצר, דהיינו איסור לצאת לרחוב בין השעות שש בערב לשש בבוקר.

בעת שהגעתי לפלונסק כבר היו היהודים חייבים לעבוד סימני־זהוי בצורת טלאים צהובים עגולים על גבם ועל החזה מצד שמאל. גם ילדים היו נכללים בפקודה זו.

זוכרני שאחי הצעיר ביותר ספג פעם מכות הגור נות מידי גרמני אשר מצאו ברחוב בלא שענד את הטלאי הצהוב.

על היהודים נאסרה גם ההליכה על המדרכה, והותר להם ללכת אך ורק על הכביש המיועד לכלי־רכב.

מייד בתחלה ערכו גם מצודים על יהודים, שנל־קחו לעבודת־כפיה בניקוי הרחובות, בניינים שנתפסו בידי הגרמנים וכיו"ב עבודות.

דירות מסודרות ויפות של יהודים התחילו לעבור לידי הגרמנים. כך למשל תפסו הגרמנים את דירתה של משפחת קוטנר, שהיתה להם קונדיטוריה בכיכר־השוק, מול בית־המרקחת. הגרמנים תפסו את כל אותו הבית. הקונדיטוריה היתה שכורה בידי יהודי, אשר גורש משם ובדירת הקונדיטוריה הותקנה לשכת־עבודה שבה היו רושמים את היהודים שנתפסו לעבודה.

ברחוב ה־3 במאי תפסו את אולמי בית־הספר היסודי, שבו סידר את משרדו הגסטאפו.

בלשכת העבודה היה משה גלבארד מסייע בידי הגרמנים בחטיפת יהודים לעבודה. אחר כך צבר כסף רב מדמי־כופר שיהודים היו משלמים כדי להש־תחרר מעבודת־הכפיה. הוא נעשה מכשיר בידי הגרמנים.

זוכרני, שפעם הוליך שני יהודים לעבודה. באמצע כיכר־השוק עמדו שני גרמנים, אשר אליהם הביא את היהודים ואז החל המשחק: אתה תרביץ ביהודי שלי ואני בשלך. המשחק התנהל בצורה, שהגרמנים ציוו על אחד היהודים להכות את רעהו, עד שבסיום

הוא השוטר הגרוע מכל שאר חבריו. היה גם חיימל קליינמן, שבימי נעורי הייתי מתחבר אתו. הוא היה מתעלל ביהודים בימי הגיטו. אל אביו מולידו היה אומר: „טאמער וועסטו מיך נישט הערן, וועל איך דיך באגראבן ווי די אנדערע“ (אם לא תציית לי, אקבור אותך כמו את האחרים).

היודנראט התקין גם בית-תמחוי, שבו היו מחלקים מנות-תבשיל לעניים. מניין לקח היודנראט כסף לכך, איני יודע.

לחם

עם פרוץ המלחמה, היה אבי, שהיה בעל מאפיה, עובד בשתי משמרות, במשמרת-יום ובמשמרת-לילה. הגרמנים היו נותנים קמח במנות, לרוב קמח שחור, ואת שאר הקמח היו קונים. לחם בכרטיסים לא היו מחלקים אז. בימים ההם היינו מקבלים מדי יום ביומו שנים-עשר שקי קמח למאפיה שלנו לצורך אפיית לחם. מלבד זה היינו מקבלים גם מנה יומית של ארבעה שקי קמח לבן, לאפיית לחם לבן.

כל המאפיות היהודיות היו פעילות אז, דהיינו: מאפיית שטאמברג, רוטבלאט, דוידזיץ' ויאשאן וכן אפה לחם עוד אופה אחד מרחוב וארשאבסקה, אלברט. מצב זה נמשך עד להקמת הגיטו במאי 1941. אז סודרה מאפיה אחת, שבה היו אופים כל האופים היהודים בפלונסק. מאז התחילה גם חלוקת לחם לפי מנות. גודל המנה היה 200 גראם לחם שחור, שעלו בארבעים פניג.

אבל לא היה די במנת-הלחם, שכן בד בבד עם הקמח שניתן בחלוקה היו צריכים להביא גם קמח שנקנה אצל הגרמנים בשוק השחור. זה ניתן בטחנה, יחד עם הקמח שבחלוקה. את קניית הקמח הזה היה עורך ראמק.

מחיר הלחם בשוק השחור היה שני מארקים וחצי הקילו.

לימי הפסח היינו אופים גם מצות מקמח לבן, שסופק לנו באותה דרך עצמה, שעליה סיפרתי תחילה. אשר לשאר מיצרכי-המזון, לא היו הגרמנים מספקים תפוחי-אדמה בחלוקה, גם הברחת תפוחי-אדמה לגיטו לא היתה נעשית בממדים גדולים. לעומת זאת היינו מקבלים בחלוקה סוכר וגריסים וגם במיצרכים אלה היו עושים עיסקות דומות כמו בקמח, כדי להגדיל את האספקה לגיטו.

במאפיה שלנו היו אופים גם עוגות בשביל הגרמנים. בחלקי עלה לשאת את העוגות האפויות לגרמנים. לא נעדרו בהזדמנויות כאלה גם מכות. כאשר הבאתי

יעקב שטאמברג

היה חיובי ועל שום כך היתה לו האפשרות להסדיר כמה וכמה עניינים. אך היו גם כאלה, שהיו טוענים כלפי ראמק, כי בכל מקרה דאג קודם כל לענייניו שלו. הוא היה מבלה אגב את רוב זמנו מחוץ לתחומי הגיטו.

ליד היודנראט הוקמה גם לשכת-עבודה, שבראשה עמד שלמה פוקס, מי שהיה לפני המלחמה עסקן של פועלי-ציון שמאל.

אני עצמי, הודות לעיסוקי במקצוע האפיה, לא היה לי כל מגע עם לשכת-העבודה, אבל ידוע לי שיחס הציבור אל לשכת-העבודה היה שלילי. כדי להשיג עבודה בהפקת כבול, או כדי לזכות בכלל ליציאה לעבודה אל מחוץ לגיטו, נחוצה היתה פרוטקציה גדולה. שהרי לכל היוצא אל מחוץ לגיטו היתה מזדמנת תמיד אפשרות להשיג משהו לאכול לעצמו ולבני-משפחתו.

ליד היודנראט נוסדה גם משטרה יהודית. גם עם המשטרה הזאת לא היה לי כל קשר. רבים סיפרו כי היו שוטרים שהיו מרביצים מכות ביהודים.

בין השוטרים היה אחד בשם אלברט סלומון, שלפני המלחמה היה לו בית-מלאכה לתיקון אופניים; ביניהם היה גם אייזיק וייס, שהיו אומרים עליו כי

אברהם שטאמברג

הובל אל ההשמדה בגאזים. נותרתי עירי. עד לדצמבר 1942 נשארתי באושביץ. שם נודע לי, כי באחת המחלקות של המחנה מצוי קאפו מפלונסק, קליינמן, המכה את האסירים מכות אכזריות. נודעתי מאוד לשמע הדבר וביקשתי את ראש המחנה שלי, פולקס-דויטש אחד, שיביא את קליינמן אלינו, למען אוכל לבוא עמו חשבוך. לא הצלחתי בכך.

יותר מאוחר הגיע אל המחנה שלי יענקל כץ (עתה בישראל) וסיפר לי, שאבי חי. היתה זו ידיעה שעוררה בי שמחה גדולה והשתדלתי שבאיוז הודמנות יביאוני אל העיר אושביץ. היתה זו כבר שנת 1943, כשהייתי במחנה רוני, שבו עבדתי כאופה. אז לא הייתי נרתע מלפגוש את קליינמן. אבל נסתבר שהידיעה היתה בלתי נכונה, וכפי שנאמר לי — הלך אבי כבר מזמן ל"ריף", דהיינו "ריין יידישעס פעט" (שומן יהודי נקי). וגם קליינמן נמלט מנחת זרועי על הכותו יהודים.

נט'ציונה, נובמבר 1959.

פעם מגש מלא עוגות, ספגתי מנה כה גדושה של מכות מידי הגרמני, שיומיים אנוס הייתי לשכב במיטה. סיבת המכות היתה, כפי שאמר הגרמני, כי "זה מכבר לא ראיתי יהודי".

חיפול הגיטו

לא אדבר על הפרטים הכרוכים בחיסול הגיטו. איני רוצה אלא להזכיר את העניינים הקשורים אתי עצמי באותם הימים. שכן לדעתי יש בהם כדי לשפוך אור מסויים על דמותו של יעקב ראמק. כאשר עמדו להגלות את משפחתי, הציע לי ראמק, שאני אשאר במאפיה ואוסיף לאפות לחם, עד לרגע האחרון. לא הסכמתי להצעה הזאת והודעתי לו, שלא אניח להורי ללכת עם המשלוח הראשון. לא רציתי להיפרד מהם, אם כי משפחתנו היתה עניפה ורבת-נפשות.

הרושם האישי שלי היה אז ונשאר עד היום, שראמק לא האמין שגם סופו שלו עצמו יהיה שיילך לאושביץ. אילו היה סבור כך, ודאי היה נמלט על נפשו. אבל ביקש הוא לשמור לידו את כל האנשים הצעירים והבריאים. הוא חשב שיילך יחד אתם לעבודה ובדרך זו יינצל. אבל הוא לא הצליח בכך.

הלכתי למשלוח יחד עם קרובי משפחתי כולם. רק ב־2 בדצמבר 1942 הפרידו בינינו באושביץ. משסירבתי ללכת מעם הורי, חבטו בי כהלכה ואותם לקחו בכוח אל המכוניות שהלכו אל תאי הגאז.

באושביץ הפרידו גם בין גברים ונשים, וכך הפרידו אותי לא רק מהורי, אלא גם מאשתי. משעמדה אשתי לעלות על המכונית, לקחתי מידה את התינוק שלנו, משום שקשה היה לה לעלות למכונית יחד עם הילד. היא עלתה בין הראשונות ואני החזקתי את הילד. לא רציתי לתיתו לה. אז התחילו לדבר על לבי שאמסרנו לה, משום שהאם תיטיב לטפל בתינוק ממני. זרקתי לה את התינוק למכונית...

אתי לא נותר אז אלא אחי היתיד שלום. אבל הוא היה תשוש מאוד כתוצאה מן התזונה הגרועה. שאנוס היה לבקש שיכניסוהו אל חדר החולים ומשם

פרופ' ארתור בר וד"ר אירנה בר

הייתי רופא הגיטו

פרופ' א. בר נולד בפלוצק ב' 25.3.1908. כיום בתל-אביב.

ד"ר אירנה בר (לבית פישמן), אשתו, רופאת שנים. נולדה בפלוצק ב' 16.1.1912.

רופא יהודי אשר יסכים לעבור לפלונסק אל הגיטו היהודי, שכן נותר גיטו זה ללא רופא לאחר מותו של הרופא היהודי היחיד, ד"ר פניגשטיין. נקראה ישיבה, שהשתתפו בה רופאים אחדים, ראמק וכן הגרמני שליווהו. עלי להודות, שהתנהגותו של ראמק, שעוררה אימון, וכן תשובותיו על שאלותי, תשובות פשוטות ומשכנעות, השפיעו על כך שהסכמתי לקבל את ההצעה. שכן ד"ר מיליקובסקי, אשר ידע על כוונתי לעבור למקום אחר, הציע את מועמדותי.

מתשובותיו של ראמק הסקתי, כי אכן מוכן היה למאמץ כן כדי להשיג רופא בשביל גיטו פלונסק. מששאלתי, מה קרה לרופא הקודם? השיב ראמק, כי ד"ר פניגשטיין היה איש זקן ומת מתשישות. — וטיפוס אין אצלכם? — שאלתי.

— תלילה, לא היה עד כה אפילו מקרה אחד של טיפוס, השיב.

— ומה היחסים עם הגרמנים?

— טובים מאוד. תוכל להתקיים שם בשקט עד לסיום המלחמה. תקבל דירה, משכורת. התנאי היחיד מצדי — שתבוא מייד.

למעשה הוצרכתי לבוא לשם כדי להיווכח שהמצב לא היה כלל וכלל כפי שתואר בידי ראמק. ד"ר פניגשטיין לא היה זקן כל עיקר והוא מת מטיפוס דווקא, לאחר שנדבק במחלה זו. אף-על-פי-כן לא התחרטתי על החלטתי.

לאחר שמסרתי על החלטתי לבסוע לפלונסק, הכול התפתח כבר במהירות רבה. פנינו מייד אל דירת, ארזתי שם את המכשירים הרפואיים הנדרשים ביותר ומעט חפצים אישיים. אשתי הוצרכה לבוא לשם רק כעבור איזה זמן, לאחר ששני הצדדים ייווכחו במקום, שהזיווג עלה יפה.

רושם מדהים ממש עשתה על סביבתנו בגיטו וארשה, שהתגוררנו בו ברחוב חלודנה, העובדה שהגרמני בעצמו סחב את מזוודתי. האנשים לא יכלו להבין, מה זה קרה לי.

לאחר נסיעה של שעותיים במכונית הגענו בשעה 5 בערב בערך לפלונסק. המוני אדם יצאו לרחובות העירה, כדי לראות במו עיניהם את הרופא החדש.

במלחמת העולם השנייה נטלתי חלק פעיל בקרבות ספטמבר בשרתי בצבא הפולני לאחר שגוייסתי מייד עם פרוץ המלחמה.

שירתתי בדרגת טוראי. עד לשנת 1935 שימשתי בתפקיד מנהל המעבדה הביולוגית בבית-החרושת לאבק-שריפה בבורישוב והייתי עוזרו של מפקד מחלקת ההגיגנה של חברת-הלאומים בתחום הביולוגיה במחלקת הווטרינאריה של אוניברסיטת וארשה.

בשנת 1939 גוייסתי איפוא לצבא לשירות במחלקה "ס" למקרה של מלחמת חידקים.

בתורת טוראי נפלתי בשבי הסובייטי. הודות לדרגה זו חל עלי הסכם חילופי-השבויים בין בריה"מ לגרמניה, בעוד שחילופי קצינים לא נכללו בהסכם. כיוון שביקשתי לשוב אל משפחתי, פניתי אל השלטונות שטיפלו בחילופי השבויים, אך הגרמנים לא שיחררוני מייד, אלא לקחוני שוב בשבי שלהם. בין השבויים היו טוראים, פרחי-קצינים ואזרחים. משערכו הגרמנים את רשימות האזרחים שעמדו להשתחרר, התחילו לבסוף לרשום גם יהודים.

דברים אלה קרו בראשית 1940. לאחר ששחררתי נסעתי מזיגאן שבשלזיה, ששם היה המחנה שלנו, לווארשה על חשבונותי ושם עבדתי בבית-החולים בצי"ס טה עד יולי 1941.

בגלל גירוש היהודים מגיטו פלוצק עברה גם שאר משפחתי לווארשה וכך נתקבצה כל המשפחה יחד בווארשה. ואולם הגעתי לכלל מסקנה, כי בתנאים הנתונים אין זה רצוי שכל המשפחה תתרכז במקום אחד. שכן פיזור המשפחה במקומות שונים — כך היה נדמה אז — יש בו משום סיכוי רב יותר להישאר בחיים בתוך שואה עולמית זו.

כיצד הגעתי לפלונסק

בהגשמת המשימה הזאת סייע בידי המקרה. ביולי 1941 הגיע לווארשה יעקב ראמק, יושב-ראש היודנראט בליווי ז'אנדארם גרמני. שניהם פנו אל ד"ר מיליקובסקי, מי שעמד אז בראש לשכת הרופאים היהודית בווארשה, בבקשה שימליץ לפניהם, על איזה

פרופ' ארתור בר

זה היה כפוף רופא האיזור בפלונסק (קרייזארצט), הממונה הגרמני הישיר שלי. לצערי איני זוכר עוד את שמותיהם של הרופאים שפעלו אז.

בעוד שרופא הנפה היה גרמני „הגון“ כביכול, הרי רופא האיזור היה נבל היטלריסטי טיפוסי. מזכירת רופא הנפה היתה ממוצא אוסטרי, שנאה את הפרוסים ואת המפלגה הנאצית, התקוממה נגד הקמת הגיטו בידי הגרמנים, אך עם זאת היתה מוגבלת ביותר מבחינה שכלית.

לפני בואי היה בגיטו רופא יהודי אחד (ד"ר פניגשטיין המנוח) שהיה כפוף לרופא הנפה. מלבדו היו שני רופאים נוצרים בפלונסק, ד"ר טישקו וד"ר סוקולסקי, אשר בידם היה הפיקוח הבריאותי הישיר על בית החולים בגיטו. כן היתה להם רשות כניסה לגיטו כדי להגיש עזרה רפואית לחולים שפנו אליהם באורח פרטי. גם הרופא היהודי יכול היה להזמין לשם קונסוליה. עליידי כך נמנו שני רופאים אלה עם הנוצרים שהיתה להם רשות כניסה קבועה לגיטו. לאחר מותו של ד"ר פניגשטיין ועד לבואי לפלונסק, שימשו שני הרופאים הנוצרים באורח רשמי כמנהלי בית החולים היהודי שבגיטו. הוראה כזאת קיבלו מאת

הובאתי לביתו של ראמק. דירתו כללה חדר ומטבח. התגוררו בה ראמק, אשתו, שני ילדיהם, אמו ואחיו.

כאשר הוגשה לי הארוחה לא האמנתי למראה עיני. הניגוד בין כאן לבין התנאים ששררו באותם הימים בווארשה בגיטו היה כה בולט, שלא היה ביכולתי ליהנות מכל אותם המטעמים שהוגשו לשולחן, שכן נגמלה כבר קיבתי ממזון רגיל. מחמת הצום הממושך הייתי מורעב כהלכה, וכבר לא הייתי רגיל למאכלים הטובים שראיתי בפלונסק. על השולחן המצופה מפה לבנה כשלג הוגש דג מבושל באורח יהודי, בשר, בשר-עוף, אווז צלוי, איזה מרק, הכול מבושל מצויין.

הרכב היודנראט

אני מוצא לנכון להזכיר כאן את האורחים, שהסבו לסעודה. בעיקר היו אלה חברי היודנראט הפלונסקאי.

ישב שם קובל, אדם צעיר, שלפני המלחמה שהה בגרמניה; היה שם בוגאטי, שמתפקידו היה ניהול העסקים למען היודנראט אשר היה זקוק תמיד לכסף לשם כיסוי דרישותיהם של הגרמנים; היה שיראדזקי, מזכיר היודנראט; היה גריץ, שמתפקידו היה לקיים את הקשר עם הגרמנים אשר פנו אליו בעניין „צר כיהם“, וצרכיהם לא היו צנועים כל עיקר. קודם כל היה דרוש מטעקפה. הקפה היה בין המיצרכים הראשונים במעלה, ותמורתה אפשר היה לקנות כל גרמני. שאר צרכיהם ודרישותיהם היו שונים ומשונים. עד להזמנה לסיר-לילה עשוי זהב ועד בכלל. ונא להאמין לי, כי אמנם באה דרישה כזאת, והדבר המעניין הוא, כי הדרישה גם נתמלאה. בין האורחים היה גם גבר בריא-בשר אשר שיבה זורקה בשערותיו ושמו קורמן. תפקידו היה לעמוד בקשרים עם פוך בכבודו ובעצמו, „האפוטרופוס“ הראשון במעלה של גיטו פלונסק. אחר כך שמעתי שקבוצה של יהודים פלונסקאים, אשר ניצלה ממחנה אושביץ ונשארה שם בחיים, באה עמו חשבון באורח חלקי בעד מעשי החמס-והרצח שביצע בפלונסק. ליד השולחן ישב גם גרמני, אותו גרמני שליווה אותנו מווארשה. יחסים טובים אלה עם הגרמנים, שנוצלו לטובת הגיטו, נקשרו לדעתי הודות לראמק בשורה ראשונה.

האירגון הגרמני של שירות הבריאות לגיטו

בראש שירות-הבריאות בנפה כולה עמד רופא נפה, שמקום מושבו היה בציכאנוב-ציכנאו. לרופא

זו טיפלה בכל הצד הכספי של השירות, גולומב — כנציג הוועדה — טיפל במפעל המרכזי של שירות הבריאות, דהיינו בבית-החולים. הוא דאג לענייני המשק של בית-החולים ולאספקת כל המיצרכים בשביל מוסד זה.

מלבד הטיפול בחולים שהיו מאושפזים בו, שימש ביה"ח גם כמירפאה. בית-החולים משוכן היה בבית בן שתי קומות, שהיה מוקף גינה. הסידורים בבית-החולים היו פרימיטיביים מאוד. המיטות עשויות היו לוחות-עץ פשוטים. מיספר החולים המאושפזים נע בין 40 ל-50.

בענייני הנהלה טיפלה מארישיה שיטקו והמזכירה היתה זושיה (את שם משפחתה איני זוכר) מדובוין. הפרסונאל הרפואי מורכב היה מן האחות מארישיה שרנסקא, הרשל פשבון'ניק ועוד שני חובשים צעירים בלתי מקצועיים וכן כמה נערות מקומיות. ביניהן היתה פוכס, אחותו של מנהל לשכת-העבודה וחנה קלמאנובסקי. את שאר השמות איני זוכר. הנקיון בבית-החולים היה למופת.

הרופא הנפתי הגרמני. דבר זה הכביד עליהם מאוד, שכן היתה להם פראקטיקה עניפה למדי בקרב האוכלוסיה הנוצרית של העיירה.

עם בואי הורה רופא הנפה לשני הרופאים הנוצרים להמשיך בטיפול בבית-החולים היהודי חודשיים נוספים, עד שאוכיח את כשרותי. לרופא הנפה כפופים היו גם הגיטאות בנובי-דבור, נובה מיאסטו ובעוד גיטו קטן אחד בסביבה שאת שמו איני זוכר*. לפי הוראתו נתונים היו גם גיטאות אלה לטיפולו של הרופא היהודי בפלונסק, משום שלא היו שם רופאים יהודים.

שירות הבריאות הפנימי בגיטו

במסגרת היודנראט היתה ועדת בריאות, שמורכבת היתה מחברי היודנראט ועוד כמה אנשים שצורפו אליה. בוועדה היו בוגאטי, גריץ, קובל וגולומב. ועדה

* כנראה סוחוצ'ין. — המע.

AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE, WARSAW

מכתב מהג'וינט אל שלמה בוגאטי שבו נאמר כי הארגון העביר לרשות הקהילה היהודית בפלונסק סכום של 6200 מארק, שממנו יש להפריש 900 ל"צנטוס".

Warschau, den 19. Mai 1940

No. 551/40

Herrn
Szlama Bogaty
P ł o Ń s k
Dreszera 2

Wir teilen Ihnen mit, dass wir per Adresse der Jüdischen Gemeinde in Płock für die Hilfsaktion den Betrag von

Rmk. 6.200.-/sechstausendzweihundert/

überwiesen haben, wovon Sie Rmk. 900.-/neunhundert/ zugunsten der Kinderstelle /"Centos"/ auszahlen wollen.

Gleichzeitig bemerken wir, dass wir uns für die Zukunft bezüglich einer ständigen Subvention nicht verpflichten können. In dieser Angelegenheit wollen Sie jedoch mit uns im brieflichen Kontakt bleiben, die Reise Ihrer Delegierten nach Warschau ist überflüssig.

Hochachtungsvoll
American Joint Distribution Committee

TS/ak

Herzbud Rudowa (Schlesien)
 mit der Eugeniquelle, einzigartige Arsen-Eisen-Quelle.
 Heilbad bei Herz, Blut, Nerven, Nieren, Rheuma,
 Frauenleiden. Spezialbad bei Störungen der inneren
 Drüsen-Basedow. Bildansicht: Kurhotel Fürstenhof

Postkarte Nr. 1610
 STRZYM
 12 IX 1907
 Deutsches Reich

Absender: *Chiel Dzialdow*
sochociu
miuz Fluski
 Wohnort, auch Zustell- oder Postamt
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stadtviertel, Postschlüsselnummer

American Joint
Distribution Committee,
Harschau
Jasua 11/4
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stadtviertel, Postschlüsselnummer

Do Sz. Działu H. Harszanki.
Mł. brzdowi sochoiusey izdu, zhracamy si
do Has z wielką prośbą, o wyrozumienie nam
u naszej sytuacji. Jak nam się wiadomo
jestemmy tu bardzo zrujnowani. Pralimmy
już do Has o tym przed kilku miesiącami,
a odpowiedź była iż nam niepomocno.
Leż choć już taki czas upływał i inne wiadomości
od Has nie mamy. Myś bardzo Has prosimy
byćcie u tą sprawę naszą zainteresować,
z poważaniem
Ch. Działow

חובותי כרופא היתה 300 מארק. היה זה סכום גדול. מלבד זה הובטחה לי דירה, שראמק אמנם השיג אותה כעבור איזה זמן מאת הגרמנים. עד לאותו זמן הייתי ישן אצל מרפא-השיניים המקומי, שאת שם משפחתו איני זוכר. הדירה שהועמדה לרשותי נמצאה על הגבול שבין הגיטו והצד הארי. דלת הכניסה היתה מצד הגיטו ואלו החלונות יצאו אל מחוץ לגיטו. הדירה הכילה שני חדרים גדולים, מטבח מרווח ומחסן קטן. קיבלתי גם ריהוט שהורכב משני ארונות ומיטה. באחד החדרים סידרתי חדר לקבלת חולים. עתה יכולתי גם להביא את אשתי מווארשה.

הנשיעה מווארשה לפלונסק

(מספרת אירנה בר)

מאת בעלי קיבלתי רשיון לעבור את הגבול אל הרייך וכן טלאים צהובים, שהיו מחייבים את היהודים ברייך ואשר בהתאם להוראותיו הוצרכתי לעונדם בהגיעי לגבול.

בווארשה עליתי לרכבת, ענודה סימני-יהודי שהיו מקובלים בגנראל גוברנמנט. בנאשלק הוצרכתי לעבור לרכבת אחרת, הנוסעת אל תחומי הרייך. היה זה סמוך למעבר הגבול.

ואולם בתוך קרון-הרכבת העירה לי איזו פולניה, שמוטב כי אוריד את הסימן מעל זרועי ואעבור את הגבול ללא כל סימנים. כך אמנע מאי-נעימויות שונות מצד הגרמנים העורכים חיפוש ברכבת, אמרה שכנתי למסע. ואכן עשיתי כדבריה, אם כי ידעתי שהנני צפויה לסכנה מסויימת. וכך הצלחתי לעבור את הגבול בלא שהגרמנים יחפשו אצלי, אם כי דווקא אצל שכנתי הפולניה נערך חיפוש מדוקדק.

אחר-כך אכלתי ארוחת-צהריים במיסעדה הגרמנית בנאשלק ואת המשך דרכי עשיתי כבר בקרון לגרמנים, בלא שענדתי כל סימן שהוא. וכך הגעתי לפלונסק. בתחנת-הרכבת מצאתי את בעלי, שהמתין לבואי, ובראותו שאיני עונדת את הסימן — הטלאי הצהוב — גילה אי-שקט. הוא תפסני בידי והכניסני במהירות לכרכרה, ושם שמתי על זרועי את הטלאי הצהוב.

תחילה פניתי אל בית-החולים ונתקבלתי שם ברוב חגיגות ובעוגת-גבינה שהוכנה בידי מארישיה שיטקו ואחר-כך הלכתי אל דירתנו.

לאחר הצפיפות והדוחק שהורגלתי בהם בווארשה, נראתה לי דירתנו החדשה כגן-עדן. החדרים המרווחים, התנור המוסק בשבבי-עץ, נערה עוזרת (ממגור-

תזונת החולים היתה מצויינת. למרקה-עוף היו אפילו מוסיפים חמאה, למען יהיה המרק דשן יותר. לכך דאגה מארישיה שיטקו, שלא שכחה גם על עוגות-גבינה ושאר מטעמים כיו"ב.

ניתוחים קלים היה עושה הרופא המקומי היהודי. ואלו ניתוחים רציניים יותר היו מבצעים בבית-החולים העירוני הכללי, שמחוץ לגיטו. לאחר ביצוע הניתוח היו החולים מוחזרים מייד לגיטו. רק במקרים יוצאים מגדר הרגיל היו מחזיקים את החולים לאחר הניתוח כמה ימים בבית-החולים העירוני. הרופאים והאחיות הגרמנים לא גילו יחס טוב ביותר לחולים היהודים. מייד לאחר הניתוח היו משכיבים אותם על הריצפה, היו עולבים בהם בצורה גסה וכיו"ב. בעצם לא גילו יחס טוב מזה לחולים הפולנים.

ניתוחים היו מבצעים אך ורק רופאים גרמנים. רופאים אחרים לא הורשו להיכנס אל חדר-הניתוח של בית-החולים, שבעבר היה פולני ונהפך עתה לגרמני.

את צעדי הראשונים עשיתי אל בית-החולים היהודי די בגיטו. היה זה מקום עבודתי, ובהתחלה אף שימש לי כמקום-מגורים, עד שניתנה לי דירה נפרדת.

ואכן אותה שעה נוכחתי לדעת, שרוב החולים המאושפזים בבית-החולים היו נגועים בטיפוס, שהש-תולל באותם הימים בגיטו. בעצם נדבק גם ד"ר פנינגשטיין תוך כדי עבודתו בבית-החולים, שכן גם לו לא היתה דירה והיה ישן בגינה.

תנאי-העבודה בבית-החולים בגיטו

בין חובותיו של הרופא היו ניהול בית-החולים ושאר מחלקות השירות הרפואי והתברואה הציבורית, דהיינו: (א) פיקוח על התברואה של האוכלוסיה הכללית; (ב) פיקוח על המזונות שחולקו במיטבח הציבורי, שאורגן על-ידי הוידנראט; (ג) בדיקת האוכל לוסיה ומתן עזרה רפואית גם בגיטאות הכפופים לרופא הנפה, כלומר בנובי-דבור ובנובה מיאסטו.

מקרים קשים יותר מותר היה להביא מאותם גיטאות אל בית-החולים בפלונסק. זו גם היתה ההזדמנות לנהל עסקים בין הגיטאות. שכן היתה על העגלה כתובת: טיפוס הבהרות. שום גרמני לא היה מעז לגשת לעגלה כזאת מפחד שמא יידבק במחלה. וזכרני, שפעם הובלתי מנובי-דבור אפילו דג-סלמון מעושר. הסלמון היה לשימושי הפרטי, ואולם אחרים הובילו גם סחורות למכירה. מובן מאליו, שעם המיסחר הזה לא היה לי כל קשר.

המשכורת שקיבלתי מאת הוידנראט בעד מילוי

רים של הרגשה רעה חולפת, כתוצאה מהתרגויות, שלעולם לא חסרו להן סיבות בגיטו. ואולם מקרים אלה לרוב לא דרשו התערבותו של רופא; ברוב המקרים הספיקו כמה דקות של מנוחה, או כמה טיפות ואלריאן ורק לעתים רחוקות גם זריקה. על רקע זה נתחוללו לא אחת מחזות גרוטסקיים ממש, הראויים לעטו של סופר סאטיריקן.

כיוון שכל היום הייתי עסוק ללא הפסקה בטיפול בחולים שבבית-החולים ובביתי, היה דרוש לי הלילה לכמה שעות מנוחה. כדי לשם איפוא קץ לקריאות הבלתי חיוניות בלילות, הכריז היודנראט בגיטו, שבליל לה אפשר לקבל טיפול מידי החובש התורן והמיילדת, והם אשר יקראוני במקרה של צורך. מאז ואילך שוב לא היה איש „מתעלף“ בלילות.

לאחר שקיבלתי את הדירה הנהגתי גם פראקטיקה פרטית בביתי. בתקופה הראשונה, כאשר האוכלוסיה עדיין לא הכירה אותי, היו מזמינים את הרופאים הפולנים אל חוליהם בתוך הגיטו. אך במרוצת הזמן התרחבה הפראקטיקה שלי מאוד והתחילו להזמיני גם לעיר לשם טיפול בחולים נוצרים. מטעם משרד הבריאות קיבלתי תעודת-מעבר, שאיפשרה לי להתהלך בעיר.

בשעה 5-4 אחה"צ קבעתי זמן ל„שאלות“. שכן תמיד היו לחולים הרבה שאלות, ועל שאלות אלו הייתי משיב באותה שעה. רק לאחר מכן התחלתי בקבלת חולים. הכנסתי היתה מגיעה ל-4000 מארק לחודש, שכ-500 מהם הייתי מוציא להוצאות הבית, לרבות ספרים ומכשירים רפואיים, אשר הייתי מזמינם בכתב מגרמניה ומקבלם אל הגיטו. את שאר הכסף הייתי מעביר לידי בני משפחתי בווארשה. כספים אלה היתה מעבירה יהודיה אחת שעסקה בהברחת מטבע, וכשכר-טירחה קיבלה 20% מן הסכומים שהעבירה.

כדי להמחיש מה זולים היו החיים ברייך, די לציין, כי שלושה אנשים חיינו ב-500 מארק לחודש די טוב ועוד הספיק לנו הכסף לרכישת ספרים, בעוד שבשאר הסכום, שהיה גדול פי שישה כמעט, לא יכלו בני משפחתי בווארשה לקנות אלא כמה כיכרות לחם בלבד. עם זאת לא יכולתי להשיג רשיון להבאת בני משפחתי בווארשה לפלונסק. ומלבד זאת גם התהלכו שמועות, כי בתחומי הרייך יחסלו את היהודים מהר יותר מאשר בתחומי הגנרל גוברנמנט. עובדה היא שגם מי שחי בתנאים הגרועים ביותר בפלונסק, עדיין היה במצב יותר טוב מאשר מי שחי בתנאים טובים בווארשה. בכסף שהרווחתי עוד יכולתי לסייע בידי הרב מפלוצק, שחי אז בגיטו פלונסק וקיבל קיצבה ממוסד הסיוע. אך הוא התאונן שהסיוע הוא זעום מדי. הרב היה בעל זקן גזוז ולבושו היה לא-מסורתי. שכן הוצרכו יהודים בעלי זקן להיזהר לבל

רשי סוחצ'ין). בפלונסק לא עסקתי במקצועי. עסקתי במלאכות הבית ועזרתי לבעלי הן בפראקטיקה שלו בבית והן בהרכבות.

השירות לחולים בגיטו

(מספר פרופ' ארתור בר)

השירות של הרופא לחוליו דומה היה בעיקרו לנוהג שהיה קיים לפני המלחמה, בייחוד בעירות הקטנות. הרופא, שקיבל את משכורתו מידי היודנראט, מחוייב היה לשרת את בית-החולים ואת החולים וכן לקיים את שירות התברואה. מלבד זה היתה לו הרשות לעסוק בפראקטיקה פרטית.

ביחס לחולים שהיו בטיפולו של היודנראט או שלא היה ביכולתם לשלם את שכר הרופא, היה מסודר, עוד בימי חייו של הד"ר פנינגשטיין, שהיודנ-ראט היה מוציא פתקים לביקור אצל הרופא, ותמורת הפתקים הללו היה היודנראט עצמו משלם לרופא מחיר-הנחה. שיטה זו לא נראתה לי והכנסתי בה שינויים, שעוד אעמוד עליהם להלן.

את התשלום בעד אישפוז בבית-החולים היו משל-מים החולים, לפי מיספר הימים שהיו מאושפזים. חולים שלא היה ביכולתם לשלם את דמי-האישפוז, היו פטורים מתשלום זה. המשלמים העיקריים בבית-החולים היו חולים מגיטאות אחרים, שריפויים נעשה בפלונסק.

התרופות שהייתי רושם לחולים בבית-החולים ומחוצה לו, סופקו במידת האפשרות על-ידי בית-המרקחת הגרמני, שמנהלו היה מה שנקרא גרמני „הגון“ ואלו הרוקחת היתה פולניה. היודנראט היה משלם את מהיר התרופות שהוזמנו למען בית-החולים. הנה כי כן בלע בית-החולים סכומים גדולים והיודנראט הוצרך להוסיף עוד ועוד. מניין לקח את כל הכסף הזה, לא ידעתי.

לפי יוזמתי שונתה שיטת התשלום בעד הטיפול הרפואי בחולים שלא בבית-החולים. התחייבתי לפני היודנראט לערוך 300 ביקורים לחודש ללא תשלום, תחת שיטת הפתקים הזולים שהיו מקובלים קודם לכן. כיוון ששכר הביקור היה 3 מארקים, הסתכמו 300 הביקורים לחודש בסכום של 900 מארק. הבעתי נכור נות גם להעלות את המיספר הזה, בהתאם לסכומים שחברי היודנראט יכניסו לקופה. בדרך זו הוסדרה קבלת החולים הזקוקים לטיפול רפואי. בתחילה לא היה הדבר קל כל עיקר. שכן התחילו פתאום לעוררני כעשרים פעם מדי לילה בלילה ולקוראני למקרים „דחופים ביותר“. פרצה מגיפה ממש, של מה שקרוי „גנחלישט“ (התעלפויות). למעשה היו אלה מק-

הייתי נוסע לשם מכורבל בשתי פרוות שאולות, נעול מגפיים עטופי קש. את הרגליים הייתי נועץ בשק מלא תבן ועדיין הייתי קופא מקור בעגלה. בנובה מיאסטו התקינו בית-חולים בתנאים פרי-מיטיביים ביותר. החולים היו שוכבים על דרגשי-עץ. בכל מקום טיילו המוני כינים. מאחת הנסיעות האלו חזרתי נשוך כינה. כיוון שבשעתו קיבלתי בווארשה רק מחצית מנת-ההרכבה נגד טיפוס, שניתנה לנו בידי פרופיסור וייגל מלבוב, לא הייתי מחוסן במידה מספקת נגד המחלה. חליתי איפוא וחומי הגיע ל-41 מעלות. שכבתי בבית ולשם היו מביאים אלי את החולים באלונקות לבדיקה. עשיתי לי גם בעצמי זריקות, כדי להחיש את החלמתי כדי שאוכל לחזור לטיפול בחולים שעל שמירתם בריאותם הופקדה. ממחלה זו נשאר לי מוס-לב עד היום הזה.

בית-המרקחת היהודי

מגיפת הטיפוס גרמה לצורך בתרופות רבות. כדי להנמיך את ההוצאות התקנתי בעצמי בית-מרקחת, שעבדה בו ברונקה לאסקה מפלוצק. היא לא היתה רוקחת ממקצועה, אבל בית-המרקחת שלנו היה מסודר כך, שלא היה בו כלל צורך בכוח מקצועי מאומן. שכן היינו קונים כל מיני גלולות שהובאו ישר מגרמניה. על-ידי כך היו בידי ה"רוקחת" שלנו מיר-שמים מוכנים. חוץ מזה הייתי עוסק בעצמי בהכנת תרופות, בהכיני מדי בוקר בבוקר את הכמויות המתאימות בבקבוקים. על-ידי כך היתה עבודתה של ברונקה פשוטה וקלה יותר. המחירים היו כמובן מחושבים בו במקום ומכירת התרופות לא היתה כרוכה בשום קשיים. בדרך זו הגענו לכך שהתרופות שניתנו בלי תמורה כוסו על-ידי אלה שהיה ביכולתם לשלם. עם זאת היו התרופות עדיין זולות יותר מאשר בבית-המרקחת שבעיר. משלוחי תרופות רבים היו באים אל בית-המרקחת בגיטו במישרין, בלא לעבור כלל את בית-המרקחת שבעיר. כיוון שבית-המרקחת הכניס רווחים, הוא כיסה גם לא מעט ממחיר התרופות של בית-החולים ושל החולים חסרי-האמצעים. היה זה הישג רב-ערך, שכן בגיטאות אחרים נתעוררו קשיים רציניים באספקת תרופות, ואלו אנחנו בפלונסק יכולנו לספק תרופות גם לגיטאות שבסביבה, אשר היו פונים אלינו בעניין זה לעתים קרובות.

שיתוף-פעולה עם המעבדה הרפואית בקניגסברג

את הדם שהייתי מקבל לבדיקה הייתי שולח לגרמניה, למעבדה בקניגסברג. ומשם היו מגיעות

ייתקלו בקאפיטאן הגרמני שאת שמו איני זוכר, אשר אחד מתחביביו היה להצית בגפרור את זקנו של כל יהודי שנמצא לו בדרכו.

המלחמה במגיפת הטיפוס

מחלת הטיפוס שפרצה בגיטו פלונסק ובגיטאות האחרים שבסביבה באה כתוצאה מתנאי הדיור הגרועים והפרימיטיביים ביותר, מן הצפיפות והדוחק ומן הכינים. נחוץ היה לפתוח במערכה כבדה כדי לבלום את המגיפה.

החולים היו באים בחלקם אל בית-החולים, אשר קלט גם במידת האפשרות חולים מנובי-דבור ונובה-מיאסטו. אבל חולים רבים נשארו גם בבתיהם והללו סבלו מהזנחה רבה. חוסר תנאי היגיינה ותנאי-הדיור הקשים גרמו למקרים מוגלתיים רבים אשר הצריכו טיפול חירורגי. במשך כמה שבועות הייתי אנוס לנתח הרבה מאוד מקרים של פצעים מוגלתיים. התוצאה היתה דליים מלאי מוגלה.

בית-מרחץ

באחד מבתי-הכנסת סודר בית-מרחץ. הותקנו שם צינורות למים זורמים, שתי אמבטיות ומקלחות. בכל בית שהיה שם מקרה של טיפוס היתה חובה לערוך חיטוי בליזול ובשאר אמצעי-חיטוי. ואולם עלי להוסיף, שהאנשים לא נטו יותר על המידה ליהנות מן הסידור רים הללו וכמעט שהיה צורך להביאם אל בית-המרחץ בכוח. הדברים הגיעו עד כדי כך, שהיה צורך להנהיג חובת הרחיצה בבית-המרחץ. המוציא לפועל של התקנה הזאת היה מפקח תברואתי, שמונה בידי היהודנראט, ואשר היה עובר ובודק אם אין חולים בבתי פרטיים. היה זה אחד הפליטים, לשעבר בעל מנסרה בסביבות דובוזין. את שמו איני זוכר.

בבית-החולים הצליח צוות העובדים לשמור על נקיון מופתי. את כביסת החולים היו מחליפים תכופות. למרות הטורח הרב שכרוך היה בהבאת מים בדליים, היו רוחצים את החולים מדי יום ביומו. בימים ההם מילא בית-החולים בפלונסק את התפקיד של הצלה ממגיפת הטיפוס.

אז הונהגה גם הרכבת-חובה נגד טיפוס-הבטן. (כאן היה בשבילי שדה-עבודה נרחב למדי — מתערבת גב' אירנה בר.)

בחורף 1941—1942 התחילה מגיפת הטיפוס לסגת בפלונסק, בעוד שבנובי-דבור ונובה מיאסטו הגיעה אז המגיפה לשיאה.

כבר הזכרתי לעיל עם איזה רופאים גרמניים, שהיו ממונים עלי, הייתי בא במגע. כאשר רופא הנפה ביקר בפעם הראשונה בבית-החולים שלנו בלוויית הרופא האזורי, אנוס הייתי לעמוד ליד פישפש הכניסה עמידת-דום. על זרועי ענדתי סרט וארשאי — מג'ודוד אדום עם הכתובת „ארצט" (רופא). הצגתי את עצמי: „מנהל בית-החולים". הגרמני הציץ בסרט שעל זרועי ושאל: „ואס איסט דאס פיר צייכן?" (איזה סימן זה?). השיבתי לו: „ארצט". „יודן זינד קיינע ארצטה" (יהודים אינם רופאים) — היתה תשובתו. אלא מה? — שאלתי. „נור שוויינה" (רק חזירים) וציווה עלי להסיר את הסרט.

תוצאות הבדיקות הסרולוגיות. הייתי שולח גם בדיקות של לשד ומוח, שהייתי נוטל אצל החולים. גם במקרים כאלה הייתי מקבל תשובות. אפילו בדיקות היסטור פאתולוגיות ששלחתי לקניגסברג, היו מתקבלות שם ולאחר עריכת הבדיקה היו שולחים לי את ההודעה על תוצאותיה.

בכל המקרים הללו היה מסומן על הצרור: „יודה". מעניין הדבר, שאז נערכה לי אפילו פגישה עם הפרופיסור ליק מקניגסברג, שמילא בימים ההם את תפקיד הרופא הראשי למלחמה במגיפות ברייך ובתוקף תפקידו זה ערך ביקור בבית-החולים שלנו, שנחשב כבית-החולים האפידמולוגי הגדול ביותר.

Plonsk, den 12.11.1940.

An den

Amerikanischen Joint

in Warschau.

Das jüdische Hilfskomité in Plonsk bittet den amerikanischen Joint für 3500 jüdische Seelen, Hilfe zu geben, an Geld, und Bekleidungsstücken.

Die Not unter der jüdischen Bevölkerung ist gross und Hilfe ist dringend erforderlich.

Plonsk, den 12.11.1940.

Jüdischer Hilfskomité

Vorsitz.

Hauser, M. M.

מכתב חתום בידי שלמה בוגאטי אל הג'וינט בוארשה בענין סיוע ל-3500 נפשות יהודים — בכסף ובבגדים, (על המכתב טבועה חותמת ה"לאנדראט" של מחוז פלונסק).

שקראתי בספר ההוא, אשר איש-שיחי לא קרא בו מעודו.

במחלקה הזאת עבד חובש, בחור-ישיבה, אשר בלי-לות-התורנות שלו היה עוסק בלימוד גמרא ומדי פעם בפעם היה מפסיק את תלמודו כדי לטפל בנשים חולות. גם שירות מחלקת היולדות בגיטו היה נתון לטיפולי. בבית-החולים הועסקה מיילדת מקומית, שהיתה נענית גם למקרי לידה בתוך הגיטו ורק במקרה הצורך הייתי נקרא לבצע טיפולים חירורגיים.

כן היתה קיימת מחלקה בבית-החולים שהוקמה אד הוק. שכן יום אחד עמד הגסטאפו לבצע גזר-דין מוות נגד 20 איש שנידונו על "פשעים" שונים, כגון הברחת מטבע, החזקת נשק בלתי-חוקי וכיו"ב. בגיטו ניתפסו 20 איש ברחוב ושמותיהם נרשמו ברשימת הנשלחים למחנה-מוות. שני רופאים גרמנים ערכו מדידות אנתרופולוגיות לשם סטאטיסטיקה של פושעים. תוצאות המדידות האלו עמדו להעשיר את הכרטיסיה המרכזית של סגולות פושעים ברייך. חלק מן הנידונים הוכנסו לצורך זה אל בית-החולים, אחרים הושלכו לבית-הכלא.

אז יכולתי להיווכח לאיזה שפל-המדרגה הגיעה הרפואה הגרמנית בימי המלחמה. שכן ניתנה לי ההזדמנות לעקוב אחר עבודתם של שני הרופאים הגרמנים, שעסקו בבדיקות ההן. הם לא התמצאו בעניינים הקליניים הפשוטים ביותר ובהערותי ייחסתי לנידונים האומללים מחלות רציניות פי כמה משסבלו מהן למעשה. שכן חולי-שחפת לא יכלו להיות מובאים אל מחנה-מוות, בהתאם לאיזה תקנות שהיו מחייבות את הגרמנים במקרים כאלה.

מחזיונותיה של אשת רופא-הגיטו

(מספרת אירנה בר)

בעת שנעשו ההרכבות נגד הטיפוס באוגוסט 1941 הייתי עוזרת בעבודה זו. בימים ההם נכנס פעם מישו והגיש לי פתק ובו כמה מלים: "הנני נמצא במקום זה וזה" (השם והכתובת צויינו בפתק). הכרתי את כתב-ידו של אחי, ששלח לי את הידיעה הזאת ממחבואו בגיטו פלונסק. בימים ההם, היה זה לאחר האקציה הגדולה של יולי בווארשה, אסור היה להחזיק יהודים וארשאים במקום כלשהו והעונש הצפוי לעובר על הוראה זו היה חמור ביותר.

לעת ערב הלכתי עם גאבוש זמלמן למקום שצויין בפתק. אחי נראה היה נורא. כמעט שלא הכרתי. נעלו האחת היתה שחורה, השניה חומה. כל גופו מכוסה היה פצעים מוגלתיים.

בלעתי את הגלולה המרה, אלא שכעבור זמן מה היא הומתקה במקצת. יום אחד ביקר אותו גרמני עוד פעמים מיספר בבית-החולים שלנו. פעם אחת הוא בא בלוויית הפרופיסור ליק, שתחילה ביקר בבית-החולים הגרמני ולאחר מכן בא אלינו, כדי לראות את הסידורים בבית-החולים האפידמולוגי הגדול הזה. והנה אותו עסקן נאצי רס-מעלה לא דיבר אלי "דו", אלא שאל לשמי. משאמרתי לו, חזר: בר? ארתור? — יאוו. אז הושיט לי את ידו וישבנו שנינו לשולחן. בעוד שאת הרופא הנפתי לא הזמין לשבת כל עיקר. במשך שעותיים עמד לו הגרמני על רגליו מתחת לתמונת ראמק, שהיתה תלויה בבית-החולים. שהרי כינוהו הגרמנים בשם "דר. יודנקניג" (מלך היהודים).

האורח הגרמני ידע על עבודותי המדעיות, שפיר-סמתי לפני המלחמה. ניהלנו שיחה מדעית רבת-עניין. עניינהו הנוזלים של מוח וחוט-השידרה, שהייתי שולח לקניגסברג. בעת הפרידה הבטיח לי להושיט עזרה. כאשר הרופא הנפתי היה מבקר לאחר מכן בלוויית מישוהו בבית-החולים, ואני הייתי עומד ליד הפישפש, היה מציגני: "זהו הרופא. מנהל בית-החולים".

עד להקפת הגיטו לפני הגירוש, גם לאחר תום המגיפה, שהגיעה לקצה באפריל 1942, היו נמשכים משלוחי חומר הבדיקות, וכל הזמן הייתי מקבל תשרי בות. אלא שהבדיקות נעשו נדירות יותר, שכן נעשה המצב התברואתי משופר בהרבה. בית-החולים שלנו שינה את פרצופו. מבית-חולים אפידמולוגי נהפך לבית-חולים רגיל, שיכולתי לסדר בו מחלקות שונות.

ארגונו מחדש של בית-החולים

לניתוחים הקלים היה צורך להקצות מקום מתאים. במידת האפשרות הייתי מבצע ניתוחים כאלה במכשירים שעמדו לרשותי.

כן התחילה לפעול באורח תקין המחלקה הפנימית. שני חדרי הוקצו לחולי-שחפת. שכן מרובים היו מקרי השחפת המזונחת מסוגים שונים, כגון שחפת העצמות והפרקים, העור, הריאות. היה זה מצב הפוך לעומת וארשה, ששם הופיעה השחפת בקנה-מידה המורני בתקופת הכיבוש, כתוצאה מתנאי החיים הטראגיים של האוכלוסייה היהודית. לאחר שקראתי פעם את "הר-הקסמים" לתומאס מאן, קיבל עתה רומאן זה צורה חיה וממשית בין כותלי שני החדרים של בית-החולים שלי. במרוצת שש שעות נודמן לי לשמוע פעם את וידויו של חייט אחד, חולה-שחפת, אשר מאושפז היה במחלקה הזאת וסיפר לי על הירהוריו. הם לא היו שונים כמעט במאומה מבחינת הדמיון שבהם ממה

ד"ר אירנה בר

היתה צפויה כל סכנה, והרי לא יכולתי להשאיר את הגיטו ללא רופא. זאת לא הרשתה לי האתיקה הרפואית. מלבד זה הייתי יותר מדי מוכר וברירתיות לא יכלה לעבור בלא שישגיחו בכך. הייתי מסכן איפוא גם הרבה אנשים אחרים, וגם על כך קשה היה לי להחליט. באנו איפוא לידי הסכמה עם אשתי, שהיא תסע לווארשה, תכין את התעודות ודירה ולא תשוב אלא כאשר יתחילו בחיסול הגיטו, כאשר ממילא לא יהיה בכוחי לעזור לאנשים במאומה, ואז תתאפשר בריחתנו.

אך כיצד להגיע אל הגנרל גוברנמנט? (מחשיכה אירנה בר). — ידענו, שמנובידבור נוסעים פועלים יהודים לעבודה בגנרל גוברנמנט ובשעות הצהריים מוביל עגלון עם נערה ארוחת-צהריים למענם. יושב ראש היודנראט בנובידבור הבטיח את עזרתו במשימה הזאת. פעם אחת הוצרכתי אני למלא את מקומה של אותה בחורה. ואכן, כאשר בעלי נסע פעם לביקור אצל חולים בנובידבור, נסעתי אתו. שם עברתי לעגלה וליווה אותי יושב-ראש היודנראט. השעה היתה 10-11 לפני הצהריים. פתאום נשמע טריטור של מכונית בכביש. שכן נמצאו יהודים בגיטו נוביידבור שהיו להם טענות אל יושב-ראש היודנראט והללו הלשינו עליו לפני הגסטאפו.

הסתבר, כי את אחי לקחו יחד עם אמי לטרבלינקה ומשם הוא נמלט בחזרה לווארשה, שם הסתירו איזה שמש של בית-משפט במשך 5 ימים. אולם אחי הציב לו למטרה לספר לנו, כיצד נספתה אמנו, שכן היה נוכח בטרבלינקה בעת שהובילו למשרפה. להגיע אלינו לא היה מן הדברים הקלים. ליד נובי דבור לא הצליח לחצות את הגבול. רק ליד סוחאצ'ב מצא בשדה קלשון ושק ובהיותו מצוייד באלה עלה בידו לעבור את הגבול, התעכב אצל איזה איכר ללינת לילה ומשם הגיע סוף סוף לפלונסק.

למרות סכנת עונש-המוות שהיתה צפויה לנו הכנסנוהו אל ביתנו, ושם סיפר לנו על מה שעבר עליו באחרונה. בעת הסלקציה בטרבלינקה נבחרו 180 איש לעבודה. הוא היה ביניהם. הם הובלו למחנה-עבודה בטרבלינקה ושם היו עוסקים באיו עבודה חסרת-שחר, כשהיהודים אנוסים היו לרוץ בלי הפסק ממקום למקום ולהעביר חול הלוך ושוב. הקצב היה כה מהיר, שהאנשים הוצרכו לעשות את צרכיהם תוך כדי ריצה. את האוכל היו גומאים מתוך קערות. הביאום כמעט למצב של בהמות. ביום השמיני לעת ערב, כאשר הכריזו: „להוריד את הכובעים“, אחי אחר. זו היתה סיבה מספקת שיקראו לו: „לצאת“, והוא נקבע למשלוח אל תאי הגאז.

כאשר באותו לילה נשלחה רכבת טעונה עצים למשרפה, ישב אחי על אחד הקרונות. אף על פי שישב שם גם אוקראיני מזויין ברובה, העז אחי וקפץ מן הרכבת בעת שעברה ביער וכך הצליח לברוח. הוא גם הודיע לנו, כי עוד פעם אין הוא רוצה בשום אופן להתנסות במחנה-עבודה מעין זה, נחושה החלטתו להסתתר בכל דרך אפשרית, ובלבד שלא ייקלע שנית למחנה מעין זה.

כל הגיטו כולו ידע שאחי נמצא בביתנו, אך איש לא בגד בנו. ראמק העמיד פנים שאינו יודע דבר. לי היה עתה עוד פאציינט אחד — מעיר פרוי פיסור בר — שכן הצטרכתי לפתוח את פצעי המורסה של גיסי, שפזורים היו על פני כל גופו.

נסיון בריחה שלא הצליח

(מספר ארתור בר)

כאשר סיפר גיסי על ההמתה בגאזים בטרבלינקה, לא רצה איש מבין יהודי פלונסק להאמין בכך. ואולם אני האמנתי, ומכאן נולד אצלי הרעיון לברוח ברגע המתאים. באתי בקשרים עם וארשה, עם הפרופיסור שימאנובסקי, שיעץ לנו לבוא לווארשה. אולם נסיעתי מן הגיטו לא היתה מן הדברים הקלים. לפי שעה לא

עמד בעלי, בלא שיעזו להתקרב אל הגרמני יותר מאשר למרחק של 5 מטרים. איש הגסטאפו שאלו: „האם זו אשתך?“ נתתי לו רמז קל, ועל שום כך השיב בחיוב. „הידעת שהיא אמרה לברוך ממך?“ ושוב על פי רמז משלי השיב בחיוב. „כמה אתה מרווית?“ „300 מארק“. „כה הרבה?!“ „והאם ידעת שאצל אשתך היו כמה אלפים מארק?“ „לא“. ושוב סיפרתי את כל הסיפור הקודם, כך שבעלי הבין את אשר סיפרתי בעת החקירה. הגרמני ציווה על בעלי שישבו לפלונסק, שמשם כאילו טלפנו אליו שיבוא. ואולם מששאלתי — מעיר פרופיסור בר — אם מותר לי לקחת את אשתי אתי, היתה התשובה שלילית.

בכלא נובי-דבור

בבית הסוהר שבגיטו, שמורכב היה משני חדרים, נמצאו כמה נשים וגברים. לפני בית-הסוהר עמדה שמירה יהודית. ישבתי לי בפניה, וציפיתי לראות מה יאונה לי. ארוחות קיבלתי מבחוץ. כפי שנסתבר, שילם בעלי את תמורתן.

ביום השני או השלישי השגחתי בכינים שטיילו עלי. והרי היתה לי האפשרות להתרחץ יום יום, אם כי תחת שמירה של שוטר יהודי.

סוף סוף הגיעה הוראה להביאני שוב לחקירה. שוטר יהודי ליווני אל הגסטאפו. בדרך ראיתי שני נערים גרמנים משחקים ברחוב. אחד מהם הוצרך לשחק יהודי, חברו — גרמני, אשר ירה אל היהודי בקלע והרגו. הנער השני נפל, כאילו נפגע. בשבילי היה המישחק ההוא בבחינת אות למה שצפוי לי.

בלשכת הגסטאפו הוכנסתי לתוך חדר, שבו שוב נמצאתי פנים אל פנים עם איש הגסטאפו שראמף וכלבו, שאמנם היה רבוע על הריצפה, אך מוכן ומוזמן לקפוץ כל רגע כדי למלא את שליחות בעליו. החקירה נמשכה משעה 8 בבוקר עד 3 או 4 אחה"צ. שוב התחילה אותה פרשה. ובכן: מדוע התחתנתי עם יהודי, בגלל זה יש לי עתה צרות והגני אומללה. ואיזה תכשיטים קיבלתי מאמי. הוכרחת להמציא בו במקום את הפרטים ופרטי הפרטים כדי לתאר את התכשיטים. על השאלה, למי מכרתי את חפצי-הערך, אמרתי שלאותה אשה אשר עסקה בהברחה אל הגנראל גוברנמנט. שכן ידעתי, כי אותה שעה היא כבר תלויה בעוון הברחה כנוצריה, אם כי למעשה היתה יהודיה. את שמה שוב איני זוכרת עתה.

עלי לציין, כי אף פעם לא הוכיתי.

לאחר שחתמתי על עדותי שוב התחילה שורה של שאלות בנוגע לפרטי התכשיטים, כמו קודם לכן.

המכונית עצרה ליד עגלתנו ואנשי הגסטפו ירדו וערכו בה חיפוש. הראיתי להם את התעודות שהיו לי מגיטו פלונסק. אבל היו אצלי גם תעודות אריות של המשרתת שלנו לשעבר. בו ברגע החלטתי שאיש הגסטאפו אסור לו לראות אצלי את התעודה הזאת. בעת שהוא היה עסוק בבדיקת התעודות שהראיתי לו, קרעתי ומעכתי לאבק את תעודת-הלידה שהחזקתי בכף ידי.

בציפורני הגסטאפו

יושב-ראש היודנראט הורשה ללכת, ואלו אותי לקח עמו איש-הגסטאפו וילהלם שראמף, דמות ידועה לשימצה בכל הסביבה, והובילני אל לשכת הגסטאפו. בדרך שאלני, מדוע ביקשתי לברוח. בו במקום המצאתי איזה סיפור, שביקשתי לברוח מבעלי. כל בקשותי ותחנוני לא הועילו; הוא הביאני אל הגסטאפו. שם לקחו ממני את תרמילי ואמרו לי לעמוד עם הפנים אל הקיר. עמדתי כך שעה ארוכה מאוד, עד שניטשטש אצלי חשבון הזמן. סוף סוף אמרו לי להסתובב והתחילו לחקורני.

הם מדדו את קומתי, את אוזני, אפי. עד שנפלה שאלה: „גם זוהי שרה?“

לבסוף התחילו להעמיד לי שאלות. אמרתי שאמי היא נוצריה, אבי הוא יהודי ורציתי לברוח מבעלי. כיוון שמצאו אצלי הרבה כסף, שאלוני מניין לי הכסף הזה. עניתי, שקיבלתי מאת אמי תכשיטים רבים למכירה. כן הודיתי שיש לי כסף תפור בחגורת החצאית, שכן איימו עלי שבמקרה שיימצא משהו בעת בדיקת גופי, יירו בי ללא כל טענות ומענות. מבחינה זאת ודאי שאפשר להאמין לנאציים, כי אין הם מאיימים סתם; דברים כאלה יכלו הם לעשות ללא כל קושי. אף-על-פי-כן היו לי גם כספים תפורים במקום אחר „לשעת חירום“ אחרונה, וזאת לא רציתי לגלות בשום פנים ואופן, ויהי מה. בלב הולם מחרדה עמדתי בשעת הבדיקה שערכה על גופי גרמניה מלשכת הגסטאפו. והיא עשתה את עבודתה באמונה רבה. היא חיפשה בכל תפרי בגדי, התירה את שערוטי, הסירה מעלי את כל חלקי לבושי בזה אחר זה, כשפניה מאובנות ללא כל מבע. עד שלבסוף אמרה לי להתלבש. בקובעה, כי הכול בסדר. ובכן היא לא מצאה את אשר ביקשתי להסתיר. שמא היה זה אות לטובה?

לאחר החקירה נשלחתי אל בית-הכלא היהודי בנובי-דבור. בעת שעברנו בגיטו, אני עם מגבת על שכמי ושראמף צועד אחרי וכלבו שלא נפרד ממנו נשרך בעקבותיו, היה הגיטו ריק מאדם. רק בכיכר

היה זה כנראה בדיקת־מיכון. אם קודם אמרתי את האמת. ואכן הוצרכתי להתאמץ מאוד כדי שלא לטעות לחילה ולומר בדיוק אותם הדברים שאמרתי בפעם הראשונה. בייחוד כאשר מעודי לא היו ברשותי כל תכשיטים מעין אלה. אך איך שהוא הצלחתי.

יום אחד כבדו את כולנו באזיקים ויצאנו לדרך אל פלונסק. עוד נתנו לנו פרוסת־לחם לאיש, אך אני לא יכולתי לאוכלה. שכן הייתי משוכנעת שאנו הולכים למות.

נשתלטה עלי איזו שלווה משונה. במוחי אך חלפו
איזה הזיות, מה יהיו פני המוות הזה. אבל היו אלה
הזיות ללא דמעות.

לעומת זאת אמרו לי עתה האסירים שנסעו יחד עמי כדברים האלה: גברת דוקטור, עתה כולנו שווים, על כן יכולים אנו לומר לך, כי הכינים שמצאת אצלך אנחנו שמנו אותן עליך.

שוב הובלתי אל בית-הסוהר, אך חפצי האישיים נשארו בגסטאפו; ערכו רק רישום מדוייק של כל תכולת תרמילי.

בבית־הסוהר בנוי־דבור ישבתי שבועיים ימים.
מדי פעם בפעם היו מוציאים משם אסירים ומעבירים
אותם לפלונסק. שם היו מוציאים לפועל את פסקי־
דין המוות. בעת שהותי שם הובלו שלושה אנשים
למוות בפלונסק.

12. 10. 00. Prosta 1.40

[illegible]

הנהגתו של המנהל הכללי של המבחן

Handwritten signature and date: 20/10/1960

אישור לה' משה ברודר כי
הוא משמש שליחם של יהודי
האקרוצ'יים הנמצאים בפלונסק
והחיים ביטורים שלא יתוארו
ובמחסור איום". מטרת השלי-
חות: לפנות בקריאת ס.א.ס.
לג'וינט.

Broder, Myrl
Fajfshan from
Rosenberg Jack

תלויים על עצי־התליה בכיכר הראשית של העיר, שהכול הוצרכו לעבור בה. שום איש מבין האוכלוסיה לא הוציא הגה.

שאר שבעת האסירים נשארו בחיים. אשתי נכלאה בכלא שבגיטו. מאה איש היו צריכים להיות ערבים לה, שלא תימלט מן הכלא. מטעם זה לא יכולתי להבריחה משם, אף על פי שממכשירים גינקולוגיים התקנתי לי, לכל מקרה שלא יבוא, מפתח אל הכלא. במידה שידוע לי, ניסה היוֹדֵנְרֵאט מפעם לפעם לפדותה בכסף, אך העניין נמשך עד אין קץ.

חתונה

באותם הימים היתה לי חוויה מעניינת — אומרת ד"ר בר. — זושיה, מזכירת בית־הכלא, יתומה מהוריה, נישאה לשוטר יהודי. אנחנו היינו השושבינים שלה. אך אני הרי הייתי אסירה. קיבלתי איפוא רשות מאת יושב־ראש היוֹדֵנְרֵאט לעזוב את בית־הכלא אך ורק לשעת החופה.

מתחת לחופה, כאשר עשינו את ההקפות מסביב לחתן שבע פעמים, הלכו יחד עמנו שני שוטרים, ששמרו עלי לבל אמלט. שכן היתה המשטרה היהודית עריבה אף היא למעני. מייד לאחר החופה הובלתי בחזרה אל בית־הכלא.

חיפול הגיטו

(מספר פרופיסור בר)

במחצית השניה של אוקטובר 1942 נסגר הגיטו. נגמרה ההליכה אל בית־החולים הגרמני. מקרי־מחלה קשים אי אפשר היה לרפא בתנאים הקשים של בית־החולים המקומי שלנו.

אף־על־פי־כן ניתחתי מקרה של דלקת חריפה של המעי העיוור, ביצעתי ניתוח של לידה מוקדמת בטרם זמנה. ואולם הקשה ביותר היה ניתוח־הבכורה שלי בעין. החולה, שנתרפאה תחילה אצל רופא־עיניים גרמני קיבלה פתאום דלקת בעין. כדי להציל את העין השניה, היה הכרח להוציא את העין החולה. זאת ידעתי, אך לא יותר מזה. לא היה תחת ידי ספר על ריפוי־עיניים, לא המכשירים הדרושים. אף־על־פי־כן אנוס הייתי לבצע את הניתוח.

גיסי נטל על עצמו את תפקיד העוזר, את החובשת הוצרכתי לאמן, שתיתן בפעם הראשונה הרדמה לתוך הווריד, שתי חובשות שעזרו על ידי התעלפו בשעת מעשה ואלו העוזרת שלנו החזיקה את החולה. אי

שבגיטו. שם הפרידו בינינו. בעלי התקרב אלי ולחש לי, כי הצל יצילוני. משנמצאתי יחד עמו בחדר השני, מסרתי לו את הכסף שנותר אצלי ואת טבעת־הנישואין. נשארתי בכלא הגיטו, שמקומו היה מול היוֹדֵנְרֵאט. מלבד הכלא הזה היה עוד כלא קטן, מעין דיר, שבו היו מחזיקים רק אסירים לשעה. אותי סגרו בכלא הגדול.

בעלי שלח לי כלי־מיטה, לבנים ובגדים, העוזרת היתה מביאה לי ארוחות־צהריים. יכולתי גם לטבול את גופי באמבט.

מוֹסִיף פֶּרֶץ בר: את תשעת האסירים, נשים וגברים, שהובאו יחד עם אשתי עמדו להוציא להורג בתליה. בגיטו ניתנה הוראה בקשר לכך, שיספקו למטרה זו שרפרפים בעלי רגל אחת מוחקנת על ציר, על־מנת שאפשר יהיה לקפלה.

הודות למאמציו היוצאים מגדר הרגיל של היוֹדֵנְרֵאט ראש ולמתנות היקרות שניתנו לפקידים הגבוהים הגרמניים, לא ניתלו אלא שני גברים, ואלו 7 אנשים (ובניהם גם אשתי) ניצלו ממוות. מי היו הניצולים האחרים, איני יודע.

שתי תליות ביום אחד

כל האוכלוסיה היהודית כונסה לכיכר העיר, הכול הוקפו גרמנים מזויינים ברובים. אסור היה להוציא הגה, שאם לא כן היתה צפויה הסכנה לקבל כדור. אמו של אחד הנידונים לתליה הוכנסה אל בית־החולים, כדי למנוע את התמוטטותה הנפשית, שהיתה עולה לה בחייה. אני נשארתי אתה בבית־החולים. את גיסי הסתרתי בעליית־הגג, שכן ערכו הגרמנים בדיקה קפדנית בכל הבתים, כדי להיווכח אם כל היהודים יצאו אל הכיכר כפי שנצטוו.

מבעד לחלון בית־החולים השקפתי על הטקס הטראגי. נטלו בו חלק כל מטה הגסטאפו, לא רק מנוב־דבור, אלא בא גם אבץ מפלוצק, שהיה ממונה על כל יחידות הגסטאפו בסביבה כולה.

את שני הנידונים העמידו על שרפרפים וכרכו את החבלים לצוואריהם. גזר־הדין עמד להיות מוצא לפועל בשעה מסויימת. אבץ עמד כששעון בידו, וההשיג שהשעה תישמר בקפדנות.

אחד הנידונים בעט בעצמו בשרפרף, צעק משהו ונשאר תלוי. אז הרימוהו, העמידוהו שוב על השרפרף והחזיקוהו עד לשניה הקבועה. רק אז נדחפו השרפרפים והנידונים ניתלו בגובה של כחצי מטר מעל פני הקרקע. הדייקנות הגרמנית באה על סיפוקה. במשך עשרים וארבע שעות היו שני בני־אדם

המהזה הוא. החולה הזה לא היה מסוגל עוד לדבר, לא לנשום, ואף-על-פי-כן הצליח להוציא מפיו את זעקת ההצלה. אולם אני הייתי חסר-אונים, לא היתה לי הזכות להתערב, שיניחו לו למות בשקט על מיטת בית-החולים.

גם מתוך הבתים אספו את החולים הכרוניים, את בעלי-החטוטרות, הפיסחים.

בבית-החולים חיסל היודנראט על-פי רשימה משלו את כל מחלקת חולי-השחפת. מחצית בית-החולים נתרוקנה לאחר האקציה הזאת.

הגירוש הראשון הזה היה בשבילי החוויה הנוראה ביותר, שכן היו רובם פאציניטים שלי, אנשים שהכרתי, שבאתי אתם במגע. האקציות שבאו לאחר מכן שוב לא עשו עלי רושם כה קשה, אפילו זו שבה השתתפתי בעצמי. ראמק היה בדעה, כי בזה ייפסק הדבר, שהגיטו של אנשים בריאים ומוכשרים לעבודה יהיה קיים עד לסיום המלחמה. אפילו בא אלי בטענה: „למה נסעה אשתך, לשם מה ביקשה אפשרות להימלט. הגיטו שלנו יישאר קיים עד הסוף“. ואולם כל חש-בונותיו עלו בתוהו.

גם להבא נמשכו המשלוחים. הכול הבינו כבר, שהכוונה היא לחסל את הגיטו עד תומו.

כל פעם היה היודנראט מקבל פקודה בדבר מיספר האנשים שעליו לספק.

אפשר להבין, כיצד הצליח ניתוח-העין שהוא בתנאים הללו.

הריפוי היה נעשה אז ללא כל תשלום, שכן נלקח הכסף מכל היהודים.

סוף סוף הגיעה הפקודה להכין את החולים והזקנים לגירוש.

היתה זו טרגדיה איומה. שכן הכול ידעו, כי פירוש הדבר הוא משלוח לטרבלינקה, וטרבלינקה — משמעה מוות. היו המון טראגדיות, שאחת אינה דומה לחברתה.

אחת הטראגדיות היתה העובדה שיחד עם החולים הוצרכו ללכת גם משפחותיהם. עובדה זו גרמה לכמה מקרי מוות, שהצילו את שאר בני המשפחות. אמנם היו אלה מקרים של חולים חשוכי-מרפא, אף-על-פי-כן היה זה נורא בשבילי, כרופא. ואכן לא רציתי לתת יד למקרים מעין אלה.

מחזות של גיהנום בעת הגירוש

בבית החולים נתחוללו אז מחזות של גיהנום. חולה, שהיה מוטל במשך חצי שנה בבית-החולים עם גידול בבטנו, שכל רגע יכול היה לבוא אצלו המוות, ברגע שהעלוהו לעגלה לשם הובלתו למקום-הגירוש, זעק אלי שאצילנו. לא אוכל לשכוח את

ABSCHRIFT.

Sammelpassierschein Nr.102.

Der Abram Lewi

Schlama Bogety und der Fuhrmann Margules Dawid Lipa

Isreel-Moszek Broder mit einem Wagen und zwei Pferden.

Hersch-Majer Cyrkus

sind berechtigt, unter Vorlage der Polizeilichen-Einwohnererfassung in der Zeit vom 20. März bis 30. März 1940 einmal und zurück die Grenze der Ostgebiete an den amtlich zugelassenen Übergangsstellen zu überschreiten.

Alle 4 oben erwähnten Männer sind Vertreter des jüdischen Hilfskomitees in Plonsk. Die Verantwortung übernimmt der Gründer des Komitees Abram Lewi.

Dieser Passierschein ist auf Grund der Einreiseerlaubnis des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete ausgestellt worden.-

Dienstsiegel:

Plonsk, den 18 März 1940.

Der Landrat
des Kreises Plonsk.
/—/ Unterschrift unlesbar.

רשיון לאברהם לוי, שלמה בוגאטי, ישראל-משך ברודר והרש-מאיר צירקוס, וכן לעגל לון דוד ליפא מרגוליס (בעגלה ושני סוסים) — להיכנס לשטח הגנרל גוברנמנט כשליחי ועד העזרה בפלונסק.

נכון — אומר פרופיסור בר — היה זה לפני המשלוח האחרון.

מותו הטראגי של קורמן

בכיכר נאספו כל היהודים, שנצטוו למסור את כל חפצי-הערך שברשותם, כגון כסף, מטבע זה, תכשיטים, פרט לטבעות-נישואין. את האדם הראשון בשורה הפשיטו עירום כמעט, פרט ללבנים התחתונים, ובדקו את כל מלבושיו. אין תימה איפוא, שהאנשים היו שוברים בעצמם את עקבי נעליהם, הוציאו משם את חפצי-הערך המוסתרים והטילום לתוך השקים. באקציה ההיא קיפחו את חייהם לאונסקי, מי שקיים את קשרי היודנראט עם שמידט וידע עליו יותר מדי, וכן קורמן, ששימש מקשר עם הז'אנדארמריה. זו היתה ההזדמנות לחסל את שניהם, למען לא יוכלו לספר לאחר הגירוש את אשר עוללו הגרמנים הללו בפלונסק. אם היה מותו של לאונסקי מהיר למדי, הרי בקורמן התעלל שמידט בצורה אכזרית עד אימה. ביריה הראשונה נפל קורמן על האדמה, משקיבל עוד שלוש יריות, התחיל מבקש רחמים. הגרמני השאיר את קרבנו במצב הזה של גסיסה ובעצמו הוציא לו מאמר תחתו לחם עם נקניק והתחיל לזלול כאילו לא קרה מאומה, היתה זו עוד דוגמה אחת של האכזריות הגרמנית הבהמית.

בינתיים התהלכו הגרמנים על-פני הבתים, העמיסו את כלי הכסף והזהב והתכשיטים שמצאו שם לתוך שקים. מלאכה זו נמשכה שעות אחדות.

בבתים אסור היה להישאר לאיש.

ואולם אחי הודיע מייד, כאשר בא אלינו — מעירה אירנה בר — שהוא לא יילך לשום מפקד או לכיכר, שכן טעם כבר במידה מספקת את הטעם הזה. ואכן נשאר הוא אחד ויחיד מסתתר בעליית-הגג. במשך ארבעה ימים שבאו לאחר מכן — ממשיך פרופיסור בר את עדותו — היו הצורפים היהודים מן הגיטו מועסקים בבית הז'אנדארמריה במיון חפצי-הערך, אשר היהודים עצמם אנוסים היו לשאתם אל הגרמנים. כל זה הלך כביכול לסיוע-החורף בשביל הגרמנים, אל ברלין.

האקציה בכיכר, שסיפרתי עליה לפני כן, נסתיימה בשעה שתיים בצהריים. לאונסקי אז לא היה עוד בהיים. ואלו את קורמן הובילו אל ביתו. בדקתיו מייד. כדור עבר את ברכו במרכזה. שתי יריות בבטנו גרמו לשטף דם פנימי. לא היתה עוד כל אפשרות של הגשת עזרה. הוא נפח את נשמתו כעבור כמה שעות.

לאחר המשלוחים הראשון והשני, כאשר נתפנו דירות בגיטו, היו מגיעים לפלונסק יהודים שנשלחו לשם מגיטאות אחרים. אין תימה איפוא, שלפני היודנ-ראט היו מתגודדים המוני אדם באותם ימים שבהם נערכו ישיבות חשאיות. לשם עריכת הרשימות היה היודנראט מזמין גם אנשים שמחוץ לחוגו הקרוב.

הפליטים שהגיעו מנובה-מיאסטו — גובי-דבור באה בנפרד — באו בטענות, בעת שנערכה רשימת המשלוח מביניהם. הם היו בדעה, שקודם כל יש לשלוח את חושבי פלונסק. לדעת היודנראט היו טענות אלו בלתי מבוססות, שכן נעשו הפליטים למעמסה על הגיטו. תנאי התזונה נעשו אז קשים עד מאוד. בא הקץ להברחה, משום שהגיטו היה מוקף כולו פולקס-דויטשן שהיו כנראה מזויינים. מקבלי הסיוע קיבלו מפעם לפעם סכומים זעירים יותר מקופת הציבור, שנצטמקה והלכה. גם האוכל שניתן בתמחוי נעשה גרוע יותר, אם כי נשמרה שם הכשרות עד לרגע האחרון.

ראמק מרגיע

ראמק היה מהלך לילות תמימים מבית לבית ומבטיח, בחוזרו על דברי הגרמנים, שהאנשים נשלחים לעבודה.

לא היה מה לקנא בתפקיד שמילא היודנראט. לדעתי, אין איש רשאי לדון את האנשים האלה מן היודנראט, שהרי אי אפשר לדון על מצב, החורג מתחומי יכולת-המחשבה האנושית.

לאחר שהיודנראט היה עורך את הרשימות, נכנסה לפעולה המשטרה היהודית, שעליה שומה היה להביא את אנשים לנקודות-האיסוף, לפי הרשימות שנמסרו לה. איסוף האנשים היה נמשך כל הלילה. לעת בוקר היו לוקחים את הנאספים אל הרכבת. בנקודות-האיסוף נהוגה היתה שמירה קפדנית ביותר. אסור היה אפילו ללכת לבית-השימוש.

בלילות כאלה לא היה ישן איש בבית-החולים. גם חדרים אחדים של בית-החולים שהיו כבר ריקים בימים ההם, נקבעו כנקודות-איסוף. הרעש והזעקות לא הניחו לחולים לישון. לאחר המשלוח היו חדרים אלה נשארים במצב של עזובה גוראה והזוהמה היתה עד אין לשער.

במשלוח השלישי הלכו פליטי נובה-מיאסטו.

פעם — אומרת ד"ר אירנה בר — ראיתי מבעד לאשנב המסורג של בית-הכלא הרבה אנשים בכיכר העיר, במרחק רב מכלאי. היה זה בשבילי רגע איום. שכן סבורה הייתי, שאת כולם יובילו מכאן, ואני לבדי אשאר. שמעתי גם נפץ של יריות.

ואלו אני נדברתי עמה, שהיא תימלט מן הרכבת. מהיותם סבורים, שאנסה להבריחה מבית-הכלא, הקיפו ה'אנדארמים' יחד עם השוטרים את הכלא, שבו היתה כלואה אשתי. צ'שיק מורדקוביץ' ישב בפנים, כדי לשמור עליה.

ידוע ידעתי שהמצב הוא גרוע מאוד. משהביא ינטס מן העיר את הידיעה על הקפת בית-הכלא בשוטרים, הודעתי שאני נסוג מתוכנית הבריחה. גיסי זמלמן וינטס הלכו, על-פי ההסכם המוקדם שעשו עם הפולקסדויטשן. ליוויתי אותם עד לגדר, שמעליה הם קפצו ועברו לצד הארי. אך איתרע מזלם, ומלבד השומר המשוחד היה שם עוד אחד אשר ירה אחריהם. גיסי נפצע בעקבו, אך הפצע לא הפריע לו בבריחתו. בנס נקלע לביתו של איזה איכר מכיר. משם יצא בדרך לווארשה.

ינטס לעומת זאת נשאר מסתתר במקום.

הקומוניסטים לא גילו פעילות

מעניין הדבר, שפוקס, מנהל לשכת העבודה, מי שהיה מביא לנו מפעם לפעם חדשות על המתרחש בחזית במלחמה, אך במיוחד היה פעיל בתחום זה בימי הקרבות ליד סטאלינגרד, לא היו לו כל אפי' שריונות להסתתר. מששאלנוהו, מניין לו הידיעות, תמיד היה מספר איזה סיפורים מסתוריים: "אנחנו... אנחנו מארגנים, אנחנו עושים..." היו אלה קומוניסטים כביכול. אבל למעשה לא גילו כל פעילות. והראיה, שאפילו אותו לא הצילו. כל דיבוריו נשארו בגדר האמירה האהובה עליו: "יש לנו קשרים". בימי הכיבוש היתה אימרה זו נפוצה מאוד והיא נכנסה גם ללשון המדוברת שלאחר המלחמה.

בחצות דפקתי על דלתו של ראמק ואמרתי לו, שהייתי עייף מאוד, הרגשתי ברע, לקחתי איפוא סם שינה וישנתי כל הזמן. בשעה שלוש וחצי לפנות בוקר הלך ראמק אל פוך, כדי למסור לו את "הידיעה המשמחת", שהופעתי. משראני פוך לאחר מכן, העיר לי לאמור: "דוקטור, איך גלאובטה, דו ביסט שון איין ארייר" (דוקטור, כסבור הייתי, שהנך כבר "ארי"). בשעה שש בבוקר הלכנו כולנו לתחנת הרכבת ברגל. הפולנים הסתכלו בתהלוכה טראגית זו.

עלי להזכיר כאן עוד את פרידתי מאת ד"ר טישקו, לפני חיסול הגיטו. הוא אמר לי אז: "אתם נוסעים כולכם", ועשה תנועה בידו להראות שישחטנו. כפי שנודע לי לאחר המלחמה מפי ד"ר סוקולוסקי, נתלה טישקו כשבועיים לאחר גירושנו בעוון שיתוף פעולה עם המחתרת הפולנית.

כל המאורעות האחרונים הללו חיזקו בי עוד יותר את ההכרה בדבר נכונות תכניתנו להימלט. בגיטו כמעט ולא נותרו עוד אז אלא אנשים צעירים ובריאיים בלבד. מטעם זה היה המצב קל פי כמה בשבילי כרופא, שכן מיספר הפאציינטים הופחת אז בהרבה, וכמעט שלא היתה לי פראקטיקה. אבל מצד שני היה המצב מסובך בשל אשתי, שעדיין היתה כלואה בבית הסוהר. וכאן בא גיסי ותבע במפגיע להחיש את הבריחה. בשום אופן לא רצה להיקלע עוד פעם לאיזה מחנה נאצי, לאחר שנחנסה פעם בטעמה של טרבלינקה. לאחר שחוסל גיטו נבידבור בראשית דצמבר, נעלם עוד יישוב יהודי שנזקק פעם לעזרתי.

הקץ מתקרב

ואף אנו בפלונסק התקרבו והלכנו אל הקץ. וגם גיטו זה שוב לא היה זקוק לי. החיסול הסופי שוב לא היה אלא עניין של ימים אחדים. החלטתי איפוא, כי בלילה האחרון, כאשר היעלמי שוב לא יוכל להזיק לאיש, נקום ונימלט. המפתח אל בית-הכלא היה מוכן ביד, כפי שהזכרתי כבר. עתה עוד התקנתי מקום-סתור בבית החולים מתחת למדרגות, אשר לפי תוכנית עמדנו להימלט מתוכו. שם אספתי במשך זמן מה מלאי של מים, צרכי-אוכל, אופיום, אטרופין, כדי לחסל בו כלבים אשר עלולים היו לרחרח אחרינו, ספרים בעלי-ערך ומכשירים רפואיים.

באותם הימים דיברתי גם על לבם של כמה וכמה אנשים צעירים, שיקומו ויברחו.

זמלמן ידע על תוכניתי. כאשר הגיעה השעה והוכן כבר המשלוח האחרון, באתי במגע עם זמלמן וינטס, שהיו לו קשרים מסועפים עם איכרים. הוא ניהל אתם עסקי-מסחר כל הזמן. הוא שיחד איזה פולקסדויטשן, ולפי הסכם זה עמדנו להימלט מן הגיטו בלילה האחרון שלפני המשלוח.

פחדתי רק מפני דבר אחד, שהשמירה על אשתי בבית-הכלא תהיה חמורה ולא אצליח לחלצה.

ואכן, את אשר יגורנו בא. נודע לנו, כי ב-16 בדצמבר 1942 עומד המשלוח שלנו, שעמו יבוא חיסולו הסופי של הגיטו, לצאת לדרך.

בלילה אור ליום 15 בדצמבר הלכנו עם זמלמן ועם גיסי אל ינטס, ואצלו הסתתרנו.

בבוקר התחילה מהומה בגיטו. הרופא וזמלמן נעלמו ואינם. ראמק הודיע על כך לזאנדארמריה וזו שלחה אחרינו את תיאור מראנו לשם חיפוש הנמלטים. אולם ביוזנראט לא נתן איש אמון בכך שברחנו, שכן היו הכול בדעה אחת, שלא אפקיר את אשתי.

בתא האחרון נמצאה אשתי יחד עם עוד שמונה אסירים. לפני הקרון עמדו אנשי הגסטאפו מנוכח-דבור, אבץ עם כלבו ושראמף. אני הסתכלתי מבעד לחלון הקרון. ראמק, שחשב כי את האסירים יהרגו, ביקש להעביר את אשתי אל הקרון שלו. הוא התייצב איפוא בעמידת-דום, ואחר-כך התחיל להסתובב ליד אבץ, עד שלבסוף אמר: „הייתי רוצה לבקש, כי הגברת דוקטור תעבור לתא שלי“. הגרמני הסתכל בי, קרא לעוזרו והלה ערך רשימה של האסירים. הערתי, שאני אינני אסיר, לא עשתי עליו כל רושם. הוא אטם את אוזניו ורשם גם אותי ברשימת האסירים. לא אני, לא ראמק, אשר ביקש לעשות לנו טובה, ואף לא הגרמני שערך את הרשימה, לא ידענו שהגרמנים שומרים בקפדנות על „חוקיות“ במידה שמדובר על אסירים. אם איזה אסיר נקלע למחנה ריכוז מסיבה כלשהי בטרם יצא גור-דינו על הפשע שעשה, אסור היה להמיתו עד שנתקבל גור-הדין מבית-המשפט הנוגע בדבר. ובמקרה שאותו אדם נידון לאיזו תקופת-מאסר, לא יכלו לחסלו אלא לאחר שריצה את תקופת-מאסרו שנרשמה בפסק-הדין.

כיוון שכן, הרי הכללתנו ברשימת-האסירים יכלה להיות לנו להועיל אילו נקלענו שנינו לאושביץ, אשר לשם נשלח המשלוח שלנו. ואולם אני גמרתי אומר שלא להגיע אל אושביץ ויהי מה. בריחתנו היתה מתוכננת ולא רציתי לחזור בי מהחלטתי. הדבר היחיד שהדאיגני היה, אם יעמוד לה לאשתי אומץ-

ואולם הפולנים אשר הסתכלו במיצעד שלנו אל הרכבת, פניהם העידו בהם שהם מדוכאים ממראה-עיניהם.

בתחנת-הרכבת עמדה מוכנה רכבת-נוסעים, וצמוד אליה עמד גם קרון עמוס מצרכי-מזון. שכן היו גם גרמנים מסויימים אשר לא ידעו להיכן מובילים אותנו. מאחורי הקטר היה קרון אחד ממחלקה שניה, ואחריו קרונות ממחלקה שלישית.

כאשר שמעתי בלילה יריות — מעירה ד"ר אירנה בר — ידעתי, שכאן הכוונה היא על קרובי-נפשי ומאז ואילך לא יכולתי לעצום עין. בשעה ארבע לפנות בוקר הוליכני ז'אנדארם גרמני אל בית-הכלא הגרמני ומשם אל תחנת-הרכבת. הוא לא חסך ממני גם בעיטה באחורי. העמידוני ליד הקרון ממחלקה שניה, ואז פרצתי בבכי. הז'אנדארם ניגש אז אלי ואמר: „פראו דוקטור, וארום ויינען זי, איהר מאן שטעהט דאך דארט“ (גברת דוקטור, למה תבכי, הרי בעלך עומד שם).

אנו עולים לקרונות

בעת שעמדתי והסתכלתי ברכבת — ממשיך פרוי פיסור בר — ניגש אלי ז'אנדארם בעל דרגה ושאלני: „הראית את אשתך?“ „לא“ — השיבותי לו. „בוא אתי“. הלכנו לאורך הרכבת עד לקרון המחלקה השניה.

בדרך לרכבת בזמן השילוח

אשתי נפלה החוצה ואחריה קפץ אותו אסיר. אלה שנשארו בתא, מתוך פחד לגורלם הם, התחילו לצעוק „שיסן“ (לירות). הגרמנים היו אמנם בתא הסמוך, אך כנראה לא הגיעו הצעקות אל אוזניהם מחמת רעש הרכבת, עד שזו התרחקה מרחק הגון. בינתיים נמצאנו אנו על סוללת המסילה, אשר חוטים נמשכו לאורכה. אשתי התרוממה ואחר נתגלגלה למטה, ואני אחריה.

כפי שנודע לי מאנשי פלונסק אחרי המלחמה, התהלך אחר־כך המפקד בתחנת וארשה־גדאנסק לאורך הקרונות ואמר: „הרופא ואשתו כבר אינם“. כל הפלונסקאים ידעו שברחנו. הסרנו את סרטי הטלאי הצהוב, חפרנו בור וקברנו בו את תעודותינו יחד עם הסרטים. מטפטף גשם קל, ואלו אנו לא ידענו במדויק היכן אנו נמצאים. ראינו מרחוק קרונות מאופלים של חשמליות, והאסיר שהיה אתנו הכיר, שהננו קרובים לבית־הקברות של ברודנו. בינתיים היינו עוד בתחום המגודר של הרכבת. הלכנו לאורך הבתים המוארים, עברנו ליד גרמנים עד שיצאנו לשטח ריק. הלאה מזה ראינו גדר ומאחוריה דרך, ואלו ליד השער עמד משמר. משהשגחנו בפרצה בגדר, יצאנו בעדה אל הדרך. משהגיע לאוזנינו קול צעדיהם של אנשי המשמר, החשנו את צעדינו, ברצוננו להגיע עד איזה בית. לא היה לנו כל מושג, שהבתים היו סגורים אותה שעה על מסגר וברית, משום בווארשה היה נהוג אז עוצר־לילה. ואכן השגחנו באיזה בית קטן מרוחק, ומשהגענו אליו נסתבר לנו, כי זהו בית־שימוש ציבורי בכניסה לבית־הקברות. נכנסנו לשם, אני ישבתי על האסלה ואשתי על ברכי. כך ישבנו עד לשעה חמש וחצי לפנות בוקר.

בהיותי שקועה למחצה בשינה נראתה לי אמי בחלומי — אומרת דוקטור בר — והיא אמרה לי שעלינו לצאת מייד מן המחבוא הזה.

נפרדנו מעל בן־לווייתנו, שישב כל הלילה בתא השני. שנינו הלכנו אל החשמלית. אבל לא היה לנו כסף, סיפרתי איפוא לכרטיסנית איזה סיפור, שאנו חוזרים מנשף, אין לנו כסף, אבל יש לנו סכיני־גילוח ומצית בצורת לב. פרטים קטנים כאלה נשמרים בזכרון בנסיבות מעין אלו. הכרטיסנית לא היתה בייש־נית, היא לקחה את שני הדברים בתמורה לכרטיסי־נסיעה, אבל בכל זאת נתנה לנו כרטיס־מעבר עד לז'וליבוז'. בשעה שש וחצי הגענו אל בית־הזכוכית שבו התגורר פרופיסור שימאנובסקי. השעה היתה מוקדמת, ישבנו איפוא על המדרגות. סוף החלטנו לעלות בהן.

אבל גם כאן לא הכול היה כשורה. שכן יום קודם לכן באותה שעה ערכו חיפוש אחר חתנו של הפרופיסור, אשר היסוד היה בשיתוף־פעולה עם תנועת

לבה לקפוץ מן הרכבת. והרכבת נסעה לאט לאט והנסיעה נתארכה עד אין קץ... יום תמים נמשכה הנסיעה עד לווארשה.

סגורים היינו בתא אחד ולא יכולנו להגיע אל בית־השימוש. היינו עשרה אנשים בתא. כאשר ברגע מסויים נכנס אל תאנו מפקד המשלוח, שהיה אחד הז'אנדארמים מפלונסק, הוא שאלנו, אם אין אנו זקוקים למשהו. ביקשתי רשות לצאת אל בית־השימוש, שמקומו היה מאחורי אותו תא. ואכן עברו הז'אנדאר־מים למקום אחר ואז ניתן לנוסעי התא שלנו להשתמש בבית־השימוש. אז התחלתי לדבר עם חברי לתא על נושא הבריתה. האסירים התנגדו לכך בכל תוקף, באומרם כי בשום אופן לא יניחו לי לברוח, ואף לא יעשו כן, כדי שאיש לא יירה בעוון בריחת זולתו. טענותי, שהדרך הזו ממילא מוליכה לאושבין, לא הועילה ולא כלום.

היה אצלי מזרק, מורפיום, סכיני־גילוח לחיתוך העורקים ושתי מגבות. למקרה שמישהו מאתנו יקבל כדור או יאונה לו איזה מקרה־ביש אחר.

משבא שוב מפקד המשלוח אל תאנו, ביקשתי תה. אך הוא הביא רק שתי כוסות תה, בשביל אשתי ובשבילי. משיקשתי משהו לשתות כדי לרוות את צמאונם של שאר האסירים הוא הביא להם מים.

הקפיצה מן הרכבת

נתתי לכל אחד מהם טבלת־שינה, ואמרתי שזה מרווה את הצמאון כביכול. ידעתי, שלחיהם לא תהיה צפויה כל סכנה בגלל זה. ואכן עד מהרה התחילו כולם להירדם.

סוף סוף הגענו לתחנת וארשה־ברודנו. כאן התעכבה הרכבת לזמן רב. אנשים התהלכו בבית־הנתיבות אנה ואנה ומששאלתי את נהג־הקטר, להיכן מובילים אותנו, השיב: „איני מאחל זאת לגרוע שבאוייבי“. משמע, שידוע לכול להיכן אנו נוסעים. ביקשתי ממנו, שבהגיע הרכבת ליער שמאחורי וארשה יאית קמעה את הנסיעה בסיבוב, למען נוכל לקפוץ. „ומה אקבל?“ — שאל. „אין לי מאומה“ — השיבותי לו. והיתה זו האמת לאמיתה. אבל כאן נפסקה השיחה, שכן נתקרבו והלכו הז'אנדארמים הגרמנים.

משירד הלילה זזנו סוף סוף מן המקום. פתאום יצאנו מתחנת־הרכבת ההומה מאדם ומלאת הרעש, למקום ריק ושומם.

אנו קופצים. אשתי נעמדה על מדרגת הקרון, לאחר שנתתי לה הוראות מדוקדקות כיצד קופצים. אני אמרתי ליטול את התרמיל שלנו, אך אחד האסירים תכסו, השארתי איפוא בידו את התרמיל וקפצתי.

לקבוצה שעסקה בהוצאת הגויות מתאי-הגאזים. קבוצות אלו היו הגרמנים מחסלים בדרך כלל כעבור זמן מה, למען לא יישארו עדים חיים למעשי-האכזריות ההיטלרסטיים. עובדה זו היתה ידועה לאסירי אושביץ ועל שום כך הם התארגנו, ואמרו לבצע מרד במחנה. ואכן אחד המארגנים של אותו מרד היה בורנשטיין. פרטים מדויקים אינם ידועים לי, שכן שמעתי את הסיפור מכלי שני, אבל סופר לי, כי רבים נמלטו אז מעבר לחומה, אחדים ניצלו ואחרים נהרגו. אלה שנשארו בחיים סיפרו לנו על כך.

בורנשטיין עצמו נהרג, למרבה הצער. לעומת זאת סיפרו דברים לא כל כך נעימים על קליינמאן. היה זה עגלון, בריון, צעיר בעל שרירים ותמיד נכון לתגרה. באושביץ שימש, כפי שסיפרו לנו, בתור קאפו והיכה את האסירים האומללים. מובן שאת הדברים האלה שמענו רק לאחר המלחמה.

ח'לאביב, פברואר 1960.

המתתרת. הפרופיסור, בחושבו שהפעם באו לאסור אותו, בלע ציאנקאלי. אך נסתבר, למרבה המזל, שהרעל היה מקולקל כבר ולא פעל...

שמועות מפלונסק לאחר המלחמה

עתה התחילה אצלנו תקופה חדשה, תקופת ההסתתרות בצד הארי. תקופה גרושה חוויות מסוג אחר לגמרי מאשר אלו שבפלונסק. היתה זו תקופה לא פחות טראגית, אבל היא איפשרה לנו בכל זאת להישאר בחיים עד לאחר אותה מלחמה נוראה במלחמות.

משנסענו עוד פעם לפלונסק לאחר המלחמה, נודע לנו מפי אנשים רבים שניצלו, על השוטר היהודי מגיטו פלונסק ששמו היה בורנשטיין ואשר הכרנוהו היטב. הם סיפרו, כי באושביץ נקלע אותו בורנשטיין

AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE, CRACOW

Nr. A. 180 / Kz.
248 / 41.

Krakau, den 24. Januar 1941.

P.T.

Judenrat

in P o d s k

Kreis P o d s k

Wir haben Ihnen seinerseits / am 5.XI.v.J./durch die Vermittlung der Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, in Berlin den Betrag von RM.1.000.-überwiesen und vermisseen bis heute den Eingang Ihrer Empfangsbestätigung.-

Mit Schreiben vom 10.XII.v.J.ersuchten wir Sie auch um Einsendung eines ausführlichen Berichtes über die Tätigkeit des Jüdischen Hilfskomitees in Ihrer Stadt u.sw.baten wir Sie um folgende Angaben:

1./ Anzahl der Juden, 2./ Anzahl der Flüchtlinge, 3./ Anzahl der Be-treuten, 4./ Anzahl der Rückwanderer, 5./ Ist eine Volksküche tätig? 6./ Gegebenenfalls- die Anzahl der Mische pro Tag, 7./ Wenn keine Küche vorhanden ist- ob Lebensmittel verteilt werden? 8./ Ob eine Kinderobhut besteht- im bejahenden Falle, in welcher Weise? 9./ Ob Krankenhäuser, Ambulatorien, "Häuser der Flüchtlinge" vorhanden sind? 10./ Budget der sozialen Versorgung.

Wir bemerken, dass wir auf diesen Angaben Schreiben ebenfalls keine Antwort erhielten und bitten Sie, in Anbetracht der Wichtigkeit der Angelegenheit um umgehende Einsendung eines ausführlichen Berichtes...

Hochachtungsvoll

American Joint Distribution Committee.

IM/Seh.

מכתב בתאריך 24.1.1941 מאת משרד הגיונס בקראקא אל היודנראט בפלונסק, שבו נאמר כי הועבר אליו ב־5.11.40 סכום של 1000 מארק, אולם עדיין לא אושרה קבלתו. כן נתבקש היודנראט לשלוח דין וחשבון על פעולתו.

נובה-מיאסטו (ניישטאט) בימי השואה

אברהם בלוטניק נולד בנובה-מיאסטו ב־24.11.1916. בן אריה ודבורה (לבית צ'ופראק). כיום בנווה-עזו שליד פתח תקוה.

פיר יודנאבטיילונג! — בלא לציין כתובת מדויקת יותר של המועד.

נגישות ראשונות נגד היהודים

לפי פקודת הגרמנים אסור היה על היהודים להלך ברחובות העיר, בייחוד במרכז, אחר כך פורסם גם איסור להלך על המידרכות. כל גרמני שיהודי היה פוגשו בדרכו, חייב היה היהודי להשתחוות לפניו ולהסיר את הכובע. בתחילה התחילו היהודים עצמם לנטוש חלקים מסויימים של העיר ולהתרכז יותר ויותר במקום אחד. בשלהי שנת 1940 בא סימון תחומי הגיטו. ולבסוף — סגירתו הגמורה. דברים אלה חלו פחות או יותר בד בבד עם סיפוח השטחים הללו אל תחומי הרייך. והנה אחד המאורעות, שהיה בו כדי לרמוז לציבור היהודי מה צפוי לו מידי השלטון החדש, מה עלול לעלות בגורלו וכיצד עלולים הדברים להסתיים.

יום הכיפורים בשנת 1939

יום-הכיפור הראשון במלחמת העולם השנייה חל ב־23 בספטמבר 1939, 23 ימים לאחר שהיטלר פתח במלחמה נגד פולין, 16 יום לאחר כיבוש נובה מיאסטו בידי הגרמנים. בעיר שרר שקט, היהודים התכוונו ליום-הדין.

בשבת שקדמה ליום-הכיפורים חדרו הגרמנים לבית-הכנסת, ערכו בו הרס ואת ספרי-התורה גררו. כשהם פתוחים, על-פני חוצות העיר אל כיכר-השוק והשליכום על ערימת זבל, שפכו עליהם בניזין והציתום. והאספסוף הפולני עמד והסתכל ברוב שמחה במחזה המרהיב. זה המרהיב. למחרת, ביום א' בשבת, יצאו היהודים וברוב זהירות, בהסתר מעין רואים, אספו בידיהם את שארית האפר, הסתירוהו בכיסיהם ובסירים וקברו את האפר הקדוש בבית-הקברות היהודי.

כיבוש נובה-מיאסטו חל ב־9 בספטמבר 1939. פרטים על מה שעבר על האוכלוסיה היהודית בימי הכיבוש הגרמני עוד אוסיף להלן. חלק מהם רשמתי בשעתו ואשתדל למסור משהו שיהווה איזו שלימות. על-ידי שאשלים את הפרטים שהעליתי על הכתב בפרטים אחרים, שנשתמרו בזכרוני.

בתקופה הראשונה, דהיינו בשנת 1939, עוד אפשר היה איכשהו לדחור אל שטחי הגנראל גוברנמנט. חוטומב היתה תחנת-הגבול בין שטחי הרייך לבין הגנראל-גוברנמנט. שם היתה נערכת בדיקת התעודות. הרבה אנשים היו עוברים גם על-ידי חציית הגארב בחורף, בקפוא הנהר, ברגל. בעת המעבר על הקרח אפשר היה בימים ההם לקחת איזה מטלטלים, ככל שהיה ביכולת האדם לשאת עמו.

תושבי נובה מיאסטו קיבלו כבר בראשית ימי הכיבוש תעודות מצויידות בחותמת הרייך הגרמני. בתקופה הראשונה המטבע הנהוג היה עדיין הזהוב הפולני, אבל הונהג גם המארק הגרמני. סיפוח רשמי אל הרייך הוכרז בשלהי שנת 1940 (?) — המע'. אז גם נכלאו היהודים בתוך הגיטו.

חילופי-מכתבים עם שאר חלקי פולין לשעבר התנהלו באורח סדיר למדי. מן הגלויה שנשתמרה בידי ניתן להיווכח שאפשר היה לכתוב גם לשטחים שנכבשו בידי ברית-המועצות. על תקינותו של שירות-הדואר מראה החותמת על הגלויה שבידי, שכול גרמני מוטבע עליה וכתובת „דויטשס רייך". גלויה זו נשלחה מנובה מיאסטו ב־1 ביוני 1940 וליד החותמת הזאת מצויה חותמת של דואר-ביאליסטוק מיום 15 ביוני 1940.

לפי כתובת השולח אפשר גם לראות שהשתמשו אז בשם: נובה מיאסטו, נפת פלונסק, גרמניה. מעצם תוכנה של הגלויה מסתבר, שהיו מקרים של קבלת דואר במהירות גדולה עוד יותר, שכן גלויה אחרת, מן ה־20 במאי 1940, שנשלחה מביאליסטוק, הגיעה לנובה מיאסטו כבר ב־27 במאי, דהיינו כעבור שבעה ימים בלבד.

מיסמך מעניין הוא גם גלויה מווארשה. בגלויה זו מוטבע בול של הגנראל גוברנמנט והיא נשלחה לפי הכתובת: נוי-שטאדט, נפת פלהנן, מחוז ציכנאו.

אצלנו בבית עדיין לא היו. השכן שלנו, פרידמן ואביו, הסתתרו בעליית-הגג. עזרתי להם להעמיד את הסולם, אשר אחר-כך העלוהו אחריהם למעלה. בינתיים הגיעה לאוזני צעקה מן החצר. היו אלה היהודים מן המניין שבבית קוצ'יולק אשר התחילו להימלט על נפשם ולהסתתר.

בעל אותו בית, ויאטראק, יהודי כבן שבעים, הסתתר בעליית-הגג של ביתו בן הקומותיים, ומשם הורידוהו, בהשליכם אותו כהשליך איזה צרור מטל-טלים. הישיש היה מוטל על הריצפה כששיניו רצוצות, כולו שותת דם.

בהחזיקו את טליתו בידיו התרוצץ אברהם וולף הולצמן, אופה, אדם בן 62, ברצותו להימנע מפגישה עם ה"אורחים" הוא רץ דרך החצר, אבל הם השגיוחו בו ובעומדם ליד אגף הבית שלנו פתחו ביריות לעברו. כדור פגע בהולצמן, אך הוא רץ הלאה תוך כדי השמיעו זעקות. אך הנה חסם לו חייל גרמני את הדרך וחבט בקת-רובה ישר לתוך חזהו. שותת דם כולו הוא נפל על הארץ והרוצחים שוברים לו לתוספת את ידיו ורגליו. וכך היה מוטל, כשהוא מתבוסס בשלולית של דמו הניגה, וידיו ורגליו מפותלות ושבורות.

עתה הם פורצים אל ביתנו, בבית מצאו את אמי, אחותי ואותי. אחי מסתובב ליד מכונת-התפירה ואומר להם, כי הוא נוצרי. הם בודקים אותו, שואלים אצל שכן גוי לזהותו, והלה — מאשר, שודדים מכל הבא ליד, וכשידינו מורמות כלפי מעלה הם מצרפים אותנו אל שאר הנרדפים תוך כדי מהלמות.

ביקשתי לרוץ אל אמי אשר התעלפה, אבל הוכרחתי להישאר במקומי. משעשיתי תנועה ראשונה כווננו אלי עשרות רובים גרמניים. לא היתה לי ברירה והוכרחתי לעמוד.

בינתיים נשמעו יריות נוספות מכיוון העיר. והנה נודע לי, כי את הרשל מילר, יהודי ישיש כבן שמונים, שמצאוהו מתפלל בטליתו בתוך המיטה, רצחו בו במקום והפכו את הרהיטים עליו.

מביט אני ורואה שמוליכים את דוד מאלובאנצ'יק, כשהם מכים אותו תוך כדי לכתו. ישיש בן 75 זה מואשם על-ידיהם בהריגת קצין ביריה, אותו יהודי אשר מעודו לא החזיק רובה בידו, מאשימים ביריה בקצין גרמני.

את חתנו, שלבוש היה בתחתונים בלבד, גררו אל כיכר-השוק. והנה מוליכים שני גרמנים את הרב הרש לייב קרישק, כשגרמנים אחדים מחזיקים אותו תחת זרועותיו ואחרים הולכים ומכים אותו בלי הרף. רגליו כושלות ועיניו נשואות השמימה, התפלל לאלוהים בלי אומר ודברים.

משנשתרר שקט, התחילו היהודים לצאת ממח-בואיהם וניסו לשוב לחיים תקינים. הם דימו בנפשם, כי כל הרעה היא כבר מאחוריהם. והנה בא יום-הכיפורים ופיזר את האשלות האלו, והפעם באורח סופי. בבוקר היו השמים מכוסים עננים, כאילו מתוך תחושת העצבות.

בביתו של יצחק קוצ'יולק התכנסו כמה יהודים זקנים ואמרו תהילים. בבתים נעשו הכנות לקראת תפילת יום-הכיפורים.

פתאום נשמע טירטור של מכונות שהתקרו בוואו מצד רחוב צייכאנובסקה בכיוון לרחוב הווארשא. הן נעצרו בתחילת רחוב וארשה. עמדתי מסתתר מאחורי וילון שליד החלון ומניתי את מיספר המכור ניות. הראשונה נעצרה, אחריה האחרות, כשהן ערוכות בשלישיות. תור זה נמשך עד לרחוב בית-הכנסת. מתוך המכונות התחילו לקפוץ חיילי הלופטוואפה.

כמה אנשי הגסטאפו הגיעו מבניין בית-הכומר לשעבר, שעתה השתכן בו משרד הגסטאפו. הם נעמדים ליד בית-המרזח של באלצר; שם היתה עתה המיסעדה הגרמנית. גם משם התחילו לצאת גרמנים, אזרחים וחילים. והנה ראיתי, שאליהם ניגשים מפקדי החילים וכעבור רגע חוזרים חבריהם ומדברים אליהם משהו. ודאי מסרו להם את ההוראות שקיבלו לפני רגע.

ואלו היהודים, שלא ידעו דבר על המצפה להם, החלו לצאת מחצרותיהם. רואה אני את אחי, היוצא מביתו. אל היהודים המתקרבים פנו הגרמנים ושאלו: "הגדה הוך?" (ידיים למעלה!) ומיד התחילו לחבוט בהם בקתות-הרובים, לבעוט בהם, עד שלבסוף הטילו לידי הקבוצה שעמדה ליד בית-המרזח.

הרם וחורבן, רצח והתעללות

בינתיים פשטו כמה מאות השודדים הנאצים על העיר, שקודם לכן הוקפה מסביב, בלא לפסוח על שום בית. הם היו שואלים: "יודה?" (יהודי?). ומששמעו תשובה חיובית, התחילו להשמיד כל מה שמצאו בבית, שברו זכוכיות ומראות, פרמו כלי-המיטה והרסו רהיטים, עד שהותירו מאחוריהם חורבות בלבד. חלק אחר של הקלגסים התחילו להכות מכות רצח את הנשים והנערות, לבסוף גם את הילדים.

ממקום-המחבוא שלי ראיתי כיצד הוליכו בכיוון לבית-המרזח המוני יהודים שידיהם מורמות כלפי מעלה, והכיוון היה כיכר-השוק. שם הוקפו היהודים מכונות-יריה, ואלה אשר הביאום, חזרו על עקבותיהם לשם הבאת יהודים אחרים.

לשני ילדים, את שלמה יוסף שטרן, אב לארבעה ילדים, חתנו של דוד מאלובאנצ'יק שהיה אב לילד אחד ואת שמואל פרנקל פרשניץ (פשסניש), אב לשני ילדים, אשר בא אל משפחתו בנובה מיאסטו.

את כל אלה העלו למכונות ולקחו אל העיר. רק אנשים ספורים ראו את המקרה הזה.

בינתיים גמר יודל מאלובאנצ'יק את ערימת האבנים שלו והוכרח לרוץ לערימה שניה, והגרמנים מריצים אותו במהלומות, ולבסוף משיגים אותו ודוקרים בכידון בעכוזו. הוא שותת דם, אך אנוס הוא לרוץ הלאה, אפילו מוכרת הוא להמשיך בעבודה. כאשר החייל פנה והלך לו לרגע, קרע יודל חתיכת בד מכותנתו וחסם את זרם הדם.

הגיע גם תורי. הוכרחתי לעבור אותה דרך. אותם כמה מאות מטרים רצתי במהירות, בהיותי רדוף פחד, שהרי החיילים הגרמנים רדפו אחרי בכידוניהם. החיילים האחרים קיבלוני תחת חסותם וכך יצאתי שלם.

שלושה ישישים מוכים ופצועים

שלושה יהודים ישישים, שלא היו מסוגלים עוד לשום עבודה, נפלו בכביש. ברגליים השליכום הגרמנים לתוך התעלה ורמסו ברגליהם על ראשיהם. הם התעלפו. בהיותנו עסוקים כל היום בכביש, לא ידענו על המתרחש בעיר. עבדנו כל הזמן, בלא להוציא הגה איש אל רעהו.

משהגענו אל הקילומטר השלישי ירדה החשיכה. החיילים העמידונו בשורות, נפלת פקודה קצרה: של-שות! ואכן ביצענו את הפקודה במהירות הבזק, אבל ממילא לא נמנענו מחבטות בראש. שישה אנשים צעירים, ואני ביניהם, קיבלנו פקודה לשאת את אלה שהופלו לתוך התעלות לבתיהם. אנחנו עצמנו היינו כבר עייפים למדי לאחר יום כזה של עבודת-פרך, אבל בשניים שניים אנוסים היינו לגרור על הגב אחד מן האומללים, במאמץ על-אנושי הצלחנו איכשהו ללכת עם המשא שלנו בעקבות האחרים, כדי שלא אנחנו ולא הם ניענש בעונש מוות.

בשעה שבע בערב הגענו אל כיכר הכנסיה. כל אחד חייב היה לשים על ערימה את מכשירי העבודה שלו וכשכר-טרחא ספגנו שוב כמה מהלומות.

מבית-הכומר יצאו „נשואי-הפנים“, אשר התחילו בעריכת פרעות. הם בחרו עשרים מטובי-העיר, ביניהם גם את הרב דמטא, הביאום תחת משמר אל בית-הכומר ושם כלאום בדיר בחצר. ניתנו להם תרמילים עם צנימים רוויי נפט ודלי של מים שופכין לשתייה. תוך איום: מי שישמיע אפילו מלה אחת, יירה בו במקום.

נשמעת פקודה להסיר את הנעליים והגרביים. הפקודה מוצאת לפועל. וגשם ניתן מן השמים. כל הרובים מוכנים ליריה.

הפולנים מביטים — נהנים ושודרים...

נשמע קול גדול: „שמע ישראל!“ — הכול אומר רים וידוי. מגיע ראש העיר הפולני, פאקולסקי, שתמיד היה לוהה כסף מהיהודים והוא מסתכל במחזה, כשחיוך סארקאסטי נסוך על פניו.

גם שאר האוכלוסיה הפולנית מסתכלת מתוך הנאה גלויה.

בינתיים אנחנו ממתינים, מה יביא לנו הגורל. לאחר התייעצויות של כחצי שעה מניחים לנשים לשוב הביתה, ששם הן מוצאות את כל כלי-הבית שבורים ורצוצים. בינתיים ניצלו הפולנים את ההזדמנות ושדדו מבתי היהודים מכל הבא ליד. ונטלו חלק בכך הכול, למן האנשים הפרימיטיביים והאספסוף ועד לאזרחים המכובדים. ואם לא די בכך, עוד מסרו לאיכרים המקורבים להם שבסביבה, והללו באו בעגלותיהם עם שקים כדי למלאם בזה.

אבל שום יהודי לא דאג אז לרכושו. הנשים חיפשו רק איזה סדק בקיר, שבעדו יוכלו להציץ ולראות מה נעשה בבעליהן.

אותנו היכו בינתיים בלי הרף, עד שלבסוף ציוו עלינו להתייצב בשלשות והוליכונו דרך רחוב קושצ'ילנה אל הכיכר שלפני בית-הכומר. שם ניתנו לנו מכושים ואתים והורצנו אל כביש צ'יכאנוב, שהחל מבית-הקברות הנוצרי היו פזורות שם ערימות של חצץ. שנועדו לתיקון הכבישים. כל יהודי או זוג יהודים נצטוו לנקות את האבנים האלה, שמוזה שנים רבות העלו עשבים, ולאחר שנוקו היה צריך להשליך כל אבן לחדר לתוך התעלה ולסדר בערימות ישרות. לאורך קילומטר הוצבו ליד כל ערימת אבנים, במרחק של עשרה מטרים זו מזו, יהודי אחד או שניים. ועל יד כל ערימה עמד גם חייל נאצי, שכל משימתו היתה להכות את היהודים.

הגיעו שתי מכונות גרמניות והיהודים אנוסים היו להשתחוות לפנייהם שלוש פעמים אפיים ארצה. אחת המכונות נעצרה ליד שני גברים חזקים וגבוהים לבושי מדים שחורים, צלבי-קרוס על זרועותיהם ואקדחים בידיהם, יצאו מן המכונות. אחד מהם נטפל אל אלעזר מאירסדורף (עתה בארה"ב), משכו אליו. שאלו לשמו ואחר כך על אחיו. את זה האחרון — את יוסף — הוא לקח עמו.

איש-הס"ס השני לקח עמו את גדליהו לוי, אב

חמשה חללים ועשרים בני-ערובה

אנו כורים קבר-אחים לחמשת הנרצחים

את האחרים הריצו אל הכיכר ושם נערך מחזה נוסף, שהקפיד את הדם בעורקים. גרמני אחד הכריז בקוראו מן הכתב: „חמישה יהודים נורו בשעה אחת בצהריים על שום שיהודים הרגו קצין גרמני, ואלו עשרים יהודים נלקחו כבני-ערובה. אם לא יתייבבו היהודים למחרת היום לעבודה, יוצאו גם עשרים אלה להורג“. כולנו עמדנו כהלומים, אפילו אנחה אחת לא פרצה מחזהו של איש.

כעבור שתי דקות הוצרכנו להימצא בבתינו, רק זמן זה ניתן לנו כדי להתפזר, ומי שיפגר יקבל כדור בגב.

הכול פרצו ממקומם, רצו איש על-פני רעהו, כדי שלא לאבד אפילו שניה יקרה אחת, שכן כבר היה ידוע מפרשניץ, מפולטוסק ונובי-דבור, שהגרמנים „עמדו בדיבורם“ וירו בהמון.

שלושת היהודים שהתעלפו נלקחו ביד שכניהם אשר משכום אחריהם כשהרגליים נגרות על הכביש. שהרי לא היה צורך להגדיל עוד יותר את מיספר הקרי-בנות שנפלו באותו יום-כיפור. למרבה הצער לא הועילו כל המאמצים הללו, שכן כעבור כמה ימים נפחו אומללים אלה את נפשם ממילא.

בביתנו עמדה אמי בכניסה וחכתה. היא בכתה מרוב שמחה בראותה אותי. היא סיפרה כי ביום הפיצו הגויים שמועה, שאת כל אלה שנלקחו אל מחוץ לעיר ירצחו ביריה.

סגרנו את הדלת על כל הבריחים. אבי, אחי ואחותי קיבלו, כאילו שבתי מעולם האמת. בחשכה, כשהווילונות היו סגורים על החלונות, סיפרתי לבני משפחתי על מאורעות אותו יום. לאבי יעצתי להת-ייצב למחרת היום בכיכר השוק.

התרחצתי ושכבתי במיטה. כולנו היינו שבעים ממאורעות אותו יום ואיש לא חש תיאבון לאכילה. גם למחרת, כאשר ניסיתי לאכול משהו, הגיבה הקיבה על החוויות של היום הקודם והחזירה את כל מה שאכלתי.

בבוקר התייבבו היהודים בכיכר-השוק; באו גם אלה אשר ביום הקודם הסתתרו. הכול נעמדו בשורות. משתגעים הגרמנים, השתחוונו כולנו אפיים ארצה לפניהם ואמרנו בקול: „גוטן מורגן“ (בוקר טוב). בתשובה בא צחוק סארקאסטי ומכות. הנשים, שבאו לבקש את שיחרור החולים, גורשו הביתה במכות.

לאחר מניין הנוכחים, נבחרו עשרים יהודים נשואי-הפנים ביותר לשם טיאקוא רחובות השוק. במקום עבר איזה פולני ורקק על היהודים. גרמני ציווה על היהודי להרים את הרוק בידו.

במשך כל היום כולו התעללו ביהודים והפולנים עמדו וצחקו. את השאר ערכו בשורה לפני בית-הכומר, שוב ניתנו להם מכשירי-העבודה מאתמול בליווי מכות לאין-ספור. השיירה נצטווה לצעוד תוך שירה. וכך הלכה תהלוכה של אנשים אשר טרם הספיקו לעכל את המאורעות של היום הקודם והיו מוכנים כבר למעשי-התעללות אכזריים נוספים. הוליכו אותנו בכיוון לחמשת הנרצחים. נשיהם של הנרצחים ראו אותנו, ביקשו להתקרב אלינו, אבל הן גורשו.

חמשת הנרצחים היו מוטלים במצב איום ונורא. עמדתי במקומי כנטוע במסמרים. שכן נשקפה במחזה הזה כל הטראגדיה כולה של העם שלנו.

אחד מהם החזיק את ידו על תוהו, אצל השני ניגר הדם מאוזנו, אצל השלישי מעיניו, אצל אחד מצדעיו, מן הבטן, מן הלב. כולם התבוססו בדמם.

נפלה השאלה: מי רוצה לקבורם? יצאנו עשרה, שמביניהם נבחרו רק חמישה.

בו במקום שבו נפלו, נכרה קבר-אחים. משהרי מותי את החללים, הרגשתי שעצמותיהם היו שבורות — כנראה נשברו בטרם ירו בהם.

קברנו אותם.

עתה הוצרכנו להצטרף אל החבורה שהלכה אל מאחורי העיר. ושוב התחילה העבודה כמו ביום הקודם, בחציץ שעליד הכביש. פתאום ראה גרמני צוואר של בקבוק המציץ מתוך כיסו של אחד היהודים. הוא שאג: „מה זה? מים? מה ליהודים ולמים?!“ נטל את הבקבוק וזרק אותו על האבנים. ושוב יום עבודה מאחורינו ושוב מכות ועינויים ושוב צריך לרוץ הביתה ולהסתתר שם תוך שתי דקות.

חיסול הגיטאות שבסביבה

האוכלוסיה היהודית בנובה-מיאסטו מנתה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה 700 נפש לערך. במשך 14 חודש היא גדלה ב־750 נפש נוספות, שהוגלו לנובה-מיאסטו מדורבין ובעוד כאלף ומאתיים שבאו מצ'כאנוב. עירומים, יחפים, מוכים ובידם, הורצו אנשים אומללים אלה אל נובה-מיאסטו, ושם נמצאו מאז 1940 בגיטו סגור הרמטית, אשר באיום של עונש מוות אסור היה עליהם לעזובו, אלא אם כן היתה למישהו איוו תעודת-מעבר מיוחדת, או כאשר היו תולכים לעבודה בקבוצות-קבוצות.

אילו נשמעו היהודים לכל ההוראות הגרמניות, ודאי שהיו גועים ברעב. היו מבריחים איפוא מצרכי-

ונתחנכו יחד עם שאר חלקי הציבור היהודי המקומי. לעובדה זו היתה השפעה חיובית על התנהגותם. ואכן הללו היו בדרך כלל מוסרים לנו ידיעות על הסכנות הממשמשות ובאות, שהם ידעו עליהם כבר מראש. כאלה היו למשל, אברהם ויאטראק, יענקל קוצ'יולק, לאזאר בינשטוק.

החלק השני היו אנשים שהגיעו לנובה-מיאסטו ממקומות אחרים, או פליטים מגיטאות אחרים. הללו לא תמיד שמרו על לויאליות לגבי היהודים המקומיים.

ביחס להברחה גילו השוטרים עירנות מיוחדת. אלה שנתפסו בקלקלתם, אנוסים היו לשחד את השוטר, וזאת אגב על-פי הוראות היודנראט, אשר בדרך זו השיג חלק מן הכסף שנחנך היה לו לשם מילוי דרישותיהם של הגרמנים.

ואולם לא בכל מקרה היתה עירנותם במקום.

לשם הדגמה אביא מקרה, שאירע במשפחתי. אצל אחי חלה ילד ונחוצה היתה תרופה לריפוי. בית-מרקחת לא היה בגיטו. אחי רץ העירה אל בית-המרקחת הפולני, ובעת שחזר פגשו מפקד המיטרה בראונצווייג והיכהו.

הכול התתילו מאז להתרחק מבראונצווייג בגלל מעשהו זה, אפילו לאחר שניסה להצטדק על כך.

הז'אנדרמריה הגרמנית והגיטו

לתוך הגיטו לא היתה הז'אנדרמריה הגרמנית באה אלא לעתים רחוקות בלבד. רק ראש העיר היה מבקר בגיטו, כדי לכבד בצליפות שוטו כל יהודי אשר נתקל בדרכו.

השוטר היהודי, שעמד על המשמר ליד השער, בראותו את ראש-העיר המתקרב, מייד היה נותן את האות המוסכם. אז היו היהודים נעלמים מן הרחובות.

מפעם לפעם היו אנשי הגסטאפו מציכאנוב או מנובי-דבור באים ל"הופעת-אורחים", כדי לרוות את צמאונם לדם יהודי, להכות ולערוך תיפושם. די היה להודיע שהגסטאפו נמצא בעיר, מחוץ לגיטו, וכבר היו הכול מטמינים באדמה את שאריות החמאה. ישמור האל, אילו היו מוצאים קצת קמח חיטה, בשר או ביצים, בגדים קצת יותר טובים, שלא לדבר על חפצי-ערך. כל אלה היו בשבילם מעין פתיון, שמשך אותם מרחוק לשדוד ולגזול.

לעתים קרובות היו נוטלים עמהם מן הגיטו גם איזה קרבן-אדם, או שציוו על השוטרים היהודים להביא אדם מסויים למחרת היום העירה.

מזון, וניסו לשמור לעצמם איזה שהוא מלאי לשעה שחורה.

ולא פעם קרה שגרמני מצא איזה יהודי מחוץ לגיטו כשהוא נושא עמו קומץ תפוחי-אדמה בשווי של מארק אחד. כקנס דרש הגרמני לשלם לו מאה מארקים. וזה היה כבר מחווה של רוחב-לב מצדו, שהרי על פי החוק צריך היה לירות ביהודי ולהמיתו. ואולם כל גרמני העדיף לשלשל לכיסו כסף במזומן. וזה היה מן המעשים השכיחים.

המיסכן, ברצותו לאכול משהו, אנוס היה להושיט יד אל האיכר, אנוס היה להברית. ובעלי-היכולת היו משלמים מאות מארקים כופר-נפש בעד המבריתים, כדי למנוע קרבנות-אדם נוספים, שממילא לא היו חסרים.

היודנראט

יושב-ראש היודנראט היה שלמה פרידמן וסגנו היה אנשל דומברובר. שניהם הלכו לאושביץ יחד עם המשלוח מפלונסק ושם ניספו.

הראשון מביניהם היה לפני המלחמה סוחר. הוא סחר בעורות של ארנבות ובתוצרת הלול. היה זה אדם ערמומי ווריו.

השני, חייט ממקצועו, לא חכם ביותר, ביקש לעשות קאריירה בימי המלחמה.

פרידמן היה יותר אנושי בהתנהגותו בגיטו. אנשל קיפח לגמרי את חוש המידה. מכל איש דרש כסף, שדרוש היה לו כדי להסתדר בעצמו יותר טוב.

בתור דוגמא אוכיר, כי אדם זה ניצל את הצפיפות הנוראה שהיתה שוררת בגיטו, והיה מכניס לתוך דירותיהם של חלק מן היהודים יותר דיירים משיכלו לקלוט, בעוד שלתוך דירתו שלו לא הכניס כמובן איש. כדי למנוע הוספת דיירים צריך היה לשחד את אנשל בכסף מזומן. הוא גם לא עשה דברים אלה בסודיות, היה מקבל כסף לעיני כול ובפומבי. כל דאגתו היתה נתונה לכך, שישגי את אותם הדברים, שעליהם יכול היה לפני המלחמה רק לחלום.

המישטרה היהודית

המישטרה היהודית לא היתה אחידה בהרכבה ועל כן גם היתה התנהגותה לא שווה. בדרך כלל היתה המישטרה מורכבת משני חלקים. החלק האחד היה מורכב מיהודים תושבי המקום, אנשים שגדלו

ליד השער ואחוזי פחד מוות הסתתרו, בהזהירם את כל הנקלע להם בדרכם מפני הסכנה המתקרבת. מאחר שלא פגש איש ברחוב אשר יוכל לספק את יצר הסאדיזם שבו, נכנס הוֹאֵנְדָאָרם בריצה לשער של אחד הבתים, שבו הצליח לתפוס קרבן. היתה זו אשת העגלון אליהו רוזן, אשר בלא לדעת מאומה פתחה את הדלת, כדי לצאת עם קערת מי־שופכין. לבושה היתה בחלוק־בית, שעליו לא נראה הטלאי הצהוב.

כמו שד התנפל עליה הוֹאֵנְדָאָרם וצרח, אך היא לא הבינה את דבריו. היא קיבלה מתנת־יד בדומה לשוטר. בעת ובעונה אחת צרח הוֹאֵנְדָאָרם כמו פר שחוט ודרש 50 מארקים, שאם לא כן ירה יירה בה על שאין טלאי צהוב על בגדה.

לא היתה כל ברירה. בתיתה תודה לאלוהים על שנותרה בחיים, הביאה האשה חיש מהרה את הפרוטות האחרונות שהיו בביתה ושבתה עליהן כל היום אחר כך, שכן לא נותרה לה פרוטה ללחם בשביל הילדים. הוֹאֵנְדָאָרם חטף בלהיטות את הכסף ושם אותו בכיסו וכאילו לא קרה כלום רץ מהר החוצה.

שוב פגש יהודי זקן, קרוע ובלוי, שבקושי גרר את רגליו. היהודי הרים את ידו הרועדת אל כובעו, כדי לגלות את ראשו השב לפני חיי־הטרף בדמות אדם, אבל ספג מהלומה כה אדירה, שהתגלגל ישר לתוך התעלה.

בינתיים השגיח הנץ ביהודי אשר ביקש לעבור את הרחוב בריצה מהירה. הוא קרא לו בקולו העבה. היה זה לייבל גלובינסקי, אופה. תוך כדי ריצה השתחוה היהודי. אין הגרמני יכול להיטפל אליו באשמת פגם באות־הקלון, שכן היו לו טלאים מפנים ומאחור; הוא דורש איפוא קנס למען היהודי המוטל בתעלה — 50 מארקים בעוון חוסר הטלאי מפנים ומאחור. וכבר הוא תופס את הישיש בגרונו וחונקו. משנראתה כבר לשונו של האומלל בחוץ, נותן לייבל לגרמני 50 מארק, ומציל את חיי הישיש.

בצחוק ערמומי חוטף הגרמני את הכסף וצורח: „היכן היושב־ראש?“ השוטר אומר לקרוא ליושב־ראש, אבל סופג מהלומה והוא מושלך בכיוון לשער. אחר כך מתכבד גלובינסקי בבעיטה ומקבל פקודה לקרוא ליושב־ראש היודנראט.

חיזור כסיד מופיע שלמה פרידמן, יושב־ראש היודנ־ראט, המתגורר בקירבת שער הגיטו. הוא כבר לבוש כולו ורועד מפחד, מציץ מבעד לסדק, אחר כך הוא רץ החוצה, משתחוה עמוקות עוד מרחוק וקורא: „גוטן מורגן, הער אוברואכמייסטר!“ (בוקר טוב

כבר התרגלנו לאורח־החיים החדש הזה ומשכנו בעולם של חיי הגיטו. כסבורים היינו שכך מוכרח להיות לעולמים. קובעת התרעלה, שגזור על כל אחד לשותתה עד תומה בשלהי שנת 1942 עדיין לא נתמלאה.

אוברואכמייסטר ואלטר

הנה קטע אחד, שיש בו כדי לתאר יום אחד בגיטו. היה זה „יומו של ואלטר“, אשר בא באחד בפברואר 1942 כדי למלא במשך שלושה שבועות את מקומו של מפקד הוֹאֵנְדָאָרמריה הגרמנית.

„היה זה יום שלישי בשבת בבוקר. בחוץ שרר קור עז ללא רוח. העשן משתי ארובות המאפיות נישא אל על בעמודים שחורים, התפשט על הגגות, כאילו ביקש למתוח את אבריו. העצים עדיין ישנו את שנתם מתחת למעטה השלג הצחור והקפוא.

בגיטו עדיין היו האנשים שקועים בשינה, רק אנשים בודדים נראו כשהם יוצאים לשאוב מים בדליים שבידיהם, או להריק דליים של מי־שופכין. הם רצו חפוזים, מכורבלים במעיליהם. והקור לא חס על איש, לבוש או עירום. הוא צייר על החלונות פרחים וציצים, לאות קבלת מלכות־החורף.

ליד שער הגיטו עומד השוטר לאזאר בינשטוק. על אף האוזניות שבכובעו, המכסות את אזניה, על אף מעיל החורף והכפפות החמות, קר לו והוא עושה מפעם לפעם את תרגיל ההתעמלות הידוע, מכה בזרועותיו על צדדיו. לרגליו נעולים מגפיים גדולים, העטופים עוד מקלעות־קש. ואף־על־פי־כן מהלך הוא הלוך וחזור, כדי לחמם את אבריו הקפואים. מבטו מופנה כל הזמן בכיוון לכיכר השוק, או אל רחובות אחרים, במידה שהאופק מאפשר לו, כדי לצפות אם אין האויב נראה באופק. פתאום השגיח, כי הוֹאֵנְדָאָרם גרמני מתקרב בכיוון לגיטו. הוא רואה פנים חדשות. הבין כי אכן זהו ממלא מקומו של המפקד.

השוטר היהודי מסתכל קודם כל בעצמו, האם בלבשו הכול כשורה, אחר כך השתעל, כדי שיוכל לברך בקול צלול את „האורח“ ב„גוטן מורגן“ הצייטני.

הדבר לא נעלם מאוזניו של המתקרב ובא. פעמיים הלם לו בחוטמו והסתכל בקרבנו במבט של נץ. לאחר שבעט בו עוד כמה בעיטות נכנס בריצה בשער אשר השוטר פתחו לפניו לרווחה, בשותתו דם מן המכות שספג.

היהודים שרצו ברחוב, השגיחו במחזה המתחולל

ישראל ויאטראק, טובה רוזן, תופרת לבנים ועוד שתי עוזרות שלה מדרובין, מייטלה ועוד בעלי-מלאכה יהודים.

לאחר שנתאספו כולם, לא מאוחר מאשר בשמונה בבוקר, ניתן להם לצאת ביחד בעד השער לעבודתם. מחוץ לגיטו לא היו הולכים במפוזר ולאט, אלא היו רצים, צפופים, מסודרים בשלשות.

הפעם הביטו בלי הרף בכיוון שבו נעלם הבלילעל, מחשש שלא יופיע שוב. בהגיעם אל בניין הקואופרא-טיב, נשמו לרווחה, כאילו עברו את הגיהנום.

בסדנת החייטות, שבה עבדתי גם אני, תפסנו מייד במטאטאים, בחוששנו שהאורח הלא-קרוא לא יופיע במפתיע. ולמען לא ימצא בשום מקום איזה גרגיר אבק התחלנו לנקות הכול בדקדקנות. לבסוף ניגשנו לעבודה. חלפו שתיים. הגרמני עדיין אינו מופיע. לעומת זאת באו הלוקחות, כרגיל.

ואלטור פריץ לסדנת הקואופראטיב

בעת עבודתי לא השגחתי כיצד נכנס חרש, מבעד לדלת הפתוחה, כמו רוח רעה, ואלטר בכבודו ובעצמו. הוא ניגש אל שני החייטים הראשונים בתור ובתנופת-יד אחת השליך את כובעיהם מעל לראשם. הראשים נשארו במקומם אך ורק הודות לכך שהיו צמודים בחוזקה לצוואר. אחר כך פרץ הוֹאֵנְדָאָרם לחדר השני. הכובע שהושלך פגע בחייט אחר, אשר הודות לכך השגיח בגרמני והשמיע את הברכה המחייבת: אכטונג! (הקשיבו!) הכול החווירו ורעדה אחזתם לבל יספגו מכות העלולות לגרום לאיבוד ההכרה.

בהסתכלו על סביבו צורח ואלטר: היכן רב־האומן? קרב אליו הרשל קוצ'יולק, סופג חבטה בחוטמו ואחר כך מראה לו הגרמני את מדיו המגואלים בדם. זה עשה לו השוטר היהודי. יש איפוא לכבס את המדים מייד. להופכם על צדם השני ולתפור ביטנה חדשה. אבל במחסן הגרמני אי אפשר להשיג ביטנה כזאת — הוא מוסיף. ודאי, שהרי שם היא עולה בכסף. שלשלמו אין הוא מעלה אפילו על דעתו. מוטב שהגיטו יתן. אם לא יתן, אפשר לסדר את העניין חיש מהר בכדור אחד בלבד. למרבה הצרה יש לבצע את העבודה בו במקום, עוד היום. לשמע הבקשה לדחות את הביצוע עד המחר, באה סטירת-לחי מצלצלת והודות לכך שהרשל התכופף לא ספג את השניה.

בהשאירו את הפקודה להביא לו את המדים, יצא ואלטר החוצה. למחרת היום לפני הצהריים עלה בגורלי להביא את המדים לבעליהם.

אדון ראש-המשמר). התגובה היא עווית על פני הרוצה. כאילו כל מלה היוצאת מפיו החוטא של היהודי היתה צורמת את אוזניו העדינות.

בהשמיעו צריחה איומה הוא קרב והולך אל יושב־הראש בידיים מושטות, כאילו ביקש לכבדו במהלומה. אלא ששלמה היטה את ראשו הצידה בעוד מרע. הגרמני מנסה בשנית לחבוט בו ואכן עתה הצליח, היכה וקלע. ובכל זאת אינו מרוצה. הוא צורח ושלמה אינו מבין את דבריו. רק המלים האחרונות הגיעו לתודעתו, דהיינו שיחד עם השוטר ייתלה על עץ.

חיוור כמת, כובעו בידו, עומד היושב־ראש עמידת־דום. אינו משיב אפילו מלה אחת. ולעומת זאת ממשיך הגרמני בצריחותיו וכל הזמן דוחף את אגרופיו לעיני שלמה. לבסוף התעייף ובהבטיחו ביקור נוסף כעבור זמן מה, הוא יוצא משער הגיטו. בעוברו ליד השוטר היהודי הוא מביט עליו בליכסון, רואה את שפתותיו הצבובות ואת הדם הניגר מאפו. אף־על־פי־כן עומד השוטר עמידת־דום, בהחזיקו בידו ממחטה מגואלת בדם.

מרוצה מעצמו הולך הוֹאֵנְדָאָרם הביתה, כבר הר־וויח לפת־שחרית דשנה.

עבודת-כפיה, קואופראטיב יהודי

השעה היא כבר כמעט שמונה בבוקר. כמו בימים הקודמים נתאספו היהודים גם היום כדי לצאת יחד לעבודה.

למעלה ממאה איש יוצאים מן הגיטו לעבודה בעיר. מקום ההתכנסות הוא ליד השער.

בראותי את המתרחש ברחוב, עמדתי והמתנתי במחבואי, עד שהגרמני יתרחק. עתה עומדים האנשים קבוצות קבוצות ליד היושב־ראש, האופה או השוטר, המספרים על מה שאירע להם לפני רגעים מיספר.

נתכנסו כאן בעלי־מלאכה, חייטים, תופרות, עושי־כובעים, תפרים, סנדלרים, — כל אלה עובדים בקואר־פראטיב היהודי, שמקומו מחוץ לתחומי הגיטו. קואר־פראטיב זה הוקם לפי דרישת הגרמנים. הוא דרוש להם כדי לספק את דרישותיהם האישיות. העבודות למען אנשיה־הצבא הגרמנים נעשתה חנינם אין כסף. את חומר־הגלם הוצרך לספק הגיטו, את מכשירי־העבודה סיפקו חברי הקואופראטיב; בראש וראשונה את המכונות.

רב־אומן החייטים — היה הרש קוצ'יולק. מלבדו היו אבי, אחי וולף־בר ואנוכי, שלמה בלוטניק, הרש פינקר, רוזה רוזן, פדרו, הרש לאשר, נטע צירלאק,

לאחר צאתו של ואלטר נשמו הכול לרווחה, אף-על-פי שעוד נשארו שעה ארוכה המומים, מחמת רושם הביקור של חיית-הטרף. אך לאחר שנעלם, כאילו נכנסה נשמה חדשה בכול. כל העבודות הונחו הצידה, והכול ביקשו להפיק את רצונו של נותן-הפקודה. נחוץ היה לעמול כל הלילה כדי למלא את ההזמנה.

נכנס שלמה. יושב-הראש היה סקרני לדעת, כיצד עבר הביקור. יחד עם זאת הוא מביע את תקוותו שהגרמני יעשה נוח יותר כאשר יודקק לדברים של ממש. ואכן, למן אותו רגע התחיל ואלטר למצוץ את דמו של הגיטו כמו עלוקה, בלא לתת שום אפשרות להרוויח משהו. אילו היה נשאר יותר משבועיים, היה הגיטו צפוי לכליון. לא היה יום שלא יוציא מן הגיטו מאות אנשים לעבודת-חינם בכבישים, ליד אבנים או אצל האיכרים הגרמנים. תפוחי-האדמה שהושגו בתחנונים אצל האיכרים למען הנשים והילדים, לא יכלו להגיע אל הגיטו, משום שבדרך היו נלקחים ונשדדים. אפילו ענפים יבשים שנמצאו אצל הפועלים היהודים, אשר ביקשו להשתמש בהם לצורך הסקת הבתים הקופאים בקור או להרתחת קצת מים, נלקחו מהם.

במשך שני השבועות שמילא את מקום חברו, שיצא לחופשה, ביקש ואלטר לגמול לעצמו בעד כל הרווחים שהרוויח המפקד הקבוע בגיטו שלנו.

גזירות השערות

עוד באותו יום ביקורו הראשון בגיטו, הופיע ואלטר גם בשנית ופגש ברחוב שתי נערות. לאחר שקרע מעל ראשה של האחת מטפחת הורה ליודנראט ולמישטרה היהודית לגזוז את שערותיה. הנערה ברחה. אז הביאה אל היודנראט בכוח ושם גזזו את שערותיה במכונה. אחריה הובאה השניה.

לבסוף הגיעו "לכלל הסכם". הגרמני דרש 250 או 300 נשים, איני זוכר את המיספר המדויק, וציווה לגזוז את שערותיהן. יום צריך היה לספק לו מיספר מסויים של נשים שראשיהן נגזזו. ואם לא די בכך, היה הוא בודק יום יום בשעה 9 או 10 בבוקר את הנשים גלוחות-הראש שהובאו לפניו לרחוב. ואלטר היה מונה בעצמו, אם המיספר הוא נכון. יום יום היו 30-40 נשים מגולחות נוספות. בגיטו הוסכם, שיובאו נשים זקנות יותר, כדי שלא לכער את הנערות הצעירות. הלכו איפוא אמהות במקום בנותיהן, הלכו נשים נשואות. מכל בית הלכה לפחות אשה אחת. גם אמי הלכה מרצונה לגזוז את שעה.

מגיפת הטיפוס

מגיפת הטיפוס לא פסחה על שום בית ועל שום משפחה. תשעים ותשעה אחוזים מקרב האוכלוסיה היהודית נפגעו בה. ואין גם פלא. שכן היו תנאי-הדיר קשים עד לזוועה. היו אנשים שהתגוררו בסוכות מותקנות מלוחות-עץ, שכל רוח מצויה היתה חודרת לחוכן. יש שהתגוררו בעליות-גג, כל פינה שאפ-שר היה לנצלה כדי להניח בה את הראש שימשה למגורי אדם: בין אם היה זה דיר או מרתף, ובלבד שתהיה קורת-גג מעל לראש ושאפשר יהיה להניח את העצמות הרצוצות.

במקום שלפני המלחמה שימש "חדר", סודר בית-חולים. רופא יהודי לא היה. בבית-החולים עבד רק החובש שר, שהגיע מציכאנוב, וחובשת, אף היא מבין הפליטים.

תרופות היו מברייחים לתוך הגיטו. בדרך זו היה בית-החולים משיג גלוקוז, קארדיאסול ודטכסין. חולים נתקבלו לבית החולים במידת כושר-הקיבול, ואילו כל השאר היו מוטלים בבתיהם, בעליות-הגג. כל אחד היה מתרפא ככל שהשיגה ידו.

הסידורים בבית-החולים היו פרימיטיביים ביותר. המיטות לא היו אלא דרגשים עשויים מלוחות-עץ פשוטים.

מגיפת הטיפוס התפשטה במהירות הבזק על-פני כל הגיטו ומשהגיעה לנקודת-השיא, שוב לא היה בית-החולים מסוגל לקלוט את כל החולים, שהגיעו למאות. במידת האפשר היו שולחים חולים לפלונסק, אל בית-החולים שם, אבל עוד רבים נשארו מוטלים באורוות, ששם החום, הקור והרעב מילאו את מקומם של רופאים. התוצאות מובנות. המוות קצר את קצירו ללא מעצורים. מיספר המתים הגיע לא אחת עד עשרה ביום. היו מובילים אותם שלושה שלושה בעגלה אחת. אל בית-הקברות היו מלווים אותם הקברן ועוד שני אנשים מחברה קדישא.

לזיכר

(מתוך היומן)

"בחוף קר ולח. אין רצון לצאת. גשם טורד. יום סגריר של שלהי סתיו. העצים השירו עלוותם, ורק עלים

והבת מבקשות ללכת אחריהם. השוטר הודף אותן לאחור ובראותן את השוט המונף בידו, הן מוותרות על רצונן. עומדות הן ליד הגדר ומביטות מבעד לסדקיה, מבקשות לראות את הבעל והאב המפליג ומתרחק בדרכו האחרונה אל הנצח. עד מהרה נעלמת העגלה מעיניהן. בלב שבור ובראש מורד חוזרות האלמנה והיתומה אל ביתן. אפשר שזוהי אורווה. רבים מן העוברים ושבים אפילו לא שמו לב לכל המחזה העגום הזה. שהרי אין כל חדש בכך."

"דין-תורה עם הריבונו של עולם"

ביום 3 או 4 בנובמבר 1942 קיבל היודנראט הודעה מטעם השלטונות הגרמניים, שעל חברי היודנראט לבוא ולקבל מנות לחם לבן, סוכר וריבה.

היה זה אות-אזהרה. שכן היה ידוע כבר, שבכל מקום ניתנו מנות כאלו, כדי להקהות את עירנותם של היהודים, נוכח החיסול המתקרב.

שלמה פרידמן, חיוור כסיד בא אל הקואופראטיב והודיע לנו על קיצו המתקרב של הגיטו בנובה-מיאסטו. ידי האנשים רפו מפחד, שכן הרגש הרגישו כי החיים מגיעים אל קצם. העבודה לא הצליחה עוד.

כאשר בשעת הפסקת הצהריים נכנסתי לגיטו, הוא נראה כבית-קברות חי. האנשים כאילו הצהיבו פתאום, לא דיברו דבר, ורק מכל עבר נשמע בכי. מבית החרושת לגזוז לשעבר של רפאל פוקורסקי נשמעו קולות יללה של קבוצת אנשים גדולה. הלכתי בכיוון לקולות הללו.

תמונה מוזרה ראו עיני. ראיתי יהודים עטופי טליתות, אנשים זקנים, נשואים ונשים, כולם ביד. תחילה דמיתי בנפשי שהם מתפללים ובוכים. אבל הרי זה לא היה יום חג — חלפה מחשבה במוחי. ניגשתי קרוב יותר.

שלושה יהודים עמדו לבושי קיטלים, כשפניהם מופנים אל הקהל ולפניהם דולקים נרות שחורים. לא יכולתי לתפוס מהו העניין ושאלתי. אמרו לי, שמתקיים "דין-תורה עם הריבונו-של-עולם", ובו נידון נים היהודים. היה זה דין-תורה בנוכחותו של הכביכול בכבודו ובעצמו.

נתמנו קטיגור, סניגור וגואל.

הקטיגור האשים את היהודים, שסרו מדרך האלור הים, הם חטאו ועברו על מצוות התורה ובשעת מעשה נמנו כל החטאים והעוונות של היהודים שרק אפשר להעלות על הדעת. ובעוון זה, טען הקטיגור, חייבים היהודים דין מיתה.

בודדים נטרפים עוד ברוח. השעה כבר מאוחרת, עשר לפני הצהריים. זהו יום א' בשבת. בתי-המלאכה שמחוץ לגיטו שובתים היום ממלאכתם.

היום יכול אני לבלות את זמני בגיטו כרצוני. הריני יוצא לחצר, ושם חש אני עוד בייתר שאת את מזג-האוויר העכור. הקור חודר לעצמות.

ליד הגדר המקיפה את הגיטו הושארה חצי המדרכה בשביל היהודים, המחצית השניה נמצאת כבר מעברו השני של הגיטו, ככניסה יחידה אל הדירות הקדמיות. בלכתי בכיוון לשער היחיד של הגיטו הריני בוסס בבון הדביק.

אין פלא. אלפיים יהודים הולכים אנה ואנה בשטח צר שבו מרוכזים היו: חנות, מאפייה, היודנראט ובית-החולים. וכל השטח כולו אינו עולה על 300 מטרים מרובעים. עשרות פעמים ביום מדשדשות אלפי רגליים בתחום הצר והצפוף עד אימה.

ליד שער הגיטו עומד, כרגיל, שוטר יהודי עם שוט ביד.

ברחובו היחיד של הגיטו, רחוב סינאטורסקה, שבפי היהודים נקרא זארינק — רק מפעם לפעם עובר בריצה איזה אדם, לעתים רגילי יחפות ופצועות, מדש-דשות בתוך סנדלים גדושים בוץ.

מבית-החולים, הניצב לא הרחק משער הגיטו, נישאות אנחות בלתי-פוסקות, פעם אנחת-כאב, ופעם אנחת-רעב, אותו רגע מונחים על העגלה שתי גופות. אלו כבר אינן רעבות ללחם, אינן חשות כאב או קור, הגשם יורד עליהן ללא הפוגה, אולי צר לו הדבר ששוב אין ביכולתו להשיבם אל החיים, צר לו על גיעתו לריק.

ליד העגלה עומדות שתי נשים, מן-הסתם אשה ובת של המת. דמעותיהן נספגות יחד עם מי הגשם בתוך הברץ ומי יודע אם יגיעו דמעות אלו עד לשחקים. מתוך בכי רועדות הן מחזות הקור, והרוח אינו חס על אבלן, הוא פורע את מטפחותיהן הקרועות, את שמלותיהן הדקיקות ונושב בזעף על רגליהן היחפות למחצה.

ליד הגווייה השניה אינו עומד איש, כנראה שוב לא נותר שום קרוב וגואל. אולי זהו כבר האחרון למשפחתו, אולי רק מעבר לים מצפה עוד מישוהו לידיעה ממנו.

באים אנשי חברא קדישא והקברן.

מהר, מהר! צריך מייד לשוב...

העגלה זזה ממקומה. נשמע בכיין החרישי של האם והבת, בכיית-מרורים הנובע מעומק-הלב. הן מתקרבות אל שער הגיטו, הנפתח בידי השוטר היהודי. אין הוא נותן לעבור אלא לעגלה בלבד, לאנשי חברא-קדישא ולקברן. אנשים אלה יש להם רשיון מיוחד מאת ראש-העיר (בירגרימייסטר) לצאת מתחומי-הגיטו. האם

הטריות ביותר מן החזית, שקיבלתי בהאיני לשדורי המערב באמצעות הרדיו בנסיבות שונות. רק מאוחר יותר התחיל להתרחש משהו, אבל מתוך חשאיות גדולה ביותר. קשה לי לקבוע מה היה הכיוון והגוון הפוליטי של אירגון המחתרת אשר הקימו הפולנים בתחומי נובה מיאסטו. על כל פנים הייתי מקבל מהם מפעם לפעם איזה עלונים חשאיים לקריאה, אך כעבור זמן מה גם זה נפסק באמתלה, שאינם יודעים היכן נעלמו העלונים.

נסיבות התנגדות מצד היהודים

משהתקרב השלב האחרון של הגיטו בנובה מיאסטו, כבר ידעו הכול על כך כמה ימים קודם לכן. הפולנים ידעו מפי הגרמנים, היהודים ממקורות שונים. אחד הסימנים היה — כאמור — הודעות הגרמנים בדבר מנות המזון שעמדו לחלק ליהודים. הנוער המועט שעוד נשאר בגיטו, היה מוכן להתקומם נגד הגרמנים, שהרי לא היה עוד מה להפסיד, פרט לחיים אשר ממילא היו תלויים על חוטה שעה והקץ לא היה אלא שאלה של ימים מועטים בלבד. שהרי הקץ התקרב ממילא בצעדים מהירים. עשינו אז תוכנית להשמיד את העמדות החשובות ביותר של הגרמנים. לפי התוכנית הוצרכנו לפעול בבת אחת בשלושה מקומות: בית הכומר, ששם שכן המטה הגרמני, בית המרוח, ששם היו הגרמנים סועדים ותחנת הוואנדארמריה. אזרתי אומץ והלכתי אל פיליטובסקי, שהתגורר בצדו השני של הבית אשר בו שכן הקואופראטיב שלנו. ביקשתי להזמין את הילארי פיליטובסקי למחרת היום לשיחה דחופה, שאינה סובלת דיחוי. שכן ידעתי, כי הוא הינו נציג אירגון המחתרת הפולני. ואכן נתקיימה אותה שיחה. תיארתי לו את מצבם של היהודים והודעתי לו על תוכנית הפעולה שתוכננה. אמרתי לו כי לשם ביצוע הפעולה אנו זקוקים אך ורק לנשק. התשובה שניתנה לי בתום השיחה היתה קצרה: אין לנו נשק. לא נשארתי חייב לו תשובה, משום שכל דמי רתח בי: הרי אני עצמי יודע היכן טמון הנשק. חנו לנו רק רשות, ובעצמנו נוציא את הנשק. אצלנו הגיעה כבר השעה השתי-עשרה.

קשר עם המחתרת הפולנית

ידעתי בדיוק את מקום מחבוא הנשק. שכן בעת שעבדתי עבודת-כפיה באחוזה, עמדתי בקשרים עם

הסניגור, שיצא להגן על היהודים, הסביר, שאפילו חטאו חטאים כה כבדים נגד האלוהים, הרי אין להשמיד תינוקות בעריסותיהם, שעוד לא הספיקו לחטוא. הוא גם טען שהיהודים עברו כבר את כל שבעת מדורי הגיהנום עד כה, כעונש על חטאיהם, שהם מתחרטים עליהם מעומק לבם ועל כן יש לסלוח להם על עוונותיהם.

אך הגואל קבע, כי אמנם החטאים כבדים מדי שאפשר יהיה למחול עליהם, אבל אפשר שהאלוהים יכיר ברגשי-החרטה והתשובה שלהם והיהודים יזכו לגאולה.

היה זה איזה מחזה זר ומוזר של התבטלות והלקאה עצמית עד מוות.

אחר כך עוד נאמרו פרקי תהילים במשך כל היום כולו. ומכאן ואילך הסתגרו היהודים בבתיהם, התפללו, ישבו שבעה, אמרו פרקי תהילים, בכל מקום נשמע קול בכי ויליל. רק בזה ראו האנשים איזה עוגן הצלה לעצמם. ואולם ההצלה לא באה. שהרי כל סיכויים להצלה של ממש לא היו בנמצא. האוכלוסיה הפולנית התייחסה ליהודים באיבה, נוער לא היה בגיטו אשר יוכל לתפוס בידו את הגה ההצלה, הרוב הגדול של יהודי הגיטו היו אנשים מטופלים במשפחות גדולות. לא היה איפוא כל מוצא מן המצב הטראגי עד אימה.

יחס האוכלוסיה הפולנית אל היהודים

האוכלוסיה הפולנית היתה בוגדנית ועויינת עד לאבסורד. אי אפשר היה לתת בה אמון. אפילו באלה שלפני המלחמה נחשבו כאוהדי יהודים וכאנשים ליבראליים. בין אלה היה ד"ר גוז'קובסקי ואשתו, מורה ממקצועה, מנהל בית-הספר יוז'קובסקי, הכומר פיליטובסקי ואחרים. לנוכח אסונם של היהודים גילו הם שמחה לאיד, בלא לתת את דעתם על העתיד העגום שהכינו הגרמנים גם לפולנים עצמם.

ואכן מכאן נבעה הבוגדנות שגילו הפולנים הללו לגבי היהודים בימי המלחמה. הפולנים בנובה מיאסטו שהיה לי מגע אתם, דהיינו כל אלה שמניתים לעיל, אפילו לא העלו על דעתם, בראשית ימי המלחמה, מייד לאחר התבוסה, איזה צעד של התנגדות לפולש הנאצי. הם העמידו פנים שעושים משהו, אך לאמיתו של דבר לא היתה זו אלא העמדת-פנים בלבד. כל גבורתם היתה מסירת ידיעות שנקלטו בשידורי הראדיו מפה לפה, ולא אחת שימשתי אני כמקשר ביניהם. פעולתי נתאפשרה הודות לכך, שיכולתי להיכנס אל בית הרוקח, שאצלו התארחו גרמנים, ובאמתלה של קבלת איזו תרופה הייתי מוסר לו בלחש את הידיעות

רציתי ללכת לשום מקום, אך המשפחה התחילה לדבר על לבי, שאקום ואלך.

בריתה מן הגיטו

טענותיו של בן-דודי, שהיה בביתנו, שהוא עצמו היה עושה כן, אילו היתה לו האפשרות שניתנה לי, וכן הפצרותיהם של חברי ובני משפחתי, כל אלה השפיעו עלי, עד שלבסוף נכנעתי.

בלילה אור ל-16 בנובמבר 1942, ביום שקדם לראשית חיסולו של גיטו נובה-מיאסטו, יצאתי יחד עם צבי רזון, שני אחיו, בן-דודם ועם נחמן סגל מדרובין (עתה בישראל) ופתחנו בדרך-נדודים ארוכה וקשה, כדי להציל את החיים.

אנוסים היינו לזחול מתחת לגדר שהקיפה את הגיטו, לאחר שחפרנו תור בתוך הבוץ. יצאנו בצד שבמרחק-מה ממנו היה הבוץ קצת יותר יבש והצלחנו לזחול בו עד למרחק מה. על הגשר נראו כבר המשמרות הגרמניים. שכן יומיים לפני ראשית החיסול היה כבר הגיטו מוקף מכל עבריו משמרות, שהיו יורים מפעם לפעם לתוכו כדי להרתיע את היהודים מכל נסיון לברוח.

אחר כך עברנו את שדות-המרעה וחצינו את הנהר סונה, עד שלבסוף הגענו לכפר, כולנו בריאים ושלמים.

ההסתתרות מפני הגרמנים

עשרים ושמונה חודשי חיים בסתר, כרוכים בחוויות מאלף לילה ולילה, ששום עט-סופרים לא יוכל לתארם, שכן עולים הם על כל דמיון אנושי. כאן אנסה רק לשחזר חוויה אחת מני רבות, שאירעה בשנת 1944, כאשר החזית התחילה להתקרב אלינו. היינו אז בכפר וולקה שצ'אבינסקה, מרחק 3–4 קילומטרים מנובה-מיאסטו, באסמו של איכר עני מאוד. על כן היה גם האסם דל וכמעט ריק. ליד הקיר היתה ערימה קטנה של קש, ששימש מצע לחזירים, ובתוך הערימה הזאת הסתתרנו כל ששתנו.

הטאנקים הגרמניים, שנסוגו מן החזית, הגיעו לכפר ואנשי הס"ס התחילו לתפוס מקומות-לינה בתוך הכפר. אחדים מהם נכנסו במפתיע לתוך האסם, ולאיכר לא היתה כל שהות להזהירנו בעוד מועד שנסתלק. הגרמנים התחילו להסתדר ללינה בתוך האסם ואמרו להכין לעצמם מצעים ולשכב. ולשם כך נחוץ היה להם קש. הם תפסו איפוא בקלשונים להוצאת הובל והתחילו לקחת מן הקש שבו היינו מוסתרים. אך

הפולנים מאירגון המחתרת והוכנסתי בסודם של כמה וכמה דברים. הם גם ניצלו אותי לתפקידים שונים. לא אחת הייתי מעביר תעודות-זיהוי בשביל אנשים מן המחתרת. באחוזה עבד אחד חודובסקי, אשר יחד עמו היינו משתמשים בראדיו של מנהל המשק אוסטין, קצין הלופטוואפה אשר בחזית אבדו לו אצבעות ידו הימנית, אחר כך הייתי מעביר את הידיעות הקלוטות לאחרים. הדברים הגיעו עד לידי כך, שבהזדמנות מסויימת נתקבלתי כחבר לאירגון המחתרת, וזאת על-פי בקשתי שהבעתי לפני קרופינסקי וויטולד קאצ'ינסקי. הם אמרו לי אז, שאמנם באירגון אין יהודים, אבל אותי יקבלו, משום שהם מכירים אותי ונותנים בי אמון. אנוס הייתי אפילו להישבע בשם האלוהים ופולין. בימים ההם נסתבר לי, כי האירגון מורכב משלי-שיות, שהאחת לא ידעה על קיום חברתה. שום איש מן המחתרת לא ידע אנשים אחרים פרט למפקד השלישיה שלו, והוא אשר קיים את המגע עם שאר חברי המחתרת.

אם הלכתי מרצוני אל אירגון המחתרת הפולני, הסיבה היחידה לכך היתה שאיפת-הנקם שמילאה את ליבי לגבי הגרמנים. חיפשתי דרכים ולא היו לי כל ידיעות או קשרים אחרים, חוץ מאלה שעליהם מדובר כאן.

ואולם המשך שיחתי עם פיליטובסקי לא היה בו אלא לעורר בי מורת-רוח גדולה עוד יותר מן הפולנים. שכן הודיע לי, בתשובה לדברי, כי ליהודים אין לאן לברוח וכי אין הם יכולים לצפות לשום עזרה מאיזה צד שהוא, שהם מוכנים ליפול בקרב, וכי „לנו יקר כל כדור, נחוץ כל רובה, ועדיין לא הגיעה השעה של מלחמה בנשק“.

נתמלאתי כולי זעם בשל עמדה בלתי אנושית זו, שלא היתה שונה כמעט במאומה מהתנהגותם של הגרמנים, אשר היו משלמים לכל גוי אשר יראה להם יהודי בעיר שעבר על החוק 2 קילו סוכר — והסוכר טעם אמנם מאוד לחיכם של כל הגויים. לא השיבותי לו איפוא אלא בקיצור נמרץ: „עדיין לא ידוע, קיצו של מי קרוב יותר“, טרקתי בדלת ויצאתי. בינתיים התפשטה כבר בגיטו השמאעה, שאומרים אנו להתקומם נגד הגרמנים, וכי הננו מוכנים לקרב.

משחזרתי לגיטו, פגש אותי שלמה פרידמן, שאף לו נודעו כבר כוונותי ואמר: „אברמק, הסתלק מייד מן הרחוב, אם לא תעשה כן, אסגירך לידי הגסטאפו. בגללך יבוא הקץ על כל היהודים“.

האמנם עדיין הישלה את עצמו, שצפוי לנו גורל

אחר?

נשברתי מבחינה נפשית. כאשר אחר כך באו אלי הגויים עצמם כדי לקחתני עמם ולהצילני, שוב לא

שמזכירים את שמו של אחי, אשר האיכרים היו קונים אצלו. ומה הם דיברו על היהודים? בדיוק כמו שדיברו בעבר, לפני המלחמה: „היהודים מצצו את דמנו”. ביקשתי שימכרו לי לחם ותה חם. ודיברתי פולנית טובה ורהוטה ואף מיבטאי לא היה רע.

נתנו לי לאכול, אך לאחר מכן נכנס אחד האיכרים ופנה אלי לאמור: „איני שואל, מי ומה. אבל הגסטאפו הרגו בכפרנו שלושה איכרים בעוון הסתרת זרים. תעשה לך מה שאתה רוצה. כאן אינך יכול להישאר”. עלי לציין כאן, כי בימים ההם היו גם הרבה פולנים מן העיר מבקשים להם מיקלט בכפרים. תחילה אמרתי להסתתר, אבל הלכתי משם.

לאחר שעברתי כשנים־עשר קילומטרים הגעתי לאחווה, שהיתה קניינם של נוצרים עשירים, בשם ויזיקובסקי, מי שהיו לקוחותינו לפני המלחמה. בימים ההם חשבנו אותם לאנשים בעלי דעה מתקדמת, חשבתי איפוא שכאן אמצא מחסה. משנכנסתי, התחיל בעל־הבית להצטלב למראי. הוא הכירני, אף־על־פי ששערי היה מגודל פרא. הוא חשב שקמתי לתחיה לאחר מותי. שהיתי אצלם 3–4 ימים.

בימים ההם התקרבה החזית עד כדי כך, שמפציצי האויב התחילו להפציץ את הכפר. שכן היה הכפר קרוב לתחנת הרכבת שביירץ. ההפצצות היו כה כבדות, שבתי האיכרים רעדו כולם, אחדים מהם אף נתמוטטו. איכרים רבים נהרגו.

אני יצאתי בלא להיפגע.

הלכתי הלאה. איכרים מכירים קיבלוני לביתם. היו אלה איכרים אשר לפני המלחמה היו נוהגים להיכנס אל ביתנו ולא אחת נעזרו בנו. בכל מקום נמצאו הרבה פליטים מן האינטליגנציה הפולנית, מורים, נוער מבתי־הספר. ואני נחשבתי בעיניהם כפולני, הייתי הולך יחד אתם לכנסיה. גם היתה לי תעודת־זיהוי גויית. בעצם היתה זו תעודת־זיהוי שלי, ורק את השם שיניתי בלוטניצקי אלכסנדר.

מצב זה נמשך עד שהגרמנים היגלו את האוכלוסיה האזרחית. הכול הלכו והלכתי גם אני יחד אתם, ואתם יחד אף נתקבלתי אצל איזה איכר במקום אחר.

לא ניצלתי גם ממאסר בידי הגסטאפו, אבל כנראה שחושיהם היו כבר מטושטשים עד שלא השגיחו בתעודת־זיהוי שלי את התיקונים והכתמים. נתנו לי ללכת. חיילי הצבא הגרמני, שמילאו את כל הסביבה בשל הנסיגה מקו החזית, לא אחת היו נותנים לנו מחסה, משום שהחיילים הסדירים שנאו את אנשי־הגסטאפו. הם טענו שבזמן שהחיילים לחמו בחזית ונפלו שם בהמוניהם, היו אנשי הגסטאפו יושבים בעורף וממלאים את כיסיהם וכריסם. אחר כך באו הפאשיסטים האיטלקים, שלחמו בחזית הרוסית.

כיוון שהאיכר ידע בדיוק את מקום מתבואנו, הוציא מידיהם את הקלשון ובעצמו התחיל להוציא קש בדרך שלא יפגע בנו. אף על פי כן הרגשנו שהוא מגיע כבר עד לרגלינו. ואם כי הגרמנים צחקו על שהוא עובד בצורה איטית וכאילו מרושלת, הוא עמד על שלו ולא החזיר להם הקלשון.

ואולם גם כאשר הגרמנים כבר התפרקדו ושכבו על הקש, היה מצבנו אומלל עד מאוד. שכן בדממה שנשתררה, אפשר היה לשמוע כל רישורש קל שבקלים; מסוכנת ביותר היתה אפילו הנשימה, שכן יכלו הגרמנים לגלות עד מהרה שמישהו נמצא בקרבתם. קפאנו ממש במקומנו, ואפילו לא הנענו אבר. הוצרכנו גם להישאר כל הזמן בפה פתוח, למען לא נשמיע קול נשימה.

סוף סוף הגיע האיכר והודיענו שהגרמנים הלכו לאכול. זנקנו מתוך המחבוא שלנו כשגופינו דומים יותר לבולירעץ קפואים ורק בקושי הגענו אל הנדי הקרוב, שבו נשארנו בתוך המים במשך 16 שעות רצופות.

משהגיע הבוקר החלטנו לצאת לדרך. ולא זו בלבד, אלא שזו הפעם הראשונה עמדנו להיפרד איש מעל אחיו, שכן החלטנו שכל אחד מאתנו יילך לו בכיוון אחר, לאן שענינו ישאווה.

הפרידה הזאת היתה נוראה. היא עברה בדומיה מוחלטת, כשראשינו שמוטים כלפי מטה. שהרי בשעה כזאת אי אפשר למצוא מלים.

בטרם נפרדנו עוד קברנו את התפילין שסגל נשא עמו, כדי לטשטש את העקבות האחרונים של מוצאנו היהודי. ואולם לי לא היה הכוח לצאת לדרך. נעשיתי אדיש לגמרי לגורלי, עד כדי כך, שביקשתי שיבוא קצי, אמרתי אפילו ללכת אל הגרמנים ולהסגיר עצמי בידיהם. חברי, שראו אותי שרוי במצב זה, ביקשו לשכנעני. הלכנו.

אני הלכתי ראשון. הייתי שרוי במצב נפשי כזה, שהוא השפיע גם על מצבי הגופני. ממש אפשר היה לשמוע את הלמות לבי. הרגשתי שאפול בדרך. גררתי עצמי עד לאיזה בית בכפר וראיתי, שאין איש בכל החצר. רק אז חזרתי על עקבותי ועתה כבר הלכתי, הלכתי באין מטרה...

בדרכי פגשתי בגרמנים, אבל איש מהם לא נטפל אלי.

פולנים מדברים על יהודים

בסופו של דבר נכנסתי לאיזה בית של איכר ושמעתי, שמדברים שם על יהודי נובה־מיאסטו, שמעתי

שרידי השואה ההיטלרית מבין יהודי גובה-מיאסטו
מבין 700 יהודי גובה מיאסטו לא נותרו רבים
בחיים.

במידה שידוע לי, נותרה השישיה שלנו, אשר
נמלטה מן הגיטו ובתנאים שאין לתארם מצאה מחסה
בקרב האוכלוסיה הארית. לא כולנו הננו נמצאים עתה
ביחד. חלק מאתנו נדדו הלאה לארצות שמעבר לים.
מלבדנו שרדו עוד כחמישה-עשר איש, שעברו
גיהנום אחר, לא פחות איום, הגיהנום של אושביץ.
כל שאר אוכלוסי גובה-מיאסטו היהודים נשרפו
במשרפות אושביץ, ולא נותר מהם אלא זכר קדוש,
ולהם מקדיש אני את דברי אלה, שאין בהם כדי לבטא
אפילו שמץ מן הטראגדיה הגדולה מני ים שפקדה
אותנו.

11.1.1960

בגלל הקרבות שהתחוללו בסביבה, החליטו הגר-
מנים להעביר את האוכלוסיה הפולנית ממקומות אלה
ולהגלותם לתוך גרמניה פנימה. שוב לא רחשו אמן
לפולנים, שראו כבוגדים, המסגירים עמדות גרמניות
לידי הרוסים. מכאן גם שיחסם של הגרמנים אל
הפולנים נעשה גרוע יותר מיום ליום. הרבה פולנים
נפלו אז מידי הגרמנים. יחד עם פולנים אנוס הייתי
להסתתר אז במרתפים, כדי להימלט הן משילוח
לגרמניה והן מסכנת המוות.

סוף סוף הגיעו משמרות-הסיוור הסובייטיים הרא-
שונים. משהתחילו להגיע הטאנקים הסובייטיים, יצאו
בריצה ובשמחה כדי לחסות בצלם. עתה יכולנו סוף
סוף לחוש עצמנו בטוחים. בעצם היה זה לגבי ידינו
קץ המלחמה, אם כי הרחק יותר מאתנו היא עוד
נמשכה במלוא עוצמתה.

כניסת הסובייטים לכפרנו חלה ב-18 בינואר 1945.

Plóńsk, d. 27 grudnia 1940
11) do Amerykańskiego Joint Distribution Committee
w Warszawie.

W załączniku listu Państwa z d. 10 b.u. przesyłam
przy niniejszym przesłanie cyfrowe wykazujące naszą działal-
ność za okres 1 lipca - 15 grudnia 1940r.

Cyfrę tę obejmując również sumę Pln. 1000 -
otrzymaną od Państwa via Berlin.

Obliczając za ostatni okres Pln. 1000 -
polecamy się i nadal Taskomę przekazać Państwu i powołujemy,

z powołaniem

Rada Żydowska w Plóńsku

Przewodniczący
T. Ramek

Sekretarz

[Signature]

מכתב מאת היודנראט
אל הגזינט בוארשה
בחתימתו של רומק.

05.1.41
2584

חיה אדמוני, מרים ארפה, צבי ארפה, בלה בר, חיה טורובר

חיסול קהילת נובה-מיאסטה

חיה אדמוני נולדה בנובה-מיאסטה ב־20.11.1926, בת יחיאל־מאיר ודבורה הינדה גורפינקל.

מרים ארפה נולדה בשירפץ ב־6.8.1918, בת לייב ואסתר רוזינק.

צבי ארפה נולד בשירפץ ב־7.1.1918, בן קלמן ולאה.

בלה בר נולדה בראדומסק ב־13.9.1917, בת אברהם־הירש ורויזה־לאה שארפהארק. בעלה הראשון היה שימן.

חיה טורובר נולדה בנובה-מיאסטה ב־5.3.1927, בת עקיבא וליבה שימן.

(מספרת בלה בר)

הוא בא יחד עם אנשי הגסטאפו אל ביתנו וחיפש את הגברים. כיוון שאיש מהם לא היה במקום, נסתיים העניין בעריכת חיפוש בבית ובמרתפים. את כל חפצי הערך שמצאו בבית לקחו, בטענה של יירקה, שאת כל רכושנו עשינו מניצול הגרמנים המקומיים.

(מספרת מרים ארפה)

אמנם התגוררתי בשירפץ, אבל דווקא בימי פרוץ המלחמה הייתי אצל אחותי צירל פרידמן, אשר שברה רגל. אחותי התגוררה בנובה-מיאסטה. כאשר ברחו כל הגברים, נשארתי עם אחותי וילדיה.

כיוון שביתנו היה בכיכר־השוק, היתה לי ההזדמנות להתחקות אחר כניסתם של הגרמנים לעיר. הם התפרצו בבת אחת מכל הכיוונים לתוך כיכר־השוק, החנויות נסגרו מניה וביה, האנשים התחילו להסתתר, ואילו הגרמנים ירו אחר הבורחים. ואכן היה זה ביום ג' בשבוע, 5 בספטמבר 1939.

למחרת, ביום רביעי, פשט האספסוף הפולני על החנויות היהודיות, פרצו אותן והתחילו לשדוד מכל הבא ביד. אז פרצו לתוך מחסן היינות והמשקאות החריפים של פוקורסקי. אבל גם מחסן־היינות של הפולני צ'רמאנסקי נפרץ ונשדד.

יחס המתיישבים הגרמנים אל היהודים

(מספרת חיה אדמוני)

לא כל המתיישבים הגרמנים התנהגו באורח דומה. הם נחלקו לשני סוגים: לעשירים מאוד, שהיו להם טחנות משלהם או משקים חקלאיים גדולים; איכרים עשירים אלה ברחו ברובם לפני בוא הגרמנים. במקומותיהם נשארו רק האיכרים העניים, כגון אותו מלשין יירקה, ששמו הוזכר קודם לכן, ושכמותו, אשר רק ציפו לבוא הגרמנים. הללו סבורים היו, שעתה הגיעה שעתם וכי יוכלו להתעשר. ביניהם היה גם

ב־5 בספטמבר 1939 פלשו הגרמנים לנובה מיאסטה. את התאריך הזה זוכרת אני היטב, כשם שאני זוכרת את הנסיבות של המאורע.

היה זה יום ג' בשבוע, יום ככל הימים. כל החנויות היו פתוחות, אם כי תנועת הלקוחות לא היתה גדולה. מחמת פגיעה של פצצה בבנייני המשק, במקום שהתגוררתי עם בעלי וילדי ועם הורי בעלי, נהרסו כל הבניינים, פרט לבית־המגורים שלנו. הורי בעלי החזיקו שם בית־מסחר של בדים, שעבדו בו כל בני המשפחה. מלבד זה היה חמי מספק כפתורים מתוצרת בית וגם מבתי־חרושת.

בשבת, 2 בספטמבר 1939, הגיעה הידיעה על כיבוש מלאבה בידי הגרמנים. מייד ברחו כ־80% מן הגברים לווארשה, ואלו בבית לא נותרו כמעט אלא נשים בלבד. שכן היה חשש מפני נקמת המתיישבים הגרמנים שבסביבה אשר קיימו קשרי־מסחר עם היהודים המקור־מיים. גם אני נאחזתי חרדה ויצאתי יחד עם בעלי ועם התינוק בן השנתיים לדרך לווארשה. ואולם מחוסר אמצעי־תחבורה, הפגות הכבישים וההליכה ברגל עם התינוק בזרועי, הגעתי למצב של אדישות לגורלי. משהצלחתי כבר להשיג מקום על מושבו של עגלון בעגלת־איכר שנפגשה לנו בדרך, שוב לא היה בלבי כל חפץ להמשיך בדרכי. חזרתי איפוא על עקבותי יחד עם התינוק, בעוד שבעלי תפס את מקומי בעגלת האיכר ונסע עמו לווארשה. רק לאחר כיבושה של וארשה בידי הגרמנים הצלחתי לבוא עמו בקשרי־מכתבים.

לא ידענו שנינו ששוב לא נזכה להתראות בחיים. שכן ניספה בעלי בווארשה.

החששות מפני המתיישבים הגרמנים לא היו לשווא. שכן יומיים לאחר כיבוש־העיר בידי הגרמנים, נהפך אחד מהם, יירקה, פולקסדויטש, אשר רחש איבה ליהודי נובה-מיאסטה, למלשין שמסר ידיעות לאוייב.

את המפקד. שמש העיריה, יאנק, היה מוליך את הקבוצה יחד עם שני מנהלי-העבודה אל מקום-העבודה. מלבד זה היו כמה יהודים מועסקים בניקוי תחנת המשטרה, בהסקת התנורים, 2–3 אנשים עבדו בעיריה עצמה ויהודי אחד היה נוסע עם הוואנדארמריה לפלונסק. מלבד זה היה קיים גם קואופראטיב יהודי של בעלי-מלאכה אשר סדנתו היתה בעיר, סמוך לשער הגיטו. אבל מפעם לפעם היו עורכים גם מצוד יוצא מן הכלל, כגון חטיפת האנשים למחנה נוסאוויבו. נשים לא נחטפו אלא למריטת נוצות של עופות בשירפץ. שם היו ישנות בבית-הכנסת. כעבור זמן מה היו חוזרות הביתה.

(מספרת חיה טורובר)

יש לי תיקון קל. גם נשים נלקחו מפעם לפעם לעבודה בסידור החצץ בכביש.

פומיכובק — מקום העינויים

(מספר צבי ארפה)

עוד לפני הקמת הגיטו, במאי 1941, הועדו כל היהודים ב־6 בבוקר מבתיהם, וכפי שנודע לנו לאחר מכן — לא רק בנובה מיאסטו, כי אם בכל הסביבה כולה, דהיינו בפלונסק, נובי-דבור וזאקרוצ'ים. כינסו אותנו בכיכר העיר בנובה-מיאסטו ליד תחנת-המשטרה. היו נוכחים שם: ראש-העיר, אנשי הגסטאפו והוואנדארמריה וכן נציגי היהודים, שלמקה פרידמן ואנשל דומברובר. נערכה בדיקת התעודות האישיות. מי שלא היתה בידו תעודה עם טביעת אצבעו — שכן זו היתה התעודה המחייבת לגבי כל יהודי הרייך — הועמד בצד, ואילו כל השאר הורשו ללכת לבתיהם.

עלי להוסיף כאן, שבכל הסביבה היו הרבה יהודים אשר הגיעו למקום לאחר פרוץ המלחמה. הם נתקעו במקום בעת בריחתם לברית-המועצות או שהגיעו אל בני-משפחותיהם שהתגוררו במקום. גם אני עצמי הגעתי משיירפץ אל אשתי, שהתארחת אצל אחותה בנובה מיאסטו. אבל אני הייתי ממקום קרוב, מן הרייך ולא מן הגנרל גוברנמנט. עתה הוכרע גורלם של אלה אשר הגיעו ממקומות אחרים. כולם נלקחו והוצאו למקום בלתי ידוע, בכיוון לפלונסק.

במשך כמה ימים לא היתה מהם כל ידיעה. עד סוף סוף מצאו אותם באיזה מקום מוקף גדרות תיל דוקרני וליד השער שמרו עליהם כמה מאנשי הגסטאפו. כפי שנודע לנו, כל יהודי שניסה לצאת מחוץ לגדר-התיל היה סופג מנה הגונה של מכות

שמידט, אשר לאחר בואם של הגרמנים התחיל לשדוד את הרכוש היהודי, בעוד שלפני המלחמה היה עושה עסקים עם יהודים ושמר על יחסים טובים ביותר עם אבי.

יתר על כן, היהודים אשר נורו באותו יום-כיפור זכור לשימצה של שנת 1939, הואשמו שמית עלידי יירקה, כאילו הם ששדדו רכושם של גרמנים. בין חמשת הנרצחים אז היו הולצמן, גדליהו לוי, אלתר כהן, תתנו של מאלובאנצ'יק, מאירסדורף ועוד אחד אשר בשמו איני יכולה להיזכר.

כתום המלחמה נהפך המצב. דווקא אותם פולקס-דויטשים אשר בימי הכיבוש התנכלו ליהודים והתעללו בהם, ברחו יחד עם הכובש מפחד מפני נקמה על בוגדותם.

(מספרת בלה בר)

בין המתיישבים היתה גם אשה אחת איוואנגלית בשם פמש, בעלת טחנת-קמח, ששמרה על יחסה האוהד ליהודים. אף היא לא נמלטה מפני הגרמנים ונשארה במקום.

אשה זו התנהגה בהגינות יתירה. כאשר בשבת, 9 בספטמבר 1939, נגררו יהודים מבתיהם לעבודת-כפיה, נלקח גם הרב קרישק, שהיה חולה, בעבודות אלו הוכו היהודים מכות אכזריות. גיסתי, ריבה טייטלבוים, הלכה אל מרת זמש, כדי לבקש ממנה שתתערב אצל הגרמנים לטובת הרב. הגרמניה לא סירבה. אני נתלוויתי אל הגברת זמש בלכתה אל המפקדה, ושם אמנם נעתרו לבקשתה ונתנו לה פתק, שלפיו שוחרר הרב ונשלח לביתו.

עבודת הכפיה

עבודת-הכפיה היתה נגע נורא. למן היום הראשון התחילו הגרמנים לסחוב את הגברים מבתיהם לעבודות חסרות כל שחר. במרחקים של 3–4 קילומטרים מאחורי העיר היו מפוזרות ערימות חצץ שנודעו לתיקון הכביש. עבודת היהודים היתה לערוך את האבנים בקוביות, דבר שלא היה נחוץ לאיש.

מאוחר יותר הוגבלה עבודת-הכפיה ליומיים בשבוע בלבד. מי שלא התייצב לעבודה, יכול היה לשלוח במקומו אדם אחר, תמורת תשלום. כך נמשך הדבר במשך שנתיים. המיכסה היתה 80 גברים ליום.

איסוף האנשים הללו והבאתם לעבודה נעשו בידי היודנראט. יום יום בשעה שבע בבוקר היה היודנראט מביא לפני בניין העיריה 80 גברים. אז היה יוצא ראש העיר, גרמני, (את שמו איני זוכר), והיה מקבל

משפחה מביאה חבילת אוכל לקרוביה. בשעות הצהריים יצאתי יחד עם רוזן אל פומיכובק, לאחר שהצטיידנו ברשיונות מתאימים. שם חולק האוכל מתוך אי־סדר ומהומה, עד שסוף סוף הצלחנו לשבור את רעבונם הראשון. כתוצאה מן המהומה שוב לא קיבל כל אחד את חלקו. חילקנו גם את החבילות שנשלחו בידי המשפחות, כשבכל חבילה היו שני קילו לחם. אנשים אלה נקראו בשמותיהם אל השער ושם נמסרו להם החבילות.

ליד השער עמד שומר, יהודי מנובה מיאסטו, מלך, אשר דרש חמש כיכרות־לחם לעצמו. הוא איים, שאם לא יינתן לו מבוקשו, לא ירשה לחלק את המזון. חששנו מפניו ואנוסים היינו למלא את דרישתו, שכן שיתף הוא פעולה עם הפולקסדויטשים. על כן היתה לו גם השפעה עליהם.

גיטאות אחרים, כגון זאקרוצ'ים, התחילו גם הם להביא מזונות בעקבותינו.

(מספרת מרים ארפה)

התחלתי לנסוע יום עם בעלי לשם הובלת המזון, כדי להשיג בדרך זו את שיחרור בני משפחתנו. באותה הזדמנות נודעו לי הפרטים שסיפרתי עליהם קודם לכן.

סוף סוף עלה בידי להוציא את הורי ואת ילדה של גיטתי. לא היה זה מן הדברים הקלים. את הילד לקחתי, כאשר פעם חדרתי בתוך הדוחק אל המיבצר פנימה. כמובן ששילמתי תמורת זאת שוחד הגון.

יותר מאוחר, כאשר הירשו לעשרה עד שנים־עשר גברים לנסוע בליווי משמר של פולקסדויטש כדי להביא מים, הצלחתי לשחד את הפולקסדויטש. אבי ניתק אז מן הקבוצה ואנו לקחנוהו אתנו. עזר לנו בכך יהודי אחד מצ'יכאנוב בשם לוביניצקי. הודות לו הצלחתי להוציא גם את אמי ללא כל שוחד. הפעם ישנתי לילה אחד בשדה, כדי שאוכל בבוקר לקחת אתי את אמי. ואולם לוביניצקי התחיל לאיים עלינו שיסגיר אותנו. אז הבטחתי לו, כתגמול, להוציא את ילדתו, שהיתה קיסעת רגל אחת.

אף־על־פי־כן היתה בגידה. נער כבן חמש־עשרה מנוב־דבור הסגיר אותנו והתחיל לרדוף אחרינו יחד עם גרמני אחד. הגרמני אמר לירות בנו, אבל הנער התבלבל בדברי עדותו, לא הצליח לזהות את אבי הילדה ואותו פולקסדויטש קיבל מתנת־יד מאתנו ועוד עזר לנו להסתלק בשלום מן המקום.

(מספר צבי ארפה)

לא עברו ימים רבים ובפומיכובק פרצה מגיפת־הטיפוס. האסירים לא רצו לקחת מאתנו אוכל, ורק

בפרגול. שם הם הוחזקו שלושה ימים ללא כל מזון. אפילו ללא מים. במקום ההוא נאספו כשלושת אלפים איש ממקומות שונים.

אשתי ואני היה לנו עניין מיוחד בגורל המגורשים, שכן היו ביניהם אחותי וגיסי וכן הורי אשתי.

במשך אותם שלושה ימים מתו כמה אנשים מן המכות שניתכו עליהם. לאחר שלושה ימים הובאו כולם בעגלות אל מיבצר פומיכובק שליד מודלין.

שוב עברו ימים אחדים כשלא היה ידוע להיכן הובלו, משום שיהודים לא היו נוסעים בדרכים ההן, ורק מסיפוריהם של פולנים נודע לנו לבסוף, שראו יהודים בפומיכובק. בדרך זו הגיעה אלינו הידיעה על מקום הימצאם של „הבלתי ליגאליים“.

בהגיעם לפומיכובק ניטל מכל האנשים הללו כל חפץ שהיה לו ערך כלשהו והם נמסרו לשמירה לפולקס־דויטשים, אשר עשו בהם ככל העולה על רוחם. ושוב לא קיבלו השבויים לא אוכל ולא מים.

(מספרת מרים ארפה)

במיבצר היו האנשים שוכבים על גבי קש באולמות שמתחת לפני האדמה — 20—25 איש באולם אחד. על כל המחנה כולו שמר מפקד גרמני, ז'אנדארם בשם וולף.

הנערות נצטוו לשכב לחוד בצד, למען ייקל לגשת אליהן בלילה. בלילה היו מוציאים אותן מן המרתפים, אנסון וירו בהן אחר כך.

(מספר צבי ארפה)

משנודע לנו על פומיכובק, נבחרה בנובה מיאסטו ועדה, שמתפקידה היה להתעניין בגורל השבויים שם. לוועדה נבחרו יחיאל מאיר גורפינקל, יצחק רוזן ואנוכי, שהייתי מעוניין באורח אישי בבני משפחתי שהיו שרויים שם. לקחנו לשם נסיון 20 כיכרות לחם, כדי להיווכח אם בכלל ירשו לנו להתקרב אל האנשים הללו. ממפקד המשטרה קיבלנו רשיון מיוחד, אשר איפשר לנו להתקרב אל שער המיבצר.

המחנה שנתגלה שם לעינינו היה איום. האנשים היו נפוחים מרעב ומוכי צמא. משראו אותנו, התחילו לזעוק ולבקש אוכל ומשקה. עמדנו ליד השער אוֹב־די־עצות, את מי להאכיל תחילה בעשרים כיכרות הלחם שבידינו. הכול ביקשו להתקרב אל השער, ואלו הפולקס־דויטשים חבטו בהם בקתות־הרובים.

מדוכאים ממראה עינינו נסענו בחזרה לנובה־מיאסטו, כינסנו ישיבה וסיפרנו על כל מה שראינו. הוחלט לבשל למענם תבשיל ולהובילו לשם בחביות של מים. ב־15 או ב־16 חביות הובלנו אליהם חמיצת־דובדבנים ותפוחי־אדמה מבושלים. מלבד זה היתה כל

היודנראט

עד לסגירת הגיטו לא היו אלא שני חברים ביוֹדנ־ראט, שלמקה פרידמן ואנשל דומברובר, אחר כך היו שלושה. השלישי היה קוצ'יולק.

איני יכול לומר שום דבר טוב על היודנראט, שכן לא עשה שום דבר טוב למען יהודי העיר בנובה-מיאסטו, לא השתדל למענם, אלא להיפך, היה מבצע את פקודות הגרמנים כלפי היהודים ואפילו השתדל לעשות „לפנים משורת הדין“.

(בלה בר) במידה שידוע לי, עשה שלמקה איזה טובות למשפחת בעלי.

(צבי ארפה) ייתכן, שכלפי אנשים בודדים גילה יחס טוב. ואולם התמונה הכללית של שני מנהיגים אלה של הגיטו היא עגומה מאוד.

במשך כל הזמן התחולל מאבק בין אנשל לשלמה. זוכר אני, כיצד קיבל שלמה, חודשיים לפני סגירת הגיטו, מידי ראש-העיר סרט לזרועו ועל הסרט היתה כתובת: „יודנראט“. היה זה אות לשרותו, כיושב ראש היודנראט. אבל אנשל לא יכול היה לבלוע את הגלולה הזאת, ואף הוא רצה שיהיה לו סרט כזה. הוא היה צועק איפוא באמצע הרחוב: אני אינני יותר גרוע ממך, גם אני הנני מישתו וגם לי מגיע סרט. מן הקטטה הם עברו לאיומים הדדיים. שניהם איימו זה על זה, שאיש יתאונן על חברו. ומה לעשות, כאשר ראש-העיר לא רצה להכיר באנשל. בסופו של דבר השיג שלמקה סרט גם בשביל אנשל. דומה כי בשום גיטו לא היה מצב כזה, שהיו קיימים שני יושבי-ראש של היודנראט. מן הבחינה הזאת היתה נובה מיאסטו מן-הסתם יחידה במינה.

(חיה אדמוני) אמת נכון, אכן כזה היה המצב, למרבה הדאבה. הרי על-פי פלונסק בלבד אפשר היה לראות, כי ייתכן גם מצב אחר, שאפשר לעשות משהו למען היהודים.

(צבי ארפה) לאחר שהשיג כבר את הסרט התחיל אנשל רק אז להראות לאנשים את נחת-זרועו. בתחומי סמכותו היה כלול עניין חלוקת הדירות

בגיטו.

(בלה בר) הדוחק בדירות בגיטו היה עד לאין לשער. היו מקרים שש משפחות התגוררו בחדר צר אחד.

(חיה טרובר) אצלנו היו אחת-עשרה נפשות בחדר אחד.

(צבי ארפה) בענייני דירות היה שלמקה דוחף קדימה את אנשל, באומרו תדיר, שדבר זה שייך אליו. ואנשל היה נוהג להשליך בני-אדם וחפצים מדירות במו ידיו.

דרשו תה. מילאנו את הבקשה הזאת והובלנו להם רק תה. אבל לא היה קץ לאסונות.

הגרמנים היו יורים בחולים ומלך היה מגלה לפני הגרמנים מי הם החולים.

חיסולו של יהודי בוגד בעזרת הגסטאפו

ראינו שאין מוצא אחר אלא לחסל את מלך. מסרנו איפוא על מעשיו לראמק, יושב-ראש היודנראט בפלונסק, שנהנה מיחס של כבוד מצד הגרמנים. עד מהרה באו פרלמוטר ממלאכה וראמק עם אנשי הגסטאפו מפלונסק. ראמק קרא למלך ומייד הכניסו לתוך המכונית. משהגיעו לפלונסק, הכניסוהו מייד לבית-הכלא והיהודים עצמם היכוהו. מלך הבטיח לאנשי-הגסטאפו שיסגיר לידיהם יהודים המסתירים נשק ומתמרדים נגד הגרמנים. הוא גם הודיע להם, שמעדיף הוא ליפול מכדור גרמני, מאשר מידיהם של יהודים. אבל לא הגיעו הדברים לידי כך. היהודים הצליחו לעשות לו דין צדק. הוא הורעל בזריקה ונקבר כשראשו כלפי מטה. בדרך זו חיסלו היהודים במו ידיהם את הבוגד שבקרבתם.

הגיהנום בפומיכוּבַק נמשך כשישה שבועות. רק כאלף ומאתיים איש יצאו משם בעודם בחיים. כל השאר נפלו במקום. אבל גם אלה שיצאו משם לא חזרו אל הגיטאות שלנו, אלא הובאו לגיטו וארשה. על מצבם אפשר ללמוד מן העובדה, שאבי אשתי, שהצלחנו להוציאו משם זמן קצר יחסית לאחר שהובא לשם, מת מרוב תשישות זמן לא רב לאחר שהבאנוהו הביתה.

אספקת מזון הגיטו

אספר כאן רק על דרכי האספקה הרשמיים, שבהם הגיעו המזונות לגיטו, שכן עניין הברחת המזון בדרכים בלתי רשמיות ידוע בדרך כלל.

במקום כרטיסי-מזון היו קיימות רשימות של משפחות יהודיות הן אצל האופים גדליה פרידמן וגלובינסקי והן בחנות-המכולת ואצל הקצב.

היו מחלקים חצי קילו לחם לנפש ביום, וכן כמות זעומה של סוכר וריבה וקצת קמח שחור. תפוחי-אדמה היו אגורים בבורות וחולקו לפי מנה של חצי קילו לנפש. עד לשנת 1942 היינו אופים בגיטו גם מצות באורח ליגאלי.

אין צורך לומר, שהמנות היו מנות-רעב.

בית-הולים

(צבי ארפה) כאשר בשנת 1941 הגיעו לנובה-מיאסטו המשלוחים של פליטים יהודים מציכאנוב ודרובין, נעשה הדוחק בדירות בגיטו כה רב, שאי אפשר היה עוד לנשום ממש. היתה זו אחת הסיבות לפרוץ מגפת-הטיפוס.

היודנראט כינס את האנשים כדי להתייעץ, כיצד לקדם את פני האסון החדש הזה. נבחרה ועדת בריאות, שהורכבה מהרש קוצ'יולק, השוחט מסוכוצ'ין משה נאייר, שמואל סגל ואנוכי.

בין התפקידים שהוטלו עלינו היו:

פיקוח על החצרות, סיוד בתי-השימוש וכל אותם מקומות שבהם היו מתכנסים אנשים, ניקוי בליוול ובשאר אמצעי-חיתוי.

אבל כל אלה לא הביאו את התוצאות המקוות. המגיפה נתפשטה והלכה. נחוץ היה בית-הולים.

כדי לגשת למילוי המשימה הזאת, נחוץ היה קודם כל למצוא שיכון מתאים. היה אולם, אבל עשרות משפחות של פליטים היו מוטלות שם על הריצפה. צריך היה איפוא למצוא איזה מקום-שיכון לאנשים הללו, כדי לפנות את האולם ולסדר בו את בית-החור לים. יצאנו איפוא לחפש בעליות-הגג, צברנו לבינים, בנינו תנורים אשר את צינורות-העשן שלהם היינו מוציאים דרך הגגות, השלמנו את הרעפים החסרים, הובאו קש ומזרונים וכן חומרי-הסקה בשביל הדיירים החדשים.

מאת ראש העיר קיבלנו מזרונים, פחם הובא מציכאנוב וקש מן הכפרים. הפליטים סודרו במקומות תיהם החדשים והאולם בשביל בית-החולים היה פנוי.

גם ציודו של בית-החולים לא היה מן הדברים הקלים. מתוך הסכם עם היודנראט ועל-פי פקודתו פורקו לוחות מן הגדרות ונגר מדרובין, שווארץ שמו, התקין דרגשים. מסמרים ישנים יושרו ובדרך זו הישגנו את החומרים הדרושים. מידות הדרגשים היו: הרוחב 70 סנטימטר והאורך 1.80 מטר. הנה כי כן השגנו עשרים וארבע „מיטות של בית-הולים“. אחר כך התחיל אוסף בבתי לשם ריכוז שמיכות וכרים. יש לומר, שהאנשים היו מקבלים אותנו בסבר-פנים יפות ונתנו מרצונם את החפצים הנחוצים לציודו של בית-החולים.

חיסול הכינים נעשה על-פי ההוראות של ד"ר בר מגיטו פלונסק.

נתמנתי מנהל בית-החולים. ד"ר בר הורה גם להתקין ארגז לחיטוי בגדים, אבל לא יכולנו לבצע את ההוראה הזאת מחוסר חומר מתאים.

גם בעת חטיפת אנשים לעבודה במחנה נוסאז'בו היה אנשל מוציא במו ידיו אנשים ממחבואיהם, בלא לסמוך על המשטרה היהודית במלאכה נחמדה זו. שכן על-ידי מתנת-יד מתאימה אפשר היה להשיג אצל אנשל גם שיחורור מן העבודה.

פעם אחת הגיע ראמק ומסר ליודנראט שלנו על המשימה לספק שישים איש לעבודת-כפיה. המישטרה היהודית עבדה כל הלילה, כדי לאסוף את מספר האנשים הדרוש. מי ששילם שוחד שוחרר. ואת השוחד אפשר היה לשלם אך ורק לאנשל.

אני הסתתרתי אז אצל משפחת רוזן. רק לאחר שהוציאו את כולם אל מחוץ לגיטו, יצאתי יחד עם חמישה גברים שהסתתרו עמדי.

המשטרה היהודית

מפקד המישטרה היהודית היה שמואל בראונצווייג מדרובין, שהוגלה משם אלינו יחד עם אמו ואחותו. מלבדם עבדו במישטרה ויאטראק, קוצ'יולק, בינשטוק, שיינקופ ואחרים. בסך הכול היו עשרה שוטרים, חלקם אנשים מנובה מיאסטו, חלקם מבין הפליטים.

בראונצווייג ניסה לאבד עצמו לדעת בימי חיסול הגיטו, שכן בתור מפקד המישטרה ידע כבר מראש על העומד להתרחש. אך הוא קיבל פקודה מפורשת שאסור לו לגלות את עובדת החיסול ועל שום כך ניסה לשלוח יד בנפשו. איך שהוא הצליחו להצילו והוא ניספה אחר כך באושביץ.

בית-דין

ליד היודנראט הוקם בית-דין אזרחי, שהיה עורך משפטים בעניינים שונים. הרבה מחלוקות פרצו בשל הדוחק בדירות בגיטו ומחמת הצפיפות שנוצרה. השופט היה גולדוואסר מדרובין. את פסקי-הדין היתה מוציאה לפועל המישטרה היהודית.

(זיה אדמוני) היו כמה שופטים; גם אבי שימש פעם שופט באחד המישפטים, אך איני זוכרת אם תפקידו היה עוזר לשופט, או דיון.

בבית-המישפט הזה ישבו אנשים שנחשבו כחכמים והם עשו ככל שהשיגה ידם כדי לשמור על השלום והשקט בגיטו. שכן סבלנו רבות מיהודים אשר מילאו את התפקיד של אחראים לגושי בניינים.

אכן זו היתה השיטה שהנהיגו הגרמנים ואשר מגמתה היתה להביא את היהודים למצב כזה, שיאכלו איש את בשר רעהו. ואמנם נגד תופעה זו לחם בית-המשפט היהודי.

שלנו. את תפקידי בבית-החולים קיבל אז רפאל פור-קורסקי.

לאחר שכלתה מגיפת הטיפוס, נסגר בית-החולים, שכן לא היה כל טעם לקיים בית-חולים בלא שהיה רופא במקום אשר יוכל להגיש עזרה רפואית. לא יכול היה לעשות זאת משולם שוסטר, החובש מצ'יכא-נוב, אשר היה מציג עצמו כמרפא, עושה זריקות, אפילו היה עוסק בריפוי, ואנשים היו נותנים בו אמון. ואילו להביא רופא, כדרך שעשתה פלונסק, לא השיגה ידו של היודנראט שלנו.

חיסול הגיטו

ב־6 בנובמבר 1942 קיבל היודנראט הוראה מן הלאנדראט באמצעות שלמה פרידמן, לערוך רשימה של האנשים הבלתי פרודוקטיביים בגיטו. אבל אנשים לא פרודוקטיביים היו אצלנו בגיטו רבים עד מאוד. נוער כמעט שלא היה.

מה לעשות? הוחלט לשלוח את הרש קוצ'יולק, אשר בתורת „חייט החצר” של הקומיסאר מטעם השלטונות הגרמניים היתה לו גישה בלתי אמצעית אליו. באותו זמן היה אגב מעמדו של קוצ'יולק חשוב יותר ממעמדם של אנשל ושלמקה. הוא היה אדם רציני והכול התייחסו אליו בכבוד. קוצ'יולק הבטיח לקומיסאר פרווה בשביל אשתו ושעון־זהב בשבילו. ואכן במחיר זה השיג שהרשימה תצומצם ל־55 איש בלבד. בעריכת הרשימה הזאת עסקו בחשאי שלמקה ואנשל.

(חיה טורובר) הידיעה על הפקודה לערוך רשימת האנשים הלא־פרודוקטיביים שוב לא היתה בשבי־לנו בבחינת סוד בלתי מובן. ידוע ידענו, כי פירוש הדבר הוא „הליכה למחבת”. כך היו מכנים בדרך כלל הגליות מסוג זה. והיו לנו ידיעות מאנשים אשר הצליחו להתגנב לתוך הגיטו שלנו. בדרך זו הגיע אל ביתנו מכיר אחד שלנו ממלאכה, אשר סיפר על טרבלינקה ומאידאנק. גם גורפינקל מצ'יכאנוב היה מספר על טרבלינקה. מווארשה היה כותב לנו לידיניה על הנעשה שם ואף הוא מסר לנו על משלוחי יהודים אל טרבלינקה ומאידאנק כאל מקומות־השמדה. ואכן כל הידיעות האלו גרמו, שכאשר נסתננה אל הגיטו ההוראה בדבר עריכת רשימת הבלתי־פרודוקטיביים, הגיע הדבר עד ל„דין־תורה עם הריבונר של־עולם”.

(צבי ארפה) נתאספו היהודים הזקנים, כגון סושי־ניאק מדורובין, הרב סגל מנובה מיאסטו, פוקורסקי, פופובסקי ואחרים.

(חיה אדמוני) גם אבי נטל חלק בכך.

את הכסף לקיום בית־החולים השגנו בדרך מיוחדת במינה. מן הפליטים לא יכולנו לקחת כסף בתמורה לאשפות חוליהם, שהרי לא היה להם כל רכוש והיו חסרי כל. לעומת זאת כאשר קרה ואיזה אדם אמיד מנובה־מיאסטו חלה בטיפוס ולא רצה ללכת אל בית־החולים היה פודה עצמו בכסף בשלמו סכומים ניכרים לטובת בית־החולים.

(חיה אדמוני) אצלנו הכול שכבו בבית.

(חיה טורובר) ואני שכבתי בבית־החולים. חליתי אז בטיפוס והיו גם סיבוכים במחלה. שנה תמימה חליתי מזה. גם כל בני משפחתי חלו בטיפוס וכולם הבריאו. בכל מקרה שד״ר בר לא היה במקום, היה ד״ר גוז'קובסקי בא לגיטו.

(צבי ארפה) ד״ר בר היה בא אחת לשבוע. הוא גם רשם לי על פתק, כיצד לטפל בחולים. אני הייתי מקיים את הוראותיו. הוא גם הביא לנו תרופות. פעם אחת הביא עמו את האחות הרחמניה שרנסקר מפלונסק, שלימדה להזריק זריקות.

על הקיר היה תלוי ארגו של תרופות. המיילדת מדורובין, פאנפיל, היתה עוסקת בהזרקת זריקות.

את החולים קשה היינו מובילים אל בית־החולים בגיטו פלונסק. הדוחק בבית־החולים היה נורא. שני חולים היו מוטלים במיטה אחת.

הצוות של בית־החולים שלנו מורכב היה משתי מטפלות, שרה מאקובסקה מצ'יכאנוב ואת שם השניה איני זוכר.

לפי הוראותיו של ד״ר בר גולחו שערוותיהם של החולים הגברים. ראש העיר — הקומיסאר מטעם הממשלה, היה עורך ביקורת יומיומית, אם הוצאה הוראה זו אל הפועל. גם נשים שחלו בטיפוס, אנוסות היו לגלח את שער ראשן. לא היה לזה כל קשר עם הגז שנערך בידי ואלטר.

בבית החולים התקנו גם אמבטיה. היינו מחממים מים וכל חולה קיבל אמבטיה ושער ראשו גולח למשעי. לעומת זאת היה האוכל מובא לחולים מבתי משפחה־תיהם, משום שלבית־החולים לא היו האמצעים הדרושים להזנתם. במקום בישלו רק תה בלבד.

נציגים של פליטי צ'יכאנוב, וינו, ביקש שבני עירו יתקבלו בבית־החולים. עשינו ככל שהשיגה ידנו. בתקופה שבין יאנואר למאי 1942 מתו בבית־החולים של גיטו נובה מיאסטו ומבין אלה ששלחנו לבית־החולים של גיטו פלונסק, 170 איש.

לבסוף חליתי גם אני בטיפוס. הדבר התחיל מעניין של מה בכך. שכן בבואי יום אחד אל בית־החולים לעת בוקר, מצאתי באמבט מים קפואים, משום שהמטפלות של משמרת הלילה לא ניקו את האמבט. נטלתי איפוא בעצמי גרזן ושברתי בו את הקרח ואמנם אז נדבקתי. נעשיתי פאצינט של בית־החולים

עם שני ילדים ואלו אני עם שתי בנות־דוד שלי מווארשה הלכנו גם אנו לחוד. חיפשנו מחסה, אבל לא ידענו להבחין בין בני־אדם, לא הכרנו אותם ולא יכולנו לקבוע, מי מהם הוא אדם טוב ומיהו רשע. לא נותר לנו איפוא אלא לישון שני לילות בשדה ובאורות. האשה הכפרית שנכנסנו לביתה פחדה להשיא אתנו אצלה, וביקשה שנלך לנו.

לא ראינו כל ברירה אחרת מאשר לשוב לגיטו. ושוב נעמדנו לפני קושי חדש — כיצד לחזור בחזרה לגיטו?

קשיים אלה לא עמדו לפנינו בלבד. שכן רבים היו האנשים שיצאו מן הגיטו, לא הצליחו למצוא מחסה, אך גם הדרך בחזרה אל הגיטו הסגור והמוקף שמירה היתה חסומה.

על אחותי הלשינו האיכרים, והפולקסדויטשים הקיפו אותה עם שני הילדים. את אחותי לקחו ברגע שכבר עמד להסתיים המשאומתן על מציאת מקום מתאים למענה יחד עם הילדים. עתה אמרו להוציאה להורג בתליה. הפולקסדויטשים התחילו איפוא לחקור אותה, כיצד הצליחה כל השלישייה להתגנב מתוך הגיטו. אחי הקטן אמר להם, שהוא קפץ מעל לגדר. הוא הציע להם ללכת לגיטו ולהראות להם, כיצד עשה זאת. היתה זו תחבולה מצדו; הוא ביקש רק שלא לבגוד במישטרה היהודית, אשר הוציאה אותם מן הגיטו בעבור כסף, ואלו מצד שני הוא רצה פשוט לשוב אל הגיטו. התחבולה הצליחה, המישטרה סגרה אותם שם בבית־הסוהר ולמחרת עמדו לתלותם. אצל פרידמן הצלחנו שיסכים לשחרר את הילדים. הוא גמל לנו הפעם על העזרה שאבי היה מגיש לו לעתים קרובות לפני המלחמה. נתנו לו איפוא כסף שהוא מסרו לידי ראש־העיר. אבל בינתיים נודע לאמנו, שעומדים לתלות את ילדיה, היא ברחת איפוא מבית האיכר. שיחדה עגלון אחד אשר הוביל אשפה ובעגלת־האשפה חדרה לתוך הגיטו. ושוב היתה משפחתנו יחד כולה. שכן הביאה עמה אמי גם את אחותי הקטנה, שהיתה מוסתרת היטב.

ב־14 בנובמבר 1942, בשעה ארבע לפנות בוקר, הגיע הצו על חיסולו המוחלט של הגיטו. הכול חייבים היו להיות מוכנים מיד להתאסף ברחוב הגיטו בקבוצות של עשרה אנשים, כאשר איש איש בוחר לו את העשיריה שלו כרצונו. לקחת מותר היה לא יותר מעשרה קילו מיטען לאיש.

(צבי ארפה) מחוץ לגיטו עמדו מוכנות עגלות עוד מחצי הלילה, והעגלונים לא רצו לגלות לנו, להיכן הם עומדים להובילנו.

כל אחד נטל עמו את מיטב מלבושיו, גם לחם, סוכר וריבה.

(צבי ארפה) ערכו תפילה ואחריה די־תורה עם האלוהים. בינתיים קיבלה המישטרה היהודית פקודה לאסוף את חמישים וחמשת האנשים. למשל, ברשימה היתה מרת רבינוביץ' מציכאנוב, אם לשתי בנות. משלקחו את האם, הטילה עצמה אחת הבנות ליד שער הגיטו על האדמה וזעקה, שלא תניח להוציא את אמה, משום שישנן קשישות ממנה. ואלו שלמקה, שעמד אז לידי, אמר: את מי אתן איפוא?

בשעה שאותם חמישים וחמישה אומללים יצאו אל מחוץ לגיטו, היו הגברים שביניהם, העטופים בטליתיהם, אומרים:

הלוואי שאנו נהיה הקרבן והכפרה למען הנשארים. ב־7 או ב־8 בפברואר 1942 הם הובלו בעגלות אל פלונסק, כנראה הועלו שם מיד לקרונות הרכבת, שיצאה אל אושביץ.

שאלת ההתנגדות לגרמנים

בינינו, בקרב הצעירים המועטים, נתעוררה המחשבה, שמא דווקא 'עתה הגיעה השעה לומר: די! הרי רק פעם אחת מתים. היום לוקחים אותם, מחר יקחו אותנו. שמא לא נניח עוד לשום גרמני להיכנס אל הגיטו? מה שהם אומרים לעשות בנו, שיעשו כאן, במקום. כיצד יכולים אנו להסגיר למוות את בני משפחותינו, את ילדינו? אפילו אם נישאר אחר־כך בחיים, איזה חיים יהיו אלה? שיחות כאלו היינו משוחחים בינינו, אבל התשובה על השאלות האלו היתה בעל כרחנו שלילית. שהרי היינו חסרי־אונים לחלוטין. בגיטו עצמו לא היו לנו שום תומכים, לא יכולנו לצפות לשום עזרה מצד שאר הציבור היהודי בגיטו: היו אלה אנשים מבוהלים, מורעבים, מדול־דלים, בלתי מסוגלים להיענות ליוזמה כלשהי. כל שכן שלא יכולנו לצפות לעזרה מבחוץ. במצב כזה לא היה אף סיכוי זעיר שבזעירים לנסיון כלשהו של מרד והתקוממות.

(חיה טורובר) לאחר הדין־תורה עם הריבונות־של־עולם רצינו להציל את נפשותינו. ידענו שבקרוב צפוי חיסולו הגמור של הגיטו. פעמיים היינו אצל הגרמנים, ביקשנו לתת להם כסף, אבל הם לא הסכימו.

ניסינו גם להסתתר אצל גויים תמורת תשלום בכסף מזומן, אבל הם לא רצו לקבלנו. סוף סוף הצליחה אחותי לסדר את אמנו עם האח הצעיר ביותר אצל נוצרים. הגויים הללו הבטיחו לסדר תעודות פולניות למען האם והאח, תמורת הבטחתה של אמנו למסור להם את ביתנו בנובה מיאסטו. לחוד הלכה אחותי

ואמנם בגיטו פלונסק נשארו בסוף רק אנשים צעירים, אשר במשלוח האחרון הובלו יחד עם היודני-ראטים מפלונסק ומנובה מיאסטו.

(חיה אדמוני) נסענו עם המשלוח יחד עם כל היהודים מנובה מיאסטו.

כאשר באושביץ הפרידו בין גברים ונשים, בחרו מן המשלוח שלנו 100 נשים, יחד עם אחותי הייתי בין אותן מאת הנשים. נשארו באושביץ; אולם רגליה של אחותי צבו והיא לא יכלה להסיר את הנעליים הגבוהות שנעלה. משחתכו את עור הנעליים, היו רגליה כה נפוחות, שלא היתה מסוגלת ללכת. היא הוצרכה ללכת לימים מספר אל בית-החולים. כשבאה בבוקר קצינת-הס"ס לערוך מיפקד, ניגשתי אליה והראיתי לה את אחותי. ביקשתי שתסכים לשלוחה לכמה ימים אל בית-החולים, והיא נתנה את הסכמתה. אבל ראש הבלוק, היהודיה אולגה, מסלובאקיה, תחת לשלוח את אחותי לבית-החולים האזורי, שלחה אותה אל בלוק 25 (מן הבלוק הזה היו הולכים ישר אל המשרפה). אשה מרשעת זו „הצילה" בדרך זו הרבה נשים. אחר כך היא נתפסה במיסחר בזהב, בתמורתו היתה משלמת בלחם שהיתה גוזלת ממנותיהן של האסירות. בעוון זה נורתה ונהרגה.

גם אחי נשלח למחנה. בפעם האחרונה ראיתי כאשר הוליכו את הגברים. ואולם לא נודע לי מאומה על נסיבות מותו.

ואז התחיל הגיהנום שלנו באושביץ.

(חיה טורובר) גם אנחנו נסענו במשלוח השלישי מפלונסק לאושביץ. נסענו בקרונות-נוסעים. לפני צאתנו חילקו לנו אוכל. רק מים לא היו לנו ברכבת. עד שהגענו לצ'נסטוכוב לא היה לנו מה לשתות, ושם בתחנת-הרכבת, הגישו לנו פולנים מים. מששאלנום, להיכן מובילים אותנו, אמרו — לאושביץ.

אל אושביץ הגענו בלילה. משהגיעה שעת המיון, הביט איש-ס"ס על אחותי, שראשה עטוף היה מטפחת. אז אמרה לו אמי, אשר הבינה במה הענין, שהיא צעירה. ואמנם הסיר איש-הס"ס את מטפחתה מעל ראשה ושלח אותה יחד אתי למחנה, ואלו את אמי יחד עם האחים והאחיות הקטנים שלח למוות.

תל-אביב, מארט 1960.

(מרים ארפה) כל אחד תפר בתוך נעליו חפציי-ערך. כולם עלו בשקט לעגלות.

(חיה אדמוני) בעת שלאחר ההודעה על חיסול הגיטו עסקו הכול באריות החפצים, היה אצלנו בבית שקט ודממה. אבי לא הירשה לקחת בילקוטים שום דבר, פרט לאוכל. אם נחיה — אמר — יהיו לנו שוב חפצים.

(צבי ארפה) ביום שישי בבוקר הגענו לפלונסק, לאחר שעברנו בעגלות מרחק של 18 קילומטרים.

בגיטו פלונסק היה עתה מקום רב, שכן נותרו דירות פנויות של תושבי-פלונסק שהוגלו. ואכן בדירות האלו שיכנו אותנו. התחילו ההכנות לשבת.

(חיה אדמוני) אנו נכנסנו לגור אצל קרוב שלנו, לאדינה. תושבי פלונסק נשארו עד לסוף החיסול, ואלו את אלה שהגיעו לפלונסק ממקומות אחרים, שילחו יותר מוקדם.

המיסטר היהודית הודיעה לנו, שעלינו להתכונן לשילוח. אף-על-פי שהאנשים ידעו בדרך-כלל להיכן הם נשלחים, בכל זאת היו נוטלים עמהם כל מה שידם השיגה, אפילו כלי-מיטה.

(צבי ארפה) כאשר ציוו לכל תושבי נובה מיאסטו להתאסף במקום האיסוף בבית-הכנסת, עזר לי שוטר יהודי קאסק פרוסט, שהכרתי, להתחמק. בהסתתרי יחד עם אשתי במרתפים, הצלחנו להישאר עד לצאת המשלוח האחרון. בדרך זו זכינו בחודש נוסף של חיים. לעומת זאת הלכו במשלוח ההוא הורי אשתי, בן אחותי, כל משפחתי.

השמועה אמרה, שקצת יהודים ישאירו הגרמנים בגיטו פלונסק. קיווינו שנצליח להישאר עמם.

החיים בגיטו פלונסק היו שונים לגמרי מאשר אצלנו בנובה מיאסטו. שם אפשר היה להשיג הכול, בשר ולחם לא חסרו. החיים בדרך כלל היו חופשיים ונוחים יותר. ביקרתי שם לעתים קרובות ויכולתי להשוות את תנאי החיים שלהם עם אלה שלנו. ניהלתי עסקי מסחר עם הפלונסקאים, הייתי מוביל סחורות מאנופאקטורה. הגרמני בוכהולץ מפלונסק היה מוכר סחורות ליהודים.

במחנה פומיחובק

דפים על פלונסק מארכיון רינגלבלום

הקטע הבא נתקבל מן המכון ההיסטורי היהודי בווארשה. אלה הם דפים בלים, שנרשמו בלשון יידיש בידי אלמוני, אשר כפי הנראה הגיע לגיטו וארשה מפלונסק. הדפים נגנזו בארכיון רינגלבלום והוסתרו יחד עם כל חומר הארכיון עד שנתגלה לאחר המלחמה. למרבה הצער ניזוקו רבים מן הדפים וחלק ניכר, אם לא רובם, אבדו כליל. כאן בא תרגומם של אחד-עשר דפים, קצתם לא-שלמים, (משום שבעת הוצאתם מן המחבוא נמצאו פגומים), שעיקר חשיבותם היא באוטנטיותם. המקומות החסרים או הפגומים סומנו בקווים או השלמו בסוגריים.

הצעירה אטקה איליארט נמסרה עלידי מפקד האולם ה-9 בשם טאמא, יהודי, לידי הגסטאפו, משום שהיה לה חום. אבל כיוון שהתגוננה היטב, אמרה שאינה חולה, ורק רעבה, שיתנו לה לאכול — — אמרה להם וניתן לה — —.

דף 5. אנסו את הנערות ואחר כך היכו אותן באכזריות רוצחנית.

מדי יום ביומו היה איש-הגסטאפו שולץ מוציא את הגברים לחצר ועושה אתם כל מיני תרגילים. פעם אחת ציווה להביא לו חמישה-עשר אנשים לשם הפירת בור. מייד ניתנו לו חמישה-עשר איש, הוא ציווה עליהם לחפור בור אשר יוכלו להיכנס בו 50 איש. הבור נחפר ובעוון עבירה קלה ביותר היו יורים באדם ומטילים אותו לתוך הבור אשר לא נתנו לכסותו עד שיהיו בו 50 איש. בין אלה שנורו היו — — איצ'קה דאנציקר — — — שטאט מדובנין, — — — הנה ורובל, בורגשטיין, — — — נטע מנובידבור. וכך — — מדי יום ביומו, והגרוע ביותר היה

דף 6. עם רדת הלילה. אז הם נכנסו כשאלות בידיהם והיכו על ימין ועל שמאל ואחר-כך היו יורים מבעד לחלונות.

פעם, בלילה, היתה אשה אחת צריכה ללכת לעשות את צרכיה ויצאה החוצה. איש-הגסטאפו עצר אותה ושאל להיכן היא הולכת בלילה. משהשיבה לו שהיא הולכת לצרכיה, השיב לה: טוב אלך להראות לך והביא אותה לתוך חדר אפל ובבוקר ציווה על שני בחורים לחפור בור. — — הבחורים היו — — מראצ'י

הערת המערכת: ברצותנו לתת תמונה מקיפה ככל האפשר של ימי הכיבוש והשואה אשר עברו על היישוב היהודי בפלונסק בתקופתו הטראגית האחרונה, פנינו אל כל הגורמים שיכולנו להסתייע בהם. מלבד „יד ושם“ ושאר ידי השואה מפלונסק, נובה מיאסטו ושאר הקהילות היהודיות שבסביבת פלונסק הנמצאים בישראל, אשר דובבנו אותם וגבינו מפהם עדויות על מה שעבר עליהם באורח אישי, פנינו גם אל המכון ההיסטורי היהודי בווארשה בראשותו של פרופ' בר מארק ואל עיריית פלונסק (עתה המועצה הלאומית העירונית) וקיבלנו מהם חומר יקר-ערך לתיאור התקופה.

דף 1. 13 ביולי. בשעה שתיים בלילה נערך מצוד בפלונסק וכל האנשים הובאו לכיכר, שבה הקיפונו כארבע מאות אנשי-הגסטאפו שבידיהם אלות. אצל כל אחד (מן היהודים) נערך חיפוש ונבדק אם יש לו תעודה. אלה שלא היתה תעודה בידיהם נצטוו לעמוד מצד אחד ואנשי הגסטאפו נעמדו בשדרה וכל אחד אנוס היה לעבור בין השדרה הזאת ובשעת-מעשה קיבל מכות רצח באלות, העמידו לו רגל שיפול ואלה מאתנו — — —

דף 2. הובילו אותנו במכוניות-משא לפומיחובק. בהגיינו לפומיחובק הכניסונו כל 165 איש לתוך אולם אחד. המחנק והצפיפות היו נוראים וגם אוכל לא קיבלנו במשך שלושה ימים. אנשים נפלו וגוועו ברעב. ביום הרביעי הביאו חבית מים, וכל אחד רץ לקבל קצת מים, אז נורו כמה אנשים. אחר-כך הובאה מישטרה — — —

דף 3. עינו עינויים נוראים, שאין יכולת לתארם. מן העינויים וחוסר המזון חלו הרבה אנשים במחלת-השלשול ומלך מסר את כל החולים לידי הגסטאפו והוא דרש כסף, מי שלא היה לו כסף, נורה, כך נורתה האשה ינטה פרוסט, דבורה באלאבאן, מרים פאנט, רחל הלר ונער בן שבע-עשרה ציטרינובסקי. כל אלה היו מראצ'יונו' (במקור כתוב במשובש: — — — ראטנ' ווענז. — — — הע') אחר כך — — — על הר — — — חולים ומי ש — — —

דף 4. הם מסרו כל מה שהיה להם, והניחו להם ללכת. אצל חאקעלעליט (כנראה שיבוש — — — הע') נלקחו שני ילדים, הוא נתן 10 מארקים ואת כל החפצים שהיו לו, והניחו להם ללכת.

9. היכירו מכות נאמנות, והוא מסר את שמותיהם של כל אלה שנורו ושל אלה שעוד עמדו לירות בהם. בעוון זה תלוהו ומאז נעשה המצב קצת יותר קל, ביום השלישי באה ועדה של גרמנים וחקרו את כולם. אנו ניגשנו ו— — או לשחרר, האוכל היה מורכב ממאה גרם לחם ליום וקצת מים ואחר־כך עוד הוקטנו המנות לחמישים גראם. הוועדה ענתה ש — — לילולול יש לכם די, היהודים שולחים — — לשחרר אתכם עוד מעט — — עוד שבועיים. — — הודיעו לנו,

אלברט סלומון

מפלונסק עד אושביץ

כיל את עדותו של אלברט סלומון מפלונסק, שנמסרה ביום 30.6.1947 בהיידנהיים שבגרמניה, נתקבל באמצעות "יד ושם". (המע').

מיסמך מיספר 1350/1296 של הוועדה ההיסטורית המרכזית ליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באיזור האמריקני. מיסמך זה, המ-

בשנת 1939, מייד לאחר כניסת הגרמנים לפלונסק, היה הדבר הראשון שהחריד את תושבי העיר מעשה השוד שנערך בכל חנויות הצורפים והשענים היהודים. שבועיים לאחר מכן נשדדו כל החנויות והדירות היהודיות.

עם כניסת הכובש הנאצי הוצא מיד צו, שכל היהודים חייבים להתכנס בכיכר-השוק. לאחר עמידה של כמה שעות בכיכר, בוטלה הפקודה עלידי גנרל גרמני, אך נעצרו 60 בני-ערובה, מטובי העיר: כגון האחים יעקובוביץ, בעלי חנות-מכולת, פלאטוי, בעל חנות לב-דים, שפרלינג ועוד יהודים נשואי-פנים. כל בני-הערובה האלה הובאו אל בית-הכלא ויום יום הובאו למיפקד. בבית-הכלא היו עוד קודם לכן כמה יהודים למן בני 16 ועד בני 60 ויחד עם 60 בני-הערובה הם עונו. הדבר הזה נמשך ארבע שבועות. אחר כך הובילו אותם מן העיר ומאז לא נשמע עליהם דבר.

בערך בנובמבר 1939 נתפסו 250 יהודים, הועלו למכוניות-משא, הובאו לעיירה יאדוב שליד וארשה, ושם התחילו להריצם ברגל. רבים נורו אז ורק חלק קטן מהם חזרו. באותו זמן יצאה פקודה, שכל היהודים בגיל 16—60 חייבים להתייצב בכיכר הז'אנדארמריה. שם הוכו היהודים מכות-רצח ואחר-כך נשלחו כולם לעבר דת-כפיה.

במאוס 1940 הגיעה פקודה שעל כל היהודים להי-סגר בגיטו*. הגיטו הכיל את הרחובות וישוגרודסקה, פולטוסקה, וארשאבסקה וקוניה. תנאי-המגורים בגיטו היו גוראים. לתוך הגיטו הובאו אנשים מכל הסביבה, עד שהוא מנה כעשרת אלפים יהודים. מיד הוקם יודני-ראט, שבראשו עמדו יעקב ראמק כיושב-ראש, שיראדזקי, מזכיר, יענקל גריץ, יענקל קובל ועוד אחדים. היודני-ראט התחיל להסדיר את ענייני העבודה, שלחו לכרות כבול, לעבודה בכביש ושאר עבודות. במאי או ביוני יצאה פקודה, שעל כל היהודים לענוד טלאי צהוב עם מגן-דוד ועם כתובת שחורה "יודה". בגיטו היו האנשים עוסקים במלאכתם.

מראה המסרפה באושביץ

המיתקנים היו כאלה: בכניסה למסרפה היה הפרוז-דור מוליך אל חדר שנועד לפשיטת הבגדים. עמדו שם

בשנת 1939, מייד לאחר כניסת הגרמנים לפלונסק, היה הדבר הראשון שהחריד את תושבי העיר מעשה השוד שנערך בכל חנויות הצורפים והשענים היהודים. שבועיים לאחר מכן נשדדו כל החנויות והדירות היהודיות.

עם כניסת הכובש הנאצי הוצא מיד צו, שכל היהודים חייבים להתכנס בכיכר-השוק. לאחר עמידה של כמה שעות בכיכר, בוטלה הפקודה עלידי גנרל גרמני, אך נעצרו 60 בני-ערובה, מטובי העיר: כגון האחים יעקובוביץ, בעלי חנות-מכולת, פלאטוי, בעל חנות לב-דים, שפרלינג ועוד יהודים נשואי-פנים. כל בני-הערובה האלה הובאו אל בית-הכלא ויום יום הובאו למיפקד. בבית-הכלא היו עוד קודם לכן כמה יהודים למן בני 16 ועד בני 60 ויחד עם 60 בני-הערובה הם עונו. הדבר הזה נמשך ארבע שבועות. אחר כך הובילו אותם מן העיר ומאז לא נשמע עליהם דבר.

בערך בנובמבר 1939 נתפסו 250 יהודים, הועלו למכוניות-משא, הובאו לעיירה יאדוב שליד וארשה, ושם התחילו להריצם ברגל. רבים נורו אז ורק חלק קטן מהם חזרו. באותו זמן יצאה פקודה, שכל היהודים בגיל 16—60 חייבים להתייצב בכיכר הז'אנדארמריה. שם הוכו היהודים מכות-רצח ואחר-כך נשלחו כולם לעבר דת-כפיה.

במאוס 1940 הגיעה פקודה שעל כל היהודים להי-סגר בגיטו*. הגיטו הכיל את הרחובות וישוגרודסקה, פולטוסקה, וארשאבסקה וקוניה. תנאי-המגורים בגיטו היו גוראים. לתוך הגיטו הובאו אנשים מכל הסביבה, עד שהוא מנה כעשרת אלפים יהודים. מיד הוקם יודני-ראט, שבראשו עמדו יעקב ראמק כיושב-ראש, שיראדזקי, מזכיר, יענקל גריץ, יענקל קובל ועוד אחדים. היודני-ראט התחיל להסדיר את ענייני העבודה, שלחו לכרות כבול, לעבודה בכביש ושאר עבודות. במאי או ביוני יצאה פקודה, שעל כל היהודים לענוד טלאי צהוב עם מגן-דוד ועם כתובת שחורה "יודה". בגיטו היו האנשים עוסקים במלאכתם.

* הגיטו הוקם למעשה במאי 1941 — המע'.

היהודים היו במצב קשה במיוחד. יהודי כי חלה, לא היו מרפאים אותו, אלא פעמיים בשבוע היו נערכות „סלקציות“. מי שחלה, נשלח מייד אל הכבשן. היו מערימים על חולה כזה ואומרים לו, כי מביאים אותו אל הרופא. היה זה איש בחלוק לבן אשר היה עושה זריקה שאחריה היה החולה מת מייד.

בשנת 1944 נשלחתי מאושביץ למחנה שטוטהוף, ושם נשארתי חודשיים. משם שלחוני אל בירגראבן ליד גדאנסק, שם עבדנו ליד צוללות. היינו שם 1500 איש. בשנת 1945 שלחו אותנו לגרמניה. מחמת התקרבות החזית, היה המשלוח אנוס להיעצר בריבן, שם חפרנו תעלות-הגנה. אחר כך הביאו אותנו לפיצק ושם שוחררנו על-ידי הרוסים.

נרשם על-ידי ורטשמל, בהיידנהיים.

היידנהיים, 10.7.1947

ספסלים, על הקירות היו קולבים לתליית הבגדים. שם היו מתפשטים גברים ונשים ביחד. באותו חדר היתה דלת ועליה כתובת „חדר רחצה“. לאותו חדר נכנסו 3—4 אלפים אנשים. החדר היה מלא מקלחות, כך שלפי הרושם הראשון היה זה באמת „חדר רחצה“. אבל נדחסו לשם המוני אדם בדוחק עצום כדי לחסוך במקום. לאחר שהחדר נתמלא עד אפס מקום, היו סוגרים אותו הרמטית ומבעד לשלוש ארובות קטנות שבתיקרה היו מכניסים במקום מים גאו. כל פעם הייתי נקרא לתקן את החורטים, אשר היו נקרעים על-ידי האנשים שנאבקו עם מר המוות. היו אלה חוטי-חשמל אשר נמתחו על הקירות, והאומללים היו קורעים אותם בעת ייסורי הגסיסה.

הכבשנים היו בוערים ביום ובלילה. זוכר אני, כי בעת ההסקה הראשונה הגיעה מברלין משלחת גדולה בראשותו של הימלר.

שאלון היסטורי על יישובים יהודיים שנחרבו ועל אישים יהודיים שניספו

- (1) העיר פלונסק, מחוז וארשה, בארץ פולין.
- (2) כמה זמן התקיים שם היישוב היהודי? היישוב היהודי היה עתיק.
- (3) כמה יהודים חיו שם עד המלחמה? שמונה אלפים יהודים.
- (4) מה היו מקורות-הפרנסה העיקריים? מלאכה ומיסחר.
- (5) כמה ואיזה היו מוסדות הקהילה, מוסדות-תרבות ציבוריים, אגודות ואירגונים בעיר ומה הוא גורלם עתה? (כגון בתי-כנסת, בתי-מדרש, ישיבות, בתי-קברות, מושב-זקנים, בתי-ילדים, בתי-חולים, לינת-צדק, בתי-ספר, ספריות, קורסים לשעות הערב, חוגים דרמטיים, קואופראטיבים, באנקים, גמילות-חסד, אגודות מקצועיות ושל בעלי-מלאכה, מפלגות פוליטיות וכו').
- היו קהילה, אגודת פועלים, ביקור-חולים, בתי-ספר חלק, בייס „תרבות“, תלמוד-תורה, שתי ספריות יהודיות, באנק קואופראטיבי, קופת גמילות-חסדים, בתי-קברות, בתי-כנסת אחד, 3 בתי-מדרש, כל המפלגות היהודיות.
- (6) איזה קניינים בעלי ערך היסטורי היו בידי הקהילה. הציבור או בידים פרטיות ומה גורלם של קניינים אלה עתה? (כגון בניינים, מצבות, פנקסים, תשמישי-קדושה, כגון פרוכות, עטרות, קופסות-בשמים, ספרים, תמונות וכו' ב).
- (7) המאורעות החשובים ביותר בעיר למן ראשית המלחמה (1.9.1939).
- (א) עד לכיבוש הנאצי;
- (ב) בימי הכיבוש הנאצי: (תאריך הפלישה, הצווים הראשונים נגד היהודים; בני-ערובה, מס-מלחמה, החרמות, גיטו /סגור או פתוח/, עינויים, גזיות זקן, אותות-מיוחדים, עבודת-כפייה, העברת יהודים מן העיר למקומות אחרים או להיפך, פרעות, הוציאות להורג, מעשי-שוד, כיצד נתחולל החיסול הסופי של היישוב? תאריך).
- (8) היחס של האוכלוסיה הלא-יהודית. לא רע.
- (9) האם אירגנו היהודים בפלונסק איזה התנגדות? לא היתה שום התנגדות.
- (10) מיספר השרידים שנותרו בחיים: ממחנה הריכוז — כמאה. בדרכים אחרות? לא ידוע.
- (11) אישים ידועים: שפירא, ניספה באושביץ, היה יו"ר לשעבר של ביקור-חולים. רופא-השיניים ד"ר גרבמן, ניספה אף הוא באושביץ. אברהם מונדלאק, אהרן, חבר ועד הקהילה לשעבר.

גם פרטים אלה הם חלק מגביית-העדויות הנ"ל.

המשלוח האחרון

נשואה לדוד טישמן, כילכלה אותנו ואת הלה. בדירתנו החדשה התגוררה משפחת מרדכי רובינשטיין. אשתו צשה דוברושקלנקה, שני אחיה ואמה. הצפיפות היתה גדולה.

ידענו את התאריך המדויק של גירושנו וחיכינו לו בשוויון-נפש. אינני זוכרת בדירתנו שום התפרצות של מרי או זעקת יאוש, — איזה מין השלמה עם הגורל, חוסר אונים. שמענו הרבה על אושביץ ומיי-דאנק, אבל בכולנו קינן הספק בנוגע לאמיתותן של אותן השמועות. "זה לא ייתכן, השד לא כל כך נורא כפי שמתארים אותו" — חשבנו.

באותם ימי הציפיה התנהלו החיים כרגיל. אכלנו, התווכחנו, לא הפרנו אף פקודה אחת של הגרמנים, השתדלנו להיות כפי שאומרים "מאה אחוז". היודנראט כיהן, המשטרה מילאה את תפקידה והגרמנים היו "שבעי-רצון" משארית היהודים.

פה ושם דובר על איזו בריחה של יחידים, אבל זה נראה כדבר חסר-שחר. אין כוח בעולם שיוכל להתנגד לגרמנים או להפר את פקודותיהם. הם משלו בארץ ולפעמים היה הרושם שגם בשמים...

המצב הפיזי והכלכלי של השארית, היה משביע רצון. כל הלילה האחרון והלילות שקדמו לו עסקנו באריות-החפצים. מה כדאי לקחת ומה לא כדאי. על חשבון המשרפות והגאזים התלוצצנו. בן אחותי הקטן, בן השש, היה אומר לשרה קליניץ שביקרה תכופות בביתנו:

„Ty pulchniutka, będziesz się smazyć na patelni, jesteś tłusta, a ja jestem chudy, zrobią ze mnie rosół”.

(„את מרופדת, תיטגני על המחבת, את שמנממנת, ואני רזה, יבשלו ממני מרק”). נהנינו מתכמתתו של הקטן. מובן שזאת לא היתה פרי המצאתו. מכל מה ששמע יצר לו מין תמונה כזאת.

החפצים הוכנסו למזוודה והוצאו ותוזר חלילה. אחותי תפרה בכפתורי חולצתו של בנה הקטן עדיים יקרי-ערך ותיכננה כל מיני תחבולות, היכן יותר טוב, יותר בטוח. אני ואחותי הלה לא לקחנו כלום. דויד, בעלה של מרישה, היה היחיד שגילה סימני עצבנות. הגרמני שאצלו עבד אמר לו — באושביץ עושים גברים ימינה, נשים שמאלה, וילדים ונשים שורפים במשרפות אחרי טיפול מסויים. הם ניסו לברוח שבועות מספר קודם לכן ואף היו מצליחים. הכול היה לרשותם,

אנסה להעלות על הנייר פרט אחד שנשאר חרות בזכרוני. היה זה בנובמבר 1942. עמדתי בדירתו של דודי נחמן נחמנוביץ והצצתי בעד סדק בדלת שיצאה לרחוב וארשאבסקה, כדי להזות ב"מיצעד". השעה היתה שש בבוקר. כל אותו לילה לא ישנו, בגלל המיון שנערך אז למשלוח לאושביץ. מספר האנשים נקבע מראש ועל המשטרה היהודית היה לספק אותו במלואו. ידעתי שבמיצעד העגום הזה צועדת גם פרימקה טישמן יחד עם אמה. למרות סיכויה להישאר בחיים עוד תקופה קצרה, בחרה היא ללכת יחד עם אמה ולא לעזובה. כן צעדו שם לזניה והלה סרנה עם הוריהם. גם הן לא איבדו את צלם האדם — לא נטשו את הוריהם. ימים ספורים לפני אותו מקרה אמרה לי לזניה: „אני כל כך רוצה לחיות!” ונסתבר כי כל אותו טראנספורט נועד לתאי-הגאזים, אף לא אחד נכנס למחנה אושביץ, כולם הורעלו ונשרפו במשרפות...

הסתכלתי במיצעד הזה וראיתי את כולם, קרובים לי יותר, קרובים לי פחות, לבושים בגדי חורף, כולם היו במצב כלכלי טוב לערך, לבושים היטב, צועדים שלובי זרוע, בשקט מוחלט בכיוון לרכבת. לבי דאב עלי. אני נשאיתי עוד והם הלכו כבר...

הרחוב היה שומם, השעה היתה מוקדמת והחורף היה במלואו. גם התצר בה עמדתי היתה שוממה. דודי ודודתי מתו לא מזמן, הבת חיה ושלוש ילדיה נלקחו שבועיים לפני כן. (בעלה, שהיה כבר אז שנים רבות בישראל, הבטיח להעלות אותה עם הילדים, אך...). האחות השניה ליפצה גם היא לא היתה. אתי באותו מעמד היו אחותי הלה ושרה קליניץ. עמדנו והסתכלנו במיצעד הארוך עד אין סוף, המיצעד האחרון...

כתום הצועדים נכנסנו לבתינו והמשכנו עוד בחיינו היומיים עד ל-16 בדצמבר 1942.

הטראנספורט האחרון — 16.12.1942

שייכת הייתי לקבוצת האנשים ששיחק להם מזלם והם נותרו בעיר עד עצם היום האחרון. היו אלה העשרים רים של אז, פרוטקציונרים ולא זקנים. שום יתרון אחר לא נדרש מאתנו. אחרי הטראנספורט שקדם לנו העתקתי יחד עם משפחתי את דירתי לרחוב פולטוסקה, שנהיה מרוכזים ביחד, אנו, השארית. משפחתי היתה מחולקת. הורי עם אחי הנשוי היו בווארשה ואנו, שלוש אחיות היינו בפלונסק. אחותי הבכורה מארישה שהיתה

חיכתה לנו הרכבת, רכבת-נוסעים. מייד התחילו צריח-תיהם של הגרמנים ודחיפותיהם מלוות הצליפות. נדחפנו בצורה בארבארית לתוך הקרונות. הצעירים נדחפו איכשהו, אבל לזקנים יותר היה רע ומר. קמו רעש והמולה, נדחקנו במרפקינו להיכנס פנימה יותר מהר, יותר מהר, בלא להתחשב עם הזולת, ובלבד שלא לספוג מהלומות. לאחר שנכנסנו לקרונות נסגרו הדלתות. בקרון שבו ישבתי עם משפחתי נמצאה פראנקה קיר-שטיין עם אחותה הלה ואמה, המורה פלה שיטקו עם בנה, מאשה וארק הורוביץ, יעקב צייטק ממלאכה. דומני שאלה הם כולם.

מכל אלה שמנתי לא חזרו מאושביץ אלא פראנקה קירשטיין ואני.

ניירות, כסף ועזרה. אבל אחותי, אחרי לילה של היעד-רות, חזרה לגיטו עם בנה ובעלה בטענה: „מה שיהיה עם אחיותי וחברותי ועם כולם, יהיה גם אתנו“. שלוש-תם ניספו באושביץ.

בשעה ארבע לפנות בוקר עמדנו כולנו בכיכר לבו-שים היטב, כשחבילותינו בידינו. אחרי שכל היהודים עמדו מוכנים הופיעו קלגסי הס.ס. והליווי. ניתנה פקוד-דה למסור חפצי-ערך, כסף ותכשיטים. מי שלא ימסור ויימצא אצלו משהו בחיפוש שיערך, יוצא להורג. מייד נמסר הכול, או כמעט הכול. אני עמדתי בשקט, לא היה לי מה למסור. סודרנו שורות שורות, ובין השעה חמש ושש בבוקר יצאנו בשורה ארוכה בכיוון לתחנת-הרכבת. הנוצרים, בראותם אותנו נדו לנו בראשם והצ-טלבו. הלכנו בשקט מוחלט, הדרך היתה קצרה. בהגיענו,

שני המכתבים דלהלן הומצאו למערכת הספר על-ידי המכון ההיסטורי היהודי בווארשה. סימנם: ZIH/JOC/186

א.

מכתב (כנראה אל ג'וינט בווארשה) מאת יושב-ראש הוועד היהודי בפלונסק. במערכת נתקבל המכתב בשפה הפולנית וכאן ניתן תרגומו העברי.

אל קודם כל אנו מתכבדים להודיע, שבועד חלו שינויים אישיים והרכבו הוא עתה כלהלן: (1) א. ראמק, יו"ר; (2) שלמה בוגאטי, סגן יו"ר; (3) דוד גלרנטר, גיזבר; (4) אפרים לוי, מזכיר. חברים:

(5) יעקב קובל; (6) שלמה לנצי'צקי; (7) חסכל (יחזקאל) הודס; (8) הרש-מאיר צירקוס; (9) יהושע שלזינגר; (10) יצחק מאיר רוסק; (11) משה-יוסף רולני; (12) ישראל-משה ברודר. 5000 מארקים גרמניים שקבלנו פרענו בחלק מהם הלוואה קודמת, ואלו את שאר הסכום חילקנו בין עניים לפי הסכום שניתן למעשה במזומנים 1.40 ר"מ לנפש מקרב הפליטים ו-1 ר"מ (רייכס-מארק) לנפש מאנשי המקום, לכל משפחה לפי מיספר הנפשות שבה. מיספר המשפחות שנהנו מן החלוקה היה 817, מזה 548 משפחות עקורים.

יו"ר הוועד א. י. ראמק

פלונסק, יום 24 ביוני 1940.

ב.

אל

מיום אחד בחודש זה חדלה ועדת הסיוע להתקיים כמוסד עצמאי, ובמקומו אורגנו על-פי הוראת שלטונות ה„יודנראט“ לשכת-עבודה וועד לעזרה. כתום הפעולות האירגוניות הפנימיות אשר בהן העסיקה לשכת-העבודה באורח קבוע למעלה מ-700 פועלים/גברים ונשים/ אשר למענם השגנו מן העירייה תמורת שבוע עבודה (21—28 ליולי) 2661 ר"מ, שאינם אלא 50% מן המגיע בעבור עבודה זו, שכן את המחצית השניה מנכה העירייה לטובת העיר.

תשלום-היכוד לפני הניכויים הוא 0.28 ר"מ לשעה. ללא קשר עם שכר-העבודה אנו מחלקים לפועלים היהודים המועסקים בהפקת כבול ארוחת-בוקר (קפה ו-250 גרם לחם).

ההרכב המלא של הוועד היהודי:

1. א. ראמק — יושב-ראש; 2. שלמה בוגאטי;
3. י. גרבמן; 4. א. מונדלאק; 5. י. קובאל;
6. ש. שיראדזקי, מזכיר.

חתימה: א. ראמק

פלונסק, 31 ביולי 1940.

מרד יהודי במחנה אושביץ

עדותו של משה אהרן פשבוז'ניק

סברג. חתום גם השם: מ. וויסברג (אולי — גובה־העדות — המע').

מוסר העדות הוא משה אהרן פשבוז'ניק, נולד ב־12.4.1909 בפלונסק, קצב ממקצועו. בעת מסירת העדות התגורר בלאנדסברג שבגרמניה, בלוק 15/30. חשיבותה של עדות זו היא בכך, שנגבתה זמן לא רב יחסית לאחר גמר המלחמה. (המע').

בלא ליוויה אסור היה לאותו יושב־ראש ולמשפחתו לעשות אפילו צעד אחד. פעם אחת, כאשר השוטר אפשטיין הלך עם האסיר להביאו לארוחה, הצליח היושב־ראש לברוח. למחרת ניתלה השוטר אפשטיין לעיני כל היהודים על שלא שמר כהלכה על האסיר. משפחת הנמלט נשלחה עם המשלוח הקרוב לאושביץ. היודנראט והמישטרה היהודית גילו חריצות בהתאנות ליהודי־הגיטו. השוטרים היו לא פעם מלשינים על יהודים לפני הגרמנים. בן־דודו של העד, שלמה פשיבוז'ניק הביא פעם לגיטו ארבע עגלות תפוחי־אדמה, שמתחתם הוטמנו בשר ונשק, לשם התגוננות במקרה של צורך ואפשרות. כמה שוטרים יהודים הלשינו עליו. הוא הובל אז לנובי־דבור ועונה שם באכזריות ואחר־כך הובל לאושביץ להשמדה.

הגירושים מפלונסק

יושב־ראש הגיטו, ראמק, לא היה אדם רע, אבל אחיו, ראש המישטרה היהודית (?) היה מתאנה ליהודים. פעם הוא הלשין לפני סוכן־המישטרה הגרמני פוך, על אחד יוסל קליניץ, שהביא מזון לגיטו באורח בלתי חוקי. יוסל קליניץ נורה בשל כך. היה גם מקרה שאחד יוסל גרוסמן קנה אצל נוצרי חזיר ואמר להביאו לתוך הגיטו המורעב. אבל המישטרה היהודית הלשינה עליו. אך אותו גרוסמן הצליח לברוח אל יער נאשלבסק, מרחק 40 קילומטרים מפלונסק, ושם הסתירו שומר־היער. הוא גם בא שם במגע עם הפארטיזנים. חברו של אותו גרוסמן, אחד בשם חיים קליינמן, אשר לאחר מכן נעשה קאפו באושביץ, יצא עם הסוכן הגרמני פוך ליער ושם תפסו את קליינמן (כנראה הכוונה לגרוסמן — המע') והביאוהו

עדות זו הוגשה באמצעות „יד ושם“ מן הוועדה ההיסטורית המרכזית שליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים מן המחנות באיזור האמריקני באירופה. ועדה היסטורית זו היתה גובה עדויות מפי שרידים לפי שאלון מיוחד — שאלון היסטורי על יישובים יהודיים שחרבו ועל אישים יהודים שניספו. העדות שלפנינו נושאת את המיספר הסידורי 1891/1744, ונרשמה בידי צילה שפירא, ביום 25.1.1948, בלאנד־

העיר פלונסק היתה עיר ציונית־תרבותית ובה כ־12 אלף תושבים יהודים*). שנה לאחר הכיבוש הגרמני הוקם גיטו בפלונסק. כעבור זמן מה הגיעו לגיטו פלונסק יהודים מן העיירות הסמוכות, כגון מלאבה, נאשילסק, פולטוסק (?) — המע', אשר ביקשו כאן מחסה מפני סכנת הגירוש, שכן בעיירות ההן כבר היו האקציות במלוא תנופתן.

בראשית שנת 1941 הוציאו אנשי הס"ס את כל יהודי פלונסק וכינסום באיזה שדה, ושם התחיל הקטל האמיתי. נפלו אז הרבה חללים, ביניהם גם אחי העד ומשפחת אחיו. לאחר שמונה ימים שוב ערכו הרוצחים הרג דומה. במקרה ההוא נערכו גם חיפושים מדוקדקים ומי שנמצאו אצלו כסף או חפצי־ערך נורה בו במקום. ליד העד עמד אדם אחד בשם מרדכי לאזענסקי, יהודי שלאחר שהיה מומר במשך שש שנים חזר עתה לגיטו, ברצותו ליטול חלק בגורל היהודי. סוכן המישטרה פוך שם אז בידו של לאזענסקי גרוש וקרא לרוצח אחר (קראו לו בשם „די בלויע ליפעלעך“ — בעל השפתיים הכחולות), אשר ירה בלאזענסקי בעוון החזיקו את הגרוש. עשיר ידוע וגומל־חסדים פלונסקאי, קורמן, נורה אז אף הוא בעוון החזיקו אצלו סכום כסף פעוט. מנובי־דבור שליד וארשה הגיעו אז אנשי־ס"ס לפלונסק והקימו עץ־תליה בשדהו של שלמה מילר ותוך שבועיים ניתלו שם הרבה יהודים חפים מפשע. מן העיר גלינוביצה הביאו אנשי־ס"ס גרמנים את היושב־ראש עם אשתו וילדיו לפלונסק כדי לתלו־תם (אין מוסר העדות זוכר ב„עוון“ מה). הביאום לגיטו והשאירום תחת משמר המישטרה היהודית, אשר

(*) לאמיתו של דבר היו בפלונסק לפני המלחמה כשבעה עד שמונה אלפים יהודים. בכלל יש בגביית־עדויות זו כמה וכמה אי־דיוקים, שתיקונם בא בשאר העדויות. — המערכת.

Der Judenrat in Pl

An Herrn Bernstein

Hilfskomitee

im Bestätigung des Briefes des Besonderen aus Pl. hat von uns erhalten, das das seine Bild nicht beiliegend haben, nur durch den "Freund" nicht Substanten erhält nicht.

Das ist nicht in Einklang mit dem Brief, das wir erhalten haben, das die Hilfskomitee des "Freunds" ist nicht auf Briefe zu haben. Das eine Reihe sein das wir können den "Freund" des er werden in der Zukunft? Aber wir hoffen informiert sein so den und sollen sich zu werden.

Die Arbeit der Frau ist sehr schwer nicht notwendig in Betracht die Sache von An. ist das wir bekommen durch der energiegelassen Haltung des Mannes von Tiden. Es hat keine Jahre noch. Doch kann es der grossen Not nicht mitkommen. Wenn wir haben da bis 350 Personen aus fernstehende Städte.

Wir appellieren zu einer gewissen den Jungen der dieser Mann ist der allezeit. Sol. unsere bringende Handlung fördern erheblich werden. Gleichwohl wir sich mit Geduld und Geduld.

Plauke 19.8.1940

Der Judenrat in Plonek

T. Plonek

מכתב מיום 19.8.1940 בחתימתו של רומק, יו"ר היהודנראט, אל אחד בשם בורנשטיין בווארשה, בענין סיוע מ"ת הג'וינט ליהודי פלונסק ו-3500 פליטים הנמצאים בה והשרויים במצוקה נוראה.

איש אל הזאונה, כלומר למקום שבו היה נערך מיון חפציהם של הקרבנות שהושמדו בגאזים. עשרים וחמישה אנשים, שביניהם הייתי גם אני, נשלחו אל חדר החיטוי, שם היינו לוקחים את חפצי הקרבנות לאחר שהתפשטו, היינו מטעינים את החפצים על עגלות ולאחר שנרתמנו בעגלות אלו כמו סוסים היינו מביאים אותן אל הזאונה.

"אלה שלא נבחרו לעבודות האלו, נשלחו מייד להשמדה. בשעת העבודה היו מענים ומכים אותנו. הצטיינו בכך במיוחד האונטרשארפירר וונטש ואיש-הס"ס סטיפאן ואגנר. אנו היינו משוכנים בבלוק 11, שבו היו למעלה מחמש מאות איש. איש-כמורה פולני מקראקוב היה (ראש הבלוק — ?) שלנו, וביחס לצפיפות הגדולה היה אצלנו סדר. שכן ניתנה לנו בעבודתנו האפשרות ליטול מן הכספים וחפציהם ששמצאו בכלי הקרבנות. תמורת סכומי כסף גדולים היינו קונים אצל אנשי-הס"ס מצרכי-מזון ועל-ידי כך קיימנו את עצמנו ואף עזרנו לשאר תושבי הבלוק שלנו המורעבים. היינו מביאים גם פעמיים בשבוע סירי-תבשיל לגשים ממחנה-הגשים. בעבודה בחדר החיטוי עבדנו כשנה ואחר-כך הועברנו אל מחנה בוויינקה (בירקנאו), שבו היו המספרות (אנו חשבנו אז, שמחליפים לנו את העבודה למען לא נדע יותר מדי סודות).

לגיסו. הקורבן האומלל הובל בגיסו בליווי מוזיקה כשצווארו קשור לחבל. הוא נגרר אחר החבל זמן כה רב, עד שנחנק. הרוצחים גם לא חסו על כדור ולבסוף ירו בו. מעשי-זוועה כאלה ובדומים להם לא היו בודדים בגיסו. לימים התחילה סידרה של הגליות. בפלונסק נערכו שש הגליות (?) — בעדויות האחרות נמסר מיספר אחר — המע'. מחמישה משלוחים הצליח העד להתחמק הודות לעבודתו אצל גרמני כקצב. ואולם בעת המשלוח השישי, שיצא ב-17.12.1942 ואשר הקיף כשלושה אלפים יהודים (?) — המע' — שוב אי אפשר היה להתחמק. יחד עם אשתו וילדה, וכן עם שאר בני-משפחתו הוא הגיע לאושביץ. לאחר שעברה עליו כל הטראגדיה והאכזריות שכרוכות היו בגירושם האחרון והסופי של יהודי פלונסק.

בהגיעם לאושביץ בחשכת הלילה נלקחו מייד הנשים לצד שמאל והילדים נלקחו כולם. אשת העד וגיסתה נטלו את הילדים בזרועותיהן ועלו למכונית-המשא. בשעת הפרידה קראו: "אנו הולכות עם ילדינו לכבשן". כפי שאונטרשארפירר רומני בשם מילר סיפר אחר כך, נקרעו הילדים של אותו משלוח על-ידי כלבים.

עבודה במיון בגדי המומחים

לאחר שעברו את המקלחת וקיעקוע המיספרים, כשהעד קיבל את המיספר 84255, נערך אצל הבאים חיפוש מדוקדק. מי שנמצא אצלו דבר-מה, הוכה באכזריות והדבר נלקח ממנו. ניתנו להם בגדי-אסירים מזהמים והם הוכנסו לתוך בלוק צר, שבו הוחזקו במשך שבועיים בתנאים גרועים ביותר. המזון היה שלושה תפוחי-אדמה ופרוסת-לחם (של מאתיים גראם) ליום. מנת המכות שקיבלו יום יום עלתה בשיעור ניכר על מנת האוכל.

"למרבה אושרנו מצאנו במחנה אושביץ את אחי שלמה. הוא היה אחד משני האחים שלנו אשר המיש-טרה היהודית הלשינה עליהם לפני הגרמנים בשנת 1942, שהם מבריחים מזון לתוך הגיסו. בעוון זה הם נחבשו בבית-הסוהר הפלוצקאי למשך שנתיים. כפי שנודע לנו, הושמד אחד האחים במחנה מאטהאוזן על-ידי זריקת-מוות. את האח השני שלמה מצאנו בבואנו לאושביץ. הוא היה במצב נורא. ברצוננו להחזיקו בחיים. מסרנו לו אנחנו, שני אחיו, חלק ממנת הלחם שלנו, אבל כל זה לא הועיל, כעבור זמן מה הוא גוע מרוב תשישות. שבועיים לאחר שהובאנו אל הבלוק נצטוו כל הפלונסקאים להתייצב לחדר. עד אז כבר מחציתנו מתו או נהרגו. בחרו מבינינו 60

המסרפה, הם שאלו, לאן מובילים אותם. כתשובה פתחו עליהם ביריות. שיסו בהם את הכלבים אשר קרעו מהם נתחי בשר חי. פתאום הופיעה אשה בשחורים, אשר הודיעה שהיא אמנית וסטרה על לחיו של האונטרשארפירר שילינגר, אשר על מצפוננו היו לו כבר אלפי יהודים. היא חטפה מידינו את אקדחו אשר בו כיוון אליה וירתה בו שלוש יריות. הכדורים פגעו בצווארו ובחוזהו והוא נפל מת במקום. האשה הוכנסה יחד עם האחריים לתוך המסרפה.

„כאשר הרעילו את המשלוחים מן הערים סוס־נוביץ ובנדין העמידה הזונדרקומאנדו היהודית קבוצה של נשים יפות עם ילדיהן וצילמה אותם.

„אישה־הס־ס קרמר, אשר היה מלווה את המשלוחים, הביא בין השאר משלוחים מהונגריה ואז פעלו כל המסרפות וכל הכבשנים העלו אש. האש נראתה ממרחקים. במשך 24 שעות הורעלו אז בגאזים 40,000 איש. ילדים קטנים היו מתגלגלים בשלוליות, היו בוכים ומבקשים עזרה. סבלנו היה גדול, אך היינו חסרי־אונים ולא יכולנו לעזור להם. פעם ראיתי שהובילו אדמו־ר הונגרי עם חסידים. צלילי מוזיקה ליוו אותם בדרך־הייסורים אל המסרפה, ששם הועלו על שיכבת מורעלים אחת והורעלו אף הם. יהודי צרפתי, קאפו מבירקנאו, אדם טוב־לב, שסבל סבל נורא בשל האסון האיום שפקד את היהודים, ניחם אותנו, שאולי נזכה להישאר בחיים, ואז נהיה עדים חיים אשר יוכלו לספר על מעשי־הזוועה הנעשים כאן.

„בסוף שנת 1943 נתן יהודי לודו־אי אחד (משה) ל חסיד קראו לו) פקודה לי, לאחי, לאלעזר מילר, מנדל פראנקשטיין ושמעון פאס (לזה האחרון שרפו את אשתו ואת חמשת ילדיה, שאת חפציהם הכיר אחר־כך בין חפצי המומתים), שנלך ונהרוג את האונטרשאר־פירר הרומני הרוצחני. כבר עמדנו ללכת לבצע את הפקודה, אבל קאפו יהודי בשם קאמינסקי הלשין באוזני הגרמנים שמתכוון מרד. בשל הלשנה זו ניספו אז כתשע מאות יהודים. כחצי שנה לאחר ההלשנה התחולל המרד.

פרוץ המרד

„המרד פרץ במסרפה מיספר 2, שממנה פתחו האסירים המאורגנים ביריות, וזה שימש אות למסרפות 3 ו־4, שמשם פרצו האסירים החוצה לאחר שניתקו את חוטי התיל, חדרו לתוך מחנה הנשים וקראו: „אנו רוצים בחופש!“ תוך כדי קריאות אלו הם פתחו ביריות אל אנשי־הס־ס. מסרפה מיספר 2 פוצצה והועפה באוויר. את בית־הזאונה ואת המסרפה מיספר

„שם עבדנו במחלקה שבה היו עורכים חיטוי של בגדי השבויים המומתים. לאחר חיטוי בקיטור היו נמסרים הבגדים לשבויים שעוד היו בחיים. חדר־החיטוי עמד באמצע ומסביבו היו ארבע מסרפות. ליד כל מסרפה היו כמה בורות לצורך שריפת הקר־בנות שהומתו בגאזים.

ביצור נעשתה ההשמדה

„אל חצר המסרפות הוליכה דרך, שבה היו מגיעים אלה שנבחרו להשמדה. מסביב לחצר עמדו עצים עבותים. לעתים היינו מצליחים לצאת ולראות את בוא המשלוחים, אמהות עם ילדיהן, שהתחננו וביקשו קצת מים. אחרות שאלו: „יהודים, להיכן מובילים אותנו?“ אבל אנו לא יכולנו לדבר וקצרה ידנו לעזור.

„בעזרת כלבים משושים היו מאלצים את האומללים להתפשט ולהיכנס אל תאי־הגאז עירומים. שם עמדו רוצחים מן הס־ס אשר היו בודקים, אם בתאי־הגאזים מצוי כבר מיספר מספיק של אומללים. הרוצחים לבושים היו מסכות־גאז. מבעד לאשנבים מיוחדים היו שופכים כמות מסוימת של גאזים ואז היו סוגרים את האשנבים בחזרה באורח הרמטי. שני הרופאים שבאר־חובר ומנטאלה היו מאזינים מבעד לדלת, אם הקרבנות עודם חיים, את כל הדברים הללו ראינו כאשר היינו מסתכלים מבעד לחלונות הזאונה.

„בתום המלאכה הזאת של ההשמדה בגאזים, לאחר שאנשי־הס־ס היו הולכים להם, היינו אנחנו יוצאים לקחת את חפצי המומתים. היינו רואים אז את המומתים כשהם שרויים במצב איום ונורא. אמהות היו לוחצות בזרועותיהן בכל כוחן את ילדיהן. אנשים שלשונם היתה משורבבת החוצה וכיו־ב.

„בעת שהביאו את משלוחי היהודים הגדולים מצי־כיה והמקום היה צר מלהכילם, היו הגרמנים מרי־צים את הקרבנות האומללים לתוך שיכבה אחת של יהודים שכבר הורעלו בגאז, ולאחר השיכבה השניה היתה באה שלישית. ילדים קטנים הושלכו לא פעם לתוך האש בעודם בחיים. כאשר פעם אחת ראינו מחזה כזה, אמר אלינו איש־ס־ס: „גם אתם לא תישאר בחיים, איש לא יידע מה קרה כאן“.

שריפת יהודים מווארשה ומהונגריה

„בשנת 1943 קרה פעם מקרה כזה: הובא משלוח של יהודים מווארשה. (לנו אמרו שהם באים מאיזה אי וכי נמצא אצלם נשק). כאשר הובילו אותם אל

שהתקרבה החזית הרוסית וממחנה אושביץ התחילו להוציא משלוחי אסירים, שכבתי חולה לאחר ניתוח. כיוון שאחי צורף או לאחד המשלוחים, לא רציתי להיפרד ממנו והלכתי יחד עמו על אף היותי חולה. יצאנו כמה אלפים איש בצעידה, שעלתה לנו בכמה אלפי קרבות. מיצעדנו נמשך ארבעה שבועות. מורע־בים, משום שכל מנת האוכל שקיבלנו היה שני תפוחי־אדמה ליום, תשושים ויגעיים עד מוות הוכרחנו לעבור הרבה קילומטרים כל יום. רבים לא יכלו לעמוד במאמץ ופיגרו, אך כל מי שפיגר נורה. שורר־תינו נעשו דלילות יותר מיום ליום. מיספר הנחשלים גדל והלך והרוצחים היו יורים מייד בכל מי שנשאר מפגר כמה מטרים מאחורי שיירת הצועדים.

„הוליכו אותנו בכיוון למחנה דאכאו. אבל עד מהרה הוצרכנו לשוב על עקבותינו, משום שהחזית היתה כבר קרובה מאוד. הלכנו איפוא דרך שדות, יערות, שלא נדע לאן. גם אנשי־הס־ס עצמם לא התמצאו בשטח, ואף־על־פי־כן לא הפריע להם הדבר לירות גם הלאה בנחשלים. האסירים המעונים והתשושים היו מסתירים את עיניהם בידיהם או במעיליהם, כדי שלא יצטרכו לראות בקצם הנורא.

„לאחר צעידה של ארבעה שבועות נעשו שורות־נו דלילות עד כדי כך, שלא נותרו מאתנו אלא כאלף איש בלבד. אני נפרדתי אז מאחי, אשר יחד עם אדם אחד בשם ברוך פומרנאן הלך בהתנדבות עם משלוח אחד, ברצותם לנקום בקאפו גרמני אשר נשלח עם המשלוח ההוא. אותו קאפו נטל חלק פעיל בהשמדת הרבה יהודים מאלה שפוננו מן המחנה. אחר כך הם הצליחו לחסלו במחנה, לאחר שעשו בו שפטים.

„המשלוח שלנו הלך דרך צ'כיה שם ברחתי יחד עם עוד בחור אחד ליער שבו הסתתרנו שלושה ימים. מרוב רעב אכלנו שלג וגללי־סוסים. כאשר לאחר היום השלישי יצאנו מן היער פגשנו את הרוסים, אשר ביום 8.5.1945 הביאו לנו את השיחרור.”

מס' 86/222

1 הקיפו אנשי־ס־ס במקלעים. הקאפו קאמינסקי, שהיה מלשין לפני הגרמנים, נורה בידי מורדי מסרפה. 2. הקאפו הגרמני, אשר היה שורף בחיים ילדים יהודים, הושלך בידי המורדים לתוך כבשן־האש בעודו בחיים. מבין 1100 האנשים, שעבדו במסרפות בשריפת הגויות לאחר שהורעלו בגזים, ניספו במרד כתשע מאות. מלבדם ניספו עוד למעלה מתשע מאות אסירים יהודים בעוון יריות אל אנשי־ס־ס. במרד נטלו לרוב חלק יהודים מגרודנו, מלאבה, פלונסק, צ'כאנוב וגם יהודים מיוון.

„את הנשק השיגו המתקוממים בדרך זו: נערות מצ'כאנוב היו קונות נשק בסכומי־כסף גדולים אצל הגרמנים מבית־החרושת לנשק „אוניון” באושביץ, ואת הנשק הזה היו מעבירות לנו בעגלות, שבהן הובלנו את בגדי האסירים. הנשק היה מוטמן בבונקר שליד הזאונה ולאט לאט נצטברה כמות נשק שהספיקה לנו להתגונן זמן די ממושך. שתי נערות מצ'כאנוב נתפסו בקלקלתן וניתלו (אחת מהן נקראה בשם רוזה רובוטה). בשעה שהוליכו אותן, הן קראו: „יהודים, הילחמו עד האחרון שבכם, אל ייסוג איש מכם!” למרבה הצער היו אנשי־הס־ס חזקים יותר ועלה בידם להתניק את המרד, לאחר שהפילו חללים רבים.

„אנוכי, פאס, פראנקשטיין והקאפו מצרפת היינו עוזרים לאסירים בכל מה שהשיגה ידנו (שהרי לנו היה מקום עבודה „טוב”). בשורה ראשונה היינו מוציאים בגדים טובים מן הזאונה ומוסרים אותם לאסירים. אשה־קאפו אחת מצ'כיה, לורה שמה, היתה יחד עם אהובה הגרמני פריץ בתוך הזאונה. פעם אחת השגיחה בכך, שהוצאנו בגדים מתוך הזאונה ומסרה על־כך לאהובה. בעוון זה ספגנו מאה צליפות כל אחד.

ניסויים בבני־אדם ומיצע־המוות

„באושביץ נעשו ניסויים שונים בבני־אדם. גם ילדים תאומים שימשו להם לרוצחים כשפני־נסיון. הם גם ביצעו ניתוחי־עיקור בגברים ובנשים. בעת

יאן פטאשינסקי

היהודים במאבק

מיסמך זה, שמיספרו AZIH /4508 הומצא למען רכת ספר פלונסק על ידי המכון ההיסטורי היהודי די בווארשה. הוא נכתב בידי יאן פטאשינסקי, כנראה פולני נוצרי מפלונסק, חבר המפלגה הקומוניסטית הפולנית.

בתנאים הקשים הללו, תוך טירור גובר וחולך, נולדה המחשבה על מאבק, על התקוממות מזוינת. הפרוליטאריאון היהודי — התארגן בעצמו. לא קרא לעצמו בשם מיוחד, משום שקפ"פ היתה מפורקת, חסר היה מגע עם תנועה כלשהי. הם הקימו חוג של ידידי בריה"מ. נתארגנו בתאים של 5 אנשים. האירגון כולו מנה למעלה ממאה איש. היו אלה בעיקר חברים ותיקים של ק.ז.מ. (אירגון הנוער הקומוניסטי) וק.פ.פ. (המפלגה הקומוניסטית הפולנית). היה ביניהם הלוחם הוותיק "פישק", מבין הצעירים הצטיין ה"ארגנטינאי" ישראלביץ'. התאים היו מקיימים אסיפות והתייעצויות. היו משיגים ידיעות בדרכים שונות — מוסרים אותן מפה לאוזן. בראש האירגון כולו עמדו פוקס, ישראל-ביץ' ופישק.

מגע ראשון עם האירגון שמחוץ לגיטו הקימו באמצעות הח' בארצ'יקובסקי באוקטובר 1941. הם השיגו אז בפעם הראשונה עתונות. היה זה הבטאון של "זביונק ואלקי ויזבולנצ'י" (אירגון מאבק השיח' רור), "זביצ'ניזמי" (אנו מנצחים) ובטאון ידידי בריה"מ "דו זביצ'ניסטה" (אל הנצחון). שני הבטאון נים הללו הגיעו אלינו בבת אחת. זה היה כבר לאחר השיחות על התאחדות שתי הקבוצות האלו.

אין לתאר את השמחה שעוררה בהם עתונות המח' תרת הראשונה. נכנסה בהם רוח חדשה. העתונות, וכן כשראו אותנו, שבאנו אתם במגע בימים הקשים, פרצו מעיניהם דמעות זו הפעם הראשונה. הם שמחו, שה' רעיון שלמענו לחמו וזכה לנצחון, שהמפלגה מתפתחת, מתרחבת, פועלת ולוחמת.

פעמים אחדות הייתי בתוך הגיטו, דנתי ארוכות עם חברינו. דיברנו על הפעולה המתנהלת אצלם, על הפער לה המתנהלת אצלנו, על המאבק שאנו פותחים בו. ראיתי על פניהם סימני התרגשות, ביקשו להילחם נגד הטירור המשתולל. הם סיפרו לנו על ההתעללות ללא דוגמה של ההיטלרסטים ביהודים, בילדים ונשים.

בקפ"פ (קומוניסטיצ'נה פארטיה פולסקה — המפ' לגה הקומוניסטית הפולנית) בתחומי פלונסק והנפה היתה רשת אירגונית ענפה למדי בקרב האוכלוסיה היהודית. רבים מהם נענו לקריאתה של ספרד הלוחמת, חצו את אירופה כולה, בלכתם להחיש עזרה לריפוב' ליקנים הספרדים, שלחמו נגד תליין העם הספרדי פראנקו, אשר נהנה מעזרתם של היטלר ומוסוליני. חלק ניכר מהם נפלו על אדמת ספרד הרחוקה, נפלו למען עניינו הצודק של העם הספרדי, בטרם באה פלישת היטלר לפולין.

אחד הלוחמים היהודים, "פאול" פשיגודה, חייל בבטאליון דומברובסקי, חזר לפולין, שב אל עירו. הדרך לפולין עברה תוך קרבות בלתי פוסקים בפלוגות הפארטיזניות על אדמת צרפת.

רבים מהם לחמו בדיביויה הראשונה, עברו (בימי מלחמת העולם השנייה — המע') את מסלול הקרבות לנינוברלין, רבים מהם לחמו בפלוגות הפארטיזניות שלנו על אדמת מאזובשה, הם נפלו כולם בקרבות עם הפולש ההיטלרסטי.

הטירור הנורא ביותר של הכובש הופנה, למן יום פלישתו, נגד האוכלוסיה היהודית. הצבאות הגר' מניים הפולשים הוציאו לתורג ביריות המוני יהודים, כ"מי שגרמו למלחמה". הטירור הפאשיסטי לא ידע גבולות. ללא כל סיבה היו יורים בנשים ובילדים. הטירור נגד האוכלוסיה חסרת המגן השתולל בכל הארץ.

בשנת 1940 בודדו הגרמנים את היהודים מן האוכלוסיה הפולנית. הוקמו גיטאות. הטירור של הכובש גובר וחולך. על הכניסה לגיטו שומרים המת' יישובים הגרמנים, הס"א והואנדארמריה. היציאה מן הגיטו כרוכה בעונש מוות — כניסה לגיטו כרוכה בעונש מוות. המיסחר עם יהודים, אספקת מזון להם, אפילו שיחה עם יהודים — אסורים. בעוון עבירות מעין אלו נלקחים לעתים קרובות למחנה אשר ממנו חוזרים רק לעתים רחוקות.

נפצע מן החוטאים הדוקרניים. אותי ועוד שני חברים הכניסו בעד השערים. הכינונו לנו מבעוד מועד סימני מגן דוד, והודות לכך לא היתה הכניסה כרוכה בקשיים גדולים.

בפגישה זו נבחר ועד מפלגתי ובראשו הח' שמוא' לביץ' כמזכיר. כחברי הוועד נבחרו (במידה שאני זוכר) הח"ח פוקס, פישק, יאגודה, פשיגודה ועוד אחרים.

למן היום שהקימונו מגע עם הרובע היהודי קיימנו מגעים כאלה לעתים קרובות מאוד. הקלה רבה במגעים הללו באה הודות למה שקרוי הגיטו הפתוח. היתה זו צלמנית סאראבאיסקי, אשר הגרמנים הירשו לו להפעי' לה. שם היה הקשר בין רחובות העיר לבין הגיטו. הכניסה ל"מעבר" זה היתה מותרת. שם עבד כצלם אחד מתברינו היהודים. אצלו היינו מניחים את העלונים שלנו. הוא היה אוסף כספים למען שבויי-המלחמה הסובייטיים ומע' בירם לדינו.

ב-15 באוגוסט 1942 באנו במגע עם הגיטו השני בצ'רבינסק שעל הוויסלה. היה זה יום חג-הסליחה הגדול בצ'רבינסק, באותו יום נערכה פגישה עם העסקנים היהודים. הם היו אז כעשרה. הם תיארו את מצבם הקשה. אזכור את דבריהם: "צפוי לנו גורלו של גיטו וארשה". מסרתי להם אז כתובות של חברים בכפרים פולניים, שבהם יכלו להסתתר.

בסתיו של אותה שנה הקיפו הגרמנים במפתיע את הגיטו. במשך למעלה מעשרה ימים שהו בתוכו. אל הגיטו אי אפשר היה להיכנס ולא לצאת ממנו. לא היתה כל אפשרות לבוא במגע עם החברים היהודים שבתוך הגיטו. הגרמנים הוציאו משם משלוחים בקצב מהיר. רק מעטים הצליחו להימלט משני הגיטאות. הם אירגנו פל'ר גה פארטיזנית, אשר ביצעה פעולות נגד הקולוניסטים וה"פרוואלטרים" הגרמניים. הם כולם נפלו במאבק, נפלו גם ביחידות הפארטיזניות של הגבארדיה העממית בתחר' מי מזובשה שבסביבת פלונסק.

ה ע ר ת ה מ ע ר כ ת : יש אולי להעריך את מסי' רותם וגבורתם של כמה פולנים בודדים, חברי קפ"ס, אשר היו מסכנים עצמם וחודרים לגיטו לשם פגישה עם חבריהם היהודים. אבל מעדויות שונות המובאות בספר זה, ואפילו מדבריו של מחבר הרשימה הזאת עצמו מסתבר, כי עזרה ממשית בהצלת יהודים ממות לא באה אף מצד מפלגתו של כותב הרשימה, אשר ממילא היתה אז דלה מבחינה כמותית ומבחינת כושרה האירגוני.

הם מסרו מיספריים, נהרגו כמה עשרות ילדים, נרצחו הרבה נשים.

הגישה אל הגדר שהפרידה בין העיר לגיטו, כרוכה היתה בסכנת-מוות. ללא כל אזהרה היה הגרמני יורה בפולני או ביהודי שהתקרב לגדר.

אנו צפויים היינו לעונש מוות בעוון כניסה לגיטו. חברינו היהודים ידעו להעריך זאת. ואכן משום כך, כאשר עמדנו להיכנס לגיטו, היו מגייסים את כולם. כמה עשרות אנשים, שהוצבו בכל פינות הגיטו וליד הכניסה, היו שומרים עלינו.

פגישה ראשונה מחוץ לגיטו

הפגישה המפלגתית הראשונה שלנו בהשתתפות החברים מן הרובע היהודי נערכה ב-31 בדצמבר 1941 במלינסק, מרחק 6 קילומטרים מפלונסק, בדירת באר' צ'יקובסקי. היינו אז כעשרה אנשים, מצד החברים היהודים היו ישראלביץ' ופוקס. החבר ישראלביץ' השמיע אז הרצאה מקיפה על המצב המדיני. מצדנו היו החברים בארצ'יקובסקי, קוטאשיביץ', לודביצקי, מארחול, פטא' שינסקי, וייצ'ורק, אישי. הפגישה נמשכה כל הלילה.

באחד במאי 1942 נערכה באותו מקום עצמו פגישה שניה. כל הנוכחים מסרו לנו את סקירותיהם המפורטות ועמדו על האפשרויות להרחבה נוספת של פעולתנו המפלגתית. אז נוכחנו לדעת, שמאורגנות הקהילות: (1) נארושיבי, (2) ויכדוה, (3) וויטי זאמושצ'יה, (4) סוחר' צ'ין, (5) סארנובו, (6) שיליץ, (7) זאלוסקי וכן העיר פלונסק. ההרכב הכללי של המפלגה הגיע אז למאתיים איש בקירוב.

מלבד משתתפי הפגישה מיום 31.12.1941 השתתפו אז גם החברים ולאדיסלאב גרילאק ואלכסנדר גראבוב' סקי. הפגישה נסתיימה בקבלת החלטה על חידוש הפעור' לה המפלגתית ועל אירגון הגבארדיה העממית. ("גבאר' דיה לודובה"). על הפגישות האלו הוצא קומוניקאט.

ביום השנה לפרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות, דהיינו ב-22 ביוני 1942, קיימנו פגישה עם העסקנים היהודים בגיטו פלונסק. לפגישה הזאת באנו ארבעתנו, היו ולאדק וייצ'ורק, ולאדק גרילאק וכן ולאדק מארחול ואנוכי. ולאדק מארחול הגיע כבר לאחר סגירת השערים ואנוס היה לטפס מעל לגדר ובשעת מעשה

צבי רוזנברג

זכרונות מן האפלה

(דרכי מגיטו ניישטאט לקיבוץ בארץ)

עובדים מגיל 16 עד 60. אבי, אחי ואני יצאנו יום יום לעבודה, כי להישאר בבית יותר קשה היה. מי יכול היה לראות איך לוקחים זקנים לנקות רחובות, ומן הצד עומדים גויים המכים אותם וצוחקים, או שהכריחו אותם לכרוע ברך לפניהם? יהודי מכובד היה בעירנו, ר' רפאל פקורסקי. עשיר ונדיב לב היה. כל ימיו לא טעם טעמה של עבודה פיסית. הוא היה נציג היהודים בכל משרדי הממשלה וגם חבר בקהילה היהודית. היה זה יהודי שהכל כיבדו אותו. שום מצב קשה לא שבר את רוחו ותמיד ידע לשמור על צלם אלוהים שבו. עתה היה גם הוא שבור ורצוץ. הוא אמר: לא צעיר אני, בהליכה של 24 ק"מ ועבודה קשה — מי יודע אם אוכל להחזיק מעמד? אבל יותר טוב לי ללכת לעבודה ולמות בדרך מאשר להישאר בבית, כי אינני מסוגל לראות השפלה זו.

מצב זה נמשך עד שנת 1940.

מצב קשה זה בעירנו עורר שוב רצון לברוח לוארשה. חשבנו כי בעיר גדולה אולי המצב יותר טוב. לא ידענו אז שמצב זה שורר בכל מקום, רק לפעמים בהבדל של כמה ימים. הבורחים לוארשה נעצרו בדרך — העבירו אותם למודלין (מבצר צבאי על יד וארשה), למחנה עבודה, כי להיכנס לוארשה לא נתנו אלא אם כן היה פתק זיהוי עם חתימת אצבע (אף בזה הכוונה היתה להשפלה). מודלין היה בתקופה זו מחנה עבודה בזוי. אוכל לא נתנו בו, רק מכות מעל לכוח סבלו של אדם. מי שהצליח לקבל אוכל מהקרובים החזיק מעמד יותר זמן, מי שלא קיבל — הוציא שם לאט את נשמתו. בין הנופלים היה גם חנוך ויאטראק, יהודי עשיר ומכובד שגווע ברעב. רק יחידים הצליחו לברוח מהמחנה, חזרו לניישטאט, השיגו פתק זיהוי וברחו לוארשה.

בשנת 1942 סגרו אותנו בגיטו. היינו יוצאים לעבוד דה במרוכז. פעם פגשה אותי נוצריה ושאלה אותי ברח' מים: מדוע אני כה ירוד בגופי? עניתי לה כי בבית אין מה לאכול והילדים רעבים. היא הזמינה אותי לבוא לביתה לעבודה — הייתי חייט. אמנם לצאת מהגיטו לא היה פשוט, אך בכל זאת מצאתי דרך. נוצריה זו סימנה לי את השביל שבו אוכל לצאת בסתר מהגיטו ליד הנהר ולהגיע לביתה. ניסיתי והצלחתי. עבדתי אצלה וכתמורה קיבלתי קצת מצרכי-מזון. נוצריה זו הצילה אותי ואת ילדי מלגווע ברעב.

בשנת 1939, עת פלש הצבא הגרמני לפולין, תקף אותנו היהודים פחד איום — ולא לשוא. בהגיע הצבא הגרמני לסביבתנו, התחילו אנשים לברוח מבלי לדעת לאן. אנשי ניישטאט ברחו לנאשלבסק, ואנשי נאשלבסק ברחו לסרוצקי. המציאות היתה: לאן שאתה פונה — המוות מקדם את פניך. ולכן היו שאמרו: מה הריצה? האם הגרמנים יבחרו להם מקומות לכיבוש וידלגו על עירנו? הלא לכל מקום יגיעו!

בין הבורחים הייתי גם אני ומשפחתי. הלכנו לנאשלבסק. אחר כך חשבנו אולי נצליח להגיע למקום יותר טוב, יותר בטוח מנאשלבסק, ונסינו ללכת הלאה, אך לדאבוננו הוחזרנו. פגשנו בדרך באנשים שחזרו מבריחתם ומסרו לנו שאין לאן לברוח, אויב היהודים משתולל כבר בסביבה. לא עבר יום ופגשנו את הגרמנים. לעירנו לא יכולנו עוד לחזור. ברחובות נאשלבסק לא נראו אנשים. כל אחד פחד לצאת מפתח-ביתו. חשבו כי יחד עם המשפחה יותר בטוח. אף-על-פי-כן חזרנו איכשהו לניישטאט. בעירנו היה יותר שקט, כי כאן עדיין לא התחילו הגרמנים בפעולתם האנטי יהודית. מסרתי לבני עירי על המתרחש בנאשלבסק ובסביבתה. זה היה אחרי ראש-השנה. היהודים לא התפללו ביום-כיפור בבית-הכנסת כי פחדו להתאסף יחד, אולם הת-אספו קבוצות קטנות בבתי פרטיים. הפחד לא לשוא היה. בעת התפילה התנפלו הגרמנים, הוציאו כמה מת פללים ויררו בהם. בין ההרוגים הראשונים היו אברהם זאב הולצמן ור' הרשקה מילר הי"ד. שנים אלה יצאו במקרה מהתפילה עטופי טליתות וכה נפלו הקדושים הראשונים מידי הגרמנים. זו היתה רק ההתחלה.

עתה התחילו לחטוף אנשים לעבודת-כפייה, וחלק מן הלקוחים לעבודה נעלמו. הגרמנים תפסו עשרים איש כבני ערובה, והכריזו כי אם לא יסופקו די אנשים לעבודה, יוצאו בני הערובה להורג. במצב זה נהפכנו כולנו לעדר צאן. ממושעים הלכנו לעבודה. אני לא יצאתי בימים הראשונים לעבודה. הסתתרתי. אך בסוף גם אני נכנעתי ויצאתי לעבודה. הגרמנים העסיקו אותנו בכל מיני עבודות-פרך — איסוף אבנים גדולות וכו', עבודה שאין בה תועלת, שהרי העיקר היה ההשפלה. לא מעט עובדים הומתו ביריות, לא היה מי שיקבור את המתים. רבים אף נפלו חללים בעבודת-הפרך הזאת. ההשפלה שברה את רוחם וגם את גופם. לעבודה גוייסו

[illegible]

בפלונסק והודיעו לנו שמחר זזים הלאה. למחרת, בשבת, העמיסו אותנו על הרכבת מבלי לדעת לאן מובילים אותנו. קשה לתאר דרך-יסורים זו — בלי אוכל ושתייה לילדים. אם הצליח אחד מאתנו להסתיר קצת סוכר, חילקנו את הסוכר בין ילדינו. אם היה למי שהוא שיני-זהב, הצלחנו להשיג בחניות שבדרך בקבוק מים תמורת שיני זהב. חשבתי כי במצב קריטי זה טוב שאני נמצא יחד עם בני משפחתי. אך גם בכך התאכזבתי. מיד נודע לי שהגענו למקום הידוע לשמצה אושביץ, וסבלנו האיום רק עתה מתחיל. באושביץ הפרידו בינינו — גברים לחדר, נשים לחדר וילדים לחדר. אני החזקתי את ילדתי בזרועותי, רצייתי לעשות רושם כאילו אני מבין את הפקודה. ניגש אלי אחד מאנשי המשמר וצרח באוזני: למה אני מחכה? עניתי, איך אני יכול לתת לאשתי שני ילדים קטנים. הוא הוציא את הילדה מזרועותי, דחף אותי לתוך השורה ואמר: אשתך כבר תסתדר... לא הייתי מסוגל עוד לחשוב. הלכתי יחד עם אנשי ניישטאט. בדרך נסיתי לחפש את אבי ואחי. לצערי לא מצאתי אותם.

לפני שהכניסו אותנו לצריפים עברנו בשבעה מדורי הגיהנום הידועים: חילקו אותנו חלק לימין וחלק לשמאל, סיפרו את השערות, קיעקעו את המספר על היד וכו'. קשה לתאר יום ראשון באושביץ. חשבנו שכאן סוף העינויים — סיום פרק עצוב של החיים. אך לא כן היה. סאת סבלנו עוד לא נשלמה.

אותי העבירו מאושביץ ליאדונו'נה (מקום מכרות פחם בין קראקוב לאושביץ), שם עבדתי במכרות הפחם. במשמרות יום הלכנו בשורות לעבודה, אך לא כן במשמרות לילה. בשרשרות קשרו אותנו איש ליד רעהו וכה צעדנו קשורים כדי שלא יברח אף אחד מאתנו. העבודה — למלא קרוניות פחם במהירות. אם אחד לא הספיק — רע ומר היה לו, כי הקרונית שאחד ריו נעצרה. פעם ירדה הקרונית שלי מהפסים, הקרונית הבאה דחפה אותי ברגע שרציתי להחזירה לפסים, וקיבלתי מכה חזקה ברגלי. בכאבים חזקים המשכתי לעבוד עד שהתפתח פצע עמוק עם מוגלה. רגלי התנפחה ולא יכולתי להתהלך. שכבתי בהפסקות. כך יכולתי ללכת בבקרים ולצאת לעבודה, כי הפחד להיות חולה רציני היה איום. קשה עתה להבין כמה חזק היה הרצון לחיות. ידעתי שחולים אין מחזיקים — מחסלים אותם. קיבלתי חום, ובאין ברירה פניתי למרפאה. חשבתי בלבי כי זה הסוף — והייתי מוכן לכך. אולם באמצע המחלה הוקל לי לכמה ימים ואז שלחו אותי לעבודה קלה יותר — סידור פסגות הרכבת. אחרי כן, בשכבי שוב חולה בכאבים חזקים שמעתי פתאום התפוצצות פגזים. הרהרתי בליבי, כמה טוב היה אילו ריסק פגז את גופי ובלבד שלא למות מידי המרצחים.

יום אחד באה הנוצריה בריצה מבוהלת: נדמה לה שקצין גרמני בשם רינק (הקצין רינק רוצח ידוע היה בעירנו) נמצא בסביבה. מצאתי מקום סתר באורווה. גם הפעם הצלחתי. ככה נמשכו החיים כמה חדשים. אני ומשפחתי הצלחנו לעבור תקופה קשה זו בעזרתה של הנוצריה הזאת. היום אני עצמי אינני מבין היאך יכולתי להחזיק מעמד. לא פשוט היה לחזור ערב ערב לגיטו בתוספת קצת מצרכי אוכל ביד. דרך גיהנום היתה זאת. השמירה מסביב לגיטו היתה תזקה — אין יוצא ואין בא. איך הצלחתי להיכנס לגיטו בערבים — קשה לי עתה להבין. בצפורני חפרתי באדמה עד שעשיתי לי דרך-מעבר בזחילה. למזלי היה חדר מגורי ע"י הנהר, קרוב למקום שעבדתי בו.

באותה תקופה שוב פירסמו הגרמנים פקודה לספק יהודים לעבודה. היוצאים לעבודה לא חזרו. מצב זה הביא אותנו לידי יאוש מוחלט. חשבנו כי טוב היה אילו חיסלו אותנו בבת אחת ולא נתנו לנו לגווע באי-טיות. בגיטו היתה משטרה יהודית שתפקידה להוציא לפועל את פקודת הגרמנים. פניתי אז לאחד מהאחראים בפנים הגיטו, אם כי עצם הפניה הזאת היתה כרוכה בסכנת נפשות. ושאלתי הייתכן להמשיך ולחיות בצורה זו, לתת להם להשמידנו לאט לאט בלי גלגול התנגדות? הרי ידוע לנו שמחסלים את היהודים בכל מקום, וכך גם אצלנו. עדים היהודים שמגיעים מהסביבה לגיטו וסיפור החיסול בפיהם. מובן שלפנייתי זו לא היה כל הד. תנאי המקום אף לא איפשרו כל פעולה. רק הזיה שבדמיון היתה זאת, חלום — לנקום ברוצחים ולמות בכבוד. אנשים אדוקים קיבלו עליהם את הדין. להט קידוש השם בער בנפשם הטהורה. אולם הצעירים התלכו מדוכאים ולהט הנקמה בוער בעצמותיהם. והמשטר היהודית נמצאת בתוך הגיטו...

לא עבר זמן רב, ועוד באותה שנה (1942) התחיל חיסול גיטו ניישטאט. הסימנים לקץ המתקרב נעשו ברורים: עד עתה שמרו על הגיטו שוטרים יהודים; עתה באו במקומם חיילים גרמנים, ושמירה זו בישרה רעות.

בתחילת חודש כסלו קיבלנו פקודה לעבור לפלונסק. בעוד שלושה שבועות — חשבנו — יהיה תג המכבים הגיבורים — ואנו הולכים כצאן לטבח. הפקודה אמרה כי עירנו חייבת להיות נקיה מיהודים (יודע-ריין). יצאנו לפלונסק ביום רביעי בערב, בעגלות — עשרים עגלות למאתיים נפש שנשארו בחיים מכל בני-עירנו. לפי פקודת הגרמנים — עגלה אחת לכל עשרה אנשים. את העגלות השגנו בכספנו, רכושנו האחרון שמסרנו לגויים-העגלונים בכסף וזהב.

ימים ספורים ישבנו בפלונסק. באותו שבוע, ביום שישי, אספו הגרמנים את אנשי ניישטאט בבית הכנסת

לצ'נסטוחוב, שם קיבלתי עזרה רפואית. בצ'נסטוחוב פגשתי יהודים שהגיעו לשם לפני. הם הספיקו לארגן ועד עזרה לפליטים, ומהם קיבלתי קצת כסף. כך יכולתי להתהלך קצת. חזרתי לניישטאט, בתקווה לפגוש בבני עירי שנשארו בחיים. בעיירה פגשתי עשרה יהודים (ביניהם שתי נשים) שחלק מהם הסתתרו בין נוצרי הסביבה וחלק חזרו מהמחנות. בניישטאט עבדתי קצת, הרווחתי קצת כסף וכאשר מצב בריאותי אפשר לי, התחלתי בנדודי בדרכי לארץ ישראל.

יצאתי מניישטאט לברלין, מברלין למינכן. בדרך כבר פגשתי יהודים שסבלי סבלם, ודרכי דרכם. ממינכן הגעתי לאיטליה, שם חכינו לעליה. בדרך שמעתי שגם אחי נשאר בחיים וכי הוא נמצא באוסטריה, בצד האנגלי. בארץ נודע לי שהיגר לאמריקה.

עליתי ארצה באניה „וג'בוד“. בהגיענו לחופי הארץ נתפסה אניתנו ע"י האנגלים שהביאו אותנו למחנה עתלית. חודשיים ישבנו בעתלית, שם בחרתי את קיבוץ דפנה כמקום מגורי בארץ. ב-28 ליוני 1946 הגעתי לדפנה, כמה ימים לפני „השבת השחורה“ שבה נאסרו מנהיגי היישוב וראשי ה„הגנה“. מאז עד היום אני יושב בדפנה, ממשיך בדרך החיים שבחרתי לעצמי.

במצב בריאות זה קיבלנו פקודה לזוז מהמחנה. הלכתי בכוחותי האחרונים. זחלתי בדרכים מבלי לדעת לאן. לא יחדי הייתי שלא יכולתי ללכת, רבים נפלו מידי כדורי הרוצחים. חברי לנדודי עודדו אותי ואמרו: נתאמץ, גמר המלחמה נראה כבר באופק. בנדידה זו נשארו מארבעת אלפים רק אלפיים. באנו לעיירה. פה החלטתי להישאר, כוחותי אולו ועוד לפנינו דרך של 200 ק"מ. החזקים יותר המשיכו. הגרמנים ירו בנש"ארים. למזלי פגעו רק ברגלי, באחדים פגעו בראש. אחרי שירו בנו העלו באש את הבנינים והמשיכו בדרך. כם. מצאתי מטלית, קשרתי את הפצע ברגלי הפגועה ושכבתי.

לא עבר זמן רב והגיעה למקום „פלוגת-השמדה“. הם ציוו עלינו לצאת לדרך, לא יכולתי לזוז, הם זרקו אותי החוצה אל השלג וצפויה היתה לי סכנת קפיאה בקור החזק ששרר במקום. למזלי באה קבוצת אנשים שלא ידעתי מי הם. הללו הכניסו אותי לצריף ושם שכבתי בכאבים. כעבור כמה ימים הגיעו הרוסים הראשונים. הם הבטיחו שעוד מעט תגיע פלוגת „עזרה ראשונה“ והם יטפלו בנו. ככה שכבתי כמה ימים בלי אוכל וחכיתי לעזרה. בהגיע פלוגה זו העבירו אותי

תעודת זהויה על שם יוסף בלומשטיין מראשית ימי השלטון הנאצי בפלונסק

השנים האחרונות לפני השואה

קיהם וביום שישי היו נועלים את חנויותיהם על מנעול ובריה ובכרכרות מלאות כל טוב נסעו לבלות את סוף השבוע בחיק משפחתם. חלק מבעלי היכולת היה פעיל בהייקהילה ומוסדותיה ואף סיפקו מדי פעם בפעם פחם ו"קמחא דפסחא" לעניי העיר.

מן הראוי לציין כי כמה משפחות יהודיות בפלונסק הוציאו את מחייתם מעבודת אדמה. אלה הם "בעלי האהוזה" ברל פרוסט ז"ל והגנן שמואל גלטיה פוקס, שהיה הוכר חלקות אדמה משכניו הגויים, היה מעבדן במו ידיו ובימי השוק היה מוכר את תוצרתו הטריה, ביחוד ירקות. הגנן הזקן היה גאה על פרי אדמתו, ולולא היה להוט אחר הטיפה המרה, היה רואה ברכה רבה בעמלו.

אלה היו בערך מקורות פרנסתם של יהודי פלונסק וכך חיו את חייהם, מי בדוחק ובדאגה ליום המחר ומי ברווחה ורוב עושר.

ערב השואה, בגבור התעמולה האנטישמית, כשהור תר החרם הכלכלי על יהודי פולין (owszem) נתערערו מאוד מקורות הפרנסה והעבודה בעיירה. מעבר האי כרים הפולנים מן הכפר לעיר היה מלווה סיסמאות אנטישמיות ודחיקת רגלי היהודים ממקור פרנסתם העיקרי — המיסחר. היהודים שהיו נוסעים לירידים חששו לחייהם ולרכושם. ומי אינו זוכר את האנטישמי מארכלבסקי עם כנופייתו, שבימי השוק הטילו את חיתתם על בעלי־הדוכנים היהודים. ראוי לציין את עוזי רוחם של פשוטי־העם, אלה הסבלים והעגלונים אשר לא נתנו לחלל את כבוד עמם והשיבו למתפרעים מנה אחת אפיים ועל ידי כך מנעו התפרעויות ושדידת רכוש יהודי. אך החרם הכלכלי נתן את אותותיו ובאווירה זו חייתה העיירה עד פרוץ השואה.

השואה מתקרבת

קשה מאוד להעלות על הנדף זכרונות מעיירה שהיתה ואיננה עוד... מעיירה שיהודיה חיו את חייהם הרגילים כבשאר ערי פולין מבלי לראות את חשכת העבים השחורות שהתקרבו ובישרו את הסערה האיומה הממששת ובאה.

בשוק המרכזי בפלונסק, מקום המסחר היהודי והירידים, היו מתאספים ערב ערב יהודים מגודלי־זקן, פועלים ללא כסוי ראש, עגלונים ואף בני־נוער שהקי

יהודי פלונסק, כמוהם כשאר יהודי פולין, מצאו את לחמם במידה רבה בעבודות לא־פרודוקטיביות כמו מסחר, רוכלות, הלוואות בריבית, מכירות "מיד ליד" וכיוצא באלה "פרנסות־אוויר", בקיימם כהלכתו את הפסוק "לכו והתפרנסו זה מזה".

ימי־השוק שהתקיימו בימי שלישי ושישי סיפקו לסוחר העיר את רוב לקוחותיהם: היו אלה איכרי הסביבה שמכרו את תוצרתם החקלאית ו"הסתערו" לא־חר המכירה על חנויות היהודים ודוכניהם לשם עריכת קניותיהם. גם בעלי־המלאכה היהודים מכרו את סחורתם בימי השוק. מובן שרוב הסוחרים האלה פרנסתם היתה בדוחק. לשם הוצאת פת לחמם היו מרבים בנסי עות לירידים שהתקיימו בערים הסמוכות לפלונסק כמו סוחוצ'ין, נובה מיאסטו, דרובנין ועוד. כל ימות השבוע היו מתרוצצים בירידים, לגים תחת כיפת השמיים ומס־תפקים בפת חרבה. בערב שבת היו חוזרים לבתיהם עייפים ורצוצים, בקושי סחבו רגליהם למקווה, מתרעננים קצת, מחליפים את בגדי־החול בבגדי־שבת נקיים ובניחותא צועדים לבית־הכנסת או לאיזה "מניין" לקבל את פני שבת המלכה... נרות השבת הדולקים בבית־הכנסת ובבתי היהודים היו קרני־האור היחידות שהאירו את חשכת השבוע והשכיחו את דאגותיהם וטרדותיהם. לאחר הקידוש והארוחה היו נותנים קולם בשיר, מי בזמירות ומי בפרקי־חזנות עד שנסגרו עפעפי עיניהם ובנים־לא־נים פסעו לעבר המיטה הגואלת, לנוח מעמלם ולאגור כוח חדש לעבודת־החול המתקרבת.

מצב הפועלים היהודים בעיירה היה קשה. הסנדלרים, הספרים, הסבלים והעגלונים היו עובדים עד שעות הערב המאוחרות. קשה מנשוא היה מצבם של שואבי־המים, גבם היה כפוף ועקום כאילו לא מים נשאו בדליהם אלא את כל כובד הגלות הקשה. מעבודתם המפרכת נאלצים היו לפרנס משפחות גדולות אשר התגוררו לרוב באיזו עליית־גג או במרתף אשר ריח הטחב נדף מקירותיו. התזונה הלקויה היתה נותנת אותותיה בלחייהם החיוורות של ילדיהם ומלבושם הדל והקרוע היה עד לעוני ששרר בביתם.

לעומת אלה היה מצב הסוחרים הגדולים ובעלי היכולת טוב למדי. בימי הקיץ היו יוצאים עם משפחותיהם לבתי־הבראה ידועים בפולין או היו שוכרים דירות בבתי הגויים בכפרים קוחארי ובלנצ'ין. מפרנסים המשפחות נשארו במשך השבוע בעיר וניהלו את עס־

הנוער היקר והתוסס שבפלונסק, שרובו היה שייד לתנועות נוער חלוציות מגשימות, עמד מוכה תדהמה לשמע השמועות הרעות; נעלמה אווירת העליצות והשמחה מרחוב פלוצקה (בוקוביץ), זו הטיילת של פלונסק, שבה היה הנוער מטייל להנאתו. הרחוב נשאר ריק ועזוב, והעצבנות והחרדה קננו בבתים. הנוער היה אובד עצות ותפילה אחת היתה בלב כולם: הלוואי ויתברו כל השמועות הרעות, מי יתן ויקרה איזה נס... הנס לא קרה והשואה פרצה. ב־1 בספטמבר בערב נעשתה פלונסק כמקחזה, יהודים התרוצצו בשוק מבלי לדעת מאין יבוא עזרם. מה יהיה? לאן לפנות? הזרדים בעיירה פנו בתפילותיהם השמימה וביקשו רחמים. אולם האלוהים הסתיר פניו. ענני השואה ריחפו כבר מעל לראשינו וקלגסי היטלר חצו את הגבול הפולני. ממלא־בא וצ'יכאנוב הגיעו אלינו יהודים מבוהלים ומסיפור־ריהם אחזה פלצות בלב של שומעיהם, חיל ורעדה מילאו את העיירה. אנקות קורעות לב נשמעו מכל העברים: — מה לעשות? לאן ללכת, לאן?

באותו לילה התאספנו כמה מבני־הנוער, נפרדנו בבכי מר מהורים יקרים ומהעיירה אשר בה בלינו את ימי־נעורינו, ושמנו פעמינו לעיר הבירה וארשה בתק־וה שהמלחמה תיגמר עד מהרה ונוכל לחזור אל קר־בינו. את הדרך עשינו ברגל כשמטר יריות מאוירותי האוייב מלווה אותנו על כל צעד... בדרך נפגשנו עם המוני נוער ומבוגרים מהעיירות הסמוכות. כמונו היו אף הם אובדי־עצות ולא ידעו לאן לפנות.

בנס הגענו לווארשה, כשהיא מופצצת בהפצצות כבדות ללא הפוגה והמוות אורב מכל פינה ורחוב. הרבה מצעירי פלונסק, האחים פוקס (בניו של לייבוש פוקס), שמואל וייס, מלך טאוב ואחרים המשי־כו את דרכם לוויילנה ה"עצמאית". מאוחר יותר עברו לוויילנה גם מרדכי סרנה, קלמן פשיגודה ושמחה קפלן (כעת בארה"ב). את האחרונים ליוויתי עד הגבול ובלילה קר ואפל חצו אותו ואני חזרתי לביאליסטוק, שכן הדא־גות לגורל משפחתי לא נתנו לי מנוח.

שנים קשות עברו עלינו. ידוע מה שקרה ליקירינו, יהי זכרם ברוך. נזכור אותם ברטט של קדושה, כי במותם ציוו לנו את החיים במדינתנו המשוחררת.

שיבו בדריכות לשיחות בענייני דיומא ועל הבעיות שעמדו ברומו של עולם. לפעמים היית שומע גם הלצה טובה מפיו של ראש המדברים חנוך איידליץ ז"ל, יהודי יקר וחביב, שטרדות העיירה ודאגותיה היו עמוסות על שכמו הצר, שכל מסירותו נתונה היתה לעניי "עמך", ל"הכנסת כלה", "ביקור חולים", חברה קדישא וכיוצא באלה מעשים השייכים למצוות "עזוב תעזוב". חרדה היתה אחות בכל יהודי שתנוך היה מתקרב אליו עם הרשימה המפורסמת שלו, רשימת נגידי העיירה אשר לדברי חנוך היו צפויים ל"טיפול" מצד חברה קדישא בעתיד הקרוב. בעין יפה היו נותנים לו נדבה לתיקון הגדר בבית העלמין או לצורך מתן־בסתר ליהודי נזקק.

החיים בעיירה זרמו במסלולם הרגיל. ההתפרצויות האנטישמיות בעיירות הרחוקות והקרובות לא זכו לתשומת־לב מיוחדת בציבור היהודי בפלונסק. מי פילל אז שהתפרצויות אלו מבשרות את בואה של הסערה הנוראה. יהודי פלונסק שהיו חוזרים מעסקיהם בווארשה היו מספרים בשוק ניסים ונפלאות על גבורת סבלי וארשה. כמו עיניהם ראו איך יהודים בעלי שרירים מהזירים ל"שקצים" המשתוללים מנה אחת אפיים. בעיני היהודים בשוק נדלקו ניצוצות של גאווה. אולם במרר צת הימים כמו ניצוצות אלו. התעמולה האנטישמית והאימים מראדיו ברלין הרעידו את לבבות יהודי העיירה, השאננות נעלמה.

בשוק המרכזי הסתובבו כעת יהודים ובדאגה רבה שוחחו על החדשות והשמועות שהגיעו מהעיירות מלא־בה וצ'יכאנוב ששכנו סמוך לגבול הגרמני. הרבה משפ־חות יהודיות מהעיירות האלה עברו לגור בפלונסק, כי קיוו למצוא בה מקום־מיבטחים. אולם יהודי העיירה היו רחוקים משאננות ובטחון. מחשבות רעות הטרידו את מנוחתם. תוגה אחזה את העיירה. מעיני האנשים נשקפה העצבות ובלב כירסמה המחשבה, מה ילד יום, בין יהודי העיירה היו גם כאלה שהתנחמו בעבר המפואר של עמנו, שהתגבר על ים הייסורים במחשכי הגולה בכל הדורות, והם הציתו ניצוצות של תקווה גם בלב האחרים. עמנו למוד נסיון, טענו הם, גם כעת יחולו דברי השטנה והאימים על ראש שונאינו וסופם יהיה כסוף כל אויבינו.

יעקב נטע

הבריחה לביאליסטוק

האוייב הנמיכו טוס מעל לראשינו וזרעו מוות ללא רחם, הדרכים נמלאו מאות חללים ופצועים. אלה שלא נפגעו המשיכו בדרכם תחת מטר היריות וההפצצות וצעדו לעבר בריסק. בבהלת ההפצצות אבדו עקבותיהם של כמה מחברינו היקרים, אדולף קורמן ומרדכי בלום. מאוחר יותר נודע לנו שנהרגו בדרך ללובלין. גם אנו עמדנו על פרשת הדרכים לובלין—ברסק ולא ידענו לאן לפנות. החלטנו להמשיך בכיוון ברסק-ליטובסק כשהפחד, הרעב והמוות מלווים אותנו בדרכנו.

בברסק-ליטובסק שרר תוהו-ובוהו. ענני העשן והאש האירו את פני הפליטים המבוהלים והקודרים. הגענו לתחנת-הרכבת ועלינו לקרונות שהיו גדושים המוני פליטים ונסענו בלא לדעת לאן. הגענו לפינסק וכאן שמענו על התמוטטות הצבא הפולני וכי הצבא האדום חצה את גבול פולין.

משם הגענו לביאליסטוק שהיתה נתונה כבר בידי הצבא הסובייטי ומצאנו מחסה בביתה של משפחת מלינק יעקובוביץ (אחות בנימין יעקובוביץ שנישאה למהנדס בביאליסטוק), אשר טיפלה בנו במסירות, בדאגה ובאהבה, ובמה שהיה לאל ידיהם עזרו לפליטי פלונסק.

זרם הפליטים מפלונסק לביאליסטוק גבר — דאגנו לכל הפליטים שהגיעו מקרוב. ברחוב ירוזאלמסקה היה קיים מטבח זול ובו אוכסנו ורוכזו רוב הפלונסקאים. השמעות שהגיעו מפלונסק היו מחרידות — קלגסי היטלר התעללו בתושבים היהודים ללא רחם, נאסרו יהודים כבני-ערובה והפחד והדאגה ליום המחרת כיר-סמו בלבנות היהודים בעיירה. בימים הטורפים ההם הצליח להגיע מפלונסק בסכנת-נפשות חברי וידיד-נעורי, הסופר מנדל מן. פניו החיוורים ועיניו הקודרות הביעו את כל האימים והחרדה של קהילת פלונסק...

בין הפלונסקאים בביאליסטוק התקיימה עזרה הדדית והיתה דאגה מסורה לזקוקים לעזרה חומרית. אבל לא עברו ימים רבים ומלחמת העולם התלקחה במלוא עוזה, חיילות היטלר חצו את גבול רוסיה הסובייטית...

וארשה מופצצת ללא הפוגות על-ידי אווירוני האוייב הנאצי, אנקות פצועים קורעות לב נשמעות מתחת עיי המפולת של בתיה ההרוסים ואין מושיט עזרה ומושיע... תושבים ופליטים מערי השדה מחפשים את בני משפחותיהם בזעקות שבר... אור פצצות-התב-ערה מאיר את וארשה המתבוססת בדמה ובין קירות נופלים מפלסים להם דרך ניצולים המומים ומבוהלים, ביניהם פליטים יהודיים מערי השדה שהגיעו לבירה המוגנת כביכול, כדי למצוא בה מחסה ומגן מפני קלגסי היטלר. מי פילל שבבירה ישרור תוהו ובוהו כזה והמוות יארוב בכל פינותיה ורחובותיה...

פליטי פלונסק שהגיעו לווארשה מצאו מחסה ועזרה בביתם של משפחת מלינק-קלמאנובסקי בת שמחה קלמאנובסקי מפלונסק שבימים כתיקונם החזיקו בית-מלון. המשפחה הזו לא חסכה מאמצים בעזרתה לפליטים. בתם ובנם היקרים והנחמדים של משפחת מלינק לא הבינו לפשר ההמולה הזאת ושאלותיהם התמימות אף הרגיעו במקצת את עצביהם של הפליטים המודאגים. הקשר בין וארשה לפלונסק נותק. במשך שבוע שהותנו בווארשה הצליחו להגיע מפלונסק רק מתי מספר ומעיניהם נשקפו הפחד והדאגה לקרוביהם וליהודי העיירה.

ב-7 בספטמבר 1939 פקד הגנרל אומיסטוסקי ברדיו על הצעירים ויוצאי הצבא לעזוב את וארשה בכיוון לברסק-ליטובסק, כי שם תיפתח „חזית שניה" נגד הגרמנים. לאחר הודעה זו החלטנו גם אנו, כמה מפליטי פלונסק הצעירים, לשים פעמינו בכיוון זה. אני וחברי בנימין יעקובוביץ, אדולף קורמן, מרדכי סרנה, מרדכי בלום ו"ל, קלמן פשיגודה ייבדל לחיים ארוכים, נפרדנו בעיניים דומעות ממשפחת מלינק האדיבה, מילדיהם היקרים, משמעון פשיגודה ואחותו פייגה ובילה קלמאנובסקי שהחליטו להישאר בווארשה. יצאנו לרחוב הרור עש וההומה מאורחים, אשר כמונו צעדו לעבר הכביש המוליך לבריסק. הדרך לבריסק היתה מלאה כלירכב והמוני פליטים, ילדים, נשים וטף צעדו איך-אונים, מבלי לדעת מה יביא המחר והשעה הקרובה. אווירוני

פליטי פלונסק לאחר השואה

מניה ואירגון עולים להעפלה לארץ-ישראל עוררו בקרב הפליטים הד חזק וזיק של תקווה ניצת בלב. למרות קשיי התחבורה וסכנת הדרכים התחילו המון פליטים יהודים, וביניהם שרידי פלונסק, לשים פעמיהם לגבור לות כדי לחצותם בגניבה ולהגיע לגרמניה.

מקרים מסמרי שיער קרו בדרכים. פליטים יהודים, שבאלף נסים הצליחו להימלט מצפוני הנאצים, מצאו את מותם בידי כנופיות רוצחים שהשתוללו בפולין לאחר המלחמה. אנשיהן היו עוצרים רכבות ומורידים מהן את היהודים להרג. אף הרכבת שאני נסעתי בה נעצרה. אשתי לא יכלה להוציא הגה מפיה מרוב פחד. אולם המראה ה"גויי" הציל אותנו ממוות בטות, וכך המשכנו עד קלאדסקו אשר על הגבול הצ'כי. במשך כמה ימים היינו המומים ממעשה-הזוועה האכזרי שעבר עלינו ברכבת, עת נורו כמה יהודים ניצולי השואה, כשהל הנוסעים מסביב מסתכל באדישות במעשי "הגבורה" של המרצחים...

שיא ההתעללות ביהודי פולין לאחר השואה היה הפוגרום בקילץ, שבו נהרגו עשרות ממיטב החלוצים בקיבוץ ששכן באותה עיר. בהלה כמה בקרב הניצולים והגבירה את זרם הפליטים היהודיים אל ערי-השדה שעל גבולות צ'כוסלובקיה אשר משם הצליחו לחדור בדרך לא דרך לגרמניה.

רוב ניצולי פלונסק היו מרוכזים במחנות-פליטים שונים בערי גרמניה, אולם רובם המכריע השתקע בדלסהיים על-יד פרנקפורט. באנדרלמוסיה הכללית ששררה אז בגרמניה אף הצליחו לצבור קצת הון, והקימו משפחות חדשות. בדלסהיים היה קיים ועד שעמד בקשר עם יוצאי פלונסק שבארה"ב ומטרתו היתה לעזור לניצולי העיר. מרכז העזרה היה בביתו של יהושע כהן ומשפחתו אשר ברוב דאגה ומסירות פעלו לשיקומם של פליטי העיר.

כשהחלה עליה ב' ואניות ההעפלה החלו לחתור בעקשנות לחופי-המולדת עזבו רוב ניצולי פלונסק את אדמת גרמניה וכמוהם כשאר המעפלים והעולים הגיעו ארצה, נלחמו למען שיחרור הארץ ומצאו את ביתם החדש-ישן במכורה לאחר שנות הסבל והייסורים שעברו עליהם.

בגמר המלחמה החלו חוזרים ממקומות נידחיהם אודים מוצלים מאש לפולין ההרוסה, ביניהם גם מתי מספר שרידי פלונסק היהודים.

בלבות המוצלים קיננה תקווה, אולי בכל זאת, שמא יימצא משהו מקרובי המשפחה... או למיזער ידיד או מכר אשר לפניו יוכל לתנות את רחשי לבו, מר נפשו וכאבו שנצטברו במשך שנות הסבל, הייסורים והתל-אות. אולם גם תקווה קלושה זו אשר במשך שנות הסבל עודדה לא אחד מאתנו להחזיק מעמד — נתאכזבה. נסים כאלה, שמתים, הרוגים ושרופים יקומו לתחיה עדיין לא נתרששו וקשה מאוד היה להתרגל למציאות המרה שאף פעם לא תראה את משפחתך היקרה, את קרוביך ורעיך... אפילו זר פרחים לא תוכל להניח על קבריהם, כי האשמדאי פיזר את אפרם הקדוש לכל ארבע רוחות השמיים...

בפגישותי הראשונות עם ניצולי פלונסק בלודז', ביניהם חברי ידיד נעורי מנדל מאן, ניסה הוא, אשר שערותיו הכסיפו מרוב צרות ותלאות, לעודד אותנו ולהקל מעלינו את המעמסה שרבעה על לבנו. קשה היה להשלים עם העובדה המרה שבמקום פלונסק היה-היה דית התוססת תמצא תלי חרבות של גיטו הרוס ורק סמטאותיה וחורבותיה יספרו לך על כל העיניים הנפ-שיים והגופניים וזעקות השבר והייאוש של יהודיה האחרונים עת הובילום לגיא ההריגה באושבינצ'ים...

הייאוש כירסם בלבבות הניצולים וקשה היה לנשום את האוויר שרווי היה דם אחיך המומתים. המסקנה שאין לך מה לחפש יותר על אדמת פולין עלתה מאליה וכל יום של שהיה נוספת על אדמה זו נהפך למועקה עמוסת צער וייאוש.

כמו לפני כל הניצולים ניצבה גם לפני ניצולי פלונסק השאלה, לאן שוב לפנות וללכת כדי למצוא קצת ניחומים ומרגוע. שערי הארץ היו נעולים, מאבק עז ואכזרי התנהל על התרת עלייה יהודית. שרידי תנועות הנוער החלוציות שהתאוששו לאחר המלחמה והתחילו לארגן קיבוצים, על פי רוב מבני נוער, לא יכלו לתת מענה על מצוקתם הנואשת של שרידי השור-אה. השמועות על התהוות מחנות פליטים יהודיים בגר-

יום אחד בפלונסק

שנה אחרי מלחמת העולם השנייה, שנת 1946.

שליחותנו מיועדת לעשות כל מאמץ אפשרי לחדור לכל פינות אירופה שעד כה לא ניתן מסיבות מובנות להגיע לשם. אנו מסתייעים במדים שאנו לובשים ומשרתים שרת היטב את העניין שלמענו הגענו הלום. אחרי עבודתנו הרבה במחנות העקורים האומללים באירופה המזרחית אנו מנסים להגיע אל הרי-כוזים הגדולים לשעבר של היהדות כדי לאסוף את שרידיה, להעלותם ולשקמם בארץ-ישראל. והנה מזמן לי הגורל את האפשרות לנסוע לפולין. הימים הם אחרי הפרעות שפרעו החוליגנים ביהודים בקילין.

במפקדה הראשית של „אונרא“ נתקבלה הודעה דרך רומא, כי יחידת חיילים אשר שירתו בצבא הגנרל אנדרס, ממזרים ומאיי, הביעו רצונם לחזור למולדתם (פולין) עם פרישתם מצבא זה. משימת הריפאטריאציה הוטלה על „אונרא“, הפועלת במזרח התיכון וזו מינתה קצין של הצבא האמריקני בדרגת קולונל לשם העברת היחידה הנזכרת מן המזרח התיכון לפולין.

שיירת החוזרים, שיצאה ממצרים, הגיעה לנאפולי שבאיטליה ובאותו זמן נשלחה ידיעה מהאניה, שהקצין האמריקני האחראי חלה בקדחת ויש למנות קצין אחר מבין הקצינים של מפקדת הצבא המאוחד באיטליה, שיקבל לידי את ליווי השיירה לפולין.

ראש המפקדה ברומא, שהוא קצין אמריקני, בעל לאשה יהודיה, פונה אל קציני מטהו בדבר מסירת תפקיד נכבד זה.

הגענו לכלל הסכם עם החוגים המטפלים בעניין ובדרך זו התקרבנו למטרה שלה אנו נכספים. פלוגת הסעד הארץ-ישראלית באיטליה, שהיתה מסונפת ל„אונרא“, ניצלה את קשריה ההדוקים עם המפקד האמריקני ובעזרתה הפעילה של אשתו אפשר לנו לקבל את התפקיד המוצע של ליווי השיירה.

התפקיד הוטל עלי, צויידתי בכל התעודות הדרושות והוויות המתאימות לביצוע מסעי.

בגלל המתיחות ששררה בפולין אחרי הפרעות בקילין והסכנה, שמפניה חששה המפקדה בגלל היותי יהודי, רשמו בכל תעודותי שהנני דרום-אפריקני.

ב־12 בספטמבר 1946 יצאתי מרומא לנאפולי ושם קיבלתי את השיירה לפקדתי.

בתחילת המסע דימיתי שרוב החיילים החוזרים פולנים נוצרים הם, אולם חיש מהר נוכחתי שיש ביניהם גם יהודים שעזבו את ארץ ישראל עם משפחותיהם ואף כאלה שנולדו להם ילדים בארץ-ישראל. ההרגשה היתה קשה מאוד, כי בתוקף תפקידי נאלצתי לעבור על עניין זה בשתיקה גמורה.

מנאפולי המשכנו ברכבת בדרך לפולין בקו האנגלי-אמריקני דרך איטליה, וינה, זלצבורג, מינכן, פילזן, פראג — עד לזבוידוביצה אשר בגבול הפולני-צ'כי.

האנשים, כ־500 במספר, הובלו ברכבת מלאה, בתנאים לא טובים ולא נוחים. הנסיעה ארכה 8 ימים.

עובדות אופייניות אחדות מקורות הדרך ראויים לציון: מתימספר מבין החיילים היהודים הפולנים שהיו בשיירתי הספיקו במרוצת הדרך להתחמק ולהסתתר אל מחנות פליטים יהודיים שונים במטרה להישאר באירופה; לעומת זאת מכרו החיילים הנוצריים הפולניים את הסיגריות שחולקו להם תמורת יין-שרף (וודקה), בהמשכם אחר הרגלם המקובל במולדתם, ובהיותם בגילופין בעת דהירת הרכבת נפלו 33 מהם מתחת לגלגליה ונדרסו למוות.

והנה אנו עוברים את הגבול לפולין. מזורה מאוד היתה בעיני ההתלהבות של אנשי השיירה שלי בשומעם את ההימנון הפולני בצירוף האינטרנאציונל.

בבוא השיירה לעיר-הגבול זבוידוביצה נתקבלו בתחת-הרכבת ע"י קצין ו־5 חיילים אמריקניים, כולם דוברי פולנית ויידיש. הקצין, שהבחין בסמל הבריגאדה היהודית שעל גבי שרוולי ביקש מייד לדעת אם יש בין החוזרים גם יהודים. כאשר עניתי בחיוב — הביע התמרמרות — הוא ומלווי החיילים גם יחד, ובין היתר שאל: „כמה פעמים עוד ינדדו אלה הלך ושוב?“

מזבוידוביצה יצאנו לעיירה הסמוכה דידיציה, שהיא בתחום שלטון פולני. כאן מסרתי סופית את השיירה לרשות השלטונות הפולניים הדמוקראטיים. קצין פולני בכיר דובר אנגלית בא לקבל מיד את המסמכים. עם מסירת הדו"ח ציינתי שחלק מהאנשים ברח ומהם גם נהרג חלק בנפילה מהרכבת. על כך הכריז הקצין: „חבל שהבאת גם את אלה!“.

כזה איפוא היה היחס העויין והבלתי ידידותי כלפי החוזרים. לאחר שנמסרו האנשים בדידיציה והוכ-

קלמן גלברד (במשקפים באמצע) ליד בנין בית־הכנסת הגדול
בשנת 1947

36. הגעתי למספר 38, והלאה מזה הכל שומם. נהגי העוור לי במציאת המספר 36 מודיעני שאין כאן בית במספר כזה. „אמנם היו פה בתי־עץ רבים, אולם הם נהרסו כליל ועשבי־בר גדלו במקומם”, אומר הוא לאחר שחקר כמה אנשים מהעוברים ושבים. הרגשה מעיקה מלווה אותי בשומעי זאת ובראותי את אשר עוללו כאן חיות־הטרף הנאציות... אני ממשיך בדרכי ברחוב זה עד לפני בנין בית־הכנסת. שמשותיו מנופ־צות ודלתו חסומה ע”י מוט־ברזל גדול. הכול הרוס. ממול לבית־הכנסת — רחוב העזים (קוֹזִיא). גם רחוב זה הוא נחלת העבר. ליד בית־הכנסת פתח לו גוי אחד נגרירה. במקום זה רבה יותר התנועה. הבריות מסתכ־לים בי ומוזר להם כנראה לראות יצור כמוני שבא לעיירה במכונית עם דגלון בריטי. לא היה לי רצון לשוחח עם האנשים שהצטופפו סביבי. אדם אחד, העושה רושם של איש אינטליגנטי, התקרב אלי ופנה אלי באנגלית בשאלה על מטרת בואי לפלונסק. בשי־חתנו הקצרה שאלתיו בין היתר: „מתי הסיבה של ריבוי המגרשים הפנויים האלה ברחוב וארשבסקה

נסו למחנה־מעבר סיימתי למעשה את תפקידי הרשמי. והואיל וכידי נמצאה ויזה פולנית, ניתנה לי האפשרות להמשיך מייד לווארשה. באותו לילה נסעתי ברכבת המהירה לשם.

הפגורים של קילץ עוד נתן את אותותיו.

חבורות של שודדים עצרו בדרך כמה פעמים את הרכבת, שעברה ביערות, וחיששו אחר יהודים. האנשים שבקלסתר פניהם דומים היו ליהודים הורדו בכוח מהרכבת ונרצחו ביערות. היעדר משטר יציב גרם שחייו של כל עובר־אורח בפולין של אז יהיו בחזקת סכנה. המצב היה פרוץ מאוד.

אחר נסיעה של לילה תמים ברכבת הגענו עם בוקר לווארשה, עיר שביקרתי בה אז בפעם הראשונה. וואר־שה עשתה עלי רושם רב. כשהנך מתקרב אליה, מייד מתבלט החורבן שבתוכה, חורבות, חורבות והרכבת עוברת ביניהן, לבסוף נעצרה בשדה פתוח. כי גם התחנה נהרסה בשעת הקרבות. הרחובות הידועים וה־מפורסמים של ווארשה נמחו כמעט מעל פני האדמה, רק שרידים תראה במקומם.

עם בואי לווארשה שמתי פעמי מייד למטה „אונרא”, אשר שכן במלון המפואר „פולוניה” שבשדרות ירוש־לים (אליה ירוזולימסקה). במקום זה התגוררו גם השגרירות הבריטית וציריות אחרות. השעה היתה שבע בבוקר, אך אצתי להתייצב במטה וביקשתי תחבורה אל העיירה פלונסק, הכפופה למחוז ווארשה.

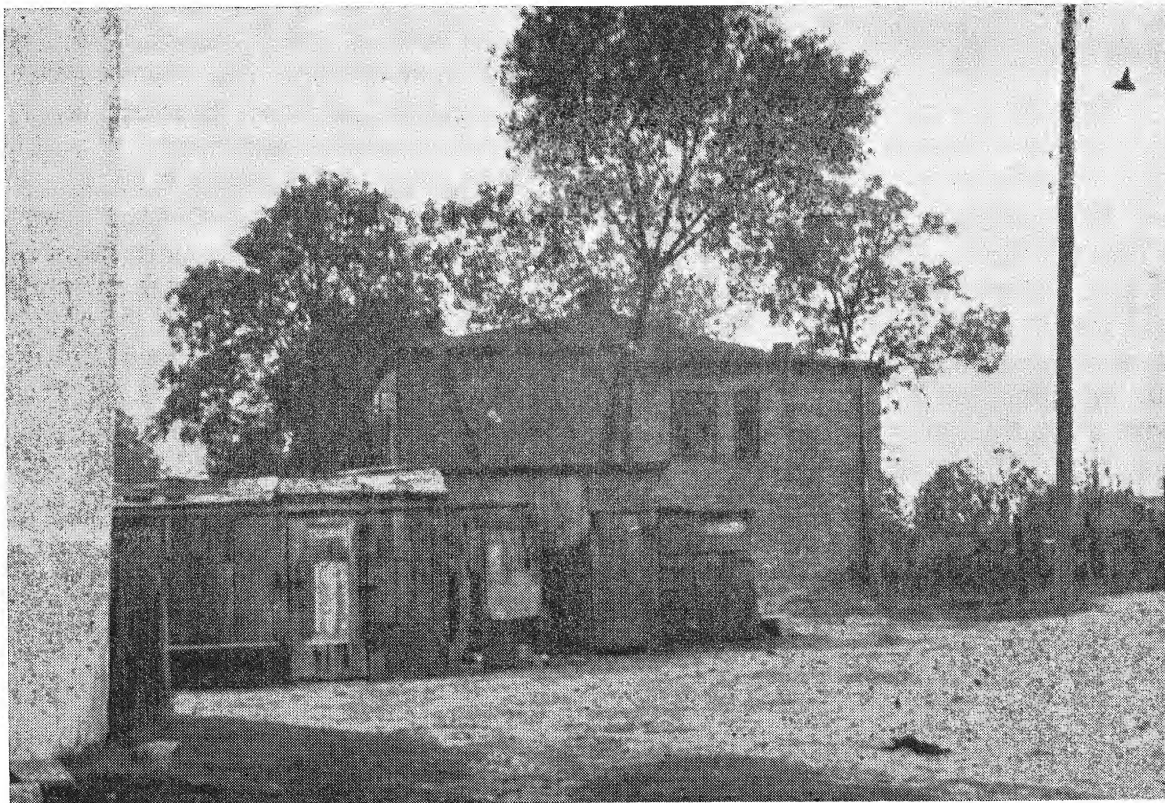
אנשי הציריות הבריטית והמנגנון של אונר־א סירבו להמציא לי תחבורה בנימוק, שלא יוכלו בימים טרור־פים אלה להיות אחראים לבטחוני האישי. רק לאחר שעמדתי בתוקף על דרישתי זו, והודעתי כי אחרת אעשה את דרכי לפלונסק במכונית פרטית, רק אז ניאותרו לתת לי גיפ־נהוג בידי פולני. על הגיפ הוצב דגלון בריטי, וכך יצאתי עוד בשעות הבוקר בדרך לפלונסק. עברתי על גבי גשר חדש שעל נהר הוויסלה, המקשר את ווארשה עם פראגה. פני השמים נראו כמו בתחילת הסתיו. מעוננים היו וגשם שוטף ניתך ארצה. קשה ההסתכלות בנופים המגוונים לאורכה של הדרך. בתוך גשם בלתי פוסק הגענו למודלין. חייל, איש לבוש מדים זרים, הצדיע ופתח את המחסום. אנו עובר־רים אותו וממשיכים בדרכנו. מימין נראו מספר טח־נות־רוח, בתים מכוסים גגות־קש פרימיטיביים. שטחים רבים הוצפו מי־גשם והפכו לשטחי מים, בהם משק־שקים אוזנים וברווזים למיניהם, איכרות מציצות מבעד לחלונותיהם. הגענו לפלונסק.

הגשם טרם פסק. חוצות העיירה מכוסים ברץ ושלוליות. אני ונהגי יורדים מהמכונית. אנו נמצאים ב„אוליצה וארשבסקה” (רחוב וארשה). זוכר אני את הכתובת של בית זבירצ’דלו (שפיגלמן), וארשבסקה

פלוצקה לבית עיריית פלונסק. הגענו למטרתנו. מלווי מתקשר עם ראש-העיר, שיואל לסדר לי מייד פגישה אתו. שאלותי ניתרגמו מאנגלית באמצעות מלווי. על שאלתי, אם יש עוד יהודים בפלונסק, ענה לי ראש העיריה באדיבות רבה שאין הוא זוכר בדיוק, אבל נדמה לו בכל זאת שבטחנת-הקמח, הנמצאת בקצה העיר, יושבת משפחה אחת הקרויה „בוגטי” והוא מא- מין שיהודים הם. ידיעה משמחת ומעניינת מאוד. נפ- רדתי בתודה ונסעתי לראות במו עיני את משפחת בוגטי. הנה אני ליד הטחנה. דפקתי על דלת ופני האיש שהקביל את פני על סף הדלת החווירו מאוד. במרוצת השיחה אתו הוברר לי שחשבני לקצין רוסי. ללא שהיות רבות גיליתי לו את זהותי והודעתי שמא- רק-ישראל באתי. קשה לתאר את שמחתו. מצבו הכלכלי של בוגטי טוב היה כנראה. בשיחתנו האני- טימית ספר לי קצת על קורותיה של עיירה זו. פלונסק, ששבעים אחוזו כמעט מתושביה הקבועים יהודים היו ומנו כשמונת אלפים נפש בערך, עיירה זו שנתנה לעם ישראל כמה מטובי בניו — נמצאות בה בזמן ביקורי שם בסך-הכול אחת-עשרה (11) משפחות יהודיות, ואף אלה ספק הוא אם כולם עודם שומרים על גחלת המסורת היהודית הלאומית — שעל שמירתה הקרי-

הסואן? איש שיחי חשב מעט וענה: — „אדוני הקצין, בעיירתנו זו ישבו פעם הרבה יהודים, אנו גרשנו אותם ושרפנו את בתיהם וכתוצאה מכך נתפנו שטחים שהם עזובים כרגע”. ועל שאלתי הנוספת: — „למה עשיתם דבר בלתי אנושי כזה?” השיבני האיש: — „מקווה אני שגם אתם בבריטניה הגדולה תגיעו פעם למצב כזה”. לנוכח תשובותיו אלה הצגתי את עצמי כארצי-ש- ראלי, שהיתה לי כאן משפחה ומטרת בואי הנה היא לראות את מקום-מגוריה, שלדאבוני לא מצאתיו, וכי הוא נהרס בוודאי כמו רבים אחרים. האיש נדהם מאוד למשמע אזוני. הוספתי לשאול: — „האם נמצאים כעת יהודים בעיירה?” התקשה האיש עתה לענות. לעומת זאת הציע לי לברר את שאלותי בפגישה עם ראש העיר בפלונסק. נלווינו אליו ואנו הולכים אל ראש- העיר.

בדרך אל העיריה סיפר איש שיחי, שהוא בן-גילה של רבקה זברצ'דלו וכי למדו יחד בבית-הספר המקומי. אנו יוצאים את רחוב וארשבסקה, כשמאות עיניים מלוות אותנו במבטיהן התוהים ופונים שוב לשוק המר- כוז של פלונסק. יום-שוק היה אז. איכרים למאות מסתובבים עם עגלותיהם. מדריכי עושה פניה שמאלה, אל הפינה בה שוכן בית-מרקחת, ואנו ממשיכים ברחוב

ביתו של אביגדור גרין ב-1962 (צילום שנעשה בפלונסק ע"י רבקה שחר, אשת מחבר הרשימה)

להם בכליון לב ונפש. רבות הפציתי בהם בעניין זה, אך ללא הועיל. „קשה מאוד לנטוש את המקום ולהשיג איר רכוש יקר כזה“, השיבוני. עם התקרב הערב יצאתי את העיירה בכאב־לב וברושם שעשתה עלי, כבית־קברות גדול ליהודי פלונסק.

ושוב אותה הדרך חזרה לווארשה. בדרך הרהרתי בעוול הגדול שעוללו לנו הפולנים ודומיהם גם יחד, בהשמידם ללא כל רגש אנושי את שמנה וסלתה של אומתנו בגולת פולין ואחיותיה על־פני אירופה המנואצת.

נשארתי בפולין עוד ימים מספר. ביקרתי בערים: לוביטש; לודז'; ביקרתי בשלזיה, ששם מרוכזים היו אז השרידים מיהודי פולין. ערכתי גם ביקורים בקיבוצי הכשרה שונים ואף במכרות הפחם של שלזיה, שבהם עובדים פועלים יהודים רבים עבודת־פרך. יום יום הגיעוני הדים על רצח יהודים. הארץ אשר בה הרים התליין את גרון ההשמד על מיליוני יהודים על לא עוול ועוון בכפם — מוסיפה בטירוף חטא על פשע...

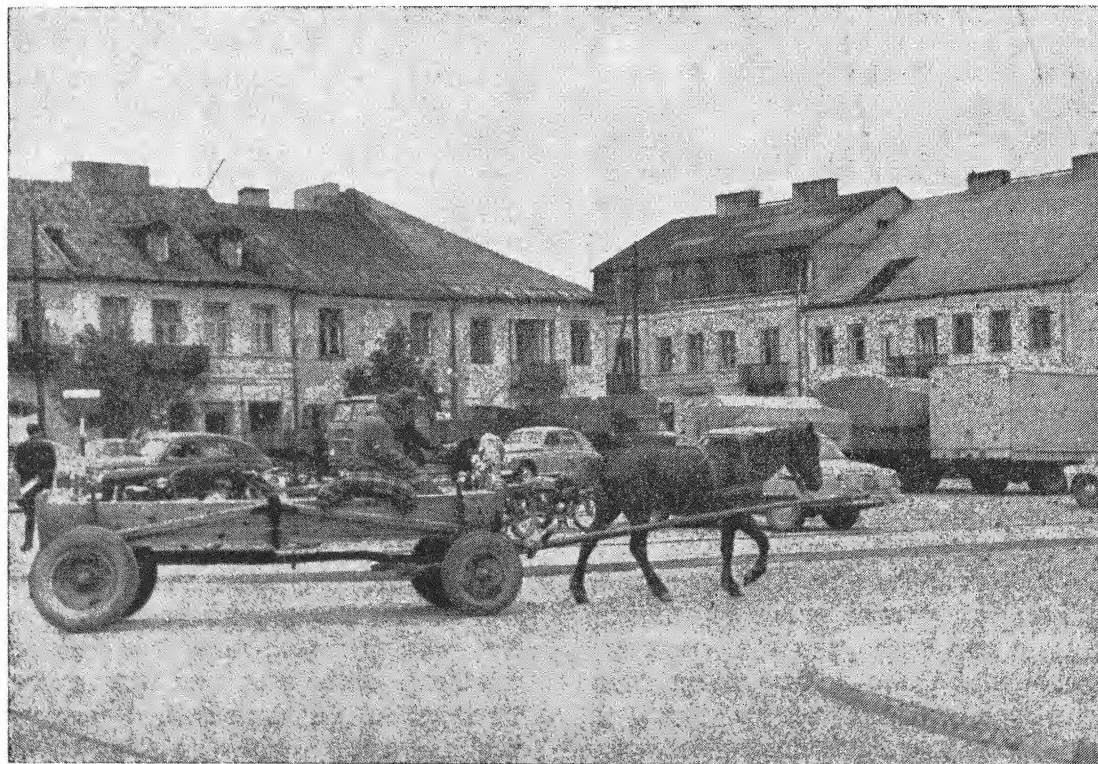
ב־28 בספטמבר 1946 עזבתי את פולין בלב שבור, באשר למרות הכול ועל אף כל הקורות בה יום יום נשארו בה עדיין יהודים המסרבים לעזובה ולעלות לארץ־ישראל. ויכול להיות שיאחרו את המועד...

בו יהודי פלונסק את חייהם. ואלה שמותיהם: בוגטי, אהרן, ינטס, ביזונסקי, ניימן, צ'רניק, בומבלביץ, טאוב, גרבמן, ייגלניק, ושנידר.

הוזמנתי לארוחת־צהריים. משפחת בוגטי מסרה לי, שרובם הגדול של יהודי פלונסק הושמדו במשרפת אושביץ, שם אבדה גם משפחתנו זבירצ'דלו—שפיגלמן. בני משפחת בוגטי, אף־על־פי שמצבם הכלכלי טוב, היו אחוזי יאוש ופחד מתמיד. אחרי כל לילה שחלף עליהם ללא תקרית הודו על הנס לבורא העולם... הם עשו גם נסיון להתבולל בחברה הפולנית. אשת בוגטי ילידת וארשה היתה. נולד להם בן, שקראו לו בשם פיוטר. אין אני סבור ששם כזה היה אי פעם מקובל אצל יהודי פלונסק.

בתכניתי היה רשום גם ביקור בבית־הקברות היהודי, אולם הואיל ובוגטי הודיעני כי בית־הקברות חולל ע"י תגויים ונהרס עד היסוד, לא היתה איפוא תועלת לביקורי שם. אגב כך סיפר לי, כי הפליטים הבודדים ששרדו בפלונסק החליטו להקים במקום בית־הקברות מצבה לזכר יהודי פלונסק ולבית־הקברות גם יחד.

בשיחה הממושכת שהתפתחה בינינו חזרתי והדגשתי, שעליהם לזנוח כל רכושם בפלונסק ולעלות לארץ־ישראל, כדי להצטרף לקרוביהם ועמם המחכים

כיכר השוק ב־1962 (הצילום נעשה בידי רבקה שחר, כנ"ל)

בדרכים אבלות...

פלונסק בלי יהודים

עם צאתי מישראל למושב הקונגרס היהודי העולמי שנערך בראשית אוגוסט 1959 בשטוקהולם גמרתי אומר לסור משם לפולין, שלא ראיתייה מאז שנת 1935. ידוע ידעתי כי ליהודי המבקר בפולין שלאחר מלחמת-העולם השנייה צפויים ימים קשים, ימים של פגישה פנים אל פנים עם מראות חורבן-האימים של היהדות הפולנית אשר ישבה אלף שנים על האדמה ההיא ונכרתה תוך עינויים וזוועות שלא ידעה אפילו ההיסטוריה הארוכה שלנו, העקובה מדמם של בני-עמנו. אבל התחושה שאין לחתום את ספר פלונסק, אשר הופקדתי על עריכתו והתקנתו לדפוס, בלא לתאר את מראה העיר הזאת ללא יהודים; בלא למסור תמונה של מה שנותר בה מקנייני הקהילה היהודית עתיקת-הימין אשר ארגה בה חייעדה יהודיים תוססים ויוצרים במשך דורות על דורות — היא שהניעתני לערוך את הביקור בפלונסק זו של שנת 1959. ואכן, יבואו השורות הבאות כפרק-סיום קודר של דראמה גדולה, רוויית שמחה מועטה והרבה הרבה יגון, דם ודמע — הדראמה של הקהילה היהודית הקדושה בפלונסק, שספר זה בא לתאר את תולדותיה ולשמש לה מצבה כאחד.

האכזר: עתה זהו הסימן היחיד לחיים יהודיים ששקקו כאן פעם, לפני המבול...

בתחנות שבדרך עולים ויורדים איכרים ואיכרות על צרורותיהם: כדי-חלב ושקים, ביצים ועופות, תנובת השדה והגן. הנה עוברים אנו את נובי-דבור, את מוד-לין ואת זאקרוצ'ים ובכל מקום תרות עיני אחר הבריות, שמא בכל זאת תופיע איזו דמות של יהודי — אך לשווא. אף לא יהודי אחד לאורך כל הדרך. הרגשת היתמות והבידות מעמיקה והולכת והיא מעיקה בכל כובדה...

★

הנוף הפולני נראה לי באותו יום-סגריר משמים וקודר יותר מאשר בזמן מן הזמנים. גלגליה-האוטובוס מגמעים את הקילומטרים ואבני-המיל מורות שאנו קרבים והולכים למחוז-הפצי. המחשבה תוהה לה ביני-תיים וחוזרת עשרות שנים אחורנית... הנה שנת 1927, עת ביליתי לראשונה את חופשת-הקיץ בפלונסק בבית דודי אהוב-נפשי, אחי אמי, אליעזר קארפ ואשתו. מן העיירה גור נדד הוא לכאן, נשא לו לאשה את אסתר עדינת-הנפש ופתח חנות לסחורות-ברזל ברחוב צ'יחא-נובסקה. וכיוון שהזוג לא נתברך בבנים, הם הזמינו לביתם הנאה שברחוב פלוצקה את האחין הצעיר מן

השחר של אותו יום ב' בשבוע, ה-31 באוגוסט 1959, בדיוק כתום עשרים שנה לפרוץ מלחמת-העולם השנייה, הפציע מבין עננים אפורים שכיסו את שמייה של בירת פולין כיריעות של עופרת. עד מהרה נתעבו העננים בייתר שאת וגשם טורדני התחיל מזרזף ומחיש את צעדיהם של העוברים ושבים המכורבלים במעיליהם. החשמלית, הגדושה למעלה מכוח קיבולה פועלים מנומ-נמים האצים בשעת שחרית מוקדמת זו לעבודתם, דוהרת על-פני רחובות וארשה בכיוון לתחנת האוטובוסים אשר בצפון-מערבה של העיר.

הנה האוטובוס היוצא לפלונסק בשעה שש בבוקר: מכונית גמלונית, שחלקה האחורי מיועד למיטען ואלו בחלקה הקדמי — ספסלים לנוסעים. הריני תופס את מקומי ליד אחד החלונות ומגלה, במאוחר מדי, שטי-פות הגשם אינן חדלות לדלוף מבעד לחריצו העליון ולהטריד את היושבים בסמוך לו.

הריני מסתכל בקהל הנוסעים. אך לא! איני מוצא ביניהם אפילו יהודי אחד... מוצא אני תלמידים, פוע-לים, פרקליט צעיר משוקע ראשו ורובו בספרי-חוק ותיק עבה נתון על ברכיו. מן הסתם נוסע הוא לייצג את לקוחו באיזו ערכאה משפטית. ומלבדם — סתם ברנשים אפורים, שהצד השווה שבכולם פרצופים אטרי-מים וחסרי כל הבעה. בינתיים חולף האוטובוס ועובר ליד בית-העלמין היהודי שברחוב גנשה בווארשה, אשר באורח-פלא לא נהרס בימי השואה. ואכן, לעג הגורל

בחוגי האינטליגנציה היהודית בפלונסק בבחינת חידוש מחיה־נפשות ומרענן.

★

שני צעירים מבין אלה שהכרתים בימים ההם נחרתו בזכרוני ומצר אני שאת שמו של האחד מהם שכחתי. היה זה בחור אדוק, בלבוש חסידי, אם איני טועה היה בנו של הרב באחת העיירות הסמוכות לפלונסק. הוא היה מבוגר ממני בשנים אחדות ולאחר שהתיידדנו היה קורא באוזני מן השירים שכתב בכתב־פנינים במחברות דקות. היתה זו לי פגישה בלתי אמצעית ראשונה עם משורר והרושם היה עז ועמוק. לא אוכל לומר היום, אם שיריו היו בעלי ערך ספרותי רב, אך זוכרני שהיתה בהם ליריקה תמימה והרבה ערגה. ודומה שניכרת היתה בהם השפעת ביאליק מתקופת שירי בית־המדרש ושירי־ציון הראשונים שלו. לאחר שחזרתי לווארשה עוד נמשך בינינו זמן מה הקשר במכתבים. אך עד מהרה ניתק גם קשר זה ולא אדע מה עלה בגורלו של האברך.

לעומת זאת נמשכו זמן רב יותר הקשרים ביני לבין ידיד שני שרכשתי לי אז בפלונסק. שמו היה, אם איני טועה, איצ'ה קלפפיש. בפלונסק הוחזק כתמ' הוני וסיפרו עליו שפעם עלה על הבימה להרצות על שפינוזה ובלהט הדיבור שלף מכיסו ממחטה, שאחריה נמשך חוט ארוך עד אין קץ. הקהל חדל אז להקשיב לדברי המרצה וכל העיניים ניתלו בחוט הנמשך ונמשך מכיסו. באולם פרץ צחוק רם וההרצאה על שפי־נווה לא זכתה להגיע לסיימה... מאז התבודד האיש ולא ניסה עוד להופיע בקהל.

לא אזכור עוד כיצד נתוודעתי אליו, אך יודע אני שבקיאאותו בתורת שפינוזה, בפילוסופיה של קאנט, שופנהאואר ושאר גדולי המחשבה הפליאטני או עד מאוד, וכי בהשפעתו החלטתי לנסות אף אני את כוחי בקריאת ספרי פילוסופיה. כעבור זמן הגיע אותו בחור פלונסקאי לווארשה ושם המשכנו בשיחותינו. הצטערתי צער רב בראותי אותו מסתבך והולך בלאבירינטים המפותלים של ההפשטה הפילוסופית אשר הרחיקתו יותר ויותר מהוויות העולם המציאותי. במרוצת הזמן ניתק הקשר בינינו ולפי השמועות שהגיעו אלי לאחר זמן נתבלבלה עליו דעתו ולא נודע לי להיכן הגיע לבסוף.

★

הרהורי מעבירים אותי לפרק זמן אחר, ממושך יותר. בשנים 1931—1932 שהיתי בפלונסק לא בחופשה מלימודים, כי־אם בתפקידי הוראה והדרכה מטעם השר

הבירה וארחוהו בחמימות יתירה. במרוצת השנים היכה הדוד שורש בציבור הפלונסקאי ואף פעל כחבר בוועדת הקרן הקיימת המקומית.

אז היתה זו הפעם הראשונה שהנער בן הט"ו או הט"ז יצא למרחק כה רב מן הבית ולזמן ממושך כל כך — כשישה שבועות. והיתה זו לא רק הפלגה למרחק של מקום ושל זמן, אלא גם חריגה לעולם אחר, עולם חדש ומפתיע שבביל נער צעיר, תלמיד בית־המדרש לרבנים „תחכמוני" בווארשה. בפלונסק אף נודמן לי לראשונה להיקלע לחברת בנות, תלמידות גימנסיה, ולשוחח עמן כשווה עם שווה, ובכמה מאמצים נפשיים היתה עולה לי אז כל פגישה כזאת — לבל אסמיק עד קצות האוזניים מבושה... ומה דק ועדין היה חוש הטאקט של אותן בנות, שלא ליגלגו על הנער הביישן, אלא התייחסו אליו בסלחנות וברוב הבנה עד שלא עברו ימים רבים וחשתי עצמי כבן־בית בחברתן.

והיו טיולים בצוותא ברגל או ברכיבה על אופ־ניים לקוחארי, שבה ישבו אז יהודים וביניהם משפחת שפיגלמן על בניה הגברתנים, חגורי האקדחים, אשר שיח ושיג להם עם האיכרים בני המקום. והיו טיולים ביער ורחיצה בנהר, ושעות של התבודדות עם ספר בבית־הקברות הנוצרי של פלונסק, אפוף האווירה ההולמנית. או אותה הליכה בחברותא הלוך ושוב לאורך שדרת הבוקיצות בשעות של ביקר־הערביים או בשבת, והויכוחים הנלהבים על עניינים העומדים ברומר־של־עולם שהתנהלו בעת הטיולים הללו.

כן, פלונסק היתה אז תחנה חשובה בחיי. דומה שבה בגרתי במחשבה וברגש ובה גם הגיעו ראשית דעותי האפיקורסיות בענייני דת ואמונה לכלל גיבוש ושיטה. אמנם, עצם התהליך של השתחררות מכבלי השיגרה המחשבתית התחיל עוד קודם לכן, בין כותלי בית המדרש דווקא. אבל שם, בווארשה, צריך היה להצניע כל הרהור נועז כזה הצנע היטב. שהרי בבית פקוחה היתה אוזנו של אבא והיה חשש לצער בדעות אפיקורסיות. ואלו בביה"ס צפויה היתה סכנה ממשית מצד המורים־הרבנים, שעלולים היו לגרש את התל־מיד הסורר מבין כותלי המוסד.

והנה כאן עיירה שרוח של חירות וחירות־הרוח מושלת בה בכיפה ואין איש מהלך עליך אימים, גם אם תביע דעה החורגת מן השיגרה הדתית המקובלת. אמנם רבים היו בפלונסק היהודים האדוקים בדת ואף חסידים המהדרים במצוות לא חסרו בה, אבל לא הורגש מוראה של הקנאות החשוכה והיתה אפילו דרך־ארץ כלפי מי שהעמיק חקר בענייני אמונות ודעות. בפלונסק היתה כנראה מסורת כזאת מדורות קדמים — חירות הוויכוח ונטיה לחופש הדעות. ואולם מי שלא הורגל בכך בסביבתו, היתה לו האווירה הרוחנית שמצא אז

הגענו. האוטובוס נעצר בכיכר השוק. הבתים נטו- עים במקומם כמימים ימימה. אך הכול זר, קודר ומשמים. החנויות היהודיות שזכרתין מאז — אינן. לא המסעדה של ואסרצוג, לא בית-המסחר לחומרי-רפואה ותמרור- קים של נאנאס, לא בית-המסחר לאופניים של מיכלסון ואף לא אחת מעשרות החנויות האחרות שהקיפו את כיכר השוק מארבע רוחותיה... בצד המזרחי של השוק מצויה חנות „כל בו“ ממשלתית, בצד הצפוני, ליד רחוב זדונסקה, מול משאבת-המים — איזו מיסבאה, שריחות של יי"ש וכרוב חמוץ נודפים מתוכה למרחוק וכמה שיכורים גולשים ממנה התוצה כשהם מתנדנדים על מדרגות-העץ המשתלשלות ויורדות למדרכה. התהלכתי כאחור-ה'לם ממקום למקום ולא ידעתי את נפשי... תקפני איזה חשק לחזור על עקבותי ולברוח, לברוח לאן שישאוני רגלי...

הרעב והצמא התחילו להציקני ואני עדיין משוטט ברחובות העיר בלא שאמצא מקום לסור אליו. לשהית כוס תה ולהחיות את נפשי. נזכרתי בבית-הקפה הקטן של קליינבייטש ברחוב פלוצקה, שהייתי נוהג לסור שמה כדי לשתות כוס תה ולקנחנה בעוגה. רגלי נישאוני מאליהן לשם. אך לפתע עמדתי על טעותי המרה: הרי זה היה פעם, בעבר הרחוק, לפני המבול, ומה לי כי אחפשנו עתה?

עוד בטרם יצאתי לדרך נודע לי כי בבית העומד ברחוב העיזים, בדיוק באותו מקום שבו עמד לפנים בית-העץ של ר' אביגדור גרין, עתיר ההיסטוריה, מתגורר עתה חייט יהודי. החלטתי לסור אליו. משהגעתי למקום מצאתי בית-קומתיים בנוי לבינים אדומות ללא טיח ועליו המיספר 16/18. עליתי במדרגות לקומה העליונה והקשתי בדלת. קול-אשה מבוהל נשמע מבפנים ושאל בפולנית: קטו טאם? (מי שם?). מששאלתי, אם מתגורר כאן החייט, השיבה האשה שבעלה איננו בבית. רק לאחר הפצרות מרובות הסכימה לפתוח חריץ בדלת ואז יכולתי להסביר לה כי אני מבקש לשוחח קמעה עם בעלה.

בינתיים התאספו השכנות הנוצריות והיטו אוזן סקרנית לשיחה שבין הזר החשוד לבין בעלת-הבית הנפחדת. בקושי הצלתי מפי האשה שבעלה נמצא בסד- נתו, בחנות שברחוב צ'יחאנובסקה 2. פניתי לשם ואכן מצאתי את החייט, אדם בגיל העמידה, בעל קומה ממור- צעת ומקריח, כשהוא טרוד במלאכתו. שוליתו, בחור פולני קיפה יושב ליד מכונת-התפירה. בזהירות רבה פתחתי בפולנית, אמרתי לו שהנני בא ממרחקים ושהיי- תי רוצה לשאול אצלו על כמה ממכרי שחיו פעם בפלונסק ועתה איני יודע היכן הם... האיש הבין את הרמז ואמר לי שאני יכול לדבר גלויות. הוא הציג עצמו בשמו: אברהם בומבלביץ' ושאלני לשמי. מששמע את שמי, שאל בתמהון: יהודי?! ורק אז הותרה לשוני.

מרה-צעיר. אז ניתן לי להכיר מקרוב לא רק את הנוער אלא גם שכבות רחבות יותר של הציבור היהודי — פועלים, קצבים, בעלי-מלאכה, סוחרים, חנוונים. בבתי- הם התגוררתי ועל שולחנם סעדתי, שותף הייתי לשמ- חותיהם המעטות ולדאגותיהם המרובות. ובין אם גרתי אצל משפחת קצבים מפשרי-העם ברחוב העיזים, או אצל אותו נגר-אמן, ואנדרמן, ברחוב צ'יחאנובסקה, או אצל משפחת זבירציאדלו האמידה וברוכת הבנים ברחוב הווארשאי — בכל מקום הרגשתי את האווירה הציונית, את הקשר העמוק לארץ-ישראל ואת החמימות היהודית הטובה, את הכנסת האורחים הלבבית ואת הדאגה לקרב רחוקים ולהסיר כל מחיצה של זרות ונכר. ומה רבה היתה הפעלתנות בענייני ציבור אצל אותם יהודים טובים ונלביים! מי שעסק בענייני העיריה או הקהילה ומי שטרח בפעולות ההסתדרות הציונית וה- קרנות, זה מתמסר לענייני בית-הספר „תרבות“ או „תלמוד-תורה“ וזה לעסקי צדקה וגמילות-חסדים. ומי שלא היה בין הפעילים והמפעילים — היה בין הנתב- עים ותורמים, בין הלומדים תורה או המאזינים להרצאה. ואכן, מה גדולה היתה אצל יהודי פלונסק התשוקה ללימודים, להוסיף דעת, להרחיב את אופקי המחשבה! למקטן ועד גדול, מנער ועד זקן, הכול למדו, קראו, התווכחו התפלמסו, חתרו לאיזו אמת, לאיזו תכלית רוחנית. רק מעטים מאוד, מבין השכבות הירודות ביותר, חרגו מן המעגל הזה של הגות ופעילות חברתית, ציבר רית, פוליטית, חינוכית אשר הקיף את רוב מנינם של בני העדה היהודית בפלונסק שהכרתיה בימים ההם.

ומה עשירה ומגוונת היתה הגאלריה של אישים, דמויות וטיפוסים בתוך הציבור הזה של שבעת או שמונת אלפי היהודים שבפלונסק. ומה רבו הנכסים והקניינים בחומר וברוח שנוצרו ונאגרו בקהילה העתי- קה הזאת, החל מבתי-המדרשות, שאחד מהם נחשב בין שכיות-האמנות החשובות של יהדות פולין, וכלה במוסד- דות החינוך והציבור, הספריות ומוסדות-החסד שנבנו בעמלם החרוף והצנוע של עסקנים ובתרומותיהם של נדבנים עשירים ושל פשוטי-עם אשר חסכו מפיתם כדי להיות שותפים למאמצי הכלל. הרי על כל אלה מסופר בספר ואין צורך למנותם אחד לאחד.

ובעת שהאוטובוס נשאני באותו בוקר סגרירי הלך וקרב אל פלונסק, קמו לנגד עיני כמו חיים היהודים הנלביים ההם, וביניהם הצעירים היקרים שהכרתים ואהבתים אז ואשר ידעתי, כי עתה שוב לא אזכה לראותם... מה היא איפוא אותה פלונסק עתה? מה מראהי של העיר שהיתה לגיא-הריגה לאלפי בניה המושרשים בה מדורי דורות?...

יהודים והנוצרים היו בה מיעוט? ובכלל, האין לכם הרגשה שבבית־קברות ובגיא־הריגה אתם יושבים? בדברים פשוטים ותוך כדי עצור התחילו השניים לגלול לפני את פרשת־חיייהם הטראגית. הוא לחם בשנות המלחמה בחזיתות שונות עד שהגיע בשנה 1945 לאוסטריה כשהוא פצוע בראשו. משחזר ב־18 ביולי 1945 לפלונסק לחפש את משפחתו נודע לו כי אשתו הראשונה ושלושת ילדיהם הובלו יחד עם כל יהודי פלונסק לאושביץ ושם נרצחו. שמונה ימים אחריו הגיעה לפלונסק צביה (לבית איגלניק), אחות אשתו הראשונה, שהיפשה את הוריה ומשפחתה. את משפחתה לא מצאה ומשנפגשה עם גיסה לשעבר, הוא הוא אברהם בומבלביץ', החליטו להקים מחדש קן משפחה. קלמן גלברד המנוח היה אז בפלונסק וסייע להם בסכום כסף קטן וכך התחילו מחדש על חורבות החיים הקודמים. בשנת 1951 כבר היו מוכנים לעלות, אך האשה חלתה והעליה נדחתה, וכך — עד היום הזה... המצב הכלכלי? לא רע. עבודה ישנה למכביר וכבעל־מקצוע מעולה תופר הוא בגדים לבעלי־השררה שבמקום ומשתכר יפה. אבל ההנאה מן החיים היא מהם והלאה. ובכלל, מה התכלית? ומה יהיה על התינוק לכשיגדל קצת?

הוא הזמינני לביתו. הדירה היא בת חדר אחד ומטבח ללא מים זורמים (כמו בפלונסק כולה). בית־שימוש מעץ מצוי למטה בחצר. הדירה גדושה רהיטים ישנים וכולי ניכרת העראיות, כאילו מוכנים בעלי־הבית כל רגע לארוז את המזוודות המוטלות על הארון למעלה ולצאת לדרך. אפילו התינוק החולני בן השנה ורבע, הבוכה במיטתו, נועץ בי עיניים תמהות שכאילו שואלות: „שמא הגיעה כבר השעה לזוז מכאן?...“ האשה, שבכניסתי לא יכולתי להבחין במראה מחמת האפלולית השוררת במטבח, עדיין טורחת ליד גיגית הכבסים. אך מששמעה שהאורח הוא מישראל וכי ישב פעם בפלונסק, היא ממהרת להיכנס לחדר ולהצטרף לשיחה. היא נראית צעירה למדי, חיוורת ודומה יותר לנוצריה מאשר ליהודיה. עד מהרה נפרשה מפה לבנה על השולחן, הוגשה ארוחת־בוקר והתחילה קולחת שיחה רוויית יגון ודמע. כאילו מזה ימים רבים ציפו מארחי לשעה זו, שבה יינתן להם להשיח את כל המרירות וה־כאב שנצטברו בלבם.

— איך החיים כאן? — שאלתי. כיצד מרגישים אתם כיהודים בודדים בין אלפי נוצרים, בעיר שרק לפני שבע־עשרה שנים חיו בה עדיין עשרת אלפים

רבקה שחר ליד ביתו של אביגדור גרין, עם החייט המתגורר בו ושני ילדיהם פולנים (1962)

נית מהריסות אחותה העתיקה, שותתת הדם!... ובמקום ההיכל המפואר נבנה עתה והולך בניין מכווער, שעתידי לשמש בית-מלאכה לכריכה. ואלו במקומו של בית-המדרש הישן, או כפי שקראוהו יהודי פלונסק: בית-המדרש „הקדמי” — הוקם מחסן „כל בו” עירוני, H. D. רצוץ עד דכא ממראה-עיני הריני נמלט מן המקום וצועד הלאה בכיוון לכיכר השוק ובדרך מספר לי כך לוויית החייט בומבלביץ, כי את המקווה הרסו עוד הגרמנים ואלו בית-הקהילה שברחוב וארשאבסקה, שבו שכן „ביקור חולים”, נמסר למגורים לפולנים. ובית-המדרש של יצחק כהן, מקום צמיחתה של הציונות בפלונסק, נהרס ואבניו נלקחו למטרה אחרת. ואף בית-המדרש של הצמחים, „האמצעי”, זה ששימש לצייר הד-גול יוסף בודקו, בן פלונסק, דוגמה לעיטוריו הנודעים לשירי ביאליק — נהרס אף הוא. נעקרו, הושמדו ונהרסו עד היסוד היכלי התורה והתפילה של הקהילה הקדור-שה, כשם שנעקרו, נכרתו ונשרפו אלפי בניה הקדור-שים והטהורים של קהילה אומללה זו בתוך כל בית ישראל בפולין...

מה עוד אבכה איפוא על בית זבירצ'יאלדו שברחוב וארשאבסקה, הבית שבו התגוררתי בשעתו בקיטון הסמוך לחנות הגדולה לסחורות-ברזל — ואלו עתה עומדת שם חנות נוצריה חדשה לרהיטים? או שמא עלֹ אותו בית של מתתיהו ברודר שברחוב פלוצקה 7, אשר במקום החנות לבדים הידועה של ראש הציונים כפלונסק בשעתו, מצויה בו עתה מספרה ואלו בדירתו של ברודר. הנרצח מתגורר לו עתה הגלב הפולני זאב-לוצקי?

★

ארבעה שרידים יהודים התגוררו בפלונסק בעת ביקורי, אודים מוצלים מן השריפה הגדולה. ביקשתי להיפגש ולשוחח עם כולם. בסירי בעיר בלוית החייט בומבלביץ' הגענו עד ביתו של אליהו ניימן, בית קטן העומד ברחוב צדדי לא הרחק מבניין בית-הספר שברחוב פלוצקה. משקרבונו לבית נשאר בומבלביץ' עומד במרחק-מה ממנו, באומרו שהוא ימתין לי עד שובי. יום תמים עבר עד שעמדתי על הסיכה לסירובו לגשת יחד עמי אל היהודי השני מבין ארבעת השרידים שנותרו בעיר. ומשעמדתי עליה, גברו בי עוד יותר רגשי חתונה והצער. אבל על כך עוד ידובר להלן.

אליהו ניימן, יליד 1917, בנם של שמעון ושל רבקה לבית באומגרס, קיבלני אף הוא במידה גדושה של חשי-דנות. כמוהו ככל ארבעת האודים היהודיים ברגעי פגישתנו הראשונים. איש איש מהם חשש אם אני בא להערים עליו ולהרע לו, אם לא שמעתי כבר קודם לכן איזה דבר עליו מפי מי שמעוניין להוציא דיבתו

— כיצד קיבלתם את הדירה בבית זה דווקא, שפעם היה כאן ביתה של משפחת גרין? מסתבר שאחיו החורג של בומבלביץ', יעקב קליינ-מן, קנה בשעתו, כמה שנים לפני פרוץ המלחמה, את בית-העץ של אביגדור גרין, הרסו והקים במקומו את בית-החומה הזה. עד המלחמה שכן בבית זה בית-ספר עברי (אולי ב"ס תרבות? — מ.ח.).

ובאותה הזדמנות מספר בומבלביץ' כי בן-אחיו החורג, חיימל, מי שהיה מפקד בית"ר בפלונסק לפני המלחמה, שימש כ„קאפו” במחנה אושביץ ואיבד את צלם האדם. לאחר המלחמה חשש מפני נקמת האסירים היהודים וניסה למלט את נפשו על-ידי התנצרות. אף-על-פי-כן הועמד לדין ונידון למאסר-עולם, אך שוחרר מן הכלא כתום 10 שנים. לאחר שאשתו הנוצריה הרא-שונה נטשה אותו, הוא נשא לו אשה נוצריה אחרת ועתה הוא יושב באולשטין.

ומשנפתח כבר מעיין הדיבורים, מספרים לי בני-הזוג על גורלם המר של הקדוש הרש קורמן ושל המומר מרדכי לאזבניק (לוקש), ששניהם נרצחו בידי הגרמנים באחת הכיכרות שבעיר לעיני אלפי יהודים בעת שהוועקו לשם ונדרשו למסור את כספם לגרמנים; על השוטר היהודי אפשטיין ועל עוד יהודי בשם וורושק שניתלו בפומבי, ועל גורלם של כל שאר האלפים, אנ-שים, נשים וטף, שעונו והובלו למוות וצליהם עדיין מהלכים כאן בחוצות וטורדים את המנוחה ביום ואת השינה בלילות...

★

יצאנו לרחוב. בומבלביץ' לא הסכים לשוב לסדנתו. יום זה, טען, הוא לו יום-חג והוא מבקש לבלות את כולו בחברת האורח. בצאתנו מרחוב קוֹז'יה (רחוב העי-זים) אל רחוב וארשאבסקה נתקלו עיני בבנין חדש שבנייתו טרם הושלמה.

— מה זה? — שאלתי. האם לא עמד כאן בית-הכנסת הגדול?

אמנם כן. כמאתיים וחמישים שנה עמד כאן בית-הכנסת הבנוי לתלפיות, שעליו היתה גאווה יהודי פלונסק. כאן נשמע צקון-לחשם של דורות יהודים בהת-ייחדם עם קונם. כאן התפעלו נער וזקן מארון-הקודש המגולף, על מנגנונו המופלא, מלאכת-מחשבת של המל-מד „הקרח”; מן הציורים האמנותיים שעל הקירות והתקרה; מן העמודים הענקיים שתמכו את תיקרת ההיכל ושיוו לו הוד והדר של מקדש-מעט.

ועתה. אהה! אין סימן וזכר להיכל הקדוש... בשנת 1956 הרסוהו עד היסוד כדי „להרחיב את הרחוב”... את אבניו הובילו לרחוב פלוצקה ובנו מהן שם בית תרבות, „דום קולטורי” בלע"ז. אוי לאותה תרבות הנב-

תחילה שתק, אך לבסוף גילה שהוא חושד בשמחה
ינטס...

— עתה — סיפר — סוחר אני בבוסתנים, אך הריני
מקווה שתוך שנה אחסל את עסקי ורכשי ואעלה
לישראל.

הוא ביקש שאמסור דרישת-שלום לכל ידידיו
ומכריו בישראל.

לאחר שנפרדתי ממנו וחזרתי אל בומבלביץ' אשר
המתין לי כל אותה שעה בגן שליד בית-הספר,
נודעה לי הסיבה, מדוע לא הזמינני ניימן לסור אל
ביתו. הוא מתגורר יחד עם אשה נוצריה וכנראה הת-
בייש מפני, מפניה — או אולי מפני שנינו גם יחד...

★

את ראש העיר, או כפי שמכנים אותו בפולין: יושב-
ראש המועצה הלאומית העירונית, הנריק מיקולאייב-
סקי, שאם איני טועה היה סנדלר לפני המלחמה —
פגשתי עוד בשעות הבוקר, הוא עמד בפנינת הרחובות
הווארשאי והשוק, ליד בית ואסרצוג לשעבר, ונתן
הוראות לפועלים שעסקו אותה שעה בהנחת איזה צינור

רעה... לאחר שהרגעתי וסיפרתי לו על מטרת בואי
לפלוונסק נפתח קמעה סגור לבו ותוך עמידה ברחוב,
בלא שהכניסני לביתו פנימה, התחיל לספר לי את
קורותיו.

בימי המלחמה הובל לאושביץ, יחד עם כל יהודי
המקום ועם הפליטים מערים אחרות שרוכזו ונדחסו
לתוך הגיטו הפלוונסקאי. שם נרצחו כל בני משפחתו,
אך הוא הצליח להימלט מאושביץ ב־13 בינואר 1945,
בעת פינוי שרידי האסירים לפשצינה. משם הגיע
לקראקוב ואחר-כך ברח יחד עם איזו חבירה למייכוב.
בשניים בפברואר כבר היה שוב בפלוונסק והתארח אצל
חבר נוצרי מימי ילדותו. לאחר שמכר אחד ממגרשי
משפחתו התחיל לעסוק במסחר בעגלות ופרות. ברשו-
תו נותר הבית הקטן והמגרש שלידו. למה הוא יושב
כאן? בגלל הרכוש שחבל לו להפקירו... הוא מספר לי,
שבנעוריו היה משחק כדורגל בקבוצת „נורדיה“ המקור-
מית. לדבריו, עברו עליו ימים קשים גם לאחר שובו
לפלוונסק, ימי מאסר ומשפטים בשל דילטוריה שמסר
נגדו אחד היהודים לַמשטרה בענייני רכוש, שכאילו
זכה בו שלא כדין.

— מי מסר?

בנין ה„כל־בו“ העומד במקום בית המדרש הקדמי (גלויה מצוירת פולנית משנת 1962 שכתוב עליה: „קסט מרחוב ורשבסקי“)

בונים גוש דירות ל-26 משפחות, יחד 66 חדרים; מנקים את העיר, מתקינים ברזים למים זורמים ברחובות, מרצפים את כבישי הרחובות באספלט. 16 משפחות שפוננו מבתיים העומדים להתמוטט, נכנסו לבתים טוריים בני קומה אחת, שכל דירה בהם היא בת חדר ומטבח. ומדבריו ניכר שהוא מדושן עונג ואף חש רגשי גאווה מפעלתנותו לטובת בני עירו.

ואלו אני בשלי. אני שואלו: מה היה על בתיים של היהודים, שלפני המלחמה היוו רוב בין תושבי פלונסק?

— הריסות מחמת המלחמה במישרין לא היו בפלונסק, שהרי כאן לא היו קרבות. אלא שהגרמנים הרסו כמה מבתי היהודים, בייחוד ברחוב וארשאבסקה — היתה תשובתו.

ובזאת תמה שיחתנו. לא מצאתי לשון משותפת עם אדם זה, אשר כל חריצותו, מרצו ומסירותו אינם נתיים אלא למחר בלבד. לא, לגבי האתמול אין לו כל סנטימנטים, שהרי זה רק עלול לשבש את אורח מחשבתו ואת חשבונותיו ולרפות את ידיו. ושנית, וכי מי זה אומר שראש עיריית פלונסק של שנת 1959, החבר הנריק מיקולאייבסקי חייב בכלל לתת את דעתו על מה שהיה בפלונסק לפני עשרים שנה? די לו בכך שהוא קיבל בירושה נכסים למכביר — פרי עמלם של דורות יהודים וכי עתה נהנים מן הנכסים הללו היורשים החיים: תושבי פלונסק הפולנים. ומה להם כי הם וראש עירם יטרידו את מצפונם בחיטוטים מיותרים בעבר „הרחוק“?...

ומשפניתי אליו בבקשה שתינתן לי מפה או תכנית של העיר בשביל ספר פלונסק העומד להופיע בישראל, לא נמצאה כזאת תחת ידו. הוא היפנה אותי אל מחלקת החקלאות של מועצת הנפה (Powiatowa Rada Naro-) (dowa) שם קיבלוני שני מהנדסים צעירים בשנות העשרים לחייהם, העוסקים בתכנון ובמידות. הללו כמעט לא זכרו בכלל את מציאותם של יהודים בפלונסק, לכל היותר היתה להם בעניין זה איזו חוויית ילדות רחוקה. את מבוקשי לא השגתי גם אצלם ואף מהם יצאתי בידיים ריקות.

★

המשכתי בנתיב הייסורים. מלווי הנאמן החיית בומבלביץ, שהיה עד לשיחתי עם בעלי-השררה של העיר, חש כנראה את הקדרות היורדת ומתעבה בלב האורת. הלכנו מחרישים לאורך הרחוב פלוצקה בכיוון לכיכר השוק ומשם פנינו שמאלה לרחוב צ'יאנובסקה. הוא הראה לי את הדרך לטחנת הקמח של קורמן, ששם אמצא את היהודי השלישי מבין הארבעה, וביקש שבשבי אסור לסדנתו למען נלך אל ביתו לסעוד.

בשוחה שנחפרה לשם כך ליד המדרכה. לאחר שהרחוב הורחב על-ידי הריסת בית-המדרש ושורת החנויות היהודיות לשעבר, נשאר דווקא בית-הפינה של ואסרצוג בולט לתוך הרחוב ורק מעבר מקומר להולכי-רגל נפרץ בו והמדרכה עוברת בתוך הבית ממש מתחת לעמוד העומד כבר על הכביש. מששאלתי מדוע הושאר דווקא בית זה בולט כלפי חוץ, קיבלתי תשובה שצלולה היה לי כמדקרות-חרב. לפי החוק החדש של פולין אסור להחריב בניין הנחשב כעתיק ובעל ערך ארכיטקטוני או היסטורי. וכיוון שבית-ואסרצוג נכלל בסוג הזה, נאסרה הריסתו.

ובתי-הכנסת-המדרש? — שאלתי בזעם עצור.

על כך לא באה כל תשובה. הבנתי גם את חוסר-התשובה. הבנתי יפה. שהרי בית פרטי אפשר למסור לנוצרי ועד מהרה ישתכח שפעם, באיזה עבר „רחוק“ התגוררו בו בני עם אחר. ואלו בית ציבורי, ומה גם בית-תפילה — שאני, הוא נידון לעקירה והריסה, לבל ייזכר ולבל ייפקד עוד שפעם חיו כאן אלפי יהודים! ואיני סבור כי זוהי מדיניותה הרשמית של ממשלת פולין הנוכחית. להיפך, יש סימנים רבים למדיניות הפוכה. במקומות שונים אף ראיתי במו עיני, כגון למשל בבית-הכנסת של הרמ"א בקראקוב ובמקרים אחרים, מה נאים המאמצים שמשקיעים בפולין עתה כדי לשמר בניינים יהודיים בעלי ערך היסטורי. מה שאין כן בפלונסק. כאן נעקר הכל. האם זו אשמת השלטונות המקומיים? או שמא לא גילו יהודיה האחר-ונים די כוח לעמוד בפרץ? ואולי נושאים באשמה אנחנו כולנו, היהודים היושבים מחוץ לגבולות פולין — שלא גילינו די עניין, או ששעתנו לא היתה פנויה להתעניין בגורל הנכסים הציבוריים והקניינים ההיסטוריים היהודיים של עיר זו ושל מאות אחרות?...

על כל פנים, בשעת ביקורי אצל ראש העיר שקיב-לני במשרדו בקרירות בולטת, לא קיבלתי תשובה על שאלותי בנוגע להרס בנייני-הפאר הציבוריים של קהילת פלונסק היהודית. לעומת זאת הוא סיפר לי על עצמו, שבימי המלחמה היה אסיר במחנה מאטהאוזן. הוא סיפר לי על תוכניותיו לפיתוח העיר אשר לפני המלחמה ישבו בה 14,000 תושבים ואלו בסיומה — 7,000 בלבד. ואנוכי עשיתי אותה שעה בלבי את החשבון המר: תושבי פלונסק הנוצריים לא רק שלא נתמעטו בימי המלחמה אלא אולי אף נתרבו ואלו כל הגרעון האיום הוא שלנו — כל שמונת אלפי תושביה היהודיים, פרט לשרידים מעטים, ניספו כולם...

באורח מוכני, כשלבי כל עמי, רשמתי עוד בפנקסי מדבריו של ראש העיר אשר המטיר עלי מספרים ופרטים על הישגיו. עתה מונה פלונסק 10,000 נפש, נעשות בה עבודות פיתוח ובניין: מאחורי רחוב גלינויצקה

יחד עם חבר, יוסף מקובסקי שמו, שהיה פליט ממלאכה בגיטו פלונסק ואלו עתה הוא עובד כרופא בוורוצלב. גבריאל זמלמן, אחותו ואחיו ברחו יום קודם לכן. ואני רושם בפנקסי פרט לפרט, שמא ימצא בכך עניין משהו משרידי פלונסק בארץ או בתפוצות אשר ספר פלונסק יגיע לידיהם.

— יהודי סוחוצ'ין — ממשיך ינטס — גורשו מעיררתם שנה תמימה לפני גירוש יהודי פלונסק. חלקם הובלו לקניגסברג ומשם שיגרו מכתבים שמיישבים אותם על הקרקע וכי יעבדו בחקלאות. זה הרגיע את הרוחות והרדים את העירנות של כלואי גיטו פלונסק. בגיטו פלונסק עסקו כאלף איש בעבודות שונות ואחרים עסקו במיסחר. ואכן הודות למיסחר זה, שברובו היה חשאי וכרוך בסכנת־נפשות, לא היה מחסור קשה במזונות בגיטו. האוכלוסיה הפולנית היתה תלויה אף היא במידה לא מעטה באספקת צורכי־אוכל־נפש שלה בסוחרים היהודיים שבגיטו. משום כך גם לא היו הפולנים מעוניינים לסייע לגרמנים ברדיפת היהודים.

— ואימתי שבת לפלונסק? — שאלתי.

— חזרתי ב־19 בינואר 1945, בעצם יום שיחרורה של העיר בידי הסובייטים מן הכיבוש הגרמני. הייתי יהודי ראשון שחזר העירה לאחר שחוסלו כל יהודיה. התחלתי לעבוד שוב בחייטות. לאט לאט התחילו לבוא יהודים מן המחנות. חזר גם בוגאטי, שהסתתר בצד „הארי“ בווארשה, באו ברוך שפיגלמן ואחרים. עד שבאפריל אותה שנה היו כבר בפלונסק 17 יהודים ונבחר ועד: אני נבחרתי כיושב־ראש, מקובסקי היה המזכיר וזמלמן (שעתה הוא בקנדה) היה החבר השלישי בוועד. תפקידו של הוועד היה לחלק לחוזרים את כספי הסיוע שנתקבלו מן הוועד המחוזי.

קמעה קמעה נתקבצו בפלונסק מאה וחמישים עד מאתיים יהודים ואז נבחר ועד חדש. שבו שוב כיהנתי אני כיו"ר — מוסיף ינטס — ושאר חבריו היו זמלמן, מקובסקי, לבול (מלבוב) וחיה קרוין לבית כהן. בשלהי שנת 1945 התחילו שוב יהודים לעזוב את פלונסק ולעבור לאיזור המוחזק בידי האמריקנים. היה זה לאחר נסיון־הנפל מצד פורעים פולנים להתנקש בחייו של היהודי לידינו בקווארי. אחר־כך נערכה התנפלות רצחנית על 15 מיהודי ראצ'יונו, שמהם נהרגו שלושה או ארבעה ונפצעו שמונה. הפצועים הללו הובאו לפלונסק, אך הממונים על העזרה הרפואית סירבו לטפל בהם והם היו מוטלים שותת־דם במשך שעות ארוכות. רק לאחר התערבותו הנמרצת של הסטארוסטה (מושל הנפה) הוגשה סף־סוף העזרה הרפואית הראשונה לקרבנות־הפרעות הפצועים.

— האם היו יהודים גם ביישובי הסביבה?

— כן, גם בסוחוצ'ין היו כעשרים יהודים. אבל לידינו בא לפלונסק וגם לסוחוצ'ין ויעץ לכל היהודים

הגעתני לחצר הטחנה. עגלות־איכרים אחדות מצ־טופפות ליד הפתח. איכרים גוררים שקים מתוך הטחנה ומעמיסים אותם על עגלותיהם. אחרים עומדים על המקח ולבסוף משלשלים שטרות כסף לידו של אדם צנום בגיל העמידה, מקומה מכף רגל ועד ראש. אפילו כובע־הקאסקט המרופט שלראשו לבן מקמח. בפניו לא יכולתי להבחין אם יהודי הוא ואם אמנם זהו האיש שביקשתי לראותו.

וכאן אירע דבר מפתיע. האיש השגיה בי, סיים בחפזה את משאו ומתנו עם לקוחותיו וניגש ישר אלי. הוא הושיט לי ידו והציג עצמו: שמחה ינטס. „אינך זוכרני?“ — שאל.

— לא. לצערי איני זוכר אותך.

— כלום אינך מרדכי פלינט, מי שהיה ראש הקן של השומר הצעיר בפלונסק?

— אמנם כן, הייתי פעם, אבל אותך לא אזכור.

— הרי אני הייתי אז מפקד בית־ר...

ואכן עמד לפני שמחה ינטס, בנם של יחזקאל וחיה שרה לבית מוצני, מי שהיה פעם ממפקדי בית־ר בפלונסק והוא זכרני מן השנים ההן. אל אלוהים, כמה נצחים עברו מאז!...

הוא ביקשני להמתין שעה קלה עד שיסיים את עסקיו עם האיכרים למען נוכל לגשת אל ביתו לסעוד את לבנו. הוא גם הזמינני להיות אורחו ולהישאר ללון בביתו. אך משאמרתי לו שכבר הבטחתי לסעוד אצל בומבלביץ' וכי עלי לנצל את זמני כדי לראות מה שעוד ניתן לראות משרידי החיים היהודיים בפלונסק, נפלו פניו. הוא שאלני למטרת ביקורי ואם הוטלה עלי איזו שליחות מטעם הפלונסקאים בישראל — והרגש הרגשתי שמאותה שעה ואילך נעשו דבריו מסוייגים יותר ויותר. אף־על־פי־כן ציווה על עוזרו הנוצרי להמשיך שעה קלה את עבודת־הטחינה לבדו, כילה חיש מהרה את סידור העניינים הדחופים ויצא עמדי מתוך ההמולה והרעש של הטחנה. ישבנו על־איזה ארגז באחת מפנינות החצר והאיש התחיל לספר לי את קורותיו. על הזדמנות להשיח את הלב לא היה מוכן לוותר. בייחוד כשבא אורח מישראל. ומובן שגם סיפורו הוא אחד מאותן רבבות הטראגדיות היהודיות, שכמעט כולן דומות זו לזו בתוכנן ואין הן נבדלות אלא בפרטים. אלא שהפעם היה הסיום מוזר כל כך וכמעט בלתי מתקבל על הדעת...

מאז חיסול הגיטו בפלונסק, ב־16 בדצמבר 1942 — פתח ינטס את סיפורו — הסתתרתי במשך כל ימי הכיבוש אצל איכרים פולנים בסביבה. לעתים עשיתי למענם כל מיני מלאכות בחייטות, שזה מקצועי, או בעזרה בשדה ובגורן. לעתים אף נאלצתי להסתתר מעיני הבריות שלא יידעו על קיומי ולא יסגירוני לידי הנאצים. מן הגיטו שעמד לפני חיסולו הסופי ברחתי

— וכי מה היו הם נהנים מכך? — שאלתי. שהרי למכור את הרכוש לא תוכל?
 — כן, אבל הייתי יכול לקבל את שכר-הדירה או דמי-השכירות בעד האדמות — היתה תשובתו.
 — אבל להוציא את הכסף מפולין ולשולחו לבעלי-הנכסים, הרי אין אפשרות. לשם מה איפוא ימסרו לידיך את האפטרופסות?

— כלום מוטב שזה יישאר בידי זרים?
 על כך לא היתה לי תשובה. אך בלבי הרהרתי: יהודי זה, לאחר כל המוראות שעברו עליו ועל אחיו בני-עירו, והוא עדיין יושב כאן ועוסק בפרקמטיה ומרכז בידיו רכוש יהודי לא-לו, רכושם של יהודים שנטבחו והוא נעשה יורשם — האם לקה הוא באטימות-לב גמורה? האמנם השיגו ההיטלריסטים את מבוקשם ורצתו גם את נשמתם של אלה היהודים אשר את גופם לא הצליחו לרצוח? או שמא יש לנו כאן גילוי מוזר ותמוה עד חלחלה של „החוש הפראקטי” היהודי אשר גם על פי התהום ומעבר לתהום אינו מוותר על קניינים חומריים שהם בהישג ידו, בזכות ושללא-בזכות, בדין ושללא בדין, ולמענם מוכן הוא לסכן את החיים, את חיי ילדיו ואת בריאות נפשם?
 לא. לא ידעתי לפענח את החידה הסתומה הזאת ולחידה נשאר בעיני עד היום הזה האיש שמחה ינטס, שיחד עם אשתו ועם שלושת ילדיו הרכים יושב על קברם של אלפי יהודי פלונסק, בין אלפי פולנים הרוח-שים לו איבה — ומי יודע אם לא יקום מביניהם מישוהו אשר יום אחד עלול חלילה להתנשק בחיי היהודי העקשן ותאב-הממון...

★

המשכתי בדרכי והגעתי לשריד הרביעי והאחרון של יהודי פלונסק שמצאתים בעיר הזאת באותו יום, כתום עשרים שנה לפרוץ הארורה במלחמות. שמו מוטל אלטמן, בן ולוול ורחל לבית שרפשטיין, רווק כבן ארבעים, עגלגל ומקריח. הרווק היחיד בין הארבעה. מצאתיו בסנדלרייתו הסמוכה לבית-המלאכה של החייט בומבלביץ, ברחוב צ'חאנובסקה. בדיוק מעברו השני של הרחוב היתה פעם חנותו של דודי אליעזר קארפ ולא אחת הייתי סר לשם בימות-השוק לסייע עמו, להחליף כמה מלים או סתם לשם אמירת שלום. לבי קפא בקרבי בראותי עתה את המקום שנשאר כמעט ללא שינוי — ורק הוא, דודי האומלל, האדם היקר והצנוע, שלא פגע באיש לרעה כל ימי חייו, הוא איננו. היכן נפח את נשמתו הטהורה? ומה עלה בגורל אשתו אסתר?

אך תחת לקבל תשובה על שאלות אלו החונקות את גרוני, שומע אני את סיפורו של הסנדלר מוטל

הרוצים להציל את חייהם שיימלטו על נפשם, שכן כאן צפויה להם סכנה. ואכן נמלטו כמעט כל היהודים — רובם לארץ-ישראל ומיעוטם למדינות אחרות באי-רופה ומעבר לים.

— ומדוע לא נמלטת אתה?

— יש לי אשה ושלושה ילדים רכים, ויהודי שיש לו ילדים אינו יכול לשבת כאן. ואכן, יבוא היום ואף אני אקום ואעלה לישראל. אבל עוד כמה שנים אני מוכרח להישאר.

את הסיבה הממשית להכרת ישיבתו בפלונסק לא גילה לי. רק אחר-כך, בשיחה עם השריד הרביעי הועלו כמה עובדות שסברה היא כי אכן בהן נעוצה הסיבה ששמחה ינטס, מי שהיה לפני החורבן ממפקדי בית-ר בעיר ועתה נחשב כ„ראש הקהל” של ארבעת האודים המיסכנים שנותרו לפליטה מכל הקהילה הקדושה — עדיין יושב שם.

ובינתיים קולח סיפורו של איש-שיחי. הוא מספר על קלמן גלברד, מראשי התנועה הקומוניסטית בארץ-ישראל, שנקלע לפולין אחרי המלחמה בהיותו חולה במחלה אנושה. במשך חודש ימים שכב בביתו של ינטס. נרדף על-ידי שלטונות-הבטחון הפולניים מחמת הלשנה מטעם הנהגת מקי בישראל. עד שלבסוף קצה נפשו בחיים והתאבד על-ידי פגיעה מחלון*.

וינטס ממשיך ומספר לי, כי הוא „נאבק קשות” עם שלטונות המקום בבקשו למנוע את הריסת בית-הכנסת שעמד כשלוש מאות שנה. מושל המחוז (הוויי-בודה) ציווה לעכב את ההריסה והיא נמנעה פעמים אחדות. עד שלבסוף נתן מושל הנפה (הסטארוסטה) הוראה ובית-הכנסת נהרס...

— ומה על הרכוש היהודי — שאלתי?

תשובתו היתה בחצי פה ולא החכמתי ממנה. גם על שאלתי, הכיצד מסרו השלטונות לרשותו את ניהול הטחנה של קורמן, בעוד שרכוש פרטי מסוג זה אינו קיים עתה בפולין בדרך-כלל? — לא קיבלתי תשובה ברורה.

נפרדתי מן האיש, אך הרגש הרגשתי שהוא לא שבע נחת משאלותי וכי בלבו נתעוררו חשדות כבדים בנוגע לכוונותי. שכן שאלתי פעם ופעמיים, אם לא ביקשו ממני יהודים מפלונסק היושבים בישראל שאח-קור את הנעשה ברכושם וברכוש משפחותיהם שנותר ללא יורשים. הוא גם הביע תרעומת על כמה וכמה פלינסקאים בישראל, שהוא פנה אליהם וביקש מהם יפוי-כוח לקבל לידיהם את רכושם כאפטרופוס, כדרך שעשתה בתו של קורמן באמריקה, אך הם לא נענו לו.

* ר' רשימתו של ח. כנען בענין זה, למעלה, עמ' 293 (מ. ח.).

כפולה ומכופלת שארבעת היהודים האחרונים בפלונסק של שנת 1959 לכודים כולם ברשת של תככים ואיבה יוקדת כזאת? שבתוך תוכה של הקדרות המהלכת בגיא צלמוות זה, נתונים הם בריב'ומדון המנפצם ומרסקם לארבעה מחנות עוינים המבקשים איש את נפש רעהו?

מכל מה שראו עיני באותו יום הרה צער ויגון, היתה זו הגדולה בוועות — ארבעה אודים מוצלים שהם ארבעה אויבים בנפש. ובשל מה?...

✱

הזעזועים שפקדוני באותו יום מר גרמו לכך שמעי נתהפכו בקרבי. רעייתו הטובה ועגומת'העיניים של בומבלביץ' הגישה לי שיקוי שהתקינה מעשבי'מרפא האכילתני דייסת'אורז ולתוספת נתנה לי איוז גלולה זהובה שנשתמרה אצלם. בומבלביץ' עצמו לא הירפה ממני עד שהשקני כוסית יי"ש נוסף על שתי כוסות התה הרותח. ובטרם נפרדתי מהם עוד העניקו לי מטבע' זכרון מראשון'לציון שבימי הבארון אשר אחד השכ' נים הנוצרים מצאו בין חפצי היהודים ומסרוהו לידיהם. וכאשר קמתי ללכת, זלגו עיני מארחי דמעות והם לא ידעו את נפשם. אימתי נתראה שוב?... השארתי להם איוז מזכרת קטנה מן הארץ ואיחלתי להם שיזכו להגר שים את חלומם ולעלות במהרה לישראל.

ועתה עוד צפויה היתה לי החוייה האחרונה: ביקור בבית'העלמין. הזמנתי מונית ונסענו, בומבלביץ' ואני לאורך הרחוב הווארשאי. הגשם, שפסק לכמה שעות, נתחדש ומאז לא נפסק עוד. הגענו למקום וביקשנו מן הנהג להמתין לנו.

— הנה בית'העלמין, אמר בומבלביץ'.

הסתכלתי סביבי. שדה רחבי'דיים, מכוסה עשבי' בר, ללא סימן של גדר או מצבות. רק גבשושיות קלות, שאפשר להבחין בהן בקושי רב, עשויות לגלות לבעל עין חדה שאכן היו כאן פעם קברים אשר בהם נטמנו דורות על דורות יהודים, ביניהם צדיקים ותלמידי' חכמים, רבנים וזשובים ומיוחסים וסתם יהודים ויהודיות מפשוטי'העם.

— היכן המצבות והגדר? שאלתי.

— הכול נהרס בידי הגרמנים, השיב בומבלביץ'. רק שרידי ה"אוהל" עוד נשתמרו, לפניו אבן ללא כתובת ולא הרחק ממנו — המצבה היחידה שבכל בית' העלמין, היא מצבתו של קלמן גלברד שהכתובת עליה היא בפולנית...

בוססנו הלך ושוב בשדה'המתים שחולל ודמער' תינו נמהלו באגלי'הגשם, כאילו גם השמים בכו על השבר שהושברנו...

מעברו השני של הכביש הגיע בריצה פולני זקן מלווה כלב ושאלנו למעשינו כאן. היה זה רועה'בקר

אלטמן אשר הגורל הטוב הצילהו והוא נשאר בחיים. הוא כבר שמע מניימן על ביקורי אצלו ואף ידע ששור' חחתי עם בומבלביץ' ועם ינטס. בתחילה קיבלני בפנים זועפות:

— נו, הם כבר סיפרו לך הכול, מה איפוא תבקש עוד ממני?

בקושי רב הצלחתי לשכנעו שרק מקרה הוא שבאתי אליו לאחר שכבר נפגשתי עם שלושת היהודים האחר' רים. וכאשר הבטחתי לו ששעליו לא דיברתי עם איש, נתרצה לי וביקש ממני, שארשה לו ללוותני אל בית' הנתיבות. עוד חייב הייתי לסור אל בומבלביץ' ולגשת עמו לביתו, אחר כך לבקר בבית'העלמין ועוד במקום אחד או שניים. ולאחר שסיימתי כל אלה, חזרתי אל אלטמן ושמעתי מפיו כמה דברים מאלפים.

אף הוא פתח, כמובן, בתיאור קורותיו בשנות המלחמה. לאחר חמשת השבועות הראשונים לכיבוש הגרמני ברח לברית'המועצות. הגיע ברכבת לתחנת מאלקיניה יחד עם לייבוש לוקיץ' ומשם יצאו ברגל לביאליסטוק, שכבר היתה בצד הסובייטי. הם הגיעו לבסוף לבריסק ושם התחיל הוא לעבוד בסנדלרות. אחר'כך התגייס לעבודה באוראל וכתום הקרבות חזר לקיוב. בשנת 1946 הגיע לפלונסק. השתדל לקבל לרשותו מחצית מן הבית שהיה שייך לדודו שמואל אלטמן (מחציתו השניה היתה רכושו של לאונסקי). וכאן מתחילה פרשת האשמותיו הכבדות נגד ינטס. לדבריו, הוציא ינטס ממנו במרמה חתימה על גליון נייר חלק ועל גליון זה כתב ינטס אחר'כך ייפוי'כוח למכור את הרכוש ואכן על פי ייפוי'כוח זה מכרו הלה לפולני בשם בראנטוביץ'. ועוד מאשים הוא את ינטס שהוא עשה "יד אחת" עם פקידי העיריה ומשלם להם דמי "לא יחרץ". הדברים הגיעו לערכאות, "אך לינטס יש מסייעים בכל מקום", טוען אלטמן במרירות. המשפט עמד להיערך כעבור חודש. מה היו תוצאותיו לא אדע. — ינטס ריכז בידי רכוש יהודי רב — התאונן אלטמן. והוא מנה:

בידי יושנם בתי'המגורים של פרידמן, רבטניק, גרבמן וטיק. הוא מחזיק בבית'המגורים, החצר והמוסך של יצחק טישקו ובכמה בתים בשוק. הוא חולש על טהנת'הקמח והמשק החקלאי של קורמן ועל רכוש רב אחר. אך עיקר טענתו היא, שמכל הרכוש הרב הזה אינו נהנה איש מלבדו. "הוא אפילו לא עזר ליהודים שחזרו לפלונסק לאחר השואה ורק צובר הכול לעצמו..." ועתה באה ההאשמה האחרונה: ינטס גילה לשלטונות כי הוא, אלטמן, משתמש לעשיית נעליים בעור מוברח... לא יכולתי, כמובן, לבדוק אם יש יסוד כלשהו להאשמות הנוראות האלו. אך בין אם הן נכונות חלילה ובין אם הן מופרכות או שיש בהן משום הגומה רבה, הנובעת מקנאה ומרירות — כלום אין זו טראגדיה

הרכבת נשאתני בחזרה לווארשה. בעוד יומיים
אעזוב את פולין בדרכי חזרה לישראל. ברוך השם!...

★

ליד בית-הספר ברחוב פלוצקה ישנו גן ציבורי.
בתוך הגן הזה הוקמה מצבה לזכר „בני פלונסק, קרבנות
הטירור הפאשיסטי וללוחמים שנפלו למען השחרור
הלאומי והחברתי — ביום השנה ה־15 לקום פולין
העממית — ציבור תושבי פלונסק”. המצבה הוקמה
כחודש ימים לפני ביקורי בעיר: ב־22 ביולי 1959. לא
ידעתי אם כלולים גם שבעת אלפים היהודים בכלל
„בני פלונסק” אלה. חשבתי לתומי, כי מן הדין היה
לציין „פרט” כזה במפורש על מצבת-זכרון מעין זו.

אך בטרם נחתם הפרק הזה הגיעה לידי חוברת
פולנית מפלונסק, שהוצאה על-ידי תלמידי הגימנסיה
והליציאום הפלונסקאי במלאות 44 שנים לקיום המוסד.
תאריך ההוצאה הוא 16—18 ביוני 1961. בחוברת זו
מצאתי בין השאר רשימה בשם „מתולדותיה של
פלונסק”. הפותחת בשנת 1155 ומסיימת ב־19 בינואר
1945. היהודים נזכרים ברשימה זו אך פעם אחת, שהמלך
מיכל וישניובייצקי העניק להם בשנת 1670 זכויות
למסחר ולמלאכה. ומאז ועד היום הם „אינם קיימים”.
פשוט אינם. והנה סיומה של אותה רשימה:

„בשנת 1939 פורצת מלחמת העולם השנייה.
פלונסק נכללת בתחומי פרוסיה הדרומית־מזר-
חית. הכיבוש ההיטלריסטי הביא לעיר ולאוכלו-
סייתה נזקים עצומים שאין להם תמורה. קברים
המוניים ולוחות־מצבה, אובדן קרובי־משפחה,
ידידים ומכירים אינו מניח לאוכלוסיה לשכוח
עד היום את החוויות הנוראות מימי הכיבוש”.

„ב־19 בינואר 1945 שוחררה פלונסק. העיר
ההרוסה התחילה להתנער מחדש. ויחד עם זאת
התחילה תקופה חדשה בתולדות בית־ספרנו,
ששוב התחיל לקיים את שליחותו הגדולה בקרב
הציבור המקומי”.

חיפשתי מלה אחת על גורלם הטראגי של יהודי
העיר, שהיוו למעלה ממחצית תושביה. אך לא מצאתיה.
ומה נדרוש שיוזכרו את היהודים שהושמדו בשנת 1942,
כאשר הם לא היו קיימים מאז 1670?...

והרי יהודי פלונסק טוענים, כי הפולנים בערים
לא היו אנטישמיים במיוחד...

רועה עדר הבקר על אדמת בית העלמין היהודי

אשר לדבריו הוא קיבל (ממי?) רשות לרעות את פרור-
תיו בחלקת בית־הקברות שלא היתה עדיין בשימוש
ובתמורה חייב הוא לשמור שצוענים לא יעלו את
אוהליהם על החלקה שאנו עומדים עליה. אך עד מתי
הוא ישמור? ואם יעלה מחר איזה איכר במחרשתו
ויחרוש את בית־הקברות כדי לגדל עליו תבואה או
תפוחי־אדמה, מי ימחה בידו?

★

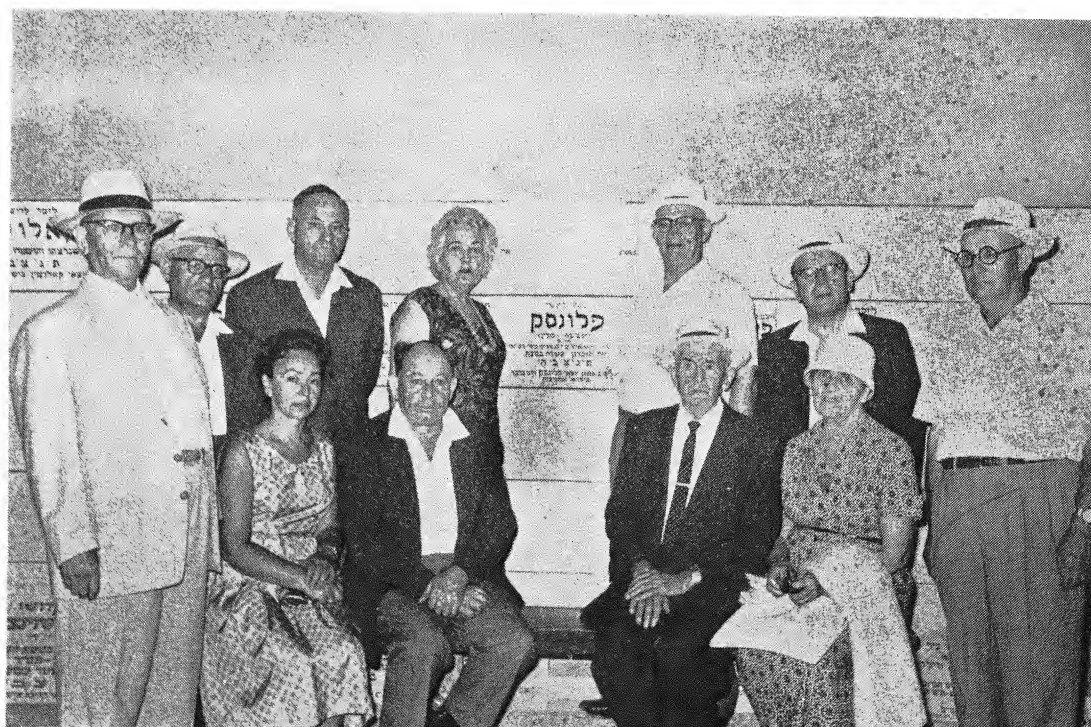
ביקורי הגיע לקיצו. ביקשתי לראות עוד את המקור-
מות בהם משוכנים היו בתי־הספר היהודיים, אך נאמר
לי כי הדירות נמסרו למגורים לתושבים נוצרים ואין
מה לראות שם. והוא הדין בכל שאר הדירות של מוס-
דות ציבור יהודיים. בעיני השלטונות החדשים של
העיר, הרי זה הפתרון הטבעי היחיד: כשהיהודים אינם
עוד, למי נחוצים מוסדות־הציבור שלהם?

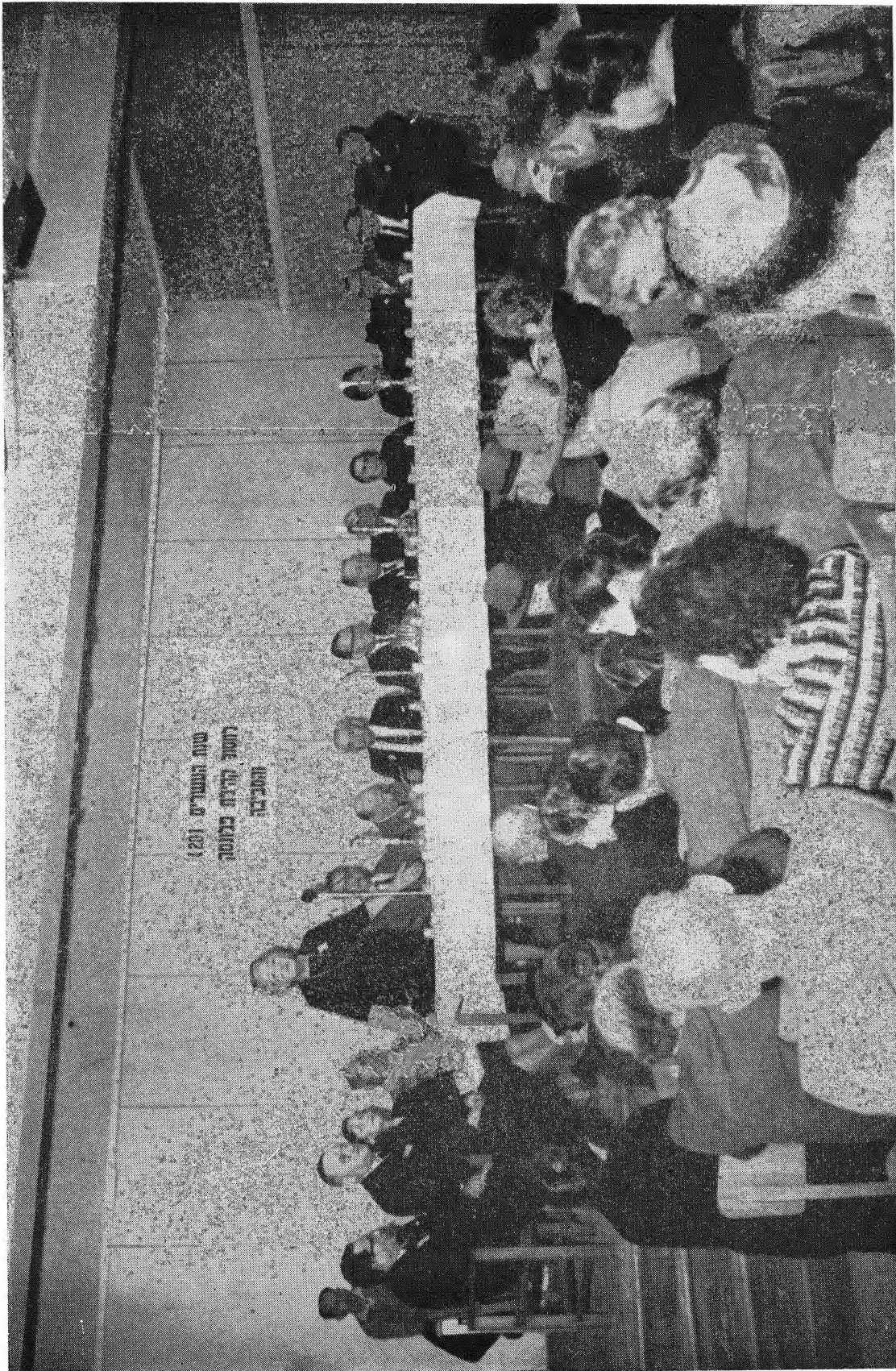
בארצות שונות של אמריקה הלאטינית משתדלים
עתה לשחזר את שרידי תרבויות המאיה והאינקה למען
הדורות הבאים. שיידעו כי פעם היתה קיימת תרבות
כזאת.

בפלונסק לא נמצא פולני שיתן את דעתו על שמי-
רת עקבות היצירה התרבותית של אחיו היהודים שנט-
חו. כאן היתה ידו של הוואנדאליזם האכזרי על העל-
יונה. קנייני־תרבות בני מאות בשנים נעקרו, ניתצו,
נהרסו ונמחו מעל פני האדמה, לבל יישאר מהם זכר.

טבלת הזכרון לקדושי פלונסק במרתף השואה שעל הרציון בירושלים. למטה: חברי ועד „ארגון יוצאי פלונסק והסביבה בישראל ובתפוצות” ליד טבלת הזכרון

חברי הוועד והנשיאות ואורחים באסיפת האזכרה לקדושי פלונסק במלאת 20 שנה לחיסול הקהילה. — מימין לשמאל: זכריה איילנברג, משה גרשוו כהן (אורח מארה"ב), חברי הוועד: בנימין פוקס, חיה שיפמן, רחל בית-הלחמי, משה נחמנוביץ (מזכיר), מנחם אבני (מרכז הוועד), משה דגני (יו"ר האסיפה), יחזקאל ייסיפוב, יחיאל רחוביג (חברי הנשיאות), אנטל וסרצוג, טובה אלחנני, משפ' זינגר (מארה"ב), משה חזקני, דניאל שחורי.

קורל הנאספס, יוצא פלונסק בישראל, באכורה לעמא 20 שנה לזיטל הקורלה

קורל הנאטפ'ים באזכרה

שער שלושה-עשר

ד א ס

י י ד י ש ע

פ ל א נ ס ק

א ו ן א י ר

ט ר א ג י ש ע ר

א ו מ ק ו ם

*

ווען מיר זענען צוגעטראטן צו דער דאזיקער ארבעט, האבן מיר גארנישט נישט פארמאגט, און א לאנגע צייט האבן מיר נישט געוואלט, פון וואנען וועלן מיר געהאלפן ווערן. אבער מיט דער צייט, ווייל מ'האט נישט אראפגעלאזן די הענט און ווייטער געארבעט ביי דעם אויפבויע פון דאזיקן זכרון-בוך, איז דאך צוגעלייגט געווארן א ציגל צו א ציגל, און אט שטייט ער שוין פאר אונדז, דער בנין, אן אויסגענדדיקטער און גאנצער — א מצבה און אנדענק-מאנומענט פאר דער הרוב געווארענער פלאנסקער קהילה.

א סך פון אונדזערע שטאטלייט זענען אונדז באהילפיק געווען, ווער מאטעריעל און ווער מאראליש, א סך האבן צוגעלייגט זייער האנט, און זיי פארדינען זיך אויף לויב און דאנקבאר-קייט. פון דעסטוועגן בין איך וויליק און ס'איז מיין פליכט צו באדאנקען און אויסדריקן אנערקענונג אונדזער בן-עיר מר מנחם אבני (שטיינהויז) פאר אלע זיינע באמיונגען די אלע יארן און פאר זיינע זארגן; נישט נאר האט ער זיך אליין באמיט און געזארגט, נאר אויך באווירקט אנדערע, זיי זאלן טעטיק זיין, און נישט גערוט, ביז ער האט דערפירט צו א גוטן גמר דאס וואס ער האט אנגעהויבן.

איך האלט פאר מיין חוב אויסצודריקן א סך אנערקענונג מר נפתלי גינתון. הגם ער איז נישט קיין פלאנסקער געבייטקער, האט ער ביי דעם דאזיקן ספר געארבעט מיט ליבשאפט און איבערגעגעבנקייט, גלייך ווי ער וואלט זיך געמיט וועגן דעם אנדענק פון זיין אייגענער געבורטשטאט. ער האט אים ארויסגעענדדיקט אין דרוק, פארריכט זאכן, וואס האבן געדארפט האבן א תיקון, האט געזארגט פאר דער אויסערלעכקייט פון דעם ספר, און זיין פלייס האט א סך דערנענטערט דעם ספר'ס דערזען די שיין.

אונדז אי האבן נישט מיר, די פאראנטווארטלעכע פארן אינהאלט פונעם ספר, דאס רעכט אפצושאצן זיין ווערט און אים כאראקטעריזירן. איך וויל בלויז אנדייטן אויף איין זאך. נישט צופעליק צייכנט זיך דער ספר אויס מיט זיין פאלקסטימלעכער אייגנשאפט. דאס איז אונדזער מיין און דאס איז אונדזער באגער — אז א סך זאלן אינם דאזיקן ספר אנטהיל נעמען, און עס זאל רוען אויף אים דער טרויער פון א סך.

ש ל מ ה צ מ ח

א ווארט פארן בוך

אונדזער שטאט און אירע יידן די קדושים — רבנים און תלמידי-חכמים, גאטספארטיקע און חסידים, משכילים און ציוניסטן, מענטשן פון טאט און מענטשן פון פראצע, און צווישן זיי א פערמענירנדיקע יוגנט, א לעבנס-דורשטיקע און שטרעבנדיקע צו אויסלייזונג, וועלכע זענען פונעם לעבן ארויסגעריסן געווארן, אומ-געבראכטע דורך אכזריותדיקע מיתות-משונות. א טאפעלן ציל האבן מיר זיך געשטעלט מיטן אויפשטעלן דעם דאזיקן זכרון-מאנומענט פאר אונדזער שטאט אין געשטאלט פון דעם „ספר פלאנסק" — כלפי אינעווייניק און כלפי דרויסן. אויב מע קאן זיך אזוי אויסדריקן. כלפי אינעווייניק: למען ידעו — כדי עס זאלן וויסן אונדזערע זין און טעכטער, וועלכע האבן נישט געקאנט פלאנסק און בלויז געהערט וועגן איר פון אונדז — וואס פאר אן אויסזען און געשטאלט די דאזיקע קהילה האט געהאט, איינע פון די אויס-געצייכנטע און פרעכטיקע צווישן די יידישע קהילות אין פוילן, אין וועלכער ס'האט תמיד גערילזט א וואכיק

אין דער גרויליקער קאטאסטראפע, וואס האט גע-טראפן דעם אייראפעישן יידנטום אין דער צייט פון דער לעצטער וועלט-מלחמה, זענען אפגעווישט געווארן פון דער ערד אלע יידישע קהילות אין דער פוילישער מדינה, און צווישן זיי אויך די פלאנסקער קהילה מיט די נאענטע ארומיקע שטעטלעך — סאכאטשין, ניישטאט און אנדערע — וואס זייערע יידן זענען געווען די לעצטע, וועלכע זענען אַוועקגעפירט געווארן אויף אמקום אין די אוישוויצער גאזאויוונס. ווי די פיל אנדערע געראטעוועטע פון די הרוב געווארענע יידישע שטעטלעך, האבן אויך מיר, די שארית-הפליטה פון פלאנסק, אין לאנד און אין די תפוצות, סיי די ארויסגעפארענע פון דער שטאט נאך אין די „רויקע" צייטן, סיי די אנטרונענע מיטן לעבן פון דעם שחיטה-טאל ארויס און אנגעקומענע אינעם לאנד, ווי לעצטע האלאוועשקעס געראטעוועטע פונעם פייער, — באטראכט פאר אונדזער הייליקן חוב אויפ-צושטעלן אן אנדענק-מצבה, א מאנומענט לזכרון פאר

מיר דריקן אויך אויס אונדזער דאנק דעם הער נ. גינתון פאר זיין איבערגעגעבענער ארבעט ביים ארויסענדיקן און ברענגען דעם ספר צום דרוק. ווער עס פארענדיקט אן ארבעט — אויף זיין נאמען גייט זי. מר דאנקען אויך די אלע, וואס האבן צוגעטראגן זייערע שריפטלעכע ארבעטן פאר דעם ספר, און די אלע, וואס האבן צוגעלייגט זייער האנט, סיי מאטער־יעל, סיי גייסטיק, ביים ארויסגעבן אים. באזונדערס זענען מיר שולדיק א דאנק פאר דער מאטעריעלער הילף, וואס ס'האבן אונדז צוגעטראגן די קאמיטעטן פון די פלאנסקער אין די פאראייניקטע שטאטן און ארגענטינע. זאלן זיי אלע געבענטשט זיין.

און לסוף דארפן מיר אויסדריקן א דאנק און אכטונג די קאמיטעט־מיטגלידער פון די פלאנסקער אין לאנד: טובה אלחנני, רחל בית הלחמי און חיה שיפמאן, אנשל וואסערצוג, משה חוקני, בנימין פוקס און דניאל צחורי — ווער פון זיי ס'האט אינציאטירט דאס ארויסגעבן דעם ספר און ווער ס'איז געטריי באהילפיק געווען ביי דער גאנצער ארבעט ביז זיין דערשיינען. און טאפל זענען מיר מחוייב אונדזער אנערקענונג דעם חבר מנחם אבני (שטיינהויז), דער קאמיטעט־אנפירער, משה נחמנאוויטש, דער סעקרעטאר, און יחזקאל יוסיפון, וועלכע האבן אויף זיך גענומען דעם עול פון דער פאק־טישער ארבעט ביים ארויסגעבן דעם ספר. באזונדערס דארפן מיר באצייכענען די איבערגעגעבענע טעטיקייט איבער יעדער מאס מנחם אבני'ס, וועלכער האט זיך אינגאנצן געלאזט פארשלינגען פון דער ארבעט, זיך געמיט און געמאטערט, אונטערגעטריבן און דערמור־טיקט און נישט גערוט ביז ער האט די זאך דערפירט צו א גמר. אלס צייכן פון פארערונג פאר זיין טעטיקייט פאר דעם ספר האט אים דער קאמיטעט פארשריבן אין „ספר הזהב“ פון דעם קרו־קימת.

מיט א ציטער פון א קדושה־געפיל טראגן מיר צו דעם „ספר פלאנסק“ צו דער האנט פון דעם לייענער.

דער סעקרעטאריאט

און פערמענטירנדיק יידיש לעבן, און וועלכע האט אויפגעבויט רעליגיעזע און דערציאונגס־אינסטיטוציעס, געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס פאר קעגנזייטיקער הילף און ארויסגעגעבן גרויסע פערזענלעכקייטן, מנהיגים, שרייבער און געזעלשאפטלעכע טוער, און זיי בראש אונדזער פארהערלעכטן פרעמיער־מיניסטער דוד בן־גוריון, דעם אויסגעצייכנטן שרייבער און קרי־טיקער שלמה צמח, שלמה לביא און אנדערע, מיט וועלכע אונדזער שטאט שטאלצירט, און זיי שטאלצירן מיט איר.

און כלפי דרויסן: איבערצולאזן פאר די קומענדיקע דורות א ביסל פון דער געשיכטע פון דעם יידישן פלאנסק, וועגן דעם אנהייב פון דעם יידישן באזעצן זיך אין איר, און דער עיקר — די געשיכטע פון איר פארטיליקונג און טראגישן אומקום, וועדליק ס'איז פארשריבן געווארן דורך די געראטעוועטע און לויט זייער דערציילן.

מיר האלטן פאר אונדזער אנגענעמען חוב אויס־צודריקן דא אונדזער דאנק און פארערונג אונדזער טייערן בן־עיר דעם שרייבער שלמה צמח, וועלכער האט אויף זיך גענומען דעם יאך פון דעם אלגעמיינעם רעדאגירן דעם ספר און א סך זיך באמיט פאר אונדז מיט געבן אן עצה און אנווייזונגען ביים באשטימען דעם אינהאלט פון דעם ספר. א דאנק און א לויב פארדינען זיך צוויי פאקטישע רעדאקטארן פון דעם ספר — הער מרדכי חלמיש, דער רעדאקטאר פון דעם העברעישן טייל, וועלכער האט אוועקגעלייגט א סך מי צוזאמען־צוקלייבן דעם היפשן און פיל פארביקן מאטעריאל, א טייל פון אים איבערגעזעצט פון אנדערע שפראכן אויף העברעיש און אלץ דורכגעזיפט און אויסרעדאג־גירט מיט א סך טאלענט און געשמאק; און דער שריי־בער מענדל מאן, דער רעדאקטאר פון דעם יידישן טייל, וואס אויך ער האט זיך נישט אפגעזאגט פון קיין שום אנשטרענג און געווידמעט א סך צייט און ענערגיע ארויסצוגעבן א פיינע און ווערטפולע ארבעט.

ה ק ד מ ה

אין פוילן — מיט נאך פלאַנסקער יונגעלייט, זענען אוועק קיין ישראל. זיי זענען עס געווען די ערשטע אין סעזשערא, אין מקוה־ישראל, אין פתח־תקוה, און ווו זענען זיי נישט געווען?

פון וואָנען קומט עס וואָס פלאַנסק, דאָס אַרעמע יידישע שטעטל מיט בעלי־מלאכות, סוחרים, טרעגער, דאַרפס־גייער, סאַדאוויקעס, אַ שטאָט פון יידן וואָס פלעגן זיך אַלע טעג פון דער וואָך אַרומשלעפן איבער די באַטשנע וועגן אויף יאָרידיים, פון וואָנען האָט דאָס דאָזיקע פלאַנסק געקענט אַרויסגעבן פון זיך די ערשטע פּיאַנערן פון נאַציאָנאַלער אויפֿוואַכונג פון פוילישן יידנטום?

נישט אומזיסט פלעגט אַרומגיין אַ ווערטל צווישן די מענטשן פון דער צווייטער עליה, „אז פוילן ליגט אין פלאַנסק“.

דאָ איז געבוירן געוואָרן דער פוילישער חלוציזם. און נישט נאָר דער חלוציזם. אין דער שטאָט איז אויך אַנטשטאַנען דער אָנהייב פון אַ יידישער אינ־דוסטריע אין קאַנגרעס־פוילן.

שלמה זלמן פאַזנער, דער וואָס האָט אויפֿגענומען מאַנטעפּיאָרען בעת ער איז געקומען קיין פוילן, דער דאָזיקער אַנגעזעענער ייד פון פלאַנסקער געגנט, קוכאַר, האָט געגרינדעט נישט נאָר די יידישע דער־פער אַרום פלאַנסק, ווי קוכאַר, דזשיקאָוויצע, ראַ־כעלאַק, זלמנקאָ און קליינע דערפלעך, פאַזנער האָט אויך געעפנט אין יאָר 1815 אין קוכאַר, 12 וואָרסט פון פלאַנסק אויפֿן וועג קיין ניי־שטאָט, אַ געוואָנט־פאַבריק ווו עס האָבן געאַרבעט הונדערטער יידישע אַרבעטער.

פלאַנסק איז געווען פון די זעלטענע שטעט אין פוילן וואָס האָבן געהאַט אַ יידישן „הינטער־לאַנד“:

צוויי און זיבעציק קילאָמעטער צפונדיק פון וואָרשע ליגט די שטאָט פלאַנסק, אָדער ווי די אַרטיקע יידן פלעגן איר רופן: פלינצק. אַכט טויזנט נפשות האָט געציילט דאָס יידישע פלאַנסק, אַן ערך 75 פראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג.

דריי שטעט, נישט קיין גרויסע, זענען באַזונדערס באַקאַנט דעם יידישן קולטור־היסטאָריקער, דאָס זענען דריי שטעט פון קאַנגרעס פוילן: קוטנע, מלאָווע און פלאַנסק.

ווי אַ געשלאָסענער רינג וואָס נעמט אין זיך אַריין הונדערטער שכנותדיקע יידישע שטעטלעך זענען געווען די דריי קולטור־צענטערן פון פוילישן יידן־טום. קוטנע — דאָס שטעטל פון שלמה נגיד, פון בעלי־מלאכות; און נישט ווייט פון די צוויי שטעט שפּרייט זיך פלאַנסק — די שטאָט וואָס האָט געזוכט אַ תיקון פאַר קוטנע, פאַר מלאָווע און פאַר אַלע יידישע שטעט פון גאַנץ קרוין־פוילן.

פון פלאַנסק האָבן זיך געוועבט די חלומות פון דערלייזונג און נאַציאָנאַלער באַפרייונג.

אויף די ווענט פון „פאַדערשטן“ בית־המדרש אין פלאַנסק האָט אַ פלאַנסקער שטוב־מאַלער אויסגעחלומט מיט אַרעמע פאַרבן בילדער פון גליל און פון די הרי־יהודה, דעם קבר פון דער מאַמע רחל און די פעלדער פון שרון.

דאָס איז געווען ערב דער צווייטער עליה קיין ארץ ישראל. דאָ האָט געטליעט איינע פון די ערשטע פונקען פון עליה, פון מעשים. פון דאַנען האָט זיך צעפלאַקערט דער פלאַם וואָס האָט ליכטיק געמאַכט דאָס פאַרחושכטע יידישע לעבן אין פוילן. דער זון פון אביגדור גרין און דער זון פון שטאַט־גביר צמח — איינע פון די יחוסדיקסטע יידישע משפחות

שים זענען געשיקט געווארן אַזש קיין באַקו. נאָך לאַדזש און בושעזשין איז פלאַנסק געווען דער דריי-טער צענטער פון באַקלייד-פראָדוקציע אין פוילן. איך וועל דערמאָנען די טרעגער וואָס האָבן געזאָקט און געלאָדנט וואָגאָנען מיט תבואה וועלכע זענען געגאָנגען צום דאָנציקער האָפּן און פון דאָרט אין דער וועלט אַריין. איך וועל דערמאָנען די וואָלד-סוחרים, די האָנט-ווערקער, די געזעלן און די דאָרפס-גייער — די איינקויפער פון אַ בינטל היי און אַ זעקל קאָרן. זיי זענען מער נישטאַ. אַ פוסטע שטאָט מיט פאַרטיליקטע שולן און בת-מדרשים. אָבער די אויסגעחלומטע בילדער אויף די ווענט פון נייעם בית-המדרש זענען לעבעדיק געוואָרן, זיי עקזיסטירן. די גרויסע וויזיע פון יענעם אַרעמען פלאַנסקער שטובן-מאַלער — די לאַנדשאַפטן פון גליל און הרי-יהודה זענען באַנייט געוואָרן דורך דער ווונדערלעכער יידי-שער שאַפונגס-קראַפט אין לאַנד ישראל און אין דער דאָזיקער באַנייאונג האָט די שטאָט פלאַנסק צו-געטראָגן איר גאָר חשובן חלק.

יידישע דערפער מיט יידישע פויערים. זיי זענען אונטערגעגאָנגען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. גויים זענען באַפאַלן יידישע הייף, אונטער-צינדונגען, דער לאַסט פון שטייערן, רדיפות פון צאָרישע באַאָמטע און צום סאַמע סוף — די פיינט-שאַפט פון אַ טייל פאַליאַקן. די דאָרפס-יידן זענען אַרי-בער קיין פלאַנסק, קיין סאַכאַטשין, קיין ניישטאָט, קיין טשעכאַנאָווע, קיין באַדזשאַו. זיי זענען געוואָרן מאַרק-גייער, שניידער, שוסטער, בלעכער, טרעגער. נישט נאָר מנהיגים, נאָר אויך קינסטלער האָט פלאַנסק געגעבן דעם יידישן פאַלק, פען-מענטשן. אַפילו איצט, אין דער נייעסטער ליטעראַטור ביי יידן, סיי אין עברית און סיי אין יידיש ווערט דער נאָמען פלאַנסק אַריינגעוועבט אין נאָוועלן ראַמאַנען און עסייען.

אין מיין מאמר „פלאַנסק צווישן ביידע וועלט-מלחמות“ וועל איך זיך באַזונדערס אַפּשטעלן אויף די פשוטע יידן פון אונדזער שטאָט, די נאָמענלאָזע כאַלופניקעס, די וואָס זייערע אויסגעאַרבעטע מלבור-

דוד בן גוריון – דער פלאנסקער וואָס טראַגט דעם כתר מלכות און כתר תורה

לעכקייט, אָדער ווען ער באַטייליקט זיך אין עמעצנס צער און ווייטיק. צאָרט זיינען זיינע ווערטער. אַזוי שרייבט אַ דיכטער און נישט קיין פּאָליטישער טוער. דוד בן־גוריון האָט זוכה־געווען צו צוויי קרוינען — כתר מלכות און כתר תורה. עס איז נאָטירלעך וואָס מיר האָלטן זיך צוריק ווען מיר ווילן צונויפבינדן דעם נאָמען פון אונדזער אַ מיטצייטיקן, וואָס מיר קענען זיינע שוואַכקייטן און האָלטן זיך נישט אָפּ פון קריטיק קירן געוויסע זיינע האַנדלונגען, מיט אַ נאָמען פון היסטאָרישע פערזענלעכקייטן אין דער ווייטער פאַר־גאַנגענהייט. עס איז אָבער נישט קיין „חילול השם“ און חלילה נישט קיין באַליידיקונג פאַר דער היסטאָרישער פאַרגאַנגענהייט ווען מען טיילט אויס אַ פער־זענלעכקייט, וואָס צייכנט זיך אויס פון צווישן די אַרומיקע.

אין אונדזער געשיכטע האָט מען צוגעשריבן ליטע־ראַרישע שאַפונגען בלויז צו צוויי, וועלכע האָבן גע־טראָגן אויף זיי די קרוין פון מלכות — צו דוד המלך און זיין זון שלמה. בנוגע אַלע איבעריקע האָט מען נישט געהאַלטן פאַר וויכטיק צו באַצייכענען זייערע אינטעלעקטועלע טאַלאַנטן. אין דער תקופה פון בית ראשון זיינען די באַצייכענונגען פאַר די קרוין־טרעגער געווען בלויז: אָדער „ויעש הישר בעיני ה'“, אָדער „ויעש הרע בעיני ה'“. אויך אין דער צייט פון בית שני גייען נישט תורה און מלכות געפאַרט צוזאַמען, און געוויס נישט אין די צייטן פון אונדזערע וואַנדע־רונגען איבער דער וועלט.

ער איז דעריבער אַ זכות פאַר אונדזער יונגער מדינה — די מדינה פון דעם עמ־הספר — וואָס איר ערשטער פרעזידענט זכרוננו לברכה, איר צווייטער פרעזידענט ז"ל און איר ערשטער פרעמיער יבדל לחיים,

דוד בן־גוריון איז באַקאַנט ווי דער פירער פונעם פאָלק און אַרכיטעקט פון בית שלישי. דאָס פאַרשאַטנט אים ווי אַ שרייבער־פּובליציסט און דענקער. זיין ליטעראַרישע טעטיקייט באַגלייט אים פונם ערשטן טאָג אָן זינט ער איז געקומען קיין ארץ־ישראל. בערך פיר יאָר זיינען אַריבער זינט דוד בן־גוריון האָט מיטן פיאַש געגראָבן די פרדסים פון יהודה, ביז ער איז גערופן געוואָרן צו רעדאַגירן דעם זשורנאַל „האחדות“ — די ערשטע העברעאישע סאָציאַליסטישע צייטשריפט אין ארץ־ישראל, וווּ עס זיינען פאַרעפנט־לעכט געוואָרן זיינע ערשטע אַרטיקלען. פון דעמאָלט אָן האָט ער נישט אַוועקגעלייגט זיין פעדער און זי איז געווען איינע פון זיינע הויפט־ווערקצייג. זיין ליטעראַרישע טעטיקייט איז געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פון טעטיקייט אין דער פירערשאַפט.

זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט האָט דוד בן־גוריון געשטעלט נישט דווקא אין דער פּובליציסטיק. ער האָט ליב געהאַט לידער, און אין אַרכיוו זיינען פאַרבליבן פראַגמענטן פון לידער, וועלכע ער אַליין האָט געשריבן, הגם זיי ווייזן נישט אויף אַ דיכטערישן טאַלאַנט. אָבער די שפורן פון דער „דיכטעריי“ זיינען קענטיק אין זיינע שריפטן. אַ פראַגמענט, וועלכער איז אינגאַנצן פאַעזיע, איז דער קאַפיטל זכרונות „אין יהודה און אין גליל“, וועלכע ער האָט פאַרעפנטלעכט אין יאָר תרפ״א. מען קען נישט זאָגן, אַז ער האָט זיך אינגאַנצן באַפרייט פון דער דאָזיקער „שוואַכקייט“. זי וואַרפט זיך אַריין אויך אין די לעצטע יאָרן, באַ־זונדערס אין די פאַעטישע טיילן ווען ער רעדט וועגן דער צוקונפֿטס־וויזיע. זיינע זאַצן וועלכע זיינען אויס־געהאַקט אין אַ תנ״כישן סטיל, קלאַפן ווי האַמערס. דאָס זעלבע ווען ער באַהאַנדלט אַ געוויסע פערזענ־

„ווייס-בוך“; און מיר דארפן קעמפן קעגן דעם „ווייס-בוך“ גלייך ווי עס וואלט נישט געווען קיין מלחמה.“ „אויב די מדינה וועט נישט ליקווידירן דעם מדבר — קען דער מדבר ליקווידירן די מדינה.“

„אונדזער צוקונפט הענגט נישט אָפּ דערפון וואָס די גויים וועלן זאָגן, נאָר דערפון וואָס די יידן וועלן טאָן.“

„דאָס יידישע פּאָלק דאַרף קודם זיין ווי אַלע פעלקער — כדי ער זאָל זיין אַנדערש פון אַלע פעלקער און בלייבן טריי זיין שלחות.“

„די וויזיע פונם פּאָלק האָט אויפגעשטעלט די מדינה — אָבער די מדינה האָט נאָכנישט פאַרווירקלעכט די וויזיע פונם פּאָלק.“

„לאַמיר זיך נישט צופיל פאַרלאָזן אויף פריינט, און לאַמיר נישט מורא-האַבן און זיך נישט שרעקן פאַר שונאים.“

„נישט פאַרצווייפלונג און נישט אילוזיעס; נישט מסדה און נישט וויש.“

„כלפי חוץ דאַרף צה"ל זיין אַן אַפּשרעקנדיקער כוח; כלפי פנים — אַ באַרואיקנדיקער כוח.“

★

אין דעם בוך וואָס אַנטהאַלט בן-גוריון'ס ביבליאָ-גראַפיע, די פרוכט פון שמואל לאַכאווערס פלייסיקער אַרבעט, זיינען פאַרצייכנט אַרום 3000 ווערטן, זיי שעפן אָבער נישט אויס בן-גוריון'ס גאַנצע ליטעראַ-רישע גערעטעניש. עס זיינען נישט פאַרצייכנט גע-וואָרן טויזנטער בריוו, וועלכע ער האָט געשריבן צו וויסנשאַפטלער, צו שרייבערס, צו פירער פון פעלקער און באַוועגונגען און צו געוויינטלעכע בירגער פון דער מדינה, וועלכע האָבן זיך צו אים געווענדעט מיט פאַרשיידענע פראַגן. ווען די דאָזיקע בריוו וועלן פאַרעפנטלעכט ווערן, וועט דוד בן-גוריון זיך אַנט-פלעקן נישט ווייניקער, ווי אין זיינע אַרטיקלען און רעדעס.

עס איז פאַראַן נאָך אַ קאָטעגאָריע פון שאַפונגען, וועלכע טראָגן אַן אַנאַנימען כאַראַקטער, אין זיי איז אָבער אַריינגעלייגט געוואָרן אפשר נאָך מער גע-דאַנק, ווי אין אַ רעדע אָדער אַן אַרטיקל. איך מיינ דערמיט די פּלאַטפאָרמעס, דעקלאַראַציעס און רעזאָ-לוציעס פון דער פאַרטיי, הסתדרות, ציוניסטישער באַוועגונג און ישראל-רגורונג, וועלכע בן-גוריון האָט פאַרמולירט און זיי זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַנאַנים. דוד בן-גוריון ווערט פאַררעכנט ווי אַ מייס-

זיינען גייסט-מענטשן מיט אַ טאַפּעלער קרוין: תורה און גרויסקייט. דוד בן-גוריון טראָגט די קרוין פון „מלכות“ שוין איבער 50 יאָר: צוערשט אין דער פאַרטיי „פועל-ציון“, שפעטער אין דער הסתדרות, שפעטער אין דער ציוניסטישער וועלט-באַוועגונג, און צום סוף — אין מדינת ישראל. בן-גוריונס וועג אין דער פירערשאַפט איז געגאַנגען פון דעם טיילווייזן צו דעם מער אומפאַסאַנדיקן: פון דער פאַרטיי צום קלאַס, פונם קלאַס צו דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, און פון איר — צו דער פירערשאַפט פונם פּאָלק אין ישראל. צו זיין און צו אונדזער גליק, האָט די קרוין פון פירער-שאַפט נישט אַוועקגערוקט אין אַ זייט די קרוין פון תורה. פאַרקערט, דאַכט זיך, אַז וואָס מער ער עלטערט זיך אין דער קרוין פון מלכות, אַלץ מערער ברייטערט ער אויס דעם געביט פון זיין אינטעלעקטועלער פאַר-אינטערעסירונג, פון זיין שטודיום, און ער ברענגט אַרויף די פראַבלעמען, וועלכע ער האָט פריער נישט געבראַכט פאַר דער עפנטלעכקייט.

עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס דער גרעסטער טייל פון זיין ליטעראַרישער שאַפונג זיינען רעדעס און רעפעראַטן, וועלכע זיינען באַלד נאָכן האַלטן זיי גע-וואָרן, פון תורה שבעל-פה — תורה שבכתב. אַ גרוי-סער טייל פון בן-גוריונס רעדעס, וואָס זיינען געווען געשריבן איידער זיי זיינען געהאַלטן געוואָרן, זיינען לויטן טאַקט פון אַ רעדע און נישט פון אַ ליטעראַ-רישער שאַפונג. פון ליטעראַרישן אַספעקט איז אין דעם פאַראַן אַ נישט קליינער פּאָג, דערפאַר אָבער פולסירט אין זיי מערער די ווירקלעכקייט און מען שפירט אין זיי דעם אַטעם פון דעם פובליקום, צו וועלכן די ווערטער זיינען געווענדעט.

★

בן-גוריון'ס רעדעס און אַרטיקלען האָבן אַ ווונ-דערבאַרע סגולה: קלאַרקייט, איינפאַכע אויפקלערונג און צוגענגלעך פאַר יעדן איינעם, און דערביי האַלטן זיי זיך אויף דער געהעריקער אינטעלעקטועלער הויך. סיי ווען ער באַהאַנדלט טאַג-טעגלעכע ענינים, סיי ווען די טעמע איז אַ טעאָרעטישע, איז דער סטיל אַ פליסנדיקער, יעדער זאָץ איז אייגענליכערט אינם פריערדיקן און פאַרלירט נישט זיין זעלבשטענדיקייט. אין בן-גוריון'ס אַרטיקלען און רעדעס זיינען פאַראַן זייער אַ סך זאַצן, וועלכע קענען אַנגיין ווי לאַזונגען. זיי פאַרמאָגן אין זיך דעם יסוד פון אַפּאָריזמען. אַט גיבן מיר דאָ עטלעכע פון זיי: —

„מיר דארפן העלפן די ענגלענדער אין דער מלחמה מיט די נאַציס גלייך ווי עס וואלט נישט געווען קיין

ערשטע העפטן פון „האחדות“ און אויך אין זיינע בריוו, איידער ער איז געקומען אין ארץ-ישראל, זיינע עיקרדיקע מיינונגען, פון וועלכע ער איז נישט אַוועק ביזן היינטיקן טאג.

פינף צענטראלע טעמעס האבן אים באַשעפטיקט פון שטענדיק אָן. ער באַהאַנדלט זיי אַ סך אין שריפט און אין וואָרט און אַ סך פון זיין ענערגיע האָט ער געווינדמעט כדי צו געפינען פאַר זיי לייזונגען. די טעמעס זיינען: ארץ-ישראל און דער גלות; יידישע אייניקייט; קלאס און פאַלק; ציוניזם, סאָציאַליזם און די משיחישע וויזיע; דער מהות פון יידנטום און זיין שליחות צווישן די פעלקער.

★

מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן בן-גוריון'ס פאַרש'ערבעטן. זיין ערשטע פאַרשונג איז געווען איבער „די זעלבסט-פאַרוואַלטונג אין די וואַלעס“, אַ גרעסערע פאַרשאַרבעט האָט ער פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1918 אין די פאַרייניקטע-שטאַטן צוזאַמען מיט זיין פריינט י. בן-צבי, דעם צווייטן ישראלי-פרעזידענט ז"ל, אויף דער טעמע „ארץ-ישראל אין דער פאַרגאַנגענהייט און קעגנוואָרט“. צוויי דריטל פון דעם בוך האָט געשריבן בן-גוריון אין העברעאיש און שפעטער האָט מען עס איבערזעצט אין יידיש.

פון זיין בריוו סוף 1919 צו זיין פאַטער דערוויסן מיר זיך, אין וועלכע שווערע באַדינגונגען ער האָט געאַרבעט איבער דעם בוך. 13 און אַפטמאַל 16 שעה אין מעת-לעת האָט ער פאַרבאַכט אין פאַרשיידענע ביבליאָטעקן און איז געווען אינגאַנצן פאַרטאָן אין דער אַרבעט. ווי ער האָט באַמערקט, האָט ער אין דער גאַנצער רייכער ליטעראַטור איבער ארץ-ישראל אין די פאַרשיידענע שפראַכן נישט געפונען קיין איין גרונטלעך און אומפאַסנדיק בוך, און ער האָט געוואָלט אויספילן דעם בלוז.

דאָס בוך איז זייער שיין אויפגענומען געוואָרן דורך דער קריטיק, און מיט פרייד און התלהבות — דורך דער באַוועגונג. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אין רוסלאַנד איז דערשינען אַ צווייטע אויפלאַג גע. אָבער בן-גוריון אַליין איז נישט געווען צופרידן פון זיין בוך. אין יענעם בריוו צו זיין פאַטער שרייבט ער: „מיך גופא האָט דאָס בוך נישט צופרידנגעשטעלט. ווייל דאָס איז נאָך נישט דאָס בוך, צו וועלכן איך האָב געשטרעבט“.

עס איז קיין ספק נישט, אַז ווען בן-גוריון וואָלט פאַרגעזעצט די פאַרש-אַרבעט, וואָלט ער דערגאַנגען צו וויכטיקע דערגרייכונגען. ער האָט דערצו געהאַט

טער פון פאַרמולירונגען, און עס איז כמעט נישט געווען קיין וויכטיקע געשעעניש אין ארץ-ישראלדיקן לעבן, וואָס האָט נישט געפונען איר אויסדרוק אין אַ רעזאָלוציע, אָדער אין אַ דערקלערונג, וועלכע ער האָט פאַרפאַסט. ווען די דאָזיקע דאָקומענטן וואָלטן צונויפגעבונדן געוואָרן צוזאַמען, וואָלטן מיר באַקומען גרויסע שווער-וואַגיקע בענדער.

50 יאָר פון בעסערער פובליציסטיק זיינען גענוג כדי צו באַשטימען פאַר בן-גוריון אַ בכבודיקן פלאַץ אין דער געשיכטע פון דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג. די דאָזיקע פובליציסטיק קען אָבער נישט געמאַסטן ווערן מיט דער געוויינטלעכער מאָס פון בלוז ליטע-ראַרישער שאַפונג. דוד בן-גוריון איז אַלע יאָרן געשטאַנען אין די סאַמע ברעך-פונקטן פון די געשעע-נישן אין אונדזער וועלט. זיינע ווערטער האָבן אָנגע-צייכנט אַ ליניע, האָבן געבאַנט וועגן, האָבן „געמאַכט געשיכטע“. אַלע יאָרן איז ער געווען די העכסטע אינסטאַנץ פאַר דער באַוועגונג און דער פוסק אחרון. אויב אויפן געביט פון אידעאָלאָגיע, פאָליטיק און דערציאָנונג פון דער באַוועגונג איז זיין שותף אין טאָט און ראָט אין משך פון 25 יאָר געווען בערל כצנעלסאָן ז"ל, וועלכן בן-גוריון פאַרערט „ווי דעם ארי שב-חבורה, דער לערער פון דעם דור וואָס לייכט דעם וועג פאַר אַלע קומענדיקע דורות“, איז אין דער טאַג-טעגעלעכער אַרבעט, אין שמידן די געווערקצייג פאַר דער טאַג-טעגעלעכער טעטיקייט, אין דער סטראַטעגיק, האָט ער נישט געהאַט קיין שותף פון דער זעלבער ראַנגע ווי ער. ער איז אַלע יאָרן געווען, נישט נאָר דער הויפט פון די וואָרטזאָגער (שריפטלעך און מונד-לעך), נאָר אויך דער הויפט פון די טוער.

זיין סטיל איז היינט געוויס נישט דער זעלבער ווי מיט 50 יאָר צוריק, אָבער די ענדערונגען זיינען ביי אים קלענערע ווי ביי זיינע מיטצייטיקע, וועלכע האָבן יאָרנלאַנג געשריבן. דאָס איז דערפאַר, ווייל שוין אין זיינע ערשטע שריט אין דער העברעאישער פרעסע איז זיין סטיל געווען אַן אויסקריסטאַליזירטער, אויס-בילאַנסירטער און קלאָרער. זיין סטיל איז פון שטענ-דיק אַן אַ ריין-העברעאישער, אַ פליסיקער, טריי דעם מקור און באַאיינפלוסט באַזונדערס פון דעם תנ"ך. און פונקט ווי עס זיינען נישט געווען קיין שפּרונג גען אין זיין סטיל, אַזוי אויך נישט אין זיינע אַנשוי-אונגען. דאָס איז איבערראַשנדיק באַזונדערס ביי אַזאַ מענטש ווי בן-גוריון, וועלכער איז פון שטענדיק אַן דינאַמיש, דרייסטפול און אָנגענומען ווי איינער וואָס „ברעכט כלים“.

ווער עס פאַלגט נאָך די אַנטוויקלונג פון בן-גוריון'ס מיינונגען, וועט שטוינען צו געפינען אין די

און אויב ער האט עס נישט געקענט טאן צוליב מאנגל אין צייט, האט ער על-פירוב עס געטאן אין צוזא-
מעהאנג מיט וויכטיקע באדערפענישן — צונויפ-
געפארט מיט פובליציסטיק. זיינע פילאזאפישע בא-
טראכטונגען און בעסערע פארש-ארבעטן זיינען אריינ-
געפאסט אין א ריי „וואכעדיקע“ זאכן, וואס האבן
צו טאן מיט דער באוועגונג, מיט דעם ישוב, מיט דער
מדינה. אט האבן מיר באקומען, ווי דרך-אגב, א
תמצית'דיקע פארשונג „די קנעכטשאפט אין פלאטאנס
שריפטן“; א בריוו-אויסטויש מיט וויסנשאפטלער אויף
פילאזאפישע פראגן, און לעצטנס גיט ער זיך א סך
אפ מיט פארשן דעם מהות פון יידנטום.

ווען ער האט צייטווייליק דעמיסאנירט פון דער
רעגירונג און זיך באזעצט אין שדה-בוקר, האט בן-
גוריון אנטדעקט: „דריי זאכן — ארבעט, ביכער,
א סביבה — האבן פון שטענדיק אן צוגעצויגן דעם
שרייבער פון די שורות, אבער א לענגערע צייט האט
ער זיי נישט געקענט באפרידיקן צוליב דעם יאך
פון אנפירן מיט דער מדינה און צוליב געזעלשאפט-
לעכע ענינים.“ מען קען געוויס זאגן, אז די צווייטע
זאך — ביכער אין ברייטערן זין פונם ווארט — איז

אלע נויטיקע אייגנשאפטן: אן אנאליטישן טאלאנט,
אויסערגעוויינטלעכע פלייסיקייט, א קלארן סטיל וואס
בויט ווונדערבאר דעם אינהאלט. אבער צוליב די ברע-
נענדיקע ענינים ביים סוף פון דער וועלט-מלחמה, ווען
עס האט געזאלט אנטשיידן ווערן דער גורל פון
פעלקער און לענדער — איינגעשלאסן דער גורל פון
דעם יידישן פאלק און פון זיין אלטן היימלאנד —
איז ער געווען געצוונגען קעגן ווילן אפזאגן זיך פון
„ספרא“ און נעמען אין האנט דעם „סייפא“, גאנץ
איינפאך: ער איז אריינגעטראטן אין גדוד עברי; און
ווען ער איז צוריקגעקומען קיין ארץ-ישראל, האט
ער זיך אינגאנצן אריינגעווארפן אינם קאמף פאר
פאראייניקן די ארץ-ישראל'דיקע ארבעטער-באוועגונג
און פאר ארגאניזירן דעם יידישן ישוב אין אנטליק
פון דער נייער עליה-כוואליע, וועלכע האט געענדערט
זיין אויסזען. פון יאר צו יאר איז גרעסער געווארן
דער פארנעם פון דער ארבעט און פון דער אחריות,
וועלכע האבן צוגערויבט זיינע בעסטע כוחות און זיין
צייט.

עס איז אבער נישט אנטשוויגן געווארן אין אים
דער דראנג צו פארשונג, צו פילאזאפישע שטודיעס.

א גרופע חברים פון „פועלי ציון“ אין פלאנסק (זיצט צווייטער פון רעכט: דוד גרין — בן-גוריון)

טעסן. דער כנסת־דעפוטאַט ד"ר באַדער האָט אים איבערגעריסן מיט אַ צווישנרוף: „שפינאַזע האָט אַג־דערש געטראַכט“. בן־גוריון האָט נישט גוט געהערט דעם צווישנרוף, אָבער ווען ער האָט שפּעטער געליי־ענט די סטענאַגראַמע, האָט ער גלייך געשיקט באַדערן אַ בריוו, אין וועלכן ער האָט אויפגעוויזן, אַז עס איז נישטאָ קיין סתירה צווישן סאַקראַטעסן און שפינאַזאַן. אויף באַדערס ענטפּער האָט ער ווידער געענטפּערט, און דאָס אַלץ איז געווען אין די טעג פון דער שווע־רער פּאָליטישער קאַמפּאַניע נאָך דער סינ־אַקציע, וועלכע האָט אים שטאַרק באַשעפּטיקט. ווי עס שיינט, איז ביי בן־גוריונען דאָס לעבן נישט איינגעטיילט אין באַזונדערע אינסטאַנצן און פאַר אים זיינען ענינים פון געדאַנק און פּילאַזאָפּיע וויכטיק, נישט ווייניקער ווי פּאָליטישע ענינים. פאַר די וואָס פּאָלגן נאָך בן־גוריונען וועט שווער זיין צו באַשליסן, וווּ איז זיין אַמביציע אַ גרעסערע: אין דער קרוין פון מלכות, אָדער אין דער קרוין פון תורה.

די בירגער פון דער מדינה, וועלכע האָבן אַר״פֿ־געטאָן אויף זיין קאַפּ די קרוין פון מלכות, שטאַל־צירן אויך מיט זיין צווייטער קרוין פון תורה, לגבי וועלכער עס איז מקוים געוואָרן דער „ועטרותיהם בראשיהם“ — און זיי זיינען מתפלל אויף אריכות ימים און אויף אַ רייכער גערעטעניש אויפן ערשטן, ווי אויפן צווייטן געביט.

נישט די לעצטע אין דער ריי, נאָר פאַרנעמט דעם סאַמע מיטן פון זיין לעבן.

★

דוד בן־גוריון שרייבט אַ סך. פאַראַן צייטן ווען ער איז באַזונדערס פּרוכטבאַר. דער וואָס פּאָלגט נאָך זיינע פאַרעפנטלעכע שריפטן, ווונדערט זיך נישט איינמאַל: ווען טוט ער דאָס אַלץ? די וואָס שטייען אים נאָענט ווייסן, אַז ער שרייבט זייער אַ סך בריוו און נישט נאָר אין אַנגעלעגנהייטן פון דער מדינה, אַ קענטיקער טייל פון זיי האָבן אַ ליטעראַרישן ווערט. ער איז זיך נישט נוהג צו דיקטירן און שרייבט אַליין. מיט באַזונדערער פּרייד שרייבט ער איבער אַ טעאַרעטישער און נישט פּאָליטישער טעמע. און דערי־בער רעאַגירט ער אָפט ווי אַ ליינער און נישט ווי אַ פרעמיער, — אויף ענינים פון גייסט און מחשבה — אויף ענינים, וועלכע זיינען ווייט פון פּאָליטיק.

אַט איז אַ כאַראַקטעריסטישער מאַמענט פאַר בן־גוריון: אין מיטן נאָוועמבער 1956 האָט ער געענט־פערט אויף אַן אינטערפּעלאַציע אין כנסת אין צור־זאַמענהאַנג מיט דער דערקלערונג, וועלכע ער האָט אָפּגעגעבן דעם פרעזידענט אייזנהאווער וועגן דער גרייטקייט פון ישראל זיך צוריקציען פון סיני. אין זיין ענטפּער האָט ער ציטירט שמועסן פון סאַקראַ־

קאלאקאטקע

צווישן חסידים און מתנגדים אין דער ערשטער העלף פון 19טן יארהונדערט.

★

ר' מרדכי גרינבוים איז אין יאר 1841 אויפגענומען געווארן אלס רב אין שערפץ (שעפס), זייענדיק פריער רב אין ניישטאט. ער איז געווען א מתנגד און גערודפט געווארן דורך די חסידים, וועלכע האבן איינגענומען כמעט גאנץ פוילן. א רב, וואס איז נישט געפארן צו קיין צדיק, האט זיך קוים געקענט האלטן אין א קהילה, אין וועלכער די חסידים זענען געווען א מערהייט.

ר' מרדכי גרינבוים האט נישט געקענט אויסהאלטן די צרות, וועלכע ער האט געליטן פון די חסידים און האט זיך געוואנדן צו זיין געוועזענעם תלמיד, ר' לייבער-לע, אן אייניקל פון ר' עקיבא אייגער, דעם פויזנער רב. ר' מרדכי איז אויפגענומען געווארן אלס מלמד אין הויז פון ר' שלמה, ר' עקיבא אייגערס זון, כדי צו פארהיטן די קינדער פון דער חסידישער השפעה. דאס איז ר' מרדכי דוקא נישט געלונגען. לייבעלען האט געצויגן צו דעם חוזה פון לובלין און צום קאצקער רבין. ער האט אבער נישט פארגעסן זיין לערער און ווען ער איז „געקרוינט“ געווארן אלס רבי פון לובלין, אויפן ארט פונעם חוזה, האט ר' לייבעלע זיך גלייך געוואנדן צום קאצקער רבין, וואס האט טאקע אויפגעפאדערט די שערפצער חסידים, זיי זאלן אויפהערן צו רודפן ר' מרדכי. עס איז געווארן שלום צווישן די ביידע צדדים.

אכצן יאר האט ר' מרדכי געפראוועט רבנות אין שערפץ און איז דארט געווען זייער באליבט. שפעטער איז אויפגענומען געווארן אלס רב זיין איידעם ר' משה יוסף סעגאל. אבער די חסידים האבן ווידער טריומפירט און אויפגענומען אלס רב פון דער גאנצער קהילה ר' גדליה' פון זשוראמין. ר' משה יוסף סעגאל איז געבליבן רב אין קאלאקאטקע.

אין די זכרונות וועגן מיין פאטער, אינעם בוך „פני הדור“ (אין יידיש: „פון מיין דור“) האב איך דערציילט וועגן זיין קולטור-ארבעט אין פלינצק (פלאנסק), וועגן דער געזעלשאפט „לחכמה ולתושיה“, וועלכע ער האט געגרינדעט. די דאזיקע געזעלשאפט האט אויסגעהאלטן א חדר, וואס האט די פולע רעכט צו גילטן אלס פארגייער פון די שפעטערדיקע חדרים מתוקנים. מען האט דארט געלערנט תנ"ך און דקדוק. גמרא האט מען געלערנט לויטן ליטווישן אופן און נישט לויט דער פוילישער פלפוליסטישער שיטה. אלס לערער האט מיין פאטער אראפגעבראכט פון סוואלקער געגנט דעם פיעטריקאווער עילוי ר' חיים פיליפאווסקי, וואס האט צוזאמען מיט מיין זיידן ר' מרדכי געשמט אין דער גאנצער געגנט. אינעם בוך קהילת שערפץ (שעפס) ווערן זיי ביידע דערמאנט אלס „עילויים נפל-אים“. דאס דערקלערט, פארוואס מיין פאטער האט אראפגעבראכט קיין פלאנסק ר' חיימען, וועלכער האט געפראוועט רבנות אין פיליפאוו.

די דערמאנטע געזעלשאפט האט אויך געגרינדעט א ביבליאטעק, אין וועלכער עס האבן זיך געפונען ספרים פון די יידישע פילאזאפן אין דער ספרדישער תקופה, ווי אויך השכלה-ביכער פון דער בערלינער און ווילנער תקופה. די דאזיקע אינסטיטוציע איז געווען בארימט ווייט איבער די גרענעצן פון פלאנסק אלס „קאלא-קאטקע“.

ווען איך האב אין מיין קינדהייט געהערט דאס דאזיקע אוסטערלישע ווארט, האב איך עס אנגענומען פאר אַזא מין נאָמען און איך האב אפילו נישט געפרעגט מיין פאטער פונדאנען עס שטאמט. פיל שפעטער, ווען מיין פאטער האט שוין נישט געלעבט, איז מיר קלאר געווארן, אז דאס ווארט קאלאקאטקע איז אַזא מין צונאָמען, וואס האט נישט קיין באליידיקנדיקע בא-דייטונג.

דער מאמר וועגן דעם שעפסער רב ר' מרדכי בן יהושע הכהן גרינבוים העלפט אויפקלערן די באדייטונג פונעם ווארט און דערמיט אויך א קאפיטל פונעם קאמף

ר' מרדכי האט אנגעהויבן אלס מלמד. אבער איינ-מאל, ווען ר' עקיבא אייגער האט פארהערט זיין אייניקל, לייבעלעך, איז ער נתפעל געווארן פון דער שיטה און ער האט מיטן מלמד פארפירט א ברייטן שמועס, וואס האט נאך פארגרעסערט דעם רושם. ער האט טאקע געזאגט צו ר' מרדכי, אז ער דארף ווערן א רב, און ער האט אים באלד אויפן ארט געגעבן היתרהוראה. דאס האט געוויקט און ר' מרדכי איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין נאשעלסק, דערנאך אין ניישטאט און צום סוף אין שערפץ. אומעטום איז ער גערודפט געווארן דורך די חסידים, ביז עס איז געקומען די דערמאנטע אינטערווענץ פון ר' לייבעלעך, ווען ער איז געווארן לובלינער רבי.

דאס האט אבער נישט געהאלפן זיין איידעם ר' משה יוסף סעגאל, וועלכער איז געבליבן רב בלויז פון קאלאקאט, דאס הייסט פון דער מתנגדיש-משכילישער עדה, וועלכע האט זיך מתחייב געווען אויסצוהאלטן די אלמנה פון ר' מרדכי מיט אירע צוויי קינדער.

די חסידים האבן ווידער אויפגעהויבן דעם קאפ, האבן אויפגענומען זייער רב, ר' גדליה פון זשוראמין און עס האט זיך אנגעהויבן א מחלוקת. אינגליכן איז איינגעטרעטן א שלום, וואס האט אנגעהאלטן ביזן סוף פון ר' משה יוסף'ס לעבן. אבער זיין זון ר' יהושע האט שוין נישט געקענט אויסהאלטן די באנייטע פארפאל-גונגען פון די חסידים און איז אין יאר 1884 אוועק קיין אמעריקע.

★

אין די אכציקער יארן, אפשר נאך פריער, האט די שערפצער קהילה קטנה אויפגעהערט צו עקזיסטירן. ווען איז געגרינדערט געווארן די פלינצקער קאלאקאטקע און ווען איז זי אונטערגעגאנגען? ברכה חסד גיט איבער, אז זי איז געגרינדעט געווארן אונטערן איינפלוס פון קוכארי. ווער זענען געווען די גרינדער און וואס איז געווען זייער אויפטו, ווייסט זי נישט אויף קלאר. זי שרייבט, אז מען האט די געזעלן פון בעלי-מלאכות געלערנט חנ"ך און העברעאיש. איז הייסט עס נישט געווען קיין חברה, חדר און ביבליאטעק? פארוואס-זשע האט מען דעם דאזיקן באשיידענעם אויפטו גערופן קאלאקאטקע, קהילה קטנה?

דא מוז מען ווידער בויען השערות מיט דער הילף פון דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן. אין די פערציקער יארן איז אין פוילן איינגעפירט געווארן מיליטערי-דינסט. די צייט פון דינסט איז פאר-קלענערט געווארן פון 25 אויף 10 יאר. יידן, וואס האבן זיך געמאלדן אלס קאלאניסטן אין די גיטער פון יידישע

אין דער דאזיקער תקופה זענען בטל געווארן די קהילות, וואס האבן נאך געהאט געוויסע אויטאנאמע רעכט, אויף זייער ארט איז געשאפן געווארן דער אזוי גערופענער „דאזור באזשיציי“, וואס האט געהאט די השגחה איבער די בתי תפילות. די פאזיציע פון די רבנים איז בכלל נישט געווען קלאר. אויסערהאלב דעם מלכות פוילן איז געשאפן געווארן א באזונדערע אינ-סטאנץ פון אזוי גערופענעם „קאזיאנעם רב“, דאס הייסט א רב, וועלכן די רעגירונג האט אנערקענט אלס פאר-שטייער פון די יידן. ער האט געפירט די ביכער פון דער יידישער באפעלקערונג, געהאט די רעכט צו געבן חופה-וקידושין. פון אזא רב האט די רעגירונג געפא-דערט ווייניקסטנס מיטעלע בילדונג. די אמתע רבנים, וואס האבן געהייסן „דוכאווע רבנים“, און קיין מלך-כהישע רעכט נישט געהאט, זענען בלויז אנערקענט געווארן דורך די יידן, וועלכע האבן אין „קאזיאנע רבנים“ געזען בלויז רעגירונגס באאמטע, וועלכע זענען אויף זיי אויפגעצוונגען געווארן.

אין קעניגרייך פוילן האט מען קיין „קאזיאנע“ רבנים נישט באשטימט. די רבנים זענען געבליבן די רעליגיעזע פארשטייער, וועלכע די רעגירונג האט גע-דולדעט. זי האט זיך מיט זיי גערעכנט לויט זייער איינפלוס אויף דער באפעלקערונג און לויט דער באציי-אונג פונעם „דאזור בוזשיציי“ צו זיי. ערשט נאך דעם נישט געלונגענעם אויפשטאנד פון 1863, ווען די רוסישע שפראך איז געווארן די הערשנדיקע אין אלע רעגירונגס-אינסטיטוציעס אין פוילן, זענען די רבנים אויפגעפא-דערט געווארן דורכצומאכן א געוויסן עקזאמען אין דער רוסישער שפראך, כדי צו ווערן אפיציעל אנער-קענט דורך דער רעגירונג. די מתנגדים, באזונדערס די, וועלכע זענען געווען נאענט צו די משכילים, האבן דאס טאקע געטון.

די קהילה האט אפיציעל נישט עקזיסטירט, אבער דער נאמען איז געבליבן. דער דאזור בוזשיציי האט זיך נישט איינגעברענגט. עס איז געבליבן בלויז דער נאמען „דאזור“ פאר די געוויילטע אנפירער פון די קהילה.

די נישט אפיציעלע קהילה האט געטראגן דעם נאמען קהילה קטנה. אינעם פאלקס-לשון האט דער דאזיקער נאמען געקלונגען צוראפציעל, האט מען פון די ביידע ווערטער געמאכט איין ווארט. אין שערפץ — „קאלאקאט“, וואס האט אין פלאנסק צובאקומען דעם סוף „קע“, קאלאקאטקע. דערמיט האט מען באוויזן, אז מען באציט זיך נישט מיט קיין באזונדערן כבוד צו דער דאזיקער אינסטיטוציע, אפשר טאקע דערפאר, ווייל זי האט נישט געהאט קיין רב. מיין פאטער האט נישט געוואלט זיין רב, הגם ער האט געהאט א שם פון א גרויסן תלמיד חכם.

אין די פופציקער יארן אבער, נאך ביי ר' מרדכי לעבן, האט ער חתונה געהאט מיט ר' אברהם גאלדעס שוועסטער, באזעצט זיך אין פלינצק און געגרינדעט די קאלאקאטקע.

נאכן צווייטן אויפשטאנד, ביים סוף פון די 60-קער יארן האט מיין פאטער געווינט אין ווארשע. די קאלאקאטקע האט ווארשיינלעך שוין נישט עקזיסטירט. זיין ערשטע פרוי האט שוין נישט געלעבט און ער האט אין יענער צייט חתונה געהאט מיט דער אלמנה לאה זאלצ-שטיין, וואס האט געשטאמט פון לובלין און געהערט צו דער משפחה פון לובלינער חוזה. ערשט סוף פון יאר 79 איז די גאנצע משפחה אריבער צוריק קיין פלינצק. אין די אכציקער יארן איז די קאלאקאטקע שוין געווארן א לעגענדע און נאך ווייניקע האבן געוואסט די באדייטונג פון דעם אויסטערלישן ווארט.

פריצים, ווו עס זענען געגרינדעט געווארן לאנדשאפט-לעכע קאלאניעס זענען באפרייט געווארן פון מיליטער-דינסט. קוכארי, ביי פלינצק, וואס האט געהערט צו זלמן פאזנער, איז געווען אזא קאלאניע. מיר ווייסן אויך, אז אין קוכארי איז געווען א ישיבה. דער פאקט אז מיין פאטער איז פארשריבן געווארן אין די ביכער פון פלינצקער תושבים אלס „קרעסטיאנין“, ד.ה. א לאנדווירט, באווייזט, אז ער איז געווען א קאלאניסט אין קוכארי און אפשר אויך א תלמיד אין דער ישיבה. ווען ר' מרדכי איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין שערפץ, איז מיין פאטער אלט געווען 17 יאר. ער האט דעריבער געהערט צו די, וועלכע מען האט גערופן צום מיליטער. קלאר, אז כדי צו באפרייען זיך פון דינסט, איז ער געווארן א קאלאניסט אין דער יידישער קאלאניע קוכארי.

ווארשע גאס אין פלאנסק

הרב צבי יחזקאל מיכלזאן

ביאגראפיע פון א פלאנסקער רב

I

גרויסע רבנישע פערזענלעכקייט

מען ווייסט נישט גענוי ווען און ווי אזוי דער בארימטער פלאנסקער רב, הרב צבי יחזקאל מיכלזאן ז"ל איז אומגעקומען. אין די ערשטע יארן פון קריג האבן מיר פון אים קיין שום ידיעות נישט געהאט. מיר האבן בלויז געוואוסט, אז ער איז געבליבן אין ווארשע און ער דארף אויף דער עלטער צווען דעם גרויזאמען גורל פון די מיליאנען פארפייניקטע און דערמארדעטע יידן.

די טרויעריקע מיטטיילונג פון זיין פטירה איז אנגעקומען צוזאמען מיט דער ידיעה וועגן דעם גרויסן אויפשטאנד אין ווארשע קעגן די נאצי־הארדעס, ערב פסח תש"ג (19טן אפריל 1943). אין דער רשימה פון די רבנים קדושים, אומגעקומענע אין ווארשע, איז אויך דערמאנט געווארן דער נאמען מיכלזאן, און דאס אלץ.

ער, דער גרויסער אהבה־ישראל, האט צוגעזען דאס מוראדיקע און גרויזאמע בילד פון אומקום פון דער אמאל שטארקער און באפעסטיקטער בית־ישראל אין פוילן. ער, דער צדיק, האט צוגעזען די פיזישע און מאַראַלישע ליידן פון יידן אין פוילן. די שרעק־לעכע דייטשע ברוטאליקייטן און בעסטיאלישקייטן. פול מיט גלויבן, תורה און חסידות, האט ער זיכער געגלויבט, אז קומען וועט דער טאג פון רעכענונג און אפרעכענונג, און אז דאס יידישע פאלק וועט אן ארט און אַ היים געפינען צווישן אלע פרייע פעלקער פון דער וועלט. ער האט אבער דעם טאג נישט דערלעבט!

ער האט געזען, ווי דער שונא האט זיך פארמאסטן חרוב צו מאַכן נישט בלויז דעם יידישן גוף, נאָר אויך דעם יידישן גייסט, חרוב צו מאַכן דאָס, וואָס ס'איז געבויט געוואָרן פאַר דורות. ער האט אבער אויך געזען, ווי טייערע זין און טעכטער טראָגן מיט שטאַלץ

הרב צבי יחזקאל מיכלזאן

די געלע לאַטע, גיבן זיך נישט אונטער, קעמפן ווי גבורים־קדושים פאַרן כבוד פון זייער פאַלק. מוטיק, עקשנותדיק היטן זיי די גייסטיקע אוצרות און פירן די מלחמה־מצוה, די מלחמת ד', אין דער פסח־נאַכט פון יאָר תש"ג איז עס געווען, ווען מ'האט דערהערט, ווי די וואַרשעווער געטאָ האט אָפּגעענטפערט דעם בעסטיאלישן שונא. די שלאַכט פון דער געטאָ אין דער „ליל שמורים" פון 1943 איז דאָס הייליקסטע קאָפיטל אין אונדזער בלוטיקער געשיכטע פון גלות. די שלאַכט פון צוויי און פערציק טעג האט בלויז אַ פאַרגלייך מיט די קאַמפן פון די מכבייִער ברוכבא און אַנדערע העלדישקייטן פון יידן אויפן הייליקן ארץ ישראל־דיקן באָדן. (ווי מיר וועלן ווייטער זען, איז ער

II

אייניקע ביאגראפישע שטריכן

הרב ר' צבי יחזקאל מיכלזאן איז געבוירן געווארן דעם ניינטן טאג אין שבט, אין יאר תרכ"ג, אין שטעטל בילגוריי, לובלינער געגנט, אין צייט פון דער פוילישער „פאָוואָסאַניע“ (דער דריטער אויפשטאַנד). זיין פאָטער ר' אברהם חיים, ווי זיין מוטער חנה בעלא זיינען ביידע געווען פון רייכן יידישן יחוס אין פוילן און האָבן פאַר זייער זון געהאַלטן די בעסטע מלמדים. ווי געוויינלעך, איז ער דערצויגן געווארן אין אַ שטרענג חסידיש-רעליגיעזע סביבה אין דער געדיכטער יידישער באַפעלקערונג וואָס האָט געקאכט און געברויזט מיט אַן אייגנאַרטיק יידיש לעבן, וואָס האָט משפיע געווען אויף דער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון דעם יונגן עילוי, ווי מען האָט אים גערופן אין פיעטראָוואָ, ווען זיינע עלטערן האָבן זיך אַהין איבער-געצויגן.

ער איז געווען זייער אַ ליב און אָפגעציטערט קינד. ווי ער דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע „פּתח הבית“, איז ער על-פי-נפֿש געראַטעוועט געוואָרן, ווען ער איז אַלט געווען אייניקע חדשים און פוילישע רעבעלן האָבן געשאָסן אויף זיין מוטער, ווען זי האָט אים געהאַלטן אויף איר האַנט.

אין יאר תרל"ט איז ער אַ חתן געוואָרן אין שטעטל וואָלאָדאָוו, און אין כ"א מנחם-אב תר"מ חתונה געהאַט מיט זיין קוזינע הינדאָ סעריל אין דאַרף יעזערני און אַ צאָל יאָרן געגעסן, ווי דער שטייגער איז געווען, קעסט ביים שווער. נאָך דער חתונה איז ער קראַנק געוואָרן. דער שווער ר' דוד טעביל שווערדשאַרף, זיין מוטערס ברודער, האָט אים געשיקט אין די בעסטע קורערטער כדי וואָס שבעלער זיך צו דערהאַלן. אין משך פון דער צייט האָט זיך זיין בני-בית, שווער און פאַמיליע, איבערגעצויגן פריער קיין טאַמאַשאָוו און נאָכדעם קיין זאַמאַשץ.

אין יאר תרמ"ג איז דער זאַמאַשטשער רב נפטר געוואָרן און די שטאָט האָט אים געוואָלט באַקליידן מיטן רבנות-אַמט; ער האָט אָבער צוריקגעוויזן דעם אַנבאַט, ווייל ער האָט געפילט אַז ער איז נאָך צו יונג צו פאַרנעמען אַ רבנות שטעלע. ער האָט אָבער יאָ דאָן גענומען „סמיכות רבנות“ פון די גדולי הדור: ר' שניאור זלמן (לובלינער רב), מחבר פון באַרימטן ספר „תורת חסד“; ר' חיים אלעזר וואָקס (קאַלישער רב, מחבר פון הלכה ספר „נפש חיה“); ר' צביהירש תאומים, רב אין וואָלאָדאָוו און אַנד. נישט נעמענדיק קיין לוינ אַלס רב, האָט ער פונדעסטוועגן אין זאַמאַשטש געפסקנט שאלות.

אומגעקומען נאָך אין 1942-טן יאָר, שוין נישט דער-לעבט דעם וואַרשעווער געטאָ-אויפשטאַנד).

און איך שטעל מיר פאַר, ווי אַט דער פאַטריאַר-כאַלער רב מיכלזאן ז"ל האָט אין יענעם מאָמענט זיך געפילט, ווען ער האָט געוואוסט, אַז ס'זיינען שוין די לעצטע רגעס פון זיין לעבן. ער האָט זיכער געזען פאַר זיינע אויגן יענעם אומקום פון גרויסן תנא-העלד רבי עקיבא בן יוסף, איינער פון די ליכ-טיקסטע געשטאַלטן אין יידישן פאַלק, און אין זיינע אויערן האָבן געוויס געקלונגען יענע גרויסע אומ-שטערבליכע ווערטער:

כל ימי הייתי מצטער לקיים בכל נפשי, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?

עס איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס רייכע און שעפּערישע לעבן פון איינעם פון די אינטערעסאַנטסטע רבנישע פערזענלעכקייטן אין פוילן פון פאַר 1939, אַ לעבן, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפערט אַ שטיק יידישע געשיכטע אין פוילן, סיי אין אַרטאָדאָקסישן און סיי אין אַלגעמיינעם יידיש-געזעלשאַפטלעכן און רעליגיעזן לעבן.

הרב צבי יחזקאל מיכלזאן האָט זיין יחוס געצויגן פון די גרעסטע רביאישע משפחות. ער איז געווען דער מחבר פון הלכה-ספרים, פון חסידות און אגדה-ליטעראַטור, און אַפילו געזאַמלט אוצרות פון חסידות-פאַלקלאָר. אַ רבנישע אַריסטאָקראַטישע פערזענלעכ-קייט. אַ „נוח לבריות“, אַ צוגעלאָזטער מענטש, אַ שרייבער, פאַרשער און טוער. אַ קנאי פאַר תורה-יידישקייט, האָט ער גענוצט זיין וואָרט און שריפט, זיין שאַרפע פֿען און וויסן פאַר יידישקייט, אַרטאָ-דאָקסיע, כדי אַנצונדן הערצער פון ערלעכע יידן — דאָך נישט געהערט אַפֿיציעל-צו קיין ריכטונג און אַפּטמאַל אַרויסגעוויזן טאַלעראַנץ צו אַנדערע ריכ-טונגען אין יידישן לעבן. ער האָט געמאַנט און געפאַדערט אמתע פרומקייט, יהדות חרדית, ווי אַמאָ-ליקע רבנים האָבן עס פאַרשטאַנען, און אַלץ אַזוי תמימות-דיק, אַזוי פשוט, נישט באַליידיקנדיק קיינעם, נישט אַנפאַלנדיק אויף קיינעם. ער האָט פיינט געהאַט די השכלה, געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ קללה, און דאָך אַנערקענט זי און אַפילו באַנוצט זיך מיט אַ טייל השכלה-ספרים. אין זיין ביבליאָטעק, איינע פון די רייכסטע ביבליאָטעקן אין פוילן, האָבן זיך געפונען טייערע און זעלטענע ספרים, הויפנס מעשה-ביכלעך און אויך אַן אַ שיער וויכטיקע השכלה ספרים. ער איז געווען דער אמת-דיקער מענטש, מיט קדושה אין האַרצן און טהרה אין דער מחשבה און מיט גליכע צו אונדזער פאַלק.

וואס איז אויסגעוואקסן אלס די בארימטע פערזענלעכקייט דוד בן-גוריון, מיטגרינדער פון דער פועלי-ציון פארטיי, הויפט-פירער פון „הסתדרות“ אין ארץ-ישראל און דער פרעמיער-מיניסטער פון ישראל. דאס שטעטלע איז אָנגעזען אויף דער יידישער מאַפע. אויך יצחק גרינבוים — דער באַרימטער פירער פון פוילישן יידנטום און פירנדיקע ציוניסטישע פערזענלעכקייטן, ערשטער אינערן-מיניסטער פון דער נײַ-געשאַפֿענער יידישער רעגירונג אין ארץ ישראל — אויך ער איז דערציגן געוואָרן אין פלאַנסק, ביי זיין פעטער יהושע, איינער פון די השכלה קעמפער אין פוילן.

אין יאָר תרע״א, ווען די רוסישע רעגירונג האָט באַאויפטראַגט איר גענעראַל גובערנאַטאָר אין פוילן איינצופירן וואַקאַציע אין חדרים די זומער-חדשים אויף צען וואָכן און דער גובערנאַטאָר סקאַלאַן האָט די גזרה באַלד געוואַלט דורכפירן, האָט הרב מיכלזאָן, נאָך אַ לענגערער השתדלות, אויסגעוויקט מען זאָל די גזרה צוריקרופן. אין אַ בריוו פון וואַרשעווער רב און קהלה-פירער ר' שלמה דוד כהנא שליט״א, ראב״ד אין וואַרשע, שרייבט ער אים וועגן דעם באַפֿעל „להנהיג שביתה מלמודים ערך שני חדשים וחצי בכל החדרים ונחוצה השתדלות גדולה“. ער בעט אים אונטערצונעמען די דאָזיקע שתדלנות.

ער האָט אינטערוויענירט ביים דירעקטאָר פון גובערנאַטאָר, הער כאַלאַמאָו און דער לעצטער איז פולשטענדיק נאָכגעקומען זיין פאַרלאַנג מיט גרויס כבוד. אין אַ בריוו פון קהלה-פירער יואל וועגמיסטרער, דאָטירט עש״ק נשא ה'תרע״א, וואַרשע, שרייבט ער אים:

„לשמחת לבבנו אוכל להודיעהו מישועת ד' אשר גמל אתנו כי הצליח כ״ת בשליחותו שמאת הגנראל גוברנאטור נתן צו אל כל גוברנאטרי המדינה לבלי להנהיג מעתה את הוואקאציע בהחדרים, כן נזכה לבשר ולהתבשר מישועת ד' לישראל...“

זיין שתדלנות האָט געבראַכט גוטע באַלדיקע פאַ-זיטווע רעזולטאַטן.

אין צייט פון דעם ערשטן וועלט-קריג, אין ער געווען אַ ציוויל-געפאַנגענער אין קאַרלסבאָד און זיך אַ סך אָנגעליטן. אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע גיט ער איבער פרטים פון אַלע זיינע גלגולים און פון באַאומ-רואיקייט וועגן גורל פון יידן בכלל און וועגן גורל פון זיין משפּחה בפרט, מיט וועלכער ער האָט נישט געהאַט קיין קאָנטאַקט.

אַבער דאָס האָט אים נישט אַזוי פיל וויי געטאָן, ווי צוריקקומענדיק אין פלאַנסק האָט ער אָנגעטראָפֿן מחלוקת, מסירות און רייסערייען — און פון דעם איז ער אַנטלאָפֿן ווי פון פייער. אין „פתח הבית“ האָט

זאַמאַשטש איז אין יענער צייט שוין געווען אַן „עיר ואם בישראל“, אַ מאַמע-שטאָט ביי יידן, אַ באַרימטע מתנגדישע שטאָט, אַ שטאָט מיט באַרימטע משכילים, באַוווּסטע געלערנטע שריפטשטעלער און גרויסע לומדים. אין יענער צייט האָט דאָרט געלעבט און געשאַפֿן איינער פון די קלאַסיקער פון דער מאָדערנער יידיש-העברעישער ליטעראַטור יצחק לייבוש פּרץ (געב. זאַמאַשטש 1851, געשט. וואַרשע 1915). שיפּמאַן, אַ זאַמאַשטשער בן-עיר, באַרימט זיך, אַז אַויראַ זאַמאַשטש. מחכים — די לופט פון זאַמאַשטש מאַכט קלוג (זע נ. מייזל, י. ל. פּרץ, ניו יאָרק 1945, ז. 17).

אין יענעם יאָר איז ער צוריקגעפאַרן קיין בילגוריי זיך באַזעצן און אויף דער עצה פון „שפת אמת“ (דער באַרימטער גערער רבי הגה״צ ר' יהודה ארי-ליב זצ״ל) אָנגענומען די רבנות-שטעלע אין דער שטאָט קראַסניבראַד. פּרייטאַג, פרשת תצא, תרמ״ד איז ער אָנגעקומען אין קראַסניבראַד. דער באַרימטער ראדינער רבי ר' גרשון חנוך-העניך ליינער זצ״ל (חבר פון די באַרימטע גאונים ספרים „סדרי טהרות“, „עין התכלת“, „פתיל תכלת“ און אַנד.) האָט אין זיין גראַטולאַציע קיין קראַסניבראַד געשריבן: „צהלי ורני יושבת קראַסניבראַד כי גדול בקרבך...“

צוליב מסירות און מחלוקת אין שטאָט, און צוליב זיין איינשטעלן זיך פאַר דער גערעכטיקייט האָט ער זייער פיל געליטן אין יאָר תרמ״ח. ער האָט געדאַרפט שטיין פאַר דעם געריכט אין געגנט, וועגן די מחלוקות אין שטאָט. דאָס געריכט האָט אים באַפּרייט און אין יאָר תרנ״ג אים צוריקגעגעבן זיינע ספרים אויסער פיר און צוואַנציק, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען שו״ת מהרש״ל, שו״ת חתם-סופר, פיר חלקים שו״ע געדרוקט אין לעמבערג. דאָס האָט געמאַכט אויף אים און זיין פרוי אַ טיפּן און שווערן איינדרוק. די לעצטע, האָט פאַר איר פטירה געזאָגט צו אים: „געדענקסט וויפל טרערן איך האָב פאַרגאַסן אין דעם טאָג ווען מען האָט ביי דיר די ספרים אַרויסגענומען פון שטוב אין קראַסניבראַד“.

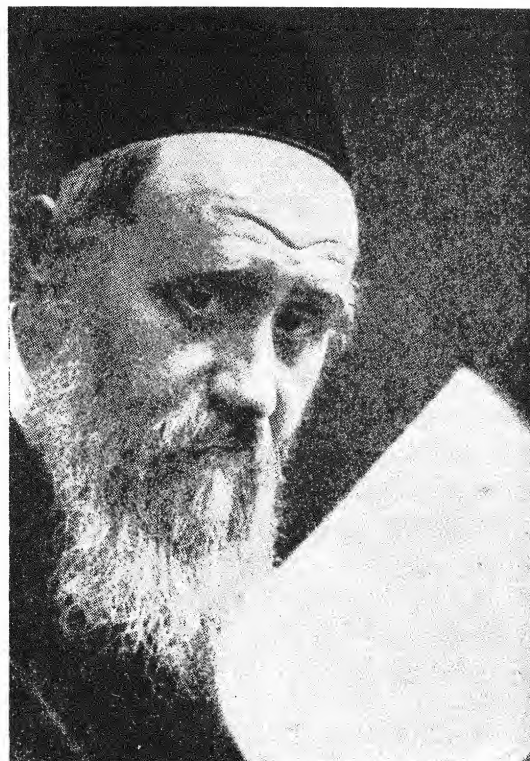
אין יאָר תרנ״ג איז ער געוואָרן רב אין פלאַנסק. אויך דאָרט האָט ער בלויז די ערשטע יאָרן געהאַט ליכטיקע מאַמענטן. זייענדיק דאָרט אַ צאָל יאָרן, האָט ער, ווי ער דריקט זיך אויס, צו דערציילן „אחד מני אלף“ פון די פאַסירונגען און זיינע איבער-לעבענישן. אין פלאַנסק האָט ער זיך שוין אַרויסגעוויזן אַלס גרויסער כלל-טוער.

פלאַנסק, ווי פיל פויליש-יידישע שטעטלעך, האָט זיך געהאַט אירע מעלות און חסרונות, אירע מחלוקות און כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן. אין פלאַנסק איז געבוירן געוואָרן דער זון פון אַביגדור דוד גרין,

ווי ער האט געפילט, ווען ער האט געזען וואס פון פוילישן יידנטום איז געווארן.

ר' יחזקאל מיכלזאן, וועלכער האט מסתמא ווי דער רמ"א (ר' משה איסרלס) פון קראקע, געטראכט, אז „טוב פת חרבה ושלוחה בה במדינות אלו, מלכות קרקוב, אשר אין שנאתם גוברת עלינו כמו במדינות אשכנז“ (בעסער אַ שטיקל טרוקן ברויט און רואיקייט אין די לענדער, אין דעם קעניגרייך פון קראקע, ווו עס איז נישט אזא שנאה צו אונדז, ווי אין די דייטשע לענדער). ער האט צוגעזען ווי די דייטשן האבן פארוואנדלט מדינת פוילן אין איין גרויסן קבר פארן פוילישן יידן-טום. ווען ער וואלט כאטש געווען דערלעבט צו זען דעם סוף פון נאציזם, די נקמה פארן פארגאסענעם יידישן בלוט, די נקמה פאר דעם גרויל פון די נאצי-פארברעכנס אין דעם לאנגן פינצטערן קאשמאר. ווען ער וואלט כאטש געווען דערלעבט צו זען דעם נס פון דעם פערטל מיליאן פוילישע יידן געראטעוועטע פון דער קאטאסטראפע.

ער האט אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה מיט דער אלטער פראגע פון איכה: „אם יש מכאוב כמכאובי“ — איז דען פאראן אזא ווייטיק ווי מיין ווייטיק...

III

פארפאסער פון אומצאליקע ספרים

(ביבליאגראף און כראניקער)

פארשידנארטיק איז געווען זיין שאפן, רייך געווען די טעמאטיק פון זיין שרייבן. ער האט געשריבן הלכה, דרוש, מוסר, חכמת ישראל, היסטאגראפיע, מעשות, געשריבן אין העברעיש-רבינישער שפראך און אין יידיש פארן המון עם, אין זינען געהאט אפילו די פרוי, וואס לייענט בלויז יידיש, אדער דעם „עברייטישט“ פון „צאינה וראינה“. ער פאלגט נאך די הלכה ליטע-ראטור פון די „גדולי פוילן“, שרייבט „שאלות ותשובות“ אין סכאלאסטישן נוסח און סטיל — אים ציט אבער צום פאלק. ער איז ארגאניש פארבונדן און געקניפט מיט די פאלקס-מאסן און ער שענקט זיי די גרעסטע אויפמערקזאמקייט. באזונדער האט ער א טיפע פארשטענדעניש פאר דער פאלקס ליטעראטור, פאר פאלקלאר. ער האט א חוש פאר פילאלאגיע (זאל זיין אין דעם פרימיטיוון זין), און האט ליב אויף צוואמלען אוצרות פון דער עלטערער יידישער ליטע-ראטור, ער האט דאך אוועקגעגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן און אויך אוצרות געלט אויף איינצו-זאמלען זעלטענע ביכער און מאנוסקריפטן, און ווו

ער א גרעסערן מאמר וועגן מוסרים, אז זיי זענען נישט אין כלל ישראל. א מסור איז ווי אן עובד עבודה זרה. ער רעדט דארט מיט די שארפטע ווערטער קעגן מוסרים און מלשינים.

עס איז דעריבער ביי אים געווען א פרייד, ווען ער האט באקומען פון דער ווארשעווער קהלה און באזונדער פון זיין קרוב העשיל פארבשטיין, דאן פרעזעס פון קהלה-ראט און פרעזידענט פון מזרחי אין פוילן — די איינלאדונג צו ווערן איינער פון ועד הרבנים אין ווארשע.

דעם אמט אין ווארשעווער ראבינאט האט ער אנגענומען אין חשון תרפ"ב, און אים אנגעהאלטן מיט גרויס כבוד ביז די טראגישע טעג פון 1939, ווען ווארשע איז געפאלן און די נאציס האבן זיך גענומען דורכפירן זייערע טיילוואנישע פלענער פון שאפן יידישע געטאס און זיי חרוב מאכן. צו זיין גרויסן ווייטאג האט ער געזען די חורבות פון נאלעוויקס, גענשע, פראנצישקאנער, דזשיקע, סמאטשע, פאנסקא, טווארדע — די געגנטן ווו עס האט געברויזט מיט אן אייגן-ארטיק יידיש פאלקס-לעבן. ער, ווי אלע קדושים פון פוילן, האט דורגעמאכט די אוממענטשלעכע פייניקונג-גען מצד די דייטשע סאדיסטן. מען קאן זיך פארשטעלן

פורט). „שירת ישראל“ (דפוס ירושלים תרנ"ז). „עין הבדולח“ (פיעטרקוב תרס"א).

דער דאזיקער ר' ישראל יונה איז געווען א קרוב צום „נודע ביהודה“, (ר' יחזקאל לאנדא, פראגער רב; שטאמען פון אפט. באריכות וועגן דער לאנדא-קאצ' נעלביגנס-איטינגא משפחות אין ספר דעת קדושים פון ישראל טובי' אייזענשטאדט, ז"ל 119-127). אין „הפסגה“ חוברת א', ז' ווילנא תרס"א, 1900, לויבט דער רעדאקטאר הרב הלל דוד הכהן דעם ספר „שירת ישראל“ געדרוקט אין ירושלים אין דער דרוקעריי פון י. ד. פרומקין.

אין זיין הקדמה צום ספר גיט ער אונדז עטלעכע וויכטיקע ביאגראפישע פאָרצייכנונגען וועגן אַט דעם ר' ישראל יונה ז"ל. ער ברענגט דאָרט אינטערעסאַנטע ביבליאָגראַפיע און אויטענטישע באַווייזן פון זיין קרוב ר' יוסילי ליכטנשטאַט פון לובלין, דעם גרויסן בקי אין יחוס, אויף וועמען דער סעראַצקער רב האָט געזאָגט, ז': „נהירין לי' שבילי דיחוסא כשבילי דמתיה“. די הקדמה איז געשריבן אויף אַ וויסנשאַפֿט־לעכן אופן. צום סוף ברענגט ער אַ צאָל בריוו פון באַרימטן פּויונער רב ר' עקיבֿע איגר צו דעם קעמפּנער רב ר' ישראל יונה (איין בריוו איז דאָטירט „כ"ד אלול ע"ח“ און דער אַנדערער בריוו „יום א' א' דר"ח מרחשון תקפ"א“). ער טיטולירט דעם ר' ישראל יונה „הרב המאור הגדול הגאון המפורסם, נר ישראל“. אין ביידע בריוו פאַרלאַנגט ער פון אים, ער זאָל שיקן קמיעות פאַר קראַנקע. איין קמיע פאַר אַ בחור פון 16 יאָר אַלט, קראַנק אויף „חולי נופל ר"ל“; די צווייטע קמיע פאַר אַ פרוי וואָס איז אַראָפּ פון זינען „מטושטשת בדעת“, פאַר וועלכער דאָקטוירים געפינען נישט קיין מעדיצין. דער באַרימטער גאון פון פּויונאַן חתמעט זיך „הק' עקיבא גינז מא"ש“, די חולי־נופל (עפילעפסיע, פאַליגיע) איז אַ שרעקלעכע קראַנקהייט. פיל מענטשן און צדיקים פון דור האָבן געזוכט עצות ווי אַזוי צו פטרן די קראַנקהייט.

אין דעם ספר „איגרות סופרים“ (בריוו פון די איגר סופר משפחות, צוזאַמענגעשטעלט פון שלמה סופר), איבערגעבנדיק דעם נוסח פון די בריוו צום מהר"י לאַנדאָ, גיט דער רעדאַקטאָר־מלקט אַ נאָכ־באַמערקונג, אַז אויך ר' עקיבא איגר, פלעגט געבן קמיעות, נאָר צוליב עניוּת, האָט ער דאָס איבער־געגעבן צו ר' ישראל יונה לאַנדאָ; „אמר הסופר: ולמודעי אני צריך, כי לא זר היה מק"ו רעקא" ז"ל ענין הקמיעות, כי גם הוא נתן לפרקים קמיעא בשעת הדחק, אמנם מרוב ענותנותו בכל מה שיכול לפטור עצמו מן הדין עשה ופרק מעל צוארו והטיל משא דבר ה' על אחר שאתמחי גברא ואיתמחי קמיעא שלו. כמו הגאון מהר"י לאנדאָ ז"ל הנ"ל“.

נאָר ווו ער האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט, געמאַכט הערות, פאַרשריבן ספּעציעלע נאָטיץ־פאַפּירלעך און פון צייט צו צייט געלאָזט הערן פון זיך דורך אַ נייע דערשינען ספר.

אין פאַרשיידענע צייטן זענען דערשינען זיינע גרעסערע און קלענערע ווערק, אויך מעשה ביכלעך, כראַניקס און מאָנאָגראַפיעס און אנד. עובר לסוחר מאַטעריאַלן. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין פאַר־שיידענע צייט־שריפטן, תורה־זשורנאַלן, היסטאָרישע שריפטן און אין שו"ת ספרים. אין אָנהויב פון זיין פריער דערמאָנטן „הר הבית“, רעכנט ער אויס אַלע זיינע ספרים, אַלע זיינע גרעסערע מאמרים און „תול־דוח“ באַשרייבונגען, אַלע זיינע „קונטרסים“, וואָס זענען אַריין אין ספרים פון אַנדערע מחברים.

פון די מערסט באַקאַנטע ספרים זיינע, זענען אונדז באַקאַנט די ספרים „דגן שמים“ (תרס"א), „אבן יחזקאל“, „מסורת ההגדה“, „דברי השירה“, „בית צדיק“, „כבוד הבית“, „צפחת השמן“, „חוסן רב“, „גבעת פינחס“ וועגן ר' פינחס'ל קאַרעצער, הגהות אויף ש"ס און משניות. שו"ת „בית יחזקאל“ (352 זייטן, פיעטרקוב תרפ"ד); „פינות הבית“ (344 זייטן, תרפ"ה); דאָס באַרימטע ספר „תירוש ויצהר“ (גרויסן פאַרמאַט שו"ת קרוב צו 500 זייטן דערשינען תרצ"ג); „בית צדיקים“, מאָנאָגראַפיע וועגן דער פאַרצווייגטער מרגליות משפחה, וועלכע רעכענט זיך אַלס אַפּשטאַמיקע פון מאיר נתיבים; הסכמות הערות צום ספר נפלאות היהודי און פיל אַנדערע קלענערע און גרעסערע ספרים (14). אַבער חוץ די טויזנטער פאַרעפנטלעכע זייטן אין ספרים און פאַרשיידענע צייט־שריפטן, האָט ער געהאַט פאַרטיק צום דרוק כמעט נאָך אַזוי פיל אין מאָנאָ־סקריפט און אויך געהאַט אין באַזיץ מאַסן מאַטעריאַלן, זייער וויכטיקע, פאַר פאַרש־אַרבייטן וועגן רבנות ביי יידן און וועגן חסידות.

מיר ווייסן פון זיינע נאָך נישט געדרוקטע ספרים, וועלכע ער דערמאָנט, ווי זיי וואָלטן געווען געדרוקט: „אמרי יחזקאל“ אויף תורה און הפטרות, „מעט צרי“ אויף תנ"ך, שו"ת מהדורא תנינא; אַ ספר אויף דעם „ריקאַנט“, ספר הכללים אויף אַ צאָל סוגיות אין ש"ט, דרושים א. א. ספרים. ער האָט אויך געגעבן צענדליקער הסכמות אויף ספרים און רעדאַגירט און אַרויסגעגעבן ספרים פון גדולי ישראל. איין ספר אַזאַ וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן דורך דעם „מרכז מפייצי תורה ודת בפולניה“ אין יאָר תרצ"ד, איז דאָס ספר „עלה דיונה“ פון זיין עלטער־שווער דעם באַרימטן קעמפּנער רב, ר' ישראל יונה לאַנדאָ ז"ל. דאָס ספר איז אויף אגדות תלמוד ירושלמי און אַנדערע חדושי תורה. דער מחבר איז אויך באַרימט מיט זיינע אַנדערע ספרים: „מעון הברכות“ (גידרוקט תקע"ו אין דירנ־

(„דור ל'ג לר' יוחנן הסנדלר“), הלל הנשיא —
און ביז ער פירט צו צום „נעים זמירות ישראל“,
צו דוד המלך.

ער איז געווען דער ליידנשאפטלעכער רבנישער
ביבליאפיל. זיין פארמעסט, זיין ארבייטס־קראפט,
ווי שוואך און קרענקלעך ער איז געווען, איז געווען
גוואלדיק און אויף דעם געביט פון רבנישע ביבליא־
גראפיעס און מאָנאָגראַפיעס איז ער געווען, איינער
פון די פיאנערן.

אמת, אין זיינע מעשה'לעך פעלן נישט קיין
גוזמאות, טייל פון זיינע ביבליאָגראַפישע און כראַ־
נאָלאָגישע אַרבייטן זיינען ווייט פון צו זיין וויסנ־
שאַפטלעך־פינקטלעכע; ער איז אויך נישט דער
מצמצם, קלייבער פון ווערטער, ער איז נישט אַ
פאַכקענעווידיקער אַרכיטעקטאָר פון גוטן זאץ און
אַפּטמאַל ווידערהאַלט ער זיך. אַפּטמאַל איז ער מאַריר,
דאָרט וווּ מען קען מקצר זיין, אָבער דאָס ענדערט
נישט זיין ווערט און באַדייט פאַר אונדזער קולטור־
געשיכטע, פאַר ליטעראַרישן שטודיום. ער האָט דאָך
געפנט פאַר אונדז נייע רעזערוואַרן פון אומבאַ־
קאַנטער עשירות פון פאַלקס מעשיות, געשיכטעס פון
גרויסע יידישע פערזענלעכקייטן, וואָס מיט זיי איז
פאַרבונדן יידישע געשיכטע, שפּריכווערטער, וועלכע
זיינען שוין כמעט ווי פאַרגעסן געוואָרן, זיינען
דורך זיין זכרון און ערודיציע אין הויפנס מעשה־
ביכלעך באַנייט און אויפגעלעבט געוואָרן.

געשריבן האָט ער, ווי דערמאָנט, זייער אַ סך,
אויב ניט אייגענע ספרים, צושריפטן צו ספרים פון
אַנדערע מחברים, אַזוי אין די ספרים פון ר' ישראל
בערגער (עשר קדושות, עשר אורות, עשר צחצחות,
עשר עטרות), באַשרייבונגען פון אַ וואַסערע פערציק
רביים, די אבות פון חסידים; אַזוי אין „שם הגדולים
החדש“ פון ר' אהרן וואַלדן, נאָכפאַלגנדיק דאָס
באַרימטע ווערק פון ר' חיים יוסף דוד אַזולאַי
(חיד"א). דאָרט דריקט ער דעם „קונטרס התקנות“
פון וואַרשעווער קהלה אין יאָר תרמ"ו, צו פאַרמיידן
לוקסוס־לעבן, צו קאַרגן אין שמחות־סעודות, נישט
אויסצוגעבן צופיל געלט אויף קליידונג, חתונות,
אויפרופן א.א.וו. אַזאַ ענליכע תקנה האָט אויך
דער „נודע ביהודה“, ר' יחזקאל לאַנדאָ איינגעפירט
אין פראַג. אין ספר „יכבד אב“, אַ צוגאַב צום
דערמאָנטן „שם הגדולים החדש“, האָט ער אויך
פאַרעפנטליכט צום ערשטן מאל אַ „מגילת הנס“,
געשריבן אין כתב־יד פון קעפנער רב, וועמעס
ביאָגראַפיע ער האָט געדוקט אין ספר „עין הבדולח“
אלס אַריינפיר און אין זיינע הקדמות צו די ספרים
בית יחזקאל און פינות הבית. אין דער מגילת הנס
ווערט איבערגעגעבן ווי דער קעמפנער רב ר' יוסף

צום סוף פון ספר ברענגט ער פאַרשיידענע
מעשה'לעך און „מופתים“ פון קעמפנער רב, אויך אַז
ר' עקיבא איגר זאָל געווען שרייבן קיין קעמפנע אויפ־
צונעמען אַלס רב זיין זון ר' יוסף שמואל הלוי לאַנדאָ
און אַז דער ווילנער גאון (הגר"א) זאָל געווען זיין
אַמאַל אין קעמפנע ביי דעם הרב לאַנדאָ און בכלל
דעם גאַנצן יחוס פון דער דאָזיקער גאונים משפחה.
נישט אַלץ קען אָנגענומען ווערן פאַר אויטענטיש.
וועגן דער מעשה פון ווילנער גאון ברענגט ער אַליין,
אַז דאָס איז אוממעגלעך, ווייל דער „מעון הברכות“
איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין קעמפנא אין
יאָר תקמ"ו, דאָרט געווען ביז דער פטירה אין יאָר
תקפ"ד און דער גר"א איז געבוירן געוואָרן אין יאָר
הת"פ און אָפּגעריכט גלות אין דער יוגנט, ווי עס
ווערט געבראַכט אין „עלויות אליהו“. דער שווער
פון קעמפנער רב איז געווען דער באַרימטער רב און
גביר ר' שמואל פרץ, ברודער פון מקובל ר' ארי'
ליבוש פרץ פון לעווערטאָוו (לעברטוב), זון פון
באַרימטן פרנס משה פרץ פון לעברטוב לעבן לובלין,
ברודער פון ר' ישראל פרץ דער שווער פון ר' לוי
יצחק באַרדיטשעווער, (מחבר פון „קדושת לוי“) וועל־
כער איז אויך געווען לעווערטאָווער רב. אַן אינטע־
רעסאַנטע פאַרצווייגטע משפחה. די ביבליאָגאָפיע און
יחוס איז פון גרויס קולטורעלן ווערט.

אין דעם זעלבן נוסח און סטיל שרייבט ער זיינע
אַנדערע מאָנאָגראַפיעס איבער פאַרשיידענע יידישע
גדולים און די קורצערע ביאָגראַפישע אַריינפירן ביי
פאַרשיידענע ספרים. ער שרייבט נישט ווי אַ פאַכמאַן,
ווי אַ פאַרשער. ער איז נישט דער וויסנשאַפטסמאַן,
וואָס זאָל באַנצן וויסנשאַפטלעכע מעטאָדן, דעם
וויסנשאַפטלעכן סדר, ער שרייבט אַלטמאָדיש — מען
קען אים אָבער דאָך פאַררעכענען צווישן די געציילטע,
גאַר ווייניקע אַלזייטיקע שרייבער, ספּעציעל צווישן
רבנישן קלאַס, האַבנדיק אַזאַ גוואַלדיקן אינטערעס צו
אַזאַ סאָרט ליטעראַרישער אַרבייט וואָס איז פאַרבונדן
מיט אַסך שוועריקייטן און פאַדערט אַ סך אַנשטרענגונג
אין באַארבעטן אַזאַ פאַרוואַרלאָזט, נישט צעאָקערט
פעלד.

עס ליגט פאַר מיר דאָס ספר „זכרון שמואל“ (וואָר־
שע 1908) פון אַסטראָווער רב ר' שמואל שמרי'
שמערל, תלמיד פון קאַזשעניצער מגיד און רבי פון
לובלין ר' יעקב יצחק הורוויץ, איינער פון די אַנ־
זענסטע רבנים אין פוילן. איז דאָרט דאָ צווישן
אַנדערע הסכמות אויך אַ הסכמה פון הרב מיכלאָו
מיט איינעקע נאָטיצן וועגן דעם מחברס אַפּשטאַם.
איר האָט דאָרט אין דעם איינ־און־אַהאַלבן זייטל אַ
גאַנצן צווייג פון שלשלת היוחסין, אָנפאַנגענדיק
פון „בית שמואל“, רמ"א, רבי העשעל ביז צו רש"י,

השמן, לויבנדיק דעם זונס אַרבייט, זאָגנדיק: „כי בעברי ע"פ ספרך ראיתי כי כל הדברים ממקום קדוש יהלכון וממקורות נאמנים ואמתיים מקובצים..." און גיט צו אייניגע אויסבעסערונגען, צוגאבן א. א.וו.

דער סטיל און נוסח פון אַט די ספרים איז דער זעלביקער ווי דעם פאָטערס. ווייזט אויס, אַז דער פאָטער האָט דעם מאַטעריאַל רעדאָגירט. עס איז זיכער, אַז אַלץ איז געטאָן געוואָרן אונטער זיין השגחה. ר' ישראל בערגער, ציטירענדיק פון „שמן הטוב“, דערמאָנט הרב צבי יחזקאל מפלונסק, אַלס מחבר, פאַרגעסנדיק, אַז דער „שמן הטוב“ איז פון מיכלזאָנס זון. עס איז בכלל שווער צו גלייבן אַז אַ יונגערמאַן פון 19 יאָר (געב. תרמ"ו, ווי אָנגעגעבן אין „פתח הבית“ ז. 21) זאָל שוין האָבן אַזויפיל ידיעות וועגן אַזעלכע גדולים ווי דער רבי ר' שמעלקי און ר' פינחס הורוויץ, מחבר פון „הפלאה“ און „מקנה“. עס איז דעריבער קיין ספק נישט אַז די אַרבייט איז מערסטנס געטאָן געוואָרן מיטן כוח פון פאָטער.

צוזאַמענעמענדיק אַלע אַרבייטן פון הרב צבי יחזקאל מיכלזאָן, ווייזט זיך אַרויס, אַז די אַרבייטן דאַרפן האָבן אַ געהעריקן רעדאַקטאָר. ווען דער מאַטעריאַל וואָס ער האָט צוזאַמענגעקליבן זאָל געווען דורכגיין די האַנט פון אַ דערפאַרענעם רעדאַקטאָר און וויסנשאַפטלער, וואָלט זייער ווערט געווען צענפאַך גרעסער. אַלס מוסטער קען אונדז דינען זיין מאמר „רבנו שבתי ז"ל, משורר מפרג“ (בעהמח"ס „שפתי חכמים ושפתי ישנים“) וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין „דגלנו“ (העברעיש-ליטעראַרישער אגודה-שריפט אין פוילן) פון שבט תרפ"א. דער דאָזיקער ר' שבתי שטרים, דער זון פון קדוש ר' יוסף הי"ד (געהאַר- געט געוואָרן על קידוש השם), וועמעס פאַמיליע נאָמען איז געווען באַס, איז געבוירן געוואָרן אין דער באַקאַנטער פוילישער שטאָט קאַליש אין יאָר ה'א"ת. אַלס קינד האָט ער פאַרלאָזט זיין געבורט-שטאָט און אַוועק לערנען אין די ישיבות פון פראַג, נאָכדעם געוויינט אין ווין, פאַנאָן און אַנדערע מקומות, באַזוכט די גרעסטע ביבליאָטעקן און זיך פאַרנומען מיט שאַפן אויפן געביט פון „חכמת ישראל“. אין יאָר תל"ה האָט ער זיך באַזעצט אין אַמסטערדאַם, דאָרט געוויינט ניין יאָר און פאַרעפנטליכט אין יאָר ה'ת"ם דאָס ספר „שפתי ישנים“ מיט וועלכן נישט בלויז יידישע חוקרים, נאָר אַפילו נישט-יידישע געלערנטע און פאַרשער באַנוצן זיך.

דער דאָזיקער ר' שבתי איז געווען אַ וואַנדערער און אויך אַ טוער. ער האָט זיך באַזעצט אין דירנפורט, שלעזיע. דאָרט אָפּגעדרוקט עטלעכע וויכטיקע קאַטאַ- לאַגן און פאַרעפנטלעכט זיין באַרימט ספר „שפתי

שמואל לאנדאָ מיט זיינע חברים, זענען אַמאָל, פאַרנדיק שושן פורים אויף אַ געפרוירענעם טייך, אַריין אין וואַסער, שיער נישט דערטרונקען געוואָרן. נאָר על פי נס געראַטעוועט געוואָרן.

ער האָט דאָרטן אַנדערע וויכטיקע באַמערקונגען, נאָטיצן און ביאָגראַפישע צוגאַבן. ווער עס נויטיגט זיך אין עפעס אַ כראָנאָלאָגישער קוועלע דאַרף מען נישט מער ווי אַ פּרעג טאָן און ער דער פּענאַמער- נאַלער בעל זכרון, גיט באַלד דעם ענטפער.

איינער פון זיינע זין, ר' אברהם חיים שמחה בונם, האָט נאָכגעפאָלגט דעם פאָטער, מלקט געווען תולדות, מעשיות, ספורים און גוטע ווערטלעך פון אדמורי"ם און רבנים און נאָכדעם פאַרעפנטלעכט עטלעכע ספרים: „שמן הטוב“ (דערשינען אין יאָר תרס"ה — 1905), אַ סאָרט מאַנאָגראַפיע פון די צוויי באַרימטע רבנים-רבנים, גרונט-לייגער פון פוילישן חסידים ר' שמעלקי הורוויץ, ניקעלשבורגער רב און ר' פינחס הורוויץ, רב אין פראַנקפורט ד'מיין און פון אייניקע אַנדערע גדולי ישראל; „דובר שלום“ (תר"ע) וועגן ערשטן בעלזער רבין ר' שלום רוקח, און זיין זון ר' יהושע, אויך אייניקע אינטערעסאַנטע כאַראַקטעריסטישע ווערטלעך פון לעמבערגער רב יעקב אַרנשטיין, מחבר פון פאָפּולערן ספר „ישועות יעקב“ און פון אַנדערע רבנים; „אהל אלימלך“ „דערשינען תר"ע, „תולדות“ פון רבין ר' אלימלך פון ליעזנסק, איינער פון די גרונטלייגער פון בעש"ט'ס חסידות און גרויסער קענער פון קבלה — אַ לעגענ- דאַרע פערזענלעכקייט אין דער חסידישער וועלט, מחבר פון ספר „נועם אלימלך“ און רבי פון באַרימטע רביים. וועגן אים זיינען פאַראַן אַן אַ שיער חסידישע מעשה'לעך און אַ גרויסער טייל פון זיי זיינען אַריין אין דער דאָזיקער זאַמלונג. אויך אַזאַ ענלעך ספר האָט ר' אברהם חיים שמחה בונם פאַרעפנטלעכט וועגן „חוזה“ פון לובלין ר' יעקב יצחק הורוויץ, דער רבי פון פשיסכע, קאָצק און שאַפער פון אַ נייעם דרך אין חסידות. דער ספר ווערט גערופן מיטן נאָמען „אהל רבי“. די אַלע ספרים זיינען אַ וויכטיקער ביי- טראַג צו דער געשיכטע פון חסידות און חסידות- פאָלקלאָר. די דאָרטיקע קיצורים פון ביאָגראַפישע און כראָנאָלאָגישע פאַרציכונגען זיינען פון נאָך גרעסערן באַדייט. אַ שטיק חסידיש-רבנישע געשיכטע, אַן אוצר פון פאָלקס-שאַפן וואָס עס האָט פאַר אונדז אויפגעדעקט און אויפגעלעבט.

די דאָזיקע אַלע ספרים זיינען פאַרזען מיט באַ- מערקונגען פון זיין פאָטער הרב מיכלזאָן. דער זון זאָגט אונדז, אַז פיל פון די ענינים האָט ער געהערט פון פאָטער. אין דעם „שמן הטוב“ האָט דער פאָטער אַ באַזונדערע ביילאָגע אין נאָמען „קונטרס צפחת

פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָ קומט אויך אַ דאַנק דעם רעדאַקטאָר פון „דגלנו“, ר' אלכסנדר זישא פרידמאַן ז"ל ה"ד, וועלכער איז, ווי באַקאַנט אויך אומגעקומען אין זומער 1943 אין די זעקס וואָכן פון וואַרשעווער אויפשטאַנד. דער דאָזיקער פּלאַמיקער אגודה־פירער איז געווען אַ מערקווירדיקע פערזענלעכקייט און גאָר־גאָר גרויסער טאַלאַנט. געשריבן שירים, מאַמרים אין העברעיש און יידיש און רעדאַקטירט דעם בעסטן אגודה־„זשורנאַל“ דעם „דגלנו“. אין יאָר 1939, נאָך דער נאַצי אָפּפאַציע, איז ער באַשימט געוואָרן צום „יודען־ראַט“ און ווי ידיעות פון עדי ראיא גיבן איבער איז ער און זיין פאַמיליע אומגעקומען על קידוש השם צוזאַמען מיט די אַנדערע קדושים פון אונדזער פּאַלק.

אין דעם רבניש־משכילישן זשורנאַל „הפסגה“ (רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער: הלל דוד הכהן לבית טריווש. יכונה ראָוין. אב״ד עיר ווילקי פלך קאַוונאַ), האָט ער זיך באַטייליקט מיט צוויי בריוו, איינעם אין חוברת א', קובץ חמישי (ווילנא תרנ״ט — 1898) און אַ צווייטן בריוו אין חוברת א' קובץ שביעי (תרס״א — 1900). שרייבט ער דאָרט אויך אין אַ זייער פיינעם ליטעראַרישן סטיל. אין ערשטן בריוו דריקט ער אויס באַגייסטערונג פאַר דער צייטשריפט וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר איין אויפגאַבע צו היטן דעם „כרם ד' צבאות“, (דעם תנ״ך און תלמוד), עס זאָלן אים נישט פאַרוויסטן די נײַ־אויפגעקומענע משכילים.

עס איז אַ זייער אינטערעסאַנטער בריוו, געשריבן פון פּלאַנסק. ער דערמאָנט דאָרט, אַז נאָך זייענדיק אין קראָסניבראַד, אין יאָר תרנ"ב, האָט ער געענטפּערט איינעם וואָס האָט זיך געווייזלט, פאַרוואָס דער בעל הגדה איז אויפגעצאָרנט אויף דעם רשע"ס שאלה, ווען אין דער תורה איז גאָרנישטאַ אַזאַ שטרענגער ענטפער.

ער האָט דערויף געענטפערט אַזוי: דער חכם
פרעגט אַ שאלת יחיד, אַ פראַגע פון אַן אינדיווידועלן
פערזאָן, „והיה כי ישאלך!“ ער וויל פשוט וויסן,
האָט ער דערויף אַ רעכט און מען דאַרף אים ענט-
פערן מיט כבוד... ביים רשע ווערט געזאָגט: „והיה
כי יאמרו“... ער רעדט אין נאָמען פון אַ רבי, פון
אַן אַרגאַניזירטע חברה, וועלכע האָבן באַשלאָסן אָפּ-
צופערגן די דאָזיקע עבודה, עפענטליכע אַפיקורסות —
איז הקהה את שנינו! דאַרף מען אים געבן דעם
שאַרפן ענטפער.

הרב צבי יחזקאל מיכלזאן האט אויך פאר-
עפנטלעכט פיל בריוו פון זיין פאמיליען-קארעספאנ-
דענץ און אויף וויפל זיי זאלן נישט טראגן קיין פרי-
וואט-פערזענליכן כאראקטער, שפיגלען זיך דאך אפ

[illegible]

א בריוו אין האנטשריפט פון הרב מיכלזאן

חכמים", וואָס איז אָנגענומען געוואָרן בכל תפוצות ישראל. אויף דער עלטער האָט ער זיך אַ סך אָנגעליטן. די ערשטע פרוי איז אים געשטאַרבן. די צווייטע הייראַט האָט געבראַכט קריגערייען אין הויז. דאָ דרוקעריי איז איבערגעגאַנגען צו זיין זון. די דרוקעריי, די ערשטע אין דירנפורט, וואָס ער האָט געגרינדעט איז געשלאָסן געוואָרן דורך יעזואיטישע מסירות, אַז אין ספר „שערי ציון" פון באַרימטן מקובל ר' חיים וויטאַל, תפלות, תחינות און פיוטים געפינען זיך געבעטן קעגן די קריסטן. עס האָבן נישט געהאַלפן די באַווייזן פון פּראָפ. גאָטפריד פאַול, אַז אין ספר געפינען זיך נישט קיין שלעכטע אויסדריקן קעגן קריסטן אָדער קעגן קריסטנטום, נאָר קעגן די פאַר-צייטיקע ווילדע היידן. ער, מיט זיין זון, ר' יוסף, זיינען אַ צייט געווען אַרעסטירט געווען אין ברעסלוי. ער איז נפטר געוואָרן אין דירנפורט אין יאָר תע"ח.

דאס איז א מאַנאָגראַפֿיע פֿון אַ פּאָפּולערער פּערזאָן און דאָך פרעמד פּאַרן ברייטן עולם. די שפּראַך, דער סטיל און דער געבוי פון דער עסיי איז מאָדערן, וויסנשאַפֿטלעך און קלאַר. דער מאַמר האַלט איך, איז פון די בעסטע וואָס הרב מיכלזאָן האָט געשריבן.

אויך איז ביי מיר נישט קיין חילוק, אלע קינדער זאלן לעבן, זענען ביי מיר גלייך, איך האב זיי אלע גלייך ליב... ע"כ ליבה הארצדיקה קינדר, חוסו נא עלי ועליכם והסירו הקנאה והשנאה מלבותיכם... אביכם הכותב בדמע ובמר נפש.

שמואל אליהו שווערדשארף

אומצאליקע אזעלכע פאמיליען קארעספאנדענציעס, פאמיליען-ארכיוון און כתבי יד האט ער פאר-עפנטליכט. די דאזיקע אלע מאטעריאלן צוזאמענגענומען, קענען נוצן פאר א וויכטיקן היסטארישן אוצר, זיי האבן א היסטארישן און קולטורעלן ווערט. איצט, אין צייט פון אומקום און חורבן פון אונדזער פויליש יידנטום איז געווען וויכטיק צו באקענען זיך מיט אלע צווייגן פון פוילישן יידנטום און זיין פאר-גאנגענהייט. פאר אט דער פארשונג האט הרב מיכל-זאן אונדז מוכה געווען מיט קאלאסאלע ארבייטן, זייענדיק אליין א קינד פון יענער פרומער גלאר-רייכער פארגאנגענהייט, צוגעבונדן צו די אלע דורות לעבנדיק אין גייסט פון יענע דורות צדיקים, רביים און „גוטע-יידן“.

הרב מיכלזאן ז"ל איז געווען דער גרויסער פשטן אין לעבן און אין שאפן, א פאלקסטימליכער מענטש, א „רבנישער רבי“. און אין זיין שרייבן איז דא פשוטע שטילע פרומקייט, לייכטע פאלקס-טימלעכע „קבלה“. זיין פאלקס-טימלעכקייט דריקט זיך באזונדערס אויס אין זיין ליבע צו יידיש לשון. ער איז א חובב יידיש. אין אלע זיינע שריפטן ברענגט ער אריין דעם יידיש עלעמענט, צי דאס איז אין הלכה, צי אין דרוש, צי אין באשרייבונג. פארשיידן זיך, און זיין יידיש איז נישט קיין מאדערנער, כמעט עברי-טייטש יידיש, אבער דאך רייך מיט יידיאמען, שפראכליכע אויסדרוקן און ווארט-שפילן. ער איז נישט קיין יידישיסט, אבער א חובב יידיש איז ער יא. עברי-טייטש יידיש שטראלט פאר אים מיט קדושה, מיט פאלקטימליכער הארציקער פרומקייט, צניעות-דיקייט און גאטפארכטיקייט. ער האט געהאט, ווייזט אויס, א פאזיטיווע אייגנשטעלונג פאר יידיש. נישט געקוקט וואס העברעיש, די תורה-שפראך, איז ביי אים לשון הקודש, די הייליקע שפראך פון אונדזערע אבות, וואס דארף אלס אזעלכע באטראכט ווערן ביי יעדן יידישן מענטש און וואס וועט מיט גאטס הילף צוריק ווערן די לעבעדיקע גערעדטע שפראך פון יידישן פאלק, האט אבער יידיש אויך אין זיך הייליקע פונקטן איז א נאציאנאליזירנדיקער פאקטאר און קעגן אסי-מילאציע.

די דעמאלטדיקע יידיש-רבנישע השקפות. די דעמאלט-דיקע געשעענישן און די פאמיליען-אנגעלעגנהייטן זיינען זייער כאראקטעריסטיש פאר יענער צייט און פאר די דעמאלטדיקע חסידים, רבנים מיט זייערע אנוויקטן, אינטערעסן און האפענונגען. אינטערעסאנט זיינען די בריוו אויך מיט זייער ספעציפיש פוילישן יידיש פון יענער צייט און אויך מיט זייער אויסלייג. מיר וועלן בריינגען א מוסטער פון איין בריוו, נישט ענדערנדיק אפילו דעם אויסלייג. דער בריוו איז פון זיין זיידן און עלטער-שווער ר' שמואל אליהו שווערדשארף ז"ל אין וועמעס הויז ער און זיין פרוי זיינען אלס קינדער דערציגן געווארן:

„ב"ה יום ג' צום העשירי תר"ל יעזיערני.

„ליבה הארציקה קינדר! עטץ זאלט נישט מיינען אז איך בין אוועקגעפאהרען אין וועל נישט זיין בביתי אויף ענקרי הייליגע מוטערס יאהרצייט, האב איך ח"ו אין איהר פארגעסן, ניין קינדער ניין, גלייבטן מיר אז איך האב נאך איין מיניט אין דער הייליגער נשמה נישט פארגעסן... דעם ערשטן טרייען לעבן נישט פארגעסן עד שובי לעפרי...“

ער זאגט אן די קינדער ווי זיך צו פירן אין טאג פון יארצייט, צו לערנען משניות אין הויז און אין אנדערע שולן, צו טיילן צדקה פון זיין „קאסע“ און פאסטן אין טאג פון יארצייט. ער פיר אויס: לדעתי וועל איך דעם טאג אי"ה בל"ג בלעמבערג זיין על קבר זקניכם הגאון חכם צבי זלה"ה, וועל איך ענק ג"כ מזכיר זיין.

אין אן אנדער בריוו געשריבן „אור ליום ה' י"ב טבת, תרל"ה, שרייבט ער:

„בני ובנותי היקרים!

„לבעבור שבאתם עתה להשתטח על קבר אמכם הצדיקת ז"ל. הן אני בעודני חי, באתי בדברי אלה להעיר את רוחכם, אבקש מאתכם עס זאל צווישען אייך נישט זיין קיין קנאה און קיין שנאה, כי כלכם מבטן א' יצאו, הש"ת איז יודע אז די קנאה מיט דער שנאה, וואס צווישען אייך, איז זיך מתגבר בכל יום ויום, נעמט מיר צי מינה גאנצי כחות, בפרט אזוי ווי איך בין נעביך קלאר אין יעדינס שטאנד, איז עס אפילו גאהר באמת שנאת חנם, — הנני מעיד עלי שמים וארץ, איך שווער אייך ביי מיין גאנץ לעבין, שמיום שמתה עלי אמכם ז"ל, זה חמשה שנים, איז ביי מיר מאוס ונמאס כל תענוגי עולם הזה, מינה געדאנקען רוהען נישט יומם ולילה, נאר קלעהר איבער אייך, הגם עטץ שפיהרט דאס נישט, אויך דאכט זיך אייך אז איך העלף אייך ווייניג, איך בין נישט אימסטאנד אייך מיט מעהר צו העלפן, —

מיינע זכרונות פון פלאנסק

איז געשטיגן צוזאמען מיט דער מידקייט און עס איז אויפגעגאנגען אין מיר א בענקשאפט צו מיין היים. כאטש נישט קיין גאנצע צען וואָרסט, זענען מיר געפארן אויף דעם וואָגן קנאָפּע צוויי שעה און עס האָט מיר אויסגעזען, אַז מען האָט מיך פאַרפירט אין אַ ווייט און אומבאַקאַנט לאַנד. איך האָב געטראַכט וועגן צוריקלויפן קיין סאַכאַטשין, נאָר כ'האַב געוואוסט, אַז מיין ברודערל וועט נישט דערגיין אַזאַ מהלך. איך האָב אויך געוואוסט אַז דאָרט איז שוין מער נישט מיין היים. איך האָב אַליין געזען ווי מיין טאַטע האָט צענומען די דעמבענע שאַנק, די ניקלנע בעטן, און מען האָט אַלץ געלאָדן אויף אַ וואָגן. אויף דעם וואָגן מיט די שטוב־זאַכן. זענען געפארן די עלטערן און אונדז — די צוויי קינדער, האָט מען געשיקט מיט דעם „פאַטשטאָווער“ באַלעגאַלע.

אַ דריבענער רעגן פראַשעט. עס איז מיר קאַלט. איך שטעל איבער די פיס. מיין קליין ברידערל הייבט אָן וויינען. עס זענען שוין אַדורך עטלעכע שעה. די פערד ווילן באַפרייען די מאָרדעס פון די לידיק־געוואָרענע זעק און פאַכען מיט זיי. אַ פיש־יידענע מיט אַ ווייסע קופּקע, האָט צעשפרייט די פייכטע הענט. איך זע אויף זיי די זילבער־שיפן פון פיש. זי דערנענטערט זיך צו אונדז.

— קינדערלעך, וויי איז מיר־נישט... עץ ווערט דאָך געפרוירן... וועמענס זענץ עץ?

עס האָט מיר אַ שלאָג־געטאָן דער ריח פון פיש. מיט דעם וואָרעמען און רויען אַטעם פון דער יידענע, האָב איך דאָס ערשטע מאל דערהערט דעם האָרטן פלינצקער יידיש, וואָס האָט זיך אונטערגעשיידט פון דעם קלינגענדיקן יידיש וואָס מען האָט גערעדט אין סאַכאַטשין. איר יידיש איז געווען פול מיט „אַען“.

עס איז געוואָרן אַ קרענצל אַרום די צוויי פאַר־בלאָנדזשעטע קינדער ביים לידיקן וואָגן פון סאַכאַט־טשינער באַלעגאַלע. מיט אַ מאל האָב איך געזען ווי עס שפאַרט זיך דורך אַ וועג דער היימישער באַלע־גאַלע, און נישט ענטפערנדיק אויף די ווייבערישע

איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַכט יאָר. פון קליינעם שטעטלע סאַכאַטשין איז געקומען אַ וואָגן, אויסגעבעט מיט שטרוי, מיט עטלעכע „געזעסן“, אויף וולעכע עס זענען געזעסן יאָריד־פאַרער, באַפעלצטע, כאַטש עס איז געווען שפעטער האַרבסט.

דער באַלעגאַלע, אונדזערס אַ שכן פון סאַכאַטשין, איז אַראָפּגעשפרונגען פון דער קעלניע און אויס־געטאָן די ציימלעך פון די צוויי פערד. דער וואָגן איז פאַרפארן אויפן פלינצקער מאַרק, לעבן די געשטעלן פון פיש און אויבסט.

דער מאַרק־טאָג איז שוין געשטאַנען אין סאַמע מיטן ברען.

דער באַלעגאַלע האָט פאַוואַליע אָנגעטאָן זעק האַבער אויף די פערדישע מאָרדעס, צוגעבונדן די זעק צום לויזן געשפאַן פון די פערדישע קערק און איז נעלם געוואָרן צווישן די סאַדאָווינקעס און פישער־ווייבער. ער האָט אין גאַנצן פאַרגעסן, אַז מיין מאַמע האָט אים אָנגעטרויט צוויי יונגע פאַסאָזשירן — מיך און מיין ברודערל, וואָס איז אַלט געווען פינף יאָר. איך בין געשטאַנען לעבן דעם לידיק־געוואָר־רענעם וואָגן און געדריקט אין מיין האַנט דאָס הענטל פון מיין ברודערל.

דער פלינצקער מאַרק האָט מיך איבערראַשט. איך האָב קיינמאל נישט געזען אַזאַ אָנפאַר פון מענטשן. איך האָב געקוקט אויף דעם געוויקלטן קרייז פון די קוישן אויבסט, אויף די לאַנגע רייען פון פישער־יידענעס מיט די פיש־באַליעס. איך האָב נאָכ־געקוקט די פויערים וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אין לאַנגע ברוינע זשופאַנען ביז דער ערד, מיט בייטשן אין די הענט. איך האָב נאָך קיינמאל נישט געזען אַזעלכע אויסטערלישע יידן מיט רויטע פנימער און נישט געהערט מיט איין מאל אַזאַ הירזשעריי פון פערד און נישט געזען אַזאַ אָנזאַמל פון פאַרמאַנעס און באַלעגאַלעס.

איך בין אַ געדולדיקער געשטאַנען אין מיטן מאַרק און עס איז מיר טרויעריק געוואָרן. דער טרויער

פרוינצימערס". וואָס זענען פאַרפירט געוואָרן פון „באַטריגער" מיט די געפאַסטע קראַגעלעך און זיל-בערנע שטעקעלעך אין די הענט. טייל מאל האָב איך געהערט לידער רעוואָלוציאַנערע, וועגן „פינפטן יאָר", וועגן פאַניע-גנב און אויך לידער וועגן די קאַנטאַניסטן.

געזונגען האָט זיי דער שניידער ר' עוזר און באַגלייט האָט אים דער זון זיינער זרח, און אין ליבע-מאַטיוון האָט אויך צוגעהאַלפן די טאַכטער אסתר-מלכה.

אדאָנק די דאָזיקע לידער האָב איך אָנגעהויבן צו דערקענען די וועלט. דערווייל איז זי געווען אַפֿ-געטיילט פון מיר דורך אַ געקאַלעכטע וואַנט וווּ דער קאַלעך האָט זיך געהאַלטן אין איין שייַלן.

★

דאָס איז געווען אין יאָר 1926.

פוילן איז אַרומגעכאַפּט געוואָרן פון אַן אומרו. איך האָב געפילט דעם אומרו אין מיין היים. איך האָב אויפגעכאַפּט מיט אָנגעשפיצטע אויערן אַלערליי געשפרעכן וועגן פּאָליטיק, וועגן אַ פוילישן מאַרשאַל. איך האָב מיט אָפּענע אויגן געקוקט אויף די גאַסן און געסלעך פון פלאַנסק. איך האָב אַרומגעוואַנדערט איבער דער קאָזשע-גאַס, אויסגעקוקט אַלע ענגע הייפלעך, געבליבן שטיין פאַר די איינגעפאַלענע פענצטערלעך מיט אויסגעהאַקטע שויבן. זיי זענען אָפט געווען פאַרשטאַפּט מיט אַ רויט-אַפּגעצויגענעם קישן. איך האָב געזען די ווייבער געהילטע אין פאַטשיילעס וואָס זענען געגאַנגען אין אויסגעקרימטע מענערשע שייך צו דער פלומפ און עס האָבן אָפֿ-געקלונגען די עמאַלירטע קיבלעס. איך האָב דאָ באַגעגנט די טרעגער און באַלעגאַלעס וואָס זענען אַהיימגעגאַנגען פון שווערן טאַג אַרבעט. איך האָב געזען זייערע געבויגענע רוקנס, די שטריק אַרום די לענדן און לאַנג האָב איך זיך איינגעהערט אין די שווערע טריט פון זייערע באַקאוועטע שטיוול. טייל מאל פלעגן אַזש פונקען שפּריצן אונטער זייערע טריט. זיי זענען געגאַנגען צו קליינע הייזער, אויף סקריפּנדיקע שמאַלע טרעפּ. די פענצטערלעך זענען פאַרהאַנגען געווען מיט ווייסע פאַרהאַנגלעך און אויף די ווענט בילדלעך.

איך האָב אין די שטיבער דאָס ערשטע מאל געזען דאָס בילד פון שמשון הגיבור מיט אויס-געשטאַכענע אויגן-גריבער, וואָס וואַרפֿט-אום צוויי זיילן מיט די אַרעמס. די פלישתים שיטן זיך פון באַלקאַנען און גאַלעריעס ווי די אַרבעס. איך פלעג באַוואַנדערן אַ בילד, וואָס איז מיר נאָך היינט צו טאָג

פראַגן, האָט ער מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט. איך האָב אַ צייגעטאָן מיין ברודערל און מיר האָבן זיך געלאָזט פירן. איך האָב באַוואַנדערט די וואַסער-פלומפ, געקוקט אויף די דראַזשקעס און מיר זענען אַריין אין דער שולגאַס. אַ שמאַלע גאַס, עטוואָס באַרג-אַראָפּ, מיט הויקערדיקע ברוק-שטיינער, מיט אַ קליינעם טראַטוואַר אין איין זייט נאָר. אַן אָפטייק. קעגנאיבער דער אָפטייק אַ שענק. אַ יאַטקע מיט אַ גרויסער בלעכערנער שילד וווּ עס איז אויסגעמאַלן אַן אַקסענער קאַפּ, דורכגעשטאַכן פון אַ רויטן שפּין. אַ קעלער מיט רויטע שייבעלעך — דאָס איז אַ „טשייניע". איך גיי אויף טרעפּ. דער באַלעגאַלע איז שוין אַ ביסל בגלופין. ער זינגט זיך אונטער אַ לידל וואָס איין שורה איז יידיש און דער רעפריין איז פויליש. עס איז אַ ליד וועגן אַ רבצין וואָס קויפט אַ מציאה ביי אַ פויערטע. דער באַלעגאַלע צעפראַלט אַ טיר און איך דערווע דעם טאַטן. אין שטוב ברענט שוין אַ בליץ-לאַמפּ. די מאַמע שיט אַן פריש שטרוי אין די שעניקעס און די שטוב איז פול מיטן ריח פון קאַרן-פעלדער. דאָס איז אַ קליינע ווינונג. איך דערפיל זיך אין אַן ענגשאַפט. מיך שטיקן טרערן. איך בענק נאָך דעם פעלד, נאָך דעם טייך, נאָך די שקצים פון מיין גאַס — און דאָ אַזאַ גערויש, אַזאַ האַוועניש. איך פיל ווי נייגער צום נייעם און בענק-שאַפט צום אַלטן מישן זיך אויס און די לעצטע טרער בלייבט הענגען אויף אַ וויע.

עס איז אַוונט. די בליץ-לאַמפּ ברענט ליכטיק. איך קוק אַרויס דורך דעם פענצטער. אַ פאַרשפּע-טיקטער פויער פאַרט צוריק פון יאָריד. די רעדער קלאַפן אין שטיינער פון ברוק. אין מאַרק איז שוין פוסט. מיין ברודערל איז איינגעשלאָפן. איך האָב אַריינגענומען דעם קאַפּ אין ביידע הענט. פרעמדע מענטשן צעפראַלן די טיר. זיי ריידן הויך און גייען אַוועק. און אַז עס איז שטיל געוואָרן אין דרויסן האָב איך דערהערט דורך דעם הילצערנעם ווענטל, וואָס האָט אָפּגעטיילט אונדזער דירה פון דעם שכנס, אַ שטעפן פון אַ ניימאַשין און אין די אָפּשטאַנדן פון שטעפן זענען דערגאַנגען צו מיר יידישע לידער וואָס עס האָט געזונגען דער שניידער.

די דאָזיקע לידער האָב איך געהערט גאַנצע צען יאָר, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו וווינען אין דער דירה, אויף דער שולגאַס. טיילמאל זענען דאָס געווען חזנישע לידער, וואָס דער שניידער האָט זיי תמיד געזונגען ערב אַ יום-טוב, אַמאל לידער פון באַקאַנטע מאַרשאַליקעס און בדחנים, וואָס זענען פאַרפאַרן קיין פלאַנסק אויף גבירישע חתונות — און אַמאל זענען דאָס געווען ליבע-לידער. דאָס רוב ליבע-לידער זענען געווען טראַגישע וועגן „באַטרוג, וועגן אָפּגענאַרטע

זיי לויט זייער אויסטיילן זיך פון דער טשאטע, דורך דעם פליען, און איך האב מיט קערנער געמאנעט זיי צו „מאשאַרנס“ טויבן־שלאַק. דערנאָך, אז די טויב איז שוין געווען אין זיין שטייג האָט ער מיך געשיקט, ווי אַן אויסשפירער, אַנזאָגן דעם פרעמדן טויבן־יונג, אַז ער קען שוין קומען אויסלייזן זיין טויב. איך האָב זיך אין יענער צייט שעהען צוגעקוקט צום געראַנגל פון קאַרשנען, וועלכע פלעגן זיך אַריינרייסן אין מיט פון אַ טויבן־טשאַטע.

★

אין די מנחת־שעהען פלעג איך זען גיין דורך דעם געסל צום בית־מדרש דעם אַלטן דיין ר' הערש משה קרוין. זיין ברייט פנים, די קלוגע אויגן פון אַ פאַלקס־מענטש, האָבן אַרויסגערופן צו אים דרך־ארץ. די טרעגער זענען אָפגעטראָטן דעם וועג און מיט ערפּרוכט אַנטקעגן־געטראָגן דעם „גוטנאָונט“. נישט איין מאָל האָב איך געזען גיין צו זיין שטוב צעקריגטע סאַדאָוויקעס, טרעגער, אָדער שטיל־פאַר־שעמטע פאַר־פעלקער. טייל מאָל פלעגט דאָס געסל אויפגערודערט ווערן פון אַ דיין־אויסגעצויגן פרויען־געוויין — דאָס האָט דער דיין געוואַלט צוריק צורניפּפירן צעריסענע מאָן און ווייב. איך זע נאָך איצט זיינע גרויסע ווייס־באַברעמטע אויגן און די צעווייניקטע ברייטע באַרד. ער האָט אויסגעזען ווי אַ פעסטער, ברייטפלייציקער ערדמענטש פון אַ פאַט־ריאָכאַלישער דאָרף־דינאַסטיע. איך האָב אים תמיד געזען אין „פאַדערשטן“ בית־המדרש, צווישן שניי־דערס, שוסטערס און טרעגערס. איינמאָל בין איך אָפילו געקומען אין זיין בית־דין־שטיבל. דאָס איז געווען אין אַ ווינטערדיקן קורצן פרייטיק. מיין מאַמע האָט מיך געשיקט מיט אַ הון, דער דיין זאָל פסקענען אויב זי איז כשר אָדער טריף. דער דיין האָט מיך לאַנג באַטראַכט. איך האָב געזען די גרויסע ברעמען זיינע, וואָס האָבן גענידערט צו אַן אָפּענעם ספר.

— וועמענס ביסטו, יינגל ?

— כ'בין הערש־פּסחס...

ער האָט געקנייטשט דעם שטערן און געוואַלט זיך דערמאָנען מיין טאַטן.

— גיי אַהיים און זאָג אַז עס איז כשר.

איך האָב זיך געחידושט אויף דעם נאָכלאַזיקן בליק וואָס דער דיין האָט געוואָרפן אויף דעם עוף. ער האָט עס אָפילו נישט באַטראַכט. כ'בין אים נאָך איצט דאַנקבאַר פאַר דעם דערלייזערישן שמייכל פון מיין מאַמע, ווען זי האָט פון מיין מויל דערהערט דעם כשר־פסק פון דיין.

★

געבליבן אין זכרון: שמשון הגיבור שלאָפט, דער־נעבן זיצט אַ האַלב־נאַקעטע מויד מיט ברענענדיקע אויגן און האַלט אין דער האַנט אַ גרויסע שניידערישע שער אויף אָפּצושניידן שמשונס האָר... אויף דער מזרח־וונט זענען געהאַנגען בילדער פון אַמעריקאַנער פעטערס אין גלחישע צילינדערס, מומעס — דריי־גוידערנדיקע, מיט גרויסע דעקאַלטן. די ווייבער האָבן זיך נישט געקענט אָפּלויבן פון די „פאַרטערטן“. זיי פלעגן זאָגן, קוקנדיק אויף אַזא מומע: — אוואָוואָ, וואָס פאַראַ שיינער פאַרשוין.

אין באַלמעלאַכישע שטיבער האָט מען געקענט זען דאָס בילד פון רמב"ם און פון יידישן „כראַביע“ מאָג־טעפּיאַרע. די באַלעגאַלעס האָבן געהאַט אין זייערע שטיבער דאָס בילד פון יידישן אייזן־קעניג זישע ברייטבאַרד, וואָס האָט געקענט צערייסן קייטן... אין די נעכט האָב איך זיך אָנגעהערט טויזנטער מעשיות פון מיין מאַמע וועגן עפעס אַ וואַנדערנ־דיקן ייד, אַ פריילעכען הפּקר־מענטש, אפרים גריי־דיגער, וואָס האָט געהאַט אַ געפיל פאַר יושר, פאַר גערעכטיקייט און אָפּגעטאָן אויסטערלישע שפיצלעך די שיינע יידן און די קאַרגע אַרענדאַרן. מיר פלעגן זיך קאַטשען פון געלעכטער. אפרים גריידיקער האָט אָנגענומען אין מיין פאַרשטעלונג אַ רעאַלע גע־שטאַלט. מיין מאַמע האָט מיר געזאָגט אַז זיין יאַרצייט פאַלט־אויס דעמאָלט ווען עס פאַלט... דער ערשטער שניי.

איך האָב אָנגעהויבן צו אנטדעקן די שטאַט דורך דער קאָזשע־גאַס.

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט איז געווען משה־אהרן, אָדער ווי מיר האָבן אים גערופן „מאַשאַרן“. ער האָט מיך אַוועקגעפירט צו זיין טויבן־שלאַק. און דאָס איז געווען אַ גרויסער כבוד פאַר מיר, ווייל ערשטנס בין איך געווען אַ „גרינער“, אַן אומבאַ־קאַנטער און צווייטנס פול יונגער פון „מאַשאַרענען“, וואָס האָט שוין געהאַט זיין אייגנס אַ טויבן־שלאַק און די גאַנצע קאָזשע־גאַס האָט פאַר אים געציטערט. ער האָט מיך געלערנט אונטערשיידן איין טשאַטע פון דער אַנדערער אַז כ'זאָל וויסן צו וועמען די טויבן געהערן. דער פלינצקער הימל איז געווען איינגעטיילט צווישן די טויבן־קעניגן. יעדער טויבן־יונג האָט זיך געהאַט זיין הימל־שטרייף און אַך־און־וויי איז עס געווען צו אַ טשאַטע טויבן, וואָס האָט זיך אַריינגע־פלאַנטערט אין אַנדערע הימלען.

פון די יונגסטע יאָרן איז מיין בליק געווען צו־געשמידט צו גאָטס ליכטיקע הימלען. איך האָב זיך אויסגעלערנט צו דערקענען אין יעדער טשאַטע די פרעמדע און פאַרבלאַנקעטע טויב. איך האָב געהאַלפן לויפערן אויף די פאַרבלאַנדזשעטע טויבן, דערקענט

ביי איר שוועל איז מיר איינגעפאלן, אז די לערערין איז זיכער א פאָעטין.

— אין דער שולגאס וווּן איך.

זי האָט געהאַט ווונדערלעך שיינע אויגן און אַ דינגעשניצטע נאָז. ממש אַן אַדלער־נאָז, נאָר ווי פון העלפאנט־ביין. איר פויליש האָט איצט געקלונגען ווי מען וואָלט באַרירט אַ האַרפּע־סטרונגע.

— כלאַפּטשע, קום היינט צו מיר אַהיים.

זי האָט דאָס אויסגעשעפטשעט אַזוי שטיל און איידל אַזש איך בין פאַרגאַסן געוואָרן מיט אַ רויט־קייט און מיין אַטעם איז פאַרהאַקט געוואָרן. איך האָב נאָר אומבאַהאַלפן געשאַקלט דעם קאַפּ.

זי איז צוגעגאַנגען צו אַן עטאָשערקע מיט ביכער און אַרויסגענומען פון אַ גאַלד־געליישטער רייע אַ באַנד. דאָס איז געווען מיצקעוויטשעס, „פאַן טאַדעוּש“ אין אַ פאַראַכט־אויסגאַבע, אילוסטרירט.

— הער זיך איין אין דער מוזיק פון מיצקעוויטשעס ווערטער: „וויאַן וויכרי זלאָוואָגעיִע“.

איך האָב מיט אַ מאָל דערפילט דעם שטורעם־ווינט וואָס קומט־אָן דורך דעם טאָן פון די זילבן וועלכע זי האָט אַרויסגעבראַכט.

יאַ דער פּאָעטישער שטורעמווינט איז אַנגעקומען, אַבער מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך בין אַוועק צו די זומפיקע פעלדער פון דער פּלאַנקע, געלעגן אין די הויכע גראָזן, שעהן־לאַנג געשריבן פערז נאָך פערז און געשאפן מיינע ערשטע לידער וווּ איך האָב באַזונגען מאַזאוויע, די „באַטשע“ וועגן, די פעלדער און די פויערישע טעכטער.

איך האָב מיט דורשטיקע אויגן און מיט אַן אָפן האַרץ געקוקט אויף מיינ שטאַט פּלאַנסק, די בענק־שאַפט צו סאַכאַטשין איז אַבער געווען גרויס. מיך האָט גערופן דאָס טייכל דזשאַלדאָוקאַ און די ווקראַ. איך האָב ליב געהאַט אַראַפּצולאָזן זיך פון הויכן ברעג מיט דער ווענדקע כדי צו כאַפן די קליינע פישלעך וואָס מיר האָבן זיי גערופן „מוטשקעס“. איך האָב ליב־געהאַט צו שטיין ביי דער וואַסערמיל פון די בענגעלסדאָרפס. דאָרט, אין שוץ פון יידישן מילנער און זיינע גרויסע געזונטע זין האָב איך זיך געפילט ווי אין דער היים. דאָ בין איך געווען אַרומ־גערינגלט פון גרינע לאַנקעס. איך האָב ליב געהאַט דאָס אייביק־זוניקע, דרימלענדיקע שטעטל סאַכאַטשין. די קליינע געוועלבער, דעם זאַמד־פלאַץ אַרום דער גמינע. די „קאָזע“ וווּ אין די מאַרק־טעג פלעגט מען איינזעצן שיכורים ביז זיי וועלן זיך אויסניכטערן. אין שפעטן זומער זענען דורך דער גאַס דורכגעפאַרן „דראַבניאַסטע“ וועגענער מיט היי, מיט תבואה־סנאַפּעס. יעדן טאָג זענען דורך דאָנען דורכגעטריבן געוואָרן סטאַדעס קי און עס האָט געשמעקט מיט פרישע מילך.

אין סאַמע ווינקל פון קאָזשע־געסל, וווּ ווייטער האָט מען שוין נישט געקענט גיין, ווייל עס איז געווען פאַרצוימט דורך אַ הילצערנעם פאַרקאַן האָט זיך אַנגעהויבן דעם גלחס סאָד. אין דעם סאַמע סוף פון געסל איז געשטאַנען דאָס הילצערנע הויז, דאָס איינ־שטאַקיקע פון אביגדור גרין. דאָס הויז האָט געהאַט אַ שינדל־דאַך, ביז איז דער העלפט פאַרצויגן מיט אַ שימלדיק־גרינעם מאַך. קליינע פענצטער, מיט לעדנס אין וועלכע עס איז געווען אויסגעשניטן אַ האַלבע־לבנה. נישט איין מאָל בין איך געבליבן שטיין אויף דער שוועל בעטן דאָ דעם פרייטיקדיקן „היינט“ אָדער „מאַמענט“ פאַר מיינ טאַטן. איך געדענק די טונקעלע געשניצטע שענק, די שווערע טישן, די בילדלעך אויף די ווענט. איך דערמאָן זיך די אויסגענייטע טונקעלע קישלעך פון פלוש און דעם געפינקל פון געשייערטע קופערנע טעפּ, וואָס האָבן אַרויסגעלויכטן פון קליינעם קיכל. איך האָב געהערט דעם קופער־געקלאַנג פון שעפער ביים אַננעמען וואַסער פון „טינדל“. אין דער שטוב האָט געהערשט שטילקייט, רו און געפילט האָט מען אַז דאָס איז די רו נאָך עפעס רעשיקס און וויכטיקס, וואָס איז אין די ווענט געשען און אַז מען איז זיך פון דער שטוב אַוודאי צעפאַרן אין דער וועלט אַריין.

דאָ, אין דער שטוב פון די גרינס האָט געלעבט מיינ לערערין פון פויליש די פריילין סאַבינע גרין — אַ ברודער־טאכטער פון דוד גרין.

סאַבינע גרין האָט די ערשטע אַנטפלעקט פאַר מיר די סודותדיקע שיינקייט פון פאַעזיע. איך בין שוין דעמאָלט געווען אַ בחורל פון אַ יאָר צוועלף. איך האָב מיט גרויס דרך־אריץ אַנגעקלאַפט אין דער פאַראַד־טיר און געהערט דעם מעלאָדישן „פּראַשען“ פון מיינ לערערין וואָס האָט מיך ממש פאַרוויגט. איך בין געזעסן אויף אַ לעדערנע קאַנאַפּע אין אַ גרויסן צימער און געקוקט אויף די געקאַלכטע בעלקעס פון סופיט, איך האָב געקוקט אויף די ביכער־שענק. מיינ לערערין האָט צו מיר גערעדט פויליש.

מיט עטלעכע טעג צוריק האָט זי געפונען אין מיינע שול־העפטן לידער, וואָס איך האָב פאַרפאַסט אויף דער פוילישער שפראַך. די היים־אַרבעטן וועלכע זי האָט מיר געהאַט פאַרגעבן, האָב איך דעמאָלט נישט געהאַט געמאַכט.

— וווּ ווינסטו? — האָט זי מיך געפרעגט.

מיינע ליפן האָבן אַנגעהויבן צו ציטערן. זי איז קיינמאָל נישט געשטאַנען אַזוי נאָענט צו מיר. אין דער פּראַגע האָב איך אַרויסגעפילט חידוש, נייגער און געדאַכט האָט זיך מיר אַז אויך אינטערעס צו דעם וואָס איך האָב געשריבן. ווען איך בין געשטאַנען

דער פאטער און א זעץ־געטאן מיט דער פויסט דעם זון אין פנים אריין. — א מענטש דארף מען זיין! איך האב געזען ווי די זין זענען אוועק אין פעלד אריין אויפגעצאָרנטע און דער פאטער האט מיט א מעכטיקער גבורה געצויגן די קייטן פון די דאמבעס ביז עס האט א ריס־געטאן א זילבערנער שטראם און דערנאך איז דער שטראם אויפגעבראכן געוואָרן און עס האבן גענומען פלייצן וואסערן מיט אימפעט און עס האט זיך צעשוימט און צעקאכט. די מיל איז שטיל־געוואָרן.

איך האב געטראפן אין סאכאטשין, אין די מאַרק־טעג מיינע פעטערס צעיאכמערטע מיט זעקלעך אונטער די אַרעמס. גערופן האט מען זיי די מה־יפתעס. דאס איז נישט געווען קיין צונאָמען, וואס יעדער האט אים געמוזט האבן, נאָר דאס איז געווען דער אמתער פאמיליע־נאָמען פון מיין מאמעס צד.

אין די שבת־צו־נאַכטסן בין איך געזעסן ביים פעטער עליע אין שטוב און געזען ווי עס נעמען זיך צונויף די בערדיקע פעטערס און שרייבן ציפערן מיט קרייד אויף דעם נאָקעטן טיש. זיי שרייבן, היצן זיך, ווישן מיט רוגז־האַפּ די ציפערן מיט אַן אַרבל און שטעלן גלייך אַנדערע ציפערן. טיילמאָל פלעגט עמעצער פון די פעטערס אַ שפרונג־טאָן אַ צעיאכמעטער פול מיט צאָרן אַ קלאַפ־טאָן מיט דער פויסט אין טיש אַריין. איך האב זיך דעמאָלט אַ דערשראָקענער געטויליעט צו מיין מוטער. זי האט ביין געקוקט אויף דעם פעטער און אויסגערופן: — „אַן אַנשיקעניש פון זיין ליבן נאָמען, ווי די יוכע קאכט אין מיין ברידערל, אַזש ער האט מיר דאָס קינד איבערגעשראָקן.“ און מיין מאמעס „ברידערל“ איז געווען אַ הויכער שוואַרץ־בערדיקער יונג מיט מוסקלען, מיט אַ רויט פנים אַזש דאָס בלוט האט אין אים געשפילט. מיין מאמע איז אויך געווען אַ צד. זי איז דאָ נישט געווען סתם אַ זייטיקע ביים חשבון. זי האט דאָס געדאַרפט פאַר־טרעטן מיין טאַטן. מיר פלעגן אויך קריגן אַ חשבון פון די אַרענדע־פעלדער און פון „ווימאַר“. מיין טאַטע איז בעת די שבת־צו־נאַכטסדיקע חשבונות געזעסן אין שטוב און געזופט טיי. ער האט נישט געוואלט פטרן צייט מיט די פעטערס און עס איז אים נישט „אַנ־געשטאַנען“. ער האט געוואוסט, אַז צווישן די דאַרפ־ס־יידן וועט ער אויסגעשטעלט זיין אויף שפאַט. זיי האבן נישט געקענט פאַרנעסן אַז מיין טאַטע איז געקומען מיט אַ זיידענער קאַפּאַטע און געטראָגן אין די וואַכנטעג אַ ווייסן קראָגן מיט אַ שניפּס און אַן זילבערן שטעקל האט ער זיך נישט אַרויסגעלאָזט אין גאַס. איין פעטער האט ליב־געהאַט נאָכצומאַכן ווי מיין טאַטע טענהט איין מיט פויערים און ביידע קענען

פון יענע יינגל־יארן מיינע איז מיר געבליבן אין זכרון אַן אויסטערליש בילד וואָס איז פאַרבונדן מיט דער וואַסער־מיל. איך האב זיך געבאָדן מיט מיינע חברימלעך — די שקצימלעך פון מיין געסל. מיינס אַ חברל איז דערטראָנקען געוואָרן. מיר האבן גערופן הילף. אַ פאַסטעך איז אַריין אין וואַסער און מען האט דאָס דערטראָנקענע יינגל נישט געפונען. ביים ברעג האבן זיך געזאָמלט פויערים. עס זענען געקומען די פישער מיט די לאַדקעס. עס זענען דורכגעגאַנגען שעהען לאַנגע. מיר האבן געזוכט צווישן די „בלוש־טשעס“ ביים ברעג. די עלטערן פון דערטראָנקענעם, זייט אַ גאַנצע גרופע פויערים זענען אוועק צו דעם יידישן מילנער, צו דעם ייד בענגעלס־דאַרף, אַז ער זאל עפענען די שליוזעס פון זיין וואַסער־מיל, וועלן די וואַסערן אָפּפאַלן פון טייך און דעמאָלט וועט מען הענען אַרויסנעמען דאָס גופל. איך געדענק זיי די דעלעגאַציע פון די פויערים; זיי זענען געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, שווייגנדיקע, באַרוועסע, מיט צעשוּיבערטע האַר און פאַרשפיצטע וואַנצעס. עס זענען געגאַנגען גויעס, מיט פאַרקאַטשעטע פאַרטעכער און עס האבן זיך אַרויסגעזען זייערע געזונטע פיס. און איך בין מיטגעגאַנגען מיט די פויערים און יעדעס מאָל אַוועקגעשאַרט דעם גרויסן שוואַרצן לאַק האַר וואָס איז מיר געפאַלן אויפן רעכטן אויג. ביי די שליוזן האט שוין געוואַרט דער מילנער בענגעלס־דאַרף: אַ גרויסער ברייטפלייציקער ייד מיט אַ צעפלאַטערטער באַרד. אַרום אים זענען געשטאַנען זיינע זין. די פויערים האבן געבעטן אַז מען זאל עפענען די „זאַס־טאַוועס“ ביי די דאמבעס. דעם מילנערס זין האבן זיך אַ שטעל־געטאָן קעגן די פויערים: — עס וועט נישט העלפן. דאָס קינד איז שוין סיווי טויט. ווילט איר אַז די מיל זאל אויך טויט ווערן און מען זאל אָפּשטעלן דאָס מאָלן. איצט איז אַ טריקעניש. עס זענען כמעט נישטאָ קיין וואַסערן אין דער „דשאַדאָוקע“, ווילט איר, אַז מען זאל נישט קענען צעמאַלן דאָס קאַרן? וואָס וועט איר טאָן? עס איז דאָך פאַרן נייעם?

די פויערים זענען אומרויק געוואָרן. איינער האט אויפגעהויבן אַ פויסט. איך בין געשטאַנען לעבן די פויערים און געקוקט אויף דעם אַלטן מילנער. די זין, הויכע, מעכטיקע מיט צעשוּיבערטע טשופרינעס האבן זיך אַ שטעל־געטאָן קעגן די פויערים. מיט אַ מאָל איז אַרויס דער מילנער פאַרנט און מיט פעסטע טריט געגאַנגען צו די קייטן פון די „זאַסטאַוועס“ און זיי אַנגעהויבן צו ציען מיט אַלע כוחות. איין זון איז צו צום טאַטן און אים אַנגעכאַפט ביי די הענט. — לאַז אַפּ! — האט אויסגעברומט ווי אַ לייב

זייענדיק זעקס יאר אלט. איך בין קראנק געווארן אויף שקארלאטינע. מיין מאמע האט מיך געטראגן דורך די סאכאטינער פעלדער צו א פוילישן דאקטער, וועלכער איז געקומען אויף זומער-אפרו צו זיינע קרובים. פון א באקאנטע פויערטע, האט זיך מיין מאמע דערוואוסט, אז דער דאקטער אקערט יעדן פארטאג לעבן טיכל. די מאמע האט מיך געטראגן אויף די הענט און מיך געבראכט, ווען די זון האט נארוואס אנגעהויבן אויפגיין, צו א פארקערט פעלד און אראפגעלאזט אויף דער אויפגעריסענער בראדע. איך האב געזען ווי זי שטעלט וואקלדיקע טריט אויף דעם טיף-צעאקערטן פעלד און רעדט עפעס צו א פויער. דאס איז געווען דער ווארשעווער דאקטער. ער האט געוואשן די הענט אין טיכל און אז ער איז צוגעקומען צו מיר נאענט האב איך געזען זיינע גרויסע שלאכעצקע וואנצעס און די בלאוואסערדיקע אויגן. ער האט מיך אויפגעהויבן פון דער ערד און אוועקגעזעצט אויף דער אויסגעשפאנטער בריטשקע. — וואס האסטו אין דיינע פארביילטע פויסטן? — האט מיך געפרעגט דער דאקטער.

איך האב זיי בשום אופן נישט געוואלט עפענען. ערשט די רייד פון מיין מאמע האבן געווינקלט. מיינע הענט זענען פול געווען מיט שווארצער ערד. — קאביטא — האט געזאגט דער דאקטער — דיין זון וועט לעבן. ער וועט איבערהאלטן א סך שטורעמס. זעסטו נישט ווי ער קלאמערט זיך אין אונדזער פוילישער ערד?

די רייד האבן געמאכט אויף מיין מאמע א גרויסן רושם. זי האט זיי א לעבן-לאנג יעדן דערציילט. איך בין אין עטלעכע טעג ארום געוואנדן געווארן. יא, איצט קען איך זאגן, אז כ'האב איבערגעהאלטן א סך שטורעמס. נאר די פוילישע ערד האט נישט געענטפערט אויף מיין ליבע צו איר מיט דער ליבשאפט וואס עס ענטפערט יעדע ערד. זי איז געווען גלייכגילטיק צום גורל פון מיינע ברידער.

מיינע נאענטסטע שכנים זענען געווען די בהמה-טרייבער — די ראשאים. זייערס א זון איז געווען אין מיין עלטער. ראשאק איז געווען איינער פון די באקאנטסטע בהמה-טרייבער פון פלאנסק. דאס איז געווען א פאליאק, א קריסט, תמיד שיכור, ארומ-גערינגלט פון קודלאטע, נידעריקע הינט, געליברוינע, שווארץ-געפלעקטע, מיט קאלטנס. ער האט געטריבן פי קיין דאנציג, קיין ווארשע, העט ווייט פון וואלין. ביי ראשאקס זון האב איך זיך געלערנט אונטער-שיידן די סארטן פי און קנאקן מיט דער אנטרייבער-שער בייטש. די פריינדשאפט האט זיך אבער זייער גיך געענדיקט און עדי-היום ווייס איך נישט פארוואס מיר האבן זיך געווארפן איינער אויפן צווייטן מיט

זיך בשום אופן נישט פארשטיין. דער דייטשישער אקצענט פון מיין טאטנס פויליש איז דא געווען ווילד-פרעמד. מען האט דא געדארפט רעדן מיט אן עכטן מאזאווען דארפס-לשון.

★

אין פלאנסק האט זיך מיר געדאכט, אז איך בין ווי א געפאנגען הירשל. איך האב זיך געריסן צוריק צו די פעטערס, צו די מילנער-יונגען און צום שיינעם טייך.

פלאנסק ליגט אין אן ארעמע, זומפיקער געגנט. דער טייך פלאנקא איז כמעט א שטייענדיקער, פארוואקסן מיט זומפראזן. א נידעריק פלאך לאנד, צעשניטן פון אלערליי קאנאוועס און אין די קאנא-וועס א שליימיקע זומפ-בלאטע. אין זומערן האט מען דעם זומפ-רייט געשפירט אויף מרחקים. לענגאויס דער קאזשע-גאס האט זיך געצויגן אן אפענע אפפלוס-קאנאווע און די בלאטעס ביי דער מקווה און אונ-טערשטן בית-מדרש זענען קיינמאל נישט אויס-געטריקנט געווארן.

דאס איז געווען אין יאר 1926. איך בין אלט געווען נישט קיין גאנצע צען יאר. איך האב געקריגן א קעסטל פון טשוועקעס און בין געגאנגען אננעמען ערד אויף צו פלאנצן אין קעסטל בלימלעך און עס אוועקשטעלן אויף דעם פענצטער-ברעטל. איך בין געגאנגען דורך דער קאזשע-גאס. ווען איך בין צור-געקומען צום ראג פון קאזשע-געסל מיט דער פריילינג-דיקער ערד אין קעסטל, בין איך געבליבן שטיין א פארגאפטער: דורך דער שולגאס איז געגאנגען א המון מיט אויפגעהויבענע פויסטן, מיט פאכענדיקע היטלען, מיט שטעקנס. ניין, דאס איז נישט געווען קיין פראצעסיע און נישט קיין פאראד. דאס איז עפעס אזעלכעס וואס איך האב נאך נישט געזען. איך האב געווארט ביז דער המון וועט אדורך. צו מיין גרויסן חידוש האב איך אויך געזען צווישן די מענטשן עטלעכע באקאנטע יידן. איך האב נישט פארשטאנען דעם אומרו און דעם צארן פון די מענטשן. איך האב זיך פאר דער צעשטורעמטקייט פון המון דערשראקן און גענומען צוריקטרעטן ביז די טרעפ פון פאדערשטן בית-מדרש, נישט ארויסלאזנדיק פון דער האנט די פוילישע שווארץ-ערד וואס איך האב געהאט אין מיין קעסטל. — אזוי האב איך באגעגנט דעם אויפ-ברויז אין פוילן אין יאר 1926, ווען פילסודסקי האט געמאכט זיין „פוטש" און סאציאליסטן האבן דעמאנ-סטריט.

און איך האב זיך דערמאנט אין א פאסירונג מיט ערד וואס איך האב פארקלעמט אין מיין פויסט

ווען איך בין דאס ערשטע מאל אריין אין חדר האב איך דערזען א 30 יינגלעך אויסגעזעצט ארום א לאנגן טיש און דער רבי איז ארומגעשפרינגען אין אן אויסטערלישן „קאמזויל“. איך בין געקומען אין ערשטן טאג מיט דער באגלייטונג פון מיין מאמע. עס איז שוין געווען אַוודאי נאָכן „דריטן מנין“ אין אונטערשטן בית מדרש. דאָס הייסט, לויט דער פלינצ-קער צייט, אַרום 11. ווי נאָר איך בין דער ערשטער אַריין אין חדר טאַפּנדיק פריער די ווענט אין דער מצרישער פינצטערניש אויף די טרעפּ, און בין געבליבן שטיין מיט גרויסע צעעפנטע אויגן; האָבן מיך די חדר-יינגלעך אָנגעקוקט מיט נייגער און לוסטיקייט און אַלע האָבן פלוצעם מיט איין קול אויסגעשריגן: — פּעפּער! פּעפּער!

צו מיין גרויס חידוש האָב איך געזען, אַז דער רבי האָט דיריזשירט מיט דעם כאַראַלץ געשריי. ערשט שפּעטער איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז דאָס באַגעגנט מען אַזוי אַלע פאַרשפּעטיקטע, פאַרשלאָפּענע, וואָס זענען נישט געקומען צום אָנהייב פון טאָג. און זעט אויס אַז מיך האָט מען אויך אָנגענומען פאַר אַ פאַר-שפּעטיקטן.

מען האָט מיך באַטראַכט פון קאָפּ ביז פיס. עס איז נישט געפּעלן געוואָרן די יינגלעך מיינע געפאַסטע ברוינע שטיוועלעך און נישט די שקצישע גאַליפּע-רויזן. זיי האָבן געטאַפּט די פערלמוטערנע קנעפּ פון מיין שוואַרץ-אַניטאַווע העמדל. גלייך דעם ערשטן טאָג בין איך געקומען אַ היים ווי אַ העלד פון אַ געשלעג. — דו „סלאַכמאַטשינער“ — האָט איינער געזאָגט צו מיר — דו ביסט אַ שטאַרקער?

די רביצין און אויך דעם רבינס זון האָבן זיך אַריינגעמישט און מיר זענען אָפּגעקומען מיט טרו-קענע „שטאַרגעס“.

דערנאָך בין איך אַריבער לערנען אין „חנוך ילדים“. מיין ערשטער לערער פון לשון-קודש אין געווען דער לערער נחום געלפאַנד, וועלכן איך האָב מיט אַ יאָר צוריק געטראָפּן אין די באַנקס. דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן, אַן אַפּשטאַמיקער פון אַ קליין שטעטלעך לעבן מינסק, אַ יוגנט-חבר פון גרויסן מאַלער סוטיץ. געלפאַנד איז דורך די מלחמה-כוואליעס און רעוואָלוציעס פאַרטראָגן געוואָרן קיין פלאַנסק און דאָ געפונען זיין היים. ער איז געווען, און צו מיין גרויס פרייד קען איך דאָס זאָגן, אַז דער לערער איז געבליבן אַ פאַרליבטער אין דעם פוילישן שטעטל פלאַנסק. דער לערער געלפאַנד האָט גאָר גרויסע פאַרדינסטן פאַר הייבן דעם קולטור-ניוואָ, פון די יידישע קינדער און באַזונדערס פאַר איינפלאַנצן די ליבשאַפט צו ישראל און צו לשון-קודש. דערנאָך האָב איך געלערנט ביי אַן אַנדערן לערער — שאַרפּ-

די פויטטן. דאָס איז געווען אַ ספּאַנטאַנער אויסבראָך פון כעס. געשען איז דאָס אין אַ פרייטיק-צונאַכטס נאָך דעם שבתדיקן עסן. איך בין אַרויס פון שטוב אַ זאַטער און עס האָט זיך פון מיר געטראָגן דער ריח פון פיש און ויין. אין דער פינצטער איז מיר אַנטקעגנגעקומען ראַשאַקס זון. איך האָב דערפילט אויף מיין פנים דעם רויען ריח פון סוויאַסקן ראַזעווען ברויט און פון זויערן קרויט און ער האָט אַוודאי דערשפירט דעם ריח פון יידישער חלה און געפילטע פיש. מיר זענען געשטאַנען אין דער פינצטער און שווער געסאַפּעט און מיט אַ מאַל האָט ער זיך געוואָרפן אויף מיר מיט די פויטטן, מיט די נעגל. מיר האָבן זיך געקיקלט פון די פינצטערע טרעפּ, איינגעקלאָ-מערט זיך אין די העלדזער. איך האָב אים אַ שליידער-געטאָן פון זיך. ראַשאַקס זון איז נאָך מער צערייצט געוואָרן פון מיינע פעסטע מוסקלען. ווען איבער-געשראַקענע יידן פון שולגאַס האָבן אונדז צענומען זענען מיר ביידע געווען צעבלוטיקט. עס איז אָנגעלאָפּן זייערס אַ קודלאַטער הונט און אַ וויסט בילעריי האָט צעריסן די פרייטיק-צונאַכטסדיקע מנוחה. פענצטער האָבן זיך צעפראָלט. דאָס בענטשן פון די שכנים איז אויסגעמישט געוואָרן מיט הינט-בילעריי און אַ געשריי פון ווייבער.

וויפל מען האָט מיך נישט געפרעגט פאַרוואָס דאָס געשלעג איז אויסגעבראַכן, האָב איך נישט געקענט אָנגעבן קיין שום סיבה.

— גלאַט אין דער וועלט אַריין? סתם אַזוי? פון דער העלער הויט? — האָט מיין פאָטער געפרעגט. — עפעס גלייבט זיך מיר נישט. — מען באַפאַלט נישט אין דער נאַכט אַן אַרנטלעך יינגל! — האָט געזאָגט דער שכן עזר. — האָסט אים עפעס אָפּגעטאָן!

איך האָב לאַנג געטראַכט וואָס איך האָב אָפּגעטאָן ראַשאַקס יינגל און נישט געקענט געפינען אויף זיך קיין שום באַאָנגענע זינד. איך קען נאָך ביז איצט נישט פאַרשטיין פאַרוואָס מיין פויליש חברל האָט זיך געוואָרפן אויף מיר אין יענעם פרייטיק-צונאַכטס. אויף די פינצטערע טרעפּ מיט אַזאַ שינאה.

אַ שטיקל צייט בין איך געגאַנגען אין חדר. מיין רבי איז געווען ר' יחזקאל. מען האָט אים גערופן „חסקל גאַסדאָר“. פאַרוואָס מען האָט גערופן מיין רבי'ן גאַסדאָר? ווייס איך נישט. דער „גאַסדאָר“ איז גאָר געווען אַ נידעריק איינגעפאַלן יידל אין אַן ענג צייגן גרוי כאַלאַטל מיט אַ קליין ברוין בערדל און גרויסע צעשראַקענע אויגן. צו מיין רבי האָט מען געמוזט קלעטערן אַזש אויף אַ בוידעם-שטיבל קעגן איבער דער גרויסער שול מיט די הויכע זיילן. די טרעפּ האָבן זיך געשאַקלט. אין מיטן העלן טאָג איז אויף די טרעפּ געווען ממש חושך מצרים.

זיי אויסגעטאן פון די אלט-יידישע פאטריאכאלישע קליידער און מען פארוואנדלט זיי אין „דאזשטן“. איך האב שוין כמעט געקענט די גאנצע שול-גאס און בין געווארן א היימישער ביז דעם „זשעלאני רינקע“, וואס איז שוין פאר מיר געווען א צווייטע וועלט.

די אפטייק אין ראג האט מיך געשראקן מיט דעם רעצעפטן-ריח, וואס האט פון דארט געשלאגן. איך האב אנגסט געהאט פאר די גרויסע גאלדענע בוכ-שטאבן „א פ ט ע ק א“ אויף א שווארצער שילד. דאס האט מיך דערמאנט אין א טרומע-דעק וואס איך האב געזען קעגן-איבער אויף דער פלאצקער גאס ביים טרומניאזש. און דאך האט מיך געצויגן צו דער אפטייק. איך האב געקענט א צענדליק מאל צווייגן מיין קאפ צו דער גרויסער שויב און וועלן וויסן ווי שפעט עס איז. — און מיר דאכט זיך, אז דער גרויסער זייגער, איבער דער שאפע מיט אלערליי רעצעפטן און מיט דעם אויפשריפט „גיפט“, איז געווען דער איינציקער גרויסער זייגער אין שטאט, באזונדערס פון דער שולגאס. א גאנץ שטעטל האט זיך גענוצט מיט דעם אפטייקערס זייגער וואס איז געשטאנען אויף א שאפע פול מיט סלאיעס רעצעפטן. מען פלעגט מיך שיקן עטלעכע מאל אין טאג קוקן „ווי שפעט עס איז אין דער אפטייק“. לויט דעם אפטייק-זייגער איז מען געגאנגען אין „אושאנד“ אריין דערליידיקן אלערליי „פראשעניעס“. לויט דעם אפטייק-זייגער זענען געפארן די דראזשקאזשעס צו דער באן. אדאנק דעם זייגער איז אויך געווארן פאפולער דער פראוויזאר. ער האט זיך תמיד געפארעט מיט פלעשלעך וואס האבן געהאט א טונקלע מילך-קאליר, צוגעקלעפטע מיט לאנגע פאפירלעך, פאר-שריבענע מיט א כתב, וואס קיינער האט אים נישט געקענט ריכטיק איבערלייענען. בלויז די אויסגעמאלע-נע געוויקלטע שלאנג ארום עפעס אן אויסטערלישער כלי, וואס איז געווען דער מעדיצינישער עמבלעם, דאס האב איך פארשטאנען.

וויפל מאל פלעג איך שטיין אין דער אפטייק, מיטן היטל אין דער האנט און קוקן אויף דער אפטייקישער וואגשאל, אויף די מענגע רעצעפטן און א געדולדיקער ווארטן ביז די רעצעפט מיינע וועט „פארטיק ווערן“? איך האב דעמאלט געזען פון אינע-ווייניק ווי כמעט יעדער פארבייגייער בייגט זיך איין, לייגט אַוועק די האנטפלאך ווי א דאשעק און קוקט אויפן זייגער, וואס אונטער אים שטייט א גרויסער סלאי מיטן אויפשריפט: גיפט.

איך האב דאס אפטייק-הויז באטראכט מיט רעס-פעקט און דער דרך-ארץ איז אויך געווען צו די

שטיין — א פלאנסקער, וואס האט געשטאמט פון א באקאנטער משפחה פון „נייעם מארק“.

דער חנוך-ילדים האט שוין געהאט דעם אויסזען פון א „שקאלע“; בענק ווו צו האלטן די ספרים, א שווארצער טאוול צו שרייבן מיט קרייד. א מאפע, א גלאק, וואס האט אפגעטיילט איין לעקציע פון דער אנדערער און א דיסציפלין גענוג א שטרענגע. עס דערמאנט זיך מיר דער תמיד באוועגלעכער הנוך אייגליץ. שטענדיק אין א געפאסט ציכטיק כאלאטל מיט א גרויסן ראספער. ער פלעגט אריינפאלן אין קלאס פון „חנוך“ און אייליקער און אויסזוכן אן „ארוםברויערער“ און מיט א ווירע א זעץ-טאן אין דעם פארשולדיקטנס אויסגעשטרעקטער האנט. איך געדענק, דעם ר' הנוך אייגליץ, ווי אזוי ער איז אין א שמחת-תורה געווען בגילופין און א בגילופינער געטאנצט צום טאקט פון א חסידישן ניגון און דערביי, מיט א הארנאדל, וואס איז אים געשטעקט אין ביידע נאז-ווינקלען און דער צווייטער עק פון די האר-נאדל — צווישן די ציין — האט ער געהויבן די אונטערשטע טייל נאז צעשפרייטנדיק אומנאטירלעך די נאזלעכער. דאס האט צוגעגעבן זיין פנים א קאמיוס און עס האט ארויסגערופן גרויס געלעכטער. איך האב נאך הנוך אייגליץ געקענט פון די באזוכן וואס איז מיר אויסגעקומען צו מאכן ביי אים אין שטוב, אמאל, מחמת איך האב געדארפט בארגן א טערמאמעטער צו מעסטן די היץ, אדער עפעס א כלי פון ביקור-חולים ווו הנוך אייגליץ איז געווען דער באלעבאס. איך שטעל זיך נישט פאר די שול-גאס אן דעם ציכטיקן, איילנדיקן, אומרואיקן הנוך אייגליץ. ער איז געווען דער וואס האט גענעכטיקט ביי קראנקע, דער הויפט פון די חברה קדישא, דער לוויה-גייער. דער מענטש פון יושר און גערעכטיקייט פאר דעם באלעגאלע, פארמאן, טרעגער און „וויראב-ניק“ ווי אויך פאר די שיינע יידן.

אין חנוך האב איך געלערנט אין די פרימארגן-שעהן כדי דא צו לערנען א ביסל יידישקייט, ווייל די פארושעכנע שול איז געווען א פוילישע, כאטש דער פארוואלטער איז געווען א ייד מיטן נאמען אולע פשיגאדע און כמעט אלע לערער זענען געווען יידן. דאס שכנותדיקע פלאצק האט אונדז צוגעשטעלט לערער פאר דער פארושעכנע שול, ווייל אין פלאצק איז געווען א פוילישער לערער-סעמינאר. מיר האבן געהאט א לערער פון רעליגיע מיכאל פאזנאנסקי. ווען איך האב דאס ערשטע מאל דערהערט די נעמען פון אונדזערע תנכישע אבות אויף פויליש מיט עפעס א פארציגענעם לאטיינישן אויסלייג — האב איך רחמנות געקריגן אויף די ברייט-בערדיקע אבות אונדזערע און עס האט זיך מיר געדאכט אז מען האט

געווען מיט א גוטער בארווע און דאס געשפאן בא-
שלאגן מיט ניקל און די ספריכעס פון די גומיירעדער
פריש אויסגעשמירט מיט רויטע און געלע פארבן.

איך געדענק נאך ביז איצט א ביטער געשלעג,
וואס איז אויסגעבראכן גלייך נאכן ליכט-צינדן צווישן
צוויי יונגע דראזשקאזשעס. דאס איז געווען א וויסט
געשלעג מיט קלאניצעס. עס איז זיך צונויפגעלאפן
די גאנצע קאזשע-גאס. מען האט נישט געקענט בשום-
אופן דערגיין פארוואס דאס געשלעג איז אויס-
געבראכן. ערשט ווען עטלעכע באלעבאטישע וויראב-
ניקעס, האבן זיך באמיט אז עס זאל ווערן שלום
צווישן די שלעגער, איז מען געווער-געווארן, לויט
די באדינגונגען וואס דער שטארקער דראזשקאזש
האט געשטעלט, די אמתע סיבה פון געשלעג. דאס
איז געווען א „ראמאנטיש“ געשלעג. ביידע האבן זיך
געליבט אין צוויי מיידלעך. די מיידלעך זענען געווען
שוועסטער. איינע איז געווען שיין און די אנדערע
מיאוס. דער באדינג פון שלום איז געווען אז דער
צעשלאגענער דראזשקאזש זאל אפטרעטן זיין שיינע
כלה. די טרעגער-יונגען האבן איינגעלייגט וועלטן אז
עס זאל ווערן שלום — און עס איז געווארן שלום.
זיי האבן זיך נאך אין זעלבן שבת-צורנאכטס געטוישט
מיט די כלות און מען האט געטרינקען ביי וואסערציגן
אין דער שענק ריינעם „פינף-אין-ניינציקער“ ביז
פארטאג.

פלאנסק האט געהאט אסך טרעגער און באלע-
גאלעס. זייער אפשטאם איז דאס רוב געווען א דאָר-
פישער. די יידישע דערפער אַרום פלאנסק זענען
אונטערגעגאנגען נאך פאר דער ערשטער וועלט-
מלחמה. און עס זענען געווען א צענדליק יידישע
דערפער. די גרעסערע פון זיי זענען באקאנט ווי:
קוכארי זשידאווסקע, דזשיקאוויצע, רחלענקא, קאלא-
זאמב, זעלמאנקא, און געמישטע דערפער ווי עס זענען
געווען אויך פוילישע זאגראדעס ווי גוטאזשעווא, שע-
ראמין, גלינעויעצק און אנדערע.

די דערפער אַרום קוכאָר זענען אַנטשטאַנען אין
די יאָרן 1810—1812. זלמן פאַזנער האָט געוואָלט
שאַפֿן אַ נעץ פון דערפער אַרום פלאַנסק, אויפֿן וועג
קײן טשעכאַנאָוואָ. באלד בײַ דער אַנטשטייאונג האָבן
די דערפער זיך געמוזט ראַנגלען מיט אַזעלכע שווער-
קײטן וועלכע דער פוילישער פויער האָט נישט געהאַט:
שנאה פון דער שכנותדיקער באַפעלקערונג, דערהויפּט
דער נישט-יידישער, ווי אויך די אומפאַרשטענדעניש
פון די שטאַט-פֿני, יידן, שײנע באלעבאַטים, צום
„פאַרגרעבטן ישובֿניק“. דער שײנער ייד האָט געקוקט
אויף דעם יידישן פויער מיט ביטול און טיילווייז אפילו
מיט פאַראַכטונג. מען האָט זיך נישט געוואָלט משדך
זיין מיט די יידישע פויערים. די יוגנט פון דאָרף

עטלעכע משפחות וואָס האָבן געוווינט אין הויז פון
דער אַפטייק.

קעגן איבער דער אַפטייק, אין ראָג פון דער
שול-גאַס און מאַרק האָט זיך געפונען די שענק
פון וואַסערצוג. די טיר האָט דאָ נישט גערוט. און
יעדעס מאל האָט דער גלאַק איבער דער טיר אַ
קלונג-געטאָן. יידן, גוים, צעפאַרעטע און פאַרשוויצטע
מיט פולע קעלישעקעס פינף-אין-ניינציקער. אַ קאַמ-
וואַיאַזשאַר, אַ סוחרל, אַ תבואה-מעקלער, אַן אויבסט-
מעקלער, צעקריגטע דראַזשקאזשעס, וואָס איינער האָט
אויסגעכאַפּט די „יאַזדע“ ביים צווייטן, אויפקויפערס,
וויראַבניקעס, קורניקעס, בהמה-סוחרים, שניידער-
מייסטערס און פריזירער-געזעלן — אַלעמען האָט
איר געקענט טרעפן אין מיטן טאָג אין וואַסערצוגס
שענק. פון אונטערן בופעט האָט געזעצט אַ פאַרע.
עס האָט געשמעקט מיט ביר, מיט וואַדקע, מיט זויערן
קוואַס, מיט שווייס.

באַזונדער גרויס איז געווען דער טומל אין די
יאַר-יד-טעג. נישט איינמאל האָט דער שענקער געמוזט
אַנעמען מיט זיינע געזונטע ידיים אַן אַנגעזויפטן
פויער און אַרויסשלעפן אים דורך אַן הינטערטיר
אין הויף אַרײַן. אַזאַ פויערישער שיכור איז זיך
אַפגעשלאָפן אויף די שטיינער ביז עס האָט אים אַפ-
געזוכט אַ האַלב-אויסגעניכטערטע גויע און מיט יללות
געפירט דעם „גאַספּאַדאַזש“ צו דער פורמאַנקע.

איך געדענק זיי די גוטמוטיקע יידן, די מנחם-
מענדלס פון פלינצק, די בטלנים, וואָס ווען מען איז
נאָר נישט געקומען אין מאַרק אַרײַן זענען זיי דאָרט
געשטאַנען און געקײט אַ שטרוי אָדער געפאַרעט זיך
לעבן פויערשע פורמאַנקעס. זיי האָבן תמיד געהאַט
צײט. וואָס ברענט עס? דאָס זענען געווען די
מעקלערס פון תבואה, פון סעדער און פון וואָס עס
האָט זיך געמאַכט. זיי האָבן אַנגעשלאָגן ריזיקע גע-
שעפטן, געוואָלט צושטיין ווי „שותפים“, אויסגערעכנט
ביז אַ פרוטה די רווחים און צוגעזאָגט „דאָס טעלערל
פון הימל“. זיי האָבן דאָס געפירט די שטאַטישע
„געשעפטן“ און געוווינט ווער עס האַלט ביים אַנזעצן
און ווער עס גײט אַרויף...

אין מאַרק, לעבן יאַשאַנס בעקעריי אַזש ביז דער
זדונסקע-גאַס, זענען געשטאַנען די דראַזשקעס. צוויי
מאל אין טאָג האָבן זיי אַנגעטאָן די פערד ציימלעך,
אַוועקגענומען דאָס קעסטל מיטן „אַברעק“ און געפאַרן
צו דער באַן אַפּוואַרטן „פאַרשויןען“. זיי זענען געזעסן
אויף דעם „קאַזשאַל“ ברייט, עס האָבן געפינקלט די
מעשענע קנעפ און די לאַקירטע דאַשקעס. דאָס זענען
געווען נידעריקע, קרעמפּע, ברייטפלייציקע דראַזש-
קאַזשעס פון אַ געזונטער גזע. זייערע פערד זענען

די ווייטסטע שטעט און זיי פלעגן איינשטיין אין מונדלאקס האטעלעכל און עס איז געווארן שוין ושמחה צווישן די סאדאוויניקעס. א גאנצן ווינטער פלעגט מען איבערקלייבן די עפל און ארויסטראגן קיישלעך מיט האלב אָנגעפולטע, האלב-אָנגעפולט-רענע עפל אין מאַרק אַרײַן.

איך האָב געקוקט מיט קנאה אויף די דאַרפֿס-גייער. זיי האָבן אויסגעזען אין מיינע אויגן ווי מענטשן וואָס זענען גאָטס וועלט און קענען אָפּילו פאַרשטיין דעם געשאַרף פון אַלטע ביימער און דעם געפליסטער פון די ווייטסטע טייכן. זיי קענען פון אויסנווייניק נעמען פון צענדליקער דערפער און זענען באַקאַנט מיט הונדערטער פריזישע הייף.

אין דער שול-גאַס און קאָזשע-גאַס זענען געווען אַסך יידן וואָס האָבן געצויגן יניקה פון גיין איבער די דערפער און אויפקויפן פעל, פלאַקס, חזיר-האַר, קעלבער. טייל פון די דאַרפֿס-אויפקויפער זענען געפאַרן אויף אַרעמע פירלעך געשפאַנטע אין אַן איינגעפאַלן פערדל און טייל זענען געגאַנגען צופוס מיט אַ זעקל אונטערן אַרעם.

איך האָב ליב-געהאַט צו הערן זייערע מעשיות. דערציילט האָבן זיי די מעשיות צווישן מנחה און מעריב אָדער אין שבתדיקע נאַכמיטאָגן ווען אין דרויסן איז געווען אַ פראַסט אָדער אין די האַרבסטקע רעגן-טעג, ווען די וועגן זענען געווען צווייקט און מען האָט געמוזט איבערוואַרטן די שלעכטע וועטערן. דאָס זענען געווען מעשיות וועגן „שוויעטשניקעס“, וואָס האָבן זיך פלוצים באַוויזן אויף בלאַטיקע שליאַכן. דער וואָגן האָט גענומען זינקען און דאָס פערד האָט זיך מיט אימפעט געריסן פון געשפאַן. דער נישט-גוטער, וואָס מען האָט אים גערופן „שוויעטשניק“, ווייל ער האָט געלויכטן ווי אַ יאָר-צייט ליכט וואָס גויים צינדן אויף די צמענטאָזשעס. דער „שוויעטשניק“ האָט געוואָלט פאַרנאַרן די פערד צו די שליימיקע זומפן און אין דער לעצטער רגע ממש, ווען דער באַלעגאַלע האָט שוין פאַרלאָרן די כוחות און געלאָזט זיך ווי אַ געפאַנגענער פירן פון שדישן פלעמל באַגלייט פון אַ וויסט געשפאַטיש פייפערײַ פון טשאַ-טעס שדימלעך, גרויסע ווי די פיפערנאָטערס, ממש אין דער סאַמער לעצטער רגע האָט דער באַלעגאַלע אויסגעשעפטשעט דעם „שמע ישראל“ און אַ טרייסל-געטאָן מיט אַ ציצה פון טלית-קטן — איז ליכטיק געוואָרן אַ שטיק הימל און דער „שוויעטשניק“ איז אַנטרינען געוואָרן מיט אַ וויסט געיאַמער.

איך האָב די מעשיות געהערט פון רויט-פנימדיקע געזונטע דאַרפֿס-גייער און געזען בעת דעם דער-

האַט נישט געקענט איבערטראַגן די דאָזיקע דער-נידערונג. וואָס זי איז אויסגעשטאַנען בעת די יאָריד-טעג אין שטאַט און איז אַוועק פון די היימען. דאָס אַלץ האָט דערפירט די דערפער צום אונטערגאַנג. נאָר איינצעלנע משפחות זענען פאַרבליבן ביז האַרט פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה.

כמעט אַלע טרעגער זענען עס געווען אַפּשטאַ-מיקע פון די אויבן-דערמאָנטע יידישע דערפער און קליינע פאַראַרעמטע שטעטלעך אַרום פלאַנסק. פון יענע דאַרפישע יאָרן האָבן די יידן אַרויסגעטראָגן אַסך דערפאַרונג צו ערדאַרבעט, צו סעדעריי, צום דאַרפֿס-מסחר און געקענט דאָס פוילישע דאָרף אַזוי ווי אייגענע, ווי אַלט-איינגעזעסענע.

די פלינצקער סאדאוויניקעס האָבן געהאַט אַ שם איבער גאַנץ מאָדאווייע. די סעדער האָט מען געדונגען פסח-צייט. לויט דעם צעבליטן סאד האָבן די יידן געקענט אַפּשאַצן וויפּל פּוּד עפל עס וועט זיין. דאָס זענען געווען די גרעסטע מומחים אויף סעדער וואָס פוילן האָט נאָר געהאַט. זיי האָבן געקענט אַלע סעדער פון צענדליקער פאַוויאַטן. נישט נאָר די סעדער האָבן זיי געקענט, נאָר אויך געוואוסט וויפּל עפל-ביימער און וויפּל באַרנע-ביימער יעדער סאד האָט. און עס זענען געווען פאַרשיידענע סאדאוויניקעס: די וואָס האָבן געדונגען נאָר קאַרשן-סעדער און די וואָס האָבן געדונגען סעדער פון ווינטער-עפל און די וואָס האָבן גענומען אין אַרענדע פלאַנטאַציעס פון מאַלינעס און וויימפערלעך און אַזעלכע וואָס האָבן זיך ספעציאַל-ליזירט אין פלוימען-סעדער. די פירות זענען אַרויס-געשיקט געוואָרן קיין וואַרשע, קיין דאַנציג און פון דאָרט קיין אויסלאַנד. אַסך יידן פון פלאַנסק פלעגן באַלד נאָך פסח אַרויספאַרן ווי שומרים אין די סעדער. זיי האָבן געלעבט אין די שטרייב-בדעס, גאַנצע משפחות, און זייער באַלעבאַטישקייט אין באַשטאַנען פון אַ מילכיקן און פליישיקן טאַפ, אַ פאַר לעפל מיט ערדענע טעלער און פאַר דעם סעדער-היטער אַ סידורל און תהילימל. אין די סעדער, איינע אַליין צווישן דערפער מיט גויים, זענען זיי אַפּגעזעסן ביז ראש-השנה. די קינדער האָבן זיך געהאַדעוועט אויף דער שוים פון גאָטס וועלט, אין די טיפענישן פון די אַלטע מאָדאווישע וועלדער און פעלדער.

איך פלעג אַפּט אַרויספאַרן אין די הייסע זומער-וואַכן צו מיינע קרובים אין די סעדער און נעכטיקן אונטער שווער-באַלאַדענע עפלביימער, אונטערגעבעט אויף היי און בין פאַרוויגט געוואָרן פון עפל-ריחות. אין האַרבסט זענען די ביידעמער אין דער קאָזשע-גאַס געווען באַלייגט מיט ווינטער-עפל און ווינטער-באַרנעס. עס זענען געקומען אויבסט-סוחרים פון

אין יאר 1932 האט מען מיך געבעטן פון א היסטארישער אינסטיטוציע צו דערוויסן זיך אייניקע פרטים וועגן די געשיכטע פון יידן אין פלאנסק. איך האב געוואסט, אז דער איינציקער וואס קען מיר געבן וויכטיקן מאטעריאל און אינפארמאציעס איז דער זייער אנגעזענער פלאנסקער ייד ר' חיים-נחמן פינקעלשטיין. איך בין נאך אליין געווען א יונג בחורל און נישט גענוי געוואסט וואס דער יידיש וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט דארף, ר' חיים-נחמן פינקעלשטיין האט אויף מיר געמאכט א טיפן רושם. איך האב געהאט פאר זיך א הדרת-פנימדיקן עלטערן ייד מיט קלוגע דורכדרינגענדיקע אויגן, און אז איך האב אים געהערט רעדן האב איך דערפילט זיין שארפן אנאליטישן מוח. ער איז שוין דעמאלט געווען א זקן און געוויינט האט ער אין די גרויסע האלב-פארלאזטע צימערן, מיט א משרת, וואס איך געדענק נישט זיין נאמען. אבער דאס פנים פון משרת איז מיר געבליבן אין זכרון. אויך דער משרת האט זיך געקענט אין די דראכענע אותיות און געהאט וועלט-ידיעות.

ר' נחמן איז געווען א מענטש מיט איירא-פעיז וויסן, געקענט עטלעכע אייראפעישע שפראכן. ער איז געקומען קיין פלאנסק פון בריסק דליטא ווען אין פלאנסק זענען געווען אין גאנצן „זעקס און דרייסיק קוימענס“ — אזוי האט ער מיר געזאגט. איך האב פון ר' חיים נחמען באקומען אן אויספיר-לעכע שילדערונג פון פלאנסק ווען ער איז געקומען ווי א יונגער איידעם. נישט געקוקט וואס ער האט אפגעלעבט אין פלאנסק איבער זעכציק יאר איז זיין יידיש געווען א ליטווישער און נאך פון צייט צו צייט האב איך אויפגעכאפט דעם ספעציפישן פלינצקער דיאלעקט. ר' חיים נחמן האט גוט געקענט די געשיכטע פון דער פאזנער-דינאסטיע, און אויב איך בין זיך נישט טועה, איז ער געווען אין נאענטער קרובישאפט מיט די פאזנערס. ער האט מיר דערציילט, אז ווען משה מאנטעפיארע איז געקומען קיין ווארשע איז אים זלמן פאזנער געפארן באגעגענען. ער איז אים אנטקע-גענגעפארן אין א קאטש געשפאנט אין אכט פערד. דאס האט ר' חיים נחמן אליין נישט געקענט זען — ווייל די באגעגעניש מיט מאנטעפיארען איז פארגע-קומען אין יאר 1840. בכלל האט פאזנער געשפילט א גרויסע ראלע אין דער ווארשעווער קהלה און איז געווען פון די חשובסטע יידן פון פוילן. זיין באגעגעניש מיט מאנטעפיארען איז געווען א גאר פריינדלעכע ווייל אחוץ פאזנערס גרויס אנזען און

ציילן זייערע גרויסע דערשראקענע אויגן — האט מיך אויך ארומגעכאפט א פארכטיקע שרעק און איך בין דאנקבאר געווען דעם רבונן של עולם וואס פלינצ-קער יידן טראגן ציזה-כנפות און מיר האבן אזא שפרוד וואס קען ליימען נישט-גוטע.

די דארפס-גייער האבן נישט נאך געקענט די דערפער, די ווירטשאפטן פון פריצים, די דארפישע זאגראדעס, געוואסט די גרענעצן פון יעדעס אייגנטום אין דארף, געקענט די זייטיקע שטעגן און די פעלד-שטעגן — זיי האבן אויך געקענט די קינדער, זיי האבן אנטהאלטענען אויף „סוואדבעס“ און „פאכראנעס“. עס האט געוויינט פון זיי מיט דעם ריח פון פעלד, פון אבארע און פון שווארץ-ערד — און דאס האט מיך געצויגן צו די דאזיקע אפגעברענטע, געזונטע, ברייט-אקסלדיקע אביסל מגושימדיקע, אבער הארציק-גוטע און גאטפארכטיקע יידן.

יא, נישט נאך פריינדשאפט איז געווען צווישן די דאזיקע יידן צו די פאליאקן — נאך אויך נישט ווייניק געמישט בלוט איז געפלאסן אין די אדערן. מען האט נישט איינמאל געטראפן אין די פאר-ווארפנסטע פוילישע דערפער שקצימלעך מיט שווארץ-געקרייזלטע האר, מיט טיפע שווארצע אייגעלעך, וואס זענען ווי צוויי טראפנס וואסער ענלעך געווען צו די יידישע קינדער. ווער ווייס וואס פארא ראמאנטישע סודות עס וואלטן אונדז געקענט אנטפלעקן די פוילישע אויסגעשטערנטע הימלען און די מאזאווער באטש-נע וועגן?

וונדערלעך זענען געווען די מעשיות וועגן יידישן אנטהיל אין די פוילישע פארוסטאניעס כון יאר 1831 און 1863.

עס איז געווען א יידישער אפטייל אין פוילישן אויפשטאנד פון יאר 1863 וואס איז טעטיק געווען נישט ווייט פון פלאנסק. איינער פון די פאזנערס זין איז געפאלן ווי אן אפיציר פון די אויפשטענדלעך ביי פלאנסק און זיין העלדישקייט איז באקאנט געווען איבער פוילן.

דאס דארף קוכאר איז געווען אן ארט ווו עס האבן זיך אויסבאהאלטן אין צארישער צייט פוילישע אומאפהענגיקייטס-קעמפער און מיטגלידער פון פ.פ.ס. זיי זענען געווען אונטערן שוץ פון סטאניסלאוו פאזנער — איינער פון די גייסטיקע פירער פון פוילישן סאציאליזם, און אין באפרייטן פוילן — מיטגליד פון פוילישן סענאט.

לאקנס פון יענעם ווונדערלעכן יידישן מיידל און אז מיר זענען געפארן קיין פלינצק האט זי מיר געוויזן א גרויסן שטיין, ווו עס האט זיך אין אייליקן צוריק-מאָרש פארהאלטן נאָפאלעאָן און גערוט אויף דעם שטיין. א סימן — עס זענען נאך אויסגעקריצט צייכנס און אלערליי נעמען און הערבן.

★

אז איך בין געשטאנען אין יום־כיפור־נאכט אין דער גרויסער שול און געהערט דאָס קול פון בעל־תפילה זענען מיר אלע יידישע לידן געוואָרן אזוי שאַרף און איך האב אָפּגעפילט אונדזער נע־ונדקייט, אונדזער פרעמדקייט, אונדזער פאַרלאַנקייט אין א גרויסער שיינער וועלט, וואָס מיר האָבן איר אַזוי ליב און זי איז צו אונדז פרעמד. אַלס צען יאָריק יינגל בין איך צוריקגעגאַנגען פון דער שול מיט אַזויפיל יידישן צער און איך האב געבעטן רחמים אַז ער זאל באַשיצן אונדז, די נע־ונדע וואַנדערער איבער די פוילישע דאָרפֿס־וועגן, די באַלעגאַלעס, די דאָרפֿס־גייער, די סאַדאָווינקעס, די באַלעבאַטישע יידן וואָס זענען כלומרשט אַזוי שטאַלץ און אַזוי זיכער, און איצט, אין שול, האב איך דאָס ערשטע מאל דערזען אויף זייערע פנימער צער און ליידן. בין איך געוואָרן אַ בעטער פאַר זיי אַלע, וואָרעם איך האב שוין געאַנט אַז אַטאָ די גויישע וועלט קען זיך אין איינע פון די פינצטערע נעכט וואָס וועלן אַנקומען אויף פוילן א וואָרפֿטאָן אויף אונדז, אַזוי ווי דער שכן מיינער, דער זון פון אַנטרייבער ראַשאַק, וואָס האט זיך געשליידערט אָן שום סיבה אויף מיר אין יענעם שלוהדיקן פרייטיק־צור־נאכט.

איך בין דעמאלסט אַלט געווען 12 יאָר. מיין שכן זרח האט באַשלאָסן אַז מען קען מיך שוין מיטנעמען. אין „פאַריין“ אַריין. עס וועט פאַרקומען אַ „קעסטל־אָוונט“. דאָס זענען געווען פאַר מיר אומבאַקאַנטע ווערטער וועלכע איך האב דאָס ערשטע מאל געהערט. זרחן האב איך ליב־באַקומען צוליב די לידער וואָס ער האט אָן אויפהער געזונגען ביי דער ניימאַשין. צו מיין גרויס חידוש האט זיך דער „לאַקאַל“ אָדער „פאַריין“ געפונען אויף די זעלבע טרעפ און אין זעלבן הויז ווו דאָס חדר פון ר' חסדל „גאַסדאָר“, אויך אויף דעם צווייטן שטאַק. איך האב אין דעם ענגן שמאַלן צימער געטראָפן אַ צענדליק יונגעלייט. אויבן־אָן איז געזעסן אַ יונגער ענערגישער מענטש מיט גרויס־צעפענטע אויגן און אַ לומדישן שטערן.

יחוס, האט ער פון די איינציקע עסקנים אין יידישן וואָרשע, געקענט רעדן ענגליש און האט באַגרייט מאַנטעפּיאָרען אויף דער ערד פון פוילישן קעניגרייך.

★

איך האב אויך געהערט לעגענדעס וועגן נאָפאַ־לעאַנס דורכמאַרש דורך פלאַנסק, דורך סאַכאַטשין. לעגענדעס וועגן נאָפאַלעאַנס באַגעגענישן מיט יידן, מיט רבנים וועלכע זאָלן אים האָבן, אין הלכות מלחמה, אַנגעוויזן אויף וויכטיקע זאַכן... דערציילט האט מען וועגן אַ קינסטלער וואָס האט אויסגעשניצט נאָפאַלעאַנען ווי אַזוי ער רייט אויף אַ פערד, און נאָפאַלעאַנען האט די מתנה צוגענומען און אַוועקגעגעבן אַ פאַלק־פּאַן פון ריינעם אַטלעס און זייד און מען האט געמאַכט פון דער פּאַן אַ פרוכת. מען האט אויך דערציילט וועגן אַ יידישער שיינהייט, אַ יונג מיידל וואָס נאָפאַלעאַנען האט איר דערזען דורך דעם פענצטער און ער האט באַפוילן צו בלייבן אויף עטלעכע טעג אין דעם שטעטל, און דאָס איז געווען אין סאַכאַטשין. נאָפאַלעאַנען האט אויפגעשלאָגן זיינע געצעלטן אויף אַ באַרג, וואָס איז געווען אין דערמיט מיט אַ טאַל, און אין טאַל האט ער געוואָרט דריי מעת־לעת ביז זי וועט קומען צו אים. אויפן דריטן טאָג האט מען אים אַנגעזאָגט אַז זי האט זיך געוואָרפן אין וואַסער־אַריין, ווייל זי וויל נישט אַוועק פון איר פאַלק. מען האט דערציילט אַז צוליב די דריי טעג האט נאָפאַלעאַנען פאַרשפּעטיקט זיין מאָרש אויף מאַסקווע און עס זענען אַנגעקומען פרעסט ווען ער איז אַריין אין רוסלאַנדס הויפּטשטאָט. אַזוי אַז מיר האָבן אַ שטיקל שולד אין נאָפאַלעאַנס מפּלה ביי מאַסקווע... דעם באַרג רופט מען טאַקע ביז היינט צו טאָג „נאָפאַלעאַנס־באַרג“. די לעגענדע פון יענעם מיידל איז דערגאַנגען צו מיר דורך מיין מאַמע און זי האט דאָס געהערט פון איר מאַמע און אַזוי פון עטלעכע דורות יידישע מאַמעס. מען האט מיר אַפילו געזאָגט, אַז תשעה־באב קען מען זען אירע געלאַקטע צעפּ וואָס שווימען אַרויף אויף דעם טייכל פון סאַכאַטשין וואָס רופט זיך דושאַלדאָווקאַ. דאָרט איז געוואָרן אַ קעסלגרוב און נישט איינער האט זיך פאַרפלאַנטערט אין די צעשטורעמטע מיידל־האַר פון דער יידישער שיינהייט פון סאַכאַטשין וועלכע האט אָפּגעוואָרפן די ליבע פון גרויסן מלחמה־פירער... ווי אַ סימן אַז עס איז פאַראַן אַסך אמת אין דעם אַלעם האט מיר מיין מאַמע געוויזן דעם באַרג, זי האט מיר אין תשעה־באב געפירט צום טייך זען ווי עס ווימלען די שוואַרצע

צו ווערן חזן-שוחט און אין דער לעצטער רגע ממש איז ער געווארן „קלאסן-באווסטזיניק“. איך בין געווען א פייערדיקער פועל-ציוניסט. נישט איינמאל האב איך געכאפט קלעפ אויף די „קעסטל-אוונטן“. זיי האבן געריסן שטיקער פון אונדזער ארגאניזאציע און אוועקגענומען די פראלעטאריע. מיר האבן לאנגע צייטן געגרייט מענטשן פאר די „רויטע“. עס האט זיך אזוי באקומען, אז ווי נאך א יונג בחורל וואס האט זיך אויסגעלערנט ביי אונדז לייענען און שרייבן, איז ער מיט איינמאל נעלם געווארן פון אונדז און אריבער צו די „באווסטזיניקע“. דאס האט מיר געקאסט אסך געזונט. טייל מאל זענען די איבער-גאנגען פארבונדן געווען מיט וויסטע איבערפאלן און מיט וועלן פארכאפן דעם „פאריין“.

עס איז געווען גאר געוואגט צו ברענגען דאס ביסל לינק פועל-ציוניסטישן ציוניזם אין די קאזשע-גאס אריין ווי עס איז איינגעטלעך געשטאנען דאס וויגעלע פון פועל-ציון אין פוילן. ברענגען דאס ווארט ארץ-ישראל צו די ארבעטער, טרעגער, וויראבניקעס און באלעגאזעס איז געווען פון גרויס חשיבות אין יענע יארן פון „לינקן“ אויפשטייג אין פוילן.

דאס וואס האט מיר געצויגן צו די חברים פון „פועל-ציון“ איז געווען די אידעע פון באזעצן זיך אויף ערד און שאפן יידישע דערפער און די ליבשאפט צו דער יידישער שפראך. איך בין גלייך געווארן אן אנפירער פון א גרופע קינדער פון דער קאזשע-גאס און מיר, קליינע „באראקאוויסטן“ האבן אנגעהויבן אין די שבתים ארויסצומאָרשירן מיט געזאנג צו די אויפואכנדיקע פריילינגדיקע פעלדער אַרום פלאַנסק. אין יענער צייט האב איך אנגעהויבן לייענען ביכער. איך האב שוין געהאט אן אָנונג אין דער פוילישער ליטעראטור. איך בין שטארק באַאיינדרוקט געווארן פון שענקעוויטשעס טרילאָגיע. „מיט פייער און שווערד“, „פאַטאַפּ“ און „פאַן וואַלאַדיאָוסקי“. איך האב די ביכער ממש געשלונגען זיצנדיק אין א ווינקל, איינגעקנוילט אין האַלב-פינצטערן אַלקערל. דאס איז געווען אין לעצטן קלאס פון דער פוילישער פאַלקס-שול. מיר האבן געמאַכט אַן אויספלוג און איך בין מיט מיין קלאס געגאנגען דורך דעם דאָרף „פאַשווענטנע“. מיר האבן באַוונדערט די שיינע קושאַקעס. דער לערער האט צו אונדז געזאָגט: — קינדער, קוקט אַריין וועט איר זען אַן אַלטאַנע און אַ באַנק מיט אַ טיש פון דעמב. דאָ האט געלעבט און אַ שטיק צייט זיך אויפגעהאַלטן דער גרויסער פוילישער שער שרייבער הענריק שענקעוויטש.

„דער מתמיד“

צייכענונג פון יוסף בודא אילוסטראציע צו ביאליקס פאָעמע „המתמיד“

מען האט אים גערופן: חבר אברהם-אליהו. אויף דער וואנט איז געהאנגען דאס בילד פון בער באַראַכאָוו מיט אַן אונטערשריפט: „זאל לעבן דער יידישער אַרבעטער-יישוב אין פאַלעסטינע“. איך האב בשום אופן נישט געקענט פאַרשטיין וואָס דאָס באַדייט. אויפן טיש איז געשטאנען אַ גרויס הילצערן קעסטל און מען האט אַריינגעוואָרפן אין קעסטל פאַפירלעך. עס האט זיך אנגעהויבן אַ לייַדנשאַפטלעכע דיסקוסיע מיט צווישנרופן, מיט אַ קלאַפּעריי אין טיש און אַ היצעריי. מיר האט געהידושט די לייַדנשאַפט פון די רעדנער און די גרויסע מיטבאַטייליקונג פון קהל. די דיסקוסיע איז געגאנגען מיט גרויס ברען. יעדער איינער האט געהאט וואָס צו זאָגן און אַז ער האט נישט געקריגן קיין וואָרט — האט ער געמאַכט צווישנ-רופן. ווי איך האב זיך שפּעטער דערוואָסט זענען אויך געקומען אַ גרופע „רויטע“. זיי האבן שיער נישט דער-פירט אַז מען זאל דאָס „קעסטל-אוונט“ אויפרייסן. איך בין עדות געווען פון וויסטע געשלעגן וועלכע זענען אנגעגאנגען אויף די טרעפּ. די „רויטע“ האבן נישט געקענט מוחל זיין וואָס די „פועל-ציוניקעס“ פאַר-נאָרן דעם יידישן אַרבעטער קלאַס קיין... פאַלעסטינע און דאָרט פאַרשקלאַפט מען דעם אַרעמען אַראַבער... און דער אנפירער פון די „רויטע“ איז גאר געווען אַ שטיל יונגערמאַנטשיקל, וואָס האט זיך געגרייט

דינטערשטן הויף און לאנגע שעהען האב איך געלויפערט און מיין מיידל זאל זיך באווייזן. איינמאל האב איך געפונען אן אויפגעמישט בוך אויף דער באנק אין הויף. די אקאציע האט געבליט און פאר-ווייגט מיך אין א זעלטן איידעלעם ריח. איך האב געבלעטערט דאס בוך און געווארט און זי זאל זיך באווייזן. דאס אין געווען א ביאגראפישער ראמאן פון אנדערע מארווא. דער נאמען פון פראנצויזישן שרייבער מארווא איז מיר געבליבן פארהייליקט צוליב דעם מיין גאנץ לעבן. איך האב אים אויסגעטראגן דורך אלע מלחמה-יארן און אין מיין נע-ונד, ווו איך האב נאר אנגעטראפן א בוך פון אנדערע מארווא איז מיר אויפגעגאנגען דאס איידעלע פנים פון טעטשע ברא-דער. אויך איצט, ווען אין יאר 1960, סוף אפריל, אין פאריז, האט דער ישראל-אמבאסאדאר וואלטער איתן געמאכט אן אויפנאמע פאר מיר צוליב דעם דער-שיינען פון מיינס א בוך אויף פראנצויזיש, איז אויפ-געגאנגען פאר מיר דאס פנימל פון מיין ערשטער ליבע. ווען אין די שיינע זאלן פון דער אמבאסאדע האט זיך באוויזן דער גרייזגראער אנדערע מארווא, וואס איז געקומען אויף מיין שמחה, און צוזאמען מיט דעם איז אויך אויפגעגאנגען א שטיק פון מיין קינד-הייט און פון מיין ערשטער אויפצאפליקער פרייד פון א יינגעלע וואס זיין היים איז געווען אויף דער שול-גאס לעבן דעם קאזשע-געסל פון דער שטאט פלאנסק.

פון די יונגסטע יארן אן האב איך געהאט א נייגונג צו מאלעריי. מיין עלטערער ברודער וועלוול איז שוין געווען בארימט אין דער גאנצער געגנט ווי א מאלער. זיין רום האט זיך אנגעהויבן נאך אין סאכאטשין. פריצים האבן אים ארויסגעבעטן אין זייערע הייף, אז ער זאל מאכן פארטרעטן פון זייערע ווייבער און קינדער. עס זענען פארפארן קאטשן צו אונדזער הויז און אויך געפירט מיין ברודער אין די הייף. ער האט געמאלן מיט וואסער-פארב און מיט אייל-פארב. די פארטרעטן האט ער געצייכנט מיט קויל. איך בין געווען זיין נרשא כלים. די ווענט זענען געווען באהאנגען מיט ווונדערלעכע לאנדשאפטן פון סאכא-טשין און פון דער סאכאטשינער געגנט. די דאזיקע נייגונג צו מאלעריי איז געווען אין אונדזער משפחה. מיין זיידע, פון פאטערס צד, איז געווען א סופר און זיינע ספרי-תורה'ס זענען געווען בארימט אזוי אויף יענער זייט ים. דער ברודער איז געווען עלטער פון מיר מיט אכט יאר און עס איז באשלאסן געווארן אים אוועקצושיקן צום זיידן קיין ווארשע. איך האב אין יענער צייט ערנסט געטראכט וועגן די קאריערע פון א מאלער און אין שול האב איך געשמט ווי

צומארגנס בין איך אליין געקומען צום צוים, געשטאנען א וויילע און דערנאך זיך דורכבאקומען דורך די שטעכקוסטעס און אוועקגעזעצט זיך אויף דער באנק אויף וועלכער עס פלעגט זיצן מיט צענ-דליקער יארן צוריק דער גרויסער עפיקער, אפשר דער גרעסטער וואס פוילן האט געהאט, דער נאבל-פרייזטרעגער, דער וואס האט מיט אונז בילדערישער קראפט געמאלן די גרויסע מלחמות צווישן די פאליאקן און די אוקראינער. איך האב שוין דעמאלט געשריבן לידער. פארשטייט זיך אומבאהאלפענע לידער אויף פויליש און אמאל אויף יידיש. איך ווייס נישט וואס איך האב דעמאלט געטראכט, נאר איינס געדענק איך, עס איז אויפגעגאנגען אין מיר א גרויסע ליב-שאפט צו ליטעראטור, צום שרייבער און איך האב אזוי שטארק געוואלט זיין איינער פון די וואס שרייבן ביכער. איך האב מיט ציטערנדיקע פינגער בארייט דעם אלטן טיש, די באנק און אנגעהאנגען מיינע גרויסע קינדערישע אויגן אן די שווערע שטאמען פון די אלטע פוילישע דעמבעס וואס האבן ארומ-גערינגלט די אלטאנע.

ווער ווייס, אפשר האט שוין געטליעט אין מיר דער פראזע-שרייבער. דערווייל איז מיין העפט געווען פול מיט קורצע ליבע-לידער וועלכע איך האב געשריבן צו צענדליקער יונגע און שיינע מיידלעך וועלכע איך האב קיינמאל נישט אויסגעזאגט דעם סוד אז איך שרייב דיכטונג.

מיין ערשטע ליבע איז געווען א טרויעריקע, אזוי ווי אלע ערשטע ליבעס. זי איז פארבונדן מיט דעם הויז פון די בראדערס. א שטיק צייט איז מיין לערערין געווען א יונגע ענערגישע פרייליך פון פלאצק מיטן נאמען לעוו. זי האט חתונה געהאט מיט א פלאנסקער יונגער-מאן וועלכער איז געווען פון די אנגעזעענסטע משפחות אין פלאנסק, איינער פון די שענסטע קולטור-מענטשן מיט גרויס יידיש וויסן. איך געדענק די שניט-קראם פון די בראדערס אויף דער פלאצקער גאס מיט די עטלעכע הילצערנע טרעפ-לעך און דער לאנגער ציכטיקער הויף מיט א גרויסן אקאציע-בוים און א באנק לעבן בוים. צו די ברא-דערס איז געקומען א יונג מיידעלע, אין מיין עלטער און זי איז געווארן א שילערן אין מיין קלאס. זי האט שוין געקענט ווארשע, געלעבט אין טויערן. א ליכטיק-האזיקע, גרויס-אויגיקע און זעלטן איידעלע. איך האב אסך גראמען געפלאכטן פאר דעם מיידעלע טעטשע בראדער. דורך איר האב איך זיך באקאנט מיט דער משפחה בראדער און מיר דאכט זיך, אז מאטעס בראדער, איר פעטער און מיין לערערין האבן פארשטאנען אז איך בין פארליבט אין זייער פלימיע-ניצע. מיין הויף האט זיך געגרענעצט מיט זייער

תמימותדיקע חומש-לעגענדעס, געזען פון א הייס-פארבענקטן אין ציון און ערגעץ-ווו האבן נאך אפ-געקלינגען די שטורמישע רייד פון יונגען דוד'טשע גרין, און מען האט נאך געפילט די גרויסע ווירקונג פון שלמה צמח, און פון שלמה לעוואוויטש און פון די קוואשנאס און פון די וואס זענען אוועק קיין ארץ-ישראל, און פון סעדזשערא, פון פתח-תקווה און פון דערפל ביים כנרת געשיקט ברייטלעך קיין פלאנסק — איז עס געווען מער ווי נאטירלעך אז די שטאט זאל לעבן מיט דעם לעבן פון אירע שענסטע קינדער וואס זענען אוועק קיין ארץ-ישראל און אויף דעם נאכקומענדיקן דור זאל פאלן די אחריות אַנצוגיין מיט דעם וואס איז דא אַנגעהויבן געוואָרן.

און וויפל איך בין נישט נאָר געווען פאַרקאכט אין דער פּוּעלי-ציוניסטישע יוגנט-אַרגאַניזאַציע, האָב איך מיט ליבשאַפט געקוקט אויף אַלע שיכטן פון אונדזער יידישער שטאַט. איך בין תמיד באַאיינדרוקט געוואָרן פון דעם הדרת-פּנימדיקן רב באַרנשטיין. אַזאָ לייכטנדיק געשטאַלט, פול מיט ווירדע, אַ הויכער, מיט אַ ברייטער גרויער באַרד, מיט ליכטיקע אויגן און לומדישן שטערן. און ווען איך האָב דעם רב גע-הערט רעדן אין דער גרויסער שול, ביי עפעס אַ יום-טוב פון דער מלוכה, איז אין זיין שטים געווען אַזאָ אויפגעבונדנדיקט און זוניקייט.

איך געדענק גוט דעם שטאַט-באַלעבאַס ר' יוסף פלאַטאַו. אַ זעלטן-אַריסטאָקראַטיש יידיש פנים. בלויז דער נאָמען פלאַטאַו האָט דערוועקט רעספעקט. אַ שטאַלצער, מיט אַ געשטעל פון אַ שר פון דער תנ"ך-תקופה, האָב איך אים אָפט געזען גיין איבער דעם מאַרק אין דער ריכטונג צו דער טשעכאַנאווער גאַס. איך האָב געוויסט אַז דאָס הויז פון די פלאַטאַוס איז אַ הויז פון תורה און חכמה. און נישט איינער האָט דאָרט געזוכט אַן עצה אין אַ שווערע צייט.

איך בין פשוט נישט אין שטאַנד צו דערמאָנען זיך אַלע וויכטיקע יידישע היימען וואָס האָבן געהאַט אַ ווירקונג אויף אונדזער שטאַט אין מיין צייט. איך האָב פיל געהערט וועגן די ראָזענבערגס, די גרינ-בוימס, די קלעפּפישס און אויך די סעגאַלאָוויטשס, דעם שוחטס זון, וואָס האָט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער וועלט-מלחמה געשפּילט אַ רויסע ראָלע אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

און אז מען רעדט שוין וועגן פאַמיליעס דאָרף מען דערמאָנען די משפּחה טשערניקער וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער יידישער אַרבעטער-שאַפט און זיי דערנענטערט צו ישראל און געשטאַ-נען אין שפיץ פון די פּוּעלי-ציון ממש ביז דעם אַריינמאַרשירן פון די דייטשן.

דער ערשטער פון מאַלעריי און האַנט-אַרבעט, דאָס האָט מיר געגעבן אַ גוטן נאָמען צווישן די לערערניס וועלכע האָבן תמיד באַוונדערט יעדע זאך וואָס איך האָב נאָר אַנגעריסעוועט.

צו זעכצן יאָר בין איך שוין געווען פאַרקאכט אין געזעלשאַפטלעכע ענינים. איך האָב געטראָגן אויף זיך דעם עול פון אַ יוגנט-אַרגאַניזאַציע. דאָס זענען געווען קינדער פון דער שול-גאַס, פון דער קאָזשע-גאַס, פון זשעלאָני-רינעק. קינדער פון וויראַבניקעס, טרעגער און באַלמעלאַכעס. די גרעסטע טייל פון זיי זענען שוין געווען געזעלן און טייל האָבן נאָך דורכ-געמאַכט די „לער“. זיי האָבן נישט געלערנט אין קיין שול, נישט געקענט ליענען און שרייבן, נאָר אַביסל עברי וואָס עס האָט זיי געלערנט ר' יחזקאל און ר' נתן מלמד. איך האָב זיי געלערנט יידיש. דערציילט זיי וועגן דער גרויסער וועלט, וועגן לאַנד ישראל און אָפט געלייענט פאַר זיי לידער און דערציילונגען פון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס זענען געווען מיינע אינטענסיווע יאָרן. איך האָב געשריבן לידער, שטילע לירישע שורות, וועגן ליבע און וועגן פעלד. איך האָב געבענקט נאָך שיינקייט און עס האָט מיך געצויגן צו די ציכטיקע נגידישע היימען ווו עס איז אייביק שבת. מיין עסטעטישער חוש איז שוין געווען גוט אַנטוויקלט. איך האָב אויפגענומען די שיינקייט פון גאַטס וועלט מיט גרויסע אָפענע אויגן. איך האָב אַנטיילגענומען אין אויספּלוגן, מיר האָבן אַרגאַניזירט אַ ספּאָרט-קלוב און אַ פּוסבאַל-גרופּע. אונדזערע שבתים זענען אויסגעפילט געווען מיט דיסקוסיעס, לעקציעס, שפּאַצירן און פאַר מיר — מיט באַזוכן אין אַ ריי באַלעבאַטישע היימען. מען האָט נישט פאַרשטאַנען וואָס איך חבר זיך מיט אַזעלכע אויסטערלישע ייגלעך און מיידלעך, וואָס טייל פון די מיידלעך זענען עס געווען די „דינסטן“ אין די הייזער ווו איך בין געווען אַן אָפטער גאַסט. און דאָך, האָב איך זיך געפילט גוט צווישן די קינדער פון דער פלינצקער אַרעמקייט. און איצט בין איך שטאַלץ דערויף. אַ טייל פון זיי האָבן איבערגעטראָגן מיט אַ זעלטענע עקשנות די שווערע יאָרן פון מלחמה און זענען אַרויס געלייטערטע.

פלאַנסק האָט געטראָגן אויף זיך אַן אַרעאַל. אַן אַרעאַל פון שיינקייט און גרויסקייט. דאָס האָט אפשר אַרופּגעלייגט אויף אונדז יונגע אַן אחריות.

פון וואָנען איז געקומען די גרויסקייט? דאָס איז שווער צו זאָגן. דער געדאַנק אַז אין יענעם ווינקל פון דער קאָזשע-גאַס זענען פאַרגעקומען די ערשטע געהיימע צונויפטרעפן פון די פּוּעלי-ציון גרופּן, אַז דאָס נייע בית-מדרש, וואָס איז געווען אויסגעמאָלן מיט ארץ-ישראל-לאַנדשאַפטן לויט די

צמזום" — איז געווארן א געלעכטער וואס האט אודאי אנגעהאלטן ביז פלאנסקס לעצטע טעג. ניין. מיין שטאט האט נאך נישט געקענט אויפנעמען דעם „צמזום" — באזונדערס די שניידער-געזעלן און „דאמסקע" כאלופניקעס וואס האבן ליב געהאט פרצן צוליב זיין „מיין נישט די וועלט איז א קרעטשמע באשאפן" און צוליב די „דריי נייטארינס". „צמזום" איז שוין געבליבן ווי א צונאמען אין פלאנסק און אלע האבן גלייך געוואוסט די געשיכטע פון דעם „צמזום".

אין די פארנאכטן פלעג איך אפטמאל קומען אין דער „טשיינע" אריין. זי איז געווען אין דער שול-גאס, אין א קעלער. דארט פלעג איך אפט טרעפן א הויכן, איבערגעבויענעם ייד מיט א פויגל-פנים, מיט לאנגע הענט און לאנגע פיס, וועלכע ער האט נישט געהאט ווו אהינצוטאן. ער איז תמיד געזעסן ביי א קליין טישל און אויף דעם טישל-פאפיר געשריבן נאטן: דאס איז געווען דער דיריגענט פון דעם יידישן ארקעסטער. זיין נאמען איז געווען שפילפויגל. איך האב געטראכט, ווי אויסטערליש עס פאלן זיך צונויף אפטמאל נעמען. שפילפויגל. ער האט שיער אליין נישט אויסגעזען ווי אן אלטער פידל, אן אפגעדינטער מיט לויז-געווארענע סטרונעס.

די געשיכטע פון דעם בלאז-ארקעסטער אין פלאנסק איז ממש א זעלטענע. עטלעכע צענדליק יונגעלייט, צווישן זיי קינדער פון סאדאוויקעס, פון ארעמע טרעגער און עטלעכע שניידער און שוסטער-געזעלן האבן באשלאסן צו זאמלען געלט און גרינדן א בלאז-ארקעסטער. און עס איז אנטשטאנען אזא בלאז-ארקעסטער, מיט פידלען, מיט פלייטן, מיט באסן, מיט טרומפייטערס, מיט טאצן, פויק, וויאלאנטשעלן. אפשר פופציק טייערע בלאז-אינסטרומענטן. זיי האבן געהאט אן אייגענעם לאקאל און אין די פראבן, וואס זענען פארגעקומען כמעט יעדן אונט, האבן אנטהאלטן גענומען, ווי בעאבאכטער און צוהערער, כמעט דער גרעסטער טייל פון שטעטל. עס איז געווען א פרייד צו הערן ווי אזוי די יונגעלייט האבן מארשירט איבער די פלינצקער גאסן און אין שפיץ איז געגאנגען דער שפילפויגל און דיריגירט מיטן שטעקעלע. און גע-שפילט האבן זיי נישט נאר מיליטערישע פאראד-מארשן, וועלכע מ'האט אודאי אין מיליטער אויפ-געשפילט פאר קעניגן בעת דעם זיגרייכן צוריקמארש פון א געוועזענער שלאכט, נאר אויך הארציקע יידישע פאלקס-ניגונים ווו דער אויבן-אן האט פארנומען דאס פידעלע, נישט ווי להבדיל אין די מארשן, ווו מען האט געהערט די טאצן און די פויק. און אז דאס פידעלע האט זיך צעשפילט, איז דאס פנים פון דיריגענט שפילפויגל געווארן מילד, אלע קנייטשן

עס איז מיר געליבן אין זכרון אן אויסטערלישער עלטערער ייד, פון פאך א בעקער, זיין נאמען איז געווען מאיר צוקער. ער האט זיך ראזירט, געגאנגען אן א היטל, גערעדט יידיש אויסגעמישט מיט אלערליי פרעמדווערטער און האט אויסגעזען ווי א רוימישער פאטריצער. ווען איך האב אים באקענט איז ער שוין אלט געווען איבער זעכציק יאר. און באקענט האב איך זיך מיט אים אין יאשענס בעקעריי. איך בין געזעסן אויפן ראנד פון דעם גרוב ביים אויוון, די פיס אראפ-געלאזט און לעבן מיר איז געשטאנען מיט דער לאפעטע אין דער האנט צוקער. זיין פנים איז געווענדט געווען צו דעם פלאקערדיקן אויוון און איז באלויכטן געווען פון א העליש ליכט און ער האט צו מיר גערעדט וועגן שפינאזן. איך האב דעמאלט דאס ערשטע מאל געהערט דעם נאמען שפינאזע. ער האט גערעדט וועגן שפינאזען מיט אזא ברען אזוי איך בין זיכער געווען אז די שבתדיקע חלות וועלן פאר-ברענט ווערן. איך האב נישט באנומען זיינע פרעמד-ווערטער. געוואוסט האב איך אז פון צייט צו צייט זעט מען אים שפאצירן אין גלחס סאד און אז ער פירט געשפרעכן מיטן גלח אין לאטייניש. יא, צוקער איז געווען באקאנט אין דער לאטיינישער קולטור, געקענט לאטייניש, געקענט גוט נישטעס פילאסאפיע, געקענט הענגעלן און ער פלעגט שעהען לאנג רעדן וועגן דער דייטשער פילאסאפיע. זיין שוואכקייט איז אבער געווען שפינאזע. פארשטייט זיך אז מאיר צוקערן זענען נישט אנגעגאנגען די יידישע ארגאניזאציעס און די אלע פאראייניגען. ער איז געשוואמען אויף די גרויסע און ברייטע וואסערן פון דער מענטשלעכער מחשבה, וואס ווייס נישט קיין גרענעצן פון לענדער, ווייס נישט קיין אפשטאנד פון צייט און פון מרחקים. ער איז געווען באהאפטן מיט די טיפע הימלען, דערווייל איז ער געשטאנען אין בעקער-גרוב און ער איז אזוי געשטאנען מ'הסתם ביז עס זענען אגעקומען די היטלעריסטישע הארדעס קיין פלאנסק.

און געווען איז אין פלאנסק איינער פון דער משפחה קלעפפיש וואס איז געווען פארקאכט אין י. ל. פרצן. איך געדענק ווי אין איינעם א טאג האט זיך באוויזן א מעלדונג אז דער הער קלעפפיש וועט רעדן וועגן „פרצס לעבן און שאפן". זענען געקומען יונגעלייט הערן וואס עס האט צו זאגן דער יונגערמאן פון דער שיינער משפחה וועגן פרצן. איך בין נאך געווען צו קליין אז מען זאל מיר מיטנעמען אויף אזא דרשה. איך האב נאר דערנאך געהערט איין ווארט „צמזום". און אז מען האט דאס ווארט ארויס-געזאגט איז געווארן א וויסט געלעכטער און געקיי-כעריי. אזוי ווי קלעפפיש האט נאר אנגעהויבן זיין רעדע מיט די ערשטע ווערטער „פרץ איז כולו

עס איז געווען אין פלאנסק א ווונדערלעכער יידישער פידלער מיטן נאָמען אַגראַדניק. אַ שלאַנקער, בויגעוודיקער יונגער בחור, מיט שוואַרצע האָר, אַ שמאַל פנים און אַן אַדלער-נאָז. ער האָט געשפילט אין די פריזישע קלוב און אין די הייף פון די „דזשע-דזשיצן“. אויך אויף „סוואַדבעס“ און חתונות האָט מען אים געדונגען. דעמאָלט פלעגט ער צונויפשוטעלן אַ קליינע קאָפעלע. דאָס איז געווען אַן אייניקל פון די יידישע כלזמרים. אַז ער האָט געשפילט שאָפענען זענען די פוילישע פאַנעס אויסגעגאַנגען נאָך זיין פידל. אין די אַוונטן פלעג איך מיט אים זיצן אין גערטנדל און ער האָט פאַר מיר רעציטירט משה לייב האַלפערניס לידער. פון אַגראַדניק, דעם פידלער אויף פריזישע הולאַנקעס, האָב איך דאָס ערשטע מאל דערהערט דעם נאָמען פון משה לייב האַלפערניס.

און נישט נאָר פידלער האָט פלאַנסק געהאַט. אַ שוסטערס אַ זון מיטן נאָמען שיינקאַפּ, אַן אַרעם בחור, וואָס איז טעג אָפגעשטאַנען לעבן אַ פענצטער פון אַ גויש הויז, כדי צו הערן די קלאַוויר-קלאַנגען. איז מיט איינמאל מגולגל געוואָרן אין איינעם פון די טאַלענטירטסטע פיאַניסטן פון אונדזער שטאָט. ער איז איינגעלאָדן געוואָרן צו שפילן אין די בעסטע הייזער און זיינע פינגער האָבן מיט ווירטואַליטעט אַרויס-געבראַכט די ווונדערלעכסטע קלאַוויר-טענער.

דערציילט האָט מען וועגן אַ גרויסן יידישן מאַלער וואָס פלאַנסק האָט אַרויסגעגבן — זיין נאָמען איז געווען יוסף בודקא. דער וואָס האָט באַצירט ביאַליקס ווערק מיט ווונדערלעך שיינע צייכענונגען און גראַ-ווירונגען, וואָס אַלע דערמאָנען זיי פלאַנסק און זענען אינספּירירט געוואָרן פון פלאַנסקער אַטמאָספּער. ווער עס בלעטערט ביאַליקס ווערק, דערשינען אין בערלין באַלד נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, דער קען זען די גרויסע השפּעה פון אונדזער שטאָט אויף די באַצירונגען צום בוך וואָס עס האָט געמאַכט יוסף בודקא. מען קען ממש רעסטאָוירירן אין זכרון אַ טייל פון אונדזערע געסלעך און אַפילו פנימער וועלכע מען האָט באַגעגנט אין תּמיד פאַרטונקלטן אַלטן בית-המדרש.

דער אַרונ-קודש אין דער גרויסער שול איז אויס-געשניצט געוואָרן פון אַ פלאַנסקער ייד, אַ פאַלקס-שניצער. דער אַרונ-קודש איז געווען אַ מייסטער-ווערק אין פולן זין פון וואָרט. די הייך פון דער שניצעריי איז געווען אַן ערך 8 מעטער און די ברייט 5 מעטער. אין צענטער פון דער שניצעריי איז געווען דען שיינ-געשניצטער שער פון דעמב-האַלץ און אַרום דעם שער געשניצטע האַלץ-אַרנאַמענטן, וואָס האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך די צוועלף שבטים, יציאת מצרים און אַלערליי מינים געוויקסן און פירות פון

זענען אָפּגעטראָטן און די אויגן זיינע זענען פאַרגאַסן געוואָרן מיט אַ פייכטקייט. נישט נאָר אַ דיריגענט איז ער געווען, נאָר אויך אַ קאַמפּאָזיטאָר. ער האָט מיט אַ זעלטענער מייסטערשאַפט באַאַרבעט יידישע פאַלקס-מאַטיוון פאַרן אַרקעסטער און אַסך מי און האַרץ אַריינגעלייגט אין די לאַנגע פראָבן פון יידישן אַר-קעסטער וואָס האָט זיך גערופן „גוויאַזדאָ“ — שטערן. אין די נעכט איז מיר נישט איינמאל אויסגעקומען צו הערן ווי אויף אונדזער בוידעם-שטיבל, וווּ עס האָט געלעבט די אַלמנה גאַלדע, מיט אירע דריי יונגע זין, האָט זיך פלוצעם צעוויינט די פלייט מיט אַזאַ נאָגנ-דיק דין געוויין ווי עס וואַלטן געיאַמערט מלאכים אויפן צער פון אַלע ליידנדיקע. דאָס האָט יחזקאל וויערניק געשפילט אויף דער פלייט וועלכע ער האָט אַהיימגענומען נאָך די פראָבן אין דער „גוויאַזדאָ“-אַרקעסטער.

מיט יחזקאל וויערניק האָב איך זיך שטאַרק באַפריינדעט, כאַטש עס איז געווען אַן אונטערשייד אין אונדזער עלטער. דאָס איז געווען אַן איידעלער, צאַרטער בלאַנד בחורל מיט אַ שיינער געלאַקטער טשופרינע. ער האָט איינמאל געעפנט פאַר מיר אַ קופערטל און אַנגעהויבן אַרויסלייגן יידישע זשורנאַלן, וועלכע זענען געלעגן דאָרט אין אַ מוסטערהאַפּטער אַרדענונג, נומער צו נומער, יאַרגאַנג צו יאַרגאַנג. יחזקאל האָט מיר דער ערשטער געגעבן צו לייענען דערציילונגען פון פּרצן, אַשן, נאָמבערג און אַפאָ-טאַש. ער האָט געהאַט איבערזעצונגען פון דער וועלט-ליטעראַטור. אַז ער האָט נישט געשפילט אויף דער פלייט איז ער תּמיד געווען פאַרטאָן אין לייענען. אַ גאַנצן טאָג, אַן ערך 12 שעה האָט ער געאַרבעט ווי אַ געהילפּס געזעלן ביי אַ קאַמאַשנמאַכער און פון זיין פאַרדינסט און פון ברודערלס פאַרדינסט, האָט די אַלמנה אויסגעהאַלטן די שטוב. אַזוי זענען אַדורך אַ פאַר יאָר. יחזקאלס פלייט און דער קופערט מיט די זעלטענע יידישע ספּרימלעך און אויך זיין טשופ-רינע די בלאַנדע — דאָס אַלץ האָט געוויקט אַז דעם באַלעבאַס טאַכטער האָט זיך פאַרליבט אין יחזקאל און איד האָב געזען די באַלעבאַטישע טאַכ-טער קומען צו דעם בוידעם-שטיבל. נאָר די פלייט איז מיטאַמאל פאַרשטומט געוואָרן. מיין חבר יחזקאל איז געשטאַרבן. און איך האָב דערהערט דאָס יאָמערן פון דער אַלמנה. דאָס איז געווען דריי יאָר פאַר דעם ווי די דייטשע האָרדעס זענען אַריין קיין פלאַנסק. ער האָט נאָך געהאַט אַ לוויה, מיט קרענץ. און אויף זיין קבר האָב איך געהאַלטן אַ רעדע. איך בין דעמאָלט אַלט געווען 19 יאָר. כ״האָב באַוויינט מיין חבר וואָס איז אַלט געווען 24 יאָר, דער, וואָס האָט אַנגעהויבן צו אַנטדעקן פאַר מיר די נייע יידישע ליטעראַטור.

דערהויפט פון דעם געטלעכן ליכט וואס גייט אויף פון אונטער די וואלקנס. איך בין באאיינדרוקט געווארן פון די בערג און די ווייטע פארלארענע שטעגלעך ווו עס וואנדערן ארום הירשן און לעמפערטן.

פלאנסק האט געהאט עפעס פון אן אייגענעם סטיל. דאס האט מען געקענט זען אין די שטאכטייטן ביי די באלקאנען און ביי די טויערן. עפעס יידישעלעך איז געווען אין די געבויגענע פענצטער פון אסך הייזער. איך האב אויף זיי געזען ראשי-תיבות. מען האט מיר דערנאך געזאגט אז דאס זענען געווען הייזער וועלכע עס האט געבויט די משפחה צמח און זיי זענען דער-נאך אריבער אין נישט-יידישע הענט. די שענסטע יידישע געביידע, געהאלטן אין יידישן סטיל איז געווען די שול מיט די גרויסע זיילן פון דרויסן און פון אינעווייניק. די שול דערמאנט אין דער פארטוגעזישער שול אין אמסטערדאם, וואס איז געבויט געווארן ארום זיבעצטן יארהונדערט. זעט אויס אז עס איז געווען א קשר צווישן יידן פון פלאנסק און האלאנד. אויב די גרויסע שול האט דערמאנט אן דער האלענדישער תקופה. האט דאס אלטע בית-מדרש דערמאנט אין די צייטן פון דער שפאנישער אינקוויזיציע, ווען יידן האבן געדאוונט אין קעלערן און קאטאקאמבעס. זעט אויס אז די געבויגענע קעלער-ווענט מיט די קליינע פענצטערלעך אין די דיקע ווענט, מיט דעם אייביקן האלב-פינצטערן אפשיין פון טאג — אז די תקופה האט געשאפן אויך איר בוי-סטיל. און עס איז מיין גרויסער חידוש פון וואנען דער עלטער-זיידע פון אונדזער בארימטן לאנדסמאן און איינער פון די גרויסע העברעישע סופרים היינט צו טאג אין ישראל, שלמה צמח, האט געוויסט צו ברענגען קיין פלאנסק דעם בוי-נוסח און דער עלטער-זיידע ר' מרדכי צמח האט געלאזט פאר זיין געלט אויפבויען אזא בית-מדרש ווו מען האט געלערנט תורה יום-ולילה? דאס נייע בית מדרש איז שוין געווען געבויט איינפאך, רחבותדיק, נאך אין די פענצטער האט מען געקענט דערקענען, אז עס איז א מקום תפילה. עס האט זיך געפונען אין צווייטן עק פון דער קאזשע-גאס און פון דארט האבן זיך געעפנט די ברייטע וועגן וואס האבן געפירט אין דער גרויסער צוואנגע-רישער וועלט. די מתפללים פון נייעם בית-מדרש האבן אבער געזען פאר זיך איין און איינציקן וועג און דאס איז געווען דער וועג קיין ארץ-ישראל. דאס בית-מדרש איז געווען דאס געבורט ארט פון ציוניזם אין פלאנסק.

אויף דער סאמע פרינציפאלער גאס, וואס מען האט איר גערופן „ביקעוויץ“, ווייזט אויס מחמת די בוק-ביימער וואס זענען געוואקסן לענגאויס די טראג-טווארן, האט געוויינט דער צאן-דאקטאר גראבמאן.

ארץ-ישראל. עס האבן זיך געוויקלט די וויינטרויבן-שטענגלעך און געשאפן א אלט-יידישע ארגאמענטיק. אין ביידע זייטן, אויבן אן, זענען געווען זיבן קליינע טירעלעך, וואס האבן זיך אויטאמאטיש געעפנט בעת מען האט צעפראלט דעם ארון-קודש און אז די טירע-לעך אויבן האבן זיך געעפנט, זענען ארויסגעקומען צוויי ווייטע טויבן און האבן א פלאטער-געטאן מיט די פליגל ווי זיי וואלטן באגריסט די מתפללים. דער גולער מלמד האט מיט א פשוט מעסערל אויסגעשניצט א מיניאטור פון ארון-קודש. און דאס האט גענומען לאנגע יארן. איך געדענק אים ווי ער איז געזעסן ביי אן אפענעם ספר אין אלטן בית-מדרש און אין דער פרייער רגע פון לערנען האט ער פון א קעשענע ארויסגענומען א קליין מעסערל און געשניצט אין האלץ. ווער עס האט נאך איינמאל געזען דעם ארון-קודש פון פלאנסק אין דער שול, האט זיך לאנג נישט געקענט באפרייען פון מעכטיקן איינדרוק וואס די שניצעריי האט געמאכט. אזא פארנעם, אזא ווונדערלעכע קאמפא-זיציע אין אן אויסגעהאלטענעם סטיל, אזא יידיש-אריענטאליש און גלייכצייטיק דורכגעפלאכטן מיט די שענסטע מדרש-מעשהלעך — אזא יצירה איז געווען א זעלטנקייט אין יידישן פוילן.

עס איז געבליבן א צייכענונג פון יוסף בודקא פון דעם ארון-קודש. איך האב איר געזען מיט א זעקס יאר צוריק אויסגעשטעלט אין תל-אביבער מוזעאום. יא, די שאפונג פון פלאנסקער יידישן פאלקס-קינסטלער איז נישט פארלארן-געגאנגען.

די שול איז געווען באצירט מיט זייער גוטע ביל-דער, וועלכע זענען געמאלן געווארן אויף די ווענט און אויך מיט פרעכטיקע סופיט-מאלערייען. איך האב זיך שטארק אינטערעסירט ווער עס איז געווען דער מאלער פון דער שול. מען האט מיר געזאגט אז דאס זאל האבן געמאכט א פלאצקער מאלער מיטן נאמען קאזשען אין יאר 1900. הייסט דאס אז עס זאל זאל זיין א פאטער אדער א פעטער פון דעם מאלער, נתן קאזשען וואס איז אומגעקומען פון די נאציס. גענוי פעסשטעלן ווער עס איז געווען דער מאלער האב איך נישט געקענט. די מאלערייען האבן אויף מיר געמאכט א רושם. זיי זענען געווען פון א הויכן ניווא. איך האב באווינדערט די תנ"ך-לאנדשאפטן וואס זענען געגעבן געווארן אין א רעמבראנדישן סטיל, מיט טונקל-געדעמפטע פארבן, ערנסט, נישט מעלא-דראמאטיש. ממש אין א קלאסישן סטיל. דאס תנכישע איז נישט געקומען צום אויסדרוק דורך פאלמעס און וויינטרויב-ביימער, דורך שעפסן-סטאדעס און בערג אין ארעאל-ליכט — נאך אין דער שפיל פון ליכט, אין די וואלקנס אין דעם אור-לאנדשאפט און אין דעם פאטריאכאלישקייט נישט נאך פון גאטס ערד, נאך

כאטש אויטערלעך א פרעמדלעכער, האלב-אסימילירט, מיט א פוילישער ווירטן, וועלכע פלעגט אויפנעמען די געסט אין א ציכטיק ווארט-צימער, און גראבמאן אליין האט נאך גערעט פויליש און מען האט אים זעלטן געזונן אין דער יידישער געגנט פון פלאנסק — איז דאך זיין גאנץ לעבן געווען פארבונדן מיטן יידישן פלאנסק און אויך זיין אומקום, בעת דער היטלער-אקופאציע, האט אים פארוואנדלט אין איינע פון די שענסטע יידישע געשטאלטן פון אונזער שטאט. ווער עס האט אים געקענט נענטער דער ווייס מיט וואס פאר א וואכיק אויג ער האט געקוקט אויף אלעם וואס ער קומט פאר ביי די פלינצקער יידן. און אז עס זענען געקומען די ערב-היטלער-צייטן און עס האבן אנגעהויבן ארומהוילען די פוילישע אַנטיסע-מיטן, האט זיך גראבמאן אליין געמאלדן צו דער קהלה-פארוואלטונג און איבערגענומען די וויכטיקע קהל-ענינים אין זיינע הענט און איז אפילו געווארן ראש הקהל. און נישט געקוקט אויף דער אויסערלעכער מהיצה וואס איז געווען צווישן אים און די רעליגיעזע יידן, האבן זיי געוויסט, אז גראבמאן קען מען פאר-טרייען דעם גורל פון דער שטאט מיט יידן.

גראבמאן האט ליב געהאט מאלעריי, פלעגט אליין מאלן און אויך געהאט א גרויסע באציאונג צו דיכטונג. ווען ער האט זיך דורך עמעצן דערווייט אז איך האב אין א יידישן זשורנאל אין ווארשע אפ-געדרוקט א ליד, האט ער מיר איינגעלאדן און צוגע-געבן מוט ווייטער צו שרייבן.

נאך איינמאל האט ער זיך באוויזן אין דער קאזשע-גאס, דאס איז געווען ערב דעם אריינמארש פון די דייטשן קיין פלאנסק, אין יאר 1939. מיין אומ-געקומענער ברודער וואלף, האט מיר דערציילט, אז אין א בהלהדיקן פארטאג, עטלעכע שעה פארן אריינמארש פון די דייטשן, האט ער געטראפן גראב-מאנען, א צעבראכענעם, א מידן זקן, זיין קיילעכדיקער נידעריקער גוף האט זיך נאך מערער געזעצט צו דער ערד און די אויגן זענען געווען פארלאפן מיט טרערן. גראבמאן האט זיך געוואנדן צו מיין ברודער אויף יידיש, אויף דעם ספעציפישן יידיש פון פלאנסק מיט א פארצווייפלונגס-פראגע: „וואהין טוט מען זיך אהין? א, רבנו של עולם!“

וואס האט מען דען געקענט ענטפערן? די שריפה האט זיך דאך נאך וואס אנגעהויבן. מען האט נישט געוויסט וואס עס דערווארט די שטאט. מען האט נאך אויסגעפילט דעם גור.

צוויי קולטור-צענטערן האט געהאט די שטאט און ביידע האבן געהאט א גרויסע ווירקונג אויף דער יידישער יוגנט. איך מיין דא די וועלטלעכע קולטור-צענטערן: די תרבות-ארגאניזאציע מיט איר גרויסע

ביבליאטעק אין העברעיש, יידיש און פויליש און די געזעלשאפט „אונט-קורסן“ מיט איר באראכאוו-ביבליאטעק וואס האט געהאט ביכער אין יידיש, אין פויליש און א קליינעם אפטייל אויך אין העברעיש. די „תרבות“-ארגאניזאציע האט געהאט טראדיציע, באלעבאטיש. נגידיש. קינדער פון שניט-סוחרים, קליינ-הענדלער און תבואה-סוחרים. די „געזעלשאפט אונט-קורסן“ און איר באראכאוו-ביבליאטעק האט געזאמלט ארום זיך שניידער-געזעלן, סטאלער-יונגען און לערן-יינגלעך ווו מען האט געדארפט קודם לערנען זיי אלף-בית. און עס האט טאקע לאנג נישט גענומען און צווישן די שניידער-געזעלן האבן זיך באוויזן באלעזענע יונגעלייט, מיט א גרויסן דורשט צום וויסן. זיי האבן אויפגעהאנגען לעבן די „פאלעסטינע“-אויפ-שריפטן אויך א לאזונג „וויסן איז מאכט“. און נישט געקוקט וואס ביידע קולטור-צענטערן האבן געהאט אסך געמיינזאם זענען זיי געווען פון זיך זייער אפגעטיילט און די „פאלעסטינע“ ציוניסטן האבן געפירט זייער גאנצע טעטיקייט צווישן דער גרויסער ארעמקייט פון פלאנסק. אין די לעצטע יארן האבן זיך באוויזן עקסטרעמע גרופירונגען און יינגע-לייט האבן גענומען טראגן ברוינע בלוזעס מיט גרויסע מנורות פון קופער אויף די גלאנציקע דאשקעס. אין „תרבות“ פלעגן אויסברעכן קריגערייען און גע-שלעגן מיט די רעוויזיאניסטן און דער קלוב פון די פועלי-ציון איז נישט איינמאל באפאלן געווארן פון יידישע קאמוניסטן און עס האט ארומגעבושעוועט א הפקרות, א צעריסקייט אין וועלכע די זין פון „וויראבניקעס“ און פון פאנאטישע „לינקע“ ליידיק-נייערס האבן געוויזן די פויסטן. דאס יידישע קולטור-לייבן האט זיך אנגעהויבן ברעכן אויך פון אינעווייניק. עס איז געקומען די גרויסע עקאנאמישע ירידה פון פלאנסקער יידנטום. די יארן 1933—1939 זענען געווען די קולמינאציע-יארן פון בארג-אראפ.

דער אנהויב איז געשען באלד נאך דער ערש-טער וועלט-מלחמה, ווען עס זענען אפגעשניטן געווארן די גרענעצן מיטן גרויסן רוסלאנד. פלאנסק איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע צענטערן אין פוילן פון דער באקליידס-אינדוסטריע. פראפ. באלא-באן שרייבט אין זיין באקאנט בוך וועגן דער עקאנא-מישער אנטוויקלונג פון די יידן אין פוילן, אז נאך בושעזשין איז פלאנסק געווען דער צווייטער צענטער פון שניידער אין פוילן. דא זענען געווען די גרעסטע ספעציאליסטן פון פרויען-מאנטלען. מען האט עקס-פארטירט אזש קיין באקן און טיפליס. הונדערטער כאלופניק-ווארשטאטלעך. גאנצע וואגאנען מיט שטאפן האט מען געבראכט פון לאדזש. און די באקלייד-אינדוסטריע האט געבוירן מיט זיך נאך אן אינדוס-

וואס פאטערס האבן איבערגעגעבן בירושה פאר זייערע זין דעם גוטן נאמען און די באקאנטשאפט וואס זיי האבן געהאט אין די ווייטסטע דערפער און די זין האבן איבערגעגעבן דאס זייערע זין.

און אז עס זענען געקומען די מלחמות און דערנאך דער קריזיס אין פוילן וואס איז באגלייט געווען מיט א וויסטן אַנטיסעמיטיזם, האבן זיך איינגעבראכן די משפחות. מען איז געפארן אין דער וועלט אַרײַן, ווער קיין אַרגענטינע, ווער קיין אַמעריקע. די יוגנט וואס איז דערציגט געווארן אין די חלוצישע אַרגאַניזאַציעס האט זיך געריסן קיין ישראל. אבער דאס איז שוין געווען אַ נייער דור. נישט דער דור פלאנסקער מיט שלמה צמח, דוד גרין און שלמה לעוואקאוויטש, נישט דער דור פון די ברידער קוואַש-ניס און אַפּיל; נישט די וואס זענען געקומען מיט דער אָנהויב פון דער דריטער עליה — דאס איז שוין געווען אַ דור פון פלאנסקער וואס איז דערציגט געווארן אין אַ שטאָט וואס איז באַלד נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אויסגעליידיקט געווארן פון דער שענ־סטער און אידעאליסטישער יידישער יוגנט. זיי זענען שוין געווען אין סערושער, אין פתח־תקוה און זכרון־ייקב. פלאנסק איז שוין מער נישט געווען קיין גייס־ליקער צענטער פון פוילישן יידנטום. די בעסטע זענען אַוועק. מען האט נאָר דערציילט וועגן יענע שיינע צייטן ווען אין נייעם בית־מדרש האט געפלאמט דער יונגער דוד־טשע אין דער שוואַרץ־אויסגענייטער רובאַשקע און שלמה צמח האט געעפנט ביי די פלאנסק־קער' יונגעלייט די אויגן צו דערזען דעם אויפגאנג פון אַ נייען נאַציאָנאַלער קולטור און וואָר־געמאַכט דאס געהער כדי אויפצונעמען די קלאנגען פון דער נייער העברעישער ליטעראַטור.

מיין דור פלאנסקער יוגנט איז געווען ווי אַ סטאָדע וואס איז געלאָזן געוואָרן אויף הפקר. דערצו האט זיך אָנגעהויבן דער פויפער־זאַציע־פּראָצעס און עס זענען געשלאָסן געוואָרן די גרענצן פון ארץ־ישראל. אַנטיסעמיטיזם, אויסזיכטלאַזיקייט. די טונ־קעלע וואַלקנס וואס האבן אָנגעהויבן אָנציען פון מערב און פון מזרח.

זיי זענען אומגעקומען אין אוישוויץ און מיידאַנעק. זיי האבן אַרויסגעוויזן אויסדויער, ווילן צו בלייבן לעבן, לעבן פאַר יעדן פרייז. לעבן אפילו ווי אַ באַליי־דיקטער, אַבי איבערהאַלטן. זיי האבן געאַרבעט, געהונ־גערט און אויפגעהאַלטן די מענטש־אוי־ווי־רדע. נישט געווען קיין העלדן פון אויפשטאַנד אין פלאנסקער געטאָ וואס האבן זיך געוואָרפן מיט געווער אויפן דייטש. זיי זענען אַבער אויך נישט געווען קיין פחדנים און עס זענען נישט געווען קיין פאַררעטער. זיי זענען

טריע: אויסאַרבעטונג פון פעלעכלעך אויף קאַלנערס פאַר די דאַמען־מאַנטלען. עס איז אַנטשטאַנען אַ קירושנער־אינדוסטריע. עס זענען געווען הונדערטער קליינע וואַרשטאַטלעך פון שוסטערס. אַחוץ דעם זענען געווען די „טאַנדייט־שניידער“ וועלכע האבן געאַרבעט פאַר דעם אַרטיקן מאַרק. קאַרטענע אָנצעגער, בור־קעס, מאַנטלען, קורטקעס, הייזנס. דאס אַלץ איז פינף מאָל אין דער וואָך געפאַקט געוואָרן אין קאַסטנס און מען האט זיך געלאָזט מיט בני־בית איבער די יאָרידיס אין די שכנותדיקע שטעט און גרעסערע דערפער. אויף אַזאַ יאָריד האט מען צעשטעלט לאַנגע רייען געשטעלן מיט באַקליידונג. די רייען האבן זיך געציגן ממש אין דער אומענדלעכקייט. די וועגן זענען תמיד געווען פול מיט יידישע באַלמעלאַכעס וואס זענען גלייכצייטיק געווען קליינע סוחרים. געמאַכט פאַרטיק די יוכטענע שטיוול און גלייך זיי געפירט אויף דעם יאָריד.

זיי זענען געווען אַרגאַניזירט אין אַ האַנדווער־קער־פאַראיין. אין אַ קליינהענדלער־פאַראיין. עס איז געווען אַ גמילת־חסדים־קאַסע און אז די פאַרעם האט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נישט „מאָדערן“ און נישט צופיל פערפעקט, מחמת מען האט שוין אָנגעהויבן האַנדלען מיט דער גרויסער וועלט, אַמאָל אויך מיט אויס־לאַנד — האבן די יידן פון פלאנסק געגרינדעט אַ קאַאָפּעראַטיווע באַנק און דערנאָך נאָך אַ באַנק. די האַנדווערקער האבן געזאָרגט, אַז מען זאָל געמיינזאַם פאַרטיידיקן זיך קעגן דער אַנטי־יידישער שטייער־פאַליטיק און אז דער „פאַטענטן־סיסטעם“ זאָל נישט צעברעכן יידישע פרנסות.

און עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן דער זעלטן איידעלער ייד ר' זעליג שניצער, דער וואס איז לאַנגע יאָרן געווען וויצע־בירגערמייסטער און דער דירעק־טאָר פון דער קאַאָפּעראַטיווער באַנק און וואס האט פיל געטאָן פאַר דער שטאָט.

דאס וואס האט מיר שטאַרק באַאיינדרוקט אין פלאנסק איז געווען די פאַרוואַרצלעקייט און איינגע־זעסנקייט פון די יידן. עס זענען דאָ געווען משפחות, ממש גאַנצע דינאַסטיעס, וואס זענען געווען פאַר־פלאַכטן איינע מיט דער אַנדערער אין אַ קרובי־שאַפטס־באַנד. עס זענען געווען באַקאַנט אין שטאָט די גרויסע פאַרצווייגטע משפחות. און יעדער משפחה האט זיך געהאַט איר „ספעציאַליטעט“ וואס איז איבער־געגאַנגען בירושה.

עס זענען געווען גאַנצע משפחה־דינאַסטיעס פון דאַמסקע שניידער, פון שוסטערס, פון תבואה־סוחרים, משפחות וואס האבן איבערגענומען בירושה די „בייטש“ און די פערד און זיי זענען געווען באַלעגאַלעס. משפחות „קורניקעס“, „וויראַבניקעס“, סאַדאוויקעס,

אויגן ווי דער חלום צו פארוואנדלען יידן אין אן אַרבעטס־פּאַלק אין לאַנד ישראל, וואָס איז אויסגע־טראָגן געוואָרן פון די ערשטע פלאַנסקער, ווערט מקוים פון די לעצטע פלאַנסקער יידן וואָס האָבן דאָ געפונען זייער היים.
און דאָס איז דאָס גרויסע פון דער יידישער שטאָט פלאַנסק.

געווען העלדן אין אויסדויער, אין טעגלעכן געראַנגל אויפצוהאַלטן דעם צלם אלקים. שטילע אַנאַנימע גיבור־רים אין אונדזער גרויסער טראַגעדיע.
און די ווינציקע וואָס זענען לעבן־געבליבן טראָגן ביז איצט מיט עניוּות זייערע איבערלעבונגען פון די אומקום־יאָרן. דאָס זענען מענטשן פון מי און פון פראַצע. איך באַגעגן זיי אין ישראל און זע מיט מיינע

די פּלומפּ אויפן מאַרק־פּלאץ

פרקי פלאנסק

פלאנסק 1903 — 1920

פלאנסק וואס איז אויפגעשטאנען לתחית־העם, נאך פאר הרצלס רוף מיט אירע פארגייער פון חלוצים — קען פאררעכנט ווערן פאר א וויכטיקן צענטער פון נאציאנאל־דערוואכנדיקן מזרח־איראפעישן יידנטום.

מיין אויפגאבע איז צו שרייבן א פרק געשיכטע וואס איז מיר באקאנט. איך בעט גאט אז עס זאל מיר געלונגען צו באשרייבן דעם זשעלאגירינעק וווּ איך בין געבוירן געווארן, און געלעבט 32 יאר, וווּ איך האב געקענט אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג, ארעמע און רייכע, עמך און אינטעליגענץ.

די ווארשעווער גאס האט זיך אנגעהויבן פון דער „שיל“ מיטן „פעדערשטן“ בית המדרש, און קעגנאויבער מיט דעם הויז פון דיין ר' הערש משה, און דאס קאזשע־געסל, וואס האט זיך פארשלאסן מיט א טויער פון הויף, דעם מאגיסטראט, און לינקס מיט דעם גרויסן הויף וווּ ס'איז אויך געשטאנען ר' אביגדורס הויז מיט דעם גארטן, דארט איז אויך געבוירן געווארן דוד גרין — בן־גוריון.

אונדזער שטאט־טייל האט זיך געלעבט זיין באזונדער לעבן, אזוי אז א גרויסער טייל פון שטאט האט נישט געקענט די באפעלקערונג און איז זעלטן מיט איר געקומען אין קאנטאקט.

דער רוב פון דער באפעלקערונג איז געווען עמך, יידן בעלי־מלאכות. פארמאנעס, וואס זענען געפארן קיין ווארשע, געפירט תבואה און צוריקגעקומען מיט פארשידענע סחורות.

בעת א נסיעה קיין ווארשע האט מען געמוזט דורכפארן די שול־גאס. דורך די שול־גאס איז אויך דורכגעפארן די „פאטשט“, און קומענדיק פאר פלאנסק, שוין ביים בית־הקברות, פלעגט דער עגלון געבן סיגאלן, טראמפייטערן.

אהער זענען געקומען יידן ווען מען פלעגט הערן אז מיינע דער שול־קלאפער קלאפט פארטאג קלעפ אין די לאדנס נישט דריי נאר צוויי קלעפ:

שטייט אויף, יידן, איבערגעבן א שבח דעם בורא, און זאגט א קאפיטל תהלים, — דאס איז געווען א סימן אז אין שטאט געפינט זיך א מת און מען וועט דארפן פארבייגיין מיט דער לוויה אדער מען וועט עמעצן פירן אין טורמע אריין.

אין דעם קווארטאל האבן זיך געפונען מיוחסדיקע משפחות וואס עמך האט פאר זיי געהאט דרך ארץ: ר' חיים יעקעלעס און זיין ווייב יענטע, ר' מרדכי צמח'ס טאכטער, די משפחה גראשקעוויץ, חיים יעקעלעס אן איידעם, משפחה קאלישער, א טאכטער פון חיים יעקעלעס אן אייניקל, משפחה בלאטניק, משפחה פויגעל, משפחה קאמין, משפחה גערטמאן, גאטליב, משפחה וויערטשאדלא, משפחה פשיגאדא, משפחה קורטא און משפחה פרידמאן, נחמן נחמנוביץ, דאס זענען געווען פארצווייגטע משפחות, יחוסדיקע.

ס'איז דאן געווען דאס יאר 1904, ערב דער רוסי־שער רעוואלוציע. אין פלאנסק האט זיך שוין געגרינדעט די פועלי־ציון, אויך דער „בונד“. דאס זענען געווען עמך־יידן — טייערע יידן, א טייל פון זיי אפילו יודעי־ספר. די וואס האבן געגעבן א צושטייער צום ציוניזם זענען געווען: אברהם קאמען, א שטילער באשיידענער באלעבאס, אין דער יוגנט איז ער געווען פון די בני משה, געלערנט תנ"ך און אויך געלערנט א פאך — מויערעריי. לעצטנס א פאך־מעגלעכער מענטש, א סוחר, און ערלעכער ייד מיט גוטע מידות. געווען צוויי משפחות, צוויי ברידער, מען האט זיי גערופן די קאוואלס, יצחק לייב אברהם נתן און ר' אברהם יצחק. יידן וואס האבן געקענט אביסל פירוש המילות, ר' יצחק לייבס פרוי אסתר רחל, א צדקת. דאס זענען געווען יידן וואס האבן מיט זייער שווערער ארבעט אין קווינע אויסגעקאוועט זייער שטיקל פרנסה. זיי האבן תמיד געלויבט דעם בורא וואס ער גיט זיי אן ערלעכן שטיקל ברויט. די קאוואלעס פלעגן אויפשטיין ווען גאט אליין איז נאך געשלאפן, אין די גרעסטע פרעסט מיט די געפרוירענע און גע־שוואלענע הענט (די קווינע איז געווען געבויט מיט

באקומען אן אנדער אויסזען. די מיינסטע מענער לויפן שוין פון מקוה מיט רויטע פנימער, פארקלאפן די געוועלבער, טוען איבער שבתדיקע קליידער. די מקוה ווערט פארנומען דורך די ווייבער. די פארמאנעס וואס זענען געקומען באצייטנס פון ווארשע, שמירן אויס זייערע שטיוול מיט די הויכע כאלעוועס מיט טראן-אייל. אין די הייזער צינדט מען שוין ליכט. פיר א זיגער.

עס איז אנטשטאנען אין שטעטל א נייע באוועגונג: מען האט אנגעהויבן לערנען עברית. די עלטערע מענטשן האבן געזען אין דעם א פגם. סטייטש, פלעגן זיי זאגן, ווי איז דאס געהערט געווארן אזעלכעס: גיין אין גוי'שע קליידער און רעדן צווישן זיך לשון קודש! לשון קודש איז אויך אריינגעדונגען אין אונז דזער גאס, און פארשטייט זיך, צוערשט צווישן די דערמאנטע מיוחסדיקע משפחות. עס האבן זיך באוויזן אין „זעלאני רינעק" א פאר יונגע מיידלעך, חברות, וועלכע האבן אנשטאט צו לערנען רוסיש און פויליש זיך גענומען צו לשון קודש. אין „אור" (די ביבליא-טעק-שטוב וואס האט אויך געדינט פאר פארזאמלונגען פון דער ציוניסטישער יוגנט) האבן די חברים צווישן זיך שוין גערעדט עברית. חוה בלוטניק, בריינע גאטליב, אסתר כהן, האבן אנגעהויבן צווישן זיך רעדן עברית, און דווקא נישט קיין שלעכטן עברית. מען האט טאג און נאכט געלערנט תנ"ך. יהושע חלף דער עברית-לערער, האט געהאט פול נחת פון זיין נע תלמידות. דער עלטערער דור פון די מיוחסדיקע משפחות האבן אנגעהויבן קוקן מיט אייפערזיכטיקע אויגן. און פאר עמך איז דאס געווען דאס גרויסע ווונדער. און אויך די חסידישע יידן, וועלכע האבן געפרווט זיך אדורכשמועסן מיט אט דער יוגנט, וועלנדיק קאנטראלירן זייערע קענטענישן אין תנ"ך, אגדה און דקדוק, — זענען געווען פול מיט ווונדער און זיי האבן אין שטיבל זיך דערגיילט די נסים. „איך וואלט מיר נישט פארגעשטעלט, ווען איך וואלט זיי נישט אליין פארהערט" — האט נחמן נאכמאנא וויטש געזאגט. און דער „זעלאנער רינעק" איז אויך געבענטשט געווארן, דערמיט, וואס אביסל שפעטער איז שלמה טאוב געווארן זייער לערער. עס האט זיך אויך באוויזן מאטל מיכלסאן, דער זון פון הרב מיכלסאן ז"ל, און דאס האט געווינקט אז פיל האבן אנגעהויבן לערנען עברית, רעדן עברית. עס איז געווען א גרויסער כבוד ווער עס האט געקענט, און קענען האבן אלע געוואלט. די עלטערן האבן שוין אנגע-הויבן שיקן זייערע קינדער צום לערער חלף. אויך זיין ברודער יצחק האט געעפנט א בית-ספר. עס האט אויך יחזקאל מלך געעפנט א חדר מתוקן. אזוי ארום

אפענע טירן און פענצטער, געווארמט האט זיי נאך דאס פייער וואס פלעגט בלאזן מיטן מיעך און דער רויך איז תמיד געווען פול אין דער קוזניע) — פלעגן זיי גאנץ פרי לויפן אין בית המדרש. זיי האבן ערלעך געלעבט, נישט געהאט צו קיינעם קיין טענות. אמאל האט א קריסט ביי זיי געקויפט א וואגן און האט זיי איבערגעצאלט עטלעכע רובל, איז איינער פון זיי געלאפן עטלעכע קילאמעטער כדי דעם קריסט צוריק צוגעבן דאס געלט. זייערע קינדער האבן זיי דערציגן פאר פאכלייט. און געהאט האבן זיי זייער שיינע געראטענע קינדער. אייניקע פון זיי געפינען זיך היינט אין ישראל, אנדערע אין אמעריקע און ארגענטינע. זיי האבן תמיד געהאלפן יעדן וואס האט נאך אויסגעשטרעקט א האנט נאך הילף. די קאוואלס האבן געהאט א מנין, ווו מען פלעגט יעדן שבת דאווענען, חוץ ימים נוראים. זיי האבן געהאלטן א מלמד וואס פלעגט יעדן שבת קומען צום דאווענען און מיט זיי געלערנט פרשת השבוע אדער מדרש. זיי האבן ביי זיך געהאט א באקאוויזן ווו מען פלעגט פרייטיק באקן חלות, און אויף פסח — מצות. אסתר רחל, די פרומע פרוי פון אברהם יצחק קאוואל, האט די אלע ארבעטן אדורכגעפירט און אלץ האט געמוזט זיין על טהרת הכשרות, אז עס פלעגט אויסקומען א שמחה, א חתונה אדער א ברית, איז די גאנצע גאס געווארן פארבעטן.

געווען א משפחה יצחק אליעוויק, געוויינט האט ער אין אן איינגעפאלן הייזל. „איצע" האט געלעבט אין דחקות און נויט מיט זיין פרוי חוה. עס האט שטענדיק אויסגעזען ווי מען וואלט היינט ביי איר געקאכט אייל. עס גייט צו ווינטער און מען דארף „פאלאדען" דאס הייזל. האט ער ביינאכט גענומען א פאר ברעטער און דער נאכט סטרוזש האט אים געכאפט און אים ארעסטירט. ער האט באקומען א תפיסה-שטראף. ווען ער איז ארויס פון געפענע-געניש, האט ער אויף זיך גענומען א חוב אפ-צוקומען פאר דער זינד. ער פלעגט יעדן שבת ביינאכט ארומגיין אין דער גאנצער שטאט סיי זומער סיי ווינטער אין די גרעסטע פרעסט, און פיר אזייגער פארטאג רופן יידן אז זיי זאלן אויפשטיין תהלים זאגן. גערופן האט ער מיט א ניגון: „הערט אויס טייערע יידעלעך וואס איך וועל אייך זאגן, עס איז שוין צייט אויפצושטיין און גיין אין שול תהלים זאגן". אזוי פלעגט ער וועקן.

מענטשן פלעגן נאכן פרייטיק זיין פארהארעוועט. זענען זיי פרייטיק צו נאכטש פשוט אוועקגעפאלן שלאפן. דער טאג איז קליין, די קריסטן ווילן נישט ארויסגיין, זיי דארפן נאך עפעס קויפן. און פלוצלונג אין אייניקע מינוטן האט אלץ שוין

שטעקן און זיי שלאגן ביז בלוט. אפילו מיר קינדער, אז מיר האבן דאס געזען, פלעגן מיר וויינען פאר רחמנות. היינט קענט איר אייך פארשטעלן וואס פאר א באציאונג ער האט געהאט צו זיינע יידישע שכלים. די פרנסה פון די יידן איז געווען אפהענגיק פון די קריסטן. דאס פשוטע פאלק האט מערנסטנייל געלעבט גוט מיט יידן. אבער די אינטעליגענץ, די פני, די גלחים, פלעגן אפט העצן. שיכורים און די הפקר גויים פלעגן אנווארפן א פחד אויף דעם גאנצן יידישן קווארטאל.

די מיינסטע יידן האבן געלעבט אין דחקות און נויט. טייל האבן זיך גענערט פון אויפקויפן עופות פון קויפן א קעבלל און ברענגען עס אויף די פלייצעס אין שטאט און פארדינען א האלבן קערבל. דאס איז שוין געווען גוט, ווייל א טייל האבן נאך געלעבט פון שטיצע אדער פון דעם וואס אמעריקאנער קרובים פלעגן שיקן. איך געדענק נאך ווען אין גאנץ פלאנסק איז געווען איין קריסטלעך געוועלב. שבת אז עס פלעגט א וואגן פארן, פלעגט זיין א ווונדער: וועלכער קריסט קומט עס אין שבת? ביי וועמען וועט ער קויפן? מיינסטנס פלעגט דער וואגן אין שבת ברענגען א קראנקן צום פעלדשער אדער צום דאקטער.

יידן האבן אויך אין זייער רעדן געהאט אנדערע אויסדרוקן ווי דער קריסט. וואס פאר א פראסטן יידן איז געווען הס מלדבר, ארויסצוברענגען פון מויל, איז ביי זיי געווען נאטירלעך. אז א פאטער, למשל, איז קראנק געווארן, פלעגט די משפחה אין זיין אג ווענהייט רעדן אז ער וועט אודאי שטארבן, און אפילו שוין רעדן וועגן זיין לוויה, וועגן דעם אנצוג וואס מען וועט אים אויפנייען, און וועגן דער טרוממע אין וועלכער מען וועט אים אריינלייגן... א סטאלערס ווייב, וואס פלעגט מאכן טרוממעס, פלעגט מיט אן ערנסט פנים זאגן צו מיין מוטער: פאני יאסקאווא. עס קומט דאך באלד די צייט פון פאסט. די פויערים וועלן אנהויבן פלייש צו עסן, דעמאלט וועלן א סך שטארבן, וועלן מיר פארקויפן א סך טרוממעס פון זאפאס און אויף איינמאל דעם גאנצן חוב באצאלן. און זי האט געוויסט וואס זי זאגט. נאך פאסט האבן טרוממעס אויסגעפעלט און סקלאדאוסקי האט געארבעט טאג און נאכט, אפילו נישט געשיכורט.

אויפן זיעלאני רינעק אין ווינקל פון וועג קיין ווישעגראד, קעגנאיבער ר' אברהם קאמינס הויז, איז געשטאנען אויף פרשת דרכים א טולע. ווי מיר האבן עס גערופן, מיט דעם בילד פון דער בתולה מאריא. זי איז געשטאנען מיט פארקלאפטע הענט און געקוקט גלייך אין חדר אריין פון ר' אברהם קאמין און אויך צו דער גאנצער גאס. אין די זומער נעכט, פאר די „ספאווידזשען“ פלעגן זיך דארט

האט זיך געשאפן אין אונדזער קווארטאל א גרויסע אויפלעבונג פון העברעיש און ציוניזם.

אין דעם קווארטאל האבן געלעבט יידן מיט קריסטן צוזאמען. און פיל מאל איז געקומען צו געשפאנטע מאמענטן. ווייל צווישן דער קריסטלעכער באפעל-קערוג זענען געווען א סך שיכורים וואס פלעגן אנווארפן א פחד אויף די יידן.

מיינע עלטערן האבן געהאט א בעקעריי, א געוועלב ווו מען פארקויפט דאס געבעקס. צוויי מאל אין דער וואך איז געווען „טארג“, און זעקס מאל אין יאר יאריד. די מארקטעג זענען געווען דינסטיק און פרייטיק. פלעגן קומען פון דער גאנצער אומגעגנט פויערים אויף טויזנטער פורן מיט פלאקס, תבואות, עופות, און פלעגן קויפן פארשידענע זאכן. דאס שטעטל האט כמעט דערפון זיך מפרנס געווען. איינמאל האט זיך פארגלוסט א גויע, א שכנה, א קאלעריי, אוועק שטעלן זיך ביי אונדזער פענצטער פון געוועלב, הארט ביי דער טיר פון אריינגאנג אין געוועלב מיט א טישל מיט חזיר, כמעט אין אונדזער געוועלב אריין. מיין פאטער אין ארויסגעגאנגען און מיט ווייכע ווערטער געבעטן: פאני לוקשעצקי, אפשר וועסטו זיך עטוואס אוועקרוקן, אז א קונה זאל קענען אריינגיין צו מיר אין געוועלב? ענטפערט זי גארנישט, כאפט דאס לאנגע מעסער און איז צו צום פאטער אים צו שטעכן, וואס ער האט געוואגט איר דאס צו זאגן. צום גליק האט א פויער זי אנגער-כאפט ביי דער האנט און מיין פאטער איז ניצול געווארן. און פון דעמאלט אן פלעגט זי יעדעס מאל זיך אוועקשטעלן פאר אונדזער געוועלב, און זי פלעגט נישט אויפהערן צו סטראשען: איך וועל דיר נאך ווייזן!

עס האט אויך געווינט א קריסט, יאנעק, א פארמאן אין שלום גרינבוים הויף.

דאס איז געווען א שיין געמויערט הויז, דריי שטאק מיט א באלקאן. עס איז געמויערט געווארן פאר אן אפיצערסקע סאבראניע. דערווייל האט דאס מיליטער פארלאזט די שטאט און דאס הויז איז יארן געשטאנען ליידיק. ביז שפעטער האט זיך בעריש פשיגאדא אהין אריינגעצויגן. אין די קעלערס פלעגן קריסטן וווינען. די סיבה פארוואס יידן האבן דארט נישט געוואלט וווינען, איז, ווייל מענטשן האבן דערציילט אז מען האט דארט געהערט שדים קלאפן. עס זענען ווירקלעך דארט געווען „נאכט-שדים“ און מען האט מורא געהאט אדורכצוגיין. דאס זענען געווען שיקסעס מיט שקצים. דארט האט אויך געווינט יאנעק, און זונטיק, אז ער פלעגט זיך אנטרינקען, פלעגט ער ארויספירן זיינע צוויי פערד, אנבינדן זיי מיט קייטן און שטריק צו שטארקע קלעצער, נעמען א גראבן

געמאכט דעקאראציעס און פסח סקשיפצא האט די מוזיק דיריגירט. די פארשטעלונג איז פארגעקומען אין דער שאפע פון „פאזשארנע קאמאנדא“ און האט געהאט א זייער גרויסן דערפאלג. די ארטיסטן האבן מיט גענומען זייערע עלטערן. מיין מוטער האט זייער ליב געהאט צו זינגען. זי פלעגט פאר אונדז קינדער, תמיד זינגען לידער וועגן שולמית, ברכוכבא, אפטמאל מיט טרערן אין די אויגן. איך האב מיין מוטער געבעטן אז זי זאל קומען זען די פארשטעלונג. דאס איז זי געווען דאס ערשטע מאל אין טעאטער. זי האט געהאט א באגריף וועגן טעאטער אז דאָרט ווערן געמאכט קונצן, ווי ס'פלעגן דאָס אָפט טאָן קונצן־מאָכער אין די גאָסן, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען אין רויטע געפאַסטע הויזן, מיט אַ קאַטערינקע, פלעגן אויסשפרייטן אַן גאַס אַ קאַלדער און מאַכן פאַרשידענע קערפער־איבונגען. אַ טייל פלעגן ציען בענדער פון מויל. אלע זענען געווען איבערצייגט אז זיי פארבלענדן די אויגן. אנדערש ווי קאָן אַ מענטש אַזעלכע קונצן מאַכן? האָט מיר די מאַמע געזאָגט: איך זע דאָך די זעלבע קונצן אין גאָס. נאָר ווען זי האָט געזען אין טעאטער ווי מען לייגט אוריאל אַקאַסטן אַריין אין חרם, ווי דאָס בית־דין, די רבנים, פאַרשילטן אים, ווי יהודית סמט זיך, האָט זי טרערן פאַרגאַסן. זי איז גאַרנישט צופרידן געווען פון פסק־דין. נאָר ווען זי האָט געזען ביים סוף פון לעצטן אַקט אז מרים לעבט און אז אוריאל מיט די רבנים האַלטן זיך פריינטלעך ביי די הענט, און ווי דער עולם אַפלאַך־דירט זיי, האָט זי געזאָגט: איר האָט פשוט מיך דערהאַלטן ביים לעבן. און צו מאַרגנס, ווען די קונים זענען געקומען אין געוועלעב, האָט זיי מיין מוטער אַלץ געשילדערט און דערביי באַמערקט: איר מיינט אז די קינדער מאַכן קונצן? איר מעגט שוין גיין זען, וועט איר לערנען פון לעבן, איר וועט זען אז די קינדער ווייזן ווי מען האָט אַמאָל געלעבט.

פון דעמאָלט אָן האָט זי אָנגעהויבן לייענען אַ בלאַט יעדן טאָג און זיך גענומען אינטערעסירן מיט פאליטיק. זי האָט זוכה געווען צו לעבן מיט אונדז אין ארץ ישראל פינף און צוואַנציק יאָר. זי פלעגט באַזוכן טעאטער, קינא און דריי מאל אין טאָג איז זי געגאַנגען אין שול אַריין דאווענען. אין עלטער פון 92 יאָר איז זי נפטר געוואָרן אין תל־אביב. יהי זכרה ברוך.

די נייע צייט האָט אָנגעהויבן אַריינדרינגען אין אונדזער קוואַרטאַל. עס זענען אָנגעקומען צו אונדז „דער פריינד“, דער „טעלעגראַף“, „אונדזער לעבן“, נאָכהער דער „היינט“ און „מאָמענט“. איר האָט געקענט זען זיצן אַ טרעגער, אַרומגערינגלט פון אַ סך צוהער־ער, ווי אין שול אַרום דער פירזאָגערין, און זיי האָבן זיך צוגעהערט ווי ער לייענט פאַר פון בלאַט.

פאַרקלייבן עטלעכע צענדליק פרויען, קניען פאַר דעם בילד און זינגען און תפילה טון. מיר קינדער זענען געוואָרנט געוואָרן פון די עלטערן, אז מיר זאלן זיך חלילה נישט דערנענטערן, זיך נישט שפילן אין דער געגנט, חלילה נישט וואַרפן אַ שטיין איינער אויפן צווייטן, ווייל אַזא זאך האָט אין די רואיקסטע צייט געקענט פירן צו אַ פאַגראָם.

נישט ווייט פון דער „טולע“ האָט זיך די שטאַט געענדיקט מיט אַ זייער גרויסן גארטן פון עפל, באַרנעס און פאַרשידענע אַנדערע פירות. שבת פלעגן בחורים מיט מיידלעך דאָרט פאַרברענגען.

דאָרט איז אויך געווען אַ הויף מיט אַ גוטבאַזיר־צער, אַ סך בהמות, פאַראַבקעס. די לעצטע יאָרן האָבן עס אָפגעקויפט צוויי יידן, יששכר פשיגאָדא (היינט אין ישראל) און שניצער. די יידישע פריצים האָבן אַריינגעבראַכט אַביסל געסט פון דער שטאַט אין דעם קוואַרטאַל. אַט איז מרים יצחק ארנס קראַנק געוואָרן און זי האָט געדאַרפט בעסערע לופט, פלעגט זי יעדן טאָג גיין אין דעם גארטן. פאַר זעליאָני רינעק איז דאָס געווען אַ כבוד. מרים יצחק אַרנס איז געווען פון דער משפּחה שניצער וואָס האָט געהערט צו גרויס יחוס. (אהרן, שלמה און ליפּא יונה (טאוב) לעבן היינט אין ישראל). זי איז געווען אַ ווונדער־שיינע פרוי. עס פלעגט זי אָפט באַגלייטן איר שוור, יונהס פרוי, אויך אַ בילדשיינהייט. פון אַלע פענצ־טער פלעגט מען קוקן ווען די צוויי שיינע פרויען האָבן שפאַצירט אויף דער וואַרשעווער גאָס.

עס איז געווען אַ צייט ווען אונדזער „זעליאָני רינעק“ האָט אויפגעלעבט. דאָס איז געווען בעת די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד איז געווען אין סאַמע ברען. מען פלעגט אָפהאַלטן פאַרזאַמלונגען אין וואַלד. מען האָט געקענט קומען אין די וועלדער פון צוויי זייטן. אַז מען האָט אָפגעהאַלטן אַ פאַרזאַמלונג, האָט מען אַוועקגעשטעלט שומרים פון ביידע עקן אז זיי זאלן אַכטונג געבן צי פאליציי קומט נישט. אַז פאליציי פלעגט באַלאַגערן איין זייט, פלעגן זיך די פאַרזאַמלטע לאָזן לויפן דורך דער צווייטער זייט, זענען די אלע באַטייליקטע אין דער פאַרזאַמלונג אָנגעקומען צו אונדזער קוואַרטאַל. דעמאָלט איז אין אונדזער גאָס געוואָרן היימלעך. די פאַרזאַמלטע פלעגן זיך מאַכן ווי זיי שפאַצירן, אָדער ווי זיי קומען אין שול אַריין אָדער אין בית־מדרש, כאילו דאווענען מנחה מעריב.

אין פלאַנסק איז אַנטשטאַנען אַ יידישער דראַ־מאַטישער קרייז. מען האָט אָנגעהויבן שפילן טעאטער. צו ערשט האָט מען געשפילט „אוריאל אַקאַסטאַ“. נח וואַסערצוג איז געווען דער אַנפירער. יוסף בודקא האָט

נישט געווען, דאקעגן אין פלאצק — דריי אָדער פיר. אַ סעמינאַר פאַר לערער, אַ מיידל-שול. יידישע קינדער האָבן אַ סך געלערנט, איבערהויפט מיידלעך. דערפאַר איז געווען אַזאַ גרויסער אונטערשיד צווישן די ביידע שטעט. דאָ האָט מען שוין דעמאלט געקענט טרעפן ווי יידישע יונגעלייט גייען שבת אין די קריסטלעכע גאַסן מיט פאַפיראַסן אין מויל. אויך זענען אין די הויפט-גאַסן אייניקע יידישע געשעפטן געשטאַנען שבת אָפן. אויך די טהרת-אכילה איז געווען אַנדערש ווי אין פלאנסק. די ציוניסטישע באַוועגונג האָט דאָרט געטראָגן אַן אַנדערן כאַראַקטער. עס האָבן צו איר אָנגע-הערט אַ סך אינטעליגענטן.

אין 1920 האָב איך פאַרלאָזט פלאצק, איבער-לאָזנדיק מיין פרוי מיט צוויי קליינע קינדער, און מיט דער ערשטער חלוצים-גרופע פון 5 מאַן געפאַרן קיין ישראל. איך זאָג פאַרן, אין אמתן איז מען כמעט געגאַנגען. נאָכדעם ווי די פאַליאקן האָבן דעם רב שאַפיראַ דערשאַסן — באַשולדיקנדיק אים אין „פאַ-ראַט“ האָב איך זיך געלאָזט אין וועג אַריין. מיר זענען געקומען קיין וואַרשע כדי זיך צו שמוגלען קיין ווין. האָט מען מיר געשיקט אַ דעפעשע אַז איך קאָן באַ-קומען אַ פאַס פאַר געלט. בין איך צוריק געפאַרן און

עס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן גאָר אַנדערע ווינטן. יידן האָבן אָנגעהויבן פאַרשטיין פאַליטיק. פלאנסק האָט שוין געהאַט אַ סטרייק, אַ זעלבסט-שוץ. ווייל פאַגראַם-שטימונג איז תמיד געווען. דאָן האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטראָם פון אויסוואַנדערונגען — קיין אַמריקע, ארץ-ישראל, דייטשלאַנד. די גאַסן האָבן אָנגעהויבן ווערן ליידיקער פון יידישע יונגע לייט. אַ טייל זענען אויך געגאַנגען צום מיליטער.

די ערשטע וועלט-מלחמה. די דייטשן זענען אַריין. נאָך די פאַרפאַלגונגען פון די רוסן, האָבן יידן יעצט באַקומען רעכט, געמעגט ווערן באַאַמטע. די פאַליאקן, האָבן געקוקט מיט אומצופרידנקייט ווי יידן האָבן אויפ-געהויבן די קעפּ. עס האָבן אויפגעלעבט די יידישע אַרגאַניזאַציעס. אויפן זעליאָני רינעק איז אויפגעבויט געוואָרן אַ מכבי-זאַל. די בחורים האָבן אויסגעגלייכט דעם גוף. די גאַס איז געוואָרן באַלעבט. נייע פנימער האָבן זיך באַוויזן.

אין יאָר 1917 האָב איך חתונה געהאַט פון פלאצק. קומענדיק פון פלאנסק קיין פלאצק, האָב איך געטראָפן גאָר אַן אַנדער לעבן. אַ שיינע שטאָט, אַ גרעסערע, מיט שטאַט-גערטנער, אַ גרויסע יידישע אינטעליגענץ. אין פלאנסק איז קיין איין גימנאַזיע

די וואַרשעווער גאַס (אַ נייער שאַסיי, בילד גענומען פון רבקה שחר, מאי 1962).

נען אלע געווען אן פרויען. וועלכער פלאנסקער עס איז געקומען, איז ער גלייך פארפארן צו אונדז. מען האט געפירט אן אייגענע קיך און חנא איז געווען דער קאכער. ער האט אונדז געמאכט סאלאטן און עס האט די קישקעס אויסגעדרייט, געפעפערט און געזאלצן. דאס ערשטע מאל האב איך געגעסן טאמאטן, וואס איז פוילן האט מען, איך ווייס נישט פאר וואס, געהאלטן זיי פאר טריפה.

איך האב באלד באקומען ארבעט אין א יפוער קאאפעראטיוו פון סטאלעריי און גאנץ גוט פארדינט — א האלבן פונט א טאג. עס האט זיך אזוי געשלעפט ביז צום ערשטן מאי, דאס יאר ווען עס איז אויסגעבראכן דער פאגראם פון די אראבער האט מען פארלאזט יפו, נישט מיטנעמענדיק מיט זיך קיין זאך א חוץ דאס נאקעטע לעבן. איך בין געווארן ארבעטלאז. צום יאר איז געקומען מיין פרוי מיט די קינדער. אין דעם טאג האב איך אנגעהויבן צו ארבעטן אין גימנאזיע הרצליה. היינט בין איך א פענסיאנער. כ'האב דערלעבט דאס וואס מיר גרעסטע אפטימיסטן האבן נישט געחלומט: א יידישע מדינה.

אין איין טאג האב באקומען דעם פאס. מיט גרויס שוועריקייט האט מען באקומען די נויטיקע וויזעס און מיר זענען גליקלעכע געפארן קיין ישראל. די גרופע איז באשטאנען פון פינף מענטשן: איך, יחזקאל בלאטינק, (היינט יחזקאל יוסיפון), עלישע טשערנאבראדער (היינט יחזקאל יוסף זיג), מיינע צוויי שוואגערס יצחק ז"ל און מרדכי קרווינער.

דער וועג האט געדויערט צוויי וואכן, ווייל אין אלע גרעסערע שטעט האט מען געמוזט דורכמאכן קאראנטיין. קומענדיק קיין יפו, דעם 4טן יאנואר 1921, האט מיר דערווארט א פלאנסקער וואס איז שוין געווען א יאר אין לאנד, יהודה כהנא. ער האט מיר מיט מיינע צוויי שוואגערס גענומען צו זיך. דארט האב איך שוין געטראפן מיין היימישן חבר, אלחנן ראזענבערג. געוויינט האט מען אין יפו אין די ווארשע ווער הייזער, ביי פעניגשטיין, א הויף מיט א צוויי צענדליק משפחות, מיט אן אייגענער שול מיט א בעקער. דא האב איך קיין פרעמדקייט מער נישט געפילט. באלד האב איך מיר געטראפן מיט פיל פלאנסקער. היימישע מענטשן, היימישע מעשיות, היימישע לידער. מיר זע

איך וועל אייך קיינמאל נישט פארגעסן

גאנסקא, חיה סארנע, נעמי אינווענטאר, אהרן שניצער, ישעיהו העדריך, אלימלך און מאטל פראסט, אסתר שערפיעץ, אסתר לעסלער, מרדכי בלום און נאך הונדערטער חברים און חברות, איבערגעגעבענע חלוצים. און זיי זענען מער נישטא. אפילו קיין זכר איז פון זיי און זייערע פאמיליעס נישט געבליבן.

ווי קאן איך פארגעסן די פלאנסקער יידן, די פשוטע, גוטע און הארציקע יידן וועלכע פלעגן מיט דורשט אויפנעמען יעדע ידיעה פון ציון? זיי זענען אלע פארטיליקט געווארן.

אלץ האט זיך געענדיקט. מיין יידיש שטעטל האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. פון אלעם זענען נאר געבליבן זכרונות, פארנעפלטע בילדער וואס זענען צערינען און קולות וואס זענען פארשטומט געווארן... אפט הער איך א קלאנג פון א ניגון, און דער ניגון איז מיר אזוי באקאנט. ער זינגט אין מיר. ווו האב איך אים געהערט? האט אים נישט דער טאטע גע'זונגען אין דער היים? איז דאס נישט דער ניגון וואס פלעגט ארויסהילכן פון יעדער יידישער שטוב? אפט, ווען איך עפן אויף דעם ראדיא און פון „קול ישראל“ טראגט זיך דאס קול: „ואתם הדבקים ב'ה' אלוהיכם חיים כולכם היום“. ווען איך הער דעם ניגון, הער איך די קולות פון די יידן וואס זענען אומגעקומען. זיי שטייען פאר מיר יונג און אלט, ווי זיי וואלטן געזאגט צו מיר: לעב מיטן כוח פון דעם דאזיקן ניגון.

— — — איך האב אים געטראפן אויף דעם וועג וואס פירט קיין פאשויענטא.

די פעלדער זענען געווען גרין, און די אלטע נאפאלעאן-ביימער זענען געשטאנען פון ביידע זייטן וועג ווי וועכטער. אלץ ווי עס וואלט געווען נעכטן. — טאטע! — האב איך גערופן — ווהין גייסטו? ער האט געשוויגן. ער האט נאר געקוקט אויף מיר מיט זיין בלייך פנים וואס האט אויסגעדריקט צער און ליידן.

— טאטע! — האב איך א צווייט מאל גערופן — איך וויל מיטגיין מיט דיר!

ער האט געשמייכלט און געזאגט: — גיי אהיים, איך מוז גיין קיין סאכאטשין...

איך האב זיך אויפגעכאפט. ס'איז געווען א חלום. טעג גייסן פארביי. איך חלום אין שלאף און וואכעדיק וועגן די אלע וואס זענען מיר געווען נאענט און טייער און אייגן און זענען מער נישטא. ווי קאן איך פארגעסן מיין מאמע וואס האט מיר געבוירן, מיין ברודער, מיין שוועסטער און אירע קינדער?

ווי קאן איך פארגעסן מיינע חברים און חברות פון דער יוגנט-באוועגונג, וועמענס חלום איז געווען עולה צו זיין קיין ציון, נאר דער נאצישער תליון האט זיי דערגרייכט אויפן וועג?...

איך זע פאר מיינע אויגן פערל אלבערט, פריידל

זכרונות

איך בין געבוירן געווארן אין פלאנסק אין יאר 1890.

עס איז געווען אין א זומערטאג ווען מיין פאטער ע"ה, קומענדיק אהיים זייער אויפגערעגט, האט געזאגט צו מיין מאמע ע"ה: יהודית פאק איין די זאכן און טו אן די קינדער, ווייל היינט ביינאכט פארלאזן מיר די שטאט. איך בין דעמאלט אלט געווען 4 יאר.

עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז די מגיפה וואס האט געבושעוועט אין גאנץ פוילן, האט אויך נישט אויסגעמיטן די שטאט פלאנסק. עס איז געווען אין בית אשר אין שם מת. אזוי ווי ביי יציאת מצרים. מענטשן זענען געפאלן ווי פליגן. אין אלע גאסן האט מען געברענט טרוקענעם יאלאוועץ פון סאסנע-צווייגן, אז מען זאל נישט פילן דעם ריח פון מתים. און דאס איז טאקע געווען די רפואה צו דער מכה. דער געשמאק פון געברענטן יאלאוועץ האט פארטויבט דעם שלעכטן ריח פון די טויטע קערפער.

איך געדענק אויך אז עס איז ארויס א באפעל, אז אלע איינוווינער דארפן זיך שטעלן אין הויף פון מאגיסטראט כדי דורצומאכן א דיוענפעקציע דורך באשפריצן זיך מיט קארבאל. די ארבעט האט מיט מסירת-נפש אויסגעפירט שעפסל וואסערצוג. ער איז געווען א ממונה אין מאגיסטראט ביי יידישע טויט-און געבורט-אקטן. מיין פעטער ר' אברהם אבא שפער לינג האט מיר דערציילט, אז די מתים האט מען קובר געווען ביי נאכט. די צאל פון זיי איז געווען אזוי גרויס, אז די חברה קדישא האט געמוזט צונעמען מתנדבים צו הילף און א סך פון די חברה קדישה און מתנדבים זענען אויסגעשטארבן. מיין פעטער ר' אברהם אבא, זייענדיק א חברה-קדישה-מאן, האט א סך מער געוויסט וועגן דער גרויזאמער מגיפה און האט עס פאר מיר פארהיילן. און טאקע דעמאלסט, ווי איך האב אין אנהייב פון מיינע זכרונות דערמאנט, האט מיין פאטער געפאקט אונדזער האב-און-גוטס צוזאמען מיט דער פאמיליע אויף א וואגן און געבראכט

נאך קוכאר, א דארף ביי פלאנסק. מען האט אונדז אין דעם דארף נישט אריינגעלאזט און מיר האבן דערווייל זיך אויפגעהאלטן אין א סטאדאלע נישט ווייט פון דארף. איך געדענק ווי מיין מומע שרה מלכה וועלכע איז מיט אונדז מיטגעפארן, האט מיר, דאס יונגסטע קינד פון דער משפחה אריינגעטראגן צו א בלינדער פרוי. מען האט זי גערופן די בלינדע קרוסע. דארט בין איך פארבליבן דריי טעג, ווייל מיר האבן געמוזט צוריקפארן קיין פלאנסק, בא-קומענדיק א ידיעה אז די מגיפה האט אביסל נאכ-געלאזט.

עס האבן זיך אנגעהויבן צוריק צו באווייזן די פליטים און די תושבים זענען ארויס אין גאס. פלאנסק האט אנגעהויבן צו לעבן און צוריקשטעלן דעם ישוב כמקודם.

אין מיינע זכרונות האב איך דערמאנט דאס דארף קוכאר. דאס דארף האט געהערט צו א רייכן יידישן פריץ — ר' זלמן פאזנער האט מען אים גערופן. די פאמיליע פאזנער פארנעמט א זייער בכבודיק ארט אין דער יידישער געשיכטע פון פוילן. זלמן פאזנער האט באקומען פון רושיסן צאר א קאנצעסיע צו ליפערן באקליידונג פאר דער רוסישער ארמיי, און צו דעם צוועק האט ער אין זיין דארף אויסגעבויט א געוואונט-פאבריק. ווער עס האט געארבעט אין דער פאבריק איז געווען פריי פון מיליטער-דינסט און האט נאך בא-קומען ערד. צוליב דעם האבן יידן זיך באזעצט אין קוכאר. און אויך תושבים פון קוכאר זענען מאסנ-ווייז געגאנגען ארבעטן אין דער פאבריק. צווישן זיי זענען געווען: מיין זיידע, ר' אברהם וואלקער, מיין פעטער מאיר קאהן, לייב סטראך, משה אהרן ווישעמירסקי, איטשע קאהן און נאך אנדערע. קוכאר האט געהאט אן אייגענע שול מיט א ביסל כלי קודש, א דאנק דער מיטהילף פון ר' זלמן פאזנער. דאס האט מיר מיין טאטע ע"ה דערציילט. ער האט מיר אויך דערציילט אז מיין מוטער רחל איז געווען א קרובה מיט דער פרוי פון ר' זלמן פאזנער.

אין נייעם בית המדרש וואס איז געשפענדעט געווארן פון איטשע קאהן ז"ל, האט אריה לייב געלערנט מדרש און זיינע תלמידים זענען געווען מיין פאטער מרדכי זאושניצע, אברהם גרין און נאך פיל באַלע-באַטיס. פון דעמאלט איז מיר געבליבן אין זכרון, און מיין פאטער ע"ה האט געקאנט מדרש רבה בעל פה א דאנק ר' אריה לייב. אין די שפעטערדיקע יארן איז ער אליין געווען דער רבי פון מדרש אין וואלאצלאוועק אין דער חברה תהילים, און שפעטער, אין בוגראשא-ווער שול, אין ישראל און אין מושב זקנים.

די צייטן רוקן זיך. עס זענען געקומען די יארן 1900—1905. מיר זענען אונטערגעוואקסן. מיר האבן זיך אנגעהויבן פראלעטאריזירן און אנגעפאנגען שפילן א ראָל אין פאליטיש-ציוניסטישן לעבן. מיר זענען צוגעטראָטן שאַפן אַ ביבליאָטעק. מיר האבן געשאפן אַ כאָר און יעדן שבת האבן מיר זיך פארוואַלט אַ ביסל משמח צו זיין מיט זינגען און טאַנצן. דער אנפירער פון זינגען איז ביי אונדז געווען יחזקאל בלאַטניק, היינט יוסיפון אין ישראל. ער האט דאך געזונגען ביי עלינקע חזן וועלכער איז דערנאך געווארן הויפט חזן אין נאָזשיקס שול אין וואַרשע. די איינ-ציקע שול וועלכע איז גאַנץ געבליבן נאך דעם חורבן היטלער ימח שמו וזכרו. מיר האבן אויך געגרינדעט אַ געהיימע זעלבשוץ פון אַלע פאַרטייען און ריכ-טונגען וועלכע פלאַנסק האט שוין דעמאלט פאַר-מאַגט. ביי אונדזער ציוניסטישער יוגנט האט דעמאלט געשפילט די הויפטראָלע דוד'ל גרין, געקליידט אין אַ שוואַרצע בלוזע. מיר האבן אַרגאַניזירט געהיימע אַסיפות אין סטראַכאווער און שעראַמינער וועלדל, און נישט איינמאַל זענען מיר ניצול געווארן פון סטראַזשניקעס, וועלכע האבן אונדז פאַרפאַלגט און געשפּיאַנירט. אַ צייט שפעטער איז אונדזער מנהיג דוד גרין עולה געווען נאך ארץ ישראל, און אונדזער יוגנט איז ממש געבליבן כצאן בלי רועה. איך איבער-טרייב נישט אַז מיטן אַוועקפאַרן פון דוד גרין איז דער פרעסטיזש אין פראַפאַגאַנדע פון ציוניזם געפאַלן. עס האבן זיך אנגעהויבן פיל אַרעסטן. אַ סך פון אונדזערע חברים האבן געמוזט עוקר זיין אין אַן אַנדער אָרט וווּ מ'האט זיי נישט געקאָנט. אָבער די טעטיקייט איז ווייטער אנגעגאַנגען בסוד. אין פלאַנסק איז אויפגעשטאַנען אַ נייע יוגנט: השומר הצעיר, פועלי ציון, בית"ר, מזרחיסטן און אַנדערע גרופירונגען פון ציוניזם. איך בין שוין דעמאלט אַוועק נאך וואַלא-צלאוועק, אַ יידישע שטאָט מיט פופצן טויזנט נפשות. אָבער דעם קאַנטאַקט מיט מיין היים-שטאָט פלאַנסק האבן איך נישט פאַרלוירן אַדאַנק דעם דראַמאַטישן פאַראיין אין וואַלאצלאוועק אין וועלכן איך בין געווען אַן אַקטיווער מיטגליד. אין פלאַנסק האט זיך אויך

אין מיין זכרון איז נאך פאַרבליבן איין עפיוֹד: איך בין דאָסמאַל אַלט געווען פיר יאָר. אין קוכאַרי איז געשטאַרבן די פרוי פון ר' זלמן פאַזנער — מאַ-טילדא האט מען זי גערופן — איר לעצטער ווילן איז געווען אַז מען זאל זי קובר זיין אין פלאַנסק. די מיטה וועלכע מ'האט געטראָגן איז געווען באַלייגט מיט בלומען און קרענץ. נאך דער מיטה זענען נאָכ-געגאַנגען אַחוץ די נאָענטע משפּחה עטלעכע טויזנט מענטשן. יידן און קריסטן. מען האט דערציילט, אַז אַזאַ לוויה האט פלאַנסק דאָס ערשטע מאַל געזען. יאָר נאך יאָר איז טאָג פון דער קבורה זענען זיך צוזאַמענגעקומען אויפן פלאַנסקער בית-עולם די נאָענטסטע פאַמיליע פון מאַטילדאָ מזכיר צו זיין די פאַרשטאַרבענע. דאָס האט אַריינגעבראַכט אַ היפשע סומע אין דער קהילה-קאַסע. עס איז זאָ צו באַמערקן אַז דער זון פון די פאַזנערס, סטאַניסלאָו, איז נאך דער באַפרייאונג פון פוילן געוואָרן אויסגעוויילט אַלס סענאַטאָר אין פויר-לישן סענאַט. ער האט זיך אָבער אינגאַנצן אַסימילירט. נאָר דאָס איינציקע וואָס ער איז געשטאַרבן אַ ייד...

מיטן טויט פון מאַטילדאָ איז די גאַנצע משפּחה אַריבער קיין וואַרשע. די פאַבריק איז שוין געווען לאַנג ליקוידירט, און אַ סך איינוווינער פון קוכאַרי האבן זיך איבערגעצויגן קיין פלאַנסק און אין אַנדערע שטעט. קוכאַרי איז פאַרבליבן אַ קליין פויליש דערפֿל, קוים פון אַ מנין יידן. מיט אַ צייט שפעטער איז אויך קיין מנין נישט געבליבן, און אויף די ימים נוראים זענען זיך אַלע צעפאַרן, ווער נאך פלאַנסק, ווער נאך סאַכאָטשין, ווער נאך גייטשטאָט.

ווען איך בין אַ ביסל אונטערגעוואקסן, האבן איך זיך אנגעהויבן חבון מיט יינגלעך אין מיין עלטער מיט וועלכע איך האב זיך באַקענט אין חדר ביי טעוויל מלמד. מיינע חדר-חברים און סתם חברים זענען דעמאלט געווען: נח וואַסערצוג, יצחק וואַסערצוג, נחמן גרין, ליבע גרין, יחזקאל בלאַטניק, יוסף ביטקעס די ברידער מיכלזאָן, ואחרון אחרון — דוד גרין. אונדזער היינטיקער ראש הממשלה. ער איז דאָן געווען מיט 3 אָדער 4 יאָר עלטער פון מיר. מיר איז אויסגעקומען זיך נאך אַמאַל צו טרעפן מיט אים בשעת ער איז געוואָרן אַרעסטירט אין וואַלאצלאוועק פאַר פאַליטישע ענינים. אין דער ציוניסטישער אַרגאַ-ניזאַציע חובבי ציון (אין אַ גאַנץ ענגער סביבה), האט מען פון צייט צו צייט געלייענט די „הצפירה“ און „המליץ“, צווישן זיי האבן איך געטראָפן שמחה דוד און אברהם אבא שפערלינג, אביגדור גרין, יצחק יעקב שוחט, האַראַוויץ, יאַשפּע קאַסמאַן, צמח, שניצער און נאך אַנדערע. אין דער זעלבער צייט האט זיך אויך געגרינדעט אַ חברה לומדי מדרש. יעדן שבת

רש, געבויט דורך ר' איטשע כהן. דאס הינטער-שטע בית מדרש — א שפענדונג פון משפחה צמח און דאס פאָדערשטע בית מדרש און אַפּאַר שטיבלעך, ווי ראדזימינער שטיבל, גערער שטיבל, און כלערליי בעל מלאכה'שע מנינים. פלאַנסק האָט פאַרמאָגט פאַרשידענע צדקה-אַנשטאַלטן, ווי: גמילות חסדים קאָסע, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, דער-ציאונגס אַנשטאַלטן, האַנטווערקער-פאַראייין, קאַאַ-פעראַטיווע באַנק און סתם פריוואַטע באַנק און אַ חברה קדישא. אין דער „סטראַזש פאַזשאַרנע" זענען געווען פאַרטרעטן אַסך יידן, ווי: נתן מאיר ארענט, יצחק און נזו וואַסערצוג, יעקב באַרנשטיין און שמואל געלבע.

דער הויפט-מסחר פון פלאַנסקער יידנטום איז געווען תבואה, מען האָט געשיקט גאַנצע פראַכט-וועגן און צוריקוועגס אימפּאָרטירט קוילן, נאַפט, מאָנאָפּאָקטור און אַנד. ביז צום אויסברוך פון באַיקאַט, האָט זיך יעדער סוחר געהאַט זיין פריץ און מיט אים געהאַנדלט. עס האָט זיך אויך נישט שלעכט געלעבט די קרעמער פון מאָנאָפּאָקטור, קאַלאַניאַל און שפייזנוואַרג. עס זענען דאָרט פאַרגעקומען גרויסע ירידים פון וואַל-איינקויף, לעדער, פערד, בהמות. פון די בראַנזשעס האָבן געלעבט און זיך מפרנס געווען אַ סך יידישע משפחות. אויך די בעלי מלא-כות האָבן שוין פאַרדינט אויף זייער חיונה. מען קאָן נישט זאָגן אַז דעם גאַנצן ישוב איז גוט געגאַנגען. עס זענען אויך געווען אַ היפשע צאָל איינוווינער וועלכע האָבן געמוזט אַנקומען צו דער שטיצע פון דער קהילה.

★

איך קאָן נישט גלייכגילטיק אַריבערגיין און נישט מזכיר זיין די פלאַנסקער עולים וועלכע זענען עולה געווען נאָך ישראל און זענען נפטר געוואָרן אין טיפּן עלטער און האָבן נישט זוכה געווען צו זען דאָס אַנטשטיין פון מלכות ישראל. דאָס זענען אַביגדור גרין, דער פאָטער פון אונדזער ראש הממשלה, מרדכי און יהודית זאָשניצע, פאָטער און מוטער פון שרייבער פון די זכרונות, חיה שרה בלאַטניק, מלך קוואַשאַ, דוד כהנה, שמחה אייזיק, שאַשקע, אברהם גרין מיט זיין פרוי און אַנדערע.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

געשאַפן אַזא מיין דראַמאַטישער קרייז און דורך אַ געמיינזאַמען בריוו-אויסטויש האָבן מיר וולאַצ-לאַווקער זיך מתחייב געווען העלפן די פלאַנסקער חברים אויספירן די פיעסע „אוריאל אקאַסטאַ". מיר האָבן זיי אויסגעבאַרגט אַלע מלבושים מיט אַ סוף-לאָר (אין מיין פערזאָן). דער ספּעקטאַקל פון אוריאל אקאַסטאַ איז פייערלעך פאַרגעקומען. איך געדענק אז אין דער ראָל פון דע סילוואַ האָט געשפילט נח וואַסערצוג, פון אוריאל — יוסף ווייסבאַרט, יהודית — לאה לוי. גאַנץ פלאַנסק איז געקומען זען די פאַר-שטעלונג. זי איז פאַרגעקומען אין דער „סטראַ-זשאַקע רעמיע" אויפן „ביקעוויץ" און האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. מען האָט געמוזט די פאַרשטע-לונג איבערחזרן פאַרן עולם אַ צווייט מאָל. און אויף דער צווייטער פאַרשטעלונג איז שוין געקומען די עלטערע גענעראַציע.

פון דער עלטערער גענעראַציע אין פלאַנסק זענען געבליבן אין מיין זכרון: די שניצערס, די צמח, קאַסמאַנס, פינקעלשטיינס, שלמה מיכלזאָן, פשיגאָדעס, פרוסאַקס אבא זילבערפּעניג אברהם און שמריה שפּערלינגס, גרינס, שפּעסל וואַסערצוג, מיין זיידע עזריאל גערטמאַן און אהרן גערטמאַן, בודקא, נתן ליכטמאַן און די משפחה קעלמאַנאווסקי. אַ באַזונדער אַרט דאַרף מען אָפּגעבן דעם רב מיכלזאָן און יצחק יעקב שוחט. דאָס זענען געווען די אמתע פריינד פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און די נביאים פון ציונס גאולה. יצחק יעקב שוחט האָט יעדן שבת געהאַלטן רעפּעראַטן מענינא דיומא, און הרב מיכלזאָן האָט עס געטאָן שטילערהייט פאַר זיינע תלמידים פון בית דין שטוב. אַלע אויבן אויס-גערעכנטע באַלעבאַטים האָבן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די ציוניסטישע קרייזן און מיטגעאַר-בעט אין קרן קימת קאָמיטעטן. עס האָבן אויך בסוד מיטגעאַרבעט אין דער באַוועגונג אייניקע חסידים ווי אהרן גערטמאַן, אַ תלמיד פון פלאַנסקער רב, געהאַט סמיכות אויף רבנות, שפּעטער געוואָרן לאַוויניק אין פלאַנסקער מאַגיסטראַט, געווען געשעצט ביי יידן ווי אויך ביי קריסטן. ער האָט אַ סך צייט אָפּגעגעבן מיט ריין ווירטשאַפּטלעכע ענינים, געהאַלפן יעדן איינוווינער און נישט געמאַכט קיין אונטער-שייד פון יידן און נישט-יידן.

די יידן אין פלאַנסק האָבן פאַרמאָגט אַ גרויסע שול און דריי בתי מדרשים. דאָס נייע בית המד-

מיינ היימשטאט

מיינ היימשטאט פלאנאסן צווישן

1932 — 1937

אין מיינ זיבציגריקן עלטער, אין 1928, האב איך פארלאזט פלאנאסן און געקומען קיין ארגענטינע. צוויי סיבות האבן מיר באווייגן צו פארלאזן די היים. כ'האב, ערשטנס, געוואלט ווערן זעלבסשטענדיק, און צווייטנס, געוואלט זען די וועלט. איך בין ארומגעפארן און באוונדערט דאס שיינע וועלטל אונדזערס און זיך גאנץ שפאר אנטוישט.

איך האב דא דורכגעמאכט פיר שווערע יאר, דורכגעגאנגען שבעה מדורי גיהנום פון ארבעטלאזיגקייט, הונגער, שטרייכן פארבונדן מיט ארעסטן. א דערשעפטער און פארביטערטער האב איך באשלאסן צו פארן צוריק אהיים, צו די עלטערן. אין מערץ 1932 בין איך אנגעקומען קיין ווארשע, ווו כ'האב געדארפט נעמען די באן וואס פירט דירעקט קיין פלאנאסן.

איך בין אנגעקומען פארטאגס. דאס שטעטל איז געווען איינגעהילט אין ווייכן פרישן שניי. די שניי פליטערלעך זענען אן אויפהער געפאלן ווי פוכיקע פעדערלעך. דער ווייסער בלענדיקער שניי, וואס האט פארדעקט די שלאפנדיקע געסלעך מיט די דעכער פון די נידעריקע שטיבלעך, האט צוגעגעבן א כישוף דיקן חן דעם גאנצן ווינטערדיקן פייוואש פון היימישן שטעטל.

די רייען הייזלעך, וואס האבן ארומגערינגלט דעם פירקאנטיקן מארק, האבן זיך מיר אויסגעוויזן, ווי זיי וואלטן געווארן עפעס נידעריקער, קלענער, גלייך זיי וואלטן אראפגעזונקען טיפער אין דער ערד. נאכן אפפרייען זיך מיט דער שטוב, מיט די עלטערן מיינע, שוועסטער, פלימעניקעס און יוגנט-חברים, האב איך ערשט גענומען באטראכטן דאס שטעטל אין זיין וואונדערליכן גאנג פון לעבן.

ס'איז געווען עטלעכע וואכן פאר פסח, ווען די גאנצע אטמאספערע איז שטעטל איז אנגעזאפט מיט דער שטימונג פון ערב יום-טוב, מיטן גרייטן זיך

צום פסח. יידן זענען ארומגעלאפן פארהאוועטע, פאריאגטע, מיט דאגות פרנסה, צו קאנען אנגרייטן א כשרן יום-טוב. דער טומל אין שטעטל איז געשטיגן מיטן אנקום פון די גרויסע מארקטעג, וואס זענען פארגעקומען צוויי מאל אין וואך. יידן האבן אויפגעשטעלט אין מארק זייערע ביידלעך, אנגעפלט מיט סחורה, די גרייטע קאנפעקציע-קליידלעך, שיד, אג-צוג, וואס זיי האבן אליין אויסגעארבעט אין משך פון טעג און נעכט — צו פארקויפן אין טאג פונעם יאריד. אין דער זעלבער צייט, זייענדיק אויפן מארק, האבן זיי שוין איינגעהאנדלט אלדאס נייטיקע אויף פסח פון דעם אלעם, וואס די פויערן האבן געברענגט אין שטאט אריין.

די לעצטע וואך פאר פסח איז געווארן גאר לעבעדיק אין די הייז, ווו די באלעבאסטעס האבן ארויסגעשטעלט זייער ביסל מעבל פון שטוב ארויס צו קאנען אויסמאלעווען די ווענט, אויסקאלכן די שטיבלעך. זיי האבן געשארעוועט די טישן, זיי זאלן זיין ריין פון חמץ. דאס קליינווארג האט ארומגעשטיפט, די קינדער האבן זיך קוים דערווארט — נאך א שווערן ווינטער מיט שניי און פרעסט — אויפן אנקום פונעם פריילינג מיטן ביסל ווארעמקייט פון דער זון. זיי האבן ארומגעווייעוועט, געפרוויט רוקן די שענקלעך, עפענען טירלעך. די מאמעס מיט די טיכלעך אויף די קעפ, פאריאגטע און פארפארעטע האבן געשריגן, געמאכט געוואלדן, די קינדער האבן געטאן דאס זייערע. ס'איז געווען לעבעדיק...

פארקאפנדיק שוין איז געווען דאס בילד אין די בעקערייען ווו מען האט געבאקן מצות אויף פסח. יידן זענען געשטאנען מיט די פרישגעוואשענע ליילעכער אין די הענט און האבן געווארט אויף די מצות, וואס זענען נארוואס ארויס פון אויוון. די יידן האבן גלייכצייטיק אכטיק געגעבן אויף די וואלגערינס אז דאס טייג זאל נישט ווערן חמצדיק. די פרומע יידן האבן נישט געהאט קיין איבעריק גרויסן צוטרוי צו די משגיחים. יעדער איינער באלעבאס איז געשטאנען

אויף יענע אונטן האבן זיך געפלעגט אויסטיילן צוויי יוגנטלעכע מיט זייער קריטישן באנעמען און צוגאנג צו די פראבלעמען פון דער צייט, סביבה און געשטאלטן באהאנדעלטע אין די געמשפטע ווערק. איינער פון זיי איז געווען נחמן פראנקענשטיין, וואס האט געהאט א ניגונג צום שרייבן, אפט געשריבן קינדער-לידער. ער האט געארבעט ביי שניידעריי און טער מיין האנט. אין מיטן דער ארבעט פלעגט ער זיך פארטראכטן און אנשרייבן א ליד. יעדעס שטיקל פאר פיר, וואס ס'איז אים געקומען אונטער דער האנט, האט ער באשריבן.

לויט אפגענומענע גרוסן איז ער 1939 אוועק מיטן פליטים-שטראם קיין רוסלאנד און זיך מער נישט צוריקגעקערט פון דארט, ווארשיינלעך געטיילט דעם גורל פון א גרויסן טייל פליטים פון פוילן — אומגעקומען אויף פארשיקונג ערגעץ אין א לאגער אויף סיביר.

דער צווייטער יוגנטלעכער איז געווען דער היינט באקאנטער יידישער שרייבער און באזינגער פון די ישראלי-פיינזאשן — מענדל מאן. ער פלעגט ארויסווייזן זיינע שרייבערישע פעאיקייטן און באהאנדעלטע אויף יענע אונטן. ער פלעגט זיין דער פראקוראטאר אויף די ליטערארישע משפטים און אפהאלטן צוויי-שעהאיקע רעפערעצן וועגן די באהאנדעלטע שרייבער און זייערע ווערק. מהאט שוין אין יענער צייט געשמועסט צווישן זיך אז מענדל מאן וואקסט א טאלאנט.

די אמאליקע יוגנט פון שטעטל איז געווען אקטיוו נישט בלויז אין די ארגאניזאציעס נאר אויך אין אל-געמיינעם יידישן לעבן.

באלד נאך מיין קומען האט זיך געגרינדעט א שאך קלוב. צווישן זיינע מיטגלידער האט זיך געפינען א גערער חסיד, דער אלטער זאיקאווסקי — א ליידנ-שאפטלעכער שאכשפילער. דער קלוב האט איינגע-ארדנט שאכטורנייען און צווישן די ערשטקלאסיקע שפילער האט זיך אויך געפינען דער חסיד פון גערער שטיבל.

ביי דער „פאוועשכנע שול“, וואס איז געווען אבליגאטאריש פון דער רעגירונג, איז דורך דער יוגנט געשאפן געווארן א דראמאטישער קרייז. דער רעזשיסער איז געווען מלך סעגאלאוויטש, דעם אלטן יוסף שוחטס איינציקער זון. ווען מאיז געגאנגען אויפפירן „אזעף“ האט מען אראפגעבראכט דעם בארימטן ווארשעווער יידיש-פוילישן רעזשיסער, אנדזשעי מארק (מארק ארנשטיין). די פארשטעלונג איז געווען א גרויס גע-שעניש אין פלאנסק. דער לייטער פון דראמקרייז איז געווען קאלושינער — דער פראשעניע-שרייבער פון שטעטל, וואס פלעגט אויך העלפן פאר קליינע

ביים טיש און געהיטן זיין טייג, כדי צו האבן כשרע מצות.

ווען ס'איז אנגעקומען די ערשטע סדר-נאכט און אין בגדי-יומ-טוב געפראוועט דעם סדר, נאכן אהיימקומען פון דאווענען, האט מען שפעט ביינאכט געהערט דאס געזאנג פון חד-גדיא, וואס האט זיך געטראגן פון די ליכטיקע, יום-טובדיקע-אויסגעווייטע שטיבלעך ארויס איבערן גאנצן שטעטל.

מיטן אנקומען פונעם פריילינג האט אויפגעלעבט דאס גאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן וואס האט פולסירט מיט דער פולער קראפט. די יוגנט איז געווען ברויזן-דיק אקטיוו אויף אלע געביטן. ס'איז כמעט נישט געווען קיין פלאנסקער יוגנטלעכער וואס זאל נישט האבן גענומען קיין אקטיוון אנטהאלטן וואסער ס'איז פאר-טיי, אנהייבנדיק פון אגודה, פועלי-אגודת-ישראל, בית-יעקב, בנות-יעקב, רעכטע פועלי-ציון, לינקע פועלי-ציון, בית"ר ביז די רויטע. די פארטיי-לאקאלן זענען שטענדיק געווען איבערפולט פון א גרויסן עולם דער-וואקסענע און יוגנטלעכע.

שבת נאכן עסן האט מען אויף דער שפאצירגאס, וואס האט געהייסן „דער בוקאוויץ“, געקאנט זען גרופעס שפאצירנדיקע, וואס האבן גאנץ הויך דיסקור-טירט איבער פארשידענע וועלטפראבלעמען, פארטיי-פראגעס, וועגן אן ערשט-וואס געלייענט בוך, און דער עיקר געזוכט א וועג ווי אזוי צו קומען אין דער גרויסער וועלט אריין.

די לינקע פועלי-ציון האבן זיך באזונדער אויס-געטיילט פון אלע אנדערע פארטייען מיט זייער אק-טיווע ליטערארישע טעטיקייט, אנגעפירט דורך א גרופע באוויסטזיניקע יוגנטלעכע ברא שמיט די ברי-דער טשערניקער.

זיי האבן געהאט א רייכע ביבליאטעק מיט די לעצט דערשינענע ביכער וואס זענען געגאנגען פון האנט צו האנט. זיי פלעגן איינארדענען קעסטל-אונטן יעדן פרייטיק-צונאכטס וואס האבן געהאט גרויס דערפאלג אין שטעטל. אומעטום האט מען גערעדט וועגן די באהאנדעלטע פראבלעמען, ארויסגעבראכטע שטעלונגען און מיינונגען אין די וויכוחים.

טייל מאל האט מען איינגעארדנט משפטים איבער נייע ביכער, צומיינסט אזעלכע וואס האבן געשילדערט דעם נייעם שטייגער אין ראטנפארבאנד. אין יענער צייט זענען שטארק פאפולער געווען די ווערק פון די סאוויעטישע שרייבער — אזוי רוסישע ווי יידישע. איך געדענק א משפט איבער שאלאכאווס „שטילער דאן“, פילניאקס „די וואלגע פאלט אריין אין קאספישן ים“ א משפט איבער בערגעלסאנס „פענעק“, גאדינערס „דער מענטש מיט די ביקס“.

געווארן אומרוואק. יידן האבן געפילט אז די ערד רוקט זיך אָפּער פון אונטער די פיס. די יוגנט האָט געזוכט וועגן צו אַנטלויפן פון פוילן, וווּ ס'האָט געהערשט אַ שטימונג פון פאָגראַמען. באַלד איז טאַקע געקומען דער פאָגראַם אין פשיטיק, אין מינסק-מאַזאָויעצק. אויך אין פלאַנסק האָט די פוילישע שטודירנדיקע יוגנט גע-וויוזן איר פרצוף.

איין מאָל, שבת נאָך מיטאָג, ווען איד בין אַרויס אויף שפּאַציר אויף דער פלאַצקער-גאַס, זע איך אַלע יידישע יוגנטלעכע לויפן צוריק צום מאַרק. די כולל-גאַנעס האָבן זיי אויפגענומען מיט שטיינער, וואָס די שקצים האָבן געוואָרפן אויף די יידישע יינגלעך פון אַלע זייטן. ס'האָט זיך באַוויוזן דער סטאַליער-אַרבע-טער, פישעלע יאַגאַדע, וואָס האָט אויך געהאַט אַקט-יאַרישע פעאַקייטן און געווען דער רעזשיסער פון דראַמקרייז. ער האָט אַמאָל געשטעלט שילערס „די רויבער“ און אַרױפגעפירט אַ פערד אויף דער בינע און פאַרענדיקט דאָס שפּילן זעקס אַ זיגער פאַר-טאַגס. ער איז געקומען! אין מאַרק מיט אַ סענקעוואַטן שטעקן און געשריגן: — יאַטן, לויפט נישט! אַנטלויפט נישט! און די חברה האָבן גענומען אָפּענטפערן מיטן זעלבן וואָרפן שטיינער, ביז זיי האָבן פאַרטריבן די כוללגאַנעס.

אין יענער צייט האָט מען גאַנץ ערנסט גערעדט, אז די פויערים פון די אַרומיקע דערפער גרייטן זיך אַדורכצופירן אַ פאָגראַם אין פלאַנסק.

די יוגנט האָט שוין איצט ערנסט געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן פון פוילן, לויפן אין דער וועלט אַריין. מ'האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף קיין שום שווע-ריקייטן. מיט אַלע מיטלען האָט מען געזוכט צו דער-גרייכן דעם ציל. ס'איז אָנגעגאַנגען אַ האַנדל מיט סערטיפיקאַטן קיין ארץ-ישראל. פאַרלעך האָבן גע-שטעלט פיקטיווע חתונות כדי אין צווייען צו פאַרן אויף איין סערטיפיקאַט. מ'איז געלאָפן אין ארבע-פינות-עולם. עלטערן האָבן זיך געזאָרגט וועגן גורל פון זייערע קינדער אַז זיי זאָלן זיך געפינען אויסער געפאַר. וועגן זיך האָבן זיי ווינציקער געזאָרגט. וואָ-סער מענטשלעכע פאַנטאַזיע האָט זיך געקאַנט פאַר-שטעלן, אַז דאָ שטעטלע פלאַנסק מיט אירע האַראַ-פאַשנע יידן, מיט אַזאַ ענערגישע יוגנט צווישן זעלכע ס'האָבן זיך געפונען יאַסקע פאַלעסטראַנט, מאיר שפּערלינג, ישראל שידלע, לייביש פעלדמאַן און נאָך הונדערטער אַנדערע, וואָס איד האָב פאַר-לאָזט דעצעמבער 1936. — אַז אַט די יוגנט וועט אַזוי אַכזריותדיק אויסגערופן ווערן פון לעבן; וועט טיילן דעם גורל פון גאַנצן ישוב אין פלאַנסק און צו-זאַמען מיטן פוילישן יידנטום אומקומען אויף די שיי-טער-הויפּן פון אוישוויץ. מיידאַנעק און טרעבלינקע?

געלטער צו מאַכן פאַספּאַרטן פאַר צענדליקער יוגנט-לעכע — אויף צו קאַנען פאַרן אין אַלע עקן וועלט. וואָס אַ יאָר איז די עקאַנאָמישע לאַגע פון די יידן אין שטעטל געוואָרן אַלץ שווערער. די גרויסע שטייערן, די דיסקרימינאַציעס מצד דער פוילישער מאַכט האָט זיך געלייגט שווער אויפן האַראַפּאַשנעס מענטש. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געראָ-גלט און געווערט מיט אַלע מיטלען און איינפאַלן. ווי אַ ביישפּיל וועל איך ברענגען איין עפּיזאָד וואָס איז זיך פאַרלאָפן און פלאַנסק אין 1936. אין יענעם יאָר איז אַרויס אַ געזעץ, אַז קצבים האָבן געמעגט שעכטן אַ באַשטימטער נאָרמע, דאָס הייסט, צוויי קצבים האָבן געמעגט שעכטן איין קאַלב אַ טאַג. אַבער יידן קצבים דאַרפן דאָך פרנסה. האָט מען זיך אָן עצה געגעבן און געשאַכטן געהיים אין אַ שטאַל. אין שטעטל האָט זיך באַוויוזן אַ קאַמיסאַר פאַר פלייש-ענינים, וואָס האָט אָנגעטאָן די קצבים גרויסע צרות. ס'האָט זיך שוין געפינען ווער וואָס האָט אונ-טערגעטראָגן אַ מסירהלע און דער קאַמיסאַר פלעגט קאַנפּיסקירן דאָס געשאַכטענע פלייש.

אייניקע לצים, קצבים-יונגען, האָבן פאַרטראַכט אַ פלאַן ווי אַזוי פטור צו ווערן פונעם קאַמיסאַר. זיי האָבן אין אַ קאַסטן אַריינגעלעגט שטיינער, אַ געפּרעטע קאַץ, פאַרשטונקען פלייש מיט ביינער. איבערגעדעקט פון אויבן מיט אַ שטיק גוט פלייש. נאָך דעם כלומרשט צוגעטראָגן אַ מסירה, אַז אין שטעטל געפינט זיך געשאַכטן פלייש אויסער דער נאָרמע.

דער קאַמיסאַר איז תיכף אַוועק אויפן אָנגעוויזע-נעם אָרט. דער טאַג איז געווען אַ הייסער. ער אַליין האָט געשלעפט דעם שווערן קאַסטן אויף דער פאַליציי. ווען ער האָט געעפנט דעם קאַסטן האָט אַ שלאַג-געטאָן אַ שטיקנדיקער ריח ווי פון אַ פגירה און דער קאַמיסאַר איז אַוועקגעפאַלן אַ פאַרחלשטער.

שפעטער, אין אָונט, ווען דער קאַמיסאַר האָט שפּאַצירט אין מאַרק, האָט איין גרופע לצים זיך גע-פינען אין איין עק מאַרק און די צווייטע אין אַנדערן עק אַזוי אַז ווען איינער פון איין גרופע האָט געפרעגט אויף פויליש הויך אויפן קול: — וואָס האָסטו גע-פונען? — האָט דער אַנדערער פון דער צווייטער גרופע געענטפערט — דר... די געשיכטע האָט זיך פאַרענדיקט דערמיט. וואָס דער קאַמיסאַר האָט מיט אַ קויל פון זיין רעוואָלוצער פאַרווונדיקט אין דער האַנט איינעם פון דער גרופע. דער סוף איז געווען אַז דער קאַמיסאַר איז שפעטער פאַרשווינדן פון פלאַנסק. די יידן אין שטעטל האָבן שווער און ביטער גע-קעמפט פאַר זייער עקסיסטענץ. געשלעפט זיך מיט פורלעך פון יאַריד צו יאַריד אין די אַרומיקע שטעט-לעך. אין יענער צייט האָבן זיך שוין אָנגערוקט שוואַרצע וואַלקנס איבער אייראָפּע. מענטשן זענען

די פאַרשווינדענע היים

לעגענדאַרער קעמפער פאַר דער יידישע אומאַפּהענג־גיקייט, ווי ס'איז דער גרינדער פון דער יידישער מלוכה. דאָס האַרץ פון יעדן פּלאַנסקער מוז זיך אָנ־פילן מיט פרייד פונעם געדאַנק, אַז דער גרויסער מלוכה־מאַן, וואָס קומט אַרויס פון אונדזער שטאַט האָט מיט זיך און מיט זיינע מעשים דערהויבן פּלאַנסק צו אַ סימבאָל, מאפּלה לאור גדול, צום גרויסן ליכט פון יידישן גייסט און וויסן.

פּלאַנסק האָט אַרויסגעגעבן אַ סך פּיאַנערן וואָס זענען געפאָרן בויען דאָס לאַנד. צווישן זיי שלמה צמח און שלמה לביא־לעווקאוויטש. מיר האָבן אויך אַ באַ־קאַנטן שרייבער, פון די געציילטע לעבנגעבליבענע פּלאַנסקער — מיין שול־חבר מענדל מאַן.

אין אונדזער שטאַט פּלאַנסק איז געווען אַ פאַר־צווייגט שולוועזן פון פאַרשידענע ריכטונגען: תּרבות־שול, פריוואַטע העברעישע שול, חדרים און ישיבה'ס, אַ רעליגיעזע בית־יעקב־שול פאַר מיידלעך און חינוך־ילדים, פאַר אַרעמע קינדער, וווּ מיין פאָטער ע"ה איז אַ סך יאָרן געווען פרעזעס.

ווי אַלע שטעטלעך האָט פּלאַנסק פאַרמאַגט אַ סך שולן, בתּי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך, גערער ראַדזימינער. באַזונדער האָט זיך אויסגעטיילט די גרויסע שול מיט איר אייגנאַרטיקייט. זי איז געווען פאַררעכנט פאַר איינע פון די שענסטע שולן אין פוילן. דער געשניצטער ארון־קודש איז געווען אַ קונסטווערק וואָס מען פלעגט קוקן דערויף מיט באַוונדערונג.

די יידן פון שטעטל זענען צו מיינסט געווען קליינע־הנדלער און באַלעמלאַכעס. דאָס רוב פלעגט ציען פרנסה פון די מאַרקטעג. דינסטיק און פרייטיק פלעגן פאַרקומען די מאַרק־יאָרדן. דאָן פלעגן זיך צוזאַמענפאָרן די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. זיי האָבן אַרויסגעפירט זייערע פראָדוקטן צו פאַר־קויפן אויפן מאַרק. אין די טעג פלעגט זיך שוין פון פאַרטאַגס אָן הערן דאָס קלאָפן פון די רעדער איי־בער די שטיינערנע ברוקן.

מיט אַ ציטער אין האַרצן נעם איך די פעדער אין האַנט אַריין צו שרייבן פון אונדזער טייער שטעטלע פּלאַנסק, וואָס האָט נישט אויסגעמיטן דעם גורל פון אַלע אַנדערע שטעט אין פוילן אין דער טראַגישער צייט פון חורבן־השלישי.

מיטן יזכור־בוך, דעם פּנסק פּלאַנסק, ווילן מיר אויפשטעלן אַ גייסטיקן מאָנומענט אויף צו פאַראיי־ביקן לדור־דורות אונדזערע נישט־פאַרגעסענע נאָענט־טע וואָס וועלן שטענדיק לעבן אין אונדזער האַרצן. אונדזער שטאַט עקסיסטירט נאָך פאַר אונדז ווייטער גייסטיק — אַזאַ ווי זי איז געווען, כאַטש מיר ווייסן נאָנץ גוט, אַז זי איז אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואַרצל, אַז ס'איז נישט געבליבן דאָרט אַ שטיין אויף קיין שטיין.

פאַר אונדזערע אויגן אָבער וועט שטענדיק שטיין לעבעדיק דאָס שטעטל אונדזערס מיטן געזונטן יידיש־טראַדיציאָנעלן לעבן, וואָס האָט דאָ געברויזט און גע־קאַכט, פון מיט תּורה־עבודה, באַשיינט מיט יידישער אַרעמקייט און יידישער עקשנות.

אין פּלאַנסק, ווי בכלל אומעטום וווּ יידן האָבן זיך באַזעצט, האָט די יידישע באַפעלקערונג געהאַלפן אויפבויען די שטאַט. יידן האָבן אַנטוויקלט האַנדל און מלאכה. קיינער האָט זיי אָבער דערפאַר קיין דאַנק נישט געגעבן. אין בעסטן פאַל זענען זיי געבליבן פרעמדע — באַגרענצט אין זייערע רעכט ווי מענטשן און בירגער. נישט געקוקט אויף די באַשרענקטע מעג־לעכקייטן האָבן זיי אויפגעטאָן גרויסע זאַכן.

די פּלאַנסקער מעגן זיין שטאַלץ און זיך ייחוסן מיט זייער אָפשטאַם, און דאָס צוליב זייער גרויסן לאַנדסמאַן, דעם מנהיג־הדור, דוד בן־גוריון. מיר באַטראַכטן עס ווירקלעך פאַר אַ גרויסן זכות. נישט פאַרצושטעלן זיך, ס'זעט אויס ווי אומגלייבלעך, אַז פונעם סאַמע אַרעמסטן געסעלע און פּלאַנסק, פונעם קאָזשע־געסל איז אויסגעוואַקסן אַזאַ ווונדערבאַרער

פון אַ פאַמיליע מיט עטלעכע קינדערלעך. דער דלות האָט דאָ געפֿיפּט אין אַלע ווינקעלעך. אין ערשטן צימער האָט געווינט די פאַמיליע שיינקאַפּ. דאָס זענען געווען איידעלע מענטשן. זיי האָבן געהאַט דריי קינדערלעך און געלעבט נישט שלעכט.

איין מאָל ביינאַכט קלאָפּט מען אָן ביי אונדז אין לאָדן מיט אַ פאַרצווייפלט געשריי. דער מאַן האָט פלוצים באַקומען אַ בלוטשטורץ. ער איז געווען אַ לונגן-ליידנדיקער. פאַרשטייט זיך, מיט וואָס צו ראַ-טעווען איז נישט געווען. ער פלעגט זיך דערנערן נאָר מיט מילך. דאָס איז געווען זיין גאַנצע קוראַציע. אזוי האָט ער זיך געמוטשעט און געליטן. אַרבעטן האָט ער נישט געקאַנט. פלעגט ער לייענען ביכער גאַנצע טעג, אין שטילן דערמיט די ווייטיקן, זיך פאַר-געסן און איבערנעמען זיך מיטן גורל פון די העלדן האָט ער פאַרשפּאַרט צו טראַכן פון זיין אייגענעם טרויעריקן מצב, פון וועלכן ער האָט נישט געהאַט קיין שום אויסוועג.

אַנטקעגן דעם שיינקאַפּ האָט געווינט אַ שמאַ-טשאַזש. איינער וואָס האָט געהאַנדעלט מיט שמאַטעס, מיט אַלטוואַרג. מ'האַט אים גערופן „משה אַלעף“, מיט אַ ווייכן למד. פון הינטן אויף דער פלייצע האָט ער געהאַט אַ שפּאַרן הויקער. מיט זיין אויסזען האָט ער מער געמאַכט אַ קאַמישן ווי אַ נעבעכדיקן איינ-דרוק. פאַרשטייט זיך, אַז מיט זיין פיזאָנאָמיע און מיט זיין פּראַסטקייט האָט ער קיין גרויסן אַנזען ביי מענטשן נישט געהאַט. דערפאַר האָט ער כאַטש געוואלט ווייזן זיין ווייב אַז ער איז אַ גאַנצער צעליי-גער. אַנטקעגן זיין אַרעמער פרוי איז ער געווען דער דעה-זאָגער, דער הערשער, דער גרויסער אויפטער. זי פלעגט יעדעס מאָל נעבעך בעטן ביי אים אַ פאַר גראַשן איינצוקויפן אין מאַרק, וווּ מע קאָן קריגן מציאות, שפּאַט ביליק, פאַר העלפט געלט. זי פלעגט אויסשפּייען די גאַל ביי אים ביז זי האָט געזען אַ לעבעדיקן גראַשן, אזוי קאַרג איז ער געווען. וויי-ניק וואָס ער האָט געהאַט אַ שווערע האַנט פלעגט ער נאָך דערצו חוזק מאַכן פון איר און זי רופן מיט מיאוסע נעמען, צאַפן איר בלוט ווי אַ קאַלטער גולן. די שכנים פלעגן זיך וועלן לוסטיק מאַכן אַ ביסל איבער איר אומבאַהאַלפּנקייט, איבער איר לע-מעשקעוואַטע פאַרשווייגן אים אַלע עוולהס, פלעגן זיי אים אַנרעדן, דעם הויקער, אַז ער זאָל אין מיטן דער נאַכט זיך ארויסשאַרן פון שטוב, אַרומ-הילן זיך אין אַ ליילעך און דאָן צוריק אַריינגיין אין שטוב אַריין. דער „קלוגער“ מאַן, דער גרויסער חכם, האָט זיי געפאַלט און איין מאָל אין אַ ביי-נאַכט איבערגעשראַקן זיין ווייב, אַ נקמה פאַר איר צושטיין צו אים כסדר נאָך געלט. זי האָט געמאַכט

עטלעכע עפּיזאָדן דערמאָנען זיך מיר, וואָס איך וויל זיי דאָ שילדערן לויט מיינע באַשיידענע מעג-לעכקייטן.

ראַדזימינער רבי צו גאַסט

אין פּלאָנסק

איך בין נאָך דעמאָלט געווען אַ קינד, און ביז היינט געדענק איך נאָך די פרייד, וואָס ס'האַט אַרויס-גערופן די ידיעה, אַז דער ראַדזימינער רבי האָט באַ-וויליקט צו קומען קיין פּלאָנסק. דאָס גאַנצע שטעטל איז געגאַנגען ווי אויף רעדלעך. פון נאַשעלסק האָט מען לכבוד דעם רבין געבראַכט אַ גאַנצע קאַפעליע. דאָס אויפּשפּילן פון דער חסידישער מאַרש-מוזיק איז געווען אזוי פייערלעך און פריידיק, אַז איך געדענק עס נאָך עד-היום.

אינעם טאָג פונעם רבינס אַנקומען איז די וואַר-שעווער גאַס געווען אילומינירט מיט ליכט אין אַלע פענצטער. דאָס אויפנעמען דעם רבין איז אויסגעפאַלן אזוי אימפּאַזאַנט, גלייך ווי די שטאַט וואַלט געווען אויפגענומען אַ קייסער ביי זיך. די חסידים האָבן ממש געטראָגן דעם רבין אויף די הענט אין שטאַט אַריין. דער רבי האָט געוויילט ביי אונדז אַכט טאָג צייט. אין משך פון די אַכט טעג איז נישט געווען קיין איין מת אין שטאַט.

איך געדענק ווי מענטשן פלעגן באוונדערן דעם רבין. די חסידים זענען אַרומגעגאַנגען און פאַסמאַ-קעוועט:

— איי-איי-איי! איז דאָס אַ צדיק, דער רבי!!!
זיין יעדעס וואָרט איז פערל... סתרי-תורה... ארווא!
אַפילו קריסטן האָבן גערעדט פון אים גרויס דרך-אַרץ, אַזאָ קראַפּט האָט אַרויסגעשטראַלט פון אים. פאַרן אַפּפּאַרן האָט זיך פאַרזאַמלט גאָר אַ גרויסער עולם. דער רבי האָט זיך אויפגעשטעלט אין דער דראַשקע און געבענטשט דאָס שטעטל. אַ שטראַליקע געטלעכקייט האָט אַרויסגעשיינט פון זיין הדרת-פנים און זיינע הייסע בענטש-ווערטער האָבן זיך איינגע-קריצט אין זכרון. — — —

מיסטעריעזער פאַל פון פאַרשעמען

אַ מאַמע פון קינדער

אין זויערטשאַדלעס הויף איז געווען אַ שמאַ-לער קאַרידאַר. די דירות, וואָס האָבן זיך געפינען פון ביידע זייטן, זענען געווען באוויינט פון פיר פאַ-מיליעס. איינע פון די ווינונגען איז געווען פאַרנומען

שכנים, די וואס פילן זיך זינדיק און די וואס פילן זיך נישט זינדיק, אויפן קבר פונעם שמאטשזאשס פרוי און בעטן ביי איר מחילה...

די שכנים זענען אַוועק אַהיים, זיך איבערגעטאן אין די שבתדיקע קליידער און אַוועק אויפן בית-עולם צום פרישן קבר פונם הויקערס פרוי, געזאגט די פסוקים און קאפיטלעך תהילים, אַלץ וואָס דער רב האָט געהייסן טאָן, און מיט דעם האָט זיך עס געענדיקט. די שכנים פון הויז האָבן שוין מער נישט געהאט אויסצושטיין פון איר און זי האָט זיי שוין מער נישט געשראקן אין די נעכט.

די דאָזיקע מעשה-נורא גייט מיר נישט אַרויס פון זינען און גייט מיר שוין נאָך אַזוי אַ לעבן לאַנג.

רעליגיעזע מיידלשול בית-יעקב

אין אַ קאלטער ווינטערנאַכט האָט מען זיך אין שטעטל געגרייט אויפצונעמען די פרוי שרה שענירער. וויל איך אייך דאָ באַקענען מיט איר, איר זאָלט וויסן, ווער די דאָזיקע פרוי איז געווען. אַ שניידעריין, אַן איינפאַך שניידער-מיידל, וואָס איז אין די יונגע יאָרן געזעסן ביי דער ניימאַשין. איינע פון די דריי נייטאַרינס ווי ס'האָט י. ל. פרץ באַזונגען אין ליד. נאָר דאָס שניידער-מיידל שרה שענירער האָט אויך פאַרמאַגט אַ געוואַלטיקן דראַנג צום לערנען און וועלן וויסן. זי וואָלט געקאַנט לערנען אָן אַ שיעור און אָן אויפהער. זי האָט נישט דורכגעלאָזט קיין לעקציע, קיין רעפעראַט. נישט געווען פאַר איר קיין צופיל. צו יעדער צייט האָט זי געהאַט אַפּענע אויערן פאַר אַ גוט וואָרט, פאַר אַ קלוגן זאָג, פאַר אַ שיינעם געדאַנק. פון יעדן האָט זי געוואָלט הערן, דערוויסן זיך עפעס, לערנען. אַ געוואַלטיקע מתמידה. שעהען לאַנג האָט זי געקאַנט זיצן איבער אַ בוך, איבער אַ ספר און לייענען און לערנען.

זי האָט אָנגעהויבן צו לערנען מיט צען קינדער. שפעטער איז פון אַט דעם קערן אויסגעוואַקסן אַ שול און נאָך שפעטער אַ ריזיקע נעץ פון בית-יעקב-שולן מיט איבער דרייסיק טויזנט תלמידות. מ'האָט זי פאַר-גליכן צו דער מאַמע שרה. אַליין איז זי אַרומגעפאַרן און באַזוכט הונדערטער שטעט און אומעטום, וווּ זי איז נאָר געקומען, האָט זי געגרינדעט שולן. זי האָט געוויזן אַ וועג, דעם דרך-המלך פאַר דער יידישער פרוי און גענוי אָנגעצייכנט דעם עיקר-פונקט פאַרן בית-יעקב-פראַגראַם: „אַרבעט, מעשים, חסד, מצוות.“ דאָס מוז זיין דער עיקר אינעם מענטשלעכן לעבן, אינעם לעבן פון דער יידישער פרוי. דערמיט האָט זי צוריקגעגעבן די קרוין פאַר דער מאַמע פון דער כנסת-

אַ געוואַלט, ווען זי האָט פלוצים דערזען אַ מת אין ווייסן... און די שכנים האָבן געהאַט אַ הנאה פונעם שיינעם ספעקטאַקל, וואָס דער הויקער האָט אָפּגעשפילט זיין ווייב. זיי האָבן שוין לאַנגע טעג געהאַט פון וואָס צו רעדן.

אַזוי איז ער איר דערגאַנגען די יאָרן, דער הויקער. ווען ער איז געוואָרן אין כעס, איין מאל בעת זי האָט נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון אים נאָר ער זאָל איר געבן געלט, — האָט ער זיך געוואָרפן אויף איר און זי צעשלאָגן ביז בלוט.

די פרוי איז קראַנק געוואָרן און געקריגן אַ מוחר אַנצינדונג. אויפן טויטן בעט האָט זי געשלאָטן די שכנים פאַר די בזיונות וואָס זיי האָבן איר פאַר-שאַפט ווי אַ צולאַג צו אירע צרות וואָס ס'האָט גאַרנישט גענומען קיין סוף צו זיי. ווען זי האָט שוין געהאַלטן גאָר שלעכט, האָט זי זיך געבעטן, מען זאָל אַרויסנעמען דאָס פיצל קינד פון שטוב, ווייל אַז זי קוקט אויפן קינד קאָן זי נישט שטאַרבן, און באַלד ווי מ'האָט דערפילט איר לעצטן ווונטש, האָט זי אויף אייביק פאַרמאַכט די אויגן.

די מעשה פאַר זיך אַליין וואָלט מיך נישט גע-שטויסן זי צו דערציילן פאַר אַלעמען, ווען נישט די פאַרזעצונג פון דאָזיקן געשעענעם פאַקט. אין עטלעכע חדשים אַרום איז ביי אַ שכנטע געשטאַרבן אַ קינד אויף דער זעלבער קראַנקייט, וואָס די פרוי. און שפעטער מיט נאָך אַ פאַר וואַכן, איז ביי אַ צוויי-טער שכנטע אַוועקגעפאַלן אַ קינד און ווידער אויף דער אייגענער קרענק. ס'איז געווען אַ מאַדנע זאָך, כאַטש דאָס איז נישט קיין אַנשטעקנדיקע חולאת זע-נען צוויי קינדער געאַנגען פון דער וועלט אויף דער זעלבער קרענק.

אַלע אין הויז האָבן געפילט, אַז די נשמה פונעם „שמאַטשזאשס“ פאַרשטאַרבנער פרוי האָט נישט קיין רי אין קבר און זי נעמט נקמה פאַר די באַליידי-קונגען, וואָס זי האָט געהאַט פון זיי אויסצושטיין, פאַר די חרפות און בושות, וואָס זיי האָבן איר אָנגע-טון ביים לעבן און ווער ווייס וואָס זי קאָן נאָך אָפּטאָן פאַר אַ שטיקלעך.

נאָך די צוויי טראַגישע פאַלן מיטן טויט פון די צוויי קינדער, זענען די שכנים געלאָפן צום רב. זיי האָבן אים מיט טרערן אין די אויגן דערציילט דעם גאַנצן אמת און אויסגעדריקט זייער חרטה, זאָל דער רב עפעס העלפן, זאָל ער זען וואָס צו טאָן, ער איז דאָך עפעס אַ רב ווייס ער דאָך וואָס מע דאַרף טאָן איז אַזאַ פאַל...

דער רב האָט זיך פאַרטראַכט, געהאַלטן אַ ווייל פאַרשטעלט די אויגן מיט ביידע הענט, געפירט מיט זיי איבער דער באַרד און צום סוף געהייסן גיין די

ווען מיר האבן געטאנצט אַ הוירע האָט זי נישט געקאָנט ביישטיין דעם נסיון און אויך זיך אַריינגע-פלאַכטן אין טאַנץ. ס'איז געווען טראַגיקאַמיש צו קוקן ווי זי האָלט זיך ביי דער האַנט ווי אַ קליין קינד, ווייל אַלע איבעריקע האַבן געהאַלטן די הענט אויפן אַקסל און זי האָט אַזוי הויך נישט געקאָנט דערגרייכן מיט איר קורץ הענטל. אָבער דאָס האָט נאָר געוויזן ווי גרויס דער דראַנג צום לעבן אין געווען ביי אַלע פון דאָזיקן קרייז.

אַט די בנות-יעקב האַבן געהאַט אַ סך מאָל מער אויסצושטיין פון יינגלעך, ווי אַנדערע מיידלעך, ווי ס'זאָגט זיך אין ווערטל, אַז דאָס פאַרבאָרגענע איז אַלע מאָל געשמאַקער. די רעליגיעזע מיידלעך פלעגט זיין פאַרבאָרטן צו קומען אין געזעלשאַפט פון מענער. דער-מאָנט זיך מיר, אַז איין מאָל זענען צוויי מיידלעך — דווקא נישט קיין גאָר שיינע — געקומען זיך באַ-קלאַנג פאַר דער לערערין אויף מיין בעסטער חברטע אסתר קעלמאַנאווסקי, אַז מ'האַט זי געזען פאַרבאָרגענע מיט יינגלעך. אסתר איז געווען אַ ווונדערשיין מיידל, אַ צאַרטע, אַן איידעלע, אַ נאָבעלע גוטע נשמה. אַזעל-כע מיידלעך זענען נישטאַ קיין סך. כאָטש זי איז געווען אַ קיילעכיקע יתומה האָט זי זיך קיין מאָל נישט באַקלאַגט אויף איר גורל. זי איז שטענדיק געווען מונטער, מיט אַ ליבעלעךן שמיכל אויף איר פנים. זי איז געווען פון די וואָס נעמען אַלץ פאַר ליב, נישט קיין איינרייסערין, אַזאָ וואָס באַנוגנט זיך מיט דעם וואָס זי פאַרמאָגט.

ווען די מיידלעך האַבן זיך געקלאַגט אויף איר אַז זי גייט מיט יינגלעך, אַז זי גראַד נישט געווען דערביי אין שול. איך האָב זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן פון פאַרדראָס און געזאָגט דער לערערין, אַז אַזעלכע שיינע מיידלעך ווי אסתר ווערן מער פאַרפאַלגט פון יונגע לייט, ס'דראָט זיי מער געפאַר געשטריכלט צו ווערן, דאָך קאַנען זיי ביישטיין דעם נסיון און ווייסן ווי זיך צו פירן. דאָקעגן די מיאוסע לאָזט גיין וווּ זיי ווילן, קיינער שטערט זיי נישט, ווייל קיינער גייט זיי נישט נאָך. זיי איז לייכטער אויס-צופאַלגן די געזעצן און תקנות פון די בנות.

די זעלבע אסתר האָט שפּעטער געענדיקט אין קראַקע אויף לערערין. ווען די מלחמה איז אויסגע-בראַכן, האָט זי פאַרנומען אַ פּאַסטן ערגעץ אין אַ שטעטל אין פוילן, און קיינער ווייסט נישט וווּ איר געביין איז אַהינגעקומען. אָבער אסתר איז פאַר אונדז נישט געשטאַרבן. זי לעבט ביי יעדן ווער ס'האַט זי נאָר געקענט.

*

די שענסטע דערינערונגען זענען ביי מיר גע-בליבן פון די פרייטיק-צו-נאַכטסן. נאָך דער שיינער

ישראל, פאַר דער אידעאַלער אשת-חיל, דער פרוי פון העלדישע מעשים-טובים, „תכלית, חכמה ומעשים-טובים“, ווי ס'זאָגט ערגעץ די גמרא.

אַט די דאָזיקע פרוי האַבן מיר געהאַט די זכיה אויפצונעמען ביי אונדז אין פלאַנסק. ביי דער פאַ-מיליע קליין איז די שטוב געווען צו קליין אַריינצו-נעמען אַלע מענטשן, וואָס זענען זי געקומען זען, הערן אירס אַ וואָרט. זיי זענען אַלע געזעסן ביים טיש ווי פאַרגאַפטע און זיך איינגעהאַרט, זיך צוגע-הערט צו איר פלאַמיק וואָרט. ווען זי האָט אויסגערופן אַ התלהבותדיקע די ווערטער פונעם נביא „בית יעקב לכו ונלכה באור ה'“, האָט עס ביי אַלעמען אַרויסגע-רופן אַ ציטער פון איבערגענומענקייט, ווי מע וואָלט געהערט דעם נביא אַליין. די צוהערער האַבן גע-שלונגען אירע רייד, וואָס זענען געקומען ווי פריש קוואליק וואָסער פאַר אַ דאָרשטיקן, אמתדיקע מיט-חיים.

דעמאָלט איז ביי אונדז געשאַפן געוואָרן די בית-יעקב-שול. צו דער גרינדונג האָט אויך צוגעהאַלפן פישל קליין ע"ה. שפּעטער, ווען מ'האַט אויפגעבויט די דירה ביי דאָברע ריבקיין אויפן הויף, האַבן אַ סך מענטשן מיטגעאַרבעט בלב-ונפש, צווישן אַנדערע יצחק שאַפיראָ און הערש-כאַסקל שוחט. פון אַט די בית-יעקב-שולן זענען אויסגעוואָקסן אַזעלכע לויטערע נש-מות, וואָס האַבן געוואָלט ווי אַזוי צו לעבן און ווי אַזוי צו שטאַרבן.

ביי דער בית-יעקב-שול אין דאָברע-ריבקינן הויף איז אויך געווען אַרגאַניזירט אַ קינדערגאַרטן און אַ בנות-אגודת-ישראל פאַר דערוואָקסענע. מע פלעגט דאָ איינאַרדענען פאַרשטעלונגען פון היסטאָרישן אינהאַלט. עטלעכע מאָל אין וואָך פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען און פירן אַ קולטור-טעטיקייט, מע פלעגט דורכפירן קעסטל-אָוונטן, פאַרלעזונגען, טאַן אַלץ וואָס האָט געציילט צו פאַרשענערן גייסטיק דאָס לעבן פון דער פרוי.

צו די דערוואָקסענע האָט געהערט שיינקאַפּס אַ טאַכטער. נישט קיין איבעריק געראַטענע. אַ קריפל נעבעך. די הויך פון אַ פינפֿיאַריקן קינד. און אַזוי קליין ווי זי איז געווען, אַזוי האָט זי אָבער פאַרמאָגט אַ סך גרויסע מעלות. זי איז געווען קלוג, אינטעלי-גענט, און דערצו האָט זי געהאַט אַ שיינע שטים צום זינגען. שבת פאַרנאַכט, פאַרן אַנצינדן אַ ליכט, האָט זי ליב געהאַט צו זינגען דאָס ליד: „דו פרעגסט מיך, מיין פריינד וויפּל יאָרן איך צייל, איך האָב זיי פאַרגעסן צו ציילן, אויב לעבן הייסט ליידן, דאָן לעב איך שוין לאַנג“. זי פלעגט עס זינגען מיט אַזוי פיל האַרץ, ווייל זי האָט אין דאָזיקן ליד אויסגעזונגען איר אייגענע טראַגעדיע, איר אייגענעם וויי.

סווקעס", וואָס מע פלעגט מאַכן זומערצייט אין די נאַענטסטע שטעטלעך און דערפער. אַ פריידיקע וועלט געווען מיט אַ צעזונגענער יוגנט, וואָס האָט זיך געריסן מיט אַלע כוחות אויסצופילן די יונגע טעג מיט אַ שיינעם אינהאַלט, צו לעבן שייך, דערהויבן, דערהויבן זיך אַליין און אַלע אַנדערע אַרום זיך, דאָס גאַנצע יידישע לעבן, זאָל זיין אַ שיינס און דערהויבנס.

ווי שווער איז דאָס אַלץ צו פאַרגעסן!
מיר פּרעגן זיך נאָך אַלץ ביז היינט, מיר הערן נישט אויף צו פּרעגן:

— איז עס טאַקע מעגלעך, אַז אַט דאָס לעבן איז פאַרשווינדן אויף אייביק פון דער ווירקלעכקייט דורך אַ מאַנסטערהאַנט? דורך אַ טיילוואַניש פאַלק, וואָס מאַרד איז געווען זיין טאַג-טעגלעך ברויט? די גאַנצע וועלט האָט עס צוגעזען און געשוויגן און געלאָזט דעם דייטשן מערדער קוילענען אומבאַשטראַפט אַ פאַלק, דאָס יידישע פאַלק?

מיר קאַנען נישט שלום מאַכן מיט דאָזיקן גע-
דאַנק, אַז איז הונדערטער שטעט און שטעטלעך איז די יידישע באַפעלקערונג אָפּגעווישט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד.

סעודה, וואָס יעדער האָט זיך באַמיט ס'זאָל זיין פון שענסטן און בעסטן; נאָכן עסן און נאָך די זמירות פלעגט יעדער איינער זיך גיין אין זיין אַרגאַניזאַציע, וווּ ס'זענען פאַרגעקומען היציקע דיסקוסיעס, פאַר-טראַגן, קעסטל-אָוונטן. מ'האַט געזונגען לידער און געטאַנצט הוירעס. אין גרופעס האָט מען פאַרצויגן אַ ניגון, אַ יידיש פאַלקסליד אויף די ליפּן, אַ ליד פון אַ יידישן דיכטער. די יידישע ניגונים פלעגן אונדז פאַרטראַגן אויף די פליגל פון חלומות ווייט, ווייט... און ווידער האָט מען זיך געלאָזט אין אַ ריקודל, צע-שטראַלטע שבתדיקע פנימער. דאָס געזאַנג האָט אַלע-מען פאַראייניקט. האַנט צו האַנט, אַקסל צו אַקסל, ווי איין גוף:

הנה מה טוב, ומה נעים

שבת אחים גם יחד. — — —

אַ התלהבותדיק געזאַנג וואָס אַמאָל העכער, שטאַרקער ביז כולו שבת, כולו יום-טוב.
ווער איז עס דען שבת נאָכן עסן מיד געוואָרן צו שפאַצירן אויף דער פלאַצקער גאַס, וואָס מ'האַט גערופן "ביקעוויץ". ס'האַט געמעגט זיין אַ שניי, אַ פראַסט. מ'האַט נישט געפילט די קעלט. היינט די "מא-

די פלומפ אויפן מאַרקפלאַץ (אַ בילד אויפגענומען פון רבקה שחר, מאי 1962)

יוגנט-זכרונות

נישט קיין ארץ-ישראל, ווייל דארטן וועט ער מיט זיין באשעפטיקונג, שחיטה, גארנישט קאנען אויפטאן, אבער אין אמעריקע האפט ער צו מאכן א לעבן און גלייכצייטיק זיך אפגעבן בלבוש פארן ציוניזם.

נאך א חשובער תושב, וועמען מען האט גערודפט פאר זיין ציוניזם, איז געווען ר' שמחה אייזיק ז"ל, א גערער חסיד, א תלמיד חכם און באגייסטערטער ציוניסט. ער האט געהאט מער קראפט און ער האט זיך נישט געשראקן פאר די רדיפות. ער איז געווען אן איבערגעגעבענער ציוניסט מיט לייב און לעבן און האט זוכה געווען אנטוויקלונגעמען אין דער מינסקער ציוניסטן-קאנפערענץ אין יאר 1902, און לסוף ימיו איז ער עולה געווען קיין ישראל. איך געדענק ווען ר' שמחה אייזיק ז"ל האט זיך צוריקגעקערט פון מינסקער צוזאמענפאר און האט איבערגעגעבן די ידיעה וועגען דער אפיציעלער גרינדונג פון קרן קיימת לישראל, ר' שמחה אייזיק פלעגט דערנאך מיט ענטוויאזם זאמלען געלט פארן קק"ל דורך די דאמאלס-דיקע ערשטע זאמלמילען, ווי נאציאנאל-פאנדמאר-קען, א. ד. ג.

אין פלאנסק האט געווינט אן אינטערעסאנטער ייד מיטן נאמען מרדכי יאשפע ז"ל, א געקומענער פון ליטע. ער פלעגט דערציילן, אז אין דער יוגנט איז ער געווען פולשטענדיק אסימילירט, אבער שפעטער האט דער ציוניזם אים צוריקגעבראכט צום יידנטום. ער פלעגט ארבעטן פארן קרן קיימת און פראפאגאנדירן צו באנוצן נאציאנאל-פאנד מארקן אויף צו פארברענען ביי יאצייט-ליכט, אלס ספעציעלע זכיה פאר דער נשמה פונעם נפטר.

צו ר' מרדכי יאשפע ז"ל פלעגן אריינקומען א סך מענטשן וועלכע האבן געוואלט וויסן וועלט-נייעס, און ער האט אויף זיי געהאט א גרויסע השפעה. ער פלעגט באזארגן אז ערב יום-כפור זאל מען אין די בתי-מדרשים שטעלען קערות פאר ארץ-ישראל. עס דערמאנט זיך מיר פאלגנדיקער עפיואד: איך בין געשטאנען ערב יום-כפור מיט דער קערה אין גע-

פלאנסק איז געווען פאררעכנט אלס א שטאט פון ציוניסטן, ווי מען קאן דאס זען פון דעם פאקט: אין יאר 1906, האב איך — פארנדיק אין באן פון פלאנסק קיין ווארשע — זיך באקאנט מיט א ייד און פארפירט מיט אים א שמועס וועגן פארשידענע זאכן, ביז מיר זיינען ארויפגעקומען אויף דער טעמע פון ציוניזם. איך האב גערעדט מיט ליבשאפט וועגן ציון. דער ייד האט מיך א פרעג-גוטאן: — פון וואנען זיינט איר, בחור'ל? — פון פלאנסק, האב איך אים גע-ענטפערט. — אויב אזוי, האט יענער אויסגערופן, איז שוין אלץ רעכט, דארטן אין פלאנסק זיינען אלע אפיקורסים, און ער האט שוין מער ניט געוואלט ריידן מיט מיר. ער איז געווען פון דער שטאט פלאצק.

אבער, אין דער אמתן זיינען אין פלאנסק געווען גענוג נישט-ציוניסטן וועלכע האבן גערודפט די ציור-ניסטישער טועה, און האבן געהאלטן דעם ציוניזם אלס אומגליק רחמנא ליצלן... עס האט פאסירט אז ווען אביגדור וואלמאן דעם רבס, האט זיך דערוויסט, אז זיין זון בעריש איז אוועקגעפארן קיין ארץ-ישראל, האט ער געהאט גרויס צער. היינט געפינט זיך בעריש וואלמאן אין כפר מל"ל.

נאך איין פאקט מיטן שוחט ר' יצחק יעקב עסטערזאן ז"ל, וועמען מען האט גערופן דער „ניי-שטעטער" שוחט; א שיינער ייד מיט א הדרת פנים. ער האט געהאט א גוטן שם און איז אויך געווען א זעלטענער בעל-תפלה און א מוהל. מיט אים האט זיך געטראפן א מכשול, ער איז געווען א הייסער ציוני און פלעגט האלטן דרשות פאר ציוניזם, דערפאר האבן די חסידים געאסערט זיין שחיטה און פון דעמאלסט אן האט מען אים אזויפיל גערודפט, ביז ער האט געמוזט פארלאזן פלאנסק און אוועקפארן מיט זיין בני-בית קיין אמעריקע. אין זיין לעצטער דרשה וואס ער האט גע-האלטן אין ר' יצחק כהנא (ז"ל) בית-המדרש, איידער ער האט פארלאזן פלאנסק, האט ער אלעמען באצויבערט מיט דעם אופן פון זיין ריידן און מיט זיינע ארגו-מענטן. ער האט דעמאלסט דערקלערט, אז ער פארט

באלד צוזאמענגעשטעלט אַ גרופע יינגלעך מיט ווע-
מען ער זאל לערנען העברעאיש און זאל פארדינען
צום לעבן. די ה"ה יאָשפּע, אביגדור גרין ז"ל, יוסף
פלאַטאָ ז"ל און אנדערע חשובע יידן האָבן זיך פאַר-
אינטערעסירט מיט אים. איך און מיין פרוי האָבן צו-
געהאַלפן מיט אַלע מעגלעכקייטן, און ער האָט אַר-
בערגעבראַכט זיין פאַמיליע קיין פלאַנסק, וווּ ער איז
פאַרבליבען ביז נאָך דער מלחמה.

ער האָט זיך גערופן זאב וויינגארטן, ער איז פריער
געווען אַ פאַרמעגלעכער מענטש און האָט געהאַט אין
ארץ־ישראל אַ אייגנטום, אַן אויסגעצאלטע קאַלאָניע
ביי די „חובבי ציון“, אָבער די מלחמה האָט אים רו-
אינירט און ער איז פאַרבליבן אַן מיטלען צום לעבן,
און געמוזט אַרומוואַנדערן ביז וואַנען ער איז אָנגעקומען
קיין פלאַנסק, די שטאָט פון ציוניזם. אַזאָ נאָמען האָט
אונדזער שטאָט געהאַט אינעם ווייטן רוסלאַנד.

אין פלאַנסק איז געווען אַ גאָס וואָס האָט געהאַט
דריי נעמען, זי איז געווען די לענגסטע גאָס. מ'האַט
איר גערופן „זיעלאַני רינאָק“ (גרינע גאָס), „וואַר-
שעווער גאָס“, ווייל דורך איר פלעגט מען פאַרן קיין
וואַרשע, און אויך די „שול גאָס“. אין מיטן דער גאָס
אינעם פראַנט איז געשטאַנען די גרויסע געמוי-
ערטע שול, וועלכע האָט געהאַט אַ שם אין דער גאַנ-
צער געגנט מיט איר שיינקייט און פראַכט און אויך
מיט איר פאַרנעם. די שול איז געבויט געוואָרן אין דער
צייט ווען די קהלה איז נישט געווען רייך. לויט אויס-
רעכנונגען איז זי געבויט געוואָרן בערך אינעם יאָר
1787, ווייל דער אַלטער שמש ר' פייביש ע"ה (ער
איז געשטאַרבן אין טיפן עלטער פון 102 יאָר) פלעגט
דערציילן, אַז קינדווייז האָט מען אים באַשטראָפּט
דערפאַר וואָס ער האָט אַרומגעטאַנצט אויפן פונדאָ-
מענט פון דער שול. די געביידע פון דער שול ווי
אויך פון אַ דערבייאיקן קלענערן בנין זיינען געבויט
געוואָרן מיט דער פולער פראַכט, דאָס איז געווען אַ
שטאַלץ פאַר פלאַנסק. דער קלענערער בנין איז באַ-
נוצט געוואָרן פאַר אַ „בית חינוך ילדים“, וואָס איז
געווען אַ מוסטערהאַפּטער אַנשטאַלט. די קינדער האָבן
דאָרט אויך באַקומען שפייז און קליידונג. אין יאָר
1890 האָט מען די שול אויסגעמאַלן, באַצאלנדיק דער-
פאַר 660 רובל, אַ גרויסע סומע לויט יענע צייטן. אין
יאָר 1916 ווען די דייטשן האָבן באַלעבאַטעוועט אין
פוילן, האָבן זיי אויסגעפונען אין מאַגיסטראַט, אז די
זעקס הילצערנע זיילן פון דער שול זענען נאָך נישט
אויסגעצאָלט, און זיי האָבן געצוונגען די קהלה צו
באַצאָלן פאַר דעם.

נעבן דער שול, אַביסל אָפּגערוקט, איז געשטאַנען
דאָס אַלטע בית המדרש, מען פלעגט עס אָנרופן „פע-
דערשטער בית המדרש“. פון גאַנץ פרי אָן, ווי מען

רער שטיבל. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ שטיקל מהומה,
אָבער מען האָט מיר דאָך געלאָזט שטיין, און ווען
קיינער האָט נישט באַמערקט פלעגט עמעצער אַריינ-
וואַרפן אין דער קערה אַ קאַפּיקע, און אַזוי אַרום
איז מיר „געלונגען“ צו שאַפן 18 גראַשן.

ר' מרדכי יאָשפּע פלעגט אויך אָפהיטן, אַז פורים
זאל מען אַרומגיין זאַמלען פורים־געלט פאַר ארץ-
ישראל. ר' מרדכי יאָשפּעס געוועלב איז געווען דער
פלאַץ וווּ מען פלעגט אַריינקומען שמועסן.

אַפילו אין די ווייטסטע געגנטן האָט די שטאָט
פלאַנסק געהאַט אַ נאָמען אַלס אַ ציוניסטישע שטאָט.
איך דערמאָן זיך, ווי אין די טעג פון סוכות אינעם
יאָר 1916, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען
צוגעקומען צו מיר אייניקע יינגלעך אין בית־המדרש
פון ר' איצע כהן ז"ל, מנחה־צייט, און האָבן מיר
אָנגעוויזן אויף אַ יידן, וועלכער האָט זיך נאָכגעפרעגט
ווי עס געפינט זיך דאָס ציוניסטישע בית־המדרש.
איך האָב זיך דערנענטערט צום יידן, וועלכער איז
געווען אַ הויכגעוויקסיקער, אַ הדרת־פנים, מיט איי-
דעלע שטריכען. אויף מיין פראַגע — ביים אָפּגעבן אים
שלום — פון וואַנען ער איז? האָט ער מיר געענטפערט,
אַז ער איז פון פאָדאָליער גובערניע. איך האָב אים
געפרעגט וווּ ער שטייט איין, און איך האָב באַקומען
אַ תשובה אַז אין אַ האָטעל. איך האָב, אָבער, געהאַט
אַ פאַרדאַכט אַז דער ייד זאָגט נישט אויס דעם אמת.
נאָכן דאווענען האָב איך נאָכגעשפּיאַנירט דעם יידן צו זען
וויזן ער געהט. איך בין אים נאָכגעגאַנגען פון דער-
ווייטנס און כ'האָב געזען אַז ער האָט געמאַכט עטלעכע
הקפות אַרום דעם מאַרק, דאָן בין איך געגאַנגען אין
דער פאַרקערטער ריכטונג און זיך אָנגעטראָפּען מיט
אים פנים אל פנים. באַגריסנדיק אים מיטן גוט־יום
טוב האָב איך אים געפרעגט פון וואַנען ער קומט
איצטער. ער האָט מיר געענטפערט אַז ער קומט
פונעם עסן. דאָן האָב איך אים געזאָגט, אַז ער זאל
נישט פרווון צו פאַרלייקענען, ווייל איך גיי אים נאָך
די גאַנצע צייט און כ'ווייס, אַז ער האָט נאָך נישט
געגעסן, פונקט אַזוי ווי איך, און איך האָב אים איינ-
לאַדען ער זאל מיטגיין מיט מיר אַהיים. לכתחילה
האָט ער זיך געקווענקלט, אָבער צום סוף האָט ער
איינגעשטימט און איז מיטגעגאַנגען מיט מיר און איז
געווען גאַנץ סוכות מיין גאַסט און אויך דער גאַסט
פון ר' יצחק פענטשינע ז"ל, אַ משכיל בתורה ובחכמה.
באַקענענדיג זיך נענטער מיטן גאַסט, האָב איך זיך
דערוווייט אַז ער איז איינער פון די חובבי ציון. די
מלחמה האָט אים צעבראַכן און ער האָט געמוזט פאַר-
לאָזן זיין היים אויף צו זוכן ערגעץ אנדערש פרנסה,
און אַזוי אַרום האָט ער זיך דערשלאָגן קיין פלאַנסק.
מען האָט דעם יידן שוין נישט פאַרלאָזט, מען האָט

צו לערנען, אזוי ארום האָט דאָס קול התורה שטענדיק אָפגעקלונגען אין אַלע בתי-מדרשים.

אין דער יוגנט האָב איך עטלעכע יאָר געלערנט אינעם הינטערשטן בית-המדרש וווּ מיין פאָטער האָט מיר איבערגעגעבן צו אַ ישיבה-בכור. מיט אַ שטיקל צייט שפעטער בין איך אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע — נאָכן צונויפקלייבן ביסלעכווייז אַ גאַנצן רובל אויף הוצאות — און כ'האָב דאָרט זיך אויסגעלערנט דעם פאָך טאַקעריי (דרעקסלער פון האָלץ).

צווישן די זכרונות איז באַזונדערס כדאי איבער-צוגעבן אייניקע שטריכן פון דעם פאָטער פונעם ערשטן ישראל-פרעמיער ר' אביגדור גרין ז"ל. ער איז געווען אַ פאָרגעשריטענער מענטש. זיינע קינדער האָט ער געגעבן אַ גרינטלעכע קענטעניש אין תלמוד און וועלטלעכע בילדונג. זיין עלטערער זון אברהם ז"ל איז געווען אַ ייד אַ תלמיד חכם. מיט זיין קליידונג און אויפפירונג האָט ער אויסגעזען ווי איינער פון אַ חסידישער משפחה. ער האָט געגרינדעט אין פלאַנסק אַ סניף פון „מזרחי" און אַלע מיטגלידער פונעם סניף פלעגן זיך צונויפקומען דאָווען צוזאמען. בין מנחה למעריב פלעגט ר' זכריה עלענבערג לערנען אַ שיעור גמרא. ער איז געווען נאָך אַ גאַנץ יונגער מענטש אָבער שוין אַ תלמיד חכם און משכיל. אינעם יאָר 1925 האָט ער עולה געווען קיין ארץ-ישראל מיטן גערער רבין זצ"ל. דאָן האָט מען אויך געגרינדעט אַ קאָ-אָפּעראַטיוו אויף צו קויפן ערד אין ארץ ישראל, דער קאָאָפּעראַטיוו איז אָנגעפירט געוואָרן פון אברהם גרין ז"ל און פון אברהם זיספין, אַ גרויסער משכיל און תלמיד חכם. וועלכער געפינט זיך היינט צו טאָג אין ישראל. אין יאָר 1914, מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז אַלץ צושטערט געוואָרן.

ווען דוד'שעלע גרין (דער איצט באַרימטער דוד בן-גוריון) איז אַוועקגעפאָרן פון פלאַנסק צו לערנען אין וואַרשע, האָט זיין פאָטער ר' אביגדור ז"ל זיכער דערוואַרט, אַז מיט אַזאָ גוטן קאַפּ און מיט אַזעלכע פעאיקייטן וועט ער קריגן סמיכות אויף רבנות.

אין יענער צייט האָט דער „בונד" אָנגעפירט אַ שטאַרקע באַוועגונג אין פלאַנסק, וווּ עס זענען געווען אַ סך אַרבעטער: שניידער און שוסטער, פאָכען מיט וועלכע אונדזער שטאָט איז געווען געבענטשט. זיי פלעגען אַרבעטן ווי עבדים כנענים, פאַרשקלאַפּטע במשך דער גאַנצער וואָך. מוצאי שבת תיכף נאָך הב' דלה, האָט דער אַרבעטער שוין געמוזט זיין ביי דער אַרבעט. יעדן טאָג פלעגט מען אַרבעטן ביז 12 אַזייגער ביינאַכט, און פרייטאָג — ביז ליכט בענטשן.

קעגן אַזעלכע אַרבעטס-באַדינגונגען האָט דער „בונד" אויפגעהויבן אַן ענערגישע באַוועגונג.

האָט נאָר געמעגט דאָווען, פלעגט מען שוין דאָרטן דאָווען בציבור. די בעלי-מלאכות האָבן זיך געאיילט צו דער אַרבעט, און די בעלי-בתים און בחורים זענען געזעסן אַרום די זעקס לאַנגע טישן און געלערנט מיט חשק. אין דער זעלבער גאַס, אַביסל ווייטער, זענען געווען נאָך צוויי בתי מדרשים: דער „הינטערשטער בית המדרש" וואָס איז געווען געבויט לויטן אַריענטאַ-לישן סטיל מיט געבויגענע ווענט, אַ קיילעכדיקע סטעליע און קליינע פענצטערלעך. מיט אַ צייט שפּע-טער האָט ר' שלום ברוך ז"ל אַרויסגענומען פון דער מזרח-וואַנט די קליינע פענצטער און האָט אַריינגע-שטעלט גרויסע. ער האָט צוליב דעם געליטן אַ סך בזיונות, אָבער ער האָט זיינס אויסגעפירט און ער האָט אויך איבערגעמויערט די סטעליע נעבן דעם ארון קודש, און דאָס אַלץ האָט ער געמאַכט אויף זיין פּריוואַטן חשבון. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער געלעבט אין ירושלים, וווּ ער איז נפטר געוואָרן. אין יענעם בית-המדרש זענען תמיד געזעסן און געלערנט ר' יחזקאל בלעכמאַן (גערופען האָט מען אים יחזקאל קרול), וועלכער האָט נישט פאַרפעלט יעדן טאָג צו לערנען מיט בחורים, און בין מנחה למעריב — עין יעקב מיט בעלי-בתים. ער האָט זוכה געווען לסוף ימיו צו פארברענגען אין ירושלים, אַדאַנק זיין זון יוסף ז"ל, וואָס האָט זיך באַזעצט אין חיפה מיט דער גאַנצער פאַמיליע און האָט געבראַכט דעם פאָטער קיין ישראל. ס'איז כדאי צו וויסן אַז יוסף בלעכמאַן האָט אינעם יאָר 1907 באַקומען סמיכות אויף רבנות, אָבער ער האָט זיך ליבער אָפגעגעבן מיט מסחר. אַלס אַ גערער חסיד איז ער געווען אַ קעגנער פון ציוניזם, אָבער אין יאָר 1930, ווען דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשטאַרקט אין פוילן, האָט ער פאַרלאָזט פלאַנסק און זיך באַזעצט אין חיפה. ער האָט דאָרטן געקויפט אַ מגרש אין אַ אחוזה און האָט געבויט דאָס ערשטע הויז אין יענעם געגנט. זיינע קינדער האָט ער געלאָזט שטודירן אין ישראל.

אין דערמאָנט בית המדרש האָט אויך געלערנט ר' מיכל סאַטענבערג ז"ל, אַ טיפּ פונעם אַלטן דור. ער פלעגט אויך אָפהיטן דאָס לערנען מיט בחורים יעדן טאָג.

אַ ביסל ווייטער איז געווען דאָס בית-המדרש וואָס ר' יצחק כהן ז"ל האָט אויסגעבויט און אַוועקגעשאַנ-קען דער קהלה. ביי זיין לעבן פלעגט ער אַכטונג געבן אַז מען זאל דאָרטן נישט רעדן בשעת התפלה, און אַז מען זאל שטיין אויף איין אָרט בעתן דאָווען. דעם דאָזיקן בית המדרש פלעגט מען רופן דער „דעמאַ-קראַטישער בית מדרש", דאָרטן פלעגן בעלי-בתים, זיצן אַרום דריי טישן און לערנען. בחורים פון די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן קומען קיין פלאַנסק

אין יאר 1905, נאכדעם ווי ס'האט זיך געענדיקט די רוסיש-אפאפאנישע מלחמה, האט אַ כוואליע פון אַנטי-סעמיטיזם זיך צעטראָגן איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך פון רוסלאַנד און פוילן. אין פלאַנסק איז געווען רואיק. דאָס איז געווען אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקן דער יידישער זעלבסטשוי-אַרגאַניזאַציע וואָס דוד גרין (בן-גוריון) האָט געשאַפן אין פלאַנסק. ווי אויך צוליב דעם פרעסטיזש פון הרב מיכעלזאָן, וועלכער האָט געהאַט גרויס אַנזען ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אַ געפיל פון אומרו האָט אַרויסגערופן אין פלאַנסק די ידיעה, אַז אַ פוילישע טעאַטער-טרופע קומט קיין פלאַנסק כדי אויפצופירן די פיעסע „מלכה שוואַרצענ-קאַפּ" וואָס האָט געהאַט שטאַרקע אַנטיסעמיטישע טענדענצן. אין יענער פיעסע איז אָפגעחוזקט געוואָרן דאָס יידישע רעליגיעזע לעבן, און צווישן אַנדערע איז דאָרט געשילדערט געוואָרן אַ סצענע פון אַן אַרטאָדאָק-שישער חתונה, וואָס איז דורך דער טרופע פאַרגעשטעלט געוואָרן אויף אַ בורלעסקן אופן. די פיעסע האָט געהאַט אַ געוואָלדיקן דערפאַלג אין גאַנץ פוילן, און אין אַ סך פלעצער זענען נאָך דער פאַרשטעלונג פאַר-געקומען אַנטיסעמיטישע אומרוען.

גלייך ווי ס'האָבן זיך באַוווּן אין פלאַנסק די פלאַקאָטן וועגען דער אויפפירונג פון „מלכה שוואַר-צענקאַפּ" איז דוד בן-גוריון אַוועק צום פירער פון דער לאַקאַלער סאַציאַליסטישער פאַרטיי און האָט אַפּעלירט צו אים, אַז ער זאָל באַאיינפלוסן די טרופע צו ענדערן איר פראָגראַם. בן-גוריון האָט אַפּעלירט אין נאָמען פון סאַציאַליסטישער סאָלידאַריטעט.

בן-גוריונס ווענדונג צום סאַציאַליסטישן פירער האָט נישט געהאַט קיין דערפאַלג. איז דאָס געווען דערפאַר וואָס די אַרטיקע סאַציאַליסטישע גרופע האָט געהאַט ווייניק השפּעה, אָדער זי האָט אַיינפאַך נישט געוואָלט אינטערווענירן אין דער דאָזיקער יידישער אַנגעלעגנהייט, איז נישט געווען קלאָר.

גלייך ווי די ליכט זענען אויסגעגאַנגען און דער פאַרהאַנג האָט זיך אויפגעהויבן, האָבן די אַרגאַני-זירטע חברים געלאָזט אין גאַנג די גומענע פלעשלעך מיטן פודער צום ניסן, און במשך עטלעכע סעקונדן האָט דער עולם גענומן ווישן די נעזער און ניסן. אין אַנהויב האָבן די צושיער זיך געפרוווט קאַנטראַלירן, אָבער דאָס ניסעניש איז פון מינוט צו מינוט געוואָרן שטאַרקער און האָט זיך אריבערגעטראָגן אויך צו דער בינע, און די אַקטיאָרן האָבן ממש נישט געקאַנט אַרויסברענגען קיין וואָרט פונעם מויל.

די יידישע יונגעלייט האָבן כסדר געקוועטשט די גומענע פלעשלעך מיטן פודער און דער עולם האָט גענומען ניסן אַזוי שטאַרק, אַז עס איז אוממעגלעך

איין מאָל ביי אַ גרויסער פאַרזאַמלונג, ווען אַ פיר-רער פון „בונד" האָט אויפגעקלערט די טעטיקייט פון זיין אַרגאַניזאַציע, וועלכע וויל דערפירן צו אַ פריי לעבן פאַרן אַרבעטער, האָט דוד'טשעלע גרין אים איבערגעשלאָגן און געזאָגט, אַז ער איז צו דעם מסכים, אָבער ער וויל וויסן ווי אַזוי וועט זיך רופן די דאָזיקע באַוועגונג. דער רעדנער האָט אים געענטפערט, אַז עס וועט זיך רופן „יידישער אַרבע-טער בונד", דאָן האָט דוד גרין אַ קלאַפּ-געטאָן אין טיש און האָט אויסגעשריען: וויבאַלד מען זאָגט „ידי-שער" אַרבעטער, באַדייט אַז ס'איז פאַראַן אַ „יידישע" פראַגע, און די יידישע פראַגע קאָן נאָר געלייזט ווערן נאָר אויף אַן אייגענער טעריטאָריע, און דאָס איז ארץ ישראל וואָס געהערט צום יידישן פאָלק.

איין מאָל איז פאַרגעקומען אַ אויפקלערונגס-אַקט, וווּ ס'זיינען אויפגעטראָטן מיט רעדעס די פאַרשטייער פון ביידע ריכטונגען, וועלכע האָבן געזוכט צו געווינען די מאָסע אויף זייער זייט. ס'זיינען געווען פאַרזאַמלט אַלע אַרבעטער פון פלאַנסק, נאָך די פאַרצויגענע לאַג-גע דעבאַטעס האָט דוד'טשע אויסגערופן: ווער ס'איז פאַר ארץ ישראל, אַלס „פועל ציון", זאָל אַריבערגיין אויף דער רעכטער זייט, און ווער ס'איז קעגן — זאָל אַריבערגיין לינקס. דאָן זענען 80 פראָצענט פון די אַנוועזנדיקע אַריבערגעגאַנגען אויף רעכטס. דוד'טשע האָט געהייסן אויפהויבן די רעכטע האַנט און שווערן טרייהייט צום אידעאַל. די קעגנערס האָבן מיט פאַר-דראָס פאַרלאָזן די פאַרזאַמלונג, און די פאַרבלעבענע האָבן געשוואָרן די שבועה „מיר הויבן די האַנט און שווערן ביי ציונס פאַן". דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען אין ר' איצע כהנס בית-המדרש.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך אַנגעהויבן אין פלאַנסק אַן אַרגאַניזירטע באַוועגונג. די בחורים זענען אַוועק-געפאַרן שטודירן. די בתי-מדרשים האָבן שוין אַנגע-הויבן פוסטעווען. יהושע חלף ז"ל איז געוואָרן אַ העברעאישער לערער, ער איז געווען אַ מתמיד און האָט דערציגן אַסך תלמידים מיט וועלכע פלאַנסק קען שטאַלצירן. די פאַמיליע חליף איז געווען אַ גאָר בעל-הביתישע משפּחה, דער עלטערער זון יהושע וואָס האָט געלערנט אין בית-המדרש איז געווען אַ תלמיד חכם, אַ מתמיד. ער איז פון די וועלכע האָבן פאַרשאַפט כבוד און רום דער שטאָט פלאַנסק, פון וועלכער עס זענען אַרויסגעקומען פערזענלעכקייטן וואָס פאַרנעמן אַנגעזעענע ערטער אין ישראל און אין אַנדערע לענד-דער פון דער וועלט. לסוף ימיו האָט ער זוכה געווען צו פאַרברענגען אין ישראל. זיין איידעם אריה שמרי איז אַ דיכטער אין ישראל, זיין ברודער יצחק חליף האָט פאַרלאָזט פוילן און ער לעבט אין תל-אביב.

הענדלער האט זיך ווידער אויסגעלאכט און געפרעגט:
„ווי זענען דעם רבינס קאזאקן?“

„איך האב נישט קיין קאזאקן“, האט דער רב גע-
זאגט, „און אויך דער בית-דין האט נישט קיין קא-
זאקן. מיר האבן נישט בדעה דורכצופירן דעם פסק-
דין מיט געוואלד, אבער איך וויל דיר ווארענען, אז
מיר האבן באשלאסן צו פארשרייבן אלץ אינעם פנסט
פון דער חברה קדישא, וואס דער גבאי האט מיט זיך
מיטגעבראכט. די ביסט באגאנגען אן עוולה און האסט
געהאלפן הווק צו מאכן פון דער יידישער רעליגיע
און פון יידן בכלל. מיר ווינטשן דיר אז דו זאלסט
לעבן הונדערט און צוואנציק יאר, אבער ווען דו וועסט
שטארבן וועסטו באגראבן ווערן אן א טלית און
אן א קיטל.“

דער הענדלער איז בלאס געווארן און האט גענומען
ציטערן. א אויפגעשוידערטער האט ער אריינגעשטעקט
די האנט אין קעשענע און ארויסגענומען דאס בייטעלע,
אפגעציילט די זעקס רובל און גלייך אוועקגעלייגט
אויפן טיש, בעטנדיק דעם בית-דין אים מוחל צו זיין,
און ער האט צוגעזאגט מער אזעלכעס נישט צו טאן.
דער רב האט אן לענגערע צערעמאניעס זיך אפגע-
רופן: „אויב דו האסט חרטה אויף דיין טאט, ווילן
מיר דיר נישט ווייטאן מער. איך ווייס אז דו ביסט
אן ארעמאן און אז דו האסט געוואלט פארדינען צוויי
רובל, דו וועסט דעריבער באצאלן נאר די צוויי רובל
וואס דו האסט פארדינט דורכן טאן אן אומווירדיקע
זאך און וועסט צוגעבן בלויז צען קאפיקעס, צו פינף
קאפיקעס פאר יעדעס מאל וואס דו האסט נישט אויס-
געפירט דעם פסק-דין.“

דער דאזיקער הענדלער וועלכער איז פריער נישט
געווען קיין איבעריק פרומער ייד, איז דערנאך געווארן
שטארק פרום און ער האט ארויסגעוויזן גרויס דרך-
ארץ נישט בלויז פארן רב און דיינים, נאר אויך פאר
די פועל-ציון מיט בן-גוריון בראש, וועלכע האבן
אים געבראכט צום משפט.

אין הויז פון אביגדור גרין (בן-גוריונס פאטער)
פלעגן אריינקומען אלע אינטעלעגענטע מענטשן פון
שטאט, ווייל דארטן פלעגט מען טרעפן אלע צייטונגען
אין די העברעאישע, יידישע און רוסישע שפראכן. ר'
אביגדור גרין ז"ל איז — ווי ס'איז שוין דערמאנט
געווארן — געווען אן איבערגעגעבענער ציוניסט. אין
שייכות מיט דעם, זאל דא איבערגעגעבן ווערן דער
פאלגענדיקער כאראקטעריסטישער עפיוזאד: איין מאל
זענען ארום א וואגן שטריי געשטאנען א סך מענטשן
וועלכע האבן געוואלט קויפן: איינער פון די אנוועזנ-
דיקע האט געזאגט, אז ער וואלט געקויפט, נאר עס
איז נישטא ווער עס זאל דאס אוועקטראגן צו אים
אהיים, דאן האט ר' אביגדור זיך אפגערופן: „גיב

געווען צו פארבלייבן אין זאל, און זיי האבן געמוזט
ארויסגיין אין דרויסן. עס פארשטייט זיך אז די פאר-
שטעלונג איז איבערגעריסן געווארן און די צושייער,
באזונדערס די פוילישע סאציאליסטן, האבן זיך גאנץ
שנעל אריענטירט וואס דא איז פארגעקומען.

די טרופע האט שוין מער נישט געמאכט קיין
פארזוך איבערצוחזרן די דאזיקע פארשטעלונג. הרב
מיכעלזאן האט געהאט א פארדאכט, אז אין פלאנסק
געפינט זיך א מין יידישער „פאררעטער“ וועלכער האט
אויסגעבראגט דער פוילישער טרופע א טלית און
קיטל וואס איז נויטיק געווען פאר דער סצענע פון
דער חופה.

דוד גרין האט אויף זיך גענומען דורכצופירן
א אונטערזוכונג און אויסצוגעפינען דעם שולדיקן,
און במשך עטלעכע טעג האט ער טאקע אויסגעפונען.
דאס איז געווען א הענדלער פון גענוצטע קליידער
וועלכער האט פארן פרייז פון צוויי רובל אויסגעבראגט
דער פוילישער טרופע דעם טלית און קיטל. דער רב
האט גלייך געשיקט דעם בית-דין שמש אויף צו
ברענגען דעם הענדלער, ווען דער הענדלער איז גע-
קומען, האט דער רב אים געפרעגט צי האט ער עס
געבראגט דער טרופע דעם טלית און קיטל. דער הענד-
לער האט אן שום וואקלעניש זיך מודה געווען, אז
ער האט דאס געטאן און אז ער האט באקומען דער-
פאר צוויי רובל. דער רב האט אים אויפגעפאדערט
גלייך איינצוצאלן פיר רובל אין דער קהלישער קא-
סע: די צוויי רובל וואס ער האט באקומען און צוויי
רובל אלס שטראף. דער הענדלער האט שמייכלענדיק
א זאגגעטאן: „דער רב האט דאך נישט קיין קא-
זאקן“, דאס הייסט, אז ער האט נישט קיין מאכט צו
דורכפירן דעם פסק-דין. דער רב האט אים געגעבן
24 שעה צייט און דער הענדלער האט שמייכלענדיק
פארלאזט דעם בית-דין צימער.

אין א טאג ארום איז דער בית-דין שמש ווידער
אוועק צום הענדלער און אים גערופן. דאסמאל האט
דער רב געזאגט אז ער האט באשלאסן צו פארגרעסערן
די שטראף אויף זעקס רובל. דער הענדלער האט זיך
ווידער אויסגעלאכט און האט איבערגעחזרט די זעלבע
חכמה, אז ער האט קיין מורא נישט, ווייל דער רב האט
נישט קיין מאכט צו דורכפירן דעם פסק-דין.

ווידערמאל האט דער רב געגעבן 24 שעה צייט
אויף צו באצאלן די שטראף, אבער דער הענדלער
האט נישט אויסגעפאלגט דעם באפעל. אין עטלעכע טעג
ארום האט דער רב געשיקט רופן דעם חוצפהדיקן הענד-
לער. ביים רבס טיש זענען געזעסן די דיינים און אויך
דער גבאי פון דער חברה קדישא.

דער רב האט געפרעגט דעם הענדלער, צי ער איז
שוין גרייט צו באצאלן די זעקס רובל, אבער דער

ביי אהרן לעווי (זיין פאטער האט געהייסן יהושע ליפע) איז זיך צונויפגעקומען די יוגנט. מען האט געגרינדעט א „הומיר“־כאָר, וווּ פסח קשיפצע איז געווען דער איניציאטאר און מען פלעגט פארברענגן יעדן אונט און שבת זינגענדיק פאלקס־ניגונים. ס'האט זיך געגרינדעט א ספארט־קלוב און מען האט אראפ־געבראכט א לערער, געדונגען א גרויסע געביידע ביי יחזקאל פשיגאדע. דארטן האט די יוגנט פארבראכט אין ספארט־איבונגען.

אינעם יאר 1914, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט מען געמוזט אלץ אגפירן אויף א געהיימען אופן, ווייל די רוסישע מלוכה האט געהאלטן אז ציוניזם איז סאציאליזם, אבער דאך איז די פראקטישע ציוניסטישע ארבעט אנגעגאנגען. איך געדענק, אז ווען די קאנאנען זענען געשטאנען אין מיטן מאַרק, בין איך מיט לעווי'ן אַרומגעגאנגען זאמלען חנוכה־געלט פארן קרן־קיימת; אונטער דער אויפזיכט פונעם אויבנדערמאנטן ר' מרדכי יאָשפע ז"ל.

אין יאר 1917, ווען לאָרד באַלפור האט אַרויסגעגעבן זיין היסטאָרישע דעקלאַראַציע וועגן ארץ־ישראל, זענען מיר — יוסף לידיניא — און מתתיהו בראַדער, אַרומגעגאנגן איבער דער שטאָט און געזאמלט צירונג פאר ארץ־ישראל. די פלאַנסקער יידן זענען געווען באַגייסטערט, אומעטום האט מען אונדז אויפגענומען בסבר פנים יפות און מ'האט געשאַנקען זילבערנע לייכטער, זילבערנע און גאלדענע זיגערס, אויירינג־לעך, גאלדענע פינגערלעך און בריליאַנטן. מיר האָבן דעמאָלט צונויפגעזאמלט גאלד און צוועלף קילאָ זילבער, איינגעפאַקט אַלצדינג און אַוועקגעשיקט צו דער צענטראַלע אין וואַרשע.

איך האָב געהאַט אַ האַטעל און אַ רעסטאָראַן. יעדע נאַכט האָב איך געמוזט איינמעלדן אין דער פּאָלי־צייַ אַלע פרעמדע מענטשן, און כ'האָב עס געפירט זייער גענוי. וועגן יענער צייט וויל איך דערמאָנען דעם פּאַקט: איין מאָל, איז אַ פּאָליציאַנט אַרייַנגעקומען צו מיר 12 אַזייגער ביינאַכט און האָט מיר געמאָלדן, אז מ'רופט מיר אין דער פּאָליציי. דערביי האָט ער מיר פאַרזיכערט אז איך מעג זיין רואיק. ווען כ'בין אַרייַנגעקומען אין דער פּאָליציי האָב איך דארטן געטראָפן נאָך יידן: ישראל לאַזענסקי, נח וואַסערצוג. קיינער פון אונדז האָט נישט געוואוסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, אָבער אַביסל שפעטער, האָט מען פאַר אונדז געהאַלטן אַ גאַנצע רעדע, אז אונדז האָט מען אויסגעקליבן פאַר די פיינסטע און ערלעכסטע מענטשן, גלייכצייטיק האָט מען אונדז באַפוילן אויסצופאַלגן אלץ ווייל אין קעגנפאַל — וועלן מיר באַקומען אַ שווערע שטראַף. אין באַגליי־טונג פון דריי פּאָליציי־לייט האָב איך געמוזט גיין

מיר דריי רובל פאַר גאולת הארץ וועל איך אַוועק־טראָגן די שטרוי. דער קויפער האָט דאָס גערעכנט פאַר אַ שפּאַס, האָט ער אייגעצאָלט די דריי רובל, אָבער ר' אַביגדור האָט גאַנץ ערנסט אויסגעפילט דעם אַפמאָך און האָט געטאָן די אַרבעט פון אַ טרעגער, כדי צו ווייזן ווי וויכטיק ס'איז די מיסיע פון גאולת הארץ און בכדי צו דינען אַלס ביישפּיל פאַר אַנדערע.

אין יאר 1906 האָט דוד גרין פאַרלאָזט פלאַנסק. אין דער נאַכט פאַר זיין אַפּפּאַרן איז אין ר' אַביגדורס שטוב פאַרגעקומען אַ געהיימע פאַרזאמלונג און דוד־טשעלע האָט זיך מיט אַלעמען געזעגנט. ער האָט דאָן געהאַלטן אַ פייערדיקע רעדע און אַנגעוויזן אַז דער זיג איז אַ זיכערער, אויב מען וועט קעמפן און נישט אַנטמוטיקט ווערן.

דוד גרין איז אַוועקגעפאַרן קיין ארץ־ישראל און האָט דארטן געאַרבעט אַלס פּועל.

*

נאָך דוד גרינס אַוועקפאַרן האָט מען צו מיר גע־בראַכט אויף צו באַהאַלטן דאָס געווער וואָס איז פאַר־בליבן: צוויי קעסטלעך קוילן, זעקס רעוואָלוערן, אייניקע שטילעטן (מעסערס). די ברענגער פון די זאַכן זענען געווען יחזקאל קולאַס, וועמען מען פלעגט רופן „דער שוואַרצער חאַצקל“ און מרדכי טור, אַ געבוירענער אין ניישטאָט. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען דאָס געווער „מקבר“ געווען אין אַ טרומעלע וואָס מען האָט אַראַפּגענומען פון דער וואַנט, אויף וועלכער זי איז געהאַנגען אַלס שילד אַז דאָ וווינט אַ סטאַליער.

אין אַ הויז אויף ניישטעטער גאַס האָט מען גע־גרינדעט אַ ביבליאָטעק מיטן נאָמען „האור“. דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון לייבל פינקעלשטיין, אַלס פרעזידענט און מרדכי ווייסבאַרד, נח וואַסער־צוג, יוסף ווייסבאַרד, מאיר צוקער, יוסף לידיניא. מען פלעגט שפּילן טעאַטער מיט היימישע קרעפטן. ר' אַביגדור גרינס טאַכטער האָט אויך מיטגעשפּילט אין אַלע טעאַטער־פאַרשטעלונגען. מען האָט אויפּגע־פירט די פיעסע „אוריאל אַקאַסטאַ“, אין וועלכער יוסף ווייסבאַרד האָט געהאַט די ראָל פון אוריאל אַקאַסטאַ און לאה־לע לעווי די ראָל פון דינה: מ'האָט אויך געשפּילט „דער יידישער קעניג ליר“, „נתן דער חכם“, „די גרינע פעלדער“ און נאָך פיל פיעסן.

לייבל פינקעלשטיין און מאיר צוקער פלעגן געבן אין דער ביבליאָטעק וויסנשאַפטלעכע לעקציעס. צו־קער איז געווען אַ גרויסער תלמודיסט און מ'האָט געהאַפּט אַז ער וועט באַקומען סמיכות אויף רבנות. ער איז אָבער „קאַליע“ געוואָרן און זיך פאַרנומען מיט וויסנשאַפט.

זיין קיין פאכלאזער סאלדאט. שפעטער נאך זיין חתונה, האט ער שוין געצויגן חיונה פון שניידעריי. ס'האט געטראפן אז ר' חיים יעקב'ס פאמיליע איז קראנק געווארן אויף טיפוס, ער אליין האט זיך אנגע- שטרענגט צו ראטעווען אלעמען אבער אליין איז ער קראנק געווארן און שוין מער נישט אויפגעשטאנען. צו זיין לוויה זענען געקומען כמעט אלע איינוווינער אויך הרב מיכעלזאן האט נישט געפעלט. מען האט דעם נפטר געטראגן צום שולחיה ווייל מען איז גע- ווען זיכער אז דער רב וועט אים מספיד זיין, מען איז אבער דערשטוינט געווארן באמערקנדיק, אז דער רב איז נישטא. איך בין געלאפן רופן דעם רב, ער איז גלייך מיטגעגאנגען צום שולחיה, אבער ביי אונדזער אנקומען האט מען שוין געטראגן דעם נפטר צום בית- עולם. דאן איז דער רב, טראץ זיין שוואכן געזונטצור- שטאנד, געגאנגען ביז דעם בית־החיים און דארטן האט ער מספיד געווען כהלכה דעם שניידער ר' חיים יעקב בארינשטיין ז"ל, דעם תלמיד חכם.

ווי ס'איז באוואוסט האבן די פאליאקן ביים באקור- מען זעלבשטענדיקייט, נאך דער ערשטער וועלט- מלחמה, גערודפט, יידן. זיי האבן געעפנט געוועל- בער און האבן נישט געלאזן קיפן אין די יידישע געשעפטן. אויף נישט צו דעילאזן אז א פאליאק זאל אריינגיין אין א יידישער קראם, האבן זיי אפטמאל אוועקגעשטעלט היטערס נעבן די יידישע געשעפ- טן. מען האט כסדר אנגעפירט אנטיסעמיטישע פרא- פאגאנדע אונטערן לאזונג „סוואי דא סוועגא“, ד. ה. אן אייגענער צו אייגענע.

אין מיין פרנסה האב איך אזויפיל נישט געליטן פון די פאליאקן. איך האב געהאט א שפייזגעוועלב מיט א האטעל. איך האב געמאכט א פאספארט און צו קאנען פארן קיין ארץ־ישראל. פונקט אינעם יאר 1932 זענען אויסגעבראכן די אומרוען אין ארץ־ישראל, איך בין דעמאלסט געפארן קיין ווארשע נאך א וויזע, אבער דער ענגלישער קאנסולאט האט זיך דאן צוגעמאכט. מ'איז געקומען פון פיל שטעט פון פוילן קיין ווארשע נאך וויזעס. מ'האט דעמאלסט געמאכט א גרויסע פרא- טעסט־דעמאנסטראציע פארן קאנסולאט. אלע האבן זיך צוריקגעקערט אהיים אן וויזעס. צוליב דעם וואס קיין ארגענטינע האט מען געקאנט פארן פריי, זענען מיר, א גרופע פון פלאנסק — אכט מענער און איין פאר- פאלק: אברהם טערניגאל און זיין פרוי, זיך געלאזט אין וועג אריין.

נאך מיין אוועקפארן פון פלאנסק, האט זיך גע- עפנט די עמיגראציע קיין ארץ־ישראל. עזריאל ווישע- מירסקי האט פארקויפט זיין מויער מיטן מעבל־סקלאד אין איז ארויסגעפארן קיין ארץ־ישראל. ס'זענען אויך

אין די בתי־מדרשים און שולן זוכען געווער און קא- מוניסטישע פראפאגאנדע. ס'איז לייכט זיך פארצור- שטעלן וואס פאר א „פראפאגאנדע־מאטעריאל“ מ'האט געפונען אין שול. מיין נשמה איז דערשיטערט געווארן צוקוקנדיק ווי די פוילישע פאליציי זוכט אינעם ארון- קודש. זעלבפארשטענדלעך האט מען זיך אומגעקערט מיט ליידיקע הענט פון דער רעוויזיע, צום סוף האבן זיי מיך אריינגעפירט אין דער קאזשע־גאס, אויף ר' אביגדורס הויף. דארטן האט געווינט אן אלמנה מיטן נאמען הענדל און איר זון מאיר. ס'איז דאן שוין געווען 4 אייגענער פארטאג. מ'האט דארטן ארומגעזוכט גע- ווער און קאמוניסטישע ליטעראטור: אין דער אמתן איז דער בחיר געווען טאקע א הייסער קאמוניסט, קיין געווער האט מען נישט געפונען, אבער ליטערא- טור האט מען יא געפונען. האב איך איינגעשטעלט מיין לעבן אויף צו ראטעווען דעם בחור, מאיר קלמנס זון, ווייל מען האט געפאקט עטלעכע ביכלעך און איך האב זיך אנגעשטרענגט צו דערקלערן, אז דאס זענען געבעט־ספרים. ווען מ'האט מיך געהייסן לייענען, האב איך געמוזט געבן א גאנץ אנדער אינהאלט. דער אויבערשטער האט מיך מציל געווען, די פאליציי־לייט האבן מיר געגלייבט און זיי האבן די ביכלעך איבער- געלאזט.

דער איינדרוק פון יענע זוכענישן אין די ארון- קודש'ס, דער חילול כבוד התורה, וואס מיר איז אויס- געקומען בייצוויין, האבן איבערגעלאזט א פיינלעכן רושם אויף מיין גאנץ לעבן. איך האב ממש זיך גע- שעמט איבערצוצעדן מיט די זעלבע יידן וועלכע האבן געזען ווי מען האט מיר אויסגעקליבן אויף צו זוכן געווער אין די שולן.

★

פון די פערזענלעכקייטן וועלכע האבן געלעבט אין פלאנסק, געפין איך פאר מיין חוב צו ווידמען איי- ניקע שורות, לכל הפחות, דעם רב ר' יחזקאל מיכעל- זאן זצ"ל, אן אפשטאמיקער פון א גרויסן יחוס, פון דורות רבנים, אן אייניקל פונעם בארימטען ר' שמעל- קע זצ"ל און אליין א גרויסער תלמיד חכם, בעל מדות און קלוגער מענטש. ער איז געווען רב אין פלאנסק ביז דעם יאר 1922.

אין שייכות מיט די מידות פון הרב מיכעלזאן זצ"ל, וויל איך איבערגעבן פאלגענדן פאקט: אין פלאנסק איז געווען א שניידער ר' חיים יעקב בארינ- שטיין ז"ל. ער איז געווען א תלמיד־חכם. אין דער יוגנט ביז צו די 20 יאר האט ער געלערנט אין דער ישיבה, דערנאך האט ער זיך צוגעלערנט דעם שניידער- פאך ביי זיין פאטער צוליב דעם פריזיוו, כדי נישט צו

מיר דאכט זיך אז דאס קליינע שטעטל פלאנסק
איז אין ישראל דאס פאפולערסטע יידישע שטעטל פון
גאנץ מיזרח-אייראפע.

אוועקגעפארן די פאמיליעס קאהן, לעפקאוויטש, מיין
מומע מיט די קינדער, פשיגאדע, אויך די פאמיליע
גריין — בן גוריונס פאטער מיט זיין בני בית, וואסער-
צוג, יהושע חליף ז"ל, בלעכמאן און נאך פיל משפ-
חות.

דער אלטער מארק און די פולטוסקער גאס

די יוגנט אין פלאנסק נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה

און זיך אומעטום געוויזן. ער איז דעמאלט געפארן קיין ווין זען צום לעצטן מאל דעם טאטן זיינעם פארן שטארבן. דער אלטער טאטע זיינער איז געלעגן קראנק. און ער וואלט זיך נישט געקאנט שענקען ווען ער פארט אים נישט זען.

ער האט זיך אויפגעזעצט אויף דער באן און אין מיטן פארן זענען אריין אין וואגאן פוילישע זעלנער. זיך ארומגעקוקט און גענומען שלאגן די יידישע פא-סאזשירן. מיין טאטע האט געזען אז ס'ווערט שלעכט, זיי וועלן זיך מסתמא באלד נעמען אויך צו אים. איז ער צו צו דער טיר, זי געגעבן אן עפן אויף און ארויסגעשפרונגען פון וואגאן ווען דער צוג איז גע-ווען אין פולן גאנג. דאס האט אים שיער נישט געקאסט זיין לעבן. ער איז צוריקגעקומען א פארוואנדליקטער מיט א צעקלאפטן קערפער. ס'האט געדויערט לאנג ביז ער האט זיך אויסגעהיילט פון די ווונדן און גע-זונט געווארן.

מיין פאטער האט זיך זייער באליבט געמאכט אין פלאנסק. ער האט אנגעהערט צו דער חברה-קדישא פון שטעטל און געווען אויך טעטיק אין לינהאדק. ער איז געווען א גרויסער בעל-מנגן, א הארציקער בעל-תפילה און געדאוונט פארן עמוד מיט אן אייגע-נעם כאר.

איד האב אנגעהויבן קומען אין ארבעטער-היים, וואס איז דעמאלט געווען אין בלי פון איר טעטיקייט. די ארבעטער-היים האט פארמאגט א רייכע ביבליא-טעק פון יידישע ביכער און אויך ווערק פון אוניווער-סאלע שרייבער אין יידיש. איך האב געלייענט א בוך נאך א בוך, וואס כ'האב גענומען אהיים פון ביבליא-טעק. מיין פאטער פלעגט מיט מיר אפט דיסקוטירן וועגן די ביכער פון די פריידענקער, וואס ער האט ביי מיר געטראפן. ער איז געווען א פרומער רעלי-גיעזער ייד און נישט געקאנט דערלאזן אז איך זאל זיך פארנעמען מיט אזעלכע פוסטע נארישקייטן, ווי די דאזיקע ביכער האבן ביי אים געהייסן. די ביכער האב איך געמוזט לייענען כמעט באהאלטענער-היים.

אין 1914, ווען ס'איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט-מלחמה, האט זיך דער טאטע מיינער געדארפט צושטעלן צום „זאפאס". ס'איז געווען ביי אונדז א פולע שטוב מיט קינדער — הונגעריקע ווי די היי-שעריקן. ווען מע וואלט צוגענומען דעם טאטן, וואלט אונדז, קינדער, אויסגעקומען אויסצוגיין פון הונגער. איז געשען אזוי, אז דער טאטע האט פארשפארט צו גיין דינען אין מיליטער אריין. מ'האט זיך רעכט נישט באוויזן ארומצוקוקן ווי דער דייטש איז אריין קיין ווארשע.

אבער בעסער דערפון איז אין שטוב ביי אונדז נישט געווארן אויף קיין האר. פארקערט, די מאטער-יעלע לאגע האט זיך נאך מער פארערגערט. דער טא-טע איז נישט געווען בכוח מפרנס צו זיין די גרויסע פאמיליע. מ'האט דעריבער געמוזט זוכן א וועג ארויס-צופארן פון דער הויפטשטאט. אין א קלענער ארט קאן מען זיך גיכער אן עצה געבן אין דער שווערער צייט. דאס לעבנס-מיטל איז אין קליינעם שטעטל א סך ביליקער ווי אין דער גרויסער שטאט. און מע דארף נישט קיין סך אויף חיונה.

דער ערשטער איז ארויסגעפארן פון שטוב מיין פאטער. ער האט זיך באזעצט אין פלאנסק. די שטאט איז אים געפעלן. ער האט געהאט פאר זיך אן אנט-וויקלטע שטאט און באשלאסן אז מיר זאלן זיך דא באזעצן. ער איז אוועק ארבעטן ביי זיגערמאכעריי. און געקאנט ווי ס'איז דורכקומען די שווערע מלחמה-צייט.

אין יענער צייט איז אונדז אויסגעקומען איבער-צולעבן א סך שרעק. א ייד האט זיך נישט געטארט ווייזן אין גאס. האלערס ארמיי האט געשניטן בערד, אויסגעריסן די בארד מיט שטיקער פלייש. יידן, וואס האבן זיך נישט געוואלט אפשערן די בארד, זענען ארומגעגאנגען מיט פארבונדענע פאטשיילעס דאס פנים. אנדערע האבן פארגראבן דאס פנים אין קאלנער ווי ס'וואלט געווען א גרויסער פראסט.

מיין פאטער איז געווען א געוואגטער, ער האט זיך נישט געשראקן פאר קיינעם. געגאנגען אין גאס

געשאפן אייגענע מוזיק, געשריבן לידער, פארשיידענע טעקסטן מיט מוזיק.

א סך יוגנטלעכע האבן ארויסגעוויזן א נייגונג צו לערנען און זיי זענען געפארן קיין ווארשע, באלייגט עקזאמענס און אריינגעטרעטן אין די סעמינארן און הויכשולן. ס'איז פשוט געווען צו באווינדערן דעם שטארקן ווילן און דראנג נאך וויסן ביי דער יוגנט. אין אלע געביטן פון דער יידישער קולטור-טעטיקייט אין פלאנסק איז די יוגנט געווען פארטראטן. זיי האבן זיך איינגעגלידערט אין יידישן לעבן ווי ריפּע מענטשן מיט א סך דערפארונגען, וואס זיי האבן זיך דערווארבן פון קינדווייז אויף און געקומען אין לעבן אריין, אין דער וועלט פון די דערוואקסענע ווי גלייכע מיט גלייכע.

ווען ס'איז מיר שפעטער א סך מאל אויסגעקומען זיך צו טרעפן מיט מענטשן סירוב פון מיטלקלאס איז געווען פארגעניגן צו רעדן מיט זיי, אזוי באהאוונט זענען זיי געווען אין אלע פראבלעמען פון יידישן לעבן, פון דער יידישער ליטעראטור און וועלט-פאליטיק. וועגן אלעם האט מען מיט זיי געקאנט רעדן. זיי זענען געווען קולטורמענטשן אין פולן זינען פון ווארט.

אין 1926 בין איך געפארן קיין ארגענטינע. חברים אין פלאנסק האבן איינגעארדנט פאר מיר א געזעגער-נונגס-באנקעט מיט לעקער און וויין און האפערדיקע רעדעס. ווער האט געזאגט וויסן אז איך וועל זיי אלע שוין מער קיינמאל נישט זען. מיינע אלע חברים, מיין גרויסע פארצווייגטע משפחה — אלע וואס זענען געבליבן אין פוילן, זענען אומגעקומען אין געטא און אין די טויטנלאגערן אין 1941—1943 — אין די טראגישע יארן פון יידישן אומקום.

כבוד זייער אנדענק!

איך האב שבת אויך געמוזט לערנען ביי אים פרק. שפעטער האב איך אנגעהויבן גיין זען די טעאטער-פארשטעלונגען, וואס ס'האט אויפגעפירט דער דראמאטישער קרייז, אין וועלכן ס'זענען געווען זייער א סך פעאיקע טעאטער-אמאטארן. מיטן דראמקרייז האבן אנגעפירט: מלך סעגאלאוויטש, דעם שוחטס זון און דעם רבינס זון מאטל מיכעלזאן.

אין פלאנסק זענען געווען גרופעס אינטעליגענטן צווישן דער יוגנט, וואס האבן געשטאמט פון פאלק. מע פלעגט זיך פארזאמלען אין פריוואטע שטובן און פארלייענען ביכער, דיסקוטירן די שאפונגען און ארויסזאגן מיינונגען. מ'האט איינגעשטעלט א קול-טור-פראגראם אויף די צוזאמענקונפטן און צוגעגרייט צו יעדן פראגראם הומארטיילן, לידער און פאראדיעס אין פארשידענע שפראכן.

פלאנסק איז געווען מיין ערשט קולטור-וויגעלע, וואס האט מיך פארוויגט מיט „ראזשינקעס און מאנדלען“ פון יידישע פאלקסלידער. פון מיינע ערשטע טריט אן האב איך זיך אויפגעצויגן אויף דער יידישער ליטעראטור. א סך יוגנטלעכע האבן באקומען זייער וויסן פון דער גימנאזיע, און אנדערע — פון דער ליטעראטור, פון יידישן בוך. זיי האבן זיך אליין געלערנט, געלייענט, געפארשט, ווי אויטאדידאקטן געארבעט איבער זיך און דעראבערט וויסן נישט ערגער ווי די גימנאזיסטן, טיילמאל אפשר נאך מער און גרינטלעכער כאטש נישט סיסטעמאטיש.

געווען צווישן זיי טאלענטירטע, פעאיקע, מיט גוטע קעפ. געווען א חבר אהרן גרינבוים, א פארחלומ-טער, א פארטראכטער מיט איינגעבוירענע מוזיקאלישע אייגנשאפטן. ער איז געפארן שטודירן מוזיק אין דער ווארשעווער קאנסערוואטאריע. שפעטער איז ער צוריקגעקומען און זיך געטיילט מיט זיינע דערפאר-רונגען, מיט זיין רייכן מוזיקאלישן וויסן. ער האט

מיינע יארן אין פלאנסק

עס געפינט זיך ביי מיר נאך זיין כתב־יד, רעקאָ-
מענדירנדיק מיר צום געוועזענעם סיים־דעפוטאָט
ר' אליהו קירשברין ז"ל, ער זאל מיר באַהילפֿיק
זיין צו באַקומען די פּוילישע בירגערשאַפט.

מיט הרב באַרנשטיין איז מיין באַקאנטשאַפט
געווען אַן ענגערע. איך בין געווען אַ בן־בית זיינער
בין מיין אָפּפאַרן קיין אַמעריקע. מיר האָבן געהאַט
אַסך געמיינזאַמס ווייל דער הרב איז געווען איינער
פון די הויפט־טיכטיקע מיטאַרבעטער פון דער פּלאַנ-
סקער תלמיד־תורה, „חנוך ילדים“, וווּ איך בין געווען
לערער גאַנצע 17 יאָר. איך האָב, זייענדיק שוין אין
אַמעריקע, באַקומען פון אים אַ בריוו פון וואַרשעווער
געטאָ.

און אַז כִּשרייב דאָ וועגן מיין אַרבעט אין „חנוך
ילדים“, קאָן איך נישט פאַרבייגיין און נישט דערמאָנען
די אַלע טוער פון דער אינסטיטוציע, קודם־כל איר פרע-
זעס, דעם דענטיסט ה' אהרן גראַבמאַן הי"ד, ווי איך
לייבל פינקעלשטיין ע"ה, ר' יעקב בעקערמאַן און
ר' עזריאל ווישעמירסקי, און אחרון אחרון ר' יוסף
פלאַטאַו ע"ה. און ווי גרויס עס איז געווען דער אונז-
טורשייד פון גראַבמאַנען און ר' יוסף פלאַטאַו אין
זייערע וועלט־אַנשוואונגען, פלעגן זיי צוזאַמען אַר-
בעטן אויך אויפן געביט פון אַנדערע שטאַטישע
אינסטיטוציעס. ווען עס פלעגט אַנקומען ערב פסח
הילף פאַר די נויטבאַדערפטיקע פון די ניו־יאָרקער
און שיקאַגער פּלאַנסקער לאַנדסלייט, אויפן אַדרעס
פון אהרן גראַבמאַן וווּ איך בין געווען סעקרעטאַר,
פלעגט ער זיך תמיד רעכענען מיט דער מיינונג פון
ר' יוסף פלאַטאַו, ר' יעקב בעקערמאַן און ר' עזריאל
ווישעמירסקי. עס פלעגט אַ סך מאָל טרעפן אַז נאָך
דעם ווי די שטיצע איז שוין צעטיילט געוואָרן, פלעגן
קומען יידן ערב פסח, נאָך הילף — דעמאָלט האָט
גראַבמאַן מיר געגעבן פאַר זיי געלט פון זיין קעשענע,
איך זאל עס איבערגעבן צום ה' בעקערמאַן אַז ער
זאל אויך יענע אַרעמע יידן געבן אויף פסח.
איך פלעג אַלע מאָל באַוונדערן ווי אַזוי עס

אין מיינע קינדער־יאָרן, ביז דעם יאָר 1920, איז
מיר אויסגעקומען צו זען אין מיין געבוירן־שטעטל
סמילאָוויטש (מינסקער גובערניע), בלויז איין מאָל
אַ פּוילישן ייד, וועלכער איז געקומען צו אונדז צוליב
זיינע געשעפטן. זיין לאַנגע קאַפּאַטע און קליין היטעלע
האָבן עדות געזאָגט אַז ער איז אַ פרעמדער, נישט
קיין רוסישער ייד. ווען ער איז שבת געקומען אין
שול אַריין דאווענען, האָבן אים אַלע באַטראַכט ווי
אַ ייד פון אַן אַנדער וועלט.

און אַט איז געקומען דער שטורעם פון דער ערש-
טער וועלט־מלחמה און האָט מיך אין יאָר 1920 פאַר-
טראָגן קיין פּלאַנסק, וואָס איז געוואָרן מיין היים
גאַנצע 17 יאָר. פאַר דער צייט האָב איך מיך אַזוי
איינגעלעבט און איינגעוועבט מיט דעם פּויליש־יידישן
לעבן, אַז איך באַטראַכט זיך ממש ווי אַ פּוילישער
ייד.

איך האָב שנעל אויסגעפונען אַז אונטער די לאַנגע
מלבושים זייערע שלאָגן וואַרעמע יידישע הערצער,
און אַז אונטער די קליינע היטעלעך האָבן זיי קלאַרע
מוחות.

פאַר די 17 יאָר בין איך געקומען אין קאָנטאַקט
מיט פאַרשידענע מענטשן פון פּלאַנסק, און אויף דעם
חנוך־געביט האָב איך מיט זיי צוזאַמענגעאַרבעט.
עס איז איצט נישט מעגלעך אויסצורעכענען די אַלע
פערזאָנען מיט וועלכע עס איז מיר אויסגעקומען
צוזאַמען צו אַרבעטן. אָבער איך וויל פרובירן אויס-
רעכענען אייניקע פון זיי. קומענדיק אין אב, ערב
תשעה באב פון וואַרשע קיין פּלאַנסק, איז נאָך געווען
רב ר' יחזקאל מיכעלזאָן הקדוש, מיט אַ צייט שפעטער,
ווען ער איז געוואָרן איינער פון די הויפט־רבנים
אין וואַרשע, איז אָנגעקומען אַלס רב ר' ישראל
באַרנשטיין הקדוש פון ראַיעוויץ לובלינער גובערניע.
איך האָב ביידע רבנים גוט געקענט, דער ערשטער
האָט מיר פיל געהאַלפן צו באַקומען די פּוילישע
בירגערשאַפט, און אויך איז מיין חתונה פאַרגעקומען
ביי אים אין הויז, אין וואַרשע אויף פּאַנסקע גאַס.

איך וויל צום סוף דערמאנען די געשטאלט פון א פלאנסקער חסידישער וועלט, וועלכע איך האב גוט געקענט, ווי למשל ר' נחמיה דרעמבוס, דער שווער פון ר' זאלע צוקערקארן ר' יחזקאל בריל, ר' דוד קאסמאן, ר' דוד מעצקער, ר' יאשיה שאפירא, ר' יחזקאל ש"ב, ר' זאלע צוקערקארן און זיין פאמיליע, זיין עלטערער זון הרב ר' יאשיה ע"ה וועלכער איז צוזאמען מיט זיין פאמיליע אומגעקומען אין וואר-שעווער געטא.

איך וויל צום סוף דערמאנען די פערזאן פון א פשוטן עמך-ייד: ר' זלמן-יואל קליינמאן ע"ה. א ייד אן ארעמאן, כלומרשט געווען א תבואה-מעקלער פלעגט ער אלע מארק-טעג ארומגיין איבערן מארק, זוכן א יידן ביי וועלכן ער זאל קאנען נעמען א נדבה צו מאכן א שבת סעודה פאר די דורכגייענדיקע ארעמע-לייט. איך האב אמאל אין א שמועס מיט מייענע חברים, ר' אברהם צוקערקארן (דגני), מאיר מעצקער און הערשל כהנא הי"ד, זיך אויסגעדריקט: איר ווייסט גארנישט אז איבער די פלאנסקער גאסן שפאצירט ארום א למדן-וואוויק אונטערן נאמען זלמן יואל, א יורש פון ר' לייב שרה"ס, אויף דעם האט מיר צוקערקארן געענטפערט: דו ווייסט, געלפאנד, אז אט דער למדן-וואוויק דיינער איז גאר א שטאט-מסור... איך בין גאנץ דערשטוינט געווארן הערנדיק ווי ער רעדט ארויס די ווערטער אזוי רואיק. איך האב געוויסט, אז אין פיל יידישע שטעטלעך פלעגן טאקע זיין שטאט-מוסרים און "רביים" פון א גנבים באנדע, און אין דער זעלבער צייט פלעגן זיי זיך אויך ארויסשטעלן פאר כלומרשטע פרומע יידן. איך האב אים געזאגט, אז כגלויב נישט, אז אט דער שטילער פרומער ר' זלמן-יואל זאל זיין א מסור. אויף דעם האט מיר צוקערקארן געזאגט, אז דער פרומער זלמן-יואל מסר'ט אלע פלאנסקער יידן: ווען עס קומט קיין פלאנסק א משולח פון א ישיבה אדער א מגיד און אן אנדער כלי-קודש-ייד, און זיי ווייסן נישט אין וועלכע הייזער זיי זאלן אריין, בעטן א שיינע נדבה, נעמט אט דער ר' זלמן-יואל דעם יידן און פירט אים איבער דעם שטאט, אג-ווייזנדיק ווו עס וווינט א ייד א בעל צדקה, נו, איז ער נישט א מסור? און... און ער האט זיך פאנאג-דערגעלאכט. און אויך איך האב זיך צעלאכט פון דעם געלונגענעם ווייז זיינעם, און קומענדיק אהיים צו דער פאמיליע בעקערמאן, האב איך זיי איבער-דערציילט אט דעם ווייז פון די בעקערמאנעס האט זיך דער ווייז צעשפרייט איבער דער שטאט, אז געלפאנד (נישט צוקערקארן) האט געמאכט ר' זלמן-יואל'ן פאר "א מסור"... דאס איז דערגאנגען צו ר' זלמן יואל'ן אליין. איינמאל האט ער מיר געטראפן

האבן הארמאניש געקאנט ארבעטן אזעלכע צוויי מענ-טשן ווי דער פריידענקער א. גראבמאן און דער שטארק פרומער און אפגעהיטער אין פרומקייט ר' יוסף פלאטאן. אט דער פריידענקער גראבמאן האט מיר איין מאל איבערראשט מיט זיינס א טאט. עס האט אין "חנוך ילדים" געלערנט אן ארעמער יתום מיטן נאמען בייגלמאן. ווען עס איז געקומען די צייט פון זיין בר מצווה, האט מיר גראבמאן געזאגט: פאניע געלפאנד, איך בעט אייך, מאכט פאר דעם יתום א בר מצווה אזוי ווי ער וואלט געווען א זון פון רייכע עלטערן, לערנט אים אויס די הפטרה, און נאט אייך געלט צו קויפן פאר אים תפילין...

די שווערע ווירטשאפטלעכע ארבעט פארן "חנוך ילדים" האבן געטאן ר' יעקב בעקערמאן און ר' עזריאל ווישערמינסקי. אפילו אין די שטארק פאר-נומענע טעג זייערע, ווי דינסטיק און פרייטיק, ווען עס פלעגן פארקומען אין פלאנסק די מארק-טעג, זענען זיי געקומען אין "חנוך ילדים" זען צי אלץ איז אין ארדענונג. ספעציעל האבן זיך צו מיר באצויגן מיט פאטערלעכער איבערגעבנקייט ה' בעקערמאן און זיין פרוי רבקה ע"ה אין וועמענס הויז איך האב געפונען מיין צווייטע היים פאר דער גאנצער צייט פון מיין וווינען אין פלאנסק, נישט וועלנדיק ביי מיר נעמען פאר דער דירה.

עס שווימט מיר ארויף אויפן זכרון די שיינע געשטאלט פון פלאנסקער דיין הר' הערש משה קרוין ע"ה, דער אזוי גערופענער מתנגדישער רבי. עס קלינגט מיר נאך אין די אויערן זיין ימים נוראים-דיק דאווענען פארן עמוד, אונטער דער באגלייטונג פון זיינע זין און אייניקלעך.

איך וויל דא אויך דערמאנען די אלטע משכילים וועלכע זענען געווען מייענע גוטע פריינד, ר' אביג' דור גרין, זיין עלטערער זון, אברהם, דער גרויסער קנאי און קעמפער פאר דעם "מזרחי"-געזאנק, ר' חיים נחמן פינקעלשטיין, פשיגאדא און דער פלאנ-סקער מורשה פון קרן קימת לישראל ה' יאשפה ע"ה. איך און ישכר פשיגאדא זענען געזעסן ביי אים די לעצטע נאכט פון זיין לעבן, און ער האט נישט אויפ-געהערט צו רעדן וועגן דעם ציוניסטישן אידעאל. פון אלע ציוניסטישע טוער האט זיך מיר איינגע-קריצט אין מיין זכרון די פערזאן פון ר' מאיר זויער-טשאדלא ע"ה, וועמענס ליבשאפט צו ארץ ישראל איז געווען גרויס. ליגנדיק שוין אויף זיין טויט-בעט האט ער דורכאויס פארלאנגט פון זיין טאכטער שרה אז זי זאל עולה זיין קיין א"י. אין א קורצער צייט נאך איר אפפארן איז ער נפטר געווארן.

אויסצוגעפינען אין אמעריקע זייער משפחה. אין א סך פאלן איז מיר טאקע געלונגען, דורך אנאנסן אין דער היגער יידישער פרעסע, דורך ראדיא און אנדערע וועגן, צו פאראייניקן ביי א הונדערט פא-מיליעס. אזוי ארום איז טאקע מקוים געווארן די "קללה" פון דעם שטילן באשיידענעם פלאנסקער למד-וואוויניק ר' זלמן יואל קליינמאן.

אין גאס און געזאגט: „דו ליטוואק האסט מיר געמאכט פאר א מסור, זאל דיר גאט שטראפן אז זאלסט אויך ווערן אמאל א „מסור“ ווי איך“... און אט די „קללה“ זיינע איז טאקע מיט יארן שפעטער מקוים געווארן, ווען איך בין געקומען קיין אמעריקע, באלד נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה, האבן אנגעהויבן קומען בריוו פון די שארית הפליטה.

קאמיטעט פון דער יידישער פאלקס'קיד, געגרינדעט אין פלאנסק נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה

די יידישע ארבעטערשאפט אין פלאנסק

צום אָנדענק פֿון מײַן פֿרײַפּאַרשטאַרבֿענער־פֿרוי — בלומע

א בינטל זכרונות

ווען איך טראכט וועגן אונדזער אלטער היימי-שטאט, וועגן אונדזער לעבן, קומט מיר אויפן זינען א דערציילונג מיטן נאמען זרח און בולאני, וואס איך האב אמאל געלייענט. זרח, איז א ייד אן אייל-קוועטשער, זיין פערד בולאני איז איינגעשפאנט אין א קלאץ און דרייט זיך אן אויפהער אין קרייז, מיט איין און זעליבן ריטעם.

די דערציילונג האט מיר שטענדיק סימבאליזירט אונדזער יידיש לעבן אין אמאליקן גלות פוילן. מיט אונדזער אויסזיכטלאזיקייט. עס דערמאנט זיך מיר: עס איז געווען נאך פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה און אין אונטערשטן בית המדרש. צווישן מנחה און מעריב, האט א ספרדישער ייד פון ארץ ישראל געהאלטן א דרשה, פארשטייט זיך אין העברעיש און זעלטן ווער האט פארשטאנען עברית. אבער איך געדענק גוט מיט וואס פאר א גרויסן דרך-ארץ האבן אלע אויף אים געקוקט.

★

די יידישע באפעלקערונג אין פלאנסק האט זיך קאנצעטרירט אין מיטן שטאט און געשאפן דעם איינ-דרוק ווי יידן וואלטן זיך געטוליעט איינער צום צווייטן. וואס ווייטער פון מארק איז שיטערער געווארן די יידישע באפעלקערונג. אזוי האט עס אויסגעזען אין אלע אונדזערע פיר הויפט-גאסן, וואס האבן זיך ארויסגעצווייגט פון דעם פיר-קאנטיקן מארק, פול-טוסקער, פלאצקער, טשעכאנאווער, און ווארשעווער גאס. מחוץ דער שטאט האבן יידן נישט גערן געוואלט וווינען. אין טשעכאנאווער גאס האבן געוויינט אויף יענער זייט בריק אויסער דער שטאט, עטלעכע יידישע משפחות וואס זייער באשעפטיקונג איז אויך געווען אן אנדערע ווי פון די פלאנסקער יידן. די משפחה

פראסט האט זיך פארנומען מיט ערד-ארבייט, די משפחות גראסמאן זיינען געווען אונטערנעמער פון בויען שאסייען און אנדערע עפנטלעכע ארבעטן. שמואל געליע, וואס פלעגט נעמען אין ארענדע פעלדער און גערטנער און ברענגען דאס גרינווארג אין שטאט אריין אויפן מארק. נאכן „זשעלאני רינעק“ שוין אויסער דער שטאט, האבן געוויינט 2 יידן, באגאטע און פשיגאדע, וועלכע האבן געהאט אן אייגענע ווירט-שאפט מיט סעדער. אין פלאצקער גאס, ארויף, געדענק איך די משפחה כאנאכאוויטש וואס האט זיך פאר-נומען מיט אויסארבעטן גרויסע רערן פון צעמענט און אויך מצבות. די איבעריקע יידישע באפעלקערונג האט זיך באשעפטיקט מיט שניידעריי, שוסטעריי, היטל-מאכעריי, תבואה-סוחרים, מעקלער און זייער פול געוועלבלעך. צוויי מאל אין וואך, דינסטיק און פרייטיק פלעגן זיין מארק-טעג און דאן פלעגן זיך צונויפקומען די פויערים פון דער סביבה כדי פארקויפן זייערע סחורות. די ערשטע עטלעכע רייען זענען געוועזן קריסטלעכע שוסטער, דערנאך יידישע שניידער מיט היטל-מאכער, נאענטער צו דער אפטיק איז געווען א רייע יידישע פישער און גרינווארג-הענדלער. געווען נאך עטלעכע מערק: דער נייער מארק אויף דער פולטוסקער גאס ארום דעם קליינעם גערטענדל, וואס איבערווייניק איז געשטאנען דאס בילד פון דער הייליקער מאריע. דא פלעגט זיין דער עופות, אייער און פוטער-פארקויף. העכער אין דער פולטוסקער, שוין אויסער דער שטאט, אנטקעגן קאוואלאוסקעס בארג איז געווען דער בהמות-מארק. אין פלאצקער גאס ארום דער שאפע פון די פייערלעשער איז געווען דער תבואה-מארק. דער גרעסטער טייל פון די יידישע פרנסות איז געווען געבונדן מיט די מארק-טעג. אויסער דעם פלעגט מען אויך פארן אויף די מערק-טעג פון אונדזערע שכנות דיקע שטעטלעך.

איז געווען דאס אלטע „פאָדערשטע“ בית המדרש. א „מנין“ איז דא שטענדיק געווען. גאנץ פרי אז מען פלעגט זיך איילן צו דער ארבעט און נאָר געוואלט זיך אריינכאַפן א קדיש בצבור, איז מען געגאנגען אין פאָדערשטן בית המדרש. דא פלעגן זיצן מלמדים און לערנען מיט קינדער, דא פלעגט מען גאנץ אפט זאגן תהילים. אביסל ווייטער אין געסל איז געווען דאס אונטערשטע בית המדרש. דא האָט געדאוונט דער רב, דער דיין ר' הערש משה, עטלעכע שטאט־דאָזערס, דא פלעגט מען זיצן און לערנען. פון דאָנען זענען ביי מיר פאַרבליבן אביסל זכרונות, ווייל דא האב איך געדאוונט אלע יאָרן. איך געדענק די מלחמה וואָס מיין טאטע האָט געפירט קעגן דאָזער אברהם קלאַפּמאַן, בעת איך האָב געדאַרפט קריגן מפטיר ווען איך בין אלט געוואָרן 13 יאָר. קלאַפּמאַנס זון שלמה, איז געווען מיט איין וואָך יינגער פון מיר. דעם שבת ווען איך האָב געדאַרפט קריגן „מפטיר“ האָט ר' אברהם קלאַפּמאַן אים געפאָדערט פאַר זיך צוליב אַ יאַרצייט, קלאַר, אז ער האָט אים באַקומען. דעם אנדערן שבת האָט ער ווידער געפאָדערט דעם מפטיר פאַר זיין זון. דאָ האָט שוין מיין טאטע, וואָס איז געווען בעל־קורא אין בית־המדרש, נישט געוואלט מוותר זיין צוליב מיין כבוד. איך געדענקט אויך אַ חשעה באב, בעת דער טאטע האָט געליינעט „איכה“ איז אַריין הערש'ל כהן — הערשיע הייוונשענקער פלעגט מען אים רופן, צוליב זיין מסחר, און געמאַכט אַ געוואלד, אז עס איז אַ חלול־השם צו לייענען „איכה“ אין אַ קורצן ראָק.

העכער אַרויף, שוין באלד ביים סוף געסל איז געוועזן דאָס נייע בית המדרש, אויפן נאָמען פון איטשע כהן וואָס האָט דאָס בית מדרש אויפגעבויט פאַר זיין געלט. דאָ איז געווען די פעסטונג פון די ציוניסטן. ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען און רעדעס פלעגן דאָ רעגולער פאַרקומען. אין אַ קליין צימערל, אין דעם בית המדרש, איז געווען דאָס זיץ אָרט פון דער פלאַנסקער קהילה־פאַרוואַלטונג. רעכטס פון די בתי־מדרשים, אויפן גרויסן פלאַץ, איז געווען, פון איין זייט די מקווה, אַנטקעגן איבער — דער הקדש מיטן עופות־שעכטהויז. דאָ איז אויך געווען אַ ליידיקער פלאַץ. ערשט שפעטער האָט מען אויף דעם פלאַץ אויפגעשטעלט גרויסע סקלאָדעס פון ברעטער און געהילץ.

די איבעריקע גאַסן וווּ יידן האָבן געוויינט האָבן אויסגעזען אַביסל פאַרמעגלעכער און שענער, הגם, אַרעמקייט האָט אויך דאָ נישט געפעלט. וואַסער־לייטונג איז נישט געווען ביי אונדז אין שטאט, נאָר עטלעכע ברוינעמער וואָס זענען געווען אין מיטן מאַרק, איינגעאַרדנט מיט ספעציעלע פאַמפעס, וווּ

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איידער עס איז אויסגעבויט געוואָרן די באָן, וואָס האָט פאַרבונדן פלאַנסק מיט וואַרשע און אונדזערע שכנותדיקע שטעט, איז ביי אונדז שטאַרק געווען אין דער מאָדע די דאָ־ראָזשקע, דער אַמניבוס און געדעקטע וועגענער. יידישע בעלי־עגלות פלעגן פאַרן צו דער באָן, קיין נאָוואָדוואָר און קיין וואַרשע. עס זענען אַנטשטאַנען צוויי חברות וואָס האָבן געפירט צווישן זיך אַ קאַנקורענץ. עז זענען אויף דעם באָדן אויסגעבראַכן געשלעגן, מען האָט געסמט פערד. מיט איין חברה האָט אַנגעפירט משה פיצער און די צווייטע — כתריאל געלבאַרד. ביידע האָבן געהאַט זייערע שותפים און העלפער. דאָס פאַרן אליין ביז וואַרשע איז געווען אַ שווער אַפּקומעניש און פאַרבונדן מיט סכנות נפשות. אַ סך מעשיות פלעגט מען זיך אַנדערציילן וועגן איבערפאַלן, רויבע־רייען און מאָרדן. דער וועג קיין וואַרשע האָט געפירט דורכן יאַבלאָנער וואַלד, וואָס איז געווען אמאָל אַ מסוכנדיק אָרט. בעת אַזא איבערפאַל אין דעם וואַלד איז צום טויט דערשטאַכן געוואָרן אַ ייד מאַלאַצארסקי וואָס האָט געוויינט אין שול־גאַס לעבן דעם קליינעם בריקל. מיטן אויפקומען פון דער באָן זענען די פרנסות פאַמעלעך פאַרשווונדן.

די געדיכט־באַפעלקערטסטע און יידישסטע גאַס איז געווען די וואַרשעווער. זי האָט געהאַט נאָך אַנדערע נעמען, די שול־גאַס און זשעלאָני רינעק. אין דער גאַס האָבן זיך אַריינגעשניטן עטלעכע קליי־נע געסלעך. דאָס קאָזשע־געסל, אַנגעפאַקט געדיכט מיט קליינע הייזלעך, האַלבע חורבות מיט אַ לאַבירינט פון קרומע הייף און „שטשאַנקעס“ אָן נעמען, וואָס האָבן זיך אַריינגעפלאַנטערט איינס אין אַנדערן און זיך געצויגן ביז צום פעלד פון קלויסטער. אַנטקעגנ־איבער דער קאָזשע־געסל איז געווען די גאַס פון די בתי־מדרשים. רעכטס די גרויסע שיינע שול מיטן הויפט־איינגאַנג פון וואַרשעווער גאַס. די שול פון אינעווייניק איז געווען זייער גרויס הויך מיט עטלעכע טרעפלעך. די ווענט מיטן סופיט זענען באַדעקט געווען מיט געמעלן. אַ גרויסער אַרון קודש מיט צוויי הויכע אַרויפגענג. לעבן אַרון קודש איז געווען אַ גרויסער עמוד פאַרן בעל־תפילה, און אינמיטן דער שול אַ באַלעמער אויך מיט צוויי אַרויפגענג. אין די זייטן ביי די ווענט זיינען געווען אויסגעשטעלט בענק אין דער פאַרעם פון שטענדערס באַקוועם צו מאַכן פאַר די דאווענער אַוועקצולייגן די סידורים. אַ חוץ אין די שבתים און אין די ימים־טובים פלעגט זיך דאָ קוים צונויפקלייבן אַ מנין, פונדעסטוועגן פלעגן פלאַנסקער יידן זיך גרויסן מיט זייער שול און דערציילן אַז פון מרחקים קומט מען זי אַנקוקן.

אַנטקעגן דער שול אויף דער צווייטער זייט געסל

*

דער חנוך ביי אונדז אין שטאט איז געווען פאר-
ווארלאזט. אפגערעדט פון די פארמעגלעכע, זיי האבן
גענומען לערער אין שטוב אריין אדער אוועק-
געשיקט די קינדער לערנען אין ווארשע. געווען אין
שטאט פריוואטע חדרים און א תלמוד-תורה ווו מען
האט געלערנט א ביסל חומש און דאוונען. געווען
אויך פריוואטע שולן און וועלכער עס איז קאנטראל.
פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז געווען א
שטאטישע שול — מיר דאכט זיך, אז דער לערער
האט געהייסן פרענקעל — די שול איז אבער געווען
רוסיפיקאטאריש. נאך דער דייטשער אינוואזיע, אין
1916, איז די זעלבע שול געווארן גערמאניזירט. די
אלע ענדערונגען זיינען פארגעקומען און דעם מינדסטן
רעכענען זיך מיט דעם ווילן פון די עלטערן דערצו
איז אויך דאס לערנען נישט געווען אבליגאטאריש.
אין יענער צייט האט אויך עקזיסטירט אין שטאט
א העברעישע פריוואטע שול אנגעפירט פון ד"ר
הינדעס. שפעטער איז געשאפן געווארן דער חינוך-
ילדים וואס האט שוין אריינגענומען אין לערן-
פראגראם אויך וועלטלעכע לימודים. די שול האט
עקזיסטירט א לענגערע צייט. אין מיטן די צוואנציג-
קער יארן איז ביי אונדז געגרינדעט געווארן, די
געזעלשאפט „אוונט-קורסן פאר ארבייטער" מיטן
הויפט-ציל צו לערנען דעם יידישן ארבעטער און
לערן-יינגל לייענען און שרייבן. די לימודים פלעגן
פאקומען אין אונט, נאכן טאג-ארבעט. מען האט א
חוץ לייענען און שרייבן יידיש געלערנט רעכענען
און נאטור-וויסנשאפט. די מעגלעכקייטן זיינען געווען
זייער באגרענעצטע. ערשט אין די דרייסיקער יארן
ווערט געמאכט אן ערנסטע אנטרענענונג. פון לינקע
פועל-ציון צו בויען א יידישע שול אלס ערשטער
שריט ווערט אויפגעשטעלט א קינדערהיים. עס איז
שוין דעמאלסט געווען א זייער גוטע תרבות-שול
מיטן לימוד העברעיש פאר אלע קעגנשטאנדן.

די ערשטע ביבליאטעק וואס איך געדענק האט
געהייסן „האור" און האט זיך געפונען אויף פול-
טוסקער גאס אין הויז פון זילבערפעניג. אנטקעגן
די יאטקעס. דארטן זענען אויך געווען העברעישע בי-
כער. די ביבליאטעקארין וואס פלעגט מיר טוישן ביכער,
געדענק איך, פרייליך כהן — היינט אין ישראל. שפעטער
האט זיך די ביבליאטעק איבערגעקליבן אין טשעכא-
סלאוועק גאס אין הויז פון אברהם גרינבוים. אויפן
ערשטן שטאק און געענדערט דעם נאמען אויף
„תרבות".

עס איז געווען אויך א קורצע צייט א ביבליאטעק
ביי די „בני ציון" אויפן הויף פון וועלוול קלעפטיש,

מען האט זיך גוט „דערווארעמט" אנצופילן אן עמער
מיט וואסער. געווען ביי אונדז עטלעכע יידן וואס
האבן זיך אויסגעצייכנט און פאפולער געווארן אין
שטאט אדאנק זייער וואסער-טרעגער. ווער אין
פלאנסק האט נישט געקענט אברהם אייזיק דעם
וואסער-טרעגער? ער איז געווען אזוי זיכער אין
זיינע פאך-קענטענישן, אז ווען מען זאל אים לאזן
— פלעגט ער זאגן — קען ער מיט אט די צוויי
עמער אנגיסן די גאנצע גרויסע שול מיט וואסער.
עס איז געווען וואלף דער וואסער-טרעגער, וואס
האט געהאט אויסערן וואסער-טראגן נאך א פרנסה
וואס פאסט זיך בכלל נישט צו דער ערשטער. ער
איז געווען א ביבליאטעקאר, פארשפרייט יידישע
ביכער, דער עיקר ראמאנען. שמרן האט ער ביי
אונדז פאפולער געמאכט. די ביכלעך פלעגט ער
געבן צום איבערלייענען. ער פלעגט טראגן אויף
די סאנדעס די פולע עמער און דער גאלדענער זיגער
מיט דער גרויסער קייט האבן באשיינט זיין אפגעדרא-
עוועטע וועסט. אז מען פלעגט אים אויף קאטא-
וועס, פרעגן „ר' וואלף ווי שפעט איז?" — פלעגט
ער זיך געדולדיק אפשטעלן אראפנעמען פון זיך
די קיבלעס, ארויסנעמען פון וועסטלעכעשענע דעם
גאלדענעם זיגער און זאגן ווי שפעט עס איז.

*

איך געדענק ביי אונדז נאך פון פאר דער
ערשטער וועלט-מלחמה די חברה „ביקור חולים",
וועמענס פרעזעס איז געווען ר' חנוך ביאלער, איינער
פון די אנגעזענסטע בעלי-בתים אין שטאט. מיר
איז דער ביקור-חולים איינגעקריצט געווארן אין
זכרון, ווייל דא איז מיין טאטע און דער פעטער
געווען זייער אקטיוו. ביקור-חולים, האט זיך געפונען
אין טשעכאסלאווער גאס אין הויז פון טוביה אגראדניק
און געווען זייער פאפולער אין שטאט אדאנק דעם
איבערגעגעבנקייט פון אירע חברים. זיי האבן געהאלפן
מיט אלעם מעגלעכן די קראנקע דורך ארויסבארגן
הייל-מכשירים, מיט א דאקטאר, מיט רעצעפטן, דורך
נעכטיקן ביי קראנקע. צו שווער קראנקע פלעגט מען
גיין נעכטיקן אין צווייען. אין הויז פון ביקור-חולים
פלעגט מען אויך דאוונען שבת און יום-טוב. עס
פלעגן אויך פאקומען יעדן שבת נאך מיטאג פאר-
לעזונגען. איך געדענק אז עטלעכע שבתים האט
דארט גערעדט וועגן יידישער געשיכטע זאלע צוקער-
קארנס עלטסטער זון. אויסגעהאלטן האט זיך דער
ביקור-חולים פון דעם שטענדיקן מיטגליד-אפצאל
פון די חברים און נדרים ביים דאוונען, וואס פלעגן
אויך געמאכט ווערן אין אלע אנדערע בתי-מדרשים.

אַלעמען באַפאַלן. מען האָט זיך באַהאַלטן אין די קעלערן. די נאַכט איז אַ דורך רואיק. ערשט פאַרטאָג האָט מען דערהערט עטלעכע שטאַרקע אויפרייסן. מען האָט געוואָרט אויף נאָך שאַסן אָבער עס איז געווען טויט שטיל. ביסלעכווייז אין מען דרייטער געוואָרן און אַנגעהויבן אַרויסרוקן אין גאַס. ערשט אַרום און מיט אומצוטרוי געקוקט אין אַלע זייטן. מיטאָג צייט איז די גאַנצע שטאַט געווען באַהערשט פון דייטשישן מיליטער. פאַרן אָפּטרעטן האָבן די רוסן אויפגעריסן די בריק אין טשעכאָסלאַווער גאַס און אַלס נקמה אין יידן האָבן זיי אויפגעריסן קאַרמאַנס מיל. דאָס זיינען עס געווען די שטאַרקע אויפרייסן פאַרטאָג.

דאָס לעבן אין שטאַט האָט זיך באַלד איינגעשטעלט. מיט דער דייטשישער שפּראַך האָבן יידן זיך געשווינדער אַ עצה געגעבן ווי די פּאָליאַקן, וואָס עס האָט גורם געווען צו זייער פול קנאה. יידן זיינען געוואָרן רעגירונגס־אַנגעשטעלטע, געווען אין דער פּאָליציי, אָבער פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג איז קיין אַרבעט איז קיין פרנסה נישט געווען. די דייטשן האָבן אַלץ רעקוויזירט, אַראָפּגענומען די תבואה פון די פעלדער פאַר זיך און פאַר דער אַרטי־קער באַפעלקערונג צוגעטיילט קאַרגע פאַרציעס. דאָס לעבן איז ווידער געוואָרן שווער, אין שטאַט פלעגט אויספעלן ברויט.

ווי שטענדיק ביי אַ שווערן עקאָנאָמישן צושטאַנד אין פּוילן, האָבן אויך איצט די פּאָליאַקן געקוקט מיט שינאה אויף יידן. די יידישע צופאַסונגס־פּעאַקייט האָט זיי צערייצט, און פאַרטיפּט דעם תהום, דער נאַמען „בייליס“, אין דער תקופה ביי די פּאָליאַקן איז געווען דאָס בעסטע זידל־וואָרט כלפי די יידן. מיר זיינען אויך זיי נישט שולדיק געבליבן און צוריק־געזידלט מיט זייער „מאַצאַק“, וואָס ער איז געווען אַ פשוטער גנב.

אַזוי זיינען אַ דורך שווערע יאָרן ביז פּוילנס באַ־פרייאונג.

איבערן גאַנצן לאַנד האָבן זיך אַ שאַט־געטאָן רדיפות אויף יידן. אַט אַ בלבול מיט אַ משפט איבער דעם פּלאַצקער רבי שאַפיראַ, מעשה פינסק און פאַר־שיקונגען פון יידישע פּרייוויליקע זעלנען אין יאָב־לאַנע. דאָס אַלץ איז באַגלייט געווען מיט שלאָגן און רייסן בערד. דאָס פּוילישע פּאָליציי, האָט — למען האַמט — אין פיל קריטישע מאָמענטן זיך דרייסט געשטעלט שיצן די פּלאַנסקער יידן. איך געדענק אַ טאָג ווען אין מיטן מאַרק איז געווען פול מיט פּוילישע זעלנער און זיי האָבן אַנגעהויבן כאַפּן וואָס עס האָט זיך זיי געגלוסט. מען האָט ציווילסן

אַז דער אַרבעטער־טייל אין דער אַרגאַניזאַציע האָט באַקומען אַ מערהייט האָבן זיי, די ביכער צור־גענומען און געשאַפן אַן אייגענע יידישע ביבליאָטעק אין דער „אַרבעטער־היים“, אויפן „בוקעוויץ“ אין הויז פון שומאַכער. נאָכן שליסן די „אַרבייטער־היים“ איז די ביבליאָטעק אַריבער אין די הענט פון דער געזעלשאַפט „אָונט־קורסן“ און מיט עטלעכע יאָרן שפעטער, בעת אַ ביכער־זאַמלונג פאַר יידישע אַרבע־טער אין אַרץ־ישׂראל ווערט אַ גרויסער טייל פון די ביכער איבערגעשיקט אין לאַנד אַריין.

אויפן פּלאַצקער וועג, דריי קילאָמעטער פון שטאַט איז געווען דער וואַלד שעראַמין, ווהין פאַר־מעגלעכע משפחות פלעגן פאַרן אויף דאַטשע. אויפן פולטוסקער וועג, אויך נישט ווייט פון שטאַט איז געווען דער וואַלד שידלינג, אויפן סאַכאַטשינער וועג, דאָס דאָרף פאַשוויענטאָנאָ. אין מיין זכרון זיינען די אַלע פרעכטיקע ערטער איינגעקריצט אין זייער וויי־טערדיקן אויסזען ווען אַלס אַרום איז ווייס, די ביימער פאַרשנייט, דער געפּרורענער שניי סקריפעט אונטער די פיס.

★

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין זומער 1914, איז דאָס לעבן אין שטאַט געוואָרן ממש אומדערטרעגלעך. עס פלעגן כסדר קומען און גיין רוסיש מיליטער און יעדעס מאָל פלעגט מען דאָס מיליטער איינקוואַרטירן אין פּרייוואַטע וווינונגען. נישט געווען כמעט קיין איין שטוב אָן רוסישע זעלנער. ביינאַכט פלעגן יידן מורא האָבן אַרויסגיין אין גאַס און אויך בייטאָג פלעגט מען כאַפּן אויף אַרבעט, שיקן גראַבן אַקאַפּעס ווייט פון שטאַט. מיר דאַכט זיך אַז עס איז געווען אין פורים 1915. דאָס רוסישע מיליטער האָט אין מיטן דאָונען אַפּגעשלאָסן דאָס אונטערשטע און פאַדערשטע בית־המדרש און אַוועק־געשיקט אַלע יידן אויף עטלעכע טעג גראַבן אַקאַפּעס. דאָס האָט אַרויסגערופּן אַ פאַניק אין שטאַט און אַ שווערע זאַרג, ביז עס איז דערגאַנגען ווהין מען האָט די יידן געשיקט. אין פּחד האָבן יידן געלעבט ביז צו דער דייטשער אינוואַזיע, אין 1916. עס איז גאַרנישט קיין ווונדער וואָס מיר האָבן געוואָרט אויף דער צאַרישער מפּלה.

דער איבערגאַנג פון פּלאַנסק פון די רוסן צו די דייטשן, האָט אונדזער שטאַט קיין סאך נישט געשאַדט. עטלעכע טעג פריער האָט עס אַרום דער שטאַט גע־ברענט. דער הימל איז אין די נעכט געווען רויט פון די שריפּות. דעם לעצטן פּרייטיק־צור־נאַכט האָט מען דער־זען, אַז דאָס צאַרישע מיליטער טרעט־צוריק. אַ פּחד איז

אריין, האבן זיך די געמיטער באַרואיקט. שפעטער האָט מען געשמועסט, אַז אַלע פּאָליציאַנטן וועלכע האָבן בעת דעם „בונט“ זיך אַרויסגעוויזן פאַר שוואַך אָדער ווידערשפעניק האָט מען גלייך געשיקט אויפן פּויליש-באַלשעוויסטישן פּראָנט.

★

די אַרגאַניזירטע פּויליש-ציוניסטישע אַרבעטער-באַוועגונג האָט זיך אָנגעהויבן אין פּלאַנסק אַסך פריער ווי איך געדענק עס. אין „יידישן אַרבעטער פּנסק“ וואָס איז דערשיינען אין 1927 אין וואַרשע, צום צענטן יאַרצייט פון ב. באַראַכאָוו, איז פאַראַן אַ קאַפיטל זכרונות פון די יאָרן 5—1902 דערציילט פון דעם שערפּצער ח' פּוקאַטש. ער דערציילט דאָרטן ווי אונדזער שטאַט האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג, סיי ביים שיצן די אַרטיקע אַרבעטס-אינטערעסן און אויך ביים פּראָ-פּאַגאַנדירן דעם אַרץ-ישראל-געדאַנק. שפעטער איז אַ גרויסער טייל פון די פּויליש-ציון חברים אַוועק-געפאַרן קיין אַרץ ישראל. אין שטאַט ווערט אויף אַ לאַנגע צייט אָפּגעשוואַכט די טעטיקייט. ערשט מחמת דער השפּעה פון די אויפטרײַסלונגען אין צאָרישן רוסלאַנד, הייבן זיך ווידער-אַן צו אַרגאַניזירן יידישע אַרבעטער-קרייזן.

אין יענער צייט עקזיסטירט אין שטאַט די „בני-ציון“-אַרגאַניזאַציע אויפן הויף פון וועלוול קלעפּפיש. דאָרט גרופּירן זיך די בעלי-בתישע קינדער, אָבער אויך אַרבעטער וואָס הייבן אָן זוכן געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. עס ווערט געשאַפן די פּויליש-ציון אַרבע-טער-היים.

די צייט איז אַ שטורמישע. זייער אַפּט קומען פאַר פאַרזאַמלונגען, דיסקוסיעס, עפנטלעכע מיטינגען מיט אַרטיקע און רעדנער פון צענטער. די „אַרבייטער-צייטונג“ וואָס דערשיינט צוויי מאל אין וואָך, ווערט ביי אונדז זייער פאַרשפּרייט. קיין בונדישע אַרגאַ-ניזאַציע איז אין שטאַט נישטאַ, נאָר עטלעכע יחידים וואָס עס איז זיי שווער איבערצורייסן מיט דער „בונדישער“ טראַדיציע. פאַראַן אויך עטלעכע יידישע „רויטע“ וואָס פרובירן שטערן פון צייט צו צייט. ער קען דעריבער דרייסט זאָגן, אַז דער צענטער פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט זיינען געווען „פּויליש-ציון“. עפנטלעכע מיטינגען פלעגט מען מאַכן אין דעם גרויסן ספּאָרט-זאַל אין דער וואַרשעווער-גאַס, אין הויף פון פּשיגאַדע, שפעטער פלעגט מען שוין אויך באַקומען דעם זאַל פון די פייערלעשער אויפן ביקעוויץ. יעדע עפנטלעכע פאַרלעזונג פלעגט אויפ-רודערן די שטאַט און זיין ממש אַ יום-טוב. די אַר-בייטער-היים איז באַשטאַנען פון 3 צימערן ווערט

געטאָן דער פּאָליציי. זי האָט געפּאָדערט פון מיליטער צו פאַרלאָזן דעם מאַרק. דאָס מיליטער האָט נישט געוואלט פּאָלגן און פיל פון זיי האָבן זיך געכאַפט צום געווער. אין עטלעכע מינוט אַרום איז אָנגעקומען דער פּאָליציי-קאָמיסאַר און אַדאַנק זיין ענערגישער האַלטונג האָט ער געצוונגען דאָס מיליטער צו פאַר-לאָזן דעם מאַרק. אַזעלכע פּאַקטן פון מענטשלעכער האַלטונג זיינען נישט געווען קיין איינצלע. אין יענער צייט האָב איך געאַרבעט אין שניידער-וואַר-שטאַט ביי שמעון שרענסקער לעבן מאַגיסטראַט. איינ-מאל איז אַרויסגעקומען אַ האַלב שיכורער פּוילישער קאַפּראַל און חוצפהדיק געפּאָדערט אַז מען זאַל אים עפעס אויפנייען. דער אַלטער האָט איבערגעגעבן די אַרבעט מיר מיט זיין זון חיים-בער. מיר האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט און דער קאַפּראַל האָט אָנגע-הויבן שטויסן דעם אַלטן, אָן יעדער סיבה און דער-לאַנגט דעם אַלטן שרענסקער קלעפּ מיט דער קאַלבע פון דער ביקס. אין דעם מאַמענט האָט זיך גע-עפנט די טיר און עס איז אַריין נאָך אַ זעלנער און דעם ערשטן סאַלדאַט אַרויסגעפירט אין דרויסן. אין דער רגע האָבן מיר דערהערט אַ ביקסן-שאַס. פון דער תקופה געדענק איך נאָך אַ געשעעניש, וואָס איז מיר שאַרף געבליבן אין זכרון. דער פאַר-טרעטער פון סטאַראַסטע האָט איינמאל ביינאַכט געטראַפן אין גאַס אַ שכורן פּוילישן מויער-אַרבעטער, האָט ער גערופן פּאָליציי און זיי האָבן דעם אַרבעטער אַזוי אַכזריותדיק צעשלאָגן אַז ער איז געלעגן אַ לאַנגע צייט אין אַ געפערלעכן צושטאַנד. אַז דעם מויערערס חברים זיינען פון דער געשיכטע געוואָר-געוואָרן, האָט מען אויף צומאַרגנס אַרומגערינגלט דאָס הויז פון דעם סטאַראַסטעס פאַרטרעטער, דורכ-געריסן די פּוילישע שמירה, און דעם פאַרטרעטער אַזוי צושלאָגן, אַז ער איז אינגאַנצן געווען באַגאַסן מיט בלוט. אָפּגעראַטעוועט האָט מען אים פון זיכערן טויט נאָר אַדאַנק דעם וואָס דער סטאַראַסטע אַליין האָט אים, זיין פאַרטרעטער, אַרעסטירט. פאַרשטייט זיך נאָר למראית עין. עטלעכע שורות רייטער-פּאָליציי בראש, פּוסגייער אַרום און אַרום אין מיטן דער שטאַרק צעשלאָגענער וויצע-סטאַראַסטע, אין די זייטן אָן אויפגערגטער המון וואָס וואַרפט נאָך שטיינער אין דעם צושלאָגענעם, אַזוי האָט מען אים געפירט דורך דער גאַנצער שטאַט, פון עק פלאַצקער גאַס ביז סוף וואַרשעווער אַריין אין טורמע. די שטי-מונג אין שטאַט איז געוואָרן אַ נערוועזע, דער עיקר ביי דער יידישער באַפעלקערונג. מען האָט פּלוצלונג דערפילט, אַז די מאַכט האָט זיך צעטרייסלט. איז וואָס וועט זיין?... נאָך אין זעלבן טאָג, אַז דער פּאָליציי-קאָמיסאַר איז צוריק געקומען אין שטאַט

אַ גרויסער סומע געלט ווערן די חברים באַפרייט
ביון פּראָצעס, צו וועלכן מיר האָבן אויך געברענגט
אַ פּלאַצקער אַדוואַקאַט.

דער שטרייק מיט די משפּטים אַלס צולאַג, האָבן
אונדז מאַטעריעל אָפּגעשוואַכט, אָבער מיר האָבן דעם
קאַמף געווינען און געשטאַרקט אונדזער אַנזען אין
שטאַט אַזוי, אַז באַלד דערנאָך פירן מיר דורך אַ
לויף־העכערונג. קלאָר אַז עס איז נישט געווען אַזוי
לייכט, ווייל אויך דעם אַרבעטער האָט מען געמוזט
אַגטירן און אויפקלערן, אַז עס איז מענטשלעכער
און בעסער צו אַרבייטן אַכט שעה אין טאָג אַנשטאָט
10–12. געווען אַרבעטער וואָס האָבן אין צייט פון
שטרייק גענומען אונדזער געלט־שטיצע און שפעטער
זיך פאַרשלאָסן אין הויז פון אַרבעטסגעבער און
דאַרטן פאַר אים געאַרבעט.

בערך אין דער זעלבער צייט גרינדן מיר די
געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער“. דעם לאַ-
קאַל האָבן מיר דאָן אין וואַרשעווער גאַס קעגנאיבער
דער גרויסער שול. עס ווערן איינגעאַרדנט אָוונט־
קורסן פאַר לייענען און שרייבן מיט עפנטלעכע פאַר-
לעזונגען. די פּאָליציי, וואָס האָט אונדז קיינמאָל נישט
געשוויגט פאַרשטאַרקט איצט אירע באַזוכן אין לאַקאַל
און אויך אין די פּריוואַטע היימען פון אונדזערע
חברים. בכלל האָט זיך די פּלאַנסקער פּאָליציי באַ-
צויגן צו לינקע פּועלי ציון לויטן כלל פון „כבדהו
וחשדהו“. פון איין זייט אונדז שטאַרק געהיטן און
פון דער צווייטער געוואָלט אויסזען ווי אַרבעטער־
פריינט. געווען אַ שטיקל צייט ווען דער פּלאַנסקער
פּאָליציי־קאָמיסאַר — דאַכט זיך, ער האָט געהייסן
עבערט — האָט געפרוווט גיין אויפן וועג פון צאָריש
רוסישן זשאַנדאַרם — פּאַלקאוויק זובאַטוב. ער
פלעגט זיך פּאָזיטיוו באַציען צו אונדזערע עקאָנאָ-
מישע פּאַדערונגען. נישט גשטערט ווען אונדזער
קאַמף איז געווען געווענדעט קעגן די אַרבייטס-
געבער. איך געדענק אויך אַ פּאַל, ערב פון ערשטן
מאי ווען ער האָט אונדז צוגעזאָגט נישט שטערן
דעמאָנסטראַציען אויף די פון אים אָנגעצייכנטע גאַסן.
מיר האָבן דעמאָלט באַשלאָסן די עצה אָנצונעמען
און זיך באַנוגנט מיט אַ מיטינג אין אייגענעם קלוב.

לינקע פּועלי ציון זיינען אויך געווען טעטיק אויף
אַנדערע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן ביי דער
מיטהילף פון סימפּאַטיקער און פריינד. האָט ביי
אונדז אַ לאַנגע צייט עקזיסטירט אַז אַרטיסטן־טרופע,
וואָס פלעגט שטעלן פיעסן. מיר האָבן געשאַפן אַ
ספּאָרט פאַראיין „שטערן“ וואָס האָט אַנטוויקלט אַ
ברייטע טעטיקייט אויף פאַרשידענע געביטן, געשאַפן
אַ פוטבאָל־סעקציע. און אַן אייגענעם אַרקעסטער.

ענג אַלעמען אויפצונעמען און די „יוגנט“ וואָס ווערט
אין דער צייט געגרינדעט, מוז עפענען אַן אייגענעם
לאַקאַל אויף פולטוסקער גאַס. איך געדענק די יום־
טובדיקע שטימונג ווען מיר זיינען אַריין אין „יוגנט“
לאַקאַל. אין אָונט זיינען מיר געזעסן און אומ־
געדולדיק געוואָרט דאָס אַנקומען פון „יוגנט־קעמפער“,
מיר האָבן נישט פאַרגעפילט אַז עמעצער וועבט אַרום
אונדז אַ פּראָוואַקאַציע. די צייטונג איז געקומען, מען
כאַפט זי לייענען, ערשט עפנט זיך די טיר און עס
קומט אַריין די פּאָליציי, קאָנפּיסקירט דעם גאַנצן
פאַק צייטונגען און אַרעסטירט עטלעכע חברים. באַלד
איז מען געוואָרן געוואָרן, אַז עס איז געווען אַ
מסירה פון אַ יידישן געהיים־אַגענט „חזקעלע ליולקע“
וואָס האָט געדינט אין דער פּאָליציי. איך געדענק
גוט אַז נאָך אין דער זעלבער נאַכט האָט ער באַקומען
זיין פאַרדינסטן פסק. די פּלאַנסקער פּאָליציי וואָס האָט
זיך פאַר אים געוואָלט אָננעמען, האָט נעבעך אומ־
זיסט געזוכט אַ גאַנצע נאַכט די חברים וואָס האָבן
„ליולקע“ אָנגעבראַכן די ביינער.

די צייט איז געווען אַן אומרויאַקע, עס איז געווען
מלחמה־צושטאַנד צווישן אויפקומענדיקן פוילן מיטן
באַלשעוויסטישן רוסלאַנד. אַסך חברים ווערן מאַר-
ביליזירט אין מיליטער, אַנדערע פאַרן אַוועק, די
פּאָליציי שליסט דעם „אַרבייטער־היים“, די השפּעה
איז אַזוי טיף, אַז אויף קיין איין מאַמענט ווערט נישט
איבערגעריסן די טעטיקייט אין די שפּעטערדיקע יאָרן
פון דער פּועלי ציון אין פּלאַנסק. אַ ביסל שפעטער
נעמען מיר אַרגאַניזירן דעם פּראָפּעסיאָנעלן פאַראיין
פון די באַקליידונגס אַרבעטער. דאָס איז נישט אַזוי
לייכט געווען ווייל דער צענטראַל־קאָמיטעט פון דעם
פאַראיין איז אין די הענט פון „בונד“ און זיי איילן
זיך נישט לעגאַליזירן אונדזער נאָדל פאַראיין. ערשט
נאָך עקשנותדיקן וואָרטן באַקומען מיר די דערלוי-
בעניש אויף עפענען די אַפּטיילונג. אַ דירה דינגען
מיר ביי הענעך קריגער אויף פּלאַצקער גאַס, מיר
זאַמלען ביכער און עפענען צוריק די ביבליאָטעק.
מיר אַנטוויקלען אַ שטאַרקע טעטיקייט און דורך אַ
קורצער צייט ווערן אַרגאַניזירט ביז 400 שניידער־
אַרבעטער מיט כּאַלופּניקעס. מיר גרייטן זיך צו אַן
אַקציע פאַר אַן אַכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. די
אַרבעטסגעבער זיינען עקשנותדיק קעגן. און עס
ברעכט אויס אַ שטרייק. דער לאַקאַל פון פאַראיין
איז צו ענג און מיר האַלטן אָפּ אונדזערע פאַרזאַמ-
לונגען אין אונטערשטן בית המדרש. דאָס רופט אַרויס
פאַרדראָס ביי אַ טייל יידן אין שטאַט. פּאָליציי הייבט
זיך אַן אַריינמישן אין נאָמען פון אַרדענונג און זיי
אַרעסטירן צוויי חברים מיט אַ חברטע און מען שיקט
זיי אַוועק אין פּלאַצקער טורמע. פאַר אַ קויציע פון

ישראלדיקן אַרבעטער־קאָנגרעס, וואָס איז פאָגעקומען אין יאָר 1930 אין בערלין. צו די וואָלן זיינען געגאנגען רעכטע און לינקע פּוּעלי־ציון דורכן פאַר־קויפן ספּעציעלע וואָל־קאַרטן, וואָס האָבן געגעבן די רעכט אויף שטימען צום קאָנגרעס. די ווייט גרעס־טע צאל שטימען האָבן דאָן באַקומען לינקע „פּוּעלי־ציון“.

אין די בריוו וואָס איך פלעג באַקומען פון מיינע ברידער און חברים, שוין זייענדיק אין ארץ ישראל, האָב איך געזען דאָס כסדרדיקע וואַקסן פון אונדזער השפּעה אין פלאַנסק. די חברים אַרגאַניזירן די טרעגער־אַרבעטער און פירן דורך מיט דערפאָלג עטלעכע אַקציעס. אין די קהלה־וואָלן אין שטאָט וואָס קומען פאַר אין 1936 באַקומען מיר 2 מאַנדאַטן. אויך ביי די שפּעטערדיקע וואָלן צום שטאַט־ראַט — נישט געקוקט אויף די פּאָליטיאישע שיקאַנעס — באַקומען מיר פון 8 מעגלעכע פלעצער גאַנצע פיר פאַרטערטער. אין עטלעכע יאָר שפּעטער איז געקומען — דער אונטערגאַנג פון פוילישן יידנטום — דער נאַציסער מאָרד און דערמיט דער אונטערגאַנג פון דעם יידישן פלאַנסק.

אונדזער טעטיקייט איז תמיד אָפּגעשוואַכט געוואָרן צוליב די אויסוואַנדערונגען. מיר האָבן זייער אַפט געפראָוועט אָפּפאַר־באַנקעטן. דאָס פלעגט נישט איינ־מאַל צוטרייסלען אונדזער טעטיקייט.

דאָכט זיך, אַז עס איז געווען אין 1925. לינקע פּוּעלי ציון אין פוילן האָבן געפירט אַ ביכער־זאַמלונג פאַר דער אַרבעטערשאַפט אין ארץ ישראל. האָבן מיר צונויפגענומען ביכער וואָס זיינען געבליבן פון דער אַמאַליקער „אַרבעטער־היים“ און צוגעטראָגן אונדזער פלאַנסקער טייל צו דער זאַמלונג. נאָך היינט דערקען איך אונדזערע ביכער אין דער ירושלימער מלאַך־ביבליאָטעק און האָב דערביי דאָס געפיל ווי עס איז אַפּעראַטעוועט פון אַ שרפה. נאָך דער אַקציע האָבן די יידישע „רויטע“ אויפגעהויבן אַן אַלאָרם: „פּע־צעקעס פאַראַרעמען דאָס גייסטיקע לעבן פון יידישן אַרבעטער אין פלאַנסק!“ עס זיינען געווען הייסע וויכוחים אַרום דעם ענין וואָס האָבן אַנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט.

די לעצטע אַקציע פון „פּוּעלי־ציון“ פאַר מוין עולה זיין איז געווען די וואָל־קאָמפּאַניע צום ארץ־

די „בנות ציון“ אַרגאַניזאַציע אין פלאַנסק

דאס „פינפטע יאר“ אין פלאנסק

ווי גמרא און מען האט זיך פאראינטערעסירט מיט די שפראכן פון לאנד און אויך מיט דער דייטשער שפראך, די שפראך פון דער השכלה.

עס איז אויסגעבראכן א גרויסער און היציקער קאמף און דער סוף איז געווען, אז מען האט די גרינדער פון אט דעם חדר געלייגט אין חרם. איך האב נישט געהערט אז מען זאל זיי האבן מחרים געווען מיטן גאנצן קלאפערגעצייג, איך האב יא געהערט אז זיי האבן נישט געקאנט דאווענען אין די בתי מדרשים אדער אין דער גרויסער שול. זיי האבן דעריבער געשאפן אן אייגענעם מנין אדער „שטיבל“ (נישט אויסצוטוישן מיט די חסידישע „שטיבלעך“).

מיין פאטער איז געווען איינער פון די יינגלעך וואס האבן געלערנט אין דעם מאדערנעם חדר, און קאן זיין, אז טאקע דארט האט ער זיך אויסגעלערנט רוסיש און פויליש און א גוטן העברעיש.

איך האב געהערט לעגענדעס וועגן פראנצויזישע סאלדאטן וואס זענען פארבייגעגאנגען אונדזער שטעטל מיט נאפאלעאן אין זיין מארש אויף מאסקווע. מען האט מיר אנגעוויזן אויף א גרויסן שטיין אויף וועלכן די פראנצויזישע קאמאנדירן האבן אויסגעקריצט אן אויפשריפט, אז זיי זענען פארבייגעגאנגען און גערוט אין פלאנסק.

די אָנגעצונדענע השכלה־ליכט זענען מער נישט אויסגעלאָשן געוואָרן. זיי האבן זיך נאך מער צעלויכטן אין לויף פון דער צייט. עס איז נישט געווען מער קיין זעלטנהייט צו זען יידן לייענען א העברעישע צייטונג אדער א פוילישע. דאס איז געווען די צייט איידער עס איז געבוירן געווארן די ערשטע יידיש־טעגלעכע צייטונג דער „פריינד“.

עס איז אויפגעקומען די חובבי ציון באַוועגונג. איינער פון די טאלענטפולע רעדנער פון יענער צייט אין שטעטל איז געווען יצחק יעקב אסתרואן. א שוחט. ער האט געהאט סמיכות אויף רבנות, אבער

געשיכטע איז נישט לייכט צו שרייבן אפילו פאר א היסטאריקער, בפרט פאר איינעם וואס האט נישט די מינדסטע פרעטענזיע אויף דערויף. צו אלעם ערשט דארף מען האבן פאזיטיווע פאקטן און דאקור מענטן, און דאס האב איך לגמרי נישט. איך מוז זיך דעריבער פארלאזן אויף מיין זכרון. אויף וויפל דער זכרון וועט מיר דינען וועל איך פרווון איבערגעבן א ביסל דערינערוינגען פון דער נישט לאנגער פאר־גאנגענהייט.

מיר איז באקאנט אז פלינסק אדער פלאנסק אדער גאר פלינצק, האט א רייכע געשיכטע פון קנאפע טויזנט יאר. איך האב געהאט געלייענט מיט יארן צוריק ביי נח פרילוצקין, אז די יידישע קהילה אין פלאנסק איז געבוירן געווארן כמעט אין דער זעלבער צייט ווען פוילן האט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן — ארום טויזנט יאר צוריק.

דאס אליין גיט פלאנסק א חשובן פלאץ אין דעם יידישן לעבן פון פוילן.

אלס קינד האב איך געהערט אסך „שפאנענדע“ געשיכטעס פון מיינער א באַבע וועגן דעם לעצטן פוילישן אויפשטאנד, ווי אזוי עס האט זיך געהויבן די מערכה פון דעם אויפשטאנד און געפאלן, ביז די רוסישע הערשער האבן אים אין גאנצן דערשטיקט אין בלוט. אזוי האב איך געהערט, אז די צארישע מאכט האט אויפגעהאנגען א ייד פאר העלפן די אויפ־שטענדלער און אז לויט דעם יידישן דין האט מען אים מקבר געווען נעבן פלויט, אויפן בית עלמין.

איך האב אויך צו דערציילן וועגן גרויסע מחלוקות פון די רעליגיעזע פאנאטיקער פון פלאנסק מיט די ערשטע משכילים. ווען די משכילים האבן אראפ־געבראכט א מאדערנעם מלמד פאר דעם „נייעם“ חדר וואס זיי האבן דאן געעפנט איז אויסגעבראכן ממש א „מלחמה“. מען דארף נישט מיינען, אז דער חדר איז אפגעטראטן פון עכטע יידישקייט, חלילה. מער נישט, מען האט אָנגעהויבן לערנען מער תנ"ך

לערנען לייענען און שרייבן. אלע ווילן ווערן בא-
ווסטזיניק.

די מאסן זענען געווען גרייט צו גיין אין פייער
אויפן באפעל פון דעם פארשטייער וועמען זיי האבן
גארנישט געקאנט. עס איז געווען גענוג צו פאר-
שפרייטן פון מויל צו מויל א ווארט אז דער פאר-
שטייער איז געשיקט געווארן פון צענטראל-קאמיטעט
און מען האט אים געפאלגט בלינדערהייט.

אט אזוי איז דער „בונד“ געבוירן געווארן אין
אונדזער שטעטל. עס זענען געקומען פון נאָוואָדוואַר
צוויי יונגע לייט אין רובאַשקעס. מיר האבן זיי
געדארפט אויסבאָהאלטן, אז די פאליציי זאל זיי
נישט זען. זיי האבן זיך אָבער ווייניק געהיט. אויך
מיר, פלאַנסקער האבן איבערגענומען די רובאַשקע-
מאַזע און זיי געטראָגן מיט טראָלדן.

איך האב זיך מיט די שלחנים באַגעגנט ווייל איך בין
שוין דאָ געווען מיט דער באַוועגונג. מיר באַשליסן
צו רופן דעם ערשטן מאַסן-מיטינג. מען לאָזט וויסן
די אַרבעטער: די שניידער, שוסטער, די סטאַליאַרס,
טרעגער, די קצבים, די בעלי-עגלות און אַנדערע,
אז עס וועט פאַרקומען אַ פאַרזאַמלונג פרייטיק-צו-
נאַכט נאָכן עסן אויפן אַלטן פאַרלאָזענעם פוילישן
צמענטאָזש. אויפן וועג קיין ווישעגראַד.

צו דער באַשטימטער צייט האבן געצויגן גאַנצע
גרופעס צום דעם פלאַץ. מען האט אַוועקגעשטעלט
„דיושורנעס“ און זיי אַנגעזאָגט צו היטן.

אין שטאָט האט מען געוויסט וועגן דעם קאַנ-
ספיראַטיוון מאַסן-מיטינג. מען האט וועגן דעם גערעדט
אַפן אין דעם פאַדערשטן בית המדרש פון די בעלי
מלאכות און אין דער שול. אלע האבן געוויסט, אויסער
די פאליציי. דאָס איז געווען אַ באַווייזן פון דער לאַיאַל-
קייט פון די איינוווינער.

די רעדנער אויף דעם מאַסן-מיטינג זענען געווען
הערשל הימלפאַרב, וועלכער געפינט זיך יעצט אין
ניו-יאָרק, און דודל פאַריזער. ער האט געקראָגן דעם
צונאַמען ווייל ער איז געווען אַ קורצע צייט אין
פאַריז. (עס האט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן אז ער
איז געווען מיינער אַ קוזין).

די נאַכט איז געווען אַ קילע. עס איז געווען נאָענט
צו די ימים נוראים. די לבנה האט זיך געהאַט באַהאַלטן.
די פאַרזאַמלטע זענען געזעסן אויף דער פייכטער
ערד מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס. איך האב געדאַרפט
זיין, וואָס מען רופט היינט, דער פאַרויצער. דער
ערשטער רעדט דודל. זיין רעדע האט געדאַרפט זיין
אַ „טעאַרעטישע“. דער עולם האט דעמאָלט זיך ווייניק
פאַנאַנדערגעקליבן אין די טעאַריעס. דערנאָך האט
גערעדט הערשל. ער איז געווען אַ מאַסאַווער רעדנער.
ער רעדט זאַכלעך און מיט פייער. ער באַנוצט איינ-

ער האט נישט געוואלט ציען חיונה פון רבנות נאָר
פון אַרבעט.

אסתרזאָן איז צוגעשטאַנען צום ציוניזם און
דערפאַר האבן די פרומע פאַנאַטיקער אויפגעהויבן
קעגן אים אַ מלחמה און דער רעזולטאַט איז געווען
אז ער האט געמוזט אַוועק פון פלאַנסק. ער איז
איינגעלאָדן געווארן קיין ניו-יאָרק כדי צו ווערן דער
גייסטיקער פירער, דער רב פון דער פלאַנסקער שול
וואָס איז דאָן אויסגעבויט געווארן. מיין פאָטער האט
וועגן דעם געהאַט געשריבן צו זיין ברודער וועלכער
האט זיך שוין געהאַט געפונען אין אַמעריקע, און
דער שוחד יצחק יעקב אסתרזאָן איז געווארן רב
פון דער פלאַנסקער שול אין ניו-יאָרק.

ער האט אַנגעהאַלטן דעם כסא הרבנות אַ לאַנגע
צייט. עס האט נישט לאַנג גענומען און זיין רום
איז באַקאַנט געווארן אין ניו-יאָרק. מיר איז נאָך
אויסגעקומען מיט אים זיך צו טרעפן אויף מיינעם
אַ באַזוך אין ניו-יאָרק אָבער ליידער איז ער אַוועק-
גענומען געווארן פון אונדז פאַר דער צייט.

מען טאָר נישט פאַרביילאָזן די טראַגישע פאַ-
סירונג מיט דעם חזן און גרויסן מנגן, וואָס איז געווען
באַקאַנט אַלס אליהו־נבֿקע. עס איז געווען אַנגענומען.
אז ביי אַ חזן איז מען נישט בודק צי זיינע ציצית
זענען פון לויטער תכלת. די פרומע האבן אָבער
דערשנאַפט, אז דער חזן פירט זיך „גוייש“, דאָס
וואָס זיין ווייב איז געגאַנגען אין די אייגענע האָר-
האַט מען שוין פאַרקוקט, אָבער די רעליגיעזע פאַ-
נאַטיקער האבן אַרויסגעשיקט זייערע „סישטשיקעס“
און זיי האבן אויסגעפונען, אז די חזנטע האט פריי-
טיק צו נאַכט, פאַרן שלאָפן גיין, אויסגעלאָשן די
גרויסע לאַמפּ אין זייער היים.

דער חזן האט מער נישט געקאַנט בלייבן אין
פלאַנסק. די פאַנאַטיקער האבן אים פאַרטריבן. זיי
האבן אים אויך נאָכגעשפירט אין פראַגע וווּ ער
האט געקראָגן אַ נייע שטעלונג אין דעם דאָרטיקן
גרויסן בית המדרש. ער האט אויך אין פראַגע פאַר-
לאָזן זיין שטעלע. וואָס איז מיט אים געווארן שפּעטער
איז מיר נישט באַקאַנט.

אויך איז פלאַנסק איז געווען גרייט דער באַדן
צו דער רעוואָלוציע 1905—1906. פלאַנסק, ווי די
גאַנצע רוסישע אימפעריע איז אַרומגעכאַפט געווארן
פון אַ רעוואָלוציאָנערן פייער וואָס קיינער האט
נישט געקענט אזוי לייכט אויסלעשן.

די מאַסן האבן געדורשט נאָך וויסן, נאָך אויפ-
קלערונג. עס אַנטשטייען קלענערע אָדער גרעסערע
גרופן און איינער לייענט פאַר זיי די נייעסטע בראַ-
שורן אָדער פראַקלאַמאַציעס. אַ סך הייבן זיך אָן

קאוויץ, און ווי נאָר עס איז אָנגעקומען די ידיעה, אז אַ באַלעבאָס האָט שטאַרק צעשלאָגן אַ סטרייקער איז באַשלאָסן געוואָרן אז מען וועט דעם באַלעבאָס דאָס נישט פאַרשווייגן.

די סטרייקער האָבן אויפגעזוכט דעם באַלעבאָס, דעם שלעגער, און עס איז אויסגעבראָכן אַ גרויס געשלעג. פּאָליציי האָט אַרויסגערופן סאַלדאָטן. זיי האָבן אַרומגערינגלט דעם מאַרק פון אַלע זייטן. מען האָט דורכגעפירט אַרעסטן.

צום משפט האָבן מיר געשטעלט דעם באַווסטן פּוילישן אַדוואָקאַט לאַנטשינסקי. לאַנטשינסקי האָט געהערט צו דער נאַראַדאָווער דעמאָקראַטיע, אָבער ער איז נישט געווען קיין אַנטיסעמיט. דער פירער איז געווען דער דאָקטאָר-מעדיצין רוטקאוויטש. ער האָט נישט ליב געהאַט קיין יידן, כאָטש די גרעסטע צאָל פון זיינע פאַציענטן זענען געווען יידן. לאַנטשינסקי האָט נישט געוואלט נעמען קיין געלט פאַר דער פאַר-טיידיקונג. מען דאַרף בלויז באַצאלן פאַר די מאַרקעס אויף די פאַפירן וואָס ער האָט צוגעשטעלט אין געריכט.

לאַנטשינסקי מאַכט אַ געלונגענעם שריט. ער ווירקט אויס אז דער פּראָצעס זאָל פאַרקומען שמחת-תורה אין אַוונט ווען יידן גייען יו די הקפות. מען האָט אויך גערעדט אז מענטשן פון פ.פ.ס. האָבן געדראָט דעם ריכטער ליאָנאוויטש, אז ער זאָל קיינעם נישט פאַרמשפטן, אויב ער וויל בלייבן מיט גאַנצע ביינער. מען האָט דעם ריכטער אָנגעוויזן אז ער קאָן אויסלאָזן זיין גאַנצן כּעס אויף דעם פרעמדן פון פּלאַצק מיר האָבן דעם „פרעמדן“ שוין לאַנג געהאַט אַוועקגעשיקט פון שטאָט אויף אַ פּויעריש הייז וועגעלע. דער ריכטער וועלכער האָט זיך געהאַט גע-שמדט פון אַ רוימישן קאַטאָליק אויף אַ פּראַוואַסלאַווי-נעם, איז נישט געווען באַליבט ביי דער פּוילישער באַפעלקערונג. דער ריכטער האָט פאַקטיש נישט גע-האַט קיין ברירה ווי אַלעמען צו באַפרייען, ווייל קיינער פון די באַלעבאָסן איז דאָך נישט געקומען שמחת-תורה אין געריכט.

דאָס איז געווען דער איינציקער גרויסער איינציג-דענט בעת דער רעוואָלוציע פון „פינפטע יאר“.

מען האָט מיט יאָרן שפּעטער דערציילט וועגן אַ זעלבסטשויץ און אז מען האָט זיך געגרייט צו אַ פאַרטיידיקונג קעגן אַ פאַגראַם. איך געדענק ווי מען האָט גערעדט אז מען האָט באַקומען איינעם אָדער צוויי „ברוינינגס“, און אז מען האָט זיי באַהאַלטן הינטער דער פּאָדלאָגע פון דעם סאַדעוואַסער-ביידל אין מאַרק. אויף וויפל מיר איז אָבער באַקאַנט איז אין פּלאַנסק קיינמאל נישט פאַרגעקומען קיין פאַגראַם.

פאַכע ווערטער. אין מיטן קומען צו לויפן צוויי פון די היטערס, פאַרשאַפּעט, מיט געשרייען, אז עס קומען אַן פּאָליצייאַנטן.

די מאַסע איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען. באַלד האָט מען אָבער אויסגעפונען, אז ס'איז געווען אַ נישט-באַגרינדעטער ליאַרעם. די היטער אונדזערע, האָבן זיך, קענטיק, דערשראָקן פאַר דעם גערויש פון די בלעטער.

אין יענער נאַכט איז דער „בונד“ געבוירן געוואָרן אין פּלאַנסק. די מאַסן זענען צוגעשטאַנען צום בונד און גרייט געווען אויף מסירת נפש. איך געדענק אַ פּאַל ווי עס איז צוגעקומען צו מי' איינער פון די פיינע יונגעלייט פון אַ באַלעבאָטישער היים און מיר פאַרטרויט אַ סוד, אז ער איז גרייט „אָוועקצולייגן“ אַ פּאָליצייאַנט, אויף וועלכן מען האָט אָנגעוויזן, אז ער פאַרפאַלגט יידן און ספּעציעל יונגוואַרק, אויף וועמען עס פאַלט אַ פאַרדאָכט אז זיי זענען רעוואָלוציאַנערן. עס זענען אַוועקגעפאַרן הימלפאַרב און פאַריזער און עס איז געקומען אַ פאַרשטייער פון פּלאַצק. איך געדענק ליידער נישט זיין נאָמען, איך געדענק נאָר זיין אויסזען. ער איז געווען קליינגעוויקסיק און גע-האַט אַ הויקערל אויף דער רעכטער זייט.

עס ווערט גערופן דער ערשטער סטרייק פון אַלע אַרבעטער. דער סטרייק איז גערופן געוואָרן דאַנערשטיק ביינאַכט. די פּאָדערונגען זענען געווען: אַז אַכט שעהדיקער אַרבעטס-טאָג און אַ העכערונג פון די לוי-נע. אַזוי ווי פרייטיק איז סיי ווי געווען אַ קליינער אַרבעטס-טאָג, איז דער טאָג אַריבער רואיק. אין לאַנד האָט שוין דאָן געהערשט אויסנאָם-צושטאַנד. עס קו-מען-אָן פרישע סאַלדאָטן אין די קאַזאַרמעס, אויף דער וואַרשעווער גאַס. די צאָרישע מאַכט האָט זיך אַפּשר נישט בלויז געגרייט קעגן די יידישע בונטאָוויטשיקעס ווי קעגן די פּויעריש פון די אַרומיקע דערפער און קעגן די פּוילישע אַרבעטער. עס איז געווען אַן אַרגאָ-ניזאַציע צווישן די פּוילישע אַרבעטער. אויף צו מאַרגנס, שבת נאָכן טשאַלנט, האָבן זיך באַלעבאָסן און אַרבעטער געטראָפן אין דער גרויסער שענק אין מיטן מאַרק און עס איז אויסגעבראָכן אַ העפטיק קריי-געריי צווישן אַ סטרייקער און באַלעבאָס. וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסן שניידער-טאַנדייט. ער איז געווען אַ חוצפּהניק און פלעגט רעדן תמיד פרעך צו זיינע אַר-בעטער. ער האָט אָבער דעמאָלט אָנגעטראָפן אויף סטרייקער וואָס האָבן מער נישט געוואלט אַריבער-טראָגן קיין באַליידיקונגען, און אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט, ביז עס איז אויסגעבראָכן אַ געשלעג. עס איז גראָד דאָן פאַרגעקומען אַ זיצונג אויף אַ בוידעם פון אַ דירה אין דעם קליינעם געסל, וואָס האָט געפירט צום „ביי-

*

ווי שוין דערמאנט זענען צווישן די ערשטע אַנ־צושליסן זיך אין „בונד“ אין פלאגוסק, געווען די טרע־גער און די פשוטע אַרבעטער. איינער פון די טרעגער אין געווען אַ שיינער און געזונטער יונג. די פריזיער־געזעלן פלעגן אַט דעם שיינעם טרעגער איינרעדן, אַז ער וועט ווערן אַ חתן פאַר אַ טאַכטער פון איינעם פון די רייכסטע לייט אין שטאָט. אַזוי ווי ער איז נישט געווען קיין איבערגעשפיצטער, האָט ער זיי געגלייבט און ער האָט זיך אָנגעטאָן אין זיינע בגדי שבת אין דער וואַכן און זיי האָבן אים געמאַכט אַ גרויסע פריזור און ער האָט נישט געוואָלט מער אַרבעטן. אויף דער פראַגע פאַרוואָס ער גייט אַוועק פון „בונד“ ווו ער האָט געדינט מיט לייב און לעבן, האָט ער געענטפערט, אַז עס פאַסט נישט פאַר דעם צוקונפטיקן איידעם פון דעם גביר, צו זיין אַ בונדיסט...

ען זענען אָנגעקומען די צייטן פון דער פינצ־טערע רעאַקציע. מיינע עלטערן האָבן זיך שטאַרק געשראַקן אַז איך זאָל נישט פאַרשיקט ווערן קיין סיביר. זיי האָבן פאַר מיר געהאַט באַזאָרגט אַ ביי־לעט קיין אַמעריקע, און עס האָט געהייסן, אַז ווען עס וועט זיך איינשטילן, וועל איך דאָך קענען קומען צוריק.

דוד גרין, און אַ גרויסע גרופע, צווישן זיי שלמה צמח און שלמה לעווקאוויטש זענען אַוועק קיין ארץ־ישראל, אַנדערע האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע און אין פאַרשיידענע לענדער פון אייראָפּע.

דאָס ליכט פון אַ געזעלשאַפטלעך יידיש לעבן אין פלאַגוסק איז נישט אויסגעלאָשן געוואָרן ביזן לעצטן טאָג פון פלאַגוסקער געטאָ.

עס זענען פאַרגעקומען דיסקוסיעס מיט די פועלי־ציון וועלכע האָבן דאָן נישט געצויגן קיין גרויסע מאַסן אַרבעטער. זיי האָבן געהאַט אַ היפש ביסל פון די בית־מדרש־בחורים אויף זייער זייט. די ערשטע גרויסע דעבאַטע איז פאַרגעקומען אַ פרייטיק־צונאַכטס אין נייעם בית־מדרש, נאָכן עסן. די דיסקוטאַנטן זענען געווען דוד גרין (דער איצטי־קער פרעמיער דוד בן־גוריון) און הערשל הימלפאַרב. ביידע רעדנער האָבן זיך שטאַרק געהיצט און דער עולם איז געווען צעטיילט. די אָנהענגער פון פועלי־ציון האָבן געשטיצט דודטשע גרינען און די אָנהענגער פון „בונד“ האָבן געשטיצט הערשלען.

איך וויל דאָ אונטערשרייבן אַז די בונדיסטן זענען נישט געשטערט געוואָרן פון די באַלעבאַטים און אַוואָדי נישט פון דעם דעמאָלטדיקן רב ר' יחזקאל מיכלזאָן. איך האָב וועגן דעם געפירט אַ קאַרעס־פאַנדעניץ מיט מ. שמן פון קאַנאַדע, נאָכדעם ווי עס איז דערשינען זיין ביכל „די ביאַגראַפיע פון אַ וואָר־שעווער רב“. דער רב מיכלזאָן איז אַוועק פון פלאַגוסק קיין וואַרשע, ווו ער איז געווען באַרימט אַלס איינער פון די גרויסע רבנים פון זיין דור. שמן שרייבט אַז רב מיכלזאָן איז געווען שטאַרק קעגן די בונדיסטן. אויף ווי ווייט מיר איז די זאך באַקאַנט, איז ער קיינמאָל נישט אַרויסגעטראָטן קעגן אונדז. איך האָב אים געקאַנט פון מיין פריער יוגנט. זיינער אַ זון, וועלכער איז איצט אין דרום־אַפריקע, האָט צוזאַמען מיט מיר געלערנט ביי זאַלען. איך פלעג פון צייט צו צייט אַריינקומען אין זיין גרויס הויז הינטער קאַס־מאַנס הויף.

דער „ארבעטער היים“

ווענט פונעם לאקאל זענען דורך מיין ברודער שמחה באצירט געווארן מיט קונסטמאלערייען, און באהאנגן גען מיט בילדער פון ב. באראכאוו, מאקס נאָרדוי און ד״ר הערצל. אין אַ דעקאָרירטן זאַל איז דורכגעפירט געוואָרן דער ערשטער געזאַנג־קאַנצערט, דיריזשירט דורך מיין ברודער שמחה און פישל, און אַ קליינקונסט־פּראָגראַם מיטן אַנטייל פון חנא ראָזענבערג. מיטן איינגעפלאַסענעם פּראָפּיט איז געווען צו דעקן די ערשטע הוצאות. חברים סטאַליערס האָבן געמאַכט בענק, טישן, אַ טריבונע. און דער לאַקאַל האָט באַקומען אַן אויסזען פון אַ לייטישן פאַראיין. ספּאַנטאַן האָבן זיך זייער אַ סך פאַרשריבן פאַר מיטגלידער. ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַזוי פיל מיטגלידער, אַז די דריי צימערן פון דער אַרבעטער־היים זענען געוואָרן צו קליין אַריינצונעמען אַזאַ גרויסן עולם. וואָס האָט מאַסנווייז געשטראָמט אויף אונדזערע קולטור־אָונטן און אונטערנעמונגען.

די אויסגעברייטערטע טעטיקייט איז דערמאָגלעכט געוואָרן אַדאָנק דער פינאַנציעלער מיטהילף, וואָס איז געקומען דורך דער אַמאַטאָר־גרופע וואָס האָט זיך געשאַפן ביים פאַראיין. דער דראַמקרייז האָט דורכגעפירט קינסטלערישע טעאַטער־פאַרשטעלונגען און קליינקונסט־אָונטן. מיר האָבן אויפגעפירט דעם „ישיבה־בחור“, הירשביינס „פוסטע קרעטשמע“, גאָר־דינס „דער ווילדער מענטש“.

דער פּלאַנסקער ישוב האָט אָפּגעשאַצט ווי געהער־ריק די קינסטלערישע לייסטונגען פון דער אַמאַטאָר־טרופע, און געקומען מאַסנווייז אויף די פאַרשטעלונגען. אינעם דראַמקרייז האָבן זיך באַטייליקט די פרויען: אסתר אינוועשטאַזש, איטקע פּעפּעראַוויטש, עלקע בלום, שרה־טשע אינוועשטאַזש מיין לעבנס־באָגלייטערין, רבקה פשיגאָדאָ, יוכבד מילער. אין דער מענער־גרופע האָבן זיך געפינען: שמחה און יצחק־אהרן טאָוב, מאַטל מיכעלזאָן, מאַטל ראָטבלאַט, משה אינווענטאַזש, יעקב יעלען און אויך דער שרייבער פון די שורות. סופלאַר איז געווען: עליע־יצחק אינ־

איך וויל דאָ דערמאָנען שוין פאַרגעסענע געזעצן פון טייערע חברים און פריינד, וואָס האָבן אַוועק־געגעבן זייער יוגנטלעכע ענערגיע, זייער מי און צייט לטובת הכלל. ביז היינט קאָן מען זיך נישט אויפהערן צו ווונדערן ווי האָט די יוגנט פון יענער צייט גענומען אַזאַ עקשנות און אַזוי פיל קוראָזש זיך אַריינצורוואַרפן אין דער אַרבעט. אַן געלטמיטלען, אַן די געהער־ריקע פאַנדן האָבן זיי אַרגאַניזירט און מיט לייב און לעבן געהאַלפן שאַפן די פּלאַנסקער אַרבעטער־היים „פועל־ציון“, געהאַלפן אַרגאַניזירן די אַרבעטער־שאַפט, געלערנט די אַרבעטער און גייסטיק דערהויבן, געמאַכט זיי פאַר באַוווּסטיגקע אַרבעטער און געהאַלפן אויסבעסערן זייער מאַטעריעלע לאַגע.

אומגעפער אַרום 1917—1918 האָבן זיך אָנגעהויבן גרופירן ביי אונדז אין פּאַטאַגראַפישן אַנשטאַלט אַ גרופע חברים, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען מיין עלטערע ברודער שמחה און פישל, חנא ראָזענבערג, הירש־חיים שאַרפּשטיין, מלך סעגאַלאַוויטש און דעם פּלאַנסקער רבס זון מאַטל מיכעלזאָן. אויף די אָפּטע צוזאַמענטרעפן איז אַנאַליזירט געוואָרן די לאַגע פון די יידישע אַרבעטער און בכלל דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע יידישע לעבן אין יענער צייט אין פּלאַנסק.

אויף איינע אַזאַ באַראַטונג איז באַשלאָסן געוואָרן צו אַרגאַניזירן און שאַפן די אַרבעטער־פאַרטיי „פועל־ציון“, ווי אַ נויטווענדיקייט צו קאָנען גע־העריק פירן די אויפקלערונג־אַרבעט און אויסבריי־טערן די קולטור־טעטיקייט צווישן די ציוניסטיש־סאַ־ציאָליסטיש־געשטימטע אַרבעטערקרייזן אין פּלאַנסק. די אויבנדערמאָנטע גרופע האָט אַראָפּגעבראַכט פון דער וואַרשעווער אַרבעטער־היים די סטאַטוס און קורץ נאָך דעם, ווי ס׳זענען דורכגעפירט געוואָרן אַלע פאַרמאָליטעטן איז לעגאַליזירט געוואָרן די אַרבעטער־היים אין פּלאַנסק.

דער אַרגאַניזיר־קאָמיטעט האָט געדונגען אַ לאַקאַל פון דריי צימערן ביי שומאַכער אויפן „ביקאָוויץ“. די

דאס ערשטע צימער איז געווען אפגעטיילט פאר דער טיי-האלע און פארן בופעט. דאס צווייטע צימער מיט די צוויי פענצטער איז געווען באשטימט פאר דער ביבליאטעק און סעקרעטאריאט. אין לעצטן, גרעסערן צימער, זענען פארגעקומען די וועכנטלעכע פארלעזונגען. דא האט זיך אויך געפונען דער לייגן-זאל און ס'זענען דא איינגעארדנט געווארן פארשיידענע פארוויילונגען פאר מיטגלידער און געסט.

א חוץ די אויבנדערמאנטע פערזאנען, זענען אויך געווען טעטיק א לאנגע צייט די איבערגעגעבענע אקטיווע טוער פון דער ארבעטער-היים: יצחק לעוו, אברהם-עליע טשערניקער, משה קאנסאנע, משה בליצ-שטיין, שילעם און דאָוּטשע דאָוידאוויטש, אהרן-וואָלף קאַמין, בורגין און אויסטערליץ.

אין 1919 זענען א סך אקטיווע טוער אַוועק פון פוילן. און אנדערע זענען געקומען און פארנומען זייערע פאָזיציעס. א יאר שפעטער, אין 1920, איז דער גרעסטער טייל גערופן געוואָרן אין די רייען פון דער פוילישער אַרמיי. די טעטיקייט פון דער ארבעטער-היים איז דעריבער איינגעשרומפן געוואָרן.

אין דער זעלבער צייט זענען געקומען די אַנ-גריפן פון דער רעאַקציאָנערער פוילישער רעגירונג אויף די דעראַבערונגען פונעם פוילישן ווי פונעם יידישן ארבעטער-קלאַס. און די ארבעטער-היים האָט נישט געמיינט דעם גורל פון א סך אנדערע ארבעטער-ארגאניזאציעס און איז געוואָרן געשלאָסן. און מיטן פאַרמאָכן דעם לאַקאַל איז צעשטערט געוואָרן די גרויסע ביבליאטעק, וואָס מיר האָבן געשאפן מיט אַזוי פיל מסירת-נפש און אַנשטרענגונג.

אָנהייב 1922 איז אויף ס'ניי געשאפן געוואָרן די ארבעטער-היים און די אויסגעשולטע טוער, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון מיליטער, האָבן ווייטער פאַרגע-זעצט זייער קולטור-געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין באַראַכאָוויסטישן גייסט.

ווענטאָזש און רעזשיסירט האָט דעם שוחדס זון מלך סעגאַלאָוויטש.

אין וויל דערביי אונטערשטרייכן, אַז אַלע אַמאַ-טאָרן האָבן אויסגעפירט זייערע ראָלן מיט אַזאַ ערנסט, עכטיקייט און איבערגענומענקייט, אַז דעם פלאַנסקער טעאַטער-באַזוכער איז אַפט מאל בעסער געפֿעלן די פאַרשטעלונגען פון דער אַמאַטאָרן-גרופּע פון דער „אַרבעטער-היים“, ווי די פּראָפּעסיאָנעלע טרופּן, וואָס האָבן פון צייט צו צייט גאַסטראָלירט אין אונדזער שטאָט.

אין מאל, געדענק איך, איז אין מיטן שפילן געקומען הינטער די קוליסן דער דענטיסט גראַמאַן בכדי זיך איבערצוצייגן, צי דער זיידע פון דער פוס-טער קרעטשמע שפילט טאַקע דאָס יונגע בחורל שמואל-יעקב טאַוב, נישט-גלייבנדיק די אייגענע אויגן. א חוץ דער אַנגעשטרענגטער אַרבעט פון דער פאַרטיי און איר אַרגאַניזאַציאָנעלער קערפערשאַפט האָבן געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט די ביבליא-טעק, די פרעסע-קאַמיסיע, יוגנט-גרופּע, טייהאַלע-קאַמיסיע און אויך די סינדיקאַלע קאַמיסיע, וואָס האָט געדרוקט אויף אַ העקטאַגראַף פאַרשידענע אויפ-רופן, קאַמוניקאַטן, פּראָגראַמען או דורכגעפירט דעם ערשטן שטריק פאַר אַ אַכט-שעהדיקן אַרבעטטאַג. דורכן פאַראיין זענען געדעקט געוואָרן אַלע היר-צאותן, וואָס זענען געווען פאַרבינדן מיטן שטריק און געשטיצט די פאַמיליעס פון די שטרייקנדיקע מיטגלידער. אַדאַנק דעם זיג פונעם אַכט-שעהדיקן אַר-בעטטאַג און אנדערע אויסבעסערונגען, וואָס זענען אויסגעקעמפט געוואָרן לטובת דעם אַרבעטער איז געוואָקסן דער אָנזען פון דער ארבעטער-היים און גלייכצייטיק דער אינטערעס צו דער פועל-ציון-פאַ-פאַראיין-לאַקאַל טאַג-טעגלעך, זייער אַנטייל אין די איז געשטיגן מיט יעדן טאַג. אַזוי, אַז די אַרבעטער-היים איז מיט דער צייט געוואָרן פאַר אַ טייל די — צווייטע היים, און פאַר אַ גרויסן טייל — די ערשטע היים.

משה גרשון כהן

מיין זיידע דער רב פון פלאנסק

וועלכע מיר האָבן נישט געזען אָן ערך 40 און 50 יאָר.

איך מיין אָז עס איז ווערט צו פאַרנאָטירן אַ נאָמען וועלכע אַ סך פלאַנסקער וועלן געדענקען און וואָס האָט אַ שייכות צו דער ציוניסטישער באַוועגונג פון יענער צייט, אין אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט — דער נאָמען פון מיין קוזין אַנשלאַ וויינגארטן. זיינע עלטערן זענען געווען: וואָלף און רודע וויינגארטן, זיי האָבן געוויינט אויף דער קלויסטער-גאַס אַקענאָיבער דעם ראַטהויז. אַנשלאַ האָט געהאַט אַ גרויסן טאַלאַנט פאַר מאַלעריי, און אַרום 1905 אָדער 1906 האָט ער געמאַכט אַ בילד פון הרצל מיט מיקראַסקאָפֿישע אותיות פון הערצלס בוך (דאָכט זיך „אַלט-ניילאַנד“). ער האָט דאָס בילד געלאָזט דרוקן אין קאַפּיעס און דאָס בילד איז געהאַנגען אין אַ סך הייזער. עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט אויסצוגעפֿינען צי עס איז דאָ נאָך ערגעץ אַזאַ עקזעמפּלאַר.

איך האָב געלערנט ביים רבין זאלע מלמד ע"ה, שפּעטער ביי פייוול מלמד ע"ה וועמענס חדר איז געווען אַ נעסט פון צוקונפטיקע ציוניסטן.

מיין פאָטער, זייענדיק אַ גערער חסיד און אַ נאָטירלעכער קעגנער פון ציוניזם, האָט מיך אָפֿ-גענומען פון דאָזיקן חדר. איך האָב געלערנט אין אַלטן בית-המדרש. דאָס מין לערנען דאָרט איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך און איך וואָלט געקאָנט אַ סך שרייבן וועגן דעם. איך קאָן זיך נאָך דערמאָנען דעם טעם פון אויפשטיין פאַרטאָג אין די קאַלטע ווינטער-נעכט און דאָס גיין אין בית המדרש מיט אַ לאַמטערן פון פאַפּיר. נישט האָבנדיק מיט וואָס צו הייצן דעם אויוון, האָט מען געריסן שטיקעך ברעטער פון דער מקווה און דערמיט געהייצט דעם אויוון פון אַלטן בית המדרש. דער דראַנג נאָך לערנען, די מלחמה צווישן חסידים און ציוניסטן, דער האָס פון חסידים צום נייעם בית המדרש, וועלכעס איז דעמאָלט געווען די פעסטונג פון ציוניזם — דאָס

מיין זיידע, משה גרשון ניימאַן ז"ל, איז געווען רב אין פלאַנסק ביז ער איז נפטר געוואָרן, און הרב מיכלזאָן איז געוואָרן זיין שטעלפאָרטערער. דאָס בילד פון דער מצבה איז גענומען געוואָרן אויפן פלאַנסקער גוטן אָרט בערך אין יאָר 1928.

מיין פאָמיליע-אַפּשטאַם איז פאַלגנדיקער: מיין נאָמען איז משה גרשון כהן (נאָכן זיידן ז"ל), געבוירן אין פלאַנסק אין 1896. מיין פאָטערס נאָמען איז געווען הענעך כהן, און דער נאָמען פון מיין מוטער ע"ה איז געווען ברכה, אויך גערופן געוואָרן: „דעם אלטן רב'ס טאכטער“. מיך האָט מען גערופן דעם אלטן רב'ס אייניקל.

אין 1901 האָבן מיר זיך איבערגעצויגן נאָך וואַרשע, מיר זענען געווען זיבן קינדער. דריי ברידער און פיר שוועסטער. מיין עלטסטער ברודער, אהרן, געפינט זיך יעצט אין מיאַמי, פלאָרידאָ און איך וווינ אין דעטרויט, מישיגאַן, זינט 1921, ווען איך האָב עמיגרירט אַהער פון וואַרשע. מיין יונגערער ברודער דוד מיט זיין פאָמיליע און צוויי שוועסטער מיט זייערע פאָמיליעס זענען אומגעקומען אין היטלער-חורבן. מיין עלטערן זענען געשטאָרבן אין וואַרשע.

צוויי שוועסטערס, חיה דאַנצינגער און יוטע צווייג מיט זייערע פאָמיליעס וווינען זייט אַ לאַנגער צייט אין תל-אביב. איך און מיין פרוי האָבן זיי באַזוכט ניט לאַנג צוריק, מיר האָבן אויך געפינען פיל נאָענטע קרובים און יוגנט-באַקאַנטע אין ישראל

אונזערע ליבסטע. נאָר איין טרייסט איז אונז געבליבן:
דאָס אַנטשטיין פון מדינת ישראל, און נאָך מער וואָס
פלאַנסקער האָבן געהאַט אַזאַ גרויסן חלק אין דעם
געבורט פון דער מדינה מיט אונזער דוד בן גוריון
בראש.

איז געווען דער פאַרפאַסטן צו אַ נייער תקופה אין
יידישן לעבן.

עס איז שוין אַריבער 51 יאָר ווי מיר זענען אַרויס
פון פלאַנסק. אַ סך וואַסערן האָבן זיך פון דעמאלסט
אין ים אַריינגעגאַסן. מיר האָבן פאַרלוירן אַ סך פון

די מצבה אויפן קבר פון הרב ר' משה גרשון אין פלאנסק

מיין שטאט

נישט מער, ווי אפשר א שעה פאר ליכטבענטשן, ווען דער יאריד איז שוין לאנג געהאט פארשווינדן פון שטעטל און אלע גאסן זענען שוין געווען איינ-געשטילט. האט זיך שוין דער שבת אריינגעקליבן אין די יידישע הייזער. און ווען מע שפאצירט זיך דורך פון איין יידישער שטוב צו דער צווייטער, סיי ארעמע סיי רייכע, וואלט מען געקאנט זען ווי דער שבת הערשט ביי יעדן איינעם מלכותדיק און הייליק. אויפן טיש איז אויסגעשפרייט א ווייס טישטעך. די זילבערנע לייכטער טער שטייען שוין גרייטע. די שטוב איז צוגערוימט און פארשמעקט מיט די אַנגענעמע ריחות פון די שבתדיקע מאכלים. און אַז ס'איז געקומען צו פאָרן אַ חזן מקבל-שבת זיין און דאווענען מוסף אין דער גרויסער שול איז שוין נישט מעגלעך געווען זיך אריינצובאקומען, אַזוי געפאקט איז געווען פון מתפללים. ווי יעדעס מאל האט דער שמש נאָכן דאָ-ווענען געגעבן אַ קלאַפּ אין שולחן און אויסגערופן, אַז מע בעט די בעלי-בתים אַהיימצונעמען די אורחים וואָס זענען געקומען...

אין די אַוונטן איז געווען פול אין די לאַקאַלן, אין די אַרגאַניזאַציעס און פאַרטייען. רעפּעראַטן, דיסקוסיעס, קעסטל-אַוונטן. די היציקע שמעסן האָבן זיך געצויגן ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין. און ווער פון אונדז איז עס געגאַנגען פריער שלאָפן פאַרן מאַכן אַ שפּאַציר אויפן „ביקעוויץ“ און אַרום דעם מאַרק צו קאַמענטירן די באַהאַנדעלטע פּראָגן, וואָס זענען באַ-רייט געוואָרן און צי די צווישנרופן זענען געווען אויפן אָרט צי נישט?

אַ סך שטעטלעך זענען געווען אַרום פלאַנסק. אַט אַזוי ווי ס'איז געווען אונדזער שטעטל, אַזוי האָבן אויסגעזען אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פוילן. נישט אַן שטאַלץ וויל איך דאָ צוגעבן, אַז פלאַנסק האָט פאַר-מאָגט אַ גאַלדענע יוגנט, אַ באַוויסטזיניקע, פול מיט ענטוויאַזם צו בויען אַ שיין גערעכטיק יידיש לעבן, באַהויכט מיט די שיינע חלומות פון שיבת-ציון.

אין סעפטעמבער 1939, נאָכן נאַצישן איבערפאַל אויף פוילן, האָב איך פאַרלאָזט מיין היים און אלע מיינע טייערע. עס שטעלט זיך מיר אָפּט פאַר, אַז איך געפין זיך צוריק דאָרט, וווּ איך האָב פאַרבאָכט מיינע קינדעריאַרן. עס גייט אויף פאַר מיר אַ פריי-טיק-פרימאָרגן, ווען ס'האַט זיך אין שטעטל גע-שטעלט דער יאָריד אויף פולטוסקער גאַס, דער טאָרג-טאַג אויפן נייעם מאַרק. דער רויש און טאָראַראַם איז געווען אין-לשער. געקרייעריי, געגאַנעריי און געקוואַ-קעריי פון הינער, גענדז און קאַטשקעס. הענדלער און קונים האָבן אַרומגעשמייעט, זיך געדונגען און אויסגעדונגען פרייזן. ווער פון אונדז געדענקט נישט די ערדענע כלים מיט סמעטענע, וואָס די פויערטעס אין פאַרביקע טיכלעך אויפן קאַפּ האָבן געברענגט צו פאַרקויפן אויפן מאַרק. די אַסלקעס פוטער איינגע-וויקלט אין די גרינע כריין-בלעטער.

צי קאָן מען דאָס אַלץ באַשרייבן וואָס ס'האַט זיך געטאָן אין אַזאַ פרייטיק אויפן רינעק מיט די צוויי גרויסע פלומפן? ס'איז געווען אַ מחיה צו טרינקען דאָס אייזקאַלטע וואַסער גלייך פון דער פלומפ. און באַלד ווידער זיך צו לאָזן איבער די אויסגעשטעלטע בוידן און שטעלן מיט די אַרויסגעהאַנגענע אויסגעאַרבעטע סחורות פאַר די דאַרפישע קונים. זיי האָבן זיך גע-דונגען איבער אַ גראַשן און דער פאַרקויפער מיטן קויפער האָבן געקראָגן רויטע הענט פון כסדרדיקע איינקלאָפן דעם מקח. אַביסל ווייטער האָבן זיך גע-פינען די פישענדלער מיט די גרויסע באַליעס וואָ-סער מיט די לעבעדיקע קאַרפן און העכט. יעדע באַלע-באַסטע האָט איינגעקויפט לכבוד שבת לויט אירע מעג-לעכקייט. ווער ס'האַט געקויפט אַ גרויסן קאַרפ פון אַ צוויי קילאָ און ווער אַ קליין שליענדל. אַבער פיש אויף שבת האָבן געמוזט זיין ביי אַלעמען.

וויפל יידישער חן האָט פלאַנסק פאַרמאָגט, און וואָסער דערהויבנקייט האָט דער שבת מיט זיך גע-ברענגט אין דער יידישער שטוב!

שע וועלט. און לאַמיר געפינען אַ טרייסט אינעם אויפ־
בוי, אינעם וואַקס, שטאַרקונג און פאַרפעסטיקונג פון
אונדזער אַלעמענס היים — מדינת ישראל.

לאַמיר זיין שטאַלץ מיט די יידישע פירערס, וואָס
פלאַנסק האָט פון זיך אַרויסגעגעבן. לאַמיר בייגן דעם
קאַפּ פאַר די חורבות פון פלאַנסק אונטער וועלכע
ס'ליגט באַגראָבן אַ גאַנצע, אַ גרויסע און שיינע יידי-

די וואַרשעווער גאַס

סאכאטשין — דאס קליינע שטעטלע ביי פלאנסק

אין יענע יארן האט סאכאטשין געהאט 2 רבנים, 3 שוחטים, גוטע, אָנגעזעענע מלמדים. מיטן אַנקומען פון די נייע אַנטיסעמיטישע שטימונגען און פון ראסן־האַס, האָבן די יידן פון די פריזישע הייף פאַרלוירן זייער לעצטע פרנסה. דער אַנטיסעמיטיזם האָט פאַרסמט יעדעס ווינקעלע וווּ אַ ייד האָט זיין היים געבויט. דאָס האָט געבראַכט גרויס אַרעמקייט אין די קליינע שטעטלעך, און יידן האָבן געזוכט מעגלעכקייטן אויסצוואַנדערן. אין יענע יארן איז געווען די האַפענונג — אַמעריקע.

די אַלטע איינגעזעענע משפחות אין סאכאטשין האָבן לאַנג געפירט זייער פאַרצווייפלטן לעבנס־געראַנגל. די הויפט־פרנסה פון די יידן אין שטעטל איז געווען דאָס פאַבריצירן פערלמוטער־קנעפּ. אין די פאַבריקלעך, אין קליינעם פאַרנעם, האָבן מיינסטנס געאַרבעט קריסטלעכע אַרבעטער, און דערמיט איז געוואָקסן דער ראַסן און קלאַסן־האַס. אַ באַהאַלטענע שנהאָר קעגן די יידישע באַלעבאַטס האָט געטליעט.

די סאכאטשינער יוגנט האָט מיטדערוואַכט מיט דער רענעסאַנס־באַוועגונג פון פוילישן יידנטום. עס האָט זיך געשאַפן אַ רייכע ביבליאָטעק. מען האָט געלייענט, געהאַלטן פאַרלעזונגען, דיסקוטירט. ס'איז אַנטשטאַנען אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. מ'האָט גערעדט וועגן ארץ ישראל.

דער ערשטער פיאַנער איז געווען יצחק שפיגעל־מאַן — (י. יציב ז"ל). נאָך יעדן באַזוך זיינעם ביי זיינע עלטערן האָט ער דערציילט וועגן חלוצישן גייסט, איינגעפלאַנצט ציוניזם כמעט ביי אַלע יוגנט־לעכע און אויך ביים עלטערן דור פון סאכאטשין. יציב, דער גרויסער מענטש, האָט געהאַט אַ וואַרעם האַרץ. יעדער סאכאטשינער וואָס איז געקומען קיין ארץ ישראל, האָט ביי אים געפונען אַ היים.

אין שפּעטערע יארן האָט זיך די ציוניסטישע אַרבעט נאָך מער פאַרשטאַרקט. אויך די עלטערע

מיין געבוירן־שטעטל סאכאטשין איז באַקאַנט מיט איר באַצויבערנדיקער נאַטור־שיינקייט: דער קריש־טאַלענער וואַסער־לויף, די צויבער־בערג, באַזונדערס דער נאַפּאַלעאַן־באַרג, וואָס וועקט אויף זכרונות וועגן מלחמה און אונדזערע קינדערשע יארן.

אַרום דעם שטעטל האָבן פון 18־טן יאָרהונדערט אָן געלעבט יידן פון ערד־אַרבעט. אַ קייט פון יידישע דערפער אַרום סאכאטשין. עס איז געווען אַ רייכע יידישע דינאַסטיע, די פאַנערס, וואָס האָט אַ סך געהאַלפן די יידן פון די דערפער און אויך געגרינגט דעם יידישע ישובים און געגעבן אַרבעט יידן אין זייער פאַבריק וואָס האָט אויסגעאַרבעט טעקסטיל. דאָס האָט זיך געצויגן ביז די פוילישע אויפשטאַנדן, דערנאָך די רוסישע אַקופאַציע. דער אונטערגאַנג פון די דערפער האָט גורם געווען אַז סאכאטשין איז פאַמעלעך איינגעשרומפן געוואָרן צוליב די דעמאָלט־דיקע גזירות. די ערד איז מיט כוח איבערגעגאַנגען אין קריסטלעכע הענט. נאָר געציילטע יידן האָבן מיט אַלע אָנשטרענגונגען זיך געהאַלטן ביי זייער באַדן־באַזין, אָבער נאָך לאַנגע יארן פון כסדר־דיקע פאַרפאַלגונגען מצד די קריסטלעכע שכנים, האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן די ערד. געבליבן איז דאָס שטעטל סאכאטשין מיט אירע 80 איינגעזעענע פאַמיליעס.

אַ סך יידן האָבן געפונען זייער פרנסה אַלס פאַכטער און פאַרוואַלטער פון די אַמאַליקע פוילישע פריזישע הייף. זיי האָבן געלעבט מיט דעם חסד פון פריץ. זיי זענען אָבער געווען פרייע און שטאַלצע יידן, פול מיט יידישער שיינקייט.

ביי זייער איינזאַמקייט אין די פריזישע הייף איז זייער גייסטיקע יניקה געווען סאכאטשין. קומענ־דיק מיט זייער משפחה אויף ימים־טובים אין שטעטל אַריין, האָט מען געזען ווי עס דערוואַכט אין זיי דער טיפער גלויבן און די צוגעבונדקייט צום פאַלק און צו דער תורה. זיי האָבן פון סאכאטשין מיט־גענומען מלמדים פאַר זייערע קינדער.

מיין פאטער, לייבוש פוקס ז"ל, האט אַוועקגעשאַנ-
קען אין זיין הויז אַ צימער פאַר הכנסת אור-
חים, און יעדן פרייטיק, אַהיימקומענדיק פון זיינע
געשעפטלעכע נסיעות, האט ער מיך און מיין יונגערן
ברודער שאול, וואס איז אומגעקומען אין לאַגער
אוישוויץ, גערופן, און מיר האָבן אַלע צוזאַמען
אויסגערייניקט די הכנסת-אורחים שטוב, אַנגעפולט
די שלאָף-זעק מיט פרישן שטרוי, אויסגעקלאַפט די
צודעקן, ווינטער אויך איינגעהייצט דעם אויוון, און
דערנאָך האט ער געזאָגט: יעצט, קינדערלעך, אין
מקווה אַריין זיך אַרומוואַשן און דעם שבת מקבל
פנים זיין. און אַז אַן אַרעמאָן ביים טיש איז געווען
אַ פאַרשטערטער שבת. ווי שיין איז געווען דאָס
אַהיימגיין פון שול. יידן מיט זין און איידעמס.
מאַמעס מיט זייערע טעכטער און שנורן. געמיטלעך.
אויסגעפוצט לכבוד דעם שבת, מיט אַזאַ שלווה-
דיקן גאַנג אונטערגעזונגען אַ זמרל, און מיט צו-
פרידנקייט מיטגעפירט אַן אורח צום שבת-טיש.

דורות גאַנצע זענען מיט איין מאָל פאַרשניטן
געוואָרן פון די נאַצישע פאַרברעכער.

געציילטע נאָר זענען ניצול געוואָרן פון די מער-
דערישע הענט. צוזאַמען מיט אַלע סאַכאַטשינער וואָס
לעבן אין ישראל, באַוויינען מיר אונדזער יידיש שטעטל
סאַכאַטשין.

יידן זענען מיטגעצויגן געוואָרן. עס געדענקט זיך
אַ פרט: אין אונדזער הויז האט פאַרנומען די ציוניס-
טישע אַרגאַניזאַציע, וואָס האט געהייסן „התקוה“,
צוויי צימערן. אַמאָל זאָג איך צו מיין מוטער ע"ה:
„מיר זענען שוין שולדיק אַ סך דירה-געלט.“ (איך
בין געווען אין קאַמיטעט). זאָגט מיין מוטער: „קינד,
פון וועמען זאָל איך נעמען דירה-געלט, פון דיינע
חברים וואָס וועלן פאַרן קיין ארץ ישראל און זיין
חלוצים פון אַ נייער היים?“

די איינגעזעסענע פאַמיליעס האָבן געלעבט ווי
איין משפחה. עס איז געווען אַ גמילות-חסד קאַסע, אַ
ביקור חולים. מען האט נישט געלאָזט קיינעם הונגערן.
אין די יאָרן פון ערשטן וועלט-קריג, ווען פוילן איז
געווען פאַרפלייצט מיט היימלאָזע, זענען פון די
גרויסע שטעט געקומען יידן זוכן עקזיסטענץ אין
די קליינע שטעטלעך, האט סאַכאַטשין אויפגענומען
די היימלאָזע מיט אָפּענע אַרעמס, איינגעאַרדנט אַ
פאַלקס-קיד, אַ שולע, יידן האָבן צו זיך גענומען
גאַנצע פאַמיליעס און זיי געהאַלפן מיט דער גרעס-
טער אַנשטרענגונג.

ווען אַ צווייג פון אַ משפחה איז אַוועק אין
דער גרויסער וועלט, האָבן אַלע דאָס באַדויערט.
דאָס שטעטל האט אַ סך געהאַלפן מיט מתן סתר.
ווי גרויס די ליבשאַפט איז געווען צו העלפן אַרע-
מע, געדענקט זיך אַ זאך פון מיינע יוגנט-יאָרן:

אברהם שארפשטיין

פשיבראוויץ

ארמיי האָט אַריינמאַרשירט. אין אַ פּאַר טעג אַרום איז אויך געפאלן די פעסטונג מאַדלין. דער וועג צוריק איז געוואָרן פריי. אָבער אַלע בריקן איבער דער ווייסל זענען געווען אויפגעריסן. אויך די בריק וואַרשע—פּראָגע.

הינטער ווילהעלם דייטשן

מען האָט צוריק איינגעפאַקט די זאַכן און געפאַרן דורך זייטן-וועגן. מיר זענען געפאַרן ווייטער דורך ווישעגראַד. מיר זענען בשלום אַריבער די פּאַנטאַן-בריק פאַר אַן אַפּצאַל. פון ווישעגראַד זענען מיר געפאַרן אַהיים.

אַנקומענדיק אַהיים, האָבן מיר דערזען דעם חורבן. אַלע קריסטלעכע הייזער פאַרברענט. אויך צוויי יידישע. די איבעריקע יידישע הייזער זענען געבליבן גאַנץ. אונדזער הויז איז גאַנץ, נאָר אָפּגעריסן די שלעסער, אַלץ אַרויסגעטראָגן. געבליבן נאָר די פיר ווענט. פיל זאַכן האָט מען געפינען אין די קעגן-אַקאַפּעס וואָס דער דייטש האָט געמאַכט צווישן אונדזער דאָרף. נוצנדיק דאָס מעבל אַלס מאַטעריאַל פאַר די אַקאַפּעס.

ביסלעכווייז איז מען געקומען צו זיך, איינגע-אַרדנט זיך ווי עס איז. מיר זענען געפאַרן קיין פּלאַנסק זיך אַרומקוקן וואָס ווייטער צו טאָן. אין פּלאַנסק איז געווען ווי קיינמאַל גאַרנישט. יידן האַנדלען, האָבן פרנסה, עסן איז פאַראַן גענוג. די דייטשן האָבן איינגעפירט אַרדענונג. איינגעפירט קאַרטן אויף שפייז. אויף יעדער זאך האָט מען געדאַרפט אַ ספּעציעלן שיין (באַשטעטיקונג).

דער דייטש האָט אַנגעהויבן רעקוויזירן אין די אַרומיקע דערפער בהמות, פערד, תבואה, קאַרטאַפּל. דער ייד יאָנטשע פאַשעניאַק איז געוואָרן הויפּט-רעקוויזיטאָר. מען האָט גאַרנישט געטאַרט קויפן און פאַרקויפן. מען האָט איבערגעמאַכט קרייזן. פשיבראָ-

יאָר 1914. די וועלט-מלחמה איז אויסגעבראָכן. פשיבראָוויצער יידן זענען דערשראָקן און טרויעריק. פיל זענען מאַביליזירט געוואָרן אין דער צאַרישער אַרמיי. מען ווייסט נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. די קאַזאַקן בושעווען, איזדעקעווען זיך ווען זיי טרעפן אַ ייד. דער יקרות וואַקסט פון טאָג צו טאָג. היינט פאַרקויפט, און מאָרגן קאָן מען שוין נישט קויפן פאַר דעם געלט. נאָך דעם צעשמעטערנ-דיקן קלאַפּ וואָס די רוסן האָבן באַקומען אין פרייסן, מאַרשירט דער דייטש פאַרויס. די צאַרישע אַרמיי טרעט צוריק. ס'קומט אַ פאַראַרדענונג אַז אַלע כלים פון מעש און קופער זאָל מען אָפּגעבן דער אַרמיי. יידן האָבן אָפּגעגעבן די מעשענע שבתדיקע לייכטער, די קופערנע ראַנדלען פון פיש און אַנדערע זאַכן.

איך האָב מורא זיך צו ווייזן אין גאַס. מען זאָגט אַז פּלאַנסק איז שוין פאַרגומען פון דייטש. אַקעגן פשיבראָוויץ, אויף אַ העכערן פּלאַץ, זענען געמאַכט אַקאַפּעס. די צאַרישע אַרמיי גרייט זיך צו אַ ווידער-שטאַנד. די אַפּטרעטנדיקע אַרמיי ווערט שיטער, ביז עס ווערט שטיל. מען זעט נישט קיין מיליטער.

עוואַקואַציע

דאָס איז געווען שבת פאַרטאָג. מיר האָבן געמיינט אַז מיר וועלן לויפן קיין פּלאַנסק, דאָס הייסט פאַר-קערט, צום דייטש. אָבער געשען איז אַנדערש. דער לעצטער שטאַפּעט פון די רוסן פאַדערט עוואַקואַציע, ווייל דאָ קאָן מען קיין מינוט נישט בלייבן. מען יאָגט אונז צו וואַרשע צו. אַלץ איז ביי די פשיבראָ-וויצער יידן געווען צוגעגרייט. מען האָט שנעל געשפּאַנט פערד, דאָס נויטיקע געלאָזט, דאָס טשאַלנט איבערגעלאָזט אין אויוון און אוועק מיטן וועג קיין וואַרשע. און וואַרשע זענען געווען פיל פרייע דירות, ווייל אַסך זענען אַנטלאָפן אין טיפן רוסלאַנד. האָבן מיר דערווייל געוויינט אין וואַרשע ביז די דייטשע

מען געלאזט נאָר אַרויס צוריק — נישט. מען האָט געמאַכט אַ שטרענגע רעוויזיע, אויפגעריסן דעם פּאַל, געזוכט אין שייַער, אויפן הויף. מען האָט געזוכט געווער. אינצווישן זענען די יידן צוריקגעקומען פון יאַריד, און נישט וויסנדיק וואָס דאָ קומט פאַר, זענען זיי אַהין געלאָפן. האָט מען אַלעמען פאַרהאַלטן. בייַ נאַכט האָט מען אַלע יידן הינטער אַ שטרענגער וואָך אָפּגעפירט קיין וואָנסק, אַלע אַרייַנגעוואָרפן אין אַ קעלער פון דער גאַזשעלניע (ספּירט־פאַבריק). די וואָס זענען געבליבן אויף דער פּרייַ זענען גלייך אַוועקגעלאָפן קיין פּלאַנסק און געגעבן צו וויסן וועגן אומגליק. צו מאַרגנס זענען יידישע שתדלנים פון פּלאַנסק בראש מיט אביגדור גרין און שעפּסל וואָסערצוג און אַנדערע, געגאַנגען וווּ מען דאַרף. די פּאַליציי האָט איבערגענומען דעם גאַנצן ענין, גענומען אויף אַ שטרענגן פאַרהער און אויספאַרשונג די קריסטין וואָס האָט געדינט בייַ משה בוימגאַרט, ביז זי האָט זיך איינגעבראַכן און מודה געווען אַז זי ווייסט פון גאַרנישט. נאָר אַ באַקאַנטער האַלערטשיק האָט איר געלערנט און צוגערעדט זי זאָל מעלדן אין שטאַב וועגן אויסבאַהאַלטן געווער און איר אויך אויסגערלערנט ווי אַזוי צו רעדן. אַלץ איז געווען אינסצענירט פון פאַרויס. מען האָט תיכף אַלעמען באַפרייט און פשיבראַוויצער יידן. זענען אָפּגעקומען מיט אַ נאַכט אין קעלער און מיט שרעק.

צוליב אַ פאַר שטיוול

דאָס איז געווען ווען די באַלשעוויסטישע אַרמיי האָט מאַרשירט דערפאַלגרייך קיין פוילן. צעקלאַפּטע רעשטלעך פון דער פוילישער אַרמיי האָט זיך צוריק־געצויגן דורכפאַרנדיק אונדזער דאַרף. ביי אונדז, ד.ה. ביי משולם שאַרפּשטיין איז געווען אָנגעשטעלט אַ מלמד פאַר קינדער. די פאַרבייפאַרנדיקע זעלנער, דערזענדיק אַז דער מלמד טראָגט אַ פאַר שיינע שטיוול, זענען זיי אים איבערפאַלן און אַראָפּגעצויגן די שטיוול פון די פיס און אַלס צולאַג, פאַר מאַכן געוואָלדן, אָפּגעשניטן אים די באַרד. האַבנדיק אין אויסלאַנד קרובים, האָט ער צו זיי אָנגעשריבן אַ אַ בריוו וועגן דעם געשעענעם. געשריבן דעם אמת. פאַרשטענדלעך אויף אונדזער צוריק־אַדרעס. די צענזור האָט דעם בריוו פאַרהאַלטן, איבערגעשריבן אים אויף פויליש. נאָר אויסגעלאָזט די אונטערשריפט פון מלמד. אין אַ געוויסן טאָג איז צו אונדז געקומען אַ זשאַנדאַר און אַרעסטירט מיין פאָטער.

מיר, נישט וויסנדיק פאַר וואָס, זענען געלאָפן קיין פּלאַנסק עפעס צו טאָן. די פּלאַנסקער שתדלנים

ווייז האָט געהערט צום וואַרשעווער קרייז. פּלאַנסק צו פּלאַצק, די גרענעץ־קרייז נעבן פשיבראַוויץ. דאָס האָט פשיבראַוויץ אָפּגעריסן פון פּלאַנסק.

ס'איז געוואָרן אַ גרויס־האַנדל מיט תבואה און בהמות. פּלאַנסקער סוחרים האָבן געליפערט סחורה קיין פשיבראַוויץ. און פשיבראַוויץ איז די סחורה געוואָרן לעגאַל פון דער מאַכט. ווייל מען האָט צוגעשטעלט קיין וואַרשע אויך פאַרן מיליטער סחורה. פשיבראַוויצער יידן האָבן אַלע געמאַכט שותפות. ס'איז געוואָרן אַ גרויסער קאָפּעראַטיוו, בראש מיט די טיכטיקע סוחרים משה בוימגאַרט און גרשון בענגעל־סדאַרף. אויך יאַנטשע פאַשעניאַק איז נישט געשלאָפן, נאָר אויך צוגעלייגט אַ האַנט און געמאַכט די אַפּותיקא. די שפייכלער און שטאַלן זענען געווען פולע. געהיטן האָבן זיי דייטשע זעלנער מיט ביקסן און שיינען אין בוזע־טאַש. פשיבראַוויץ האָט מען אָנגעהויבן רופן מיטן צונאַמען „קליין דאַנציק“, צוליב דעם גרויסן האַנדל. אַלע צדדים זענען געווען צופרידן און פשיבראַוויצער יידן האָבן געהאַט פרנסה ברווח.

האַלערטשיקעס עליך, פשיבראַוויץ

1918, נאָך אַלע רעוואָלוציעס — רוסלאַנד, דייטש־לאַנד, אונגאַרן, — ווערט פוילן באַפרייט. עס הערשט אַ כאָאָס. נישט רעגולערע באַנדעס בושעווען און אידזשעווען זיך איבער יידן. מען שניידט בערד, מען ראַבירט, מען ציט אַראָפּ פון יידן שטיוול אין מיטן גאַס. די צענטראַלע מאַכט אין וואַרשע איז אוממעכטיק. עס איז נישטאָ קיין דיסציפלין. פילסודס־קיס לעגיאָנערן זענען אויך נישט בעסער. די פּאַליציי, נאָך אין ציווילע קליידער, קאָן גאַרנישט אויפֿטון. יידן לעבן אין שרעק. אינצווישן איז אָנגעקומען קיין פוילן פון פראַנקרייך די פרייוויליקע אַרמיי פון גענעראַל האַלער. די אַזוי גערופענע האַלערטשיקעס. טייל האָבן סטאַציאָנירט נישט ווייט פון פשיבראַוויץ, אין גוט וואָנסק.

ביי משה בוימגאַרט אין הויז האָט געדינט אַ יונגער קריסטין. זי האָט זיך באַקענט מיט די האַלער־טשיקעס און פאַרברענגט מיט זיי אין די פרייע שעהן. און דאָס האָט פאַסירט אין אַ דינסטיק. ווען ס'איז יאַריד אין פּלאַנסק, די מיינסטע יידן זענען געפאַרן קיין פּלאַנסק צום יאַריד. נאָך מיטאַג האָבן אַרייַנ־מאַשירט קיין פשיבראַוויץ אַן אַפּטיילונג האַלערטשי־קעס מיט געווער און בלאַקירט משה בוימגאַרטס הויף. ווער עס איז דאָרט געווען, איז שוין נישט אַרויס־געלאָזט געוואָרן. ווער עס איז געקומען זען וואָס איז געשען, איז שוין דאָרט געבליבן. אַריין האָט

איינגערטעטן אַ שטילשטאַנד אין האַנדל. צו פאַרדינען אַ רענדל איז געוואָרן שווער. פינאַנץ־מיניסטער גראַב־סקיס שטייער־שרויף איז געוואָרן שווער, נישט צום דערטראָגן. שפּעטער דער אינערן־מיניסטער גענעראַל סקלאַדקאָוסקי מיט זיין באַרימטן „אָושעם“.

ביסלעכווייז האָבן קריסטן אָנגעהויבן אַרייַן צודרינגען אין האַנדל. מען האָט אַגיסטירט אין די דערפער נישט צו האַנדלען מיט יידן. אויך די נייע באַן פון שערפץ דורך פּלאַנסק האָט בייגעשטייערט צו דער ירידה פון פשיבראָוויץ. אין דאָרף איז געוואָרן שטיל. יידן האָבן זיך צוריק אַ נעם געטאָן צום אַקער־אייזן און סאַכע. און אליין אָנגעהויבן באַאַרבעטן זייערע פעלדער. די געזעלשאַפט „אַרט“ אין וואַרשע האָט געגעבן הלואות אויף זריעה און אַרבעט־אינווענטאַר פאַר די יידן אין פשיבראָוויץ. יידן האָבן געלעבט אַ פשוט דאָרפיש לעבן. און זיי וואָלטן זיך געווען אויסגעלעבט רואיק און צופרידן ווען נישט דאָס יאָר 1939. ווען היטלער ימח שמו איז אָנגעפאַלן אויף פוילן און דערמיט דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו די יידישע ישובים אין אייראָפּע, און בתוכם אויך צו פשיבראָוויץ, אַ טראַדיציאָנעלער איינגעפונדעוועטער דאָרפישער יידי־שער ישוב פון דורות.

זענען געגאַנגען וווּ מ'דאַרף, און אויסגעפאַרשט דעם ענין, זיך געהייסן ווייזן דעם יידישן בריוו אין אַריגי־נאַל. ווייל מיין פאָטער האָט פון גאַרנישט געוואוסט צו זאָגן. מען האָט נאָכגעוויזן אַז דער שרייבער פון בריוו איז נישט שאַרפשטיין, נאָר וואַלדאָווער וואָס איז אַמאָל געווען ביי אונדז אַלס מלמד. אַלץ איז אויפגע־קלערט געוואָרן. די אַנקלאַגע און אויספאַרשונג זענען אַנולירט געוואָרן, מיין פאָטער איז באַפרייט געוואָרן. אַהיים קומענדיק האָט מיין פאָטער געבענטשט גומל.

„אָושעם“־פאָליטיק

די באַלשעוויסטישע אַרמיי איז אָפּגערעטן. די געמיי־טער האָבן זיך באַרואיקט. ביסלעכווייז איז אַלץ געוואָרן נאָרמאַל. דער פשיבראָוויצער ייד ר' משה בוימגאַרט איז געוואָרן דער הויפט־פאַרטערטער צוזושטעלן פאַרן מיליטער בהמות אויף פלייש. גאַנצע טראַנספאָרטן לעבעדיקע בהמות זענען אָפּגעפירט געוואָרן פון דער נאָשעלסקער באַן־סטאַציע צו די קרעסן און נאָך ווייטער, אין אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד פאַר דער פוילישער אַרמיי. מען האָט געמיינט אַז יידן האָבן ווידער פרנסה. ביז עס איז געוואָרן אַ קריזיס. דער צושטעל פון בהמות איז אָפּגערופן געוואָרן. עס איז

א. בוימגארט

זכרונות פון א פשיבראָוויצער

פראַנט פון נאַשעלסק איז אַדורכגעריסן געוואָרן אין דער נאַענט פון 6 קילאָמעטער פון דאָרף, פון דער אַנדערער זייט, איז געקומען אַ פאַראַרדענונג אַז די פשיבראָוויצער יידן מוזן תיכף פאַרלאָזן דאָס דאָרף. זענען געקומען די פאַרשטייער פון דער געמיינדע און אַנדערע אַרגאַנען, מיטן וואָיט בראש, און גאַראַנטירט מיט זייערע לעבנס און פאַרמעגנס פאַר די יידן פון פשיבראָוויץ. די מיליטער־מאַכט איז דאָן געווען געצוונגען אַפצורופן דעם באַפעל און די יידן זענען געבליבן אויפן פלאַץ.

אַ שיין באַלעבאַטיש יידיש־קולטורעל לעבן האָבן די פשיבראָוויצער יידן געפירט. די קינדער האָבן געלערנט אין דער אַרטיקער פאַלקס־שול צוזאַמען מיט די קריסטלעכע, עס זענען געווען אין דאָרף מלמדים און פריוואַטע לערערס פון דער פרעמד. אין דאָרף האָט מען אויך געקענט געפינען פיל ביכער און צייטונגען, ווי „היינט“, „מאַמענט“, „נאַש פשע־גלאַנד“. יעדן שבת האָט מען געדאוונט מיט מנין. ווער שמועסט אין די ימים נוראים. דעמאָלט זענען זיך צונויפגעקומען די אַרומיקע סאַדאוויקעס און מ'האָט צוליב מאַנגל אין פלאַץ געמאַכט צוויי מנינים. אין פשיבראָוויץ זענען געווען 3 ספרי תורות, אַ מגילה, אַ שופר, קיין בעל־תפילה פאַר ראש השנה און יום כיפור האָט מען אויך נישט באַדאַרפט אויס־באַרגן פון דער פרעמד. געדאוונט שחרית האָט משה בוימגארט. ער האָט אויך געבלאָזן שופר. און דער בעל מוסף איז געווען שיע מאַצני.

פשיבראָוויץ איז אויך געווען דער פלאַץ, וווּ סוחרים און בעל־עגלות, וואָס האָבן געפירט זייערע סוחרות מיט וועגענער, פלאַטפאַרמעס און אויטאָמאָבילן פון שערפץ, דראַבין, און אַנדערע שטעט און שטעט־לעך קיין וואַרשע — האָבן דאָ אָפגעדאוונט, אָפגעגעסן און זענען ווייטער געפאַרן שוין ביז וואַרשע. עס איז אויך דאָ געפירט געוואָרן אַ ציוניסטישע טעטיקייט. מען האָט געזאַמלט פאַר קרן־קימת און אַנדערע יידישע פאַנדן. ווען מען האָט אין ירושלים געעפנט

אויפן הויפט־וועג וואָס פירט פון פלאַנסק קיין וואַרשע, געפנט זיך דאָס דאָרף פשיבראָוויץ, 12 קילאָמעטער פון פלאַנסק און 14 פון זאַקראַטשיים.

עס איז שווער צו זאָגן פון ווען יידן האָבן געווינט אין פשיבראָוויץ. וואַרשיינלעך פונעם 17־טן יאָרהונדערט, ווייל פיל פון די פשיבראָוויצער יידישע איינוואוינער האָבן געירשנט זייערע נחלות פון עלטער־עלטער זיידעס.

עס האָבן געלעבט אין דאָרף ביי אַ 20 יידישע פאַמיליעס. פאַרנומען זיך מיט לאַנדווירשאַפט און מסחר. ערלעכע בכבודיקע באַלעבאַטישע יידן זענען דאָס געווען, תמיד גרייט צו העלפן אַן אַנדערן אין נויט.

אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג, ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען פוילן, און הונגעריקע קראַנקע יידן פון וואַרשע האָבן זיך געלאָזט איבער דער פראָווינג, איז פשיבראָוויץ געווען דער פונקט וווּ מען האָט געקענט איבערנעכטיקן. זייער אָפט, ווען עס איז שוין נישט געווען קיין פלאַץ אין שטוב, זענען די אַרעמעלייט געשלאָפן אין די שייערס, סטאַדאַלעס, עס האָט זיך באַלד אַנגעהויבן אַ קאַכן פון קאַרטאָפֿל, מיט מילך, ווייל אָפטמאָל איז נישט געווען גענוג ברויט אַלע הונגעריקע אַנצוועטיקן. נאָר קיינער איז פון דאָרף קיין הונגעריקער נישט אַרויס.

אין קעגנזאַץ צו די אַנדערע יידישע דערפער אַרום פלאַנסק, האָבן די פשיבראָוויצער יידן, די עלטערע, איינגעזעסענע, נישט פאַרלאָזט דאָס דאָרף און אויסגעוואַנדערט אין די שטעט. אין פשיבראָוויץ האָט זיך דער אַנטיסעמיטיזם נישט אַזוי אַרויסגעפילט ווי אין אַנדערע געגנטן. די קריסטלעכע מיטבאַווינער פון דאָרף און אומגעגנט האָבן זיך באַצויגן צו די יידן מיט דרך ארץ און פריינטשאַפט. עס איז ווערט צו פאַרצייענען, אַז בעת דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע, ווען די באַלשעוויקן זענען געשטאַנען ביי די טויערן פון פלאַנסק פון איין זייט, און דער

דעם העברעישן אוניווערזיטעט, האָט מען אין דאָרף געפראָוועט אַ יום טוב.

★

ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען פוילן אין 1939, האָט מען באַלד קאַנפּיסקירט די יידישע ווירטשאַפטן און זיי באַזעצט מיט פּאַלקס־דייטשן. אין ערשטער צייט האָט זיך נישט געמערקט קיין גרויסע פאַרפּאָלגונג. ווען מען האָט געמאַכט אין פּלאַנסק אַ געטאָ, האָט מען די יידן פון

פשיבראָוויץ נאָך געלאָזט אויפן פּלאַץ, און זיי האָבן נאָך געהאַט מעגלעכקייט צו העלפן אַנדערע, געפירט גאַנצע וועגענער שפייז קיין פּאַניעכאָוועק. נאָכהער האָט מען אַרויסגעשיקט די יידן וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין פעסער. פיל מענטשן האָבן זיך אַריינגע־גנבעט אין פּלאַנסקער געטאָ. דערנאָך האָט מען אַלע פאַרשיקט קיין פּאַניעכאָוועק. די פשיבראָוויצער יידן האָבן געטיילט דעם גורל פון גאַנצן פוילישן יידנטום.

דער ברונעם און דער נישט-גוטער

לייגט אין דער לענג און אין דער ברייט און דער עמער זאל בלייבן אונטן אין דער טיפעניש פונעם ברונעם.

נאך און צוה האט מען עטלעכע טעג שפעטער נישט געקאנט נוצן דאס וואסער ווייל ס'איז געווען מוטנע. מ'האט געמוזט ווארטן טעג גאנצע ביז דער שמוץ און די בלאטע האבן זיך אפגעזעצט אויפן דנא. איין מאל האט זיך געמאכט א מעשה, און דער שכן, דער שעלטער מיט טויטע קלות ביים ארויפציען און ארונטערגעפאלענעם עמער, איז געגאנגען נעמען פאר זיך און עמער וואסער. ס'איז שוין געווען נאך זונפאר-גאנג, ביך-השמשות. ער איז צו צום ברונעם און וועלן-דיק אראפלאזן זיין עמער נאך וואסער האט ער אראפ-געקוקט אין ברונעם אריין און זיך איבערגעשראקן נאר צום חלשן. ער האט פלוצלינג דערזען אויף דער וואנט אונטן אין ברונעם איבערן וואסער אזוי ווי א ריזיקער שטערן וואלט געבלישטשעט, געווינקען און געלאכט. יא, ער האט נישט געהאט קיין טעות. דאס האט א „שוויטניק“, א נישטגוטער זיך באזעצט אין ברונעם. איצט וועט שוין קיינער נישט קאנען נעמען קיין וואסער, ווייל דער „שוויטניק“ וועט אראפציען אונטן יעדן איינעם וואס וועט זיך דערנענטערן מיטן עמער און זיך אריבערבייגן אים ארויסצוציען א פולן.

ס'האט לאנג נישט געדויערט ווי אלע שכנים פון מענדל גרינבוים הויף, ווו דער שכן האט דערזען דעם נישטגוטן, זענען געשטאנען ארום ברונעם, זיך געשראקן און גלייכצייטיק באוונדערט קוקנדיק אויפן „שוויטניק“, וואס שרעקט זיך אין גאנצן נישט פאר קיין מענטשן. פון אלע הייף האבן אנגעהויבן אנקור מען שכנים, וואס האבן זיך דערווייט די נייעס און זיך געוואלט איבערצייגן, צי ס'איז אמת און אים אנקוקן מיט די אייגענע אויגן דעם נישטגוטן וואס האט נישט קיין מורא פאר קיין מענטשן.

א האלבע שטאט איז זיך צונויפגעלאפן אויפן ביזן ווונדער און אלע האבן בפהמלא באשטעטיקט אז דאס איז א נישטגוטער, אן אמתער „שוויטניק“. אין די געסלעך ארום איז אויף אלעמען געפאלן א פחד.

ווי ס'איז אייך זיכער באקאנט זענען די ברונעמער אין פלאנסק געווען דאס רוב פון האלץ. טייל מיט א צודעק, אנדערע אן א צודעק. שכנים, און אפילו פון ווייטע הייף, וואס האבן קיין ברונעם נישט געהאט, זענען געקומען שפען וואסער פון דעם ברונעם וואס האט געהאט א שם אז ס'איז דארט דא גוט וואסער. פארשטייט זיך, אז מיט צופיל היגיענע האט מען אין שטעטל נישט געזינדיקט, ווייל ווי האט גע-קאנט זיין א רייד דערפון, אז יעדער איז געקומען שפען וואסער מיט זיין אייגענעם עמער, וואס מ'האט מיטגעברענגט פון שטוב, און דעם עמער האט מען אראפגעלאזט מיט א שטריק. נאכן אנשעפן דעם עמער מיט וואסער האט מען פאר דער שטריק געמוזט ארויפציען דעם עמער. די שווערסטע ארבעט איז געווען דאס ארויסנעמען דעם פולן עמער און נישט פארגיסן, צי איבערקערן אז ס'זאל מער נישט בלייבן ווי א האלבער עמער וואסער.

מילא, זומער איז נאך געווען ווי ס'איז צו דער-ליידן מיטן פארגיסן. ס'האט זיך אזוי נישט אנגעזען. נאר אן אנשיקעניש איז עס געווען אין ווינטער. יעדער איינער האט פארגאסן א ביסעלע ארום ברונעם און דער פראסט האט געטון ס'זייניקע. פון די פאר-גאסענע ביסלעך וואסער האט זיך געשאפן א באריער פון שטיקער ארומגעקלעפט אייז. נאָו, ביז מ'האט געקאנט צוקומען צום ברונעם האט מען זיך געקאנט דריי מאל איבערדרייען. מ'האט געדארפט זיין א גרוי-סער בריה זיך נישט אראפצוגליטשן איין מאל און נאך אמאל.

היינט שטעלט זיך נאר פאר דאס עגמת-נפש, וואס מ'האט געהאט, ווען א שטריק האט זיך אפגעריסן און דער עמער איז געבליבן אונטן. מ'האט גענומען לויפן צום שכן, דעם אויסטויגער, בעטן זיין הילף. מיט א לאנגן דראנג, פארזען ביים שפיץ מיט א האטשיק האט ער, דער שכן, מיט גרויס מי ארויסגעשלעפט דעם עמער און דערביי געשאלטן מיט וויסטע קללות די מלאכי-חבלה מיט די „נישטגוטע“, וואס האבן זיך גע-

— ביסט אליין א נאַר!
ער האָט זיך אַרומגעקוקט אויפן איבערגעשראַקער
נעם עולם און געזאָגט צו אַלעמען און ווי צום קיינעם
נישט:

— א שטעקן, וווּ איז א שטעקן? גיטס מיר א
שטעקן, גיטס מיר...

אַלע אַרום האָבן זיך אָנגעקוקט, ווי נישט צו וויסן
וואָס אַזוינס דאָ קומט פאַר מיט דעם אַברהמעלע נאַר,
צי ער לאַכט עס פון זיי, צי פון זיך אליין מאַכט ער
עס חזק.

— נו גיכער, גיטס אָהער א שטעקן וועל איך
פאַרטרייבן דעם נישט-גוטן אייערן.

עמעצער איז אַוועק צום שכן, דעם שעלטער און
געברענגט פון דאָרט אַ לאַנגן שטעקן. אַברהמעלע
נאַר האָט זיך טיף איבערגעבויגן איבערן ברונעם און
לאַנג דאָרט געריבן מיטן שטעקן איבערן האַלץ, וואָס
איז געווען צעגלאַנצט, און אַזוי רייבנדיק האָט ער
אַריינגערעדט אין ברונעם אַריין:

— ביסט דאָך האַלץ, נישט קיין נישט-גוטער...
ביסט אַלט האַלץ נישט מער, און אַז דו געפינסט זיך
לאַנג אין וואַסער, נאַסערהייט, קריגסטו אַ קאַליר פון
גאַלד און הייבסט אָן צו גלאַנצן ווי אַ „שוויטניק“...
איז טראָג זשע זיך גיכער אָפּ פון דאַנען און גיי דיר
אין דיין רו אַריין, פון וואַנען דו ביסט געקומען...
ער האָט אַרויפגעהויבן פון ברונעם-טיפעניש דעם
לאַנגן שטעקן און דער נישט-גוטער איז פאַרשוונדן
אויף אייביק.

★

ווינטער 1940, ווען ס'האָט געבושעוועט דער הונ-
גער אין פלאָנסק, אונטער דער נאַצישער אַקופאַציע,
האָט מען אַברהמעלע נאַר געפינען טויט אויף אַ בוי-
דעם, וווּ ער איז אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט
און אַז מען האָט זיך דערנענטערט צו אים איז פון די
אַלטע בוידעם-קלעצער, צוקאַפנס דעם טויטן אַברה-
מעלע אויפגעגאַנגען אַ ווונדערלעך גין-גאַלדן ליכט.

מ'האָט מורא געהאַט צו נוצן דאָס וואַסער פונעם
ברונעם. מ'האָט מורא געהאַט אליין זיך אַרויסצורירן
אין הויף. נאָך גרעסער איז געווען דער ווונדער, וואָס אַ
נישט-גוטער, כידוע, באַווייזט זיך נאַר ביינאַכט און דאָ
זעט מען אים אַפילו אין מיטן העלן טאָג, ווי ער לויכט
אַרויס פון דער פינצטערע טיפעניש אַרויס פונעם פאַר-
שאַלטענעם ברונעם.

אין זעלבן הויף פון מענדל גרינבוים האָט זיך
געפינען דאָס גאַסטינינער חסידים-שטיבל, וווּ אַברה-
מעלע נאַר האָט געדאוונט, און שוין געהאַט אַ חזקה
אויף זיין פלאַץ הינטערן אויוון, וווּ מ'האָט אים גע-
קאַנט טרעפן שטיין און דאווענען, אָדער זאָגן אַ קאָ-
פיטל תהילים.

אַברהמעלע נאַר איז געווען קהלס פאַרזאָרגער פון
וואַסער. ער האָט שטענדיק אָפּגעהיטן און אַכטיק-
געגעבן אַז ס'זאָל נישט פעלן קיין וואַסער אינעם
חסידים-שטיבל. ער האָט טאַקע געלעבט פון וואַסער-
טראָגן אין די שטיבער. אָבער נישט פאַר קיין געלט.
ער איז געווען צופרידן, ווען מ'האָט אים פאַר דער
טירחה זיינער, פון ברענגן אַן עמער וואַסער אין שטוב
אַריין, געגעבן אַ שטיק ברויט, אָדער אַ ביסל געקעכץ.
ער איז געווען אַ שותק, אַ שווייגער. מ'האָט אים
קיין מאָל נישט געהערט רעדן אַן איבעריק וואַרט.
ער איז אַרומגעגאַנגען אויף גאַסס וועלט שטיל ווי אַ
טויב, אַ מין „באַנטשע שווייג“. ווען די קינדער האָבן
אים געטשעפעט האָט ער אויסגעמיטן זיי צו באַ-
שטראָפן, אַפילו נישט געמוסרט, נאַר געמרוטשעט
אַזוי ווי פאַר זיך:

— נו לאַזסט מיך שוין צורו...

אויך אַברהמעלע נאַר איז געקומען צום ברונעם.
אַלע אַרום זענען געווען ערנסט, פאַרזאָרגט. אַברה-
מעלע האָט געגעבן אַ קוק אַראָפּ אונטן צום נישט-גוטן
און אויסגעשאַסן מיט אַ הילכיק געלעכטער:

— כאַ-כאַ-כאַ!!!

— וואָס לאַכסטו, אַברהמעלע נאַר?

— ווער שטופט דיר, דער נאַר שטופט דיר?
אַברהמעלע נאַר האָט אָפּגעהאַקט דאָס לאַכן:

יוסף בודקא - דער גרויסער יידישער קינסטלער

מאלער הערמאן שטרוק. אים טאקע פארדאנקט בודקא זיין שפעטערדיקע קינסטלערישע קאריערע. אין די ליבעראלע באדינגונגען וואס האבן דעמאלט געהערשט אין בערלין, האט זיך בודקאס טאלאנט געקאנט פריי אנטוויקלען.

יוסף בודקא באנוצט זיך אין זיין שאפן מיט צוויי טעכנישע מעטאדן: האלץ-שניצעריי און גראויר. וואס שייד דער טעמאטיק, באגרענעצט זי זיך אויסשליס-לעך צו ביבלישע מאטיוון און צו די ווערק פון פרץ, מענדעלע מוכר ספרים און שלום עליכם. אינטערע-סאנט איז דאס, וואס דער קינסטלער האט געלעבט אין דער טעמאטיק פון די מיזרח-יידי.

אויף אן אויסשטעלונג אין דער יידישער קהילה אין ווארשע, זומער 1921, זענען געוויזן געווארן עט-לעכע גראפישע ארבעטן פון יוסף בודקא, צווישן אנדערע: „אברהם און יצחק“, יעקב און עשיר“, „רחל“, „רחלס קבר“, „יעקב און זיינע זין“, „יוסף און זיינע ברידער“, „דוד“, „יחזקאל“, „ירמיהו טרייסט רחל“, „משה“, „משהס טויט“, „תשעה באב“ אדגל. פון דער צייט-טעמאטיק זענען געווען א סך מאטיוון פון פלאנסק, ווי דער בית-עולם און אנד. און אויך דער דערמאנטער פארטרעט פון י. ל. פרץ.

אין דער דעמאלסטיקער שאפונג פון יוסף בודקא איז נישט נאר אקצענטירט די סימבאליק און דער סענטימענט פאר דער געבוירנשאפט, מען זעט אויך אן אינטערעסירונג מיט דער לאנדשאפט, מיט היסטא-רישע געביידעס. יעדער מאטיוו איז אויפגעפאסט אביעקטיוו און אטעמט מיט לירישקייט און פייער-לעכקייט. אזוי צ.ב. שילדערט ער דעם יונגן דוד, ווען ער איז נאך געווען אויסגעשטעלט אויפן צארן און קנאה פון קעניג שאול. גאנץ אנדערש שילדערט ער די געשטאלט פון יחזקאל, וועלכער באווייזט זיך אין דער צייט, ווען זיין פאלק איז געווען דערנידעריקט, ווען אויף די חורבות פון עבר קומט אויף ניי לעבן. נישט ווייניקער אויסדרוקספול איז א צווייטער מא-טיוו: „הגר ווערט אפגעשטויסן דורך אברהמען“, ווען

יוסף בודקא איז געבוירן געווארן אין 1880 יאר אין א יידישער ארטאדאקסישער משפחה. אין דעם קליינעם מאנאווער שטעטל - פלאנסק. די קינדעריארן האט ער פארבראכט אין חדר. בעת די הפסקות פלעגט בודקא אפט ארויסלויפן אין הויף, ארויסנעמען דעם באהאלטענעם העפט און צייכענען אלץ, וואס האט אים אינטערעסירט. אזוי האט אויס-געזען די יוגנט פון גרעסטן טייל יידישע קינסטלער וואס האבן געשטאמט פון פרומע יידישע משפחות. בודקא איז אויך שפעטער געבליבן אונטערן איינפלוס פון רעליגיעזן שטייגער. אין זיין שאפונג דאמינירן מאטיוון פון אלטע לעגענדעס, אלטע מנה-גים. זיינע גראפישע ארבעטן, וואס שילדערן די געשיכטע און טראדיציעס פון יידישן פאלק, זענען נישט בלויז זייער אייגנארטיק אויפגעפאסט, נאר ווייזן אויך די טיפע פיעטעט, מיט וועלכער דער קינסטלער טרעט-צו צו דער רעאליזירונג פון זיינע ווערק.

נישט קאנענדיק זיך געפינען קיין ארט אין דעם קליינעם פארווארפענעם שטעטל, ווו מען האט געמוזט אויסבאהאלטן דעם שאפונגס-דראנג, איז בודקא אוועק קיין ווארשע. אבער דא קאן ער אפילו נישט טרוימען וועגן באקומען אן אטעליע אדער וועגן שטודירן אין דער קונסט-שול. און דאך וואקסט זיין טאלאנט, יעדע צייכענונג זיינע ווערט וואס אמאל פארטיפטער, דורכגעטראכטער און בולטער.

דאס זענען געווען די צייטן, ווען אין ווארשע האט געלעבט י. ל. פרץ, וועלכער האט געהאט א גרויסן איינפלוס אויף דער גאנצער יידישער ש-פערישער יוגנט. בודקא האט געמאלט א פארטרעט פון י. ל. פרץ, וואס זאגט עדות אז ער האט געמוזט זיין פארבונדן מיטן קלאסיקער פון דער יידישער ליטעראטור.

אין עלטער פון 20 יאר פארט בודקא אוועק קיין בערלין. דא האט ער געציגן אויף זיך די אויפמערק-זאמקייט פון דעם אויסגעצייכנטן גראפיקער און

דער מחמיר — האלצשניט פון יוסף בודקא צו ביאליקס ליד

דער קינסטלער גופא האט זיך אויסערלעך מיט גארנישט אויסגעצייכנט. ער איז געווען א הויכער, דארער, מיט א לענגלעך פנים. אבער זיינע שאפונגען זענען געווען ווי א רייכער גארטן, וואס רייצט דאס אויג מיט דער פילפארביקייט און מיט די פארשידן-ארטיקע פארמען פון די פרוכטן, וועלכע וואקסן אויף פאנאנדערגעצווייגטע, שיינע בוימער. ערשט אין זיין אטעליע האב איך זיך אריענטירט, אז בודקא איז א דורכאויס מאדערנער מאלער. און די פאעטישקייט און מוזיקאלישקייט פון זיינע שאפונגען טראגן א פול-שטענדיק יידישן כאראקטער. אינגאנצן ספעציעל איז געווען די אינסטרומענטירונג פון זיין קונסט. ביי זייער גרויסער פשטות זענען זיינע שאפונגען אינטערעסאנטע און טיפע. אין זיינע גראפישע ארבעטן קומט צום אויסדרוק דער גאנצער ווייטיק און ליידיג פונעם פאלק, פון וועלכן ער שטאמט, אויסגעדריקט פלאסטיש און מאלעריש, דערביי שטארק ליידנשאפט-לעך. בודקאס גראפישע ווערק זענען אין דער גע-שיכטע פון דער יידישער קונסט א מין קאנגעלאמער-ראט פון אלטן און נייעם. דער קינסטלער האט ארויס-געבראכט נישט בלויז מעשהלעך און לעגענדן, נאר אויך די שיינקייט פון טראדיציע. בודקא, וועלכער האט געקאנט מיט זיין דעליקאטן שטיפט אזוי סובטעל אויסקריצן די הגדה, האט אויך אויסגעצייכנט געקאנט ארויסבאקומען פון דער לעגענדע אנדערע מאטיוון און זיי געשטאלטיקן אין א לעבעדיקער פארעם. ער

דער קינסטלער מאלט אויפן פאן פון א ביידל א פרימיטיווע סצענע, אבער דורכגעדרונגען מיט שטאר-קער עקזאטיק.

אין סוף פון די 20'ער יארן האב איך זיך פער-זענלעך באקענט מיט יוסף בודקא און פלעגט שעהנ-לאנג זיך צוקוקן צו זיין ארבעט. אינעם טאג ווען איך האב אים דאס ערשטע אל באזוכט, בין איך עטלעכע שעה פריער געווען ביי הערמאן שטרוקן אין בערלין. זיין אטעליע האט זיך געפונען אין רייכסטן קווארטאל פון שטאט. די עלעגאנטע ווינונג איז געווען פול מיט בילדער, נישט בלויז אייגענע, נאר אויך פון אנגעזעענע דייטשישע און פראנצויזישע מאלער. צווישן אנדערע האב איך באמערקט דעם פארטרעט פון אלבערט איינשטיין, געמאלט דורך שטרוקן. דער באלעבאס פון דער ווינונג איז געווען אן עלעגאנטער און דערפארענער מענטש, דערביי זייער א פרומער. ביים געזעגען זיך האט ער מיר געפרעגט, צי איך האב באזוכט זיין טאלענטירטן שילער יוסף בודקא. עס איז מיר געווען אומאנגענעם זיך מודה צו זיין, אז מיר זענען בלויז באקאנט עט-לעכע ארבעטן פון דאזיקן קינסטלער. שטרוק האט מיר געגעבן א צעטעלע מיט בודקאס אדרעס און איך בין דירעקט פון אים אוועק אהינצו.

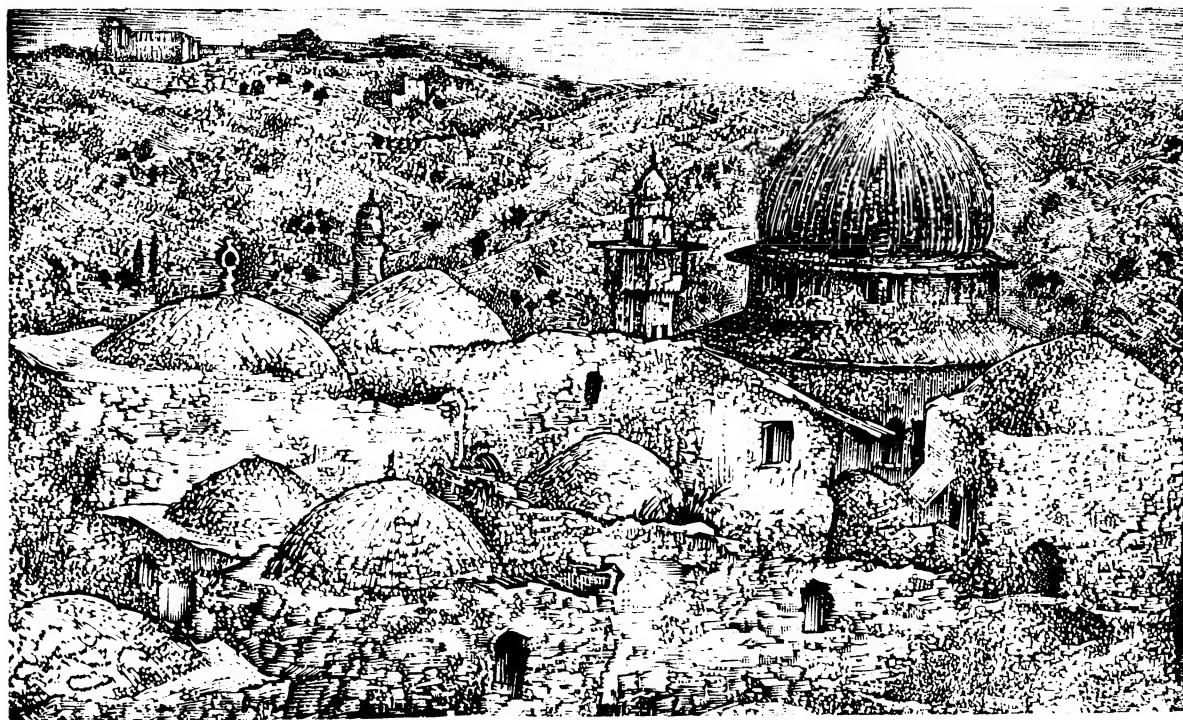
געוויינט האט ער ווייט פון צענטער. אין א געגנט פון ארבעטער און פאלקס-מענטשן. נאך לאנגע זוכע-נישן האב איך ענדלעך געפונען זיין אטעליע. דאס איז געווען א גרויסער ליכטיקער זאל. כמעט נישט אויס-מעבלירט. חוץ א סאפע, א מאלברעט, א טיש, און עטלעכע בענקלעך, איז מער קיין מעבל נישט געווען. מיר האבן זיך זייער שנעל צונויפגערעדט און באלד איז צווישן אונדז אנטשטאנען א פריינטלעכע אטמאס-פער. אויף די ווענט זענען נישט געהאנגען קיין שום בילדער. בודקא האט געבראכט א טעקע, פון וועלכער ער האט ארויסגענומען באזונדערע בילדער און זיי פאנאדערגעלייגט אויף די בענקלעך. צווישן זיי האט זיך געפונען א פרעכטיקע אקוואפארטע „הגדה“ אין עטלעכע צוואנציק פלאנשן. בודקא האט אינטערפער-טירט די הגדה אויף א ראפינירטן אופן, צייכענדיק אלע איינצלעייטן אין די קליינטשיקע בילדלעך. יעדע מיניאטור איז געווען דורכגעדרונגען מיט אן איידעלער פאנטאסטישער ליריק. אויף די פלאנשן מיט גרופן-סצענעס האט דער קינסטלער באוויזן צו שאפן א פרעכטיקע סימפאניע פון פארם און אינהאלט. בודקא האט מיר געוויזן זיינע האלץ-שניטן, אקוואפארטן, אקוואנטינטן און עקסליבריטן פון באקאנטע פער-זענלעכקייטן. יעדע פון די דאזיקע ארבעטן האט ביי מיר ארויסגערופן אנטציקונג.

ישראל. דארט האט ער פארגעזעצט זיין שעפערישער ארבעט און אין 1940 יאר איז ער געשטארבן אין ירושלים.

יוסף בודקא איז אויך געווען אן אויסגעצייכנטער מאלער, אבער דער גרעסטער טייל פון זיין שעפע-רישער ירושה באשטייט פון גראפיק אויף די אויבן-דערמאנטע טעמעס, ווי אויך פון פילצאליקע אילוס-טראציעס צו פארשידענע ווערק פון דער יידישער ליטעראטור. צו די שענסטע שאפונגען דארף מען פאררעכענען די שוין דערמאנטע הגדה אין 26 פלאנשן, ווי אויך די אילוסטראציע צו היינעס „דער רבי פון באכאראך“ און ביאליקס פראכט-אויסגאבע וואס איז דערשינען אין די 20-קער יארן אין בערלין.

האט געהערט צו די ווייניקע אין צאל קינסטלער פון דער עמיגראציע, וועלכע זענען געווען פארבונדן מיט דער יידישער שפראך און מיטן גייסט פון פוילישן יידנטום.

ווען בודקא האט דערגרייכט דעם הויכפונקט פון זיין קינסטלערישער רייפקייט, האבן זיך איבער דייטש-לאנד גענומען זאמלען די פינצטערע כמארעס פון נאציאנאל-סאציאליזם. דער פאשיזם ווארפט אויך ביזע שאטנס אויף זיין היימלאנד—פוילן. בודקא, וועלכער האט פון צייט צו צייט באזוכט זיינע נאענט-סטע אין פלאנסק, האט זיך אריענטירט, אז אויך דארט האבן דערגרייכט די ביזע איינפלוסן פון מעריב. ער האט באשלאסן אויסצוואנדערן קיין

יוסף בודקא — ירושלים (האלצשניט)

דער מאלער פון יידישן געסל

געהייליקט דעם אַנדענק פון מיין ברודער, דעם יידישן מאלער, וואָלף מאָן. געב. 1908. אין וואַרשע —
אומגעקומען אין ביאליסטאָקער געטאָ פון דייטשע הענט.

ער געלייענט וועגן די שפּאַנישע קאַטאַקאָמבעס. ער האָט דערזען די פיר סלופּעס אַרום בעלעמער, וועלכע בייגן זיך רונדיק אויס און שליסן צוזאַמען דעם סופּיט מיטן דיל. די לאַנגע טישן האָבן געהאַט די פאַרב פון צעשמאַלצענעם חלב. נאָר אין די שקיעה-שעהן האָט זיך דאָ אַריינגעריסן אַ ציטערדיקער שמאַ-לער פאַס ליכט. די פענסטערלעך זענען געווען קליינע, קיילעכיקע און אין אַ טייל פון זיי איז דאָס גלאַז געווען פאַרביק. דאָס אַלטע בית-מדרש האָט ווי נישט געהאַט קיין ווענט, ווייל דער סופּיט האָט זיך ווי אויסגעבויגן אַזש ביזן דיל. איצט האָט שוין וואָלף אונטערגעשיידט די פאַרב פון בעלעמער, פון פרוכת. דער שמאַלער זונען-פאַס האָט זיך געגליטשט איבער די גלאַטע טישן און זיך איינגעזאָפּט אין דיל, אין די געבויגענע סלופּעס און אויסגעגאַנגען ביי דעם קופּערנעם וואַסער-קעסל.

צומאַרגנס איז וואָלף ווידער געקומען. דער אַלטער שמש האָט אים שלום געגעבן :

— האָ, אַ היגער ?

— אַ היגער, — האָט וואָלף געענטפּערט.

— פּסח'ס פון דער שול-גאַס.

דער שמש איז צוריקגעגאַנגען אויף זיין אַרט און מיט אַ ניגון פאַרגעזעצט דאָס תהילים זאַגן. דעמאָלט האָט וואָלף אַפּערגענומען פון אונטערן אַרעם לייוונט און פאַרבן און אַנגעהויבן צו צייכענען. אַזוי טאָג נאָך טאָג, אין די זעלבע נאָכמיטאָג שעה איז וואָלף געקומען אין אַלטן, פאַרוואַרלאָזטן בית-מדרש. זיין פנים איז געוואָנדן געווען צום בעלעמער, צום געבויגענעם סופּיט וואָס טרעפט זיך צונויף מיטן דיל, צום שמאַלן פאַס ליכט וואָס גליטשט זיך אַזוי אומבאַמערקט אַריין דורכן קליינעם פענסטערל. ווער איז ער וואָלף, דער יינגער בחור מיט די פעך שוואַרצע האָר און גרויסע פאַרחלומטע אויגן? דער

דאָס אַלטע בית-מדרש איז זייט יאָרן געווען פאַרוואַרלאָזט. בלויז אין די יום-טובים פלעגט זיך צענויפקומען אַ מנין יידן. דער שמש איז אָבער נישט אַפּגעטראָטן, גאַנצע טעג איז ער געזעסן און תהילים געזאָגט. אויך דער נר-תמיד איז קיינמאָל נישט פאַרלאָשן געוואָרן. די שטעטלידיקע יידן האָבן זיך אין בית-מדרש ערשט דערמאָנט אין די הייליקע טעג. אַ גאַנץ יאָר האָבן די באַלמעלאַכעס געדאַוונט אין זייער שולעכל וואָס מען האָט גערופן, דאָס פאַדערשטע בית-מדרש, ווייל ס'האַט זיך געפונען אין סאַמע פראַנט פון שטעטל. די פני און שיינע יידן האָבן זיך אויסגעבויט אַן אייגענעם קלויז. די ווענט זענען דאָרטן געווען באַמאַלן מיט גרויסע מגן-דודן, מיט לייבן און הירשן, ווי אויך מיט אַן אַ שיער געביידעס וואָס האָבן אויסגעזען ווי פירקאַנטיקע געלע קאַסטנס. ביי די אויסטערלישע וועגראַנדן זענען געוואַקסן איינצעלנע ביימער מיט לאַנגע בלעטער. אויב אין אַלטן בית-מדרש זענען די טליתים ביי די מתפללים געווען לאַנג ביז דעם דיל, געלבע מיט גאַלדענע עטרות האָבן די טליתיםלעך פון די יינגעלייט מיט די אונטערגעשוירענע בערדלעך אויסגעזען ווי האַנ-טוכער פאַרוואַרפענע אויף די אַקסלען. די פרומע יידן האָבן אין די וואַכן-טעג און אין די שבתים געדאַוונט אין זייערע שטיבלעך, ווער ביי די ראָדזי-מינער און ווער ביי די גערער.

אין איינע פון די מיטאָג-שעהן האָט זיך מיט סקריפעריי צעעפנט די שווערע טיר פון אַלטן בית-מדרש. אויף דער שוועל איז געבליבן שטיין אַ יונגער מענטש. צוליב דער טונקלקייט האָט ער אַנגעשטרענגט זיין בליק.

דער נר-תמיד האָט באַלויכטן דאָס ספרים-ווינקל, געדאַכט האָט זיך וואָלפן, אַז ער איז ער-געץ אַריינגעפאַלן אין אַ ווייטע געגנט. אַמאָל האָט

געפארבטע לאַדן און טירן פון די קלייטלעך זענען
אָזעלכע ראַשיקע און קאַלירפולע, אַז עס דוכט זיך
וואָלפן, אַז אַרום יאַנקל וואָסערטרעגער דרייט זיך
דער מאַרק ווי אַ קאַרוסעלע.

אויף דער שוועל פון קליינעם הייזל באַגעגענען
זיי שטעטלדיקע יידן, וועלכע גיבן אַפּ שלום דעם
פרעמדן.

— פאַניע יוסף, אַ גאַסט!

— געקומען צו טאַטע־מאַמע!

— האַסטו נאָך צייכענונגען אָדער בילדער? — האַט
ער זיך ווידער געוואַנדן צו וואָלפן.

— יאָ.

— וואוינסט ווייט?

— ניין, דאָס צווייטע געסל.

— קום מאַרגן גאַנץ פרי. ווייסט אויף וועמען זיך
צו פרעגן, וועסט טרעפן?

— יאָ, כ'וועל טרעפן — האַט וואָלף געענטפערט.

— וועסט זיך פרעגן אויך מיר, אויף יוסף בודקא.

וואָלף האַט זיך אַ טראַג געטאָן איבערן מאַרק,
צו דער שול־גאַס. יוסף בודקא, אַ קלייניקייט, וואָלף
האַט שוין דעם נאָמען געהערט, יוסף בודקא —
דער גרויסער צייכנער און גראַפיקער, וואָס האַט
אויפגערוידערט די בערלינער קונסט־וועלט מיט זיין
אַריגינעלע יידישע טעמאַטיק. דער גרעסטער גראַ־
פיקער פון דייטשלאַנד.

דאָס הויז פון די בודקאס איז געווען אַ הילצערנס,
מיט קליינע אַלקערלעך, אָנגעשטעלטע מיט ספרים־
שענקלעך, מיט געבעטע שטילן מיט גרינעם פלוש
וואָס האַט געהאַט די פאַרב פון מאַך. די אַלמערס
זענען געווען באַצירט מיט געשניצטע פייגל פליענ־
דיקע מיט ברייט צעעפנטע פליגל, דרימלנדיקע, מיט
ווערטיקאַל אויסגעצויגענע שנאַבלען. די ווענט זענען
באהאַנגען געווען מיט פאַרשידענע גרויע געוועבן.
סטאַדעס הירשן האָבן זיך ערגעץ געטראָגן, זייערע
הערנער זענען געווען אַזוי פאַרפלאַנטערט, אַז די
הירשן אליין האָבן מסתמא אויך נישט געוואוסט,
וועלכע הערנער געהערן זיי עס האַט אַויסגעזען ווי
צאַרטע באַשעפענישן אויף איינצולע פיס וואָלטן אויף
זייערע קעפּ געטראָגן אַ וואַלד מיט פאַרפלאַנטערטע
צווייגן און אַט וועלן זיך זייערע פיס אונטערן לאַסט
פון דעם הערנער־קנויל צונויפברעכן און פאלן מידע
אויף דעם געלן שלאַך וואָס איז שוין פון אַלטקייט
באלד גרוי געוואָרן. אין דער שטוב האַט מען קיין
פאַרב נישט געזען. נאָר ליניעס שטריכן. שאַרף האָבן
זיך אויסגעטיילט די געשניצטע אַרנאַמענטיק פון די
אַלמער גוימסן, פון די שטולן, פון די בעטן וואָס
זענען געווען אַרומגעפלאַכטן מיט איילבירט־צווייגן.

שמש האַט פון צייט צו צייט צוגעוואָרפן אַ בליק
צום מאַלער און צום סוף אַ מאַך געטאָן מיט דער
האַנט, ווי איינער וואָלט געזאָגט: — עט, ווייסער
וואָס, נאַרישקייטן.

אויפן דריטן טאָג האַט דאָס בית־מדרש אויפ־
געלעבט אויף דעם לייוונט. דוכט זיך, אַז אַפילו דער
תהילים־ניגון פון שמש האַט מען געהערט קוקנדיק
אויפן געמאַלענעם. די אייל־פאַרבן האָבן זיך צו־
נויפגעגאַסן, דער שמאַלער ליכט־פאַס האַט אויפן
בילד געצאָפלט און עס האַט זיך געדאַכט, אַז אַט
אַט וועט אַלץ פאַרלאָשן ווערן, דער פרוכת, די ברוינע
פיר סלופעס אַרום בעלעמער און אַפילו דאָס צאַקנדיקע
ליכט פון נר־תמיד. וואָלף האַט אָן אויפהער די פאַרבן
געמישט, פרוכירט די פענזל־שמירן.

ער האַט געוואָלט איבערטראַגן דעם געפלאַטער פון
די תפילות, וועלכע קנוילן זיך איצט אין דער שטילקייט
אַרום די שטענדערס און טישן. ער האַט זיין אַרבעט
נישט איבערגעריסן אַפילו ווען ער האַט דערפילט
דעם בליק פון אַ פרעמדן, וועלכער איז שוין אַ
לאַנגע צייט געשטאַנען אומבאוועגלעך. ווען די אַרבעט
איז פאַרטיק געוואָרן האַט וואָלף דערפילט אויף זיין
אַקסל די האַנט פון פרעמדן. זייערע בליקן האָבן זיך
צענויפגעטראָפן. פאַר וואָלפן איז געשטאַנען אַ מאַ־
דערן געקליידטער מאַן אין מיטעלע יאָרן. זיין אויס־
געשטרעקטע האַנט איז געווען איינגעפאַסט אין ווייסע
מאַנזשעטן. דער פרעמדער האַט איבערגעריסן דאָס
שווייגן און אַ פרעג געטאָן אויף דעם ספעציפיש
פלינצקער אויסשפראַך:

— ווי אַזוי רופטמאַ דעך?

און נישט וואָרטנדיק אויף קיין ענטפער צוגעגעבן
אויף דייטש:

— זאָ, זאָ, וואונדערבאַר, וואונדערבאַר, — האַט דער
פרעמדער גערעדט ווי צו זיך אליין. זיי זענען צוזאַמען
אַרויס אויף דער גאַס. דער פרעמדער האַט ביי דער
שוועל פון אַלטן בית מדרש נאָכאַמאַל באַטראַכט דאָס
אַקאַרשט פאַרענדיקטע בילד.

אַט היער האָב איך געלערנט! — זאָ, זאָ מײן
פלינצק!

ביידע זענען שווייגנדיק דורכגעגאַנגען דעם אַלטן
מאַרק. נעבן דער פלומפּ זענען טרעגער געלעגן
אַרומגעבונדענע מיט שטריק. זיי האָבן אין דעם
פאַרנאָכט געוואָרט אויף די אָנקומענדיקע פורן מיט
מעל און אייזנוואַרג. יאַנקל וואָסערטרעגער האַט נאָר
וואָס אָנגעפלימפט ביידע עמערס מיט וואָסער און
אַנגעטאָן די סאַנדעס אויף די אַקסל. ער שטייט
איצט פאַרטראַכט אויפן בערגל ביי דער פלומפּ וואָס
געפינט זיך אין סאַמע מיט פון גרויסן מאַרק. די

אלטן מארק. די גאמט פון פארבן אנטקעגן דעם טיפן בלוי פון הימל וואס צעשטראלט זיך און שפיגלט זיך אין די אויגן פון די געזונטע טרעגער. און אט אויפן פאן פון א בלאג-געקאלכטער וואנט זיצט אויף א דרייפסיק בענקל א יידישע מאמע. וואס טוט זי מיט די צוויי ליכטיקע הענט? פעדימט זי איין א נאדל צום נייען? פאריכט זי עפעס? ניין. זי פליקט פעדערן צו א קישן, אן אויסשטייער פאר איר טאכטער. זי זעט אפשר די אייגענע יונגע יארן, איר חתונה... אין יוסף בודקא גייט אויף די בענקשאפט צו דער יידישער מוטער, צו איר הארציקן טרויער, צו איר גוטסקייט וואס ליגט אויסגעגאסן אויפן פנים. ער לייגט אוועק דאס בילד אין א זייט, ער קען זיך דערמיט נישט שיידן, אזא יידישע מאמע מעג איינשטיין אין די שענסטע אייראפעאישע קונסט-סאלאנען. צום ערשטן מאל איז אים אויפגעשווימען א פראגע, איז פאראן א יידישע מאלעריי? איז דען פאראן א יידישער קאלאריט? מוז דען די יידישע טעמאטיק זיין נאר א געראנגל צווישן ווייס און שווארץ. איצט האט ער דערזען דאס אלטע בית-מדרש, דאס יידישע געסל.

דאס איז יידישע קאלאריט! ווי אייגנארטיק ער איז. אזוי אייגנארטיק ווי דאס יידישע לעבן, ווי אייגנארטיק עס זענען די יידישע ליידן.

יארן זענען זינט דעמאלט אוועק, וואלפס בילדער האבן צעעפנט די טויערן פון קאזשע-געסל, זיינע בילדער זענען אין די באקאנטסטע אויסשטעלונגס-זאלן געהאנגען. די פארב פון יידישן געסל איז געווארן היימיש און אייגן. נאענט זענען געווארן די געבוי-גענע שטיגלעך פון יידישע הייף, די אלטע וועראנדעס, די לעדן מיט דער אויסגעשניטענער האלב-לבנה, דאס פנים פון יינגן מיידל מיט די לאנגע צעפ און אויס-שטארנדיקע אויגן, דאס בילד פון א יידישער מאמע, פון יאנקל וואסערטרעגער מיט די סאנדעס, פונעם יידישן ייגעלעלע מיט די געקרויזלטע האר און איינ-געפאלענעם ברוסט-קאסטן, און איבער זיי אלעמען דערהויבט זיך דאס פנים פון הירשקען — דער שטארקסטער טרעגער פון שטאט מיט זיינע גרויסע הענט וואס מאנען, וואס קענען וועלטן צעטראגן. נאר הירשקע דער טרעגער האט וועלטן נישט צעטראגן. די וועלט האט צעטראגן די לעצטע שפורן פון הירשקען און פון זיין גאנצן שטאם. די וועלט האט פארטיליקט דאס קאזשע-געסל מיט אירע אלע יידן. אפגעמעקט איז געווארן דאס אלטע בית-מדרש. אומגעקומען איז ערגעץ דער יידישער מאלער וואלף מיט אלע זיינע בילדער. אפגעמעקט איז געווארן דאס יידישע לעבן און צוזאמען איז אויך פארלאשן געווארן דער אייגנארטיקער יידישער קאלאריט.

די זון איז זעלטן דא צוגעקומען, נאר אין די פארנאכטן ווען זי האט זיך אויסגעגלייכט מיטן האריר-זאנט, דעמאלט האבן זיך די גיין-גאלדענע שטראלן דערשלאגן צו דעם הויז פון די בודקאס. אפשר איז נישט קיין חידוש וואס יוסף בודקא איז א צייכנער געווארן און נישט קיין מאלער. ער האט אין זיין היים און אין אלטן בית-מדרש געזען נאר ליכט אדער שאטן. די גרויע און מאנאטאנע ווייטקייטן ארום פלאנסק, די הארטע פנימער פון די שטער-טליקע טרעגער, באלעמעלאכעס, וועלכע בודקא האט געזען ביים קארגן ליכט פון אלטן בית-מדרש, די שטוב מיט יידישער ארנאמענטיק, די געשניצטע הירשן און פיגל — דאס אלץ האט אפשר געווינקט, אז יוסף בודקא זאל נאענט ווערן דער שפיל פון שווארץ און ווייס, אז ער זאל ווערן דער גרויסער גראפיקער, וועלכער האט מיט זיין טוש-פעדער אויפגעלעבט די יידישע ארנאמענטיק, יידיש שטייגער לעבן, יידישע פנימער, אן זוניקייט, אבער דערפאר באזעלטע מיט דעם ליכט וואס האט זיך דורכגעריסן דורך די שויבן-קעסטלעך פון בית-מדרש. אפט רייסט זיך דאך אדורך דער שמאלער זון-פאס פון דער שקיעה-שעה — דער זונען-פאס וועלכן בודקא האט געזען אלס ישיבה-בחור אין פלינצקער בית-מדרש.

★

וואלף איז צומארגנס געקומען מיט אלע זיינע בילדער. די געדיכטע שווארצע ברעמען האבן זיך טיפער אראפגעלאזן און שארפער געמאכט זיין בליק, די ארויסשטארנדיקע קינבאקן האבן איינגעפאלענער געמאכט זיין ברוינלעך געזיכט.

קוקנדיק אויף וואלפס בילדער, האט בודקא ווידער דערזען זיין שטעטל. אמת איז זיין שאפן האט ער נאר געלעבט מיט פלינצק, ער האט אבער געזען אדער זי ליכט זייט אדער די שאטן זייט. אפטמאל האבן זיי געראנגלט צווישן זיך. ער האט געזען די אויסגעקרוםטע ליניעס פון געסל אבער נישט איר פארב. אין וואלפן האט ער דערזען דעם מאלער פון קאזשע-געסל. — די קרומע און געלאטעטע דעכער פון שינדלען און פארזשווערטן בלעך, די גאניקעס מיט אויסגעקרימטע טרעפ, די ציגן-שטעלעכלעך, די היל-צערנע פארצוימונגען, די פענצטער-לאדן. דאס איז נישט געווען סתם אן איבערחזרונג פון געסל, ניין! דער גרויסער גראפיקער האט דערזען די פארבן-רייכקייט פון זיין היימשטאט, פונעם געסל וואו ער האט זיין קינדהייט און יוגנט פארבראכט. ער האט געזען די פארב פון געבוירענעם פלויט, פון די לאדן, וועלכע הענגען אויף איין זאווואסע. די פארב פון די ווענט, פון די קרומלעכע טרעפ. ער האט דערזען דעם

דער יידישער דיכטער לייבל פראנקענשטיין

איך האב זיי געלייענט און געגאפט: איך האב דערפילט אין אים א דיכטער אן עכטן, אמתן דיכטער. און לייבל האט זיך א ריס-געטאן ווי אויף פליגל. פארווארפן דאס שניידעריי מיט דעם פרעסאייזן און פאסטריגעס, געלערנט זיך אין די נעכט און מיט אַמאַל איז ער דערשינען פאר מיר ווי א סעמינאריסט פון ווארשעווער רעליגיע-סעמינאר.

ער האט שוין געהאט סמיכות פון אַנגעזעענע יידישע דיכטער פון ווארשע, ער האט שוין אפילו דעביוטירט אין די „ליטערארישע בלעטער“, „פארויס“ און ערגעץ אין נאך זשורנאלן.

אין יאר 1940 איז דערגאנגען צו מיר א ידיעה אַז לייבל איז אין ניעסוויזש און דאָרט געפינט זיך ש. זאָראָמב. ער איז געוואָרן אַ לערער אין אַ סאַוויי-טישער שול — און עס איז געקומען די אינוואַזיע פון די היטלער-האַרדעס.

דער יונגער דיכטער, וואָס זיין נאָמען האָט נאָר-וואָס אַנגעהויבן אויפצוגיין איז אַוועק צוזאַמען מיטן גרויסן טייל פון זיין פאָלק. איך באַוויין מיין ערשטן שרייבער-קאַלעגע פון מיין שטאָט.

מענדל מאַן

ווען איך האב דאָס ערשטע מאָל דערזען דעם 18-יאָריקן לייבל פראנקענשטיין און אַריינגעקוקט אין זיינע גרויסע טרויעריקע אויגן, געקוקט אויף זיין איידל-געשניצט אַליוואָקאַליריק פנים, איז מיר קלאָר געוואָרן אַז ער טראָגט אין זיך אַ נאָך-נישט אויס-געזונגען געזאַנג.

ער איז זייער פרי געקומען צו די „פּוועלי-ציון“ יוגנט און איז געוואָרן אַן אייגענער צווישן די שניי-דער-געזעלן און לערנינגלעך, כאָטש זיין אַפּשטאַם איז געווען פון פאַרמעגלעכע סוחרים. און אין איין טאָג האָב איך זיך דערוואָסט אַז לייבל איז גאָר אַליין געוואָרן אַ לערנינגל ביי אַ שניידער. און עס האָט זיך אַזוי נישט געפאַסט צו זיין גאַנצן געשטעל, דאָס זיצן און ציען „פאַסטריגעס“. איך געדענק אים פאַר אַ שווייגנדיקן, תמיד אַ פאַרטראַכטן. ביז איך האָב באַשלאָסן אַז אים לייבלעך, קען איך פאַרטרויען מיינע לידער וואָס איך שרייב. דאָס זענען געווען לידער צו פעלד, צום בוים, צו די הימלען און צו בלאַ-אויביקע מוזעם. לייבל האָט מיך אויסגעהערט און זיינע אויגן זענען פייכט געוואָרן.

אין אַ צייט אַרום שפּעטער האָט ער מיר געבראַכט אַ העפט לידער.

— אויך איך שרייב — האָט ער פאַרשעמט געזאָגט.

ווען נישט דער פאָעט

(א שיר פון אן אומגעקומענעם פלאַנסקער משורר)

איר וואָלט די שיינקייט פון זון־אונטערגאַנג נישט געזען
 און נישט געהערט ס'געזאַנג פון סאַלאַוויי —
 איר וואָלט מיט וואָלענער פינצטערניש געהילט געווען,
 ווי געהילט אין נאַכט ס'איז דער בוים —
 יוען נישט דער פאָעט, און זיין פלאַמיקער טרוים,

איר וואָלט דאָס זילבערנע מורמלען פון טייכל נישט געהערט
 און דאָס שעפטשען פון ווינט אין די אויערן פון וואָלד —
 גרוי וואָלט געווען די פאַרבנרייכע ערד,
 טויט דער זינגענדיקער אַרום —
 יוען נישט דער פאָעט וואָס זינגט וועגן דעם, וואָס איז שטום!

ווען נישט דער פאָעט וואָלט איר קיינמאַל נישט געטראַכט
 וועגן זילבערנע לבנה אין אַ סאַמעט־טיפער נאַכט,
 וועגן רויטן קאַפּ וואָס טאַג צו שקיעה לייגט אַוועק,
 וועגן וואָלקנס וואָס שווימען אָפּ ווי אונדזערע טעג —
 און וועגן בוים וואָס שטייט פאַרחלומט און טראַכט,
 פינצטער אָן שטערן וואָלט געווען אייער נאַכט,
 אייער שלאָף וואָלט אַ חלום קיינמאַל נישט באַוואַכט —
 דער הערבסט וואָלט פלאַמיקע בלעטער נישט געשיט —
 איר וואָלט די פרוכט געגעסן און נישט געזען דעם צאַרטן צווייט
 ווען נישט דער פאָעט וואָס באַהעלט אייער טונקל געמיט דורך זיין ליד.

ווען נישט דער פאָעט וואָס האָט אין ווינטער־נעכט
 אייערע ווענט מיט אַ פּרילינג באַצירט
 און אייך ביי דער האַנט אָנגענומען
 און צום פעלד, צום זון, צו לבנה
 צו זיך אליין —
 ווי אַ פאָטער זיין קינד געפירט.

שרה די הייבאם

שרה די הייבאם, און אויב ער האָט זי אָפּילו נישט געקענט פּערזענלעך — הערן וועגן איר האָט ער אַוודאי געמוזט האָבן געהערט.

נאָך אַלס קינד האָב איך זי געקענט און אויך געוואוסט מיט וואָס זי פאַרנעמט זיך. (סוף־סוף זענען מיר דאָך געווען חומש־יינגלעך, און מיר האָבן געלערנט וועגן די צוויי הייבאַמען אין מצרים, פועה און שפּרה, וואָס האָבן אָפּגענאַרט פרעה'ן דעם רשע וואָס האָט זיי באַפוילן אָפּטויטן די יידישע קינדער). און איך געדענק אַז סיי איך און סיי אַנדערע יינגלעך אין מיין עלטער האָבן געגלויבט, אַז ווען נישט שרה די הייבאַם וואָלטן גאָר קיין קינדער אויף דער וועלט נישט געווען... אין אונדזערע קינדישע אויגן איז זי, שרה, געווען די מאַמע פון אַלע פּלאַנסקער קינדער.

איר הויז איז געווען אַ בכבודיק הויז און זי האָט געשטאַמט פון גאָר אַ שיינער משפּחה. אויב איך האָב נישט קיין טעות קומט זי אַרויס פון דער זעלבער משפּחה צו וועלכער ס'געהערט שלום גרינבוים פון פּלאַנסק. איך געדענק אַז אַלע וואָס האָבן גערעדט פון איר האָבן דערמאָנט איר נאָמען מיט כבוד און אַבשיי. זי איז געווען שטענדיק ריין און שיין געקליידעט, האָט געהאַט אַ שטילן רויקן און געמיטליכן גאַנג, האָט זיך באַצויגן צו יעדן איינעם מיט אַ ליבליכן שמייכל וואָס איז שטענדיק געווען אויף איר פנים, און צוזאַמען מיט איר איידעלער, איך וואָלט געזאָגט אָפּילו אַריסטאָקראַטישע, באַנעמונג איז געווען אין איר אַ פשוט־דיקע היימלעכ־קייט און געמיטליכקייט.

ליידער זענען מיר נישט געבליבן אין זכרון באַזונג־דערע פרטים פון איר לעבן וואָס איך וואָלט געקענט אַרױפּברענגען דאָ אין „ספר פּלאַנסק“, אָבער דאָך האָב איך געוואָלט אין געציילטע שורות פאַרצייענען דעם זכר פון אונדזער „פּלאַנסקער מאַמען“.

שרה גרינבוים

מיר דאַכט זיך אַז עס וואָלט געווען אַ גרויסע עוולה נישט צו דערמאָנען כאַטש מיט אַ פאַר ווערטער אין „ספר פּלאַנסק“ אַזאַ היימלעכע סימפּאַטישע געשטאַלט ווי שרה די הייבאַם, ווי מען האָט זי גערופן אין פּלאַנסק. איר אמת'ער נאָמען איז געווען שרה גרינבוים. דער פאַך אירער איז אָפּילו געווען באַ איר אַ ירושה פון איר מוטער חיה, וואָס איז אויך געווען אַ הייבאַם אין פּלאַנסק.

איך בין כמעט זיכער, אַז עס איז נישט געווען אפילו איין מענטש אין פּלאַנסק וואָס זאָל נישט האָבן געקענט

משה פעלדשער

נישט איינמאל פלעגט מען בריינגען צו אים דעם דאק-
טאָרס רעצעפט כדי ער זאל דאָס באַשטעטיקן.

טאָג-אין און טאָג אויס, אינדערוואָך און אויך
שבת, און אַפילו אין די שפּעטע אָונט-שעהן, האָט מען
געקענט זען דעם טרייען שטאַט-פעלדשער שפּאַנען
שנעל דורך די פּלאַנסקער געסלעך — דאָס האָט ער
זיך געאיילט טאָן זיין פליכט פאַר די קראַנקע און
ליידנדע, איבערהויפּט, פאַרשטענדלעך, דעם אַרעמען
טייל פון דער באַפעלקערונג, נישט קוקנדיק דערויף
וואָס ער אליין איז געווען אַ גאַנץ קנאַפּער גיבור.

עס דערמאָנט זיך מיר גראַד אַ באַזונדער קוריאָז.
ביי איינעם פון אונדזערע שכנים איז אַ קינד קראַנק
געוואָרן אויף דיפּטעריט (דאָס האָט טאַקע משה דער
פעלדשער געשטעלט דעם דיאַגנאָז!), און מען האָט
געמוזט גאַנץ דרינגענד מאַכן דעם נייטיקן איינשפּריץ.
משה פעלדשער איז צו דעם נישט געווען באַפּאלמעכ-
טיקט, ער האָט אויך נישט געהאַט דעם נייטיקן מאַטערי-
יאַל. צופעליק זענען אַלע דריי קריסטלעכע דאָקטורים
נישט געווען דעמאָלט אין שטעטל, אָבער דער איבער-
געגעבענער יידישער פעלדשער האָט גראַד געוויסט וווּ
איינער פון זיי געפונט זיך, און אויך ווען, בערך, און
דורך וועלכן וועג ער דאַרף צוריקקומען אין שטעטל.
האָט זיך אונדזער געטרייער פעלדשער אַוועקגעשטעלט
ביי דעם איינגאַנג פון דער וואַרשעווער גאַס און אליין
געדולדיק אָפּגעוואַרט דעם דאָקטער, אים תיכף געבראַכט
צום קראַנקן קינד און געמאַכט דעם נייטיקן איינשפּריץ.

★

ס'איז מיר גאָר קיין ספּק נישט, אַז פיל פּלאַנסקער,
געוועזענע פּאַציענטן זיינע, געדענקען אים נאָך זער
גוט און וואַלטן געקענט דערציילן נאָך אַ סך אַזעלכע

אַט די געציילטע שורות וויל איך ווידמען אַ באַ-
ליבטער געשטאַלט אין אונדזער אומגעקומענעם פּלאַנסק
— אונדזער יידישן שטאַט-פעלדשער משה געלבאַרד,
דעם באַשיידענעם קעמפּער פאַרן געזונט פון דער
יידישער באַפעלקערונג, און צומאַל אויך פון דער נישט-
יידישער.

ווער עס האָט נישט אַליין געזען און בייגעוויינט
זיין אַזוי גערופענע מעדיצינישע פּראַקטיק, דער קען
זיך גאַרנישט פאַרשטעלן זיין מסירות-נפשדיקע איבער-
געגעבנקייט און פלייס ביים צוטיילן הילף פאַר יעדן
יידישן הויז, דערוואַקסענע און קינדער, אין פאַל פון
קראַנקייט און נויט, דעם אונגעהויערן קוואַל פון ענער-
גיע און מוט, וואָס אַט דער טרייער ייד האָט אַרויס-
געוויזן פאַר יעדן ליידנדן.

ווי נאָר ער פלעגט אַנקומען אין קראַנקנס שטוב,
האָט שוין באלד יעדער קראַנקער פאַרגעסן אין ווייטאַק
— ער איז תיכף דערמוטיקט געוואָרן פונם גוטן, ליבן
שמיכל, וועלכן ער פלעגט דעם קראַנקן אַנטקעגן-
בריינגען, און דאָס אַליין, שוין אָפּגערעדט פון זיין
גוטער רעפּוטאַציע, איז גענוג געווען מען זאל זיך צו
אים באַציען מיט גרויס אָפּשיי און צוטרוי.

דאָס איז ער געווען כמעט שטענדיק דער ערשטער
צו באַשטימען דעם דיאַגנאָז פון דער קראַנקייט, און
ערשט דעמאָלט האָט מען געשיקט רופן דעם דאָקטאָר
כדי ער זאל פאַרשרייבן דעם נייטיקן רעצעפט (שרייבן
רעצעפטן איז דעם פעלדשער געווען פאַרבאַטן). אָבער
אַלע אין פּלאַנסק האָבן געוויסט, אַז אויך אויף רעצעפטן
קען מען זיך אויף משה געלבאַרד דעם פעלדשער פאַר-
לאָזן, ווייל אויך אין דעם איז ער גאַנץ גוט באַהאָונט.

שוין איבער 44 יאָר זייט איך האָב פאַרלאָזט מיין געבוירן־שטאָט פלאַנסק. אין דער גרויזאַמער שחיטה פון אייראָפּעישן, און באַזונדערס פון פּוילישן יידנטום, איז אויך דאָס יידישע פלאַנסק אָפּגעווישט געוואָרן. צווישן אַלע ליכטיקע געשטאַלטן וואָס לייכטן אונדז אַרויס פון אונדזער פרעכטיקן עבר, שיינט אויך דאָס געטרייע געשטאַלט פון דעם יידישן שטאַט־פּעלדשער משה געל־באַרד.

ת. נ. צ. ב. ה.

געשיכטן וועגן זיין ברייטער, פילפאַכיקער און איבער־געגעבענער מעדיצינישער פּראַקטיק. עס זענען געווען גאַנץ מערערע פּאַלן פון שווער־קראַנקע, צומאַל אויך האַפּנונגסלאָזע, וואָס נאָר אַ דאַנק זיין געטרייער מי און מסירות־נפשדיקער באַהאַנדלונג זענען זיי געבליבן ביים לעבן און צוריק געזונט געוואָרן. זיי האָבן אים דערנאָך קיינמאַל דאָס נישט פאַרגעסן. דערפאַר איז ער טאַקע געווען אזוי שטאַרק באַליבט אין שטעטל.

✱

וועגן פלאנסקער היימשטאט און לאנדסלייט-פאראיין אין ארגענטינע

בערג, וואס האט צוגעגרייט די יוגנט דורכצופירן א טורנפעסט.

קיין פאגראמען האט מען טאקע מער נישט גע- מאכט אונטערן רוסישן שטייול, אבער קיין האניק האט מען אויך נישט געלעקט ביים דייטש. קיין צרות האבן ווייטער נישט געפעלט. אבער די יוגנט האט זיך געפילט פרייער און אנגעהויבן אנטוויקלען א קולטור-טעטיקייט.

נאכן טורנפעסט, צו וועלכן ס'זענען זיך צונגפ- געפארן די יוגנט פון דער גאנצער געגנט, האבן זיך אנגעהויבן גרינדן פארשידענע געזעלשאפטלעכע אינ- סטיטוציעס פון אלערליי ריכטונגען און שאטירונגען. די מערהייט יוגנט איז געווען ציוניסטיש געשטימט. דער פאראיין „האור“, וואס האט פארמאגט א גרויסע ביליאטעק, האט ארומגענומען די גאנצע ציוניסטישע באוועגונג, וואס איז באשטאנען דער גרעסטער רוב פון באלעבאטישע קרייזן.

נאך א גאנצע ריי חלוקי-דעות האט זיך פון „האור“ אפגעשפאלטן א גרויסע צאל וויכטיקע אנפירער, ווי מאיר פינקעלשטיין, לייבל פינקעלשטיין, הערש טשא- קא, מאטעס בראדער, עזריאל שפערלינג און נאך אנ- דערע. נאך הייסע באראטונגען ביז שפעט אין דער נאכט, האבן זיי געשאפן דעם „בני-ציון“, וואס האט אריינגענומען מיטגלידער פון מיטעלן קלאס מענטשן, אזוי ארום האט דער „בני-ציון“ באקומען מער א פאלקס-כאראקטער און געווארן אנגעזען און באליבט אין שטאט, און שטענדיק צוגעצויגן צו זיך גרויסע מאסן צוהערער.

יעדן שבת נאך מיטאג זענען פארגעקומען פארלע- זונגען, רעפעראטן און דיסקוסיעס אויף פארשידענע טעמעס. מ'האט אויך אנגעהויבן געבן העברעאישע לעקציעס. די מוזיקאליש געשטימטע האבן געשאפן א כאר אונטער דער לייטונג פון מאיר פינקעלשטיין און ביי דעם כאר איז באלד געשאפן געווארן א

אונדזער שטאט פלאנסק, א פאליאט-שטאט, וואס ליגט ביי דער ווייסל צווישן פלאצק און ווארשע און געפינט זיך 35 קילאמעטער פון דער פעסטונגשטאט מאדלין, האט פארמאגט צוועלף טויזנט איינוווינער.

אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, פון 1914 טן יאר, האט אונדזער שטאט גליקלעך אפגעשפילט. ס'איז געווען א קלאנג אן די רוסישע מאכט וועט די יידן ארויסטרייבן פון שטאט, ווייל זי ליגט נאענט פון דער מאדלינער פעסטונג. די יידן האבן דעריבער געלעבט אין גרויס שרעק, נישט בלויז צוליבן גירוש נאר אויך צוליב אנדערע טעמים. ווען ס'רוסישע מיליטער איז אנגעקומען אין שטאט אריין האט דער פוילי- שע ערב-רב אונטערגעוועצט די קאזאקן, און זיי זאלן גיין ראבירן ביי יידן און אנגעוויזן ווו ס'געפינען זיך די רייכע באלעבאטים.

אזוי ווי די שטאט האט געהאט א גוטן „זשעמסקי- נאטשאלניק“, איז אוועק צו אים א דעלעגאציע פון די שטאט-פני און אים איבערגעגעבן וואס עס טוט זיך אפ אין שטאט דורך די קאזאקן.

דער „זשעמסקי-נאטשאלניק“ איז גלייך אוועק צום מיליטערישן קאמענדאנט, וואס איז איינגעשטאנען ביי די שניצערס, און אים איבערגעגעבן וואס אין שטאט קומט פאר. ביידע קאמענדאנטן זענען אוועק אין אין שטאט און געלאזט ארעסטירן עטלעכע ראבירער. זיי האבן אויך אויסגעפאטשט א זשאנדארם, וואס האט זיך געפינען אין מארק און זיך גלייכגילטיק צוגע- קוקט ווי מע ראבעוועט יידיש האב און גוטס.

אין שטאט איז צוריק איינגעשטעלט געווארן רו און ארדענונג.

נאך דעם ווי דער דייטש איז אריין אין פלאנסק, האט די יוגנט געשאפן דעם ספארטקלוב „מכבי“. מ'האט אויסגעשריבן א לערער פון ווארשע, א געוויסן וויינ-

שפארט. די נארישע פאליטיק האט לאנג נישט אנגע-
האלטן. און אויך די יידישע זעלנער זענען דארט לאנג
נישט געווען.

א גרויסער טייל פו די, וואס זענען פריי געווארן,
האבן גלייך גענומען טראכטן וועגן עמיגרירן. א סך
פון אונדזערע פלאנסקער האבן פארלאזט פוילן און זיך
באזעצט אין ארגענטינע.

★

אנגעקומען אין לאנד אריין האט מען זיך אנגע-
הויבן פילן אין דער פרעמד, נישט ביי זיך אין דער
היים. דאס לעבן אין דער ערשטער צייט איז געווען
שווער. עס איז נישט געווען ווו זיך אהינצור-
טאן, ווו צו פארברענגען. אין קליינעם שטעטל
האט יעדער געהאט זיין סביבה, זיין געזעלשאפט-
לעבן קרייז באקאנטע און פריינד. מ'האט זיך א-
געהויבן דערמאנען די פייערלעכע שבתים און יום-
טובים, ווען מע פלעגט זיך צוזאמענקומען אין גע-
זעלשאפט, יידישעלעך, שבת-יום טובדיק, טאנצנדיק און
זינגענדיק. מ'האט אהיימגענומען ביכער צום לייענען,
אפילו אין די צייטן ווען ס'האט געפעלט עסן צו דער
זעט. און דא איז מען ארומגעכאפט פון אַזאַ עלנט
וואס האט נישט קיין נאמען. די בענקשאפט איז געווען
גרויס און מ'האט זיך נישט געקאנט געפינען קיין
ארט. מ'האט געבענקט אהיים, צוריק, צום יידישקייט,
צו דער היימישקייט.

די וועלט איז אבער געשטאנען אין פלאמען און
די מורא פארן מארגן האט באווייגן צו פארלאזן
פלאנסק, זיך אפרייסן פון עלטערן, פון ברידער און
שוועסטער, ווערן א וואנדערער, א מדינה-זוכער און
מדינה-גייער, זיך דערלאזן צו א ברעג, זוכן נייע
האריזאנטן מיט בעסערע פערעספעקטיוון פאר א
זיכערן און רואיקן מארגן. קיין צוריק איז מער נישט
געווען. די בריקן הינטער זיך זענען אלע צעריסן און
פארברענט געווארן.

דער עמיגראנטן-שטראם האט זיך אנגעהויבן פאר-
שטארקן. אין אנהייב איז זיי שווער געווען זיך
איינצולעבן, די פריש-אנגעקומענע פלאנסקער. זיי
האבן זיך געפילט דא אין ארגענטינע ווי אין א
פרעמדער וועלט. דער עלנט האט געדריקט ווי א
שווערע משא, וואס יעדער איינער וואלט זי געוואלט
וואס גיכער אראפוארפן פון זיך, ווייל אז נישט
וועט מען פאלן אונטער דער דריקנדיקער לאסט.

אונדזערע לאנדסלייט האבן פארשטאנען — כדי
איינער פון צווייטן זאל נישט זיין אפגעריסן —
וואלט די גלייכסטע זאך געווען מען זאל זיך ארגא-
ניזירן, זיך צונויפנעמען און גרינדען א לאנדסלייט-

דראמאטישער קרייז, וואס האט אפט איינגעארדנט
פארשטעלונגען, געשפילט טעאטער און אויפגעפירט
פיעסן פון יידישע שרייבער.

דאס האט אבער לאנג נישט אנגעהאלטן. א גרוי-
סער טייל מיטגלידער האט זיך אפגעשפאלטן און גע-
גרינדעט די „ארבעטער-היים“ ביי די פועל-ציון. דארט
איז שוין א סך געענדערט געווארן. דארט האט שוין
דאס געזעלשאפטלעכע לעבן געטראגן מער פאלקס
כאראקטער. דארט האט די מאסע אויך געהאט וואס
צו זאגן און מ'האט אלעמען, אלע וואס האבן נאך
געהאט וואס צו זאגן, צוגעלאזט צום ברעטל, צו דער
טריבונע.

זייער אפט זענען דארט פארגעקומען קעסטל-
אוונטן, דיסקוסיע-אוונטן און אויף די אוונטן איז שוין
באנוצט געווארן די יידישע שפראך און דערמיט האבן
זיי זיך נענטער געמאכט מיטן פשוטן ייד פון גאס,
מיט די ברייטע פאלקסמאסן, צו וועמען יידיש האט
צומיינסט גערעדט צום הארץ און צום קאפ.

די צייטן האבן זיך גיך גענומען בייטן, און דאס
נישט צום בעסערן, כאטש לויט די פארהעלטענישן
האט באדארפט ווערן א סך בעסער, ווי ס'איז געווען
ביים דייטשן אקופאנט.

ווען פוילן איז באפרייט געווארן פונעם דייטש
און געווארן זעלבסטשטענדיק, א זעלבסטשטענדיקע
פוילישע מלוכה, האט זיך גענומען ענדערן די לאגע
אין שטאט. די פוילישע באפרייאונג איז נישט געווען
אויסגעשפרייט מיט קיין בלומען. דער שונא פון מזרח
איז געשטאנען אויף דער שוועל פון דער יונגער שווא-
כער פוילישער מלוכה. די מיליטערישע מאכט האט
אנגעהויבן רופן די יוגנט אין פוילישן מיליטער צו
שיצן די גרענצן, וואס זענען באדראט דורך די באל-
שעוויקעס. דאס איז געווען אין יאר 1919, ווען ס'האט
נאך אנגעהאלטן דער אנגריף פון דער רויטער ארמיי
אונטער דער אנפירונג פון לעוו טראצקי אויף פוי-
לישע שטעט און שטעטלעך, וואס זי האט פארנומען
איינס נאכן צווייטן, און זיך גערוקט אלץ נענטער
צו דער ווייסל, אלץ טיפער אין לאנד.

א סך יוגנטלעכע זענען זיך פונאנדערגעפארן אין
פארשידענע שטעט און אין אנדערע לענדער. אין
1920 האט מארשאל פילסודסקי ארויסגעגעבן א באפעל
נישט צו שיקן די יידישע זעלנער צום פראנט, נאר
זיי האלטן אין לאגערן, אפגעזונדערט. אַזאַ מיליטערי-
שער לאגער איז געווען אין יאבלאנע, ווו מ'האט גע-
האלטן די יידישע זעלנער אויף א שיטערע זופקע,
אין שטענדיקן הונגער. מ'האט מורא געהאט אז די
יידישע זעלנער וועלן זיך נישט וועלן שלאגן קעגן
די באלשעוויקעס און זיך איבערגעבן אין געפאנגענ-
שאפט. פאר בלויז מורא האט מען זיי געהאלטן פאר-

שייע מילער, יעקב פאלק, אשר לעווין ע"ה און יעקב מילער ע"ה.

ווען ס'האט זיך קאנסטיטואירט די נייע אויס-געוויילטע פארוואלטונג, איז די ערשטע פראגע געווען: געבן א נאמען דעם פארבאנד, און ס'איז באשלאסן געווארן אנצורופן די אינסטיטוציע: לאנדסלייט-פאר-איין פון פלאנסק און אומגעגנט פאר קעגנזייטיקער הילף — סיי פאר דער אלטער היים סיי פאר די לאנדסלייט אויפן ארט.

כדי צו פארלייטערן די לאנדסלייט, וואס האבן זיך גענייטיקט אין הילף, דא אין בענאס-איירעס, איז באשלאסן געווארן צו גרינדן א לייקאסע און באזונדער איז געשאפן געווארן א הילפפאנד. דער נויטבאדערפטיקטער, וואס ווערט געשטיצט פון הילף-פאנד איז נישט מחויב צוריק איינצוצאלן די סומעס געלט, וואס דער פאראיין האט אים ארויסגעגעבן ווי אן אונטערשטיצונג. במילא איז דערמיט אוועקגעפאלן די שלעכטע געווינהייט פון גיין נאך נדבות, צוזא-מענעמען צווישן לאנדסלייט. דער פאראיין האט אנגעהויבן קריגן זעלבסטבארעכטיקונג פאר זיין עק-זיסטענץ און ממילא געקריגן אנווען, גענומען וואקסן און געווארן פארגרעסערט.

★

אומגעריכט האט זיך אנגערוקט דאס גרויסע אומגליק, די קאטאסטראפע פון 1939. די מלחמה איז אויסגעבראכן. שרעקלעכע ידיעות האבן אנגעהויבן אנקומען פון דער אלטער היים — איינע גרויליקער פון דער צווייטער. גלייך איז פראקלאמירט געווארן א הילפסאמפין צווישן די מיטגלידער, צו קאנען נאכקומען אונדזערע ארעמע לאנדסלייט אויף יענער זייט ים. ליידער צום גרויסן באדויערן איז די וועלט גיך אפגעשלאסן געווארן און מיר האבן נישט געקאנט שיקן קיין הילף. מיר האבן פארלוירן יעדן דירעקטן קאנטאקט מיט אונדזער היימשטאט. פאר אונדזערע שוועסטער און ברידער אין פלאנסק, אונטער דער ממשלת-זודון פון היטלערן י"ש, זענען געקומען שווע-רע ביטערע צייטן.

פאראיין, ווו מע זאל זיך קודם-כל פילן נישט קיין פרעמדער, איבעריקער, אומגעבעטענער גאסט.

נישט בלויז דיקטירט פונעם היימגעפיל, צוליבן שטילן די היימבענקשאפט איז באשלאסן געווארן צו שאפן דעם פאראיין, נאר אויך צוליב אנדערע, הויפטזאכלעך עקאנאמישע סיבות איז באשלאסן גע-ווארן צו שאפן אזא פארבאנד.

א סך פון די אנגעקומענע אין לאנד זענען געווען עקאנאמיש געדריקט. פאר א סך האט מען געדארפט זארגן, זיי זאלן זיך קאנען איינארדענען, און פאר אנדערע שאפן ארבעט און אויף דערויף איז נייטיק אן ערשטער באדינג פון נישט זיין אפגעריסן איינער פון צווייטן, זיך אפטער טרעפן, זיך זען, רעדן און זיך צו עפעס דעררעדן.

דער פלאנסקער לאנדסלייט-פאראיין איז איינער פון די ערשטע וואס זענען דעמאלט אנטשטאנען מיט עטלעכע דרייסיק יאר צוריק. שוין איבער זעקס און דרייסיק יאר ווי מיר שטייען אומדערמידלעך ביי דער ארבעט. אמת א שטיקל צייט איז דער פאראיין נישט געווען טעטיק. די סיבות זענען געווען פון פאר-שידענעם כאראקטער. דערפאר אבער איז דער פאר-איין געווארן א סך אינטענסיווער די לעצטע יארן נאכן צווייטן וועלטקריג.

די לעצטע געקומענע פון פלאנסק, נישט לאנג פארן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1938—1939, צווישן זיי יעקב ווייס, האבן אונדז געבראכט ביז גאר שלעכטע גרוסן און דער עיקר — אז די שטאט נייטיקט זיך אין שטיצע. דאס האט באווייגן, אז מע זאל דעם פאראיין צוריק אויפלעבן און אים רעארגא-ניזירן, צוגעפאסט צו די נייע באדינגונגען און אים אוועקשטעלן אויף אזא הייך ווי עס פאדערט די צייט און ווי ס'פאסט פאר אונדז פלאנסקער.

גלייך איז געשאפן געווארן א פראוויזארישע פארוואלטונג אנצופירן תיכף מיט דער הילפארבעט, צוגרייטן פלענער, אויסארבעטן סטאטוטן, צו האבן מיט וואס צו קומען צו אן אלגעמיינער פארזאמלונג. אין דער ארבעט האבן זיך אריינגעווארפן: משה לוביניעצקי, ישראל פראנקענשטיין, יעקב ראבאטניק, אליעזר ליבזאן, אברהם תרנגול, יצחק-אהרן טאוב,

געשיכטע פון לאנדסלייט-פאראיין פון פלאנסק און אומגעגנט אין ארגענטינע

דערלעכע הילף נאך אויך פארזעצן דאס קולטור-גע-
זעלשאפטלעכע לעבן ווי א המשך פון די היים-טראדי-
ציעס אין נייעם לאנד.

די ערשטע גרופע אקטיוויסטן איז באשטאנען פון
די ווייטערדיקע פערזאנען: מיכל לוביניעצקי, שמעון
לוביניעצקי, עליע דרעקסלער, משה קליינמאן, יצחק-
אהרן טאוב, שמואל-יעקב טאוב, אברהם טערנעגול,
משה פעלדמאן, אברהם שיינבוים, עלזע מושקאט, לייבל
גאלדפעדער, מענדל גארפינקל, הערש-חזקאל בלום,
און אברהם לעווקאוויטש.

*

אונדזער פאראיין האט אין יענער צייט דורכגע-
מאכט פארשידענע עטאפן. עס זענען געווען צייטן,
אן ערך ארום די דרייסיקער יארן, ווען ס'איז געווען
נייטיק וועמען ארויסצוהעלפן, איז די הילף-פארעם
געווען נישט גאר קיין בכבודיקע און אנגענעמע.
ס'האבן זיך געשאפן פארלעך, וואס זענען ארומגע-
גאנגען זאמלען צווישן פלאנסקער נדבות פאר די נויט-
באדערפטיקע. אפט זענען אנגעקומען בריוו פון גע-
זעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין פלאנסק. ווי ביקור-
חולים, חינוך-ילדים, וואס האבן געבעטן הילף. און
אויך פאר דער אלטער היים זענען אויף אזא נישט-
אנשטענדיקן אופן געזאמלט געווארן נדבהדיקע גרא-
שנס, וואס מיר ווייסן נישט צי די אינסטיטוציעס וואלטן
אנגענומען אונדזער הילף, ווען זיי ווייסן אויף וואסער
אופן זיי זענען געווארן געשאפן.

בכדי א סוף צו מאכן צום סיסטעם פון נדבה-זאמ-
לונגען איז זיך א גרופע לאנדסלייט צונויפגעקומען
אין א פריוואט-ווינונג פון איינעם פון די פלאנסקער
און דארט אויפן ארט איז באשלאסן געווארן צו רעא-
גאניזירן דעם פאראיין, אים אוועקשטעלן אויף געזעל-
שאפטלעכע יסודות און אויף אן אנשטענדיקן און

אין 1922 האט זיך אנגעהויבן די גרעסערע עמי-
גראציע פון פלאנסק, וואס איז געגאנגען קיין ארגענ-
טינע. די אנגעקומענע אימיגראנטן האבן שוין דא גע-
טראפן פון פריער א גרופע פלאנסקער. צווישן זיי די
ברידער שמעון און מיכל לוביניעצקי, וואס האבן דע-
מאלט געוויינט אויף ריוואדאוויא 8043. דער אדרעס
איז געווארן א שם-דבר פאר אלע געקומענע פלאנס-
קער. דא איז מען זיך צוזאמענגעקומען, דא האט זיך
געטראפן א פלאנסקער מיט א פלאנסקער און דא
האבן די ניי-געקומענע אפגענומען זייער קארעס-
פאנדענץ.

דאס אפטע צונויפטערעפן זיך האט געבראכט מיט
זיך פאמיליאַרע פריינדשאפט און ערבות פון איינעם
לגבי דעם צווייטן. פנים אל פנים מיט פאקטן און
פארשידענע פאלן פון שוועריקייטן ביים איינארדענען
זיך פון די נייע אימיגראנטן איז אנטשטאנען די נויט-
ווענדיקייט פון מיטהילף פאר די נייגעקומענע מיט
ווארט און טאט. וועמען מ'האט באדארפט געבן אן
עצה, אן אנווייזונג און פאר וועמען מ'האט באדארפט
זוכן ארבעט, א וווינונג, א שטיקל מעבל, א פאסטן.
וואס מער ס'זענען אנגעקומען אין לאנד אריין די
בני-עיר, אלץ מער פראבלעמען האבן זיך געשאפן.
אויטאמאטיש, פון זיך אליין זענען מיר געווארן א
פאראיין פאר קעגנזייטיקער הילף.

די ערשטע צייט האבן אלע בייגעשטייערט מיט
וויפל איינער האט געקאנט צו קענען נאכקומען די
באדערפענישן פונעם נייאנגעקומענעם, ער זאל זיך
נישט פילן עלנט, הילפלאז אין דער פארווארפעניש.
די אלע פלאנסקער, וואס זענען געווען געזעל-
שאפטלעך אקטיוו אין דער אלטער היים, האבן נישט
געקאנט בלייבן גלייכגילטיק און שטיין אין א זייט, אין
אנבליק פון די געשאפענע מעגלעכקייטן זיך צו
ארגאניזירן אין א הילף-קערפערשאפט, וואס זאל מיט
פאראייניקטע כוחות ממשיך זיין נישט בלויז די ברי-

אין אַ ביז גאר ערנסטער שטימונג איז באַטראַכט געוואָרן דער אופן און די מיטלען פון צוגרייטן די הילפאַרבעט, ווי אַזוי אַנטקעגנצוקומען מיט אלעס וואָס ס'וועט זיין מעגלעך און נייטיק. מיר האָבן, ווי אַז ערשטן באַדינג, פאַרשטאַנען, אַז מיר דאַרפן זיך האַלטן געאייניקט און מאַכן די גרעסטע אַנשטרענג גונגען צו קאַנען אין געהעריקן מאַמענט, ווען ס'וועלן זיך שאַפן רעאַלע מעגלעכקייטן, זיין מאַביליזיר-גרייט צו העלפן דער אַלטער היים אין דער סכנה וואָס די מלחמה האָט גורם געווען דער אומבאַהאַלפֿענער און הילפלאָזער יידישער באַפעלקערונג אין פלאַנסק.

די לאַגע איז אָבער באַלד פון אָנהייב געוואָרן אַ שווערע און געשפּאַנטע. לייַדער זענען מיר שוין אין די ערשטע טעג פונעם קריג אָפּגעשניטן געוואָרן פון באַלאַגערטן און באַפּאַלענעם פוילן, וואָס האָט פאַר-לירן די מאַכט נאָך איידער ס'איז געקומען די קאַפּי-טולאַציע פון באַזיגטן פוילישן מיליטער.

פון צייט צו צייט זענען נאָך אָנגעקומען פון פלאַנסק פריוואַטע בריוו מיט בלויע אַנדייטן וועגן דער געשאַפענער אויסנאַמלעכער לאַגע. אָבער בלויז אַנווונקען. קלאַרער האָט מען נישט געטאַרט אַרויס-שרייבן צוליב דער איינגעשטעלטער שטרענגער די-טשער מיליטערישער צענזור.

אָבער ווי אַזוי צו העלפן זענען נישט געווען דער-ווייל קיין שום אויסזיכטן און מעגלעכקייטן. מיר האָבן זיך אויף קיין פאַל נישט געקאַנט פאַרשטעלן אַפילו אין דער פּאַנאָזיע, אַז אין צוואַנציקסטן יאָר-הונדערט וועלן קאַנען פאַרקומען אַזעלכע באַרבאַ-רישע גרויזאַמקייטן, אַז ס'זאל מיט אַמאַל פאַרשניטן ווערן אַ דריטל פון אונדזער פּאַלק, כמעט דאָס גאַנצע אייראָפּעאישע ייִדנטום און צווישן זיי אונדזער גע-ליבטע טייערע היים, דער גאַנצער פלאַנסקער ישוב, וואָס האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע יידישע שטעט-לעך אין פוילן.

פון די ערשטע ידיעות, וואָס זענען אָנגעקומען אין דער יידישער וועלט פון געציילטע געראַטעוועטע ייִדן, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן וועגן דער גרויס פון דער סכנה וואָס האָט געלויפֿערט אויף אונדזערע לאַנדסלייט אין פלאַנסק. מיר זענען אָבער געווען אומבאַהאַלפֿן און דערשלאָגן, ממש פאַרצווייפֿלט נישט זעענדיק קיין שום מעגלעכקייט פון קאַנען מיט עפעס וואָס העלפן אונדזערע אומגליקלעכע ברידער איבער וועמענס קאַפּ ס'האָבן געפלאַטערט די פליגל פון אומ-געהייערע פיין און אומקום.

מיטן פאַרציען זיך פון די מלחמה-אַפּעראַציעס און האַפּנדיק, אַז ס'וועלן זיך פאַרט שאַפן באַדינגונגען פון קאַנען אויסשטרעקן אַ האַנט פון הילף, האָבן מיר זיך פאַרבינדן מיט די שכנישע לאַנדסלייט-פאַראייניגען, ווי

ווירדיקן אופן אַנטקעגנקומען מיט הילף אין אַלע נויט-פאַלן סיי דאָ אויפן אַרט, ווי אין פאַלן, ווען מ'וועט זיך ווענדן פון דער אַלטער היים נאָך הילף.

נאָך דער דערפאַלגרייכער רעאַרגאַניזירונג פון פלאַנסקער פאַראיינ האָט זיך צו אונדזער לאַנדסלייט-פאַראיינ אָנגעשלאָסן דער פאַראיינ פון שערפֿץ און אומגעגנט. איבער צוויי יאָר האָבן מיר געאַרבעט צוזאַמען און נאָך דעם זיך פונאַנדערגעגאַנגען פרידלעך אויף אַ געזעלשאַפטלעכן אופן.

צוליבן פונאַנדערוואַקס פון פאַראיינ און פאַרגרע-סערונג פון דער טעטיקייט, וואָס האָט זיך ברייט פור-נאַנדערגעשפּרייט און צעצווייגט אויף אַ סך געביטן, האָבן מיר זיך אַריבערגעצויגן אויף וועראַ 569 און פון ערשטן יוני 1939, די דאַטע ווען מיר זענען אַריבער אין נייעם לאַקאַל, איז אַוועק די אַרבעט אויף נייע רעלסן. אונדזער טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן געבן פּאַזיטיווע רעזולטאַטן. אונדזערע לאַנדסלייט האָבן איצט געקריגן אַ סטאַבילן אַדרעס וווּ און צו וועמען זיך צו ווענדן אין יעדן פאַל אַנטרעפּנדיק אויף אַ געהעריקער פאַרשטענדעניש און ערנסטער באַציאונג מצד דער לייטונג פון פאַראיינ.

אין דער געשיכטע פון אונדזער פאַראיינ מוז מען אונטערשטרייכן דעם פאַקט, אַז אַדאַנק דער שאַפונג פון דער לייקאַסע, וואָס האָט געזיכערט די עצם-עקזיסטענץ פון פאַראיינ, איז אַ סך לאַנדסלייט געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט אויסצובריישערן זייערע פרי-וואַטע אונטערנעמונגען און ס'איז ביז אַ מינימום פאַר-קלענערט געוואָרן די צאָל נויטבאַדערפטיקע, וואָס האָבן באַדאַרפט אָנקומען צום פאַראיינ נאָך אונטער-שטיצונג.

די לייקאַסע האָט אַזוי לאַנג עקזיסטירט ביז זי איז פאַרביטן געוואָרן אויפן קרעדיט-קאָאָפּעראַטיוו, 12 דע אַקטוברע, וועמענס פונקציעס טראָגן שוין דעם כאַ-ראַקטער פון אַלגעמיינעם באַנקוועזן אין לאַנד. באַזונ-דער איז אָבער נישט אָפּגעשאַפט געוואָרן און ס'עקזיס-טירט ווייטער די הילפסקאַסע ביים פאַראיינ.

★

ווען ס'איז אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט-מלחמה, און מיר זענען געוואָרן אַז די דייטשן זענען איבערגעפאַלן פוילן, האָט זיך ספּאַנטאַן פאַרזאַ-מלט די גאַנצע פאַרזאָלונג מיטן דירעקטאָריום צוזאַמען מיט אַלע אַקטיווע טוער צו באַראַטן זיך וועגן דער אויסנאַמלעכער לאַגע, אין וועלכער ס'זענען געשטעלט געוואָרן אונדזערע ברידער און שוועסטער אין דער אַלטער היים.

פילן — האבן זיך ווארעם אפגערופן אויף אונדזער אפעל. און אויך די נייע געזאמלטע געלטער און קליידונג זענען איבערגעגעבן געווארן דעם „דזשאַנט“. סוף 1945 האבן מיר דערהאלטן דעם ערשטן בריוו פון לאַנדסלייט־פאַראיין פון תל־אביב, וווּ זיי האבן ביי אונדז געבעטן דירעקט הילף פאַר אונדזערע לעבנעליכענע לאַנדסלייט. מיר האבן גלייך אוועקגעשיקט הונדערט פונט. דאָס איז געווען די גאַנצע סומע געלט. וואָס דער פאַראיין האָט דעמאָלט פאַרמאָגט זיין אייגנס אין דער פאַראיין־קאַסע.

אָנהייב 1946 האבן מיר דערהאלטן פון פלאַנסקער קאָמיטעט אין תל־אביב די ערשטע רשימה פון לעבנעליכענע לאַנדסלייט אין די לאַגערן און וועלדער. מיר האבן ערשט באַקומען פאַר זיך אַ רעאַלע פאַרשטעלונג פון דער גרייס פון חורבן פון אונדזער היים. יעדן טאָג פלעגן קומען לאַנדסלייט אין פאַראיין אַריין זוכן אין די רשימות זייערע לעבנעליכענע קרובים און פריינד. ס'האָבן זיך אָפּגעשפּילט האַרצ־רייסנדיקע סצענעס פון יענע וואָס האָבן קיינעם נישט געפינען צווישן די לעבעדיקע, אויף דער רשימה. אונדזער פאַראיין איז געווען פאַרטראָטן אין אַלע הילף־קאָמיטעטן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן צו העלפן די לעבנעליכענע. מיר האָבן זיך באַטייליקט מיט ביישטייערונגען אויך אין די קאָמיטעטן, וואָס האָבן אַרגאַניזירט ווערקשטאַטן אין פוילן, בכדי די געראַטעוועטע זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט צוריק זיך איינאַרדענען זייער לעבן. מיר האָבן בייגעטראָגן פאַרן דאָזיקן צוועק אַ היפשע סומע געלט. מיר האָבן אויך צוגעטראָגן אונדזער חלק פאַר דער שאַרית־הפּליטה אין אַלגעמיין, וואָס איז אַרויסגענומען געוואָרן פון די לאַגערן אויף צו באַזעצן זיך אין ישראל.

דעם קאָמיטעט אין תל־אביב האָבן מיר איבער־געשיקט פאַרשידענע סומעס צו העלפן איינאַרדענען די פליטים־לאַנדסלייט וואָס זענען געבראַכט געוואָרן אַהין מיט דער רעטונג־עליה. מיר האָבן אויך געשיקט אַהין עסנוואַרג און קליידונג צום פונאַנדערטיילן צווישן די פליטים פון פלאַנסק. אַ חוץ דעם האָבן מיר געשיקט אינדיווידועלע הילפּפּעקלעך צו יעדן פלאַנסקער וואָס האָט זיך געוואַנדן צו אונדז נאָך הילף.

באַזונדער זענען מיר אַנטקעגנגעקומען די לאַנדס־לייט אין די לאַגערן, וואָס האָבן זיך געוואַנדן צו אונדז מיט בקשות וועגן אַראָפּנעמען זיי קיין אַרגענטינע. צוזאַמען מיטן „דזשאַנט“ האָבן מיר זיי אַראָפּגעבראַכט אין לאַנד אַריין.

*

נאָכן גרויסן חורבן, ווען אַזוי פיל יידישע שטעט און שטעטלעך פון פוילן זענען אַכזריותדיק אָפּגע־

פלאַצק, מלאָווע, נאַוידוואָר, בכדי מיט געמיינזאַמע כוחות צו קאָנען אויסברייטערן די הילפּזאַמלונגען אויף אַ גרעסערן פאַרנעם. מיר האָבן צוזאַמען גע־שאַפן אַ הילף־קאָמיטעט, און דורכגעפירט אַ ריי אונ־טערנעמונגען צו שאַפן די געהערטקע פאַנדן צו הילף דער געליטענער אַלטער היים.

אין 1943 האָבן מיר פראַקלאַמירט דעם ערשטן הילפּקאַמפּיין. אויפן רוף פון דער פאַרוואַלטונג זענען זיך צונויפּגעקומען אַלע לאַנדסלייט אויף דער גרויסער פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין איטאַליענישן סאַלאָן. אויף אַסעוועדאָ 260. די דירעקטע זעלבסט־שטענדיקע זאַמלונג האָט געגעבן דעם געהעריקן רע־זולטאַט. די לאַנדסלייט האָבן זיך אָפּגערופן יעדער אויף זיין שטייגער. און לויט זיינע מעגלעכקייטן.

מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אַן אופן ווי אַזוי צו רעאַליזירן דירעקט די הילף פאַר אונדזערע לעבנע־בליבענע לאַנדסלייט. מיט וועלכע מיר האָבן נישט גע־האַט קיין מעגלעכקייט צו קומען אין דירעקטן קאַנ־טאַקט. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן זיך תיכף צו פאַרבינדן מיטן „דזשאַנט“ און גלייכצייטיק זיך באַ־טייליקן אין דער אַלגעמיינער הילפּאַרבעט לטובת די געראַטעוועטע פון דער קאַטאַסטראָפּע נאָכן אונטער־גאַנג פונעם פוילישן יידנטום.

פאַר אַלעמען איז געווען קלאַר, אַז אַזוי אַרום וועט אויך אַנקומען הילף פאַר אונדזערע פלאַנסקער. מיר האָבן דעריבער איבערגעגעבן דעם „דזשאַנט“ די געלטער און די געזאַמלטע וועש און קליידונג וואָס מיר האָבן צונויפּגענומען פון אונדזערע לאַנדסלייט.

*

מיר זענען איצט געווען געצוונגען צו בייטן דעם לאַקאַל וואָס איז באַשטאַנען פון אַן אָפּגעדונגענעם צימער. דאָס הויז, ווי מיר האָבן זיך ביז איצט גע־פינען, איז געוואָרן איינגעוואָרפן, און מיר האָבן זיך איבערגעצויגן — ס'איז געווען אין 1945 — אין אַן איינצעל־צימער אויף דער זעלבער ווער־אַגאַס 260 (וועגן דעם „לאַקאַל“ וועלן מיר שפּעטער שרייבן באַ־זונדער).

אין דער נייער דירה איז באַלד אויף דער ערשטער זיצונג באַשלאָסן געוואָרן צו פראַקלאַמירן דעם צווייטן הילפּקאַמפּיין לטובת די געליטענע פון דער מלחמה. בכדי צו פאַרשטאַרקן די הילף־טעטיקייט איז אַרגאַ־ניזירט געוואָרן אַ פרויען־קאָמיסיע און שפּעטער האָט זיך אויך פאַרמירט אַ יוגנט־קאָמיסיע. ביידע האָבן זיי געהאַט גרויסע פאַרדינסטן אויפן געביט פון שאַפן פאַנדן.

די לאַנדסלייט — מיט טיפּע סאָלידאַרישע גע־

ליק היימיש געזעלשאפטלעך לעבן, פון אונדזער אמא-ליקער דינאמישער קולטור-טעטיקייט אין פלאנסק. נישט געקוקט דערויף, וואס ביים טיש זענען גע-זעסן מענטשן פון פארשידענע אידעאלאגישע שטרע-מונגען און ריכטונגען, איז פון דעסטוועגן קיינ-מאל נישט פארגעקומען קיין שארפע מיינונג-פאר-שידנקייטן אויפן פאליטישן באדן. אין יעדער צייט און אין יעדער סיטואציע איז אפגעהיט געווארן די פארשטענדעניש און טאלערענץ פון איינעם צום צווייטן. יעדער איינער האט אין זינען געהאט, נישט זיך און זיינע אמביציעס, נאר דעם פאראיין, וואס האט אפגעשפילט מיט זיך — אין מיניאטור — די פילפארביקע גאמעס פון יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן, אין וועלכן די פארטייאישע גרופעס און פארטיי-שא-טירונגען זענען געווען אן אינטערגראלער באשטאנד-טייל, אט אזוי ווי זיי זענען געווען אין דער אלטער היים.

צוליב אט די אלע טעמים האט ביי אונדז שטענ-דיק געהערשט אַחדות און האַרמאניע אין דער אַרבעט, און אויף יעדן רוף פון דער פאַרוואַלטונג האָבן זיך אלע אָפּגערופן ווי געהעריק, וואָס ס'האָט, ווי אַ פּועל-יוצא, געהאַלפּן דער פאַראיין זאָל זיך אַנטוויקלען און צעוואַקסן און באַקומען אָנזען אין ישוב.

★

די טעטיקייט פון אונדזער פאראיין האט שטארק געליטן צוליבן כסדרדיקן געצווונגענעם בייטן די לא-קאל, פון נישט האבן קיין סטאבילן זיצארט, קיין באשטענדיקן אייגענעם אדרעס. פון שטענדיק אן איז דעריבער דער ערשטער פונקט אויף יעדער אלגעמיי-נער פארוואלטונג און אויף יעדער ערשטער זיצונג פון א נייגעוויילטער פארוואלטונג געווען: ווי אזוי קומט מען צו צו אן אייגענעם פאראיין-לאקאל, צו א זעלבסטשטענדיקן דאך איבערן קאפ.

און יעדעס מאל, ווען די פראגע איז געווארן אק-טועל, זענען ווידער ביי א סך אויפגעשווימען ספקות און אומזיכערקייט, צי מ'וועט זיך קאנען אן עצה געבן מיט די אלע פאראנענע און נישט-פארגעזענע שוועריקייטן וואס זענען פארבונדן מיט דורכפירן אזא געוואלטן שריט, צי מ'וועט נישט בלייבן שטיין אין מיטן דער ארבעט, ווי פאר א טויבער וואנט, נישט צו האבן צו וועמען צו רעדן, און אויב נישט צו האבן די הונדערטפראצענטיקע זיכערקייט פון א געהעריקן דערפאלג איז אפשר בעסער באַלד נישט אנהייבן. און אזוי איז עס אפגעלייגט געווארן פון איין פארוואלטונג-קאדענץ צו דער צווייטער און מיר זע-נען אלץ געווען ווי אויפן וואסער און געבויט ווי אויפן

ווישט געווארן פון דער אויבערפלאך פון דער ערד און צווישן זיי — אויך אונדזער היימשטאט פלאנסק; ווען מיר האבן זיך אפגעגעבן א דין-וחשבון, אז דאס אלץ, וואס איז פריער געווען, די גאנצע אלטע היים געהער שוין היינט צו דער פארגאנגענהייט, וואס וועט זיך שוין ליידער מער נישט אומקערן — איז אנטשטאנען ביי אונדז דער געדאנק צו פאראייביקן אונדזער אומ-געבראכטע שטאט, די קדושים און מארטירער אין א יזכור-און זכרונות-בוך.

פארן דאזיקן דערהויבענעם צוועק איז געשאפן געווארן א ספעציעלע בוך-קאמיסיע, וואס האט זיך אונטערגענומען צו שטעלן זיך אין קאנטאקט מיט אלע אנדערע פלאנסקער לאנדסמאנשאפטן אויף דער וועלט וועגן צונויפזאמלען מאטעריאל און גבית-עדות וועגן אלעם וואס איז פארגעקומען מיט אונדזער היימשטאט אין דער צייט פון דער נאציסער הערשאפט און וועגן אלגעמיינעם יידישן לעבן אין פלאנסק פאר דער מלחמה און נאך פריער.

מ'האט פונאנדערגעשיקט בריוו אין אלע יידישע צייטונגען אין אייראפע און אמעריקע מיט א רוף צו אלע פלאנסקער, ווו זיי זאלן זיך נישט געפינען, זיי זאלן זיך אפרופן און אונדז איבערשיקן רעלאציעס וועגן זייערע טראגישע איבערלעבונגען און זכרונות פארבונדן מיט פלאנסק און ארומיקע שטעטלעך.

★

דער פאראיין-צימער אויף ווערא 260 איז געווען אן ענגער, נישט קיין באקוועמער, אין שלעכטע בא-דינגונגען און האט מיט זיך פארגעשטעלט מער א חורבה ווי א לאקאל פאר אן אינסטיטוציע, און דאס האט געשטערט צו פירן א נארמאלע געזעלשאפט-לעכע טעטיקייט.

נישט-קוקנדיק אבער דערויף זענען פון דעסט-וועגן געווען טעטיק די פארוואלטונג, די לייקאסע, די פרויען-קאמיסיע און דער יוגנט-אפטייל און אויך א ביבליאטעק, וואס האט ארויסגעגעבן ביכער צו לייע-נען. פארשטייט זיך, אז ביי יעדער זיצונג איז גע-שטעלט געווארן אויפן סדר-היום די דירה-פראגע. ענדלעך איז אונדז געלונגען צו קריגן א לאקאל פון צוויי צימערן אויף אראזא 1079. כאטש דער נייער לאקאל האט געהאט מער באקוועמלעכקייטן ווי דער פריערדיקער דאך באפרידיקט ער נישט די באדערפע-נישן פון אונדזער פארגענומענער טעטיקייט.

כדאי צו באמערקן, אז אונדזערע פלאנסקער אין ארגענטינע האבן שטענדיק געהאט א גרויסן אינטע-רעס אין דער עקזיסטענץ פון פאראיין, וואס האט מיט זיך פארגעשטעלט א לעבעדיקן זכר פון אונדזער אמא-

און ארבעטהענט האט אונדז גורם געווען דורכצומאכן א סך פארצווייפלטע שוועריקייטן. כדי נישט איבער צורייסן די בויארבעט האבן די פארוואלטונג-מיטגלידער און די פרויען-קאמיסיע זיך אליין געשטעלט אויספירן די שווערסטע פיזישע ארבעטן.

מיט גרויסע אַנשטרענגונגען האבן מיר ענדלעך דערגרייכט אונדזער לאנגיאַריקן חלום — צוצוקומען צו אַן אייגענעם לאַקאַל פאַרן פאַראיינ פון פלאַנסק און אומגעגנט אין אַרגענטינע.

ביין היינטיקן טאָג האָבן מיר אַ רחבותדיקן לאַקאַל, וואָס איז צוגעפאַסט לויט אַלע באַקוועמלעכ-קייטן פאַר אונדזערע באַדערפֿנישן, ווי פאַר אַ סאַלידער געזעלשאַפטלעכער קערפערשאַפט. מיר פאַר-מאַגן אַ גרויסן אַקטונאַל, אויף ברייטערע צוואַ-מענקנפֿטן און אויך אויף דורכצופירן שמחות. חוץ דעם געפינען זיך צוויי באַקוועמע צימערן, וואָס זע-נען פאַרנומען דורך דער קרעדיט-קאַסע. אַ צימער פאַר דער ביבליאָטעק, וווּ ס'קומט זיך צונויף די יוגנט און אַ גרויסן הויף אויף צום שפילן זיך פאַר די קינדער, ווען זיי קומען צוגיין צוזאַמען מיט די עלטערן.

מיט גרויס סאַטיספאַקציע ווילן מיר ביי דער גע-לעגנהייט אונטערשטרייכן, אַז די יוגנט איז אַקטיוו אין אונדזער פאַראיינ.

מיר האָבן אַ סך צו פאַרדאַנקען דאָס גיכע רעאַ-ליזירן פון אונדזער שטרעבונג, פון אונדזערע פאַר-גענומענע פלענער — דעם ענטוויאָזם פון דער יוגנט, וואָס איז נישט געשטאַנען מן-הצד, ווי אַ זייטיקער צושייער, נאָר ווי מיטבאַטייליקטע און אַליין-פאַראינ-טערעסירטע האָבן זיי אַקטיוו מיטגעוויקט אויף אַלע אופנים. זיי פאַרדינען דעריבער אונדזער אַנערקע-נונג פאַר האַלטן אונדזערע אַלעמענס אינטערעסן אויך פאַר זייערע אייגענע לעבנס-וויכטיקע אויפגאַבעס, און פילן זיך דערמיט ווי אַ באַשטאַנדיגל, ווי אַ טייל פון אונדז אַלע. זיי קאַנען דערמיט דינען ווי אַ מוס-טער פאַר אַנדערע און זיין אַ ביישפיל פון אמתדיקן יידיש-נאַציאָנאַלן המשך און קיום פון יידישן ישוב אין אַרגענטינע, פון אונדזער פאַלק.

★

מיט גרויס פייערלעכקייט איז דעם 20סטן יוני, 1959, פאַרגעקומען דער חנוכת-הבית, וווּ ס'זענען זיך צונויפגעקומען אַלע לאַנדסלייט מיט זייערע פאַמיליעס ביי די שיין-סערווירטע טישן, ביי וועלכע מ'האַט אויך געזען די דעלעגאַציעס פון די אַנגעזעענסטע יידישע אינסטיטוציעס. ס'האָבן אויך באַערט דעם יום-טוב יידישע שרייבער און זשורנאַליסטן — פאַרשטייער פון יידישן געדרוקטן וואָרט אין בוענאָס-איירעס.

זאַמד. פון איין לאַקאַל זענען מיר אַרויס און אין צווייטן אַריין.

דער דאָזיקער צושטאַנד האָט אַנגעהאַלטן אַלע יאָרן פון דער עקזיסטענץ פון פאַראיינ. וואָס אַ יאָר ווייטער ווען מ'האַט שוין ענדלעך געוואַלט עפעס אונטערנעמען קאַנקרעטס, ממשותדיק צוטרעטן איינ-צוהאַנדלען אַ שטיקל אייגן ווינקל, זענען די באַדינ-גונגען געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער און אומצוטריט-לעכער, אַז אייניקע האָבן שוין געהאַלטן דעם גאַנצן ענין פאַר פאַרשפילט, פאַר מער נישט אויספירבאַר, און רעזיגנירט פון פאַראויס.

ערשט די פארוואלטונג, וואָס איז געוויילט געוואָרן אין יוני 1957 האָט אויף איר ערשטער זיצונג געשטעלט קאַטעגאָריש, ווי אַן ערשטער באַדינג פון צוטרעטן צו דער אַרבעט, דעם דרינגענדיקן פאַרשלאַג פון איינ-שאַפן זיך אַן אייגענעם לאַקאַל. אַדאַנק דעם נייעם פרעזידענט, יאַנקל ראַסטקאָוסקי, מיט זיין ענערגי-שער, דעצידירטער שטעלונג און זאַכלעכער אַרגומענ-טירונג, אַז אַן אַ באַדן אונטער די פיס קאָן די אַרבעט, ווי גוט און איבערגעגעבן זי זאָל נישט זיין, נישט האָבן קיין זכות-הקיום, און אויך אַז מ'וועט זיין ביי פאַראיינ קאַנען זיין אַ מזל-ברכהדיקע — איז באַשלאָסן געוואָרן תיכף צוצוטערעטן צו דער פראַקטישער אויס-פירונג פונעם אַנגענומענעם איינשטימיקן באַשלוס.

דער פרעזידענט האָט דאָן פאַרגעשלאָגן אַ גענוי-עם קאַנקרעטן פלאַן, ווי אַזוי צו באַקומען די מיטלען, די פאַנדן און מעגלעכקייטן דורכצופירן די רעאַליזיר-רונג פון אַן אייגן הויז. איצט איז שוין געשטאַנען אויפן סדר-היום נישט בלויז די דירה-פראַגע, נאָר פאַרבונדן מיט דעם — אויך דער אַנגעצייכנטער פראַגראַם פון דער ווייטערדיקער אַרבעט, אין וועל-כער ס'האַט פאַרנומען אַ באַזונדער אַרט דאָס גרינדן אַ קרעדיט-קאָאָפּעראַטיוו ביים פאַראיינ.

מיט אַ סך ענטוויאָזם זענען די מיטגלידער אַריינ-געצויגן געוואָרן אין דער שוין פון אָנהייב אַן אַנגע-שטרענגטער אַרבעט פון דער פאַרוואַלטונג, און גיי-ענדיק מיטן אַנגעצייכנטן וועג, לויטן פלאַן, וואָס איז באַשטאַנען אין דעם, אַז יעדער לאַנדסמאַן זאָל אַרויס-באַרגן אַ געוויסע סומע געלט — לויט זיינע מעגלעכ-קייטן — אויף אומצוקערן אים שפעטער ביי דער ערשטער געלעגנהייט, — האָבן מיר געקאַנט אויספירן און דערגרייכן די געוונטשענע רעזולטאַטן.

מיר האָבן געקויפט אַן אַלט הויז אויף סעגיי-גאַס 1624 און מיר זענען גלייך צוגעטרעטן צום אי-בערבויען עס, כדי די געביידע זאָל זיין צוגעפאַסט צו אונדזערע באַדערפֿענישן. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס בויען איז אונדז נישט אַנגעקומען צו גרינג. דאָס כסדרדיקע שטייגן פון די פאַרשידענע בוי-מאַטעריאַלן

א בלעטל געשיכטע פון די פלאנסקער און ניישטעטער אין שיקאגא

די לאנדסלייט וועלכע האבן זיך דעמאלסט געפונען אין דער היים פון אהרן קאהן און געווען די גרינדער פון דער פלאנסקער ארגאניזאציע, זענען פאלגענד: דיקע: סעם בלום, עלעקס איגעל, ישראל איגעל, דזשי קאהן, סאל איגעל, אייב שרייער, איטשע האטניק, אייב ליס, מאריס ליס, דעוויד שניצער באווסט היינט אלס דאקטאר דעוויד, א דענטיסט. מאקס וואלט און נעטען (נחמן) מילער. דער פאך-זיצער פון מיטינג איז געווען דאקטאר דעוויד שניצער. סעקרעטאר: אהרן קאהן.

אין צוויי וואכן ארום איז צונויפגערופן געווארן א גרויסע פארזאמלונג פון די פלאנסקער און ניישטעטער לאנדסלייט אין שיקאגא און דורך אן אפי-טימונג זענען אויסגעקליבן געווארן: אלס ערשטער פרעזידענט — סעם בלום, אלס סעקרעטאר: הערי בארענשטיין און אלס טרעזשערער: סים גאלדבערג. מיר האבן זיך דאן גלייך גענומען צו דער ארבעט צו שאפן מיטלען און אויסארבעטן א פלאן ווי אזוי צו העלפן אונדזערע לאנדסלייט פון פלאנסק און ניישטאט. מיר האבן זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט דאקטאר גראבמאן און פלאנסק, וועלכער איז דעמאלט געווען אן אנגעזעענער געזעלשאפטלעכער טוער, און ער האט איינגעווייליקט צו ווערן אונדזער פארטרעטער און אנצונעמען די אנפירער-שאפט. ער האט דאס ערשטע געדארפט שאפן אין פלאנסק א קאמיטעט וועלכער זאל אנפירן מיט די הילפס-ארבעטן, מיט די געלטער וועלכע מיר האבן חודשליך געשיקט קיין פלאנסק. די זעלבע זאך האט געגאלטן פאר ניישטאט. דער פארשטייער פונעם דארטיקן קאמיטעט איז געווען רפאל פאקארסקי. אין פלאנסק האבן מיר געשאפן א חנוך ילדים, ווי ס'האבן זיך געלערנט הונדערטער יינגלעך און מיידלעך. מיר האבן געזארגט פאר לערער, עסן און קליידונג.

דער יזכור-בוך וואלט נישט געווען פולשטענדיק ווען ס'וואלט אין אים געפעלט דאס דאזיקע בלעטל געשיכטע פון די פלאנסקער און ניישטעטער לאנדסלייט אין שיקאגא.

ווען איך בין געקומען קיין שיקאגא פון פלאנסק אין יאר 1912, האב איך שוין דא געפונען א גאנץ היפשע צאל פלאנסקער און ניישטעטער וועלכע האבן שוין אין שיקאגא געוויינט א סך יארן. איך האב דא געטראפן די שרייערס, די טשערניקערס, די ליסעס, די דראדעוויטשעס, די קאהאנס, די ליפסקיס, די איגעלס, (פון דער היים די איגעלניגס) די מילערס און די מאזעסעס.

פון די ניישטעטער האב איך באגעגנט די גאלד-בערגס, די גאנסקיס, די טיקס. און אפשר נאך אנדערע וועלכע איך קאן יעצט נישט געדענקען. פארשטייט זיך, אז די אלע לאנדסלייט זענען געשטאן נען אין פארבינדונג מיט זייערע משפחות פון די אלטע היימען.

אין 1914 איז אויסגעבראכן דער ערשטער וועלט-קריג און יעדע פארבינדונג מיט דער אלטער היים איז איבערגעריסן געווארן. ווען דער קריג האט זיך געענדיקט און פוילן איז געווארן א זעלבשטענדיקע מלוכה, האבן מיר באנייט די פארבינדונגען מיט דער אלטער היים און מיט אונדזערע משפחות אין פלאנסק און ניישטאט, און זיך ערשט דערוואסט פון דער ארעמקייט און דער נויט וואס די מלחמה האט זיי גורם געווען. דעם 20-טן מערץ 1920 איז א גרופע פלאנסקער און ניישטעטער לאנדסלייט זיך צונויפגעקומען אין דער שטוב פון אהרן קאהן און געשאפן די פלאנסקער לאנדסמאנשאפט, ווי אן ארגאניזאציע וואס האט זיך געשטעלט פאר א ציל צו שאפן געלט-מיטלען און העלפן אונדזערע ברידער און שוועסטער פון פלאנסק און ניישטאט וועלכע זענען פארארעמט געווארן דורך דעם קריג.

די אויבן-אויסגערעכנטע הילף-אקציעס האבן בא-
טראפן: זעכצן טויזנט פיר הונדערט זיבן און צוואנציק
דאלער און ניינציק סענט.

אין די דרייסיקער יארן זענען מיר אדורכגעגאנגן
גען א קריזיס אין אמעריקע. פארשטייט זיך אז
דאס האט אויך אנגעפירט אונדזערע לאנדסלייט
אין שיקאגא. האבן מיר געשאפן מיטלען זיי צו
העלפן. אונדזערע נאציאנאלע ארגאניזאציעס ווי אויך
די צדקה-ארגאניזאציעס. די אויסגאבן פאר אט די
הילפס-אקציעס האבן באטראפן: 22,287.50 (צוויי
און צוואנציק טויזנט צוויי הונדערט זיבן און אכציק
דאלער און פופציק סענט). צוזאמען האבן אונדזערע
אויסגאבן פון די יארן 1920 ביז 1959 אויפצווייזן
די פאלגנדיקע סומען:

נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה פאר רעליעף
אין פלאנסק און ניישטאט: 30,000 דאלער. נאך דער
צווייטער וועלט-מלחמה רעליעף אין די קעמפס און
ישראל: 16,427.90 דאלער. פאר נאציאנאלע ארגא-
ניזאציעס און לאקאלע צדקה-ארגאניזאציעס, ווי אויך
פאר אונדזערע לאנדסלייט אין שיקאגא: 22,287.50
דאלער.

פארשטייט זיך אז די אלע געלטער זענען נישט
אזוי לייכט אנגעקומען. עס האט זיך געפאדערט א
סך ארבעט פון אלע אונדזערע מיטגלידער. מיר האבן
צוליב דעם צוועק דורכגעפירט פארשידענע אונטער-
נעמונגען, ווי טעאטער-פארשטעלונגען, בעלער, באג-
קעטן, פיקניקס. מיר האבן אויך במשך פון אסך
יארן געשאפן פאר די ימים-טובים א שול ווי אונדזערע
פלאנסקער און ניישטעטער פלעגן דאווענען און אזוי
ארום אין אריינגעקומען געלט פאר אונדזערע הילפס-
פאנדן. פאר די דערפאלגן פון די פארשידענע אונטער-
נעמונגען האבן זיך פארדינט געמאכט די פאלגנדיקע
לאנדסלייט: אברהם מילער, ברודער פון ר' שיעלע
מילער און אברהם גאנסקי. זיי זענען געווען די
אנפירערס. די חזנים חיים מאסאק, יהושע פעפערמאן,
איטשע האטניק און מאקס גאטמאכער. ר' ישראל
מילער דער בעל דרשן, ראובן נעטען און לייזער
זאבארעק, דזשא בארענשטיין און הערי בארענשטיין
די משוררים.

אויך האבן מיר נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה
געשאפן א פרויען-קאמיטעט וועלכע האט מיטגעהאלפן
שאפן די מיטלען פאר אונדזער ארבעט. דאס זענען די
געוועזענע פרעזידענטן ביי דער פרויען-אפטיילונג:
אסתר רחל גאלדבערג, טאבע בערגער, סעדי לעווין,
מעמי בלום, ליליאן בארבראוו, איווא סיימאן, מעמי
נעטען, פערל שער, רבקה איגעל.

מיר האבן אויך געשאפן א בקור חולים אין
פלאנסק וועלכער איז אנגעפירט געווארן דורך דעם
שוחט שאפירא. מיר האבן פאר דעם בקור חולים
געשיקט א וואנע, וואס איז דעמאלט געווען א נייעס
אין פלאנסק. מיר האבן אויך אין פלאנסק געשאפן
א גמילות-חסדים קאסע וועלכע זאל העלפן שטעלן
אויף די פיס די קליינע בעלי-מלאכות און קליינע
הענדלער. די זעלבע אינסטיטוציעס האבן מיר אויך גע-
שאפן אין ניישטאט. די געלטער וואס מיר האבן איבער-
געשיקט קיין פלאנסק און ניישטאט פונעם יאר 1920
ביז 1930 האבן באטראפן 30,000 (דרייסיק טויזנט)
דאלער.

במשך דער צייט האבן מיר געהאט דריי דעלע-
גאטן, וועלכע זענען אין באזונדערע צייט-אפשיטן
געפארן קיין פלאנסק און ניישטאט און אונדז געבראכט
באריכטן מיט גוטע רעזולטאטן פון אונדזער מי
און ארבעט לטובת אונדזערע לאנדסלייט אין דער
אלטער היים. די דעלעגאטן זענען געווען: דאקטאר
פענטשינגא, זיין פריינד סעם גאנסיק און דזשעק
היימאן.

פון 1930 ביז 1939 האט זיך אונדזער אקטיוויטעט
אויף א קורצע צייט אפגעשטעלט. דאן איז געקומען
די בולטיקע היטלער-עפאכע, ווען כמעט דאס גאנצע
איייראפעישע יידנטום איז פארטיליקט געווארן און
פארשטייט זיך אויך אונדזער פלאנסק און ניישטאט.

ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט, זענען מיר
ווייטער געווארן אקטיוו און אנגעהויבן זוכן מיטלען
אויפצוזוכן און העלפן די איבערגעבליבענע פון די
היטלעריסטישע קאלעך-איוונס. מיט דער הילף פון
יוסף מילער, וועלכער איז דעמאלט געווען מילטע-
רישער טשאפליין אין דער אמריקאנער ארמיי אין
פראנקפורט, דייטשלאנד, איז אונדז געלונגען אפי-
צוזוכן עטלעכע צענדליק פלאנסקער און ניישטעטער
אין די קעמפס אין דייטשלאנד און עסטרייך. ער
האט אין די קעמפס געשאפן א קאמיטעט פון די
פליכטלינגע און דורך אים האבן מיר גלייך אנגעהויבן
שיקן פעק מיט קליידער און שפיז ווי אויך, נאך
מעגלעכקייטן — געלט. מיר האבן זיך געשטעלט אין
פארבינדונג מיט יחזקאל יוסיפון אין תל-אביב ווייל עס
איז אנטשטאנען א קאמיטעט צו העלפן די יעניקע
וועלכע מען האט געקענט ארויסנעמען פון די קעמפס
און זיי ברענגען אין ישראל.

און אויך בעת דער באפרייאונגס-מלחמה האבן
מיר אסך געהאלפן. מיר האבן געשיקט קיין ישראל
דזשיפס ווי אויך אוניפארמען פאר דער קעמפ-
דיקער ישראל-ארמיי, אזוי אויך מילך און עסנווארג.
מיר האבן אויך געפלאנצט ביימער. די אויסגאבן פאר

מילער, מאַריס זאַכאַרעק, איזידאַר בארען, אייב בער-
קאוויטש, מאַריס קאַמינסקי, מילטאָן איגעל.
איך וויל נאָך דערמאָנען אייניקע וועלכע האָבן
אַ סך מיטגעהאַלפן אין דער אַרבעט: ראובן באַבראוו,
וועלכער איז צו אונדזער ווייטיק פריצייטיק אַוועק
פון דער וועלט. דאָקטאָר פאַל איגעל און סעם מילער.

די פאַלגנדיקע זענען די געוועזענע פרעזידענטן
און פירער פון די פלאַנסקער אין שיקאַגאַ: סעם
בלום, אברהם גאנסקי, אברהם מילער, הערי באַרענ-
שטיין, בערנאַרד בלום, דזשאָן באַרענשטיין, דזשעקאַב
היימאַן, מאַריס שער, מאַריס איגעל, פיליפ סיימאַן,
סאַל איגעל, סעם גוטמאַן, מעקס וואַלט, איזידאַר

גביית עדות פון לעבנגעבליבענע

האָבן די דייטשן פאָטאָגראַפֿירט דאָס בילד ווי די סחור־
רה ליגט אין מיטן דער גאָס און זענען אַוועק.

די ערשטע דייטשע באַפעלן זענען געווען, אַז אַלע
מענער פון זעכצן ביז זעכציק יאָר דאַרפן זיך צושטעלן
אין תפיסה אַריין יעדן טאָג פון אַכט אַ זייגער אינדער־
פרי צום אַפּעל. דאָרט האָט מען מיט זיי געמאַכט גימ־
נאַסטיק. מ'האַט זיי דאָרט געטריבן און געשלאָגן. איך
בין דאָרט קיין איין מאל נישט געווען. כ'האָב זיך
אויסבאַהאַלטן מיטן טאָטן מיינעם ראובן טשערניקער.

נאָך די ערשטע עטלעכע טעג צושטעלן זיך אין
תפיסה האָט מען אין איין טאָג גענומען אַן עולם פון
צוויייהונדערט מענטשן און זיי אַוועקגעפֿירט מיט אַמ־
ניבוסן אויפן וועג קיין יאַדאָווע. אַריבערקומענדיק
איבער די בריק אויף יענער זייט ווייסל, האָט מען זיי
געהייסן אַראָפּגיין און זיך לאָזן לויפן גלייך מיטן
וועג אויף מזרח. מ'האַט זיי נאָכגעשריגן אַז זיי זאָלן
מער נישט צוריקקומען. ווי נאָר זיי האָבן גענומען
לויפן האָבן די דייטשן זיי נאָכגעשאָסן. עס זענען
געפאלן די ערשטע צוויי קרבנות. איטשע טיש און
פיוויש זשגוט (אַנטעק).

אין דער זעלבער צייט, ווען מ'האַט די גרופע
אָוועקגעשיקט אויף מזרח, איז ראָדזשאַלאָווסקי אַרויס
מיט דער פויק פון מאָגיסטראַט און אויסגערופן, אַז
אַלע יידן — מענער, פרויען, קינדער — זאָלן זיך
גלייך צושטעלן אין מאַרק אַריין, און געהייסן מיטנע־
מען מיט זיך אַ קליין פעקעלע עסן. האָט מען פאַר־
שטאַנען אַז ס'איז אויף אַרויסצושיקן. און יידן האָבן
זיך ביסלעכווייז גענומען קלייבן אויפן מאַרק אַלץ
מער און מער.

אויפן מאַרק איז אויך אַרויסגעקומען משה מילער
מיט ווייב און קינדער. ער האָט אויך מיטגעפֿירט אַ
קאָזע. באַלד איז אַנגעקומען דער געסטאַפּאַע־עלטסטער
און געמאַכט עטלעכע פאָטאָס. מ'האַט אַלע יידן צוריק
פונאַנדערגעטריבן, און בלויז די פאַמיליע מילער מיט
דער ציג האָבן די דייטשן גענומען מיט זיך.

פאַר דער מלחמה זענען אין פלאַנסק געווען אַרום
אַכט טויזנט יידן. אין דער צייט פון גירוש פון יידישע
שטעטלעך און נאָכן שאַפן דעם געטאָ איז די יידישע
באַפעלקערונג אין פלאַנסק דערגאַנגען ביז צען טויזנט.
די דייטשן האָבן פון פלאַנסקער געטאָ אַרויסגעשיקט
פינף טראַנספּאָרטן צו צוויי טויזנט יידן אין יעדן
טראַנספּאָרט.

די ווייטערדיקע גבית־עדות זענען געשריבן פון
געראַטעוועטע, וואָס האָבן מיטגעמאַכט דאָס טראַג־
שע קאַפיטל פון די צייטן פון פלאַנסקער געטאָ, און
געפינען זיך ביים היינטיקן טאָג אין בוענאָס־איירעס.
דאָס זענען: איטשע טשערניקער, שרה שיימאָן דע
געלבאַרד, מרדכי ווייס און הערש פשוואַזשניק.

1

איטשע טשערניקער דערציילט:

אויפן פינפטן טאָג פון דער מלחמה, דעם 5טן
סעפטעמבער 1939, דאָנערשטיק 5 אַ זייגער נאָך מ־
טאָג, זענען די ערשטע דייטשע פאַטרולן אַריין קיין
פלאַנסק. עטלעכע דייטשע מיליטער־לייט זענען גע־
קומען צו פאַרן אויף מאַטאַציקלען. זיי זענען דורכגע־
פאַרן די שטאָט און אַוועק מיט דער טשעכאַנאָווער
גאָס.

טאַבעלע קאָהאָן איז געקומען צו לויפן פון דער
טשעכאַנאָווער גאָס און געשריגן:

— געוואָלד, יידן, מיר זענען געשאַכטן!

צו מאַרגנס איז אַנגעקומען דאָס רעגולערע דייטשע
מיליטער און נאָך זיי — די געסטאַפּאַ.

די פּאָליאַקן האָבן אויפגעריסן לייביש פוקס גאָ־
לאַנטעריע־געשעפט און אויך דאָס געשעפט פון גדליה
טישמאַן. זיי האָבן געוואָרפן די סחורה אין גאָס אַריין.
די יידן האָבן זיך פאַרקלאַגט פאַר דער נייער דייטשער
מאַכט, אַז די פּאָליאַקן פאַגראַמירן יידישע געשעפטן.

טעלעגראמע צו דער פאמיליע. די דייטשן האבן צו-וויסן געגעבן אז דער פאטער מיטן זון זענען גע-שטארבן אין לאגער.

אזוי האט אנגעהאלטן ביזן יאר 1940. פון דאן אן האבן די דייטשן אנגעהויבן סיסטעמאטיש צו פאר-פאלגן און אויסראטן די יידישע באפעלקערונג. ביז ס'האט זיך אונטערגערוקט דער בלוטיקער זונטיק. די דייטשן האבן אין יענעם זונטיק ארויסגעפירט אלע יידן צו שלמה ליבעראצער אויפן פעלד ארויס און אויסגעהרגעט א גרויסע צאל פון פלאנסקער יידן. דערנאך האבן זיי יעדן טאג אן אנדערן דערשאסן. סוף 1940, גענוי דעם ערשטן דעצעמבער האט מען אלע יידן געשיקט אין די קאנצענטראציע-לאגערן. נאך פארן ארויספירן האבן די דייטשן אין קעגנווארט פון אלעמען אויפגעהאנגען צוויי מאן. דאס זענען געווען: חיימל עפשטיין און העזשע קארמאן. די איינצעלנע, וועמען ס'איז געלונגען זיך צו ראטעווען, געפינען זיך צעשפרייט אין דער גאנצער וועלט.

★

דעם טויטן קערפער פון דוד האראוויטש האט די חברה-קדישה ארויסגענומען פון תפיסה. איינער פון זיי, הענעך אייגליץ, האט איבערגעגעבן, אז דער מת איז געווען צעפרעסן פון שטורעס. מ'האט אים מקבר געווען, פארשטייט זיך, אויפן יידישן בית-עולם. אנהייב 1940 האבן די דייטשן ארויסגעפירט די יידן אויפן בית-עולם און געהייסן צעהאקן די מצבות. דאס גאנצע בית-עולם איז געווארן אפגערייניקט פון די מצבה-שטיינער, מיט וועלכע מ'האט פארריכט די טראטווארן, און די אויסגעקריצטע אותיות האבן ארויס-געקוקט פון די אפענע גאסן.

אויפן פלאנסקער בית-עולם האט זיך געפונען א מצבה פון א גוטן-ייד. דער דאזיקער אומבאקאנטער גוטער-ייד איז געפארן פון ווארשע און פארבייגע-פארן פלאנסק. אין דער אכסניה, ווו ער איז איינגע-שטאנען, האט ער געזאגט, אז אויף דעם בית-עולם איז גוט צו ליגן. ווען ער איז מיט א צייט שפעטער צוריקגעפארן און ווידער אנגעקומען קיין פלאנסק איז ער צוקומענדיק צום בית-עולם אוועקגעפאלן און גע-שטארבן. האט מען אים דארט מקבר געווען. פארן טויט האט ער אנגעזאגט אז אויב ס'וועט עמעצער ווען זיין אין א גויט, זאל ער קומען אויף זיין קבר בעטן, וועט ער געהאלפן ווערן. דער דאזיקער קבר איז שטענ-דיק געווען באלייגט מיט קוויטלעך פארשריבענע מיט פארשידענע אויפשריפטן.

ווען די דייטשן האבן געהייסן צעהאקן די מצבה פונעם גוטן-ייד האבן די יידן געזאגט, אז ווער ס'וועט

צום ערשטן האט מען אנגעהויבן צונעמען ביי די יידן די שיינע מעבל, די שיינע וויינונגען, און בכלל אלע קאסטבארע זאכן וואס מ'האט נאר ערגעץ-ווו ביי וועמען געפונען.

פון שמואל-יאנקל קליין איז מען שפעטער דער-גאנגען וועגן גורל פון די ארויסגעשיקטע יידן. ער האט זיך ארויסגעלאזט מיט א ראווער קיין יאדאווע אויספארשן ווו די יידן געפינען זיך. ער איז אויך געפארן אויפן ראווער קיין ווענגראו און נאך אין אנדערע ערטער ביי דער רוסישער גרענעץ. ביסלעכ-ווייז האבן זיך די ארויסגעשיקטע יידן מיט גרויס שוועריקייט דערשלאגן צוריק קיין פלאנסק.

שפעטער זענען ארומגעגאנגען דייטשן און גע-הוכט יידן אין די הייזער און זיי גענומען צו פארשרי-דענערליי ארבעטן. צו קערן די גאסן, צו לאדעווען האלץ, וואשן די פאלן און רייניקן די קלאזעטן פאר די דייטשן.

אין דער זעלבער צייט איז אנגעקומען א נייער בירגערמייסטער און די ערשטע ארבעט זיינע איז געווען: ער האט געהייסן צעברעכן און דעמאלירן אלע שילן מיט די בתי-מדרשים. ער האט אבער לאנג נישט אנגעהאלטן אין פלאנסק. פארנדיק אמאל צוריק קיין דייטשלאנד מיטן אויטא איז אנגעלאפן א שנעל-צוג וואס האט אים צעשמעטערט צוזאמען מיטן אויטא. ווען מ'האט אים צוריקגעברענגט א געהרגעטן קיין פלאנסק, האבן יידן געזאגט, אז דאס איז נישט אנדערש נאר א נס מן השמים. ווער ווייס וואסערע צרות ער וואלט נאך געווען אפגעטאן אין פלאנסק. די דייטשן האבן געפאדערט פון דער יידישער באפעלקערונג א קאנטריבוציע און ארעסטירט פאר ערובניקעס דעם דענטיסט גראבמאנען, דעם אפטייקער נאנאסן מיט זיין זון פעלעק און דוד האראוויטש.

ביידע טעכטער פון נאנאסן און האראוויטשן זענען אוועק צו די דייטשן אינטערווענירן. מ'האט זיי גע-הייסן ברענגען דאס קאנטריבוציע-געלט צו דער תפי-סה. ווען זיי זענען געקומען מיטן געלט האט מען גע-עפנט דאס תפיסה-טויער און זיי געהייסן אריינגיין. מ'האט זיי אריינגעפירט אין דער קאנצעלאריע און דארט ביי זיי צוגענומען דאס געלט. נאכן אפהאלטן זיי אין ארעסט האט מען זיי פארשיקט אין לאגער קיין זשאדאווע. צוואנציג קילאמעטער פון מלאווע.

אין עטלעכע חדשים ארום זענען די צוויי טעכ-טער פון ביידע פאמיליעס — פאלע נאנאס און מאשע האראוויטש — צוריקגעקומען פון לאגער קראנקע און צעבראכענע און נישט געוואלט זאגן וואס מ'האט זיי געטאן. דוד האראוויטש איז געשטארבן אין תפיסה און נאנאס מיטן זון האט מען פארשיקט קיין קעניגס-בערג אין לאגער אריין. שפעטער איז אנגעקומען א

ווען דער הויפטמאן איז געקומען צו רייטן אויפן פערד, האט קיין שום ייד זיך נישט געטארט געפינען, אדער זיך ווייזן אין גאס. יעדן באגעגנטן האט ער גע-יאגט מיטן פערד ביז אין שטוב אריין. דער בלוטיקער הויפטמאן האט געהאט א וויסטע מפלה. ער איז דערשאסן געווארן דורך א דייטשן פאליציאנט.

ערב יום-כיפור האט מען אלע מענער געבראכט אין תפיסה אריין, וווּ מ'האט געמאכט מיט זיי איבונג גען. מ'האט זיי געמאכטערט אזוי לאנג ביז זיי זענען געפאלן. א סך זענען דערביי דערשאסן געווארן.

איבער צווייהונדערט מענטשן האט מען אוועקגע-פירט צו דער רוסישער גרענעץ און בעת זיי זענען אריבערגעגאנגען אויף דער רוסישער זייט האט מען זיי נאכגעשאסן. צווישן אנדערע זענען ביי דער גרע-נעץ אומגעקומען פינעף זגוט און איטשע טיש.

סוכות-צייט 1940 האט מען געשאפן דעם געטא. פון אלע גאסן האבן זיך די יידן געמוזט ארויסציען און זיך איבערטראגן אויף דער ווארשעווער גאס און אויף דער קאזשע-גאס. דאס איז געווען דאס געטא. אלע פענצטער, וואס זענען ארויסגעגאנגען אויף דער ווארשעווער גאס האבן געמוזט זיין פארהאקט מיט ברעטער. די גאס אליין האט נישט געהערט צום גע-טא. אלע ארויסגענג זענען געווען געשלאסן. די פלייטן האט מען צוגענומען. די יידן זענען געגאנגען דורך די הינטערשטע זייטן מיט די ארומיקע געסלעך. די ווארשעווער גאס איז געבליבן פריי פאר דער נישט-יידישער באוועגונג.

פון די אלע ארומיקע שטעט, — ווי ריפין, דאב-זשין, בעזון און ראטשאנא — האבן אנגעהויבן א-קומען פליטים, ארויסגעטריבענע פון די ערטער. די יידישע באפעלקערונג האט אויס רחמנות זיי אלעמען אריינגענומען, יעדער צו זיך, אין ווינונג און אפילו זיך געטיילט מיט זיי מיטן עסן.

נאך פארן געטא איז שוין נישט געווען צו קריגן פריי קיין ברויט. מ'האט געמוזט אויפשטיין פארטאגס און לויפן אין די אטשערעס. ס'איז געווען געהרגעט צו ווערן נאך א שטיקל ברויט.

ווען ס'איז געשאפן געווארן דער יידנראט האט ער געמאכט א יידיש שפיטאל און געעפנט א גארקין אין אלטן בית-מדרש, וווּ די אומפארמעגלעכע און צוגעקומענע פון דער פרעמד האבן געקראגן אפצו-עסן א שיטערע זופ מיט א שטיקל ברויט. מיט דער גאר-קיך האט אנגעפירט איינער א גלינאוויצער, הערשקא-וויטש. צום יידנראט האבן געהערט: יעקב ראמער, א מלאווער, א פלאנסקער איידעם איז געווען פרע-זידענט. ווייטער זענען אין דער פארוואלטונג גע-ווען: שלמה באגאטא, יאנקל גריטץ, קובעק גראדא-וויטש און שערצקי, דער סעקרעטאר. ביים יידנראט

זיך צורירן צעהאקן די מצבה אדער צעשטערן דעם קבר פון גוטן-ייד וועט ווערן געליימט. און קיינער פון די יידן האט זיך נישט געוואגט צו דערנענטערן צום קבר.

דאס פעלד איז געווארן פארקערט און שפעטער האבן זיך געפאשעט דערויף פערד. און וווּ ס'איז פריער געווען א ליידיקער פלאץ, וואס האט געהערט צו יידן, האבן די דייטשן איבערגעגעבן דעם פלאץ די פאליצאן.

אויך אויף דעם פוילישן צמענטאזש האבן די דייטשן פארווערט צו באגראבן די פאליצאן. אויפן דאזיקן ליידיקן פלאץ האט מען באגראבן קריסטן פון איין זייט און יידן פון דער צווייטער זייט. שפעטער האט מען שוין פארשפארט צו באגראבן די יידן, ווייל מ'האט זיי אלע ארויסגעפירט אין די לאגערן און פלאנסק איז געווארן יידנרייך. אויס יידן און אויס פלאנסק.

2

שרה שיימאן-געלבארד דערציילט:

פלאנסק ליגט בשכנות מיט מלאווע און טשעכא-נאוו און געפינט זיך זיבעציק קילאמעטער פון דער דייטשער גרענעץ.

ווען די דייטשן זענען אריין קיין פלאנסק האבן זיי געמאכט אבלאוועס. זיי האבן ארויסגעיאגט די מענער אין גאס אריין און זיי געפירט אויף ארבעט. די פרומע יידן האבן זיי אפגעשניטן די בערד און די האר פארברענט אין קופעס אין מיטן דער גאס. אלע יידן האבן געמוזט טראגן געלע לאטעס אויף דער פלייצע און אויף דער ברוסט. מענער און פרויען האבן געמוזט טראגן א מגן-דוד מיט דער אויפשריפט: „יודע“.

מיט אזא לאטע האט שוין קיין ייד נישט געטארט אריינגיין אין קיין נישט-יידיש געשעפט. יעדן אינ-דערפרי האבן זיך אלע מענער פון 14 ביז 60 יאר געמוזט צושטעלן אויפן פלאץ פון דער פארושעכנע-שול. זיי זענען אויסגעשטעלט געווארן אין גרופעס לויט די פאכן און פראפעסיעס. שפעטער זענען גע-קומען ציווילע דייטשן און האבן זיך אויסגעקליבן די מענטשן, וואס זיי האבן געהאט נייטיק צו פארשידענע ארבעטן.

די איבעריקע, וואס זענען געבליבן אויפן פלאץ, האט מען געצווינגען גיין מיט א מארשגאנג און זינ-גען איבער דער טשעכאנאווער גאס ביזן מארק אריין. דארט האט מען זיי פאנאנדערגעיאגט מיט פערד.

3- 92	4- 73
4- 73	4- 73
2- 94	2- 74
4- 95	2- 74
5- 96	2- 74
3- 97	5- 74
6- 98	5- 74
3- 99	2- 74
2- 100	4- 74
2- 101	4- 74
5- 102	4- 74
	4- 74
	5- 74
	2- 74
	6- 74
	5- 74
	3- 74
	4- 74
	6- 74

3- 92	4- 73
4- 73	4- 73
2- 94	2- 74
4- 95	2- 74
5- 96	2- 74
3- 97	5- 74
6- 98	5- 74
3- 99	2- 74
2- 100	4- 74
2- 101	4- 74
5- 102	4- 74
	4- 74
	5- 74
	2- 74
	6- 74
	5- 74
	3- 74
	4- 74
	6- 74

איז געשאפן געווארן דער אַרבעטסאַמט, אַנגעפירט פון שלמה פוקס.

זיי האבן עס אַרגאַניזירט און געשיקט די יידן צו דער אַרבעט ביי דעם גרעסטן פראַסט. אויפן באַ- פעל פון דער דייטשער מאַכט האָט דער יידנראַט געשאַפן די געטאַפּאַליציי. די יידישע פּאַליציאַנטן האָבן געהיט אַז מע זאָל נישט אַרויסגיין פון געטאַ. פון איין טויער אין אַנדערן זאָל מען גיין לויט דער אַרדענונג און פאַראַרדענונג פון די הויפטאַנפירער פון דער דייטשער קרימינאַל-פּאַליציי פאַך און שמיד. דאָס טויער האָט זיך געפינען פון איין זייט קאָזשע-גאַס צו דער אַנדערער און די פּאַליציי האָט געהיט דאָס איבערקרייזן אַהין און צוריק.

דאָס ערשטע וואָס די עס-עס האָט געטאָן איז געווען: צעהאַקן די שיל. איינער אָן עסעסמאַן איז אַרויפגעאַנגען אויפן בעלעמער און אַריינגעשאַסן אַ קויל אין אַרון-קודש אַריין און געזאַגט:

— איצט האָב איך דערשאַסן אייער גאָט! — באַלד האָט ער באַפוילן די יידן צו צעהאַקן די גאַנצע איינריכטונג פון דער שיל.

אַ סך יידן און פּאַליאַקן, צווישן וועלכע ס'האָט זיך געפונען דער דירעקטאָר פון דער פּאַוועכנע-שול, אולע פּושיגאַדא, האָבן די דייטשן פאַרשיקט קיין מאַטעאָווען, וווּ דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומ-

1- 92	4- 73
5- 73	4- 73
2- 94	2- 74
5- 95	2- 74
2- 96	2- 74
3- 97	5- 74
2- 98	5- 74
3- 99	2- 74
3- 100	4- 74
5- 101	4- 74
5- 102	4- 74
	4- 74
	5- 74
	2- 74
	6- 74
	5- 74
	3- 74
	4- 74
	6- 74

אַ ליסטע פון 102 זאַקראַטשימער משפּחות וואָס האָבן זיך געפינען אין פּלאַנסק, (דאטירט 26.11.30) די ליסטע איז וואָר- שיינלעך איבערגעשיקט געוואָרן דעם „דזשאַינט" אין וואַרשע

מען שוין געבראכט דרייסיק שווערקראנקע אויף טי-פוס פון א לאגער נישט ווייט פון פלאנסק. גלייך האט דער יודענראט צוגעשיקט א וואגן מיט שטרוי און מ'האט די קראנקע דערווייל געלייגט אויף דער פאד-לאגע, ווייל קיין בעטן זענען נאך דערווייל נישט געהאט געווען. שפעטער האט מען געברענגט בעטן און מ'האט געלייגט צו צוויי קראנקע אין איין בעט.

איבער דער אנפירערשאפט פון שפיטאל האט געהאט צו זאגן דער איינציקער פארבליבענער דאקטאר קאהאנאוויטש, וואס איז געווען זייער איבערגעגעבן און זיך ממש מקריב געווען פאר די קראנקע. ער האט זיך אנגעשטעקט מיט טיפוס און געשטארבן אין שפיטאל.

אייניקע מאל אין דער וואך זענען געקומען די קריסטלעכע דאקטוירים, וואס האבן געוויינט אויסערן געטא. דאס זענען די צוויי דאקטוירים סאקאלסקי און טישקא. מיטן טויט פון דאקטאר קאהאנאוויטש איז דאס שפיטאל געבליבן אן א הויפטדאקטאר.

אין יעדער שטוב זענען געווען קראנקע אויף טי-פוס. די טיפוס-עפידעמיע האט ארומגעכאפט גאנצע פאמיליעס. אין די דערלעבנדיקע שטעטלעך טשער-ווינסק און ראטשאנזש זענען אויך געווען א סך קראנקע. דאָרט זענען אין גאנצן נישט געווען קיין דאקטוירים. האט מען די קראנקע געברענגט צו פירן אין פלאנסקער געטא-שפיטאל, ווייל די מעדיצינישע און סאניטאָרע באדינגונגען זענען דא געווען פארהעלטניש-מעסיק זייער גוטע.

דער יודנראט האט אריינגעבראכט פון וואַרשע דעם דאקטאר ארטור בער. ער איז געווען א פלאצ-קער, זייער אן ענערגישער מעדיקער.

דאס שפיטאל איז אויסגעהאלטן געוואָרן דורכן יודנראט. די אויפזיכט איבערן שפיטאל האט געהאט שלמה באגאטא, און די שפיטאל-ווירטשאפט איז געווען אין די הענט פון מלכה שיטקא. מ'האט זי גערופן מאַרישא. זי האט דאָרט געוויינט און געהאט איר געלעגער אויף דער זעלבער סאָפקע, אויף וועלכער דער דאקטאר האט באַטראכט די קראנקע.

מאָרישא איז געווען אַן איבערגעגעבענע און געטרייע צו די קראנקע. זי האט געזאָרגט פאַר זיי, און זיי זאָלן עסן. יעדן קראנקן האט זי געפרעגט, וואָס זי זאָל פאַר אים צוגרייטן צום עסן. צוליב דעם האט זי געהאט זייער א סך אויסצושטיין פון יודנראט, וואָס האט געזוכט צו מאַכן אַפּשפּאַרונגען אויפן חשבון פון די קראנקע. און זי, מאַרישא, האט פונקט פאַרקערט, כּסדר געקעמפט פאַר פאַרבעסערן די לאַגע פון די קראנקע.

געקומען. דאָס איז געשען איידער דער געטא איז געשאפן געוואָרן.

אין יידישן שפיטאל האט געאַרבעט דאקטאר קאַל-מענאוויטש. דיושורן האבן אויך געהאט די דאקטוירים סאַקולסקי און טישקא. די דיושורנע דאקטוירים זענען שפעטער געוואָרן פאַרשיקט דורך די דייטשן. געבליבן איז בלויז דער הויפטדאקטאר קאַלמאַנאוויטש וואָס האט געוויינט אין א צימער אין שפיטאל. ער האט געטריי באדינט די טיפוס-קראנקע און געווען איבער-געגעבן די קראנקע. ביי א סך האט ער אפילו נישט געוואלט נעמען קיין געלט. ער איז שפעטער אליין אנגעשטעקט געוואָרן פון טיפוס און קראנקערהייט, מיט פערציק גראד היץ, איז ער נאך געגאנגען צו א קראנקן. דער טיפוס האט אים אַוועקגעלייגט. ער איז געשטארבן אין שפיטאל.

אין פלאנסקער געטא איז דער הונגער געווען גרויס. אָבער קאַרטאָפּל און ברויט איז געווען צו קריגן. דאָס האט דער יודנראט געזען, אַז מע זאָל אַריינשמוגלען אין געטא אַריין א ביסל קאַרטאָפּל. דער קריסטלעכער בעקער טאַדעק אַסטראַווסקי האט די פור מעל, אַנשטאָט אַריינצופירן צו זיך אין דער בע-קעריי, אַריינגעפירט אין געטא אַריין. ער איז שפּע-טער אומגעקומען פון א דייטשער קויל.

3

הערש פשעוואַזשניק דערציילט:

טרויעריקע עפיוואָדן פון יידישן שפיטאל

דאָס יידישע שפיטאל איז געשאפן געוואָרן אין 1940. צום ערשט האבן זיך גרופירט אייניקע מענטשן אַרום דער איניציאַטיוו און זיך דורכגערעדט וועגן דער נייטיקייט פון שאַפן דאָס שפיטאל. אַזוי ווי ס'האט שטאַרק געהערשט די עפידעמיע פון פלעק-טיפוס האט דער יודנראט אַוועקגעגעבן א ליידיק הויז אויף דער קשיווע-גאַס איינצואַרדענען דאָס שפיטאל. די גרופע, וואָס האט זיך פאַרנומען דערמיט, איז באַ-שטאַנען פון די ווייטערדיקע פערזאָנען: מלכה שיט-קא, מלכה שרענסקער-מאַשאַוויטש פון גליניעוויץ און הערש פשעוואַזשניק. די גרופע האט געדאַרפט זאַמלען זאַכן פאַרן שפיטאל, בעטלעך, טישלעך, בענק-לעך, וועש, האַנטעכער, ליילעכער. מ'האט געדאַרפט גיין צווישן מענטשן, יעדער זאָל עפּעס שענקען — א קישן, א ליילעך, העמדער און נאך פאַרשידענע זאַכן, וואָס א שפיטאל האט נייטיק.

איידער דאָס אַלץ איז נאך געשאפן געוואָרן האט

נאך א ברודער זייערס האט זיך אויסבאהאלטן אויף א פוילישן נאמען. ער האט געשמוגלט. האט מען אים געכאפט און איינגעזעצט. ווען מ'האט אים געפירט אין געריכט אריין איז ער אויפן וועג אנטלאפן. ס'האט זיך אים איינגעגעבן זיך אויסצובאהאלטן אין א דארף.

אין שטאט האט זיך געפינען א קריסט מיטן זעלבן נאמען ווי ער האט געהייסן אויפן פאלשן פאס: הענ-ריק נאוויצקי. די דייטשן האבן אים אָנגענומען פאר דעם גראסמאנען און אים שטארק צעשלאגן. דעם קריסט. דער פאליאק האט געטעהנט אז ער ווייסט פון גארנישט; אז ס'קאן זיין אז אנדערער, וואס זאל צו זיין שלימול אויך טראגן דעם זעלבן נאמען וואס ער. די דייטשן האבן אויף ס'ניי גענומען חוקר-ודורש צו זיין. קיינער האט נישט געוויסט ווער ס'האט צו געטראגן צו די דייטשן אז גראסמאן באהאלט זיך אויס. די געסטאפא איז געקומען אין געטא און האט ארעסטירט די נאענטע משפחה זיינע און געזאגט, אז ווי באלד ער וועט זיך נישט צושטעלן — וועט מען זיי אלע שיסן. בליט-ברירה האט זיך דער יונגער גראסמאן, נישט-וועלנדיק ריזיקירן מיטן לעבן פון זיין פאמיליע, צוגעשטעלט אין דער געסטאפא.

די דייטשן האבן געהייסן די יידישע פאליציי, אז זיי זאלן אים אַנטאן א שטריק אויפן האלדז. אזוי האט מען אים אַרומגעפירט איבערן גאנצן געטא אויפן שטריק. וואס ער איז אָפגעגאנגען א פאר טריט האט ער זיך געמוזט לייגן אויף דער ערד און מ'האט אים געשלאגן מיט שטעקנס. די פוילישע פאליציאנטן האבן אויס רחמנות זיך געוואלט מאכן אז זיי שלאגן אים, נאר שטארק האבן זיי אים נישט געשלאגן. האט א דייטש גענומען שלאגן איין פאליציאנט און געוויזן אז אזוי, ווי ער שלאגט, דארף מען אים שלאגן.

דער יונגערמאן האט זיך געבעטן ביי די פוילישע פאליציאנטן אז זיי זאלן שטארקער צוציען דעם שטריק און אים דערשטיקן. האט דער דייטש גע-געזאגט, ווי באלד זיי וועלן אים צוציען דעם שטריק וועט מען זיי, די פאליציאנטן, אויך אַנטאן אזוי די שטריק. מ'האט אים אזוי לאנג געשלאגן מיט די שטעקנס ביז ער איז אויסגעגאנגען אונטער די קלעפ. די צוויי דאקטוירים ווישניעווסקי און טשיקא האט מען געהאנגען אין פאניעכוועק.

דעם דאקטער בערס פרוי איז געווען זייער א שיינע בלאנדינקע. זי האט געהאט א „גוטן“ אויסזען, געווען אין גאנצן ענלעך צו א קריסטין. זי האט גע-וואלט אַנטלויפן אויף דער אַרישער זייט. די דייטשן האבן זי געכאפט און איינגעזעצט אין תפיסה פון גע-טא. מ'האט זי דארט געהאלטן אונטער א שטארקער וואך. דער מאן, דער דאקטער, האט זיך געהאט אויס-

אויך דער דאקטאר בער האט זיך אָנגעשטעקט מיט טיפוס. איך האב אים געדארפן שטעלן נאָדלען. די צאל קראנקע איז געוואקסן וואס אמאל מער. דאס שפיטאל האט נישט געקאנט אויפנעמען אזוי פיל קראנקע. מ'האט געמוזט מאכן אן אַרט אין נייעם בית-מדרש און אין דער ווייבערשיל, ווו מ'האט דער-ווייל געהאלטן די קראנקע ביז ס'איז געווארן פריי א פלאץ דארט אין שפיטאל.

אין שטאטישן שפיטאל האט מען קיין יידן נישט געוואלט אויפנעמען. די שטערבלעכקייט פון פלעק-טיפוס האט אָנגענומען א פאטאלע פאָרעם. א סך מיידלעך האבן געארבעט אין שפיטאל. דער יידנראט האט זיי געצאלט א קליניקייט. זיי האבן געדארפט צוהעלפן, אַרומגיין ביי די קראנקע, זיי איבערלייגן, אַרומוואשן, געבן צו עסן, טון אַלץ וואס ס'פאדערט זיך, אז דעם חולה זאל ווערן בעסער. א דאנק דער מי פונעם שפיטאל-פערסאנאל איז דער טיפוס כמעט ווי אויסגעראטן געווארן. דער פראצענט פון שטערב-לעכקייט איז געפאלן ביז פיר.

דא זענען אויך געווען פרויען אין די הויכע מא-נאטן, וואס האבן געוואלט האבן דאס קינד אין שפי-טאל אונטער דער אויפזיכט פון א דאקטער. צוליב די שלעכטע לעבנס-באדינגונגען און צוליב לעבנס-זיכערקייט האבן א סך פרויען געבעטן דעם דאקטער, ער זאל זען אז זיי זאלן האבן מפילס. דער דאקטער האט זיי פארשטאנען און זיי „געהאלפן“, זיי זאלן געבוירן טויטע קינדער.

א סך פרויען זענען געגאנגען צו פריוואטע הייוונס וועגן די זאכן. די הייוונס האבן דורכגעפירט די אַבארטן אין שלעכטע סאַניטאַרע באדינגונגען. דער גרעסטער טייל פרויען איז געווארן אינפעקטירט און מ'האט זיי געבראכט אין שפיטאל אריין צו היילן. צוויי דייטשן-אויפזעצער זענען געווען אין שפי-טאל. זיי האבן באפוילן אז ביים באדן זיך זאלן מע-נער וואשן פרויען און פרויען זאלן וואשן די מענער. די דייטשע סאַדיסטן האבן זיך צוגעקוקט צו דער סצענע און געקוואלן. ס'האט זיי פארשאפט א ווילדע הנאה.

אין שפיטאל אריין האט מען געברענגט צוויי ברי-דער פון די גראסמאנס: עזריאל און פישל. די דייטשע פאליציי האט געשאסן צו זיי אויף דער גאס. איינער איז געווארן לייכט פארוונדיקט, דער צווייטער — שווער. אין א טאג איז געקומען די קרימינאל-פאליציי אין שפיטאל. די ברידער האבן פארשטאנען אז מע וועט זיי הרגענען. האט איינער פון זיי געזאגט:

— שענקט מיר דאס לעבן, מיין ליבער הער.

די דייטשע פאליציי-לייט האבן אַרויסגענומען די רעוואָלוערן און ביידע ברידער דערשאסן אין בעט.

און אוועקגעפירט קיין אוישוויץ צום פארברענען. דערמיט האט זיך פארענדיקט דאס טראגישע קאפיטל פון געטא־שפיטאל אין פלאנסק.

יעקב שטאמבערג (ישראל)

דעם 28-טן נאוועמבער 1942 האט מען מיך אריינגענומען אין הינטערשטן בית-מדרש צוזאמען מיט די עלטערן. דאָרט האָב איך געטראָפֿן אַ זעקס הונדערט מענטשן. מען האָט אונדז דערלויבט צו נעמען קליינע האַנט־פעקלעך און כלים צום עסן.

די יידישע פאליציי און דער יודען־ראַט האָבן זיך באַשעפטיקט מיט צונויפֿזאַמלען די מענטשן.

פֿאַר דעם זענען אויך געווען טראַנספּאָרטן פֿון די פּלאַנסקער יידן. אין דער ערשטער ריי האָט מען אַפּטראַנספּאָרטירט נאַשעלסכער, דראַבנינער, זאַקראַ טשינער, סאַכאָטשינער.

דאָס איז געווען דער פּאַרלעצטער טראַנספּאָרט פֿון די פּלאַנסקער יידן.

אין דעם בית-מדרש זענען מיר געווען צוויי מעת־לעת. מען האָט אונדז פּאַרזאַמלט אויף אַ פעלד און די ס.ס. מיט דער יידישער פּאָליציי האָבן פּאַרלאַנגט, אַז מיר זאָלן אוועקגעבן דאָס גאָלד. דעמאָלט איז געשאַסן געוואָרן דער משומד לאַזענסקי. פֿון דאַנען זענען מיר געגאַנגען צום פּלאַנסקער וואַקזאַל. דעם ערשטן דעצעמבער זענען מיר אָנגעקומען קיין אוי־שוויץ.

דאָ זענען מיר אָפּגעטיילט געוואָרן פֿון די עלטערן. די מוטערס און קינדער און זקנים זענען אוועק־געפירט געוואָרן מיט לאַסט־אויטאָס און אונדז יונגע האָט מען געשיקט אין לאַגער. מיר האָבן באַקומען די פּאַסן־קליידער און דערנאָך זענען מיר געגאַנגען צו־פּוס צו דעם לאַגער בונאַ־מיינאָוויטש, דריי קילאָ־מעטער פֿון אוישוויץ. באַקאַנט אונטערן נאָמען „אוי־שוויץ 2“.

אין לאַגער האָבן זיך די פּלאַנסקער אויפֿגעהאַלטן אין צוויי באַראַקן. מיר האָבן זיך באַשעפטיקט מיט אויסברייטערן דעם לאַגער וואָס האָט זיך געפינען צווישן בלאַטעס און זומפֿן.

מיר האָבן דאָ געדאַרפט אויפֿבויען איינע פֿון די גרעסטע פּאַבריקן וואָס האָט זיך גערופן: בונאַ־גומי־ווערקע. דאָרט זענען פּראָדוצירט געוואָרן די קעפֿ צו די „פּאַ 2“־ראַקעטעס.

צוזאַמען מיט מיר האָבן זיך געפינען מאָטל קאהן פֿון פּשיברעוויץ, שעפּסל חיש פֿון פּלאַנסק — אַ טרעגער, מאיר משה גושיבעצערס אַ זון.

באַהאַלטן. ס'איז אַרומגעגאַנגען אַ קלאַנג אַז ער איז אַנטלאָפֿן. האָט מען נאָך מער געהיט זיין פֿרוי און מ'האָט פּאַרשטאַרקט די פּאָליצייאישע שמירה אַרום דער תּפּיסה.

דער דאָקטער בער איז צוריק געקומען צו דער אַרבעט אין שפיטאַל, געוויזן אַז ער איז נישט אַנט־לאָפֿן. איינמאָל איז געקומען פּאָליציי און מ'האָט דעם דאָקטער בער צוזאַמען מיט מיר אַרויסגענומען פֿון שפיטאַל:

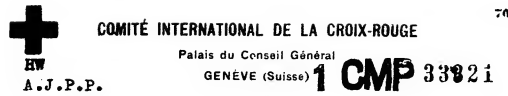
— זי זינד דאָקטאָר בער — האָט געזאָגט דער דייטש פֿון דער געסטאַפּאָ — און זי זינד פּוזשעוואַזש־ניק?... קומט מיט מיר, דאָקטאָר...

מ'האָט אויך אַרויסגענומען זיין פֿרוי פֿון תּפּיסה און אַלע אוועקגעשיקט מיט אַ טראַנספּאָרט מענטשן געהיט דורך אַ וואַך פֿון פּאָליציי. דער דאָקטער האָט מיט זיך געהאַט צווייערליי שנאַפֿס־געטראַנקען — איין געטראַנק געמישט מיט מאַרפּיום, אויף איינצור־שלעפֿן.

ווען מאַיז אַזוי געפּאַרן אין וואַגאָן האָט דאָקטער בער געפרעגט די פּאָליציי־לייט, די היטער פֿון טראַנספּאָרט, צי זיי ווילן עפעס טרינקען. די וועכ־טער זענען באַשטאַנען, נאָר מיטן באַדינג, אַז דער דאָקטער זאָל פֿריער טרינקען פֿון זעלבן געטראַנק. דער דאָקטער בער האָט זיך אָנגעגאַסן אַ גלעזל און אויסגעטרונקען. דאָן האָבן זיי געזאָגט, אַז ער זאָל זיי אויך מכבד זיין מיט אַ גלאָז. ערשט דעמאָלט האָט דער דאָקטער אַרויסגענומען פֿון דער וואַליזע די צוויי־טע פּלאַש מיטן אַנדערן סאַרט געטראַנק און זיי אַנט־געגאַסן צו גלעזלעך. זיי האָבן זיך געלאָזט ווילגיין, געטרונקען איינס און נאָך איינס. און אַזוי זענען זיי איינגעשלאַפֿן.

באַלד האָט דער דאָקטער געעפֿנט די טיר פֿון וואַגאָן, זיך אויפֿגעשטעלט דעם קאַלנער און אַרויסגע־שפרונגען פֿון דער באַן אין מיטן לויפֿן. נאָך אים איז געשפרונגען זיין פֿרוי, די שיינע בלאַנדינקע. זיי האָבן זיך געלאָזט מיט אַ זייטיקן וועג און אויפֿגעזוכט זיי־ערס אַן אַמאָליקן פּראָפעסאָר, ביי וועמען זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. אויף אַזאַ אויפֿן זענען זיי געבליבן לעבן. ער איז היינט פּראָפעסאָר אין פּוילן. ער גיט לעקציעס אויף דער מעדיצינישער קאַטעדראַ אין לאַדזש. (איצט געפינט זיך דער פּראָפעסאָר בער און זיין פֿרוי אין ישראל).

די דייטשן האָבן פֿון געטא־שפיטאַל אַרויסגענומען אַלע קראַנקע. מ'האָט זיי אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף וועגנער און אוועקגעפירט צו דער פּלאַנסקער באַנסטאַנציע. דאָרט האָט מען זיי אַריינגעוואָרפֿן אין די וואַגאָנען

DEMANDEUR — NADAWCA — ANFRAGESTELLER

Nom - Nazwisko - Name **BORISZTAL**
 Prénom - Imię - Vorname **Toma**
 Rue - Ulica - Strasse **P.O.B. 48**
 Localité - Miejscowość - Ortschaft **HAIFA**
 Province - Województwo - Provinz **Palästina**
 Pays - Kraj - Land **Palästina**

Message à transmettre — Zlecenie — Mitteilung
 (25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) —
 (najwyżej 25 słów, wiadomości ściśle osobiste) — nicht über 25 Worte nur persönliche
 Familiennachrichten).

Date - Data - Datum **6.II.40.**

DESTINATAIRE — ODBIORCA — EMPFÄNGER

Nom - Nazwisko - Name **BORISZTAL, o/o Ch. Kroin**
 Prénom - Imię - Vorname **Chaja**
 Lieu et date de naissance - Miejsce i data urodzenia **Geburtsort und Datum Radzanów**
 Fils de - Syna des **et de Imię matki und des**
 Dernière adresse connue - Ostatni adres - Letzte bekannte Adresse **Rusia, S. Ost. Russen**
 Rue - Ulica - Strasse **Warschau, Deutsche**
 Localité - Miejscowość - Ortschaft **Warschau, Deutsche**
 Province - Województwo - Provinz **Deutsche**
 Pays - Kraj - Land **Deutsche**

RÉPONSE AU VERSO. ODPowiedź na odwrocie. ANTWORT UMSEITIG.
 Écrire très lisiblement. Pisać czytelnie. Schreiben deutlich.

RÉPONSE ODPowiedź ANTWORT
 Message à renvoyer au demandeur — Zlecenie dla nadawcy — Mitteilung an den
 Anfragesteller zurückzusenden
 (25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) —
 (najwyżej 25 słów, wiadomości ściśle osobiste) — (nicht über 25 Worte, nur persönliche
 Familiennachrichten).

*Yesteying zotraci. Liechiung
 na mijszen. Mijau
 i bodek. wyjechali. Napiszcie
 list, jak w Wasz bo takie listy
 z Palestyny otrzymuję
 Blime*

Date - Data - Datum **4**

טובה בארנשטיין פון חיפה, ישראל, פרעגט זיך אן דורכן
 רויטן קרייץ וועגן חיה בארנשטיין אין פלאנסק (1940)

דעם קאפא פון קאמאנדא האט מען גערופן „יודען-
 פראגן“. דאס איז געווען זיין פסעוודאנאם מחמת זיין
 אכזריות. כמעט אלע פלאנסקער זענען געפאלן פון
 דעם דאזיקן דייטש.

פון א פלאנסקער מיטן נאמען קאץ האב איך זיך
 דערוואסט מיט א יאר שפעטער, ווען ער איז געקומען
 אין מיין לאגער, און מיין פאטער לעבט אין אוישוויץ.
 בין איך געגאנגען צום לאגער-עלטסטן, אויך א
 דייטש, א קרימינעלער, וואס האט אונז באוואכט, און
 אים געבעטן אז ער זאל מיר העלפן דערשלאגן זיך
 צו מיינע עלטערן און זיי ברענגען צו זיך.

דער דייטש האט מיר געזאגט: דו וואשסט דיר
 מיט זיין פון דיין גאנצער „משפחה“. דעם זיין האט
 מען גערופן „ר.י.פ.“.

דעמאלט האב איך פארלוירן יעדע האפענונג צו
 זען מיינע עלטערן. דערנאך זענען דערהאלטן געווארן
 פרטים וועגן זייער אומקום.

אין דעם לאגער בין איך געווען ביז דעם 18טן
 יאנואר 1945.

מיטן דערנענטערן זיך פון סאוועטישן מיליטער,
 האט מען אונז ארויסגעפירט דורך טשעכיי ביז זאק-
 סנהויזן.

אין זאקסנהויזן זענען מיר געווען אין א קאנ-
 צענטראל-לאגער ביז אנהייב אפריל 1945.
 איך בין געווען אין א שווערן געזונטהייט-מצב.
 איך האב זיך קוים געהאלטן אויף די פיס.

פון זאקסנהויזן ביז ליבעק האט מען אונז געטריבן
 צופוס. מיין גליק איז געווען וואס א עס-עס-מאן האט
 מיר געגעבן צו טראגן א רוקזאק מיט עסן. אפשר
 טויזנט מענטשן זענען מיר געווען. איך האב אין די
 נעכט געשפייזט זיך פון דעם עסן.

דעם 2טן מאי האבן אונז באפרייט צוויי אמרי-
 קאנער יידן פון דער ערשטער פראנט-ליניע.
 נישט ווייט פון ליבעק, אין טייך האבן מיר אריינג-
 געשליידערט א 60 עס-עס מענער און צוגענומען פון
 זיי דאס געווער. מיט א האלבער שעה שפעטער זענען
 געקומען די אמעריקאנער.
 די עס-עס-לייט האבן אפילו נישט געשטעלט קיין
 ווידערשטאנד.

די אמעריקאנער האבן אונז געפירט אין א קעמפ
 אונטערן אויפזיכט פון א מעדיצינישן פערסאנאל.
 אין דעם דאזיקן קעמפ, ווו עס איז פריער געווען די
 בארימטע „מיליטערי-קאסערנע“, האב איך באגעגנט
 עטלעכע מיידלעך פון פלאנסק: רוזשקע גאלאמב
 און טויבע ניעדשוויעדזש.

איך בין ארויס פון קעמפ און מיר זענען אריין
 וווינען אין שטאט ליבעק, ווו איך האב געקענט געבן
 הילף מיינע פלאנסקער פריינדינס.

פלאץ אין שפיטאל זענען דא איינגעזאמלט געווארן. די עפידעמיע פון טיפוס האט זיך אבער פארשפרייט איבערן גאנצן געטא. ס'איז שוין נישטא קיין ארט אין שפיטאל, וואס קאן נאר אויפנעמען פערציק קראנקע. אין געטא ליגן שוין הונדערטער. ס'איז נישטא קיין שטוב, קיין שטאל אדער א בידעם ווו קיין קראנקע זאלן נישט זיין. א סך קראנקע פירט מען אפ קיין פלאנסק, אבער אסך זענען פאראן אין די זאמל־פונקטן. די ציפער פון שטארבנדיקע דערגרייכט צען א טאג. צו דריי ווערן זיי געלייגט אויף א וואג, און דער באגריבער מיט צוויי חברה־קדישאלייט פירן זיי צום בית־עולם. אט ליגן איצט אויף דעם וואג צוויי קערפער. זיי פילן שוין נישט קיין הונגער, קיין קעלט. דער רעגן שמייסט איבער זיי ווי ער וואלט זיי געוואלט אפמינטערן. ביים וואגן שטייען צוויי פרויען, ווייזט אויס א מוטער מיט א טאכטער. די טרערן זייערע פאלן מיט דעם רעגן. די פרויען ציטערן פון קעלט. דער קאלטער ווינט וויינט אויך פון צער.

ביים צווייטן בר־מינן שטייט קיינער נישט. ער האט דא קיינעם נישט פון זיינע נאענטע, אדער איז ער דער לעצטער פון זיין פאמיליע? און אפשר רינען טרערן פון בענקשאפט פון עמעצנס אויגן אויף יענער זייט ים? ס'קומט אן א חברה־קדישא־מאן מיט דעם קברן.

שנעלער! — רופט זיך אן איינער צום צווייטן — מיר מוזן באלד צוריק־קומען...

דער וואגן רירט. א שטיל שלוכצן פון דער מוטער און טאכטער. זיי דערנענטערן זיך צום געטא־טויער, וועלכן דער יידישער פאליציסט עפנט. ס'שאַרן זיך ארויס דער וואגן... דער חברה־קדישא־מאן און דער קברן. זיי האבן א ספעציעלע דערלויבעניש פון בירגער־מייסטער. פרוי און טאכטער ווילן אויך מיטגיין... זיי ווערן אבער פון דעם פאליציסט אוועקגעשטופט. און דערזענדיק זיין אויפגעהויבענעם קאנטשיק איבער זיך, רעזיגנירן זיי... זיי שטייען ביים פלויט און קוקן דורך די שפארעס ווי דער מאן און פאטער דערוויי־טערט זיך פון זיי ווייט.

אייליק פארשווינדט דער וואגן פון זייערע אויגן. מיט צעבראכענע הערצער און אראפגעלאזטע קעפ גייען די אלמנה און יתומה, צוריק אין זייער היים, אין דער שטאל.

די פארבייגייענדיקע האבן דאס אפילו נישט בא־מערקט. אין געטא איז דאס נישט קיין נייעס.

אין ליבעק בין איך נישט געווען לאנג. איך בין אוועק קיין בערגען־בעלזון זוכן מיינע נאענטע, ווייל מ'האט געזאגט אז אין בערגען־בעלזון זאמלען זיך צונויף די לעבן־געבליבענע. איך האב פון מיין פאמיליע קיינעם נישט געטראפן.

אין בערגען־בעלזון בין איך געווען ביז סוף 1945. פארשטייט זיך אז איך האב נישט געהאט קיין רו און איך האב אלץ געהאפט, אז עמעצער לעבט פון מיין משפחה. נאר אזוי ווי איך האב געזען אז עס איז קיינער נישט געבליבן, האב איך מיך באזעצט אין צאלסהיים ביי פראנקפורט אים מיין, און האב אנגעהויבן זיין טעטיק צווישן לאגער־יוגנט און פאר־נומען זיך מיט פיזיש דערציען די יוגנט.

אין 1949 בין איך עולה געווען מיט דער שיף און ביז מיר זענען דערשווימען צו חיפה, זענען מיר שוין אנגעקומען אין א יידישער מדינה.

א. בלאטניק (ניישטאט)

א לווייה אין געטא

הארבסט 1942.

א וויינענדיקער הארבסט־טאג אין 1942. קאלט און נאס אין דרויסן. דער רעגן ווערט שטארקער און שטארקער. די ביימער פון יענער זייט געטא־פלויט האבן שוין כמעט אפגעטרייסלט פון זיך די בלעטער. ס'איז שוין נישט פרי. דער זיגער שלאגט 10. זונטיק איז היינט. די ווארשטאטן מחוצן געטא זענען געשלאָ־סן. און איך קאן מיר היינט פריי פארברענגען אין געטא. איך בין ארויס פון שטוב. דער רעגן שלאגט אין פנים. דער ווינט טרייבט די קעלט אין אלע ביינער, איך לאז מיך אין דער ריכטונג צום געטא־טויער. אויף דעם האלבן טראטואר ביים געטא־פארצוימונג, כליא־פעט די בלאטע אונטער די פיס פון יידן, וואס בא־וועגן זיך אויף א שטח פון דריי הונדערט קוואדראט־מעטער, צענטליקער מאל טעגלעך. ביים געטא־טויער, שטייט א יידישער פאליציאנט מיט א קאנטשיק אין האנט. אויף דער איינציקער געטא־גאס זעט מען נאר פון צייט צו צייט דורכלויפן א מענטש מיט א פאר צעקאליעטשעטע בארוועסע פיס. פון שפיטאל וואס געפינט זיך נעבן געטא־טויער, אין דעם אמאליקן „חדר“, הערן זיך פון צייט צו צייט קרעכצן, פון ווייטע אדער פון הונגער. קראנקע פון שטובער, בודעמער אדער שטאלן, לויט די מעגלעכקייט פון

Write in Block Capitals

In grossen Druckbuchstaben
auszufüllen.

From:

WAR ORGANISATION OF THE BRITISH RED CROSS
AND ORDER OF ST. JOHN
Postal Message Scheme.To:
Comité international
de la Croix Rouge
GenèveP.O.R. 1085,
David Building,
Jerusalem,
Palestine.

ENQUIRER

Fragesteller

Name KRAMER
Christian name RUWEN
Vorname RUWEN
Address 114, PINE - ROAD, HAIFA - Mt. CARMEL, PALESTINE

Relationship of Enquirer to Addressee My Wife's Parents.
Wohin der Fragesteller mit Empfänger verandt?

Message - Mitteilung.

Message not to exceed 25 words, family news of strictly personal

(Nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

Hola-Dwid Ruwen-Chawa jej dwumiesiecznacorka Chana pozdrawiamy waszich serdecznie. Dajciecie znak życia. Wzicie Mania Idak.rabiacie jak u Blimy? U nas wcale nie.Chawwa.Date 13-2-42

ADDRESSEE

Empfänger

Name KROJN
Christian name CHAIM
Vorname CHAIM
Address POONSK,
Ul. Warszawa 10,
1.07. 42. Deutschland

60000-12.11.41-2.0.1.

Płowz 10/III 1942

Jepeia i corka odrem
wzrosty i rochnie.
Winnymy Wam.
my jertesimy wngocy zdrowi.
O meni-idaku nie mamy
iadnych wiadomosci. Hek
Mirjam-Gertson Kohen
Eheim

ישראל פלאטאון און ראובן קראמער פון ישראל פרעגן זיך
נאך דורכן רוטן קרייץ וועגן זייערע אייגענע אין פלאטאון

(1942, 1941)

a.l. 1942

Comité international de la Croix-Rouge

Agence centrale des Prisonniers de guerre

Palais du Conseil général, Genève, Suisse

1 CM 61718

Le Comité international de la Croix-Rouge à Genève a été
chargé de demander de vos nouvelles. Il vous serait reconnais-
sant de bien vouloir répondre au dos du présent formulaire qui
est à renvoyer à l'adresse ci-dessus.

Das Internationale Komitee von Roten Kreuz in Genf
bittet um Nachrichten über Ihr Befinden. Wollen Sie bitte
umseitig antworten und dieses Formular an die obige Adresse
zurückschicken.

611 11FEV1941

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża zapytuje
niniejszym o stan zdrowia JW Pana (i), oraz prosi o przesłania
w kopercie odpowiedzi (na drugiej str.) na wyżej wymieniony
adres. -- 2 DEC. 1940

De la part de:

Im Auftrag von: 66 Melelets str

Powyzsze w imieniu: Tel-Ewiv-Palestine

Réponse au verso.

Antwort Umseitig.

Odpowiedz na drugiej str.

Yosef Terra Flatau
ul. Ciechanowski 25
Poznań
Deutschland.

RÉPONSE. — ANTWORT. — ODPOWIEDŹ.

(Maximum 25 mots, nouvelles de caractère strictement familial).

(Nicht über 25 Worte, und ausschliesslich Familiennachrichten).

(Maksymum 25 słów; wiadomości powinny być ściśle osobiste).

Wit Sind alle gesund?
worum schreibt nicht Ester?

Yosef Flatau

Tessie Flatau

Simi Flatau

Lina Flatau und

Kinder grossen herzlich
alle

ש. ל. שניידערמאן / ניו-יארק

מיין באזוך אין פלאנסק - געבורט־שטאט פון דוד בן־גוריון

געענדערט געווארן אויף: „פלאץ פון דער רויטער ארמיי“. דאס איז אן אנוונק דערויף, אז עס איז דא פארביי דער שטורעם פון קריג, וואס האט מיטן ווארצל אויסגעריסן דעם אלטן יידישן ישוב.

פלאנסק איז געווען א אידישע שטאט מיט אן אקטיווער אינטעליגענץ, וואס האט אנגעפירט מיט א פארצווייגטן געזעלשאפטליכן און פארטייאישן לעבן, אין וועלכן עס זיינען פארטראגטן געווען אלע שאטיר־רונגען און שטרעמונגען פון דעם גרויסן, דינאמישן יידישן ישוב אין פוילן.

די חלוקי־דעות און קאמפן צווישן די פארשידענע גרופירונגען אין פלאנסק זיינען געווען ניט ווייניקער ליידיגשאפטליך און פארביסן, ווי אין ווארשע. עטליכע פארגעלטע פלוג־בלעטלעך, וואס זיינען אויפגעהיט געווארן פון דעם וואל־קאמפיין צו דער אידישער קהילה אין פלאנסק, קורץ פארן אויסברוך פון קריג, שפיגלען אפ דעם הייסן טעמפעראמענט פון די געזעלשאפטליכע טוער אין דער היים־שטאט פון דוד בן־גוריון. די וואל־אויפרופן פון די לינקע פועלי־ציון (ליסטע נומ. 1), פון די האנטווערקער (ליסטע נומ. 5), פון דער אגודה (ליסטע נומ. 3), און אנדערע אטעמען מיט דעם פלאם פון איבערצייגונג אין זייערע לאזונגען און פראגראמען. פון באזונדערס הויכער טעמפעראטור איז אבער דער סטיל פון אויפרוף פון דער „ליגע פארן ארבעטענדן ארץ ישראל“ (ליסטע נומ. 2), וואס שטעלט דעם טראפ אויף די חלוצישע דערגרייכונגען פון דער באוועגונג און רופט צו ווענדן די בליקן צו ארץ ישראל.

אויף אן אלגעמיינער באפעלקערונג פון 12 טויזנט וואס האט פארן אויסברוך פון קריג זיך געפונען אין פלאנסק, זיינען געווען 8 טויזנט אידן. איצט האט פלאנסק א באפעלקערונג פון 9,500, אבער אין שטעטל זיינען פאראן ניט מער ווי פיר עלנטע אידן, וואס קלייבן זיך אויך אין גיכן אויסוואנדערן קיין ישראל.

באגעגעניש מיט פיר פלאנסקער אידן. — די גרויסע גאלעריע אידישע פערזענלעכקייטן, וואס שטאמען פון פלאנסק. — אידישע ערד־ארבעטער אין די גיטער פון שלמה פויזנער. — הענריק שיענקעוויטש האט א צייט געלעבט אין פלאנסק. — וואס ס'איז געבליבן פון יידישן פלאנסק.

פלאנסק, די געבורט־שטאט פון דוד בן־גוריון, קוים דרייסיק מייל פון ווארשע, איז היינט א פארגע־סענע שטאט, וואס איז ווי ארויסגעפאלן פון דער לעכערדיקער נעץ פון דער סאציאליזירטער ווירטשאפט פון קאמוניסטישן רעזשים.

מער ווי אין וועלכעס עס איז אנדערער שטאט פון מיטעלער גרויס אין פוילן זיינען אין פלאנסק פאראן פריוואטע ווארשטאטן און קרעמלעך. דער איינציגער סימן פון דער נייער ארדענונג, וואס ווארפט זיך אין די אויגן, איז דער פירעקיקער, גלע־זערנער בנין פון דער מלוכה־שער קראם, א מין „דעפארטמענט סטאר“, וואס איז אויפגעבויט געווארן אויפן פונדאמענט פון דער אלטער שול.

ניט געקוקט אויפן פראטעסט פון דעם וואיעוואָ־דישן קאנסערוואטאר האבן די נייע פוילישע שטאט־באלעבאטים פארניכטעט די היסטארישע שול, וואס איז געבויט געווארן ביים אנפאנג פון 18־טן יאָר־הונדערט. דער תירוצ איז געווען, אז דער אלטער בנין שטערט ביים אריינפאר צום מארק־פלאץ.

דער פיר־עקיקער, גרויסער מארק, ווו עס האבן געווינט די פלאנסקער יידישע גבירים, איז געבליבן אומפארענדערט. עס זיינען ניט אנגערייט געווארן די הייזקעס מיט די געשיצטע באקאנען און בלוי־ליכע צינק־דעכער, איבער וועלכע עס הויבן זיך ארויס מאנסארדעס מיט שפיציגע פענסטער. עס שטייט ען נאך אפילו די אלטע, ברייט־צעצווייגטע אקאציע־ביימער. בלויז דער אמאליקער נאמען „רינעק“ איז

וואסערצוג, ביים עק פון דער ווארשעווער גאס, וואס איז פארבליבן ביז היינט צו טאג.

נאך איידער די נאציס האבן איינגעשטעלט די געטא האבן פוילישע כוליגאנעס געצווינגען די אידן צו פארניכטן דעם ארון קודש און די ספר תורה'ס פון דער שול. וועגן דעם איז פאראן א פארצייכענונג אין געטא טאגבוך פון דר. עמנואל רינגעלבלום. אונטער דער דאטע פון 27-טן פעברואר, 1941, נאך טירט דער געטא-היסטאריקער א ידיעה פון פלאנסק, אז יונגע פאליאקן האבן אין דער היסטארישער שול אריינגעטריבן א גרופע אידן און זיי ניט ארויסגע-לאזט, ביז וואנען זיי האבן ניט פארניכטעט דעם ארון-קודש און די ספר-תורה'ס.

אין דער פלאנסקער געטא האבן זיך געפונען העכער 14 טויזנט אידן. אויסער די 8 טויזנט שטער-דיקע איינוווינער זיינען אין פלאנסקער געטא אריינגעטריבן געווארן ארום 6 טויזנט אידן פון די שכנות-דיגע שטעט און שטעטלעך ווי: ריפין, זשור ראמין, שיערפץ, ראציאנאז און באדאנאוו. אין הארבסט פון יאר 1943 זיינען אלע אידן פון פלאנסקער געטא פארשיקט געווארן קיין אוישוויץ.

„איך בין דער איינצענער, לעבן-געבליבענער פון מיין גאנצער משפחה, וואס האט געציילט 73 נפשות“, האט מיר געזאגט עליאש ניימאן.

אויך די איבעריקע דריי פלאנסקער אידן זיינען פון אוישוויץ ארויסגעקומען אלס די איינציק-פארבליי-בענע פון זייערע צאלרייכע משפחות.

אין משך פון עטלעכע שעה צייט בין איך מיט די דריי אידן געזעסן אין דער שטוב פון מאטל אלטמאן און אויסגעהערט זייערע דערשיטערנדיקע איבערלעבונגען. פיל מער וואלטן אבער געקענט דער-ציילן די ווענט פון דער נידעריקער געמיערטער הייזקע, וווּ ביזן אויסברוך פון קריג האט זיך געפונען די קהילה פארוואלטונג און אונטער די נאציס האט דא אמטירט דער יודנראט פון געטא.

דער ראש המדברים איז געווען דער אינטעלי-גענטער אברהם באמבעלעוויטש. לעבן אים איז געזעסן זיין יונגע פרוי, וועלכע האט אויף דער האנט געהאלטן א פיצל קינד פון קוים עטלעכע חדשים.

מיט דער גאנצער אפנהארציגקייט האט אברהם באמבעלעוויטש דערציילט, אז זיין פרוי און קינדער זיינען אומגעקומען אין אוישוויץ און אז זיין איצטיקע פרוי, מיט וועלכער ער האט חתונה געהאט נאך דער באפרייאונג, איז אין עלטער פון 17 יאר פארשיקט געווארן אין דעם שרעקליכן לאגער ראדענסבריק, וווּ נאצישע גינעקאלאגן האבן געמאכט שוידערלעכע עקספערימענטן מיט טויזנטער פרויען. אין רעזולטאט

ווען די פיר אידן זיינען נאכן קריג צוריקגעקומען פון די לאגערן זיינען אלע אידישע הייזער אויפן מארק-פלאץ געווען פארנומען דורך פאליאקן און די שטאט-פארוואלטונג האט זיי דעריבער צוגעטיילט וווינענען אין די האלב-חרובע הייזקעס אויפן שטח פון געוועזענער געטא.

דריי פון די דאזיגע אידן, דער שניידער אברהם באמבעלעוויטש, דער שוסטער מאטל אלטמאן און דער סוחר שמעון יענטעס וווינען אויף דער קאזשע גאס (ציגן-גאס) — א טיפישער נאמען פון אידישע געסלעך אין פיל שטעטלעך אין פוילן. אויף אט דער גאס האט זיך געפונען דאס הויז, אין וועלכן דוד בן-גוריון איז געבוירן געווארן און אויסגעוואקסן.

אלע פיר אידן איז פלאנסק באהויפטן, אז זיי זיינען געענטע אדער ווייטע קרובים פון דוד בן-גוריון. זיי קענען זיך אבער ניט אייניקן וועגן דער הייזקע אויף דער קאזשע גאס, וווּ בן-גוריון איז געבוירן געווארן.

דעם ערשטן איד, וואס איך האב געטראפן אויפן מארק-פלאץ אין פלאנסק, איז געווען עליאש ניימאן, א געוועזענער קאצעטלער פון אוישוויץ, וועלכער האט אויסטאטאירט אויף זיין האנט דעם נומער: 78298. אין פעברואר 1945 איז ער צוריקגעקומען קיין פלאנסק, זיך ווידער גענומען צו זיין מסחר מיט אויבסט, מיט וואס זיין משפחה האט זיך באשעפ-טיגט אין משך פון דורות.

דורך א דורכגאנגס-הויף אויף פלאצקא גאס האט עליאש ניימאן מיך געפירט צום שטח פון דער געווע-זענער געטא ביים עק פון קרומען קאזשע געסל, וואס איז פול מיט קעמערלעך, הינער-שטייגן און טויבן-שלעק, האט ער מיר אנגעוויזן אויף א היל-צערנעם בנין, איבער וועלכן עס איז פאראן אן אויפשריפט „שטאטישער אמט פאר ווין-הייזער“. לויט דער באהויפטונג פון עליאש ניימאן, זאל דאס דא-זיקע הויז האבן באלאנגט צו אביגדור גרין, דעם פאטער פון דוד בן-גוריון.

די קאזשע-גאס האט זיך געפונען אין סאמע צענטער פון געטא, וואס די נאציס האבן אין פלאנסק אויפגעשטעלט פיל שפעטער ווי אין פיל אנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן.

דריי מאל האבן די אידן אין פלאנסק אפגעשריגן די געטא גזירה און זיך אויסגעקויפט פון נאציסן שטאט-קאמענדאנט. ערשט אין 1941 איז די געטא געווארן איינגעשטעלט אין עטלעכע געסלעך וואס זיינען אפגעצוימט געווארן מיט א הויכן הילצערנעם פלויט. דער אריינגאנג צו דער געטא האט געפירט דורך דעם געמויערטן, גרויסן ווינקל-הויז פון לייב

לייט און זיי האבן טאקע אנגענומען נאָך נאָמען.

זיי האבן דערמאנט שלמה לעוואקאוויטש (לביא), דעם גרינדער פון קיבוץ „עין חרוד“, וועלכער גע- פינט זיך דאָרט ביז היינט צוטאָג; די ברידער קוואַשני, וועלכע געהערן צו די פירנדיקע אַגראַנאָמען פון מדינת ישראל; יצחק יציב (שפיגלמאַן) — איינער פון די ערשטע רעדאָקטאָרן פון „דבר“ און דער סאַמע אינגסטער פון צווישן זייערע לאַנדסלייט, דער באַ- גאַבטער אידישער פראָזאַאיִקער מענדל מאַן. די פלאַנסקער יידן האבן זיך דערפרייט, ווען איך האב צו זייער צעטל נאָך צוגעגעבן דעם מיטגליד פון דער „פאָרווערטס“-משפּחה, דעם שרייבער יעקב סיגעל.

עס איז נישט סתם קיין צופאַל, וואָס גראַד דאָס שטעטל פלאַנסק האָט אַרויסגעגעבן די וויכטיקסטע פיר- רער פון דער צווייטער עליה פון פוילן און פיאַנערן פון דער קיבוציסער באַוועגונג אין ארץ ישראל.

ביים סאַמע אָנהויב פון 19-טן יאָרהונדערט איז פלאַנסק, פריער פון וועלכן עס איז אנדערן שטעטל אין פוילן, פאַרכאַפט געוואָרן פון די פאָזיטיוויטישע אידעען, וואָס האבן דאָן באַהערשט די פוילישע און אידישע אינטעליגענץ.

דאָס איז געווען אין יאָר 1817, ווען דער אויפ- געקלערטער וואַרשעווער גביר, שלמה זלמן פויזנער, האָט הינטער פלאַנסק אָפּגעקויפט אַ גרויסן שטח ערד — דאָס גוט קוכאַרי — און דאָרט גענומען באַ- זעצן אידן אויפן לאַנד, אַלס זעלבשטענדיקע פויע- רים. דערמיט האָט דער אידישער פאַטריציער אָנגע- הויבן אַ באַוועגונג פון פראָדוקטיוויזירן די אידישע באַפעלקערונג אין פוילן. עטליכע יאָר שפעטער האָט פויזנער אין קוכאַרי אויפגעבויט אַ טוך־פאַבריק, וווּ ער האָט באַשעפטיקט אידישע וועבער־אַרבעטער און אַ צאָל אידישע יונגעלייט גענומען לערנען דעם וועבער־באַרוף. נעבן דער טוך־פאַבריק איז אויפ- געשטעלט געוואָרן אַ ישיבה, וווּ עטלעכע שעה אין טאָג האבן די בחורים געלערנט און עטלעכע שעה געאַרבעט.

אין יאָר 1839 זיינען אין דער טוך־פאַבריק פון שלמה זלמן פויזנער שוין געווען באַשעפטיקט 360 אי- דישע אַרבעטער און צווישן זיי אַ היבשע צאָל אי- דישע מייסטערס, וואָס זיינען אויסגעבילדעט געוואָרן ביי דער פאַבריק. אויך די צאָל אידישע קאַלאָניסטן איז כסדר געשטיגן און אין יאָר 1878 האבן זיך אין אַ ריי דערפער הינטער פלאַנסק געפונען צאָלרייכע, גוטאיינגעאָרדנטע אידישע פאַרמער.

אַ דאַנק די פאַבריק־אונטערנעמונגען פון שלמה זלמן פויזנער און דער ערפאָלגרייכער אידישער קאָ-

דערפון איז זי מער נישט פעאיק צו האבן קיין קינדער. זיי האבן דעריבער אַדאַפטירט דאָס קינד פון אַן אומפאַרהיירעטער קריסטלעכער קראַנקען־שוועסטער אין פלאַנסקער שפיטאַל. זיי האבן דאָס אינגעלע גע- מל'עט און עס אַ נאָמען געגעבן יעקב.

זייערע פערזענלעכע עראינערונגען האבן זיי דורכ- געפלאַכטן מיט עפיוזאָדן, וואָס זיי האבן געהערט דער- ציילן וועגן דוד בן־גוריון און זיין פאַטער, דעם שטע- טלדיקן אַדוואָקאַט אַביגדור גרין, וועלכער האָט צו- זאַמען מיט זיין זון, דוד, און בכלל מיט דער פלאַנסקער אידישער יוגנט מיטגעמאַכט דעם שטורעם און דראַנג- פעריאָד פון דער ציוניסטישער אַרבעטער באַוועגונג אין פוילן.

אַזוי־אַרום איז אין דעם האַרבסטיקן נאַכמיטאָג אויפגעמישט געוואָרן דאָס רומפולע אידישע קאַפּיטל פלאַנסק מיט אירע צאָלרייכע, קאַלירפולע פערזענ- ליכקייטן, וואָס האבן אין דעם שטעטל געווירקט אין משך פון דורות און געשטאַלטיקט דעם כאַראַקטער פון דער אידישער יוגנט.

עס איז אין פוילן קוים פאַראַן נאָך אַ שטעטל, וואָס זאָל האבן אַרויסגעגעבן אַזאַ פלעיאָדע פירענדע אידישע פערזענליכקייטן ווי פלאַנסק. דערביי איז מערקווירדיק, אַז כמעט אַלע באַלאַנגען זיי צום דעם דור פון דוד בן־גוריון. אין דער ערשטער ריי איז דאָס דער גייסטרייכער העברעאישער שריפטשטעלער און וויסענשאַפטלער, שלמה צמח, וועלכער איז פונקט ווי בן־גוריון געבוירן געוואָרן אין יאָר 1886 און באַ- לאַנגט איצט צו די קאַלירפולסטע פערזענלעכקייטן אין מדינת ישראל.

אומגעפער פון דעם זעלבן עלטער איז געווען דער גרויסער קינסטלער יוסף בודקא (געבוירן אין 1888) וועלכער אין 1940 געשטאַרבן אין ירוש- לים. יוסף בודקא איז דער מחבר פון אַריגינעלע ביב- לישע אילוסטראַציעס און איינער פון די שעפער פון דער מאָדערנער אידישער גראַפיק. ער האָט אויך איבערגעלאָזט אַ גאַנצע גאַלעריע שטעטלדיקע טיפן, וואָס ער האָט געמאַלן בעת זיינע אַפּטע באַזוכן אין פלאַנסק.

מיט פלאַנסק האָט אויך אַ נאָענטע שייכות דער וועטעראַן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן, יצחק גרינבוים, וועלכער איז געבוירן אין פלאַצק, אָבער אויסגעוואַקסן אין פלאַנסק.

דערמיט שעפט זיך נאָך ווייט נישט אויס דער אי- דישער לעקסיקאָן פון פלאַנסק. די עלנטע אידן, וואָס איך האָב באַגעגנט אין פלאַנסק, האַלטן אין קאָפּ דעם פולן צעטל פון זייערע באַרימטע לאַנדס-

מאכט וועגן אַנטיסעמיטיזם. אין אַ בריוו, וואָס שיענ־קעוויטש האָט פֿון פֿלאַנסק געשריבן צו זיינס אַ אידישן פֿריינט, היפּאָליט האַנטאָווער, באַמערקט דער יונגער שרייבער מיט עמפּערונג, אַז די גלחים פֿון דער געגנט העצן קעגן אידן און באַצייכענען זיי אַלס „פּיאָוקעס, וואָס זויגן אויס דאָס בלוט פֿון פּוילישן פּאָלק“.

שיענקעוויטש איז אַפֿט געקומען צו באַזוך צו דר. יענדזשעוויטש און ביי אים איז שטוב פֿלעגט ער זיך באַגעגענען מיט פֿלאַנסקער אידישע יונגע־לייט, וואָס האָבן ביי דעם דאָקטאָר און אַסטראָנאָם גענומען לעקציעס.

אין דעם ניי־געשאַפֿענעם פֿלאַנסקער מוזעאום זיינען פֿאַראַן בילדער פֿון הענריק שיענקעוויטש און דר. יענדזשעוויטש פֿון דער צייט, ווען זיי האָבן פֿאַרבראַכט אין פֿלאַנסק. עס זיינען אויך פֿאַראַן פֿאַרשידענע אַנדערע דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ שיי־כות צו דער געשיכטע פֿון דער שטאָט. באַזונדערס רייך איז די קאָלעקציע פֿון צעראַמיק, וואָס שטעלט מיט זיך פֿאַר די וויכטיקסטע אינדוסטריע פֿון פֿלאַנסק. עס איז אָבער אין דעם מוזעאום ניטאָ קיין שום שפּור, קיין שום אַנדייטונג וועגן די אידן, וואָס האָבן געבויט די דאָזיגע שטאָט.

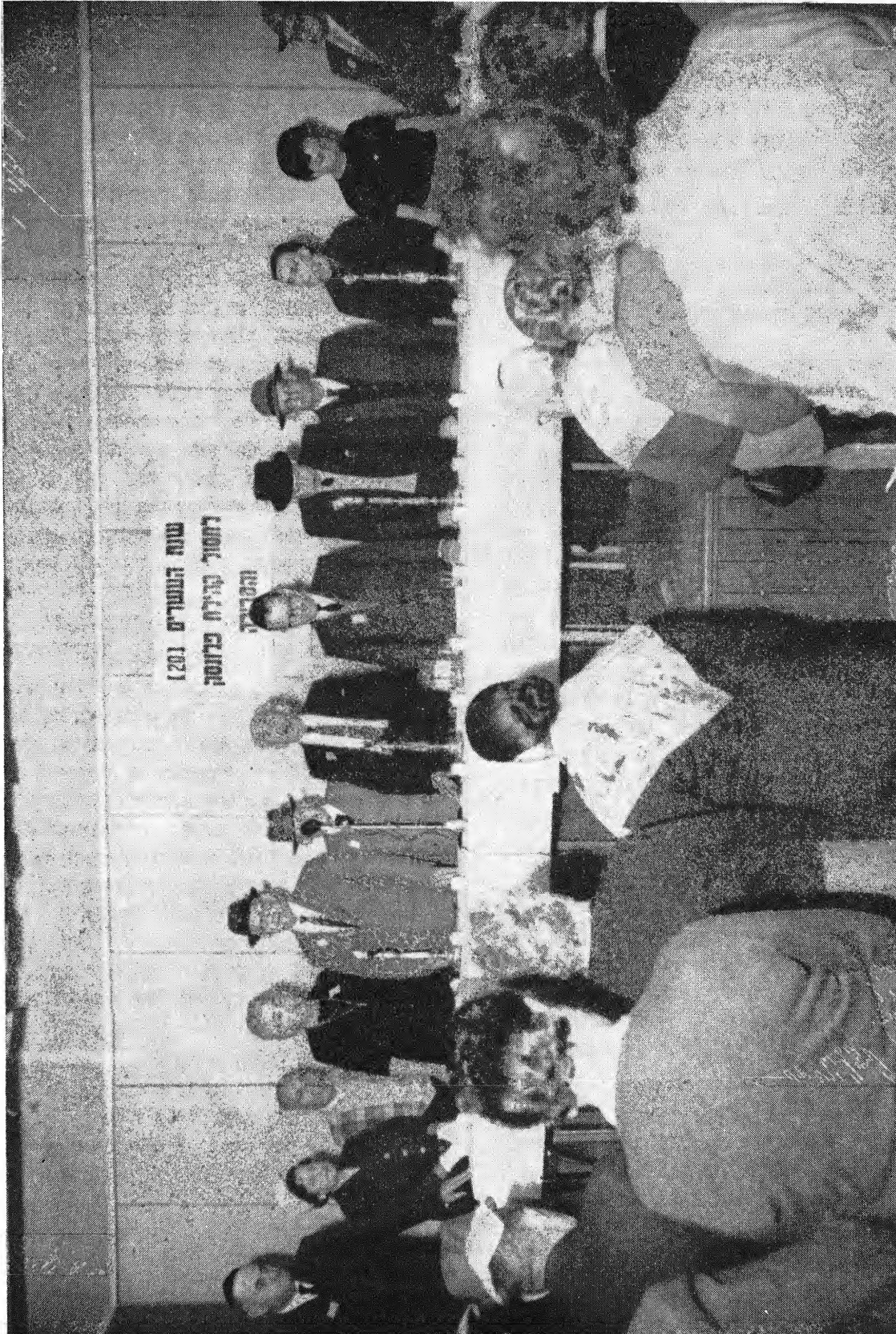
לאַניאַציע אין דער געגנט איז פֿלאַנסק געוואָרן אַ וויכטיקער אידישער צענטער און דאָס געזעלשאַפֿט־לעכע לעבן אין דער קליינער קהילה האָט זיך שנעל פֿאַנאַנדערגעבליט.

אין אַט דעם פּעריאָד האָבן קיין פֿלאַנסק פֿאַר־בלאַנדזשעט צוויי גרויסע פּוילישע פּערזענליכקייטן: דער שפּעטער באַרימט־געוואָרענער פּוילישער שרייבער, נאָבל פֿרייז־טרעגער, הענריק שיענקעוויטש, און דער אַסטראָנאָם דר. יאַן יענדזשעוויטש, וועמענס ווערק „קאָסמאָגראַפיע“ איז איבערזעצט געוואָרן אין די וויכטיקסטע אייראָפּעאישע שפּראַכן.

יענדזשעוויטש איז געווען דער שטעטלדיקער דאָקטאָר און זיינע פּאַציענטן זיינען געווען כמעט אויסשליסליך די אידן פֿון פֿלאַנסק און די אידישע קאָלאָניסטן אַרום פֿלאַנסק.

הענריק שיענקעוויטש איז געווען אַ לערער ביי אַ גוט־באַזירער אין דאָוץ פּאַשוויענסטנע, אין שכנות פֿון די גיטער, וואָס האָבן באַלאַנגט צו די קינדער פֿון שלמה זלמן פּויונער. שיענקעוויטש האָט שוין דאָן געהאַט פֿאַרעפנטליכט אַ ריי דערציילונגען און גע־אַרבעט אויף זיין גרויסער ראַמאַנען־טרילאָגיע „מיט פייער און שווערד“.

פֿון אַט דער צייט שטאַמען די סאַמע בייסיקסטע באַמערקונגען, וואָס הענריק שיענקעוויטש האָט גע־

ב"י דער אזכרה פארזאמלונג, 20 יאר צו דער פארניכטונג פון די יידישע קהילות אין פלאנסק און אומגענום. — פארשרשטע ריי (פון רעכטס אויף לינקס): בנימין פוקס, חיה שיפמאן, רחל בית הלחמי, משה נחמאנאוויטש (סעל. פון נעד יוצאי פלונסק), מנחם אבישיטיווהוץ (פארזיצער פון ועד) משה דגני (פארזיצער פון דער פארזאמלונג), חזקאל יוסיפון, יחיאל ראזענבערג, אנטל וואסערצוג, טובה אלחנני, פאמיליע דינגער (ארויס פון די פאראייניקטע שטאטן), משה חזקני.

תוכן העניינים

שער ראשון — פלונסק היהודית מראשיתה ועד תחילת המאה העשרים

118	ביתו של ר' אביגדור גרין / ברכה חבס	9	תולדות יהודי פלונסק ובנותיה / ד"ר נ. מ. גלבר
132	צרור זכרונות / ישראל קריגר	31	נעורי פלונסק / דוד בן-גוריון
	מגיפת החולירע וחופה בבית העלמין בקיץ תרנ"ד /	42	החסידות בפלונסק / שלמה צמח
135	מוטל מיכלסון		מתוך זכרונותיו של יעקב הלוי לויין מימי המרד הפולני
137	משה הירש הבנאי והקולאקטקה / יחיאל רוזנברג	62	בשנת 1831—1830
141	ספרי „תושיה“ תודרים לבית-המדרש / משה אליה הנשל	86	ילדותי / יצחק גרינבוים
143	שיחות עם אדמו"רים על הציונות / אברהם גרין	96	שנות ילדות ונעורים / שלמה לביא

שער שני — פלונסק בספרות העברית

161	שני סיפורים / שלמה צמח	153	ולא ביד חזקה / יהודה ליב גורדון
		158	בר-פלוגתה דקופרניק / דוד פרישמן

שער שלישי — פלונסק בעתונות העברית

	על מזווה שאבדה ברכבת ועל בחר ברוך-כשרונות ;	167	על הקמת „חברת דורשי התורה והחכמה“
	ניצני ציונות ראשונים בפלונסק ; רשימת הנדבות	169	פתיחת בית-הספר של „חברת דורשי התורה והחכמה“
180	לארץ-ישראל		רצח חייט-יהודי ; „גמילות-חסדים“ ; על בית חולים
	הצעת חו"צ מפלונסק לקונגרס הציוני השני ; דברי שלום	171	ובית עלמין ; היהודים במשבות ר' זלמן פיונר
181	ואמת (בשאלת הקולטורא בפרוגראמת הציונית)	174	מריבת בשטיבל בשמחת תורה
182	דעת הרב מיכלסון על הציונות		יהודים מצטרפים לאגודת מכבי-אש ; נקיון ב„חדרים“ ;
183	מספד על ר' יצחק כהן ; נוסדו אגודת „בני ציון“ וספריה		מומרת שחזרה בתשובה ; אבן-פינת לבית המדרש
	נוסדה אגודת נשים לביקור חולים ; מחאה נגד	175	של יצחק כהן
184	ה„פראקציה“ הציונית		מעשה בנשון כלב שוטה ; שוחט ששחיתתו נפסלה ; הרב
	הר' אליהו גרין הי"ו בא לבקר בירושלים ; צבי חיים	176	דאג לבל יבולע לשוחט
185	צמח (הספד)		נחנך בית-המדרש של יצחק כהן ; ציון לנפש —
	הרצאות על תולדות היהודים ונשף חנוכה ; נוסד	177	לאברהם אשכל
186	„המזרחי“ בפלונסק ; פעולות ציוניות ואיסוף כספים		הרב צבי יחזקאל מיכלסון בא לפלונסק ; תודת הרב
	למען א"י		דמתא לנדיבי-לב שנדבו למען העניים בימי המגיפה ;
	הצגה בעברית ע"י „האור“ ; על יסוד „מכבי“ בפלונסק	178	איסוף תרומות למען ארץ הקודש ; נוכל שהוליד
187	ועל החברה הספרותית העברית „האור“		שולל אלמנה
	האגודה „בנות ציון“ ו„בני ציון“ בפלונסק ; שמחת בית		סעודה לשש מאות עניים בחג הקיסר ; תקיפתו של
188	השואבה ; אבל צ'לנוב בפלונסק ; ר' זלמן איש פזנא	179	גבאי עקשן גרמה לחילול-הקודש
191	איך קיבלו יהודי פלונסק את החלטת סן-רימו		
	מחיי האגודות של „צעירי מזרחי“ ; ברוך בנאו (לבוא		
192	הרב ר' ישראל בורנשטיין לפלונסק)		

שער רביעי — רוחות חדשות מנשבות בעיר

220	פלונסק בין שתי מלחמות עולם / שמואל מאירי (קלין)	197	השביתה הראשונה בפלונסק / יחזקאל יוסיפון
	במה נשתנתה עירנו מערים אחרות / טובה אלחנני	198	השביתה השנייה בעיירה
226	(שניצור)	200	בימי מלחמת העולם הראשונה / מאיר פינקלשטיין
227	בסוכוצ'ין לפני העליה לא"י / מרי יציב	216	שנות 1914—1918 בפלונסק / שלמה טאוב
228	ראשית השפה העברית בעירנו / טובה קליניץ-ויגדור	218	מה עשתה פלונסק לשפה העברית / ש. הוכמן-לבקוביץ

שער חמישי — תלמידים חכמים ואנשי-שם

243	פרקים מספרו של הרב בורנשטיין „כרם ישראל“	231	ר' שמחה אייזיק מפלונסק / שלמה לביא
	הרב ר' יהושע-מרדכי צוקרקורן / אברהם דגני	232	לדמותו של ר' שמחה אייזיק / אריה לייב רוזנבלט
244	(צוקרקורן)	233	זכרו של ר' שמחה אייזיק / יחזקאל בית הלחמי
	כוחה של נגינה (לדמותו של החזן ר' אליהו הירשין) /	234	ר' הירש-משה הדיין / ישראל פלסא
247	א. מ. מצגר	235	ר' אביגדור גרין / י. יציב
	למדן מצניע לכת (לדמותו של ר' יחזקאל בלכמן) /	237	ר' יהושע חלף / ישראל יצחק קליש
248	אליעזר בלכמן	239	לדמותו (של יהושע חלף) / ישראל פלסא
249	הצייר יוסף בודקו / ד"ר קארל שווארץ		לדמותו של אבי הרב ר' ישראל הלוי בורנשטיין הי"ד /
250	עם תערוכת הזכרון / מ. נרקיס	241	א. בורנשטיין

שער שישי — דמויות ונופים

	תלמיד חכם ואוהב ציון (לדמותו של ר' דוד בלכמן) /	255	מלמדים וחדרים / מנחם אבני (שטיינהויז)
278	בני המשפחה	259	בתי מדרש של פלונסק / י. ל. גרושקביץ
	מפינסק עד פלינסק (לדמותו של מרדכי ישפה) / יעקב	261	ר' יוסף פלסא / ד"ר יעקב התרמי
278	ספן (ספוצינסקי)		רחוב וארשה בפלונסק / תמר איתן (לבית שפיגלמן-
281	דמויות מבית החסידים דגור / אליעזר בלכמן	262	זבירציאדלו)
283	מנדלי שוטה / יעקב נטע	265	ביקור מן הארץ בבית אבא / רבקה שחר
285	אלתר כרוז בית-הכנסת / ישראל פלסא	268	ר' זאב וואפטישע סגל וביתו
	כיכר השוק בפלונסק פושטת ולובשת צורה / צפורה	271	„בעל התשובה“ מן השוק הירוק / יחזקאל יוסיפון
286	טנבוים	272	ר' אברהם גרין / ישראל פלסא
	לדמותו של נער יהודי בעירנו / חיים שמחוני	273	מתתיהו ברודר / ישראל פלסא
287	(קלמנובסקי)	274	ר' יחזקאל שטיינהויז / ישראל פלסא
287	חגי ישראל בפלונסק / יצחק אייזיק קלמנובסקי	275	מות-הקדושים של אבי, משה קורטה / שמואל קורטה
290	לדמותו של אברהם הוטניק / מ. ק.; ישראל פלסא	275	לזכרה של רוזה מוסקוב-קורטה
291	יצחק לב ז"ל / שלמה יורם	276	סבתי פיגה הגבאית; סבי משה רבינק / רחל בית הלחמי
292	קווים לדמותה של שולמית פרה נ"ע / רנה פלד	277	האשה שושקה אייזיק נ"ע / אברהם גרין
293	קלמן גלברד — מהפכן לוחם / חברים; חביב כנען		

שער שביעי / תנועות ומפלגות

312	תולדות הקן השומרי / פנחס טישמן	297	רוח ציונית וחלוצית / ש. חזקני
313	במבחן ההגשמה / שלמה שר	298	הליגה למען א"י העובדת בפלונסק / מ. מצגר
314	הקן — בית לנוער / טובה קליניץ	302	הסתדרות „החלוץ“ בפלונסק / ח. מרדכי
	הנוער הציוני בפלונסק בשנות 1927—1935 / ישראל	304	„השומר הצעיר“ — אם תנועת הנוער / מרדכי חלמיש
315	פלסא	308	קיבוץ ההכשרה „במעלה“ בפלונסק / ישראל (קורט) הרץ
318	הנוער הציוני לפני מלחמת העולם השנייה / משה לב	311	„החלוץ“ בנייטשטאט / אריה הולצמן

שער שמיני — מוסדות ציבור, חינוך ותרבות

343	אגודת "ביקור חולים" / הלה קרוין	325	מוסדות תרבות וחינוך / יצחק חלף
344	מוסדות כספיים בפלונסק / שמואל קורטה	333	בית הספר "תרבות" / מ. חלמיש
346	"מגבית צ'לוב" / רחל נוטקיביץ-שרייבר	335	במוסדות החינוך והתרבות / יעקב בטע
	אגודת "מכבי" בימי מלחמת העולם הראשונה / משה	336	"חינוך ילדים" / משה דגני (צוקרקורן)
347	נחמנוביץ	342	החוג הדרמטי / חיה כהן-קרוין
		342	ה"פרויקט פערזאין" (אגודת נשים) / אסתר מיכלסון

שער תשיעי — חיו ימים

372	בית המדרש החדש וסבא ר' ינטשע ז"ל / משה נחמנוביץ	354	לעולם לא אשכחם... / ישראל פלסא
373	ערב שבת בעירתי / חיה גריץ-שיפמן	355	בנאים (שיר) / יהודה-ליב ביאלר
	פרידה מעיר מולדתי פלונסק / יוכבד אייזנברג (לבית	357	לעירתי ילדתי, פלונסק / שלמה לביא
374	כהן)		דין תורה בין פלונסק של מעלה לפלונסק של מטה /
375	צרור זכרונות / אסתר מיכלסון	359	ישראל יצחק קליש
376	העיירה סוכוצ'ין / בנימין פוקס	362	תורה, תפילה ופרנסה / משה גרסמן
379	יצאתי זכאי / יחיאל מאיר גרוסמן	363	בין פלונסק לארץ-ישראל / רחל בית הלחמי
380	עירנו נוישטאט / טוביה געש	366	הפרידה / א. יונה
389	אזכור / טוביה געש	369	זכרונות / יחזקאל בית הלחמי
390	פכים קטנים מחיי העיירה / ישראל פלסא	370	האור הרב שאינו נשכח / טוביה (גוטש) צומבר (בוגן)
		371	השכלה תיכונית לבני משפחה חסידית / משה גרסמן

שער עשירי — מכתבים ותעודות

	מכתב מאת פרופ' יוסף קלזנר אל הועדה "למען הכותל"	395	מכתב ברכה אל השר משה מונטיפיורי
400	בפלונסק	397	מכתב מאת הרב ר' י"י ריינס אל הרב י"י אסתריון
401	מכתב ממרדכי ישפה אל שמחה אייזיק בא"י	398	מכתב מאת נחמן גרין אל רחל בית-הלחמי
402	מכתב מאת דוד בן-גוריון אל יהושע חלף	399	מכתב מאת יהושע חלף אל " " "
		399	מכתב מאת שלום עליכם אל מרדכי מיכלסון

שער אחד-עשר — על במותיך חלל...

413	צבי טאוב (מדיפית)	405	חיים יצחק בולמן
414	אברהם כהן (אברהמיק)	406	מרדכי גוטמן
414	ירובעל לביא	406	אהרן גרושקביץ
416	הלל לביא	408	אברהם דובנו
418	שושנה לונסקי	408	יצחק דובנו
419	חיים פשיגודה	409	ישראל דנציגר
420	יקהת רובינשטיין	410	אברהם זיסרמן
421	לוי שפיגלמן	411	חגי חזקני
		412	משה אהרן חלף

שער שנים-עשר — השואה וחורבן העיר וסביבותיה

449	וכך התחיל הדבר... / זליג וחיה קרוין	425	נזכור (שיר) / אבא קובנר
458	מחנה העבודה בנוסאז'בו / חב"ר קרוין		כך הושמדו קהילות ישראל בפלונסק וסביבותיה /
459	עבודת כפיה של נשים בשרפץ / רוזה גמבורג	426	אולגה ברניץ'
460	כיצד נהגו איכרי הסביבה / האלינה ליכטאז'	432	מפרוץ המלחמה ועד החיסול / דוד ושרה קלמנובסקי
462	בגיתו פלונסק / יצחק פשיגודה	446	העיר נכבשת בידי הגרמנים / בנדט למפקוביץ

513	שני מכתבים מאת ה"יודנראט" אל הג'וינט (?)	465	המאפיות בימי הגיטו / יעקב שטאמברג
514	מרד יהודי במחנה אושביץ / משה אהרן פשבוזניק	468	הייתי רופא הגיטו / פרופ' ארתור בר וד"ר אירנה בר
518	היהודים במאבק / יאן פטאשינסקי	487	נובה מיאנסטו (ניישטאט) בימי השואה / אברהם בלוטניק
	זכרונות מן האפלה (דרכי מגיטו ניישטאט אל קיבוץ		חיסול קהילת נובה-מיאנסטו / חיה אדמוני, מרים ארפה,
520	בארץ / צבי רוזנברג	500	צבי ארפה, בלת בר, חיה טרובר
524	השנים האחרונות לפני השואה / יעקב נטע	508	במחנה פומיחובק / דפים מארכיון רינגלבלום
526	הבויחה לביאליסטוק / יעקב נטע	510	מפלונסק עד אושביץ / אלברט סלומון
527	פליטי פלונסק לאחר השואה / יעקב נטע		שאלון היסטורי על יישובים יהודיים שנחרבו ועל אישים
528	יום אחד בפלונסק / מאיר שחר	511	יהודים שנכפו
532	בדרכים אבילות (פלונסק בלי יהודים) / מרדכי חלמיש	512	המשלוח האחרון / שושנה שידלור-כהנא

שער שלוש-עשר — דאס יידישע פלאנסק און איר טראגישער אומקום

	סאכאטשין — דאס קליינע שטעטלע ביי פלאנסק /	549	מיטן בוך / שלמה צמח
639	בנימין פוקס	549	א ווארט פארן בוך / דער בוך קאמיטעט
641	פשיבראווין / אברהם שארפשטיין	551	הקדמה / מענדל מאן
644	זכרונות פון א פשיבראוויער / א. בוימגארט		דוד בן-גוריון — דער פלאנסקער וואס טראגט דעם
646	דער ברונעם און דער נישט-גוטער / שמואל יעקב טאוב	553	כתר-מלכות און כתר-תורה / יהודה ארז
	יוסף בודקא — דער גרויסער יידישער קינסטלער /	558	קאלאקאטקע / יצחק גרינבוים
648	יוסף סאנדעל	561	הרב צבי יחזקאל מיכלאזאן / נ. שמן
651	דער מאלער פון יידישן געסל / מענדל מאן	570	מיינע זכרונות פון פלאנסק / מענדל מאן
655	ווען נישט דער פאָעט (ליד) / לייבל פראַנקענשטיין	591	פרקי פלאנסק / יחזקאל יוסיפון (בלאטניק)
656	שויה די הייבאם / מנחם אבני (שטיינהויז)	597	איך וועל אייך קיינמאל נישט פאָרגעסן / ישראל פלאטאו
657	משה פעלדשער / משה נחמאָוויטש	598	זכרונות / יעקב זאושניצא
	וועגן פלאנסקער היימשטאָט און לאַנדסלייט-פאָראַיין אין	601	מיינ היימשטאָט / מלך נוטא
659	אַרגענטינע / יעקב ראַבאָטניק	604	די פאָרשוונדענע היים / דאָבטשע זשעזשאַק-נוטא
	געשיכטע פון לאַנדסלייט פאָראַיין פון פלאנסק און	609	יוגנט-זכרונות / יעקב יוסף לידנא
662	אומגעגנט אין אַרגענטינע / יעקב ראַבאָטניק		די יוגנט אין פלאנסק נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה /
	א בלעטל געשיכטע פון די פלאנסקער און ניישטעטער	617	אדעלע מעצקער
667	אין שיקאָגא / הערי באַרענשטיין	619	מיינע יאָרן אין פלאנסק / נחום געלפאָנד
	גביית עדות פון די לעבנגעבליבענע:	622	די יידישע אַרבעטערשאַפט אין פלאנסק / א. טשערניקער
670	איטשע טשערניקער	629	דאָס "פינפטע יאָר" אין פלאנסק / י. סיגאל
672	שרה שיימאָן-געלבאָרד	633	דער "אַרבעטער היים" / שמואל-יעקב טאָב
674	הערש פשעוואָזשניק	635	מיינ זיידע, דער רב פון פלאנסק / משה גרשון כהן
676	יעקב שטאַמבערג	637	מיינ שטאָט / שמעון געלבאָרט
678	א. בלאַטניק		
	מיינ באַזוך אין פלאנסק — געבורט-שטאָט פון דוד בן-		
680	גוריון / ש. ל. שניידערמאן		

תיקוני טעות

לצערנו נפלו בשעת ההדפסה אייאלו טעויות שהקורא מתבקש לתקן:

עמ'	שורה	במקום	צריך לקרוא
136	בכתובת לתמונה	חברה קדישא	אגודת ביקור חולים
220	בכותרת	שמואל מאירי (קליין)	שמואל מאירי (קליין)
365	טור א'	יש למחוק את המלים: "על	
	שור' 5—6	חלקה זו נבנה בית ברל".	
373	בכותרת	חיה גריץ שופמן	חיה גריץ-שיפמן
544	בכתובת לתמונה	דניאל שחורי	דניאל צחורי

אלה אזכרה...

רשימת יהודי פלונסק והסביבה
שנספו בשואה

N

איונברג משה	אברמוביץ אלמנה ו-4 ילדים
איונברג רחל	אברמוביץ יחיאל
איונברג ילדים	אברמוביץ מרים
איונברג מנשה	אדלמן ירחמיאל
איונברג סלה	אדלמן שינדל
איונברג שולמית	אדלמן יחזקאל
איונברג הדסה	אדלר מירצ'ה ובעלה
איונברג יצחק	אוגרודניק מנדל
איונברג ניכה	אוגרודניק רישה
איונברג חנה	אוגרודניק 2 ילדים
איונברג רחל	אוגרודניק משה
איונברג משה	אוגרודניק טוביה
איונברג הרשיל	אוגרודניק רבקה לאה
איונברג ישראל	אוגרודניק משה
איונברג שאול ומשפחתו	אוגרודניק קלמן
אילנברג משה יעקב	אוגרודניק דשה
אילנברג גיטל	אוגרודניק גיטל
אילנברג לאה	אוגרודניק חומה
אילנברג ליונק	אוגרודניק רחל
אילנברג 3 ילדים	אוגרודניק דוד
אינונטרוזש הירשל	אולשבר אסתר ומשפחתה
אינונטרוזש ניכה	אוסטריך אברהם ומשפחתו
אינונטרוזש יוסף	אוסטריך אברהם הרש
אינונטרוזש קריינע	אוסטריך יצחק ומשפחתו
אינונטרוזש אליהו יצחק	אוסטריך רבקה ומשפחתה
אינונטרוזש חנן	אוסטריך שרה ומשפחתה
אינונטרוזש זיסעל	אופנהיים חנה
אינונטרוזש יצחק	איגלה ומשפחתו
אינונטרוזש יצחק	איגלניק משפחה
אינונטרוזש משה	איגלניק 3 בנים
אינונטרוזש שמואל	איגלניק 2 בנות
אינונטרוזש נעמי	איגלניק חיה בילה ובעלה ו-3 ילדים
אינונטרוזש אליהו	איגלניק שינדל ובעלה
אינונטרוזש בילה	אידיל אברהם
אינונטרוזש חנן ומשפחתו	אידיל רחל
אלברט לאה	אידיל אסתר
אלברט בתיה	אידיל צירנה
אלברט פנינה	אדליץ חנוך ואשתו

אלברט הנדל
אלברט שמאי
אלברט פרל
אלברט משה
אלברט נעמי
אלברט ילדיהם
אלטמן ולויל
אלטמן רחל
אלטמן דוד אליהו
אלטמן הנח-לאה

אלמים 3
אלפרן חיים
אלפרן הינדה
אמברט ומשפחתו
אנזלויץ ולויל ואשתו
אפל יעקב
אפל גיטעל
אפל יעקב
אפל יחזקאל

ב

באום חיים
באום רחל רבקה
באום מנשה
באום רוזזה
באום מרדכי
באום בשה
בוגטו רוזח'לה
בוגטו שלמה
בוגטו טולה
בוגטו בן ובת
בוגטו אליעזר
בוימגרט מנדיל
בוימגרט אלקה
בוימגרט 4 ילדים
בוימגרט אביגדור ומשפחתו
בוימורצל חיים
בוימורצל לאה
בוימורצל יצחק
בוימורצל משה
בוימורצל צרקה
בוימורצל חוה
בוימקובסקי ומשפחתו
בולמן נח
בולמן רודה וילדיהם
בולמן נח
בולמן רודה
בולמן רבקה
בולמן עזריאל
בולמן מאיר
בולמן אסתר מרים
בולמן צבי יעקב

בולמן ברכה
בולמן פיגה
בולמן דוד
בולק מרדכי
בולק אלקה
בומגרט ולויל
בומגרט רוזה
בומגרט מרדכי
בומגרט ליבל
בומגרט סימה
בומגרט ניחה
בומגרטן חיים ומשפחתו
בודקה ישראל
בודקה פרניה
בודקה זושיה
בודקה טוילה
בודקה יוסף
בורוכוביץ ומשפחתו
בורוכוביץ ומשפחתו
בורנשטיין הרב ומשפח'
בורנשטין אסתר
בורנשטין גרשון
בורנשטין ישראל
בורנשטין פנחס
בורנשטין רחל
בורנשטין חדם
בורנשטין בשה
בורנשטין בנימין
בורנשטין בנימין
בורנשטין חיה
בורנשטין שאול

בורנשטין אברהם
 בורנשטין פיוש ומשפחתו
 בורנשטין שמואל ומשפחתו
 בורנשטין הרשיל
 בורשטין לאה'צי
 בורשטין (בעל)
 בורשטין זלמן ומשפחתו
 בונזויסקו מנדיל
 בונזויסקו מניה
 בונזויסקו חנה
 ביגל טובה
 ביגל ומשפחתו
 בילאוער זליג
 בילאוער פסח
 בילוביץ שמואל
 בילוביץ חנצה
 בינקה ומשפחתו
 בינקר ליוזר
 בלוטבינסקי משפחה
 בלוטבינסקי 4 ילדים
 בלוטניק יצחק צבי
 בלוטניק גיטל וילדיהם
 בלוטניק יוסף
 בלוטניק יוספה
 בלוטניק יעקב
 בלוטניק יצחק
 בלוטניק חירש
 בלוטניק בילה
 בלוטניק דבורה
 בלוטניק משה
 בלוטניק אשה ו-5 ילדים
 בלוטניק יהודה
 בלוטניק נעמי
 בלוטניק שרה
 בלוטניק אסתר
 בלוטניק טובה
 בלוטניק איוטה
 בלוטניק פסח
 בלוטניק פנחס
 בלוטניק אשה
 בלוטניק יעקב
 בלוטניק משה אהרון
 בלוטניק משה
 בלוטניק שרה
 בלוטניק אברהם
 בלוטניק פנחס

בלוטניק יעקב
 בלוטניק לאה
 בלוטניק רוזה בלומה
 בלוטניק רבקה
 בלוטניק יעקב
 בלוטניק מיטל
 בלוטניק נתן מאיר
 בלוטניק ציפה לאה
 בלוטניק חנוך
 בלוטניק ליבוש
 בלוטניק רוזה בלומה
 בלום מאיר
 בלום אשה
 בלום מוטיל
 בלום בת
 בלום מלך ומשפחתו
 בלום חירשל
 בלום חנה טובה
 בלום חוה
 בלום לאה
 בלום מרדכי
 בלום מרדכי
 בלום חוה
 בלום משפחה
 בלום שפסיל
 בלומנשטין מיכאל
 בלומנשטין חיה
 בלומנשטין דושה
 בלומנשטין ריזל
 בלומנשטין זלמן
 בלומשטין צבי
 בלומשטין שרה טובה
 בלומשטין יוסף
 בלומשטין אליהו
 בלומשטין אשה
 בלומשטין יוסף
 בלומשטין חנה
 בלוממן ומשפחתו
 בלכמן אליהו צבי
 בלכמן חוה
 בלכמן יהודה
 בלכמן יצחק
 בלכמן חוה
 בלכמן 3 ילדים
 בלכמן דוד אלטר ומשפ'
 בלכמן שרה

ברגזין מיכאל
 ברגזין אברהם
 ברודר מיטל
 ברודר מתתיהו
 ברודר סוניה
 ברודר 2 ילדים
 ברורמן חיים זליג
 ברורמן מרים
 ברורמן חנה
 ברורמן מרדכי דב
 ברורמן לאה
 ברורמן חירש
 ברורמן אסתר
 בריל ולף
 בריל פרניה
 בריל 2 בנות
 ברן חיים
 ברן רחל
 ברן טוביה
 ברנט לאה
 ברנט צפורה
 ברנט חנה
 ברנט סימה
 ברנט פרומה
 ברנט אריה ליב
 ברסלר
 ברסלר פיגה והילדים
 ברקוביץ הרשל
 ברקוביץ וולף
 ברקוביץ פנחס

בלם פנחס
 בלם שרה
 בלם 5 ילדים
 בנגלסדורף
 בנגלסדורף אשה
 בנגלסדורף 2 ילדים ובת
 בנגלסדורף
 בנגלסדורף לובטשע
 בנגלסדורף יוכבד
 בנגלסדורף שמואל
 בנגלסדורף חיים
 בנגלסדורף שמשון
 בנגלסדורף רגינה
 בקרמן יוסף
 בקרמן מרים
 בקרמן ברכה
 בקרמן שמואל שמחה
 בקרמן משה
 ברביץ אליעזר
 ברביץ טובה
 ברביץ איטה
 ברביץ פרידה
 ברביץ לאה
 ברביץ זלמן
 ברביץ ליבל
 ברביץ אשה ו-3 בנות
 ברגזין משפחה
 ברגזין 3 ילדים
 ברגזין הרשקה
 ברגזין חנה
 ברגזין שרה

ג

גוטפריד שלמה
 גוטפריד יעקב
 גוטפריד מיטל
 גולדברוך יצחק
 גולדברוך דבורה
 גולדברוך פיגה
 גולדברוך שרה
 גולדברוך שמואל
 גולדברוך פסיה
 גולדה פיניה ואשתו
 גולדוסר שלמה

גרדק יצחק ומשפ'
 גוטמן אברהם נפל במלחמת השחרור
 גוטמן בלה
 גוטמן חנה טובה
 גוטמן ואשתו
 גוטמן 2 ילדים
 גוטמן ואשתו
 גוטמן חירש
 גוטמן מנח ואשתו
 גוטפריד מנח
 גוטפריד לאה

גולדוסר ברינה
גולדוסר איש ואשה
גולדוסר 2 ילדים
גולדמן איציה
גולדמן טובה
גולדמן ילדים
גולדפדר בנימין
גולדפדר פולה
גולדפדר יוסף ואשתו
גולדפדר ילד
גולדשלק יחזקאל
גולדשלק ישעיה
גולומב שאול
גולומב רחל לאה
גולומב יונם
גולומב יוכבד
גולומב ברנטשע
גולומב אברהם
גולומב אליעזר
גולומב פרידה
גולומב שמואל
גולומב רבקה והילדים
גולומב איזיק
גולומב הינדה
גונסקו ומשפ'
גונסקה פרידל
גונשור ומשפ'
גורה שמואל בנימין
גורה לובה
גלברד דוד
גלברד משה
גלברד חנה
גלברד ליזר
גלברד אסתר
גלברד דוד
גלברד חיה
גלברד כתריאל
גלברד משה מאיר
גלברד פיגה
גלברד כתריאל
גלברד הינדה גולדה
גלברד יודל
גלובוס מניה
גלובוס מנדל
גלובוס מרטנק
גלטרשטין יעקב

גלטרשטין חנה
גלטרשטין צירל
גלטרשטין רחל
גליקסמן אברהם
גליקסמן אלימלך
גליקסמן מרים
גלרנטר דוד
גלרנטר מרים
גלרנטר פרומה
גלרנטר בלומה
גלרנטר יצחק
גלרנטר יעקב
גרבמן אהרן
גרבמן יעקב ואשתו
גרבמן חיים יהושע
גרבמן לאה
גרברצין יואל
גרברצין גולדה
גרסמן ואשתו
גרסמן דוד
גרסמן פישל
גרסמן יוסל
גרסמן רח'קא
גרסמן גוצ'א
גרסמן מיכאל
גרסמן אשה
גרסמן 2 ילדים
גרסמן משה
גרסמן תהילה
גרסמן דוד
גרסמן יעקב
גרסמן יוסל ומשפ'
ג'רזלינסקי גרשון
ג'רזלינסקי ליבה
גרטמן לאה
גרטמן אנה
גרטמן משפחה
גרטמן שמואל ומשפחתו
גרטמן צבי ומשפחתו
גרטמן ברונקה
גרטמן עזריאל
גרנטר קרופה
גרין ישעיהו
גרין חנה
גרין רפאל
גרין חנה

גרינבוים קרוידל	גריין פיגה
גרינבוים לוציה	גריין לאה
גרינבוים חיים	גריין נחמן
גרינבוים שינה ינטה	גריין מיכאל
גרינבוים פנינה	גריין שושנה
גרינבוים בילה	גריין דוד
גרינבוים גולדה	גריין אברהם
גרינבוים פרידל	גריין בילה
גרינבוים פיגה	גריין פיגה
גרינבוים רחל	גריין גיטל
גרינבוים אהרון	גריין דוד
גרינברג אידה	גריין איטה
גרינברג בילה	גריין פיגה
גרינברג פרניה	גריין אלימלך ומשפ'
גריין שרה	גריין דוד ומשפ'
גריין יעקב	גרינבוים אברהם
גריין מינדל	גרינבוים רחל
גריין ומשפחתו	גרינבוים בנימין
	גרינבוים גניה

ד

דך ומשפ'	דאך משה
דלמן יוקל	דאך שרה
דלמן לאה	דאך ליבל
דלמן ומשפ'	דאך שרה
דמבינסקי אברהם	דאך דינה
דמבינסקי צירל	דאך ריזל
דמבינסקי חנה	דובנה נפל במלחמת השחרור
דמבינסקי חנה רחל	דוברת יחושע ומשפחתו
דנציגר נתן	דוברת רחל
דנציגר אסתר	דוזשי ומשפחתו
דנציגר אלטער	דומבק ליזר
דנציגר משה	דומבק אשה
דנציגר ליובה ובעלה	דומברובר גרשון
דנציגר חנה	דודזין ומשפחתו
דנציגר אפרים ומשפ'	דזיקובסקי אברהם נתן
דנציגר חירש מנדל ומשפ'	דזיקובסקי אסתר פיגה
דנציגר שמואל ליב ומשפ'	דייכום מאיר
דרמבוס צפורה	דייכום רבקה
דרמבוס ריקל	דיסקנט יצחק מאיר
דרמבוס חנה לאה	דיסקנט ניכה
דרמבוס רחל	דיסקנט אברהם
דרמבוס ולויל	דיסקנט בלומה
דרקסלר צבי	דיקנט דוד

דרקסלר משה
דרקסלר איטשע
דרקסלר אסתר
דרקסלר נתן מאיר
דרקסלר פיגה

דרקסלר מרים
דרקסלר שרה
דרקסלר שאול
דרקסלר שלמה
דרקסלר רחל

ה

הנדל דוד
הנדל אסתר והילדים
הנדל יוסף
הנדל טובה והילדים
הנדל רחל והילדים
הנדל שמואל
הנדל שינדל והילדים
הנשיל חיים אליהו
הנשיל אסתר
הנשיל דוד
הרצברג אסתר רבקה
הרצברג ליב
הרצברג אברהם
הרצמן אבא
הרצמן רבקה לאה
הרצמן חיח

הדריק ישעיהו
הוטניק צבי
הוטניק רבקה
הוכמן כתריאל
הוכמן אשה
הוכמן ברל
הוניגמן פיגה
הוניגמן משה
הורביץ יצחק
הורביץ מלוינה
הורביץ אליהו
הורביץ דוד
הורביץ 3 ילדים
המבורג שרה
המבורג טולה
המבורג רגינה

ו

וים שמואל
וים אסתר
וים בילה
וים פייגעלע
וים בנימין
וים יצחק
וים יהודית
וים שפרה
וים גודל
וים אברהם
וים בתיה
וים גיציל
וים בילה
וים 2 בנות
ויםברד ישעיהו
ויםברד אסתר
ויםברד יצחק

וולמן אשה 2 בנים ובת
וולמן שמואל
וולריך פיגה שרה
וולריך אהרן
וולרייך חיים יעקב ומשפחתו
וולרייך גולדה
וולרייך שרה
וולרייך אסתר
וין בלומה ומשפחתה
וין יצחק ואשתו
וין 3 ילדים
וים אברהם
וים דוד
וים מרדכי
וים נתן יוסף
וים חוה
וים נח

ויסברד אברהם
 ויסברד רחל
 וירז'בה
 וירז'בה פנינה
 וירניק יחזקאל
 וירניק בילה
 וירניק ומשפחתו
 ולוסקו משה
 ולוסקו חנה
 וז'סקו שבתאי
 ולוסקו הירשלה
 וסנגרש בריל ומשפחתו
 וסרצוג חיים ומשפחתו
 וסרצוג משה מיכאל ואשתו
 וסרצוג יצחק
 וסרצוג רחל

וסרצוג ולויל
 וסרצוג זלמן
 ורם דוד
 ורם חוה
 ורם ברל
 ורם אסתר
 ורם מנדל
 ורשבסקי אלמנה
 ורשבסקי 3 בנות
 ורשבר יעקב מאיר
 ורשבר מולצה
 ורשבר פריל
 ורשבר חנה
 ורשבר חנה
 ורשבר יעקב
 ורשבר רחל

ז

ז'בה גנענמשה
 ז'בה ירחמיאל
 ז'בה סנה
 ז'בה ליבוש
 ז'בה יחיאל
 זבירצ'דלו אברהם
 זבירצ'דלו אליהו
 זבירצ'דלו מאיר
 זבירצ'דלו יוסף ומשפחתו
 זבירצ'דלו אליהו
 זבירוכה יעקב
 זוירוכה קלמן
 זוירוכה גדליה
 זוירוכה פיבוש
 זוירוכה גדליה
 זוירוכה שונדל
 זוירוכה שמואל
 זוירוכה אברהם
 זוירוכה יחזקאל
 זוירוכה רבקה
 זילברברג יחיאל מאיר
 זילברברג חיה שרה
 זילברברג חיים
 זילברברג שרה
 זילברברג ומשפחתו
 זילברמן לוי

זילברמן פריץ
 זילברמן רבקה
 זילברמן יטה
 זילברמן חיה
 זילברמן ריזל
 זילברמן מרים
 זילברקנט הירשל ומשפחתו
 זילברקנט יוכבד
 זילברקנט מנדל
 זילברקנט רחל
 זילברקנט ילדים
 זילברשטיין בלצה ובעלה
 זילברשטיין רבקה ובעלה
 זיקובסקי נתן
 זיקובסקי פיגה וילדיהם
 זיקובסקי דינה
 ז'לזה יעקב
 ז'לזה שרה חנה
 ז'לזה פסיה
 ז'לזה בילה
 ז'לזה יצחק
 ז'לזה שרה רוזה
 ז'לזה יעקב
 ז'לזו ומשפחתו
 זליקוביץ ומשפחתו
 זלמן חיים

ז'רוב זלמן
ז'רוב שינדל
ז'רוב אברהם

זמלמן רבקה
זמלמן חנה
ז'רוב משה
ז'רוב אלקה

ח

חומן צבי
חומן משה
חומן צבי
חומן חנה
חומן יהושע
חומן טובה
חלף מוטיל ומשפחתו
חלף פרל
חלף יצחק
חנכוביץ יעקב שלמה
חנכוביץ משפחה
חנכוביץ ליבל

חומן מרדכי שמעון
חומן לאה
חומן מנחם
חומן חנה
חומן משה
חומן שרה
חומן שפרה
חומן חנוך
חומן חנה
חומן יצחק
חומן זהבה
חומן אסתר
חומן צביה

ט

טויבנפליגל בילה
טופורק ברוך
טופורק דבורה
טופורק אסתר
טיטלבוים שאול
טיטלבוים ליבה
טיטלבוים 2 ילדים
טיק אבא
טיק אסתר
טיק טוביה ומשפחתו
טיש איצ'ה
טיש שינדל
טיש בלצ'ה
טישמן דוד
טישמן מרים
טישמן חילק
טישמן ולויל
טישמן טקלה
טישמן 2 ילדים
טישמן ליב
טישמן יוכבד

טאוב אלהנן
טאוב רוזשה
טאוב אלימלך
טאוב יעקב
טאוב יחיאל מאיר
טאוב לאה
טאוב הירש יחזקאל
טאוב הינדה
טאוב יואל
טאוב איצ'ה
טאוב נחצ'ה
טאוב ליב מאיר
טאוב פריץ יהושע
טאוב יטה לאה
טאוב אברהם ומשפחתו
טדלים אלימלך
טדלים מיכאל
טויב פריץ ואשתו
טויבנפליגל בנימין
טויבנפליגל גיטל
טויבנפליגל חנה

טישמן משה
 טרמן ומשפחתו
 טשולקוב בילה
 טשולקוב מרים
 טשולקוב חנה
 טשולקוב יום-טוב
 טשמקו אדם ומשפחתו
 טשמקו 3 ילדים
 טשרניקר פרל
 טשרניקר לוי
 טשרניקר חנה וילדיהם
 טשרניקר שמואל
 טשרניקר רבקה
 טשרניקר מלכה
 טשרניקר טובה
 טשרניקר רוזה
 טשרניקר רחל לאה
 טשרניקר חיה
 טשרניקר ראובן
 טשרניקר מלכה
 טשרניקר טובה
 טשרניקר רוזה
 טשרניקר רחל לאה
 טשרניקר חיה

טישמן רחל
 טישמן ישעיהו
 טישמן רחל
 טישמן משה
 טישמן הינדה מרים
 טישמן דוד
 טישמן מרים
 טישמן זלמן
 טישמן פיגה
 טישמן בלומה
 טישמן יואל
 טישמן שרה
 טישמן יוכבד
 טישמן מרדכי
 טישמן שינדל
 טישמן גדליהו
 טישמן דבורה
 טישמן פיגה
 טישמן הדסה
 טישמן משה ואשתו
 טישמן זלמן
 טישמן דוד
 טישמן פרימט
 טישמן יואל

7

יזרלויץ משה ליב
 ילכן אסתר ינטה
 ינוביץ לאה
 ינוביץ משה
 ינוביץ ירחמיאל
 ינוביץ מנוחה
 ינובר משה
 ינובר לידיה
 ינובר אלינה
 ינובר יטה
 ינטס ומשפחתו
 יעקובוביץ יהושע
 יעקובוביץ גולדה
 יעקובוביץ פרניה
 יצקוביץ יוכבד
 יצקוביץ מרדכי
 יצקוביץ אברהם
 יצקוביץ אסתר

יבלונקה
 יבלונקה אשה
 יבלונקה 4 ילדים
 יגודה פישל ומשפחתו
 יגלניק דבורה ומשפחתה
 יגר רחל
 יגר יהודה
 יגר שרה
 יגר צרנה
 יגר אברהם
 יגר בילה
 יוזבינסקי ומשפחתו
 יורל אלמנה ועשרת ילדיה
 יזרלויץ נתן ישעיה
 יזרלויץ רודה
 יזרלויץ יחיאל מאיר
 יזרלויץ איטקה
 יזרלויץ 2 בנות

יקובוביץ אליהו
 יקובוביץ יטה
 יקובוביץ חוה
 יקובוביץ מלכה
 יקובוביץ בנימין
 יקובוביץ יוחנן
 יקובוביץ אסתר

יקובוביץ ציפה
 יקובוביץ דבורה
 יקובוביץ יוכבד
 ירליכט יחיאל
 ירליכט רבקה
 ירליכט 2 ילדים

כ

כהן טוביה
 כהן יוסף
 כהן לאה
 כהן יצחק משה
 כהן שינדל
 כהן יהודה
 כהן הירשל
 כהן אשה ו-2 ילדים
 כהן היגדה טילה
 כהן ריקל
 כהן יצחק מאיר
 כהן בת-שבע
 כהן פנחס
 כהן דינה
 כהן משה וילדים
 כהן אהרון
 כהן ריזל
 כהן יהודית
 כהן הירשיל
 כהן צביה
 כהן משה
 כהן אסתר
 כהן שמואל
 כהן פליה
 כהן משה
 כהן בתיה
 כהן אייזיק הירש
 כהן טוביה
 כהן הירשל
 כהן רחל
 כהן מלכה
 כהן משה
 כהן חנצ'ה
 כהן יהודית
 כהן מוקה

כהן יוסקה
 כהן אשה ו-6 ילדים
 כהן איסר ומשפחתו
 כהן 8 ילדים
 כהן ליביש ומשפחתו
 כהן אברהם ומשפחתו
 כהן ואשתו חנה
 כהן מינדז'ה וילדיה
 כהנא יהודה
 כהנא פרידה רחל
 כהנא טובה
 כהנא סנדר
 כהנא נחמיה
 כהנא ארצ'ה
 כהנא שרה
 כהנא צילה
 כהנא יששכר
 כהנא שפרה
 כהנא צבי
 כהנא יצחק
 כהנא בלחה
 כהנא שמואל
 כהנא הדסה
 כהנא אבנר
 כהנא בנימין
 כהנא רבקה
 כהנא מאיר
 כהנא אברהם
 כהנא מינדל
 כהנא שלום
 כהנא דוד-גיטל
 כהנא שלום
 כהנא מינדל
 כהנא 2 ילדים
 כומז מרים

כץ איטקה
כץ טובצ'ה
כרמל הנוך
כרמל אשה ובת
כרמל חיה שרה
כרמל צ'יפה
כרמל יטה ובעלה

כומן חנוך
כומן מרדכי שמשון
כומן מרים לאהצ'י
כומן חנה
כומן ריקל
כנוביץ ד"ר ואשתו
כץ מאיר

ל

לויז דוברת רבקה
לויז יעקב ומשפחתו
לומסקי ומשפחתו
לוקין לאה
לוקין רבקה
לוקין משה אהרון
לוקין לאה
לוקין פרידה
לוקין 2 ילדים
לוקין הירש
לוקין סימה
לזנסקי משה
לזנסקי רחל
לזנסקי גניה
לזנסקי ברוניה
לזנסקי צבי
לזנסקי הינדה בילה
לזנסקי קלמן
לזנסקי ישעיהו
לזנסקי משה
לזנסקי שמעון
לזנסקי מינדל
לזנסקי יהושע
לזנסקי גיטל
לזנסקי ברינה
לזנסקי אליה
לזנסקי אשה 2 ילדים
ליבסון משפחה 3 בנים 3 בנות
לידינה צבי
לידינה מלכה
לידינה אליעזר
לידינה נחמן
לידינה שרה
לידינה צלה
לידינה רחל

לב אשר
לב חנה
לב מרים
לב שמואל
לב חיים
לב שרה וילד
לדינה הרשל ומשפחתו
לדינה משפחה
לדינה 3 בנות
לובון ומשפחתו
לובין/ חיים ליב ואשתו
לוטנברג אסתר
לוטנברג משה
לוי אברהם
לוי רבקה
לוי 3 בנות
לוי אפרים
לוי איטה וחילדים
לויז גדליה
לויז צויטל
לויז — חילדים
לויז יהושע
לויז שמחה
לויז שלמה
לויז שמואל
לויז אטקה
לויז חיה
לויז פיגה
לויז שמואל
לויז רחל
לויז שרה
לויז אברהם
לויז לאה
לויז אטקה
לויז פיגה

ליכטנשטיין 2 ילדים
 ליכטרש יחזקאל
 ליכטרש אסתר
 ליכטרש מלכה
 ליכטרש חוה
 לים אלמנה ובן
 ליפין אריה
 ליפין צירל
 ליפין צבי
 ליפין יצחק
 ליפין רבקה
 ליפין פיגה
 ליפין חנה
 ליפשיץ שבתאי
 ליפשיץ בלומה
 למפקוביץ חומה וילדה
 למפקוביץ יוסף
 למפקוביץ רחל
 לסלר אסתר
 לסלר ומשפחתו
 לסלר יחזקאל
 לסק פיגה נכה
 לסק זלדה

לידנה זילה
 לידנה שרה
 לידנה לאה ומשפחתה
 לידנה גיטל ומשפחתה
 לידנה דוד
 לידנה יצחק
 לידנה משה
 לידנה שרה הינדה
 ליובינצקי שרה גולדה
 ליובינצקי חנצ'ה
 ליובינצקי רבקה רחל
 ליובינצקי סימח'לה
 ליובינצקי חנה
 ליולו מאיר ומשפחתו
 ליורוביץ אהרון בנימין
 ליכטמן אלעזר
 ליכטמן מליה
 ליכטמן יעקב
 ליכטמן ברל ואשתו
 ליכטמן אסתר ובעלה
 ליכטמן נתן
 ליכטמן חנה
 ליכטנשטיין שרה ובעלה

נו

מונקה יעקב
 מונקה סימח
 מונקה 3 ילדים
 מוסטוביץ מרדכי
 מוסטוביץ מלכה
 מוסטוביץ צבי
 מוסטוביץ מרדכי
 מוסטוביץ פסיה
 מוסטוביץ לאה
 מוסק אברהם
 מוסק שרה
 מוסק פיגה/ל
 מוסק ילד
 מוסק אשר
 מוסק חיה בילה
 מוסק שלמה ומשפחתו
 מוצנו אברהם
 מוצנו שרה
 מוצנו 2 בנות

מאי אברהם יצחק
 מאי זלפה
 מאי משה
 מאי ברוך
 מאי ולויק
 מאי מוטק
 מאירוביץ מרדכי
 מאירוביץ פרימט
 מאירוביץ ליביש
 מאירוביץ יעקב חירש
 מאירוביץ טשה
 מה-יפית ומשפחתו
 מוז'ק מינה
 מוז'ק ילד
 מונדליק אהרון
 מונדליק זושיה
 מונדליק יחיאל מאיר
 מונדליק בילה
 מונדליק ילדים

מוצני יצחק ומשפחתו
 מוצני שבתאי
 מוצני ישראל אשתו והילדים
 מוצני יהושע
 מוצני גיטל והילדים
 מוצני אשר
 מוצני רחל
 מוצני סימה
 מושניסקי, משפחה
 מושקוביץ שמעון
 מושקוביץ רוזה
 מושקוביץ יעקב אריה
 מושקוביץ חיים ומשפחתו
 מושקט דבורה
 מיינקט אברהם
 מיינקט חוה ליבה
 מילר רחל
 מילר פנחס
 מילר שמואל
 מילר טובה
 מילר פרל
 מילר פרידה
 מילר שרה
 מילר לאה
 מילר שלמה
 מילר רבקה
 מילר אבא
 מילר שרה טובה
 מילר פרידה
 מילר פרימט לאה
 מילר דוד
 מילר חנצ'ה
 מילר שינדיל
 מילר קלמן
 מילר טובה
 מילר לאה

מילר מאיר
 מילר בילה יטה
 מילר לאה
 מילר אליעזר
 מילר נחמה
 מילר קלמן ומשפחתו
 מינולד אשר ומשפחתו
 מלינק שבתאי
 מלינק לאה
 מלינק חנה דבורה
 מלינק חיים
 מלינק לאה
 מלינק שבתאי
 מלינק חנה דבורה
 מלינק חיים
 מליק חיים ומשפחתו
 מליק חיה
 מלכובסקי גולדה
 מלכובסקי איציק
 מלכובסקי פיגה
 מלכובסקי גיטל
 מן וולף
 מן צפורה
 מן רוזה
 מן צפורה
 מן וולף
 מן שושנה
 מן — משפחה
 מנדלשול ברכה
 מנדלשול ילדים
 מנהל הישיבה ואשתו
 מרגולם יעקב
 מרגולם שמואל ליביש
 מרקביץ פנחס
 מרקביץ אשה ובן
 מרקום המר משפחה וילדים

נ

נגר אברהם ראובן
 נגר רוזה
 נדולק רחל
 נדולק דוד
 נדולק ליבל
 נדולק צלה

נדולק חיה
 נדולק מכלה
 נדולק מלכה
 נדולק אסתר
 נדולק פיויש
 נדולק נח

נדולק משה
 נדולק חיים
 נדולק בלומה וילדה
 נדולק ומשפחתו
 נדולק הלנה
 נדולק ליבל
 נדולק שואל
 נדולק איזיק
 נדולק שמשון ומשפחתו
 נודלשכר אשה
 נודלשכר 3 בנות
 נוטקביץ ומשפחתו
 נוימן יוסף
 נוימן איטה
 נורדנברג יצחק יעקב
 נורדנברג חנה
 נורדנברג אסתר
 נורדנברג עדה טובה
 נורדנברג דניאל
 נורדנברג שרה
 נורדנברג עמנואל
 נורדנברג יחושע
 נורדנברג אסתר
 נורדנברג דניאל
 נורדנברג הירש
 נורדנברג איטה
 נחמנוביץ יוסף
 נחמנוביץ רבקה
 נחמנוביץ נחמן
 נחמנוביץ בילה
 נחמנוביץ טוביה
 נחמנוביץ חוה
 נחמנוביץ ליבצ'ה
 נטע משה יעקב
 נטע תמר
 נטע מרים
 נטע טוביה
 נטע יצחק
 נטע פיגה

נטע שושנה
 נטע פסה
 נטע דינה
 נטע אברהם
 נטע אסתר דבורה
 נטע מרים
 נטע רחל
 נטע משה יעקב
 נטע תמה
 נידזברז' ומשפחתו
 ניימרק אברהם יהודה
 ניימרק הינדה בילה
 ניימרק דבורה
 ניימרק רבקה
 ניימרק דוד אהרון
 נייר משה סנדר ומשפחתו
 נימן בריל
 נימן פסיה
 נימן מרים הנדל
 נימן דוד
 נימן יעקב
 נימן לאה
 נימן חנה'לה
 נימן בנדר ומשפחתו
 נימרק דוד אהרון
 נימרק מרים
 נימרק נתן
 נימרק משה
 נימרק חנה טובה
 נימרק שינדל רבקה
 נימרק אריה ליב
 נימרק רבקה צירל
 נימרק רחצ'ה
 ננס הנריק
 ננס פולה
 ננס מרילה
 ננס פלק
 נפרסטק ומשפחתו

ס

סגלוביץ יוסף
 סגלוביץ אשה
 סגלוביץ אלימלך

סוטנברג מתתיהו
 סוטנברג ליבה רבקה
 סוטנברג אליהו משה

מוטנברג אלטה-איטה
 מוטנברג הרצקה ואשתו
 מולץ ומשפחתו
 מטבקובסקי מרדכי
 מטבקובסקי איטה
 מטבקובסקי שרה
 מטבקובסקי יוסף
 מטבקובסקי יעקב
 מטביסקובסקי זליג ישעיהו
 מטביסקובסקי פיגה
 מטופין משפחה
 מטניסלבסקי יום-טוב
 מטניסלבסקי לאה
 מטישיג
 מטישיג רחל
 מטישיג שמואל יעקב
 מטישיג, 3 בנות ובן
 סינדלר אחרון
 סינדלר 4 ילדים
 סלונקה משפחה
 סלונקה 5 ילדים
 סלוצקי דוד
 סלוצקי מרים

סלוצקי בן
 סנדר ומשפחתו
 ספירשטין ישראל
 ספירשטין ניחה והילדים
 סרויסקי רב
 סרויסקי מרים
 סרויסקי יוסף
 סרויסקי אסתר
 סרנה גרשון ואשתו
 סרנה פלח
 סרנה מוטק
 סרנה לוניה
 סרנה אסתר
 סרנה יהודה
 סרנה חיה
 סרנה שרה
 סרנה חיים
 סרנה יצחק יעקב
 סרנה בלומה
 סרנה אברהם
 סרנה הירש יחזקאל
 סרנה אסתר
 סרנה סימה

ע

עלכנוביץ משה
 עלכנוביץ חיה
 עלכנוביץ הינדה
 עלכנוביץ זליג

עלכנוביץ עזריאל
 עלכנוביץ וולף
 עלכנוביץ יוכבד

פ

פוגל אשה ובן
 פוגל דוד
 פוגל רחל
 פוגל ליבה/לה
 פוגל פיביש
 פוגל הינדה
 פוגל צבי
 פוגל שמואל ליב
 פוגל שמעון
 פוגל שמחה בונם
 פוגל זלטה

פוגל פרל
 פוזננסקי משפחה
 פוזננסקי 2 בנים ובת
 פוכם משה ומשפחתו
 פוקורסקי רפאל
 פוקורסקי רחל לאה
 פוקורסקי שרה בילה
 פוקורסקי מאיר
 פוקורסקי אסתר
 פוקורסקי אברהם
 פוקורסקי ליביש

פוקם חוה	פוקורסקי חנה מרים
פוקם דוד	פוקורסקי חיה
פוקם יעקב מאיר	פוקורסקי איצ'ה
פוקם שרה	פוקורסקי מיכאל
פוקם אברהם	פוקורסקי משה
פוקם אפרים	פוקורסקי צבי זאב
פוקם צבי	פוקורסקי בינה
פוקם ראובן	פוקורסקי שרה פסה
פוקם זליג	פוקורסקי ישראל מרדכי
פוקם מלכה	פוקורסקי רבקה
פוקם חיים	פוקורסקי רחל
פוקם זושא	פוקורסקי מנדל
פוקם זליג	פוקורסקי יהודית
פוקם משה	פוקורסקי צבי
פוקם רחל	פוקורסקי יצחק
פוקם יצחק	פוקורסקי סערקה
פוקם צירל	פוקורסקי רודה
פוקם גיטעל	פוקורסקי ומשפחתו
פוקם שמואל	פוקורסקי 3 ילדים
פוקם שרה	פוקם שאול
פוקם בנימין	פוקם שרה
פוקם ברינה	פוקם שמואל
פוקם מאיר ליב	פוקם פרידח
פוקם אסתר	פוקם שמואל ומשפחתו
פוקם משה	פוקם אברהם חיים
פוקם יעקב	פוקם גיטל
פוקם חיה	פוקם אפרים
פוקם שרה	פוקם הינדה
פוקם ראובן	פוקם זליג
פוקם חנה	פוקם פסה
פוקם דוד	פוקם אברהם
פוקם חמיל	פוקם פרימט
פוקם חוה	פוקם שמואל
פוקם ליבה	פוקם איטשע
פוקם ברוניא	פוקם ליבוש
פוקם בנימין	פוקם שינדיל
פוקם טובצ'ה	פוקם שמואל
פוקם יוסף	פוקם מתתיהו
פוקם פיגה	פוקם גיטל
פוקם משפחה	פוקם יוסף
פוקם מלכה	פוקם רישה
פוקם אברהם חיים	פוקם זלמן
פוקם בלומה	פוקם ליאנה
פוקם רחל	פוקם מיטק
פוקם יעקב מאיר	פוקם אירנה
פוקם שרה	פוקם שמואל

פונקס אברהם	פינסקר דורה
פונקס הירשל	פינסקר מרים
פונקס ראובן	פינסקר דבורה
פונקס חיים	פינקלשטין ברוך
פונקס פיגה	פינקלשטין חנה
פונקס סימה	פינקלשטין שאול
פונקס שמואל	פינקלשטין רות
פונקס צירל	פינקלשטין רחל
פונקס יצחק יעקב	פינקלשטין שושנה
פונקס בנימין	פינקלשטין יהודה
פונקס איטה	פינקלשטין שאול
פונקס בנימין	פינקלשטין רודה
פונקס בילה	פינקלשטין יוסף
פונקס גיטל	פינקלשטין פרימט
פונקס אסתר	פינקר גדליה
פונקס מאיר ליב	פינקר הירש
פונקס חאנה	פינקר רחל
פונקס שמעון	פינקר מרים
פונקס בילה	פינקר הדסה
פונקס צביה-הינדא	פיפסקביץ יוסף ומשפחתו
פונקס רחל ואמה	פירניק דוד ומשפחתו
פז משפחה	פירניק 4 ילדים
פז רחל	פירניק שמואל ליב ומשפחתו
פז בן	פירסטנברג למל
פז'ינצקי גדליה	פירסטנברג אשה
פז'ינצקי פרל	פירסטנברג 3 ילדים
פז'ינצקי רחל	פירסטנברג אשה
פז'ינצקי מרים	פירסצין תנחום
פז'ינצקי מנדל	פירסצין שינדיל
פז'ינצקי דבורה	פירסצין יעקב
פז'שניק ליבל	פירשטנברג אשה
פז'שניק אשה	פלדבלום פרימט
פיבניצה בנימין	פלדבלום פוניה
פיבניצה רחל	פלדבלום ילדים
פיליפובסקי משפחה	פלדמן נחום
פיליפובסקי 2 ילדים	פלדמן סימה
פינמהל מרדכי	פלדמן נחום
פינמהל רוזה	פלדמן פיזיל
פינמהל 2 ילדים	פלדמן פינטקה
פינמהל חיים אשר	פלדמן יעקב
פינמהל שינדעלע	פלדמן חנצ'ה
פינסקר שלום	פלדמן פרידה
פינסקר חיה	פלונסקר אברהם
פינסקר פרידל	פלונסקר חנה
פינסקר רבקה	פלונסקר רחל

פרדמן יחודות	פלונסקר מנדיל
פרדמן יוסף	פלטוי יוסף
פרדמן רחל	פלטוי טשה (תמר)
פרדמן סטיבן	פלטוי סיני
פרדמן משה	פלמיק ומשפחתו
פרדמן ברינה	פלך זלמן הירש
פרדמן ילדים	פלך סאנא
פרדמן רחצ'ה	פלך שפרינצה
פריזינגר משה	פלך אסתר
פריזינגר רחל	פלך ינטה
פריזינגר יוסף	פלקובסקי ישראל
פריזינגר אלי	פלקובסקי מלכה
פרלמוטר שרה	פניגשטין ד"ר אליהו
פרלמוטר שולמית	פניגשטין רחל
פרלמוטר הרסה	פניגשטין בן
פרלמוטר יוסף זלמן	פפירצ'יק שמואל ומשפחתו
פרלמוטר פיגה בילה	פפירצ'יק שולמית
פרלמוטר צבי בנימין	פפרוביץ מאיר
פרלמוטר נחמיה	פפרוביץ צפורה
פרלמוטר דוד הירש	פפרוביץ אברהם
פרלמוטר מרים	פפרוביץ פיגה
פרלמוטר מנשה	פפרוביץ בנימין
פרלמוטר פרידה	פפרוביץ מנדיל
פרלמוטר יעקב יוסף	פפרוביץ אסתר
פרנק יוסקה	פפרוביץ שאול
פרנק שרה	פפרוביץ אברהם
פרנקל יהודה	פפרוביץ פרידה
פרנקל אסתר	פרב משפחה
פרנקשטין דבורה	פרבה לניה
פרנקשטין רבקה	פרוחובניק איסר
פרנקשטין מוטיל	פרוחובניק לאה
פרנקשטין הרשל	פרוחובניק פנחס
פרנקשטין נשה	פרוחובניק אסתר
פרנקשטין רחל	פרוחובניק זלמן
פרנקשטין טובה	פרוחובניק משה
פרנקשטין מרדכי	פרוסט הינדה
פרנקשטין אשר למל	פרוסט אלימלך
פרנקשטין פני	פרוסט מרים
פרנקשטין אריה ליב	פרוסט משפחה
פרנקשטין סימה	פרוסט 10 ילדים
פרנקשטין חיים חנוך	פרוסט אלימלך
פרנקשטין יעקב שלמה	פרוסט מוטיל
פרנקשטין יששכר משה	פרוסט אסתר
פרנקשטין טובה רחל	פרוסט אסתר ובעלה
פרנקשטין ציבה	פרוסט ילדים
פרנמנשטין ואשתו	פרידמן סבה

פשיגודה חנה
 פשיגודה רבקה
 פשיגודה ליבל
 פשיגודה גיטל
 פשיגודה זליג
 פשיגודה רוזה
 פשיגודה יונה
 פשיגודה אברהם
 פשיגודה לאה
 פשיגודה ילדים
 פשיגודה ישעיהו
 פשיגודה יהודה
 פשיגודה דבורה
 פשיגודה שמחה
 פשיגודה שרה
 פשיגודה יודל
 פשיגודה אהרון
 פשיגודה פיגה
 פשיגודה אברהם
 פשיגודה פיגה
 פשיגודה דוד
 פשיגודה חנה
 פשיגודה יעקב
 פשיגודה צ'רנה
 פשיגודה שמואל ואשתו
 פשיגודה חיים
 פשיגודה רחל
 פשיגודה בלצ'ה
 פשיגודה חיים ואשתו
 פשיגודה ישראל ואשתו

פרנקנשטין 2 בנות ובן
 פרנקנשטין בנדר ומשפחתו
 פרנקנשטין 2 ילדים
 משבוז/ניק משפחה
 משבוז/ניק 12 ילדים
 משבוז/ניק ראובן
 משבוז/ניק נחה
 משבוז/ניק שלמה
 משבוז/ניק משה ליב
 משבוז/ניק לאה
 משבוז/ניק שרה
 משבוז/ניק יוכבד
 פשיגודה יעקב
 פשיגודה גיטל
 פשיגודה קלמן
 פשיגודה יעקב
 פשיגודה אשה
 פשיגודה יששכר
 פשיגודה ברוניה
 פשיגודה יעקב
 פשיגודה אברהם
 פשיגודה בריש
 פשיגודה חנה
 פשיגודה צביה
 פשיגודה שמעון
 פשיגודה ליבל
 פשיגודה יששכר
 פשיגודה יעקב
 פשיגודה פיגלה
 פשיגודה ישראל
 פשיגודה יששכר

צ

צוקר מיכאל
 צוקר פיגה
 צוקר מרדכי
 צוקר עטח
 צוקר חמק
 צוקר יוכבד
 צוקר גיטל
 צוקר אברהם
 צוקר אסתר
 צוקר ישראל ואשתו
 צוקר ילד

צדוק שלום
 צדוק שרה
 צדוק יטה
 צדוק פיגה
 צדוק אברהם
 צוקר אהרון
 צוקר חנה
 צוקר יוסף
 צוקר חיים
 צוקר משה
 צוקר מיכאל

צימרמן שלומית
 צינמין ומשפחתו
 צ'ירקה יוסף
 צ'ירקה רוזה
 צ'ירקה ילדים
 צ'ירקו הרשל
 צ'ירקו פסלה
 צ'ירקו יעקב
 צ'ירקו אליהו ומשפחתו
 צ'ירקו יעקב ומשפחתו
 צמח צירל
 צ'רניקר צירל
 צ'רניקר בעל
 צ'רניקר שרה
 צ'רניקר ומשפחתו
 צ'רניקר לוי ומשפחתו

צוקר מאיר ואשתו
 צוקר ילדים
 צוקרקורן הרב יהושע מרדכי
 צוקרקורן רבקה לאה
 צוקרקורן ילדים
 ציגלמן משה
 ציגלמן שרה
 ציגלמן יעקב
 צ'זויק אברהם
 צ'זויק ליבה
 ציטרון דוד
 ציטרון בלומה
 ציטרון בת
 ציטרון יחזקאל ומשפחתו
 צימרמן ליבל
 צימרמן חנה

ק

קוטנר ומשפחתו
 קוליאם יחזקאל
 קוליאם בילה
 קוליאם שרה
 קולפס מרים
 קולפס פיויש
 קולפס שמעון ליב
 קולפס זלמן
 קולפס יצחק
 קולפס אדו'ה
 קולשין פיגה
 קולשין דבורה
 קולשין הירש אליעזר
 קולשין אברהם חיים
 קולשין יוסף
 קולשין ליבל
 קולשין רבקה
 קולשין ריקל
 קולשין משה
 קולשין מאיר
 קונבקו ישראל ליב
 קונבקו צ'רנה
 קונל זליג ומשפחתו
 קוסובסקי אברהם יצחק
 קוסובסקי רבקה

קאהן רחל
 קאז'יצא משה
 קאז'יצא שמואל
 קאץ אברהם
 קאץ כתריאל
 קאץ שמחה
 קאץ חנה
 קאץ אסתר
 קאץ אלקה
 קאץ חיה
 קאץ חנצ'ה
 קאץ יטה
 קאץ ליב
 קובל אברהם
 קובל מגדיל
 קובלסקי אברהם
 קובלסקי פני
 קובלסקי העניע
 קובלסקי טובה
 קוז'יצא משה ומשפחתו
 קוטנר זיסה מלכה
 קוטנר רבקה
 קוטנר בלה
 קוטנר שלמה
 קוטנר אסתר

קורן אברהם	קוסובסקי יעקב
קורן רבקה	קוסובסקי אסתר רחל
קורן צבי	קוסובסקי מרדכי
קורן קילה רבקה	קוסובסקי הרשל
קורן דוד	קוסובסקי חיה
קורן שרה	קוסובסקי מרים
קורן אסתר	קוסובסקי משה
קורן דב	קוסובסקי מרדכי
קורן ברינה	קוסובסקי רבקה
קורן רחל	קוסובסקי פיבל
קורן יעקב	קוסובסקי שמואל
קורן רבקה	קופיץ עוזר
קורן יצחק	קופיץ שרה יטה
קורן מילא	קופיץ פסח רחל
קורן שמואל אשר	קופיץ חיה ברכה
קורן אסתר	קופיץ גיטל
קורן חנה	קופיץ אסתר
קורן שרה	קופמן יעקב
קורן דובצ'ה	קופמן צ'רנה גיטל
קורן חנה	קופמן 6 ילדים
קורן יעקב	קופמן משפחה
קורשטין משפחה	קופמן 2 ילדים
קורשטין פליה	קופמן משפחה ו-4 ילדים
קירשטין ישראל	קופמן אשה ו-2 ילדים
קירשטין חנה רוזח	קופרן ואשתו
קלדוביץ אלה	קופרן 4 ילדים
קלושינר אשה והמשפחה	קופרשטין ומשפחתו
קלושינר 3 ילדים	קורבה משה
קלימן חוה	קורבה ברינה צירל
קלימן אסתר	קורבה
קלימן אלקה	קורבה דבורה
קלין מאיר	קורבה 5 ילדים
קלין מרים הרם	קורטה משה ומשפחתו
קלין שלמה יעקב	קורמן חירש
קלין שרה	קורמן לאה
קלין יוכבד	קורמן איזיק
קלין הירש חיים	קורמן חוה
קלין אידיל	קורמן זלמן
קלין חנה	קורמן לאה
קלין שלמה	קורמן יחיאל מאיר
קלין ברל	קורמן אשה ו-2 ילדים
קלין איטה	קורמן יחיאל מאיר
קלין אברהם יעקב	קורמן רוניה
קלין חיה	קורמן איזיק
קלין שרה	קורמן יצחק

קלין לאה
 קלין שמואל שמחה
 קלין ליכל
 קלין בריל
 קלין פריץ ומשפחתו
 קלינברט חירש
 קלינברט מירל
 קלינברט משה
 קלינברט עזריאל
 קלינברט שרה
 קלינברט בריש
 קלינוט שרה
 קלינוט יוסל
 קליניץ אשה
 קליניץ 2 ילדים
 קליניץ משה
 קליניץ ציפה
 קליניץ גיטל
 קליניץ בן
 קליניץ משה
 קליניץ צפורה
 קליניץ יוכבד
 קליניץ יעקב
 קליניץ בנימין
 קליניץ חירש
 קליניץ יחיאל מאיר
 קליניץ זאב
 קליניץ הינדה
 קליניץ ומשפחתו
 קלינמן איטה
 קלינמן חיים יוסף
 קלינמן 4 ילדים
 קלינמן שרה פיגה
 קלינמן יום-טוב
 קלינמן פיגה
 קלינמן דוד
 קלינמן פיגה
 קלינמן מניה
 קלינמן טובצ'ה
 קלינמן יצחק
 קלינמן ומשפחתו
 קלינמן מתתיהו
 קלינמן בלומה
 קלינמן צבי
 קלינמן חיים יוסף ומשפחתו

קלינמן דוד ומשפחתו
 קלינמן יצחק
 קלינסקי ומשפחתו
 קלישק ומשפחה
 קלמן לאה
 קלמן ריזל
 קלמן בילה
 קלמנובסקי משפחה
 קלמנובסקי 2 ילדים
 קלמנובסקי שמחה
 קלמנובסקי אסתר
 קלמנובסקי יחודה אריה
 קלמנובסקי צפורה
 קלמנובסקי שושנה
 קלמנובסקי חנה-דבורה
 קלמנובסקי יעקב
 קלמנובסקי יצחק
 קלמנובסקי שמחה
 קלמנובסקי אסתר
 קלפמן אברהם
 קלפמן אשה
 קלפמן שרה
 קלפפיש ומשפחה
 קלר ובעלה (רופאת שניים)
 קמין משה
 קמין פרל
 קמין איטה
 קמין מניה
 קמין חוה
 קמין חנה
 קמין אברהם
 קמין אחרון זאב
 קמין 4 ילדים
 קמין ליכל
 קמין הרשיל
 קמין ליזר
 קמין חירשל ואשתו
 קמין 3 ילדים
 קמין אברהם ומשפחתו
 קמין ישעיהו
 קמין שינה גולה
 קמין ילדים
 קמין קלמן יוסל, אשתו והילדים
 קנרק משפחה
 קסלברנה רחל

קסלברנה אברהם	קרוננברג שרה'לה
קסלברנה טובה לאה	קרוננברג רבקה
קסלברנה דוד	קרוננברג רחל
קסלברנה אחובה-הינדה	קרוננברג טובה
קסלברנה מתתיהו	קרוננברג הדסה
קסלברנה משה	קרוננברג מלכה
קסלברנה בלומה	קרוננברג אברהם
קסמן יוסף	קרוננברג יוסף
קסמן אסתר	קרוסנר משפחה
קפלן אליעזר	קרוסנר 2 ילדים
קפלן מינדל	קרינסקי ומשפחתו
קפלן חנה דבורה	קרנצמן ומשפחתו
קפלן לאה	קרפ ומשפחתו
קפרמן משה יוסף	קרשניקר יחיאל שמעון
קרוין חיים	קרשניקר פרל
קרוין שינדל	קרשניקר ליבל
קרוין יהודה	קרשניקר שמואל
קרוין מרים	קרשניקר ברינה
קרוין זליג	קרשניקר חיים
קרוין שרה	קרשניקר דינה ומשפחתה
קרוין אברהם ומשפחתו	קשיבנובסקי אלמנה
קרון מאיר	קשיבנובסקי יוסל
קרון זלטה	קשיבנובסקי אברהם
קרון שרה	קשיבנובסקי חיה
קרון אברהם	קשיבנובסקי רבקה
קרוננברג שמחה	קשיבנובסקי והמשפחה

ר

רבינוביץ נוסקה ואשתו	רובינשטין משה
רבינוביץ אהרון	רובינשטין חנצ'ה
רובוטניק מלכה	רוזן הירש
רובוטניק מניה	רוזן רחל
רובוטניק לאה	רוזן פיביש
רובוטניק זיסל	רוזן אסתר
רובוטניק קילה	רוזן חנה
רובוטניק חיה	רוזנברג צבי אריה
רובוטניק פלה	רוזנברג פסח וחילדים
רובינשטין משפחה	רוזנברג משפחה
רובינשטין 3 ילדים	רוזנברג איטה
רובינשטין פישל	רוזנברג מרדכי
רובינשטין ריזל	רוזנולד שמעון
רובינשטין מרדכי נתן	רוזנולד אסתר דבורה
רובינשטין אשה	רוטבלט יצחק

רוטבלט רבקה והילדים
 רוטבלט ומשפחתו
 רוטבלט 3 בנות
 רוטברד שלמה
 רוטברד מינדל גיטל
 רוטברד יוסף
 רוטברד איטה

רוטברד אסתר
 רוטברד רניה
 רוטמן ואשתו
 רוז-עזאק משה
 רוז-עזאק לאה
 רוז-עזאק ומשפחתו

ש

שומבר שאול
 שומבר אסתר
 שומבר אברהם
 שומבר סוניה
 שורץ משפחה
 שורץ 2 בנות
 שורץ יוסף
 שורץ רחל
 שורץ מנשה
 שורץ אהרון
 שורץ אסתר
 שורץ רב ואשתו ו-4 ילדים
 שורץ דוד ואשתו
 שורץ מנשה
 שורצולד נחה רחל
 שורצולד אשה
 שטולמן ואשתו
 שטולמן בן ובת לאה
 שטולצמן שבתאי
 שטולצמן שרה
 שטולצמן ישראל
 שטינאיון אנדז'א
 שטינאיון מוטיק
 שטינאיון יוז'א
 שטינהויון אברהם יחזקאל
 שטינהויון פסה
 שטינהויון עזריאל יעקב
 שטינהויון גולדה
 שטינהויון שמואל אשר
 שטינהויון-סרבניק פיגה ובתה
 שטינהויון יעקב
 שטינהויון פסה
 שטינהויון פרידה
 שטינהויון משה

שטינהויון משה
 שטינהויון רחל
 שטינהויון ילדים
 שטמברג אברהם
 שטמברג רחל
 שטמברג יעקב
 שטמברג שלום וולף
 שטמברג הירש-מאיר
 שטמברג גיטל דבורה
 שטמברג מלכה
 שטמברג פיביל
 שטמברג חוה
 שטמברג לאה
 שטמברג מרדכי
 שטמברג פיבל
 שטמברג מוטיק
 שטרן ומשפחתו
 שידלו יצחק
 שידלו מלכה
 שידלו ישראל
 שידלו שרה
 שידלו ידן
 שידלו דנקה
 שידלו חלה
 שידלו מנחם
 שידלו שרה
 שידלו ברוך
 שידלו חנה
 שידלו איציק
 שידלו בלה
 שידלו טובה בלומה
 שידלו שרה
 שידלו יהושע
 שידלו שושנה

שינמן מניה	שידלו נסים ואשתו וילדיהם
שינמן יצחק	שידלו משה אחרון
שינמן מוטל	שידלו לאה
שינמן בלומה	שידלו ילנה
שינמן שבאי	שידלו יחזקאל
שינמן טוביה	שידלו בתיה
שינמן זלמן	שידלו דב
שינמן אברהם	שידלו מאיר ואשתו
שינמן שלום	שידלו 2 בנות
שינמן איצ'יה	שיטקה יוסף ואשתו
שינמן יעקב	שיטקה יצחק
שינמן הרשל	שיטקה מלכה
שינמן פרל	שימוביץ חנוך
שינמן חנה	שימוביץ מלכה
שינמן ליוזר	שימוביץ ילדים
שינמן משה/לה	שימן אסתר
שינמן יצחק	שימן עקיבא
שינמן צירל	שימן ליבא
שינמן הירש ליב	שימן ראובן
שינמן רבקה	שימן ברכה
שינמן שינדיל	שימן ליבל
שינקופ נחמן	שימן נתן משה
שינקופ פרימט והילדים	שימן דוד
שינקופ אברהם	שימן שרה ריזל
שינקופ בריל	שינבויים שמעון
שינקופ חמל	שינבויים מלכה
שינקופ דוד	שינבויים שלמה
שינקופ יחודית	שינבויים בנימין
שינקופ שרה	שינבויים יחזקאל
שינקופ יצחק יעקב	שינבויים צ'רנה
שינקופ חיים אליהו	שינבויים 2 ילדים
שינקופ יוסף ומשפחתו	שינבויים הרש ישעיהו
שלדוב הרשיל	שינבויים רבקה
שלדוב פרידקה	שינבויים שינה ינטה
שליבקה יוסף	שינבויים שמעון
שליבקה חיה אסתר	שינבויים מלכה
שליבקה לאה	שינבויים שלמה
שליבקה שינדיל	שינמן דוד
שליבקה ישראל יצחק	שינמן חנה
שליבקה דוד	שינמן יעקב
שלדוב 2 ילדים	שינמן יונתן
שלדוב ליביש ומשפחתו	שינמן שרה
שלגנר ואשתו ו-2 ילדים	שינמן יעקב ואשתו
שמרין ומשפחתו	שינמן משה
שמרין מנדל ומשפחתו	שינמן מניה

שני אחרון
 שני חיה
 שני חוה ומשפחתה
 שני מרדכי אריה והמשפחה
 שני יעקב
 שני רבקה
 שניצור זלוג
 שניצור גולדה
 שניצור אסתר
 שניצור שלום
 שניצור יצחק
 שניצור שושנה
 שניצור שלמה
 שניצור פרידה
 שניצור אברהם
 שניצור ליפצ'ה
 שניצור מיכאל מרדכי
 שניצור חנוך ואשתו
 שניצור משה
 שניצור אהרון
 שניצור דינה
 שניצור צירל
 שניצור אהרון
 שניצור שפרה
 שניצור הרשקה
 שניצור חוה
 שניצור אהרון
 שניצור משפחה
 שפיגלמן חיים ומשפחתו
 שפירא שלום
 שפירא חנה
 שפירא שרה גיטל
 שפירא שפסל אשתו והילדים

שפירא יחזקאל שוחט ומשפחתו
 שפירא משפחה ר' בנות
 שפירא משה ומשפחתו
 שפרלינג איזיק
 שפרלינג שרה
 שפרלינג מאיר
 שפרלינג אסתר
 שפרלינג צלאל
 שפרלינג רבקה
 שפרלינג שרה מלכה
 שפרלינג אברהם
 שפרלינג ברכה אסתר
 שפרלינג משה
 שפרלינג חיה
 שפרלינג אריה
 שר ומשפחתו
 שרבל חיה
 שרבל יהושע
 שרבל ריזל
 שרבל חוה
 שרגר אברהם יצחק
 שרגר חיה שרה
 שרנסקי אשתו ובן
 שרנסקר אריה
 שרנסקר הינדה
 שרנסקר שמעון
 שרנסקר טובה
 שרנסקר שלמה ומשפחתו
 שרנסקר חיים בר
 שרנסקר מלכה
 שרפק מרדכי
 שרפק שרה
 שרפק ילדים

רשימת יהודי ניישטאט

אולשבר בלצ'ה	בלוטניק (בת)
בזוויה משפחה	בלומשטין מוטיל ומשפחתו
ביקץ ישעיה	בלומשטין אהרון
בינשטוק בנימין	בלומשטין ליזר זלמן
בינשטוק רבקה לאה	בלומשטין ברוך
בינשטוק אלעזר	בלומשטין ריזל ומשפחתה
בינשטוק אח	בלומשטין נחמן יחושע
בלוטניק יוסף חיים	בלומשטין ברינה ומשפחתה
בלוטניק חוה	בלם פנחס
בלוטניק ברל	בלם שירה
בלוטניק זלח	בלם יטה
בלוטניק בשח	בלם צרקה
בלוטניק יהודה יונה	בלם זאב
בלוטניק שרה	בלם חנה
בלוטניק הינדה	בלם זלדה
בלוטניק לאה	בקץ ישעיה
בלוטניק אשר ואשתו ובנו	ברודגר גדליהו
בלוטניק חנה	ברודגר אהרון
בלוטניק בירל ואשתו	ברודגר יעקב
בלוטניק נחח	ברודגר הינדה
בלוטניק יחט	ברודגר צביה
בלוטניק שאול	ברלנר יעקב ומשפחתו
בלוטניק שלמה	ברלנר חיים
בלוטניק צלוייבה	ברלנר פרידל
בלוטניק חיה גולדה	גורמן אלתר
בלוטניק שאול ומשפחתו	גורמן פייה
בלוטניק חיים אשר ומשפחתו	גורמן בת
בלוטניק אריה ליב	גורפינקל חנה
בלוטניק דבורה	גורפינקל אסתר
בלוטניק פרידה	גורפינקל מרים
בלוטניק שאול	גורפינקל רודה
בלוטניק הירש יוסף ומשפחתו	גורפינקל ידל
בלוטניק פנחס ומשפחתו ואמו	גורפינקל אשר
בלוטניק עזריאל ומשפחתו	גורפינקל מרים
בלוטניק וולף בר	גורפינקל איידל
בלוטניק דבורה	גורפינקל שלמה
בלוטניק יחושע	גורפינקל ליצח

גורפינקל חיה	ויטראק פיגה
גורפינקל יחיאל מאיר	ויטראק רחל
גורפינקל דבורה הינדה	ויטראק שרה
גורפינקל אסתר	ויטראק אברהם
גורפינקל ראובן	וינברג יעקב
גורפינקל שלמה	וינברג שרה
גינזבורג ליבה	וינברג מנדל ר-2 ילדים
גינזבורג בריש	יורה זלוטה ומשפחתה
גינזבורג 2 בנות	וסרמן משפחה
גלובינסקי ליב	וייצנר זליג
גלובינסקי שרה	וייצנר רבקה
גריבר משפחה	וייצנר דינה
גרינבוים ליביש ואשתו ושתי בנותיו	וייצנר אברהם
גרינבלט מלך	ורשבניק פנחס אליהו
גרינבלט חיה	ורשבניק תמרה
גרינבלט יחזקאל	ז'ילוני ליבל ומשפחתו
גש משה בר	זמק שלום
גש חנה	זמק אסתר
גש פיול	זמק פישל
גש אחות	חתן אברהם ואשתו
דומברובר אנשיל ומשפחתו	טאוב חיים דוד
דומברובר מרים בעלה וילדיהם	טאוב פרידה
דוצ'מינר ישראל ומשפחתו	טורקלטאוב הרש
דיסקנט גדליה ואשתו	טורקלטאוב פרלה
דיסקנט שאול	טיטלבוים ליבה
דיסקנט ישראל	טיטלבוים שאול
דיסקנט מלכה	טיטלבוים יצחק
דן חיה	טיטלבוים יטה
הולצמן שלמה ואשתו	טיק אברהם דוד
הולצמן אברהם וולף	טיק ברינה
הולצמן חנה זיסל	טיק חנה
הולצמן אסתר	טיק יהודית
הולצמן דוד	טיק הרשיל
הולצמן תרצה	טיק ישראל אשתו וילדיהם
ויאטראק ישראל	טיק שמואל
ויאטראק יטה	טיק חנה
ויאטראק שינדל	טיק הניך
ויאטראק אסתר	טיק מרים
ויאטראק חיים	טיק אברהם
ויאטראק ליזר	טיק חיים יעקב
ויאטראק חיה רחל	טיק רחל ר-2 בנות
ויאטראק חוה	טשימוביץ יהושע
ויאטראק הרשל	טשימוביץ שרה
ויאטראק מושא וילדיהם	טשימוביץ 2 ילדים
ויטראק הניך	טשימוביץ חיים

מלובנציק דוד	משימוביץ יטה
מלובנציק זליג	משימוביץ אטל
מלובנציק ברכה	משימוביץ יצחק
מלובנציק פסה	משימוביץ בשה
מלובנציק אברהם	לובינצקי בתריאל
מלובנציק כתריאל	לובינצקי שמואל
מלובנציק יעקב	לויין ישראל חיים
מלניק משה	לויין יצחק
מלניק מיכל	לויין דוד יוסף
מרגלית בועז	לויין מלכה
מרגלית חיה רחל	לויין גדליה
מרגלית חייקה	לויין ילדים
מרגלית רודה	לויין צויטיל
מרגלית רבקה	לוקץ יוסף
מרגלית דוד	לוקץ רחל
מרחבקה חיים יעקב	לוקץ חיה
מרחבקה חנה	לוקץ מאיר
מרחבקה שרה בלומה	לוקץ שרה
מרחבקה חיים יעקב ומשפחתו	ליבזון משפחה
מרחבקה יהושע	ליבזון יהושע ואשתו
מרחבקה טובה	ליבסון יחיאל מאיר
מרחבקה מרים	ליבסון יורה
מרחבקה חוה	לידינה אלקה
מרקביץ הירש מנדיל ואשתו	לידינה נחמן
מרקביץ יצחק	לידינה פיגה
מרקביץ מוטייל	לידינה הירש
מרקביץ מינדל	לסקו חיה רודו
נורדוינד יעקב	לסקו שלמה
נורדוינד מנדל	לשר זינויל ומשפחתו
נורדוינד יחיאל	לשר הירשל
נורדוינד גשה	לשר מרציה וילדיהם
נייר יחזקאל	לשר שמואל גדליה, אמו ואחותו
נייר פייגה יטה	מאירסדורף נטע
נייר פישל	מאירסדורף חיה
נימן שמואל פסה	מאירסדורף בלומה
נימן אסתר	מאירסדורף מרל
נימן משה	מאירסדורף יוסף
נימן בייניש	מאירסדורף מנדל
סגל שמואל	מאירסדורף היגדה
סגל רחל	מאירסדורף פנחס
סגל יוסף	מונדרי שרה לאה ובעלה
סגל אסתר ניסל	מוצני אריה
סגל יצחק מאיר	מוצני לאה
סגל רוז'ה	מוצני משפחה
סגל חיה	מילר משפחה
סגל רחל	מילר משה וולף ואחות

פרידמן טוביה
 פרידמן שלמה
 פרידמן דבורה ומשפחתה
 פרידמן גדליהו ואשתו
 פרידמן צירל
 פרידמן דוד יוסף
 פרידמן פרידה
 פרלמוטר בריל
 פרלמוטר ליבל
 פרלמוטר יעקב
 פרלמוטר לאה
 פרלמוטר שרה
 פרלמוטר מאיר
 פרלמוטר רבקה
 פרלמוטר חנה
 פרלמוטר רחל ר-2 בנות
 פרנקל אברהם
 פרנקל גדליהו
 פרנקל ידל
 פרנקל זליג
 פרנקל שרה
 פרנקל חוה
 פרנקל אסתר
 פרצוביטי משה ישעיהו
 פרצוביטי גיטל
 פרצוביטי שרה
 פרצוביטי דוד
 פרצוביטי חנה
 פרצוביטי יוסף
 פשבזוניק יטה
 פשבזוניק שרה
 ציאפראק מלכה
 ציאפראק בילה
 צירלק נטע
 צירלק שרה
 צירלק מאיר וילדים
 קוצ'ולק ולויל
 קוצ'ולק סימה
 קוצ'ולק שמואל
 קוצ'ולק יעקב
 קוצ'ולק יורה
 קוצ'ולק אחות
 קוצ'ולק יעקב
 קוצ'ולק שרה
 קוצ'ולק רחל
 קוצ'ולק שינדל

סטודנט דבורה
 פאלסטרנט ריקל
 פאלסטרנט אברהם
 פאלסטרנט יוסף
 פאלסטרנט יהושע ומשפחתו
 פוניציק מוטיל
 פופובסקי מושפחה
 פוקורסקי רפאל
 פוקורסקי אסתר
 פוקורסקי שרה בילה
 פוקורסקי אסתר
 פוקורסקי אברהם
 פוקם שמואל
 פוקם איטל
 פוקם משה ליב
 פוקם יצחק
 פוקם רבקה
 פוקם שרה
 פוקם שפרה
 פילוסוף חנה ר-2 בנות
 פילוסוף יוסף
 פינקל אליהו, אשתו ובתו
 פינקלשטיין ישראל ומשפחתו
 פינקר גדליהו ואשתו
 פינקר רחל
 פינקר הדסה
 פינקר הרשל ואשתו
 פינקר יחזקאל
 פינקר יחט וילדים
 פינקר אברהם ליביש
 פירניק יוסף
 פירניק פרידה
 פנפיל רחל לאה
 פנפיל משה ואחותו
 פסקביץ שלמה
 פסקביץ טובה וילדים
 פראגר דוד הירש
 פראגר מרה
 פרגר שמואל
 פרגר דבורה
 פרגר מאיר
 פרגר ליזר
 פרידמן שלמה
 פרידמן שרה
 פרידמן מנדל
 פרידמן פרידל

רוזן ציביה
 רוזן דבורה
 רוזנבוים שמואל
 רוזנבוים ליבה
 רוזנבוים ישראל
 רוזנבוים ראובן
 רוזנבוים חנוך
 רוזנבוים ליבל
 רוזנבוים חיה
 רוזנדורף משה
 רוזנדורף חוה
 רוזנדורף צחה
 רוזנדורף לאה
 רוזנדורף שלמה
 רוזנבוין יעקב מוטיל
 רוזנבוין יהודית
 רוזנבוין שרה
 רוזנבוין אברהם
 רוזנבוין שינה חיה
 רוזנבוין אסתר
 רוזנבוין ליב
 שוחט ירחמיאל ומשפחתו
 שטרן איזיק
 שטרן מוטיל ואשתו
 שוחט ירחמיאל ומשפחתו
 גיסו ומשפחתו
 שימן אסתר
 שימן עקיבא
 שימן דוד
 שימן לובה
 שימן ראובן
 שימן ליבל
 שימן מלכה
 שימן רחל
 שימן נומה משה
 שימן שרה ריזל
 שיפמן יעקב
 שיפמן אטיל
 שיפמן יוסף
 שיפמן נחום
 שיפמן בלומה ו-3 ילדים
 שנו קלמן ומשפחתו
 שנו יעקב
 שנו, ילדים
 שנו חיה
 שניאדובסקי הרשל

קוציולק גיטל
 קוציולק מלכה
 קוציולק הרש
 קוציולק יצחק
 קוציולק מרים רבקה וילדים
 קוציולק יחזקאל ואשתו
 קוציולק ישראל
 קוציולק שרה
 קוטרנוגה משפחה
 קוטרנוגה משפחה
 קרישק הרב ליפמן הירש
 קרישק שלמה
 קרישק בנימין
 קרישק חנה
 קרישק פרידל
 קרישק חיה
 קרשניקר יחיאל שמעון
 קרשניקר פרל
 קרשניקר ברינה
 קרשניקר שמואל
 קרשניקר חיים
 רוזן יצחק
 רוזן פרל
 רוזן פרימט
 רוזן גלה
 רוזן לאה
 רוזן טובה רבקה
 רוזן דוד
 רוזן ברינה
 רוזן צלובה
 רוזן רוזה
 רוזן אליהו
 רוזן אליהו
 רוזן פרימט
 רוזן אברהם ו-2 ילדים
 רוזן הרש
 רוזן שינדל
 רוזן בשא
 רוזן יחושע
 רוזן חיים מאיר
 רוזן אברהם
 רוזן יעקב
 רוזן חנה אידל
 רוזן טובה
 רוזן צירל
 רוזן דוד

י ז כ ו ר

שלמה לביא ז"ל

לאחר שיצא הספר הזה מתחת מכש הדפוס, הגיעתנו הידיעה על מות שלמה לביא. מיקורי פלונסק היה, מפאר בניה ומעוליה הראשונים ; וכל דרך חייו הארוכה, דרך עבודה ויצירה, חלום ומעש, מיום רדתו על חוף יפו לפני חמשים ושמונה שנים עד יומו האחרון — הוסיפה דרך-חיים זו כבוד ותהלה לזכרון עירנו החרבה, ורב צערנו, שאין בידנו לחלק לבן פלונסק חביב ויקר זה את כבודו האחרון כפי שהוא ראוי לו.

באבל ובצער

ועד ספר פלונסק

נזכור ולא נשכח!

באהבה וביגון נזכור את קדושי קהילות ישראל בפלונסק,
סוכצ'ין וניישטאט — אנשים ונשים, עוללים וטף, שנגדעו
מארץ החיים והושמדו בידי טמאים.

רבבת נפשות, כל האוכלוסים היהודים בשלוש ערים
אלה -- כולם זכים וטהורים, עונו בעינויים איומים והומתו
במיתות קשות ומשונות, בגיטאות ובמחנות ההשמדה, בידי
הנאצים הארורים ועוזריהם.

דמם זועק אלינו מן האדמה ולא ידום.

זכרם הקדוש לא יסוף מלבנו לנצח!

ארגון יוצאי פלונסק והסביבה בישראל

לזכרון נצח

מיר, לאנדסלייט פון פלאַנסק און אומגעגנט אין די
פאַראייניקטע שטאַטן בייגן דעם קאַפּ אין טיפּן טרויער
פאַר אלע אומגעקומענע פלאַנסקער יידן — אונדזערע
עלטערן, ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען אויף
אַ שוידערלעכן אופן אומגעבראכט געוואָרן אין די
געטאָס און טויטן-לאַגערס.

זאַל דאָס בוך זיין אַ „מצבה-שטיין" פאַר אלע
אומגעקומענע.

תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים לעד

פלאַנסקער קאָמיטעט אין די פאַראייניקטע-שטאַטן:
ניו-יאָרק — טשיקאַגאָ — דעטראַיט

אין טיפן טרויער

באוויינען מיר אונדזער טייערן פאטער

יצחק בורשטיין

פון לאס-אַנזשעלאס

וועלכער איז טראגיש אומגעקומען

קינדער און די משפחה

פון לאס-אַנזשעלאס

צום אנדענק מיינע טייערע עלטערן

פ א ט ע ר ש ל ו ם פ י נ ס ק ע ר

מ ו ט ע ר ח ו ה פ י נ ס ק ע ר

מיר קינדער וואָס געפינען זיך אין אמעריקע באַוויינען
אונדזערע עלטערן און שטעלן אַ מצבה אין „יזכור-בוך“
צום אַנדענק פון די פלאַנסקער לאַנדסלייט

די טעכטער

פריידעל

רבקה

דאבא

מרים

דבורה

ל ז כ ר ו ן ע ד

שמואל בנימין גורה

ל ס ב י :

ליבה גורה מבית לסקי

ל ס ב ת י :

נחה רחל שורצבלד מבית גורה

ל א מ י :

המתאבל :

חיים שורצבלד מארצות הברית

אין הייליגען אנדענקען פון מיינע טייערע אלטערן - שוועסטער-
ברידער - שוואגער - שוועגעריןס און טייערע קינדער - וועלכע זענען

אומגקומען אין די טראגישע היטלער עפאכע :

פאטער : ר' ישראל בן מיכל הכהן זילבער געשט' אנאטירליכען טוידט

מוטער : אסתר רחל זילבער

יצחק יוסף און ליפמעש זילבער-וויינשטאק-4 קינדער

ישעיה אונד אסתר זילבער-לינדענבורג

צביה און בייניש קאץ-זילבער - 2 קינדער

שרה חנה וויגדאראוויטש - זילבער 2 קינדער

ר' יהודה בן מרדכי הכהן באמנארט געשט' אנאטירליכען טוידט

נעכע יהודית בת ישראל באמנארט

רחל און ישעיה באיאנקאווסקי - באמנארט 3 קינדער

אהרן אונד יענמע באמנארט - 3 קינדער

יוסף באמנארט און פאמיליע

וועלוועל באמנארט אונד פאמיליע

עהרע זייער אנדענקען

רבטשע און יצחק באמנארט-זילבער

י ז כ ו ר

מיר שטייען אין טיפן טרויער פאר אלע יידן פון פלאנסק
און אומגעגנט וואס זיינען אומגעבראכט געווארן דורך
די היטלער-מערדער

הערי און פרוי בורענשטיין

פעני באמגארד

ליינא קאהן

סעם און פרוי גאבמאן

היימאן און פרוי פיבלער

דעוו און פרוי ראזענבערג

סעם און פרוי סעמבערס

מעקס און פרוי סטארנער

היימאן ספערלינג

מענדיל און פרוי וואלק

מעקס וואלד

לזכרון נצח

מיר לאַנדסלייט פון פלאַנסק און אומגעגנט אין
אַרגענטינע באוויינען מיט צער און טיפן טרויער אַלע
טייערע יידן פון פלאַנסק און אומגעגנט צווישן וועלכע
עס האבן זיך געפונען אונדזערע טייערסטע און
נאָענטסטע: עלטערן, שוועסטער, ברידער, פאָמיליע
און פריינט, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש-
השם והאומה — פאַרפייניגטע, פאַרגאזטע און געטייטע
מיט אַלערליי מיתות-משונות דורך די מערדערישע
נאציס און זייערע מיטהעלפער.

זאַל דער יזכור בוך זיין אַ „מצבת-זכרון“ פאר אַלע
וואָס האבן נישט זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל.

כבוד זייער הייליקן אנדענק — ה' ינקום דמם

פלאַנסקער לאַנדסלייט פאַראיין און אומגעגנט
בוּענאָס-אַירעס, אַרגענטינע

לזכרון נצח

לזכר בני משפחתי היקרה שנרצחו בימי השואה

א ב י :	ר' מתתיהו בר' עקיבא הלוי סאטענבערג
א מ י :	ליבע רבקה זעלצער-סאטענבערג
א ח י :	אליהו משה הלוי סאטענבערג ומשפחתו
א ח ו ת י :	אלטע איטה סאטענבערג-טייטעלבוים ומשפחתה

יהא זכרם ברוך וה' ינקום דמם!

מוזכרים :

יצחק יהודה הלוי סאטענבערג
אשתו רחל גריץ-סאטענבערג
ארגענטינא

צום אייביקן אנדענק

פון אונדזער טייערע פאמיליע וואָס איז אומגעקומען אויף „קידוש-השם”

אברהם און פרוי אסתר דאברא נטע, פון דערהיים גרינבוים
משה יעקב און פרוי תמר נטע, פון דערהיים קליינמאן מיט זייערע 3 קינדער
הירשיל און חנה טויבה בלום, פון דערהיים נטע
מיט 3 קינדער: חוה, לאה, מרדכי
פיביל וחווה שטאמברג, פון דערהיים נטע, מיט 2 קינדער: לאה, מרדכי
אליהו ורחל פעניגשטין, פון דערהיים נטע
דוד אהרן און מרים ניימארק, פון דערהיים נטע

מיר וועלן זיי קיינמאל נישט פאַרגעסן

לואים נטע און פרוי פעליא מיט פאמיליע, ניו יארק
מאיר און פייגעלע נטע און פאמיליע, ארגענטינע
מלך יוסף און פרוי דאכציע נטע און פאמיליע, ארגענטינע

צום אייביקן אנדענק

פון אונדזער טייערע פאמיליע וואָס איז אומגעקומען
אויף קידוש-השם

נתן ישעיה יזראעלעוויטש און פרוי רודא זעליגמאן
שבתאי און פרוי שרה טובה שטאלצמאן, פון דערהיים
יזראעלעוויטש
זון ישראל שטאלצמאן
יחיאל מאיר און איטקה יזראעלעוויטש, פון דערהיים
גרויבארד מיט צוויי טעכטער
שאוול ואסתר שומאכער, פון דערהיים יזראעלעוויטש
צוויי קינדער: אברהם און סאַניע
משה ליב יזראעלעוויטש

מיר וועלן זיי קיינמאל נישט פאַרגעסן

מרים יזראעלעוויטש און מאן משה בולאק און פאמיליע
אין בראזיל
פייגעלע יזראעלעוויטש און מאן מאיר נטע און פאמיליע
ארגענטינע

ל ז כ ר ע ו ל ם

יצחק יהודה אילנברג	א ב י :
חיה פרידה אילנברג מבית בלום	א מ י :
חנה אילנברג	א ח ו ת י :
גיטל אילנברג מבית קורטה	א ש ת י :
משה יעקב אילנברג שנספה בשואה	א ח י :
ואשתו גיטל מבית נחמנוביץ וחמשת ילדיהם	
בנימין פיוניצא	ג י ס י :
רחל מירל פיוניצא מבית אילנברג וחמשת ילדיהם	א ח ו ת י :

המתאבל
זכריה אילנברג

יזכור אלהים

א ב י ה י ק ר :
יוסף בן שמואל ורחל נפטר בדנציג
א מ י ה י ק ר ה :
לאה בת דב ובתיה שהושמדה באושביץ
א ח י ו ת י :
בתיה ופנינה (פרל וזנדל) שהושמדו
באושביץ
א ח י ה י ק ר :
שמאי שמת בהרי קירגיניה

השם ינקום דמם

השריד לפליטה
דב בן יוסף ולאה אלברט

אלה נפלו ע"י רוצחי היטלר

א ב א : חיים בוימוואורצל
א מ א : לאה בוימוואורצל
א ח : יצחק בוימוואורצל
א ח : משה בוימוואורצל
א ח ו ת : צ'רקה בוימוואורצל
א ח ו ת : חנה בוימוואורצל

המתאבלים
יוסף והינדה בוימוואורצל

לזכרון נצח

להורים היקרים נ"ע:
 חיים ורחל רבקה באום
 אחיות: איטה ובעלה יוסף נוימן
 חנה ובעלה אברהם פלונסקר
 ילדיהם: רחל ומנדיל
 אחינו: מנשה באום
 דודתנו: רויזה באום
 סבא וסבתא מצד אבא:
 מרדכי ובאשה באום
 סבא וסבתא מצד אמא:
 אברהם חיים וגיטל פוקם

ישעיהו ושרה באום
 שמואל באום

לזכרון נצח

להורינו היקרים:
 זליג ומלכה פוקם
 אחינו: חיים פוקם ורעיתו זוסיה
 וילדיהם: זליג ומאשה
 אחותנו: כלומה ושבתאי ליפשיץ
 אחותנו: רחל פוקם

רכיל ומאיר שלנג
 רבקה ונתן וקס, רמת-גן

לזכרון נצח

להורים היקרים נ"ע
 אפרים והינדה פוקם
 אחינו ואחיותינו:
 פרימט וסאניא פעלדבלום וילדיהם
 זליג ופסח פוקם וילדיהם
 טאובה ואיטשה גולדמן וילדיהם
 רויזה ויוסף צארקה וילדיהם
 רבקה ומאיר דייכום וילדיהם
 אברהם ופרימעט פוקם וילדיהם
 שמואל פוקם
 איטשע פוקם

בינה ויעקב פוקם

לזכרון נצח

להורים היקרים נ"ע
 ליביש ושינדיל פוקם
 אחים: שמואל פוקם
 ומתתיהו פוקם
 אחות: גיטל פוקם
 דודות: רפאל וחנה גרין
 פיגה גרין
 בנותיה: לאה ונחמה
 דוד: מיכאל ושושנה גרין
 ילדיהם: דוד, אברהם וקיילה גרין

בנימין ושרה פוקם

אני מבכה את יקירי

הורי: מרדכי בולק

אלקה בולק

בעלי: מיכאל צוקר

ילדי: פיגה צוקר

מרדכי צוקר

עמה צוקר

אחותי: יוכבד איצקוביץ (בולק)

ילדיה: מרדכי איצקוביץ

אברהם איצקוביץ

ואסתר איצקוביץ

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

בלומה ברנהולץ (בולק)

זכר ליקירינו ובני המשפחה

האב:

זאב בר' דוד בולמן, נפטר בתל-אביב

האם:

רבקה בת ר' חיים יצחק הכהן, ז"ל

נפטרה בסוכוצ'ין

האח:

נח בולמן ואשתו רודא מבית שולץ מצ'חנוב

וילדיהם — ניספו בשואה באושבינצים

האחות:

גיטל אפעל ובעלה יעקב וילדיהם ניספו

בשואה באושבינצים

מבכים:

שמואל אליהו בולמן ומשפחתו

אסתר שני (שאנא) ומשפחתה

לזכר בני משפחתי

משפחת שמואל פסח ואשתו בילה בוגטי

הבנות: רוזה'לה בוגטי

הרשיל צ'רקו ואשתו פסה'לה ובנם יהושע

הבת: לאה'צה בוגטי ובעלה בורשטין ובנם

הבן: שלמה בוגטי ואשתו טולה מבית חמיל שניצר ובנם ובתם

הבן: אליעזר בוגטי

יעקב בוגטי שנרצח ברוסיה

בת דודתי: פסה ובעלה זליג בילאווער

כל הנזכרים הטהורים והקדושים שנרצחו בידיים

הטמאות ע"י שליחי היטלר השטן

אבלה

רחל בית-הלחמי ומשפחתה

לזכר ההורים היקרים והמשפחה

אבינו:

יוסף משה בלוטניק זצ"ל, נפטר בפלונסק

אמנו:

חיה שרה בלוטניק הצדקת, מבית וישמירסקי,
נפטרה בשיבה טובה בישראל

אחינו:

יצחק צבי בלוטניק ז"ל

אשתו:

גיטל מבית נדולק, נספו בשואה

בני אחינו:

פנחס, יעקב ומשה וילדיהם שנספו בשואה

דודנו:

עזריאל הלוי וישמירסקי ז"ל, שנפטר
בישראל

דודתנו:

ברינה רחל וישמירסקי ז"ל, נפטרה בישראל

דודנו:

ישראל נחמן פוקורסקי זצ"ל, שנפטר בשיבה
טובה בישראל

הדודה:

צרקה פוקורסקי מבית בלוטניק שנפטרה
בפלונסק

ילדיהם ונכדיהם שנספו בשואה

מבכים

יחזקאל יוסיפון ומשפחתו
פרידה בולמן ומשפחתה
חנה טרומפקה ומשפחתה
ליבוש בלוטניק ומשפחתו

על אלה אני בוכיה

הורינו היקרים:

יוסף ויוספה בלוטניק

אחינו ואחיותינו:

יעקב, יצחק, הירש, בילה, ודבורה
בלוטניק

שנברתו ע"י הצורר

המבכים:

אברהם בלוטניק
חיה בלוטניק-סברדלוב

אלה זכרה

סבא וסבתא היקרים: יוסל וחנה בלומשטין — שנפטרו בפלונסק
ברל פרוסט ואשתו מיטל

סבא וסבתא:

ואלה שנספו בשואה

צבי בלומשטין	אבא:
שרה טובה בלומשטין מבית פרוסט	אמא:
משה קורבה ואשתו ברינה צירל מבית בלומשטין	גיס:
יוסף בלומשטין	אחי:
ברסלר	הדוד:
פיגה ברסלר והילדים	והדודה:
יחיאל מאיר זילברברג	הדוד:
חיה שרה זילברברג מבית בלומשטין	והדודה:
אליהו בלומשטין אשתו והילדים יוסף, חנה	הדוד:
שרה בלומשטין — אשת כתריאל מבית הוכמן עם ילדם ברל	גיסתי:
הינדה פרוסט מבית גרין והילדים אלימלך ומרים	הדודה:

חמתאבלת

רחל קרוק מבית בלומשטין

להורים היקרים ומשפחתם

אליעזר ברביץ'	אבא:
טובה ברביץ' מבית מה-יפית	אמא:
איטה-פרידה ולאה	אחיותי:
זלמן	האח:

המתאבלים:

יצחק קופמן
אסתר קופמן מבית ברביץ'

לזכרון נצח

אבי:
אליהו צבי בלכמן
אחותי:
מלכה ובעלה חנוך שימוכין ושלושת ילדיהם
אחותי:
פסיה ובעלה צבי אריה רוזנברג ושני ילדיהם
אחותי:
נכה ובעלה ישראל ספירשטיין ושני ילדיהם
אחותי:
חיה בלכמן
אחי:
יהודה יצחק בלכמן
קרובי:
אהרן סינדלר וארבעת ילדיהם
אחי:
אהרן זאב קמין

המתאבלת
שרה הנשל

לזכר אהובינו ויקירינו

שנספו בשואה (פרט לסבא וסבתא ז"ל)

סבא וסבתא:
יהודה ורבקה רחל בלכמן
הורי היקרים:
ר' שלום וחנה שפירא מבית בלכמן
אחותי:
שרה גיטל שפירא
אחי:
שפמל שפירא, אשתו והילדים

המתאבל
יצחק שפירא ומשפחתו

לזכר הורינו היקרים

שנספו בשואה

אבא:	דוד גלרנטר
אמא:	מרים גלרנטר
אחיותינו:	פרימה ולאה
אחינו:	יצחק ויעקב

המתאבלות:

הבנות: מלאה מנדלסון
דבורה צוריאל מבית גלרנטר

לזכר משפחתנו

סבא:	שאול גולומב
סבתא:	רחל לאה
	שנפטרו בפלונסק

ואלה שנספו בשואה

אבא:	יונס גולומב
אמא:	יוכבד גולומב
אחותי:	ברנצה גולומב
אחי:	אברהם גולומב

דודי:
אליעזר ואשתו פרידה מבית גולומב
שמואל ואשתו רבקה גולומב וילדיהם
איזיק גולומב והינדה
יוסף כהן ואשתו לאה ו-7 ילדיהם

המתאבלים:

ישראל שידלוב ואשתו רחל מבית גולומב

לזכרון עד

אבא:	ישעיהו גרין
אמא:	חנה גרין מבית לינדנברג

הבן המתאבל

דוד גרין

לזכר יקירנו שנספו בשואה האיומה

האם:
שרה גריץ מבית מושקוביץ

האח:
יעקב גריץ

האחות:
מינדל גריץ

הדודה:
מינדל לזנסקי מבית מושקוביץ

הדוד:
יהושע לזנסקי

בת-הדודה:
גיטל לזנסקי

בת-הדודה:
ברינה לזנסקי

הדוד:
שמעון מושקוביץ

הדודה:
רוזה מושקוביץ

בן-הדוד:
יעקב-אריה מושקוביץ

תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים לנצח

רחל פוטנברג ומשפחתה
ארי'ה גריץ ומשפחתו
שמואל גריץ ומשפחתו בארגנטינה
משה גריץ ומשפחתו
חיה שיפמן ומשפחתה בישראל

לזכרון נצח

אבי ז"ל:
אהרון בן עזריאל גרממן, נפטר בורשה
בגיל 49

אמי ז"ל:
לאה גרממן שנפטרה בשואה

אחותי ז"ל:
אנקה גרממן עם בני-ביתה שנספו בשואה

אחי ז"ל:
שמואל גרממן עם בני-ביתו שנספו בשואה

אחי ז"ל:
צבי גרממן עם בני-ביתו שנספו בשואה

אחותי:
ברונקה גרממן שנפטרה בשואה

אחי ז"ל:
עזריאל גרממן שנספה בשואה

משה גרממן

לזכרון נצח

אחותי:
אסתר ברינה מבית דובנה

הילדים:
גולדה, גרצ'יה ויהושע

המתאבלים
משפחת ילין

מיינע עלטערן

נתן דאנציגער

אסתר דאנציגער — פאמיליע ציגאנאויץ'

מיינע ברידער:

אלטער

משה און זיין פאמיליע

מיינ שוועסטער:

ליעבע און מאן

אין טיפן טרויער

אימזשע דאנציגער

פילאדעלפיא

להורינו שנספו בשואה ע"י הנאצים

אבא:

יצחק מאיר כהן

אמא:

בת-שבע מבית ציגנוביץ

אחינו:

פנחס כהן ואשתו דינה מבית שניצר והילדים

האח:

משה כהן

באבל:

חיה ויהושע כהן

לזכרון נצח

א ח י :

דוד הנדל ואשתו אסתר עם חמשת ילדיהם

א ח י :

שמואל הנדל ואשתו שינדל עם חמשת ילדיהם

א ח י :

יוסף הנדל ואשתו טובה עם שלושת ילדיהם

א ח ו ת י :

רחל הנדל ובעלה עם שני ילדיהם

המתאבלים

משפחת מסחרי

להורים היקרים

א ב א : חיים זמלמן

א מ א : רבקה זמלמן מבית אופרטה

ג י ס נ ו : ברוך פינקלשטין

א ש ת ו : חנה פינקלשטין מבית זמלמן

אנשל וסרצוג ואסתר מבית זמלמן

משה ואשתו פולה זמלמן

גבריאל והדסה זמלמן

להורים היקרים

א ב א : שבתאי וסרצוג

א מ א : רחל וסרצוג מבית גרינברג, מתו בפלונסק

נספו בשואה

ג י ס י : אברהם אהרן מונדליק

א ש ת ו : זושה (זיסה) מונדליק מבית וסרצוג

ג י ס י : יששכר פשיגודה

א ש ת ו : ברניה פשיגודה מבית וסרצוג

עם ילדיהם יעקב ואברהם

אנשיל וסרצוג

צ ר ו ר פ ר ח י ם

על קברה של רחל זיקובסקי נ"ע

בת ר' דוד וגיטל מלכה הנשל מפלונסק

שנפטרה ברמת-גן, ביום ד' י' אדר א' תשכ"ב (14.2.1962)

לזכרה של חברה יקרה, ידידה כנה ומסורה לבני משפחתנו.

בית שרה גרינבוים בפלונסק

פעילותה הציבורית ומסירותה לכל נזקק ידועים לכל בני עירנו

זכרה לא ימוש מקרבנו

המתאבל על מותה יחד עם בני משפחתה — ידידיה וחבריה בישראל

משפחת הרי (הרשיק) גרינבוים ניו-יורק

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

בצער רב אנו רושמים את יקירינו
שנספו בשואה:

הורינו:

יעקב מאיר ורשבר
טולצה ורשבר
צבי לזנסקי
הנדה בילה לזנסקי

האחים:

קלמן לזנסקי
ישעיהו לזנסקי
משה לזנסקי
שמעון לזנסקי

האחות:

פרייל ורשבר

האחות:

הנה ורשבר

הגיס:

יחיאל לבקוביץ

האחות:

חיה לבקוביץ (ורשבר)

בן אחות:

יעקב לבקוביץ

בת אחות:

חנה לבקוביץ

אשת אליעזר:

חנה ורשבר (גרינבוים)

בן אליעזר:

יעקב ורשבר

אשת אברהם:

רחל ורשבר (יקובוביץ)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

אליעזר וחנה ורשבר

אברהם ורחל ורשבר (לזנסקי)

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

סבא וסבתא:

טישמן אליהו ולאה

אבא:

טישמן נחמיה

אח:

טישמן ליב

אחות:

טישמן יוכבד

אחות:

טישמן רחל

דוד ודודה:

חעוועל יצחק ופרייל

בת דודה:

קליש יוסף ושרה

דוד ודודה:

פרוהובניק איסר ורחל

דוד ודודה:

פרוהובניק פנחס ואסתר

בני בן-דוד:

פרוהובניק זלמן ומשה

דוד ודודה:

קורשטין ישראל וחנה רוזה

דוד ודודה:

טישמן ישעיה ורחל

דוד ודודה:

טישמן משה והינדה

בני דוד:

טישמן דוד ומרים

בני דוד:

טישמן זלמן ופיגה

בת דוד:

טישמן בלימה

דוד ודודה:

טישמן יואל ושרה

בת דוד:

טישמן יוכבד

דוד ודודה:

טישמן מרדכי ושינדיל

דוד ודודה:

טישמן גדליה ודבורה

בני דוד:

טישמן ולויל וטקלה והילדים

מחותנים:

דלמן יוקל ולאה

המתאבלים:

טישמן פנחס וחנה

טישמן מלכה

לזכרון נצח

לאמא ולסבתא:

פיגה מלכה חנכוביץ לבית קריגר, נפטרה בפלונסק, ח' ניסן תרפ"ב

לאבא ולסבא:

משה חיים בן ישראל גרשון חנכוביץ, נפטר בישראל, י"ט בשבט תשי"א

לאחותי ודודתי:

חיה דבורה בת משה חיים חנכוביץ נפטרה בפלונסק, 1932

לבעלי ודודי:

אריה קריגר, נפטר בישראל, ג' תשרי 1954

לגיסתי ואמי:

אסתר חנכוביץ לבית פשיגודה נפטרה בפלונסק, 1920

לאחי ודודי:

אשר חנכוביץ, נפטר בישראל, 1936

לאחיו ואבי:

יעקב שלמה בן משה חיים חנכוביץ, נספה בשואה

לאחותי ודודתי:

דינה גיטל בלוטניק לבית חנכוביץ ובעלה אשר בלוטניק

עם הילדים שנספו בשואה

המתאבלים:

נעמי קריגר ומשפחתה

הניה מן ומשפחתה

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

להורינו היקרים ז"ל אלחנן טוביה ורוזה טאוב
אחינו: אלימלך טאוב ויעקב טאוב

אבלים בניהם ובנותיהם ואחיהם:

אסתר טובה

שרה פם

ישראל טאוב

ירמיהו טאוב ומשפחותיהם

ק ר ו ב י נ ו ז"ל

סבא: יחיאל מאיר ואשתו לאה מבית נוטקביץ
דודנו: הירש יחזקאל והינדה'לה טובי
בניהם: יואל, איצ'יה ונחציה טאוב
יצחק הורביץ ואשתו מלוינה ובנם אליהו
זליג שניצר ואשתו גולדה מבית הורביץ ובתם אסתר

המתאבלים:

אסתר טובה

שרה פם

ישראל טאוב

ירמיהו טאוב ומשפחותיהם

ל ז כ ר ה ו ר י נ ו

שנספו בשואה

ברוך טופורק	א ב א :
דבורה טופורק	א מ א :
אסתר טופורק	א ח ו ת :
יוסף טופורק	א ח :

המתאבלים :
שפרה ושכתי טופורק

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

יצחק טשרניקר, מת 1919	ה ה ו ר י ם :
פרל טשרניקר, נספתה בשואה באושבינצים	
בלומה, מתה בירושלים 1947	א ש ת י :
שלמה, מת באירלנד 1960	א ח י :
לוי טשרניקר ואשתו חנה עם ילדיהם, נספו באושבינצים	א ח י :
שמואל טשרניקר, נספה בפלונסק בשואה	א ח י :
ברוך טשרניקר, מת בפלונסק	א ח י :
יוסל טשרניקר, מת בפלונסק	א ח י :

על מותם אבלים :
אברהם א. ומרים טשרניקר

ל ז כ ר ו ן ע ד

ליקירינו שנספו במשטר-הדמים הנאצי

חיים קרוין
שינדל קרוין לבית כהן
בלומה עם בעלה דוד ציטרון ובתו
מרים עם בעלה יחיאל אברמוביץ
יהודה

ה ה ו ר י ם :

ה א ח י ו ת :

א ח י :

וכן כל הקרובים ובני המשפחה שנספו בשואה

חביבה קרמר לבית קרוין

הלה שינהורן לבית קרוין

ל ז כ ר ב נ י מ ש פ ח ת נ ו ש נ ס פ ו ב ש ו א ה

אהרן כהן
ריזל כהן מבית חנכוביץ
יהודית
שרה ובעלה ישראל שידלו ובתם דינה

א ב א :

א מ א :

א ח ו ת י :

א ח ו ת י :

כבוד לזכרם

מרים אביבי (כהן)

גרשון כהן

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

מאיר יוחנן ורחל לאה כהנא	הורי:
דוד כהנא	אחי:
יהודה ליב סלוצקי	גיס:
איזיק קוטנר	גיס:
שמואל, הדסה ואבנר כהנא שנספו בשואה	אחי:
זיסה מלכה קוטנר וילדיה רבקה ובלה שנספו בשואה	אחות:
שלמה ואסתר ומשפחותיהם שנספו בשואה	אחות:
מרים ובנה דוד סלוצקי	
שרה ומרדכי שרפיץ וילדיה שנספו בשואה	
איטה ואפרים לוי ובנם	
אסתר פרוסט ובעלה והילדים שנספו בשואה	
חנה וליבל ושלומית צימרמן שנספו בשואה	בת אחי:

מתאבלים:

יעקב ואסתר כהנא ומשפחתם

לזכר הורי היקרים

שנפטרו בפלונסק

לזכר אחים ואחיות שנספו בשואה

שרה, צילה, יששכר, שפרה, צבי, יצחק,
בלחה

המתאבלת:
בתם ואחותם
אסתר כהנא

לזכר אחינו

טוביה כהן ז"ל בן דוד ורבקה בילה
אשר נפל בידי הצורר
יהי זכרו ברוך

המתאבלים:

לאה רוג מבית כהן ומשפחתה
משה כהן ומשפחתו
יוסף כהן ומשפחתו
יצחק כהן ומשפחתו
שינדלה ניצן מבית כהן

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

צבי (הרשל) לידיניה	הורי:
מלכה לידיניה מבית יעקובוביץ	אחי:
אליעזר ונחמן	אחיותי:
שרה, צילה ורחל	סבא:
שלמה יוחנן יעקובוביץ	סבתא:
אסתר יעקובוביץ מבית גורפינקל	דודותי:
רחל ורשבר מבית יעקובוביץ	
ציפה ומשפחה	
דבורה ומשפחה	
יוכבד ומשפחה	
זלה לידיניה	סבא:
שרה לידיניה	סבתא:
דבורה יגלניק (לידיניה) ומשפחה	דודתי:
לאה ומשפחה	דודותי:
גיטל ומשפחה	
ברוניה לידיניה עם בנה דוד	
יצחק לידיניה	

המתאבלים :

דוד ואסתר סטרוסקי (לידיניה)
אליעזר ומרים יעקובוביץ (שפרלינג)
יעקב לידיניה ובנו אליעזר, בקנדה

בצלאל שפרלינג	אבי:
רבקה שפרלינג (קפפר)	אמי:
שרה מלכה שפרלינג	אחותי:

המתאבלים :

אליעזר ומרים יעקובוביץ (שפרלינג)

לזכרון נצח

אבא:	יצחק ליפין
אמא:	רבקה ליפין מבית שנימן
אחות:	חנה
אחות:	פיגה
גיס:	פלדמן נחום
	פלדמן סימא מבית ליפין

אדלה קלינסקי מבית ליפין

לזכרון עולם

למשפחת צבי מוסטוביץ, אשתו מלכה ובנם מרדכי

בנותיהם:
שרה רוזה ובעלה יעקב זשלוזה ומשפחתם
פסיה ובילה
קרובי וידידי ממשפחת הנשל, אמנם, בלכמן
ומישמן
מורי חברי וידידי:
מאיר זוירצ'ילה, שאול כהנא, ישעיהו פטוים-
קובסקי ומתתיהו ברודר
וכן כל ידידי היקרים והאלמונים באי בית
המדרש של ר' ישעיהו ז"ל

שנשמדו כולם בגיטו פלונסק
ובשאר הגיטאות
כולם קדושים וטהורים
יהי זכרם ברוך לנצח
ולעולם לא נשכח אותם

המתאבלים

משה אליהו הנשל ומשפחתו

לזכרון עד

אבא:	אברהם יצחק מאי
אמא:	זלפה מאי לבית צוקר
אחי:	משה, בריק, ולויק ומנטיק מאי

המתאבלים

יוכבד ליכטרוזש (מבית מאי), בעלה והילדים
פנחס מאי (מבלגיה)

לזכרון נצח

אבא:
שמואל מילר בן זכריה שנספה בשואה
אמא:
טובה מילר מבית כהן שנספתה בשואה
אחיותי:
פרל, פרידה, שרה ולאה מילר
הדודים:
הרשיל כהן ואשתו צביה
משה כהן ואשתו אסתר
שרה קליניט ובעלה יוסל
שמואל כהן ואשתו פליה

המתאבלת:

גניה שלום

אנו מבכים מרה את יקירינו

אבינו: יצחק מילר
אמנו: צפורה מילר

ואלה שהושמדו בידי המרצחים צמאי-הדם

גיס: שלמה גולדוסר אשתו ברינה (מבית מילר)
אחות: רחל מילר
אחי: פנחס מילר

המתאבלים
דניאל צחורי (מילר) ואשתו

לזכרון נצח

לאבינו: זלמן מושקט ז"ל שנפטר בפלונסק
אחיו: מנשה מושקט ז"ל שנפטר בארה"ב, 1963
בן אחותי גר פשיגודה ז"ל שנפטר בארץ

ולאלה שנשפו בשואה ע"י הנאצים
אמי: דבורה מושקט ז"ל

אחותי: גיטעלע פשיגודה מבית מושקט ז"ל
גיס: חיים יעקב פשיגודה ז"ל ובנם קלמן

גיס: אליהו יעקובוביץ ז"ל
אחותי: יטה יעקובוביץ ז"ל מבית מושקט

ילדיהם: חוה מלכה ובנימין ז"ל
אחותי: מיכעלע אדלר ז"ל מבית מושקט ובעלה

המתאבלים מרה על אבדן יקירינו:

משה חזקני ושרה מבית מושקט
משפחת אליהו מושקט בארגנטינה
משפחת מושקט בארצות-הברית

לזכרון נצח

אמנו ז"ל: פרייל מוצני שנפטרה בפלונסק
אחותי ז"ל: אסתר מוצני שנפטרה בפלונסק
בנו היקר ז"ל: חגי חזקני שנפטר בארץ
גיס: יחיאל מאיר ברזנינסקי ז"ל שנפטר בארגנטינה
ולאלה שנשפו בשואה ע"י הנאצים:

אבינו: שבתאי מוצני ז"ל

אחותי: חוה ורם מבית מוצני ז"ל

גיס: דוד ורם וילדיהם ברל, אסתר ומנדל ז"ל

אחי: ישראל מוצני אשתו והילדים ז"ל

אחי: יהושע מוצני אשתו גיטל והילדים ז"ל

אנו מתאבלים מרה, על אבדן יקירינו
שרה ומשה חזקני (מוצני)
מלכה ברזנינסקי לבית מוצני, ארגנטינה

חוסלו ע"י פושעי האנושיות

כל העולם לי גרדום...

יוסף נחמנוביץ	אבינו:
רבקה נחמנוביץ	אשתו:
גיטל אילנברג לבית נחמנוביץ	אחותנו:
משה יעקב אילנברג	גיסנו:
לאה, ליבל אילנברג ו-3 ילדים	ילדים:
צויטיל לויין לבית נחמנוביץ	אחותנו:
גדליהו לויין ושני ילדיהם	גיסנו:
נחמן נחמנוביץ	דודי:
בילה נחמנוביץ	דודתי:
חיה בלכמן ו-3 ילדים לבית נחמנוביץ	בת דוד:
בנגלסדורף ואשתו ליבטשע מבית נחמנוביץ	
טוביה נחמנוביץ נספה בטהרן	בן דוד:
יחזקאל שינבויים ו-2 ילדים	דודי:
צ'רנה שינבויים לבית נחמנוביץ	דודתי:
אברהם ויסברד ואשתו	אחי:
אנדזיא שטינאיון	בת אחי:
מוטק שטינאיון ובן יו"א	בעלה:
שרה, טולה, רגינה המבורג	בנות אחותי:
ברכה מנדלשול לבית ויסברד	אחותי:
מרדכי וילדים: לולה וזלמן	בעלה:
חיה בלומנשטוק לבית ויסברד	אחותי:
מיכאל בלומנשטוק והילדים: דושה, ריזל וזלמן	

המתאבלים

משה ולאה נחמנוביץ
ישראל וברוניה נחמני
שרה ושמחה טאוב (קאנאדא)

לזכר הורינו, אחיותינו ואחינו היקרים

ה א ב : יצחק יעקב נורדנברג

ה א מ : חנה נורדנברג מכית צוקרקורן

ה א ח יות : אסתר ועדה-טובה

ה א ח : דניאל, אשתו שרה מכית בלום ובנם עמנואל

המתאבלים :

צפורה טננבוים מכית נורדנברג
ואיטה פלביץ מכית נורדנברג

י ז כ ו ר

לזכר אבי משה נטע שהלך לעולמו

ולזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

א מ י : פיגלה נטע לבית איזנברג

א חות י : שושנה ובעלה אברהם

ובנם משה בן השלוש

סלה איזנברג בת הרשיל

ובנותיה: שולמית וחדסה

משפחת מנשה איזנברג

ומשפחת פסח ודינה נטע

המתאבל :

יעקב נטע

לזכר ההורים היקרים

אשר נפטרו בדמי ימיהם במלוח

א ב א : ברנרד נח

א מ א : ברונצ'ה נח לבית וינוגרד

ולזכר המשפחות אשר נספו בשואה

ה ד ו ד ה : פיגה זיקובסקי — פלונסק

ה ד ו ד : נתן זיקובסקי וילדיהם

משפחת שמעון שרנסקר — פלונסק

אהובה (ליבעלע) גולום לבית נח ומשפחתה
ראובן נח ומשפחתו

לזכר ההורים היקרים

א ב א :

אברהם יהודה נימרק

א מ א :

הינדה בילה נימרק (מכית בריל)

א ח יות :

דבורה ורבקה נימרק

א ח :

דוד אהרן נימרק

המתאבל

נתן נימרק

לזכרון נצח

- אבינו: יצחק יעקב סרנה
 אמנו: כלומה סרנה ממשפחת גדולק
 אחינו: אברהם והירש-יחזקאל סרנה
 דודים: חיים גדולק
 כלומה גדולק ובתם הרפה
 ליבל גדולק ואשתו ו-4 ילדים
 דודה: סימה מונקה מבית סרנה
 דוד: יעקב מונקה ו-3 ילדים
 דודה: אלקה בוימגרט מבית סרנה
 מנדיל בוימגרט ו-4 ילדים
 דוד: הירש יחזקאל סרנה
 אשה ו-2 ילדים
 דוד: זיסקינד גדולק
 אשה ו-2 ילדים
 המתאבלים
 טולה ונגר
 רשקה לובוביץ
 שרה קרוין
 מרדכי סרנה
 רחל סרנה

י ז כ ו ר

- פאטער: רפאל פאקארסקי
 מוטער: רחל לאה פאקארסקי
 שוועסטער:
 אסתר און מאן יעקב גרוסמן, טאכטער בינה
 ברידער: יעקב פאקארסקי
 יחיאל פאקארסקי
 מומע:
 שרה ביילה פאקארסקי און מאן מאיר
 פאקארסקי
 קוזינע:
 אסתר פאקארסקי, מאן יהודה פרענקעל
 קוזין: אברהם פאקארסקי
 אין אייביקן טרויער
 צבי פאקארסקי (הערי פעקער)
 זיידע: מיכאל פאקארסקי
 פרוי: עלקא פאקארסקי
 פעטער: איטשע פאקארסקי
 מיכאל פאקארסקים זון
 יעקב פאקארסקי
 מיכאל פאקארסקים טאכטער
 טויבע פאקארסקי

י ז כ ו ר

- לזכר הורי, אחותי, אחי ובני משפחתם
 היקרים שנרצחו בידי חיות-הטרף הנאצים
 אבי:
 ר' מתתיהו בר' עקיבא הלוי סומנברג
 אמי:
 ליבה-רבקה סומנברג לבית זלצר
 אחי:
 אליהו-משה סומנברג ומשפחתו
 אחותי:
 יטה טיטלבוים לבית סומנברג ומשפחתה
 לא נשכחם לנצח
 המתאבלים:
 יעקב סומנברג
 חיה סומנברג לבית זמלמן, ירושלים

י ז כ ו ר

אלה שמות יקירינו קרבנות השואה

יוסף פוקס אבינו-סבנו רישה לבית בוגוסלבסקי אמנו-סבתנו
אלעזר ליכטמן ואשתו מלה מבית פוקס

ילדיהם:

יעקב ליכטמן ואשתו
ברל ליכטמן ואשתו
אסתר ליכטמן ובעלה
נתן ליכטמן והנה ליכטמן
זלמן פוקס ואשתו לאנה

ילדיהם:

מיטק פוקס ואירנקה פוקס
שמואל פוקס ואשתו חוה וילדם דוד פוקס

יוסף פרידמן ואשתו רחל מבית פוקס וילדם סטיבן פרידמן

יעקב מרגולס ובנו שמואל ליביש מרגולס
יעקב מאיר פוקס ואשתו שרה מבית שמיגה

ילדיהם:

אברהם פוקס צבי פוקס
אפרים פוקס ראובן פוקס

על שירת חייהם אשר באמצע נפסקה

מתאבלים:

הנצה מרגולס-פריזר ובתה ובנה יוסף
ניו-יורק

אסתר ראטער מבית פוקס ומשפחתה
ניו-יורק

אסתר פרידמן-אקרמן ומשפחתה ניו-יורק
משה אברהם ליכטמן ומשפחתו מיאמי ביץ.
ארה"ב

סנה פוקס ומשפחתו גוטואמלה
שמעון ורות יעקב ושרה פוקס גבעתיים

י ז כ ו ר

לזכר הורינו ובני משפחתינו היקרים

ליבש פוקס	: א ב א
גולדה פרידה פוקס מבית שינקופ	: א מ א
משה מיכאל פפרוביטש	: א ב א
פרידה שרה פפרוביטש מבית פוקס	: א מ א
שרה יטה פפרוביטש	: ג י ס ת י

נספו בשואה

בנימין פפרוביטש ומשפחתו	: ג י ס י נ ו ו א ת י נ ו
מאיר וצפורה פפרוביטש והילדים	
שאול ושרה פוקס והילדים	
יצחק משה כהן ושינדל מבית פוקס ובנם יהודה	
יעקב שטינהויז ופסה מבית פפרוביטש	
נחמן שינקופ ופרימט מבית פפרוביטש והילדים	
משה איזנברג ורחל מבית פפרוביטש והילדים	

המתאבלים :

בנימין פוקס ואיטה פוקס

מבית פפרוביטש

לזכר חברתי מימי הנעורים ומשפחתה

איכה נכחדה משפחה שלמה בידי המרצחים הנאצים

שאול פינקלשטין

רות פינקלשטין

רחל פינקלשטין

שושנה פינקלשטין

יהודה פינקלשטין

רשמה : טובה קליניץ

מ צ נ ת ז כ ר ו

למשפחת

ר' יוסף פלטאו הי"ד

שנרצחה ע"י הנאצים

ואלה שמותיהם:

ההורים

יוסף בן זלמן הרש פלטאו הי"ד

טשה (תמר) פלטאו (בת ישראל צוקר) הי"ד

הבנים

סיני בן יוסף פלטאו הי"ד

לאה קורמן (בת יוסף פלטאו) הי"ד

הרש בן אייזיק קורמן הי"ד

הנכדים

לאה בת הרש ופריידה קורמן הי"ד

אייזיק בן הרש ופריידה קורמן הי"ד

חווה בת הרש ולאה קורמן הי"ד

זלמן בן הרש ולאה קורמן הי"ד

ואלה בני המשפחה שנפטרו

פריידה קורמן (בת יוסף פלטאו) ז"ל

שרה בת יוסף פלטאו ז"ל

אסתר גלברד (בת יוסף פלטאו) ז"ל

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

לזכר הורינו ואחינו היקרים שנפטרו בארץ

אבא : משה פרידמן ז"ל נפטר בגיל 58
אמא : שרה פרידמן ז"ל נפטרה בגיל 59
אחי : דב פרידמן בגיל 15

המתאבלים :

ברכה שולמירסקי מבית פרידמן
שלום פרידמן
אסתר בן דוד מבית פרידמן
הדסה דרדקמן מבית פרידמן

על הורי ואחי היקרים

יוסף זלמן פרלמוטר
פיגה בילה פרלמוטר לבית צוקרקורן
צבי בנימין פרלמוטר
נחמיה פרלמוטר

שנרצחו בדמי ימיהם ע"י הטמאים הנאצים
אני בוכה ותנחומים לא אמצא

מרדכי פאר (פרלמוטר)

ל ז כ ר ו נ צ ח

אבי:	בריש (דב) פשיגודה
אמי:	חנה פשיגודה מבית קודזבורסקי
אחותי הנשואה:	פיגה קלמנובסקי מבית פשיגודה
אחותי הרוקה:	צביה פשיגודה
אחי:	שמעון פשיגודה
אחי:	ליבל פשיגודה שנספו בשואה
דודי:	יששכר פשיגודה
דודי:	יעקב (ינקל) פשיגודה ומשפחתו

קלמן פשיגודה

נ צ ב ת ע ד

לזכר בני משפחתנו היקרים שנספו בשואה
והלכו לעולמם

אהרן צוקר הי"ד	אבינו:
חנה צוקר לבית פשיגודה הי"ד	אמנו:
יוסף צוקר הי"ד	אחינו:
חיים צוקר ז"ל	אחינו:
טשה צוקר הי"ד	אחותנו:
מיכאל צוקר הי"ד	אחינו:
משה בן-יונה איבן ז"ל ממלוה	בעלי וגיסיו:

רחל איבן לבית צוקר
מהנדם יחזקאל אהרוני (צוקר)

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

עוזר קופיץ	א ב א :
שרה יטה קופיץ מבית פוקס	א מ א :
פסה-רחל ובעלה	א ח ו ת י :
חיה ברכה	א ח ו ת י :
גיטל	א ח ו ת י :
אסתר	א ח ו ת י :

המתאבלת :
רבקה קופיץ

לזכרון נצח

אברהם יצחק קוסובסקי	א ב א :
רבקה קוסובסקי	א מ א :
יעקב קוסובסקי	א ח :
אסתר רחל קוסובסקי	א ח ו ת :
מרדכי קוסובסקי	א ח :
הרשל (צבי)	א ח :
חיה	א ח ו ת :
מרים	א ח ו ת :
משה	א ח :

המתאבל :
קוסובסקי שמואל

לזכר משפחתי הענפה

שכולה נרצחה בידי המרצחים הנאצים

ההורים :	משה וצפורה קליניץ
אחיות :	שרה ויוכבד קליניץ
אחים :	יעקב ובנימין קליניץ
סבא :	הירש קליניץ
דודי :	יחיאל מאיר
	זאב והינדה

מתאבלים :
טובה ויגדור מבית קליניץ, בארץ
שמואל דוד, בארצות הברית

נ ר ז כ ר ו ן

לקדושי משפחתנו האהובים היקרים והתמימים שקידשו את
שם ישראל בנפלם חלל לפני בני עולה בבוא השואה הגדולה
על בית ישראל בגולת פולין. ה' ינקום דמם

שמחה קלמנובסקי — נובמבר 1942 באושביץ
אסתר קלמנובסקי — נובמבר 1942 באושביץ
קלמנובסקי-מלינק, לאה בת שמחה — 1942 בגיטו ורשה
מלינק שבתאי — 1939 בגיטו ורשה
מלינק חנה דבורה בת לאה — 1942 בגיטו ורשה
מלינק חיים בן לאה — 1942 בגיטו ורשה
קלמנובסקי יהודה אריה בן שמחה — 1941 בגיטו ורשה
קלמנובסקי צפורה, אשת יהודה אריה — 1942 באושביץ
קלמנובסקי שושנה בת יהודה אריה — 1942 באושביץ
קלמנובסקי-מן, צפורה בת שמחה — 1941 בביאליסטוק
מן וולף — 1941 בביאליסטוק
מן רוזה בת צפורה — 1941 בביאליסטוק
קלמנובסקי חנה דבורה בת שמחה — 1942 באושביץ
קלמנובסקי יעקב בן שמחה
קלמנובסקי יצחק (איזיק) בן שמחה

זכרם לא ימוש מקרבנו עד עולם

ת.נ.צ.ב.ה.

דוד קלמנובסקי,

חיים שמחוני — קלמנובסקי רחובות

אין נחומים לנו

על שכול ואבדן יקירינו

אחותנו:

שרה (לבית קנסטר) בעלה משה ציגלמן
ובנם יעקב

אחותנו:

חינדה (לבית קנסטר) בעלה אריה שרנסקר
ובתם טובה

המתאבלים מרה

נחמה (לבית קנסטר) ושלמה זיסרמן
רבקה (לבית קנסטר) ומשה דגני
דוד קנסטר באמריקה

לזכר הורינו

שנספו בשואה

אבא: משה קמין

אמא: פרל קמין

אחיות: איטה קמין

מניה קמין

חיה קמין

חנה קמין

ואחינו: אברהם קמין

המתאבלים:

שכתי טופורק

שפרה טופורק מכית קמין מסוחוצין

לזכר הורינו שנספו בשואה

מאיר קרוין	א ב א :
זלטה קרוין מבית שפרלינג	א מ א :
שרה	א ח ו ת נ ו :
אברהם	ו א ח י נ ו :

השרויים באבל :
חיים-זליג ודב קרוין

לזכרון עד

להורים שנפטרו בארץ

פרומה קריגר בת יוקל קולפס	א מ א :
ד' אייר תרפ"ח	
ישראל בן שמואל קריגר	א ב א :
כ' תמוז תשכ"ב	

המתאבל :
יעקב קריגר
עין-גנים

לזכרון נצח

ה ה ו ר י מ : משה ושרה קמין
ה א ח י מ : ליביל קמין עם משפחתו
ליזר קמין עם משפחתו
ה א ח י ו ת : פרידקה והרשיל שלאדוב
חומה למפקוביץ והילדים
רבקה ויצחק ראטבלאט והילדים
גולדה ויואל גרברציק והילדים

השרויים בצער
עליזה עדינה ומשפחתה

לזכר משפחתנו

... ולבני סף-דמעה

ישעיהו שטינהויז	סבא :
רחל שטינהויז	סבתא :
חנה שטינהויז לבית גולדשלאק	אמא :
ואלה שנספו בשואה	
אברהם יחזקאל שטינהויז	אבא :
פסה שטינהויז לבית שמפן	אמא :
פיגה סרבניק לבית שטינהויז ובתה	אחותי :
גולדה שטינהויז	אחותי :
עזריאל יעקב, ושמאל-אשר שטינהויז	האחים :
יוסף פוקטש ואשתו חיה ברכה לבית שטינהויז והילדים	הדוד :
משה שטינהויז ואשתו רחל לבית נוטקביטש והילדים	הדוד :

לא נשכחם לעד

מנחם אבני (שטינהויז)
פנינה אבני (שטינהויז) מבית סקורניק

לזכרון עד

לזכרון נצח

אברהם שטמברג	אבא :
רחל שטמברג	אמא :
לאה	הילדים :
שלום וולף	
הירש מאיר	
גיטל	
מלכה	

המתאבל
יעקב שטמברג

אמא :	
צפורה קריגר בת אריה — 1921	
אבא :	
זאב בן טוביה קריגר — 1920	
בעלי :	
ישראל משה כהן — 1954	
בתי :	
צפורה כהן בת משה — 1957	

המתאבלת :
שבע כהן מבית קריגר

לזכר בני ביתנו היקרים והטהורים ז"ל

אשר נרצחו בגיטאות, במחנות המוות ובמחתרת

אבינו ר' יצחק שידלו ואמנו מרת מלכה לבית נחמנוביץ (בגוטו ורשה)
וילדיהם:

מרים ובעלה דוד טישמאן ובנם חילק (באושביץ)
ישראל שידלו (בגוטו ורשה) ואשתו שרה לבית כהן ובתם דנקה (במאידנק)
חלה שידלו (באושביץ)

אבינו ר' מאיר קליין (בגוטו ורשה) ואמנו מרת מרים-הדסה לבית שיינבוים
(בו'ליבז' ורשה)

וילדיהם:

שלמה-יעקב קליין (בגוטו ורשה) ואשתו שרה לבית שיינבוים
ובתם יוכבד (באושביץ)

אבינו ר' יהודה כהנא ואמנו מרת פרידה-רחל (בגוטו ורשה)

וילדיהם:

טובה כהנא (בגוטו ורשה)
סנדר כהנא (בליטא)
נחמיה כהנא (באורליאן, בצבא הצרפתי)

על מותם הטראגי מתאבלים:

בתם שרה מאירי לבית שידלו
בנם שמואל מאירי (קליין)
ונכדתם הדסה מאירי
בתם שושנה כהנא לבית שידלו
בנם חיים כהנא
נכדותיהם רנה ומלכה כהנא

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

מנחם שידלו	א ב א :
שרה שידלו לבית נחמנוביץ	א מ א :
חנה שידלו	א ח ו ת י :
ברוך שידלו	א ח י :

המתאבל :
יצחק שידלו והמשפחה

ל ז כ ר ו ן ע ד

א נ י מ ב כ ה מ ר

על אבדן משפחתי השלמה בידי הגרמנים המרצחים

אחותי מלכה שינבויים מבית סקרשיפצא

ובעלה שמעון שינבויים והילדים שלהם

פסח כנרי (סקרשיפצא)

לזכר בני משפחתנו שחוסלו ע"י הנצים

חנה שינמן לבית קלינמן	אמא:
דוד שינמן	אחי:
יעקב ויונתן	אחי:
איטה קלינמן לבית שיטקה	סבתא:
שרה שינמן לבית שינמן	אם חורגת:
גניה גרינבוים לבית קלינמן	דודתי:
בנימין (בעניעק) גרינבוים	דודי:
קרינדל ולוציה	ילדיהם:
תמר נטע לבית קלינמן	דודתי:
משה יעקב נטע	דודי:
מרים, טובה ויצחק	ילדיהם:
שינדל איידלמן לבית קלינמן	דודתי:
ירחמיאל איידלמן ובנם יחזקאל	דודי:

המתאבלת:

דורה שפילמן מבית שינמן

נזכור לעולם ועד

את נשמות

אחינו:	יצחק שניצר ז"ל
גיסתנו:	שושה שניצר ז"ל
בנם:	שלמה שניצר ז"ל
בתם:	פרידה שניצר ז"ל

וכל בני משפחתנו שהושמדו בשואת עמנו
הי"ד

זכרם לא ימוש מאתנו לעולם ועד
תנצב"ה

המתאבלים:

טובה אלחנני מבית שניצר ומשפחתה
קופיל שניצר ובני משפחתו

לזכרון עד

שינקופף אברהם — אבי ז"ל, נספה בגיטו
פלונסק

" ברל — אחי, הושמד באושביץ

" דוד — אחי, הושמד באושביץ

" חמל — אחי, הושמד באושביץ

" שרה, מבית דורפברגר — אשתי
ז"ל, הושמדה באושביץ

" יצחק יעקב, — בני, הושמד
באושביץ

" חיים אליאש — בני, הושמד
באושביץ

פרידמן אידם, מבית שינקופף — אחותי

" סבק — בעלה של אידם הושמד
באושביץ

יוסף שינקופף

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

להורים

א ב א : אברהם בן יחזקאל שניצר
א מ א : ליפצ'ה בת ליב שניצר
א ח : מרדכי מיכאל בן אברהם שניצר

השרויה באבל

הבת: אסתר חמיאל (שניצר)

ל ז כ ר

מותם הטרגי של כל קרובי משפחתי

לבית שפיגלמן
לבית לוין
לבית זוירציאדלו

ולכל ידידי ואהובי נפשי מימי ילדותי מעירות סוחוצין.
פלונסק ונובו-מיאסטו שנספו בימי השואה האיומה.

י ה י ז כ ר ם ב ר ו ך

שמואל שפיגלמן

י ז כ ו ר

לזכר הורינו, אחותנו, דודינו ובני דודינו היקרים
שנספו בשואה

הורינו:	דבורה בלוטניק	נחה בלוטניק
	אריה בלוטניק	יחט בלוטניק
	שאול בלוטניק	שאול בלוטניק
	חיה פרידה בלוטניק	דב בריל בלוטניק ומשפחתו
	זאב דב בלוטניק	שלמה בלוטניק
	דבורה בלוטניק	צליוה בלוטניק וילדיהם
	ישעיה בלוטניק	יוסף חיים בלוטניק ומשפחתו
	יהושע בלוטניק	חיה גולדה לבית בלוטניק ומשפחתה
	חנה בלוטניק	ישראל קוצ'ולק
		שרה קוצ'ולק לבית לידיניה

המתאבלים:

רחל גולדשטיין וב"ב
יוסף ומלכה בלוטניק וב"ב
רכל ימנפלד וב"ב
אברהם בלוטניק וב"ב

ל ז כ ר ו נ צ ח

אבא:	אשר בלוטניק בן יהודה יונה
אמא:	דינה בלוטניק בת משה חיים חנכוביץ
אח:	גרשון בלוטניק בן אשר
אח:	שמואל בלוטניק
אח:	דוד בלוטניק
סבא:	יהודה יונה בן דוד בלוטניק
סבתא:	רבקה בלוטניק המשפחה והילדים

המתאבל:

זליג בלוטניק, מניישטאט

ל ז כ ר ו : נ צ ח

א ב י : יחיאל מאיר גורפינקל
א מ י : דבורה הינדה גורפינקל מבית מלובנציק
א ח י : זליג, ראובן-שלמה ואחותי אסתר

המתאבלים :

אברהם וחיה אדמוני מבית גורפינקל ומשפחתם

סבתי פנה גורפינקל ויתר בני משפחתנו
אסתר גורפינקל ומשפחתה
שמואל וליבה רוזנבוים מבית גורפינקל ומשפחתם
אשר ומרים גורפינקל ומשפחתם
שמלקו גורפינקל ואשתו
יעקב מוטיל רוזנבוין, אידס רוזנבוין מבית גורפינקל
ומשפחתם

המתאבלים :

משה גורפינקל (מארה"ב)
שלמה תרשיש (גורפינקל)
חיה אדמוני מבית גורפינקל

ס ב י : דוד זליג מלובנצ'יק ויתר בני משפחתנו
ה ד ו ד י מ : אידל ואברהם מלובנצ'יק
קסיל מלובנצ'יק, אשתו ומשפחתם
יעקב מלובנצ'יק, אשתו ומשפחתם
יחזקאל איטשה ניר — פיגה איטה ניר מבית מלובנצ'יק
ומשפחתם

אלטר ופסה כהן מבית מלובנצ'יק ובנם
הירש וברכה אש מבית מלובנצ'יק ובתם
אברהם וחיה פרנקל מבית מלובנצ'יק ומשפחתם

המתאבלים :

חיה אדמוני (מבית גורפינקל)
מרים יוחנס (מבית מלובנצ'יק)

ל ז כ ר ה י ק ר י ם

שנרצחו בידי הנאצים

ליבה באומגולד	ראובן הנדל
אסתר יעקב לויין	מיכל הנדל
שלום לויין	רודה הנדל
ראובן לויין	מרים שטרין
חנה ומשה הנדל	לוי יצחק שטרין
צדוק הנדל	שלום שטרין
רבקה הנדל	שרה ויעקב וינברג
פיגה הנדל	אברהם ורבקה וינברג
מירה'לה ומנחם וינברג	

המתאבלת :

סגל גישה (לבית תלמוד)

י ז כ ו ר

ואלה שמות הקדושים מבית ר' משה געש זצ"ל
שנספו בעת השואה לעמם :

חנה אשתו	פרידה
ילדיהם :	דבורה
יחזקאל ואשתו, מנשלסק	טובה
שרגא פיביל	
איטה ובעלה ליזר	הנכדים בני יחזקאל אחי :
בלה גיטל	הרשלה, שרה'לה

בן איטה אחותי, תינוק בן חדשים השארתי אותו — בן שלש נספה הרשלה
ועוד שמות של משפחה גדולה ומסועפת שלא רשמתים — בלבי הם חרותים

תהי נפשם הטהורה צרורה בצרור חסד החיים לזכרון נצח

שריד יחיד מבית זה החי בארצו
טובה געש

ואלה הקדושים מבית הורי

אבי ר' אברהם זאב הולצמן הקדוש שנספה מהראשונים
בעירנו, בעת התפילה נפל בידי זדים ביום הכיפורים

חנה זיסה הולצמן מבית רוטבלט	אמא:
שלמה ואשתו חיה הולצמן וילדיהם ינקלה וזליג	אחי:
רחל ובעלה דוד נדולק ומשפחתו מפלונסק	אחותי:
והילדים: דינה, אליהו ויעקב	
שרה ובעלה נטע צירלק והילדים דינה ומאיר	אחותי:
אסתר הולצמן	אחותי:
יחיאל מאיר רוטבלט מורשה	ממשפחת אמי:
אשתו: סוניה רוטבלט ובנם שאול	
דוד רוטבלט ואשתו קילה וילדיהם	
מוטיל רוטבלט אשתו וילדיהם	
דודה בלצ'ה מבית רוטבלט ובעלה בנימין פוכס וילדיהם	
אחות אמי: שינה וילדיה מנובדבור	
דוד הולצמן ואשתו תרצה ובתם דבורה	משפחת אבי מנישטט:
אחות: רבקה ובעלה זליג ויצנר	
וילדיהם: איטה, דינה ואברהם	

תהא נפשם הטהורה צרורה בצרור חסד החיים לנצח

אנו השרידים ממשפחה מפועפת זו
אריה הולצמן בישראל ואחותי ריזל גונסקי באמריקה

ל ז כ ר י ק י נ ו

שנרצחו בידי המרצחים הנאצים

יצחק שנידרמן	פרימט רוזן — ילדיה ונכדיה
יצחק רוזן	יעקב רוזן
פרל רוזן	חנה אירל רוזן
גילה רוזן	טובה רוזן
לאה רוזן	צירל רוזן
טובה רבקה רוזן	דוד רוזן
דוד רוזן	צביה רוזן
ברינה רוזן	דבורה רוזן
צליווה רוזן	הרש רוזן
רוזה רוזן	שינדיל רוזן
אברהם אליהו רוזן	בשה רוזן
מכציה רוזן	יהושע רוזן
אליהו רוזן (בן יעקב)	חיים מאיר רוזן
פרימט רוזן	אברהם רוזן
אברהם רוזן עם שני ילדים	איסר שנידרמן
שלמה שנידרמן	חיה שרה שנידרמן
צליווה שנידרמן	

המתאבלים :

אליהו, יצחק, צבי, יעקב, נוח, משה,
רחל רוזן, משה שנידרמן

י ז כ ו ר

ואלה שמות הקדושים שנספו במלחמה:

רפאל בן טוביה שלום וברכה	א ב י :
רחל בת סיני ומרים	א מ י :
חיה בשע	א ח ו ת י :
גננדיל	א ח ו ת י :
דוד יצחק, מת בשיקגו אחרי המלחמה	א ח י :
נעמי מבית צרליק	א ש ת ו :
מאיר וסיני	ב נ י ה מ :
חנה ובעלה חיים יעקב	ד ו ד ת י :
סיני ופישל	י ל ד י ה מ :
שלמה זלמן ומשפ' מנשלסק	ד ו ד י :

תהא נפשם צרורה בצרור החיים
לזכרון נצח

השריד היחיד במשפחה
צבי רוזנברג
קיבוץ דפנה

לזכר יקירינו שנקטפו בדמי ימיהם

אסתר שימן
עקיבא שימן
ליבה שימן
ראובן שימן
ברכה שימן
ליבל שימן
נטע משה שימן
דוד שימן
שרה ריזל שימן
פנחס בלם
שרה בלם
שאל טיטלבוים
לשה טיטלבוים

וחמשת ילדיהם

ושני ילדיהם

המתאבלים:

בלה בר, פרל פוטרקובסקי, חיה מורוכר

לזכר יקירינו שנספו בשואה

יחיאל שמעון קרשניקר
פרל קרשניקר
ליבל קרשניקר
שמואל קרשניקר
ברינה קרשניקר
חיים קרשניקר
שמואל פוקס ומשפחתו
משה בנדר נייר ומשפחתו
דינה קרשניקר ומשפחתה

מתאבלים:

משה קרשניקר
תרצה ובר (לבית קרשניקר)

עם סיום הספר

קהילה מופלאה ויחידה במינה היתה פלונסק היהודית. רב היה חלקה בתולדות הציונות של פולין, ובייחוד בתולדות הציונות הפועלית ובעליה השניה. יישוב יהודי קטן יחסית — אשר העמיד מתוכו שורה של אישים דגולים, סופרים, מדינאים, חכמים ואמנים, חלוצים ואנשי מעשה, שפעלם ורישומם בתחיית האומה ייחרתו באותיות זהב בהיסטוריה של יהדות פולין ושל בניין הארץ ומדינת ישראל.

כאשר נעקרה ונמחתה קהילה זו, בין שאר הקהילות היהודיות, בחורבן יהדות אירופה, ושרידי פלונסק בישראל גזעקו להקים יד לעיירת מוצאם בצורת ספר, נדמה היה כי כבדה המשימה מלבצעה. שהרי רוב עולי פלונסק בישראל ויוצאי העיירה שהיגרו למדינות הים, בייחוד אלה שידם רב להם בהעלאת דברים על הכתב — רב המרחק בזמן שחלף מאז עקרו מפלונסק ולא מעטים הדברים שהספיקו בינתיים להיטשטש בזכרונם. ואלו משמונת אלפי היהודים, אנשים, נשים וטף שחיו בפלונסק סמוך לשואה, לא נותרו אלא שרידים מועטים, אודים מוצלים בלבד.

אין תימה איפוא כי רבה היתה החרדה בלב: האמנם נצליח ליצור תמונה נאותה של פלונסק היהודית, תמונה שתהיה ראויה לשמש יד וזכר לקהילה מפוארת זאת למען הדורות הבאים? ואכן, חרדת-קודש זו היא שליוותה אותנו במשך כל שנות הטיפול בספר והיא אינה מרפה מאתנו אף עתה, בשעה שהכרך המוגמר מוגש בדחילו ורחימו לידי הקורא.

בשלהי 1957 הוזמן כותב השורות האלו על-ידי מר ישראל פלאטוי לפגישה עם ועדת הספר והוטלה עליו משימת עריכתו של הספר, איסוף החומר וכו', מתוך שיתוף פעולה עם הסופר מנדל מאן, איש פלונסק, אשר נטל על עצמו את עריכת החלק ביידיש. כן הובטחה עצתו ועזרתו של הסופר והמבקר הספרותי מר שלמה צמח, ראש וראשון לעולי פלונסק בימי העליה השניה, אשר אף הסכים לתת ידו ואת שמו למערכת הספר.

שנים אחדות חלפו מאז. מאמצים רבים עשינו לכנס בספר חומר שישקף את פלונסק היהודית על כל פניה ותחומיה ויגלה את כל פסיפס חייה ומוסדותיה. ואף-על-פי-כן נותרו תחומים לא מעטים מחיי הקהילה שלא נמצא להם גואל, מחמת שלא שרדו עוד עדים חיים אשר יוכלו לתארם. די אם נמנה מוסדות כגון חברה קדישא, מפלגות כגון הציונים הכלליים, אגודת ישראל, הקומוניסטים היהודים ועוד — אשר ידע שהיו קיימים ופעלו בפלונסק, אך מן הנמנע היה להשיג סקירות עליהם, על אף הפניות והבקשות החוזרות ונשנות מטעם המערכת. יש לשער איפוא, כי נותרו אף תחומים נוספים שלא זכו לגאולה ולביטוי בספר. עם זאת מותר להניח, כי הכרך הניתן עתה בידי הקורא משקף במידת האפשר את קורות היישובים היהודיים בפלונסק והסביבה, למן שחר התהוותם ועד לכליונם הטראגי. חהל במונוגרפיה המקיפה של ד"ר נ. מ. גלבר „תולדות יהודי פלונסק" וכלה בתיאור תקופת השואה, המאבק השמדת אלפי יהודי פלונסק וסביבתה, הקדושים והטהורים, בידי הנאצים הטמאים ועוזריהם באושביץ. נגולו קורותיהן של הקהילות הקדושות, על ששונותיהן המעטים והפורענויות הרבות מספור שפקדון. בשלושה-עשר שערי הספר, הערוכים בדרך כלל בסדר כרונולוגי, עוברת גם שורה ארוכה של אישים ודמויות, תלמידי חכמים ואנשי-שם, פשוטי עם וסתם יהודים, שחיו ופעלו בעיירה ובסביבתה. כן תוארו בהם תנועות ומפלגות, מוסדות-ציבור, מוסדות-דת, חינוך ותרבות, ואף נופי טבע וקטעי-הווי, כפי שנשתמרו בזכרונם של מחברי הרשימות (ועד כמה שאפשר — בלשונם ובסגנון נתינתן, ללא התערבות עריכתית שאינה בגדר הכרח). מקום רב הוקדש בספר לדברים על פלונסק וסביבתה שנתפרסמו בעתונות ובספרות ולא נחסך שום מאמץ להגיע לארכיונים בארץ ובח"ל כדי לדלות מהם כל חומר אפשרי הנוגע לענייני הספר.

כך נצטברו איפוא פרט לפרט, תעודה לתעודה ורשימה לרשימה, עד שהגיע הספר לממדיו הנוכחיים. ודעת לנבון נקל, שגם זמן עריכת הספר והתקנתו לדפוס נתארך הרבה יותר מכפי ששיערנו תחילה. דומה שבתנאים הנתונים עשינו כל מה שהיה בידינו לעשות. ואין ספק, כי החוקר וההיסטוריון ימצאו בספר זה חומר חשוב לתולדותיה של קהילה מופלאה זו, אשר אבוי! — איננה עוד.

לבסוף עלי להודות לכל אשר סייעו עמי במלאכת הספר הזה — ובראש וראשונה לכותבי המאמרים והרשימות, למגישי התעודות והתצלומים, ולועדת הספר, כרך מוגמר זה — „ספר פלונסק", שהם נוטלים עתה לידם הוא להם בוודאי הכרת הטובה החשובה ביותר. מרדכי חלמיש (פלינט)

SA

*PXV
(PIONSK)
76-572